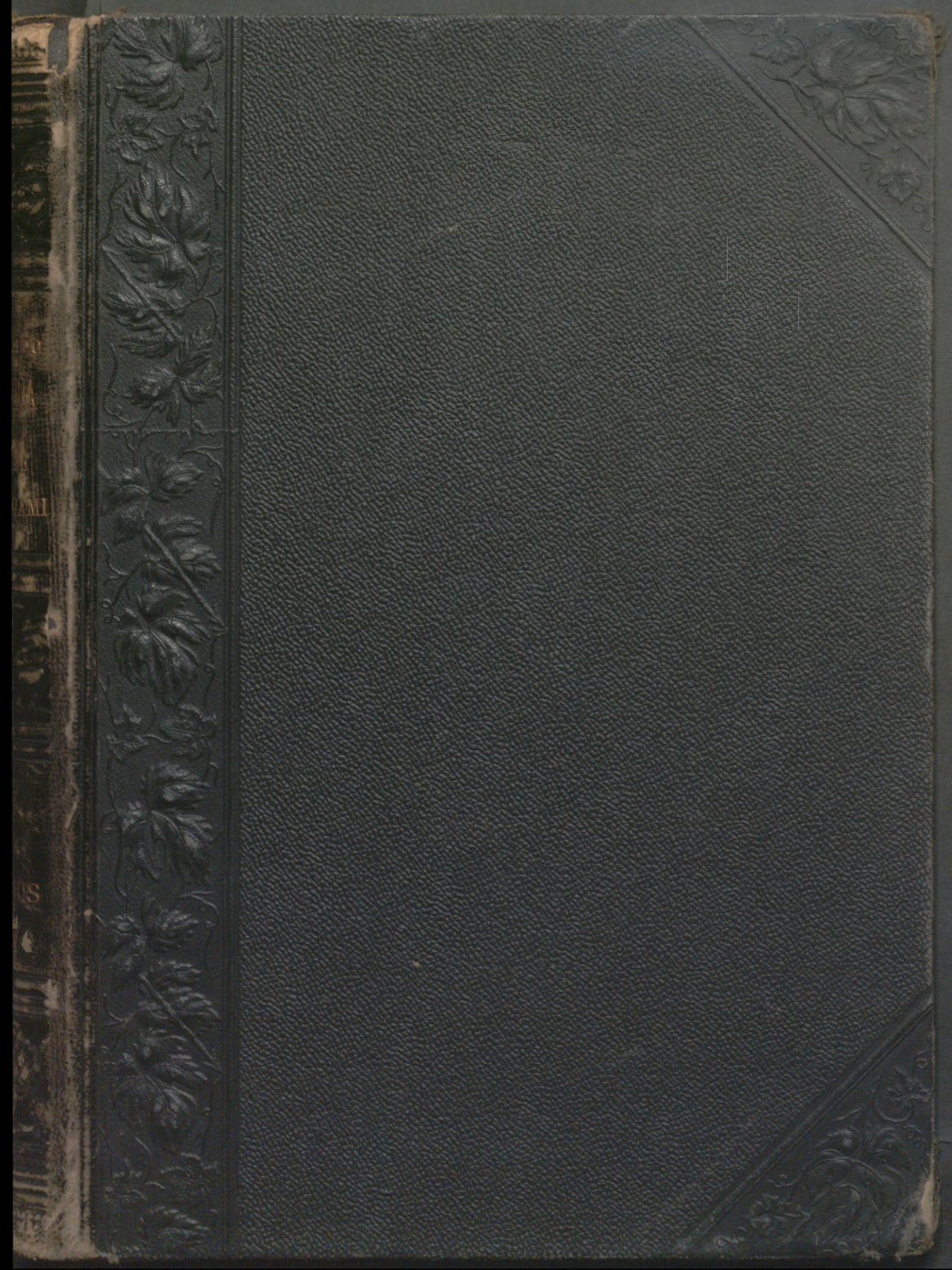

R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Colour Chart #13
Inches
Centimetres
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
DANES-PICTA.COM

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.
DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW.
Krakowskie-Przedmieście № 66.

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

Tom XI.

Od litery O do Polonus.

Z 561 rysunkami i 6 mapami i tablicami.

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1652.
" 195 r.

WARSZAWA.

WYDAWNICTWO AKCYJNEGO TOWARZYSTWA
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.

1901.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава, 12 Декабря 1901 года.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
80309/2
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

O

O, w alfabecie polskim, jest to samogłoska czysta, twarda, otwarta; często jednak już to w źródłosłowie, już na końcu wyrazów przed niektóremi spółgłoskami pochyla się, t. j. przybiera brzmienie ścieśnione, zbliżające się do *u;* bywa w takim razie kreskowana i nazywa się *pochyloną* albo *ścieśnioną* samogłoską. Jako znak skrócenia znaczy **O.** ojciec, lub **OO.** ojcowie, mówiąc o osobach zakonnych. **O** mniejsze, położone u góry po prawej stronie pewnej liczby, wyraża stopnie, np. 35°. U Rzymian jako liczba **O** znaczyło 11, z kreską poprzeczną 11,000; u Greków z akcentem 70,000. —**O'** przed imionami własnemi irlandzkiemi osób, np. O'Brien, O'Connell, oznacza syn, czyli syn Briena, syn Connela; w Szkocji to samo znaczenie posiada Mac, w Rosji zaś końcówka *wicz, ycz, icz,* dodana do imienia, np. Iwan Piotrowicz = Iwan syn Piotra.—W geografji **O** (Osten) = wschód; **ö. L.** (niem.) długość wschodnia.—W dawnych znakowaniach chemicznych **O** oznaczało ałun; obecnie jest symbolem tlenu *(Oxygenium).*—Na nowszych monetach francuskich **O** znaczy mennicę w Riom.

Ö wyrazy zaczynające się od Ö, a nie podane we właściwem miejscu, patrz pod *oe.*

Oahu (Owahu, Woahu), wyspa w archipelagu Hawajskim na oceanie Spokojnym, obejmuje 1,680 klm. kw. (30.5 mil kw.), liczy 32,000 miesz.; przecięta dwoma pasmami gór, których wierzchołki dochodzą 1,230 metrów wysokości. Mieszkańcy zajmują się uprawą trzciny cukrowej, bawełny, indygo i t. d. Główne miasto Honolulu.

Oajaca, ob. Oaxaca.

Oakland, miasto w północno-amerykańskim stanie Kalifornji, naprzeciw San-Francisco, liczy 48,682 miesz. (1890).

Oaks-Stakes, największe, odbywające się na wiosnę wyścigi konne w Epsom (Anglja) dla klaczy trzyletnich.

O. A. M. D. G. skrócenie: Omnia ad majorem Dei gloriam (łac.)—wszystko na większą chwałę Boga.

Oaxaca, jeden z południowych stanów Meksykańskich, obejmujący znaczną część międzymorza pomiędzy oceanem Atlantyckim a Spokojnym, ma 88,971 klm. kw., z ludnością 794,000 głów liczącą, przeważnie z Miksteków i Indjan złożoną. Obfituje we wszelkie płody Ameryki podzwrotnikowej i w szlachetne metale. Głównemi artykułami wywozu są: kruszce, drzewo stolarskie i farbierskie, indygo, kakao i bawełna. Kolej żelazna, przerzynająca międzymorze Tehuantepek, ułatwia bardzo komunikację i stanowi główną dźwignię handlu wewnętrznego. Miasto główne **O.**, rezydencja biskupa, ma 28,000 miesz., wspaniałą katedrę, wiele pięknych budowli i prowadzi znaczny handel cygarami i czekoladą.

Oazy (grec. *uazis*, egip. *uît*, arab. *wah*), obszary zamieszkane i zdatne do uprawy, położone wśród pustyń, zwłaszcza w Afryce północnej, a które porównano do wysp otoczonych morzem piaszczystem. Wszystkie **O.** Afryki płn. są to zagłębienia, których nawodnienie polega na źródłach lub na małych jeziorach, zasilanych wodą, spływającą z sąsiednich wyniosłości. Roślinność ich jest dosyć jednostajna, złożona z kilku palm i kilku innych drzew. Są one zwłaszcza ważne jako przystanki dla karawan. Fezzan, Darfur i Kordostan przedstawiają rozległe **O.** Francuzi przez zaprowadzenie studni artezyjskich wytworzyli nowe oazy.

Ob, główna rzeka w Syberji zachodniej, bierze początek w górach Ałtajskich, z połączenia się dwu

rzek (o 13 klm. poniżej m. Bijska), Bii i Katuni, z których pierwsza wypływa z jeziora Teleckiego w gub. Tomskiej, druga zaś bierze początek w lodowiskach Bieluchy; przechodzi przez gub. Tomską i Tobolską i ubiegłszy 3,640 klm., wpada do morza Lodowatego, tworząc przy swem ujściu obszerną zatokę Obską. Porzecze rz. **O.** wynosi 3 miljony klm. kw. Z powodu mnóstwa wysp kamienistych spławną jest tylko w środkowych swych częściach. Głównym jej dopływem jest Irtysz, dalej Soswa, Sobi, Omnysz, Tom, Czułym i inne. **O.** obfituje w ryby; bieg, z powodu małego spadku, jest nader powolny.

Ob. skrócenie, obacz; po łac. skrócenie *ob.* znaczy: „obiit," zmarł.

Oba, drzewo, ob. Mangifera.

Obadia, albo *Abdjasz*, jeden z 12 proroków mniejszych, podług podania Idumejczyk, uczeń Eljasza, doczekał się zburzenia Jerozolimy przez Nabuchodonozora. Zostawił proroctwo, przepowiadające Edomitom karę bożą i wytracenie za wzięcie udziału w zburzeniu Jerozolimy. Prorok przepowiada upadek stolicy Edomitów i boską pomoc dla Izraela. Mowa **O.** jest żywa i natchniona.

Obadiah, z Bertinora w Romanji, Izraelita wielkiej powagi rabinicznej, żyjący między 1470 a 1520. Osiadłszy 1488 w Jerozolimie, oprócz innych dzieł, wydał popularny, dotąd przedmiotem czci religijnej u Żydów będący komentarz na wszystkie księgi *Miszny*, który bardzo licznych doczekał się wydań.

Obaliński Alfred, lekarz, * 1843 w Brzeżanach, † 1898; szkoły kończył w Tarnopolu, medycynę studjował w Krakowie, gdzie w r. 1870 uzyskał stopień doktora, 1881 został docentem chirurgji, 1897 profesorem zwyczajnym i dyrektorem klinik. Był znakomitym operatorem i napisał szereg rozpraw z dziedziny chirurgji, pomieszczanych w organach niemieckich, oraz w *Przeglądzie Lekarskim* i *Medycynie*. Ważniejsze z nich są: „O przesadzaniu skóry sposobem Reverdina" (1871); „Doświadczenia z dziedziny neurochirurgji," „W sprawie chirurgicznego leczenia wola" (1884); „Nowe wskazania do uretrotomji zewnętrznej," „Szkice herniologiczne" (1885); „Wykłady z zakresu chorób dróg moczowych męskich" (1886) i w. in.

Obar, *Ośnioł ślepy*, choroba drzew iglastych, szczególnie sosen; powstaje na cienkiej i gładkiej korze ku wierzchołkowi drzewa, przez wystąpienie żywicy na powierzchnię drzewa, przez co część drzewa żywicą oblana żyć przestaje. Niektórzy za przyczynę tej choroby uważają opadnięcie drzewa przez mrówki.

Obawa przestrzeni, ob. Agorafobja.

Obcowanie świętych jest jednym z artykułów wiary katolickiej, objętym w Składzie Apostolskim. Wierni, składający Kościół, wszyscy razem stanowią jedno tylko ciało, którego Jezus Chrystus jest głową. Ścisły związek wszystkich członków tego ciała wprowadza pomiędzy nimi spólność dóbr duchownych, t. j. posiadają oni te dobra spólnie, i każdy ma prawo używać ich i obracać je ku dobremu swemu bytowi i szczęściu. To właśnie nazywa się **O. św.** Obcowanie, *communio*, znaczy spólny związek, zjednoczenie wszystkich.

Obdorsk, najbardziej na północ posunięta osada w gub. Tobolskiej, pow. Berezowskim, nad rz. Polujem, do Obi wpadającą. Słynęła dawniej swemi jarmarkami na futra, ale obecnie handel niemi skoncentrował się w Turuchańsku. **O.** liczy domów 60, założony na miejscu dawnego miasteczka ostjackiego.

Obdorski kraj, czyli *Obdorja*, terytorjum położone u ujścia rz. Obi do zatoki Obskiej, rozciąga się do części gór Uralskich, zwanej górami Obdorskiemi (5,286 stóp wysokości).

Obdukcja, czynność sądowego lub nawet zwykłego lekarza, mająca na celu zbadanie ran i uszkodzeń na zdrowiu u żyjącego człowieka, dla właściwego przez sąd ocenienia karalności ich sprawcy. W obszerniejszem znaczeniu **O.** znaczy tyle, co dochodzenie sądowo-lekarskie na żyjącym człowieku; może więc **O.** mieć wtedy na celu wyśledzenie uszkodzeń i obrażeń cielesnych, ran, otruć, zgwałceń, spędzeń płodu i t. p. Powinna wtedy **O.** składać się z trzech części: wyśledzenia stanu rzeczy, przedstawienia protokólarnie i opinji, czyli wniosków, na podstawach nauki lekarskiej uczynionych. Zwyczajnie w takich razach prawodawstwa wymagają, aby protokóły **O.** były sporządzane w asystencji urzędnika sądowego i jego protokólisty, częstokroć felczera i świadków.

Obed, syn Booza i Ruth, ojciec Izai, a dziad Dawida.

Obedjencja (po łac. *obedientia*), posłuszeństwo duchownych względem swoich przełożonych bezpośrednich, którego warunki określone są prawem kanonicznem, we wszystkich zbiorach dekretaljów, z wyjątkiem Klementynów, pod szczególnym tytułem: *De majoritate et obedientia.* Duchowny we wszystkich stopniach juryzdykcji hierarchicznej zobowiązuje się do uległości i posłuszeństwa względem swego przełożonego, *obedientia canonica*, ślubem uroczystym lub formalną przysięgą, składaną w ręce biskupa lub wikarjusza generalnego. Biskup zaś składa ją na ręce arcybiskupa, delegowanego przez papieża na konsekrację, według formy przepisanej w Pontyfikale.

Obeida, El O., główne miasto kraju Kordofan w Afryce północno-wschodniej, niegdyś siedlisko gubernatora egipskiego i misji katolickiej, liczy 35,000 miesz.

Obelga jest uczynkiem, przez który wyrażamy lekceważenie i pogardę kogoś, a przez to uwłaczamy jego godności osobistej; ma ona w prawie karnem to samo znaczenie, co obraza, chociaż ta ostatnia w mowie potocznej jest słabszą od obelgi. **O.** może być słowną lub czynną, i od tego, równie jak od pozycji społecznej, wieku, stosunków osobistych, miejsca, w którem zaszła obelga, zależy

i wymiar kary na zobelżającego. Obowiązujące u nas prawo zalicza obelgę do występków, dochodzonych na zaskarżenie poszkodowanych, i traktuje ją w art. 130—135 Ustawy o karach, wymierzanych przez sędziów pokoju.

Obelica, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, we wsi Obelnik, gm. Metele, obejmuje 300 morgów przestrzeni i jest 18 — 30 stóp głębokie. Z niego wypływa rzeczka Obelica.

Obelisk, zowie się tak szczególny rodzaj egipskiego pomnika; jest to wysoka, z jednego kamienia wykuta, czworograuna kolumna, której wierzchołek, zwężający się ku górze i we właściwy sposób zakończony, nazywają *piramidjonem*. **O.** jest to wyraz grecki i znaczy właściwie małą włócznię; w języku egipsko-hieroglificznym nazywał się *techen*. Głównym, pierwiastkowym celem obelisków było umieszczanie na nich napisów ku uczczeniu zmarłych. Najdawniejszy znany dotąd **O.**, odkryty na grobowcu piątej Manetońskiej dynastji w Memphis, znajduje się w muzeum Berlińskiem. Znane są nadto jeszcze z czasów najdawniejszych: słynny **O.** z Heliopolis, stojący obecnie pod Matarieh, i drugi w zbiorze Northumberland w Alvinck-Castle. W epoce nowego królestwa egipskiego ustawiano obeliski zazwyczaj przed wejściem do wielkich świątyń, po obu stronach w rodzaju szpaleru i zapisywano na nich albo nazwisko i tytuły króla, albo też imię bóstwa. Najwyższe obeliski są: w Karnaku (84 stóp wysoki) i w Lateranie (90 stóp wysoki); jeden z dwu **O.** luksorskich stoi w Paryżu, na placu de la Concorde. Dwa obeliski, zwane „Igłami Kleopatry," były wykute z rozkazu Tutmosisa III w XV w. przed Chr., a 22 albo 23 r. prz. Chr. przeniesione z Heliopolis (ob.) do Aleksandrji przez prefekta Barbarusa, gdzie stały przed świątynią Cezara (Caesareum). Podczas wejścia Francuzów z Napoleonem jeden z nich stał jeszcze, drugi leżał obalony. W XIX wieku rząd egipski darował mniejszy Anglji, a większy Ameryce. Pierwszy postawiono w Londynie 1878 r., drugi w New-Yorku 1880 r. w Centralparku. Por. Zoeg „De origine et usu obeliscorum" (Rzym, 1797); Ungarelli „Interpretatio obeliscorum Urbis" (Rzym, 1842); L'hote „Notice historique sur les obélisques" (Paryż, 1836); Birch „Notes upon obelisks" w „Museum of classical antiquities" (2 tomy); Gorringe „Egyptian obelisks" (Londyn, 1885).

Obelskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług metryk posiadłości te powstały z ekonomji Olickiej i obejmowały od r. 1508 dobra Obele, Zerczynicz, Bojarokompis, Butejki, Boniuski i Narutewo. Po utracie Smoleńska i Starodubowa, Stany Rzeczypospolitej, chcąc wynagrodzić posiadaczom utracone tam starostwa, między innemi, jako wynagrodzenia, dały im to starostwo Obelskie na dziedzictwo, co stwierdzono na sejmach z r. 1662, 1670, 1672, 1699, 1717, 1769 i wreszcie z r. 1773—1775.

Oberammergau, gmina w bawarskiej regencji Bawarji Wyższej, w okręgu Werdenfels, nad rz. Ammer, w dolinie Alpejskiej, 840 metr. nad p. morza położonej, liczy 1,300 miesz. Słynna jest z powodu urządzanych przedstawień pasyjnych z życia Chrystusa, zaprowadzonych na pamiątkę zarazy 1634 r. i odgrywanych corocznie z udziałem 500 osób. Por. Lampert „O. und sein Passionspiel" (Monachjum, 1880); Daisenberger „Beschreibung der Pharrei O." (tamże, 1881).

Oberbeck Antoni, fizyk, * 1846 w Berlinie, studjował tamże i w Heidelbergu, 1870 został nauczycielem gimnazjalnym w Berlinie, 1879 profesorem w Halli, 1895 w Tubindze. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, zwłaszcza o elektryczności, i opracował znaczną część dzieła „Handbuch der Physik" (1891—1898 w „Encyklopädie der Naturwissenschaften").

Oberdank Wilhelm, z pochodzenia Tryjesteńczyk, dezertował z wojska austrjackiego, we Włoszech przyłączył się do stronnictwa irredenty i w sierpniu 1882 r. aresztowany na granicy, gdy przybywał do Austrji w celu spełnienia zamachu na cesarza. 20 grudnia t. r. poniósł karę śmierci przez powieszenie, co dało powód do licznych demonstracji przeciwaustrjackich we Włoszech.

Oberdieck Jan Jerzy Konrad, pomolog, * 1794 pod Hanowerem, † 1880; studjował teologję i został kaznodzieją i superintendentem w Jeinsen. W swej szkole drzew wyhodował około 800 odmian owoców. Z dzieł jego ważniejsze są: „Die Probe oder Sortenbäume" (1844, 2 wyd., 1871); „Anleitung zur Kenntniss und Anpflanzung des besten Obstes für das nördliche Deutschland" (1852); wspólnie z Lucas'em „Illustrirte Handbuch der Obstkunde" (8 t., Sztutgard, 1858—79). Od r. 1855 wydawał także wspólnie z Lucas'em „Zeitschrift für Pomologie."

Oberhausen, miasto w pruskiej regencji Düsseldorf, w okr. Mülheim, nad rz. Ruhr, liczy 30,000 miesz.

Oberländer Adolf, rysownik, * 1845 w Regensburgu, zajmował się naprzód kupiectwem, następnie kształcił się w akademji sztuk pięknych w Monachjum i w szkole Piloty'ego. W r. 1853 został współpracownikiem czasopisma „Fliegende Blätter," gdzie pomieścił długi szereg doskonałych rysunków humorystycznych i satyrycznych. Wielka część prac jego wyszła w zbiorze „Oberländer-Album" (4 t., Monachjum, 1879—85).

Oberlin Jeremjasz Jakób, pisarz niemiecki, * 1735 w Strasburgu, był profesorem tamże, † 1806. Zasłużył się głównie kompletnem wydaniem Scherza „Glossarium germanicum medii aevi" (2 tomy, Strasburg, 1781—84).

Oberlin Jan Fryderyk, brat poprzed., * 1740, proboszcz w Waldbach (Steinbach) w Wogezach, odznaczył się jako szlachetny przyjaciel ludzkości na polu moralnego ukształcenia i materjalnego dobrobytu ubogich mieszkańców tej górzystej strefy.

Trentowski wspomina o nim bardzo zaszczytnie w swojej *Chowannie*. Pisali o nim między innymi: Lutherot (Paryż, 1826); Stöber (Strasburg, 1831); Burckhardt (4 cz., Sztutgard, 1843) i Spach (Paryż, 1866).

Obermayer Fulgencjusz, Pijar, * 1735 w Wielkopolsce, † 1783 w Warszawie; był nauczycielem po rozmaitych szkołach. Ogłosił drukiem: „Traktaty między mocarstwami europejskiemi od r. 1648 zaszłe i t. d.“ (6 t., Warszawa, 1773—90); „Krótki zbiór arytmetyki“ (2 wyd., tamże, 1812).

Obermüllner Adolf, malarz, * 1836 w Wels w Austrji Wyższej, † 1898; od r. 1860 przebywał w Wiedniu; wykonał wiele wybornych krajobrazów okolic alpejskich i północnych.

Obernetter Jan Chrzciciel, chemik, * 1840 w Monachjum, † 1887; studjował chemję w Lipsku i Heidelbergu i był asystentem Liebiga. Odkrył sposób wypalania fotograficznych zdjęć na porcelanie, emalji i szkle, wynalazł 1868 papier kolodjonowy, nowy sposób fotograwiury. Wespół z Voglem pracował nad udoskonaleniem metod ortochromatyczuych.

Oberon (z fr. *Auberon*, t. j. *Alberyk*), mąż Tytanji, król Elfów, główna postać bohaterskiego poematu Wielanda, z którego Planche opracował libreto do opery „Oberon.“ **O.** występuje również w „Śnie nocy letniej“ Szekspira.

Oberst (niem.)—pułkownik.

Obertas, taniec ludowy polski, ze wszystkich tańców najwięcej w kraju upowszechniony, tańczony najczęściej przez pojedyńcze pary; przodkujący, obszedłszy izbę, puszcza się młynkiem, nie jak w walcu na prawo, lecz na lewo, a za nim reszta drużyny, nucąc czasami śpiewkę pośród tańca. W wirze tańca, odbywającego najczęściej drogi koliste lub owalne, raz kobieta obraca się koło mężczyzny w kilkunastu lub kilkudziesięciu rzutach, drugi raz mężczyzna koło kobiety; raz on jest osią, drugi raz ona. Cechy te wskazują wszechstronnną rozmaitość ruchów **O.**, różniącą go wielce od walca niemieckiego. W wielu okolicach jest on jedynym tańcem ludu i rozmaicie się w nich cieniuje i odmienia. Nazwy też jego bywają rozmaite: **O.**, wyrwas, drygant, zawijacz, okrągły i t. p.

Obertyn, miasteczko w ziemi Halickiej, w pow. Horodeńskim, nad rz. Czarniawą, wśród rozległej równiny położone; pamiętne jest bitwą, stoczoną 22 sierpnia 1531 r., w której hetman wielki koronny, Jan Tarnowski, na czele 4,000 rycerstwa pobił na głowę sześć razy liczniejsze siły Piotra, wojewody wołoskiego.

Oberwanie chmury, deszcz ulewny, w mniemaniu ludu spadek nagły chmury.

Obesa, zwierzęta, ob. Ociężałe.

Obiady czwartkowe wprowadził król Stanisław August, zapraszając na nie literatów tak stale mieszkających w stolicy, jak przebywających w niej czasowo. Jeżeli na takim obiedzie znajdował się po raz pierwszy autor, który się odznaczył jakiem dziełem drukowanem, zwykle znajdował w serwecie medal, z jednej strony z wizerunkiem króla, a z drugiej z napisem: *Merentibus*. Na tych obiadach Naruszewicz i Trembecki byli uważani za główne ozdoby towarzystwa. Poeci czytywali na nich najświeższe swe utwory. Zajmujące opisy tych obiadów dali nam: Klementyna Tańska w *Rozrywkach dla dzieci* i Wincenty Pol w swoich „Obrazach.“

Obicia, ob. Tapety.

Obieg krwi, *krążenie, cyrkulacja*, jedna z najważniejszych spraw organizmu, utrzymująca całą masę krwi w bezustannym ruchu, skutkiem czego krew (ob.) do każdej cząstki organizmu dopływać może, dostarczać jej pożywnych pierwiastków, a zużyte zabierać; prócz tego w niektórych organach krew jest zaopatrywana w materje dla odżywiania niezbędne, z zewnątrz dostarczane; w innych nareszcie, organach wydzielających, pozbywa się krew ciągle zużytych i niepotrzebnych swych cząstek. **O. k.** dzieli się na wielki i mały. Naczynia **O.** *wielkiego* poczynają się w lewej komórce serca (ob. Serce), jako aorta, która na liczne dzieli się gałęzie, oplatają swemi naczyniami włoskowatemi wszystkie cząstki organizmu, wreszcie zbierają się w coraz grubsze żyły, które dwoma pniami (żyły czcze) do prawego przedsionka serca się otwierają (ob. Naczynia krwionośne). Ten **O. k.** odżywia więc całe ciało; prócz tego krew w przewodzie pokarmowym otrzymuje pożywne materje ze strawionych pokarmów, a w gruczołach, zwłaszcza w nerkach (ob.), pozbywa się materji zużytej. Jako dodatek ważny do tego obiegu istnieje *limfatyczny układ* (ob.). Naczynia **O. k.** *małego* zaczynają się w prawej komórce; przebiegłszy tętnicę płucną i jej rozgałęzienia, w postaci naczyń włosowatych rozkrzewiają się w ściankach pęcherzyków płucnych, wreszcie w postaci czterech żył płucnych wracają do lewego przedsionka. **O. k.** mały przeznaczony jest jedynie dla odmiany gazów we krwi; krew przez niego pozbywa się nadmiaru swego kwasu węglanego i zostaje w tlen zaopatrzoną.—**O. k.** wielki i mały połączone są z sobą w prawen i lewem sercu przez otwory, łączące każdy przedsionek z odpowiednią komórką. W ten sposób krew zużyta, wracająca z ciała przez żyły czcze, dostaje się do płuc, skąd bogata w tlen i zdolna nanowo odżywiać organizm dostaje się przez lewą połowę serca do wielkiego obiegu. **O. k.** dokonywa się mocą skurczów serca, które są w zawiadowaniu nerwu błędnego, nerwu sympatycznego i zwojów nerwowych, w samem sercu umieszczonych; każdy skurcz wyrzuca do tętnic pewną ilość krwi. Sprężystość naczyń sprawia, że krew, jakkolwiek perjodycznie tylko wyrzucana, płynie przez naczynia włoskowate jednostajnym strumieniem.

Obieżyświat, pseudonim Romana Buczyńskiego.

Objawienie (*revelatio*), wogóle wyjawienie rzeczy ukrytej i uczynienie jej dostępną dla zmysłów lub rozumu, w szczególności zaś **O.** boskiem zowie się objawienie tajemnic i prawd, będących podstawą pewnej religji (por. art. *Religja*). Wiara w Objawienie boskie jest tak stara, jak sama religja. Już starożytność pogańska uważała każdą wyższą wiedzę lub czyn jako pochodzące z daru bożego, i dlatego nietylko założycieli religji i proroków, lecz i mędrców, artystów i poetów uważają jako natchnionych przez Boga, Zwłaszcza zaś religje: żydowska, chrześcijańska i mahometańska, opierają się na **O.** bożem, i wyznawcy ich przyjmują, że założyciele naukę otrzymali bezpośrednio od Boga.

Objawienie św. Jana, ob. Apokalipsa.

Objedź, zaraza sosen, szczególnie po brzegach lasów; utracają one igły i mocno chorują. **O.** następuje w skutek żarłoczności gąsienic pszczołowatego owadu, *Lophyrus pini*.

Objekt, Objektywny, Objektywność, ob. Przedmiot.

Objektywa, w przyrządach optycznych, jak lunetach, mikroskopach, ciemniach optycznych, soczewka zwrócona ku przedmiotowi.

Objektywność, ob. Przedmiot. Przedmiotowość.

Objętość (*volumen*), wielkość przestrzeni zajętej przez dane ciało, bez względu na jego postać. Przy jednakowym ciężarze **O.** dwóch ciał jest w stosunku odwrotnym ich gęstości. **O.** *właściwa* ciała jest objętość jednostki jego ciężaru. Mierzenie **O.** sprowadza się według zasad geometrycznych do mierzenia wymiarów linijnych; tak np. **O.** równoległościanu wyrównywa iloczynowi jego długości, szerokości i wysokości. *Miary* czyli *jednostki* objętości wyprowadzają się z zasadniczych jednostek długości, ob. Miary, Metryczne miary.

Oblaci, nazwa dwu zgromadzeń duchownych. Pierwsze powstało we Francji 1815 r. w Marsylji, założone przez ks. Karola Józefa Eugenjusza de Mazenod, oddane pod opiekę N. M. P., z godłem: *Evangelizare pauperibus misit me Deus*. Zatwierdzone przez papieża Leona XII r. 1828, rozsyła swych misjonarzów do wszystkich części świata i liczy około 300 członków. Drugie zgromadzenie, włoskie, założone 1816 r. przez kilku księży pjemonckich, miało 3 domy: w Turynie, Nowarze i Pignerol. Wysyła misjonarzów do Indji Wschodnich, do państwa Birmanów, prowincji Awy i Pegu.

Oblat, *oblatus*, dziecię, które rodzice poświęcali Panu Bogu na zakonnika.

Oblata. W dawnych sądach polskich były księgi czyli akta wieczyste, do których regenci kancelarji wciągali ugody, manifesty, zgoła wszelkie podania i pisma, gdzieindziej spisane, a więc bez osobistego stawienia się stron przed czyniącym wpisanie urzędnikiem. Czynność ta wpisania aktów nazywała się *oblatą*.

Oblężenie, ob. Warownia.

Oblicze, ob. Twarz.

Oblig — zobowiązanie piśmienne długowe, czyli rewers. Termin ten oznaczał w dawnem prawie polskiem pismo, którem pożyczający zobowiązywał się względem wierzyciela do zwrotu należności i wskazywał termin zwrotu. Obecnie obligami nazywamy wszelkie dokumenty długowe.

Obligacje—w ogólności zobowiązania długowe, a szczególnie papiery pożyczkowe, wypuszczane przez skarb lub instytucje finansowe; papiery takie przynoszą procent w formie kuponów i po większej części stopniowo są umarzane. W szczególnem jeszcze znaczeniu obligacjami nazywają się papiery pożyczkowe, wypuszczane przez towarzystwa akcyjne, ale w odróżnieniu od akcji kiedy te ostatnie są udziałami współwłaścicieli spółki bezimiennej (akcyjnej), pierwsze są zobowiązaniami długowemi tej spółki, mającemi przywilej bezpieczeństwa na całym majątku spółki. W niektórych wypadkach odróżniają się jeszcze obligacje pierwszeństwa (priorytety) od zwykłych obligacji; pierwsze są najbardziej uprzywilejowane.

Obligato, mówi się w muzyce ogólnie o głosie, koniecznie potrzebnym do całości muzyki, przez kilka instrumentów wykonywanej. W razie przeciwnym, gdy bez głosu takiego obejść się można, używa się wyrażenia *ad libitum* (wedle upodobania).

Obliteracja, zamknięcie jamy normalnej ciała przez zrośnięcie ścian, jak zamknięcie naczyń pępkowych po urodzeniu.

Obłąd, polska nazwa manji (ob.).

Obłąd opilczy, ob. Alkoholizm.

Obłąkanie, ogólna nazwa chorób, sprowadzających zamącenie i osłabienie władz umysłowych.

Obłocznik (*nefelin, kawolinit*), minerał krystalizujący w szeregu trzy-a-jednoosiowym i przedstawiający się najczęściej w małych graniastosłupach sześciokątnych; bywa też blaszkowaty lub zbity. Jest białawo-szary, zielonawy lub różowawy, blasku szklistego, twardość=5,5, c. wł.=2,4. Jest to krzemian podwójny glinki i potażu. Znajduje się w lawach Wezuwjusza, w skałach bazaltowych i w syjenicie w Norwegji. Odmiana łatwo topliwa zowie się *eleolitem*.

Obłomowszczyzna (ros.), wyraz wzięty z romansu Gonczarowa „Obłomow“ i oznaczający usposobienie psychiczne ludzi inteligentnych i wykształconych, ale pozbawionych woli i spędzających życie na bezpłodnych marzeniach.

Obłoniec (*Megaderma*), rodzaj ssących latających, z podrzędu owadożernych, z grupy liścionosych, typ rodziny *Megadermidae;* nie mają wcale ogona, błonę międzyudową kwadratowo przyciętą, skrzydła obszerne; uszy duże na przodzie głowy połączone, 3 narośle nosowe. Cztery znane gatunki żyją na wyspach oceanu Indyjskiego i w Afryce płd.

Obłóczyny, uroczyste przybranie ubioru czyli habitu zakonnego przez zakonnicę przy wykonaniu ślubów.

Obmowa znaczyła w prawie polskiem toż co ekscypowanie, wyłączenie sędziego od zasiadania w pewnej sprawie.

Obodziński Aleksander, wierszopis, rodem z Obodna w Poznańskiem, żyjący w pierwszej połowie XVII w. Ogłosił drukiem następujące poezje: „Pandora starożytna monarchów polskich“ (Kraków, 1640); „Poważna legacja w konsystorzu Trójce Przenajświętszej, na uzdrowienie wszystkiego świata urodzona“ (tamże, 1640).

Obodziński Samuel, brat poprzedniego, sekretarz królów Władysława i Jana Kazimierza, wydał: „Promptuarium epistolographicum, to jest listopistwa politycznego model, zawierający w sobie naprzód tytuły uniwersalne i t. d.“ (b. m. dr. i r.).

Obojań, miasto powiatowe gub. Kurskiej, nad rzeką Obojanią, ma 11,872 miesz. (1879).— *Obojański powiat* ma na przestrzeni 3,394 w. kw. 183,561 miesz. (1879).

Obojczyk, kość mająca postać walcowatą, grubości palca, kilka cali długości, zgięta esowato. **O.** należy do kości barku, grubszym swym końcem łączy się z rękojeścią mostka, cieńszym i spłaszczonym końcem zewnętrznym łączy się z łopatką. **O.** należy do kości symetrycznych i znajduje się z każdej strony ciała. Na dolnej jego powierzchni leży, drugim końcem do żebra przyczepiony, mały mięsień podobojczykowy; z innych stron **O.** znajduje się bezpośrednio pod skórą i zwłaszcza u chudych osób wyraźnie wystaje. Przestrzeń nad obojczykiem, odpowiadającą wierzchołkom płuc, nosi nazwę *jamki nadobojczykowej*, pod nim *jamki poobojczykowej*. U człowieka zdrowego i dobrze rozwiniętego są one mało wyraźne; u ludzi schorzałych, szczególnie przy gruźlicy płuc, są bardzo zapadłe.

Obojga Sycylji królestwo, ob. Sycylja.

Obojnactwo, wyraz przez niektórych pisarzów wprowadzony w ostatnich czasach na oznaczenie hermafrodytyzmu. *Obojnak*—hermafrodyta.

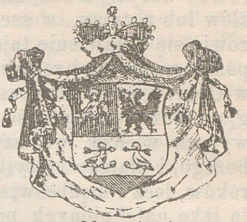
Obojnik, toż co Ciemiężyk (ob.).

Obok, port na wschodniem wybrzeżu afrykańskiem w zatoce Aden, na zachód od Ras-Bir, nabyty 1862 r. przez Francję, w celu założenia w nim składu węgla na potrzeby floty francuskiej, zajęty faktycznie dopiero 1883 r. Terytorjum **O.** obejmuje 6,000 klm. kw. (109 mil. kw.) i liczy 22,400 m. Por. Rivoyre „Obok“ (Paryż, 1884); Soleillet „O., le Choa, le Kaffa etc.“ (1886).

Obol (grec. *obolos*), drobna moneta grecka, szósta część drachmy (ob. Greckie monety i miary). We Francji nazywano dawniej **O.** mały pieniądz miedziany,=½ denara. **O.** był także jednostką wag=12 granom.

Oboleńscy, książęcy ród rosyjski, wywodzący początek swój od Ruryka, a nazwę od miasta Oboleńsk (dziś wieś w gub. Kałuskiej). Częste o nim wzmianki istnieją w kronikach XV i XVI w.

Oboleński (książę), herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem dwudzielnem, w prawem czerwonem—św. Michał Archanioł, w lewem złotem — orzeł czarny ukoronowany, zwrócony w lewo, z długiem złotem berłem w kształcie krzyża, prawo-ukośnie, w lewej szponie. W dolnem polu srebrnem, na zielonej murawie—dwa ptaszki do siebie zwrócone ze strzałami w dziobach i złotą kulą w szponie. Nad tarczą płaszcz książęcy z mitrą.

Oboleński.

Oboleński Leonidas, dziennikarz, beletrysta i autor artykułów filozoficznych, w 1845 studjował medycynę i prawo w uniwersytecie moskiewskim, został współpracownikem pism „Dieło“ i „Swiet,“ w których pomieścił szereg prac treści filozoficznej, krytyk i prac beletrystycznych. Od 1880 do 1882 wydawał literacki dziennik „Mysl,“ następnie do 1891 r. „Russkoje Bogatstwo.“ Wydał: „Stichotworenija“ (t. 2) i romanse: „Zaprosy żizni,“ „Bliże k prirodie.“ „Dwa polusa,“ „Bez majaka,“ opowiadania „Żażduszczyje swieta“ (t. 2).

Oboleński Jan Mikołajewicz, prof. uniwersytetu charkowskiego, * 1841 r., studjował medycynę w wojskowej akademji med.-chirurgicznej w Petersburgu, następnie w uniwersytetach niemieckich, 1872 r. został profesorem patologji w Charkowie, później objął klinikę terapeutyczną tamże. Napisał: „O smieszannych formach tifow,“ „Diabetes insipidus i jego leczenie,“ „O newralgijach sifiliticzeskago proischożdenia“ i w in.

Obolus Belisarii (łac.), obol Belizarjusza. Belizarjusz, znakomity wódz wojsk bizantyjskich, za panowania cesarza Justynjana I, utraciwszy, według legendy, łaskę dworu, był pozbawiony wzroku, osadzony w więzieniu i utrzymywał się z jałmużny przechodniów, spuszczając z okna worek z napisem: *Date obolum Belisario!*—dajcie obol Belizarjuszowi!

Obołoński, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — pół orła srebrnego, w lewem czerwonem — dwie srebrne róże. U szczytu — skrzydło przeszyte strzałą prawo ukośnie. Labry czerwono-srebrne.

Obołoński.

Obora, budynek przeznaczony na pomieszczenie bydła.

Obora Ovenecka, niem. *Baumgarten*, w pospolitej zaś mowie *Siramovka*, ulubione ustronie mieszkańców Pragi, we wsi Owieńcu Przednim,

zwanej także *Bubenecz*, o pół godziny drogi od tego miasta. Dawniej był tu zwierzyniec, obecnie hodowla wyborowego bydła i mieszkanie letnie namiestnika królewskiego. Odbywa się tu corocznie, we wtorek po świętach Wielkanocnych, uroczystość ludowa, zwana *Strozok*, a 1 maja *majówka*. Niegdyś letnia rezydencja Rudolfa II w tak zwanych *cesarskich młynach*, na lewym brzegu Wełtawy, gdzie obecnie jest fabryka kartonu i wielka papiernia. W dawnych czasach miejscowość ta nazywała się *Oborą królewską*.

Obornicki powiat, w w. ks. i okr. regencyjnym Poznańskim, zajmuje mil kw. 20,02. Dzieli się na 5 okręgów, t. j.: Obornicki, Bodanowski, Rogoziński, Połajewski i Murowano-Gośliński. Główniejsze w nim rzeki są: Warta i Wełna; jezior ma 29, z których większe: Rogoźno, Budziszewo, Włokna, Sycyno i Objezierze. Główną w nim komunikację wodną stanowi rzeka Warta, cały rok prawie spławna i żeglowna. Miast ma 4: Rogoźno, Murowana Goślina, Oborniki i Ryczywół.

Obornickie starostwo niegrodowe leżało w województwie i powiecie Poznańskim. Podług lustracji z r. 1661, powstało z dawniejszego starostwa międzyrzeckiego przez oddzielenie z niego miasta Oborniki i wsi: Uścików, Bogdanowe, Chowanów, Chowanówko, Słonawy i Łagiewniki. W r. 1771 posiadał je Kacper Łodzia Rogaliński, który z niego opłacał kwarty złp. 2,393 gr. 15 i hyberny złp. 337 gr. 21.

Oborniki, miasto powiatowe w w. ks. Poznańskiem, przy ujściu rzeki Wełny do Warty, starożytna z lechickich, jeszcze przedchrześcijańskich czasów osada, jak tego dowodzą często odkopywane tutaj popielnice, zwane żalami. Posiada jeden z najdawniejszych kościołów parafjalnych djecezji poznańskiej i ma 3,000 miesz.

Oborski Tomasz, biskup sufragan krakowski, * 1571 we wsi Oborach, † 1645 w Krakowie, h. Kolumna, syn Mikołaja, podczaszego czerskiego. Po ukończeniu akademji krakowskiej kanonik tamtejszy (1590) bez święceń kapłańskich, za zezwoleniem stolicy apostolskiej. Wyjechał potem do Rzymu, dla dalszego kształcenia się w naukach; wróciwszy stamtąd, wyświęcony został na kapłana i wtedy odbył o pielgrzymim kiju podróż do Jerozolimy, a potem dwukrotnie do Rzymu, skąd wróciwszy, wezwany został na sufragana przy biskupie Piotrze Tylickim i wyświęcony na biskupa laodycejskiego. Urząd ten sprawował przez lat 30, a po śmierci biskupa Zadzika, był w 1642 administratorem djecezji krakowskiej, odmawiając aż do zgonu wszelkich wyższych ofiarowanych mu przez Zygmunta III godności duchownych.

Oborski Mikołaj, synowiec poprzedzającego, * 1611, † 1689 w Krakowie, mąż wielkiej pobożności, który prawie krok w krok postępował śladami swego stryja Tomasza, bo nawet te same po nim zajmował godności duchowne. Po wstąpieniu na tron Jana III, miał sobie przez niego ofiarowane r. 1677 arcybiskupstwo lwowskie, ale przez skromność odmówił jego przyjęcia. Naznaczony z Rzymu komisarzem do procesu o cudach i życiu św. Stanisława Kostki, błogosławionego Jana Kantego, Salomei i Kunegundy, dokonał tej pracy i wkrótce potem zmarł.

Oborski Mikołaj Stanisław Roch, Jezuita, * 1576 na Mazowszu, † 1646 w Krakowie, wstąpił w Rzymie 1602 do Jezuitów, a po powrocie do kraju zarządzał kilku kolegjami swego zgromadzenia i jednocześnie z polecenia stolicy apostolskiej zajmował się zbieraniem w całym kraju wiadomości o cudach św. Stanisława Kostki. Jest autorem dzieł: „Aquila grandis Martinus Oborski, Palatinus Podlachiae“ (Warszawa, 1603); „Relacja albo krótkie opisanie cudów niektórych błogosławionego Stanisława Kostki“ (Kraków, 1603); „Wypis z procesu kanonizacji św. Stanisława Kostki,“ „O śmierci i życiu Wojciecha Kossaka,“ dzieło pośmiertne (Przemyśl, 1769).

Obotryci, *Obodryci*. ob. Bodryci.

Oboźny, w dawnej Polsce i Litwie tytuł wyższych urzędników wojskowych. Każdy ze zjednoczonych narodów dawnej Rzeczypospolitej miał po dwu oboźnych: wielkiego i polnego. **O.** wielki koronny pensji żadnej nie pobierał, **O.** polny litewski od 1776 pobierał rocznie 4,000 złp., a polny koronny 6,000 złp. pensji. Mianowanie ich należało początkowo do hetmanów, a od 1776 do króla. Ostatnim **O.** wielkim koronnym był Kazimierz Krasiński, mianowany 1763 r., przeżył Rzeczpospolitą.

Obój.

Obój (franc. *hautbois*), instrument muzyczny dęty, zwykle z drzewa bukszpanowego, niekiedy z hebanu lub cedru; mniejszy i szczuplejszy od klarnetu, składa się z trzech części, ma ośm dziurek w rurze lejkowato zakończonej i u góry pyszczek, w który zakłada się stroik, z dwu położonych na sobie płatków trzciny złożony. Rozległość jego zajmuje skalę przeszło dwu oktaw, od małego *h* do trójkreślnego *d*. Ton wydaje przenikliwy, dyszkantowy, ostrzejszy od fletowego i do skrzypcowego zbliżony. Odmianą jego jest *angielski róg* (ob.).

Obóz, miejsce w otwartem polu, w którem się wojsko zatrzymuje na dłuższy lub krótszy pobyt. Z narodów starożytnych głównie Rzymianie rozbijali zawsze dobrze urządzone **O.**, a nawet zawdzięczają im wiele swoich korzyści wojennych. **O.** rzymskie były albo pochodne czyli nocne *(mansiones)*, albo też stałe *(castra stativa)*, i te dzieliły się na letnie *(aestiva)* i zimowe *(hiberna)*. Postać **O.** była kwadratową; był otoczony rowem i wałem, w który były wbijane ostre pale, i miał cztery bramy: *porta praetoria*, główna, wprost nieprzyjaciela, *p. decumana* naprzeciw niej, i dwie boczne—*dextra* i *sinistra*, prawa i lewa, w końcach głównej drogi obozowej. Poza bramą głów-

ną był namiot wodza *(praetorium)*, a wokoło niego *cohors praetoria* i orszak wodza; z jednej jego strony był namiot pomocnika wodza, z drugiej kwestora *(quaestorium)*; w pobliżu było *forum*. Wojska były tak rozdzielone, że w pośrodku obozowała konnica, a po bokach sprzymierzeńcy. Namioty były pokryte skórami, w każdym było po 10 żołnierzy ze swym dziesiętnikiem. Narody średniowieczne otaczały swe **O.** wozami. W dawnej Polsce hetmani obwarowywali swe **O.** sypaniem wałów, częściej jednak używali taborów (ob.). W obecnej wojskowości rozróżniają się: **O.** przeznaczone do zbioru wojska, dla utworzenia armji w początku kampanji; **O.** pochodne, które się rozbijają tylko na czas krótki; **O.** stałe, które się zajmują przez czas dłuższy; **O.** oszańcowane, czyli ufortyfikowane, wzmocnione fortyfikacjami; **O.** przeznaczone do ćwiczeń i nauki. Żołnierze przebywają pod gołem niebem (biwakują), lub pod namiotami, w **O.** jednak stałych zamiast nich urządzają się zwykle baraki, dające żołnierzom lepszą ochronę. Przy wyborze miejsca na **O.** należy mieć na względzie wymagania taktyczne, oraz najmożliwsze wygody i utrzymanie zdrowia żołnierzy. Każde rozłożenie się obozem poprzedzone jest wytknięciem **O.** przez przeznaczonych do tego oficerów. Co do porządku, wojsko rozkłada się w linjach, albo w kolumnach, wybór zależy od miejscowych lub chwilowych warunków. Pod względem taktycznym jest ważne, aby wojsko z szyku obozowego łatwo i szybko przechodzić mogło do szyku wojennego.

Obra, rz. w w. ks. Poznańskiem, bierze początek w północnej części powiatu Krotoszyńskiego z jeziora **O.,** przechodzi do powiatu Pleszewskiego, stąd do Szremskiego, potem do Kościańskiego i o trzy mile od Kościana wchodzi do wielkiego bagna Obrzańskiego, z którego wypływają dwie innego nazwiska rzeczki, t. j. Kopanica północna i południowa, stanowiąc dalszy ciąg Obry, a które zjednoczywszy się, później jednem korytem wpadają do rz. Warty niedaleko miasta Skwierzyny.

Obra zachodnia, jezioro w w. ks. i regencji Poznańskiej, w pow. Babimojskim, na zachodniej stronie rz. Obry położone. Na przeciwnej stronie znajduje się drugie jezioro, w podobnem znajdujące się położeniu, zwane *Obrą wschodnią*.

Obra zgniła, rz. w w. ks. Poznańskiem, wychodzi z błot Brojeckich w pow. Międzyrzeckim, na granicy brandeburskiej, oddziela powiat Babimojski od okręgu regencyjnego frankfurckiego i wpada do Obrzycy blizko wsi Gross Schmöllen.

Obrachunkowa Izba, Izba kontroli, jest urzędem obowiązanym do sprawdzania wpływów, wydatków i wogóle obrotów pieniężnych wszelkich władz i rządowych instytucji krajowych. W Królestwie Polskiem główna Izba obrachunkowa była zaprowadzona postanowieniem Fryderyka Augusta, króla saskiego i księcia warszawskiego, 1808. Cesarz Aleksander I postanowieniem 1816 i z mocy art. 78 ustawy konstytucyjnej nadał Izbie Obrachunkowej nową ustawę, a od 1832, czyli czasu wprowadzenia Statutu Organicznego w Królestwie, nadano jej tytuł najwyższej izby obrachunkowej, a jej zwierzchnika, dotychczas prezesa, przemianowano na kontrolera głównego. Po zniesieniu autonomji w Królestwie Polskiem, najwyższa izba obrachunkowa, podobnie jak wszystkie władze naczelne, została zwiniętą, a w jej miejsce utworzono Izby Obrachunkowe, z których każda obejmuje kilka gubernji. Centralna władza jest ześrodkowana w osobie kontrolera państwa, urzędującego w Petersburgu i zrównanego pod względem praw z ministrami.

Obradowicz Dosyteusz, właśc. Dymitr, twórca języka piśmiennego i literatury narodowej serbskiej, * 1739 w Czakowie, w banacie Temeszwarskim, † 1811 w Belgradzie. W młodości wstąpił do klasztoru, ale gnany żądzą nauki porzucił go wkrótce i udał się początkowo na górę Atos, stąd do Smirny, gdzie przepędził 3 lata, ucząc się u uczonego Greka Hierotheosa. Następnie przepędził rok jeden w m. Hormowie w Albanji, poczem udał się na wyspę Korfu, gdzie pilnie studjował klasyków greckich i rzymskich; stąd przez Wenecję i Tryjest przybył do Wiednia, i tu przez lat sześć nauczał prywatnie młodzież serbską i grecką, ucząc się sam języków francuskiego, włoskiego i niemieckiego. Potem odbył nową podróż przez Włochy do Carogrodu, gdzie nie zabawiwszy długo, udał się, po jednorocznym pobycie w Multanach, przez Lwów do Lipska i Halli, gdzie został pedagogiem dwu młodych Rumunów, pilnie pod Eberhardem studjując nauki filozoficzne. Słysząc, że w Lipsku drukują się książki rosyjskie, przeniósł się tam z powierzonymi sobie uczniami i 1783 ogłosił u Breitkopfa w Lipsku autobiografję p. t. „Żiwot i prikluczenja“ (2 wyd., Belgrad, 1833), książkę nader ciekawą pod względem treści, formy i tendencji, a której celem było przekonać naród, jak zbytecznemi były klasztory, a jak niezbędnemi zakłady naukowe. Po roku opuścił Lipsk i udał się do Anglji, gdzie przebył pół roku. Następnie wrócił się do Lipska, a później do Wiednia. 1788 odbył podróż do Rosji; później przebywał jakiś czas w Wenecji. 1806 udał się do Serbji, był nauczycielem dzieci Jerzego Czarnego, a zarazem członkiem senatu serbskiego. Oprócz wymienionego wydał: „Sowieti zdrawago razuma“ (Lipsk, 1784; 4 wyd. Medakowicza 1850); „Ezopowe i proczich raznych basnotworcew etc. basne“ (t. 1788); „Piesna na wzjatie Bielgrada“ (t. 1789); „Piesna o izbawljenju Serbje“ (t. i t. r.); „Sobranije raznych mrawouczitelnych weszczej“ (Wiedeń, 1793; 2 wyd., Buda, 1808); „Etika ili filosofia moralna“ (Wenecja, 1803); „Pjesna na insurekcjju Serbianow i t. d.“ (Wenecja, 1804); „Mezimac“ (Bruda, 1818); „Christoitija sirjecz blagi obyczai“ (t. 1826) „Prwenac“ i in. Wydanie zbiorowe pism **O.** wyszło w 10 tomach (Zemuń, 1850).

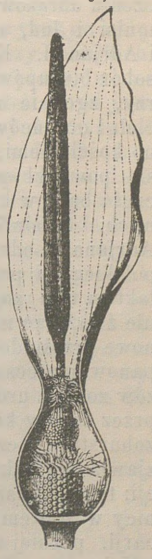
Obraza majestatu jest obelgą (ob.), skierowaną przeciw zwierzchniemu przedstawicielowi państwa, a zatem uwłaczającą godności nie już pojedyńczego członka społeczeństwa, lecz jego najwyższego reprezentanta, jest stosunkowo daleko surowiej karaną. Niektórzy, idąc za wyrobionem w Rzymie z czasów cesarstwa pojęciem: *crimen lesae majestatis*, uważają wszelkie targnięcie się na prawa rządu, na zmianę jego formy, za obrazę majestatu. W ten sposób możnaby podciągnąć wszelkie występki polityczne, zbrodnie stanu, pod obrazę majestatu. To jednak nie zgadza się z istotą danego występku, bo jego przedmiotem musi być koniecznie obraza zwierzchnika państwa, jako przedstawiciela majestatu państwowego. Wysokość kary zależy głównie od rodzaju obrazy, i tak, za obelgę czynną — śmierć po pozbawieniu wszystkich praw stanu; za obrazę piśmienną—przy pomocy prasy i książek i za ich rozpowszechnianie — ciężkie roboty od 10 do 12 lat z pozbawieniem wszystkich praw; tejże karze podlegają i uczestnicy; za odgróżki czynnych obelg—kara śmierci; za inne rodzaje obrazy, jak: nieprzyzwoite i niestosowne odzywanie się o osobie monarchy od 2 miesięcy więzienia do 6 — 8 lat ciężkich robót. Kodeks obowiązujący mówi o obrazie majestatu w art. 241 — 248 (z r. 1885).

Obrazki, *Obrazkowiec, Aronek (Arum)*, rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych; płatek koronowy otaczający kolbę jest kapturowaty, kolba u szczytu zwężona, osadzona jest u dołu zawiązkami, w środku pylnikami, a w wierzchołku gruczołkami; kwiatki pojedyńcze okwiatów nie mają; owoc jest jagodą jednonasienną. Są to zioła, najczęściej rosnące na gruntach wilgotnych, o liściach korzeniowych szerokich. Cała roślina jest ostra, niekiedy trująca, zwłaszcza jagody i korzenie. Jednakowoż główki przykorzeniowe niektórych po wygotowaniu dają pożywny pokarm, a liście służą na jarzynę. Osobliwem jest zauważane dosyć silne wywiązywanie ciepła przy rozkwitaniu niektórych gatunków. Z licznych gatunków najwięcej są znane: **O.** *plamiste, kleśniec, aronowa broda, wiele złego (A. maculatum)*, roślina klimatu umiarkowanego, u nas jednak dosyć rzadka; płatek koronowy białawy, wewnątrz purpurowy, otacza kolbę w wierzchołku purpurową, u dołu osadzoną kwiatkami białawemi i żółtemi; jagody szkarłatne, wielkości grochu. Wszystkie części są bardzo ostre, trujące, zwłaszcza jagody, które wywołują w ustach silne palenie i naciągają pęcherze; korzeń *(korzeń aronowy)* jest lekarski, jest on wewnątrz biały, w stanie świeżym mięsisty i mleczny, w suchym mączysty; nawet po wysuszeniu zachowuje pewną ostrość. Był używany w wielu przypadłościach, obecnie rzadziej się używa. Po wygotowaniu w niektórych krajach wypieka się na chleb. W podobny sposób używają się korzenie **O.** *włoskich (A. italicum), wężownika (A. dracunculus)*, w Europie płd., i in. *A. rumphii* pochodzi z Madagaskaru, ma korzeń bochenkowaty, który po starannem przepłókaniu w wodzie wydaje dobrą mąkę. Wiele gatunków hoduje się jako ozdobne, ale rozpowszechnieniu wielu gatunków przeszkadza przykra woń ich kwiatów.

Obrazki. *a* kwiat niezupełnie rozwinięty, *b* ornament z motywu tej rośliny.

Obrazkowate *(Aroideae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca następne cechy: kwiaty drobne, na osi mięsistej czyli tak zwanej kolbie gęsto osadzone, albo jednopłciowe i nagie, albo obupłciowe, opatrzone okwiatem 4—6-działkowym. Kolbę tę otacza tulejkowato zwinięty płatek, niby wspólna korona biała, białawo-zielona, zielonawo-żółta, brudno-czerwonawa lub czarniawa, albo też wcale jej niema. Owoce są jagodowate lub suche i niepękające, jedno i wielonasionowe. Są to rośliny zielone z korzeniami bulwiastemi. Liście w podstawie ogonków pochwiasto są rozszerzone, z blaszką rozmaicie unerwioną, najczęściej sercowato-strzałowatą. Właściwe są głównie okolicom gorącym.

Kwiat obrazkowca (Arum maculatum) z przeciętym płatkiem.

Zawierają we wszystkich swych częściach substancję ostrą, palącą, ale bardzo lotną, tak, że przez suszenie lub prażenie roślin zostaje wydaloną, a w ten sposób z mączystych korzeni otrzymać można dobry pokarm. Dlatego to niektóre **O.** się uprawiają, a ich korzenie *(taro* czyli *kalo)* są głównem pożywieniem wyspiarzy Oceanu Indyjskiego.

Obrazkowiec, minerał, ob. Pagodyt.

Obrazoburcy, z greck. *ikonoklasti (ikon-*obraz, *klazó-*burzyć*)* lub *ikonomachi (maché-*bój), zowią się w historji kościelnej ci, którzy zarzucali cześć obrazów i niszczyli je. W St. Zakonie cześć obrazów była zabroniona, jak również i wyobrażanie Boga pod jakąbądź postacią, a to aby odwieść Hebrajczyków od pogaństwa, w które często wpadali. W chrześcijaństwie od II-go już wieku rozszerzył się zwyczaj czczenia obrazów; napróżno powstawali przeciwko temu w IV i V w. ojcowie Kościoła. Wzrastająca coraz bardziej cześć obrazów wywołała nakoniec reakcję. Leon III Izauryjski, cesarz bizantyjski, zabronił 726 oddawania czci obrazom, 730 zaś nakazał usunięcie ich z kościołów, miejsc publicznych, a nawet i z domów prywatnych, grożąc śmiercią sprzeciwiającym się wykonaniu tego rozkazu. Tak się rozpoczęła walka cesarzów bizantyjskich przeciwko czci obrazów, która z małemi przerwami trwała do połowy IX w. za następców Leona, Konstantyna Kopronyma III (741—775), Leona IV Nicefora (802—811), Leona Armeńczyka (813—820), Michała Balbusa i Teofila. Silnie opierali się niszczeniu obrazów patrjarcha carogrodzki Germanus, mnisi i lud, a zwłaszcza pap. Grzegorz II i III i Adrjan II. Konstanty Kopronymus zwołał 754 sobór biskupów greckich do Konstantynopola, którzy, zgodnie z wolą jego, rzucili klątwę na czcicieli i obrońców obrazów i zagrozili karami zarówno kościelnemi, jak i świeckiemi każdemu, ktoby się poważył przygotować obraz i oddawać mu cześć bądź w kościołach, bądź w domach prywatnych. Sobór 787, zwołany do Nicei przez pap. Adrjana I, odrzucił uchwały soboru konstantynopolskiego i przywrócił cześć obrazów. W teorji faktem tym została zakończona walka, jednakże nie zważając na to, cesarz Leon Armeński nakazał nowe prześladowanie obrazów, tak, że dopiero za panowania cesarzowej Teodory (842) cześć obrazów została uroczyście przyznaną, a potwierdzoną przez sobory konstantynopolskie 869 i 879. Obrazoburstwo, aczkolwiek w mniejszych rozmiarach, zjawia się także w pierwszych czasach reformacji; tak np. niszczyli obrazy Karlstadt i jego stronnicy w Wittembergu, dalej zwingljanie w Szwajcarji, później zaś kalwiniści we Francji, Anglji i Holandji. Por. Schlosser „Geschichte der bilderstürmenden Kaiser“ (Frankfurt, 1812); Marx „Der Bilderstreit der byzant. Kaiser“ (Trier, 1839); Wessenberg „Die christl. Bilder, ein Beförderungsmittel des christl. Sinnes“ (2 t., Konstantynopol, 1827).

Obrazowe pismo, ob. Alfabet i Pismo.

Obrazy cudowne. Pomiędzy tysiącznemi obrazami, wizerunkami i statuami Jezusa Chrystusa, N. M. P. i Świętych, jakie znajdują się w kościołach, wiele jest odznaczających się przed innemi, które ciągną do siebie mnóstwo wiernych i wzbudzają w ich sercach szczególne uczucia czci, nabożeństwa i zaufania. Zbiegają się do nich katolicy ze stron najodleglejszych, ażeby zasłać modły o uzdrowienie chorych, oddalenie nieszczęść i niebezpieczeństw, wyjednanie łask duchownych i doczesnych wszelkiego rodzaju. Tak się działo od najdawniejszych aż do naszych czasów. Obrazami takiemi były: statua Zbawiciela w Paneas w Syrji, do której już w pierwszych wiekach chrześcijanie z gorącą przychodzili ufnością; cudowny obraz Chrystusa w Berycie, cudowny obraz Matki Boskiej w Reims. W późniejszych wiekach liczba obrazów cudownych znacznie się powiększyła: każda prowincja, każda niemal okolica miała swój obraz, swą kaplicę cudowną, które nawiedzały tysiące pielgrzymów. Dziś takie **O. c.,** mianowicie N. M. P., posiadają: Szwajcarja w Einsiedeln; Bawarja w Alt-Öttingen; Włochy w Loreccie; Hiszpanja w Montferrat; Królestwo Polskie na Jasnej Górze w Częstochowie; Litwa słynie cudownym obrazem Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie i t. d. A oprócz tych miejsc, jest jeszcze wiele innych, w rozmaitych krajach, a w naszym do kilkudziesięciu, które od wieków cudownemi słyną obrazami. Obszerniejsze szczegóły o **O. c.** w dawnej Polsce zawiera dzieło Piotra Hyjacynta Pruszcza, p. t. „Morze łaski Boskiej“ i t. d. (Kraków, wyd. 2, 1740), wyjątek z rękopisu biskupa Józefa Andrzeja Załuskiego, wydany przez Leona Rogalskiego, p. t. „Pamiątka katolicka“ (Warszawa, 1856); „**O. c.** w pow. Łowickim“ przez R. Oczykowskiego (1888).

Obrazy optyczne, ob. Zwierciadła i Soczewki. *Obrazy nikujące,* ob. Latarnia czarnoksięska.

Obraźnica, roślina, ob. Caladium.

Obrąpalska Marja z Siemiradzkich, literatka, przełożyła kilka dzieł z języków obcych, między innemi z Amicis'a, * 1850, † 1894 w Dziepułci pod Radomskiem.

Obregon Bernard, założyciel hiszpańskiego 3 zakonu św. Franciszka, zwanego *Minimi* lub *Obregoni,* * 1540, † 1599 w Madrycie. Walczył w szeregach wojsk hiszpańskich przeciwko Francji, następnie poświęcił się pielęgnowaniu chorych w jednym ze szpitalów madryckich, gdzie za jego przykładem i namową poświęcili się temu i inni. Utworzona przez niego kongregacja otrzymała 1569 zezwolenie Decjusza Caraffy, nuncjusza papieskiego w Hiszpanji i została potwierdzoną 1589 przez kardynała Kacpra Quirogę, arcybiskupa toledańskiego. Liczne miasta hiszpańskie powołały członków tego zakonu do swych szpitalów. **O.** wydał „Instruccion de enfermos, yverdadera practica como se hace de aplicar los remedias que enenan los medicos“ (Madryt, 1607).

Obrenowicz, imię panującej obecnie rodziny w Serbji, pochodzącej od rolnika *Obrena*, zamieszkałego w Brusnici, w pow. Użyckim. Z żony swej *Wiszni* pozostawił dwu synow *Milana* († 1810), jednego z naczelników powstania serbskiego, *Jakóba* i córkę *Stanę*. Owdowiawszy, Wisznia wyszła powtórnie za mąż za ubogiego rolnika *Tena* lub Teodora, któremu urodziła trzech synów *Miłosza* (ob. Miłosz Obrenowicz), *Jowana* (* 1787) i *Jefrema* (* 1790, † 1856), w końcu prezesa senatu serbskiego. Miłosz, podobnie jak i bracia jego, zowiący się po ojcu *Teodorowiczami*, przyjął z przyjaźni do przyrodniego brata Milana jego imię po ojcu i zaczął się zwać **O.** Gdy zaś później zbogacił się handlem, oraz wsławił w walce przeciwko Turkom, przybrali je i pozostali członkowie rodziny. Oprócz Miłosza z rodu tego zasiadali na tronie serbskim *Milan* (* 1819, † 1839), *Michał* i *Aleksander* (ob. Michał **O.**) i *Milan IV* (ob. Milan **O.**).

Obrębowicz Kazimierz, budowniczy, napisał: „Krótki zarys budownictwa miejskiego“ (Warszawa, 1886).

O'Brien, starożytny ród irlandzki, którego przodek Brian Boroimhe, jeden z najsłynniejszych bohaterów irlandzkich, zginął w bitwie pod Cloutart 1014. Jego potomkowie zwali się królami Thomondu; dopiero *Murrough O'Brien* poddał się koronie angielskiej 1543 i mianowany został parem Irlandji z tytułem hr. Thomond i barona Inchiquin. *Murrough O'Brien*, † 1808, otrzymał 1800 godność margr. Thomod. Na synowcu tego ostatniego, *Jakóbie O'Brien*, trzecim margr. Thomond, admirale flagi czerwonej, zmarłym bezpotomnie 1855, wygasło margrabstwo Thomond, gdy tymczasem baronja Inchiquin przeszła na jednego z jego krewnych *Lucjusza O'Brien*, * 1800, który będąc członkiem parlamentu, występował zawsze ze stronnictwem konserwatystów i protekcjonistów, † 1872. Jego brat, *William Smith O'Brien*, * 1803, członek izby niższej od 1832, zamierzał 1848 zrewolucjonizować Irlandję i z tego powodu 1848 był na śmierć skazany, ale w drodze łaski uwolniony, został 1849 do Australji na dożywotnie wygnanie skazany i † 1864 w Bangor.

O'Brien Wiljam, polityk irlandzki, * 1852, kształcił się w królewskiem kolegjum w Cork, następnie zbliżył się do stronnictwa parnelistów, był wybrany do izby gmin, gdzie należał do najgorętszych rzeczników sprawy irlandzkiej. Był kilkakrotnie karany sądownie. W 1889 od nowego wyroku ratował się razem z Dillonem podróżą do Ameryki, w r. 1890 powrócił do Europy, i gdy proces Parnella o wiarołomstwo małżeńskie wywołał rozdwojenie w jego partji, oświadczył się przeciw Parnellowi i po odsiedzeniu sześciu miesięcy w więzieniu, rozpoczął 1891 agitację przeciw zasadom Parnella, którą prowadził i po jego śmierci.

Obrost, ob. Porosty.

Obroszyn, wieś w Galicji, obwodzie Lwowskim, o 2 mile od Lwowa położona, własność kapituły lwowskiej obrządku łacińskiego, ma piękny pałac biskupi, w którym znajdują się portrety wszystkich niemal biskupów djecezji lwowskiej.

Obrotnik *(epistropheus)*, drugi krąg szyjowy (ob. Kręgi), charakteryzuje się wyrostkiem zębiastym na górnej powierzchni swojego trzonu; wyrostek ten tworzy staw z atlasem (ob.). Ruchy obrotowe głowy dokonywają się w tym stawie.

Obrotowa polaryzacja, ob. Polaryzacja.

Obrotowy magnetyzm, ob. Magnetyzm obrotowy.

Obrowie, Obry, naród dziki, pochodzenia azjatyckiego, zjawiający się w historji V w. **O.** w VI w. panowali w Dacji i zwyciężyli Słowian Dulebów, nad rz. Bugiem mieszkających. Prowadzili też wojny z Grekami, a w 619 o mało nie wzięli do niewoli samego cesarza Herakljusza. Według podania, wyginęli zupełnie w VII w., skutkiem grasującego pomiędzy nimi morowego powietrza.

Obrót *(versio)*, operacja położnicza, mająca na celu ułatwienie trudnego porodu (ob.) przez nadanie płodowi odpowiedniego położenia, dokonywa się, gdy w chwili porodu u ujścia macicznego staje nie główka, co jest konieczne dla prawidłowego porodu, lecz jakakolwiekbądź inna część płodu, —jak plecki, pośladki, boczek. Odróżnia się **O.** na główkę i na nóżki. Jeżeli głowa zamiast tuż nad wchodem miednicy, znajduje się nieco z boku, i poród skutkiem tego jest utrudniony, wtedy starają się za pomocą odpowiedniego ułożenia rodzącej i właściwych manipulacji zwrócić główkę płodu do należnego miejsca. Postępowanie to zowie się **O.** *na główkę*. Daleko częściej wykonywa się **O.** *na nóżki*; **O.** tego dokonywa się przy wszelkich innych nieprawidłowych położeniach płodu, a nawet przy położeniu prawidłowem, jeżeli poród jest z jakiegokolwiek względu utrudniony i przyśpieszyć go należy. Głównym warunkiem dla **O.** jest, aby ręka mogła być do macicy wprowadzoną. Doprowadziwszy ją do nóżek płodu, chwyta się je i zwolna ku dołowi sprowadza, przyczem całe ciało obraca się i główka zwraca się ku górze; dopomaga się temu ręką drugą już przez powłoki brzuszne. **O.** jest najczęściej operacją przygotowawczą: po zrobieniu wyciąga się zwykle płód na zewnątrz za nóżki. Jeżeli główka tak już mocno do miednicy została wepchniętą, że ręki koło niej wsunąć do miednicy niepodobna, w takim razie **O.** zaniechać trzeba i uciec się do kleszczy.

Obrót, *Obrotowy ruch*, ob. Ruch.

Obruczew Mikołaj, generał rosyjski, * 1829, po ukończeniu korpusu kadetów wstąpił 1848 do wojska, poczem od 1852 studjował w akademji Mikołajewskiej sztabu generalnego, w której 1856 został adjunktem, a 1857 profesorem statystyki wojennej. Od 1861 członek komitetu wojskowego, został 1866 generałem majorem i prezesem tegoż komitetu i na stanowisku tem położył zasługi przy reorganizacji armji oraz redakcji nowych regula-

minów i instrukcji o ogólnej powinności wojskowej. 1873 awansował na generała lejtnanta. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—8 przyłączony do sztabu armji kaukaskiej, okazał wysokie zdolności nakreśleniem planu wyprawy przeciwko Muktarowi Paszy, zwłaszcza zaś bitwy pod Aladża Dagh (15 października, 1877), za co wynagrodzony został krzyżem św. Jerzego kl. III i stopniem generała adjutanta. W czasie wojny 1877—78 **O.** obok Todlebena okazał największe zdolności z generałów rosyjskich. W 1878 mianowany generał-adjutantem. W 1888 szefem wielkiego sztabu generalnego kawalerji, w 1893 członkiem rady państwa. Jako pisarz ogłosił: „Oczerk istorii wojennago iskusstwa w Rossii“ (1850); „Obzor rukopisnych i peczatnych pamiatnikow, otnosiaszczichsia k istorii wojennago iskusstwa w Rossii“ (1853); „Wojenno-statisticzeskij sbornik“ (4 t., 1868—70).

Obryński Stanisław Florjan, akademik wileński, † 1636 w Wilnie, zostawił ciekawy dla historji wiersz pochwalny p. t. „Panegyricus Invictissimo Poloniae et Sueciae Regi Vladislao IV“ (Wilno, 1634).

Obryński Kazimierz Gotfryd, doktor teologji, wierszopis, Franciszkanin, † 1678 w Wilnie. Pomiędzy innemi ogłosił drukiem: „Magnanimitatis Polonae Specimen per aliquot brevia poemata illustratum“ (Wilno, 1652); „Berestecensis Bellona Libri II“ (tamże, 1652); „Epigrammatum Libri II“ (tamże, 1652); „Epigrammatum Libri II“ (1651); „Mavros Mojses czyli wyprowadzenie ludu izraelskiego z niewoli i wszystkiej Biblji historja, ksiąg XII, wiersz heroiczny“ (1653).

Obrządek, po łac. *ritus*, jest porządek, którego trzymać się należy w wykonywaniu obrzędów i ceremonji kościelnych. W rozmaitych obrządkach w chrześcijaństwie znajdują się znaczne różnice: inny jest obrządek rzymski, inny wschodni czyli grecki, inny ormiański, inny arabski; z pomiędzy zaś rzymsko-katolickich, inny jest ambrozjański w Medjolanie, inny galikański, lugduński i t. p. W Rzymie jest kongregacja obrzędów świętych (Congregatio rituum), ustanowiona przez Sykstusa V, a czuwająca nad ścisłem zachowywaniem obrządków i obrzędów religijnych.

Obrzezanie, odjęcie przedskórka z członka męskiego. Operacja ta, łatwa w wieku dziecięcym, bywa bolesną i częstokroć niebezpieczną w wieku dojrzałym. **O.**, rozpowszechnione u narodów wschodnich, ma na celu zachowanie czystości, a przez to zapobieżenie częstym w krajach gorących zapaleniom członka, oraz ułatwienie spółkowania. Najbardziej rozpowszechnione było **O.** u Hebrajczyków, u których, wedle podania biblijnego, polecone było Abrahamowi na znak zawartego pomiędzy Jehową a narodem wybranym przymierza; przez Mojżesza postanowione jako prawo, nabrało znaczenia religijno-moralnego. U Żydów akt ten dokonywa się na dziecku w ósmym dniu po narodzeniu, w obecności najmniej 10 mężczyzn, przy czem dziecko otrzymuje imię; w razie słabości dziecka obrząd może być odłożony na później. Od 876 przed Chrystusem bywają obrzezywane i dzieci zmarłe przed ósmym dniem, przyczem otrzymują imię; wielu jednak rabinów odrzuca to **O.** zmarłych. Egipcjanie znali **O.** bez kwestji dawniej niż Żydzi, którzy je od nich wedle wszelkiego prawdopodobieństwa przyjęli. Nie jest rzeczą dowiedzioną, czy w Egipcie **O.** było ogólne, to tylko pewna, że podlegali operacji kapłani i wogóle osoby poświęcone służbie bożej. W Etjopji **O.** było ogólne, zwłaszcza u Troglodytów, i do dziś dnia zachowują zwyczaj **O.** chrześcijanie etjopscy, ale tylko z przyczyn sanitarnych, nie przyznając mu znaczenia religijnego. U mahometan **O.** odbywa się na dzieciach w siódmym roku życia, w domu rodziców, przyczem dziecię otrzymuje imię. Z innych ludów wschodnich obrzezywali się w starożytności Homeryci w Arabji, Kolchowie, Fenicjanie, Syryjczycy w Palestynie, Kapadocjanie i ich sąsiedzi Makronowie, tudzież niektóre ludy w Persji i Indjach. Dziewczęta nie obrzezają się, tylko, jak to się dzieje i u Żydów, otrzymują imię, i tylko w Egipcie, Etjopji i w sąsiednich częściach Arabji w 7 lub 8 roku podlegają **O.**, które zasadza się na odcięciu tłustego, miękkiego, z pochwy zwieszającego się wyrostka, utrudniającego spółkowanie. W nowszych czasach nastąpiło pomiędzy Żydami rozdwojenie z powodu pojmowania znaczenia **O.**, ortodoksyjni bowiem uważają je za niezbędny obrządek religijny, od którego niemożna odstąpić, postępowi zaś widzą w nim tylko środek miejscowy i sanitarny.

Obrzęk *(oedema)*, nagromadzenie surowiczego płynu, ze krwi przesiąkłego, wśród tkanek lub w jamach organizmu. Części płynne (surowica) krwi przesiąkać mogą z naczyń w nadmiernych ilościach, albo gdy ciśnienie w naczyniach jest powiększone, albo gdy jej skład jest więcej wodnisty, albo wreszcie, gdy wskutek wiotkości ścianek naczyniowych przez te ostatnie surowica łatwo przesiąkać może. Powiększonem jest ciśnienie w naczyniach przy każdem przekrwieniu (ob.). **O.** jest więc prostem następstwem każdego w wyższym stopniu przekrwienia lub zastoju krwi. Wodnistą jest krew przy znacznem wyniszczeniu ogólnem, przy obfitej utracie białka, przedewszystkiem przez nerki (Brighta choroba); wiotkość naczyń bywa przy podupadłem odżywianiu organizmu, przy blednicy, anemji i t. p. **O.** tkanki podskórnej zowie się *anasarca*. Nagromadzenie surowiczego płynu w jamach organizmu stanowi *wodną puchlinę* (ob.). Dla stałego usunięcia **O.** trzeba wyleczyć podstawowe jego cierpienia. Chwilową ulgę przynosi pozbawienie organizmu znacznej ilości płynów za pomocą środków rozwalniających lub moczopędnych, napotnych; wreszcie nadmierny **O.** w danem miejscu usunąć można, otworzywszy

cieczy przez nakłócie lub nacięcie drogę na zewnątrz, co często jest stosowane przy znacznym obrzęku nóg.

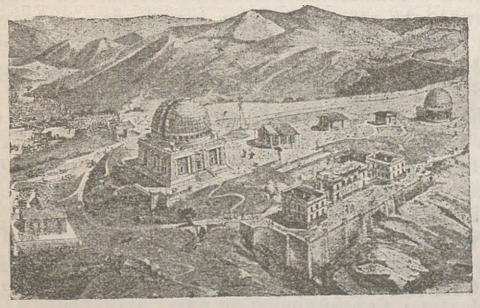
Obrzyca, rzeczka w w. ks. Poznańskiem, wypływa z jeziora Rudnickiego Obra, w pow. Babimojskim, wpada do Odry pod wsią Głuchowem w regencji frankfurckiej.

Obrzycko, po niem. *Obersitzko*, miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Szamotulskim, nad rz. Wartą; ma piękny kościół parafjalny i 1,800 ludności.

Obserwacja, dostrzeganie, zwłaszcza dostrzeganie przyrodnicze.

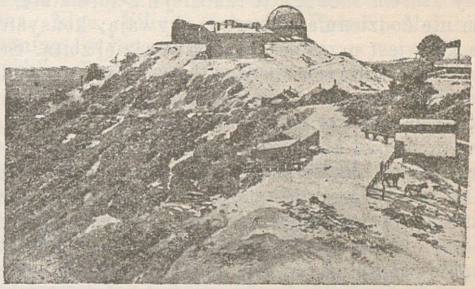
Obserwanci, we Włoszech Bracia Mniejsi, zakonnicy reguły św. Franciszka, w Polsce zwani *Bernardynami*, a w Niemczech *Franciszkanami*.

Obserwatorjum, *dostrzegalnia, gwiazdarnia*, gmach urządzony i przeznaczony do obserwacji astronomicznych i zaopatrzony w potrzebne ku temu narzędzia. Podobne urządzenia znano już w starożytności, atoli urządzenie obecnych **O.** jest dziełem dopiero nowszych czasów. Dawniej starano się o **O.** wysokie i najważniejsze spostrzeżenia dokonywano na umyślnie w tym celu wznoszonych wysokich wieżach, co powodowało wstrząśnienia przyrządów, i dlatego w nowszych czasach odstąpiono słusznie od tej zasady. **O.** nowsze są to gmachy stosunkowo nizkie, w których

Obserwatorjum w Nizzy.

wybór położenia zapewnia, ile można, widok ze wszech stron otwarty, a uwagę główną zwraca się na moc całej budowy, aby była wolna od wszelkich wstrząśnień. **O.** na górach przedstawiają tę korzyść, że mniej są narażone na nieprzyjazne wpływy atmosfery. Najważniejsze przyrządy, koła południkowe, umieszczają się między słupami, murowanemi od podstawy gmachu i nie mającemi żadnego związku z podłogą. Przyrząd ten znajduje się w oddzielnej izbie, której ściany i pułap mają w kierunku południa otwór, zamykany klapami. W pobliżu znajduje się zegar astronomiczny, również na odosobnionym słupie. Oprócz tych przyrządów posiadają jeszcze **O.** zwykle potężne refraktory, ekwatorjał, heljometr, spektroskopy, fotometry, przyrządy fotograficzne, a zarazem i przyrządy meteorologiczne, potrzebne do wprowadzania poprawek do dostrzeżeń astronomicznych. Najsłynniejsze **O.** obecnie są: w Paryżu (założone 1664), w Greenwich (1672), Dorpacie (1812); Berlinie (1832), Pulkowie (1839). Podajemy tu dalej daty założenia niektórych innych **O.**: w Bolonji (1714), Florencji (1772), Genewie (1771), Getyndze (1740), Kopenhadze (1656), Krakowie (1787), Lipsku (1788), Madrycie (1792), Moskwie (1765), Palermie (1787), Rzymie (1739), Warszawie (1829), Wiedniu (1755), Wilnie (1753). To ostatnie przetrwało do 1877. Dobrem urządzeniem odznaczają

Obserwatorjum Licka na górze Hamilton w Kalifornji.

się zwłaszcza **O.** w ostatnich czasach założone, jak w Strasburgu, Nizzy, na Mount-Hamilton w Kalifornji (obserwatorjum Licka). Ameryka posiada znaczną liczbę dobrych **O.**, w Azji znajdują się **O.** w Honkong, Madras i Tokio, w Afryce na Przylądku Dobrej Nadziei. Australja posiada 4 **O.** Wyłącznie do badań astronomicznych przeznaczone są **O.** w Meudon pod Paryżem i w Poczdamie. Usługi nauce oddają często i **O.** prywatne, jak obserwatorjum Jędrzejewicza (ob.) w Płońsku, które po jego śmierci (1887) przeniesiono do Warszawy i umieszczono przy szkole technicznej Wawelberga i Rotwanda. Od **O.** astronomicznych odróżnić należy **O.** meteorologiczne (ob. Meteorologja).

Obski system, najrozleglejszy z systemów rzecznych, składa się z dwu wielkich rzek syberyjskich: Obi i Irtyszu, a zajmuje około 64,000 m. kw. powierzchni. Oprócz Obi i Irtyszu, wchodzą do systemu tego rzeki: Soswa, Tawda północna, Tura, Tobol, Tom, Czułym i Ket; tudzież mniejsze: Konda, Nejwa albo Nica, Pyszma, Iset, Mijos, Uj, Wagaj, Om, Buchtarma, Czumysz, Katunia, Bija, Wag, Taz i kilkadziesiąt innych pomniejszych, oraz mnóstwo jezior. **O. s.,** jakkolwiek obfitujący w wody, z powodu jednak niewielkiej ludności przyległych do niego krajów, ostrości klimatu i kierunku rzek, płynących ku północy, jest mało korzystny dla żeglugi.

Obskurantyzm (z łac. *obscurare* zaciemniać), dążność, przeciwna wszelkiej oświacie. *Obskuran-*

tem nazywamy człowieka, sprzyjającego tej dążności i starającego się ją utrzymać.

Obstfelder Sigbjörn, poeta norweski, * 1866, kształcił się na technika, później na muzyka, w końcu poświęcił się poezji. W 1893 wydał zbiór wierszy p. t. „Digte“, za który otrzymał stypendjum państwowe. Wydał jeszcze „To noveller“ (1895), dramat „Do röde dräber“, powieść „Korset“ (po niem. p. t. „Das Kreuz“). **O.** jest w poezji norweskiej przedstawicielem symbolizmu w stylu Maeterlincka (ob.).

Obstrukcja, zboczenie w oddawaniu kału (ob.), przy którem odchody te rzadziej niż normalnie, zatem nie codziennie oddawane bywają; konsystencja kału jest przytem zwykle bardziej zbitą. Stan ten często żadnych zboczeń za sobą nie prowadzi, niekiedy wszakże staje się przykrych następstw powodem. Zatrzymany w kiszce prostej i ulegający rozkładowi kał drażni jej błonę śluzową, powodując katar, który się potem na cały przewód pokarmowy rozszerzyć może; rozdęcie kiszek przez powstające gazy upośledza krążenie i oddychanie, co trwając przez czas długi, może upośledzić odżywianie całego organizmu. Ucisk na organy sąsiednie powoduje albo podtrzymuje zboczenia w częściach płciowych, jak katar macicy u kobiet, u mężczyzn spermatoreę (wyciek wydzielin gruczołu krokowego); ucisk na nerwy powoduje często silne nerwobóle w kończynach dolnych. Te wszystkie objawy wpływają źle na usposobienie chorego; **O.** jest najczęstszą przyczyną hypochondrji. Usunąć można kał nagromadzony w kiszkach za pomocą któregokolwiek ze środków przeczyszczających, lub mechanicznie za pomocą głębokich lewatyw; wszakże trwałe usunięcie **O.** często nie jest rzeczą łatwą. Ponieważ przyczyną chronicznej obstrukcji jest zwiotczenie, osłabienie aparatu mięśniowego lub nerwowego kiszek, leczenie zmierzać powinno przeważnie do zwalczenia tych dwóch czynników, co na drodze poprawy ogólnego odżywiania organizmu i hydroterapji osiągnąć można.

Obstrukcjonizm, taktyka parlamentarna, polegająca na przeciąganiu obrad i wnoszeniu poprawek w celu niedopuszczenia jakiego projektu lub wniosku niedogodnego dla jakiego stronnictwa. Polityką taką rządziła się część stronnictwa irlandzkiego, pragnąca zmusić rząd angielski do przyznania Irlandji samorządu, a w 1898 partja niemiecka w parlamencie austrjackim, usiłująca wymódz cofnięcie rozporządzeń językowych w Czechach, wydanych przez gabinet hr. Badeniego.

Obstupuere omnes (łac.) — zdumieli się wszyscy. *Obstupui*—zdumiałem się.

Obstypacja *(obstipatio)*, zatkanie stolca.

Obsydjan, *lawa szklista*, minerał feldspatowy pochodzenia wulkanicznego, co do składu zbliżony bardzo do pumeksu i trachitu, a od smołownia różniący się tylko brakiem wody, znajduje się częścią masami w potokach lawy, częścią też w postaci drobnych kulek w perlicie *(marekanit)*. Jest to minerał przeświecający lub nieprzezroczysty, czarniawy, zielonawy, czerwonawy lub białawy; na ogniu się nadyma i w przyrodzie przechodzi często w pumeks. Kraje szkło; c. wł.=2,5. Skład jego jest zmienny, są to wogóle krzemiany glinki, potażu, sody, wapna, żelaza. Jest on dosyć pospolity. Na wyroby dawno już był używany. Strzały na polach Maratonu są z **O.**; używany był też na zwierciadła. Meksykanie wyrabiali swe noże i pałasze z **O.**, jak również groty lanc. Obecnie z odmiany czarnej wyrabiają się ozdoby żałobne.

Obszerność, *amplitudo* (łac. *amplitudo)*, w ruchu wahadłowym, kąt zawarty pomiędzy dwoma krańcowemi położeniami wahadła, największe wychylenie się cząstki drgającej od położenia równowagi; w astronomji łuk poziomu zawarty między punktami wschodu i zachodu gwiazdy.

Obturator, zatyczka z kauczuku wulkanizowanego, drzewa lub kości słoniowej, służąca w chirurgji do zamykania otworów, powstałych skutkiem choroby lub przy operacjach.

Obuch, rodzaj czekana (ob.), był używany przez rycerstwo polskie.

Obuchowicz Filip, dyplomata polski, wojewoda smoleński, † 1657; posłował do Rosji i Wenecji, a w rozmaitych potrzebach wojennych występował jako rycerz dzielny i waleczny; zostawił w rękopisie „Djarjusz“, znany pod nazwiskiem *Obuchowiczów*, z powodu, że zaczęty przez niego, prowadzony był dalej przez jego synów, z których *Michał Leon*, pułkownik, odznaczył się w wojnach za Jana Kazimierza, a *Teodor Hieronim* był kasztelanem nowogródzkim. Djarjusz ten, tłómaczony na język rosyjski, wyszedł p. t. „Dnewnik Michaiła Obuchowicza, strażnika welikaho kniażestwa Litowskago, pisannyj w plenu w Moskwie 1660 goda“ (Kijów, 1863), i obejmuje wiadomości o Chmielnickim, Radziejowskim i Sicińskim, zawiera dalej bitwy i umowy z Kozakami, oraz opis niewoli Michała w Rosji, a nareszcie djarjusz Teodora wyprawy na Ukrainie 1664.

Obumarszczyzna, w dawnem prawie polskiem przywilej szlachty dziedziczenia po zmarłym bezpotomnie w jej dobrach cudzoziemcu (jus albinagii).

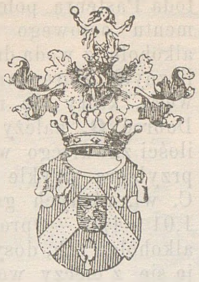
Obunogi, ob. Skorupiaki.

Obwoina, *obwojnik*, roślina, ob. Periploca.

Obwód, w geometrji, suma linji prostych, czyli *boków*, ograniczających dany wielokąt. **O.** koła zowie się okręgiem (ob.). W administracyjnym podziale kraju **O.** odpowiadają powiatom, które też dawniej w Królestwie Polskiem nazwę **O.** nosiły.

Obyrn, *O'Byrn* (baron), herb: W polu czerwonem, między dłoniami (jedną prawą, a dwiema lewemi), na krokwi złotej—mała tarcza, a na niej w polu błękitnem—lew złoty. Nad koroną hrabiow-

ską i helmem ukoronowanym—syrena ze zwierciadłem w ręce prawej, a grzebieniem w lewej. Labry czerwono-złote. Indygenat z r. 1764.

Obyrn.

Obywatel, pseudonim Józefa Przecławskiego.

Obywatel z pod Tuchowa, pseud. Józefa Dietla.

Obywatel z Poznańskiego, pseudonim Maurycego Mochnackiego.

Oc *(langue d' Oc)*, ob. Francuski język.

Ocampo, Florjan de, chronograf cesarza Karola V, * 1501 w Zamora, † około 1576; jest autorem znakomitego na owe czasy dzieła: „Cronica general de España“ (Zamorze, 2 wyd., 1545, powiększone przez Nedina del Campo 1553, kontynuowane przez Ambrosia de Morales, 3 t., Alcala i Korduba 1574—86; 10 t., Madryt, 1791). Oprócz tego wydał jeszcze **O.** z polecenia Alfonsa Mądrego „Cronica general“ (Zamora, 1541; Valladol., 1604), która dla podobnego tytułu często bywa mieszana z poprzednią pracą.

Occam, Wilhelm von, Franciszkanin, odnowiciel *nominalizmu* (ob.), zwany stąd *venerabilis inceptor*, * w Occam, hr. Surrey w Anglji, był uczniem Dunsa Scota, następnie nauczycielem w Paryżu. Trafiwszy na toczący się podówczas we Francji spór między władzą świecką a Rzymem, stanął po stronie pierwszej; prześladowany przez papieża, schronił się na dwór Ludwika bawarskiego (z którym stosunek określił temi słowy: „Tu me defendas gladio, ego te defendam calamo“), † 1347. W pismach swych nie robi on filozofji pomocnicą i sługą teologji; nietylko dogmata, ale nawet istnienie i jedność Boga uważa za czysto religijne kwestje, z któremi filozofija nie ma nic do czynienia. Nominalizm **O.** jest raczej polemiką przeciw realizmowi, niż pozytywną rozwiniętą doktryną. Uznając rzeczywistość bytu tylko po pojedyńczych istotach i przedmiotach, kładzie wielki nacisk na wewnętrzną i zewnętrzną obserwację, torując przez to drogę induktywnemu badaniu przyrody i objawów duchowych. Pisma **O.** są: „Quodlibeta septem“ (Paryż, 1487); „Summa totius logices“ (Paryż. 1488); „Quaestiones in libros Physicorum“ (Strasburg, 1491). Pisali o nim Reffberg „Occam und Luther“ (1839); Prautl „Universalienstreit im Bund 14 Jahrh.“ (w Rozpr. Monach. akad. za 1864 i w „Gesch. der Logik,“ t. III, str. 327 — 420); A. Ritschl w *Jahrbuch f. deutsche Theol.* (1868)

Occidens (łac.)—zachód.

Occulta (łac.)—rzeczy tajemne ukryte.

Ocean, ob. Morze.

Oceaniczne prądy, ob. Prądy morskie.

Oceanidy, w mitol. starożytnej, ob. Okeanos.

Oceanja, nazwa stosowana do mnóstwa wysp, rozsianych na oceanie Wielkim między $134\frac{1}{2}^{0}$ dług. wschod. od Gr. na zachodzie aż do 109° dług. zach. od Gr. na wschodzie, oraz między 32°46′ szer. płn. a 55°15′ szerok. płd., na przestrzeni 66 mil. klm. kw,, obejmując jedynie ogółem 1,255,240 klm. kw. Wyspy te łączy się zwykle w następujące grupy: *Melanezja*, *Polinezja*, *Mikronezja* i *Nowa Zelandja*. *Melanezję* stanowią następujące wyspy i archipelagi: Nowa Gwinea, archipelag Bismarck'a, wyspy Salomona, wyspy Santa Cruz, Tucopia, Nowe Hebrydy, Fidżi i Rotumah, Nowa Kaledonja i Loyalty, wyspy Chesterfield. *Polinezja* obejmuje: wyspy Hawai i sąsiednie, wyspy Tonga, Samoa, Horne, Uea, czyli Wallis, Niuafu, Niua, Niue, Ellice, Tokelau, Phönix, Manihiki, Fanning, wyspy Cook'a, Tubuai, wyspy Towarzyskie, Tuamotu, Mangarewa, Pitcairn, Markesas, Tubuai, Clipperton, Rapanui, Sala y Gomez. Wyspy, należące do Melanezji, obejmują łącznie 953,848 klm. kw. i liczą 1,479,844 miesz. *Polinezja* ma 26,980 klm. kw. i 201,881 miesz. *Mikronezja* składa się z następujących wysp: Marjańskie, Bonin i sąsiednie, Karolińskie, Marszałkowskie, Gilberta, co razem stanowi 3,545 klm. kw. i 97,337 miesz. Nakoniec grupa *Nowej Zelandji* i wysp okolicznych ma 271,067 klm. kw. i 693,549 miesz. Cała Oceanja obejmuje więc 1,255,240 klm. kw. i liczy ogółem 2,472,611 miesz. Mieszkańcy ci dzielą się na trzy wielkie grupy: Melanezyjczyków, Polinezyjczyków i Mikronezyjczyków. Co do innych szczegółów, ob. oddzielne archipelagi.

Oceanografja, część geografji fizycznej, traktująca o morzach, o ich stosunkach fizycznych, chemicznych i biologicznych, ob. Morze.

Oceanus, w mitol. starożytnej, ob. Okeanos.

Ocele, w podkowach końskich haki boczne na dwu ramionach podkowy, nadające koniowi większą pewność chodu.

Ocelle, oczy przedstawiające się w postaci kropek barwnych, właściwe różnym gromadom zwierząt niższych.

Ocellus Lucanus (grec. *Okellos Lukanos*), rodem z Lukanji, filozof, żyjący około r. 500 przed Ch. Z pism jego doszła naszych czasów rozprawa „O naturze wszechświata,“ której najlepsze wydanie sporządził Mullach (Berlin, 1846).

Ocelot, ob. Lampart.

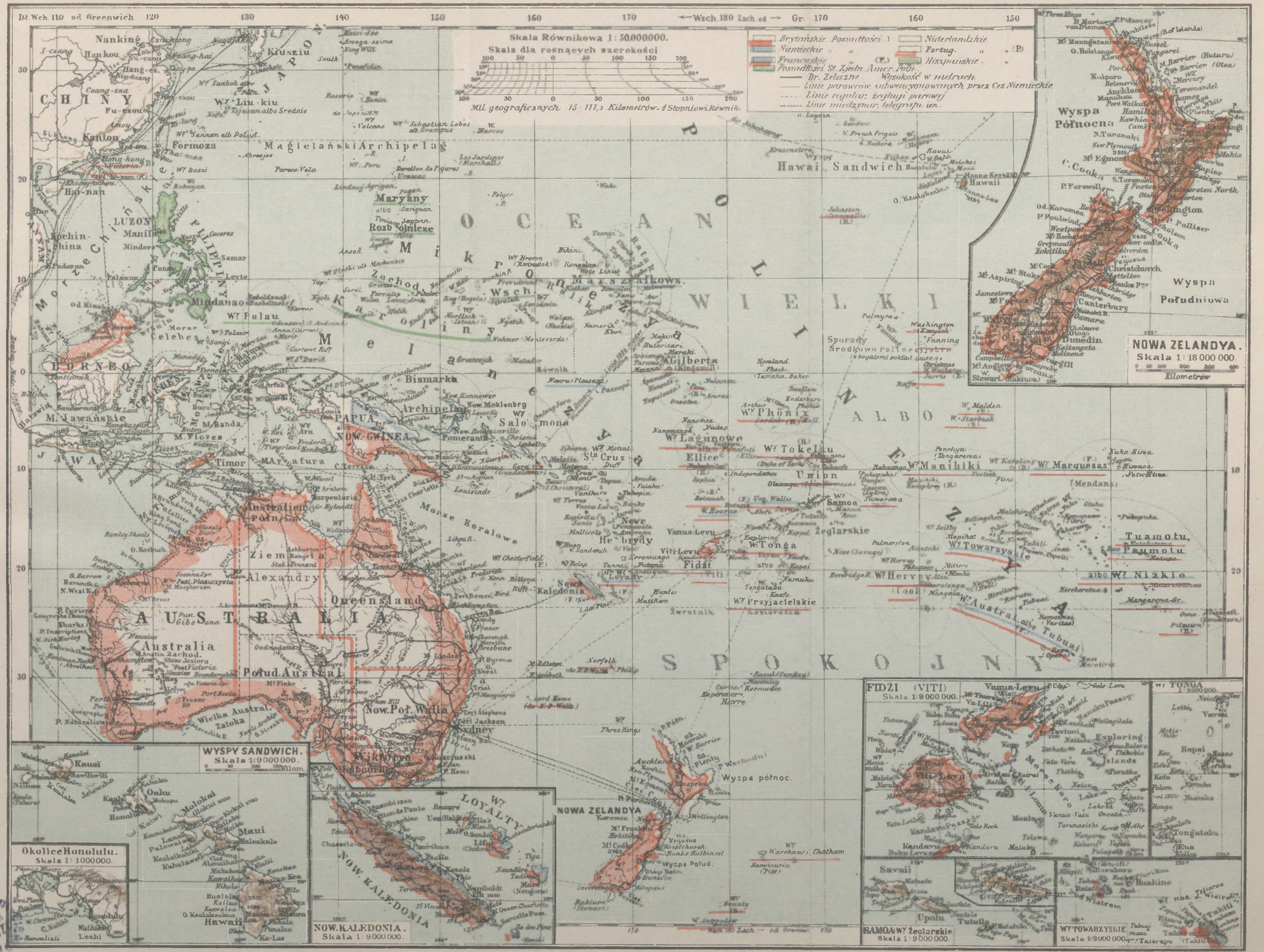
Ocet, mieszanina kwasu octowego ze znaczną ilością wody. Zwykły **O.** zawiera 3 do 5% kwasu octowego; gdy zawiera więcej niż 15%, nazywa się **O.** *zagęszczonym (acetum concentratum)*, a w handlu już go nazywają kwasem octowym. **O.** powstaje przez utlenienie alkoholu, albo przez destylację celulozy (drzewa). Co do pierwszego sposobu powstawania, to 100 części alkoholu wydaje 129,5 kw. octowego; alkohol przechodzi tu najpierw w aldehyd (ob.), a ten dopiero w kwas octowy. Warunki, pod któremi następuje korzystne tworzenie **O.** na wielką skalę, są: Ciecz, zawierająca alkohol, przeznaczona na **O.,** powinna być należycie rozcieńczoną, nie zawierać więcej

BIBLIOTEKA NAUKOWA

nad 10% alkoholu; rozcieńczenie to wszakże nie powinno schodzić niżej 3% alkoholu. Temperatura najstosowniejsza jest 12—36°C; przy niższej od 7° **O.** się nie tworzy, przy 40—60° wprawdzie przemiana w **O.** odbywa się szybciej, ale jest nieuniknioną znaczna strata alkoholu i octu w skutek parowania. Powietrze lub tlen winny mieć należyty dostęp; 100 kg. alkoholu potrzebują do zamiany w **O.** 69 kg. tlenu, który się zawiera w 2,322 hektolitrach powietrza. Wreszcie konieczna jest obecność ciał, zdolnych do rozpoczęcia i prowadzenia procesu tworzenia się **O.**; pod względem działania zbliżają się one do fermentów i dlatego nazywają się fermentami octowemi (ob. Fermentacja). Najlepszym fermentem jest **O.**, a dalej wszystkie ciała octem przejęte, jak pleśń octowa, czyli grzybek octowy *(Mycoderma aceti)*; dawniej sądzono, że pleśń ta w tym stosunku zostaje do alkoholu i octu, co drożdże do cukru i alkoholu (stąd nazwa fermentacji octowej); z prac Pasteura okazało się jednak, że wszelkie ciała przesiąkłe octem, jak naczynia drewniane i wióry, również są zdolne do rozpoczynania tworzenia się octu; we wszystkich tych ciałach znajdują się ciała proteinowe, będące w stanie utleniania, które zetknięte z alkoholem, wprowadzają go w okres utleniania i wywołują jego przemianę w ocet. Dlatego też czysty **O.** nie może wywoływać procesu octowego, ale **O.** zwykły, zawierający zawsze pewną ilość istot proteinowych. Również gąbka platynowa szybko przeprowadza alkohol w **O.** Co do rozmaitego pochodzenia, rozróżniają się następne gatunki **O.**: **O.** *winny*, wyrabiany z wina i zawierający, oprócz kw. octowego, różne części składowe wina, jak kwas winny, bursztynowy i różne etery, które **O.** winnemu nadają właściwą, przyjemną woń. **O.** *spirytusowy*, czyli z okowity, zawierający zwykle tylko kwas octowy i wodę, oraz małe ilości eteru octowego. **O.** *piwny*, wyrabiany z brzeczki piwnej i zawierający dekstrynę i fosforany. **O.** *burakowy*, których sok poddaje się najpierw fermentacji alkoholowej, następnie octowej. **O.** *owocowy*, z gruszecznika lub jabłecznika, zawiera nieco kwasu jabłkowego. **O.** otrzymuje się pospolicie metodą tak zwanej szybkiej fabrykacji Schützenbacha *(Schnellessigfabrikation)*. Do beczki, opatrzonej dwoma dnami, z których dolne jest przedziurawione, wprowadzają się wióry drzewne, najlepiej bukowe. Na wióry przychodzi dno górne, również przedziurawione; w dziurkach tych zawieszone są nitki, po których ciecz spirytusowa jednostajnie spływa na wióry. Nad dnem dolnem znajdują się w ścianach beczki otwory, któremi wstępuje powietrze, wchodzi z cieczą w ścisłe zetknięcie i pozbawione tlenu uchodzi rurką, w pokrywie beczki osadzoną. Pokrywa opatrzona jest jeszcze drugą rurką, służącą do nalewania cieczy, przeznaczonej do zamiany w **O.** Z powodu dokładnego mieszania z powietrzem przemiana w **O.** szybko następuje. Metoda Pasteura polega na racjonalnej hodowli fermentu octowego przez dodatek do mieszaniny alkoholu z wodą drobnej ilości fosforanów alkalicznych, które stanowią pokarm dla grzybka octowego, który się na powierzchni cieczy rozsiewa. Dobroć **O.** zależy od jego smaku i mocy, to jest ilości zawartego w nim kwasu octowego. Barwę przybiera zwykle **O.** tej cieczy, z której powstał. C. wł. różnych gatunków **O.** przypada między 1,01 a 1,03.—Oprócz **O.**, otrzymywanego z cieczy alkoholowych, dosyć znaczne jego ilości otrzymują się z cieczy wodnej, wytwarzającej się przy suchej destylacji drzewa. Oprócz gazów przy destylacji drzewa wytwarzają się ciała łatwo dające się skroplić i tworzące wtedy ciecz gęstą oleistą, a pod nią warstwę wodnistą. Ta ostatnia (**O.** *drzewny)* składa się głównie z rozwodnionego, nieczystego kwasu octowego, z małej ilości kwasu propionowego, kreozotu i wyskoku drzewnego (mieszaniny alkoholu metylowego, acetonu i octanu metylu). Ocet ten drzewny otrzymuje się jako produkt uboczny przy fabrykacji gazu; część jego używa się do konserwacji mięsa i drzewa; większa część przerabia się na różne octany, używane w farbierstwie; częścią używa się jako **O.** do różnych celów technicznych, jak do otrzymywania aniliny z nitrobenzolu; nakoniec przez oczyszczenie wydaje **O.** stołowy, co jednak może być korzystnie przedsiębrane w takich tylko krajach, jak w Anglji, gdzie fabrykacja **O.** z alkoholu z powodu znacznych podatków jest bardzo kosztowna. Oczyszczanie to **O.** drzewnego polega głównie na destylacji, albo też przez dodanie jakiej zasady (sody, wapna) tworzy się octan, który się następnie rozkłada silniejszym kwasem, a kw. octowy się oddestylowuje.—**O.** jest często fałszowany kwasem siarczanym; obecność jego poznaje się łatwo chlorkiem wapnia, z którym kwas siarczany daje osad gipsu. Czasem fałszują **O.** przez nalanie go na materjały roślinne, mające smak ostry, jak nasienie gorczycy lub wilcze łyko. Zafałszowanie to poznaje się przez zobojętnienie **O.** węglanem sody: jeżeli **O.** jest fałszowany, to smak po zobojętnieniu, zamiast przejść w słony, pozostanie ostrym. Do ocenienia ilości kwasu octowego w **O.** służą acetometry (ob.). Oprócz zwykłego użytku domowego na przyprawę do potraw, **O.** używa się w farbierstwie, do fabrykacji bieli ołowianej, do wyrobu różnych octanów, oraz w medycynie. Ob. Octowy kwas, Octy aromatyczne. Por. Fontenelle Ziegler „Handbuch der Essigfabrikation“ (1893); Wagner „Podręcznik technologji chemicznej“ (przekład polski Grabowskiego, Warszawa, 1877, str. 702—715).

Ochabowicz Wojciech, prowincjał Dominikanów, † 1746 w Gdańsku, jest autorem dzieł: „Tarcza wiary św. rzymsko-katolickiej albo teologja polska“ (Lublin, 1736); „Historja o śś. męczennikach sandomierskich“ wierszem (Sandomierz, 1736); „Kaznodzieja główny“ (Warszawa, 1739).

OCEANIA

Dł. Wsch 110 od Greenwich 120 130 140 150 160 170 ← Wsch 180 Zach. od → Gr. 170 160 150
Skala Równikowa 1: 50.000000.
Skala dla rosnących szerokości
Mil geograficznych 15 · 111,3 Kilometrów · 1 Stopniowi Równik
Brytańskie Posiadłości
Niemieckie
Francuskie (P.)
Posiadłości St. Zjedn. Amer. Półn.
Niderlandzkie
Portug. (P.)
Hiszpańskie
Dr. Żelazne Wysokość w metrach
Linie parowców subwencyonowanych przez Ces. Niemieckie
Linie regularr. żeglugi parowej
Linie międzynar. telegraficzne.
OCEAN SPOKOJNY WIELKI ALBO POŁUDNIOWY
Archipelag Maglelański
Archipelag Mikronezyjski
Archipelag Markezasków
Archipelag Gilberta
Archipelag Bismarka
Archipelag Salomona
Archipelag Fenix
Archipelag Nowe Hebrydy
Archipelag Wyspy Towarzyskie
Archipelag Wyspy Żeglarskie
Archipelag Wyspy Przyjacielskie
Archipelag Wyspy Nizkie
Archipelag Wyspy Tuamotu
Archipelag Wyspy Marquesas
Archipelag Wyspy Sandwich
Archipelag Wyspy Farquhar
Archipelag Wyspy Admiralicji
Archipelag Wyspy Caroline
Archipelag Wyspy Pelew
Archipelag Wyspy Marianen
Archipelag Wyspy Bonin
Archipelag Wyspy Volcano
Archipelag Wyspy Loo Choo
Archipelag Wyspy Philippinen
Archipelag Wyspy Sunda
Archipelag Wyspy Celebes
Archipelag Wyspy Molukken
Archipelag Wyspy Timor
Archipelag Wyspy Flores
Archipelag Wyspy Java
Archipelag Wyspy Sumatra
Archipelag Wyspy Borneo
Archipelag Wyspy Nikobar
Archipelag Wyspy Andaman
Archipelag Wyspy Nicobar
Archipelag Wyspy Chagos
Archipelag Wyspy Malediwy
Archipelag Wyspy Laccadiwy
Archipelag Wyspy Seszele
Archipelag Wyspy Amiranten
Archipelag Wyspy Comoro
Archipelag Wyspy Mascarenhas
Archipelag Wyspy Rodrigez
Archipelag Wyspy Maskarenhas

Ochańsk, miasto powiatowe gub. Permskiej, na rzeką Kamą, ma 1,896 miesz. (1897).— *Ochański powiat* ma na przestrzeni 12,497 w. kw. 269,151 miesz. (1897).

Ochełnickie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie i powiecie Mińskim. Podług spisów podskarbińskich obejmowało w sobie dzierżawę Ochełnicką i wsie: Dorhiże albo Dreheze i Rawenicze, które w r. 1771 posiadali Pawlikowscy, opłacając z niego kwarty złp. 191 gr. 27. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej dozwoliły zamiany tego starostwa Antoniemu Tołoczce, wojskiemu powiatu Wołkowyskiego, na jego dobra dziedziczne, przez co starostwo to odtąd przestało istnieć.

Ochenkowski W., docent nauk państwowych przy uniwersytecie jenajskim, napisał: „Englands wirtschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters“ (Jena, 1879).

Ochimowski Feliks, adwokat, ogłosił: „Adwokatura“ (Warszawa, 1899); wespół z L. Méyetem pracuje nad słownikiem wyrazów prawnych polskich, których też obaj dostarczają do wydawanego obecnie w Warszawie „Słownika języka polskiego.“

Ochino Bernard, zwany także *Ocellus* albo *Bernard Seneński*, jeden z pierwszych i najznakomitszych protestantów włoskich, * 1487 r. w Siennie. Wstąpił do zakonu Reformatów, następnie 1534 r. przeszedł do Kapucynów i dwukrotnie wybierany był na generała zakonu. Zyskał znakomitą sławę, jako wyborny kaznodzieja. Obeznawszy się w Neapolu od prawnika hiszpańskiego Jana Waldensa z zasadami reformacji, począł w kazaniach swych występować przeciwko hierarchji kościelnej. Kazania te, a zwłaszcza miane w Wenecji i Weronie, zwróciły na niego uwagę inkwizycji, skutkiem czego papież Paweł III powołał śmiałego mówcę do Rzymu dla wytłomaczenia się. **O.** chciał być posłusznym rozkazowi, we Florencji jednak zrażony przez przyjaciela swego Piotra Martyra, udał się 1542 do Genewy, gdzie przeszedł na wiarę ewangelicką i ożenił się. Odpadnięcie **O.** od Kościoła tak wzburzyło kurję rzymską, że papież Paweł III chciał znieść zakon Kapucynów, z obawy, żeby nie był skażony kacerstwem. Z Genewy udał się **O.** do Bazylei, stąd zaś do Augsburga, gdzie został kaznodzieją; 1547 powrócił do Bazylei, skąd na wezwanie arcybiskupa Crammera udał się razem z Piotrem Martyrem do Anglji, po objęciu jednak tronu przez Marję, zagorzałą katoliczkę, obaj powrócili do Strasburga, skąd **O.** udał się 1555 do Bazylei, a następnie do Zurychu, gdzie został kaznodzieją gminy włoskiej. Z powodu odstąpienia od nauki Kościoła o Trójcy św. wygnany, przybył r. 1564 do Krakowa. I tu wszakże niedługo mógł bawić, edyktem bowiem, wydanym na naleganie nuncjusza Commendoniego przeciwko wszystkim obcym kacerzom, był zmuszony do ustąpienia z kraju. Zabawiwszy jeszcze czas jakiś w Pińczowie, gdzie, z powodu zarazy, utracił dwu synów i córkę, wyjechał do Morawji i tam † 1564 czy 65, w Sławkowie w Opawskiem. Z pism **O.** najważniejsze: „Dialogi XXX in duos libros divisi, etc.“ (2 t., Bazyleja, 1563); „Dialogo del purgatorio“ (Zurych, 1545); „Exposizione sopra in epistola di san Paolo alli Romani“ (Augsburg, 1546); „Disputa intorno ala presenza del corpo Giesù Christo nel sacramento della Cena“ (Bazyleja, 1561); „Le prediche, nomate Labyrinthi etc.“ (Bazyleja, 1560) i w. in. Na język polski przełożono „O zwierzchności papieskiej nad wszystkim światem chrześcijańskim“ (Szamotuły, 1558), przekład Eustachego Trepki, i „Tragedja o mszy, z której każdy snadnie wyrozumieć może początek i wszelaką jej sprawę“ (Pińczów, 1560), tłómaczone i wydane staraniem Lizmanina.

Ochlokracja (grec.), wyrodzona demokracja, rodzaj rządu, w którym władzę ma gmin uliczny.

Ochmatów, miasteczko w gub. Kijowskiej, nad Bachwą, pamiętne w historji dwoma zwycięstwami: pierwsze odniósł tu 30 stycznia 1644 Stanisław Koniecpolski, hetman w. kor., nad Tatarami, drugie przy końcu stycznia 1655 Stanisław Lanckoroński i Stefan Czarniecki nad Bogdanem Chmielnickim, który po pięciodniowem oblężeniu w obozie zaledwie ujść zdołał niewoli.

Ochmistrz, dawniej guwerner, zajmujący się wychowaniem dzieci, albo marszałek domowy, przełożony nad służbą dworską w domu królewskim lub książęcym. *Ochmistrzyni*, niewiasta, czuwająca nad wychowaniem młodych panien.

Ochna *(Ołdzian)*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, lub też oddzielonej od nich rodziny *ołdzianowatych (Ochnaceae)*, obejmujący krzewy i drzewa w krajach gorących, o liściach opadających i kwiatach żółtych, zebranych w grona. **O.** *obtasata* jest drzewkiem w Indjach wsch., gdzie tworzy małe lasy; drewno jest twarde i ciężkie, zdatne na wyroby.

Ochnia, rzeka w Królestwie Polskiem, poczyna się z błot wsi Kobyla-łąka, w pow. Włocławskim, poniżej m. Lubienia, i ubiegłszy mil 6, pod wsią Orłowem wpada z lewej strony do Bzury.

Ochock, miasto okr. w Nadmorskiej prowincji i Syberji wschodniej, przy ujściu rzeki Ochoty do morza Ochockiego. Do roku 1850 było portowem, ale port ten dla niedogodności miejscowej zwinięto. Liczba mieszkań. wynosi 197 głów.— *Ochocki okrąg* liczy 4,766 miesz., na przestrzeni 180,226 klm. kw.

Ochocki.

Ochocki, herb: W polu błękitnem, na zielonym pagórku — starzec z wieńcem dębowym na głowie, w sukni gronostajowej, z dwoma kłosami złotemi, przewiązanemi

przepaską srebrną w prawej ręce, nad niemi zaś półksiężyc srebrny, rogami na dół; w lewej ręce— włócznia. U szczytu 5 piór strusich. Labry błękitno-srebrne. Nadany 1807 r. przez cesarza Franciszka I.

Ochocki Gabrjel, doktor medycyny i filozofji, profesor Akademji Krakowskiej, od r. 1629 wybierany kilkakrotnie na jej rektora, odznaczał się zawsze wielką gorliwością w obronie praw uniwersyteckich. † 1673. Oprócz wielu wierszy łacińskich, ogłosił: „Questio de formis substantialibus elementorum“ (Kraków, 1626); „Questio de motu cordis“ (1628); „Questio de temperamentis“ (1628).

Ochocki Stanisław Józef, z Ryszek, cześnik mozyrski, † 1792 na Wołyniu; brat jego *Jozafat*, opat owrucki, stronnik ustawy 4-letniego sejmu, pełnił obowiązki komisarza cywilno-wojskowego, za co strona przeciwna osadziła go w więzieniu. † 1806 r. O jego i całej rodziny losach ciekawe podał szczegóły *Jan Duklan Ochocki*, syn Stanisława, szambelan Stanisława Augusta, w swoich pamiętnikach, doprowadzonych do 1837 r., wydanych przez J. I. Kraszewskiego, p. t.: „Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane“ (4 t., Wilno, 1857); przekład rosyjski, p. t.: „Razskazy o polskoj starinie,“ wyszedł 1873.

Ochockie morze, część oceanu Wschodniego, od którego dzieli je ze wschodu półwysep Kamczatka, z południo-wschodu wyspy Kurylskie. Morze to oblewa zachodnie brzegi Kamczatki, południowo-wschodnie prowincji Jakuckiej i południowe Nadmorskiej prowincji Syberji wschodniej. Znaczniejsze wpadające do niego rzeki są: Ochota, Penżyna i Amur. Z zatok zasługują na wzmiankę: Penżyńska i Higiżyńska. Brzegi jego są wyniosłe, żegluga na niem bezpieczna; nie ma mielizn ani raf.

Ochorowicz Juljan, psycholog i literat polski, * 1850 w Radzyniu, średnie wykształcenie otrzymał w Lublinie, uniwersytet warszawski skończył ze stopniem kandydata nauk przyrodniczych, poczem na wszechnicy lipskiej uzyskał stopień d-ra filozofji. Powróciwszy do Warszawy, wziął czynny udział w pracy dziennikarskiej. Należał do tak zwanego postępowego obozu warszawskich pozytywistów, brał gorący udział w redakcji *Niwy*, którą artykułami treści filozoficznej wspierał; pracował w piśmie tem aż do przejścia jego do konserwatywnego obozu. Powołany na wszechnicę lwowską, wykładał tam lat kilka jako docent na katedrze filozofji. Oddawał się badaniu magnetyzmu zwierzęcego, cholery, elektrotechniki, pracując równocześnie na polu wynalazków. I tak wynalazł telefon o zasadzie odmiennej od Edisona, jaki cały świat obiegł. Z prac jego oddzielnie wydanych wymienimy następujące: „Jak należy badać duszę“ (1869); „Miłość i zbrodnia, wiara i moralność“ (1870); „O wolności woli“ (1871); „Duch i mózg“ (1872); „O kształceniu własnego charakteru“ (1873); „Bedingungen des Bewusstwerdens“ (1874); „O zasadniczych sprzecznościach, na których się wspiera cała nasza wiedza o wszechświecie“ (1874); „Z dziennika psychologa“ (1876); „Listy do przyszłej narzeczonej“ (pod pseudonimem Juljana Mohorta, 1877); „O twórczości poetyckiej ze stanowiska psychologji“ (1877); „O zjawiskach zdwojenia w życiu duchowem człowieka“ (1877); „Pogadanki i spostrzeżenia z dziedziny fizjologji, pedagogiki i nauk przyrodniczych“ (1879); „Szkice teorji objawów szczątkowych“ (1880); „Fizjologja wyścigów“ (1897); „Wiedza tajemna w Egipcie“ (1808); „Bezwiedne tradycje ludzkości“ (1898) i w. in. **O.** w 1900 r. był obrany prezesem Warszawskiej Kasy literackiej.

Ochorowicz Juljan.

Ochota, rzeka w Syberji Wschodniej, bierze początek z pasma gór Stanowych i wpada do morza Ochockiego, pod miastem okręgowem Ochockiem.

Ochotnica, wieś w Galicji, w pow. Nowotarskim, liczy przeszło 4,000 miesz.; dwory zbudowane są wzdłuż potoku, tak, że **O.** jest najdłuższą wsią w całem państwie Austrjackiem.

Ochozjasz, syn i następca Achaba, król izraelski, jak on bałwochwalca, wstąpił na tron 898 prz. Chr., oddawał cześć Baalowi i Astarte; po dwuletniem panowaniu umarł, wskutek wypadnięcia z okna wysokiej izby.

Ochozjasz, syn i następca Jorama, król judzki, oddawał cześć bałwanom; spólnie z Joramem, królem izraelskim, przedsięwziął 876 prz. Chr. wyprawę przeciwko Hazaelowi, królowi Damaszku, w której zginął.

Ochra, *Okra, ugier, amberska ziemia*, ogólna nazwa wszystkich ciał kopalnych, kruchych, metaliczno-ziemistych, farbujących, jak ochra żelazna, niklowa, bizmutowa, molibdenowa i cynkowa. W szczególności pod nazwą **O.** rozumie się **O.** *żelazna*, wodan tlenku żelaza, zmieszany z większą lub mniejszą ilością gliny, i stąd jaśniejszej lub ciemniejszej, żółto-brunatnej barwy. Używa się jej na farbę, ku czemu się suszy, miele i przesiewa dla oczyszczenia; przez ostrożne ogrzewanie barwa staje się nieco ognistszą. Różne jej odcienie noszą w handlu rozmaite nazwy. Jest to farba bardzo trwała, a używa się jako farba wodna, olejna i wapienna. **O.** *sztuczna* otrzymuje się przez zmieszanie mleka wapiennego z witrjolem żelaznym i innemi sposobami.

Ochroma *(Puchowiec)*, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, cechuje się torebką o kilku nasionach, otoczonych wełną. **O.** *lagopus* jest drzewem w Indjach zachodnich, o kwiatach wielkich, blado-brunatnych. W ojczyźnie jego używają się liście i kwiaty jako środek odmiękczający, kora jako

przeciwsyfilityczna. Drewno miękkie i gąbczaste *(balza)* używa się jak korek, a wełna z owoców nadaje się do różnych celów technicznych, pod nazwą *edredonu roślinnego*.

Ochrona, zakład wychowania ubogich dzieci dla zasłonienia ich od zgubnych skutków samotności w chwilach, gdy rodzice pracą po za domem zajęci, opieką swą otaczać ich nie mogą. Początek tych dobroczynnych domów przytułku sięga roku 1770, w którym Jan Fryderyk Oberlin (ob.), pleban osiadły w górach Wogeskich, założył w pięciu gminach szkółki, gdzie małe dzieci pod dozorem pobożnych niewiast uczono pacierza, śpiewu i ręcznych robót. Tego rodzaju szkółki upowszechniły się wkrótce i w innych krajach. W Królestwie Polskiem, a mianowicie w Warszawie, powstała w Towarzystwie dobroczynności pierwsza ochrona staraniem kupca Teofila Janikowskiego 1839 r., za której przykładem, urządzono potem mnóstwo innych we wszystkich częściach miasta i w dalszych okolicach kraju. W języku polskim są następujące dzieła o ochronach: „Wykład praktyczny prowadzenia dzieci małych w ochronie," przez Jana Svobodę, przełożył z czeskiego Teofil Nowosielski (Warszawa, 1840); „O ochronach wiejskich" przez Augusta Cieszkowskiego (w *Bibl. Warsz.* 1841 r. i oddzielnie, Lwów, 1845); „Rady dla prowadzących ochrony" przez panią Pape Carpentier, przekład Tadeusza księcia Lubomirskiego (Warszawa, 1860); „O ochronach wiejskich," napisał Ad. Goltz (Warszawa, 1861) i kilka innych.

Ochryda *(Ochrid)*, miasto w Albanji, w tureckim wilajecie Monastyrskim, nad jeziorem t. n., liczy przeszło 10,000 miesz. ($^1/_3$ mahometan, reszta chrześcijan, głównie Bulgarów i Cincarów, niewielu Albańczyków i Serbów); starożytny zamek leży w ruinach; siedlisko biskupa greckiego i kajmakana. — *Ochrydzkie jezioro*, długie na 28 klm., szerokie 12 klm., ma 269 klm. kw. powierzchni, obfituje w ryby i otoczone jest wysokiemi górami. Pobrzeża są dobrze zaludnione. W najgłówniejszym z 8 kościołów **O.** znajdują się niejakie pamiątki po apostołach słowiańskich, a mianowicie po św. Klemencie i Naumie, w bibljotece zaś kościelnej wiele rękopisów słowiańskich i greckich.

Ochrzęstna, błona ze zbitej tkanki łącznej zbudowana, pokrywająca każdą chrząstkę.

Ochwat, choroba zdarzająca się u bydła, najczęściej jednak u koni, zależy na zapaleniu części mięsnych pod rogiem kopytowym położonych; zwykle towarzyszy jej silna gorączka. Pochodzi z mechanicznych obrażeń, z zaziębienia się zwierzęcia, tudzież przekarmienia go, osobliwie żytem.

Ociemniały, ślepy, ob. Ślepota.

Ocieski Jan, kanclerz wielki koronny, * 1501 w Ocieszynie, † 1563. Po ukończeniu nauk w Akademji Krakowskiej, wprowadzony przez kasztelana Szydłowskiego na dwór królewski, został poufałym domownikiem i sekretarzem króla Zygmunta I, następnie starostą krakowskim, a 1552 kanclerzem wielkim koronnym. Sprawował rozmaite poselstwa do Rzymu, Niemiec, Węgier i Turcji, wywiązując się zawsze zaszczytnie z poruczanych sobie zleceń. W r. 1553 jeździł po Katarzynę Austrjaczkę, trzecią żonę Zygmunta Augusta. Zajęty najważniejszemi sprawami Rzeczypospolitej, był obok tego pracowitym wielbicielem nauk i dobroczyńcą garnącej się do nich młodzieży. Orzechowski, który prace swoje pod jego oddawał krytykę, zowie go w swoim Djalogu około egzek. Kor. pol. „najpierwszym z krasnomówców, którymi szczyci się, albo szczyciła, lub kiedykolwiek szczycić będzie Polska." Oprócz prac jego, pozostałych w rękopisach, „Djarjusz sejmu warszawskiego" z 1548 r., umieszczony w „Pamiętnikach o dawnej Polsce" Niemcewicza, tom I, zawiera między innemi mowy Ocieskiego w treści i skróceniu.

Ocieski Joachim, syn poprzedniego, kasztelan sandecki, był po śmierci króla Stefana jednym z tych, o których życzliwi współobywatele myśleli jako najodpowiedniejszych kandydatach do tronu polskiego. Mówca poważny i rozumny, zdaniem swem górował nad wszystkimi. Pod Byczyną w walce z Maksymiljanem jego chorągiew odznaczyła się bardzo zaszczytnie, a sam kasztelan podczas rokoszu Zebrzydowskiego za Zygmunta III gorliwie pracował nad jego uspokojeniem. † 1620.

Ociężałe *(Obesa)*, rodzina zwierząt kopytnych, do której należy hipopotam (ob.).

Ociężnik, skorupiak, ob. Langusta.

Ocimum, roślina, ob. Bazylja.

Ockenkeim Jan, właściwie *Okeghem*, jeden z najsłynniejszych kompozytorów muzycznych XV wieku, głowa tak zwanej drugiej niderlandzkiej szkoły muzycznej, * między 1420 i 1430 prawdopodobnie w Termonde we Flandrji, † około 1512; przebywał długo na dworze francuskim. Pozostałe po nim kompozycje (zawarte w rozmaitych dziełach zbiorowych) dowodzą, że sztukę swą znacznie posunął naprzód.

Ocnaria, motyl, ob. Mniszka.

O'Connel Daniel, sławny agitator i patrjota irlandzki, * 1775 w Cahir albo Caherciveen, w hrabstwie Kerry, był adwokatem w Dublinie. Roku 1800, kiedy przygotowano unję prawodawczą pomiędzy Irlandją a Wielką Brytanją, protestował ze swymi stronnikami gwałtownie przeciwko niej i jako mówca ludowy począł od 1809 r. coraz silniejszy wpływ wywierać na swoich współrodaków. Stopniowo nadawał stowarzyszeniu katolickiemu *(catholic association)* coraz demokratyczniejszy rozwój, a 1830 r., wszedłszy do izby niższej, zaczął otwarcie pracować nad rozwiązaniem (repeal) unji i poświęciwszy się odtąd wyłącznie polityce, r. 1834 wystąpił otwarcie ze słynnym wnioskiem zniesienia jedności prawodawczej Anglji z Irlandją, który jednakże większością 523 przeciwko 48 głosom odrzucony został, a wywołał jednocześnie znany powszechnie bil przymusowy irlandzki. Nie ustając w działaniach swych, zwoływał **O'C.** ciągle mee-

tingi, ale kiedy we własnem jego stronnictwie objawiły się pewne rozdwojenia, skutkiem których nie wiedział już przed sobą żadnych środków zaradzenia niedoli Irlandji, opuścił kraj, udał się do Rzymu, ale w ciągu tej podróży umarł w Genui r. 1847. Pozostałe po nim pisma noszą tytuł: „A memoir of Ireland, native and Saxon" (Dublin, 1843). O charakterze **O'C.** rozmaite wydawano sądy; w każdym razie należy on do najznakomitszych ludzi naszego stulecia. Jego niepospolity talent krasomówcy, zręczność i przytomność umysłu, cechowały w nim zawsze charakter narodowości irlandzkiej. Z tego punktu właśnie zapatrując się, należy sądzić jego ultrakatolicyzm i przywiązanie do wszystkich przesądów narodowych, z powodu których nie zawsze był przez rodaków rozumiany i należycie ceniony. Porów. Cusack „The Liberator" (1872); tenże „The speeches and public letters of the Liberator" (2 t., 1875).—Jego najstarszy syn *Maurycy O'Connel*, adwokat i członek izby gmin, † 1853 w Londynie. — Drugi syn *John O'Connel*, * 1808, † 1858 w Kingstown, od 1853 członek izby gmin, kierował Towarzystwem „Repeal Association," ale ono właśnie pod jego przywództwem osłabło i w końcu rozwiązało się. „Life and Speeches of D. O'Connel" (2 t., Dublin, 1845—47) i „Recollections and esperiences during a parliamentary career from 1833 to 1848" (2 t., Londyn, 1849).

O'Connor Bernard, lekarz i historyk, * 1660 w Irlandji, † 1698 w Londynie. Jako lekarz przybył do Warszawy i został nadwornym lekarzem Jana III 1694 r.; widząc wszakże wątły stan zdrowia króla, już w r. 1695 powrócił do Anglji, gdzie tego samego roku wydał historję Polski: „The history of Poland" przedrukowaną powtórnie, p. t.: „Compendious plan of the body of Poland" (Londyn, 1698), tłómaczoną na język polski przez Niemcewicza w „Pamiętnikach o dawnej Polsce" (t. III). Potem został członkiem kolegjum lekarskiego w Londynie i przy szczęśliwej praktyce dorobił się wielkiego majątku.

O'Connor Feargus Edward, przywódca chartystów w Anglji, * 1796 ze starożytnej rodziny irlandzkiej, która niegdyś panowała w hrabstwie Connaught. Jako adwokat wybrany został 1832 r. członkiem izby niższej i zyskał sobie poważanie u radykalistów. Niezadowolony z umiarkowanej polityki O'Connella, wystąpił w połączeniu z przywódcami radykalistów jako agitator, objeżdżał prowincje, miewał na zgromadzeniach politycznych gorące mowy, w których wystawiał niedostateczność reformy parlamentarnej, nędzę klas robotniczych i pracował nad zjednoczeniem chartystów (ob. Charta) w jedno, silne stronnictwo. Pod jego kierownictwem zebrało się w Birmingham 6 sierpnia 1838 wielkie zgromadzenie chartystów, a potem w Londynie konwent narodowy, który miał przygotować powstanie ogólne. W krwawem starciu 4 listopada 1839 r. ponieśli klęskę chartyści i wielu z nich poszło na deportację. **O'C.** jednak ocalał, założył dla robotników używający nadzwyczajnej wziętości dziennik *The Northern Star* i znowu wybrany został przez swe stronnictwa członkiem parlamentu 1847 r. W następnym roku spowodował (10 kwietnia 1848) wielką demonstrację ludową, która przecież nie powiodła się wcale. Smutny koniec ruchów politycznych w Irlandji, oraz niepowodzenie założonej przez niego gminy na zasadach komunistycznych, wywarły tak silne na niego wrażenie, że dostał pomieszania zmysłów, umieszczony został 1852 r. w domu obłąkanych i † 1855 w Notling Hill pod Londynem.—Stryj jego, *Artur O'Connor*, * 1767, † 1852, stanął na czele powstania irlandzkiego w r. 1798, po którego upadku schronił się do Francji, gdzie został generałem francuskim.

O'Connor, sir Mikołaj Roderyk, dyplomata angielski, * 1844. Był 1867—70 attaché ambasady w Berlinie, potem sekretarzem poselstw: w Hadze, Madrycie, Rio de Janeiro i Paryżu; potem sekretarzem ambasady w Pekinie (1883—85) i w Waszyngtonie (1885 — 87); potem konsulem jeneralnym w Bulgarji (1892), posłem w Pekinie 1896, posłem w Petersburgu, a w 1898 posłem w Konstantynopolu.

O'Connor Tomasz Paweł, znakomity mówca i agitator irlandzki, * 1848, pracował jako dziennikarz w Londynie od 1870. W r. 1880 wybrany do parlamentu, należał do partji irlandzkiej i został w 1883 prezesem irlandzkiej Ligi. Po rozdziale partji złączył się z antyparnelistami. Założył tam pisma *The star*, *The Sun*, *Weekly Sun;* napisał: „Benj. Disraeli, Earl of Beaconsfield" (1876); „The Parnell Movement" 1885).

Octactinia, ob. Korale.

Octamid, *Acetamid*, $C_2 H_3 O. N H_2$, otrzymuje się przez ogrzewanie eteru octowego (ob. Octowy eter) w rurce zalutowanej, albo też działaniem amonjaku na chlorek metylu. Jest to amonjak, w którym jeden atom wodoru zastąpiony jest acetylem. Jest to ciało krystaliczne, w wodzie rozpuszczalne. Działaniem bezwodnika fosfornego traci cząsteczkę wody i przechodzi w *octazotyd (acetonitril)*, $C_2 H_3 N$.

Octandria, roślina ośmiopręcikowa, ósma klasa w układzie roślin Linneusza.

Octany, sole kwasu octowego, ob. Octowy kwas.

Octomierz, ob. Acetomierz.

Octopus, mięczak, ob. Ośmiornica.

Octowa fermentacja, ob. Ocet i Fermentacja.

Octowy eter, *ester octowy*, *eter octowo-etylowy*, *octan etylu*, $C_2 H_3 O_2. C_2 H_5$, otrzymuje się przez destylację mieszaniny alkoholu, kwasu siarczanego i octanu potasu lub sodu, i następnie oczyszczenie. Jest to ciecz bezbarwna, woni eterycznej, bardzo przyjemnej, wre w 74°. C. wł. przy 0°= 0,91. W wodzie rozpuszcza się mało, we wszyst-

kich zaś stosunkach w alkoholu i eterze. Używa się w medycynie, perfumerji i cukiernictwie, do fabrykacji sztucznego koniaku i wchodzi w skład niektórych eterów owocowych. *Eter octowo-amylowy* $C_2 H_3 O_2 C_5 H_{11}$, jest cieczą woni przyjemnej, wre przy 140° i używa się do wyrobu eterów owocowych; roztwór w alkoholu znajduje się w handlu jako *eter gruszkowy*.

Octowy grzybek, ob. Ocet.

Octowy kwas, *kwas acetylowy*, $C_2 H_4 O_2 = C_2 H_3 O . HO$, kwas bardzo w przyrodzie rozpowszechniony, należy do szeregu kwasów tłustych i odpowiada alkoholowi zwyczajnemu, przez którego utlenienie może być otrzymany; powstaje dalej przy suchej destylacji wodanów węgla i przy przemianach wielu innych związków organicznych. Uważa się za związek rodnika *acetylu* (ob.). W stanie silnego rozcieńczenia stanowi *ocet* (ob.). Otrzymuje się z octanu sody, który znów powstaje przez nasycenie octu sodą; sól ta się suszy i destyluje z $^3/_5$ swej wagi kwasu siarczanego stężonego; **O. k.** przechodzi do odbieralnika. **O. k.** jest ciałem stałem niżej +17°C i krystalizuje w wielkie tafle *(Ocet lodowaty)*. Wre w 117°; C. wł. przy 0°=1,08; woń jego jest drażniąca i kwaśna. Z wodą i alkoholem miesza się we wszystkich stosunkach; za dodaniem wody następuje zagęszczenie. Polany na skórę, sprowadza pęcherze i wogóle na organizm działa jak silne kwasy mineralne. Gerhardt w 1852 otrzymał *bezwodnik kwasu octowego*, $C_4 H_6 O_3$, jako ciecz ruchliwą, bezbarwną, wrzącą w 138°. Przez działanie chloru na kwas octowy powstają utwory podstawiania, mianowicie *kwas chloroctowy* $C_4 H_3 ClO_4$, k. *dwuchloroctowy* $C_2 H_2 Cl_2 O_2$ i k. *trzychloroctowy* $C_2 HCl_3 O_2$. Znany też jest *chlorek ocetylu* $C_2 H_3 O . Cl$ (Gerhardt, 1852). *Chloral* (ob.) jest wodorkiem trzychloracetylu. Do związków grupy octowej należy dalej *aldehyd* (ob.), który jest wodorkiem acetylu; *aceton* (ob.) czyli metylek acetylu $C_3 H_6 O = C_2 H_3 O . CH_3$; *actamid* (ob.) i in. **O. k.** wydaje liczne sole czyli *octany*. Ważniejsze z nich są: *octan potasu* $C_2 H_3 O_2 . K$, *octan sodu* $C_2 H_3 O_2 . Na$, zwany dawniej pyrolignitem sody, krystalizuje w słupy skośno-rombiczne, w wodzie rozpuszczalne, używa się w fotografji i medycynie. *Octan amonji* używa się w medycynie jako *Minderera spiritus* (ob.). *Octany miedzi* noszą nazwę grynszpanu (ob. Miedź), *octany ołowiu* zowią się cukrem i octem ołowianym (ob. Ołów). *Octan glinu* $(C_2 H_3 O_2)_6 Al_2$ używa się w farbierstwie, jako bejca, podobnie jak *octan żelaza* $(C_2 H_3 O_2)_2 . Fe$, który tworzy kryształy łatwo rozpuszczalne. *Octan magnezu* $Mg (C_2 H_3 O_2)_2$ działa antyseptycznie i znajduje się w handlu pod nazwą *sinodoru*. **O. k.** poznaje się po zapachu, po zabarwieniu rubinowo-czerwonem, jakie wydają octany z chlorkiem żelaza, albo też po przykrej woni kakodylu (ob.), który się wywiązuje przez ogrzanie octanu potasu z kwasem arsenowym.

Octroi, dawna forma akcyzy, opłacanej przed wprowadzeniem towarów do miasta, istniejąca jeszcze gdzieniegdzie w Anglji, Francji i Włoszech. U nas odpowiadał temu t. zw. *podatek konsumcyjny* od wszelkiego mięsa i propinacyjny od wódek i piwa. Dla poboru tego podatku było każde miasto okolone rogatkami i pobierało podatek według własnej, dowolnej taksy.

Octy aromatyczne, przetwory i mieszaniny, używane w kuchniach do sałat, majonezów, sosów, dalej jako środki toaletowe i do kadzenia. Otrzymują się przez pozostawienie na kilka dni substancji korzennych z mocnym octem i następne odcedzenie, albo też przez rozpuszczenie w occie olejków aromatycznych. Najwięcej używanym z **O. a.** jest *ocet estragonowy*, przyrządzony z ziela draganka (ob. Bylica). Ocet ten wchodzi w skład różnych **O.** złożonych, jak *Vinaigre aux fines herbes, vinaigre à la ravigate*; do ich składu wchodzą liście wawrzynu, kapary, szalotka, rokambuł. **O.** *różany* jest roztworem 1 grama olejku różanego w 8 gramach kwasu octowego. *Kwas octowy aromatyczny* zawiera olejek gwoździkowy, bergamotowy, lawendowy, cytrynowy, cynamonowy i tymianowy. Z **O.** *toaletowych*, używanych jako dodatek do wody przy myciu, najsłynniejszym jest *ocet zdrowia*, zawierający w silnym occie żywicę benzoesową, olejek gwoździkowy, lawendowy i majeranowy. **O.** *kolońskí* jest mieszaniną 500 części wody kolońskiej z 7 częściami octu lodowatego. Wielką sławę posiadał niegdyś *ocet czterech złodziei*, uchodzący za środek ochronny przeciw zarazie; nazwa jego miała powstać stąd, że w czasie zarazy w Marsylji czterech zbójców tym octem od niej się uchroniło. Teraz używa się go do okadzania pokojów po chorych. Do przyrządzania jego używa się piołunu, mięty, rozmarynu, tataraku, czosnku, cynamonu, gałki muszkatołowej. **O.** *lekarskie* otrzymują się przez wytrawienie czyli maceracyę octem środków lekarskich; należą do nich: **O.** *kamforowy*—1 część kamfory, 2 gumy arabskiej, 80 octu winnego; **O.** *opjowy* czyli *czarne krople* (ob. *Black drops*), *ocet digitalinowy, kantarydowy* i in.

Octy lekarskie, ob. Octy aromatyczne.

Oculi, tak się nazywa trzecia niedziela postu od wyrazu, rozpoczynającego psalm 24: *Oculi mei semper ad Dominum* i t. d., która otwiera Introit mszy w tym dniu.

Oczakowska horda, zwana inaczej Białogrodzką albo Akermańską, stanowiła część Tatarów budziackich, osiadłych w Besarabji.

Oczaków, miasto zaetatowe pow. Odeskiego, gub. Chersońskiej, na prawym brzegu limanu dnieprowego, ma 10,784 m. (1897); założone w końcu XV wieku przez chana Mengli-Giraja, wzięte 1788 przez ks. Potemkina, wcielone zostało do Rosji.

Oczapowski Michał, zasłużony pisarz polski na polu rolnictwa, * 1788 w Poczejkach pow. Słuckiego, † 1854; kształcił się w Wilnie, gdzie otrzymał stopień doktora filozofji, następnie po-

Oczapowski M.

święcił się gospodarstwu praktycznemu i po 7 latach udał się do Möglina, gdzie pracował pod kierunkiem Thaera. Zwiedziwszy następnie Europę zachodnią, mianowany został 1822 r. profesorem gospodarstwa wiejskiego w uniwersytecie wileńskim, zarazem 1828 wizytatorem gimnazjum i szkół w Wilnie, a roku 1829 cenzorem i pełnił te obowiązki aż do zamknięcia uniwersytetu. Otrzymawszy emeryturę, przybył do Królestwa 1834, został naprzód administratorem dóbr Marymontu, a w roku następnym dyrektorem Instytutu gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa tamże. Z licznych dzieł jego ważniejsze są: „Zasady agronomji czyli nauka o gruntach“ (Wilno, 1819); „Zasady chemji rolniczej“ (Wilno, 1819); „O roli, jej uprawie i pielęgnowaniu roślin gospodarskich“ (tamże, 1825); „Rzut oka na teraźniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym“ (2 t., tamże, 1828); „O nauce gospodarstwa wiejskiego w ogólności“ (Warszawa, 1834); „Gospodarstwo wiejskie“ (10 t., tamże, 1835—1846; wyd. 2, 1848), uzupełnione po śmierci autora dwoma tomami pod tytułem: „Nauka ekonomji czyli zarządu gospodarstwa“ (1857) i w. in.

Oczapowski Jan, doktor medycyny, brat poprzedniego, * 1800, † 1869; medycynę studjował w Wilnie, poczem był lekarzem wojskowym, w r. 1845 został lekarzem warszawskich departamentów rządzącego senatu, a następnie lekarzem ordynującym w szpitalu ewangelickim. Oprócz kilku rozpraw wydał oddzielnie: „Wiadomość o używaniu wód buskich i t. d.“ (Warszawa, 1838) i „Wykład praktyczny chorób kołtunowych“ (tamże, 1839).

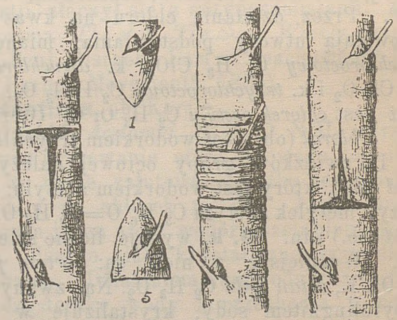
Oczapowski Józef Bogdan, ekonomista, * 1840, † 1895, syn Michała, dyrektora instytutu w Marymoncie, kształcił się w Warszawie i uniwersytecie heidelberskim, 1865 został adjunktem do wykładu skarbowości w warszawskiej Szkole Głównej, 1865 profesorem uniwersytetu krakowskiego; oprócz rozpraw, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Celniejsi pisarze umiejętności skarbowej“ (1868); „Rzecz o dochodach państwa“ (1871); „Opodatkowanie cudzoziemców“ (1871); „Ogólne i szczególne źródła fizjologji politycznej, czyli nauki o naturze państw“ (t. r.); „Rys encyklopedji nauk politycznych“ (1871 i nast.); „Zakres i osnowa prawa politycznego czyli państwowego“ (1873); „Wpływ klimatu na państwo“ (1873); „Układ i metoda prawa politycznego i polityki ustroju“ (1873); „Władza i układ państwa. Zarysy polityki i porównawczego prawa konstytucji“ (część 1 i 2, 1875—7); „Policyści zeszłego wieku i nowożytna nauka administracji, przyczynki do dziejów tej nauki“ (Historja nauki administracji w XVIII wieku) (Warszawa, 1882) i inne.

Oczepiny ob. Wesele.

Oczeret, miejsce trzciną zarosłe.

Oczko Wojciech, znakomity lekarz polski XVI wieku, * 1545 w Warszawie, † 1608 w Lublinie, medycyny się uczył w Krakowie i we Włoszech, był nadwornym lekarzem i sekretarzem królów Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III. W kościele Bernardynów w Lublinie, synowiec jego Wincenty, także lekarz, piękny pomnik marmurowy mu wystawił. Oprócz utworów rymowanych, ważniejsze dzieła jego są: „O cieplicach“ (Kraków, 1578); „Opera medica“ (tamże, 1578); „Przymiot albo dworska niemoc“ (tamże, 1581), pierwsze w języku polskim dzieło, traktujące o chorobach syfilitycznych; „De variis affectionibus corporis humani earumque curatione“ (tamże, 1581); „Descriptio herbarum“ (tamże, 1581). Wydanie jubileuszowe pod t.: „Przymiot i cieplice“ wyszło w Warszawie 1881, nakładem Towarzystwa lekarskiego.

Oczkowanie *(okulizacja)*, postępowanie ogrodnicze, mające na celu uszlachetnienie drzew owocowych lub krzewów ozdobnych, przez przeniesienie pączków z odmiany uszlachetnionej na dziką. Pąki, umieszczone na łodydze, ciągną z niej swoje pożywienie, rozwijając się na niej w gałęzie. Organy te można oddzielać z rośliny macierzystej, z warunkiem umieszczenia ich w stosowny sposób

Oczkowanie.

na innej, któraby im służyła za karmicielkę. W tym celu odsłania się drzewo płonki dzikiej przez nacięcie kory w kształcie głoski T (fig. 1, 2, 5, 4) i do tej rany przykłada się powierzchnią wewnętrzną odpowiedni kawałek kory z młodym pąkiem, świeżo zdjęty z odmiany uszlachetnionej tego samego, a nawet pokrewnego gatunku, i owiązuje się łykiem lub nicią kauczukową (fig. 3). **O.** ma ważne znaczenie w sztuce ogrodniczej.

Oczlik, skorupiak, ob. Cyklop.

Oczna drgawka, *biegunie oczu*, ob. Nyctagmus.

Oczne szkło czyli *okular*, w przyrządach op-

tycznych szkło zwrócone ku oku (ob. Mikroskop i Luneta).

Oczny wziernik, ob. Oftalmoskop.

Oczodoły, jamy kostne, w których umieszczone jest oko i dodatkowe jego przyrządy. Są one w liczbie dwu pod czaszką, z obu stron nosa i nad policzkami. Mają postać piramidy czworokątnej, której kwadratowa mniej więcej podstawa jest zwrócona ku przodowi i otwarta; wierzchołek piramidy posiada okrągły otwór, przez który nerw wzrokowy z czaszki do oczodołu przechodzi. Prócz tego obie krawędzie zewnętrzne posiadają szczeliny, dla przejścia naczyń i nerwów służące. Ściany oczodołu utworzone są przez 6 kości: czołową, klinową, licową, szczękę górną, kosteczkę łzową i sitową. Ściany oczodołu pokryte są okostną i wysłane tłuszczem, wewnątrz którego znajduje się gałka, oddzielona od niego torebką Brouneta. Z chorób oczodołu ważniejsze są: strzaskanie kości, zapalenie okostnej i tkanki tłuszczowej, oraz nowotwory.

Oczykowski Romuald, literat i księgarz, * 1845 w Szczawinie Borowym, kształcił się w Łowiczu, Piotrkowie i Szkole Głównej warszawskiej, następnie kupiec i właściciel księgarni w Łowiczu, gdzie był członkiem różnych instytucji i gromadził materjały do dziejów tego miasta i okolicy. Był współpracownikiem *Echa*, *Chwili*, *Kraju*, *Kurjera Warszawskiego*, *Wieku*, *Słownika geograficznego* i w. in. Oprócz pomieszczanych w tych pismach artykułów wydał oddzielnie: „Przechadzka po Łowiczu“ (Warszawa, 1883); „Obrazy cudowne w dawnym powiecie Łowickim“ (1888); „Opis kościoła P. P. Bernardynek w Łowiczu“ (1886) i in. Wiele przyczynków etnograficznych i kulturalnych zamieszczał w *Wiśle*.

Oczynszowanie jest to uwolnienie włościan od przymusowej roboty za posiadaną przez nich od właścicieli ziemskich rolę i zamiana tej robocizny na czynsz (ob.). Pańszczyzna, która u nas do niedawnych czasów była stosunkiem normalnym, przedstawiała wiele niedogodności i była szkodliwą dla kraju, uciążliwą i krzywdzącą dla włościan i dlatego już w ostatnich czasach istnienia Polski starano się ją usunąć, a polepszyć los ludności rolniczej. Projekt praw Andrzeja Zamojskiego (ob. Polskie prawo) i ustawy 3-go maja 1791 wprowadziły w tym względzie pewne reformy chwilowe, ale wynikłe zaburzenia i smutne wypadki krajowe nie pozwoliły ani tych reform rozwinąć, ani ich nawet całkowicie w życie wprowadzić. Tymczasem jednak wszyscy czuli gwałtowną potrzebę zmiany stosunków włościańskich, a wyrazem tej potrzeby była bogata literatura broszurowa tego przedmiotu. Znajdzie ją czytelnik w dziełku Maciejowskiego p. t. „Historja włościan“ (Warszawa, 1874). Ważną ulgę włościanom przyniósł ukaz z 1846, który nakazywał czynszowanie, zniósł darmochy i wprowadzał szczególnie dla włościan dóbr rządowych wiele ulepszeń. Zawiązane w r. 1858 towarzystwo rolnicze zajęło się z wielką energją sprawą oczynszowania włościan, a nawet poszło dalej, i w 1861 r. zgodzono się na uwłaszczenie chłopów, ale i tym razem wypadki krajowe od 1861 do 1863 r. kwestję uwłaszczenia powstrzymały i odroczyły aż do ukazu z 2 marca 1864, który, będąc dopełniony przez prawa z d. 5 lut. 1869 i 4 czerwca 1870 stosunki włościańskie i wogóle posiadania na prawie czynszowem uregulował, i rozwijając art. 530 Kod. Napol.— po części zniósł oczynszowanie i określił sposób oceny ziemi, mającej przejść na własność zupełną czynszowników. Wyżej wymienione prawa nie rozciągają się na mocy postanowienia komitetu do spraw Królestwa Polskiego z dnia 16 grudnia 1877 na Warszawę z Pragą; prawa zaś z 1887 i 1896 r. zabraniają wykupu placów czynszowych, należących do rządu i zakładów dobroczynnych, aż po zatwierdzeniu we właściwym porządku nowych pod tym względem praw i rozporządzeń.

Oczyszczenie. We wszystkich religjach i u wszystkich narodów było zwyczajem oczyszczać się, za pomocą obmycia ciała lub kąpieli przed przystąpieniem do czynności religijnych, ażeby tem obmyciem zewnętrznem dowieść pragnienia oczyszczenia się wewnętrznego, to jest dowieść czystości duszy w obliczu Boga. U Hebrajczyków **O.** jest aktem religijnym; u nich kobieta po urodzeniu dziecięcia, według Starego Zakonu, oczyszczać się powinna w terminach oznaczonych, tak samo jak kobieta po odbyciu perjodu miesięcznego, co w tym ostatnim razie jest nazywane u Izraelitów *mikwą* (studnia przeznaczona umyślnie do tego rodzaju obrządków).

Oczyszczenie N. Marji Panny. Uroczystość w Kościele katolickim obchodzona, przypomina trzy tajemnice wiary katolickiej: oczyszczenie Marji według ustaw Starego Zakonu, ofiarowanie Chrystusa, Jej Boskiego Syna, i słowa Anny, oraz rzewne dziękczynienia Symeona. Kościół obchodzi tę uroczystość 2 lutego, święcąc w tym dniu świece woskowe, zwane *gromnicami*, mające przypominać wiernym, że Jezus Chrystus jest światłością świata, że z radością spotykać go powinni i posługiwać jego tryumfowi.

Od, mniemana siła przyrody, którą odkrył baron Reichenbach. Dla poznania tej siły, według niego, nie mamy obecnie innego sposobu, tylko czułość nerwową, i to u ludzi bardzo wrażliwych. Od ma wywoływać płomyki na biegunach magnesów, oraz na ciałach gnijących, jak np. na świeżych grobach. Fizycy wszakże żadnej podobnej siły nie uznali, i rzecz ta przebrzmiała. Por. Reichenbach „Odisch-magnetischen Briefe“ (Sztutgard, 1852; przekład polski, Kraków, 1854).

Oda (greck. *Ode* śpiew), nazywał się tak u Greków i Rzymian każdy do śpiewu zastosowany poemat liryczny, a zatem i pieśń właściwa. W obszerniejszem tem znaczeniu należą tu chóry dramatów greckich, poezje Pindara, Safony, Alceusza i Ana-

kreonta, oraz hymny i dytyramby. Rzymianie i pod tym względem naśladowali Greków. W nowszych czasach odróżniono **O.** od pieśni, i pierwszą uważa się za taki rodzaj poezji lirycznej, w którym wyrażają się głębsze wzruszenia duszy i połączone z wysokim polotem natchnienia silne i wzniosłe uczucia. Najwyższym gatunkiem ody jest **O.** *religijna* czyli *hymn*, po której idą *ody heroiczne*, opiewające czyny wielkich bohaterów, a następnie *ody dydaktyczne*, wygłaszające ideały życia i sztuki. U Rzymian najpiękniejsze ody zostawił Horacy, u Włochów Chiabrera, u Hiszpanów najcelniejsi pisarze ód są: Gareiloso de la Vega, Quevedo, Gongora i t. d., u Francuzów J. Chrz. Rousseau, Racine, Gresset, Chénier i Lebrun, u Niemców Weckherlin, Opitz, Haller, Hagedorn, Stolberg, Voss, Herder, Schiller, Platen i t. d., u Rosjan Dierżawin, u nas Trembecki, Węgierski, Kniaźnin, G. Zieliński, Mickiewicz.

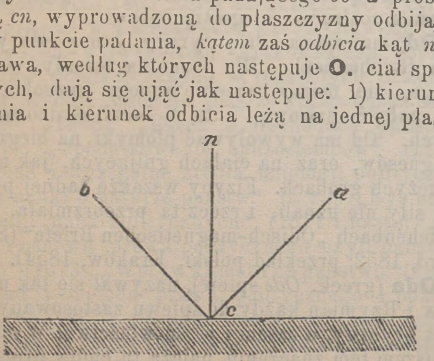
Oda, druga żona Mieczysława I polskiego, córka Teodora, margrabiego Miśni, mniszka w klasztorze Kalam, skąd porwał ją Mieczysław po śmierci Dąbrówki. Była matką kilkorga dzieci, z któremi wygnaną była z Polski przez pasierba swego Bolesława, osiadła 992 w Rzymie, poczem wróciła do klasztoru w Szwajcarji, gdzie † 1023.

Odachowski v. *Nałęcz* odm., herb: W polu czerwonem — chusta srebrna w koło związana, z końcami na dół. U szczytu na 5-u piórach strusich taka sama chusta. Rysunek ob. Nałęcz (herb).

Odaliska (po turecku *Odalik*, dosłownie *nałożnica*), w ściślejszem znaczeniu niewolnica w haremie sułtańskim, która nie została jeszcze faworytą swego pana.

Odbarwianie, niszczenie barwy ciała, następuje przez użycie różnych działaczów chemicznych; własność **O.** posiadają między innemi chlor (ob.), węgiel (ob.) i tlen (ob.). Ob. też Bielenie.

Odbicie *(reflexio)* zmiana kierunku, jaka następuje, gdy ciało sprężyste, zostające w ruchu, uderza o pewną stałą zawadę, jak np. gdy kulka z kości słoniowej uderza o taflę marmurową. Jeżeli nazwiemy *kątem padania* kąt *bcn* (fig.), zawarty między kierunkiem ciała padającego *bc* a prostopadłą *cn*, wyprowadzoną do płaszczyzny odbijającej w punkcie padania, *kątem* zaś *odbicia* kąt *nca*, to prawa, według których następuje **O.** ciał sprężystych, dają się ująć jak następuje: 1) kierunek padania i kierunek odbicia leżą na jednej płaszczyźnie, prostopadłej do płaszczyzny odbijającej, i 2) kąt odbicia równa się kątowi padania. **O.** *fal* nazywa się zjawisko, że fale (ob. Falowy ruch) na granicy nowego środka w odwrotnym kierunku rozchodzą się w dawnym środku. Jeżeli w naczyniu wypełnionem rtęcią wywołamy fale, fale te odbijają się od ścian naczynia. Dla oznaczenia kierunku fali najlepiej jest uważać jej promień, t. j. normalną do jej powierzchni. Rachunek i doświadczenie uczą, że promień fali padającej i odbitej ulegają zupełnie powyższemu prawu co do kierunku odbicia się ciał sprężystych. Ponieważ dalej głos, ciepło, światło, są objawami ruchu falowego, przeto ulegają odbiciu na granicy dwu środków, wedle tego samego prawa, co zwłaszcza dla światła daje się łatwo stwierdzić doświadczeniem. **O.** głosu wywołuje echo (ob.); na **O.** światła polega urządzenie zwierciadeł (ob.).

Odbicie.

Odbicie całkowite światła, ob. Załamanie.

Odbieralnik, w laboratorjach chemicznych, naczynie, w którem zbierają się zgęszczone produkty parowania lub destylacji, w postaci ciekłej lub gazowej, ob. Destylacja.

Odbijanie, ob. Odbicie.

Odblask, światło odbite, zwłaszcza od ciał o powierzchni matowej, chropowej.

Odbyt, odchodowy otwór kiszek *(anus)*, jest zamknięty przez mocny mięsień, *zwieracz*, obrączkowo ułożony, stąd skóra wokoło **O.** jest pomarszczona; zwieracz znajduje się w stałym skurczu, który w czasie oddawania kału przez kał naciskający bywa zwyciężany. Okolice **O.** są siedliskiem wielu właściwych chorób, jak hemoroidy, przetoka odbytowa (fistula ani), nowotwory.

Odchody, materje organiczne, będące produktem przemiany materji (ob. Odżywianie), wydzielane ze krwi, w odpowiednich gruczołach i wyrzucane nazewnątrz; tu należą: *mocz*, *kał (z żółcią)*, *pot*, *łzy* i wydychane z płuc powietrze. Składają się z substancji prawie zupełnie utlenionych, a więc do odżywiania organizmu nadal służyć nie mogą, ale swemi własnościami często jeszcze uboczne przysługi organizmowi wyświadczają, i tak: łzy obmywają oko, pot chłodzi ciało, żółć powstrzymuje gnicie materji w kanale pokarmowym. Pod względem powstawania bardzo blizkiemi odchodów są wydzieliny (ob.), których znaczenie dla organizmu jest wszakże zupełnie inne.

Odcięta, ob. Geometrja.

Odcinek, w geometrji część pewnej linji lub powierzchni; np. odcinek koła jest część jego, zawarta między łukiem a cięciwą; pole **O.** kołowego równa się polu odpowiedniego wycinka (ob.), mniej polem trójkąta zawartego między dwoma promieniami a cięciwą. — **O.** kulisty, ob. Kula.

Odcinek *fejleton* (franc. *feuilleton*) oznacza osobną część czasopisma politycznego, przeznaczoną nie dla wiadomości politycznych, lecz dla krytyk artystycznych i literackich, beletrystyki i t. p. Zwykle zajmuje **O.** część dolną dziennika, oddzie-

lony jest od górnej grubszą linją i częstokroć drobniejszym zapełniony drukiem. **O.** jest wynalazkiem dzienników francuskich i początkowo przeznaczony był wyłącznie dla krytyk teatralnych. Później zamieszczano w **O.** recenzje dzieł, sprawozdania o posiedzeniach Instytutu, odczyty uniwersyteckie, listy o życiu społecznem, utworach sztuki, kroniki modniarskie, podróże, historyjki brukowe i t. p., a w końcu i romanse, nawet najobszerniejsze. Zaletami prawdziwego **O.** są: rozmaitość, szybka zmiana treści, lekkość opowiadania, wytworność stylu, humor i dowcip. Mistrzami w pisaniu **O.** są Francuzi.

Odciski, *nagniotki*, zgrubienia rogowate naskórka na niewielkiej przestrzeni, z twardym czopem stożkowatym w pośrodku, postaci gwoździa (stąd łac. *clavus*), które przez nacisk wywierają silny ból. Powstaje głównie przez ucisk ciasnego obuwia. Niekiedy pod **O.** rozwija się drobny worek śluzowy. Wycinanie **O.** powinno być dokonywane ostrożnie i antyseptycznie. Do zmniejszania bólu służą pierścienie pilśniowe i plastry odmiękczające. Por. Mertens „Das Hühnerauge“ (Wiedeń, 1894).

Odczynnik, w chemji każdy związek chemiczny, służący do poznania natury ciała badanego, ob. Analiza chemiczna.

Odd Fellows, nazwa towarzystwa filantropijnego, zadaniem i organizacją przypominającego wielce masonerję i założonego około 1780 przez angielskiego rzemieślnika Tomasza Wildeya. Dewizą towarzystwa jest: „Przyjaźń, miłość i prawda“. Członkowie towarzystwa obowiązani nieść pomoc ubogim, wdowom, sierotom, dostarczać pracy młodzieży, pragnącej pracować, starać się o podniesienie moralne. Towarzystwo rozporządza wielkiemi środkami, utrzymuje wiele zakładów dobroczynnych i posiada własne wydawnictwa perjodyczne w Londynie i Lipsku. Towarzystwo najwięcej rozpowszechnione jest w Anglji, gdzie liczy do 40,000 lóż z 800,000 członków. Por. Andreas „Der Orden der Odd Fellows“ (Lipsk, 1882).

Oddech, miarowe unoszenie i opadanie klatki piersiowej, wdychanie i wydychanie, połączone często z właściwym szmerem (co do przyczyny i znaczenia **O.**, ob. Oddychanie). Miarowość tego ruchu często ulega zmianie, sprowadzając takie objawy, jak kaszel, czkawka, ziewanie, śmiech. Przy nagromadzeniu śluzu w drogach oddechowych, przy paraliżu strun głosowych, gdy głośnia otworzyć się nie może (ob. Oddychanie), **O.** bywa chrapliwy, jak i przy konaniu. Tarcie powietrza w drogach oddechowych wywołuje *szmery oddechowe*, które przez bezpośrednie przyłożenie ucha do klatki piersiowej wysłuchać się dają; przy rozmaitych chorobach organów oddechowych szmery te wyraźnym i charakterystycznym ulegają zmianom, stąd dla rozpoznania tych chorób bardzo ważne mają znaczenie. W stanie normalnym ucho słyszy tylko przy wdychaniu słaby szmer przewiewny, **O.** *pęcherzykowy* normalny. Przy zwężeniu drobnych oskrzeli, np. wskutek kataru *(bronchitis, bronchiolitis)*, powietrze wychodzące z pęcherzyków napotyka znaczną przeszkodę, stąd szmer przewiewny słychać również i przy wydychaniu; jest to **O.** *zaostrzony*. Przy nagromadzeniu śluzu w oskrzelach szmery stają się bardzo niejednostajne, pomieszane z *rzężeniami*, między któremi wyraźnie odróżnić można grubsze i drobne (zależnie od tego, czy w większych lub mniejszych oskrzelach), suche i wilgotne (wskutek mniej lub więcej wilgotnej wydzieliny). Gdy pęcherzyki płucne są w znacznej części płynem wypełnione, to przy wdechu, skutkiem rozlepiania tych pęcherzyków słychać *trzeszczenie (crepitatio)*, podobne do szmeru sprawionego tarciem włosów. Objaw ten jest bardzo charakterystyczny dla pewnych procesów patologicznych, jak obrzęku, krwotoku płucnego, zapalenia z płynnym wysiękiem. Wreszcie, gdy pęcherzyki płucne są w zupełności, zwłaszcza zbitą substancją, wypełnione (ob. Zwątrobienie płuc), co się zdarza przy krupowem zapaleniu płuc, wtedy słychać normalnie dla ucha niedostępny szmer, powstający w oskrzelach z charakterem chuchającym, różny od pęcherzykowego, **O.** *oskrzelowy*. Podług Chojnowskiego, **O.** oskrzelowy powstaje w krtani i właściwie *krtaniowym* zwać się powinien. Gdy znamy warunki w płucach na powstawanie oddechu oskrzelowego wpływające, otrzymujemy także przy wysłuchiwaniu klatki piersiowej bardzo wzmożony głos—co zwie się *bronchofonią (bronchophonia)*. Nauka o szmerach oddechowych należy do auskultacji (ob.).

Oddychanie, funkcja fizjologiczna, mająca za cel odmianę gazów w organizmie, t. j. dostarczenie gazów potrzebnych do życia (tlen) i usunięcie innych, będących produktem przeróbki materji, dla organizmu już niepożytecznych (kwas węglany). Składem kwasu węglanego, jak wszystkiej przerobionej w organizmie materji, jest krew; źródłem tlenu dla istot żywych jest powietrze atmosferyczne. Wymiana więc gazów następuje pomiędzy krwią a powietrzem; wymiana ta dokonywa się u gadów, ptaków i ssących w płucach. Płuca (ob.) składają się z mnóstwa drobnych pęcherzyków, które przez oskrzela łączą się z zewnętrzną atmosferą i są powietrzem wypełnione. W błoniastych ściankach, przedzielających pęcherzyki, rozkrzewiają się włosowate naczynia do płucnego krwi obiegu należące. Przez cienkie błonki, oddzielające krew od powietrza, przesiąkanie gazów następuje z łatwością (ob. Endosmoza), i krew oddaje powietrzu kwas węglany, a pochłania tlen jego. Tlen we krwi zostaje w znacznej części chemicznie związany z barwną substancją jej ciałek czerwonych, stąd stosunkowo znaczne ilości tlenu przez krew pochłonięte bywają. Ponieważ krew w naczyniach krąży bezustannie, stąd coraz nowa jej ilość z powietrzem w zetknięcie przychodzi i jest w tlen zaopatrywaną. Wszakże

powietrze w płucach zawarte byłoby wkrótce kwasem węglanym przesycone i stałoby się niezdolnem podtrzymywać nadal **O.**, gdyby bezustannej odmianie nie ulegało. Gdy powietrze wdychane zawiera tylko 0,04 proc. kwasu węglanego, ilość tego gazu w powietrzu wydychanem zawiera 4,38 proc. na objętość. Człowiek dorosły przyjmuje w ciągu doby około 746 gr. (520601 cm. sześc.) tlenu, wyziewa zaś 867 gr. (443409 cm. sześc.) kwasu węglanego. Odmiana powietrza w płucach zawartego dokonywa się przez miarowe ruchy klatki piersiowej *(oddech)*. Klatka piersiowa (ob. Piersiowa klatka), perjodycznie około 18 razy na minutę rozszerza się *(wdech)* i zapada *(wydech)*, sprężyste płuca, ściśle do ścian klatki piersiowej przylegające, muszą razem z nią to powiększać, to zmniejszać swoją objętość. W pierwszym akcie powietrze atmosferyczne do płuc się dostaje; w drugim pozbawiają się płuca części zużytego już powietrza. Wdechowi towarzyszy zawsze otwarcie głośni (ob.). Rozszerzanie klatki piersiowej dokonywa się w ten sposób, że żebra, zwykle ku dołowi zapadłe, zostają uniesione i stają prostopadle do kręgosłupa, a to unoszenie żeber dokonywa się przez skurcz mięśni przyczepionych jednym końcem do żeber od przodu, a drugim końcem bardziej ku górze i ku tyłowi do kręgosłupa. Nerwy zaopatrujące mięśnie oddechowe i przywodzące je do skurczu zbierają się wszystkie w rdzeniu przedłużonym w jednym punkcie (ośrodek oddychania czyli węzeł życiowy). Każde więc podrażnienie tego punktu musi jednocześnie wszystkie mięśnie oddechowe przywieść w stan skurczu. Ośrodek **O.** jest bardzo wrażliwy na kwas węglany; każde więc nagromadzenie we krwi kwasu węglanego musi pobudzić mięśnie oddechowe; kwas węglany w ten sposób sam wywołuje ruchy do usunięcia go służące; nerw błędny rozgałęziający się w płucach, a wychodzący też z węzła życiowego, reguluje ruchy oddechowe. Pierwszy oddech następuje przy urodzeniu, gdy skutkiem przerwania krążenia krwi w pępowinie, kwas węglany w nadmiernej ilości we krwi się nagromadzi. Odtąd ruchy te dokonywać się muszą przez całe życie i tylko na czas bardzo krótki mogą być bez niebezpieczeństwa wolą czy siłą zatrzymane. Po kilkuminutowej tylko przerwie w tych ruchach następuje śmierć skutkiem otrucia organizmu kwasem węglanym we krwi nagromadzonym *(uduszenie)*. **O.** bywa upośledzone w bardzo wielu wypadkach, przy zmianie któregokolwiek z licznych składowych jego momentów; upośledzenie takie jest zawsze szkodliwe i połączone z właściwem niemiłem uczuciem duszności (ob.).—Ryby oddychają za pomocą (skrzeli), pająki i owady za pomocą dychawek (ob.). **O.** jest głównem źródłem ciepła zwierzęcego (ob.). Wymiana gazów odbywa się za pośrednictwem skóry; **O.** *skórne* jest słabe u zwierząt wyższych, u niższych natomiast, jak u żab, ma ważne znaczenie; żaba żyć może po usunięciu płuc, ale umiera, skoro jej skóra zostaje pokryta werniksem. Podobnież i rośliny oddychają dniem i nocą, przyjmując tlen i wyziewając kwas węglany. Ponieważ jednak zarazem rośliny zawierające zieleń dla wyżywienia swego pod wpływem światła słonecznego rozkładają kwas węglany i wyziewają tlen, a ten proces przyswajania następuje żywiej aniżeli **O.**, zakrywa je przeto za dnia, a stąd **O.** roślin występuje wyraźnie tylko w nocy. Najżywiej oddychają młode, kiełkujące rośliny.

Oddziaływanie, ob. Reakcja.

Oddzielnopłciowe rośliny, rośliny, w których rozwijają się osobno kwiaty męskie czyli pręcikowe i żeńskie czyli słupkowe; dwupłciowość bowiem czyli hermafrodytyzm jest najzwyklejszym przypadkiem u roślin: jeden kwiat mieści w sobie organy męskie czyli pręciki i żeńskie czyli słupki. Kwiaty męskie i żeńskie mogą się rozwijać bądź na jednym osobniku roślinnym (sosna, świerk, jodła, dąb, buk, leszczyna, ogórek, orzech), albo na oddzielnych; mamy wtedy osobniki męskie i żeńskie (wierzba, topola, jemioła, konopie, chmiel, figa). W pierwszym razie rośliny **O.** zowiemy *jednodomowemi* lub *jednopiennemi (plantae monoicae)*, w drugim *dwudomowemi* lub *dwupiennemi (p. dioicae)*; albo też nazwę **O.** zachowujemy tylko dla pierwszego przypadku, a dla drugiego używamy terminu *rozdzielnopłciowych*. Jest jeszcze trzeci przypadek, mianowicie, że jeden osobnik bywa męskim, drugi żeńskim, trzeci zaś posiada kwiaty męskie i żeńskie; rośliny te nazywają się *mieszanopłciowemi (polygamicae)*, jak łoboda, pomurnik, gleditschia. W układzie roślin Linneusza rośliny **O.**, rozdzielnopłciowe i mieszanopłciowe stanowią 21, 22 i 23 gromadę.

Odechów, wieś prywatna w gub. i pow. Radomskim, niegdyś własność sławnego historyka polskiego Jana Długosza, który tu 1549 wzniósł dotąd istniejący, piękny, w stylu gotyckim murowany kościół.

Odejewski (książę), *Odejowski*, herb: W polu złotem—czarny orzeł ukoronowany z berłem złotem w kształcie złotego krzyża długiego.

Odejewski.

Odejmowanie *(substractio)*, w arytmetyce działanie, za pomocą którego dowiadujemy się, o ile jedna dana liczba jest większą od drugiej, podobnież danej, albo ściślej **O.** jest to działanie, mocą którego mając dane dwie ilości, *odjemną* i *odjemnik*, szukamy trzeciej, *reszty* czyli *różnicy*, którąby dodana do odjemnika, wydała odjemną. Przy **O.** ułamków należy je sprowadzić do wspólnego mianownika, a różnica ich będzie ułamkiem, którego licznik jest różnicą liczników, a mianownikiem wspólny mianownik. **O.** wyrażeń algebraicznych dokonywa się przez przyłączenie do odjemnej

odjemnika ze znakami zmienionemi na przeciwne, np.: A—(a—b+c)=A—a+b—c. **O.** liczby większej od mniejszej prowadzi po pojęcia liczb ujemnych, ob. Dodatnie ilości.

Odelsthing, jedna z dwóch izb norweskiego storthingu (parlamentu), do której należy 314 członków, gdy 114 składa Lagthing.

Odenburg, miasto i komitat w Węgrzech, ob. Sopron.

Odenkirchen, miasto w pruskiej reg. Düsseldorfskiej, posiada wiele fabryk i 13,000 m.

Odense, miasto główne na duńskiej wyspie Fjonji, połączone kanałem z wybrzeżem *Odensefiord*, rezydencja biskupa i władz rządowych prowincji. Liczy 31,000 m., ma starożytny kościół katedralny i dawny zamek królewski. W 1527 odbył się tutaj sejm, nadający jednakowe prawa katolikom i protestantom duńskim.

Odenwald, wyniosłe płaskowzgórze, ciągnące się w zachodnich Niemczech pomiędzy Nekarą a doliną Menu, ze szczytami: Hardberg (592 m.), Katzenbuckel (628 m.), Königsstuhl. Jest to okolica, należąca do najpiękniejszych w Niemczech.

Oderberg, ob. Bogumin.

Oderborn Paweł, historyk i teolog, rodem z Pomorza, pastor w Rydze, a od 1593 nadworny kaznodzieja Fryderyka, ks. kurlandzkiego, † 1604. w Rydze; wydał „Panegyricus ad Johannem III Sueciae et Sigismundum III Poloniae reges“ (Ryga, 1579); „De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum etc.“ (Spira, 1581 i częściej); „Johannis Basilidis, m. Moschoviae ducis, vita“ (Wittenberga, 1585) i innych.

Oderint dum metuant, (łac.)—niech nienawidzą, byleby się bali. Słowa przypisywane rzymskiemu cesarzowi Kaliguli, który, znienawidzony przez naród, pragnął surowemi rządami utrzymać się przy władzy.

Odermann Karol Gustaw, dyrektor szkoły handlowej w Lipsku i autor wielu dzieł handlowo-pedagogicznych, * 1815. Napisał: „Das Ganze der kaufmannischen Arithmetik“ (16 wyd., 1891); „Praktische Einleitung zur einfachen und doppelten Buchhaltung“ (7 wyd., 1882). Wydał również pisma Schichego w poprawionych edycjach.

Oderski, *Odorski*, herb. **O.** I (baron) v. *Gryf* odm.: W polu czerwonem—srebrny gryf. U szczytu kaczka czy też gęś. Labry czerwono-srebrne.

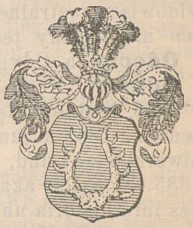
Oderski II.

Oderski III.

Rysunek ob. Gryf (herb).—**O. II** v. *Osorja* odm.: W polu błękitnem—koło złote albo srebrne. Nad hełmem takież koło z trzema piórami strusiemi: złotem między błękitnemi. Labry błękitno-złote.—**O. III** v. *Syrokomla* odm.: W polu czerwonem, nad dwiema srebrnemi krokwiami w kształcie litery **W**—półstrzałek przekrzyżowany, ku górze przedłużony i tam przekrzyżowany.

Oderwolf, *Otterwolff*, herb: W polu błękitnem — dwa rogi jelenie złote z cząstką czaszki. U szczytu 5 piór strusich—dwa złote między błękitnemi. Labry błękitno-złote.

Oderwolf.

Odesa *(Odessa)*, miasto portowe i powiatowe gub. Chersońskiej, nad małą zatoką morza Czarnego, liczy 405,041 m. (1897) (w r. 1799 było tylko 4,117), pomiędzy którymi wielka liczba cudzoziemców, przeważnie Greków, Niemców, Francuzów, Włochów i t. d. Posiada wiele pięknych budowli (z kamienia wapiennego) w stylu włoskim, dalej seminarjum, uniwersytet Noworosyjski (do 1865 liceum Richelieu'go), 36 kościołów różnych wyznań, 2 synagogi, 3 porty połączone między sobą bulwarem, dwa gimnazja i t. d. Z budowli publicznych odznacza się gmach uniwersytetu, teatr miejski, gmach giełdy, pomnik Richelieu'go, olbrzymie schody do morza i obszerne zabudowania kwarantanny. Handel **O.** jest nader znaczny; w r. 1894 wysłano za granicę towarów za 127,928,000 rubli (głównie: pszenicę, wełnę, sadło i t. d.), przywieziono zaś z za granicy za 50 mil. rubli (metale i machiny, herbata, bawełna, towary kolonjalne i t. d.). Na miejscu **O.** była niegdyś starogrecka osada *Istrion*, następnie osada rosyjska *Kaczuba*, zdobyta w XV w. przez Tatarów krymskich, pod których władzą nazwaną została *Hadżibej*. W 1791 zdobytą została przez Rosjan; założone miasto i port ukazem 1795 nazwane zostało **O.** na pamiątkę staro-greckiej osady *Odissos* lub *Odessos*, znajdującej się niegdyś niedaleko od Hadżibeja. Wielkie zasługi około podniesienia i upiększenia **O.** położył ks. Emanuel Richelieu, generał-gubernator noworosyjski (1803—1814), oraz hr. Kotzebue, późniejszy generał-guberator warszawski. W kwietniu 1854 ucierpiała **O.** wiele wskutek bombardowania przez flotę francusko-angielską, pod dowództwem admirałów Hamelina i Dundasa.—Tak zwane *Odeskie gradonaczalstwo* zawiera oprócz miasta **O.** jeszcze 12 wsi i 611 dworów.—*Odeski powiat* ma na przestrzeni 8,567 w. kw. 606,077 m.

Odescalchi, starożytna szlachecka rodzina rzymska, z której Benedykt **O.** został papieżem pod imieniem Innocentego IV, a synowiec jego, Liwjusz **O.** otrzymał 1689 od cesarza Leopolda godność książęcą. Obecnie głową rodziny jest książę

Liwjusz Władysław Esba-Odescalchi, książę Syrunji i Ceri, hrabia de Montiano, grand hiszpański, ożeniony 1841 z hrabianką Branicką.

Odeum (grec. *Odeon*), pierwotnie zabudowanie teatralne, przeznaczone głównie do popisów muzycznych. Najdawniejsze takie **O.** zbudował Perykles w Atenach 445 przed Chr. Dzisiaj nazwę **O.** nadają wielkim gmachom, przeznaczonym na widowiska teatralne lub muzykalne. Nazwę *Odeonu* ma słynny teatr paryski, zbudowany 1782.

Odęcie ob. Odymka.

Odhner Klas Teodor, historyk szwedzki, * 1836, kształcił się w Upsali, poczem został docentem, 1865 adjunktem na katedrze historji w uniwersytecie Lund, 1871 profesorem historji tamże, 1885 członkiem akademji nauk. Napisał: „Sveriges inre historia under Drottning Kristinos Förmyndare“ (1865); „Sveriges politisca historia under koning Gustafs III regering“ (Stockholm, 1885), oraz wiele podręczników do nauki historji.

Odilon-Barrot, ob. Barrot Kamil Hjacynt Odilon.

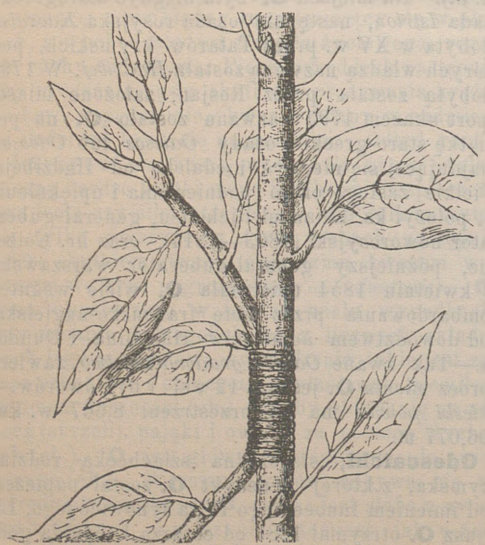
Odi profanum vulgus et arceo (łac.)—nienawidzę niepoświęconego tłumu i odpycham go (Horacy).

Odin, ob. Odyn.

Odium (łac.)—nienawiść, niełaska.

Odkład *(ableger)*, gałązka przeznaczona do wydania nowej rośliny za pomocą korzeni, które wsadzona w ziemię, z siebie wypuszcza; w tym celu nagina się gałązkę i koniec jej pokrywa ziemią, a skoro korzenie puściła, oddziela się ją od krzewu macierzystego.

Odkładanie *(ablaktowanie)*, rodzaj szczepienia drzew owocowych, dopełniający się w ten sposób, że nacięty pień drzewa dzikiego łączy się z gałązką rosnącego obok drzewa szlachetnego, a miejsce połączenia okłada się maścią. Po przyjęciu, gałązka oddziela się od pnia macierzystego. Nazwa *ablaktacji* pochodzi od *lac* (mleko), gdyż gałązka, przez którą następuje uszlachetnienie drzewa, przez pewien czas żyje kosztem rośliny macierzystej.

Odkładanie.

Odkładnica, *odkładnia*, część pługa, której przeznaczeniem jest podejmować przez lemiesz podciętą skibę, podnosić ją w górę i jednostajnym ruchem na bok odkładać. Dawniej **O.** była prostą deską, obecnie wyrabia się zwykle z żelaza lanego, ob. Pług.

Odkrywka, *kopalnia otwarta*, ob. Kopalnictwo.

Odkształcenie, każda zmiana postaci ciała, w szczególności zmiana w składzie cząstek ciała przez działania mechaniczne. **O.** *kryształów*, toż co przeobrażanie kryształów, ob. Kryształ.

Odkupienie, tajemnica religji chrześcijańskiej, przez którą Jezus Chrystus, przez dobrowolne poniesienie męczeńskiej śmierci na krzyżu, wybawił cały ród ludzki od winy grzechu pierworodnego, a tem samem od wiecznych mąk piekielnych.

Odległościomierz, ob. Telemetr.

Odlew, kopja przedmiotu bryłowatego, otrzymana z materjałów ciekłych, szybko krzepnących. Pierwsze odtworzenie przedmiotu daje *matrycę*, t. j. formę, a dopiero odlew tej formy daje ciało, do oryginału zupełnie podobne. Na odlewy używa się gips, glina, siarka, lak, stopy metaliczne, wosk, szelak, roztwór kleju i in. Przedmioty drobne, jak np. chrząszcze, kwiaty, umieszczają się w skrzyni, którą wypełnia się ciastem zarobionem z wody, gipsu, ałunu, salmjaku i wody; po zakrzepnięciu tak otrzymaną formę wyżarza się, by oryginał spalić, usuwa się popiół i nalewa metal. Jeżeli przedmiot jest większy, przyrządza się formę częściami z gipsu, siarki piasku, lub gutaperki, części spajają się, a otrzymaną stąd formę wklęsłą wypełnia się metalem. Do stereotypów (ob.) używa się form papierowych. Materjał na odlew przeznaczony otrzymuje się w stanie ciekłym przez topienie (metale, szkło, wosk, stearyna), lub przez zarobienie wodą (gips, cement); materjały trudno topliwe, jak żelazo lub bronz, muszą być topione w tyglach ogniotrwałych. Ponieważ materjał przy krzepnięciu zwykle się ściąga, musi być forma nieco większa. Jeżeli **O.** ma być próżny czyli dęty, przygotowuje się drugą formę (jądro), która wyrównywa przestrzeni pustej i umieszcza wewnątrz formy głównej.—Wlewanie materjału ciekłego do formy dokonywa się bądź bezpośrednio z tygla lub pieca, bądź za pomocą odpowiednich łyżek. Odlewanie przedmiotów artystycznych wymaga znacznych ostrożności. Przy odlewaniu czcionek metal stopiony wtłacza się do formy za pomocą małej pompy, umieszczonej w tyglu. Bronz używa się głównie na odlewy artystyczne, na armaty i dzwony; często też na odlewy służą inne metale i stopy, jak mosiądz, cynk, cyna, argentan, ołów, a zwłaszcza

ważne znaczenie techniczne mają odlewy żelazne. Umiejętność odlewania z bronzu była już znacznie rozwinięta w głębokiej starożytności. Por. Uhlenhath „Anleitung zum Formen und Giessen“ (3 wyd., 1892).

Odlewnia, *gisernia, lejnia*, zakład przeznaczony do wyrabiania odlewów, ob. Odlew.

Odleżyna, owrzodzenie, tworzące się na ciele długo i obłożnie chorych w miejscach najbardziej na nacisk pościeli wystawionych, najczęściej na krzyżu i biodrach. **O.** tworzy się prawie wyłącznie przy chorobach wyniszczających, w późniejszych okresach tyfusu, u paralityków, więc samo powstanie jej dowodzi już znacznie upośledzonego odżywiania. Najbliższą przyczyną **O.** jest ucisk naczyń krwionośnych i stąd przerwane krążenie. **O.** jest więc właściwie gangreną (ob.). **O.** zaczyna się jako mało wyraźne zaczerwienienie z niebieskawym odcieniem, zrazu powierzchowne, następnie coraz głębsze; rozwojowi **O.** towarzyszy zwykle ból bardzo silny. **O.** stanowi w każdym razie bardzo niemiłe powikłanie, które wszakże bardzo często przewidzieć i odpowiedniem postępowaniem powstrzymać można. Dla powstrzymania **O.** należy się starać o częstą zmianę pozycji chorego, o posłanie czyste i gładkie; bardzo odpowiednie są wianki, które ochraniają część zagrożoną od bezpośredniego zetknięcia z pościelą. Przy pierwszem zjawieniu się **O.** właściwe są nacierania pobudzające, np. wodą kolońską, które przyśpieszają upośledzone krążenie, smarowania *collodium*; gdy przyszło już do owrzodzenia, opatruje się je maściami ściągającemi. Prócz powyższych jest jeszcze grupa odleżyn, zależna od cierpień rdzenia pacierzowego. **O.** następują tu na skutek zmian naczynioruchowych, i prawie nigdy im wtedy zapobiedz nie można; są one prawie stałym i znamiennym objawem podobnego rodzaju cierpień, tylko wygaśnięcie sprawy pierwotnej wygojenie ich warunkować może.

Odłam, w mineral., świeżo odkryta powierzchnia minerału, okazująca jego wewnętrzne złożenie; rozróżniamy **O.** stożkowaty, muszlowy, zadziorowy, równy i in.

Odłóg, *ugór*, część pola bez uprawy pozostawiona (ob. Płodozmian).

Odmiana *(varietas)*, w historji naturalnej pewne oddalenie się osobnika od typu gatunku w cechach podrzędnych, jak np. w ubarwieniu, pod wpływem klimatu, gruntu, pokarmu, hodowli. Człowiek wywołał sztuczne mnóstwo **O.**, tak w świecie roślinnym, jak i zwierzęcym. Drobne takie zboczenia od typu zasadniczego stanowią punkt wyjścia darwinizmu (ob.).

Odmieniec, minerał, toż co amfibol (ob.).

Odmieniec, zwierzę, ob. Proteusz.

Odmrożenie *(congelatio)*, zmiany miejscowe, sprowadzone w ciele działaniem mocnego zimna. Wszystkie te zmiany należą do zapalnych. W najsłabszym stopniu **O.** kończy się na niewielkiem zaczerwienieniu i obrzmieniu, które czasami trwa kilka dni albo dłużej. Przy mocniejszem działaniu zimna tworzą się pęcherze, wypełnione cieczą już to przezroczystą, już mętną, już nawet niebieskawo zabarwioną, wskazującą obumieranie i rozkład krwi. W najwyższych wreszcie stopniach następuje gangrena całych członków, która stanowczą ich utratą, a czasem i zakażeniem całego ciała się kończy. **O.** ulegają przedewszystkiem części najbardziej od serca odległe i wystające, jak uszy, nos, palce u rąk i nóg. Przy leczeniu wystrzegać się należy szybkiego ogrzewania; zaczyna się zwykle od nacierania śniegiem odmrożonego członka.

Odnoga, ob. Zatoka.

Odoakr, wódz naczelny zostających w służbie rzymsko-zachodniego państwa Skirów, Herulów i Rugijczyków, po za Alpami. Namówiwszy swe gromady, zamiast bronienia państwa na rzecz cesarza rzymskiego, do ogłoszenia jego samego królem, kazał zamordować Orestesa i zmusił jego syna Romulusa Augustulusa do zrzeczenia się tronu. **O.** godności cesarskiej nie przyjął wprawdzie, ale mimo to państwo Rzymsko-Zachodnie istnieć przestało w 476 r. Mianował się on odtąd królem włoskim, panował mądrze i dzielnie i kraj przyprowadził do stanu kwitnącego. W walce z królem Ostrogotów, Teodorykiem, zwyciężony przezeń w 3 wielkich bitwach (489—90), musiał ustąpić mu tronu i z jego rozkazu został zamordowany na wspólnej uczcie 493 r. Por. Pallmann „Geschichte der Völkerwanderung“ (183); Kaufmann „Deutsche Geschichte bis auf Karl d. Gr.“ (1880—81).

Odograf, przyrząd zbudowany przez Mareya, służący do badania chodu ludzkiego. Składa się z walca, wprawianego w obrót urządzeniem zegarowem, na którym ołówek wciąż kreśli ruchy chodzącego człowieka; w tym celu ołówek za pomocą stosownej kombinacji drążków łączy się z pęcherzykiem gumowym, napełnionym powietrzem, a umieszczonym pod stopą człowieka. W tem sposób na walcu kreśli się linja krzywa, ujawniająca szybkość i szczegóły chodu ludzkiego. Podobny przyrząd zastosował Marey i do zbadania różnych rodzajów biegu konia, ob. Odometr.

Odojew, miasto powiatowe gub. Tulskiej, nad rzeką Upą i wpadającą do niej Suchą Klewenką, liczy 4,443 miesz. (1897).— *Odojewski powiat* ma na przestrzeni 2,012 w. kw. 93,747 miesz.

Odojewscy książęta, niegdyś posiadacze m. Odojewa z przyległościami, wywodzą swe pochodzenie od Michała, ks. czernihowskiego; w XV i XVI w. zależni byli od Litwy, później przeszli pod panowanie w. ks. Moskiewskiego.

Odojewski Aleksander Iwanowicz, książę, poeta rosyjski i dekabrysta, * 1803 w Moskwie, † 1839 r., otrzymał edukację domową, w 1821 wstąpił do wojska. Za udział w spisku aresztowany 15 grudnia 1825, zesłany był na Syberję, gdzie

przebył do 1837 i skąd jako żołnierz przeniesiony na Kaukaz. Wszystkie jego utwory nacechowane są wielką melancholją. Oprócz drobnych elegji lirycznych, dum i pieśni, napisał poemat „Wasilko.“ Zbiór poezji **O.** wyszedł w 1890.

Odojewski Włodzimierz Teodorowicz, ks., jeden z lepszych powieściopisarzów rosyjskich czwartego dziesiątka bieżącego wieku, * 1803, † 1869 w Moskwie. Był dyrektorem bibljoteki publicznej w Petersburgu, w końcu senatorem. Do najlepszych jego powieści należą: „Brygadir;“ „Gorod bez imieni;“ „Swidietiel;“ drukował swe utwory w *Sowremiennika*, *Ot. Zapiskach* i *Bibl. dla cztenija*. Redagował nadto pismo ludowe *Selskoje cztenie*. Zbiór dzieł jego *(Soczinenija)* wyszedł w 3 tomach (Petersburg, 1844). W utworach **O.** przeważa dydaktyzm.

Odol, ciecz do płókania ust, złożona z olejku miętowego i pewnej substancji antyseptycznej, bliżej nieznanej, dane z wodą ciecz mleczną; użycie **O.** nie jest zalecane z tego względu, że użyty tu środek antyseptyczny pozostaje podobno między zębami i na dziąsłach i ma działać szkodliwie.

Odolanowskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Kaliskim. Podług lustracji z r. 1662, obejmowało: miasto z zamkiem Odolanów, miasteczko Sulimierzyce i wsie: Nabyczyce, Daniszyn; Łękociny, Wierzbno, Chwaliszew, Raczyce, Jankowo, Uciechów z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Aleksander Sułkowski, generał wojsk cesarskich, opłacając z nich kwarty złp. 6,177 gr. 9, a hyberny złp. 4,077 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe ks. Sułkowskiemu, wojewodzie gnieźnieńskiemu, w posiadanie emfiteutyczne. Na tymże sejmie wyznaczoną była także komisja oddzielna z 8 urzędników kor. dla ostatecznego oznaczenia jego granic.

Odolanów, niem. *Adelnau*, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Odalanowskim, nad rzeką Baryca położone, liczy około 3,000 miesz.

Odometr *(Hodometr)*, przyrząd służący do mierzenia długości drogi przebytej. Przyrządy te, różnej konstrukcji, mają wogóle postać zegarów i składają się z kół poruszających skazówkę na tarczy, mającej na sobie podziałkę; umieszczają się w kieszeni podróżnika pieszego, lub też przyczepiają się do koła wozu. W ruch zostają wprawiane za pomocą łańcucha, którego jeden koniec łączy się z nogą tego, co je nosi, lub z drążkiem, na który działa ruch koła. Różne **O.** są konstrukcji Betterfielda (1678 i 1681), Meyniera (1724), Outhiera, Brégueta i innych. **O.** Payne'a polega na tej zasadzie, że podczas chodu środek ciężkości za każdym krokiem najpierw się nieco podnosi, a potem obniża; przyrząd zawiera wahadło, obracające się dokoła jego osi i naciskające sprężynę, która ruch wahadła przenosi za pomocą systemu kół na wskazówkę.

Odon (św.), opat klunjacki (Cluny), żarliwy kapłan i przełożony swego zgromadzenia (Benedyktynów), używany przez papieżów Leona VII i Stefana VIII do spraw dyplomatycznych, † 942 w Tours. Znane są komentarze jego na księgi Hioba, na *Moralia* Grzegorza Wielkiego, hymny na cześć św. Marcina, *Occupationes*, czyli rozmyślania duchowne, żywot św. Gerarda, hrabiego Aurillac, kazania i panegiryki św. Bernarda. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 10 listopada

Odonel (hrabia), herb *(O'Donnell)*: Na tarczy czterodzielnej ukośnej, na polach trójkątnych I od góry i IV od dołu złotych, i II i III czerwonych — ręka w złotem ubraniu, trzymająca krzyż czerwony. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — dwie ręce zbrojne, u góry skrzyżowane, w prawej miecz, w lewej serce. Labry czerwono-złote. Tarczę podtrzymuje z prawej strony lew, z lewej — bawół. Godło: „In hoc signo vinces“ (Pod tym znakiem zwyciężysz). Indygenat z roku 1775.

Odonel.

O'Donnell, starożytna rodzina irlandzka, niegdyś władnąca w ziemi Tyrconnel (dziś hrabstwo Donegal). Członkowie jej, stronnicy Stuartów, po bitwie nad rzeką Boyne, musieli prawie wszyscy opuścić kraj ojczysty. Z pomiędzy O'Donnellów, osiadłych w Austrji pod nazwą hrabiów *Tyrconnel*, odznaczył się głównie *Karol hr. O'Donnell de Tyrconnel*, * 1715, † 1771 jako generał jazdy w służbie austrjackiej podczas wojny Siedmioletniej.— *Franciszek hr. O'Donnel de Tyrconnel*, † 1843, był austrjackim ministrem skarbu.—*Maurycy hr. O'Donnell de Tyrconnel*, † 1843, był austrjackim feldmarszałkiem porucznikiem. — Jego najstarszy syn, *Maksymiljan Karol Lamoral, hr. O'Donnell de Tyrconnel*, * 1812, austrjacki generał major i adjutant cesarski, uratował cesarza Franciszka Józefa w dniu 18 lutego 1853 od zamachu Libenny'ego. *O'Donnellowie*, którzy do Hiszpanji emigrowali, doszli i tam również do wysokich godności.—*Józef Henryk O'Donnell, hr. Abispal*, * 1769, wszedł do gwardji hiszpańskiej, w wojnie przeciwko Napoleonowi posunął się na stopień generała i, odniósłszy zwycięstwo pod La-Bispal, otrzymał godność hrabiego. Po wypadkach r. 1814 dwuznaczną odgrywając rolę, to jest, chwiejąc się między królem a stronnictwem konstytucjonistów, naraził się na podejrzenie jednej i drugiej stronie, musiał skutkiem tego opuścić kraj rodzinny i † jako wygnaniec w Montpellier 1834.

O'Donnell (Don Leopold), hr. Lucena, ks. Tetuanu, marszałek hiszpański, drugi syn poprzed., * 1809 w S-ta-Cruz na wyspie Teneryfie, † 1867 w Biarritz. W 1819 r. wstąpił do wojska; po wybuchu wojny domowej 1833, broniąc sprawy Izabeli, walczył z karlistami i posunięty 1836 r. na brygadjera pokonał ich pod Urieta 20 lutego 1839. Mianowany następnie generał-kapitanem Aragonji, Walencji i Murcji, zwyciężył 17 lipca 1839 Cabrerę pod Lucena i przyczynił się tym sposobem do zakończenia wojny. Z powodu niepomyślnego powstania przeciw generałowi Espartero, przedsięwziętego 1841 wespół z Narvaezem i Conchą, uciekł do Francji; dopiero po upadku Espartery (1843) wrócił do kraju i został równocześnie generał kapitanem wyspy Kuby, ale 1848 odwołano go z tego stanowiska. Dnia 28 czerwca 1854 stanął na czele powstania wojskowego, które obaliło gabinet Sartorjusza (San-Luis) i 30 lipca pod prezydencją Espartery został ministrem wojny i marszałkiem, a od lipca aż do 12 października 1856 był prezesem gabinetu. Ustąpiwszy miejsca Narvaezowi, stanął znowu u steru państwa 30 czerwca 1858 r. i urząd ten piastował lat 5. Rozpocząwszy wojnę z Marokiem, objął sam naczelne dowództwo, pobił nieprzyjaciół w kilku bitwach, zdobył ich obóz pod Tetuanem 4 lutego 1860 r. i, zawarłszy korzystny dla Hiszpanji pokój, otrzymał tutuł ks. Tetuanu. Dostawszy się po raz trzeci do władzy 21 czerwca 1865 r., uznał królestwo Włoskie, starał się o przeprowadzenie potrzebnych reform w zarządzie wewnętrznym, stłumił powstanie Prima, oraz poruszenia zbrojne w Salamance i Madrycie (1866), ale pod naciskiem koalicji nieprzyjaznych sobie partji ustąpił miejsca w lipcu 1866 Narvaezowi i udał się na dobrowolne wygnanie do Francji.

O'Donovan Jeremjasz, zwany *Rossa*, polityczny agitator irlandzki, * 1831 w Ros-Carkery w hr. Cork, gdzie w młodości zajmował się handlem i wkrótce stał się bardzo wpływowym członkiem towarzystwa Fenjan. W r. 1859 odbył podróż do Ameryki i po powrocie prześladowany przez władzę, zmuszony był opuścić handel. Wtedy oddał się w zupełności na usługi Fenjan i stał się apostołem najgwałtowniejszych środków przeciwko Anglji. Aresztowany 1865, skazany był na więzienie dożywotnie. Wybór jego do parlamentu 1869 został unieważniony, ale na mocy wyroku komisji parlamentarnej R. uwolniony z więzienia, skazany został na 20 lat wygnania z kraju. Wtedy udał się do New-Yorku, gdzie agitował dalej. Utworzył kasę, mającą zasilać środkami pieniężnemi w walce z rządem angielskim, w 1831 założył dziennik *United Irishmen*, w którym jawnie propagował politykę dynamitową i stanął na czele stronnictwa „niezwyciężonych,“ którego zadaniem było niszczyć miasta angielskie pociskami wybuchowemi, a polityków uprzątać sztyletem. Wybuchy w Wieży Londyńskiej i pałacu Westminsterskim dowodzą, że rozkazy jego były spełniane. Wtedy to pewna Angielka, Yeslet Dudley, oburzona jego czynami, postanowiła go zasztyletować, ale tylko raniła go lekko. Od tego czasu agitacja irlandzka złagodniała, i dynamit został wyłączony. W r. 1886 R. złożył swój urząd „szefa sekcji dynamitowej Fenjan,“ a wkrótce był z niego wyłączony, oskarżony o zdradę i ukrycie funduszów. Od tego czasu wieści o nim ucichły.

Odontagra, *Odontalgja*, ból zębów.

Odontograf, przyrząd do wyznaczania krzywizny zębów kół zębatych.

Odontolity, zęby skamieniałe.

Odontologja, część anatomji, traktująca o zębach.

Odontornity, *ptaki zębate*, wygasła grupa ptaków, których szczątki znajdują się w formacji wapiennej Ameryki płn.

Odontyna, środek przeciw bólowi zębów, składa się z olejku kajeputowego, jałowcowego, goździkowego i eteru. **O.** *Pelletiera* jest to mydło czyli pasta do zębów, złożona z palonych skorup ostrygowych, korzenia fijołkowego, pumeksu, mydła, z dodatkiem karminu i olejku miętowego.

Odpływ morza, ob. Przypływ i odpływ morza.

Odpusty. Sakrament Pokuty odpuszcza pod względem winy grzechy popełnione po chrzcie i gładzi plamę duchowną, jaką te grzechy uczyniły na duszy. Odpuszcza także karę wieczną. Tę władzę odpuszczania posiada Kościół i wykonywa ją przez nadawanie odpustów. Papież, jako głowa Kościoła, mocen jest udzielać w całym Kościele wszelkiego rodzaju **O.**, biskupi zaś mogą udzielać **O.** tylko w swych djecezjach, a za obrębem swych djecezji tylko swym djecezjanom, nad którymi nie przestają mieć władzy. Pomiędzy odpustami jedne są udzielane na wieczne czasy, inne zaś ograniczają się pewnym terminem. **O.** dzielą się jeszcze na miejscowe, osobiste i rzeczowe. Pierwsze przywiązane są do pewnego miejsca, np. do kościoła, do kaplicy lub ołtarza; **O.** osobisty jest udzielany bezpośrednio jednej lub wielu osobom, np. bractwom, zgromadzeniom, stowarzyszeniom pobożnym; **O.** wreszcie rzeczowy jest przywiązany do pewnej rzeczy, do pewnego przedmiotu, np. do różańca, medalika, krzyżyka i t. p. Ten ostatni **O.** nie towarzyszy przedmiotowi, gdy ten przechodzi w inne ręce. **O.** są zupełne i cząstkowe; pierwsze znoszą wszystkie kary doczesne, na jakie grzech zasłużył, drugie zaś odpuszczają tylko część win i kar. Chorym, dobrze usposobionym, Kościół udziela szczególnego **O.**, zwanego **O.** w „przypadku śmierci,“ in articulo mortis. **O.** nie uwalniają od czynienia pokuty. Głównym i najuroczystszym z **O.** jest Jubileusz (ob.). Celniejsze dzieła o **O.** są: Bellarmin „De Indulgentiis et Jubileo, libri duo;“ Ancort „De origine, progressu, valore ac fructu Indulgentiarum“ 1735).

Odpuszczanie, w hutnictwie postępowanie wręcz przeciwne hartowaniu metalów, ma na celu ich zmiękczenie przez ogrzanie i następnie powolne studzenie; w szczególności stosuje się przy obrabianiu stali (ob.).

Odra (niem. *Oder*, łac. *Viadua*), rzeka w Niemczech, wypływa na wysokości 627 m. z Morawji; w okolicy Ołomuńca, pod Boguminem, wchodzi na terytorjum pruskie, oblewa Śląsk, Brandeburg, Pomorze, a przepłynąwszy pod Raciborzem, Opolem, Brzegiem, Głogową, Frankfurtem nad Odrą, Kistrzynem i pod Gortz, dzieli się na 4 odnogi; później jednak łączy wszystkie w jedno koryto, wpada do zatoki Szczecińskiej (Stettiner Haff), a stąd trzema ujściami (Peene, Swine i Deevenow), tworzącemi wyspy Usedom na zachód i Wollin na wschód, uchodzi do morza Bałtyckiego. Długa jest 905 klm., a system jej rzeczny wynosi 112,000 klm. kw. Odra stanowi także ważną arterję komunikacyjną, spławną już jest bowiem od Raciborza dla mniejszych, a od Wrocławia dla większych statków; pod Szczecinem żeglują już po niej małe okręty morskie. Z dopływów Odry przedewszystkiem wymienić należy Wartę z prawej, a Katzbach, Bóbr, Nissę i Ucker z lewej strony.

Odra (*Morbilli*), ostra zaraźliwa choroba epidemiczna. Zarazek **O.** tkwi w samym chorym, w jego krwi, wydzielinach, wydychanem powietrzu; zarazek ten bardzo łatwo udziela się innym ludziom, ale jednorazowe przebycie choroby od następnego zarażenia najczęściej chroni. Z powodu zaraźliwości swej **O.** najczęściej epidemicznie występuje, a z powodu częstości epidemji każdy prawie w dzieciństwie już ją przebywa, i stąd **O.** uważaną bywa za chorobę właściwą dziecinnemu wiekowi. Po zarażeniu przez kilka do kilkunastu dni żadne objawy nie wskazują choroby (*okres utajenia* czyli *wylęgania się* choroby). Po przejściu tego okresu, poprzedzona zwykle dreszczem, występuje gorączka z silnemi katarami oczu, nosa, oskrzeli; z tych objawów tylko przy obecnej w okolicy epidemji chorobę podejrzewać można (okres *przepowiedni*). Po dniach trzech albo czterech coraz silniejszej gorączki występuje wreszcie charakterystyczna dla odry wysypka w postaci licznych, rozproszonych, okrągławych, czerwonych plamek, nieco wystających nad powierzchnię. Wysypka zaczyna się na twarzy i zwykle w ciągu doby całe ciało zajmuje (okres *wystąpienia wysypki*). Jednocześnie z tem gorączka i inne objawy słabną; wysypka trwa dni kilka (okres *kwitnienia*), poczem blednie zwolna; skóra na całem ciele się łuszczy (okres *łuszczenia*), i cała choroba najczęściej wyzdrowieniem się kończy. Wszystkie razem okresy trwają około dni 14.—Czasami z powodu istniejącej gorączki, przyłączającego się mocnego zapalenia krtani, oskrzeli albo płuc, choroba przybiera cięższy, często niebezpieczny obrót. Czasami wreszcie zostawia po sobie **O.** wlokące się długo zapalenie płuc, doprowadzające nieraz i do suchot płucnych. Dla uchronienia dzieci od zarażenia należy je starannie strzedz od zbliżania się do chorych, co wszakże, przy koniecznem prawie jej przebyciu, jeżeli epidemja jest łagodną, niekoniecznie ściśle winno być przestrzegane. O właściwem leczeniu w czasie przebiegu **O.** mowy być nie może. Pokój dla chorego winien być zlekka przyćmiony, niezbyt ciepły (16—19°C), często przewietrzany, chory z lekka przykryty, codziennie przemywany i przebierany, lekka djeta, dużo napojów chłodnych.

Odroczenie. *Rok* w prawniczym języku polskim znaczył termin zakreślony do stawienia się stron przed kratki sądowe; stąd *odroczenie* jest odłożeniem sprawy na czas dalszy.

Odrowąż, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Szubińskim.

Odrowąż, wieś w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, później miasteczko, znowu na wieś zamienione, gniazdo słynnej niejednokrotnie w dziejach krajowych rodziny Odrowążów, posiada piękny kościół parafjalny, w czasie pierwszej wojny szwedzkiej zrabowany i zniszczony, w nowszych czasach wyrestaurowany.

Odrowąż.

Odrowąż, *Odrzywąs*, herb: W polu czerwonem—strzała srebrna, u dołu we dwa wąsy zakończona. U szczytu, na pawim ogonie taka sama strzała, żeleźcem w lewo. W licznych odmianach, mało się od siebie różniących, strzała bywa przekrzyżowana (między żeleźcem a wąsami).

Odrowąż, pseudonim Michała Czackiego i Ant. Kamieńskiego.

Odrowąż Wanda, pseudonim, ob. Kuszel Aniela.

Odrowąż Czesław, ob. Czesław Błogosławiony.

Odrowąż Iwo, ob. Iwo Odrowąż.

Odrowąż Jacek, ob. Jacek święty.

Odrowążowie, starożytny ród polski, wspominany w dziejach od 1140 r., pochodzący z Morawji. Z członków tego rodu, oprócz słynnych w Kościele *Jacka*, *Iwona* i *Czesława* (ob. św. *Jacek*, *Iwo Odrowąż* i *Czesław błogosławiony*) odznaczyli się: *Piotr*, wojewoda podolski, któremu Władysław Jagiełło nadał Podole i część Rusi; walczył on w Prusiech przeciwko Krzyżakom, na Węgrzech w sprawie Władysława Warneńczyka, poczem wysłany na Wołoszczyznę dla przywrócenia księcia Aleksandra, stoczył bitwę z Bogdanem, w której poległ 1450. — Brat jego *Jędrzej ze Sprowy*, wojewoda ruski, odznaczył się w wojnie z Krzyżakami, Tatarami i Wołochami; od wojewody Piotra odbierał przysięgę dla Kazimierza.—*Stanisław ze Sprowy*, syn Jana, wojewody ruskiego, 1518 kasztelan żarnowski, 1520 biecki, 1534 lwowski, 1536 wojewoda bełski, 1538 ruski, † 1546 r. Drugą jego żo-

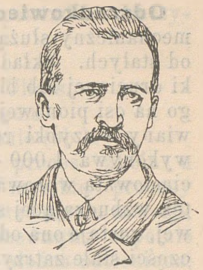
na była ostatnia z rodu panujących książąt mazowieckich Anna, córka księcia Konrada. Na sejmie piotrkowskim 1537 występował z powodu odebrania żonie jego oprawy na Mazowszu, przyczem zarzucał, że i jemu niesłusznie zabrano dobra i starostwa. Córka jego i Anny, *Zofja*, * 1540, † 1580, zaślubiona była naprzód Janowi Spytkowi Tarnowskiemu, wojewodzie sieradzkiemu, powtórnie zaś Janowi Kostce, wojewodzie sandomierskiemu.

Odruchy, ruchy wywołane przez bodziec działający na nerwy czuciowe. **O.** w ten sposób tłómaczyć należy, że ośrodkowe organy czuciowego i ruchowego przyrządu nerwowego są z sobą połączone (ob. Nerwowy system). Stąd bodziec, przebiegłszy przez przyrząd czuciowy, bezpośrednio na ruchowy się przenosi i skurczem mięśni objawia. Najłatwiej przyrządy odruchowe badać można w rdzeniu kręgowym (ob.), gdzie nerwy wychodzą podwójnemi korzeniami, z których tylny jest wyłącznie czuciowym, przedni ruchowym; zachowanie korzeni z ich nerwami i odpowiedniego im kawałka w rdzeniu kręgowym wystarcza dla wywołania **O.**; uszkodzenie którejkolwiek z tych części znosi **O.** Pojedyńcze przyrządy odruchowe są z sobą połączone, tak, że drażniąc coraz mocniej jaki nerw czuciowy, coraz większą liczbę mięśni można doprowadzać do skurczu. Części przyrządu odruchowego, w rdzeniu kręgowym zawarte, są połączone z mózgiem; w ten sposób podrażnienie nerwów czuciowych przychodzi do świadomości, i wola może wzmocnić albo powstrzymać odruch.—**O.** jest to jedyny proces ruchu o wyraźnym bodźcu zewnętrznym, który fizycznie wytłómaczyć możemy. Stąd bardzo ponętną jest dla umysłu rzeczą sprowadzić wszystkie najbardziej dowolne ruchy do odruchu, gdzie podrażnienie przez szereg ognisk przejść musi, aby po dość długim często czasie jako ruch się objawić. Myśliciele dawno przeczuwali już **O.** (np. Śniadecki); doświadczalnie okazał je pierwszy na rdzeniu kręgowym Karol Bell. Odtąd **O.** były przedmiotem badania bardzo wielu uczonych. Nauka o odruchach stanowi bardzo ważny dział w dziedzinie chorób systematu nerwowego.

Odrucko, ob. Druck.

Odrzykoń, wieś nad rz. Wisłokiem, w ziemi Sanockiej, w Galicji, o pół mili na północ Krosna położona, ma zwaliska starożytnego, niegdyś warownego zamku. Seweryn Goszczyński napisał piękną poetyczną powieść p. t.: „Król Zamczyska,“ w której przedstawił ostatniego mieszkańca tej wspaniałej ruiny.

Odrzywolski Sławomir, * 1846 w Zakrzówku, w pow. Noworadomskim; kształcił się do r. 1866 w szkole realnej i technice krakowskiej, a potem w akademji budowniczej, Muzeum artystyczno-przemysłowem i Akademji sztuk pięknych w Berlinie, gdzie też praktykował do r. 1878. W 1876/7 podróżował do Włoch, 1879 został profesorem szkoły przemysłowej w Krakowie, w 1886 powołany do odnowienia katedry na Wawelu. W r. 1875 — 78 kierował przebudową dawnego pałacu Radziwiłłów w Berlinie, 1898 wzniósł szkołę polską w Białej; był nagrodzony za projekty na konkursach za gmach Kasy oszczędności we Lwowie, teatr w Krakowie. Opracował wiele innych projektów kościołów i domów. Wydał: „Zabytki przemysłu artystycznego w Polsce“ (1894); „Renesans w Polsce“ (1899).

Odrzywolski S.

Odrzywół, osada w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, po obu brzegach rz. Koryczney położona, liczy przeszło 800 miesz.

Odsep, Odsepisko, Odsypisko (*alluvio*), w prawie rzymskiem (znane było również i w dawnem prawie cywilnem polskiem): jest to przymulenie gruntu do brzegu, niegdyś wodą okrytego. Obecnie normuje się według prawa sąsiedzkiego.

Odsetka, ob. Procent.

Odsiecz, herb: W polu błękitnem—kopja żeleźcem do góry i dwie chorągwie białe, ukośnie skrzyżowane. U szczytu—biała chorągiew. Nadany r. 1790 z nobilitacją.

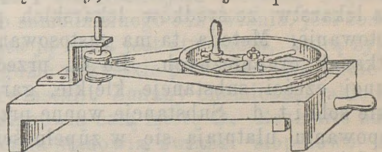
Odsiecz.

Odsiecz, ob. Warownia.

Odskrzelowy oddech, ob. Oddech.

Odszybwaje, plemię Indjan amerykańskich, ob. Chippeways.

Odśrodkowa machina, *machina centryfugalna*, przyrząd fizyczny, służący do sprawdzania działań siły odśrodkowej (ob. Dośrodkowa siła). Składa się z dwóch kół (ob. fig.), osadzonych na osiach równoległych i połączonych pasem bez końca. Gdy koło większe wprawione zostaje w obrót za pomocą korby, kółko mniejsze przechodzi w obrót bardzo szybki. Na osi tego kółka osadzone być mogą różne przedmioty, które tym sposobem wprawione zostają w bardzo szybki obrót wirowy, skąd wzbudza się znaczna siła odśrodkowa. Jeżeli np. na osi tej umieszcza się kulę złożoną z obręczy metalowej, kula się spłaszcza, potwierdzając tem domysł, że spłaszczenie ziemi jest następstwem jej ruchu wirowego.

Machina odśrodkowa.

Odśrodkowa siła, *siła centryfugalna*, ob. Dośrodkowa siła.

Odśrodkowiec, *centryfuga, wirówka,* przyrząd mechaniczny służący do oddzielania ciał ciekłych od stałych. Składa się z bębna walcowego z siatki drucianej lub blachy podziurawionej, osadzonego na osi pionowej, dokoła której może być wprawiany w szybki ruch wirowy, tak, że na minutę wykonywa 1,000 — 2,000 obrotów. Jeżeli masę ciastowatą wprowadzi się do takiego **O.,** to wskutek wzbudzającej się przy obrocie siły odśrodkowej, zostaje ona odrzucona ku ścianom walca, gdzie części stałe zatrzymują się, a ciekłe wyrzucane są przez otworki ściany nazewnątrz. **O.** używają się do oddzielania soku z buraków, śmietany z mleka, do suszenia tkanin i t. d.

Odtlenianie, usuwanie tlenu ze związków tlenowych, ob. Tlen.

Odtłuszczanie, ob. Tłuszcze

Odtrutki, ob. Trucizny.

Odumarszczyzna, Odumarlizna *(mortuarium),* za czasów Jagiellońskich, danina z bydła, którą po śmierci chłopa gospodarza pan do dworu zabierał.

Odurzające leki, ob. Narkotyczne leki.

Odwach, ob. Warta.

Odwadnianie, ob. Drenowanie.

Odwaga, *Mur Konopackich,* herb: W polu srebrnem — mur czerwony o trzech blankach. U szczytu chorągiew, lub skrzydła z murem. Labry czerwono-srebrne, lub błękitno-czerwone.

Odwaga.

Odwaniające środki, substancje służące do usuwania gazów sprowadzających przykrą woń. Najczęściej środki te działają przez pochłanianie (ob.), jak torf, trociny, węgiel. Inna ich kategorja działa chemicznie, wiążąc się z temi gazami lub sprowadzając ich rozkład, jak chlorek wapna, kwas siarczany, gips. Ob. Antyseptyka.

Odwar, *decoctum, apozema,* sposób przygotowywania lekarstw ze środków lekarskich przez ich wygotowanie. Metoda ta ma zastosowanie tylko dla tkanek organicznych. Do **O.** przechodzą w znacznej części substancje klejkie, garbnikowe, gorzkie sole i t. d. Substancje wonne przy takiem postępowaniu ulatniają się w zupełności. Jeżeli więc idzie o zachowanie lekarstwu tych różnych substancji w danym środku zawartych, trzeba pomieszać odwar z tego środka zrobiony z naparem. Czas gotowania bywa różny dla rozmaitych środków i celów.

Odwłok *(abdomen),* część brzuszna ciała owadów (ob.) i pająków (ob.).

Odwrót, w sztuce wojskowej marsz wykonany przez armję lub jej oddział, celem oddalenia się od nieprzyjaciela po niepomyślnem z nim spotkaniu. Niektóre **O.** słynne są w historji sztuki wojskowej.—W rolnictwie **O.** znaczy drugą orkę, skutkiem której spodnia warstwa ziemi, wydobyta poprzednio na wierzch, dostaje się napowrót pod spód.

Odylon, *Odilon* (św.), * około 962 w Clermont, od 992 opat klasztoru Benedyktynów w Kluniaku (Clugny), gdzie przebywać miał Kazimierz, król polski, Mnichem przezwany. **O.** regułę swego zakonu rozpowszechnił we wszystkich niemal klasztorach ówczesnej Francji i zaprowadził obchód *Dnia Zadusznego.* † 1049, kanonizowany 1345. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 1 stycznia.

Odymalski Walenty, teolog i wierszopis, rodem z Secemina, uczeń Akademji Krakowskiej, po której ukończeniu sprawował rozmaite urzędy duchowne, był proboszczem w mieście rodzinnem, potem w Krakowie, gdzie † 1680. Wydał z druku: „Żałosna postać Korony Polskiej, wojennemi rozterkami utrapionej“ (Kraków, 1659), przedrukowana w „Pamiętnikach o Koniecpolskich“ Przyłęckiego; „Wizerunek doskonały świętobliwości i żywota N. P. Marji“ (1660); „Świata od Chrystusa naprawionego historji ksiąg X“ (1670) i t. d.

Odymka, *Odęcie (Tympanitis),* choroba bydła rogatego i owiec, zależąca na rozwinięciu się nadmiernej ilości gazów w przewodzie trawienia, a mianowicie w żołądku pierwszym, zwanym żwaczem albo torbą, u zwierząt przeżuwających. Przyczyną główną tej choroby jest zjedzenie wielkiej ilości pokarmów łatwo fermentujących, jak: świeżej koniczyny, esparcety, zielonej trawy. Środkami leczniczemi są ciała pochłaniające gazy, albo pobudzające przewód trawienia. W nagłych razach przebić należy ścianę brzuszną.

Odyn, *Odin,* skandynawska nazwa bóstwa, zwanego przez plemiona saskie *Wodan,* przez górnoniemieckie *Wuotan,* ob. Wodan i Niemiecka mitologja. Początkowo **O.** był bogiem burzy, później bogiem śmierci i nieba. Był on królem bogów. Otaczały go Walkirje, dziewice wojownicze, które kierują walką i zabierają bohaterów do Walhali. Jako bóg słońca wyobrażany był **O.** z jednem okiem. Dwa kruki: Hugin (myśl) i Munin (pamięć) znosiły mu wieści ze świata. Był również bogiem mądrości, wynalazcą pisma runicznego, prawodawcą i sędzią najwyższym, bogiem poetów i wieszczów. Por. Uhland „Schriften zur Geschichte der Dichtkunst und Sage;“ Leo „Über Odins Verehrung in Deutschland“ (1831); Menzel „Odin“ (1855).

Odyniec, herb: W polu błękitnem strzała srebrna, żeleźcem w górę zwrócona, przekrzyżowana przez środek, u dołu na prawy bok załamana, bez opierzenia. U szczytu 5 piór strusich. Labry błę-

Odyniec I.

Odyniec II.

kitno-srebrne. Podajemy też rysunki odmian tego herbu; pole bywa w nich czerwone, strzała w lewo załamana, bez prawego lub lewego żeleźca, u szczytu trzy pióra strusie.

Odyniec III.

Odyniec Antoni.

Odyniec Antoni Edward, poeta ze szkoły Mickiewiczowskiej, * 1804 z ojca Tadeusza, obywatela gub. Wileńskiej, w pow. Oszmiańskim, † 1885; nauki odbywał u Bazyljanów w Borunach i w uniwersytecie wileńskim (1821—23), gdzie kolegował z Mickiewiczem i razem z nim popierał kierunek romantyczny, pisząc balady, tłómacząc poezje Schillera, Göthego, Byrona. Aresztowany w sprawie Filaretów (ob.), po uwolnieniu wydał zbiór swoich utworów, p. t.: „Poezje A. E. O." (2 t., Warszawa i Wilno, 1825). Przeniósłszy się do Warszawy, zaczął wydawać „*Melitele*," noworocznik (3 t., 1829, 30, 31 i w Lipsku, 1839, t. 4), mieszczący utwory najznakomitszych przedstawicieli szkoły romantycznej (Mickiewicza, Słowackiego, Zaleskiego i innych) i ogłosił dramat 3-aktowy „Izora" (Warszawa, 1829). Wyjechawszy z Mickiewiczem za granicę, bawił tam do 1836, ogłaszając swoje nieporównane przekłady: Schillera („Dziewica Orleańska"), Walter-Skota „Dziewica jeziora," „Pieśń ostatniego minstrela," Byrona „Korsarza," „Mazepę" i inne, Moora „Raj i Peri" i innych. Przekłady te wychodziły w 6-ciu tomach z początku w Lipsku, a następnie w Wilnie (1838—43). „Korsarz" wyszedł w Paryżu razem z „Giaurem" Mickiewicza. Wróciwszy do Wilna, redagował **O.** przez dwa lata „Encyklopedję powszechną," wydawaną przez Glücksberga, 1840 roku wszedł do redakcji *Kurjera Wileńskiego*, przy którym przez 20 lat pracował. W Wilnie ogłosił szereg utworów w formie dramatycznej: „Felicyta" (1849, 3 wydanie 1880); „Barbara Radziwiłłówna" (1858) i część „Jerzego Lubomirskiego." Należał do wydania „Album Wileńskiego" w 1858 r. Drobniejsze poezje wyszły w 2 tomach (1859). Osiadłszy 1866 r. w Warszawie, był głównym współpracownikiem „Kroniki Rodzinnej," gdzie ogłaszał swe „Listy z podróży" (nadto oddzielnie, 4 t., Warszawa, 1875—78), pełne cennych szczegółów do dziejów literatury z epoki Mickiewicza. Obok nowego przedruku (4 t., 1774) przekładów, wydał nowy zbiór swoich oryginalnych poezji (tom I, 1874); „Wspomnienia z przeszłości, opowiadane Deotymie" (Warszawa, 1884).

Odyniec, ob. Świnia.

Odyseja, poemat grecki, ob. Ulises.

Odziemny punkt, ob. Apogeum.

Odzięb ienie, toż co odmrożenie (ob.).

Odżywianie, podstawowy proces życia u wszystkich istot żyjących. Wszystkie procesy organiczne polegają na ciągłej przemianie materji; w królestwie roślin przyjęta zzewnątrz zupełnie utleniona materja zostaje mocą słońca odtleniona; ta odtleniona przez rośliny materja ulega w organizmach zwierzęcych bezustannemu utlenianiu; siły przez to utlenianie oswobodzające się stanowią wszystkie siły zwierzęcego ciała. Bezustanne więc podtrzymywanie tego procesu, czyli *odżywianie*, jest pierwszym warunkiem bytu istot organicznych. **O.** wymaga bezustannych stosunków ze światem zewnętrznym, który dostarcza istotom potrzebnej dla utrzymania życia materji, i który zużytą, utlenioną w zupełności substancję napowrót od tych istot przyjmuje. Materja, jaka może życie istot podtrzymywać, musi się składać z tych samych, co one, pierwiastków; prócz tego dla zwierząt materja ta powinna się znajdować w stanie niezupełnego utlenienia, aby dalej jeszcze z tlenem łączyć się mogła, i niepowinna zawierać szkodliwych dla organizmu pierwiastków; ta materja zowie się *pokarmem*. Pokarm musi być odpowiednio przygotowany, musi przejść w stan płynny, nim dalszym potrzebom organizmu służyć zacznie; zmiany te dokonywają się w *przewodzie pokarmowym*, dostawa tlenu z powietrza odbywa się w specjalnie dla tego celu przeznaczonym przyrządzie oddechowym. Rozpuszczone pokarmy i tlen dostaje się do ciekłej masy *krwi*, która, w systemie rur i szczelin *(naczynia krwionośne* i *limfatyczne drogi)* w ciągłym ruchu będąca (obieg krwi), doprowadza te materje do wszystkich miejsc w ciele, tak, że każda cząstka organizmu jest niemi oblana. Najdrobniejszą cząstką organizmu, zdolną do samodzielnego odżywiania, jest *komórka;* oblewająca ją limfa jest atmosferą, którą żyje komórka i gdzie wszystkie potrzebne dla siebie znajduje pierwiastki. Zmiany chemiczne, jakie tu zachodzą, stanowią całą istotę **O.** Rozmaite napotykane tu ciała stanowią związki stopniowo w tlen bogatsze, ale w szereg zupełny jeszcze się nie dają ułożyć. Materja zewnętrzna w znacznej części przechodzi w skład samej komórki, przyjąwszy naprzód chemiczną budowę zupełnie taką, jaką posiada materja składająca komórkę; zowie się ten proces *upodobnieniem* czyli *asymilacją;* druga część materji utlenia się prawdopodobnie nazewnątrz komórek, tak, że komórki korzystają tylko z sił, które przy tem utlenianiu jawnemi się stają (pokarmy oddechowe). Materja przerobiona, utleniona, więc zużyta i do dalszej przeróbki niezdolna, znowu dostaje się w otaczającą komórkę atmosferę i odwrotną drogą, przez system naczyń limfa-

tycznych i krwionośnych (żyły), bywa usuniętą. Krew w ten sposób jest składem i świeżo dostarczanej i zużytej już materji; pozbywa się zaś nazewnątrz zanieczyszczających ją ciał za pośrednictwem *odchodów* (mocz, kał); gazowe produkty przemiany materji zostają wydalane przez przyrządy oddechowe. Więc trawienie, oddychanie, krążenie krwi i odchody stanowią odżywcze sprawy organizmu; znajdują się one wszakże, jak i sam proces odżywiania w komórkach, w ścisłej zależności od nerwowego systemu (ob.).—**O.** często ulega zboczeniu, i te zboczenia stanowią największą część procesów chorobnych. Komórki mogą zbyt wiele zzewnątrz przyjmować materji w stosunku do wydalanej i wtedy powiększają swoją objętość—*przerost;* w innych razach przyjmują materji za mało i wtedy tracą na swej objętości—*zanik;* ale i jakościowe zmiany zachodzić mogą w asymilacji, przyczem materja tworząca komórkę przybiera nienormalny skład chemiczny i ulega rozmaitym *przeistoczeniom* (ob.): tłuszczowemu, śluzowemu, barwnemu. Całe znaczenie odżywiania odkrył i dokładnie wykazał Jędrzej Śniadecki („Teorja jestestw organicznych," Warszawa, 1804.) Następnie tą kwestją bardzo wiele zajmowało się umysłów; dziś stanowi ona jedyny przedmiot *Chemji fizjologicznej.* Stosunek **O.** do pojedyńczych pierwiastków anatomicznych i nauka o zboczeniach w tym procesie jest zasługą Virchowa *(Cellularpathologie).*—Por. podręczniki fizjologji i chemji lekarskiej.

Oechsli Wilhelm, historyk szwajcarski, * 1851 w Riesbach pod Zurychem, studjował teologję i historję w Berlinie i Heidelbergu, w 1887 został profesorem historji Szwajcarji w zuryskiej szkole politechnicznej. Napisał: „Lehrbuch der allgemeinen und vaterländischen Geschichte" (Zurych, 1883—85); „Die Anfänge des Glaubenskonfliktes zwischen Zürich und den Eidgenossen 1521—24" (1883); „Bilder aus der Weltgeschichte" (2 wyd. 1887—90); „Quellenbuch zur Schweizergeschichte" (1886); „Die Beziehungen der Schweiz. Eidgenossenschaft zum Reiche bis zum Schwabenkrieg" (1890); „Bausteine zur Schweizergeschichte" (1890); „Die Anfänge der Schweiz. Eidgenossenschaft" (1891) i in.

Oedema ob. Obrzęk.

Oeder Jerzy Ludwik, po łacinie piszący się *Oederus,* teolog niemiecki protestancki, * 1694 w Schoflach, † 1760; od 1737 superintendent w Feuchtwagen, zajmował się historją socynjan polskich i w tym przedmiocie wydał z druku: „Cathechesis Racoviensis seu Liber Socinianorum primarius" (Frankfurt, 1739).

Oeder Jerzy Chrystjan, syn poprzedzającego, botanik duński, * 1728 w Ausbach, † 1791; w 1752 został profesorem botaniki w Kopenhadze, zwiedził 1755—1760 Norwegję i Danję, której to podróży owocem była słynna „Flora Danica" (Kopenhaga, 1760—1761). Ogłosił też „Elementa botanicae" (1769) i in., oraz kilka pism statystycznych i ekonomicznych. Na jego cześć jest nazwana *Oedera,* rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący rośliny ozdobne z Przylądka Dobrej Nadziei.

Oeder Jerzy Wilhelm, rektor gimnazjum toruńskiego, żyjący w pierwszej połowie XVIII w., ogłosił: „Memoria nominis ac muneris Krivesiani" (Toruń, 1752); „De recto usu rhetorices" (t. 1752) i „De artificis non respondendi" (t. 1753).

Oedipus, *Oidipus* ob. *Edyp.*

Ohlenschläger Adam.

Oehlenschläger Adam Boguchwał, słynny poeta duński, * 1779 we Frederiksberg pod Kopenhagą, † 1850 w Kopenhadze. Bez należytego przygotowania szkolnego dopiero w 19 r. życia rozpoczął poważniejsze studja i pracował nad prawem, filologją oraz historją i literaturą, zwłaszcza staroskandynawską i islandzką. Talent poetyczny okazał po raz pierwszy w zbiorach: „Poezje" 1803) i „Pisma poetyczne" (2 t., 1805), w których zwiastował odrodzenie poezji północnej. W 1807 wydał „Poezje północne", z pośród których poemat „Hakon Jarl" ugruntował jego sławę. W Berlinie słuchał Fichtego, a pod wpływem Schleiermachera, Tiecka i Steffensa wykształcił się na pisarza niemieckiego. Z Niemiec udał się do Paryża, a stąd po dwuletnim pobycie, zatrzymawszy się czas jakiś w Tubindze, wyjechał do Włoch i wydał w tym czasie tragedje: „Palnatoke", „Axel i Walborg", oraz „Correggio". Za powrotem do Danji został 1810 profesorem estetyki na uniwersytecie kopenhaskim. Niektóre utwory z nowego zbioru „Poezji" (2 t., 1810) należą do najpiękniejszych klejnotów liryki. Spór z Baggesenem (ob.) (1815—1816), jakkolwiek przykry dla **O.,** sprowadził jednak równowagę między formą poetyczną a produkcyjnością, a powtórna podróż do Niemiec i Włoch (1817—18) rozszerzyła znacznie zakres jego poglądów. Szczyt jego twórczości poetyckiej stanowią: epos „Nordens Guder" (1819; ozdobna ed. 1852), dramatyczna powiastka „Fiskeren" i cykl romansów północnych „Helge", obok szeregu tragedji, które razem z dawniejszemi wyszły w ed. duńskiej p. t. „Tragödier" (10 t., 1831—38; ozdobna ed. 10 t., 1849), jednocześnie z drugim głównym zbiorem jego „Digtervärker" (10 t., 1835; ozdobna ed. 23 t., 1851—52); w języku niemieckim ogłosił „Neue dramatische Dichtungen" (2 t., Lipsk, 1850). Pierwsze kompletne wydanie dzieł **O.** stanowią „Samlede Värker" (35 t., 1848—52), obok którego wyszła osobna ed. „Liryske digte, romancer og ballader" (5 t., 1852). Po śmierci **O.** ukazały się jego „Wspomnienia" (4 t., Lipsk, 1850—51). Por. L. Schröder Adam „Ö og de romantiske skole" (1888).

Oeil de boeuf (fran. „oko wołowe“) — okno okrągłe lub owalne. Tak nazywała się za czasów Ludwika XIV w pałacu wersalskim jedna z sal audjencjonalnych; stąd wyrażenie „chronique de l'O.,“ t. j. kronika skandaliczna dworu wersalskiego.

Oekolampadius Jan, właściwie *Heussgen* (nie zaś Hausschein), obok Zwingljusza jeden z najznakomitszych pracowników na polu reformacji w Szwajcarji, z powodu nauk i łagodności charakteru nazwany Melanchtonem Szwajcarskim, * 1482 w Weinsbergu (królestwie Wirtemberskiem). Ukończywszy studja teologiczne w uniwersytecie heidelberskim, był naprzód ochmistrzem przy dzieciach elektora Filipa, a następnie został kaznodzieją w Weinsburgu, wkrótce jednak udał się do Sztutgardu, gdzie poświęcił się studjom języka greckiego pod Reuchlinem i hebrajskiego pod lekarzem hiszpańskim Mateuszem Adrian. Powołany na kaznodzieję do Bazylei, poznajomił się z Erazmem, który tak wysoko cenił jego naukę, że użył go do pomocy przy powtórnem wydaniu Nowego Testamentu. Wezwany stąd 1516 do Augsburga na kaznodzieję, porzucił wkrótce to miejsce, przyjąwszy śluby zakonne w klasztorze altminsterskim pod Augsburgiem. Wystąpienie Lutra wywarło tak wielki wpływ na **O.**, że opuścił klasztor i przyjął miejsce kaznodziei dworskiego u przyjaciela swego, Franciszka Sickingena, przywódcy niemieckiego ruchu narodowego. Po śmierci jego udał się powtórnie do Bazylei (1522), gdzie rozpoczął działalność reformatorską jako kaznodzieja i profesor teologji. Po odbyciu dysput z przeciwnikami w Badenie (1526) i Bernie (1528), zaprowadził reformację w Bazylei i Ulmie. W sporze z Lutrem o Wieczerzę Pańską przytrzymywał się **O.** pojęć Zwingljusza. **O.** † 1531 w Bazylei. Wydał wiele pism teologicznych, zwłaszcza polemicznych, z których ważniejsze: „De genuina verborum Domini: *Hoc est corpus meus*, interpretatione“; „De ritu paschali“; „Epistola canonicorum indoctorum ad Eccium“. Por. Hessa „Biographien berühmter schweizer Reformatoren“ (Zurych, 1793); J. J. Herzoga „Das Leben des J. O.“ (2 t., Bazylea, 1843).

Oekolampadius Jan.

Oeland, wyspa szwedzka na morzu Bałtyckiem, oddzielona od lądu cieśniną Kalmarską, należy do länu Kalmar i obejmuje 1320 klm. kw. z 38,000 miesz. W środkowej części wyspy znajdują się dobre pastwiska. Tę samą nazwę ma drobna wyspa duńska, w zatoce Limt, obejmująca 24,7 klm. kw.

Oelhaf, *Oelhafen*, Adam Joachim, naturalista, medyk i anatom, * 1570 w Gdańsku, † 1630, otrzymał stopień doktora w Montpellier. Był nadwornym lekarzem Zygmunta III, następnie fizykiem miasta Gdańska i profesorem w tamecznem gimnazjum. Z prac jego ważniejsze są: „De seminario pestilente“ (1624); „De peste“ (1626); „De fetu“ (1607); „De hepate“ (1614); „De motu cerebri“ (1615); „De usu rerum“ (1616); „De corde“ (1623).

Oelhaf Piotr, syn poprzedniego, * 1609, † 1654, sekretarz miasta Gdańska, potem profesor i inspektor gimnazjum w temże mieście, wydał wiele dzieł prawniczych i filozoficznych, między któremi celniejsze są: „Sciagraphia systematis jurisprudentiae Romanae“ (Gdańsk, 1640); „Excercitationes Justinianae“ (tamże, 1641).

Oelrichs Jan Karol Konrad, historyk, profesor gimnazjum w Szczecinie, żyjący od 1722 do 1798, napisał następujące dzieła: „Entwurf einer Pommerschen vermischten Bibliothek von Schriften, Alterthümern, Kunstsachen etc.“ (Berlin, 1771); „Zuverlässige historisch-geographische Nachrichten von Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen“ (tamże, 1771). Opisał także najdawniejszy statut polski w dziele: „Libri vetustissimi rarissimique constitutionum et statutorum regni Poloniae“ (Szczecin, 1768).

Oelrichs Jan, uczony teolog niemiecki, * 1724 w Bremie, † 1801, był od 1756 nauczycielem, a od 1773 dyrektorem tamtejszego gimnazjum. Wydał: „Collectio opusculorum historicorum, philologicorum, theolog., selecti argumenti, imprimis in Germania et Belgia separatim editorum“ (2 t., Bremen, 1768); „Germaniae literatae opuscula philog., histor., theologica, emendatius recusa“ (2 t., 1772 — 74); „Belgii literati opuscula etc.“ (1774); „Daniae et Suaeciae literatae opuscula etc.“ (2 t., t. 1774 — 76); „Angelsächsische Christomathie etc.“ (1798).

Oenanthe, ob. Gałucha.

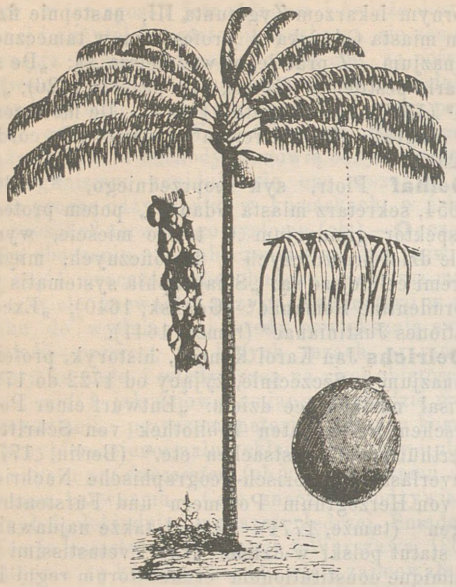
Oenocarpus, *Oreodoxa (Opatrznica)*, rodzaj palm, drzewa o pniu pierścioniowatym, z liśćmi pierzastemi, mają kwiaty rozdzielnopłciowe i owoce kuliste, jednonasienne, z mięsowocnią jadalną, która wydaje dobry napój winny. Z drzewa otrzymuje się też olej, liście używają się na dachy, a z ogonków liściowych wyrabiają się strzały. Znanych jest ośm gatunków w Ameryce południowej. Ob. rysunek na następn. str.

Oenomaos, w mitologji greckiej, ob. Ojnomaos.

Oenomaus z Gadary, filozof szkoły cynicznej, żył za rządów cesarza Hadrjana i występował głównie przeciw wyroczniom.

Oenothera, ob. Wiesiołek.

Oër Teobald, malarz, * 1807 w Westfalji, † 1885 w Dreźnie, kształcił się w Dreźnie i Düsseldorfie, następnie podróżował po Europie i Afryce, po powrocie osiadł w Dreźnie, gdzie wykonał znaczną liczbę obrazów romantycznych, do których tematy czerpał z życia sławnych osób. Główniejsze z nich: *Marja Teresa u trumny męża*,

Oenocarpus. Kwiaty, część liścia i owoc.

Fryderyk W. w Rheinsbergu, Pierwsze czytanie „Rozbójników“ Schillera, Księżna Golicyn w kółku przyjaciół, Albrecht Dürer w Wenecji, Śmierć Tassa i in.

Oersted Jan Chrystjan, fizyk, * 1777 w Rudkjöbing w Danji, † 1851. Syn aptekarza, już w dzieciństwie zajął się naukami przyrodniczemi, następnie studjował medycynę. W 1800 rozpoczął odczyty o chemji, a po powrocie z za granicy został 1806 profesorem fizyki. Z odkryć jego najsłynniejszem jest wykazanie związku elektryczności z magnetyzmem (ob. Elektromagnetyzm). W 1824 założył towarzystwo do rozpowszechniania znajomości nauk przyrodniczych, a w 1829 został dyrektorem zakładu politechnicznego w Kopenhadze. Był także znakomitym estetykiem i gorliwym patrjotą. Z bardzo licznych dzieł jego wymienimy: „Vindenskaben om Naturens Love“ (1809); „Naturlärens mechaniske Deel“ (1844, 3 wyd. 1859). Poezje jego wyszły p. t. „Luftskibet“ (1836). Jego dzieła zbiorowe wyszły w przekładzie niemieckim (6 tomów, Lipsk, 1850—51). W 1876 wzniesiono mu w Kopenhadze posąg.

Oersted Andrzej Sandoe, brat poprzedn., prawnik i mąż stanu duński, * 1778 w Rudkjöbing, † 1860. Początkowo był urzędnikiem sądowym, przeszedł następnie do administracji, a szybko przebywając niższe stopnie urzędowe, w 1841 został tajnym radcą ministerjum stanu, którą to godność piastował do 1848. W pięć lat później, to jest w 1853 został prezesem gabinetu i ministrem spraw wewnętrznych; ten ostatni urząd złożył już w kwietniu 1854, ale pozostał prezesem rady ministrów do końca 1854 r. Napisał i wydał znaczną liczbę dzieł prawnych, które trwałą jego imieniu pamięć zjednały. Ważniejsze z ich są: „Haandbog over den danske og norske Lov kyndighed“ (6 t., 1822—55); „Eunomia“ (4 t., 1815—1822) i in.

Oersted Anders Sandöe, przyrodnik, syn Jana **O.**, * 1816 w Rudkjöbing, † 1873, był profesorem botaniki w Kopenhadze i w 1845—48 podróżował po Ameryce środkowej. Ogłosił „Chênes de l'Amérique tropicale“ (1868); „L'Amérique centrale“ (1868) i in.

Oersteda prawo, ob. Elektromagnetyzm.

Oertel Filip Fryderyk Wilhelm, pisarz niemiecki, znany także pod pseudonimem *W. O. von Horn*, * 1798 w Horn pod Simmern, † 1867. Ukończywszy uniwersytet w Heidelbergu, został 1822 proboszczem w Mannebach; 1835—63 był superintendentem w Sobernheim, a następnie osiadł jako człowiek prywatny w Wiesbaden. **O.** zajmuje w literaturze niemieckiej poczesne stanowisko jako znakomity pisarz ludowy. Z licznych prac jego na szczególną zasługują wzmiankę: „Die Spinnstube“ (1846) i „Gesammelte Erzählungen“ (13 tom., Wiesb. 1850—1859; 2 ed., Frankf. 1860—1862).

Oesel, wyspa, ob. Ezel.

Oesophagus, ob. Przełyk.

Oestrus, ob. Giez.

Oetker Fryderyk, publicysta i polityk niemiecki, * 1809 w Rehren, od 1859 redaktor czasopisma *Hessische Morgenzeitung*, jako członek pruskiej izby deputowanych i sejmu niemieckiego należy do stronnictwa narodowo-liberalnego, † 1881 w Berlinie. Wydał: „Helgoland“ (1855); „Belgische Studien“ (1876); „Lebenserinnerungen“ (3 t., 1877—1886); „Verfassung und Recht auf Helgoland“ (1878).

Oettingen, medjatyzowane hrabstwo w b. cyrkule Szwabskim, częścią w królestwie Bawarskiem, częścią w Wirtemberskiem leżące, ma 15 mil kw. powierzchni i przeszło 60,000 miesz. Stolicą jego jest m. Oettingen, nad rz. Wernitz w Bawarji, liczące 4,000 miesz. Miasteczko Wallerstein słynne jest zamkiem, w którym bibljoteka zawiera do 100,000 tomów. Starodawny ród książąt **O.** już w XIII w. miał w dziedzicznem posiadaniu hrabstwo **O.** Dotychczas jeszcze kwitną dwie jego linje: **O.** *Spielberg*, której głową jest książę *Otto* (* 1815) i **O.** Wallerstein, której obecnym przedstawicielem jest książę *Karol* (1840). Z drugiej tej linji pochodził stryj poprzedniego *Ludwik Kraft Ernest*, książę v. *Oettingen-Wallerstein*, mąż stanu bawarski, * 1791, † 1870 w Luzern, którego posiadłości za to, iż nie chciał przyjąć służby francuskiej, przez Napoleona I zostały zmedjatyzowane i wcielone do Bawarji. W sejmie bawarskim stał ciągle po stronie opozycji. Po rewolucji lipcowej był czas jakiś w 1831 ministrem spraw zagranicznych w gabinecie zwanym Lola-Montez,

ale w roku następnym, nie mogąc żadnemu ze stronnictw krańcowych dogodzić, podał się do dymisji i odtąd występował znowu na czele opozycji. W pierwszych latach 7-go dziesiątka z powodu kłopotów finansowych zrzekł się mandatu i osiadł w Szwajcarji.

Oettingen Aleksander, statystyk, * 1827 r. w Liflandji, studjował teologję i filozofję w Dorpacie i w Niemczech. W 1854 został docentem, w 1856 r. profesorem na wydziale teologicznym w Dorpacie. Głównem jego dziełem jest: „Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre“ (2 cz. 1874; 3 wyd. 1882), którego zasadniczą myśl wyłożył też w dziełku „Antiultramontana“ (1876).

Oettingen Artur, fizyk i teoretyk muzyczny, * 1836 w Dorpacie, studjował fizykę, fizjologję i matematykę tamże i w Berlinie, 1865 został profesorem w Dorpacie, w 1893 osiadł w Lipsku i został tam docentem. Napisał rozprawy o poprawie termometrów, o wyładowaniu elektrycznem i in., oraz dzieło „Harmoniesystem in dualer Entwickelung“ (1866), które miało wpływ na rozwój nauki o harmonji muzycznej.

Oettinger Ludwik, matematyk, * 1797 w Edelfingen, † 1869; był nauczycielem w różnych szkołach, od 1836 profesorem we Freiburgu. Oprócz wielu rozpraw w dzienniku Crellego, ogłosił: „Anleitung zu finanziellen, politischen und juridischen Rechnungen“ (1846) i „Weitere Ausführungen der politischen Arithmetik“ (1863).

Oettinger Edward Marja, pisarz niemiecki, * 1808 we Wrocławiu, † 1872 w Blasewitz pod Dreznem. Przeszedłszy w wyznania izraelskiego na katolickie, wydawał od 1820 w rozmaitych miejscach kilka humorystyczno-satyrycznych i innych pism perjodycznych; między innemi w Lipsku „Charivari“ (1841—51) i „Narrenalmanach“ (1843—49). Po 1853 r. osiadł w Dreźnie. Obok wydawnictwa swych czasopism zajmował się pisaniem romansów, których ogłosił znaczną liczbę. Celniejsze z nich są: „Der Ring des Nostrodamus“ (3 t., Lipsk, 1838); „Ein Dolch oder Robespierre und seine Zeit“ (Lipsk, 1850, 3 wyd. 1862); „Onkel Zebra“ (7 t., Lipsk, 1842 — 46); „Auf dem Hradschin“ (4 t., Praga 1854); „Die Semiramis des Nordens“ (6 t., Berlin, 1863) i t. d. Oprócz wielu nowel wydał także zbiór komedji p. t. „Dramatische Desserts“ (2 t., Hamburg, 1836—37), oraz kilka zbiorów poezji, jak: „Buch der Liebe“ (Berlin, 1832; 5 ed. Lipsk. 1850); „Neues Buch der Liebe“ (Dreźno, 1852) i „Bacchus, Buch des Weines“ (Lipsk, 1853). Nadto jeszcze dał się poznać jako historyk i bibljograf dziełami: „Archives historiques“ (Lipsk, 1850); „Geschichte des dän. Hofes von Christian II bis Friedr. VII“ (8 t., Hamburg, 1858—59); „Moniteur des dates“ (Drezno, 1866—1868), oraz „Supplément“ (Drezno, 1871).

Oettinger Józef, lekarz, * 1818 w Tarnowie w Galicji, † 1880, studjował medycynę w uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, w którym następnie wykładał historję medycyny; przytem był głównym lekarzem szpitala starozakonnych, radcą miasta Krakowa i członkiem Akademji umiejętności. Między innemi wydał: „Josephi Strutii, medici posnaniensis vita“ (1843); „Umiejętność lekarska wobec szkół“ (1863); „Rys dawnych dziejów wydziału lekarskiego uniwersytetu Jagiellońskiego od założenia tegoż w 1364 aż do reformy dokonanej przez komisję edukacyjną w 1780“ (Kraków, 1878) i in. Był długie lata redaktorem *Przeglądu lekarskiego*.

Oetvös August, lekarz i archeolog madziarski, * 1811 w Białogrodzie Karlowskim, w Siedmiogrodzie, † 1861; medycynę studjował w Peszcie, następnie pracował przy szpitalu w Wiedniu. 1836 osiadł jako lekarz praktyczny, w mieście rodzinnem, 1848 wybrany z Białogrodu zasiadał na sejmie peszteńskim. Zajmował się gorliwie zbieraniem starożytności ojczystych. Wydał: „Erdély ország gyógyvizeiről“ (o wodach leczniczych siedmiogrodzkich, Wiedeń, 1836); „Rejtelmes levelek elsö Rákóczy György korából“ i in.

Oeuvre (fr.)—dzieło.

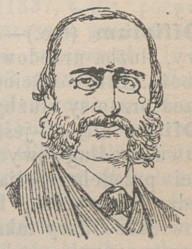
Ofen, ob. Buda.

Ofenbach, miasto fabryczne w w. ks. Heskiem, prowincji Starkenburg, nad Menem, w pobliżu Frankfurtu, ma książęcy zamek rezydencjonalny i 40,500 miesz. Przemysł tutejszy jest w bardzo kwitnącym stanie; portmonetki, pugilaresy, torby podróżne, towary żelazne i mosiężne wyrabiane są tu w wielkiej ilości.

Ofenberg (baron), herb, *Offenberg*: W polu srebrnem—dwie góry zielone, ukośnie jedna pod drugą. Nad hełmem w zawoju czerwono-srebrnym trzy pióra strusie: czerwone, złote i zielone. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej—czarno-złote.

Ofenberg.

Offenbach Jakób.

Ofertorjum, ob. Ofiarowanie.

Offenbach Jakób, głośny kompozytor komicznych operetek, * 1819 w Kolonji, † 1880, kształcił się w konserwatorjum paryskiem (1835—37), po którego skończeniu otrzymał miejsce wiolonczelisty w orkiestrze teatru opery komicznej. Od 1850 dyrygował orkiestrą teatru francuskiego. Rozpoczęwszy zawód kompozytorski drobnemi utworami na wiolonczelę, zwrócił się następnie na właściwe swoim zdolnościom pole komicznej mu-

zyki, w której stworzył nowy rodzaj, tak zwane przez niego *Bouffes*. Nie mogąc dla tych utworów znaleźć gościnnego przyjęcia w innych teatrach, otworzył specjalną dla nich scenę, nazwawszy ją: *Bouffes parisiens* (1855). Istotny talent, przy nowości pomysłu i łatwości odrazu do ucha wpadającej muzyki, wywołał niezmierne powodzenie i uczynił **O.** najpopularniejszym z kompozytorów. Powodzenie to wprowadziło go na złe drogi. Pierwsze utwory, jak: „Państwo Denis.“ „Małżeństwo przy latarniach.“ „Oberżystka z Elizando,“ noszą cechy prawdziwego talentu, gdy w późniejszych czasach muzyka i talent kompozytora stają się narzędziami cynicznych konceptów librecisty. Cały szereg większych buf od „Orfeusza w Piekle“ ma niewątpliwą wartość artystyczną, ale posiada charakter wyuzdania i rozpusty. Pomimo to cieszą się one olbrzymiem powodzeniem i popularnością. Najgłówniejsze z tych utworów są: „Piękna Helena“ (1864); „Sinobrody“ (1866); „La grande duchesse“ (1867); „La Perichole“ (1868); „Les Brigands“ (1869); „La princesse de Trebizonde“ (1869). Opera warszawska wystawiła większą część tych utworów, z których „Orfeusz i „Piękna Helena“ największe zyskały powodzenie. Z innych utworów wymieniamy: „Die beiden blinden,“ „Bataclan,“ „Pepito,“ „Dragonette,“ „Die Rose von Saint-Flour,“ „Die Damen der Halle,“ „Die Grossherzogin von Gerolstein,“ „Życie paryskie.“

Offenburg, miaste okręgowe w w. ks. Badeńskiem, nad rzeką Kintzig, ma 9,800 miesz., gimnazjum katolickie, liczne fabryki i prowadzi znaczny handel. Niegdyś było wolnem miastem państwa Niemieckiego. W r. 1853 wzniesiono tu pomnik Franciszkowi Drake.

Office (franc. i ang.)—urząd, biuro, lokal urzędowy.

Officium (łac.)—obowiązek, obowiązek urzędowy, służba urzędowa. Officium divinum—służba boża. Liber officiorum, agenda—księga, zawierająca przepisy służby bożej.

Ofiara (łac.)—jest to dar, upominek złożony bóstwu według zwyczajów religijnych starożytności przedchrześcijańskiej, na dowód uznania władzy najwyższej Boga i na znak wdzięczności człowieka. Ofiary takie łączyły się z pojęciem, że bogowie przyjmowali je jako posiłek dla siebie. Wielkość i znaczenie daru stanowiły wartość ofiary; tak składano owoce, zwierzęta, a nawet własne dzieci. Mojżesz pozwalał tylko składać zwierzęta czyste. Ofiary całopalne składały się z wołów, kóz, owiec i gołębi, które po zabiciu w całości lub w części były palone; ofiary z pokarmów, jak w mące, plackach, soli, oliwie, miodzie i kadzidle; ofiary z napojów, składające się z wina, które około ołtarza rozlewano. Pod względem celu ofiary, odróżniano pomiędzy niemi: **O.** dziękczynne, radosne, tudzież błagalne i pokutne. Z **O.** część pewna dostawała się kapłanom. W pierwszych gminach chrześcijańskich tak zwane *oblaty* przypomnieniem były dawnych **O.**, a nawet i dziś jeszcze oznaczają tą nazwą ofiary dobrowolne, składane na ołtarzach dla duchownych; nazywają je także i groszem ofiarnym lub groszem wdowim. W Kościele katolickim msza, jako powtórzenie, obraz śmierci Jezusa Chrystusa, zowie się **O.** *mszy świętej* albo *bezkrwawą ofiarą*.

Ofiara. Podatek ofiary w Polsce był uchwalony na sejmie 1789 r. pod nazwą: *Ofiara wieczysta prowincjów Obojga Narodów na powiększenie sił krajowych*. Przedmiotem opłaty tego podatku była intrata z dóbr ziemskich, w następujący sposób ustanowiona: a) z dóbr duchownych przynoszących stałej i pewnej intraty nad 2,000 złp. po 20 od sta; b) z takichże dóbr przynoszących od 500 do 2,000 złp., po 10 od sta; c) z dóbr maltańskich po 40 od sta; c) z dóbr szlacheckich po 10 od sta; d) z miast królewskich i duchownych oddzielne folwarki i wsie za przywilejami trzymających, od intraty z tychże folwarków i wsi, niemniej z włók i półwłóczków przez mieszczan trzymanych po 10 od sta; e) z dóbr po zniesionym zakonie jezuickim, dziedzicznie za przywilejami posiadanych, nie potrącając procentów od sum kapitalnych za szacunek dóbr tych ustanowionych, od całej intraty jak z dóbr ziemiańskich, po 10 od sta z tej intraty dla skarbu naznaczono. Wyłączone były od płacenia podatku ofiary: 1) Klasztory, podejmujące się utrzymywać swym kosztem szkoły publiczne. 2) Fundusze na seminarja, do edukacji tylko świeckich kapłanów przeznaczone. 3) Wikarjusze mansjonarze, nie więcej nad 500 złp. dochodu na osobę mający. 4) Szpitale. 5) Fundusze i konwikty ubogich studentów. 6) Plebanje bez dziesięciny, bez sum i bez włościan, na funduszach samego gruntu zostające. 7) Szlachta cząstkowa czyli zagonowa, nie więcej nad 10 korcy wysiewająca. 8) Dochody z fabryk wszelkich leśnych, kopalń i in., wyjąwszy pańszczyznę na nie obracaną. 9) Dobra królewskie uprzywilejowane, w dożywotniem dzierżeniu zostające i kwartę opłacające. Ustanowiony tym sposobem podatek ofiary według powyższej uchwały z d. 6 kwietnia 1789 wnoszonym być miał do skarbu począwszy od r. 1789 włącznie. Dla uregulowania zaś jego we wszystkich województwach i powiatach, stany sejmujące wyznaczyły oddzielną deputację z senatu i stanu rycerskiego. Deputacji tej nie wolno było pod żadnym względem zmniejszać podatku już ustanowionego. Podatek ofiary był najlepszym dowodem patrjotyzmu sejmu Czteroletniego. Wysokość jego dowodzi, iż rzeczywiście dochód stąd osiągnięty mógł być bardzo znaczny i wystarczyć na powiększenie siły zbrojnej i doprowadzenie jej do cyfry przez sejm oznaczonej. Niestety jednak, wyznaczeni do szczegółowego rozkładu **O.** lustratorowie, „powiązani w ciężkie i niesforne ciała“, musieli nieraz walczyć ze skąpstwem i obyczajem niepłacenia żadnych podatków i nie potrafili doprowa-

dzić do skutku ustawy, wywołanej przez szlachetny zapał sejmu. Po podziale Polski, rząd pruski w zajętej przez siebie części kraju postanowił zmienić system podatkowania i zamiast dotychczasowych podatków gruntowych zaprowadzić inne, któreby zarówno wszystkie klasy mieszkańców w stosunku ich dochodów, utrzymania i procederu dotykały. Tym celem ustanowiono dla każdego departamentu komisje z przydaniem potrzebnej liczby geometrów, które niezwłocznie szczegółowym rozmiarem wszelkich dóbr ziemskich i ich klasyfikacją zająć się miały. Jednakże przed spełnieniem tej czynności rząd pruski przez publicandum z d. 24 kwietnia 1795 r. zawiesił dalszą klasyfikację i podwyższył wszystkie podatki, za czasów dawnych uchwalone, a mianowicie z dochodów dóbr świeckich do 24%, z duchownych—do 50%. Za czasów Ks. Warszawskiego i Królestwa kongresowego **O.** nie uległa żadnej zmianie — pozostała takąż, jak i za czasów pruskich. Dopiero w 1848 roku z dóbr świeckich podwyższono ją do 36%. W roku 1866, Ukazem Najwyższym o podatku ziemskim dworskim ofiarę zniesiono.

Ofiarowanie *(Offertorium)*, zowie się część mszy, zawierająca w sobie modlitwy i ceremonje, używane przy składaniu materji ofiary *(oblata)*, aż do prefacji, to jest część, w której kapłan śród właściwych modlitw, siebie, wino i chleb do konsekracji przygotowuje.

Ofiarowanie N. M. Panny. Według tradycji, Marja była ofiarowana w świątyni przez swych rodziców, św. Joachima i św. Annę, gdy liczyła lat 3 wieku, na służbę Pana i uczyniła ślub wiecznego dziewictwa. Dla uczczenia tej okoliczności ustanowiono święto **O.**, które najpierwej zaczęto obchodzić na Wschodzie w początkach IX w. Później papież Grzegorz XI zalecił obchodzić je w Awinjonie 21 listopada, a przy końcu XVI w. Sykstus wprowadził je jako obowiązujące w całym Kościele rzymskim.

Oficer, dowódca większego oddziału wojskowego, wogóle każdy stopień wojskowy, począwszy od podporucznika. W niektórych armjach do **O.** liczą się i podchorążowie. Od stopnia majora, **O.** nazywają się *sztabs-oficerami*. W armji francuskiej **O.** *zdrowia* nazywają lekarzy wojskowych.

Oficer legjonów polskich w Węgrzech, pseudonim Joachima Szyca.

Oficer polski, pseudonim K. Gaszyńskiego i Józefa Paszkowskiego.

Ofici *(Ophites*, z gr. *ophis*, wąż), sekta gnostyków, istniejąca od II do VI w. i oddająca cześć wężowi, który uwiódł w raju Adama i Ewę; przyjmowali oni, że wężem tym była wcielona *sophia* (mądrość), to jest żywioł światła, chcąca przywieść pierwszych ludzi do wyższego poznania, zakazanego im przez Joldabaotha, wyrodzonego stwórcę i boga Żydów.

Oficjał, *Officialis episcopi*, zowie się pomocnik biskupa, który wykonywa sądową jego władzę czyli juryzdykcję, z zastosowaniem wszystkich form prawnych. **O.** prezyduje w konsystorzu, stanowiącym sąd biskupi w rzeczach, które się prawem rozstrzygają.

Oficyna, gmach boczny, miejsce wykonywania wyrobów, które przez zwykłych rzemieślników nie mogą być dokonywane, w szczególności drukarnia i apteka. Stąd *oficynalny*, tyczący się apteki; *rośliny oficynalne*, toż co aptekarskie, lekarskie.

Ofiklejda, jeden z największych instrumentów muzycznych dętych, z blachy mosiężnej, zwężony w jednym końcu, zgięty we dwoje i opatrzony kilkunastu klapami. Równie jak puzon może być basowy, tenorowy i altowy. W orkiestrze zastępuje niekiedy miejsce kontrafagotu lub dawnego serpentu i ma pierwszeństwo przed temi instrumentami. Szkołę na niego napisał Nemetz w swojej „Allgemeine Musikschule für Militärmusik“ (Wiedeń, 1840).

Ofir, kraj często wspominany w Starym Testamencie, z którego pomiędzy innemi Salomon sprowadzał złoto, drogie kamienie, drzewo sandałowe i t. d. Złoto ofirskie uchodziło u Hebrajczyków za najczystsze i najlepsze. Co do położenia **O.**, znajdujemy rozmaite przypuszczenia. Jedni utrzymują, że kraj ten był to kraj Sofala na wschodnim brzegu Afryki, inni zaś szukają go w Arabji lub w Indjach.

Ofjodonty, skamieniałe zęby wężów.

Ofjolit, toż co gabro (ob.).

O'Flanagan James Roderick, pisarz irlandzki, * 1814 w hrabstwie Cork, w 1838 został adwokatem, 1846 prokuratorem w Corku. Wrażenie swe z podróży po Europie opisał w dziele: „Impressions at home and obroad“ (1837, t. 2); później wydał: „Historical and picturesque guide to the Blackwater in Munster“ (1844), redagował „Irish National Magazine,“ w r. 1853 mianowany członkiem akademji irlandzkiej. Napisał romanse: „Gentle blood“ i „Bryan O'Ryan“ (1866); głównem zaś jego dziełem jest „Bar life of O'Connell“ (1866); „The lives of the Lord Chancellors of Ireland“ (1870, t. 2). Ogłosił jeszcze: „The irish bar, anecdotes and mots of bench and bar“ (1878) i in.

Ofmański Jan Władysław, akademik krakowski, opisał żywot sławnego Pawła Cellariusa pod tyt.: „Icon seu imago virtutum D. Pauli Cellarii, S. R. M. Secretarii, in Promnik et Kobylniki haeredis“ (Kraków, 1642).

Oftalmiatrja, ob. Oftalmologja.

Oftalmity, kamienie postaci oka, jak niektóre gatunki agatu i chalcedonu.

Oftalmja, *Ophthalmia, Conjunctivitis*, zapalenie łącznicy czyli spojówki (ob.) oka. Zapalenie występuje tu w tych formach, co i na innych błonach śluzowych; wszakże z powodu powierzchownego występowania i łatwiejszej obserwacji, odróżniają

bardzo wiele pojedyńczych form **O.** Bardzo ważnym charakterem wielu form **O.** jest zaraźliwość zapalnej wydzieliny dla innych oczu, co sprawia, że często **O.** w danem miejscu bardzo wiele indywiduów jednocześnie napada. Zaraźliwością charakteryzują się przedewszystkiem te formy **O.**, przy których fałda przejściowa łącznicy jest w proces zapalny wciągnięta (Graefe), a istotę zaraźliwości stanowi prawdopodobnie chorobliwie zmieniona wydzielina gruczołków łzowych, rozproszonych w tej fałdzie (Wolfring). Do takich form zaraźliwych należy zwykle **O.** *zaraźliwa* — zapalenie samej fałdy przejściowej, *dyfteryt* (ob.) łącznicy, ostre zapalenie ziarniste (**O.** *granulosa acuta)* i *śluzotok* łącznicy *(blenrrhoea)*. Formy te albo powstają samodzielnie, albo częściej przez zarażenie wydzieliną zapalną, czy to innego oka, czy tryprową (ob. Tryper). Przy znacznem natężeniu tych procesów rogówka łatwo rozpadowi ulega, a stąd choroba zupełnem zniszczeniem oka zakończyć się może. Daleko częstszą i mniej niebezpieczną formą **O.** jest zwyczajny *katar* łącznicy z przebiegiem ostrym albo chronicznym, który wywołany być może przez podrażnienia oka wszelkiego rodzaju. Przy przewlekłym przebiegu **O.** często w łącznicy powstają utwory ziarniste, granulacje (**O.** *granulosa chronica, trachoma, jaglica)*, których rozrost czasem znacznych sięga rozmiarów. Ta ostatnia forma chorobna jest niezmiernie upartą, zawsze bardzo przykrą, a często i niebezpieczną przez następstwa, jakie sprowadza *(entropium, districhiasis, łuszczka)*. Dla leczenia **O.** używa się bardzo wielu środków, które jednakże pilnie stosownie do formy zapalenia muszą być dobierane; we wszystkich ostrych formach najważniejszą rolę grają lodowe na oko okłady.

Oftalmofory, organy słupkowe u skorupiaków i ślimaków, na których osadzone są oczy. U ślimaków są wsuwalne.

Oftalmologja, *Oftalmiatrja*, *Okulistyka*, nauka o oku, mianowicie o chorobach oka i ich leczeniu. Do zakresu **O.** należą chorobowe zboczenia wszystkich istotnych i przydatkowych części oka (ob.). Przechodzi ona choroby porządkiem organów, w jakich się zjawiają. **O.** ze wszystkich gałęzi medycyny w najszczęśliwszych znajduje się warunkach. Organ stanowiący przedmiot jej badania ma postać błoniastego pęcherzyka, wypełnionego przezroczystemi płynami, który albo bezpośrednio okiem i lupą, albo przy pomocy oftalmoskopu (ob.) we wszystkich szczegółach dokładnie obejrzeć się daje; żadna drobna plamka, wyniosłość, zmiana ilości krwi w naczyniach zawartej i t. p. nie mogą ujść oka obserwatora. Lekarz więc w oku widzi takie szczegóły, które w innych organach zaledwie podejrzewać może. Przytem funkcje oka, jak załamanie światła (stan refrakcji), akomodacja, bystrość wzroku, siła pojedyńczych mięśni dają się najdokładniej w liczbach wyrazić, a bardzo nieznaczne zmiany tych funkcji z dokładnością się wymierzają, czego powiedzieć nie można o funkcjach żadnego innego organu. Więc lekarz w rozpoznaniu choroby, w tej podstawie całego swego postępowania, z wielką ścisłością postępuje, gdy idzie o oczy, i rzadko tylko jakąkolwiek ma w tym względzie wątpliwość. Już tem po części się warunkuje wielka potęga lecznicza **O.** Bardzo wielkie też ma znaczenie ta okoliczność, że z powodu powierzchownego położenia oka, jest ono we wszystkich prawie punktach bezpośrednio dostępne dla leków i instrumentów; stąd zbadanie wpływu lekarstw, ich dozowanie, umiejscowienie ich działania może być bardzo dokładne. Operacje oczne, jakkolwiek subtelne, ale w wygodnych warunkach dokonywane, bo przy znacznym dostępie światła, bez żadnego najczęściej krwotoku, mają najdokładniejsze swoje przepisy, od których rzadko tylko odstąpić wypada. Operacje takie, jak usunięcie zmętniałej soczewki (ob. Katarakta), utworzenie sztucznej źrenicy (ob. Iridectomia), odsunięcie skurczonego mięśnia, przyczyniającego zez (ob.), należą niewątpliwie do najpiękniejszych w chirurgji. Wreszcie dokładne zbadanie funkcji oka pozwala je na sztuczne przenosić przyrządy. I tak za pomocą odpowiednich soczewek przywieść można do normy stan refrakcji każdego prawie oka, soczewka wypukła zastępuje braknącą akomodację, a szkła pryzmatyczne zmniejszają zanik osłabionych mięśni ocznych; takie środki sztuczne, zastępujące w zupełności funkcje z natury lub skutkiem choroby trwale upośledzonych organów, stanowią niewątpliwie szczyt całej terapji. **O.**, przez wiele wieków związana w zupełności z resztą medycyny, dzieliła jej losy. Egipcjanie mieli już o **O.** niejakie pojęcie. Hipokrates, Cels, Galen znaczne ustępy dzieł swoich poświęcają **O.** Byli już wszakże w starożytności lekarze słynni w leczeniu chorób ocznych, mianowicie jako operatorowie (Heraklides, Philon, Antyllus, Eresius, a z późniejszych Ruphus, Aetius, Trales). W średnich wiekach **O.** z resztą medycyny w zupełnym była upadku. Arabowie małe tylko zostawili w niej ślady. Z odrodzeniem anatomji w XVI w. poznano dopiero budowę oka i umiejscowienie chorobowych procesów, a szybki rozwój nauk fizycznych wielkie rzucił światło na funkcje oka. Przy znacznym dopiero rozwoju medycyny w końcu XVIII w., w szkole paryskiej, **O.** występuje wyraźniej jako oddzielna specjalność (Velpeau, Desmarres). Jednocześnie prawie w Niemczech zyskała rozgłos szkoła wiedeńska (Barth, Schmidt, Prohazka, Beer). Szkoła ta wszystkie choroby oczne z ogólnych zaburzeń w organizmie wywodziła i wyłącznie prawie ogólnemi leczyła je środkami. Nauka ta utrzymała się do połowy naszego wieku i rozszerzyła po wszystkich krajach (Jaeger, Rust, Jüngken, Mackenzie, Adams, Sichel). Obok tej doktryny nagromadzały się wszakże w Niemczech naukowe na polu **O.** zdobycze (Himly, Graefe ojciec, Ammon

i in.), które niemiecką oftalmologję znacznie wyniosły i zaczęły we Francji zyskiwać jej stronników (Jourdan, Szokalski). Wprowadzenie oftalmoskopu, ogromny postęp anatomji patologicznej i fizjologji doświadczalnej, sprawiły stanowczy przewrót w **O.** Nowy kierunek **O.** nadał Albrecht Graefe (ob.), najdzielniejszy ze wszystkich pracowników na tem polu. Wszyscy prawie bardzo liczni oftalmologowie doby niedawno ubiegłej wyszli ze szkoły Graefego i szli w nadanym przez niego kierunku. W zbadaniu refrakcji i akomodacji największe zasługi położył Donders i jego holenderscy uczniowie. Do nas nowsze pojęcia oftalmologiczne pierwszy wprowadził Szokalski, po nim w literaturze oftalmologicznej zasługi położyli: Wolfring, Jodko, Talko, Z. Kramsztyk, Gałęzowski i in.

Oftalmometr, przyrząd służący do wymierzania wielkości obrazów odbitych od rogówki i soczewki oka, w celu obliczenia promienia tych powierzchni. Główną składową częścią **O.** są dwie płyty szklane o równoległych powierzchniach, które symetrycznie w przeciwne strony się obracają. Promienie, przechodzące przez te płyty, ulegają zboczeniu równoległemu, dla patrzącego więc przez **O.** oka przedmiot obserwowany daje dwa obrazy w przeciwne strony zwrócone. Gdy te obrazy brzegami się stykają, ze zboczenia ich, wymierzonego kątem na **O.**, łatwo obliczyć ich wielkość. **O.** jest wynalazkiem Helmholtza, który stanowczo stwierdził, że akomodacja oka na wypukleniu soczewki polega, i dla zboczeń refrakcji bardzo ważne położył zasługi. Por. Helmholtz „Physiologische Optik“ (1867); Donders „Die Anomalien der Refraction“ (1866).

Oftalmoskop, *wziernik oczny*, przyrząd, pozwalający dokładnie obejrzeć dno oka. Jest to zwierciadełko płaskie albo wklęsłe SS (fig. 1) metalowe, albo ze szkła amalgamowanego i mające w środku otworek albo część przezroczystą. Badający B, trzymając **O.** przed swem okiem, rzuca odbitą od niego wiązkę światła lampy C w oko badane A i przez otworek w to oko spoziera. Bez tej pomocy dna oka obejrzeć nie można, i dlatego, że przez przyrząd załamujący oka, jak przez soczewkę, promienie w tym samym kierunku wychodzą z oka, w którym do niego wpadły, obserwator więc zawsze sam sobą widok zasłania. Dno oka najwyraźniej się przedstawia, gdy wychodzące z niego promienie mają kierunek bardzo rozbieżny, co bywa w oczach nadwzrocznych, a w oczach krótkowzrocznych dopiero po utworzeniu obrazu odwrotnego. Dlatego staramy się w każdem oku sprowadzić przy badaniu sztucznie jeden z tych stanów soczewką wklęsłą (nadwzroczność), albo wypukłą (krótkowzroczność); stąd dwie metody badania oftalmoskopowego: badanie w prostym i odwrotnym rysunku. Gdy promienie mało są rozbieżne, wtedy dla dokładnego obejrzenia dna oka potrzeba panowania nad swą akomodacją przez wprawę nabytego; jeżeli promienie z oka wychodzą zbieżnie, dna oka bez pomocy szkieł

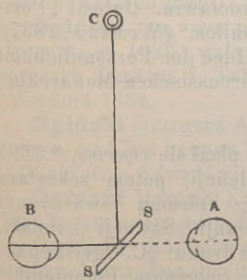

Fig. 1. Oftalmoskop Helmholtza.

Fig. 2. Oftalmoskop Liebreicha.

dokładnie obejrzeć nie można. W tych różnych warunkach wyraźnego widzenia mamy możność dokładnego i czysto objektywnego ocenienia refrakcji danego oka za pomocą **O.** Nadto, patrząc przez **O.**, dostrzedz można wszystkie pociemnienia w środkach przezroczystych, jak plamki rógówki, początkujące katarakty, męty w ciele szklistem. Najważniejsze wszakże dane, otrzy-

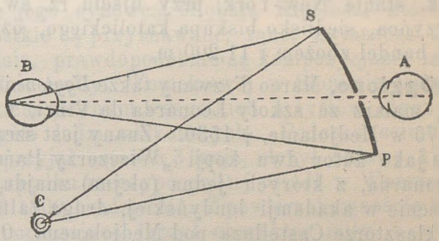

Fig. 3. Oftalmoskop Ruetego.

mane za pomocą **O.**, tyczą do zboczeń chorobnych w siatkówce, naczyniówce i nerwie wzrokowym. **O.** odkryty został przez Helmholtza 1851 **O.** Helmholtza (fig. 2) miał prostą formę kilku płaskich przezroczystych płytek szklanych, trzymanych przed okiem. Wprowadzenie tego narzędzia zmieniło postać całej oftalmologji i dało popęd do tworzenia innych wzierników (ob.). Liczba podanych dotąd odmian **O.** jest bardzo znaczną. Najwięcej używany jest **O.** Liebreicha (fig. 3) albo Ruetego, mający postać małych wklęsłych zwierciadeł, przedziurawionych w środku i na krótkiej rączce osadzonych. Promienie CS, CF (fig. 4), wychodzące od lampy C, po odbiciu od

zwierciadła SP, oświetlają oko badane B i dochodzą do oka obserwatora A. **O.** Gałęzowskiego w postaci rury pozwala badanie dokonywać w oświeconym pokoju, dwuoczny stereoskopowy **O.** Teulona poprawił Jodko i t. d. Por. Helmholtz „Beschreibung eines Augenspiegels“ (1851); Schweigger „Vorlesungen über den Gebrauch des Augenspiegels“ (1864); Mauthner „Lehrbuch der Ophthalmoscopie“ (1868); Liebreich „Atlas des Ophthalmoscopie“ (1863); Jaeger „Atlas der Ophthalmoscopie“ (1868); prócz tego wszystkie nowsze podręczniki oftalmologiczne.

Og, król Bazanu, Amorejczyk, olbrzymiej wielkości człowiek, był przez wdzierających się do Palestyny Hebrajczyków zwyciężony, a jego kraj oddany w posiadanie pokoleniu Manasse.

Ogar, ob. Pies.

Ogarew Mikołaj Platonowicz, poeta rosyjski, * 1813 w gub. Penzeńskiej, kształcił się w uniwersytecie moskiewskim, w 1858 opuścił kraj i osiadł za granicą, gdzie zaczął wydawać czasopismo *Wiecze.* Poetyczne swe utwory pomieszczał naprzód w *Oteczestwiennych zapiskach, Sowremienniku. Ruskim Wiestniku* Katkowa. Do najlepszych jego prac, oprócz „Monologów“ należą: „Dierewienskij storoż,“ „Izba“ i in. Zbiór poezji **O.** wyszedł 1856, 1860 i 1863. † 1877 w Greenwich. Por. „Iz perepiski niedawnich diejatielej“ (w *Rus. Myśl* z 1889); „Annienkow i jego druzja“ (Petersburg, 1892).

Ogden, miasto w północno-ameryk. stanie Utah przy złączeniu się rzek Weber i **O.,** punkt krańcowy dróg żelaznych Union i Central Pacific, ma liczne fabryki, ożywiony handel i 15,000 m.

Ogdensburg, miasto portowe w północno-ameryk. stanie New-York, przy ujściu rz. św. Wawrzyńca, siedlisko biskupa katolickiego, ożywiony handel zbożem i 11,200 m.

Oggione, Marco d', zwany także *Uggione* i *Uglone,* malarz ze szkoły Leonarda da Vinci, * około 1470 w Medjolanie, † 1530. Znany jest szczególnie jako autor dwu kopji „Wieczerzy Pańskiej“ Leonarda, z których jedna (olejna) znajduje się obecnie w akademji londyńskiej, druga (altresco) w klasztorze Castellaza pod Medjolanem. Obie te kopje z powodu zatraty oryginału wielkiej są wagi.

Ogham, irlandzka nazwa typu pisma starożytnego, który znajduje się na zabytkach wysp Brytańskich z V w. po Chr. Powstanie tego pisma nie wyjaśnione. „Por. The Ogam inscribed monuments of Gaedhil“ (1879).

Ogień, współczesne wywiązywanie się ciepła i światła przez palenie się ciał palnych; starożytni uważali **O.** za jeden z czterech żywiołów. Niektóre narody oddawały mu cześć boską. Co do obecnej teorji **O.,** ob. Palenie się ciał.

Ogień grecki, ob. Grecki ogień.

Ogień płynny, roztwór fosforu w dwusiarku węgla, używany do wzniecania pożarów w czasie domowej wojny amerykańskiej 1861—1865 r.

Ogień św. Eljasza, Ogień św. *Elma,* ob. Eljasza św. ogień.

Ogień święty. Cześć ognia jest prawdopodobnie jedną z najdawniejszych form nabożeństwa i obrzędu pogańskiego. W pierwotnych dobach ludzkość nie znała sposobu obejścia się z ogniem; znała go tylko z objawów natury wspaniałych lub groźnych, i dlatego nic dziwnego, że za władcę jego uznała boga burzy, błyskawicy i gromu. Wiele wieków minęło, nim ludzkości udało się za pomocą tarcia wydobyć ogień, co uważano za czyn prawie boski, stąd u wszystkich niemal narodów jest wyrażenie *ogień boski* i podania o pochwyceniu ognia z niebios, jak to mistrzowsko wykazał Kuhn w dziele swem „Die Herabholung des Feuers bei den Indogermanen“. U narodów wyżej posuniętych w oświacie ogień przechowywał się początkowo na jednem świętem ognisku, następnie ognisko rozpowszechniło się w każdej rodzinie, przez co i cześć ognia powszechnie się uswoiła, tak, że nie zdołało jej wyprzeć i chrześcijaństwo, które i samo pielęgnowało ogień wieczny i święty, oraz kłoniło się do służby światła, obu nadając znaczenie mistyczne. Z rozpowszechnieniem ognia nastał tak zwany okres bronzowy, a następnie żelazny; ludzkość wyszła ze stanu pierwotnej dzikości, nauczyła się obrabiać metale i gotować pokarmy. Palenie ofiar, „żertw,“ stanowiło główną czynność nabożeństwa. Nastąpiła także znaczna zmiana w obchodzeniu się ze zmarłymi, albowiem ciała ich palono, nie grzebano jak poprzednio. Cześć ognia najwyżej rozwinęła się u narodów zendzkich albo parsyjskich. U Słowian ślady czci ognia zachowały się np. w paleniu ogni św.-jańskich, tak zwanych *Sobótek,* 24 czerwca. Lud miejski dotychczas w Polsce, Czechach i t. d. podczas burzy pali poświęcone wianki, zioła lub gromnice dla jej uspokojenia, daje umierającym gromnicę do rąk i t. p. W prawodawstwie średniowiecznem używano ognia do wykrycia prawdy, w tak zwanych ordaljach (ob.) lub sądach Bożych.

Ogieński Emanuel, filozof, rodem z Raciborza na Śląsku, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wrocławskim, gdzie otrzymał 1838 stopień doktorski, był nauczycielem przy gimnazjum P. Marji w Poznaniu, następnie w Trzemesznie; później był profesorem filozofji we Wrocławiu. Ogłosił „Pericles et Plato inquis. hist. philos.“ (Wrocław, 1837); „Hegel, Schubart und die Idee der Persönnlichkeit in ihrem Verhältniss zur preussischen Monarchie“ (Trzemeszno, 1840).

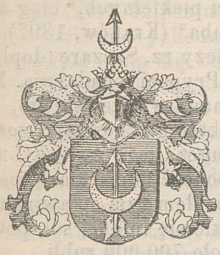
Ogier, ob. Koń.

Ogier Karol, po łacinie pisał się *Ogerius,* * 1595 w Paryżu, adwokat w Walencji, potem sekretarz hr. D'Avaux de Mesmes, któremu towarzyszył w poselstwach 1635 do Danji, Szwecji i Polski, † 1654 w Paryżu; wydał z druku: „C. Ogerii ephemerides sive iter Danicum, Suecicum, Polonicum.“ Paryż, 1656). Tłómaczenie tego dziennika, wydanego przez brata autora, Franciszka, dał w wyjąt-

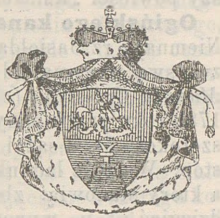
kach Niemcewicz w swoich: „Pamiętn. o dawnej Polsce“ (t. III, str. 186).

Ogier Duńczyk, jeden z legendowych paladynów Karola Wielkiego. Por. Voretzsch „Über die Sage von O. dem Dänen“ (1891).

Ogigel, herb: W polu błękitnem i u szczytu—księżyc złoty strzałą przebity. Labry błękitno-złote.

Ogigel.

Ogiński.

Ogińska Helena, żona Ignacego Ogińskiego, kasztelana wileńskiego, * 1698, † 1789; słynęła ze wszystkich cnot niewieścich, a obok tego z nadzwyczajnej siły fizycznej.

Ogiński (książę) v. *Oginiec* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—jeździec na siwym koniu, kopją zabijający smoka, w dolnem błękitnem—brama czerwona z krzyżem srebrnym rozszczepionym (por. herb Brama v. Oginiec). Tarczę okrywa płaszcz książęcy z mitrą.

Ogiński. Znakomita i zasłużona rodzina rusko-litewska, pisząca się kniaziami z Kozielska. Wielkie jej znaczenie i wpływ na sprawy Rzeczypospolitej poczynają się głównie w XVIII w. Znakomitsi tego domu członkowie są: **Ogiński** Aleksander, odznaczył się w bitwach: pod Kirchholmem (1604), Smoleńskiem (1611), Chocimem (1621). † kasztelanem trockim 1653.

Ogiński Marcjan, syn poprzedniego, od 1670 wojewoda trocki, również sławny rycerz w wojnach przeciwko Rakoczemu; jako kanclerz wielki litewski (od 1684) miał czynny udział w układach przy zawieraniu pokoju andruszowskiego (1686); † 1690. Listy jego o układach w Kadzyniu wydrukowane są w „Zródłach do dziejów polskich“ Malinowskiego (tom II, Wilno, 1844).

Ogiński Jan, syn poprzedniego, hetman polny litewski od 1682, wsławił się w wielu potrzebach przeciw Turkom i Tatarom; † wracając z pod Wiednia 1684.

Ogiński Grzegorz Antoni, drugi syn poprzedniego, od 1708 hetman wielki litewski, zwyciężył kilkakrotnie Szwedów; † 1709.

Ogiński Marcjan Karol, brat poprzedzającego, był kasztelanem mścisławskim 1702.

Ogiński Kazimierz, brat dwu poprzednich, marszałek trybunału litewskiego 1726, wojewoda trocki 1703, wileński 1730, † 1737.

Ogiński Tadeusz Józef, syn poprzedzającego, po ojcu wojewoda trocki, ożeniony z Anną, córką ostatniego Wiśniowieckiego, odziedziczył ogromną po nim fortunę a przez 4 swe córki przelał ją w domy Platerów, Przezdzieckich, Brzostowskich i Wielohorskich.

Ogiński Michał Kazimierz, hetman w. litewski, syn poprzedniego, * 1731 w Warszawie, po siedmioletnim do r. 1761 w cudzych krajach pobycie, ożeniony z Aleksandrą kanclerzanką Czartoryską, jeździł 1764 do Petersburga w nadziei otrzymania korony polskiej. Nadzieja ta zawiodła go; został jednak hetmanem wielkim litewskim. Następnie przeszedł do konfederacji barskiej, a po nieszczęśliwej bitwie pod Stwołowiczami 23 września 1771, w której był na głowę porażony przez Suworowa, tułał się lat kilka za granicą. Otrzymawszy amnestję i odzyskawszy majątki i urzędy, zajmował się wyłącznie zakładaniem fabryk w dobrach swych i zaprowadzaniem ulepszeń w okolicy, którą zamieszkiwał. Jego to staraniem miasto Słonim, przyozdobione wspaniałemi gmachami, zyskało kilka pożytecznych zakładów; jego także staraniem powstał kilkunasto-miljonowym nakładem kanał, zwany powszechnie kanałem Ogińskiego. Miłośnik i znawca niepospolity sztuk pięknych, obok zajęć literackich (pisał: bajki, satyry i powieści, drukowane w Słonimie lub Warszawie), malował i grał na instrumentach wybornie, szczególnie zaś znał doskonale muzykę i komponował rozmaite utwory, pomiędzy któremi mają być owe sławne polonezy, znane pod nazwiskiem polonezów Ogińskiego, zalecające się najczystszą i prawdziwą melodją polską; przynajmniej pierwsze ze czternastu, noszące na sobie starszą cechę, są zapewne jego utworami; późniejsze zaś nowszego charakteru mogą być płodami jego synowca, Michała Kleofasa, któremu wszystkie są przyznawane; inne, zwłaszcza trzy ostatnie, prawdopodobnie są kompozycjami innej zupełnie osoby. Zamek swój w Słonimie uczynił punktem zbornym wszystkich artystów słynnych i wogóle ludzi znakomitych. Podczas sejmu 4-let. sprzyjał ustawie 3 maja, złożył buławę 1792, a po upadku rzeczypospolitej osiadł w Warszawie i tu † 1800 bezdzietnie. Z powierzchownością bardzo pociągającą łączył charakter miły i wyższe zalety umysłu. Był jednak nadto miękkim, bojaźliwym, w działaniach niestanowczym i zniewieściałym.

Ogiński Marcjan, syn Szymona, wnuk Marcjana Karola, był marszałkiem trybunału litewskiego w latach 1712, 1718 i 1723, został 1700 kasztelanem, a 1733 wojewodą witebskim. Jako regimentarz pospolitego ruszenia szlachty, bronił sprawy Leszczyńskiego i odznaczał się odwagą i przytomnością umysłu.

Ogiński Ignacy, drugi syn poprzedniego, obożny w. litew., marszałek tryb. litew. 1733, od 1743 marszałek nadw. litew., od 1750 marszał. w. litew., a od 1768 kaszt. wileń.; za Augusta III dwa

razy posłował do Petersburga; † 1775 w Halli. Są w druku jego mowy, miewane na sejmie 1762.

Ogiński Tadeusz, młodszy brat poprzedzającego, * 1711, † 1783; naprzód pisarz w. litewski, od 1743 kasztelan, a od 1769 wojewoda trocki; za młodu walczył pod wodzą ojca, a w późnej starości dla swej powagi znany był dziekanem senatu. Niektóre jego mowy umieszczone są w „Swadzie“ Danejkowicza, inne w „Djarjuszu mów“, wydanym w Wilnie 1745 i osobno 1762. W rękopisie zostawił pamiętnik, obejmujący lat kilka.

Ogiński Jędrzej, starszy syn poprzedzającego, referendarz litew., od 1773 marszałek sejmu i w końcu wojewoda trocki; odbywał też poselstwa do Petersburga (1769), Wiednia (1772) i Berlina (1776); † 1787. Są w druku liczne jego mowy, miewane na sejmie 1776.

Ogiński Michał Kleofas, syn poprzedzającego, ostatni podskarbi w. litew., * 1765, † 1833 we Florencji. W 19 r. życia wstąpił do służby cywilnej, zasiadał na sejmie 4-letnim, jeździł do Holandji 1791 r. jako poseł nadzwyczajny, a następnie był 1793—94 wielkim podskarbim litewskim. W czasie wojny t. r. utworzył własnym kosztem pułk strzelców konnych, którymi dowodził osobiście w kilku bitwach. Po upadku sprawy czynny miał udział w pierwszej emigracji Polaków od 1795 do 1801, głównie jako agent polityczny w Paryżu i Konstantynopolu. Straciwszy wszelką nadzieję przywrócenia niepodległości kraju, wrócił za pozwoleniem cesarza Aleksandra I na Litwę 1802, osiadł w swych dobrach Zalesie pod Wilnem, poświęcając się naukom, muzyce i ogrodnictwu, oraz spisywaniu swych pamiętników. Po pokoju tylżyckim bawił czas jakiś we Francji i Włoszech. W 1810 wrócił znowu do kraju, został radcą tajnym i senatorem, pozyskał zaufanie cesarza, ale już 1815 wyjechał do Włoch i zamieszkał we Florencji. Zostawił sławne swe pamiętniki w języku francuskim p. t.: „Mémoires sur la Pologne et les Polonais de 1788 à 1815“ (4 t., Paryż, 1826—27, wyd. 2, tamże, 1833; przekład niem. Pipitza i Finke'go, Bellevue, 1845), obejmujące wiele interesujących szczegółów, zwłaszcza do epoki w latach 1794—98; przekład polski wyszedł nakładem Żupańskiego w zbiorze „Pamiętników XVIII w.“ (3 t., Poznań, 1870—71). Nielubowicz wykazał w tem dziele **O.** liczne usterki; uwagi te wyszły w Paryżu p. t. „Observations sur la Pologne et les Polonais pour servir d'introduction aux Mémoires de Michel Ogiński“ (Paryż, 1827). Z kompozycji jego muzycznych najsłynniejsze są polonezy (ob. Ogiński Michał Kazimierz).

Ogiński Michał.

Ogiński Karol, syn ciwuna trockiego, żyjący w pierwszej połowie XVII w., przebywał długo w Holandji, tam ożenił się i wydał przekład łaciński z francuskiego Castiglione „Il libro de cortegiano“, p. t. „Honestus homo sive ars placendi in aula“ (Franeckerae, 1643).

Ogiński Jan Konstantynowicz, powieściopisarz, ogłosił: „Książę Hołuba, czyli Don Kiszot XIX w.“ (Kraków, 1896); „Z czeluści piekielnych,“ ciąg dalszy powieści „Książę Hołuba“ (Kraków, 1897).

Ogińskiego kanał łączy rz. Szczarę (dopływ Niemna) z rz. Jasiołdą, do Prypeci wpadającą. Nazwę swą otrzymał od hetmana w. litewskiego, ks. *Michała Ogińskiego* (ob.), którego kosztem został 1783 roku przekopany. Długość jego wynosi 7 mil, szerokość 5—8 sążni, głębokość miejscami około 5 stóp. Wartość ładunku kanałem tym spławianego, a który stanowią: zboże, siemię lniane, sól, potaż, dziegieć i t. p., wynosi około 700,000 rubli.

Ogińskiego system wodny tworzą rzeki Niemen, Szczara, Ogińskiego kanał, Jasiołda, Prypeć i Dniepr.

Oglio, rzeka w górnych Włoszech, powstaje w prow. Brescia u stóp Alp Ortlerskich, i przebiegłszy 280 klm., wpada powyżej Borgoforte do rz. Po.

Ognice *(Pyrosoma)*, grupa osłonic (ob.) z rzędu żachw (ob. Ascidio), zwierzęta tworzące kolonje, postaci walców w jednym końcu otwartych, do 30 cm. długich, żyją w morzach, gdzie pływają swobodnie i w nocy silnie świecą; jama walca jest wspólną kloaką wszystkich osobników.

Ognicha, ob. Rzodkiew.

Ognie sobótkowe, ob. Sobótka.

Ognie sztuczne, ob. Sztuczne ognie.

Ogniki, ob. Błędne ognie.

Ogniotrwałe ciała, ciała zdolne do opierania się działaniu wysokiej temperatury, nie ulegając zmianom, jak topienie, spalenie się, ulatnianie i t. p.

Ogniotrwałe tygle są platynowe, wapienne i magnezjowe; tygle grafitowe robią się z mieszaniny 1 części gliny ogniotrwałej, z 3—4 cz. grafitu naturalnego. *Tkaniny ogniotrwałe* są to tkaniny napojone pewnemi solami, jak siarczanem lub fosforanem amonji, boraksu, gipsu i in. Tkaniny te zwęglają się, ale nie płoną płomieniem. Drzewo napaja się ałunem, witryolem żelaznym, szkłem wodnem, boraksem. *Kasy* czyli *szafy ogniotrwałe* wyrabiają się z płyt stalowych, tworzących ściany podwójne, a odstęp między niemi wypełnia się popiołem lub innym nieprzewodnikiem ciepła. Por. Patera „Ueber Flammenschutzmittel“ (1871).

Ogniowe skały, toż co plutoniczne skały, ob. Geologja.

Ognipiór—jest to egzema (ob.) uwłosionej części głowy; nie przedstawia pewnej odrębnej postaci chorobowej, często zależy od nadmiernego wydzielania się tłuszczu i gruczołów łojowych, przy nieczystem utrzymywaniu głowy. Niektórzy lekarze jedną z przyczyn usposabiających widzą

także w przeładowywaniu dziecka pokarmem. Stąd w leczeniu jedni zwracają najgłówniejszą uwagę na uregulowanie djety dziecka, inni zaś stosują środki miejscowe.

Ognipłoń, roślina, ob. Achimenes.

Ognisko, punkt, w którym zbierają się promienie światła odbitego od zwierciadła wklęsłego, lub załamane przez soczewkę wypukłą (ob. Soczewka i Zwierciadło). Elipsa ma tę własność, że gdy promienie światła wychodzą z pewnego oznaczonego punktu i odbijają się od sklepienia eliptycznego, to po odbiciu schodzą się wszystkie w innym oznaczonym punkcie. Stąd punkty te w geometrji nazywają się **O.** (Ob. Elipsa). Podobnież **O.** uważają się w paraboli (ob.) i hyperboli (ob.).

Ogniste kule, ob. Gwiazdy spadające.

Ogon *(Cauda)*, u zwierząt jest kończyną ciała wyrastającą za tułów, składającą się z szeregu kostek, zwanych *kręgami ogonowemi*, mięśni, naczyń i nerwów. **O.** pokryty jest skórą porosłą włosami, szczecinami, łuskami, tarczami, piórami. Człowiek **O.** nie posiada, ale znajduje się u niego szczątek zwany *kością ogonową (os coccygis)*, mający postać trójkątną i składający się z 4 lub 5 kręgów nieruchomych. Zwierzęta lądowe używają **O.**, często służącego im za ozdobę, do opędzania się od dokuczliwych owadów. **O.** ptaków, opatrzony dłuższemi i tęgiemi piórami, służy im do sterowania się w locie; ryby swego ogona opatrzonego pletwami używają do kierowania się w pływaniu; to samo przeznaczenie ma **O.** wszystkich zwierząt zamieszkujących wody, który też ma u nich postać do **O.** rybiego zbliżoną.

Ogonatki *(Cebidae)*, rodzina małp z podrzędu płaskonosych, czyli amerykańskich, odznaczająca się od innych większą liczbą zębów trzonowych, w obu bowiem szczękach mają po 6 z każdej strony, ksiuki mają zwrotne u rąk tylnych, u przednich niekiedy szczątkowe; pazury krótkie, płaskie; ogon długi, chwytny, krótko lub długo-włosy. Należą tu rodzaje *ogonatka* czyli *płaksa* (ob.), *wyjec* (ob.) i *czepiak* (ob.).

Ogonowska Malwina, z domu *Rudzińska*, autorka, * 1837 r. w Wilnie, kształciła się tamże i w Warszawie, od 15 roku życia nauczycielka, zaślubiła Hieronima Ogonowskiego, 1871 dla poratowania zdrowia wyjechała do Włoch, w rok później owdowiała. Działalność naukową rozpoczęła w Bolonji 1882. Z jej inicjatywy przetłómaczono wielu autorów włoskich na język polski i drukowała kilka studjów po włosku o literaturze polskiej.

Ogonowski Emil, profesor historji i literatury rusińskiej w uniwersytecie lwowskim, dr. filozofji, ksiądz, katedrę tę zajmował przez 25 lat; prace swe ogłaszał w językach: niemieckim, małoruskim i polskim, † 1894 r. we Lwowie. Ogłosił: „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (Lwów, 1880); „O ważniejszych właściwościach języka rosyjskiego“ (Kraków, 1883); „Istorija ruśkoj literatury“ (1887 i nast. t. 5). Brał udział w opisie narodów, składających państwo Austro-Węgierskie, przedsięwziętym przez arcyksięcia Rudolfa. Przełożył na język rusiński „Słowo o połku Igora“, napisał pięcioaktową tragedję „Hetman Ostranica“ (1887). Nie mieszając się wcale do sporów narodowościowych, pracował wiele nad oświatą Rusinów w Galicji.

Ogonowski Aleksander, doktor prawa i profesor uniwersytetu lwowskiego; napisał: „Oesterreichisches Ehegüterrecht, systematisch dargestellt“ (Lipsk, 1880).

Ogończyk, *Ogon*, *Powała*, *Pogończyk*, herb: W polu czerwonem pół srebrnej strzały, żeleźcem w górę, wspartej na półpierścieniu. U szczytu dwie ręce panieńskie (lub w odmianie: rycerskie, zbrojne, czasem trzymające oburącz półpierścienia

Ogończyk.

Jakimowicz.

złotego), do góry wzniesione. Labry czerwono-srebrne. — Odmianą **O.** jest herb *Jakimowicz*, w którym strzała jest dwa razy pomiędzy żeleźcem a półpierścieniem przekrzyżowana, a u szczytu trzy pióra strusie.

Ogończyk, pseudonim Aleks. Dubieckiego.

Ogorzałka, ob. Kaczka.

Ogowe (Ogowai), rzeka w kolonji francuskiej Gabun w Afryce zachodniej, zbadana przez podróżnika Brazze, w całkowitem swem dorzeczu zajęta przez Francuzów 1884 na mocy traktatu z państwem Kongo. Por. Czerny „Entdeckungsgeschichte der Gabun und Ogoweländer und die Ogowequellen“ (w „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“, t. 11, Berlin, 1876).

Ogóreczek, ob. Ogórkowój.

Ogórecznik, *Borag (Borago)*, rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, o koronie kółkowatej, rozłożystej; najwięcej znanym gatunkiem jest **O.** *zwyczajny (B. officinalis)*, ziele roczne o liściach odwrotnie jajowatych, kwiatach błękitnych, niekiedy białawych; pochodzi pierwotnie z Alepu, obecnie rozpowszechnionym jest po całej Europie. Cała roślina ma własności chłodzące, liście i kwiaty dają dobrą sałatę z ogórkowym smakiem; zawierają saletrę, używają się też do barwienia octu na błękitno. Niegdyś kwiaty i liście były używane w medycynie.

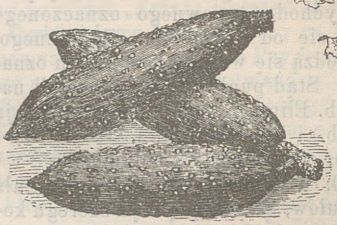
Ogórecznik. *a* owoc.

Kwiat Ostrzenia przecięty.

Ogórecznikowate lub *Szorstkolistne (Boraginеae, Asperifoliaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich trwały 5-, rzadko 4-dzielny; korona na osadniku umocowana, jednopłatkowa, opadająca, o brzegu 5-szczepnym; pręcików 5, o pylnikach dośrodkowych; szyjka pojedyncza lub dwudzielna; owoc już złożony z 4-ch orzeszków lub ziarniaków, już pestkowiec o 2 lub 4 pestkach. Nasiona bezbiałkowe lub o białku cienkiem. Należą tu zioła, krzewy lub drzewka, zawierające sok wodnisty, o liściach pojedyńczych, całobrzegich, pospolicie naprzemianległych, szorstkich i kwiatach dwupłciowych, już pojedyńczo w kątach liści osadzonych, już tworzących wiechy, baldaszkogrona lub grona wierzchołkowe, jednoboczne, przed rozwinięciem nakształt parasola zwinięte. Należy tu około 700 gatunków w 40 — 50 rodzajach, z których zielne właściwe są głównie strefie umiarkowanej, drzewiaste zaś okolicom zwrotnikowym. Z powodu zawartych w nich materji śluzowatych, niektóre stanowią leki rozmiękczające i otwierające; korzenie niektórych używane są na sałatę, innych znowu owoce są jadalne. Należy tu wiele roślin pięknie kwitnących, ale nie wonnych.

Ogórek *(Cucumis)*, rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi, o kielichu 5-ząbkowym i koronie 5-płatkowej; kwiat męski ma 5 pręcików, z których 4 są po 2 zrosłe, piąty wolny, z pylnikami ku sobie pochylonemi; żeńskie mają zawiązek dolny, 3-komóreczkowy, z krótką szyją i 3 zgrubiałemi znamionami, w każdej komóreczce po 2 rzędy zalążków; owocem jest dyniak podłużny, mięsisty, brodawkowaty, o nasionach licznych jajowatych, mniej więcej spłaszczonych. Są to rośliny 1-roczne, o łodydze pełzającej, mięsistej, liściach szorstko-włosistych, dużych, na dosyć długich ogonach osadzonych i kwiatach wyrastających z kątów liści. Właściwe są krajom cieplejszym, a w wielu krajach uprawiają się na polach i w ogrodach, jako rośliny pokarmowe i lekarskie. Najważniejszym gatunkiem jest **O.** *zwyczajny (C. sativus)*, roślina pełzająca, o łodydze grubej, kątowatej, pokrytej sztywnemi włoskami, o liściach 5-wrębnych i kwiatach żółtych, z których męskie wyrastają po 4 lub 5, żeńskie są samotne lub parzyste; owoce *(ogórki)* często osadzone brodawkami, z początku są białe, następnie zielone, przy zupełnej dojrzałości żółte. Pierwotna ojczyzna **O.** jest nieznana, uważają za nią Tartarję lub Indje wsch.; obecnie są uprawiane w całej Europie, w znacznej części Azji i Afryki; znane już były starożytnym Grekom. Główne odmiany **O.** są: *białe*, ze skórką zielonawo-białą, *żółte*, *zielone*, *czarne*, ze skórką brunatną, *gronkowe* czyli *rosyjskie* i *aruda*. Dalej rozróżniają się odmiany wczesne czyli inspektowe i późne czyli gruntowe pod różnemi nazwami, jak **O.** białe długie, białe wczesne, białe wielkie, zielone krakowskie, długie zielone wężowato pogięte, drobne zielone wczesne czyli *korniszony* i w. in. **O.** lubią grunt pulchny, czarny, cokolwiek marglisty, często skrapiany i na słońce wystawiony. Nasiona do siewu najlepsze są kilkoletnie; do jedzenia zrywają się przed zupełnem dojrzeniem, jeszcze zielone. Użytek **O.** na sałatę lub kwaszonych powszechnie jest znany. Pod względem lekarskim sok wyciśnięty stanowi środek chłodzący, świeża miazga owoców używa się na chłodzące okłady, a nasiona należą do czterech większych nasion chłodzących (ob. Melon). Otrzymuje się też *olejek ogórkowy*, z którego się wyrabia pomada ogórkowa *(cucumber-cold-cream)* dla utrzymywania delikatności skóry. Inne gatunki **O.** są: **O.** *arabski (C. chate)*, uprawiany i jadany w Egipcie; **O.** *owalny (C. anguria)*, hodowany jako roślina ozdobna, pochodzi z Indji; *C. propheturum*, w Arabji i Afryce, ma owoce kolczyste, działające silnie drastyczne. Dla jadalnych owoców uprawiają się jeszcze: *C. conomon* w Japonji, *C. deliciosus* w Hiszpanji, *C. farinosus* w Egipcie, *C. flexuosus* i *C. utilissimus* w Indjach wsch., *C. dudain*, w Indjach wsch. i Persji, hoduje się dla bardzo wonnych owoców. Do rodzaju **O.** należy też melon (ob.), a według niektórych arbuz (ob.) i kolocynt (ob. Citrullus).

Ogórki gronkowe.

Ogórek wężowy.

Ogórkowój, *Ogóreczek (Sicyos)*, rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, podobny do przestępu (ob.).

Najwięcej znany gatunek jest *S. angulata*, roślina wspinająca się, pochodząca z Kanady, w Europie w wielu miejscach zdziczała; ma liście szorstkie, kwiaty żółte; z powodu szybkiego wzrostu nadaje się do pokrywania altan i murów w ogrodach.

Ogrodnictwo, ob. Ogród.

Ogrodnik, ptak, ob. Amblyornis.

Ogrody wiszące, *Babilońskie*, czyli *Ogrody Semiramidy*, liczone przez starożytnych do siedmiu cudów świata, według opisów Jaucourt'a, czerpanych ze starożytnych autorów, miały się opierać na kolumnach kamiennych, na nich ułożone było wiązanie belek z drzew palmowych, pokryte grubą warstwą ziemi urodzajnej, w której rosły wszelkiego rodzaju drzewa, owoce i warzywa.

Ogrodzieniec, osada w gub. Kieleckiej, pow. Olkuskim, ma około 1,000 miesz. i ruiny wspaniałego niegdyś zamku Bonarów.

Ogrodzki Jacek, * 1711, † 1780 w Warszawie; sekretarz wielki koronny i zarządzający gabinetem Stanisława Augusta. Ogłosił drukiem: „Konfederacja generalna Omnium Ordinum Regni et M. D. Lith.“ (Warszawa, 1764).

Ogród, przestrzeń gruntu większa lub mniejsza, przeznaczona dla roślin starannie uprawianych, których hodowla uskutecznia się bez pomocy pługa i zwierząt. Stosownie do celu, na jaki są głównie obracane, ogrody są: *botaniczne, owocowe (sady), warzywne, kwiatowe* i ogrody przy wspanialszych gmachach zakładane, zwane *parkami*. Jakkolwiek historja wspomina o wielu **O.**, jeszcze przez starożytnych bardzo starannie pielęgnowanych, jednakże sztuka ogrodnicza dopiero w późniejszych czasach ważniejsze uczyniła postępy. Z upadkiem państwa Rzymskiego, gdzie sztuka ogrodnicza wielu znakomitych miała zwolenników, zakwitła ona dopiero na nowo we Włoszech w XIII wieku; świadczą o tem wspaniałe ogrody w Boboli przy pałacu Pittich, w Tivoli, Borghese, Aldobrandini i Isola Bella, które dziś jeszcze zachowały ślady dawnej swojej piękności. **O.** z Włoch przeszło do Niemiec, Francji i Anglji, gdzie początkowo sztuka ta zasadzała się na prostem naśladowaniu, a po większej części na urządzaniu ogrodów, gwałcących w swoich pomysłach prawa prawdziwej piękności i natury. Dopiero w 1680 r. nastąpił przewrót w sztuce ogrodniczej, gdy budowniczy Le Notre założył ogród Wersalski, w którym rozwinął styl bardziej niezależny; ogrody na wzór tego urządzane, nazwano francuskiemi. Plantacje drzew regularne, płaszczyzny pochyłe zamiast włoskich tarasów, nieskończone mnóstwo ozdób architektonicznych, dzieła hidrauliki, rzędy drzew dziwnie strzyżonych, statuy i oranżerje stanowiły odróżniające cechy tych ogrodów, które wkrótce zaczęto w całej Europie naśladować. W początkach XVIII wieku powstała w Anglji namiętna reakcja przeciwko ogrodniczemu stylowi francuskiemu; tam malarz Wiliam Kent, urządzając wspaniałe parki, Carltonhouse, Claremont, Essex i Rousham (1725—30), sztuce ogrodniczej nadał zupełnie nowy kierunek, za którego podstawę przyjęto malowniczość krajobrazów, z zupełnem pominięciem prawideł dotychczas szanowanych. Ogrodnik Brown (1750) wydoskonalił systemat Kenta, urządziwszy sławny park Blenheimski. W Niemczech **O.** angielskie jeszcze z większą upowszechniły się szybkością niż francuskie. Pierwszemi tego rodzaju utworami były tam: Wilhelmshöhe pod Kassel, Harbke pod Helmstadt, Wörlitz pod Dessau, Charlottenburg pod Berlinem, Schoenhofen w Czechach. Pomimo wszystkich usiłowań, nie zajęła jeszcze sztuka ogrodnicza należnego stanowiska i nowej musiała uledz reformie, której dokonał w Niemczech Sckell w drugiej połowie XVIII w. Został on twórcą nowego smaku, zastępując naśladowanie sztuki efektami naturalnemi. Z urządzonych przez Sckella ogrodów najznakomitsze są: w Monachjum, Schönbusch pod Aszafenburgiem, Birhenau, Monbijou w Palatynacie. Sztukę Sckella podnieśli jeszcze wyżej: książę Pückler-Muskau, którego wspaniałe ogrody w Muskau i Branitz, równie jak pisma jego, są najbogatszym skarbem dla każdego poświęcającego się sztuce ogrodniczej, tudzież A. v. Hake, Weyhe, Siebeck i inni, przez wprowadzenie zdrowego ozdabiania widoków, grupowanie naturalne i tworzenie harmonijnej całości. W Anglji odznaczyli się w późniejszych czasach: Henryk Repton, Nash i Paxton; we Francji: Thouin, Hardy, Viart, Lalos i inni. W ogólności jednak przyznać należy, że czasy ostatnie ustępują pierwszeństwa poprzedniemu wiekowi, pod względem zakładania ogrodów wspaniałych; obecnie bowiem ważniejsze znaczenie zyskało ogrodnictwo praktyczne i użytkowe. W Polsce najdawniejszym założycielem **O.** wspanialszych był Kazimierz W., którego zamek nad Wisłą otoczony był ogrodem. **O.** Morsztynów, później Saskim nazwany, zdobi dotychczas Warszawę. Jan III z wielkim nakładem i smakiem założył **O.** w Wilanowie. Dawne **O.** przy domach pańskich i szlacheckich były po większej części owocowe, ale miano w nich na uwadze piękność i pożytek. Za Stanisława Augusta pozakładano **O.** na wzór zagranicznych; do najpiękniejszych należą: Łazienki pod Warszawą i Zolijówka. Za temi poszły: Arkadja, Skierniewice, Puławy (Nowa-Aleksandrja), Sulgostów, Końskie. Rozwój ogrodnictwa popierają liczne szkoły i towarzystwa ogrodnicze, wystawy, oraz obfite piśmiennictwo. Ważniejsze dzieła polskie są: Strumiłło „Ogrody północne“ (Wilno, 1823, 6 wyd., 3 t., 1862); Czepiński „Ogrodnictwo powszechne“ (Warsz., 1841, 3 wyd. 1863); „Ogrodnik dokładny praktyczny“ (Wrocław, 1854); Hoffman „Sadownictwo“ (przekład z niem. Nigroniego, Lwów, 1857); Jankowski, liczne dzieła: „Sad i ogród owocowy“ (3 wydanie, Warszawa, 1893); „Sad przy chacie“ (1892); „Kwiaty naszych ogrodów“ (1885); „Ogród przy dworze wiejskim“ (1888); „Ogrody polne“ (1884); „Ogród na piasku“ (1897); „Ogrodnictwo przemy-

słowe“ (1891); Kolb „Teorja ogrodnictwa“ (1880). Z dzieł w językach obcych przytoczymy: Schneider „Die Aesthetik der Gartenkunst“ (1890); Christ „Gartenbuch“ (9 wyd. 1892); Wörmann „Der Garten ingenieur“ (9 cz., 1860—74); Eichler „Handbuch des gärtnerischen Planzeichnens“ (2 wyd. 1892); Mungin „Histoire des jardins“ (1887). Pisma: *Ogrodnik polski* (Warszawa), *Illustrirte deutsche Gartenzeitung*, *Deutsche Gärtnerzeitung*, *Revue horticole*, *Gardeners chronicle*.

Ogrójec, miejsce, w którem Jezus Chrystus, po ostatniej wieczerzy ze swymi uczniami, na górze Oliwnej, był pojmany. Dzisiaj miejsce to, obwiedzione murem, obejmuje ośm odwiecznych drzew oliwnych, które bądź same, bądź też ich odrośle były świadkami ostatnich smutków ziemskich Zbawiciela.

Ogrzewanie, zużytkowanie ciepła, powstającego z palenia się materjałów opałowych, dla utrzymania mieszkań w temperaturze dla zdrowia koniecznej. Przy **O.** zużytkowujemy bądź wprost ciepło promieniste, rozchodzące się z płomienia, jak w kominach (ob.), bądź też rozgrzewają się ściany, otaczające ognisko, które następnie zwolna stygnąc, wysyłają ciepło po przestrzeni mieszkalnej, co stanowi **O.** przez piece (ob.), albo też mieszkanie się ogrzewa za pomocą ciepła wywiązującego się z ogrzanej wody, powietrza, lub pary, rozchodzących się za pomocą kaloryferów (ob.), które służyć też mogą do **O.** *centralnego*, przy którem z jednego ogniska ogrzewa się zbiór pewnej liczby gmachów. Materje opałowe: drzewo, węgiel, torf, węgiel kamienny, mają różną wartość; co do wartości opałowej różnych drzew idą one w następnym porządku: dębina, osiczyna, buczyna, grabina, sośnina, brzezina. Przy wszystkich wogóle metodach **O.,** znaczna część ciepła ginie, a zmniejszenie tej straty jest jednem z najgłówniejszych zadań dobrego **O.** Innem zadaniem jest niedopuszczanie szkodliwych wyziewów, jakie się tworzyć mogą przy paleniu, już z materjałów opałowych, już ze ścian otaczających ognisko. Nakoniec kwestja **O.** łączy się z przewietrzaniem, palenie bowiem ciał wymaga znacznej ilości tlenu, nadto wywołuje prąd powietrza w pokoju, powietrze ogrzane uchodzi kominem, świeże wchodzi zzewnątrz. Powietrze to wchodzące jest w wielu okolicznościach zbyt zimne, dlatego należy zwracać i na to uwagę. Konstrukcje niektórych kominków tak są przeprowadzone, iż powietrze wchodzące ogrzewa się ciepłem traconem przy **O.** pokoju. Por. Péclet „Traité de la chaleur“ (3 wyd., 3 t., 1861); Degen „Praktisches Handbuch der Einrichtungen der Ventillation und Heizung“ (3 wyd. 1877); Haase „Die Heizungsanlagen“ (1894) i tegoż „Zeitschrift für Lüftung und Heizung“ (Halla, 1895).

Ogyges, pierwiastkowo demon wód (imię jego należy do tego samego pierwiastku, co i Okeanos), ukazuje się w podaniach miejscowych jako prastary król Atyki i Beocji; za czasów jego (na lat 1750 przed Chr.) wydarzyć się miał wielki potop, zwany *potopem Ogygejskim*, który spustoszył całą Grecję, a tylko samego Ogygesa i jego rodzinę ocalił. Poeci używają często wyrazu *ogygejski* zamiast *tebański* i *beocki*.

Oheral.

Oheral, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I i IV zielonych—kotwica srebrna, na której słupie wisi pancerz srebrny; w II i III srebrnych, na skrzydle zielonem—trójkąt, a w jego srebrnem polu—gwiazda 6-promienna zielona; trójkąt srebrny z gwiazdą. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I — skrzydło z trójkątem i gwiazdą jak na tarczy, nad II — trzy pióra strusie: zielone między białemi.

Ohilewicz Pachinejusz, Bazyljanin, wikary całego zgromadzenia na Litwie, żyjący w drugiej połowie XVII w. Wydał z druku: „Ecphonemata liturgji greckiej, albo wykład tego wszystkiego, co przy liturgji, to jest mszy świętej, kapłan, djakon i chór w głos śpiewają“ (wyd. 3, Poczajów, 1708).

Ohio, rzeka w Ameryce północnej, bierze początek w Pensylwanji pod Pittsburgiem z połączenia rzek Alleghany i Monongahela, przechodzi pomiędzy Stanami Ohio, Indiana i Illinois, przez. Pensylwanję, Wirginję i Kentucky, koło miast Cincinnati i Louisville, a ubiegłszy 1,556 klm., wpada do Mississippi z lewej strony. Stanowi ona jedną z najważniejszych dróg komunikacyjnych, łączących rzekę Mississippi z wielkiemi jeziorami Kanadyjskiemi i Oceanem Atlantyckim.

Ohio, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, pomiędzy jeziorem Erie i Ohio położony, obejmuje 106,340 klm. kw. z ludnością 3,672,316 głów liczącą (1890), w której około miljona jest Niemców. **O.** stanowi urodzajną płaszczyznę, skrapianą wodami rzek **O.,** Miami, Scioto i innych, bardzo urodzajną; klimat ma umiarkowany, przemysł rozwinięty, rolnictwo kwitnące (prześliczna pszenica). Pod względem rozwoju rolnictwa, hodowli bydła i ogrodownictwa stan **O.** zajmuje jedno z najpierwszych miejsc w Unji. Na czele bardzo licznych zakładów naukowych tutejszych stają: uniwersytet Ohio w Athens, uniwersytet Miami w Oksfordzie, uniwersytet Weslejański w Delaware, ogółem 37 uniwersytetów i kolegjów. **O.,** osiedlony 1788, należał pierwotnie do Wirginji, potem stanowił część jej północno-zachodniego kraju i 1802 przystąpił do Unji. Obecna jego ustawa pochodzi z 1851. Według niej, władzę prawodawczą sprawuje senat, złożony z 36 członków, i izba reprezentantów, licząca 114 członków; władza zaś wykonawcza spoczywa w ręku gubernatora. Na kongres do Waszyngtonu wysyła 2 senatorów i 21 deputowanych. Miasto główne jest

Columbus, ale największe i najważniejsze—Cincinnati.

Öhlenschläger Adam Gotlob, poeta duński, ob. Oehlenschläger.

Öhler Gustaw Fryderyk, teolog, * 1812 roku w Ebingen, † 1872; od 1840 profesor seminarjum teologicznego w Schönthalu, od 1845 profesor teologji we Wrocławiu, 1852 w Tubindze. Napisał: „Prolegomena zur Theologie des Alten Testaments“ (Stuttgart, 1845); „Veteris Testamenti sententia de rebus post mortem futuris“ (1846); „Die Grundzüge der alttestamentlichen Weisheit“ (Tubinga, 1854); „Ueber das Verhältnis der alttestamentlichen Prophetie zur heidnischen Mantik“ (1861); „Gesammelte Seminarreden“ (1872); „Theologie des alten Testaments“ (2 wyd., Stuttgard, 1882); „Lehrbuch der Symbolik“ (1876).

Ohm Jerzy Szymon, fizyk, * 1787 w Erlangen, † 1854 w Monachjum, został 1817 nauczycielem gimnazjum w Kolonji, 1833 dyrektorem szkoły politechnicznej w Norymberdze, 1841 profesorem fizyki w uniwersytecie monachijskim. Z dzieł jego najważniejsze: „Die galvanische Kette“ (1827 n. wyd. 1887) i „Grundzüge der Physik“ (1853). Od niego nosi nazwę *Ohma prawo* (ob.). Jego „Gesammellte Abhandlungen“ wydał Lommel (1892). Por. Mann „Georg Simon **O.**“ (1890).

Ohm Marcin, matematyk, brat poprzedniego, * 1792 w Erlangen, † 1872, od 1824 był profesorem matematyki w Berlinie. Oprócz wielu dzieł szkolnych, wydał: „Versuch eines vollkommen consequenten Systems der Mathematik“ (9 t., 1822—52; 2 wyd. t. 1—3, 1853—54); „Der Geist der mathematischen Analysis“ (2 t., 1842—46).

Ohm, *om*, jednostka miar, ob. Elektryczne jednostki.

Ohma prawo, ważne prawo, tyczące się do galwanizmu, a dające się tak wypowiedzieć: Siła prądu jest wprost proporcjonalna do siły elektrowzbudzającej (ob. Galwanizm), która prąd ten wytwarza, a odwrotnie proporcjonalna do oporu w drodze, którą prąd przebiega. Opór ten złożony jest z dwu części: z oporu w samym stosie galwanicznym i z oporu w przewodniku zewnętrznym; jest proporcjonalny do długości przewodnika, a odwrotnie proporcjonalny do jego przecięcia i przewodnictwa. Oprócz Ohma (1827), dowody słuszności tego prawa podali Poggendorff, Fechner, Kirchoff, Kohlrausch i in. Z prawa tego wypadają bardzo ważne wnioski; przytoczymy tu tylko to, że gdy opór w przewodniku zewnętrznym jest mały, należy używać ogniw stosów o wielkich powierzchniach, gdy zaś opór w przewodniku jest znaczny, trzeba używać stosu o znacznej liczbie ogniw. *Prawem Ohma* zowie się też prawo akustyczne, podane przez tegoż fizyka 1840, że ucho ludzkie może tylko wahadłowe ruchy powietrza uczuwać jako tony pojedyńcze, wszystkie zaś inne perjodyczne ruchy powietrza rozkłada w szereg drgań wahadłowych i doznaje wrażenia odpowiadającego mu szeregu tonów.

Ohmacht Landolin, rzeźbiarz, * 1760 w Wirtembergji, † 1834 w Strasburgu; kształcił się w Mannheimie, Bazylei i we Włoszech. W 1801 osiadł w Strasburgu. Wykonał popiersie Klopstocka, pomnik generała Dessaix (na wyspie pod Strasburgiem), popiersie Hansa Holbeina, posąg Chrystusa pomiędzy dwiema alegorycznemi postaciami kobiecemi, pomieszczony w parafjalnym kościele w Karlsruhe, kolosalny posąg ks. Adolfa Nasauskiego (w katedrze w Spirze), posąg generała Klebera i w. in.

Ohne obligo (niem.) — bez odpowiedzialności.

Ohnet Jerzy, powieściopisarz i dramaturg francuski, * 1848 w Paryżu, studjował prawo i był jakiś czas adwokatem, następnie poświęcił się dziennikarstwu i był współpracownikiem *Constitutionnel.* Pod zbiorowym tytułem „Les batailles de la oie“ ogłosił szereg romansów, w których rozwija zagadnienia społeczne. Pierwszem opowiadaniem tego cyklu, którego treścią jest walka o życie, było „Serge Panine“ (1881); miało ono ogromne powodzenie i otrzymało nagrodę Akademji. Następnie ogłosił: „Le maitre de forges“ (1882); „La comtesse Sarah“ (1883); „Lise Fleuron“ (1884) „La grande Marnière“ (1885); „Les dames de la Croix-Mort“ (1886); „Volonté“ (1888); „Noir et Rose“ (1887). **O.** jest miernym i banalnym pisarzem, ale cieszy się powodzeniem wśród klas mało wykształconych estetycznie. W przekładzie polskim: „Walka życia—kowal“ (w *Bibljotece romansów i powieści,* Warszawa, 1883); „Eliza Fleuron“ (Warszawa, 1884); „Wielka Marglownia“, przełożył Stanisław Miłkowski (Gródek. 1886); „Ostatnia miłość“ (Warszawa, 1889); „Dusza Piotra“ (1890); „Dług nienawiści“ (1892); „Prawo dziecka“ (1894); „Bogactwa nieużyteczne“ (Warszawa, 1896); „Proboszcz z Favières (1898).

Ohryzko Jozafat, zasłużony w literaturze polskiej wydawca; od roku 1863 pełnił obowiązki wicedyrektora departamentu podatków w Petersburgu; 1859 założył w Petersburgu gazetę *Słowo,* z dodatkiem, po której bardzo krótkiem istnieniu, wydał: „Pismo zbiorowe“ (2 t., Petersburg, 1859), jedno z najlepszych w tym rodzaju. Następnie we własnej drukarni tamże uskutecznił przedruk w VIII tomach „Voluminów Legum“ z inwentarzami, w wydaniu pięknem i odznaczającem się wielką starannością. Za udział w wypadkach 1863 był skazany do robót przymusowych.

Ohsson Konstanty, baron, * około 1780 w Konstantynopolu, † 1852; syn Ignacego Muradży d'Ohsson, dyplomata szwedzki, otrzymał 1828 tytuł barona i od 1834 do 50 sprawował obowiązki posła w Berlinie. Z dzieł jego, dotyczących dziejów Azji, znakomitą posiada wartość „Histoire des Mongols“ (4 t., Amsterdam, 1834—35); „Des peuples de Caucase et des pays au nord de la mer Noire et de la mer Caspienne“ (1828).

Oidium, rodzaj grzybków pasożytnych, podobnych do pleśni, z grupy *Hypodermii*; **O.** *albicans* żyje w ustach niemowląt, tworząc pleśniawki czyli afty (ob.). **O.** *Tuckeri* sprowadza chorobę winorośli. **O.** *lactis, pleśń mleczna*, tworzy białą powłokę na śmietanie kwaśnego mleka. Ob. Grzyby, gdzie jest podany rysunek Oidium.

Oise, dopływ Sekwany we Francji, wypływa z gór Ardeńskich pod Chimay w Belgji i, ubiegłszy 305 klm., wpada pod Conflans Ste-Honorine do Sekwany. Nazwany od niej departament *Oise* w północnej Francji zajmuje 5,885 klm. kw., z ludnością 404,511 (1896), dzieli się na 4 okręgi: Beauvais, Clermont, Compiègne, Senlis, z miastem głównem Beauvais.

Ojciec święty, ob. Papież.

Ojcobójstwo, rozmyślne zabicie ojca lub matki, albo i innego wstępnego, najcięższa ze wszystkich zbrodni, jest też najsurowiej karaną. U nas kodeks kar gł. i p. oznacza w art. 1449 karę dożywotnich ciężkich robót w kopalniach, bez możności zmniejszenia kary i uwolnienia robót, nawet w razie poprawy. Według dawnych praw polskich **O.** pociągało za sobą nietylko karę śmierci, utratę szlachectwa i majątku, ale nadto sądy mogły ją jeszcze obostrzyć wszelkiego rodzaju męczarniami. W 1564 postanowiono w drugim Statucie litewskim, aby ojcobójca, wożony po rynku, miał ciało kleszczami targane, a potem w wór skórzany z psem, kotem, jaszczurką i wężem zaszyty, w wodę był wrzucony. Zbrodni takiej dzieje krajowe nie wykazują, a tem samem nie znajdujemy też nigdzie świadectwa, ażeby taka kara kiedykolwiek u nas była wymierzona.

Ojcowie Kościoła (Patres Ecclesiae), zowią się nauczyciele i pisarze pierwszych wieków Kościoła, których pisma są uważane za źródła prawowiernej nauki. Życiem i pismami ich zajmuje się oddzielna nauka, zwana *patrystyka* lub *patrologja*. Wartość i treść pism **O. K.** jest wielce rozmaita; pod względem treści rozróżniamy pisma apologetyczne, polemiczne, dogmatyczne, moralne, historyczne i ascetyczne. Najsłynniejsi z greckich **O. k.** są: Klemens Aleksandryjski, Orygenes, Ireneusz, Atanazjusz, Bazyli Wielki, Grzegorz Nyseński, Grzegorz Nazjanzeński i Jan Chryzostom; z pomiędzy łacińskich słyną: Tertuljan, Cyprjan, Ambroży, Hilary, Augustyn, Hieronim i Grzegorz Wielki. Najdokładniejsze zbiory pism **O. K.** są: „Maxima bibliotheca veterum Patrum“ (27 t., Lejda, 1677) i Gallanda „Bibliotheca veterum Patrum“ (13 t., Wenecja, 1765—79).

Ojcowskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie i powiecie krakowskim. Podług lustracji z 1660, składało się z zamku i wsi: Ojców, Smarzowice, Wielkawieś, Bębel, Jerzmanowice i Gotkowice. W 1771 posiadał je Ignacy Załuski, który z niego opłacał kwarty złp. 1699 gr. 3, a hyberny złp. 573 gr. 29. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzeczypospolitej nadały je w emfiteutyczne posiadanie Brühlowi, generałowi artylerji kor., łącznie ze starostwem warszawskiem.

Ojców, wieś prywatna w gub. Kieleckiej, pow. Olkuskim, sławna z uroczego i malowniczego położenia i najpiękniejszej w Królestwie miejscowości. Według podania była tu warownia odległych sięgająca wieków, należąca do wojewody krakowskiego i hetmana Skarbimira, głośnego za czasów Bolesława Krzywoustego. W zwaliskach zamku tutejszego i skałach chronił się przed Czechami Władysław Łokietek pomiędzy 1290 a 1300; na pamiątkę tego, syn jego Kazimierz W. zbudował na skale nowy zamek, zrazu Ojcem, później Ojcowem przezwany. Zamek ten i wieś kilkakrotnie zmieniały swoich właścicieli, aż nareszcie przeszły w posiadanie hr. Aleksandra Przezdzieckiego, który w troskliwości swojej o zachowanie pamiątek narodowych, znacznym nakładem wyresteurował zamek i uporządkował całą miejscowość. Atoli, nieszczęśliwe wypadki krajowe 1863 zniszczyły wszystko i zamek zamieniły w zwaliska, z których znowu zaczyna się dźwigać. Największą osobliwością tutejszą jest dolina Prądnika, zwana także doliną Ojcowską, słynna swoją pięknością, w której ruiny zamków Ojcowa i Pieskowej skały prześliczne przedstawiają widoki. Nad brzegami rz. Prądnika sterczą ogromne skały, w których znajdują się obszerne pieczary czyli groty, rozmaite noszące nazwiska. Dolina ta odznacza się także bogactwem pod względem botanicznym i zoologicznym. Obecnie **O.** jest własnością hr. Krasińskiej, posiada 2 hotele, wiele pięknych willi, dobrze urządzony zakład hydropatyczny i licznie bywa odwiedzany. Bliższe szczegóły o Ojcowie zebrane są w dziełku p. t. „Przewodnik po Ojcowskiej dolinie“ (Warszawa, 1860) i w wielu innych pracach.

Ojcze nasz *(Pater noster)*, tak się pospolicie nazywa Modlitwa Pańska, od tych słów zaczynająca się, ułożona przez samego Jezusa Chrystusa, którą On Apostołom i wszystkim wiernym często odmawiać zalecił. Składa się, oprócz wstępu, z siedmiu próśb, z których trzy pierwsze ściągają się do Boga, a cztery ostatnie do potrzeb ludzkich.

Ojczyźniak, pseudonim S. Starowiejskiego i F. B. Trentowskiego.

Ojdipus, *Oedipus*, ob. Edyp.

Ojkonomos Konstanty, jeden z najuczeńszych Greków nowożytnych, * 1780 w Tzaritzani w Tesalji, † 1857 w Atenach. Wyświęcony w 21 roku życia na kapłana, został protopopem i otrzymał po ojcu swym Cyrjaku parochję w mieście rodzinnem; w latach 1810—20 był nauczycielem języka staro-greckiego i retoryki w Smirnie, a zarazem pierwszym kaznodzieją. Po zniesieniu gimnazjum smirneńskiego udał się **O.** do Carogrodu, gdzie został kaznodzieją przy głównym kościele greckim. Po wybuchu powstania 1821 i zamordowaniu patrjarchy Grzegorza, schronił się **O.** do

Odesy, gdzie miał sławną mowę pogrzebową po tym męczenniku za swobodę i wiarę narodu greckiego. Od tego czasu aż do roku 1832 przebywał **O.** w Odesie, a zwłaszcza w Petersburgu, poczem przez Berlin i Lipsk udał się do Wiednia, a następnie 1835 do Grecji. Nie przyjął ofiarowanej sobie katedry profesorskiej w Atenach i poświęcił się wyłącznie literaturze, wywierając przytem znaczny wpływ na rozbudzenie oświaty. Jako pisarz zajmuje **O.** pierwsze miejsce pomiędzy uczonymi nowogreckimi. Już przebywając w Smirnie, wydał „Retorykę i Poetykę“, oraz „Katechizm albo naukę prawosławnej wiary chrześcijańskiej“; następnie wydał „Encyklopedję nauk gramatycznych“ (w 4 księgach); „Zbiór kazań“ (Berlin, 1833); „O pokrewieństwie języka słowiano-ruskiego z greckim“ (3 t., Petersburg, 1828; po grecku i rosyjsku); „O prawdziwem wymawianiu języka staro-greckiego“ (t. 1830; w dziele tem popiera **O.** zasady Erazma Roterdamskiego); „O trzech stopniach kapłaństwa“ (Nauplja, 1837); „O przekładzie Siedmdziesięciu“ (2 t., Ateny, 1845) i w. in. Jako poeta okazał talent w „Elegji na zgon cesarza Aleksandra I“ (Petersburg, 1825).

Ojneus, gościnny król Kalidonu, ojciec Dejaniry (ob.).

Ojnomaos, król Elidy, ojciec pięknej Hipodamei (ob.), o którą ubiegało się kolejno 30-u bohaterów, i wszyscy przegrywali w wyścigach wozowych z **O.** i ginęli od jego włóczni. **O.** miał bowiem zaprząg z koni skrzydlatych, któremi każdy inny wóz porywał i unosił. Dopiero Pelops otrzymał taki sam zaprząg od Posejdona, a nadto skorzystał ze zdrady Myrtilosa, kierownika wozu **O.**, i w ten sposób tego ostatniego pokonał (strącił w morze), a następnie i zdradzieckiego Myrtilosa zabił. Ob. Pelops.

Oka, rzeka w Rosji środkowej, główny dopływ Wołgi z prawej strony. Bierze początek z błot powiatu Kromskiego gub. Orłowskiej, płynie przez guberuje Orłowską, Tulską, Kałuską, Razańską, Tambowską i Włodzimierską i wpada do Wołgi pod m. Niżnim-Nowogrodem. Długa 1,495 klm., szeroka od 30—300 sążni, głębokość miejscami dochodzi 50 stóp. Spławna na wiosnę od Orła, latem zaś od Kaługi; spławiają głównie po niej drzewo. Do niej wpadają: Nercz, Upa, Moksza, Zyzdra, Ugra, Moskwa, Klaźma i w. in.

Oka, dawna turecka jednostka wagi, dotychczas często jeszcze używana. W Konstantynopolu idzie na 1 kantar 48 ok wielkich, czyli 58½ małych. Wielka **O.** dzieli się na 400 drachm= 1281,04 grama=3,15 funta war. W Egipcie **O.** =1,235,56 gramów=3 funtom war.; w Mołdawji =1,262,82 grama=3,114 funta warsz. **O.** jest też miarą do zboża i płynów, w Mołdawji=1,5375, w Serbji=1,4 litra czyli dawnej kwarty polskiej.

Okajama, miasto w japońskiej prowincji Bizen w południowo-zachodniej części wyspy Nippon, ma 52,000 miesz.

Okajniskie albo **Okańskie starostwo** niegrodowe, było położone w województwie Wileńskiem, powiecie Wiłkomirskim. W 1771 posiadał je Michał Kończa, opłacając z niego kwarty złp. 472 gr. 14, a hyberny złp. 396. Na sejmie 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały je temuż Kończy w posiadanie emfiteutyczne, łącznie z dzierżawą Kaule w pow. Wiłkomirskim i Szliki w pow. Kowieńskim.

Okap, część dachu wystająca przed ścianę budynku, której przeznaczeniem jest zabezpieczenie ściany od deszczu, gdy dachy nie są opatrzone rynnami do odprowadzania wody, z dachu spływającej, na pewną odległość od fundamentów.

Okara, w artylerji wóz dwukolny, czyli silnia artyleryjska, złożoną z dwu bardzo wysokich kół, z nasadem wysokim i dyszlem, do przeprowadzania wielkich ciężarów.

Okaryna, fujarka gliniana, postaci ptaka, opatrzona otworami bocznemi.

Okazjonalizm (occasionalismus), nazwa dana poglądowi Kartezjusza, który dla zniesienia dualizmu duszy z ciałem wprowadził wpływ Boga, wywołującego za każdym ruchem lub zmianą zaszłą w ciele odpowiednie pojęcie w duszy, a za każdym aktem woli odpowiedni ruch ciała. Konsekwencje te wyprowadzili najdobitniej Ar. Geulinx (ob.) i Mik. Mallebranche (ob.); u Laforge'a ciało i dusza działają niezależnie, tak, że bodziec pierwszego jest tylko sposobnością (occasio) dla działania drugiego. Por. Pfleiderer „Leibniz und Geulinx“ (1884).

Okcydent, Zachód, kraje zachodnie, w różnicy od Orjentu, krajów wschodnich. *Okcydentalny*, zachodni.

Okeanos (grec.; łac. *Oceanus*)—według greckich podań, wielki strumień, cały świat ogarniający, który z Tetydą spłodził 3,000 strumieni synów i tyleż córek *Okeanid* (Oceanid), bogiń podziemnych żył wodnych, byt swój od głównego strumienia Okeanosa wiodących.

Oken Wawrzyniec, filozof i przyrodnik, właściwie Ockenfuss, * 1779 w Bohlsbachu w Szwabji, † 1851 studjował medycynę w Würzburgu i Getyndze, 1807 został profesorem w Jenie, 1827 w Monachjum, 1832 w Zurychu. Należąc do wyznawców zasad Schellinga (ob.), starał się na ich podstawie stworzyć filozofję przyrody, ujmującą w jeden system cały świat organiczny i nieorganiczny. Człowiek jest zbiorem właściwości rozdzielonych między królestwo zwierzęce. System ten rozwinął w dziele: „Lehrbuch der Naturphilosophie“ (Jena, 1808; 3 wyd., Zurych, 1843). Używana przez niego w dziełach: „Lehrbuch der Naturgeschichte“ (3 t., Lipsk, 1813—1827) i „Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände“ (13 t., Stuttgart, 1833—41), odrębna terminologja nie znalazła uznania. Wydawał także czasopismo, historji naturalnej poświęcone, pod tyt. „Isis“ (Jena, 1817—48). Popiersie jego ustawiono w 1853 w Jenie,

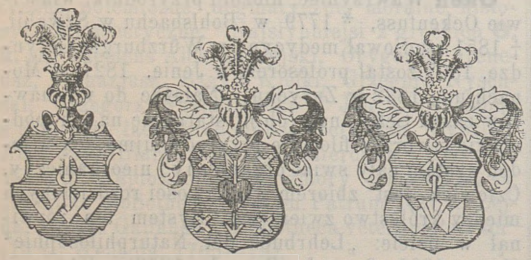
a 1883 wzniesiono mu pomnik w Offenburgu. Por. Ecker „Lorenz **O.**“ (1880).

Okęcki Antoni Onufry, biskup poznański i warszawski, kanclerz wielki koronny, u 1729 r., po ukończeniu nauk i wejściu do stanu duchownego był sekretarzem księcia Teodora Czartoryskiego, biskupa poznańskiego. Mianowany 1757 kanonikiem poznańskim, a 1767 oficjałem warszawskim, obrany był deputatem na trybunał wielkopolski w Piotrkowie, gdzie dał się zaszczytnie poznać królowi. Jako kanonik gnieźnieński został 1771 biskupem chełmskim, 1780 biskupem poznańskim i warszawskim i t. r. w marcu podkanclerzem, a 17 listopada kanclerzem wielkim koronnym, który to urząd złożył w grudniu 1786 r., pragnąc się wyłącznie poświęcić służbie bożej. † 1793 w Warszawie. Są w druku jego mowy w „Zbiorze mów mianych na sejmie 1780“, tudzież „Listy pasterskie 1778 i 1786“, oraz „Mowa miana na sesji sejmowej 7 maja 1773“ i „List ogólny o wielkich obowiązkach jałmużny“ (Warszawa, 1786). Życiorys **O.**, napisany przez J. Bartoszewicza, mieści się w „Pamiętniku religijno-moralnym“ (t. 26).

Okluzja, zamknięcie, uwięzienie. **O.** *gazów*, ob. Pochłanianie.

Okmiańskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług metryk lit., obejmowało dobra Okimeny albo Okmiany z przyległościami, z których opłacano kwarty złp. 136 gr. 7, a hyberny złp. 132. W 1771 znajdowało się drugie starostwo Okmiańskie, w księstwie Żmujdzkiem, które było połączone ze starostwem Dyrwian Wielkich (ob.).

Okmiński, *Ochmiński*, herb. **O.** I: W polu błękitnem—strzała srebrna z obu stron kończasta, przez małe koło przewleczona, u której na dole zakończenie nakształt Habdanka. U szczytu 3 pióra strusie. Podajemy nadto dwie jeszcze odmiany tego według „Księgi herbowej“ J. hr. Ostrowskiego i z jej numeracją.

Okmiński I. Okmiński III. Okmiński V.

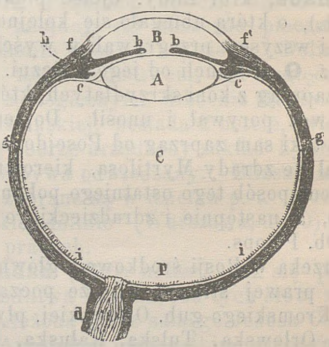
Okno, *Szyba*, *Szweryn (Schwerin)*, herb: W polu czerwonem (lub srebrnem)—kwadrat ukośny srebrny (czerwony). U szczytu—na 5-u piórach strusich (lub trzech: czerwonem między białemi) dwa jak wyżej kwadraty. Labry czerwono-srebrne.—**O. złote:** W polu czerwonem — ukośny kwadrat złoty. U szczytu — na 5-u piórach strusich—dwa kwadraty ukośne złote.

Okno.

Oknówka, ob. Jaskółka.

Oko, organ zmysłu wzroku. U człowieka oczy znajdują się w liczbie dwu, symetrycznie z obu stron nosa, w oczodołach (ob.) umieszczone. Najważniejszą składową częścią oka jest *gałka oczna*, mająca postać pęcherzyka mniej więcej kulistego i otoczonego trzema współśrodkowemi błonami. Trzeba odróżnić w gałce ocznej część tylną i przednią. Część tylna, znacznie większa, przebita jest od tyłu nieco ku stronie wewnętrznej przez *nerw wzrokowy* (ob. Wzrok), otoczona jest w całości przez 3 błony ściśle do siebie przylegające: zewnętrzna, *białkówka* czyli *twardówka (tunica albuginea)* jest to biała tęga błona, z tkanki łącznej zbudowana, ochraniająca utwory głębiej położone; powierzchnia jej zewnętrzna biała i gładka stanowi *białko oka*. Naczynia krwionośne wnikają do twardówki jedynie w postaci delikatnej siatki naczyń włoskowatych, które na obwodzie rogówki spajają się z naczyniami łącznicy. Wnętrze białkówki wyścieła *naczyniówka (tunica choroidea)*, zawierająca w zabarwionem podścielisku liczne naczynia dla odżywiania gałki ocznej przeznaczone; składa się ona z dwóch części: *właściwej naczyniówki* czyli części tylnej i t. zw. *ciała rzęskowego*, części przedniej; na wewnętrznej stronie naczyniówki rozpościera się *siatkówka (retina)*, zawierająca rozgałęzienie włókien nerwu wzrokowego i dodatkowe ich utwory; siatkówka (ob.) jest naji-

Oko. gg^1 białkówka, ff^1 rogówka, ii siatkówka, B ciecz wodnista, A soczewka, C ciało szkliste, *bb* źrenica, *d* nerw wzrokowy, p plama żółta siatkówki, *c* ciało rzęskowe, *h* mięsień rzęskowy.

stotniejszą częścią składową oka, jako organ przyjmujący wrażenia świetlne. Wnętrze tylnej części gałki ocznej wypełnia zupełnie przezroczyste, gęste *ciałko szkliste;* od przodu część ta jest zamknięta przez *soczewkę kryształową* i *więz Zinna (zonula Zinni)*, który soczewkę do ścian gałki przyczepia. Przednia część gałki ocznej przedstawia już dwie tylko błony, siatkówka bowiem tak daleko nie sięga. Białkówka zamieniona jest w utwór zupełnie przezroczysty i daleko bardziej wypukły, mający ważne znaczenie dla przepuszczania i załamywania światła do oka wchodzącego; jest to *rogówka (cornea)*. Naczyniówka, zacząwszy od brzegu rogówki, już do niej nie przylega, lecz stanowi raczej jej podstawę, jako *tęcza* czyli *tęczówka (iris)*, dotykająca soczewki. W środku tęczy znajduje się otwór przepuszczający światło do środka oka, zwany *źrenicą*. Wnętrze przedniej części gałki ocznej wypełniona jest przezroczystą, zupełnie płynną *cieczą wodnistą (humor aqueus)* i przedzielone tęczą na dwie *komórki*—przednią i tylną. Cała gałka oczna jest otoczona torebką Tenona. Naokoło niej w oczodole znajdują się *mięśnie oka zewnętrzne* w liczbie sześciu (prosty górny, dolny, wewnętrzny i zewnętrzny i skośny górny i dolny), służące do poruszania gałki. Od przodu znajdują się organy przeznaczone do ochraniania oka: *powieki, łącznica* czyli *spojówka* (ob.) i organy *łzowe*. Ciężar gałki ocznej waha się, podług Henlego, pomiędzy 6,3 a 8,0 gramów. Oko kobiety średnio mniejsze jest cokolwiek od oka mężczyzny; oko dziecka rośnie dość prędko od urodzenia aż do pierwszego roku życia, później niewiele zyskuje na objętości, i dopiero w czasie dojrzewania płciowego dochodzi do najwyższego rozwoju, na którem utrzymuje się już całe życie. Bliższe szczegóły budowy rozmaitych utworów oka i ich chorobne zboczenia ob. pod odpowiedniemi wyrazami. Co się tycze funkcji oka i funkcjonalnych jego zboczeń, ob. Wzrok.

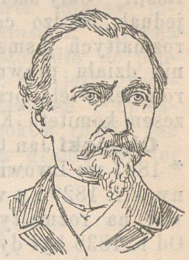
Oko, waga, obejmuje 3 funty.

Oko świata, ob. Opal.

Okolampadius, ob. Oekolampadius.

Okolniczy, jeden ze stopni dworskich dawnego w. ks. Moskiewskiego, idący po najwyższym dworskim stopniu bojarów. Za okolniczymi szli dumni dworzanie. Urząd ten po raz pierwszy wspominany jest 1340 r. przy wstąpieniu na tron w. ks. Szymona Iwanowicza.

Okolski Antoni Zygmunt Stanisław, * 1833 we wsi Małachowie, † 1897, nauki pobierał w gimnazjum płockiem, które ukończył w r. 1856. Brak wówczas wyższego zakładu naukowego w kraju zmuszał młodzież naszą do udawania się w dalekie strony, celem odbycia studjów specjalnych. Razem z innymi pośpieszył i Okolski i zapisał się na wydział prawny w uniwersytecie moskiewskim. Skutkiem zwinięcia w Moskwie katedry prawa polskiego przeniósł się do uniwersytetu petersburskiego w 1859. Ukończywszy uniwersytet petersburski ze stopniem kandydata praw, udał się dla dalszych studjów za granicę. Był w Paryżu, Londynie, a następnie w Jenie po obronie rozprawy „Ueber die Staatsanwaltschaft in Straafverfahren“ otrzymał stopień doktora praw 1864 r. Po powrocie do kraju i po złożeniu napisanej pro venia legendi rozprawy: „O urzędzie prokuratora w postępowaniu karnem,“ miał sobie powierzony czasowo wykład procedury karnej w b. Szkole Głównej. W r. 1867 bronił rozprawy p. t.: „O sporach administracyjnych“ i uzyskał stopień doktora prawa i administracji. Po przekształceniu Szkoły Głównej na uniwersytet otrzymał nominację na profesora prawa administracyjnego. Od r. 1870 wykładał również procedurę cywilną. Uniwersytet petersburski, po obronie rozprawy „O stosunku państwa do oświaty narodowej“ przyznał **O.** stopień doktora praw. Powierzonej mu katedry w uniwersytecie warszawskim nie opuszczał w ciągu dwudziestu kilku lat, z początku jako profesor nadzwyczajny, a potem jako zwyczajny, a wreszcie od 1894 z mianem „zasłużonego.“ **O.**, obejmując w swym umyśle szerokie horyzonty wiedzy, nie ograniczał się przedmiotami, którym poświęcił się specjalnie, jako profesor uniwersytetu. Oprócz rozpraw już wymienionych i takich dzieł, jak: „Wykład prawa administracyjnego“ (3 t., 1880); „Zasady prawa cywilnego“ (1885); „Przewodnik dla sędziów gminnych“ (1876—1878),—napisał cały szereg prac, mających ogólno społeczne znaczenie: „O znaczeniu miast i instytucji miejskich“ (*Ekonomista* 1867); „O kasach oszczędności“ (*Niwa*, 1869); „O urządzeniach miejskich w Cesarstwie“ (*Ateneum*, 1871); „O instytucjach ziemskich na zachodzie Europy i w Cesarstwie“ (*Niwa*, 1871); „O fizycznem wykształceniu narodu“ (*Niwa*, 1873); „Rys historyczny rozwoju dobroczynności publicznej w Polsce“ (*Niwa*, 1877); „Kwestja kobieca według najnowszego prawodawstwa“ (*Bibl. Warsz.*, 1888); „Systemat propinacyjny szwedzki“ (*Prawnik* lwowski, 1889); „Kwestja lichwy w obecnem prawodawstwie“ (*Bibl. Warsz.*, 1889). W r. 1888 wyszła praca: „Ustrój państw europejskich, tudzież Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki.“ Oprócz prac wymienionych, drukował: „O reformie wykształcenia klasycznego,“ „O reformie uniwersytetów angielskich,“ „O Tomaszu Carlylu i jego wpływie na społeczeństwo angielskie,“ „O Johnie Ruskinie jako ekonomiście,“ „Rys historyczny rozwoju dobroczynności publicznej w Polsce,“ „O pauperyzmie w Anglji“ i wiele innych. Ostatnią drukowaną pracą zmarłego był szereg artykułów, zamieszczonych w *Słowie* „O instytucjach ziemskich w

Okolski Antoni.

Rosji.“ Cały szereg prac pomniejszych, nie mniej jednak bardzo cennych zamieszczał Okolski w rozmaitych pismach i tygodnikach. Jako kierownik działu prawnego w *Encykl. ilustr.*, zamieścił również wiele prac własnych. Był kilka lat prezesem komitetu Kasy imienia Mianowskiego.

Okoński Jan Chrzciciel, artysta dramatyczny, * 1807 we Lwowie. Rozpoczął zawód dramatyczny w r. 1829 i z wielkiem powodzeniem występował na rozmaitych scenach prowincjonalnych. Od r. 1838 był dyrektorem własnej trupy. Napisał komedję p. t.: „Przemiany Horacjusza.“

Okoński Władysław, pseudonim Aleks. Świętochowskiego.

Okopowe rośliny, *okopowiny*, rośliny gospodarskie, których uprawa wymaga *obsypywania* czyli *okopywania*, t. j. częstego podrzucania świeżej ziemi pod korzenie, jak buraki, kartofle, kukurydza.

Okopy, szaniec, wysypisko z ziemi, służące do obrony miast, fortec, lub wszelkich innych zabudowań; jeżeli służą do celów wojennych, mają z przodu głęboką fosę, ile można, napełnioną wodą.

Okopy, niegdyś warownia i miasteczko, dziś wieś, położona w okolicach Kamieńca Podolskiego, przy ujściu Zbrucza do Dniestru. Warownia tutejsza była wzniesiona za panowania Jana III przez hetmana w. kor. Stanisława Jabłonowskiego, a uprzątnięta po r. 1773 przez rząd austrjacki.

Okoruchowe nerwy, nerwy przeznaczone do mięśni poruszających gałkę oczną. Tu należą **O. n.** *wspólne*, stanowiące trzecią parę nerwów czaszkowych, zaopatrują mięsień akomodacyjny i zwieracz tęczy (za pośrednictwem zwoika rzęsowego), mięsień unoszący górną powiekę i wszystkie mięśnie zewnętrzne oka, prócz dwu, z których prosty zewnętrzny ma dla siebie przeznaczone **O. n.** *zewnętrzne* czyli nerwy *rozoczne*, t. j. 6-tą parę nerwów czaszkowych, a mięsień bloczkowy otrzymuje swe włókna nerwowe z 4-ej pary nerwów czaszkowych, t. j. z nerwu bloczkowego.

Okostna, ob. Kości.

Okowita, ob. Wódka.

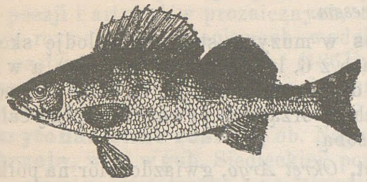
Okólski Szymon, historyk, heraldyk i znakomity kaznodzieja, Dominikanin, * 1580 w Kamieńcu Podolskim, † 1653 we Lwowie. Po ukończeniu szkół we Lwowie, wstąpił do zgromadzenia Dominikanów, u których wykładając nauki teologiczne, zajmował rozmaite urzędy zakonne. Jako kaznodzieja wojskowy, towarzyszył Mikołajowi Potockiemu hetmanowi polnemu w wyprawach 1637 i 38, których dzieje opisywał. Następnie był przeorem w kilku klasztorach, a od r. 1648 prowincjałem. Z licznych dzieł jego w języku polskim i łacińskim pierwsze i najważniejsze zajmuje miejsce praca heraldyczna p. t.: „Orbis Polonus splendoribus coeli, triumphis mundi, pulchritudine animantium condecoratus, in quo antiqua Sarmatorum gentiliata pervetusta nobilitalis insignia etc. specificantur et relucent“ (3 t., Kraków, 1641—43). Wartości tej pracy szkodzi wiele przesadny panegiryzm i idące za nim bajeczne rodowody. Z innych prac **O.** wymieniamy jeszcze: „Djarjusz tranzakcji wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w 1673 r. etc.“ (Zamość, 1638); „Kontynuacja djarjusza wojennego etc.“ (Kraków, 1639; oba te djarjusze, stanowiące bardzo ważny materjał do historji spółczesnej i niezmiernie dziś rzadkie, przedrukowane są w *Bibl. polskiej* Turowskiego Kraków, 1859); „Russia florida etc.“ (Lwów, 1646, 7 wyd., Lipsk, 1759; ważne to i rzadkie dzieło zawiera w sobie historję zakonu dominikańskiego w krainach rosyjskich); „Kioviensium et Czernihoviensium episcoporum etc. ordo et numerus descriptus“ (Lwów, 1846, przekład polski ks. Serwatowskiego, Kraków, 1853); „Żywoty niektórych św. zakonnic Dominikanek“ (cz. I, Kraków, 1638, cz. II wyszła p. t.: „Niebo ziemskie Aniołów w ciele palmą i lilją ozdobione etc.“ (Lwów, 1644). Oprócz tego zostały po nim kazania i różne pisma teologiczne.— Obszerniejszą wiadomość o **O.** podają: Ossoliński w „Wiadomościach historyczno-krytycznych“ (t. I, str. 174—192); Pauli w „Starożytnościach galicyjskich“ (str. 38) i Baracz w „Rysie dziejów zakonu Kaznodziejskiego“ (t. II).

Okółek, ob. Kwiat.

Okóniowate *(Percidae)*, rodzina ryb z rzędu ciernioptetwych, oprócz najwidoczniejszej cechy, właściwej wszystkim ciernio-promiennym, t. j. promieni w płetwie grzbietowej jednolitych i ostrokończystych, wyróżnia się jeszcze krawędzią przedskrzela ząbkowaną, lub w większe powykrawaną kolce, blaszką naskrzela w tylnym kącie zakończoną kolcem pojedyńczym lub wielowierzchołkowym; łuski są na brzegach grzebykowato ząbkowane, od czego zwane są łuskami zgrzebłowatemi. Oprócz tego różnią się od innych rodzin zębami; gdy bowiem inne im podobne nie mają zębów na lemieszu i na kościach podniebiennych, u **O.** obie te kości są obsadzone zębami. Do tej rodziny, oprócz morskich, należy kilka rodzajów z wód słodkich; z krajowych należą tu: *czop (Aspro zingel)* w Dniestrze, *sandacz* w zachodniej Europie nieznany, *okoń*, *limanka (Percarina)* w limanach rzek czarnomorskich, *jazgarz* i *jazgarz wschodni*, zwany nad Dniestrem *sierotką*, a nad Dnieprem *bobyrem*.

Okoń *(Perca)*, rodzaj ryb z rodziny okóniowatych (ob.), którego cechy są: kształt ciała zwięzły, z boków ściśniony, ku ogonowi mocno zeszczuplony; na grzbiecie 2 płetwy do siebie zbliżone, z których przednia ciernio-promienna, tylna zaś członko-promienna; zęby gęsto ustawione; krawędź przedskrzela ząbkowana, tylny kąt naskrzela w koniec wybiegający. Główny gatunek *okoń rzeczny (P. fluviatilis)*, pospolity u nas i wogóle w Europie i Azji, w stawach i rzekach, różni się od wszystkich naszych ryb nawet właściwościami ubarwienia; ma na zielonawo-żółtych

bokach ciała kilka pręg poprzecznych śniadych, plamę czarną charakterystyczną na ostatnich promieniach płetwy grzbietowej, płetwy pod spodem ciała i częstokroć ogonową pomarańczowe. Jest to ryba ruchliwa i drapieżna, lubi wody czyste i spokojne. Mięso jego wyborne, uważa się za najzdrowszy pokarm rybny. Tarło **O.** przypada

Okóń.

w kwietniu i maju, ikra jest połączoną kleistą substancją w rodzaj długich sznurów, które samica zaczepia u różnych przedmiotów podwodnych. Jajek składa do 300,000. Pęcherz jest do jamy brzusznej przyrosły. U nas dorasta okóń 50 cm. długości i 2—3 kg. wagi, na północy waga jego bywa często dwa razy większa; skóra jego przerabia się tam na klej, a łuski używają się na sztuczne kwiaty i podobne wyroby.

Okóń.

Okóń, *Okoń, Okuń*, herb: W polu zielonem, na kuli przepasanej w pół i do góry—srebrna strzała żeleźcem do góry bez opierzenia, dwa razy przekrzyżowana.

Okraszewski Stanisław, obywatel gub. Lubelskiej, * 1785 r., † 1865 na Wołyniu, drukował wiele wierszy swoich i artykułów prozą w czasopismach warszawskich, a osobno wydał: „Piosnki St. Okraszewskiego z muzyką“ (Warszawa, 1817); „Szkice podróżnego w przelocie przez Europę w r. 1842,“ umieszczone w *Bibl. Warsz.* (rok 1842—43).

Okrąg, *okrąg koła (circulus)*, linja krzywa zamknięta, mająca tę własność, że wszystkie jej punkty są równo oddalone od punktu stałego, zwanego *środkiem;* z tej własności wypada znany sposób kreślenia okręgu za pomocą cyrkla. Linja *OA* (fig. 1), idąca od środka do któregokolwiek punktu **O.**, nazywa się *promieniem (radius)*; linja *AB*, przechodząca przez środek i kończąca się z obu stron na **O.** średnicą. Część jakakolwiek **O.** nazywa się *łukiem*, a linja prosta *CD*, łącząca końce łuku, *cięciwą*. Pole zawarte w **O.** zowie się *kołem*, część jego zawarta między łukiem a cięciwą

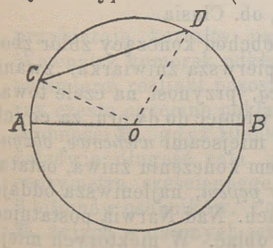

Fig. 1. Okrąg koła. CD cięciwa.

odcinkiem, a część *COD* zawarta między łukiem a dwoma promieniami *wycinkiem*. Styczna *LL'* (fig. 2) do **O.** jest prostopadłą do promienia w punkcie styczności *A*. **O.** jest granica wielokątów foremnych, wpisanych i opisanych na tym **O.**, gdy liczba boków rośnie bez granic, a same boki maleją bez granic. Na tej

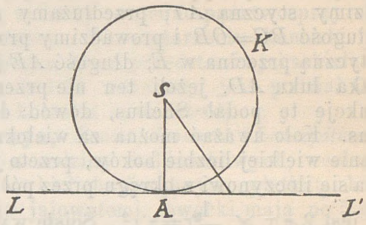

Fig. 2. Okrąg koła i jego styczna.

zasadzie okazuje się, że okręgi mają się między sobą, jak ich średnice; stosunek więc **O.** do średnicy jest stały, czyli we wszystkich kołach, **O.** jest jednakową liczbę razy większy od swej średnicy. Stosunek ten oznacza się zazwyczaj głoską π i wynosi 3, 14159265358... Lambert pierwszy okazał (1761), że liczba ta jest niewymierną (ob.), a Legendre dowiódł, że i kwadrat jej jest niewymierny. Archimedes pierwszy wyznaczył ten stosunek na $\frac{22}{7}$, Metzius w XVI w. na $\frac{355}{113}$, Ludolf van Ceulen obliczył π w 34 cyfrach dziesiętnych, Machin w 100, Lagny w 127, Vega w 140, Robertson oraz Shanks przeszło w 500. W zwykłych jednak rachunkach dosyć poprzestawać na 3 lub 4, rzadko trzeba się uciekać do 7 cyfr dziesiętnych. Jeżeli zatem promień **O.** oznaczamy przez r, to długość **O.** wyrazi się $O = 2\pi r$. Stąd wypada, że długość łuku mającego n stopni jest $\frac{2\pi r.n}{360} = \frac{\pi r.n}{180}$. *Wyprostowaniem* czyli *rektyfikacją* okręgu nazywa się nakreślenie linji prostej, wyrównywającej długości okręgu; można to wykonać tylko z przybliżeniem, a metodę najlepszą podał Jezuita Adam Kochański w r. 1685. Z końca średnicy *A* (fig. 3) zataczamy łuk promieniem *AO*, który okrąg przecina w *C*; z punktu *C* zataczamy okrąg, idący przez

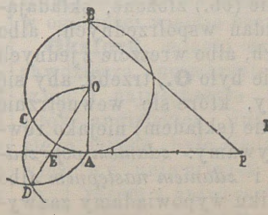

Fig. 3. Wyprostowanie okręgu koła sposobem Kochańskiego.

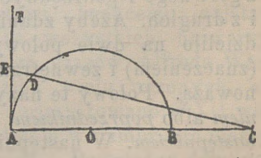

Fig. 4. Wyprostowanie łuku.

A, który łuk pierwszy przecina w D, i kreślimy prostą *OD*. Przez punkt *A* prowadzimy styczną do okręgu, która linję *OD* przecina w *E*. Odcinamy długość *EF*, równą potrójnemu promieniowi *AO* i prowadzimy wreszcie prostą *FB*, która wyrównywa prawie połowie okręgu, czyni bowiem 3,1415333; jest to więc bardzo przybliżona wartość liczby π. Aby wyprostować łuk *AD* (fig. 4), prowadzimy styczną *AT*, przedłużamy średnicę *AB* o długość *BC*=*OB* i prowadzimy prostą *CD*, która styczną przecina w *E*; długość *AE* jest bardzo blizka łuku *AD*, jeżeli ten nie przenosi 30°. Konstrukcję tę podał Snelius, dowód dokładny Huygens. Koło uważać można za wielokąt o nieskończenie wielkiej liczbie boków, przeto jego pole równa się iloczynowi z okręgu przez pół promienia, to jest $2\pi r \times \frac{1}{2}r = \pi r^2$. Ścisłe wynalezienie powierzchni czyli pola koła, czyli znalezienie za pomocą linjału i cyrkla kwadratu równoważnego danemu kołu, stanowi słynne zadanie *kwadratury koła*. Ponieważ jednak liczba π jest niewymierna, zadanie to może być rozwiązane tylko z przybliżeniem, jakkolwiek bardzo wielkiem. Zadanie to przez wieki starożytne i średnie zajmowało najgenjalniejszych myślicieli. Por. Schubert „Die Quadratur des Zirkel“ (1892).

Okrąg, część kraju, ustanowiona w celach administracji. W różnych krajach ma rozmaite znaczenie; w ogólności odpowiada u nas ustanowionym powiatom.

Okrągły stół, *Rycerze okrągłego stołu*, grono 12 rycerzy, wybranych przez króla Artura z najgodniejszych z jego dworu, którzy dla zrównania wszelkiej pomiędzy sobą różnicy w stopniu i godności, zasiadali naokoło stołu okrągłego. Rycerze ci są przedmiotem całego cyklu epopei bohaterskich, wystawiających ich jako ideały ówczesnego rycerstwa. Ob. Artur.

Okres w historji (grec. *periodos*, perjod), zowie się przeciąg czasu, którego początkiem jest pewien ważny wypadek, mający stanowczy wpływ na właściwy charakter całego okresu, czyli wypadek stanowiący pewną epokę w historji. Z tego powodu np. historję powszechną dzielą na 3 wielkie główne okresy, t. j. na starożytną, wieków średnich i nowożytną.

Okres, w gramatyce, nazywa się tak w ogólniejszem znaczeniu zdanie (ob.) złożone, składające się albo z samych zdań współrzędnych, albo z głównego i podrzędnych, albo wreszcie z jednych i z drugich. Ażeby zdanie było **O.**, trzeba, aby się dzieliło na dwie połowy, które się wewnętrznie (znaczeniem) i zewnętrznie (składem) niejako równoważą. Połowy te nazywamy: *zdaniem poprzedniem* albo *poprzednikiem* i *zdaniem następnem* albo *następnikiem*. W następniku wypowiadamy zazwyczaj myśl ważniejszą i mającą przycisk na sobie, w poprzedniku zaś umieszczamy myśl mniej ważną. W ściślejszem atoli znaczeniu nazywamy **O.** takie dopiero zdanie, którego jedna przynajmniej połowa składa się z dwu zdań, współrzędnie albo podrzędnie związanych z sobą. Granicy, do której objętość **O.** dochodzi, teorją oznaczyć niepodobna. Często rozwija się **O.** do takich rozmiarów, że już to jego poprzednik już następnik, a nieraz nawet obie połowy osobnemi stają się okresami. Wówczas całość nazywa się *złożonym* albo *krasomówczym okresem*.

Okres w muzyce stanowi melodję skończoną (w tańcach z 6, lub 12 taktów złożoną), a w kompozycjach dłuższych dzieli je na kilka ustępów muzycznych, tworzących pewną względną całość pomiędzy sobą.

Okręt, *Okręt Argo*, gwiazdozbiór na półkuli południowej nieba, zawiera 829 gwiazd widzialnych okiem nieuzbrojonem, z których jedna, pierwszej wielkości, jasnością ustępuje tylko Syrjuszowi. Gwiazda η *Argusa* jest słynną gwiazdą zmienną.

Okręt, w ogólności każdy statek morski większych rozmiarów, w różnicy od statków rzecznych. Stosownie do sposobu, użytego do poruszania, rozróżniają się **O.** *wiosłowe*, *żaglowe* i *parowe* czyli *parowce* (kołowe, szrubowe), według zaś celu swego są **O.** *wojenne* i **O.** *kupieckie*. **O.** wojenne rozróżniają się wedle liczby dział, jaką są uzbrojone. Zresztą postęp w budowaniu **O.** wprowadził liczne ich gatunki, zwłaszcza w **O.** wojennych, które wogóle rozróżniają się na **O.** linijne, zawierające najmniej do 80 armat, fregaty i korwety; wszystkie te **O.** mają po trzy maszty; **O.** kupieckie zawierać mogą mniejszą liczbę masztów. **O.** wiosłowe czyli *galery* (ob.) obecnie nie są już używane; **O.** żaglowych rozróżniają się liczne rodzaje, jak bryg, barka, szoner, galeota, jacht, kutter. Nowe **O.** wojenne są zwykle opancerzone blachą żelazną i nazywają się *pancernikami*; **O.** *wieżowe* czyli *monitory* wyszły już z użycia. Urządzenie **O.** jest nader rozmaite; w ogólności rozróżniają się w każdym **O.** *spód* przeznaczony na balast i towary, *kajuty* i *pokłady*, oddzielające od siebie piętra okrętu. Ob. Parowiec, Żagiel, oraz nazwy oddzielnych rodzajów okrętu. Por. Brommy „Die Marine“ (1865); Steinhaus „Die Schiffbaukunst“ (1858); Rühlmann „Allgemeine Maschinenlehre“ (5 t., Schiffe, 2 wyd. 1895); Folin „Bateaux et navires“ (1892); Pollard i Dudebout „Architecture navale“ (4 t., 1890—93).

Okrętnica, roślina, ob. Clusia.

Okrężne, *Dożynki*, obchód kończący zbiór zboża, podczas którego pierwsza żniwiarka, zwana *przodownicą v. postatnicą*, przynosi na czele towarzyszek i towarzyszów wieniec do dworu, za co ich częstują. Zowią to też miejscami *wieńcowe*, *obżynki*, *wyżynki*. Przy samem kończeniu żniwa, ostatni snop niezżęty, nazwany *pępem*, najleniwsza oddaje jako wieniec na Kujawach. Nad Narwią postatnicę we wrotach starają się oblać. W niektórych miejscach jest obyczaj strojenia pępa w kwiaty, wstęgi i nie ścinają go, co się zowie *przepiórką*, i obo-

rywania jej pierwszy raz żniwującą dziewką lub chłopcem, ciągnąc za nogi.

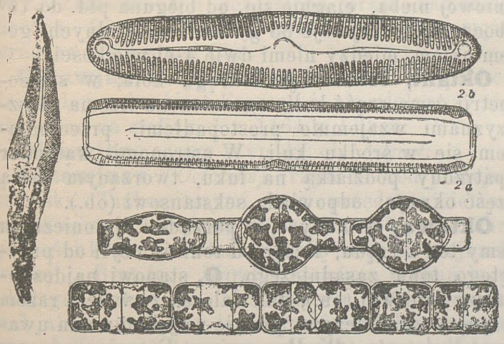
Okruchowie, ob. Brekcje.

Okrugić Eljasz, pisarz słowieński, * 1827 w Mitrowicach w Sremie, nauki gimnazjalne odbył w Karlowcach, poczem słuchał teologji w Djakowie, gdzie 1850 wyświęcony na kapłana, był proboszczem w Waroszu, w pobliżu Djakowa. Oprócz licznych poezji i artykułów prozaicznych, umieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Seljanka ili pastirski razgowor i t. d.“ (1861); „Sriemska wila,“ zbiór poezji (1863); „Saczurica i szubar,“ komedja (1864).

Okrytonasienne rośliny, ob. Nagonasienne.

Okrzeja, wieś w gub. Siedleckiej, pow. Łukowskim, niegdyś miasteczko, po zburzeniu przez Szwedów zamieniona na wieś, była własnością Grotów z Ostrowca, Leśniowolskich, Ossolińskich, a w końcu Cieciszowskich, spokrewnionych z Lelewelami, mającymi w sąsiedztwie swoje posiadłości. W poblizkiej *Woli Okrzejskiej* urodził się Henryk Sienkiewicz, którego matka była Cieciszowska z domu. Por. *Tygod. Illustr.* z r. 1900.

Okrzemki, *wodorosty krzemionkowe (Diatomeae, Bacillariaceae),* rzęd wodorostów, rośliny najprostszej organizacji, złożone tylko z jednej komórki, która się rozmnaża przez rozdzielenie na dwie, skąd ich nazwa *diatomeae* (grec. dwudzielne); nie wszystkie jednak posiadają postać słupkową, jakby można sądzić z ich nazwy *(bacillus,* laska), owszem,

Okrzemki. 1. Pleurosigma angulatum. 2*a* Pinnularia viridis. 2*b* jej szkielet krzemionkowy. 3. Melosira varians.

przybierają kształty najrozmaitsze (fig. 1, 2, 3). Wewnątrz komórek odkłada się krzemionka, która po śmierci roślinki pozostaje, opada na dno i tworzy często ogromne pokłady, pomimo niesłychanej drobności **B.,** gdyż 10,000 takich komórek stanowi zaledwie długość cala, a na utworzenie jednego centymetra sześciennego pokładu potrzeba około 3 biljonów osobników. Pokłady te, utworzone przez **B.** żyjące w dawnych jeziorach, dochodzą zwłaszcza potężnych rozmiarów w Ameryce płn.-wschodniej, jak to miano sposobność poznać przy budowie kolei do oceanu Wielkiego. Niektórzy botanicy nie zaliczają ich do wodorostów, lecz z grupami *Desmidiaceae* i *Protococcaceae* do roślin pierwotnych (Protophyta), odpowiadających zwierzętom pierwotnym (Protozoa); Ehrenberg uważał je za zwierzęta i zaliczał do wymoczków. Zresztą odróżnienie tych istot pierwotnych roślinnych od zwierzęcych jest tak trudne, że obecnie często łączą się te istoty w jedno państwo przyrody, jako *pierwotwory.* Po wyżarzeniu komórki pozostaje krzemionka, która przedstawia jej szkielet (fig. 2*b*). Na fig. 3*a* i 3*b* wskazany jest podział **O.** na oddzielne komórki i ich rozwój.

Okrzyn, *Bucień, Lazurek (Laserpitium),* rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się brzegiem kielicha 5-zębnym, płatkami korony odwrotnie jajowatemi, owocki mają po 5 głównych żeberek nitkowatych i 4 podrzędne; są to zioła trwałe o liściach 2 — 3-krotnie pierzastych, w Europie i Syberji. *L. latifolium, L. glabrum,* o kwiatach białych lub czerwonych, rośnie w całej Europie, jak również *L. asperum,* którego korzenie gorzkie i ostro-aromatyczne używają się w weterynarji jako środek toniczno-pobudzający. *L. montanum, L. siler,* zwany *kminem końskim,* rośnie na górach Europy płd.; nasiona przez górali używają się zamiast kminu.

Oksalaty, toż co szczawiany, ob. Szczawiowy kwas.

Oksalil, ob. Szczawiowy kwas.

Oksalit *(Humboldtyn, żywica żelazna),* minerał żelazisty, mający za formę krystaliczną słup kwadratowy, występuje w stanie krystalicznym, włóknistym, drobnoziarnistym, gronowym lub zbitym; ma odłam ziemisty; c. wł. = 2, 2, twardość=1, 5; jest nieprzezroczysty, słabego połysku, żółtawy, przez tarcie staje się elektrycznym. Jest to szczawian tlenku żelaza, znajduje się w pokładach węgla brunatnego w Hesji i torfu w Bilinie.

Oksalurja, zawartość szczawianu wapna w morzu.

Oksamid, *Oksaminowy kwas,* ob. Szczawiowy kwas.

Okseft (niem. *Oxhoft,* ang. *hogshead),* miara dla wina i innych cieczy spirytualnych; nazwa pochodzi od skóry wołowej, z której niegdyś wyrabiano worki dla przechowywania wina; posiada w różnych miejscach różną objętość, wogóle od 200 do 240 litrów, czyli kwart polskich. **O.** nazywają się też w ogólności wielkie beczki.

Oksford, miasto angielskie. **O.** sławę swoją zawdzięcza uniwersytetowi, będącemu najstarszym i największym ze wszystkich uniwersytetów angielskich. Już za czasów Alfreda Wielkiego miasto było siedzibą wielu uczonych, ale właściwy uniwersytet uorganizowano w XII wieku, i razem z uniwersytetem w Cambridge cieszył się on wielkim rozgłosem. Powstał z dawnych Hostels (burs) i liczy 21 kolegjów, oraz 5 hall, z których tylko pierwsze posiadają prawa kor-

poracji. Nadto należy do nich zaliczyć wolnych słuchaczów (non adscripti). Całkowity personel uniwersytecki w r. 1887 liczył 11,476 członków, w tej liczbie 3,062 studentów. Najwyższą władzą uniwersytecką jest *House of Convocation*, do którego należą wszyscy *Magistri artium* i które wybiera kanclerza, obu członków parlamentu, oraz wielu profesorów, i zatwierdza zmiany w statucie. Liczba profesorów i lektorów wynosi 60 i 7 nauczycieli języków. Niektórzy profesorowie pobierają 700—900 funt. st. pensji. Wstępujący do uniwersytetu studenci obowiązani są zdawać egzamin i w ciągu kursów trzykrotnie dla uzyskania tytułu *Baccalaureus*. Po upływie 3 lat bakalaureaci otrzymują stopień *magistra* bez egzaminu. Liczba studentów w r. 1891 wynosiła 3,212. Uniwersytet oksfordzki jest więcej konserwatywny, bogatszy i droższy, niż uniwersytet w Cambridge. Por. „Statutes made for the University of O. and for the Colleges and Halls therein, by the University of O. Commissioners“ (Oksford, 1882); „The student's Handbook to the University and Colleges of N.“ (11 wyd., 1891); Dickens „Dictionary of the University of O.“ (Londyn, 1884); Lang „O.“ (ilustrowane, 1890); Fr. v. Aschen „Universitätseinrichtungen und Universitätsstudien in O.“ (Pädagogisches Archiv,“ 1880, tom 30, str. 513 i nast.); W. Henkel „O. und Cambridge und die weiblichen Hochschulen in England“ („Grenzboten“ 1889, № 29, 32, 33); Rogers i Sidgwick „Women Students at N.“ („Educational Review,“ grudzień, 1891).

Oksy (z grec. *oksy*), w wyrazach złożonych znaczy ostry, kwaśny, jak *oxymel*, miód kwaśny. W nazwach związków chemicznych oznacza zawartość tlenu.

Oksybenzoesowy kwas, ob. Salicylowy kwas.

Oksyd, toż co tlenek (ob. Chemja).

Oksydacja, toż co utlenienie.

Oksygenometrja, toż co eudjometrja (ob.).

Oksyhemoglobina, ob. Hematokrystalina.

Oksymoron, figura retoryczna, po łac. *oppositio* zwana, zasadza się na łączeniu z sobą dwu rzeczy przeciwnych, np.: rozum szalony, żart srogi, słodkie niebezpieczeństwo i t. p.

Oksynaftowy kwas $C_{11}H_8O_3$ powstaje przez ogrzewanie naftolosodu z kwasem węglanym i tworzy proszek drobnokrystaliczny, rozpuszczalny w alkoholu i eterze. Niszczy energicznie bakterje, i dlatego polecono go do tępienia pasożytów roślinnych i do dezynfekcji odpływów fabrycznych.

Oksyneuryna, ob. Betaina.

Oksza, *Kołda, Bradacice, Bradczyce, Halabarda*, herb: W polu czerwonem (lub błękitnem)—oksza czyli halabarda ostrzem w prawo (lub prawo-ukośnie); oksza bywa srebrna, trzonek brunatny. U szczytu — halabarda w koronę ostrzem wbita, lub trzy pióra strusie.

Oksza.

Oksza T., pseudonim T. Orzechowskiego.

Oktaedr, ob. Ośmiościan.

Oktaj, właściwie *Ugetaj*, wielki chan mongolski, * 1187, † 1241 r.; trzeci syn Dżyngischana, objął tron po jego śmierci (1227). Podobnie jak ojciec, odznaczał się wojowniczością i nienasyconą żądzą zdobyczy; naprzód zdobył północne Chiny i podbił Armenję; 1237 zwrócił swój oręż na zachód, początkowo przeciwko Rosji; zdobył i strasznie spustoszył Razań (1237), Moskwę, Suzdal i Włodzimierz (1218), Perejasławl, Czernihów (1239), Kijów (1240); dalej wtargnął do Polski, zniszczył Sandomierz i Kraków (1241) i przez Śląsk, Węgry i Morawję pociągnął ku Zachodowi, straszne szerząc wszędzie spustoszenie; w końcu był pokonany przez Czechów i nawała mongolska odwróciła się od Europy z powodu wkrótce zaszłej śmierci **O.** Papież Innocenty IV, przestraszony wielkiemi postępami Mongołów, wyprawił do **O.** dwa poselstwa, złożone z mnichów, ażeby go nakłonić do przyjęcia wiary chrześcijańskiej. Poselstwa te przybyły jednak do Karakorum dopiero po śmierci **O.** Zresztą **O.** słynął jako monarcha sprawiedliwy, mądry i wspaniałomyślny, który z ministrem swym, sławnym Jeljuczutsajem, starał się, acz bezskutecznie, ułagodzić dzikie obyczaje swych poddanych.

Oktant *(Octans)*, gwiazdozbiór półkuli południowej nieba, ciągnie się od bieguna płd. do 75° zboczenia. Obejmuje 88 gwiazd widzialnych gołem okiem, między niemi dwie 4-ej wielkości.

Oktant, ósma część okręgu koła; w stereometrji ósma część kuli, ograniczona trzema płaszczyznami wzajemnie prostopadłemi, przecinającemi się w środku kuli. W astronomji kątomiar opatrzony podziałką na łuku, tworzącym ósmą część okręgu; odpowiada sekstansowi (ob.).

Oktawa, w muzyce, w porządku djatonicznym ósmy ton z rzędu, licząc od toniki, czyli od przyjętego tonu zasadniczego. **O.** stanowi najdoskonalszy interwal (ob.), tak dalece, że wzięta razem z tonem zasadniczym, prawie za jedno z nim uważaną być może. Według praw djatonicznego porządku, oktawa obejmuje wszystkie tony zawarte pomiędzy jej krańcami. Liczba drgań, odpowiadająca oktawie, jest dwa razy większa od liczby drgań tonu zasadniczego. (Ob. Wysokość głosu).

Oktawa, (z łac. *octavus*), w języku kościelnym obchód niektórych uroczystości, trwający przez dni ośm, w którym pierwszy i ostatni, t. j. ósmy, uważane są za najuroczystsze pod względem obrzędów kościelnych. Pierwotnie obchodzono **O.** tylko przy Wielkiejnocy, Zielonych Świątkach i Bożem Narodzeniu, od IV zaś wieku i przy wielu świętach N. M. P., oraz innych świętych, a zwłaszcza patronów kraju.

Oktawa, w poezji (po włos. *Ottava Rima*, albo *Stanza)*, strofa ośmiowierszowa, która rymuje się

w sposób następujący: a, b, a, b, a, b, c, c. Dwa ostatnie wiersze zowią się *la chiave*, albo *la chiusa*. Pierwszy użył oktawy Boccaccio w „Tezeidzie,“ chociaż już przed nim istniała w poezji ludowej. Większość utworów epickich poezji włoskiej (Arjosta, Tassa, Pulci'ego) jest napisana **O.** Oktawy używał Byron w „Don Jouanie.“ U nas pierwszy użył **O.** Piotr Kochanowski w przekładzie „Jerozolimy wyzwolonej“ Tassa. Do doskonałości doprowadził **O.** Słowacki w „Beniowskim“ i „Królu Duchu.“ Oto przykład **O.** Słowackiego:

Cierpienia moje i męki serdeczne,
I ciągłą walkę z szatanów gromadą,
Ich bronie jasne i tarcze słoneczne,
Jamy, wężową napełnione zdradą,
Powiem... wyroki wypełniając wieczne,
Które to na mnie dzisiaj brzemię kładą,
Abym wyśpiewał rzeczy przeminięte
I wielkie duchów świętych wojny święte.

Nona Rima różni się od **O.** tem, że wiersz 6 rymuje z dodanym 9-ym.

Oktawja, siostra Oktawjana Augusta, w drugiem małżeństwie żona tryumwira Marka Antonjusza. Przez długi czas zapobiegała rozrzutnością swoją wojnie pomiędzy obydwoma, dopóki odtrącona przez Antonjusza, uwikłanego w miłosne stosunki z Kleopatrą, domu jego nie opuściła; † r. 11 przed Chr.— *Oktawja* zwała się także żona cesarza Nerona, córka cesarza Klaudjusza i Mesaliny. Znieważona i oczerniona przez nałożnicę Nerona, Popeję Sabinę, była z rozkazu męża stracona r. 63 przed Chr.

Oktawjan, antypapież Aleksandra III, pochodził z domu hrabiów Frascati i, nie zdoławszy się utrzymać na stolicy, † r. 1164 w Lukce.

Oktawjan, cesarz rzymski, ob. *August*.

Oktawjusz *(Octavius)*, rzymski ród plebejuszowski. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: *Knejusz Oktawjusz*, dostąpił r. 165 przed Chr. godności konsula i odznaczył się w kilku wojnach w Azji. Brat jego *Marek Oktawjusz*, trybun ludu i kolega Tyberjusza Grakcha w r. 133, występował jako najgorętszy jego przeciwnik. Wnuk jego, konsul *Knejusz Oktawjusz*, wygnał swego kolegę Lucjusza Korneljusza Cynnę z Rzymu, ale za jego i Marjusza powrotem był zamordowany. Młodszy syn Knejusza Oktawjusza Rufusa kwestora (230 przed Chr.), *Kajus Oktawjusz*, był głową młodszej linji Oktawjuszów. Linja ta w osobie *Kajusa Oktawjusza* doszła do najwyższych godności. Ten ostatni, ożeniony w drugiem małżeństwie z Acją, córką Marka Acjusza Balbusa i Julji, młodszej siostry Cezara, był ojcem *Kajusa Oktawjusza* i Oktawji. † r. 58 przed Chr. Pierwszy z nich przez stryjecznego swego dziada Juljusza Cezara wszedł r. 45 przed Chr. do patrycjatu i adoptowany przezeń, przybrał imiona *Kajusa Juljusza Cezara Oktawjana*, do których później przyłączył zaszczytne imię *Augusta* (ob.).

Oktawka, ob. Flet.

Oktet, kompozycja muzyczna, na 8 różnych głosów lub narzędzi muzycznych napisana.

Oktogon, ob. Ośmiokąt.

Oktoich (Oktôêchos), po słow. *Osmogłasnik*, księga liturgiczna, używana w kościele wschodnim, zawierająca w sobie ośmiogłosowe hymny, ułożone przez Jana Damasceńskiego, uporządkowane według uroczystości kościelnych. Pieśni te są śpiewane przez rok cały, wyjąwszy czasu od wielkiego postu do Niedzieli Wszystkich Św., w którym to czasie używa kościół pieśni zawartych w Tryjodzie Postnej i Cwietnej. **O.** *notowy* jest wyciągiem z **O.** zwykłego, zwanego *prostym*, zawierającym w sobie przypadające na niedziele teksty niektórych pieśni razem z napiewem; dalej niektóre pieśni do N. M. P. i in. Niektóre **O.** starosłowiańskie, zwłaszcza redakcji serbskiej, są bardzo stare. Drukiem była ogłoszona część pierwsza **O.** naprzód 1493—94 w Cetynji w Czarnogórzu, na rozkaz Jerzego Czernojewicza, wojewody zeckiego, i Babyly, metropolity zeckiego, pracą hieromonacha Makarego; część druga wyszła 1536 — 37 w Wenecji, z polecenia Bożydara Wukowicza; przedruk wyszedł tamże pomiędzy r. 1537 a 1580.

Oktrojować, nadawać. Oktrojowana konstytucja—konstytucja nadana dobrowolnie przez rząd bez udziału zgromadzeń narodowych. **O.** pochodzi ze starofrancuskiego Octroi, będącego modyfikacją wyrazu łacińskiego auctorium (auctoritas), autoryzowanie — pozwolenie. Ob. Octroi.

Oktyl, *Oktylowy kwas*, *Oktylowy alkohol*, *Oktylowodór*, ob. Kopryl.

Oktyljon, ósma potęga tysiąca, 1 z 27 zerami. W systemie liczenia niemieckim, ósma potęga miljona, 1 z 48 zerami. Ob. Biljon.

Okuba, wosk, ob. Myristica.

Okularnik *(Naja)*, rodzaj wężów z rodziny elapsów, z głową czworokątną i ogonem zaostrzonym. Należą tu: *O. indyjski (N. tripudians)* 1,8 m. długi, brunatno-żółty, i *O. egipski*, *ara*, *wąż Kleopatry (N. haje)*, przeszło 2 metry długi; u pierw-

Okularnik

szego na grzbiecie znajduje się rysunek podobny do okularów. Mają one własność unoszenia żeber, tak, że mogą podnosić się pionowo, wsparłszy się na ogonie; są używane przez kuglarzy indyjskich do „tańca,“ po usunięciu im zębów jadowitych.

Okulary, przyrządy umieszczane przed okiem, celem ochronienia go od szkodliwych wpływów zewnętrznych, albo celem poprawienia wad jego optycznych. **O.** pierwszego rodzaju są to szkła o powierzchniach równoległych, bezbarwne, gdy idzie tylko o ochronienie oka od kurzu lub opiłek, a zabarwione na kolor niebieski lub dymny, gdy idzie o złagodzenie zewnętrznego światła. **O.** takie zowią się *ochronnemi* albo *konserwami*. **O.** właściwie są to soczewki (ob.), stosownie do wad istniejących sferyczne albo cylindryczne; jedne i drugie mogą być wypukłe lub wklęsłe (ob. Krótkowzroczność, Dalekowzroczność, Nadwzroczność, Astygmatyzm). Dawniej oznaczano soczewki ich odległością ogniskową, wyrażoną w calach; skala wynosiła od 2 do 80. Obecnie oznacza się soczewki w miarach metrycznych według siły ich załamywania światła, tak, że silniejsze szkła oznaczają się liczbami większemi. Jednostką jest soczewka o odległości ogniskowej 1 metra *(dioptra)*; skala wynosi od 0,25D (dioptry) do 20D. Prócz tego istnieją **O.**, które załamują tylko w pewnym kierunku promienie do oka wpadające, nie zmieniając wcale ich zbieżności, a które przy nienormalnem nastawieniu obu oczu znajdują zastosowanie; są to **O.** *pryzmatyczne* (ob. Pryzmat). Przy bardzo niegładkiej powierzchni rogówki, gdzie wpadające do oka promienie zupełnie nieprawidłowo przybierają kierunki (astygmatyzm nieregularny), często przynoszą pożytek blaszki z małemi otworkami, umieszczone przed okiem, które małą tylko wiązkę promieni światła wpuszczają do oka, stąd zmniejszają okręgi rozpierzchłe punktów świetlnych i obrazy na siatkówce czynią wyraźniejszemi; **O.** te nazywają się *stenopeiczne*. Okulary umieszczone są w odpowiedniej oprawie. Najwygodniejsza oprawa składa się z nanośnika i ramion za ucho zakładanych. Mniej odpowiednie są binokle (pince-nez), gdzie nanośnik stanowi sprężyna ściskająca nos. Do chwilowego użytku wygodne są lornetki damskie w ręce trzymane. Por. Szokalski „Wykład chorób przyrządu wzrokowego“ (Warszawa, 1869) i „Prager Vierteljahrschrift“ (1848); Arlt „Die Pflege der Augen“ (Praga, 1865); Ruete „Lehrbuch der Ophthalmologie“ (Brunświk, 1853; Netoliczka „Auge und Brillen“ (1888).

Okulistyka, ob. Oftalmologja. — *Okulista,* lekarz chorób ocznych.

Okulizacja, ob. Oczkowanie.

Okultacja, zakrycie; w astronomji **O.** gwiazdy, toż co zakrycie gwiazdy, głównie przez księżyc.

Okultyzm (z łac. ocultus, tajemny), termin średniowieczny, który dzisiaj zastosowano do zjawisk psychicznych, nie dających się dokładnie wyjaśnić, jak oto: hypnotyzm, medjumizm, jasnowidzenie, telepatja, przenoszenie myśli, rozdwojenie osobowości, somnambulizm, magnetyzm, sugestja. Spirytyści (ob. Spirytyzm) tłómaczą te zjawiska działaniem dusz osób zmarłych. Okultyści widzą w tem działanie siły psychicznej człowieka żyjącego, a specjalnie t. zw. ciała astralnego (ob. Astralne ciało). Inny kierunek, bardziej naukowy, **O.** dąży tylko do badania zjawisk ze strony faktycznej (ob. Medjumizm). Por. Hellenbach „Der Individualismus im Lichte der Biologie und Philosophie der Gegenwart“ (1878); Du Prel „Studien aus dem Gebiete der Geheimwissenschaften“; Kiesewetter „Geschichte des neuren Occultismus“; D'Assier „L'humanité posthume“ (przekład polski d-ra Józefa Drzewieckiego); Ignacy Matuszewski „Czarnoksięstwo i Medjumizm“ (1896), oraz tenże „Mistyczne pisma Słowackiego w zestawieniu z doktrynami współczesnego okultyzmu“ (w zbiorze „Swoi i Obcy“, Warszawa, 1898).

Okuma Shigenobu, hrabia, polityk japoński, * 1837 w Hizen, studjował języki holenderski i angielski w Nagasaki, zajmował różne stanowiska, w 1873 został ministrem skarbu. Ustąpił z gabinetu 1882 z powodu różnicy zdań i założył stronnictwo reform. W 1884 otrzymał tytuł hrabiego i tekę ministra spraw zagranicznych. Zawarł nowe traktaty z Niemcami (1889), z Ameryką i Rosją. 18 października 1889 uległ zamachowi na życie, w skutek którego utracił nogę i ustąpił z ministerjum. W 1896 został znowu ministrem spraw zewnętrznych, a w 1897 objął i ministerjum rolnictwa. W listopadzie 1897 wskutek nieporozumień z kolegami ustąpił. W r. 1898 utworzył pospołu z hrabią Itagaki gabinet, który jednak w tym samym roku upadł.

Okuniew czyli *Miejskie*, jezioro w gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, dobrach Uścimów, ma 92 morgi przestrzeni.

Okuniew, osada w powiecie Warszawskim, nad rz. Długą, pamiętne napadem w 1702 podjazdu litewskiego na Karola XII, króla szwedzkiego, który stojąc tu kwaterą, zaledwo ujść zdołał. Spalone w czasie wojny 1831, zupełnie upadło. Obecnie liczy do 800 ludności.

Okuniew Mikołaj, generał i pisarz wojskowy, * 1792 w Petersburgu, † 1850 na Maderze; 1811 wstąpił do służby wojskowej, miał udział w kampanji 1812, poczem od 1813 do ukończenia wojny francuskiej był oficerem sztabowym przy 4 armji pruskiej. 1829 był w sztabie Dybicza; 1831 kierował pracami oblężniczemi przeciwko Warszawie, następnie mianowany adjutantem cesarza, został 1837 członkiem rady edukacyjnej Królestwa Polskiego, a 1839 kuratorem okręgu naukowego warszawskiego. Wydał: „Reflexions sur le système de guerre moderne“ (Petersburg, 1823); „Histoire de la campagne de 1800 en Italie“ (t., 1825); „Examen raisonné des propriétés des trois armées“ (Paryż, 1827; 2 wyd., t. 1832); „Considérations sur les grandes opérations, le batailles et les combats de

la campagne 1812 en Russie“ (t., 1829); „Mémoires sur les principes de la stratégie etc.“ (t. 1830); „Histoire de la seconde époque de la campagne de 1831 en Pologne“ (Petersburg, 1835) i in.

Okuń Krzysztof, wierszopis, rodem z Grodziska, służył wojskowo za panowania Zygmunta III; napisał wierszem: „Chwały Zygmunta Augusta króla“ (Kraków, 1600, przedrukowane 1609).

Okupacja, objęcie w posiadanie, zwykle czasowe, jako gwarancja zaprzestania oporu lub wypłaty kontrybucji.

Okwietko.

Okwietko, herb: W polu czerwonem, pod dwiema 6-promiennemi gwiazdami po rogach — podkowa srebrna, trzema strzałami w gwiazdę ułożonemi do góry przeszyta. U szczytu nad trzema piórami strusiami — dwie gwiazdy jak na tarczy.

Okygrafja, toż co stenografja (ob.).

Olaf, nazwa kilku królów norweskich.—**Olaf** Trygveson, wnuk Haralda Harfagara, syn Trygvesa, wychowany w Rosji, dokąd matka schroniła się po zamordowaniu jego ojca. Następnie udał się do Anglji, gdzie przyjął chrześcijaństwo, wrócił do Norwegji 995, gdzie wybrany był królem. Przez czas krótkiego panowania swego usiłował wprowadzić do kraju religję chrześcijańską, prowadził wojnę z Pomorzem, ale był zwyciężony i utopił się w morzu 1000 r.

Olaf II *Gruby* albo *Święty,* syn Haralda Gränskesa, * 995, przedsiębrał wojenne wyprawy do Normandji i Anglji, 1017 po wypędzeniu synów Hakona Jarla, króla Norwegji, przyjął chrzest i rozszerzał chrześcijaństwo wśród ludu; w 1025 zdobył Islandję, Szkocję, wyspy Orkadzkie i Owcze, oraz część Szwecji, ale 1028, ustępując przed Kanutem W., schronił się do szwagra swego ks. Jarosława. † 1029 w bitwie z wojskiem norweskiem. W następnym wieku kanonizowany. 1164 jest uznawany za patrona Norwegji.

Olaf III *Kyrre,* syn Haralda III, po którego śmierci objął z bratem Magnusem II tron norweski, † 1093.

Olaf IV, syn Hakona i Małgorzaty duńskiej, * 1370, w 1374 wybrany królem duńskim, w 1380 wstąpił na tron norweski, † 1387.

Ola-Hansson, właściwie Hansson, gdyż Ola jest imieniem, które jednak w użyciu powszechnem zrosło się z nazwiskiem, pisarz szwedzki, * 1860, kształcił się w Lund, podróżował wiele i osiadł 1893 w Schliersee z małżonką Laurą Mohr, znaną pod pseudonimem L. Mahrholm (* 1854 r. w Rydze). **O.-H.** jest przedstawicielem modernizmu (ob.) skandynawskiego. Napisał: „Sensitiva amorosa“ (1887); „Alltags frauen“ (1891); „Parias“ (1890); „Frau Ester Bruce“ (1895); „Vor der Ehe“ (1895); „Der Weg zum Leben“ (1896); „Friedrich Nietzsche“ (1890); „Das Junge Skandinavien“ (1891); „Der Materialismus in der Litteratur“ (1892); „Seher und Deuter“ (1899). Po polsku wyszła „Młoda Skandynawja,“ oraz „Materjalizm w literaturze“. Hansson pisze po szwedzku i niemiecku.

Oláh Mikołaj, arcybiskup ostrzyhomski i prymas kr. Węgierskiego, * 1493 w Sebenie w Siedmiogrodzie, z rodziny wołoskiej, † 1566 w Ternawie; 1510 był na dworze kr. Władysława, po jego śmierci został sekretarzem biskupa pięcio-kościelskiego; powołany przez Ludwika II, został jego radcą i urząd ten sprawował też i przy boku jego wdowy królowej Marji, 1543 został biskupem zagrzebskim, 1548 jagerskim, a 1553 arcybiskupem ostrzyhomskim i prymasem królestwa. Oprócz tego był **O.** kanclerzem państwa i od 1560 namiestnikiem królewskim. 1561 zaprowadził w Ternawie Jezuitów; 1566 założył tamże seminarjum N. M. P.; za jego rządów odbyło się w Ternawie 5 synodów, na których wydano wiele pożytecznych dla Kościoła postanowień. **O.** był nietylko orędownikiem nauk i literatury, oraz mecenasem uczonych, lecz i sam zajmował się poezją i historją. Wydał kilka utworów poetycznych łacińskich, dalej dzieło p. t. „Attila“ (1538); napisał nadto: „Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, in Synodo Tyrnaviensi 1560 explicata“; „Hungaria sive de originibus gentis, Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus“ (wydane przez M. Bél, Presburg, 1735) i „Kronikę od 1464 do 1558“.

Öland, należąca do Szwecji wyspa na morzu Baltyckiem u wybrzeża Smalandu, 126 klm. długa, do 20 klm. szeroka, obejmuje 1320 klm. kw. (23,9 m. kw.) i liczy 38,000 m.

Olax *(Przemierźla, Smrododrzew),* rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych, obejmuje drzewa i wijące się krzewy w Indjach wsch. Drzewo gatunku **O.** *zeylanica* jest brunatne, woni niemiłej, przypominającej odchody ludzkie, i smaku słonawego. W Cejlonie jest ważnym środkiem przeciw gorączkom; liście używają się na sałatę.

Olbers Henryk Wilhelm Mateusz, astronom, * 1758 w Abergen pod Bremą, † 1840 w Bremie, studjował medycynę w Getyndze i osiadł jako praktyczny lekarz w Bremie, gdzie obok praktyki lekarskiej, zajmował się astronomją, której się następnie oddał wyłącznie. W medycynie zasłużył się rozprawą o chorobach skórnych, za którą otrzymał 1811 nagrodę, wyznaczoną przez Napoleona I. Działalność swą na polu astronomji rozpoczął obliczeniem drogi komety z 1779, a w 1797 wydał słynne swe dzieło: „Abhandlung über die leichteste und bequemste Methode die Bahn eines Kometen zu berechnen“ (Wejmar, 1797, 3 wyd., 1864), która dotychczas służy za podstawę w obliczaniu dróg komet. W 1802 odnalazł Ceres, zauważaną poprzednio przez Piazziego, w tymże roku odkrył Palladę, w 1807 Westę, nadto komety z 1796, 1815 (która nosi jego nazwisko) i 1817. Oprócz tego ogłosił mnóstwo rozpraw i obliczeń astrono-

micznych. W 1850 postawiono mu w Bremie posąg marmurowy. Zbiorowe wydanie dzieł jego sporządził Schilling „Wilhelm **O.** Sein Leben und seine Werke“ (3 t., 1894—1898).

Olbracht, król polski, ob. Jan Albrecht.

Olbrot *(cetaceum spermaceti, ambra alba)*, właściwy tłuszcz znajdujący się pod skórą potfisza (ob.); w żywem zwierzęciu jest płynny, po śmierci jego krystalizuje. Masa ta oczyszcza się przez wyciskanie, traktowanie słabym ługiem potażu kaustycznego, a następnie wodą. Jest to ciało białe, blasku perłowego, bez woni i smaku; c. wł.= 0,943; topi się przy 44°C., nie rozpuszcza się w wodzie, mało w alkoholu, silnie w eterze, olejach tłustych i olejkach lotnych. Składa się głównie z cetyny (ob. Cetyl); ponieważ nie zawiera gliceryny, przeto przy ogrzewaniu nie wydaje akroleiny (ob.). Używa się do maści, mydeł i na świece olbrotowe.— *Olejek olbrotowy*, otrzymywany przez wyciskanie **O.**, używa się jak tran rybi.

Olbrotowiec, toż co potfisz (ob.).

Olbrzym, człowiek, albo w ludzkiej postaci wyobrażana istota, której wzrost o wiele przechodzi średnią wysokość ludzi, od 175 do 205 cm. **O.** od 250 do 260 cm. zdarzają się bardzo rzadko. **O.** zajmują ważne stanowisko w mitach i podaniach wszystkich narodów, przeważnie atoli występują w mitologji dawnych Germanów, a zwłaszcza Skandynawów. Wyraz **O.** lub *Obrzym*, czeskie *obr*, łużyckie *hobor*, wywodzi Szafarzyk („Starożytności“, § 17. 8) od *Ombrów*, narodu prawdopodobnie pochodzenia celtyckiego, zamieszkałego w okolicach Tatr, u źródeł rz. Wisły. Inni wywodzą wyraz **O.** od Awarów (u Nestora *Obrów*), narodu, który w VII w. opanował większą część średniej Europy. Wschodni i południowi Słowianie nie znają wyrazu olbrzym. Por. Taruffi „Della macrosomia“ (1879); Bollinger „Zweig- und Riesenwuchs“ (1884).

Olbrzymia grobla, *Droga olbrzymia*, ob. Giants-Causeway i Bazalt.

Olbrzymie góry, po czesku *Krkonosy*, po niem. *Riesengebirge*, pasmo gór tworzące środkową i najwyższą część Sudetów (ob.), ciągnie się na długości 37 klm., w szerokości 25 klm., na granicy pomiędzy Czechami a Śląskiem, od źródeł rz. Queis do źródeł Bobru. Główny grzbiet tych gór, mający około 1,250 m. wysokości, rozchodzi się na odnogi: północno-zachodnią i południowo-wschodnią. Najważniejsze wierzchołki odnogi północno-zachodniej są: Kruhonosz (Reifträger) 1,362 m., Wielkie czyli Wysokie Koło (Grosses oder Hohes Rad) 1,509 m., Wielki Hełm (Grosse Sturmhaube) 1,424 m. i Dziewiczy Kamień (Mädelstein) 1,380 m. wysokie. W części południowej gór wyróżniają się: Mały Hełm (Kleine Sturmhaube) 1,440 m., Małe Koło (Kleines Rad) i Djabelski albo Południowy Kamień (Teufels lub Mittagsstein), góra Mydlana (Seifenberg) i leżący przy nim Olbrzymi albo Śnieżny szczyt (Schneekoppe) 1,603 metry wysoki, który jest prawie wyłącznym celem podróżnych, zwiedzających góry Olbrzymie. Grzbiety gór **O.** pokryte są naprzemian już to pasami zielonej trawy i karłowatych drzew, już też wielkiemi bagnami lub nagiemi skałami i urwiskami granitowemi. Spadzistość ich niejednakowa, ze strony wschodniej (śląskiej) bardziej stroma i gwałtowna, od Czech łagodniejsza. W niektórych miejscach pochyłości są wyborne pastwiska, a w dolinach kwitnie przemysł i bogactwo. Por. Letzner „Wegweiser durch das R.“ (Lipsk, 1894); Senft „Geognostische Wanderung im R.“ (Hanower, 1894).

Olcha, ob. Olsza.

Olchon (po mongolsku Ojchon), największa wyspa na jeziorze Bajkalskiem, w gub. Irkuckiej, długa 9, szeroka 3 mile. Zamieszkana jest przez Burjatów.

Olchowiec, niegdyś miasteczko, a dziś wieś w gub. Podolskiej, blizko rz. Kalusa, słynął w XVIII w. hutą szklaną i basztami saletrzanemi.

Old (ang.),—stary.

Oldenbarneveldt J.

Oldenbarneveldt, Jan van, mąż stanu niderlandzki, * w r. 1547 w Ammersfort, w prow. Utrecht. Od roku 1586 wielki pensjonarz prowincji Holandji, przeszkodziwszy angielskiemu hrabiemu Leicester w osiągnięciu najwyższej władzy, wywierał długo przeważny wpływ na sprawy publiczne i na statudra Maurycego, ks. Oranji. Później wszakże zerwała się ta zgoda, kiedy **O.**, jako przywódca stronnictwa republikańskiego, sprzeciwił się dalszemu rozszerzaniu władzy statuderowskiej i wbrew woli wojowniczego Maurycego zawarł 12-letni rozejm z Hiszpanją 1609. Nareszcie spór religijny między Arminjanami czyli Remonstrantami a Gomarystami dał statuderowi okazję do zgubienia **O.** Mając zamiar zbrojnie bronić prześladowanych Remonstrantów, został **O.** aresztowany z Hugonem Grotiusem i innymi przyjaciołmi 29 sierpnia 1618, a 13 maja 1619 wyrokiem sądu stronniczego ścięty. Por. Motley „Life and death of John of Barneveld“ (1873, t. 2).—Jego synowie, *Wilhelm* i *René* van **O.**, pozbawieni urzędów, uknuli 1623 spisek na życie księcia Oranji; Wilhelm zdołał uciec, a René został schwytany i stracony. Por. Deventer „Gedenkstukken van Oldenbarneveldt en zijn tijd“ (3 t., Haaga, 1862—65).

Oldenberg Herman, sanskrytolog, * 1854 w Hamburgu, kształcił się w Berlinie i Getyndze, gdzie był naprzód docentem, później profesorem nadzwyczajnym, zaś od 1889 zwyczajnym profesorem sanskrytu w Kiel. Prace jego, dotyczące przeważnie historji buddyzmu w Indjach oprócz rozpraw o metryce, napisach i filozofji, są następujące: „The Vinaya Pitakam“ (Londyn, 1879 i nast., t. 5); „The Dipavamsa“ (1879); „Buddha, sein Le-

ben, seine Lehre, seine Gemeinde“ (Berlin, 2 wyd., 1890); „Thera Gâthâ“ (1883); „Vinaya Texts“ (przekład and. w „Sacred Books of the East“, Oksford, 1881—85, t. 3); „Grihya-Sutras“ (1886—90, t. 2); „Die Hymnen des Rigveda“ (Berlin, 1888).

Oldenburg, wielkie księstwo i państwo związkowe niemieckie, składa się z trzech oddzielnych części: księstwa Oldenburg, księstwa Lubeki i ks. Birkenfeld, obejmujących razem 6,427 klm. kw. i 373,739 miesz. (1895). Księstwo Oldenburskie, jako kraj główny, łącznie z posiadłościami Jever i Kniphausen, ma 5,383 klm. kw. i 295,990 miesz. Graniczy **O.** z morzem Północnem, Hanowerem i okręgiem Bremy; od wschodu oblewają je rzeki Wezer i Hunta, od północy Jahde, od zachodu Leda, a od południa Hase. Posiada grunta dosyć urodzajne, w części tłuste, nadmorskie niziny, bronione groblami od zalewów morskich, w części zaś piaszczyste, a nawet i bagniste. Najżyźniejszemi są okolice: Butjadingerland, Stedingerland i Jever. Mieszkańcy głównie się zajmują uprawą roli, a także hodowlą bydła, koni, jako też żeglarstwem i rybołówstwem. Przemysł małoważny i ograniczony głównie tkactwem, cukrownictwem, a także wyrobami skórzanemi. Handel nieco znaczniejszy. Flota handlowa składała się w 1895 r. z 252 okrętów, obejmujących 93,866 ton ładunku. Ludność, składająca się z Fryzów, Sasów i Franków, wyznaje po większej części religję ewangelicką, katolików jest 81,492, żydów 1,475; reszta innych wyznań chrześcijańskich. Ustawa **O.** opiera się na prawie zasadniczem z d. 18 lutego 1839, które 22 lutego 1862 przejrzane i zatwierdzone, rozciąga się na cały kraj, tak, że sejm jest wspólnym dla wszystkich trzech prowincji. Tron jest w linji męskiej podług starszeństwa dziedziczny. Na czele trzech odrębnych administracji stoi ministerjum stanu. Prawodawstwo i administracja kraju są oddzielone. Na czele kościoła ewangelickiego jest nadradca kościelny, wybierany corocznie przez synod duchowno-świecki. Kościół katolicki zostaje pod zarządem oficjałatu biskupiego w Vechta. Finanse kraju są w dobrym stanie, każda z trzech prowincji ma oddzielny budżet, a oprócz tego jest budżet ogólny całego kraju. Według budżetu z r. 1898, wydatki ogólne wynosiły 8,354,831 marek, dochody zaś—7,231,782 marki. Dług krajowy wynosił ogółem 50,408,043 marki. Siła wojenna składa się z 1 pułku piechoty, 1 pułku dragonów i 2 baterji artylerji. W r. 1838 wielki książę Paweł Fryderyk August ustanowił tu dla pamięci swego ojca, księcia Piotra Fryderyka Ludwika, pierwszy order kawalerski. Narodowe kolory są: błękitny i czerwony.

Historja. Dawnemi czasy ziemię Oldenburską zamieszkiwali Chaukowie (ob.), później należała ona do książąt saskich, i dopiero 1180 hrabiowie oldenburscy i delmenhorscy, korzystając z upadku Henryka Lwa, stali się niezależnymi. W 1448 syn hrabiego Dytrycha, Krystjan, obrany królem duńskim, ustanowił dynastję oldenburską w Danji i Holsztynie. Młodszy brat jego Gerhard panował po nim w Oldenburgu; ale kiedy w 1665 potomstwo jego w linji męskiej wygasło w osobie hr. Antoniego Gintera, kraj przeszedł w posiadanie Danji, która rządziła nim przez swych namiestników. Na mocy układu zamiennego z linją panującą w Rosji, Danja odstąpiła 1773 hrabstwa Oldenburskie i Delmonhorskie Rosji, która zrzekła się za to swoich pretensji do Holsztynu i Szlezwigu, a hrabstwo ustąpiła (1773) młodszej linji domu Holsztyn-Gotorpskiego, mianowicie księciu biskupowi Lubeki, Fryderykowi Augustowi († 1785). Wtedy hrabstwo podniesiono do godności księstwa. Jego syn Piotr Fryderyk Wilhelm podlegał chorobie umysłowej, i z tego powodu synowiec jego Fryderyk Ludwik objął 1788 regencję. Ten otrzymał 1803 biskupstwo Lubeki, jako dziedziczne księstwo, tudzież niektóre posiadłości, ustąpione przez Hanower i Münster. W 1808 przystąpił do związku Reńskiego, ale 1811 utracił swe księstwo, wcielone do Francji. Zwrócone mu jednak w 1813, powiększone zostało 1814 ziemią Jewer, a 1815 posiadłościami nad granicą hanowerską, tudzież księstwem Birkenfeld nad Renem, a 1826 posiadłością Kniphausen. W 1815 Oldenburg został wielkiem księstwem. Fryderyk Ludwik † 1829. Syn jego Paweł Fryderyk August panował w duchu swego ojca, ale pod wpływem ówczesnych ruchów nadał swemu państwu 1 marca 1849 umiarkowanie demokratyczną ustawę, która przecież 22 listopada 1852 r. została przejrzaną i zmoderowaną. Po jego śmierci 1853 r. nastąpił syn jego Mikołaj Fryderyk Piotr, który w wojnie prusko-austrjackiej 1866 stanął po stronie Prus i połączył swe wojska z pruską armją Menu i 18 sierpnia 1866 wszedł **O.** w skład nowootworzonego związku północno-niemieckiego, a po wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 w skład nowego cesarstwa Niemieckiego. Przytem w. książę zrzekł się swoich praw do Szlezwigu-Holsztynu na rzecz Prus, za co otrzymał miljon talarów. W 1900 (13 czerwca) † książę Mikołaj Fryderyk, i wstąpił na tron książę Fryderyk August. Por. Halem „Geschichte des Herzogth. Oldenburg“ (2 t., Oldenburg, 1794—96); Runde „Oldenb. Chronik“ (3 ed., Oldenburg, 1864).

Oldenburg, stolica wielkiego księstwa t. n. nad rz. Huntą, ma 25,472 miesz. (1895), port, piękny pałac wielkiego księcia i kilka fabryk.

Oldenburscy książęta. Książę Piotr Jerzowicz, syn ks. Piotra Fryderyka Jerzego i Jej Cesarskiej Wysokości Katarzyny Pawłówny (córki cesarza Pawła), * 1812 w Petersburgu, † 1881, oprócz wojskowości studjował prawo i uzyskał stopień doktora, w 1832 mianowany był generałem majorem, 1841 r. generałem piechoty, następnie przeszedł do służby cywilnej i został główno-zarządzającym IV wydziałem kancelarji Cesarskiej, senatorem i prezesem departamentu spraw cywil-

nych i duchownych w radzie państwa. Jego dzieci: *ks. Mikołaj Piotrowicz*, * 1840, † 1886, służył w wojsku, 1883 został generał-lejtenantem, posiadał talent malarski i pejzaże swe produkował na wystawach Akademji sztuk pięknych. Żonaty był z ks. Marją Osternburg. *Ks. Aleksander Piotrowicz*, * 1844, generał adjutant, brał udział w wojnie z Turcją i z korpusem gwardji, zimą przeszedł przez Bałkany; 7 stycznia 1868 zaślubił ks. Eugenję Maksymiljanównę Romanowską Leuchtenberską. *Księżniczka Aleksandra Piotrówna*, * 1838, w r. 1856 zaślubiła W. ks. Mikołaja Mikołajewicza, owdowiała 13 kwietnia 1891 r.

Old England (ang.)—Stara Anglja.

Oldenlandia *(Następka, Uszek)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje zioła w Indjach wschodnich, Afryce południowej, niektóre znane jako lekarskie i ozdobne. Korzeń **O.** *alata* używa się w Indjach wschodnich przeciw chorobom skórnym, liście w chorobach piersiowych. Wywar z **O.** *herbacea (Hedyotis herbacea)* używa się w Malabarze przeciw gorączkom. **O.** *umbellata* na pobrzeżu Koromandelskiem i na Jawie, zwana tam *che*, często się tam uprawia i używa jak **O.** *alata*. Korzeni używa się często do barwienia nankinu i perkalu na żółto i czerwono.

Oldham, miasto fabryczne w hrabstwie Lancaster w Anglji, o 8 klm. na północ od Manchesteru, liczy 131,463 miesz. (1892).

Oldrzych (z niem. *Udalrich, Ulrich)*, ks. czeski z rodu Przemysłowców, syn Bolesława II i Ewy Burgundzkiej, brat książąt Bolesława II Rudego i Jaromira; prześladowany przez brata Bolesława, musiał opuścić swój udział i z drugim bratem Jaromirem schronił się 999 do Bawarji. Następnie Bolesław był wygnany z Czech, które opanował Bolesław Chrobry, król polski. 1004 **O.** opanował gród Drzewicze i, umówiwszy się z przyjaciółmi swymi w Pradze i na Wyszehradze, chcącymi wyzwolić się od panowania polskiego, zbliżył się pod Pragą i wyparł stąd Polaków, będących pod wodzą Sobiebora Sławnikowca, poczem na tron czeski wstąpił Jaromir. **O.**, żądny władzy i ambitny, zrzucił 1012 Jaromira i, wypędziwszy go z kraju, objął panowanie. Po śmierci Bolesława Chrobrego **O.** wpadł do Morawji i zajął kilka okręgów; Stefan, król węgierski, wstrzymał dalsze podboje. 1033 był, niewiadomo z jakiej przyczyny, wzięty do niewoli przez cesarza Konrada i osadzony w Regensburgu, skąd był wypuszczony dopiero w roku następnym, pod warunkiem, że podzieli się władzą z bratem Jaromirem i odda mu połowę Czech. **O.**, powróciwszy, złamał przysięgę, sam objął władzę, rozkazał wyłupić oczy bratu i zaczął się gotować do walki z cesarzem, ale pogodził się z nim jeszcze przed swą śmiercią, zaszłą 1037 r.

Olea, *Oleaceae*, ob. Oliwa, Oliwowate.

Oleander, *Płochowiec, Bobkowa róża (Nerium)*, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, wewnątrz osadzonym gruczołkami, koroną tacowatą, o brzegu 5-klapkowym, pręcikami płaskiemi, osadzonemi w rurce korony, pylnikach strzalkowatych, szyjką nitkowatą; owoc złożony z dwu mieszków, nasiona włosiste. Należą tu krzewy zawsze zielone, właściwe głównie Indjom Wschodnim, o liściach tęgich, naprzeciwległych lub po 3 w okółek ułożonych, pod spodem żeberkowanych i kwiatach pięknych, wielkich, zebranych w bukiety. Niektóre gatunki godne uwagi jako ozdobne lub lekarskie, zwłaszcza *N. odorum*, krzew w Indjach Wschodnich, gdzie często się uprawia w ogrodach, o kwiatach białych i różowych, i **O.** *kwiecisty (N. oleander)*, krzew piękny, drzewiasty, dochodzący 2—4 m., nad brzegami strumieni w Indjach Wschodnich, Azji zachodniej, Afryce i Europie południowej, u nas powszechnie znany jako roślina ozdobna; liście ma lancetowate, kwiaty czerwone, różowe, białe, często pełne. Wszystkie jego części są narkotyczno-ostre, a nawet wyziewy jego mają być szkodliwe w krajach gorących. Liście, zebrane w początku kwitnienia, używane są przez homeopatów; proszek kory służy dla odpędzania szczurów i myszy. Oba gatunki często się hodują w pokojach.

Olearius Adam, właściwie *Oelschläger*, * 1603 w Aschersleben, w Saksonji pruskiej, † 1671, był nadwornym matematykiem i bibljotekarzem Fryderyka III księcia Holsztyn-Gotorpskiego, od którego w poselstwie jeździł 1633 i 35 r. z Flemmingiem do Rosji; stąd dostał się **O.** na dwór perski, i napisał: „Neue orientalische Reisebeschreibung“ (1647). Pomiędzy innemi przełożył także z perskiego Sadiego „Ogród różany“.

Olearius Gotfryd, * 1604, † 1685, superintendent w Halli, i syn jego *Jan Olearius*, * 1639, † 1713, profesor teologji w Lipsku, znani są jako wydawcy dzieła „Acta eruditorum“.

Oleaster, roślina, ob. Oliwnik.

Ole-Bull, ob. Bull.

Olechnowicz Antoni Bonawentura, Franciszkanin, regens studjum generalnego wileńskiego i kaznodzieja, † w Wilnie 1760 r., wydał: „Diarium Franciscanum Divini officii recitanti missasque celebrandi juxta Breviarium Romanum“ (Wilno, 1737) i „Observationes rituales Decreta sacrae rituum congregati circa Missas etc., diligenter collecta“ (tamże, 1738).

Olechowski Józef, biskup uranopolitański, * 1725, † w Krakowie 1809 r., po ukończeniu akademji krakowskiej wstąpił do stanu duchownego. W 1764 otrzymał kustodję przy kolegjacie olkuskiej, kanonję kielecką i probostwa w Sławkowie i Stopnicy. Wreszcie jako kanonik krakowski był po dwakroć administratorem djecezji krakowskiej. był posądzony o przyczynienie się do usunięcia biskupa krakowskiego Sołtyka w 1782. Oprócz kilku pism treści religijnej, wydał: „Dokumenta do spraw dziesięcinnych w Polsce“ (Kraków, 1779;

3 wyd., Lublin, 1788) i „Wiadomość o księstwie Siewierskiem“ (b. r. i m. druku).

Olechowski Witalis, † 1838; tłómaczył wiele sztuk dramatycznych, grywanych w teatrach warszawskich; z tych ogłoszone zostały drukiem: „Kwakier i tancerka“ Scribego (Warszawa b. r.) i „Jest temu lat szesnaście“, melodramat Ducange'a (tamże, 1833), oraz „Wspomnienia, wrażenia etc., podczas podróży na Wschodzie“ Lamartine'a (tamże, 1837, t. 1-szy).

Olecko, stary zamek w Prusiech wschodnich, w pobliżu miasta Margrabowa położony. Tutaj 1656 w miesiącu październiku wojska litewskie połączone z Tatarami rozbiły Szwedów z Brandeburczykami i wzięły do niewoli ich dowódcę, księcia Bogusława Radziwiłła.

Oleg, imię kilku książąt ruskich, z których ważniejsi:

Oleg (879—912), po śmierci Ruryka opiekun małoletniego Igora; na czele wielkiego wojska wyprawił się na południe, zdobył Smoleńsk i Lubecz w ziemi Siewierzan, a 882 i Kijów, zabiwszy tamtejszych książąt wareskich, Askolda i Dira; 883 pokonał Drewlan, 884—885 r. Siewierzan i Radymiczan, tak, że całą prawie Ruś zjednoczył pod swe berło. W 906, korzystając z zawichrzeń w Grecji za panowania Leona Filozofa (VI), wyprawił 2,000 statków, spustoszył okolice Bizancjum i zmusił Greków do zawarcia uciążliwego dla nich pokoju. Po tej wyprawie naród przezwał go *Wieszczym*, t. j. mądrym, czarodziejem; w 911 odprawił posłów do Konstantynopola dla zawarcia piśmiennego traktatu. † 912 r. od ukąszenia żmii, pochowany na górze Szczekowicy.

Oleg Michał, syn księcia czernihowskiego Światosława Jarosławowicza, panował przy śmierci ojca (1076) nad Włodzimierzem Wołyńskim, skąd wygnany przez stryjów swych, uciekł do Czernihowa, potem do Tmutarakania, i wespół z Borysem Wacławowiczem i posiłkami Połowców zawładnął na czas krótki Czernihowem (1079), wszakże jeszcze tegoż roku został z niego wygnany. Podobnież nie udało się drugie pokuszenie (1079), i **O.** został wysłany do Carogrodu. Po dwu leciech powrócił do Tmurakaniu, przygotował się do trzeciej wyprawy i przy pomocy posiłków połowieckich zdobył 1094 Czernihów; wypędzony stąd 1096 przez w. księcia, udał się do północno-wschodniej Rosji, zdobył Murom, Suzdal i Rostow, wkrótce jednak musiał opuścić zabrane miasta i oddalić się do Razania. Zgubnym tym niepokojom położył koniec zjazd książąt ruskich w Lubczu (1097), na którym **O.** otrzymał Czernihów i władał w nim spokojnie aż do śmierci (1115), biorąc udział w wyprawie książąt ruskich przeciwko Połowcom.

Oleg, ks. razański, walczył 1353 z w. ks. Moskiewskiem i powtórnie 1371, w którym został wygnany; 1372 opanował na nowo Razań i połączywszy się z Litwą, Twerem i Hordą przeciwko Moskwie, nazwał się w. księciem. Jednakże już 1377 przeszedł na stronę Moskwy, aczkolwiek nie zerwał stosunków z Litwą i Hordą; w czasie bitwy kulikowskiej (1380) pozostał bezczynnym. Za pomoc okazaną przezeń Tochtamyszowi, ciągnącemu na Moskwę, w. ks. moskiewski spustoszył 1382 ks. Razańskie, potem jednakże pogodzili się 1387 obaj książęta. Następnie walczył **O.** przeciwko najeźdźcom tatarskim, oraz ujmując się za zięcia swego, Jerzego Smoleńskiego, z Witoldem (1396 i 1401). **O.** † 1402.

Oleina, *Elaina*, też co trzyoleina (ob. Oleinowy kwas); niekiedy pod tą nazwą rozumie się i sam kwas oleinowy.

Oleinowy kwas, *Oleinowy kwas, Elainowy kwas*, $C_{18}H_{34}O_2$, związek organiczny, znajdujący się w wielu tłuszczach, i to w tem większej ilości, im są bardziej ciekłemi. Otrzymuje się przez zmydlenie tłuszczów i wyciągnięcie utworzonych soli zimnym alkoholem lub eterem. Z tych soli oddziela się **O. k.**, ale utlenia się tak łatwo, że trudno go otrzymać bez zmiany. Tworzy ciecz bezbarwną, krzepnącą przy +4°; z roztworu alkoholowego opada w postaci igiełek, które się topią dopiero przy 14°. Nie oddziaływa kwaśno, sole jego są miękkie. Pod wpływem tlennika azotu **O. k.** przechodzi w kwas stały, krystaliczny, będący jego odmianą izomerną, zwany *kwasem elaidynowym*. Ze związków **O. k.** z gliceryną *monoleina* i *dioleina* krzepną już w 15°. *Trzyoleina*, trójglicerid kwasu oleinowego $(C_{18}H_{33}O)_3\ C_3H_5O_3$, jest częścią składową wielu tłuszczów naturalnych, ciekłą przy 4°; w stanie czystym jest ona olejem bezbarwnym, na powietrzu żółknie i przybiera woń niemiłą. **O. k.** znajduje się w handlu w stanie bardzo nieczystym, zwykle pod nazwą *elainy*, i otrzymuje się jako produkt uboczny przy fabrykacji świec; używa się jako smar do maszyn i do stłuszczania wełny. Wagner polecił przemianę **O. k.** w elaidynowy i palmitowy, dla przerabiania ich na świece.

Olej skalny, ob. Skalny olej.

Oleje, tłuszcze ciekłe w zwykłej temperaturze, od których odróżnić należy tak zwane olejki lotne (ob.), dalej węglowodory, otrzymywane przy suchej destylacji drzewa, żywicy, torfu, węgla, jak fotożen, parafina, jako też węglowodory znajdujące się w przyrodzie, jak skalny olej (ob.). **O.** tłuste znajdują się w przyrodzie, w roślinach i zwierzętach; **O.** zwierzęce obejmuje się zwykle nazwą tranu (ob.). **O.** tłuste roślinne zawierają się głównie w nasionach i owocach roślin uprawnych, zwanych roślinami olejowemi, które w rolnictwie ważną odgrywają rolę. **O.** te otrzymują się przez wyciskanie nasion w całości lub mielonych, w *olejarniach*, za pomocą pras, walców i t. d. Przez ogrzanie nasion przed prasowaniem otrzymuje się większą ilość **O.**, i to już czystego, gdyż w takim razie ścina się białko w nasionach zawarte. W wytłoczynach jednak zawsze zostaje

znaczna ilość **O.** (8—14%); dlatego proponowano wyciąganie **O.** z nasion za pomocą siarku węgla, który **O.** doskonale rozpuszcza, a następnie nader łatwo daje się oddalić, bo się w bardzo nizkiej temperaturze ulatnia, pozostawiając **O.** zupełnie czysty, gdyż nie zabiera z nasion części śluzowych, nadto w tem postępowaniu pozostałość nasion po wydaleniu **O.** może być użyta również na pokarm dla bydła, jak *wytłoczyny* czyli *kuchy*. Siarek węgla odparowany skrapia się w odbieralniku i może być powtórnie użyty. **O.** wyciśnięty zawsze jest zanieczyszczony cząstkami nasion, materjami proteinowemi, śluzem i t. d., które sprowadzają prędsze jełczenie oleju, a w paleniu dają znaczną ilość sadzy; dlatego musi być od nich oczyszczony; odbywa się to głównie za pomocą kwasu siarczanego, który zwęgla materje obce, a samego **O.** nie atakuje, poczem kwas zobojętnia się wapnem, następnie **O.** przemywa się wodą ciepłą i pozostawia w spokojności dla osadzenia nieczystości. Ilość **O.** zawartego w nasionach zależy od natury rośliny, a dalej od klimatu i gruntu. Co do własności chemicznych, **O.** nie odstępują od innych tłuszczów (ob.), są glicerydami i zawierają trudno krzepnącą oleinę (ob.); na zimno gęstnieją, przyczem wydziela się z nich palmityna i stearyna, tak, że **O.** tworzy stałą masę. Na powietrzu **O.** pochłaniają tlen. Wszystkie **O.** stają się na powietrzu ciemniejsze, gęstsze i w alkoholu rozpuszczalniejsze, ale gdy jedne z nich pozostają ciągle płynnemi i nabierają przykrej woni i smaku (jełczeją), drugie, zwłaszcza gdy są rozpostarte na cienkiej powierzchni, zupełnie wysychają i pozostawiają błonkę stałą, przezroczystą. Do **O.** nieschnących należą: oliwa, **O.** rzepakowy, migdałowy, kokosowy, palmowy, behenowy, gorczyczny, dalej **O.** z nasion wiśni, jabłek, śliwek, z kasztanów; do **O.** zaś schnących: **O.** lniany, orzechowy, makowy, konopny, rącznikowy czyli kleszczowinowy, **O.** z nasion tytuniu, bawełny. **O.** schnące i nieschnące różnią się w swym składzie o tyle, że pierwsze zawierają głównie kwas olinowy (ob.), drugie zaś kwas oleinowy (ob.). Konsystencja, t. j. stopień płynności **O.** warunkuje często ich zastosowanie, zwłaszcza jako materjału oświetlającego; w tym celu Vogel urządził *oleometr* (ob.). Najtrudniej płynnym jest **O.** rącznikowy, do najłatwiej płynnych należą **O.** lniany i konopny. Ciężar właściwy **O.** przypada między 0,910 a 0,960 przy 15°, pod wpływem ciepła rozszerzają się silniej niż inne ciecze. **O.** w handlu ulegają częstym fałszowaniom, a nie znamy pewnego środka dla rozpoznania różnych **O.** w mieszaninach. Najlepsze metody dochodzenia podał Calvert. **O.** używają się do potraw, do sałat, do zaprawiania pokarmów (sardynek, trufli), do wyrobu pachnideł, środków lekarskich zewnętrznych, jako smary do machin, do nadawania giętkości skórom, do wyrobu kitów, werniksów, farb olejnych, do oświetlania, do fabrykacji mydła i t. d. Ważniejsze **O.** opisane są pod właściwemi nazwami. Co do literatury ob. Tłuszcze.

Oleje mineralne, ob. Mineralne oleje.

Oleje święte używane już były w Starym Zakonie do poświęcania kapłanów, proroków, królów, miejsc, naczyń i narzędzi, przeznaczonych do obrzędów czci boskiej. W Nowym Zakonie używają ich do poświęcania kościołów i ołtarzów, przy udzielaniu Sakramentów: chrztu, bierzmowania, ostatniego olejem świętym namaszczenia i kapłaństwa, tudzież w wielu innych okolicznościach. Oliwa do tego używana bierze się z drzewa oliwnego i przybiera różne nazwiska, według szczególnego poświęcenia swego przez Kościół i użytku, do którego jest przeznaczoną. I tak, jest olej katechumenów, jest święte chryzma czyli krzyżmo, jest olej chorych. Biskup poświęca je z wielką uroczystością w Wielki Czwartek, przybrany w bogate aparaty i otoczony licznem duchowieństwem, a w szczególności 12 kapłanami, którzy przedstawiają 12 apostołów, i odbywając przytem szczegółowo w tym celu przepisane obrzędy.

Olejki lotne, *eteryczne, esencje*, ogólna nazwa znacznej liczby różnych między sobą cieczy, odznaczających się zwykle wonią przenikliwą, mniej lub więcej przyjemną. Znajdują się gotowe w naturze, głównie w roślinach; niektóre są dopiero produktem destylacji. Różne części jednej rośliny mogą zawierać różne **O. l.**, a klimat i grunt ważny wpływ na ich wytwarzanie się wywierają. W świecie zwierzęcym do **O. l.** należą ambra, strój bobrowy i in., do świata mineralnego olej skalny. W stanie czystym **O. l.** są najczęściej cieczami bezbarwnemi, woni silniej, zwykle przyjemnej i smaku palącego, aromatycznego. Są lotne i tworzą plamy tłuste i znikające. Bardzo palne, płoną zwykle płomieniem silnie kopcącym. Prawie wszystkie są od wody lżejsze i po niej pływają, gdyż się z nią nie mieszają. Rozpuszczają się w alkoholu, eterze i olejach tłustych, same zaś rozpuszczają tłuszcze i żywice. Ogrzane niżej 0° rozpadają się pospolicie na dwie części, z których jedna, *eleopten*, pozostaje i w tej temperaturze ciekłą, a druga *stearopten*, zwana przez niektórych *kamforą*, krzepnie. Stearopten raz wydzielony pozostaje stałym i w zwykłej temperaturze. **O. l.** bardzo łatwo pochłaniają tlen, zwłaszcza w nieco wyższej temperaturze, przyczem żółkną i brunatnieją, gęstnieją, tracą woń i zamieniają się w masę balsamiczną, złożoną z żywicy, powstałej z utlenienia **O.** i z **O.** niezmienionego; dlatego muszą być przechowywane w naczyniach ściśle zamkniętych. Co do składu chemicznego, dzielą się na węglowodory, wolne od tlenu, i prawie wszystkie mające ten sam skład $C_{10}H_{16}$ (**O.** terpentynowy, cytrynowy, ze skórek i kwiatów pomarańczowych, chmielowy, elemi, pieprzowy, gwoździkowy, kopaiwowy), **O.** zawierające tlen, cięższe od poprzednich (**O.** miętowy, rozmarynowy, piołunowy, kamilowy, cynamonowy, muszkatołowy, lawendowy, anyżowy, kamforowy, bergamotowy, **O.** gorzkich migdałów) i na **O.** zawierające siarkę (**O. l.** cebuli i roślin krzyżowych). Otrzymywanie **O. l.**

odbywa się najczęściej przez destylację roślin z wodą, przed czem wiele z nich się suszy; trudniej lotne **O.** destyluje się z wodą słoną, mającą wyższy punkt wrzenia, niż woda czysta. Z nad wody (woda aromatyczna) następnie **O.** się oddziela wprost, albo za pomocą eteru. Niektóre **O.** otrzymuje się przez wyciskanie, **O.** hjacyntowy fijołkowy, jaśminowy otrzymują się za pomocą czystych tłuszczów, które się ich olejkami napajają. Faszują się często olejami tłustemi, alkoholem i t. d., albo **O.** tańszemi, jak terpentynowym i cytrynowym (ob. Oleometr). Użytek **O.** aromatycznych jest rozmaity: tańsze używają się do rozpuszczania żywic i gumożywic, przy wyrobie werników; niektóre stanowią materjał oświetlający; do likierów; głównie jednak używają się w perfumerjach; rozpuszczone w alkoholu stanowią wody aromatyczne i perfumy, z olejami tłustemi wydają olejki do włosów i pomady. W medycynie używają się jako środki pobudzające. Por. Mierzinski „Fabrykation des ätherischen Öle“ (1872); Bornemann „Die flüchtigen Oele des Pflanzenreichs“ (1891).

Olejna palma, ob. Elacis.

Olejne farby, farby roztarte z olejem schnącym lub werniksem olejnym, używane w malarstwie olejnem, wyrabiają się teraz fabrycznie w konsystencji masła i znajdują się w handlu w drobnych puszkach z cynfolji.

Olejny błękit, barwnik wydający z olejem piękny kolor fijoletowo-niebieski, składa się z siarku miedzi.

Olejowski Kazim., pseudonim Kazimierza Wodzickiego.

Olejowy kwas, ob. Oleinowy kwas.

Olekma, rz. w prowincji Jakuckiej, początek bierze z gór Jabłonnych, płynie na rozległości 1,130 klm. i wpada z lewej strony do rzeki Leny; szeroka około 360 sążni, głęboka do 12 stóp. W w. XVII słynęła z obfitego nad jej brzegami połowu soboli. Z dopływów jej ważniejszy Tugir.

Olekmińsk, m. okręgowe prowincji Jakuckiej, na lewym brzegu rz. Leny, o 94 mile od Jakucka, ma 1,178 miesz., (1897). Przed założeniem Jakucka, było głównem miastem Syberji.—*Olekmiński okrąg* liczy na przestrzeni 334,519 wiorst kw. 34,018 m.

Oleksiniec nowy, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Krzemienieckim, leżące tuż przy granicy Galicji.

Oleksiński Franciszek Ksawery, malarz, * 1764 r., † 1826 w Płocku. Będąc porucznikiem gwardji, zwrócił na się uwagę króla, Stanisława Augusta, który oddał go na naukę do Fr. Smuglewicza. W r. 1793, uwolniwszy się z wojska, przemieszkiwał **O.** w Wilnie. W r. 1814 powrócił do Warszawy i został podinspektorem dóbr i lasów narodowych, a w końcu dozorcą miast w województwie Augustowskiem. Jego minjatury, robione zwykle akwarelą, zalecają się trafnem podobieństwem. Z nich godniejszemi wspomnienia są: Kościuszko, ks. Józef, J. H. Dąbrowski, Józef Zajączek, Ludwik Osiński i Kajetan Koźmian.—Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. II).

Olelkowicz. Słynny w historji Litwy i Polski ród książęcy z domu Gedyminowego. Praojcem ich jest Aleksander, zwany też *Olelko* (ob. *Aleksander Olelko*) Włodzimierzowicz, wnuk Olgierda, książę na Kopylu i Słucku, a od 1440 r. książę kijowski, zmarły 1454. Z żony Anastazji, córki Bazylego, w. ks. moskiewskiego, a wnuczki Witoldowej, miał dwu synów, Szymona i Michała.

Olelkowicz Szymon, po ojcu książę kijowski, wprew zabiegom teścia swego Gasztolda, który ze swojem stronnictwem, forytował zięcia na W. Ks. Litewskie, pozostał **O.** na dotychczasowem stanowisku i dobrze sprawował rządy w Kijowie. Odnowił i upiększył Ławrę kijowską, a dzielnem ramieniem gromił Tatarów i od napaści ich bronił skutecznie wschodnich kresów Rzeczypospolitej. Zyskał też sławę rozgłośną i zasłużoną; † 1470 roku.

Olelkowicz Bazyli, syn poprzedniego i żony jego Marji Gasztoldówny. Przez intrygi Gasztoldów nie otrzymał po ojcu Kijowa, jak tego król pragnął, a dostał jeno razem z matką i siostrą (*Aleksandrą*, żoną ks. Jarosławicza) Pińsk, w dożywotnie posiadanie. † prawdopodobnie bezdzietny i w młodych leciech, gdyż dalszych śladów o nim nie spotykamy. Na nim też wygasła starsza gałąź rodu Olelkowiczów.

Olelkowicz Michał, drugi syn Aleksandra Olelka Włodzimierzowicza, ks. kijowskiego, książę na Kopylu i Słucku. Na prośbę Nowogrodzian otrzymał 1470 r. od króla Kazimierza Jagiellończyka urząd namiestnika wielko-książęcego w Nowogrodzie wielkim i przyjęty był przez mieszkańców z wielką uroczystością. Staraniem swem przygotował traktat zawarty 1471 r., mocą którego Nowogrodzianie oddali się nie tylko pod zwierzchnictwo, lecz i pod władzę w. ks. Litewskiego. Oburzyło to Iwana II Bazylewicza, w. ks. moskiewskiego, który roszcząc pretensje do Nowogrodu, wypowiedział mu wojnę (1471). **O.** przed jej rozpoczęciem jeszcze, opuścił Nowogród i zjechał do Kijowa, w nadziei otrzymania tego księstwa po bracie Szymonie. Zawiedziony jednak i zniechęcony, wrócił do Kopyla. W kilka lat później, uwikławszy się w spisek książąt ruskolitewskich, mający na celu oddanie w. ks. moskiewskiemu znacznej części Litwy i, jak się zdaje, przeciw życiu króla wymierzony, był pojmany i razem z towarzyszem swym ks. Holszańskim ścięty 30 sierpnia 1482 roku, prawdopodobnie w Kijowie.

Olelkowicz Szymon, syn poprzedniego, rozpoczyna szereg książąt znanych w historji pod nazwą *Olelkowiczów Słuckich*, t. j. książąt na Słucku, dokąd przenieśli swą rezydencję z Kopyla.

Olelkowicze ci, jakkolwiek krewni Jagiellonów, zaniedbywani jednak przez nich, zeszli na małoznaczne stanowisko, ale pomimo to bronili zawsze granic państwa od Tatarów i często nawet odpierali ich zwycięsko. I tak: Szymon rozgromił Tatarów 1502 r. pod Bobrujskiem nad Uszą, a 1503 za Prypecią pod Gródkiem. Litwie drogą była pamięć Olelkowiczów; dowodem tego to, że przy wyborze następcy Kazimierza Jagiellończyka ważyły się głosy między Aleksandrem, synem królewskim, a Szymonem **O.**, zmarłym 1503.

Olelkowicz Jerzy, syn poprzedniego. Po śmierci ojca, niemowlę jeszcze, zostawał pod opieką matki, Anastazji, prawnuczki Olgierda, która bohaterstwem swojem, przy pomocy szlachty, obroniła 1505 Słuck od oblegających Tatarów, a później odparła znowu Michała Glińskiego, któremu odmówiwszy ręki swej, wystawiła się na jego zemstę. Chłopięciem jeszcze będąc, z Andrzejem Niemirowiczem, namiestnikiem kijowskim, zadał **O.** Tatarom 1511 r., wielką klęskę za Kijowem i odtąd stawał zawsze do wypraw wojennych. Sam obrządku greckiego, ożenił się z łacinniczką, Heleną Radziwiłłówną. W przedmiocie tego małżeństwa przeprowadził ze stolicą rzymską korespondencję, ogłoszoną w Theinera „Monumenta Poloniae“ (t. II). — Synami jego byli: *Szymon*, jeden z mężów słynnej Halszki ks. Ostrogskiej, i *Jerzy*, który, chociaż jedyny przedstawiciel szczepu Gedyminowego, był jednak pominięty przy elekcji po śmierci Zygmunta Augusta, ostatniego z Jagiellonów. Ożeniony z Katarzyną Tęczyńską, zostawił trzech synów: *Jerzego*, *Aleksandra* i *Szymona*. Dwaj ostatni przyjęli wiarę rzymsko-katolicką i umarli bezpotomnie między 1591 a 1593 roku. Jerzy zaś z Barbary Kiszkówny miał jedną tylko córkę *Zofję*, żonę Janusza Radziwiłła, kasztelana wileńskiego, która, nie mając żadnego potomstwa, zapisała mężowi Słuck i Kopyl i † 1617 r. jako ostatnia z książąt słuckich. Pochowana w Słucku.—Por. Stadnickiego „Bracia Władysława Jagiełły“ (Lwów, 1867, str. 123—187).—Kraszewski napisał powieść p. t. „Ostatnia z książąt słuckich“ (3 tomy, Wilno, 1841).

Olendzki Józef, biskup kambosipolitański, sufragan kijowski, poprzednio Pijar, żyjący około 1733—1781, zostawił w druku kilka kazań i listów apostolskich.

Olendzki Władysław, publicysta, * 1841 we wsi Dębinie, gub. Lubelskiej, † 1894 w Warszawie. Po ukończeniu gimnazjum lubelskiego, odbył studja w szkole rolniczej w Proszkowie, następnie w uniwersytecie heildelberskim uzyskał stopień doktora filozofji. W Poznaniu był współpracownikiem *Tygodnika*, poczem osiadł w Warszawie i pomieszczał w *Niwie* sprawy bieżące pod pseudonimem Jacka Soplicy, później pracował w redakcji *Echa*, a od 1882 w *Słowie*, którego następnie był redaktorem do r. 1887. W tymże roku objął redakcję *Kurjera Codziennego*, gdzie pomieszczał odznaczające się werwą i jędrnością wyrażeń sprawozdania polityczne. Napisał: „Historja nauk politycznych od XVI w. do najnowszych czasów“ (cz. I „Teorje polityczne XVI w.,“ 1872).

Olendzki Władysław

Olenek, rzeka w Syberji, wypływa z gór prowincji Jakuckiej i wpada do morza Lodowatego. Długa 1,370 klm.

Oleodruk, zastosowanie chromolitografji do naśladowania obrazów olejnych. Ob. Litografja i Chromolitografja.

Oleofosforny kwas, ob. Cerebryna.

Oleomargaryna, ob. Masło sztuczne.

Oleometr, rodzaj areometru, urządzony przez Lefebvre'a do rozpoznawania różnych olejów, według ich ciężaru właściwego; użyty być może często korzystnie przy dochodzeniu załałszowań olejków eterycznych.

Oléron, wyspa przy zachodnich brzegach Francji w zatoce Biskajskiej, naprzeciwko ujścia rzeki Charente, należy do departamentu Niższej Charente, ma 172 klm. kw. i liczy 17,000 miesz. głównie żegludze i rybołówstwu oddanych. Obfituje w wino i sól. Są tu dwa miasta Château-d'Oléron i St.-Pierre d'Oléron. Od imienia tej wyspy otrzymał nazwę zbiór dawnych przepisów morskich, znany w prawodawstwie francuskiem i angielskiem p. t. „rôles, jugements,“ albo „lois d'Oleron,“ którego najdawniejsza część prawdopodobnie w połowie XII w. pod powagą dawnych książąt Guyenny była ułożona.

Oleska, Wacław z..., ob. Zaleski Wacław.

Oleski v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem — mur zerwony o trzech blankach, każdy z trzema dziurami, z bramą otwartą. U szczytu —6 piór strusich.

Oleski.

Olesko, miasto powiatowe w obw. Złoczowskim w Galicji, nad źródłami Styru; osada bardzo starożytna, licząca wiele wspomnień historycznych od początku w. XIV, miejsce urodzenia Jana III Sobieskiego i Michała Korybuta, królów polskich; posiada piękny zamek, przechowujący niektóre pamiątki po rodzinie Sobieskich, i liczy 3,500 m. Najdokładniejsze szczegóły o tem mieście znajdują się w dziele Barącza p. t. „Towarzysz duchowieństwa katolickiego, rocznik pierwszy“ (Tarnopol, 1864).

Oleszczyński Antoni, znakomity rytownik, * 1794 w województwie Lubelskiem, † 1879 w Pa-

ryżu, początkowo studjował prawo na uniwersytecie warszawskim, następnie przeniósł się do akademji sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie w ciągu 6 lat otrzymał 6 medalów i szpadę honorową. W r. 1825 wyjechał kosztem rządu polskiego do Paryża i tam kształcił się dalej pod kierunkiem Regnaulta i Richome'a. Po r. 1831, nie mogąc wrócić do kraju, zamieszkał w Paryżu i zgromadził znakomity zbiór dawnych pamiątek ojczystych i część ich ogłosił w swej publikacji: „Rozmaitości.“ Z ogromnej liczby pięknych prac tego artysty celniejsze są: „Portret Kakorynowa,“ pierwszego założyciela akademji petersburskiej, za który otrzymał złoty medal pierwszej wielkości; „Mężczyzna nagi piłujący deskę,“ „Portret Kościuszki,“ „Madonna,“ „Kopernik,“ „Jan Zamojski,“ „Popiersie Krasińskiego,“ „Posłowie węgierscy, ofiarujący koronę Władysławowi Jagiellończykowi,“ „Niemcy błagający o pomoc Sobieskiego,“ „Wejście Bolesława W. do Kijowa,“ „Bohdan Chmielnicki,“ „Jan Kiliński,“ „Juljusz Słowacki,“ rysunki do *Album* Wilczyńskiego, tudzież do *Śpiewów historycznych* Niemcewicza w wydaniu paryskiem i wiele innych.

Oleszczyński Seweryn, brat poprzedzającego, zasłużony kaligraf i litograf, * 1801, * 1876, po powrocie z za granicy, gdzie był kosztem rządu wysłany dla wydoskonalenia się w sztuce litograficznej, mianowany został 1827 rządcą litografji szkolnej. W r. 1833 przeszedł do Banku Polskiego, gdzie od r. 1837 do 1862 r., będąc dyrektorem litografji, znacznie ją udoskonalił i odznaczył się wielu własnemi wynalazkami, mianowicie w zakresie cynkografji. Ważniejsze jego prace są: „Kaligrafja polska, rosyjska, francuska i niemiecka“ części 3, której 21 wydanie ukazało się w roku 1843; „Wzory pism rosyjskich, francuskich, niemieckich i włoskich,“ „Wybór ozdób kaligraficznych“ (1848); „Mapa instytutów religijnych i naukowych w Królestwie,“ „Mapa Rosji europejskiej“ (1835) i t. d. Obdarzony nadto wielką zdolnością do rymowania, pisał wiele dowcipnych wierszy satyrycznych, znanych tylko w rękopisie.

Oleszczyński Władysław, znakomity rzeźbiarz polski, najmłodszy brat poprzedzających, * 1808 w Lubelskiem, † 1866 w Rzymie, uczeń wydziału sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, następnie wysłany kosztem rządu 1825 do Paryża, celem usposobienia się na medaljera do mennicy warszawskiej, kształcił się pod kierunkiem Davida d'Angers. Czynny brał udział w rewolucji Lipcowej 1830 r. w Paryżu, jako też w powstaniu polskiem 1830 — 31 r. Kilkakrotnie raniony, udał się po upadku powstania do Paryża, gdzie mając już pracami swemi ustalone imię, znalazł właściwsze dla siebie stanowisko. Tu, oprócz innych, wykonał kilka posągów konnych Napoleona I dla południowych miast Francji, dwie figury do grobowca tegoż cesarza do domu Inwalidów, grobowiec dla Niemcewicza i Kniaziewicza do kaplicy kościoła w Montmorency, grobowiec Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i posąg Mickiewicza, stojący na cmentarzu poznańskim. W r. 1859 powrócił do kraju, gdzie pomiędzy innemi wykonał grobowiec Leona Łubieńskiego, Woronicza i Jachowicza, posąg Brodzińskiego, stojący w kościele Wizytek w Warszawie, oraz medaljony J. Bartoszewicza, Korzeniowskiego, Kraszewskiego, Pola i Wójcickiego, które do najznakomitszych w tym rodzaju dzieł jego należą. W r. 1863 udał się do Florencji, celem wykonania tam grobowca generała Skrzyneckiego.

Oleszczyński W.

Oleszkiewicz Józef, znakomity malarz, * 1777 na Żmujdzi, uczeń Fr. Smuglewicza w Szkole Głównej wileńskiej. Kształcił się następnie w Dreźnie i Paryżu (pod Davidem). Po powrocie do kraju, udał się 1810 do Petersburga, gdzie został członkiem akademji sztuk pięknych, i tam † 1830. Malował obrazy historyczne i religijne, znajdujące się po różnych w kraju świątyniach i domach prywatnych. Z portretów jego celniejsze są: portret księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, Marji z Wołowskich Szymanowskiej i Henryka Rzewuskiego. Mickiewicz poświęcił mu ustęp w swoich „Dziadach“ i pisze, że był znany ze swoich cnót, głębokiej nauki i mistycznych przepowiedni. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. 2).

Oleszkowskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, powstało w początkach XVIII wieku z dawniejszego starostwa Łarjanów (ob.) przez odseparowanie z niego dóbr Oleszkowszczyzną zwanych, z których opłacano w r. 1766 kwarty tylko złp. 35 gr. 26. Od d. 16 września 1772 roku przeszło z całem województwem pod berło rosyjskie.

Olesznica, rzeka w Królestwie Polskiem; bierze początek pod wsią Żdżarami, płynie około wsi Dąbrowy na zachód Wielunia i przebiegłszy mil $6\frac{1}{2}$, poniżej Rychłocic wpada z lewej strony do Warty.

Oleszyca, jezioro w w. ks. i okręgu regencyjnym Poznańskim, w pow. Ostrzeszowskim położone.

Cleś, pseudonim Józefa Miniszewskiego.

Oleśkiewicz Karolina, rodem z Wołynia, pisała biegle w języku francuskim. W „Panorama littéraire de l'Europe“ (1831) drukowano niektóre jej wiersze i tłómaczenia z Puszkina, jak „Le coup de pistolet.“ Osobno wydała wierszem: „De l'Angelus“ (Paryż, 1836).

Oleśnica, osada w gub. Kieleckiej, pow. Stopnickim, gniazdo niegdyś zasłużonej w dziejach Polski rodziny Oleśnickich, ma piękny gotycki kościół parafjalny i około 1,500 miesz.

Oleśnica, po niem. *Oels,* miasto okr. na Śląsku, o 3 mile na wschód od Wrocławia, na 10,000 miesz.; było niegdyś stolicą księstwa Oleśnickiego (ob.).

Oleśniccy, h. Dębno, ród polski we wsi tego imienia pod Łysą górą zamieszkały, błędnie przez źródła XIV i XV w. od Scytów (Litwy lub Tatarów) wywodzony, posiadał liczne włości, jak Oleśnica, Piandziczów czyli Pińczów, Sienno i in., od których pojedyńcze szczepy brały nazwę **O.,** Siennickich i t. d. Szujski zauważył, że najgłośniejszy z tego rodu Zbigniew **O.,** kardynał i biskup krakowski, był pierwszym z *królów-obywateli.* Dziwnem zrządzeniem losu córka ostatniego po nim, Stanisława **O.,** starosty radziejowskiego, *Zofja Oleśnicka,* poszła za Michała Czartoryskiego na Klewaniu, wojewody wołyńskiego (ks. Gacki z testam. oryginal. w dziele p. t.: „Łysogór. klasztor," str. 68), który należał do słynnej „familji" obywateli reformatorów. Ród ten nie ma nic wspólnego z Habdankami, z relikwją św. Krzyża na Łysogórze (por. Ernest Swieżawski, „Zarysy" I, § 42). Już w r. 1389 *Zbigniew Oleśnicki* h. Dębno zginął w wyprawie nieszczęśliwej Kazimierza W. na Bukowinie (Długosz).

Oleśnicka Zofja, z Pieskowej Skały, pierwsza poetka polska, żyjąca w XVI w., ułożyła pieśń pełną prostoty i rzewności, p. t.: „Pieśń nowa, w której jest dziękowanie Panu Bogu Wszechmogącemu, że malutkim a prostaczkom raczył objawić tajemnice królestwa swego" (Kraków, 1556), z nutami muzycznemi, niesłusznie przypisywanemi Gomółce. Pieśń tę umieścił w podobiźnie Wójcicki w *Bibl. star. pisarz. polskich"* (t. 1) i przedrukował Jocher w *Obrazie bibljogr.* (t. 3).

Oleśnicki Jan, sędzia krakowski († 1430), po obraniu Jagiełły na króla bronił Wilna od Krzyżaków, jako starosta generalny Litwy. Ożeniony z Dobrochną z Rożnowa, † 1418, miał z niej Zbigniewa kardynała (kalendarz w *Mon.* Biel. II. Nagrobek u Paprockiego, herby).

Oleśnicki Zbigniew, * 1389, † 1455, kardynał od św. Pryski i biskup krakowski, uczył się w Krakowie, 1410 uratował życie pod Grunwaldem Jagielle. Za zaszły przytem rozlew krwi papież rozgrzeszył go potem, gdy z proboszcza św. Florjana w Krakowie 1423 r. został biskupem krakowskim i na tem stanowisku zaczął coraz więcej wpływać na bieg spraw politycznych. On zniweczył zabiegi Witolda o koronę litewską (1429), przez co utrwalił dzieło Jadwigi; z drugiej strony odpychał zabiegi Husytów czeskich o unję z Polską i niechętnie poddanie Prus widział. Terorzował Jagiełłę i wprowadził na tron jego syna Władysława III, z którego matką podzielił regencję. Nabywca ks. Siewierskiego (1443), opierał się (1453) pretensjom Litwy do Wołynia, Drohiczyna i Podola, stawiał dumne czoło ces. Zygmuntowi, Witoldowi, Jagielle i Kazimierzowi Jagiellończykowi. Po długich zwłokach, w skutek schizmy, uzyskawszy od Marcina V kapelusz kardynalski, spierał się pomyślnie o pierwszeństwo z arcybiskupem gnieźnieńskim (1449—51). Sam pałając czcią dla św. Stanisława, któremu liczne kościoły wznosił, i ze swym krewniakiem Jakóbem z Sienna, synem Dobiesława z Oleśnicy, oraz Sędziwojem, synem Budka z Czechela, tchnął przywiązaniem do Kościoła, w oczach spółczesnych (W. Kot, Długosz) uchodził za naśladowcę męczennika. Są ślady, że i legenda Długoszowa o św. Stanisławie, pisana pod wpływem Zbigniewa, przeobrażała się i w wypadki z jego życia (spór o nową djeccezję lubelską) wcielała. Brał udział Z. **O.** w soborze bazylejskim i stał się przedmiotem uprzejmości obu papieżów, Feliksa V i Eugenjusza III, ofiarujących mu kardynalski kapelusz, dla zyskania sobie jego, a zatem i Polski, uznania. Przeciwdziałając husytyzmowi, który w zbrojną nieprzyjazną mu konfederację 1439 r. zawiązał się, zaprosił Kapistrana (28 sierpnia 1453—15 maja 1454). Odbył synody 1446, 1451, 1453, 1454; w r. 1443 był legatem *a latere* do Polski. Wielbiciel nauk, gromadził zbiory dokumentów i wpływał na pracę Długosza, swego sekretarza i wielbiciela. Założył też bursę Jerozolimską w Krakowie. Umarł w Sandomierzu, dawszy niebezpieczny przykład cenzora obywatela, trybuna możnowładztwa i Kościoła. Pisali o nim M. Dzieduszycki „Z. **O.**" (1853—54); Łętowski w Katalogu biskupów (I); Zeissberg w „Polnische Geschichtschreibung in Mittelalter" (1873). Z dawniejszych życiorysów znany tylko Kallimacha; Orzechowskiego praca zaginęła. Kętrzyński „O. Z. **Ol.,** wojewodzie sandomierskim" 1878 (w Spraw. zakł. Ossolińskich).

Oleśnicki Andrzej, brat stryjeczny biskupa, pozywał Długosza, jednego z egzekutorów testamentu Zbigniewa, o zmarnowanie sum zmarłego. Dokument Jana biskupa krakowskiego z r. 1467 udowadnia niewinność Długosza, jakkolwiek wielekroć posądzanego.

Oleśnicki Jan, przezwany *Głowacz,* wielce czynny był przy koronacji Warneńczyka, jako marszałek koronny, † 1457, był synem *Dobiesława* wojewody sandomierskiego († 1440), ojca 11 męskich potomków, spłodzonych z Katarzyny de Bożydar Korczakówny. W ich liczbie prócz Głowacza, *Jakóba* z Sienna, późniejszego arcybiskupa, oraz *Andrzeja,* odznaczył się *Zbigniew* **Oleśnicki,** kanonik (1640), scholastyk (1471) krakowski, bakałarz uniwersytecki 1458 r., a doktor 1460; w r. 1472 został podkanclerzym Królestwa, i w tym charakterze jeździł do Opawy 1473 w interesach polsko-czeskich; jednocześnie został biskupem kujawskim. On to (czy też Piotr z Bnina) podzielał zamiary wojny ogólnej Włoch, Persji, Polski i Tatarów z Turcją, 1478 projektowanej przez Kalli-

macha, który też do niego 1479 zwrócił memorjał o pośrednictwo papieża w wojnie polsko-węgierskiej, oraz wiersz saficzny o św. Stanisławie. W r. 1480 został **O.** arcybiskupem gnieźnieńskim, popierał elekcję Zygmunta przeciw Olbrachtowi, † 1493 w Łowiczu.

Oleśnicki Mikołaj, brat poprzednich, dziedzic Pińczowa i protektor kalwinistów, których szkoły i naukę szerzył, znalazł adwokata w Reju (1550), gdy wygnał Paulinów z Pińczowa, i o to oskarżono go przed Zygmuntem Augustem; † 1586. Drugi *Mikołaj*, * 1558, kasztelan małogojski 1602, radomski 1604, wojewoda lubelski 1619, trzyletni jeniec w skutek swego ślubnego poselstwa 1606 do Moskwy, opisał: „Gody moskiewskie czyli djarjusz o Dymitrze i Marynie etc.." którego jeden rękopis jest u Czartoryskich, a z drugiego Ustriałow wydał je w 4 t. *Pamiętn. współcz. o Samozwańcu.*

Oleśnickie księstwo (niem. *Oels*), w niższym Śląsku, połączone od 1745 z księstwem Oels-Bernstadt, obejmowało 1,760 klm. kw. i 130,000 miesz. W głównych swoich częściach zalega powiaty: Oels (Oleśnicki) i Trebnitz (Trzebnicki). Miasto główne Oleśnica (ob.).—Księstwo Oleśnickie, niegdyś dziedziczne książąt śląskich, potem Władysława, króla czeskiego, dostało się w końcu, w skutek zamiany, Henrykowi z rodu Piastów. Po wygaśnięciu tej linji na Fryderyku 1647, przeszło w posiadanie książąt wirtemberskich; od roku 1789 należy do książąt brunświckich, a od 1884 do korony pruskiej.

Oleum et operam perdidi (łac.)—straciłem olej i zachód. Cytata z Plauta; są to słowa nierządnicy, która się napróżno utrefiła.

Olevianus Kacper, * 1536 w Trewirze, † 1587; zostawszy stronnikiem Kalwina, szerzył od 1559 naukę jego w mieście rodzinnem. Od 1560 przebywał w Heidelbergu, gdzie później został kaznodzieją dworskim, oraz razem z Ursinem napisał *Katechizm heidelberski*. Od 1584 r. przemieszkiwał w Herbornie, gorliwie pracując nad szerzeniem reformacji. Oprócz wzmiankowanego Katechizmu wydał **O.** wiele dzieł teologicznych. Por. Sudhoff „**O.** und Ursinus" (Elberfeld, 1857); Cuno „Blätter der Errinerung an **O.**" (1887).

Olewiński Gabrjel, Dominikanin, rodem z Widawy i stąd piszący się także *Vidaviensis*, żył w drugiej połowie XVI w. i wydał z druku: „Bellum mysticum sapientiae hujus saeculi cum Divina Sapientia" (Poznań, 1598), które później p. t.: „Bellum mysticum" wielokrotnie było predrukowywane.

Olewsk, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Owruckim, nad rz. Uborcią, osiadłe przez samych prawie Żydów.

Olfaktometr, przyrząd do mierzenia stopnia czułości powonienia, wprowadzony przez Zwaardemakera, składa się z walca kaolinowego, napojonego daną substancję wonną i opatrzonego rurą, którą się wprowadza do nosa. Rura połączona być może z większą lub mniejszą częścią walca, a z długości tego walca, jaka jest potrzebna do poczucia woni, ocenia się czułość zmysłu powonienia.

Olga, małżonka Igora, syna Ruryka, pierwszego księcia Nowogrodu, objęła r. 945, po śmierci męża, rządy w kraju Kijowskim i Nowogrodzkim w imieniu nieletniego syna Świętosława. Spaliła m. Korosten i srodze ukarała Drewlan, mszcząc się za śmierć męża Igora. Przyjęła religję chrześcijańską r. 958 i † 969 w Kijowie.

Olgierd, syn Gedymina (ob.), zrazu od ojca otrzymał Krewo; z poślubieniem Marji (1318), jedynaczki Jarosława, ostatniego († 1350) księcia Witebska, owładnął krajem po rz. Ugrę, 1344 po Jawnucie (ob.) objął tron wielkoksiążęcy, za sprawą brata Kiejstuta (ob.), który był przy **O.** hetmanem naczelnym i obrońcą Litwy od Krzyżaków, gdy w. książę głównie na Rusi działał. Już 1341 wyprawił się **O.** na Możajsk, 1343 nad Dźwinę, 1346 r. zelżony przez mieszkańca W. Nowogrodu, tak go przytarł, że aż do upadku tej Rzeczypospolitej ród Olgierda w niej namiestniczył. W 1349—50 poślubiwszy bratową w. ks. Moskwy Szymona, Juljannę (ob.), zezwolił na hołd Smoleńska temuż (1351—52), ale za to za jego następcy Iwana, zajął Brańsk, Nowogród Siewierski (1356) i razem z synem swym Andrzejem, księciem Połocka, zabrał część ks. Smoleńskiego, oraz Rżew (1359—63). Rywalizacja Michała Aleksandrowicza, ks. Tweru, a szwagra **O.**, z Dymitrem Iwanowiczem, w. ks. Moskwy, wiodła po kilkakroć Gedyminowicza pod Moskwę; 1368 zyskał okup dla siebie, Twer dla szwagra, Starodub i Trubczesk dla syna swego Dymitra. Nowa wojna o Twer 1370 skończyła się ślubem córki **O.**, Heleny, z hetmanem Dymitra; trzecia wyprawa 1372 r., zaczęta ukorzeniem W. Nowogrodu przez Michała, wypadła niepomyślnie, bo **O.** zrzekł się opieki nad stosunkami Tweru z Moskwą, musiał dopilnować zwrotu zaborów Michała Dymitrowi, a gdy 1375 szwagrowi pomocy nie dał, ujrzał Twer w liczbie zależności w. ks. Moskwy. Tym sposobem **O.** nie dokonał zadania, które mu naturalnie się nastręczało, a które własnowolnie z dłoni wypuścił, to jest nie podstawił Wilna za Moskwę. Słusznie też Stadnicki robi **O.** zarzut chwiejności i nieokreśloności działania na Rusi. W stosunkach z zakonami Inflanckim i Krzyżackim, pierwszemu kraj spustoszył po Rygę 1345, mszcząc się za wyprawę, dokonaną społem z Janem Luksemburgiem 1344 przez Krzyżaków. Rzecz jednak dziwna, ukarał śmiercią Łotysza (1345), dającego mu rady, jak kraje najechane włączyć do Litwy, gdy r. 1358, skoro Karol IV czekał na niego z chrztem we Wrocławiu, zażądał przy rozgraniczeniu z Krzyżakami ziem plemieńców (połowy Prus Wschodnich, Kurlandji, większej części Inflant), a wobec cichego zachowania się Mieczowców do 1359 roku, mógł sam tego dokonać—może i 1345 roku. W woj-

nie z Krzyżakami 1348 roku pobity nad Strawą, stracił brata Narymunda; 1362 był świadkiem zdobycia przez nich Kowna; 1370 za ryzykownem oskrzydleniem Królewca (ze Żmujdzi przez odn. Kurońską, a Kiejstut z Podlasia przez Galindję), naraził się na klęskę pod Rudawą; 1377 r. Krzyżacy dotarli aż do Wilna i mimo wiarołomstwa ich, **O.** pokój z nimi zawarł, i tylko Witold Kiejstutowicz hańbę stryja zmazał, prześladując zakon w odwrocie. Z Tatarami był **O.** w przyjaźni aż do 1351 (bitwa pod Sinemi Wodami), i dzięki tej spółce często Litwę z Tatarami mieszano. W rzeczy wiary **O.** jeszcze większąby okazywał chwiejność niż w polityce, gdyby wierzyć Stadnickiemu, który dowodzi, że **O.** ochrzcił się w greckim kościele 1318 i razem z 11 synami do niego należał. Wszelako 1347 za chrzest ściął 3 Wilnian, pozwolił Gasztołdowi założyć klasztor Franciszkanów i 1368 wydał wyrok śmierci na 300 Wilnian, którzy go zniszczyli. Atoli 1355 roku odebrawszy listy papieża Innocentego IV, z chrztem katolickim 1358 sam pono się nastręczał przez Kiejstuta, i nigdy nie wydał się z chrześcijaństwem, które zasłoniłoby go od Krzyżaków, rzekomych apostołów i zjednało mu w. ks. Moskwy. Jest może bezpieczniej, wobec pogańskiego pogrzebu Olgierda, który † 1377 r., przypuścić, że wpływy obu kościołów razem z pogaństwem ważyły się na Litwie i w duszy samego Olgierda, bez stanowczego jednak rezultatu. Z dwu żon, Marji witebskiej i Juljanny, miał kilkunastu synów (1343 miał 2 synów), pozostali z Marji tylko Andrzej, Dymitr, Konstantyn, Włodzimierz, Teodor i kilka córek, z których jedną pojął Borys Suzdalski, drugą Świętosław Zwinigródzki, trzecią Włodzimierz Andrzejowicz z linji panującej w Moskwie, czwartą Kennę († roku 1368) poślubił Kazimierzowi, ks. saskiemu. Po ojcu na tron wstąpił najmłodszy syn Jagiełło, mimo zabiegów Andrzeja Wingolta, najstarszego brata przyrodniego. Por. K. Stadnickiego „Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina“ (Lwów, 1870).

Olgopol, *Olhopol*, miasto pow. gub. Podolskiej, liczy 8,098 miesz. (1897).— *Olgopolski powiat*, ma na przestrzeni 3,522 w. kw., 289,288 miesz. W powiecie zasługują na wzmiankę obszerne owczarnie.

Olha, wielkie jezioro w gub. Mińskiej, na wschód od Świsłoczy, długie 3, a szerokie blizko 2 mile. Z niego bierze początek rzeka *Olha*, wpadająca do Berezyny.

Olhopol, miasto, ob. Olgopol.

Olibanum, kadzidło.

Olickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług metryk, obejmowało miasto Olitę (ob.) z zamkiem i wsie: Posiemnica, Dowgirdów, Żydańce, Jakiszki, Nowinok, Cichanowce, Jengliszki, Kubejki, Pojście, Rajeckiszki, Jeugelańce i w. in. W r. 1536 król Zygmunt August za zezwoleniem ojca nadał je w posiadanie Janowi Zabrzezińskiemu, wojewodzie trockiemu, następnie dzierżyła je królowa Barbara Radziwiłłówna. Na sejmie jednak z r. 1589 Stany Rzeczypospolitej zamieniły je na ekonomję stołu królewskiego.

Olier Jan Jakób, założyciel kongregacji św. Sulpicjusza i pisarz teologiczny francuski, * 1608 w Paryżu, † 1657. Po ukończeniu studjów w Sorbonie zwiedził Rzym i Loreto, poczem przez lat kilka przygotowywał się w Paryżu jako członek misji Lazarystów. Powziąwszy zamiar założenia zgromadzenia, mającego na celu kształcenie młodych księży i podniesienie pobożności pomiędzy ludem, założył 1641 r. seminarjum w Vaugirard. Otrzymawszy 1642 r. probostwo św. Sulpicjusza, założył przy niem główne seminarjum i z przyjaciołmi swymi wielce gorliwie pracował nad nauczaniem, oraz wspieraniem ubogich i chorych. Podobnież i w innych miastach zakładał **O.** seminarja i kongregacje. Z dzieł jego, wielokrotnie wydawanych, najważniejsze: „Traité des saints ordres“ (Paryż, 1689); „Lettres spirituelles“ (2 t., tamże, 1672); „Introduction à la vie et aux vertus chrétiennes“ (t., 1689); „Catéchisme chrétien pour la vie intérieure“ (t., 1650); „Journée chrétienne“ (t., 1672) i in.

Olifant, *Olifont*, róg myśliwski błędnych rycerzy, zwłaszcza Rolanda.

Olifir Dydym, pseudonim T. A. Olizarowskiego.

Oligarchja, albo *Oligokracja* (z grec.), panowanie niewielu, t. j. panowanie zostające w ręku kilku rodzin arystokratycznych, więcej o własne niż o publiczne dbających dobro i nie dopuszczających nikogo, nie należącego do ich grona, do udziału w sprawach państwa. Przykładu rządów oligarchicznych dostarczyła Sparta po upadku wolności greckiej, Wenecja przy końcu swych dziejów i inne.

Oligoceniczna formacja, piętro formacji trzeciorzędowej.

Oligochetae, ob. Pierścienice.

Oligoklaz, *Spodumen*, minerał pokrewny spatowi polnemu, krystalizuje w szeregu trójskośnosiowym, ale kryształy rzadko występują, podobne są do albitu. Twardość=6, c. wł.=2, 68; szarawo-żółto i zielonobiały, blask tłusty, na krawędziach słabo prześwieca. Jest to krzemian potażu, sody, wapna, oraz glinki. Występuje w Szwecji, Finlandji i na Uralu, wchodzi często w skład granitu, porfiru i djabazu.

Olim (łac.)—niegdyś.

Olimp, nazwa kilku gór w starożytności. Najpowszechniej znane z nich jest pasmo gór, ciągnące się pomiędzy Macedonją a Tesalją, przez dolinę Tempe, oddzielone od gór Ossa, dochodzące do 6,000 stóp wysokości, w mitologji siedlisko bogów greckich.

Olimpijskie bóstwa, w przeciwstawieniu do bóstw *chtonicznych*, przydomek tych bogów najwyższych, którzy przebywali na Olimpie obok Zeusa jako króla swego, i stanowili z nim olimpijskie pań‘

stwo bogów, urządzone zupełnie na wzór ówczesnego państwa ziemskiego. U Homera do rzędu **O. b.**, oprócz przebywającego w morzu Posejdona, należą: Apollon, Ares, Hefajstos, Hermes, Hera, Atene, Artemis, Afrodite; Enjusz w nazwach łacińskich zalicza do **O. b.** następujących 12 bogów: Jupiter, Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus, Mars, Mercurius, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Olimpijskie igrzyska, najsławniejsze z czterech starodawnych greckich igrzysk narodowych, składały się z zapasów osobistych, wyścigów i t. p. i odbywały się w miejscowości, zwanej *Olimpja*, na cześć Jowisza co lat 4 (stąd Olimpjady); uważane one były za uroczyste święto narodowe i jako węzeł zjednoczenia, łączący we wspólnych celach wszystkie ludy Grecji. W r. 1859 wznowiono **O. I.** w Atenach. W r. 1894 postanowiono na kongresie atletycznym w Paryżu wznowić je po raz wtóry w Atenach. W r. 1896 odbyły się rzeczywiście igrzyska międzynarodowe pod protektoratem następcy tronu. Por. Krause „Olympia oder Darstellung der grossen Olympischen Spiele“ (Wiedeń, 1838); Curtius „Olympia“ (Berlin, 1852); Böttticher „O. das Fest und seine Stätte“ (2 wyd. 1886). Ob. niżej Olimpja.

Olimpja, miejsce sławnych igrzysk olimpijskich, piękna dolina w Peloponezie, położona w środkowej części prowincji Elidy, o kilka godzin drogi od morza oddalona. Jako wielka skarbnica narodowych pamiątek Helenów, miejsce to posiadało najkosztowniejsze dzieła sztuki, świątynie, grobowce, ołtarze, skarbce, teatra, stadje, hipodrom, krocie posągów, darów, poświęconych (votum) ze śpiżu i marmuru, wszelkie dokumenta publiczne i prywatne, traktaty i t. p. Gaj święty, otaczający miejsce igrzysk i złożone tutaj pamiątki narodowe, zwany *Altis olimpijska*, obejmował równinę 3,500 —4,000 długości, a 1,600—2,000 stóp szerokości. Znajdowała się tam sławna świątynia Jowisza olimpijskiego z olbrzymim posągiem dłóta Fidjasza, wyobrażającego tego boga siedzącego na tronie, z berłem w jednej ręce i boginią zwycięstwa w drugiej. Dokonane w 1875 przez historyka Curtiusa badania gruntu doprowadziły do odkrycia bardzo cennych pomników. Miejscowość ta cieszyła się pokojem wiecznym i wojsko pod odpowiedzialnością najsurowszej kary za świętokradztwo nie miało prawa tam wchodzić. Tam odbywały się *igrzyska olimpijskie*, ustanowione, według legendy, przez Herkulesa, i na których od 776 r. przed Chr. Grecy zaczęli zapisywać nazwiska zwycięzców, co dało początek rachunkowi czasu na *olimpjady*, obejmujące czteroletni przeciąg czasu, od jednych igrzysk do drugich. Przetrwały one do 394 roku po Chr. i zniesione zostały z rozkazu Teodozjusza W., jako ostatni zabytek pogaństwa. Igrzyska odbywały się przez pięć dni z rzędu, od 11 do 16 miesiąca świętego, czyli prawdopodobnie od 1 do 5 lipca. Por. Curtius „Olympia“ (Berlin, 1852); tegoż „Peloponnesus“ (2 t., Gotha, 1852); Böttticher „O., das Fest und seine Stätte“ (2 wyd. 1866); Kaupert und Dörpfeld „O. und Umgegend“ (1882).

Olimpjada, u Greków czteroletni okres, uważany za jedność w obliczaniu czasu, wedle przypadającego co cztery lata obchodu igrzysk olimpijskich. Taki podział czasu nabrał dopiero mocy w r. 776 przed Chr., a ciągnął się bez przerwy aż do 293 olimpjady, t. j. do r. 394 po Chr., w którym igrzyska olimpijskie upadły.

Olimpjas, żona króla macedońskiego Filipa, matka Aleksandra W., córka króla Epiru, Neoptolemosa, niewiasta wielkiego rozumu, ale charakteru kłótliwego. Oddalona przez Filipa, miała udział w jego zamordowaniu 336 przed Chr. i po śmierci Aleksandra wywierała wielki wpływ na sprawy państwa. W roku 316 była zamordowana z rozkazu Kasandra.

Olimpjodorus, platonik z Aleksandrji, żyjący pod koniec VI wieku, znany jest jako autor biografji Platona i kilku komentarzy, napisanych do jego rozmów. Z dwu perypatetyków t. n., *Olimpjodorus* starszy był nauczycielem Proklusa w V wieku po Chr., drugi żył w drugiej połowie VI w.—Inny jeszcze *Olimpjodorus*, z Teb w Egipcie, napisał historję powszechną swojego czasu od 407 do 425, z której *Biblioteka* Focjusza wydrukowała obszerne wyciągi, przedrukowane w Bekkera i Niebuhra „Euxippi, Eunopii etc. historiarum quae supersunt“ (Bonn, 1829).

Olimpjusz (św.), biskup Ouene w Tracji w IV wieku, przeciwnik Arjan, za ich wpływem skazany na śmierć przez cesarza Konstansa. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 czerwca.

Olin Stefan, duchowny amerykański, * 1797 w stanie Wermout, † 1861 w Connecticut. Przeniósłszy się z powodu zdrowia na południe, został prezydentem seminarjum abewilskiego (w Karolinie Południowej), i porzuciwszy studja prawne, którym się poprzednio poświęcał, został księdzem metodystów. Od r. 1828 był profesorem kolegjum Franklina, został powołany 1833 na dyrektora kolegjum Randolph Macon; następnie w celu poratowania zdrowia odbył do r. 1840 podróż po Europie i Wschodzie, z której powróciwszy, został 1842 r. rektorem uniwersytetu Wesleyskiego w Middletown. Wydał: „Travels in Egypt, Arabia Petraea and the Holy Land“ (2 t., New-York, 1843); „Greece and the Golden Horn“ (tamże, 1854). Zbiór pism **O.** wyszedł 1854 (2 t., New-York); „Żywot“ i „Listy“ 1853 (2 t., tamże).

Olinedo J. J., poeta hiszp.-amerykański, * 1774, † 1847, był podczas rewolucji w Ekwadorze prezesem junty (1820), później posłem rzeczypospolitej w Londynie (1823—28). Sławną jest jego oda „Canto à Bolivar.“ Wydał: „Ocios poeticos del General Flores“ (1846). Por. Canete „Escritores españoles y hispano-americanos.“

Olinowy kwas, toż co *kwas linany*, ob. L-na ny olej.

Oliphant Małgorzata, z domu *Wilson*, romansopisarka angielska, * 1828 w Liwerpool, † 1897; wydała liczne romanse (w których wybornie maluje życie wiejskie), oraz prace bibljograficzne. Z jej powieści, drukowanych po większej części w kolekcji Tauchnitza, ważniejsze: „Merkland“ (1851); „Adam Graeme of Mossgray“ (1852); „Harry Muir“ (1853); „Magdalen Hepburn“ (1854); „Lilliesleaf“ (1855); „Zaidee“ (1856); „Chronicles of Carlingford“ (1863); „Agnes“ (1866); „The Browlows“ (1868); „The minister's wife“ (1869); „John, a love story“ (1870); „Squire Arden“ (1871); „Ombra“ (1872); „Innocent“ (1873); „May“ (1873); „A rose in June“ (1874); „The curate in charge“ (1876); „Carita“ (3 t., 1877); „Young Musgrave“ (3 t., 1877); „The makers of Florence: Dante, Giotto, Savanarola“ (2 wyd. 1877); „Mrs. Arthur“ (3 t., 1877), z prac zaś biograficznych: „Life of Edward Irving“ (4 wyd. 1865) i in. Także: „The beleaguered city“ (1879); „He that will not when he may“ (1880); „The Ladies Lindores“ (1883); „Litterary History of England“ (3 t., 1882); „Lord Frogmore,“ (przekład polski Warszawa, 1893) i in.

Oliphant Lawrence, podróżnik i pisarz angielski, * 1829 na Przylądku Dobrej Nadziei, † 1888; młodo przybył na wyspę Cejlon, a zwiedziwszy Indje, przybył do Anglji i był czas jakiś adwokatem; 1852 udał się do Rosji, zwiedził Ural, Kaukaz i Krym i podróże swe opisał w dziele „The Russian shores of the Black sea“ (1853); 1857 towarzyszył lordowi Elgin do Chin i ogłosił: „A narrative of the Earl of Elgin's mission to China and Japan“ (1860, przekład polski 1862). Powołany na sekretarza legacji w Jeddo, skutkiem otrzymanej rany podczas napadu bandy rabusiów, musiał powrócić do Anglji. 1865 był wybrany do parlamentu, podczas wojny francusko-niemieckiej 1870 r. przebywał w obozie niemieckim. W r. 1872 osiadł w Long-Island pod New-Yorkiem. Oprócz wymienionych, wydał: „The Caucasian compagne of Omer Pasha“ (1866) i „Patriots and Filibusters“ (1860); „Piccadilly, a fragment of contemporary biography“ (1870, 6 wyd. 1875); „The land of Gilead“ (1880); „The land of Khemi“ (1882); „Triels and travesties“ (1882); „Haifa, life in modern Palestine“ (1887); „Masollam, a problem of the period“ (3 t., 1886) i in. Por. Scott „L. O.“ (1895).

Oliphant Tomasz Lawrence Kington, pisarz angielski, * 16 sierpnia 1831 pod Bristolem, kształcił się w Oksfordzie, następnie studjował prawo w Londynie. Napisał: „Life of the emperor Frederic the second“ (1862); „Jacobite Lairds of Gask“ (1870); „Life of the duke de Luynes“ (1875); „Sources of standard English“ (1873); „Old and middle English“ (1878); „The new English“ (2 t., 1886) i in.

Olita, miasto w gub. Wileńskiej, nad Niemnem, posiadało niegdyś zamek drewniany, który Krzyżacy niejednokrotnie napadali, nazywając go w swoich wskazówkach podróżnych *Aliten*.

Oliva, Fernan Perez de, słynny humanista i prozaik hiszpański, * 1497 w Kordubie, † 1533. Ukończywszy studja w Alcali i Paryżu, wszedł w służbę papieża Leona X, miewał w Rzymie lat 3 odczyty o filozofji moralnej, następnie przez Paryż (gdzie jeszcze kontynuował swe studja) wrócił do Hiszpanji, wykładał w Salamance filozofję, matematykę i teologję i został rektorem uniwersytetu tamtejszego. Jakkolwiek gorliwy krzewiciel humanizmu, pisał jednak w języku ojczystym, pragnąc go wykształcić na wzór klasycznogo. Jego „Dialogo de la dygnidad del hombre,“ napisany w manierze Cycerońskiej, jest pierwszym wzorem poprawnej, pięknej i wytwornej prozy hiszpańskiej. W podobnymże kierunku napisał **O.** jeszcze: „Dialogo de la castidad“ i „Dialogo del uso de las riquezas.“ Jego „Obras“ wydał siostrzeniec Ambrosio de Morales (Korduba, 1586), a „Obras poeticas“ wyszły w Madrycie (2 t., 1787).

Oliva, Pepita de, * 1830 w Madrycie, należała do składu tamecznego baletu, w r. 1852 odbywała podróż artystyczną po Europie, gdzie charakterystyką swego tańca wielkie zjednała sobie powodzenie.

Olivarez Don G.

Olivarez Don Gasparo de Guzman, hrabia de, książę San-Lucar, mąż stanu hiszpański, * 1587 w Rzymie. Był za Filipa IV przez 22 lat pierwszym ministrem gabinetu hiszpańskiego, w którym to przeciągu czasu uwikłał kraj swój w ciężkie wojny z Portugalją, Francją i Holandją, które tak nieszczęśliwie dla Hiszpanji wypadły, że **O.** 1643 został oddalony przez króla i wygnany do Toro, gdzie † 1645. Oskarżano go nietylko o chciwość i okrucieństwa, ale także i o inne zbrodnie, które jednak nie są dowiedzione. Por. Rosseuw-Saint Hilaire „Histoire d'Espagne“ (1869—73).

Oliveira Martins Joao Pedro, pisarz portugalski, * 1845 w Lizbonie, napisał szereg dzieł popularno-naukowych, między innemi: „Historia de Portugal“ (2 t., 1879); „O Brasile as colonias portuguezas“ (1880); „Portugal contemporanea“ (2 t., 1881); „Elementos de anthropologia“ (1882); „Historia de republica romana“ (2 t., 1885).

Olivier Wilhelm Antoni, entomolog, * 1756 w Les-Ares pod Fréjus, † 1814. Po opracowaniu „Histoire naturelle des Coléoptères“ (6 t., 1789—1880) przedsięwziął podróż entomologiczną po Anglji i Holandji; w czasie teroryzmu wysłał go Roland na Wschód. Po powrocie był profesorem zoologji w szkole weterynarji w Alfort. Oprócz powyższego, ogłosił: „Entomologie“ (6 t. z 363 rycinami, 1789—1808) i „Dictionnaire de l'histoire naturelle des insectes de l'Encyclopédie méthodique“ (9 t., Paryż, 1789—1819) i in.

Olivier Ludwik Henryk Ferdynand, * 1759 w La-Sarra, kantonie Waadt, był przez pewien przeciąg czasu nauczycielem w Dessau, potem przeniósł się do Wiednia i tam † 1815; jest wynalazcą nowej metody czytania, którą wyłożył w dziele „Orthoepographisches Elementarwerk oder Lehrbuch über die in jeder Sprache anwendbare Kunst rechtsprechen, lesen und rechtschreiben zu lehren“ (2 t., Dessau, 1804—1806).—Z trzech jego synów, którzy się malarstwu poświęcili, najstarszy *Henryk Olivier*, * 1783 w Dessau, † 1848, był nauczycielem rysunków i języków w Berlinie. — *Ferdynand Olivier*, * 1785 w Dessau, † 1841, był profesorem historji sztuki i sekretarzem generalnym akademji w Monachjum, odznaczył się jako malarz historyczny i krajobrazowy. — *Fryderyk Olivier*, * 1791 w Dessau, † 1859, pracował również jako malarz historyczny i pejzażysta.

Olivier Justus Daniel, poeta ludowy szwajcarski, * 1807 w Eysins (w kantonie Waadt), był nauczycielem w Neufchâtel i Lozannie, w 1845 osiadł w Paryżu. W 1871 powrócił do kraju, gdzie † 1876. Ogłosił bardzo popularne „Chansons lointaines“ (Paryż, 1841), oraz nowele: „M. Argent et ses compagnons d'aventure“ (1850); „Deux nouvelles“ (1854); „Luze Leonard“ (1856); „Le pré aux noisettes“ (1863); „Sentiers de montagnes“ (1875) i in.

Oliwa, osada oraz klasztor i bogate opactwo Cystersów, o milę na północ Gdańska ku zatoce Puckiej położone, założone podobno 1178 r. przez księcia Pomorskiego, Sambora, liczy w dziejach swoich wiele krwawych wspomnień. Pamiętna jest traktatem zawartym tu r. 1660 (3 maja), zwanym traktatem oliwskim, pomiędzy Szwecją z jednej, a Polską, cesarzem niemieckim i elektorem brandeburskim z drugiej strony, skutkiem którego Polska odstępowała Szwecji Inflanty z tamtej strony Dźwiny, wyjąwszy Inflanty południowe. Zarazem Rzeczpospolita uznała niepodległemi Prusy, które później do rzędu królestwa się wyniosły. Kamień z napisem blizko wnijścia do kościoła umieszczony, przypomina ten smutny dla narodu wypadek. Wspaniały kościół oliwski z pięknym wielkim ołtarzem i amboną mieści w sobie 40 obrazów pendzla biegłych artystów. Opactwo Cystersów zniesiono 1829. Osada **O.** posiada wielki park, pałac królewski, wiele pięknych willi i 4,300 miesz.

Oliwa, ob. Oliwne drzewo.

Oliwa, *Olawa*, herb: W polu zielonem, między dwiema różami 5-listnemi czerwonemi — lilja srebrna o 5-ciu korzonkach. U szczytu — pół lwa ukoronowanego.

Oliwa.

Oliwetanie, zakon N. M. Panny z góry Oliveto, założony przez Jana Ptolemeusza, zwanego w zakonie Bernardem, który po odzyskaniu straconego wzroku, udał się w roku 1313 z kilku towarzyszami na puszczę, otrzymał 1319 roku od papieża biały ubiór zakonny, reguły św. Benedykta i Matkę Boską za patronkę. Zakon ten, bardzo surowej reguły, niegdyś dosyć liczny, dzisiaj ma tylko 4 klasztory: w Monte-Olivo, w Rzymie St.-Francesco, w Genui i w Palermie.

Oliwil $C_{14}H_{28}O_5+H_2O$, znajduje się w gumie drzewa oliwnego, tworzy kryształy bezbarwne, a z nadmanganjanem potasu wydaje wanilinę.

Oliwin, ob. Chryzolit.

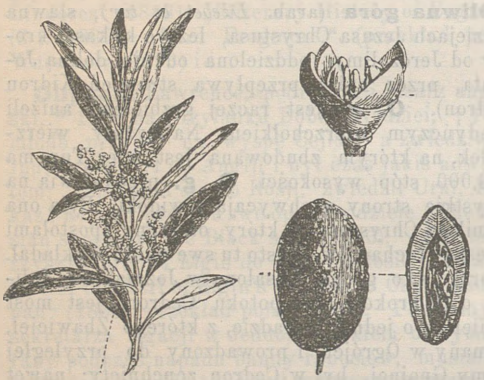
Oliwiński Ignacy, uczony i poeta, żyjący za panowania Zygmunta Augusta, mieszkał w województwie Krakowskiem, wyznania helweckiego, ogłosił drukiem „Pieśni nowo-wybrane z poważnych i dawnych pisarzy, na synodzie wodzisławskim przejrzane i poprawione, ku użytkowi zborów Pańskich wydane“ (1550).

Oliwki, owoce oliwnego drzewa (ob).

Oliwna góra (arab. *Dżebet et tur*), sławna w dziejach Jezusa Chrystusa, leży o kilkaset kroków od Jerozolimy, oddzielona od niej doliną Jozafata, przez którą przepływa strumień Kidron (Cedron). **O. g.** jest raczej grzbietem, aniżeli pojedyńczym wierzchołkiem. Najwyższy wierzchołek, na którym zbudowana jest wieś Tur, ma do 3,000 stóp wysokości. **O. g.** przedstawia na wszystkie strony zachwycające widoki. Była ona najmilszą Chrystusowi, który, otoczony apostołami i rzeszą słuchaczów, często tu swe nauki wykładał. Naprzeciwko grobu Absalona w Jozafatowej dolinie, o 10 kroków, na potoku Cedron, jest most kamienny o jednej arkadzie, z którego Zbawiciel, pojmany w Ogrójcu i prowadzony do przyległej bramy Gnojnej, był w Cedron zepchnięty; nawet na skale pokazują tu ślad upadku Chrystusa, gdzie widać znaki palców, nóg, kolan i łokci. Niedaleko kościoła Grobu N. M. P. znajduje się w tejże dolinie pod **O. g.** *Grota krwawego potu*, prawie okrągła, mająca średnicy piętnaście kroków; oparta na dwóch filarach grubych, nieobrobionych, z tejże opoki wyciętych i tworzących z nią jedną całość. Naprzeciwko wchodu jest ołtarz wykuty w opoce, nad którym obraz prostego pendzla przedstawia Zbawiciela klęczącego i przyjmującego kielich z rąk anioła. Po prawej stronie od wchodu są w grocie drzwi zamurowane, dawniej prowadzące do przyległego Ogrójca, a na lewym boku jest wykuty w ścianie ołtarz, z obrazem śpiących apostołów. Pomieniona grota należy dzisiaj do katolików. Pięć lamp pali się ustawicznie przed miejscem modlitwy Zbawiciela.

Oliwne drzewo, *Oliwa (Olea)*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych, ecchujący się kielichem małym, czterozębnym, koroną krótkodzwonkowatą z brzegiem czterodzielnym, dwoma wystającemi pręcikami, znamieniem dwudzielnem; owoc jest pestczak 1—2-komorowy, 1—2-nasienny; należą tu drzewa i krzewy zawsze zielone, w Europi

płd., Afryce, Azji i Nowej Holandji, o liściach pojedyńczych, skórzastych, i kwiatach drobnych, zebranych w grona lub bukiety. Najwięcej znanym gatunkiem jest **O.** *zwyczajna (O. europaea)*, w stanie dzikim ciernista i krzewiasta, przez uprawę wyrastająca w drzewo 6—10 m. wysokie, bezcierniste. Pochodzi pierwotnie z Azji, obecnie uprawia się w licznych odmianach. Liście są na 8 cm. długie, podobne do wierzbowych, z wierzchu najczęściej ciemno-zielone, od spodu biało-szarawe. Kwiatki białe zebrane są w gęste grona. Udaje się najlepiej nad brzegiem morskim, a uprawa jej korzystną jest zwłaszcza między 20° a 43° szerokości płn. W Europie płd. kwitnie w maju i czerwcu; owoce, *oliwki*, dojrzewają w grudniu; są najwyżej wielkości jaja gołębiego, najczęściej owalne, niekiedy kuliste lub jajowate, barwy czarnej, fijoletowej, czerwonawej lub zielonawej, o mięsiwie zielonawo-białem; przy zupełnem dojrzeniu mają smak wstrętny, tłusto gorzki. Zebrane w sta-

Drzewo oliwne. Kwiat, owoc i owoc przecięty.

nie niedojrzałym przyprawiają się do użytku kuchennego, przyczem najpierw moczą się w ługu potażowym lub wodzie wapiennej, przez co nabierają smaku łagodniejszego. W Europie płd. jadają się też suszone. Przez ciśnienie otrzymuje się z nich olej tłusty, zwany *oliwą*; obecnie otrzymują ją też przez wyciąganie siarkiem węgla (ob. Olej). Dobroć jej zależy od stopnia uszlachetnienia drzewa, klimatu, gruntu, stopnia dojrzałości owoców i sposobu otrzymywania. Najpiękniejsza **O.** pochodzi z owoców niezupełnie dojrzałych, dojrzałe dają jej więcej, ale jest ostra. Owoce zmielone dają pod słabem ciśnieniem olej jasno-żółty, przyjemnego smaku (**O.** *panieńska*); pod silniejszem ciśnieniem **O.** jest gorzka; wytłoczyny polewają się gorącą wodą, poddają fermentacji i otrzymuje się stąd **O.** najordynarniejszą, używaną tylko do pewnych celów technicznych. **O.** polepsza się przez wstrząsanie z wodą słoną, gorsze gatunki, używane do palenia, oczyszczają się kwasem siarczanym. **O.** bezbarwna otrzymuje się przez wystawienie na słońce lub odbarwienie węglem. U nas najbardziej cenioną jest **O.** żółta (**O.** *prowancka)*; **O.** *zieloną* dają oliwki brane bez wyboru. C. wł. dobrej **O.** jest 0,91; przy kilku stopniach niżej 0° krzepnie w masę ziarnistą, masłowatą; w eterze łatwo się rozpuszcza, na powietrzu jełczeje, ale nie wysycha. Delikatniejsze gatunki używają się do potraw, w Europie płd. zamiast masła, dalej do palenia i smarowania części machin, do stłuszczania wełny i skóry, ma maście i plastry. W handlu rozróżniają jej różne gatunki, stosownie do miejsca pochodzenia; fałszuje się często olejem makowym i olejem z nasion bawełny. Drewno drzewa oliwnego jest wonne, zielonawo-żółte z czarnemi żyłkami, przyjmuje piękną politurę i jest przez tokarzy bardzo poszukiwane. Żywica wyciekająca ze starych drzew na woń waniljową i używa się do kadzenia. **O.** w starożytności była jednem z najużyteczniejszych drzew, pospolitą była w Palestynie; w Grecji poświęconą była Minerwie, a wieniec oliwny był najwyższą nagrodą obywatelską. Gałązki oliwne były symbolem pokoju. Owoc **O.** *amerykańskiej* (*O. americana)*, w Karolinie, używa się na pokarm; bardzo twarde drewno nazywa się *dewil-wood*. **O.** *wonna (O. fragrans)* jest krzewem w Chinach i Japonji, którego wonne liście dodają się do herbaty. Por. Coutance „L'olivier“ (1878).

Oliwnik, *Oleaster, Olejnik, Rajskie drzewo, Przewierzbia (Elaeagnus)*, rodzaj roślin z rodziny oliwnikowatych, ma kielich dzwonkowaty, 4-dzielny, barwny, górny, pręcików 4—5, znamię główkowate, owoc—pestczak jajowaty, jednonasienny; należą tu drzewka o liściach naprzemianległych i kwiatach pojedyńczych, w cieplejszej Europie i w Azji. *E. angustifolia* jest pięknem drzewem nieco do oliwnego drzewa podobnem, a więcej do naszej wierzby białej. Rośnie dziko w Europie płd., w Syberji i na Wschodzie, często utrzymywane bywa w ogrodach dla ozdoby i wonności kwiatów, gdzie dorasta 5—6 m. wysokości. Gałązki ma cierniste, liście lancetowate, kutnerowate, kwiaty drobne, żółte, wonne. W naszym klimacie owoce prawie nigdy nie dojrzewają, na Wschodzie zaś owoce te żółte, do oliwek podobne, wydają farbę brunatną.

Oliwnikowate *(Elaeagneae)*, rodzina roślin pokrewna owełkowatym i tymiałkowatym, obejmuje krzewy i drzewa, mające za cechy: liście naprzemian lub naprzeciwległe, od spodu pokryte małemi srebrzystemi łuskami; kwiat o brzegu 2—4—6-działkowym; pręcików 4—8, kołozawiązkowych; zawiązek wolny 1-komórkowy; owoc otulony stwardniałą podstawą okwiatu, jednonasienny; zarodek osadzony na osi nieco mięsistego białka. Należą tu rodzaje: oliwnik, rokituik, rozmarynowiec.

Oliwowate *(Oleaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich jednodziałkowy, 4-klapowy lub 4-ząbkowy, czasem żaden;

korona na osadniku, już o 4 płatkach, zrosłych po 2 w nasadzie, już jednopłatkowa, lejkowata lub prawie dzwonkowata, rzadko żadna; pręcików 2, osadzonych na rurce korony; zawiązek górny, z szyjką pojedyńczą lub żadną, znamię niepodzielne lub dwudzielne; owoc rozmaity. Nasiona wiszące, o zarodku prostym i białku mięsistem lub prawie rogowem. Należą tu drzewa lub krzewy, o liściach przeciwległych, ogonkowych, pojedyńczych, czasem nieparzysto-pierzastych i kwiatach ułożonych w wiechę lub grono. Dzieli się na dwie podrodziny, *oliwowe*, mające owoc pestkowcowaty lub jagodowy (oliwa, ligustr), i *jesionowe*, mające za owoc torebkę dwuścienną pękającą, lub skrzydlak niepękający (jesion, lilak).

Olizar. Ród szlachecki w Polsce pochodzenia ruskiego, znany już w w. XIV w dziejach Litwy. Wielu jego członków piastowało różne wysokie w Rzeczypospolitej urzędy. W nowszych czasach odznaczyli się z pomiędzy nich:

Olizar Filip Nereusz, szambelan Stanisława Augusta, marszałek trybunału kor., 1791 poseł na sejmie 1792 roku, następnie członek cesarsko-rosyjskiej komisji edukacyjnej na Litwie. Są w druku jego „Głosy miewane na sesjach sejmowych roku 1792".

Olizar Narcyz, hrabia, syn poprzedzającego, * 1794 w Zaborowie na Wołyniu. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Krzemieńcu i uniwersyteckich w Wilnie zajmował się głównie literaturą, później był senatorem kasztelanem Królestwa Polskiego. Po 1832 osiadł za granicą i † 1862 r. w Sadach pod Poznaniem. Ogłosił drukiem: „Gawędy o sąsiedztwie" (Paryż, 1840); „Mémoires" (tamże, 1845; 2 ed., Lipsk, 1871, tłómaczone na język niemiecki); „Pamiętniki oryginała" (bezimiennie Lipsk, 1853, 2 wyd., 2 t., Bruksela, 1862) i „Z Psalmów Psalmy" (Lipsk, 1857; 2 wyd., tamże, 1862). W młodych latach umieszczał wiersze w *Tygodniku Wileńskim* (1819).

Olizar Gustaw, brat poprzedzającego, poeta i publicysta, * 1798 w Korystyszowie na Wołyniu; kończył nauki w liceum krzemienieckiem, którego był jednym z najcelniejszych uczniów. Wybrany w 24 roku życia marszałkiem gub. Kijowskiej, pełnił następnie rozmaite urzędy obywatelskie, posiadając wszędzie ogólną miłość, zaufanie i szacunek. Z licznych jego, bardzo udatnych poezyjek, niektóre wyszły p. t. „Spomnienia G. O." (2 zesz., Wilno, 1840—42), inne p. t. „Pielgrzymki" w *Athenaeum* Kraszewskiego (1840, t. III). Zbijając dzieło Henryka Rzewuskiego „Mieszaniny obyczajowe Jarosza Bejły", napisał **O.** „Pomieszanie Jarosza Bejły, objawione przez A. Filipowicza" (Wilno, 1842). Umieszczał także artykuły swe w *Tygodniku Petersburskim* (1852—1853), a w *Ruchu Muzycznym* 1857 drukował „Myśli z niewydanych rękopisów" i tegoż roku wydał w Lipsku przekład z Münch-Bellinghausena (Halma) „Szermierz z Rawenny". Później dla słabości zdrowia osiadł w Dreźnie i tam † 1865. Jego „Pamiętniki 1798—1865" wyszły we Lwowie w 1892.

Olizarowski Tomasz August, poeta szkoły ukraińskiej, * 1814 na Wołyniu, † 1879 w Paryżu, pobierał nauki w liceum krzemienieckiem, gdzie pod wpływem Józefa Korzeniowskiego wyłącznie prawie poświęcał się poezji. Od 1832 przebywał za granicą. Prace jego drukiem ogłoszone są: „Poezje T. A. O." (Kraków, 1836); „Ekserecycje poetyckie" (Londyn, 1839); „Woskresenki" (Paryż, 1846); „Dzieła T. A. Olizarowskiego" (3 t., Wrocław, 1852). Są tu liryczne poezje, dumki, sonety zwane przez autora „śnielkami", „padwanki" (poezje egzotyczne), chwały, żale, a wreszcie powieści wierszem i dramaty na tle ukraińskiem; „Wincenty z Szamotuł", dramat w 5 aktach (Poznań, 1850); „Dziewice Erinu" (Paryż, 1857), dramat na tle dziejów emigracji osnuty; „Rada w Chęcinach" (Paryż, 1861), obraz dramatyczny z czasów Łokietka.

Olizarowy staw, miasteczko w gub. Grodzieńskiej, posiadało niegdyś klasztor i kościół drewniany Cystersów.

Olkienickie starostwo niegrodowe mieściło się w wdztwie i powiecie Trockim. Podług metryk, obejmowało w sobie miasteczko Olkieniki o mil 8 od Wilna, wieś Lejpuny i przyległości. W 1771 posiadał je Granowski, starosta tarnogórski, opłacając z niego kwarty złp. 2,683 gr. 7, a hyberny złp. 4,360. Ostatnim starostą po Ludwiku Pocieju, strażniku w. ks. Litewskiego, był w r. 1794 Michał Granowski, ostatni potomek tego szczepu.

Olkieniki, m. w gub. Grodzieńskiej, nad rz. Mereczem, blizko ujścia po niej Solczy, zwane dawniej *Wołkeniki*, pamiętne wojną domową pomiędzy rodziną Sapiehów a szlachtą litewską, prowadzoną przez Wiśniowieckich, Ogińskich, Pociejów, Paców, Brzostowskich i innych możnowładców. Sapiehowie bowiem, dzierżąc samowładnie najpierwsze urzędy w kraju, tak swą dumą i przewagą dali się we znaki szlachcie miejscowej, że prawie wszyscy byli na nich oburzeni. Trwało to już od lat kilku, gdy 1700 dwaj ks. Wiśniowieccy, zeżeni od sług hetmana Sapiehy w Wilnie, podburzyli do związku szlachtę, która zebrawszy się w liczbie 20,000 w pow. Oszmiańskim, wyciągnęła zbrojnie ku **O.** Sapiehowie, zebrawszy do 9,000 wojska, wyszli z Wilna, spotkali się ze szlachtą o 1½ mili od **O.** w Lejpunach i na głowę pobici zostali. Wtenczas **O.**, dokąd się zwycięzcy udali, stały się polem krwawego dramatu. Pojmany w bitwie Michał Sapieha, koniuszy w. lit., syn hetmana, pomimo usiłowań biskupa Brzostowskiego, wywleczony z łóżka, rozsiekany został 19 listopada. Takiż los spotkał Wojnę, starostę bracławskiego, i wielu innych. Poczem 22 listopada nastąpiło postanowienie zjazdu Olkienickiego, mocą którego związkowi oddali się pod zarząd wojskowy ks. Wiśniowieckiego i odsądzono wszystkich Sapiehów, zacząwszy od hetmana, z wyjąt-

kiem linji kodeńskiej, od wszelkich urzędów i starostw, z zabraniem dóbr dziedzicznych dla zadosyć uczynienia wierzycielom, a reszty do skarbu publicznego. Istnieje wiele dziełek i broszur opisujących tę smutną sprawę, którą także rymami opisał Onufry Korytyński, pod tyt.: „Wojna Olkienicka“. W 1708 zaszła tu także 22 lutego silna utarczka pomiędzy Szwedami a wojskiem Augusta II. Miasto ma kościół parafjalny fundacji królowej Bony.

Olkuski.

Olkuski, herb: W polu barwy niewiadomej, w środku półksiężyca —krzyż między dwiema 6-promiennemi gwiazdami.

Olkusz, m. pow. w gub. Kieleckiej, pośród ogromnych piasków, w posępnej, ale bogato od natury w kruszce uposażonej okolicy położone, zwane w dawnych wiekach *Ilkusz*, *Illcusia*, było niegdyś najważniejszą kopalnią rud ołowiu srebrodajnego, o czem już dzieje XIII w. wspominają. Miny olkuskie zaczęły słynąć ze srebra pod panowaniem Kazimierza W., który **O.** przyozdobił i murem opasał. Najwięcej jednak do zamożności Olkusza przyczyniła się siostra tego króla, regentka Elżbieta, matka Ludwika, króla węgierskiego i polskiego, nadawszy w 1374 mieszkańcom jego wolność na lat 6 wydobywania rud srebrnych i ołowianych, z obowiązkiem oddawania do skarbu królewskiego 11-ej grzywny, który to podatek *olborą* nazywano. Skutkiem tego przywileju, pod następnymi monarchami wznawianego, mieszkańcy **O.** zostali w krótkim czasie właścicielami kopalni, każdy bowiem opłacający tylko olborę, otrzymywał pozwolenie kopania. Otrzymujący takie pozwolenie i łożący koszta na kopanie zwali się *gwarkami*, a tworzyli między sobą pewien rodzaj stowarzyszenia, do którego nawet i zamożniejsza szlachta chętnie się łączyła. Kopalnie wzrastały i rozwijały swą działalność coraz obszerniej. Przepisana za Jana Olbrachta zasadnicza dla nich ustawa p. n.: „Statuta montana Ilcussiensia“ ogłoszoną została w 1505. Zygmunt I, potwierdzając 1545 r. wszystkie dawniejsze prawa i przywileje, dozwolił celem dalszego wzrostu kopalń nowym przybyszom osiadać, byleby ci nie byli zbrodniarzami, z obowiązkiem przecież opłacania olbory. Podług lustracji z 1564, rudę kruszczową wydobywano tu z jednej tylko góry, a podług ksiąg skarbowych, w 1566 pobrano olbory ołowiu centnarów 400, w r. 1567 cent. 1,055, z powodu zaś przeszkody od wód otrzymał król 1569 r. połowę olbory w kwocie złp. 1,523, a zatem cała produkcja kopalń wynosiła w tych latach 10 razy więcej. Łukasz Opaliński w dziele swojem: „Polonia defensa contra Barclajum“ mówi, że na rok wydobywano tu 6,000 mark czystego srebra, a 50,000 cent. ołowiu. Podług ksiąg olkuskich, najważniejsze szyby były Pilecki i Ponikowski. Za panowania Batorego istniała już w Olkuszu mennica i znaczne przynosiła dochody; ale mennica ta przy końcu panowania Zygmunta III przestała być czynną, gdyż i kopalnie widocznie już upadały, i odtąd mimo rozmaitych ulg przynoszonych mieszkańcom, w coraz gorszym znajdowały się stanie, do czego przywiodła je zazdrość szlachty, która łącząc się naprzód z mieszczanami, zaczęła brać w posagach i dziedzictwach szyby całe, tak, że z czasem najznaczniejsze kopalnie na jej własność przeszły, a biorąc korzyści, nie chciała ponosić ciężarów i wydatków na ich utrzymanie. Następnie kopalnie upadły jeszcze bardziej za pierwszej wojny szwedzkiej, która ogołociła je z rąk pracujących, generał bowiem Müller wybrał znaczne kontrybucje w 1655, a górników użył do kucia przykopów pod Częstochową, gdzie wszyscy oprócz dwu wyginęli. Zła administracja i wydzierżawianie olbory pozbawiły kopalnie potrzebnej kontroli i opieki, a wylew rz. Baby w r. 1674, zamuliwszy sztolnie i zalawszy wszystkie szyby wodą, zniszczył je do reszty. Odtąd żadne już środki, kilkakrotnie przez Jana III przedsiębrane, nie zdołały podźwignąć kopalni, a w 1712 zapadły się i dwie główne sztolnie, Ponikowska i Pilecka. W 1728 August II zesłał górników zagranicznych dla zbadania kopalń olkuskich; znaleźli oni jeszcze 6 szyb otwartych, któremi do 7 sążni głębokości spuścić się zdołali, ale dalej wszystko było wodą zalane. Dalszy ciągły bezrząd kraju nie pozwolił już skuteczniejszych przedsiębrać w tym celu środków, a te, jakich się późniejsze rządy: pruski, austrjacki, księstwa Warszawskiego i nareszcie królestwa Polskiego chwytały, pozostały bezskuteczne i ograniczone wydobywaniem samego tylko galmanu, znajdującego się tu w obfitości. Miasto też upadło i dopiero za rządu Królestwa podźwignęło się znowu. Obecnie ludność **O.** wynosi 3,491 m. (1897). Z 6 dawnych kościołów pozostała tylko jedna fara; jest to gmach okazały z wieku XIV, wzniesiony przez Władysława Łokietka, odznaczający się śmiałą, ale prostą budową i dokładnością wykończenia. Wnętrze kościoła mieści w sobie liczne dowody hojności dawnych mieszczan i gwarków olkuskich, a w skarbcu znajduje się bardzo pięknej roboty XVI w. krzyż z miejscowego srebra, na 4 stopy wysoki i przeszło 40 funtów ważący, i 7 z tegoż srebra kielichów, jako dary różnych mieszczan tutejszych. Do cmentarza kościelnego przytykają szczątki kaplicy, na cześć św. Jana Kantego w 1738 wystawionej, tudzież domek, w którym on, będąc tu proboszczem, przemieszkiwał; osobliwością tutejszą jest rzeczka, albo raczej strumień Baba (ob.), która o pół mili wyżej miasta rozlewa się szeroko po piaskach olkuskich i w nich bez śladu ginie.— *Olkuski powiat* stanowi część guber. Kieleckiej, zajmuje po większej części przestrzeń górzystą, w wielu miejscach zasianą nagiemi skałami, mającą wiele nieużytków i lotnych piasków; część jego, nachylona ku północy, jest prawie wszędzie

piaszczysta i kamienista, a wogóle przeważają w nim grunta lekkie, z ogromnemi w niektórych miejscach obszarami piasków lotnych. Powiat ma 1,235 w. kw. i 113,842 miesz. (1897) i zawiera 1 miasto, 6 osad i 14 gmin.

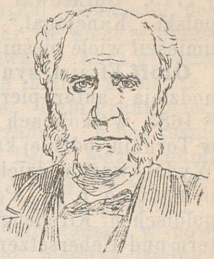
Olkusza, Marcin z..., zwykle, chociaż niewłaściwie, *Starszym* zwany, astronom, matematyk i lekarz, * w Olkuszu, kończył nauki w akademji krakowskiej, w której otrzymawszy 1459 stopień doktora filozofji, był tamże profesorem matematyki. Jako biegły w astronomji i medycynie, pozyskał szacunek i zaufanie króla węgierskiego Macieja Korwina, który, dawszy mu probostwo w Budzie, utrzymał go na swoim dworze, jako lekarza i astrologa. Zaprzyjaźniony z Regiomontanem, pomagał mu do ułożenia tablic „Directionum Planetarum". On to przywiózł akademji krakowskiej przysłane jej w darze przez króla Macieja narzędzia astronomiczne 1494.

Olkusza, Marcin z..., syn Mateusza, także astronom, zwany *Młodszym*, uczył się matematyki w Krakowie razem z Mikołajem Kopernikiem od Brudzewskiego, został 1491 doktorem filozofji i potem sam uczył matematyki w uniwersytecie krakowskim, a 1517 mianowany był profesorem teologji. Siedm razy obierany rektorem akademji, ostatni raz piastował ten urząd w 1535; † 1540 w Krakowie. Pamiętny jest z projektu do poprawy kalendarza, p. t. „Nova Calendarii Romani reformatio", który ułożył z polecenia akademji, wezwanej o to przez papieża Leona X, i który był uwzględniony przy następnie przeprowadzonej reformie (ob. Kalendarz). W 1521 wspólnie z Michałem Wrocławczykiem uporządkował i spisał statuty wydziału teologicznego, p. t. „Statuta theologiae facultatis studii Cracoviensis noviter confecta". Oba powyższe rękopisy znajdują się w bibljotece akademji krakowskiej. Majer okazał, że oprócz powyższych do 1500 dwu jeszcze było w akademji krak. Marcinów z **O.** Por. „Pismo zbiorowe wileńskie" (1861, str. 251).

Olla potrida (z hiszp. dosłownie: zgniły garnczek), potrawa hiszpańska, złożona z kilka gatunków mięsa, z cebulą, czosnkiem i pieprzem, okraszonych sowicie słoniną, coś nakształt polskiego bigosu. Stąd przenośnie wyraz ten oznacza w pismach mieszaninę różnych wiadomości, feljeton i t. p.

Ollech, Karol Rudolf von, generał pruski, * 1811 w Grudziążu, 1853 major sztabu generalnego, 1861 komendant korpusu kadetów, 1866, jako dowódca brygady, był ciężko ranny pod Skalicami, 1870 generał piechoty i dyrektor akademji wojskowej, od 1878 gubernator domu inwalidów w Berlinie. † 1884. Wydał cenne prace z zakresu historji wojennej, jak: „Friedrich d. Gr. von Kollin bis Leuthen"; „Feldzug der Nordarmee 1813" (1859—1865); „Geschichte des Feldzugs von 1815" (1861—1879); „Friedrich d. Gr. und der Friede zu Hubertsburg" (1863) i in.

Ollivier Emil, mąż stanu francuski, syn *Demostenesa Ollivier* (* 1799 r.), który, będąc naczelnikiem domu handlowego w Marsylji, odznaczył się podczas rewolucji lutowej 1848 jako zapalony republikanin, a po zamachu stanu 1851 r. zagrożony deportacją uciekł do Belgji i dopiero 1860 roku wrócił do Francji E. **O.** * w r. 1825 w Marsylji. Ukończywszy studja prawne, został 1847 adwokatem w Paryżu i zyskał rozgłos jako obrońca liberalny. Wybrany 1857 do ciała prawodawczego, przyłączył się do nielicznej opozycji i w wielu ważnych sprawach okazał niezwykły talent krasomówczy. Wybrany ponownie deputowanym 1863, zerwał z opozycją i przechylił się na stronę cesarstwa (1865—66). Przed nowemi wyborami 1869 zwrócił na się powszechną uwagę broszurą „Le 19 Janvier" (Paryż, 1869; rodzaj manifestu do wyborców i do kraju całego), zasiadł znowu w ciele prawodawczem i 3 stycznia 1870 utworzył pierwsze za drugiego cesarstwa ministerjum parlamentarne, w którem objął prezesostwo i wydział sprawiedliwości. Usunięciem kandydatur rządowych zyskał powszechne zaufanie i popularność wielką, ale nie posiadając potrzebnej energji i siły woli, ulegał wpływom partji dworskiej, nie oparł się wznawianiu osobistych rządów Napoleona III i posunął się tak dalece, że przed zbliżającą się wojną z Prusami w wystąpieniu swem przeciw Thiersowi oświadczył, że ministerjum z *lekkiem sercem* bierze na się odpowiedzialność. Po pierwszych klęskach armji franc. ustąpił miejsca 9 sierpnia 1870 hrabiemu Palikao (ob.), opuścił Francję i zamieszkał we Florencji, skąd dopiero 1873 r. wrócił do kraju. Wybrany 1870 na miejsce Lamartine'a członkiem akademji, ale nie zasiadłszy w niej z powodu wojny ówczesnej, upomniał się później o swe miejsce, i uroczystość przyjęcia, naznaczona na 5 marca 1874, po burzliwych scenach odroczoną została przez akademję na czas nieograniczony. Sprawa ta zrobiła wielką wrzawę, powiększoną jeszcze dziełem ogłoszonem przez **O.** p. t. „Lamartine" (Paryż, 1874). **O.** jest także spółzałożycielem „Revue de droit pratique" (1856), gdzie umieszczał mnóstwo swych rozpraw i artykułów. Dopiero w 1901 zasiadł w akademji, ale bez uroczystego przyjęcia.

Ollivier Emil.

Olmo Franciszek, historyk włoski z XVII w., wydał: „Relazione della Republica di Venezia del Regno Polonia et Bohemia" (Wenecja, 1628).

Oloff Marcin, zasłużony pastor ewangelicki, * 1657 w Grudziądzu, był od 1677 do 1690 pastorem węgrowskim i warszawskim, potem w Sławatyczach, a od 1694 kaznodzieją w Toruniu, gdzie

† 1715. Opracował on z innymi kaznodziejami polski „Kancjonał," wydany r. 1672, w którym umieścił wiele pieśni swego tłómaczenia.

Oloff Efraim, syn jego, również zasłużony kaznodzieja i autor pierwszej „Himnologji polskiej," * 1685 w okolicach Warszawy, był profesorem w Toruniu, później kaznodzieją w Elblągu i † 1735. Wydał ważne dzieło, znacznie po jego śmierci pomnożone, p. t.: „Polnische Liedergeschichte von polnischen Kirchengesängen und derselben Dichtern und Uebersetzern, nebst einigen Anmerkungen aus der polnischen Kirchen und Gelährtengeschichte" (2 wyd., Gdańsk, 1764). Oprócz tego wydał jeszcze: „Dissertatio historico-theologica de Encaeniis templorum" (Toruń, 1706), oraz „Pieśni niektóre z niemieckiego na polski język przetłómaczone" (tamże, 1727).

Oloron *(O.-Sainte-Marie)*, miasto okręgowe w departamencie franc. Pirenejów Niższych, na prawym brzegu rzeki Gave d'O., w malowniczej okolicy położone, kilka fabryk, ożywiony handel i 7,300 miesz.

Olozaga (Don Salustiano), mąż stanu hiszpański, * około 1803 w Logrono, † 1873 w Enghien we Francji. Ukończywszy nauki prawne, osiadł jako adwokat w mieście rodzinnem. Uwięziony 1831, uciekł 1832 do Francji, ale po śmierci Ferdynanda VII wrócił do kraju, odznaczył się w kortezach jako dzielny mówca opozycji i po rewolucji w La Granja występował bardzo czynnie w sprawie Marji Krystyny; w latach 1840—43 był posłem w Paryżu i przez kilka dni stał na czele gabinetu, ale z powodu, że w nocy z 28 na 29 listopada 1843 zniewolił królowę Izabelę do podpisania dekretu, rozwiązującego kortezy, został stracony przez stronnictwo umiarkowanych i przymuszony do powtórnej ucieczki. Przywołany w marcu 1847 r., działał w kortezach jako przywódca progresistów. W 1848 r. chwilowo więziony, został wkrótce wypuszczony na wolność, ale z powodu przeszkód stawianych przez rząd nie mógł wejść do kortezów. Dopiero od rewolucji 1854 r. jako deputowany, a zarazem i poseł w Paryżu (1854—56), wywierał wpływ wielki na sprawy publiczne. Od rewolucji Lipcowej 1856 r. nie piastował wprawdzie żadnego urzędu, ale i nie zaprzestał działań politycznych jako kierownik progresistów i połączył przeciw dynastji stronnictwa: unjonistów, progresistów i demokratów. Po rewolucji Wrześniowej 1868 mianowany posłem w Paryżu, zasiadał też w kortezach i przyczynił się głównie do uchwalenia konstytucji z r. 1869. Jako poseł hiszpański w Paryżu występował ciągle w duchu dla Francji najprzyjaźniejszym. Po abdykacji króla Amadeusza i ogłoszeniu rzeczypospolitej usunął się z tego stanowiska i mieszkał we Francji. Konstytucja z r. 1855 jest głównie jego dziełem.

Ölschläger Hermann, pisarz niemiecki, * roku 1839 w Schweinfurcie, kształcił się w Monachjum, następnie służył w wojsku, po ustąpieniu, z którego został współpracownikiem czasopisma „Gartenlaube." Napisał: „Gedichte" (Monachjum, 1869); „Novellen in Octaven" (Lipsk, 1882); „Engel Kirk" (1886); „Wunderliche Leute" (1870, t. 3); „Plaudereien aus Rom" (1875); komedję „Die Kunst im Hause" (1887) i in.

Olshausen Herman, teolog niemiecki, * 1796 w Oldesloe w Holsztyńskiem, od 1821 r. profesor teologji w Królewcu, został 1834 profesorem i radcą kościelnym w Erlangen, † 1839 tamże. Oprócz innych wydał: „Historiae ecclesiasticae veteris monumenta praecipua" (2 t., Berlin, 1820—22), oraz „Biblischer Commentar über sämmtliche Schriften des Neuen Testaments" (7 t., Królewiec, 1830, nowe wyd. i dalszy ciąg przez Ebrarda i Wiesingera, 1852—62, t. 7).

Olshausen Justus, orjentalista, brat poprzedzającego, * 1800 w Hohenfelde w Holsztynie, † 1882, od 1823 profesor w Kiel, otrzymał 1848 kuratorstwo uniwersytetu i do r. 1849 był wiceprezydentem zgromadzenia narodowego. W r. 1853 przeniósł się na głównego bibljotekarza i profesora języków wschodnich do Królewca, a 1858 mianowany został urzędnikiem w ministerjum oświecenia i spraw duchownych. Od 1860 był członkiem berlińskiej akademji nauk. Zasłużył się głównie pracami około egzegezy Starego Testamentu, tudzież nad językiem perskim i hebrajskim. Ważniejsze jego dzieła są: „Erklärung der Psalmen" (Lipsk, 1853); „Lehrbuch der hebr. Sprache" (Brunświk, 1861) i „Ueber den Charakter der in den assyr. Keilinschriften erhaltenen semit. Sprache" (Berlin, 1866).

Olshausen Teodor, brat poprzednich, * 1802 w Glückstadt, † 1869 w Hamburgu, żył od 1830, jako adwokat i urzędnik miejski, w Kiel; w założonem przez się 1830 piśmie „Kieler Correspondentzblatt" wywierał znakomity wpływ na polityczny rozwój kraju. W następnych latach czynny brał udział w sprawach politycznych holsztyńsko-szlezwickich. W 1851 wyniósł się do Ameryki, gdzie poświęciwszy się pracom literackim, napisał kilka prac o Stanach Zjednoczonych, a mianowicie: „Die Vereinigten Staaten von Nordamerika" (Kiel, 1853); „Das Mississippithal" (Kiel, 1854) i „Geschichte der Mormonen" (Getynga, 1855). Wrócił 1865 do Europy.

Olsiady, miasteczko na Żmujdzi, o 1½ mili od Telsz odległe, ma kościół, fundowany około r. 1471 przez biskupa Macieja II Polaka. Zwykła rezydencja biskupów żmujdzkich.

Ölsnitz: 1) miasto w saskim okręgu Zwickau, nad Białą Elsterą położone, ma piękny ratusz, fabryki pluszu, aksamitu i kamgarnu, 11,600 miesz.; 2) wieś w saskim okr. Zwickau, nad rz. Ölsnitz położona, posiada zamek, kopalnie węgla kamiennego, 11,600 miesz.

Olstro (niem.), futerał skórzany, umocowany

na przodzie siodła, do zachowania w nim pistoletów w kawalerji.

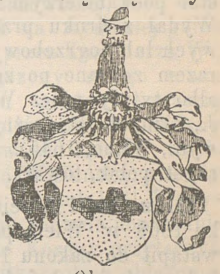
Olsza, *Olcha (Alnus)*, rodzaj roślin z rodziny brzozowatych, ma za cechy: kotki męskie złożone są z łusek szypułkowych, mających pod spodem po 3 kwiatki; każdy z nich ma okrywę kubeczkowatą 4-klapkową i 4 pręciki, nadto otoczone są 4 łuszczkami czyli przysadkami; kwiaty żeńskie tworzą również kotki o łuskach jajowatych, 2-ukwiatkowych, szyjka dzieli się na 2 znamiona; kotki te za dojrzeniem stają się drzewiaste i stają się podobne do szyszek sosnowych; owoc jest orzeszkiem jednonasiennym. Są to drzewa i krzewy w Europie i Ameryce płn.; z 14 gatunków najważniejszą jest **O.** *zwyczajna* czyli *czarna (A. glutinosa)*, drzewo dosięgające po 40—50 latach 25 m. wysokości przy średnicy 40—60 cm.; są wszakże i wyższe. Udaje się na gruntach błotnistych, gdzie żadne inne użyteczne drzewo nie rośnie. Drewno świeżo ścięte jest pomarańczowe, potem bieleje, jest dosyć twarde. Liście są prawie okrągłe, niekiedy jakby ucięte, karbowane lub ząbkowane, kotki ukazują się na jesień, a kwitną w marcu. Rośnie w całej Europie, płn. Azji i Afryce, na górach nie przechodzi 1,300 m. Wymaga wiele wody i dlatego najlepiej się udaje nad rzekami i jeziorami. Rozmnaża się najlepiej przez przesadzenie gałęzi, które wkrótce pędy puszczają. Drewno nadaje się wybornie do budowli wodnych, także na wyroby stolarskie i tokarskie; wytrzymałość jego wyrównywa dębinie. Co do wartości opałowej, ma się do buczyny jak 50 lub 60 do 100, zresztą podają i inne liczby; popiół daje wiele potażu, ale do prania się nie nadaje, bo ług barwi czerwono; węgiel jest doskonały do prochu. Kora służy do farbowania na brunatno i czarno. Nasiona żywią w zimie wiele ptaków. **O.** *biała (A. incana)* jest do poprzedniej bardzo podobna; liście ma jajowate, śpiczaste, podwójnie piłkowane, nielipkie, od liści **O.** czarnej jaśniejsze, pod spodem siwo omszone; szyszki są nieco większe, eliptyczne i wcześniej dojrzewają. Kora gładsza, jaśniejsza, szarawa; drewno białe, ściślejsze i twardsze niż u poprzedniego. Lubi grunt piaszczysty, od poprzedniej jest rzadszą, u nas rośnie głównie nad Wisłą. Suszone liście jedzą chętnie owce. Dla wyżyn alpejskich ważną jest **O.** *alpejska (A. alpina)*, dorastająca 2—4 m. wysokości.

Olsza. 1. Gałązka, 2. Kotki męskie, 3. Kwiat z 4-ma pylnikami, 4. Kotka żeńska, 5. Łuska kwiatowa żeńska, 6. Owoc, 7. Szyszki owocowe dojrzałe, 8. Szyszka po wydaleniu owoców.

Olszany albo *Holszany*, miasteczko w pow. Oszmiańskim, gub. Wileńskiej, niegdyś dzielnica książąt Algimuntów Holszańskich (ob.), nad rz. Olszanką położone; był tu niegdyś znakomity zbór kalwiński, przerobiony w XVI w. z kościoła parafjalnego. Paweł Sapieha, późniejszy dziedzic **O.**, przywrócił dopiero kościół katolikom, a nadto 1618 założył wspaniały kościół i klasztor Franciszkanów. Tuż za miastem leży piękny kwadratowy zamek, którego jedna połowa dotąd się utrzymuje.

Olszer, *Olszura (Holtzschuher)*, herb: W polu złotem — trepka czarna. Nad hełmem w zawoju czerwono-srebrnym — pół męża bez rąk w ubraniu czerwonem, ze śpiczastą czerwoną czapką o białym wyłogu. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej czerwono-srebrne.

Olszer.

Olszewski, herb. **O.** I v. *Kościesza* odm.: W polu srebrnem—strzała czerwona żeleźcem do góry, przekrzyżowana, bez opierzenia, u dołu rozdarta. U szczytu trzy pióra strusie: białe między

Olszewski I.

Olszewski II.

Olszewski III.

Olszewski IV.

czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.—**O.** II v. *Lis* odm.: W polu czerwonem—półtrzecia krzyża. U szczytu—pół lisa czerwonego. Labry czerwono-srebrne.— **O.** III: W polu barwy niewiadomej—ręka zbrojna z chorągwią. U szczytu, między dwiema chorągwiami—trzy pióra strusie.—**O.** IV v. *Slepowron* odm.: W polu błękitnem, nad podkową ocelami na dół, z krzyżem jednym pośrodku, a drugim na barku—kruk z pierścieniem w dziobie. U szczytu 5 piór strusich (albo kruk, jak na tarczy). Labry błękitno-srebrne z lewej strony, a błękitno-złote z prawej, albo też z obu błękitno-srebrne.

Olszewski Jakób, znakomity swojego czasu kaznodzieja, Jezuita, * 1585 na Mazowszu; po ukończeniu szkół u Jezuitów, wstąpił do ich zgromadzenia 1603, był profesorem wymowy, filozofji i teologji przez lat 12 w akademji wileńskiej i zarazem kaznodzieją farnym. Pod koniec życia został podkanclerzym akademji i † 1634 w Wilnie. Wydał z druku przeszło 15 kazań okolicznościowych lub pogrzebowych. Niektóre z nich wyszły razem zebrane po zgonie autora p. t.: „Kazania albo tytuły przez W. X. Jakóba Olszewskiego S. J., różnych lat, różnym osobom wystawiane“ (2 wyd., Wilno, 1645). Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. polsk. towarz. Jezus.“ (str. 302—304).

Olszewski Marcin, prowincjał Jezuitów, * roku 1608 w Wielkopolsce, † 1667 w Poznaniu, wstąpił do zakonu 1622 r., uczył po rozmaitych kolegjach i był jednocześnie odznaczającym się kaznodzieją. Następnie rządził kolegjami: Poznańskiem, Jarosławskiem, Krakowskiem i całą prowincją. Pomiędzy innemi wydał nader ciekawe dzieło, p. t.: „Rozsądek według teologji o sakramentalnem rozgrzeszeniu i grzechach żołnierzy w Królestwie Polskiem skonfederowanych“ (1661, bez m. dr., wydane po łacinie tegoż roku).

Olszewski Jan, kapłan zakonu Bazyljanów, ihumen monasterów: witebskiego, mińskiego, boruńskiego i torokańskiego, † 1720 r. w Borunach. Oprócz kilku dzieł w sprawach zakonnych, wydał: „Refutacja pisma wydanego przez Jezuitów połockich w r. 1699 p. t.: Informacja o dobrach do kolegjum połockiego należących,“ oraz „Objaśnienia niektórych praw i konstytucji zakonnych, przeciw gwałcicielom czwartego ślubu.“

Olszewski Michał, * 1779 w gub. Grodzieńskiej, był nauczycielem literatury i ekonomji politycznej w wydziale szkół uniwersytetu wileńskiego, później kapelanem gimnazjum, nareszcie proboszczem w Wołpie. Oprócz wielu rozpraw, tłómaczonych z francuskiego i angielskiego, drukowanych w *Tygodniku Wileńskim*, którego w r. 1822 był redaktorem i wydawcą, ogłosił drukiem: „Historja rzymska przez Goldsmitha“ (2 t., Wilno, 1813); „Zbiór krótki historji greckiej“ Goldsmitha (tamże, 1819); „Krótki zbiór historji rzymskiej“ Goldsmitha (2 t., tamże, 1820); „Historja francuska przez ks. Millota“ (tamże, 1821): „Listy o Włoszech“ przez Dupaty (3 t., tamże, 1818) i t. d.

Olszewski Karol, chemik, * 1846 w Broniszowie w Tarnowskiem, kształcił się w gimnazjum w Tarnowie, następnie w uniwersytecie Jagiellońskim (1866—70). W 1871 r. został tamże asystentem chemji, poczem pracował jeszcze w Heidelbergu i zwiedził ważniejsze pracownie niemieckie. W r. 1873 został docentem chemji, w 1876 r. profesorem nadzwyczajnym, następnie zwyczajnym w Krakowie. Następnie zajął się doświadczeniami, dotyczącemi skraplania gazów (ob. Gazy); początkowo pracował z Wróblewskim, a następnie oddzielnie, i oznaczył warunki, w których dokonywa się skroplenie gazów, uważanych za najtrwalsze, jak tlenu, azotu, wodoru i skroplił rzeczywiście wodór, oraz helium. Badania te zjednały mu znaczny rozgłos. W przedmiocie tym ogłosił: „O ciśnieniu krytycznem wodoru“ (1891); „O własnościach fizycznych tlenu ciekłego“ (z Witkowskim, 1892), a nadto: „Rozbiór chemiczny wód studziennych i rzecznych krak.“ (1871 r.); „Wpływ temperatury za przewodnictwo galwaniczne wody“ (wraz ze Skibą 1874); „Baterja galwaniczna nowego pomysłu“ (1875); „Baterja galwaniczna o dwóch płynach“ (1875); „Rozbiór wody żelazistej ze Zwierzyńca“ (1876); „Przyczynek do wykrycia arsenu przy rozbiorach sądowych za pomocą prądu elektrycznego“ (1876); „O połączeniach ksantogenowych alkoholu izopropylowego“ (w *Czasop. aptekarskiem*, 1873 r.).

Olszewski Wiktor, (Wk. Ol.), pseud. Brzezińskiego Mieczysława.

Olszowski v. *Prus II*, herb: W polu czerwonem, pod półtora krzyżem złotym bez prawego ramienia—dwie kosy w słup ostrzem u dołu skrzyżowane. U szczytu—ręka zbrojna z mieczem.

Olszowski.

Olszowski Jędrzej, prymas, arcybiskup gnieźnieński i mąż stanu, * 1621 we wsi dziedzicznej Olszowy, w ziemi Wieluńskiej. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej wysłany został za granicę dla ostatecznego wykształcenia się w naukach i w Rzymie otrzymał stopień mistrza teologji, odznaczył się zarazem jako biegły mówca powitaniem wstępującego na stolicę apostolską Innocentego X 1644. Z Włoch udał się do Francji, gdzie słuchał doktorów Sorbony w Paryżu. Wróciwszy do kraju, przez sześć lat pracował w kancelarji Andrzeja Trzebickiego. Podczas bezkrólewia po Władysławie IV, znany już z niepospolitych zdolności, został kanclerzem prymasa Macieja Łubieńskiego i archidjakonem kaliskim, a wkrótce potem powołany został przez Jana Kazimierza do zarządu kancelarją królewską. Podczas wojny szwedzkiej udał się razem z dworem na Śląsk, skąd pismami swemi zbijał uniwersały szwedzkie.

Mianowany proboszczem kruszwickim, jeździł do Wiednia z żądaniem cofnięcia z kraju posiłkującego wojska i ze zlecenia tego sprawił się dobrze. Po powrocie, mianowany kanonikiem krakowskim r. 1659, proboszczem poznańskim i t. d., a w końcu biskupem chełmskim, opuścił dwór i oddał się wyłącznie pracy pasterskiej, którą przez lat 15 przykładnie i gorliwie sprawował. Biskup i senator, odtąd na sejmach występował żarliwie przeciwko wszelkim przywłaszczeniom władzy należącej do Korony, przemawiając wszędzie i zawsze za potrzebą centralizacji, silnego rządu i ukrócenia anarchji. W r. 1666 mianowany został podkanclerzym, ale nieudolność samego kanclerza postawiła go odrazu u steru spraw państwa. Wtedy, wsparty osobistą ufnością króla, ułatwił mu niezmiernie trudną sprawę abdykacji. W bezkrólewiu, przeważnym swym wpływem przyczynił się, głosując za Piastem, do wyboru księcia Michała (ob.) Wiśniowieckiego, któremu także doradził małżeństwo z cesarzówną Eleonorą i w tym celu jeździł do Wiednia r. 1669. Kiedy prymas Prażmowski z królową i hetmanem Sobieskim chcieli potem złożyć z tronu Michała, połączył się ze związkową w Gołębiu szlachtą i czynnie występował w jego obronie. Jak poprzednio Michała, tak później wybór Sobieskiego jego po większej części był dziełem, za co też Jan III zrobił go arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem r. 1674. Na sejmie koronacyjnym, działając w myśli usunięcia bezrządu, wnosił ukrócenie władzy hetmańskiej, a w czasie wyprawy tureckiej, pod nieobecność króla, wewnętrzne kraju sprawował rządy i na odsiecz zagrożonym wojskom pod Żórawnem pospolite zwoływał ruszenie. Ostatnim jego czynem było zaprowadzenie zgody między poróżnionymi mieszczanami gdańskimi i ich magistratem; wysłany w tym celu przez króla do Gdańska, † tamże 1677 r., pochowany w Gnieźnie. **O.**, człowiek ze wszech miar niepospolity, biegły polityk i wyższych zdolności statysta, dotąd jeszcze należycie nie jest oceniony. Obok bezwzględnych chwalców znajdują się pisarze, którzy mu liczne i ciężkie robią zarzuty. Sam mąż uczony, nauki i uczonych wspierał; własny liczny zbiór książek ofiarował akademji krakowskiej. Znajdują się liczne jego mowy tak sejmowe, jak i inne, drukowane bądź w dziełach, jak: „Mówca polski“ (t. 1, Kalisz, 1680); „Orator Polski per Sam. a S. Floriano“ (Warszawa, 1740) i „Swada Danejkowicza“ (t. 1), bądź też osobno jak „Publica spes“ (Rzym, 1644); „Vindiciae polonae etc.,“ „Sermo ad sacram Caes. Majestatem etc.“ (b. m. dr., 1669) i t. d. Ważnem też jest i ciekawem jego pismo „Censura candidatorum sceptri polonici“ (b. m. dr. i r., 2 wyd., 1669), ogłoszone podczas elekcji po abdykacji Jana Kazimierza.—Życiorys **O.** w *Tyg. ilustr.* (r. 1863, № 210). Por. też Seredyńskiego „O wyborze następcy na tron po Janie Kazimierzu“ (Kraków, 1864).

Olszowski Hieronim, brat poprzedzającego, † 1677; przed samą śmiercią mianowany wojewodą rawskim, zostawił dzieło o sztuce lekarskiej wierszem ułożone p. t.: „Szkoła Salernitańska, to jest nauka doktorów salernitańskich o sposobie zachowania zdrowia dobrego“ (Kraków, 1640, wyd. 4, Kraków, 1684).

Olszowskie starostwo niegrodowe mieściło się w wdzwie Krakowskiem, pow. Szczerzeckim. Podług lustracji z 1660, powstało z dawniejszego starostwa Nowotarskiego przez wydzielenie z niego wsi: Olszówki, Jasionowa, Skaliste, Raba i folwarku Nowydwór, które w r. 1771 posiadał Roman Sierakowski, opłacając z niego kwarty złp. 2.216 gr. 13, a hyberny złp. 1.146 gr. 2. Zajęte w roku 1785 przez rząd austrjacki; przy sprzedaży przez powtórną licytację w r. 1819 nabył te dobra Piotr Wojna, za sumę złotych reń. 10,041.

Olsztyn, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Częstochowskim, miała niegdyś na wyniosłej górze zamek warowny, wzniesiony przez Kazimierza W., w którym podobno był osadzony swego czasu Maciej Borkowicz (ob.), tu głodną śmiercią ukarany. W 1370 r. zamek olsztyński był nadany lennem prawem Władysławowi księciu Opolskiemu, razem z całą ziemią Wieluńską; ale gdy ten okolicznych mieszkańców uciskał, król Władysław Jagiełło, unieważniwszy nadanie poprzednika, zdobył Olsztyn 1396 i do Korony przyłączył. Zamek ten wytrzymywał kilkakrotnie oblężenie. Przy jego to obronie unieśmiertelnił się 1587 Kacper Karliński (ob.), poświęciwszy własne dziecko sprawie króla i całości kraju. W 1656 **O.** zdobyty przez Szwedów został przez nich zburzony i dziś przedstawia tylko wspaniałą ruinę. Miasteczko ma kościół parafjalny, wzniesiony 1722 roku po większej części z ruin zamkowych, i 700 mieszk. Do osobliwości tutejszych należy wydrążona skała, od której miejsce samo nazwisko przybrało— *Hohlstein;* znajduje się ona o 1½ wiorsty za miastem i gęstą buczyną jest porosła. Jaskinia, w niej znajdująca się, wypełniona jest stalaktytami wapiennemi, które w jednych miejscach wiszą w postaci sopłów, w innych zaś, zbiegając podłużnie po ścianach, tworzą jakby piszczałki organów. Jaskinia ta mało przecież bywa zwiedzana z powodu ogromnych i ciężkich do przebywania piasków, wśród których **O.** jest położony.

Olsztyn (niem. *Allenstein*), miasto okręgowe w pruskiej reg. Królewieckiej, nad rz. Łyną (niem. Alle) położone, ma stary zamek krzyżacki, kościoły katolicki i ewangelicki, gimnazjum, kilka fabryk i 20,000 mieszk. Od 1464 należał razem z całą Warmją do Polski. Przez pewien czas mieszkał w **O.** Mikołaj Kopernik.

Olsztynek (niem. *Hohenstein*), miasto w pruskiej reg. Królewieckiej, okr. Ostródzkim (Osterode), na Mazurach, nad rz. Jemiołówką (niem. Ameling) położone, ma kościoły katolicki i ewangelic-

ki, gimnazjum, stary zamek krzyżacki i 2,600 mieszkańców.

Olsztynek, *Holsztyn, Allenstein,* w dawnem wowództwie Malborskiem (w Warmji), miasteczko i zamek warowny, zbudowany 1367. Król Władysław Jagiełło zdobył go na Krzyżakach 1414 r. razem z innemi miastami Warmji.

Olsztyńskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Krakowskiem, pow. Lelowskim. Podług lustracji z 1660 obejmowało w sobie: starożytny zamek olsztyński, miasto Olsztyn i wsie: Zrembicze, Krasowa, Czatachowa, Turów, Biskupice, Kuszęta, Suliszowice, Siedlec, Przemiłowicze, Jachimów i Ciecierzyn. W 1771 posiadał je Franciszek ks. Lubomirski, miecznik kor., opłacając z niego kwarty złp. 8,060 gr. 5, a hyberny złp. 2,831 gr. 14. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie Potockiemu, staroście Smotryckiemu. Czasami przezywano je starostwem Holsztyńskiem.

Olufsen Chrystjan Friis Rottböll, astronom duński, * 1802 w Kopenhadze, † 1855; był od 1832 profesorem i dyrektorem obserwatorjum w Kopenhadze; wydał z Hansenem nowe tablice słoneczne.

Olwickie starostwo, ob. Poszyrwinckie starostwo.

Olwjopol, miasto zaetatowe gub. Chersońskiej, pow. Elizawetgradzkim, nad rz. Bohem i wpadającą do niego Siniuchą, 6,838 miesz. (1897); posiadało dawniej fortecę, obecnie zwinięta.

Olybrius (Anicius), senator rzymski, mąż Placydji, córki cesarza Walentynjana III, i wódz Leona I, cesarza Wschodniego, wysłany 472 w pomoc Antemjuszowi, cesarzowi zachodniemu, oblęganemu w Rzymie przez Rycymera, przyjął od niego purpurę, ale w 7 miesięcy potem umarł.

Olympios Jerzy, bohater i obrońca niepodległości Grecji, * około 1775, walczył 1801 przeciw Alemu paszy w Macedonji, 1804—1805 przeciw Turkom w Serbji, w 1811 podczas wojny rosyjsko-tureckiej pod Kutuzowem, jako dowódca korpusu greckiego, następnie odgrywał znaczną rolę w 1821. Po bitwie pod Dragatzani zamknął się z oddziałem w klasztorze Sekka (w Mołdawji), gdzie po rozpaczliwej obronie wysadził w powietrze dzwonnicę, grzebiąc pod jej gruzami siebie i oddział wojska tureckiego. W 1885 wzniesiono mu pomnik pod Dragatzani.

Olynthus, Olint, w starożytności znaczne miasto i osada grecka na półwyspie Chalcydyjskim, zdobyte roku 348 przed Chrystusem przez Filipa II, króla Macedonji, czemu sławny mówca Demostenes, nakłaniając Ateńczyków do niesienia pomocy **O.**, w trzech dotychczas zachowanych mowach „Olyntyjskich", nadaremnie zapobiedz usiłował.

Olyra *(Dzirża),* rodzaj roślin z rodziny traw, obejmujący trawy trwałe w Ameryce gorącej, które tam używają się na pokarm, jak **O.** *arundinacea* w Peru. **O.** *latifolia* na Kubie, **O.** *longifolia* w Gujanie.

Ołdakowski Ignacy, prawnik polski, profesor prawa w uniwersytecie wileńskim, * 1785 roku w Płockiem, we wsi Gąsiorowie, † 1821 r. Po ukończeniu kursów w uniwersytecie wileńskim i otrzymaniu w 1809 stopnia doktora obojga prawa, był powołany przez Tadeusza Czackiego na nauczyciela prawa do liceum krzemienieckiego. W ośm lat potem wysłany za granicę w celach naukowych, po powrocie wykładał dwa lata w uniwersytecie wileńskim. Oprócz ważnych rękopisów do druku przygotowanych, ogłosił: „O przyczynach upowszechnienia i trwałej powagi prawodawstwa Justynjana po szkołach i sądownictwach" (Krzemieniec, 1814); „O prawie przyrodzonem i filozofji prawa" (Pamiętnik Warszawski, r. 1822).

Ołobok, rzeczka w w. ks. Poznańskiem, bierze początek pod wsią Nuszeraje w pow. Odolanowskim i przyjąwszy pod wsią Sławin rzekę Barycz do swego koryta, a za klasztorem Ołobockim Bystrzycę, po $4^1/_2$-milowym biegu, wpada do Prosny.

Ołobok, wieś w okręgu regencyjnym Poznańskim, w pow. Odolanowskim, o dwie mile od miasta Kalisza oddalona, przy ujściu rzeki Ołobok do Prosny. Jest tu bardzo dawny, bo XIII wieku sięgający klasztor Cystersek, w którym zakonnice zajmowały się wychowywaniem panien szlacheckiego rodu. Był tu również zamek obronny, wystawiony przez Przemysława, księcia wielkopolskiego po 1284, po którym pozostały już tylko ślady jego dawnych okopów.

Ołomuniec, po czesku *Olomouc* lub *Holomouc,* po niemiecku *Olmütz,* druga stolica Morawji i do 1886 silna warownia na prawym brzegu rzeki Morawy, w węźle kilku dróg żelaznych położona, stolica powiatu t. n., rezydencja arcybiskupa, liczy razem z pięciu przedmieściami, oraz z załogą wojskową 20,000 miesz. Niegdyś na czele zakładów naukowych stał tutaj uniwersytet, założony 1581, zniesiony 1778, wznowiony 1827, a w 1855 do jednego tylko wydziału teologicznego zredukowany. Tutaj cesarz Ferdynand I zrzekł się 2 gr. 1848 tronu austrjackiego na rzecz swego synowca, Franciszka Józefa; tutaj 28 i 29 listopada 1850 odbyły się ważne konferencje ministerjalne pomiędzy Rosją, Prusami a Austrją; rezultatem ich była tak zwana *punktacja Ołomuniecka,* która na drodze pokojowej zakończyła poprzednie wichrzenia niemieckie.

Ołoniec, miasto pow. gub. Ołonieckiej, nad rz. Megregą i Ołonką, w pobliżu granic Finlandji, liczy 1,303 miesz. (1897).— *Ołoniecki powiat,* ma na przestrzeni 8,113 w. kw. 41,239 miesz.— *Ołoniecka gubernja,* zajmuje 112,322 w. kw. i graniczy na północ i wschód z gubernją Archangielską, na południe z gub. Wołogodzką i Petersburską, na zachód z jeziorem Ładoskiem i Finlandją; pod względem administracyjnym jest podzielona na 7 powia-

tów: Pietrozawodzki, Wytegrski, Kargopolski, Łodejnopolski, Ołoniecki, Powienieckі i Pudoski. Cała prawie gubernja jest pokryta górami, zwanemi Ołonieckiemi, idącemi w kierunku od północo-zachodu do południo-wschodu, z których pasmo Maanselke, w powiecie Powienieckim, jest najwyższe. Tak góry, jak cała prawie powierzchnia gub. pokryte są lasami; pomiędzy górami leżą obszerne równiny, śród których znajduje się przeszło 2,000 jezior, rozrzuconych po wszystkich powiatach. Z rzek tutejszych dwie tylko są żeglowne: Swir i Wytegra; na Onedze i Szui mogą pływać tylko lekkie statki o dnie płaskiem. Największe bagna znajdują się w powiatach Powienieckim i Pietrozawodzkim. Zamarzają one w miesiącu październiku i pokryte są lodem aż do maja, przez co ułatwioną zostaje komunikacja pomiędzy rozmaitemi miejscowościami. Z jezior tych i błot biorą początek liczne rzeki, skrapiające gubernję Ołoniecką. Lasy zajmują w niej około 10,500,000 dziesięcin, rosną w nich: sosna, modrzew, jodła, brzoza, osina, olsza, w niektórych miejscach jarzębina, wierzba, lipa, czeremcha i bardzo rzadko klon. Klimat jest zimny i wilgotny. Silne wiatry i nagłe a częste zmiany temperatury stanowią szczególną tej gubernji charakterystykę. Wiosna zaczyna się w końcu kwietnia, ale śnieg pozostaje do połowy maja, a w północnej części aż do czerwca. Lato następuje nagle, tak, że w końcu maja upały dochodzą czasami do +30° C.; gęste mgły białe panują tu prawie ciągle. Jesień nie dłuższa nad dwa miesiące, a na początku listopada ustala się już sanna. Mrozy dochodzą do 35° C. Grunt wogóle nieurodzajny, i zaledwie tylko południowe krańce gubernji są zdatniejsze do uprawy. Z rzeczy kopalnych zasługują na wzmiankę: ruda żelazna i miedziana, granit, kwarc, łupek mikowy, porfir, marmur, czerwona ochra żelazna, torf i węgiel kamienny. Gubernja obfituje w wody mineralne i ma podostatkiem źródeł słonych. Kruszce i lasy stanowią główne bogactwo kraju. Ziemia uprawna zajmuje tylko 2½% ogólnej przestrzeni; prócz żyta i owsa, sieją tu jęczmień i len, rzepa stanowi główną w całej gubernji roślinę, kartofle w niektórych tylko sadzą powiatach. Mieszkańcy, których liczba wynosi 366,715, składają się z Finnów, Karelczyków i Rosjan; trudnią się głównie rybołówstwem, połowem ptactwa leśnego i zwierząt, wyrabianiem i sprzedażą futer, dobywaniem kruszców, kamieni i t. p. Miasto gubernjalne jest Pietrozawodzk.

Ołowiana biel, *ceruza* (*blejwas*, z niem. *Bleiweiss*), także *biel paryska, wiedeńska*, najczęściej dotychczas używana farba biała; jest to węglan ołowiu zasadowy z wodanem ołowiu; skład jej zresztą zmienny, stosownie do sposobu wyrabiania, ale najlepszy, jako najmniej szkodliwy dla zdrowia tych, co się jego fabrykacją zajmują, jest sposób francuski, polegający na wyrobieniu drogą mokrą octanu ołowiu zasadowego, przez działanie octu, i następnie na rozłożeniu tej soli we właściwym aparacie kwasem węglanym, wprowadzonym w postaci gazu do jej roztworu. Powstaje przez to osad biały węglanu tlenku ołowiu, stanowiący biel ołowianą, która się przemywa i suszy. W handlu znajduje się w postaci bryłek koloru białego, znacznego ciężaru. Biel oddzielana od płyt ołowianych nazywa się *bielą łupkową*, zarabiana guma w bryłki stożkowate *bielą holenderską*, urabiana w płytki *bielą kremzeńską*. Ujemną stroną tej farby jest szkodliwy jej wpływ na zdrowie i to, że powłoki nią dane z czasem czernieją, w skutek działania wyziewów, siarkowodór zawierających; dlatego obecnie coraz więcej wchodzi w użycie biel barytowa (ob.). *Biel wenecka* i *hamburska* są mieszaniną bieli ołowianej z barytową.

Ołowiana blacha, ob. Ołów.

Ołowiana czerwień, toż co minja, ob. Ołów.

Ołowiana gąbka, ołów drobno rozdzielony, otrzymuje się przez redukcję siarczanu ołowiu cynkiem; daje się ugniatać w masę służącą do zdejmowania odcisków.

Ołowiana glejta, ob. Ołów.

Ołowiana kolka, ob. Ołów.

Ołowiana ziemia, mieszanina soli ołowiu z glinką, najczęściej zawiera rudę białą ołowiu (ob. Ołowiane rudy). Jest to substancja ziemista, zapachu gliny, wypełnia wydrążenia i powleka inne rudy. Można jej użyć do otrzymania ołowiu. Znajduje się na Harcu, na Śląsku, pod Krakowem, w Nerczyńsku.

Ołowiane drzewo, *drzewo Saturna*, ob. Drzewo Djany.

Ołowiane kamery, ob. Siarczany kwas.

Ołowiane rudy. *Ołów rodzimy* jest bardzo rzadki; jak się zdaje, znajduje się tylko obok złota i platyny w Uralu, Sławonji, Banacie. Najważniejszą rudą ołowiu jest *galena* czyli *błyszcz ołowiany*, siarek ołowiu; krystalizuje w sześcian, ale bywa też zbita i ziemista. C. wł.=7,2, twardość między gipsem a spatem polnym. Często jest srebro i złotonośną. Znajduje się w przejściach skał krystalicznych, jak granitu i pokładów przejściowych, w górach Kruszczowych, w Czechach, na Harcu, w Czarnym Lesie, w Anglji północnej, Hiszpanji, w Uralu, Altaju. Nadto siarek ołowiu występuje często w połączeniu z innemi siarkami, jak z siarkiem antymonu *(cynkienit, plagjonit, jamesonit, ruda pierzasta);* z siarkiem miedzi i antymonu w *burnonicie;* z siarkiem bizmutu w *kobalticie, witichenicie* i *błyszczu bizmutowo-miedzianym*. Rzadsze są selenek i telurek ołowiu. Z soli ołowiu występujących w przyrodzie najważniejszą jest *ołów biały* czyli *ołowiak biały, ceruzyt*, węglan ołowiu, znajdujący się w kryształach, jest po galenie najważniejszą rudą ołowiu; rzadsze są fosforan, molibdenjan czyli *ołowiak żółty*, chromian czyli *ołowiak czerwony*, siarczan czyli *witryol ołowiany*, arsenjan czyli *mimetezyt*, wanadan czyli *wanadynit*, chlorek czyli *ołów rogowy* i związek tlenku ołowiu

z glinką czyli *ołów gumowy*. *Minja naturalna* tleno-tlennik ołowiu należy do najrzadszych rud ołowiu; istotnemi jego rudami są tylko galena i ołowiak biały.

Ołowiane sole, ob. Ołów.

Ołowiane stopy, ob. Ołów.

Ołowiane szkło, ob. Szkło.

Ołowianka, ob. Batometr.

Ołowiany błyszcz, *galena, galenit,* ob. Ołowiane rudy.

Ołowiany cukier, ob. Ołów

Ołowiany ocet, ob. Ołów.

Ołowiany papier, cienka blacha ołowiana, używana do opakowywania tytuniu.

Ołownica, *ołownicowate,* ob. Plumbago, Plumbagineae.

Ołów *(Plumbum)*, metal w naturze bardzo rozpowszechniony (ob. Ołowiane rudy), znany od najdawniejszych czasów, zwany u dawniejszych chemików *Saturnem,* a u alchemików *accil* lub *alabri,* obecnie oznaczany jest symbolem *Pb;* ciężar jego atomowy=206,39. Jest to metal barwy niebieskawo-szarawej, silnego blasku, krystalizujący w szeregu równoosiowym, jest miękki i mało wytrzymały, c. wł=11,4. Należy do metalów najłatwiej topliwych, bo topi się już przy 334°, w silnem gorącu się ulatnia. Na powietrzu traci blask i pokrywa się białą powłoką węglanu ołowiu. W zetknięciu z powietrzem i wodą zawierającą kwas węglany rozpuszcza się nieco, jako wodan tlenku ołowiu. Topiony na powietrzu, zamienia się w szary podtlenek, następnie w żółty tlenek. Rozpuszcza się tylko w kwasie azotnym, jakkolwiek bowiem kwas solny i siarczany go atakują, ale powstające stąd sole są trudno rozpuszczalne i, osadzając się, wstrzymują dalsze działanie; dlatego kotły ołowiane przy wielu techniczno-chemicznych robotach z kwasami są najstosowniejsze. Przy dostępie jednak powietrza rozpuszczają **O.** i niektóre kwasy organiczne, jak np. octowy, dlatego naczynia ołowiane nie mogą być używane do przygotowywania pokarmów. Ołów wydzielany z roztworów swoich soli cynkiem tworzy formy krystaliczne, zwane *drzewem Saturna* (ob. Drzewo Djany). Najpospolitszą rudą **O.** jest galena czyli błyszcz ołowiany, t. j. siarek ołowiu; otrzymywanie z niej **O.** polega na tem, że ruda praży się przez pewien czas w przystępie powietrza w piecu płomienistym, przyczem siarek ołowiu zamienia się na mieszaninę tlenku i siarczanu ołowiu; następnie ogień się wzmacnia, tak, że masa się topi; wtedy oba poprzednio utworzone związki, działając na siarek nierozłożony, wywołują utworzenie się **O.** i kwasu siarkowego, który uchodzi, a **O.** stopiony wypływa. **O.** zawiera często srebro, w takim razie uwaga przedewszystkiem zwraca się na oddzielenie srebra (ob.). Powstający przytem tlenek ołowiu (glejta) redukuje się węglem. Można też wydzielić **O.** z galeny, traktując ją żelazem. Ołów nieczysty rafinuje się przez wolne przetopienie, przyczem odpływa czysty **O.**, a niestopione aljaże z antymonem, miedzią, cynkiem, pozostają. **O.** wydzielić się także daje z galeny metodą elektrolityczną; w tym celu galena przez ciśnienie formuje się w płyty, które zawieszają się jako anody w kąpieli azotanu ołowiu, a galena rozkłada się przytem na ołów i siarkę. **O.** używa się na małe pociski strzelnicze, na rury do rozprowadzania wody i gazu, na kotły do różnych robót technicznych, na komory do wyrobu kwasu siarczanego; w cienkich taflach, jako *blacha ołowiana,* używa się do opakowywania, w grubszych do okładania wilgotnych ścian i t. d. Ważnem jest jego zastosowanie przy otrzymywaniu hutniczem srebra i złota, służy do wyrobu cukru ołowianego, bieli ołowianej i innych farb. Aljaż jego z cyną jest używany przez kotlarzy do lutowania, wchodzi w skład aljażu używanego na czcionki, aljażu służącego do odlewów, metalu Rosego i innych łatwo topliwych stopów. *Związki ołowiu.* Z chlorem tworzy **O.** *chlorek ołowiu* $PbCl_2$, proszek biały, krystaliczny, wydzielający się przez dodanie chlorowodoru do roztworów związków **O.**; jest w wodzie trudno rozpuszczalny, za ogrzaniem się topi. Znane są też *bromek* i *jodek ołowiu.* Z tlenem znamy kilka związków **O.**: *Podtlenek ołowiu* Pb_2O, powstaje jako czarny proszek przy ogrzewaniu **O.** na powietrzu. *Tlenek ołowiu* PbO, otrzymuje się przez topienie **O.** w przystępie powietrza, albo przez ogrzewanie węglanu i azotanu **O.**, jako żółty proszek *(masykot),* topliwy, przyczem staje się krystalicznym i czerwonym. Przetopiony stanowi *glejtę (lithargyrum),* która prawie zawsze zawiera liczne przymieszki. Na powietrzu przyciąga wodę i kwas węglany i rozpada się na biały proszek. Z krzemianami łatwo się stapia. Znanym jest też jego wodan H_2PbO_2, odgrywający rolę kwasu. Czysta glejta używa się w medycynie do wyrobu plastrów ołowianych, dalej na werniksy, na kity, na polewy do wyrobów garncarskich, do wyrobu minji, soli ołowianych, na farby do porcelany. Związki tlenku z chlorkiem **O.** w różnych stosunkach wydają farbę żółtą, zwaną *farbą mineralną, kaselską* lub *Turnera. Tlennik* **O.** Pb_2O_3, opada z roztworu tlenku **O.** w ługu potażowym przez dodanie soli kwasu podchlorowego. *Minja,* Pb_3O_4, może być uważana za *tleno-tlennik ołowiu,* t. j. PbO, Pb_2O_3; jest to piękny proszek czerwony, otrzymywany przez powolne ogrzewanie masykotu przy dostępie powietrza. Przy ogrzewaniu silnem traci tlen i przechodzi w tlenek. W wyższej temperaturze staje się ciemniejszą, przy oziębianiu znowu jaśniejszą. Minja używa się jako farba do obić, dalej do kitu olejnego, używanego do spajania rur, przez które przechodzi para; najważniejsze atoli jej zastosowanie jest do fabrykacji szkła kryształowego, oraz na polewy do fajansów. *Dwutlenek ołowiu* PbO_2 otrzymuje się z minji kwasem azotnym; jest brunatno-czarny i stanowi ciało silnie utleniające. *Siarek ołowiu* PbS, może być otrzy-

many sztucznie wprost przez stopienia ołowiu z siarką, w naturze stanowi *galenę* (ob. Ołowiane rudy). Z soli ołowianych przytoczymy: *Azotan* **O.**, PbN_2O_6, otrzymany przez rozpuszczenie **O.** lub jego tlenku w kwasie azotnym, tworzy kryształy foremne, bezbarwne lub białe, w wodzie nieco trudno rozpuszczalne. *Węglany* **O.** zasadowe stanowią *ołowianą biel* (ob.). *Siarczan* **O.**, $PbSO_4$ *witryol ołowiany*, opada z roztworów tlenku **O.** działaniem kwasu siarczanego. Był proponowany do użycia na farbę białą. *Chromian* **O.**, $PbCrO_4$, używany jest w malarstwie jako *farba żółta chromowa*. *Octanów* **O.** znamy kilka; z tych ważne są: *octan obojętny* czyli cukier ołowiany i *octan zasadowy* czyli ocet ołowiany *Cukier ołowiany* $(C_2H_3O_2)_2Pb+3H_2O$ otrzymuje się przez rozpuszczenie glejty w kwasie octowym, krystalizuje w słupy białe, bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu, smak ma przykro słodki i jest bardzo trujący. Znajduje zastosowanie przy fabrykacji bieli ołowianej, do niektórych przetworów farmaceutycznych i in. *Ocet ołowiany* otrzymuje się przez rozpuszczenie glejty w powyższym octanie, i stanowi ciecz bezbarwną, nieco gęstą, c. wł. 1,2 — 4,24; stosunek kwasu do tlenku ołowiu jest zresztą zmienny; na powietrzu powleka się błonką węglanu ołowiu. Służy w technice do wyrobu bieli ołowianej, octanu glinki, do osadzania wielu związków i t. d. Mieszanina łuta octu ołowianego z 49 części wody dystylowanej stanowi *wodę ołowianą*, która staje się mleczną, gdy zamiast wody dystylowanej bierze się studzienną, gdyż wtedy opada siarczan ołowiu. 1 część octu ołowianego, 48 wody studziennej i 4 alkoholu dają *gulardową wodę* (ob.). Ocet ołowiany służy także do wyrobu maści ołowianej. Wogóle sole **O.** rozpuszczalne mają smak słodki. Siarkowodór daje z niemi osad czarny, potaż i soda osady białe, rozpuszczalne w nadmiarze odczynnika. Związki **O.** są trujące, ale zwykle pociągają za sobą choroby zwolna działające. Najważniejszą z nich jest *kolka ołowiana* czyli *kolka malarzy (colica saturnina)*, odznaczająca się gwałtownemi napadami bólu kurczowego w kiszkach. W samych początkach zatrucia ołowianego występuje brzeżek błękitnawy na dziąsłach i brunatnawe zabarwienie zębów, co pochodzi od osiadającego siarku ołowiu. Przetwory ołowiane należą do leków najmocniejszych ściągających, wysuszających i ścinających; najczęściej używają się zewnętrznie. Ogólna produkcja ołowiu wynosi rocznie około 500,000 ton, z czego na Amerykę przypada 200,000, na Europę (głównie Niemcy, Hiszpanja, Wielka Brytanja i Włochy) 290,000 ton.

Ołówek, pręcik grafitowy, osadzony w drzewie i służący do rysowania i pisania. Nazwa poszła stąd, że z początku pisano na pergaminie pręcikami ołowianemi. **O.** grafitowe zaczęto wyrabiać w XVI w. w Anglji, lub też we Włoszech. Dobroć ołówka zależy od gatunku; najlepsze są angielskie, wyrabiane z najlepszego kumberlandzkiego grafitu. Ponieważ ten gatunek jest rzadki i kosztowny, przeto wyrabiają także ołówki z proszku grafitu szlamowanego, zamieszanego z bardzo delikatną glinką, wolną od piasku i wapna. Mieszanina tych ciał zarabia się na ciasto, z którego wyciskają się pręciki, następnie suszą i w naczyniach zamkniętych w temperaturze czerwoności wypalają. Po angielskich odznaczają się dobrocią paryskie i wiedeńskie. Osada wyrabia się z rozmaitych drzew, do najlepszych **O.** używa się drewna cedrowego. Pośledniejsze **O.** osadzają się w trzcinie. Podobnym sposobem otrzymują się ołówki różnych kolorów, zastępując grafit różnemi ciałami barwnemi; **O.** *czerwone* wyrabiają się z wyszlamowanego hematytu pomieszanego z gumą, *czarne*, zastępujące czarną kredką, z tłustej gliny i dobrze wyżarzonej sadzy. W ogóle glina stanowi podstawę różnych **O.**, chociaż zastąpić się daje klejem, gumą arabską, karukiem; do zabarwienia jej na brunatno służy umbra, na różowo karmin, na niebiesko błękit berliński i t. d. Obecnie Niemcy w fabrykacji **O.** zajęły pierwsze miejsce; główne fabryki są w Norymberdze z grafitu syberyjskiego. W Królestwie Polskiem pierwsze fabryki **O.** powstały dopiero w ostatnich czasach. Por. Raab „Die Schreibmaterialien“ (1888).

Ołtarz (od wyrazu łacińskiego *altus*, wyniosły, wysoki, *altare* czyli *altares*, rzecz wzniesiona), każde miejsce wzniesione, na którem odbywa się ofiara; początkowo wzgórek usypany z ziemi i popiołu, następnie stół albo tablica, czyli płyta z ziemi, kamienia lub drzewa, podniesiona nad ziemię. W Starym Testamencie Noe pierwszy zbudował **O.** Bogu, po nim Abraham, Izaak i inni patrjarchowie czynili to samo. U chrześcijan **O.** jest właściwie stołem czworobocznym, umieszczonym zwykle we wschodniej części kościoła, na którym odprawia się Msza Święta. W pierwotnym Kościele **O.** były tylko z drzewa; w kościele św. Jana Laterańskiego w Rzymie zachowuje się **O.** drewniany, na którym według podania św. Piotr Mszę odprawiał. Później zaczęto budować **O.** z kamienia, a sobór w Epaone 517 stanowczo zakazał je budować z czego innego, niż z kamienia. W V w. ołtarze przybrały kształt wytworniejszy, przyozdabiano je srebrem, złotem i drogiemi kamieniami. Ołtarze bywają dwojakie: *stałe* i *przenośne*, a sama ta nazwa tłómaczy ich przeznaczenie. W pierwszych wiekach był jeden tylko ołtarz w każdym kościele, ponieważ odprawiano jedną tylko mszę, ale później rozszerzył się zwyczaj odprawiania wielu mszy jednego dnia w tym samym kościele, i z tego powodu pomnożyła się liczba ołtarzy. Od końca V w. zaczęto poświęcać czyli konsekrować **O.**, a prawo tego służy biskupowi, i tylko w nadzwyczajnych przypadkach papież upoważnia kapłana do poświęcania ich, naprzykład podczas misji w krajach niewiernych. **O.**, przy którym ma

być odprawianą Msza Św., powinien być przykryty trzema obrusami lnianemi. Na środku **O.** ma stać krzyż, a obok niego dwie świece woskowe. Nie wolno jest pod żadnym pozorem odprawiać Mszy bez światła, a gdy jest wystawiony Przenajświętszy Sakrament, powinno być na ołtarzu przynajmniej 6 świec zapalonych.

Ołtarz papieski. W Rzymie, w każdej z trzynastu bazylik znajduje się jeden ołtarz, przy którym sam tylko papież ma prawo odprawiać Mszę Św. i ten ołtarz nazywa się **O. p.** Z tych 13 bazylik są cztery główne, a mianowicie: św. Jana Laterańskiego, św. Piotra na Watykanie, św. Marji Większej i św. Pawła „przy drodze Ostyjskiej". Te cztery bazyliki zowią się większemi, patrjarszemi; pierwsza z nich, matka wszystkich innych kościołów i katedra papieża, wyznaczoną jest dla niego jako patrjarchy Zachodu; druga dla patrjarchy Konstantynopola; trzecia dla Aleksandryjskiego; czwarta dla Antjocheńskiego.

Ołtarz uprzywilejowany zowie się ołtarz, do którego jest przywiązany odpust zupełny, dający się zastosować do duszy w czyścu cierpiącej, za którą odprawia się przy tym ołtarzu Msza św. Bywają takie **O. u.** na wieczne czasy, ale zwykle przywilej trwa tylko lat siedm, a po ich upływie można wyjednać ponowienie.

Ołtuszewski Władysław, lekarz, * 1855 roku w Lublinie, studjował medycynę w Warszawie, od 1878 do 1888 był asystentem, przy klinice uniwersyteckiej terapeutycznej w szpitalu św. Ducha, założył w Warszawie zakład kuracyjny zboczeń mowy. Napisał: „Dwa przypadki porażeń mięśni oddechowych krtani" (1883); „Koordynacyjny kurcz głośni" (1885); „Przyczynek do działania kwasu mlecznego w suchotach krtani" (1887); kilka „Przyczynków do nauki o zboczeniach mowy;" „Rozwój mowy u dziecka" (1896); „Hygjena mowy" (1896); „Szkic fizjologji mowy" (1893; por. z tego powodu polemikę z prof. Baudouinem de Courtenay w *Pracach filologicznych*).

Ołuczyckie starostwo niegrodowe leżało w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, już od 1591 posiadał je w zastawie kniaź Bohdan Sołomerecki za wypożyczoną sumę 3,000 kop groszy litewskich na potrzeby Rzeczypospolitej, co mu Zygmunt I przywilejem z dnia 12 stycznia 1591 zapewnił. Jako obciążone długiem, starostwo nie opłacało kwarty i ciągle do 1771 było połączone ze starostwem Krzyczewskiem (ob.). Od dnia 16 września 1770 przeszło razem z całem województwem pod panowanie rosyjskie.

Ołyka, m. w pow. Dubieńskim, gub. Wołyńskiej, przy ujściu rzeki Miłowiczki do Putywli; osada bardzo starożytna, niegdyś własność Kiszków, od których przeszła posagiem 1533 do domu Radziwiłłów. Mikołaj Radziwiłł, Czarnym zwany, wojewoda wileński, otrzymał 1547 od cesarza Karola V tytuł książęcy, mianować się począł księciem na **O.** i Nieświeżu, który to tytuł król Zygmunt August zatwierdził 1549. On także założył tutaj 1564 zamek obronny. Będąc gorliwym zwolennikiem wyznania helweckiego, sprowadził kalwinów i oddał im kościół św. Piotra. Potem synowie jego, Mikołaj Krzysztof Sierotka, Stanisław i Albrecht, uchwałą sejmu 1589 otrzymali zatwierdzenie na założoną ordynację. Pierwszy z ordynatów ołyckich Stanisław, marszałek wielki litewski, wróciwszy na łono Kościoła katolickiego, wyrugował stąd kalwinów. Jego syn, Albrecht Stanisław, przyczynił się wiele do ozdobienia miasta, założył kościół murowany św. Piotra, kolegjatę i szpital w 1635, a 1638 tak zwaną akademję i seminarjum przy kolegjacie. Pomimo dość obronnego na owe czasy stanu miasta, było ono zrabowane i spalone przez kozaków Chmielnickiego w 1648. Po śmierci Alberta, **O.** spada na księcia Michała Kazimierza Radziwiłła, ordynata nieświeskiego, i dotychczas obie te ordynacje są połączone. Ostatnim z książąt na **O.** i Nieświeżu w prostej linji był Dominik Radziwiłł, † 1813. Po nim obie ordynacje przeszły na syna Michała Radziwiłła, z linji ordynatów kleckich, księcia Antoniego, namiestnika w. ks. Poznańskiego, † 1833, po którym odziedziczyli Ołykę synowie jego, Fryderyk Wilhelm i Fryderyk Ludwik, w Prusiech zamieszkali. Dziś miasto smutne tylko przedstawia ruiny. Zamek z każdym dniem upada; to samo dzieje się ze starożytnym i pięknym niegdyś ratuszem. Dwa pożary w 1805 i 1823 dotychczas nie pozwoliły dźwignąć się miastu, zaludnionemu po większej części przez ubogich Żydów. Handlu niema tu prawie żadnego.

Om (*Ohm*), *Janiszowski*, v. *Bełty*, herb: W polu czerwonem — trzy bełty prawo-ukośne równoległe. U szczytu, między dwoma złotemi skrzydłami—trzy pióra strusie. Labry czerwono-srebrne.

Om.

Om, *ohm*, ob. Elektryczne jednostki.

Omaha, miasto w północno-amerykańskim stanie Nebraska, największe w stanie, nad rzeką Missouri położone, ważny węzeł kolejowy, ma piękne gmachy, liczne fabryki, wielkie rzeźnie i 160,000 miesz.

Omajjadowie, właściwiej *Omejjadowie*, dynastja chalifów arabskich, tak nazwana od jej przodka Omajja-Ben-Abd-Szems; wstąpiła na tron w osobie Moawijaha I 661 r. i panowała w Damaszku do 750 (ob. Kalifowie). Z dwu członków tego domu, którzy przy jego upadku ocaleli, jeden Abd-ur-Rahman I, uznany w Hiszpanji 755 r. za Emir-al-Mumenina, został władcą niezawisłego kalifatu Korduby. Po nim nastąpiły niespokojne

z powodu wojen z chrześcijanami panowania Heszama I, 778—796, i Hakema I, 796—812, oraz Abd-ur-Rahmana II, 812 — 852, który wzniósł Hiszpanję na stopień państw najlepiej w owych czasach rządzonych. Po jego równie znakomitym synu Mohamedzie, panującym do 880 r., nastąpili Mundhar do 882 r. i jego brat Abdallah do 912; za rządów Abdur-Rahmana III, 912—961, chalifat hiszpański stanął u szczytu pomyślności i potęgi. Stan ten trwał jeszcze i za jego syna Hakema II 961—976, którego zamiłowanie w poezji i naukach uczyniło Hiszpanję głównem siedliskiem oświaty arabskiej. Za panowania jego wnuka, Heszama II (do 1008 r.), kraj zaczął upadać w miarę, jak nieprzyjaźni mu chrześcijanie wzrastali w siły, aż nareszcie dynastja hiszpańska **O.** na zrzuconym z tronu Heszamie III zupełnie wygasła, a państwo rozpadło się na wiele drobnych i niezależnych królestw (w połowie XI w.). Por. Aschbacha „Geschichte der Omajjaden in Spanien“ (2 t., Frankf., 1829—30); Makkara „History of the Mohammedan dynasties in Spain“ (t. 1—2 Londyn, 1840—43); Dozy „Histoire des Musulmanes en Espagne“ (t., 1—4, Lejda 1861); Weil „Geschichte der islamitischen Völker“ (Sztutgart, 1866); August Müller „Der Islam im Morgen und Abendland“ (1855—1887).

Omalius d'Halloy Jan Chrzciciel Juljan geolog i etnolog, * 1795 r. w Leodjum, † 1875, za rządów francuskich spełniał rozmaite urzędy, za panowania holenderskiego był gubernatorem prowincji Namur, od 1848 członkiem, a od 1851 prezesem senatu belgijskiego. Wydał: „Éléments de géologie“ (1831; 3 wyd., 1839); „Introduction à la géologie“ (1833); „Précis élémentaire de géologie“ (1843; 2 wyd., 1868); „Des races humaines, ou éléments d'ethnographie“ (1845; 4 wyd., 1859).

Omamy, ob. Halucynacje.

Omân, kraina w Arabji, licząca około miljona mieszkańców (koczujących beduinów i osiadłych w miastach i oazach), zostaje pod władzą oddzielnego sułtana (ob. Arabja).

Oman *(Inula)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechuje się okrywą kwiatową półkulistą, o listkach dachówkowatych, kwiatami żeńskiemi żółtemi, języczkowemi, dnem owocowem nagiem, nasionami z wieńcem włosów; należą tu zioła w Europie południowej i środkowej. **O.** *pospolity, prawy (I. helenium)*, zwany także *dziewięćsiłem* (ob.), a to z przyczyny kłębia pionowego, grubego, gałęzistego, znanego pod nazwą *korzenia omanowego, alantowego*, albo *galantowego*, zawierającego w sobie inulinę (ob.). Korzeń ten używał się w medycynie, jako środek wzmacniająco-roztwarzający, zwłaszcza pobudzający błony śluzowe, pędzący mocz, wzbudzający poty i dlatego zada, wany bywał w katarze dróg pokarmowanych w śluzotokach, w przeciągłem zapaleniu płuca szczególnie w wyrzutach skórnych. Roślina ta ma łodygę na 2 m. wysoką, ku wierzchołkowi szorstkawo kosmatą, liście podłużnie jajowate, koszyczki kwiatowe do 3 cali średnicy mające, na końcu łodygi i gałązek umieszczone. Rośnie w miejscach wilgotnych Europy środkowej i południowej. Oprócz tego trafiają się u nas niektóre inne gatunki; niektóre hodują się jako ozdobne.

Oman.
a kwiat, *b* ziarno.

Omancof *(Omanzoff)*, baron, herb: W polu czerwonem, na zielonej murawie — dwie zielone topole. U szczytu — skrzydło orle. Nadany przez Stanisława Augusta 1773 r.

Omanzof.

Omar, imię dwu chalifów arabskich, ob. Kalifowie.

Omar ibn-al-Faridh, poeta mistyczny arabski, * 1181 w Kairze, † 1235. Grób jego bywa odwiedzany przez pobożnych.

Omarlice *(Silphidae)*, rodzina owadów tęgopokrywych, z różkami klinowatemi, w wierzchołku zgrubiałemi; pokrywy skrzydłowe zakrywają cały lub prawie cały odwłok. Liczne gatunki żyją na całej ziemi, biegają szybko, a w niebezpieczeństwie wydzielają ciecz przykrej woni. Żyją głównie padliną. **O.** *(S. atruta)* w braku pokarmu zwierzęcego niszczy plantacje buraków. Najwięcej znany gatunek tej rodziny jest grabarz (ob.).

Ombrometr, deszczomierz, ob. Udometr.

Ombrone, rzeka w środkowych Włoszech, wypływa z Apeninów na wschód Sjeny i, ubiegłszy 166 klm., wpada do morza Śródziemnego.

O'Meara Barry Edward, lekarz, * 1786 w Irlandji, † 1836, był chirurgiem na angielskim okręcie Bellerofon i wypłynął 7 sierpnia 1815 razem z Napoleonem, jako jego lekarz przyboczny, na wyspę św. Heleny, gdzie zostawał do 25 lipca 1818. Po śmierci Napoleona, wydał dziennik poufnych z cesarzem rozmów p. t.: „Napoleon in exile, or a voice from St. Helena“ (2 t., Londyn, 1822).

Omega, ostatnia litera alfabetu greckiego, ob. Alfa i Omega.

Omega Dr., pseudonim J. I. Kraszewskiego.

Omeliński Henryk, * 1852 r. w Jabłonnie pod Warsz.; był współpracownikiem *Kurjera Codziennego, Głosu, Gazety Rzemieślniczej*. Napisał nowele: „Na pierwszym kroku“; „Parowy“ (*Gazeta Rzemieślnicza*); „Czy w porę?“ (w *Głosie*). W 1887 otrzymał zaszczytną wzmiankę na konkursie Towarzystwa muzycznego za tekst do Mszy, drukowany w *Echu Muzycznem*. Używał pseudonimu Henryk Odyniec.

Omeljańskie albo **Omelskie starostwo** niegrodowe mieściło się w dawniejszych Inflantach. Podług ksiąg metrycznych i lustracji z 1732 obejmowało dobra lenne Andrepna i Musza z przyległościami, które w tym roku posiadał i był jego starostą Stanisław Sołtan. W tymże czasie z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tych posiadłości, wyznaczoną była przez króla Augusta II komisja, dla ostatecznego ich załatwienia, czego i dokonała, jak dowodzi obszerne jej sprawozdanie w metrykach ks. 380 f. 261.

Omen (łac.), l. m. *omina*, znaki przepowiadające szczęście lub nieszczęście.

Omer basza, właściwie *Michał Latas*, renegat generał turecki, * 1806 w Płaskach blizko Fiume, na pograniczu Wojskowem, z rodziny chorwackiej, † 1871 w Konstantynopolu. Otrzymawszy edukację wojskową w kraju rodzinnym, był czas jakiś pisarzem dyrektora budowy dróg, ale, nie spełniając podobno należycie swych czynności, uciekł do Zadaru, a stąd do Bośni, przyjął islam i jako nauczyciel u pewnego kupca tureckiego udał się z dziećmi do Konstantynopola. Tu został nauczycielem kaligrafji ówczesnego księcia, a późniejszego sułtana Abd-ul-Medżyda. Po jego wstąpieniu na tron mianowany pułkownikiem, walecznością dowiedzioną w kilku wyprawach zjednał sobie zaufanie sułtana i posuwał się coraz wyżej w hierarchii wojskowej. W latach 1848—50 dowodził tureckim korpusem okupacyjnym w księstwach Naddunajskich, pokonał 1850—51 powstania naczelników w Bośni i Hercegowinie, ale wdanie się Austrji przeszkodziło mu w zdobyciu Czarnogórza. Przy rozpoczęciu wojny rosyjsko-tureckiej otrzymał naczelne dowództwo nad armją turecką i po ukończeniu wyprawy krymskiej takież dowództwo w Syrji i Babilonji; w r. 1859 popadł w niełaskę i był wygnany do Kutahia. W 1861 powołany znowu do Konstantynopola, mianowany został naczelnym dowódcą w Hercegowinie, gdzie 1862 r. uśmierzył powstanie, a następnie prowadził pomyślną wojnę przeciwko Czarnogórzu, ukończoną korzystnym dla Turcji pokojem w jesieni t. r. Od 1864 r. jako feldmarszałek (muszir) dowodził trzecim korpusem armji w Szumli aż do 1867 roku. W marcu 1867 r. naznaczony naczelnym wodzem wojsk tureckich w wojnie z Kandjotami, po kilkomiesięcznej i niestanowczej walce poskromił nareszcie w sposób najokrutniejszy okrąg Sfakia, ale z powodu swego barbarzyństwa w październiku tegoż roku został odwołany i otrzymał obok tytułu Sendari-Ekiem (generalissimus) znaczną pensję bez udziału w czynnej służbie. W 1869 r. został ministrem bez wydziału. **O.** był bezsprzecznie najlepszym swego czasu generałem tureckim.

Omer (Saint), ob. Saint-Omer.

Omfale (grec. *Omphale*), królowa lidyjska, umiała tak usidlić Herkulesa, że ten, przebrany za kobietę, pomiędzy niewolnicami prządł jej kądziel, a ona okrywała się lwią skórą i jego maczugą wywijała.

Omfalomancja, wróżenie ze sznura pępkowego noworodka.

Omieciński Ignacy, proboszcz wieleznicki, uczony i słynący z cnót kapłan, przełożył pięknym językiem z łacińskiego, dzieło Justa Lipsjusza p. t.: „Rozumna rada w nachylonej ojczyźnie do upadku, rozumnemu obywatelowi ku ratowaniu się podana“ (Berdyczów, 1783).

Omikron, pseudonim Jerzego Laskarysa i Wład. Sabowskiego.

Omladina (po serbsku: młodzież), związek serbski, dążący do zjednoczenia i wyzwolenia wszystkich Serbów. Początkowo stowarzyszenie zawiązane 1848 r. pomiędzy studentami w Presburgu, od r. 1866 czynne na polu politycznem w Serbji i Banacie, doszło w końcu do władzy w księstwie Serbskiem i popchnęło ks. Milana do wojny z Turcją. Organami **O.** były czasopisma *Istok* w Belgradzie i *Zastava* w Nowym Sadzie; z agitatorów najcelniejsi: Miletic, Jowanovicz, Ristic z i in. W r. 1871 rząd węgierski rozwiązał **O.** — Omladiną nazywały się tajne związki młodzieży w Czechach, w r. 1893 wykryte w skutek morderstwa Rudolfa Mrvy. W r. 1894 aresztowano 76 członków **O.** wskutek awantur ulicznych w Pradze i skazano sądownie.

Omłoda, roślina, ob. Chimonanthus.

Omne nimium nocet—za wiele szkodzi.

Omne trinum perfectum (łac.) — wszystko, co składa się z trzech, jest doskonałem.

Omne vivum ex ovo (łac.) — wszystko, co żyje, powstaje z jajka. Aforyzm streszczający prawo pochodzenia istot organicznych, przeciwny teorji samorodnego powstawania tworów żywych.

Omnia mea mecum porto (łac.)—wszystko, co posiadam, noszę z sobą. Słowa greckiego mędrca Biasa.

Omnia vincit amor (łac.) — wszystko zwycięża miłość.

Omnibus, (łac. „dla wszystkich“), powóz dla znacznej liczby osób.

Omnivora, ob. Wszystkożerne.

Omoczna, ob. Płód.

O'Monroy Richard, właściwie Jan Edmund wicehrabia de L'Isle de Falcon de Saint Geniès, powieściopisarz francuski, * 1849 r. Wydał: „Le capitaine Parabère“ (1870); „Monsieur Mars et Madame Venus“ (1878); „Les Femmes des autres“ (1879); „Coups d'épingle“ (1886); „Le Péché capital“ (1889); „Être ou ne pas être?“ (1890).

Omophorium, ubiór kościelny, który w kościele greckim noszą metropolici i biskupi; odbierają go oni przy poświęceniu; noszony na ramionach, spada tylko do kolan i jest ozdobiony krzyżem. Przy mszy, zdejmują go podczas Ewangelji i wkładają znowu po Komunji.

Omphalea *(Obłusknia)*, rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, obejmuje drzewa i wijące się krzewy w Ameryce płd., o kwiatach rozdzielnopłciowych. **O.** *diandria*, krzew wysoko wijący się w Indjach zach., ma owoce na 8 cm. długie, których nasiona mają smak migdałów i często są jadalne.

Omphalitis, zapalenie tkanki łącznej około pępka lub samej pępowiny.

Omsk, stolica rosyjsko-azjatyckiego generał-gubernatorstwa Stepowego, a także miasto główne obwodu Akmolińskiego i pow. t. n. (44,391 klm. kw. i 99,548 m.), leży nad rz. Irtyszem i wpadającą do niej Omą, posiada stację drogi żel. Syberyjskiej, fortecę, 12 cerkwi, kościół katolicki i ewangelicki, meczet, pałac generał-gubernatora, korpus kadetów, gimnazjum męskie i żeńskie, kilka innych szkół, muzeum, 2 gazety i liczy 37,470 miesz. (1897).

Omulew, rz., bierze początek w Prusiech, o pół mili od granicy i, wszedłszy w Królestwo Polskie, aż do wsi Przystań płynie naprzód w kierunku południowym, potem zbacza ku wschodowi i pomiędzy wsią Olszówką a miastem Ostrołęką wpada z prawej strony do Narwi.

Omułek, ob. Mytilus.

Onacewicz Ignacy (Żegota), historyk, * 1780 w Małej Brzostowicy w Grodzieńskiem, z ojca kapłana unickiego; będąc w seminarjum nauczycielskiem w Ełku (Lyck) w Prusiech, zdolnościami swemi zwrócił uwagę króla pruskiego i jego kosztem był wysłany w r. 1803 do uniwersytetu królewieckiego, po którego ukończeniu został tamże nauczycielem. Hr. Rumiancow nakłonił go do udania się do Rosji i zrobił go nauczycielem historji powszechnej w gimnazjum białostockiem, skąd r. 1818 był wezwany do wykładania tegoż przedmiotu w uniwersytecie i obowiązek ten pełnił do r. 1822, w którym Lelewel po odbytym konkursie utrzymał się przy katedrze. **O.** wykładał odtąd statystykę i dyplomację do r. 1829. Następnie udał się do Petersburga, gdzie otrzymał polecenie napisania historji Litwy. Pracą tą zajmował się aż do śmierci; † 1845 w Petersburgu. Rękopis swej historji darował podobno testamentem J. I. Kraszewskiemu. Z druku wydał z rękopisów Albertrandego: „Panowanie Henryka Walezjusza, Stefana Batorego, Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków“ (4 t., Warsz., 1823—1827). Osobno zaś wyszły: „Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy“ w „Noworoczniku literackim“ Podbereskiego (1846); „Uwagi nad historją powszechną“ w „Magazynie powszechnym“ (na r. 1840, w № 11 i 12).

Onager, osieł dziki, ob. Koń.

Onagraceae, ob. Wiesiołkowate.

Onanizm, ob. Samogwałt.

Onca, jaguar, ob. Lampart.

Oncken Wilhelm, historyk niemiecki, * 1838 w Heidelbergu, od 1866 profesor w Giessen, 1874—77 członek sejmu niemieckiego. Wydał: „Athen und Hellas“ (2 t., 1865—66); „Die Staatslehre des Aristoteles“ (2 t., 1870 — 75); „Oesterreich und Preussen im Befreiungskrieg“ (1876 — 79, t. 2). W r. 1877 rozpoczął wydawnictwo „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen,“ do którego napisał: „Das Zeitalter Friedrich d. G.“ (Berlin, 1881—1883, t. 2) i „Das Zeitaltar der Revolution, des Kaiserreichs und der Befreiungkriege“ (1885 — 1887, t. 2).

Oncken August, ekonomista, brat poprzedn., * 1844 r. w Heidelbergu, kształcił się w Monachjum, Heidelbergu i Berlinie, 1877 został profesorem chemji w szkole politechnicznej w Akwizgranie, 1878 w uniwersytecie berneńskim. Napisał: „Untersuchung über den Begriff der Statistik“ (Lipsk, 1870); „Adam Smith in der Kulturgeschichte“ (Wiedeń, 1874); „Adam Smith und Immanuel Kant“ (Lipsk, 1877); „Die Maxime: Laissez faire et laissez aller“ (1887) i in.

Ondatra, ob. Piżmoszczur.

On dit (fr.)—mówią, opowiadają.

Ondyna, *Undina*, w pogańskiej Litwie bogini wodna, zamieszkała na dnie rzek i wielkich jezior. W noc jasną, księżycową, wypływają **O.** na powierzchnię wody, a uroczemi wdziękami, pląsami i śpiewem, zwabiając młodych chłopców, pozbawiają ich rozumu i topią. Zwano je także *Gudełkami* i *Dugnami* od wyrazu *Dugnas*, znaczącego dno rzeki. P. t. „Ondyna Druskienickich źródeł“ wydał K. Wolfgang w 8 zeszytach pismo zbiorowe (Grodno, 1845).

Onega, wielkie jezioro w gub. Ołoneckiej, 235 klm. długie, 81 klm. szerokie, obejmuje 9,752 klm. kw. powierzchni, z głębokością w wielu miejscach przeszło 150 metrów wynoszącą. Żegluga na niem z powodu częstych wiatrów przeciwnych, jak również dla lodów, które zaledwie w końcu maja puszczać zaczynają, wielce utrudniona. Obfituje w ryby; znajduje się na niem wiele wysp. Do jeziora **O.** wpadają rzeki: Wytegra, Megra, Widlica, Szuja i Wołda, oraz wypływa z niego rzeka Świr.

Onega, rz. w Rosji europejskiej; wypływa z jeziora Woże lub Wod w gub. Nowogrodzkiej, pod nazwą Swid, przechodzi przez jezioro Łacze, za którem pod imieniem **O.** skrapia gubernje Ołoneckа i Archangielską, i poniżej m. Onegi wpada do morza Białego, tworząc zatokę Oneską. Długa 428 klm., spławną jest od Kargopola.

Onega, m. pow. w gub. Archangielskiej, o 6 wiorst od ujścia rz. Onegi, ma 2,694 miesz. (1897), 2 cerkwie, monaster, wielki tartak murowany i przystań.—*Oneski powiat* ma przestrzeni 25,116 w. kw. i 38,553 m.

Onegdajski, pseudonim Edw. Żeligowskiego.

O'Neil Henryk, malarz angielski, * 1817 r. w Petersburgu, w dziecinnym wieku przybył do Anglji, gdzie kształcił się w akademji londyńskiej. Wykonał: „Ostatnie chwile Mozarta“ (1849), „Sen

królowej Katarzyny," „Powrót wędrowca" (1855), „Rut i Noemi," „Wymarsz do Krymu" (1858), „Powrót z Krymu" (Home again). Z późniejszych jego obrazów zasługują na zaznaczenie: „Wyjazd Marji Stuart z Francji," „Potęga muzyki," „Ostatnie chwile Rafaela," „Epizod z życia Lutra w Erfurcie," „Tintoretto, malujący swą córkę na łożu śmiertelnem" i w in. W r. 1865 ogłosił „Lectures on pointing."

Onejromancja (z grec. *Oneiros* sen i *manteia* wróżenie), zwana także *Oneirokrycją*, *Oneiroskopją* albo *Brizomancją*, sztuka wróżenia ze snów, jedna z najbardziej upowszechnionych w starożytności sztuk wróżbiarskich.

Onejros (gr.)—sen, marzenie senne, uosobiony u Homera jako poseł Zeusa.

Oneski kanał, na południowym brzegu morza Białego, łączy rzeki: Świr i Wytegrę; ma 68 klm. długości i należy do Marjińskiego systemu wodnego (ob.).

Ongaro Franciszek, publicysta i poeta włoski, ob. Dall' Ongaro Franciszek.

Onichimowski Bogusław, Dominikanin, sławny kaznodzieja, * 1797 w gub. Mińskiej, † 1856, wyświęcony na kapłana 1814 r., wysłany przez przełożonych do Petersburga, głosił słowo Boże w Carskiem Siole, którego kościołem zarządzał, budowę jego dokończył, a jednocześnie był spowiednikiem księżnej Łowickiej, zostawiwszy w rękopisie przekład katechizmu trydenckiego i zbiór homilji i nauk o dogmatach katolickich. Obszerniejszy życiorys **O.** znajduje się w *Pam. rel. mor.* na rok 1856, t. 31, str. 523.

Oniks, *Onyks*, odmiana agatu (ob.) prążkowanego, złożona z warstw białych lub jasnoszarawych i ciemnych; jeżeli się znajdują tylko warstwy białe i szare, **O.** nazywa się *chalcedonyks*, gdy ciemne pręgi wpadają w czerwone, przybiera nazwę *sordoniksu*. Starożytni używali **O.** na kamee; obecnie wyrabiają z niego sygnety. Przez sztuczne zabarwienie nadaje się teraz dziurkowatym chalcedonom wejrzenie oniksu; dlatego spadł on obecnie znacznie w cenie.

Onikształńskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie przemienione na starostwo, obejmowało w sobie miasto Onikszty (ob.) z obszernemi dobrami przyległemi. W r. 1766 posiadał je Zyberk, opłacając z niego kwarty złp. 6,001 gr. 12, a hyberny złp. 3,708. Do r. 1775 była w Onikształch repartycja sądów ziemskich całego powiatu, którą następnie przeniesiono do Wiłkomierza.

Onikszty, po litewsku *Anikszczej*, miasto w gub. Wileńskiej, o 4 mile od Wiłkomierza, wśród rozległych lasów, nad rzeką Świętą zbudowane. Przy drodze z Wiłkomierza do Onikszt znajduje się wielki głaz granitowy, mający 40 st. obwodu, a 10 st. wysokości, na którym za czasów pogaństwa miano składać ofiary.

Oniscus, ob. Stonoga.

Oniskie starostwo niegrodowe leżało w województwie i powiecie Trockim. Powstało podług metryk lit. około r. 1532, i w tym roku posiadał je Jan Zabrzeziński, wojewoda trocki, marszałek w. k. Litewskiego. W r. 1766 obejmowało dobra Oniszki i wieś Szakie z przyległościami; które dzierżył Bernard Szwykowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,010 gr. 15, a hyberny złp. 150.

Onjasz (hebr. *Siła Pańska*), nazwisko kilku arcykapłanów Izraela:

Onjasz I, był po ojcu swym Jaddosie, najwyższym kapłanem przez lat 21, sprawując te obowiązki z chlubą dla siebie i narodu.

Onjasz II, małoletni przy śmierci swojego ojca Symona I Sprawiedliwego, syna Onjasza I, miał poprzednikami swymi stryja Eleazara, za którego dopełniono sławne tłómaczenie *Biblii* Siedmiudziesiąt, a po nim Manasesa, po którym w podeszłym już wieku objąwszy władzę, okazał się człowiekiem słabym i chciwym na pieniądze.

Onjasz III (195—175 przed Chr.), najsławniejszy ze wszystkich, syn Symona II, a wnuk **O.** I. Ściśle przestrzegał zakonu, był surowym i sprawiedliwym dla wszystkich. Z podżegania własnego brata Jasona był zrzucony z godności i musiał szukać schronienia w mieście Dafne, gdzie z namowy drugiego brata Menelausa zdradziecko go zamordowano. — Syn jego, **Onjasz IV,** uciekł do Egiptu, i zyskawszy przyjaźń Ptolemeusza Filopatora (181—145), zbudował świątynię w Leontopolis.

Onjasz Paweł, uczony minister Braci Czeskich w Wielkopolsce, był plebanem parcickim od 1671—1686, następnie przeniósł się do Memla i tam † 1697. Zbierał starannie wszystkie akty i dokumenty historyczne polskie ze swego czasu i utworzył z nich 5 obszernych tomów, przechowanych w bibljotece kościoła kalwińskiego w Lesznie. Zbiór ten, pod nazwiskiem akt Onjasza, obejmuje w sobie bardzo wiele ważnych i nieznanych dokumentów, tyczących się Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III.

Onkaim, niegdyś warowna twierdza drewniana na Żmujdzi, nad rz. Dubisą, wydana zdradziecko Krzyżakom przez dowódcę litewskiego Swirtyłłę, spalona 1304, poczem odbudowana, znowu roku 1328 przez komtura rugneckiego zburzona. Pod **O.** miała zajść 1385 roku krwawa bitwa pomiędzy mistrzem Henrykiem Dusemerem a Olgierdem, w której Litwini wielką ponieśli klęskę.

Onkelos, sławny w starożytności tłómacz Pięcioksięgu Mojżesza na język chaldejski. Urodził się poganinem, ale w wieku dojrzałym przyjął wiarę żydowską i stąd otrzymał przydomek *Prozelita*. Żył podług jednych w pierwszym, a podług innych w drugim wieku ery chrześcijańskiej.

Przekład jego, noszący tytuł: *Targum Onkelos*, jest wielce szacowany przez Żydów, którzy go niemal na równi stawiają z tekstem i zwykle razem z nim drukują.

Onlik, srebrna moneta turecka = 10 gerusz, wartości 54 kopiejek.

Onobrichis, ob. Sparceta.

Onomakritos, słynny w starożytności wieszczek i poeta, żyjący w Atenach za czasów Pizystratydów; uporządkowywał i wyjaśnił wieszczby Muzeusza (Muzajosa) i używał mitów Orfeuszowych do celów politycznych, za co przez Hiparchusa r. 516 przed Chr. z Aten został wygnany. On także jest twórcą czyli założycielem mistyki orficznej, przez którą stworzył system pokut i umartwień, naznaczonych dla oczyszczenia upadłej duszy. Por. Ritschl „O. von Athen“ (1867, w Opusculi).

Onomastikon (grec.), katalog albo spis nazwisk—właściwie słownik, złożony z różnych artykułów, nazwisk ludzi i rzeczy, umieszczonych porządkiem systematycznym, nie zaś alfabetycznym. Najdawniejszy pod tym tytułem słownik napisał po grecku Polluks w II w. przed Chr. Dzieła tego rodzaju wychodziły i później aż do ostatnich niemal czasów, jak np.: „Onomastikon Tullianum“ (3 t., Zurych, 1836—38).

Onomatopeja (grec.), wyrażenie gramatyczne, oznaczające wyraz podobny z brzmienia do rzeczy którą przedstawia, jak np.: pisk, ryk, syczenie, tętent, turkot, grzmot, huk, i t. d. Tak utworzone wyrazy, już u starożytnych *Onomatopoietika* zwane, należą do najwcześniejszych zjawisk w każdym języku i niektóre z nich bardzo szczęśliwie używane są przez poetów. Niektórzy zaliczają **O.** do tak zwanych figur poetycznych w retoryce; w takim razie całe zdanie albo wiersz naśladuje brzmieniem myśl wyrażoną, jak np. u Wirgiljusza naśladowanie tętentu kopyt końskich: *Quadrupetante putrem sonitu quatit ungula campum.*

Onon, rzeka w Syberji Wschodniej, bierze początek w górach Kingańskich w Chinach; po złączeniu się z rz. Ingodą, w pow. Werczyńskim gub. Irkuckiej, płynie pod imieniem *Szyłki*, następnie zlewając się z rz. Argunią przybiera nazwę *Amuru* (ob.) i wpada do morza Ochockiego, wprost wyspy Sachalina. Długość **O.** razem z Szyłką wynosi około 143 mil.

Ononis, ob. Wilczyna.

Onopordon, ob. Popłoch.

Onozander, grecki pisarz strategiczny, żyjący w I w. po Chr., autor wybornego dzieła p. t.: „Strategetikos,“ wydanego przez Koraisa (Paryż, 1822).

On revient toujours à ses premiers amours (fr.)—zawsze się powraca do pierwszej miłości.

Onslow Jerzy, * 1784 w Clermont we Francji, † 1853 r., z rodziny angielskiej, kompozytor instrumentalny, odznaczył się szczególnie swemi kwartetami na instrumenta smyczkowe, chociaż komponował także i na fortepjan, a także układał symfonje i opery.

Ontario, jezioro w Ameryce północnej, najmniejsze i najniżej położone z pięciu wielkich jezior kanadyjskich, ma 318 klm. długości, 85 klm. szerokości, 870 klm. obwodu i 19,823 klm. kw. powierzchni. Za pośrednictwem rz. Niagary zasilane jest wodami jeziora Erie; odpływem jego jest r. św. Wawrzyńca. **O.** ma średniej głębokości 185 m. i nigdy prawie w zupełności nie zamarza. Ma wiele wysp.

Ontario, prowincja w Kanadzie, na północ od rz. św. Wawrzyńca i jezior Kanadyjskich położona, obejmuje 568,870 klm. kw. i liczy 2,120,000 miesz. Miastem głównem jest Toronto.

Ontogeneza, historja rozwoju osobnika, ob. Filogeneza,

Ontologiczny, dowód istnienia Boga przedstawiony przez Anzelma z Canterbury, a rozwinięty przez Descartesa brzmi: „Byt należy istotnie do doskonałości, pojęcie istoty doskonałej zawiera przeto w sobie koniecznie znamię istnienia.“ Kant poddał ten dowód krytyce.

Ontologja (grec.), nauka o bycie (ob. Metafizyka).

Onufry (św.), pustelnik; epoka jego życia nie jest dokładnie wiadoma, a legendowe o nim opowiadanie są czerpane z pism opata Pafnucego z Egiptu, który utrzymuje, że św. **O.** żył na puszczy lat sześćdziesiąt i tam karmiony był przez anioła, który mu także co niedziela Komunję św. przynosił. Kościół obchodzi jego pamiątkę d. 12 czerwca.

Onufry od *Najświętszego Sakramentu*, Trynitarz, historyk zakonu i słynny kaznodzieja, † we Lwowie w końcu zeszłego wieku, wydał następujące dzieła: „Nowy Aaron Nazareński Jezus w trynitarskich bazylikach prowincji polskiej i w. ks. Litewskiego słynący łaskami“ (Wilno, 1730); „Różdżka Aaronowa, Najjaśniejsza Nieba i ziemi królowa Marja Panna kazaniami wysławiona„ (tamże, 1732); „Facies chronologica Ordini SS. Trinitatis Redemptionis captivorum ejus utpote prodigiosam originem apostolicam reformationem representans“ (Lwów, 1750) i inne.

Onychophora, zwierzęta, ob. Pazurnice.

Onyks, ob. Oniks.

Onyszkiewicz v. *Jacyna* odm., herb: W polu czerwonem, w środku srebrnej podkowy ocelami na dół—strzała srebrna, żeleźcem do góry i podwójny krzyż srebrny. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—trzy pióra strusie, w II—dwie trąby w połowie naprzemian srebrne i czerwone. Labry czerwono-srebrne. Nadany w Galicji 1848. Rysunek ob. Jacyna (herb).

Onyszkiewicz Zdzisław, sekretarz ekonomiczny zakładu Ossolińskich we Lwowie, pisarz ludowy, ogłosił: „Poezje“ (Lwów, 1885); „Z moty-

wów ludowych," „Pieśń o szkole," na wzór pieśni o ziemi W. Pola.

Onza (uncja), dawna miara do cieczy w Hiszpanji, a obecnie jeszcze używana w Ameryce płd.=$^1/_4$ cuarteron=0,03 litra. **O.** była też jednostką wag = $^1/_8$marco=28,7 grama. Nazwę tę miała też moneta złota *onza de oro*, wartości 16 pesos.

Onza, *onca*, jaguar, ob. Lampart.

Oolity, *ikrowce*, minerały złożone z kulek odosobnionych, drobniejszych aniżeli w grochowcach (ob.). Budowę taką posiada często wapień, zwłaszcza wapienie składające formację jurajską (ob.), która też stąd nazywa się *formacją oolitową*. Niektóre rudy żelazne także posiadają często budowę oolitową.

Oologja, nauka o jajkach ptasich.

Omancja, albo *ooskopja* (grec.), wróżenie przyszłości z jajek, zasadzające się na tem, czy jajko włożone w ogień wyciekało jednym otworem, czy też całe pękało od razu. W pierwszym wypadku znaczyło to szczęście, w drugim nieszczęście.

Oophoritis, zapalenie jajnika (ob.), powstaje najczęściej przez nieprawidłowości w miesiączkowaniu, płciowe podrażnienia, w stanie połogowym i w skutek przejścia sprawy rzeżączkowej z macicy na jajniki. Towarzyszy mu ból z jednej lub drugiej strony brzucha, gorączka, występuje w odpowiedniej części jamy brzusznej wysięk, nieraz przechodzący w ropień i mogący zniszczyć właściwą tkankę jajnika. Sprawa często przebiega ostro i wtedy przechodzi bez śladu w ciągu kilku dni do kilku tygodni, czasami jednak wysięki trwają bardzo długo. Leczenie w okresie ostrym jest przeciwzapalne, w chronicznym służą kąpiele, masaż, elektryzacja.

Oort, Adam van, właściwie *Noord*, * przy końcu XVI w., † 1641, holenderski malarz historyczny. Największa część utworów jego pendzla znajduje się w Belgji.

Oospora, *jajozarodnik*, ob. Wodorosty.

Oost, Jakób van, malarz niderlandzki, * 1600 w Brügge, † 1641; w młodości doskonale, aż do złudzenia, kopjował obrazy Rubensa i Van-Dycka. W późniejszych czasach malował tylko wielkie obrazy treści historycznej. **O.** należy do najlepszych malarzów szkoły niderlandzkiej.

Oost Jakób, syn poprzedn., * 1637, † 1713 r., znany jest także jako malarz historyczny.

Op., skr. *Opus* (łac.), dzieło.

Opaci w Polsce łacińscy, Bolesław Chrobry, sprowadziwszy do Polski Benedyktynów, zbudował im klasztory w Tyńcu pod Krakowem i na Łysej Górze i oddał je pod zarząd **O.** Trzecie za jego czasów powstałe opactwo było w Międzyrzecu, blizko Odry, na zachód od Poznania. Kazimierz Odnowiciel, ściągnąwszy z Clugny 12 zakonników do Tyńca, ufundował im nowy klasztor w Lubuszu nad Odrą. Następnie Benedyktynów, jak na Zachodzie, tak i w Polsce, zaczęli zastępować Cystersi. Pierwszy sprowadził ich Janisław, arcybiskup gnieźnieński, i osadził w dobrach swoich Brzeźnicy (1154), przezwanej później Jędrzejowem. Odtąd namnożyło się w Polsce klasztorów, a razem z niemi **O.**; każdy prawie książę uważał za powinność przysłużyć się kościołowi jaką fundacją. I tak: Mieczysław Stary założył klasztor Kanoników regularnych w Trzemesznie i Cystersów w Lędzie 1145 r.; Kazimierz Sprawiedliwy w Sulejowie 1176 r. Książąt naśladowali znowu możni panowie, np. Michał Skarbek założył Benedyktynów w Lubieniu 1113 r. Największa liczba opactw powstała w epoce Piastów. Najwięcej ich jednak było we właściwej Polsce; np. w Lubuszu, Paradyżu, Międzyrzecu, Trzemesznie, Lędzie, Łeknie, Węgrowcu, Mogilnicy, Obrze i Przemęcie. Na Pomorzu wzniosły się klasztory opackie: w Oliwie, Peplinie i Koronowie. Na Mazowszu był Czerwińsk dla kanoników regularnych i Płock dla Benedyktynów. W Małopolsce zaś, oprócz Tyńca i św. Krzyża, były klasztory: w Jędrzejowie, Koprzywnicy, Sieciechowie, w Mogile, w Wąchocku, Sulejowie, Witowie pod Piotrkowem, w Szczyrzecu i Hebdowie. Klasztor stróżów grobu Chrystusowego, zwanych później *Miechowitami*, w Miechowie, wyróżniał się z pomiędzy klasztorów Benedyktynów i Cystersów; przeor jego był generalnym **O.** zakonu, czyli jak później go zwano *generałem*, i w Polsce mieszkał ciągle, nie jeżdżąc nawet do Rzymu ze zwykłemi sprawozdaniami. Pierwsi zakonnicy w polskich opackich klasztorach byli zwykle cudzoziemcami. Cudzoziemcy niechętnie dopuszczali krajowców do swych klasztorów, z obawy, ażeby z czasem w ich liczbie nie utonęli. Krajowiec, który się dostał do takiego klasztoru był wyjątkiem, przypuszczano go tylko przez ustępstwo. Taki stan rzeczy trwał w ogólności za Piastów. Dopiero za Jagiellonów odmienił się nieco ten porządek. Już częściej **O.** bywają Polacy, chociaż wyłączność niemiecka zawsze jeszcze uczuwać się daje aż do samej reformacji Lutra. Opactwa wyniosły z czasów piastowskich rozległe włości i obszerną władzę, bo każdy z książąt poczytywał sobie za obowiązek powiększać ich przywileje. Przemysław pozwolił **O.** lubieńskim władzy sądowniczej w sprawach cywilnych i kryminalnych, a stąd mogli **O.** na gardło skazywać, palić, pozywać do sądów bożych. Za Jagiełłów ustało już to mnożenie przywilejów klasztornych przez książąt, ale spadają jeszcze na nie od czasu do czasu bogate zapisy prywatne, mnożące i tak już znakomite ich bogactwa. Na Litwie inaczej było. Tu pierwsze opactwo Benedyktynów ufundował dopiero Witold w Trokach, w pierwszych chwilach po chrzcie swym 1415. Inne trzy opactwa litewskie pochodzą już ze znacznie późniejszych czasów. Zwykle opactwa rozciągały swą juryzdykcję na wiele pomniejszych fundacji. I tak **O.** tyniecki miał pod sobą wiele kościołów, w których rządzili Bene-

ROZKŁAD
OPADÓW ATMOSFERYCZNYCH NA KULI ZIEMSKIEJ

dyktyni z głównej siedziby zakonu tam posyłani. Trocki opat zależał także z początku od Tyńca, który oprócz tego miał jeszcze kilka bogatych probostw i kościołów, za swym obrębem położonych. To samo powiedzieć należy o innych opactwach. Dopiero reformacja zmieniła stosunki kościelne, Panowie w dobrach swych zabierali ziemie klasztorne, i odtąd niektóre opactwa znikły prawie bez śladu. Do klasztorów wkradł się nieład, rozprzężenie, karność znikła, zakonnicy występowali z klasztorów, przechodząc w szeregi reformacji, niektórzy z nich pożenili się. Wtedy prawodawstwo zaczyna coraz więcej zwracać uwagi na opactwa i klasztory. Na sejmie r. 1536—37 zaczęto się dopominać, żeby po klasztorach byli Polacy opatami, żeby Niemców usunąć; inni znów podawali wnioski sprzedawania dóbr kościelnych, żeby nie traciła na tem obrona i podatkowanie, gdyż dobra te wolne były od wszelkich ciężarów. Otóż klasztory, ulegając pod naciskiem okoliczności, wyraźnie się polszczyły. Szlachta zagarniała dla siebie i klasztory, bo r. 1538 stanęło prawo, że jeżeli pomiędzy zakonnikami niema szlachcica, trzeba wybierać opata z innego klasztoru, i dopiero gdyby i tam go nie było, mógł być obrany nieszlachcic. Późniejsze rozporządzenia, a mianowicie konstytucja z 1550, obostrzyła przepis, żeby opat był szlachcicem z ojca i z matki, a w razie, gdyby takiego nie było, nakazuje wybierać opata z innego zakonu, pod warunkiem przyjęcia przez niego nowej reguły. Wprowadzenie atoli tych przepisów i naprawa złego należy się prymasowi Mikołajowi Dzierzgowskiemu, który wyznaczył ze swego ramienia kanonika gnieźnieńskiego Jana Wysockiego z poleceniem, ażeby klasztory w djecezji wizytował, karność naprawił i nowe stosunki zaprowadził. Za tym przykładem poszli i inni biskupi w swych djecezjach. Za Zygmunta III dzieje opactw w nową weszły epokę. Król ten kazał fundusze klasztorne podzielić na trzy części: jedną zostawił dla klasztoru, dwie zaś dla świeckich prałatów, których sam nominował. Odtąd też nastają podwójni **O.** w każdym klasztorze, tak zwani *regulares* i *commendatorii*, zakonni i świeccy. Jedni i drudzy zwali się **O.**, ale później pierwsi, z wyjątkiem znaczniejszych i ważniejszych klasztorów, zeszli na przeorów. **O.** komendatoryjnym był zawsze jeden z biskupów uboższych. Opactwa więc stały się chlebem zasłużonych, *panis bene merentium*, biskupów. Taki **O.** nie tylko pobierał dochody, lecz rządził klasztorem, a **O.** zakonny był po nim najstarszym, sprawował wszystko i siedział na miejscu, kiedy tamten miał jeszcze do spełniania i swoje powinności senatorskie. Zakonnicy niechętnie poddawali się tym nowym rozporządzeniom, zwłaszcza że Rzym nawet występował w ich obronie i niejednokrotnie potem drażliwe z tego powodu wywoływał zajścia. Rozpoczęły się one za króla Michała, a odziedziczył je po nim Jan Sobieski, za którego najwięcej się rozpasała wojna z zakonnikami. Król chciał ją zakończyć w zgodny sposób, chciał nawet ustąpić nieco ze swego prawa, ale zła wola nuncjuszów stawała temu na przeszkodzie, i rzecz pozostała w dawnym stanie aż do czasów Augusta II. Na sejmie 1699 uchwalono, żeby dobra opackie zajęli i rządzili niemi komisarze królewscy, dopóki papież nie potwierdzi nominatów. Za Augusta III zawarty został 6 sierpnia 1736 r. w Warszawie układ, mocą którego król otrzymał prawo nominowania na jedenaście opactw i na probostwo miechowskie; w innych zaś zakonnicy przy swej elekcji pozostali. Do nominacji królewskiej należały: Tyniec, Lubień, Płock, Wąchock, Mogiła, Sulejów, Węgrowiec, Jędrzejów, Paradyż, Czerwińsk, Trzemeszno, Hebdów i Miechów. Zostały zaś dla opatów zakonnych klasztory: w Bledzewie, Lędzie, Obrze, na Łysej górze świętokrzyskiej, w Sieciechowie, w Mogielnicy, w Koprzywnicy, w Przemęcie i Witowie, oraz cztery litewskie klasztory: Trocki, Horodyski, Nieświeski i Wistycki. Za Stanisława Augusta nowa nastąpiła zmiana. Król w paktach konwentach przyobiecał, że się na nowo układać będzie ze stolicą apostolską o prawo podania w komendę wszystkich opactw, których intraty na podział dóbr wystarczą. To miało znaczyć, że chciał zamienić wszystkie opactwa stanowczo w starostwa duchowne. I przyszło to do skutku przez prymasa Podoskiego, prezesa delegacji sejmowej w r. 1767—68, który napisał konstytucję stosowną do obietnicy królewskiej (*Vol. Leg.* VII, 743). Następnie upadły opactwa, już to skutkiem kasaty, już też sekularyzacji dóbr duchownych. Ostatnim z klasztorów opackich był płocki, przeniesiony do Pułtuska; zniesiono go 1864 r., a zakonnicy jego umieszczeni w Bielanach pod Warszawą.

Opaci w Polsce obrządku słowiańskiego. Kościół grecki nie znał z początku **O.**, miał tylko *Archimandrytów* (*mandra*—stado; archimandryta więc przełożony stad, t. j. klasztorów). Archimandryci byli zwierzchnikami celniejszych, bogatszych klasztorów; w mniejszych przewodniczyli hegumenowie, superjorowie i t. d. Archimandryta postępował prosto na biskupa. Archimandryci przeszli potem do kościołów greckich i na Zachodzie, a kiedy się w Sycylji i Kalabrji namnożyło zakonników, archimandryta nad nimi wszystkimi rozciągał władzę, i wtedy to dostojność jego rzeczywiście odpowiadała zadaniu. W Mesynie, w monasterze Zbawiciela, Stolica apostolska osadziła komendatarjusza z tytułem archimandryty i nadała mu wszelkie dochody. Prawa jego oznaczyło breve Urbana VIII z 1635 (23 lutego). Podlegał on bezpośrednio Stolicy apostolskiej i miał djecezję własną, nie różniąc się niczem od biskupa, chodził bowiem w fijoletach, używał mitry z perłami, pastorału, krzyża na piersiach, baldachimu, tronu w kościele, krzyż noszono przed nim, miał swój dwór duchowny i świecki, rozdawał wszyst-

kie posady duchowne i t. d. Na Rusi w dawnych wiekach było wielu archimandrytów, którzy pewnie z początku rządzili kilku monasterami, ale prawa ich nie były jasno oznaczone, dopiero unja brzeska zaprowadziła ważne zmiany, a wielkie zasługi położył w tym względzie metropolita kijowski, Józef Welamin Rutski. Urządził on zakon Bazyljanów, na którego czele stanął protoarchimandryta czyli generał, rządzący wszystkiemi monasterami w Polsce i Litwie i mający pod sobą dwu prowincjałów: koronnego i litewskiego. W połowie XVII w. było w prowincji koronnej 70, w litewskiej 40 klasztorów, z nich te tylko nie podlegały generałowi, do których przywiązaną była godność archimandrji. Takich archimandrji było z początku w Koronie 7 i w Litwie 7. Archimandryci obok generała stanowili jakoby senat zakonny i stolica apostolska oznaczyła ich wzajemne do siebie stosunki. Nazwisko to archimandrytów zaczynało nieznacznie wychodzić z użycia, a na jego miejsce, przez naśladowanie kościoła rzymskiego, ucierały się wyrazy: opaci, opactwo, tak, że w XVIII w. już ani słychać było o archimandrytach. Zwyczaj komendy przeszedł z czasem i na Ruś. Biskupi djecezjalni unicey brali w komendę opactwa i prawie każdy z nich miał jedno, a czasem i kilka, i tym sposobem opactwa ruskie stały się także pewnym rodzajem starostw duchownych. I nie było w tem nic dziwnego, gdyż jeszcze w XVI w. panowie rusey przywłaszczyli sobie zupełnie prawo patronatu nad klasztorami w ich dobrach leżącemi, i zdarzało się nieraz, że obsadzali monastery ludźmi swej nominacji, częstokroć nawet świeckimi, wynagradzając ich prywatne zasługi tym chlebem duchownym. Stąd były częste skargi i nadużycia, oraz ucisk monasterów, które upominały się o swoje wolności. Kościołów archimandryckich czyli opackich w w. XVIII było w Koronie i Litwie do 20. Do koronnych należały: Dubno, Dermań, Żydyczyn, Kaniów, Owrucz, Mielec, Uniejów (na Rusi Czerwonej pod samym Lwowem), Żółkiew, Drohobuż, Święty Krzyż (na Wołyniu), Kijów, opactwo najważniejsze i najbogatsze przy cerkwi metropolitalnej pieczar kijowskich św. Zofji. Na Litwie były następujące opactwa: Leszcz pod Pińskiem, Grodno, Kobryń, Bracław, Borysohleb pod Połockiem, Supraśl, Troki, Pińsk. Wszystkie wyżej wymienione opactwa przestały istnieć z upadkiem Rzeczypospolitej, z wyjątkiem Uniejowa i Żółkwi.

Opacki.

Opacki (hrabia) v. *Prus III* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach prawem czerwonem i lewem błękitnem, pod półtora krzyżem złotym bez prawego ramienia dolnego — kosa z półpodkową, u góry zetknięte. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—złota noga zbrojna. Labry z prawej strony—czerwono-złote, z lewej — błękitno-złote.

Opacki, herbu Prus. Niegdyś znakomita rodzina mazowiecka, pochodząca ze wsi Opacze pod Falentami; nabywszy 1553 Falenty i Raszyn wystawili tam dotąd istniejący pałac i dziedziczyli tę majętność aż do 1698. Z rodziny tej wymieniamy:

Opacki Zygmunt, podkomorzy warszawski, rządca zamku królewskiego, przyjaciel Zygmunta III i poufały jego domownik.

Opacki Wojciech, syn poprzedniego, chorąży a po śmierci ojca podkomorzy warszawski, * 1624, † 1680. Posłował kilkakrotnie z pożytkiem dla Rzeczypospolitej do dworów zagranicznych (Wiednia, Danji, Anglji, Holandji i elektora brandenburskiego), a także na sejmy 1659 i 1661. Na dworze Michała Korybuta wielki miał wpływ.

Opacki Chryzanty, ostatni kasztelan wiski od 1779, * 1739, † 1806 w Warszawie.

Opal, (z sanskr. *upala*, kamień), minerał z rzędu anhydrytów, występuje tylko w postaciach amorficznych, ma odłam muszlowy i blask galaretowaty lub żywiczny. Składa się z krzemionki bezkształtnej i zawiera wodę od 3 do 12%. Opale są od innych kwarców miększe, oraz nieco lżejsze; twardość 5,5—6,5, c. wł. 1,9—2,3, są przezroczyste, przynajmniej przeświecające, i okazują często żywą grę światła *(opalizują)*. Oprócz krzemionki i wody, zawierają niektóre tlenek żelaza, wapno, glinkę lub magnezję. Znajdują się głównie w skałach wulkanicznych i uważane są za skrzepłą galaretę krzemionkową, która zatrzymała pewną ilość wody. Główne odmiany są: **O.** *szlachetny*, mleczno-biały, ze świetną grą barw tęczowych i blasku zbliżonego do woskowego. Brewster przekonał się, że gra ta kolorów zależy od drobnych dziurek czyli pęcherzyków leżących obok siebie i od ich pochylenia względem powierzchni kamienia. Dla uwidocznienia tej gry szlifuje go się często w powierzchnię falistą. Znajduje się w Europie tylko w Węgrzech, w zlepieńcu trachitowym, w Czernowicy niedaleko Kaszawy. Do Europy zach. przybył przez pośrednictwo Wschodu, i stąd jego nazwa **O.** *wschodniego*. Znaleziono go też w Honduras. Używa się na pierścienie, djademy, naszyjniki i t. p.; szlifuje się szmerglem na tafli ołowianej, w postać półkulistą, soczewkowatą lub jajowatą. *Macicą opalową* nazywają jubilerzy twardą skałę, w której **O.** jest rozdzielony, i wyrabiają z niej pieczęcie, tabakierki i t. p. **O.** jest kamieniem bardzo drogim. Największy i najwspanialszy **O.** znajduje się w Wiedniu i jest oceniony na 700,000 guldenów; znaleziony został 1770 r. w Czernowicy, ma $4^3/_4$ cala wied. długości, a $2^1/_2$ grubości.—**O.** *perłowy*, *kalmucki* czyli *kaszolong* jest mleczno-żółtawo lub czerwonawo-biały, słabego blasku, znajduje się w Bucharji nad rzeką Kasz, w Islandji i in. **O.** *ogniowy*, barwy czerwo-

nej, wpadającej w ognistą, mieni się czerwonawo i zielonawo, znajduje się w Meksyku, z powodu rzadkości jest znacznej ceny. **O.** *szklisty* czyli *hialit* ma blask szklisty, przezroczysty, na powierzchni gładki, znajduje się w Czechach, Węgrzech, na Śląsku. **O.** *pospolity* jest mleczno-biały, z połyskiem czerwonawym, żółtawym (**O.** *woskowy*) lub zielonawym, niekiedy przedstawia rysunki drzewiaste (**O.** *mchowy*); piękniejsze sztuki używają się na pieczęcie. *Półopał* występuje często jako produkt skamieniałości drzewa (**O.** *drzewny*); ma wtedy ustrój włóknisty, jest przeświecający różnych barw i przerabia się na tabakierki. *Jaspopal* czyli **O.** *żelazisty* ma blask tłusty, nieprzezroczysty. Wogóle główną miejscowością wszystkich **O.** są Węgry. *Hydrofanem* czyli *okiem świata (oculus mundi)* nazywa się **O.**, który stracił swą wodę, a tem samem przezroczystość, blask i grę światła, ale odzyskuje je w wodzie. Po wysuszeniu znowu traci te własności. Napojony woskiem, staje się w wyższej temperaturze, gdy się wosk topi, przeświecającym (*pyrofan*). Na wyspach wschodnio-indyjskich używa się na amulety; napotyka się w Węgrzech, ale większe jego okazy są rzadkie. **O.** *cejloński*, toż co adular (ob.).

Opalenica, mezko w w. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Bukowskim, gniazdo sławnej i możnej rodziny Opalińskich; ma kościół parafjalny z cegły palonej bez tynku, wzniesiony 1620 roku przez wojewodę poznańskiego, Jana Opalińskiego, zwaliska starożytnego zamku, w którym się urodziła Katarzyna Opalińska, żona króla Stanisława Leszczyńskiego, i pałac, wystawiony przez wojewodę sieradzkiego, Wojciecha Opalińskiego. Ludność m-ezka wynosi 2,600 głów.

Opalia, uroczystości starorzymskie na cześć bogini żyzności Ops (ob.).

Opalin, m-czko w gub. Wołyńskiej nad rz. Bugiem, niegdyś wieś królewska, do starostwa Hrubieszowskiego należąca, którą Łukasz z Bnina Opaliński, marszałek w. kor., starosta hrubieszowski, na miasto erygował, a erekcję tę król Władysław IV w 1638 zatwierdził.

Opalińscy, znakomity niegdyś ród szlachecki w Polsce, h. Łodzia, wziął początek od *Andrzeja z Bnina*, biskupa poznańskiego, założyciela miasteczka Opalenica, od którego jego spadkobiercy przybrali potem nazwisko Opalińskich, a rozrodzili się na dwie gałęzie: z Opalenicy i Sierakowa. Z pierwszej linji, *Piotr z Bnina*, brat biskupa Andrzeja, pierwszy począł się pisać *Opalińskim*; był on kasztelanem lędzkim 1504 i zostawił dwu synów: *Jana*, kasztelana santockiego koło 1513, i *Piotra*, kasztelana lędzkiego w tymże roku. Ten ostatni, mąż głębokiej nauki, naprzód przewodnik młodego Zygmunta Augusta, następnie, jako biegły polityk i statysta, był używany do najważniejszych poselstw zagranicznych i został 1538 r. kasztelanem gnieźnieńskim. Gorliwy stronnik Bony, umierając bezpotomnie 1545, wszystkie swe skarby zapisał królowi.

Opaliński Andrzej, synowiec jego, * 1540 r., † 1593, syn Macieja kasztelana lędzkiego, od 1572 kasztelan szremski i marszałek nadworny koronny, był mianowany przez Henryka Walezjusza marszałkiem wielkim koronnym; po jego wyjeździe popierał Maksymiljana, a następnie służąc wiernie Stefanowi Batoremu, dla męstwa swego i zdrowej rady wielce przezeń był szanowany. Doczekawszy się jeszcze trzeciej elekcji, forytował do tronu Zygmunta III, sprowadził go z innymi z Gdańska i bronił na sejmie inkwizycyjnym 1592. Początkowo przyjaciel Jana Zamojskiego, pod koniec życia występował przeciw niemu nader nieprzyjaźnie, obsadzał dwór królewski ludźmi sobie przychylnymi i nie dopuszczał przystępu stronnikom w. kanclerza. W końcu został jeszcze generałem wielkopolskim. Współcześni mówią o nim, że wielkim rozsądkiem, a poważnem i groźnem urzędu sprawowaniem, wielką sobie zjednał powagę. Testament jego znajduje się w Niemcewicza „Pamiętn. o dawnej Polsce“ (t. V, str. 266).

Opaliński Andrzej, syn poprzedniego, * 1575, † 1623. W 15 roku życia był już proboszczem katedralnym płockim, następnie wyjechawszy do Rzymu, został sekretarzem i szambelanem papieża Klemensa VIII; po powrocie do kraju sprawował rozmaite poselstwa, był sekretarzem wielkim koronnym i od 1607 biskupem poznańskim. Pochowany w Radlinie. Z jego polecenia wydane zostało dzieło Possewina „De officio curato ad praxim“ (Poznań, 1611).

Opaliński Łukasz, brat poprz., * 1574, † 1654 w Leżajsku. Odebrawszy staranne wychowanie w kraju, wyjechał dla dalszych studjów do Paryża, skąd wróciwszy, zaszczytny wziął udział w wyprawie wołoskiej. Będąc starostą leżajskim, stał się głośnym z krwawych zatargów swoich ze Stanisławem Stadnickim, dziedzicem Łańcuta, zwanym *Djabłem*, który dobra Opalińskiego najeżdżał i łupił. Obaj możnowładcy, gwałtowną pałający ku sobie nienawiścią, szukali wzajemnej zguby. Jakoż, gdy Stadnicki, pomimo skazania na banicję i śmierć, broić nie przestawał, **O.** uczynił na niego wyprawę, w której przeciwnik jego śmierć znalazł w bitwie pod wsią Tarnowcem r. 1610. Takiż los spotkał później syna jego, Władysława Stadnickiego. Po tych wypadkach **O.**, lubo uwolniony od odpowiedzialności prawnej, dla oczyszczenia sumienia swego, wystawił w Leżajsku wspaniały kościół Bernardynów z klasztorem. W skutek tych zatargów wycieńczył wielce swój majątek, ale poparty hojnie od Zygmunta III, otrzymał liczne starostwa (posiadał ich 15), został 1616 kasztelanem poznańskim, 1620 marszałkiem nadwornym, a 1639 marszałkiem wielkim koronnym. Dostatków swoich używał **O.** zawsze na dobro Rzeczypospolitej, wystawiając zbrojne hufce i utrzymując świetnie godność marszałka. Pod pa-

nowniem trzech królów; Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza cieszył się największą wziętością, jako mąż wielkiego rozumu, zdrowej rady, wielkiej sprawiedliwości i gotowości do wszelkich ofiar na potrzeby kraju. Sędziwy już starzec złożył laskę marszałkowską 1649 i zasiadł krzesło wojewody rawskiego.

Opaliński Piotr, synowiec poprzedniego, * 1600, wsławił się w bojach przeciwko Turkom i Szwedom; był wojewodą podolskim, a następnie kaliskim, † 1661.

Opaliński Kazimierz Jan, najstarszy syn poprzedniego, biskup chełmiński, † 1693.

Opaliński Jan, młodszy brat poprzedniego, mąż rycerski, walczył świetnie przeciwko Szwedom, Chmielnickiemu i Tatarom. W nagrodę zasług, obdarzony wielu starostwami, był w końcu wojewodą brzesko-kujawskim i od r. 1667 generałem wielkopolskim, † 1684.

Opaliński Piotr, najmłodszy brat poprzednich, rozpoczął służbę wojenną w wojsku cesarskiem pod generałem Hatzfeldem, a za powrotem do kraju walczył zaszczytnie we wszystkich wojnach za Jana Kazimierza. Mianowany wojewodą łęczyckim 1679, marszałkiem trybunału koronnego 1681, generałem wielkopolskim 1684, † 1694. Na synu jego *Adamie* († 1696) wygasła ta linja.—Z linji Sierakowskiej zasługują na wzmiankę:

Opaliński Jan, syn Jana chorążego poznańskiego i cześnika koronnego, kasztelan santocki około 1560.

Opaliński Jan, syn poprzedniego, kasztelan rogoziński 1580; † 1598.

Opaliński Jan, syn poprzedniego, * 1581 r.; † 1637; od 1624 kasztelan, od r. 1625 wojewoda kaliski, od 1628 poznański. Tłómaczył Tacyta, ale śmierć nie dozwoliła mu ukończyć tej pracy.

Opaliński Leopold, syn poprzedzającego, kasztelan nakielski, † 1673.

Opaliński Piotr, * 1587, zasłużył się przeważnie na polu rycerskiem, mianowicie w wojnie wołoskiej, na którą własnym kosztem wystawił dwie chorągwie i ze znacznym pocztem swych ludzi walczył mężnie pod Chocimem. Mianowany wojewodą poznańskim 1622, † 1624. W młodości pisywał wiersze łacińskie; z nich niektóre zamieszczone są w dziele Teofila Grzybkowskiego p. t. „Disputatio philosophica“ (Ingolstadt, 1604).

Opaliński Krzysztof, syn poprz., poeta satyryczny polski, * 1609 r. (lub 10) w Sierakowie. Utraciwszy wcześnie ojca, nauki pobierał w kolegjum Lubrańskich w Poznaniu, a następnie podróżował po Włoszech i Niemczech do 1631. Powróciwszy, mimo młodego wieku rozpoczął zawód publiczny jako deputat trybunalski i poseł na sejm. Ożeniwszy się z Teresą Czarnkowską, otrzymał opróżnione przez śmierć stryja województwo poznańskie (1637). Ambitny i gwałtowny charakter młodego senatora popchnął go w szeregi opozycji, i pomimo doznawanych od Władysława IV względów (jak wyprawienie w poselstwie do Francji po Marję Ludwikę 1645 — 46), należał do partji krzyżującej zbawienne plany króla. Stanowisko to utrzymał **O.** i względem Jana Kazimierza, tak, że gdy Radziejowski naprowadził Szwedów, nasz wojewoda poznański poddał całą Wielkopolskę najezdnikom. Rozbudzone klęskami krajowemi sumienie zatruło zgryzotami żywot jego i przyśpieszyło zgon (1655). Sławę swoją literacką zawdzięcza **O.** zbiorowi satyr oryginalnie białym wierszem napisanych p. t. „Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące...“ (Amsterdam, 1650; 2 wyd., 1652; Wenecja (Toruń) 1689; Wenecja (Poznań) 1698 i Poznań, 1840) i K. Bartoszewicza (Kraków, 1884). Przedstawił tu **O.** wszystkie strony życia prywatnego i publicznego w jak najciemniejszych barwach.—Pisali o **O.** Szajnocha (Szkice historyczne) i Bem (Niwa, 1873).

Opaliński Krzysztof.

Opaliński Łukasz, brat poprzedniego, marszałek nadworny koronny, * 1612, † 1662, pełen erudycji i zacny obywatel, ogłosił dzieło moralno-filozoficznej treści: „Do officiis libri tres...“ (Kraków, 1649); Amsterdam, 1668; Królewiec, 1703); oraz „Polonia defensa contra Barclajum Joannem“ (Gdańsk, 1648); jest to odpowiedź na mylne zarzuty robione przez Jana Barklajusza w wierszu „Icon sive descriptio.... praecipuarum nationum in Europa“ (przełożony na polski język i wydany 1647). Z pozostałych rękopisów ogłoszono w 1780 wiersz p. t. „Poeta“ (Kraków), treści dydaktycznej.— Ród ten wygasł na *Wojciechu* **O.**, wojewodzie mazowieckim, od 1765 a od 1766 sieradzkim, † 1775.

Opalizowanie, mienienie się barw, powodowane przez interferencję promieni odbitych jak od powierzchni opala (ob.). Ciecze opalizują, gdy zawierają małe ilości ciała nierozpuszczonego w nader drobnych cząstkach.

Opalowe szkło, ob. Alabastrowe szkło.

Opalowy błękit, ob. Anilinowy błękit.

Opała (od wyrazu rus. *opalitsia*, rozgniewać się); gniew, niełaska panującego względem poddanego, wywołane jakiem przestępstwem. W księstwie Moskiewskiem **O.** oznaczała zakaz zjawiania się danej osoby przed oblicze panującego, w połączeniu z karą inną.

Opat (z *abbas*, właściwie *abba*—ojciec), przełożony zakonników, do którego należy dozór i władza nad jednym lub więcej zależnemi od siebie klasztorami, jednej reguły. Mendykanci (Dominikanie, Franciszkanie, Kapucyni, Karmelici i in.) także i kongregacje kleryków regularnych (Augustjanie, Jezuici, Barnabici, Teatyni i in.) nie mają **O.**, lecz przełożonych. **O.** zwykle bywają wybierani;

wybranym może być mający lat 25, urodzony z małżeńskiego łoża, jeżeli złożył śluby zakonne i nie przekroczył ślubu ubóstwa. Jeżeli **O.** mieli święcenia kapłańskie i byli pobłogosławieni, to mieli nad podwładnymi władzę jakoby biskupią *(quasi episcopalis)*, a na znak tego prawo noszenia pontyfikaljów (mitry, pastorału, pierścienia). Z władzy swej mógł **O.** wybrać sobie czasowego zastępcę (przeora), zachować dla siebie prawo rozgrzeszania swych braci zakonnych z pewnych grzechów (od czasów Klemensa VIII jedenastu); wolno mu dalej święcić kościoły, naczynia i ubiór kościelny dla swego zakonu, oraz udzielać profesom swego zakonu tonsurę i 4 niższe święcenia (Conc. Frid. Sess. XXIII c. 10 *de refor.*). Jeżeli zaś **O.** nie był infułowanym, to z mocy urzędu swego *(jure ordinario)* wykonywa karność nad zgromadzeniem, zarządza majątkiem klasztornym, przyjmuje nowicjuszów i t. d. W wykonywaniu praw tych i powinności bywa mniej lub więcej samowolnym lub związanym przez kapitułę zakonną: podległym też bywa dozorowi wizytatora zakonnego i biskupa djecezjalnego. W niektórych państwach **O.** i pod względem zarządu majątkiem związany bywa prawami cywilnemi. W kościele greckim **O.** zowie się *archymandrytą*. (Ob. Opaci w Polsce).

Opałowczyk Adam, po łac. *Opatovius* zwany, pisarz teologiczny polski, * 1570 w Opatowie, † 1647 w Krakowie; po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, mianowany doktorem teologji, kanonikiem katedralnym 1638, profesorem i dziekanem przy kościele św. Anny, był jednym z najznakomitszych nauczycieli swego przedmiotu. Napisał wielką liczbę dzieł teologicznych, z których odznaczają się: „Oratio de praestantia ac dignitate Theologiae“ (Kraków, 1628); „Żywot i cuda W. Jana Kantego i t. d.“ (t. 1632); „Poseł zbawienia panien zakonnych klasztoru św. Andrzeja, adwentowe nabożeństwo podawający“ (t. 1641); „Żywot i cuda W. Salomei, królowej galickiej, córki Leszka Białego i t. d.“ (tamże, 1633); „Żywot św. Jacka, zakonu kaznodziejskiego“ (t. 1634); „Tractatum Theologicorum“ (3 t., t., 1644—45) i w. in.

Opałowic, Jan z..., doktor teologji zakonu kaznodziejskiego, spowiednik króla Władysława Jagiełły i jego ulubieniec, od 1417 biskup chełmski, † 1440. Pisał dzieje ostatnich lat panowania Władysława Jagiełły, które czasów naszych nie doszły.

Opatowiec, osada w gub. Kieleckiej, pow. Pinczowskim, nad Wisłą, niegdyś wieś należąca do opactwa tynieckiego, w 1271 na miasto zamieniona. Jest tu starożytny kościół dominikański, przemieniony na parafjalny. Ludność wynosi 800 głów.

Opatów, m. powiatowe w gub. Radomskiej, nad rz. Łukawą, zwaną także Opatówką. Jest to osada bardzo starożytna, stanowiąca w XII w. własność biskupów lubuskich, bogata w ważne wspomnienia historyczne. Tu Kazimierz Wielki 1339 przysięgał przed delegatami papieża Benedykta XII w sprawie szkód od Krzyżaków poniesionych; tu królowa Anna oczekiwała wracającego z pod Grunwaldu Władysława Jagiełłę, i tu w styczniu 1411 obchodzono z wielką okazałością to świetne zwycięstwo. Potem Tatarzy kilkakrotnie burzyli miasto, jak w latach 1500—1502. W r. 1518 Teodor, biskup lubuski, za przyzwoleniem stolicy apostolskiej sprzedał dobra opatowskie Krzysztofowi Szydłowieckiemu, wielkiemu kanclerzowi koronnemu, za 10,000 kop szerokich groszy praskich. Od tego też czasu datuje świetniejsza epoka miasta. Nowy nabywca, człowiek możny i wielkiego znaczenia w kraju, opasał je murem, wzmocnił czterema bramami, z których jedna do dzisiejszych pozostała czasów (brama Warszawska); za jego czasów **O.** wzrósł w ludność i bogactwo i prowadził znaczny handel. Pogorzel 1551 zniszczyła miasto do szczętu, spalił się dawny ratusz, a z nim splonęły wszystkie dawne przywileje miasta. Zygmunt August i Stefan Batory opiekowali się miastem i nadali mu nowe przywileje. Z domu Szydłowieckich przeszedł **O.** w dom Tarnowskich, następnie książąt Ostrogskich, a od nich do domu książąt Wiśniowieckich, potem do książąt Lubomirskich, a od tych dostał się Potockim, w których posiadaniu aż do ostatnich pozostawał czasów. Zniszczony pożarami w latach 1751 i 1844, nie zdołał się podźwignąć **O.** z upadku, zachowuje jednak pamiątkę swojej dawnej świetności w kościele kolegjackim św. Marcina, założonym przez Aloizego Dunina, a zbogaconym wewnętrznemi ozdobami przez Krzysztofa Szydłowieckiego, którego rodziny znajdują się tu grobowe pomniki. Ludność Opatowa wynosi 6,942 miesz. (1897). Por. Sobieszczańskiego „Wycieczka archeologiczna“ (Warszawa, 1852, str. 55).—*Opatowski powiat*, jeden z siedmiu powiatów gub. Radomskiej, ma 1,493 w. kw. i 128,135 m.; w powiecie znajdują się 2 miasta, 10 osad i gmin 24.

Opatówek, osada w gub. i pow. Kaliskim, nad strugą Pokrzywianką, wpadającą do rzeczki Swędrni, należał pierwotnie do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Przeszedłszy na własność skarbu, za księstwa Warszawskiego oddany był na własność generałowi wojsk polskich, a później namiestnikowi królewskiemu, księciu Józefowi Zajączkowi, od którego spadkobierców w 1859 nabył go rz. tajny radca Fundukiej, a od tego ostatniego przeszedł w posiadanie Szlosserów. **O.** liczy około 1,700 m., ma piękny pałac, ogród angielski i jedną z większych w kraju fabrykę sukna, odznaczającą się doskonałością wyrobów i wzorowem urządzeniem.

Opatówka albo **Łukawa,** rz. w król. Polskiem, bierze początek powyżej m. Opatowa i po 6-milowym biegu pod wsią Słupia wpada do Wisły.

Opatrunek, okrycie rany albo wrzodu, mające na celu uchronić je od wpływu zewnętrznych szkodliwości i przyśpieszyć ich zagojenie. Najczęściej **O.** składa się z gazy jodoformowej, lub innej aseptycznej, zwilżonej w jakimkolwiek płynie antysep-

tycznym, waty ją pokrywającej, wreszcie z systematycznie nałożonego bandaża, który cały ten opatrunek utrzymuje. Często gaza, bezpośrednio do rany przylegająca, zawiera w sobie środek gojący. Pierwszym i bezwzględnym warunkiem **O.** jest pedantyczna czystość. Prócz tych zwyczajnych przyrannych opatrunków istnieją jeszcze **O.** unieruchomiające członek, jak w czasie zrastania się złamanej kości, lub przy zapaleniu stawu. Często unieruchomienie sprowadza się za pomocą szyn tekturowych, drewnianych lub żłobków drucianych; najlepsze wszakże **O.** unieruchomiające otrzymuje się przez użycie bandaży, przepojonych materją krzepnącą, jak krochmalem, lub gipsem. Rozróżnia się jeszcze **O.** suche i wilgotne; te ostatnie różnią się od pierwszych tem, że na gazę kładzie się ceratkę, która utrzymuję ciągłą wilgoć na ranie; opatrunki te najczęściej używane są przy zgorzeli w celu oddzielania się zmartwiałych części rany.

Opatrzność Boska uważaną być może albo w Bogu albo zewnątrz Boga. Uważana w Bogu, nie różni się niczem od samego Boga, o ile szafuje i działa to, czego wymagają natura i cel istot, przez niego stworzonych. **O.** zaś uważana zewnątrz Boga jest wyborem i zastosowaniem środków, któremi Bóg zachowuje istoty stworzone i prowadzi je do ich przeznaczenia i celu.

Opawa, dawne księstwo śląskie, należy obecnie częścią do Prus, częścią do Austrji; część leżąca w Śląsku pruskim, obejmuje 17 mil kw. z miastem głównem Leobschütz, część zaś w Śląsku austrjackim obejmuje 24 mil kw., od 1614 należąc do domu Lichtenstein. Miasto stołeczne Opawa (Troppau) nad rz. Opą, liczące 23,000 m., jest także od 1849 stolicą Śląska austrjackiego. Tutaj od 20 października do 20 grudnia 1820 odbywał się kongres pełnomocników trzech monarchów *(Kongres Opawski)* w przedmiocie przyjęcia zasady zbrojnej interwencji, a która to zasada dopiero w Lublanie ostatecznie była postanowiona.

Opeć Baltazar, jeden z najdawniejszych pisarzów polskich, urodzony w Krakowie z rodziny mieszczańskiej; ukończywszy tamże szkoły, poświęcił się stanowi duchownemu, został magistrem akademji krakowskiej, a następnie proboszczem w Siennie około 1530. Przełożył on złacińskiego: „Życie Pana Jezusa“, napisane przez św. Bonawenturę, które przez długi czas mylnie było uważane za pierwszą książkę drukowaną w języku polskim. Dzieło to wyszło p. t. „Żywot Pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa, to jest droga zbawienia, którą Pan Zbawiciel nasz Jezus Chrystus za przyjściem swojem na świat dla odkupienia narodu ludzkiego, nas do nieba prowadził, nauczał i ożywiał“ (Kraków, 1522). Od pierwszego wydania mnóstwo jeszcze było późniejszych edycji tego dzieła, z których ostatnie wyszły w Mikułowie (1846), Częstochowie (1850) i Poznaniu (1855). Por. studjum Józefa Przyborowskiego.

Openkowski, herb: W polu czerwonem—trzy lilje srebrne rzędem albo w trójkąt (podstawą u góry). U szczytu sokół, siedzący spokojnie, albo zrywający się do lotu.

Opera (łac. t. n. od *opus*), dzieła.

Opera (z łac.), jest to dzieło muzyczne, mające za podstawę tak zwane libreto (ob.), rozwijające w formie utworu dramatycznego pewną treść tragicznego, dramatycznego lub komicznego charakteru. Zadaniem muzyki jest tu scharakteryzowanie tak głównych postaci, jak i rozwijających się w ciągu akcji sytuacji, z pomocą śpiewu i akompanjamentu orkiestry. W operach włoskich śpiew główną odgrywa rolę, orkiestra zaś i sama akcja niewiele znaczą. Niemieccy kompozytorowie więcej za to zwracają uwagi na orkiestrę i prawdę w muzyce, która u nich ściśle się wiąże ze słowami i charakterem osoby i sytuacją. Najdalej w tym kierunku zachodzi R. Wagner, uważający operę za dramat muzyczny, a śpiew za rodzaj muzykalnej deklamacji; orkiestra u Wagnera na pierwszym stoi planie, muzyka staje się komentarzem słów i akcji. **O.** stosownie do charakteru treści bywa serjo, napół serjo, komiczna, buffa, operetka; v. operetka. Ta ostatnia forma dziś przez Offenbacha została doprowadzona do stopnia, w którym muzyka przestaje być sztuką, a staje się środkiem do uwydatnienia konceptów libreccisty. Por. Schletterer „Die Enstehung der Oper“ (Lipsk, 1873); Chouquet „Histoire de la musique dramatique en France“ (Paryż, 1873); Hanslick „Die moderne Oper“ (1875—84, t. 4); Lobe „Kompositionslehre“ (1887); Riemann „Opera Handbuch“ (1887); Bulhaupt „Dramaturgie der Oper“ (1887).

Opera, tak nazywają gmach, w którym przedstawia się opery.

Opera buffa (włos.), opera komiczna; *Opera seria*, opera poważna; *Opera semiseria*, opera w poważnym tonie w całości utrzymana, lecz mająca epizody komiczne.

Opera superrogationis (łac.), dzieła nadobowiązkowe, w teologji oznacza dobre uczynki spełniane ponad przykazanie, obowiązki, specjalnie uczynki Chrystusa i świętych. Z dzieł tych powstała skarbnica, którą rozporządza Kościół na korzyść tych, którzy niedoszli do normy (ob. Odpust).

Operacja, jest to wszelka czynność mechaniczna, za pomocą narzędzi albo i bez ich pośrednictwa, wykonywana na ciele chorego w celu leczniczym. Zwykle wszakże nazwę **O.** nadaje się tylko czynnościom ważniejszym, wymagającym użycia narzędzi i z utratą krwi połączonym. Celem operacji jest najczęściej usunięcie z ciała części szkodliwej, jak wyjęcie ciał obcych, nowotworów i pasożytów, usunięcie schorzałego członka ze znaczną częścią zdrowego jeszcze miejsca, często wszakże **O.** przywraca owszem organizmowi fizjologiczne jego funkcje, jak przez otwarcie zamkniętych kanałów

(sztuczny odbyt, tracheotomia), przez przecięcie mięśni ściągniętych, które krzywią członki i czynią je nieużytecznemi, przez nastawienie zwichniętych kości; wreszcie często za pomocą operacji odtwarza się sztucznie organy, mianowicie części skóry, przez przeniesienie skóry z innego miejsca, jak utworzenie sztucznego nosa, powieki, warg i t. p. (**O.** plastyczna). Wskazania więc do operacji są bardzo liczne i rozmaite; **O.** wszakże mają wiele stron, które ich użycie znakomicie ograniczają. Utrata krwi w czasie samej operacji jest często bardzo znaczna i musi być uwzględniona. Metoda wprowadzona przez Esmarcha, która przed operacją usuwa krew z członków elastycznemi bandażami i podwiązuje u góry, usuwa tę niewygodę w bardzo wielu razach. Wogóle jednak dzięki coraz śmielszym operacjom, wiele chorób daje się doszczętnie usunąć, czego przedtem nigdy osiągnąć nie można było; tu np. należy wycięcie wyrostka robaczkowego przy ślepej kiszce, która to operacja dziesiątki tysięcy ludzi od śmierci uchroniła. Od czasów wynalezienia opatrunków aseptycznych i wprowadzenia aseptyki w chirurgji, operacje straciły swe niebezpieczeństwo, którem głównie były: zakażenie rany, zakażenie krwi, róża przyranna i t. p. Nauka o operacjach zowie się chirurgją operacyjną (ob.).

Operam et oleum perdidi (łac.)—straciłem pracę i olej.

Operator, wykonywający operację, chirurg.

Operment, minerał, ob. Aurypigment.

Operszdorf *(Oppersdorf)*, herb: W polu czerwonem i u szczytu — srebrna gryfia głowa ukoronowana. Labry czerwono-srebrne. Indygenat z r. 1683. Niesiecki nazywa ten herb *Kur.*

Operszdorf.

Opeskie starostwo niegrodowe mieściło się w wdztwie Wileńskim, powiecie Bracławskim, dziś Nowoaleksandrowskim. Podług spisów podskarbińskich z 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie zamienione na sstwo obejmowało dobra Opsa i wójtostwo kupczelskie z przyległościami, które w r. 1766 posiadał hr. Manuzzi, opłacając z niego kwarty złp. 4,409. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Mikołajowi hr. Manuzzi. Na tymże sejmie, z powodu licznych sporów o granice tego sstwa, wyznaczono także oddzielną komisję dla ostatecznego ich oznaczenia.

Opęciny, ob. Pęca.

Opętanie *(possessio)*, opanowanie człowieka przez złego ducha, zawładnięcie przezeń w człowieku władz duszy i ciała. Kościół posiada władzę wyganiania złych duchów z opętanych za pomocą egzorcyzmów, które wykonywa oddzielna klasa stanu duchownego, temu wyłącznie poświęcona, a nosząca nazwę egzorcystów. Görres w IV t. „Mistyki chrześcijańskiej“ wykłada obszernie ten przedmiot. Prócz tego opętaniem nazywa się pewien stan psychiczny człowieka, odznaczający się rozdwojeniem osobowości (inkarnacje, transfiguracje).

Ophidia, ob. Węże.

Ophioglossum, roślina, ob. Nasięzrzał.

Ophiorriza *(Węzistręt, Wężowy korzeń)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje nizkie, trwałe zioła w Indjach wsch.; najwięcej znanym gatunkiem jest **O.** *mungos* na Jawie, Sumatrze i Cejlonie; korzenie rozmaicie skręcone, na 15 cm. długie, a 1—3 cm. grube, sprowadzane były niegdyś do Europy pod nazwą *korzenia indyjskiego wężowego*, *żółci ziemnej* lub *mungos*, i były drogo płacone. Są bezwonne, smak mają bardzo gorzki; w Indjach używają się przeciw wodowstrętowi, ukąszeniu okularnika, zgniłej gorączce i in.

Ophiothrix, ob. Gwiazdy morskie.

Ophioxylon *(Jadopłoch, Wężowe drzewo)*, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, obejmuje jedyny gatunek **O.** *serpentinum*, wijący się krzew w Indjach wsch., o łodydze na 1—3 m. wysokiej, liściach 20—25 cm. długich, a 4 cm. szerokich, i kwiatach drobnych, białych, bardzo wonnych. Korzeń gorzki działa drastycznie; lekarze indyjscy używają go przeciw ukąszeniu węży i różnym chorobom.

Ophiuchus, gwiazdozbiór, ob. Wężownik.

Ophiurae, ob. Gwiazdy morskie.

Opie Jan, malarz angielski, * 1761, kształcił się w Londynie, w 1788 został członkiem, 1805 profesorem akademji; † 1807. Z prac jego ważniejsze: „Śmierć króla Jakóba I“, „Śmierć Rizzia“.

Opieczętowanie prawne znaczy przyłożenie przez urzędników do tego właściwych pieczęci bądź w zamknięciu pokojów, bądź też sprzętów, w których znajdują się przedmioty, stanowiące inwentarz ruchomy. Por. art. 998 K. P. S. z 1892.

Opieka, jest to nałożony przez prawo honorowy obowiązek obywatelski czuwania nad osobami niezdolnemi do działania i nad ich mieniem w granicach ustawami określonych. W zupełności niezdolnymi do działania prawnego są małoletni i bezwłasnowolni, nad tymi więc tylko opieka ustanowioną być może. W procesie rozwoju historycznego opieka, znajdując się w ścisłym związku z organizacją rodziny, wyodrębnia się stopniowo z dziedziny ściśle familijnego prawa i nabiera charakteru obowiązku publicznego pod kontrolą państwa. A zatem jest ona niejako na granicy prawa cywilnego i publicznego. Już u Rzymian zaczął się zaznaczać taki charakter opieki; była ona u nich obowiązkiem—ciężarem (munus—onus). Pod wpływem zaś prawa germańskiego, które oddawało pod opiekę króla i jego urzędników wszyst-

kich tych, którzy się sami bronić nie mogli, rozwinął się wyraźniej charakter publiczny opieki. W niektórych nawet prawodawstwach wszelki związek opieki z prawem familijnem zupełnie się zatarł. Taką jest ona w pruskiem prawie (Landrecht), które uważa opiekę za organ niejako sądowy. Prawo francuskie, a zatem i prawo u nas obowiązujące, związek ten zachowało. Nasze prawo zna opiekę *prawną* w ścisłem znaczeniu tego słowa, to jest opiekę rodziców nad dziećmi (gdy małżeństwo ustało lub zostało unieważnione), opiekę *testamentową*, nadaną przez ostatniego z umierających rodziców pewnej osobie, i opiekę *nadaną*, powierzaną przez radę familijną (ob.). Każda **O.** składa się z *opiekuna głównego* i *opiekuna przydanego*. Opiekun główny zarządza wyłącznie osobą i majątkiem małoletniego, zastępuje go przed sądami, oznacza miejsce zamieszkania i sposób wychowywania, jednem słowem wykonywa niejako władzę rodzicielską z pewnemi ograniczeniami, jak np. nie może używać surowych środków skarcenia domowego bez upoważnienia do tego rady familijnej. W całem tem swem działaniu jest opiekun główny kontrolowany przez opiekuna przydanego czyli podopiekuna, który przyjmuje od niego rachunki, może w w razie potrzeby żądać pozbawienia go opieki i przedsiębrać wszelkie środki dla zabezpieczenia praw małoletniego. Ponieważ **O.** niejednokrotnie jest ciężarem obowiązkowym, dlatego prawo ściśle określa przyczyny wymówienia się od opieki, lub też uwolnienia od raz już przyjętego. Do pierwszych przyczyn należą: wiek lat 65, ciężka słabość, sprawowanie już dwóch innych opiek albo jednej, jeżeli obok tego ma się przynajmniej pięcioro własnych dzieci, istnienie krewnych lub powinowatych, albo też bliższość pokrewieństwa, sprawowanie urzędu publicznego w innej miejscowości, służba wojskowa czynna i t. d. Uwolnienie się z pod już przyjętej opieki może nastąpić, gdy sprawujący opiekę ukończył lat 70, gdy ciężko zasłabł i t. d. Prawo, powierzając w ręce opiekuna nieraz całe mienie małoletniego, musiało także oznaczyć odpowiedzialność opiekuna za zły zarząd lub jego uronienie. W tym celu powinien opiekun corocznie składać rachunek z funduszów małoletniego opiekunowi przydanemu, który go razem z dowodami zaznaczyć jest w obowiązku, a w razie jeżeli dostrzeże jaką nierzetelność lub niezdatność sprawującego opiekę, powinien o tem zawiadomić radę familijną i inne zabezpieczające przedsięwziąć kroki. Gdyby opiekun przydany tego dopełnić zaniedbał, to sam względem małoletniego staje się odpowiedzialnym. Odpowiedzialność opiekuna głównego jest powiększona przez to, że z tytułu opieki służy poszkodowanemu na jego nieruchomościach hypoteka prawna i pierwszeństwo przed innymi wierzycielami osobistymi. Por. Tyt. VII i X, ks. I K. C. P. i K. C. Fr. W dawnem prawie polskiem znane są te same trzy rodzaje opieki: testamentowa, gdzie ojciec umierając, opiekuna wyznacza testamentem, prawna czyli przyrodzona przysługująca w braku testamentowej bratu małoletniego, a w braku tegoż braciom ojca lub matki, i przydana. Od opieki mógł uwolnić sąd, opiekun musiał zdawać rachunek z majątku małoletniego, którego to majątku opiekun nie mógł ani sprzedawać, ani zastawiać. Opieka kończyła się z 18 r. życia względem mężczyzn, bo kobiety aż do zamążpójścia pod nią pozostawały. Opiekun był odpowiedzialny za swój zarząd, ale tylko jak się wyraża korektura pruska, obowiązująca zresztą i w Koronie, jedynie za dolus i za culpa lata; skarga pupilowi służyła 3 lata i 3 miesiące. W prawodawstwie *rosyjskiem* prawa dotyczące opieki nie są ściśle zebrane; porozrzucane prawie po wszystkich częściach zbioru praw i nie nadają opiece charakteru obowiązku obywatelskiego, od opieki mogą się nawet wymówić rodzice.

Opiekun *główny*, *przydany*, ob. Opieka.

Opieńka, ludowa nazwa trzech gatunków bedłki (ob.). Są to mianowicie: 1) *Bedłka miodowa* czyli **O.** *brzozowa (Agaricus melleus)*, która rośnie po pniach i korzeniach gnijących, szczególnie w lasach brzozowych, ma smak słodko-kwaskowaty. 2) *Bedłka leśna (A. dryophilus)*, zwana **O.** *osinowa*, rośnie szczególnie po lasach osinowych. 3) *Bedłka zwodnicza (A. decipiens)*, czyli **O.** *sosnowa*, rośnie po lasach wilgotnych, zwłaszcza koło sosen. Są jadalne, trzecia jednak jest podejrzana.

Opinja (z łac. *opinio* zdanie, mniemanie)—wyraz używany u nas w tem samem znaczeniu, co w łacińskim języku, wogóle: sąd ludzki, zachowanie, sława; w połączeniu zaś z przymiotnikiem *publiczna*, znaczy to samo, co *głos powszechny*. **O.** publiczna już w starożytności była ważnym czynnikiem politycznym, z którym mężowie stanu rachować się musieli. Świadczy o tem owa powszechnie znana zasada: „*Vox populi, vox Dei*“. W wiekach średnich znaczenie jej się zmniejszyło, za to w nowszych czasach i w chwili obecnej ma ona wielkie znaczenie w życiu politycznem narodów, a znaczenie to wzrasta z powiększeniem się wpływu klas średnich społeczeństwa, które ją właściwie przedstawiają. Dzisiejsza opinja publiczna objawia się w najrozmaitszy sposób: w salonie, w rodzinie, w klubach i towarzystwach, a przedewszystkiem w prasie perjodycznej i broszurach politycznych. Przyznać trzeba, iż niekiedy jest ona chwiejna, niekiedy nawet sądy jej są mylne, a zależy to głównie od stopnia ukształcenia danego społeczeństwa. Im społeczeństwo jest inteligentniejsze, tem głos jego jest niemylniejszy i więcej zbliżony do zdania ludzi uczonych, tem kontrola czynności państwowych jest bezstronniejsza i sprawiedliwsza. Porów. Fr. Holtzendorff „Znaczenie opinji publicznej w życiu państwowem“ (Warszawa, 1900).

Opinogóra, wieś w gubernji Płockiej, powiecie Ciechanowskim, pamiętna śmiercią Bolesława

księcia Mazowieckiego 1454 r. Posiada piękny, w gotyckim stylu zbudowany zameczek, tudzież ogród, założony przez generała hr. Wincentego Krasińskiego, ordynata opinogórskiego, bogaty w rzadkie drzewa i krzewy. W tym ogrodzie pomieniony generał wzniósł skromny pomnik z ciosowego kamienia na pamiątkę skonu księcia Bolesława. W kaplicy miejscowej spoczywają zwłoki Marji Urszuli z książąt Radziwiłłów Krasińskiej, żony generała, a matki znakomitego poety Zygmunta Krasińskiego, dla której wystawiono wspaniały pomnik marmurowy, dłóta rzeźbiarza Pampeluniego.

Opisowa poezja, w obszerniejszem znaczeniu oznacza rodzaj poezji, który ma na celu zebranie w pewną całość rozmaitych oznak, działających na fantazję, wywołać w człowieku wrażenie uczuciowe; w ściślejszem zaś znaczeniu *poematem opisowym*, to jest mającym za cel estetyczne opisanie przedmiotu, jest taki utwór, którego treść wzięta jest z przyrody. Poezja opisowa szczególnie rozwinęła się u Anglików, a od nich w połowie XVII wieku przeszła do innych literatur europejskich i przeważała w nich aż do połowy XVIII wieku, ob. Epos.

Opistobranchiata, *tylnoskrzelne*, ob. Ślimaki.

Opitołoki, miasteczko w gub. Kowieńskiej, na prawym brzegu Niemna, pod Kiejdanami.

Opitz Marcin, założyciel niemieckiej szkoły poetycznej, zwanej pierwszą *szkołą śląską*, * 1597 r. w Bolesławiu (Bunzlau), † 1639 w Gdańsku. Ukończywszy gimnazjum we Wrocławiu, kontynuował swe studja we Frankfurcie nad Odrą i Heidelbergu, w 1621 r. był krótko nauczycielem gimnazjalnym w Weissenbergu (w Siedmiogrodzie), a owocem jego tamże pobytu jest poemat dydaktyczny „Zlatna oder von Ruhe des Gemüths". Za powrotem do ojczyzny został 1624 radcą Henryka księcia na Lignicy i Brzegu; t. r. wydał główne, epokę w literaturze niemieckiej stanowiące dzieło: „Buch von der deutschen Poeterei" (9 razy przedrukowywane do 1668). W r. 1625 otrzymawszy w Wiedniu od cesarza Ferdynanda II wawrzyn poetycki, a 1629 godność szlachecką z przydomkiem *von Boberfeld*, służył u różnych książąt śląskich; 1635 r. przybył do Gdańska, a 1637 został sekretarzem i historjografem Władysława IV, króla polskiego. Zarówno dla języka, jak i poezji niemieckiej położył **O.** wielkie zasługi. Dbając o czystość i poprawność mowy, zaprowadził w poezji, zamiast używanego oddawna liczenia, miarę sylab. Najlepszym jego utworem poetycznym jest „Trostgedichte in Widerwärtigkeit des Krieges" (1632). Jakkolwiek utwory jego, przeważnie dydaktyczne, niewielką mają wartość ze względów estetycznych, jednakże poezję niemiecką podniosły bezsprzecznie z głębokiego upadku. Najkompletniejsze wydanie dzieł jego wyszło we Wrocławiu (3 t., 1690; nowe wydanie, Frankf. i Lipsk, 1724). Największą przecież wartość krytyczną posiada edycja Bodmera i Breitingera (Zurych, 1745). Biografje jego pisali: Strehlke (Lipsk, 1856), Weinhold (Kiel, 1862), Palm (Wrocław, 1862), Borinski (Monachjum, 1883), Fritsch (Halla, 1884), Berghöffer (Frank. n. M. 1888).

Opitz Marcin.

Opizometr, ob. Kurweometr.

Opjum, *makowiec (laudanum, meconium)*, wysuszony i zagnieciony sok mleczny, wypływający po odcięciu główek z łodyżek maku ogrodowego. Przedstawia się w postaci niekształtnej zlepków rozmaitej wielkości, koloru brunatnawego, wysuszonych na powierzchni. Najlepsze jest **O.** smirneńskie, konstantynopolskie, wschodnio-indyjskie. Bardzo dobre gatunki otrzymują się i w południowej Europie. Znaczenie swoje lecznicze zawdzięcza licznym alkaloidom, z których najważniejsza jest *morfina*, mniej używane są: *kodeina, narkotyna i narceina* (ob.). W małej ilości zażyte **O.** sprowadza pewną ospałość, osłabienie, wrażenie bólu znika, wyobraźnia jest zwykle podnieconą; przytem zmniejszają się wydzieliny mianowicie kiszkowe. W większych ilościach zażyte **O.** sprowadza zrazu gwałtowne podniecenie, a potem sen twardy i długi, który przy znacznej dawce kończy się śmiercią. Używa się **O.** jako środka kojącego przy wszelkich bólach, jako środka powstrzymującego rozwolnienie, np. w cholerze, jako środka nasennego przy bezsenności u warjatów. Szkodliwe jest **O.** przedewszystkiem przy napływach krwi do mózgu i u dzieci. Dawka 0,01 g. u dzieci, a 0,25—0,75 u dorosłych może działać zabójczo. W Chinach używają **O.** na wielką skalę, jak u nas napojów alkoholowych (opjożercy). Następstwem tego jest upadek odżywiania i kompletne zniedołężnienie umysłu, który tylko wielkiemi dawkami **O.** może być chwilowo podniecony. Nałóg używania **O.** przyjął się w Chinach w XVII w. Wschodnio-indyjska kompanja angielska zmonopolizowała uprawę opjum i od 1773 zaczęła je wywozić do Chin w coraz większych ilościach. W 1820 rząd chiński zabronił dowozu **O.**, co doprowadziło do wojny z Anglją, a traktatem zawartym w Tientsinie dowóz **O.** do Chin został dozwolony. Coroczny wywóz z Indji do Chin wynosi 6 miljonów kg. Użycie **O.** przyjęło się także w Anglji i Ameryce północnej. Por. Vignet „Etude sur l'opium" (1875); Christlieb „Der indobritische Opiumhandel" (1878); Kane „Opium—smoking in America und Chine" (1882).

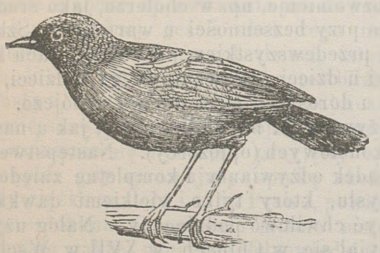
Opłatki, cienkie płatki ciasta białego lub rozmaicie zabarwionego, które po zwilżeniu miękną i stają się lepkiemi, przez co używają się do pieczętowania listów. Ciasto na **O.** zarabia się z krochmalu i wody, a dla zabarwienia dodaje się rozmai-

tych farb. Ciasto dobrze wygniecione nalewa się do formy, bądź gładkiej, bądź opatrzonej rozmaitemi rysunkami, i piecze przez chwilowe potrzymanie na ogniu. **O.** służą do pieczętowania listów, owijania lekarstw przykrego smaku, oraz w cukiernictwie, a w Kościele katolickim do wyrabiania *hostji* oraz *kommunikantów*.

Opłucna *(Pleura)*, cienka błona surowicza, wyścielająca płuca i wewnętrzną ścianę klatki piersiowej. **O.** pokrywająca płuca bezpośrednio na klatkę przechodzi; w ten sposób istnieją dwa listki opłucnej, trzewiowy i ścienny, obejmujące jamę bardzo spłaszczoną, bo oba listki prawie przylegają do siebie. Każde płuco ma oddzielny swój worek. Najczęstsze choroby **O.** są zebranie surowiczego płynu w jej jamie (ob. Hydrothorax), i zapalenie (ob. Pleuritis); to ostatnie jest często charakteru gruźliczego.

Opoczka, miasto pow. gub. Pskowskiej, o 63 wiorsty od Pskowa, ma 5,658 miesz. (1897). *Opoczeński powiat*, ma na przestrzeni 4,070 w. kw. 137,384 miesz.

Opocznik *(Saxicola)*, rodzaj ptaków wróblowatych, z rodziny drozdów, ma za cechy: dziób od głowy krótszy, szczupły, szczerba na wierzchnim krajcu; nogi mierne o długim skoku; ksiuk mierny, łukowaty; skrzydła mierne, ogon krótszy od skrzydeł, równo przycięty. Ptaki te przebywają zwykle w miejscach kamienistych, otwartych, w rozsypach u podnóży skał, a niektóre tylko gatunki w zaroślach. Szybko skaczą po ziemi, zatrzymując się często w postaci wyprostowanej na kamie-

Opocznik.

niach i bryłach; lot mają nierowny, dość szybki, ale niewytrzymały. Śpiewają dość czysto i melodyjnie, wzlatując w górę do niewielkiej wysokości i zatrzymawszy się przez chwilę na jednem miejscu. Wogóle są ostrożne i płochliwe; gniazda ścielą z mchu grubo i niezręcznie ułożonego, niosą 6 lub 7 jaj modrawych, czystych lub rdzawo nakrapianych. Podzielono je na kilka podrodzajów. Krajowe gatunki są: *Białorzytka (S. oenanthe)*, 16 cm. długa, 29 cm. szeroka, z wierzchu popielato szara, z czarnemi skrzydłami i końcem ogona, razem z kuprem białym, spód ma blado-rudawy; wszędzie pospolita po polach, a mianowicie w miejscach kamienistych. *Pokląskwa (Pratincola rubetra)*, mniejsza, szaropstra z rudawym spodem, pospolita po łąkach i rzadkich zaroślach. *Kląskawka (P. rubicola)*, podobna do poprzedzającej, odznaczona czarną głową i brakiem białości na ogonie; znajduje się tylko w Krakowskiem i Sandomierskiem.

Opoczno, miasto powiatowe w gub. Radomskiej, nad rzekami Drzewiczką i Węglanką. Istniało jeszcze przed Kazimierzem W., który rozmiłowany w Esterze, Żydówce tutejszej, rozszerzył miasto, opasał je murem i wybudował tu zamek, w którym często przemieszkiwać lubił. Miasto było w stanie kwitnącym do 1655, w którym zniszczyła je wojna szwedzka i odtąd też nie podźwigło się więcej. W odrestaurowanym zamku Kazimierza Wielkiego mieści się biuro naczelnika powiatu. W rynku stał długi czas w ruinach starożytny dom murowany, w którym ulubienica królewska zamieszkiwać miała; dom ten wyrestaurowany oddany został radzie opiekuńczej zakładów dobroczynnych; przyczynia się obecnie do ozdoby miasta. Kościołów miasto posiada dwa: jeden drewniany na cmentarzu, drugi parafjalny, wzniesiony przez Kazimierza Wielkiego. W nim znajduje się piękny ołtarz, zbudowany 1860 r. Opoczno liczy 6,022 miesz. (1897). Mieszkańcy trudnią się w znacznej części łamaniem kamienia wapiennego w okolicach miasta. *Opoczyński powiat*, ma 1.628 w. kw. i 101,469 miesz., w powiecie jest 1 miasto, 8 osad i 23 gmin.

Opoczyńskie starostwo grodowe leżało w województwie Sandomierskiem, powiecie Opoczyńskim. Podług lustracji z r. 1765 obejmowało w sobie: miasto Opoczno (ob.) i wsie: Ogonowice, Siłowa, Ostrów, Dęborzyce, Dęba, Bukowiec, Kłonna, Małoszyce, Wojcin, Domaszno, Wirzynko albo Swirczyna, Brudzowice, Wolka Kuligowa, Wola Podlaskowa, Turowice, Rudzisko i 2 dzierżawy— Radzice i Plaskowice. W r. 1771 posiadał je Mikołaj Małachowski, opłacając z niego kwarty złp. 2,424 gr. 25, a hyberny złp. 1,892 gr. 22.

Opodeldok *(linimentum saponato-carbonatum)*, mieszanina rozpuszczonej w alkoholu kamfory i mydła lekarskiego, jest masą galaretowatą, żółtawą, przeświecającą, z dodatkiem olejku tymiankowego, rozmarynowanego i amoniaku; rozpływa się przy słabem cieple. Używa się jako wcieranie lekko pobudzające przy cierpieniach reumatycznych, przy rozmaitych bólach i paraliżach.

Opoka, ob. Wapniak.

Opole, po łac. *Vicinia* (sąsiedztwo, zgodnie z etymol. o-pole, *vicini* „obelnicy"), oznacza nietylko „stróżę dwu prowincji" (1257 r. Bartoszew. Cod. III str. 74), lecz „wogóle wszystkie daniny zawarte w opolu" (ibid. akt 1270 r. str. 90) i pierwotnie okrąg pewien administracyjny, odpowiedzialny solidarnie za porządek wszelki i spólnie służebności czyniący, znany we wszystkich częściach Słowiańszczyzny, lubo pod nazwą różną (ujezd, czeski narok, werw i t. d.). W Jedlnie pow. i gub. Radomskiej jeszcze do 1680 r. istniało

prawo *obelne* i *obelść* (communitas, gmina) bartnicza, mająca pewien samorząd prawny (por. ks. Gacki „Kościół na Łysogórze“ 1873), których nazwa zestawiona przez W. A. Maciejowskiego z tak zwanym chłopem „obelnym“ na Rusi, daje mu powód do identyfikowania dwu tych szczegółów w późniejszej obojga niewolniczej dobie (obl=zupełnie, servus). Zdaniem Roeppla kilka takich opoli miało należeć do jednego zamku i stanowić większy okrąg (kasztelanję). Palacki zważywszy, że vicinia po łacinie zarówno *opole* jak *osadę* oznacza, bierze je za jedno. W. A. Maciejowski odróżnia je co do wielkości. Przy nadaniach bardzo często zmieniano granice dawnych **O.**, tworząc nowe zależne już od obdarzonych. W **O.** bywały wsie w rozmaitej liczbie, często również przez skupienie mniejszych powstałe. Ludność bywała wyższa (szlachecka) i niższa ze znaczenia i rodu. Naczelnik opola zdaje się oddawna nosił miano *setnika* (centurio) i *comesa* (Żywot. św. Ottona) i rezydował w grodzie (castellum), którego załoga zwała się kasztelanami, nim ten tytuł do dowódców często dwoistych ograniczono. W każdym razie setnik był zawiadowcą prywatnym wsi niegdyś opolnych (Racz. Codex 22), a teraz czysto chłopskich. Wtedy i nazwa beneficium „*pstre sto*“ (varium centum) nie była obca tytułowi owego setnika.

Opole, osada w gub. Lubelskiej, powiecie Nowo-Aleksandryjskim, na równinie, nad małym strumykiem i stawem, której założycielem miał być w XIV wieku Władysław książę Opolski, zarządzający Polską z ramienia króla Ludwika. W XVI wieku Stanisław Słupecki, właściciel miasta, przyjąwszy wyznanie kalwińskie, oddał starożytny tutejszy kościół katolicki swoim współwiercom. Feliks Słupecki, kasztelan lubelski, wróciwszy na łono Kościoła Katolickiego, kościół ten pierwotnym powrócił właścicielom. Na początku XVIII stulecia miasto przeszło do rodziny Tarłów, z których Jan, wojewoda sandomierski, sprowadził tu 1736 Pijarów, a w 12 lat później oddał im kościół i parafję tutejszą. Staraniem księdza Ignacego Konarskiego Pijara w drugiej połowie XVIII wieku założoną tu została wzorowa szkoła rzemieślnicza, która przecież po krótkim czasie upadła. Kościół tutejszy, przebudowany przez Pijarów, z wnętrzem niezgorzej malowanem, posiada w wielkim ołtarzu piękny obraz św. Ignacego Lojoli i kilkanaście nagrobków. Zofja Tarłowa, później Lubomirska, wystawiła tutaj wspaniały pałac z pięknym ogrodem. W gmachu złożona była liczna i wyborna bibljoteka, gabinet fizyczny, historji naturalnej, zbiory starożytności. Wszystkie te zbiory hr. Rozalja Rzewuska oddała na użytek szkół publicznych lub do gabinetów w Warszawie, pałac zaś darowała rządowi, który go przerobił na koszary wojskowe. Opole liczy 3,600 miesz., posiada cukrownię, dwie garbarnie, młyny, tartak, cegielnię. Dobra **O.** stanowią obecnie własność Kleniewskich.

Opole (niemiecck. *Oppeln*), miasto w Górnym Śląsku, nad Odrą, niegdyś stolica oddzielnego księstwa, dzisiaj regencji tegoż nazwiska (13,219 klm. kw. i 1,706,922 miesz., w tem 934,600 Polaków). Zamieszkane już było w X wieku, a w 995 lub 998 św. Wojciech, biskup praski, miał tu wznieść kaplicę, której Klemens I, biskup wrocławski, w 1024 darował część Krzyża Świętego. Opole, jak cały Śląsk, należało do Polski i dopiero po odstąpieniu Śląska synom Władysława II dostało się w 1163 najstarszemu z nich, Bolesławowi Wysokiemu, który był pierwszym księciem Opolskim. Księstwo Opolskie zostawało w posiadaniu Piastów do 1522 r., w którym umarł ostatni książę Opolski, Jan II, poczem przeszło do korony czeskiej, a z tą do cesarzów niemieckich, na których zdobyły je Prusy w 1740 r. Obecnie miasto liczy 23,018 miesz. (1895); ma dwa kościoły katolickie i jeden ewangelicki, wspaniały gmach regencji Opolskiej, gimnazjum, drukarnię polską i niemiecką, liczne fabryki i handel bardzo ożywiony.

Opolski Antoni, profesor języka hebrajskiego w akademji Poznańskiej w drugiej połowie zeszłego wieku, wydał z druku: „Podział historji świętej na 4 części, zawierającej w sobie 4 rodzaje rządu ludu Bożego, z przydaniem geografji w Piśmie świętem wyrażonej“ (2 t., Poznań, 1782); „O zabobonach narodu żydowskiego“ (Warszawa, 1785); „Uwagi zbawienne nad stanem małżeńskim“ (tamże, 1773).

Opołczenie, zowie się w Rosji powołana w czasie wojny ludność do służby wojennej, bądź wewnątrz kraju, bądź nawet za jego granicami. Podobne opołczenia organizowano w latach 1812 i 1853—56, podczas wojny wschodniej. Od 1874, t. j. od czasu wprowadzenia powszechnej służby wojskowej **O.** jest tem samem, co niemiecka landwera (ob.).

Opony mózgowe, ob. Mózgowie.

Opoponax *(Kosztywał)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych. **O.** *chironium* jest zielem trwałem w Europie południowej i już znane było w starożytności jako roślina lekarska. Korzeń mięsisty jest bardzo gruby, na 60 cm. długi; kwiaty są żółte, owoce płaskie, żółtawo-brunatne. Z nacięć korzenia lub dolnej części łodygi wypływa sok mleczny, żółtawy, twardniejący na powietrzu w gumożywicę, zwaną *gumą panaksową*, która tworzy ziarna wielkie, czerwonawo-brunatne, smaku gorzkiego, z wodą wydaje żółtą emulsję. Działa rozgrzewająco, przyspiesza wydzieliny, ale obecnie rzadko się używa, gdyż guma amonjakalna posiada tę samą działalność. W perfumerji używa się otrzymywany z niej olejek eteryczny.

Oporin Jan, właściwie *Herbst*, zasłużony drukarz, * 1507 w Bazylei, † 1658, pierwotnie profesor języka greckiego tamże, założył drukarnię (pod znakiem Arjona jadącego na Delfinie), z której wyszła znakomita liczba najpoprawniejszych edycji dawnych klasyków.

Oporowscy, starożytny ród szlachecki w Polsce, h. Sulima, osiadły w Kujawach i Łęczyckiem, biorący swą nazwę od wsi Oporowa (ob.). Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Oporowski** Władysław, syn Mikołaja z Oporowa († 1425), arcybiskup Gnieźnieński za czasów króla Kazimierza Jagiellończyka, znany w dziejach ze sporów swoich z kardynałem Zbigniewem Oleśnickim o pierwszeństwo na dworze królewskim. Spory te stały się powodem wydania ustawy na sejmie Piotrkowskim 1451, zalecającej, aby na przyszłość bez wiedzy króla i stanów nie starano się o godność kardynalską, i aby arcybiskup Gnieźnieński trzymał pierwszeństwo na wszystkich publicznych zebraniach, z wyjątkiem obecnego wypadku, w którym dla ułagodzenia stron poważnionych dozwolono spierającym się naprzemian tego przywileju używać.

Oporowski Stefan, młodszy brat poprzedniego, kasztelan brzeziński w 1451 r.

Oporowski Piotr, brat poprzedniego, od 1457 wojewoda łęczycki, odznaczył się za Kazimierza Jagiellończyka jako dzielny wojownik w wojnie pruskiej.

Oporowski Jędrzej, syn poprzedniego, podkanclerzy koronny i biskup przemyski, później nominat biskup płocki, został następnie biskupem warmińskim, a 1480 r. kujawskim, † 1483 r. I następnie potomkowie tego rodu zajmowali wysokie w Rzeczypospolitej stanowiska. Od 1648 r. giną nawet wszelkie o nim ślady.

Oporów, wieś w gubernji Warszawskiej, powiecie Sochaczewskim, o 2 mile od Sochaczewa, gniazdo niegdyś rodziny Oporowskich. Władysław Oporowski, biskup wrocławski, wystawił tu około 1450 r. niewielki zameczek, na kępie dokoła oblanej wodą, który przetrwawszy wszelkie burze krajowe, przez Tomasza Orsettego, dziedzica dóbr Oporowa, odnowiony, stanowi jeden z najpiękniejszych pomników krajowych.

Oporto, miasto, ob. Porto.

Oportuniści, politycy, stosujący się do warunków danej chwili i dążący do uzyskania tego, co osiągnąć można. We Francji oportunistami nazywają republikanów umiarkowanych, jak Gambettę, Ferrygo, Brissona i in. od 1876 r.

Oportunizm naginanie się do okoliczności; postępowanie nie według zasad, ale według warunków danej chwili.

Opossum, zwierzę, ob. Dydelf.

Oposy, futro, ob. Dydelf.

Opowiednik, ob. Orzeczenie.

Opozycja (łac.)—sprzeciwianie się, opór; w polityce oznacza przeciwdziałanie pewnemu kierunkowi, systematowi popieranemu przez rząd. Przedstawiciele **O.** w parlamentach noszą nazwę partji opozycyjnej, lub też w skróceniu *opozycji*.

Opozycja (z łac.)—wyraz prawny, oznaczający w procedurze cywilnej środek, przez który strona zaocznie skazana występuje przed ten sam sąd z żądaniem podniesienia lub zmiany zapadłego na jej szkodę wyroku. Zanieść **O.** może tylko strona oskarżona—oskarżyciel zaś tylko—apelować (Patrz art. 151,727 K. P. S.) **O.** dopuszczalna jest u nas raz tylko na pierwszy wyrok zaoczny i przytem na wyroki pierwszej istancji, jeżeli jest podana we właściwym czasie i formie (Co do tego patrz art. 145—155 i 718 735 K. P. S. z roku 1892). *Opozycja trzeciego*, środek nadzwyczajny, za pomocą którego osoba trzecia stara się o uchylenie wyroku, do którego sama nie wchodziła jako strona, a który jednak szkodzi jej prawom, na mocy ogólnie przyjętej przez wszystkie prawodawstwa zasady rzymskiej: „Res inter alios acta—aliis nec nocet, nec prodest," t. j. sprawa, która się toczy między 2 osobami, trzeciej szkodzić nie może. U nas skargi na takie wyroki podaje się do senatu (w niektórych tylko drobniejszych sprawach—do Zjazdu sędziów pokoju) w przeciągu 4 miesięcy od dnia, w którym wyrok podobny doszedł do wiadomości osoby przez niego pokrzywdzonej. (Por. art. 185 p. 3; 188; 192 p. 3; 795; 797 p. 3; 799; 807. K. P. S.). **O.** ta słusznie jest dopuszczalną, bo daje możność obrony stronie, która do sprawy nie wchodziła, nie była bronioną, a przez wyrok poniosła w prawach swoich uszczerbek. Por. art. 474 i nast. K. P. S.—**O.** w astronomji, toż co przeciwległość (ob.).

Opór *(resistentia)*, w dynamice wszelka przeszkoda ruchu, jak tarcie, sztywność pasów, opór powietrzu, wody. Ob. Ruch. Co do *oporu elektrycznego*, ob. Przewodnictwo.

Opp. skróc. Opera (łac.)=dzieła.

Oppenheim Dawid, uczony Izraelita, * 1664 w Wormacji, † 1736 w Pradze; od r. 1686—1690 nadrabin w Brześciu Litewskim, potem po rozmaitych kolejach przebytych od r. 1713 nadrabin całych Czech. Wydał z druku: „Responsy rabiniczne," zamieszczone w dziełach „Szyjare Kneset ha-Gdola" i innych; „Studja nad ustępem z Talmudu, traktującym o 4 rodzajach kary śmierci" (Praga Czeska, 1725); „Moed Dawid," „Ha-Nahagat Adam." Prócz tego pozostało po nim wiele pism w rękopisie, mających wysokie znaczenie u Izraelitów.

Oppenheim Henryk Bernard, ekonomista i polityk niemiecki, * 1819 we Frankfurcie nad Menem, † 1880 w Berlinie; brał czynny udział w ruchach 1848, poczem do 1860 przebywał za granicą, następnie mieszkał w Berlinie. Wydał: „System des Völkerrechts" (3 wyd., 1863); „Vermischte Schriften" (2 t., 1866—69); „Der Kathedersocialismus" (2 wyd., 1873); „Waldeck" (1873); „Gewerbegerichte und Kontraktbruch" (1874); „Aus der geschichte englischen Kornzölle" (1879).

Oppermann Henryk Albert, deputowany hanowerski i pisarz, * 1812 w Getyndze, † 1870. Po ukończeniu uniwersytetu w mieście rodzinnem, słowem i pismem występował energicznie przeciw rządowi hanowerskiemu, został 1842 adwokatem

w Hoya, a 1847 r. wybrany deputowanym do drugiej izby hanowerskiej, odznaczył się wielką znajomością rozwoju konstytucji hanowerskiej. Z prac jego literackich oprócz wielu broszur i pism pomniejszych wymieniamy: „Zur Geschichte des Königreichs Hannover von 1832 — 60“ (2 t., Lipsk, 1860—62, 2 ed. 1868); „Trostbriefe für Hannoveraner“ (Hamburg, 1866); „Der Weg zum Jah. 1866 und seine Nothwendigkeit für das Heil Deutschlands“ (Berlin, 1869), oraz romans historyczny „Hundert Jahre. 1770—1870“ (2 cz., Lipsk, 1870).

Oppermann Andrzej, autor opisów podróży i estetyk, * 1827 w Regensburgu, kształcił się w Erlangen, Monachjum i Lipsku, następnie wiele podróżował, w r. 1863 mianowany był prokuratorem w Zittau. Napisał: „Aus dem Bregenzer Wald“ (Wrocław, 1859); „Palermo“ (1860); wiele prac mniejszych pomieścił w różnych czasopismach; ogłosił też biografję „Ernst Rietschel“ (2 wyd., 1873), i in.

Oppert Juljusz, znakomity orjentalista francuski, * 1825 w Hamburgu z rodziców wyznania mojżeszowego. Ukończywszy gimnazjum w rodzinnem mieście, studjował języki wschodnie w Bonn i Berlinie. Ogłosiwszy „Das Lautsystem des Altpersischen“ (Berlin, 1847), udał się 1847 do Paryża, gdzie wszedł w blizkie stosunki z najznakomitszymi orjentalistami tamecznymi; 1848 r. został nauczycielem języka niemieckiego w Laval, a 1850 w Rheims, nie przerywając studjów nad Sanskrytem i Zendem. Wysłany przez rząd francuski 1851 do zbadania ruin w Mezopotamji, oddał nauce wielkie usługi przez gruntowne i dokładne rozpoznanie miejscowości starożytnego Babilonu. Za powrotem do Francji 1854 zajmował się głównie objaśnianiem asyryjskich napisów klinowych i do najświetniejszych doszedł rezultatów. Nietylko bowiem odcyfrowanie owych skomplikowanych napisów z całą uskutecznił dokładnością, ale nadto jeszcze wskazał drogę do odbudowania gramatyki i słownika języka staroasyryjskiego, zamarłego od lat przeszło dwóch tysięcy. Oprócz pism pomniejszych, artykułów i rozpraw, zamieszczanych w czasopismach naukowych, ogłosił między innemi: „Expedition de Mesopotamie,“ dzieło ozdobne (t. 1 „Resultats de l'éxpedition,“ Paryż, 1859, t. II „Déchiffrements des inscriptions cunéiformes,“ Paryż, 1861); „Etudes assyriennes“ (Paryż, 1857); „Elements de la grammaire assyrienne“ (Paryż, 1860); „Etat actuel du déchiffrement des inscriptions cunéiformes“ (Paryż, 1861); odcyfrowanie „Grande inscription du Palais de Khorsabad“ (dokonane wespół z Ménantem, 2 tomy, Paryż, 1863); „Supplément“ (Paryż, 1866), oraz „Inscriptions assyriennes des Sargonides“ (Paryż, 1862); „Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie“ (Paryż, 1866); „Salomon et ses successeurs“ (1877); „Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldée“ (1877); „Le peuple et la langue des Mèdes“ (1879); „Etudes mèdiques“ (1878); „Fragments mythologiques“ (1882). Od 1884 r. wydaje pospołu z Ladrain'em „Revue d'Assyriologie“. W 1881 został członkiem akademji des Inscriptions. W 1863 otrzymał nagrodę narodową 20,000 fran. W r. 1857 został **O.** profesorem sanskrytu przy bibljotece cesarskiej w Paryżu. W 1869 profesorem asyrjologji w Collège de France. Dla nauki sanskrytu wydał „Grammaire sanscrite“ (Paryż, 1859).

Oppert Ernest Jakób, brat poprzedniego, * 1832, jako kupiec przebywał w Chinach i zwiedził Koreę, którą opisał w dziele pod tyt.: „A forbidden Land“ (1879), po niem.: „Ein verschlossenes Land“ (1880).

Oppert Gustaw Salomon, brat poprzednich, * 1836, był profesorem sanskrytu w uniwersytecie madraskim w Indjach do 1894 r. Wydał: „On the classification of languages“ (1879); „On the weapons, army organisation and political Maximes of the ancient Hindus“ (Madras, 1880); „Lists of sanscrit manuscripts in southern India“ (1880); „Nitiprakasika“ (1882).

Oppianos, poeta grecki dydaktyczny, rodem z Anazarby w Cylicji, żyjący w II wieku po Chr., uważany jest za autora dwóch poematów: „Kynegetika“ (o polowaniu) i „Halieutika“ (o rybołówstwie), wydanych przez Schneidera (Lipsk, 1813) i Lehrsa (Paryż, 1846). Nowsza krytyka przyjmuje stanowczo dwu różnych tego imienia poetów; jednemu, zwanemu Cylicyjczykiem, przypisuje poemat „Halieutika,“ a drugiemu, o wiele młodszemu, **O.** z Apamei w Syrji „Kynegetika.“

Oppman Artur, poeta polski, pisujący pod pseudonimem „Or-Ot,“ * 1867 r. z ojca Artura i matki Florentyny z Sierosławskich. Jest synem kupca i przemysłowca, a wnukiem oficera b. wojsk polskich. Pochodzi z rodziny niemieckiej, od czasów Augusta II osiadłej w Polsce. Kształcił się w Warszawie i w Krakowie; jako 15-letni gimnazista drukował pierwsze swoje wiersze w *Świcie* Konopnickiej i *Kurjerze Warszawskim*. Następnie był i jest współpracownikiem: *Tygodn. Ilustrow.*, *Wędrowca*, *Tygod. Powsz.*, *Echa Muzycz.* i *Kurjera Codziennego*, w których drukował mnóstwo poezji ulotnych. Pierwszy zbiorek utworów **O.** wyszedł z pod prasy w r. 1888 p. t. „Poezje,“ nakładem T. Paprockiego. Następnie ukazały się: „Na obcej ziemi“ (Lewiński, 1891), „Pieśni“ (Paprocki, 1893); „Ze Starego Miasta“ (Paprocki, 1893); „Nala“ poemat (Cohn, 1895); „Wiosenne kwiecie“ (Arct, 1895); „Wybór poezji“ (Gebethner i Wolff, 1900); „Idzie żołnierz borem, lasem“ (Fiszer, 1901); „Poezje“ wydanie ogólne w 4 tomach (Trepte, 1901—1902). Otrzymał nagrodę na konkursie „Lutni“ za baladę „Śpiewak-zwycięzca,“ oraz pierwsze odznaczenie na konkursie „Życia“ krakowskiego za sonet „El-

Oppman Artur.

stera.“ Celuje w obrazkach staromiejskich i historycznych; jest głównym, a bodaj jedynym przedstawicielem żywiołu mieszczańskiego w poezji polskiej. Ma przygotowane do druku: „Baśń o Staszku junaku i zaklętej królewnie,“ „Pamiętnik, poezje liryczne,“ cykl sonetów: „Wizje,“ „Warszawa w rymach,“ oraz „Kronikę mieszczańską,“ składającą się z 12-tu poematów.

Oppolzer Jan, lekarz, * 1808 w Gratzen, w czeskim okr. Budiejowickim, † 1871. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich osiadł w Pradze i w 1841 został tam profesorem kliniki medycznej, w 1848 był profesorem patologji i terapji w Lipsku, a 1850 powołany został do uniwersytetu wiedeńskiego, gdzie daleko zasłynął jako profesor i jako lekarz praktyczny. Liczne jego spostrzeżenia i badania naukowe były drukowane w rozmaitych czasopismach. Odczyty jego o patologji i terapji specjalnej obrobił Stoffela (2 t., Erlangen, 1866—72).

Oppolzer Teodor, astronom, syn poprzedniego, * 1841 w Pradze, † 1886; studjował w Wiedniu medycynę, porzucił jednak zawód lekarski i zajął się astronomją; 1866 został docentem, 1870 profesorem astronomji i geodezji w Wiedniu. W 1873 r. został dyrektorem austrjackiego biura pomiaru południka i na tem stanowisku przeprowadził liczne pomiary długości geograficznej i wahadła. Ogłosił w „Pomiętnikach akademji wiedeńskiej“ i w pismach astronomicznych 320 rozpraw z astronomji teoretycznej, a nadto: „Lehrbuch der Bahnbestimmung der Planeten und Kometen“ (2 t., 1870, 2 wyd. 1882); „Entwurf einer Mondtheorie“ (1886); „Kanon der Finsternisse“ (1887), obejmujący elementy wszystkich zaćmień słońca i księżyca, od r. 1207 przed Chr. do 2163 po Chr.

Oprawa czyli *reformacja* posagu, tak się nazywa w dawnem prawie polskiem obowiązek męża ubezpieczenia hypotecznie na połowie swego majątku posagu (ob.), otrzymanego przez żonę, wraz z sumą tytułem wiana (ob.) jej zapisaną. Reformacja była nadzwyczaj ważną, bo ona stanowiła jedyny dowód przeciw mężowi, że posag odebrał, i dlatego jeżeli mąż zaniechał po odebraniu posagu go reformować, to żona mogła się prawnie o tenże posag u rodziny swej dopominać. Dobra obciążone oprawą były wprawdzie pod zarządem męża, który dochody z nich pobierał, nie mógł on atoli ani ich obciążać, ani pozbywać, chyba za zezwoleniem żony i dwu jej krewnych ojczystych. Inaczej sprzedane dobra i w ręku nowonabywcy żonie do wysokości oprawy były odpowiedzialne. Po śmierci żony spadkobiercy jej mają prawo żądania od męża zwrotu posagu w wartości reformowanej, a w razie odmowy mają wejść w posiadanie dóbr podstawą bezpieczeństwa będących. Po śmierci męża żona wchodziła w posiadanie dóbr reformowanych i pobierała z nich przychody częścią jako właścicielka posagu, a częścią jako dożywotniczka wiana przez męża jej zapisanego. Jeżeli jednak wdowa wchodziła w powtórne związki małżeńskie, to spadkobiercy męża mogli ją wyrugować z posiadania dóbr reformowanych, opłaciwszy jej oprawę, przyczem obowiązana była im dostarczyć odpowiedzialnych poręczycieli, że sumy wianowej nie zmarnuje, ale że ta po śmierci dożywotniczki spadkobiercom męża będzie powrócona. Por. Zawadzki „Processus judiciarius“ (Kraków, 1612).

Oprawca, pierwotnie był to ceklarz, łapacz, sługa miejski, przeznaczony do chwytania złodziejów i hultajów. Później wyraz ten przybrał znaczenie pomocnika kata, zwanego powszechnie hycelem, którego obowiązkiem jest chwytanie psów błądnych i uprzątanie padliny po miastach.

Opryczniná, zwało się prawo, mocą którego car Iwan IV w r. 1565 ustanowił się właścicielem osobistym pewnej części miasta Moskwy i krajów ruskich, do których zarządu wybrał bojarów zaufanych, zostających pod bezpośrednim jego zarządem. Całe to urządzenie nosiło nazwę *opryczniny*, a ludzie do jej składu należący—*opryczników*. Opryczniey, złożywszy przysięgę, że nie będą wchodzili w żadne stosunki z ziemianami, a wszystkie swe usługi poświęcą dla monarchy, nie podlegali żadnym sądom. Jeździli z psiemi głowami i miotłami przy siodłach, na znak, że oni gryzą złoczyńców carskich i wymiatają Rosję. Grasowali przez lat siedm w Rosji; Iwan Groźny zniósł ich 1572, a miasta ich i włości powróciły w skład państwa, samych zaś opryczników zaczęto nazywać *dworowymi*.

Opryszki, dawna nazwa zbójców. W Karpatach zwyczajem było wychodzić „na zbój,“ to jest w góry na rozbój, tak dalece, że owczarze (juhasi) w obrachunku ze swymi gospodarzami (bace) co do stanu trzód mają pozycją „na **O.**,“ często wspólnie spożytą. W XVIII wieku słynął Aleksy Dobosz (ob.), wplątany w dzieje urodzin Franciszka Karpińskiego, ostatnim był Janosik. Zwykle to byli zbiegi od rekruta, a częściej miłośnicy przygód, swobodnego życia. Dawniejszym nieobce było okrucieństwo. Cały szereg pieśni w zbiorze pieśni ludu Podhalan Zajsznera stosuje się do **O.**

Oprzęd albo *Kokon*, ob. Jedwabnik.

Ops, bogini rzymska zsyłająca obfitość zbóż, małżonka Saturna; z powodu opiekowania się zasiewami zwana także *Consivia*. Czczona była razem z Saturnem i Saturnalja obojgu były wspólne. Pod nazwą *Opiconsivia* obchodzono na jej cześć osobną uroczystość 25 sierpnia. Identyfikowano ją z Rheą, a także z boginiami italskiemi: Fauną, Fatuą i Mają.

Optat (święty), Afrykanin, był około połowy IV wieku biskupem Milewy w Numidji i razem ze świętym Augustynem liczył się do najżarliwszych przeciwników Donatystów. Około r. 370, za czasów papieża Damazego, napisał dzieło w 7-u księgach, p. t. „De Schismate Donatistorum.“ Kościół obchodzi jego pamiątkę 4 czerwca.

Optat Benesz, t. j. Benedykt, brat czeski, żyjący w pierwszej połowie XVI wieku, rodem z Tel-

czy w Morawji, zasłużył się głównie pracą około gramatyki języka czeskiego, dokonaną wespół z Piotrem Gzelem, również bratem czeskim. Praca ich wyszła p. t.: „Czeska grammatika, sedmerou stranku w sobie obsahujici“ (z Namieściu 1533, 4 wyd., Praga, 1643). Dalej **O.** wydał: „Isagogicon, jeni jest uvedeni każdemu poczinajicimu se uciti psati“ (w Namieściu, 1535, w Prościejowie, 1548); „Nowy Testament,“ przełożony razem z P. Gzelem (Namieście, 1553) i in.

Optima forma (łac.)—w najlepszej formie.

Optime (łac.)—najlepiej.

Optimus Maximus (łac.) — najlepszy, największy: epitet Jowisza.

Optometr, przyrząd do oznaczania odległości wyraźnego widzenia. **O.** Lehota składa się z linjału długości 1 m., pokrytego czarnym aksamitem, na którym wyprężona jest biała nitka. Jeżeli linjał ten zetknięty jest z dolną powieką, to w odległości widzenia wyraźnego oko widzi nitkę pojedyńczą, w odległości zaś mniejszej i większej nitka wydaje się podwójną. Innej konstrukcji są **O.** Stampfera i Gödickego.

Optotypy, druki złożone z głosek różnej wielkości do badania siły wzroku.

Optyczna ławka, szyna drewniana lub metalowa, na której w różnych punktach osadzane być mogą soczewki i pryzmaty przy doświadczeniach optycznych.

Optyczna oś, linja prosta, prostopadła do powierzchni zwierciadła lub soczewki i idąca przez ich środek.

Optyczne meteory, zjawiska świetlne zachodzące w atmosferze, jak tęcza, zorza, koła świetlne, otaczające słońce, księżyc i in.

Optyczne przyrządy, wszystkie przyrządy wzmagające doniosłość wzroku, złożone ze zwierciadeł i soczewek, jak mikroskop, teleskop, ciemnia optyczna, oftalmoskop i t. p.

Optyczny telegraf, ob. Telegraf.

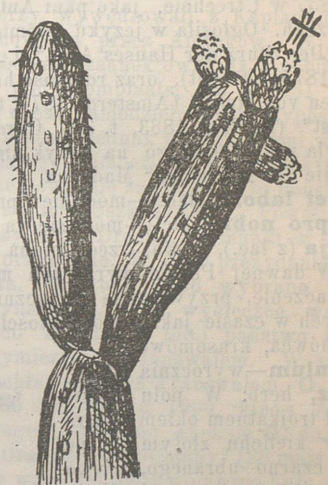
Optyka, nauka o świetle (ob.), zawiera w sobie katoptrykę (ob.), dioptrykę (ob.), naukę o barwach, o interferencji i polaryzacji światła. Pierwsze dwa działy składają **O.** *geometryczną,* ostatnie zwykle nazywają się **O.** *teoretyczną.* **O.** *fizjologiczna* jest to nauka o wzroku, **O.** *stosowana* o narzędziach optycznych. Co do historji **O.** ob. Fizyka. *Optyk,* fabrykant narzędzi optycznych. Por. Verdet „Leçons d'optique physique“ (2 t., 1869); Bocquerel „La lumière“ (2 t., 1867—68); Helmholtz „Handbuch der physiologischen O.“ (2 wyd. 1886); Kirchhoff „Vorlesungen über mathematische Optik“ (1891); Czapski „Theorie der optischen Instrumente“ (1893); Tyndall „Sześć wykładów o świetle,“ przekład polski W. Biernackiego (1894).

Optymaci *(Optimates),* stronnictwo arystokratyczne w ostatnich czasach rzeczypospolitej rzymskiej, przeciwne stronnictwu ludowemu, zwanemu w Rzymie *populares.* Optymaci składali się po większej części z senatorów i szlachty, a dążenia ich były konserwatywne, nieprzyjazne wszelkim dążnościom demokratycznym. **O.** nie chcieli dopuścić do sprawowania wyższych urzędów nikogo, kto nie należał do ich klasy, a jeśli niekiedy ludzie innego pochodzenia dostępowali najwyższych posad, jak: Marjusz, Cyceron, to nazywano ich pogardliwie: *homines novi.* Takimi optymatami byli Brutus i Kasjusz, republikanie, żądający wolności tylko dla siebie, a pragnący utrzymać lud w dawnym ucisku.

Optymizm (z łac. *optimus,* najlepszy), pogląd filozoficzny, główny przez Leibniza rozwijany, według którego świat obecny jest najlepszym z możliwych światów. Przeciwnym optymizmowi jest *pesymizm* (ob.). *Optymistą* jest człowiek, zapatrujący się na życie ze strony wesołej, śród przeciwności nie tracący odwagi i dobrego humoru.

Opukiwanie, ob. Auskultacja.

Opuncja *(Opuntia),* rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, ma łodygę mniej więcej spłaszczoną, uformowaną ze wstawów owalnych lub podługowatych, pokrytych kępkami cierni lub szczecin; kwiaty wielkie i okazałe, żółte, czerwone lub białe, owoce jagodowe, często cierniste, kształtu fig, zielone, żółte lub purpurowe, po oddaleniu

Opuntia.

kolczastej skórki często są jadalne i mają tę właściwość, że mocz barwią na czerwono. Rosną w Ameryce, głównie w krajach górzystych. Udają się też w Europie płd. Prawie wszystkie wydzielają gumę. **O.** *coccinellifera* ma kwiaty czerwone, pochodzi z Meksyku, gdzie młode pędy używają się na jarzynę, a nasiona na mąkę. Uprawę jej zaprowadzono w Hiszpanji i Algierji dla hodowli koszenili, która na niej żyje. **O.** *vulgaris* ma kwiaty żółte, pochodzi z Ameryki płd., zdziczała. Wyrasta na skałach najbardziej jałowych, a owoce

jej używane są na pokarm. Odmianą jej jest *figa hiszpańska* lub *indyjska* (**O.** *ficus indica*), uprawiana w Europie płd. dla owoców.

Opus (łac.), dzieło, dzieło sztuki, kompozycja, książka. Autorowie muzyczni, zamiast szczegółowego tytułu dla swoich utworów, oznaczają je częstokroć numerem bieżącym, dodając do niego wyraz *opus*, t. j. dzieło pierwsze, drugie, trzecie i t. d.—**O.** *anglicanum* dzieło sztuki robione przez tkacza i złotnika. **O.** *anglicum*, angielskie hafty średniowieczne. **O.** *gallicum*, *gallicanum*, budynek z łomów. **O.** *in certum*, mur rzymski z wapna i zwykłych kamieni. **O.** *italicum* budynek z kamienia. **O.** *mallei*, dzieło wykute. **O.** *marmoratum*, mur z marmuru. **O.** *mixtum*, mur z cegły i marmuru. **O.** *musivum*, mozajka, **O.** *phrygicum*, haft. **O.** *reticulatum*, plecionka. **O.** *operatum*, każde dzieło spełnione względem człowieka, lub dla człowieka i przynoszące korzyść jego duszy. Sakramenty np. działają *ex opere operato*, t. j. objektywnie, same przez się, niezależnie od wewnętrznego stanu człowieka, który je przyjmuje.

Opusculum, dzieło drobnych rozmiarów, rozprawka; *opuscula*, zbiór drobnych studjów.

Opzoomer Adela Zofja Kordelja, autorka niderlandzka, znana pod pseudonimem A. E. C. Wallis, córka filozofa i prawnika Cornelisa Wilhelma **O.**, * 1857 w Utrechcie, jako pani Antal mieszka w Węgrzech. Ogłosiła w języku niemieckim dramaty: „Der Sturz der Hauses Alba“ i „Johann de Witt“ (1875, Utrecht), oraz romanse historyczne: „In dagen von strijd“ (Amsterd., 1877, t. 3); „Vorstengunst“ (Harlem, 1883, t. 3); „Gorda“ (1886); przełożyła z węgierskiego na język niderlandzki: „Tragödie der Menschen“ Madacha.

Ora et labora (łac.)—módl się i pracuj.

Ora pro nobis (łac.)—módl się za nami.

Oracja (z łac.), mowa, rzecz miana do słuchaczów. W dawnej Polsce wyraz ten miał szczególne znaczenie, przywiązane wyłącznie do mów, miewanych w czasie jakiej uroczystości. Stąd też *orator*, mówca, krasomówca.

Oraculum—wyrocznia (ob.).

Oracz, herb: W polu błękitnem, pod trójkątnem okiem Opatrzności, w kielichu złotym — pół mnicha czarno ubranego, z rękoma do modlitwy złożonemi. Nadany około r. 1777.

Oracz.

Oraczewski Feliks, * w Przybysławicach w Lubelskiem. Po ukończeniu nauk za granicą, a mianowicie w Paryżu, wróciwszy do kraju; wstąpił do wojska i dosłużył się stopnia pułkownika. W latach 1773—1774 był posłem z Krakowskiego, później członkiem komisji edukacyjnej. W r. 1786 delegowany jako wizytator do akademji krakowskiej, został w tymże roku przez króla mianowany po Kołłątaju, rektorem tejże akademji. Nie mogąc podołać tak ważnemu obowiązkowi śród trudnych ówczesnych okoliczności, musiał opuścić to miejsce i wróciwszy do Warszawy r. 1789, zajmował się wydawnictwem rozmaitych broszur politycznych; † około 1805 r. Oprócz drobniejszych jego artykułów, prozą lub wierszem pisanych, wyszły z druku następujące jego prace: „Zwycięstwo nad Orszą,“ tragedja, rozmaite mowy, miane na sejmach i inne; „Zabawy, czyli życie bez celu,“ komedja w 3 aktach, (Warszawa, 1780) i t. d.

Oran (arab. *Wehrân*), warowne miasto stołeczne, departamentu tegoż nazwiska (155,585 klm. kw. i 943,000 m.) we francuskiej zachodniej Algierji, leży w głębi zatoki Orańskiej, na morzu Śródziemnem, jest rezydencją prefekta i biskupa, liczy 75,000 m., jest najważniejszym punktem handlowym Algieru i posiada 2 porty. Od r. 1831 należy do Francji.

Orange, w starożytności *Arausio*, miasto okr. we franc. depart. Vaucluse, ma 6,800 mieszkańców i piękny kościół parafjalny. Dawnemi czasy było stolicą księstwa Oranji.

Orange, miasto w północno-amerykańskim stanie New-Jersey w pobliżu Newarku, posiada kolegjum katolickie, port, liczne wille i 16,000 miesz.

Orangutan, *Urang-Utan* (nie *utang*), *człowiek leśny*, *Pongo* (*Satyrus*), rodzaj małp z rodziny człekokształtnych, mający głowę krótkoczaszkową, z pyskiem mocno przedłużonym, czoło nizkie, uszy małe i kończyny przednie bardzo długie, dochodzące prawie do stóp. Jedyny gatunek *S. orang* żyje na Borneo w okolicach błotnistych i lesistych,

Orangutan.

dorasta 1,4 m. wysokości, pokryty długim, rdzawym włosem. Obyczaje jego nie są dostatecznie znane; tylko samice i młode żyją towarzysko, samce zaś samotnie. Młodsze i silniejsze **O.** żyją na drzewach, po ziemi chodzą z trudnością; na starość wloką się mozolnie. Żywią się owocami, liśćmi, jajami i owadami. Budują sobie rodzaj gniazda na wysokości 8—15 m. nad ziemią. Śpią leżąc i przykrywają się podobno liśćmi. Jest to zwierzę spokojne, przed człowiekiem chroni się na

Gniazdo orangutanga.

drzewa tylko, gdy jest napastowany, rzucając nań gałęzie, jest wszakże dosyć silny i mocno kąsa. Powieści o jego pojętności są znacznie przesadzone. Dokładniejsze wiadomości o **O.** podał dopiero Wallace; w ostatnich latach dosyć często sprowadzano je do Europy.

Oranja lub *Orange*, małe księstwo w dzisiejszym departamencie francuskim Vaucluse, przeszło z ręką córki ostatniego księcia Filiberta de Châlons do Wilhelma Nassau-Dillenburg (linja Ottońska), ojca Wilhelma I, księcia Nassau-Orańskiego (namiestnika Niderlandów). Jego następcami byli; Maurycy, Henryk, Wilhelm II i Wilhelm III, książęta Nassau-Orańscy. Gdy ostatni z nich, król angielski, † r. 1702, wynikł długi spór *orańsko-sukcesyjny*, podczas którego, król pruski (na mocy testamentu swego macierzystego dziada), książę Nassau-Dietz, oraz książęta Nassau-Siegen, współubiegali się o Oranję. Król pruski odstąpił ją pokojem Utrechckim 1713 r. Francji, która się przy niej utrzymała, gdy tymczasem książę Nassau-Dietz pozyskał dla siebie i swego najstarszego następcy tytuł „księcia Oranji," który obecnie nosi następca tronu niderlandzkiego.

Oranje, po holendersku *Oranje-Rivier*, od krajowców *Karib* albo *Garip* zwana, największa rzeka w ziemi Kapskiej, bierze początek w zachodniej stronie gór Quathlamba w ziemi Kafrów i powstaje z dwu głównych źródeł: Nu-Garip czyli Czarnej rzeki i Kai-Garip czyli Żółtej rzeki, przechodzi w zachodnim kierunku pustynie na północ ziemi Kap i wchodzi do oceanu Atlantyckiego; z powodu płytkości niezdatna do żeglugi. Długość jej wynosi 2,018 klm., obszar dorzecza 903,032 klm. kwadratowych.

Oranje *(Oranje - Vrijstaat)*, rzeczpospolita w południowej Afryce, założona przez Boerów (ob.), wychodźców z ziemi Kapskiej, a oddzielona od rzeczypospolitej Transwalskiej rzeką Vaal; ma 131,070 klm. kw. przestrzeni, rozciągającej się między źródłami rzeki Oranje na wschód aż do gór Smoczych. Mieszkańcy są przeważnie pochodzenia holenderskiego; liczba ich, dnia 31 marca 1890 roku, wynosiła 207,503 głów. W r. 1868 obliczano ludność białą na 37,000 m., między którymi znajdowało się około 2,000 Anglików. Przemysł nieznaczny, handel ważniejszy przywozowy, z artykułów wywożonych najpospolitsze są: wełna, djamenty, pióra strusie i skóry wołowe. Konstytucja obowiązująca była wydana 10 kwietnia 1854 r., a zrewidowana i potwierdzona 9 lutego 1866 roku. Według niej, prezydent rzeczypospolitej, mający władzę wykonawczą, wybierany jest bezpośrednio przez naród na lat 5, a władza prawodawcza należy do 57 mężów, wybieranych przez naród i stanowiących izbę zwaną „Volksraad." Prawo obowiązujące jest niderlandzkie, oraz uchwały „Volksraadu." Armji stałej niema, a zastępuje ją na przypadek wojny rodzaj pospolitego ruszenia, pod dowództwem oficerów wybieranych przez obywateli. Stolicą kraju jest m. Bloemfontein.

Historja. Oranje założona w roku 1842 przez Boerów, którzy wywędrowali z Kaplandu wskutek prześladowania przez Anglików. W r. 1847 Anglicy próbowali zaanektować **O.** i pobili Boerów 1848 r. pod Boomplaats, ale w 1851 zrzekli się władzy i uznali samodzielność rzeczypospolitej. W r. 1871 zażądali jednak szmatu ziemi w okolicach dzisiejszego Kimberleju, gdzie odkryto kopalnie djamentów, ale zapłacili za to państwu **O.** około miljona rubli odszkodowania. Powoli dzięki taktowi prezydenta Branda, stosunki z Anglją ułożyły się przyjaźnie. W 1889 prezydentem wybrano Reitza. W roku 1896 wybrano prezydentem Steyna (ob). Po wycieczce wojennej Jamesonna do Transwalu (ob.) państwo **O.** zawiązało przymierze z Transwalem. W r. 1899 kiedy wybuchła wojna z Transwalem, **O.** przyłączyło się do niej. W r. 1900, kiedy Anglicy mieli przewagę, ogłoszono aneksję **O.** do Anglji pod nazwą „Orange-River-Colony" (28 maja 1900). Ponieważ we wrześniu 1901 wojna nie była jeszcze skończoną, nie można uważać tej aneksji za ostateczną. Por. Klössel „Süd-Afrikanische Republiken" (1888). Ob. Transwaalska rzeczpospolita.

Oranjenbaum, miasto w pow. Peterhofskim w gub. Petersburskiej, nad zatoką Fińską, naprzeciwko Kronsztadu położone, ma 5,333 miesz. (1897); wspaniały park i piękny pałac cesarski.

Orany, miasteczko w gub. Wileńskiej, zwane w XV wieku Worany, na prawym brzegu rz. Mereczanki. Liczy około 1,000 m. i jest stacją drogi żel. Warszawsko-Petersburskiej.

Oranżada, napój, podobnie jak limonjada, z pomarańcz, wody i cukru przyrządzany.

Oranżerja czyli *pomarańczarnia*, ob. Cieplarnia.

Oranżyści, *Oranżystowskie loże*, nazywały się tak stowarzyszenia publiczne, zawiązane w Irlandji przez stronnictwo angielsko-protestanckie przeciw partji katolickiej. Kiedy związek połączonych Irlandczyków przy końcu XVIII w. stał się groźnym w Irlandji dla interesów angielskich, wówczas gorliwi *orangemen (Oranżyści*, t. j. stronnicy Wilhelma III, ks. Oranji, a przeciwnicy Stuartów), po większej części z klas niższych, uorganizowali *lożę oranżystowską* (zakon, związek), która postawiła sobie za cel utrzymanie przewagi protestantów wogóle, a zarazem domu brunświckiego na tronie trzech królestw zjednoczonych. Wkrótce przystąpili do tego związku ludzie z warstw wyższych, a nawet książęta krwi, i 1798 r. powstała wielka loża irlandzka, która wielkiego nabrała znaczenia i w samej Anglji po przeprowadzeniu unji prawodawczej 1800 r. Fanatyzmem swoim wywoływali **O.** niejednokrotnie krwawe zaburzenia (mianowicie po ogłoszeniu emancypacji katolików 1830), a gdy stowarzyszenie ich zostało rozwiązane (1832), utworzyli zakon tajemny, który pod kierunkiem wielkiego mistrza, ks. Cumberland, znacznie się rozszerzył w całem państwie W. Brytanji. Skutkiem interpelacji irlandzkich w parlamencie angielskim, wszystkie loże zostały wprawdzie zniesione 1836 r., ale stronnictwo **O.** bynajmniej się nie rozwiązało i istniało, ujawniając swą działalność w rozlicznych demonstracjach przeciw Fenjanom (ob.), np. 12 lipca 1849 pod Dally's Brae, 14 lipca 1863 w Belfast i t. d. Pod wpływem reform 1869, 1870, 1882 i 1887 (Landbill), oranżyści stracili grunt do działania.

Orański Bartłomiej Ignacy, magister uniwersytetu warszawskiego, oddawał się ze szczególnem zamiłowaniem nauce sztuk pięknych i historji. W latach 1832 i 39, odbył kosztem książąt Radziwiłłów podróż do Włoch, skąd wróciwszy, zostawał na dworze księcia Michała Radziwiłła na Wołyniu i † w r. 1843 w Berdyczowie. Są w druku jego: „Opis Mokotowa“ wierszem (Warsz., 1826) i „Wspomnienie Włoch i Szwajcarji“ (2 t., Poznań, 1845), dzieło pośmiertne, wydane przez Sylwestra Chuchrowskiego.

Orańskie albo **Worańskie starostwo** niegrodowe, leżało w województwie i powiecie Trockim, między miastami Lejpuny, Mereczem i Ejszyszkami. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, starostwo orańskie, daugowskie z Przetajami, Karaliszkami, oraz z leśnictwem Międzyrzeckiem, Rudnikami i Taraszyszkami, posiadał jednocześnie Michał Brzostowski, podskarbi Wiel. Ks. Lit., opłacając z samego starostwa orańskiego kwarty złp. 2,944 gr. 19, a hyberny złp. 850. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne synowi jego, Konstantemu Brzostowskiemu, łącznie ze starostwami: Puńskiem (ob.), Daugowskiem (ob.) i Kaniawskiem (ob.).

Oraonowie *(Uraun)*, naród w Indjach wsch., należący do grupy Kolarjów (ob. Kol), zamieszkuje Bengalję i prowincje środkowe. Sami nazywają się *Khurak* albo *Dhongar*, t. j. górale. Liczba ich wynosi 408,000. Są drobnego wzrostu, ale dobrze zbudowani, barwy ciemnej, z wejrzenia i obyczajów podobni do murzynów.

Oratio (łac.)—mowa. **O.** *pro domo sua* — mowa we własnym, osobistym interesie. **O.** *dominica*—modlitwa Pańska (Ojcze nasz).

Orator (łac.) — mówca.

Oratorjanie, zgromadzenie świeckich kapłanów, żyjących spólnie, ale nie związanych żadnemi ślubami zakonnemi, założone 1574 r. przez św. Filipa z Neri, a potwierdzone przez papieża Grzegorza XIII, r. 1575, oraz Pawła V 1612. Celem zgromadzenia, jest staranie się o zbawienie bliźnich przez nauki i kazania, tudzież udzielanie Sakramentów. Klasztor **O.** w Paryżu słynął w XVII w. z wielu znakomitych myślicieli, rozwijających system Kartezjusza, jak: Malebranche i inni. **O.** mają najwięcej swoich klasztorów we Włoszech i Austrji. W Anglji, nawróceni na katolicyzm Newmann i Faber, założyli kilka **O.** (od 1847). W Polsce mieli dwa klasztory, nazwane od ich pierwotnego założyciela, klasztorami *Filipinów*, a mianowicie: w Studziannie, założony w r. 1673 przez Jana Stanisława Zbąskiego, archidjakona gnieźnieńskiego, zwinięty w r. 1864, i w Gostyniu, w Poznańskiem, założony w 1778 przez Adama Konarzewskiego, dotychczas istniejący. Por. Herbst „Litter. Leistungen der französischer Oratorianer“ (1835); Lallemand „L'histoire de l'éducation dans l'ancien Oratoire“ (1888).

Oratorjum (z łac.)—miejsce, pokój, w którym prywatnie odbywane są modły przez osoby pobożne, bądź samotnie, bądź też w towarzystwie domowników. — **O.** zowie się dramat muzyczny treści poważnej, religijnej, wykonywany bez żadnej akcji, w kościele lub innem miejscu poważnego zebrania, przy użyciu śpiewu i muzyki instrumentalnej, nie wchodzący w zakres teatralnych przedstawień.

Orawa *(Arva)*, rzeka w półn.-zachodnich Węgrzech, poczyna się w Karpatach i, ubiegłszy 12 mil przez komitat Orawski, wpada do Waagi.

Orawa czyli **Arva—Thurocz,** komitat w północno-zachodnich Węgrzech, obejmuje 2,077 klm., kw. i 84,894 m.; są to z małym wyjątkiem Słowacy, mówiący trzema narzeczami: na pograniczu w 20 gminach mówią po polsku; w środkowej części po słowacku z licznemi cechami polszczyzny, a w dolnej z cechami ruszczyzny. Kopalnie węgla i źródła jodowe. Siedliskiem władz komitatu jest m. Dolny Kubin, gdzie istnieje bibljoteka Czaplowiczowska. Do r. 1853 Arva i Thurocz istniały jako oddzielne komitaty. Obok wsi Arava-Varallya na

skale ruiny starożytnego zamku, który był siedliskiem rodziny Turocz.

Orawica (węg. *Orawicza bánya*), miasteczko w węg. komitacie Krassó-Szörény, ma klasztor żeński, teatr i 4,200 m. Leży w centrum ważnego okręgu górniczego.

Orban Blazjusz, baron, historyk węgierski, * 1830, kształcił się w kolegjum w Udwarhely, w 1846 wyjechał do Konstantynopola, zwiedził Azję zachodnią, poczem wziął udział w działaniach emigracji węgierskiej. Głównem jego dziełem jest opis podróży po Wschodzie w 6 tomach i gruntowny opis kraju Szeklerów, również w 6 tomach. Od 1871 był deputowanym w sejmie węgierskim, należał do opozycji.

Orbe, rzeka we Francji i Szwajcarji; wypływa z jeziora francuskiego Rousses, w depart. Jura, przepływa jezioro Jous, przechodzi do szwajcarskiego kantonu Waadt i potem wpada do jeziora Neuenburskiego. W niższym swym biegu nazywa się *Zihl* albo *Thiele*. Na jej lewym brzegu w kantonie Waadt leży miasteczko **O.,** liczące 2,000 miesz.

Orbeliani Stefan, historyk i metropolita ormiański XIII w., napisał historję dziesięciu wieków Armenji Wielkiej, która w tekście pierwotnym wyszła pierwszy raz w Paryżu r. 1819, a powtórnie w Moskwie r. 1861. Tłómaczenie na język francuski wydał petersburski akademik Brosse (Petersburg, 1864).

Orbigny Alcyd, paleontolog, * 1802 r. w La Rochelle, † 1857 r. W r. 1824 złożył akademji nauk rozprawę o otwornicach *(Foraminifera)*, w skutek której otrzymał polecenie zwiedzenia pod względem historji naturalnej Ameryki płd., skąd wrócił w r. 1833 z bogatemi zbiorami. Ogłosił: „Voyage dans l'Amérique méridionale“ (7 t., 1835—49), wyjątek z tego wyszedł p. t.: „L'homme américain“ (2 t., 1840); „Paléontologie française“ (14 t., Paryż, 1836—60); „Prodrome de paléontologie“ (3 t., Paryż, 1858).

Orbigny Karol, brat poprzedn., również naturalista, * 1806, † 1876, ogłosił: „Dictionnaire universel d'histore naturelle“ (13 t., 1839—49, nowe wyd., 1876 i nast. 28 t.) i „Géologie appliquée aux mines et agriculture“ (1855).

Orbilius Pupillus, z Benewentu, gramatyk żyjący za czasów Cycerona w Rzymie, znany jako nauczyciel Horacjusza i dziś jeszcze przysłowiowo wspominany jako jeden z najsurowszych pedantów, † w Rzymie, mając blizko sto lat wieku.

Orbini Mauro, *Orbin*, historyk południowosłowiański, * w Dubrowniku, wstąpił tamże do zakonu Benedyktynów, został opatem kongregacji w Mlicie, poczem opatem klasztoru benedyktyńskiego w Baczy w Węgrzech i † 1614 w Dubrowniku. Jako uczony używał wielkiej sławy u spółczesnych. Najważniejsze dzieło jego jest „Storia sul regno degli Slavi“ (Pesaro, 1601); z powodu pochwał, udzielanych przez autora sławnym mężom bez względu na wyznanie, było zakazane i niszczone przez kongregację indeksu. Przekład rosyjski dzieła tego wyszedł p. t.: „Historiografija poczatija imene sławy i rosszirenija naroda słowenskago“ (Petersburg, 1722, przez arcybiskupa nowogrodzkiego Teofana Prokopowicza), w wierszach bohaterskich ułożył zaś je Marcin Rosa. Nadto wydał: „Zrcalo duhovno od poczetka i svarhe żivota czovieczaskoga etc.“ (Rzym, około 1613, Wenecja, 1621 i 1703).

Orbis (łac.) okrąg, koło; *Orbis terrarum*, krąg ziemski.

Orbis pictus (łac.: „Swiat malowany“), tytuł wielu dawnych dzieł, zwłaszcza przeznaczanych dla młodzieży, przedstawiających ziemię, jej mieszkańców i wszystko co do nich się stosuje, w obrazach i rysunkach. Są one naśladowaniem wydanego w 1657 przez Komenjusza dzieła p. t.: „Orbis sensualium pictus, hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum pictura et nomenclatura,“ które miało wiele wydań i na wiele języków było tłómaczone.

Orbita, droga przez planetę przebiegana.

Orcagna Andrzej, właściwie *Andrea di Cione*, zwany także *Arcagno* lub *Arcagnolo*, malarz florencki, rzeźbiarz i budowniczy XIV w., * 1329, † 1389. Wsławił się freskami w kaplicy Strozzi w St. Maria Novela we Francji. Wybudował słynną Loggię i Hallę przed Or. san Michele we Florencji, oraz wyrzeźbił tabernaculum w tymże kościele. Freski w Campo Santo w Pizie nie są jego dziełem.

Orceina, ob. Oreyna.

Orchardson, malarz angielski, * 1835. Wymalował: „Kwiaty lasu“ (1864); „Wyzwanie“ (1865); „Talbot, Henryk IV i Falstaff“ (1860); „Canal Grande“ (1871); „Hamlet,“ „Jessica“ (1877); „Salon pani Récamier“ (1885); „Napoleon na pokładzie Bellerofonta“ (1880).

Orchestrjon, ob. Muzyczne narzędzia.

Orchestyka, grecka nazwa wyższej dramatycznej nauki tańca (ob. Taniec).

Orchis, *Orchideae*, ob. Storczyk, Storczykowate.

Orchitis, zapalenie jądra, występuje wskutek uszkodzeń mechanicznych, przejścia zakażenia rzeżączkowego z cewki moczowej na jądro, wreszcie spotyka się w następstwie gruźlicy miejscowej. Objawia się bólem, powiększoną objętością jądra, stwardnieniem. Jeżeli nie jest natury gruźliczej, ustępuje zwykle bez śladu, chociaż nieraz sprowadzić może zatkanie kanałów nasiennych, a stąd bezpłodność. Jądro gruźlicze usuwa się na drodze operacyjnej.

Orchomenos, wielce starożytne miasto w Beocji, niegdyś stolica Minyjczyków, leżało na północ jeziora Kopais, nad rzeką Cefizem. Za czasów wojny Trojańskiej **O.** odznaczało się już bogactwem; w r. 367 przed Chr. zostało przez zazdroszczące mu dobrobytu Teby zburzone.

Orchowo, jezioro położone w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgowskiej, pow. Mogilnickim.

Orchowski Alojzy, publicysta, filozof i prawnik; doskonalił się w prawie przy trybunale koronnym lubelskim, potem służył w legjonach, zwiedził Szwajcarję i część Włoch, a wróciwszy do kraju 1807 r., mianowany został sędzią kryminalnym, potem adwokatem sądu apelacyjnego. W r. 1814 opuścił kraj powtórnie i † r. 1832 w Kassel. W druku są, oprócz innych, następujące jego prace: „Śmierć i ubóstwienie rymotwórki Safo," dramat lir. w 2-ch akt. (Warszawa, 1806); „List XVIII do pułkownika Neymana" (tamże, 1807); „Historja oblężenia Wiednia," po francusku, w rękopisie, z którego wyjątki, na język polski przełożone, drukował w *Pamiętn. Warsz.* (1809); „Choix des poésies polonaises précédées d'un discours sur l'origine de la Pologne et la littérature de cette nation" (Getynga, 1816); „Ueber das nahe Ende der Welt. Phil. Lit. Abhandlung" (Kassel, 1826, 2 ed., 1829).

Orchówek, osada w gub. Siedleckiej, pow. Radzińskim, nad rzeką Bugiem, ma kościół, cerkiew i około 700 miesz.

Orcus, ob. Orkus.

Orcyna (*orcyt*), $C_7H_8O_2$, ciało powstające z rozkładu kwasów naturalnych, zawartych w porostach, z których się otrzymuje orselja. **O.** jest sama bezbarwną, ale pod wpływem powietrza i amonjaku przechodzi w związek azotowy, *orceinę*, $C_7H_7NO_3$ barwy żywo-czerwonej. Przez utlenienie **O.** wydaje ciała brunatne lub różowe.

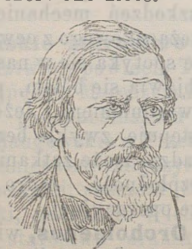
Orcynus, ob. Wrzecionkowate ryby.

Orczy Wawrzyniec, baron, poeta madziarski, * 1718, † 1789 w Peszcie. Po objęciu tronu przez Marję Teresę, wstąpił do wojska; 1756 uformował pułk jazdy z Jazygów i Kumanów, na którego czele odznaczył się pod Dreznem, poczem wystąpił z wojska. Następnie został w. zupanem komitatu abaujwarskiego. Poezje jego wydał Révay: „Költeményes holmy egy magivágos elme töl" (Presburg, 1787) i „Két nagyságos elmének köl teményes szüleményei" (1789).

Orda v. *Ostoja* odm., herb: W polu czerwonem, między barkami dwóch złotych półksiężyców— dwie gwiazdy złote. Labry czerwono-złote.

Orda.

Orda Napoleon.

Orda Napoleon, kompozytor i pianista, literat i rysownik, * 1807 w Worocewiczach w gub. Grodzieńskiej, kształcił się w Świsłoczy i w uniwersytecie wileńskim, następnie służył w wojsku, od 1831 przebywał w Paryżu, gdzie r. 1838 wydał album dzieł kompozytorów polskich i napisał wiele utworów na fortepjan, pełnych wytwornej elegancji. Wróciwszy r. 1856 do kraju, osiadł we wsi Worocewicze pod Pińskiem. Przebywał w Warszawie, † 1883. Oprócz prac muzycznych, wydał bardzo dobrą gramatykę polską dla Francuzów, p. t.: „Grammaire analitique et pratique de la langue polonaise à l'usage des Français" (Paryż, 1856, część druga, Berlin, 1858; powtórnie przerobiona, Warszawa, 1874); tudzież „Gramatykę muzyki" (Warszawa, 1873); „Album widoków, przedstawiających miejsca historyczne księstwa Poznańskiego i Prus zachodnich" (Kraków, 1880); „Album widoków gubernji: Grodzieńskiej, Wileńskiej, Mińskiej, Kowieńskiej, Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej" (1875—78); „Album dzieł kompozytorów polskich" (1838).

Ordalja, czyli *Sądy Boże,* zwały się w wiekach średnich te środki dowodowe postępowania sądowego, któremi w sprawach kryminalnych i w braku innych dowodów, spodziewano się przy pomocy bożej wykryć winę lub niewinność oskarżonego. Polegały one na upowszechnionem w owych czasach umysłowej ciemnoty mniemaniu, że Opatrzność, opiekująca się losem wszystkich i urzeczywistniająca najwyższą sprawiedliwość, nie może dozwolić potępienia niewinnego, i dlatego, jeżeli oskarżonego podda się pewnej próbie, to widomy znak ukaże jego winę lub niewinność. Najpowszechniejszemi rodzajami **O.** były: *Pojedynek sądowy* (judicium pugnae, duellum), w którym obwiniony zwyciężony przez oskarżyciela uznawany był za winnego. Oskarżony mógł nie przyjmować walki z oskarżycielem niższej rangi. Kobiety i ułomni mogli stawiać do boju zastępców (campiones). *Próba ogniowa* (judicium ignis, ferri caudentis, vomerum), polegająca na tem, ażeby oskarżony, po przejściu bosemi nogami po rozpalonem żelazie albo węglach, lub ujęciu w rękę takiegoż żelaza, wyszedł z niej nieuszkodzonym. *Próba wody wrzącej* (judicium aquae ferventis), przy której oskarżony musiał przez pewien przeciąg czasu trzymać rękę w ukropie, a jeśli po ukończeniu tej próby wyjął rękę zdrową, uważany był za niewinnego. *Próba wodna,* głównie używana względem kobiet o czary obwinionych, które ze związanemi rękoma i nogami wrzucane były do wody, a nie zanurzające się w niej, lecz utrzymujące się na jej powierzchni, uznawane były za winne i następnie palone. *Próba Ciała i Krwi Pańskiej* (purgatio per St. Eucharistiam), przy której, po gładkiem połknięciu, w postaci Hostji, bez zakrztuszenia się lub innych objawów chorobliwych, winowajca uznawany bywał za niewinnego; winny według powszechnego mniemania albo nie mógłby hostji przełknąć, albo też po zjedzeniu musiałby natychmiast umierać. *Próba krzyżowa*

(judicium crucis), przy której albo skarżący i oskarżony był stawiany pod krzyżem z wyciągniętemi rękoma, a który z nich pierwej ręce opuścił, poczytywany był za winnego, albo też była to gra w kości, z których jedna, krzyżem naznaczona, wyciągnięta z pod nakrycia przez oskarżonego, miała świadczyć o jego winie lub niewinności. Oprócz tego było jeszcze *prawo marowe* (jus feretri), używane przy poszlakach morderstwa. Wtedy ciało zabitego składano na mary i kazano oskarżonemu dotykać się ran nieboszczyka: jeżeli z nich pociekła krew, lub piana okazała się w ustach trupa, lub jeśli ciało jego zadrgało, wówczas oskarżony ponosił karę za morderstwo. Tego rodzaju sądy, oparte na prostocie i dziecinnej naiwności, wylęgłe wśród powszechnego średniowiecznego bezprawia, ustały dopiero przy końcu XV w., kiedy wprowadzone zostały prawa kanoniczne, nakazujące przysięgę oczyszczającą z winy, a głównie, kiedy prawa rzymskie w ogólne weszły użycie. Por. Zwickera „Ueber die Ordalien“ (Getynga, 1818); Philips „Ueber die Ordalien bei der Germanen“ (Monachjum, 1847); Dahn „Studien zur Geschichte der germanischen Gottesurteile“ (Lipsk, 1865); Pfalz „Die germanischen Ordalien“ (Lipsk, 1865).

Ordery, tak nazwano stowarzyszenia, zakładane w wiekach XIII i XIV, na wzór zakonów duchowno-rycerskich, w pewnych oznaczonych celach i podług stałych prawideł. Do takich stowarzyszeń wchodzili książęta i osoby stanu szlacheckiego, wolne od wszelkich ślubów duchownych. Pierwiastkowo stowarzyszenia te zostawały pod kierunkiem właściwych przełożonych, zwykle wyznaczanych przez założycieli, później dopiero panujący przyjęli za zasadę, że im tylko służy prawo ustanawiania orderów; jakoż odtąd świeckie ordery rycerskie stały się ważnemi środkami wzmocnienia rządów monarchicznych. Oznaki bowiem należenia do podobnych stowarzyszeń, dawane wszystkim zasłużonym rządowi lub monarsze, podsycając próżność ludzką, jednały gorliwych wykonawców woli rządowej. Środek ten tem chętniej był używany przez monarchów, że powiększając wspaniałość dworów, wpływając na większą uroczystość ceremonjałów galowych i otaczając samego monarchę wyższym blaskiem, niewiele kosztował państwo. Tym sposobem powstały: 1) *wielkie ordery* dla monarchów i osób najwyższej rangi; 2) *ordery domowe*, głównie dla członków panującej rodziny i jej urzędników; 3) *ordery dworskie*, dowody łaski udzielane według upodobania monarchy; 4) *ordery damskie*, udzielane tylko kobietom; 5) *ordery zasługi*, jako nagrody szczególnych usług położonych dla kraju lub monarchy, mianowicie: wojskowym, urzędnikom cywilnym, uczonym, artystom i t. p. Jeżeli order podzielony jest na klasy, wówczas członkowie jego odróżniają się albo stopniem klasy, albo tytułem: wielkich krzyżów *(grande croix)*, komandorów, kawalerów i t. d. Wszystko, co się tycze spraw orderów, załatwia kapituła czyli rada orderu. Każdy order ma swoje oznaki czyli dekoracje, noszone na ubraniu i w pospolitej mowie nazywane także orderami. Klasa pierwsza, t. j. najwyższa nosi jako oznakę swoją szeroką wstęgę *(grand cordon)*, barwy oznaczonej, przez lewe ramię i oprócz tego gwiazdę na piersi; ordery drugiej klasy noszą się na szyi, klas następnych przy wązkich wstążeczkach na piersiach. Dawniej zamiast wstążek używano do orderów złotych łańcuchów. Do niektórych orderów przywiązane są szczególne kostiumy, jak np.: do orderu Podwiązki, św. Szczepana i t. p. Najdawniejsi z kawalerów ozdobionych jakim orderem korzystają także z pensji ustanowionych statutami. Prawie każdy order obchodzi święto swojego patrona, lub inny jaki dzień uroczysty, np. rocznicę swego założenia i t. p. Do najwyższych orderów w Europie zaliczają: austrjacki i hiszpański *Złotego Runa*, angielski *Podwiązki*, rosyjskie *św. Andrzeja i Aleksandra Newskiego*, pruski *Orła Czarnego*, duński *Słonia* i t. d. Bez pozwolenia rządu nie wolno jest poddanym jednego kraju nosić obcych orderów. W dawnej Polsce ordery były wzbronione; dopiero August II założył order *Orła Białego* (ob.), a Stanisław August *św. Stanisława* i krzyż zasługi wojskowej, zwany *Virtuti militari*.—W Rosji istnieje obecnie 8 orderów: św. Andrzeja, św. Katarzyny, św. Aleksandra Newskiego, Orła Białego, św. Jerzeg (wojskowy), św. Włodzimierza, św Anny, św. Stanisława. Mogą być nagradzani orderami: urzędnicy wszystkich zarządów, członkowie rodzin panujących zagranicznych, szlachta, cudzoziemcy za szczególne zasługi, obywatele honorowi i kupcy w razie, jeżeli już posiadają medal złoty, mieszczanie i włościanie do orderu nie mogą być przedstawiani. Wielcy książęta przy chrzcie otrzymują wszystkie ordery, z wyjątkiem św. Jerzego i św. Włodzimierza. Wielkie księżne otrzymują przy chrzcie order św. Katarzyny, książęta i księżniczki krwi cesarskiej, posiadający tytuł Wysokości, otrzymują te same ordery po dojściu do pełnoletności. Przyznanie orderu zależy od monarchy, który jest głównym naczelnikiem, czyli wielkim mistrzem wszystkich orderów rosyjskich. Faktyczny zarząd orderami należy do *kapituły orderów*, ustanowionej przez cesarza Pawła i zreformowanej 1882 r. Ob. „Uczreżdenie ordenow“ (cz. 2, t. 1, *Zbiór praw*, wyd. 1892).

Spis istniejących obecnie orderów i ważniejszych wygasłych: **Abisynja.** *Order Pieczęci Salomona*, ustanowiony przez króla Jana w 1874 r., 2 klasy. **Anglja.** *Ordery: Podwiązki*, ustanowiony przez króla Edwarda III, 1350 r., 1 kl. — *Osetany* czyli *św. Andrzeja*, ustanowiony przez króla Achajusza 787 r., 1 kl.—*Św. Patryka*, ust. przez króla Jerzego III 1783 r., 1 klasa. — *Łaźni*, ust. przez króla Henryka IV 1399 r. wznowiony 1725. 3 kl.

—ŚŚ. *Michała* i *Jerzego*, ust. przez króla Jerzego III, 1818 r., 3 kl. — *Wiktoryi* i *Alberta*, ust. przez królowę Wiktorję 1862 r., 4 kl. — *Order za zasługi szczególne*, ust. przez królowę Wiktorję 1886 r., 2 klasy.—*Krzyż Zasługi*, ust. przez królowę Wiktorję 1886 r., 1 kl. — *Krzyża Czerwonego*, ustan. przez królowę Wiktorję 1883 r., 1 klasa.—*Gwiazdy Indyjskiej*, ustanowiony przez królowę Wiktorję 1861 r., 1 kl. — *Cesarski państwa Indyjskiego*, ust. przez królowę Wiktorję 1878 r., 2 kl.—*Cesarski Korony Indyjskiej*, ust. przez królowę Wiktorję 1878 r., 1 kl.—*Indji Brytańskich*, ust. przez królowę Wiktorję 1884 r., 2 kl.—*Zasługi dla żołnierzy krajowych*, ust. przez królowę Wiktorję 1887 r., 4 kl.— *Wojskowy, dla krajowców Indji Brytańskich*, ust. przez gubernatora generalnego 1842 r., 1 kl. **Anhalt.** *Ordery: Domowy Albrechta Niedźwiedzia*, ust. przez ks. Anhalt-Köthen Henryka, ks. Anhalt-Dessau Leopolda Fryderyka i Anhalt-Bernburg, Aleksandra Karola, 1836 r., 5 kl.—*Zasługi na polu naukowem i artystycznem*, ust. przez ks. anhalckiego Fryderyka 1875 r., 1 kl. **Argentyńska rzeczpospolita.** *Order Słońca*, 1 klasa. **Austro-Węgry.** *Ordery: Runa Złotego*, ustanowiony przez ks. burgundzkiego Filipa III 1429 r., 1 klasa. — *Wojskowy Marji Teresy*, ust. przez cesarzowę Marję Teresę 1757 r., 3 kl. — *Królewsko-węgierski św. Stefana*, ust. przez cesarzowę Marję Teresę 1764 r., 3 kl.—*Leopolda*, ust. przez cesarza Franciszka I w r. 1808, 3 kl. — *Korony Żelaznej*, ust. przez cesarza Franciszka I, 1816 r., 3 kl.— *Franciszka Józefa*, ust. przez cesarza Franciszka Józefa 1849 r., 4 kl.— *Wojskowy Elżbiety Teresy*, ust. przez cesarzowę Elżbietę 1750 r., 3 kl.- *Krzyża Gwiaździstego*, ust. przez cesarzowę Eleonorę, 1668 r., 1 kl.—*Niemiecki rycerski*, ust. przez księcia Szwabji Fryderyka 1190 r., 2 kl. — *Krzyż zasługi wojskowej*, ust. przez cesarza Franciszka Józefa, 1849 r., 1 kl.—*Krzyż zasługi cywilnej*, ust. przez cesarza Franciszka Józefa 1850 r., 4 kl.—*Znak honorowy za zasługi na polu naukowem i artystycznem*, ust. przez cesarza Franciszka Józefa 1887 r., 1 kl. — *Maltański św. Jana*, Wielki prjorat lombardzko-wenecki, ust. przez cesarza Ferdynanda I, 1841 r., 2 kl. i 14 stopni. **Baden.** *Ordery: Domowy Wierności*, ust. przez margrabiego Baden-Durlach, Karola Wilhelma, 1715 r., 1 kl. — *Wojskowej zasługi Karola Fryderyka*, ust. przez w. ks. Karola Fryderyka 1807 r., 3 kl.—*Lwa*, ust. przez w. ks. Fryderyka 1812 r., 4 kl. **Bawarja.** *Ordery: Św. Huberta*, ust. przez ks. Jülichu i Bergu, Gerarda V, 1444 r. 1 kl. — *Św. Jerzego*, wznowiony przez kurfirsta Karola Albrechta, 1729 r., 6 stopni.— *Wojskowy Maksymiljana Józefa*, ust. przez króla Maksymiljana Józefa I, 1806 r., 3 kl.—*Zasługi korony Bawarskiej*, ust. przez króla Maksymiljana Józefa I, 1808 r., 4 klasy.— *Order zasługi św. Michała*, ust. przez kurfirsta kolońskiego, Józefa Klemensa, 1693 r., 4 klas.—*Maksymiljana, za zasługi na polu naukowem i artystycznem*, ustanowiony przez króla Maksymiljana II, 1853 r., 1 kl. w 2 działach.— *Ludwika*, ust. przez króla Ludwika I, 1827 r., 2 kl. —*Zasługi wojskowej*, ust. przez króla Ludwika II, 1866 r., 5 klas. — *Krzyż zasługi za rok 1870/71*, ust. przez króla Ludwika II, 1871 r., 1 kl. — *Św. Elżbiety* ust. przez kurfirstową Elżbietę, 1766 r., 1 klasa.—*Teresy*, ust. przez królowę Teresę, 1827, 1 klasa. **Belgja.** *Ordery: Leopolda*, ustanowiony przez króla Leopolda I, 1832 r., 5 klas.—*Zasługi cywilnej*, ust. przez króla Leopolda II, 1867 r., 2 kl. **Birma.** *Order Słońca złotego*. **Boliwja.** *Order legji honorowej*, ust. przez prezydenta Santa Cruz, 1886 r., 1 klasa. **Brazylja.** *Ordery: Krzyża Południowego*, ust. przez cesarza Pedra I, 1820 r., 4 kl. — *Don Pedra I*, ust. przez cesarza Pedra I, 1826 r., 3 klasy. — *Róży*, ust. przez cesarza Pedra II, 1829 r., 6 kl.— *Chrystusa*, ust. przez cesarza Pedra II, 1843 r., 3 kl.—*Avizo*, ust. przez cesarza Pedra II, 1843, 3 kl. — *Sao-Thiago* (order św. Jakóba), ust. przez cesarza Pedra II, 1843, 3 kl.— **Brunświk.** *Order Domowy Henryka Lwa*, ust. przez księcia Wilhelma, 1834 r., 5 klas, z 2 krzyżami zasługi. **Bulgarja.** *Order Aleksandra*, ust. przez ks. Aleksandra, 1881 r., 5 kl.—*Zasługi*, ust. przez ks. Ferdynanda 1891 r., 2 kl. — **Chilijska rzeczpospolita.** *Honorowy Znak zasługi*, ust. przez prezydenta Pereza, 1 kl. **Chiny.** *Ordery: Smoka*, ust. przez Czung-Chih, 1864 r. 4 klasy. — *Smoka Podwójnego*, ustanowiony przez cesarza Kitsiang, w roku 1884, 5 klas, 14 stopni. — *Gwiazdy Drogocennej*, ust. przez Pao-Sing, 3 klasy, — *Zasługi cywilnej* 3 klasy. **Czarnogórze.** *Ordery: Domowy, św. Piotra*, ust. przez księcia Daniła I, 1852, 1 klasa.—*Daniła I Niepodległości Czarnogórza*, ust. przez ks. Daniła I, 1852, 5 klas. **Danja.** *Ordery: Słonia*, ust. przez króla Chrystjana I, 1458, 1 klasa,—*Danebroga*, ust. przez króla Waldemara II, 1219, 4 klasy. **Francja.** *Ordery: św. Michała*, ust. 1469, 2 klasy, — *św. Ducha*, ustan. przez króla Henryka III, 1578, 1 klasa,—*św. Ludwika zasługi wojskowej*, ustan. przez króla Ludwika XIV, 1693, *Legji honorowej*, ustanowiony przez konsula Bonapartego, 1802, 5 klas. **Grecja.** *Order Zbawiciela*, ust. przez króla Ottona I, 1833, 6 klas. **Hanower.** *Ordery: św. Jerzego*, ust. przez króla Ernesta Augusta I, 1839, 1 klasa, — *Gwelfów*, ust. przez księcia regenta Anglji Jerzego, 1815, 5 klas,—*Ernesta Augusta*, ust. przez króla Jerzego V, 1865, 5 klas. **Hawai.** *Ordery: Kamehameha*, 1865, 3 klasy,—*Kalakaua I*, ust. przez króla Kalakaua, 1874, 4 klasy, — *Kapiolanio*, ust. przez króla Kalakana, 6 klas, — *Korony Hawajskiej*, ust. przez kr. Kalakaua, 1882, 4 kl.,—*Gwiazdy Oceanji*, ust. przez króla Kalakaua, 1886, 7 klas. **Hesja** (Wielkie księstwo). *Ordery: Ludwika*, ust. przez w. ks. Ludwika I, 1807, 5 klas,—*Filipa Dobrodusznego Zasługi*, ust. przez w. ks. Ludwika II, 1840, 5 klas, — *Domowy Lwa Złotego*, ust. przez landgrafa Fryderyka II, 1770, 1 klasa,—*Krzyż zasługi wojskowej*, ust. przez w. księcia Ludwika III,

1870, 1 klasa. **Hesja** (elektoralna). *Ordery: Wilhelma*, ustan. przez landgrafa Ludwika II, 1770, wznowiony 1851, 4 klasy, — *Zasługi wojskowej*, ustan. przez landgrafa Fryderyka II, 1769, 1 klasa, — *Hełmu żelaznego*, ust. przez kurfirsta Wilhelma I, 1814, 3 klasy. **Hiszpanja.** *Ordery: Złotego Runa*, ust. przez księcia Filipa III burgundzkiego, 1429, 1 klasa,—*Calatrava*, ust. przez króla Kastylskiego Sancha III, 1158, 1 klasa,— *Św. Jakóba*, ust. przez króla Leonu i Galicji Ferdynanda II, 1170, 3 klasy, — *Alcantara*, ust. przez braci Don Suero i Gomeza Barrientes, 1156, 1 klasa, — *Montesa*, ust. przez króla Aragonji i Walencji Jakóba II, 1316, 1 klasa,—*królewski Karola III*, ust. przez króla Karola III, 1771, 3 klasy,—*Marji Ludwiki*, ust. przez króla Karola IV, 1792, 1 klasa,— *św. Ferdynanda Zasł. wojsk.*, ust. przez Kortezów, 1811, 5 kl.,— *Wojskowy św. Hermenegilda*, ust. przez króla Ferdynanda VII, 1814, 3 klasy,—*Królewsko-amerykański Izabeli katolickiej*, ust. przez króla Ferdynanda VII, 1815, 4 klasy, — *Marji Izabeli Ludwiki*, ust. przez kr. Ferdynanda VII, 1833, 1 kl.,— *Dobroczynności*, ust. przez królowę Izabelę II, 1865, 3 kl.,—*Zasługi wojskowej*, ust. przez król. Izabelę II, 1864, 4 kl.,—*Zasługi na morzu*, ust. przez król. Izabelę II, 1866, 4 klasy,—*Marji Wiktorji*, ust. przez króla Amadeusza, 1871, 3 klasy,—*Marji Krystyny wojskowy*, ust. przez królowę regentkę Marję Krystynę, 1890, 3 klasy. **Hohenlohe.** *Order Domowy i Feniksa*, ust. przez księcia Ernesta Hogenlohe-Waldenburg, 1757, 1 klasa. **Honduras.** *Order Santa Rosa*, ust. przez prezydenta Medina, 1868, 5 klas. **Japonja.** *Order Słońca wschodzącego* (Kunto-Szolai), ust. przez cesarza Mutsu Hito, 1875, 8 klas,—*Chryzantemy* (order Kwiatu Złotego), ust. przez cesarza Mutsu Hito, 1876, 1 kl.,— *Skarbu uświęconego* czyli *Zwierciadlany*, ust. przez cesarza Mutsu Hito, 1888, 8 klas. **Kambodża.** *Order królewski Kambodża*, ust. przez króla Norodoma, 1864, 5 klas. **Liberja.** *Order Wyzwolenia Afryki*, ust. przez Zgromadzenie narodowe, 1879, 3 klasy. **Lippe.** *Order Domowy Lippe*,, ustan. przez księcia Lippe Leopolda i ks. Schaumburg-Lippe Adolfa, 1869, 5 klas. **Lukka.** *Ordery św. Jerzego* (Zasługi wojskowej), ust. przez ks. Karola Ludwika, 1833, 3 klasy, — *św. Ludwika* (Zasługi), ust. przez ks. Karola Ludwika, 1836, 5 klas. **Malta.** *Order św. Jana Jerozolimskiego*, ust. przez Rajmunda Puy (jako order rycerski) 1118. **Meklenburg-Szweryn i Meklenburg-Strelitz.** *Order Domowy Korony Wendyjskiej*, ustan. przez w. ks. Schwerińskiego Fryderyka Franciszka II i w. ks. Strelickiego Fryderyka Wilhelma, 1864, 5 klas i 2 krzyże zasługi. **Meklenburg-Szweryn.** *Order Gryfa*, ust. przez w. ks. Fryderyka Franciszka III, 1884, 5 klas,—*Krzyż Zasługi wojskowej*, ust. przez w. ks. Fryderyka Franciszka II, 1848, 2 klasy. **Meklenburg-Strelitz.** *Krzyż Zasługi wojskowej*, ust. przez w. ks. Fryderyka Wilhelma, 1871, 1 klasa. **Meksyk.** *Ordery Guadelupy*, ust. przez cesarza Iturbide, 1822, 5 klas,—*Orła Meksykańskiego*, ust. przez cesarza Maksymiljana, 1865, 6 klas, — *św. Karola*, ust. przez cesarza Maksymiljana, 1865, 2 klasy. **Modena.** *Order rycerski Orła*, ust. przez ks. Franciszka V, 1855, 3 klasy. **Monako.** *Order św. Karola*, ust. przez ks. Karola III, 1858, 5 klas. **Nassau.** *Ordery: Domowy Lwa Złotego*, ust. przez księcia nasauskiego Adolfa 1858, 5 kl.,—*Zasługi wojskowej i cywilnej Adolfa nasauskiego*, ust. przez ksiccia Adolfa nasauskiego, 1858, 4 klas. **Nikaragua.** *Order San Juano*, ust. przez miasto Greytown, 1857, 3 klasy. **Niderlandy.** *Ordery: Wojskowy Wilhelma*, ust. przez króla Wilhelma I, 1818, 4 klasy,—*Lwa niderlandzkiego*, ust. przez króla Wilhelma I, 1818, 4 klasy,— *Luksenburski Korony dębowej*, ust. przez króla Wilhelma II, 1841, 5 klas, — *Domowy Lwa Złotego*, ust. przez króla Wilhelma III, 1858, 5 klas,—*Oranji i Nassau*, ust. przez królowę Wilhelminę, 1892, 5 klas. **Norwegja,** ob. Szwecja. **Oldenburg.** *Order Domowy i Zasługi księcia Piotra Fryderyka Ludwika*, ust. przez w. ks. Pawła Fryderyka Augusta, 1838, 5 klas i 3 Krzyże honorowe. **Parma.** *Ordery: św. Jerzego*, ust. przez cesarza Izaaka Angelika Komnena, 1190, 5 klas,—*Św. Ludwika*, ust. przez ks. Karola II, 1836, 5 klas. **Persja.** *Ordery Aaljo*, ust. przez Fet Aali chana, 1 klasa,—*Słońca i Lwa*, ust. przez Fet Aali chana, 1808, 5 klas,— *Damski*, ust. przez szacha Nasr-Eddina, 1873, 1 kl. **Portugalja.** *Ordery: Chrystusa* ust. przez króla Djonizego, 1319 r., 3 klasy. — *San Bentos d'Aviz*, ust. przez króla Alfonsa I, 1162 r., 4 kl. — *Sao Thiago* (order św. Jakóba), ust. przez króla Alfonsa I, 1177 r., 5 kl. — *Wieży* i *Miecza*, ust. przez króla Alfonsa V, 1459 r., 5 klas. — *Poczęcia Naszej Ukochanej Małżonki Villa Viçosa*, ust. przez króla Jana VI, 1818 r., 3 kl. — *Św. Izabelli*, ust. przez księcia Regenta Jana, 1801 r., 1 kl. **Prusy.** *Ordery: Orła Czarnego*, ust. przez króla Fryderyka I, 1701 r., 1 kl. — *Orła Czerwonego*, ust. przez następcę tronu Brandenburg Anspach, Wilhelma Jerzego, 1705 r., 5 kl. w 43 odmianach. — *Pour le Mérite*, (kl. wojskowa), ust. przez króla Fryderyka II, 1740 r., 5 kl. — *Pour le Mérite*, za zasługi na polu naukowem i artystycznem (kl. pokojowa), ust. przez kr. Fryderyka Wilhelma IV, 1842, 1 kl. —*Korony*, ust. przez króla Wilhelma I, 1861, 4 kl. w 21 odmianach.—*Domowy order królewski Hohenzollernów*, ust. przez króla Fryderyka Wilhelma IV, 1851 r., 4 kl. w 21 odmianach. — *Krzyża Żelaznego*, ust. przez króla Fryderyka Wilhelma III, 1813 r., 3 kl. — *Św. Jana*, ust. przez króla Fryderyka Wilhelma IV, 1852 r. — *Ludwiki*, ust. przez króla Fryderyka Wilhelma III, 1814 r., 6 kl. — *Zasługi dla Żon i Panien*, ust. przez Wilhelma I cesarza niemieckiego, 1871 r., 1 kl. — *Książęcy domu Hohenzollernów*, ust. przez ks. Fryderyka Wilhelma Konstantego Hohenzollern Hechingen i ks. Karola Antoniego Hohenzollern Sigmaringen, 1842 r., 3 kl. **Reuss,** linja starsza. *Krzyż honorowy*, usta-

nowiony przez ks. Henryka XX, 1858 r., 2 kl. — **Reuss,** linja młodsza. *Krzyż honorowy dla krajowców*, ust. przez ks. Henryka LXVII, 1857 r.. 3 kl. — *Krzyż honorowy dla cudzoziemców i krajowców*, ust. przez ks. Henryka XIV, 1869 r., 3 kl. **Rosja.** *Ordery: Św. Andrzeja*, ust. przez cara Piotra I, 1698 r., 1 kl. — *Św. Katarzyny*, ust. przez cara Piotra I, 1714 r., 2 kl. — *Św. Aleksandra Newskiego*, ust. przez cara Piotra I, 1722 r., 1 kl. — *Orła Białego*, ust. przez króla polskiego Augusta II 1705 r., 1 kl. — *Św. Anny*, ust. przez ks. Karola Fryderyka Szlezwig-Holsztyn-Gottorp, 1735 r., 4 kl. — *Św. Stanisława*, ust. przez króla polskiego Stanisława Poniatowskiego, 1765 r., 3 kl. — *Św. Jerzego*, ust. przez cesarzowę Katarzynę II, 1769 r., 5 kl. — *Św. Włodzimierza*, ust. przez cesarzowę Katarzynę II, 1782 roku, 4 kl. **Rumunja.** *Ordery: Gwiazdy rumuńskiej*, ustanowiony przez ks. Karola I, 1877 roku, 5 klas. — *Korony*, ust. przez króla Karola I, 1881 r., 5 kl. **Saksonja** (królestwo). *Ordery: Domowy Korony Rutowej*, ust. przez króla Fryderyka Augusta I, 1807 r., 1 kl. — *Wojskowy św. Henryka*, ust. przez elektora Augusta III, 1736 r., 4 kl. — *Zasługi*, ust. przez króla Fryderyka Augusta I, 1815 r., 5 kl. — *Albrechta*, ust. przez króla Fryderyka Augusta II, 1850 r., 16 kl. — *Sidonji*, ust. przez króla Jana, 1870 r., 1 kl. **W. ks. Sasko-Wejmarskie.** *Order Domowy Czujności, czyli Sokoła Białego*, ust. przez ks. Ernesta Augusta, 1732 r., 4 kl. Z krzyżem zasługi cywilnej, ust. przez w. ks. Karola Aleksandra, 1878 r. **Ks. Saskie.** *Order Domowy Ernestyński*, ust. przez ks. Fryderyka altenburskiego, Ernesta Koburskiego i Bernarda meiningeńskiego, 1833, 5 kl. z krzyżem zasługi.—**San Marino.** *Order Rycerski*, ust. przez wielką radę rzeczypospolitej, 1859 5 kl.—**Schwarzburg-Rudolstadt i Schwarzburg-Sonderhausen.** *Krzyż Honorowy*, ustanowiony przez ks. Fryderyka Günthera i Günthera Fryderyka Karola, 1857 r., 4 kl. **Serbja.** *Ordery: Takowy*, ust. przez ks. Michała III, 1865 r., 5 kl. Wznowiony 1876 r. przez ks. Milana.—*Orła Białego*, ust. przez króla Milana 1883 r., 5 kl. — *Św. Sawy*, ust. przez króla Milana, 1883 r., 5 kl. **Sjam.** *Słonia Białego* (Moha-Wara-Bohru), ust. przez króla Phra Baht Somdecz Phra Paramentara Maha Monkut. 1861 r., 5 kl. — *Święty*, ust. przez tegoż, 1869 r., 1 kl. — *Korony*, ust. przez tegoż 1869 r., 5 kl. — *Rodzinny*, ust. przez tegoż, 1873 r., 4 kl., *Rycerski*, ust. przez tegoż, 1874 r., 5 kl.— *Chakri*, ustanowiony przez tegoż, 1884 r., 2 kl. — *Chulakonklao*, ust. przez tegoż, 1868 roku, 5 klas. **Stolica apostolska.** *Ordery: Chrystusa*, ust. przez Djonizego króla portugalskiego, 1319 r. Dla państwa kościelnego przez papieża Jana XXII, 1322, 1 kl.—*Św. Grzegorza*, ust. przez papieża Grzegorza XVI, 1831 r., 4 kl.—*Piusa*, ust. przez papieża Piusa IX, 1847 r., 2 kl.—*Św. Sylwestra* (Ostrogi Złotej), ust. przez papieża Grzegorza XVI, 1841 r., 2 kl.—*Grobu św.*, ust. przez papieża Aleksandra VI, 1496 roku, 2 klasy—.*Pro ecclesia et pontifice*, ust. przez papieża Leona XIII, 1888 roku, 1 klasa. **Sycylja.** *Ordery: Św. Januarjusza*, ust. przez króla Karola III, 1738 roku, 1 kl.—*Św. Ferdynanda i Zasługi*, ust. przez króla Ferdynanda IV, 1800 r., 3 kl.—*Konstantyna*, ob. Parma.—*Św. Jerzego Zjednoczenia*, ust. przez króla Józefa, 1808 r., 3 kl.—*Franciszka I*, ust. przez króla Franciszka I, 1829 r., 8 kl.—*Obu Sycylji*, ust. przez króla Józefa, 1808 r., 3 kl. **Szwecja i Norwegja.** *Ordery: Serafinów*, ust. przez króla szwedzkiego Magnusa I, 1285 r., 1 kl.—*Miecza*, ust. przez króla Fryderyka I, 1748 r., 4 kl.—*Gwiazdy Północnej*, ust. przez króla Fryderyka I, 1748 r., 4 kl.—*Wazy*, ust. przez króla Gustawa III, 1772 r., 5 kl.—*Karola XIII*, ust. przez króla Karola XIII, 1811 r., 1 kl.—*Olafa* (norweski), ust. przez króla Oskara I, 1847 r., 5 kl. **Toskanja.** *Ordery: Św. Stefana*, ust. przez ks. Kozmę I, 1562 r., 4 kl.—*Św. Józefa*, ust. przez w. ks. Ferdynanda III, 1807 r., 3 kl.—*Zasługi wojskowej*, ust. przez w. ks. Leopolda II, 1853 r., 3 kl. **Tunis.** *Ordery: Aamana*, ust. przez Mohammeda el Sadoka, 1859 r., 1 kl.—*Huseinite*, ust. przez Hamed beja, 1850 r., 1 kl.—*Niszan el Iftikhar*, ust. przez Ahmed beja, * 1850 r., 5 kl. **Turcja.** *Ordery Niszan-i-Imtyas*, ust. przez sułtana Abd-ul-Hamida, 1879 r., 3 kl.—*Niszan el Iftikhar*, ust. przez sułtana Mahmuda II, 1831 r., 5 kl.—*Medżidje*, ust. przez sułtana Abd-ul-Medżida, 1852 r.. 5 kl.—*Osmanje*, ust. przez sułtana Abd-ul-Asisa, 1861 r., 4 kl.—*Niszan i Szefkiat* (order dobroczynności), ust. przez sułtana Abd-ul-Hamida, 1878 r., 3 kl.—*Półksiężyca*, ust. przez sułtana Selima III, 1799 roku, 3 klasy. **Wenecuela.** *Ordery: Popiersia Bolimara*, ust. przez kongres venezuelski, 1825 roku, 5 klas. — *Zasługi*, ust. przez prezydenta Pacza, 1862 roku, 3 klasy. **Waldeck i Pyrmont.** *Ordery: Zasługi* ust. przez ks. Jerzego Wiktora, 1857 roku, 3 klasy.—*Krzyż zasługi wojskowej*, ust. przez ks. Jerzego Wiktora, 1854 r., 3 kl. **Włochy.** *Ordery: Zwiastowania N. M. Panny* (Annunziaty), ust. przez hr. Sabaudji Amadeusza VI, 1362 r., 1 kl.—*Św. Maurycego i Łazarza*, ust. przez hr. Sabaudji Amadeusza VIII, 1434 r., 5 kl.—*Sabaudzki zasługi wojskowej*, ust. przez króla sardyńskiego Wiktora Emanuela, 1815 r., 4 kl.—*Sabaudzki zasługi cywilnej*, ust. przez króla sardyńskigo Karola Alberta, 1831 r., 1 kl.—*Korony Włoskiej*, ust. przez króla włoskiego Wiktora Emanuela, 1868 r., 5 kl. **Würtemberg.** *Ordery: Korony wirtemberskiej*, ust. przez króla Wilhelma I, 1818 r., 6 kl.—*Zasługi wojskowej*, ust. przez ks. Karola Eugenjusza, 1759 r., 3 kl.—*Fryderyka*, ust. przez króla Wilhelma I, 1830 r., 5 kl.—*Olgi*, ust. przez króla Karola I, 1871 r., 1 kl. **Zanzibar.** *Order gwiazdy błyszczącej*, ust. przez sułtana Said Ben Bargasza, 1875 r., 2 kl. i 5 stopni. **Zulu.** *Order Krokodyla*, ust. przez króla Dinizulu, 1885 r., 2 kl. Por. Gottschalk „Almanach der Ritterorden“ (Lipsk, 1817—

19, t. 3); Wietz „Die geistlichen und weltlichen Ritter- und Damenorden“ (Praga, 1821—27, z wizerunkami kostiumów); Perrot „Collection historique des ordres de la chevalerie etc.“ (Paryż, 1828, ważne zwłaszcza co do orderów już nieistniejących); Gelbke „Abbildung und Beschreibung der Ritterorden“ (Berlin, 1832—39 z 44 tablicami); Biedenfeld „Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen Ritterorden“ (Weima, 1841, t. 2); Wahlen „Ordres de chevalerie et marques d'honneur“ (Bruksella, 1854); Schulze „Chronik sämtlicher bekannter Ritterorden und Ehrenzeichen“ (Berlin, 1855, ze 140 tablicami; dodatki 1870 i 1878); „Die Orden, Wappen und Flaggen aller Regenten und Staaten“ (Lipsk, 1881); Laurence-Archer „The orders of chivalry“ (Londyn, 1888).

Ordęga Władysław, dyplomata francuski, * r. 1821, † 1896, w 1855 wstąpił do francuskiej służby dyplomatycznej, w 1869 mianowany był konsulem w Bosna-Seraju, 1873 przeniesiony był na takiż urząd do Civita-Vecchia we Włoszech, w 1875 do Palerma. W r. 1877 awansował na konsula I klasy i posłany do Kartaginy, 1880 r. został konsulem generalnym w Tryjeście, następnie w Antwerpji, 1881 został ministrem pełnomocnym w Tangerze, 1884 w Bukareszcie, ustąpił ze służby 1892.

Ordinata, czyli *rzędna*, ob. Geometrja.

Ordines (łac. *Ordo*, stopień, ranga), nazwa siedmiu stopni księży katolickich. 4 niższe zowią się **O.** minores (Ostiarius, Lektor, Exorcista, Akolita) i 3 wyższe (subdjakon, djakon i prezbiter czyli kapłan).

Ordo (łac.), porządek, stan, stopień, ob. Ordines.

Ordon Juljusz Konstanty, oficer b. wojsk polskich, * na początku zeszłego wieku, jeden z obrońców Warszawy, którego Mickiewicz w wierszu p. t.: „Reduta Ordona,“ przekazał potomności jako poległego bohaterską śmiercią na reducie pod Wolą, w rzeczywistości po upadku Warszawy 1831 r., wyszedł za granicę i osiadł w Szkocji, gdzie był nauczycielem matematyki i języków obcych. W roku 1848 brał udział w bojach z Austrjakami na Węgrzech, następnie walczył w szeregach włoskich, był uczestnikiem wyprawy Garibaldiego do Marsali w liczbie słynnego „tysiąca,“ poczem otrzymał rangę majora i emeryturę. Z tej emerytury żył we Florencji i, jak twierdzi Lenartowicz, pozostawił na pogrzeb dla siebie ledwie kilkadziesiąt lirów, resztę bowiem rozdawał uboższym od siebie. Zakończył życie samobójstwem na początku maja 1887 r. we Florencji, poleciwszy w liście przedśmiertnym, by zwłoki jego spalono. Por. *Tygodn. ilustr.* z r. 1887, № 229.

Ordon Władysław, pseudonim Wład. Szansera.

Ordonanse (franc. *Ordonnance)*, tak się zwały we Francji przed 1789 r. dekrety królewskie, stanowiące prawa administracyjne lub sądowe. Niektóre z tych **O.** były istotnie wielkiej wagi prawami, które ułatwiły później systematyczną kodyfikację praw. Ob. Francuskie prawo. Słynne są **O.** wydane przez Karola X, które spowodowały rewolucję Lipcową (ob. Francja, dzieje).

Ordonator, w b. wojsku polskiem, na wzór armji francuskiej, oficer sztabu głównego, którego zadaniem było zaopatrywanie wojska w żywność, opieka nad rannymi, chorymi i t. d.; pod jego też zwierzchnictwem stali komisarze wojenni i adjunkci wojenni, znajdujący się przy oddzielnych korpusach, dywizjach lub brygadach. Ostatnim w wojsku polskiem **O.** był generał Wojciech Dobiecki (ob.).

Ordre de bataille (fr.), plan i porządek ustanowiony na czas danej wojny.

Orduba. miasto w pow. Nachiczewańskim gub. Erywańskiej, ma 4,929 miesz. (1897); w pobliżu kopalnie miedzi.

Ordynacja (łac.), majorat czyli prawo pierworodztwa, j. t. urządzenie sukcesji w ten sposób, aby tylko jeden z sukcesorów, zwany ordynatem, w całość dóbr nieruchomych swoich spadkodawców wstępował, i aby mu tych dóbr ani sprzedawać, ani długami obciążać nie było wolno. Instytucja ta, zmierzająca do zachowania w całości przy jednej osobie majątku rodowego, uważająca ten majątek jako niepodzielną i niezbywalną własność rodu, wprowadzoną została u nas przez arystokratyczne zachcianki panów, obawiających się rozdrobnienia mienia swej rodziny, a przez to zmniejszenia jej znaczenia i wpływu. Wykracza **O.** przeciw najelementarniejszej sprawiedliwości, dającej wszystkim następcom prawo do otwartego na ich rzecz spadku i dlatego nie była znana ani w dawnych prawach rzymskich, ani w polskich. Dopiero za Jagiellonów pierwszy majorat, zwany *ordynacją*, założony był przez Tarnowskiego na Jarosławiu, który jednakże król Zygmunt I w roku 1519 uchylił. Zjawiały się później inne majoraty w Polsce, za których przykładem w r. 1579 Krzysztof Olbrycht i Stanisław Radziwiłłowie: Ołykę, Nieśwież, Mir, Kleck, Grodek Dawidowski i inne dobra, tranzakcją między sobą umówioną podzielone na linje, samym tylko męskim potomkom ubezpieczyli, co król Stefan Batory zatwierdził, a konstytucja r. 1589 na wieczne czasy umocniła. W tym samym roku Jan Zamojski wyjednał sobie pozwolenie fundowania ordynacji, którą Stany potwierdziły. W r. 1601 Piotr i Zygmunt Myszkowscy otrzymali pozwolenie fundowania ordynacji pińczowskiej przy czem głównym warunkiem było, ażeby w przypadku wygaśnięcia familji, biorący sukcesję pińczowską przybrał imię Myszkowskiego; stąd poszło, że dzisiejsi tej ordynacji posiadacze piszą się z Wielopolskich Myszkowscy. Niezadługo potem, bo w r. 1609, Janusz książę Ostroski, hetman wielki litewski, otrzymał zezwolenie stanów rzeczypospolitej na utworzenie ordynacji ostroskiej, złożonej z miast 24, pomiędzy któremi znaczniejsze: Międzyrzec Ostroski, Dubno, Konstantynów, Krasiłów i 593 wsi. Tutaj

w braku potomstwa tak po mieczu, jak po kądzieli, miał zostać ordynatem kawaler maltański, byle był rodem Polak, Litwin lub Rusin. Skutkiem tego w r. 1774 po wygaśnięciu ordynatów ustanowiono z tej ordynacji wielkie przeorstwo i sześć komandorji, wyłącznie tylko dla szlachty polskiej i litewskiej. Wielkim przeorem polskim mianowany został Adam Poniński, marszałek sejmu, pierwszym komandorem i poborcą generał-lejtnant August Sułkowski, kawalerami zaś: Symeon Szydłowski, Kazimierz Sapieha, Kalikst Poniński, Mielżyński i Stanisław Łuba. W 13 lat później zniesiono tem synekurat. Z ordynacji dawnych utrzymały się obecnie Zamoyskich i Myszkowskich (Wielopolskich), z nowych powstała hr. Krasińskich, hr. Tyszkiewiczów, ks. Czartoryskich, ks. Radziwiłłów.

Ordynacja, w Kościele katol., wyświęcenie na urząd duchowny, na księdza. Także wyraz ten znaczy: porada lekarska.

Ordynans, rozkaz wydany przez wyższego wojskowego podwładnym, albo też żołnierz wyznaczony na służbę dzienną lub ciągłą przy oficerze.

Ordynarja, zowie się po dworach wiejskich dawane w rozmaitym gatunku zboże, sól i t. d. czeladzi wiejskiej, np. parobkom, fornalom i innej służbie, a to prócz rocznej płacy, uiszczanej w gotowiźnie.

Ordynarjusz *(loci ordinarius)*, nazywa się biskup djecezji, albo ten, kto prawnie rządzi djecezją, mający prawo juryzdykcji nad wszystkiemi kościołami, całem duchowieństwem i wiernymi swej djecezji.

Ordynat, ob. Ordynacja.

Ordyniec Jan Kazimierz, literat, * 1797 na Litwie, † 1863 w Paryżu; po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim był w Warszawie od połowy r. 1826 do 1829 redaktorem *Dziennika Warszawskiego*; następnie założył nowe czasopismo *Dekameron polski*, którego tylko 3 tomy wyszły i był zarazem dyrektorem drukarni szkolnej przy uniwersytecie warszawskim. Po r. 1831 udał się do Francji. Oprócz wielu artykułów oryginalnych i tłómaczonych, umieszczanych w czasopismach, osobno wydał: „Zasady poezji i wymowy K. L. Schallera, przekład z niemieckiego do polskiej literatury zastosowany“ (3 t., Warszawa, 1826); „Hipolit Baratyński,“ romans Bronikowskiego, przekład z niem. (6 t., tamże, 1829); „Zawieprzyce,“ powieść tegoż (tamże, 1828); „Życie Napoleona Bonapartego“ (1830), wyszedł tylko tom 1 w 7 zeszytach. Pisał też udatne wiersze, jak np. znana balada „Trzy krzyże pod Brykowem.“

Ordyński Leopold, * 1799 w obwodzie Białostockim, † 1852 w Petersburgu. Po otrzymaniu w uniwersytecie wileńskim stopnia magistra nauk matematycznych, był od r. 1820 wyższym urzędnikiem własnej kancelarji cesarskiej w Petersburgu. Przekładał z języka polskiego rozprawy historyczne, które drukował w „Archiwum północnem“ Bułharyna, gdzie między innemi jest zamieszczone jego tłómaczenie Daniłowicza o „Cyganach“ i in.

Öre, drobna moneta skandynawska, $= 1/100$ korony, wartości 0,3 kopiejki.

Oready, nimfy gór, ob. Nimfa.

Oreander Seweryn, wierszopis łaciński i pedagog, rodem z Bazylei, w Szwajcarji; zwiedzając rozmaite kraje w celach naukowych, przybył do Krakowa w pierwszych latach XVI wieku, znalazł przyjęcie w domu Bonarów i w czasie pobytu swego tutaj, wydał następne dzieła: „Pictorii Poetae luculentissimi Epigrammata sacra et satyrica cum S. Oreandri Epigrammate ad J. Bonerum“ (Kraków, 1543); „M. Hier. Vidae Poeticorum Libri III cum S. Oreandri Epistola ad Severin. Bonerum“ (tamże, 1544); „Paedagogium seu morum puerilium Praecepta christiana, autore Nicolao Borbonio sum scholiis brev. Oreandri“ (tamże, 1542) i in.

Orebro, miasto stołeczne swedzkiego obwodu Orebro-Län, blizko ujścia Svart-Elf do jeziora Hielmar, ma port, sławny starożytny zamek, wspaniały kościół parafjalny i 16,000 miesz. Pamiętne jest historycznie kilku odbytemi tutaj sejmami. Na zjeździe r. 1810 Bernadotte był obrany następcą tronu szwedzkiego. Tutaj także 20 kwietnia 1812 r. podpisane były preliminarja pokoju pomiędzy Szwecją a Anglją, a 12 lipca 1812 pokój pomiędzy Anglją a Rosją.

Orechow, miasto w gub. Tauryckiej pow. Berdiańskim, ma 3,099 miesz. (1897).

Orechow, także *Orechowiec* lub *Oreszek*, ob. Schlüselburg.

Oregon, rzeka w Ameryce północnej, ob. Kolumbja.

Oregon, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, należący do grupy Stanów zachodnich, ma 248,710 klm. kw. Jest to kraina górzysta, ma grunt żyzny i wiele pastwisk. Rolnictwo i chów bydła, a szczególnie owiec, znajdują się w kwitnącym stanie. Z minerałów najważniejsze jest złoto, które się znajduje w dość znacznej ilości w górach Kaskadowych. Liczba mieszkańców wynosi 314,000 głów (1890), w tej liczbie 9,500 Chińczyków, 1,200 Negrów, 3,900 Indjan, reszta— biali. Konstytucja pochodzi z r. 1857. Według niej, **O.** wysyła do Waszyngtonu na kongres 2 senatorów i 2 deputowanych. Wewnętrzne kwestje należą do kongresu miejscowego, złożonego z 30 senatorów i 60 reprezentantów. Pod względem administracyjnym podzielony jest stan na 22 hrabstw, ze stolicą w m. Salem.

Historja. Oregonem nazywała się dawniej cała okolica nadbrzeżna północno-zachodniej Ameryki północnej, rozciągająca się od granic południowych posiadłości rosyjskich aż do granic Meksyku, pomiędzy oceanem Spokojnym a górami Skalistemi. Cały ten kraj *traktatem oregońskim*, 1846 r., podzielony został na dwie części, północną, angiel-

ską, i południową, należącą do Stanów Zjednoczonych. Ta ostatnia składała *Terytorjum Oregon*, które w 1848 do Unji przyjęte zostało. W roku 1853 część leżąca na północ rzeki Kolumbji została pod nazwą Washingtonu, jako oddzielne terytorjum urządzona, gdy tymczasem część południowa na kongresie 14 lutego 1859 do Unji jako stan samoistny przyjęta.

Oreida, ob. Mosiądz.

O'Reilly O., pisarz angielski, ogłosił przełożone na język polski dzieło: „Więźniowie Mamertyńscy," opowiadanie z historji pierwszych wieków kościoła (Warszawa, 1878).

Oreksyna, $C_{14}H_{12}N_2$, substancja tworząca igły bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie wrzącej, smaku gorzkiego, palącego; polecana jest jako lekarstwo pobudzające apetyt przy osłabionem odżywianiu.

Oreli Antoni I, król Araukanów *(Antoni Tonnens)*, awanturnik francuski, poprzednio notarjusz w Périgueux, przez czas dłuższy przebywał w Chili, 1861 r. wybrany był przez Araukanów na króla i przybrał imię *Orélie Antoine*, wkrótce jednak pojmany przez władze czylijskie, po krótkiem więzieniu, wygnanym został z kraju. Por. „Orélie Antoine I, roi d'Araucanie et de Patagonie, son avènement au trône et sa captivité" (1863). † zdaje się 1878 we Francji.

Orelli Kasper, filolog i krytyk, * 1787 w Zürich, † 1849. Ukończywszy studja naukowe w kraju rodzinnym, przebywał 1807—13 w Bergamo jako nauczyciel domowy, 1813 został nauczycielem w Chur, a 1819 r. w Zürich profesorem wymowy i hermeneutyki. Obok zajęć naukowych czynny brał udział we wszystkich ważniejszych sprawach bieżących. Z licznych dzieł jego, prócz „Inscriptionum Latinarum selectarum collectio" (2 t., Zurych, 1828), na szczególną uwagę zasługują jego krytyczne wydania Horacego, Tacyta i Cycerona, oraz „Onomasticon Tullianum" (3 t., Zurych, 1836—1838).

Orelli Konrad, * 1788 w Zurychu, † 1854, brat poprzedniego, był profesorem wyższego gimnazjum w Zurychu, opracował od 3 do 16 wydania Hirzla „Gramatykę francuską," tudzież napisał: „Altfranz. Grammatik" (Zurych, 1848) i „Spinoza's Leben und Lehre" (Zurych, 1850).

Orelli Konrad, teolog protestancki, * 1846 w Zurychu, kształcił się w kilku uniwersytetach niemieckich, w 1869 został kaznodzieją sierot w Zurychu, w r. 1873 profesorem teologji w Bazylei. Napisał: „Die hebraischen Synonyma der Zeit und Ewigkeit" (Lipsk, 1861); „Durchs heilige Land" (3 wyd., Bazylea, 1884); „Die alttestamentliche Weissagung von der Vollendung des Gottesreichs" (Wiedeń, 1882), oraz komentarze do proroków Izajasza i Jeremjasza (1886), Ezechjela i dwunastu proroków mniejszych (1888).

Oreł (wym. *Ariol*), miasto gubernjalne w gub. Orłowskiej, nad rzekami Oką i Orlikiem, ma przystań i prowadzi obszerny handel zbożem i konopiami. Za czasów cara Bazylego Szujskiego był kilkakrotnie przez Polaków i Tatarów krymskich spustoszony; w bliskości jego zaszła potyczka oddziału Lissowskiego z wojskiem moskiewskiem pod wodzą Łykowa i księcia Pożarskiego. **O.** jest rezydencją biskupa prawosławnego. Posiada dwadzieścia kilka cerkwi, kościół katolicki i luterański, gimnazjum, seminarjum duchowne, szkoły powiatowe, kilka elementarnych. Liczba mieszkańców wynosi 69,858. — *Orłowski powiat* ma na przestrzeni 2,717 wiorst kw. 209,255 miesz. (1897). — *Orłowska gubernja* graniczy na północ z gub. Kałuską i Tulską, na wschód z Tambowską i Woroneską, na południe z Kurską i Czernihowską, na zachód z Czernihowską i Smoleńską. Utworzona w r. 1779 z dawnych prowincji: Orłowskiej, Siewskiej i Jeleckiej, obejmuje 41,057 w. kw. i dzieli się na 12 powiatów: Orłowski, Bolchowski, Briański, Dmitrowski, Jelecki, Karaczewski, Kromski, Liweński, Małoarchangielski, Mceński, Siewski i Trubczewski. Powierzchnia jej jest po większej części równa, miejscami tylko falowata. Grunt w powiatach zachodnich gliniasty, mulisty i piaszczysty; powiaty wschodnie mają czarnoziem, bardzo żyzny; do najurodzajniejszych należą powiaty: Małoarchangielski, Liwieński i Jeleński. Znaczniejsze rzeki są: Oka, Sosna, Don. Klimat jest wogóle umiarkowany i zdrowy, chociaż panują niekiedy silne wiatry z burzą połączone, tudzież mroźne zawieje, które znaczne szkody i klęski zrządzają. W powiatach zachodnich, obfitujących w lasy, żyły dawniej nad brzegami rzek bobry, dziś wielka tam liczba niedźwiedzi i borsuków; zajęcy, lisów, wiewiórek wszędzie jest znaczna liczba. Z ptaków są: jastrzębie, sowy, kuropatwy i t. d., z przelotnych: żórawie, dzikie kaczki i gęsi, bekasy, przepiórki i t. p. We wszystkich wodach gubernji poławiają się: sandacze, leszcze, szczupaki, kiełbie, karasie, jazgarze i t. d. W Deśnie i Oce trafiają się sumy, sterlety, niekiedy jesiotry; najlepsze raki znajdują się w rz. Nerwie, wpadającej do Desny. Z rzeczy kopalnych: kamień wapienny na całej prawie przestrzeni guberuji, glina w różnym gatunku, kreda między miastami Orłem a Brańskiem, torf i rudy żelazne w pow. Trubczewskim i Brańskim. Liczba mieszkańców wynosi 2,054,749 miesz. (1897). Rolnictwo i przemysł kwitną tu według tego, jak ziemia warunkom tym odpowiada. Handel jest w silnym rozwoju, a głównym jego przedmiotem są: zboże (w części południowej), konopie i olej konopny. Z licznych zakładów fabrycznych odznaczają się przed innemi zakłady żelazne, słynne fabryki szkła Malcowa, leżące w pow. Brańskim. Najznaczniejsze miasta gubernji: Oreł, Brańsk, Jelec, Mceńsk, Bołchow.

Oremus (łac.)—módlmy się.

Orenburg, miasto gubernjalne w gub. Orenburskiej, z fortecą, na prawym brzegu rzeki Ural, założone 1735 przy ujściu rz. Ori do Urala (gdzie

dziś miasto Orsk), przeniesione zostało r. 1742 na dzisiejsze miejsce; pamiętne jest w latach 1773—1774 sześciomiesięcznem oblężeniem przez samozwańca Pugaczewa. Miasto, liczące 72,740 mieszk., posiada 12 cerkwi, kościół katolicki, ewangelicki, 2 meczety, 5 zakładów naukowych, korpus kadetów i liczne fabryki. Kupcy tutejsi prowadzą głównie handel zamienny z Bucharcami, Chiwańcami i Kirgizami, których liczne karawany przybywają do miasta. — *Orenburski powiat* ma na przestrzeni 32,691 wiorst kw. 555452 mieszk. (1897).— *Orenburska gubernja*, graniczy na północ z gub. Permską, na wschód z Tobolską, na południe i południowschód z prowincją Kirgizów orenburskich, na zachód z gub. Astrachańską, Samarską i Ufińską. Zajmuje powierzchni 166,711 wiorst kw. i liczy 1,609,388 m.esz. (1897). Pasmo gór Uralskich dzieli gubernję na dwie części: zachodnią i zauralską, które ze względu na kierunek rzek przez nie płynących, należą: pierwsza do basenu morza Kaspijskiego, druga do basenu morza Lodowatego. Miejscowość gubernji jest przeważnie górzysta. Od głównego pasma gór Uralskich oddziela się na zachód szereg wyniosłości, Ogólnym Syrtem (Obszczyj Syrt) zwany. Liczne i znaczne rzeki, przerzynające **O. g.**, dadzą się odnieść do trzech systemów: na zachodzie rz. Białej (Biełaja), dopływu Kamy, w środku Uralu i Jaiku, na wschód zaś Tobolu. Jezior małych jest bardzo znaczna liczba, woda w nich po większej części jest słona lub gorzka. Północna część gubernji, głównie miejscowości górzyste, jest pokryta lasami, południowe zaś części są bezleśne. Z drzew znajdują się: sosna, modrzew, jodła, dąb, lipa, olsza, brzoza, jarzębina i cedr syberyjski; drzewa owocowe rosną tu z trudnością, stąd ogrody należą do rzeczy zbytkowych. Grunt z niewielkiemi wyjątkami przedstawia wogóle stepy piaszczyste, zdatne więcej do hodowli bydła, jakkolwiek zboże wszelkiego rodzaju rośnie obficie, a ogrodowizny, oprócz północnych części gubernji, udają się dobrze. Ze zwierząt żyją tu: niedźwiedzie (w lasach pasma uralskiego), wilki, kuny, zające, gronostaje, wiewiórki, bobaki; z ptaków: łabędzie, żórawie, dropie, jarząbki, cietrzewie, kuropatwy, bekasy i inne. Hodowaniem pszczół trudnią się głównie Baszkiry. Z ryb poławiają się: jesiostry, wyzy, czeczugi, tudzież sterlety. Z rzeczy kopalnych znajdują się między innemi: żelazo, miedź i złoto, siarka, węgiel kamienny, tudzież w wielkiej ilości sól kuchenna. Klimat jest wogóle stały; upały jednak i mrozy do znacznej dochodzą wysokości, bo do 35 i więcej stopni Celsiusa. Mieszkańcami gubernji są: Rosjanie, Baszkiry, Meszczeracy, Tepterzy, Tatarzy, Czeremisi, Czuwasze, Mordwa, Wotyjacy, Kałmucy i Kirgizi. Przemysł i gospodarstwo wiejskie są tu bardzo różnorodne. Znaczny handel gubernja prowadzi z Kirgizami, Bucharją, Chiwą i po części z Taszkentem i Kokanem. Kirgiskie towary i bydło sprzedają się sposobem zamiany, towary zaś bucharskie, chiwińskie, taszkenckie i kokańskie, przez karawany kupieckie na komory dostarczane, sprzedają się na miejscu lub też na jarmarkach: Irbickim, Niższonowogrodzkim i Korennym. Z towarów azjatyckich znaczniejsze są: szale kaszmirowe, turkus, bucharskie merłuszki (wyprawne skórki baranie), bawełna, tkaniny jedwabne i bawełniane, marzanna farbierska, futra, ryż, owoce suszone, kobierce, indygo i t. d. Pod względem administracyjnym gubernja dzieli się na 5 powiatów: Orenburski, Wierchnieuralski, Orski, Troicki i Czelabiński.

Orenburska horda kirgiska, albo *Mała horda kirgizka*, ob. Kirgizi.

Orenburska linja pograniczna, opasująca wschodnią część gub. Orenburskiej, ciągnęła się do granicy Syberji i składała się z szeregu osad obronnych, odległych od siebie o 3 do 4 mil, zamieszkanych przez Kozaków orenburskich. Większe z tych osad zwane są fortecami (krepost'), mniejsze zaś redutami. Utworzono w 1736—42 dla powstrzymania napadów hord kirgiz-kajsackich, współczesną jest założeniu Orenburga. Dzieliła się ona na następne dystancje: a) *Niżnie-Uralska* (albo *Jaicka*), poczynająca się od ujścia Ileka do Urala i idąca w górę rzeką Uralem do fortecy Czarnoreczyńskiej; b) *Samarska*, między Wołgą i Uralem, od m. Samary do fortecy Perewołockiej; c) *Sakmarska* (fortece Preczysteńska i Wozdwiżeńska); d) *Krasnogórska;* e) *Orska;* f) *Kizylska*, złożona z fortec położonych nad górnym Uralem; g) *Górno-* i h) *Niższo-Ujska*, łącząca się aż z linją Syberyjską. Obecnie, dalej na wschód, urządzona jest nowa **O. l.**, która się dzieli na 5 dystancji i połączona jest z dawną linją za pomocą dróg etapowych. Nowo zbudowane fortece: Nowo-Orenburska i Nowo-Orska, tudzież kilka redut, bronią tej linji z południa. Lewym krańcem sięga ona do linji Syberyjskiej i podobnie jak ta ostatnia zagłębia się w środek stepów kirgiz-kajsackich; prawe jej skrzydło przytyka do rz. Emby.

Orenburski kraj, obejmujący gubernje: Orenburską i Samarską, Ziemie wojska Uralskiego i Orenburskiego, Ziemie Baszkirsko-Meszczerackie, Ziemie hordy Bukiejewskiej i Kirgiz-Kajsaków Małej hordy. Wielka ta przestrzeń ograniczona jest od północy rz. Kamą, od zachodu Wołgą, od południa morzem Kaspijskiem, Aralskiem i rz. Syr-Darją, od wschodu Sarasem i górami Ułutau, wynosi około 26,400 mil kw.; podzielona jest przez rzekę Ural na dwie części, zupełnie różniące się od siebie tak pod względem fizycznym, jako i społecznym. Z tej strony Uralu jest ludność po większej części stale osiadła, z tamtej koczownicza.

Orenburskie wojsko kozackie zajmuje ziemie na wschód od wojska Uralskiego leżące, mające powierzchni 861 mil kw.; dzieli się na dwa okręgi wojskowe, składające się z 10-ciu okręgów pułkowych; zarząd wojskowy i cywilny zostaje w ręku nakaźnego atamana, pod głównem zwierzch-

nictwem dowódcy korpusu orenburskiego i samarskiego.

Orenoko, ob. Orinoko.

Orénse, miasto główne hiszpańskiej prowincji t. n. (6,979 klm. kw. i 406,000 miesz.), na lewym brzegu rz. Mino położone, posiada 370 metrów długi most na tej rzece, katedrę gotycką z r. 1220, gorące źródła mineralne, fabryki i 15,000 miesz. Jest rezydencją biskupa.

Oreodoxa, palma, ob. Oenocarpus.

Oreotragus, antylopa sassa, ob. Antylopy.

Orestes, syn Agamemnona i Klitemnestry, pomścił śmierć ojca na jego zabójczyni, własnej swojej matce, Klitemnestrze, i jej zalotniku Egistosie. Ścigany przez mściwe Eumenidy, przejednał je wyprawiwszy się z przyjacielem swym Piladesem po obraz Artemidy do Taurydy, gdzie kapłanką była jego siostra Ifigenja. Tylokrotnie w starożytnych mitach wysławiany związek przyjaźni pomiędzy Orestesem a Piladesem wszedł w przysłowie u późniejszych narodów. Klasyczni tragicy greccy obrabiali podanie o **O.** w kilku swych utworach („Oresteja“ Eschilosa; „Elektra“ Sofoklesa; „Elektra,“ „Orestes“ i „Ifigenja w Taurydzie“ Eurypidesa). Z późniejszych czasów starożytności rzymskiej istnieje nieznanego autora epiczne opracowanie podania o **O.** w 971 heksametrach łacińskich pod tyt. „Orestis tragedia“ (wydanie Mähly, Lipsk, 1866).

Orestes, wódz rzymski z epoki upadku rzymskiego państwa zachodniego; korzystając z zamieszek krajowych, syna swego Romulusa Augustula na tronie osadził, ale sam przez Odoakra r. 476 przed Chr. był życia pozbawiony.

Oręż, herb: W polu czerwonem, pod pałaszem srebrnym — podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim srebrnym we środku. U szczytu ręka zbrojna z pałaszem. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta w 1791.

Oręż.

Orfa, Urfa, starożytne *Kallirhoe* albo *Eschsa* (ob), o Arabów Roha, miasto w tureckim ejalecie Rakia, liczy około 30,000 m.

Orfeon, *Orfeum,* nazwa stowarzyszeń poświęconych muzyce i śpiewowi, jako też lokalów takich stowarzyszeń, stąd często wogólności nazwa miejsc rozrywki.

Orfeusz (greck. *Orpheus*), najsłynniejszy z mitycznych piewców Grecji starożytnej, główny reprezentant sztuki śpiewu i gry na instrumentach strunowych, wprowadzonej do Grecji przez Traków pieryjskich, wedle powszechnego podania syn Apollina, czy też trackiego bóstwa rzecznego Oiogrosa, i muzy Kaljopy. Wdziękiem swojego śpiewu czarował dzikie zwierzęta, drzewa i skały; potęgą głosu wyprowadził z piekieł swoją ukochaną małżonkę Eurydykę (ob.). Brał też udział w wyprawie Argonautów. Sprzeciwiając się zaprowadzeniu orgjastycznego kultu Dionysosa, był rozszarpany przez bachantki (Menady). Jakkolwiek Homer i Hezjod nie wspominają o **O.**, jednakże podanie o nim powstało zapewne w epoce zaczątków kultury w Grecji północnej. Późniejsi poeci, mitografowie i artyści niejednokrotnie podania dotyczące **O.** opracowywali. Później przypisywano mu wiele nauki i twórczości, oraz podawano go za autora mnogich pieśni mistyczno-teologicznej treści, które powstały na dworze Pejsistrata; z tego to powodu nazwano *Orfikami* wielu mistyczno-religijnych poetów i filozofów, jak np. Musajosa, Epimenidesa. Uważano go także za założyciela nauki tajemniczej czyli tak zwanych *Misterjów orfickich,* wykonywanych przez *Orfeotelestów.* Przypisywane tej epoce *pieśni orfickie* już Arystoteles uznał za podrobione. Poezje, uważane niby za jego utwory, wydał G. Herman pod tytułem „Orphika“ (Lipsk, 1805), a szczątki utworów poetów orfickich Lobeck p. t. „Aglaophamus“ (2 t., Królewiec, 1829). Por. Gerhard „Ueber Orpheus und die Orphiker“ (Berlin, 1861).

Orficy, *Orfickie misterja, Orfickie pieśni,* ob. Orfeusz.

Orfila Mateusz Józef Bonawentura, sławny lekarz i toksykolog, * 1787 w Mahon na Minorce, † 1853; medycynę studjował w Hiszpanji i Paryżu, gdzie od 1811 miewał odczyty; w 1819 został profesorem medycyny sądowej, 1823 chemji sądowej i lekarzem króla, 1831 stałym dziekanem wydziału lekarskiego. Z powodu działalności swej, jako lekarz sądowy, **O.** wpadał w częste spory, zwłaszcza z Raspailem, znanym jako naturalista i republikanin, jak między innemi w słynnym procesie Lafarge. Ostatnią słynną sprawą, w której występował publicznie, było otrucie dokonane przez hr. Bocarmé. Po rewolucji Lutowej pozbawionym został posad; krótko przed śmiercią ustanowił fundację naukową przy uniwersytecie. Dzieła jego przełożone na różne języki, są: „Traité des poisons“ (5 wyd., 2 t., Paryż, 1852); „Eléments de chimie médicale“ (8 wyd., 3 t., Paryż, 1851); „Leçons de médicine legale“ (4 wyd., 3 t., Paryż, 1846); „Traité de toxicologie“ (5 wyd., 2 t., Paryż, 1852) i in.

Organ, *przyrząd, narząd,* każda część ukształtowana i odrębna pewnej żyjącej całości. Każdy **O.** ma podstawę swego bytu tylko w całości, do której należy, i oddzielony od niej jest martwym. Połączenie pewnej liczby **O.**, w celu utworzenia całości zdolnej do życia, zowie się *organizmem* czyli *ustrojem.* Wszystkie oddzielne **O.** istnieją tylko jedne przez drugie i nawzajem się utrzymują. Sposób połączenia różnych **O.** w całość nazywa się *organizacją,* który to wyraz używa się i w znaczeniu przenośnem, jak organizacja społeczeństwa, wojska, szkół. Zjawiska, których ogół stanowi życie (ob.), zachodzą tylko w organizmach, ciała, które istnieją tylko w roślinach i zwierzętach i wytwarzają się pod wpływem życia, zowią

się *organicznemi*, w różnicy do ciał *nieorganicznych*, które się znajdują w świecie mineralnym i od organizmów są niezależne. Zresztą chemja dzisiejsza umie sztucznie wytwarzać ciała organiczne z materji nieorganicznej. Nie należy mieszać pojęcia ciała *organicznego* z *organizowanem;* każde ciało organizowane już jest organicznem, organiczne nie jest koniecznie organizowanem. Każda część ciała zwierzęcego lub roślinnego, którą w życiu pospolitem zowiemy **O.**, składa się dalej z mnóstwa **O.** drobniejszych, co nas prowadzi do **O.** elementarnego, zasadniczego, t. j. do komórki (ob.). Ogół organizmów rozpada się na rośliny i zwierzęta, a począwszy od najniższych istot, w miarę wznoszenia się do coraz wyższych, znajdujemy coraz bardziej mnożące się bogactwo **O.** i ich czynności czyli funkcji. W państwie roślinnem działalność życiowa ogranicza się na wzroście i rozmnażaniu; w państwie zwierzęcem przybywają **O.** czucia i ruchu dowolnego. Wyraz **O.** używa się często w znaczeniu przenośnem; w szczególności oznacza środek udzielania myśli, a więc przedewszystkiem głos ludzki pod względem wysokości i dźwięku, zwłaszcza w zastosowaniu krasomówczem, dalej różne sposoby udzielania myśli za pomocą pisma, jak gazeta, np. **O.** rządowy, **O.** stronniczy.

Organdy, *Organdyna*, gładka tkanina, podobna do muślinu, lecz od niego nieco gęstsza. Tkanina ta przybywała dawniej z Koromandelu, obecnie wyrabia się i w Europie.

Organiczna chemja, chemja związków węgla, ob. Chemja.

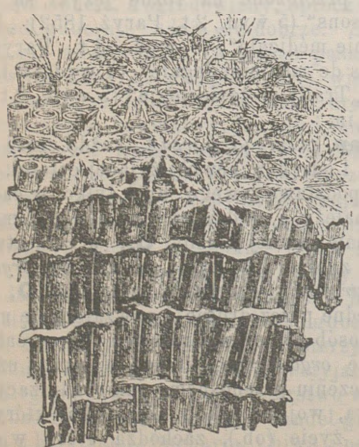
Organiczne ciała, ob. Organ.

Organizacja, ob. Organ.

Organizm, ob. Organ.

Organizowane ciała, ob. Organ.

Organki *(Tubipora)*, rodzaj korali ośmioczułkowych *(Octactinia)*, z grupy *Organkowców (Tubiporidae)*. Tworzą polipniaki bryłowate, złożone

Organki.

z długich osobników rurkowatych, spojonych między sobą blaszkami poziomemi, zawierającemi układ cewek, które są w związku z jamami pokarmowemi oddzielnych osobników. Znajdują się w oceanie Indyjskim i Spokojnym. Najlepiej znany gatunek jest *T. musica.*

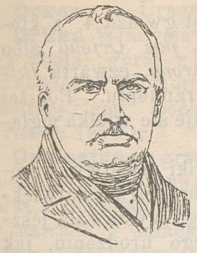
Organografja, ob. Botanika.

Organologja, toż co morfologja (ob.),

Organon, toż co przyrząd, organ, od czasów Arystotelesa nazwa dzieł filozoficznych, obejmujących wykład metod nauki, sposobów badania i dochodzenia prawdy, jak *Novum organon* Bacona.

Organy (z łac. *Organum*), najwspanialszy i najpełniej dźwięczny instrument muzyczny, jest właściwie zbiorem narzędzi dętych. Zadęcie w nie odbywa się za pomocą miechów zgęszczających powietrze. Powietrze to, drogą *kanałów* właściwych wprowadzone do zbiorowiska czyli rezerwoaru, a stamtąd za przyciśnięciem klawiszów do odpowiednich piszczałek, wydaje w nich dźwięki, które tak długo i z równą siłą trwają, dopóki klawisze są naciśnięte i dopóki powietrza w zbiorniku nie zabraknie. Piszczałek tych, drewnianych lub metalowych, rozmaitej długości, wydających tony różnej wysokości, może być wielkie mnóstwo. Całe ich szeregi stanowią w organach tak zwane *głosy*, a przyrząd, który działania tych głosów zamyka lub otwiera, zowie się *regestrem.* Klawjatura dla rąk zowie się *manuałem*, dla nóg *pedałem.* **O.** bez pedału zowią się *pozytywem.* Rozległość każdej klawjatury bywa różna, zależna jest bowiem od bogactwa organów. Do każdej klawjatury, czy ona jest manuałem czy pedałem, należyć mogą różne głosy naśladujące ton różnych instrumentów, a nawet głosu ludzkiego. Stąd wielką jest rzeczywiście potęga organów, bo jej żadna inna orkiestra dorównać nie zdoła, i dlatego też **O.** wprowadzone do miejsc obszernych, jakiemi są kościoły, przyczyniają się niezmiernie do uświetnienia wspaniałych uroczystości religijnych. Data wynalezienia **O.** nie jest pewna. Niektórzy odsuwają ją do dawnych, greckich organów wodnych, wprowadzonych potem na Zachodzie; jednakże organy kościelne pojawiają się dopiero od IX wieku. W podobnym kształcie, w jakim je dzisiaj widzimy, miał pierwsze organy zbudować jakiś Niemiec w Wenecji 1312 r. Od XVI wieku zjawiają się kolejno rozmaite ulepszenia. Do najznakomitszych kompozytorów lub wirtuozów na **O.** liczą się: Frenobaldi, Martei, Froberger i wielu innych. Z dzisiejszych są: J. Schneider, Ritter, Hampt, Herzog, Hesse i in. W Polsce pierwszorzędne miejsce zajmuje Freyer. Por. Töpfer „Theorie und Praxis des Orgelbaues“ (2 wyd., 1888); Wangemann „Die Orgel, ihre Geschichte und ihr Bau“ (3 wyd., 1887).

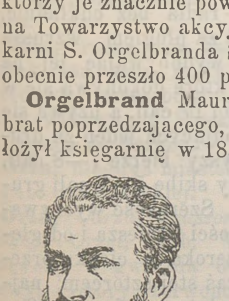
Orgelbrand Samuel, znakomity wydawca, księgarz i drukarz polski, * 1810 w Warszawie, † 1868. Nauki pobierał w szkole rabinów w Warszawie, za jej najświetniejszych czasów, poczem zajmował się nauczycielstwem; w 1836 założył nie-

Orgelbrand S.

wielką księgarnię antykwarską, którą w ciągu lat kilku postawił na czele wszystkich ówczesnych księgarń polskich. Jako nakładca, położył dla piśmiennictwa polskiego istotne i ważne zasługi. Nakłady jego są bardzo liczne, między niemi znaczna jest liczba dzieł, mających trwałą wartość, które niejednokrotnie nie pokrywały nawet jego kosztów i trudów. Ważniejsze z nich są: „Starożytna Polska“ Balińskiego i Lipińskiego; „Piśmiennictwo“ Maciejowskiego; „Dzieje Krzyżaków“ Rogalskiego; „Historja Powszechna“ Cantu; „Historja Zgromadzeń prawodawczych, konwencji, dyrektorjatu, konsulatu i cesarstwa“ Thiersa i wiele in. Z wydań hebrajskich najważniejszem jest „Talmud babiloński“, wydanie bardzo kosztowne w 20 tomach. Działalność swą wydawniczą uwieńczył **O.** wielką „Encyklopedją powszechną“, pierwszą w języku polskim, ważną zwłaszcza dla bogatych materjałów do rzeczy polskich. Nabywszy w 1844 drobną drukarnię od Stefana Lasockiego, pod firmą Chmielewskiego prowadzoną, doprowadził ją do najświetniejszego stanu (ob. Drukarstwo polskie); księgarnię sortymentową zwinął 1863 r. Obok swych zajęć spełniał różne obowiązki obywatelskie, a w ostatnich czasach był członkiem zarządu gminy starozakonnych w Warszawie. Księgarnię nakładową i zakłady po śmierci założyciela prowadzili pod firmą S. Orgelbranda Synów: Hipolit i magis. prawa i admin. Mieczysław Orgelbrand, którzy je znacznie powiększone zamienili w r. 1897 na Towarzystwo akcyjne odlewni czcionek i drukarni S. Orgelbranda Synów. Zakłady zatrudniają obecnie przeszło 400 pracowników.

Orgelbrand Maurycy, księgarz i wydawca, brat poprzedzającego, * 1826 w Warszawie. Założył księgarnię w 1853 w Wilnie, w 1865 drugą w Warszawie; wileńską odprzedał 1866 r. E. T. Lambeckowi. Z licznych dzieł nakładem jego wydanych, odznaczają się: „Słownik języka polskiego,“ liczbą wyrazów przechodzący znacznie Lindego; Humboldta i Arago „Podróże“; Drapera „Dzieje rozwoju umysłowego Europy“; ks. Prokopa „Żywoty Świętych Pańskich;“ Guthego „Geografja powszechna;“ Schweiger-Lerchenfelda „Geografja powszechna illustrowana;“ „Wojna Polsko-Rosyjska 1830/1;“ Dubiecki „Historja Literatury Polskiej;“ Platz „Człowiek, jego pochodzenie, rasy i dawność.“ Książek dziecinnych niemałą liczbę kosztem swoim wydał. **O.** należał do zawiązanej za jego inicjatywą w 1873 r. spółki wydawniczej księgarzy.

Orgelbrand Maurycy.

Orgiejew, miasto pow. gub. Besarabskiej, o $5^6/_7$ mili od Kiszyniowa odległe, ma 13,356 mies. (1897). *Orgiejewski powiat* ma na przestrzeni 3,632 w. kw. 213,056 miesz.

Orgjastyczny kult, ob. Djonizos i Orgie.

Orgje (z greck.)—nazywały się tak u starożytnych tajemnicze religijne obrzędy, połączone z pijacką dzikością na cześć Bachusa. Stąd też i dzisiaj jeszcze wszelkie pohulanki rozpustne orgjami we wszystkich niemal językach nazywają; ob. Djonizos.

Orgon, pseudonim Zygm. Sarneckiego.

Oriani Barnaba, astronom, * 1752 w Garignano pod Medjolanem, † 1832; astronomję studjował w Medjolanie, gdzie w 1786 r. został dyrektorem obserwatorjum. Miał udział w wymierzeniu łuku południka we Włoszech, jeden z pierwszych obliczył drogę Urana i wykazał, iż odkryta 1801 przez Piazzi'ego Cerera jest planetą. Znaczny swój majątek zapisał na cele naukowe. Ogłosił „Tablice Urana“ (1783 r.); „Theoria planetae Mercurii“ (1798) i in.

Oribasius (*Oreibasios*), lekarz grecki z Pergamu lub Sardes, żyjący w pierwszej połowie V wieku po Chrystusie, przyboczny lekarz cesarza Juljana Apostaty i kwestor w Konstantynopolu. Ułożył w 70 księgach wyciągi z poprzednich pism lekarskich, zwłaszcza z Galena, z których tylko pojedyńcze księgi w języku greckim i kilka łacińskich przekładów do naszych czasów doszło. Wydane zostały po raz pierwszy przez Rosariusa pod tytułem „Oribasii opera omnia“ (Bazylea, 1557), najdokładniejsze zaś wydanie jest Bussemakera i Daremberga (6 t., Paryż, 1852—76). Por. Hecker: „**O.**“ w jego „Literarische Annalen der gesammten Heilkunde“ (t. I, Berlin, 1825).

Oriental, atłas bawełniany, tkany na wzór skóry angielskiej, matowy lub połyskujący.

Oriflamme (*Aurea flamula*), pierwotnie chorągiew kościelna opactwa św. Djonizego (St. Denis), została po zdobyciu hrabstwa Vexin proporcem państwa francuskiego. Miała się ona składać z sukna śmiertelnego, w które owinięte były zwłoki św. Djonizego, to jest sztuki czerwonego sukna (stąd jej nazwa) w kształcie proporca o pięciu ostrych strzępach u dołu, u brzegów zdobnej w kiście z zielonego jedwabiu i osadzonej na złoconej lancy.

Origanum, ob. Lebiodka.

Orihuela, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Alicante, posiada piękną katedrę, seminarjum, 3 bibljoteki, teatr, 24,000 miesz.

Orinoko (Alto O.), terytorjum w środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Wenecuela, obejmuje oba brzegi rzeki Orinoko, pomiędzy Gobelung a Cassiquiare i ujściem Mety, ma według pre-

tensji Wenecueli powierzchni 310,300 klm. kw. (5635.3 m. kw.) i liczy 20,000 miesz. Główne miasto San Fernando de Atabapo.

Orinoko, główna rzeka w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Wenecuela; bierze początek w paśmie gór Sierra-Parime, przechodzi w górnym swoim biegu wyżyny Gujany, skąd rozpoczyna swój bieg środkowy, a rozgałęziwszy się widłowato, oddaje część wód swoich rzece Cassiquiare, wpadającej do Rio-Negro, poczem zwiększona rzeką Apure, uchodzi do oceanu Atlantyckiego. Długość jej wynosi 2,500 klm., a całe jej porzecze obejmuje przestrzeń 955,000 klm. kw. Poniżej Guana vieja rozpoczyna się jej wielki liman czyli delta, zajmująca 25,300 klm. kw., przez którą 51 odnogami do morza wpada.

Oriolus, ptak, ob. Wilga.

Orissa, prowincja czyli dywizja w angielskiem prezydencie Bengalji, przy północno-zachodnich brzegach zatoki Bengalskiej, obejmuje 23,446 klm. kw. i 4,047,352 miesz. (1891), do czego jeszcze należy 17 państw hołdowniczych, mających 39,333 klm. kw. i 1,696,710 miesz. Mieszkańcy jej są tak zwani Uriya, plemię pochodzenia aryjskiego, mówiący Uriya narzeczem spokrewnionem z bengalskiem.

Oristano, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Cagliari (Sardynja), o 6 klm. od zatoki **O.** odległe, siedlisko arcybiskupa, ma katedrę z 17 wieku, gimnazjum i 7,000 miesz.

Orizaba, miasto w meksykańskim stanie Veracruz, ma liczne fabryki i 20,000 miesz. W jego pobliżu leży 5,450 metrów wysoki wulkan *Orizaba* albo *Citlaltepetl.*

Orja, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, w dobrach Kalwarja, zajmuje 153 morgi przestrzeni.

Orjent, Wschód; dawniej oznaczano tą nazwą kraje, leżące na wschód Włoch, obecnie zwykle Azję Mniejszą, Syrję i Egipt, zkąd *Orjentalni,* mieszkańcy tych krajów.

Orjentalista—badacz, znawca Wschodu, jego mieszkańców, ich języka i starożytności.

Orjentowanie, właściwie zwracanie się ku wschodowi (orjentu), wyszukiwanie punktu wschodniego na hyroxncie, by inne strony świata oznaczyć; stąd w dalszem znaczeniu w ogólności wyszukiwanie należytego kierunku, jak **O.** przyrządów mierniczych.

Orjon *(el Sezezeuze, Geuza, Ingula, Audax),* największy i najwspanialszy gwiazdozbiór na niebie, znajdujący się na południe Byka i Bliźniąt; jest widzialny w Europie w czasie nocy zimowych i odznacza się zarówno blaskiem, jak i liczbą gwiazd; zawiera 186 gwiazd widzialnych okiem nieuzbrojonem. Gwiazdozbiór ten przedstawiany jest przez rycerza, stąpającego wysoko lewą nogą, wyciągniętą lewą rękę ma okrytą skórą lwią, a w prawej trzyma maczugę. Gwiazd pierwszej wielkości ma 2, *Betelgeuze* w prawem ramieniu i *Rigel* w lewej nodze; drugiej wielkości jest gwiazd 4, z których 3 w prostej linji stanowią *pas Orjona* albo *laskę* czyli *kosztur Jakóba* lub *Arona,* czwarta *Bellatryks* mieści się w lewem ramieniu. Poniżej gwiazdy środkowej pasa znajduje się wielka mgławica Orjona (ob. Mgławice).

Orjon, według podania, wielki myśliwy, wzrostu tak olbrzymiego, że kiedy brodził po największych głębiach morza, głowa jego wystawała jeszcze po nad wodą. Tak o jego urodzeniu, jak i śmierci rozmaite istnieją podania. Najpowszechniejsze jest to, że z psem swoim umieszczony został na sklepieniu nieba.

Orjon, z Teb w Egipcie i stąd *Thebanus* zwany, gramatyk i leksykograf grecki w V wieku po Chrystusie żyjący, ułożył dzieło słownikarskie pod tytułem „Etymologicon", którego najdokładniejszą ed. dał F. A. Wolf (Lipsk, 1820).

Orka, jedna z najważniejszych prac około uprawy gruntu, przez którą ziemia przewraca się i wydobywa na wierzch jej spodnia warstwa. Orząc, ma się na względzie dwie okoliczności, t. j. głębokość **O.** i kształt oranej powierzchni. Pierwsza **O.** po sprzęcie zboża, zowiąca się podorywką lub podłożeniem, miewa 2 lub 3 cale głębokości, wyjąwszy wtedy, gdy rola ma służyć pod zasiew, albo gdy nie ma już być powtórnie oraną przed zimą. Tak samo orze się, przykrywając nawóz lub ziarno. Przeciwnie, druga **O.** winna być prawie zawsze głęboka od 6—10 cali, a trzecia płytszą. Ostatnia **O.** przed siewem daje się głęboka, zwłaszcza, jeżeli mające być sianemi rośliny głęboko zapuszczają korzenie. We wszystkich okolicach wysoko stojących pod względem kultury orzą najmniej 9—10 cali głęboko. Obrabiając ziemię w pierwszych latach, używa się naprzód radła bez odkładnic, które, postępując brózdą tuż za pługiem, wzrusza tylko spodnią warstwę, nie wydobywając jej na wierzch. Pogłębienie orki, które dokonywa się w następnym roku, sięga do 15 i 17 cali, a używa się do tego dwu pługów, postępujących jeden za drugim tą samą brózdą. Pierwszy bierze 7—8 cali, drugi odcina od spodu brózdy skibę 5—7 cali grubą i odwala ją na pierwszą. Szerokość wyorywanych brózd zależy od szerokości lemiesza i od głębokości orki: skiba bardzo szeroka a cienka przewraca się na płask, wązka zaś stoi sztorcem; najlepsza jej pozycja jest, kiedy leży pod kątem 48—50 stopni, co bywa, kiedy grubość jej ma się do szerokości, jak 5 lub 6 do 8.

Orkadzkie wyspy albo **Orknejskie wyspy,** zowie się grupa wysp, leżących na północnym krańcu Szkocji, a oddzielonych od niej 10 klm. szeroką cieśniną Pentland-Frith. Składa się ona z 67 w połowie tylko zamieszkanych wysp, obejmujących 1,004 klm. kw. z ludnością 30,500 głów. Mieszkańcy zajmują się polowaniem, rybołówstwem, a także tkactwem i wyciąganiem sody z trawy morskiej. Główna wyspa jest Pomona albo Mainland, z miastem Kirkwall.

Orkan, ob. Uragan.

Orkan Władysław, właściwie *Śmieciarz*, zdolny poeta, góral z pochodzenia, napisał: „Nad urwiskiem;“ „Komornicy“ (Warszawa, 1901); „Z tej smutnej ziemi“ poemat, odznaczony na konkursie *Prawdy* 1900 r.

Orkiestra (z grec.), pierwotnie miejsce przed sceną, przeznaczone u Greków dla chóru i muzyków, u Rzymian zaś dla senatorów; dziś oznacza w teatrach i salach koncertowych przestrzeń dla pomieszczenia muzyki służącą, oraz ogół grających na rozmaitych instrumentach, potrzebnych do wykonywania utworów na **O.** pisanych. Podstawę **O.** dziś stanowią skrzypce, wiolonczele i kontrabasy (smyczkowe instrumenty), dęte zaś (drewniane i metalowe), tudzież perkusyjne (bębny, tamtam, kotły i t. p.), podrzędniejszą odgrywają rolę, służąc głównie do urozmaicania i wzmacniania kolorytu instrumentalnego.

Orkiestrjon, *orchestrjon*, ob. Muzyczne narzędzia.

Orkisz, ob. Pszenica.

Orkisz Józef, lekarz, * 1796 we Lwowie, † 1878, medycynę studjował we Lwowie, Warszawie, Berlinie i Wiedniu; w r. 1824 został profesorem anatomji przy uniwersytecie warszawskim. W 1828 został sztabslekarzem wojskowym, 1833 r. wyszedł ze służby i osiadł w Rawie. Oprócz prac zamieszczanych w pismach perjodycznych, wydał oddzielnie: „Poradnik lekarski“ (2 t., 1833—1835); „Dławiec czyli tak zwany krup i t. d.“ (1842); „O wodach mineralnych w Salzbrun i Szczawnicy,“ „O kuracji wiosennej mlecznej za pomocą żętycy“ (1862) i in.

Orkus, *Orcus*, u starożytnych Rzymian, władca krain podziemnych, bóg śmierci, syn Saturna i Ops.

Orla, rzeka w w. ks. Poznańskiem; bierze początek pod wsią Budy w pow. Krotoszyńskim, przechodzi przez powiat Krobski; blizko wsi Widawy wpływa do Śląska i ubiegłszy mil prawie 12, wpada do Barczy.

Orla, niegdyś miasteczko, dziś osada wiejska w gub. Grodzieńskiej.

Orla, *Odrza, Szaszor, Zapale, Opola, Opole, Mściug, Orzel*, herb: W polu srebrnem—orzeł czerwony z gwiazdą 6-promienną złotą zamiast głowy. Labry czerwono-srebrne.

Orla.

Orla głowa.

Orla głowa, *Picolar*, herb: W polu srebrnem (lub czerwonem)—orla głowa czarna (lub srebrna). Labry czarno (lub czerwono)-srebrne.

Orlandini Mikołaj, historyk włoski, * 1554 r. we Florencji z rodziny patrycjuszowskiej; wstąpiwszy do zakonu Jezuitów, był rektorem kolegjum w Nola i † w Rzymie 1606 r. jako sekretarz generalny zakonu. Jest autorem historji Jezuitów p. t.: „Historia Societatis Jesu“ (Rzym, 1615 i 1620), uzupełnionej przez późniejszych autorów.

Orlando furioso (wł. *Orland szalony*), tytuł słynnej epopei Ariosta (ob.). *Orlando innamorato* (Orland zakochany)—epopeja Bajarda.

Orle drzewo, drewno pochodzące z drzew wschodnio-indyjskich, *Aquillaria malaccensis* i *A. ovata*, jest twarde, szarawe, purpurowe lub żółtozielone, służy na wyroby stolarskie, do farbowania i kadzenia; niekiedy oznacza to samo co aloesowe drzewo (ob.).

Orlean *(anotto, uruku, ruku)*, barwnik pomarańczowo-żółty, otrzymywany z miazgowatej powłoki nasion drzewa *Bixa orellana* (ob. Bixa), właściwego Ameryce zwrotnikowej, a w Indjach Wschodnich uprawianego. Otrzymuje się przez tarcie nasion pod wodą, albo przez poddanie ich fermentacji. Tworzy masę ciastowatą, smaku przykrego, płonącą jasnym płomieniem i pozostawiającą najwyżej 13% popiołu. W wodzie rozpuszcza się z trudnością, łatwiej w alkoholu i eterze w barwie żółto-czerwonej, w alkaljach i olejach tłustych w barwie ciemno-czerwonej. Używa się do farbowania wełny i jedwabiu, papieru, obić, do farb wodnych i olejnych; w Anglji barwią nim sery gloucersterskie, w Hiszpanji czekoladę, gdzieniegdzie masło. **O.** zawiera barwnik żółty, rozpuszczalny w wodzie, *orelinę*, oraz barwnik czerwony, więcej żywiczny, *biksynę* $C_{15}H_{18}O_4$, która się rozpuszcza w gorącym alkoholu.

Orlean *(Orléans)*, stolica franc. depart. Loiret, w dawnej prowincji Orléannais, na Loarą, rezydencja biskupa, ma 62,000 miesz. i gotycki kościół katedralny. Na placu du Martroy wzniesiony jest posąg *Dziewicy Orleańskiej*. **O.** ma wiele fabryk i prowadzi znaczny handel. W ostatniej wojnie francusko-niemieckiej **O.** został 11 październ. 1870 r. po zwycięskiej potyczce zajęty przez Niemców pod dowództwem Tanna, a odzyskany przez Francuzów 9 listopada, na nowo od 5 grudnia 1870 do marca 1871 r. przez wojska Fryderyka Karola był obsadzony.

Orleaniści, stronnictwo polityczne we Francji, datujące się jeszcze od czasów wielkiej rewolucji i oznaczające wówczas stronników Filipa Egalité, księcia d'Orléans (ob. Orleański dom). Nazwa ta upowszechniła się szczególnie w nowszych czasach, mianowicie od chwili wstąpienia na tron *Ludwika Filipa* (ob.) i rewolucji Lutowej 1848 r.; później naczelnikiem domu orleańskiego był hr. Paryża, syn Ludwika Filipa. Po wygaśnięciu starszej

linji Burbonów, ze śmiercią hr. Chamborda (1883), Orleaniści połączyli się z Legitymistami.

Orleanowate, rośliny, ob. Bixaceae.

Orleańscy mistycy, pochodzący od dawnej sekty Paulicjanów; błędy ich gnostycko-manichejskie znalazły zwolenników w XI w., zwłaszcza we Francji i we Włoszech. Właściwą ich cechą był wygórowany ascetyzm, posunięty do fanatyzmu, i nieustanny opór względem hierarchji. Twierdzili oni, że są natchnieni bezpośrednio z nieba i nie chcieli przypuszczać innej nauki, prócz tej, jaką Duch św. wpisuje w serce człowieka; skutkiem tego odrzucali wszystko, co im się nie podobało w przepisach Kościoła katolickiego. Naczelnikami **O. m.** byli księża *Lisogus* i *Stefan*, tudzież młody *Heribert*. Sobór orleański, zwołany przez króla Roberta, skazał wszystkich stronników tej sekty na spalenie, chociaż w ostatnich chwilach wyrzekali się swych zdań.

Orleańska Dziewica, ob. Joanna d'Arc.

Orleański dom. Miasto Orlean razem z przyległym krajem należało niegdyś prawem lennem do korony francuskiej i wydzielane było z tytułem księstwa w oprawie koronnej, czyli apanażu, bocznym gałęziom domu królewskiego, a najczęściej bywało dzielnicą najstarszego syna domu orleańskiego, Chartres.—Pierwszy otrzymał księstwo Orleańskie *Filip*, * 1336, czwarty syn króla Filipa IV z domu Walezjuszów, † r. 1375 bez prawych sukcesorów.—Karol VI nadał to księstwo roku 1392 swemu bratu *Ludwikowi*, hrabiemu Valois, * 1372 r., zabitemu w Paryżu r. 1407. Oprócz jednego prawego syna z Walentyny, ks. medjolańskiej, miał jeszcze drugiego z nieprawego łoża, *Jana hr. d'Orléans*, zwykle zwanego *Bastard d'Orléans*, który założył dom Dunois i Longueville.—*Karol* syn Ludwika, hrabia Angoulême, później *książę d'Orléans* (* 1391 w Paryżu, † 1465), ranny pod Azincourt 1415 r., popadł w niewolę angielską, a za powrotem do kraju żył na zamku swoim w Blois, oddając się pracom poetyckim; najlepsze ich wydanie sporządzili Guichard i Champollion (Paryż 1842).—Syn jego *Ludwik* zasiadł r. 1498 na tronie francuskim jako Ludwik XII (ob.). Król Franciszek I nadał Orlean swemu drugiemu synowi *Henrykowi*, który także został królem francuskim pod imieniem Henryka II (ob.). Po nim posiadali księstwo: najprzód brat ostatniego *Karol*, który † 1547 bezżennie, a potem młodsi synowie Henryka II, z których *Ludwik* † 1550, a *Karol* (ob. Karol IX) i *Henryk* (ob. Henryk III) zasiadali na tronie. Z domu Bourbonów Henryk IV mianował 1607 r. drugiego swego syna *księciem d'Orléans*, po którego wczesnej śmierci był jego następcą od r. 1626 trzeci syn Henryka IV, *Jan Chrzciciel Gaston ks. d'Orléans*, * 1608, † 1666 bez potomków płci męskiej. Posiadał on wiele zdolności, ale umyślnie zaniedbane wychowanie nie wykształciło ani umysłu, ani charakteru jego. Z powodu niepłodności królowej Anny Austrjaczki domniemany następca tronu zostawał w niesnaskach z królem i połączył się z matką Marją (ob.) Medici, by zrzucić Richelieu'go. Usunąwszy się od dworu 1631, został z kraju wygnany, uciekł do Niderlandów hiszpańskich, skąd na czele 2,000 ludzi wkroczył do Francji, ale zwyciężony 1-go września 1632 r. niedaleko Castelnaudary, upokorzył się chwilowo tylko; wkrótce bowiem uciekł do Lotaryngji i dopiero 1634 wrócił do kraju, nie przestając spiskować przeciw Richelieu'mu. Jakkolwiek pojednany później przez Mazarini'ego z królem i mianowany namiestnikiem podczas małoletności Ludwika XIV, wziął mimo to udział we Frondzie (ob.) i po uspokojeniu kraju, musiał mieszkać jako wygnaniec na zamku w Blois, Córką jego była słynna Mademoiselle *de Montpensier* (ob.). Po jego śmierci Ludwik XIV nadał Orlean swemu bratu *Filipowi*, poprzednio księciu Anjou (* 1640, † 1701), od którego dzisiejszy dom orleański pochodzi. Filip zaślubił 1661 Henrykę księżniczkę angielską (* 1644), córkę króla Karola I, której nagła śmierć 1670 r. ściągnęła nań dotąd niczem nieudowodnione podejrzenie o otrucie. W drugiem małżeństwie pojął 1671 Elżbietę Karolinę, ks. palatyńską. Filip otrzymał oprócz księstw Valois i Chartres, posiadłości Montargis, księstwo Nemours (1672) i księstwo Montpensier (1693). Od tych przeróżnych posiadłości idą tytuły książąt i księżniczek domu orleańskiego. Najstarszy syn nosił zwykle tytuł *księcia Chartres*. Jego syn z powtórnego małżeństwa, *Filip II ks. d'Orléans*, regent Francji, * 1674 w St.-Cloud, otrzymał zaraz tytuł ks. Chartres. Od natury niepospolitemi wyposażony zdolnościami, nabył rozległych wiadomości w matematyce, chemji i innych naukach. Zgubny jednak wpływ wywarł na młodzieńca jego nauczyciel i wychowawca Dubois (ob.). Jako dzielny wojownik zjednał sobie wielką popularność, ale przez zawiść króla usuwany od spraw publicznych, oddał się książę życiu rozwiązłemu, i zdawało się, że zapomniał o wszelkiej roli politycznej. Jakkolwiek ożeniony z naturalną córką Ludwika XIV, księżną de Blois, wyłączony jednak przez stryja w testamencie Karola II od wszelkich praw do tronu hiszpańskiego, protestował przeciw temu, a swemi sądami i całem zachowaniem się rzucił taki postrach na dwór, że Ludwik XIV, lubo niechętnie, oddał mu 1706 naczelne dowództwo we Włoszech, a 1707 r. w Hiszpanji. Podbił tu Filip Walencję i Aragonję, zdobył Lerydę 1707, 1708 Denia i Alicante, zmusił następnie do kapitulacji Tortosę i udał się do Madrytu, gdzie obudził zawiść Filipa V i Ludwika XIV. Nienawidzony i prześladowany od dworu, żył w odosobnieniu, poświęcając się naukom i sztukom. Z powodu nagłej śmierci synów i wnuków królewskich, naraził się na podejrzenia, a ze strony pani Maintenon (ob.) wprost nawet na oskarżenia o otrucie książąt. Mimo to wszakże mianowany testamentem Ludwika XIV, wprawdzie nie regentem, ale

tylko prezesem rady regencyjnej podczas małoletności Ludwika XV, wystąpił zaraz po śmierci króla (1715), jako wszechwładny i prawowity rządca i został za takiego uznany przez parlament. W pierwszych początkach zdawał się usprawiedliwiać położone w nim przez naród nadzieje, ale dawszy się uwieść niefortunnym operacjom finansowym Law'a (ob.) i ulegając przeważnemu wpływowi pierwszego swego ministra Dubois (ob.) wewnątrz pogorszył i tak już smutny stan finansów, a w polityce zewnętrznej, idąc wprost przeciwną niż Ludwik XIV drogą, zawarł poczwórne przymierze (Francja, Anglja, Holandja i cesarz niemiecki), nakłonił Anglję 1719 r. do wypowiedzenia wojny Hiszpanji i po kilku zwycięstwach wymógł na Filipie V przystąpienie do aljansu. Wewnątrz jednakże kredyt całkiem upadł, a regent pochłaniał ogromne sumy na rozpustę i orgje, jakich może starożytność nawet nie znała. Wreszcie oddawszy rządy wyłącznie w ręce Dubois, zrzekł się swej godności i kazał ukoronować króla 15 lutego 1723, a w kilka miesięcy potem zakończył życie t. r. Por. Saint-Simon „Mémoires“ (15 t., Paryż, 1829); Piossens „Mémoires de la régence“ (5 t., Paryż, 1749); „Vie du duc d'Orléans“ prawdopodobnie Jezuity Lamotte'a (2 t., Paryż, 1737); Lemontey „Histoire de la régence etc.“ (2 t., Paryż, 1839). Jego syn i spadkobierca, *Ludwik, książę d'Orléans*, * 1703 r., od młodości oddany wyłącznie nabożeństwu, zaślubił 1724 Augustę Marję, ks. badeńską, a po jej śmierci (1726) zamknął się w klasztorze i † 1752.—Jedyny syn tego ostatniego, *Ludwik Filip, książę d'Orléans* (* 1725, † 1785), został gubernatorem Delfinatu, zaślubił 1743 Ludwikę Henrykę ks. Conti, po której śmierci 1759 r. usunął się do swego letniego mieszkania w Bagnolet, gdzie po większej części z samymi przestawał artystami.—Syn jego, *Ludwik Filip Józef, książę d'Orléans*, * 1747, znany jako *obywatel Égalité*, człowiek bez charakteru i zbytnik, skłaniał się zawsze do opozycji, później rzucił się zupełnie w wir rewolucyjny, i chociaż razem z Jakobinami głosował za śmiercią króla, jednakże 6 listopada 1793 r. oddał głowę swą pod gilotynę. Por. Montjoie „Conjuration d'Orléans“ (3 t., Paryż, 1793) i Turnois „Histoire de Louis-Philippe-Joseph d'Orléans et du parti d'Orléans, dans ses rapports avec la révolution française“ (2 t., Paryż, 1842—43). Od 1769 był mężem Ludwiki Marji Adelajdy de Bourbon, córki cnotliwego księcia Penthièvre. Ta rozwiodła się z nim w r. 1792 i † 1821. Dzieci ich były: *Ludwik Filip* (ob.), król francuski, który aż do swego wstąpienia na tron nazywał się księciem Orleańskim; *Antoni Filip*, książę Montpensier (* 1775, † 1807); *Alfons Leodgar*, hrabia Beaujolais (* 1779, † 1808 na wyspie Malcie); *Adelajda* († 1847). Z małżeństwa króla Ludwika Filipa († 1850) z Amalją księżniczką sycylijską (* 1782, † 1865) urodziło się ośmioro dzieci: 1) *Ferdynand*, pierwotnie *książę Chartres*, potem *książę d'Orléans*, * 1810 w Palermo, miał udział 1831 i 32 w wojnie w Belgji, 1836—40 w wojnach algierskich, † 1842 r. na drodze z Paryża do Neuilly w skutku nieszczęśliwego wypadnięcia z powozu. Z małżeństwa jego, zawartego 30 maja 1837 z Heleną Ludwiką Elżbietą, księżniczką meklemburg-szweryńską (* 1814, † 1858), pozostało dwu synów: a) *Ludwik Filip ks. d'Orléans*, hrabia Paryża (* 1838, † 1894), był głową domu całego i pretendentem do tronu francuskiego, i w tym charakterze zaczął występować dość jawnie po wojnie francusko-niemieckiej; gdy wszakże fuzja dynastyczna (połączenie Orleanów z Bourbonami) nie przyszła do skutku, nadzieje tego pretendenta znacznie osłabły. Z Marji Izabeli (* 1848 r.), najstarszej córki księcia Montpensier (zaślubionej 1864), miał corkę *Amalję* (* 1867) i syna *Ludwika Filipa Roberta* (* 1869). b) *Robert Filip Ludwik Eugenjusz Ferdynand d'Orléans, ks. Chartres* (* 1840), z Franciszki księżny d'Orléans, córki księcia Joinville (zaślubionej 1863), miał oprócz córki *Marji* (* 1865), synów *Roberta* (* 1866) i *Henryka Filipa* (* 1867). Sam wydał: „Une visite à quelques champs de bataille de vallée du Rhin“ (Bruksela, 1869), a wespół z bratem: „Duc d'Orléans; Campagnes de l'armée d'Afrique, 1835—39, Publié par ses fils“ (Paryż, 1870). 2) *Księżna Ludwika d'Orléans*, * 1812, od 1832 żona Leopolda hr. Belgów († 1850). 3) *Księżna Marja d'Orléans* (* 1813, † 1839), od 1827 żona Fryderyka Wilhelma Aleksandra księcia wirtemberskiego, znana ze swego talentu w plastyce.—4) *Ludwik Karol Filip d'Orléans, ks. Nemours*, * 1814, † 1896. Nabył wiele wiadomości z dziedziny nauk ścisłych i po wstąpieniu ojca na tron francuski służył wojskowo. Ofiarowanej sobie 1831 korony belgijskiej nie przyjął z woli ojca. Brał czynny udział w obu wyprawach francuskich do Belgji, oraz w wojnie algierskiej (1836—37). Po rewolucji Lutowej 1848 niepopularny książę razem z całą familją uciekł do Anglji. Z małżeństwa jego z Wiktorją Augustą Antoniną, księżniczką Sax-Koburg-Kohary (* 1822, poślubioną 1840, † 1857), są dzieci: a) *Ludwik Filip*

Filip ks. Orleański.

Ludwik-Filip, hrabia Paryża.

Marja, ks. d'Orléans, d'Eu, * 1842, ożeniony 1864 z cesarzówną brazylijską, marszałek cesarstwa Brazylijskiego, dowodził w wojnie z Paragwajem 1868—69 wojskami swego teścia; b) *Ferdynand Filip Marja ks. d'Orléans, ks. Alençon*, * 1844, ożeniony 1868 r. z Zofją Karoliną, ks. bawarską; z tego małżeństwa jest *Ludwika Wiktorja, księżna d'Orléans* (* 1869); c) *Małgorzata księżna d'Orléans*, * 1846: d) *Blanka księżna d'Orléans*, * 1857; 5) *Klementyna, ks. d'Orléans*, * 1817, zaślubiona 1843 z Augustem Ludwikiem Wiktorem, ks. Sachsen-Koburg-Gotha, jest matką ks. bulgarskiego Ferdynanda. 6) *Franciszek Ferdynand Filip, Ludwik Marja, ks. d'Orléans, ks. Joinville*, ob. *Joinville* (Franciszek Ferdynand i t. d.—7) *Henryk Eugenjusz Filip Ludwik, ks. d'Orléans, ks. d'Aumale*, ob. *Aumale* (Henryk Eugen. i t. d.—8) *Antoni Marja Filip Ludwik, ks. Montpensier*, * roku 1824. W czasie wybuchu rewolucji Lutowej 1848 był generał-majorem artylerji francuskiej. Ożeniony 1846 r. z Marją Ludwiką Ferdynandą, infantką hiszpańską, został 1857 r. marszałkiem hiszpańskim, a 1859 otrzymał tytuł infanta hiszpańskiego. Z powodu agitacji swych, nieprzyjaznych rządom Izabeli II, został w lipcu 1868 r. z kraju wygnany, ale po wypędzeniu królowej (wrzesień 1868) wrócił do Hiszpanji i występował jako kandydat do tronu; zastrzeliwszy w pojedynku (12 marca 1870) infanta don Henryka (młodszego brata męża królowej Izabeli), był powołany przed sąd i wygnany z Madrytu, zaszkodził przez to swej kandydaturze i pojednawszy się z wypędzoną królową, rozpoczął agitacje w interesie infanta Alfonsa (księcia Asturji) i ogłosił w tym celu 17 kwietnia 1872 formalny program stronnictwa Alfonsistów. Dzieci jego są: *ks. Marja Izabela Franciszka d'Assis*, ożeniona z hr. Paryża; *ks. Amalja* (* 1851); *ks. Krystyna* (* 1852); *ks. Ferdynand* (* 1859); *ks. Marja de las Mercedes, ks. Antoni* (* 1860). Po restauracji Bourbonów otrzymał Ludwik Filip, wówczas książę d'Orléans, ogromne jeszcze szczątki dóbr familijnych, które składały się z apanażów, wydzielonych przez Ludwika XIV założycielowi domu orleańskiego, i z majątków prywatnych. Dekretem Napoleona III z 22 stycznia 1852 majątek familijny Orleanów został skonfiskowany, ale gdy po upadku Bonapartych, skutkiem wojny francusko-niem. (1870—71) książęta Orleańscy wrócili do Francji, zgromadzenie narodowe przyznało im 100 miljonów franków wynagrodzenia za ową konfiskatę. W r. 1882, korzystając z ciągłych przesileń w rządzie rzeczypospolitej, a zwłaszcza ze śmierci Gambetty, **O. k.** wystąpili śmielej jako pretendenci. Podzielili się oni na dwie grupy; jedna, złożona z hrabiego Paryża i księcia Nemours, dążyła do fuzji z Burbonami; druga, liczniejsza i poważniejsza pod kierunkiem księcia d'Aumale, trzymała się zasady prawowitości monarchji lipcowej i kładła większy nacisk na popularność swych zasad konstytucyjnych, aniżeli na prawa dynastyczne; stronnictwo to miało na myśli przeprowadzenie wyboru księcia d'Aumale na prezydenta, a w stosownej chwili ogłoszenie królem hrabiego Paryża, wnuka Ludwika Filipa. Usunięcie, w skutek manifestu księcia Napoleona (ob.), książąt ze stanowisk wojskowych zamysły te w znacznej części zwichnęło. Gdy w r. 1883 książę Chambord zachorował, hrabia Paryża z kilku innymi książętami orleańskimi przybył do Frohsdorf, a po jego śmierci uznany został przez obecnych legitymistów za głowę *Maison de France*. Wdowa hrabiego Chambord chciała wprawdzie, pod wpływem skrajnych klerykałów, na czele domu Burbońskiego postawić don Carlosa, pomysł ten jednak śród rojalistów uznania nie znalazł. Zresztą hrabia Chambord urzędowo zgoła jako pretendent nie wystąpił. Hr. Paryża po wydaleniu go z Francji 1886 r. osiadł w Anglji, skąd ogłosił kilka manifestów, w których przypominał swe prawa i oświadczał, że tylko monarchja może ocalić Francję od zguby. Polecił stronnikom swoim popieranie agitacji Boulangera, w nadziei, że upadek rzeczypospolitej ułatwi zaprowadzenie monarchji. Nie wierzono jednak, by wspierał go pieniędzmi, gdyż hr. Paryża znany był ze skąpstwa. Ponieważ ks. Aumale nie zgadzał się na związek z Boulangerem, wkrótce więc zerwał z hr. Paryża. Jednocześnie dom Orleański starał się o koligacje z domami panującymi. Starsza córka hrabiego Paryża ks. Amelja wyszła 22 maja 1886 r. za późniejszego króla portugalskiego Karola, starsza córka księcia Chartres, ks. Marja, za księcia Waldemara duńskiego (20 paźdz. 1885). Starszy syn hr. Paryża, ks. *Ludwik Filip* **O.**, * 1869, doszedł w d. 6 lutego 1890 do pełnoletności, udał się do Paryża, dla stawienia się do popisu wojskowego, ale w dniu 7 lutego był skazany za naruszenie prawa o wydaleniu na 2 lata więzienia i osadzony w Clairveaux, a stamtąd po uwolnieniu 13 czerwca 1890 r. udał się z ojcem do Ameryki. Po śmierci ojca 1894 pod imieniem Filipa wystąpił jako pretendent do korony. W r. 1896 zaślubił Marję Dorotę, córkę arcyksięcia austrjackiego Józefa, * 1867, i w r. 1899 uknuł spisek przeciw rzeczypospolitej przy pomocy nacjonalistów i antysemitów. Spisek wykryto i winowajców oddano pod sąd (1900). Kuzyn ks. Filipa, *Henryka* Orleański, * 1867, † 1901 r., syn księcia Chartres odbył podróż po Azji i Tonkinie (1889—90) i napisał „Autour du Tonkin“ (1893). Otrzymał złoty medal od Towarzystwa geograficznego w Paryżu, wydał jeszcze „Madagascar.“ Por. Laurente „Histoire des ducs d'Orléans“ (3 t., Paryż, 1832—34); Marchal „Histoire de la maison d'Orléans, depuis son origine jusqu' à nos jours“ (Paryż, 1845); Yriarte „Les princes d'Orléans“ (Paryż, 1872); Gazeau de Nautibault „Les Orléans au tribunal de l'histoire“ (Paryż, 1888—89, t. 4); Jarry „La vie politique de Louis de France duc d'**O.** 1372—1407“ (1890).

Orlecki Kajetan, prawnik, * 1822, studjował prawo na uniwersytecie lwowskim, gdzie uzyskał stopień doktora, był radcą namiestnictwa, członkiem kuratorji szkoły wyższej rolniczej w Dublanach i szkoły gospodarstwa leśnego we Lwowie. Napisał: „O owładnięciu i użyciu wód na przemysł rolniczy“ (1881); „Kasy oszczędności, ich stanowisko i zadanie w gospodarstwie społecznem“ (1888); „Ochrona własności polnej według dostrzeżeń w praktyce“ (1884); „Urządzenia posiadłości gruntowych za pomocą komasacji“ (1884); „O ustawodawstwie leśnem“ (1885) i in.

Orley Bernard, van, zwany także *Barent z Brukseli*, malarz wykształcony w szkole Rafaela, * 1490 w Brukseli, † około 1560. Ozdobił wiele kościołów i gmachów publicznych swojej ojczyzny znakomitej wartości obrazami. Do tejże samej rodziny należy bardzo płodny malarz *Ryszard van* **O.**, * 1652 w Brukseli, † 1732.

Orli kamień, ob. Aetyt i Geody.

Orlica (niem. *Adler*), lewy dopływ rz. Elby w w Czechach, powstaje z połączenia *Dzikiej* i *Spokojnej* **O.** i, ubiegłszy 82 klm., wpada do Elby pod Königgrätzem.

Orlik *(Aquilegia)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmujący zioła, których kwiaty podobne są do kaptura lub dziobu orlego, owoc składa się z 5 mieszków wolnych; liście dwa razy troiste; rosną na półkuli płn. U nas znajduje się tylko jeden gatunek **O.** *pospolity (A. vulgaris)*, gdzieniegdzie *cenceljąz* zwany, 60 — 90 cm. wysoki, ma kwiaty wielkie, błękitne, dzwonkowato zwieszające, złożone z 5 płatków, tworzących jakby tutki w ostrogę zakrzywione. Kwitnie w maju i czerwcu. Liczne odmiany tego gatunku hodują się jako ozdobne. Korzeń i ziele były niegdyś używane przeciw żółtaczce. Gatunki zagraniczne, jak *A. alpina, A. anemonides* i in., również hodują się po ogrodach.

Orlik.

Orlik v. *Nowina* odm., herb: W polu błękitnem, nad uchem kotłowem złotem, na dół barkiem — miecz rękojeścią do góry. U szczytu — noga złota, zgięta w kolanie, piętą i ostrogą do góry w lewo. Labry błękitno-złote. Rysunek ob. Nowina (herb).

Orlik Filip, postać znana z dziejów kozaczyzny ukraińskiej. Był początkowo pisarzem konsystorskim w Kijowie, następnie został ulubieńcem hetmana Mazepy, pisarzem generalnym wojsk zaporoskich, wreszcie po śmierci Mazepy mianowany przez Karola XII hetmanem kozaków. Są w druku jego wiersze polskie, jak: „Alcydes rosyjski tryjumfalnym laurem ukoronowany Hippomenes sarmacki“ (Kijów, 1698), na wesele Jana Brodowskiego z Anną Koczubejówną. Dużo o nim pisali poeci i powieściopisarze polscy i rosyjscy.

Orlik, ptak, ob. Orzeł.

Orłosęp *(Gypaetus)*, rodzaj ptaków drapieżnych zaliczany do rodziny sępów, ale środkujący między niemi i orłami. Dziób ma dłuższy od głowy, prosty, na szczycie siodełkowato zaklęsły, ku końcowi sklepisty i hakiem zakończony, z nasadą okrytą wstecznemi szczecinami, pod żuchwą kiść podobnych szczecin tworzy bródkę obwisłą. Głowa z szyją krótkiem pierzem całkowicie okryte, nogi krótkie, po same palce upierzone. Należy tu jeden tylko gatunek, *G. barbatus*, w górach Europy płd. i środkowej i w innych częściach świata. W Karpatach jest oddawna wygubiony. Jest on największy z drapieżnych ptaków europejskich, dziki, ostrożny i samotny; żywi się górskiemi miernej wielkości zwierzętami, które strąca ze skał, i, podobnie jak sępy, padliną. Gniazdo zakłada podobnie jak orle, zbudowane na niedostępnych skałach, na wiosnę znosi dwa wielkie jaja, krótkie, pękate i chropawe, białe, gęsto rdzawemi plamami upstrzone.

Orłosęp.

Orłosław, herb. **O. I**: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — pół orła z szablą w łapie; w lewem złotem, na zielonej murawie, pod spróchniałem drzewem — troje orląt srebrnych. U szczytu, między dwoma skrzydłami, ręka czerwono ubrana, zgięta w łokciu, z piórem w palcach.

Orłosław I.

Orłosław II.

Labry błękitno-złote. Nadany 1811 przez Fryderyka Augusta, księcia warszawskiego. — **O. II**: Na tarczy, ściętej, w polu górnem błękitnem — pół orła z szablą w łapie, w dolnem złotem — na zielonej murawie, pod spróchniałem drzewem — troje orląt. U szczytu — toż, co w **O. I.** Labry błękitno-złote.

Orłow, ród rosyjski hrabiowski i książęcy, który za panowania Piotra W. doszedł historycznego

znaczenia. Podług podania, *Jan Orel*, po uśmierzeniu buntu strzelców skazany na śmierć, idąc na plac kaźni, niezwykłą zimną krwią i pogardą śmierci zaimponował obecnemu przytem Piotrowi, tak, że nietylko był ułaskawiony, ale i mianowany oficerem w formującej się gwardji. Syn jego **O.** Grzegorz był generał-majorem i gubernatorem nowogrodzkim; pozostawił on pięciu synów, z których zwłaszcza Grzegorz i Aleksy odegrali ważne role za panowania Katarzyny.

Orłow Grzegorz, * 1734, † 1783 w Moskwie. Ukończywszy korpus kadetów, wstąpił jako porucznik do gwardji, następnie przeszedł do artylerji i został adjutantem Szuwałowa. Zwróciwszy na się uwagę Katarzyny, zyskał wkrótce zupełne jej zaufanie. Wspierany przez swych braci, zwłaszcza Aleksego, szczęśliwie wykonał manifestację 9 lipca 1762, która wyniosła Katarzynę na tron, za co **O.** był wynagrodzony stopniem generał-feldcechmistrza i podniesieniem, wraz z braćmi, do godności hrabiowskiej. Cesarz Józef II mianował go 22 września 1762 księciem rzeszy Niemieckiej. Nieposkromiona duma i wielkie na przyszłość zamysły osłabiły w Katarzynie zaufanie i przyjaźń ku niemu, i gdy obecność jego przy dworze stawała się coraz uciążliwszą dla cesarzowej, wysłała go 1771 do Moskwy, ażeby wszelkiemi środkami starał się uśmierzyć panujące tam powietrze morowe. W następnym roku wysłany dla zawarcia z Turcją pokoju do Fokszan, dowiedział się, że w czasie jego nieobecności otrzymał łaski i zaufanie cesarzowej Potemkin. **O.** udał się co rychlej do Petersburga, jednakże w drodze otrzymał rozkaz zamieszkania w Gatczynie. Wkrótce potem przeniósł się do Rewla, a następnie udał się w podróż za granicę, gdzie bogactwy swemi wzbudzał powszechny podziw. Po powrocie ożenił się 1777 z Katarzyną Ziwjewą, i wkrótce potem udał się w nową podróż po Europie, podczas której umarła mu żona w Lozannie (1782); okoliczność ta podkopała mu zupełnie zdrowie, i **O.**, powróciwszy do Moskwy, t. r. wkrótce zmarł. **O.** pozostawił syna, mianowanego przez cesarza Pawła hr. Bobryńskim.

Orłow Aleksy, hr., brat poprzedniego, * 1737; w 1762 okazał najwięcej ze wszystkich odwagi, hojnie wynagrodzony za co, poświęcił się cały na usługi swej monarchini. Ułożył plan operacji floty na morzach Archipelagu, który zjednał uznanie cesarzowej, poczem **O.** mianowany został 1768 generał-admirałem floty rosyjskiej na Archipelagu i odniósł 5 lipca 1770 roku świetne zwycięstwo pod Czesmą, którego rezultatem było spalenie całej floty tureckiej, za co oprócz licznych nagród otrzymał przydomek *Czesmeński*. Następnie zamieszkał w Moskwie. Po wstąpieniu na tron Pawła I, mając wzbroniony sobie pobyt w Petersburgu i Moskwie, udał się do Niemiec, skąd powrócił dopiero po † Pawła. **O.** † w Moskwie 1808. Niesłychane bogactwa odziedziczyła po nim córka jego Anna.

Orłow Teodor, czwarty brat poprzedzających, * 1741, odznaczył się w wojnie tureckiej 1770 r. przez wzięcie Nawarynu, poczem mianowany generałem en-chef, † 1796 w Moskwie.

Orłow Włodzimierz, najmłodszy brat poprzednich, był prezydentem petersburskiej akademji nauk i † 1832. Z małżeństwa swego z baronówną von Stackelberg pozostawił 4 córki i jednego syna *Grzegorza* **O.**, * 1777, mianowanego 1812 radcą tajnym i senatorem, który zajmował się przeważnie naukami i przebywał po większej części we Włoszech i Francji. Napisał kilka ważnych dzieł w języku francuskim, z których ważniejsze „Mémoires historiques, politiques et littéraires sur le royaume de Naples“ (2 wyd., 5 t., Paryż, 1825); „Essai sur l'histoire de la peinture en Italie“ (2 t., t., 1823); „Essai sur l'histoire de la musique en Italie“ (2 t., t., 1821); „Voyage dans une partie de la France“ (3 t., t., 1824). **O.** † bezdzietnie 1826 w Petersburgu i na nim wygasł ród **O.** w prostej linji męskiej, żył jednak dalej w czterech synach pobocznych *Teodora* **O.**, z których wsławił się Michał i Aleksy.

Orłow Michał, * 1785, odbył jako figeladjutant cesarza Aleksandra I kampanję francuską, i podpisał 1814 kapitulację Paryża, za co był wyniesiony do stopnia generał-majora. Gorliwy zwolennik zasady konstytucyjnej, miał udział w sprzysiężeniach, jakie pod koniec panowania Aleksandra były pozawiązywane pomiędzy armją. Cofnął się wprawdzie przed wybuchem, jednakże po powstaniu 26 grudnia 1825 był aresztowany, wykreślony z armji i miał sobie wzbroniony pobyt w obu stolicach. Odtąd przebywał w swym majątku, gdzie † 1842.

Orłow Aleksy, brat poprzedniego, * 1787, odznaczył się podczas wojny francuskiej, był adjutantem cesarzewicza Konstantego, następnie pułkownikiem i dowódcą pułku gwardji konnej. 26 grudnia 1825 przez odwagę i przytomność umysłu wiele przyczynił się do stłumienia powstania, za co zjednał sobie stałe zaufanie cesarza Mikołaja. Wyniesiony do godności hrabiowskiej, został generał-adjutantem i otrzymał podczas wojny tureckiej 1818 dowództwo nad dywizją kawalerji. 14 września 1829 zawarł wielce korzystny dla Rosji pokój w Adrjanopolu, poczem był wysłany jako nadzwyczajny poseł do Konstantynopola. W czerwcu 1831 był wysłany do głównej kwatery Dybicza, dla zbadania stanu wojsk walczących w Polsce. 1832 wysłany był do Londynu, dla działania w sprawie Niderlandów; w następnym roku był główno-dowodzącym armją rosyjską nad Bosforem, 1844 po † Benckendorffa mianowany został szefem żandarmów i naczelnikiem 3 oddziału kancelarji przybocznej. Za zasługi położone podczas kongresu paryskiego, na którym zasiadał jako upełnomocniony minister ze strony Rosji, mianowany prezesem rady państwa i wyniesiony do godności książęcej. **O.** † 1861 r. w Petersburgu.

Orłow Mikołaj, ks., jedyny syn poprzedniego, * 1827, † 1885, odznaczył się odwagą 1854 podczas oblężenia Sylistrji, poczem został generał-lejtnantem i generał-adjutantem cesarza, oraz posłem w Brukseli. Napisał „Oczerk szestinedelnago pochoda“, historję wojny pruskiej, 1806 (Petersburg, 1856). 1870 był przez kilka miesięcy posłem w Wiedniu, poczem 1872 został posłem w Paryżu, z Paryża przeszedł na stanowisko poselskie do Berlina w 1884, co przyjęto jako dowód przywrócenia dobrych stosunków między Niemcami a Rosją, ponieważ **O.** zostawał w przyjaznych stosunkach z Bismarckiem.

Orłow-Denisow Bazyli, hr., z innego rodu pochodzi, generał rosyjski, * 1775, nad brzegami Donu, syn atamana kozaków, matką jego była córka hr. Denisowa, po którego śmierci odziedziczył **O.** tytuł hrabiowski i jego nazwisko rodzinne połączył ze swojem. Wstąpił w 12 roku życia do wojska kozackiego; w roku 1807 w stopniu pułkownika walczył przeciwko Francuzom pod Gudstadt i Heilsberg. W następnym roku w wojnie ze Szwecją zdobył Helsingfors. Najwięcej jednak odznaczył się w latach 1812—13, dowodząc pułkami kozackimi. Po r. 1828 opuścił służbę wojskową i osiadł w Charkowie, gdzie † 1843.

Orłow Mikołaj, książę, dyplomata rosyjski, 1870 był przez kilka miesięcy posłem w Wiedniu, poczem od r. 1872 był posłem w Paryżu.

Orłow Wasil Iwanowicz, statystyk rosyjski, * 1848 r. w gub. Kałuskiej, w uniwersytecie moskiewskim ukończył kursa prawne, poczem był nauczycielem statystyki w Aleksandryjskiej szkole wojskowej, od 1875 naczelnikiem wydziału statystycznego w moskiewskiem zarządzie ziemskim; † 1885. Ogłosił: „Sbornik statisticzeskich swiedienij po Moskowskoj gub.“ (1877—1882, t. 9). W przeciągu dziesięcioletniej swej działalności ułożył 17 tomów badań statystycznych gub. Moskiewskiej i brał udział w organizacji statystyki ziemskiej w gubernjach innych.

Orłowska Zuzanna, pierwsza ulubienica Zygmunta Augusta, króla polskiego, po zaślubieniu przez niego Katarzyny Austrjaczki. **O.** znaną jest stąd, że w czasie choroby króla używała dla niego rozmaitych praktyk czarodziejskich jako lekarstw zbawiennych. Wpadłszy w niełaskę, ustąpiła z dworu królewskiego, nie doznawszy hojności Zygmunta. Była to kobieta nieznanego pochodzenia, ale nadzwyczajnej urody.

Orłowska gubernja, ob. Oreł.

Orłowski Karol Nepomucen, wielce uczony kapłan i sławny kaznodzieja, proboszcz sędziszowski i koniński, † 1769. Ogłosił: „Kazania miane w kościele katedralnym żytomierskim od 1740—54“ (Lwów, 1754) i „Defensa biskupstwa i djecezji kijowskiej z rzetelnem opisaniem a przydatkami niektóremi“ (Lwów, 1748).

Orłowski Andrzej Jan, *Orlovius*, lekarz, * w Wilnie 1731, † 1789 w Królewcu, gdzie od 1766 roku był profesorem wydziału lekarskiego. Ogłosił: „De plica polonica“ (1766); „De tincturis alcalinis“ (1766); „De haemoragia oris“ (1791) i inne.

Orłowski A.

Orłowski Aleksander, słynny malarz i rysownik, * 1777 w Warszawie. Poznany przypadkowo przez księżnę Czartoryską w zajezdnym domu w Siedlcach, oddany został na naukę do Warszawy Norblinowi (ob.), pod którego kierunkiem znakomite uczynił postępy. Następnie zajmował się nim książę Józef Poniatowski, który dziennie dawał mu dukata złotem i konia wierzchowego do użytku, za co wieczorami w pałacu pod Blachą bawił zebrane towarzystwo, odrabiając karykatury różnych, znanych w mieście osób. Następnie wyjechał do Petersburga, gdzie utwory jego, rozrywane przez wyższe towarzystwo, zjednały mu sławę pierwszorzędnego artysty. Lubo i olejno malował, celował atoli **O.** głównie w robotach gwaszowych i akwarelowych, w rysunkach piórem, ołówkiem, kredą, tuszem chińskim i sepją. Umiał on nader szczęśliwie przedstawiać w śmiałych zarysach charaktery twarzy i postaci rozmaitych stanów, powołań i narodowości. Sceny jego wojskowe i wojenne odznaczają się wielkim ogniem, a umiał w nich po mistrzowsku wyobrażać konie w każdej postawie i sił natężeniu. Mianowany członkiem akademji sztuk pięknych w Petersburgu, † tamże 1832 r. Jego obrazy olejne prawie wszystkie wykupione zostały do Anglji. W galerji petersburskiej znajduje się jego obraz olejny: „Przechod taboru Kozaków przez okolicę leśną“. Wiele rysunków **O.** było litografowanych, a są także i miedzioryty przez niego wykonane, przekonywające, że i na tem polu był niepospolitym artystą. Por. E. Rastawieckiego: „Słownik malarzów polskich“; dokładny życiorys Orłowskiego napisał Smokowski w „Niezapominajkach“ K. Korwella (Warszawa, 1847) i w „Życiorysach znakomitych ludzi“ (t. 1, Warszawa, 1850).

Orłowski Borys, słynny rzeźbiarz rosyjski, * 1793 w Petersburgu; 1822 wysłany był przez cesarską akademję do Rzymu, gdzie pod kierunkiem Thorwaldsena uczynił znaczne w sztuce postępy. Wróciwszy 1829 do Petersburga, został profesorem akademji i na tem stanowisku † 1837. Z prac **O.** najlepsze: „Anioł“ na kolumnie Aleksandrowskiej, przed pałacem Zimowym; pomniki Kutuzowa-Smoleńskiego i Barclaya de Tolly; kolosalne popiersie cesarza Aleksandra; grupa „Faun i Bachantki,“ oraz „Parys z jabłkiem“.

Orłowski Antoni, kompozytor i skrzypek, * 1811 w Warszawie, był uczniem tutejszego kon-

serwatorjum, gdzie pod Bielawskim pracował na skrzypcach, a pod Elsnerem nad teorją, i gdzie w 1823 jako skrzypek pierwszą otrzymał nagrodę. W następnym roku napisał muzykę do baletu bardzo dobrze przyjętego, a w 1827 do drugiego baletu: „Maurowie w Hiszpanji". W 1829 wyjechał za granicę, gdzie kolejno przebywając naprzód w Niemczech, potem we Francji, we Włoszech, i znowu powrotnie we Francji, osiadłszy w Rouen jako dyrektor orkiestry teatralnej, wystawił tam (1836) operę 1-aktową „Mari de circonstance". Napisał wiele utworów na fortepjan (znakomite polonezy mianowicie), instrumenty smyczkowe (trio, kwartet, kwintet), motet do św. Cecylji. † w Rouen 1861. Życiorys jego pomieścił: „Pamiętnik muzyczny" Sikorskiego (1862).

Orłowski Władysław, lekarz, * 1833, † 1889, był przez długi czas bibljotekarzem towarzystwa lekarskiego w w Warszawie, następnie jego prezesem. Napisał: „Wyłuszczenie w stawie biodrowym"; „Pęknięcie cewki moczowej"; „O kruszeniu kamieni sposobem Bigelowa"; „Ciała w pęcherzu moczowym"; „Trzy owarjotomje" i in.

Orłowski Włodzimierz, malarz, * 1842, kształcił się w petersburskiej akademji sztuk pięknych; następnie w Paryżu, Szwajcarji i Rzymie. Za obraz „Na pokosie" (1878) otrzymał tytuł profesora. Najlepsze z jego obrazów: „Wieczór" (1880); „Żniwo" (1882); „Chutor w Małorosji" (1882); „W dzień upalny" (1883); „Poranek w lesie" (1885); „Gaj brzozowy" (1886); „Opuszczona łódź" (1887); „Przed burzą" (1888) i in.

Orłowski Wacław, publicysta, * 1858 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum w Płocku i Warszawie, w 1875 wyjechał do Hradca (Gratz) w Styrji, gdzie ukończył z odznaczeniem akademję handlowo-przemysłową, a następnie studjował w Paryżu do 1879. W czerwcu 1887 wstąpił do redakcji *Kurjera Warszawskiego* i objął tam dział giełdowy, handlowy i przemysłowy. Pisał artykuły ekonomiczne, a prócz tego, nowele i lekkie feljetony. Od maja 1899 redaguje nadto tygodnik ilustrowany *Sport*.

Orłowski Antoni, literat, poeta, * 1869 w Łęczycy, nauki gimnazjalne czerpał w Warszawie i Charkowie, zaczął pisać w r. 1889 poezje humorystyczne, satyryczne i inne, rozproszone po wszystkich niemal czasopismach w Królestwie, oraz w *Kraju* petersburskim i w wydawnictwach zbiorowych. Nadto pisał artykuły społeczne pod pseudonimem Antoniego Jastrzębca w *Kurjerze Warsz.*, *Codziennym* i *Rozwoju* łódzkim. Od roku 1892 do 1896 był jednym z trzech stałych współpracowników dawnego *Kurjera Świątecznego* (obok Pląskowskiego i Klemensa Junoszy. Pod utworami humorystycznemi używa najczęściej pseudonimu: Krogulec; inne jego pseudonimy: Oset, Fortunat, Fortunio i t. d. Osobno wydał następne zbiory swoich satyr i poezji: „Deklamator" (7 zeszytów, 1899—1901); „Bismark w satyrze" (1898); „Wielkie Derby warszawskie" (1900). Nadto: „Złota książka pracy i zasługi" (8 życiorysów i portretów wzorowych obywateli kraju, 1900); dwa roczniki (1900 i 1901) „Przewodnika po Warszawie" (z licznemi ilustracjami); obecnie przygotowuje opis cmentarza Powązkowskiego, Dla teatru napisał: „Protest strukczaszego" (1898, krotochwila szlachecka w 3-ch aktach, wierszem, wystawiona 1898 we Lwowie, a 1899 w Warszawie i na prowincji); „Zdobycie Sant-Jago" (1898, farsa); „Pogotowie ratunkowe" (1-aktówka, grywana w teatrach amatorskich); „Sienkiewicz w Kozieglowach" (krotochwila w 3-ch aktach, napisana i grana w Warszawie 1901); „Nudziarze" 1-aktówka, 1901 r., drukowana w *Sporcie*). Od r. 1902 ma wydawać tygodnik *Naokoło świata*, poświęcony opisom ziem, ludów, podróży, zjawisk przyrody i wynalazków.

Orłowski Józef, poeta; ogłosił: „Rodzina wytrwałych" gawęda ludowa (Lwów, 1887); „Sonety" (Lwów, 1888); „Dla lepszej doli" (Lwow, 1889); „Rodzinne dźwięki" (Lwów, 1889).

Orłowskie starostwo grodowe leżało w województwie Łęczyckiem, powiecie Orłowskim. W skutek pożog wojennych za pierwszej wojny szwedzkiej tak dalece zniszczało, iż samo powiatowe miasto w istną wieś się zamieniło. Liczne zaś i długoletnie spory o granice i dobra, do tego sstwa należące, dopiero na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltej załatwiły, przez ustanowienie oddzielnej komisji z 22 urzędników składającej się, celem ścisłego oznaczenia i granic obszerności tego starostwa. W tym czasie zaliczały się do tego starostwa wsie: Orłów, Jasień, Turza, Wilcza, Borowe, Makówek, Kochanie, Płonczyn, Wierzniczka, Chudzewo, Lenie, Płonczynek, Bęklewy i Łagiewniki.

Orłów, miasto powiatowe gub. Wiackiej, słynne z wyrobu haftów, służących do ubrania na głowę, noszonego przez włościanki tamtejszej okolicy, ma 3,256 miesz. (1897).— *Orłowski powiat*, ma na przestrzeni 12,455 w. kw. 219,580 miesz.

Orły, grupa ptaków drapieżnych z rodziny sokołów, do której należą orzeł, bielik, rybołów i kania.

Orma, *Oroma*, naród murzyński, ob. Gallasowie.

Ormay Norbert, adjutant Koszuta, * 1818 w Dobrzanach w Czechach, właściwie nazywał się *Auffenberg*, służył razem ze swym bratem Józefem w pułku Leimingen, którego oficerowie wzięli udział w powstaniu galicyjskiem. **O.** przez sąd wojenny skazany został na 14-letnie więzienie i wysłany do jednej z twierdz w Węgrzech. 1848 wypuszczony z rozkazu Koszuta, przybrał nazwisko **O.** i wstąpił w szeregi węgierskie. Zyskał wkrótce miłość Koszuta, który mianował go jako majora przewodniczącym w komisji obrony narodowej. W grudniu 1848 r. uformował **O.** oddział strzelców, tworzący straż przyboczną Koszuta. Po uśmierzeniu po-

wstania był **O.** wzięty do niewoli i powieszony 22 sierpnia 1849 w Aradzie.

Ormianie w Polsce, właściwie *Armenjanie* (ob. Armenja). Lud przemysłem i handlem żyjący, uciskany przez Persów, Greków, Tatarów i Turków we własnej ojczyźnie, szukał przytułku w sąsiednich krajach, a pomiędzy innemi i w Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwsze wychodztwo **O.** nastąpiło w r. 1061, kiedy sułtan turecki Alp-Arslan zburzył miasto Annihakak (Annygrod), stolicę Armenji Wielkiej. Wówczas bowiem **O.**, w liczbie 20,000, pod przewodnictwem dwu książąt przybyli do Krymu i Rusi. Odtąd za obowiązek służenia zbrojnie przez trzy lata przeciw Połowcom, otrzymawszy przywileje i wolność zachowania swych praw i zwyczajów, rozmnożyli się znacznie na Rusi, Podolu i Wołyniu. Leon, książę halicki, rozsypanych po różnych miejscach swego kraju **O.** zwabił do nowo założonego przez się Lwowa, nadając im w nagrodę wierności i usług wolność używania praw własnych i rozmaite swobody. Gdy potem Kazimierz W. Ruś Czerwoną zawojował, zwrócił uwagę na licznie we Lwowie osiadłych **O.**, zaręczył im także narodowe ich prawa i swobody, oraz wolność religijną i wyznaczył r. 1367 Lwów na stolicę ich biskupa Grzegorza. Prawa te i swobody potwierdziła im później królowa Jadwiga 1379 r., zwłaszcza gdy liczba **O.** przybywających do Lwowa pomnożyła się znacznie po drugiem ich wychodztwie z ojczyzny (r. 1374), a to skutkiem upadku królestwa Armenji w Cylicji. Ponowne potwierdzenie przywilejów swych otrzymali **O.** jeszcze od Władysława Jagiełły (1388), Władysława Warneńczyka (1440 i 44), Kazimierza Jagielończyka (1461—64) i Aleksandra (1505). Czasy atoli Zygmuntowskie były najświetniejszą dla nich epoką. W r. 1510 Zygmunt I oswobodził **O.** lwowskich od wielu uciążliwych dla nich artykułów prawa magdeburskiego, dozwalając im rządzenia się własnemi prawami, mniej więcej zastosowanemi do praw polskich, ziemskich i miejskich. Statut ten zebrany z ich ustaw w Eczmiadzinie zachowanych, zatwierdzony na sejmie piotrkowskim r. 1519, przetłómaczony został na język polski około r. 1528. **O.** sprzyjał także Jan Kazimierz i często rozmaitemi obdarzał ich nadaniami. Zajmując się przeważnie handlem, położyli jednak **O.** niemałe też zasługi w zawodzie rycerskim i naukowym. Jako dragomani polscy używani byli mianowicie w poselstwach do sułtana tureckiego. Jednocząc się coraz więcej z narodem, pośród którego osiedli, **O.** już w drugiej połowie XVI wieku przyjęli strój i obyczaje polskie, a język polski zaprowadzili tak w sądzie, jak w życiu społecznem, zatrzymując swój własny tylko w obrzędach religijnych, jakkolwiek i tu, staraniem Jezuitów i Teatynów, z czasem został usunięty. Po podziale Polski, gdy **O.** przeszli pod panowanie Austrji i porównani zostali z innymi mieszkańcami kraju, język ich rodowity jeszcze bardziej zacierać się zaczął. Oprócz Lwowa **O.** osiadali także chętnie i w innych miastach dawnej Polski. W XVII wieku byli już w Warszawie, a wcześniej nierównie, bo pod koniec XIII stulecia widzimy ich na Podolu, a mianowicie w okolicach Kamieńca. Obecnie w gubernji Podolskiej znajdują się kościoły ormiańsko-katolickie w miastach: Kamieńcu, Mohylowie, Bałcie i Raszkowie. Nabożeństwo jednak w języku ormiańskim odbywa się tylko w jednym kościele kamienieckim, w innych zaś po łacinie. Od r. 1854, na zasadzie układu ze stolicą apostolską, wszystkie kościoły ormiańskie w gub. Podolskiej przeszły pod bezpośredni zarząd biskupa rzymsko-katolickiego djecezji kamieniecko-podolskiej. Kamieniec oddawna zawdzięczał swój handel i przemysł głównie **O.** Gdy jednak w końcu XVIII w. Żydzi wzięli nad nimi przewagę, **O.** znacznie podupadli i położeniem swem niczem się nie różnią od krajowców. Podobnaż asymilacja dokonała się we wszystkich stronach dawnej rzeczypospolitej. Przed ostatnim podziałem kraju liczono jeszcze **O.** w całem państwie 8,000; teraz w Galicji i Bukowinie jest ich 5,000. Właściwej historji **O.** w Polsce dotąd jeszcze nie posiadamy. Z prac w tym względzie wymienić tylko można ks. Zacharjasiewicza „Wiadomość o Ormianach w Polsce“ w „Bibl. nauk. zakładu Ossolińskich“ (t. 1 i 2, Lwów, 1842) i ks. Baracza „Żywoty sławnych Ormian w Polsce“ (Lwów, 1856).

Ormiany wielkie i małe, dwie wsie blizko Kamieńca Podolskiego, nad rz. Smotryczem, były pierwszemi siedzibami przybyłych do Polski w XIII wieku Ormian. Przy pierwszej z nich znajdują się obszerne pieczary, w których ciała zmarłych zachowują się przez długi przeciąg czasu w całości.

Ormiański kościół, ob. Armeński lub Armeńsko-Gregorjański kościół.

Ormiańsko-unicki kościół. Na soborze florenckim (1439) większa część monofizyckich Ormian połączyła się z Kościołem rzymskim, zagwarantowawszy sobie (na podobieństwo Greko-Unitów) liturgję w narodowym st.-armeńskim języku, oddzielne mszały, rytuały i inne księgi obrzędowe, oraz małżeństwo księży i t. d. Największe zasługi nad rozszerzeniem i ugruntowaniem tego połączenia położył słynny *Mechitar*, założyciel kongregacji Mechitarystów (ob.), potwierdzonej 1712 przez Klemensa XII, oraz jego stronnicy. Ormianie unici rozszerzyli się w Europie, zwłaszcza w ziemiach tureckich (gdzie mają patrjarchę w Konstantynopolu), w Rosji, Polsce, Austrji, Bukowinie, Wiedniu, Wenecji (klasztor San Lazzaro), w Paryżu i t. d. Wielu ich zwłaszcza osiadło w ziemiach dawnej Polski (ob. Ormianie w Polsce). Ormianie polscy pierwotnie byli podlegli patrjarsze w Eczmiadzinie, zachowując jednakże pod pewnym względem połączenie z Rzymem, które ugruntowało się zupełnie przez napływ nowych wychodźców z Armenji i naukę, jaką z sobą przynieśli, aż w końcu 1624 Melchize-

dech, patrjarcha Wielkiej i Małej Armenji, uszedłszy z ojczyzny, poddał się w Rupnie papieżowi i r. 1625 wyświęcił Mikołaja Toroszewicza na arcybiskupstowo lwowskie, pod warunkiem, że zachowa wierność Kościołowi rzymskiemu. Ostateczne połączenie nastąpiło 1666 w Kamieńcu Podolskim za staraniem Toroszewicza i Teatynów. Odtąd papież wyświęcał sam arcybiskupów lwowskich, do których djecezji należały niegdyś i Wołyń, Podole, Litwa, Krym, Multany i Wołoszczyzna.

Ormiński Stanisław, Dominikanin, sławny kaznodzieja przy kościele Panny Marji w Krakowie, † 1690. Wydał wiele kazań i różnych panegiryków.

Ormós Zygmunt, pisarz madziarski, * 1813, odebrał nader staranne wychowanie. Dawszy się 1858 poznać w literaturze madziarskiej romansem „A banya sziklája“ (2 t., Peszt), odbył rozległe podróże po Europie, studjując wszędzie zabytki sztuki; rezultatem tego było obszerne dzieło „Utazási emlékek“ (Wspomnienia z podróży, 6 t., Peszt, 1860—63). Nadto napisał: „A herceg Eszterházy képtár mütörténelmi leirása“ (Peszt, 1864); „A Széchényi szobor és a szobrászas realismusa“ (tamże, 1864); „Peter von Cornelius und seine Stellung zur modernen deutschen Kunst“ (Berlin, 1866).

Ormuz, ob. Hormus.

Ormuzd, właściwie w staroperskim nazywał się Auromozda, później w Aweście Ahura-Mozda, a w Gathos (ob. Zend-Awesta) Mozda-Ahura. Ahura oznacza Pan, Bóg, i odpowiada sanskryckiemu *Asura* (duch, bóg, później demon). Mazda znaczy rozsądek, mądrość, mędrzec (sanskryckie medha). Przeciwieństwem **O.** jest Aryman (ob.). Por. Zoroaster.

Ornamenty, wogóle ozdoby, strój; w budownictwie wszelkie roboty z kamienia i gipsu, które są w budowlach dodawane dla ozdoby; celem ich jest upowabnić surowe i proste linje architektury swobodniejszemi i rozmaitszemi formami. *Ornamentyką* nazywa się cały zbiór **O.** i nauka o ich stosowaniu. Sztukę tę wysoko wyrobili Grecy, dla których przyroda była tu mistrzynią. W sztuce romańskiej na podstawie wzorów starożytnych rozwinęła się ornamentyka bardzo bogata, ale raczej fantastyczna niż naturalna. Szkoła gotycka wytworzyła właściwy sobie wspaniały styl, który czerpała bezpośrednio ze świata roślinnego; w stylu rokoko występuje fantastyczne przeładowanie **O.** W nowszych czasach rozwinęła się bardzo silnie sztuka ornamentacyjna w charakterze stylizacyjnym. W Polsce powstał samodzielny styl ornamentacyjny na tle motywów sztuki górali zakopiańskich. Wielkie zasługi w tym kierunku położył Witkiewicz (ob.) i d-r Matlakowski (ob.). Oryginalny styl ornamentacyjny stworzył malarz-poeta Stanisław Wyspiański. Najlepsze opracowanie tego przedmiotu dał Gruner „Specimens of ornamental art“ (Londyn, 1850). W sztuce drukarskiej **O.** nazywają się wszelkie linje, ozdoby, winjety i t. p. używane dla przyozdobienia robót drukarskich, zwłaszcza kart tytułowych. Por. Bötticher „Tektonik der Hellenen“ (2 wyd., Berlin, 1869 i nast.); Semper „Der Stil“ (2 wyd., Monachjum, 1878); Owen Jones „The grammar of ornament“ (Londyn, 1865); Racinet „Das polychrome Ornament“ (wydanie niem., Sztutgard, 1881 — 87); Jakobsthal „Grammatik der Ornamente“ (Berlin, 1874); Kanitz „Katechismus der Ornamentik“ (3 wyd., Lipsk, 1884); Lièvre „Les arts décoratifs à toutes les époques“ (Paryż, 1873); Bucher i Gnauth „Das Kunsthandwerk“ (Sztutgard, 1874 — 76); Christmann „Kunstgeschichtliches Musterbuch“ (Frankfurt, 1876); Hirth „Der Formenschatz“ (Lipsk, 1877 i nast.); Blanc „Grammaire des arts décoratifs“ (Paryż, 1881); Kalb i Dolmentsch „Ornamentenschatz“ (2 wyd., Sztutgard, 1887 i nast.); F. S. Meyer „Ornamentale Formenlehre“ (Lipsk, 1883—86, z 300 tablicami, wydanie podręczne i kieszonkowe „Handbuch der Ornamentik“ (1888).

Ornano Filip Antoni, hrabia d', generał francuski, * 1784 w Ajaccio, generał dywizji za Napoleona, I, został po bitwie pod Waterloo, jako żarliwy stronnik Bonapartych, skazany na wygnanie. Powróciwszy 1818 r. do Francji, żył zupełnie na uboczu, lecz w 1830 r. przyłączył się do nowego rządu, został komendantem czwartej dywizji wojskowej (Tours), a 1832 parem. Wybrany 1848 do konstytuanty, był głównym kierownikiem stronnictwa Ludwika Bonapartego, który po dopełnionym zamachu stanu mianował go wielkim kanclerzem legji honorowej, senatorem, gubernatorem domu inwalidów i nareszcie 1861 marszałkiem Francji. **O.** † 1873. Z małżeństwa jego z hrabiną Walewską, głośną z poufnych stosunków z Napoleonem I, pochodzi syn jego *Rudolf August d'Ornano*, * 1817 r. w Liège, † 1865 pod Tours. Był trzykrotnie członkiem ciała prawodawczego i dał się poznać jako poeta utworami: „Tourangelles“, „Napoléoniennes“ i t. d.

Ornat, ubiór liturgiczny kapłana, dawniej formy szerokiego, okrągłego płaszcza, otwartego tylko z wierzchu, dla włożenia przez głowę. Od VIII wieku zaczęto go wycinać coraz więcej pod pachami, tak, że dziś mało jest podobny do używanego w pierwszych wiekach. W niektórych kościołach znajdują się bardzo drogie **O.**, wyszywane złotem i drogiemi kamieniami. Kapłan używa **O.** tylko przy Mszy świętej. Podajemy tu rysunki dwu ornatów: ornatu perłowego, znajdującego się w klasztorze Częstochowskim, oraz ornatu Kmitów, z wyobrażeniem męczeństwa św. Stanisława, w katedrze krakowskiej.

Ornatskij *(Ambroży, Amwrosij)*, historyk kościelny rosyjski, † 1778 w powiecie Czerepowieckim, * 1827 w klasztorze Bielozierskim; kształcił się w akademji Aleksandro-Newskiej, od 1819—1825 r. był biskupem Penzeńskim i Saratowskim. Wydał: „Istorija rossijskoj ierarchii“ (7 t., Moskwa, 1807—

Ornat perłowy w Częstochowie.

Ornat Kmitów w Katedrze krakowskiej.

15), pierwszą poważną pracę na polu dziejów kościoła rosyjskiego.

Orne, rz. w północnej Francji, bierze początek w departamencie t. n. na wschód Séez i ubiegłszy 152 klm., wpada do kanału La Manche. Departament *Orne*, utworzony z dawnego księstwa Alençon w Normandji i z ziemi Perche, liczy na 6,143 klm. kw. 354,000 miesz. i dzieli się na 4 okręgi: Alençon, Argentan, Domfront, Mortagne, z miastem głównem Alençon.

Ornithogalum, ob. Śniedek.

Ornithopus, roślina, ob. Ptaszyniec.

Ornithorhynchus, ob. Dziobak.

Ornitolity, skamieniałe szczątki ptaków.

Ornitologja, część zoologji, obejmująca naukę z ptakach (ob.).

Ornowski Jan, rodem z Czernihowa, żyjący w końcu XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Pisał wiersze, zawierające wiele szczegółów, dotyczących kozaczyzny, jak oto: „Niebieski Merkuriusz“ (Czernihów, 1686); „Muza Roksolańska o tryumfalnej sławie i fortunie hetmana Mazepy“ (tamże, 1688); „Bogata drogich kamieni speza“ (tamże, 1693); „Bogaty Wirydarz“ (Kijów, 1705).

Ornus, jesion mannowy, ob. Jesion.

Orobanche, roślina, ob. Zaraza.

Orobus, roślina, ob. Wołowik.

Orografja, opis gór według kształtów zewnętrznych i ugrupowania, a w znacznie rozleglejszem nauka o ukształtowaniu pionowem powierzchni ziemi. Należy więc tu: *oroplastyka* czyli *morfografja*, obejmująca opis różnych form powierzchni ziemi, *orometrja*, która podaje metody pomiarów, i *orogenja*, rozpatrująca zmiany ukształtowania powierzchni ziemi i powodujące ją przyczyny. **O.** jest częścią geografji fizycznej i wiąże się ściśle z geodezją i geologją. *Karty orograficzne* są to karty, w których głównie są uwzględnione stosunki tyczące się gór.

Orologja, toż co orografja (ob.).

Orometrja, ob. Orografja.

Orontes, główna rzeka Syrji, obecnie Nahr el Asi nazywana, wypływa z Antilibanu na wysokości 1,140 miesz. nad p. m. i wpada do morza Śródziemnego, przepłynąwszy 350 klm.

Orontium (*Osiędrzan, Smoczeń, Smoczg korzeń*), rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych; korzeń gatunku **O.** *aquaticum*, na błotach Wirginji i Karoliny, jest mięsisty i ostry, po ugotowaniu jednak może być bez szkody jadany jako jarzyna; także i ostre nasiona po wygotowaniu stają się jadalnemi.

Oropus, pograniczne i warowne miasto nad Azopem, pomiędzy Atyką a Beocją, teraz *Oropo*. W jego okręgu leżała *Oropia*, gdzie była świątynia Amfiaraosa ze sławną wyrocznią wróżącą ze snów.

Orosháza, osada w węg. komitacie Békés, liczy 20,000 miesz., trudniących się rolnictwem i chowem bydła.

Orosz, węgierska nazwa Rosji i Rosjan; oraz wogóle ludów Wschodu.

Orosz Władysław, uczony Jezuita i misjonarz, * 1697 w Węgrzech, wstąpił 1716 r. do zakonu Jezuitów i zostawszy 1726 r. księdzem, wysłany był jako misjonarz do Indji Zachodnich, później do Paragwaju, gdzie został rektorem w Buenos Ayres, a później przełożonym prowincji Paragwaj. 1768 był posłany do kolegjum w Ternawie, gdzie † 1773, w kilka miesięcy po zniesieniu zakonu. Podał obszerne sprawozdania o czynności swej w Paragwaju, oraz o stanie państwa, w Stöckleina „Briefe und Reisebeschreibungen etc.“ (1728 r. i następ., zwłaszcza w tomach: 11, 14, 24, 25, 32 i 40); dalej wydał „Decades virorum illustrium Paraguaiae S. J.“ (Ternawa, 1659), oraz pozostawił w rękopisie słownik chińsko-łaciński.

Orosz Józef, pisarz i publicysta madziarski, * 1809 r. Wydawał czasopismo beletrystyczne *Fillértár*, następnie 1837 założył czosopismo polityczne *Hirnök*, które wydawał do 1842, w którym zostało zakazane przez rząd. Oddzielnie wydał „Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Presburg im J. 1830. Sammt Aktenstücken und Anmerkungen“ (Lipsk, 1832). Wziąwszy udział w powstaniu 1848—49, udał się pod koniec 1849 r. do Paryża, gdzie popadł w taką nędzę, że 1851 zastrzelił się w Wersalu.

Oroszhegji (Szabó Josua), pisarz madziarski, * 1822 w komitacie Szatmarskim: po ukończeniu gimn. w Szatmarze, rozpoczął w Jagrze studja teologiczne; 1841 udał się do Pesztu i został współpracownikiem czasopisma medycznego *Orvositár*; następnie poświęcił się publicystyce i pisał poezje, oraz nowele do rozmaitych czasopism. Następnie objął redakcję czasopisma *Jelenkor*. 1847 wydał gramatykę madziarską w językach madziarskim

i niemieckim. Po wybuchu powstania przyjął urząd w ministerjum oświaty, wkrótce jednak wstąpił w szeregi wojska powstańczego i jako kapitan służył do końca walki. Przez sąd wojenny skazany na śmierć, został ułaskawiony na 10-letnie więzienie. Amnestjowany 1856, powrócił do Pesztu, został 1857 doktorem medycyny i w roku następnym udał się jako lekarz do Turcji. Zajmował się wiele magnetyzmem zwierzęcym i o objawach jego podał ciekawe wiadomości w czasopiśmie *Napkelet*. Napisał nadto „Szervényi vegytan“ (Chemja organiczna); „Od, és az emberi egészség ujápolári rendszere“ i in.

Or-ot, pseudonim poety polskiego Artura Oppmana. (ob.).

Orozjusz (*Orosius Paulus*), historyk rzymski, rodem z Hiszpanji, żył z początku V wieku po Chrystusie. Czas jakiś jako prezbiter chrześcijański przebywał z Hieronimem św. w Palestynie, a później z Augustynem św. w Afryce, gdzie też zakończył życie. Okrom kilku pism treści teologicznej zostało po nim dzieło historyczne w 7 księgach: „Historiarum libri VII contra paganos“ (znane także pod zagadkowym tytułem „Hormesta“), w którem zbijał szerzące się naówczas zarzuty, jakoby wprowadzenie chrześcijaństwa miało przynieść nieszczęście państwu Rzymskiemu i ludzkości. Dzieło to, mimo niepoprawności stylu i niedokładności chronologicznych używane było w wiekach średnich jako podręcznik i przetłómaczone przez Alfreda W. na język anglo-saksoński Najlepszą ed. sporządził Haverkamp (Lejda, 1738; ed. 1767).

Orpiszewski Ludwik, powieściopisarz i publicysta zamieszkały we Francji, * 1805 w Krzewiu na Mazowszu, † 1875 w Lozannie w Szwajcarji, piszący pod pseudonimem *Ludwika z Krzewia*. Oprócz czasopism politycznych, wydawanych we Francji, ogłosił także powieści: „Wędrówka po Wielkopolsce i Mazowszu“ (Paryż, 1838) i „Półkownik czyli losy dwu kolegów szkolnych“ (tamże, 1838); „Mikołaj Zebrzydowski“ dramat (Paryż, 1872).

Orselinowy kwas, produkt rozkładu kwasu lekanorowego, przez którego gotowanie z wodą barytową powstaje. Krystalizuje w słupy bezbarwne, smaku słabo kwaśnego i gorzkawego, w wodzie łatwo dosyć rozpuszczalne. Przy gotowaniu roztworu wodnego powstaje kwas węglany i orcyna (ob.); roztwór amonjakalny zwolna czerwieni się na powietrzu.

Orselja (łac. *orchilla*), ciasto czerwonawe lub fijoletowe, używane jako barwnik do farbowania wełny i jedwabiu; otrzymuje się z różnych porostów, z rodzajów *Roccella, Usnea, Lecanora, Variolaria*, rosnących na wybrzeżach morza Śródziemnego, oceanu Atlantyckiego i Spokojnego, a zwłaszcza w Madagaskarze, Zanzibarze i Ameryce południowej. Otrzymywanie **O.** odbywa się fabrycznie i jest tajemnicą fabryk, ale wogólności polega na tem, że porosty oczyszczone i rozmiękczone poddają się fermentacji z cieczami amonjakalnemi w obecności powietrza i wody. Istotnym barwnikiem orselji jest orceina (ob.); oczyszczona i wysuszona nazywa się *persio (persico, indygo czerwone)*. W wodzie jest barwnik **O.** rozpuszczalny, ale roztwór odbarwia się w szczelnie zamkniętych naczyniach, w zetknięciu jednak z powietrzem przybiera na nową swą barwę. Przez odparowanie roztworu wodnego otrzymuje się *wyciąg orselinowy*, używany w drukowaniu wełny. Na wełnie i jedwabiu **O.** wydaje farby połyskujące i czyste, ale nietrwałe. Podobnym przetworem jest *purpura francuska* czyli *guinona*, od **O.** trwalsza, również otrzymywana z porostów. Hélaine otrzymał z **O.** bardzo piękne farby różowe i pomarańczowe. Porosty, z których się **O.** otrzymuje, zawierają szereg kwasów, które w zetknięciu z wodą rozpadają się na kwas orselinowy (ob.) i wodę, a w dalszym ciągu rozkładu na orcynę (ob.) i kwas węglowy. Pod działaniem wody, powietrza i amonji wszystkie te ciała dają piękną czerwoną materję, złożoną głównie z orceiny. Przez wprowadzenie farb anilinowych znaczenie **O.** bardzo się obniżyło.

Orseljowy kwas, ob. Lakanorowy kwas.

Orsini lub **Ursini,** we Francji *Ursins*, słynny w dziejach włoskich ród książąt rzymskich, zajmujący obok Colonnów pierwsze stanowisko w historji Rzymu średniowiecznego. Pochodzenie **O.** całkiem niepewne tak samo jak wszystkich niemal rodzin rzymskich. Wielkość i znaczenie **O.** datuje się od czasów papieża Mikołaja III, *Gian Gaëtano Orsini* (1227—1280), którego ojciec Matteo Basso zyskał sobie powszechny szacunek jako senator za czasów cesarza Fryderyka II. Żaden z rodów rzymskich nie rozpadł się na tyle linji, co **O.**; dzierżyli oni rozległe posiadłości w państwie Kościelnem, Neapolu i Toskanji. Byli książętami Tarentu, Salerna i Venosy, hrabiami de Tagliacozzo i Alba, Nole i Pitigliano, Lecce, Pacentro, Oppido i t. d. Ze wszystkich linji rodu **O.** istnieje obecnie jedna tylko gałąź *Orsini-Gravina*, której głową był *Dominik ks. Orsini* (* 1790), przez długi przeciąg czasu senator rzymski i papieski minister wojny. Jego synem i spadkobiercą jest *Filip ks. Orsini* (* 1842). Z tejże linji pochodził papież Benedykt XIII (1724—1730). W Rzymie stali książęta **O.** prawie ciągle na czele partji Gwelfów i wydali cały szereg znakomitych wojowników, jak np. w XV wieku *Paolo* i *Giulo Orsini*, w XVI w. *Nicola Orsini hr. Pitigliano*, wódz wenecki, i *Renzo da Cere*.

Orsini Wirginjusz, z tegoż rodu, z linji książąt Bracciano, kardynał-protektor Polski († 1676). Był naprzód kawalerem maltańskim i odznaczył się w wojnach z Turkami. Urban VIII mianował go kardynałem, tudzież protektorem religji katolickiej w Polsce, Portugalji, spółprotektorem we Francji. Listy pisane do niego przez biskupów i arcybiskupów polskich mieszczą się w dziele Ry-

kaczewskiego: „Relacje nuncjuszów apostolskich o Polsce“ (t. I, Berlin, 1864).

Orsini, Feliks hrabia d', rewolucjonista włoski, znany szczególnie z zamachu na życie Napoleona III, * 1819 w Meldola, we włoskiej prowincji Forli. Odebrawszy najstaranniejszą edukację w domu ojcowskim, studjował prawo w Bolonji, gdzie za udział w tajnych towarzystwach politycznych skazany został 1844 na galery. Ułaskawiony amnestją Piusa IX r. 1846, walczył przeciw Austrjakom 1848 r., a po ucieczce papieża był członkiem zgromadzenia narodowego w Rzymie i gubernatorem Ankony, ale po upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej schronił się naprzód do Włoch, a potem do Londynu, skąd jako czynny ajent Mazzini'ego niejednokrotnie odwiedzał Włochy i Węgry dla wzniecenia rewolucji. Aresztowany w Wiedniu i osadzony w lochach Mantui, uciekł z więzienia i 1857 przybył do Londynu, gdzie miewał licznie uczęszczane odczyty o położeniu Włoch i wydał pismo *Memorie politische dedicate alla gioventu italiana*, ale zerwał z Mazzinim. Upatrując w Napoleonie III zawadę do oswobodzenia Włoch, postanowił go zgładzić. Jakoż pozyskawszy dla swej sprawy Karola di Rudio i Jędrzej Pieri, oraz sługę Antoniego Gomeza, przybył 12 grudnia 1857 r. do Paryża i razem ze swymi towarzyszami za pomocą tak nazwanych od swego imienia *bomb Orsiniego* wykonał 14 stycznia 1858 r. na ulicy Lepelletier zamach przeciw Napoleonowi III. Cesarz lekko był ranny, ale zginęło na miejscu 8 osób, a 156 ciężkie otrzymało rany. **O.,** Rudio i Pieri zostali schwytani i straceni (13 marca 1858), a Gomez skazany na całe życie do robót ciężkich. Por. Memoires and aventures of Felice O. 1857.

Orsk, miasto powiatowe i dawna forteca w gub. Orenburskiej, ma 14,036 miesz. (1897)—*Orski powiat* ma na przestrzeni 40,806 w. kw. 208,561 mieszkańców.

Orsowa (Orszowa), właściwie *Rszawa*, dwie osady nad Dunajem, przy Żelaznej Bramie, to jest ostatniem zagięciu rzeki. *Stara Orsowa*, miasteczko w węg. komitacie Krassó-Szörény, na lewym brzegu Dunaju, oraz w części na wyspie dunajskiej, przy ujściu rz. Czerny, mające 3,600 miesz. żyjących z garbarstwa safjanu i żeglugi, stanowi ważny punkt handlowy.—*Nowa Orsowa*, *Ada-Kaleh*, miasto i forteca, naprost Starej Orsowy, leży także w części na wyspie Dunaju; liczy 3,000 miesz. Zdobyte 1738 r. przez Turków na Austrjakach, od 1878 znowu do Austrji należy.

Örsted Jan Chrystjan i Andrzej Sandoe, ob. Oersted.

Orsza, miasto powiatowe gub. Mohylowskiej, na lewym brzegu Dniepru, przy ujściu do niego rzeki Orszanki czyli Orszycy, było niegdyś otoczone wałem ziemnym i miało jeszcze w XVII wieku murowany zamek. Pamiętna jest dwiema bitwami: w pierwszej 13 lipca 1508 wojska koronne i litewskie pod wodzą Mikołaja Firleja, odniosły zupełne zwycięstwo nad kniaziem Glińskim, a w drugiej, nierównie krwawszej, nad rz. Kropiewną, 8 września 1514 Konstanty ks. Ostrogski, wielki hetman litewski, poraził Iwana Czeladina i Bułhakowa. Orsza, niegdyś gród znaczny, posiada 3 cerkwie i kościół katolicki i liczy 13,161 miesz. (1897). Okolice obfitują w bogate kopalnie kamienia wapiennego.—*Orszański powiat* ma na przestrzeni 4,814 w. kw. 188,947 miesz.

Orszada, ob. Migdał.

Orszańskie starostwo grodowe mieściło się w wdztwie Witebskiem, pow. Orszańskim. Podług spisów podskarbińskich z 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołu królewskiego. Następnie przemienione częściowo na sstwo, obejmowało podług metryk lit. starożytne miasto Orszę (ob.) z obronnym zamkiem i wsie: Chodnie, Pluszczew, Babino, Zaziere, Suchary, Dewino i dzierżawę Kobylaki. Posiadali je od początku XVI w.: kniaziowie Zasławscy, Totoczyńscy, Kmitowie, Sapiehowie, Horscy, Ogińscy, Kryszpinowie, Chlebiccy, Józefowiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Stanisława Augusta z dnia 21 marca r. 1775 po Janie Józefowiczu dzierżył sądy tylko w tem sstwie Joachim Chreptowicz, podkanclerzy w. ks. lit. W 1766 opłacano kwarty złp. 1926 gr. 8. Do traktatu Grzymułtowskiego 1686 zaliczało się do województwa Smoleńskiego, zaś od d. 16 września 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie.

Orszulewo, jezioro we wsi t. n., w gub. Płockiej, pow. Lipnowskim; zajmuje 183 mor. przestrzeni i ma 73 st. głębokości.

Orszulski, herb: W polu barwy niewiadomej—lew wspięty, na kopji oparty. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta 1775.

Orszulski.

Orszymowo, wieś w gub. Płockiej o milę od Wyszogrodu, miała niegdyś zamek zdobyty i spalony 1258 przez Trojnata, księcia żmujdzkiego. Pod wsią leży starożytny kopiec czyli horodyszcze znacznej wielkości, o ile się zdaje z czasów pogańskich.

Ort, *urt*, *orcik*, ze staroniemieckiego *ort*—czwarta część, stąd $^1/_4$ pewnej miary lub monety, głównie talara; u nas był to też gatunek monety, za Zygmunta III liczono 5 **O.**, później 8 na talar. **O.** gdański w 1658 znaczył 16 ówczesnych groszy.

Ortel albo *Ortil* (z niem. *Urtheil*), nazwa używana w prawie polskiem na oznaczenie wyroków sądów miejskich. Z dawniejszych **O.** posiadamy dotychczas rękopis z 1500, własność Kazimierza Stronczyńskiego; z 1501 wydrukowany w t. V historji literatury Wiszniewskiego i Muczkowskiego z r. 1533. Najstarszy rękopis z 1500 ogłosił Maciejowski w VI t. swej historji prawodawstw słowiańskich.

Ortel Max Józef, lekarz, * 1835 w Dillingen w Bawarji, studjował w Monachjum filozofję, estetykę i historję, następnie nauki przyrodnicze i me-

dycynę, 1876 został profesorem laryngologji w Monachjum. Odkrył zarazek dyfterytu, a zwłaszcza zyskał rozgłos metodą klimatyczną leczenia. Napisał: „Ueber den laryngologischen Unterricht“ (1878); „Handbuch der respiratorischen Therapie“ (1882); „Die epidemische Diphteritie“ (1886); „Therapie der Kreislaufstörungen“; „Ueber Terrainkurorte zur Behandlung von Kranken mit Kreislaufstörungen“ (1886); „Beiträge zur Pathogenese der epidemischen Diphtherie“ (1887); „Das Laryngostroboskop“ (1895) i in.

Orteles, albo *Ortelskie Alpy*, ostatnia południowo-zachodnia grupa gór tyrolskich, w której leżą najwyższe szczyty gór tego kraju. Szczyt *Ortler* dochodzi 3,902 metr. wysokości.

Ortelsburg *(Szczytno)*, miasto okr. w pruskiej reg. królewieckiej, ma stary zamek krzyżacki, kilka fabryk i 3,200 miesz.

Ortelskie jezioro słone, w pow. Teodozyjskim, gub. Tauryckiej, o $3^1/_2$ mili od Kerczu, mające około $1^3/_7$ mili obwodu. Sól wydobywana z niego w ilości około 8 miljonów pudów rocznie, odznacza się rzadką białością i czystością.

Orth Albert, agronom, * 1835 pod Lengefeld w Waldeck, kształcił się w Getyndze i Berlinie, gdzie 1871 został profesorem. W r. 1875 został członkiem niemieckiej rady rolniczej. Miał udział w sporządzeniu kart geologiczno-agronomicznych i ogłosił: „Die geognostisch-agronomische Kartierung“ (1875); „Wurzelherbarium der landwirtschaftlichen Hochschule“ (1894); „Wandtafeln für den Unterricht in der Bodenkunde“ (1876) i in.

Orth Jan, ob. Jan Nepom. Salwator w t. VII, str. 403.

Orthagoriscus, ryba, ob. Samogłów.

Ortholog Teofil, pseud. M. Smotryckiego.

Orthoptera, owady, ob. Prostoskrzydłe.

Orthotomus, *krawczyk*, ptak, ob. Gajówka.

Ortigue, Józef Ludwik d', pisarz francuski, * 1802 w Cavaillon (dep. Vaucluse), † 1866. Początkowo był adwokatem i sędzią trybunału cywilnego w Apt (1828). Przybywszy następnie do Paryża, pisywał artykuły krytyczne o muzyce w rozmaitych dziennikach, a między innemi i w *Journal des Débats*. Pismami swemi, dotyczącemi muzyki, stanął w szeregu najznakomitszych krytyków, Wymieniamy z nich: „La guerre des dilétants“ (1829); „Du théâtre italien et de son influence sur de goût musical français“ (1840); „Dictionnaire liturgique du plain-chant et de la musique d'église“ (1854); „Philosophie, histoire, critique et littérature musicales“ (1861) i t. d.

Ortlieb, kronikarz, Benedyktyn, z klasztoru Zwifalten w Szwabji, na żądanie królowej polskiej Salomei, z domu hrabiów szwabskich de Berg, wdowy po Bolesławie III Krzywoustym, odwiedzał Polskę wraz z jej bratem Ottonem de Stuzelingen w 1140. **O.** napisał kronikę swego klasztoru i do niej przy księdze II dołączył opis swej podróży do Polski. Najdawniejszy ten opis Polski wyszedł w zbiorze Arseniego Sulgiera pod tytułem „Annales Zwifaltenses“ (Augustae Vindelicor., 1698 r., str. 89 c. 139). Nowe wydanie „Kroniki“ całkowite jest w Pertza „Monumenta Germaniae historica“ (tom XII, 1852), a odpowiednie ustępy w Bielowskiego „Monumenta Poloniae historica“ (t. II, Lwów, 1872).

Orto..., w wyrazach złożonych znaczy: prosty, słuszny, należyty.

Ortodoksja (z grec. *orthê doxa* czysta nauka, prawowierność), zowie się przekonanie religijne, ściśle zgadzające się z wymaganiem powszechnem, czyli z formułami symbolicznemi oraz nauką Kościoła. Wyraz ten po raz pierwszy był użyty przez Jana Damasceńskiego w jego dogmatyce. Przeciwnemi **O.** są *allodoksja*, t. j. błędne, fałszywe mniemanie religijne, i *heterodoksja*, uchylanie się od wyznania ogólnego i symbolów Kościoła. Kościół grecko-rosyjski w przeciwieństwie do innych kościołów chrześcijańskich nadaje sobie predykat *ortodoksyjny* czyli *prawosławny*.

Ortoform, eter amidowy kwasu oksybenzolowego, tworzy biały proszek krystaliczny, w wodzie słabo rozpuszczalny; używa się do posypywania wrzodów i ran, które znieczula i uśmierza ból.

Ortogonalny, prostokątny.

Ortograficzne rzuty, ob. Mapa.

Ortografja (z grec.), nauka dobrego, poprawnego pisania, ob. Pisownia.

Ortoklaz, minerał, ob. Szpat polny.

Ortolan Józef Ludwik, prawoznawca francuski, * 1802 w Toulon, † 1873. Ukończywszy nauki początkowe w Avignon, studjował prawo w Aix i Paryżu. Głównem dziełem „Explication historique des institutes de Justinien“ (3 t., Paryż, 1827; 5 ed., 2 t., 1851), zyskał odrazu sławę uczonego i miejsce bibljotekarza przy sądzie kasacyjnym. W r. 1830 miewał odczyty w Sorbonnie o prawie konstytucyjnem w Europie, 1831 wykładał w Atheneum przemysłowem kurs prawa handlowego, a w Marsylji historję konstytucji, w 1849 otrzymał katedrę prawa karnego porównawczego, i wykładami swemi ściągał ogromną liczbę słuchaczów. Z dzieł jego oprócz wyżej wspomnianego wymieniamy jeszcze tylko najważniejsze: „Histoire de la législation romaine“ (Paryż, 1828; 3 ed., 1845); „Histoire du droit constitutionnel en Europe pendant le moyen âge“ (Paryż, 1831); „Introduction philosophique au cours de législation pénale comparée“ (Paryż, 1839); „Introduction historique au cours de la législation pénale comparée“ (Paryż, 1841); „Sur la souveraineté du peuple et les principes du gouvernement republicain moderne“ (Paryż, 1848); „Elements du droit pénal“ (Paryż, 1856; 3 ed., 1863) i t. d. Oprócz tego napisał „Contre-paroles d'un croyant“ i tom poezji pod tytułem „Enfantines“ (Paryż, 1845, 2 ed., 1860).

Ortolan, ptak, ob. Poświerka.

Ortopedja, dosłownie: prostowanie dzieci, jest to nauka zajmująca się usuwaniem zboczeń w kształcie ciała. Przedmiotem **O.** są zboczenia trwa-

łe w organach ruchu, będące następstwem skończonych już procesów chorobnych. Dopóki proces chorobny się toczy, jest on przedmiotem chirurgji; gdy proces ustąpi, zostawiwszy po sobie skrzywienie jakiekolwiek, **O.** wchodzi w swe prawa. **O.** ma więc do czynienia z indywiduami względnie zdrowemi, zadaniem jej jest przywrócić członkom mechaniczne ich zdolności, upośledzone przez rozmaite skrzywienia; jest ona przy tem ważną ze względów kosmetycznych. Choroby przyczyniające zboczenia co do formy są bardzo rozmaite, dotykać mogą kości jako proste następstwa zapalenia, zmiękczenia kości, a częściej choroby angielskiej, stawów, wreszcie mięśni i nerwów,— każdy długotrwały paraliż mięśni albo ich skurcz z następczem skróceniem może wpłynąć na zboczenie w kształcie ciała. Skrzywienia te stosują się najczęściej do nóg, kręgosłupa, miednicy i klatki piersiowej. **O.** usuwa te zboczenia przez ręczne manipulacje, przez wykonywanie ruchów ograniczonemi grupami mięśni (gimnastyka szwedzka), stosowanie miejscowe elektryczności; w razie skrócenia mięśnia bardzo ważną jest rzeczą przecięcie jego *(tenotomja)*. Wreszcie pierwszorzędną rolę w ortopedji grają rozmaite przyrządy mechaniczne, naciskające, wyciągające i t. d. **O.** jest więc tylko częścią chirurgji i trzyma się całości raczej przez jednostajność manipulacji i przyrządów, jakich wymaga, niż przez patologiczną jedność chorób będących jej przedmiotem. W wielu miastach Europy istnieją bogate instytuty ortopedyczne. U nas w ostatnich latach w tym kierunku zaznaczył się widoczny postęp; w Warszawie znajduje się obecnie kilka wzorowo urządzonych instytutów ortopedycznych, przez lekarzy chirurgów prowadzonych. **O.** stanowi często przedmiot zysku dla szarlatanów. Nazwę **O.** i podstawę tej nauki podał Andry 1741; od owego czasu stała się przedmiotem zajęć wielu chirurgów, którzy do doskonałości dział ten medycyny doprowadzili.

Ortopter, *ortoplan*, każdy przyrząd latający, zbudowany na zasadach lotu ptaków, ob. Aeronautyka.

Ortyt *(allanit, ceryn)*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy epidotów, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym w słupy lub płyty, często ziemisty. Jest ciemno-szary, nieprzezroczysty, twardość 5,5 c. wł. 3,5. Jest to krzemian glinki, żelaza, wapna i ceru, zawiera jednak też dydym, lantan i cer. Znajduje się w granicie i gnejsach, w Szwecji, Norwegji, na Uralu i in. Daje materjał na wyrób siatek do płomieni żarowych.

Orurk *(O'Rourke)*, herb. **O. I**: W polu złotem—dwa lwy czarne. U szczytu ręka z mieczem, a nad tem godło: „Victorious“, pod tarczą zaś: „Serviendo guberno“.—**O. II** (hrabia): Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem—trzy czarne lwy, w lewem srebrnem, u góry—baranek srebrny z chorągiewką czerwoną, na której wypisany wyraz celtycki: „buadh“ złotemi głoskami, u dołu—

Orurk I.

Orurk II.

dzik. U szczytu—ręka z mieczem. Labry z prawej strony—czerwono-złote, z lewej—czarno-srebrne. Godło: „Victorious, victorieux“.

Orville, Contant d'..., Andrzej Wilhelm, pisarz fran. * 1730 w Paryżu; podróżował wiele po Europie, bawił w Polsce i na dworze króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngji; † 1805 w Paryżu. Oprócz innych prac jego wymieniamy: „Fastes de la Pologne et de la Russie“ (2 t., Paryż, 1769); myśli filozoficzne króla Stanisława i Fryderyka W. pod tyt. „Pensées philosophiques, morales et politiques des philosophes Sans-Souci et Bienfaisant“ (Nancy, 1768). Dzieło jego „Histoire des differents peuples du monde, contenant les cérémonies religieuses“ (6 t., 1770—72); przetłomaczone zostało w skróceniu na język polski p. t. „Ślady historyczne o zabobonach starożytnych narodów“ (Warszawa, 1794).

Orwał, *Orwat*, herb: W polu błękitnem, między dwiema czarnemi trąbami, oprawnemi w złoto, wylotem na dół, pod 6-promienną gwiazdą złotą—krzyż kawalerski złoty.

Orwał.

Orycteropus, ob. Mrównik,

Oryctes, owad, ob. Rohatyniec.

Orygenes, filozof ze szkoły nowoplatońskiej, mylnie mieszany z *Orygenesem*, chrześcijańskim myślicielem, zostawił parę traktatów filozoficznych i komentarz do „Timaeosa“ Platona.

Orygenes. z powodu wielkiej pracy nazwany *Adamantios* (djamentowy), najgenjalniejszy i najuczeńszy z pisarzów pierwotnego Kościoła, * 185 w Aleksandrji, wykształcony w wierze chrześcijańskiej i naukach przez ojca swego Leonidasa, był później uczniem Klemensa Aleksandryjskiego i neoplatonika Amonjusza Sakkasa. Po śmierci ojca, ściętego za wytrwałość w wierze podczas prześladowania za Septymjusza Sewera, **O.** utrzymywał matkę i siostrę z lekcji gramatyki. W 19 r. życia został katechetą w Aleksandrji, dokąd powszechnie zyskał uznanie. Podobnież i w Rzymie,

gdzie udał się 211 po śmierci cesarza Septymjusza Sewera, zjednał sobie licznych protektorów. Po powrocie do Aleksandrji, na żądanie biskupa Demetrjusza, objął nanowo kierunek szkoły katechetycznej. Z powodu zamieszek ludowych schronił się do Palestyny i tu zyskał takie względy u biskupów, że dozwolili mu publicznie nauczać w swych kościołach. Zazdrosny o to biskup aleksandryjski wezwał go do powrotu. Wkrótce potem udał się **O.** do Achai, dla wykorzenienia panujących wtedy herezji. Podczas tej podróży był 228 w Cezarei wyświęcony na prezbitera (jakkolwiek był rzezańcem). Okoliczność ta dała powód do prześladowań, biskup bowiem aleksandryjski Demetrjusz utrzymywał, że on tylko mógł go wyświęcić. Zwołane przez Demetrjusza dwa synody pozbawiły 232 **O.** kapłaństwa i wyłączyły go z Kościoła. Wyrok ten był przyjęty w Rzymie i przez większość biskupów; kościoły jednak w Palestynie, Arabji, Fenicji i Arabji pozostały w stosunkach z **O.**, który przeniósł się do Cezarei i za przyzwoleniem biskupa Teoktysta wykładał Pismo św., licząc pomiędzy uczniami Grzegorza Cudotwórcę (Thaumaturga) i jego brata Atenodora. Prześladowanie chrześcijan pod cesarzem Maksyminem zmusiło **O.** do ukrywania się przez lat dwa w Kapadocji. 237 odbył **O.** podróż do Aten, następnie zaś do Arabji, gdzie wezwany był przez biskupów, ażeby odpierał zdania Beryla, biskupa Bostry, twierdzącego, że boska natura Chrystusa istniała wcześniej, nim stał się on człowiekiem. Podczas nowego prześladowania za cesarza Decjusza został **O.** wtrącony do więzienia i przeniósłszy ciężkie męki, które podkopały jego zdrowie, † 254 w Tyrze. Niewielu z ludzi było z jednej strony tak podziwianych i uczonych, z drugiej zaś napastowanych i prześladowanych, jak **O.**, zarówno za życia, jak po śmierci. Winiono go głównie za to, że prawdy wiary chrześcijańskiej sfałszował idejami Platońskiemi. I rzeczywiście, dążenie do pojęcia chrystjanizmu ze stanowiska filozoficznego doprowadziło **O.** do wielu poglądów, różniących się ogólnie wtedy od przyjętych dogmatów, które tembardziej wydawały się kacerskiemi późniejszej ortodoksji. System swój, wielce oryginalny, zbudowany na podstawie filozofji Platona, podał **O.** w dziele „De principiis“, zachowanem w oryginale w urywkach, tudzież w niedokładnym przekładzie łacińskim Rufina (wyd. Redepenninga, Lipsk, 1836, i Schnitzera, Stuttgart, 1856). Z innych dzieł **O.**, których liczbę podają na 6,000, doszły do naszych czasów: „Napomnienie do męczeństwa“ (wyd. przez Wetsteina, Bazyleja, 1674); „Philosophumena“ (wyd. po raz pierwszy przez Millera, Oksford, 1851); „Komentarze, Homilje i Scholje do Pisma św.“, przechowane po większej części w zbyt wolnych przekładach łacińskich. W pismach tych rozpowszechnił **O.** sposób wykładu Pisma św., używany przez Żydów, t. j. obrazowy, alegoryczny, i zarzucił literalne branie znaczenia, które uważał jako ciało znaczenia alegorycznego. Oprócz tych pism egzegetycznych położył zasługi i nad krytyką w dziele p. t. „Hexapla“. Pismo **O.** przeciwko Celsusowi (w przekł. niemieckim Mosheima, Hamburg, 1745), jest najdokładniejszą i najgenjalniejszą obroną chrystjanizmu, jaką wydała starożytność. Zbiorowe wydanie dzieł **O.** dali Benedyktyn de la Rue (4 t., Paryż, 1733—59) i Lommartzsch (25 t., Berlin, 1831—48). Względnie do prawowierności **O.** podniosły się liczne zarzuty. W IV w. powoływali się na niego Arjanie, ażeby poprzeć swą naukę. Zarówno pomiędzy obrońcami, jak i przeciwnikami **O.** znajdujemy najuczeńszych i najznakomitszych ojców Kościoła. Por. Thomasiusa „Ein Beitrag zur Dogmengeschichte des 3 Jahrh.“ (Norymberga, 1837); Redepenning „O. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre“ (Bonn, 1841).

Orygeniści, nazywali się stronnicy zdań Orygenesa pod względem wiary. Prześladowani przez przeciwników Orygenesa, nazywanych *Antropomorfistami*, znikli około połowy VI w.

Oryginalność (z łac.), jest początkowością, pierwiastkiem, a oryginałem jest utwór pierwotny, zasadniczy wzór; w przeciwieństwie do niego stoi kopja, naśladowanie, utwór pośledni, odpis, odwzorowanie. Dlatego wyrażamy się, mówiąc o artyście lub pisarzu, że jest oryginalnym, jeśli tworzy z głębi własnego swego poczucia, jeśli jest genjuszem, to jest, że nie chodzi z wiedzą lub bezwiednie śladami, po jakich już inni stąpali artyści lub autorowie, poprzednicy jego lub współcześni, lecz nowe sobie toruje drogi.

Oryktognozja, ob. Mineralogja.

Oryl, horyl, flis usposobiony do obróbki drzewa na handel zagraniczny i spławiania go rzekami. Oryle mają swój wyłączny język wraz z flisami, którego się gorliwie uczą, bo za niewiadomość wyrazów technicznych bywają od towarzyszów karani; mają także swoje prawo, to jest ustawę, a trzech gospodarzy składa sąd, który podług przyjętych zasad wymierza karę na przestępcę.

Oryx, ob. Antylopy.

Oryza, ob. Ryż.

Orz, rz. w krol. Polskiem, wypływa z błot Radwan i Wyszomierz w gub. Łomżyńskiej, wpada z lewej strony do Narwi. Bieg jej wynosi 4 mile.

Orzacha, ob. Arachis.

Orzech, *Orzech włoski (Juglans)*, rodzaj roślin z rodziny orzechowatych cechujący się kwiatami oddzielnopłciowemi, z których męskie są zebrane w kotki, mające okrywy 2—6-dzielne i liczne pręciki z krótkiemi nitkami, żeńskie zaś są bezszypułkowe, osadzone po 1 lub 3 w kątach liści, mają kielich niewyraźny, 4-ząbkowy, koronę o 4 śpiczastych, zielonych wcięciach, znamiona dwa, lancetowate; owoc jest pestkowcem mięsistym; należą tu drzewa okazałe o liściach nieparzysto-pierzastych, woni właściwej aromatycznej, i owocach, w których kamienna skorupa, złożona z 2 połówek,

Orzech. Gałązka z owocami, kotka męska i kwiat żeński.

otacza nasienie o liścieniach grubych, mięsisto-oleiste, przyjemnego smaku. Mają zastosowanie lekarskie, techniczne i gospodarskie. Najwięcej znanym gatunkiem jest **O.** *włoski (J. regia)*, pierwotnie pochodzący z Persji, obecnie uprawiany w całej Europie; do Polski miał być wprowadzony z Rzymu przez Jacka Odrowąża 1219; jestto drzewo dorastające 12—25 m., o koronie wielkiej, rozłożystej. Udaje się dobrze w gruncie kamienistym, choć silniej rośnie w gliniastym i margłowym; rozmnażanie odbywa się przez wysiew nasion. Owoce zaczynają się rozwijać w 8—10 lat po wysiewie, a największa wydajność przypada na 40—50 rok. Owoców tych rozróżnia się kilka odmian; największe, tak zwane **O.** *włoskie olbrzymie*, mają 8 cm. długości a 6 cm. szerokości. Dojrzałe jadają się surowe, niedojrzałe się zaprawiają. Przez ciśnienie wydają 40 do 70% oleju tłustego, *orzechowego*, używanego do potraw i do farb olejnych; jest on blado-żółty, smaku przyjemnego, krzepnie przy —18°, łatwo jełczeje i szybko wysycha. Liście mają woń aromatyczną, ostrą, dla tego naciera się niemi konie, aby je ochronić od much. Oficynalnemi są niedojrzałe owoce, ich mięsiste, gorzkie łupiny i liście. Liście i kora dają farbę czarno-brunatną. Pień wydaje piękne, twarde, czarno-brunatne drewno, należące do najlepszych drzew stolarskich w Europie, lepszem jest jednak od niego czarno-fjołkowe drewno gatunku amerykańskiego, **O.** *czarnego (J. regia)*. Mniej cenione jest drewno **O.** *popielatego (J. cinerea)*, rosnącego również w Ameryce płn., którego kora używa się tam jako środek przeczyszczający; sok wypływający z pni przewierconych przerabia się na cukier.

Orzechowate *(Juglandeae)*, niewielka rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa o soku wodnistym lub żywicowatym, kwiatach oddzielnopłciowych, zebranych w kotki, liściach pierzastych, bezprzylistkowych, naprzemianiegłych. Z czterech należących tu rodzajów najwięcej znane są: Orzech (ob.) i Carya (ob.). Pochodzą z Azji i Ameryki płn. Główną ich częścią składową jest substancja ostra, barwiąca i aromatyczna, oraz żywica. Nasiona, po większej części jadalne, zawierają tłusty olej. Są to wogóle okazałe drzewa, dostarczające dobrego drewna.

Orzechowiec, owad, ob Balaninus.

Orzechowski (baron) v. *Rogala* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I dwudzielnem, w prawem czerwonem — róg jeleni srebrny, w lewem srebrnem — róg bawoli czerwony; w II czerwonem—chusta srebrna w koło związana; w III czerwonem—krzyż kawalerski złoty; w IV błękitnem — słup czerwony wstęgą srebrną ukośnie okręcony, u wierzchu ukoronowany; w V — pień sękaty czerwony. U szczytu—róg jeleni srebrny i bawoli czerwony. Labry czerwono-srebrne.

Orzechowski.

Orzechowski Stanisław, jeden z najciekawszych przedstawicieli wpływu epoki odrodzenia na społeczeństwo polskie, znakomity mówca i publicysta, * 1515 r w ziemi Przemyskiej. Nauki początkowe pobierał w Przemyślu, skąd w 14 r. życia udał się do Wiednia, ale z powodu najścia Turków schronił się do Wittenberga, gdzie 16-letni kanonik (przeznaczono go zaraz po urodzeniu do stanu duchownego i wyrobiono kanonję przemyską) został razem z licznem gronem Polaków uczniem Lutra. Od 1532 do 1541 bawił we Włoszech, głównie w Bononji, Padwie i Wenecji, studjując prawo i filozofję; pobyt w Rzymie odsłonił mu sprężyny politycznego znaczenia kurji papieskiej. Wróciwszy do kraju 1543, pod naciskiem ojca wyświęcił się na kapłana i objął nadaną mu pierwej jeszcze kanonję i kilka probostw, wyjednanych bez wiedzy i zezwolenia właściwego biskupa. Odsądzony od beneficjów, zawrzał po raz pierwszy żądzą walki i korzystając z poróżnień między swoim biskupem Stanisławem Tarłą, a kapitułą przemyską, podjął się obrony kapituły. Odniesione zwycięstwo rozzuchwaliło ognistego młodzieńca, który pismami swemi (broszura „Fidelis subditus“ Kraków, 1543, część II, 1549, tudzież 1-a mowa przeciw Turkom) zwrócił na siebie powszechną uwagę. Śmiałość okazana w sprawie z biskupem, a jeszcze więcej w broszurze wspomnianej, gdzie bez ogródki wytyka wszystkie bezprawia rządów Zygmunta, powstaje na senatorów i duchowieństwo, zjednała **O.** serca całej szla-

chty. Gorączka reform, która ogarniała światlejsze klasy ówczesnego społeczeństwa, znalazła wybitnego w **O.** przedstawiciela. Domaga się on zniesienia celibatu „De lege coelibatus“ (Bazyleja, 1547), zjednoczenia kościoła wschodniego z rzymskim „Baptismus Ruthenorum“ (Kraków, 1544), wytyka błędy Lutra i wady duchowieństwa katolickiego „Pro Ecclesia Christi“ (Kraków, 1547). W skutek głoszenia publicznego podobnych zasad, został **O.** pozwany przez biskupa Dziaduskiego do sądu (1547) i zniewolony do odwołania zbyt śmiałych wyrzeczeń. Odwołania to wywołało ogromne oburzenie w licznych wiebicielach i dało powód do licznych zarzutów, z których usiłował się oczyścić w wydanej w tym celu broszurze „Diatrib... contra columniam“ (Kraków, 1548). Świetna mowa na śmierć Zygmunta I i 2-ga część pisma „Fidelis subditus“ (1549), dokończyły rehabilitacji i podniosły upadłą sławę. Jednocześnie namiętna dusza **O.** zapałała miłością dla panny Zofji Straszówny, na dworze Kmity przebywającej. Doznana odmowa tak rozjątrzyła **O.**, iż na sejmiku w Wiszni, odmalowawszy w piorunującej mowie zepsucie duchowieństwa, oświadczył śród hucznych oklasków szlachty, iż dla przykładu i poprawy innych ma zamiar się ożenić. W odpowiedzi na to biskup Dziaduski przysłał mu na piśmie zakaz, pod groźbą konfiskaty majątku, wygnania i odsądzenia od czci. Wystąpienie biskupa z pretensjami do praw, których nigdy świeccy uznać nie chcieli, zjednało **O.** poparcie całej szlachty, która wniosła całą sprawę na sejm piotrkowski (1550). Najpierwsi senatorowie (Mik. Radziwiłł, R. Leszczyński, Górbówie, Zborowski), popierali gorliwie sprawę **O.**, której nie rozstrzygnięto, lecz pogodzono **O.** z Dziaduskim, oddając kwestję ożenienia decyzji papieża. Ufny jednak w pomoc możnych protektorów, **O.** zrywa umowę i żeni się z Magdaleną Chełmską. Biskup doprowadzony do ostateczności, ogłasza małżeństwo za nieważne, ciska klątwę na **O.**, skazując go na utratę czci, mienia i wygnanie (1551). **O.** zakłada protest i pisze ów sławny list do papieża „Supplicatio ad Julium III“ (Bazyleja, 1541), przemawiając w nakazujący raczej niż proszący sposób. Król tymczasem potwierdził wyrok biskupa i nakazał Kmicie egzekucję. O., mając sympatję i poparcie całej szlachty, umiał tak ją usposobić, iż posłom na sejm 1552 stawiono w instrukcjach za pierwszy warunek ograniczenie władzy biskupów. Sejm piotrkowski 1552 r. był niezmiernie ciekawy; zajadłość przeciw biskupom ogarnęła zarówno szlachtę jak i senatorów i samego hetmana Tarnowskiego, to też swoją zręcznością sprawił **O.**, iż zdjęto z niego klątwę, przywrócono prawa i godność duchowną, a potwierdzenie małżeństwa papieżowi zostawiono. Sprawa w Rzymie nie postępowała jednak, a prymas na wniosek legata cofnął warunkowe i czasowe rozgrzeszenie. Oburzony **O.** pisze piorunującą broszurę „Repudium Romae“ (Rozbrat z Rzymem), a przerażeni biskupi udają się z gorącemi prośbami o cofnięcie już wydrukowanej książki, obiecując poparcie i rozgrzeszenie; **O.** ustępuje. Mimo wszystkich wystąpień przeciw papieżowi i duchowieństwu, nie przestawał **O.** ani na chwilę być dobrym katolikiem, w pismach jego niema śladu herezji, walczy owszem zawzięcie z innowiercami. Śmierć papieża i poparcie Ząbskiego, posła sandomierskiego, na zjeździe 1559 r. w Piotrkowie poprawiły położenie **O.**; synod warszawski zdjął klątwę i dopuścił go na łono Kościoła. Odtąd **O.** staje się najzagorzalszym katolikiem, gromi innowierców, króla i możnowładców, głosząc teokratyczne zasady i pragnąc reformę polityczną uskutecznić na podstawie jedności religijnej i rządów teokratycznych. Teorje te rozwinął w broszurach: „Djalog około eksekucji polskiej korony“ (b. m. 1563); „Quincunx t. j. wzór korony polskiej“ (b. m. 1564); „Policja królestwa polskiego“ (wydana 1854 w Poznaniu staraniem T. Działyńskiego i 1859 w Krakowie) „Ziemianin albo rozmowa ojca z synem“ (b. m. 1556 i w Krakowie 1859 razem z „Policją“) i inne. Ostatnie lata życia spędził **O.** samotnie, zerwawszy stosunki z dawnymi przyjaciółmi i protektorami i gospodarując w majętności posagowej żony, po której śmierci (1566) sam wkrótce przeniósł się do wieczności (1566 lub 1567). Był to niezwykły człowiek, ognistego ducha i serca, oddający się całą duszą sprawie, którą podjął, umiejący zarówno kochać namiętnie (kobietę, ojczyznę i religję), jak i nienawidzieć. Gdyby swą wymowę, swój zapał i dar jednania sobie serc zechciał zużyć na przeprowadzenie wyższych celów, imię **O.** otaczałaby aureola dziejowej chwały. Działalność ruchliwa tego niepospolitego umysłu odbiła się w licznych (40-tu przeszło) dochowanych dotąd pismach, historycznej, polemicznej, politycznej i panegirycznej osnowy. Prócz wymienionych ważniejsze z nich są: Mowy o wojnie przeciw Turkom p. t.: „Turcicae“ (1-a Kraków 1543, 2-a † 1544 roku i obie w Rzymie 1594); „Chimera“ Kraków, 1562); „Annales“ (Dobromil, 1611, Gdańsk, 1643, Lipsk, przy Długoszu, 1712 i Poznań, Działoszyńskiego wyd. 1854) obejmują dzieje od 1548 do 1552 roku. Przekład polski Włyńskiego wyszedł 1767 r. w Krakowie, a zupełniejszy jeszcze w wyd. Mostowskiego (Warszawa 1805); „Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego“ (Warszawa, 1774, przez Bohomolca z ręk. bibl. Załuskich, Lipsk, 1837, Sanok, 1826, Ostrów, 1869). Przekłady różnych pism **O.** dokonane przez A. Włyńskiego wyszły w 1826 (2 t., Wrocław, mylnie tu zamieszczono „Sen na jawie“). Dokładne wyliczenie pism **O.** podaje F. M. Sobieszczański (*Encykl. Pow.*, t. 20, str. 86 do 92). Obszerny życiorys **O.** skreślił Ossoliński (*Wiad. hist. kryt.*, t. III), studjum zaś nad pismami i życiem **O.** dał L. Kubala (Lwów, 1870).

Orzechowski Paweł Bogusław, z tej samej co poprzedzający rodziny, podkomorzy ziemi

Chełmskiej; początkowe nauki odbywał w Poznaniu, dalsze za granicą, gdzie przyjął wyznanie helweckie. W Ingolstadzie słuchał prawa i kurs jego ukończył czterema publicznemi rozprawami, które wyszły w dziele: „Manuale fundamentarium juris civilis ac poloni quatuor disputationibus juridico-historico politicis comprehensum“ (Bredae, 1647). Mając udział w sporach Kalwinów z Jezuitami, wydał dziełko p. t.: „Epitomium na wędzidło X. Hieronima Powodowskiego“ (1583). Na sejmie elekcyjnym 1587 r., jako marszałek koła poselskiego, obstawał za utrzymaniem swobód różnowierczych przez obranego króla, † 1632).

Orzechowski Teodor, herbu Radwan, kasztelan małogoski, zasłużył się krajowi zachowaniem podczas wojny szwedzkiej za Karola XII lubelskich ksiąg ziemskich i trybunalskich. Gorliwy kalwin, w skutek dysput z ks. Łapczyńskim, Franciszkaninem, przeszedł na wyznanie katolickie, † 1730 r.

Orzechowski Konrad, statystyk, * 1825 w Galicji, † 1875 w Krakowie, gdzie był naczelnikiem biur pomocniczych przy sądzie karnym; wydał: „Przewoduik statystyczno-topograficzny i skorowidz, obejmujący wszystkie miejscowości w królestwie Galicji“ (1872) i „Dodatek do przewodnika“ (1873).

Orzechowy olej, ob. Orzech.

Orzechówka *(Nucifraga)*, rodzaj ptaków wróblowatych, oddzielony od rodzaju kruka. Cechy jego są: dziób prawie prosty, w końcu tępy; pod językiem obszerny błoniasty worek. Gatunek europejski, **O.** *caryocathactes*, 36 cm. długi, 59 cm. szeroki, brunatno kałowy, z białemi plamami, żyje w krajach północnych i w małej tylko liczbie w górach pasa umiarkowanego. Nie każdego roku do nas zalatuje; zwykle pokazuje się w jesieni, niekiedy zimuje. Żywi się orzechami i innemi nasionami drzewnemi, których zapasy przenosi w worku podjęzykowym; rozbija je tłukąc dziobem o drzewo; w porze letniej jada owady. Jaja i szczegóły gniażdzenia dotąd nieznane.

Orzechówka.

Orzechy amerykańskie, ob. Bertholletia.

Orzechy laskowe, ob, Leszczyna.

Orzechy tureckie, ob. Leszczyna.

Orzechy włoskie, ob. Orzech.

Orzechy wodne, ob. Kotewka.

Orzechy ziemne, ob. Arachis; także nazwa główek przykorzeniowych karolka *(Carum bulbocastanum)*, ob. Kminek.

Orzeczenie albo *opowiednik (praedicatum)*, nazywa się w gramatyce jedna z głównych części zdania, wyrażająca to, co się mówi o podmiocie (ob.). Orzeczeniem jest w zdaniu albo słowo, albo imię (rzeczownik, przymiotnik, zaimek, imiesłów; liczebnik) albo wreszcie wyraz słowa bezokoliczny, rzeczownie wzięty. Jeżeli orzeczeniom jest imię, wówczas dodaje się do niego jeszcze łącznik.

Orzelska Anna (hrabina), córka naturalna króla polskiego Augusta II i Henryki Duval, córki kupca francuskiego, handlującego winem, * 1707. Córka i matka, zapomniane obie przez króla, żyły długo w ciężkiem ubóstwie, dopóki hrabia Rutowski, także naturalny syn Augusta z Turczynki Fatymy, nie zajął się ich losem. Następnie August poznawszy swą córkę u Rutowskiego, pokochał ją bardzo, obsypał bogactwy, podarował pałac umyślnie dla niej wystawiony (pałac Błękitny, dziś własność ordynata Zamojskiego), nadał jej tytuł hrabiny *Orzelskiej* i wydał (1730) za księcia Ludwika Holsteinbeck. Rozwiodłszy się z nim 1733, mieszkała w Rzymie i tam † 1769 r. Por. Bartoszewicza „Pani Błękitnego pałacu“ w *Gaz. Warsz.*

Orzelski, herbu Dryja, dom starodawny w Wielkopolsce, piszący się ze wsi Borzejowic koło Żnina, a zowiący się od zamku Orle. Zasłynęło w nim naraz trzech braci: *Maciej*, *Świętosław* i *Jan*, synowie Mikołaja († 1562).

Orzelski Maciej, * 1547, † 1589, kończył nauki w Krakowie, sposobiąc się do stanu duchownego, ale wyjechawszy do Niemiec, przyjął tam wyznanie ewangelickie. Za powrotem do kraju, został sędzią nakielskim i osiadłszy na wsi, oddał się naukom, pracując nad dziełem historycznem, które jednak do naszych czasów nie doszło.

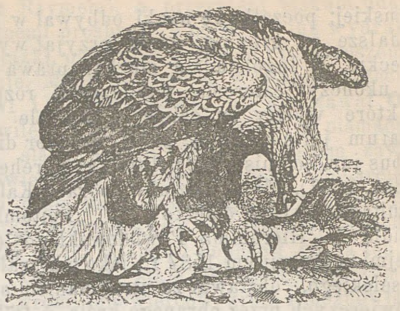
Orzelski Świętosław, * 1549 w zamku Orle. Nauki pobierał w Krakowie, a następnie we Frankfurcie, Wrocławiu i Wirtemberdze, gdzie przyjął wyznanie ewangelickie. Po powrocie do kraju, wstąpił do zawodu publicznego r. 1572 i jako poseł na sejmach popierał wybór Piasta, co gdy nastąpić nie mogło, przystąpił do stronnictwa Stefana Batorego. Na sejmie warszawskim 1580 obrany był marszałkiem koła poselskiego, a na sejmie 1585 stawał za królem na czele stronnictwa, potępiającego działania anarchiczne Zborowskich. Ceniony i lubiony przez Stefana Batorego, mianowany został pisarzem, a potem sędzią ziemskim w Kaliszu. Po śmierci króla, w czasie bezkrólewia stojąc po stronie Zamojskiego, miał czynny udział w wyniesieniu na tron Zygmunta III i pierwszy doniósł obleganemu w Krakowie przez arcyksięcia Maksymiljana Zamojskiemu, przedzierając się z narażeniem życia przez hufce nieprzyjacielskie, o wybraniu Zygmunta na króla polskiego. W nagrodę za to otrzymał od króla starostwo Radziejowskie. Jako gorliwy ewangelik występował w obronie swego wyznania i przewodniczył na sławnym zjeździe różnowierców w Toruniu 1595, kierując wszystkiemi jego obradami. W następnym roku uczestniczył na sejmie walnym, z którego zdawał relację na sejmiku szredzkim 10 stycznia 1597 r. Odtąd urywają się już wszelkie o nim wiadomości, i zdaje się, że przedwczesny

zgon około 1598 przerwał dalszą jego działalność. Obok tych prac publicznych zajmował się **O.** piśmiennictwem i przygotował w rodzaju pamiętników dzieje bezkrólewi w Polsce w ciągu lat czterech od 1572—76, t. j. od zgonu Zygmunta Augusta aż do poskromienia Gdańska przez Stefana Batorego, pełne faktów nieocenionej wartości dla poznania tajemnych sprężyn ówczesnego parlamentaryzmu. Praca ta wydaną została w zbiorze „Dziejopisów krajowych“ p. t.: „Bezkrólewia ksiąg ośm czyli „Dzieje Polski skreślone przez Świętosława z Bożejowic Orzelskiego“ (3 t., Petersburg, 1856), w przekładzie z łacińskiego Władysł. Spasowicza; czwarty tom czyli wstępny (w r. 1858) zawiera życiorys Orzelskiego, tudzież pisma jego i mowy w sporach publicznych.

Orzelski Jan, * 1551, † około 1612; uczył się w akademji krakowskiej, po której ukończeniu zwiedził celniejsze uniwersytety Niemiec i Włoch. Wróciwszy do ojczyzny, udał się 1571 na dwór Zygmunta Augusta i przy nim pełnił urząd stolnika. Za króla Stefana, mając udział w sprawach wojennych chlubnie się odznaczył i spełniał należycie rozmaite zlecenia królewskie, w nagrodę czego otrzymał starostwo kościańskie. Król Zygmunt mianował go potem kasztelanem rogozińskim i starostą radziejowskim. Zostawił po sobie roczniki domu Orzelskich, które wydał Tytus hr. Działyński p. t. „Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski Castelanum Rogosnensem, Capitaneum Costensem A. D. 1611 conscripti“ (Poznań, 1854). Przekład polski dokonał Stanisław Budziński w „Zbiorze pamiętników historycz. o daw. Polsce“ Włodzimierza Platera (Warszawa, 1859, t. 4-ty).

Orzeł *(Aquila)*, gwiazdozbiór nieba północnego, między 281 a 305° wzniesienia prostego i 3 a 8° zboczenia płn., zawiera jednę gwiazdę 1 wielkości *Atair (Altair)*, 3 gwiazdy 3 wielkości, a w ogólności 23 gwiazdy jaśniejsze.

Orzeł *(Aquila)*, rodzaj ptaków drapieżnych, z rodziny sokołowatych (*Falconidae*), mający dziób mało krótszy od głowy, prosty, wysoki, ścieśniony, w końcu ostro w hak zagięty; nogi potężne, po same palce lub do połowy skoku upierzone, z silnemi mocno-zakrzywionemi i ostremi szponami; skrzydła długie i szerokie, z lotką 4 i 5 najdłuższą; ogon mierny, różnokształtny; głowa całkowicie upierzona, na jej tyle i karku pióra długie, wązkie. Ptaki te znajdują się na całej kuli ziemskiej. Większe gatunki są najdrapieżniejsze i najzuchwalsze; odznaczają się wspaniałą postacią i bystrością wzroku, skąd poszło nazwanie **O.** królem ptaków. Wszystkie **O.** żyją samotnie lub parami w okolicach lesistych równin i gór. Prócz żywej zdobyczy chętnie karmią się padliną. Gniazda zakładają na drzewach, skałach, lub na ziemi w głębi stepów, jaj znoszą dwa lub jedno. Dzielą się na dwa podrodzaje: *Aquila* i *Haliaetos*, czyli orły wodne, te bowiem ostatnie, mając skok od połowy nagi, więcej się żywią rybami i ptakami wodnemi, niż zwierzętami lądowemi. U nas znajdują się 4 gatunki: **O.** *właściwy (A. chrysaetos)*, największy z krajowych, do 95 cm. długi, przeszło 2 m. szeroki; brunatny lub w części rdzawy, z rudawą czupryną i karkiem; ogon ma popielaty, ciemnoplamisty, z brunatnym pasem końcowym; gnieździ się w powiecie Przasnyskim, a w większej liczbie w Karpatach. *Orlik (A. naeria)*, najpospolitszy, wszędzie się znajduje; cały brunatny, słabszej budowy i z nogami stosunkowo dłuższe-

Bielik.

Harpja.

mi; żywi się głównie wężami. **O.** *włochaty (A. pennata)*, najmniejszy, 51 cm. długi, odznacza się równem przycięciem ogona; ten w Lubelskiem bywa tylko latem postrzegany. *Bielik (Haliaetos albicilla)*, tak duży jak orzeł właściwy, postawę ma nawet okazalszą, żywi się głównie rybami i przebywa w Lubelskiem, Augustowskiem i Płockiem. Prócz tych znajdują się jeszcze w Europie: **O.** *królewski (A. imperialis)* w Europie płd., *A. rapax*, i in. Największym z **O.** jest *H. pelagica* w Kamczatce i sąsiednich wyspach. *Harpja (Harpyia destructor)*, na 1 m. długa, żyje w Ameryce płd., gdzie dla drapieżności i dla piór używanych do ozdoby jest prześladowana.

Orzeł, jako symbol siły i potęgi, już w starożytności wyobrażany był w tem znaczeniu. W mitologji uosabia słońce i jego bóstwa. U Hindu-

sów **O.**, *haruda*, służy za konia bogowi Wisznu. W sagach skandynawskich i germańskich **O.** jest symbolem ciemności, związany z wyobrażeniami złych demonów, oraz boga Odyna. W mitologji greckiej jest źródłem światła, płodności, szczęścia; był nadto gońcem Jowisza, obwieszczającego ludziom jego wolę. U Rzymian od czasów Tarkwinjusza był jednym z głównych zewnętrznych atrybutów rzeczypospolitej przyjętych następnie przez cesarstwo. **O.** jako znak wojenny używany był przez Persów, później przez legjony rzymskie, zawsze z rozpostartemi skrzydłami i robiony naprzód z drzewa, później ze srebra, za cesarstwa ze złota. Takiż orzeł od 1804 r. wieńczył sztandary wojsk Napoleońskich. *W heraldyce* **O.** jako emblemat potęgi i siły pomieszczany był naprzód w herbach cesarzów niemieckich (od Karola W.), niektórych książąt, królów polskich i margrabiów brandeburskich. Obecnie **O.** znajduje się w herbarzu: Rosji, Austrji, Niemiec i Prus, Stanów Zjednoczonych poł. Ameryki i in.

Orzeszkowa Eliza z Pawłowskich, jedna z najcelniejszych autorek polskich, * 1842 we wsi dziedzicznej Milkowszczyźnie, w gub. i pow. Grodzieńskim, (z ojca Benedykta Pawłowskiego i matki Franciszki z Kamieńskich), otrzymała edukację na pensji PP. Sakramentek w Warszawie (1852—1857), w 17 roku życia wyszła za mąż za obywatela pow. Kobryńskiego Piotra Orzeszkę i przeniosła się do Ludwinowa w powiecie Kobryńskim (1858—1863). W r. 1864 powróciła do wsi rodzinnej Milkowszczyzny, a następnie osiadła w Grodnie, gdzie wyszła powtórnie za mąż za Stanisława Nahorskiego, adwokata. Na pole literackie wystąpiła w roku 1866. **O.** celuje przedewszystkiem jako powieściopisarka. Wszystkie jej niemal utwory są tendencyjne. Porusza w nich **O.** ważne nieraz kwestje społeczne: „Cnotliwi“ (Warszawa, 1871) i „Pamiętnik Wacławy“ (Warszawa, 1871). Nierównie większą wartość mają romanse: „Na dnie sumienia“ (2 t., Warsz., 1873) i „Pan Graba“ (3 części, Lwów, 1872), w którym roztrząsa **O.** kwestję wychowania młodzieży i przez który stanęła w rzędzie najpierwszych naszych pisarzów. Z innych powieści wymieniamy jeszcze: „Pajęczyna“ (Warszawa, 1871); „Marta“ (Warszawa, 1873), oraz studjum: „Kilka słów o kobietach“ (Lwów, 1873); „Ostatnia miłość“ (1868); „W klatce“ (1870); „O wpływie nauki na rozwój społeczeństwa“ (1876); „Pompalińscy“ (1876); „Meir Ezofowicz“ (1878); „Rodzina Brochwiczów“ (1876) i in. Nie poprzestając na pracy literackiej, dla podniesienia ruchu wydawniczego założyła księgarnię w Wilnie, którą wszakże w r. 1882 zmuszona była zamknąć. W ciągu krótkiego czasu, oprócz własnych prac, wydała tam znaczną liczbę dzieł ważnych i pożytecznych. Z następnych jej utworów zwróciły na siebie zwłaszcza uwagę nowele: „Widma“ (w *Kłosach*, 1881); „Syiwek cmentarnik,“ „Zygmunt Ławicz i jego koledzy“ obie w *Ateneum)*, dające wyborny obraz stosunków społecznych w Wilnie. Oprócz tego ogłosiła: „Patrjotyzm i kosmopolityzm“ studjum społeczne (Wilno, 1880); „Na prowincji“ (Warszawa, 1884); „Wesoła teorja i smutna praktyka“ (1885); „Kramarz“ (1885); „Powieści wiejskie“ (1886); „Eli Makower“ (1885, t. 3); „Mirtala“ (1886); „Cham“ (1888); „Czciciel potęgi“ (tamże, 1891); „Dwa bieguny“ (Petersburg, 1893); „Nad Niemnem“ (1888); „Jędza“ (1891); „Melancholicy“ nowele (Kraków, 1896, t. 2); „Australczyk“ (Petersburg, 1896); „Z różnych sfer“ (serja nowa, Lwów, 1882); zbiór ten obejmuje powieści: „Sielanka nierózowa.“ „Daj kwiatek,“ „Złota nitka,“ „Zefirek,“ „Pierwotni“ (Warszawa, 1883); „Bene nati“ z obszernem studjum Chmielowskiego; „Argonauci“ (1893); „Anastazja“ (w rękopisie). Umie ona nietylko za pośrednictwem powieści dotykać spraw społecznych; dowodem tego jest jej rozprawa „O Żydach i kwestji żydowskiej“ (Wilno, 1882); „O kobietach“ (1870); „O patrjotyzmie i kosmopolityzmie“ (1880). Wydano na jej cześć wielką pracę zbiorową p. t.: „Upominek“ z pracami i portretami wszystkich prawie literatów polskich. Wiele jej rzeczy przełożono na język niemiecki i rosyjski. Dzieła jej wyszły w 44 tomach (Warszawa, 1884—88), oraz w taniem 4-tomowem wydaniu (1899) ze wstępem Piotra Chmielowskiego.

Orzeszkowa Eliza.

Orzesznica, ob. Koszatka.

Orzycz, rz. biorąca początek w Prusiech, wchodzi do Królestwa Polskiego około m. Chorzele w gub. Płockiej. Od wsi Długokąty płynie znaczny kawał pod ziemią i dopiero za Grzebskiem na wierzch się pokazuje; dalej rozlewając się, formuje błota na pół mili szerokie; płynie następnie około miast Krasnosielca, Makowa i pod Przasnyszem wpada do Narwi.

Os (van), imię kilku malarzów niderlandzkich:

Os Jan, van, * 1744 w Middelharnis, † 1808. Słynął głównie z wybornego przedstawiania kwiatów i owoców. Ogłosił także tomik „Poezji“ (Haga, 1787).

Os, Piotr Gerard van, syn poprzedniego, † 1776 w Hadze, † 1839; początkowo kształcił się pod kierunkiem ojca, później zaś zwrócił się do malowania zwierząt, wziąwszy za wzór Pottera i Dujardina. Ulubionemi dla niego przedmiotami były krajobrazy ze wszelkiego rodzaju zwierzętami, które z taką rysował poprawnością i tak pięknym nawodził kolorytem, że wkrótce europejską zyskał sławę. Obok tego malował sceny wojenne.

Os, Jerzy Jakób Jan van, młodszy brat poprzedniego, * 1782 r. w Hadze, kształcił się pod kierunkiem ojca i malował kwiaty. Rysował większą

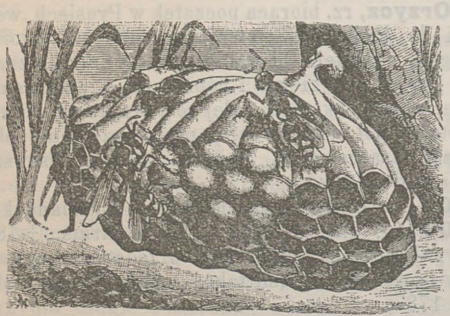
część roślin do „Flora Batava“ I. Kopsa, następnie osiadł w Amsterdamie i zaczął malować olejno, wziąwszy za wzór Huysuma. Od 1817 r. pracował głównie dla fabryki porcelany w Sèvres. Francuzi nadali mu przydomek Rubensa w malowaniu kwiatów.

Osa (*Vespa*), rodzaj owadów błonkoskrzydłych (*Hymenoptera*) z oddziału żądłowych. Rodzaj ten, który u dawniejszych naturalistów obejmował znaczną liczbę gatunków, został wyniesiony przez Latreille'a do znaczenia rodziny *os* (*Vespidae*). Należą tu owady, przedstawiające obyczaje równie zajmujące, jak pszczoły i mrówki. **O.** żyją towa-

Szerszeń.

rzysko, pod pewnemi prawami i rządem, okazując dziwną zręczność w budowaniu gniazd. Żywią się głównie innemi owadami, a między temi wytępiają znaczną ilość pszczół; lecz obok tego chciwe są na słodkie, dojrzałe owoce, mięso, miód. Żądło służy im do obrony. Osady ich składają się z trojakich osobników: samców, samic i nijakich czyli roboczych, a właściwie niedokształconych samic.

Gniazdo osy papierowej.

Te ostatnie są najmniejsze, samice największe. Zadaniem roboczych jest dostarczanie żywności dla całej osady i potomstwa. Gniazda osie są bardzo sztucznie budowane, zwykle w miejscach zasłoniętych, a robią je po większej części z próchna różnych drzew, pożutego i urobionego w szczękach na ciasto twardniejące po przylepieniu w miejscu właściwem. Gniazda różnych gatunków są różne, składają się zwykle z zewnętrznej, do bibuły podobnej powłoki, okrywającej komórkowe plastry, równolegle w pewnych odstępach tak ustawione, aby osy miały do nich swobodny przystęp. Komórki plastrów są sześcioboczne z otworem na dół obróconym; przeznaczone na wychowanie roboczych, znajdują się oddzielnie od przeznaczonych dla samców i samic i te są mniejsze. Gniazdo pracowicie przez kilka miesięcy budowane służy tylko na jedno lato, gdyż większa część **O.** umiera przed zimą, a samice przeznaczone na założenie nowych osad przepędzają ją w odrętwieniu. Każda taka samica zakłada w roku następnym nową osadę. Robocze najpierwej się wylęgają, samice dopiero przy końcu lata, lub na początku jesieni.

Osa kopiąca (Ammophila sabulosa).

Jajka składają w każdej komórce oddzielnie, przylepiając je do ściany tejże. Gąsienice są białe, następnie zasklepiają otwór materją jedwabistą i zamieniają się w poczwarki. Są to owady szkodne i boleśnie kolące. Dzielą się na kilka grup. **O.** *murujące* (*Solitariae*) składają się tylko z samców i samic; należy tu **O.** *murująca* (*Odynerus parietum*), 6,5—13 mm. długa, czarna, ukazuje się w końcu maja; wierci dziury w starych murach gliniastych, w których składa schwytane liszki różnych owadów i jajka, które się tam rozwijają w gąsienice. Do *os towarzyzkich* (*Sociales*) należy rodaj *osy* (*Vespa*), z których największy jest *szerszeń* (*V. crabro*), największy z os europejskich 22—26 mm. długi, buduje gniazda w dziuplach drzew, w otworach skał. **O.** *zwyczajna* (*V. vulgaris*) buduje gniazda w ziemi. **O.** *papierowa* (*Polistes gallica*), 13 mm. długa, buduje gniazda bez osłony, postaci rozet. Do **O.** *kopiących* (*Crabronidae*) należy *Ammophila sabulosa*, która grzebie gniazda w piasku. Z grupy *os pasożytnych* (*Masaridae*) żyją tylko dwa gatunki w Europie południowej.

Osa, miasto powiatowe w gubernji Permskiej, mające 5,176 miesz. (1897). *Powiat Osiński* ma na przestrzeni 18,259 w. kw. 324,267 miesz.; znajdują się w nim obszerne zakłady topienia miedzi.

Osad, wszelkie ciało stałe, oddzielające się z płynów, albo samo przez się, albo za dodaniem innych ciał, które łącząc się z ciałami w płynach się znajdującemi, tworzą z niemi związki nierozpuszczalne. Największa liczba farb i innych produktów chemicznych otrzymuje się w postaci osa-

dów. **O.** bywają krystaliczne, proszkowate, obłoczkowate, galaretowate. Jeżeli cząstki ich są tak delikatne, że nie mogą być wyraźnie odróżnione, w takim razie zowią się *mętami* i tworzą *zamącenie* cieczy. *Osadowe pokłady* skorupy ziemskiej, ob. Geologja.

Osada, czyli kolonja, oznacza zbiór ludzi wyszłych z jednego miejsca celem trwałego w innej miejscowości osiedlenia się. Ze względu na sposób powstania i na polityczne stosunki, kolonje mogą być nader rozmaite. Jedne powstają na własnem terytorjum państwa i używają jednakowych praw z dawniejszymi jego mieszkańcami; inne tworzą się przez wychodztwo do obcego kraju, którego pewna przestrzeń przez nowych osadników już to odrazu, już też powolnie zajętą bywa, a osadnicy ci zakładają nowe państwo; inne jeszcze, założone na obcem terytorjum przez jakieś państwo, zostają pod opieką i władzą tegoż państwa, jaki to rodzaj kolonji w nowszych czasach jest najpowszechniejszy. Co do przyczyn zakładania osad, to te również są bardzo rozmaite. Do najpospolitszych należą: przeludnienie w pewnej miejscowości i wynikająca stąd konieczność oddalenia części ludności, nie znajdującej w miejscu rodzinnem dość środków wyżywienia się; chęć rozszerzenia stosunków handlowych; wstrząśnienia polityczne i społeczne; katastrofy fizyczne, jak wylewy wód, nieurodzaje; deportacja przestępców politycznych lub kryminalnych (ob. Osady karne) i t. d. W nowszych czasach państwa europejskie dla wzmocnienia swej potęgi, dla zbogacenia się złotem i bogactwami nowo odkrytych lub poznanych ziem, dla rozszerzenia swego handlu i zapewnienia sobie miejsca zbytu na swe towary, pozajmowały olbrzymie przestrzenie, na których pozakładały liczne i wielkie osady. W ten sposób obszary stałego lądu i wysp Ameryki, archipelagi Oceanji, bogate przestrzenie południowej Azji i wybrzeża Afryki pokryły się kolonjami państw europejskich. Najważniejsze z tych kolonji, tak co do obszaru i ludności jak i co do bogactwa przyrodzonego ziemi, są angielskie. Pod względem obszerności zajętych przestrzeni, kolonje angielskie przechodzą zarówno rosyjskie (Syberję), jak i dawniejsze hiszpańskie w czasie, gdy Hiszpanja jeszcze była panią środkowej i większej części południowej Ameryki. Nieskończenie niżej od Anglji co do znaczenia i obszaru swych kolonji stoją Niderlandy, Francja, Hiszpanja, Portugalja, Danja i Szwajcarja. Wszystkie owe państwa z mniejszą lub większą gorliwością zajmowały się *kolonizacją* odkrytych lub zdobytych krajów, nie wszystkie jednak osiągnęły tu jednakowe korzyści. Zależało to od większej lub mniejszej energji sił i mądrości środków, użytych w tym celu. Anglja, która wytężyła swą działalność dla utworzenia olbrzymiej floty i poznała bezowocność systemu przymusu i ucisku w walce z Ameryką, zapewnia daleko większą samodzielność i swobodę swym osadom, aniżeli inne państwa. *Kolonjalne* jej *prawodawstwo* jest daleko liberalniejsze od takichże prawodawstw innych państw; a chociaż nie wszystkie osady angielskie używają równych praw i swobód, to jednak widoczną jest dążność rządu do postępowania na drodze liberalnej, o ile to tylko jest możliwem. Niektóre z kolonji angielskich mają odrębną własną władzę prawodawczą i konstytucję wielce podobną do angielskiej. Wszystkim nadto kolonjom angielskim liberalne zwyczaje metropolji zapewniają większą swobodę, aniżeli ją mają nie już osady, ale nawet większość państw europejskich. Wszędzie tam wolność prasy, równouprawnienie wyznań, swoboda osobista, wolność stowarzyszenia się, są święcie szanowane i tak nietykalne, jak samo prawo własności. Przeciwnego systemu trzymała się Hiszpanja, tam na czele każdej kolonji stoi kapitan czyli gubernator, z władzą prawie nieograniczoną, który zależy od ministra wojny w Madrycie. Hiszpanja za cel sobie położyła nie rozwój i pomyślność kolonji, a przez to i trwałą i pewną korzyść metropolji, lecz chwilowe zbogacenie się kosztem zajętych krajów. Dlatego łupiestwo i samowola gubernatorów i urzędników, nieposzanowanie żadnego prawa, pogwałcenie wszelkich choć i niesprawiedliwych ustaw były tam zjawiskiem codziennem. Ten niesprawiedliwy i niedorzeczny systemat doprowadził Hiszpanję do utraty jej wszystkich prawie bogatych posiadłości w Ameryce, do ruiny finansowej i moralnej. W ostatnich czasach straciła Hiszpanja, Kubę, Filipiny, wyspy Karolińskie i Marjańskie. Inne państwa kroczą drogą pośrednią i jeżeli nie zapewniają samorządu kolonjom, to przynajmniej powołując ich deputowanych do ciała prawodawczego metropolji, dają im dowód równouprawnienia i możność stałego i dobrego bronienia interesów kolonji; takiego systemu trzyma się Francja i Portugalja. Czy jednak którykolwiek z systemów dzisiaj przez państwa europejskie używanych za bezwarunkowo dobry uznany być może?—zdaje się, że nie. Za nadto dzisiejsze społeczeństwa w stosunkach z kolonjami mają na widoku własne interesa, za nadto starają się eksploatować siły kolonji dla powiększenia własnych. Daleko stosowniejszem byłoby powrócić do wielkiego wzoru kolonizacji zostawionego nam przez Greków. U nich cały system, cały stosunek kolonji do swej ojczyzny, odbijał się w nazwie ojczystego kraju. Metropolis oznacza miasto matkę, i rzeczywiście, metropolja była dla swej kolonji prawdziwą matką, zaopatrywała ją w pierwsze potrzeby tak długo, dopóki ta ostatnia nie była w stanie żyć życiem samoistnem. W Grecji starożytnej koloniści, mający się udać do nowego miejsca, razem z pożegnaniem i błogosławieństwem swych krewnych i współobywateli, zabierali święty ogień i bóstwa rodzinne, które wnosili do nowych siedzib wraz z mową, obyczajami, prawami ojczystego miasta i koniecznemi zasobami dla

utworzenia nowego ogniska cywilizacyjnego. To też stosunek takiej osady ze swą metropolją był rodzinny, przyjazny, oparty na uczuciu wspólności rodowej i obyczajnej, na wdzięczności, miłości i solidarności interesów. Osada rozwija się samodzielnie, miała zupełną niezależność i całkowitą swobodę użycia swych sił w sposób dla siebie najkorzystniejszy, a w dowód wdzięczności posyłała corocznie metropolji pierwociny swoich owoców i przedstawicieli w obchodzie tajemnic i uroczystości religijnych. Czyż taki system nie jest lepszy, niż owe sztuczne pakta kolonjalne uświęcające przemoc, pełne monopolów, przywilejów, ograniczeń i podatków? Zdaje się, że bez najmniejszego wahania się należy tu odpowiedzieć twierdząco. Sprawiedliwość i prawo, rozwój kolonji i trwała pomyślność metropolji tego wymagają. Pożądanemby więc było, żeby ów systemat jak najprędzej i jak najszerzej był praktykowany, wtedy bowiem rychło znikną puste i bezludne przestrzenie, brzegi morza pokryją się portami i bogatemi miastami, dzikie stepy zamienią się w urodzajne pola, a ludzkość postąpi krok naprzód. Należy tu jeszcze parę słów dodać o rodzajach kolonji, ze względu na ich główne zadanie. Tu rozróżniają kolonje *rolnicze* i *plantacje*, mające głównie na celu produkcję rolną, oraz dostarczenie trzciny cukrowej, bawełny, kawy, herbaty i t. p.; kolonje *handlowe*, przeznaczone głównie na pośredniczenie w handlu; kolonje *wojskowe*, jakie np. tworzył starożytny Rzym, mające za zadanie bronienie granic, lub utrzymanie w posłuszeństwie podbitego ludu; kolonje *karne*, służące za miejsce wysyłki przestępców. Przez ich zakładanie oczyszcza się państwo z żywiołów zbrodniczych i niebezpiecznych, a także samym przestępcom daje się najlepsza sposobność poprawy, rehabilitacji i dojścia do dobrego bytu. W ten sposób państwa nowożytne używają deportacji (ob.) już od XVI w. Hiszpanja wysyłała naprzód swych przestępców na wyspy Kanaryjskie, potem do Peru i innych okolic Ameryki, Portugalja do Mozambiku, Niderlandy do wysp Zundzkich, Anglja początkowo do Ameryki później do Australji, Rosja osiedlała na Syberji, Francja w Guyanie i Nowej Kaledonji; Danja do Grenlandji; Turcja nawet niekiedy wysyła zbrodniarzy do Tripolis. W ostatnich czasach ruch kolonizacyjny dzięki rozwojowi przemysłu, który szuka rynków zbytu, oraz dzięki przeludnienia państw europejskich wzmógł się niesłychanie. Zwłaszcza mało wyzyskana pod tym względem Afryka stała się areną walki kolonizacyjnej pomiędzy państwami europejskiemi. Por. Johnston „A history of the colonisation of Africa by als races“ (1899); Cousin „Consession Coloniale droits et obligation en resultant“ (1899); Gunia „La nouvelle France“ (1898); Demaret „Organisation colonial et federation“ (1899); Pain „Colonisation pénal“ (1898); „Koloniale Zeitschrift“ wydawane przez Wagnera w Lipsku (1899).

Osadnik, ob. Osada.

Osadnik, część kwiatu, ob. Kwiat.

Osady *Karne, Wojskowe,* ob. Osada.

Osady rolne są to zakłady poprawcze dla przestępców małoletnich, zastępujące więzienie i udzielające swym wychowańcom, oprócz pracy fizycznej, naukę, ułatwiającą drogę do dalszego rozwoju umysłu. Wszystkie państwa europejskie posiadają kolonje rolne, w Rosji zaś najlepiej urządzone są: Petersburska, Kijowska i Saratowska. W Królestwie Polskiem myśl założenia **O. r.** powzięli Józef Wieczorkowski i ks. Tadeusz Lubomirski i zatwierdzenie ustawy Towarzystwa uzyskali 3 marca 1871 roku i następnie wyjednali u skarbu kilkanaście morgów lasu w Studzieńcu gubernji Warszawskiej. Ustawa osady rolnej zatwierdzoną została 1876, otwarcie zaś jej nastąpiło 14 maja 1876 r. W dn. 1 stycznia następnego roku w Studzieńcu znajdowało się 5 wychowańców, 1878 r. było ich 50 i liczba ta zwiększała się stopniowo z roku na rok tak, że w 1895 osada liczyła 165 wychowańców, a na 1896 r. zostało się 161. Wogóle w Studzieńcu przebywa zwykle 160 wychowańców do roku, jakkolwiek podług ustawy może ich być 200. Wychowańcy Studzieńca przechodzą kurs szkoły elementarnej i zajmują się pracą bądź w zakresie gospodarstwa rolnego, leśnictwa, chmielarstwa, ogrodnictwa, bądź też w warsztatach: stolarskim, tokarskim, szewckim, kołodziejskim i stelmachowskim, ciesielskim, kowalskim, ślusarskim i krawieckim. Uwalniani z osady wychowańcy bywają umieszczani u majstrów na zupełne utrzymanie, przy obowiązku wyzwolenia na czeladnika po upływie roku. Wyroby studzienieckie zyskują uznanie i znajdują chętnych nabywców przez składy, pośredniczące w sprzedaży w Warszawie. Produkcja wyrobów, przy przeciętnej liczbie 160 wychowańców, wynosi rocznie do 10,000 rub. brutto. W 1896 Studzieniec posiadał 88 morgów 69 prętów ziemi uprawnej, 4 m. 20 pr. łąk, 40 m. 10 pr. lasu, ogród miał przestrzeni 7 m. i chmielnik na 3 morgach. W 1878 wybudowany został kościół osady. W okresie 20-letniego istnienia osada Studzieniecka wychowała 890 nieletnich. W początku nieletnich przestępców skazywano na termin w wyroku określony, lecz przepisy z 1892 r. zniosły oddawanie ich do osady na termin oznaczony, pozostawiając go określenie zarządowi, z warunkiem byle trwał nie krócej niż rok, a nie dłużej, niż do czasu dojścia wychowańca do lat 18. Nieletni, nie mający lat 18, o ileby po uwolnieniu z przytułku źle się prowadził, ma być ponownie do przytułku cofnięty. W odległości kilku wiorst od Studzieńca, w lasach rządowych Nowej Huty, w miejscowości zwanej Puszczą Marjańską założono w 1890 zakład poprawczy dla dziewcząt. Etat tego zakładu obliczany na 50 wychowanek, lecz stale przebywa ich po 16. Do zakładu w Puszczy przyjmowane są dziewczęta od lat 8 do 14, najkrócej na lat 3, lecz nie dłużej niż

do ukończenia 18 lat; przyjmowane są nieletnie skazane przez sądy; skazane przez sądy na oddanie rodzicom lub godnym zaufania krewnym dla skarcenia domowego, niemniej włóczęgi nieletnie, podlegające z wyroków sądowych odesłaniu do zakładów miejscowych dobroczynności publicznej, i nieletnie, wałęsające się i żebrzące sieroty. Pierwszym prezesem komitetu *Osad rolnych* był Józef Mianowski, wiceprezesem Józef Wieczorkowski, obecnie zaś (1896) prezesem Ludwik Górski, wiceprezesem ks. Mieczysław Woroniecki.

Osagowie, plemię indyjskie, zamieszkałe pierwotnie nad rzeką Missouri, a obecnie w południowym Kanzas, liczy około 1500 głów. **O.,** znani ze skłonności do złodziejstwa, zamieszkiwali dawniej prowincję *Osage*, przerzniętą rzeką *Osage*, wpadającą poniżej Jefferson do Missouri. Znana pod nazwiskiem *Pola Węglowego Osagów* część kraju stanowi wielkie łożysko węgli kamiennych, które się ciągnie wązkim pasem na zachód od ujścia Missouri, wzdłuż południowego jej brzegu i po za ujściem rzeki Osage rozszerza się w wielką kotlinę węglową, ciągnącą się daleko jeszcze ku zachodowi.

Osaka, miasto główne japońskiej prowincji Setsu na południowo-zachodnim brzegu wyspy Hondo (Nippon) położone, obok Tokio i Kioto jedno z trzech najważniejszych miast w Japonji, ma liczne świątynie, składy towarów, oraz 485,000 miesz.

O sancta simplicitas! (łac.)—o święta naiwności! Słowa czeskiego reformatora Jana Husa, wyrzeczone przed śmiercią do jakiegoś chłopa, który, zaślepiony fanatyzmem, dorzucił do płonącego stosu kawałek drzewa.

Osann Emil, lekarz, * 1787 roku w Wejmarze, † 1842 w Berlinie, kształcił się w Jena i Wejmarze, 1814 został profesorem w akademji wojskowej, 1818 r. w uniwersytecie. Pracował głównie na polu balneologji, a najważniejszem jego dziełem jest „Physicalisch-medicinsche Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europa's“ (3 t., Berlin, 1830—43).

Osann Fryderyk Gotthilf, brat poprzedn., filolog, * 1793 w Wejmarze, † 1858, był od 1825 profesorem w Giessen. Zasłużył się szczególnie pismami swojemi w przedmiocie języków starożytnych, epigrafiki („Sylloge inscriptionum antiquarum“, 10 zesz., 1822—34 i „Midas“, 1830) i historji literatury („Beiträge für Geschichte der griech. und röm. Literatur“, 2 t., tamże, 1835—39).

Osazony, związki fenilo-hydrazonu z ciałami cukrowatemi; pod działaniem kwasu solnego rozszczepiają się na fenilohydrazon i *osony*, które stanowią produkty utleniania ciał cukrowatych.

Osborne, rezydencja letnia królowej angielskiej na wyspie Wight, niedaleko Cowes.

Osborne, angielska rodzina parów, używająca od 1694 tytułu książęcego *Leeds*. Członkami tej rodziny byli: *Tomasz* **O.,** pierwszy książę Leeds, * 1671, który położył ważne zasługi ok. przywrócenia na tron Karola II, i który 1673 został ministrem skarbu. Uwolniony 1679 i o zbrodnię stanu obwiniony, przesiedział 5 lat w więzieniu w Tower. Po wyjściu stamtąd, przeszedł na stronę Wilhelma III, który w 1689 postawił go na czele rady tajnej. † 1712. Syn jego *Peregrinus* **O.,** drugi książę Leeds, * 1650, admirał i stronnik pretendenta Stuarta, † 1729. *Franciszek Godolfin d'Arvy* **O.,** * 1798, siódmy książę Leeds, † 1859 bezdzietnie i przekazał swój tytuł synowcowi, lordowi Godolfinowi.

Oschatz, miasto w saskim okręgu lipskim, stacja węzłowa saskich dróg żelaznych, liczne fabryki i 10,500 miesz.

Oscillaria, rodzaj wodorostów z rzędu wodorostów niebieskich (*Cyanophyceae*), wodorosty jednokomórkowe, rosną w wodach gnijących i w źródłach siarczanych, na których tworzą masy śluzowate, na brzegach często promienisto rozdzielone.

Oscines, ptaki, ob. Śpiewające.

Oscyllacja, ob. Wahadło.

Oseina, *osseina*, toż co glutyna, ob. Klej.

Osek, osada w okręgu Duchowieckim powiatu Zateckiego, w Czechach, u podnóża gór Śpiżowych; około 3,000 miesz. i sławne opactwo Cystersów, z pięknym kościołem tego zgromadzenia.

Osełka, ob. Nóż.

Osenbrüggen Edward, prawnik niemiecki, * 1809 w Utersen w Holsztyńskiem, † 1879, profesor w Dorpacie, od 1851 w Zurych, zasłużył się głównie na polu prawa kryminalnego. Celniejsze jego dzieła są: „Die Brandstiftung“ (Lipsk, 1854); „Casuistik des Criminalrechts“ (Szafuza, 1854); „Der Hausfrieden“ (Erlang., 1857); „Das alamannische Strafrecht“ (1860); „Das Strafrecht der Longobarden“ (1860); „Kulturhistorischen Bilder aus der Schweiz“ (2 wyd., 1867); „Die Schweizer“ (1874); „Die Schweiz in den Wandlunger der Neuzeit“ (1877); „Des Gotthard und das Tessin“ (1877) i t. d.

Osep, był za Piastów w krajach polskich podatek w zbożu ustanowiony, a składany przez chłopów dla dworu. Podatek ten utrzymał się aż do 1846 w Królestwie Polskiem.

Oser Fryderyk, poeta szwajcarski, * 1820 roku w Bazylei, studjował teologję w Berlinie, następnie był proboszczem przy kilku kościołach w Szwajcarji. Napisał: „Kreuz und Trostlieder“ (2 wyd., Wiesbh., 1865); „Liederbuch“ (Bazylea, 1875); „Leben und Streben“ (Brema, 1877); „Schweizerische Kunst“ (1884); „Neue Lieder“ (1885); „Bruder Adolphus, ein Klosteridyll“ (1886); „Jugendgeschichten“ (1888); „In bangen Stunden“ (1890) i in.

Oset, *Bodjak (Carduus)*, rodzaj roślin, z rodziny złożonych, cechujący się kielichem ogólnym dachówkowatym, kwiatami rurkowemi, dwupłciowemi, pręcikami wolnemi i nasionami z czuprynką delikatnego puchu; należą tu zioła o liściach cier-

nistych i kwiatogłówkach najczęściej purpurowych, rzadko białych lub żółtawych; rosną na gruntach pustych, a na miejscach uprawnych stanowią chwasty tem przykrzejsze, że nasiona są łatwo przez wiatr roznoszone. **O.** *zwisły (C. nutans)*, o liściach dosyć głęboko pierzasto wcinanych,

Oset.

których zęby kończą się silnym cierniem, jest dobrą paszą dla osłów, a młode pędy używać się mogą na jarzynę. Również pospolite są: **O.** *kędzierzawy (C. crispus)* i **O.** *najeżony (C. acanthoides)*; inne gatunki są rzadsze. Nazwą ostów oznaczają też często ostrożeń (ob.) i popłoch (ob.).

Osetyńcy, naród kaukaski, zamieszkujący północne odrośle średniego pasma gór Kaukaskich, w dolinach rzek Uruch, Ardon, Fijagdon i Suadon, aż do dolin rzek Genaldon, Tereku i Kirszinu, liczy 157,000 głów, z których 81,000 zamieszkuje obwód Terecki, a 76,000 kraj Zakaukaski, głównie gub. Tyfliską, i dzieli się na 4 niewiele pod względem języka i obyczajów różniące się pomiędzy sobą plemiona: Digorców, Waladszirów, Kurtari i Tagaurów. Wogóle jest to piękny fizycznie i umysłowo uzdolniony lud. Wymowni, dumni, gościnni, wierni danemu słowu, obok tego jednak kłótliwi, podstępni, leniwi, skłonni do rabunku i złodziejstwa. Większa ich część (blizko 120,000) wyznaje religję chrześcijańską, połączoną wszakże z mahometańskiémi praktykami, reszta wyznaje mahometanizm. Miurydyzm nie miał pomiędzy nimi stronników; nie brali też udziału w walce przeciwko Rosji. Język **O.** należy do szczepu irańskiego języków indoeuropejskich i dzieli się na dwa narzecza: digoryjskie i tagauryjskie. Naukowo opracowany został przez Rosena, Sjögrena, Boppa, Schiefnera i Fr. Müllera. Por. Gilczenko „Materiały dla antropołogii Kawkaza“ (1890); Maksimow i Westepow „Tuziemcy siewernago Kawkaza“ (1892).

Osęk, *Fajerhak*, herb: W polu czerwonem — osęk srebrny.

Osęk.

Osęki.

Osęki, *Nowicki*, herb: W polu błękitnem — trzy srebrne osęki w środku tarczy stykające się, w odmianach przedzielone gwiazdami srebrnemi. U szczytu — na trzech piórach strusich takież osęki jak na tarczy (z gwiazdami lub bez).

Osgood Samuel, duchowny i pisarz amerykański, * 1812 w Charlestown w Massachusetts; ukończywszy 1832 kolegjum horwardzkie, studjował do 1835 teologję w Cambridge, poczem przepędziwszy 2 lata w podróżach, został kaznodzieją kościoła unitarjuszów w Nashui w N. Hampshire, skąd 1841 powołany został do Providence na Rhode Island, a 1843 do N.-Yorku. **O.** wydał liczne dzieła, z których ważniejsze: „Studies in christian biography“ (N.-Vork, 1851); „The hearthstone“ (t. 1854); „God with men“ (Boston, 1854); „Milestones in our life journey“ (N.-York, 1855) i „Student life“ (tamże, 1860). Nadto w latach 1836—1837 r. redagował czasopismo *Western Messenger* w Louisville w Kentucky, 1850—54 zaś *Christian Inquirer* w N.-Yorku.

Osgood Francis Sargent, znakomita poetka amerykańska, * 1813 w Bostonie, córka kupca Locke. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, zaślubiła utalentowanego malarza *Osgood*, mieszkała czas jakiś w Anglji i wydała tam pierwszy swój większy zbiór poezji pod tytułem „Awreath of wild flowers from New England“ (1839). Wróciwszy do kraju 1840 roku, wydała: „The poetry of flowers and flowers of poetry“ (Nowy-York, 1841); „The snow drop“ (tamże, 1843) i „The floral offering“ (Filadelfja, 1847). Oprócz tego umieszczała w różnych czasopismach opowiadania przeplatane wierszami. Zbiorowa ed. wszystkich jej pism wyszła 1850 r. Jej poezje dla dzieci należą do najlepszych tego rodzaju utworów, pisanych w języku angielskim.

Osgood Helena Ludwika, znana ze swych poświęceń w ostatniej wojnie amerykańskiej, mieszana niekiedy z poprzednią, * 1835 także w Bostonie, odebrała staranne wychowanie i okazywała wielki talent do muzyki. W wybuchłej 1861 wojnie z południowcami z wielkim zapałem i miłością poświęcała się pielęgnowaniu rannych żołnierzy. W 1866 wyszła za mąż, ale z powodu nadwyrężonego zdrowia już 1868 roku † w Newton-Centre. Trzeci korpus armji amerykańskiej, któremu naj-

większe oddała usługi, własnym kosztem wzniósł jej pomnik tamże.

O'Shaughnessy Artur, poeta i uczony angielski, * 1846 r. w Londynie z rodziny irlandzkiej, kształcił się tamże i był urzędnikiem zarządu Muzeum brytańskiego; † 1881. Napisał: „Anepic of women“ (1871); „The lays of France“ (1872); „Music and moonlight“ (1874); „Songs of a worker“, w których to utworach wyróżnił się, jako jeden z większych poetów angielskich. Z prac naukowych, oprócz pomieszczanych w *Athenäum* i *Annual zoological Record* pisał sprawozdania z literatury angielskiej do czasopisma francuskiego *Le Livre*.

Oshkosh, miasto w północno-amerykańskim stanie Wisconsin u ujścia rzeki Fox położone, liczne fabryki, ożywiony handel i 23,000 miesz.

Osiander Andrzej, właściwie *Hosemann*, uczony i gorliwy stronnik Lutra, * 1498 r. w Gunzenhausen, studjował w Ingolstadt i Witemberdze, poczem (1522) zostawszy pierwszym kaznodzieją ewangelickim w Norymberdze, niezmiernie gorliwie działał w sprawie reformacji. Następnie został pierwszym profesorem teologji w Królewcu, gdzie z powodu swych do katolicyzmu zbliżających się zasad i nauk wielu napotkał przeciwników. Po jego śmierci († 1552), w 1566 r. wszyscy jego zwolennicy, *Osiandrystami* nazwani, zostali pozbawieni zajmowanych przez nich posad, a jego nauka *Osiandryzm*, na mocy wyroku: *Corpus doctrinae Prutenicum* (1567) w Prusiech potępiona i z kraju wygnaną została. Wydał *Astronomję* Kopernika, opatrzywszy ją przedmową (Norymberg, 1543). Por. Wilken „Andr. Osiander's Leben, Lehre und Schriften“(Stralsund. 1844).

Osiecimski v. *Lubicz* odm., herb: W polu srebrnem, we środku i na barku podkowy srebrnej czy żelaznej—po krzyżu kawalerskim złotym. Nad koroną szlachecką trzy pióra strusie. Nadany z nobilitacją Janowi Osiecimskiemu z neofitów przez Stanisława Augusta 1765 r. Rysunek ob. Lubicz (herb).

Osieck, osada w gubernji Siedleckiej, powiecie Garwolińskim, dawna własność książąt Mazowieckich, którzy utrzymywali tu zwierzyniec, dwór swój, i często przebywali, używając łowów w otaczających borach. Tutaj Konrad III, książę na Czersku i Warszawie, ojciec ostatnich dwu książąt mazowieckich, zakończył życie 1503 r. W 1810 Fryderyk August, książę warszawski, darował **O.** razem z przyległemi dobrami księciu Józefowi Poniatowskiemu, który go t. r. odprzedał Aleksandrowi hr. Potockiemu. **O.** liczy 1,500 miesz.

Osiecki Józef, kapłan, * 1826 r., wyświęcony 1851 na księdza, był proboszczem w Chociszewie w djecezji płockiej. Wydał wiele dziełek treści ludowej, jak: „Podarek dla ludu wiejskiego czyli wieczorne opowiadanie starego Bartłomieja“ (2 wyd., Warszawa, 1862); „Trzy prawdy dla ludu wiejskiego i t. d.“ (tamże, 1863); „Rozmowy starego Wojciecha z ludem wiejskim o dziesięciu przykazaniach boskich“ (tamże, 1862); „Historja cudownego obrazu N. Marji Panny na Jasnej Górze“ (Częstochowa, 1882); „Nauki parafjalne ludowe“ (1882) i in.

Osiecki Józef, pisarz polski, * 1827 w Dąbrowicy w Galicji, inżynier i powieściopisarz. W latach 1859—63 wydawał w Wiedniu pismo obrazkowe pod tytułem *Postęp*, które zamknięte zostało, a redaktor uległ karze więzienia. Wydał oddzielnie: „Aperçu général sur les progrès des chemins de fer en Europe“ (Warszawa, 1859); „Koleje żelazne w Galicji“ (Wiedeń, 1858); „Karta środkowej Europy“ (Wiedeń, 1860); „Kościuszko w Ameryce“ (powieść, 1861); „Zofja Kosakowska“ (1862); „Zofja Chrzanowska“ (1871); „Włochy, przewodnik dla podróżujących“ (1870). W 1879 założył w Wiedniu czasopismo humorystyczne *Meteor*.

Osieckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Czerskiej. Podług lustracji z 1660 obejmowało miasto Osiecko i wsie: Rudnik, Jaźwiny, Kąty, Poznowka, Pogorzel, Grabionka, Lipowek, Niesadna, Gocław, Zelazna, Wola Starogrodzka, Chrosna, Człowiekówka, Karpiska, Zabieska, Chrząscówka, Starogród, Kaleń albo Kalonka, Grzebiwilk, Reguł, Libice albo Lubice i 10 dzierżaw. W 1771 posiadał je Franciszek Bieliński, starosta czerski, opłacając z niego kwarty złp. 4,405 gr. 14, a hyberny złp. 3,246 gr. 25.

Osieckie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Krakowskiem, powiecie Bieckim. Podług spisów podskarbińskich z 1770 r. obejmowało w sobie wsie: Osiek, Świerkowa, Mytarz, Brzozowa, Skalnik, Derżnica i Jaworze. Od 1762 posiadał je z wójtostwem Ignacy Gedroić, kapitan artylerji kor., opłacając z niego kwarty złp. 1,607 gr. 25, a hyberny złp. 305 gr. 28. Po zajęciu przez rząd austrjacki w 1777 r., tenże odstąpił to starostwo Ksaweremu Branickiemu po cenie lustracyjnej.

Osieckie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Pomorskiem, powiecie Kościerzyńskim. Podług lustracji z 1664 r. obejmowało w sobie wieś i zamek Osiek i dobra Skarcz, Wielbłądowo, Grabowo, Gąsiorki, Bartozno i Mirotki. W 1771 posiadał je Jan Józef Łochocki, opłacając z niego kwarty złp. 4,546 gr. 28, a hyberny złp. 3,578 gr. 28. Od 1772 przeszło wraz z całem województwem pod panowanie pruskie.

Osieczna, po niem. *Storchnest*, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Wschowskim, pomiędzy dwoma jeziorami Osieczno i Świerczyna, przy trakcie ze Szremu do Leszna; posiada starożytny zamek wystawiony w XVI w. przez dawnych właścicieli miasta, Górków, a odnowiony w 1665 przez ówczesnego posiadacza Jana Opalińskiego. Mieszkańcy tutejsi, w liczbie około 2,000 głów, trudnią się głównie wyrobem tkanin bawełnianych.

Osiek, osada w gub. Radomskiej, pow. Sandomierskim, blizko Wisły, osada bardzo starożytna, pamiętna pobytem wielokrotnym Bolesława V, Leszka Czarnego i Kazimierza W., z których ostatni gościł tu jeszcze 1370, wracając z nieszczęśliwych łowów z Przedborza. Późniejszemi czasy bawił jeszcze i Zygmunt III, stanąwszy obozem podczas rokoszu Zebrzydowskiego przy końcu września 1606. **O.** dał także powód do znanego w Polsce przysłowia: „sprawa jak w Osieku, kowal zawinił, a ślusarza powiesili". I istotnie tak było. W zeszłem stuleciu pijany kowal miejscowy zabił sługę miejskiego. Ponieważ jeden tylko był kowal w całem mieście, przeto by go oszczędzić, a publicznemu porządkowi zadosyć uczynić, jednego z dwu ślusarzy, w mieście osiadłych, na szubienicę skazano. Całe to wydarzenie było opisane w aktach miejskich, które w 1842 w czasie pożaru zgorzały. Do starożytnych wspomnień tutejszych należy i to, że w miejskim sądzie osieckim miały przywilej zasiadać i sądzić kobiety. W kościele parafjalnym jest godnym widzenia wielki ołtarz pięknej snycerskiej roboty XVI w., w którym zamiast obrazu umieszczona jest starożytna rzeźba, wyobrażająca świętą familję. Ludność **O.** wynosi 1,200 miesz.

Osieł, ob. Koń.

Osierdzie *(Pericardium)*, błona surowicza pokrywająca serce, składa się z dwu listków, z których jeden pokrywa serce bezpośrednio, drugi, obszerniejszy nieco, otacza je na zewnątrz i przyrasta do opłucnej i przepony. Dwa te listki łączą się u góry i w ten sposób zamykają *jamę osierdzia*, zawierającą nieco płynu surowiczego. Choroby osierdzia, jak zebranie płynu w jego jamie *(hydropericardium)*, zapalenie *(pericarditis)*, mocno upośledzają czynność serca i stąd są bardzo niebezpieczne.

Osięciny, osada w gub. Warszawskiej, powiecie Nieszawskim, liczy około 730 miesz. W jej okolicach znajdują się porozrzucane dawne pogańskie grobowce, w których napotykają się niekiedy starożytne naczynia, szczątki dawnych ubiorów i t. p. przedmioty.

Osika, ob. Topola.

Osikowski, pseudonim Antoniego Marcinkowskiego.

Osiński Józef Henryk, zasłużony pisarz polski w zakresie fizyki, * 1738 w Dobrzykowie, województwie Mazowieckiem, † 1802. Od młodości zamiłowany w naukach, wstąpił do Pijarów i nauczał w Międzyrzycu, Warszawie, potem w Wiedniu. Wysłany przez zgromadzenie dla wyższego udoskonalenia się w naukach do Wiednia i Paryża, po powrocie otrzymał katedrę fizyki i matematyki w konwikcie warszawskim, gdzie z chlubą wykładał przez 10 lat, wsławiwszy imię swoje przez czynione doświadczenia, dotąd nieznane w kraju. Później także zaczął wykładać chemję. Wybrany rektorem kolegjum w Łomży i w Górze, powrócił następnie do Warszawy i wykładał fizykę w szkołach publicznych. Dzieła jego są: „Fizyka doświadczeniami stwierdzona" (Warszawa, 1777), wydania późniejsze pod tytułem „Fizyka najnowszemi odkryciami pomnożona" (tamże, 1801, 1803, 1806, 1810); „Nauka o gatunkach szukania rudy żelaznej" (1782); „Opisanie polskich żelaza fabryk" (1782); „Gatunki powietrza odmiennego od tego, w którem żyjemy" (1783); „Sposób ubezpieczający życie i majątki od piorunów" (1784); „O wzroście nauk fizycznych w drugiej połowie XVIII wieku", rozprawa umieszczona w *Rocznikach Tow. Prz. Nauk*, t. 1. Życiorys jego mieści się w temże piśmie (t. IV).

Osiński Aloizy, bibljograf, mówca i filolog polski, * 1770 w Sandomierskiem; wstąpiwszy do zgromadzenia Pijarów, od 1791 wykładał matematykę, fizykę i logikę, a 1793 wyświęcony został na kapłana. Od 1802 do 1806 r. był prefektem w szkołach pijarskich, następnie przez lat 18 wykładał najprzód w gimnazjum, a potem w liceum wołyńskiem literaturę polską i łacińską, oraz starożytności rzymskie. W 1812 uwolniony od obowiązków zakonnych, mianowany został kanonikiem łuckim i prałatem, w rok potem członkiem warszawskiego Tow. prz. nauk. W 1824 r. przeniósł się do Wilna, 1831 r. został infułatem ołyckim, a 1833 rektorem rzymsko-katolickiej wileńskiej akademji duchownej; urząd ten sprawował do 1839, w którym mianowany został sufraganem djecezji łuckiej. Wtedy przeniósł się do Ołyki i tam † 1842. Oddany naukom, długie lata pracował nad ułożeniem „Słownika pisarzy polskich" i „Słownika języka polskiego", który to ostatni zostawił przygotowany w 14 wielkich tomach. Samych rękopisów pozostało po nim 102 tomy, które na różne strony rozprzedane zostały. Z prac jego drukowanych, oprócz wielu kazań okolicznościowych, celniejsze są: „Nauka ojca dana synowi jadącemu do Akademji" (Warszawa, 1801); „Słownik mitologiczny z przyłączeniem obrazopisma" (Iconologja, 3 tomy tamże, 1806—12); „Mowa przy rozpoczęciu popisów rocznych, miana w gimnazjum wołyńskiem" (Krzemieniec, 1807); „O życiu i pismach ks. Skargi" (tamże, 1812); „Pochwała ks. Onufrego Kopczyńskiego" (2 wyd., Warszawa, 1819); „O życiu i pismach Tadeusza Czackiego" (Krzemieniec, 1811); „Łza i nadzieja" (Wilno, 1835); „Wiadomość o biskupie wileńskim Pawle Algimontowiczu księciu Olszańskim", umieszczona w „Wizerunkach nauk." (poczet nowy t. XI).

Osiński Ludwik, brat poprzedzającego, znakomity poeta i mówca, * 1775 w m. Kocku. Ukończył szkoły Pijarów w Radomiu, następnie wstąpiwszy do zgromadzenia Pijarów, pobierał wyższe nauki w temże zgromadzeniu i przez pewiem przeciąg czasu pełnił w niem obowiązki nauczyciela. Wystąpiwszy z zakonu, trudnił się lekcjami prywatnemi i założył pensję wspólnie z Konstantym Wolskim. Tłómaczenia wzorowe tragedji francuskich: *Alzyry*, *Cyda* i *Horacjuszów* (1801—4), po-

Osiński Ludwik.

stawiły go w rzędzie najznakomitszych ówczesnych pisarzów. Po utworzeniu ks. Warszawskiego, był sekretarzem generalnym ministerjum sprawiedliwości, a następnie pisarzem sądu kasacyjnego. Po teściu swoim Wojciechu Bogusławskim objął zarząd teatru narodowego w Warszawie, który podniósł znakomicie, tak pod względem doboru sztuk, jak i zdolnych, znakomitych artystów. Od 1818 był prof. literatury polskiej przez lat 12 w uniwersytecie warszawskim, a prelekcje jego zwabiały zawsze liczne tłumy słuchaczów. Na lat kilka przed zgonem mianowany był referendarzem stanu w Radzie Stanu. † 1838. Oprócz tłómaczeń, odznaczających się pięknością i wiernością przekładu, okazał jako samodzielny poeta znakomity talent w dwu odach: „Odwrót zwycięskiego wojska polskiego 1809“ i „Na cześć Kopernika“, tudzież w dramacie lirycznym *Andromeda*. W 1799 wydał w Warszawie pierwsze swoje próby poetyczne. Później drukował *Andromedę* i niektóre tłómaczenia tragedji francuskich. Dopiero w 1861 pozostała po nim wdowa wydała 4 tomy dzieł **O.**, obejmujące prócz życiorysu napisanego przez F. S. Dmochowskiego, tłómaczenia tragedji Piotra Kornela: „Cyda“, „Horacjuszów“, „Cynnę“; Woltera: „Azyrę“; Chéniera: „Fenelona“; Du Belloy: „Gabryelę de Vergy“; poezje oryginalne i tłómaczone; „Wykład literatury porównawczej“, czytany w uniwersytecie warszawskim; „Mowy pochwalne i obrony sądowe“; „Krytyki i sprawozdania literackie“ i t. d. W 1809—10 redagował *Pamiętnik Warszawski*, którego wydał 4 tomy. Por. L. Siemieńskiego: „Obóz klasyków“ (Kraków, 1871), tudzież K. Wł. Wójcickiego „Ostatni klasyk“ (Warszawa, 1873).

Osip Schubin, pseudonim Kirschnera.

Osipowicz Aleksander, autor polski. Oprócz drobnych poezji, drukowanych w „Niezabudce“ Barszczewskiego 1844, zajmował się głównie opisami kraju, kreśląc „Podróże“, „Gawędy“, „Obrazki“ i „Wycieczki w okolice Suwałk i Augustowskiego“ umieszczane w rozmaitych czasopismach warszawskich. Osobno wydał „O doli Antkowej na świecie“ (Warszawa, 1863) i kilka innych rzeczy. Był także spółpracownikiem *Gazety Rolniczej*.

Osipowska Józefina, † 1853; oprócz drobnych powieści i poezji, wydała powieści „Pierścionek“ (Warszawa, 1842); „Zofja Olelkowiczówna, księżniczka słucka“ (3 t., 1842); „Powołanie i walka z szatanem“ dwie powieści (3 t., Warszawa, 1838); „Podarunek cioci czyli o powinnościach dla dorastających dzieci“ (tamże, 1847); „Wajdelotka czyli dolina Aleksoty“ (3 t., 1844).

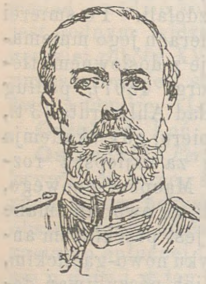
Osjak, ob. Osoje.

Osjan (*Ossian*, *Oisian*), wedle starożytnych podań szkockich słynny bard III wieku, syn Fingala (ob.), ślepy jak Homer. Dopiero w połowie XVIII w. dowiedziano się, że wiele starych pieśni i ballad żyje w ustach góralów szkockich; pojedyńcze ich urywki wydali 1755 r. Stone i Pope. Macpherson (ob.) przy poparciu Home'a i Robertsona przedsięwziął podróż po wyżynie szkockiej i ogłosił 1762 bohaterski poemat „Fingal“ z 16 mniejszych rozmiarów poezjami, a 1763 „Temora“ z 5 mniejszemi; wszystkie te poezje wydane zostały 1765 jako utwory Osjana. Zaledwie ukazały się, zaraz powstał spór o ich autentyczność, nowszemi dopiero czasy w pewnej mierze rozstrzygnięty. Johnson, Shaw, Malcolm Laing już to pomawiali Macphersona o autorstwo tych poezji, już to powątpiewali o ich starożytności; inni zaś, jak Blair, Graham, Sinclair, Home, Young i t. d., bronili ich autentyczności, ale udowodnić nie zdołali. Po śmierci Macphersona znaleziono w papierach jego mniemane pismo pierwotne i wydano je z dosłownem tłómaczeniem łacińskiem (Edynburg, 1807), podług którego opracowany jest przekład Ahlwardta (3 t., Lipsk, 1811). Spór ucichł. Dopiero, gdy akademja dublińska wyznaczyła nagrodę za najlepszą rozprawę o autentyczności **O.** Macphersonowego, O'Reilly i Drymmond twierdzili, że owo mniemane pierwotne pismo Macphersona jest przekładem angielskiego **O.**,dokonanym w języku nowo-gaelickim, i to pełnym błędów; rezultaty ich poszukiwań dała Teresa Robinson w dziele „Die Unechtheit der Lieder **O.**s und des Macphersonischen **O.** insbesondere“ (Lipsk, 1840), a stąd wypada, że Macpherson był oszustem, który korzystał wprawdzie ze starych pieśni, ale w ten sposób, że przyswoił je sobie na zupełną własność, tak, iż utwory jego z oryginałami żadnego nie mają podobieństwa. Według nowszych badań, język pieśni **O.** jest nowogaelicki z archaizmami, treść jednak pochodzi z legend staroirlandzkich. **O.** jako osoba nie istniał nigdy; jest to postać mityczna. Macpherson zmienił nieco pieśni ludowe, ale ich nie tłómaczył z angielskiego, gdyż istniały rękopisy gaelickie za czasów Macphersona. **O.** Macphersona tłómaczony był wielokrotnie na wszystkie języki europejskie; na język polski przekładali go: Krasicki, Kniaźnin, Tymieniecki, Kazim. Brodziński, Ilnicka i Duchińska wierszem (obie w *Bibl. Warsz.*), a Sew. Goszczyński prozą.—Zbiór tak zwanych pieśni Osjanowych, spisanych w XV w. w języku gaelickim, wydano nowszemi czasy p. t. „The Dean of Lismore's Book“ (Edynb., 1862); przechowane zaś pod nazwą **O.** pieśni staroirlandzkie ogłosiło „Ossianic-Society“ (Dubl., 3 t., 1854—61). Por. Stephens „Geschichte der wälschen Litteratur“ (Halla, 1864); Waddell „Ossian historical and authentic“ (Londyn, 1875).

Oskar I, Józef Franciszek, król Szwecji i Norwegji 1844—59, * 1790 w Paryżu. Jako syn ge-

nerała Bernadottego, który został królem szwedzkim pod imieniem Karola XIV, otrzymał tytuł księcia Sudermanlandji, w 1824 mianowany był wicekrólem Norwegji, 1828 regentem państwa, a 4 marca 1844 wstąpił na tron szwedzki. † 1859. Napisał dzieło, przełożone na język niemiecki pod tyt. „Ueber Strafen und Strafanstalten“ (Lipsk, 1841). **O. I** był od 19 lipca 1828 zaślubiony z Józefiną Maksymiljaną Augustą Eugenją, córką księcia Eugenjusza Leuchtenberskiego (* 1807, † 1876). Dzieci ich są: król szwedzki Karol XV (ob.), zmarły 1872; Gustaw Franciszek Oskar, książę Uplandji (* 1827; † 1852).

Oskar II Fryderyk, syn poprzedniego, * 1829, w 1840 jako kadet wstąpił do marynarki następnie odbywał studja w Sztokholmie i ogłosił: „Einige Beiträge zur Kriegsgeschichte Schwedens 1711—1713“ (Stockholm, 1859—65, t. 3); „Historische Nachrichten über die Regimenter und Korps der schwedischen und norwegischen Armeen und Flotten“ (1870); „Karl XII“ (1868), oraz zbiór poezji lirycznych i dramatycznych. Uniwersytet w Lind mianował go w r. 1868 doktorem filozofji. Po śmierci brata swego Karola XV (1872) wstąpił na tron szwedzki, 18 lipca 1873 koronował się kosztem własnym z powodu odmowy parlamentu przyznania na ten cel funduszu. Przeprowadził reformę w wojsku, w polityce zagranicznej sprzymierzył się z Niemcami. W 1857 zaślubił księżniczkę Zofję nasauską (* 1846), która urodziła mu czworo dzieci: następcę tronu Gustawa Adolfa 1858, żonatego od 1881 z księżniczką badeńską Wiktorją; ks. Oskara 1859, który od ożenienia się z Ebbą Munek (1888) mianuje się księciem Bernadotti; ks. Karola 1861 i ks. Eugenjusza 1865. „Samlade skrifter“ króla wyszły w 2 t. w Stockholmie 1875—76. **O.** interesuje się naukami i sztukami, jest władcą sprawiedliwym i łagodnym, w drażliwym sporze Norwegji ze Szwecją zachowuje się z wielkim taktem (ob. Norwegja i Szwecja).

Oskar II.

Oskarżenie w procesie karnym *(action pualique, Strafklage, Marge)*, odpowiada akcji (ob.) powodowej w procesie cywilnym, jest to żądanie, skierowane do władzy sądowej, ukarania osobnika, poszlakowanego o czyn przestępny. Osoba, wnosząca oskarżenie, nosi miano *oskarżyciela*. Wskutek swego publicznego czyli społecznego charakteru oskarżenie jest funkcją państwa. Funkcję tę wykonywa specjalna władza w osobie prokuratorów (ob.) samodzielnie i niezależnie ani od osób prywatnych, chociażby te najbliższy miały interes w popieraniu oskarżenia, ani też od władzy sądowej, która powołaną jest tylko do roztrząsania oskarżeń, t. j. do sądzenia, ani wreszcie od jakiejkolwiek innej władzy w państwie. Wszakże zasada samodzielności i niezależności władzy oskarżającej, dopuszcza wyjątki, a to ze względu na charakter i rodzaj praw, pogwałconych przez przestępcę, oraz na stosunek między przestępcą a poszkodowanym. Wyjątki te istnieją głównie w prawodawstwach Anglji, Austrji i Rosji, a tem samem i Królestwa Polskiego, a więc u nas obok władzy prokuratorskiej, prawo oskarżenia posiadają: policja i niektóre organy administracyjne w instytucjach sądowo-pokojowych, władze skarbowe i administracyjne w pewnych kategorjach spraw, osoby prywatne (poszkodowane), a w niektórych wypadkach nawet i sądy same. Nie należy utożsamiać z oskarżycielami *Izby oskarżeń* u nas i we Francji, i z *Wielką ławą przysięgłych* (Grand jury) w Anglji: są to instancje, decydujące o podstawności poszlak, zawartych w akcie oskarżenia, ostatecznie sformułowanych po śledztwie pierwiastkowem, i zatwierdzające akty oskarżenia.

Oskierka v. *Murdelio* odm., herb: W polu czerwonem, na barku złotego półksiężyca — krzyż, a między rogami tegoż półksiężyca — gwiazda.

Oskierka.

Oskijskie igrzyska, ob. Atellanem.

Oskoł, rz. bierze początek w gub. Kurskiej, płynie na południe i niedaleko od Iziumu w gubernji Czernihowskiej wpada do Dońca. W tejże gubernji są dwa miasta powiatowe: Nowy i Stary Oskoł.

Oskoła, ob. Brzoza.

Oskowie, u Rzymian *Osci* lub *Opsci*, u Greków zaś *Opikowie*. nazwa ludu italskiego, który zamieszkiwał Kampanję i z Auzonami w bliskiem zostawał pokrewieństwie, albo też oba te ludy stanowiły jeden i ten sam naród. Kiedy później. od północy wtargnęli do Kampanji Samnitowie (423 r. przed Chr.), nazwa **O.** przeszła i na przybyszów, a w następnych czasach rozszerzyła się na wszystkie jednoplemienne z nimi ludy, zaś nazwa języka **O.** na wszystkie pokrewne djalekty. Do *języka oscyjskiego* zaliczano więc narzecza: Samnitów, Frentanów, półn. Apulijczyków, Hirpinów, Kampańczyków, Lukanów, Brutjów i Mamertynów, to jest narzecza wszystkich plemion samnickich. Z tego to powodu język **O.** właściwiej nazywają niektórzy *samnickim*. Z powodu zwycięstw rzymskich nad Samnitami i udzielenia prawa obywatelstwa wszystkim Italikom, język **O.** wyszedł z urzędowego użycia około 88 r. przed Chr. Po wsiach mówiono nim jednak jeszcze za czasów Varrona. W epoce swego kwitnięcia, od połowy IV w. przed Chr., język oscyjski był czemś więcej aniżeli zwyczajnym żargonem. Ludy oscyjskie miały własną sztukę i literaturę, która nie stała niżej od rzym-

skiej i nie była bez wpływu na poetów Kalabryjskich (Enjusz, Pakuwjusz) i Kampańczyka Lucyljusza. Oprócz wielu monet pozostała po **O.** pewna liczba napisów, których odcyfrowaniem zasłużyli się Lepsius, Mommsen, Kirchhoff i Corssen (ob. Italskie narody i języki). Por. Mommsena „Die unterital. Dialekte“ (Lipsk, 1850); von Planta „Grammatik der Oskisch-Umbrischen dialecte“ (1892); „Buch der Vokalismus der oskischen Sprache“ (1892).

Oskrzela, ob. Płuca.

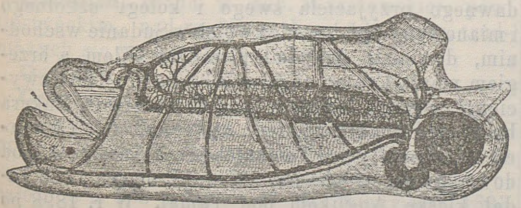
Oskulacja (łac. całowanie), w geometrji zetknięcie, styczność dwu linji krzywych. Dwie krzywe $y=f(x)$ i $y^1=f^1(x^1)$ mają **O.** rzędu n-tego w danym punkcie, jeżeli dla tego punktu nie tylko $y=y^1$, lecz i pochodne pierwszych rzędów są równe między sobą.

Osławski.

Osławski, *Osłowski* v. *Kos* odm., herb: W polu srebrnem — trzy wręby czerwone. Nad hełmem w koronie—dwa rogi bawole srebrne z trzema pasami czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Osłonice, *Płaszczaki (Tunicata)*, gromada mięczaków, obecnie uważana też za typ oddzielny, obejmująca zwierzęta wolne lub stale przyczepione, często połączone w osady, postaci ciała workowatej lub beczkowatej. Nazwę zawdzięczają istnieniu powłoki mniej lub więcej chrząstkowatej, otaczającej całe ciało. Workowata ta osłona ma dwa otwory; gęba leży dosyć głęboko w jamie osłony, zawierającej skrzela rozmaitego kształtu. Zewnętrzna powierzchnia osłony jest niekiedy rozmaicie zabarwioną i uważa się morfologicznie za okrywę, odpowiadającą skorupie mięczaków blaszkoskrzelnych. W przewodzie pokarmowym rozróżniamy żołądek i jelita; jako organ ośrodkowy krążenia posiadają serce ulegające skurczom i rozszerzaniom, z którego rozchodzą się kanały krwionośne. Są obupłciowe, ale organy męskie i żeńskie mają w różnym stopniu rozwoju; *sprzągle* czyli *salpy* rodzą się z organami żeńskiemi, potem dopiero przybierają organy męskie. Oprócz rozwoju jednak płciowego pospolitem jest rozradzanie się bezpłciowe, przez pączkowanie. W rozwoju zarodka *ascydje* okazują analogję do zwierząt kręgowych (ob. Ascidia). Następnie ulegają przeobrażeniom, u niektórych bywa rozradzanie zmienne, t. j. z jaj wychodzą osobniki, z których się tworzą inne, i dopiero te, albo nawet dalsze są rozwiniętemi **O.** Są to zwierzęta morskie, żywiące się wodorostami i małemi skorupiakami; niektóre z nich świecą. (Ob. też Mięczaki). Dzielą się na dwa rzędy: 1) *Żachwy* czyli *ascydje (Ascidiae)*, **O.** najczęściej stale uczepione, kształtu workowatego, z obu otworami blizko siebie leżącemi, i z rozwojem polegającym na przeobrażeniu. Dzielą się na trzy grupy: *żachwy właściwe*, *żachwy towarzyskie* (ob. *Ascidia*) i *ognice* (ob.); 2) *Sprzągle*, czyli *salpy* (*Salpae*, *Thaliaceae*), **O.** wolno pływające, przezroczyste, wielkości 1—20 cm., kształtu walcowatego lub beczkowatego, z otworami leżącemi wprost naprzeciw siebie, skrzelami blaszkowatemi lub wstęgowemi i z rozradzaniem przemiennem. Należą tu głównie rodzaje *Sprzągla* czyli *Salpa* i *Doliolum* postaci beczułkowatej. Por. Löwig i Kölliker „De la composition et de la structure des enveloppes des Tuniciers“ (1866); Herdman „Roport on the Tunicata“ (1883—86); Beneden i Julin „Recherches sur la morphologie des Tuniciers“ (1886).

Sprzągla (Salpa maxima). Strzałki wskazujące prądowanie wody.

Osłonina, jezioro w w. ks. Poznańskiem, pow. Babimojskim, na południe rz. Obry położone.

Osm *(Osmium)*, jeden z rzadszych metali, należący do grupy platyny i występujący zwykle w towarzystwie jej i irydu. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol *Os*. Jest to metal szarawo-biały, dający się łatwo proszkować; pod zwykłem ciśnieniem stopić się nie daje, w bardzo wysokiej temperaturze się ulatnia. Silnie rozgrzany staje się bardzo twardym. C. wł. jego wynosi 22,48, jest to przeto metal najcięższy; ciężar atomowy 191. Z tlenem tworzy kilka związków: *tlenek* OsO, *półtorotlenek* Os_2O_3, *dwutlenek* OsO_2, *kwas osmowy* OsO_3 i *kwas nadosmowy* OsO_4; ten ostatni, powstający przez rozpuszczenie **O.** w wodzie królewskiej, jest ciałem białem, krystalicznem i lotnem, którego pary mają silną woń chlorową i silnie działają na organizm. Z chlorem znane są związki $OsCl_3$ i $OsCl_4$. **O.** odkryty został w 1804 r. przez Tennanta, zbadany przez Deville'a i Debraya. Kwas nadosmowy używa się przeciw epilepsji; ze stopu osmu i irydu wyrabiają się ostrza stalówek.

Osmak, pieniądz za Zygmunta III, znaczył 8 ówczesnych groszy.

Osman, z przydomkiem *Al-Ghazi* (Zdobywca), * 1259 w Sukut w Bitynji, syn przywódcy hordy Orthogrula. W 1288 objął po ojcu naczelnictwo nad hordą, która przyjęła od niego nazwę *Osmanów*, i został założycielem państwa *tureckiego* czyli *Osmańskiego* albo *Ottomańskiego*. † 1316.

Osman II, sułtan turecki syn Achmeda I, * 1605, wstąpił na tron 1608 po strąconym stryju

t. r. mianowany został muszyrem. Przy rozpoczęciu wojny rosyjsko-tureckiej znajdował się na swoim Mustafie I, lecz 1622 został zamordowany przez zbuntowanych janczarów.

Osman III, sułtan turecki, syn Mustafy II, nastąpił po bracie swoim Mahmudzie I r. 1754 i panował do 1757.

Osman-Basza, * 1792, wykształcił się w marynarce egipskiej na oficera floty, lecz później wszedł do służby tureckiej, gdzie prędko posunął się na stopień wice-admirała. W jesieni r. 1853 otrzymał dowództwo nad wyprawą do Azji Mniejszej, lecz pod Synopą 30 listopada napadnięty przez rosyjskiego admirała Nachimowa, został zwyciężony, flotyla jego zniweczona, a on sam wzięty do niewoli i do Odesy zawieziony. Odzyskawszy w 1856 wolność, został członkiem rady admiralicji.

Osman-Basza (właściwie *Ghazi* **O.** *Nury-Pasza*), generał turecki, * 1837 w m. Tokat w Azji Mniejszej, † 1900, po ukończeniu liceum wojskowego w Konstantynopolu przyłączony był 1853 r. jako porucznik do sztabu głównego. Przed ukończeniem wojny wschodniej awansował na kapitana i w tym stopniu przeniesiony był 1855 do gwardji cesarskiej, 1860 brał udział w uśmierzeniu powstania Druzów, następnie zaś walczył na Krecie, przyczem awansował na pułkownika. Przebywszy potem czas jakiś w Konstantynopolu, wysłany był do Jemenu dla uśmierzenia plemion beduińskich; za okazaną przy tem energję mianowany 1874 generałem brygady, był następnie szefem sztabu głównego 4 korpusu. Po wybuchu wojny serbsko-tureckiej, mianowany w czerwcu 1876 r. generałem dywizji, objął dowództwo nad korpusem działającym na wschodniej granicy Serbji, rozbił Leszjanina 3 i 18 lipca t. r. pod Zajcarem i Wielkim Izworem, za co po zawarciu pokoju w listopadzie t. r. został muszyrem. Przy początku wojny rosyjsko-tureckiej był na czele 35,000 wojska w Widdyniu; w początku lipca, gdy Rosjanie posunęli się ku Bałkanom, niespodziewanie rzucił się na lewe ich skrzydło, zajął Plewnę, którą w krótkim przeciągu czasu silnie oszańcował. 20 lipca odparł z powodzeniem atak generała Schilder-Schuldnera; 30 t. m. zadał klęskę gen. Krüdenerowi i ks. Szachowskiemu. Również i następny atak 11 i 12 września, pomimo znacznego powiększenia sił rosyjskich, był odparty przez **O.**, przyczem armja rosyjsko-rumuńska straciła do 16,000 ludzi. Odtąd zmienili Rosjanie taktykę przeciwko **O.** Powołany na szefa sztabu głównego gen. Todleben rozpoczął formalne oblężenie Plewny. Nowa próba ataku, wykonana 16 października przez Rumunów na redutę Grywicką, świetnie odparta była przez **O.**, za co otrzymał tytuł Ghazi (zwycięzca). Dopiero po zajęciu przez gen. Hurko Górnego Dubnika (24 października 1877), a tym sposobem zupełnego osaczenia Plewny i po wyczerpaniu wszelkich zapasów żywności, przedsięwziął **O.** 10 grudnia wycieczkę, ażeby sobie otworzyć drogę do Widdynia. Rosjanie pod gen. Skobelewem zajęli opuszczoną przez Turków Plewnę i **O.** otoczony i przytem ranny, zmuszony był się poddać. Internowany w Charkowie, uwolnionym został w lutym 1878, poczem mając sobie powierzone dowództwo nad wojskami zgromadzonemi w Konstantynopolu, przeprowadził reorganizację armji; następnie został ministrem wojny. Powodzenie jednak **O.** wytworzyło liczny zastęp zawistnych, którzy zarzucali mu silne nadużycia w szafowaniu groszem publicznym. Stanowisko swe ministra wojny zużytkował jedynie na gromadzenie zysków najrozmaitszemi drogami, tak np. otrzymał bogaty dar od chedywa Izmaela, lubo za to nic dla niego nie zrobił; nie myślał ani o przeprowadzeniu reform w armji, ani o losie żołnierzy i rodzin pozostałych po poległych. Wkrótce został powszechnie znienawidzony, w 1879 sułtan usunął go od dowództwa gwardji, a w 1880 utracił i stanowisko seraskiera czyli ministra wojny, pozostał tylko marszałkiem pałacowym; sułtan jednak wpływowi jego ulega i w 1881 ministerjum to mu przywrócił. W 1885 ustąpił z ministerjum, a został marszałkiem pałacowym.

Osman Digna (z arabskiego *dikn* broda, a więc nie *Digma*), wódz Mahdiego, * 1836 w Rouen, rodem Francuz Jerzy Nisbet, w 1849 wyemigrował z rodzicami do Aleksandrji, gdzie wkrótce ojciec jego zmarł, a matka zaślubiła kupca mahometanina, który wychował młodego Nisbeta w religji mahometańskiej, pomieścił następnie w szkole wojskowej w Kairze i nazwał Osmanem. Stary **O.** osiadł następnie w Suakinie, gdzie prowadził handel niewolnikami i, umierając 1865, przekazał go pasierbowi. Ten ostatni stał się wkrótce wielce wpływowym człowiekiem w Suakimie, przyłączył się 1882 do powstania Arabiego paszy, dawnego przyjaciela swego i kolegi szkolnego i mianowany był dowódcą wojsk w Sudanie wschodnim, dowodził Arabami pomiędzy Nilem a brzegiem morza Czerwonego, w d. 4 lutego 1884 zwyciężył wojska egipskie pod dowództwem Bakera baszy pod Suakimem, lecz następnie w d. 13 marca został pobity pod Tamanieb przez Anglików, pod dowództwem Goahama. W d. 22 marca 1885 zadał klęskę Anglikom pod Tamai. W r. 1898 po zwycięztwie Mahdiego uciekł, ale został w r. 1900 schwytany przez Anglików. W jednej z bitw utracił lewe ramię. W r. 1877 powrócił do Suakinu, oszańcował się pod Tokarem, później pod Handub, skąd 1888 atakował Suakim, lecz nie zdołał wyrugować Anglików. W d. 20 grudnia t. r. pobity został przez wojska angielsko-egipskie pod wodzą generała Grenfella.

Osmanje, *Osmanli*, *Memalik* i *Osmanje*, cesarstwo Tureckie, ob. Turcja.

Osmanje order, ustanowiony przez sułtana Abd-ul-Azisa przy wstąpieniu na tron w 1861 r., w nagrodę zasług, położonych dla państwa. Składa się z sześciokończastej gwiazdy złotej, emaljowanej zielono, ze srebrnemi promieniami. Order

zawieszony jest na półksiężycu z gwiazdą i zielonej z czerwonemi brzegami wstążce.

Osmański Mateusz, zasłużony pisarz ludowy, *1794 w Chełmnie, †1858 w Brodnicy, wyświęcony 1818 r. na kapłana, został 1821 r. proboszczem w Brodnicy, gdzie przez lat 26 spełniał obowiązki pasterskie z gorliwością i poświęceniem, zajmując się obok nich pracami literackiemi z wielkiem zamiłowaniem i zdolnością, głównie jako tłómacz z języka niemieckiego. Prace jego rozchodziły się w licznych egzemplarzach pomiędzy ludem. Ważniejsze jego dzieła są: „Wykład obowiązków chrześcijanina katolika," „Sejmik w Karbowskim boru," „Donna Marja Matjasówna czyli zwichnięte wychowanie dziewczyny" (Brodnica, 1859); „Starogrodzka kapela czyli poczciwych Opatrzność nie opuści" (tamże, 1851); „Maciuś, historja na ziemi Michałowskiej zebrana" (2 wyd., tamże, 1862); „Brat Józef czyli poczciwość trwa najdłużej" (2 wyd., tamże, 1861); „Bolesław czyli dalszy ciąg Genowefy" (2 wyd., tamże, 1862) „Książę Almanzor" (2 wyd., 1861): „Nabożeństwo dla ludu katolickiego" (2 wyd., tamże, 1861); „Krótkie objaśnienie dla ludu" (tamże, 1854) i w. in.

Osmańskie państwo, albo *Otomańskie*, ob. Turcja.

Osmazom, substancja tworząca się przy pieczeniu mięsa i wywołująca jego woń i smak, jest mieszaniną różnych związków, jak kreatyny, kreatyniny, kwasu inozynowego, kwasu mlecznego.

Osmerus, ryba, ob. Stynka.

Osmites *(Swarzyn)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący krzewy na Przylądku Dobrej Nadziei, z których najwięcej jest znany **O.** *asteriscoides*, woni silnie kamforowej; używa się tam jako środek napotny i pobudzający.

Osmolin, osada w gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, nad rz. Nidą, liczy 560 miesz, trudniących się wyłącznie rolnictwem.

Osmoza, ob. Endosmoza.

Osmunda, paproć, ob. Długosz.

Osnabrück, okrąg regencyjny w pruskiej prowincji Hanowerze, ma 6,205 klm. kw. i 313,000 miesz., niegdyś część jego stanowiło biskupstwo, założone r. 783 przez Karola W. Kiedy w r. 1803 kapituła katedralna została zniesioną, biskupstwo przeszło w posiadanie Hanoweru pod nazwą *Księstwa Osnabrück*. Miasto główne okręgu Osnabrück, nad rz. Hase, ma 46,000 miesz., kościół katedralny, gimnazjum protestanckie i katolickie, bardzo ożywiony przemysł i handel. W ratuszu miejskim znajduje się sala pokoju, z portretami posłów wysłanych do zawarcia traktatu Westfalskiego, który nosi także nazwę pokoju w Münster i Osnabrück.

Osnowa, ob. Tkactwo.

Osnowjaneńko, pseudonim, ob. Kwitka Grzegorz.

Osnówka, błona otaczająca bezpośrednio nasiona niektórych roślin, jak trzmieliny, muszkatowca, roślin wilczomleczowatych. Ob. Nasienie.

Osoba gramatyczna, wyraża stosunek w odmianie słów, odróżniający przedmiot, który mówi, to jest osobę pierwszą, od przedmiotu, do którego się mówi, czyli osoby drugiej, i od tego, o którym się mówi, to jest osoby trzeciej. Odmiana czasownika przez osoby odbywa się w obu liczbach, pojedyńczej i mnogiej.

Osoczyn, *osoczynowate*, ob. Bursera, Burseroceae.

Osoje, *Oźewsko*, *Ossiach*, *Osjak*, wieś w Karyntji, nad jeziorem Osojskiem, słynne z opactwa, w którem miał spędzić ostatnie lata swego życia

Grobowiec Bolesława Śmiałego w Osojach.

Bolesław Śmiały i w którego murach miał być pochowany. Por. art. Ludwika Stasiaka w *Tygodniku illustrow.* z r. 1900, №№ 41 i 42.

Osoka, ob. Turzyca i Piórnik.

Osokin Mikołaj Aleksiejewicz, historyk, * 1843 w Petersburgu, kształcił się w uniwersytecie miejscowym i kazańskim, 1867 r. został docentem historji powszechnej w uniwersytecie kazańskim, 1869 wydał: „Istorija albigojcew do konczyny Innokentija III," w 1872 za gruntowną dysertację, „Pierwaja inkwizicija i zawojewanie Langedoka Francuzami" uzyskał stopień magistra. Następnie ogłosił: „Neapolitanskije gosudari XIV w.," „Istorija sredniich wiekow," „Oczerki sredniewiekowoj istorii" i in. Jest redaktorem *Ucz. zapiski Kazan. unwer.*

Osole, jezioro w Król. Polskiem, gub. Łomżyńskiej, pow. Ostrołęckim, zajmuje 21 morgów przestrzeni i głębokie jest stóp 15.

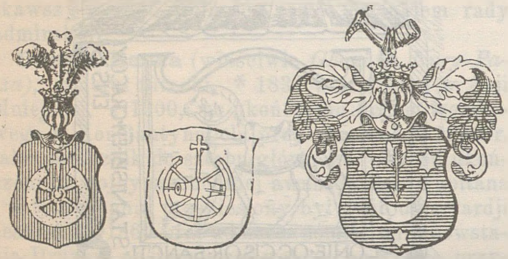
Osoliński, *Ossoliński* (hrabia) v. *Topór* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV czerwonych — topór srebrny z rękojeścią złotą, w II i III dwudzielnych, w połowie srebrnych i czer-

Osoliński.

wonych—orzeł dwugłowy w połowie czerwony i srebrny (naprzemian z polami); w V błękitnem—lew wspięty ukoronowany. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—lew złoty ukoronowany z toporem srebrnym w prawej łapie. Labry czerwono-złote.—Herb *książąt Ossolińskich* v. *Topór* odm., wyobraża w polu czerwonem sam topór srebrny z rękojeścią złotą. Nad tarczą—mitra książęca.

Osorja, *Ozorja, Poświst, Szarza, Sarza, Starza,* herb: W polu czerwonem—nad kołem złotem bez górnego dzwona i szprych—krzyż czy też „miecz otłuczony." U szczytu—trzy lub pięć piór piół strusich—Podajemy tu też odmianę według herbarza arsenalskiego z r. 1530.

Osorja. Osorja z r. 1530. Osowski.

Osowski, *Ossowski* v. *Sas* odm., herb: W polu błękitnem, nad gwiazdą złotą—półksiężyc złoty, a w nim strzała między dwiema złotemi gwiazdami. U szczytu—noga zbrojna.

Ospa *(Variola),* jedna z najgroźniejszych chorób zakaźnych. Przez kilka dni, zwykle do czterech, po zarażeniu objawia się jedynie stanem gorączkowym i silnym bólem krzyża. Po tym okresie *zwiastunnym* następuje charakterystyczna wysypka, zrazu na twarzy, a następnie i na całem ciele. Wysypka przedstawia się początkowo w postaci plamek czerwonych, mniej albo więcej gęsto usianych; z wystąpieniem wysypki zmniejszają się objawy gorączkowe, i chory doznaje ulgi. Plamki ospowe zamieniają się zrazu w pryszczyki lekko wyniesione, następnie na pęcherzyki wypełnione płynem przezroczystym, a wreszcie na dojrzałe krosty, zawierające ropę (8—9 dnia); każda krosta ma w swym wierzchołku zagłębienie nazwane pępkiem. Skutkiem tak rozległego na skórze ropienia gorączka podnosi się znowu i choroba przechodzi w najniebezpieczniejsze stadjum; krosty zajmują często prawie całą powierzchnię skóry, zlewając się nieraz w większe pęcherze; czasami do ropy przymieszana krew barwi krosty i nadaje chorobie nazwę *czarnej* **O.,** przy tem ból głowy, zboczenia w odchodach kiszkowych, łatwo przyłącza się w tym okresie zapalenie mózgu, płuc, kiszek, obrzęk głośni skutkiem rozwoju krost w krtani; choroba nieraz śmiercią się kończy. Przy pomyślnym przebiegu krosty po kilka dniach pękają, albo wprost zasychają w strupy, gorączka opada i wkrótce zupełnie ustępuje, zwykle przy końcu drugiego tygodnia od początku choroby. Po odpadnięciu strupów, w razie głębszego zajęcia skóry, zostawia mniej albo więcej głębokie, trwałe blizny po sobie. Do najnieprzyjemniejszych powikłań ospy należy zajęcie krostą rogówki oka, co często zniszczenie oka za sobą pociąga. Zawartość krost, powietrze wydychane, ubranie i t. d. są bardzo zaraźliwe, stąd **O.** występuje zwykle w postaci epidemji. Epidemje ospowe w dawniejszych mianowicie wiekach były niezmiernie zabójcze, zabierały rocznie krocie ofiar w samej Europie, a większą jeszcze ilość zostawiały ślepych i strasznie zeszpeconych. Czasami **O.** przebiega daleko łagodnej, krócej, z małą ilością krost i bez żadnego niebezpieczeństwa; nosi wtedy nazwę *małej* **O.,** czyli *ospicy (variolois).* Na zarażenie się **O.** każdy człowiek jest narażony; chroni od tego jedynie przebycie tej choroby. Tak samo od powtórnego zapadnięcia chroni przebycie **O.** *krowiej,* t. j. z krów na człowieka przeszczepionej, bardzo łagodnej (ob. Szczepienie). To spostrzeżenie, zrobione przez Jennera w końcu XVIII wieku, złagodziło do niepoznania epidemje **O.** Sztuczne szczepienie ospy chroni dzieci od tej choroby mniej więcej w ciągu 7 lat, stąd szczepienie powtarzać należy po upływie tego okresu. W wielu państwach szczepienie ospy jest przymusowe, dla tego też choroba ta należy tam do rzadkości. U nas dość częste są epidemje ospy, gdyż czwarta część ludności nie jest szczepiona. Ostatniemi czasy w skutek starań warszawskiego Tow. hygienicznego sprawa ta znajduje się na lepszej drodze; powstały stacje do szczepienia ospy bezpłatnie, złemu jednakże zaradzić jedynie może prawo przymusowego szczepienia ospy. Leczenie, jak we wszystkich chorobach zakaźnych, przy zwykłym przebiegu polega głównie na odpowiedniem djetetycznem zachowaniu się chorego.—Tak zwana **O.** *wietrzna,* gdzie przy małej gorączce występuje na ciele mała liczba krost zbliżonych do ospowych, nie ma żadnego związku z właściwą ospą, przebycie więc jej nie chroni wcale od ospy prawdziwej.

Osphromenus, ryba, ob. Gurami.

Ossa czyli *Mokra,* rzeka w ziemi Chełmińskiej w Prusiech, bierze początek z jeziora pod wsią Hertzogswalde, na wschód od Deutsch-Eulau, i uchodzi do Wisły dwoma korytami o milę od Grudziądza. W tej rzece Bolesław Chrobry, na znak swych zwycięstw i rozprzestrzenienia granic, miał zabić słup żelazny między Rogoźnem a Łaszynem, skąd blizkie miasteczko nazwę Słupi przyjęło.

Ossa, dzisiaj *Kissawo* albo *Kiszowo,* góry w Tesalji, blizko Peljonu i Olimpu, mają 1,953 metry wysokości. Pomiędzy górami **O.** a Olimpem leżała sławna dolina Tempe.

Ossarium (łac.)—kostnica.

Ossenbeek Jan, słynny malarz krajobrazów, zwierząt i bambocciad, * około 1627 w Roterdamie, kształcił się we Włoszech, mianowicie w Rzymie, następnie został malarzem nadwornym w Wiedniu, a pod koniec życia mieszkał w Regensburgu, gdzie † 1678 r. W obrazach swoich, przedstawiających jarmarki, uroczystości ludowe i podobne sceny z mnóstwem osób, połączył pilność holenderską ze swobodą i lekkością włoską. **O.** odznaczył się także jako rytownik.

Osservatore Romano, L'**O.,** pismo włoskie wychodzące w Rzymie i będące organem urzędowym kurji papieskiej. Założone w 1861 r. redaktorem jest Commedator Casoni.

Ossędowski Stanisław, doktor ob. prawa i teologji, profesor akademji krakowskiej, protonotarjusz stolicy apostolskiej i kanonik krakowski, † w Krakowie 1680 r. Oprócz wielu poezji łacińskich, wydał: „Cythara Novodvorsciana in adventum Cracoviam Vladislai IV et Ceciliae Renatas“ (Kraków, 1638); „Quaestio de sponsalibus“ (tamże, 1646); „De juramento calumniae“ (tamże, 1657).

Ossiach, ob. Osoje.

Ossian, ob. Osjan.

Ossip Schubin, ob. Kirschner.

Ossis, jezioro w Król. Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, obejmuje 30 morgów przestrzeni.

Ossolin, niegdyś miasteczko, obecnie wieś w gub. Radomskiej, pow. Sandomierskiem, od 1350 własność Toporów, którzy od niej Ossolińskimi pisać się zaczęli. Jerzy Ossoliński wystawił tu 1635 wspaniały zamek, który w r. 1806 rozmyślnie zburzony został przez ówczesnego właściciela Ossolina, hr. Antoniego Leduchowskiego, dla wynalezienia jakoby ukrytych w nim skarbów. Z gmachu tego pozostały tylko szczątki, świadczą jednak jeszcze o jego dawnej świetności.

Ossolineum, Ossolińskich bibljoteka, fundacja naukowa, założona w r. 1817 przez hr. Józefa Maksymiljana Ossolińskiego (ob.) we Lwowie, otwarta w r. 1826, składa się z bibljoteki dzieł polskich i traktujących o Polsce, galerji obrazów, zbioru broni i numizmatów. Posiada własną drukarnię. Wydawała (1828—32, 1862—69) *Czasopismo naukowe*, później *Bibliotekę*. Kuratorami zakładu książę Lubomirski, Antoni Małecki, dyrektorem A. Kętrzyński, który wydaje katalog rękopisów znajdujących się w Bibljotece (1883); ob. Bibljoteki.

Ossolińscy, starodawny historyczny ród polski, herbu Topór, pierwotnie osiadły w Sandomierskiem, później na Podlasiu. Protoplastą tego rodu był *Jaśko* czyli *Jan*, syn Nawoja z Przegini, kasztelana krakowskiego, zmarłego 1325, który od założonej przez siebie majętności Ossolin, przybrał nazwisko i dał początek domowi Ossolińskich, którego znakomitszymi członkami są: **Ossoliński** Paweł, czwarty syn Andrzeja, kasztelana wojnickiego († 1505), miał się wsławić w różnych poselstwach do dworów zagranicznych. — **Ossoliński** Hieronim, syn poprzedniego, wysłany za granicę, zwiedzał tamtejsze akademje i przeszedł na wyznanie ewangelickie, którego się zawsze trzymał gorliwie. Bawiąc we Włoszech, służył wojskowo pod Janem Medyceuszem i walczył przy zdobyciu Sieny. Za powrotem do kraju należał do wielu wypraw za Zygmunta Augusta i odznaczył się w bitwie pod Obertynem. Celował także niepospolitą wymową i wielką w rzeczach politycznych biegłością. Jako ewangelik, gorliwy, ale bynajmniej nie zagorzały obrońca swego wyznania, szukał zawsze zgody, zapobiegając gorszącym niesnaskom. Takim okazał się na synodzie w Książu 1560 i w Krakowie 1561 r., na których był marszałkiem. Z kasztelana sandeckiego (od 1568), został 1569 r. kasztelanem wojnickim, a 1570 sandomierskim. † 1576. Miał zostawić w rękopisie ciekawe swoich czasów pamiętniki, które nas nie doszły. Jan Kochanowski uwiecznił jego pamięć w elegji VII ks. III.—**Ossoliński** Zbigniew, trzeci syn poprzedzającego, wojewoda sandomierski, * 1555. Po odebraniu domowego wychowania, kształcił się w wyższych naukach na uniwersytetach francuskich, niemieckich i włoskich. Za powrotem do kraju 1575 r. zaraz po śmierci ojca przeszedł na łono Kościoła rzymskiego i został sekretarzem w kancelarji króla Stefana; był w obozie pod Gdańskiem 1577, potem walczył pod Połockiem, Wielkiemi Łukami i Pskowem, skąd posłował do margrabiego brandeburskiego po pieniądze dla króla. Ujmując się za ukaranym śmiercią wujem swoim Samuelem Zborowskim, niechętny był dla Zamojskiego i trzymał zawsze ze stroną przeciwną, a więc i w następnem bezkrólewiu ze Zborowskimi popierał Maksymiljana. Za panowania Zygmunta III posłował w pierwszych 14 latach 10 razy z województwa Sandomierskiego i deputatem na trybunał był 5 razy. Na sejmie inkwizycyjnym gorliwie stawał przy królu, w nagrodę czego otrzymał podkomorstwo sandomierskie 1593, a potem liczne i bogate starostwa. Marszałkował w izbie poselskiej w latach 1601 i 1603 chwalebnie. W tymże roku został kasztelanem małogojskim i zaraz w listopadzie żarnowskim, a 1605 wojewodą podlaskim. Wierny królowi w czasie rokoszu Zebrzydowskiego, występował jako czynny sporów rozjemca, zwłaszcza pod Janowem, i skłonił burzliwe umysły do zgody, chociaż później, gdy się sprawa znowu rozogniła, rad jego już nie słuchano. Równą okazał zręczność w przytłumieniu wojskowych konfederacji, sprawując tym celem posłannictwo do Brześcia Litewskiego i Lwowa w r. 1613 i za to został wojewodą sandomierskim; † 1623 w Klimontowie. Oprócz dziennika swego życia pisał historję swego czasu, p. t.: „Komentarze,“ których tylko szczątki odszukał J. M. Ossoliński. Pozostały też w rękopisie jego mowy sejmowe. — **Ossoliński** Krzysztof, syn poprzedzającego, wojewoda sandomierski, * 1587 w Bukowsku, nauki początkowe pobierał u Jezuitów w Lublinie, wyższe w Würzburgu i Gracu, po-

czem zwiedzał obce dwory we Włoszech i Francji. Wróciwszy do kraju 1612, wysłany został przez ojca na Podole ze znacznym pocztem ludzi, własnym kosztem uzbrojonych. Posłował na kilku sejmach, a z sejmu 1620 wyznaczony był do rady wojennej podczas wojny tureckiej, na którą własnym kosztem wystawił znaczny oddział ludzi. W czasie wojny szwedzkiej opatrywał wojsko żywnością z oszczędzeniem skarbu i bez obciążenia obywateli. Za takie usługi szybko postępował w urzędach publicznych: w r. 1619 podstoli sandomierski, 1620 podkomorzy tegoż województwa, 1633 kasztelan sandecki, 1635 wojnicki, a 1638 już był wojewodą sandomierskim. Wystawił zamek Krzysztofory, na który do 30 miljonów wydał, nie żałując także grosza i na fundacje pobożne; † 1645 w Krakowie. Miłośnik nauk i chętny opiekun młodzieży, garnącej się do nich, sam przełożył na język polski Barklaja „Argenidę“ (Kraków, 1707).—Jedyny syn jego, *Krzysztof Baldwin*, zginął w czasie wyprawy pod Zborowem 1649. Pozostała po nim mowa do Władysława IV, napisana z powinszowaniem zwycięstwa, p. t. „Corona civica ob cives ab hoste Moscho Servatos Vladislao IV Regi Poloniae dicata“ (Kraków, 1634). — **Ossoliński** Maksymiljan, czwarty syn Zbigniewa, służąc za młodu wojskowo, dowodził chorągwią husarzów w wyprawie chocimskiej. Mianowany chorążym sandomierskim, został 1633 podkomorzym tegoż województwa, następnie podskarbim nadwornym koronnym, który to urząd sprawował do r. 1648. † 1655 jako kasztelan czerski. Pochowany w Klimontowie u Dominikanów, których klasztor i kościół, przez ojca zaczęty, ukończył i funduszami opatrzył. Pozostał po nim w rękopisie „Dziennik domowy.“ — **Ossoliński** Mikołaj, trzeci syn poprzedzającego, znany był z obszernej nauki i znajomości języków obcych. Pamiętny wylew Wisły 1621 dobrze opisał wierszem łacińskim p. t. „Ode in memorabile Vistulae diluvium“ (Kraków, 1621). — **Ossoliński** Jerzy, najmłodszy syn Zbigniewa, znakomity mąż stanu, * 1595. Odbywszy początkowo nauki u Jezuitów w Pułtusku, wyższe zaś w zagranicznych uniwersytetach, po 8-letnim tamże pobycie, wrócił z bogatym zasobem nauki i stopniem doktora. Towarzyszył królewiczowi Władysławowi w wyprawach wojennych 1617 i 1620 r. Mianowany przez Zygmunta III podkomorzym nadwornym, wyznaczony został posłem Rzeczypospolitej do Jakóba I, króla angielskiego, celem wyjednania posiłków na wojnę turecką. Gdy niebawem nastąpiła wojna szwedzka, wystawił własnym kosztem chorągiew i sam ją poprowadził. Wyznaczony komisarzem do układów o pokój, doprowadził go do skutku i mianowany został podstolim koronnym 1630. Na sejmie 1631 obrany marszałkiem, zagajał koło rycerskie. Po śmierci Zygmunta został podskarbim nadwornym, następnie Władysław IV poruczył mu ważne poselstwo do papieża Urbana VIII, celem wyjednania jego pomocy do uśmierzenia niesnasek, dzielących w Polsce stan duchowny i świecki. Wjazd jego do Rzymu 1633 r. jest jednem z najświetniejszych tego rodzaju wystąpień, o jakich historja wspomina. Spełniwszy to poselstwo podług życzenia króla, udał się **O.** z Rzymu do Wenecji, chcąc tę morską potęgę wciągnąć do związku przeciwko Turkom i zawrzeć z nią traktat handlowy. Z Wenecji udał się do Wiednia, gdzie od cesarza Ferdynanda II uzyskał dla kraju obietnicę posiłków, a dla siebie i następców swoich tytuł książęcy. Za powrotem do kraju na sejmie 1635 wybrany był marszałkiem i bardzo szczęśliwie kierował obradami. Następnie był rządcą Prus polskich i wznowił przymierze ze Szwecją. W r. 1636 wysłany został w poselstwie do Ratyzbony na sejm elekcyjny rzeszy niemieckiej, mającej wybierać króla rzymskiego, z poleceniem popierania syna cesarskiego i proszenia dla króla o rękę Cecylji Renaty, córki cesarskiej, co szczęśliwie przywiódł do skutku. Za te trudy otrzymał województwo sandomierskie, wkrótce potem pieczęć mniejszą koronną (1639), a 1643 godność kanclerza wielkiego koronnego. W r. 1645 sprawował od króla poselstwo do Torunia na zjazd zwany *Colloquium charitativum*, w celu pojednania katolików z różnowiercami; ale przed jego ukończeniem do innych spraw został odwołany. Przypuszczony przez Władysława IV do sekretnych negocjacji (1645) względem zamierzanej wojny przeciw Turcji, popierał **O.** króla, ale na sejmie 1646 r. nie mógł planów jego przeprowadzić wobec potężnej opozycji szlacheckiej. W bezkrólewiu po śmierci Władysława IV, gdy Kozacy dwa wojska polskie na Ukrainie rozgromili i zaczepne pod Chmielnickim zajęli stanowisko, **O.** wystąpił jako głowa partji umiarkowanej, pragnąc ustępstwami zażegnać burzę. W radzie senatu rej wodził, a na sejmie konwokacyjnym, zwołanym na 16 lipca 1648, musiał się bronić przeciw szlachcie, która go obwiniała o spółudział w tajnych negocjacjach króla z Kozakami. Następnie wespół z Kisielem (ob.) starał się o przyśpieszenie elekcji i przyczynił się wielce do wyboru Jana Kazimierza, który, pokładając w nim całkowite zaufanie, jego i Kisiela względem Kozaków trzymał się polityki. Mianowany na wyprawę kozacką hetmanem (czerwiec, 1649), pod Zborowem, gdzie wojsko polskie przez Kozaków i Tatarów zostało otoczone, **O.** zręczną polityką odwiódł hana od sojuszu z Kozakami, zawarł z nim za 200,000 talarów rocznej daniny pokój wieczysty, a z Chmielnickim za cenę znacznych koncesji ugodę (17 sierpnia 1649), która jednak nie była trwałą. Wyznaczony przez króla na posła do Rzymu. † 1650 przed wyjazdem z nagłej choroby w Warszawie. **O.** należy do szeregu naj-

Ossoliński Jerzy.

znakomitszych u nas mężów stanu. Dziś jeszcze dla niedostatecznej znajomości tajemnic gabinetowych Władysława IV i Jana Kazimierza, należycie ocenionym być nie może. U szlachty zostawił po sobie pamięć najgorszą. W licznych paszkwilach zarzucano mu chęć zatracenia wolności, zmowy z Kozakami, chciwość i dumę nieukróconą, a oddawano pochwały niepospolitym jego zdolnościom. Niecierpiany przez magnatów jako dorobkowicz, zarówno jak oni chciwym był darów królewskich, starostw i dygnitarstw; zarówno jak oni gardził szlachtą i nieraz cierpko się z nią obchodził. Gorliwy aż do fanatyzmu katolik, mija się na tem polu niekiedy z interesem narodowym. W sprawach zagranicznych, jakkolwiek stronnik Austrji i przyjaciel Jezuitów, własną zachowuje przecież samodzielność i polityki swej, choć niezawsze narodowej, broni śmiało. Od spółobywateli żąda przedewszystkiem, aby wiernie stali przy tronie i podtrzymywali jego powagę. Nietolerant dla dysydentów, występuje w sprawie kozackiej bardzo umiarkowanie i zamyśla o równouprawnieniu Rusi z Koroną. Podziwiany nawet za granicą dla swej wymowy, biegły w sprawach publicznych, posiadał **O.** charakter silny, wielką przytomność umysłu, niezwyczajną wielkość duszy i odwagę. Należy on do tych reformatorów, co jak Prażmowski i Morsztyn, widzą w Rzplitej anarchję i chcą to złe wytępić, ale walczą polityką zagraniczną i u szlachty niepopularną. Używając bez przyzwolenia Rzeczypospolitej tytułu księcia, nadanego mu za granicą, wywołał burzę na sejmie 1638 i dał powód do nowej ustawy, zabraniającej krajowcom przyjmowania wszelkich obcych godności i zaszczytów. Dzieła jego drukiem ogłoszone są: „De optimo statu reipublicae“ (Lowanium, 1614); „Quaestiones morales“ (Padwa, 1615); „Mercurius Sarmaticus“ (Gdańsk, 1645), zawierający 6 mów rozmaitych i t. d. W rękopisie zostawił „Dziennik własnego życia.“ Obszerny życiorys jego napisał Fr. Bohomolec (2 t., Warszawa, 1777). Por. „Jerzego O., kanclerza wiel. kor. autobiografja, obejmująca pierwszych 26 lat jego życia“ (Sprawozdanie z czynności zakładu narodowego im. Ossolińskich za r. 1875).— **Ossoliński** Franciszek Salezy, * 1730, wstąpił do zakonu Franciszkanów i po odbytym nowicjacie udał się do Padwy po wyższą naukę. Za powrotem do kraju rządził klasztorem w Warce, potem w Warszawie. W r. 1765 został biskupem dardaneńskim, 1767 koadjutorem bakońskim, a 1774 biskupem kijowskim i czernihowskim, † 1784 w Lublinie.—**Ossoliński** Franciszek Maksymiljan, syn Maksymiljana, łowczego podlaskiego, * 1676; gorliwy stronnik Sasów, obdarzony licznemi i bogatemi starostwy, został regentem kancelarji większej koronnej 1710, podskarbim nadwornym 1714, a podskarbim wielkim koronnym 1729. Stronnik i przyjaciel Stanisława Leszczyńskiego, przeniósł się za nim do Lotaryngji, tam został księciem, parem Francji i † 1736 w Malgrange. — **Ossoliński** Józef Kanty, syn poprzedniego, wojewoda wołyński, * 1717, † 1780. Początkowo wraz z ojcem trzymał stronę Stanisława Leszczyńskiego, ale po obiorze Augusta III wrócił z Lotaryngji do kraju i kilkakrotnie posłował na sejmy, występując zawsze prawie (mianowicie r. 1738) w duchu polityki staroszlacheckiej. W 1757 został wojewodą wołyńskim. W bezkrólewiu po śmierci Augusta III przystąpił do partji hetmańskiej i podpisał sławny manifest z 7 maja 1764 r. przeciw sejmowi konwokacyjnemu, wkrótce jednak potem uznał Stanisława Poniatowskiego. Wielkim był przyjacielem Jezuitów i hojnie ich wspierał. Żoną jego była *Teresa Stadnicka*, wojewodzianka wołyńska (* 1717, † 1776). Z. Kaczkowski oboje Ossolińskich spopularyzował w powieści swej „Ostatni z Nieczujów.“ Życiorysy ich są w *Tygod. Ilustr.* (№ 232 i 234 r. 1864). — **Ossoliński** Józef Maksymiljan, bibljograf i historyk, * 1748 we wsi Wola Mielecka, w Sandomierskim, z ojca Michała, kasztelanica czechowskiego. Po ukończeniu nauk u Jezuitów w Warszawie, przebywał na dworze Stanisława Augusta. Od r. 1764 do 1783 był współ-pracownikiem czasopisma „Zabawy przyjemne i pożyteczne.“ Po pierwszym podziale kraju osiadł w majętności swojej, przeszłej pod rząd austrjacki, poświęcając się wyłącznie naukom. W r. 1789, jako członek deputacji galicyjskiej do Leopolda II, zamieszkał w Wiedniu, gdzie pomiędzy innemi wyjednał u rządu ustanowienie w akademji lwowskiej katedry literatury i języka polskiego. Rząd austrjacki używał **O.** do rozmaitych poleceń i r. 1808 mianował rzecz. tajnym radcą, prefektem nadwornej bibljoteki cesarskiej, kawalerem orderu św. Szczepana i t. d. Gdy po zniesieniu wielu klasztorów galicyjskich, pozabierał rząd przy nich bibljoteki, **O.**, korzystając ze sposobności, umiejętnym wyborem dzieł ważniejszych i rzadszych, nie szczędząc na to kosztów, położył pierwsze podstawy tej pięknej bibljoteki, którą na użytek powszechny przeznaczył. Przygotowawszy bogate zbiory książek, rycin, medali, map i t. p., wybrał Lwów na pomieszczenie tych skarbów i uzyskawszy r. 1809 przyzwolenie cesarza Franciszka I, dał początek zakładowi znanemu pod nazwą *Bibljoteki Ossolińskich* albo *Ossolineum* (ob.). Dla zapewnienia dalszego rozwoju tej instytucji, dobra swoje w Galicji zapisał na rzecz bibljoteki i oddał ją pod szczególny nadzór stanów krajowych. Przedwczesna śmierć nie dozwoliła **O.** ucieszyć się owocem tylu szlachetnych jego poświęceń i trudów; † 1826 roku w Wiedniu. Obok tak ważnych zajęć, niemal

Ossoliński Józef.

wszystkie chwile życia pochłaniających, **O.** pracował także na niwie literatury krajowej i ogłosił drukiem: „Lucjusza Anneusza Seneki o pocieszeniu ksiąg troje," przekład z łacińskiego (Warszawa, 1782); „Mowy Jerzego Ossolińskiego" (tamże, 1784); „O potrzebie nauki prawa w kraju naszym" (tamże, 1814) i wreszcie najważniejsze obszerne dzieło: „Wiadomości historyczne krytyczne do dziejów literatury polskiej" (3 t., Kraków i Lwów 1818—22, czwarty tom z rękopisów zebrany wydał A. Bielowski, Lwów, 1852); „Wieczory padeńskie" (1852); „Rozmyślanie ślepego". Przysłużył się również naszej literaturze przekładem Liwjusza, wydanym p. t. „T. Liwjusza Dzieje Rzymskie" (2 t., Lwów, 1852). Prócz wielu pism i rozpraw, drukowanych za życia i po śmierci, zostawił dużo prac w rękopisie, jak panowanie Zygmunta I, przekład Listów Plinjusza i wiele innych. — **Ossoliński** Wiktor, ostatni potomek z linji prostej tego domu, * 1790, był podpułkownikiem strzelców konnych gwardji b. wojska polskiego; † 1860 w Warszawie. Przełożył z niemieckiego dzieło Bismarka p. t. „Służba polna jazdy" (2 wyd., 1821).—**Ossoliński** Wojciech, z tejże pochodzący rodziny, * 1796, był od r. 1836 do śmierci, zaszłej 1842, rektorem akademji duchow. warszawskiej. Oprócz wielu rozpraw teologicznych drukowanych, zostawił w rękopisie dzieło p. t. „Teologja dogmatyczna pasterska."

Ossolińska Ludwika, * 1797, † 1843 w Krakowie. Oprócz artykułów pisanych do „Przyjaciela ludu," wyszły po jej śmierci powieści jej pióra: „Kolenda i podwieczorek na wsi" (Kraków, 1850) i „Przygody Zosi" (tamże, 1850).

Ossorja, M., pseudonim R. Cieplińskiego.

Ossorja, pseudonim K. Szczanieckiego.

Ossowscy, dom starożytny w Wielkiej Polsce, herbu Dołęga. Z rodziny tej wymieniamy:

Ossowski Maciej, mąż rycerski, 1566 mając 300 ludzi pod swojem dowództwem, stawał mężnie na Wołoszczyźnie, pod Gdańskiem i Byczyną w Inflantach.

Ossowski Wacław, kasztelan nakielski, odznaczał się świetnie na różnych wyprawach i posłował na kilka sejmów.

Ossowski Kazimierz, mąż uczony, kanonik poznański; wyszła w druku mowa jego, miana na synodzie poznańskim, p. t. „Sermo dictus in Sinodo Posnaniensi" (Warsz., 1689).

Ossowski Michał, ksiądz, żyjący w drugiej połowie XVIII w., jeden z najznakomitszych ekonomistów naszych w owym czasie. Bliższych szczegółów życia jego wcale nie znamy. Wiemy tylko, że był wspólnikiem wielkich przedsiębierstw przemysłowych Prota Potockiego, że zakładał różne fabryki, mianowicie: w Łysobykach i Machnówce, że był przyjacielem, a prawdopodobnie i spółwyznawcą zasad politycznych Kołłątaja, który też w „Listach do Małachowskiego" wielkiemi go obsypuje pochwałami. Biegły finansista i niepospolity znawca stosunków krajowych, występował **O.** głównie w sprawie zaniedbanej skarbowości. W broszurze: „O pomnożeniu dochodów publicznych; wynalezienie kapitału publicznego ku zasileniu nowych potrzeb Rzeczypospolitej z oszczędzeniem podatków" (Warsz., 1788), projektuje pomnożenie skarbu za pomocą sprzedaży starostw i przemiany ich na dobra dziedziczne. W r. 1791 wezwany przez sejm za staraniem Kołłątaja do składu deputacji, mającej się zająć ułożeniem projektu względem „ekonomiki krajowej," przerobił **O.** dawniejsze swe pismo, rozszerzył ją, uzupełnił i wydał p. t.: „Ks. Michała Ossowskiego o urządzeniu starostw rada i projekt do prawa." Projekt ten mimo wielkiej wartości praktycznej, przyjęty przez deputację, odrzucony został w sejmie na przekór zabiegom Kołłątaja.

Ossowski Franciszek, herbu Belina, kanonik sandomierski, kustosz katedry krakowskiej, * 1740 r., † 1788. Wyszły w druku jego kazania; z tych szczególnie pięknie napisane, umieszczone są w dziele Putanowicza „Życie, cuda i dzieje kanonizacji św. Jana Kantego."

Ossowski Godfryd, uczony polski, * 1834 r. w Kazarynówce, w gub. Kijowskiej, † 1897 r. w Tomsku, gdzie bawił w celach naukowych. Po ukończeniu gimnazjum w Żytomierzu, a następnie studjów uniwersyteckich, zmarły poświęcił się ulubionemu przedmiotowi, nad którym z zapałem i poświęceniem do końca życia pracował. Pierwsze poszukiwania w obranym kierunku **O.** rozwinął w gub. Wołyńskiej, która pod wielu względami przedstawiała wielce podatny materjał do tego rodzaju studjów. Owocem tych badań była praca napisana w języku ruskim, p. t.: „Rys geognostyczno-geologiczny Wołynia" z mapą geologiczną ogólną, drukowana w „Pracach komitetu statystycznego gub. Wołyńskiej" za r. 1867. Następnie praca ta, lecz znacznie powiększona i uzupełniona, wyszła w języku polskim i francuskim, p. t.: „Mapa geologiczna Wołynia, według badań z lat 1860 — 1874" (Paryż, 1880). W *Wiadomościach archeologicznych* (Warsz., 1876), zamieścił ciekawą rozprawę p. t. „O niektórych zabytkach wieku kamiennego w pow. Owruckim i Dubieńskim." Od tej chwili **O.**, posiadając już bogaty zasób materjałów z zakresu archeologji i paleontologji, rozpoczął wydawać dzieła, które w stosunkowo krótkim czasie postawiły go w rzędzie najpierwszych pracowników na obranej niwie. Z prac ważniejszych **O.** wyszły: „Mapa archeologiczna Prus Zachodnich, dawniej królewskich, z przyległemi częściami W. ks. Poznańskiego," tekst objaśniający na podstawie badań dokonanych w r. 1875 — 1878 (po polsku i po francusku) (Kraków, 1881); „Prusy królewskie;" „Zabytki przedhistoryczne ziem polskich," wydane staraniem Komisji archeologicznej Akademji umiejętności w Krakowie: „Przyczynek do wiadomości o grotach krzemiennych, znajdowanych na zie-

miach dawnej Polski," z 3-ma figurami w tekście. (Kraków, 1886); „Sprawozdanie z badań paleoetnologicznych w jaskiniach okolic Ojcowa, dokonanych w r. 1884-ym" (z tablicą). (Kraków, 1885—1886 i 87); „Jaskinie okolic Ojcowa pod względem paleo-etnologicznym," z tablicami i rysunkami, (Kraków, 1885); „O Wołynicie" (Krak., 1886); „Wielki kurhan Ryżanowski, według badań dokonanych w latach 1884 i 1887," z 6 tablicami, 15 figurami i objaśnieniem w języku francuskim, (Kraków, 1885). Oprócz tych dzieł, posiadających wysoką wartość naukową, **O.** drukował wiele rozpraw w *Rocznikach Akademji umiejętności w Krakowie;* w *Rocznikach Towarzystwa naukowego toruńskiego;* w *Zbiorach wiadomości do antropologji krajowej;* w *Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego* i w *Pamiętniku fizjograficznym.* Wszystkie te rozprawy, oparte na głębokich i samodzielnych studjach, stanowią nieoceniony materjał do badań zabytków przedhistorycznych, znajdowanych na ziemiach dawnej Polski, do antropologji, geologji i paleontologji krajowej. Niektóre rozprawy **O.** były tłómaczone na język niemiecki i drukowane w *Mittheilungen d. Anthropologischen Gesellschaft in Wien* (roczniki z r. 1884 i 1885), oraz na język francuski i zamieszczone w *Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme* (1883).

Ostade, Adrjan van, słynny malarz i miedziorytnik niderlandzki, * 1610 w Lubece, † 1685 r. w Amsterdamie. uczeń Rembrandta i Halsa. W obrazach swoich, pełnych humoru, oryginalności i komizmu, przedstawia głównie sceny z życia wieśniaków. Prace jego są liczne i znaleźć je można we wszystkich niemal galerjach niderlandzkich, niemieckich, francuskich i angielskich.

Ostade, Izaak van, brat poprzed., * 1612 r., † 1649 r.; odznaczył się także głównie jako malarz rodzajowy i zwierząt. Brata swego przewyższył w rysunku, ale niżej stoi od niego w przedstawieniu światłocienia i w sposobie wykonania.

Ostaszewski v. *Ostoja* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polach: górnem błękitnem i dolnem czerwonem, między barkami dwóch złotych półksiężyców — miecz końcem na dół. U szczytu pięć piór strusich: błękitne i czerwone między trzema złotemi. Nadany w Galicji 1785 r. Rysunek ob. Ostoja (herb).

Ostaszewski Spirydjon, * 1797 r., † 1875 r. w Awratynie około Lubaru. Po ukończeniu nauk w Winnicy i Krzemieńcu służył wojskowo; następnie oddał się naukom i obok gospodarstwa wiejskiego w okolicach Hajsyna i Humania, a od r. 1854 w powiecie Żytomierskim we wsi Awratynie, zajmował się gorliwie zbieraniem podań i legend ludowych, które od roku 1848 umieszczał w *Atheneum* Kraszewskiego, ułożone wierszem w narzeczu ludowem. Oddzielnie wydał: „Piu kopy kazok napysau Sp. Ost. dla wesoloho mira" (Wilno, 1850), tudzież dziełko w rodzaju „Pamiątki po dobrej matce i po dobrym ojcu," p. t. „Ojciec córkom" (2 t., Kijów, 1851) i „Miłośnik koni" (2 t., Kijów, 1852). **O.** był powszechnie wielbiony przez swych włościan i kochany od szlachty.

Ostaszków, m. pow. gub. Twerskiej, nad jeziorem Seligierskiem, 10,457 miesz., posiada liczne zakłady fabryczne, między któremi fabryki skór są najważniejsze. Tutejsze kosy i siekiery uważane są za najlepsze w całej Rosji. O milę od miasta, na wyspie Stołobnie, leży pustelnia Niłowa. Początki **O.** sięgają XIII w.; wtedy nosił nazwę *Kliczeń,* od wyspy, na której pierwotnie był zbudowany; darowany przez Dymitra dońskiego wojewodzie Eustachemu Ostaszce, przybrał nazwę dzisiejszą. — *Ostaszkowski powiat* liczy na na przestrzeni 7,964 wiorst kw. 136,079 m. (1897).

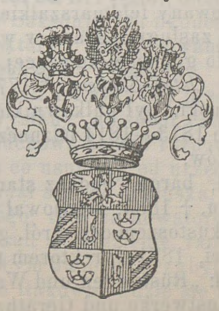
Ostatni wtorek, dzień poprzedzający środę popielcową, w którym jeszcze wolno się bawić i używać mięsnych pokarmów.

Ostatnia wola, ob. Testament.

Ostatnie olejem świętym namaszczenie, sakrament ustanowiony przez Jezusa Chrystusa, dla ulgi tak duszy, jako i ciała chrześcijan niebezpiecznie chorych, zwłaszcza przy blizkiej śmierci. Sakrament ten został ustanowiony wówczas, kiedy Chrystus wysłał 72 uczniów swych przepowiadać w Judei królestwo Boże i uzdrawiać niemocnych. Materją sakramentu jest olej chorych *(oleum infirmorum),* t. j. oliwa z drzewa oliwnego poświęcona przez biskupa w Wielki Czwartek; materją zaś bliższą sakramentu jest namaszczenie albo polanie przez kapłana tym olejem głównych części ciała chorego. Sakrament ostatniego olejem świętym namaszczenia, podług nauki kościoła katolickiego, przyjęty godnie przez chorego, oczyszcza go ze zmaz grzechu i gładzi nietylko grzechy powszednie, ale grzechy śmiertelne, dodaje choremu cierpliwości w boleściach, pokrzepia jego ducha w ostatnich chwilach i może nawet przywrócić mu zdrowie, jeżeli to jest pożyteczne dla jego zbawienia.

Osteitis—zapalenie tkanki kostnej.

Osten, herb: **O.** I: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem—trzy lewo-ukośne pasy

Osten I.

Osten II.

złote; w lewem czerwonem—klucz srebrny. Labry z prawej strony błękitno-złote, z lewej—czerwono-srebrne. U szczytu, między skrzydłami, dwa klucze ukośnie skrzyżowane.—Podajemy też rysunek herbu **O.** II, nadanego z tytułem hrabiowskim i indygenatem przez Stanisława Augusta w roku 1768.

Osten-Sacken, starożytna rodzina pomorska, osiadła obecnie w rosyjskich prowincjach nadbałtyckich. *Henryk von Osten* przesiedlił się w XV w. do Kurlandji i ożeniwszy się z dziedziczką rycerza von Sacken, przybrał jego imię i herb. Potomkowie jego rozdzielili się na linje: Bathen, Dodangen i Rothof. Z domu Bathen pochodził *Karol Magnus von der Osten-Sacken*, * 1733, wyniesiony 1797 r. przez cesarza Pawła do godności hrabiowskiej i † 1808. Z linji Dodangen pochodzili: *Karol von der Osten-Sacken*, * 1725, † 1794 bezdzietnie; będąc pruskim ministrem stanu, otrzymał godność książęcą.—*Dymitr hr. Osten-Sacken*, generał rosyjski, * 1790, † 1881, wstąpił do wojska 1805 r., odznaczył się 1807 pod Friedlandem, szybko awansował w latach 1812—15; w r. 1825 wysłany jako generał-major i dowódca brygady ułanów na Kaukaz, został szefem sztabu Paskiewicza i odznaczył się szczególnie przy oblężeniu Achalkalahi i Karsu; w bitwie pod Aksaros dowodził lewem skrzydłem. W wojnie 1831 r. oswobodził Dybicza, otoczonego przez siły polskie, następnie brał udział w bitwie pod Ostrołęką i przy wzięciu Warszawy. 1843 został generałem kawalerji, 1849 na czele brygady był wysłany dla wzmocnienia sił rosyjskich w Węgrzech, przybył jednak po ukończeniu walki. Podczas wojny Wschodniej dowodził 3-cią armją i wspierał operacje Gorczakowa; następnie dowodził w Odesie i z wielkiem męstwem wytrzymał bombardowanie flot sprzymierzonych 22 kwietnia i 16 maja 1854 r., poczem udał się do Krymu i pod rozkazami Menszikowa i Gorczakowa bronił południowej części Sewastopola. W r. 1855 mianowany był hrabią, a następnie członkiem rady państwa i generał-adjutantem cesarza. — Z domu Rothof wyszedł *Fabjan Wilhelm von der Osten-Sacken*, * 1752, † 1837; od r. 1766 miał udział we wszystkich wojnach rosyjskich; 1814 był generał-gubernatorem Paryża i 1821 r. otrzymał godność hrabiowską. W 1826 mianowany feldmarszałkiem, podniesiony został 1831 za zasługi okazane w wyprawie na Podole i Wołyń do godności książęcej.—*Fryderyk Bernard August Osten-Sacken*, * 1778, † 1861; od 1800 hrabia pruski, był pułkownikiem wojsk pruskich i w wojnie 1813—1814 odznaczył się na czele pułku ochotników.

Osten-Sacken Edward, baron, badacz starożytności, * 1825 w Wiedniu, † 1883; studjował filozofję tamże, 1854 został kustoszem ces.-król. gabinetu monet i starożytności, 1871 dyrektorem tegoż. Między innemi ogłosił: „Rüstungen und Waffen“ (2 t., 1859—62); „Kunstwerke und Geräthaften“ (1864); „Leitfaden zur Kunde des heidnischen Altertums“ (1865); „Archäologischer Wegweiser durch Niederoesterreich“ (1868—78); „Katechismus der Baustile“ (8 wyd., Lipsk, 1886); „Katechismus der Heraldik“ (4 wyd., 1885).

Osten-Sacken Robert Romanowicz, * 1828, kształcił się w uniwersytecie petersburskim, następnie był sekretarzem misji rosyjskiej w Waszyngtonie, generalnym konsulem w New-Yorku, w 1873 podał się do dymisji, w 1877 osiadł w Heidelbergu. Napisał: „Monographs of North American Diptera,“ „Studies on tipulidae,“ „Oczerk sowremiennago sostojania poznania entołomogiczeskoj fauny okrestnostiej Peterburga“ (1857).

Ostenda, miasto portowe w belgijskiej prowincji Flandrji zachodniej, przy brzegach morza Północnego; ma 25,000 miesz. i połączone jest kanałami z miastami: Bruges, Gandawą, Nieuport i Dunkierką. Koleje żelazne, schodzące się tu z kilku stron, oraz regularna komunikacja statkami parowemi z Dowrem i Londynem, wpływają dobroczynnie na podniesienie się rozległego tutejszego handlu i na ułatwienie przyjazdu do sławnych tutejszych kąpieli morskich, chorym ze wszystkich stron Europy. Ostrygi ostendzkie znane są ze swojej znakomitej dobroci.

Osteoblasty, komórki, z których powstaje tkanka kostna.

Osteolit, ob. Apatyt.

Osteologja, część anatomji, traktująca o kościach (ob. Anatomja).

Osteomalacja, choroba, polegająca na rozmiękczeniu kości wskutek stopniowego zaniku soli wapiennych i tkanki kostnej; zmiękczenie szkieletu sprowadza najrozmaitsze skrzywienia i złamania kończyn. **O.** bywa najczęściej u ludzi dorosłych; przyczyna tego cierpienia leży w niezbadanych dotąd zaburzeniach przemiany materji; wiadomo tylko, że najczęściej spotyka się u kobiet ciężarnych i karmiących. Sprowadzając przeróżne zmiany w organach wewnętrznych, już to wskutek ucisku, jak przy deformacjach kręgosłupa, miednicy lub czaszki, już przez ogólny upadek odżywiania, choroba ta zwykle po kilku latach kończy się śmiercią. Wszelkie zabiegi lecznicze dotąd pozostały bezskuteczne.

Osteomat, wrzód na kości.

Osteomyelitis, zapalenie rdzenia kostnego, towarzyszy mu najczęściej zapalenie samej tkanki kostnej *(osteitis)* i okostnej *(periostitis)*.

Osteophyta, chorobliwe wyrostki na kości, zwłaszcza na stawach i na zewnętrznej stronie kości czaszkowych.

Osteotomja, operacja polegająca na przecięciu kości; znajduje zastosowanie przy nieprawidłowościach w kości i przy zrostach końców stawowych (ob. Ankyloza).

Oster, miasto powiatowe gub. Czernihowskiej, przy ujściu rz. Ostru do Desny, ma 5,384 miesz.—*Osterski powiat* ma na przestrzeni 3,991 wiorst kw. 153,179 miesz. (1897).

Osterja (włos.), restauracja, szynk.

Österlen Fryderyk, lekarz, * 1812 w Murrhardt w Wirtembergji, † 1877; kształcił się w Tubindze, 1845 powołany był do Dorpatu na profesora kliniki medycznej. W r. 1848 osiadł w Sztutgardzie. Prace jego tyczą się głównie hygjeny i statystyki lekarskiej. Napisał: „Handbuch der Heilmittellehre“ (7 wyd., 1861); „Handbuch der Hygiene“ (3 wyd., 1876); „Medicinische Logik“ (1882); „Handbuch der medicinischen Statistik“ (1865); „Die Senchen, ihre Ursachen, Gesetze und Bekämpfung“ (1873). W 1845 założył „Jahrbücher für praktische Heilkunde,“ a w 1860 „Zeitschrift für Hygiene, medizinische Statistik etc.“ (Tubinga).

Österley Karol, malarz, * 1805 w Getyndze, kształcił się pod kierunkiem Matthäisa, następnie w Rzymie, w 1831 mianowany był profesorem historji sztuki w mieście rodzinnem, gdzie wraz z Müllerem wydawał „Denkmäler der Kunst,“ a jednocześnie w dalszym ciągu studjował malarstwo w Düsseldorfie, Monachjum i Paryżu. Po ukończeniu obrazu „Chrystus i Ahaswerus“ (1844), mianowany malarzem dworu hanowerskiego. Wykonał: „Córka Jeftego“ (1836); „Chrystus błogosławiący dzieci“ (1841); „Wniebowstąpienie Chrystusa;“ Freski w kościele zamkowym w Hanowerze; sceny z „Leonory“ Bürgera i w. in.

Österley Karol, malarz, syn Karola, * 1839 w Getyndze, kształcił się naprzód w politechnice hanowerskiej, w 1857 wstąpił do akademji düsseldorfskiej, gdzie poświęcił się malarstwu religijnemu. Podczas pobytu w Lubece odkrył w sobie talent do odtwarzania krajobrazów i odtąd oddał się temu rodzajowi malarstwa. Tematy do swych obrazów czerpał najwięcej z Norwegji; przebywa w Hamburgu. Wykonał: „Przepaść w górach,“ „Fjord Romsdal,“ „Fjord norweski,“ „Raftsand w Norwegji północnej“ (1879), „Rybak norweski,“ „Noc letnia na Północy“ i w. in.

Ostermann Andrzej, właściwie Henryk Jan Fryderyk, hrabia, znakomity mąż stanu rosyjski i ulubieniec Piotra W., * 1686 w Bochum (w Westfalji), syn pastora ewangelickiego. Z powodu pojedynku, w którym zabił przeciwnika, musiał opuścić Jenę, gdzie studjował prawo, i 1704 wstąpił do służby rosyjskiej. 1711 przyczynił się wiele do zawarcia pokoju, który uchronił od zupełnej zagłady wojsko rosyjskie otoczone nad Prutem. W latach 1714 — 17 towarzyszył Piotrowi w podróżach za granicą, poczem 10 września 1721 zawarł ze Szwecją korzystny dla Rosji pokój w Nystad, za co został mianowany radcą stanu i baronem, po upadku zaś Szafirowa (1723) wice-kanclerzem państwa. Na łożu śmiertelnem mianowany przez Katarzynę mistrzem dworu jej następcy Piotra i członkiem rady regencyjnej podczas małoletności tegoż. Cesarzowa Anna Iwanowna wyniosła **O.** 1730 do godności hrabiowskiej, regentka zaś Anna Karłówna mianowała go generał-admirałem. Po wstąpieniu na tron cesarzowej Elżbiety, 1741, był **O.** aresztowany i osądzony na śmierć, z powodu, że działał nad usunięciem od tronu rosyjskiego potomstwa Piotra I. Ułaskawiony na placu kaźni, zesłany został do Syberji, gdzie † 1747 w Berezowie. Dwaj synowie jego, zmarli bezpotomnie, adoptowali wnuka swej siostry, wydanej za generała Tołstoja, który przybrał nazwisko **O.-***Tołstoj*. — **Ostermann-Tołstoj** Aleksander, hr., generał rosyjski, * 1772 (podług innych 1770) w Petersburgu, † 1857 roku pod Genewą; miał udział w wojnie przeciwko Turcji i Polsce; w 1797 r. mianowany został generał-majorem, a 1806 generał-lejtnantem. Z wielką odwagą walczył przeciwko Francji 1806 i 1807, a zwłaszcza 1812 i 1813, w bitwach pod Ostrowem, Borodinem, Tarutinem, Budziszynem, a szczególnie pod Chlumcem, gdzie na czele korpusu gwardji dawał odpór czterykroć silniejszemu oddziałowi nieprzyjaciół i gdzie stracił lewą rękę. Po zawarciu pokoju został dowódcą korpusu grenadjerskiego, a 1816 generałem piechoty; po wstąpieniu na tron cesarza Mikołaja usunął się ze służby. Przez lat kilka przebywał we Francji i Włoszech, poczem 1831 w towarzystwie Fallmerayera odbył podróż na Wschód, zwiedził Egipt, Jerozolimę i Konstantynopol. W jesieni 1837 osiadł nad brzegami jeziora Lemańskiego, gdzie w willi swej Petit-Saconnex przepędził resztę życia.

Ostermann Wilhelm, pedagog i pisarz, * 1850 w Hanowerskiem, studjował teologję i filozofję w Berlinie, Erlangen i Getyndze; od r. 1874 był rektorem progimnazjum w Schlüchtern, 1875 profesorem seminarjum nauczycielskiego tamże, 1876 powołanym został do Oldenburga. Napisał: „Lehrbuch der Pädagogik“ (3 wyd., 2 t., 1889 — 90); „Grundlehren der pädagogischen Psychologie“ (1880); „Die Irrtümer der Herbartschen Psychologie und ihre pädagogischen Konsequenzen“ (1887); „Zur Herbartfrage“ (1888).

Ostermayer Gotfryd, profesor uniwersytetu w Królewcu, wydał następujące dzieła, dotyczące dziejów Prus i Litwy: „Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen“ (Królewiec, 1780); „Erste Lithuanische Liedergeschichte“ (tamże, 1781).

Osterod Krzysztof, teolog socynjański, * w Goslar, w Saksonji, po ukończeniu nauk w Królewcu, był rektorem szkoły ewangelickiej w Człuchowie (Schlochau na Pomorzu). Następnie przeszedł na socynjanizm i był 1585 przez nowych spółwyznawców wysłany na sobór chmielnicki; za powrotem do Człuchowa zaczął rozpowszechniać naukę Socyna, za co usunięty od urzędu, musiał opuścić miasto i udał się do Gdańska, a potem do miasta rodzinnego; tam za nowatorstwa religijne skazany przez sąd na więzienie, ratował się ucieczką z bratem swym Janem, przybył do Chmielnika, a później do Rakowa, gdzie się nauczył języka polskiego. 1598 dla szerzenia zasad Socyna udał się wraz z Wojdowskim do Holandji, ale po upływie roku

wypędzony stamtąd powrócił do Polski. † 1611 we wsi Buskowice pod Gdańskiem. Pisma jego w językach: polskim, łacińskim i niemieckim wymienia Bock; ważniejsze z nich: „Dysputacja zboru szmigielskiego, którą miał Krzysztof O. i t. d. z ks. Hieronimem Powodowskim r. 1592 i t. d.;“ „Compendiolum doctrinae Ecclesiae Christianae“ (2 wyd. 1630, 3 wyd. 1652); „Unterrichtung von den vornehmsten Hauptpuncten der christlichen Religion etc.“ (Raków, 1604 i częściej) i in.

Osterode, miasto w Prusiech wschodnich, regencji Królewieckiej, nad wielkiem jeziorem Scheilung, z którego rz. Drwęca wypływa. Miało w XIII wieku zamek obronny. Po grundwaldzkiem zwycięstwie zdobyte przez Władysława Jagiełłę, nadane zostało przez tegoż króla Janowi księciu mazowieckiemu, ale wkrótce potem znowu je Krzyżacy opanowali. **O.** liczy 11,300 miesz.

Osterode, miasto fabryczne w pruskim okręgu regencyjnym Hildesheim, u podnóża gór Harzu, ma 7,000 miesz. i starożytny zamek. W okolicy jest wielka fabryka wyrobów miedzianych, fabryka szrótu strzelniczego i wyrobów chemicznych.

Osterwald Wilhelm, poeta niemiecki, * 1820 w Bretsch, † 1887; studjował filologję w Halli, od 1845 był nauczycielem pedagogjum tamże, r. 1865 dyrektorem gimnazjum w Mühlhausen; jego poezje: „Gedichte“ (1848, 3 wyd., 1873); „Im Grünen“ (1853); „Deutschlands Auferstehung“ (1871), odznaczają się świeżem poetycznem natchnieniem, prawdziwym liryzmem i humorem. Nadto wydał: „Rüdiger von Bechlarn,“ tragedja (1849); „König Alfred“ poemat epiczny (1855) i „Walter und Hildegunde,“ utwór dramatyczny (1867). Wiele z jego pieśni podłożył pod muzykę Robert Franz.

Ostfalowie, była to, począwszy od drugiej połowy VIII w., nazwa wschodniej części związku saskiego, oznaczająca ludy zamieszkałe na wschód od Engern, mianowicie od Harcu aż do Elby, w dzisiejszym Brunświku i obwodach hanowerskich Hildesheim i Lüneburg. Nazwa ta utrzymała się i później jeszcze co do tej części księstwa Saskiego, aż do rozwiązania go pod Henrykiem Lwem, który tu miał większą część swoich posiadłości dziedzicznych.

Ostfryzja *(Ostfriesland, Emder Land),* niegdyś księstwo niemieckie, nad morzem Północnem leżące, dziś razem z ziemią Harling stanowi pruski obwód regen. Aurich (ob.); grunt ma torfowy, piaszczysty i tłusty. Mieszkańcy są niemal wszyscy od lat dziecinnych marynarzami. Miasta nadmorskie są: Emden, Leer i Norden. Kraj ten, przez potomków dawnych Fryzonów zamieszkany, był w średnich wiekach podzielony na mnóstwo drobnych posiadłości, które Edward Cirksena z Grectfiel około r. 1430 w jedność połączył. Ostatni Cirksena † około r. 1744, poczem **O.** przywłaszczyły sobie Prusy. W r. 1806 ziemia ta została przyłączoną do Holandji, w 1810 do Francji; w r. 1815 dostała się Hanowerowi i razem z nim w 1866 r. przeszła powtórnie w posiadanie pruskie.

Ostgoci, ob. Ostrogoci.

Ostia, miasto portowe w starożytnem Latium, najdawniejsza osada rzymska, położona naprzeciwko ujścia Tybru, o 15 mil od Rzymu, była nader ważnym grodem, już to dla bogatych swoich salin, już też jako przystań dla sycylijskich i afrykańskich okrętów. W pobliżu zwalisk starożytnej **O.** leży w dwumilowej odległości od morza miasteczko teraźniejsze Ostia, liczące 640 miesz. i będące rezydencją biskupa.

Ostiarius (łac.), strzegący drzwi, odźwierny, najniższy stopień z niższych święceń duchownych.

Ostinato (włos. „uporczywie“), w muzyce wyrażenie na powtarzający się powrotnie ten sam temat, z coraz to odmienną kontrapunktacją, zwłaszcza w basie (basso O).

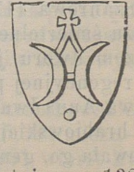
Ostindien (niem.), Indje wschodnie (ob.).

Ostjacy, naród syberyjski, należący do grupy ugryjskiej szczepu fińskiego, zamieszkujący w gub. Tobolskiej i Tomskiej, na południe aż do Demjanki, dopływu Irtyszu, i do Wasjuganu, dopływu Obi. Liczba ich wynosi około 25,000. Dzielą się na Obdorskich, Berezowskich i Narymskich, tak nazywanych od miejscowości przez nich zamieszkanych. Podobni z twarzy do Kałmuków, są wzrostu małego, lecz mocno zbudowani. W zimie mieszkają w małych chatkach, zwanych jurtami, w lecie trudnią się wyłącznie połowem ryb i na wyspach zbieraniem siana, rolnictwem wcale się nie zajmują. Z bydła hodują jelenie, nieco owiec, krowy i konie; jeżdżą najwięcej psami w tak zwanych nartach, czyli saniach. Zwykłe ich pożywienie stanowią ryby surowe, suszone lub zamarzłe, zamożniejsi używają polewki mącznej i placków żytnich. Od 1712 nawróceni na wiarę chrześcijańską, zachowali jednak liczne ślady szamanizmu. Rządzeni są przez kilku naczelników plemiennych, wyniesionych przez Katarzynę II do godności książęcej. Język ostjacki, należący do gałęzi języków ałtajskich, rozpada się na kilka narzeczy; gramatycznie opracowany został przez Castrena (2 wyd., Petersburg, 1858). Por. Finsch „Reise nach Westsibirien“ (1876); Jadryncew „Sibirskije inorodcy“ (1891); Kastren „Ostjakische Sprachlehre“ (Petersburg, 1858); Alquist „Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken“ (Helsingfors, 1881).

Ostoja, *Mościc, Ostojczyk,* herb: W polu czerwonem, między barkami dwóch złotych półksięży-

Ostoja.

Ostoja z r. 1381.

ców—miecz. Podajemy też jedną z odmian (z roku 1381).

Ostoja, pseudonim Józefy Sawickiej.

Ostojczyk, herb: W polu czerwonem, między rogami dwóch srebrnych półksiężyców — u góry krzyż kawalerski złoty, u dołu gwiazda srebrna. Nadany z nobilitacją 1768 r.

Ostojczyk.

Ostokrzew. Kwiat, owoc i owoc powiększony.

Ostokrzew, *Ostrokrzew, Ostrolist, Kolcolist (Ilex),* rodzaj roślin z rodziny ostokrzewowatych, obejmuje drzewa i krzewy zawsze zielone, cechujące się kielichem 4-zębnym, koroną tacowatą i jagodą 4-nasienną; są to krzewy głównie w krajach cieplejszych, o liściach naprzemianległych, błyszczących często, ciernisto-ząbkowanych, i kwiatach białych. **O.** *cierniśty, Ilwa (I. acutifolium I. aquifolium),* o liściach tęgich, falisto w zęby cierniste wyciętych, kwiatach w podbaldaszek zebranych, jagodach szkarłatnych, rzadziej białych, po lasach ciernistych Europy, także w Japonji i Wirginji, w okolicach bardziej północnych dorasta 2—4 m., na południu dochodzi do 15 m.; w ogrodach hoduje się w kilku odmianach, stanowi zwłaszcza ozdobę parków. Liście używane są przeciw reumatyzmowi i podagrze, owoce używały się jako przeczyszczające. W Korsyce nasiona stanowią surogat kawy. Drewno jest bardzo użyteczne, wygląda po wypolerowaniu jak heban i jest nader twarde. Z kory robią dobry lep na ptaki. Gatunki amerykańskie, *I. laxiflora* i *opaca,* mają zastosowanie mniej więcej jak poprzedni. **O.** *paragwajski (I. paraguayensis)* ma liście lancetowate, które w Ameryce służą do przyrządzania napoju zwanego *mate* czyli *herbatą paragwajską* lub *peruańską,* której użycie bardzo jest w Ameryce rozpowszechnione. Liście zbierają pospolicie Indjanie z drzew dziko rosnących po lasach Paragwaju; gałązki zebrane suszą się na rusztach, a tak przeprażone liście kruszą w rękach; napój otrzymuje się przez naparzenie wodą. Liście te zawierają 1% kafeiny, kwas garbnikowy i olejek aromatyczny; Europejczykom jednak do tego napoju trudno nawyknąć. Zużycie wynosi 4 miljony klg. rocznie. *I. cassine, (I. religiosa), herbata apalaska, indyjska,* krzew do 3 m. wysoki, w południowych Stanach Ameryki północnej, ma liście drobne, skórkowate, używane również na herbatę, zwaną *blackdrink* t. j. *czarny napój,* która w małych ilościach jest napotną i moczopędną, w większych wzbudza wymioty, a u krajowców uchodzi za ważny środek lekarski i używa się przy obrzędach religijnych.

Ostokrzewowate *(Ilicinae, Aquifoliaceae),* rodzina roślin dwuliścieniowych, włączana dawniej do rodziny Celastrineae (ob.), ma za cechy: liście pojedyńcze; kwiaty osadzone w kątach liści pojedyńczo lub wiązeczkowato; kielich trwały, 4—6 dzielny; korona podzawiązkowa o 5—4—3 wolnych płatkach; pręciki w tejże liczbie co płatki i z niemi naprzemianległe; zawiązek wolny, prawie kulisty, znamię bezszyjkowe, na klapki rozcięte; owoc jest pestkowcem mięsistym, o 2—8 pestkach; zarodek bardzo drobny, otoczony białkiem. Należą tu krzewy i drzewa, niekiedy zawsze zielone, właściwe głównie Ameryce i Afryce południowej.

Ostołopow Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1782 r. w Solwyczegodzku, † 1840 r. w Petersburgu; był 1808 — 12 urzędnikiem w ministerjum sprawiedliwości, następnie został wicegubernatorem w Wołogdzie, poczem powołany został do ministerjum oświaty. Udział jego w przebudzeniu literatury rosyjskiej w początkach naszego wieku był nader czynny. 1806 wydawał czasopismo *Lubitel słowesnosti;* 1821—23 redagował *Żurnal depart. narodn. proswieszczenija;* wydał zbiór poezji (Petersburg, 1816); „Słowar drewniej i nowoj poezji“ (t., 1821); „Kljucz k soczinenjam Derżawina“ (t. 1822); napisał romans „Ewgenja“ (t. 1812), oraz przełożył kilka utworów dramatycznych, jak tragedję „Mahomet“ Voltaire'a (t. 1828), wodewil „Minete“ z Melvilla (t. 1829) i in.

Ostracion, ryba, ob. Kostera.

Ostracius Jerzy, poeta łacińsko-czeski, * w Rakownicy w drugiej ćwierci XVI w., kształcił się w akademji w Pradze, gdzie 1570 został bakałarzem, a 1572 magistrem nauk wyzwolonych, poczem zajmował się wychowaniem młodzieży szlacheckiej, z którą odbywał liczne podróże, † 1575 w Pradze. Pozostałe utwory jego okazują, że był to mąż uczony i pełen talentu poeta, któremu zawczesna śmierć nie dozwoliła zupełnie się rozwinąć. Wydał: „Epistola gratulatoria ad P. Pressium Curimenum“ (1566); „Liber elegiarum et epigramatum varii argumenti“; „Epistola ecclesiae ad Christum“; „Orationes duae de studiis literarum etc.“ (Lipsk, 1574); „Oratio de necessitate et utilitate primae artis in Philosophia, de cognatione artis poeticae atq. oratoriae“ (1574).

Ostracoda, ob. Małżoraczki.

Ostracyzm czyli **Sąd skorupowy,** zwał się w wielu miastach starożytnej Grecji sąd, mocą którego skazywano na czasowe wygnanie z kraju obywateli, odznaczających się zasługami, wziętością u ludu lub majątkiem, a obok tego niebezpiecznych dla wolności powszechnej lub równości obywatelskiej. Sąd ten odbywał się w następujący sposób: Prytanowie zapytywali corocznie lud, czy prawo to miało być stosowane, a w razie zgody zwoływano publiczne zgromadzenie, wzywając je do głosowania, przyczem każdy obywatel nazwisko osoby uważanej za podejrzaną lub niebezpieczną zapisywał na skorupce czyli glinianej tabliczce *(Ostrakon)* i na rynku w pewnem oznaczonem miejscu ją składał. Jeśli przynajmniej 6,000 osób głosowało za wygnaniem pojedyńczego obywatela, to skazany musiał w ciągu 10 dni kraj opuścić i przez lat 10, które później do 5 ograniczono, żyć za granicą. Ostracyzm jednak nie pociągał za sobą hańby, ani utraty praw dla obwinionego, a dom i majątek jego pozostawał nietkniętym. Por. Luyebil „Ueber das Wesen des Ostrazismus“ (Lipsk, 1861).

Ostranin lub *Ostrjanica* (Stefan), przywódca zbuntowanych 1638 r. przeciwko Polsce Kozaków, starszy syn towarzysza wojskowego w mieście Ostrze, był na Siczy Zaporoskiej, gdy na Wielkanoc 1637 naczelnik roty polskiej stojącej w Ostrzu, Herodowski, bez żadnej przyczyny zamęczył starego jego ojca, młodszego zaś brata zbił okrutnie. Ten, wyleczywszy się, uciekł na Zaporoże, a Nizowcy, wybrawszy sobie Stefana hetmanem, rozpoczęli nieprzyjazne kroki przeciwko Polakom. Nowo wybrany hetman wojska Zaporoskiego (jak się samowolnie nazywał) rozesłał po Ukrainie uniwersał, w którym opisywał krzywdy doznane przez swą rodzinę i ucisk narodu ruskiego i wzywał do powstania przeciwko Polakom. Powstanie to **O.** było czysto ludowe, Kozacy bowiem regestrowi pod El. Karajmowiczem stali po stronie polskiej. Oprócz **O.** znaczniejsi dowódcy byli Hunja, Skidan i Filonenko. Agenci jego podburzali lud ruski na Pokuciu, Wołyniu i Podolu. Na wiosnę 1638 wyciągnął **O.** z Zaporoża przez Krzemieńczuk do miasta Hołtwy (przy ujściu rz. Choroli do Psioły), gdzie z wojskiem swem rozłożył się w silnie ubezpieczonym taborze. Wojsko polskie pod pułkownikiem Stanisławem Potockim, synem hetmana polnego, napróżno usiłowało zdobyć tabor kozacki (5 maja) i z wielką stratą musiało odstąpić, zniszczywszy jednak później oddział kozacki, ciągnący na pomoc **O.** i połączywszy się z hufcem ks. Jeremiego Wiszniowieckiego, pociągnęło przeciwko ustępującemu i zesłabłemu wojsku **O.** i 13 czerwca stoczyło zawziętą walkę pod Żołminem; **O.** uciekł w nocy, zostawiwszy dowództwo Hunji; powstanie wkrótce potem ukończyło się, a stosunki kozackie załatwione zostały umową Masłowobrodzką. Dalsze losy **O.** są ciemne, prawdopodobnie schronił się z oddziałem Kozaków do Rosji. To, co Koniski, a za nim niektórzy z historyków małorosyjskich (jak Bantysz i Markiewicz), opowiadają o okrutnem zamęczeniu **O.** i jego towarzyszów w Warszawie, jest bajką. W poezji ludowej nie wspomina się **O.** Por. Kostomorowa „Borba ukraińskich Kozaków s Polszeju w perwoj połowie XVII w.“ (w „Oteczestwennych Zapiskach“, t. 108 za 1856).

Ostrawa 1) *O.-Morawska,* miasto na Morawach, nad rzeką Ostrawicą, na granicy Moraw i Śląska austrjackiego położone, stacja drogi żelaznej Kraków-Wiedeń, ma wielkie kopalnie węgla kamiennego i fabryki żelaza, liczy 19,500 miesz. 2) *O.-Polska,* osada na Śląsku austrjackim, w powiecie Frysztackim, nad rzeką Ostrawicą, naprzeciw O. Morawskiej położona, kopalnie węgla i 7,000 m.

Ostre choroby *(akutne choroby),* cierpienia, które przebiegają nie dłużej niż 4—5 tygodni; tu należy większa część chorób zakaźnych, jak: róża, szkarlatyna, odra, ospa, tyfus; cierpienia o przebiegu dłuższym mają nazwę *chorób chronicznych,* jak suchoty, stwardnienia naczyń krwionośnych i t. p. Wiele chorób ostrych może przejść w stan chroniczny, jeżeli nie były stosownie i w odpowiedniej chwili leczone, lub jeżeli pozostawiły głębsze zmiany w organie chorym; tak np. często ostre zapalenie nerek przechodzi w chroniczne, ostre zapalenie pęcherza moczowego w stan chronicznego kataru.

Ostrea, ob. Ostryga.

Ostrężyna, *Ostrężnica,* ob. Malina.

Ostroga, półobrączka metalowa, przytwierdzająca się do napiętka obuwia męskiego, w pośrodku której na wystającym jej końcu jest umieszczone ruchome kółko z ostremi mniej więcej zębami, służące do kłócia konia, celem przynaglenia go do biegu lub pożądanych przez jeźdźca zwrotów. **O.** używaną już była w starożytności; w wiekach średnich stanowiła godło rycerskiej dostojności, i dlatego przy pasowaniu rycerza przypinano mu złote **O.** Giermek używał tylko srebrnych ostróg.

Ostroga, herb: W polu czerwonem—ostroga srebrna. Nadany w Królestwie Polskiem.

Ostroga.

Ostrogoci albo *Greutyngowie,* jedno z dwu plemion germańskiego szczepu Gotów. W IV w. siedzą **O.** obok spółplemieników swych Wizygotów między Dniestrem i Donem. Król ich Ermanryk z rodu Amalów (ob.) panował nad obu plemionami i innymi ludami w głębi dzisiejszej Rosji osiadłymi. Potężne jego państwo upadło pod ciosami Hunnów 375 r.; Ermanryk sam sobie zadał śmierć, a jego następca Withimir poległ w bitwie. Gromady rozbitych **O.** połączyły się z Hunnami (nie-

które pod Safrachem i Alatheusem z Wizygotami), przeszły 386 ujścia Dunaju, a po śmierci Attyli osiadły w Pannonji, gdzie do znacznej przyszły potęgi. Stąd niepokoili **O.** Bizantyńców, opierali się Hunnom, stawiali czoło Swewom, Alemanom, Sarmatom, Scytom i Rugjom. Jedna ich część pod Widmirem wkroczyła do Włoch, ale z namowy cesarza Glicesjusza połączyła się 473 z Wizygotami. Pozostałym **O.** przywodził Teodoryk (ob.), spustoszył Macedonję i Tesalję, a potem zajął na siedziby wyższą i niższą Mezję w sąsiedztwie tych Wizygotów, którzy z dawniejszych czasów tu pozostali i nosili miano *mniejszych Gotów* (Gothi minores), albo *Mezogotów* aż do VI w. Z namowy cesarza wschodniego Zenona poprowadził (488) Teodoryk **O.** (z którymi połączyli się Rugjowie) do Italji, rozgromił w drodze Gepidów pod Sirmium, zwyciężył Odoakra (ob.) w 3 bitwach (pod Akwileją i Weroną 489, a 490 nad Addą), a zdobywszy Rawennę, zamordował go 493 i ugruntował potężne państwo, które oprócz Italji obejmowało Sycylję, Pannonję, Sawję (krainę nad Sawą), Dalmację, część Noricum, górną Recję, a od 507 i Provence. Pozostałymi nad Dunajem **O.** władał w imieniu Teodoryka brat jego Honulf. Po śmierci Teodoryka (526) córka jego Amalazunta (ob.) sprawowała rządy w imieniu małoletniego swego syna Atalaryka, po którego zgonie 534 r. została zabita przez Teodata swego krewniaka. Wówczas cesarz wschodni Justynjan wysłał Belizara (ob.) dla podbicia Italji. Za jego wtargnięciem **O.** zabili Teodata i 536 ogłosili królem Vitigesa, który, zyskawszy sobie sprzymierzeńców we Frankach i Persach, bronił się dzielnie, ale 540 został pojmany w niewolę i zaprowadzony do Konstantynopola. W górnej Italji pozostali **O.** jeszcze niezwyciężeni, obrali sobie królem Ildibada, a po jego śmierci szlachetnego Totilasa. Ten bohaterską dalej toczył walkę z Belizarem, a potem z Narsesem (ob.), przez którego pobity 552 pod Taginae (między Gubbio i Nocera), umarł z ran odniesionych. Gdy i jego następca Tejas zginął w boju, Narses dokonał ostatecznego podboju 556. Wielu z **O.** przyjęło służbę w wojsku Bizantyńców, inni wyruszyli do Recji i Noricum, a ci, którzy pozostali w Toskanji, zniknęli wśród miejscowej ludności. Nad morzem Czarnem osiedli t. zw. Goci Krymscy (Krimgoten), albo Tetraksytyjscy. Resztki ich podobno istniały jeszcze w XVI w. Por. Manso „Geschichte des ostgoth. Reichs in Italien“ (Wrocław, 1824); Dahn „Die Könige der Germanen“ (1861 — 71); Keme „Urgeschichte der Germanischen und Romanischen Völker“ (Berlin, 1881); Wietershedun „Geschichte der Völker Wanderung“ (1881); Mommsen „Ostgot. Studien“ (w Neuen Archiv. für alten deutsch. Geschichts Kunde, 1888); Tomaschek „Ethnolog. Forschungen: Die Goten in Taurien“ (1881).

Ostrogony, *mieczogony (Xiphosura, Poecilopoda)*, rząd skorupiaków tęgoskórnych, zaliczany przez niektórych zoologów do pająków, obejmuje jeden tylko żyjący rodzaj, *zbrojeń (Limulus)*. Ciało jego okryte pancerzem, rozpada się na wielki głowotułów i połączony z nim stawowato odwłok ruchliwy, który się kończy kolcem. Na górnej stronie ciała znajduje się para oczu wielkich, oraz dwoje oczu małych, na dolnej gęba, otoczona sześciu parami nóg, używanych do żucia i do chodu. Na stronie spodniej odwłoka osadzonych jest pięć par kończyn blaszkowatych, które służą do pływania, a zarazem do oddychania, ponieważ dźwigają skrzela; wszystkie pokryte są, jakby daszkiem, parą nóg podobnych, ale bezskrzelnych, osadzonych na granicy głowotułowia i odwłoka. Młode nie posiadają ogona kolczystego i podobne są do trylobitów (ob.). Zwierzęta dorosłe dochodzą 1 m. długości, żyją w mule na brzegach Ameryki północnej *(L. polyphemus)* i Archipelagu Indyjskiego *(L. molucanus, rak molucki)*. Są jadalne, a ogonów używają krajowcy do włóczni. Szczątki kopalne **O.** znaleziono w pokładach formacji węglowej, sylurskiej i dewońskiej.

Rak molucki (Limulus moluccanus).

Ostrogorski Wiktor Piotrowicz, pedagog i literat, * 1840, kształcił się w uniwersytecie petersburskim i wtedy już pomieszczał prace swe w dziennikach, następnie miewał odczyty w pedagogicznych kursach żeńskich (1869—1891), pisał dla sceny i wszędzie występował, jako gorący obrońca praw kobiet. Jako nauczyciel wyższych klas gimnazjalnych rozwijał i stosował w praktyce humanitarne zasady Pirogowa i Uszynskiego, a w pracach swoich („Uczytel“, „Żenskoje obrazowanie“, „Obrazowanie“, „Pedagogiczeskij Listok“, „Russkaja myśl“ i in. domaga się rozwoju uczuć humanitarnych w młodzieży i ideałów jasnych za pośrednictwem edukacji i czytania wyborowych dzieł literackich. Napisał nad to: „Rukowodstwo k czteniu poeticzeskich proizwedienij“; „Biesiedy o prepodawanii słowiesnosti“; „Etiudy o russkich pisatelach“ i w. in.

Ostrogosk, miasto powiatowe gubernji Woroneskiej, nad rzeką Sosną, ma 21,891 mieszkańców (1897). W okolicy miasta znajduje się kolonja wirtemberska, trudniąca się na obszerną skalę uprawą tytuniu, melonów i kawonów, tudzież pszczelnictwem. W pobliżu, przy ujściu rzeki Sosny do Donu, na wyniosłej górze kredowej, leży w malowniczej miejscowości monaster, zwany dziwnogórski. *Ostrogoski powiat* ma na przestrze-

ni 7,097½ wiorst kwadr. 274,146 mieszkańców (1897).

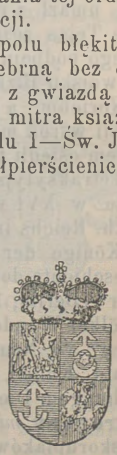
Ostrogradzki Michał, matematyk, * 1801 r. w gub. Połtawskiej, † 1862 w Połtawie. Nauki pobierał w gimnazjum połtawskiem, następnie studjował od 1817 r. matematykę na uniwersytecie charkowskim, poczem udał się do Paryża (1822), gdzie czas niejaki nauczał matematyki w École Henri IV; w początkach 1826 powrócił do Rosji. 1828 został adjunktem przy akademji nauk w Petersburgu, 1829 nadzwyczajnym, a 1831 zwyczajnym członkiem akademji. 1829 wysłany kosztem rządu do Paryża, powrócił stąd po wybuchnięciu rewolucji Lipcowej. 1856 został członkiem zagranicznym akademji francuskiej. Rozprawy swe, pisane po większej części po francusku, umieszczał w *Memoirach* i *Bulletynach* akademji petersburskiej. W rozprawie „Sur la variation des constantes arbitraires dans les problèmes de mécanique“ (1847) okazał możliwość znacznego skrócenia w rachunku Poissona. Z innych prac wymienimy: „Considérations générales sur les moments des forces“; „Introduction à la mécanique céleste“ (1831); „Traité de mecanique analitique“ (1831); „Notes sur les integrales definies“; „Mémoires sur le calcul des variations des intégrales multiples“ (1838); „Sur la transformation des variables dans les intégrales multiples“; „Mémoires sur les quadratures définies“ (1841); „Mémoires sur la theorie générale de la percussion“ (1857). W języku rosyjskim wydał: „Lekcii algebraiczeskago i transcendentalnago analiza“ (2 t., 1837); „Rukowodstwo naczalnoj geometrii“ (1837, 1855, 1860) i in.

Ostrogscy książęta. Władysław Jagiełło, by zjednać sobie Fedora Daniłłowicza, który za Lubarta Gedyminowicza już dzierżył Ostróg, nadaje mu go 1387 z Korcem, Zasławem i Chłopotynem „prawem szlachty polskiej“ (źródła do dziejów polskich, Mich. Grab. i Al. Przezdziecki, I 174), co potwierdziła Jadwiga 1393 (ibid. 151). Od niego to datuje w historji ród **O.** Ks. Fedor ten czyli Fedko wysłany przez Świdrygiełłę w wojnie z Zygmuntem Kiejstutowiczem na Podola zdobycie, bił się z Wincentym z Szamotuł i Janem Mężykiem z Dąbrowy, spalił Bracław, pobity nad Murachwą (1432) ubiegł Bracław i Kamieniec stolicę Podola. Syn jego *Daszko* zwany Ostrożkiem (lat. Daniłł.) 1413 r. wyswobodził Świdrygiełłę z więzienia w Krzemieńcu (Skarb. Daniłł. II 55, 68). Drugi *Wasil* przyjaciel Witolda przezeń ożeniony i wyposażony 1430 (Źródła Grab.) jest ojcem *Iwana*, a dziadem *Konstantego*, który * 1463, † 1533. 1495 przyjmuje narzeczoną Aleksandra Helenę, i dostaje imiona i hetmaństwo od tegoż króla za radą hetmana Piotra Białego (Stryków. II 305); 1494 zwyciężony nad Wiedroszą, idzie w plen do Moskwy, gdzie służy przeciw Tatarom, wreszcie ucieka z Ostafim Daszkiewiczem; od 1507 ciągle czynny odnosi zwycięstwo pod Orszą, zajeżdża Psków; Zygmunt Stary czyni go marszałkiem wołyńskim, wojewodą trockim, kasztelanem wileńskim, daje mu po Glińskim prawo mianowania władyków w Turowie, co stanowi punkt wyjścia dla znaczenia **O.** w sprawach religijnych. Starszy jego syn *Ilija* ożenił się z Beatą, córką Zygmunta Starego i Katarzyny Jelniczanki, zwaną po ojczyźnie Kościelecką i miał słynną *Halszkę z Ostroga* (ob.). Brat jego *Konstanty Wasili*, * 1527, † 1608, obejmuje Ostróg, 1560 zostawszy wojewodą kijowskim, uzyskał od króla Stefana dyplom na mecenasa cerkwi, 1569 r. podpisał unję z Czartoryskim Aleksandrem, wojewodą wołyńskim, i chciał unji florenckiej, do czego zachęcał Pocieja i Terleckiego (Bartoszewicz). Gdy inaczej się stało, z jego rozkazu Cyryli Lukar, Grek luteranin, działa przeciw unji brzeskiej podobnie, jak Krzysztof Bruński arjanin, w czem pomaga mu Gedeon Bałaban władyka lwowski, podmawia też dysydentów do konfederacji. Z córką hetmana Tarnowskiego spłodził 3 synów, którzy, zostawszy katolikami, byli przez niego za to więzieni. *Janusz*, syn jego najstarszy, wojewoda wołyński, kasztelan krakowski, † 1620) i przeżył braci (*Konstanty* krajczy litewski, † 1600; *Aleksander*, wojewoda wołyński, † 1603), z Zuzanny Szeredzianki 1582 i Teofil i Turło dwie córki, syn Janusz Włodzimierz po Turłównie umarł dzieckiem. Umierając, utworzył z dóbr swoich ordynację na korzyść *Eufrozyny* zamężnej Zasławskiej Aleksandrowej wojewodz. kijowskiej. Syn jej *Władysław Dominik* był pierwszym ordynatem z linji Zasławskiej. Na *Aleksandrze* Zasławskim synu poprzedniego wygaśli **O.** 1673. Druga córka Elzbieta poszła za Kiszkę, a Katarzyna za Radziwiłła, kasztelana trockiego, († 1579). Ponieważ z 3 córek Aleksandra † 1603, jedna Zofja poszła za Lubomirskiego zwyciężcę z pod Chocimia, Katarzyna za Janusza, syna hetmana Jana Zamojskiego, Anna Aloiza za Karola Chodkiewicza († 1654, ostatnia po kądzieli), spokrewnione z niemi rody należały do rozszarpania tej ordynacji w sławnej kalbuszowej tranzakcji.

Ostrogski (książę), herb: W polu błękitnem, pod półpierścieniem ze strzałą srebrną bez opierzenia na barku—półksiężyc złoty z gwiazdą między rogami. Na tarczy płaszcz i mitra książęca. **O.** II: Na tarczy 4-dzielnej w polu I—Św. Jerzy przebijający smoka, w II pod półpierścieniem ze

Ostrogski I.

Ostrogski II.

strzałą bez opierzenia na barku — półksiężyc z gwiazdą między rogami; w III w środku półpierścienia barkiem na dół — strzała bez opierzenia, przekrzyżowana; w IV — pogoń litewska.

Ostrogski Aleks., pseudonim Aleks. Brzostowskiego.

Ostrokrąg, ob. Stożek.

Ostrokrzew, ob. Ostokrzew.

Ostrołęckie starostwo niegrodowe leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. Podług lustracji z r. 1660 zaliczały się do niego: miasto Ostrołęka (ob.) i wsie Pomian, Dylów, Budne, Sekwa, Wykroff, Wojkowe, Łąki, Dąbrowa, Myszeniec, Surowe, Chudek, Siedliska, Okrasino i miasteczko Radziłów. W r. 1771 posiadał je Antoni Małachowski, pisarz wielki kor., opłacając z niego kwarty złp. 11,109 gr. 3, a hyberny złp. 2,546 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie temuż Małachowskiemu.

Ostrołęka, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, nad rzeką Narwią, śród okolicy piaszczystej i lasem obszernym porosłej, który dotąd nosi nazwisko puszczy Ostrołęckiej. Pamiętne jest w historji zaszłemi tutaj bitwami, w r. 1702 pomiędzy Kurpiami a Szwedami i niemniej ważną bitwą stoczoną tu w r. 1831. Starożytny tutejszy kościół parafjalny założony został r. 1399 przez Janusza księcia mazowieckiego. Ludność miasta wynosi 8,679 miesz. (1897). Okolice Ostrołęki zamieszkują Kurpie (ob.) — *Ostrołęcki powiat* stanowi część gub. Łomżyńskiej; zajmuje 23 mil kw. przestrzeni z ludnością 88,990. W powiecie jest jedno miasto, jedna osada i 11 gmin.

Ostrołuk, *architektura ostrołukowa,* ob. Budownictwo.

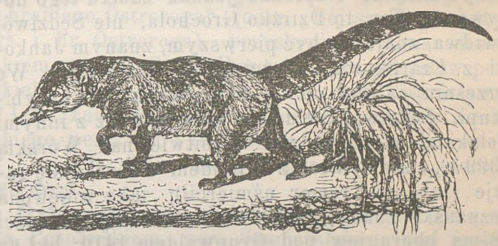
Ostromiecz, herb: W polu błękitnem, między trzema srebrnemi liljami, dwiema z boków, jedną u dołu — miecz. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta 1791.

Ostromiecz.

Ostromirowa Ewangelja, najdawniejszy ze znanych zabytków cyrylickich i wogóle jeden z najdawniejszych piśmiennictwa starosłowiańskiego. Rękopism **O. e.,** obejmujący 294 kart czytelnego pisma w dwie kolumny, znaleziony został przez Jakóba Drużynina po śmierci Katarzyny II w jej pokojach; następnie przez tegoż sprzedany Aleksandrowi I, złożony został w bibljotece publicznej. Są to czytania ewangeliczne na Niedziele i Święta, tak zwane *perikopy* (ob.), przepisane w r. 1056—57 w Nowogrodzie, przez djakona Grzegorza, dla posadnika Ostromira, krewnego Iziasława ks. kijowskiego. Język **O. e.** jest starosłowiański, z małą domieszką rusycyzmów. W porównaniu z innemi zabytkami języka starosłowiańskiego, **O. e.** zaleca się prawidłowością języka i ścisłością, oraz jednostajnością pisowni. Oprócz krótkich wzmianek Karamzina, Wostokowa i Dobrowskiego, pierwszą obszerniejszą wiadomość o zabytku tym podał Köppen (1827); następnie 1836 akademja petersburska poleciła Wostokowowi zająć się wydaniem tego zabytku, co też on znakomicie wykonał w dziele niezmiernie ważnem dla filologii słowiańskiej: „Ostromirowo Ewangelje 1056—1057 goda, s priłożeniem greczeskago teksta ewangelij i s grammaticzeskimi objasnienijami“ (Petersburg, 1843). Dalej wydali **O. e.:** Hanka (Praga, 1853) i Perewlieski (w *Pamiatn. starosłowenskago jazyka,* Petersburg, 1854).

Ostronos *(Nasua),* rodzaj ssących drapieżnych nastopnych, z rodziny niedźwiedziastych, cechujący się zwłaszcza długością i ruchomością nosa, o cal przeszło wystającego po za łuk zębów przodowych. Nogi ma pięciopalcowe; pazury silne i ostre; ciało podłużne na nizkich nogach; ogon równy długości ciała, sierść bardzo gęsta, wszędzie jednostajna. Znane są dwa gatunki **O.,** *kuati, koati (N. narica),* 55 cm. długi, 29 cm. wysoki, i *N. leucorhyncha,* zamieszkujące lasy Ameryki płd.; trzymają się w małych stadkach, zręcznie łażą po drzewach i są wszystkożerne, podobnie jak niedźwiedzie; gniazd ptasich najwięcej poszukują, ziemię zaś, rozgrzebując ryjkowatym nosem, wybierają z niej owady. Łatwe do oswojenia, niewygodne są przecież w hodowli z powodu ciągłej ruchliwości i szkodności.

Ostronos.

Ostropol, miasteczko w gub. Wołyńskiej, nad rzeką Słuczą, pamiętne zwycięstwem, odniesionem 1648 przez Stanisława Lanckorońskiego, kasztelana halickiego, nad powstańcami ukraińskimi, dowodzonymi przez Maksyma Krzywonosa.

Ostroroga lub *Osrorożanka,* rzeczka w w. ks. Poznańskiem, wypływa z błot położonych na południe m. Ostroroga, w pow. Szamotulskim, i ubiegłszy mil $3^1/_4$, za miastem Nowymost wpada do Warty.

Ostrorogowie, jeden z najstarszych rodów polskich, herbu Nałęcz; jednego pochodzenia z Szamotulskimi i Czarnkowskimi, wywodzący się od Dzierżykrajów (Dirsco) z Człopy. Historyk tego domu: Zygmunt hr. Ostroróg Gorzeński podaje za protoplastę tego rodu: *Dzierżykraja Comesa z Człopy,* około 1140 r. żyjącego, którego syn *Dobrogost,* wojewoda poznański, † 1226 w bitwie pod

Ujściem w obronie praw Władysława Laskonogiego przeciw Odoniczowi. Syn tegoż *Tomisław*, kasztelan poznański pozostawił pięciu synów, z których, *Mikołaj* wojew. krakow., *Piotr* wojew. sandomirski (1287), *Jan* z przydomkiem „Garbisz,“ biskup poznański (1290), *Tomisław*, wojew. poznański (1300). — Synowie ostatniego: *Mikołaj*, kasztelan krak., *Dobrogost* z przydomkiem „mały,“ zwycięzca Ślązaków, właściwy protoplasta Szamotulskich, oraz *Tomisław*, wojew. krak. († 1318), którego synowie: *Hektor* z Pakości, podczaszy kujawski, *Stanisław* z Sempelborga (protoplasta Sempelborskich), *Wojciech* wojew. brzesko-kujaw. Ten ostatni był ojcem Jana z Słupy kaszt. poznań. (1391), Mikołaja kaszt. łęczyckiego, oraz Dzierżka „Grocholi,“ kasztelana santockiego. Do tego Dzierżka Grocholi, w czasie sporów Grzymalitów z Nałęczami 1383 r. w połowie lutego należał zamek Ostroróg, i do niego to Sędziwój Świdwa kasztelan nakielski z w. i. schronił się był przed Grzymalitami. Napróżno jednak zamku tego dobywano. Ten to Dzirżko Grochola, nie Sędziwój Świdwa, zdaje się być pierwszym, znanym Jankowi z Czarnkowa, właścicielem Ostroroga. We wrześniu należał on do najazdu na Żniu arcybiskupi. Sędziwój Świdwa Ostroróg wraz z innymi Polakami bierze udział w bitwie nad Worsklą 1399 r., i z niej wraz z Witoldem ucieczką się ratuje (lubo go Kromer uśmiercił); jako wojewoda poznański znany 1401, wiedzie w tej godności 28-mą chorągiew pod Grunwaldem 1410; był na odnowieniu unji 1413, wyswatał Jadwigę Jagiełłównę „następczynię“ za Fryderyka brandeburskiego 1421, bierze udział w zjeździe w Mielnie 1422; uczyniony starostą wielkopolskim 1432 r., wprowadzał Kazimierza Jag. do Czech, Władysława do Węgier, † 1439.

Ostrorogowie-Gorzeńscy, ob. Gorzeńscy, Zygmunt, szambelan pruski, kawaler maltański, otrzymał w r. 1870 dla siebie i swych braci Antoniego i Stanisława tytuł hrabiowski pruski z prawem dołączenia do nazwiska Gorzeński, nazwiska rodowego swego domu Ostroróg.

Ostroróg, herb: W polu błękitnem, na zielonej murawie—lew złoty na pniu wsparty. Labry błękitno-srebrne. Nadany 1672 Szymonowi Zawistowskiemu.

Ostroróg.

Ostroróg (hrabia).

Ostroróg (hrabia) v. *Nałęcz*, odm., herb: Na tarczy 8-dzielnej, w polu I czerwonem — herb Nałęcz; w II czerwonem—topór srebrny; w III złotem—orzeł czarny (rzymski); w IV czerwonem—trzy czarne trąby, mundsztukami złączone; w V czerwonem—strzała srebrna bez opierzenia, dwa razy przekrzyżowana (Lis); w VI czerwonem—korab złoty; w VII czerwonem—Odrowąż; w VIII złotem—głowa lwia, ziejąca płomienie. Nad koroną hrabiowską trzy hełmy ukoronowane: w I—między jeleniemi rogami—krzyż czerwono ubrany; w II—orzeł czarny; w III—lew złoty z toporem w łapach. Labry boczne—czerwono-srebrne, środkowe—czerwono-złote. Por. „Księgę herbową“ J. hr. Ostrowskiego.—Odmiany: 1) W polu złotem—dwa orły czarne. Nad tarczą dwa hełmy: w I—orzeł czarny, w II—między rogami jeleniemi—pół męża z głową przewiązaną, czerwono ubranego, oburącz trzymającego się rogów. Labry przy I—czarno-złote, przy II—czerwono-srebrne. 2) W polu czerwonem—chusta srebrna w koło związana z końcami na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, między jeleniemi rogami—pół panny czerwono ubranej z przepaską srebrną na głowie, trzymającej się oburącz rogów.

Ostroróg Dobrogost, znany jest jako kasztelan gnieźnieński 1470 r., a kasztelan poznański 1501.

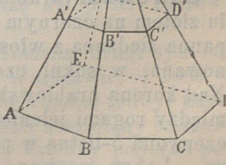
Ostroróg Stanisław, od 1432 podstoli kaliski i starosta brzeski, 1450 kaszt. gnieźn., 1454 wojew. kaliski po 1471 wojewoda poznański, † 1477. Podpisany na dokumencie znajdującym się w zbiorach kks. Czartoryskich w Krakowie (1455), którym to aktem, poręczonym przez najpierwszych senatorów, Kazimierz Jagiellończyk obowiązuje się zwrócić wypożyczane z archidjecezji gnieźnieńs. kosztowności kościelne.

Ostroróg Jan, syn poprzedniego, otrzymał w Bolonji tytuł doktora praw, zdaniem Zeissberga należał 1435 do rady grudziąskiej, złożonej z „młodszych“ rajców, której rezultatem było pociągnięcie i duchowieństwa do przyłożenia się na wydatki wojny pruskiej. W r. 1462 z Jakóbem z Szadka przysądził wyrokiem zaocznym Płock, Rawę i Wiznę Koronie. Mianowany kasztelan międzyrzecki, jeździł z bisk. chełmskim Wincentym Kiełbasą do Rzymu 1466 po potwierdzenie zawartego „wiecznego pokoju,“ przyczem słynną mowę do Pawła II wypowiedział. 1476 był na burzliwym sejmie Piotrkowskim i został kasztel. poznańskim; 1478 podpisał akt królewski, warujący Sandomierzanom, że ich ziemi nie obdłuży, ani da w zastaw. Popierał Jana Olbrachta, za co został starostą wielkopolskim, który to urząd piastował do 1496, złożywszy go na zasadzie uchwały, kumulację starostwa jedynie z wojew. krak. pozwalającej; 1500 został wojew. poznańs., ustępując kasztelaństwa wujowi Dobrogostowi, wnet jednak † 1501 r. Kallimach do niego 34 pieśń zwrócił. **O.** wsławił się szczególnie dziełem p. t.:

„Monumentum pro comitiis generalibus regni sub rege Casimiro pro reipublicae ordinatione congestum.“ Janocki i Czacki jego powstanie odnieśli do 1477 r., Bandtke do 1459, Wegner najsłuszniej do 1460 r. na sejm (z dnia św. Mikołaja), na którym wyznaczono komisję z 20 senatorów do rozważenia i ustalenia spraw Rzeczypospolitej. Odrzuca tu **O.** myśl poselstwa z obedjencją do Rzymu, występuje przeciw annatom, odpustom, zależności od Rzymu; radby mieć kościół narodowy, t. j. niezawisły od papieża. Co do stosunku z cesarstwem, chce nawet zniesienia notarjuszów cesarskich i papieskich. Kler chce podciągnąć pod ogólne prawa, usunąć Niemców z klasztorów i kazalnic. Jednocześnie domaga się podniesienia władzy królewskiej, centralizacji politycznej *(Ex quo unus Regni rex est, unum Jus fiat, unum pondus et una mensura)* i do pewnego stopnia zrównania stanów wobec prawa, reformy sądownictwa, zniesienia tortur, ogólnego obowiązku służby wojskowej. Nic nie uszło jego uwagi, zarówno drogi, mosty i wodne komunikacje jak ochrona zwierzyny, usunięcie żebractwa, ograniczanie pijaństwa przez zmniejszenie liczby karczem. Dopomina się wprowadzenia języka polskiego do sądów, ustaw publicznych i mów prywatnych; gorącemi słowy wzywa szlachtę do pamiętania na to, iż prywatna pomyślność wspiera się na powszechnem dobru. Jest to pierwszy i największy niezawodnie ze statystów polskich, którego pomysły i rady stały się źródłem i wskazówką dla pisarzów politycznych wieku XVI. Pisali o nim Wegner (1859), Chomętowski (1864), Leopold Otto (1863), Zeissberg (1873), profesor Łamański w odczycie publicznym w Petersburgu 1874 r. (ubocznie). Profesor Bobrzyński (1878), prof. Jakób Caro „Zeitschr. des Westpreuss. Geschichtsvereins“ (Gdańsk, 1882); Adolf Pawiński (1884), Aleksander Rembowski *(Niwa,* 1884, t. 25, str. 766, 818, 926 i t. 26, str. 51 i 120 i osobno), Ernest Sulimczyk Świeżawski *(Ateneum,* 1884, t. 2); Teodor Wierzbowski (1891). Z jego synów z pierwszej żony Heleny Piastówny księżniczki raciborskiej „Spór z macochą Dorotą Wrzesińską — Lib. ter.“ (Poznań, 1504—1506), *Wacław* miał Jakóba i Stanisława. *Jakób* wezwał Stankara, Crucigera ze Szczebrzeszyna, wreszcie 1553 r. przystąpił do braci czeskich, założył im w Koźminku zbór 1555 r., objął 1566 star. jener. Wkopol. po Górce, † po 1568; ród w tej linji wygasł 1632.—*Stanisław,* był na soborze lateraneńskim z Łaskim 1513, sprowadził Bonę i sobie tytuł hrabiego 1517, posłował do Karola V 1548 r., został luteraninem i w Grodzisku 1563 r. osadził Glicznera, † 1568 r.—Syn jego *Jan* **O.,** * 1565 r., † 1622, za sprawą Jezuitów wrócił do katolicyzmu, bił się pod Byczyną, miał mowę w Rewlu 1559 do Zygmunta III, 1605 żądał uchylenia jednomyślności, bił się pod Guzowem z rokoszem 1608, został wojew. poznań. 1610, bronił króla 1611 i 1613 (mowa w *Bibl. Warsz.*, 1864), 1620 pisał *list do narodu na sejm t. r.*; „Myślistwo z ogazy“ (1604); „Wojna wołoska“ (1620). Dzieła wylicza Sobieszczański w *Encykl.* większej (XX, 172). Z jego synów *Stanisław,* † w 12 roku życia, będąc już kanonikiem krakowskim od 1616 r. *Mikołaj* utrzymał w wierności Gdańszczan w czasie najazdu Karola Gustawa, 1632 jako marszałek izby posłów witał Władysława IV piękną mową, 1640 przeciwił się tytułom, w wojnach kozackich odniósł zwycięstwo 1649 r. pod Barcem, w odsieczy Międzyboża i w bitwie pod Zbarażem brał udział, † 1652, przez Chmielnickiego nazwany „łaciną.“ Jego *Djarjusz* z pod Kamieńca, 1633 wydrukował Przyłęcki w *Pamiętn. o Koniecp.*—*Adam,* a w zakonie—*Aniol* Karmelita wydał „Dicenda concionatoria“ (1873), z włoskiego tłómaczył życie św. Kajetana (1719) i Nowennę (1731). W r. 1783 **O.** otrzymali przyznanie tytułu hrabiego w Austrji w osobach: *Ignacego, Adama, Aleksandra, Izydora* i *Marcina.* Dwaj ostatni są założycielami linji starszej i młodszej tego domu. „Bój się Boga i hrabiego Ostroroga“ (odm. „Bój się Boga, batoga i hr. Ostroroga), przysłowie w Krasnostawskiem znane (S. Adalberg, Księga przysłów polskich 1889—1894). Hr. *Leon,* syn Stanisława, * 1867, znakomity znawca Koranu i języków: arabskiego, perskiego i tureckiego, dr. praw, pierwszy z Europejczyków złożył egzamin na „ulemę“ w Turcji.

Ostroróg (niem. *Scharfenort),* miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Szamotulskim, nad jeziorem Wielkie położone, gniazdo starożytnej i słynnej w dziejach krajowych rodziny Ostrorogów. Dziedzic miasta Jakób Ostroróg, generał wielkopolski, przyjąwszy wyznanie braci czeskich, odebrał katolikom kościół tamtejszy około r. 1555 i oddał go swoim nowym współwiercom, którzy odtąd przez lat 80 byli w jego posiadaniu. Po wygaśnięciu dopiero rodziny Ostrorogów, Zygmunt III odebrał braciom czeskim pomieniony kościół i znowu katolikom powrócił. Od tego czasu zaczął się też upadek miasta, które za dziedzictwa Ostrorogów, jako ważne siedlisko Jednoty czeskiej, znajdowało się w kwitnącym stanie. Teraźniejsza ludność jego wynosi około 1,000 głów.

Ostrosłup, *piramida,* wielościan ograniczony jakimkolwiek wielokątem, zwanym podstawą, i trójkątami, mającemi wspólny wierzchołek, a których podstawy są bokami wielokąta, będącego jego podstawą. Wspólny wierzchołek trójkątów zowie się *wierzchołkiem* **O.,** a odległość jego od podstawy *wysokością.* **O.,** mający za podstawę trójkąt, czworokąt, pięciokąt i t. d. zowie się trójkątnym, czworokątnym, pię-

Ostrosłup pięciokątny.

ciokątnym i t. d. Na figurze przedstawiony jest **O.** pięciokątny o podstawie ABCDE i wierzchołku S. **O.** jest trzecią częścią graniastosłupa, mającego z nim tę samą podstawę i wysokość, zatem objętość **O.** równa się iloczynowi z podstawy przez trzecią część wysokości. Środek ciężkości **O.** przypada na linji łączącej środek ciężkości podstawy z wierzchołkiem, na $^1/_4$ jej odległości od podstawy. **O.** *ściętym* czyli *kłocem ostrosłupowym* zowie się **O.** ścięty płaszczyzną równoległą do podstawy A′B′C′D′E′. Objętość takiego **O.** ściętego równa się trzem **O.**, mającym za wysokość, wysokość **O.** ściętego, a za podstawy: pierwszy podstawę dolną, drugi podstawę górną, a trzeci średnią geometryczną między obu temi podstawami.

Ostrowidz, ob. Ryś.

Ostrowiec, osada w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, nad rzeką Kamienną; ma 6,000 miesz. i stację drogi żel. Iwangrodzko-Dąbrowskiej.

Ostrowite, jezioro w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, położone we wschodniej części powiatu Gnieźnieńskiego.

Ostrowite, dwa jeziora położone w gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, dobrach Ostrowite. Z tych jedno zajmuje 120 morg. przestrzeni i głębokie jest na stóp 20; drugie ma rozległości morg. 80, a głębokości stóp 60.

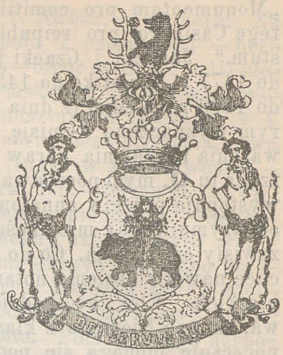
Ostrowno, miasteczko w gub. Witebskiej, nad rzeką Dźwiną, z kościołem farnym, fundowanym przez Zygmunta Augusta, na pamiątkę odniesionych zwycięstw, w którym znajdował się cudowny obraz Bogarodzicy. Kościół ten obecnie na cerkiew jest zamieniony.

Ostrowno albo *Stajeńskie starostwo* niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Witebskim. Podług metryk litewskich powstało w połowie XVI w. z dawniejszego starostwa Jezierzyckiego (ob.) przez odseparowanie z niego wsi i dóbr Ostrowno nad Dźwiną, Stajki, Ostrowno, Miałkie i Równo, które około r. 1580 posiadali kniaź Jerzy Sokoliński, następnie Grocholscy i Dzitrychowie, opłacając z niego w r. 1766 kwarty złp. 1,908 gr. 15, a hyberny złp. 672. Od d. 16 września 1772 r. przeszło pod panowanie rosyjskie.

Ostrowo, jezioro w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, w części zachodniej powiatu Inowrocławskiego.

Ostrowska kasztelanja, położona była w województwie Poznańskiem, istniała w XIII i XIV w., następnie znikła.

Ostrowski (hrabia) v. *Rawa* odm., herb: W polu złotem na czarnym niedźwiedziu biegnącym— panna siedząca z włosami rozpuszczonemi, ukoronowana, w sukni czerwonej, z rękoma do góry. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym między rogami jeleniemi—pół niedźwiedzia z różą czerwoną 5-listną w prawej łapie, z lewą zwieszoną. Labry czerwono złote. Tarczę podtrzymują olbrzymy z uwieńczoną głową, przepasani liśćmi dębowemi, z maczugą w ręce. Godło: „Dei servus sum“ (jestem sługa boży), albo: „Domine, dirige nos“ (Panie, kieruj nami), albo: „Z Bogiem nad Bugiem“.

Ostrowski (hrabia).

Ostrowski v. *Leliwa* odm., herb: W polu błękitnem, pod srebrnym krzyżem kawalerskim — półksiężyc złoty z gwiazdą złotą między rogami. Uszczytu półksiężyc złoty z trzema piórami strusiemi w środku: białem między błękitnemi. Labry błękitno-złote. Rysunek ob. Leliwa (herb).

Ostrowski Antoni Kazimierz, h. Grzymała, prymas, arcybiskup gnieźnieński, * 1712 w Ostrowie pod Magnuszewem, służył z początku wojskowo w konfederacji za Leszczyńskim, potem obrał sobie stan duchowny i wstąpił do seminarjum księży Misjonarzy w Warszawie; wyświęcony na kapłana, polecony został kardynałowi Lipskiemu, na którego dworze obeznał się z biegiem spraw publicznych. Następnie, zostając przy biskupie Andrzeju Stanisławie Załuskim, zyskał jego względy i szybko posuwał się w godnościach duchownych. Mianowany 1748 kanclerzem krakowskim, potem oficjałem warszawskim, a 1752 biskupem inflanckim. W 1758 został koadjutorem Antoniego Dębowskiego, biskupa kujawskiego, którego wyręczając w obowiązkach pasterskich przez lat cztery, całą zarządzał djecezją. Po jego śmierci sam otrzymał katedrę kujawską 1763. Przyjaciel Czartoryskich, pomagał do wyniesienia na tron Stanisława Poniatowskiego i 1765 wysłany był przez niego w poselstwie do odebrania od miast pruskich przysięgi wierności. Odtąd już ciągle brał udział czynny w najważniejszych sprawach krajowych i r. 1777 mianowany został arcybiskupem gnieźnieńskim i jednocześnie opatem tynieckim i lędzkim. Nie folgując sobie w pracy, znacznie nadwerężył zdrowie i wyjechawszy 1782 za granicę dla leczenia się, † 1784 w Paryżu. Są w druku następne jego pisma: „Epistola pastoralis“ (Warszawa, 1753); „Status causae intuita exemptionis bonorum episcopatus Piltynensis sive Curoniae a possessorum ipsorum hypothecariis“ (tamże, 1755); „Przestroga duchowieństwu o szkodach niedowiarstwa“ (tamże, 1774). Obszerniejsze szczegóły o życiu **O.** mieszczą się w „Pamięt. relig. moral.“ (t. IV, 1842), w Bartoszewicza „Arcybiskupi i prymasi“, oraz w Malinowskiego dopełnieniach do dzieła Bużeńskiego „Żywoty prymasów“ (tom V).

Ostrowski Tomasz Adam, h. Rawa, mąż stanu,

prezes senatu księstwa Warszawskiego i królestwa Polskiego, * 1735 w Ostrowie małym, Krupy zwanym, w Lubelskiem, pobierał nauki w Lublinie, potem kształcił się na dworach Stanisława Leszczyńskiego w Lunewilu i Ludwika XV w Paryżu. Za powrotem do kraju został mianowany przez Augusta III kapitanem, a następnie przez Stanisława Augusta pułkownikiem 1765. Z polecenia tegoż króla jeździł w poselstwie do Rzymu i Berlina z doniesieniem o jego na tron wstąpieniu. Naznaczony szambelanem 1767, posiadał zaufanie Stanisława Augusta i pracował w gabinecie jego do spraw zagranicznych, zyskując obok tego popularność u szlachty. Jako poseł nurski, wyznaczony został wraz z innymi na sejmie 1776 r. do rewizji postępowania rady nieustającej i z misji tej wywiązał się należycie. Z tegoż sejmu powołany przez wybór reprezentantów narodu na członka rady nieustającej, wszedł do wydziału policji t. j. spraw wewnętznych. W 1777 wyniesiony na godność kasztelana czerskiego, zasiadał w senacie. W latach 1782 i 1786 wybierany był znowu do rady nieustającej. Zawiadując potem kasą królewską, zjednał sobie imię znakomitego finansisty i znawcy gospodarstwa krajowego. Mianowany więc z tego powodu 1791 podskarbim koronnym, należał do rady ministrów, wyznaczonych do boku króla. Zarządzając finansami kraju, zaprowadził porządek w skarbie i utworzył znaczne zapasy, do których powiększenia przyczynił się wraz z innymi ofiarą 100,000 zł. Złożony z tego urzędu na sejmie grodzieńskim 1793, osiadł w dobrach swoich Ujeździe, a później w Tetyowie na Ukrainie i zajmując się gospodarstwem, podniósł je znakomicie. Pod rządem pruskim otrzymał tytuł hrabiego. Po wypadkach 1806, nie mając zaufania do zamysłów Napoleona I, odmówił prezesostwa w izbie wojennej administracyjnej, a chociaż był przeciwnikiem stronnictwa francuskiego, wspierał jednak swą popularnością rządy Fryderyka Augusta księcia warszawskiego. Wybrany posłem z powiatu Warszawskiego, marszałkował sejmowi 1809 r. i z całą bezstronnością kierował burzliwemi nieraz rozprawami. Powołany następnie do senatu, został 1811 jego prezesem. Przy utworzeniu Królestwa przewodniczył w komitecie do układu konstytucji. Zatwierdzony potem na urzędzie prezesa senatu, † 1817 w Warszawie. Są w druku niektóre jego mowy sejmowe, drukowane w „Zbiorze mów“, mianych w czasie sejmu czteroletniego i osobno (1774, 1778 i 1788). Z drugiej swej żony Apolonji Ledóchowskiej zostawił pięciu synów i 2 córki.—Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* (№ 172—173, 1863).

Ostrowski Antoni Jan, najstarszy syn poprzedniego, * 1782 w Warszawie, nauki pobierał tamże, wyższe zaś kończył na uniwersytecie lipskim. Do służby publicznej wszedł jako członek izby wojennej administracyjnej, ustanowionej przez Francuzów 1806. Po ustanowieniu księstwa Warszawskiego posłował na sejm, a podczas wojny z Austrją 1809 był członkiem rządu tymczasowego. W 1812 towarzyszył Napoleonowi do Drezna i walczył pod Lipskiem, gdzie był wzięty do niewoli. W 1814 jeździł w deputacji do cesarza Aleksandra I do Paryża, a za powrotem urzędował w komisji likwidacyjnej. Następnie mianowany senatorem-kasztelanem Królestwa, z silną nieraz występował opozycją. Wtedy oddając się ulubionym pracom ekonomicznym i przemysłowym, założył w dobrach swoich w Rawskiem miasteczko Tomaszów, w którem zakładał fabryki sukna. Dowiedziawszy się za granicą, gdzie od pewnego czasu bawił, o wybuchu powstania 1830, pośpieszył natychmiast do Warszawy. Mianowany naczelnym dowódcą gwardji narodowej, umiał utrzymać w karbach porządku ludność stolicy. On to z polecenia sejmu wyznaczony został do odjęcia Skrzyneckiemu władzy w Bolimowie. Gdy Krukowiecki doszedł do władzy, **O.** ustąpił z sejmu. Następnie jako prezes senatu przyczynił się do usunięcia Krukowieckiego i udał się za wojskiem do Modlina. Osiadłszy we Francji, † w Paryżu 1845. Wydał z druku: „Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiej w ogólności“ (Paryż, 1834); „Żywot Tomasza Ostrowskiego, oraz rys wypadków krajowych od 1756—1817“ (tamże, 2 t., 1836—1840); „Żywoty Polaków z XVIII i XIX w.“; „Krótki rys życia Antoniego Ostrowskiego“ (tamże, 1839). Zostawił po sobie „Pamiętniki swego czasu“ w rękopisie.

Ostrowski Krystjan Józef, syn poprzedniego, * 1810, wychowany we Francji i tamże osiadły, † 1882 w Lozannie w Szwajcarji; znany jest w literaturze francuskiej i polskiej, jako autor licznych dzieł wierszem i prozą. Ważniejsze z nich są: „Lettres slaves“ (wyd. 3, Paryż, 1857); „Nuits d'Exil“ (tamże, 1835—36); „Semaine d'Exil“ (tamże, 1837); „Legendes et contes populaires du Sud“ (tamże, 1863); „Théâtre complet“ (t. 1852—62); „Jamby polskie 1830—62“ (2 t., Lipsk, 1863); „Wiesław, la noce d'Helène ou les paysans polonais“ (operetka, Kraków, 1882); „Judasz i Magdalena, czyli rozpacz i nadzieja“ (tragedja w 3 akt., (Paryż, 1882) i w. in. Ogłoszony osobno przekład „Hamleta“ (Lwów, 1870) razi dziwnym pomysłem przerabiania charakteru niektórych postaci i polonizowania dwu postaci (Ofelja i Laertes). Przełożył nadto „Antonjusza i Kleopatrę“ (Paryż, 1872). Pozostawił bogaty księgozbiór, który wraz z kolekcją dzieł sztuki i pamiątek historycznych przeszedł na własność muzeum w Raperswilu. Por. ks. Krechowickiego Antoniego „Przemówienie na żałobnym obchodzie za duszę św. p. Kr. Ostrowskiego“ (Poznań, 1882).

Ostrowski Władysław Tomasz, drugi syn Tomasza Adama, * 1790 r. w Warszawie, † 1869 r. w Krakowie, wstąpił 1818 do wojska, odbył kampanję francuską 1812. W 1815 uwolniony od służby, zajmował się literaturą. Czynny podczas powstania (1830—1831), był marszałkiem sejmu. Po upadku powstania więziony w Galicji i osadzony

w Gratz, mieszkał potem w Paryżu. Wydał z druku: „Karlon, poema Osjana“ (Warszawa, 1820); „Dziewica z Abidos“ (tamże, 1821) i „Giaur, ułamki powieści tureckiej“ (Puławy, 1830), dwa przekłady z lorda Byrona. Por. L. Chodźki „Historja domu Rawitów Ostrowskich“ (Lwów, 1871).

Ostrowski Juljusz, hrabia, * 1854 r. w Warszawie. Kształcił się 1864—1868 na pensji Barszczewskiego w Warszawie, 1868—70 w Pension Amiel w Paryżu, 1870 — 77 w Brukseli w Instytucie św. Ludwika i w Lowanjum w uniwersytecie na wydziale prawnym, gdzie uzyskał stopień kandydata „en philosophie et lettres“ i kandydata praw. Od roku 1880 zajął się praktyką gospodarską, a od lat kilku pracuje nad herbarzem, który zaczął wychodzić 1897 r. p. t. „Księga herbowa rodów polskich“.

Ostrowski Daniel, pisarz teologiczny polski. Bernardyn, kaznodzieja w Kościanie, wydał najdawniejszy w języku polskim wykład Mszy św. odznaczający się pięknym i poprawnym językiem, p. t. „Odpowiedź ojca Daniela O., Bernardyna, kaznodzieję w Kościanie, na list przeciw ofierze świętej Nowego Testamentu, którą Kościół apostolski mszą zowie, do niego pisany. W której też jest i wywód tej ofiary najświętszej położony“ (Kraków, 1566).

Ostrowski Stanisław Zdzieszek, h. Korab, opat przemęcki zakonu Cystersów, † 1610, autor kilku dzieł napisanych przeciwko różnowiercom, jak: „Księgi o prawdziwem bóstwie Jezusa Chrystusa przeciwko nowochrzczeńcom, a osobliwie Smigleckim“ (Poznań, 1588); „De Trinitate Liber 1 contra impia Simonis Budnaei, Martini Cechovii, Stanislai Tarnovii et aliorum antichristorum anabaptisticorum“ (tamże, 1591); „Refutatio examinationis Fausti infausti Socini, qua impius Antitrinitarius conatus est respondere od quoddam catholicorum argumentum pro trino et uno Deo allatum“ (t. 1594).

Ostrowski Jakób, h. Nałęcz, kaznodzieja i pisarz teologiczny, dokt. teol., od 1606 kanonik krakowski, jeden z lepszych kaznodziei swego czasu, słynął szczególniej z kazań pogrzebowych; † 1637 w Krakowie. Oprócz pojedyńczych kazań, wydał: „Djalog albo rozmowa katolika z ewangielikiem“ (Kraków, 1604); „Obrona kazania ks. Piotra Skargi, S. J., o Trójcy św., przeciwko Smalcjuszowi, rakowskiemu ministrowi“ (t. 1608); „Jezusa Chrystusa Boga prawdziwego żywot na świecie“, wierszem i prozą (tamże bez r.) i t. d.

Ostrowski Jan, konsenjor dystryktu Podlaskiego, * 1609 w Parcicach w wierze ewangelickiej, przeszedł podczas pobytu w szkołach jezuickich w Lublinie na wiarę katolicką, a następnie znowu powrócił do swego pierwszego wyznania, † 1644 w Węgrowie, jako konsenjor dystryktu podlaskiego. Wydał: „Obrona niewinności ewangelickiej, przeciw niesłusznej heretyctwa pomowie“ (1640) i „Żołnierka i zwycięstwo chrześcijańskie“ (Lubez, 1641).

Ostrowski Teodor, prawnik i historyk, * na Podlasiu 1750, † 1802. Był on członkiem zgromadzenia Pijarów, profesorem szkół pijarskich i korpusu kadetów w Warszawie, prefektem szkolnym i prokuratorem prowincji. Głównie zajmował się naukami prawnemi, a w szczególności prawem polskiem, którego głębokim też był znawcą. Ważniejsze jego dzieła drukiem ogłoszone są: „Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucji koronnych i w. ks. lit. w czasie bezkrólewia 1764 i za panowania Stanisława Augusta do 1780 uchwalonych“ (Warszawa, 1782); za to dzieło obdarzony został przez Stanisława Augusta medalem: *Merentibus*; „Suplement do inwentarza nowego praw od 1764 uchwalonych z sejmów warszawskiego 1782 i grodzieńskiego 1784 ułożony“ (tamże, 1785); „Prawo cywilne narodu polskiego ze statutów i konstytucji koronnych i litewskich zebrane i rezolucjami rady nieustającej objaśnione, dodatkami z praw kanonicznego, magdeburskiego i chełmińskiego pomnożone, a porządkiem praw rzymskich ułożone“ (2 t., tamże, 1784, drugie wydanie poprawione 1787), i wiele innych.

Ostrowski Antoni, prawnik, * 1767 w Słowoszowie, w Łęczyckiem, † 1835 w Warszawie; po ukończeniu wyższych nauk prawnych w akademji frankfurckiej, gdzie przebywał z krewnym swoim Antonim Ostrowskim, późniejszym arcybiskupem, wrócił do kraju i 1792 wybrany był komisarzem cywilno-wojskowym, a następnie deputatem na trybunał koronny piotrkowski. Po upadku Rzeczypospolitej osiadł na wsi i zajmował się rolnictwem. Za księstwa Warszawskiego wrócił do służby publicznej, a mianowany prezesem izby wykonawczej powiatu Brzezińskiego, przeszedł wkrótce różne stopnie sądowe i zajmował od 1817 urząd sędziego apelacyjnego królestwa. Na sejmach w latach 1818 i 1820 występował z wybornemi mowami, zamieszczonemi w djarjuszach, a świadczącemi o głębokiej jego znajomości prawa kryminalnego i hypotecznego.

Ostrowski Józef Bolesław, pisarz polityczny, rodem z Lubelskiego. Po ukończeniu studjów prawnych w uniwersytecie warszawskim, poświęcił się dziennikarstwu i wywierał wpływ znaczny na wypadki 1831. Po upadku powstania przebywał czas jakiś w Paryżu a potem w Londynie. Tak w kraju jak i na emigracji należał do wszystkich działań stronnictwa skrajnego. Obdarzony niepospolitemi zdolnościami i nadzwyczajną łatwością pióra, a nadto posiadając znajomość prawa i historji, odznaczył się jako znakomity publicysta. Oprócz wielu broszur i rozpraw, umieszczanych bezimiennie w rozmaitych czasopismach polskich i francuskich, wydał osobno: „O naturze opozycji“ (b. m. r. i dr.); „The history of Poland“ (2 t., Londyn, 1841); „Wojna polska przez gener. Vandaucourt, przekład francuskiego z objaśnieniami tłómacza“

(Paryż, 1836). Redagował także dziennik „Nowa Polska“ (w Warszawie, 1831; potem w Paryżu, 1833—35 i 39—45), a później był spółpracownikiem dzieł wydawanych przez Walerjana Krasińskiego.

Ostrowski, rzeźbiarz, * 1811 w Siennie pod Mohylowem. Początkowo był służącym w Wilnie i sam nauczył się modelować w glinie. Pierwszą pracą jego był posąg „Zbawiciela“, który powszechnie się podobał, i kopje jego wielce się rozpowszechniły. Od 1852 poświęcił się wyłącznie sztuce i utworzył bardzo podobne popiersia proboszcza „Jakubowskiego“, poetów „Syrokomli“ i „Odyńca“, astronoma „Gusiewa“ i in.

Ostrowski Aleksander, ziemianin i mąż stanu, * 1811 w Maluszynie gub. Piotrkowskiej, † 1896, kształcił się w szkole w Żoliborzu i w uniwersytecie warszawskim i monachijskim. Potem zajął się rolnictwem, prowadząc gospodarstwo wzorowo, zakładając szkoły i kasy pożyczkowe dla włościan. W r. 1858 był wiceprezesem Towarz. Rolniczego. W 1862 powołany przez Aleks. Wielopolskiego na gubernatora radomskiego. 1863—64 główny dyrektor komisji spraw wewnętrznych, członek rady stanu do 1867. 1874—1890 prezes komitetu tow. kredyt. Ziemskiego.

Ostrowski Edward, weterynarz, * 1816 we wsi Pokorszach, gub. Wileńskiej, † 1859. Kształcił się w akademji medyko-chirurg. w Wilnie, następnie pełnił różne obowiązki weterynaryjne w Król. Polskiem. W r. 1841 został dyrektorem szkoły weterynaryjnej w Warszawie, w 1853 profesorem weterynarji w uniwersytecie charkowskim. Oprócz wielu rozpraw, ogłosił: „Zaraza płuc czyli zapalenie płuc panujące u bydła rogatego“ (Warszawa, 1845); „Chirurgja weterynaryjna praktyczna“ (1844); „Listy z podróży odbytej do stepów Kirgiz-Kajsackich“ (Grodno, 2 t., 1850); „Weterynarja gospodarska“ (Warszawa, 1871) i in.—Życiorys jego mieści się w *Tyg. Ilustr.* (№ 21, 1860).

Ostrowski Aleksander, pisarz dramatyczny rosyjski, * 1824 r. w Moskwie, tamże kończył uniwersytet, poczem wyłącznie poświęcił się piśmiennictwu, † 1886. Pierwszy z całą prawdą i wiernością począł malować byt przeżywającego się stanu kupieckiego i mieszczańskiego; następnie napisał kilka utworów na tle życia urzędników, oraz na tle historycznem. W utworach swych **O.** przedstawia głównie stosunek między pokoleniem starszem a młodszem; we wszystkich nich przeważa element epiczny nad dramatycznym. Zasługą **O.** jest wyborne przedstawienie charakterów, zwłaszcza kobiecych, gruntowna znajomość życia przedstawianych warstw narodu i biegłość w władaniu językiem. Ważniejsze z komedji **O.** są: „Semiejnaja kartina“ (1846); „Swoi ludi socztemsja“ (Moskwa, 1850); „Biednaja niewiesta“ (t. 1852); „Ne w swoi sani ne sadiś“ (t., 1853); „Biednost' ne porok“ (tamże, 1854); „Ne tak żiwi kak choczetsja“ (t., 1855); „Dochodnoje miesto“ (t., 1857); „Wospitannica“ (Petersburg, 1860); „Groza“ (t., 1861); „Tjażełye dni“ (1863); „Szutniki“ (1864); „Na bojkom miestie“ (1865) i w. in. Zbiór pism **O.** p. t. „Sobranie Soczinenij“ wyszedł w Petersburgu (8 t., 1875, now. wyd., 1890, t. 10).

Ostrowski Adolf, artysta dramatyczny polski, * 1837 w Warszawie, † 1895, kształcił się w szkole dramatycznej w Warszawie pod kierunkiem Jasińskiego, wystąpił po raz pierwszy na scenie warszawskiej w 1858 w roli kawalera de la Rapinière w „Pamiętnikach szatana“, a następnie w roli Kapki w „Odludkach i poecie“. W rolach polskich odtwarzał wybornie typ ubasznej szlachty polskiej; niemniej wyborne są figury jego Fromentala w „Safandułach“ i Chapelarda w „Serafinie“. Do 1883, w ciągu 25-letniej pracy na scenie warszawskiej, odtworzył 221 ról, z tych 88 w sztukach oryginalnych, grywając po 130 razy przeciętnie w ciągu roku. Po 1872 przez długi czas był reżyserem komedji.—Żona jego **Ostrowska** (ze Swiderskich) jest również zasłużoną artystką sceny warszawskiej.

Ostrowski Andrzej, infułat, proboszcz katedralny lwowski, dyrektor tamecznego instytutu głuchoniemych, wydał kilka dzieł naukowych, z których celniejsze są: „Geschichte der katholischen Kirche“ (Lwów, 1848); „Theor. prakt. Anteilung zur Katechisirkunst für Katecheten“ (tamże, 1845); „Katechetik für Taubstummen“ (tamże, 1845); „Geschichtliche Darstellung der Galiz. Taubstummeninstitut's zu Lemberg“ (tamże, 1855); „Deutsch-polnisches Wörterbuch“ (tamże, 1849).

Ostrowski Stanisław Kazimierz, rzeźbiarz polski, * 1878 roku w Warszawie, kształcił się w krakowskiej szkole sztuk pięknych, oraz akademjach florenckiej i rzymskiej. Wykonał portrety z bronzu (medaljony): A. Oppmana (Or-Ota), Langego, Tetmajera, Przesmyckiego (Miriama); biusty: Barącza, Kasprowicza, Jasieńskiego, kompozycje: „Chopin“, „Sztuka dla sztuki“, „Amor i Psyche“ i t. p.

Ostrowski Jan Danejkowicz, sekretarz króla Jana Sobieskiego, ob. Danejkowicz.

Ostrowskie starostwo grodowe mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Nurskiej. Podług lustracji z r. 1660, zaliczały się do niego: miasteczko Ostrowie z wójtostwem i wieś Zaszkowa. Podług uchwały sejmowej z 1565 gród ostrowski był połączony z nurskim w jednej osobie starosty, tak jak sieradzki był zarazem starostą grodowym piotrkowskim. W 1771 posiadał je Michał Karski, chorąży rożański, opłacając z niego kwarty złp. 964 gr. 5, a hyberny złp. 1,246 gr. 28.

Ostrożczyk Leszek, pseudonim Aleks. Brzostowskiego.

Ostrożeń (*Cirsium*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, bardzo zbliżony do ostu (ob.), obejmujący zioła trwałe lub dwuroczne, głównie w Azji i Europie, o liściach ciernistych i kwiatach czer-

wonych lub białożółtych; niektóre z nich są jadalne, a nasiona bardzo są lubiane przez ptaki. Młode liście gatunku *C. oleraceum*, zwanego *chrobustem*, dochodzącego 1½ m. wysokości i pospolitego wszędzie w Europie, są często dodawane do innych jarzyn. *C. arvense*, zaliczany też do rodzaju *sierpika*, podobny jest do ostu i stanowi chwast trudny do wytępienia. Narosty powstające przez zakłucie owadów używają się przez lud do maści przeciw hemoroidom. *Burzan (C. eriophorum)* rośnie na górach w Europie płd. i środkowej; liście były dawniej lekarskie; młode pędy są jadalne.

Ostrożyński Władysław, prawnik, * 1857 w Stanisławowie w Galicji, † 1898 r., kształcił się w uniwersytecie lwowskim, habilitował się rozprawą „Prawo wyższej konieczności“ (1887). Od 1892 profesor prawa karnego tamże, oraz w Dublanach i w szkole gospodarstwa leśnego we Lwowie. Prace swe pomieszczał w czasopismach specjalnych.

Ostróg, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, przy ujściu rzeczki Wilji do Horynia, 14,530 m. (większa połowa żydów); osada bardzo starożytna. była niegdyś stolicą udzielnych kniaziów na Ostrogu (ob. Ostogscy). **O.** zakwitł zwłaszcza w 2 połowie XV w. za ks. Konstantego Ostrogskiego; założona była tutaj słynna szkoła ruska, dalej drukarnia, z której 1580 wyszedł Psałterz, Ewangelje i kalendarz, a 1581 r. znakomita Biblja ostrogska (w języku cerkiewnym). Następnie drukarnia ta przeniesioną została do klasztoru Dermańskiego, pomiędzy **O.** a Dubnem. 1648 r. **O.** był spustoszony przez Kozaków. W dawnym kościele Jezuitów, z którego tylko zwaliska pozostały, złożone były zwłoki Jana Korola Chodkiewicza, hetmana wiel. litewskiego, i jego małżonki Anny Aloizy, † 1654 r. Pomniki obojga, z czarnego marmuru, zniszczone zostały w rabunkach i pożogach, na jakie **O.** w dwu ostatnich wiekach ciągle był wystawiony.— *Ostroski powiat* ma na przestrzeni 2,691½ w. kw.,169,947 miesz. .

Ostrów, zamek wspominany w najdawniejszych historycznych źródłach polskich, położony, ile się zdaje, pomiędzy Poznaniem a Gnieznem, na wyspie jeziora Ledno, w pobliżu wsi Lednogóry.

Ostrów, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Odolanowskim, liczy 10.000 miesz.; ma gimnazjum, fabryki tabaczne, gorzelnie i browary; należy do ks. Radziwiłła.

Ostrów, miasto powiatowe gub. Łomżyńskiej, o 5⅔ mili od Ostrołęki odległe, pierwotnie osada wiejska, podniesiona do rzędu miast przez Bolesława IV, księcia mazowieckiego, w r. 1410; liczy 11,264 miesz. Ma kościół parafjalny, wystawiony r. 1801. Miasto, skutkiem połączenia go szosą z odległą o 2 mile stacją kolei petersburskiej Małkinia, ma łatwą komunikację z Warszawą, przez co ciągle wzrasta.— *Ostrowski powiat* ma 26,3 mil kw. i 99,507 miesz.; w powiecie są 2 miasta, 3 osady i 14 gmin.

Ostrów, osada w gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, nad rzeką Tyśmienicą, niegdyś własność Jana Tenczyńskiego, wojewody sandomierskiego; ma wspaniały kościół parafjalny z dwiema wieżami, wystawiony r. 1789 przez Skrzyneckiego, dziedzica pobliskich wiosek. Ludność **O.** wynosi około 4,800 miesz., trudniących się rolnictwem i rzemiosłami.

Ostrów, miasto powiatowe gub. Pskowskiej, nad rz. Wielką (Wielikaja); ma 6,252 miesz. Na wyspie rzeki Wielkiej pod miastem widać dotąd zwaliska starożytnego zamku.— *Ostrowski powiat* ma na przestrzeni 4,371½ w. kw. 163,075 miesz.

Ostróżka *(Delphinium)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, mający za cechy: kielich barwny o 4 działkach, z których górna przedłuża się w ostrogę; korona o 4 płatkach, z których dwie też przedłużają się w rożek śpiczasty, wchodzący w ostrogę kielicha i w niej zamknięty; pręciki liczne; torebek 1—3—5 wielonasiennych; należą tu zioła i podkrzewy o liściach dłoniastych; około 40 gatunków, właściwych Europie, Syberji i Ameryce płn.; niektóre są lekarskie lub ozdobne. **O.** *polna (D. consolida)*, zwana *sroczką*, 30—50 cm. wysoka, pospolita u nas wśród zbóż, kwitnie od czerwca do września, o liściach wieloszczepnie—nitkowatych i kwiatach pięknie błękitnych; ziele słynęło niegdyś jako środek moczopędny i przeciwrobaczny, a woda niemi zaprawiona uchodziła za środek przeciw bólowi oczu; w ogrodach hodują odmiany o kwiatach pełnych i różnych barw. **O.** *polna (D. staphisagria)*, w Europie południowej i środkowej, wydaje nasiona należące do trucizn ostronarkotycznych, z powodu zawartej w nich delfininy (ob.). **O.** *ogrodowa (D. Ajacis)*, 120 cm. wysoka, tak nazwana od rysunku na kwiecie do głosek A. I. A. podobnego; pochodzi z Europy płd., u nas pospolicie w ogrodach hodowana. Dalej hodują się po ogrodach: **O.** *wyniosła (D. elatum)*, **O.** *wielkokwietna (D. grandiflorum)*, **O.** *lazurowa (D. azureum)* i w. innych.

Ostróżka. *a* przecięcie kwiatu, *b* owoc.

Ostrskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Kijowskiem. Podług lustracji z 1622 zaliczały się do niego, miasteczka: Osersk olbo Ostrz, Bobrownica, Jalmeńka Stara i Nowa, oraz wsie: Wypołzów nad Dzisną, Bodzienki, Krochajów, Nowy Ostrzec, Nadenowszczyzna, Kaleta, Zaworyszce, Semipułki, Rzawiec, Jarosławka, Mokrzec, Suchiny, Kozary, Mostowa, Krasiłówka i Kozielice. W r. 1622 posiadał je Stefan Aksak, sędzia ziemski kijowski. Traktatem Grzymułtowskiego z roku

1686, całe to starostwo przeszło pod panowanie rosyjskie.

Ostryga *(Ostrea)*, rodzaj mięczaków blaszkoskrzelnych z rodziny ostrygowatych (ob.); mają klapy skorup nierówne, utkania listkowego; klapa lewa, bardziej sklepista, przyrosła jest zwykle do skały, podczas gdy prawa spoczywa na niej jak pokrywa. Płaszcz jest zupełnie rozdzielony i na wolnym brzegu frendzelkowaty; nogi niema wcale, albo tylko szczątkową. Są to zwierzęta morskie i osiedlają się kolonjami w morzach cieplejszych, gdzie tworzą rozległe ławice. W dawnych pokładach geologicznych występują głównie w kredowym i jurajskim. Najważniejszym gatunkiem jest **O.** *jadalna (O. edulis)*, na skalistych wybrzeżach europejskich, obejmuje formy dosyć różne. Według Davaine'a **O.** ma około pierwszego roku życia wydzielać tylko materję płciową męzką, a dopiero od trzeciego roku życia staje się samicą i wydaje płód. Zwierzę jest białe, mięsień zamykający po części szary, gęba otoczona jest wątrobą. Rozradzanie ich odbywa się głównie w czerwcu i lip-

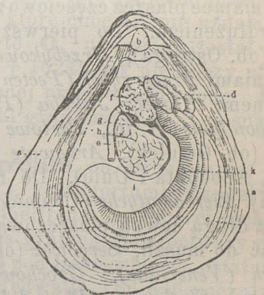

Ostryga. 1. z Marennes, 2. portugalska.

cu, w którym to czasie **O.**, pomimo swej niesłychanej płodności (jeden osobnik wydawać może rocznie 50,000—60,000, i podobno więcej), wymagają oszczędzania. Ruchy ich polegają tylko na gwałtownem otwieraniu i zamykaniu skorupy. Najlepsze są żyjące na skałach; żyjące na piasku, a zwłaszcza na glinie, są daleko gorsze. Połów ich jest bardzo prosty, odbywa się przez proste zbieranie; ma miejsce przez cały rok, oprócz maja, czerwca i lipca, gdy **O.** składają młode. Wyjęte z morza, zwykle dla uszlachetnienia przechowywane są jakiś czas w osobnych stawach czyli parkach ostrygowych, połączonych z morzem, gdzie się od śluzu oczyszczają. W parkach tych można też otrzymać **O.** zielone, choć przyczyna ich zielenienia nie jest dobrze znana. Za najlepsze **O.** uchodzą angielskie, zwłaszcza z Burfleet, gorsze już są z Liverpoolu; w hrabstwie Essex **O.** hodują się sztucznie w znacznej ilości. Francja ma ławice **O.** pod St.-Malo, sztuczne ławice urządzono w St.-Brieux, Arcachon, Marennes i in.; ulubiona jest tam odmiana zwana portugalską. Dalej **O.** przychodzą z Holandji, Szlezwigu, Jutlandji, Skandynawji; Włochy nie posiadają dobrych **O.** Przewóz **O.** wymaga pewnych ostrożności, winny być układane w położeniu naturalnem, aby mogły zachować wodę morską.— **O.** już u Rzymian uchodziły za przysmak, w nowszych czasach nie mniej są lubione; używają się też niekiedy na sosy i zupy. Nieświeże **O.** są bardzo szkodliwe. **O.** zawierają fosforan żelaza i wapna, osmazon, nieco glutenu i wiele soli. **O.** bez skorupy waży około 10 gramów, ale substancji stałych zawiera tylko 21—23 proc. Londyn spożywa rocznie około 500, Paryż przeszło 100 miljonów ostryg. Skorupy były używane niegdyś w medycynie dla przytłumiania kwasów. Niektóre inne gatunki **O.** są również jadane, jakkolwiek mniej dobre, jak **O.** *adriatica*, znana jako **O.** *wenecka*, **O.** *borealis*, obok Nowego Jorku i tam jadana, **O.** *hippopus*, koło Hawru i in. Pokrewne **O.** rodzaje są *oskrobla (Anomia)* i *Placuna*, której gatunek, *P. sella*, zwany jest *siodłem polskiem*. *Exogyra* znajduje się tylko kopalna. Por. Locard „Les huitres et les mollusques comestibles“ (1890).

Ostrygojad *(Haematopus)*, rodzaj ptaków brodzących z rodziny dżdżowników, ma dziób długi, prosty, mocno ścieśniony z siekierkowato zaostrzonym końcem obu szczęk, nogi mierne, 3-palcowe, skrzydła długie, śpiczaste, ogon krótki. Rodzaj ten rozproszony jest po całej kuli ziemskiej. Przebywają one stadkami na piaszczystych pobrzeżach morskich, gdzie zbierają rozmaite mięczaki, a szczególniej dwuskorupne, których muszle z wielką łatwością otwierać umieją. Rybacy zowią je *srokami morskiemi* z powodu białego i czarnego ich ubarwienia, oraz dla charakterystycznego ich krzyku. Mięso ich jest twarde i nieprzyjemnej woni. Gnieżdżą się na piaskach nadmorskich i niosą po 4 jajka gruszkowate. Gatunki północne w czasie zimy wędrują wzdłuż brzegów morskich. Z czterech znanych gatunków w Europie żyje *H. ostralegus*, czarny z białym brzuchem i ogonem, dziobem pomarańczowym i nogami czerwonemi.

Ostrygowate, *Ostrzygowate (Ostreidae)*, rodzina mięczaków z gromady blaszkoskrzelnych i najwięcej z tej gromady znana. *Blaszkoskrzelne* czyli

Ostryga po usunięciu prawej klapy płaszcza. *a* skorupa, *b* wiązadło, *c* lewa klapa płaszcza, *d* gęba, *e* przewód pokarmowy, *f* wątroba, *g* serce, *h* mięsień zamykający klapę, *i* worek obejmujący wnętrzności, *k* skrzela.

Listkoskrzelne (Lamellibranchiata) są to małże (ob. Mięczaki), mające tułów otoczony płaszczem dwuklapowym, ze skorupą również o dwu klapach, połączonych wiązadłem na grzbiecie; mają blaszki

skrzelowe odosobnione i płeć najczęściej rozdzielona. Ciało zwykle symetryczne; po obu stronach otworu gęby mają dwie pary płatków wargowych w postaci dwu fałd skórnych. Na powierzchni brzusznej wznosi się obszerna noga. Skrzela w postaci dużych blaszek zwieszają się między tułowiem a płaszczem. Płaszcz ten, utworzony z tkanki łącznej, przejętej włóknami mięsnemi, bywa często pzytwierdzony do brzegów skorup, a tem samem całkiem otwarty, albo też obie jego klapy zrastają się mniej lub więcej między sobą, oddzielone tylko z przodu i od dołu dla przejścia nogi, z tyłu zaś tworzą otwór do wyrzucania odchodów i wciągania wody. W miarę, jak klapy te zrastają się, dają początek dwom rurkom czyli cewkom *(syfonom)*, kurczliwym, wolno występującym; niekiedy też rurki te zrastają się, mając tylko otwory końcowe rozdzielone. Skorupa wapienna tworzy się z wydzielin płaszcza i złożona jest głównie z części wapiennych, obie jej klapy zwykle są nierówne; do zamykania klap służą im dwa mięśnie, z których jeden u wielu ginie. Do miejscozmienności służy im noga, która zanika tylko u niewielu stale przyrastających. Postać tej nogi jest rozmaita, najczęściej jest przeznaczona do łażenia po piasku i ma postać siekierową. Z przyrządów zmysłów napotykamy tu organy słuchu, oczy i macki. Organy trawienia i krążenia, jak u innych wyższych mięczaków (ob.). Z organów wydzielania godnym uwagi jest *organ Bojanusa*, przedstawiający nerki. Blaszkoskrzelne są wogóle rozdzielnopłciowe, zapłodnienie następuje wewnątrz ciała samicy, dokąd sperma dostaje się przez rurę oddechową; prawie wszystkie składają jaja. Największa ich część żyje w morzu, w różnych głębokościach. Dzielą się na dwie grupy: *Bezrurkowe (Asiphoniae)*, mające płaszcz bez rurek, i *Rurkowate (Siphoniata)*, mające płaszcz częściowo zrosły z rurkowatem wydłużeniem. Do pierwszych należą *Ostrygowate* (ob. Ostryga), *Grzebykowate (Pectinidae)*,—z rodzajami *Przegrzybek (Pecten)*, obejmujący między innemi *Płaszcz Jakóba (P. jacobaeus)*, *Kłopotek (Spondylus)* i in., *Perłowe* (ob. Perła), *Omułkowate* (ob. Omułek), *Arkowate* (ob. Arka), *Szczeżuje* (ob. Anodonta i Unio). Do rurkowatych należą rodziny *Ziejkowatyche (Chamidae)*, *Małgwi (Myadidae)*, z długą cewką płaszczową, której nie mogą wciągać do muszli, *Sercówek* (ob. Cardium), *Wenusowatych (Veneridae)*, *Grochowników* czyli *kulek* (ob. *Cyclos*), *Skałotoczy (Pholadidae)*, obejmujące ciekawy rodzaj świdrak (ob.) i in. Por. prace Bojanusa (1818—27), Garnera (1841), Quatrefages'a (1848—50), Lacaze-Duthiers (1853—61), Sarsa (1864) i in.

Ostryńskie starostwo niegrodowe, było położono w województwie Wileńskiem, pow. Lidzkim. Podług spisów podskarbińskich, składało się z miasteczka Ostryna z przyległościami, które w r. 1771 posiadał Andrzej Zienkowicz, instygator w, ks. Lit., opłacając z niego kwarty złp. 2,832 gr. 8, a hyberny złp. 3,140.

Ostrzec, herb: Na tarczy obramowanej złotem, w polu błękitnem, między dwiema 5 - promiennemi gwiazdami — proporzec o chorągiewce czerwonej na krzyż ze szpadą. Nadany 1830.

Ostrzec.

Ostrzegacz *(Monitor)*, rodzaj jaszczurek, ma język długi rozszczepiony, ciało wydłużone, pokryte małemi łuskami tabliczowatemi, ogon utworzony z dwu szeregów łusk. *M. niloticus*, do 2 m. długi, żyje nad brzegami Nilu, gdzie wyjada jaja krokodyli, a głosem piskliwym zawiadamia o ich zbliżaniu się.

Ostrzeń *(Cynoglossum)*, rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, obejmuje zioła roczne lub dwuletnie w Europie środkowej, znane jako ozdobne lub lekarskie. *C. officinale*, ziele wszędzie pospolite, zwane *psim językiem*, ma liście podłużne, miękkie, kwiaty brudno-czerwone, fjoletowe, owoców 4, jajowatych, okrytych zadziorkowatemi szczecinkami, któremi się czepiają odzieży; korzeń i ziele używają się przeciw kaszlowi, krwotokom i in. *C. omphalodes, uludka, niezapominajka wielka*, o pięknych błękitnych kwiatach, i *C. linifolium, niezapominajka biała*, o kwiatach białych, pochodzą z Europy południowej i często się po doniczkach hodują.

Ostrzeszowskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Sieradzkiem, w ziemi Wieluńskiej, w pow. Ostrzeszowskim. Podług lustracji z r. 1662, zaliczały się do niego: miasto Ostrzeszów z obronnym zamkiem, miasteczko Borek i wsie: Zajączkowe, Siedlichów, Wilamów, Dubia, Sokołowo, Bieniecz, Jakubice i Baszków. W r. 1771 posiadał je po Franciszku Stadnickim Józef Bratkowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,367 gr. 3, a hyberny złp. 688 gr. 3. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ksaweremu Mikorskiemu, razem z dobrami Czermo.

Ostrzeszów, po niem. *Schildberg*, miasto w W. Księstwie i w obwodzie regencyjnym Poznańskim, pow. Ostrzeszowskim, przy trakcie z Kalisza do Wrocławia położone, ma kościół starożytny, podobno przez Kazimierza W. postawiony, i zwaliska zamku, odległe od Kalisza mil 5, liczy 3,500 miesz.

Ostrzygowate, ob. Ostrygowate.

Ostrzykowski Bonifacy, wierszopis, proboszcz w Brańszczyku, * 1799, wyświęcony 1823 na księdza, był kanonikiem płockim. Ogłosił drukiem: „Wiadomość historyczna o wymowie świętej“ (Warszawa, 1830); „Hugona Hermana pobożne pragnienia,“ przekład z łacińskiego (tamże, 1841); „Bronisław od Pieskowej Skały“ (2 t., tamże, 1845); „Hymny kościelne z brewjarza rzymskiego“ (1841); „Pisma wierszem“ (2 t., tamże, 1854); „Kleft pod rodzinnem niebem“ poezje (tamże, 1860).

Ostu order, (św. Andrzeja), dawny order szkocki, z ostem jako godło i dewizą: „Nemo me impune lacessit“ (nikt bezkarnie mnie nie dotyka), założony 1087 przez Jakóba I, 1703 zorganizowany przez królowę Annę, liczy, oprócz książąt krwi, 16-tu szkockich parów (kawalerów).

Ostuni, miasto we włoskiej prowincji Lecce, w bliskości morza Adrjatyckiego położone; ma 15.392 miesz.

Ostwald Wilhelm, chemik, * 1853 w Rydze, kształcił się w Dorpacie, 1873 został asystentem w instytucie fizycznym tamże, 1881 profesorem instytutu politechnicznego w Rydze. W r. 1887 objął katedrę chemji w Lipsku. Badania **O.** należą do chemji fizykalnej, a w szczególności tyczą się zagadnień powinowactwa chemicznego, przewodnictwa elektrycznego kwasów organicznych, siedliska galwanicznej różnicy potencjałów. Napisał: „Lehrbuch der allgemeinen Chemie“ (2 t., 1887); „Grundriss der allgemeinen Chemie“ (1889). Nadto wydaje: „Klassiker der exakten Wissenschaften“ przedruk starych dzieł podstawowych (od 1889), oraz „Zeitschrift für physikalische Chemie“ (od 1887).

Ostzejskie gubernje, albo *Nadbałtyckie*, w obszerniejszem znaczeniu zowią się położone wzdłuż morza Bałtyckiego gub. Kurlandzka (ob.), Inflancka (ob.), Estlandzka (ob.) i Ingermanlandja (ob.) czyli gub. Petersburska. W ściślejszem zaś znaczeniu rozumie się pod tą nazwą tylko trzy pierwsze prowincje. Były one poprzednio aż do połowy XVI wieku połączone pod władzą zakonu Kawalerów Mieczowych. Początkowo Kurlandja i Inflanty zależne były od Polski, następnie Inflanty i Estlandja przeszły pod panowanie szwedzkie, i dopiero na początku XVIII wraz z Ingermanlandją zostały przyłączone do Rosji, podczas gdy Kurlandja aż do 1795 miała udzielnych książąt, zależnych od Polski. Prowincje te zachowały do dziś dnia wyłączną ustawę, przywileje i stosunki rolne, które w ostatnich czasach w wielu razach porównane zostały z prawami ogólnie obowiązującemi w całem państwie. Przeważną część ludności stanowią Łotysze i Estowie; są to wyłącznie włościanie, po większej części zamożniejsi i bardziej oświeceni niż w prowincjach sąsiednich, a to skutkiem wcześniejszego zniesienia poddaństwa (1839). Mieszkańcy miast, właściciele ziemscy i duchowieństwo, z małym wyjątkiem są Niemcy. Pod względem wiary panujące jest wyznanie ewangelicko-augsburskie. Por. Kohl „Die deutsch-russischen Ostseeprowinzen“ (2 t., Drezno i Lipsk, 1841); Schlözer „Livland und die Anfänge deutschen Lebens im Baltischen Norden“ (Berlin, 1850); Rathleff „Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Est- und Kurland“ (Rewel, 1852); Bornhaupt „Entwurf einer geographisch-statistisch-hist. Beschreibung Liv-, Est- und Kurland“ (Ryga, 1855); Ratenberg „Geschichte der Ostseeprovinzen“ (Lipsk, 1849—61).

Osuna (starożytne *Urso*), miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Sewilli, ma wielki zamek, kolegjum, fabryki i 20,000 miesz.

Osuna Don Pedro Tellez y Giron, książę d', wice-król Sycylji, a potem Neapolu, * 1579 w Valladolid. Lata dziecięce przepędził w Neapolu, gdzie dziadek jego był wice-królem. Dziesięcioletnim chłopcem wróciwszy do Hiszpanji, ukończył zaszczytnie uniwersytet w Salamance i wystąpił na dworze Filipa II, ale kąsającym dowcipem swym ściągnął na siebie nienawiść dworzan i niełaskę króla. Wygnany z tego powodu do Saragosy, uciekł stąd do Francji, a potem do Portugalji, gdzie przebywał aż do zgonu Filipa II. Na dworze Filipa III trzymał się księcia Lermy, poślubił córkę ks. Alcala i przyjął tytuł księcia **O.** Ale i teraz usunięty znowu ze dworu, udał się do Flandrji, gdzie w sześciu wyprawach odznaczył się dzielnością i przezornością. Za staraniem Lermy wrócił 1607 na dwór hiszpański i odzyskał zaufanie króla. Wpływem swoim przyczynił się do uznania niepodległości Holandji (1609) i śmiało występował w dwu memorjałach przeciw wypędzeniu Maurów, za co oskarżony był przez inkwizycję o kacerstwo. Mianowany 1611 wice-królem Sycylji, pracował nad przywróceniem dobrobytu i bezpieczeństwa publicznego. Otrzymawszy takie samo stanowisko w Neapolu 1616 r., starał się gorliwie o zmniejszenie ucisku ludu, ale ściągnął na siebie przez to nienawiść szlachty i duchowieństwa. Zaprowadzeniu inkwizycji w Neapolu sprzeciwiał się wszelkiemi siłami, a widząc, że intrygami dworskiemi chcą go usunąć z urzędu, powziął zamiar (1617) sam władzę opanować. Zawierał w tym celu stosunki z mocarstwami zagranicznemi, ale 1620 r. został odwołany i w tryumfie wrócił do Madrytu. Po wstąpieniu na tron Filipa IV prowadzono przeciw niemu śledztwo 1621, które chociaż nie uznało go karygodnym, mimo to **O.** uwięziony został w zamku Alamede i tam † 1624, jak niektórzy utrzymują, z trucizny, zadanej przez własną żonę. Por. Fernandez Duro „El gran duque de O. y sua marina“ (Madryt, 1885).

Osuszanie gruntu, ob. Drenowanie.

Oswald (św.), król nortumberlandzki, * 604, † 642, syn hr. Ethelfreda; po śmierci ojca tułał się przez kilka lat za granicą, powróciwszy do ojczyzny, pokonał 634 pod Denisesburna, ostatniego króla brytyjskiego Kedwalla, i od 636 począł panować nad Nortumbrją. Zaprowadził na nowo chrystjanizm, prawie do szczętu wygasły i padł pod Maserfield w bitwie przeciwko Pendowi, królowi Mercji. Pamiątkę jego Kościół obchodzi 5 sierpnia. Żywot **O.** był niejednokrotnie poetycznie obrabiany, zwłaszcza w Niemczech. Zachowały się dwa opracowania z XIV wieku dawniejszej legendy o św. **O.**, pochodzącej z XII wieku. Opracowania te wydali Pfeiffer i Ettmüller. Por. Zingerle „Die Oswaldlegende und ihre Beziehung zur deutschen Mythologie“ (Sztutgard, 1856).

Oswald Eugenjusz, pisarz niemiecki, * 1826 w Heidelbergu, kształcił się tamże, w r. 1849 wziął udział w zaburzeniach rewolucyjnych, poczem osiadł we Francji, gdzie został współpracownikiem dziennika *La Liberté de penser*. Zamach stanu Napoleona wtrącił go do więzienia Mazas; po wyjściu stamtąd ogłosił „Gefängnisbetrachtungen“ (New-York, 1852). Następnie osiadł w Anglji, gdzie został instruktorem w akademji marynarki w Greenwich. Jest prezydującym towarzystwa Carlyle. Oprócz licznych prac, ogłaszanych w pismach niemieckich, francuskich, angielskich, amerykańskich i in., napisał: „Austria in 1868;“ „Early German courtesy books“ (1869); „Thomas Carlyle“ (Lipsk, 1881) i in. Uniwersytet getyngeński mianował go 1874 doktorem.

Oswaldtwistle, miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Lancaster, przędzalnie bawełny i 13,500 miesz.

Oswego, stolica hrabstwa t. n. w stanie New-Yorku Ameryki północnej, przy ujściu kanału Oswego do jeziora Ontario położona, ma port i 22,000 miesz. Na wschodnim brzegu rzeki Oswego, przerzynającej pomienione hrabstwo, leży blizko jeziora Ontario warownia, także *Oswego* zwana.

Oswego, herbata, ob. Monarda.

Osy, ob. Osa.

Osyfikacja, kostnienie, ob. Kości.

Oszajca, *Oszajcyna*, za czasów Piastowskich i pierwszych Jagielonów dziedzic, który pierwszy osadzał wieś osadnikami.

Oszczep, broń starożytna, rodzaj pałki, cieńszej w jednym końcu, z twardego drzewa, zakończonej dzirytem żelaznym, lub nabijanej ostremi gwoździami. U myśliwych **O.** jest drążek z widłami żelaznemi, używany do polowania na dziki lub niedźwiedzie.

Oszczewski.

Oszczewski, herb: W polu błękitnem—dwa trójkąty srebne, połączone z sobą wierzchołkami; w środku górnego krzyż kawalerski.

Oszmiana, miasto powiatowe gub. Wileńskiej, nad rzeką Oszmianą, dopływem Wilji, o 7 mil od Wilna odległe. Osada wielce starożytna; 1384 byli pod **O.** rycerze niemieccy; 1432 odniósł tu zwycięstwo Zygmunt Kiejstutowicz nad Świdrygajłą, wskutek którego wygnany został z w. księstwa. Za Zygmunta Starego Nowa **O.** (Stara leżała o ćwierć mili od dzisiejszej), była miastem mającem zabezpieczone prawa i swobody. Oprócz kilku kościołów w drugiej połowie XVI wieku był tu zbór kalwiński, założony przez Mikołaja Radziwiłła Rudego, brata królowej Barbary. Wielce ucierpiało miasto 1831 r. Obecnie **O.** liczy 6,375 miesz. (1897). — *Oszmiański powiat* ma na przestrzeni 6,133 wiorst kw. 232,874 miesz., w większej połowie Litwinów.

Oszmiana murowana, czyli *Oszmianka*, niegdyś miasteczko, dzisiaj wieś o 1 milę od miasta Oszmiany położona. Tuż przy wsi leży dwór obszerny, a w nim stary murowany dom, w którym w XVI wieku był zbór kalwiński. Krzysztof Dorohostajski założył tu w XVII wieku własną drukarnię, z której wyszło kilka dzieł religijnych, a także i jego „Hipika.“

Oszmiańskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Składało się w r. 1771 z miasta powiatowego Oszmiany (ob.) z przyległościami. Podług praw sejmowych z r. 1590 i 1609 dozwolono staroście oszmiańskiemu mieć także przysięgłego pisarza w mieście Mądziele, przed którym opowiadania woźnych i wszelakich krzywd do ksiąg zapisywane być miały (suscepta). W r. 1766 posiadał je Michał Brzostowski, podskarbi w. lit., a po nim Tadeusz Kocieł, którzy z niego opłacali kwarty złp. 1,157 gr. 15.

Oszmieniec Orla Ferdynand, * 1775 na Litwie, † 1848 w Orle; służył początkowo w wojsku litewskiem, potem był profesorem języków po rozmaitych szkołach na Litwie, Wołyniu, Podolu i Ukrainie, a w końcu bibljotekarzem publicznej bibljoteki w Orle w Rosji. Pierwotnie pisał po polsku, później zaś po rosyjsku, jako redaktor kilku czasopism. Ogłosił drukiem: „Eksperyment publiczny z całorocznego nauk postępku“ (Mińsk, 1803); „Wypisy z różnych klasycznych autorów“ (Łuck, 1804); „Duch Rosjan i ich jednoplemieńników“ (Moskwa, 1816), czasopismo rosyjskie, którego wyszło tylko 6 zeszytów; „Ojczysty pamiętnik“ (Moskwa, 1817), po rosyjsku.

Oszustwo — jest to przestępstwo, polegające na osiągnięciu nieprawej korzyści przez umyślne za pomocą podstępu zrządzenie komuś materjalnej straty. Trzy więc są istotne warunki tego przestępstwa: 1) podstęp; 2) zrządzenie drugiemu szkody; 3) osiągnięcie nieprawej korzyści. Podstęp polega na wzbudzeniu w drugim fałszywego wyobrażenia o faktach rzeczywistych lub jakoby zaszłych. Wzniecenie fałszywych przypuszczeń co do przyszłych wypadków nie stanowi kryminalnego podstępu. Wiele przestępstw może być za pomocą podstępu dokonanych, jak np. dwużeństwo, uwiedzenie, porwanie. Ale tu podstęp jest jedynie formą, w jaką się obleka przestępstwo, które i w inny sposób może być spełnione; tymczasem w oszustwie podstęp jest koniecznym warunkiem bytu, cechą nieodłączną od istoty tego przestępstwa. **O.** dochodzi się zwykle z urzędu. U nas kodeks karny (art. 1675) nadaje czynowi charakter skargowego, jeżeli dokonany został względem współmałżonka, rodziców lub dzieci. Kodeks węgierski tylko w ważniejszych wypadkach każe dochodzić **O.** z urzędu.

Oszyk, *Oszyki*, herb: W polu srebrnem, pod łabędziem — z prawej strony łuk z trzema grotami, z lewej—kotwica. Nadany Michałowi Sienkiewiczowi przez Stanisława Augusta, króla polskiego

Oszyk.

1775. Według ruskiego dokumentu przedstawionego do oblaty w Radomiu 1782 r., protoplastą tej rodziny był Piotr Oszyk Sienkiewicz, „tysiącznik hospodarski wielkich wojsk koronnych“, któremu za zasługi oddane Koronie, Zygmunt III nadał dobra Limiatyszki i Czerewczyzna w województwie Podolskiem. Syn Piotra—pułkownik Józef, wnuk zaś — rotmistrz Marcin, żonaty z Sielestrewiczówną, prawnuk — Michał, konfederat barski, żonaty z Ługowską herbu Lubicz, chorążanką brzeską; ten ostatni otrzymał nadanie czy potwierdzenie swego szlachectwa, syn zaś tego Michała, podpułkownik Józef, żonaty z Teklą z Niewodowa Niewodowską miał także syna Józefa, właściciela dóbr Grotki, żonatego ze Stefanią Kolumna Cieciszowską, którego synem jest znakomity nasz pisarz Henryk Sienkiewicz. Na Litwie jest rodzina Sienkiewiczów herbu Leliwa.

Oś (łac. *axis*), w ogólności linja, około której rozłożony jest system innych linji, powierzchni lub brył, jako około ogólnej linji kierunkowej, albo też, dokoła której system ten zastaje w ruchu; zresztą **O.** może być i linją idealną. Dlatego w geometrji **O.** linji krzywej zowie się linja, która ową krzywą dzieli na dwie części równe, z obu ich stron jednakowo ułożone (ob. Elipsa, Parabola, Hyperbola); w okręgu koła każda średnica jest osią. *Osiami współrzędnych* zowią się linje przecinające się pod oznaczonym kątem, do których odnosi się położenie punktów na płaszczyźnie; jedna z tych linji zowie się **O.** *odciętych*, druga **O.** *rzędnych* (ob. Geometrja). W bryle geometrycznej **O.** jest linja prosta, która przechodzi przez środki wszystkich przecięć równoległych i między sobą podobnych, jak **O.** walca, stożka, graniastosłupa lub ostrosłupa foremnego. W astronomji **O.** *świata*, **O.** *ziemi*, są linje idealne, około których odbywa się pozorny ruch sfery niebieskiej i ziemi. Ponieważ **O.** świata wraz z **O.** ziemi jest prostopadła do płaszczyzny równika, a tem samem do równoległych do niego kół szerokości, to jest ona zarazem **O.** równika i kół szerokości (równoleżników). Podobnież **O.** *ekliptyki*, **O.** *poziomu*, są linje prostopadłe do tych kół astronomicznych w ich środku. W fizyce, a w szczególności w mechanice, **O.** jest linją, około której poruszają się po okręgach wszystkie punkty innej linji prostej lub krzywej, powierzchni lub bryły. **O.** *wahań* jest linja, około której wahadło lub inne urządzenie mechaniczne odbywa swe wahania. **O.** *kołowrotu*, *krążka* i t. p. jest wał, około którego tamte ciała obiegi swe odbywają. **O.** *optyczna* ob. Zwierciadło, Soczewka, Luneta, Mikroskop. **O.** *magnesu* jest linja łącząca bieguny magnesu; w tem też znaczeniu mówi się o **O.** magnetycznej ziemi. **O.** *kryształu*, ob. Kryształ.

Ośliczka, skorupiak, ob. Stonóg.

Ośli most (Pons asinorum), pomoc dla leniwych uczniów, wydania klasyków starożytnych z tłómaczeniem i objaśnieniami; ob. Buridan.

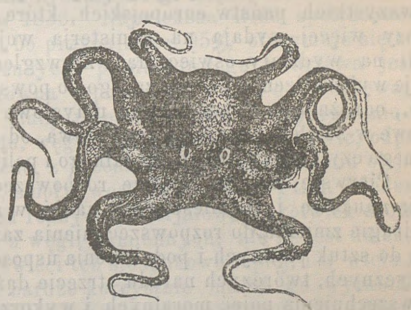
Ośliński Marcin, kanonik kolegjaty św. Anny, akademik krakowski, * 1655 r. w Zielonkach pod Krakowem, dobroczyńca wielu zakładów naukowych, † 1720 w Krakowie; oprócz łacińskich poezji, wydał prozą: „Sacrarium theologicum“ (Kraków, 1684); „Ferax laurearum annus“ (tamże, 1684).

Ośmielski Onufry, Karmelita bosy, znany pod nazwiskiem *Onufry od Wniebowzięcia N. Panny*. Przetłómaczył z łacińskiego historję zakonu Karmelitów, napisaną przez prowincjała włoskiego Filipa, do której dołączywszy część czwartą, wydał pod tytułem: „Ozdoba Karmelu zakonnego“ i t. d. (Lublin, 1746 — 47). Część, obejmująca żywoty Karmelitów polskich, wyszła w Krakowie pod tytułem: „Konterfekt życia przykładnego i ozdoby Karmelu zakonnego kopjowany, chwalebnych cnót świątobliwości Karmelitów i Karmelitanek bosych prowincji polskiej“ (1747).

Ośmina, nazwa używana niegdyś dla oznaczenia ósmej części korca.

Ośmioczułkowe, *ośmioprzegrodowe*, ob. Korale.

Ośmiornica (*Octopus*, *pulpa*, włos. *polpo*, fran. *poulpe*, z grec. *polypus*, wielonóg), rodzaj głowonogów z rzędu dwuskrzelnych, ma dokoła gęby wieniec z ośmiu ramion muskularnych, któremi wykonywa silne ruchy, i na których rozłożone są szeregami przyssawki, któremi przytrzymuje zdobycz

Ośmiornica.

i przyczepia się do skał. Podrażniona, zmienia nagle swą barwę z szarej na brunatną i skórę najeża, tak, że wygląda zupełnie inaczej, aniżeli w spokoju. Dochodzi 50 cm. wysokości i 25 kg. wagi, a ramiona mają długość przeszło metra. Na brzegach morza Śródziemnego jest jadana.

Ośmioscian, *oktaedr*, bryła ograniczona ośmioma, zwłaszcza równoramiennemi, trójkątami, częsta postać kryształów (ob.).

Ośnińskie albo **Osnowskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie Kaliskiem, a od 1786 w województwie i powiecie Gnieźnieńskim. Podług lustracji z 1661 r., powstało z daw-

niejszego starostwa Stawiszyńskiego, przez wydzielenie z niego wsi: Osno, Międzychód, Laskowo i Chrościanko. W 1771 posiadał je Józef Skorzewski, kasztelanic przemęcki, opłacając z niego kwarty złp. 462 gr. 7, a hyberny złp. 47. Z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tego starostwa Stany Rzeczypospolitej na sejmie z 1773—1775 r. wyznaczyły oddzielną komisję do ścisłego ich oznaczenia.

Oświata, jako skutek wykształcenia, jest taki stan narodu, gdy ten, wysoko pod względem duchowym rozwinięty, wolny jest od przesądów i ciemnoty, a przeciwnie, zaspokajając wyższe potrzeby umysłowe, zmierza do coraz wyższej doskonałości. Że oświata jest ważnym i najważniejszym czynnikiem postępu, o tem już nikt dzisiaj nie wątpi. Tylko oświecona, a więc rozwinięta naukowo i umysłowo jednostka może dojść do poznania prawdziwego celu życia i używać do osiągnięcia tego celu najwłaściwszych środków, a że z pojedyńczych jednostek składa się społeczeństwo, dla tego podstawą dobrobytu społecznego jest wysoki stopień oświaty. „Oświata, jeżeli nie wyłącznie, to głównie przynajmniej wskazuje narodowi cele jego życia“—mówi znakomity uczony niemiecki (Mohl, *Encyklopedja nauk politycznych*). Dlatego też państwo winno starać się o jej rozkrzewianie i postawić to sobie za jeden z głównych celów. Niestety jednak, do dziś dnia państwa więcej łożą starań o rozwinięcie sił wojennych, o udoskonalenie śmiercionośnych narzędzi, aniżeli o posunięcie naprzód i rozpowszechnianie **O.** w narodzie. Że tak jest, to w dowodzie dość by było przytoczyć budżety wszystkich państw europejskich, które 6 lub 10 razy więcej wydają na ministerja wojenne, aniżeli na wydziały oświecenia. Ze względu na rodzaje wykształcenia, prowadzącego do powszechnej **O.**, odróżniają wykształcenie umysłowe czyli naukowe w ścisłem znaczeniu tego słowa, od artystycznego czyli estetycznego, moralnego i politycznego. Pierwsze ma za zadanie rozpowszechnić pojęcia naukowe i podnieść skalę nauki w narodzie, drugie zmierza do rozpowszechnienia zamiłowania do sztuk pięknych i podniesienia usposobień artystycznych, twórczych narodu, trzecie dąży do rozpowszechnienia pojęć moralnych i wykorzenienia wad i nałogów w narodzie, a ostatnie daje mu zdrowe pojęcie polityczne, podaje wiadomości o celach państwa i zmierza do wydobycia dla działalności państwowej jak najwięcej zdrowych, a usunięcia szkodliwych, pierwiastków. Najpotężniejszą dźwignią do szerzenia oświaty są przeto szkoły i wszelkie zakłady naukowe, dalej szkoły sztuk pięknych, akademje umiejętności, konserwatorja muzyczne, muzea, bibljoteki, czytelnie, odczyty publiczne, teatra, a w końcu i same instytucje polityczne.

Oświata, herb: W polu czerwonem, pod gwiazdą złotą—kula złotym pasem przepasana i z krzyżem złotym u góry. Nadany 1820.

Oświata.

Oświecim, miasto w dawnem województwie Krakowskiem, obecnie w Galicji, obw. Wadowickim, przy ujściu rzeki Soły do Wisły położone; niegdyś było stolicą udzielnego księstwa. Kazimierz II Sprawiedliwy z okoliczności trzymania do chrztu syna Mieczysława I, księcia na Raciborzu i Opolu, 1179 r. darował mu ziemię Oświecimską, która odtąd należeć poczęła do Śląska. W roku 1306 przybrała tytuł księstwa. W r. 1433 księstwo Oświecimskie należało do *Janusza*, który za wyrządzone Polsce krzywdy oblężony przez Jana Szczekockiego, starostę, i Jana Kuropatwę, podkomorzego lubelskiego, zawarł najprzód rozejm, a potem za sowitem wynagrodzeniem pieniężnem 1457 r. Koronie księstwo Oświecimskie wraz z Zatorem ustąpił. Oświecim z przyległościami zamieniony został na sejmie 1654 na powiat z zachowaniem tytułu księstwa, otrzymał starostę grodowego i kasztelana mniejszego, a w następnym roku nadano mu 5 jarmarków. Późniejsze przywileje królów polskich podniosły znakomicie jego świetność, dopiero wojna szwedzka srogie zadała mu klęski, tak, że według lustracji w 1660 r. liczył tylko domów 20. Z dawnych zabytków miasta znajdują się: ratusz czworoboczny o piętrze, restaurowany 1793, kościół parafjalny, obszerny, murowany, odnowiony 1830 przez miejscowego proboszcza Michała Ślebarskiego, i nad rzeką Sołą ruiny starożytnego zamku. W 1863 roku Oświecim, strasznym nawiedzony pożarem, utracił 130 domów i kościół parafjalny. Dziś ma 5,500 miesz.

Oświecima, Jan z..., piszący się po łacinie *Sacranus*, profesor i rektor akademji krakowskiej, nadworny teolog królów: Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta, posłował w sprawie kościoła dwukrotnie do Litwy i † 1527 w Krakowie. Wydał: „Elucidarius errorum ritus Ruthenici“ (1500), które później wyszło pod tytułem „De Russorum, Moscovitorum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiorum et funerum ritu“ (Spira, 1582); „Modus epistolandi una cum epistolis exemplaribus“ (3 wyd., Kraków, 1520).

Oświecimska kasztelania leżała w województwie krakowskim, ostatnim jej kasztelanem był Michał Grodzicki, mianowany 1779.

Oświecimskie starostwo grodowe leżało w województwie Krakowskiem, w księstwie Oświecimskiem i Zatorskiem. Podług lustracji z 1660 zaliczały się do niego: miasto Oświecim z zamkiem obronnym i wsie: Babice, Kuźnica, Dzbowska, Kaczka, folwark Bruszkowski i wójtostwo Częstochowskie. W 1771 posiadał je Piotr Małachowski, starosta przedborski, opłacając z niego kwarty złp. 1,414 gr. 10, a hyberny złp. 917 gr. 8. Zajęte przez rząd austrjacki w 1800 z dochodami od 1787 oddane zostało masie Joachima Potockiego, jako

wynagrodzenie częściowe za dobra Bolechowskie, dla salin zajęte.

Oświej, miasteczko w guberuji Witebskiej, nad wielkiem jeziorem między Dryssą a Siebieżem, osada bardzo starożytna, wspominana już w traktacie sześcioletniego rozejmu między królem Aleksandrem Jagiellończykiem a wielkim księciem lwanem, zawartego 1503.

Oświetlanie, doprowadzanie światła, może być *naturalne* (światło słoneczne, rozproszone światło dzienne) lub *sztuczne*. Przeważnie największą ilość światła ziemia odbiera od słońca: natężenie światła słonecznego, według Zöllnera przewyższa 55800 miljonów razy światło Kozy, gwiazdy pierwszej wielkości; światło przeto, jakie ziemia odbiera od gwiazd, planet, komet, jest bez znaczenia. Dla okolic północnych ważne ma często znaczenie zorza północna. **O.** *sztuczne* jest najczęściej wywołane przez proces palenia: ciało dostatecznie rozgrzane wysyła promienie jasne, z początku czerwone; w miarę silniejszego rozgrzania przybywają promienie coraz wyższej łamliwości (ob. Widmo), tak, że nakoniec światło staje się białem, zwykłem. Wszakże warunkiem koniecznym jest rozgrzanie ciała stałego lub ciekłego, gazy bowiem świecą bardzo słabo; tak np.: płomień tlenowodorny pomimo wysokiej temperatury płonącego wodoru jest ciemny, ale skierowany na wapno wywołuje natychmiast żywe światło (ob. Drummonda światło). Płomień zwykłych materjałów oświetlających—oleju, nafty, łoju, stearyny (ob. te wyrazy), powstaje stąd, że pod wpływem znacznej temperatury ciała te się rozkładają, powstaje węgiel i wodór, a części węgla rozżarzone, unosząc się w płonącym wodorze, wydają światło. Spirytus sam płonie ciemno, ale za dodatkiem terpentyny lub benzyny, bogatych w węgiel, płomień staje się jasnym. Ważnym rodzajem **O.** jest dalej oświetlanie gazowe (ob.). Ciała stałe dla **O.** palą się w postaci świec (ob.), ciekłe w lampach (ob.). Osobny rodzaj **O.** stanowi elektryczne światło (ob.), które już obecnie zdobyło najważniejsze znaczenie śród wszystkich sposobów oświetlania sztucznego. Dobre **O.** winno mieć na względzie i zachowanie zdrowia oczu; zresztą wiadomo, że dobre **O.** wywiera znaczny wpływ na ogólny rodzaj życia organicznego. Wszystkie rodzaje **O.** sztucznego są w każdym razie jeszcze zbyt marnotrawne, ciała bowiem rozpalone wydają nietylko promienie jasne, ale i ciemne, które grzeją, ale nie świecą, są więc dla celów **O.** stracone. Ideałem **O.** jest osiągnięcie metod, któreby dozwalały wytwarzać same tylko promienie jasne, czego przykład przedstawiają objawy fosforescencji (ob.).

Oświetlanie gazowe, oświetlanie ulic i mieszkań za pomocą materjału oświetlającego w postaci gazu, przygotowanego w miejscu oddalonem i rozprowadzanego za pomocą rur. Płomień świecący, jaki się okazuje przy użyciu zwykłych materjałów palnych w naszych ogniskach, składa się z węglowodorów, zatem z tych samych gazów, które wydają płomień oświecający przy paleniu zwykłych materjałów oświetlających—łoju, oleju, oleju skalnego. Jeżeli więc takie materjały palne poddamy silnemu ogrzewaniu w naczyniach zamkniętych (retortach) bez dostępu powietrza, to otrzymamy z jednej strony część nielotną węgli, czyli koks, z drugiej zaś wodę, smołę i gaz oświetlający. Po oddzieleniu pierwszych przez ochłodzenie i po chemicznem związaniu części szkodliwych, przytem się wywiązujących, pozostaje czysty gaz oświetlający, który się nagromadza we właściwych zbiorkach i za pomocą rur rozprowadza do miejsc zapotrzebowania. To jest istotna zasada **O. g.** Historja jego jest dosyć dawna. Znany ogień święty w Baku jest gazem błotnym naturalnym, który siłę swą oświetlającą zawdzięcza parom oleju skalnego. W Anglji już 1660 wydzielił Becher gaz z węgli kamiennych, a w 1786 lord Dundonald oświetlił dom swój gazem, otrzymywanym z pieców koksowych. Prawidłowe otrzymywanie gazu rozpoczął Murdoch, który **O. g.** zaprowadził w warsztatach Watta i Boultona. Pierwsze towarzystwo akcyjne dla **O. g.** zawiązał w Londynie Wincler 1810 r. i rozpoczął oświetlanie części Londynu. Accum i Selegg znacznie ulepszyli fabrykację gazu. Współcześnie z Murdochem wynalazł Lebon tak zwaną termolampę, w której z drzewa otrzymywał gaz dla oświetlania i ogrzewania mieszkań. Fabrykację gazu z drzewa ulepszył następnie Pettenkofer. Paryż zaczęto oświetlać gazem współcześnie prawie z Londynem, wielkie miasta niemieckie zyskały **O. g.** między 1840—50, Warszawa w 1856.—Największa ilość spotrzebowanego gazu, bo przynajmniej 95%, otrzymuje się z węgli kamiennych; produkcja jego z drzewa jest zbyt kosztowna z powodu znacznej ceny drzewa; również małą rolę odegrywa otrzymywanie gazu z tortu, węgli brunatnych, oleju, żywic, odpadków tłuszczu, z pozostałości po oczyszczeniu oleju skalnego, smoły, węgli brunatnych i t. d. Jednak gaz z tych różnych materjałów, jakkolwiek droższy od gazu z węgli kamiennych, ale że jest daleko cięższy, świeci też stosunkowo lepiej, i w wielu fabrykach bardzo korzystnie można go wyrabiać. Ze 100 kilogramów węgla otrzymuje się 25—15 kg. (20—30 metrów sześc. pod ciśnieniem atmosfery) gazu oświetlającego, 56—70 kg. koksu, 4—9 kg. smoły. Przy wyborze węgla na gaz zwraca się uwagę nietylko na jego bogactwo w gaz, ale i dobroć koksu z niego otrzymywanego. Materjał ten poddaje się dystylacji w retortach zamkniętych z żelaza lub gliny ogniotrwałej; retorty mają postać

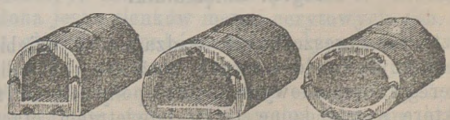

Fig. 1. Retorty.

rur o przecięciu okrągłem, owalnem, prostokątnem lub półkołowem (fig. 1); retorty gliniane wytrzymują dłużej i są tańsze, jakkolwiek wydają gaz nieco gorszy. Retorty te C umieszczone są w górnej części pieca (fig. 2), w którym ogrzewają się silnie

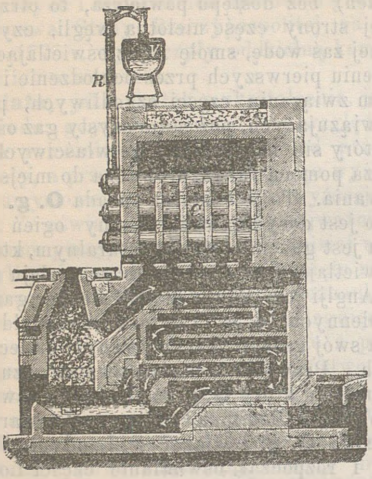

Fig. 2. P i e c.

gazami powstającemi przez spalenie materjału opałowego w A. Rury R wyprowadzające z retort gaz wznoszą się w kierunku pionowym i wchodzą do walca poziomego V, z żelaza lanego, mającego około 30 cm. średnicy i napełnionego do pewnej wysokości cieczą, złożoną ze smoły i wody amonjakalnej. Hydrauliczne to zamknięcie sprawia, że można otwierać pojedyńcze retorty bez wypuszczania gazu z innych. W walcu poziomym zagęszcza się smoła i woda, uchodzące z gazem, których nadmiar spływa do oddzielnego zbiornika.

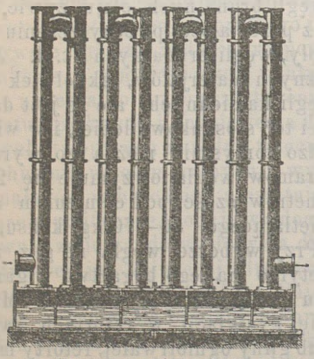

Fig. 3. Oziębialnik.

Reszta par zagęszczonych osadza się w oziębialnikach czyli kondensatorach, złożonych pospolicie z szeregu rur pionowych ze sobą połączonych (fig. 3), które są chłodzone tylko powietrzem otaczającem; przez zbyt bowiem silne oziębianie mogłyby być wydzielone i niektóre węglowodory, którym gaz zawdzięcza znaczną część swej siły oświetlającej. Nakoniec gaz przechodzi przez obszerne izby walcowe, napełnione koksem, który zatrzymuje drobne pęcherzyki smoły, i gdzie zarazem woda w postaci deszczu przepuszczana rozpoczyna oczyszczanie chemiczne. Gaz tak utworzony zawiera właściwe części wydające światło, jak gaz w olej zmienny $C_4 H_4$ i etylen $C_4 H_2$, oraz części w węgiel uboższe, jak gaz błotny $C_2 H_4$, świecący przeto słabiej, dalej wodór i tlenek węgla, których spalenie wydaje znaczne ciepło; obok tego mnóstwo zanieczyszczeń, jak kwas węglany, amonjak, siarkowodór, siarek węgla, cyanowodór, siarkocyanowodór, które usuniętemi muszą być już dla swej przykrej woni, dla swych własności trujących i dla szkodliwości swych produktów rozkładu, gdy kwas węglany przynajmniej natężenie światła znacznie osłabia. Oczyszczanie gazu z tych przymieszek odbywa się w różny sposób. O ile powyższe czę-

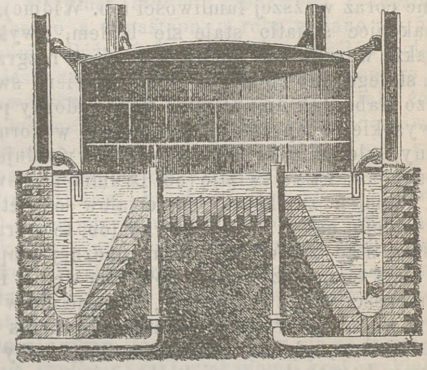

Fig. 4. Zbiornik gazu.

ści składowe należą do kwasów, dają się związać silnemi zasadami, jak wapnem; amonjak może być zatrzymany przez wodę, gips, witryol żelazny, kwas siarczany. Najkorzystniej jest gaz ostatecznie przemywać wodą, która rozpuszcza w sobie amonjak i wraz z pierwszą cieczą kondensacyjną przerabia się na amonjak. Siarkowodór usuwa się wodanem tlenku żeleza, który wtedy tworzy związek siarki z żelazem, łatwo znów przechodzący na wodan tlenku żelaza, tak że może być wielokrotnie użyty. Gaz winien być tak oczyszczony, aby na lakmus nie oddziaływał, ani papierku ołowianego nie czernił. Gaz tak oczyszczony zbiera się w gazometrach czyli zbiornikach, przechodząc najpierw przez wielki zegar gazowy, podający ilość produkcji gazu w każdej chwili. Zbiornik (fig. 4) składa się z wielkiego dzwona żelaznego, zanurzonego w murowanej kadzi, napełnionej wodą; w miarę jak gaz napływa, dzwon podnosi się w górę i jest utrzymywany przez równoważące ciężary. Dzwony robią się też z kilku części wchodzących

jedna w drugą, jak części lunety, i stąd zwane gazometrami teleskopowemi; w tym razie nie trzeba zbyt głębokich kadzi. Zbiornik posiada rurę doprowadzającą i odprowadzającą gaz, które mogą być zasuwkami lub klapkami zamykane. Korzystnem jest zastosowanie przynajmniej dwu zbiorników, z których jeden wypełnia się gazem, gdy drugi oddaje go do rur przebiegających ulice; nim wszakże gaz do nich wchodzi, przechodzi izbę regulacyjną i kontrolującą. Gaz, jeżeli wyjątkowo nie jest bardzo bogaty w węgiel, winien do palników przybywać pod ciśnieniem słupa wody, wysokości najwyżej 4 — 6 milimetrów. Przy większem ciśnieniu gaz wypływający porywa z sobą zbyt wiele powietrza i pali się błękitno. Już sam ciężar dzwona wywołuje ciśnienie zbyt wielkie, nadto należy wziąć pod uwagę rozmaitą konsumcję gazu w różnych godzinach nocy, stąd wypływ jego regulowanym być musi. Rury rozprowadzające gaz znajdują się w ziemi i składają się najczęściej z żelaza lanego, a oddzielne ich części ściśle są między sobą połączone. Rury boczne są często ołowiane; ostatecznie kończą się *palnikami*. Ilość skonsumowanego gazu ocenia się z *zegara gazowego*, w którym ciśnienie przepływającego gazu wprawia w obrót bęben, umieszczony częściowo w wodzie, przyczem oś bębna przenosi ruch swój na skazówkę, która wskazuje ilość przepłynionego gazu w mierze sześciennej. Ciężar właściwy gazu oświetlającego wynosi względem powietrza 0,44—0,62. Dobroć jego zależy od składu; pod tym względem główne znaczenie mają węglowodory ciężkie $C_4 H_4$, $C_4 H_2$, $C_{12} H_6$, które średnio wynoszą około 15% na objętość. Z powodu ich znaczniejszej ciężkości można też dobroć gazu oceniać według jego ciężaru właściwego. Najpewniejszy jednak rezultat osiąga dochodzenie fotometryczne, t. j. oznaczenie, ile potrzeba gazu na godzinę dla osiągnięcia światła świecy normalnej. Dla wzmożenia jasności płomienia, można go zmieszać z węglowodorami ciężkiemi czyli poddać go *karboracji*. Służy do tego *lampa albokarbonowa*, w której naczynie zawierające naftalinę połączone jest z palnikiem; naftalina ogrzana przez płomień gazowy ulatnia się i gaz przepływający napełnia swemi parami. Na większą skalę karboracja gazu oświetlającego dokonywa się przez nasycanie go węglowodorami ciężkiemi w samej fabryce, przed doprowadzeniem go do gazometru. Szczególnie korzystną okazała się karboracja benzolem, a zwłaszcza acetylenem (ob.), nastręcza to wszakże znaczne trudności, pary bowiem tych węglowodorów łatwo skraplają się w przewodach. *Palniki (breneray)* gazowe (fig. 5) wyrabiają się z mosiądzu, stali, masy grafitowej, steatytu lub porcelany; od wycięcia palnika zależy kształt płomienia — linijny, ogona rybiego, skrzydła nietoperzowego i t. d.: stosowne kruczki przed płomieniami pozwalają i tu regulować dopływ gazu. *Palnik okrągły* czyli *argandzki* składa się z 15 — 40 otworków w koło rozłożonych, skąd płomyki oddzielne łączą się w jeden płomień rurkowaty; płomień taki otoczony być musi walcem szklanym dla utrzymania dostatecznego napływu powietrza. Siła oświetlająca płomienia gazowego wzmaga się znacznie, jeżeli dopływające do niego powietrze ulega ogrzaniu. Najlepiej służy do tego *lampa regeneracyjna* Siemensa (fig. 6), w której gazy ze spalenia pochodzące zwrócone są ku dołowi i ogrzewają ściany kanałów, a zatem zarówno dopływające powietrze jak i sam gaz. Ważny postęp w oświetlaniu gazowem dało wprowadzenie *lamp żarowych*, których

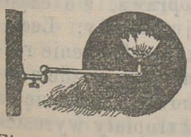

Fig. 5. Palnik gazowy

Fig. 6. Lampa Siemensa.

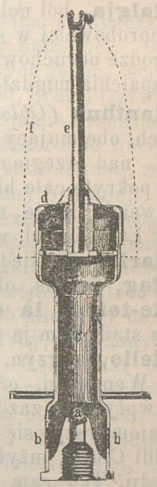

Fig. 7. Lampa żarowa Auera.

światło pochodzi, nie bezpośrednio od gazu, ale od rozżarzonego w niem ciała stałego, na wzór światła Drummonda (ob. Drummonda światło). Gaz dopływający przy *a* miesza się w rurze *c* z powietrzem dopływającem przez otwory boczne *b*, skąd, podobnie jak w Bunsena lampce (ob.), płomień jego staje się bledszym, ale silnie grzejącym; gaz tak pomieszany z powietrzem wypływa przy *d* przez obrączkową siatkę druciana i rozpala *siatkę* czyli *pończochę f*, zawieszoną na pręciku *e*. Siatka ta złożona jest z tlenków metali cerytowych (ob. Ceryt), głównie z tlenków ceru, dydymu, erbu, lantanu, cyrkonu, itru; wyrabia się przez napojenie tkaniny bawełnianej azotanami wspomnianych metali i spalenie, przyczem bawełna spala się, azotany ulegają rozkładowi, i pozostają tylko tlenki

w formie tkaniny. Natężenie *światła auerowego* dorównywa 30—90 świecom. Przez zużycie siatki natężenie światła słabnie, a po 500 godzinach świecenia już o 20 do 33 proc., i należy ją zmienić. Do zalet tego światła należy to, że działanie jego cieplikowe jest słabe i nie rozgrzewa powietrza, jak zwykłe płomienie świecące. Udoskonalenia wprowadzane wciąż do oświetlania gazowego dozwalają mu utrzymać współzawodnictwo z oświetleniem elektrycznem. Por. Schilling „Handbuch für Steinkohlengasbeleuchtung“ (3 wyd., 1878, dodatek 1892); Muchall „ABC der Gaskonsumenten“ (3 wyd., 1886); Coglievina „Theoretisch-praktisches Handbuch der Gasinstallation“ (1889). Pisma: *Journal für Gasbeleuchtung* (Schillinga, od 1858 w Monachjum); *Zeitschrift für Beleuchtungswesen* (Berlin, od 1894); *Journal d'Éclairage* i *Gaz* (Paryż); *Journal of Gaslighting* (Londyn).

Otaha, ob. *Tahaa.*

Otaheiti, ob. *Tahiti.*

Otalgja, ból ucha, spowodowany tak procesami chorobowemi w samem uchu się toczącemi, jak na drodze odruchowej, z dalej położonych organów od zapalenia migdałów lub próchnienia zęba.

Otanthus *(Obłoć)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący jeden tylko gatunek **O.** *maritimus*, nad brzegiem morza Śródziemnego; jest to ziele pokryte całe białą pilśnią z kwiatkami złotożółtawemi; liście mają woń korzenną i używają się w Europie płd. w chorobach żołądkowych.

Otaria, ob. Niedźwiedź morski.

Otąg, kaktus, ob. Cereus.

Ote-toi de là que je n' y mette (fr.) idź precz stąd, bym ja zajął twoje miejsce.

Otello, murzyn, znakomity wódz rzeczypospolitej Weneckiej, ożeniony z Desdemoną, kazał ją pod wpływem zazdrości zamordować. Szekspir, zaznajomiwszy się z tym przedmiotem z noweli Gisaldi Cintio, użył go do napisania znanej swej tragedji. Ten sam przedmiot posłużył Rossiniemu i Verdiemu do utworzenia pięknych oper.

O tempora! o mores! (łac.) o czasy! o obyczaje! (Cycero).

Otenhauzen.

Otenhauzen *(Ottenhausen)*, herb: W polu czerwonem — kielich złoty kościelny.

Otesia, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, w dobrach Krakopol, przy wsi Auginiszki, zajmuje 202 morgów przestrzeni.

Otfryd (Otfried), prawdopodobnie Frankończyk rodem, uczeń Hrabanusa Maura, mnich benedyktyńskiego klasztoru w Weissenburgu w Alzacji, autor poetycznej historji Jezusa Chrystusa, podług Ewangelji w pięciu księgach, napisanej około 868 po Chr. Jest to najdawniejszy poemat niemiecki z końcówkami rymowanemi, stanowiący niezmiernie ważne źródło do znajomości staroniemieckiej mowy i metryki. Krytyczną edycję tego utworu wydał Graff p. t.: „Krist“ (Królewiec, 1831) i Kelle (Regensburg, 1856); przekład na język nowoniemiecki uskutecznił Rapp (Sztutgart, 1858). Por. Rechenberga „O-s. Evangelienbuch und die übrige althochdeutsche Poesie Karolingischer Zeit“ (Chemnitz, 1862).

Otho *(Marcus Salvius)*, cesarz rzymski od stycznia do kwietnia 69 r., * 32 roku po Chr., był stronnikiem zbuntowanego w r. 68 przeciwko Neronowi Galby, po którego zamordowaniu, został przez pretorjanów okrzyknięty cesarzem. Ale nie mogąc się utrzymać przeciwko ogłoszonemu przez legjony w Germanji cesarzem Witeljuszowi, po przegranej bitwie pod Kremoną odebrał sobie życie 16 kwietnia 69 r.

Otis, ptak, ob. Drop.

Otitis, *zapalenie ucha*, stosownie do części organu słuchowego dzieli się na: zapalenie przewodu zewnętrznego (**O.** *externa*), zapalenie ucha środkowego (**O.** *media*) i zapalenie ucha wewnętrznego (**O.** *interna*). Jeżeli sprawa toczy się w przewodzie zewnętrznym, wtedy w ostrym okresie ściany przewodu są obrzmiałe, dotkliwy ból, upośledzenie słuchu; w przewlekłym okresie choroba objawia się ciągłem ropieniem ucha, swędzeniem i mniej lub więcej znacznem upośledzeniem funkcji. Stąd proces zapalny, pogłębiając się, łatwo przejść może na błonę bębenkową i do ucha środkowego, gdzie często przyjmuje charakter ropny. Często także powstaje zapalenie ropne ucha średniego, pierwotnie przy zdrowym przewodzie zewnętrznym; bywa to przy różnorodnych chorobach zakaźnych, jako komplikacja, przy szkarlatynie, tyfusie, ospie, odrze, przy ogólnem tle skrofulicznem, przy syfilisie. Ropne zapalenie ucha środkowego zniszczyć może prócz błony bębenkowej kosteczki słuchowe, co już zmienia przewodnictwo fal słuchowych i upośledza znacznie słuch. Często z ucha środkowego sprawa chorobowa, szerząc się nieprzerwalnie, przechodzi na błonę śluzową trąbki Eustachjusza. Przy długotrwałem, nie leczonem ropieniu, zapalenie przejść może na opony mózgowe, cierpienie bezwzględnie śmiertelne. Zapalenie ucha wewnętrznego, czyli *choroba Ménièra* (który ją dokładnie opisał), nie jest jeszcze szczegółowo zbadana, może występować jako komplikacja zapalenia ucha średniego, ale zjawia się i samodzielnie, raptownie, przy objawach mózgowych (ból głowy, zawrót głowy, wymioty), utracie przytomności, znacznych zaburzeniach słuchowych: szum i pisk w uszach, głuchota wysokiego stopnia. Zdarza się nieraz poprawa, ale częste ataki doprowadzają do zupełnej głuchoty. Leczenie daje mało dodatnich wyników. Leczenie ropnych zapaleń ucha średniego jak przy każdem ropieniu; zgniłe kosteczki słuchowe usuwa się na drodze operacyjnej, jak również zropiały wyrostek sutkowy kości słuchowej.

Otjatrja, nauka o chorobach uszu, zwróciła na siebie pilniejszą uwagę dopiero w drugiej połowie minionego stulecia, gdy anatomja i fizjologja ucha bliżej zostały poznane. Z powodu zawiłej budowy ucha, głębokiego jego w czaszce umieszczenia i trudnego dostępu, rozpoznanie chorób usznych i bezpośrednie stosowanie lekarstw było długi czas niemożliwe; dopiero od czasu wprowadzenia otoskopu, kateteru usznego i wielu innych przyrządów, leczenie chorób usznych uczyniło znaczne postępy, powstała nowa specjalna gałąź medycyny, która obecnie doszła do znacznego rozwoju i posiada bardzo bogatą literaturę.

Otman (Osman), trzeci kalif, panował 644—665, z jego rozkazu ustalony został autentyczny tekst Koranu; 656 zamordowany przez Mahometa.

Otoba, tłuszcz, ob. Myristica.

Otocki (hrabia) v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem, w środku podkowy srebrnej z krzyżem kawalerskim złotym na barku—strzała czarna żeleźcem srebrnem na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—skrzydło przebite strzałą. Labry błękitno-srebrne. Rysunek ob. Dołęga.

Otoczka, ob. Komórka.

Otoczka, roślina, ob. Coronilla.

Otokar ze Styrji, kronikarz niemiecki, żyjący w II połowie XIII i na początku XIV w., † 1318. Rodem był ze Styrji, ale fałszywem jest mniemanie, jakoby należał do szlacheckiego rodu *Horneck*. Napisał rymowaną kronikę, składającą się z 83,000 wierszy i obejmującą czas od śmierci Manfreda aż do cesarza Henryka VIII. Ważną więc jest do czasów Rudolfa Habsburskiego, Otokara Czeskiego, Adolfa Nasauskiego i Albrechta Austrjackiego. Ze względów artystycznych żadnej nie ma wartości, ale nieocenioną jest jako źródło historyczne. Co się tycze stosunków politycznych i kościelnych, zaleca się **O.** podziwu godną wolnomyślnością. Kronikę tę wydrukował Pez w „Scriptores rerum Ausiricarum“ (t. 3,1745). Pisali o **O.** Schacht (Moguncja, 1821) i Jacobi (Wrocław, 1839).

Otokar I i II, kr. czescy, ob. Przemyśl Otokar.

Otolity, ob. Słuch i Ucho.

Otomańska porta, ob. Turcja.

Otomi (*Hiaihiu*), naród w Meksyku, który po długich wędrówkach osiadł tam na sto lat przed przybyciem Hiszpanów. Obecnie liczba ich wynosi około 650,000. Dzielą się na kilka plemion i mają osobny język, którego gramatykę opracowali Naxera (1835) i Piccolomini (1841).

Otos i **Efjaltes,** synowie Aloeusa (czy też Posejdona) i Ifimedji, zwani *Aloadami*. Co rok przybywało im wzrostu na łokieć, i byli tak silni i zuchwali, że boga wojny Aresa w miedzianej beczce zamknęli i przez 13 miesięcy tak trzymali, póki Hermes go nie uwolnił. Postanowili następnie zdobyć Niebo Zeusowe. Zwalili górę Ossę na Olimp, a Poljon na Ossę, by się do siedliska Zeusa dostać, ale ten ugodził w nich piorunem i góry rozrzucił tak, jak dotychczas stoją.

Otoskop, *wziernik uszny*, narzędzie przeznaczone do zbadania głębi ucha; najczęściej używany jest **O.** *Troltscha*, składający się z małej rurki stożkowatej, którą wprowadza się w przewód uszny zewnętrzny dla wygodniejszego obejrzenia głębi, i z dość dużego wklęsłego zwierciadła, od którego odbite światło rzuca się przez ową rurkę. Za pomocą **O.** obejrzeć tylko można przewód zewnętrzny i zamykającą go od tyłu błonę bębenkową; tylko w razie przedziurawienia i zniszczenia tej błony obejrzeć można wnętrze ucha środkowego.

Otranto (rzymskie *Hydruntum*, grec. *Hydrus*), miasto w prowincji włoskiej Lecce (dawniej Terra d'O. nazywanej), nad cieśniną t. n. położone, siedlisko arcybiskupa, ma katedrę, zamek i 2,000 m.

Otręby, skórka czyli łupina ziarn zbożowych, oddzielona od nich w czasie mielenia; grubość **O.** zależy od odległości pomiędzy kamieniami młyńskiemi, ob. Młyn.

Otrzewna (*Peritoneum*), błona surowicza, wyścielająca wnętrze całej jamy brzusznej. Odróżniają się dwa jej listki, z których jeden, ścienny, wyściela ściany jamy brzusznej, drugi, trzewiowy, pokrywa wszystkie organy w jamie brzusznej zawarte. **O.** posiada bardzo różnorodne *zdwojenia*; jedne z nich, zwane *krezkami* (*mesenterium*), zespalają kiszki z tylną ścianą jamy brusznej; inne, które przebiegają od jednego trzewia do drugiego, zowią się *sieciami* (*omentum*, *epiploon*); odróżniamy *sieć wielką* i *sieć małą*. Wreszcie są jeszcze zagięcia otrzewnej, pod nazwą *więzów*, które przechodzą od ściany brzucha lub miednicy do trzewiów; tutaj należą więzy wątroby, śledziony, macicy i pęcherza moczowego. Oba listki otrzewnej zrosłe z sobą stanowią jamę zamkniętą ze wszystkich stron, a posiadającą otwór tylko u kobiet przy wylocie jajowodów. Mała ilość płynu surowiczego, zawartego w jamie otrzewnej, czyni swobodnemi ruchy trzewiów brzusznych. Zapalenie **O.** (*peritonitis*) należy do niebezpiecznych chorób. W jamie otrzewnej, przy ogólnym zastoju krwi przy wadach serca, lub przy utrudnionej cyrkulacji krwi w systemacie żyły wrotnej, zbiera się przesiękowy surowiczy płyn, nieraz w bardzo dużej ilości; jest to *ascyt* (*ascites*).

Ottava rima albo *Ottava*, ob. Oktawa, stanza ośmiowierszowa (octava).

Ottawa, rzeka w Kanadzie, biorąca początek z jeziora Abbitibbee, sama tworzy dalej kilka jezior, oddziela wyższą Kanadę od niższej i ubiegłszy około 120 mil. wpade powyżej Montreal do rz. św. Wawrzyńca.

Ottawa, dawniej *Bytown*, miasto w zachodniej czyli niższej Kanadzie, nad rz. Ottawa, od r. 1857 stolica Kanady angielskiej, liczy 45,000 miesz.

Otte Henryk, archeolog niemiecki, * 1808 r. w Berlinie, † 1890 w Merseburgu, studjował teologję, był od 1858 proboszczem we Fröhden, od ro-

ku 1878 emeryt. Wydał: „Glockenkunde“ (1858); „Handbuch der christlichen Kunstarchäologie des deutschen Mittelalters“ (4 wyd., 1863—68; wyciąg 1855); „Archäologisches Wörterbuch“ (1857, 2 wyd., 1876); „Archäologischer Katechismus“ 1858, 2 wyd., 1872); „Geschichte der deutschen Baukunst von der Römerzeit bis zur Gegenwart“ (t. 1, 1861—74). Nadto od 1856 do 1860 wydawał spólnie z Ferdynandem Quastem „Zeitschrift für christliche Archäologie und Kunst.“

Ottendorfer Oswald, dziennikarz niemiecko-amerykański, * 1826 w Mittau na Morawach, brał udział w ruchu rewolucyjnym 1848 i w 1850 wywędrował do Ameryki. Objął redakcję *Neuyorker Staatszeitung* (1859) i zrobił ją najwybitniejszym organem prasy niemieckiej w Ameryce.

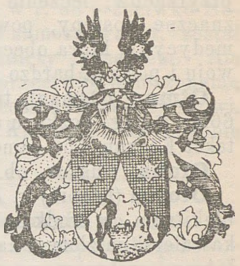
Ottin August Ludwik Marja, rzeźbiarz francuski, * 1811 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych, następnie we Włoszech. Wykonał wiele popiersi i posągów, jak: „Herkules w ogrodzie Hesperyd,“ „Amor i Psyche,“ „Indyjski myśliwy i wąż“ posąg marmurowy „Ecce homo,“ „Mater amabilis,“ „Sprawiedliwość i prawda,“ „Politemus,“ „Pan i Diana“ (w ogrodzie luksenburskim), „Napoleon III,“ „Henryn IV,“ „Tezeusz“ (1876) i w. in.

Öttingen, od 1806 r. medjatyzowane hrabstwo, w dawnym okręgu szwabskim, mające 990 klm. kw. (18 m. kw.) przestrzeni, należące obecnie w części do bawarskiej regencji szwabskiej, częścią do Frankonji środkowej, częścią do wirtemberskiego okręgu Jagst. Miasto t. n. leży w bawarskim okręgu szwabskim, posiada kościół ewangelicki i katolicki, synagogę, szkołę, zamek (rezydencja książąt **Ö**—Spielberg) i liczy 3,500 m.

Öttingen Edward Marja, * 1808 we Wrocławiu, † 1872, pracował jako dziennikarz w kilku miastach niemieckich od 1842 do 1852 wydawał „Charivari“ w Lipsku, od 1843 do 1849 „Narrenalmanach.“ W końcu osiadł pod Dreznem. Napisał wiele romansów i nowel w rodzaju humorystyczno-satyrycznym, między innemi: „Onkel Zebra“ (1846); „Rossini“ (1847); „Potsdam und Sanssouci“ (1848); „König Jerôme und sein Capri“ (1852, t. 3); „Ein Dolch, oder Robespierre und seine Zeit“ (3 wyd., Lipsk, 1862); z poezji „Buch der Liebe“ (5 wyd., 1850); „Neues Buch der Liebe,“ kilka dzieł bibljograficznych, w końcu „Geschichte des dänischen Hofs von Christian VIII bis Friedrich VII“ (Hamburg, 1857—59, t. 8); „Moniteur des dates“ (biograficzny słownik dat, Drezno, 1866—68, t. 8).

Öttingen Aleksander, teolog i statystyk, * 1827 w Liflandji, studjował teologję w Dorpacie, następnie języki wschodnie i filologję w Berlinie, Erlangen, Bonn i Rostoku. W 1856 mianowany był profesorem wydziału teologicznego w Dorpacie, gdzie w 1857 założył: „Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche.“ Napisał: „Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für seine Sozialethik“ (3 wyd., 1882); „Obligatorische und fakultative Zivilehe“ (Lipsk, 1881); „Ueber akuten und chronischen Selbstmord“ (Dorpat, 1881); „Christliche Religionslehre auf reichsgeschichtlicher Grundlage“ (Erlangen, 1885); „Was heisst christsozial?“ (Lipsk, 1886) i in. W roku 1891 podał się do emerytury.

Ottman Rudolf, kustosz bibljoteki Jagiellońskiej, * 1844 w Przemyślu. Kształcił się na wydziale filologicznym w uniwersytecie lwowskim.

Otto.

Otto, herb: W polu srebrnem, nad skałami, pomiędzy któremi widać zabudowania,—dwa trójkątne pola czarne o łukowatych ramionach z gwiazdą złotą na każdem. U szczytu dwa skrzydła czarne, każde z gwiazdą złotą. Labry czarno-złote. Prawa szlacheckie w Polsce przyznane przez konfederację 1773—75 r.

Otto Ernest Juljusz, kompozytor muzyczny, * 1804 w Königstein w Saksonji, kształcił się w Dreźnie, następnie w Lipsku. Był nauczycielem śpiewu w Dreźnie, od 1830 kantorem w kościele św. Krzyża w Dreźnie, gdzie † 1877. Napisał oratorja: „Des Heilands letzte Worte,“ „Die Feier der Erlösten am Grab Jesu“ i „Hiob;“ następnie kilka mszy i opery: „Das Schloss am Rhein“ i „Der Schlosser von Augsburg.“ Największy rozgłos zjednały mu kompozycje na chór męski: „Der Sängersaal,“ „Burchenfahrten,“ „Gesellenfahrten,“ „Soldatenleben,“ muzyka do „Kinderfesten“ Hoffmanna (1887); rodzinne miasto jego wzniosło mu pomnik.

Otto Fryderyk Juljan, chemik, * 1809 w Grosserhain, † 1870; pracował w młodości w aptece, chemję studjował w Jena. W 1835 został profes. chemji w kolegjum Carolinum w Brunświku, 1866 dyrektorem tego instytutu. Ważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch der rationellen Praxis der landwirthschaftlichen Gewerbe“ (7 wyd., opracowane przez Birnbauma i in., 14 t., 1875—84); „Ausführliches Lehrbuch der Chemie“ (3 wyd., 4 t., 1856—57); „Anleitung zur Ausmittelung der Gifte“ (7 wyd., 1896); „Lehrbuch der Essigfabrikation“ (2 wyd., 1857).

Otto Leopold, teolog ewangelicki polski, * 1819 w Warszawie, † 1882. Po odbyciu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, od 1839 do 1843 studjował teologję na uniwersytecie dorpackim, a następnie berlińskim, poczem od 1844 powołany na pastora w Piotrkowie, przeszedł 1849 do Warszawy, pełnił przytem obowiązki nauczyciela religji przy gimnazjach miejscowych, odznaczając się zarazem jako jeden z najcelniejszych kaznodziejów polskich. 1864 mianowany członkiem rady wychowania w Królestwie Polskiem; 1864 r.

opuścił Warszawę, będąc powołany na pastora do Cieszyna. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Zarys logiki i metafizyki“ Jana Edwarda Erdmanna, przekład z niemieckiego (Lipsk, 1844); „Konfesja czyli wyznanie wiary kościoła ewangelicko-augsburskiego“ (Warszawa, 1852); „Dwie mowy powiedziane na pogrzebie ś. p. doktora Malcza“ (tamże, 1853); „Rozmyślania i modlitwy“ (Warszawa, 1865); „Ojcze nasz“ (Warszawa, 1868), tudzież wiele kazań i mów kościelnych. Był nadto czynnym współpracownikiem *Encykl. powszechnej* (większej), tudzież od 1863 redagował miesięcznik religijny p. t.: „Zwiastun ewangeliczny, wychodzący początkowo w Warszawie, następnie zaś w Cieszynie. W latach 1864—1866 był przewodniczącym komitetu do ułożenia śpiewnika polskiego, który wyszedł w r. 1865 pod tyt.: „Zbiór pieśni duchownych z nutami.“ W r. 1875 wróciwszy z Cieszyna do Warszawy, objął znowu obowiązki pastora zboru warszawskiego i przeniósł na nowo do Warszawy wydawnictwa „Zwiastuna ewangelickiego,“ † 1882 r. Ogłosił nadto: „Historję zboru ewangelicko-augsburskiego warszawskiego“ (1881) doprowadzoną do r. 1781, t. j. do czasu wystawienia kościoła ewangelickiego w Warszawie. Z pism pośmiertnych wydano: „Rozmyślania i kazania“ (Cieszyn, 1887).

Otto Marcin Paweł, rzeźbiarz, * 1846 w Berlinie, kształcił się w miejscowej akademji sztuk pięknych, następnie w Rzymie, gdzie przebywał do 1885 r. Wykonał szereg popiersi i grup: „Centaur i nimfa“ (1874); „Leda i Jowisz“ (1876), posąg „Wilhelma Humboldta“ dla Berlina, projekt posągu Wiktora Emanuela w Rzymie, projekt posągu Lutra dla Berlina. W 1886 osiadł w Berlinie, gdzie oprócz innych wykonał posąg Chodowieckiego dla miejscowego muzeum.

Otto Zygmunt, rzeźbiarz, w r. 1898 uzyskał pierwszą nagrodę na konkursie Warsz. Towarz. sztuk pięknych na ozdoby rzeźbiarskie do nowego gmachu Towarzystwa, przedstawiające „Malarstwo“ i „Rzeźbę.“

Otton, imię 4 cesarzów rzymsko-niemieckich.— **Otton I Wielki,** 936—973, pogrobowy syn cesarza Henryka I, * 912, i zaraz po śmierci ojca, mimo opozycji przeciwnej partji, został wybrany i ukoronowany 936 w Akwizgranie. Trzydziestosześcioletnie rządy jego zapełnione są ciągłemi prawie wojnami już to z wrogami zewnętrznymi, już to z nieprzyjaznemi żywiołami wewnątrz samego państwa. Po 14-letnich krwawych bojach z Czechami zmusił ich króla Bolesława do uległości i przyjęcia chrztu (950 r.), a wodzowi swemu Hermanowi Billungowi za okazane w tej wojnie usługi dał księstwo Saskie. W szczęśliwej wojnie z wasalami swymi, Eberhardem frankońskim (poległym 939), ze swym bratem Henrykiem, i szwagrem swoim Giselbertem lotaryńskim, wspieranymi przez Francję, pozyskał kilka znacznych lenności i rozdawszy je wiernym krewniakom, wzmocnił potęgę swego domu. Następnie pokonał Słowian między Odrą a Sprową, zwyciężył Duńczyków, a zdobyte Łużyce oddał w Zarząd pod nazwą wschodn. Saksonji Hermanowi Billungowi. Dla utrwalenia swej władzy i szerzenia chrześcijaństwa zakładał wszędzie biskupstwa. Wróciwszy z pierwszej wyprawy włoskiej (951), podczas której zwyciężył uzurpatora Berengara II, ożenił się z Adelajdą, wdową po poprzednim królu Lotarze, i ogłosił się w Pawji królem lombardzkim, musiał zwalczać bunt własnego syna Ludolfa i sprzymierzonych z nim możnowładców, pokonanych nareszcie 954. Załatwiwszy sprawy wewnętrzne, zwrócił się przeciw Węgrom i zadał im ciężką klęskę nad rz. Lech pod Augsburgiem 10 sierpnia 955. W drugiej wyprawie włoskiej (961) zwyciężył znowu Berengara, koronował się w Medjolanie na króla włoskiego (961), a w Rzymie otrzymał od papieża Jana XII koronę cesarską (2 lutego 962 r.). Wkrótce wszelako usunął niechętnego sobie papieża i na jego miejsce kazał wybrać Leona VIII 963, w którym dzielną znalazł pomoc. W trzeciej wyprawie włoskiej 965 pokonał szlachtę lombardzką i zbuntowanych Rzymian. Przed samą śmiercią ożenił syna swego Ottona z Teofanją, cesarzówną bizantyjską, która wniosła w posagu Kalabrję i Apulję. **O.** † 973 w Mebleben, w Turyngji, pochowany w Magdeburgu. **O.** położył wielkie dla Niemiec zasługi przez to, że żelazną dłonią utrzymywał porządek wewnątrz państwa, rozszerzył znacznie jego granice i zapewnił mu przewagę stanowczą nad sąsiadami. Por. Vehse „Leben Kaisers **O.** des Grossen“ (Drezd., 1827); Köpke-Dümmler „Kaiser O. der Grosse“ (Lipsk, 1876).

Otton II, 973—983, syn i następca poprzedzającego, * 955. Jeszcze za życia ojca ukoronowany 961 królem rzymskim, młodzieniec wysoce wykształcony, ale nieoględnie śmiały, sprawował czas jakiś rządy pod opieką matki Adelajdy. Stanąwszy wreszcie sam u steru państwa, pokonał stryja swego Henryka II bawarskiego 977 i Bawarję oddał swemu synowcowi Ottonowi Szwabskiemu. Z tego zamieszania korzystał Lotar kr. francuski, pragnący odebrać Lotaryngję. Szczęśliwie rozpoczął on walkę 978, ale po 2-letniej wojnie uległ przewadze niemieckiej i nie dopiął zamierzonego celu. Załatwiwszy się z Francją, pośpieszył **O.** do Włoch, gdzie uśmierzywszy zbuntowanych Rzymian pod wodzą Crescentiusa, udał się na południe półwyspu z zamiarem wydarcia Grekom Kalabrji i Apulji. Zajął już kilka miast, ale w walnej bitwie z Grekami i Arabami pod Basantello 13 lipca 982 na głowę został pobity i zaledwie wśród największych trudności sam się ocalił. Przygotowując się do nowej przeciw Grekom i Arabom wyprawy, † 983 r. w Rzymie i zostawił Niemcy zagrożone przez wielkie powstanie Słowian. Por. Giesebrechta „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft Kaiser O.-s II“ (Berlin, 1840); Detmer

„Otto II bis zum Tod seines Vaters“ (Lipsk, 1878); Matthäi „Die Händel Ottos II mit Lothar von Franreich“ (1882).

Otton III, 983—1002, syn i następca poprzedzającego, * 981. Mając 2 lata, ukoronowany został w Akwizgranie. Korzystając z tego, krewniak jego Henryk bawarski z orężem w ręku dobijał się opieki, ale znalazłszy opór w innych książętach, musiał w końcu uledz. Wychowaniem **O.** zajmował się początkowo biskup Bernard, a potem słynny Gerbert, matka zaś Teofanja wraz z babką cesarzową Adelajdą i siostrą Ottona II, rozumną Matyldą, sprawowały regencję, przy pomocy Willegisa, arcybisk. mogunckiego. Lotar, kr. francuski, pragnący odzyskać Lotaryngję, został odparty, a Słowianie mimo całego bohaterstwa musieli uledz przemocy niemieckiej po długoletnich krwawych bojach, w których sam młodziuchny **O.** brał udział (986 i 991). W 15 roku życia udał się do Włoch 996 przeciw Crescentiusowi, przebaczył mu jednak i wyniósł na tron papieski krewniaka swego Brunona pod imieniem Grzegorza V i z rąk jego otrzymał w Rzymie koronę cesarską 21 maja 966 r. Za powrotem toczył dalej boje ze Słowianami. Gdy dla spraw włoskich udał się powtórnie do Rzymu 988 r., Crescentius został schwytany i ścięty, a po śmierci Grzegorza V na tronie papieskim osadzony Gerbert pod imieniem Sylwestra II. Teraz pozostał **O** dłużej w Rzymie i miasto to, zdawało się, chciał obrać na stolicę cesarstwa rzymsko-niemieckiego. Za powrotem do Niemiec 1000 odbył pielgrzymkę do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie, gdzie wszedł w ścisłe stosunki z Bolesławem Wielkim. W 1001 udał się ponownie do Rzymu, celem przywiedzenia do skutku swego planu, ale zagrożony przez Rzymian opuścił miasto i oczekując posiłków z Niemiec, † 1002 w Paterno niedaleko Viterbo, podług mniemania wielu otruty przez wdowę po Crescentiusie. Z **O. III** wygasł szczep męski cesarskiego domu saskiego. Por. Wilmansa „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Kaiser O. III“ (Berlin, 1840); Dondorf „Kaiser O. III“ (Hamburg, 1886).

Otton IV, 1198—1218, * 1182, drugi syn Henryka Lwa, ks. saskiego i bawarskiego z domu Welfów i Matyldy królewny angielskiej. Po śmierci ojca rozdzieliwszy się z braćmi dobrami alodjalnemi 1195, nosił imię Ottona brunświckiego. Za usługi oddane wujowi swemu, Ryszardowi Lwie serce, w wojnie z Francją, otrzymał tytuł hr. Poitou. Po śmierci Henryka VI 1197 został obrany przez stronnictwo Welfów przy pomocy Inocentego III cesarzem przeciwko cesarzowi Filipowi szwabskiemu, a wybór ten spowodował 10-letnią wojnę domową, podczas której Anglja i Danja stały po stronie **O.**, a zaś większość książąt niemieckich i Francja po stronie Filipa. Papież Inocenty III przez czas pewien nie występował stanowczo. Później wszakże pozyskany przez **O.** obietnicą odstąpienia kościołowi niektórych lenności, wziął stronę welfów i dał im pomoc w osobie nowego sprzymierzeńca, Ottokara czeskiego. Mimo to przecież **O.**, zwyciężony pod Kolonją 1206 r., musiał uciekać do Anglji. Dopiero po zamordowaniu Filipa (ob.) został stanowczo uznanym i ukoronowanym w Rzymie 27 września 1209, za co musiał zrzec się prawa inwestytury i zobowiązał się we wszystkich sprawach kościelnych odwoływać się do Rzymu. Mimo tej zgody, zająwszy Ankonę i Spoleto, należące do państwa Kościelnego, został wyklęty przez papieża, który uwolnił nadto książąt niemieckich od przysięgi i ogłosił prawowitym cesarzem Fryderyka II, uznanego zaraz w Niemczech przez wielu możnowładców. W wynikłej z tego powodu wojnie domowej i zewnętrznej z początku walczył **O.** szczęśliwie, ale wkrótce jako sprzymierzeniec Jana Bez Ziemi wyruszył przeciw Francji i pod Bovines 27 lipca 1214 zupełną poniósł klęskę. Przedłużając dalej walkę w płn. Niemczech, † 1218 w Hamburgu i zostawił po sobie sławę jednego z najwaleczniejszych cesarzów. Następcą jego był z rodu Hohenstaufów Fryderyk II (ob.). Por. Abel „Kaiser O. IV und König Friedrich II“ (1856); Langerfeld „Kaiser O. IV“ (Hanower, 1872).

Otton (święty), biskup bamberski i apostoł Pomorzan, * 1062 lub 1063 w Szwabji, syn Adelajdy i Ottona Mistebach, pochodził z rodziny znakomitej, ale niezamożnej. Wcześnie bardzo utraciwszy rodziców i własnym pozostawiony siłom, przy zdolnościach wrodzonych i pracy wytrwałej przyswajał sobie potrzebne dla stanu duchownego nauki i z mozołem dobijał się stanowiska w świecie. Około 1080 przybył do Polski i założył szkołę, do której najznakomitsi obywatele oddawali na naukę swe dzieci. Wkrótce wyrobił sobie taki szacunek i zaufanie, że używany był do ważnych poselstw, a w końcu został kapelanem Władysława Hermana. On to głównie naraił owdowiałemu królowi Judytę (ob.), siostrę Henryka IV, po którą wraz z panami polskimi jeździł do Niemiec 1188. Jako kapelan i powiernik królowej wrócił do Polski i odprawiał w jej interesach poselstwa do cesarza, który poznawszy go bliżej, zatrzymał w końcu na swym dworze (pod koniec 1089), poruczał mu ważne sprawy, wyniósł do godności kanclerza i mianował biskupem bamberskim w styczniu 1103 r. Mimo to wszystko, gdy Henryk IV został zdetronizowany przez syna swego Henryka **O.**, stanął po stronie tego ostatniego, a w późniejszych jego walkach z Kościołem, dochowywał wierności papieżowi, nie mieszając się jednak czynnie do spraw politycznych. Jako biskup zjednał sobie powszechną miłość i poważanie nawet poza granicami swej djecezji. W tym właśnie czasie Bolesław Krzywousty podbił ostatecznie Pomorze 1121 r. i, nie mogąc znaleźć we własnem duchowieństwie nikogo, coby nawracał ujarzmionych pogan, szukał misjonarzów na obczyźnie. Po niefortunnej misji Bernarda mnicha hiszpańskiego (1121) udał

się z prośbą do słynnego z cnót swych **O.** Ten skwapliwie przyjął zaproszenie i za pozwoleniem papieskiem wyruszył z Bamberga 24 kwietnia 1124 przez Czechy i Śląsk do Polski. W Gnieźnie (gdzie stanął 20 maja) był podejmowany przez króla z największymi honorami. Opatrzony we wszelkie na wyprawę apostolską potrzeby, udał się **O.** w towarzystwie 20 kapłanów i Pawła hrabiego na Zantoku do bałwochwalczych Pomorzan. Przy pomocy Wracisława, księcia na Pomorzu zachod. i lennika polskiego, który chrztu się nie wzbraniał, potrafił **O.** swą łagodnością, miłem obejściem, szczodrobliwością i wymową przekonywającą nawrócić w przeciągu kilku miesięcy (czerwiec 1124—luty 1125) kraj cały między Odrą a Persantą. Wolin tylko początkowo stawił mu opór, ale za przykładem Szczecina i to miasto z całą okolicą przyjęło chrzest w końcu. Staraniem **O.** zbudowano 11 kościołów i w każdym jednego osadzono kapłana. Po krótkim pobycie w Gnieźnie wrócił **O.** do Niemiec i stanął 28 marca 1125 w Bambergu. Na Pomorzu tymczasem mimo zaszczepionego chrześcijaństwa pogaństwo niezupełnie zostało wykorzenione. Po odjeździe **O.** rozbudziła się silna reakcja, i nowonawróceni zaczęli po staremu oddawać cześć bogom narodowym. **O.**, dowiedziawszy się o tem, przedsięwziął powtórną misję i 19 kwietnia 1127 wyruszył przez Saksonję wprost na Pomorze, nie wstępując już do Gniezna. W Dymninie przyjęty chętnie przez Wracisława, znowu przy spółdziałaniu jego rozpoczął apostołowanie na lewym brzegu Odry i ochrzcił mnóstwo ludu w Dymninie, Uznojmie, Wołgaście i Chockowie. Stąd udał się na prawy brzeg Odry. W tej właśnie porze Bolesław Krzywousty z silnem wojskiem wkroczył na Pomorze, kuszące się o odzyskanie niepodległości. Na prośby przerażonych przybyciem Bolesława Pomorzan udał się **O.** do obozu polskiego i nakłonił króla do odwrotu. Lud wielką przejęty za to dla **O.** wdzięcznością okazał mu bezwarunkową uległość. Biskup zwiedził wszystkie miejsca, gdzie głosił Ewangelję podczas pierwszej misji, utwierdzał w wierze i prostował, co było skrzywione. Naglony poselstwem cesarza Lotarjusza, który dla spraw politycznych nalegał o jak najśpieszniejszy powrót, opuścił **O.** Pomorze i przez Polską udał się do Bamberga, gdzie stanął 20 grudnia 1127. W Wolinie założył **O.** biskupstwo, zatwierdzone przez Inocentego II dopiero 1140, a następnie przeniesione do Kamienia. W dwu więc misjach dokonał **O.** dzieła, które daleko po świecie rozgłosiło jego pobożność i świętobliwość. Resztę żywota przepędził w spokojnej, cichej, ale pożytecznej pracy, skory zawsze do poświęceń dla bliźnich. O Pomorzu nie zapominał nigdy; owszem aż do ostatnich dni życia w ciągłych ze swą gminą zostawał stosunkach, świadcząc jej zawsze jak największe dobrodziejstwa. Ciesząc się zupełną czerstwością zdrowia, † **O.** 1139, rażony apopleksją. Przez Klemensa II zaliczony został w poczet świętych 1189. Kościół obchodzi pamiątkę jego dnia 2 lipca lub 29 kwietnia.—Życia **O.** opisali: Herbord, Ebbo i anonim mnich pryflingeński. Żywoty te, ważne źródła do historji polskiej, mieszczą się w Pertza „Monumenta Germaniae historica“; Ebbona, mnicha pryflingeńskiego i tekst skażony Herborda w t. XII, S. S., zaś tekst Herborda oczyszczony i znacznie dokładniejszy w t. XX. Ważniejsze wyjątki z tych żywociarzów zamieścił Bielowski w „Monumenta Poloniae historica“ (t. II). Por. też Kanngiessera „Bekehrungsgeschichte der Pommern zum Christenthume“ (Greifswald, 1824); Zimmermann „Otto, Bischof von Bamberg“ (Fryburg, 1875); Seefried „Ottos des Heiligen Herkunft und Heimat“ (Augsburg, 1880).

Otton von Freisingen, kronikarz niemiecki, syn Leopolda IV, margr. austrjackiego, i Agnieszki, córki Henryka IV, * około 1114. Ulegając woli ojca, musiał się poświęcić stanowi duchownemu. Kształcił się w Paryżu i w młodym jeszcze wieku mianowany był proboszczem klasztoru w Neuburg. Nie myśląc wszelako o karjerze, wstąpił do klasztoru Cystersów w Morimont w Burgundji i wkrótce został opatem tego klasztoru. Od 1137 aż do śmierci, zaszłej 1158, zarządzał biskupstwem Freisingen. Napisał oprócz „Historji powszechnej“ do 1158, doprowadzonej przez Ottona von St.-Blasius do 1209 (najlepsza ed. w Urstisiusa „Germaniae historici illustres“, t. 2), „Historję Fryderyka I“, kontynuowaną przez Radewica (najlepsza ed. w Muratori'ego „Scriptores“, t. 6; tłómacz. niemieckie Schillera w jego „Memoiren“ t. 2). Dziełami temi stanął **O.** w liczbie pierwszorzędnych średniowiecznych historyków niemieckich. Por. Wiedemana „Otto von Freisingen, sein Leben und Wirken“ (Passau, 1849).

Otton von Wittelsbach, najwierniejszy przyjaciel i najdzielniejszy wojownik cesarza Fryderyka I, otrzymał od niego wydarte Henrykowi Lwowi księstwo bawarskie i dał początek panującemu dzisiaj książęcemu domowi bawarskiemu; † 1183.—Jego synowiec hrabia Palatynatu, *Otton von Wittelsbach*, w skutku zemsty prywatnej zamordował 1208 cesarza Filipa Hohenstaufa (na zamku Altenburg pod Bambergiem), został wyklęty i w ucieczce nad Dunajem zabity przez marszałka Pappenheima.

Otton I Fryderyk Ludwik, król grecki, 1833—62, drugi syn Ludwika kr. bawarskiego, * 1815 w Salzburgu, odebrał staranne wychowanie i podróżował po Niemczech i Włoszech. Mocą traktatu londyńskiego z 7 maja 1832 wybrany królem greckim i uznany przez zgromadzenie narodowe greckie 8 sierpnia 1832, udał się do Grecji i wstąpił na tron 6 lutego 1833. Aż do skończenia 20 lat życia zostawał pod opieką regencji, a 1835 sam objął ster rządów, naznaczywszy kanclerzem państwa hr. Armansperg (ob.). W 1836 r. ożenił się z Amalją, córką w. ks. oldenburskiego (* 1818). Mimo dobrej woli nie umiał sprawować rządów

należycie, obrażał interesa narodowe, a przez nienawiść dworu do konstytucji stał się u wszystkich partji wielce niepopularnym. Jakkolwiek w styczniu 1862 powierzył admirałowi Kanaris utworzenie ministerjum ściśle konstytucyjnego, mimo to przecież wybuchło tegoż jeszcze roku ogólne powstanie, skutkiem którego detronizowany **O.** musiał opuścić Grecję (październik 1862) i wrócił do Niemiec. Nie zgadzając się na formalną abdykację, zamieszkał w Bambergu, gdzie † bezpotomnie 1867. Pochowany w Monachjum. Co się tycze bliższych szczegółów jego panowania, ob. Grecja (historja).

Otto-Peters Luiza, autorka niemiecka, * 1819. W 1849—42 wydawała demokratyczną *Frauen Zeitung*. W 1858 zaślubiła Aug. Petersa i wydawała w Lipsku „Mitteldeutsche Volkszeitung". W r. 1865 założyła „Powszechny związek kobiet niemieckich i redagowała jego organ *Neue Bahnen*. Napisała wiele książek treści społecznej oraz poezje.

Ottweiler, miasto okr. w pruskiej reg. Trewirskiej nad rz. Blies położone, ma liczne fabryki i 5,600 m.

Otus, ob. Sowa.

Otway Tomasz, dramatyk angielski, * 1651 w Trotting (hrabstwo Sussex), † 1685 r. z nędzy i rozpusty. Nie ukończywszy uniwersytetu w Oksfordzie, wystąpił na scenie jako aktor, ale bez powodzenia. Szczęśliwym był za to jako poeta dramatyczny. Po wystawieniu pierwszej tragedji „Alcibiades" (1673), zyskał mu wielką wziętość „Don Carlos" (1676). Czas niejaki służył wojskowo we Flandrji, następnie za powrotem do Londynu wyłącznie poświęcił się scenie. Z utworów jego najlepsze są tragedje: „The orphan" (1680) i „Venice perserved" (1682). Tragedje **O.** zalecają się obok wzruszających sytuacji wyborną charakterystyką namiętności i pełnym ognia językiem; komedje za to, mimo siły i dowcipu, już współczesnym wydawały się zbyt wyuzdanemi. Wszystkie jego pisma wydał Thornton (3 t., Londyn, 1812).

Otwinowski Erazm, jeden z najgorliwszych socynjanów polskich, rodem z Lesznika w Krakowskiem, żyjący w XVI w., mieszkał długi czas w Turcji i zostawił opis swej podróży, wydany przez J. I. Kraszewskiego p. t. „Podróże i poselstwa polskie do Turcji 1557 r." (Kraków, 1860). Później osiadł w Rakowie i był rektorem tamecznej szkoły. Z dzieł jego rozmaitych, pisanych wierszem i prozą, znajomsze są: „Sprawy albo historje znacznych niewiast ze wszystkiego Pisma świętego dla pamięci krótko zebrane i znowu wydane" (1589); „Przypowieści Pana naszego Jezusa Chrystusa" (1599); „Bohaterowie chrześcijańscy, t. j. znamienici i sławni mężowie, rycerze Chrystusowi, przez których Bóg w Królestwie Polskiem i w. ks. Litewskiem prawdy św. Ewangelii objawić i rozkrzewić raczył" b. m. dr. i r.); dzieło to wyszło i w tłómacz. łacińskiem p. t. „Zalassovia: Erasmi Otvinowii heroes christiani etc." (Amsterdam, 1679).

Otwinowski Walerjan, wierszopis, tłómacz Wirgiljusza, Owidjusza, od 1632 sędzia kapturowy i poseł na sejmy w pierwszej połowie XVII w.; ogłosił drukiem: „Georgicon albo Ziemiaństwa Wirgiljusza Marona ksiąg czworo" (1614), przedrukowane przy wydaniu całego Wirgiljusza w Warszawie 1754 „Księgi Metamorphoseon to jest Przemian od Publ, Owidjusza Nasona wierszami opisane" (Kraków, 1638).

Otwinowski Jarosz, brat poprzedzającego, mąż rycerski i sekretarz królewski, wysłany był w poselstwie do Turcji 1619. Za powrotem † 1620. Jest on autorem opisu wyprawy do Multan wierszem p. t. „Powodzenia niebezpiecznego ale szczęśliwego wojska J. K. M. przy J. M. Panu Kamienieckim w Multanach opisanie prawdziwe" (Kraków, 1601).

Otwinowski Samuel, jeden z dziesięciu synów Jana, komornika bieckiego, brat Walerjana, tłómacza Wirgiljusza i Owidjusza, według słów Niesieckiego, „w obozie znaczną część lat swoich strawił, potem dla umiejętności języków orjentalnych dziesięć lat przepędziwszy w Turczech, tamże, powietrzem zarażony, życie to skończył." Lata jego wojaczki przypadałyby według wzmianki Okolskiego na koniec XVI i początek XVII w., a potem nastąpił zawód dyplomatyczny. Był sekretarzem królewskim. On to według wszelkiego prawdopodobieństwa przełożył na język polski „Gulistan" Sadego; był to pierwszy przekład tego utworu na język europejski. Wydało go w Warszawie Muzeum Świdzińskich (złączone z bibljoteką ordynacji Krasińskich) w 1878—9; redakcją tego wydania zajmował się Wincenty Korotyński, on też ułożył słowniczek i objaśnienia i napisał przedmowę (w której podpisany pod nią I. J.—Ignacy Janicki, ówczesny bibljotekarz Krasińskich, tylko parę zdań w jej zakończeniu skreślił).

Otwinowski Erazm, historyk, rodem z Krakowskiego, zamieszkały blizko Częstochowy, zostawił opis wypadków swego czasu, prowadząc rok za rokiem, począwszy od śmierci Jana III aż do 1728. Dzieło to wydał po raz pierwszy Raczyński p. t. „Pamiętniki do panowania Augusta II niewiadomego autora" (Poznań, 1838); dokładniejsza edycja wyszła p. t. „Dzieje polskie pod panowaniem Augusta II od r. 1696—1728" (Kraków, 1849). Dzieło to dla historji owych czasów bardzo ważne. Autor bez ogródki gorzką mowi prawdę o ludziach, którzy najważniejszą wtedy odgrywali rolę.

Otwock *(Stary)*, wieś w gub. Warszawskiej, pow. Nowomiińskim, nad Wisłą, posiada pałac, pamiętny pobytem Augusta II w czasie wojny szwedzkiej 1703. Pałac ten, marmurami ozdobny, o dwu basztach, otoczony drzewami, leży nad jeziorem i dziś znajduje się w ruinie.

Otwock, osada w pobliżu Otwocka Starego, położona przy stacji drogi żelaznej Nadwiślań-

skiej do Kowla i składająca się z kilkuset domów i willi, które latem zamieszkiwane są przez mieszkańców Warszawy.

Otwornice, ob. Foraminifera.

Otyłość, nadmierne wytwarzanie tkanki tłuszczowej w organizmie, przyczem tłuszcz rozmieszczony jest mniej lub więcej równomiernie we wszystkich organach. Budowa tkanek, uległych otłuszczeniu, pozostaje bez zmiany. Osoby otyłe są ociężałe, doznają często bicia serca i zawrotów głowy, pocą się nadmiernie, są apatyczne; ogólna przemiana materji słabnie, temperatura ciała mniejsza, niż u osobników zdrowych. **O.** bywa często dziedziczną, zdarza się równie często u kobiet, jak i u mężczyzn. Główne przyczyny wywołujące są: siedzący tryb życia, brak ruchu, nadmierne odżywianie się, szczególnie obfite spożywanie pokarmów tłustych i bogatych w węglowodany, alkohol we wszystkich postaciach, jako czynnik obniżający spalanie się węglowodanów; stąd spotyka się najczęściej u ludzi bogatych, urzędników biurowych, więźniów i t. p. osobników, które prowadzą tryb życia siedzący, mało ruchliwy; **O.** u włościan należy względnie do rzadkości. Kastracja tak u ludzi, jak i zwierząt, sprowadza **O.** Leczenie polega na usunięciu szkodliwych czynników wywołujących, uregulowaniu djety, wreszcie picie pewnych wód mineralnych, jak: Karlsbad, Marienbad, Kissingen etc.; dobrze robi także umiejętnie stosowana hydroterapja.

Otynia, miasteczko w Galicji, na Pokuciu, w obwodzie Stanisławowskim, nad rzeczką Woroną; pośród mieszkańców tutejszych znajduje się wielu garncarzy.

Otzen Jan, budowniczy niemiecki, * 1839 na Śląsku, kształcił się w Hanowerze, później był urzędnikiem w inspektoracie budowlanym prowincji śląskiej. W r. 1870 osiadł w Berlinie jako budowniczy prywatny. Wykonał wiele planów willi podmiejskich i domów miejskich; w 1879 mianowany był profesorem wyższej szkoły technicznej w Berlinie i kierownikiem pracowni w akademji sztuk pięknych. Opracował projekty kościołów w Dessau, Bernburgu, Altonie, Berlinie i in. Napisał: „Baukunst des Mittelalters“ (3 t., Berlin, 1879—83); „Gotische Bauornamente“ (1889); „Ausgeführte Bauten“ (1890) i in.

Oubril Paweł, dyplomata rosyjski, † 1895 w Neapolu; od 1848 r. sekretarz poselstwa w Wiedniu, 1853 brał czynny udział w konferencji wiedeńskiej, mającej na celu załatwienie kwestji Wschodniej, wkrótce po ukończeniu wojny Wschodniej udał się na radcę legacyjnego do Paryża, w końcu od 1863 poseł rosyjski w Berlinie, na którem to stanowisku, starał się utrzymać dobre stosunki Rosji z Niemcami. W r. 1879 z poselstwa w Berlinie przeszedł na podobnież stanowisko do Wiednia, gdzie prowadził układy z nuncjuszem papieskim Jacobinim. W r. 1882 został z Wiednia odwołany.

Ouchda, miasto w cesarstwie Marokańskiem, niedaleko granic Algierji, głośne zwycięstwem r. 1841, które marszałek francuski Bugeaud odniósł nad Marokańczykami, mszcząc się za zdradę, jakiej się dopuścili ci ostatni, gdy podczas jego zjazdu z wodzem marokańskim Haidem Elgennawi napadli znienacka na towarzyszący mu orszak.

Oude, dawniej królestwo w Indjach, ob. Audh.

Oudemans Kornel Antoni Jan Abraham, botanik, * 1825 w Amsterdamie, studjował medycynę w Lejdzie i został profesorem medycyny i botaniki w Ateneum w Amsterdamie, 1877 profesorem botaniki i farmakognozji w uniwersytecie, oraz dyrektorem ogrodu botanicznego. Ogłosił: „Leerboek der Plantenkunde“ (1866—70); „De Flora van Nederland“ (2 wyd., 1872—74); „Neerlands Plantentuin“ (1865—67); „Matériaux pour la flore mycologique de la Néerlande“ (1867—90); „Herbarium van Nederlandsche planten“ i in.

Oudemans Jan Abraham Chrystjan, astronom, brat poprzed., * 1827 w Amsterdamie, kształcił się w Lejdzie, 1857 został inżynierem naczelnym w Indjach niderlandzkich, gdzie przeprowadził rozległe pomiary geodetyczne, o czem ogłosił: „Die Triangulation von Java“ (1875—95). W r. 1875 został profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Utrechcie.

Oudenaarde, miasto okręgowe w belgijskiej prowincji wschodniej Flandrji, nad Skaldą, ma 6,200 miesz.; pamiętne zwycięstwem, jakie odnieśli 11 lipca 1708 r. Marlborough i Eugenjusz Sabaudzki nad Francuzami.

Oudendorp, Franciszek van, filolog holenderski, * 1696 w Lejdzie, gdzie od 1740 aż do śmierci zaszłej 1761, był profesorem wymowy i historji. Dowodem jego uczoności są wyborne wydania Juljusa Obsequens (Lejda, 1720), Lukana (Lejda, 1728), Frontinusa (Lejda, 1731, 2 ed. 1799); Caesara (Lejda, 1737) i Suetoniusa (Lejda, 1720), oraz opracowanie Appulejusa, wydane przez Boscha (3 t., Lejda, 1783 — 1825). Oprócz tego zasługują jeszcze na uwagę: „De veterum inscriptionum usu“ (Lejda, 1745) i objaśnienia do „Eclogae vocum Atticarum“ Tomasza Magistra, wydane przez Bernarda (Lejda, 1757).

Oudinot Karol Mikołaj, *książę Reggio*, par i marszałek francuski, * 1767 w Bar-le-Duc, † 1847. Wstąpiwszy jako ochotnik do służby wojskowej 1783 r., opuścił ją 1787. Rewolucję powitał z entuzjazmem i 1791 wybrany został dowódcą batalionu ochotników. Za obronę zamku Bitsch otrzymał 1793 stopień pułkownika, za bohaterstwo pod Kaiserlautern został 1794 generałem brygady, a r. 1799 generałem dywizji. Jako naczelnik generalnego sztabu przy Massenie odznaczył się w wielu wycieczkach z oblężonej Genui. Mianowany 1800 szefem generalnego sztabu armji włoskiej, nowe zbierał wawrzyny, a na czele korpusu grenadjerów zyskał sławę pod Austerlic (1805) i Frydlandem (1805). W kampanji 1809 rozbił Austrjaków

pod Pfaffenhofem 19 kwietnia i przyczynił się stanowczo do zwycięstw pod Ebersberg (3 maja) i Wagram. Otrzymał za to buławę marszałkowską z tytułem *księcia Reggio* i dotacją 100,000 franków renty. W kampanji rosyjskiej 1812 odznaczył się nadzwyczajną walecznością i niezwykłą przezornością umysłu w wielu bitwach, a zwłaszcza też nad Berezyną; w kampanji 1813 r. poniósł dwie klęski od Bülowa pod Lekan (4 czerwca) i Grossbeerem (4 sierpnia). Po bitwie pod Lipskiem dowodził tylną strażą i miał udział we wszystkich bitwach aż do upadku Napoleona. W r. 1815 oddał się Burbonom, został parem i ministrem, a po drugiej restauracji generał-majorem gwardji królewskiej, 1839 wielkim kanclerzem Legji honorowej, a 1842 gubernatorem domu Inwalidów. Por. Stiegler „Le maréchal Oudinot du de Reggio“ (1894).

Oudinot Mikołaj Karol Wiktor, książę Reggio, syn poprzedn., * 1791, od r. 1809 brał udział we wszystkich kampanjach cesarstwa. Po drugiej restauracji został marszałkiem polnym (generałem brygady), a 1835 (po odznaczeniu się w Algierze) generał-porucznikiem. W r. 1849 kierował oblężeniem Rzymu, lecz z powodu oporu, jaki stawiał zamachowi stanu 2 grudnia 1851, popadł w niełaskę u Napoleona III; † 1863. Jest on autorem kilku dzieł treści wojskowej i ekonomicznej, niepoślednej wartości.

Oudry Jan Chrzciciel, francuski malarz zwierząt, * 1696 w Paryżu, † 1755. Pierwszych zasad rysunku nauczył się u ojca, a następnie kształcił się pod kierunkiem de Serre'a i Largillière'a. Za kilka pierwszych malowideł przyjęty został do paryskiej „Académie de St.-Luc,“ a za obraz „Pokłon trzech królów“ do królewskiej akademji malarstwa (1717). Sławę znakomitego artysty zjednał sobie dopiero jako malarz zwierząt. Oprócz tego malował i krajobrazy, wysoko w swoim czasie cenione. **O.** malował z wielką łatwością i pewnością, ale popadał niekiedy w manjerę. Wybornie oddawał psy, lisy, jelenie, dzikie kozy i wogóle zwierzęta, odgrywające główną rolę w myśliwstwie; mniej szczęśliwie udawały mu się niedźwiedzie, wilki, lwy, tygrysy i t. p. Do słynnego wydania „Bajek“ Lafontaine'a, sporządzonego przez Montevaulta (1755) dostarczył **O.** 150 rysunków. Wiele z jego utworów upowszechnił rylec; sam **O.** był też utalentowanym rytownikiem.

Ouessant, wyspa leżąca przy zachodnich brzegach Bretanji, należy do franc. depart. Finistère, ma 14 klm. kw. i 2,490 miesz.

Où est la femme? (fr.), gdzie jest kobieta?—albo: *cherchez la femme* = szukajcie kobiety; zasada praktyki śledczo-sądowej, która każe agentom policyjnym szukać na dnie każdej zawiłej sprawy kobiety, jako czynnika głównego. Jest to parafraza cytaty z satyr Juvenala: „Nulla fere causa est, in qua non femina litem moverit = niema pewno procesu, którego nie wywołałaby kobieta.

Ouida, pseudonim powieściopisarki Ludwiki de la Ramée, ob. Ramée.

Oules Walter Wiljam, malarz angielski, * 1848 na wyspie Jersey, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Londynie, tworzył naprzód obrazy rodzajowe, następnie zwrócił się do malarstwa portretowego, w którem wykazał wielki talent pod względem charakterystyki i prawdy. W r. 1877 został członkiem akademji, na wystawie paryskiej 1878 otrzymał medal złoty i takąż odznakę na wystawie berlińskiej w 1888. Z prac jego wymieniamy portrety: Darwina, Gladstona, Johna Brighta, Edmunda Yotesa, generała Robertsa, kardynała Newmana, Samuela Morleya, kardynała Manninga.

Ounce, t. j. uncja, waga angielska, ob. Angielskie miary i wagi.

Ouro-Preto, główne miasto brazylijskiej prowincji Minas Geraes, niegdyś środkowy punkt kopalń złota i djamentów, ma 8,000 miesz.

Ouse, rzeka w Anglji, łączy rzeki Trent i Humber i ma 72 klm. długości.

Outram Sir James, generał angielski, * 1803 w Butterley-Hall w hrabst. Derby, † 1863. Wstąpiwszy do armji indyjskiej, odznaczył się w rozmaitych bitwach w Indjach, został 1854 r. angielskim rezydentem w Luknow, a pod koniec 1856 r. otrzymał naczelne dowództwo nad wojskiem angielskiem w kampanji przeciwko Persom, pobił ich 5 lutego 1857 pod Barasjoon, 8 lutego pod Kuszab i zdobył 26 marca Mohammerah. Wróciwszy do Indji w czasie szerzącego się tam powstania, wszedł 25 września 1857 r. z orężem w ręku do Luknow, bronił walecznie tego miasta aż do przybycia Campbell'a (19 listopada) i w ciągu następnych miesięcy odniósł kilka zwycięstw nad powstańcami. Po uśmierzeniu powstania w państwie Oude, mianowany został w marcu 1858 r. najwyższym komisarzem cywilnym w tym kraju. W r. 1860 powrócił do Anglji. Napisał: „Notes of the compaign in Scinde and Affghanistan“ (1840); „The conquest of Scinde“ (1846).

Outsider (ang.), koń, który, choć uczestniczy w biegu, nie ma widoków zwycięstwa. Jest to przeciwieństwo faworyta. Na giełdzie **O.** nazywają spekulantów, którzy nie są członkami giełdy i nie prowadzą realnych interesów.

Ovar, miasto w portugalskiej prowincji Beira, okręgu Aveiro, ma 11,000 miesz.

Ovarium, jajnik (ob.). W botanice zawiązek owocowy (ob. Słupek).

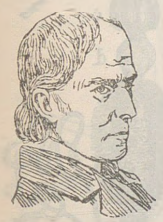
Ovary Leopold, dyplomata i publicysta węgierski, * 1834, kształcił się w Peszcie i Wiedniu, służył w wojsku włoskiem, pracował na polu dziennikarskiem i badał archiwa. Po powrocie do kraju, mianowany był archiwistą państwowym w Budapeszcie. Napisał: „Diplomatische Korrespondenzen des Papstes Paul III in Bezug auf Ungarn“ (Budapeszt, 1879); „Diplomatarium relationum Gabrielis

Bethlen cum Venetorum Republica“ (1886); „Siegmund und die italienische Diplomatie“ (1889); „Gabriel Bethlen und Venedig“ (1889) i opracował biografję Beatryksy aragońskiej, królowej węgierskiej.

Ovatio (łac.), w Rzymie tryumf mniejszego stopnia, udzielany za drobniejsze zwycięstwa, stąd owacja, hołdy składane komuś zasłużonemu.

Ovens Jariaen, malarz holenderski, * 1623 w Amsterdamie, † 1678, był uczniem i naśladowcą Rembrandta. Malował obrazy religijne, historyczne, rodzajowe i portrety. Ważniejsze z nich: „Spisek Klaudjusza Civilis,“ „Odjazd Tobjasza“ (w Muzeum w Nantes); „Zwycięstwo chrześcijaństwa,“ „Święta Rodzina,“ „Koncert“ (w królewskiej galerji w Kopenhadze), „Dziewczyna“ i in.

Overbeck Fryderyk, malarz niemiecki, * 1789 w Lubece, † 1869 w Rzymie. Od 1806 r. kształcił się w Wiedniu i już wówczas zdradzał późniejszy kierunek. Od 1810 aż do śmierci ciągle przebywał w Rzymie. Tu głównie przez jego i jego towarzyszów prace wykształciła się romantyczna szkoła malarska, której kilku przedstawicieli, jako też i **O.** przeszli z protestantyzmu na łono Kościoła katolickiego. Hołdując dawniej prostocie malarstwa włoskiego i niemieckiego, **O.** reprezentuje w utworach swoich najdobitniej *nowoniemiecko-romantyczno-religijny* kierunek nowej tej szkoły (Nazareńczyków), której działalności pierwszym ważniejszym objawem były freski w mieszkaniu konsula pruskiego na Trinità de Monti. **O.** wymalował tam 1816 roku „Zaprzedanie Józefa“ i „Siedm lat głodu.“ W następnych latach szkoła ta większe jeszcze zrobiła wrażenie freskami w willi margr. Massimi. **O.** wykonał tam 8 obrazów, do których treść wziął z „Jerozolimy wyzwolonej Tassa.“ Jednakże jego arcydziełem freskowem jest „Cud Róży św. Franciszka, w kościele ŚŚ. Aniołów w Assisi. Z malowideł olejnych **O.** najwięcej znanym jest „Wjazd Chrystusa do Jerozolimy.“ Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę: „Chrystus na górze Oliwnej,“ „Zaślubiny Marji,“ kilka „Rodzin świętych,“ „Śmierć św. Józefa,“ „Wpływ religji na sztuki,“ „Wniebowzięcie Marji“ i t. d. Niemniejszą działalność rozwijał też **O.** jako rysownik. Z prac jego w tym rodzaju odznaczają się szczególnie: „Apostołowie i ewangeliści w willi Karola Torloni w Castel-Gandolfo. Niektóre z jego utworów upowszechnili rylcem Ruscheweyh, Schäfer, Steifensand, Speckter i in.; najlepsze litografje dał Koch w Monachjum. Z ostatnich jego obrazów słynniejsze są: „Chrystus w niebezpieczeństwie,“ kartony „Siedmiu Sakramentów.“ Zalety i właściwości dzieł **O.** są: szczerość uczucia religijnego, umiarkowanie i harmonja w kompozycji, prostota form i wzruszająca piękność wyrażenia. Jako artysta, stosując się do głoszonej przez się zasady, że sztuka istnieje na usługi religji, zasadę estetyczną zmieniał jednostronnie na dogmatyczną. Por. Howitt Fryderyk „O. sein Leben und Schaffen“ (1886).

Overbeck F.

Overbeck Jan, zasłużony archeolog, synowiec poprzedniego, a wnuk poety Krystjana Adolfa **O.** (* 1755, † 1821), * 1826 w Antwerpji, † 1895. Ukończywszy studja, został 1853 profes. nadzwyczajnym i dyrektorem muzeum archeologicznego tamże. Z prac jego, oprócz licznych i cennych rozpraw, umieszczanych w naukowych czasopismach niemieckich, wymieniamy najgłówniejsze: „Galerie heroischer Bildwerke der alten Kunst“ (1 t., Halla, 1851—53, z atlasem); „Geschichte der griech. Plastik“ (2 t., Lipsk, 1857 — 58, 3 wyd., 1881 — 82); „Pompeji in seinem Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken“ (Lipsk, 1856, 2 ed. 1866); „Beiträge zur Kentniss und Kritik der Zeusreligion“ (Lipsk, 1863); „Ueber die Lade des Cypselus“ (Lipsk, 1865) i t. d.

Overbeck Franciszek, teolog protestancki, * 1837, studjował teologję w Lipsku i Getyndze, w 1870 został profesorem teologji w Bazylei. Ogłosił: „Ueber die Christlichkeit unsrer heutigen Theologie“ (1873); „Studien zur Geschichte der alten Kirche“ (1875); „Ueber die Auffassung des Streits des Paulus mit Petrus in Antiochien bei den Kirchenvätern“ (Bazylea, 1877); „Zur Geschichte des Kanons“ (Chemnitz, 1880).

Overskou Tomasz, dramatyk duński, * 1798 w Chrystianshafen (część m. Kopenhagi), † 1873, jako ubogi chłopiec kierował się na kowala, ale przez czytanie dzieł Holberga i Oehlenschlägera taką rozbudził w sobie skłonność do poezji, zwłaszcza dramatycznej, że porzucił kowalstwo i otrzymał miejsce przy teatrze. Przebywszy wiele najcięższych trudności, wystąpił po raz pierwszy 1818 na scenie, a 1823 został mianowany aktorem nadwornym i stanowisko to zajmował aż do 1842 r. Od 1849 do 1858 był głównym reżyserem teatru nadwornego. Pierwszy swój dramat wystawił 1826 r. **O.** należy do najpłodniejszych nowoczesnych dramatyków duńskich. Jego komedje i wodewile wielkiem cieszą się powodzeniem. Z oryginalnych utworów jego „Comediör“ (5 t., Kopenhaga, 1851—52), zasługują na wzmiankę: „Misforstaelse paa Misforstaelse“ (1828); „Oestergade og Vestergade“ (1828); „Vor Tids Mennesker“ (1830); „En Bryllupsdags Fataliteter“ (1840); „Pak!“ (1845) i t. d. Oprócz licznych tłómaczeń i opracowań komedji zagranicznych dla sceny duńskiej, napisał także kilka libret, wielkie mnóstwo poezji drobniejszych i artykułów dziennikarskich; wydał nadto kilka prac, dotyczących teorji sztuki i historji teatru. Najlepsze z nich są: „Folketheatret“ (Kopenhaga, 1846) i „Den Danske Skueplads“ (5 t., Kopenhaga, 1854—1864; suplement 1865).

Overyssel, prowincja w królestwie Niderlandów, obejmuje 3,345 klm. kw. i liczy 311,000 miesz. Miastem głównem jest Zwolle.

Ovibos, *bykowiec*, ob. Wół.

Oviedo, prowincja w Hiszpanji, dawne księstwo Asturji, obejmuje 10,895 klm. kw. i 600,000 m. Miasto główne t. im. leży między rzekami Nalon i Nera, ma katedrę z XIV w., uniwersytet, liczne fabryki i 43,000 miesz. **O.** jest rezydencją biskupa i gubernatora.

Ovipara, zwierzęta jajorodne.

Ovulum, zalążek w roślinach, ob. Słupek.

Owada, herb: W polu czerwonem, na zielonym pagórku—brama złota ukoronowana. Labry czerwono-złote. Powstał pono z przekształcenia

Owada I.

Owada II.

gotyckiej litery *M.* z koroną. **O.** II—z herbarzyka Ambrożego (Ambrosius Marcus „Arma sive insignia Regni Poloniae ejusque praecipuarum familiarum," Paryż).

Owadożerne (*Insectivora*), rzęd zwierząt ssących, obejmujący zwierzęta drobne, mające korony zębów trzonowych sęczkami nastroszone; są to zwierzęta wogóle silnie zbudowane, w budowie ciała i sposobie życia pośrednie między drapieżnemi a niedoperzami. Kończyny ich głównie są usposobione do kopania; wszystkie są nastopne i mają najczęściej po 5 palcy uzbrojonych silnemi szponami. Żywią się małemi zwierzątkami, głównie owadami i robakami, których mnóstwo niszczą, stając się przez to użytecznemi człowiekowi; niektóre nie pogardzają jednak i pokarmami roślinnemi. Są to zwierzęta nocne, żyją głównie w krajach umiarkowanych północnych; zapadają u nas w sen zimowy. Dzielą się na rodziny: jeży, kretomyszy, kretów, sorków, łotokotów.—Nazwisko **O.** nosi też podrzęd rzędu rękoskrzydłych (ob.). W gromadzie ptaków **O.** nazywa się oddział ptaków wróblowatych, odznaczający się zacięciem lub wyszczerbieniem krajców szczęki górnej przy końcu dzioba.

Owadożerne rośliny, *rośliny mięsożerne*, grupa roślin zwłaszcza z rodzin Droseraceae, Utriculiaraceae, Sarraceniaceae i Nepenthaceae, które posiadają urządzenia do chwytania owadów i innych drobnych zwierząt i pochłaniają je pod wpływem wydzielanego fermentu. Własność tę poznano najpierw na muchołówce (1769) i rosiczce (1782), dokładnie wszakże zbadał objawy te dopiero Darwin, a następnie inni botanicy poznali około 350 gatunków w 15 rodzajach, rozrzuconych po całej ziemi. Do chwytania owadów jednym roślinom służą zamykające się liście (muchołówka), innym gruczołki wydzielające sok lepki (rosiczka), innym wreszcie odpowiednie torebki (dzbanecznik). Znaczenie fizjologiczne tego objawu polega na tem, że **O. r.** zyskują tą drogą pokarm azotowy, gdy inne rośliny chlorofilowe otrzymywać go mogą jedynie w postaci azotanów i soli amonjakalnych za pośrednictwem korzeni. Rysunki najważniejszych **O. r.** podane są na tablicy barwnej „Darlingtonia i inne rośliny owadożerne" (t. 4), a opisy pod właściwemi wyrazami. Por. Darwin „The insctivorous plants" (1875), Drude „Die insektenfressende Pflanzen" (1881(.

Owady (*Insecta*), gromada zwierząt z typu stawowatych, najliczniejsza z gromad królestwa zwierzęcego. Są to zwierzęta oddychające powietrzem, których ciało wyraźnie podzielone jest na głowę, tułów (*thorax*) i odwłok (*abdomen*), z czułkami czyli różkami, 3 parami nóg i najczęściej z 2 parami skrzydeł na trójstawowym tułowiu. — *Głowa* przedstawia różne części; górna jej część dźwiga różki i oczy, dolna przyrządy trawienia, U owadów, które rozcierają pokarm, otwór gębowy ma u góry od przodu tafelkę środkową, zwaną *wargą górną*, z obu jej stron istnieją twarde przysadki, *żuwaczki* czyli *szczęka górna*, dalej bardziej zawiła *szczęka dolna* i *warga dolna*, oprócz wielu innych przysadek; u owadów wysysających warga albo szczęki przedłużają się w rodzaj trąbki rurkowatej, w środku której znajdują się często cieńkie niteczki. W różnych rzędach zresztą gęba przedstawia różnice znaczne; szczegółowy opis i rysunki podane są pod nazwą każdego rzędu oddzielnie. *Tułów* czyli *gorset* zajmuje część środkową ciała owadów; pierwsza jego część nazywa

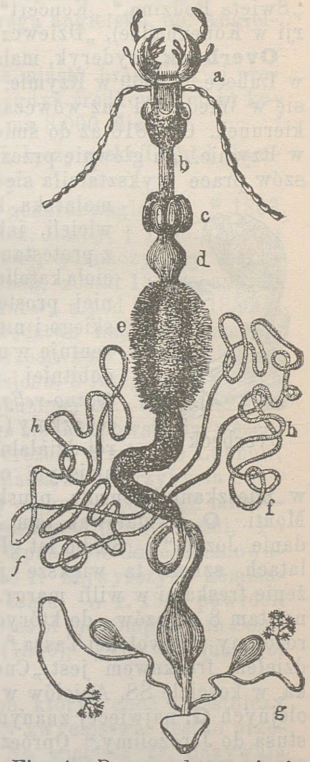

Fig. 1. Przyrząd trawienia chrząszcza (powiększony). *a* gęba, *b* przełyk, *c* wole, *d* drugi żołądek, *e* trzeci żołądek, *f* i *h* przyrządy moczowe, *g* przyrządy rozrodcze.

się *przedkarczem* czyli *szyją*, druga *śródkarczem*, trzecia *zakarczem*. U dolnego czyli brzusznego łuku każdej z tych części uczepiona jest jedna para *nóg*; w nodze owadów rozróżniamy *biodra*, składające się z 2 stawów, *udo*, *piszczel* i rodzaj palca, zwany *podymem*, mający 2 do 5 stawów i kończący się pazurkami, których ukształtowanie bywa rozmaitem. *Skrzydła* biorą początek z łuków górnych śródkarcza i zakarcza; są to tafelki blaszkowate, złożone z podwójnej błony i przeciągnięte stalszemi, chitynowemi żyłami; u niektórych istnieje tylko jedna para skrzydeł, są też owady zupełnie bezskrzydłe; u innych znów skrzydła pierwszej pary czyli przednie stają się grube i twarde, tworząc *pokrywy*, lub też *półpokrywy*, gdy są twarde tylko przy podstawie. *Odwłok* owadów zawiera większą część organów żywienia oraz wszystkie organy rozrodcze i składa się zwykle z 9, rzadko z 11 stawów, swobodnie między sobą połączonych; w tylnym końcu ciała istnieją przysadki w postaci szczecinek lub haków, służące im

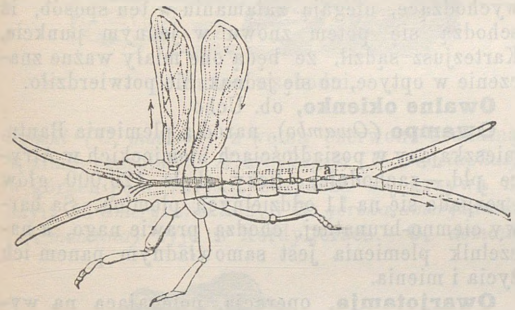

Fig. 2. Obieg krwi u owadów. *b* kanał grzbietowy czyli serce.

do obrony, gdy są sprężyste—do podskoków; na ostatniej obrączce znajduje się odchód, połączony niekiedy w jednę kloakę z ujściem części rodnych. Pokrycie ciała składa się ze skórki chitynowej, mającej najrozmaitszą tęgość. Przyrząd *trawienia* (fig. 1) jest w ogólności dobrze rozwinięty, mniej lub więcej pogięty i złożony z kolejnych rozszerzeń i ścieśnień; po za gębą *a* widać w nim przełyk *b*, gardziel, pierwszy żołądek czyli wole *c*, drugi żołądek o ścianach mięsistych *d*, często uzbrojony dodatkami rogowemi do tarcia pokarmów, żołądek trzeci *e* zwany umleczającym, jelito cieńkie, jelito ślepe i jelito odchodowe. Na granicy żołądka umleczającego mają ujście organy nitkowate *f* i *h*, zwane *naczyniami Malpighiego*, a uważane za organy moczowe; *g* są przyrządy rozrodcze. Do organów wydzielających należą rozmite gruczołki, wydzielające u różnych owadów różne ciała, jak ciała wonne, wosk, włókna, jad. *Krew* owadów jest najczęściej bezbarwną, niekiedy jednak zielonawą, żółtawą, lub czerwonawą, zawiera krążki różnokształtne, ruchliwe na wzór ameb, i krąży w jamach ciała bez oddzielnych kanałów. Głównym organem ruchu krwi jest *kanał grzbietowy*, *b* (fig. 2), idący ponad kanałem pokarmowym; przez przegrody poprzeczne dzieli się na kilka, pospolicie 8, komór, umocowanych za pomocą trójkątnych mięśni do powłoki ciała; kurczenie tego organu rozsyła krew po ciele. Obieg krwi wskazują linje kropkowane *a* i strzałki. *Oddychanie* **O.** odbywa się za pomocą *dychawek* czyli *tchawic*, otwierających się na zewnątrz otworami, zwanemi *przetchlinkami (stigmata)*, rozgałęziających się w głębi różnych części ciała i doprowadzających wszędzie powietrze do zetknięcia z krwią. Ściany ich są chitynowe, zwykle złożone z trzech członków. Układ *nerwowy* (fig. 3) jest wysoko rozwinięty i rozmaicie ukształtowany; składa się w ogólności z węzła mózgowego O, łańcucha brzusznego zwojów G i nerwu sympatycznego; węzeł mózgowy, kończący od przodu łańcuch brzuszny, jest wielki, rozsyła nerwy do organów zmysłowych i zdaje się być siedliskiem działalności psychicznej. Nerw sympatyczny razem z nerwami przełyku zaopatruje wnętrzności.

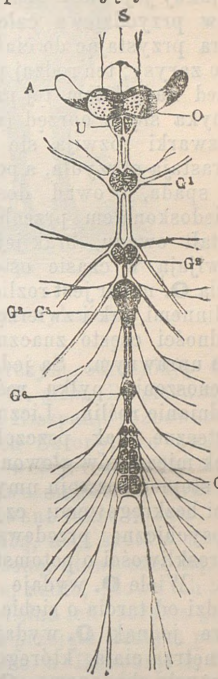

Fig. 3. Układ nerwowy chrząszcza. S węzeł czołowy, A węzeł wzrokowy, O mózg, U węzeł podprzełykowy, G węzły łańcucha brzusznego.

Z *przyrządów zmysłowych* najsilniej rozwinięte są *oczy*; są one tu dwojakie: *pojedyncze*, o jednej soczewce, występujące głównie u gąsienic, niekiedy też jako oczy przydatkowe u owadów doskonałych (w tym razie zwykle po trzy osadzone na wierzchołku głowy), i oczy *złożone*, czyli *siatkowate*, powstające ze skupienia mnóstwa drobnych oczu, z których każde ma swoją rogówkę, swoje ciałko szkliste, powłokę barwnikową i nitkę nerwową; rogówki są w ogólności sześcioboczne. **O.** posiadają dalej przyrządy *słuchu* i *węchu*, lubo nie wykazane należycie; przyrządami *dotykania* są głównie różki i dolne części nóg. Rozmnażanie **O.** jest przeważnie płciowe, przyrządy męskie i żeńskie znajdują się w oddzielnych osobnikach, ale budową są między sobą zbliżone i otwierają się poniżej otworu odchodowego. Wogóle są jajorodne, niewielka tylko liczba wydaje na świat żywe. Z jajek lęgną się najpierw

gąsienice czyli *liszki (larvae)*, w ogóle do rodziców niepodobne; gąsienice przeobrażają się na *poczwarki (nymphae)*, z których dopiero wytwarza się *owad doskonały*. Przeobrażenia te są dokładne lub niedokładne. Gąsienice owadów, ulegających przeobrażeniu doskonałemu, mają postać mniej więcej robakowatą, ciało miękkie, długie i rozmaitą liczbę nóg; lenią się, czyli zrzucają skórę kilkakrotnie, dostają podskór na skrzydła i zamieniają w poczwarki. W tym stanie nie biorą pokarmu i są nieruchome; skóra zsycha się i stanowi jakby jajowatą ochronę zwierzęcia. Niekiedy znów przyodziewa całe ciało błonka delikatna, która przystając do ciała, przedstawia wszystkie jego zarysy; ten rodzaj poczwarki zowie się *pupką*. Przed nadejściem tej przemiany gąsienica często zamyka się w oprzęd (ob. Jedwabnik). W stanie poczwarki rozwija się właściwy kształt owadu, wyrastają skrzydła, a po ukończeniu rozwoju osłona spada, i owad doskonały wychodzi. U **O.** o niedoskonałem przeobrażeniu gąsienica ma już kształt owadu, brak jej tylko skrzydeł, które się rozwijają w czasie ostatniego lenienia.—Sposób życia **O.** nader jest rozliczny, karmią się częściami roślinnemi, jak i zwierzęcemi, a przy wielkiej swej płodności często znaczne szkody przynoszą roślinom uprawnym. Są jednak użyteczne, gdyż przez przenoszenie pyłku roślinnego umożebniają zapładnianie roślin. Liczne **O.** wydają też produkty użyteczne, jak pszczoła, jedwabnik, czerwiec. Obok mięczaków głowonogich zajmują **O.** najwyższy stopień rozwoju umysłowego między zwierzętami bezkręgowemi; czynności ich instynktywne i psychiczne przedewszystkiem objawiają się w troskliwości o potomstwo (ob. Pszczoła, Mrówka). Wiele **O.** wydaje głos, który głównie pochodzi od tarcia o siebie różnych części ciała; niektóre jednak **O.** wydają też głos pochodzący z wnętrza ciała, którego powstawanie nie zostało należycie zbadanem. **O.** rozpowszechnione są po całej ziemi, jakkolwiek najliczniej i w najwspanialszych formach rozwinięte są tam, gdzie życie roślinne najokazalej występuje; niektóre są kosmolitami. Liczba różnych gatunków **O.** obecnie żyjących i opisanych, wynosi przeszło 200,000. Gatunki kopalne występują od perjodu węglowego.—Według najnowszych podziałów, **O.** dzielą się na następne rzędy: 1) *Dziobkowate (Rhynchota)* z podrzędami: *Bezskrzydłe (Aptera)*, *Czerwce (Coccidae)*, *Równoskrzydłe (Homoptera)* i *Półpokrywe (eHmiptera)*. 2) *Dwuskrzydłe (Diptera)* z podrzędami: *Pchły (Aphaniptera)*, *Poczwarkorodne (Pupipara)*, *Muchy (Brachycera)* i *Długorożne (Nemocera)*. 3) *Łuskoskrzydłe* czyli *Motyle (Lepidoptera)*. 4) *Prostoskrzydłe (Orthoptera)*. 5) *Siatkoskrzydłe (Neuroptera)* i 6) *Tęgopokrywe (Coleoptera)*. Ob. nazwy oddzielnych rzędów. Najważniejsze prace entomologiczne podali: Swammerdam, Bonnet, Réaumur, Fabricius, Geoffroy, Lamarck, Latreille, Cuvier, Duméril, Blainville, a w ostatnich czasach Siebold, Leuckart, Weismann, Brandt, Miecznikow, Mielnikow i in. Por. Schnabl „Przyczynek do tnrminologji owadniczej polskiej“ (*Pamiętn. fizjograficzny*, t. 2, 1882), tenże „O metamorfozie owadów“ (*Wszechświat*, 1882); Belke „O owadach szkodliwych gospodarstwu wiejskiemu“ (Żytomierz, 1861); Karpiński „Owady szkodliwe“ (*Enc. rolnicza*, t. 4); Schlechtendal i Wünsche „Die Insekten“ (1879); Kolbe „Einführung in die Kenntnis der Insekten“ (1889—93); A Karsch „Insektenwelt“ (1883); Hagen „Bibliotheca entomologica“ (2 t., 1862—63).

Owaherero, naród afrykański, ob. Herero.

Owaihi, ob. Sandwiskie wyspy.

Owal (z łac. *ovalis*, jajowaty), *linja koszykowa*, linja krzywa, mająca postać jajowatą, przypominającą elipsę, składa się najczęściej z czterech łuków kołowych. **O.** znajduje zastosowanie w budownictwie, przy konstrukcji sklepień.

Owalne Kartezjusza, linje krzywe, mające tę własność, że promienie światła z jednego punktu wychodzące, ulegają załamaniu w ten sposób, iż schodzą się potem znowu w jednym punkcie, Kartezjusz sądził, że będą one miały ważne znaczenie w optyce, co się jednak nie potwierdziło.

Owalne okienko, ob. Ucho.

Owampo *(Owambo)*, naród z plemienia Bantu, mieszkający w posiadłościach niemieckich w Afryce płd.—zachodniej, liczy około 120,000 głów i rozpada się na 11 oddzielnych plemion. Są barwy ciemno-brunatnej, chodzą prawie nago, a naczelnik plemienia jest samowładnym panem ich życia i mienia.

Owarjotamja, operacja, polegająca na wycięciu z jajników wszelkiego rodzaju guzów; najczęściej zdarza się przy torbieli jajnikowej.

Owca *(Ovis)*, rodzaj ssących z rzędu przeżuwających, z rodziny pochworogich. **O.** tem się głównie różnią od kóz, że największa szerokość ich rogów przy nasadzie jest w kierunku poprzecznym względem czoła, gdy u kóz ma się odwrotnie; drugą stałą różnicą jest obecność gruczoła międzykopytowego. Dalej rogi mają zupełnie odmienną postać od kozich, w nasadzie są stosunkowo grubsze i naprzód podane, następnie śrubowato skręcone, bez kolankowatych guzów na krawędziach, lecz tylko na powierzchni marszczone; ogon po większej części długi, profil nosa łukowato garbaty, ciało pokryte jest krótkiemi włosami, pod któremi znajduje się wełna, która w stanie domowym tak się rozwija, że włosy zupełnie giną. Ważniejsze z obecnie żyjących gatunków są: *Argali* czyli **O.** *górska (O. ammon, Caprovis argali)*, największy gatunek owiec, 1,8 m. długi, 1,1 m. wysoki, z ogonem 11 cm. długim, obejmuje zapewne wiele odmian; najwięcej znaną jest *A. syberyjska*, włosy na ciele ma długie i sztywne, ubarwienie w lecie jest płowo-brunatne, w zimie wpada w czerwonawe; samice są znacznie mniejsze. Żyje w okolicach górzystych Azji środkowej; mięso ma

smaczne, ale jest trudna do upolowania; ze skóry robią ciepłą odzież, z rogów łyżki, kubki i t. p. *Muflon* ma kilka odmian, jak *M. wschodni (O. musimon)* o rogach z przodu wypukłych, śrubowato skręconych, w Persji, na Krecie i Cyprze; *M. sar-*

Muflon wschodni.

dyński (O. musmon) z wełną czerwono-brunatną, w zimie czarniawą; *M. afrykański (O. tragelaphus)*, w górach półn. Afryki, odznacza się grzywą na szyi; *M. amerykański* czyli **O.** *górska amerykańska (O. montana)* żyje w Kordyljerach.—**O.** *domowa*

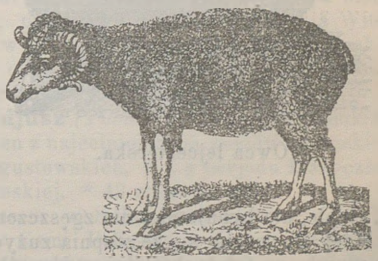
Owca grzywiasta czyli muflon afrykański.

(O. aries) niewiadomo z pewnością od jakiego gatunku dzikiego pochodzi; samice często rogów nie mają. Obecnie znajduje się we wszystkich częściach świata, w licznych odmianach, a hodowla ich, czyli *owczarstwo*, należy do najważniejszych działów gospodarstwa wiejskiego. Samiec zowie się *trykiem*, samica *maciorką*, samiec pozbawiony części rodnych *baranem*, zwierzę młode *jagnięciem*.

Owca górska amerykańska.

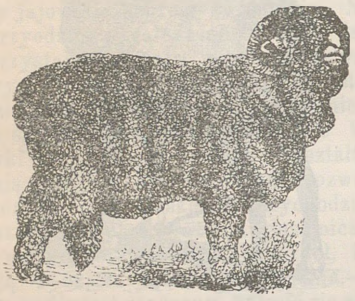
Pod względem gospodarczym odróżniają dwie główne rasy; **O.** *górskie* i **O.** *nizin*. Do pierwszych należą *merynosy*, które z Hiszpanji rozpowszechniły się w innych krajach Europy; ze względu na dobroć i delikatność wełny rozdzieliły się na wiele ras, z których najważniejsze są *infantado* i *elektoralne*. Pierwsze, zwane także *negretti*, mają budowę ciała silną, grubą, nogi krótkie, mocne, skórę na szyi w fałdy ułożoną, głowę szeroką, nos nieco zagięty, skórę grubą; nadto, głowa ich i nogi są mocno wełniste. Wełna ich porasta gęsto, jest bardzo elastyczna i przejęta tłustym potem. **O.** *elektoralne* (sprowadzone z Hiszpanji r. 1765 dla elektora saskiego) są słabsze, mniejsze, cieńsze, w ogóle budowy ciała delikatniejszej i mniej

Merynos (rasa elektoralna).

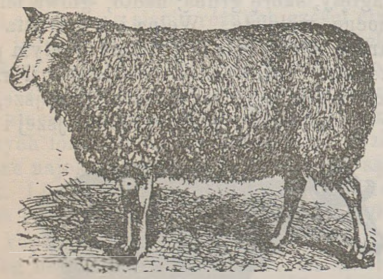
obfitą porosłe wełną, która jednakże odznacza się cienkością i delikatnością. **O.** pochodzące od tryków merynosów i owiec pospolitych zowią się *metyśami*, lub **O.** *uszlachetnionemi*, które, po wytrwałem prowadzeniu ich uszlachetnienia przez tryki

merynosy, przybierają nazwę *trzody ustalonej*, *konsolidowanej*, jak *rambouillet*, *meklemburska*. Z pomiędzy **O.** *nizin* celniejsze są: *flamandzka*, *fryzyjska*, *węgierska* czyli *wołoska*, *długowełniste* **O.** *angielskie*, zwane *lejcesterskie*, **O.** *bergamoskowe*, **O.** *polskie leśne* i *angielskie southdownskie*. **O.** dzielą się w ogóle na jedno i dwustrzyżne, stosownie do tego, czy raz lub dwa razy do roku mogą być strzyżone. Pod względem koloru, są białe, brunatne, czarne i srokate. Biały kolor jest najdogodniejszy,

Negretti.

ponieważ wełna przyjmuje w fabrykacji najłatwiej wszelkie inne barwy. Hodowla **O.** wymaga bardzo wielkiej troskliwości, są to bowiem zwierzęta delikatne, podległe wielu przypadłościom i chorobom. Wymagają paszy zdrowej jednakże bez zbytku, sól kuchenną liżą chętnie; należy je stopniowo przyzwyczajać do przejść od paszy zimowej do letniej i przeciwnie, ochraniać od wilgoci i zaziębienia, utrzymywać w owczarniach powietrze

Owca lejcesterska.

zdrowe, ciepłe, ale bynajmniej nie zgęszczone ciasnotą. Wiek **O.** ocenia się ze stopnia zużycia zębów przednich; po 8 latach słabnie, i rzadko żyje dłużej nad lat 12. Użytki z owcy polegają głównie na wełnie, potem na mięsie, nawozie, gdzieniegdzie, mianowicie w okolicach górskich, na mleku. Z kiszek wyrabiają struny muzyczne; skóry nieostrzyżone z wełny przerabiają się na futra, zwane *baranami;* futra zwane *czarnemi kasztankami* pochodzą z baranów kałmuckich, *kasztanki złote* i *siwe* z jagniąt bucharskich. Skóra wyprawia się dalej na pergamin, safjan i zamsz. Łój owczy jest doskonałym materjałem oświetlającym, kopyta i kości nóg dają klej stolarski.—**O.** hodowaną już była w czasach przedhistorycznych, a obecnie hodowla **O.** jest wszędzie rozpowszechnioną. W Polsce stanęła w wielu gospodarstwach na wysokim stopniu, posiłkując się głównie uszlachetnionemi rasami ze Śląska i Saksonji. Z europejską hodowlą wystąpiła do silnej konkurencji Australja, hodowla ras wyżej uszlachetnionych dotąd jednak tam się nie wiedzie. **O.** jednoroczna staje się już zdolną do rozmnażania, jednakże, ażeby nie przeszkadzać jej silniejszemu rozwojowi, dopuszcza się do tryka dopiero w trzecim roku życia. Tryki nie powinny z maciorami dłużej nad 4 do 5 tygodni obcować, dlatego, ażeby kocenie odbywało się prawie w jednym czasie; na jednego tryka nie powinno więcej nad 40—50 macior przypadać. Kocenie **O.** bywa wczesne i późne: pierwsze przypada w lutym i marcu, drugie w lipcu i sierpniu. Jagnięta późne tem są korzystniejsze od wczesnych, że mogą z matkami wychodzić na pastwiska, lepiej się rozwijają i są zdrowsze. **O.** jest kotną 21—23 tygodni. Narodzone jagnięta po kilku tygodniach życia przyzwyczajane są do paszy, a po trzech miesiącach odsadzają się zupełnie od matek. Przez pierwsze lato najlepiej jest żywić jagnięta sianem lub zieloną paszą, jak: koniczyną, lucerną, esparcetą, nie wypuszczając ich z owczarń, wyjąwszy, jeżeli w pobliżu znajduje się dobre pastwisko, które dla nich wyłącznie może być przeznaczone. Na paszę zimową najwłaściwszemi dla **O.** są siano i słoma, wolne od wszelkich nieczystości i zgnilizny. Obok tego można im dawać kartofle i ziarna zbożowe. **O.** powinny być pojone codziennie jak najczystszą wodą. Strzyż **O.** uskutecznia się dwojakim sposobem: albo owce przed strzyżą myją się, albo też strzygą je pierwej, a potem dopiero wełnę myją. Wełna według pierwszego sposobu otrzymana jest zwykle pokupniejszą, ale kilkakrotna kąpiel jest dla **O.** dotkliwa. Dzieła ważniejsze dotyczące owczarstwa są: Łyszkowski „Poradnik hodowli i weterynarji dla ziemianina“ (2 t., Warszawa, 1830); tenże „Nauka chowu owiec czystej i poprawnej rasy i t. d.“ (Warszawa, 1839); Oczapowski „Zasady ogólne hodowli bydląt domowych, a w szczególności chów owiec“ (Warszawa, 1841); „O myciu i strzyży owiec, oraz gatunkowaniu i pakowaniu wełny na handel“ (staraniem deputacji jarmarcznej, Warszawa, 1828); Wyżycki „Nauka hodowli zwierząt domowych“ (Warszawa, 1838); Graff „Hodowla zwierząt (2 t., Warszawa, 1887); Sypniewski „Owczarstwo“ (Warszawa, 1883); Łaszczyński „Zootechnika“ (Kraków, 1879); Mentzel „Handbuch der rationellen Schafzucht“ (3-cie wyd., 1892); Körte „Das Wollschaf“ (1880), oraz „Das Fleischschaf“ (1885), Nathusius „Vorträge über Schafzucht“ (1880).

Owełkowate, ob. Proteaceae.

Owen Glendower, potomek Wallijskiego rodu książęcego walczył dzielnie z anglikami za Henryka IV i V. † 1416.

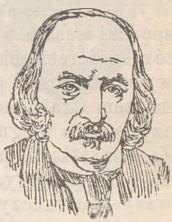
Owen John, po łacinie *Audonoeus* zwany, jeden z najcelniejszych nowszych poetów łacińskich, * w Armon, w księstwie Walji, studjował prawo w Oksfordzie, ale z powodu ubóstwa przyjął 1591 miejsce nauczyciela w Eryleigh, a 1594 r. w Warwick, † 1622 w Londynie w nędzy. Pisał przeważnie epigramaty, i to z wielkiem powodzeniem. Rozwinął w nich językiem żywym i poprawnym obok kąsającego dowcipu głęboką znajomość ludzi. Liczne jego epigramaty wyszły p. t. „Epigrammatum libri X“ (Londyn, 1612). Z późniejszych edycji najlepsza Renouarda (Paryż, 1794). Jördens wydał „Epigrammata selecta“ (Lipsk, 1813) z najlepszemi tłómaczeniami i naśladowami różnych pisarzów niemieckich, a Ebert „Libellus epigrammatum“ (Lipsk, 1825). U nas korzystał wiele z **O.** W. Kochowski w swych fraszkach, już to żywcem tłómacząc, już naśladując.

Owen John, * 1616, † 1683, za Cromwella wicekanclerz uniwersytetu oksfordzkiego, pozbawiony tego urzędu za Karola II, należał do najpłodniejszych pisarzów teologicznych swego czasu. Pisma jego obejmują 50 tomów.

Owen Robert, sławny angielski reformator społeczny, * 1771 w Newton, hrabstwie Montgomery, † 1858. W młodym jeszcze wieku stanął na czele wielkiej przędzalni bawełny w New-Lanark w Szkocji, której robotników tak pod względem obyczajowym, jako też i umysłowym i materjalnym w krótkim przeciągu czasu znakomicie podniósł. Jako żarliwy zwolennik reform społecznych, mających na celu zapobieżenie nędzy klas pracujących (ob. Komunizm), znalazł tłumy gorących stronników, ale także i licznych przeciwników, szczególnie pomiędzy duchowieństwem; zniechęcony ciągłemi zaczepkami i pragnąc swe teorje komunistyczne w czyn wprowadzić, postanowił przenieść się do Ameryki. W tym celu w stanie Indjana kupił w 1823 osadę Newharmony od Wirtemberczyka Rappa i założył oddzielną gminę. Próba jednak tej wspólności nie wypadła pomyślnie, i zniechęcony kłótniami powrócił już w 1827 r. **O.** do Anglji po rozwiązaniu swej gminy komunistycznej. Nie zaprzestał jednak dalszej działalności w powziętym kierunku i starał się pracą literacką swe pojęcie rozszerzać. Na czele uczniów swoich, zwanych *Owenistami*, był już 1827 r. duszą stowarzyszeń robotniczych, z których następnie *chartyzm* (ob. charta) się wywiązał. Por. Sarganta „Life of Robert Owen“ (Londyn, 1860). Booth „Robert **O.**, the founder of socialism in England“ (1869); Siebkuecht „Robert **O.**“ (1892).

Owen Robert Dale, najstarszy syn poprzedniego, * 1801 w New-Lanark, † 1877 w New-Jorku, pozostał w Ameryce, był w latach 1853—58 r. posłem amerykańskim w Neapolu i jest autorem kilku prac literackich.

Owen Dawid Dale, młodszy brat ostatniego, * 1807 w szkockiem hrabstwie Lanark, † 1870 r. w New-Harmony w Indjanie, zasłużył się jako badacz geologiczny w Indjanie, Jowie, Wisconsin, Minnesota, Kentucky i Arkansas.

Owen Ryszard.

Owen Ryszard, przyrodnik, * 1804 w Lancaster, † 1892; kształcił się w Edymburgu i osiadł jako chirurg w Londynie; zarazem oddawał się historji naturalnej i został profesorem i konserwatorem muzeum w Hunter-College, następnie profesorem kolegjum of Surgeons w Londynie. Przytem wykładał paleontologję w szkole górniczej i fizjologję w Royal Institution; był też dyrektorem działu przyrodniczego w muzeum brytańskiem. Główne zasługi położył na polu anatomji porównawczej i fizjologji, oraz paleontologji. Ważniejsze jego dzieła są: „Odontography“ (2 t., 2 wyd., 1845); „History of British fossil mammals and birds“ (1846); „History of British fossil reptiles“ (1848—1855); „Lectures on the comparative anatomy“ (2 wyd., 1853); „On parthenogenesis“ (1849); Comparative anatomy and physiology of the vertebrate animals“ (3 t., 1866); „Paleontology“ (7 wyd., 1871) i in. Życiorys jego wydał wnuk jego Ryszard Owen (2 t., 1894).

Owenici — zwolennicy Roberta Owena.

Owernja, prowincja francuska, ob. Auvergne.

Owidjopol, miasto w powiecie Odeskim gubernji Chersońskiej, nad rzeką Barabaj, liczy 5,296 miesz. W pobliżu znajduje się wiele kolonji niemieckich.

Owidowe jezioro, miało istnieć pomiędzy Bohem a Dniestrem, blizko ujścia tej rzeki do morza. Sarnicki opisuje, że za jego czasów widać jeszcze było mur na ołów stawiany, pół mili w morze sięgający; podług miejscowego podania Witold tak daleko w morze na koniu wjechał, a na znak swego w tych okolicach panowania i na pamiątkę swej bytności mur ten postawił.

Owidjusz (*Publius Ovidius* z przydomkiem *Naso*), jeden z najcelniejszych poetów rzymskich czasów augustowskich, t. j. z perjodu klasycznej poezji rzymskiej. * 43 roku przed Chrystusem w Sulmo, mieście dawnej ziemi Peligнów. Młodość i wychowanie **O.** przypada na pierwsze czasy świeżo ugruntowanego cesarstwa i podziela on też w zupełności opinje i wyobrażenia owej epoki. Uważa się za szczęśliwego, że żyje w czasach oświaty i wykwintnej ogłady, które wyrugo-

Owidjusz.

wały surowość staroświecką. Członek zamożnej rodziny rycerskiej, otrzymał podług mody ówczesnej najstaranniejszą edukację w szkole retorów Porciusa Latro i Arelliusa Fuscusa. W młodości już okazywał zdolności krasomówcze, talent kombinacyjny i niepospolity dar postrzegawczy, t. j. zalety, jakiemi się przedewszystkiem odznaczają jego utwory. Wykształcenie swe uzupełnił **O.** w podróżach. Czas spędzał wesoło w gronie rodziny Augustowej i poetów spółczesnych, gdy niespodziewanie 8 r. po Chr. wygnany został przez cesarza do miasta Tomi nad morzem Czarnem, gdzie † 17 po Chrystusie. Przyczyna tego wygnania dostatecznie nie wyjaśniona. Ze wszystkich poetów rzymskich **O.** jest może najgenjalniejszy. Poeta z duszy i serca umiał wszystkie rzeczy przedstawiać poetycznie. Żaden z poetów rzymskich nie zawładnął tak formą, jak **O.** Jego wiersze to najwytworniejszy płód muzy rzymskiej. Znane nam poezje **O.** (zaginął utwór dramatyczny „Medea“) z trudnością dają się zaliczyć do jakiegoś określonego gatunku; pospolicie zaliczają się do poezji dydaktycznej. Należą do nich: „Heroides“ (właściwiej „Epistolae“), 21 listów heroin do oddalonych kochanków; połowa z nich ledwie autentyczna (najlepsza ed. Loersa, Kobl. 1829—30); „Amores“ (3 księgi), właściwie elegje miłosne; „Ars“ (także „Ars amandi“, „Ars amatoria“, w 3 księgach) i „Remedia amoris“ (najlepszą ed. 3 ostatnich utworów p. t. „Carmina amatoria“ dał Müller, Berlin, 1861). Najznajomszym wszakże utworem **O.** są: „Metamorphoses“ Przemiany, w 15 księgach), w których zużytkowując cały aparat retoryczny i poetyczny, opiewa poeta baśnie mytologji greckiej i italskiej (najlepsza ed. Haupta, 2 t.). Mitologicznej także treści są niedokończone „Fasti“ (6 ksiąg). Mniej interesującemi są napisane na wygnaniu „Tristia“ (5 ksiąg) i „Epistoloe ex Ponto“. Z nieprzeliczonych zbiorowych ed. **O.** (począwszy od pierwszej, Rzym i Bolonja 1471) najlepsze są: **O.** Heinsiusa (3 wyd. Lejda 1661); I. L. Jahna (2 t., Lipsk, 1828—32; nieskończona); Merkla (3 t., Lipsk, 1850—52). Jego *Metamorfozy* tłumaczyli na język polski: Jakób Zebrowski (Kraków, 1636 i Wilno, 1821); Walerjan Otwinowski (Kraków, 1638) i hr. Brunon Kiciński (Warszawa, 1825—26); „Remedia Amoris“, przełożył Malcher Kurzelowczyk p. t. „Ovidius albo przeciwko płomienistej miłości ksiąg dwoje, wszystkim stanu wszelakiego ludziom potrzebne i pożyteczne“ (Kraków, 1584); „Amores“ tłómaczył Benedykt Hulewicz p. t. „Elegje miłosne“ (Warszawa, 1810); inne elegje Jacek Przybylski p. t. „Owidjusza Nazona wiersze na wygnaniu pisane“; t. j. „Rzeczy smutne, Klątwa na Ibisa, Listy z Pontu“ (Kraków, 1802).

Owies *(Avena)*, rodzaj roślin z rodziny trawiastych, cechuje się kłosami złożonemi z kłosków 2— lub wielokwiatowych, o kwiatach wszystkich obupłciowych, lub też u góry męskich albo spłowiałych, 2 plewami cienko-błoniastemi, bezostnemi, 3 pręcikami, zawiązkiem u dołu omszonym, brakiem szyjki i znamieniem puchowato-włosistem. Między licznemi gatunkami znajdują się ważne rośliny gospodarskie. Gatunki o korzeniu rocznym są: **O.** *zwyczajny* czyli *wiechowy (A. sativa)*, o kłoskach zebranych w kiść czyli wiechę, na wszystkie strony rozpierzchłą; rozróżnia się tu kilka odmian, jak **O.** o ziarnie białem, żółtawem, cisem i czarnem. **O.** białoziarnowy ma jeszcze pododmianę zwaną *rychlikiem*, korzystną zwłaszcza w okolicach górzystych i chłodnych. **O.** ciso-czyli niby czerwono-ziarnowy inaczej nazywa się podolskim. **O.** *chorągiewkowy, węgierski* albo *turecki (A. orientalis)* ma kłoski więcej do góry wzniesione, skupione

Owies zwyczajny. Owies turecki.

i w jedną stronę podane, przez co kiść jest jednostronną, chorągiewkowatą; rozróżniają się tu odmiany o ziarnie białawem, czarniawem i nagiem czyli bez plewki; trzecia ta odmiana jest u nas bardzo rzadką. **O.** *angielski (A. nuda)* i **O.** *chiński (A. chinensis)* uprawiają się w Anglji, Francji południowej, Hiszpanji, mają ziarna bez plewek, drobne, żdżbło niskie, u nas się nie uprawiają.—**O.** wyrasta na każdym gruncie, wyjąwszy zbyt suchego i piaszczystego; najlepiej udaje się po koniczynie, lucernie i esparcecie. Wielkość i ciężkość ziarn zależy więcej niż u innych zbóż od czasu wysiewu i pogody; zimnu dobrze się opiera. **O.** zawiera w ogólności części składowe wszystkich gatunków zbóż, obok tego jednak właściwe materje aromatyczne, które silnie pobudzają konie do jedzenia. **O.** zawiera średnio 5% dekstryny,

47 mączki, 14,5 błonnika, 12,1 ciał białkowatych, 5,4 tłuszczu, 2,8 popiołu, 14,9 wody. Główny użytek z ziarn **O.** jest na paszę dla koni. W krajach górzystych i północnych mąka owsiana służy za pokarm dla ludzi, robią z niej tak zwaną u górali bryję, albo też pieką placki, które górale polscy moskalami nazywają. Kasza owsiana nosi nazwę grucy, a odwar z niej tyzanny, który polecają w gorączkach. Z **O.** robiono także u nas piwo, barwy żółtawej, kwaskowate i musujące. Słomę bydło chętnie jada. Z gatunków o korzeniu trwałym należą do roślin łąkowych *A. flavescens* i *A. pubescens*, dostarczające dobrej paszy; *A. pratensis* wydaje już mniej paszy. Do chwastów należą: **O.** *czczy, głuchy, chodzący* albo *owiesek (A. futua)*, chwast uprzykrzony, zanieczyszczający pola, zwłaszcza, że ziarna opatrzone długiemi włoskami łatwo zostają przez wiatr unoszone, i **O.** *szorstki* czyli *owsik (A. strigosa)*, trafia się między zbożem, ale go też niekiedy umyślnie siewają dla ziarna, a więcej jeszcze dla wybornej i obfitej słomy.

Owiesek, ob. Owies.

Owoc, wytwór roślin, który się rozwija z kwiatu i zawiera części służące do rozwoju nowych osobników; jest to zawiązek zapłodniony i doszły do rozwoju. Składa się z dwu części, *nasiennika (pericarpium)* i *nasienia* (ob.). **O.** dzielą się na *suche* i *mięsiste*. **O.** suche rozpadają się na *niepękające* i *pękające*. Do pierwszych należy *ziarniak* czyli *niełupka (achenium)*, gdy nasienie nie zrasta się z nasiennikiem (brodawnik, chaber, jaskier, gryka, chmiel); *skrzydlak (samara* fig. 1), t. j. ziarniak opasany błoną (wiąz, klon); *ziarno (caryopsis)*, gdy nasienie zrasta się z okryciem (trawiaste). **O.** suchy pękający w ogólności zowie się *torebką* czyli *mieszkiem (capsula*, fig. 2 3); dzieli się on po dojrzeniu na pewną liczbę *klapek (valvae)* i zazwyczaj podzielony jest wewnątrz przez przegródki na pewną liczbę komór, w których mieszczą się nasiona przyczepione do *osadki* czyli *łożyska* (mak, goździk, naparstnica). Jeżeli **O.** pęka na dwie ściany czyli *łupiny*, z których każda ma rząd nasion na jednym brzegu, **O.** nazywa się *strąkiem (legumen*, fig. 4)—rodzina groszkowych; gdy zaś po pęknięciu okazuje się osadka błoniasta — *łuszczyną (siliqua)* — rodzina krzyżowych (ob. Łuszczyna). Gdy torebka pęka poprzecznie, **O.** zowie się *słoikiem* lub *w koło pękającym (pyxidium*, fig. 5). Gdy kielich kwiatu pozostaje jako okrywa kwiatu, tworzy *miseczkę (cupula)*. W mięsistych nasiennik silnie się rozwija i napełniami sokami; rozróżnić tu można w nasienniku trzy części: *skórę* czyli *naowocnię (epicarpium)*, *śródowocnię* czyli *mięsowocnię (mesocarpium)* i *ziarnosłonkę* czyli *wnętrzowocnię (endocarpium)*, która tworzy niekiedy pestkę. **O.** mięsiste dzielą się na *pestkowce (grupa*, fig. 6) i *jagody (bacca*, fig. 7), różniące się od poprzednich brakiem pestki; do tych ostatnich zaliczają się też: jabłczak, pomarańczak, dyniak. Powyższe **O.** są wogóle *pojedyńczemi;* są też owoce *złożone* (fig. 8), gdy części kwiatu stają się mięsistemi i otaczają owoce; oddzielne te owoce mogą należyć do jednego kwiatu (poziomka, malina), albo do różnych (figa). Rozmaite urządzenia biologiczne owoców mają znaczenie takie samo, jak w nasionach, służą do osiągnięcia jak najkorzystniejszego ich wysiewu. Niektó-

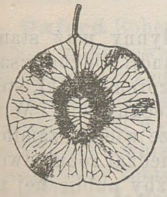

Fig. 1. Skrzydlak karczocha.

Fig. 2. Torebka firletki.

Fig. 3. Torebka maku.

Fig. 4. Strąk grochu.

Fig. 5. Słoik czyli puszka kurzyśladu.

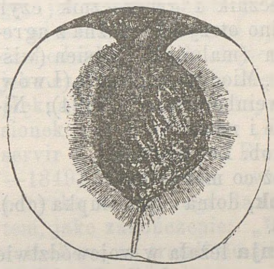

Fig. 6. Pestkowiec brzoskwini.

Fig. 7. Jagoda borówki.

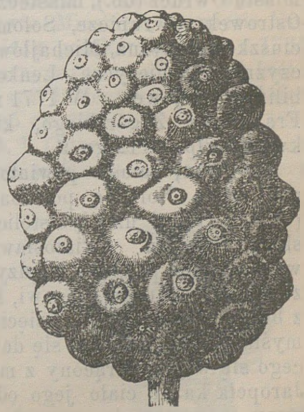

Fig. 8. Owoc złożony morwina (Morinda).

re owoce (Aegilops ovata) posiadają szczelinki hygroskopijne, a stąd przy zmianie wilgotności powietrza wykonywują osobliwe ruchy *(owoce skaczące)*. Niekiedy podobne ruchy wywoływane są przez gąsienice w owocach ukryte, jak w grochu skaczącym *(Sebastiania pavoniana)*. **O.** mięsiste stanowią często ważny pokarm i w życiu pospolitem im wyłącznie nadaje się nazwę **O.**.

Owocowe etery, *owocowe olejki*, ob. Etery.

Owocowe soki, soki otrzymywane z owoców jadalnych przez ich zmiażdżenie, wygotowanie, wyciśnięcie i przecedzenie, używają się jako dodatek do napojów, do lodów, konserw i t. p. **O. s.** do likierów wyrabiają się z miazgi owoców z dodatkiem alkoholu. Najbardziej używane soki są: cytrynowy, malinowy, porzeczkowy i wiśniowy.

Owocowe syropy, soki owocowe zaprawione cukrem na syrop.

Owocowe wina, sok sfermentowany owoców, z wyjątkiem jagód winorośli, które wydają wino właściwe. Najbardziej rozpowszechniony napój tej kategorji jest jabłecznik i gruszecznik czyli cydr (ob.). Dobre też wino otrzymać można z agrestu i porzeczek, z malin (maliniak) i wisien (wiśniak). Por. Ciesielski „Miodosytnictwo“ (Lwów, 1893); Piaz „Die Obstweinbereitung“ (1894); Niklewicz „Wina owocowe i miody“.

Owocowy cukier, ob. Lewuloza.

Owocowy miód, toż co manna (ob.).

Owocowy zawiązek, dolna część słupka (ob.).

Owoskop, ob. Jajko.

Owrucka kasztelanja leżała w województwie Kijowskiem, ustanowiona przez króla Stanisława Poniatowskiego, liczyła tylko trzech kasztelanów: pierwszym był Stanisław Pruszyński, mianowany 1775, drugim Michał Trzeciak od 1784+1790 r., trzecim Antoni Rybiński, mian. 1790.

Owruckie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Kijowskiem, powiecie Owruckim. Podług lustracji z r. 1616 zaliczały się do niego: miasto Owrucz (ob.), miasteczko Międzyrzec i wsie: Ostrowek, Owrupicze, Sołomki, Uchlenicze, Kościuszkowszczyzna, Michajłów, Uszczapy, Bechowczyzna, Niemierycze, Lenkowce, Bułakowce, Kubilińce i Hejowce. W 1771 r. było w posiadaniu Franciszka Zagórskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 1,712 gr. 9.

Owrucz, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, nad rzeką Norynią położone, 6,057 miesz. **O.** *(Wruczej)* był niegdyś stolicą plemienia słowiańskiego Drewlan. Światosław, wielki książę Kijowski, dzieląc państwo między swych synów, oddał ziemię Drewlańską Olegowi, który stoczywszy 977 z bratem Jaropełkiem, księciem kijowskim, niepomyślną bitwę, schronił się do **O.**, gdzie od tłoczącego się wojska strącony z mostu, utonął w rzece. Jaropełk kazał ciało jego odszukać, a pogrzebawszy je wspaniale, usypał nad grobem wysoką mogiłę, której ślady dziś jeszcze noszą nazwę mogiły Olega. Włodzimierz Wielki wymurował tu 997 r. wspaniałą cerkiew św. Bazylego, po której tylko ruiny pozostały. **O.**, zdobyty 1320 przez Gedymina, należał do Litwy do 1569, w którym sejm lubelski wcielił go do Korony i oddał pod opiekę osobnym starostom owruckim, którzy mieli dozór nad miastem, jego zamkiem i obwarowaniem. W czasie wojen kozackich spalony, potem odbudowany, lecz za Jana Kazimierza znowu kilkakrotnie łupiony i niszczony, **O.** nie powrócił już do pierwotnego stanu.—*Owrucki powiat* ma na przestrzeni 9,269 w. kw. 205,637 miesz. (1897).

Owsik, ob. Owies.

Owsiński Kazimierz, znakomity artysta teatru narodowego za czasów Stanisława Augusta, * 1752 w Krakowskiem, † 1799 we Lwowie. Ze szkół w 1768 zaciągnął się do konfederacji krakowskiej i po kilku latach obozowego życia został dworzaninem prymasa Podoskiego, z którym podróżując po Europie, wyuczył się języków francuskiego i niemieckiego. Po śmierci prymasa wrócił do kraju 1774 i wstąpił do teatru. Od pierwszego zaraz wystąpienia odznaczył się potężnym talentem, szczególnie w głównych rolach tragedji i dramatów; pomagały mu do tego wielce: uroda, oblicze męskie, wyraziste, ruchliwe, oczy duże niebieskie, głos rzewny i silny zarazem. Wojciech Bogusławski stawia go na równi ze słynnym Garrickiem i poświęca mu obszerne wspomnienie w I tomie swych „Dzieł dramatycznych“.

Ox..., wyrazy tak się zaczynające, a nie podane tutaj, patrz *Oks...*

Oxalis, *Oxalideae*, ob. Szczawik, szczawikowate.

Oxenstierna Axel hrabia, słynny mąż stanu szwedzki, * 1583 w Fänö w Uplandji. Odebrawszy staranne wykształcenie pod nadzorem matki, studjował następnie teologję w Rostocku, Jenie i Wittenbergu. W teologji miał zawsze wielkie zamiłowanie. Po ukończeniu nauk zwiedzał różne dwory niemieckie i wszedłszy do służby publicznej za Karola IX, został 1606 posłem w Meklenburgu, a od 1608 zasiadał ciągle w senacie przez lat 13 i niejednokrotnie w różnych sprawach złożył dowody wysokiego talentu. Przy wstąpieniu na tron Gustawa Adolfa został kanclerzem. W 1614 towarzyszył królowi do Inflant i usunął nieprzyjaźń z Rosją traktatem, zawartym w Stołbowie. Podczas wojny Szwecji z Polską 1622 r. **O.** oczekiwał na króla w Inflantach; później na czele kilku pułków wysłany został do Prus i mianowany gubernatorem generalnym wszystkich okręgów, zajętych tamże przez Szwedów. Za pośrednictwem Francji i Anglji, zawarł 1629 sześcioletni rozejm z Polską. Gdy następnie wojna przeniosła się w serce Niemiec, Gustaw Adolf przyzwał go do siebie i udzielił mu nieograniczone pełnomocnictwo w sprawach politycznych i wojskowych nad Renem. Stąd **O.** miał się właśnie połączyć z królem, kiedy się dowiedział o jego śmierci w bitwie pod Lützen (1632). **O.** nie upadł jednak pod tym ciosem. Przeciwnie,

otrzymawszy całkowite pełnomocnictwo od swego rządu, zwołał kongres do Heilbron i jako dyrektor ewangelickiego związku stanął na czele koalicji wszystkich protestantów. Rozwinął teraz wielką energję i niewyczerpany w środkach, mimo największych trudności i klęski pod Nördlingen, umiał ocalić sprawę swej partji i po 10-letniej dopiero nieobecności wrócił do Szwecji 1636, pragnąc spokojniejszego zajęcia. Zasiadł więc znowu w senacie jako kanclerz państwa i jeden z pięciu opiekunów królowej Krystyny. W tym czasie otrzymał godność hrabiego. Nie mogąc odwieść królowej Krystyny od powziętego zamiaru złożenia korony, usunął się od spraw publicznych i † 1654 r. **O.** należy bezsprzecznie do najsłynniejszych mężów, którzy na widowni świata wielką odgrywali rolę. Forma rządu, przyjęta wedle jego projektu przez stany szwedzkie 1634 r., uchodziła za mistrzowskie dzieło sztuki państwowej. Głównem jego zadaniem było utrzymać honor i niepodległość ojczyzny, a przez ożywienie handlu i przemysłu powiększyć wewnętrzny jej dobrobyt. Por. Lundblada „Svensk Plutarch“ (2 t., Sztockholm, 1824).

Oxford, jedno ze środkowych hrabstw Anglji, ma 1,957 klm. kw. i 186,000 miesz. Przerzynają je rzeki Isis i Cherwell, tudzież powstała z ich połączenia Tamiza, oraz kilka kanałów, z których *kanał Oxfordzki* jest najważniejszym. Miasto główne *Oxford* nad Tamizą, rezydencja biskupa, liczy 46,000 miesz., ma wspaniały kościół katedralny i słynny uniwersytet założony 1249 r. (Ob. Oksford).

Oxford Robert *Harley*, hrabia, angielski mąż stanu za królowej Anny, * 1661 w Londynie, syn bogatego prezbiterjanina *Edwarda Harley*. Młody Harley przeszedł do kościoła episkopalnego i za Wilhelma III wystąpił w parlamencie jako mówca stronnictwa whigów. Za protekcją Marlborougha mianowany sekretarzem stanu, zbliżył się do torysów, ale podejrzany o stosunki z Jakobitami (ob.), musiał usunąć się od urzędu 1708 r. Jednakże przy współdziałaniu krewniaczki swej lady Masham wywierał wpływ na królowę, sprowadził upadek księżnej Marlborough i whigów 1710 i w nowym gabinecie torysów wziął urząd kanclerza skarbu, a w kilka miesięcy potem mianowany hrabią **O.**, w połączeniu z Bolingbrokem ujął w swe ręce ster rządu, zapewnił przewagę torysom, rozpoczął układy z Francją i zgotował upadek ks. Marlborough 1712. Niezadługo jednak, bo już 1714 przez wpływy Bolingbroke'a wszystkich urzędów pozbawiony i uwięziony od 1715—1717, † 1724 r.

Oxford Edward, syn poprzedniego, zbogacił znakomitą bibljotekę swego ojca, której rękopisy po jego śmierci (1741) dostały się do British-Museum i tworzą tam tak zwaną *Bibliotheca Harleina*. Na ostatnim członku tej rodziny *Alfredzie*, szóstym z kolei hrabi *Oxford* († 1853), wygasł tytuł Oxfordów.

Oxonia, łacińska nazwa Oksfordu.

Oxygenium, ob. Tlen.

Oxyuris, robak, ob. Glista.

Ozanam Antoni Fryderyk, pisarz francuski, * 1813 w Medjolanie, † 1853 w Marsylji. Ukończywszy początkowo nauki w Lyon, udał się 1831 dla studjowania prawa do Paryża i zawarł tu bliższe stosunki z Châteaubriandem, Montalembertem i innemi znakomitościami kierunku romantyczno-katolickiego. Czas jakiś wykładał prawo handlowe w Lyon, a po śmierci Fauriela (1844) zajął jego miejsce jako profesor literatur zagranicznych w Sorbonnie. Jakkolwiek człowiek bardzo pobożny, umiał jednak **O.** godzić starokościelny zapał dla wiary z nowoczesną wolnością, a tolerancję z surową ortodoksją. Jako pisarz zajmuje poczestne miejsce w literaturze francuskiej. Stylem poprawnym, wytwornym, a niekiedy nawet kwiecistym obudza dla pism swych wielki interes a wszechstronną nauką imponuje. Wszystkie jego dzieła miały stanowić jednolitą całość, jedną księgę, jako obraz historji literatury i cywilizacji w wiekach średnich, od upadku państwa rzymsko-zachodniego aż do końca XIII wieku. Niektóre jeno części tego planu zostały wykonane, tak np. piękna praca o starożytnych Niemcach, jako przedsionek całej budowy: „Etudes germaniques pour servir à l'histoire des Francs“ (2 t., Paryż, 1847—1849), dwukrotnie uwieńczona przez akademję paryską wielką nagrodą Goberta, i księga o Dantem, jako zakończenie: „Dante et la philosophie catholique au treizième siècle“ (Paryż, 1839; 2 ed. 1845). Prace środkowe między temi dwiema krańcowemi częściami, nie wszystkie należycie wykończone, świadczą zawsze o świetności pióra. Zasługują też jeszcze na szczególną wzmiankę: „Les poëtes franciscains en Italie au treizième siècle“ (Paryż, 1852) i „Un pèlerinage au pays du Cid“ (Paryż, 1853). Zbiorowe wydanie prac **O.** wyszło w 8 t. (Paryż, 1855; 4 wyd. 1873, t. 11.

Ozarzyckie starostwo niegrodowe było położone w województwie Mińskiem, powiecie Mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 obejmowało dobra Ozarzyce z przyległościami, które wówczas posiadał Karol Pancerzyński, opłacając z nich kwarty złp. 725 gr. 22, a hyberny złp. 225.

Ozdoba, herb: **O.** I (Kluczewski). Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem—czerwony klucz

Ozdoba I.

Ozdoba II.

wpoprzek, w dolnem błękitnem — gwiazda złota z dwoma piórkami strusiemi u góry. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone między białemi. Nadany 1767—**O.** II: W polu błękitnem—orzeł srebrny, trzymający w prawej szponie kłos żyta, pszenicy i owsa, w lewej—winkiel złoty. Labry błękitno-srebrne z prawej, a błękitno-złote z lewej strony szlachectwo galicyjskie z 1806 r.

Ozdobnik *(Epimachus)*, rodzaj ptaków przyrosłopalcowych; ze świetności ubarwienia i ozdób dodatkowych są podobne do latawców czyli rajskich ptaków, z któremi wspólną mają ojczyznę na wyspach oceanu Indyjskiego. O ich obyczajach niema dotąd pewnych wiadomości.

Ozeasz albo *Ozee* (herb. *Hosea*). pierwszy z 12 proroków mniejszych, spółczesny proroków Izajasza, Amosa i Micheasza, przepowiadał za królów Ozeasza (Hozeasza), Joatana, Achaza i Ezechjasza (Hyskjasza), oraz Jeroboama II przez lat 50 (podług innych 61) i doczekał się upadku królestwa Izraelskiego, który głosił. O życiu jego nic pewnego nie wiemy. W proroctwie swem opowiada symbolicznie odpadnięcie ludu od Boga, przepowiada karę i upadek, a następnie przywrócenie do łaski i wskrzeszenie królestwa Izraela. Proroctwa **O.** należą do najzawilszych i najciemniejszych w Starym Testamencie.

Ozer, syn Meira, rabin miasta Klimontowa w XVIII wieku, napisał studja kilku traktatów talmudycznych pod tytułem „Eben-ha-Ozer“ (Frankf. n. Odrą); studja czterech ksiąg „Turim“. Jedna część tych studjów wydrukowaną została w księdze „Szulchan Aruch Orach Chaim“ (Amsterdam, 1753).

Ozerow Władysław, pisarz dramatyczny rosyjski, * 1770 w gubernji Twerskiej, † 1816; 1788 po ukończeniu korpusu kadetów wstąpił do wojska, jako porucznik. Dosłużywszy się stopnia generał majora wyszedł z wojska i został członkiem departamentu leśnego. Z tragedji **O.,** pisanych w duchu klasycyzmu francuskiego, są uważane za najlepsze: „Smert Olega“ (1798); „Edip w Afinach“ (1804); „Fingał“ (1801); „Dimitrij Donskoj“ (1807); „Poliksena“ (1809). Nadto napisał kilka poezji lirycznych i przełożył z Colardeau „List Heloizy do Abelarda.“ Zbiór pism **O.,** poprzedzony życiorysem jego, napisanym przez ks. Wiazemskiego, wyszedł w Petersburgu (1818; 2 wyd. 1846).

Oziembłowski v. *Suchekomnaty* odm., herb: W polu czerwonem, pod złotym krzyżem kawalerskim—srebrna trąbka myśliwska z oprawą i nawiązaniami złotemi. Nad hełmem dwie takież trąbki. Labry czerwono-srebrne.

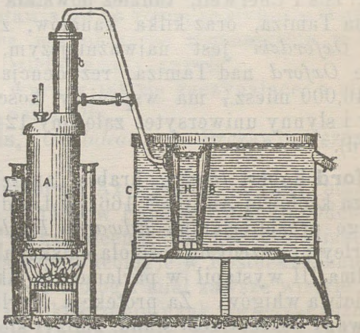

Oziembłowski.

Ozieri, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Sassari (Sardynja), rezydencja biskupa, ma katedrę, liceum, gimnazjum i 8,500 miesz.

Ozierzyckie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Brzesko-Litewskim, powiecie Pińskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało dobra Ozierzyce z przyległościami, które wówczas posiadał Hieronim Wołłowicz, opłacając z nich kwarty złp. 425, a hyberny złp. 308. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Wiktorowi Grzymale Lubańskiemu, komornikowi pińskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzedniego starosty.

Oziębiające machiny, przyrządy do silnego oziębiania powietrza lub cieczy, a zatem w dalszym ciągu do ochładzania izb i piwnic, lub do wyrobu sztucznego lodu. Oziębianie wywołać można przez topienie i rozpuszczanie się ciał stałych, przez parowanie cieczy i wreszcie przez rozszerzanie się gazów, wszystkie te bowiem działania wymagają nakładu ciepła, a stąd sprowadzają obniżenie temperatury. Metoda pierwsza najdawniej była używana i stosuje się za pośrednictwem oziębiających mieszanin (ob.), powoduje wszakże w ogólności słabe tylko oziębienie i ma zastosowanie zwłaszcza w maszynkach do lodów (ob. Lody).

Maszyna do lodu Carre'go.

Daleko skuteczniej działa parowanie cieczy, przy przechodzeniu bowiem cieczy w stan lotny wiąże się znaczna ilość ciepła, a stąd ciecz parująca znacznie się oziębia, zwłaszcza jeżeli jest to ciecz parująca łatwo, której punkt wrzenia przypada w temperaturze nizkiej, jak amonjak, eter, skroplony kwas węglany. Machina Carrégo (ob. fig.) składa się z kotła A, w którym umieszczony jest termometr *a*, i z kondensatora B. Kocieł napełniony jest wodą amonjakalną, z której za ogrzaniem uchodzi przez *b* gaz amonjakalny i przechodzi do kondensatora, umieszczonego w naczyniu z zimną wodą C, gdzie się skrapla. Jeżeli następnie kocieł A umieszczony zostaje w temże naczyniu oziębiającem C, woda w kotle tym pochłania szybko gaz amonjakalny, a amonjak skroplony w B przechodzi w szybkie wrzenie, co pochłania znaczną ilość

ciepła i sprowadza oziębienie, skąd woda zawarta w naczyniu H, umieszczonem wewnątrz kondensatora, szybko marznie. Przez zużycie 1 kg. węgla do ogrzania amonjaku w kotle zamienić można tą drogę w lód 3 kg. wody. Aby działanie to spotęgować, trzeba jak najbardziej przyśpieszyć ulatnianie się cieczy, co się osiąga za pośrednictwem pomp usuwających z nad cieczy wywiązującą się parę, która ciśnieniem swojem dalsze parowanie osłabia. Z tego rodzaju machin najwięcej używana jest machina Lindego, polegająca na ciągłem parowaniu i skraplaniu się amonjaku, za pośrednictwem odpowiednio zbudowanej pompy ssąco-tłaczącej. Machina składa się z dwóch walców, przez które przebiega wężownica o licznych skrętach; jeden z nich jest refrygeratorem. W oziębialniku amonjak wciąż się ulatnia i ochładza ciecz otaczającą, w refrygeratorze amonjak się skrapla, a działanie to dokonywa się bez przerwy. Ciecz oziębiona, zwykle roztwór soli krzepnący w nizkiej temperaturze, może być rozprowadzona rurami po składach lub piwnicach i utrzymuje je w nizkiej temperaturze. Jeżeli zaś wewnątrz tej cieczy umieszczają się skrzynki z wodą, woda ta marznie i wydaje lód zupełnie czysty. Do wprawiania w szybki ruch pompy ssąco-tłoczącej służą motory parowe. W machinach oziębiających Picteta zamiast amonjaku używa się kwas siarkowy. W machinach trzeciej kategorji powietrze w walcu zostaje stłoczone działaniem motoru parowego, przyczem wzrasta jego prężność i temperatura. Gorące to i ściśnięte powietrze ochładza się wodą oziębioną, a gdy następnie dozwala mu się swobodnie rozszerzać, temperatura jego obniża się znacznie, co stąd pochodzi, że rozszerzając się, wykonywa pracę mechaniczną, która wymaga nakładem ciepła; powietrze więc tracąc ciepło, temperaturę swą obniża. Z machin tego rodzaju najbardziej rozpowszechniona jest machina Windhausena. Drobne **O. m.** wydają na 1 kg. spalonego węgla 3—4 kg. lodu, wielkie 10—15 kg. **O. m.** przedstawiają znaczne korzyści; lód sztuczny usuwa potrzebę utrzymywania lodowni, a nadto jest daleko czyściejszy, aniżeli lód naturalny, i dłużej się w stanie stałym utrzymuje. Drobne **O. m.** ustawiane być mogą w kuchniach, wielkie wydają do 2000 kg. w ciągu godziny. Służą też od oziębiania powietrza w browarach, w szlachtuzach i hallach, w fabrykach masła, w cukrowniach, w fabrykach stearyny i t. p. Nadają się dobrze do ochładzania powietrza w szpitalach, oraz do zamrażania gruntu przy zakładaniu fundamentów. Por. Rouba „Machiny oziębiające“ (Wszechświat, 1891, str. 305 i nast.); Behrend „Eis—und Kälteerzeugungsmaschinen“ (3 wyd., 1894).

Oziębiające mieszaniny, mieszaniny różnych materjałów sprowadzające obniżenie temperatury. Działanie ich polega na tej zasadzie, że topienie i rozpuszczanie ciał pochłania znaczną ilość ciepła. Jeżeli mieszamy sól kuchenną ze śniegiem, mieszanina ta ma w ogólności temperaturę 0^0; jeżeli część lodu się stopi, zabiera ciepło pozostałej mieszaninie, której temperatura opada tedy niżej 0^0; w utworzonej zaś wodzie część soli się rozpuszcza, co znowu wymaga nakładu ciepła i sprowadza dalsze obniżenie temperatury; mieszanina 3 części soli kuchennej i 2 śniegu obniża temperaturę od 0^0 do—17^0. Podobnież 10 części soli kuchennej, 5 salmiaku, 5 saletry, $^1/_4$ śniegu obniża temperaturę o 28^0, 8 części śniegu i 5 kwasu solnego o 32^0; kwas węglany zakrzepły z eterem o 100^0. **O. m.** straciły wiele na znaczeniu, odkąd do otrzymywania znacznego zimna posiadamy metody skuteczniejsze, ob. Oziębiające machiny.

Oziminy, rośliny zbożowe, do których zupełnego dojrzewania nie wystarcza u nas jedno lato, i które z tego powodu zasiewane bywają w jesieni, a w następnym roku zbierane, jak żyto i pszenica.

Oznajmujący tryb, w gramatyce, ob. Tryb.

Ozokeryt, *wosk ziemny, haczetyn, szereryt*, minerał z rzędu żywic, występuje jedynie amorficzny, w konsystencji podobny do wosku, daje się ugniatać, zielonawy lub brunatny, woń ma oleju skalnego, c. wł. 0,94, topi się przy 58^0—98^0 i składa się z węglowodorów C_nH_{2n}. Gatunek poślednieiszy, *kenderbal*, konsystencji masła, topi się łatwiej. **O.** płonie jasnym płomieniem, rozpuszcza się w olejach tłustych, trudno w alkoholu i eterze, w wodzie i alkaljach jest nierozpuszczalny. Znajduje się w ogólności obok oleju skalnego, najobficiej jednak w Galicji wschodniej pod Borysławiem i Dźwieniaszem, także w Mołdawji, na Kaukazie, w Persji, Algerji, Kanadzie i Meksyku. Wydobywa się w postaci brył nieforemnych, często ze znacznej głębokości, w Borysławiu z głębi przeszło 160 m. Gniazda ozokerytu znajdują się często pod znacznem ciśnieniem, a gdy się je otwiera, **O.** wytłoczony zostaje gwałtownie przez otwobadzające się gazy. Materjał surowy topi się pod działaniem pary, a po oziębieniu wlewa się w formy; bryły te przerabiają się dalej na cerezynę i parafinę. Por. W. Szajnocha „Płody kopalne Galicji“ (t. 2, Wosk ziemny. Lwów, 1894).

Ozon, *tlen w stanie czynnym*, allotropiczny stan tlenu, w którym to stanie pod względem energji chemicznej nie ustępuje chlorowi. Poznany został przez Schönbeina, który mu nadał nazwę od silnej woni siarczanej lub fosforowej, jaką tlen w tym stanie objawia *(ozo*—pachnąć). **O.** powstaje wskutek różnych działań; przy przepuszczaniu iskier elektrycznych przez powietrze tlen jego się ozonizuje, a lepiej jeszcze działa wyładowanie elektryczne ciemne, bez iskier. Siemens użył do tego dwóch rur szklanych, różnej szerokości, osadzonych jedna w drugiej i pokrytych warstwą metaliczną. Gdy rury te połączone są z biegunami indukcyjnego przyrządu Ruhmkorffa, powietrze ozonizuje się silnie w odstępie między obu rurami. Tlen otrzymany przez rozkład wody prądem

galwanicznym jest w stanie **O.**, tworzy się przy powolnem utlenianiu fosforu, jeżeli olejek terpentynowy jest wystawiony na światło i często wstrząsany pochłania znaczną ilość tlenu, która przybiera własności **O.** Nie udało się jednak dotąd otrzymać czystego **O.**; przy wszystkich powyższych procesach mała tylko ilość tlenu, około 5—6 proc., się ozonizuje, ale i w tym stanie rozcieńczonym okazuje on silne działanie. Do wykazania jego obecności posłużyć może papierek odczynnikowy, powleczony jodkiem potasu i mączką *(ozonometr)*; tlen nie rozkłada jodku potasu, ale ozon natychmiast wydziela z niego jod; najmniejsza zaś ilość jodu barwi mączkę na błękitno, tak, że z zabarwienia tego papierka można wnieść natychmiast o obecności **O.**, a z natężenia tego błękitnienia nawet wnosić o ilości **O.** W ten sposób przekonano się, że **O.** wchodzi w skład powietrza atmosferycznego. Powstawanie jego w przyrodzie nie jest dostatecznie zbadanem; może powstaje w pewnej ilości przy wywiązywaniu się zapachów kwiatowych, które polegają na tworzeniu się olejków eterycznych, a te zachowują się jak powyższy olejek terpentynowy; tworzenie **O.** jest też prawdopodobnie w związku z powstawaniem azotanu amonji i nadtlenku wodoru, które w różny sposób w przyrodzie się tworzą. Spadki i wytryski wód, a głównie wzburzone morze, mogą być też uważane za źródło **O.**, jak również procesy palenia, gnicia i butwienia. Z wywiązywaniem się elektryczności z powierzchni ziemi powiększa się ilość **O.**, czemu sprzyja wilgotność powietrza. Z obserwacji Ebermayera w Bawarji 1868 okazuje się, że ilość **O.** jest w zimie większą niż w lecie, największa przypada na wiosnę. Zupełnie wolnem od **O.** powietrza jest rzadko. Gdzie zachodzą silne działania chemiczne, tam **O.** szybko zostaje zniszczonym. W pokojach zamkniętych prawie wcale go nie ma. **O.** żywo działa na organizm, powietrze przeładowane **O.** wywołuje kaszel i katar, a dalej zapalenie płuc. Z drugiej strony niszczy **O.** pierwiastki mjazmatyczne; tak np. niektórzy sądzą, że cholera występuje w latach suchych, gdy powietrze ubogie jest w **O.** Starano się go też zużytkować do dezinfekcji. Lender w tym celu przyrządza *wodę ozonową*, t. j. **O.** w wodzie rozpuszczony, otrzymywany zapewne drogą częściowego elektrycznego rozkładu wody. Aby wyjaśnić powstawanie **O.**, Schönbein przyjmował, że oprócz zwykłego tlenu istnieją dwie jeszcze jego odmiany, które się zachowują względem siebie jak elektryczności różnoimienne, a zatem przy zetknięciu nawzajem się niszczą. Obie te modykacje tlenu nazwał on **O.** i *antozonem*. Ten ostatni miał powstawać razem z **O.**, ale nie występuje wolny, gdyż zaraz z pierwiastkami wydaje nadtlenek wodoru; związki **O.** i antozonu nazwał Schönbein *ozonidami* i *antozonidami*. Jednakowoż większa część badaczów nie uznaje istnienia antozonu. Andrews i Tait przekonali się, że tlen, gdy zostaje częściowo ozonizowanym, zajmuje mniejszą przestrzeń niż poprzednio, tak, że **O.** musi być od tlenu gęstszym, a Soret nawet się przekonał, że **O.** ma 1,5 raza większą gęstość niż tlen. To prowadzi do wyjaśnienia następnego. Cząsteczka wolna każdego pierwiastku złożona jest z dwu atomów (ob. Chemja), zatem cząsteczka tlenu z dwu atomów tlenu, t. j. według sposobu wyrażania się chemicznego O_2=(OO). W **O.** zaś to połączenie atomów związanem jest jeszcze z jednym atomem tlenu, t. j. (OO) O=O_3, a to połączenie atomów, zawierające tę samą objętość co (OO), posiada własności ozonu. Według Loewa, który przyjmuje istnienie antozonu, ma on pochodzić z istnienia wolnych atomów tlenu t. j. (O). W ogóle wyjaśnienie natury **O.** wymaga jeszcze wielu badań.

Ozonometr, ob. Ozon.

Ozonowa woda, ob. Ozon.

Ozonowy eter, środek dezinfekcyjny przyrządzony przez Rischardsona, jest roztworem nadtlenku wodoru w eterze. Działanie jego, bardzo skuteczne, polega na szybkiem wywiązywaniu się tlenu.

Ozorków, miasto w gub. Kaliskiej, pow. Łęczyckim, nad rz. Bzurą, dawniej wieś, zamieniona w r. 1816 na miasto, liczy obecnie 11,532 miesz., dla których przemysł i handel stanowią główne zajęcie. Ma kościół katolicki i ewangelicki, tudzież dwie synagogi. Do znaczniejszych zakładów przemysłowych tutejszych należą dwie fabryki przędzy bawełnianej i parowa fabryka sukna. Grunta okoliczne posiadają bogate pokłady torfu, używanego do fabryk i opalania mieszkań.

Ozurgiety, miasto pow. w gub. Kutaiskiej, nad rzeką Zudżą, niegdyś rezydencja władców Gurji, książąt Gurjelów. Liczba mieszkańców wynosi 4,694 głowy.—*Ozurgiecki powiat* ma na przestrzeni 1,934½ wiorst kw. 92,212 miesz. (1897).

Ozymandjasz, podług Dyjodora nazwisko jednego ze starożytnych królów egipskich, którego grobowiec, opatrony napisami, znajduje się w Tebach. Napisy te ważne są z tego względu, że dotyczą jednej z najpiękniejszych budowli, grobowej świątyni królewskiej, wzniesionej przez Ramzesa II (u Greków Sezostrys) na zachod. brzegu Nilu, której ruiny dotąd jeszcze istnieją. Nazwisko **O.** jest jeno warjacją imienia *Ismandes*, spowodowaną niezrozumieniem Greków, jak to okazał Lepsius. — Letronne w dziełku „Le tombeau d'Osymandyas“ (Paryż, 1831) daremnie usiłował dowieść, że budowla ta zaginęła. W świątyni tej przechowywała się także najstarożytniejsza bibljoteka.

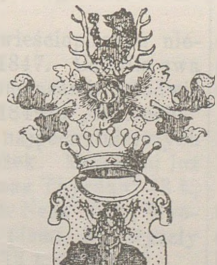
Ozyrys, bożek starożytnych Egipcjan, najstarszy syn Keba (Kronosa) i Nut (Rhei), brat i małżonek Izydy, z którą spłodził młodszego Horusa. Początkowo był bóstwem lokalnem w mieście Abydos, jako forma najwyższej czci boga słońca Ra. Z Busiris rozpowszechniła się cześć jego po całym Egipcie. Stawiano go wraz z ojcem i synem

w pierwszej dynastji bogów. Mit o **O.** jest najrozleglejszym ze wszystkich, jakie się wytworzyły w Egipcie. Przeszedł też do Grecji, gdzie różnym uległ przeistoczeniom. W podaniu o **O.** odróżniają dwie strony: mit naturalistyczny, ściągający się do przemiennych zjawisk roku egipskiego, i mit historyczny, wskazujący ujarzmienie Egiptu przez Hyksosów i ich wygnanie do Palestyny. Najbardziej znany jest mit podany przez Herodota, który opowiada, że Ozyrys został zabity przez złośliwego brata Tyfona, a później zmartwychwstał. Stąd **O.** jest także bogiem śmierci i świata umarłych. Na pomnikach egipskich wyobrażany jest **O.** w rozmaitych postaciach, głównie zaś w postawie siedzącej, obwinięty jak mumja, trzymając jednak kosztur zakrzywiony i rózgę sprawiedliwości; na głowie ma czapkę zdobną po obu stronach w strusie pióra. Grecy porównywają go ze swym Dionysosem czyli Bachusem.

Ożada, mięczak, ob. Aplysia.

Ożanka *(Teucrium)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmuje zioła i krzewy w całej strefie umiarkowanej i gorącej; niektóre mają własności lekarskie. *T. botrys* w Europie płd. i środkowej, o kwiatach bladoróżowych, było używane przeciw febrze. *T. chamaedrys*, tamże, o kwiatach czerwonawych, zebranych w grona jednostronne, używa się przeciw bólom żołądkowym. *T. marum, kocie ziele*, w Europie płd., o kwiatach różowych, u nas niekiedy hoduje się w doniczkach; cały krzew ma woń aromatyczną, wabiącą koty; ziele było używane w chorobach nerwowych i in. *T. scordium, czosnak*, w Europie środ., o kwiatach drobnych, czerwonawych; liście używają się jako środek pobudzający. Liście *poleja, T. polium*, były używane w chorobach płucnych.

Ożarowski (hrabia) v. *Rawa* odm., herb: W polu złotem, na czarnym niedźwiedziu biegnącym — panna z włosami rozpuszczonemi, ukoronowana, w sukni czerwonej lub białej, z rękoma do góry. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, między rogami jeleniemi — pół niedźwiedzia z różą czerwoną pięciolistną w prawej łapie, z lewą zwieszoną. Labry czerwone lub srebrne, podbite złotem.

Ożarowski.

Ożarowski Jerzy, obożny wielki koronny, * w Ożarowie pod koniec panowania Jana III. Po powrocie z podróży zagranicznej rozpoczął służbę wojskową r. 1711 pod Sieniawskim hetmanem w. kor., który go wielce polubił, mianował pułkownikiem i swoim generał-adjutantem. W r. 1715 został **O.** stolnikiem krakowskim. Wybrany posłem na sejm 1724, wyznaczony był komisarzem na sejm toruński. Deputat na trybunał koronny 1725 i znowu poseł na sejm, brał czynny udział w komisji kurlandzkiej. W nagrodę zasług mianowany podstolim w. kor., obdarzony starostwami, został nareszcie w r. 1729 obożnym wielkim koronnym. Po śmierci Augusta III, stronnik Stanisława Leszczyńskiego, bronił gorąco jego sprawy wpływem swoim i orężem i wreszcie razem z nim kraj opuścił. Wysłany przez tegoż do Porty Ottomańskiej, potem na dwór Wersalski, pracował gorliwie na drodze dyplomatycznej, starając się o pomoc, a gdy ta zawiodła, wrócił do krajn 1736 r. Mianowany w następnym roku generał-lejtenantem piechoty koronnej, † 1741. Niektóre jego mowy mieszczą się w „Swadzie polskiej“ Danejkowicza. Obszerny jego życiorys skreślił J. Bartoszewicz w dziele „Znakomici mężowie polscy“ (t. 1).

Ożarowski Piotr, syn poprzed., ostatni hetman wielki koronny. Ukończywszy szkoły pijarskie w konwikcie Konarskiego, wstąpił do wojska, był regimentarzem generalnym wojsk koronnych i pisarzem w. kor. od r. 1768. Zrzekłszy się tej godności 1776 r., mianowany został kasztelanem wojnickim 1781. Na sejmie 4-letnim występował bardzo czynnie, zabierając głos w najważniejszych sprawach jako rzecznik antypatryjotycznej opozycji przeciw reformom ówczesnym. Podczas konfederacji targowickiej 1793 mianowany hetmanem wielkim koronnym, działał zawsze w tymże samym duchu. Na sejmie grodzieńskim (1793) należał do delegacji, która zatwierdziła drugi podział Polski. Znienawidzony powszechnie, stracił życie w powstaniu warszawskiem 1794 roku. Mowy jego są zamieszczone w „Zbiorze mów mianych w czasie sejmu czteroletniego“ (t. II, IV, V i XI).

Ożarowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. W r. 1775 zaliczały się do niego dobra: Ożarów, Brudno, Marki i Grodzisko. W r. 1771 posiadał je Antoni Brzozowski, opłacając z niego kwarty złp. 260 gr. 25, a hyberny złp. 100. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzplitej nadały to starostwo w posiadanie emfiteutyczne Wojciechowi Szamockiemu, chorążemu warszawskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzednich starostów Brzozowskich.

Ożarów, osada w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, o 2 mile od Opatowa odległe, gniazdo rodziny Ożarowskich, dawniej wieś zwana Wyszmontów. Jest tu bardzo starożytny kościół drewniany, założony r. 1206. Liczba mieszkańców wynosi 2,260. Za miastem znajdują się kopalnie kamienia wapiennego i wapienno-krzemienistego.

Ożewsko, ob. Osoje.

Ożga Jan Samuel, syn Jerzego, podczaszego lwowskiego, scholastyk chełmski, prałat lwowski, mianowany został 1722 r. biskupem kijowskim

i czernihowskim. W r. 1724 przybywszy do Żytomierza, wybudował tam kościół katedralny, urządził djecezję i był rzeczywistym jej odnowicielem, † 1756 we Lwowie, z imieniem męża bezwzględnej sprawiedliwości. Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* № 247, r. 1864).

Ożga Aleksy, Pijar, * 1712 w Iłży, † 1771 r. w Warszawie; po odebraniu wyższych nauk w Rzymie, uczył w kolegjum warszawskiem, a od roku 1752 zajmował się wychowaniem synów ministra Brühla, z którymi odbył podróże zagraniczne. Za powrotem do kraju był kaznodzieją przy „Collegium nobilium“ w Warszawie i konsultorem prowincji; 1762 został prowincjałem, potem zarządzającym kolegjum w Warszawie. Oprócz wielu panegiryków, zebranych p. t. „Variorum poematum“ (Warszawa, 1750), wydał jeszcze: „Chrześcijaninu poczciwy człowiek, albo przymierze obowiązków życia chrześcijańskiego z obowiązkami życia obywatelskiego,“ przekład z ks. Bellegarde (2 t., Warszawa, 1769); „Obraz Szwajcarów, zawierający w sobie opis stanu ich dawnego i teraźniejszego“ (t. 1770).

Ożwia, *ożwiowate*, ob. Loasa, Loasaceae.

P.

P, spółgłoska. U Greków nazywała się *Pi*, u Hebrejów *Pe*, t. j. usta. W języku naszym jest to spółgłoska pierwotna twarda wargowa mocna, która przed samogłoskami miękkiemi i dwugłoskami jotowemi miękczy się na *p' (pi)*. Jeżeli zmiękczone *p* stoi na końcu wyrazu, to niektórzy piszą np.: *drop'*. Jako znak liczbowy u Rzymian P=400, u Greków zaś Π = 16, Π' = 80, Π, = 80,000; **P.** jako skrócenie w rzymskich napisach, rękopisach i t. p. znaczy: *Publius*, *Populus*, *Pontifex*, *Proconsul* i t. d. **P.** na nowszych monetach francuskich oznacza mennicę w Dijon. W muzyce *p* wyraża *piano* lub *poco*, p. p. *pianissimo*, P. S. *postscriptum*, dopisek; *p.* w cytatach literackich: *pagina* (stronica). W chemji *P* lub *Ph* jest symbolem jednego atomu fosforu.

Paalzow, Henryka von, powieściopisarka niemiecka, * 1788 w Berlinie, † 1847. Ustaliła swą sławę wydanemi anonimowo romansami: „Godwie Castle“ (5 wyd., 3 t., Wrocław, 1849) i „St. Roche“ (3 wyd., 3 t., 1843), które do najpoczytniejszych w swoim czasie należały książek. Mniejszej już wartości są jej romanse: „Thomas Thyrnau“ (3 t., Wrocław, 1843); „Jakob van der Nees“ (3 t., Wrocław, 1847) i t. d. Wszystkie pisma **P.** wyszły w 36 tomach (Berlin, 1855 i w 12 t. 1884).

Pabianice, miasto fabryczne w gub. Piotrkowskiej, pow. Łaskim, nad rz. Dobrzynką, osada bardzo dawna, w XV wieku do rzędu miast wyniesiona, ma starożytny ratusz. Ludność wynosi 26,892 miesz. (1897). Mieszkańcy trudnią się po większej części tkactwem.

Pabst Franciszek Antoni, historyk czeski, w pierwszych latach XIX w. studjował na uniwersytecie praskim filozofję i prawo, poczem był urzędnikiem w Pradze i Mycie Wysokiem. W latach 1809—10 redagował czasopismo *Der Volksfreund*, które było przekładane na język czeski, p. t. „Lidumil“ (10 zeszytów). Nadto wydał: „Der patriotische Genius Böhmens an die Karl-Ferd. Universität zu Prag“ (Praga, 1809); „Kronika najnowiejszi a verna poselkynie starožitného narodu českého i t. d.“ (przekład z oryginału niemieckiego Rulika i Hybla, 4 t., Praga, 1809 — 1827); „Die Kriegsposaune, oder Uebersicht der seit der französ. Revolution bis itzt zwischen Oesterreich und Frankreich vorgefallenen Kriege etc.“ (tamże, 1814). Prace **P.**, jakkolwiek napisane bez krytyki i będące po większej części kompilacją z dawniejszych dzieł, w swym czasie miały wielki rozgłos.

Pabst Henryk Wilhelm, rolnik, * 1798 w Maar pod Lauterbach w Wyższej Hesji, † 1868. Pełnił różne obowiązki rolnicze, w 1845 został dyrektorem akademji rolniczej w Hohenheim, a w r. 1850 dyrektorem wyższej szkoły rolniczej w Altenburgu węgierskim. Jest głównym założycielem niemieckich zgromadzeń leśników i rolników. Ogłosił: „Lehrbuch der Landwirthschaft“ (8 wyd., 2 t., 1885) i „Anleitung zur Rindviehzucht“ (4 wyd., 1880).

Pac v. *Gozdawa*, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach czerwonych: w I—srebrny łabędź, w II — dwa srebrne półstrzałki, żeleźcami od siebie, w III — strzała srebrna przekrzyżowana i rozdarta, w IV — na siwym koniu jeździec zbrojny z mieczem w prawej, a tarczą w lewej ręce; w V — lilja srebrna podwójna. Nad tarczą trzy hełmy: w I — na pawim ogonie—łabędź, w środkowym—na pawim ogonie—lilja podwójna, w III —paw ze strzałą złamaną w dziobie. Labry czerwono-srebrne.

Pac.

Pac, nazwa znakomitej rodziny litewskiej, herbu Gozdawa. Z członków tej rodziny odznaczyli się szczególnie: **Pac** Stanisław, wojewoda witebski 1566 r., znakomity wojownik, który na czele swych Kozaków Sitno zdobył i zabrał w niem 120 hakownic, a oblężony w Witebsku, gród ten obronił.— **Pac** Mikołaj, biskup żmujdzki, który na budowę kolegjum Jezuitów znaczną sumę wyłożył, oddał im nadto swą bibljotekę i dobrami własnemi uposażył. † 1649 w Padwie.— **Pac** Piotr, od 1626 wojewoda trocki, znak. rycerz; walcząc przeciwko w. ks. moskiewskiemu, Szwedom i Turkom, miał zaszczytny udział w bitwach pod Drohobużem, Chocimem i Kircholmem; na pamiątkę zwycięstwa nad Szwedami, zbudował kościół w Mścisławiu.— **Pac** Samuel, chorąży litewski, pułkownik z pod buławy J. K. Chodkiewicza, odznaczył się również w bitwie pod Kircholmem, następnie w Moskwie i pod Chocimem 1621; † 1622 w 32 roku życia.— **Pac** Michał Kazimierz, znakomity wojownik, wojewoda wileński i hetman wielki litewski, walcząc szczęśliwie ze Szwedami i w. ks. moskiewskim, dopomógł głównie Janowi Sobieskiemu do sławnego zwycięstwa pod Chocimem 1673. † 1682. — **Pac** Krzysztof, brat poprzedniego, z podkanclerzego został 1658 kanclerzem wielkim litewskim. † 1684. Obaj bracia podnieśli potęgę swego domu do ogromnego na Litwie znaczenia, tak, że rywalizowali z Radziwiłłami. Po śmierci Jana Kazimierza nie mogąc przeprowadzić wyboru ani kandydata francuskiego ani Lotaryńczyka, przyczynili się głównie do wyniesienia na tron Michała Wiśniowieckiego. Za następnej elekcji stanęli na czele partji austrjackiej, przeszkadzając wszelkiemi siłami wyborowi Piasta w ogólności, a Sobieskiego w szczególności. Gdy jednak przeprowadzono elekcję Sobieskiego, uznali go wprawdzie Pacowie, ale nie zaprzestali szkodliwych dla niego działań. Szczególnie hetman, człowiek wielce dumny, nieraz swem nieposłuszeństwem i pychą dokuczył królowi, który też dla umniejszenia ich potęgi na Litwie wynosił w górę Sapiehów. — **Pac** Mikołaj Stefan, naprzód wojewoda trocki i kasztelan witebski, potem wstąpiwszy do stanu duchownego, został z kanonika wileńskiego biskupem wileńskim; nominat jeszcze 1674, wyświęcony 1681, † 1684 roku. Założył w Choroszczy klasztor z kościołem księży Dominikanów. — **Pac** Michał, generał polski, * 1780 w Strasburgu, † 1835 w Smirnie. Wcześnie wstąpiwszy do wojska francuskiego, odbył z odznaczeniem wszystkie kampanje i otrzymał stopień generała w sztabie Napoleona; w r. 1814 wziął dymisję, wrócił do kraju i objąwszy dobra przodków, wspierał rolnictwo, zakładał fabryki, budował wspaniałe pałace, między innemi w Dowspudzie i w Warszawie (przy ulicy Miodowej), 1825 mianowany był senatorem kasztelanem. Po wybuchu powstania był chwilowo naczelnym wodzem (1830); później (18 grudnia 1830) mianowany był jednym z członków straży przydanej do boku dyktatora Chłopickiego; od marca do maja 1831 r. dowodził korpusem odwodowym, a i następnie brał udział w działaniach wojennych. Po skończonej wojnie przeniósł się za granicę. Pacowie posiadają obecnie znaczne dobra w Galicji.

Pacak Fryderyk, polityk czeski, * 1846 w Belohradzie, studjował prawo w Pradze, w r. 1868 za podburzające zmowy został skazany na 5 lat więzienia, uwolniony 1871 r. wstąpił do redakcji *Národních Listów*, a współcześnie kończył studja prawne i został adwokatem w Kuttenbergu. Należał do założycieli partji młodoczeskiej, z którą trzymał w sejmie czeskim i w parlamencie austrjackim.

Pacanowski Henryk, lekarz, * 1857 w Tomaszowie Rawskim, studjował medycynę w Warszawie i był ordynatorem kliniki chorób wewnętrznych. Napisał: „O najnowszych sposobach badania, rozpoznawania i leczenia chorób żołądka;“ „Nerwice żołądka, ich pochodzenie, rozpoznawanie i leczenie“ (1887); „O stałym braku kwasu solnego w soku żołądkowym i zaniku błony śluzowej żołądka;“ „O badaniu i rozpoznawaniu chorób żołądka“ i in.

Pacanów, osada w gub. Kieleckiej, pow. Stopnickim, ma 1,750 miesz., znana z dawnego przysłowia, że „w Pacanowie i kozy kują,“ które to przysłowie świadczy o zręczności tamecznych rzemieślników, skoro kowal umiał okuć kozę czyniącą w ogrodzie szkody, bez zrządzenia jej żadnego bólu.

Pacca Bartłomiej, kardynał, biskup w Ostia i Velletri, * 1756 w Benewencie, † 1844 w Rzymie; mianowany 1801 przez papieża Piusa VII kardynałem, okazał do niego wielkie przywiązanie podczas sporu z Napoleonem. Jako prodatar miał ciągłe nieporozumienia z generałem francuskim Miollis. Posądzony o podżeganie do powstania przeciwko Francuzom, został 1808 uwięziony, jednakże na prośby papieża pozostał jako więzień przy nim; 1809 towarzyszył Piusowi VII do Francji, został jednak w Grenobli odłączony od niego i przez 2½ lat osadzony w twierdzy San Carlo pod Fenestrelles. 1814 powrócony do swej godności, opuścił na nowo w towarzystwie papieża Rzym. Po powtórnym powrocie został członkiem kongregacji do spraw misyjnych w Chinach; 1816 wysłany był w nadzwyczajnem poselstwie do Wiednia. Stałość charakteru w nieszczęściu i wierność zyskały mu powszechne uznanie; był wysoko ceniony i przez późniejszych papieży. Za Leona XII złożył 1824 urząd kamerlinga. Wydał: „Memorie istoriche del ministerio di due viaggi in Francia e della cattività nel castro di San-Carlo in Fenestrelles“ (3 t., 2 wyd., Rzym, 1830, nowe wyd. 1843); „Notizie sul Portogallo“ (Rzym, 1835); „Relazione del viaggio di papa Pio VII etc.“ (Rzym, 1836).

Paccanaryści, zwani także *ojcami wiary Jezusa*, zgromadzenie złożone z ex-Jezuitów i innych księży, które miało na celu wskrzeszenie zniesionego przez papieża Klemensa XIV zakonu Jezui-

tów. Zgromadzenie to założyli w Belgji 1794 Karol de Broglie, de Tournelly i Pey, dając mu nazwę kongregacji *Przenajświętszego Serca* (Sacré-Coeur); stąd rozszerzyło się zgromadzenie także do Bawarji i Austrji. Papież Pius VI połączył je z kongregacją Przenajświętszego Serca, założoną w Spoleto 1799 przez Mikołaja Paccanari, do której należały także kobiety, zwane w Poznańskiem *Sercankami*. Po przywróceniu Jezuitów w 1814 r. **P.** zlali się z nimi w jedno ciało.

Pacchiarotti Gasparo, jeden z najznakomitszych śpiewaków-kastratów, * 1744 w Romagnji (dawnem państwie Kościelnem), † 1822 w Padwie. Sopranem swym nadzwyczaj giętkim i rozległym odnosił pierwszeństwo nad wielu ówczesnemi pierwszorzędnemi śpiewaczkami.

Pace (ang. krok), jako miara długości=2 i pół stopy ang. (ob. Passus); bieg, rodzaj biegu; *full pace* w pełnym biegu.

Pace, *in pace,* więzienie klasztorne, gdzie zamykano na całe życie winowajców, którzy się dopuścili ciężkich występków.

Pacel Winko, pisarz serbsko-chorwacki, rodem z Karlowca, od 1856 r. był nauczycielem w Riece (Fiume), skąd 1862 przeszedł do Warażdina. Początkowo zajmował się **P.** naukami przyrodniczemi, następnie poświęcił się wyłącznie lingwistyce. Wydał: „Nasze nazivlje u prirodoslovnih naukah“ (Rjeka, 1853); „Rudoslovje i t. d.“ (Wiedeń, 1854); „Slovnica jezika hrvatskoga ili srbskoga“ (Zagrzeb, 1860); „Njeszto o naszem glagolu“ (Rjeka, 1862); „Josz njeszto o naszem glagolu i t. d.“ (Zagrzeb, 1863); „Obliczi knjiżevne k hrvasztine“ (Karlowiec, 1865) i in. Zbiór swych artykułów politycznych wydał p. t. „Nasze potrebe“ (Zagrzeb, 1863). W r. 1858 redagował w Rjece czasopismo *Neven.*

Pacelli Asprilio, muzyk, * 1570 w Varciano pod Narui, od r. 1603 był dyrektorem kapeli Zygmunta III w Warszawie, gdzie † 1623 i otrzymał piękny nagrobek w archikatedrze św. Jana. Napisał muzykę do śpiewu o św. Stanisławie, wydaną w Krakowie 1611.

Pacem (łac. „pokój“), nazwa medali z wizerunkiem Chrystusa lub świętych, zawieszonych u różańca. **P.** nazywa się także lekki policzek, wymierzany przez biskupa przy bierzmowaniu.

Pacha, dół pachowy, okolica ciała zawarta pomiędzy wewnętrzną stroną ramienia w miejscu jego przyczepu, a boczną stroną piersi. Przedstawia zagłębienie stożkowate; okolica ta ma w blizkiem sąsiedztwie staw barkowy, zawiera wielkie naczynia *pachowe* i cały splot nerwów ramieniowy; prócz tego posiada liczne gruczoły limfatyczne, które przy chorobach ręki albo piersi bardzo często następczo udział biorą. Skóra tej okolicy zarosła jest włosami.

Pache Jan Mikołaj, minister wojny francuski, a później mer Paryża, * 1746 w Paryżu, † 1823. Pierwotnie był nauczycielem w domu marszałka de Castrie. Po wybuchu rewolucji pracował w ministerjum spraw wewnętrznych i prawością swą zyskał sobie szacunek u wszystkich stronnictw. Popierany przez Żyrondystów, został 3 października 1792 r. ministrem wojny, rozwinął na swym urzędzie olbrzymią działalność, ale jako namiętny republikanin obudził nieufność Żyrondystów i oskarżony o nadużycie władzy, mimo obrony Marata i Góry, musiał złożyć urząd 2 lutego 1793 r. Następnie zasiadał jako deputowany na ławkach stronnictwa Góry, które mianowało go 15 lutego merem Paryża. Po upadku Robespierre'a w dniu 9 grudnia 1794 oskarżono go o współudział w teroryzmie, lecz dekretu nie przeprowadzono. Potem stawiono go przed sądem departamentu Eure, jako burzyciela i podżegacza bezpraw i zawichrzeń, zagrażających obaleniem konwencji w dniu 12 Germinala i 4 Prairiala roku III (kwiecień i maj 1795), lecz i tu dla braku dowodów został uwolniony. Usunąwszy się do swej wioski Thin-le-Montiers pod Charleville, żył tam osamotniony w zupełnem zapomnieniu.

Pacheco Krzysztof, znakomity malarz szkoły madryckiej, najsławniejszy portrecista z drugiej połowy XVI w. Utwory jego pendzla odznaczają się pewnością rysunku i świetnością kolorytu.

Pacheco Franciszek, malarz i poeta, * 1571 w Sewili, † 1654 tamże. Kilka jego obrazów liczą do arcydzieł sztuki malarskiej. Założona przez niego szkoła w Sewilli wydała wielu znakomitych artystów, a między innymi sławnego Velasqueza, któremu **P.** oddał swą córkę w małżeństwo. Oprócz innych wielkiej wartości utworów, samych portretów jego olejnych liczą do 150, odznaczających się rzadką pewnością rysunku. Jako pisarz, zostawił dwie prace: „Uwagi nad malarstwem,“ dzieło elementarne, pisane wierszem i prozą i „O sposobie studjowania natury,“ wierszem.

Pacheco don Joachim Franciszek, publicysta i mąż stanu hiszpański, * 1808 w Ecji; 1833 r. zostawszy adwokatem, osiadł w Madrycie i zaczął wydawać wspólnie z Gerezem Hernandezem i Bravo-Murillem „Boletin de jurisprudentia y legislacion“ (4 t., 1835-39) i jednocześnie wydawał z Donoso Cortes pismo *Atheneum.* Następnie członek kortezów, 1847 mianowany został prezydującym w radzie ministrów, usunął się wkrótce od życia politycznego, do którego znowu 1851 r. powrócił i bronił sprawy konstytucyjnej przeciw ministrowi Sartoriusowi. Po rewolucji Lipcowej 1854 sprawował urząd poselski w Rzymie i Londynie, aż do czasu powrotu Narvaeza do władzy. 1860 wysłany jako poseł do Meksyku, był 1861 odesłany napowrót przez rząd Juareza. Wydał dwa dramaty: „Alfredo“ i „Las infantes de Zara;“ tom poezji „Dzieje kortezów 1837;“ „Historja panowania Marji Krystyny“.

Pachitrop, przyrząd służący do szybkiego wprowadzenia zmian w połączeniu ogniw galwanicznych, by można było dowoli składać z nich stos o niewielu ogniwach wielkich wymiarów, lub

też stos o wielu ogniwach mniejszych. (Ob. Ohma prawo). W machinach magneto-elektrycznych. **P.** służy do zmiany w połączeniu zwojów drutu.

Pachnidła, ob. Perfumy.

Pachołowicki Stanisław, inżynier i rysownik XVI wieku, był sekretarzem kancelarji koronnej przy boku Stefana Batorego, od którego w czasie wyprawy do Rosji otrzymał szlachectwo i herb Pachołowiecki. Rysunki jego składają się z ośmiu tablic: 1) „Opisanie księstwa Połockiego;“ 2) „Oblężenie i zdobycie Połocka przez Stefana Batorego;“ 3) „Turowl zamek;“ 4) „Sytno zamek;“ 5) „Kosziany zamek;“ 6) „Krasne zamek;“ 7) „Susza zamek;“ 8) „Sokół zamek.“ Polskie wydanie tych rysunków wyszło staraniem Jana Mitkiewicza we Wrocławiu 1840 r., p. t.: „Karta operacji wojennych w wyprawie Polaków naprzeciw Rosjanów w r. 1579 i plany ówczesne miasta Połocka z przyległemi twierdzami“ (str. 15, oprócz 8 tablic).

Pachometr, przyrząd do mierzenia grubości szkła zwierciadlanego i płyt podobnych.

Pachomjusz (św.), uczeń St. Antoniego, * około 292; był żołnierzem i za czasów cesarza Konstantyna przyjął wiarę chrześcijańską, poczem udał się na puszczę Tebaidy, założył na wyspie Nilu Tabennie pierwszy klasztor, w którym r. 320 pomieścił rozproszonych dotąd pustelników, nazwał ich *cenobitami* i nadał im regułę zakonną. Siostra jego, idąc za przykładem brata, założyła z drugiej strony Nilu klasztor dla dziewic i ustanowiła dla nich regułę, podobną do reguły przez jej brata dla mnichów przepisanej. **P.** † 340 w Tabennie. Pamiątkę jego Kościół obchodzi 14 maja.

Pacht, bogini egipska, czczona w bliskości Benibassun w świątyni zw. Speos Artemidos. Jest ona, jak i bogini Sechmet, przedstawicielką niszczących sił przyrody. Wyobrażano ją pod postacią lwicy. Koty były jej poświęcone.

Pacht to samo co dzierżawa, u nas specjalnie dzierżawa produktów gospodarstwa mlecznego.

Pachta, *Pachta, Pakhto, Pusztu* nazwa języka Afganów (ob. Afganistan). Należy do języków irańskich. W piśmie używa znaków alfabetu arabskiego. Por. Trumpp „Grammar of the pasto or language of the Afghans.

Pachuca (wym. Paczuka), główne miasto meksykańskiego stanu Hidalgo, 2,550 metr. n. p. morza, położone w górach i żyznej okolicy, liczy 40,500 miesz. (1894).

Pachwina, okolica ciała graniczącą pomiędzy brzuchem a udem, odznaczona wyraźną szczeliną łukowatą z wklęsłością zwróconą ku górze. Ku wewnętrznej stronie fałdy pachwinowej znajduje się w głębi ukośny kanał pachwinowy, łączący jamę brzuszną z mosznami lub tkanką podskórną. Kanał ten, zawierający u mężczyzn sznurek nasienny, u kobiet wiąz okrągły macicy, jest w stanie normalnym zupełnie zarosły; w pewnych stanach patologicznych niedokładnie jest zamknięty, stąd umożebnia wyjście z jamy brzusznej pętlic kiszkowych i powoduje najczęstszą formę przepuklin (ruptura, haernia).

Pachydermata, ob. Gruboskórne.

Pacierz (z łac. *Paternoster*), w ogólności zbiór modlitw Kościoła rz.-katolickiego, składający się: z modlitwy Pańskiej czyli *Ojcze nasz*, z pozdrowienia anielskiego czyli *Zdrowaś Marja*, ze Składu Apostolskiego czyli *Wierzę w Boga*, Dziesięciorga przykazań Boskich i innych krótkich zwykle z pamięci powtarzanych modlitw.

Pacierze, toż co kręgi (ob.).

Pacierzowa kość, toż co kręgosłup (ob.).

Pacific, ocean Spokojny (ob.). Nazwę tę mają też w Ameryce płn. koleje żelazne, stanowiąc komunikację pomiędzy oceanami Atlantyckim a Spokojnym. Linji takich w Ameryce płn. jest dotychczas sześć, w południowej zaś linja od Mendozy do Valparaiso. Budowa pierwszej linji w Stanach Zjednoczonych od Omaho do San-Francisco rozpoczętą została 1863, ukończoną zaś 10 maja 1869 r. i ma długości 3,096 klm. Najwięcej trudności napotkali inżynierowie na terytorjum Sierra Nevada, potrzeba było bowiem pobudować 19-cie tunelów, z których najdłuższy ma 509 metr. długości. Całkowita długość tej linji, od New-Yorku do San-Francisco wynosi 5,357 klm. Linja druga na południu Stanów Zjednoczonych otwartą została 17 marca 1881 i ma długości 5,933 klm. Trzecia, łącząca Nowy-Orlean z San-Francisco przez Demming, otwarta 12 stycznia 1883, długą jest 4,015 klm. Czwartą otwarto w sierpniu 1883, piątą we wrześniu t. r.; szóstą Kanadyjską w r. 1885. Nadto należy wymienić jeszcze otworzoną w 1855 kolej Panamską i Meksykańską. Por. Schlagintweit „Die pacifischen Eisenbahnen in Nordamerika“ (Gotha, 1886); Smalley „A history of the Northern Pacific Railroad“ (1883).

Pacini Jan, włoski kompozytor oper, syn znakomitego basisty-buffo *Ludwika Pacini* (* 1767, † 1837), * 1796 w Syrakuzach, † 1867 w majątku swym Pescia w prowincji Lucca. W muzyce kształcił się w Rzymie, a potem w Bolonji pod kierunkiem Stanisława Mattei i w Wenecji u Furlanetto. W 18 roku życia przedstawił w Wenecji swą operę „Anetta e Lucindo,“ która dobre odrazu znalazła przyjęcie. Działalność jego, jaką odtąd rozwijał na polu muzykalno-dramatycznem, prawdziwie jest zadziwiającą. Z 90 przeszło jego oper wymieniamy tylko najcelniejsze: „Adelaida e Comingio“ (1818); „L'ultimo giorno di Pompeja“ (1825); „Niobe“ (1826); „I Crociati in Tolemaide“ (1827); „Gli Arabi nelle Gallie“ (1828); „Saffo“ (1842); „Medea“ (1843); „La fidantata Corsa“ (1844); „La regina di Cipro“ (1846); „Don Diego di Mendoza“ (1867); „Nicolo de'Lapi“ (1873), nadto skomponował 35oratorjów i kantat, oraz wiele mszy. Ciekawą jest jego autobiografja: „Le mie memoire artistiche“ (1865), dokończone przez Cicconetti, 1875) i t. d. Od 1836 był **P.** dyrektorem konserwatorjum w Viareggio pod Lucca.

Kompozycje jego obok zręcznej faktury odznaczają się łatwością i miłym wdziękiem w inwencji melodyjnej. Brakuje im jednak właściwego oryginalnego piętna, z powodu czego są one tylko kopją manjery Rossiniego, Belliniego i Donizettiego.

Pacini Emiljan, librecista francuski, z pochodzenia Włoch, * 1810, † 1898, był szefem biura w ministerjum sztuk pięknych i cenzorem utworów teatralnych. Napisał libreta do wielu oper, między innemi do „Wolnego strzelca," „Trubadura," „Piotra Medyceusza" (razem z ks. Poniatowskim).

Paciniego ciała, drobne, mikroskopowe utwory, złożone z licznych (od 10—60) współśrodkowych, blaszkowatych pokryw i zawierające w środku zakończenie włókna nerwowego. **P. c.** znajdują się w skórze, gdzie służą jako organy zmysłu dotykowego (najwięcej w brzuścach palców rąk i nóg), prócz tego wszakże napotykają się często w krezkach kiszek i w tkance łącznej jamy brzusznej; od nich zależy prawdopodobnie wrażliwość brzucha na najlżejszy nawet ucisk.

Pacinotti Antonio, fizyk, * 1841 r. w Pizie, kształcił się tamże, był nauczycielem w Bolonji, 1873 został profesorem w Cagliari, 1882 w Pizie. Wynalazł induktor kołowy machin dynamoelektrycznych.

Pacinottiego pierścień, ob. Magnetoelektryczne machiny.

Paciorecznik, roślina, ob. Canna.

Paciorkowski v' *Gryf* odm., herb.: W polu czerwonem—złoty gryf w lewo ze złotą trąbą wylotem na dół w łapach. U szczytu takiż gryf bez łap z trąbą złotą przed sobą. Nadany z nobilitacją 1768 r. Rysunek ob. Gryf (herb).

Pack, w Anglji waga do wełny po 12 *scores*= 108,86 kg.

Packfong albo *tutenag*, stop biały, niklowy, prawie identyczny z argentanem (ob.).

Pacta Conventa, tak nazywano w prawie publicznem polskiem umowę dobrowolną pomiędzy królem, obieranym przez naród, a stanami Rzeczypospolitej polskiej, na mocy której obie strony wzajemne względem siebie zaciągały obowiązki. Wyraz ten po raz pierwszy wszedł w użycie po wygaśnięciu rodu Jagielońskiego, gdy układano warunki obioru na tron Henryka Walezjusza, pomiędzy posłami tegoż i stanami Rzeczypospolitej, rzecz zaś sama istniała już dawniej; i tak po śmierci Kazimierza W. Ludwik zobowiązał się do ustępstw na rzecz szlachty; to samo Jagiełło przy otrzymaniu ręki Jadwigi, a także i następni Jagiellonowie przy wstępowaniu na tron zaręczali dawne, a częstokroć nadawali nowe swobody narodowi. Wszystkie owe prawa narodowe wyłudzane i zaprzysięgane przez królów stanowiły w samej rzeczy umowę pomiędzy królami i narodem. Pacta conventa stanowią ważny materjał i źródło prawa publicznego polskiego; określają one zarówno obowiązki ogólne, wspólne wszystkim królom polskim od czasu Henryka Walezjusza, jakoteż i szczególne tylko, na pojedyńczych monarchów nakładane i odpowiednie współczesnym potrzebom kraju. **P. c.** podpisują posłowie elekta w imieniu swego pana, który po odebraniu dyplomu elekcji je zaprzysięga, poczem tak sam dyplom, jak i podpisane i zaprzysiężone warunki drukują się w jednej księdze dla pomieszczenia w prawach narodowych. **P. c.** przetrwały aż do wyboru ostatniego króla polskiego Stanisława Augusta, były one jak i sama elekcja ważnym czynnikiem dezorganizacyjnym w dawnym rządzie polskim.

Pactum (łac,), ob. Pakt.

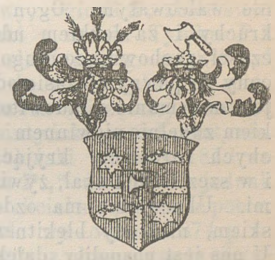
Pacyfikacja, ustalenie pokoju, pojednanie, znaczy w ogólności przywiedzenie jakiegoś w wojnie lub powstaniu znajdującego się narodu do stanu pokoju bądź przemocą, bądź innemi, jakiemikolwiek środkami.

Paczecnickie starostwo, ob. Baczecznickie starostwo.

Paczeński, *Paczyński* v. *Topór* v. *Oksza* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I srebrnem—orzeł dwugłowy czerwony, w II i III czerwonych—topór srebrny, w IV czerwonem—orzeł

Paczeński I.

Paczeński II.

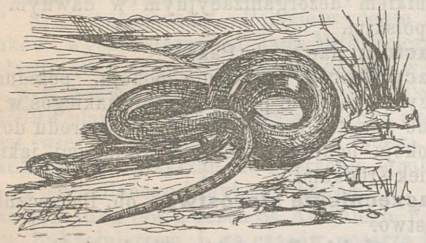
dwugłowy srebrny, w V błękitnem—lew złoty ukoronowany. U szczytu—pół złotego lwa jak na tarczy z toporem w prawej łapie. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej czerwono-złote.—P. II (Reinersdorf)—odmiana śląska.

Paczkowski, *Pączkowski*, v. *Lubicz* odm., herb: W polu czerwonem—podkowa srebrna ocelami na dół z krzyżem, złotym na barku. U szczytu trzy pióra strusie: srebrne między czerwonemi, Labry czerwono-srebrne. Rysunek ob. Lubicz (herb).

Paczula *(Patchuli)*, pachnidło otrzymywane z pociętego ziela podkrzewu *Pogostemon patchouly*, rosnącego w Indjach Wsch. i na sąsiednich wyspach. Woń **P.**, która jest dla wielu osób nieprzyjemną, trwa bardzo długo i jest przenikliwą. Przez dystylację ziela z parą wodną otrzymuje się *olejek paczulowy*, z którego znów przygotowuje się *ekstrakt* czyli *wyciąg paczulowy*. **P.** składa się z terpenu $C_{15}H_{24}$ i kamfory $C_{15}H_{26}O$.

Padaczka, ob. Epilepsja.

Padalec *(Anguis)*, rodzaj jaszczurek, z rodziny scynkowatych, z następującemi cechami: nozdrza w pojedyńczej tarczy; język strzałkowaty, w końcu rozdwojony; podniebienie bezzębne; zęby długie, ostre, na tył skierowane; otwory uszne bardzo małe; ciało kształtu wężów, pysk stożkowaty, boki zaokrąglone, ogon walcowaty, tępy; łuszczki na ciele gładkie. Jedyny gatunek *A. fragilis*, pospolity w całej Europie, powszechnie za węża poczytywany z powodu braku nog, choć właściwie tylne posiada szczątkowe, wśród mięśni ukryte; ma ciało bardzo krótkie, a ogon znacznie od tegoż ciała dłuższy; cały wydaje się zupełnie walcowatym. Ogon **P.** jest nadzwyczajnie kruchy i za lekkiem uderzeniem rozpada się na części, zachowujące długo ruchliwość; ogon utracony po pewnym czasie odrasta. Najbłędniejszem jest mniemanie o jadowitości **P.**; jest on zwierzątkiem zupełnie niewinnem. Przebywa głównie w suchych zaroślach, kryjąc się w norach kretów i w szczelinach skał, żywi się owadami i ślimakami. Ubarwienie ma ozdobne z miedzistym połyskiem, niekiedy błękitnemi prążkami upstrzone. U nas jest pospolity, daleko częstszy jednak w południowych krajach Europy. *A. Besseri* jest tylko jego odmianą.

Padalec.

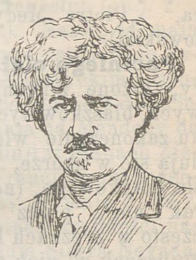
Padalica Tadeusz, pseudonim *Zenona Fisza*.

Paddy, skrócenie imienia Patryk, patrona Irlandji, stąd w Anglji żartobliwie wyrazem tym nazywają irlandczyków.

Padeletti Gwido, prawnik włoski, * 1843 r. w Livorno, † 1878 w Rzymie, studjował prawo we Florencji i w uniwersytetach niemieckich, jako ochotnik brał udział w wojnie z Austrją, poczem wykładał pondekta w Perugji, Pawji, następnie mianowany był profesorem prawa rzymskiego w Bolonji, 1873 w Rzymie. Oprócz licznych prac mniejszych, pomieszczonych w czasopismach specjalnych ogłosił cenną i tłómaczoną na obce języki książkę „Storia del diritto romano“ (Florencja, 1878, 2 wyd., 1885, przekład niemiecki, Berlin, 1879).

Paderborn, niegdyś udzielne biskupstwo w obwodzie Westfalskim, obejmowało 44 mil kw. i było podzielone przez góry Egge i część lasu Teutoburskiego na dwa powiaty: Unterwald i Oberwald. **P.** założone zostało przez Karola W. 795 r. Ostatnim jego biskupem był Franciszek Egon, baron Fürstenberg, † 1789 r. W r. 1803 biskupstwo sekularyzowane i nadane Prusom zostało, a obecnie składa część obwodu regencji mindeńskiej. Miasto *Paderborn*, niegdyś stolica biskupia, nad rzeką Pader, przy kolei żelaznej Soest-Ottbergen położone, ma 20,000 miesz., słynny kościół katedralny, seminarjum duchowne, gimnazjum i rozmaite zakłady przemysłowe, jest i obecnie siedliskiem biskupa.

Paderewski Ignacy Jan, kompozytor i fortepjanista polski, * 1860 roku w Kuryłowie na Podolu. Kształcił się w konserwatorjum warszawskiem, które ukończył 1877 i bezpośrednio potem objął kierunek niższej, a następnie wyższej klasy fortepianowej. Dla wyższego wszakże wykształcenia się w kompozycji opuścił to stanowisko pedagogiczne i podążył do Berlina, gdzie pracował dalej pod kierunkiem Kiela i Urbana nad zgłębianiem tajników kompozycji i instrumentacji. Że ta praca nie była bezowocną, świadczą liczne jego utwory, wydawane przez nakładców zagranicznych i grywane przez pierwszorzędnych wirtuozów. **P.** jest jednym z najzdolniejszych naszych kompozytorów; posiada niepospolitą wiedzę bogactwa fantazji i szczerości uczucia. Pomysły obok jego mimo kunsztowności posiadają wiele prostoty i szczerego uczucia, w którem zawsze przebija się umiłowanie rodzinnego kraju i rodzinnych melodji. Prócz tego jest najznakomitszym dzisiaj pianistą, który odniósł olbrzymie sukcesy w całym cywilizowanym świecie. Napisał: „Menuet,“ „Legenda,“ „Melodje,“ „Concert,“ „Fantaisie polonaise“ etc., oraz operę „Manru,“ którą wystawiono z wielkiem powodzeniem 1901 w Dreźnie i Lwowie. Mieszka stale za granicą, ale pamięta o swoich obowiązkach względem kraju.

Paderewski Ignacy.

Padewskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Sandomierskim. Podług metryk koronnych (ks. 19 f. 63) powstało z dawniejszego starostwa Sandomierskiego, a w roku 1765 wcielone zostało do klucza Tuszowskiego w ekonomji sandomierskiej i obejmowało wsie: Padew, Tuszów, Grochów, Ostrów, Jaślany, Piechoty, Babule, Zarównie, Przykopy, Zachwiejów, Pławno, Wolę Pławską i Czajkowę. Po zajęciu tych dóbr narodowych w 1772 przez rząd austrjacki, tenże razem z innemi dobrami sprzedał je na licytacji d. 12 grudnia 1836 r. Leopoldowi Antoniemu Elkan de Elkansberg za złot. reń. 130,000.

Padilla, Juan de, narodowy bohater hiszpański, jeden z głównych naczelników ligi miast kastylskich (tak zwanych *Communidades*), przeciwko Karolowi I (V). Pochodził ze szlacheckiego rodu

z Toledo i krótko przed wybuchem mianowany komendantem Saragosy (1518). Po rozpoczęciu ruchu zbrojnego otrzymał od Junty świętej naczelne dowództwo nad armją Communeros (ob.). Pobity jednakże w bitwie pod Villarar (23 kwietnia 1521) przez wojsko królewskie, został wzięty do niewoli i w kilka dni potem śmiercią ukarany. Słynne dwa jego listy, pisane do żony przed straceniem, są wzorem wielkodusznego charakteru i wzruszającej prostoty. Jego żona *Marja Pacheco* broniła jeszcze przez pewien przeciąg czasu miasta Toledo, a potem uciekła do Portugalji i stała się bohaterką wielu dramatów i poezji przeróżnych. Imię jej czczą do dziś dnia jako śpiew łabędzi wolności starokastylskiej.—Tegoż nazwiska poeta **Padilla,** znany pod imieniem *El Cartujano*, * 1468 r. w Sewilli, † 1518, zasługuje na wzmiankę, jako jeden z pierwszych w Hiszpanji naśladowców Dantego. Jego „Los doce Triunfos de los doce apostoles“ (nowa ed., Londyn, 1843) stoi jednako daleko niżej od „Divina Commedia.“—Większej od niego sławy używał *Pedro de* **Padilla,** przyjaciel Cervantesa, † 1599 r., jako twórca wielu poezji ludowych i jako improwizator. Poezje swe wydał p. t.: „Eglogos, Sonetos etc.“ (Sewilla, 1582); „Tesoro de varias poesias“ (Madryt, 1580 i 1587) i „Romancero“ (Madryt, 1583).

Padilla y Ramos, barytonista hiszpański, * 1842, wybitny śpiewak, w r. 1869 zaślubił słynną śpiewaczkę Artôt (ob.).

Padniewski Filip, biskup krakowski, * we wsi dziedzicznej Skórkach w Wielkopolsce, po ukończeniu nauk w Ingolstadzie, przepędził młode lata na dworze cesarza Karola V. Wróciwszy do kraju, służył pierwotnie w wojsku i odznaczył się męstwem w bitwie pod Poswołem. Poznany i oceniony przez Tomickiego, z jego namowy wstąpił do stanu duchownego; szybko postępując w hierarchji, został naprzód proboszczem gnieźnieńskim i łęczyckim, a potem archidjakonem krakowskim. Mianowany przez króla Zygmunta Augusta podkanclerzym koronnym, wyprawiony był przez niego w poselstwie do Rzymu, tudzież do Karola V, a później do Ferdynanda I cesarzów. Wróciwszy z tych misji, które z zadowoleniem króla dopełnił, został naprzód biskupem przemyskim, a 1560 krakowskim z zachowaniem pieczęci mniejszej, którą złożył dopiero w 1563 r. Zajmując się naukami, chętnie wspierał młodzież, szukającą wyższego światła nietylko w akademji krakowskiej, ale i w akademjach zagranicznych. † 1572 w Warszawie, pochowany w katedrze krakowskiej. Wiersze jego łacińskie, pisane w Ingolstadzie, wyszły przy dziele Teofila Grzybkowskiego „Disputatio philosophica de syllogismis“ (Ingolstad, 1604); w rękopisie zostawił „Pochwały dziesięciu sławnych wieku swego mężów“, po łacinie, ale te zaginęły.

Padurra Jerczak Tomasz, poeta ludowy ukraiński, * 1801 w Ilińcach na Ukrainie, z ojca Jana komornika bracławskiego i matki Anieli z Paszkowskich. Uczył się początkowo w szkółce parafjalnej w Ilińcach razem z Sewerynem Goszczyńskim, następnie u Bazyljanów w Winnicy (do 1820) i w Krzemieńcu (do 1825), gdzie zapoznał się z Byronem i Osjanem. W tym czasie wszedł w stosunki z Wacławem Rzewuskim, lecz nie odbywał z nim podróży po Wschodzie. Przejąwszy się duchem pieśni ludowych, tworzył mnóstwo prześlicznych dumek, które rozchodziły się zarówno po dworkach szlacheckich jak i wśród ludu. Jedność ducha pojęć łączyła **P.** z innemi poetami Ukrainy, różnił się tylko językiem, pisał bowiem narzeczem małoruskiem. Po tajemniczem zniknięciu Rzewuskiego **P.** osiadł w Machnówce, zajmując się przekładami z Byrona i Mickiewicza (Konrad Wallenrod) na narzecze małoruskie, napisał także parę obszerniejszych poematów oryginalnych; prace te zginęły podczas bytności **P.** za granicą (1848). Przybywszy do Warszawy, ogłosił **P.** zbiór swoich pieśni, p. t. „Ukrainki z nutoju Tymka P.“ (1844). W czasie zjazdu słowiańskiego w 1848 był w Pradze i pisał wiersz do Szafarzyka. Wróciwszy do kraju (1858), bawił najczęściej u swego przyjaciela Marjana Wasiutyńskiego w Koziatynie, gdzie † 1871 r. K. Jabłoński wydał w 1842 we Lwowie „Pienia Tomasza **P.**,“ do których jednak jako pofałszowanych nie chciał się przyznać poeta. Najlepsze wydanie wyszło we Lwowie 1874 p. t.: „Pyśma Tymka Padurry,“ z obszernym życiorysem. W języku polskim prócz drobnych poezji skreślił rozprawę „O Mazepie“ (w *Bibl. Ossolin.*, z r. 1861). O **P.** pisał W. Przyborowski w *Bibl. Warsz.*“ (z 1872 r.) i w *Tygodn. ilustr.* (z 1872 r., t. 9, str. 250).

Padurra Jerczak T.

Padus, nazwa starożytna rzeka Po (ob.).

Padus, ob. Czeremcha.

Padwa, po łac. *Patavium*, po włosku *Padova*, miasto stołeczne włoskiej powincji tegoż nazwiska (2,133 klm. kw. i 449,000 miesz.), nad rzeką Bacchiglione, połączone kanałami z Adygą i Lagunami; jest rezydencją biskupa i liczy 54,000 miesz. Posiada uniwersytet założony r. 1222, wielce uczęszczany i słynący w wiekach średnich, gdzie wielu Polaków pobierało wyższe nauki (Kochanowski, Zamojski), akademję nauk, bogatą bibljotekę i wiele innych zakładów naukowych. Oprócz licznych fabryk wyrobów jedwabnych i strun muzycznych, prowadzi rozległy handel winem, bydłem, oliwą i zbożem. Z pomiędzy 47 kościołów tutejszych, katedralny, zbudowany w XIII w., należy do najpiękniejszych w całych Włoszech. W zakrystji znajduje się obraz Pe-

trarki, który był kanonikiem padewskim i zapisał katedrze znaczną część swej bibljoteki. Starożytny ratusz miejski posiada pomnik urodzonego w Padwie historyka rzymskiego, Liwjusza. **P.** w starożytności zwała się *Patavium* i była stolicą Wenetów; zdobyta w 224 po Chr. przez Rzymian, zamieniona na rzymskie municypium (ob.), wielce w krótkim czasie zakwitła; w średnich wiekach podupadła, w XIII w. była w ręku Gibelinów (Ezzelino), w XV przeszła w posiadaniu Wenecjan, po upadku tej rzeczypospolitej dostała się w 1796 Austrji, a nakoniec w 1866 przyłączoną została razem z Wenecją do Włoch.

Padyszach, wyraz złożony z *Pad* tron i *szach* król; tytuł, którym się monarchowie tureccy i perscy mianują.

Paelinck Józef, malarz belgijski, * 1781 r. w Oostakker pod Gandawą, † 1839 w Brukseli, kształcił się naprzód w akademji gandawskiej, a potem w Paryżu pod kierunkiem Dawida. Za powrotem był krótko profesorem w akademji rysunków w Gdańsku, a następnie przebywał lat 8 w Rzymie, gdzie wykonał dwa wielkie obrazy: „Rzym za Augusta“ (w Kwirynalu) i *Znalezienie Krzyża Św.* (dla kościoła św. Michała w Gandawie), W r. 1815 został malarzem nadwornym króla niderlandzkiego. Z innych obrazów odznacza się jeszcze niepospolitemi pięknościami: „Tualeta Psychy.“ Malował też **P.** mnóstwo portretów, zwłaszcza familji królewskiej.

Paenula (łac.), obcisły płaszcz bez rękawów, używany u Rzymian, z materji wełnianej lub skóry, ubranie klas niższych, ale także i dostojniejszych, noszone w podróży i na wsi.

Paeonia, ob. Piwonja.

Paër Ferdynand, włoski kompozytor oper, * 1771 w Parmie, † 1839 r., kształcił się początkowo u jakiegoś organisty, a następnie pod kierunkiem Neapolitańczyka Ghiretti. Już w 16 roku życia wystąpił z operą z „La locanda de'vagabondi,“ która się bardzo podobała, jak również wystawiona wkrótce potem „Il pretendenti burlati.“ Od 1791 do 1797 był kapelmistrzem w Wenecji i w ciągu tego czasu napisał przeszło 20 oper, po większej części komicznych, z których najlepsze: „Sofonisba“ i „Griselda.“ Podczas pobytu w Wiedniu (1797—1801) napisał także cały szereg oper, a między innemi: „La Donna cambiata, ovvero il calzolajo,“ „I fuorosciti“ i „Camilla.“ Od 1801 do 1806 r. przebywał w Dreźnie jako kapelmistrz nadworny. Potem udał się z Napoleonem do Poznania i Warszawy, a następnie był dyrektorem opery włoskiej w Paryżu, zaś za Karola X generalnym dyrektorem kapeli królewskiej i inspektorem konserwatorjum. W 1831 r. został członkiem akademji sztuk pięknych. Z innych jego utworów wymieniamy jeszcze: „Numa Pompilius,“ „Cleopatra,“ „Didone,“ „I baccanti,“ „Agnese,“ „L'eroismo in amore,“ „Un Caprice de femme.“ Najcelniejsze jednak ze wszystkich jego oper są: „Agnese“ (1811) i „Maitre de chapelle“ (1824). Jeden z najpłodniejszych kompozytorów, stoi **P.** w pośrodku między Paisiello i Rossini'm. Jędrniejszy i ognistszy od pierwszego, ustępuje drugiemu w genjalności i oryginalności. Z bezpośrednich poprzedników Rossini'ego uważanym być jednak może za najznakomitszego. Oprócz oper układał także kantaty, arje, duety, romanse, pieśni kościelne i t. d.

Paerle albo *Payerle* Jerzy, kupiec krakowski, rodem z Augsburga udał się r. 1606 na wezwanie Dymitra Samozwańca do Moskwy z bogatym zapasem towarów i tam w czasie wybuchłego powstania został uwięziony. Po 18 miesiącach odzyskawszy 1608 wolność, powrócił do Krakowa i ułożył bardzo ciekawe dzieło p. t.: „Beschreibung der Moscovitterischen Reise 19 Martis a. 1606 von Crachaw aus angefangen bis Decembris a 1608.“ Dzieło to przełożył w całości Ustriałow i wydrukował w swoich „Skazanjach sowremennikow o Dimitrie Samozwancie“ (t. 2, str. 1—129). Praca ta **P.** stanowi bardzo ważny materjał do historji Zygmunta III.

Paestum, dzisiejsze *Pesti,* miasto we Włoszech południowych, zwane przez dawnych Greków *Poseidonia,* bogate i kwitnące w wiekach VII, VI i V przed Chr., później podupadło i zostało osadą rzymską; w X stuleciu po Chr. przez Saracenów, w XI w. przez Normanów spustoszone i zburzone. Ruiny miasta, w 1755 r. odkryte, świadczą o jego świetnej przeszłości.

Paez Józef Antoni, dawniejszy prezydent i dyktator rzeczypozpolitej Wenecueli, * 1790 w Aragua, † 1873 w New-Yorku, prowincji Varinas; syn ochrzczonych Indjan, przepędził młodość wśród ludu pasterskiego. W 18 roku życia został nadzorcą trzód, u jakiegoś Hiszpana bogatego i zajmował się całkowicie hodowlą bydła. Kiedy jednak wybuchło powstanie w Caracas 1810, zaciągnął się w szeregi, walczące za wolność, zgromadził oddział jeźdźców i wkrótce stał się postrachem Hiszpanów, a oswobodzeniem Varinas wielki zyskał rozgłos. Oddawszy ważne usługi swej sprawie w latach 1813 i 1814, został mianowany 1816 naczelnym wodzem w stopniu generała brygady, obrał prowincję Apure za podstawę operacji, pokonał 1819 hiszpańskiego wodza Don Pablo Morillo a w 1821 rozstrzygnął zwycięstwo nad Hiszpanami pod Carabobo, którego następstwem było uznanie niezależności nowej rzeczypospolitej, zwanej odtąd Kolumbją. Po wypędzeniu Hiszpanów wybrany deputowanym do senatu z departamentu Wenecueli i mianowany dowódcą w tymże departamencie, pracował gorliwie nad własnem wykształceniem i działał w duchu partji federalistów. W r. 1829 stanął na czele ruchu nieprzyjaznego rządowi centralnemu i po oddzieleniu się Wenecueli od Kolumbji został obrany 1830 r. prezydentem rzeczypospolitej Wenecueli. Podczas 4-letniego urzędowania podniósł znacznie

rolnictwo i przemysł, a złożywszy godność 1835 r. osiadł na wsi, ale już 1839 powtórnie objął prezydenturę i wielkie krajowi oddał usługi. W wojnie Kolorowych z Kreolami 1846 otrzymał dyktaturę i po przywróceniu pokoju (1847) złożył prezydenturę w ręce Monagas, przed którym 1848 musiał uciekać. Wróciwszy 1849, rok blizko był więziony, a potem skazany na banicję. Pod koniec 1858 wezwany został napowrót do ojczyzny za rządów Juljana Castro, ale już w czerwcu 1858 r. musiał znowu iść na wygnanie. Za prezydentury Tovara mianowany 1860 r. posłem w Stanach Zjednoczonych, otrzymał w marcu 1861 naczelne dowództwo. Wkrótce wszakże, bo już w końcu sierpnia 1861, z powodu wybuchłych zamieszek przemocą ogłosił się prezydentem z władzą dyktatorską, ale mimo wszelkich usiłowań nie mógł podołać swemu przeciwnikowi generałowi Falcon, zawarł z federalistami 23 kwietnia 1863 konwencję, mocą której złożył rządy w ręce kongresu narodowego i 15 czerwca 1863 zrzekł się prezydentury na rzecz Falcona. Jego autobiografja wyszła w r. 1867—69 w 2 t.

Paflagonja, kraina w Azji Mniejszej, pomiędzy Halysem i Partheniusem, z miastem stołecznem Sinope, po rozmaitych kolejach została w I w. przed Chr. do prowincji rzymskiej Galatia przyłączoną i za Konstantyna W. otrzymała nazwę oddzielnej prowincji. *Paflagończycy* uważani byli przez resztę Greków za ludzi gburowatych i nieokrzesanych, chociaż ich konie i jazda uchodziły za najlepsze w Azji.

Pafnucy (św.), biskup Tebaidy, Egipcjanin rodem, w młodości swej przebywał w klasztorze Pisper w górnym Egipcie; wybrany następnie biskupem w górnej Tebaidzie, odznaczał się cnotami i wielką wytrwałością w czasie prześladowania Galerjusza Maksymjana i Maksymina Daja. Za Konstantyna W. wrócił do swej djecezji i występował gorliwie przeciw Arjanizmowi na soborach w Nicei i w Tyrze. Kościół obchodzi jego pamiątkę 11 września lub 19 kwietnia.

Pafos, nazwa dwu starożytnych miast na wyspie Cyprze. *Stare Pafos* albo *Palapafos* sławne było świątynią Afrodyty, zwanej *boginią pafijską*, która tu pierwszy raz z morza na ląd wystąpić miała. *Nowe Pafos* albo *Neapafos*, w pobliżu starego, słynęło z żeglugi i handlu.

Pagan, dawna stolica b. królestwa Birmańskiego na prawym brzegu rz. Irawaddi, poniżej Avy, obecnie ruiny, zamieszkane przez niewielką liczbę rybaków. Zwaliska pagod, tarasów i olbrzymich posągów leżą na przestrzeni, 13 klm. wzdłuż rzeki.

Pagan Błażej Franciszek, hrabia de, sławny matematyk i inżynier, * 1604 w Avignon, † 1665 w Paryżu; służył w wojsku do r. 1642, w którym ociemniał; z dzieł jego używało wielkiego rozgłosu „Traité des fortifications“ (Paryż, 1645).

Paganalja, u Rzymian wiejskie uroczystości prowincjonalne, obchodzone w styczniu.

Pagang, mahometańskie państwo na półwyspu Malakka, po obu brzegach rz. Pagang, obejmuje 25,900 klm. kw. powierzchni i liczy 50,000 m. Główne miasto *Pekan*.

Paganini Mikołaj, jeden z najznakomitszych skrzypków nowoczesnych, * 1784 r. w Genui. Pierwszym nauczycielem jego był Costa, następnie od Roll'a i Paer'a uczył się kontrapunktu. Od 1816 r. koncerta dawane we Włoszech zjednały mu ogromną sławę. W kwietniu 1818 roku zjechał się w Piacenza ze sławnym skrzypkiem Lipińskim, który pojechał tam właściwie dla poznania go, gdzie też dawali tak zwane „Doppelconcerte,“ niezmiernie interesujące skutkiem zestawienia takich dwu potęg muzycznych. Cechą gry Paganiniego był wdzięk, pieszczota, lotność smyczka, tymczasem u Lipińskiego górowała energja, siła i pełność tonu. Dopiero w 1828 koncerty dawane w Niemczech zjednały mu sławę europejską i pieniądze. Przypisywano mu też skąpstwo i chciwość ogromną. Największy zapał wzbudzał grą flażeoletową; ogłoszono go za największego skrzypka w świecie. We Francji i Anglji robiono mu niesłychane owacje. W r. 1829 grał podczas koronacji w Warszawie. W 1834 wrócił **P.** do ojczyzny i zakupił w Parmie pałacyk Villa Gajona, gdzie zamieszkał prawie stale. † 1840 w Nicei. Z utworów jego odznacza się sławny: „Karnawał Wenecki“, napisany ze słuchu przez skrzypka Juljusza Ghys'a, kilka koncertów i etiudy. Szkołę na skrzypce według manjery **P.** wydał Guhr, dyrektor muzyki we Frankfurcie nad Menem. Życie jego opisali Schottky „Paganinis Leben und Treiben“ (Praga, 1829) i Schütz (Ilmenau, 1831); Félis „Notice biographique sur N. P.“ (1851); H. Wasilewski „Die Violine und ihre Meister“ (2 wyd., Lipsk, 1883).

Paganini Nicolo.

Pagasa, w starożytności miasto w Tesalji nad zatoką Pagasejską, obecnie zatoką Volo.

Page Wiljam, malarz północno-amerykański, * 1811 w Albany, kształcił się w New-Yorku i już w 11 roku życia otrzymał nagrodę odznaczenia. Dopełniał studjów w Rzymie. Wykonał: „Św. Rodzina“, „Dziecinne lata Henryka IV“, „Rut i Noemi“, „Mojżesz“, „Wenus“ (1859), „Głowa Chrystusa“, „Szekspir“ (1874) i wiele portretów; † 1885 w Tottenville w stanie Island.

Pagenstecher Henryk Aleksander, zoolog, * 1825 w Elberfeld, † 1889, studjował od 1842 medycynę w Göttingen, Heidelbergu, Berlinie i Paryżu, 1866 został docentem akuszerji w Heidelbergu, poświęcił się następnie studjom zoologicznym i 1862 objął katedrę tego przedmiotu w Heidelbergu. Znacznie podniósł zostające pod jego zarzą-

dem muzeum zoologiczne, do czego liczne materjały zebrał podczas podróży do Włoch, Sycylji, Hiszpanji i wysp Balearskich. W 1882 został dyrektorem muzeum przyrodniczego w Hamburgu. Wydał: „Beiträge zur Anatomie der Milben“ (2 zesz.l 1860—1); „Die Trichinen“ (1865); „Die Insel Mallorca“ (1867); „Allgemeine Zoologie“ (4 t., 1875—71) i in.

Pagenstecher Aleksander, okulista, * 1828, † 1879 r., kształcił się w Giessen, Heidelbergu i Würzburgu i pod Gräfem wykształcił się w okulistyce, poczem osiadł w Wiesbadenie, gdzie w r. 1857 założył słynny zakład okulistyczny. Zasłużył się zwłaszcza metodą wyłuszczania soczewki; operacji wykonał przeszło 2000.

Pagès Jan Piotr, prawnik francuski, * 1784 w Seix), dep. Arriège, † 1836 w Tuluzie. Po ukończeniu kursów prawnych w Tuluzie, został 1804 adwokatem, 1809 członkiem tamecznej akademji, a 1811 prokuratorem cesarskim; po powrocie Bourbonów utracił ten urząd i osiadł 1816 w Paryżu, gdzie redagował *Minerve* i był jednym z założycieli dzienników *Renommée* i *Courrier Français*. Z licznych jego broszur treści politycznej zasługują na wzmiankę: „Principes généraux du droit public“ (Paryż, 1817); „De la responsabilité ministerielle“ (1818); „De la censure“ (1827); obok tego napisał jeszcze „Manuel de notaires“, podręcznik dla notarjuszów; „Histoire de l'assamblée constituante“ (Paryż, 1822), tworzącą drugą część dzieła „Fastes civils de la France“. W 1836 wstąpił do izb jako deputowany z Saint Giron i † tegoż roku w Tuluzie.

Paget August Berkeley, dyplomata angielski, * 1823, † 1896. Do służby dyplomatycznej wstąpił 1841, w 1843 został *attaché* poselstwa w Madrycie, 1846 w Paryżu, następnie sekretarzem legacji w Atenach, Hadze, Lizbonie, Berlinie, *chargé d'affaires* w Holandji 1855—56, w Lizbonie 1857—58, ministrem pełnomocnym w Dreznie, Stokholmie, Kopenhadze, Lizbonie, nakoniec ambasadorem w Rzymie 1876—1883 i w Wiedniu 1884—1894.

Paget Violet, znana pod pseudonim *Vernon Lee* autorka angielska, * 1856 w Normandji, jako córka inżyniera pozostającego w służbie rosyjskiej, młodość spędziła w Niemczech i Francji, następnie osiadła we Włoszech. Z jej prac z zakresu historji sztuki i cywilizacji ważniejsze: „Studies of the eighteenth century in Italy“ (2 wyd., 1886); „Belcaro; essays on suindry aesthetical questions“ (1881); „Euphorion; studies of the antique, and the meddaeval in the renaissance“ (2 wyd., 1885, t. 2); „Juvenilia“ (1887); romanse: „Ottilie“ (1883); „Miss Brown“ (1884) i „The story of a puppetshow“ (1889) i in.

Paggi Jan Chrzc., malarz, rzeźbiarz i budowniczy włoski, * 1554 w Genui, † 1627 tamże; żył i malował we Florencji, Pawji i swem mieście rodzinnem, gdzie założył akademję malarstwa. Oprócz wysokiej wartości obrazów, zostawił po sobie dzieło o sztuce malarskiej.

Pagina (łac.), stronica karty w książkach drukowanych i rękopismach. Liczbowanie tych kart zowie się paginacją.

Pagina fracta (łac.), karta złamana wzdłuż na dwie połowy.

Pagliano Eleuterio, malarz włoski, * 1826 r. w Casal Monferrato, kształcił się w Medjolanie, następnie był profesorem akademji tamże. Wykonał wiele znakomitych obrazów rodzajowych, historycznych i akwaforty.

Pago *(Pag)*, wyspa dalmacka na m. Adrjatyckiem, na płn.-zachód od Zadru, należąca do okręgu Zara, obejmuje 288,5 klm. kw. i liczy 6,200 m., zajmujących się uprawą wina, rybołóstwem, hodowlą i wywarzaniem soli. Miasto główne t. n., 3,560 miesz., port i wielkie saliny.

Pagoda (z sanskrytu), dom święty, zowie się każda świątynia Indjan i innych bałwochwalczych ludów Azji południowej. Takąż nazwę noszą wszystkie posągi bożków indyjskich, znajdujące się zwykle w wielkiej liczbie w takich pagodach.

Pagodyt, minerał, ob. Agalmatolit.

Pagurus, rak, ob. Pustelnik.

Pagus (łac. włość, wieś), nazwa okolic otaczających miasto. Od pagus pochodzi: paganus, z czego powstał wyraz: poganizm.

Pahlen, herb, ob. Palen.

Pahlen, von der, starożytny ród szlachecki inflancki, pochodzący podług jednych z Pomorza, podług zaś innych będący linją poboczną rodu inflanckiego Koszkullów (Koschkull), która w XIII w. przyjęła nazwę **P.**—*Jan von der* **P.** wspominany jest 1316 jako wasal arcybiskupa ryskiego. Potomek jego *Jan Kartenson* **P.** był pułkownikiem w wojsku szwedzkiem i został 1679 wyniesiony do godności barona. Po zajęciu Inflant przez Piotra W. przeszedł do służby rosyjskiej. Z rodu tego odznaczyli się w Rosji: **Pahlen** Piotr von der hr., * 1746, walczył 1769 w wojnie tureckiej pod Rumiancowem, następnie został pułkownikiem, później generał-majorem i dowodził 1788 oddziałem przy szturmie Oczakowa. Użyty 1790 do układów pokojowych ze Szwecją, został po zawarciu pokoju w Werelä posłem rosyjskim w Stockholmie. Po przyłączeniu Kurlandji do Rosji mianowany został gubernatorem nowozajętej prowincji. Po wstąpieniu na tron Pawła I usunięty początkowo od obowiązków, zyskał wkrótce zupełne zaufanie monarchy i wyniesiony do godności hrabiowskiej, mianowany został generałem kawalerji i gubernatorem wojennym Petersburga. Po usunięciu Rostopczyna miał sobie powierzony kierunek spraw zagranicznych. Po wstąpieniu na tron Aleksandra I, usunął się do życia prywatnego i † 1826 zupełnie zapomniany w dobrach swych pod Mitawą.

Pahlen Piotr, von der, hr., syn poprz., * 1777, † 1864 w Petersburgu; wstąpił bardzo młodo do gwardji i 1800 został generał-majorem. W kampanji 1812 i 1813 odznaczył się jako dowódca dy-

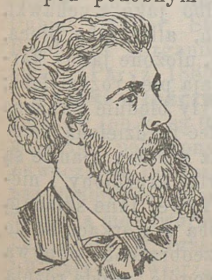
wizji kawalerji; 17 lutego 1814 z winy Wittgensteina rozbity został pod Naugis. 1823 wziął dymisję, po wstąpieniu jednak na tron cesarza Mikołaja wstąpił napowrót do służby, 1827 został generałem kawalerji i w kampanji tureckiej 1829, jako dowódca 2-go korpusu, odznaczył się zwłaszcza pod Kulewczą. W kampanji polskiej 1831 wkroczył w lutym na czele 1 korpusu, miał udział w bitwach pod Grochowem, Mińskiem i Ostrołęką oraz przy szturmie Woli. Od 1835—41 był posłem w Paryżu, poczem po śmierci ks. Wasilczykowa został 1847 generał-inspektorem kawalerji. Od r. 1862 z powodu podeszłego wieku usunął się od obowiązków.

Pahlen Paweł, von der, hr., starszy brat poprz., * 1775, † 1836; walczył w kampanji francuskiej, został 1828 r. generałem kawalerji i w kampanji 1831 dowodził przez czas niejaki 2 korpusem piechoty, na czele którego odparł napad Skrzyneckiego na Siedlce.

Pahlen Fryderyk, von der, hr., trzeci brat poprzednich, * 1780, † 1863; był posłem w Waszyngtonie, Rio-Janeiro i Monachjum; 14 września 1829 podpisał z hr. Orłowym pokój Adrjanopolski, poczem był czas niejaki gubernatorem chersońskim; w końcu służył w ministerjum spraw zagranicznych i był członkiem rady państwa. Z linji pobocznej pochodzi **Pahlen** Magnus, von der, baron, * 1778, † 1863; odznaczył się 1813 jako pułkownik w bitwie pod Lüneburgiem, od 1830—45 generał-gubernator prowincji Nadbałtyckich, następnie senator i członek rady państwa.

Pahlen Konstanty, polityk rosyjski, kształcił się w Petersburgu, wstąpił do służby rządowej i był gubernatorem pskowskim, 1868 został mianowany ministrem sprawiedliwości i upoważniony do przeprowadzenia reformy sądowej, zapowiedzianej w 1864. Gdy w 1878 w skutek nalegania **P.**, Wiera Sasulicz za zamach na generała Trepowa, oddaną została nie pod sąd państwowy, lecz przysięgłych, przez który była uniewinnioną, **P.** uwolniony ze stanowiska ministra mianowany członkiem rady państwa, osiadł w Kurlandji.

Pailleron Edward Juljusz Andrzej, franc., * 1834 w Paryżu, † 1899, studjował prawo i w r. 1860 ogłosił satyrę „Les Parasites“, a wkrótce potem pod podobnym tytułem wystawił w Odeonie sztukę „Le Parasite“. Odtąd oddał się przeważnie poezji dramatycznej, w której szczęśliwa forma pomaga mu do przeprowadzenia niezawsze psychologicznie uzasadnionej treści. Napisał: „Le mur mitayen“ (1881); „Le dernier quartier“ (1863); „Le second mouvement“ (1865); „Le monde ou l'on s'amuse“ (1868); „Les faux ménages“ (6 wyd., 1869); „L'autre motif“ (1872); „Hélène“ (1872); „Petite pluie“ (1875); „L'étincelle“ (1879); „Le monde on l'on s'ennuie“ (1881); „La poupée“ (1884). Na scenie warszawskiej wystawiono komedje jego: „Świat nudów“ i „Niby małżeństwa.“ „Ostatnia stacja“ komedja w 2 aktach wierszem, przełożył Kazimierz Kaszewski (Warszawa, 1885). Ogłosił też zbiory poezji p. t.: „Amour et haines“ (2 t., 1870). Jako zięć Buloza, założyciela „Revue des deux mondes“, zamieścił w tem piśmie znaczną liczbę swoich utworów.

Pailleron Edward.

Paina limpa, ob. Bombax.

Paine Tomasz, pisarz słynny z wpływu swego na rewolucje: półn.-amerykańską i francuską, * 1737 w Thetford, w angiel. hrabstwie Norfolk, † 1809 w New-Yorku. Młodość spędził w ojcowskiej fabryce gorsetów, a następnie był urzędnikiem celnym i kierującym fabryką tabaczną. Z powodu długów usunięty od obu obowiązków 1774 r., udał się do Ameryki północnej i znalazł w Filadelfji dobre przyjęcie u pewnego księgarza. W piśmie „Common sense“ (1776), wystąpił z gorącą obroną kolonji i przyczynił się znakomicie do rozbudzenia ruchu, mającego na celu oswobodzenie się od metropolji. Zyskawszy przez to przyjaźń Washingtona i Franklina, mianowany był sekretarzem w wydziale spraw zagranicznych, a następnie wybrany sekretarzem generalnego zgromadzenia w Pensylwanji. Wróciwszy do Anglji, ogłosił dzieło „The rights of man“ (1791; tłómaczone na wszystkie prawie języki), w którem dzielnie bronił zasad rewolucji francuskiej przeciw Burke'mu i wrzaskom arystokracji angielskiej. Wytoczono mu z tego powodu proces polityczny, ale **P.** udał się do Francji, gdzie otrzymał od kilku miast prawo obywatelstwa i wybrany został 1792 członkiem konwencji. Rzucił się teraz w wir rewolucji i pod imieniem Achilla Duchatelet wydawał pismo ulotne, bardzo wpływowe. Usunięty przez Robespierre'a z konwencji i aresztowany, napisał w więzieniu „Age of reason“, w którym rozwijał zasady deistyczne. Po 14 miesiącach odzyskał nareszcie wolność i zasiadł znowu w konwencji, a po jej rozwiązaniu 1795 usunął się do życia prywatnego i poświęcił się studjom statystycznym i finansowym. Od 1802 aż do śmierci mieszkał w Ameryce. Kompletna ed. dzieł jego wyszła w Bostonie 1856 i w New-Yorku 1883 r. Życie jego opisał Cobbet (1795) i Vale (New-York, 1850).

Paionios, rzeźbiarz grecki z Mende w Tracji, ok. 425 przed Chr. wykonał grupę wschodniej fasady w świątyni Jowisza w Olimpji i Nike. Por. Brunn 1872.

Paipa, miasto w stanie Boyaca w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, 2,280 m. nad p. m., liczy 9,000 m. W pobliżu leży Pantano de Vargas, pamiętne zwycięstwem Boliwara nad Hiszpanami w d. 25 lipca 1819 r.

Pair, Pairs, ob. Par.

Pairsschub, wyraz oznaczający mianowanie większej liczby parów (ob. Par), przez rząd w celu otrzymania w izbie wyższej żądanej większości głosów.

Paisiello Jan, głośny kompozytor włoski, * 1741 w Tarento, po ukończeniu kolegjum wszedł do konserwatorjum św. Onufrego w Neapolu. Rozgłos oper napisanych przez niego dla teatrów w Bolonji, Parmie i Wenecji sprawił, iż wezwano go do Rzymu, gdzie współzawodniczył z najznakomitszemi kompozytorami neapolitańskimi. W 1776 wezwany został do Petersburga. Jadąc przez Warszawę, na żądanie króla Stanisława Augusta napisał i wykonał oratorjum „le Passione di Gesu Cristo“ (1784), nadto w Mohylowie podolskim operę „la Finto amante“ w czasie zjazdu Józefa II z Katarzyną II. W 1785 r. wrócił do Neapolu na kapelmistrza króla Ferdynanda IV. Zwróciwszy na siebie uwagę Bonapartego (za czasów konsulatu) został za cesarstwa wezwany do Paryża na dyrektora nadwornej kapeli kościelnej. Wróciwszy do Neapolu, został prezesem dyrekcji królewskiego konserwatorjum. † 1816 r. Z licznych oper **P.** największy rozgłos miały: „La molinara“ (młynarka) i „Il barbiere di Seviglia“ (1788 r.). Z przedstawianych u nas oper **P.** najwięcej powodzenia miała „Fraskatonka“ (wystawiona 1782); „Sługa panią“ (1780); „Król Teodor“ (1799). Prócz mnóstwa oper napisał **P.** wiele kompozycji kościelnych. Zasługa jego polega na ściślejszem odtwarzanie w muzyce charakteru akcji i sytuacji i szerszem traktowaniu finałów.

Paisley, ważne miasto fabryczne w Szkocji, hrabstwie Renfrew, nad rzeką Whitecart, ma port i 67,000 miesz.; wielkie fabryki muślinu, wyrobów bawełnianych, a także gisernie, browary, gorzelnie i mydlarnie.

Päivärinta Pietari, ludowy poeta finladzki, * 1827, syn robotnika, był sam parobkiem, później zakrystjanem. W 1882 r. wybrany do sejmu finlandzkiego. Napisał: „Epizody z wielkiej wojny“ (1867). „Elämani“ (Moje życie).

Paixhans Henryk Józef, inżynier, * 1783 roku w Metz, † 1854; kształcił się w szkole politechnicznej, potem służył w artylerji marynarki i ostatecznie był generałem. Wynalazł działa zwane od jego nazwiska *działami Paixhansa.* Są to działa wielkiego kalibru, dłuższe od haubic, z komorą stożkowatą, zalecające się wielką donioslością i pewnym strzałem. Po raz pierwszy do większych działań użyte były oblężeniu Antwerpji 1832. Po wynalezieniu dział gwintowanych wyszły z użycia. Napisał: „Considération sur l'artillerce des places etc.“ (1815); „Nouvelle force maritime“ (1821) i in.

Pajac Pajazzo, po franc. *paillasse,* maska komiczna we włoskiej krotochwili ludowej. U nas popularna nazwa akrobatów i klownów cyrkowych.

Päjane, jezioro w gub. Tawastguskiej w Finlandji, 77.7 m. nad poziomem morza położone, 128 klm. długie, do 26 klm. szerokie, obejmuje 1576 klm. kw. (28.6 m. kw.) powierzchni, posiada odpływ do zatoki Fińskiej.

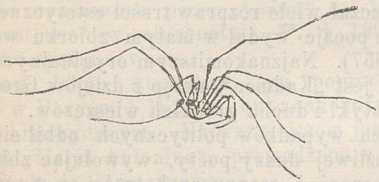
Pajączkowski, *Pajanczkowski* v. *Lubicz* odm., herb: W polu czerwonem — podkowa srebrna ocelami na dół z krzyżem kawalerskim złotym jednym na barku, drugim we środku. U szczytu trzy pióra strusie: srebrne między czerwonemi. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej czerwono-złote. Rysunek ob. Lubicz (herb).

Pająk, ob. Pająki właściwe.

Pająk morski, *jeżokrab,* ob. Kraby.

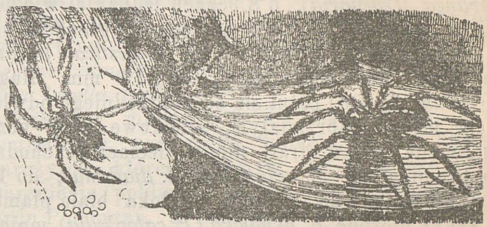
Pająki, *Pajęczaki (Arachnoidea, Arachnidae),* gromada zwierząt stawonogich, obejmująca zwierzęta bezskrzydłe, u których głowa z tułowiem jest najczęściej połączona w jedną całość, *głowotułów (cephalothorax),* bez czułków, z 2 parami szczęk, 4 parami nóg i odwłokiem bezczłonkowym. Postać ich ciała jest bardzo rozmaita; u **P.** właściwych odwłok jest kulisty i za pomocą krótkiej szypułki połączony z głowotułowiem, u skorpjonów wydłużony odwłok całą szerokością przyrasta do głowotułowia. Szczęki górne u niektórych (roztocze, skorpiony) otwierają się na boki, jako szczęki nożycowe. Nogi osadzone są na głowotułowiu, złożone z 7 lub 6 stawów, a u doskonalszych rozróżniają się w nich też same części, co u owadów. W systemie nerwowym wogóle występuje wyraźne oddzielenie między węzłami mózgowemi a rdzeniem brzusznym, który przedstawia różne stopnie rozwoju. Zmysły w ogólności ustępują zmysłom skorupiaków. Oczu mają 2 do 12, które są tylko pojedyncze, nieruchome; organów słuchu nie odkryto u nich; dotykanie uskutecznia się przysadkami pyszczka i końcami nóg. Kanał pokarmowy rozchodzi się w prostej linji od gęby do tylnego końca ciała i rozpada się na wązki przełyk i szeroki worek, który u skorupionów i **P.** właściwych dzieli się na żołądek i jelita. Organy krążenia i oddychania przedstawiają też różne stopnie rozwoju, a brak ich zupełny ma miejsce tylko u najniższych molików. Serce znajduje się w odwłoku, jako naczynie grzbietne kilkokomórkowe, z bocznemi szczelinami dla dopływu krwi. Organy oddechowe przedstawiają się albo jako dychawki, w postaci rur rozgałęzionych, albo jako płuca, w postaci płaskich woreczków, ułożone jakby karty książki. Wszystkie **P.** mają płeć rozdzieloną; pająki z rzędu *Tardigrada* były błędnie uważane za obupłciowe, mają jednak płeć rozdzieloną, samce tylko są daleko rzadsze, niż samice. Samce są często mniejsze od samic. Tylko skorpjony i niektóre moliki wydają na świat żywe, inne składają jajka, które często noszą ze sobą w workach aż do wylęgnięcia się młodych. Przeobrażenie odbywa tylko niewielka ich liczba, wogóle młode różnią się od doskonałych tylko brakiem 2 lub wszystkich nóg. Z małym wyjątkiem żywią się pokarmami

zwierzęcemi, do których niższe znajdują wstęp jako pasożyty; większe i wyżej zorganizowane postacie są istnemi zwierzętami drapieżnemi, karmią się owadami i innemi pająkami, do zabijania których posiadają często gruczołki wydzielające jad. Wiele z nich snuje tkanki i gniazda, w których oprzędzają swą zdobycz; największa część wysuwa się tylko nocą ze swych kryjówek. Dzielą się obecnie na 8 rzędów. 1) *Języczkowate (Linguatulida)*, **P.** pasożytne, o ciele wydłużonem, robakowatem, o dwu parach kleszczy hakowatych w okolicy gęby bezszczękowej, bez oddychania dychawkowatego i płucnego; typem ich jest *wrzęcha (Pentastomum); P. constrictum* w stanie młodym żyje w wątrobie murzynów w Egipcie. 2) *Moliki* czyli *roztocze* (ob.). 3) *Niesporczaki (Tardigrada)*, **P.** mikroskopowe, z częściami gęby kłującemi i ssącemi, bez serca i organów oddechowych. 4) *Kosarzowate, łabunie, (Phalangida)*, **P.** ze szczękami nożycowatemi, nogami długiemi, z odwłokiem członkowatym, oddychające dychawkami; nazwa pochodzi stąd, że noga oddzielona jeszcze czas jakiś się porusza. Rodzajem typowym jest *Kosarz (Phalangium, Opilio)*, postaci jajowatej, drugą parę nóg ma 6 razy dłuższą od ciała. 5) *Pająki właściwe* (ob.). 6) *Pająkoniedźwiadki (Pedipalpi)*, do których należy *zaleszczotek* (ob. Chelifer), łączone przez wielu wraz z następnemi. 7) *Niedźwiadki* czyli *skorpiony* (ob.). 8) *Solifugae*, żyjące tylko w okolicach cieplejszych, o odwłoku wydłużonym, stawowatym, okazują przejście do owadów; ukąszenie ich jest bardzo bolesne i podobno jadowite. Niedźwiadki i kosarze łączone są też w jeden rzęd wspólny **P.** *stawoodwłokowych (Artrogastra)*, cechujący się odwłokiem wyraźnie stawowatym. Ważniejsze prace nad **P.** podali. Walckenaer (1805), Luster, Lucas, Halm, Koch, Keyserling, Dufour, Müller, Stranis i in. Por. zwłaszcza Blanchard „Organisation du règne animal, Arachnides“ (Paryż, 1860).

Kosarz.

Pająki właściwe *(Araneida)*, rzęd gromady pająków (ob.); są to pająki o odwłoku kulistym, miękkim, połączonym szypułką z głowotułowiem. Żuwaczki są umieszczone pod czołem i uzbrojone pazurkami ruchomemi, bardzo ostremi; na końcu znajdują się otworki gruczołków wydzielających jad, który w czasie ukąszenia wpływa w ranę i u małych zwierząt sprowadza natychmiastową śmierć. Niektóre gatunki są podobno niebezpieczne nawet dla człowieka, jak *Lathrodectus tredecimguttatus*, w stepach Rosji południowej, gdzie jest zabójczy dla bydła. Języczek, położony między dwiema szczękami, składa się z jednej części; głaszczki szczękowe znajdują się po obu stronach żuwaczek i podobne są do nóżek. Nogi, różnego kształtu, kończą się dwoma grzebieniastemi pazurkami. Odwłok jest u samic większy niż u samców; na jego podstawie mieści się otwór płciowy, po obu jego stronach otworki woreczków płucnych. Samce są często znacznie mniejsze od samic.

Pająk domowy. Samiec i samica (większa).

Odchód znajduje się na końcu odwłoka, otoczony 4 lub 6 wyniosłościami brodawkowatemi, *przepustnicami (kądziołkami, kądzielnikami)*, walcowatemi lub gruszkowatemi; wązkiemi otworami wydzielają one materję kleistą, która na powietrzu natychmiast krzepnie, tworząc nader cienkie nitki, które **P.** przędzie nogami, tworząc *pajęczynę*. Sposób życia **P.** przedstawia wiele ciekawych szczegółów, wszystkie są drapieżne i wysysają soki owadów, ale sposób zdobywania łupu bardzo jest rozmaity.

Krzyżak.

Tak zwane włóczące się **P.** używają pajęczyny jedynie dla zakrycia swych kryjówek i na woreczki do przechowywania swych jajek, łup zaś napadają wśród swobodnych ruchów ciała. Inne chwytają zdobycz w swe tkanki, po których same zręcznie biegną, gdy owady łatwo się w nie chwytają. Tkaniny same są bardzo rozmaite; albo delikatne i cienkie, utworzone z nici nieregularnie poplątanych, albo też mają utkanie gęstsze i są poziome, albo wreszcie przedstawiają siecie pionowe, kołowe, utworzone z nici ułożonych kołowo i promienisto, we środku się zbiegających. Tkaniny

unoszące się na jesień w powietrzu i zwane *babiem latem* (ob.) są dziełem młodych **P.**, które za ich pomocą unoszą się w powietrzu i, być może, są unoszone do miejsc bezpiecznych na przezimowanie. Dzielą się na dwa podrzędy: *Czteropłucne (Tetrapneumones)*, o 4 płucach i z 4 przepustnicami w tylnej części ciała, i *Dwupłucne (Dipneumones)* o 2 płucach i 6 przepustnicach. Do pierwszych należy *zdunek* czyli *mularz (Cteniza)* i *ptasznik* (ob.). Z drugich najwięcej znanym rodzajem jest *pająk (Aranea, Tegenaria)*, o 8 oczach jednakiej wielkości w dwu łukowatych szeregach; gnieździ się w mieszkaniach ludzkich. *A. domestica*, bardzo pospolity, ciemnobrunatny, do 10 mm. długi. *Krzyżak (Epeira)* różni się od poprzedniego odwłokiem mocno nabrzmiałym, środkowe pary oczu ustawione w kwadrat, nici w sieciach rozchodzą się promienisto. *K. właściwy (E. diadema)*, do 12 mm. długi, ma na wierzchu odwłoka białe plamki w krzyż ułożone. *K. oknówka (E. calophylla)*, mniejszy od poprzedzającego, na szarawym odwłoku ma czarną plamę. Z innych tu należących **P.** najsłynniejszą jest *tarantula* (ob.), oraz *topnik* czyli *srebrnik* (ob. Argyroneta). Por. Simon „Histoire naturelle des araignées“ (2 wyd., 1893); Wagner „L'industrie des araneina“ (1894).

Pajer Antoni, zdolny poeta madziarski, * 1817 w Maklarze, kształcił się w szkołach w Jagrze i Gyöngyöszu, poczem wyświęcony 1842 na księdza, został w 1848 proboszczem w Tiszafüred. **P.** wydał kilka zbiorów pięknych utworów lirycznych, jak: „Vessei“ (1847); „Szeat lant“ (Peszt, 1857); „Villámok“ (tamże, 1860); „Orgona virágok“ (tamże, 1860) i in.

Pajęcznik *(Arachnothera)*, rodzaj ptaków wróblowatych, zawierający gatunki wyłączone z rodzaju nektarnika (ob.), o dziobie długim, łukowatym, bez zazębienia. Gatunki tu należące są skromnie ubarwione, bez metalicznych połysków, żywią się głównie pająkami. Wszystkie żyją w Indjach wschodnich.

Pajęczno, osada w gub. Piotrkowskiej, powiecie Noworadomskim, wieś starożytna, ma 2,200 miesz. Tu datowany jest znany przywilej Leszka z 1265 r., nadający Przybysławowi pustkowie Brzeźnica z wolnością założenia miasta. Według kroniki, kościół tutejszy miał być przez Piotra Dunina założonym. Przy tym kościele pochowany został sławny kronikarz polski Marcin Bielski, † 1576 r., we wsi Białej, o pół mili stąd odległej, mieszkający. Teraźniejszy kościół parafjalny, wyrestaurowany 1823 po wielkiej pogorzeli w 1810, liczy się do piękniejszych budowli w okolicy. Miasto leży na pokładach kamienia wapiennego, którego wydobywanie stanowi główne utrzymanie tutejszych mieszkańców.

Pajęczygon, roślina, ob. Czackia.

Pajęczyna, ob. Pająki właściwe i Babie lato.

Pajgert Adam, poeta i tłómacz, * 1829 r. we wsi Skomorochy, obw. Tarnopolskim w Galicji, † 1873 r. Wykształcenie odbierał przeważnie domowe pod kierunkiem ojca i z pomocą bogatej domowej biblioteki. W 1856 zaczął umieszczać swe próbki poetyczne w *Nowinach*, wydawanych we Lwowie, tudzież w *Dzienniku literackim*. Ożeniwszy się, objął po ojcu gospodarstwo, poświęcając wolne chwile studjom filozoficznym, estetycznym i poezji. Wskutek wielkiej skromności mimo talentu wrodzonego poświęcał się głównie przekładom obcych arcydzieł poetycznych, jak Szekspira „Juljusz Cezar“ (Lwów, 1858) i „Henryk IV“; Byrona: „Wyspa“ (Lwów, 1859) i „Kain“ (t. 1868); Z Jasmina „Ślepa dziewczyna“ (1860); Moora „Raj“ i „Pery“ (Warszawa, 1860) Musseta „Czara i usta“; Tennysona: „Ginewra“. Przy wielkiej ścisłości umiał zachować duch oryginału i odtworzyć całą jego piękność. Przekłady te drukowane były po różnych pismach perjodycznych, gdzie też pomieszczał wiele rozpraw treści estetycznej. Oryginalne poezje wydał w małym zbiorku we Lwowie (1857). Najznakomitszym oryginalnym utworem **P.** jest „Kadmea“, ustęp z dziejów Grecji, pełen plastyki i ducha greckich wieszczów. Wpływ świeżych wypadków politycznych odbił się silnie we wrażliwej duszy poety, wywołując zbiór poezji lirycznej i satyrycznej treści p. t. „Żelazne struny.“

Pajgert Józef Kalasanty, wierszopis zamieszkały w Sidorowie w Galicji. Napisał: „Sielanki“ (1817); „Wyimki z antologji greckiej“, wierszem (1831); „Balady“ (1832); „Bajki i wiersze“ (1834—1841); „Zemsta Wandy“ (1846).

Pajok, Pajuk, z perskiego *Pejk*, właściwie laufer, posłaniec pieszy, pełniący służbę pokojowego przy sułtanie tureckim i żołnierza konnego w przybocznej jego gwardji. Przy stosunkach z Turcją, możni panowie polscy zaprowadzili także na dworach swoich tego rodzaju pajuków.

Pajok, rosyjska miara objętości, stanowi czwartą część czetwerti, równa się 52,477 litra czyli kwarty polskiej.

Pajol Klaudjusz Piotr, generał i par Francji, * 1772 w Besançon. Wyszedłszy ze szkół, wstąpił jako ochotnik 1789 r. do wojska francuskiego. Posuwając się szybko, był z kolei adjutantem Klebera, potem Masseny. W 1805 r. odznaczył się jako generał brygady pod Ulmem; odbywał kampanję w Prusach, Hiszpanji, Rosji, gdzie w bitwie pod Moskwą przyczynił się głównie do zwycięstwa; w 1813 r. jako generał dywizji bronił przedmieść Drezna i został ciężko raniony pod Lipskiem. Podczas Stu dni mianowany był parem Francji i szefem pierwszej dywizji jazdy. Po bitwie pod Waterloo, usunął się do życia prywatnego i dopiero 1830 znowu stanął na czele powstania. Wtedy został drugim komendantem Paryża, wygnał 3 sierpnia Karola X z Rambouillet i mianowany był naczelnikiem pierwszej dywizji wojskowej. W 1833 odzyskał godność członka izby parów, ale 1842 r.

dla podeszłego wieku usunięty ze służby, † 1844 w Paryżu. **P.** był zięciem marszałka Oudinot.

Pajou Augustyn, rzeźbiarz francuski, * 1730 w Paryżu, syn czeladnika snycerskiego. Odznaczając się wielkiemi zdolnościami do rzeźbiarstwa, w młodocianym wieku przyjęty został do grona uczniów Lemoina, po 4-letniej nauce uzyskał pierwszą nagrodę i wysłany był na 4 lata do Rzymu dla dalszego kształcenia się w sztuce. Tu wzbogaciwszy talent swój potrzebną nauką, powrócił do Paryża, gdzie wystawił na sąd publiczny znakomitą statuę „Platon u drzwi piekła, trzymający na łańcuchu Cerbera“, skutkiem czego przyjęty został do akademji malarstwa i snycerstwa. Późniejsze jego prace są: „Ś. Franciszek Salezy“, „Turennjusz“, „Paskal“ i „Bossuet“, z których trzy ostatnie są umieszczone w akademickiej sali obrad publicznych. Inne jego dłóta utwory są: „Psyche opuszczona przez Amora“ (w Luwrze) i „Demostenes“ (w sali senatu). **P.** † 1808 roku w skutku sparaliżowania.

Pajou Jakób Augustyn, syn poprzedniego, * 1766 w Paryżu, † 1820 r., był znakomitym malarzem historycznym. Najważniejszem jego dziełem jest „Marja Antonina“, prowadzona z więzienia Temple de Conciergerie.

Pak, ob. Smoła.

Paka, zwierzę, ob. Coelogenys.

Pakeret *(paxarete)*, najlepszy gatunek wina xeres, tak nazwany od winnicy Paxarete, należącej do mnichów św. Hieronima.

Pákh Wojciech, publicysta madziarski, * 1823 w Rożnawie, w kom. Gemerskim, † 1867 w Peszcie. Studja gimnazjalne, a następnie prawne odbywał w Miszkowcu, Szopronżu i Debreczynie, gdzie zawarł przyjaźń z Petöfim. Po ukończeniu studjów udał się do Pesztu, z zamiarem poświęcenia się praktyce sądowej, wkrótce jednakże poświęcił się wyłącznie publicystyce i pracował początkowo przy dziennikach *Pesti Hirlap* i *Életképek*. Od 1850—55 redagował pierwszą encyklopedję madziarską p. t. „Ujabbkori ismeretek tára“; po 1855 wspólnie z Pawłem Gyulajem redagował czasopismo beletrystyczne *Szépirodalmi lapok*. Główną jednak zasługę położył **P.** założeniem 1854 czasopisma ilustrowanego ludowego *Vásárnapi ujság*, który redagował wespół z Jokaiem, i które liczyło do 12,000 abonentów.

Pakiet (franc. *paquet*), zbiór przedmiotów owiązanych lub owiniętych, niezamkniętych w skrzyni. W technice wiązka szyn żelaznych (ang. *faggot*), we Francji 100 pasm nici. *Paketboot*, toż co statek przewozowy.

Pakington (Sir Joh Somerset), angielski mąż stanu, syn Willjama Russel, * 1799 w Powick-Court w hrabstwie Worcester. Ukończywszy uniwersytet w Oksfordzie, osiadł w dobrach familijnych i czynny brał udział w sprawach swego hrabstwa. W 1803 po wuju matczynym Sir John **P.** otrzymał znaczny majątek i przyjął jego nazwisko. Wybrany 1837 do parlamentu, należał do partji konserwatystów i stronników Peela. Jednakże po usunięciu ceł zbożowych występował w pierwszych szeregach protekcjonistów i w ministerjum konserwatywnem (lut.—grud. 1852) zarządzał wydziałem kolonji, w następnych latach (lut. 1858—czerw. 1859 i lip. 1866—mar. 1867) był pierwszym lordem admiralicji, a od mar. 1867 do grud. 1868 r. ministrem wojny. Na stanowiskach tych rozwijał działalność praktyczną, której użyteczność cenili nawet przeciwnicy jego.

Pako, *alpaka*, wełna czyli szerść alpaki (ob. lama); tkaniny z niej wyrabiane noszą różne nazwy, jak: *alpaka mixture, twistedalpaka, halfdyealpaka, lavella, lucilla.*

Pakość, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Mogilnickim, nad rzeką Notecią, osada bardzo starożytna, której zamek w XIII w. służył już za schronienie pobliskim mieszkańcom w czasie najazdu Pomorzan, a następnie Krzyżaków. Około r. 1259 Kazimierz, książę kujawski, niszcząc posiadłości Bolesława Pobożnego, księcia kaliskiego, opanował wieś ówczesną **P.**, wystawił w niej nowy zamek i z niego ze swemi zastępami najeżdżał i łupił okolice. Tutaj także r. 1332 Albert z Kościelca, wojewoda brzeski, mężnie się bronił przeciw Krzyżakom. Roku 1337 Kazimierz W. otrzymał w **P.** od Władysława, brata swego stryjecznego, donację ziemi Dobrzyńskiej, a w zamian potwierdził mu dożywocie na księstwo Łęczyckie. Do 1838 był tutaj piękny klasztor Reformatów, którzy poprzednio mieli pod swym zarządem szkołę tutejszą. Obecnie **P.** liczy 2,500 miesz.

Pakt (dactum, łac.) układ; paktować — za pomocą paktu ułożyć się, utrwalić.

Paktol (Pactolus), dziś Sarabat, rzeka w Lidyi, niegdyś piasek złoty zawierająca, skąd powstało znane przysłowie: *Pactolus tibi fluat*—Niechaj ci Paktol, czyli wszystkie skarby ziemi płyną.

Pakuły, odpadki przy czesaniu lnu i konopi, używane na wyroby pośledniejsze.

Pakuwjusz *(Pacuvius Marcus)*, jeden z najcelniejszych tragików rzymskich, siostrzeniec Ennjusza, * 220 przed Chr. w Brundusium, mieszkał w Rzymie, gdzie zarabiał na życie jako malarz i aktor, † 130 r. w Tarencie. Tragedje jego (12), pisane po większej części na wzór Sofoklesa i Eurypidesa, odznaczały się śmiałością i siłą wyrażenia, wzniosłością myśli i wyborną charakterystyką. Doznawały też dobrego przyjęcia tak u współczesnych, jako i u potomnych, mianowicie też jego „Dulorestes“ (opracowanie Eurypidesowej „Ifigenji w Taurydzie“) i „Antjopja.“ Rzymianie uważali go za twórcę stylu tragicznego. Pozostałe ułamki zebrał Ribbeck w „Tragicorum Latinorum reliquiae.“

Palacki, *Palacky* Franciszek, historjograf królestwa Czeskiego i najznakomitszy historyk czeski, * 1798 we wsi Hodsławicach, w pow. Przerowskim w Morawji, † 1876 w Pradze, gdzie ojciec

Palacki Franciszek

jego *Jerzy* († 1836) był nauczycielem szkoły ewangelickiej i pisarzem gminnym. Otrzymawszy początkowe wychowanie pod okiem ojca, kształcił się dalej w Trenczynie, a potem w Presburgu, gdzie od 1816 odbywał studja filozoficzne, po których ukończeniu został nauczycielem prywatnym. W 1820 zawiózł ucznia swego do Wiednia, przez co miał sposobność rozszerzyć swe wiadomości, już to przez gorliwe studja w bibljotece dworskiej i innych zbiorach naukowych, już to przez towarzystwo uczonych mężów, zwłaszcza Dobrowskiego i Kopitara. W r. 1823 udał się do Pragi w zamiarze zbadania źródeł do dziejów wojen husyckich. Tu, zachęcony przez hr. Franciszka Szternberka, który mianował go swym archiwistą, poświęcił się wyłącznie badaniu dziejów czeskich i w tym celu przejrzał dokładnie archiwa familijne rodzin czeskich, dalej tak zwane deski ziemskie, archiwum gubernjalne i miejskie i t. d. 1827 powierzono **P.** redakcję dwu czasopisów, wydawanych przez Muzeum czeskie, t. j. *Czasopisu* w języku czeskim i *Monatschrift* w niemieckim. 1829 r. mianowany został **P.** przez stany królestwa czeskiego historjografem krajowym, w którym to urzędzie potwierdzony został 1836 przez cesarza Ferdynanda. Poznawszy dokładnie archiwa krajowe, zwrócił się **P.** do zbadania rękopiśmiennych źródeł do dziejów czeskich, znajdujących się za granicą i w tym celu zwiedził 1831 Monachjum, 1833 Wrocław i Zgorzelec, 1837 r. Rzym, gdzie przeczytał około 45,000 różnych dokumentów, zachowanych w archiwum watykańskiem. W powrocie przejrzał archiwa we Florencji, Medjolanie i Wenecji. W latach 1838—39 przemieszkiwał przez długi czas w Rzymie i Neapolu. 1846 odbył podróż naukową po Węgrzech, oraz Nieczech; 1847 mianowany został członkiem czynnym akademji nauk w Wiedniu. W ruchach 1848 wziął **P.** czynny udział; 18 marca wezwał razem z przyjacielem swym Niemcem Ebertem wszystkich literatów czeskich i niemieckich na naradę, rezultatem której była odezwa, sformułowana przez **P.**, a przez wszystkich podpisana, mocą której obowiązywali się do bronienia słowem i czynem równouprawnienia obu narodów w Czechach i połączenia korony czeskiej z konstytucyjną monarchją austrjacką. 10 kwietnia t. r. wezwany był **P.** z Frankfurtu przez wybór pięćdziesięciu, ażeby wziął udział w pracach nad urządzeniem parlamentu rzeszy niemieckiej. Wezwanie to odrzucił **P.** w obszernej odpowiedzi, którą dowiódł, że lepiej od większej części Niemców zna stosunki polityczne Niemiec. 8 maja wezwany do Wiednia, mianowany został ministrem oświaty, czego jednakże nie przyjął i powrócił do Pragi. Następnie był **P.** prezesem zwołanego do Pragi zjazdu słowiańskiego, po którego, rozpędzeniu był deputowanym do sejmu w Wiedniu, a następnie w Kromierzyżu. Po nastaniu reakcji 1849 r. powrócił **P.** do ulubionych zajęć historycznych, porzuciwszy zupełnie politykę. Po wydaniu patentu październikowego 1860, a razem z tem powrotu życia konstytucyjnego, otworzyło się dla **P.** nowe pole do działalności politycznej. Był on przez cały naród uznany za głowę i przywódcę w polityce federacyjnej. 1861 mianowany został dożywotnim członkiem izby panów w radzie państwa. **P.** od początku przeciwny był wysyłaniu przez sejm czeski posłów do rady państwa. 1867 wziął **P.** udział w wystawie etnograficznej w Moskwie, poczem 1868 r. podpisał znaną deklarację posłów czeskich. Działalność literacka **P.** rozpoczęła się bardzo wcześnie; jeszcze jako uczeń liceum presburskiego pisał heksametry łacińskie; po czesku w tym czasie napisał „Elegję na śmierć Jana Bakosza.“ Następnie razem z Szafarzykiem wydał: „Počzatky czeského basnictvi“ (Presburg, 1818). Od tej doby nader był czynnym **P.** na polu piśmiennictwa i oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w czasopisach, wydał następujące ważniejsze dzieła; „Starži letopiscove czeszti“ (Praga, 1829); „Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber“ (tamże, 1830); „Przehled souczasny nejwyszszich dustojnikó zemskych i dworskych w kralostvi Czeském, od najstarszich czasó“ (tamże, 1832); „Josef Dobrowsky's Leben und Gelehres Wirken“ (tamże, 1833); „Geschichte von Böhmen“ (tamże, 1—4 w 8 częściach; t. 1836—60); „Popis kralovstwi Czeského i t. d.“ (tamże, 1838); „Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache,“ wspólnie z Szafarzykiem (tamże, 1840); „Archiv czeski i t. d.“ (t. 1—5; tamże, 1840—64); „Diejiny narodu czeského i t. d.“ (t. 1 i 3—5 w 8 częściach, tamże, 1848—67); „Zur böhmischen Geschichtsschreibung“ (tamże, 1871); „Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkriegs“ (1872—74, t. 2). W r. 1871 rozpoczął **P.** wydawać zbiór artykułów z dziedziny mowy i literatury czeskiej, historji i polityki (3 tomy).

Palacki Jan, syn poprzedn., * 1830 w Pradze, gdzie studjował filozotję i prawo i po r. 1854, otrzymawszy stopień doktora prawa, został docentem geografji porównawczej przy tamtejszym uniwersytecie. Odbywał liczne podróże po Węgrzech, Dalmacji, Polsce, Włoszech, Francji, Anglji i t. d. Od r. 1860 objął po matce majątek Lobkowice; 1867 był posłem na sejm czeski i podpisał znaną deklarację. Oprócz licznych artykułów, pisanych do gazet czeskich i niemieckich, wydał „Politik der Zukunft im Oesterreich“ (Berlin, 1859); „Böhmische Skizzen“ (Litomyśl, 1860); „Pflanzengeographische Studien,“ „Zemiepis vszeobecny viedecky srownavajici“ (Praga, 1857—60, także i po niemiecku); „Vzduchoslovi i t. d.“ (2 zeszyt, t.

1863); „Przirodnické pomiery Ameryki“ (tamże, 1864) i in.

Paladilhe Emil, kompozytor francuski, * 1844 pod Montpellier, od dziewiątego roku życia kształcił się w konserwatorjum paryskiem, pod kierunkiem Marmontela i Halévy'ego, w 1860 otrzymał wielką nagrodę rzymską, obecnie jest profesorem w konserwatorjum paryskiem. Napisał opery komiczne: „Le passant“ (1872); „L'amour africain“ (1874), nadto „Suzanne“ (1878), symfonję, dwie msze, „Mandolinata“ i in.

Paladyn (łac. *Palatinus*, franc. i hiszp. *Paladin*, włosk. *Paladino*), takie imię noszą naprzód bohaterowie z orszaku Karola W. w podaniach o tym cesarzu, a następnie i bohaterowie innych cyklów, wreszcie błędni rycerze wogóle, zwłaszcza też odznaczający się galanterją rycerską.

Palaemon, *krewetka*, ob. Krewety.

Palaeornis, rodzaj papug (ob.).

Palafity, ob. Palowe budowle.

Palafox Jan, * 1600 w Aragonji, po odbyciu nauk w Salamance, sprawował rozmaite urzędy cywilne za Filipa IV, następnie wstąpił do stanu duchownego i został 1639 r. biskupem Puebla de los Angelos w Ameryce, a 1653 biskupem Osma w Hiszpanji, † 1659. Znany jest jako autor wielu dzieł ascetycznych, homiletycznych i historycznych, szczególnie zaś odznaczył się jako zawzięty przeciwnik Jezuitów w Hiszpanji.

Palafox y Melzi (Don Jose de), książę Saragosy, * 1780, † 1847 w Paryżu, pochodził ze znakomitej rodziny aragońskiej. Przy rzadkich zdolnościach otrzymał jak najstaranniejszą edukację. Uciekłszy z Bajonny, gdzie towarzyszył Ferdynandowi VII, do Saragosy, dokładał wszelkich usiłowań, by nie dopuścić wtargnięcia Francuzów do Aragonji. W manifeście wydanym 30 maja 1808 uczynił Napoleona, jego rodzinę i każdego generała francuskiego odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo Ferdynanda VII, jego brata i stryja. Nieśmiertelną następnie sławę pozyskał podczas oblężenia Saragosy przez Francuzów; wzięty do niewoli, dopiero po zawarciu pokoju w Valençay 11 grudnia 1813 r. odzyskał wolność. Mianowany przez Ferdynanda VII 1814 r. generał kapitanem Aragonji, surowo tłumił wszystkie nieporządki, wzniecane przez milicję obywatelską. Od r. 1823 przebywał jako generał w Madrycie, występując gorąco po stronie młodej królowej i ustawy, zwanej *Estatuto real*. W r. 1836 zaszczycony godnością księcia Saragosy, został 1837 członkiem komitetu grandów i generał-kapitanem gwardji królewskiej; złożył ten urząd r. 1841.

Palagonit, minerał krzemionkowy, bezpostaciowy, zawierający wodę, znaleziony przez Sartoriusa von Waltershausen w Sycylji, w martwicach bazaltowych (ob. Bazalt), przeobrażonych przez parę wodną. Powierzchność jego przypomina gumę lub żywicę. Zawiera krzemionkę, glinkę, tlennik żelaza, wapno, magnezję, potaż, sodę i wodę. Często znajdują się w nim mikroskopowe krystałki perydotu.

Palais-Royal (pałac królewski), zbudowany w Paryżu przez kardynała Richelieu 1629—34 r., naprzeciw Louvru pałac, po śmierci jego zamieszkany przez wdowę po Ludwiku XIII z synami Ludwikiem XIV i Filipem Orleańskim. Następnie był w posiadaniu Orleanów. Podczas rewolucji 1848 r. wnętrze pałacu było spustoszone, a za rządów Komuny południowe skrzydło spalone w maju 1871 r. Obecnie jest siedzibą rady stanu, nadto mieści się w nim *Théâtre Français*. Drugi mieszczący się w tymże pałacu teatr, znany *Théâtre du Palais-Royal*, zbudowany 1783, uprawia komedje i farsy. Por. Hugot „Histoire du théâtre du Palais-Royal“ (Paryż, 1886).

Palamedes, syn Naupliosa i Klimeny, towarzyszył Agamemnonowi w wyprawie do Troi, lecz obwiniony o zdradę, został przez wojsko greckie ukamienowany. Podanie przypisuje mu wynalazek gry w kości, miar i wag, tudzież powiększenie alfabetu kadmijskiego kilku literami. Uważano go także za poetę. Opowiadają nawet, że Homer jedynie z zazdrości nic o nim nie wspomina.

Palankin, lektyka niekiedy bardzo kosztownie ozdobiona, używana w Indjach Wschodnich przez dygnitarzy do podróży.

Palaphatus, zowie się nieznany ani z pochodzenia, ani z epoki życia swojego autor czy zbieracz mnóstwa mitów greckich p. t.: „De incredibilibus.“ Z pośród licznych wydań tego pisma najlepszem jest Westermanna w dziele „Mythographi Graeci“ (Brunświk, 1843).

Palaprat Jan, pan de Bigot, komedjopisarz francuski, * 1650 w Tuluzie, † 1721 w Paryżu. Początkowo studjował prawo, później wszakże poświęcił się literaturze i odznaczył się w komedji i liryce. **P.** dużo podróżował i od 1686 r. przebywał czas jakiś w Rzymie, gdzie znalazł pomieszczenie w orszaku królowej Krystyny; wróciwszy do Francji, został sekretarzem ks. Vendôme. Z pomiędzy jego komedji, które pisywał po części ze swym przyjacielem *Dawidem Augustem de Bruyes* (* 1640, † 1723), najcelniejszą jest „Le Grondeur“ (1691); „Les quiproquo,“ „L'avocat Pathelin“ i in. Dzieła **P.** wyszły naprzód w Paryżu 1711, a potem razem z pracami de Bruyes (5 t., Paryż, 1756).

Palaquium, *drzewo gutaperkowe*, rodzaj roślin z rodziny Sapotaceae, wielkie drzewa z liśćmi skórzastemi i jagodami jednonasiennemi, w Azji płd. **P.** *gutta (Isonandra gutta)*, drzewo wysokości 13 m., dostarcza gutaperki (ob.); niegdyś pospolite w lasach Singapur, jest obecnie prawie wytępione. Obecnie najlepszą gutaperkę daje **P.** *oblongifolium*, na wyspach Sundzkich.

Palatales (łac.), podniebieniowe dźwięki.

Palatium (łac.), pałac rezydencyjny.

Palatyn (łac. *Palatinus*), w ogólności każdy do *Palatium* czyli cesarskiego dworu należący urzędnik cywilny, oznaczał w państwie Bizantyńskiem

urzędnika skarbowego, w wiekach zaś średnich dostojnika państwa i wyższego urzędnika, pomiędzy którymi *Comes palatinus*, albo hrabia palatyn, wyższe zajmował stanowisko. W Węgrzech, podczas samoistnego bytu tego kraju, zwano palatynami najwyższych dygnitarzy, namiestników królewskich. W Polsce każdy wojewoda nazywał się w urzędowym języku łacińskim *palatinus*. W Węgrzech urząd ten zmieniony został na mocy ustawy z 10 stycznia 1853 r. i na czele administracji krajowej, tak, jak w innych koronnych krajach Austrji, aż do ostatniego układu austro-węgierskiego, stał namiestnik, jako cywilny i wojskowy gubernator.

Palatynat *(Palatinatus, Pfalz)* niegdyś prowincja niemiecka dzieliła się na 2 części: 1) Wyższy **P.** *(Palatinatus superior, Oberpfalz)* miał 130 mil kw. przestrzeni i 284,000 miesz., stolicą jego było miasto Amberg; obecnie ziemia ta należy do Bawarji i tworzy obwody wyższej Frankonji i wyższego Palatynatu. 2) Niższy albo reński **P.** *(Unterpfalz, Niederpfalz, P. am Rein, Palatinatus inferior)* zajmował 150 mil kw. przestrzeni i dzielił się na: właściwy elektorski **P.** *(Kurpfalz)*, księstwo Simmern, księstwo Dwu mostów, hrabstwo Sponheim, księstwo Veldenz, Zantern i Neuburg; głównemi miastami były tu Heidelberg, Manheim, Simmern i Dwa mosty *(Zweibrücken)*; obecnie cząstki tego **P.** należą do Badenu, Bawarji, Oldenburga i Prus.—*Historja*, Palatynowie reńscy, rezydując pierwotnie w Akwizgranie, już od XI stulecia byli dziedzicznymi posiadaczami **P.** i ziem do niego należących, a przez to należeli do najpotężniejszych książąt niemieckich. Konrad Szwabski, brat przyrodni cesarza Fryderyka Rudobrodego, zostawszy palatynem w 1178 r., przeniósł do Heidelberga rezydencję książęcą. W 1215 r. **P.** dostał się w lenność księciu Ludwikowi bawarskiemu, przeszedł jednak rzeczywiście w posiadanie domu bawarskiego, dopiero po ożenieniu się Ottona II, syna Ludwika, z Agnieszką, wnuczką Henryka Lwa. Wnuk Ottona II, Rudolf I, otrzymał razem z **P.** godność elektorską. Nie cieszył się nią jednak długo, gdyż został wypędzony przez swego brata, cesarza Ludwika bawarskiego, który dopiero później pogodził się z jego synami i pozostawił im **P.** wyższy. Rudolf II († 1353) przyłączył do swych posiadłości (**P.** reńskiego) Salzbach i Neuburg i zawarł z cesarzem Ludwikiem bawarskim traktat w 1329, na mocy którego głos elektorski kolejno przechodził na Bawarję i **P.** Ruprecht I († 1390) zmienił ten stan rzeczy, otrzymał bowiem zupełne elektorstwo od cesarza Karola IV w zamian za ustępstwo cząstki swych posiadłości. Po śmierci Ruprechta II († 1410, cesarza od 1400), czterej jego synowie założyli oddzielne 4 linje, z których jednakże jedynie linja elektorska palatynów reńskich, założona przez Ludwika III i linja Dwumostów-Simmern, założona przez Stefana, dłużej nieco trwały. Linja Ludwika III wygasła już na Ottonie Henryku († roku 1559), poczem **P.** reński i godność elektorska przeszły w posiadanie Fryderyka III z linji Simmern. Po Fryderyku III kolejno rządy **P.** sprawowali: Ludwik VI od 1576, Fryderyk IV od 1583 r., Fryderyk V od 1610. Ten ostatni w skutek udziału w wojnie Trzydziestoletniej i przyjęcia korony czeskiej, został wypędzony z dziedzicznych posiadłości i **P.** dostał się razem z godnością elektora Maksymiljanowi bawarskiemu. Dopiero w skutek pokoju westfalskiego (1648), syn Fryderyka V, Karol Ludwik utrzymał napowrót **P.** niższy i został ósmym elektorem, **P.** zaś wyższy pozostał i nadal przy Bawarji. Na Karolu, synu poprzedzającego palatyna, wygasła w 1685 r. linja Simmern, poczem ziemie elektorskie przeszły na Filipa Wilhelma Neuburskiego, krewnego zmarłego palatyna i jednego z potomków Ludwika Czarnego, który był drugim synem Stefana, założyciela linji Simmern. Syn Filipa Wilhelma, Jan Wilhelm, do swych posiadłości przydał jeszcze odziedziczony Veldenz i bezdzietnie † 1718 r. Jego następcą był brat, Karol Filip † 1742, poczem **P.** przeszedł do bocznej gałęzi tego domu w osobie Karola Teodora Sulzbach, który niezadługo później, po wygaśnięciu męskiej linji domu bawarskiego na Maksymiljanie Józefie, został także i dziedzicem Bawarji. Karol Teodor zmarł także bezdzietnie, a wtedy **P.** został odziedziczony przez Maksymiljana Józefa, księcia Dwu Mostów w 1799. Na mocy pokoju w Luneville (1801) części **P.**, a w szczególności ziemie na lewym brzegu Renu położone, zostały przyłączone do Francji, niektóre zaś posiadłości, na prawym brzegu Renu leżące, dostały się Badenowi, Hessen-Darmstadtowi, Leiningen-Dachsburg i Nassau. Posiadłości z lewej strony Renu (palatynat reński) zostały odzyskane przez Bawarję w 1815 r., zaś ziemie oderwane na prawym brzegu Renu przeszły stanowczo w posiadanie Prus i Hessen-Darmstadtu. Por. Häusser'a „Geschichte der rheinischen Pfalz“ (1856, 2. t.).

Palatyńska bibljoteka (Bibliotheca Palatina), nazwa bibljoteki założonej przez elektorów Palatynatu nadreńskiego, 1623 przewieziona do Rzymu i wcielona do bibljoteki watykańskiej, 1815 w części zwrócona.

Palatyńska góra *(Mons Palatinus)*, po górze kapitolińskiej najsławniejsze ze wzgórz starożytnego Rzymu, wzniesiona jest o 160 stóp nad poziom morza; była od czasów Augusta aż do Aleksandra Sewera miejscem rezydencji cesarzy rzymskich, dla czego też *Palatium* w średnich wiekach oznaczało zawsze rezydencję dworów cesarskich i książęcych, i skąd powstała nazwa palatynatów. Por. Jordan „Die Kaiserpaläste in Rom“ (Berlin, 1868); Visconti i Lanciani „Guida del Palatino“ (Rzym, 1873).

Palau (*Palao*, ang. *Pelew*), grupa wysp, należąca do Hiszpanji położona na wschód od Mindanao, zaliczana najczęściej do wysp Karolińskich,

składa się z 26 pagórkowatych, dobrze zadrzewionych i otoczonych rafami kolorowemi wysp, ma przestrzeni ogólnej 443 klm. kw. (8 m. kw.). Posiada klimat zdrowy, ziemię urodzajną i dostatecznie nawodnioną. Obfituje w palmy kokosowe, drzewo chlebowe, orzechy areka, trzcinę bambusową i cukrową. Liczba mieszkańców wynosi 10,000 dusz, wyłącznie malajczyków. Wyspy **P.** odkryte 1696, zajęte były przez Hiszpanów 1710 r. Por. Semper „Die Palauinseln“ (Lipsk, 1873); Kubary „Die sozialan Einrichtungen der Palauer“ (Berlin, 1885); Marche „Luçon et Palouan“ (Paryż, 1887).

Palawan, wyspa należąca do archipelagu Filipińskiego, położona w stronie północno-wschodniej od Borneo, obejmuje 11,855 klm. kw. (215 m. kw.), a z otaczającemi ją wyspami: Busuanga, Kalamian, Dumaran i Balabac 14,123 klm. kw. (256 m. kw.), na wybrzeżach płaska, we wnętrzu górzysta, dobrze zadrzewiona i nawodniana, klimat bardzo niezdrowy. Liczba mieszkańców wynosi 20,000 głów.

Palazzolo, Acreide, starożytna Akra, miasto w prowincji Syrakuzy na wyspie Sycylji, posiada zwaliska starożytnego teatru, liczy 12,000 m.

Palące szkło, soczewka wypukła, ob. Soczewka.

Palące zwierciadło, zwierciadło wklęsłe, ob. Zwierciadło.

Palcowanie, umiejętne, zgodne z regułami użycie lub oznaczenie palców przy instrumentach muzycznych, na których tony wydobywane są za pomocą dotykania: o p. fortepjanowem, ob. Köhler 1862, Klauwell 1885 r.

Palczak *(Chiromys)*, rodzaj zwierząt z rzędu małpozwierzy, przez niektórych zaliczany do szczurowatych, zawierający jedyny gatunek *C. madagascarensis*, zwany *aje-aje*, długi 35 cm., z ogonem 55 cm. długim, odkryty na pobrzeżu Madagaskaru, o wielu bardzo charakterystycznych cechach. No-

Palczak.

gi ma pięciopalcowe, przednie krótsze od tylnych; palec środkowy ręki, bardzo szczupły, jest nieco krótszy od czwartego, u nóg tylnych ksiuk zwrotny, płaskim paznogciem jak u małp opatrzony. Głowę ma okrągłą, zakończoną pyskiem śpiczastym, oczy wielkie, naprzód zwrócone, uszy wielkie i szerokie, z wierzchu zaokrąglone, nagie i przezroczyste, ogon wyrównywający długości ciała, włosisty. Zwierzątko te we dnie nie widzi, żywi się owadami i poczwarkami, które długim swym palcem wydobywa z drzew spruchniałych. Jest dotąd wielką osobliwością w gabinetach zoologicznych. Por. Peters „Säugetiergattung Chiromys“ (1866).

Palczatka, *trawa*, ob. Andropogon.

Palczewski Paweł, geograf i polityk, rodem z Oświęcima, żyjący za czasów Zygmunta III. Przepędziwszy lat 16 w podróżach za granicą, ogłosił drukiem opis zwiedzonych przez się krajów, p. t.: „Status Venetorum sive brevis tractatus de origine et vetustate Venetorum“ (Kraków, 1605), oraz „Dyskurs o Kozakach, czyli ich znieść lub nie“ (tamże, 1618). Bawiąc długo w Moskwie za czasów Samozwańców, wygotował także wymowny obraz Rosji p. t.: „Kolenda moskiewska, przyczyny słuszne, okazja pożądana, zwycięstwa nadzieja wielka państwa tamtego, posyłki i bogactwa nigdy nieoszacowane“ (tamże, 1609). Są jeszcze podobno i inne jego dzieła, dotąd przecież przez bibljografów nie odszukane.

Pale Ale, ob. Piwo.

Palearius Aonius, właściwie *Antonio della Paglia*, kontrowersista włoski, * około 1500 w Veroli w Kampanji rzymskiej, żył w Rzymie, Perugji, a od 1532 w Sienie, gdzie przeszedł na wiarę protestancką. Od 1545 był nauczycielem w Lucce, od r. 1555 zaś w Medjolanie, 1567 r. z rozkazu Piusa V został uwięziony przez inkwizycję, odesłany do Rzymu, gdzie 1570 r. powieszony został, a ciało jego spalono. Z dzieł jego, oprócz poezji, z pomiędzy których odznacza się „De immortalitate animorum libri tres“ (przeciwko Lukrecjusza „De natura rerum,“ Lion, 1531), należy wymienić „Actio in pontifices romanos et eorum asseclas, ad imperatorem romanum, reges et principes christianae reipublicaes etc. conscripta cum de concilio Tridenti habendo deliberaretur“ (Lipsk, 1606), oraz „Del beneficio di Gieso Cristo crocifisso“ (Wenecja 1542 i późn.), które wielokrotnie tłómaczone, jako nader niebezpieczne, wszędzie przez inkwizycję niszczone było; w nowszych czasach odszukane, zwróciło na się powszechną uwagę, zostało przedrukowane i przełożone na język niemiecki przez Tischendorfa (Lipsk, 1855). Por. Young „Life and times of A. Paleario“ (2 t., Londyn, 1860).

Palec, ob. Ręka.

Palembang, niegdyś królestwo na wyspie Sumatrze, a od 1821 r. rezydentura niderlandzka, mająca 173 371 klm. kw. i 665,000 miesz. Miasto główne Palembang, nad rzeką t. n. albo Musl, liczy 45,000 miesz.

Palemon, litewski bohater podaniowy, władca litewskiej nadmorskiej krainy, przybyły tam na czele licznej drużyny Rzymian i przez dawnych kronikarzy podawany jako pierwszy założyciel państwa litewskiego. Pod miasteczkiem Średniki, po litewsku *Szeradzia*, niżej ujścia rz. Dubissy, znajduje się góra okrągła, na której jest usyp, czyli ślad starego horodyszcza, zowie się dotąd *Palemo-*

ni Kalnas czyli góra Palemonowa. Wieśniacy litewscy w podaniach swoich przedstawiają go jako bohatera ubóstwionego.

Palen *(Pohlen, Bale, Pal, Pale, Pall, Paell, Pallele)*, herb: W polu złotem—trzy zielone listki, łodygą do góry. U szczytu, nad pawim ogonem—

Palen.

Palen (hrabia).

trzy złote trzcinowe pałki. Labry zielono-złote. Ród z Bremy do Inflant w XIII wieku przybyły. W r. 1799 otrzymali hrabiostwo rosyjskie.

Palencja, stolica hiszpańskiej prowincji t. n. (8,434 klm. kw. i 190,000 miesz.), jest rezydencją biskupa, ma 16,000 miesz. i wspaniały kościół katedralny.

Palendra, ubiór księży katolickich, toż samo co rewerenda. Tak samo nazywano za czasów Jana Kazimierza zwierzchnią suknię niewieścią z sukna lub aksamitu, podbitą drogiem futrem i wyszywaną haftem srebrnym.

Palenie, zjawisko następujące przy łączeniu się chemicznem ciał; przy każdem łączeniu chemicznem ma miejsce wogóle wywiązywanie ciepła, które wszakże nabiera znacznego natężenia i występuje z objawem światła, gdy powinowactwo chemiczne łączących się ciał jest silne i gdy się odbywa szybko; tak np. antymon zetknięty z chlorem rozżarza się natychmiast. Pod względem praktycznym atoli **P.** jest tylko objawem związku ciał z tlenem, gdyż tylko to łączenie chemiczne służy za źródło ciepła i światła. Jeżeli przy łączeniu się ciał wywiązują się utwory gazowe, które płoną, ma miejsce objaw *ognia* czyli *płomienia*; jeżeli się przytem nie wywiązują, ciało się tylko *żarzy*. Płomień świeci tylko wtedy, jeżeli wśród płonących gazów unoszą się cząstki ciał stałych, które się w nich rozżarzają; w zwykłych naszych materjałach oświetlających mają to znaczenie cząstki węgla; jeżeli ich brak, jak w płomieniu płonącego alkoholu, lub jeżeli dostęp tlenu jest silny, tak że cząstki węgla zostają szybko spalone, płomień jest blady, nieświecący. Szybkie jednak spalanie węgla podsyca temperaturę, dlatego gdy idzie o ogrzewające działanie płomienia wprowadza się do jego wnętrza prąd powietrza lub tlenu, ob. Bunsena lampka, Lampa.

Palenque *(San Domingo del)*, miejscowość w Meksyku, w stanie Chiapas, nad rz. Micol, znana ze wspaniałych ruin starożytnego miasta Indjan, które wymownie świadczą o wysokiej tutejszej cywilizacji w czasie przed przybyciem Europejczyków. **P.** odkrytą została w 1787 i nazywaną bywa Pompejami nowego świata. Por. La Rochefoucauld „P. et la civilisation maya“ (Paryż, 1888).

Paleoarktyczna okolica, w geografji zoologicznej obszar obejmujący Europę, przeważną część Azji i Afrykę płn.

Paleografja (z grec.), nauka, za pomocą której dochodzimy do zrozumienia starożytnych rękopisów i napisów, zajmuje się ona materjałem, pismem, wiekiem i losami pomników piśmiennych, daje wskazówki, jak czytać pisma starożytne, oraz oceniać ich pochodzenie i wartość historyczną, przyczem wielką zwracać trzeba uwagę na formy znaków graficznych. Dawniej nie odróżniano **P.** od dyplomatyki (ob.), dlatego też w dyplomatycznych dziełach Mabillona, Maffei, Gatterera i t. d. mieści się wiele rzeczy, należących właściwie do **P.** Później wciągnięto w zakres dyplomatyki pomniki piśmienne, dotyczące nowszej historji, od V wieku, tak, że w dziedzinie **P.** pozostały jeno pomniki piśmienne, do starożytności w ściślejszem tego słowa znaczeniu należące. W badaniu rękopisów greckich największe położyli zasługi: Montfaucon w „Palaeographia graeca“ (Paryż, 1708), Bast w wybornem dziele „Commentatio palaeographica,“ dołączonem przez Schäfera do edycji Gregoriusa Corinthiusa (Lipsk, 1811) i Tischendorf (ob.). Obszerniejsze dzieła o całości **P.** dali: U. F. Kopp (ob.), Champollion-Figeac w „Chartes et manuscrits sur papyrus de la bibliothèque royale, ou collections des facsimiles, accompagnés de notices historiques paléographiques“ (Paryż, 1842); M. Natalis de Wailly w „Eléments de paléographie“ (2 t., Paryż, 1838) i I. B. Silvestre w „Paléographie universelle“ (2 t., Paryż, 1839—41), z miedziorytami. Co się tycze badań nad napisami ob. Epigrafika. Pertz „Schrifttafeln zum Gebrauch bei diplomatischen Vorlesungen“ (10 zesz., Hanower, 1844—69); Wattenbach „Schrifttafeln zur Geschichte der griechischen Schrift“ (2 wyd., Berlin, 1883); Fabretti „Paläographische Studien“ (Lipsk, 1877); Chatelain „Paléographie des classiques latins“ (Paryż, 1884 i nast.); Burnell „Elements of South-Indian paleography“ (2 wyd., Londyn, 1878).

Paleologowie, nazwisko władców ostatniej dynastji państwa bizantyńskiego. Założyciel tej dynastji, *Michał Paleolog*, został 1260 r. cesarzem nicejskim, a 1261 r. bizantyńskim. Następcami jego byli Andronik II, Andronik III, Jan V, Andronik IV, Emanuel II, Jan VI i Konstantyn XI, który bohaterską zginął śmiercią przy zdobyciu Konstantynopola przez Mahometa II. Jedna gałąź **P.** panowała także w Montferracie 1306—1533, a druga w Morei 1380—1460. Potomek Konstantyna XI, *Andrzej*

Paleolog, odstąpił prawa swe do tronu bizantyńskiego Karolowi VIII, królowi francuskiemu. Jeszcze w XVI i XVII w. żyli w Anglji, Francji i Włoszech członkowie tej rodziny, która dopiero 1693 r. wygasnąć miała ze śmiercią *Teodora Paleologa*, majtka angielskiego. Tymczasem dowiedzioną jest rzeczą, iż z tego rodu pochodzą żyjący dotychczas Laskarysowie (ob. Laskarys Jerzy).

Paleontologja, nauka o skamieniałościach (ob.).

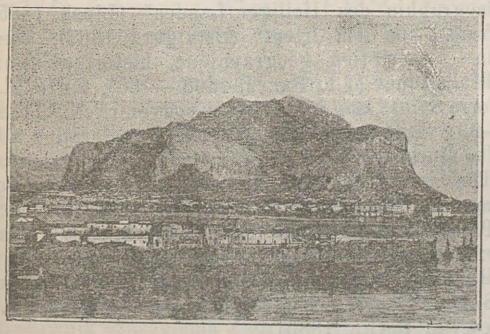
Paleostom, jezioro w gub. Kutaiskiej, w pobliżu morza Czarnego, na południe ujścia rzeki Rijonu, około 30 wiorst obwodu; głębokość jego wynosi do 10 sążni. Brzegi błotniste; wpada do niego rzeka Piczora. Jezioro **P.** nie zamarza nigdy i obfituje w ryby.

Paleotherium, rodzaj zwierząt ssących zaginionych, z rzędu *Perissodactyla*, obejmujący zwierzęta pokrewne tapirom (ob.), które może od nich pochodzą. Występuje w dawniejszych pokładach trzeciorzędowych. Największe **P.**, znalezione w południowej Francji, miało przeszło metr wysokości.

Paleotypy (grec.), znaczy inkunabuły.

Paleozoiczny okres, ob. Geologja.

Palermo, w starożytności *Panormus*, obwarowane miasto stołeczne wyspy Sycylji i prowincji włoskiej t. n. (5,047 klm. kw. i 830,000 miesz.) nad małą zatoką morską przy brzegach półn. wyspy położone, ma wygodny, podwójny i warowny port, jest rezydencją arcybiskupa i władz krajowych, posiada uniwersytet założony w r. 1394, akademję,

Palermo.

sławne muzeum; liczy 281,000 miesz. **P.** ma dwie główne ulice, które przecinając się, tworzą ośmiokątną Piazza Vigliena, wiele pięknych placów i przepyszne miejsca przechadzek (Piazza Marina, P. Bologni, Via Toledo i t. d.). Do najpiękniejszych gmachów miasta należą: pałac królewski, pałac arcybiskupi, ratusz miejski, wspaniały szpital, klasztor św. Klary i katedra św. Rozalji, piękny pomnik budownictwa XII w., w której znajdują się grobowce Hohenstaufów, Fryderyka II i Henryka VI. **P.** jest miastem przemysłowem; na szczególniejszą uwagę zasługują tu fabryki wyrobów żelaznych, maszyn, mebli, młyny parowe i in. Handel tutejszy, bardzo ożywiony, znajduje się przeważnie w ręku Anglików i Genueńczyków. W pobliżu na Monte-Pellegrino leży kościół i klasztor św. Rozalji, patronki miasta, której uroczystość 2 lipca obchodzoną tu bywa corocznie z wielką okazałością. **P.** założone zostało przez Fenicjan, później przeszło przez Kartagińczyków, którym odebrali je w 254 prz. Chr. Rzymianie. Następnie podzielało losy Sycylji, od r. 1861 należy do Włoch. Por. Oppermann „Palermo“ (Wrocław, 1860); Springer „Der mittelalterliche Kunst in P.“ (Bonn, 1869).

Palestra (z łac.), wyraz przyswojony u nas od nimfy, Palestry, córki Merkurego, wynalazczyni sporów, oznaczał w sądownictwie korporację linji obrończej, przywiązaną do trybunałów koronnych w Piotrkowie, Lublinie i na Litwie. Palestrantami zwano mecenasów, patronów i ich dependentów czyli pomocników i pisarzów; urządzenia, szczegółowych sądów dotyczące, określały liczbę, stan i obowiązki członków palestry; tak np. przy trybunałach stawało 30 mecenasów, który wszyscy musieli być szlachtą i przysięgłymi; w sądach komisji skarbowych było 15 patronów, który mogli być i *plebejae conditionis* (nieszlachtą), w sądach asesorskich było 12 patronów przysięgłych, upoważnionych do stawania przez kanclerzów i podkanclerzych, którzy również mogli być nieszlachtą. Ażeby zostać palestrantem, nie potrzeba było studjów naukowych; całe przygotowanie polegało tu na pracy u mecenasów, dlatego też obrońcy owocześni odznaczali się tylko praktyczną znajomością prawa.

Palestrina Jan Piotr Alojzy, czyli Pierluigi de.., muzyk, najsławniejszy mistrz starej szkoły rzymskiej, * 1524 w mieście Palestrina, † 1594. W młodości śpiewywał w Rzymie w kaplicy watykańskiej, jako chórzysta. Teorji muzyki uczył się od Klaudjusza Goudimela wykształconego na wzorach sztuki niderlandzkiej. Wkrótce wyniósł się do rzędu najznakomitszych muzyków, a genjusz jego stanowi epokę w historji muzyki kościelnej. Dotąd muzykę kościelną stanowiły dźwięki niewyrażające żadnej treści, a więc niezdolne podnieść myśl ku Bogu. Ojcowie soboru Trydenckiego chcieli przeto wyrugować muzykę z kościoła, a przynajmniej z gruntu ją przerobić. Pracę tę powierzono Palestrynie. Poprzednio już wydane dzieło zyskało mu względy Juljusza III, a w rok potem miejsce w kapeli papieskiej. *Improperia* (r. 1560) dotąd jeszcze wykonywane w Rzymie w Wielki Piątek, oraz msza *Ut, re, mi* (1562 r.) zwróciły na **P.** powszechną uwagę. Na żądanie papieża napisał trzy msze, wszystkie 6-głosowe, z których szczególnie odznacza się ostatnia zwana „Missa papae Marcelli,“ napisana w stylu zwanym później *alla Palestrina*, a który odniósł stanowcze zwycięstwo nad rozpowszechnionym wówczas w Europie stylem flamandzkim. W r. 1571 został dyrektorem muzyki przy kościele watykańskim św. Piotra i kompo-

zytorem papieskim. Dzieła jego dotąd są wykonywane we Włoszech, mianowicie w kaplicy Sykstyńskiej, obok improprii głosowy śpiew „Fratres ego enim accepi“ i „Stabat Mater,“ słynne są motety do wielkiej pieśni Salomona („Canticum Canticorum“) wydane r. 1584. Liczne dzieła Palestryny znajdują się w bibljotece papieskiej; wiele jest jeszcze w rękopiśmie. Wydaną jest zaledwie połowa, a jednak bibljografowie liczą 15 zbiorów mszy, 7 zbiorów motetów, po jednym zbiorze lamentacji, hymnów, ofertorjów, magnificat, litanji, madrygałów religijnych i światowych. Między motetami jeden zbiór jest ofiarowany Andrzejowi Batoremu. Wydawnictwem zajmował się nowszemi czasy Baini. Por. „Memorie storico-critiche della vita e delle opere di Giovanni Pierluigi da P.“ (2 t., Rzym, 1828); Bäumker „P., eine biographische Skizze“ (Fryburg, 1877).

Palestro, wieś w górnych Włoszech, o milę od Vercelli przy kolei żelaznej położona, ma 2,400 miesz.; pamiętna jest bitwą stoczoną 31 maja 1859, w której połączeni Francuzi i Pjemontczycy pokonali Austrjaków.

Palestyna, pod tą nazwą znali starożytni Rzymianie i Grecy krainę, pierwotnie ziemią *Chanaan* (ob.), w Starym Testamencie *Ziemią obiecaną*, u chrześcijan *Ziemią świętą*, a za cesarstwa rzymskiego *Judeą* (chociaż ta pierwotnie stanawiła tylko część **P.**) nazywaną. Kraina ta obejmowała część południową wybrzeża syryjskiego, a rozciągając się między 52° i 54°30′ wsch. dł., oraz 31° i 33° 30′ płn. szer., graniczyła z Fenicją, Syrją, pustynią Syryjską, krainą Amorytów, Amalecytów, Edomitów, Moabitów i morzem Śródziemnem. Cała ta przestrzeń, obejmująca 25,000 do 27,500 klm. kw., była bardzo górzystą. Liban (ob.), Antiliban (ob.), rozsyłały tu swe rozgałęzienia i pokrywały kraj wielu, już to drobniejszemi pasemkami, już oddzielnemi górami, głośnemi w historji biblijnej. Z równin najważniejszą była dolina Jordanu, ciągnąca się od jeziora Genezareth (ob.) aż do morza Martwego (ob.); drugą z rzędu była równina Esdrelon. Liczne, częstokroć wysychające latem strumienie i rzeczki, jako to: Chorsens, Kanah, Eskol, Besor, Jordan, Arnon, Kidron, Sorek, oraz jeziora Merona, Genezareth, morze Martwe, dostarczały, jakkolwiek niezbyt obficie, wody mieszkańcom, którzy naturalne to nawodnienie powiększali za pomocą kanałów i cystern z wodą deszczową. Klimat umiarkowany; lato gorące i suche trwa tu od kwietnia do października, zimę stanowi pora deszczowa, ciągnąca się od października do kwietnia. Trzęsienia ziemi nie są rzadkie. Grunt był wogóle bardzo urodzajny. Zwierzęta dzikie, jak: lwy, wilki, niedźwiedzie, pantery, szakale, gazele, dzikie orły, były tu bardzo pospolite. Wielkie trzody bydła domowego, chowające się na bogatych pastwiskach, wszelkie rodzaje zbóż, drzew ogrodowych, leśnych (granaty, figi, oliwne drzewa, migdały, cyprysy, cedry, dęby i t. p.), znaczne pokłady soli kuchennej, wapienia, asfaltu, gliny, stanowiły bogate uposażenie tej krainy. Z tego powodu ludność mnożyła się ciągle, zakładała coraz to nowe miasta, osady i wsie, kwitnące dobrobytem i zamożnością. Przed wygnaniem liczba mieszkańców według Biblji, wynosiła około 6,000,000. Dzisiejsza **P.** liczy wszystkiego około 650,000 miesz., a w tej liczbie 80% mahometan.

Historja. Pierwotni mieszkańcy **P.** nazywali się Horytami, Refeami, Enakami, później przybyli Chanaanici, którzy się osiedlili między morzem Śródziemnem a Jordanem; współcześnie, po drugiej stronie Jordanu mieszkali Amorytanie, Jebuzyci i inni. Z tymi to narodami Izraelici prowadzili długoletnią wojnę wytępienia i nakoniec opanowali **P.** pod wodzą Jozuego. Wtedy **P.** została podzieloną za 12 części, a każda z tych części przeszła na własność jednego z pokoleń żydowskich. Pod panowaniem perskim była **P.** podzieloną na drobne okręgi, które miały oddzielnych naczelników. Za czasów Jezusa dzieliła się **P.** przez Jordan na dwie części: właściwą **P.**, na zachód od Jordanu położoną, składającą się z Judei, Samarji i Galilei, i na Perеę, leżącą po drugiej, wschodniej stronie Jordanu. Za Trajana uległa **P.** nowemu podziałowi na trzy części, który to podział przetrwał aż do czasu, gdy **P.** przeszła pod władzę Arabów, a później Turków, do których i dzisiaj należy. Por. Reland „Palestina“ (Utrecht, 1714); Klöden „Landeskunde von Palestina“ (Berlin. 1817); Kitto „Palestine“ (Londyn, 1841); Osborn „Palestine past and present“ (Londyn, 1859); Robinson „Physische Geographie des Heiligen Landes“ (Lipsk, 1865); Fraas „Aus dem Orient“ (Sztutgard, 1867); Guerin „Description géographique, historique et archéologique“ (7 t., Paryż, 1868 — 80); tenże „La Terre Sainte, son histoire, ses souvenirs etc.“ (1881—83); Duc de Luynes „Voyage d'exploration à la Mer Morte etc.“ (3 t., Paryż, 1871—76); Tristram „The land of Moab“ (Londyn, 1873); Charmes „Voyage en Palestine“ (Paryż, 1885); K. Bädecker „Palestina und Syrien“ (2 wyd., Lipsk, 1880). Karty: Mencke „Bibelatlas“ (Gotha, 1868); Smith i Grow „Historical atlas of ancient geography“ (Londyn, 1874); „Kiepert „Neue Wandkarte von Palästina“ (5 wyd., Berlin, 1883).

Paleta (fran. *palette*), deszczułka, na której malarz przysposabia sobie farby do malowania.— W garncarstwie **P.** nazywa się przyrząd drewniany, służący do nadawania wyrobom żądanego zaokrąglenia.

Palędzie, jezioro w Wiel. Ks. Poznańskiem, w części zachodniej powiatu Mogilnickiego położone.

Palffy z Erdöd, wielce rozgałęziony ród książęcy i hrabiowski węgierski, wywodzący się od hr. Konrada z Altenburga, który miał przybyć do Węgier 1028 jako poseł cesarza Konrada II. W XII w. dzielił się ród ten na dwie linje: Konth i Herdervar; Paweł II, syn Pawła Konth, pierwszy

przybrał nazwę *Palffy* (to jest syn Pawła), prawnuk zaś jego *Paweł III*, po zaślubieniu Klary z Cserna, dziedziczki rodu *Erdöd*, dodał jej nazwisko do swego. Właściwym założycielem późniejszej świetności rodu był *Mikołaj II*, najmłodszy wnuk Pawła III, * 1552, † 1600. Był to rycerz waleczny, odznaczył się w wojnach z Turkami i został wielkim żupanem komitatu presburskiego, która to godność pozostała dziedziczną w jego rodzie. Syn jego *Stefan II*, za wierną swą pomoc przeciwko Betlem-Gaborowi, uzyskał 1634 tytuł hrabiego państwa niemieckiego. W osobach jego wnuków Mikołaja IV i Jana IV rozszczepił się ród na dwie główne linje, z których starsza, *Mikołajewska*, w 1720 znowu na trzy gałęzie rozdzieliła się. Starsza z nich, założona przez *Mikołaja VIII*, została 1807 w osobie *Karola Hieronima*, * 1735, † 1816, wyniesiona do godności książęcej; obecnym jej przedstawicielem jest ks. *Antoni Palffy*, * 1793. Gałąź średnia, założona przez hr. *Leopolda* **P.**, * 1716, † 1773, reprezentowaną jest przez hr. *Ferdynanda* **P.** *Daun*, * 1807. Młodsza gałąź, założona przez hr. *Rudolfa* **P.**, † 1768, rozdzieliła się w jego synach: *Janie*, † 1794 r., i *Rudolfie*, † 1802, także na dwie odrośle. Pierwsza wygasła na hr. *Karolu* **P.**, * 1776, † 1858, ostatnią przedstawia hr. *Józef* **P.**, * 1810. Brat tego ostatniego hr. *Maurycy* **P.** był feldmarszałkiem porucznikiem austrjackim i od 1860 r. namiestnikiem Węgier; † 1897. Stryjowie jego są: hr. *Feliks* **P.**, * 1788, senjor rodu, hr. Presburga, hr. *Józef* **P.**, * 1797, feldmarszałek porucznik, hr. *Aloizy* **P.**, * 1801, do 1848 gubernator Wenecji, † 1876. Na czele młodszej linji, od Jana idącej, stoi hr. *Jan* **P.**, * 1829.

Palffy Albert, zdolny publicysta węgierski, * 1813 w Wielkim Waradynie, odbył studja prawne w mieście rodzinnem i w Debreczynie, 1832 przybył do Pesztu, dla otrzymania dyplomu adwokata i zajął się tu wyłącznie piśmiennictwem. Z powieści jego „Fekete Könyo“ (2 t., Pest, 1847) oraz nowele ogłoszone w czasopismach *Divatlop* i *Életképek*, odznaczające się świetnym językiem, twórczością i wyborną charakterystyką, zjednały mu znakomite imię w literaturze. Od 1847 spółpracownik czasopisma *Pesti Hirlap*, zwrócił się na pole polityczne, i po wybuchu ruchów Marcowych założył osobny dziennik *Marczius tizenötödike* (Piętnasty Marca), który wkrótce stał się ewangelją radykalnego stronnictwa i, znalazłszy ogólne w kraju uznanie, wywarł wpływ na przebieg rewolucji węgierskiej. Surowa krytyka wszelkich półśrodków i ociągania się, bezlitośne napadanie na znienawidzone osobistości, przystępny a przytem pełen elegancji i wdzięku język, lekkość wysłowienia połączona z humorem, stanowiły główne zalety tego dziennika, który od początku otwarcia wystąpił za zerwaniem z Austrją i instytucjami monarchicznemi. Podczas zimy 1848—49 gorliwy obrońca rządu narodowego, po wzięciu Budy stanął po stronie opozycji. co wywołało w końcu zamknięcie jego dziennika (lipiec 1840) z rozkazu Szemerego i uwięzienie samego redaktora. Uwolniony dopiero w Szegedynie, schronił się po katastrofie pod Világos do Anglji. Przyjaciele **P.** wydali pozostawione przez niego pisma p. t. „Edy földönfutó hátrahagyott novellai“ (2 t., Pest, 1850).

Palfrey Jan Gorham, pisarz amerykański, * 1796 w Bostonie, studjował teologję 1818 został pastorem, 1831 r. profesorem literatury biblijnej w uniwersytecie Harvarda, opuścił katedrę 1839 i poświęcił się wyłącznie pracom literackim. Ogłosił: „Elements of Chaldee, Syriac, Samaritan and Rabbinical grammar“ (1835); „Academical lectures on the Jewish scriptures and antiquities“ (1838—52, t. 4); „The relation between Judaism and Christianity“ (1854); „History of New England during the Stuart dynasty“ (1858—75, t. 4; nowe wyd., 1884).

Palghat, miasto w obwodzie malabarskim w angielsko-indyjskiem prezydencie Madras, liczy 40,000 miesz.

Palgrave Sir Francis, historyk angielski, * 1788 w Londynie, † 1861 w Hampstead. Pochodził z rodziny izraelskiej i nazywał się właściwie *Cohen*, ale przyjąwszy chrystjanizm, nazwę tę zmienił na **P.** Gdy ojciec jego na nieszczęśliwych spekulacjach stracił majątek, **P.** poświęcił się prawu i dziełem „Parliamentary writs“ (4 t., Londyn, 1827—34) zwrócił na się uwagę świata uczonego. Obrawszy następnie za przedmiot swych badań historycznych dawniejszy okres dziejów angielskich, wydał „History of the Anglo-Saxons“ (Londyn, 1831, 6 wyd., 1887); „Rise and progress of the English Commonwealth“ (2 t., Londyn, 1832) i „Truth und fiction of the midle ages“ (Londyn, 1837), któremi zyskał poklask u krytyki i publiczności. Pracując długo w archiwum państwa, został 1838 wicedyrektorem archiwum i urząd ten pełnił aż do swej śmierci. Oprócz mnóstwa artykułów, umieszczanych w *Quarterly Review*, wydał jeszcze „History of Normandy and England“ (4 Londyn, 1851—64), owoc długoletnich badań, najgłówniejsze swe dzieło.

Pâli, nazwa świętego języka Buddystów, znacząca tyle co Miara, to jest mowa dająca rozmiary, skalę. **P.** jest we względzie gramatycznym i leksykograficznym najbliżej spokrewniony z sanskrytem, tylko od niego miększy i mniej jędrny. Pierwotną ojczyzną tego języka jest prowincja Magadha w płn. Indjach, gdzie wedle podania urodził się Buddha. Początkowo używany był język **P.** jako piśmienny i przez misjonarzów indyjskich rozpowszechniony daleko po Azji Zachodniej. Znajduje się też na monetach indo-boktryjskich i pokrewnych pomnikach panowania greckiego w Azji. Dokładne zestawienie i objaśnienie tych napisów dał Burnouf jako dodatek do swego tłómaczenia „Lotus de la bonne loi“ (Paryż, 1852). Z powodu srogiego tępienia buddyzmu w Indjach,

wygasł **P.** jako język żyjący, ale mnogie pisane nim księgi ocalili kapłani, unosząc je do Cejlonu, Birmy i Syjamu, gdzie tradycyjnie przechowywała się znajomość tej mowy. Por. Lassena i Burnoufa „Essai sur le Pali“ (Paryż, 1826); Clougha „A Compendious Pali grammar with a copions vocalbulary“ (Colombo, 1824; nowa ed. słownika, Colombo, 1863); Childers „Dictionary of the Pali language“ (1875). Literatura **P.** obejmuje wszystkie gałęzie wiedzy indyjskiej. Przedewszystkiem jednak obfituje w dzieła, dotyczące religji i filozofji buddyzmu, oraz życia świętych budyjskich. Z liczby pism świętych wydał Spiegiel „Kammavâkya, liber de officiis sacerdotum buddhicorum“ (Bonn, 1845) i „Rasvaîhinî“ zbiór legend w „Anecdota Palica“ (Lipsk 1845). Moralna powaga i surowość buddyjskiego na świat poglądu najlepiej się odzwierciedla w „Dhammapadam“ (wyd. Fausböll, Kopenhaga, 1855). Z pism historycznych, nie mających wielkiej wartości, najważniejszą jest „Mahâvansa“ przez *Mahânâma thera*, to jest kronika Cejlonu od najdawniejszych czasów aż do czasów autora (432 po Chr.), kontynuowana przez różnych pisarzów aż do 1756 (wyd. z angiel. przekładem przez Turnoura, t. I, Candy, 1837). Por. I. d'Alwis „An introduction to Kachchâyana's grammar of the Pâli language“ (Colombo, 1863). Najbogatsze zbiory rękopisów **P.** znajdują się w Londynie, Paryżu („Collection Grimblot“) i Kopenhadze. Gramatykę języka **P.** opracowali: Minaef „Grammaire pâlie“ (Paryż, 1874); Kuhn (Berlin, 1875); Gray (Londyn, 1883); Frankfurter (1883); E. Müller (1884). Bardzo dobry słownik wydał Childers (Londyn, 1875), a staranuie opracowaną literaturę jęz. Pali ogłosił Rhys Davids („Buddhism“, 1877).

Palikao, jedna ze śluz na kanale Tatung, prowadzącym z Pekinu do jego portu Tung-szeu, nad rz. Peiho, pamiętna zwycięstwem armji angielsko-francuskiej nad chińczykami w 1860.

Palikao Karol Wilhelm Apolinary Cousin *de Montauban*, hr. de, generał francuski, * 1796 r. w Paryżu, naturalny syn córki zmarłego 1825 generała de Launay de Picardois, † 1878. W młodym wieku wstąpił do wojska, ukończył następnie szkołę kawaleryjską w Samur, brał udział w wyprawie hiszpańskiej, a od 1831 przez lat 26 służył w Afryce, gdzie odznaczył się w wielu bitwach odwagą i zręcznością, mianowicie pod Tlemcen (24 czerwca 1836) pod Sikah (3 lipca 1836), pod Sidi-Lokdar (18 stycznia 1841); 23 grudnia 1847 na czele swego pułku przyczynił się do pojmania Abd-el-Kadera, a 15 maja i 10 sierpnia 1852 rozbił na głowę plemiona marokańskie Beni-Snassów na równinie Sidi-el-Azuz i nad brzegami rz. Kis. Mianowany 1858 generałem dywizji, wrócił 1858 do Francji ze sławą jednego z najlepszych generałów kawalerji. Jako komendant dywizji wojskowej w Tours, otrzymał dowództwo nad wyprawą chińską, wypłynął z Toulon 12 stycznia 1860 a za zwycięstwa swe, odniesione w połączeniu z Anglikami nad Chińczykami pod Sin-ko (12 sierpnia 1860), pod Czang-kia-hu-ang (17 września) i Pa-li-kia-ho (21 września) otrzymał godność senatorską i tytuł *hrabiego Palikao*. W wyprawie tej zyskał też rozgłos przez wandalskie spustoszenie wspaniałej rezydencji letniej cesarza chińskiego. Zostając w wielkich łaskach u Napoleona III, otrzymał komendę 8 dywizji wojskowej w Lyon, a po pierwszych klęskach Francuzów w wojnie 1870 z polecenia cesarzowej regentki utworzył po upadku ministerjum Ollivier (ob.) tak zwane ministerjum obrony (9 sierpnia 1870 r.), w którem obok prezesostwa zarządzał wydziałem wojny. On to nakazał Mac-Mahonowi wyprawę sedańską, celem oswobodzenia Bazaine'a (ob.) z Metz. Po upadku cesarstwa opuścił Francję, a po zawarciu pokoju wrócił do kraju i dla własnej obrony wydał broszurę „Un ministère de la guerre du vingt-quatre jours du 10 août au 4 Septembre 1870“ (Paryż, 1871).

Palikarowie, rodzaj zbrojnej milicji greckiej i albańskiej na żołdzie tureckim, ubranej po albańsku, z długą turecką fuzją, pistoletami za pasem i długim kindżałem czyli sztyletem. Dzisiaj tę samą nazwę noszą na podobny sposób uzbrojone nieregularne wojska greckie.

Palikopa, przydomek dawany przez lud nasz świętemu Piotrowi w okowach, z powodu że najczęściej w dniu jego uroczystości pioruny biją w pola i palą ułożone na nich mendle i kopy.

Palimpsesty albo *codices rescripti*, nazywają tak rękopisy, na których wilgotną gąbką zatarto pierwotne pismo (pergamin skrobano nożem i wygładzano pomeksem, a papyrus wyrównywano młotem i powlekano wodą klejową) i ponownie ich użyto jako materjał piśmienny, tylko że wierszom inny nadawano kierunek. Wyczytanie dawnego pisma staje się niekiedy możliwem przy pomocy środków chemicznych. Dla drogości materjału piśmiennego sposób ten znalazł już w starożytności zastosowanie a upowszechnił się w wiekach średnich, mianowicie od VII do XIII wieku. Usuwano zwykle pisma autorów pogańskich, a zamieszczano natomiast chrześcijańskie. Z kiasztoru benedyktyńskiego w Babbio nad Trebją pochodzi słynny palimpset dzieła Cyceronowego „De republica“, znaleziony przez Angelo Mai w bibljotece watykańskiej. Bardzo są rzadkie i niezmierne trudne do odczytania kodeksy 2 razy pisane *(Codices scripti)*, jak np. znaleziony przez C. Pertza w Muzeum brytańskiem pergamin, na którym były naprzód fragmenty historyka rzymskiego Graniusa Licinianusa (z VII w.), potem kursywne pismo jakiegoś gramatyka rzymskiego (z IX w.) a w końcu kilka homilij Jana Chryzostoma w języku syryjskim (z XI w.).

Palindromon (grec.), w późniejszej łacinie *Versus cancrinus*, wiersz rakowy, zowie się wiersz, który naprzód i wspak czytany toż samo znaczy, jak np. wiersz, który kładą w usta szatanowi: *Signa*

PALESTYNA.

POKOLENIA IZRAELSKIE
przed utworzeniem się Królestwa, według Stadego.
Pokolenie Lewi nie miało własnej ziemi.
CHANANEJCZYCY (FENICYANIE)
FILISTYŃCY
ASSER
NAFTALI
ZEBULON
ISZACHAR
ARAMEJCZYCY
MANASSE
EFRAIM
DAN
BENJAMIN
RUBEN
GAD
AMMONICI
MOABICI
JUDA
SYMEON
ARABOWIE
EDOM
Morze Martwe
Jerozolima
Hebron
Jericho
Nieboa
Rabbath Ammon
Rabbath Moab
MORZE ŚRÓDZIEMNE
BEIRUT
Saida (Sydon)
Sura (Tyrus)
Akka (Akre)
Haifa
Szech Sad
Tabarije (Tiberyada)
Nazaret
Dżenin
SAMARYA
Nabulus (Sichem)
Jaffa (Joppa)
Ludd (Lydda)
Er Ramle
Gazze (Gaza)
El Chalil (Hebron)
JUDEA
JEROZOLIMA
Tell Asur
Tell Arad
Kerak (Kir Moab)
Dżebel Szaubak
Dżebel Attarus
Dżebel Furedis
Dżebel Sziban
Dżebel Fahum
Ras el Thamire
Dżebel Usdum
Bahr Lut (Morze Martwe)
Dżebel Kalmunie
Dżebel Kafkafa
Dżebel Hakurt
Dżebel Mesura
Dżebel Osza
Dżebel Szafat
Dżebel Kaniesa
Dżebel Baruk
Dżebel Sannin
Dżebel Kalamun
Dżebel Duma
Dżebel Manda
Dżebel Hauran
Dżebel ed Druz
Dżebel Aswad
Dżebel Kafkafa
Dżebel Szafa
Dżebel Szaubak
Dżebel Furedis
Dżebel Attarus
Dżebel Sziban
Dżebel Fahum
Ras el Thamire
Dżebel Usdum
Bahr Lut
Dżebel Ker

te signa; temere me tangis et angis, albo *Otto tenet mappam, madidam mappam tenet Otto.* Niekiedy zdanie czytane odwrotnie (całemi wyrazami) daje sens odwrotny, np. w wierszu Kochanowskiego „Raki:“

Folgujmy paniom, nie sobie, ma rada;
Miłujmy wiernie, nie jest w nich przysada.

Przeczytane od końca:

Rada ma: sobie, nie paniom folgujmy;
Przysada jest w nich, nie wiernie miłujmy.

Palingeneza, odrodzenie, zmartwychwstanie (z grec. *palim* znowu i *genesis* powstawanie), termin filozoficzny, oznaczający w panteizmie heglowskim przemiany, jakim ulega Bóg w swem objektywnem istnieniu i rozwoju (jako przyroda i duch ludzki). Znakomity nasz myśliciel August Cieszkowski napisał: „Gott und P.“ (Berlin, 1842). **P.** oznacza także przemiany, jakim ulegają owady (gąsienica, poczwarka, motyl).

Palinodja, odwołanie tego, co kto haniebnego lub fałszywego wyrzekł przeciw drugiemu, mianowicie wierszem. Stesichorus (ob.) napisał uszczypliwy poemat na Helenę i został za karę oślepiony, a przez napisanie **P.** odzyskał, wedle podania, wzrok.

Palinurus, sternik Eneasza podczas jego podróży do Italji; zasnąwszy, wpadł w morze, ale zdołał się ocalić i dopłynął do Lukanji, gdzie od niego nazwano jeden przylądek przylądkiem Palinurusa.

Palinurus *(pelorus),* przyrząd żeglarski do wskazywania kierunku biegu statku, polega na obserwacji położenia słońca; używa się tylko na okrętach angielskich.

Palinurus, toż co langusta (ob.).

Palińska Salomea, artystka dramatyczna, ob. Kenig-Palińska.

Palisa Jan, astronom, * 1848 w Opawie, studjował w Wiedniu matematykę i fizykę, został 1871 adjunktem obserwatorjum w Genewie, 1872 dyrektorem obserwatorjum marynarki w Pola, 1880 adjunktem obserwatorjum w Wiedniu. Odkrył 83 drobne planety za pośrednictwem lunety, zarzucił jednak te poszukiwania, odkąd pomocną dla nich stała się fotografja. Opracował nadto karty nieba, zawierające gwiazdy okolic ekliptyki aż do 14 wielkości.

Palisada, zbiór pali okopowych, długości 3—4 metrów, a grubości 20—30 cm., w kwadrat lub okrągło ociosanych, zaostrzonych u góry, a wkopanych w ziemię ściśle jeden koło drugiego dla ubezpieczenia fortyfikacji polnych, lub nawet i trwałych, dla osłony przystępniejszych w nich punktów. Ob. Pałanka.

Palisander, ob. Jacaranda.

Palissot de Montenoy Karol, poeta i literat francuski, * 1730 w Nancy, † 1814. Po ukończeniu studjów wszedł do zgromadzenia Oratorjanów, ale przed wyświęceniem jeszcze opuścił zakon i poświęcił się literaturze. Dwie początkowe tragedje nie bardzo mu się udały, ale za to komedje „Les tuteurs“ i „Le barbier de Bagdad“ dobrego doznały przyjęcia. Imię jego stało się jednak rozgłośnem dopiero od 1755, kiedy na wezwanie króla Stanisława Leszczyńskiego, z okazji poświęcenia posągu Ludwika XV, wystawił na scenie tak zwaną „pièce à tiroir“ p. t. „Le cercle“ (1755), w której w sposób pocieszny przedstawił koterje literackie, zabiegi przecenianych poetów, mniemanych mecenasów, uczonych kobiet i t. d. Była to karykatura, którą **P.** obraził na się towarzystwo encyklopedystów i stracił łaski u Stanisława Leszczyńskiego. Ukazywały się z tego powodu liczne przeciw poecie poszkwile, jak np. Morelleta, których nie pozostawiając bez odpowiedzi, **P.** napisał naprzód swoje „Petites lettres contre des grandes philosophes“ (1757), a potem komedję „Les philosophes“ (1760), którą doprowadzał filozofów do wściekłości, i satyryczny epos „La Dunciade“ (2 t., Paryż, 1764), któremu nie brakuje ani dowcipu, ani kąsającej satyry. Interesujące są także jego „Mémoires pour servir à l'histoire de la littérature française“ (3 t., Paryż, 1769; ostatnia ed., 1813). Pod koniec życia był **P.** nadzorcą bibljoteki Mazaryńskiej. Por. Meaume „P. et les philosophes“ (Nancy, 1864).

Palissy Bernard

Palissy, Bernard de .., słynny garncarz i artysta, * ok. 1510 r. w Capelle-Biron (Lot Garonne), † 1590, odznaczył się jako wynalazca pewnego gatunku łajansu i malarz na szkle. Prześladowany był długo jako hugonota i umarł w więzieniu. Jego ornamenty i arabeski są najpiękniejszemi utworami w stylu odrodzenia, a drobne jego prace gliniane płacone są po bajecznych cenach. Pisma jego wydane zostały w 1880.

Palitzsch Jan Jerzy, wieśniak, * 1723, † 1788, zajmował się filozofją, fizyką i astronomją, a w nocy 25—26 grudnia 1758 odkrył kometę Halleya; oznaczył też współcześnie z Goodrike'm okres zmienności gwiazdy Algol (ob.).

Paliurus *(Bodzieniec),* rodzaj roślin z rodziny szakłakowatych, którego gatunek **P.** *australis (Cierń Chrystusa),* krzew ciernisty w Europie płd. i na Wschodzie, używa się we Francji i Włoszech na płoty; młode pędy dają żółtą farbę na sukno.

Paliwo, materjały opałowe, ob. Ogrzewanie.

Paljatywne leczenie (z łac. *pallium,* płaszcz, osłona), polega na łagodzeniu cierpień chorego, na usuwaniu wydatniejszych i bardziej przykrych objawów chorobnych, nie atakując wcale przyczyny choroby; znajduje zastosowanie w tych wypadkach, gdzie zupełne wyzdrowienie jest niemożliwe.

Palka, cieśnina, oddziela wyspę Cejlon (ob.) od lądu stałego Indji przedgangesowych, stanowi część odnogi Manaar; szeroka 100 klm.

Palka (Palla), dawniej obrus albo zasłona jedwabna do zakrycia całego ołtarza, dziś zowie się tak białe płótno, naklejone na tekturę, którem kapłan przy mszy świętej nakrywa patenę i hostję, położoną na kielichu. Wierzch **P.** może być pokryty materją jedwabną, byle nie czarną.

Pálkövi Antoni, pisarz madziarski * 1816 r. w Sajo-Kazan w komitacie Borszodzkim, z rodziny pochodzenia słowackiego, zwał się pierwotnie *Palkowicz*, † 1862. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Rożnawie, studjował od 1834 r. teologję w Lewoczy; 1838 słuchał prawa w Preszowie i został tamże 1839 mianowany nadzwyczajnym profesorem literatury madziarskiej. 1840 powołany został na pastora przez gminę ewangelicką miejsca rodzinnego, poczem 1843 mianowany profesorem w Szarosz Potoku, wykładał archeologję, tudzież literaturę łacińską, francuską i niemiecką, a po † Csengerego i dzieje powszechne. Wydał: „Az emberi mivelödes története“ (Szarosz Potok, 1852) i „Magyarország története“ (3 t., t., 1852). Nadto pozostawił w rękopisie dzieje wieków średnich i o wpływie papieżów w Węgrzech.

Palkowicz Jerzy, pisarz czeski, * 1769 w Rimawskiej Bani w komitacie Gemerskim, † 1850 w Presburgu. Początkowe nauki odbywał w Ożdanach, Dopszynie i Szoproniu, poczem 1792 udał się na uniwersytet do Jeny. Po powrocie był przez czas niejaki nauczycielem prywatnym, poczem został 1803 profesorem języka i literatury czeskiej w liceum presburskim i katedrę tę zajmował aż do 1837, w którym miejsce **P.** zastąpił Ludwik Sztur. Przez cały czas swej profesury był **P.** nieustannie czynnym na polu literatury i w pierwszych latach niemało przyczynił się do jej rozwoju. Później wraz z Niejedlymi i Hniewkowskim należał do przeciwników wszelkiego postępu, uważając razem z nimi język czeski z czasów Weleslawina za szczyt doskonałości. Na pole literackie wystąpił **P.** początkowo z utworami poetycznemi, wydawszy komedję „Dwa buchy a trzi szuchy“ (Presburg, 1800; 2 wyd., t., 1810); dalej wydał: „Muza ze slovanskych hor“, zbiór poezji (Wacowa, 1801); „Znamost geograficka wlasti uherske“, wierszem (Presburg, 1804). Z utworów prozaicznych **P.** najważniejsze: „Kunszt prodloužení života lidského“, z Hufelanda (Wacowa, 1800); „Pouczeni o oczkowani“ (Presburg, 1802); „Wytah z artikulów sniemovnich i t. d. od poczatku století XIX wydanych“ (t., 1808); „Vytah z artikuló sniemovnich r. 1808“ (t., 1809); „Katechismus krzest'ansky evangelicky“ (t., 1813); „Zprawa o sazeni a obdielavani stromovi“ (t., 1817); „Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch“ (t. 1, Praga, 1820; t. 2, Presburg, 1821); „Abkunft der Magyaren“ (Presburg, 1827) i in. Nadto przygotował do druku nowe wydanie przekładu Pisma św. („Bibli svata i t. d.“, Presburg, 1808), a także redagował: „Kalendarz vietszi a zvlastniejszi i t. d.“ (t., 1802—36) oraz czasopisma: „Tygodnik“ (t., 1812—1813) i „Tatranka“ (3 t., t., 1832—47).

Palla (łac), staro-rzymska narzutka kobiet.

Pallad, Pd, pierwiastek chemiczny metaliczny, zupełnie podobny do platyny, znajduje się w rudzie platynowej w ilości 2 odsetek, w niektórych gatunkach złota brazylijskiego, a ślady jego znajdują się w wielu rudach srebra i ołowiu. Z rudy platynowej daje się wydzielić jako cyanek palladu, który po wyżarzeniu pozostawia metal czysty. Jest miększy i łatwiej topliwy niż platyna, ciężar atomowy 106,35, c. wł. 11,4. Przy ogrzewaniu nabiega barwą błękitną, w kwasie azotnym rozpuszcza się. Roztwór ten, równie jak roztwór w wodzie królewskiej, jest daleko ciemniejszy niż platynowy.—Z tlenem wydaje *podtlenek* Pd_2O, *tlenek* PdO i *tlennik* PdO_2; roztwory ich w kwasach zawierają sole żółte, brunatne i czerwone; z roztworów tych strącają alkalja wodany w barwie brunatnej i żółtej.—*Chlorek palladu* $PdCl_2$ tworzy kryształy brunatne; roztwór **P.** w wodzie królewskiej zawiera też *chlornik* $PdCl_4$, który z chlorkiem amonu wydaje czerwony *chlornik amonu i palladu* $(NH_4)_2PdCl_6$, pozostawiający po wyżarzeniu *gąbkę palladową*. **P.** odkrytym został przez Wollastona w r. 1803; niektóre jego aljaże polecone były na różne wyroby techniczne, jak na skale do termometrów i do przyrządów astronomicznych, do przytwierdzania sztucznych zębów. Posrebrzane wyroby powleka się cienką warstwą palladu, która je chroni od wpływu siarkowodoru.

Pallada, *Pallas*, jedna z czterech najpierw odkrytych małych planet między Marsem a Jowiszem, odkryta przez Olbersa 28 marca 1802 r. Godna jest uwagi z powodu znacznego pochylenia jej orbity względem ekliptyki, które wynosi 34° 37′ 20″. Obrót swój uskutecznia w 1686 dniach. O jej naturze fizycznej niewiadomo nic; średnicę jej podał Schröter na 380 mil, Herschel natomiast podaje tylko 22 mile, a badania fotometryczne powiodły do 36 mil. Oznacza się liczbą 2.

Pallada, bogini grecka, ob. Pallas Atene.

Palladino Eusapia (czyli Euzebja), wieśniaczka neapolitańska, która w latach 1890—1900 zyskała rozgłos europejski, jako medjum (ob. Medjumizm). Obserwacje nad objawami powstającemi w obecności **P.** prowadziło wielu uczonych, psychologów i literatów, jak oto: Lombroso, Schiaparelli, Karol Richet, Sidgwick, Ollivier Lodge, Schrenck Notzing, Myers, Ochorowicz, Aksakow i wielu innych. Większość badaczów uznała objawy wywoływane przez **P.** za fenomeny realne, których jednak dokładnie nauka dotąd wytłómaczyć nie może. Nie brakło jednak i przeciwników tego poglądu, twierdzących, że fenomeny te są objawami zręczności mechanicznej. W r. 1893 **P.** była badaną w Warszawie przez liczne grono inteligencji i o realność i nierealność zjawisk medjumicznych toczyły się wtedy gorące spory na szpaltach prasy warszawskiej. (Ob. Medjumizm i Spirytyzm). Por. roczniki: *Annales des sciences psychologiques*, oraz *Journal* i *Proceeding* Towarzystwa psychologicznego w Londynie „Society for psychical re-

search“, a także: Juljan Ochorowicz „Nowy dział zjawisk“ (*Tygodnik Illustrowany* z r. 1892); Ignacy Matuszewski „Czarnoksięstwo i Medjumizm“ (Warszawa, 1896).

Palladio Andrzej, jeden z najznakomitszych architektów, * 1518 r. w Vicenza, † 1580 w Wenecji; kształcił się w Rzymie i zasłynął z pięknego odtwarzania wzorów starożytnych; jakoż szlachetna, majestatyczna prostota budowli starożytnych przebija się we wszystkich przez niego stawianych gmachach. Wenecja i Vicenza są napełnione jego najlepszemi dziełami. Dzieło jego „Dell' architectura“ (4 t., Vicenza, 1776—83, nowe wyd. 1825—42, t. 2)), jest bardzo wysoko cenione. Żywot jego opisali: Teomanza (1763) Magrini (1846) i Zanella (Medjolan, 1880).

Palladjanizm, styl stworzony przez Andrzeja Palladio (ob.). Ugruntował się zwłaszcza w Anglji dzięki usiłowaniom Iniga Jones'a, potem ustąpił t. zw. „stylowi królowej Anny“ (Queen's Anna style). Od r. 1750 zapanował znowu w Anglji i Europie i przygotował wiele zwycięstw stylowi klasycznemu.

Palladjum, *(Palladium)*, wedle podania z nieba spadły drewniany posąg Pallady, przechowywany w Troi jako największa świętość, mająca bronić tego miasta od upadku. Odyseus jednak i Djomedes zręcznie wykradli **P.**, skutkiem czego Troja upaść musiała. Stąd dziś jeszcze **P.** znaczy to, co świętość, chroniona jako tarcza bezpieczeństwa przeciwko nieprzyjacielowi.

Palladjusz *(Palladius Rutilius Taurus Aemilianus)*, pisarz rzymski, żyjący w IV w. po Chr.; napisał: „De re rustica“ w 14 księgach (wyd. Schneidera w „Scriptores rei rusticae,“ t. 3, Lipsk 1795).

Palladjusz, biskup Helenopolitański w Bitynji, * 367, † około 430 po Chr., który w dziele swoim „Historja Lausiaca,“ podał historję pustelników.

Palladjusz, słynny nauczyciel medycyny w Antjochji, żyjący prawdopodobnie w VII w. po Chr., oprócz komentarza do dzieł Hippokratesa, napisał: „De febribus“ (najlepsza ed. Bernarda, Lejda, 1745).

Pallas Piotr Szymon, podróżnik i naturalista, * 1741 w Berlinie, † tamże 1811; studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Berlinie, następnie przebywał w Anglji i Holandji, gdzie uporządkował kilka zbiorów historji naturalnej i tem zyskał rozległe wiadomości. W r. 1768 wezwany został do Petersburga, gdzie Katarzyna II ofiarowała mu miejsce w akademji i gdzie mu poruczono kierunek wyprawy, wysłanej na obserwację przejścia Wenery przez tarczę słońca; od r. 1769—1773 zwiedził okolice Wołgi, Ural, część Syberji i Kaukaz; rezultatem tej podróży były ogromne zbiory, stanowiące jądro muzeum akademickiego w Petersburgu, oraz kilka dzieł o zwiedzonych okolicach. W r. 1777 został członkiem komisji topograficznej do wymierzania Rosji i odbył jeszcze kilka po tym kraju podróży, między innemi w r. 1793—94 zwiedził Krym. W r. 1785 został członkiem akademji nauk. Od cesarzowej otrzymał dwie wsie w Krymie. W r. 1810 wrócił do Berlina i część swych zbiorów ofiarował tamecznemu uniwersytetowi. Z dzieł jego ważniejsze są: „Specilegia zoologica“ (2 t., 1767—1804); „Icones insectorum, praesertim Rossiae Sibiriaeque peculiarium“ (1781—1806); „Flora rossica“ (2 t., 1784—88); „Zoographia Rossiae asiaticae“ (3 t., 1811) i inne.

Pallas Athene, albo z polska *Pallada*, ob. Atena.

Pallasa żelazo, ob. Gwiazdy spadające.

Pallavicini Emil, (margrabia *dalla Priola*), generał włoski, * 1823 w Cewie z rodziny genueńskiej, kształcił się w kolegjum Barnabitów w Moncalieri, poczem wstąpił do Akademji wojennej w Turynie. Jako ochotnik brał udział w walkach 1848 — 49 w Lombardji, mianowany kapitanem, pierwszy wszedł na mury Genui; następnie miał udział w wyprawie krymskiej. W wojnie włoskiej 1859 r. odznaczył się, zwłaszcza pod San Martino i przy wzięciu Civitella del Tronto. Podczas drugiego wtargnięcia Garibaldiego do Kalabrji, **P.** był pułkownikiem pierwszego pułku bersaljerów; gen. Cialdini powierzył mu dowództwo nad stojącymi tam pułkami królewskiemi, z rozkazem przeszkodzenia zamiarom Garibaldiego, którego **P.** dognał pod Aspromonte i ranionego wziął do niewoli, za co mianowany został generał-majorem.

Pallavicino Opigjusz, * 1632 w Genui, † 1700 w Rzymie. Mianowany biskupem Spoletto, a potem arcybiskupem Efezu, przysłany był przez Klemensa IX, jako nuncjusz do Polski w roku 1683 i skłonił króla Jana III do dania pomocy oblężonemu Wiedniowi, za co wynagrodzony został kapeluszem kardynalskim.

Pallavicino Trivulzio Jerzy, margrabia, mąż stanu włoski, * 1796 w Medjolanie; po ukończeniu nauk, odbył rozległe podróże, poczem wróciwszy, przystąpił do towarzystwa karbonarów, od których był 1820 r. posłany do Karola Alberta. Po nieudaniu się powstania 1820 r., **P.** był wraz z innemi (Confalonieri) aresztowany, skazany na śmierć i dopiero na placu kaźni ułaskawiony na 20-letnie więzienie, które odsiadywał w Szpilbergu, w końcu w Lublanie. Po wstąpieniu na tron cesarza Ferdynanda, internowany do Pragi, został uwolniony 1840 r., poczem powrócił do ojczyzny i do 1848 żył zdala od polityki. Wziąwszy czynny udział w ruchach 1848 r., po wejściu Austrjaków do Medjolanu, schronił się do Paryża, następnie przesiedlił się do Turynu i gorliwie pracował nad założeniem towarzystwa dla zjednoczenia Włoch *(Società unificatrice)*. Trzykrotnie był wybierany na deputowanego. W r. 1860, gdy Garibaldi został dyktatorem Sycylji i Neapolu, powierzył **P.** zarząd cywilny tych prowincji i mianował go pro-

dyktatorem. Po przeprowadzeniu głosowania publicznego, złożył władzę w ręce Wiktora Emanuela, poczem usunął się do życia prywatnego, przyjąwszy na czas niejaki urząd prefekta w Palermo. **P.** odznaczał się wysokiem wykształceniem, niestrudzoną czynnością, jasnym i rozległym poglądem politycznym i nieposzlakowaną poczciwością.

Palleske Emil, poeta i literat niemiecki, * 1823 w Tempelburg na Pomorzu, † 1880 r. Ukończywszy studja w Bonn i Berlinie, został aktorem. Od roku 1845 do 1851 grywał role charakterystyczne na scenie nadwornego teatru w Oldenburgu i poświęcał się literaturze dramatycznej. Jego utwory z tego czasu niewielkiej są jednak wartości. Większy nierównie rozgłos zyskał odczytami dramatycznemi, miewanemi w Berlinie i innych miastach niemieckich (a także w Warszawie, dla Niemców); sławę zaś literacką zapewnił sobie dziełem „Schillers Leben und Werke“ (12 wyd., Sztutgard, 1886), tłumaczonem i na języki obce. Później poświęcił się **P.** studjom nad Shakspeare'm.

Pallisera, grupa wysp koralowych, należąca do archipelagu Tuamotu, składa się z wyspy Arutua, czyli Ruryka (odkrytej przez Roggevena 1722), Apotaki i Kaukura, obejmuje 71 klm. kw. powierzchni.

Pallium, *Paljusz*, szeroka suknia wierzchnia, rodzaj płaszcza, noszona zwłaszcza przez Greków, i dlatego Rzymianie komedje, w których występowali Grecy, nazywali *fabula palliata*, w przeciwieństwie do tych, do których przedmiot brany był z życia rzymskiego, *comedia togata*.—W Kościele katolickim zowie się tak taśma z białej wełny, szeroka na dwa do trzech palców, i naszywana czarnemi jedwabnemi krzyżykami; noszona na szyi, ma dwa końce spadające, jeden na piersi, drugi na plecy. Początkowo płaszcz honorowy, dawany przez cesarzów wschodnich patryjarchom i noszony przez nich na znak wysokiej godności i rozległej władzy. Począwszy od V w., udzielili **P.** biskupom wschodnim papieże, dla uzmysłowienia zależności ich od stolicy apostolskiej. Na czwartym soborze lateraneńskim (1215) uchwalono, że arcybiskup nie prędzej może objąć władzę, aż będzie miał sobie udzielony **P.** przez papieża. **P.** bywa dawany tylko arcybiskupom, w wyjątkowych zaś razach, za szczególne odznaczenie się, otrzymuje go biskup. **P.** wyrabiają w Rzymie, w klasztorze Sakramentek, z wełny dwóch baranków, poświęconych 21 stycznia w kościele św. Agnieszki. Arcybiskup lub biskup, otrzymując **P.** osobiście z rąk papieża, albo przez umyślnego delegata, obowiązany jest wnieść dość wysoką taksę, wynoszącą niekiedy do 30,000 zł. reńskich.

Pall-Mall (z łac. palla—piłka i maglio—kij do uderzania). W Londynie i wielu miejscowościach angielskich nazwa ulic, gdzie znajdowały się domy do gry w piłkę.

Pall-Mall gazette, dziennik umiarkowano-konserwatywny, wychodzący w Londynie, założony w 1861 r. jako liberalny.

Pallograf, przyrząd wypisujący automatycznie drgania parowców i mostów, zbudowany został przez Schlicka.

Pallulon M.

Pallulon Mieczysław, biskup żmujdzki, urodził się na Żmujdzi, seminarjum kończył w Worniach, studja akademickie odbywał w Petersburgu, gdzie przebywał do 1860, następnie w Kownie zyskał sławę z wymowy kaznodziejskiej, biskupstwo żmujdzkie objął 1883 r.

Palm Jan Filip, księgarz w Norymberdze, * 1766 r. w Schorndorf; za wydanie 1806 r. broszury przeciw Napoleonowi I, p. t.: „Deutschland in seiner tiefsten Erniedrigung,“ został przez władze francuskie aresztowany i na rozkaz marszałka Berthier roztrzelany 26 sierpnia 1806. W r. 1866 wzniesiono mu w Brunau naturalnej wielkości posąg bronzowy. Por. Schultheus „Joh. Phil. P.“ (Norymb., 1860).

Palma, jedna z wysp Kanaryjskich, najbardziej wysunięta ku zachodowi, obejmuje 715 klm. kw. z ludnością 39,600. Miasto główne jest Santa-Cruz-de-la Palma.

Palma, miasto na południowem pobrzeżu wyspy Sycylji, w prow. włoskiej Girgenti, ma wygodny port i 12,000 miesz.

Palma, albo *Ciudad-de-las-Palmas*, miasto st. hiszpańskiej wyspy Mallorki, dawniej warownia, rezydencja biskupa; ma 61,000 m., uniwersytet, wspaniały kościół katedralny i wygodny, obszerny port.

Palma, *La*, miasto w depart. Cundinamarca w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, nad rz. Rio-Negro. 1447 m. nad p. m., posiada kopalnie złota i miedzi, 8,200 miesz.

Palma (łac. dłoń), miara długości, która u starożytnych wyrównywała mniej więcej szerokości dłoni. Była to też miara używana do mierzenia obwodu masztów, we Francji wynosiła 9 centymetrów, w Hamburgu 9,55 cm. Także dawna stopa rumuńska, inaczej *puhm*, w Mołdawji= 24,76 cm., na Wołoszczyźnie=19,62 cm.

Palma Jakób, zwany *il Vecchio* (starszy), malarz włoski, * między 1476 a 1482, † 1528. Początkowo hołdował stylowi Bellini'ego, później jednak poszedł w kierunku wielkich malarzów weneckich. Tycjana naśladował w łagodności i spokojności, a Giorgione'go w żywości kolorytu. Pod względem siły wynalazku i wyrażenia nie dorównał wprawdzie wzorom swoim, ale też nie znalazł równego sobie między Wenecjanami we względzie

wdzięku i słodyczy, mianowicie głów kobiecych i dziecięcych. Koloryt jego cechuje zawsze prawda i stanowczość, rysunek zaś troskliwie, lubo na pozór pobieżnie czy lekko wykonany. Arcydziełem **P.** jest św. Barbara (w Wenecji). Obrazy jego znajdują się prócz tego w Rzymie, Neapolu, Genui, Wiedniu, Monachjum, Berlinie i t. d.

Palma Jakób, zwany *il Giovane* (młodszy), albo *Palmetto*, synowiec poprzed., * 1544 w Wenecji, † 1628, następca Tintoretta. Przy znakomitym talencie spadł jednak prędko na rzemieślniczego szybko-malarza. Wenecja posiada mnóstwo jego malowideł. W Warszawie, w kościele św. Jana jest pendzla **P.** „Najświętsza Panna,“ w gronie aniołów, u spodu św. Jan i Stanisław.

Palma Christi, ob. Koślazek.

Palma del Rio, miasto w hiszpańskiej prow. Cordova, przy ujściu rz. Jenil do Gwadalkwiwiru, posiada kopalnie miedzi i 7,300 miesz.

Palmarum (łac.) ob. Palmowa niedziela.

Palmas, przylądek na wybrzeżu Liberji w Afryce zachodniej, pod 7° 45′ dług. zachodniej Gr. i 4° 22′ szer. półn., stanowi skalisty, 25 m. wysoki półwysep z latarnią morską.

Palmblad Wilhelm Fryderyk, jeden z najzasłużeńszych pisarzów szwedzkich, * 1788 w Liliested, w Ostgocji, † 1852 w Upsali. Po ukończeniu uniwersytetu w Upsali, zakupił 1810 drukarnię akademicką i wydawał głównie przy spółpracownictwie Hammarskiölda i Atterboma czasopisma: *Phosphoros* (do 1813 r.), „Poetisk Kalender“ (1812—22) i „Svensk Literaturtidende“ (1813—1824), które wywarły stanowczy wpływ na rozwój literatury szwedzkiej i przyczyniły się wielce do szybkiego zwycięstwa szkoły romantycznej nad klasyczną. Od r. 1821 aż do śmierci zajmował na uniwersytecie upsalskim katedrę historji i geografji. **P.** należy do najpłodniejszych pisarzów szwedzkich. Jednem z głównych dzieł jego jest „Handbok i physiska och politiska geographien“ (t. 1—5, Upsal, 1826—1837). Z prac historycznych i geograficznych wymienić jeszcze należy: „Lärobok i geographien,“ „Minnestafla öfver Sveriges Regenter“ i „Lärobok i nyare historien.“ Z dziedziny studjów klasycznych, oprócz tłómaczeń Eschilosa (Lipsk, 1845) i Sofoklesa (Upsal, 1841) wydał: „Grekisk Formkunskab“ (2 t., Upsal, 1843—45). **P.** wysokie też zajmuje stanowisko jako nowelista. Powieści jego: „Familien Folkensvärd“ (2 t., Örebro, 1844—1845) a przedewszystkiem „Aurora Königsmark“ (6 t., Örebro, 1846—51) należą do najcelniejszych utworów tego rodzaju w literaturze szwedzkiej. Wreszcie jako prezes (od 1830) towarzystwa literackiego czynny brał udział w wydawanych przez nie czasopismach, a sam od 1835 redagował wysoce ceniony „Biographisk Lexicon öfver namnkunnige Svenska Män“ (Upsala, 1835—59, 23 t., dalszy ciąg przez Wieselgrena, Örebro, 1857 i nast.).

Palmeirim (Luis Augusto), poeta portugalski, * 1825 w Londynie, † 1893 r. Przeznaczony przez ojca swego, generała *Ludwika Ignacego Ksawerego Palmeirim*, do służby wojskowej, kształcił się w kolegjum wojennem, służył lat kilka w armji a potem został urzędnikiem w ministerjum robót publicznych i członkiem akademji królewskiej w Lizbonie. Obecnie **P.** jest najpopularniejszym w Portugalji lirykiem. Swemi „Poesios“ (1851, 3 wyd., 1853, 4 wyd., 1859) stanął od razu w rzędzie znakomitych poetów. Liczne jego pieśni, mianowicie patrjotyczne, żyją w ustach ludu. Słusznie też może być **P.** nazwany Berangerem portugalskim. W najsłynniejszym swym poemacie patrjotycznym „Os Desterrados“ opłakuje smutny los wygnanych do Afryki 1847 r. progresistów i energiczne czyni wyrzuty królowej Marji. Oprócz tego napisał **P.** pewną liczbę „Comedias,“ między któremi najcelniejsze są: „O sapateiro d'escada“ (Lizbona, 1856) i „Como se sobe ao poder“ (Lizbona, 1856), oraz kilka noweli, a w czasopismach zamieszczał artykuły po większej części treści politycznej.

Palmella (Don Pedro de Sousa-Holstein, książę de), minister portugalski * 1786 w Turynie, † 1850 r. w Lizbonie. Naprzód stał się głośnym przez zachowanie godności i dumy narodowej wobec uroszczeń Napoleona I. Później uczestniczył na kongresie wiedeńskim 1814 r. i brał udział we wszystkich ważniejszych sprawach dyplomatycznych swego kraju. Podczas wybuchu rewolucji w Portugalji był **P.** głową regencji, a po zniesieniu konstytucji z 1822 r., został 1823 ministrem spraw zagranicznych i margrabią. Z rozkazu króla wygotował ustawę konstytucyjną, która dla swej wolnomyślności nie została przez króla przyjęta, a na autora ściągnęła nienawiść absolutystów. Uwięziony przez Don Miguela 1824 r., otrzymał **P.** za Jana VI wolność i wydział spraw zagranicznych, a od 1825 do 1828 r. był posłem w Londynie. Przeznaczony ponownie na toż stanowisko przez cesarza Don Pedra, ojca i opiekuna królowej Donny Marji da Gloria, został przez Don Miguela skazany na śmierć 1829 r. W 1830 stanął **P.** na czele regencji i następnie już to jako minister spraw wewnętrznych, już to jako poseł w Londynie pracował gorliwie razem z Villaflorem w sprawie młodej królowej, aż wreszcie Don Miguel został zwyciężony (1833), a **P.** usunął się ze swego stanowiska i otrzymał tytuł księcia. Później dwukrotnie jeszcze był **P.** prezesem gabinetu i przeprowadził w Kortezach (1834 i 1835) ważne dla Portugalji prawa.

Palmen Ernest Gustaw, baron, historyk finlandzki, * 1849, profesor historji w Helsingforsie, członek sejmu finlandzkiego, redaktor *Valvoja*. Pisał wiele po szwedzku i po fińsku.

Palmer Chrystjan, teolog portugalski, * 1811 pod Stutgardem, † 1875 r., 1839 został djakonem w Morbach, 1845 r. profesorem, 1851 dziekanem

uniwersytetu w Tubindze, 1870—72 posłem w sejmie krajowym. Napisał: „Evangelische Homiletik“ (6 wyd., Stutgart, 1887); „Evangelische Katechetik“ (6 wyd., 1875); „Evangelische Pädagogik“ (5 wyd., 1882); „Evangelische Pastoraltheologie“ (2 wyd., 1863); „Die Moral des Christentums“ (1864); „Evangelische Hymnologie“ (1865) i in.

Palmer Edward Henryk, orjentalista angielski, * 1840 w Cambridge, kształcił się tamże, 1871 został profesorem literatury arabskiej w tymże uniwersytecie, † 1882 na półwyspie Synai, zamordowany przez Beduinów. Napisał: „Oriental mysticizm“ (Cambridge, 1867); „The desert of the Exodus“ (1871, t. 2); „History of the Jewish nation“ (2 wyd., 1884); „A grammar of the Arabic language“ (1874); „Dictionary of the Persian language“ (2 wyd., 1883, t. 2); „Arabic manual“ (2 wyd., 1885); „Simplified grammar of the Hindustani, Persian and Arabic“ (2 wyd., 1885) i in. Por. W. Besant „Life and achievements of E. H. P.“ (Londyn, 1883, po niemiecku, Gotha, 1886).

Palmerston Henry John Temple, wicehr., mąż stanu angielski, * 1784 roku w Broadlands w Hampshire. † 1865 na zamku swym Brocket-Hall w hrabstwie Hertford. Ukończywszy studja naukowe w Edynburgu i Cambridge, wszedł 1806 do parlamentu; wkrótce potem został lordem admiralicji, a 1809 sekretarzem stanu w ministerjum wojny. Początkowo należał do partji torysów, później zaś stanął w szeregach whigów, z których historją łączy się cała jego działalność. Otrzymawszy w listopadzie 1830 r. ministerjum spraw zewnętrznych, pomógł do przeprowadzenia bilu reformy, popierał w sprawach europejskich zasadę rządów konstytucyjnych i wywierał wpływ silny na kwestję wschod., już to działając przeciw Rosji, już to wespół z nią i Austrją (1840) przeciw Mehmedowi Alemu. Wojna z Chinami była także w części jego dziełem. Po upadku ministerjum whigowskiego 1841 występował w izbie niższej jako niebezpieczny przeciwnik torysów i niepospolity mówca. W lipcu 1846 objąwszy znowu wydział spraw zewnętrznych, przyłączył się w kwestji krakowskiej do mocarstw wschodnich, a choć we Włoszech wziął pod swą opiekę partję postępową, to jednak nie poparł narodowych ruchów w Węgrzech i na półwyspie Apenińskim (1848). Później przecież (1850) okazał głośno swą sympatję dla zwyciężonych przywódców rewolucji. Za zbyt śpieszne uznanie zamachu bonapartystowskiego musiał się usunąć z gabitetu (grudniu 1851), ale już w grudniu 1852 w ministerjum złożonem z whigów i Peelistów (ob. *Peel*), objął wydział spraw wewnętrznych, popierał usilnie wojnę z Rosją i po upadku Aberdeena (1855) stanął na czele rządu, ale z powodu bilu o spiskach, przyjaznego polityce francuskiej, zmuszony został wziąć dymisję w lutym 1858 r. Jednakże już w czerwcu 1859 utworzył nowy gabinet i na stanowisku tem utrzymał się aż do śmierci. Odtąd polityka jego odznaczała się większą ostrożnością i przezornością, aniżeli energją i śmiałością. W stosunkach zewnętrznych unikał wszelkich kolizji (sprawy polska i duńska); z Chinami tylko szczęśliwą prowadził wojnę.—Pochowany jest w opactwie Westminsterskiem obok Pitta i Foxa. Por. Juste „Lord **P.**“ (Bruksela, 1873); Trollope „Lord **P.**“ (Londyn, 1882); Sanders „Life of lord **P.**, (1888).

Palmerston Henryk

Palmi, miasto okręgowe w prowincji Reggio di Calabria we Włoszech, nad morzem Tyrreńskiem, 10,000 mies.

Palmieri Ludwik, meteorolog, * 1807 w Faicchio, † 1896, był od 1827 profesorem matematyki w różnych liceach, 1847 został profesorem w uniwersytecie neapolitańskim, 1854 r. dyrektorem obserwatorjum na Wezuwjuszu i gorliwie zajmował się badaniem zjawisk wulkanicznych. Podczas wybuchu 1872 ledwo ocalił życie. Zbudował kilka narzędzi meteorologicznych, jak elektrometr do badania zjawisk atmosferycznych, seismometr i in. Wydawał: „Annali dell' observatorio meteorologico Vesuviano“ i ogłosił „Il Vesuvie e la sua storia“ (1880).

Palmipedes, ptaki, ob. Płetwonogie.

Palmira (pierwotnie Thamar albo Thadmor czyli miasto palm), tak się zwało w starożytności miasto stołeczne prowincji Palmyreny w Wyższej Syrji; tu Syryjczyk Odenatus w III w. po Chr. utworzył samoistne *państwo Palmiry*, które pod panowaniem jego małżonki Zenobji wysokiego stopnia świetności dosięgło, lecz już r. 275 przez cesarza Aureljana zniszczone zostało. Samo miasto, głośne z bogactw i wspaniałych budowli, przez rozjątrzonych wiarołomstwem Rzymian zdobyte i zburzone zostało. Później odbudowana, została **P.** powtórnie w r. 744 przez Arabów spustoszoną. Zwaliska tego wspaniałego niegdyś grodu, dziś jeszcze wywołują zdumienie podróżników (ob. Saint-Martina „Histoire de Palmyre“ (Paryż, 1823); Seiff „Reisen in der asiatischen Türkei“ (Lipsk, 1875); Sallet „Die Fürsten von **P.**“ (Berlin, 1886); Duhn „Die älteste Ansicht von P.“ (1894).

Palmira, miasto w departamencie Cauca w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, w dolinie Cauca, wzniesionej 1,010 m. nad p. m., 13,000 miesz.

Palmitowy kwas, *kwas palmitynowy, cetylowy, etalowy,* $C_{16}H_{32}O_2$, kwas organiczny z grupy kwatów tłustych; w związku z gliceryną istnieje jako *palmityna* prawie we wszystkich tłuszczach naturalnych obok stearyny i oleiny; wolny występuje w oleju czyli maśle palmowem. Otrzymuje się na wielką skalę w Anglji przez dystylację oleju palmowego z silnie rozgrzaną parą wodną, przez

co ten olej rozpada się na kwasy i glicerynę; kwasy tłuste krzepną przez oziębianie, a przez wyciskanie oczyszczają się od kwasu olejowego. Tak otrzymany **k. P.** przedstawia się w postaci ciasta białego i suchego, używanego do fabrykacji świec; topi się przy 62°, wre przy 339—356°. Związek **k. P.** z gliceryną, znajdujący się w oleju palmowym, jest *palmityną*, a raczej *trzypalmityną*, czyli trójpalmitanem gliceryny, $(C_{16}H_{32}O_2)\ C_3H_5O_3$; jest to ciało drobno krystaliczne, w eterze gorącym rozpuszczalne, topi się przy 63°. Sole alkaliczne **k. P.** wchodzą w skład mydeł, a jej sól ołowiana, nierozpuszczalna, w skład plastrów.

Palmityna, ob. Palmitowy kwas.

Palmo Tomasz Estrada, generał kubański, gorący patrjota, który żyjąc przez lat 10 w Stanach Zjednoczonych pracował tam nad obudzeniem sympatji dla Kuby i przyczynił się do interwencji wojennej (ob Kuba, Hiszpanja). W ostatnich czasach przyczynił się również do tego, żeby Kubie przyznano niezależność pod pretoktoratem Stanów Zjednoczonych, a nie wcielono wyspy do państwa. We wrześniu 1901 był kandydatem na prezydenta Kuby.

Palmoticz, *Palmotić* Junius, z włoska zwany *Palmotta*, jeden z najpłodniejszych poetów serbsko-chorwackich, spółczesny Gundulicza (ob.) i blizki jego krewny, * 1606 w Dubrowniku, † 1657 r. Odbywszy pod przewodnictwem Jezuitów studja humanistyczne, początkowo **P.** zyskał sławę jako poeta łaciński, później zaś, pod wpływem Gundulicza, zwrócił się do poezji narodowej i w tym celu gorliwie studjował język serbski. Odznaczał się **P.** niezwykłą łatwością wierszowania, obrawszy bowiem temat i obmyśliwszy plan dramatu, rozdzielał rolę swym rówiennikom, miłośnikom sceny, i każdemu z nich dyktował wierszem jego rolę. W wyborze przedmiotów mało okazał samodzielności. I tak z Wirgila wziął przedmiot do dramatu „Ulas Enee k otcu Anchizu," z Homera do „Achilla," Sofoklesa do „Edipa," z Owidjusza do tragikomedji „Helena" (Dubrownik, 1839), z Tassa do „Armidy" i „Rinalda" i w. in. Ważniejsze od powyższych są dramata, do których przedmiot poeta wziął z dziejów ojczystych, są to: „Pawlimir" (z podań o początku Dubrownika) i „Captislava" (z kronikarza Duklańskiego). Oprócz dramatów okazał **P.** wielki talent improwizatorski w układaniu pieśni, śpiewanych w wesołem towarzystwie; podczas gdy towarzystwo powtarzało za nim jedną strofkę on tymczasem układał następną. W późniejszym wieku przywykł do głębszego i wszechstronniejszego obmyślania przedmiotu, i wtedy to na cześć Boga i podziękowanie za udzielony mu talent poetyczny, napisał najpowszechniej znany swój utwór „Kristjada," będący wolną przeróbką łacińskiego poematu Hieronima Vidy („Christiados Libri VI," Kremona, 1535). Poemat **P.** rozdzielony na 24 pieśni, i wydany po raz pierwszy 1670 (Rzym, 2 wyd., Peszt, 1835, 3 wyd., Zagrzeb, 1852); odznacza się zwłaszcza prawidłowością języka i wierszowania. Żywot jego opisał Stefan Gradicz p. t.: „De vita, ingenio et studiis Junii Palmotae" (przy wydaniu rzymskiem, oraz oddzielnie).

Palmoticz Jerzy, brat Juniusa, podług spółczesnych dobry i płodny poeta, z którego utworów doszedł do naszych czasów poemat „Galatea," i pieśń, mająca za przedmiot płacz nimfy Ero nad zwłokami Leandra.

Palmoticz Jakób, *Jaketa*, krewny poprzedzających, † 1680 r. Czas, który mu pozostawał od zajęć służbowych (był posłem w Carogrodzie i w Rzymie), poświęcał poezji. Z utworów jego przechowały się: epos w XX pieśniach p. t.: „Dubrovnik ponovljen," napisany z powodu strasznego trzęsienia ziemi, które nawiedziło Dubrownik w 1663, oraz tragedja „Dido."

Palmowa kapusta, jarzyna bardzo lubiana w krajach zwrotnikowych, złożona z młodych, nierozwiniętych jeszcze liści różnych palm, jak *Arenga saccharifera*, *Chamaerops ritschiana*, *Cocos nucifera*, *Areca catechu* i in.

Palmowa lilja, ob. Yucca.

Palmowa mąka, ob. Sago.

Palmowa niedziela (Palmorum, mianowicie dies), niedziela przed Wielkanocą, tak nazwana od słania drogi palmami przy wjeździe Chrystusa do Jerozolimy; w rzymsko-katolickim Kościele w tymże dniu święcenie palm, święcenie gałęzi przy wielkim ołtarzu, które następnie rozdzielane bywają między obecnych.

Palmowe masło, ob. Palmowy olej.

Palmowe wino, napój alkoholowy, bardzo lubiony w krajach zwrotnikowych, przyrządzany przez fermentację soku różnych palm, zwanego w Indjach *toddy*. Ważniejsze pod tym względem palmy są: *Arenga saccharifera* (ob.), *Cocos butyracea* (ob. Kokos), *Phoenix sylvestris* (ob. Daktylowiec), *Borassus flabelliformis* (ob. Winna palma), *Caryota urens* (ob.), *Mauritia vinifera* (ob.) i in.

Palmowy cukier, *jagre*, *jagara*, cukier otrzymywany przez bardzo proste postępowanie z soku różnych palm, czyli tak zwanego *toddy*, najczęściej przez odparowanie tego soku do gęstości syropu i odlanie w formy, w których cukier krzepnie. Po rafinacji odpowiada zupełnie cukrowi trzcinowemu. Roczna produkcja **P. c.** wynosi około 110 miljonów kg. Otrzymuje się głównie z tychże palm, które wydają palmowe wino (ob.).

Palmowy miód, ob. Jubaea.

Palmowy olej, olej tłusty otrzymywany z różnych części owoców palm, stosownie do swego pochodzenia i przygotowywania przedstawia różne własności. Orzeszkowate owoce palmy *Acrocomia selerocarpa* (ob.), rosnącej w Ameryce płd., wydają przez ciśnienie olej konsystencji masła, żółtawej barwy, woni fijołkowej i smaku słodkawego, używany do mydeł toaletowych. Kokos dostarcza znanego oleju kokosowego przez traktowanie owo-

ców wodą gorącą; olej ten topi się przy 20—22°, jest biały, bez smaku i słabej woni, używa się głównie do fabrykacji mydeł. Największej jednak ilości **P. o.** dostarcza *Elaeis guinensis* na zachodnim brzegu Afryki; jest to **P. o.** w ściślejszem znaczeniu. Owoce mają wielkość śliwek, a mięsowocnia oczyszczona od włókien nazywa się *masłem palmowem* i używa się do potraw. Przez wygotowanie owoców z wodą lub przez wyciskanie otrzymuje się olej woni fijołkowej, słodkawy, żółty, c. wł. 0,945, topiący się przy 24—27°; używa się na wyrób świec i mydła, oraz na smary. Handel nim jest w ręku Anglików, Francuzi sprowadzają **P. o.** z Ameryki z *Elaeis melanococca*.

Palmowy papier, liście palmy *Borassus flabelliformis* i niektórych innych, używane w Indjach w miejsce papieru; pisze się po nich rylcem, a przyrządzone do tego liście zowią się *ollahs*. Głoski stają się czytelniejsze przez potarcie ich olejem i czernią. Rękopisy takie są bardzo trwałe.

Palmowy wosk, ob. Wosk.

Palmy *(Palmae)*, rodzina roślin, nazwana przez Linneusza książętami państwa roślinnego, przedstawiająca najwyżej rozwinięty typ roślin jednoliścieniowych. Łodyga **P.**, zwana *trzonem, słupcem* lub *kłodziną*, jest drzewiasta, pojedyńcza, rzadko gałęzista; kształtów jest rozmaitych, już gruba, już cienka jak trzcina, już nabrzmiała u spodu, już zgrubiała we środku, gładka lub pokryta szczątkami liści. Często dosięga znacznej wysokości, dochodzącej do 160 m. Wewnątrz jest trzon (ob. Drzewo) złożony z rozrzuconych w tkance komórkowatej, długich i wytrzymałych wiązek włóknonaczynnych (fig. 1 i 2), które przechodzą też do liści, zebranych na szczycie trzona, na długich, ogonkach, zwykle w niewielkiej liczbie; natomiast liście te bardzo wielkie, sztywne, na dolnej stronie niekiedy srebrzysto-białe, ułożone pierzasto lub palczasto, osadzone są pod kątem ku górze. Kwiaty, zwykle niepozorne, są osadzone gęsto na kolbie *(spadix)*, otoczonej jedną lub kilkolistkową pochwą *(spatha)*, która przy pękaniu wydaje u niektórych wyraźny szmer. Kwiaty są najczęściej rozdzielnopłciowe i umieszczone na jednym lub różnych osobnikach; okrywa kwiatowa składa się z 2 lub 3 okółków działek, najczęściej skórzastych, zebranych po 3 i mniej lub więcej ze sobą zrosłych. Pręcików najczęściej 3, osadzonych na dnie owocowem, a otwierających się szparami podłużnemi. Zawiązek wierzchołkowy składa się z 3 owocków, rzadko z 2 lub 1; słupków zwykle 3, o 3 wolnych lub w jedno zrosłych znamionach. Owoc jest zwykle pestkowcem mięsistym lub włóknistym, o pestce bardzo twardej lub cieńkiej, 3 lub 1 nasiennej, rzadziej jagodą. Nasiona mają białko bardzo wielkie, chrząstkowate lub rogowate, zarodek bardzo mały. Owoce mają różną postać, od wielkości głowy ludzkiej do wielkości naszych jagód, często są po 70—80 ułożone w grono. Wszystkie **P.** okazuje w budowie nasienia osobliwość, którą można zauważyć przy kiełkowaniu młodej rośliny; łupina nasienna mianowicie tam, gdzie leży mały zarodek, otoczony żywiącem go białkiem, przedstawia okrągławy krążek, deneczko czyli nakrywkę *(operculum)*, która w czasie wydłużania się graniczącego z nią korzonka zarodkowego oddziela się od pozostałej łupiny i odsuwa; budowa ta umożebnia zarodkowi wydostawanie się z rogowego nasienia.—Do śmierci Linneusza znanych było tylko 15 gatunków **P.**, obecnie znanych jest około 1,000. Największa liczba **P.** rośnie na płaszczyznach między 30° szer. płd. a 30° szer. płn., wszakże napotykają się i w dalszych szerokościach; w Europie rośnie jedna tylko karłatka, niewielka liczba jest górskich. Największa liczba gatunków znajduje się koło równika; najokazalsze formy są amerykańskie; Australja wydaje największe owoce. Według budowy owoców dzielą się **P.** na 5 grup: *Cocoineae, Borassineae, Arecineae, Coryphineae* i *Lepidocarieae (Loricatae)*. **P.** kopalne mają się znajdować w pokładach węglowych, ale to nie jest pewnem, występują dopiero w epoce trzeciorzędowej. Najrozmaitsze użytki, jakie z **P.** ciągną mieszkańcy krajów gorących, czynią je jednemi z najważniejszych dla człowieka roślin (ob. Palmowe wino, Palmowy olej, Palmowy cukier, Palmowa kapusta i t. d.). Największy zbiór **P.** jest w ogrodzie botanicznym w Buitenborg na Jawie. Do hodowli palm budują się odpowiednie gmachy; palmarnia księcia Devonshire obejmuje 3,600 m. i ma wysokość 22 m. Niektóre nadają się do hodowli pokojowej. Por. Martius „Genera et species Palmarum“ (1823—56); Seemann „Popular history of the Palms“ (1863); Kerchove de Denterghom „Les Palmiers“ (1878); Baillon „Monographie des Palmiers“ (1895); Salomon „Die Palmen für Gewächshaus und Zimmerkultur.“

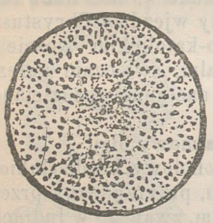

Fig. 1. Przecięcie poprzeczne trzonu młodej palmy.

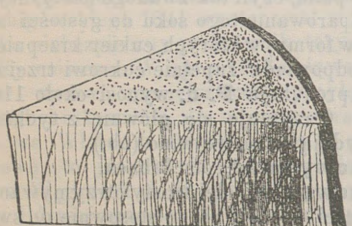

Fig. 2. Wycinek trzonu palmy.

Palmy, herb: W polu błękitnem, nad dwiema złotemi gałązkami palmowemi, ukośnie skrzyżo-

wanemi i złotą wstążką związanemi — krzyż czerwony. Labry błękitno-złote. Nadany 1843 przez cesarza Mikołaja I.

Palmy.

Palna broń, ob. Strzelba.

Palnatoke, północny korsarz morski, w X wieku żyjący, którego czyny dotąd jeszcze lud w podaniach i dumkach głosi. Prawdopodobnie pochodził on z Fionji; właściwie nazywał się Palner, a ojciec jego Tocke, skąd powstało Palnatoke. Ożeniwszy się z córką gotlandzkiego księcia czyli jarla, stał się potężnym na morzu i ustanowił związek śmiałych żeglarzy w Jomsburgu na wyspie Wolinie. W Fionji pokazują dotąd mogiłę, w której spoczywać mają zwłoki tego bohatera. Poeta Oehlenschläger wskrzesił pamięć P. w pięknym dramatycznym poemacie; rybacy utrzymują, że duch strasznego niegdyś korsarza zjawia się na brzegach wyspy Fionji, zwłaszcza w cichych księżycowych nocach.

Palnik, ob. Lampa.

Palo de Colle, miasto w prowincji Bari we Włoszech, 11,000 miesz.

Palolo *(Lisidice viridis)*, gatunek robaków z gromady szczecionogich (Chaetopoda), 25 cm. długi, a 1—2 cm. gruby, żyje na rafach koralowych i o brzasku rannym zjawia się w olbrzymich ilościach na wybrzeżach wysp Samoańskich i Fidżi, gdzie chciwie łowią go krajowcy, dla których stanowi przysmak.

Palomino de Velasco, jeden z najznakomitszych malarzów hiszpańskich, * 1653 w Bajalanca niedaleko Korduby, † 1726. Pod kierunkiem Valdesa wykształcił się na malarza. W r. 1678 udał się do Madrytu, gdzie przedstawiony Filipowi IV przez słynnego malarza Coello, wykonał piękne freski w galerji jeleniej w Prado, został malarzem nadwornym i 1690 r. otrzymał znaczną płacę roczną. Najwięcej malowideł wykonał dla Walencji, Salamanki, Granady i Korduby. Po śmierci żony wstąpił do stanu duchownego w Madrycie. P. odznaczał się zarówno w perspektywie, jak i kolorycie; zarzucają mu jednak, że postaci swe w najpiękniejszych nawet utworach przedstawiał za zbyt realistycznie. Dzieło jego „El museo pictorico y escala optica“ (3 t., Madryt, 1716 — 24) wziął Quilliet za podstawę do swego „Dictionnaire des peintres espagnols“ (Paryż, 1816).

Palos de la Frontera, miasto w prowincji Huelva w Hiszpanji, przy ujściu rz. Rio Tinto do morza Atlantyckiego, liczy 1,300 miesz., niegdyś dobry port, z którego Kolumb w dniu 3 sierpnia 1492 wyruszył na odkrycie Ameryki.

Palotai Józef, uczony Benedyktyn węgierski, * 1806 w Kyseku; właściwie nazywał się *Purgstaller*. Po ukończeniu gimnazjum w Kyseku, wstąpił do zakonu Benedyktynów, studjował filozofję w Temeszwarze i Koloszu i 1837 otrzymał w Peszcie stopień doktora filozofji. Wyświęcony na księdza, studjował w Peszcie teologję i języki wschodnie, poczem 1836 został profesorem filozofji w Wacowie, a 1847 r. dyrektorem gimnazjum w Wielkiej Kaniży. W r. 1848 powołany na profesora filozofji do uniwersytetu peszteńskiego, został jednocześnie opatem swego zakonu. Po przytłumieniu powstania 1848 r. pozbawiony przez rząd obu tych godności, udał się do Starych Hradców, gdzie poświęcił się wyłącznie studjom filozoficznym. Wydał: „A bölcsészet elemei“ (2 wyd., 2 t., Buda, 1846); „Propylaeumok a társasági philosophiához“ (tamże 1843); „Philosophiai propedeutica“ (Peszt, 1851) i „Szépészet azez Aesthetika, elemenzö modszer szerint“ (t., 1852).

Palowe budowle, albo *mieszkania nawodne*, albo *palafity* (z włos. *Palafitte)*, nazywają się tak mieszkania ludzi przedhistorycznych, osadzone na palach drewnianych, które wbijano w dno jezior, błot, bagnisk lub w rzek łożyska. Znaczenie ich cywilizacyjno-historyczne wykazał po raz pierwszy dr. Ferd. Keller z Zürichu 1854 r. Odtąd znajdowano **P. b.** we wszystkich niemal krajach Europy. Najdawniejsze **P. b.,** z których najdokładniej zbadane leżą we wschodniej Szwajcarji (Robenhausen w kantonie Zuryskim, Wauwyl w kantonie Luzernskim), należą do *epoki kamiennej*, kiedy żadnych jeszcze nie znano metalów i wszystkie narzędzia wyrabiano z drzewa, kości i kamieni. Wiele z tych najdawniejszych osad zniszczył pożar, później gdy z powodu zamulenia łożysk jeziornych, nie zabezpieczały już od napaści nieprzyjaciół, opuszczano je całkowicie. Budowano je w sposób następujący. Na wbitych prostopadle kafarami palach układano poziomo poprzeczniki, w rodzaju kraty, i łączono je z lądem mostem palowym. Niekiedy przestrzenie puste między palami zakładano faszyną, kamieniami (po niem. *Steinberge*, po fran. *ténevières*, w Irlandji *Crannoges*) i ziemią i budowano takim sposobem wyspę sztuczną. Chaty, ustawiane na palach i wznoszące się stóp kilka nad powierzchnią wody, były czworokątne. Ściany w rodzaju muru pruskiego pleciono z chróstu, a otwory zatykano mchem; wewnątrz i zewnątrz szczelnie i gładko okładano je gliną ubitą; dachy bywały słomiane. Mieszkańcy początkowo zajmowali się więcej myśliwstwem, później zaś rolnictwem i hodowlą bydła. Przygotowywali sobie rękojeści, kubki; broń z rogów jelenich; umieli wygładzać i wiercić kamienie kamiennemi toporami, nożami, dłótami i t. d. Z podziwienia godnem wykończeniem obrabiali drzewo, rogi i kości. Ze zwierząt domowych chowali głównie świnie i bydło rogate, mniej owce i kozy. Uprawiano też i rośliny, jak urzet *(isatis)* do farbowania, len, kilka rodzajów zboża, jabłka, gruszki i t. d. Heer, porównawszy dokładnie te rośliny uprawne i towarzyszące im

chwasty, dowiódł, że całe rolnictwo mieszkańców nawodnych identyczne jest z rolnictwem staro-egipskiem, a więc, że cała ta kultura pochodzi z Afryki północnej, nie z Azji, której głównemi roślinami są wino i konopie, a tych brakuje w **P. b.** Zboże mielono kamieniami i chleb wypiekano. W Robenhausen znaleziono misterne tkaniny konopne, a więc musiał istnieć i rodzaj warsztatu tkackiego. Naczynia wypalano ze źle przygotowanej gliny na otwartym ogniu i ozdabiano je figurami geometrycznemi, nie naśladującemi jednak przedmiotów natury. Przemysł począł się już umiejscowiać; nagromadzone w niektórych miejscach masy rogów jelenich, we wszystkich stadjach obrobienia, wskazują, że obrabiano głównie rogi, w innych znowu miejscach było to samo z kamieniami. Rzadkie kawałki bursztynu i nefrytu dowodzą stosunków handlowych z Północą i Południem. Wprowadzenie metalów, a mianowicie bronzu, charakteryzuje **P. b.** *z epoki bronzowej*. Tam, gdzie to było korzystnem, bronz wyrugował kość i kamień. Hodowano już nową rasę zwierząt domowych; częściej zjawiają się psy wielkie, konie, osły, a rzadziej zwierzęta dzikie. Obrobienie metalu dochodzi wysokiego stopnia wykończenia. Z narzędzi siecznych odznaczają się szczególną formą miecze, sztylety, noże, dzidy, bełty do strzał, sierpy i t. d. Z przedmiotów, służących do ozdoby, zwracają na siebie uwagę gustownem cyzelowaniem śpilki podwójne i pojedyńcze, agrafy, naramienniki, nagolenniki, pierścienie, kolczyki i t. d. Obficiej znajdowane perły bursztynowe wskazują rozleglejszy już handel z Północą. Garncarstwo podnosi się na znacznie wyższy stopień doskonałości. Nierozstrzygniętą jest dotąd jeszcze kwestja, jakiemu mianowicie narodowi zawdzięcza się wprowadzenie bronzu. We Włoszech i Szwajcarji trafiają się wreszcie **P. b.** z epoki o wiele późniejszej, obok bronzu używano tam już coraz częściej złota i żelaza, w La Tène pod Neufchâtelem znaleziono tę samą broń i sprzęty, jakich używali Gallowie za czasów Cezara. **P. b.** na Pomorzu, w Meklemburgu i Danji wskazują *epokę żelazną*. Bogate zbiory posiadają: Schwab w Biel; J. Messikommer w Stegen-Wetzikon; Dr. Clémens w St.-Auhin i profesor Desor w Neuenburgu, oraz muzea w Zurychu i Luzernie. Z licznych dzieł, tyczących się **P. b.** wymieniamy najgłówniejsze: sprawozdania Dr. Ferd. Kellera, zamieszczane w „Verhandlungen der antiquarischen Gesellschaft“ w Zurychu (1855 sq.); Desor „Die Pfahlbauten des Neuenburgersees“ (Frankfurt, 1867); porównaj także dzieło Baera Hallewalda „Vorgeschichtlicher Mensch“ (Lipsk, 1874); Gros „Le protohelvètes“ (1883); Muriro „The lake dwellings of Europe“ (1890).— Poszukiwania archeologów dowiodły, że **P. b.** znajdują się i w Polsce. Dotąd, pomijając **P. b.** pomorskie, zabytki takich mieszkań odkryto jeno w trzech miejscach. Pierwsze odkrył Libelt na jeziorze Czeszewskiem w majątku własnym Czeszewie w W. Ks. Poznańskiem 1865 r. Łepkowski krótki opis umieścił w *Czasie* (№ 246, 1865), a nadto fotografowaną tablicę znalezionych tamże przedmiotów, mianowicie: pewnej liczby wyrobów glinianych, siekierek serpentynowych, narzędzi krzemiennych i czaszki brachycefalusa. Drugiego odkrycia dokonał Kirkor, delegowany Akademji Krakowskiej r. 1873 we wsi Kwaczale, w miejscowości, zwanej Jeziorzyska, niedaleko od Krakowa. Odkryte tu szczątki **P. b.** podobne są z systemu budownictwa do *terra-mare* włoskich. Pale nie są wbijane prostopadle, lecz układane poziomo jedne na drugich, na krzyż, w dwu przeciwnych kierunkach, z północy ku południowi i z zachodu ku wschodowi, w ten sposób, że na spodzie znajdują się dęby, a dalej ku powierzchni wody idą pokładami świerki, sosny i brzozy; pokłady te były z sobą spajane i klinami ukośnie wbijanymi do gruntu przymocowywane. Oprócz znacznej liczby narzędzi krzemiennych, znaleziono tu jeszcze kilkadziesiąt orzechów i dużo łupin orzechowych, ziarnka nasienia jakiejś rośliny groszkowej, 4 zęby końskie czy też żubrowe, żołędzie, wodne kasztany, skorupy gliniane i t. d. Komisja Akademji Krakowskiej nie uznała stanowczo tego odkrycia (przynajmniej do czasu dalszych poszukiwań) za **P. b.**, ale wyraziła zdanie, że nagromadzenie kłód nie jest przypadkowe, że bezsprzecznie znać tu rękę człowieka i ślady jego pobytu. Trzecie nakoniec odkrycie uczynił profesor Józef Przyborowski 1874 r. we wsi Białce (majętności pani Kickiej na błocie Bieleckiem, o 4 mile na wschód od Lublina. Mieszkania nawodne, odkryte przez profesora Przyborowskiego, nie podlegają żadnej wątpliwości. Budowane są wedle najzwyczajniejszego systemu, t. j. składają się z palów bitych prostopadle. Znaleziono tu znaczną ilość narzędzi krzemiennych, siekierę serpentynową, skorupy wyrobów glinianych (niepalonych), ułamek kości, prawdopodobnie sarniej. Wszystkich palów, bitych systêmatycznie i w pewnym stałym porządku, znalazł profesor Przyborowski trzynaście, oraz kilka poprzeczników, służących za pomost.

Palpitacja, *P. serca*, subjektywne uczucie bicia serca. Bicie serca, objektywnie badane, może być przytem istotnie powiększone albo normalne; jest to więc objaw czysto nerwowy. **P.** towarzyszy wielu chorobom sercowym, ale często stanowi tylko objaw ogólnego rozdrażnienia, jak przy histerji, lub przy ekscytacji psychicznej.

Paludamentum (łac.), szerokie ubranie wojskowe, w rodzaju płaszcza koloru purpurowego, noszone przez wodzów rzymskich, zwłaszcza podczas wojny.

Paludan-Müller Fryderyk, jeden z najcelniejszych poetów duńskich, * 1809 w Kjerteminde na wyspie Fionji, † 1876, syn *Jana* **P.**, późniejszego biskupa w Aarhuus i autora dzieła „Om Martensens christelige Dogmatik“ (Kopenhaga, 1850). Już jako student uniwersytetu kopenhaskiego zwrócił na siebie **P.** powszechną uwagę kilku romansami,

poematem „Raab til Polen“ (1831), a zwłaszcza też dramatem „Kjärlighed ved Hoffet“ (1832); sławę zaś poetycką ustalił poematem w trzech pieśniach „Dandserinden“ (1833), pełnym dowcipu, humoru, fantazji i poważnych myśli dramat „Amor og Psyche“ (1834, 8 wyd., 1883), po którym nastąpiły: powieść „Zuleimas Flugt“ (1835), gorzko-polemiczny poemat „Trochäer og Jamber“ (1837); „Cola de Rienzi“ (1838) i „Poesier“ (2 t., 1836 — 38). Podróż, odbyta 1838—1840 po Niemczech, Francji, Niderlandach, Szwajcarji i Włoszech, wpłynęła znacznie na duchowy rozwój poety, co widać w dramatycznym poemacie „Venus“ (1841). Z innych utworów jego wymieniamy jeszcze: „Dryadens Bryllup“ (1844); „Thiton“ (1844); „Luftskipparen og Atheisten“ (1853); „Tre Digte“ (1854, 2 edycja 1857); „Nye Digte“ (1861); „Paradiset“ (1862); „Ungdomskilden“ (1865) i romans „Ivar Lykkes Historie“ (1866). Arcydziełem **P.** i wogóle najcelniejszym utworem nowoczesnej poezji duńskiej jest „Adam Homo“ (3 t., Kopenhaga, 1841—43, 7 ed., 2 t., 1885), poemat dydaktyczno-humorystyczny, porównywany często z „Don Juanem“ Byrona. Wcześniejsze swe poezje wydał sam p. t. „Ungdomsarbeider“ (1 t., 1847, 2 ed. 1861, 2 t., 1859).

Paludan-Müller Kacper Piotr, starszy brat poprzedniego, * 1805 w Kjerteminde, † 1882; od 1852 był profesorem, a od 1853 r. rektorem szkoły w Nykjöbing, odznaczył się jako historyk. Najcelniejsze jego prace są: „Jens Andersen Beldenak“ (2 ed., Odense, 1837); „Cola de Rienzi“ (Odense, 1838); „Undersögelse om Machiavel Som Skribent“ (Odense, 1839), a przedewszystkiem „Grevens Feide“ (2 t., Kopenhaga, 1853—54).

Paludanus, pseudonim Stefana Jeziorskiego.

Paludina, ob. Ślimaki.

Palugyay Emeryk, historyk i statystyk madziarski, * 1818 w Mád, w komitacie Zemplińskim, uczęszczał do szkół w Sátorralya-Ujhelyi i Koszycach, gdzie ukończył studja prawne. Pod koniec 1820 r. wstąpił do służby rządowej przy namiestnikostwie węgierskiem, 1849 r. mianowany został tymczasowem żupanem komitatu peszteńskiego, a następnie radcą królewskim przy namiestnikostwie węgierskiem w m. Presburgu. Wydał: „Ügyvédek Korszerü tervezet ügyében“ (Peszt, 1841); „Verböczy Istvan rövid életrajza“ (t., 1842); „Megyerendszer hajdan és most“ (4 t., t., 1844 — 48); „Turmezö oklevelekkel kisért jogtörténeti ismértesét“ (t., 1847); Történeti vázlatok Dalmátiának hazánkhozi viszonyairol“ (t., 1852); „Magyarország történeti földunti s állami legujabb leiráta“ (4 t., t., 1855) i w. in.

Palus Maeotis, starożytna nazwa morza Azowskiego.

Pałac (włos. *palazzo*, franc. *palais*), wspaniały gmach mieszkalny; wyraz **P.** pochodzi od nazwy jednego z siedmiu wzgórz Rzymu, na którem znajdowało się mieszkanie Augusta i innych cezarów.

Pałanka, polska nazwa zwierzęcia workowatego *Phalangista* lub *Trichosurus*, ob. Kuzu.

Pałanka, (z tur.), w Węgrzech i Turcji niewielka warownia z ziemi, otoczona rowem i palisadą. U Zaporożców **P.** znaczyła miejsce, w którem mieszkał pułkownik ze swą starszyzną, a w znaczeniu przenośnem zarząd wewnętrzny pułkowniczy. Kilka miejscowości w Węgrzech i Turcji nosi nazwę **P.**

Pałasz, broń sieczna, węższa od miecza i dłuższa od szpady.

Pałauzow Spirydon, * 1818, † 1872, historyk rosyjski, z rodziny bulgarskiej, nauki wyższe pobierał w uniwersytecie petersburskim, poczem urzędował w Petersburgu; był czas jakiś urzędnikiem komory w Warszawie. Oprócz licznych artykułów w czasopismach rosyjskich i bulgarskich, wydał: „Rostisław Michajłowicz, russkij udielnyj kniaź na Dunaje w XII w.“ (Petersburg, 1851); „Wiek bołgarskago carja Simeona“ (t., 1852); „Rumynskija gospodarstwa Mołdawija i Wałachija“ (t., 1859); „Reforma i katoliczeskaja reakcija w Wengrji“ (t., 1860); „Politiczeskoje i etnograficzeskoje sostojanie narodnostej Awstrii“ (t., 1861); „Wengrija w sowremennych jeja otnoszenijach k Awstrji“ (t., 1861).

Pałka wodna, ob. Rogoża.

Pałkierz, w dawnem wojsku polskiem żołnierz konny, który bił w kotły i dawał hasło do obrotów lub uderzenia na nieprzyjaciela.

Pałubicki (*Pałbitzki*), herb: W polu błękitnem, na prawo-ukośnym pniu o dwu sękach u góry i jednym u spodu — złoty jastrząb. U szczytu pióro strusie złote między dwoma błękitnemi. Labry błękitno-złote. Podajemy też rysunek herbu baronowskiego **P.** według herbarza szwedzkiego.

Połubicki.

Połubicki (baron).

Pałuki, północna część dawnej Wielkopolski, między rzekami Wełną a Notecią, pierwotnie zapełniona mnóstwem jezior i rzeczek, snujących się między moczarami i ługami, otrzymała stąd nazwę krainy *po ługach*, *Paługi*, z czasem **P.**, i pod tą nazwą wspominana w historji już w XIV wieku u tak zwanego archidjakona gnieźnieńskiego (Jana z Czarnkowa).

Pamela, nazwa dawana bohaterce cnotliwej, od głównej osobistości romansu Richardsona tegoż imienia.

Pamfil (św.), * z bogatych i znakomitych rodziców w Beryte w Fenicji, wyświęcony na kapłana w Cezarei w Palestynie, tutaj osiadł i założył bibliotekę, którą w rzadkie zbogacił dzieła. Również założywszy w Cezarei szkołę chrześcijańską, sam w niej nauczał i wielu pogan nawrócił. Uwięziony i brany na tortury, w więzieniu jeszcze pracował z uczniem swoim Euzebjuszem nad apologją Orygenesa, † męczennikiem 309. Kościół obchodzi jego pamiątkę 1 czerwca.

Pamfil, w kartach polskich wyżnik, czyli to, co dama w kartach francuskich.

Pamfilja, w starożytności prowincja w Azji Mniejszej, graniczącą z Lucją, Pizydją, Cylicją i morzem Śródziemnem, była zamieszkana przez *Pamfilów*, lud mieszany z Greków i pierwotnych mieszkańców pochodzenia semickiego. **P.** przechodziła te same koleje, co i inne kraje Azji Mniejszej. Naprzód pod władzą Persów, potem Macedończyków, później przeszła pod panowanie Syrji, następnie przyłączona do Pergamu, nakoniec dostała się Rzymianom, którzy utworzyli z niej oddzielną prowincję.

Pamflet (może z grec. *pamphlektos*, wszystko palący), broszura, pisemko ulotne, traktujące zwykle przedmiot bieżącej chwili. Nazwę **P.** nadają jednak zwykle broszurom, traktującym sprawy polityczne, religijne i osobiste, wówczas tylko, jeżeli one noszą charakter polemiczny, tak że **P.** znaczy tyle co paszkwil. Autor tego rodzaju pism nazywa się *pamflecistą*.

Pamięć, władza zatrzymywania, przechowywania i wywoływania ponownego otrzymanych przez nas wrażeń i wytworzonych stąd pojęć. Gdzie i w jaki sposób przechowują się te wrażenia, jak się odbywa i od czego zależy ich przypominanie, o to zarówno psychologja, jak i usiłująca ją dziś zastąpić fizjologja daremnie się kusza. Platon wyobrażał sobie utrwalanie obrazów w duszy na wzór wycisków pieczęci na wosku, a podobnież i Kartezjusz jako podstawę pamięci przyjmował „ślady w mózgu". Obecnie psychologja opiera się również na podstawach fizjologicznych, nie twierdzi jednak, by każde wrażenie oddzielne ślad w masie mózgu utrwalało, rozumie tylko, że mózg posiada usposobienie do odtwarzania procesu psycho-fizycznego, który otrzymanym wrażeniom odpowiada. Zachowywanie wyobrażeń w mózgu jest według tego objawem wprawy, podobnie jak ręka nasza przez częste powtarzanie jednakich ruchów wykonywa je następnie za najlżejszą podnietą. Zdolność ta, jak wszystkie inne psychiczne władze nie jest u wszystkich ludzi jednakową, można ją bowiem z pomocą odpowiednich ćwiczeń rozwijać; każdy zresztą posiada ją w innym stopniu i formie. Znane są też liczne przykłady wybornej pamięci. Temistokles pamiętał nazwiska 20000 obywateli ateńskich, Mezzofanti rozumiał 58 języków, Hugo Grotius pamiętał całe corpus juris, a różni rachmistrze, po wysłuchaniu długich szeregów liczb, powtarzają je z pamięci. Ujęcie czyli zapamiętanie pewnego wrażenia, pojęcia, faktu, bywa u jednych szybkie, u drugich powolne, jedni zatrzymują je dłużej i dokładniej, drudzy krótko lub niewyraźnie, jedni wreszcie przypominają sobie bystro, drudzy zaś trudno i powoli. Cały postęp wiedzy i ludzkości zarazem opiera się na **P.**, umożebniającej gromadzenie w umyśle powoli nabywanych wiadomości. Stąd w wychowaniu młodzieży rozwijanie i wzmacnianie **P.** wielką odgrywa rolę, a istnieje nawet osobna gałąź pedagogiki, zwana *mnemoniką*. Jak inne czynności duchowe, **P.** ulegać może pewnym zboczeniom i chorobom, objętym nazwą *amnezji* (ob.). Por. Ribot „Choroby pamięci" (przek. pol. Steinhausa, 1884); Fauth „Das Gedächtnis" (1888).

Pamiętne *(memoriale)*, zwała się w dawnem prawie polskiem opłata, składana sądowi za odsądzenie sprawy cywilnej.

Pamiętniki *(Mémoires)*, są to opisy rozmaitych wydarzeń, dokonane przez spółczesnego im świadka, już to dla własnej jego pamięci, już dla wiadomości innych. **P.** do właściwego dziejopisarstwa zostają w takim stosunku, jak kroniki, z tą wszakże różnicą, że gdy te ostatnie zestawiają wypadki po prostu i częstokroć wyczerpująco, to istota tamtych polega na dokładnem rozwinięciu szczegółów i wyłuszczeniu pobudek tajemnych, zależnem od subjektywności piszącego. Pamiętnikarz opisuje zwykle te tylko wypadki, w których sam brał udział, naocznym był ich świadkiem lub przynajmniej żył spółcześnie. Odkrywa nam machinacje osób działających i ukazuje zabiegi zakulisowe. Pisma więc tego rodzaju, będące od epoki wieków średnich niewyczerpaną kopalnią dla dziejopisa, muszą nosić i noszą zwykle piętno mniej więcej indywidualne i niezawsze od ducha stronniczego są wolne. Dlatego też badacz historyczny powinien źródeł takich z wielką używać ostrożnością. **P.** pisane są zwyczajnie w sposób opowieściowy, nie zachowują nieprzerwanego ciągu i jedności kreślonych wydarzeń i tem się właśnie różnią od wszelkich innych pism, mających dzieje za przedmiot. Ze starożytności klasycznej dwaj jeno pisarze za wzór w tym rodzaju służyć mogą: Ksenofon i Cezar. Z nowszych narodów największe bogactwo **P.** posiadają Francuzi, a po nich Anglicy. W literaturze francuskiej **P.** stanowią najświetniejszą nieledwie jej stronę. Umysł Francuzów zdaje się być stworzonym dla tej gałęzi dziejopisarstwa, wymagającej obok bystrości w obserwacji, lekkości, oraz powabu w opowiadaniu. **P.** francuskie, których główną treść stanowi psychologiczna analiza intryg i kabał dworskich, są często niedoścignionemi arcydziełami. Początek im daje w XIII wieku Geoffroy do Villehardouin, a po nim i obok niego, jako gwiazdy pierwszej

wielkości, stoją: Froissart (ob.) i Filip de Comines (ob.). Wielką mają wartość **P.** XVI wieku, z epoki wojen religijnych i politycznych. Przed innymi zasługują na wzmiankę: Montuc, Gaspard de Saulx-Tavannes, Małgorzata de Valois, de Thou, Brantôme, Sully i t. d. Za Ludwika XIII i Ludwika XIV, zmieniają się **P.** francuskie w kroniki skandalicznego życia dworskiego i częstokroć nie są wolne od stronniczości. Z początkiem rewolucji wzrosła olbrzymio literatura pamiętnikarska. Bogaty zbiór wydano p. t.: „Collection des mémoires rélatifs à l'histoire de la révolution française“ (30 t., Paryż, 1822 — 28). To samo powiedzieć trzeba o epoce Napoleońskiej. W Anglji literatura pamiętnikarska zaczyna się za panowania Elżbiety, a staje się wielce bogatą w XVII w., w epoce walk wewnętrznych. Najważniejsze wydał Guizot p. t.: „Collection des mémoires rélatifs à la révolution d'Angleterre“ (33 t., Paryż, 1823). U Niemców nadzwyczaj szczupła jest ilość **P.**, mających rzeczywistą wartość historyczną. Dzieła podobnego rodzaju posiadają i inne literatury. Literatura polska posiada także znaczny zasób **P.** Poczynają się one dopiero za Zygmunta III (Jerlicz). W XVII wieku uczeni z profesji pisali u nas po łacinie. W całym okresie panegirycznym niema prawie ani jednej kroniki w języku polskim. Są za to wielkiej wartości **P.** Życie publiczne, do najwyższego rozwinięte stopnia, najazdy zewnętrzne i boje z sąsiadami, oraz walki wewnętrzne dawały bogaty dla **P.** materjał. Ludzie bez pretensji do nauki i wawrzynów literackich, współuczestnicy spraw narodowych i naoczni wielkich wydarzeń świadkowie, spisują je i nie myśląc o tem, dają nam obraz życia spółczesnego i dostarczają bogatych dla historji źródeł. Długo **P.** te nie były znane. W nowszych dopiero czasach, przy wzroście poszukiwań historycznych, zaczęto coraz nowe odkrywać **P.** i dobywać nieoszacowane na jaw skarby. **P.** polskie XVII wieku malują wiernie obraz życia narodowego we wszystkich jego kierunkach. Wedle mody ówczesnej przeplatane są prawie wszystkie makaronizmami; wydawcy jednak tłómaczą zwykle na język polski wyrażenia łacińskie. Na czele pamiętnikarzów z tej epoki ze względem na talent i humor staropolski stoi nieoceniony J. Chryz. Pasek (ob.), któremu nikt może z późniejszych nie dorównał. Oprócz niego pisali **P.**: J. Jerlicz (ob.), M. Jemiołowski (ob.), E. Otwinowski (ob.), J. Stef. Wydżga, W. z Konojad Dębołęcki (ob.) W XVIII wieku znakomicie wzrasta liczba **P.** Najcelniejszymi autorami **P.** z tego wieku są: J. Kitowicz (ob.) i J. Wybicki (ob.). Z innych, a jest ich wielu, zasługują na uwagę: Niemcewicz, Karpiński, S. Bukar, M. Rogowski (fragmenty tylko), M. Czacki, Ochocki, Sagatyński, J. Kiliński, Ad. Moszczeński, M. Ogiński, generałowie: J. H. Dąbrowski, Zajączek, Kopeć, Sulikowski, Z. Migurski, Ciecierski, król Stanisław Poniatowski i t. d. Wiele z nich ogłosił Zupański w wydawanem zbiorze pod tytułem: „Pamiętniki z XVIII w.“ (Poznań od 1860), oraz J. I. Kraszewski w „Bibliotece pamiętników i podróży po dawnej Polsce“ (Drezno od 1870). **P.** nasze obecnej epoki są przeważnie natury politycznej. Pomiędzy pamiętnikarzami XIX w. jedno z najpierwszych miejsc zajmuje Rufin Piotrowski. Z innych celniejsi są: E. Felińska, F. S. Dmochowski, Fr. Kowalski, J. Gordon (1861—1867), Wł. Czaplicki (1862—69); Ag. Giller, Kaj. Suffczyński (Bodzantowicz), And. Koźmian (1867), L. Potocki (1869), Jul. Strutyński (Berlicz Sas) i t. d. Do rodzaju **P.** można też zaliczyć djarjusze (ob. Djarjusz). Pod nazwą *Pamiętników (Mémoires)* ogłaszają się także zbiory prac rozmaitych towarzystw uczonych i akademji, jak np. „Mémoires de l'institut national des sciences et des arts“ (33 t., Paryż 1797—1818); „Mémoires de l'Académie des sciences et belles lettres de Bruxelles“ (Bruksela, 1780—1820); „Pamiętnik towarzystwa lekarskiego warszawskiego“ (wychodzący w Warszawie); „Pamiętnik Towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu“ (wychodzący od 1871 w Paryżu) i t. d. Pod imieniem *Pamiętników* ogłaszano u nas nadto rozmaite czasopisma, jak: *Pamiętnik polityczny i historyczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególniej interesujących* (Warszawa, 1782—1792), przez ks. P. Świtkowskiego; *Pamiętnik galicyjski* (Lwów, 1821); *Pamiętnik naukowy* (Kraków, 1837) i w. innych. Edward Minkowiecki wydał „Spis bibliograficzny pamiętników, mających związek z historją lub literaturą polską“ (Kraków, 1882).

Pamir, turecko-tatarska nazwa niezamieszkanej pustyni, zwłaszcza pustego płaskowzgórza w Azji Środkowej, graniczącego na północ z rzeką Surchab, na południe z rzeką Jarkand i Pandża, oraz Kaszgarem i Amu-Darją. Obejmuje powierzchni 140,000 klm. kw. (2,500 m. kw.) **P.** łączy się z systemem gór Tianszan, oraz Himalajami, wzniesiony jest na przeszło 4,000 m. nad powierzchnią morza. Przecina go wiele łańcuchów gór, wznoszących się do linji śnieżnej i dzielących płaszczyznę na liczne oddzielne stepy, obfitujące w jeziora, z których największem jest Karakulskie (4,050 m. nad poziomem morza, 300 klm. kw. powierzchni). Niektóre szczyty górskie wznoszą się do wysokości 7,775 m. Powietrze jest nadzwyczajnie czyste, suche, przezroczyste, upały i mrozy wielkie, straszne zamiecie śnieżne. Podczas lata Kirgizi pasają swoje stada. Pamir, noszący nazwę „ducha świata“, od czasów najdawniejszych był drogą handlową, wiodącą do Judei. Por. Geiger „Die Pamirgebiete“ (Wiedeń, 1887).

Pampaloni Ludwik, rzeźbiarz włoski, * 1800 we Florencji, kształcił się tamże i w Rzymie, † 1847. Główne jego dzieła: „Chłopiec modlący się“, „Magdalena pokutująca“, posągi: Arnolfa di Cambio i Brunelleschiego na placu Katedralnym we Florencji, kolosalny posąg w. ks. Leopolda I w Pizie, pomnik Łazarza Pappisa, historyka rewo-

lucji francuskiej i posąg Leonarda de Vinci we Florencji.

Pampasy, *pampy*, stepy w Ameryce południowej, a w szczególności w Argentynie. Stanowią one częścią szerokie, trawą pokryte przestrzenie, częścią zaś tworzą słone bagna i gołe piaszczyste wydmy. Obejmują obszar 678,000 klm. kw. Warstwy wierzchnie tych równin są na grubości 30—50 m. utworzone z gliny żółtej lub czerwonej, piaszczystej i zawierającej wapno. Znaleziono w nich liczne szczątki zwierząt ssących. Dawna ludność plemion indyjskich została prawie zupełnie z **P.** wygnana; koloniści, głównie mieszańcy Hiszpanów i Indjan, *gauchos* (ob.), żyją w rozproszonych posiadłościach *(estancias)* i zajmują się wyłącznie hodowlą bydła. W ogólności **P.** w Argentynie są prawie tem samem, co Llanos (ob.) w części północnej Ameryki południowej. Wiatr panujący w **P.** zowie się *pampero*. Por. Le Long „Les Pampas de la République Argentine“ (1878).

Pamplona, inaczej *Pampelona* albo *Pampeluna*, warowna stolica hiszpańskiego królestwa Nawarry, leży u stóp Pirenejów, o 3 mile od granicy francuskiej nad rzeką Argą; jest rezydencją biskupa i liczy 27,000 miesz., ma wspaniałą katedrę i piękne starożytne wodociągi.

Pamplona, miasto w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, w departamencie Santander, 2,303 m. nad powierzchnią morza, otoczone wysokiemi górami, siedziba biskupa, 9,000 miesz. Zniszczone trzęsieniem ziemi 1875 r.

Pan... w wyrazach złożonych znaczy: ogólny, powszechny.

Pan, w mitologji greckiej bożek pastwisk alpejskich i lasów górskich, obrońca pasterzy i trzód, kochanek Oread (ob.), z któremi wesołe zawodzi tańce albo też zabawia je wynalezioną przez się piszczałką pasterską *(syrinx)*, albo obok tego straszny w gniewie, jeżeli śmiertelnik podczas snu jego zakłóca spokój zacisza leśnego. Najdawniejszą i główną siedzibą czci jego była Arkadja. Tu właśnie przyszedł na świat, jako syn Hermesa i córki Dryopsa, obrosły na ciele włosami, z nogami i rogami koziemi. Z Arkadji kult jego rozszerzył się po całej Grecji, częstokroć łączony z czcią nimf, Djonysosa i Cybeli. Uważany był **P.** także za demona strasznej trwogi, *przestrachu panicznego*, a tem samem za zwycięskiego nieprzyjaciół pogromcę. Przypisywano mu w tym względzie głos przerażający. Przez wyrażenie *przestrach paniczny* albo *panica* (angiel. *panic*), rozumie się zwykle nagłą, powszechną, ale bezzasadną trwogę. Por. Schröter „Ueber den Mythus des **P.**“ (Saarbr., 1838); W. Gebhard „Zur Geschichte des Pankultus“ (Brunśw. 1872).

Panacea, *Panaceum*, powszechny środek lekarski na wszystkie choroby, ulubione marzenie dawnych alchemików. W średnich wiekach rozmaite środki sławiono, jako **P.**; dziś nazwa **P.** *alba* została dla kalomelu. Wyraz **P.** pochodzi od bogini Panakei, córki Eskulapa, która miała swą świątynię w Oropus.

Panaetius, z Rodos, filozof szkoły stoickiej, * 180 r., † 111 przed Chrystusem. Szerzył w Rzymie zasady stoicyzmu między młodzieżą arystokratyczną. Jego dzieło „Peri tu katekontos“ służyło za podstawę pracy Cycerona „De officis“. Nadał on stoicyzmowi charakter eklektyczny i sceptyczny. Uczniem jego między innemi był Q. Mutius Scaevola.

Panajew Jan, zdolny powieściopisarz rosyjski, * 1812 r. w Petersburgu, † 1862. Po ukończeniu nauk w instytucie szlacheckim, wstąpił 1830 r. do służby w ministerjum finansów, następnie przeszedł do ministerjum oświecenia publicznego i redagował do 1845 *Żurnał ministerstwa narodowego proswieszczenja*. Na pole literackie wystąpił w latach 30, pierwotnie umieszczając swe poezje i artykuły prozaiczne w rozmaitych czasopismach i almanakach; od 1833 był jednym z najzdolniejszych i najczynniejszych spółpracowników czasopisma *Otieczestwiennyja zapiski;* od 1847 objął wraz z Nekrasowem redakcję *Sowremennika*. Z powieści jego celniejsze: „Akteon“; „Onagr“; „Zgnilizna“; „Piękny człowiek“; „Krewni“; „Lwy na prowincji“ i w. in. Zbiór pisma **P.** wyszedł za jego życia (3 t., Petersburg, 1860). równie, jak i zbiór poezji „Sobranie stichotworenij nowago poeta“ (t. 1855).

Panama, międzymorze w Ameryce, zwane także *Istmem Panama*. Niektórzy geografowie rozumieją pod tą nazwą całe zacieśnienie lądu między Ameryką północną a południową, długie na mil 190, a ciągnące się od zatoki Daryjskiej aż do międzymorza Tehuantepek w Meksyku, które dzieli ocean Spokojny od Atlantyckiego. W ściślejszem jednak znaczeniu **P.** stanowi wązki, na 7—12 mil szeroki pas ziemi, odkryty 1513 przez Nunesa de Balboa, zwany także międzymorzem Daryjskiem (ob. Daryjska zatoka). Obecnie przecina w poprzek **P.** kolej żelazna, która w ten sposób łączy dwa oceany. Połączenie oceanów za pomocą kanału dotąd nie zostało ukończone, ob. Panamski kanał.

Panama, m. gł. departamentu Istmo w rzeczypospolitej Kolumbji (82,000 klm. kw. i 285,000 miesz.), na przylądku morza Południowego zbudowane i połączone koleją żelazną z Aspinwal; rezydencja biskupa, ma 25,000 miesz. i jest jednem z ważniejszych miast portowych Ameryki.

Panama, kapelusze plecione z nerwów liści palmy Carludovica palmata; odznaczają się giętkością i wytrzymałością.

Panamerykański kongres. Kongres delegatów wszystkich państw amerykańskich, obradujący w Waszyngtonie (z wyjątkiem Paragwaju, Haiti i San Domingo) od 2 października 1889—19 kwietnia 1890, w celu wytworzenia większej łączności pomiędzy krajami amerykańskiemi.

Panamerykanizm. Dążenie Stanów Zjednoczonych do zagarnięcia całej Ameryki pod swój wpływ.

Panamska kora, ob. Quillaja.

Panamski kanał, kanał, który ma przeciąć międzymorze Panamskie i tworzyć bezpośrednie połączenie oceanu Atlantyckiego ze Spokojnym, skracając w bardzo znacznej mierze drogę przez cieśninę Magelańską. Projekt przekopania przesmyku Panamskiego nie jest nowym, ale dopiero najnowsze postępy techniki i pomyślne ukończenie kanału Sueskiego dozwoliły przystąpić do wykonania go. Rząd kolumbijski wydał w 1878 r. koncesję na budowę kanału oficerowi marynarki francuskiej Napoleonowi Bonapartemu Wyse, synowi księżniczki Letycji Bonaparte; w marcu 1881 Ferdynand Lesseps utworzył w tym celu „Compagnie Universelle du canal interocéanique de **P.**“ z kapitałem wynoszącym 300 miljonów franków, po wykupieniu koncesji za 10 miljonów franków. Tymczasem, według obliczenia wyznaczonej w tym celu komisji technicznej, budowa kanału wymagała około 1,500 miljonów franków, gdyż na żądanie Lessepsa postanowiono budować kanał bez szluz, o jednakowym poziomie. Mimo to Lesseps przystąpił do robót, miał bowiem nadzieję, nowe kapitały w razie potrzeby uzyskać przez wypuszczenie obligacji. Kanał miał się rozpoczynać od miasta Colon nad oceanem Atlantyckim i dosięgnąć oceanu Wschodniego o 4 klm. na zachód miasta Panamy; długość jego miała wynosić 75 klm., szerokość na równinie 56 m. (w okolicy górzystej 22 m.), średnia głębokość 8.5 m. Największe do przezwyciężenia trudności były na dystansie Matachin—Rio Grande z powodu gruntu skalistego. Należało wykopać 120 miljonów metrów sześciennych ziemi, lecz do marca 1886 r., pomimo użycia 20,000 robotników (po większej części negrów), wydobyto zaledwie 6 mil. W 1888 roboty pochłonęły 1,400 mil. fran., chociaż do ukończenia było jeszcze daleko; wtedy Lesseps zgodził się na urządzenie szluz. Gdy w końcu towarzystwo przerwało wypłaty kuponów i innych zobowiązań, sąd uznał je za niewypłacalne i nakazał likwidację (w lutym 1889). Pogłoski o wielkich nadużyciach w przedsięwzięciu panamskiem krążyły oddawna, ale dopiero 1892 francuska izba deputowanych wyznaczyła komisję do wyjaśnienia sprawy, a rezultatem tego badania było oddanie pod sąd dyrektorów kampanji (Ferdynanda Lessepsa, syna jego Karola, barona Cottu, Fontana), oraz przedsiębiercę, znanego inżyniera Eiffla, i oskarżenie ich o oszustwo i nadużycie zaufania publicznego. Jednocześnie, podczas procesu sądowego, jak i w komisji parlamentarnej przekonano się, że dyrektorowie towarzystwa panamskiego, pragnąc posiąść pomoc prasy i sfer politycznych, tracili bajeczne sumy na przekupienie ich. W skandalicznej tej sprawie skompromitowały się prawie wszystkie większe organy prasy uchodzące za niezależne, oraz wpływowe osoby ze sfery politycznej, finansowej, nawet ministrowie; niektórzy z nich sądzeni byli w marcu 1893. Po ekspiracji pierwszego 12-letniego terminu koncesji, rząd rzeczypospolitej Kolumbijskiej prolongował go jeszcze na lat 10, wszelako z warunkiem utworzenia nowego towarzystwa, do dnia 31 października 1894. Panamska kolej żelazna, łącząca ocean Atlantycki ze Spokojnym, kupioną była w 1882 przez towarzystwo kanału panamskiego za 17 mil. dolarów. Por. Réclus „Le canal interocéanique“ (1879); Gaveon „Histoire du canal de Panama“ (1886); Koep „Der Panamakanal“ (1887).

Panard Karol Franciszek, wesoły ludowy poeta francuski, * 1694 w Courville pod Chartres, † 1765 w Paryżu. Wsławił się głównie z wybornych piosenek i oper komicznych. Napisał także kilka komedji, zalecających się bogactwem dowcipu; utwory jego wyszły w dziele: „Théâtre et oeuvres diverses“ (4 tomy, Paryż, 1763); wybór z nich dał Armand Gouffé (3 tomy, Paryż, 1803). Łatwość, z jaką pisał, spowodowywała wszelkiego rodzaju niedbalstwa, a nawet błędy językowe. **P.** jest doskonałym wzorem poety z epoki „Ancien régime“.

Panaritium, ob. Zastrzał.

Panaro, rzeka we Włoszech, wypływa w przełęczy Fiumalbo w Apeninach, przecina prowincję Modena i pod Bondeno wpada do Po di Volano, 200 klm. długa.

Panasiuk Antoni, snycerz, * 1852 w gub. Siedleckiej. Od młodości miał zamiłowanie do robót artystycznych, a nie mając kierownika, z amatorstwa zajmował się snycerstwem. W 26 roku życia zabrał się do sztuki, pilnością i pracą doszedł do wykonywania artystycznych przedmiotów w drzewie. Od 1878 **P.** poświęcił się wyłącznie sztuce kościelnej. Główniejsze prace: trzy krucyfiksy naturalnej wielkości do kościoła Piotra i Pawła; Chrystus na krzyżu, ze stojącą z boku N. M. P. Bolesna; św. Jan Ewangelista, naturalnej wielkości; wypukłorzeźba, wystawiająca znalezienie krzyża św. przez św. Helenę, do kaplicy domowej hr. Tyszkiewiczów w Połądze w Kurlandji. XIV stacji Męki Pańskiej do kościołów: w Goworowie gub. Łomżyńskiej, św. Karola Boromeusza przy ul. Chłodnej w Warszawie, w osadzie Chorzele w Płockiem i w kościele N. M. Panny w Łodzi. Do tegoż kościoła wykonał **P.** grupę składającą się z 15 figur naturalnej wielkości, jako główny obraz do wielkiego ołtarza, przedstawiający Wniebowzięcie Boga Rodzicy w otoczeniu apostołów i adoracji, oraz ośm rzeźb wyobrażających Tajemnice Różańca św. i 10 figur świętych.

Panateneje albo **Panathenaea,** tak się zowią słynne uroczystości, jakie w Atenach na cześć opiekunki miasta, bogini *Athene* (Minerwy), obchodzono corocznie od najdawniejszych czasów (wedle powszechnego podania od Tezeusza) z największą uroczystością (ofiary, zabawy, procesje), przy końcu atyckiego miesiąca Hekatombaion (od 25 do

28, t. j. w połowie sierpnia podług naszego kalendarza). Oprócz tych *rocznych* albo *mniejszych* **P.** odprawiano także od czasów Pizystrata co lat cztery takąż uroczystość czyli tak zwane *wielkie* **P.** Święto to ukończyło się ogólną ucztą ludową, połączoną z wielkiemi ofiarami *(Hekatombe)*, składanemi na Akropolis. Por. Mommsena „Heeortologie. Antiquarische Untersuchungen über die städtischen Feste der Athener“ (Lipsk, 1864).

Panax *(Stosił, Ginseng)*, rodzaj roślin z rodziny araljowatych, cechujący się kwiatami rozdzielpłciowemi, kielichem 5-zębnym, koroną pięciopłatkową, tyluż prącikami i jagodą ścieśnioną, dwukomorową; należą tu zioła, krzewy i drzewa w krajach cieplejszych. **P.** *anisum*, na Antylach, wydaje liście woni anyżu, używane na przyprawy; wonne owoce używają się na maści. Korzeń **P.** *schinseng* jest w Chinach i Japonji wysoko ceniony jako lekarstwo pod nazwą *ginseng*, *szynseng* albo *pentsao;* najlepszy gatunek podobny jest do bursztynu; przypisują mu różne własności, ma zwłaszcza działać pobudzająco na części rodne; dawniej wierzono w jego skuteczność i w Europie drogo go płacono.

Panax i jego korzeń.

Panay, jedna z wysp Filipińskich, położona pomiędzy Mindoro a Negros, obejmuje 12,004 klm. kw. (218 mil kw.) przestrzeni i liczy 800,000 miesz. Górzysta, obfituje w piękne lasy drzew kampeszonych i hebanowych, mieszkańcy plantują ryż, kawę, trzcinę cukrową, pieprz i t. d. Główne miasto *Iloilo*, posiada port; liczba mieszkańców wynosi 4370.

Pancer, herb: **P. I**: W polu srebrnem, nad pasem czerwonym poprzecznym i u szczytu—pół męża w zbroi.—**P. II** *(Panzer)*. Na tarczy ściętej,

Pancer I.

Pancer II.

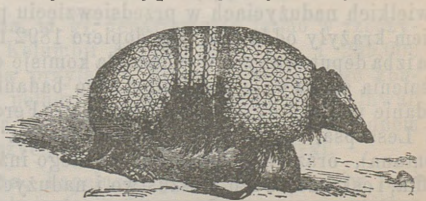
w polu górnem czerwonem—pół lwa wspiętego ze strzałą w łapie; w dolnem srebrnem—dwa czerwone pasy.

Pancer Feliks, inżynier, * 1798 w Bodzechowie, † 1851; po ukończeniu uniwersytetu w Krakowie, wszedł w 1818 do wojska polskiego, w którem zostawszy oficerem, miał poruczone roboty inżynierskie około twierdzy Zamościa, następnie od 1827 był profesorem budownictwa lądowego i wodnego w szkole aplikacyjnej wojskowej. W 1836 przeszedł do służby cywilnej, został członkiem rady budowniczej w komisji spraw wewnętrznych i wykładał mechanikę budowniczą w kursach tymczasowych, przy tejże komisji ustanowionych. W r. 1838 został inspektorem generalnym dróg i mostów, potem pełnił tenże sam urząd w zarządzie komunikacji lądowych i wodnych. Z wielu wzniesionych przez niego mostów i innych budowli najcelniejszem dziełem jest zjazd do Wisły w Warszawie, wykonany w latach 1844—46. Pozostawił po sobie kilka ważnych rękopisów, a prócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Wiadomość o nowym rodzaju mostów żelaznych na wielką otwartość z zastosowaniem do rzeki Wisły pod Warszawą“ (Warszawa, 1830); „O budowie i konserwacji dróg bitych i zwyczajnych“ (wydanie nowe, powiększone przez inżyniera Przesmyckiego, Warszawa, 1895). Por. F. Kucharzewski „Inżynier polski F. Pancer i jego prace“ (1900).

Panceri Paolo, zoolog, * 1843 w Medjolanie, † 1877, był profesorem anatomji porównawczej w Medjolanie. W r. 1869 wykazał, że niektóre mięczaki morskie wydzielają w ślinie wolny kwas siarczany. Ogłosił też rozprawy o fosforescencji zwierząt morskich i in.

Pancernicy. W dawnem wojsku rzeczypospolitej Polskiej chorągwie, biorące nazwę od pancerzy, a należące do lżejszej po husarzach jazdy. Chorągwie te składały się z samej szlachty, a służących w nich wojskowych zwano *towarzyszami pancernymi*. Na Litwie zwali się oni *petyhorcami*.

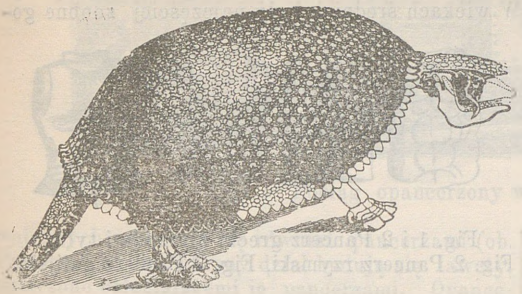
Pancernik *(Dasypus)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu bezzębnych, zwierzęta ociężałe, pokryte pancerzem kościstym, podzielonem na wielokątne tabliczki, ułożone w poprzeczne pasy; spód ciała mają rzadką szczecią porosły. Pysk ich jest szczu-

Pancernik.

pły, przedłużony, z wystającym nosem; nogi krótkie, przednie 4 lub 5, tylne zawsze pięciopalcowe, pazury szponiaste, ogon mierny, ciało grube, nieco spłaszczone. Znanych jest około 10 gatunków, żyjących w lasach południowej Ameryki; żywią się

owadami, gadami, jajami, a według niektórych i korzeniami roślin. *Armady, tatu (D. tricinctus, Euphractes tricinctus)*, 45 cm. długi, trzymany jest często w niewoli dla zabawy dzieci; większy jest *D. sexcinctus*, największy zaś *D. gigas (Prionodontes gigas)*, przeszło na metr długi, z ogonem

Glyptodon claviceps.

50 cm. długim i silnemi pazurami na przednich nogach. Drobny jest natomiast *Chlamydophorus truncatus*, 14 cm. długi i 5 cm. wysoki, który żyje na wzór naszego kreta. Do rodziny pancerników należy rodzaj zaginiony *Glyptodon*, który dochodził wielkości nosorożca. Szczątki jego znaleziono w pampasach Ameryki płd.

Pancernik, okręt wojenny, którego ściany przez odpowiednią powłokę metalową, czyli pancerz, ochronione są od działania pocisków nieprzyjacielskich. Pierwsza fregata opancerzona zbudowana została we Francji 1859; pancerz jej miał grubość 12 cm. W Anglji zbudowano następnie okręty „Warrior“ i „Black-Prince,“ a inne państwa poszły za tym przykładem. Pierwotnie okrywano całą ścianę okrętu pancerzem, kończącym się nieco niżej linji, do której się statek pogrąża, odtąd bowiem już woda sama stanowi osłonę. Gdy jednak wprowadzono działa potężniejsze, potrzebne były pancerze grubsze, a stąd okazała się konieczność ograniczenia ich do najważniejszych tylko części okrętu. Powstały wtedy **P.** *kazamatowe*, otoczone pasem, sięgającym około 3 m. nad i 1,5 m, pod wodą, z dodatkiem osłony opancerzonej, czyli kazamaty, chroniącej działa, maszyny i kominy. Okazało się jednak, że na okrętach tych ciężkie działa umieszczone były zbyt nizko, by skutecznie w bitwie stosowane być mogły, dlatego zaczęto działa najcięższe ustawiać na pokładzie górnym, a stąd powstały **P.** *wieżowe*, na których pancerz ograniczony jest bardziej i zbyt okrętów nie obciąża. Obecnie dno okrętu jest zbudowane

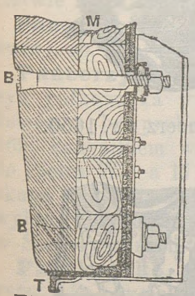

Fig. 1. Pancerz. M podłoże z drzewa teakowego, B szruby, T podpora

ze ścian podwójnych, a przestrzeń między niemi wypełnia się znaczną liczbą przegród poprzecznych i podłużnych, skąd powstają oddzielne komory, które wypełniają się materjałami lekkiemi, rozdymającemi się przez pochłonięcie wody, jak włóknem kokosowem lub celulozą; w razie uszkodzenia ściany przez pocisk materjały te, trudno zapalne, same zamykają otwór przez pocisk zrzą-

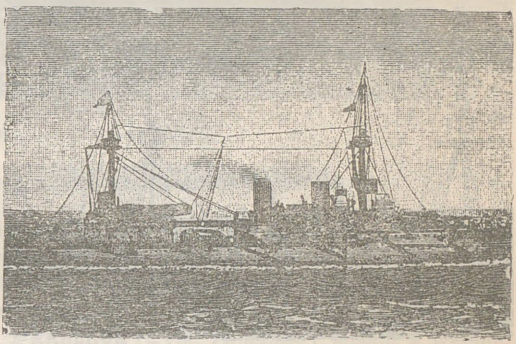

Fig. 2. Pancernik niemiecki I-ej klasy.

dzony. Oprócz pasów, otaczających okręty w części środkowej, zaopatrzone są jeszcze w pokrywające je pancerze sklepione, poziomo ułożone. Grubość płyt używanych na **P.** wciąż wzrastała, w miarę, jak przeciw nim występowały armaty coraz potężniejsze; stosowano już **P.** o grubości 80 cm., ale walka między armatą a **P.** ukończoną nie jest jeszcze zapewne. **P.** budowano pierwotnie

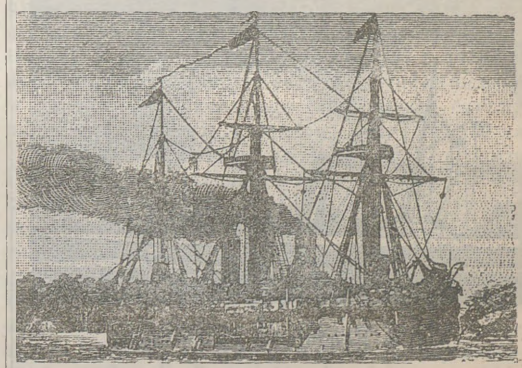

Fig. 3. Pancernik kazamatowy II-ej klasy.

z żelaza kutego, następnie wprowadzono płyty „compound“, z zeszwejsowanego żelaza i stali, przez to bowiem zyskały większą oporność. Do ścian okrętu przytwierdzają się za pomocą szrub, przyczem daje im się podłoże z warstwy drzewa teakowego, grubości 30—40 cm. (fig. 1). Używane są też **P.** wyłącznie ze stali walcowanej, a bardzo korzystnym okazał się dodatek 3,2 proc. niklu do stali. Płyty z takiej stali niklo-

wej mają prawie dwa razy większą sprężystość i wytrzymałość, aniżeli płyty ze stali zwykłej. Podział **P.** na fregaty i korwety pancerne wyszedł z użycia; oznacza się je nazwami według właściwego ich typu, albo też, stosownie do ich zdolności bojowej, dzieli się je na cztery klasy. **P.** pierwszej klasy mają objętość przeszło 10,000

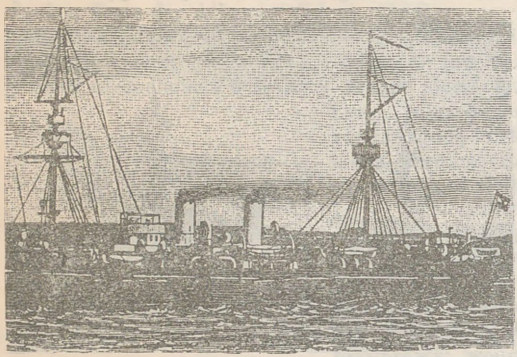

Fig. 4. Pancernik austrjacki „Tegethoff.“

ton, szybkość ich wynosi 16—18 mil morskich na godzinę, grubość pancerza 23—43 cm., kaliber dział ciężkich 24—33 cm. Posiadają zwykle dwie wieże, z których każda posiada dwa ciężkie działa; działa lżejsze rozmieszczone są z boku lub na pokładzie. Wieże i działa ciężkie obracają się za pomocą machin elektrycznych. Przykłady wielkich

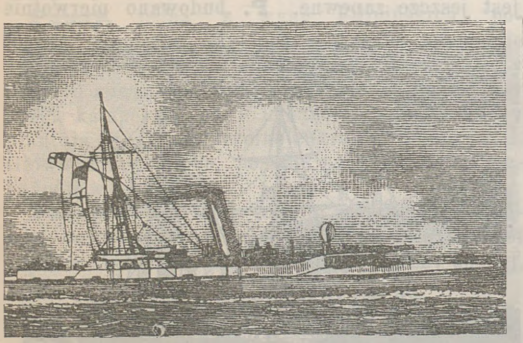

Fig. 5. Kanonjerka opancerzona.

P. przedstawiają fig. 2, 3, 4. Największy dotąd zbudowany **P.** jest angielski „Majestic“, objętości 14,900 ton, długi na 119 m., a szeroki na 22,5 m. Drobne **P.** nazywają się *kanonjerkami opancerzonemi* (fig. 5); uzbrojone są tylko jednem lub dwoma ciężkiemi działami i służą do obrony brzegów. Por. Tromp „Die gepanzerten Flotten“ (1886); „Du navire du combat“ (1892).

Pancerny, pseudonim T. Jeske Choińskiego.

Pancerz, blacha na piersi, kuta z grubego żelaza i silnie hartowana. Taki pancerz okrywał całe piersi rycerza, a utrzymywał się szczelnie za pomocą pasów idących przez ramiona i biodra. Pierwotnie **P.** były robione ze skóry nabijanej ćwiekami, ale już Grecy i Rzymianie używali **P.** miedzianych i żelaznych, złożonych z dwóch części, z których jedna zakrywała pierś, druga plecy. W wiekach średnich były najczęściej zdobne go-

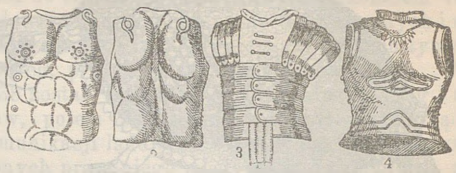

Fig. 1 i 2 Pancerz grecki z przodu i tyłu;
Fig. 2 Pancerz rzymski, Fig. 3 Pancerz galijski.

dłami religijnemi i często ważyły do 50 funtów. Do nich należały naramienniki, również z blachy żelaznej lub miedzianej. W wieku XVII **P.** oddzielił się od innych części zbroi i przetrwał dotąd w niewielu pułkach wojsk różnych państw, jest wszakże tylko ubiorem ozdobnym (ob. Kirasjerzy); praktycznego znaczenia nie posiada, nie może się

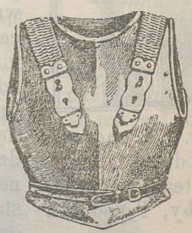
Pancerz z r. 1580.

Pancerz z r. 1650.

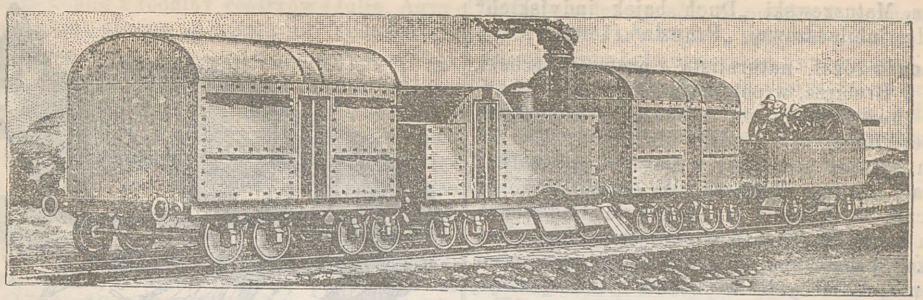

Pancerz z r. 1750.

Pancerz nowy kirasjerów.

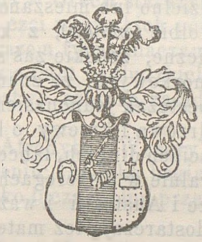
bowiem oprzeć pociskom o znacznej szybkości, jaką im nadają strzelby dzisiejsze. Natomiast starano się wprowadzić **P.** złożone z tkanin zbitych, które w skutek swej sprężystości mają stanowić obronę od pocisków. Takim jest **P.** *Dowego*, który jednak skutecznym się nie okazał. W ostatnich czasach rozeszła się wieść o podobnym wynalazku Szczepanika, ale i ten **P.** okaże się równej wartości, jak i poprzedni. Osłony metalowe okrętów

Pociąg opancerzony w wojnie transwalskiej.

wojennych nazywają się również pancerzami (ob. Pancernik); dla ochrony dział budują się lawety, opatrzone osłaniającemi je pancerzami. Opancerzone wagony oddały Anglikom ważne usługi w czasie wojny transwalskiej (1900), osłaniając żołnierzy od strzałów Boerów. Ochronne okrycie ciał różnych zwierząt stanowi ich pancerz, jak u pancerników (ob.).

Pancerz, herb: Na tarczy trójdzielnej w polu I srebrnem — podkowa, w II błękitnem — ręka zbrojna z mieczem, w III złotem — mogiła srebrna kwadratowa, na stopniu, z krzyżem po środku. Nadany 1836 w Królestwie Polskiem.

Pancerz.

Pancerzowce (*Malacontraca*), ob. Skorupiaki.

Pancerzyński Karol Piotr, biskup wileński, syn pułkownika wojsk królewskich. Zostawszy księdzem, był proboszczem w Mińsku; mianowany 1696 kanonikiem wileńskim, jeździł w poselstwie do Piotra W., a 1713 wyniesiony na godność biskupa jeropolitańskiego, później na smoleńskiego, wybrany był 1724 na katedrę wileńską, † 1729 w Serebryszczach.

Panckoucke, słynna rodzina księgarzy w Paryżu. Założyciel jej *Andrzej Józef* **P.,** * 1700 r. w Lille, † 1753, był dobrym pisarzem.—Syn jego *Karol Józef* **P.,** * 1736 w Lille, † 1798, przeniósł się do Paryża, objął nakład pisma „Mercure de France“ i innych ważnych dzieł, jak „Encyklopédie méthodique“ i pierwszy powziął myśl wydawnictwa *Monitora*, który dotąd jest jeszcze w posiadaniu jego rodziny. Syn tegoż, *Karol Ludwik Fleury* **P.,** * 1780, † 1844, wydał wspaniały opis Egiptu w 25 tomach i sam napisał „Essai sur l'exposition, la prison et la peine de mort“ i in.—Jego syn *Ernest* **P.,** * 1806 r., odznaczył się przekładem Horacego i Fedra, podobnież jak jego żona tłómaczeniem poezji Goethego.

Pancratium (*Tchlin, Morska lilja*), rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, obejmujący rośliny cebulonośne z kwiatami wspaniałemi o koronie lejkowatej, woni wanilji, najczęściej białemi. Niektóre gatunki, głównie amerykańskie, hodują się jako ozdobne. Cebula **P.** *maritimum*, w Europie płd., używała się niegdyś jako środek nawymiotny.

Pancreas, ob. Trzustka.

Pancsova (wym. *Panczowa*), miasto w węgier. komitacie Torontálskim, nad rz. Temesz, niedaleko od jej ujścia, ma 18,000 miesz., kościół katolicki i grecki, przędzalnie jedwabiu, młyny parowe, szpital; stacja żeglugi parowej na Dunaju. Mieszkańcy prowadzą ożywiony handel zbożem i bydłem. W r. 1849 Austrjacy, pod wodzą Meyerhofera, porazili tu Węgrów, dowodzonych przez Kissa.

Panczakiewicz Ludwik, budowniczy, * 1873. Z gimnazjum krakowskiego przeszedł do państwowej wyższej szkoły technicznej w Krakowie, a po ukończeniu jej w 1893, wstąpił na praktykę, a jednocześnie był lat kilka asystentem katedry architektury w szkole technicznej. W 1897 r. przybył do Warszawy, obejmując obowiązki budowniczego w pracowni Dziekońskiego (ob.), biorąc czynny udział przy budowie kościołów: św. Florjana na Pradze, św. Stanisława na Woli, w Żyrardowie i w. in. Z prac oddzielnych **P.** wykonał: pałac dla ks. Dołgorukowa przy ul. Litewskiej, który przeszedł na własność ks. Radziwiłła. Opracował architektoniczną część w ostatecznej formie Hall targowych w b. koszarach Mirowskich za Żelazną Bramą. Do konkursu na kościół Zbawiciela przy ulicy Marszałkowskiej, **P.** wspólnie ze swoim mistrzem Dziekońskim i budowniczym Wł. Zychewiczem, wykonali 3 projekty kościołów, z których za dwa otrzymali nagrody: jeden II nagrodę pieniężną i wybudowanie kościoła w stylu renesansu włoskiego, a za drugi projekt—medal złoty. **P.** od lat dwóch jest kierownikiem rysunków architektonicznych dla kobiet w Muzeum przemysłu i rolnictwa.

Panczatantra (sanskr.)—pięcioksiąg. Słynny zbiór bajek indyjskich, który dzięki przekładom arabskim, syryjskim, greckim, hebrajskim i starohiszpańskim wpłynął na bajko-pisarstwo europejskie. Za autora **P.** uchodzi Bidpai (Pidpai, Pilpai).

Por. Ign. Matuszewski „Duch bajek indyjskich“ w księdze jubileuszowej, „Prawda“ (1898).

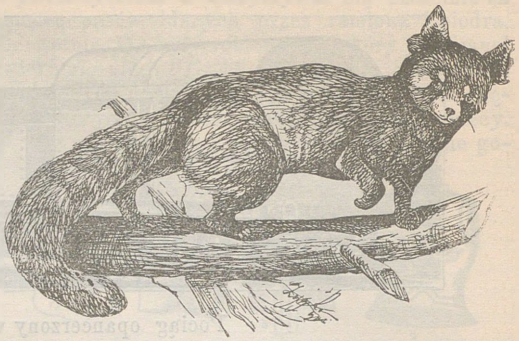
Panczić Józef, naturalista i profesor serbski, * 1814 w Brebirze, w pobliżu m. Nowego w Przymorzu chorwackiem; po ukończeniu gimnazjum w Rjece (Fjume), oraz studjów filozoficznych w Zagrzebiu, słuchał medycyny w Peszcie, gdzie 1842 otrzymał stopień doktora. W latach 1845—6 uczęszczał w Wiedniu na prelekcje Endlichera, poczem został lekarzem powiatowym w Kragujewcu, w ks. Serbskiem. Od r. 1853 był profesorem nauk przyrodniczych w liceum w Belgradzie; w 1863 wybrany rektorem Szkoły Głównej. Naukowe prace **P.**, zwłaszcza z zakresu botaniki, zjednały mu imię w świecie uczonym i poza granicami Serbji. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach przyrodniczych, wydał: „Ribe u Srbiji“ (Belgrad, 1860); „Zivi pesak u Srbiji i bilje szto na njemu raste“ (Belgard, 1863); „Jestastvenica“ (t. 1 „Zoologja“, tamże, 1864; t. 2 „Botanika“, tamże, 1868; t. 3 „Mineraralogja i geologja“, tamże, 1867); „Flora u okolini beogradskoj (t. 1865); „Ptice u Srbiji“ (t. 1867); „Kopavnik i njegowo podgorje“ (t. 1868); „Gradja za faunu kneževine Srbije“ (tamże, 1870); „Neszto o naszim Szumava“ (tamże, 1870). Nadto wydał wspólnie z profesorem Visianim: „Plantarum serbicarum pemptas“ (1860) i „Plantae serbicae rariores aut novae“ (1862). Oprócz tego położył zasługi przez urządzenie gabinetu naturalnego przy szkole głównej belgradzkiej.

Panczykowski L.

Panczykowski Ludwik, ulubiony artysta dramatyczny teatrów warszawskich, * 1804 r. w Starym Sączu w Galicji, † 1871 w Warszawie. Rzuciwszy biuro austrjackie, wszedł do szkoły dramatycznej warszawskiej (1825) i od roku 1827 nieustannie pracował dla sceny, odtwarzając z nieporównaną prawdą i talentem postacie charakterystyczne (typy małomiasteczkowe galicyjskie, postaci kapotowe). Nieporównany był z niego Litwin w „Żydach“, myśliwy w „Chatce w lesie“, Dyndalski w „Zemście“, Łykalski w „Majstrze i czeladniku“. Nie rwąc się nigdy do większych ról, umiał **P.** mistrzowską grą i charakterystyką wyborną drugo i trzeciorzędnym postaciom nadać piętno wykończonych typów. Życiorys **P.** w *Tygod. Illustr.*“ (№ 190, 1871) i w *Kłosach* (№ 322, 1871).

Panda (*Ailurus fulgens*), gatunek zwierząt drapieżnych, z rodziny niedźwiedzi, z podrodziny widławców, długości 50 cm., z ogonem długim na 35 cm., głowę ma okrągłą, uczy małe, z szerścią na grzbiecie ciemno-czerwoną, żyje w Himalajach,

P a n d a.

na drzewach leśnych, karmi się przeważnie substancjami roślinnemi.

Pandaemonion (grec.), ob. Pandemonium.

Pandaneae (*Pochutnikowate*), rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty rozdzielno lub mieszano-płciowe, gęsto ustawione na kolbie (*spadix*), z których męskie mają pręciki liczne, żeńskie zaś słupki o zawiązkach jednokomórkowych, ze znamieniem bezszyjkowem; owoc pestczak jednonasienny, lub jagoda wielonasienna; drzewa i krzewy o korzeniach powietrznych i liściach długich, lancetowatych, umieszczonych spiralnie w 3 szeregach. Właściwe są Azji płd., Afryce i Australji i ważne jako rośliny pokarmowe; dostarczają też materjału na budowle, na pokrycie dachów i na odzież.

Pandanus (*Pandan, Pochutnik*), rodzaj roślin z rodziny *Pandaneae*, obejmujący drzewa kształtu palm, w Indjach Wsch., na Molukkach, Madagaskarze i w Nowej Holandji. **P.** *odoratissimus*, drzewko w Azji płd., ma liście długości metra, osadzone cierniami, i owoce wielkie, żółte lub czerwonawe, które są jadane na wyspach oceanu Południowego w braku owoców chlebowca. Również jadalne owoce wydaje **P.** *utilis*, na Madagaskarze, **P.** *furcatus*, jak o tem się przekonał Göppert, rośnie prędzej, niż jakakolwiek inna roślina.

Pandanus, owoc i kolba z kwiatami żeńskiemi.

Pandaterja, starożytna nazwa wyspy położonej u wybrzeży Kampanji na morzu Tyreńskiem, będącej za czasów cesarstwa miejscem wygnania

zwłaszcza kobiet z rodziny cesarzów (Julja, Agrypina, Oktawja); obecna jej nazwa jest Ventotene.

Pandekty (grec. „wszystko obejmujące“, łac. Digesta), główna część składowa Corpus juris civilis, excerpta z 39 pisarzów, z polecenia Justynjana przez 17 uczonych prawników pod kierunkiem Trybonjana wybrane i 16 grudnia 533 za obowiązujące ogłoszone; następnie nazwa cywilnego prawa rzymskiego wogóle; traktowane w księgach naukowych, zwłaszcza przez Mühlenbrucha, Savigny'ego, Puchtę, Vangerowa, Windscheida, Arndtsa, Brinza, Barona, Wendta; p. komentował Glück (1798—1881, t. 50), a także Mühlenbruch, Fein, Arndts, Leist i Burkhard.

Pandemja, choroba powszechna, nawiedzająca naraz wielką liczbę indywiduów, zamieszkujących to samo miejsce. **P.** występuje jedynie przy chorobach zakaźnych, gdy zarazek bądź drogą wody do picia, bądź przez powietrze, bądź wreszcie pzez owady dostaje się do organizmu; do takich chorób należą: cholera, dżuma, żółta febra.

Pandemonium, nazywano w Grecji starożytnej ogólną świątynię, oddaną czci wszystkich półbożków czyli demonów. Wyrazem tym oznaczano także pojęcie zbiorowe wszelkie istot nadludzkich, osobliwie złych duchów, państwo szatana zaludniających.

Pandemos, przydomek Afrodyty (Wenery), był w dwojakiem brany znaczeniu: raz jako bogini gminno-zmysłowej, a potem jako łączącej lud przez miłość w jedną całość.

Pander Chrystjan Henryk, zoolog, * 1794 r. w Rydze, † 1865, kształcił się w Jena i Würzburgu, w 1820 towarzyszył jako naturalista poselstwu rosyjskiemu do Buchary, następnie był członkiem akademji petersburskiej. Badał rozwój jajka i wykazał tworzenie się ciała ptasiego z trzech listków, na które się błona zarodkowa dzieli. Ogłosił „Beiträge zur Entwickelungsgeschichte des Hühnchens im Ei“ (1817); „Vergleichende Osteologie“ (z D'Altonem, 1821—28) i in.

Pandion, ob. Rybołów.

Pandora (po grecku *wszech-udatna, wszech-uzdolniona),* według greckich podań imię pierwszej kobiety na ziemi. Kiedy Prometeusz (ob.) podejściem wykradł ogień Zeusowi, rozkazał ten ostatni Hefajstowi (Wulkanowi) stworzyć kobietę na zgubę rodzaju ludzkiego. Bogowie uposażyli ją we wszystkie wdzięki i powaby natury, ale jednocześnie dali jej puszkę, w której umieścili wszystko złe, jakie z niej na świat spaść miało. Brat Prometeusza, Epimeteusz, przyjął u siebie Pandorę i otworzył puszkę, wówczas to rozsypały się z niej wszystkie klęski i niedole na ziemię, tylko jedna nadzieja pozostała na spodzie. Mitowi temu służy za podstawę rozpowszechnione w Grecji mniemanie, że kobiety są złem (choć koniecznem) dla mężczyzn. Później, aby Zeusa i innych bogów w lepszem przedstawić świetle, przeistoczono podanie to w ten sposób, że puszka **P.** zawierała błogosławione dary bogów, którychby ludzie używali, gdyby nie była otworzona owa puszka. Wogóle jest to dawne podanie orjentalne o przyjściu wszystkiego złego na świat, skutkiem połączenia się pierwszego mężczyzny i kobiety na ziemi.

Pandu, mityczny bohater indyjski, praojciec Pandawów, których dzieje opisuje Mahabharata (ob.).

Pandur, *Bandur,* w Serbji i Węgrzech uzbrojony sługa przy urzędach miejskich i gminnych, wykonywający służbę policyjną. W czasie wojny z Prusami za czasów Marji Teresy, **P.** nazwaną została lekko uzbrojona, nieregularna piechota chorwacka, która zwłaszcza pod słynnym Trenckem, w walce partyzanckiej oddała wielkie usługi. Przy późniejszej organizacji granicy Wojskowej, dawni **P.** wcieleni zostali do pułków pogranicznych.

Pandynamometr, ob. Siłomierz.

Pandyta, Pandit (po ang. Pundit), tytuł współczesnych uczonych braminów w Indjach Wschodnich, odpowiada tytułom Doktora.

Panegiryk (grec. *Panegyrikos),* nazywa się tak w krasomówstwie mowa lub pismo pochwalne, celem wystawienia jakiego czynu albo jakiej osoby we wznioślejszem świetle. Prawda historyczna podrzędne zajmuje tu miejsce; autor bowiem stara się wywyższyć przedmiot i to zamiłowanie ku niemu upowszechnić. W wolnych Atenach mowa panegiryczna oznaczała pierwotnie mowę, jaką wygłaszał jeden z najprzedniejszych mówców na zgromadzeniu ludowem *(panegyris)* dla uczczenia sławy narodowej i nakłonienia ludu do jakiegoś przedsięwzięcia wielkiego. „Panegyrikos“ Isokratesa, zachęcający Greków do zgody przeciw Persom, jest wzorem ze względu na formę artystyczną. Później wszakże piękny ten zwyczaj zatracił dawną swą cechę. Zaczęto bowiem w mowach i pismach (życiorysach, charakterystykach) bez miary szafować przesadnemi pochwałami dla osób lub rzeczy, nie zasługujących na to bynajmniej. Równocześnie z **P.** wykształciła się właściwa mowa pochwalna, *enkomion* zwana. Ale i tego gatunku nadużyli w sposób niegodny późniejsi retorowie i sofiści. Tak skrzywiony **P.** przeszedł do Rzymian, u których „Panegyricus“ Plinjusza młodszego (dla cesarza Trajana) stanowi jeszcze zaszczytny wyjątek; za późniejszych jednak cesarzów, mianowicie w III i IV w. po Chr., panegiryki rzymskie świadczą o zupełnem zwyrodnieniu i narodowości rzymskiej i oświaty. Znaczną liczbę takich pism wydał Jäger p. t. „Panegyrici veteres Latini“ (2 t., Norymburg, 1779). Francuzi utworzyli coś podobnego do **P.** pod nazwą *Eloges.*— U nas Jezuici do tego stopnia rozpowszechnili upodobanie do **P.,** że wiek XVII w literaturze naszej słusznie nazywają niektórzy *panegirycznym.* Niecny ten rodzaj służalstwa pióra poszedł w zapom-

nienie dopiero w połowie XVIII w.—Autor **P.** nazywa się *panegirystą*.

Panem et circenses (łac.), chleba i igrzysk. Okrzyk ludu rzymskiego w epoce upadku, domagający się dowozu zboża na targi i igrzysk bezpłatnych (Juvenalis, Sat. 10. 81).

Panewka, łożysko metalowe, w którem obraca się oś machiny lub jakiegokolwiek przyrządu wirującego. Urządzenie **P.** winno być takie, by obrót w niej osi powodował tarcie jak najsłabsze. Także część stalowa lub platynowa, przy otworze zapałowym broni skałkowej umieszczona, na którą podsypuje się proch, służący do podpalenia naboju. Gdy przy spaleniu prochu strzał nie następował, mówiono, że „spaliło na panewce".

Pangani, rzeka w Afryce wschodniej, w środkowym biegu nazywana Rufu, bierze początek około góry Kilimandżaro i wpada po 70 milowym biegu do oceanu Indyjskiego pod 5°30′ szer. płd.

Pangani, miasto na północnem wybrzeżu niemieckiej Afryki Wschodniej, nad rz. t. im. położone, ma dwa forty i 10,000 m.; jest ożywionym punktem handlowym.

Pange lingua (łac.), zowią się dwa hymny kościelne, zaczynające się od tych wyrazów: 1) **P. l.** *gloriosi corporis mysterium*, hymn ułożony przez św. Tomasza z Akwinu, na cześć Przenajświętszego Sakramentu, a śpiewany zwykle w Wielki Czwartek i na procesji w czasie Bożego Ciała. 2) **P. l.** *gloriosi lauream certaminis*, ułożony w VI w. przez Wenecjanina Fortunata, biskupa Poitiers, śpiewany w Wielki Piątek. Pieśń ta była wzorem, wedle którego ułożył hymn swój Tomasz z Akwinu.

Pangeometrja, toż co geometrja nieeuklidesowa, ob. Geometrja.

Pangium, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący jedyny gatunek **P.** *edule*, wielkie drzewo na wyspach archipelagu, o liściach długich na 30 cm. i owocach wielkości jaja strusiego, których jądra są odurzające, ale gotowane lub pieczone są jadalne i wydają dobry olej.

Pangolin, zwierzę, ob. Łuskowiec.

Pangwe, naród afrykański, ob. Fan.

Panhellenion, świątynia *Zeusa Panhellenios*, t. j. Zeusa, czczonego przez wszystkie plemiona greckie na wyspie Eginie, którego uroczystości obchodzone były powszechnem świętem. *Panhellenion* zwaną jest także rada najwyższa państwa w Nowej Grecji.

Panhellenizm, dążność do złączenia wszystkich Greków w jedno państwo.

Panichida (ross.) krótkie nabożeństwo odprawiane nad ciałem zmarłego codziennie aż do pogrzebu, w d. 9-m i 40-ym po śmierci, każdego roku w dzień imienin, urodzin i śmierci.

Panicum, ob. Proso.

Paniczny przestrach, ob. *Pan*, bożek.

Panieńska skórka, ob. Ślaz.

Panigarola Franciszek, sławny kaznodzieja włoski, * 1548 w Medjolanie, † 1594. Pochodził z rodziny patrycjuszowskiej i początkowo studjował prawo w Pawji i Bolonji; 1567 r. wstąpił do klasztoru, poczem od 1571 r. studjował teologję w Paryżu. 1573 powrócił do Medjolanu i wykładał teologję w różnych zakładach; 1587 r. został biskupem w Asti. Wydał „Lezioni XX contra Calvino" (Wenecja, 1583); „Prediche spezzate" (Asti, 1591); „Tre prediche fatte in Parigi" (tamże, 1592); „Compendio degli annali ecclesiastici del Baronio" (Wenecja, 1593); „Specchio di guerra" (Bergamo, 1597); „Il predicatore" (Wenecja, 1609); nadto *Homilje*, *Kazania*, *Poezje* i w. in.

Panikonografja, jedna z metod mających na celu otrzymanie tafel rytowniczych. Polega na tem, że świeżą litografję, świeży miedzioryt lub staloryt przenosi się na taflę cynkową i takową traktuje kwasami. Przytem miejsca pokryte tłuszczem zostają ochronione, inne zaś wygryzione kwasem, tak, że powstaje rysunek wypukły. Ma zastosowanie w drukowaniu kart geograficznych.

Panin, nazwisko rodu hrabiowskiego rosyjskiego, pochodzącego z Włoch, którego przodkowie przenieśli się w XIV wieku z Luky do Rosji i za Michała Fedorowicza i Aleksego Michałowicza spełniali wysokie urzędy.

Panin Nikita hr., mąż stanu, * 1718, † 1783 r. w Petersburgu; w młodym wieku wstąpił do gwardji, za cesarzowej Elżbiety był kamerherem; 1747 wysłany był jako poseł do Kopenhagi, a 1749 do Stockholmu. Po powrocie miał sobie powierzony kierunek wychowania w. ks. Pawła, po wstąpieniu zaś na tron Katarzyny został ministrem stanu. Na stanowisku tem zawarł traktat z Prusami, 1765 r. z Anglją; 1767 r. wyniesiony do godności hrabiowskiej, zawarł z Danją umowę o wymianę Holsztynu za Delmanhorst i Oldenburg; 1772 r. był pełnomocnikiem ze strony Rosji przy podziale Polski. 1774 zawarł pokój z Portą. Był uważany za główną podporę systemu pruskiego w gabinecie rosyjskim. Pod koniec życia osłabł wpływ jego, jaki poprzednio wywierał na Katarzynę.

Panin Piotr hr., brat jego, słynny generał rosyjski, * 1721, † 1789 w Moskwie; odznaczył się w wojnie Siedmioletniej, za co mianowany generał-lejtnantem, dowodził podczas kampanji tureckiej 1770 drugim korpusem, na którego czele zdobył 28 września Bender, następnie uśmierzył 1775 r. powstanie Pugaczewa, poczem usunął się do życia prywatnego. Por. Lebedewa „Nikita i Petr **P.**" (Petersburg, 1863).

Panin Nikita hr., syn poprzedn. † 1837 w Moskwie, był za Katarzyny posłem w Hadze i Berlinie, następnie za Pawła i w pierwszych latach panowania Aleksandra I wice-kanclerzem i ministrem spraw zagranicznych.

Panin Wiktor hr., syn ostatniego, * 1801, † 1874, poświęcił się również dyplomacji i był

czas niejaki posłem w Grecji, następnie został sekretarzem stanu i od 1840 ministrem sprawiedliwości, który to urząd spełniał do 1861. Po śmierci Rostowcowa został przewodniczącym w komitecie do ułożenia prawa o zniesieniu poddaństwa w Rosji.

Panini, najznakomitszy gramatyk indyjski, którego czas działalności przypada przypuszczalnie około 350 przed Chrystusem. Ważne znaczenie **P.** dla gramatyki historycznej uznano w Europie dopiero w bieżącym wieku, choć w Indjach praca jego cieszyła się wielkim rozgłosem. **P.** miał wielu poprzedników, w pracy swej powołuje się na dziesięciu. Dzieło swe wyłożył w 3,996 prawidłach, które później liczni komentatorowie, zwłaszcza Katjana, Bhartrihari, Patandżali i Kauptja, objaśniali. W prawidłach swych występuje **P.** jako twórca metody etymologicznej, przedstawił on swe zasady jako pewniki, których prawdę stwierdził przykładami z języka sanskryckiego. Pewniki jego mają jednak ważność nietylko dla sanskrytu, lecz znajdują zastosowanie i do całej grupy języków indoeuropejskich. Dzieło **P.** nosi tytuł „Asztakam Paninigam". Por. Th. Goldstücker „Panini, his place in Sanskrit Literatur." (1861), oraz Weber „Indische Studien" (t. V, 1862); Liebich „Panini ein Beitrag zur Kenntnis der ind. Litteratur und Grammatik" (1891 r.). Ostatnie wydanie gramatyki **P.** przygotował Boethling p. t. „Acht Bücher grammatischer Regeln" (2 t., Bonn, 1840).

Paniowce, wieś w gub. Podolskiej, nad rzeką Smotryczem, miała starożytny zamek obronny, wystawiony 1598 przez wojewodę bracławskiego Jana Potockiego, który Turcy po dwa razy, 1621 i 1623, bezskutecznie oblegali, a który 1651 przez Kozaków i Tatarów opanowany, zburzony został. Istniały tutaj zbór, szkoła i drukarnia ewangelickie, które to zakłady po śmierci Jana Potockiego 1611 zniesione zostały.

Panis bene merentium (łac.), chleb dobrze zasłużonych. Tak nazywano w dawnej Polsce majątki lub mniejsze działy gruntów, nadawane za zasługi bądź wojskowym, bądź osobom pełniącym inną służbę publiczną. Majątki takie wydzielane były z dóbr królewskich, i gdy nadane były szlachcie, tworzyły z czasem t. zw. starostwa niegrodowe, gdy zaś włościanom, otrzymywały nazwę wójtostwa, folwarku, lub zaścianku.

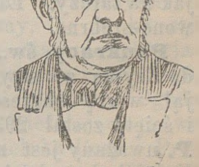
Paniutin Teodor, generał rosyjski, * 1790, † 1861; wstąpił 1809 do wojska, walczył w kampanji francuskiej 1812—14, następnie w wojnie tureckiej 1829, oraz 1831 polskiej. Po uśmierzeniu powstania polskiego pozostał w Warszawie, został 1837 generał lejtnantem, a 1851 generałem piechoty. Podczas rozruchów w Galicji 1846, wkroczył w początkach marca na czele korpusu rosyjskiego do Krakowa. W kwietniu 1849 wkroczył na czele armji pomocniczej do Węgier, poraził 21 czerwca Węgrów za Wahem, połączył się w Starym Hradcu z wojskiem austryjackiem, dowodził pod Komornem, zakrywał pochód wojska austrjackiego od Komorna do Pesztu, stąd zaś do Szegedynu, oraz rozstrzygnął zwycięstwo pod Temeszwarem.

Panizza Oskar, satyryk niemiecki, * 1853 r. Lekarz z powołania, później poświęcił się literaturze. Napisał: „Das Liebeskonzil" (1895), za które został skazany na rok więzienia za bluźnierstwo. „Die unbefleckte Empfängnis der Päpste" (1893); „Der deutsche Michel und der römische Papst" (1894); „Abschied von München;" większość ich podległa konfiskacie. Obecnie mieszka w Paryżu.

Panizzi Antoni, znakomity bibljotekarz, * 1797 w Brescella w księstwie Modeny, † 1879 w Londynie. Ukończywszy uniwersytet w Parmie 1818, poświęcił się adwokaturze, ale z powodu udziału w rewolucji pjemonckiej 1821 r., musiał szukać przytułku w Anglji, gdzie 1828 został profesorem języka włoskiego przy nowo utworzonym uniwersytecie londyńskim, 1837 kustoszem książek drukowanych *(keeper of printed books)* w British-Muzeum, a 1856 r. podbibljotekarzem, t. j. nadzorcą wszystkich oddziałów. Po dziesięcioletniem urzędowaniu usunął się do życia prywatnego 1866 r. Gorliwością swą i pracą usilną oddał temu zakładowi wielkie usługi, tak przez pomnożenie księgozbioru, jako też zaprowadzenie porządnego systemu i przygotowanie dokładnych katalogów. Z prac jego naukowych, oprócz rozpraw umieszczanych w różnych czasopismach krytycznych, oraz wydań dzieł Arjosta i Bajarda (9 t., Londyn, 1830—34), zasługują jeszcze na uwagę: „On the supply of printed books from the library to the reading room" (Londyn, 1849) i „A short guide to that portion of the printed books in the British Museum now open to the public" (Londyn, 1851).

Panka *(punka)*, wielki wachlarz w Indjach wschodnich, używany do chłodzenia mieszkań.

Pankiewicz Jan, pisarz polski, * 1816 we wsi Kopyłowie w Lubelskiem † 1899; nauki przyrodnicze i matematykę studjował w Petersburgu, poczem towarzyszył K. Baerowi w podróży na morze Białe i ocean Lodowaty; następnie wykładał od 1841 r. matematykę w wyższych zakładach naukowych warszawskich. W 1851 r. mianowany został inspektorem gimnazjum realnego i członkiem komitetu egzaminacyjnego, 1861 prezydującym w tymże komitecie, w 1862 rektorem gimnazjum w Szczebrzeszynie, a wkrótce potem gimnazjum 3 w Warszawie. W 1870 opuścił służbę i założył naprzód cztero, a następnie sześcioklasową szkołę realną, swego imienia. Ogłosił: „Chemję organiczną w zastosowaniu do zoofizjologji i patologji" przekład z Liebiga (Warszawa, 1844) i „Początki geometrji

Pankiewicz Jan.

według A. M. Legendra“ (wyd. 4, Warszawa, 1858). Nadto, jako współredaktor *Encyklopedji Powszechnej* (wielkiej) S. Orgelbranda, redagował w niej dział nauk matematycznych i przyrodniczych.

Pankiewicz Eugenjusz, fortepjanista, kompozytor, * 1858 w Sielcach, † 1898 w Warszawie; kształcił się w konserwatorjach petersburskim i moskiewskim, następnie był profesorem w Instytucie Maryjskim w Warszawie. Napisał wiele utworów salonowych na fortepian, oraz pieśni, których serja została wydaną w 1887 w Warszawie.

Pankiewicz Józef, wybitny malarz polski, * 1866 w Lublinie. Uczęszczał od 1884—85 do szkoły rysunkowej w Warszawie; 1885—6 do akademji sztuk pięknych w Petersburgu. W 1889 bawił w Paryżu. 1894, 1898, 1899 r. podróżował po Holandji i Belgji. Utwory: „Targ za żelazną Bramą“ (1888), nagrodzony medalem srebrnym w Paryżu; „Targ na kwiaty w Paryżu“ (1889); „Stare miasto“ (1892); „Nokturn“ (1894); „Brzask“ (1895); „Portret damy z dzieckiem“ (1898), nagrodzony medalem srebrnym w Paryżu. Obrazy **P.** odznaczkją się wielką oryginalnością i doskonałą techniką.

Pankiewicz J.

Panklastyt, materjał wybuchowy, wynaleziony przez Turpina 1882 r., składa się z 3 części kwasu podazotnego i 2 części dwusiarku węgla.

Pankowski v. *Gozdawa* odm., herb: Na tarczy prawoukośnie ściętej, w polach górnem czerwonem i dolnem srebrnem — lilja prawo-ukośnie leżąca, naprzemian półsrebrna i czerwona. U szczytu, na skrzydle ukośnie ściętem — lilja w barwach jak na tarczy. Labry czerwono-srebrne.

Pankowski.

Pankracy, św., rodem z Frygji, przybywszy do Rzymu ze stryjem swoim Djonizjuszem, przyjął wiarę chrześcijańską mając 14 lat wieku i ścięty został 293 za cesarza Djoklecjana. Św. **P.** uważany jest za mściciela krzywoprzysięstw. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 maja.

Pankracy Andrzej, pseudonim J. Andrzejowskiego.

Pankration (grec.), zwała się u Greków *walka powszechna,* w której potykający się, zwani *Pankratiastami,* walkę pięściową łączyli z zapaśnictwem.

Pankreatyna, ferment otrzymywany z trzustki, który ciała białkowe zamienia w peptony (ob.); używa się jako środek lekarski, zwłaszcza jako materjał pożywny, przy ogólnem zaburzeniu sprawy trawienia. Por. Löbisch i Rokitansky „Die neuern Arzneimittel“ (4 wyd., 1895).

Panna, szósty znak zwierzyńca czyli zodjaku (♍), ob. Ekliptyka. *Gwiazdozbiór Panny* przypada między 173—225° wzniesienia prostego i 19° zboczenia południowego, a 14° zboczenia północnego, zawiera 181 gwiazd widzialnych gołem okiem, a między niemi jedną pierwszej wielkości, zwaną *Kłosem panny (Azymech).* Zjawia się ona na południku w końcu maja o godzinie 9 wieczorem i tworzy trójkąt prawie równoboczny z Arkturusem i ogonem Lwa, będąc od ostatniego około 35° oddaloną. Według Hezjoda **P.** jest córką Jowisza, Dike, według innych Demetrą.

Pannormja, tak zwano szacowny zbiór źródeł prawa kanonicznego, sięgający 1090. Składał się on z 8 ksiąg, a był tak nazwany, ponieważ zamykał w sobie prawie wszystkie prawidła karności. Ułożył go Iwo, biskup Chartres.

Panofka Teodor, archeolog niemiecki, * 1801 w Wrocławiu, † 1858. Zaraz po ukończeniu uniwersytetu w Berlinie zyskał rozgłos rozprawą „De rebus Samiorum“ (Berlin, 1822). Od 1822—34 podróżował po Włoszech, przebywał dość długo w Paryżu i przyłożył się wiele do założenia instytutu archeologicznego w Rzymie (1829). Za powrotem do kraju 1834, wydał: „Annalli dell' Instituto“ (1835), został 1836 r. członkiem akademji nauk, a 1844 profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu berlińskiego. Z prac jego oprócz wielu cennych rozpraw, umieszczanych w „Abhandlungen“ akademji berlińskiej, wymieniamy najważniejsze: „Museo Bartoldiano“ (Berlin, 1827); „Neapels Antiken“ (Sztuttgart, 1828); „Recherches sur les noms des vases grecs“ (Paryż, 1829); „Musée Blacas“ (4 zeszyty, Paryż, 1830—33); „Bilder antiken Lebens“ (Barlin, 1843—49); „Ueber verlegene Mythen“ (1830); „Die Heilgötter der Griechen“ (1843); „Die Griech. Trinkhörner und ihre Verzierungen“ (1850); „Parodien und Caricaturen auf Werken der Classischen Kunst“ (1851); „Proben eines archäol. Commentars zu Pausanias“ (1853).

Panonja, w starożytności prowincja rzymska, obejmowała część Węgier, Slawonją, część Bośni, Krainę i Chorwację. Dzieliła się na wyższą (**P.** *superior* i niższą **P.** *inferior)* i była zamieszkana przez *Panonów,* lud dziki, surowy, okrutny, ale dzielny i rozmiłowany w wolności. **P.** podbitą została przez Rzymian za Augusta, w 6 r. po Chrystusie próbowała zrzucić jarzmo rzymskie, ale zwyciężona, musiała się na nowo poddać i weszła w skład państwa, jako prowincja cesarska. Po upadku Rzymian, **P.** przechodziła kolejno pod panowanie Gotów, Hunnów, Longobardów i nakoniec Węgrów (ob. Węgry).

Panophthalmitis, zapalenie całej gałki ocznej, przyczem gałka oczna znacznie powiększa swą objętość i stanowi pęcherz ropą wypełniony; towarzyszy temu silny ból głowy. **P.** prowadzi za sobą stanowczo utratę wzroku i zanik gałki ocznej,

a czasami proces zapalny, który skutkiem blizkiego sąsiedztwa dostaje się do jamy czaszkowej i staje się niebezpieczny. Przyczyną **P.** jest prawie zawsze uszkodzenie zewnętrzne, ciało obce wewnątrz gałki, zranienie, głębokie owrzodzenie i niepomyślna operacja. W leczeniu postępuje się jak ze zwyczajnem ropieniem; przez przebicie powłoki usuwa się zawartość ropna razem ze wszystkiemi częściami oka.

Panoplja (grec.), kompletny rynsztunek ciężko uzbrojonego rycerza, albo też zbiór zbroi. *Panoplity*, statuy w pełnym rynsztunku.

Panopticum, (greck. „zakład wszystko ujawniający"), pospolita nazwa zakładów, mieszczących rozmaite zbiory, jak figur woskowych, przyrządów, okazów przyrodniczych i t. p.

Panorama (z grec. widok całkowity, powszechny), szczególny rodzaj malowideł krajobrazowych, które od zwykłych obrazów, wyobrażających częściowe widoki przyrody, tem się głównie różnią, że już to przez układ okrągły obrazu, już przez ruchomość punktu widzenia, więcej są obliczone na istotne złudzenie, niż na wrażenie artystyczne. Często też krajobrazy takie połączone są z wyobrażeniem wielkich wypadków, jak wojny, oblężenia i t. p. **P.** naturalna przedstawia się widzowi, jeżeli ten stoi na wyniosłości i obraca się zwolna po okręgu, tak, że widzi stopniowo całą okolicę przed sobą przeciągającą. Jeżeli więc tę wstęgę, która otacza widza, wyobrazimy sobie rozciętą z góry ku dołowi i rozszerzoną na płaszczyznę, mamy wyobrażenie **P.** Aby ją więc znowu ująć, trzeba urządzenia sztucznego, przez któreby ruch powyższy mógł być naśladowany. To może być osiągniętem w dwojaki sposób, albo obraz podłużny przesuwa się przed okiem widza *(cyklorama)*, albo też pokrywa ściany walcowego budynku, około którego widz się przesuwa (*właściwa* **P.**). Złudzenie wzmacnia się stosownem oświetleniem, naśladowaniem zjawisk natury, jak grzmotów, deszczu, śniegu i t. d. **P.** wynalezioną została przez Parkera w Edymburdu 1787, udoskonaloną przez Fontaine'a, Bourgeois i Prevosta w Paryżu. Wynalazek **P.** pociągnął za sobą różne inne oramy, jak: *diorama* (ob.), *neorama* (ob.), *georama* (ob.). W *mirjoramie* Boesa widoki krajobrazowe mogą być w coraz nowe obrazy łączone. *Kosmorama* jest zestawieniem obrazów oddzielnych okolic, które widziane w sztucznem oświetlaniu i przez szkła powiększające, przedstawiają obrazy w naturalnej wielkości. *Pleorama* Langhausa lub Kopischa przedstawia okolice nadbrzeżne, jak się ukazują osobie przepływającej. *Cykloramy* przedstawiają najczęściej wielkie rzeki od źródeł do ujścia z ich brzegami; Kahleis w 1853 przedstawił w wielkiej cykloramie „3,000 lat dziejów", to jest przedstawienie głównych budowli ułożonych chronologicznie. Niewłaściwie nazywają **P.** graficzne przedstawienie wielkich obszarów, jak np. gór, które widziane są nie kolejno, lecz razem, i nie odpowiadają warunkom artystycznym, ani też prawdzie naturalnej. Por. Bapst „Essai sur l'histoire des panoramas et dioramas" (1891).

Panormitanus Mikołaj de Tudeschis, sławny kanonista XV wieku, * w Catane w Sycylji i dla tego zwany także *Nicolaus Catanensis* albo *Siculus*, Benedyktyn, profesor prawa w Catane, Siennie, Parmie i Bolonji, mianowany wreszcie arcybiskupem w Palermo i stąd *Panormitanus*, a potem kardynałem, odgrywał ważną rolę na soborze bazylejskim, a następnie na sejmach w Moguncji (1441) i we Frankfurcie (1442); † 1443 czy 1445 w Palermo. Pisał komentarz na *Dekretalja* Grzegorza IX, na *Klementyny* i *Glossy*, który był ogłoszony w 7 tomach; dodatki stanowią 2 tomy. Również ogłosił: „Historję i apologję soboru bazylejskiego", tłómaczoną na język francuski przez Gerbais (Paryż, 1637).

Panromanizm, albo *Panlatynizm* dążność do połączenia wszystkich państw pochodzenia romańskiego (latyńskiego) w jedną federację. Kierunek ten nigdy nie miał wielkiego znaczenia politycznego. Głównie interesował się nim Napoleon III.

Panslawizm, dążność do zjednoczenia wszystkich szczepów słowiańskich: Rosjan, Rusinów, Czechów, Wendów, Słowaków, Serbów, Bośniaków, Bulgarów i t. d., pod względem politycznym i religijnym. Objawiła się ona naprzód na zachodzie w czwartym dziesiątku lat XIX w. w działalności Słowieńca Jana Kolara, znalazła odgłos u Czechów i wyraz swój w manifeście, ogłoszonym przez kongres słowiański w Pradze w czerwcu 1848 roku. Następnie rozwijali idee panslawistyczne agitatorowie czescy i słowianofile rosyjscy: Aksakow, Katkow i in. Ci ostatni domagali się niezależnego państwa, obejmującego szczepy słowiańskie i zasady swoje wypowiedzieli wobec zebranych deputatów plemion słowiańskich, na wystawie w Moskwie w maju 1867 r. Od tego czasu tendencje zjednoczenia wszystkich szczepów słowiańskich pod egidą państwa Rosyjskiego, propagowane były coraz goręcej, ześrodkowały się zaś w moskiewskiem Towarzystwie dobroczynności i osiągnęły wpływ tak znaczny, że w kwestji wschodniej Rosja występowała odtąd nie tylko jako opiekunka chrześcijan wyznania greckiego, lecz nadto jako protektorka Słowian. Ugoda austrjacko-węgierska z r. 1867 ścieśniająca prawo Słowian austrjackich zwróciła ich ku Rosji. Program **P.** nie był nigdy programem urzędowym; jakkolwiek wielu działaczy zajmujących stanowisko urzędowe zajmowało się jego propagowaniem (generałowie: Czerniajew, Skobelew, Ignatjew, Fadiejew). Najsilniej odbiły się dążenia panslawistyczne w duchu literatury. Por. Pypin i Spasowicz „Historja literatur słowiańskich". Wstęp i zakończenie.

Panspermja, *Pangeneza*, hypoteza fizjologiczna, polegająca na przypuszczeniu, że w przestrzeni rozproszonych jest mnóstwo zarodków, któ-

re czekają okoliczności sposobnych do swego rozwinięcia. Jest to hypoteza przyjęta dla zaprzeczenia samorodztwu; lubo jednak zarodki różnych tworów roślinnych, a nawet niższych zwierząt, unosić się mogą swobodnie, nie ma ona znaczenia ogólnego.

Pantaleon *(pantalon)*, przyrząd muzyczny, zbudowany przez Pantaleona Habenstreita w 1690, z którego przez udoskonalenie powstał dzisiejszy fortepjan.

Pantaleon (św.), syn poganina i chrześcijanki z Nikomedji w Bitynji, był przybocznym lekarzem cesarza Galerjusza Maksymiljana, ścięty 305 z jego rozkazu po wycierpieniu najokropniejszych męczarni. Zwłoki św. **P.** spoczywały pierwotnie w Konstantynopolu, w kościele od niego nazwanym, następnie przeniesione zostały do Paryża, i złożone w kościele św. Djonizego (St.-Denis). **P.** razem ze św. Łukaszem bywają uważani za patronów lekarzy. Kościół obchodzi jego pamiątkę d. 27 lipca.

Pantaleon *(Pantaleone, Pantalone)*, komiczna charakterystyczna maska w pantominach włoskich, odznaczająca się swoim kostiumem, to jest spodniami, stanowiącemi jedną całość z pończochami, skąd u nas powstało także nazwanie spodni *pantalonami*. **P.** wyobraża zazwyczaj starych mężczyzn, niekiedy zaś zakochanych i błazeńskich głupców, czasami zaś dobroduszuych, szczerych i wcale nie śmiesznych. Jest zawsze z pochodzenia Wenecjaninem, tak jak arlekin rodem z Bergamo, a doktor z Bolonji. Por. Ign. Matuszewski „Bohaterowie Jasełek“ (w zbiorze „Swoi i Obcy,“ Warszawa. 1898).

Pantarka, ob. Perlica.

Pantatypja, rodzaj cynkografji (ob.).

Panteista, zwolennik wyznawca Panteizmu.

Panteizm (grec. *pan*-wszystko i *theos* bóg), nazwa kierunku filozoficznego, uważającego wszechświat za przeobrażenie się Boga, który w nim istnieje i razem z nim się rozwija. Szkoła Eleatów identyfikowała Boga ze światłem (**P.** Kosmologiczny). W nowszej filozofji *Spinoza* (ob.) rozwinął wszechstronnie **P.** jako zasadę systemu. Bóg według niego jest substancją (substancją zaś zwie to, co *in se est et per se concipitur*), która stanowi zasadę wszechrzeczy, przedstawiając nam tylko swe atrybuty i sposoby oddziaływania (modu). **P.** ten nazywa się ontologicznym. U Hegla znów Bóg (absolutna idea) nietylko, że jest substancją zasadniczą natury i ducha (objektywny duch), ale jest subjektem, dochodzącym do świadomości samego siebie w rozwoju natury i ducha ludzkiego. **P.** mistyczny polega na uważaniu Boga za źródło i cel duszy ludzkiej, która powinna dążyć do zupełnego zniecestwienia i zlania się ze swoim Twórcą (ob. Mistycy). Por. Weissenborn „Vorlesungen über Pantheismus und Theismus,“ ob. Filozoficzne kierunki.

Pantelegraf, ob. Telegraf.

Pantelizm, pogląd metafizyczny, według którego istotą bytu jest wola (ob. Schopenhauer).

Pantelleria albo *Pantellaria*, w starożytności *Kossyra*, wyspa, należąca do prowincji Trapani w Sycylji, położona jest na morzu Śródziemnem, o 100 klm. od brzegów Sycylji. Rozległość jej wynosi 83 klm. kw., ludność przenosi 7,500 miesz. Znajduje się tutaj wulkan wygasły na 836 m. wysoki i gorące źródła mineralne t. n.

Panteon (grec. *Pantheon*), nazywała się tak w starożytności świątynia, przeznaczona dla wspólnej czci wszystkich albo też co najprzedniejszych bogów. Najsłynniejszym jest **P.** w Rzymie, zbudowany przez Agrypę 25 r. przed Chr. i poświęcony czci bogów rodu Juljuszowskiego, zwłaszcza Marsowi i Wenerze, a później przez papieża Bonifacego IV czci Marji i wszystkich męczenników. Z tego też powodu nazywany jest on zwyczajnie kościołem Sancta-Maria ad Martyres, albo dla swej formy Santa-Maria della Rotonda. Przedsionek tej budowli, dobrze zachowanej, zawiera w sobie 16 kolumn z granitu wschod., których kapitele korynckie z marmuru białego należą do najpiękniejszych dzieł sztuki w tym gatunku. Wnętrze, przestrzeń okrągła 134 stóp rozległa i tyleż wysoka, pokryte na środku półkulistą kopułą, mającą w świetle 27 stóp i 5 cali. W ośmiu niszach stały niegdyś posągi bogów. Posadzka porfirowa. Wspaniała i śmiała budowla podziwu godne sprawia na widzach wrażenie, są tam groby Rafaela, Wiktora Emanuela i in. Cesarz Hadrjan wzniósł piękny **P.** w Atenach, ale żadne nie pozostały po nim ślady.—*Panteon paryski* jest obecnie tem, czem (po kilkukrotnych zmianach) był pierwotnie, t. j. kościołem św. Genowefy, patronki paryża. Kolosalny ten gmach, do którego kamień węgielny położył Ludwik XIV 1764 r., zbudowany został z funduszów, zbieranych sposobem loterji, wedle planu budowniczego Soufflot. Ma kształt krzyża greckiego o równych bokach, środek którego tworzy tum z kopułą; ku zachodniej stronie jest przedsionek, spoczywający na 22 kanałowanych kolumnach korynckich, 60 stóp wysokich. Długość całej budowli wynosi stóp 339, a szerokość 253. Wysokość od ziemi aż do kopuły wieżowej stóp 282. Okien niema; światło pada przez łuki umieszczone nad lożami. Budowa gmachu nie była jeszcze skończona, kiedy dekretem konwencji 1794 nadano mu miano *Panthéon-Français* i przeznaczono go na świątynię czci dla wielkich i zasłużonych mężów, których posągi zdobić ją miały, a kości spoczywać w obszernych pieczarach. Napoleon kazał usunąć ozdoby i napisy rewolucyjne, oddał budowę duchowieństwu katolickiemu, a pieczary tylko zachował na grób zaszczytny dla znakomitości cesarstwa. Za Ludwika XVIII i Karola X poczyniono nowe ozdoby religijne. Rewolucja Lipcowa 1830 r. zamieniła znowu kościół na **P.**, daw-

niejsze przywróciła napisy i nowe dodała ornamentacje. Od 1851 r. **P.** znowu stał się kościołem, lecz w 1885 zamieniono go znowu na miejsce spoczynku ludzi zasłużonych. Leżą tam kości Lagrange'a, Lannes'a, Wiktora Hugo, Łazarza i Sadi Carnotów. Słynne są w **P.** freski Puvis'a de Chavannes.

Pantera, ob. Lampart.

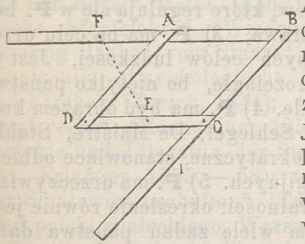
Pantherus, pseudonim Salomona Rysińskiego.

Pantikapaeum, ob. Kercz.

Pantin, miasto w departamencie franc. Sekwany, okr. St. Denis, na północo-wschód od Paryża położone, ma liczne fabryki i 22,000 miesz.

Pantofelnik, roślina, ob. Calceolaria.

Pantograf, przyrząd, za pomocą którego można przerysowywać wszelkie figury, powiększając lub zmniejszając je dowolnie. **P.** znany jest od r. 1631, następnie znacznie został ulepszonym; składa się z 4 linijek tworzących równoległobok ABCD (ob. fig.), osadzonych na słupkach, ruchomo z sobą połączonych. Na jednej z linijek osadzone jest ostrze E, którem prowadzi się po danym rysunku, ołówek zaś, umieszczony w F, kreśli na podłożonym papierze podobny obraz tej samej, zmniejszonej lub powiększonej wielkości. Punkt ten odpowiadać winien warunkowi, by stosunek odległości BF: EC równy był stosunkowi BI: CI, jeżeli w punkcie I jest oś przyrządu. Jeżeli BI=2 CI lub 3 CI rysunek nowy jest powiększony dwukrotnie lub trzykrotnie. Oś umieszczaną być może w różnych punktach linji BI, a stąd otrzymywać można rozmaite powiększenia. Pierwszą wiadomość o **P.** znajdujemy w rozprawie Scheinera „Pantographia seu ars delineandi res quaslibet" (Rzym, 1635); ulepszonym został przez Lafonda i Gavarda.

Pantograf.

Pantometr (grec. *wszystkomierz*), przyrząd wymyślony przez Bulleta w XVII w., który miał służyć do mierzenia długości, wysokości i kątów, składał się z 3 linji ruchomych, których rozwartości i położenia dawały trzy kąty trójkąta. Inni uważają za jego wynalazcę Kirchera. Wartości praktycznej nie posiada.

Pantomimy, gatunek przedstawienia teatralnego, który się wyrodził z dawniejszych mim (ob). Nazwą tą oznaczali starożytni przedstawienia myśli, uczuć i czynności ludzkich za pomocą sztucznych poruszeń ciała w połączeniu z muzyką i tańcem. Artysta uzmysłowiający w ten sposób albo pewną rolę charakterystyczną albo też całą sztukę, bez wymówienia wyrazu, nazywał się *pantomimą* albo *paatomimistą*, a sama sztuka nosiła miano *pantomimiki*. Teatralne przedstawienia tego rodzaju wykształciły się dopiero w Rzymie, w epoce cesarstwa, gdy razem z wolnością ludu musiała zamilknąć i poezja dramatyczna. Chociaż z upadkiem teatru rzymskiego w V w. po Chr. zaginęły i **P.**, to jednak odżyły później u ruchliwych Włochów. U wielu narodów wschodnich (Persów, Chińczyków), dzisiaj jeszcze ekspozycje pantomimiczne przy towarzyszeniu muzyki należą do najprzedniejszych zabaw. Dawny rodzaj **P.** zastosowano w nowszych czasach częścią do baletu, częścią do żywych obrazów. Wyborny opis **P.** starożytnych zostawił Lucjan, a zaś historyczne i krytyczne owych objaśnienie zawiera się w dziele: „Ueber die Pantomimen" (Hamburg, 1749). Por. Böttigera rozprawę: „Ariadne und Bacchus, eine Pantomine nach Xenophon" w jego „Kleine Schriften" (t. 3, Drezno, i Lipsk, 1838).

Pantoplastyka, sztuka powiększania lub zmniejszania modeli plastycznych. Por. Hoeger „Lehrbuch der Pantoplastik" (1889).

Pantopoda (*Pycnogonidae, Kikutnice*), grupa zwierząt stawonogich, dawniej łączona z pająkami lub skorupiakami, cechują się odwłokiem zaledwie szczątkowym, oraz głowotułowiem wązkim, jakby się tylko z czterech par nóg składały (stąd nazwa **P.**). Ślepe worki jelita przenikają do nóg; u samca przy podstawie pierwszej pary nóg znajdują się wyrostki, do których przytwierdza jaja przez samicę zniesione i dźwiga je, dopóki się młode nie rozwiną. Gęba znajduje się na końcu wązkiego ryjka, skąd stałych pokarmów przyjmować nie mogą; przyrządów oddechowych nie posiadają i oddychają zapewne jelitami. Żyją na dnie morza w różnych głębokościach; długość ich wynosi zaledwie kilka milimetrów, niektóre jednak z rozciągniętemi nogami dochodzą 50 cm. *Kikutnica (Pycnogonum littorale)*, długości 1 cm., żyje na wybrzeżach morza Północnego.

Pantopolit, dynamit złożony z nitrogliceryny i nitronaftaliny.

Pantoskopijna ciemnia, przyrząd fotograficzny, zastosowany do zdejmowania krajobrazów.

Panurge (franc.), jeden z głównych bohaterów satyrycznego romansu Rabelais'go: „Pantagruel." Kłótnia **P.** z kupcem Dindenaut na okręcie podczas podróży morskiej Pantagreuela, jest jednym z najpopularniejszych epizodów tego romansu. Chytry **P.**, pałając zemstą do Dindenauta za wyrządzoną mu zniewagę, uciekł się do podstępu następującego: kupił u D. barana i rzucił go w morze. Na krzyk tonącego zwierzęcia, pozostałe barany rzucają się z okrętu, przyczem ostatni z nich, którego kupiec usiłował powstrzymać, pociąga go z sobą w morze. Tak zginął Dindenaut i jego stado baranów. Stąd wyrażenie *Stado Panurga* (moutons de Panurge) używa się w razie, gdy mowa jest o tłumie naśladującem we wszystkiem swego przewodnika.

Panurus, rodzaj ptaków z rodziny sikor (ob.).

Panvini Onufry, łac. *Onuphrius Panvinus*, historyk i archeolog włoski, * 1529 w Weronie, † 1568 w Palermo, jest autorem wielce szacownych dzieł w przedmiocie rzymskiej i chrześcijańskiej archeologji. Ważniejsze z nich są: „Fasti et triumphi Romanorum“ (Wenecja, 1588); „Chronicon ecclesiasticum“ (Kolonja, 1568; 2 wyd., Padwa, 1681); „Pontificum Romanorum elogia et imagines“ (Antwerpja, 1572, Kolonja, 1624); „De ritu sepeliendi mortuos apud veteres Christianos“ (Rzym, 1581); „De antiquitate et vitis illustribus Veronae“ (Padwa, 1648) i „De comitiis imperatoriis“ (Strasburg, 1613),

Panyasis, poeta grecki, rodem z Halikarnassu, żyjący w V w. przed Chr., spółczesny Herodota, Eschylosa i Pindara. Napisał między innemi wielki poemat bohaterski w 14 księgach p. t.: „Heraklea,“ którego ułamki wydał Tzschirner (Berlin, 1842). Przypisywano mu także inny poemat, pisany wierszem elegicznym, p. t.: „Ionica.“

Panzacchi Henryk, poeta i estetyk włoski, * 1841, dyrektor akademji sztuk pięknych w Bolonji, redaktor Rivista Bolognese, napisał: „Lirica“ (1877); „Racionti e liriche“ (1881); „Poesie“ (1893); „Rime novelle“ (1898); „Teste quadre“ (1881); „Critica spicciola“ (1886); Nel mondo del musica“ (1895); „Morti e viventi“ (1898), oraz komedję „Villa Giulia.“

Panzer Jerzy Wolfgang, bibljograf niemiecki, * 1729 w Sulzbach, † 1804, główny pastor w Norymberdze. Zasłużył się znakomitej wartości dziełami bibljograficznemi: „Annalen der ältern deutschen Literatur“ (Norymbergja, 1788, dodatek 2 t., 1805) i „Annales typographici“ (11 t., tamże, 1793—1803).

Państwo, zbiór jednostek, osiadłych na pewnej, dokładnie określonej przestrzeni ziemi, uznających nad sobą wspólną władzę wyższą i połączonych w jedno moralno-polityczne ciało, kierowane wolą większości, bądź władzy uświęconej i powołanej do rządzenia. Świat starożytny znał dwa wyrazy na pojęcie państwa: *respublica* i *civitas*; oba uznawały prawie to samo: połączenie ludu albo obywatelstwa we wspólne ciało, kierowane wolą zbiorową. **P.** zarazem, jako organizm, musi się składać z wielu części, organów, które wypełniając pojedyńcze jego cele, muszą być przeniknięte zbiorową wolą panującą w **P.**, winny być zatem i są podwładne przedstawicielowi owej zbiorowej woli, jakim jest rząd, *władza państwowa*. **P.** jest instytucją trwałą, wieczną, uwarunkowaną, jak się zdaje, samą naturą człowieka, jako zwierzęcia społecznego. Tak ocenia zadanie państwa zarówno doświadczenie życiowe, mające odbicia w historji, jakie daje nauka, poświęcona rozbiorowi zadań państwa. Są wprawdzie teorje, upatrujące w państwie nacisk przemocy na wolę jednostki (anarchizm), lecz teorje te wydają się nieziszczalnemi. Całkowity zbiór wszystkich wiadomości tyczących się **P.**, nazywamy *naukami* lub *umiejętnościami państwowemi*, które dzielą na 1) *prawo państwowe*, t. j. naukę o stosunkach prawnych, opierających się na państwie i tyczących się **P.**, i na 2) *politykę*, czyli naukę o życiu państwowem i sztuce rządzenia **P.** Prawo państwowe rozpatruje stosunki w państwie istniejące, lub też podaje tylko ideał, jak one urządzone, być powinny, i dlatego jest już to prawem państwowem praktycznem, obowiązującem, lub teoretycznem, filozoficznem. Polityka podaje zasady powstawania i rozwoju **P.** i przedstawia środki kierowania **P.** odpowiednio do celu tegoż i wymagań kultury narodu. Można odróżnić kilka odrębnych kierunków w poglądach teoretycznych na **P.**, a mianowicie następujące główniejsze: 1) Celem **P.** jest uszczęśliwienie wszystkich swych uczestników (Baco, Thomarius, Bentham). Pogląd to optymistyczny i określenie mgliste. 2) **P.** ma na celu *urzeczywistnienie prawa*. To określenie wyłącza wiele stosunków, które regulują się w **P.** bez urzeczywistnienia prawa, 3) **P.** ma na celu urzeczywistnienie ogólnych celów ludzkości. Jest to określenie nazbyt rozciągłe, bo nietylko państwo urzeczywistnia te cele. 4) **P.** ma być obrazem królestwa Boskiego (F. Schlegel, De Maistre, Stahl). Jest to określenie teokratyczne, stanowiące odbicie tylko poglądów religijnych. 5) **P.** ma urzeczywistniać panowanie moralności: określenie równie jednostronne, albowiem wiele zadań państwa dąży do celów materjalnych. 6) **P.** jest tylko skupieniem władz, bądź silniejszych jednostek, bądź monarchy, który zdobył wpływ nad ludem. Określenie to pomija związek moralny, który musi istnieć między władzą a społeczeństwem, a bez którego byłoby ciągłe starcie obu tych pierwiastków. 7) **P.** jest organizmem zbiorowym, w zbiorowem życiu naśladującem życie jednostki (Platon, Kant, Schelling, Spencer). Jest to wskazanie pewnej analogji, lecz nie tożsamość stosunku. — Otóż w ogóle wszystkie takie jednostronne określenia dają tylko postulaty co do zadań **P.**, lecz nie wyczerpują teorji. Trudność ścisłego określenia polega na tem, że należałoby tu ująć w system normy prawnie, które łączą władzę rządzącą z ludem, tworząc skomplikowaną budowlę wzajemnego podporządkowania. Budowla ta bywa w różnych konkretnych wypadkach różną; można więc tylko odłączyć typowe jej reguły. Najbardziej typowem prawem jest tu *organizacja panowania jednych nad drugimi* (określenie Gumplowicza), ale, by i inne cechy typowe wyczerpać, trzeba dodać, że organizacja taka, wśród której obowiązują rękojmie względnie najwyższego bezpieczeństwa życia i mienia jednostek, oraz ich cywilizacyjnego rozwoju. Co się tycze powstania państwa, to mniemano z jednej strony, iż mogło ono powstać przez układ dobrowolny swych członków (Grotius, Habber, Locke, Spinoza, J. J. Rousseau, Kant, Feuerbach), inni, że powstawało w drodze przemocy silnych. Mohl stał na stanowisku pośredniczącem, dowodząc, że powstawanie państw dokonywać się może zarówno przez umowę i ugodę człon-

ków, jako też przez powagę i siłę założycieli. Historja nie potwierdza jednak i tej teorji, fakty historyczne świadczą, że **P.** powstawało zawsze tylko w drodze podboju. Nawet najnowsze **P.**, których istnienie proklamowano na kongresach, powstawały nie tam, lecz wcześniej, gdy się krew przelewała. Formy **P.** mogą być rozmaite: monarchja nieograniczona, monarchja konstytucyjna, cesarstwo, królestwo, księstwo, rzeczpospolita. Formy państwowe wyrabiały się w rozwoju historycznym; walki ludowe, w których odbijały się potrzeby narodu, albo też tylko możnych jego grup, wywalczały te czy inne postacie organizacji państwowej. — Literatura: Platon „Politeja“ i „Peri tois nomois;“ Arystoteles „Politika;“ Cyceron „De republica;“ H. Grotius „De jure belli ac pacis;“ Kant „Methaphisische Anfangsgründe der Rechtslehre“ (1798); Herbart „Analytische Beleuchtung des Naturrechts und der Moral“ (Gatta, 1836); Ahrens „Die organische Staatslehre“ (Wiedeń, 1851); Zachariä „Vierzig Bücher vom Staate“ (Heidelberg, 1839); Bluntschlie „Psychologische Studien über Staat und Kirche“ (Zurich, 1844); tegoż „Allgemeines Staatsrecht“ (Monachjum, 1852); R. Mohla „Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften“ (3 t., Erlangen, 1855 — 58); tegoż „Encyklopädie der Staatswissenschaften“ (Tübinga, 1859, przekład polski Białeckiego, Warszawa, 1864); Bluntschli „Staatswörbuch“ (Zurich, 1870—73). Z nowszych dzieł: J. F. Stahl „Filosophie des Rechtes“ (1876); Lingg „Empirische Untersuchungen zur allg. Staatslehre“ (1890); R. Schmidt „Allgemeine Staatslehre“ (1901); von Treischke „Politik“ (1878); Esmein „Elements de droit constituniel et comporé“ (1899); Dicey „Introduction to the study of the law of constitution“ (1897); dr. Ludwik Gumplowicz „System socjologi“ (Warsz., 1886).

Państwo kościelne lub *papieskie*, *Stato della Chiesa*, *Stato Pontifico* albo *Romano* lub wreszcie *Patrimonium Sti Pietri*, zwało się do 20 września 1870 r. jedyne państwo duchowne, położone we Włoszech środkowych i zostające pod władzą papieża, jako głowy kościoła katolickiego. Do 1860 roku liczyło na 753 mil kw. około 3,125,000 miesz. i rozdzielone było na 21 prowincji; po przyłączeniu zaś w 1860 r. 15 prowincji do królestwa Włoskiego, liczyło na 214 mil kw. zaledwo 723,000 m. Plebiscytem 2 października 1870 r. przyłączone do Włoch, stanowi obecnie prowincję włoską Rzym, podzieloną na 5 okręgów. Co do stosunków geograficznych i t. d., ob. art. Włochy, geografja.— Ustawa. Na czele **P. k.**, przed przyłączeniem go do Włoch, stał papież (ob.), z władzą nieograniczoną. Przy boku papieża, wyjąwszy do spraw kościelnych, było, zwłaszcza do stosunków z państwami obcemi, kolegjum kardynałów *(sacro collegio)*, złożone z 70 członków. Zarząd obejmował przedewszystkiem sprawy kościoła Katolickiego i był powierzony rozmaitym wydziałom kurji rzymskiej (ob.), do czego należały jeszcze penitencjarja i kancelarja papieska albo datarja. Naczelnikiem zarządu politycznego był sekretarz stanu, którym mógł być tylko kardynał mianowany przez papieża. Najwyższemi urzędami wykonawczemi były: sekretarjat stanu (do spraw zagranicznych), ministerjum spraw wewnętrznych (zarazem sprawiedliwości i łaski), dyrekcja generalna policji, ministerjum finansów, ministerjum handlu, sztuk pięknych, przemysłu i robót publicznych, oraz ministerjum wojny. Rada stanu, złożona z 9-ciu członków rzeczywistych i 6-ciu zastępczych, miała głos doradczy w sprawach prawodawczych i finansowych. Nadto, przez postanowienie z 21 października 1850 r., była ustanowioną konsulta finansowa, złożona z tylu członków wiele było prowincji z dodatkiem $^1/_4$ części członków, mianowanych bezpośrednio przez papieża. Podług ustawy z 22 listopada 1850, dzieliło się **P. k.** na legacje, te na prowincje, rozdzielone na gubernje *(governi)* i gminy. W ostatnich czasach było dwie legacje (rzymska, oraz Campagna i Maritima). Na czele każdej legacji stał kardynał legat; prowincja była rządzoną przez delegata, którym mógł być i świecki. Gubernją zarządzał governatori, podobnie jak poprzedni, mianowany przez papieża. Delegatom i gubernatorom były dodane do pomocy rady prowincjonalne, wybierane przez papieża z członków przedstawionych przez rady municypalne. Gminy na zasadzie prawa z 24 listopada 1850 r. podzielone były na 5 klas i zarządzane przez rady municypalne i magistrat. Naczelnik zarządów gminnych zwał się gonfaloniere lub priore i w mniejszych gminach był mianowany przez sekretarza stanu, w większych przez papieża. — Do spraw sądowych były trybunały pierwszej i drugiej instancji, w trzeciej instancji rozsądzał minister sprawiedliwości.—Armja była złożoną z ludzi zwerbowanych na lat cztery do ośmiu, z pomiędzy krajowców lub cudzoziemców i w roku 1868 liczyła 16,500 ludzi i 1,080 koni. — Finanse znajdowały się w nader opłakanym stanie. Podług budżetu z r. 1865—66 wydatki wynosiły przeszło 12,671,000 skudów, dochody zaś tylko niecałe 6,490,000 czyli niedobór wynosił przeszło 6,181,000 skudów; podług ostatniego znanego budżetu dochody na rok 1868 obliczone były na 28,845,359 lirów, wydatków zaś na 73,949,803 liry, deficyt więc, po odtrąceniu 18,022,331 lirów, przyznanych przez rząd włoski jako spłatę długów za prowincje aneksowane, wynosił około 27 miljonów lirów. Deficyt ten pokrywano po większej części ze świętopietrza. — Por. Caliudri „Saggio geografico, statistico e storico dello Stato Pontificio“ (Perugia, 1829); Palmieri „Topografia statistica dello Stato Pontificio“ (Rzym, 1857); „Organisation administrative des Etats de l'Eglise“ (Paryż, 1863); „Kirchliche Geographie und Statistik etc.“ (Drezno, 1864) i w. in.

Historja. **P. k.** powstało z darowanych 755 r. przez Pepina Małego, króla Franków, papieżowi Stefanowi II posiadłości, należących niegdyś do

Egzarchatu, a zdobytych na Longobardach, przeciwko którym wezwał go Stefan II na pomoc. Darowiznę tę potwierdził 774 Karol W., za co otrzymał 800 r. od papieża Leona III koronę cesarską. Silnych obrońców swych posiadłości zyskali papieże w Normanach. Następnie Leon IX otrzymał 1053 r. od Henryka III księstwo Benewentu, poczem Grzegorz VII (ob.), korzystając z przyjaznych okoliczności, ugruntował władzę świecką i wyzwolił ją z pod wpływu cesarzów. Najwięcej powiększyło się **P. k.** przez spadek po Matyldzie, margr. toskańskiej. Papież Inocenty III († 1216) był uznany jako władca Rzymu. Od niebezpiecznych sąsiadów z domu Hohenstaufów uwolniła się stolica apostolska, powoławszy 1265 na tron neapolitański dom Anjou. Władza papieska wzbudziła opór ze strony niezadowolonych Rzymian do tego stopnia, że 1305 r. papieże uważali za konieczne przenieść stolicę do Avignonu we Francji, który Klemens VI nabył 1348 r. od królowej Joanny Neapolitańskiej. Dopiero 1376, po powrocie do Rzymu, pomyślano na nowo o powiększeniu **P. k.** Juljusz II zdobył 1513 Bolonję, Klemens VII zajął 1532 Ankonę; następnie przyłączono 1598 Ferrarę, a 1626 Urbino. W skutek reformacji utracili papieże wielką część ze swego świeckiego i duchownego wpływu i odtąd stopniowo datuje się upadek świeckiej władzy papieżów. 1783 r. zerwał Neapol dawne stosunki lenne, łączące go ze stolicą apostolską. Pokojem 13 lutego 1798 w Tolentino zmuszony był papież odstąpić Francji Avignon, zaś rzeczypospolitej cyzalpińskiej Romanję, Bolonję i Ferrarę. Powstanie w Rzymie przeciwko Francuzom (28 grudnia 1797), spowodowało zajęcie Rzymu 10 lutego 1798 i ogłoszenie 18 lutego t. r. **P. k.** rzeczpospolitą rzymską. Pius VI (ob.) był wywieziony do Francji, gdzie † 1799. Zwycięstwa wojsk rosyjskich i austrjackich sprawiły, że nowy papież, Pius VII, mógł objąć napowrót władzę w Rzymie. Na mocy konkordatu, zawartego przez Piusa VII z Napoleonem, utracił papież większą część pozostałych posiadłości. Gdy następnie 1807 wzbraniał się Pius wprowadzić kodeks Napoleona i wypowiedzieć wojnę Anglji, wkroczyły wojska francuskie do **P. k.**, poczem prowincje Ankona, Urbino, Macerato i Camerino wcielone zostały do królestwa Włoskiego i w posiadaniu papieża pozostał tylko kraj leżący po za Apeninami. Jednakże już 2 lutego 1808 wszedł korpus francuski do Rzymu, i papieżowi, któremu pozostawiono najwyższą władzę duchowną, wyznaczono 2 mil. franków rocznej pensji, poczem dekretem z 17 maja 1809 wcielono **P. k.** do Francji i Rzym ogłoszono jako wolne miasto cesarskie. Papież został wywieziony do Francji, gdzie pozostawał do 1814, w którym powrócił do Rzymu i odzyskał dawne posiadłości, z wyjątkiem niewielkiego okręgu Ferrary, leżącego z drugiej strony rzeki Po. Po restauracji starał się Pius VII i jego następcy: Leon XII, Pius VIII, a zwłaszcza Grzegorz XVI ugruntować zarówno wewnątrz i zewnątrz władzę papieską, jednakże stawały temu na przeszkodzie rozbudzone polityczne i narodowe uczucia. Historja **P. k.** łączy się odtąd najściślej z historją Włoch. Wybuch w Modenie (z 3 na 4 lutego 1831) spowodował powstanie w Bolonji, które wkrótce ogarnęło całą prowincję i było dopiero stłumione przez wojska austrjackie. 1832 przyszło do nowego powstania, wskutek którego Austrjacy wkroczyli do Bolonji, poczem Francuzi zajęli Ankonę; tak jedni, jak i drudzy opuścili **P. k.** w 1838 r. Panowanie Grzegorza XVI powodowało ciągłe niezadowolenia ludności **P. k.** i dawało powód do powtarzających się powstań (1843 w Romanji, 1845 w Rimini). Wybór Piusa IX (ob.) był przyjęty z wielkim entuzjazmem, gdy tenże rządy swe rozpoczął z wielką łagodnością i ogłosił amnestję dla przestępców politycznych, przedsięwziął rozmaite reformy w zarządzie i dozwolił ogólnego uzbrojenia obywateli. Początki panowania Piusa wywarły potężny wpływ nietylko na cały półwysep, lecz i na ogólne wypadki europejskie. Idąc za przykładem innych państw, nadał Pius 14 marca 1848 r. ustawę konstytucyjną, potem widział się zmuszonym utworzyć ministerjum liberalne (Mamiani) i zwołać zgromadzenie stanów. Ale na każdym kroku widać było niemożność pogodzenia rządu duchownego z wymaganiami narodowego i liberalnego stronnictwa. Zwycięstwa Austrjaków obudziły w rządzie papieskim nadzieję owładnięcia ruchem. W tym celu po ustąpieniu Mamiani'ego powołał Pius we wrześniu 1848 do utworzenia gabinetu hr. Rossi. Jednakże 15 listopada Rossi został zamordowany, i Pius przez ruch ludowy zmuszony został do utworzenia gabinetu z żywiołów demokratycznych. W skutek tych wypadków Pius schronił się 25 listopada do Gaëty, poczem utworzony w Rzymie rząd prowizoryczny, zwołał pod koniec grudnia zgromadzenie ustawodawcze, którego pierwszym czynem było zniesienie władzy świeckiej papieża i ogłoszenie rzeczypospolitej (luty 1849). Na czele rządu stanął tryumwirat, złożony w Armellini'ego, Saffi'ego i Mazzini'ego. Tymczasem mocarstwa katolickie postanowiły wykonać interwencję dla przywrócenia władzy papieskiej, i podczas gdy wojska austrjackie zajęły legację, wylądowały w kwietniu 1849 r. wojska francuskie pod dowództwem Oudinota, i po zaciętym oporze zajęły 2 lipca Rzym, poczem ogłoszono przywrócenie władzy papieskiej. Pius powrócił w kwietniu 1850 r. do Rzymu i rozpoczął dzieło restauracji prześladowaniem skompromitowanych i poszlakowanych. Od tego czasu pozostała w **P. k.** załoga francuska. Podczas wojny włoskiej, gdy bitwa pod Magentą położyła koniec panowaniu austrjackiemu w Środkowych Włoszech, wyzwoliły się z pod władzy papieskiej Bolonja i Romanja. Po pokoju w Villafranca prowincje te połączyły się z Emilją (Parma, Modena, Romanja) pod dyktatorem Farini'm i na mocy głosowania powszechnego

wcielone zostały 18 marca 1860 do kr. Sardynji. Po zawarciu pokoju wojsko papieskie zostało znacznie wzmocnione, zwłaszcza przez zaciągi z cudzoziemców, i dowództwo nad niem powierzone generałowi Lamoricière. Ciągłe wybuchy powstańcze w **P. k.** skłoniły hr. Cavoura do przedsięwzięcia w interesie jedności włoskiej zbrojnej interwencji. Gdy napróżno domagał się 7 września 1860 od rządu papieskiego rozwiązania wojsk obcych, wkroczył 11 t. m. korpus sardyński do **P. k.** i rozbił 18 t. m. armję papieską pod Castelfidardo. Resztki wojsk papieskich schroniły się do Ankony, gdzie 29 września kapitulowały. Umbrja i Marchja ogłosiły się za przyłączeniem do rzeszy Wiktora Emanuela, poczem po odbytem głosowaniu publicznem, wcielone zostały dekretem 17 grudnia do nowego królestwa Włoskiego. Papieżowi pozostało tylko tak zwane *Patrimonium Sti Petri*, posiadanie którego zapewnił mu korpus okupacyjny francuski. Gdy po upadku Gaëty, przeniósł się do Rzymu były król neapolitański i rozpoczął stąd, jawnie wspierany przez władze papieskie, nieprzyjazne usiłowania i zamysły przeciwko jedności włoskiej, stronnictwo ruchu gwałtownie domagało się zajęcia terytorjum papieskiego i wcielenia go do królestwa Włoskiego. W marcu 1861 r. nawet parlament włoski uznał Rzym za naturalną i konieczną stolicę państwa. Wszelkie przełożenie papieżowi w przedmiocie złożenia władzy świeckiej rozbijały się o niewzruszone „Non possumus“. W końcu stronnictwo czynu, mając na czele Garibaldi'ego, schwyciło za broń, mając zamiar zdobyć Rzym i dopełnić tym sposobem jedności włoskiej. Wdanie się rządu włoskiego wkrótce zakończyło to przedsięwzięcie (ranienie Garibaldi'ego pod Aspromonte, 29 sierpnia t. r.). 15 września 1864 zawarł Napoleon konwencję z Włochami, mocą której obowiązał się do wycofania w ciągu dwu lat załogi francuskiej z Rzymu, podczas gdy rząd włoski zobowiązał się nietylko nie zaczepiać posiadłości papieskich, lecz bronić ich od wszelkich napadów z wewnątrz, nadto Włochy przyjęły na się część długów papieskich. Rząd papieski spodziewał się pierwotnie, przy pomocy ultramontanów francuskich, znieść tę konwencję, nie widząc jednak nadziei wykonania tego, wziął się do reorganizacji armji. 11 grudnia 1866 reszta wojska francuskiego opuściła Rzym, i chorągiew francuska była zdjętą z zamku św. Anioła, poczem wojska włoskie rozciągnęły kordon wzdłuż granicy papieskiej, ażeby stawić czoło wszelkim ruchom rewolucyjnym z zewnątrz. Również i partja narodowa w Rzymie *(comitato Romano)* wezwała do spokojnego oczekiwania rozwiązania kwestji. Spokój był niczem nie zachwiany, i Pius IX mógł z wielkim przepychem odbyć 29 czerwca 1867 uroczystość 1000-letniej rocznicy śmierci św. apostołów Piotra i Pawła. Wkrótce potem partja czynu uznała, że nadeszła sposobna chwila do rozwiązania kwestji rzymskiej. Pod koniec września t. r. wkroczyły do **P. k.** oddziały ochotników, pod wodzą Menottiego Garibaldiego, lecz doznały porażki od wojsk papieskich. Wybuchłe 22 października powstanie w Rzymie było również przytłumione. Niebezpieczniejszem stało się powstanie dopiero wtedy, gdy dowództwo objął Garibaldi i na czele 5,000 ochotników posunął się pod Rzym. Wtedy, po długiem ociąganiu się, przedsięwziął Napoleon interwencję, i 30 września wkroczyły pierwsze dwa bataljony francuskie do Rzymu. Tego samego dnia wojsko włoskie, pod wodzą Cialdini'ego, weszły do **P. k.** Cialdini napróżno wezwał Garibaldi'ego, ażeby się cofnął po za wojska włoskie; obarykadował się on w Monte-Rotondo i przyległej Montanie, które to stanowiska zdecydował się opuścić 2 listopada, gdy już było za późno, nazajutrz bowiem zaszła walka pomiędzy Garybaldczykami a wojskiem papieskiem, wspieranem przez Francuzów, w której pierwsi ponieśli znaczne straty („szaspoty cudów dokazały“). Garibaldi z resztą oddziału, około 4,000 ludzi, schronił się na grunt włoski, gdzie został rozbrojony; również i regularna armja włoska, na domaganie się Napoleona, opuściła 5 listopada terytorjum papieskie. Część oddziału francuskiego pozostała, jako korpus okupacyjny w Cività-Vecchia. W następstwie zajęto się wzmocnieniem armji i przygotowaniem do soboru powszechnego, który Pius zwołał 29 czerwca 1868, i który zebrał się w Watykanie 8 grudnia 1869 r. (ob. Watykański sobór). Ogromne koszta tego zgromadzenia do reszty zrujnowały skarb papieski. Wybuch wojny francusko-niemieckiej spowodował nareszcie katastrofę, która położyła koniec władzy świeckiej papieża. Korpus okupacyjny francuski opuścił 30 lipca Cività-Vecchia. Antonelli napróżno szukał obrony u Austrji i Prus i rząd papieski pozostał zupełnie na łasce Włoch, które pozostały wierne konwencji Wrześniowej. Dopiero po upadku Napoleona, Wiktor Emanuel, ulegając partji ruchu, wysłał do papieża 8 września hr. Ponza di San Marino, z oznajmieniem, że w interesie bezpieczeństwa Włoch i stolicy apostolskiej widzi się zmuszonym zająć Rzym. 11 t. m. wkroczyły wojska włoskie do **P. k.** i 20 t. m. generał Cadorna, po pięciogodzinnej kanonadzie, wszedł do Rzymu. Po powszechnem głosowaniu 2 października (133,681 tak i 1,507 nie) dekretem z 7 października 1870 wcielił Wiktor Emanuel **P. k.** do Włoch. Por. Sugenheima „Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenstaat“ (Lipsk, 1854); Gosselina „Die Macht des Papstes im Mittelalter“ (2 t., Münster, 1859); André d'Arbelles „Tableau historique de la politique de la cour de Rome, etc.“ (Paryż, 1810) i in.

Paola albo **Paula**, miasto we włoskiej prowincji Kalabrji bliższej, nad morzem Tyreńskiem, ma port i 7,500 miesz. Pamiętne jest urodzeniem tutaj św. Franciszka a Paulo.

Paoli Paskal, prawodawca i dzielny obrońca Korsyki, * 1726 na wyspie Korsyce, † 1807 r.

w Londynie. Był synem zasłużonego generała Hijacenta **P.** (* 1720, † 1768). Jako generał kapitan kierował od r. 1755 powstaniem Korsyki przeciwko Genueńczykom z takiem powodzeniem, że ci ostatni wyspę Francji odstąpić byli przymuszeni 1768 r. Daremny atoli był jego opór przeciwko Francji; zwrócił się więc 1769 do Anglji i dopiero po wybuchu pierwszej rewolucji francuskiej przywołany został do ojczyzny, gdzie otrzymał dowództwo nad gwardją narodową i prezydenturę w departamencie. Jednakże z powodu usiłowań swych celem wydobycia Korsyki z pod zależności francuskiej, poróżnił się z konwencją narodową, jak niemniej z rodziną Bonapartych, a później i z Anglikami, którzy w lutym 1794 r. wylądowawszy w Korsyce, Francuzów z niej wyparli i uważali ją za własną zdobycz. **P.** w skutek tego zrzekł się dalszego wpływu na sprawy krajowe i wyjechał do Anglji. Por. Boswella „Account of Corsica“ (Glazg., 1768) i biografję **P.** pióra Arrighi (2 t., Paryż, 1843), Klosego (Brunśw. 1853) i Bartoliego (Ajaccio, 1867).

Paolo, moneta srebrna dawniejszego państwa Kościelnego, będąca $^1/_{10}$ skuda i zawierająca w sobie 10 bajoków (ob. Bajocco) = około 27 groszom.

Paolo Veronese ob. Veronese.

Pap Ignacy, pisarz madziarski, * 1800 w Wesperimiu; nauki odbywał w mieście rodzinnem i w Peszcie, gdzie studjował filozofję, a następnie medycynę, poczem jako lekarz praktyczny osiadł w Wesperimiu. Prace swe literackie, dotyczące rozmaitych gałęzi wiedzy, pomieszczał bądź w czasopismach, bądź też wydawał oddzielnie. Z wydanych oddzielnie najważniejsze: „Eredeti holmi“ (Wesperim, 1826); „Magyar Poesis“ (t. 1827); „Magyar ortographia tanitványok szâmâra“ (t., 1830); „Ekhe“ (t., 1832); „Marhadög“ (t., 1842); „Sebeszi Almanach“ (t., 1843); „Ekeszólástan“ (t., 1847) i in.

Papa (z grec. *Pappas* — ojciec), nazwa księży w kościele wschodnim, która została dotąd w wyrazie ruskim Pop. W kościele wschodnim miano Biskupa Rzymskiego od czasu Siriciusa (w V w.). Grzegorz VII w r. 1075 zrobił ten tytuł wyłącznym dla biskupów rzymskich czyli Papieży (ob).

Papa, miasto w komitacie Weszprimskim, posiada piękny zamek ks. Esterhazych, kościół katolicki, 3 klasztory, gimnazjum, szpital dla obłąkanych, liczy 15,000 miesz.

Papa, ob. Tektura.

Papadopoli Mikołaj Komnenes, rodem z Kandji, ksiądz katolicki, wydał dzieła: „Praenotiones mystagogicae,“ obejmujące wykład nauki kościoła greckiego nowożytnego i odpowiedź na list Anglika o tem dziele: „Adversus haereticam epistolam Joannis Hokstoni“ (Wenecja, 1703), oraz „Historia gymnasii Patavini“ (2 t., t. 1728).

Papalizm *(papizm)*, system kościelny przeciwny episkopalizmowi (ob.). Stronnicy papiescy (kurjaliści), przypisują papieżowi w kościele władzę monarchiczną, absolutną udzieloną mu wprost od Chrystusa, tak, że w nim jednym zjednoczoną jest całkowita władza kościelna (hierarchiczna), częściowo przechodząca od niego na biskupów, jako członków tejże hierarchji. Według tego poglądu papież jest w Kościele jedynym namiestnikiem Chrystusa, mającym zupełną i nieograniczoną władzę w rzeczach dotyczących Kościoła, podczas gdy biskupi są tylko jego zastępcami (wikarjuszami) czyli pomocnikami w pewnych okręgach (djecezjach), i mają tylko tyle władzy, ile on im wedle swej woli udzieli. Biskupi stoją względem papieża w tym samym stosunku, jak apostołowie względem Chrystusa; muszą mu składać przysięgę i począwszy od XVII w., piszą się z „miłosierdzia Bożego i łaski Stolicy Apostolskiej“ (zamiast dawniejszego z „łaski lub miłosierdzia Bożego). Dlatego też papież stoi ponad soborem powszechnym (ekumenicznym), jak to jawnie wypowiedział papież Leon X na piątym soborze lateraneńskim (1512 — 1517), wbrew uchwałom soboru konstancjeńskiego; jest wyższym nad prawo kościelne *(a nemine judicatur)*, które może wedle własnego uznania zmieniać, aczkolwiek w dawniejszych czasach mógł być sądzony, a nawet składany z urzędu przez sobór powszechny, na zasadzie prawa kanonicznego. Początki tego systematu znajdujemy już w pierwszych wiekach Kościoła, rozwinął się on jednak dopiero w wiekach średnich, na zasadzie pseudoizydorskich dekretaljów (ob. Izydorskie dekretalja), szczytu zaś dosiągł na soborze Watykańskim 1870. Główni obrońcy tego systematu byli: Bellarmin, Ballerini, de Maistre, Filipps i wogóle wszyscy pisarze jezuiccy. Najdokładniej rozebrał i zwalczał **P.** Friedrich w *Tagebuch des vaticanischen Concils* (Nördlingen, 1871).

Papara, *Paparona, Budzisz, Gąska, Spyrn, Parta, Roma*, herb: W polu błękitnem, na zielonej murawie—gęś srebrna. U szczytu 3 lub 5 piór strusich. Labry błękitno-srebrne. — Z pomiędzy

Papara I.

Papara IV.

odmian zaznaczymy **P.** IV (według numeracji hr. J. Ostrowskiego): Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV błękitnych, na czerwonej poduszce — gęś srebrna; w II i III czerwonych—ryś wspięty złoty ukoronowany, w V srebrnem—Archanioł Michał

z mieczem w prawej ręce, a tarczą czerwoną i krzyżem czerwonym w lewej.

Paparoni.

Paparoni, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem, srebrnem — wąż czerwony, w lewem czerwonem—gęś srebrna.

Paparrigopulos Konstanty, historyk grecki, * 1815 r. w Konstantynopolu, syn bankiera zamordowanego przez Turków podczas powstania Greków 1821, uciekł z matką do Odesy, gdzie otrzymał edukację kosztem rządu ruskiego, w 1828 powrócił do Grecji, gdzie został urzędnikiem w ministerjum sprawiedliwości. W r. 1848 zrzekł się posady i został nauczycielem gimnazjum, a w roku 1854 profesorem uniwersytetu w Atenach. Głównem jego dziełem jest „Historja narodu greckiego“ (2 wyd., t. 5, Ateny, 1890), z którego wyciąg p. t. „Histoire de la civilisation“ wydał w Paryżu 1878 r.

Papaver, *Papaveraceae,* ob. Mak, Makowate.

Papaweryna, $C_{21}H_{21}NO_4$, jeden z alkaloidów zawartych w opjum; otrzymuje się z pozostałości po wydzieleniu morfiny. Przedstawia się w postaci kryształów bezbarwnych, trudno rozpuszczalnych w alkoholu i eterze, w wodzie nierozpuszczalnych. — *Bromek papaweryny* $C_{21}H_{20}BrNO_4$ tworzy drobne kryształy, w wodzie nierozpuszczalne; używa się w chorobach umysłowych.

Papczyński Stanisław, ksiądz, założyciel zakonu Marjanów, * 1631 we wsi Podgrodzie, blizko Sącza, † 1701. Pierwsze nauki odbywał w Sączu, potem w Jarosławiu, a ostatecznie we Lwowie. Następnie wstąpił 1662 do zgromadzenia Pijarów w Podolińcu i wyświęcony został w Warszawie. Mianowany został prokuratorem, kaznodzieją i profesorem, które to obowiązki, obok głębokiej znajomości teologji, powszechną zjednały mu sławę. Zostawszy spowiednikiem króla Jana Sobieskiego, powziął myśl założenia nowego zakonu polskiego i w tym celu udał się do Rzymu. W r. 1672 wystąpił ze zgromadzenia, i wspierany przez króla, tudzież biskupa Wierzbowskiego, otworzył zakon, który poświęcił na cześć N. M. P. i *Marjanami* go nazwał. Pierwszy klasztor założony był przez niego w puszczy Korabiewskiej, pomiędzy Wiskitkami a Mszczonowem, gdzie ułożył reguły swego zakonu, poczem dla wyjednania potwierdzenia papieskiego, udał się powtórnie piechotą do Rzymu i otrzymał je 1699 r. Oprócz licznych kazań, wydał następujące dzieła: „Orator Crucifixus“ (Krak., 1670); „Templum Dei mysticum“ (tamże, 1675); „Prodromus Rhetoricus“ (Warsz., 1663) i „Christus patiens seu septem orationes de mysteriis Passionis Christi“ (tamże, 1690).

Pape Jan Jerzy Wilhelm, leksykograf, * 1807 w Chełmie, starszy nauczyciel gimnazjum Grau-Kloster w Berlinie, † 1854. Zasłużył się głównie dziełami: „Handwörterbuch der griech. Sprache“ (2 wyd., 4 t., Brunśw., 1875—80), oraz „Wörterbuch der griech. Eigennamen“ (2 wyd., Brunśw., 1850).

Pape Edward Fryderyk, malarz krajobrazów, * 1817 r. w Berlinie, od 1853 profesor akademji sztuk pięknych tamże. Z utworów jego odznaczają się zwłaszcza wyborne widoki okolic włoskich i alpejskich, oraz obrazy zdobiące ściany nowego muzeum w Berlinie.

Pape Józef, poeta niemiecki, * 1831 w Eslohe w Westfalji, studjował prawo w Monachjum, Tubindze i Berlinie, od r. 1866 adwokat i notarjusz w Büren pod Paderbornem. Wydał poematy epiczne: „Der treue Eckardt“ (1854; 4 wyd., 1886); „Schneewittchen vom Gral“ (1856; 3 wyd., 1883); tragedje: „Herzog Konrad“ (1859; 2 wyd., 1864); Bertha und Maria“ (1863; 3 wyd., 1867); nowele: „Aus verschiedenen Zeiten“ (1868); dramaty: „Das Liebespaar von Andernach“ (1870); „Vaterländische Schauspielen“ (2 wyd., 1875), oraz „Gedichte“ (1857; 2 wyd., 1875). We wszystkich tych utworach, okazujących wysoką poetyczną naturę, skłania się do romantyzmu oraz przeprowadza ściśle katolickie ideje. Jeszcze silniejsze tendencje ultramontańskie objawia w romansie „Josephine, Glaube, Liebe und Vaterland“ (1854; 3 wyd., 1868), oraz w poemacie „Das apokalyptische Weib und ihr Herrschersohn als Sinn der Kirche und ihres Reichs“ (1868); „Das ewige Leben“ (1881); „Ehe Völker waren, Geschichte der Menschheit als Familie“ (1882); „Das Kirchen lied“ (1884); „Das Lied von der Welt Zeiten,“ epopeja (1885); „Der Kaiser“ (1886) i in.

Pape Fryderyk, historyk, * 1865 w Złoczowie, uczeń Liskego we Lwowie i Sickla w Wiedniu. Napisał: „Kandydatura Fryderyka Jagiellończyka“ (1879). „Polityka polska w czasie upadku Jerzego Podjebrada (1878).

Papebrock Danjel, * 1628 r. w Antwerpji, † 1714 roku; Jezuita i bollandysta, brał znakomity udział w wydaniu dzieła „Acta sanctorum,“ i z tego powodu zaplątał się w żywe spory z Karmelitami.

Pape-Carpentier Marja, znana kierowniczka ochron i dyrektorka szkoły normalnej żeńskiej w Paryżu, * 1815 r., † 1878: z dzieł jej ważniejsze: „Conseils sur la direction des salles d'asile“ (1845; przekład polski T. Lubomirskiego, 1860); „Enseignement pratique dans les écoles maternelles“ (1849); „Leçons des choses pour les enfants“ (przekład polski T. Lubomirskiego, 1873) i in.

Papeete *(Papeiti),* główne miąsto wyspy Tahiti, a zarazem wszystkich posiadłości francuskich we wschodniej części Polinezji, położone w północnej stronie wyspy, siedziba gubernatora. 3,000 miesz., z których 500 Francuzów.

Papenburg, miasto w pruskim okręgu Osnabrück, połączone spławnemi kanałami z rzeką Ems, liczy 7,000 m. Założone dopiero na początku XIX w., jest obecnie najważniejszem po Emden miastem handlowem w prowincji Hanowerskiej.

Papi Teresa Jadwiga, autorka pism dla dzieci i młodzieży, * 1844 w Strzegocinie pod Warszawą, z ojca Włocha i matki Polki, kształciła się sama, pracę literacką rozpoczęła od współpracownictwa w „Wieczorach rodzinnych," „Przyjacielu dzieci". Wydała: „Obrazki dziejowe," „Ze świata rzeczywistości i świata fantazji" (Warsz., 1880 i 1884); „Z przeszłości," „Szlachetne marzenia" (Warszawa, 1883) „Opowiadanie ciotki Ludmiły o dawnych czasach i ludziach" (Warszawa, 1891); „Podarunek wujaszka" (1891); „Różne ścieżki" (1892); „Ognisko rodzinne" (Warsz., 1894); „Błysk słońca" powieść historyczna z czasów wojen Napoleona I (Warszawa, 1895); „Po ciernistej drodze" powieść historyczna z dziejów 1830 r. (Kraków, 1896); „Złe i dobre duchy" (Warszawa, 1896); „Na dworze landgrafa Turyngji" (Warszawa, 1895); „Z obcych dziejów" (1896); „Ciche niewiasty" (1896) i w. in.

Papi Jadwiga.

Papias (św.), biskup Hierapolis w Małej Frygji około 118, podług podania uczeń św. Jana Ewangelisty. Zebrał w 5 księgach ustne podania o życiu i nauce Zbawiciela. Księgi te przechowały się do XIII w., dziś znane są tylko w urywkach. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 lutego.

Papier, znany powszechnie wyrób, używany do pisma, druku i wielu innych celów, jest gatunkiem pilśni, składającej się z włókien, głównie roślinnego pochodzenia. Najlepszym na **P.** materjałem jest włókno roślinne, a chociażby mniemać można, że włókna zwierzęce, pochodzące z wełny, włosów i jedwabiu, jako mniej podlegające wpływom zewnętrznym, powinny dostarczać trwalszego **P.**, ponieważ jednak dają się mniej rozdrabniać, znajdują zastosowanie tylko do grubszych, pośledniejszych gatunków **P.** Odpadki skór, dodane do masy papierowej, przeznaczonej na **P.** pakowy, czynią go tęższym i trudniej przemakającym. Włókno roślinne jest w każdej części swojej przydatne na **P.**, i dlatego, po licznych próbach, zdołano otrzymać ten produkt ze słomy, drzewa, traw, kory. Z powodu wszakże, że włókna takie bywają połączone z trudnemi do oddalenia farbnikami i innemi ciałami, przeto głównym i najodpowiedniejszym do tego celu materjałem jest włókno lniane, konopne i bawełniane, zwłaszcza kiedy to włókno, użyte poprzednio na rozmaite tkaniny, nabędzie w tym stanie pewnego stanu kruchości, czyli kiedy zamieni się na szmaty, nie mogące już żadnego innego znaleźć użytku. **P.** powszechnie używany do pisania wyrabia się ze szmat lnianych lub konopnych, które dają **P.** najmocniejszy, ze szmat bowiem bawełnianych jest mniej zbity i gąbczasty, jakkolwiek i tego materjału dodają fabryki dzisiejsze do każdej masy papierowej. **P.** biały otrzymać można tylko ze szmat białych lub wybielić się dających. W wyrobie **P.** ważną jest przedewszystkiem rzeczą sortowanie szmat, pod względem materjału, z jakiego pochodzą, ich koloru, cienkości i innych własności. Im szmaty są więcej zużyte, tem łatwiejsze jest otrzymanie

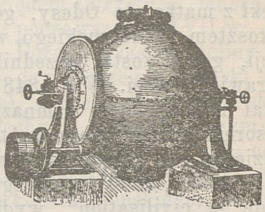

Fig. 1. Kocieł kulisty.

z nich pięknego i delikatnego **P.** Szmaty starannie wybrane i rozdzielone, z usunięciem z nich szwów, nici kręconych, węzłów i t. p., uwalniają się sianiem naprzód od pyłu, a potem myciem od wszelkich nieczystości i krają się ręcznie lub za pomocą maszyny na drobne części. Po uskutecznieniu tego następuje ich bielenie, bądź za pomocą chloru, bądź też przez gotowanie z alkaljami gryzącemi lub z wapnem w kotłach parowych, które teraz mają zwykle postać kulistą (fig. 1), wypełnione są parą pod ciśnieniem 2—3 atmosfer i zwolna się obracają. Dalej idzie rozdrabianie

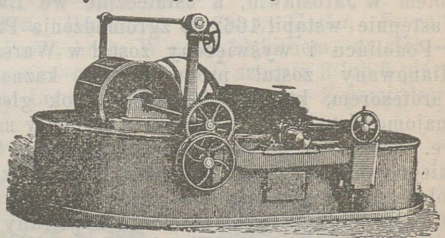

Fig. 2. Holender.

włókna czyli rozwłóknianie, wykonywane dawniej przez tak zwaną stępę, dzisiaj przez holendry (fig. 2), przedstawiające koryto podzielone w ten sposób, że przez to powstaje rodzaj kanału w siebie samego wchodzącego; w jednej połowie znajduje się równia pochyła, na której są umieszczone noże do siebie równoległe, nad nią zaś obracający się wał, również dokoła opatrzony nożami. Jeżeli więc szmaty z wodą wprowadzone są do holendra, a za pomocą przyrządu kołowego i wał wprawia się w szybki ruch obrotowy, cała zawartość holendra pomiędy równią pochyłą a wałem poru-

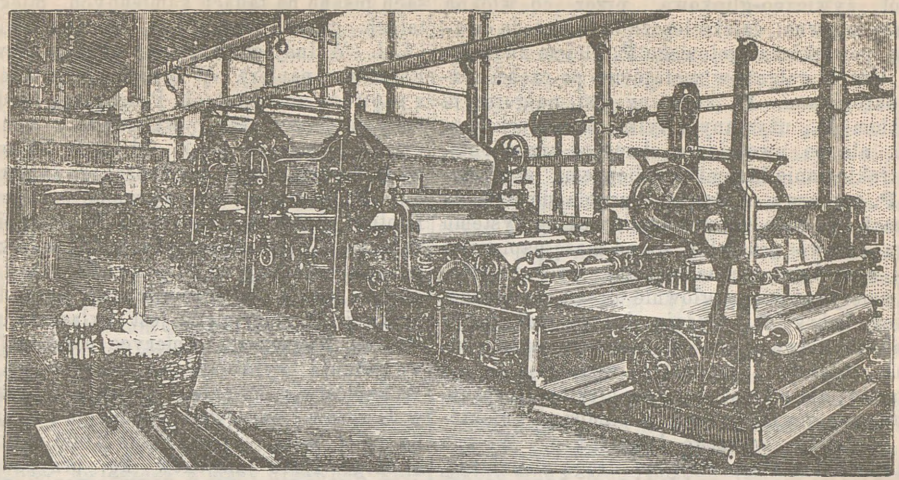

Fig. 3. Maszyna do wyrobu papieru.

sza się, a szmaty zostają tym sposobem poszarpane. Po tej czynności następuje bielenie za pomocą kąpieli chlorku wapna, wody chlorowej albo chloru w postaci gazu. Wybielona masa wprowadza się potem do holendra, mającego większą liczbę noży i szybcej jeszcze poruszającego się, dodając na **P.** biały smalty, błękitu pruskiego, roztworu indyga i t. p. lub innych farb, jeżeli **P.** ma być kolorowym. Miazga, wychodząca z drugiego holendra, pomieszana z wodą, jest zupełnie jednorodna, podobna z pozoru do mleka; ta przelewa się teraz do wielkiej kadzi i formuje się z niej arkusze, przy czem jest dwojaki sposób postępowania: dawniejszy i nowszy. Według pierwszego robotnik za pomocą formy płaskiej, utworzonej z siatki drucianej, zaczerpuje masę papierową z kadzi, przy czem od wysokości ram formy zależy ilość zaczerpniętej masy, a tem samem i grubość **P.**: woda z tej masy odcieka przez otwory sita, sama zaś masa składa się na przygotowanym kawałku pilśni i tworzy razem z nią stosy, które szybko wyciskają się stosowną prasą; następnie wyjmują się arkusze z pomiędzy pilśni, wyciskają i rozwieszają na sznurach dla wyschnięcia. **P.** nieklejowy już jest po wyschnięciu zupełnie gotowy, **P.** zaś pisarski musi jeszcze być zanurzony w roztworze kleju z ałunem, następnie wyciśnięty i znowu wysuszony. Nowsza metoda formowania **P.** z masy, przygotowanej zwykłym sposobem, polega na przeprowadzeniu jej przez szereg przyrządów (fig. 3), w których ona uwalnia się od węzłów i z nich w stanie jednorodnym wchodzi strumieniem oznaczonym co do grubości i szerokości na siatkę drucianą, zostającą w ruchu nieustającym. Ta siatka przechodzi po walcach i ciągle utrzymywana jest w drżeniu, celem ułatwienia z niej odpływu wody. W końcu siatka ta przechodzi po nad skrzynką, w której powietrze ciągle jest rozrzedzane, a tym sposobem powietrze zewnętrzne, cisnąc na masę papierową, wywiera na nią działanie prasy łagodnej. W tym stanie masa taką już spójność posiada, że przechodzi, nie rozrywając się z siatki na szereg walców, z których pierwsze są zimne, dalsze zaś są walcami wewnątrz ogrzanemi parą; w całej tej drodze **P.** spoczywa na pilśniach bez końca, nawiniętych na walce. Z ostatniego walca gorącego **P.** nawija się na stosowne motowidło, z którego zwija się w role (trąbki) i na wagę sprzedaje, albo też bywa cięty na arkusze i podobnie jak **P.** czerpany wchodzi do handlu. Oprócz tych maszyn podłużnych są też maszyny walcowe, w których wał pokryty siatką mosiężną wiruje w zbiorniku napełnionym masą papierową i pokrywa się warstwą tej masy, z której woda przez sito odcieka. Cięcie **P.** może się także odbywać na samej maszynie. **P.** tym sposobem otrzymany znany jest pod nazwą *maszynowego* albo *papieru bez końca*, a ten rodzaj fabrykacji właściwym jest dla wielkich zakładów, posiadających wielkie zapasy szmat jednego gatunku. **P.** maszynowy jest zwykle gładszy z jednej strony, niż z drugiej, ale trwalszy od czerpanego. Ważne znaczenie w fabrykacji **P.** ma obecnie dodatek ciał mineralnych, które go czynią bielszym i cięższym; do tych ciał należą sole barytowe, glinka, krzemian i węglan wapna, gips. Dla podniesienia białości papieru używa się farb błękitnych, jak błękitu pruskiego lub smalty; do **P.** istotnie niebieskich używa się drzewa kampeszowego lub fernambukowego. Jeżeli **P.** ma być klejowym, przed puszczeniem masy na maszynę dodaje się *kleju*, który jest najczęściej mydłem żywicznem, otrzymanem przez gotowanie sody z żywicą, z dodatkiem ałunu; wtedy na włóknach osia-

da sól żywiczno-glinkowa, przez co włókna stają się sztywne; daleko lepszą była metoda dawniejsza powlekania gotowego **P.** klejem zwierzęcym. Użycie gałganów zastąpiono po części różnemi surogatami. **P.** *słomiany* jest najgorszym gatunkiem **P.**, używanym tylko do małych opakowań, ale po uwolnieniu słomy od krzemionki, przez traktowanie ługami alkalicznemi, otrzymuje się **P.** wyborny. *Z drzewa* wyrabia się w wielu miejscach i to różnemi metodami; według systemu Völtera drzewo przerabia się na masę papierową więcej sposobami mechanicznemi, według systematu amerykańskiego głównie drogą chemiczną. Również dobry **P.** wydają łodygi *kukurydzy*, a zwłaszcza trawa esparto. **P.** *wschodnio-azjatyckie*, głównie chińskie i japońskie, wyrabiają się nie z gałganów, ale wprost z włókien niektórych roślin, jak *Broussonetia papyrifera*, z bambusu, niektórych gatunków wilczego łyka i t. p. Włókna prawdopodobnie rozdzielają się drogą chemiczną, głównie przez poddanie roślin gniciu. Wogóle **P.** te zalecają się wytrzymałością, giętkością i pod wielu względami przewyższają europejskie; liczba ich gatunków jest niezmiernie wielka. W Chinach, a zwłaszcza w Japonji, wyrabia się z **P.** najrozmaitsze przedmioty—od chustek do nosa do filiżanek, w które nalewać nawet można gorące napoje. Ob. też Ryżowy papier. Z różnych gatunków **P.** więcej znane są: *Bibuła*—szara otrzymuje się ze szmat wełnianych, czerwona z lnianych czerwonych. **P.** *pakowy* otrzymuje się z różnych materjałów, często zawiera słomę. Z **P.** *drukarskich* i *pisarskich* najważniejsze są welinowy, pocztowy, kancelaryjny i konceptowy. **P.** *rysunkowy* otrzymuje się z najczystszej masy białej, bez dodania farby błękitnej. Najcieńsze **P.** są: *jedwabny*, nieklejowy, i *pelure*, klejowy. **P.** *kolorowe* otrzymują się przez powleczenie farbą lub kropienie (**P.** *marmurkowe*). **P.** *na obicia* i t. p. otrzymuje się przez druk. **P.** *na papierosy* wyrabia się z włókien wytrzymałych, ma grubość zaledwie 0,02 mm. i jest bardzo łatwo palny. **P.** *kredowy*, używany na bilety wizytowe, jest **P.** pokryty klejem, kredą, bielą ołowianą i cynkową. Pod względem wielkości arkusza i formatu odróżniają się gatunki: *elefant* (900—1028 mm. długi i 633—675 mm. szeroki), *colombier*, *imperial*, *royal* (średnio 621—487 mm.), *lexicon*, *median*, *regestrowy*, *propatria* (450—471 mm.) i *format mały*. Z biegiem czasu **P.** przybiera zabarwienie żółtawe lub brunatnawe, które niekiedy pochodzi jedynie od pyłu tylko, często jednak jest objawem powolnego utleniania, któremu sprzyja wilgoć i światło obfitujące w promienie silne łamliwe, pozafjoletowe; dlatego światło elektryczne łukowe ma być dla bibljotek szkodliwe. Próby papieru polegają na badaniu jego składu, oraz wytrzymałości i rozciągliwości. Do badań takich zbudował Knitterer w r. 1898 oddzielny przyrząd mechaniczny.—**P.** obecny jest dosyć nowym wytworem; w najdawniejszych czasach pisano na taflach kamiennych, miękkich metalach, glinie, wosku, na błonach zwierzęcych i t. d. W Indjach używano liści palmowych (ob. Palmowy papier). W Memfis wyrabiać zaczęto z papirusu materjał (ob. Prapapier), bardziej zbliżony do naszego **P.**; rywalizował z nim w starożytności *pergamin* (ob.). Od IX do XV w. używano **P.** bawełnianego, pochodzącego zapewne z Arabji; **P.** lniany zaczęto wyrabiać w końcu XIV w. Istotny postęp w fabrykacji **P.** nastąpił dopiero w końcu XVIII i w początkach XIX w. przez wynalezienie maszyny do **P.** przez Roberta i wprowadzenie chloru do bielenia przez Bertholleta. Fabrykacja **P.** rozwiniętą jest zwłaszcza w Anglji, Francji, Niemczech i Ameryce północnej, zbytkowe gatunki wyrabiają się głównie we Francji. W Królestwie Polskiem główne fabryki **P.** są w Jeziornie i Soczewce. Produkcja roczna papieru na całej ziemi wynosi około 2,000 miljonów kg., z czego 1,000 miljonów kg. przypada na **P.** drukarski, 250 na **P.** pisarski, a 750 na **P.** do opakowania, na obicia i t. p. Por. Müller „Die Fabrikation des Papiers“ (4 wyd., 1876); Hofmann „Handbuch der Papierfabrikation“ (1875); „Hoyer „Fabrikation des Papiers“ (1887); Mierzinski „Handbuch der praktischen Papierfabrikation“ (3 t., 1886); Raab „Die Schreibematerialien und die gesamte Papierindustrie“ (1888); Herzberg „Papierprüfung“ (1888); Aekesson „Lexicon der Papierindustrie“ (1895); Jurkiewicz i Weinberg „Badania nad papierami krajowemi“ (1887). Główniejsze pisma poświęcone papiernictwu są: „Centralblatt für deutsche Papierfabrikation“ (Drezno, 1850); „Journal des fabricants de papier“ (Paryż); „Wochenblatt für Papierfabrikation“ (Biberach, od 1871); „Papierzeitung“ (Berlin, od 1894); „Centralblatt fur die österreichisch-ungarische Papierindustrie“ (Wieden od 1883); „Papierkalender“ (Drezno, od 1887).

Papiermaché (franc. *papka papierowa*), masa papierowa, razem z rozmaitemi dodatkami przerabiana nie na cieńkie arkusze, lecz na tabakierki, talerze, wazy, figury anatomiczne i t. p. Na masę papierową używa się materjałów gorszych, wyciska się ją, miesza z wodą klejową i wytłacza w formach gipsowych lub drewnianych. Po wysuszeniu przedmioty napajają się werniksem lnianym, suszą w piecu, następnie zostają ozdobione, pomalowane, a niektóre przedmioty wykończają się na tokarni. Dodatek kredy, gliny lub piasku powiększa twardość. Otrzymuje się też **P.** przez ścisłe zlepianie znacznej liczby arkuszy, 30 do 100. Stiuki z **P.** często zastępują korzystnie stiuki gipsowe i cementowe. Najpiękniejszych wyrobów z **P.** dostarczają Japończycy. W Europie wyrób **P.** wynaleziony został we Francji przed 200 mniej więcej laty, a udoskonalony głównie w Anglji. Por. Winzer „Bereitung und Benutzung des Papiermaché“ (3 wyd., 1884).

Papiernica (*Broussonetia*), rodzaj roślin z ro-

dziny pokrzywowatych, oddzielony od rodzaju morwy i nazwany na cześć botanika francuskiego Broussonet; należą tu drzewa strefy zwrotnikowej, mające sok mleczny żółty. **P.** *japońska (Morwa papierowa, B. papyrifera)*, drzewko w Azji Wsch., udaje się i w Europie środkowej; ma liście sercowate i owoce czerwone, małe. Łyko trzyletnich pędów przez gotowanie w ługu zamieniają Japończycy na papkę kleistą, z której robią papier; z łyka wyrabiają też tkaniny. **P.** *barwierska (Morwa barwierska, B. tinctoria)*, drzewo w Indjach zachodnich i Ameryce płd., wydaje owoce podobne do orzechów muszkatowych, jadalne; drewno żółte używa się do farbowania pod nazwą drzewa *fustykowego, fustelowego* lub *żółtego brazylijskiego*.

Papierosy, ob. Cygaro.

Papierowa bielizna, części bielizny, zwłaszcza kołnierzyki i mankiety, wyrabiane z papieru, a lepiej z papieru w połączeniu z tkaniną. Służy do tego papier, zwłaszcza z masy drzewnej, który się na jednej stronie za pomocą szczotek pokrywa emalją, złożoną z klejstru mączkowego i kredy; jeżeli na papierze nakleja się cienka tkanina, ta dopiero powleka się powyższą emalją.

Papierowa osa, ob. Osa.

Papierowe kwiaty, ob. Kwiaty sztuczne,

Papierowe pieniądze, ob. Pieniądze.

Papiery odczynnikowe, w chemji papierki ubarwione lakmusem na niebiesko i kurkumą na żółto, a używane do rozpoznawania cieczy, czy są kwaśne, czy też alkaliczne; kwasy bowiem zmieniają kolor niebieski lakmusu na czerwony, alkalja zaś kolor żółty kurkumy na brunatny.

Papiery państwowe, obligi pożyczkowe, wystawione przez państwo lub instytucje publiczne, oparte bądź na ogólnej odpowiedzialności państwa, bądź na pewnej części dochodów, drogach żelaznych, lub na innych szczegółowo określonych wartościach państwowych. Papiery państwowe mają różną formę oprocentowania, zazwyczaj zależną od stopy procentowej na zyski. Procenty wypłacają się za pomocą kuponów, t. j. odcinków, dołączanych do obligacji, na które to odcinki odpowiednia kasa uiszcza należność.

Papiery publiczne, są to obligi pożyczkowe, wystawiane przez różne publiczne instytucję, a więc tak samo państwo, jak banki, towarzystwo kredytowe, drogi żelazne i t. p. (ob. Papiery państwowe).

Papieskie państwo, ob. Państwo kościelne i Papież.

Papież, z grec. *pappas*, łac. *papa*, ojciec, ros. *pop*. Imieniem tem począwszy od IX w., nazywa się wyłącznie biskup rzymski, jako głowa Kościoła katolickiego. **P.** wedle hierarchicznego stanowiska swego jest: 1) biskupem rzymskim u św. Jana Lateraneńskiego, 2) metropolitą siedmiu biskupów rzymskich, 3) patrjarchą Zachodu i 4) głową Kościoła. Tutaj obchodzi nas zwłaszcza ten ostatni przymiot **P.** Potrzeba zjednoczenia i wspólnego działania, przywiodła wyznawców Chrystusa do tego, że wybrali podobnie jak i dotąd wybierają, jednego członka Kościoła, godności biskupiej, który z przyboczną radą kardynałów, ma prawo i obowiązek zarządzania całym Kościołem. Ponieważ Jezus Chrystus uważa się dotąd za niewidzialną głowę wszystkich wiernych, **P.** nazywa się głową widzialną Kościoła i namiestnikiem Pana. Obowiązkiem **P.** jest: 1) wydawać rozporządzenia na korzyść Kościoła, 2) troszczyć się ażeby stolice biskupie były należycie obsadzone ludźmi zdolnymi i godnymi; 3) dbać, ażeby wiara Chrystusa wszędzie się rozszerzała; 4) załatwiać spory i różnice wynikłe w łonie Kościoła; 5) w razie potrzeby zwoływać sobory powszechne i ogłaszać, oraz wprowadzać w życie ich postanowienia. **P.** zwykle nazywa się najwyższym kapłanem *(Pontifex maximus)*, ojcem najświętszym i t. d., sam zaś w bulach i listach apostolskich najczęściej nazywa się przez pokorę sługą sług Bożych *(servus servorum Dei)*. Oznaki dostojności **P.** są: 1) pierścień rybitwa *(annulus piscatoris)*; 2) laska pasterska w potrójnym na wierzchu krzyżem; 3) tjara czyli potrójna korona; 4) całkiem biały ubiór i ciągle noszona stuła. Ustanowienie głowy Kościoła po wszystkie czasy odnosi się do samego Jezusa Chrystusa, a to na zasadzie słów u św. Mateusza (16. 18), według których Jezus, wynagradzając żywą wiarę i gorącą miłość apostoła Piotra, nazwał go *opoką*, na której zbuduje Kościół, „a bramy piekielne nie zwyciężą go,“ oraz słów u św. Jana (21, 15 i następ.), według których Jezus domagając się od Piotra większej miłości, niż od innych apostołów, powierzył mu dozór nad Kościołem („paś owce i baranki moje“). Ponieważ zaś Kościół, wedle obietnicy Jezusa, ma trwać aż do skończenia świata, przeto słowa do św. Piotra wyrzeczone, stosują się i do jego prawych następców. O rozwoju w ciągu wieków idei papiestwa i zmian, jakim ulegała, ob. niżej pod *Historją papieżów*.— W pierwotnych czasach lud wywierał wielki wpływ na wybór **P.**, z powodu jednak częstych sporów, wcześnie już bardzo zaczęli się mieszać do wyboru cesarze, którzy później przywłaszczyli sobie prawo potwierdzania wybranego **P.**, co trwało aż do XII wieku. Od początku X w. wybór **P.** zależny był zupełnie od szlachty rzymskiej i dopiero 1059 Mikołaj II przyznał kardynałom prawo wyboru **P.**, który podług późniejszych ustaw wyłącznie należy do kolegjum kardynalskiego. Aleksander III w r. 1179 przepisał porządek wyboru **P.**, który uzupełniony przez Grzegorza X, Juljusza II, Piusa IV, Grzegorza XV, Urbana VIII i Klemensa XII, do dziś obowiązuje. Po odbyciu obrzędu pogrzebowego po zmarłym **P.**, odbywa się wybór nowego **P.** w Conclave (ob.). Wybranym może być tylko jeden z obecnych kardynałów, mający wyższe święcenie lub breve dyspensyjne, rodem Włoch, mający lat 55, nienależący do żadnej zamożnej rodziny, ani spokrewniony z jakimkolwiek dworem panującym. Wybór odby-

wa się albo 1) jednogłośnie *per acclamationem*, *per quasi inspirationem* (jakoby z natchnienia Ducha św.), lub *per adorationem*, ponieważ wyborcy oddają zaraz cześć wybranemu, albo też 2) *per scrutinium et accessum*, gdy każdy z zamkniętych w conclave kardynałów daje głos na kartce, przyczem do wyboru potrzebna jest większość dwu trzecich głosów. Po ukończeniu wyboru nowy **P.**, przybrany w ornat papieski, daje pierwsze błogosławieństwo kolegjum kardynalskiemu, poczem przyjmuje hołdy od wszystkich kardynałów, a od kardynała kamerlinga pierścień rybitwa. Następnie pierwszy kardynał djakon ogłasza ludowi o zaszłym wyborze; potem nowy **P.** w towarzystwie wszystkich kardynałów udaje się do kościoła św. Piotra, gdzie po odśpiewaniu „Te Deum laudamus,“ odbiera adorację od kardynałów. W końcu daje ludowi pierwsze błogosławieństwo. Podług dawnego zwyczaju, konsekracji **P.** dopełnia biskup Ostji.

Historja papiestwa da się podzielić na 8 perjodów. *Perjod I* obejmuje trzy pierwsze wieki chrześcijaństwa, aż do Konstantyna W., czasy ucisku i prześladowania, w których wyrabiały się formy hierarchiczne. W pierwszej połowie tego okresu chronologja jest niepewną; powszechnie przyjęta lista, obejmuje po św. Piotrze następujących 31 **P.**: Lin (66—78), Anaklet lub Klet (do 91), Klemens I (do 100), Ewaryst (do 109), Aleksander I (do 119), Sykstus I (do 127), Telesfor (do 139), Hygin (do 142), Pius I (do 157), Anicet (do 168), Soter (do 177), Eleutery (do 193), Wiktor I (do 202), Zefiryn (do 218), Kalikst (do 222), Urban I (do 230), Poncjan (do 235), Anterjusz (do 236), Fabjan (do 250), Korneli (251—2), Lucjusz I (do 253), Stefan I (do 257), Sykstus II (do 259), Djonizy (do 269), Feliks I (do 274), Eutychjan (do 283), Kajus (do 296), Marcelin (do 308), Marceli I (do 310), Euzebjusz (maj—październik 310), Milcjades albo Melchjades (311—314). Wogóle dzieje biskupów rzymskich przedstawiają w tym okresie ucisku mało faktów historycznych; niektórzy jednak z **P.** już teraz z większem lub mniejszem powodzeniem, okazują dążności do osiągnięcia prymatu w kościele. (Bliższe szczegóły o pojedyńczych **P.** ob. pod oddzielnemi imionami).—*Perjod II*, obejmuje trzy następne wieki (300—600), od Sylwestra I do Grzegorza I; jest to czas dalszego rozwoju idei hierarchicznych i wprowadzenia ich w życie w większej części państwa rzymskiego, jak również i u wielu narodów germańskich. Przyjęcie wiary chrześcijańskiej przez cesarzów rzymskich musiało wywrzeć wpływ na stanowisko biskupów rzymskich. Następnie korzystnie wpłynęło na rozwój władzy **P.** przeniesienie stolicy do Carogrodu, pomimo bowiem tego przeniesienia, Rzym w oczach ludów pozostał stolicą świata i wskutek tego patrjarcha rzymski, uważany był za pierwszego biskupa w chrześcijaństwie, jak to wyraźnie wypowiedział sobór chalcedoński (451). Gdy następnie Rzym utracił zupełnie znaczenie polityczne, władza papieska była już dostatecznie silną, ażeby utrzymać prymat na Zachodzie. Na Wschodzie posiadali **P.** wielką potęgę moralną, będąc wybierani na rozjemców w sporach o urządzenie kościelne lub artykuły wiary, tak, że w krótkim czasie wyrok **P.** niezbędnym był w każdej ważniejszej sprawie. Nie znajdujemy w tym perjodzie pomiędzy **P.** ani umysłów spekulacyjnych, ani też uczonych; posiadają oni za to w wysokim stopniu takt praktyczny i ścisłą konsekwencję. Rzym mało zajmował się ścisłą teorją, natomiast ściśle przestrzegał rzeczy pewnych, udowodnionych; wszelkie postanowienia soborów powszechnych były dla niego normą wiary i stąd też pozostał on zawsze prawowiernym, ortodoksyjnym. Przy podziale państwa rzymskiego (395) zyskali **P.** znaczenie polityczne i znaleźli w cesarzach wschodnich obrońców przeciwko roszczeniu patrjarchów bizantyńskich. Po podbiciu Włoch przez Belizarjusza utracili **P.** wprawdzie wiele ze swego znaczenia politycznego, stali się bowiem właściwie tylko wazalami cesarzów wschodnich, mimo to znaczenie ich moralne było utwierdzone na Zachodzie. W tym czasie, mimo protestacji biskupów Medjolanu, Rawenny, Akwilei i in., supremacja **P.** była uważaną za niezbędną do utrzymania jedności Kościoła i wiele szczegółów praktyki kościelnej okazuje, do jakiego znaczenia wzrosła stopniowo w tym okresie władza papieska. I tak odtąd datuje się uważanie za niezbędne otrzymywanie paljusza z rąk **P.**; teraz również wyradza się przekonanie, że **P.** nie ma oprócz Boga sędziego nad sobą. W tym też czasie **P.** zaczyna nazywać innych biskupów nie braćmi, jak dawniej, lecz synami. W perjodzie tym władali następujący **P.**: Sylwester I (314—336), Marek (styczeń do października 336), Juljusz I (do 352), Liberjusz (do 366), Damazy (do 384), Syrycjusz (do 398), Anastazy I (do 402), Inocenty I (do 417), Zozym (do 418), Bonifacy I (do 422), Celestyn I (do 432), Sykstus III (do 440), Leon I (do 461), Hilary (do 468), Symplicjusz (do 483), Faliks II (do 492), Gelazjusz I)do 496), Anastazy II (do 489), Symmach (do 514), Hormisdas (do 523), Jan I (do 526), Feliks III (do 530), Bonifacy II (do 532), Jan II (do 535), Agapit (do 536), Sylwerjusz (do 537, † 538), Wigiljusz (do 555), Pelagjusz I (do 560), Jan III (do 573), Benedykt (do 578), Pelagjusz II (do 590), Grzegorz I (do 604). Najznakomitsi z pomiędzy **P.** tego okresu byli bez wątpienia Leon I i Grzegorz I, oba noszący przydomek Wielkich; nadto znajduje się pomiędzy nimi wielu mężów politycznie mądrych i obdarzonych silnym charakterem. Od Sylwestra, któremu Konstanty W. miał nadać posiadłości, datują kurjaliści władzę świecką **P.**; jemu też przypisują użycie po raz pierwszy potrójnej korony. — *Perjod III*, sięga od początku VII do środka IX w. (604—858), czyli od Grzegorza I do Pseudo-Izydora. Wschód objawiał się coraz bardziej przeciwko supremacji Rzymu i rozdział pomiędzy kościołem zachodnim a wschodnim stawał

się nieuniknionym. Coraz silniejsze korzenie natomiast zapuszczała hierarchja rzymska pomiędzy ludami germańskiemi. Królowie frankońscy przez długi czas zachowali w rzeczach kościelnych wielką samodzielność i biskupi francuscy zostawali w większej zależności względem króla jak P.; ten sam stosunek zachodził i w Hiszpanji, podczas rozkwitu państwa Westgotów. Anglja natomiast zostawała w ścisłej zależności od władzy papieskiej. To samo miało miejsce i w Niemczech, gdzie zaprowadzenie wiary chrześcijańskiej było po większej części dziełem misjonarzów angielskich i irlandzkich. W końcu zmieniły się stosunki i we Francji. Pepin zawezwał apostoła Niemiec św. Bonifacego, ażeby uporządkował rozstrojone stosunki kościelne na lewym brzegu Renu, co też on wykonał w charakterze wikarjusza papieskiego. Było to przygotowaniem do przyjęcia korony przez Pepina z rąk P., za co wywdzięczając się, oswobodził go od Longobardów i nadał mu znaczne kraje, powiększone następnie przez Karola W. Władzę zwierzchnią zachował sobie wprawdzie Pepin, co też utrzymał i syn jego, uważając zawsze P. jako swego wasala, zarządzając dziedziną św. Piotra przez swych urzędników, oraz przewodnicząc na wyborach i zatwierdzając nowego P.; przyjąwszy jednakże koronę cesarską z rąk P., dał powód do późniejszego wyniesienia się P. nad cesarza. Przez nowe podboje Franków w ziemi Sasów rozszerzyła się władza P. aż do Elby. Władza ta początkowo rozciągała się tylko do dogmatów i ceremonji religijnych, podczas gdy cesarz wykonywał właściwy zarząd kościelny, mianując biskupów, zwołując synody, potwierdzając prawa kościelne i t. d. To stanowisko biskupów rzymskich, jako pierwszych po cesarzu, było powodem, że P. wobec słabych cesarzów osiągają absolutną władzę nad całym światem chrześcijańskim. P. trzeciego perjodu (w kolei 64—104 są: Sabinjan (do 606), Bonifacy III (do 607), Bonifacy IV (do 615), Adeodat lub Deusdedit (do 618), Bonifacy V (do 625), Honorjusz I (do 638), Seweryn (do 640), Jan IV (do 642), Teodor (do 649), Marcin I (do 655), Eugenjusz I (do 657), Witaljan (do 672), Adeodat II (do 676), Domnus albo Donus I (do 678), Agaton (do 682), Leon II (do 683), Benedykt II (do 685), Jan V (do 686), Konon (do 687), Sergjusz I (do 701), Jan VI (do 705), Jan VII (do 707), Sisimrius (do 708), Konstanty (do 715), Grzegorz II (do 731), Grzegorz III (do 741), Zacharjasz (do 752), Stefan II (752), Stefan III (do 757), Paweł I (do 767), Stefan IV (do 772), Adrjan I (do 795), Leon III (do 816), Stefan V (do 817), Paschalis I (do 824), Eugenjusz II (do 827), Walentyn (827), Grzegorr IV (do 844), Sergjusz II (do 847), Leon IV (do 855), (mniemana papieżyca Joanna), Benedykt III (do 858). — *Perjod IV.*, obejmuje czasy od połowy IX do końca XI wieku, czyli od Pseudo-Izydora do Grzegorza VII. Silną podporę zyskało papiestwo na początku tego okresu w dekretaljach przypisywanych Izydorowi z Sewilli (ob. Izydorskie dekretalja). Wskutek przyjęcia przez P. tytułu *Episcopus ecclesiae universalis*, zmienioną została dawna kolegjalna równość pomiędzy biskupami. P. jawi się jako przez Boga ustanowiona głowa kościoła powszechnego, on rządzi całym kościołem, na jego wezwanie i pod jego zwierzchnictwem odbywają się synody, on ma najwyższą juryzdykcję i t. d. Co przez przeciąg ośmiu wieków nie udało się zyskać, to na raz zostało potwierdzone przez świadectwo poważnej starożytności. Mikołaj I był człowiekiem, który potrafił wyciągnąć największe korzyści z nowej księgi przywilejów. Zmusił króla Lotara II do połączenia się z odrzuconą małżonką, zmusił do uległości kler francuski i t. d. Następca jego Adrjan nie potrafił w podobny sposób utrzymać władzy, ale natomiast Jan VIII zawładnął znowu w zupełności nad kościołem francuskim. Słabość ostatnich Karolingów dała polityce papieskiej doskonałą sposobność do wywierania wpływu na wszystkie ważniejsze sprawy, ale słabość ta była także powodem wybuchu we Włoszech i nawet w Rzymie walk domowych, w których P. częstokroć byli zmuszeni dzielić losy strony pokonanej. Z Sergjuszem rozpoczynają się czasy tak zwanych rządów kobiecych *(Pornokracja)*, wśród których stolica apostolska postradała wszelkie znaczenie. Wmieszanie się cesarza zakończyło te czasy pełne rozpusty i okrucieństwa, lecz zarazem władzę papieską uczyniło zupełnie podległą władzy cesarskiej. W krótkim jednakże czasie zajaśniało papiestwo nowym blaskiem. Pseudo-Izydorskie dekretalja weszły zupełnie w życie. Był to czas, w którym kardynał Hildebrand wziął w ręce ster kościoła, ażeby Pontyfikat wynieść na wyżynę, o jakiej zaledwie marzył Pseudo-Izydor. Wszystkie kroki jego były z góry obmyślane. Pod Mikołajem II przeprowadził 1059 reformę w wyborze P.; powierzając mianowicie wybór P. kolegjum kardynalskiemu, uchylił wpływ, jaki wywierał naród i szlachta rzymska, oraz usunął prawa przynależne dotychczas cesarzom. Dalszym krokiem do osiągnięcia ideału władzy papieskiej było ścisłe połączenie duchowieństwa zakonnego z interesami papizmu i zyskanie w zakonnikach silnych sprzymierzeńców przeciwko książętom, duchowieństwu świeckiemu i ludowi. W końcu nie bez korzyści dla P. było ukończenie dawnego sporu ze Wschodem, którego rezultatem jakkolwiek było oderwanie kościoła wschodniego od zachodniego, jednakże nie pozbawiło ono Rzymu ani jednej prowincji i postawiło go w bezpornej supremacji nad całym Zachodem. P. tego perjodu (w ogólnym katalogu P. od 105 do 159) są: Mikołaj I (do 867), Adrjan II (do 872), Jan VIII (do 882), Marin I albo Marcin II (do 884), Adrjan III (do 885), Stefan V (do 891), Formozus (do 896), Bonifacy VI (896), Stefan VI (do 897), Roman (897), Teodor II (898), Jan IX (do 900), Benedykt IV (do 903), Leon V (903), Krzysztof (do 904), Sergjusz III (do 911), Anastazy III

(do 913), Landon (do 914), Jan X (do 928), Leon VI (do 929), Stefan VII (do 931), Jan XI (do 936), Leon XII (do 939), Stefan VIII)do 942), Marin II albo Marcin III (do 946), Agapit II (do 955), Jan XII (do 963), Leon VIII (do 965), Benedykt V (965), Jan XIII (972), Benedykt VI (do 974), Bonifacy VII (974), Donus II (974), Benedykt VII (do 983), Jan XIV (do 984), Jan XV (do 985), Jan XVI (do 996), Grzegorz V (do 999), Jan XVII (do 997), Sylwester II (do 1003), Jan XVIII (1003), Jan XIX (do 1009), Sergjusz IV (do 1012), Benedykt VIII (do 1024), Jan XX (do 1033), Benedykt IX (do 1044), Grzegorz VI (do 1046), Klemens II (do 1047), Damazy (1048), Leon IX (do 1054), Wiktor II (do 1057), Stefan IX (do 1058), Benedykt IX do 1059), Mikołaj II (do 1061), Aleksander II (do 1073), Począwszy od Adrjana III weszło w zwyczaj, że **P.** po wybraniu zmieniał swe poprzednie imię. Mikołaj II był pierwszy uroczyście koronowanym. Hildebrand jest w tym czasie duszą kurji rzymskiej. — *Perjod V,* poczyna się od Grzegorza VII aż do przeniesienia stolicy papieskiej do Avignonu, czyli od końca XI do początku XIV wieku. W perjodzie tym papiestwo osiągnęło szczyt swej potęgi. Na nowo przez Mikołaja II zorganizowany wybór **P.,** zapewnił kościołowi możność posiadania genjalnych przewodników, i ułatwił konsekwentne przeprowadzenie jednego i tego samego planu. Ideja, którą wyrobił sobie Grzegorz VII o papiestwie, miała dwie strony: polityczną i religijną. Pierwsza jest prawie zupełnie dziełem Grzegorza. Wszyscy bowiem poprzedni obrońcy papizmu chcieli biskupowi rzymskiemu zapewnić supremację w rzeczach Kościoła; podług zaś planu Grzegorza powinien tenże być uważanym za reprezentanta Boga na ziemi, od którego zależne są nietylko władze kościelne, lecz i świeckie, któremu zawdzięcza początek nietylko autorytet biskupi, lecz i majestat królów i cesarzów. Jest to idea wszystko obejmującej teokracji, na czele której stoi **P.,** ideja wielkiego związku lennego, obejmującego wszystkie ziemskie, kościelne i świeckie posiadłości, zgodnie z którą postępowali Grzegorz i jego następcy, rzucając klątwy na książąt, strącając ich z tronu, rozporządzając koronami i rozdarowując kraje. Walkę przeciwko władzy świeckiej rozpoczął Grzegorz, podjąwszy spór o inwestyturę. Sporu tego nie ukończył ani Grzegorz, ani najbliżsi jego następcy; mimo bowiem upokorzenia się cesarza Henryka IV w Kanosie, mimo zawartego pomiędzy Kalikstem II a Henrykiem V kondordatu w Wormacji (1122), mocą którego cesarz zrzekł się inwestytury duchownej, udzielanej za pomocą pierścienia i pastorału, pozostawił sobie jednakże inwestyturę świecką, za pomocą berła, mógł więc zniszczyć wybór kanoniczny. Inocentemu III udało się dopiero wykonać to, co zamierzał i o czem marzył Grzegorz, zniósł bowiem feudalne prawo inwestytury i pozostawił cesarzowi tylko prawo petycji i prezentaty (Jus primariarum precum). Zupełne oddanie stanu duchownego i wszelkiej powagi kościelnej pod władzą **P.** było dziełem Grzegorza VII. **P.** nie tylko jest najwyższą, lecz i jedyną powagą w Kościele, jest on nietylko następcą św. Piotra, lecz i namiestnikiem Jezusa Chrystusa na ziemi. Wszystkie dawniejsze prawa metropolitów, jak: zwoływanie synodów, konfirmowanie i wyświęcanie biskupów i t. d., przeniosły się całkiem na **P.** Biskup czynności swe wypełniać począł na mocy nadanego mu z Rzymu prawa. Przez rozsyłanie legatów papieskich, obdarzonych władzą nieograniczoną, wyniósł Grzegorz autokrację hierarchiczną na najwyższy szczyt potęgi. Gdziekolwiek przybył taki legat, tam ustawała władza miejscowego biskupa, a cały zarząd i administracja wykonywały się w imieniu **P.** Uniwersalna monarchja **P.,** jaka faktycznie miała miejsce wciągu XII i XIII wieku, jest zapewne najwspanialszem urzeczywistnieniem pewnej idei. Po Grzegorzu VII odznaczyli się silni obrońcy ideału papieskiego: Adrjan IV i Aleksander II za czasów Fryderyka I, następnie zwłaszcza Inocenty III, Grzegorz IX i Inocenty IV, jako potężni przeciwnicy Fryderyka II, w końcu zaś Bonifacy VIII. Pod ostatnim jednakże widać już zarodki upadku potęgi papieskiej. Stosunki jego z Filipem Pięknym, królem francuskim, okazały światu, że **P.** nie jest niezwyciężonym, i spowodowały przeniesienie stolicy św. Piotra z Rzymu do Avignonu, upokorzenie, z którego pontyfikat już nigdy nie mógł się podnieść. **P.** tego okresu (w ogólnym katalogu 160—202) są: Grzegorz VII (do 1085), Klemens III (do 1086), Wiktor III (do 1087), Urban II (do 1099), Paschalis II (do 1118), Gelazy II (do 1119), Kalikst II (do 1124), Honorjusz II (do 1130), Inocenty II (do 1143), Celestyn II (do 1144), Lucjusz II (do 1145), Eugenjusz III (do 1153), Anastazy IV (do 1154), Adrjan IV (do 1159), Aleksander III (do 1181), (Wiktor IV, do 1164), (Paschalis III, do 1168), (Kalikst III, do 1178), (Inocenty, do 1180), Lucjusz III (do 1185), Urban III (do 1187), Grzegorz VIII (do 1187), Klemens III (do 1191), Celestyn III (do 1198), Inocenty (do 1216), Honorjusz III (do 1227), Grzegorz IX (do 1241), Celestyn IV (do 1241), Inocenty IV (do 1254), Aleksander IV (do 1261), Urban IV (do 1264), Klemens IV (do 1268), Grzegorz X (do 1276), Inocenty V (do 1276), Adrjan V (do 1276), Jan XXI (do 1277), Mikołaj III (do 1280), Marcin IV (do 1285), Honorjusz IV (do 1287), Mikołaj IV (do 1292), Celestyn V (do 1294), Bonifacy VIII (do 1303), Benedykt XI (do 1304). Grzegorz VII powiększył posiadłości świeckie stolicy apostolskiej przez spadek po margr. Matyldzie. Licznie dokonywane podwójne wybory w najbliższych po nim czasach ukazują, że wyborcy zależnymi byli od obcych wpływów. Następnie wystąpił z idejami reformatorskiemi Arnold z Brescji i przyczynił wiele kłopotów Eugenjuszowi III (1145—1153). Adrjan IV (1154—59) oswobodził się od swego

przeciwnika. Na nowo występują Aleksander III i Wiktor IV jako antypapieże, pierwszy wspierany przez króla sycylijskiego Wilhelma, drugi przez cesarza Fryderyka. Po śmierci Wiktora († 1164) stronnictwo cesarskie wybierało nowych antypapieży: Paschalisa II, Kaliksta III i Inocentego, wkrótce jednakże utrzymał się Aleksander. Inocenty III (1198—1216) stoi na szczycie potęgi; bezpośrednio po nim wybuchła walka z cesarstwem Hohenstaufów. Nad upokorzeniem Fryderyka II pracowali Grzegorz IX i Inocenty IV; ale dopiero Klemens IV, po ścięciu Konradina, widział pontyfikat oswobodzony od przewagi niemieckiej. Sycylja, jako lenno papieskie, była nadaną Karolowi d'Anjou. *Perjod IV*, od przeniesienia stolicy apostolskiej do Avignonu aż do reformacji, 1305—1517. Klemens V otrzymał władzę przy pomocy francuskiej i pozostawał ciągle pod wpływem francuskim, tak, że zarówno on, jak i jego następcy mogli wywierać dawną władzę tylko przeciwko obcym potęgom, a mianowicie przeciwko cesarzowi. Stanowisko papieża tem niżej upadało w opinji publicznej, że cała dążność kurji papieskiej była skierowana przeważnie do zyskania środków pieniężnych. Po oddaleniu się bowiem z Rzymu, ustały wkrótce dochody z patrymonjum św. Piotra i kosztowne utrzymanie dworu papieskiego opierało się li tylko na rozmaitych spekulacjach finansowych; **P.** handlowali nietylko beneficjami duchownemi i prebendami, lecz wyzyskiwali wiernych pod rozmaitemi pozorami, jak oto: odpustu grzechów, podatku na wojnę z niewiernymi, rozmaite taksy, spolje, dziesięciny i wakanse. Jan XXII przy śmierci swej pozostawił około 18 miljonów guldenów w złocie i przeszło 7 miljonów w klejnotach. Obyczaje nie były nigdy i nigdzie w większym upadku niż na dworze papieskim w Avignon. Na gorsze zmieniły się rzeczy z nastaniem schizmy papieskiej, która wzięła początek po śmierci Grzegorza XI (1578), gdy wybrano jednocześnie Urbana VI i Klemensa VII. Wtedy ukończyła się tak zwana 70-letnia niewola babilońska, przez to, że Urban pozostał w Rzymie, Klemens zaś osiadł w Avignonie. Kościół zachodni rozpadł się na 2 połowy, i nawet po śmierci rywalów niemożna było myśleć o zjednoczeniu, albowiem każde stronnictwo natychmiast wybierało nowego **P.**, tak, że przez lat 40 nie było ani na chwilę powszechnie przez cały Kościół przyjętego **P.** Ratunku Kościoła szukano, za przywodem uniwersytetu paryskiego, w soborze powszechnym. Pierwszy sobór zwołany w tym celu 1409 do Pizy. zakończył wprawdzie pozornie schizmę, przez złożenie z urzędu obu **P.**, Benedykta XIII i Grzegorza XII; popełnił jednakże ważny błąd, przez mianowanie nowego **P.**, w osobie Aleksandra V, przed przeprowadzeniem reformy w kościele, Aleksander bowiem nie widział nic pilniejszego nad rozwiązanie soboru. Gdy nadto zrzuceni **P.** nie chcieli zrzec się władzy, kościół miał jednocześnie aż trzech **P.** Uniwersytet paryski, pod przewodnictwem Jana Gersona, dokonał zwołania 1414 nowego soboru do Konstancji, na którym powtórzono dawny błąd, i mianowano **P.** przed ukończeniem reformy w głowie i członkach Kościoła. Marcin V rozbudził słownictwa w łonie soboru i w końcu sparaliżował zupełnie działanie soboru, który utracił wszelką powagę w oczach świata. Ucisk w Kościele rozpoczął się na nowo, i sobory przestały być niebezpieczne dla **P.**, dlatego też Eugenjusz IV dozwolił 1431 na zwołanie soboru bazylejskiego. Początkowo zdawało się, że sobór zamyśla naprawdę przeprowadzić reformy; mianował on w Feliksie V nowego **P.** Jednakże obawa przed nową schizmą, niepokoje husyckie i ogólne wzburzenie umysłów, uczyniły zgromadzenie lękliwem; przebiegłości rzymskiej udało się naprzód usunąć z soboru dwa najpotężniejsze narody, Francuzów i Niemców, pierwszych przez zawarcie sankcji pragmatycznej w Bourges (1438), drugich przez konkordat w Aschafenburgu (1448). Sobór bazylejski, trzymany w szachu przez synod w Ferrarze, wobec działań partji ultramontańskiej okazał zupełną bezsilność. Takim sposobem sobory powszechne nietylko, że nie przeprowadziły reformy w kościele, ale przyczyniły się do utwierdzenia nadużyć, okazawszy wobec nich zupełną niemoc. Sześciu ostatnich **P.** tego okresu starało się jakoby okazać światu, że **P.** wszystko jest dozwolonem. Z pomiędzy nich zwłaszcza Aleksander VI niewielu równych sobie tyranów znajduje w historji. Juljusz II, żołnierz na tronie św. Piotra, i Leon X, wolnomyślny epikurejczyk, jakkolwiek nie zaliczają się do poprzednich ze względu na zbrodnie, nie odpowiadają jednak charakterowi książąt kościoła. **P.** tego okresu (203—330) są: Klemens V (do 1314), Jan XXII (do 1334), Benedykt XII (do 1342), Klemens VI (do 1352), Inocenty VI (do 1362), Urban V (do 1370), Grzegorz XI (1378), Urban VI (do 1389), Klemens VII (do 1394), Bonifacy IX (do 1404), Benedykt XIII (do 1424), Inocenty VII (do 1408), Grzegorz XII (do 1417), Aleksander V (do 1410), Jan XXIII (do 1419), Marcin V (do 1431), Eugenjusz VI (do 1447), Feliks V (do 1449), Mikołaj V (do 1455), Kalikst III (do 1458), Pius II (1464), Paweł II (do 1471), Sykstus IV (do 1484), Inocenty VIII (do 1492), Aleksander VI (do 1502), Pius III (do 1503), Juljusz II (do 1513), Leon X (do 1521). Podczas schizmy panowali w Rzymie: Urban VI, Bonifacy IX, Inocenty VII, Grzegorz XII; w Avignonie zaś rezydowali: Klemens VII, Benedykt XIII i Aleksander V, po którym nastąpił Jan XXIII. *Perjod VII*, od reformacji do cesarza Józefa II, 1517—1782. Reformacja zachwiała papiestwo w jego podstawach, nietylko bowiem oderwała od Kościoła znaczną część wyznawców, lecz podkopała zasadnicze ideje, na których opierało się papiestwo i hierarchja. Papiestwo było dlatego zmuszone do użycia wszelkich wysiłków, ażeby nietylko zastąpić czem innem odpadłe od jego

władzy kraje, ale także wzmocnić i odnowić swą władzę duchowną. Pierwsze kroki papiestwa w walce ze zmagającym się protestantyzmem zasadzały się na utrzymaniu pozostałego i zdobyciu znów utraconego. Pomiędzy środkami, mającemi dopiąć tego celu, pierwsze miejsce zajmują uchwały soboru trydenckiego, formułujące jasno zasady wiary katolickiej. Dalej należą tu: rewizja ksiąg liturgicznych i pism kanonicznych, zaprowadzenie Indeksu, oraz założenie zakonu Jezuitów, w którym kurja rzymska znalazła nader silną podporę. Częstokroć podczas tego okresu pozostawał Kościół w sporze ze wszystkimi swymi synami. Niemożna jednakże zaprzeczyć, że stolica apostolska pozostała jeszcze w tym czasie potęgą, mającą ważne znaczenie nietylko w kwestjach religijnych, lecz i w politycznych. Ogólnemu znaczeniu papiestwa nie zaszkodził ani nepotyzm, praktykowany przez wielu papieży, ani straszliwe zamieszanie finansowe za Inocentego X, gdy nawet handel zbożem wzięto w monopol; tylko Rzym, oraz państwo kościelne doznały skutków korupcji swych władców. Zniesienie Jezuitów sprawiło nowe i nieprzyjemne kłopoty. Benedykt XIV przez swe cnoty osobiste zdołał pod pewnym względem przywrócić dawne znacznie papiestwu, gdy następca jego Klemens XIII, gorliwy obrońca Jezuitów, zepsuł wszystko przez swój upór. Dopiero Klemens XVI załagodził sprawę, wprawdzie z wielkiem upokorzeniem stolicy apostolskiej, odwoławszy breve swego poprzednika przeciwko ks. Parmy, oraz zniósłszy zakon Jezuitów. **P.** tego okresu (231—262) są: Adrjan VI (do 1523), Klemens VII (do 1534), Paweł III (do 1549), Juljusz III (do 1555), Marceli II (1555), Paweł IV (do 1559), Pius IV (do 1565), Pius V (do 1572), Grzegorz XIII (do 1585), Sykstus V (do 1590), Urban VII (do 1590), Grzegorz XIV (do 1591), Inocenty IX (do 1591), Klemens VIII (do 1605), Leon XI (do 1621), Paweł V (1621), Grzegorz XV (do 1623), Urban VIII (do 1644), Inocenty X (do 1655), Aleksander VII (do 1667), Klemens IX (do 1669), Klemens X (do 1676), Inocenty XI (do 1689), Aleksander VIII (do 1691), Inocenty XII (do 1700), Klemens XI (do 1721), Inocenty XIII (do 1724), Benedykt XIII (do 1730), Klemens XII (do 1740), Benedykt XIV (do 1758), Klemens XIII (do 1769), Klemens XIV (do 1774). *Perjod VIII*, od cesarza Józefa II do naszych czasów. **P.** tego okresu (263—268) są: Pius VI (1775—99), Pius VII (do 1823), Leon XII (do 1829), Pius VIII (do 1831), Grzegorz XVI (do 1846), Pius IX (od 1846) i Leon XIII od 1878. W okresie tym coraz bardziej słabnął wpływ **P.**; podrywana z każdym dniem władza świecka zakończyła się wreszcie po przyłączeniu 1870. Rzymu do królestwa Włoskiego. Bliższe szczegóły porównaj pod pojedyńczymi papieżami, oraz w art. Państwo kościelne i Włochy. Co do dziejów **P.** por. Spittlera „Geschichte des Papstthums“ (ukończone przez Paulusa, Heidelberg, 1826); Rankego „Die röm. Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16 und 17 Jahr.“ (3 t., 5 wyd., Berlin, 1866); Wyzińskiego „Papstwo i swiaszczennaja rimskaja imperja w XIV i XV st.“ (Moskwa, 1857); Jaffego „Regesta Pontificum Romanorum usque ad a. 1198“ (Berlin, 1851); Wattenbach „Geschichte des römischen Papstums“ (Berlin, 1876); Lanfrey „Histoire politique des papes“ (n. wyd., 1880); Creighton „History of the papacy during the period of the reformation“ (1882—87, t. 4); Pastor „Geschichte des Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters“ (1885 i nast.); Geffken „Die völkerrechtliche Stellung des Papstes“ (Berlin, 1885).

Spis papieży:

Rok	Imię	Rok	Imię
42	Św. Piotr	401	Św. Inocenty I
65	Św. Linus	417	Św. Zosimus
78	Św. Anaklet	418	Św. Bonifacy
91	Św. Klemens	422	Św. Celestyn
100	Św. Ewaryst	432	Św. Sykstus III
109	Św. Aleksander	440	Św. Leon I
109	Św. Sykstus I	461	Św. Hilary
127	Św. Telesfor	467	Św. Simplicjusz
139	Św. Ignacy	483	Św. Feliks
142	Św. Pius I.	492	Św. Gelazjusz
157	Św. Aniklet	496	Św. Anastazy II
168	Św. Soter	498	Św. Symachus
177	Św. Eleuter	514	Św. Hormisdas
193	Św. Wiktor	523	Św. Jan II
202	Św. Zefiryn	526	Św. Feliks
219	Św. Kalikst	530	Bonifacy II
223	Św. Urban I	532	Jan II
230	Św. Poncjan	535	Św. Agapit
235	Św. Anterus	536	Św. Sylwerjusz
236	Św. Fabjan	538	Wirgiljusz
251	Św. Kornel	555	Pelagjusz I
252	Św. Lucjusz	560	Jan III
253	Św. Stefan	574	Benedykt I
257	Św. Sykstus II	578	Pelagjusz II
259	Św. Djonizy	590	Grzegorz I
269	Św. Feliks I	604	Sabin
275	Św. Eutychjan	607	Bonifacy III
283	Św. Kajus	608	Bonifacy IV
296	Św. Marcelin	615	Św. Deodat
308	Św. Marcelus I	619	Bonifacy V
310	Św. Euzebjusz	625	Honorjusz I
311	Św. Melchiades	640	Seweryn
314	Św. Sylwester	640	Jan IV
336	Św. Marek	642	Teodor I
337	Św. Juljusz I	649	Św. Marcin
352	Św. Liberjusz	654	Eugenjusz I
—	Św. Feliks II	657	Św. Witalis
366	Św. Damazy I	672	Adeodat
384	Św. Syrycjusz	676	Donus I
398	Św. Anastazy	678	Św. Agaton

Rok	I m i ę
682	Św. Leon II
684	Św. Benedykt II
685	Jan V
687	Konon
687	Św. Sergjusz I
701	Jan VI
705	Jan VII
708	Sizinjusz
708	Konstantyn
715	Św. Grzegorz II
731	Św. Grzegorz III
741	Św. Zacharjasz
752	Stefan II
752	Stefan III
757	Św. Paweł
768	Stefan IV
772	Adrjan I
795	Św. Leon III
816	Stefan V
817	Św. Paskal
824	Eugenjusz III
827	Grzegorz IV
827	Walentyn
844	Sergjusz II
847	Św. Leon IV
855	Benedykt III
858	Mikołaj I
867	Adrjan II
872	Jan VIII
882	Marcin II
884	Adrjan III
885	Stefan VII
891	Formozjusz
896	Bonifacy VI
896	Stefan VII
897	Roman
897	Teodor II
898	Jan IX
900	Benedykt IV
903	Leon V
903	Krzysztof
904	Sergjusz III
911	Anastazy III
913	Landon VI
914	Jan X
928	Leon XI
929	Stefan VIII
931	Jan XI
936	Leon VII
939	Stefan IX
943	Marcin III
946	Agapit II
956	Jan XII
—	Leon VIII
964	Benedykt V
965	Jan XIII
972	Benedykt VI
975	Benedykt VII
983	Jan XIV
984	Bonifacy VII
985	Jan XV
985	Jan XVI
996	Grzegorz V
—	Jan XVII
999	Sylwester II
1003	Jan XVIII
1003	Jan XIX
1009	Sergjusz IV
1012	Benedykt VIII
1024	Jan XX
1033	Benedykt IX
1044	Grzegorz VI
1046	Klemens II
1048	Damazy II
1049	Św. Leon IX
1055	Wiktor II
1057	Stefan X
1058	Benedykt X
1058	Mikołaj II
1061	Aleksander II
1073	Św. Grzegorz
1086	Wiktor III
1088	Urban II
1099	Paskal II
1118	Gelazjusz II
1119	Kalikst II
1124	Honorjusz II
1130	Inocenty II
1143	Celestyn II
1144	Lucjusz II
1145	Eugenjusz III
1153	Anastazy IV
1154	Adrjan IV
1159	Aleksander III
1181	Lucjusz III
1185	Urban III
1187	Grzegorz VIII
1187	Klemens III
1191	Celestyn III
1198	Innocenty III
1216	Honorjusz III
1227	Grzegorz IX
1242	Celestyn VI
1243	Inocenty IX
1254	Aleksander IV
1261	Urban IV
1265	Klemens IV
1271	Grzegorz X
1276	Inocenty V
1276	Adrjan V
1276	Jan XXI
1277	Mikołaj III
1281	Marcin IV
1285	Honorjusz IV
1288	Mikołaj IV
1294	Św. Celestyn V
1294	Bonifacy VIII
1303	Benedykt XI
1305	Klemens V
1316	Jan XXII
1334	Benedykt XII
1342	Klemens VI
1352	Inocenty VI
1362	Urban V
1370	Grzegorz VI
1378	Urban VI
1389	Bonifacy IX
1404	Inocenty VII
1406	Grzegorz XII
1409	Aleksander V
1410	Jan XXIII
1417	Marcin V
1431	Eugenjusz IV
1447	Mikołaj V
1455	Kalikst III
1458	Pius II
1464	Paweł II
1471	Sykstus IV
1484	Inocenty VIII
1492	Aleksander VI
1503	Pius III
1503	Juljusz II
1513	Leon X
1522	Adrjan VI
1523	Klemens VII
1534	Paweł III
1550	Juljusz III
1555	Marcelin II
1555	Paweł IV
1559	Pius IV
1566	Św. Pius V
1572	Grzegorz III
1585	Sykstus V
1590	Urban VII
1590	Grzegorz XIII
1591	Inocenty IX
1592	Klemens VIII
1605	Leon XI
1605	Paweł V
1621	Grzegorz XV
1623	Urban VIII
1644	Inocenty X
1655	Aleksander VII
1667	Klemens IX
1670	Klemens X
1676	Inocenty XI
1689	Aleksander VIII
1691	Inocenty XII
1700	Klemens XI
1721	Inocenty XIII
1724	Benedykt XIII
1730	Klemens XII
1740	Benedykt XIV
1758	Klemens XIII
1769	Klemens XIV
1775	Pius VI
1800	Pius VII
1823	Leon XII
1829	Pius VIII
1831	Grzegórz XVI
1846	Pius IX
1878	Leon XIII

Papilio, ob. Motyl.

Papilionaceae, *Motylkowate,* rośliny, ob. Strąkowe.

Papillae, ob. Brodawki.

Papillon Ferdynand, filozof francuski i badacz przyrody, * 1847, † 1873 w Paryżu. Syn zdolnego lekarza, oddał się z całym zapałem naukom przyrodzonym (fizjologji mianowicie), pracując pod kierownictwem najpierwszych znakomitości naukowych, jak: Claude Bernard, Wurtz, Robin, Coste, nie zaniedbując przytem głębokich studjów nad filozofją. Ta wszechstronność wiedzy, to gruntowne rozumienie życia przyrody przy wyższym na wszechświat poglądzie, nadawały jego poglądom piętno głębokości i oryginalności zarazem. Prace swoje pomieszczał w *Revue de deux Mondes* i w *Revue des cours scientifiques;* wyszły one świeżo zebrane razem p. t. „La nature et la vie“ (Paryż, 1873). Zasadniczą myślą **P.** jest, iż ma-

terja jest wynikiem siły, a siła z ducha pochodzi. Pozostawił w rękopisie ciekawą wielce „Historję wzajemnego oddziaływania na siebie nauk przyrodzonych i filozofji od czasów Descartesa“, której pojedyńcze rozdziały odczytywał w Instytucie francuskim.

Papin Djonizy, fizyk, * 1647 w Blois, † 1710, studjował medycynę w Paryżu, gdzie następnie praktykował jako lekarz, a zarazem pod kierunkiem Huygensa zajmował się fizyką i matematyką. Jako kalwin, po zniesieniu edyktu nantejskiego, opuścił Francję i był profesorem w Marburgu. W 1680 r. ogłosił swój wynalazek gotowania parą znacznej prężności (ob. Kociołek Papina). Zbudował nadto łódź poruszaną działaniem pary. Korespondencję jego z Leibnizem i Huygensem wydał Gerland (1881). Rozprawy jego odnoszą się głównie do hydrauliki i pneumatyki i zostały zebrane p. t. „Fasciculus dissertationum“ (Marburg, 1795), oraz „Recueil de diverses pièces touchant quelques nouvelles machines“ (Kassel, 1695). W 1887 wzniesiono mu pomnik w konserwatorjum sztuk i rzemiosł w Paryżu. Por. Ernouf „D. **P.**, sa vie et son oeuvre“ (1874).

Papin Djonizy.

Papini de Gambusio.

Papini *de Gambusio*, herb: Tarcza ścięta w obramowaniu złotem; w polu górnem złotem— ramię zbrojne z mieczem, w dolnem czerwonem— trzy litery *d* gotyckie. U szczytu ramię zbrojne w górę z mieczem wzniesione; labry czerwono-złote.

Papinianus Aemilius, najznakomitszy rzymski uczony prawoznawca, * około 140 po Chrystusie; sprawował najwyższe urzędy w państwie i był ostatecznie *Praefectus praetorio*. Nieposłuszny wymaganiom Karakali, został z jego rozkazu stracony 212 po Chrystusie. **P.** napisał 37 ksiąg „Quaestiones“ i 19 ksiąg „Responsa“, które w znacznej części weszły do Pandektów. Oprócz tego na uwagę zasługują jego „Definitiones“ i „De adulteriis“. Do jego dzieł pisali komentarze Ulpjan, Paulus i Marcjan.

Papinjan i Manswet (święci), arcybiskupi afrykańscy, męczennicy za czasów Genseryka, króla Wandalów. Kościół obchodzi ich pamiątkę 28 listopada.

Papirius, albo, jak mówiono w czasach dawniejszych, *Papisius*, nazwisko rodu rzymskiego, którego rodziny patrycjuszowskie z przydomkami: *Crassus*, *Cursor*, *Maso* i *Mugillanus* kwitły w IV i V wieku istnienia Rzymu, plebejskie zaś *Carbonów* i *Turdusów* później dopiero wystąpiły na widownię. Jednemu z Papiriusów przypisują zbiór praw królewskich *(leges regiae)*, które ułożył jako *Pontifex maximus* w pierwszych latach Rzeczypospolitej dla użytku publicznego. Do praw tych, uważanych za pierwszy zbiór i zwanych „Jus Papirianum“ napisał komentarz przy końcu Rzeczypospolitej Granius Flaccus. Najznakomitszymi tego rodu członkami są: *Lucius Papirius Cursor*, bohater z epoki wojen samnickich, podziwiany przez potomnych zarówno z powodu swej siły i znajomości sztuki wojennej, jako też dla dzielności i surowości charakteru. Pięćkroć był konsulem, dwa razy dyktatorem, a trzykroć obchodził tryumfy po zwycięstwach, które wywalczył 324 jako dyktator. 320 gdy jako konsul z Quintusem Publiusem Philo zemścił się za klęskę przeszłoroczną Rzymian w wąwozach kaudyńskich i 309, gdy jako dyktator rozgromił pod Longula Samnitów. *Lucius Papirius Cursor*, syn poprzedn., będąc dwukrotnie konsulem, odznaczył się jako wódz 293 zwycięstwem nad Samnitami pod Aquilonia, a 272 pod Tarentem; słynął z wymowy. Jeden z przywódców stronnictwa demokratycznego, przeprowadził jako trybun ludu 131 r. przed Chrystusem prawo *(lex tabellaria)*, nakazujące dla wszystkich postanowień ludu, mianowicie w rzeczach prawodawstwa, głosowanie piśmienne; inny jego wniosek, że trybun ludowy i na następny rok wybranym być może, został usunięty z powodu opozycji Cajusa Laeliusa i Publiusa Corneliusa Scipiona Afrykańskiego. Po nagłym zgonie tego ostatniego 121 padło na **P.** podejrzenie, że był winien jego śmierci. W 119 r. oskarżony przez Luciusa Liciniusa, uniknął wyroku przez odebranie sobie życia. *Cajus Papirius Carbo Arvina*, syn poprzedn., stronnik optymatów, na rozkaz Marjusza młodszego zabity został 82 r. w Kurji. W 89 r. podczas wojny ze sprzymierzeńcami przeprowadził łącznie z kolegą swym w trybunacie Markiem Plautiusem Silvanusem prawo *(lex Plautia Papiria)*, że wszystkim sprzymierzeńcom, którzy broń złożą, będzie przyznane prawo obywatelstwa. *Cnejus Papirius Carbo*, stronnik Marjusza, był z Cynną (ob.) 85 i 84, a z Marjuszem młodszym 82 r. konsulem i głową partji ludowej. Pobity przez Quintusa Caeciliusa Metella i Pompejusza uciekł do Afryki, a stąd do Sycylji; następnie schwytany przez Pompejusza, został zabity.

Papirograf, rodzaj hektografu (ob.) do uwielokrotniania pisma lub rysunku. Na papierze pisze się odpowiednim atramentem chemicznym, który papier wygryza i tworzy z niego szablon.

Papirolina, wyrób, zawierający tkaninę między dwoma pokładami papieru.

Papirolit, masa wytrzymała i nieprzemakalna, używana jako powłoka na podłogi i ściany. Polecana jest zwłaszcza na podłogi, gdyż jest ogniotrwała, przytłumia głos i nóg nie ziębi.

Papizm, *Papiści*, tak nazywają w krajach protestanckich, a zwłaszcza w Anglji katolików, jako zwolenników Papieża.

Papłoński, *Wibultowicz* v. *Strzemię*, herb: W polu błękituem—rodzaj strzemienia z kółkiem u dołu (ob, rysunek). Labry błękitno-srebrne.

Papłoński.

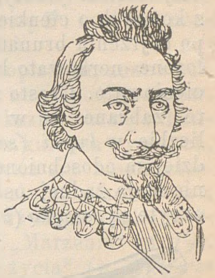

Papłoński Jan.

Papłoński Jan, filolog i pedagog polski, * 1819 w miasteczku Widzach, gub. Kowieńskiej, † 1885; po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Wilnie, studjował na uniwersytecie moskiewskim i otrzymawszy stopień kandydata nauk historyczno-filologicznych, udał się do Warszawy, gdzie początkowo pomagał Lindemu (ob.), przy układaniu słownika porównawczego języków słowiańskich. Następnie był nauczycielem gimnazjum, szkoły sztuk pięknych, instytutu szlacheckiego, starszym cenzorem, wizytatorem, w końcu został profesorem akademji duchownej oraz profesorem filologji porównawczej w b. Szkole Głównej. Od 1862 był dyrektorem Instytutu głuchoniemych i ociemniałych. Na ostatniem zwłaszcza stanowisku wykazał **P.** znakomite swe zdolności pedagogiczne i zakład powierzony swej pieezy pozostawił na równi z najlepszemi zakładami w Europie. Oprócz wielu rozpraw naukowych i rozbiorów krytycznych, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał przekład z łacińskiego Helmolda „Kroniki Słowiańskiej z XII w.“ (Warszawa, 1862), do którego skreślił wyborną „Mapę Słowiańszczyzny lechickiej z w. IX—XII i Prus z w. X—XIII“; „Lekcję wstępną filologji porównaczej słowiańskiej“ (t., 1864); „O początku i rozmaitości mowy“ (t. 1867). W języku rosyjskim napisał: „O Biblji reimskiej“; „Życiorys S. B. Lindego“; „Uwagi filologiczne o języku rosyjskim w porównaniu ze starosłowiańskim i innemi słowiańskiemi“ i w. in., drukowanych w *Czasopisie Ministerjum Oświecenia Publicznego*.

Papów, starożytny zamek w ziemi Chełmińskiej, między Toruniem i Gołubiem, założony 1375, zdobyty został 1475 przez Kazimierza Jagiellończyka na Krzyżakach i spalony.

Pappenheim, starożytny ród zamieszkały w Szwabji, znany już w XII w. pod nazwą marszałków von **P.** W 1439 rozdzielili się na linje: Gräfenthalską, Algowską, Treutlingeńską i Altzheimską, z których obecnie ostatnia już tylko istnieje. W linji Treutlińskiej odznaczył się głównie hrabia *Gottfryd Henryk von* **Pappenheim,** wódz cesarski podczas wojny trzydziestoletniej, * 1594. Ukończywszy wyższe nauki w Tubingen, przeszedł w 20 roku życia do kościoła katolickiego i zapał swój dla wiary oraz ognisty animusz wojenny starał się zużytkować naprzód za Zygmunta III w Polsce, a potem w usługach ligi katolickiej (ob. Liga) i jej naczelnika Maksymiljana I, elektora bawarskiego. W bitwie białogórskiej (1620), gdzie ciężko był ranny, rozpoczął jako pułkownik bohaterski swój zawód. Mianowany 1623 r. dowódcą pułku kirasjerów, sławnych *Pappenheimczyków*, walczył 1623—25 w Lombardji, a 1626 w kilku bitwach zgniótł w wyższej Austrji powstanie chłopów, których 40,000 zginęło. Wojnę tę własnoręcznie sam opisał. Następnie wraz z Tillym zwalczał w płn. Niemczech Duńczyków i Szwedów, od których jednak poniósł klęskę pod Breitenfeld. Połączywszy się potem z Wallensteinem, pomógł mu do zdobycia Lipska i Saksonji, ale w bitwie pod Lützen, walcząc jak lew, otrzymał w piersi dwie rany od kul muszkietowych i † 1632. Mimo całej waleczności i męstwa, posuwanego aż do szaleństwa, nie był **P.** zdatny na wodza naczelnego. W okrucieństwach i srogości przechodził nieraz nawet Tilly'ego. Por. Hessa „Gottfried Heinrich, Graf zu Pappenheim“ (Lipsk, 1855). Linja Treutlingeńska wygasła na synu jego *Wolfgangu Adamie von* **P.,** † 1677. Dzisiejszą głową linji Altzheimskiej jest hr. *Ludwik Ferdynand Fryderyk von* **P.,** * 1815. Do rodziny **P.** należy dziś jeszcze *hrabstwo Pappenheim* (3,5 m. kw. w Bawarji), które było udzielnem do 1806, a następnie wcielone do Bawarji; od 1815 zostaje pod opieką króla bawarskiego.

Pappenheim G.

Pappus, matematyk aleksandryjski, żył około 380 po Chr.; ułożył wykład matematyki, którego przekład łaciński wyszedł pierwszy raz p. t. „Pappi Alexandrini collectiones methematicae a Fred. Commandino in latinum versae“, obejmujący materjały, ważne dla historji matematyki. Nazwę **P.** nosi twierdzenie geometryczne, będące uogólnieniem twierdzenia Archimedesa. Najlepsze wydanie pozostałych ksiąg Pappusa sporządził Hultsch (3 t., Berlin, 1876—78). Por. Berkhan „Das Problem des P.“ (Halla, 1857).

Paprocie *(Filices)*, gromada roślin skrytokwia-

towych (zarodnikowych), mająca następujące cechy: Zbiorniki *zarodników (sporae)*, tak zwane *zalążniki* czyli *torebki (sporangia)*, umieszczone są na spodniej powierzchni liści, czyli raczej *listowia (frons)*, złożone z komórek o cienkiej błonie, po dojrzeniu brunatnawe, ułożone nerkowato lub pierścieniowato. Często zalążniki te zabrane są w znacznej liczbie w *kupki (sori)*, rzadziej są odosobnione. Już to nie mają żadnej osłony, już okryte są *zawijką (indusium)*.

Fig. 1. Pteris.

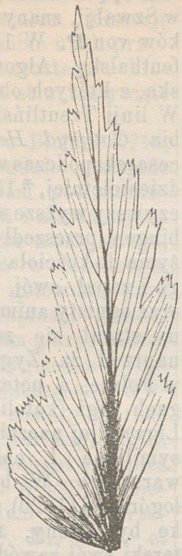

Fig. 2. Asplenium.

P. są to rośliny trwałe, o korzeniach najczęściej czołgających się, dźwigających łodygę, która niekiedy jest drzewiastą i wtedy ma budowę podobną do palm; rdzeń wewnętrzny łodygi jest często bogaty w mączkę. Liście (listowie) są przed rozwinięciem zwinięte spiralnie, całobrzegie lub częściej powykrawane, często wielokrotnie pierzaste, pięknej powierzchowności, pokryte włoskami lub gruczołkami. Różne formy unerwienia listowia przedstawiają fig. 1—4, rozkład zalążników w różnych rodzajach fig. 5 — 9. Sposób rozradzania się **P.** zbadanym został przez Nägelego, a głównie przez Leszczyca Sumińskiego. Właściwe organy płciowe ukazują się tylko na bardzo młodych pędach; z zarodnika (fig. 10) rozwija się organ liściasty, *łożysko* czyli *listek zapłodowy (prothallium*, fig. 11), który się pokrywa organami męskiemi czyli *pylniczkami (antheridia*, fig. 12) i organami żeńskiemi czyli *przewodami (archegonia*,

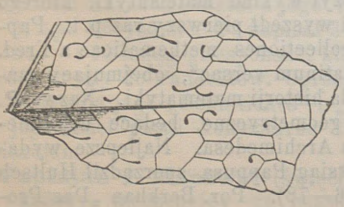

Fig. 3. Polypodium crassifolium.

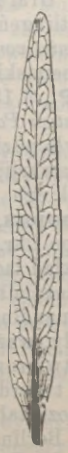

Fig. 4. Polypodium serpens.

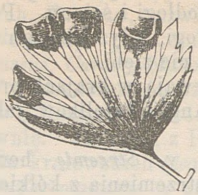

Fig. 5. Adiantum.

Fig. 6. Cystopteris.

fig. 13). Pylniczki mają postać brodaweczek, w których rozwijają się drobne ciała sferyczne, *pyłeczki (antherozoidia*, fig. 14); uwalniają się one przy pęknięciu pylniczka i za pomocą rzęs odbywają żywe ruchy, tak, że dostają się do przewodów, znajdujących się na tym samym lub innym listku zapłodkowym, a zetknięcie ich z komórką zalążkową, w przewodzie zawartą, stanowi zapłodnienie. Z zapłodkowego listka rozwija się jedna tylko roślina. Zarodniki zatem, mieszczące się w kupkach, nie są bezpośredniem następstwem zapłodnienia, ale uważane być mogą za rodzaj bulw, przeznaczonych do dalszego mnożenia rośliny. — Znanych jest dotąd około 3,500 gatunków **P.**, przedstawia-

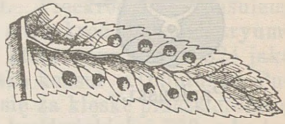

Fig. 7. Polypodium.

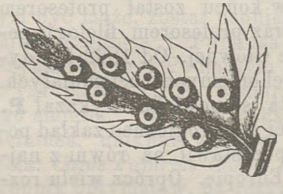

Fig. 8. Aspidium.

Fig. 9. Asplenium.

jących wielką rozmaitość, gdyż jedne są zaledwie wielkości mchów, gdy w krajach zwrotnikowych niektóre **P.** stają się drzewiastemi i dochodzą kilku metrów, tworząc tam często lasy. W miarę

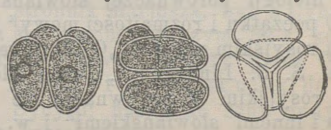

Fig. 10. Zarodniki Aspidium filix mas.

zbliżania się ku biegunom, liczba gatunków **P.** maleje, gdy liczba osobników wzrasta, tak, że często pokrywają znaczne przestrzenie. Niektóre są pasożytne. Z powodu ich odrębności od innych ro-

ślin spółczesnych uważa się je za zabytki flory przedpotopowej, gdy, jak w ogólności rośliny skrytokwiatowe, tworzyły przeważną część roślinności. Co do swych własności chemicznych okazują wielką zgodność. Liście wielu są lekko ściągające i słabo aromatyczne; niektóre używają się w medycynie. Korzenie natomiast są gorzkie, nawet

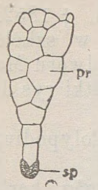

Fig. 11. Łożysko rozwijające się z zarodnika Aspidium; *sp* błona zarodnika, *pr* komórki łożyska.

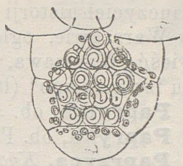

Fig. 12. Pylniczek.

ostre, i używają się niekiedy jako środek przeciwrobaczny, niektóre zawierają cukier śluzowy i gumę, przez co służyć mogą na pokarm; zawierają też garbnik i barwnik. Obecnie ulubione są w parkach, zwłaszcza w Anglji; z bogactwa **P.** słynnym jest ogród botaniczny w Lipsku i ogrody w Potsdamie. **P.** dzielą się na 7 rodzin według ułożenia zalążników: 1) *Długoszowate (Osmundaceae)*, ob. Długosz. 2) *Marattiaceae*, z której godną uwagi jest

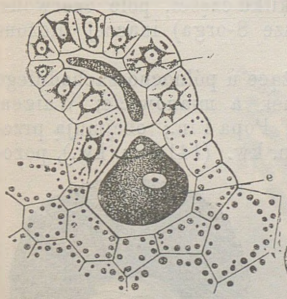

Fig. 13. Przewód zamknięty, *h* szyjka, *c* komórka zalążkowa.

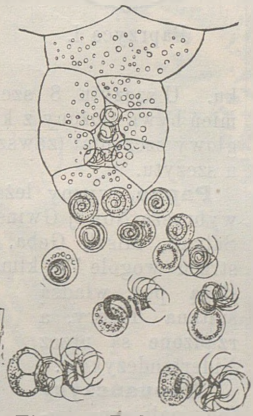

Fig. 14. Pyłeczki wydostające się z pylniczka.

drzewiasta *Nierospla (Angiopteris erecta)* na wyspach oceanu płd.; komórkowata tkanka jej trzonu używa się na pokarm, a roztarte liście wydają woń podobną do olejku kokosowego (ob. Angiopteris). 3) *Schizaceae*, obejmująca niektóre wijące się **P.**, jak *Lygodium*, *Hydroglossum* na Molukkach. 4) *Gleicheniaceae*, obejmująca równie jak i poprzednia tylko **P.** zwrotnikowe. 5) *Polypodiaceae*, obejmująca prawie wszystkie **P.** europejskie, jak *Polypodium*, *Nephrodium*, *Asplenium* i in. 6) *Hymenoptereae*, głównie zagraniczne, wejrzeniem zbliżone do wątrobnic. 7) *Cyatheaceae*, do których należy przeważna część **P.** drzewiastych (ob. Cyathea). Z powodu braku kwiatów **P.** odegrywają ważną rolę w przesądach i podaniach ludowych. Nad badaniem **P.** pracowali Kaulfuss, Greville, Raddi, Gaudichaud, Presl, Kunze, John Smith, Nägeli, Leszczyc-Sumiński, Göbel, Sadebeck i in. Por. Hooker „Species filicum“ (5 t., 1846—64); J. Smith „Historia filicum“ (1875). Nazwę **P.** nosi w szczególności rodzaj *Polypodium* (ob.).

Paprocka Marja, powieściopisarka, znana pod pseudonimem *Znicz*, * 1871 we wsi Lipowej w pow. Opatowskim, gub. Radomskiej, kształciła się w Krakowie u Urszulanek, następnie na kursach wyższych, po których ukończeniu poświęciła się nauczycielstwu. Ogłosiła: „Pamiętnik starego kawalera“; „W przestrzeni“; „Fałszywe dźwięki“; „Pamiętnik brylantowego kolczyka“; „Marzenie“ (w *Tyg. Illustr.*), powieść „Uśmiech życia“ (w *Kurjerze Codzien.*, 1896), „Wesele“ w *Wiśle*. Utonęła podczas kąpieli w Styrze na Wołyniu 27 maja 1896.

Paprocki, nazwisko szlacheckiego rodu polskiego, który rozdzielony niegdyś na kilka gałęzi, mieszkał na Mazowszu, w Chełmińskiem i na Litwie i rozpadł się na **P.** herbu Cholewa, Jastrzębiec, Jelita i Ogończyk.—Z **P.** h. Jastrzębiec wsławił się zwłaszcza **Paprocki** Bartosz, historyk szlachty polskiej, poeta, publicysta, moralista i heraldyk zarazem, * 1543 w Paprockiej Woli na Mazowszu. Skończywszy nauki w akademji krakowskiej, objął gospodarstwo po śmierci rodziców. Ożenienie z Jadwigą Kossobudzką, bogatą wdową, lecz starą i niezgodnego charakteru kobietą, zatruło mu życie. Odjechawszy żony i gospodarstwa, puścił się jako dworzanin z Andrzejem Tarnowskim, odprawiającym poselstwo do Turcji. Śmierć żony pozwoliła mu wreszcie powrócić do zagrody rodzinnej (1572) i zabrać się do pracy nad dziejami rodzin szlacheckich. Pierwszym owocem mozolnych poszukiwań **P.** była „Pausza“ (Kraków, 1575), mieszcząca w 8 wier. zwrotkach charakterystyki panów ruskich i podolskich (o tym dziele pisał szczegółowo M. Baliński w „Stud. histor.“), następnie ukazało się „Gniazdo cnoty, skąd Herby rycerstwa początek swój mają“ (t. 1578), mieszczące prócz krótkiego rysu dziejów narodu do Stefana Batorego, wyliczenie herbów wraz z należącymi do nich rodzinami i genealogicznymi tychże rodowodami. Przerobiwszy i uzupełniwszy to wydał je **P.**, p. t. „Herby rycerstwa polskiego“ (t. 1584); jest to prawdziwa kopalnia faktów historycznych, czerpanych najczęściej z dobrych źródeł, bo przechowanych po klasztorach i dworach nadań przywilejów. Stojąc po stronie Zebrzydowskich, należał **P.** do opozycji przeciw Zygmuntowi III; skoro przeto ten ostatni wziął górę, nasz niezmordowany badacz, unikając zemsty dworskiej partji, którą nieraz dokuczliwie szarpnął piórem, udał się do Moraw, gdzie osiadł na dworze Stanisława Pawłowskiego biskupa w Kromieryżu, a po jego

śmierci przebywał w Pradze i na Śląsku. Znając dobrze język czeski, zabrał się do pracy nad dziejami szlachty czeskiej, morawskiej, śląskiej. Owocem tych poszukiwań były: „Zrdcadlo slawneho Margrabstwij Morawskeho“ (Ołomuniec, 1593); „Diadochos... Ginauk postaupnost knijżat i kralow Czeskych“ (Praga, 1602) i „Stambuch Slezkij“ (Berno, 1609). Wróciwszy do kraju (1613) zmarł w następnym zaraz roku. Z innych licznych bardzo pism dziś niezmiernie rzadkich i małoznanych, wspomnieć tu należy: „Koło rycerskie“ (Kraków, 1576); „Ogród królewski“ (Praga, 1599), zawierający historję powszechną, rozpoczynającą się dziejami Rzymu i przez wieki średnie doprowadzoną do czasów ostatnich; „Upominek albo przestroga zacnemu narodowi polskiemu“ (1587), zjadliwa satyra rządów Batorego i Zamojskiego. Ile wiemy **P.** nie pozostawił dzieci; przeżyło go wszakże 4 synowców: 1) *Jan* **Paprocki,** dziekan i proboszcz sierpski; 2) *Łukasz* **Paprocki,** również heraldyk, * 1608 w ziemi Dobrzyńskiej, wstąpił do zakonu Jezuitów 1624, profesor, prefekt, potem zarządzający kolegjum w Płocku, gdzie † 1657 r. Miał zamiar uzupełnić herbarz stryjowski, lecz skończył tylko na podaniu wiadomości o początku herbu Grzymała i rodowodzie Potulickich, które umieścił przy końcu dzieła swego „Łaski cudowne przy kościele sierpskim N. M. P.“ (Warszawa, 1652). W rękopisach zostawił: „O herbach wielu domów szlacheckich ziemi dobrzyńskiej“; 3) *Piotr* i 4) *Wojciech* **Paprocki,** który † 1618 w ziemi Dobrzyńskiej. **P.,** używający h. Jelita, osiedleni byli pierwotnie w województwie Sieradzkiem, następnie przenieśli się na Litwę. Z członków tej gałęzi wsławili się: *Wacław* **Paprocki,** biskup marjatyrawski i sufragan kujawski; napisał: „Apologetica honestatis episcoporum titularium vulgo suffraganorum“ (Kraków, 1692).

Paprocki Bartłomiej, Jezuita, * 1587 w Wielkopolsce, do zakonu wstąpił 1606, był nauczycielem i kaznodzieją, † 1650 w Bydgoszczy. Wydał z druku kilka kazań i panegiryków. Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. pols. Towarz. Jezus.“ (str. 306).

Paprocki Franciszek, historyk, * 1723 na Białorusi, wstąpił do Jezuitów w Połocku 1740 r. Uczył filozofji w Warszawie i Wilnie, gdzie był kaznodzieją, a następnie zarządzał konwiktami szlacheckimi w Wilnie i Kamieńcu. Po zniesieniu zakonu, sekularyzował się, został dziekanem katedry inflanckiej i kanonikiem łowickim, † 1790 r.; zostawił dzieła: „Domowe wiadomości polskie i W. Ks. Litewskiego“ (Wilno, 1752); „Europa z części świata najprzedniejsza“ (Warszawa, b. r., 2 ed., Przemyśl, 1756; 3 ed., Kalisz, 1756; 6 ed., Wilno, 1775); „Dzieje Pretendentów korony angielskiej etc.“ (Wilno. 1758; 3 wyd., tamże, 1785); „Wiadomości o księstwie Kurlandzkiem i Semigalskiem“ (Wilno, 1759; 2 wyd., Wilno, 1763); „Domowe wiadomości o w. księstwie Litewskiem z przyłączeniem historji tegoż narodu“ (Wilno, 1760; 4 wyd,, Wilno, 1775); „Historja polska“ (Wilno, 1766); „O sprawie rycerskiej polskiej etc.“ (2 t., Łowicz, 1776); „Wiadomość każdemu obywatelowi Korony Polskiej i w. ks. Litewskiego, albo specyfikacja starostw i królewszczyzn“ (Łowicz, 1777) i t. d. Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. polsk. Towarz. Jezus“ (str. 306—308).

Paprocki Abraham, * 1813, † 1852; od 1832 nauczyciel historji i geografji w szkole rabinów w Warszawie, ogłosił: „Ajent dworu Majer“, powieść (Warszawa, 1845) i „Krótki rys dziejów ludu izraelskiego“ (tamże, 1850).

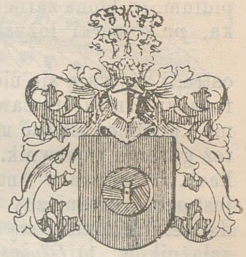
Paprotka, ob. Aspidium i Polypodium.

Papryka, ob. Pieprznik.

Paprzyca, *Kuczawa, Kuczaba,* herb: W polu srebrnem kamień młyński szarej barwy, sztorcem do góry postawiony, z osadą żelazną w środku. U szczytu 8 szczeniąt.—W odmianach kamień bywa złożony z kilku części, pole czerwone, głowy szczeniąt (zawsze 8-orga) inaczej ułożone u szczytu.

Paprzyca I.

Paprzyca II.

Papua, wyspy leżące u północno-zachodniego wybrzeża Nowej Gwinei, a mianowicie; Waigeu, Salvati, Misol, Geba, Popa i in.; obejmują przestrzeń wogóle 778 klm. kw. (141,4 m. kw.), pozostają pod władzą sułtana Tidory, a rządzone są przez Niderlandczyków.

Papuańczyk.

Papuańczycy (po malajsku: kędzierzawi), plemię należące do grupy Melanezyjczyków, zamieszkuje Nową Gwineę i wyspy sąsiednie. Dzielą się na wiele drobnych plemion, a ogólna ich liczba wynosi 700—800 tys. Wybitną ich cechą jest nos szeroki, ku dołowi zakrzywiony; skórę mają bru-

PAPUGI

1. Lori (Domicella atricapilla). $^{1}/_{3}$. — **2. Kakadu** (Plissolophus Leadbeateri). $^{1}/_{4}$. — **3. Arakanga** (Sittace coccinea). $^{1}/_{6}$. — **4. Papuga zielona** (Palaeornis torquatus) $^{2}/_{5}$. — **5. Kakapol** (Stringops habroptilus). $^{1}/_{3}$. — **6. Papuga nietoperzowa.** (Ceryllis galgulus). $^{2}/_{3}$. — **7. Papuga różana** (Agapornis roseicollis). $^{3}/_{5}$. — **8. Jako** (Psittacis erithacus). $^{2}/_{3}$ — **9. Rosella** (Platycercus eximius). $^{2}/_{3}$. — **10. Papuga falowata** (Melopsittacus undulatus). $^{2}/_{3}$.

Lit. Tow. Akcyj. S. Orgelbranda S-ni Warszawa

natną. Por. Bastian „Der Papua des dunkeln Inselreichs“ (1885).

Papucze, *pabucze*, pantofle tureckie, zwłaszcza wierzchnie obuwie kobiet, wdziewane na żółte buty safjanowe. **P.** *parazi*, pieniądze na pantofle, napiwek.

Papugi *(Psittacidae)*, rodzina ptaków z rzędu łażących czyli dwuparzystopalcowych, przez niektórych ornitologów uważana za rzęd oddzielny, ptaki mające dziób krótki, gruby, o szczęce wypukłej, w zakrzywiony hak wydłużonej, o żuchwie krótszej, w górę łukowato podanej; język mięsisty; nasada szczęki opatrzona woskówką obrzękłą, mieszczącą zaokrąglone otwarte nozdrza; nogi krótkie, nabrzmiałe i okryte miękkiem siatkowatem obuwiem; upierzenie po większej części świetne bez połysków, pierze, podobnie jak u gołębi, mączystym pyłkiem pokryte. **P.** zamieszkują głównie okolice zwrotnikowe, w Ameryce jednak dochodzą do 43° szer. płn. i 53° szer. płd. Żyją głównie w lasach, lubo niektóre i w okolicach bezleśnych. Są to ptaki ruchliwe i pojętne, latają po większej części ciężko i niezgrabnie, ale przy pomocy dzioba bardzo zręcznie łażą po drzewach, skąd je upierzonemi małpami nazwano. Przyrządy ich zmysłowe są wybornie rozwinięte, posiadają doskonałą pamięć i dają się łatwo oswajać. Głos ich krzykliwy daje się urabiać i zastosowywać do naśladowania różnych dźwięków, nawet głosu ludzkiego. Żyją towarzysko, żywią się owocami i nasionami, niektóre miodem. Gnieżdżą się w dziuplach drzew lub rozpadlinach skał, niektóre (**P.** ziemne) na ziemi; znoszą po 2, rzadko 3 lub 4 jaja, i nawet w czasie wysiadywania pozostają w towarzystwie. Są szkodliwe dla ogrodów i pól, mięso ich jest jadalne. Znanych jest obecnie 429 gatunków, które się dzielą na 5 podrodzin: 1) *Plissolophinae* czyli *kakadu*, tak zwane od głosu, jaki wydają, najczęściej z czubkiem pierzastym na głowie, z ogonem krótkim i szerokim. *Plictolophus Leadbeateri, kakudu inka* (załączona tablica, fig. 2) jest rozpowszechniony w Australji, podobnie jak **P.** *roseicapillus* i *Nestor*. 2) *Sittacinae*, z ogonem długim klinowatym; tu należą: *Sittace*, czyli *ara*, głównie w Ameryce, *ara czerwona wielka, arakanga (S. macao* fig. 3) jest wielkości koguta; *Conurus*, obejmuje liczne gatunki, jak **P.** *Aleksandra (C. Alexandri)*, sprowadzona do Europy z Indji Wsch. przez Aleksandra Macedońskiego, *Bolborhynchus*. i in. 3) *Psittacinae*, o ogonie krótkim, zaokrąglonym; z rodzaju *Psittacus* sprowadzają często do Europy **P.** *czerwono-ogonową, jako (P. erithacus*, fig. 8), z Afryki zach.; jest to najpojętniejsza i najdłużej żyjąca **P.**, najdrożej też płacona; rodzaj *Chrysotis* obejmuje tak zwane *amazonki*, żyjące w Ameryce płd., w ogóle bardzo pojętne; *Psittacula* obejmuje gatunki najdrobniejsze, 12—18 cm. długie, które w klatkach trzymać można tylko parami, skąd nazywane są nierozdzielnemi *(inséparables)* jak: *P. roseicollis* (fig. 7). Większe są papugi z rodzaju *Palaeornis* jak *P. torquatus* (fig. 4). 4) *Trichoglossinae, lori*, mają język pendzelkowato zakończony; są to ptaki bardzo ozdobne, jak **P.** *nietoperzowa (Coryllis galgulus*, fig. 6), zawieszająca się na gałęziach, na wzór nietoperzy; *lori damska (Domizella atricapilla*, fig. 1), szkarłatna, *Trichoglossus*, z ogonem klinowatym 5) **P.** *szerokoogoniaste (Platycercidae)*, z długiemi i ostremi skrzydłami, oraz ogonem długim, stopniowanym, jak *rosella (Platycercus eximius*, fig. 9), *Euphema pulchellus, Callipsittacus Novae Hollandiae*, zwana *nimfą, Melopsittacus undulatus* (**P.** *falista*, fig. 10), do hodowli pokojowej bardzo przydatna. 5) *Strigopinae*, **P.** nocne, mające wejrzenie sowie, jak **P.** *błotna (Pezoporus formosus)*, **P.** *sowia, kakapo (Stringops habroptilus*, fig. 5), zielona z pręgami brunatnemi i żółtemi. Por. O. Finsch „Die Papageien, monographisch bearbeitet“ (2 t., 1877—69), Schuster „Der Papageienfreund“ (5 wyd., 1893).

Papuża, wiązanka, czyli mały snopek liści tytuniowych, związanych lub skręconych razem.

Papyrus, ob. Prapapier.

Par. Parowie, franc. *Pairs*, angiel. *Peers*, łac. *Pares*, t. j. „równi,“ nazwa używana dotychczas jeszcze w Anglji, a dawniej i we Francji, na oznaczenie jednej z dwu izb, które wraz z królem stanowiły władzę prawodawczą. Izba wyższa, której to miano wyłącznie przysługiwało, składa się przeważnie z przedstawicieli najwyższej szlachty krajowej. Ta jednak zasada dziedziczności tak wysokiego stanowiska jest wielce niewygodną. O wiele lepszą jest zasada elekcyjna, bądź to wprost od narodu, bądź też przez rady municypalne, a nawet samą izbę niższą. Oprócz tego w niektórych państwach izba wyższa tworzy się z mężów powołanych przez monarchę, lub z najwyższych urzędników państwowych. Instytucja izby wyższej wyrobiła się historycznie. Panowie feudalni, uważając się za równych, nie chcieli ulegać innym sądom, tylko sobie równych. Stąd powstała tak zwana *Curia parium* (sąd równych sobie), która sądziła wasalów i w tem znaczeniu przyjętą została w Niemczech, gdzie instytucja ta przetrwała aż do czasu zniesienia uprzywilejowanych stanów sądzących w nadwornych sądach. We Francji izba parów *(Cour des pairs)* pierwiastkowo składała się tylko z 12 członków: tak było od czasów Karola W. aż do Franciszka I. Od tego króla, gdy zwycięstwo zasad monarchicznych nad feudalnemi stało się już niewątpliwem, liczba parów się powiększa, lecz znaczenie ich słabnie, tak, że za Ludwika XIV godność ta staje się już tylko czczym tytułem. W 1789 r. *Cour des pairs* składała się z książąt krwi, 6 dostojników duchownych i 35 świeckich, mających tytuły książąt *(ducs)*. Posiedzeń swoich nie odbywała osobno, lecz razem z parlamentem paryskim, w którym uczeni prawnicy otrzymali przewagę. Konstytucja 1791 zaprowadziła tylko jedną izbę, przyczem nie mogło być mowy o parach. Ustawa z 1795 odróżni-

ła dwie, a konstytucja z 1799 trzy izby. Ustawa rządowa z 1814 r. powraca parostwa, rewolucja Lipcowa czyni je dożywotniemi. Wszakże i ta izba parów nie miała już dawnego swojego znaczenia. Za drugiego cesarstwa senat stanowił tam pewien rodzaj izby parów.—Angielskie parostwo (*Peerage*), które się później na klasy książąt, markizów, hrabiów, wicehrabiów i baronów rozpadło, nie dosięgło wprawdzie nigdy znaczenia najwyższej instytucji krajowej, lecz zatrzymało znaczenie instytucji fideikomisowej przy zasadzie pierworodstwa. Tutaj parostwo utworzyło razem z wyższem duchowieństwem pierwszy skład parlamentów, do których jednak w XIII w. przypuszczono także rycerstwo i miasta, poczem nastąpił rozdział na wyższą i niższą izbę. Parowie angielscy zasiadają wszyscy, zaś szkoccy i irlandzcy tylko przez deputowanych w izbie wyższej, która także jest ich sądem w sprawach karnych. Parów w Anglji jest obecnie 450, a ledwie trzecia ich część wykazać może swój ród dalej niż od wieku XVIII, trzecia część w tymże stuleciu weszła do składu izby wyższej, a pozostała reszta już w wieku obecnym otrzymała godność parowską.

Para, ciało lotne, przechodzące w stan ciekły gdy jest poddane oziębianiu lub ściskaniu; obecnie, gdy wszystkie gazy (ob.) zostały skroplone, rozróżnienie między **P.** a gazem nie jest tak stanowcze, jak dawniej. Można jednak powiedzieć, że pary są to gazy w temperaturze niższej od ich temperatury krytycznej i dają się zatem przez samo ciśnienie skraplać, gdy gazy są to pary w temperaturze wyższej od ich temperatury krytycznej, a zatem przez samo ciśnienie, bez oziębiania, w stan ciekły przeprowadzać się nie dają. Zamiana cieczy w **P.** nazywa się *parowaniem*; gdy się ono odbywa tylko na powierzchni cieczy, nazywa się *ulatnianiem*, gdy zachodzi wewnątrz niej, *wrzeniem* lub *gotowaniem*. Ulatnianie bywa przy każdej temperaturze, wrzenie zaś tylko przy pewnej, oznaczonej dla każdego ciała temperaturze, która się nazywa *punktem wrzenia*. Do zamiany cieczy w **P.** potrzeba, aby została zniszczoną spójność wiążąca jeszcze cząstki ciała w stanie ciekłym, czyli musi być wykonana pewna praca wewnętrzna; nadto **P.** zajmuje znacznie większą przestrzeń, niż ciecz, i dlatego wywiązująca się **P.** musi pokonać zwykle pewne zawady zewnętrzne, jak w warunkach zwykłych ciśnienie atmosferyczne, musi przeto być wykonaną pewna praca zewnętrzna; na obie te prace użytkowuje się pewna część ciepła dostarczanego cieczy; jest to *ciepło utajone lotności*, czyli *ciepło utajone wrzenia* (ob. Ciepło). Przyciąganie jednak cząstek cieczy jest już bardzo słabe, stąd też ciecz ma już dążność ciągłą do przejścia w stan **P.**; w miarę doprowadzenia ciepła podwyższa się energja cząstek cieczy, ich *prężność* rośnie, a gdy ta prężność wyrównywa ciśnieniu zewnętrznemu, cała masa cieczy przechodzi w **P.** i następuje wrzenie. W zwykłych przeto warunkach wrzenie odbywa się, gdy prężność pary wyrównywa ciśnieniu atmosferycznemu. Pod słabem ciśnieniem, jak na wysokich górach, wrzenie następuje już przy daleko niższej temperaturze, w próżni w temperaturze bardzo nizkiej.—Każda przestrzeń przy oznaczonej temperaturze może przyjąć tylko pewną, oznaczoną ilość pary, która rośnie razem z temperaturą; jeżeli dana przestrzeń zawiera już tyle pary, ile jej wogóle przy danej temperaturze zawierać może, jest nasycona parą, równie jak i **P.** jest wtedy *parą nasyconą*; jeżeli przestrzeń zawiera mniej pary, niż jej przy danej temperaturze zawierać może, **P.** nazywa się *niedosyconą* lub *nadgrzaną*. **P.** nasycona równie jak i niedosycona mają najczęściej pozornie te same własności co gazy, jednakże **P.** nasycona w zachowaniu swojem przedstawia znaczne od gazów różnice. Jeżeli **P.** nasycona ulega ściskaniu, to nie powiększa swej prężności, jak gazy, ale część jej przechodzi napowrót w ciecz; jeżeli **P.** nasycona, zostająca w zetknięciu z cieczą, ulega rozszerzaniu, to nowa ilość cieczy przechodzi w **P.**; doświadczenia te łatwo się prowadzą w próżni Torricellego (ob. Barometr), jeżeli ponad słup rtęci wpuścimy kilka kropel wody, alkoholu lub eteru. Rura barometryczna jest w tym celu pogrążona w głębokiem naczyniu szerszem (fig. 1); gdy rurę zagłębiamy bardziej (fig. 2), zmniejsza się obszar zajęty przez parę, ale słup rtęci utrzymuje się na niezmiennej wysokości, co świadczy, że prężność pary nasyconej zmianie nie uległa. **P.** nienasycona zachowuje się wogóle jak gazy, czyli ulega prawom Mariotte'a i Gay-Lussaca, przynajmniej, o ile się znajduje w dostatecznej odległości od punktu nasycenia.—*Prężnością* pary jest ciśnienie, jakie **P.** wywiera na swe otoczenie w skutek swej dążności do rozprzestrzeniania się czyli energji swych cząstek. Prężność pary nasyconej rośnie razem z temperaturą; tak np. prężność **P.** wodnej przy 100^0=1 atmosferze (ciśnieniu 1 atmosf.), przy 120^0=2 atmosferom, przy 135^0=3 atmosf., przy 200^0=16 atm., natomiast przy $82^0=\frac{1}{2}$ atm.=380 milimetrom rtęci, przy 50^0=92 mm., przy 4^0=6 mm., przy 0^0=4,5 mm.,, przy -20^0=1 mm., przy -32^0=0,3 mm. Prężność pary wodnej ma zastosowanie w motorach parowych (ob. Parowe machiny). Prężność par różnych cieczy jest tem większą, im ciecz jest lotniejsza, t. j. im jej punkt wrzenia przypada niżej; tak np. przy 120^0 prężność pary eteru=10 atm., siarku węgla=7 atm., alkoholu=5 atm., chloroformu=4 atm., pary wodnej=2 atm.; para rtęciowa ma przy 375^0 zaledwie ciśnienie 1 atm. Dla oznaczenia prężności pary wprowadzamy ponad rtęć do próżni barometrycznej (fig. 3), pewną ilość cieczy danej, jak wody, która w próżni tej natychmiast się ulatnia i przestrzeń wypełnia parą nasyconą. Rura barometryczna otacza się rurą szeroką, napełnioną wodą, którą można ogrzewać stopniowo o 0^0 do 100^0. W miarę, jak

temperatura wzrasta, słup rtęci opada, a przy 100° rtęć opada tak, że poziom jej wewnątrz rury przypada na tejże wysokości, co i wewnątrz niej, w naczyniu dolnem. Obniżanie się słupa rtęci od pierwotnej jego wysokości, wynoszącej 760 mm. (ob. Barometr), daje miarę prężności pary. Dla temperatur wyższych ponad 100°C metoda ta służyć już nie może; używa się wtedy przyrządu wskazanego na fig. 4. W rurze krótszej, zamkniętej, ponad rtęcią znajduje się woda, która wydaje parę; naczynie to ogrzewa się do żądanej temperatury, przez zanurzenie np. w olej gorący, a prężność wywiązującej się pary podnosi słup rtęci w ramieniu otwartem. Przy 100° rtęć w obu rurach znajduje się na jednakiej wysokości, bo

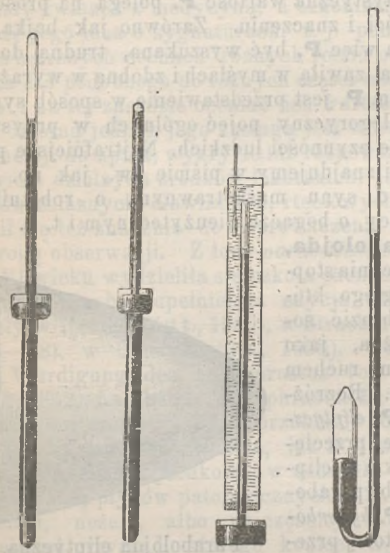

Fig. 1 2 3 4

Przyrządy do badania własności pary.

prężność pary wodnej wyrównywa wtedy zewnętrznemu ciśnieniu atmosferycznemu; przy 120° rtęć w rurze otwartej podnosi się do 760 mm., prężność zatem pary wodnej wynosi wtedy 2 atmosfery, a w ogólności wysokość słupa rtęci daje miarę prężności cieczy. Inna metoda oznaczania prężności pary nasyconej polega na obserwowaniu punktów wrzenia cieczy poddawanej rozmaitym ciśnieniom; ta druga metoda nazywa się dynamiczną, pierwsza zaś statyczną. Prężność par, zwłaszcza **P.** wodnej, oznaczali różnemi metodami liczni badacze, jak Dalton (1801), Magnus (1836), Regnault (1845), Wüllner (1860). Prężność par, pochodzących z roztworów różnych soli w wodzie, jest mniejsza niż prężność **P.** czystej wody. Jeżeli **P.** jest pomieszana z powietrzem, to prężność mieszaniny jest równa sumie prężności pary i ciśnienia powietrza (prawo Daltona); nie jest to wszakże prawo zupełnie ścisłe: prężność **P.** w próżni jest w ogólności nieco większa, niż jej prężność w przestrzeni napełnionej powietrzem.— *Gęstość pary* jest to liczba wskazująca, ile razy ciężar danej objętości **P.** jest większy od ciężaru takiej samej objętości powietrza jednakiej temperatury. Dla par nienasyconych gęstość jest stała, bo te ulegają jednakim z gazami prawom rozszerzalności; tak np. ciężar pary wodnej, dostatecznie odległej od punktu nasycenia, wynosi zawsze 0,6235 czyli $^5/_8$ ciężaru powietrza tej samej objętości i tej samej temperatury. Jeżeli jednak **P.** zbliża się do swego punktu nasycenia, stosunek ten się zmienia. Doświadczalnie oznaczali gęstość **P.** Gay-Lussac i Dumas; teoretycznie można ją otrzymać na zasadzie chemicznych praw co do objętości stałych, w jakich się ciała łączą; Zeuner i Clausius obliczali ją na zasadzie teorji mechanicznej ciepła.— *Ciepło utajone lotności*, t. j. ilość ciepła potrzebną na przeprzowadzenie w stan pary jednostki wagi danej cieczy, oznaczali Black (1742), Watt (1765), Regnault (1847) i in. Dla zamiany w parę 1 kilograma wody o temperaturze 100° potrzeba 536,5 ciepłotek (ob.), przeto 536,5 jest ciepłem utajonem lotności wody, co znaczy, że dla przeprowadzenia 1 kg. wody w stan pary potrzeba tyleż ciepła, co dla ogrzania 536,5 kg. wody o 1°C. Inne ciecze do zamiany w parę wymagają w ogólności mniejszych ilości ciepła. Znaczne to ciepło, jakie woda pochłania przy przejściu w stan pary, a które para znowu uwalnia, wracając w stan ciekły, ma zastosowanie do ogrzewania za pomocą pary, do rozgrzewania walców przeznaczonych do suszenia w papierniach i t. p. Gdy ciecz przy niższej temperaturze zwolna przechodzi w **P.**, pochłania także znaczną ilość ciepła, ciecz parująca przeto się oziębia, i to tem prędzej, im parowanie jest szybsze; na tej zasadzie polega kryofor (ob.), jakoteż maszyny do otrzymywania lodu przez parowanie eteru i innych cieczy lotnych (ob. Oziębiające maszyny). Powrót **P.** do stanu cieczy nazywa się *skraplaniem* czyli *zagęszczaniem (kondensacją)*; następuje w skutek ściskania lub oziębiania, albo też przez współczesne użycie obu tych metod. Tym sposobem zdołano skroplić gazy, które były poprzednio uważane za gazy trwałe, czyli skroplić się nie dające (ob. Gazy).

Para, największa i najdalej ku północy położona prowincja w Brazylji, dotąd prawie zupełnie jeszcze pusta i nieuprawna, obejmuje 1,149,712 klm. kw., z ludnością wynoszącą zaledwie 407,000 głów. Główne miasto *Para* (inaczej *Belem)*, nad rzeką *Para*, dopływem rz. Amazonek, o 15 mil od oceanu Atlantyckiego leżące, liczy 65,000 miesz.

Para (pers. *pareh*, część, także *akcze)*, moneta zdawkowa w Turcji i Egipcie, dzieli się na 3 aspry i jest 40-stą częścią piastra (ob.) tureckiego.

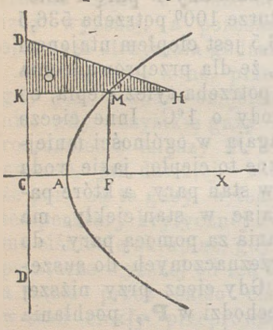
Para... przyimek grecki, w wyrazach złożonych oznacza—obok, nad, także: przeciw, w szczególności pewną zmianę, przeobrażenie.

Para, orzechy, ob. Bertholletia.

Parabaza *(Parabasis)*, znaczy dosłownie ustąpienie z jednego miejsca na drugie; w starej komedji greckiej nazywał się parabazą ustęp, wtrącony bez względu na związek akcji i wypowiadany przez przewodnika chóru do widzów w imieniu poety.

Parabioza, wspólne pożycie zwierząt, które wzajemnie nie przynoszą sobie wzajemnych korzyści, czem się różni od symbiozy (ob.); tak na prerjach Ameryki płn. pewna sowa, pies prerji i grzechotnik żyją razem zgodnie, pewna jaszczurka w Nowej Zelandji dzieli jamę swą z ptakami z rodzaju Procellaria i Puffinus.

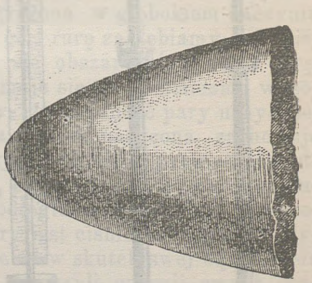
Parabola, w geometrji, linja krzywa płaska mająca tę własność, że wszystkie jej punkty są równooddalone od punktu stałego, zwanego *ogniskiem*, i od linji prostej stałej, zwanej *kierownicą*. Składa się z dwu odnóg nieskończonych, biegnących symetrycznie względem prostopadłej, wyprowadzonej z ogniska do kierownicy, a zwanej *osią* **P.**; punkt tej osi, z którego wychodzą odnogi **P.**, nazywa się jej *wierzchołkiem*. Na załączonej fig. jest F ogniskiem, linja DD′ kierownicą, CX osią, A wierzchołkiem. Na zasadzie podstawowej własności **P.** łatwo jest ją nakreślić ruchem ciągłym. W tym celu do linji DD′ przykładamy ekierkę DKH, a nitkę długości boku KH przytwierdzamy jednym końcem w H, drugim w F; następnie, za pomocą ołówka, wyprężamy tę nitkę HMF, naciskając ją do ekierki. Jeżeli więc ekierkę przesuwamy wzdłuż linji DD′ i nitkę utrzymujemy w wyprężeniu, ołówek M opisuje parabolę, odległość bowiem MK=MF. Główne własności **P.** są: Styczna do paraboli tworzy kąty równe z promieniem wodzącym punktu styczności i z równoległą do osi przez tenże punkt idącą; kwadraty rzędnych są proporcjonalne do odciętych. Jeżeli za osie spółrzędnych obierzemy oś główną i prostopadłą do niej w wierzchołku **P.**, równanie jej zatem wyraża się $y^2=ax$. **P.** jest jedną z trzech linji krzywych, wypadających z przecięć stożka (ob.), czyli z tak zwanych sekcji konicznych; powstaje ona mianowicie w tym razie, jeżeli płaszczyzna przecięcia jest równoległą do jednej z tworzących. Może być też uważana za elipsę, której oś wielka staje się nieskończenie wielka. **P.** ma liczne zastosowania. Zwierciadła paraboliczne posiadają własność zgromadzania w jednym punkcie promieni światła równoległych do osi. Pociski rzucone pod jakimkolwiek kątem w próżni przebiegają parabolę. W astronomji przy obliczaniu dróg komet w pobliżu punktu przysłonecznego, uważa się je za **P.** Również liczne zastosowania znajduje **P.** w matematyce. **P.** ta drugiego stopnia, zwana **P.** *Apolonjusza*, jest typem linji krzywych, zwanych w ogólności **P.**, których równanie wyraża się wzorem ogólnym $y^n = Ax^m + Bx^{m-1} + \ldots$ Więcej z nich znane są: **P.** *półsześcienna* czyli *Neila* ($y^3=ax^2$), **P.** *Kartezjusza*, oraz **P.** *rozchodzące się*.

Parabola.

Parabola (z grec.), albo *przypowieść*, właściwie zestawienie, zowie się w retoryce każde porównanie, stąd *parabolicznie* znaczy porównawczo. Częściej atoli rozumiemy pod tym wyrazem samoistną opowieść przeprowadzoną w pewnem porównaniu, opowieść tem różniącą się od bajki, że treść jej zdaje się być z prawdziwego życia zaczerpniętą. Artystyczna wartość **P.** polega na prostocie, zwięzłości i znaczeniu. Zarówno jak bajka, nie powinna więc **P.** być wyszukaną, trudną do zrozumienia, zawiłą w myślach i zdobną w wyrażenia. Zadaniem **P.** jest przedstawienie w sposób symboliczno-alegoryczny pojęć ogólnych w przystosowaniu do czynności ludzkich. Najtrafniejsze przypowieści znajdujemy w piśmie św., jak np. opowieści o synu marnotrawnym, o robotnikach w winnicy, o bogaczu nieużytecznym i t. d.

Parabolojda, powierzchnia stopnia drugiego, którą wyobrazić sobie można, jako utworzoną ruchem paraboli. Rozróżnia się **P.** *eliptyczna*, której przecięcia płaskie są elipsami lub parabolami, i **P.** *hyperboliczna*, której przecięcia płaskie są hyperbolami lub parabolami. **P.** eliptyczna w szczególnym przypadku na przecięcia prostopadłe do swej osi może dawać okręgi kół, jest wtedy **P.** *obrotową*; można ją sobie wyobrazić jako utworzoną obrotem paraboli około swej osi. **P.** hyperboliczna nie może być nigdy powierzchnią obrotową, bo jej przecięcia nie są linjami zamkniętemi; może natomiast być utworzona ruchem linji prostej, opierającej się stale o dwie proste i pozostającej wciąż równoległą do danej płaszczyzny, należy przeto do kategorji konojd (ob.).

Parabolojda eliptyczna.

Paracelsus *(Philippus Augustus Theophrastus de Hohenheim)*, zwany *Bombastus*, jeden z najosobliwszych lekarzy i naturalistów XVI w., * 1493 w Maria-Einsiedeln (kantonie Szwyc), † 1541 r. w Salzburgu; pierwsze nauki otrzymał od swego ojca, syna naturalnego jednego z potomków domu szwabskiego Bombast von Hohenheim, który był lekarzem i chemikiem, następnie zajął się alchemją. Zwiedził wiele kopalń i zdobył różne wiadomości hutnicze, ale zarazem mnóstwo zabobonów,

Paracelsus.

które wywarły silny wpływ na dalsze jego poglądy. Właściwych studjów uniwersyteckich nie odbywał. Miał zwiedzić Egipt, Moskwę, Tatarję, Turcję. Po powrocie do Niemiec zyskał rozgłos leczeniem różnych chorób. W latach 1526—28 wykładał medycynę w Bazylei, ale stracił to miejsce skutkiem nałogu pijaństwa, poczem wiódł znowu życie tułackie. Nauki jego, rozproszone w jego pismach, przesiąknięte są marzycielstwem kabalistycznem i astrologicznem; astrologję wprowadził w ścisły związek z medycyną, a szkodliwszą była jeszcze jego idea o sygnaturach, t. j. pomysł, że w zewnętrznych cechach różnych roślin odszukać można coś podobnego do różnych części ciała ludzkiego i na tej zasadzie oceniać ich wartość lekarską. Istotną jednak jego zasługą jest wprowadzenie chemji do aptek, wykrycie lub rozpowszechnienie wielu dzielnych środków lekarskich, jak przetworów żelaznych, ołowianych, rtęciowych; przyczynił się też znacznie do wprowadzenia lekarzy na drogę obserwacji. Z łona *paracelsistów* w końcu XVI wieku wydzieliła się szkoła chemiczna (ob. Chemjatrja). Najzupełniejsze edycje dzieł jego wyszły w Bazylei (10 t., 1589), w Strasburgu (3 t., 1616—18). w Genewie (3 t., 1658). Por. Marx „Zur Würdigung des Theophrastus von Hohenheim“ (1842); Kahlbaum „Theophrastus **P.**“ (1894).

Paracenteza, przebicie, przekłócie ścian którejkolwiek jamy naszego ciała, jak **P.** jamy brzusznej, piersiowej, bębenkowej w uchu dla wypuszczenia z niej płynów patologicznych. **P.** robi się lancetem, nożem, albo najczęściej troakarem; istnieje też przyrząd, którego koniec, t. j. rurkę, jak pióro zaostrzoną, wbija się w ciało, a następnie za pomocą odpowiedniej pompki płyn się wyciąga.

Parachronizm, toż co *anachronizm.*

Parada, w ogólności okazałość, wspaniałe przedstawienie; w wojskowości przegląd wojska przy uroczystościach, w mundurach *paradnych.* **P.** może być *odwachowa, kościelna, żałobna* i t. d.

Paradigma (z grec.), wzór, przykład, modła; tak nazywa się np. w gramatyce wzór całkowitej odmiany jednej z części mowy odmiennych przez wszystkie liczby, przypadki, rodzaje, tryby, czasy, osoby i t. d.

Paradisea, ptak, ob. Latawiec.

Paradoks (z grec. *para*—przeciw i *dokse* mniemanie), jest to zdanie sprzeczne z ogólnem mniemaniem, wypowiedziane w sposób stanowczy i niepoparte dostatecznemi dowodami. **P.** może być bardzo szkodliwym, gdy nim posługuje się człowiek wymowny dla ogłoszenia mylnych i niebezpiecznych dla społeczeństwa teorji.

Paradyz, wyraz perski zhelenizowany, oznacza park, ogród. Nazwa ta została użyta w wielu językach na przetłómaczenie z hebrajskiego Eden, raj.

Paradyz, miejscowość w gubernji Radomskiej, w pow. Opoczyńskim, z pięknem starożytnem opactwem Benedyktynów.

Paradyż, opactwo Cystersów w w. ks. Poznańskiem, powiecie Międzyrzeckim, przy granicy śląskiej, przez Mikołaja Bronisza 1234 założone, potwierdzone 1247 przez papieża Inocentego IV, który w potwierdzeniu swem oprócz pięciu wsi przez fundatora nadanych (Goździkowo, później Paradyż przezwana, Liwa, Kłodawa, Gorzyk i Polene), wspomina jeszcze wsie: Lubrzę, Lubienicko, Zaborowo, Rusinów, Zakrzewo, Żywno, Albrechtów i Grącków. Późniejszemi czasy, nowemi zbogaceni włościami, Cystersi przy końcu XIV wieku wznieśli tu kościół i klasztor murowany, który w końcu XVII wieku, grożąc upadkiem, został rozebrany, a w jego miejsce stanęła wspaniała nowa świątynia, nie zawierająca jednak w sobie żadnych starożytnych pamiątek. Obecnie klasztor ten jest zniesiony i utrzymuje się w nim tylko dom księży zasłużonych *(emeritorum)* i szkoła elementarna.

Paradyż Marji, *(Marien-Paradies),* dawny klasztor Kartuzów w województwie Pomorskiem, na zachód od Gdańska, niedaleko Mirachowa, założony w drugiej połowie XIII w. przez Mestwina, księcia pomorskiego.

Parafimoza *(Paraphymosis),* kołnierzyk hiszpański, stan chorobliwy napletka, polegający na tem, że napletek z wązkim otworkiem dostaje się po za żołądź prącia (ob.) i cofniętym być nie może; bardzo prędko przyłącza się obrzęk żołędzi, a następnie i gangrena, jeżeli zło przez przecięcie napletka usuniętem nie zostanie.

Parafina (z łac. *parum affinis,* to jest ciało okazujące słabo powinowactwo chemiczne, nie łączące się z innemi substancjami), węglowodór odkryty przez Reichenbacha w 1830 między produktami suchej dystylacji drzewa, mianowicie w smole drzewa bukowego; następnie znaleziono ją też przy suchej dystylacji torfu, węgla brunatnego i węgla. Występuje także gotowa w oleju skalnym, który jej zawiera 6—40%, w wosku ziemnym i ciałach bitumicznych (asfalt, smoła ziemna). Z oleju skalnego zaczęto **P.** wydzielać 1856 r.; przy dystylacji uchodzą najpierw części lotniejsze, ostatnio uchodzące zawierają głównie **P.**, która po oczyszczeniu nosi nazwę *belmontyny.* Z wosku ziemnego wydziela się **P.** w Borysławiu w Galicji i na wyspie świątoj Ostrow na morzu Kaspijskiem; z ciał bitumicznych przygotowuje się **P.** głównie w Anglji. Otrzymywanie **P.** z torfu, węgla brunatnego i t. p. wymaga najpierw utworzenia z nich smoły (ob.), która się następnie poddaje destylacji w naczyniach najczęściej z żelaza lanego, obejmują-

cych około 20 centnarów smoły. Z początku uchodzą ciała lotne, właściwa dystylacja rozpoczyna się dopiero przy 100°; gdy temperatura smoły podnosi się do 200°, odchodzą oleje krzepnące po oziębieniu z powodu zawartości **P.**, ostatecznie w naczyniu dystylacyjnem pozostaje asfalt (ob.). Z produkiów dystylacji oddziela się ciała kwaśne ługiem sodowym, części zasadowe kwasem siarczanym, następnie oleje oddystylowane przemywają się wodą i poddają znów dystylacji, przyczem pierwej odchodzące noszą nazwę foteżenu i olejów solarnych, a gdy zaczynają już odchodzić oleje krzepnące na zimno, lub mające ciężar właściwy 0,880 do 0,900, zbierają się oddzielnie i umieszczają w piwnicy, gdzie z tej masy, zwanej *masłem parafinowem*, przez krystalizację wydziela się **P.**; niektóre fabryki poddają to masło parafinowe najpierw działaniu sody i kwasu siarczanego, przez co powstaje daleko bardziej stężony roztwór **P.** i przy krystalizacji więcej jej się wydziela; otrzymane kryształy oczyszczają się od ciężkich olejów przez odcedzenie, za pomoeą odśrodkowców (jak w cukrowniach) i innemi sposobami. Kryształy następnie się stapiają i wylewają w taffe *grube*, co stanowi **P.** surową. Oczyszcza się przez wyciskanie w prasach hydraulicznych, traktowanie sodą, kwasem siarczanym lub benzolem i wogóle lekkiemi olejami otrzymywanemi ze smoły, których woń usuwa się działaniem pary wodnej, poczem stopiona **P.** cedzi się i ostatecznie wylewa w tafle na 3—5 centymetrów grube. W stanie czystym **P.** jest ciałem białem, podobnem do wosku, nieco tłustem, bez woni i smaku, twardszem od łoju, lecz miększem od wosku; c. wł.=0,877. Stosownie do swego pochodzenia, topi się przy temperaturach 30° do 65; najtrudniej topliwą jest **P.** z wosku ziemnego. Miększe **P.** złożone są według wzoru C_{40} H_{84}, twardsze C_{42} H_{88} i C_{44} H_{42}. **P.** jest nierozpuszczalna w wodzie, rozpuszcza się w alkoholu, eterze, oleju terpentynowym i in., wre przy 350°—400°. Z woskiem, kwasem stearowym i palmitowym, oraz z żywicą może się stapiać we wszystkich stosunkach. Główne jej zastosowanie jest do fabrykacji świec (ob.) parafinowych, nadto używa się na smary do maszyn, do konserwowania mięsa i drzewa, do zagęszczania beczek do piwa i wina, do stłuszczania skóry, do nadawania tkaninom nieprzemakalności, do zapobiegania pienieniu soku cukrowego przy jego wygotowaniu w wakuach, zastępuje wosk w wyrobie papieru woskowego, oraz używa się w pewnych operacjach chemicznych z powodu nieulegania wpływowi działaczy chemicznych. *Waselina* (**P.** *koloidowa*) otrzymuje się z oleju skalnego pensylwańskiego, *cerezyna* z ozokerytu. *Olejem parafinowym* nazywają się najcięższe produkty dystylacji smoły lub smaru olejowego, pozostające po wydzieleniu **P.** *Tłuszczem parafinowym* nazywa się w handlu niewłaściwie gęsty olej otrzymywany z żywicy i używany do przyrządzania smarów. Por. Scheithauer „Die Fabrikaton der Mineralöle und des Paraffins“ (1895).

Parafja (z gr.), okolica wiejska lub część miasta, do jednego plebana i kościoła należąca. Stąd nazwa *parafjanina*, człowieka do pewnej **P.** należącego. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa **P.** znaczyła toż, co dzisiaj djecezja.

Parafraza (gr. *paraphrasis*), zowie się obszerniejsze albo dokładniejsze wyjaśnienie całego pisma jakiegoś albo pewnych miejsc w innych słowach tego samego albo nawet obcego języka. Od metafrazy (ob.) różni się **P.** przez to, że tekst rozjaśnia opisaniem, nie będąc bynajmniej komentarzem we właściwem tego słowa znaczeniu. Przekładanie w ten sposób nazywa się *parafrazowaniem*, a autor takiego przekładu parafrastą. Z czasów dawniejszych znaną jest **P.** Ewangelji św. Jana, uskuteczniona przez Nonnusa. W potocznej mowie używamy niekiedy tego wyrazu na oznaczenie złośliwego lub szyderczego przekształcenia cudzych słów i myśli.

Parageneza, wspólne pochodzenie, w szczególności w mineralogji nauka o łącznem występowaniu różnych minerałów, o wzajemnem oddziaływaniu jednych na drugie podczas ich tworzenia się. Termin ten wprowadził w 1849 r. Breithaupt.

Paraglobulina, ob. Włóknik.

Paragoga (z gr.), dosłownie przeciąganie, w dawniejszych gramatykach nazywało się tak przedłużenie wyrazu przez dodanie do jego zakończenia jednej lub kilku głosek, np. *tu*, *tutaj*.

Paragonit, ob. Mika.

Paragraf (z greck.), przypisek, znak pisarski u starożytnych, używany na wskazanie wtrąconych wyrazów i ustępów w pismach klasyków. Dziś paragrafy znaczą, szczególnie w dziełach naukowych, pomniejsze rozdziały, ułatwiające systematyczny wykład przedmiotu, odróżnione od siebie bieżącą liczbą i znakiem §.

Paraguay, *Paragwaj*, jedna z południowo amerykańskich rzeczypospolitych, leży pomiędzy Brazylją, Boliwją i rzecząpospolitą Argentyńską. Powierzchnia kraju wynosi 253,100 klm. kw., liczba ludności w 1897 wynosiła 600,000 głów. **P.** stanowi wielką ku połud. i zachodowi pochyloną równinę, tylko na północy przerzniętą pojedyńczemi pasmami gór, które rzadko 600 metrów wysokości dosięgają. Najważniejsze z tych pasem jest Sierra de S. Jose, tworząca linję graniczną wód Parany i Paragwaju, które są najznaczniejszemi rzekami w kraju. Grunt jest urodzajny, ale nie wszędzie dotąd uprawny, niemała część kraju jest dotąd jeszcze w dzikim stanie i stanowi Pampasy (ob.). Klimat tutejszy gorący, suchy, lądowy; upały w porze letniej (grudniu, styczniu i lutym) nadzwyczaj silne; w zimie noce są chłodne, niekiedy nawet temperatura spada niżej zera. Roślinność bardzo bogata, najważniejszemi jej produktami są: mais, bawełna, cukier, a szczególnie herba mate, czyli herbata paragwajska, oprócz tego drzewa

budulcowe, farbierskie, tytuń, kauczuk, rośliny lecznicze i t. d. Ze zwierząt zasługują na uwagę stada zdziczałego bydła i koni, a także strusie, pantery, piękne owce i wiele gatunków ptastwa. Ciał kopalnych niewiele i te dotychczas nie zbadane. Mieszkańcy, Indjanie z plemienia Guarani, metysi, kreolowie, mulaci i negrowie, wyznają religję katolicką i trudnią się przeważnie rolnictwem, a także przemysłem, którego najważniejsze gałęzie tu stanowią: wyrabianie cygar, towarów wełnianych i bawełnianych, cukru i t. d. Liczba mieszkańców, wynosząca w 1857 r. 1,337,431 głów, w skutek wojny z 1865—70 r. znacznie się zmniejszyła. Finanse w najopłakańszym stanie. Oprócz ofiar poniesionych w czasie długoletniej wojny, **P.** musi płacić olbrzymie koszta wojenne. Według konstytucji, ogłoszonej w d. 25 listopada 1870 r., rząd składa się z prezydenta, mającego władzę wykonawczą, i kongresu, mającego władzę prawodawczą. Kongres składa się z senatu i izby deputowanych. Siła zbrojna wynosi 1,670 ludzi, marynarkę stanowią dwa parowce małego kalibru. Stolicą państwa jest miasto Assuncion. *Dług państwowy* wynosił w 1898 ogółem 12,085,234 pezos w pożyczce wewnętrznej, oraz 30,773,089 pezos w długu zagranicznym; dochody skarbu wyniosły w 1897 r. 5,752,841 pezos, wydatki zaś — 8,346,179 pezos. *Herbem* państwa jest owalna tarcza błękitna, otoczona gałązkami palmy i wawrzynu, i mająca w środku lwa wraz z znajdującą się nad nim czapkę wolności. Nad tarczą gwiazda złota. Flagę **P.** stanowią trzy pasy poziome, koloru czerwonego, białego i niebieskiego.

Herb Paragwaju.

Historja. Po odkryciu (1515) przez Solisa r. La Platy, ponieśli Hiszpanie wiele klęsk, nim silną stanęli tu nogą 1537 r. i zaczęli odtąd rozszerzać swe kolonje. Wśród wojen domowych i walk kościoła z władzami świeckiemi, umieli Jezuici (przybyli 1608) stopniowo całą władzę zagarnąć w swe ręce i utworzyli potężne i dobrze uorganizowane państwo teokratyczne, służące jedynie celom zakonu (historję tego państwa pisali między innymi: Dobrizhofer i Azara). Rząd hiszpański nie miłem na takie rozwielmożenie Jezuitów patrzał okiem. Za przykładem więc Pombala (ob.) przedsięwziął energiczne środki i po zbrojnym oporze zostali wreszcie Jezuici wypędzeni ze wszystkich posiadłości amerykańsko-hiszpańskich 1768 r., a misje ich powierzone władzom cywilnym. Po wybuchu rewolucji w Buenos-Ajres 1810 r. i **P.** pochwycił za broń 1811 r. Na czele ruchu stanął Józef Kacper Rodryg Francia (ob.), który pomyślnie kierując rozpoczętem dziełem otrzymał 1814 r. dyktaturę zamienioną 1817 r. na dożywotnią. Terorystyczne rządy tego tyrana skończyły się dopiero z jego śmiercią 1840 r. **P.** izolowany od reszty świata, odetchnął nieco. Po chwilowych rządach Vidala, oraz dwu Lopezów (Alfonsa i Karola Antoniego) kongres narodowy ogłosił 13 marca 1844 r. zasadnicze prawa państwowe i mianował prezydentem na lat dziesięć Karola Antoniego Lopeza. Ten przez zmiany zaprowadzone w duchu wolnego handlu otworzył kraj cudzoziemcom, ale nie uzyskał na to zgody Rosasa (ob.), który uważał **P.** za prowincję argentyńską. Wypowiedział więc Lopez wojnę Rosasowi 1845 r., zawarłszy uprzednio z Corrientes przymierze zaczepno-odporne, do którego przystąpiły 1851 Brazylja i Urugwaj. Wojna zakończyła się dopiero po strąceniu Rosasa i **P.** został uznany, jako państwo niepodległe, przez konfederację argentyńską 15 lipca 1851 r. Uznanie takie otrzymał **P.** wcześniej jeszcze ze strony Stanów Zjednoczonych (1845 r.), a później ze strony mocarstw europejskich i państw południowoamerykańskich. Lopez pracował teraz usilnie nad podniesieniem materjalnego i moralnego dobrobytu kraju. Przez traktaty handlowe i żeglugowe, oraz budowanie dróg podniósł handel wewnętrzny i zewnętrzny, a dla podniesienia oświaty przywrócił naukowe zakłady Jezuitów i zakładał szkoły ludowe. Uregulował też sądownictwo i utworzył zarząd policyjny. W 1857 na żądanie kongresu został na następne lat siedm prezydentem z władzą nieograniczoną, ale † już 1862 r. Na mocy testamentowych rozporządzeń Lopeza, syn jego *Lopez* Francisco Solano objął prezydenturę, ale trafił na czasy niespokojne. Z powodu wojny domowej w Urugwaju (ob.), do której, interwenjując na korzyść eksprezydenta gen. Floresa, wmieszała się Brazylja, **P.** wypowiedział tej ostatniej wojnę w listopadzie 1864 r. i operacje wojenne rozpoczęły się w prowincji Matto-Grosso. Gdy tymczasem w Urugwaju przyszedł do władzy gen. Flores, Brazylja zawarła przeciw **P.** z Urugwajem 22 lutego 1865 sojusz, do którego traktatem w Buenos-Ajres 18 kwietnia przystąpiła i konfederacja Argentyńska. Wojna ta z rozmaitem dla stron walczących prowadzona była szczęściem. Dopiero po zdobyciu twierdzy paragwajskiej Humaita (10 sierpnia 1867) i zwyciężeniu Lopeza pod Lomas-Valentinas 25 grudnia t. r., zajęli sprzymierzeni na początku stycznia 1869 r. Asuncion, stolicę **P.**, ustanowili rząd tymczasowy i wojnę ogłosili za ukończoną. Lopez dalej jeszcze toczył walkę aż wreszcie po rozpacznym oporze zginął w boju z generałem brazylijskim Camara przy Aquidalon 1 marca 1870 r. Pokój zawarto 1872 r. poczem 1876 r. wojska nieprzyjacielskie opuściły kraj. Podczas pięcioletniej tej wojny kraj ucierpiał niezmiernie wiele. Co najmniej 80 procent całej ludności padło jej ofiarą. Jednakże po ustaleniu pokoju nadzwyczajna żyzność ziemi skutki klęsk znacznie już złagodziła, a zgromadzenie ustawodawcze, wolno wybrane nadało krajowi konstytu-

cję liberalną. Od 1871 do 1874 był prezydentem Jovellanos, 1874 r. wybrany został Jan Chrzciciel Gill, zamordowany 12 kwietnia 1877, poczem 25 listopada t. r. objął władzę Ignacy Uriarte. Obrany prezydentem w 1878 r. Bareiro zaprowadził w kraju ład pewien, za rządów jego po krwawych walkach domowych, spokój chwilowo tylko zakłócony został w maju 1879, gdy będący na wygnaniu Godoy usiłował wzniecić powstanie. Bareiro wszakże otruty został 1880, a przywódca sprzysiężenia gen. Caballero stanął na czele rządu. Po nim w 1886 r. nastąpił Escobar, 1890—Juan Gonzalez, który w 1891 r. zgniótł rewolucję. 1894 r. zarząd kraju objął dotychczasowy wiceprezydent Marcos et Moringo, który dążył do spłacenia długów państwowych. Por. oprócz opisów podróży Azary, Renggera, Castelnau, Page'a szczególnie: Domersay „Histoire phisique, économique et statique du Paraguay“ (t. 1—2, Paryż, 1860—1865); Dugraty „La république du **P.**“ (Bruksela, 1864); „Les dissensions des républiques de La Plata et les machinations du Brésil“ (Paryż, 1865); „War in the river Plate in 1865“ (Londyn, 1865); Thomson „The war of Paraguay“ (Londyn, 1869); Masterman „Seven eventful years in **P.**“ (Londyn, 1869); Hutchinson „The Parana with incidents of the Paraguayan war“ (Londyn, 1869); Burton „Letters from the battle fields of **P.**“ (Londyn, 1870); Washburn „The history of **P.**“ (2 t., Londyn, 1871); L. Schneider „Der Krieg der Tripleallianz gegen die Republik **P.**“ (Berlin, 1872); Lamel „Le **P.**“ (Tours, 1878); Guevara „Historia de la conquista de **P.**„ (Buenos Ayres, 1885).

Paraguay (Rio **P.**, w języku Guarani Paragua-y, źródło morza), *Paragwaj*, rzeka w Ameryce południowej, wypływa z 7 małych jezior w brazylijskiej prowincji Mato Grosso, położonych na wysokości 309 m. nad poziomem morza, przecina w kierunku południowym wielką równinę, którą podczas pory deszczowej zupełnie zalewa, stanowi granicę pomiędzy stanem **P.** i rzeczpospolitą Argentyńską. Jest żeglowną, przyjmuje wiele dopływów, pod Asuncion ma szerokości 450 m., przebiegłszy 2200 klm. łączy się u południowej granicy **P.** pod 27° szerokości południowej z rzeką Parana.

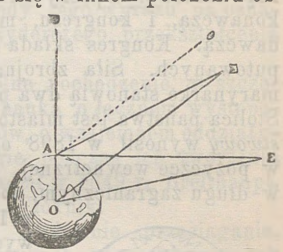
Paragwajska herbata, ob. Ostokrzew.

Parahyba lub *Parahiba de Sul*, inaczej *Paranahyba*, rzeka w Brazylji, bierze początek w prowincji San-Paolo na północnej stronie Serra de Mar i ubiegłszy 950 klm., wpada pod San-Juanda-Barra do oceanu Atlantyckiego.

Parahyba, *Parahiba*, *Paranahyba*, nadbrzeżna płn.-wschod. prowincja rzeczypospolitej Brazylijskiej, obejmuje 74,731 klm. kw. i 500,000 miesz., w większej połowie Indjan, zroszona rzekami Maranguapo i Parahyba. Miasto główne *Parahyba*, ma port i 40,000 miesz.

Paraklet (z greck.), pocieszyciel, orędownik, przyczyńca, jest określenie w Nowym Testamencie Ducha Świętego jako nauczyciela, doradcę i siłę, wzmacniającą apostołów przy ogłaszaniu Ewangelji. Według nauki Manichejczyków (ob.) **P.** był *Manes*, który przyszedł po to, ażeby objawił wiele rzeczy nieznanych dotąd i ażeby Nowy Testament objaśnił przez właściwy wykład. Według poglądów przypisywanych Abélardowi, **P.** jest duszą świata w znaczeniu Platona.

Paralaksa (grec. zboczenie), w ogólności kąt, jaki czynią między sobą dwie linje, poprowadzone z dwu stanowisk do danego przedmiotu; wielkość tego kąta zależy od odległości przedmiotu od obserwatora i od odległości obu stanowisk; jeżeli przeto znamy tę odległość, oraz **P.**, można oznaczyć odległość obserwowanego przedmiotu. Oznaczenie **P.** ciał niebieskich jest stąd bardzo ważne, gdyż daje możność oznaczania ich odległości od ziemi. Gwiazda wydaje się w innem położeniu obserwowana ze środka ziemi i z jakiegokolwiek punktu na powierzchni ziemi; pierwsze położenie gwiazdy nazywa się jej położeniem prawdziwem, drugie pozornem. Kąt AEO jest *paralaksą* gwiazdy E. **P.** *poziomą* ciała niebieskiego E' nazywa się kąt AE'O,

Paralaksa.

zawarty między linją poprowadzoną od środka ziemi do tego ciała, a linją poprowadzoną do niego ze stanowiska obserwatora, gdy to ciało niebieskie znajduje się na poziomie. Ponieważ odległość dwu stanowisk w tym razie, to jest długość promienia ziemskiego, jest znana, przeto znając **P.** poziomą, wyznaczyć można odległość ciała niebieskiego. Środek ziemi jest wszakże niedostępny, przeto **P.** poziomej bezpośrednio wyznaczyć niepodobna; dla znalezienia jej należy mierzyć spółcześnie odległości zenitalne ciała niebieskiego z dwu miejsu ziemi, jak najbardziej między sobą odległych, a położonych, o ile można, na jednym południku. Im ciało niebieskie bardziej jest od ziemi odległe, tem **P.** jest mniejsza i tem trudniej ją ściśle oznaczyć; dla księżyca wynosi ona około 1°, dla słońca już tylko 8",5 (ob. Słońce). **P.** *wysokości* nazywa się kąt zawarty między obu powyżej opowiedzianemi linjami, gdy ciało niebieskie wznosi się nad poziom; jest ona tem mniejszą, im to ciało się wyżej nad poziomem znajduje, a staje się=0, gdy się ono znajduje w zenicie. **P.** pozioma i **P.** wysokości zowią się **P.** *dziennemi*. **P.** *miejsca* nazywa się kąt, jaki tworzą między sobą linje poprowadzone do ciała niebieskiego z dwu miejsc na ziemi. Wyznaczenie tych **P.** dla gwiazd stałych jest niepodobne, z powodu bowiem znacznej ich odległości od ziemi każda przedstawia się w jednakiem położeniu, z jakkolwiekby odległych

miejsc na ziemi była obserwowaną. Atoli bieg ziemi około słońca pozwala nam posiąść rozleglejszą odległość dwu stanowisk, co pół roku bowiem ziemia znajduje się na dwu końcach średnicy drogi ziemskiej, to jest w odległości około 41,000,000 mil, co dla bliższych przynajmniej gwiazd stałych wywołuje już różnice w ich położeniach obserwowanych; kąt, pod jakim z dwu tych stanowisk widzimy gwiazdę, czyli raczej kąt, pod jakim jest widzianą z gwiazdy średnica drogi ziemskiej, nazywa się **P.** *roczną*. **P.** roczną starał się oznaczyć już Kopernik, ale dopiero Bessel zdołał przy pomocy jak najdoskonalszych narzędzi oznaczyć **P.** gwiazdy 61 Łabędzia, której **P.** roczna wynosi 0,37″ (według późniejszych prac Struvego i Auwersa 0,44″); następnie zdołano wyznaczyć **P.** roczną kilkudziesięciu jeszcze innych gwiazd, jak Syrjusza, Wegi, Arktura i in. Z tego się okazało, że najbliższa nawet gwiazda stała przypada w odległości większej nad 4 tryljony mil geogr., a odległość tę światło, przebiegające na sekundę 41,000 mil, zdołałoby przebiedz zaledwie w ciągu 3 lat przeszło.—*Paralaktycznem ustawieniem* lunety nazywa się takie jej ustawienie, aby będąc poruszaną za pomocą przyrządu zegarowego, mogła iść za ruchem dziennym nieba; oś, około której luneta się obraca, jest tu równoległą do osi świata (ob. Ekwatorjał). *Kąt paralaktyczny* czyli kąt godzinny jest to kąt, jaki koło wierzchołkowe, idące przez gwiazdę, tworzy z jej kołem zboczenia.

Paralaktyczne przyrządy, przyrządy paralaktycznie ustawione, ob. Ekwatorjał.

Paralbumin, odmiana albuminu czyli białka, napotykana w torbielach jajnikowych, w moczu i niektórych innych produktach.

Paraldehyd, ob. Aldehyd.

Paralelizm, w psychologji termin oznaczający równoległość i stały związek objawów psychicznych i towarzyszących im fizjologicznych. Każdy szereg równoległych objawów tworzy zamknięty w sobie łańcuch. Głównym przedstawicielem teorji **P.** jest W. Wundt.

Paralelizm biblijny jest wykaz miejsc w Piśmie św., mających podobne znaczenie lub wyrażenie, właściwie *konkordancja* (ob. Concordantia).

Paralelny, równoległy, ob. Równoległe linje. *Paralelogram*, równoległobok; *paralelopiped*, równoległościan (ob.).

Paralipomenon (z grec.), rzecz opuszczona lub pominięta w księgach, zatem dodatki, suplementa. Tak przez 70 Tłómaczów nazwane zostały w Piśmie św. St. Testamentu 2 *księgi kronik*, po hebr. „Dibre Hajamin.“ W większej części obejmują one dodatki do ksiąg Królewskich i dadzą się podzielić na trzy części. Część pierwsza (I. Paral., 1—9, 34) obejmuje rodowody do dni króla Dawida; część druga (I. Paral., 9, 34—II, Paral., 9) opowiada wypadki z czasów Dawida i Salomona i nakoniec trzecia opowiada dzieje królów judzkich, mimochodem tylko wspominając o królach izraelskich. Część druga i trzecia do tyla zgadzają się z księgami Królewskiemi, że ze wszelkiem prawdopodobieństwem przyjąć można, że za podstawę obu służyło jedno zaginione źródło. Przypuszczają, że autorem **P.** był Ezdrasz. Księga pierwsza **P.** zawiera 29, druga zaś 36 rozdziałów. Św. Hieronim zaleca czytanie ksiąg **P.**, jako krótkie zebranie Starego Zakonu.

Paralipsis (grec.), łac. *praeteritio*, t. j. przemilczenie, figura retoryczna, polegająca na tem, że pod pozorem pominięcia czegoś, o tem samem właśnie wspominamy albo też krótką tylko czynimy wzmiankę, przez co zwracamy uwagę czytelnika lub słuchacza na rzecz pozornie nieznaczącą, aby tem silniej uwydatnić to, co potem następuje; np.: Nie chcę wspominać o tem, jako wódz ów nie walecznością w boju otwartym, lecz wiarołomnością i podstępem zdobywał sobie zwycięstwa; to wszakże w rocznikach dla potomności może być zapisane, że drogocenne chwile swego życia zmarnował na rozpuście i hulatykach.

Paraliż, *bezwład*, ubezwładnienie ruchów, których przyczyny tkwią w systemacie nerwowym. Każde zniszczenie, przerwanie w któremkolwiek miejscu nerwowego przyrządu ruchu prowadzi za sobą paraliż. Jeżeli przyczyna znajduje się w obwodowem włóknie nerwowem, **P.** będzie ograniczony, jeżeli zaś przyczyna znajduje się w ośrodkach, **P.** będzie zajmował znaczną liczbę mięśni. Najważniejsze formy tych rozległych paraliżów ośrodkowych stanowią *hemiplegia* i *paraplegia*, z których pierwsza odpowiada chorobom mózgowym, druga chorobom rdzenia kręgowego. Długotrwały **P.**, z jakichkolwiek przyczyn pochodzący, zmusza mięśnie do długiego spoczynku i prowadzi ich zanik. Leczenie **P.** musi być tak różnorodne, jak jego przyczyny. Aby do zaniku mięśni nie dopuścić, pobudza się mięśnie do ruchu za pomocą elektryczności.

Paralogizm, błąd logiczny powstający z pomieszania pojęć.

Paramagnetyzm, *paramagnetyczne ciała*, ob. Magnetyzm.

Paramaribo, m. st. Gujany niderlandzkiej czyli Surinamu, leży o 4 mile powyżej ujścia rz. Surinam. Miasto bardzo handlowe, liczy 30,000 miesz.; jest rezydencją gubernatora.

Parameles, zwierzę, ob. Perameles.

Parametr, w geometrji, linja albo ogólniej wielkość stała, oznaczająca wymiary linji krzywej; tak np. w linji krzywej, której równanie jest $y^2 = axy + 4x^2$, a jest **P.** **P.** w elipsie, hyperboli i paraboli, są to odległości ogniska od najbliższej kierownicy. W ogólności **P.** oznacza każdą wielkość, która występuje w funkcji obok ilości zmiennych.

Paramylum, *mączka euglenowa*, $C_6H_{10}O_5$, węglowodan znajdujący się w wymoczku *Euglena viridis*, jest w wodzie i słabych kwasach nierozpuszczalny.

Paramytja (z grec.), dosłownie zachęta albo przestroga, gatunek poezji, który w formie opowiadania mitycznego uwydatnia jaką prawdę i tem samem naucza. Rodzaj ten poezji, wprowadzony do literatury przez Herdera, najznakomitszego ma w nim przedstawiciela.

Parana, rzeka w południowej Ameryce, stanowiąca główne źródło Rio de La-Plata (ob.), poczyna się w brazylijskiej prowincji Minas-Geraes z gór Sierra-Mantiqueira i pod Corrientes, ubiegłszy 3,282 klm., łączy się z Paragwajem, tworząc rzekę Rio de la-Plata.

Parana, południowa prowincja czyli stan rzeczypospolitej Brazylijskiej, obejmuje 221,319 klm. kwadratowych i 190,000 miesz. Miasto główne jest Kurytyba.

Parana (dawniej *Bajada del* **P.**), miasto główne prowincji argentyńskiej Entre Rios, na lewym brzegu rz. Parana, naprzeciwko Santa Fé położone, rezydencja biskupa, ma 18,000 miesz.

Paranahyba, dopływ rzeki Parany, wypływa z brazylijskiej prowincji Goyaz, pod nazwą Corumba, i ubiegłszy 700 klm., łączy się z Rio Grande i wpada do Parany.

Paranapanema, dopływ rzeki Parany, stanowiącej granicę pomiędzy prowincją Sao Paolo a Parana, długi 480 klm.

Paranomja (grec.), sprzeciwianie się prawu.

Paranteza, ob. Nawias.

Paraplegja, paraliż (ob.) dolnej połowy ciała w skutek choroby rdzenia kręgowego. Bezwład zajmuje nogi, kiszkę odchodową, pęcherz moczowy i organy płciowe.

Paraski, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem dwie gwiazdy złote, w dolnem błękitnem półksiężyc, a we środku przez pół w górnem, przez pół w dolnem polu czaszka srebrna. U szczytu trzy gwiazdy złote. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej — czerwono-błękitne.

Paraski.

Paraspadja, otwór cewki moczowej z boku prącia, jest wadą wrodzoną.

Parawan (franc. *paravent*), osłona od wiatru, ob. Hiszpańska ściana.

Parazyty, ob. Pasożyty.

Parcela (łac.), część całości; mała część gruntu odseparowana od wielkiego kompleksu dóbr, do którego należy; parcelowanie, rozdział, p. t. Dyzmembracja.

Parchim (*Parchem*), miasto w w. księstwie Meklemburg-Szwerynskiem, nad rz. Elde położone, ma dwa starożytne kościoły, mury średniowieczne, liczne fabryki i 10,300 miesz.

Parchon Salomon ben Abraham, z Catajud w Aragonji, leksykograf i egzegetyk biblijny, żyjący w XII w., ułożył słownik hebrajski „Aruch“ czyli „Machberet ha-Aruch“, wydany z uwagami przez S. G. Sterna 1841 w Presburgu.

Parchowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Pomorskiem, powiecie Mirachowskim. Podług lustracji z 1664 powstało z dawniejszego sstwa Mirachowskiego i zaliczały się do niego wsie: Parchów, Tuszkowy, Siliczna, Sumino, Kłódno, Żakowo, Trzeboń, Golczewo, Nakla, Zamno, Skwierawy, Welin, Trawice, Jabłuszek, Zdroje, Borowe, Turzanka, Bigos i 14 jezior. W r. 1771 posiadała je Konstancja z Platerów Hilzenowa, opłacając z niego kwarty złp. 3,709 gr. 27, a hyberny złp. 1,688 gr. 11. Od d. 13 września 1772 przeszło z całem wdztwem pod panowanie pruskie.

Parchy (*Favus*), choroba skóry polegająca na rozwoju grzybka zwanego *Achorion Schönleini* (ob.). Siedliskiem choroby jest prawie zawsze skóra głowy pokryta włosami. Przedstawia się zrazu w postaci małego, żółtego strupka, otaczającego podstawę włosa; strupek ten, rosnąc, przybiera charakterystyczną postać miseczki zwróconej wklęsłością ku górze; badany mikroskopem, okazuje się złożonym z komórek nabłonkowych i pasożytnych grzybków; w miarę wzrostu strupki zlewają się w jednę masę, drażnienie ciągłe skóry samym pasożytem i drapaniem sprowadza zapalenie, którego produkty wysychające wikłają i zaciemniają obraz choroby. Przy dłuższem trwaniu torebka włosowa zanika pod naciskiem i po ustąpieniu choroby zostawia miejscową łysinę. **P.** stanowią chorobę bardzo uporczywą. Leczenie polega na dokładnem oczyszczaniu skóry ze strupów, poprzednio tłuszczem napojonych, na dokładnem i długotrwałem wyrywaniu włosów i stosowaniu środków grzybki zabijających.

Parcival, ob. Parzival.

Parcjalny (łac.), tyczący się jakiejś części, częściowy; obligacje parcjalne, numerowane części jakiejś pożyczki; **P.** znaczy także: stronny.

Parczew, m. w gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, pomiędzy Radzyniem a Włodawą, nad rz. Piwonją i Konotopą; bardzo starożytne; z powodu położenia swego, w bliskości litewskiej granicy, niejednokrotnie przez monarchów szczepu jagielońskiego nawiedzane, często było przeznaczone na wspólne zjazdy panów rad koronnych i litewskich. Do pamiętniejszych takich zjazdów należy zjazd za Kazimierza Jagiellończyka 1454. Zrabowane i zniszczone 1544 przez Tatarów, wiele ucierpiało. Ostatni sejm, na którym Zygmunt August usiłował przygotować umysły do unji Litwy z Polską i przyjmował poselstwa od cesarza i papieża, odbył się w **P.** 1564. W czasie wojen za Jana Kazimierza zniszczony, przyszedł do zupełnego upadku, z którego się już podźwignąć nie zdołał. Obecnie liczy 5,200 miesz.

Parczewska Melanja, poetka i nowelistka, * we wsi Wodzierady, w pow. Łaskim. Napisała: „O kobiecie łużyckiej“ (w *Bluszczu*); „O Bożennie Niemcowej“ (w *Świecie*); nadto nowele: „Wólka i Wilburg“ (w *Tygodn. Ilustr.*); „Na Górnym Śląsku“ (w *Wieku*); „Nad morzem“. Tłómaczyła utwory poetów: Vrchlickiego, Heyduka, Botta, Medrzyańskiego; Kosteckiego, Barta; poezje oryginalne drukowała w *Bluszczu*, *Biesiadzie* i in.

Parczewska M.

Parczewski Alfons J., prawnik i historyk, * 1850 r. we wsi Wodzierady, w pow. Łaskim, kształcił się w Szkole Głównej w Warszawie, następnie poświęcił się adwokaturze. Napisał: „O Serbach łużyckich“; „Monografja Szadka“ (1870); „Analekta wielkopolskie, t. I, Rejestr poborowy województwa Kaliskiego 1618—20“ (Warszawa, 1879); „Z dolnych Łużyc“ (1881); „Jan Ernest Smoler, ustęp z odrodzenia Górnych Łużyc“ (1882); nadto w *Gazecie sądowej:* „Miscellanea“; „Z dziedziny prawa polskiego“; „O relacji sędziego“ i in.

Parczewskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie Lubelskim. Podług lustracji z 1660, składało się z m. Parczewa (ob.), miasteczka Ostrowa i wsi: Uhnin, Dębowa Kłoda, Białe, Okalów, Nietarchy, Bednarzowka, Laszki, Cichostów, Wola Obradów, Zminna, Uścińców, Krasne, Kolechowice, Babianka, Ruda Korbutowa, Drozdówka, Wolka Świętowa i Dąbie. W 1771 posiadał je Roch Kossowski, podskarbi nadworny kor., opłacając z niego kwarty złp. 5,653 gr. 25, a hyberny złp. 1,187 gr. 15.

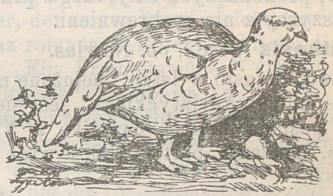
Pardessus Jan Marja, znakomity prawnik francuski, * 1772 w Blois, † 1853 w Pimpenau pod Blois; początkowo był radcą w sądzie kasacyjnym, a od rewolucji lipcowej poświęcił się wyłącznie badaniom naukowym prawa; owocem tych studjów były szacowne, dzisiaj jeszcze cenne dzieła, tyczące się głównie prawa cywilnego i handlowego. Najważniejsze z nich są: „Cours de droit commercial“ (4 t., Paryż, 1814—16; 6 wyd., 1856); „Collection des lois maritimes antérieures au XVIII siècle“ (6 t., Paryż, 1828—1845); tudzież wydanie „Loi Salique“ (tamże, 1843),

Pardo-Bazan Emilja, powieściopisarka hiszpańska, * 1852, zwolenniczka naturalizmu. Poezje jej wyszły p. t.: „Jaime“ prócz tego napisała wiele romansów i broszur.

Pardon (franc. przebaczenie), w wojnach dawniejszych łaska życia, udzielana przaz zwycięzcę zwyciężonemu.

Pardubice, m. okręgowe pow. Chrudimskiego w Czechach, przy ujściu Chrudimki do Elby, około 12,400 miesz. **P.** posiadają cztery przedmieścia, 4 kościoły, z których odznacza się kościół dekanalny św. Bartłomieja; pałac cesarski, ratusz, szkoła wyższa realna. Słynęło niegdyś fabrykami rusznikarskiemi, dziś posiada gorzelnie; w pobliżu znajdują się wielkie stawy rybne. **P.** położone są nad drogą żelazną z Wiednia do Pragi, stąd też bierze początek droga żelazna do Reichenberg, dlatego też punkt ten stanowił 1866 ważną podstawę operacyjną dla obu stron wojujących.

Pardwa *(Lagopus)*, rodzaj ptaków z rzędu grzebiących, oddzielony od rodzaju głuszca z powodu nóg, wraz z palcami suto upierzonych i opatrzonych dłuższemi nierównie, prostemi pazurami; różnią się też zmiennością upierzenia, w lecie bowiem są rudawe lub szare, na zimę bieleją. Samce pozostają w stadku rodzinnem przez zimę. **P.** żyją na północy Starego lądu, lub w górach krajów

Pardwa.

umiarkowanych; żywią się podczas zimy gałązkami różnych krzewów i drzew liściowych. W Europie znajdują się 3 gatunki pewniejsze: *L. scoticus* w Szkocji, Walji i północnej Anglji, który na zimę wcale nie bieleje. **P.** *górna (L. alpinus)*, w górach europejskich zachodnich, i **P.** *właściwa (L. albus)* powszechna na północy i na Litwie. **P.** nazywają też na Ukrainie i Wołyniu gatunek dropia, *Otis tetrax* (ob. Drop).

Paré Ambroży, *Paraeus*, chirurg, * 1517 w Laval, † 1590 w Paryżu; był przybocznym lekarzem króla Henryka II i synów jego Franciszka II, Karola IX, który w czasie nocy św. Bartłomieja dał mu schronienie w pokojach królewskich, oraz Henryka III. Dzieła jego, stanowiące epokę w medycynie, wyszły po raz pierwszy 1591 r. w Paryżu, tłómaczone były na języki łaciński i niemiecki. (Ob. Chirurgja). Por. Paulmier „Ambroise Paré“ (1884).

Paré Ambroży.

Parelowy kwas, kwas otrzymywany z porostu *Lecanora parella*, obok kwasu lekanorowego; stanowi bezbarwne kryształki, rozpuszczalne w alkoholu i eterze.

Paremja (z grec.), przysłowie, przypowieść, czasem bajka.

Parenchyma, miąższ, wnętrze organu miękkiego, wodnistego, jak wątroby, nerek, śledziony; miękka tkanka roślinna.

Parentalje *(Parentaliae)*, uroczystości w starożytnym Rzymie, odprawiane na cześć zmarłych

rodziców lub krewnych, szczególnie ofiary, stypy i mowy pogrzebowe. Po śmierci osób zasłużonych dla rzeczy publicznej, obchodzono parentalje także igrzyskami. Corocznie odbywano obok tego powszechne uroczystości na uczczenie zmarłych.

Parent-Duchatelet Aleksander Jan Chrzciciel, lekarz, * 1790 w Paryżu, † 1836, zasłużył się zwłaszcza pracami z zakresu hygjeny publicznej. Między innemi wydał: „Essai sur les cloaques de Paris“ (1824); „Hygiène publique“ (1836); „De la prostitutution dans la ville de Paris“ (2 t., 1826) i in.

Parentela (łac.), znaczy pokrewieństwo, ogół potomków, pochodzących od jednego praojca, rodzina i wszyscy z nią spokrewnieni.

Parenthesis (grec.), ob. Nawias.

Parenzo, miasto w Istrji, położone na małym półwyspie morza Adrjatyckiego, jest siedliskiem biskupa, posiada piękną bazylikę z VI wieku, bibljotekę, muzeum, port, 3200, a wraz z gminą 8500 miesz.

Pares (łac.), równi stanem, ludzie należący do jednej klasy społecznej.

Paresis, paraliż (ob.) niezupełny.

Parestezja, uczucie chorobliwie zmienione, jak mrowie, drętwienie, w szczególności chorobliwa zmiana popędu płciowego.

Par et impar (łac.), równe i nierówne, parzyste i nieparzyste, cetno i licho.

Par excellence (fr.), w najwyższym stopniu, specjalnie.

Par force (fr.) z gwałtownością, przemocą, stąd wyrażenie kuracja par force, forsowna. *Polowanie par force*, ob. Myśliwstwo.

Parfumy, ob. Perfumy.

Parga, miasto tureckie z cytadelą i podwójnym portem, przy brzegach Albanji, naprzeciwko południowego krańca wyspy Korfu, na stromej skale położone, liczy 5.000 miesz. Zostając od r. 1401 w przymierzu z Wenecją, **P.** umiała szczęśliwie bronić swojej niezależności przeciwko Turkom, dopóki na mocy traktatu zawartego 1800 pomiędzy Rosją a Portą nie dostała się pod panowanie tej ostatniej. Po wielu jeszcze walkach i układach poddali nareszcie *Pargjoci* miasto swoje 1819 baszy Janiny, sami zaś po większej części wynieśli się na wyspy Jońskie. Por. Mustoxidis „Précis des évènements qui ont précédé et suivi la cession de Parga“ (Paryż, 1820).

Pargamin, ob. Pergamin.

Par hasard (fr.), przypadkiem.

Parhelia, toż co *perihelia*, ob. Koła świetlne.

Pari, al pari, po cenie nominalnej.

Parietaria, ob. Pomurnik.

Parieu, Marja Ludwik Feliks Esquiron de, statysta i pisarz francuski, * 1815 w Aurillac, † 1893. Ukończywszy studja prawne w Paryżu i Strasburgu, osiadł w Riam jako adwokat i czas wolny poświęcał badaniom naukowym, które ogłosił p. t.: „Etudes historiques et critiques sur les actions possessoires“ (1850). Wybrany 1848 r. deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego, głosował z republikanami umiarkowanymi. Jako członek zgromadzenia prawodawczego, został 31 października 1849 ministrem wyznań i oświecenia publicznego i przeprowadził 15 marca 1850 organiczne prawo szkolne, zaprowadzające we Francji wolność nauczania; 24 stycznia 1851 usunął się z tego urzędu, został po zamachu stanu prezesem wydziału finansowego w radzie stanu, 1855 wiceprezesem rady, a 2 stycznia 1870 w randze ministra prezesem tego ciała. Po pierwszych klęskach francuskich w r. 1870 usunął się do życia prywatnego; w r. 1876 senator, zasiadał na prawicy. Z pomiędzy wielu, wysoce cenionych pism jego, wymieniamy ważniejsze: „Histoire des impôts généraux sur la propriété et la revenu“ (1856); „Traité des impôts considérés sous le rapport historique, économique et politique en France et à l'étrager“ (5 t., Paryż, 1862—64 i częściej); „Principes de la science politique“ (Paryż, 1870); „Considérations sur l'histoire du second empire et sur la situation actuelle de la France“ (Paryż, 1871); „Essai sur la statistique agricole du département de Cantal“ (4 wyd., 1875) i „Gustave Adolphe“ (t. r.).

Parima (t. j. łysy), *Sierra Parima*, łańcuch gór ciągnący się wzdłuż prawego brzegu Orinoko, w górnym jej biegu, z najwyższym szczytem *Cerro Duida* (2,475 metrów). Inna *Sierra* **P.** ciągnie się między terytorjum Amazonas a stanem brazylijskim tejże nazwy. W górach tych mieszczono Eldorado (ob.).

Parinarium, rodzaj roślin z rodziny różowatych, wysokie drzewa z kwiatami białemi lub czerwonemi; owoce są pestkowcami dwunasiennemi. Należy tu 35 gatunków w Ameryce płd., Afryce i Australji. *P. montanum* i *P. campestre*, w Gujanie, dostarczają *śliwek kapucyńskich*, *P. macrophyllum*, w Afryce zachodniej, *śliwek imbierowatych*.

Parini Józef, poeta włoski, * 1729 we wsi Bossio w medjolańskiem, † 1799 w Medjolanie. Kształcił się do zawodu duchownego, ale od 1752 poświęcał się nauczycielstwu prywatnemu i poezji. Pod wpływem wzorów francuskich napisał satyrę: „Il mattino, il mezziogiorno, il vespero e la notte“ (ozdobiona ed., Medjolan, 1811, Florencja, 1818—23, Padwa, 1822), w której chłostał życie i obyczaje tak zwanego dobrego towarzystwa i którą ugruntował swą sławę poetycką. Za współdziałaniem austrjackiego ministra Firmiana otrzymał profesurę w Medjolanie i redakcję czasopisma *Gazetta milanese*. Podczas okupacji francuskiej stanął w szeregach stronnictwa republikańskiego i był członkiem municypalności w Medjolanie. Zbiorowe wydawnictwo dzieł jego, sporządzone przez Reina (6 t., Medjolan, 1801—4), obejmuje, oprócz wspomnianej satyry, operę „Ascanio in alba,“ kantaty, poezje liryczne i rozprawy prozą. Por. De Castro „Poesie et vita di G. O.“ (1890).

Pari passu (łac.), równym krokiem, w równej mierze.

Paris Aleksy Paulin, erudyta francuski, * 1800 w Avenay, depart. Marne, † 1881. Przybywszy do Paryża bardzo młody jeszcze, poświęcił się literaturze, był czynnym spółpracownikiem wielu czasopism i ogłosił oprócz „Apologie de l'Ecole romantique“ (1824), kompletny przekł. dzieł Byrona (13 t., Paryż, 1830—32). Mianowany 1828 urzędnikiem bibljoteki królewskiej, zajął się badaniem literatury średniowiecznej, a zwłaszcza epopei rycerskich, nie ogłoszonych jeszcze drukiem. Wydał znaczną liczbę dzieł dawniejszej literatury francuskiej, już to w oryginale już w przekładzie na nowszy język francuski. Do niektórych wydań dodawał ciekawe i uczone rozprawy. Z wydań tych wymieniamy: „Berte au grands pieds,“ romans z dodatkiem „Dissertation sur les romans de douze pairs“ (Paryż, 1832); „Hector Fieramosca“ z przyłączeniem „Essai sur les romans historique du moyen âge“ (1833), czem uwikłał się w żywą polemikę z Micheletem; „Grandes chroniques de Saint-Denis“ (6 t., Paryż, 1836—38); „Recueil complet des poésies de Saint-Pavin“ (Paryż, 1861); „Historiettes de Tallemont de Réaux“ (3 ed., 9 t., Paryż, 1860); „Les romans de la table ronde“ (t. t., Paryż, 1868) i t. d. Oprócz tego umieszczał w różnych czasopismach mnóstwo rozpraw, dotyczących kwestji spornych lub ciemnych w historji francuskiej. W r. 1837 został **P.** członkiem akademji napisów, a 1853 r. otrzymał katedrę literatury średniowiecznej, utworzoną dla niego w Collège de France.

Paris Gaston, syn poprzedniego, * 1839, został nauczycielem gramatyki francuskiej, następnie profesorem w „Ecole des hautes études“ w Paryżu. Oprócz wielu cennych artykułów, umieszczonych w czasopismach literackich i naukowych, ogłosił między innemi: „Histoire poétique de Charlemagne“ (Paryż, 1866), uwieńczone nagrodą Goberta; „Grammaire historique de la langue française“ (1868); „La vie de Saint Alexis“ poemat (n. wyd. 1887); „Le juif errant“ (1880); „La littérature française au moyen âge“ (4 t., 1888) i w. in.; w r. 1896 wybrany do akademji francuskiej na miejsce Pasteura.

Paris, ob. Czworolist.

Parisis Piotr Ludwik, biskup i teolog francuski, * 1795 w Orleanie, wyświęcony 1819 na kapłana, od r. 1814 — 22 wykładał retorykę w różnych seminarjach djecezjalnych; od 1828 proboszcz w Gien, 1834 r. mianowany biskupem w Langres, skąd 1851 przeszedł na biskupstwo Arras. Wybrany 1848 z departamentu Morbihan na członka zgromadzenia konstytucyjnego, następnie zgromadzenia prawodawczego, należał do stronnictwa monarchicznego. Po zamachu 2 grudnia usunął się od życia politycznego i wyłącznie poświęcił pracom kościelnym i literackim. Z licznych dzieł jego ważniejsze są: „Le député père de famille, ou les affaires impossibles“ (1844); „Cas de consciences à propos des libertés éxercées par les catholiques“ (2 serje, 1847 i 48); „Les libres penseurs desavoués par le simple bon sens“ (1857); „Jezus Chrystus jest Bogiem,“ przekład polski Leona Rogalskiego (Warszawa, 1864) i w. in.

Parisius Ludolf, pisarz niemiecki, * 1827 r. w Gardelegen, od 1858 sędzia okręgowy tamże, 1864 usunięty z powodu agitacji wyborczej w duchu liberalnym, od 1861 członek izby poselskiej pruskiej, od r. 1867 sejmu niemieckiego. Wydał: „Kommentar zum preussischen Genossenschaftgesetz“ (1867); „Kommentar zum norddeutschen Genossenschaftgesetz“ (1868); „Ein preussischer Kultusminister, der seinen Beruf verfehlt hat“ (15 wyd., 1871), oraz romanse: „Pflicht und Schuldigkeit“ (2 t., 1872); „Ein Freiheitsmüder“ (1873); „Bilder aus der Altmark“ (Hamburg, 1882).

Paritium, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Indjach wschod. i zachod. **P.** *elatum*, *Hibiscus elatus*, jest drzewem w Ameryce płd. na 15—20 metrów wysokiem, o liściach sercowato-jajowatych i kwiatach purpurowych lub żółtych; liście i kwiaty używają się w Ameryce, jak u nas ślazowe; również jak liście i kwiaty **P.** *tiliaceum*, które jest małem drzewkiem lub krzewem w Indjach wschodnich.

Pariz Papai, uczony madziarski, * 1649 w Deeszu w Siedmiogrodzie, † 1716. Po ukończeniu studjów, początkowo w kraju, następnie na rozmaitych uniwersytetach niemieckich, był od 1675 aż do śmierci profesorem języka greckiego, fizyki i logiki w Nagy Enyed. Wydał: „Pax animae“ (Kolosz, 1680); „Rudus redivivum, seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaric. et Transylvanic commentarii“ (Sybiń, 1684, 2 wyd. powiększone i opatrzone życiorysem **P.**, Zurich, 1723); „Ars heraldica“ (1696); „Pax corporis“ (Kolosz, kilka wydań); „Dictionarium latino-hungaricum“ (Lewocza, 1708); „Dictionarium hungarico-latinum“ (Ternawa, 1760).

Parjasowie (z języka tamulickiego: *pareyer*), w Indjach wsch. liczna klasa ludzi, nie należących do żadnej z 4 kast państwa bramińskiego i uważanych powszechnie za resztki pierwotnego narodu nieirańskiego, ujarzmionego przez bramińskich Indów. Żyją **P.**, mianowicie w płd. i zach. Dekanie, w liczbie 2,210,000. Pozostają w największej pogardzie, po za obrębem praw bramińskich i używani bywają do najniższych posług. Kto się dotknie Parjasa, je potrawę przezeń sporządzoną, lub przejdzie próg nędznego jego domostwa, uważany jest za nieczystego.

Park (z łac. *parcus*, miejsce otoczone płotem). W znaczeniu wojskowem **P.** nazywa się obóz artyleryjski pod fortecą lub w polu rozłożony. Także gaj oddzielny przy domu do przechadzki przeznaczony, lub też ogród z drzew dobranych, nie owocowych, dających cień i chłód, w szczególności ogród angielski (ob. Ogród).

Park Mungo, podróżnik afrykański, * 1771 w Fowlshiels pod Selkirk w Szkocji, † 1806. Studjował medycynę w Edymburgu i udał się jako chirurg do Indji, a za powrotem stamtąd, 1793 r., przedsięwziął podróż do Afryki 1795, wyuczył się języka Mandyngów, zwiedził królestwa: Muli, Bondu, Kedżaga, Kasson, Kaarta i Ludamar. Wycierpiawszy 1796 r. wiele w niewoli u Alego, króla Maurów, ratował się ucieczką, zbadał krainy nad Nigrem leżące i wrócił do Londynu w grudniu 1797. Podróż swą opisał w sposób bardzo zajmujący p. t. „Travels in the interior of Africa“ (Londyn, 1799). W drugiej podróży, podjętej 1805 r. do wnętrza Afryki, utonął w rzece pod Bussą w królestwie Haussa. Opis tej drugiej podróży wraz z biografją **P.** wyszedł w Londynie (1815). W Selkirk wzniesione mu 1859 pomnik. Por. J. Thomson „Mungo P. and the Niger“ (1890).

Park Mungo.

Parkány, lub też *Párkán*, miasteczko węgierskie w komitacie Ostrzyhomskim, przy ujściu Hronu do Dunaju, do 1,600 miesz. (Madziarów); kościół katolicki. **P.** pamiętne są z wyprawy Jana Sobieskiego, który po oswobodzeniu Wiednia 1683 r. udał się w pogoń za nieprzyjacielem i 6 października t. r. zajął obóz w pobliżu Komarna, gdzie miał się połączyć z ks. lotaryngskim i piechotą. Ale na wieść fałszywą, że pod **P.** znajduje się nieliczny oddział turecki, Sobieski 7 października na czele 4,000 jazdy uderzył na przemagające siły tureckie (15,000), i mimo trzykrotnego odparcia wrogów, uchodzić musiał w orszaku siedmiu tylko towarzyszów. Jednakże we dwa dni później, 9 października, Jan III pomścił się należycie za doznaną klęskę. Uderzywszy bowiem na oszańcowanych w **P.** Turków, zniósł ich do szczętu (stracili około 30,000 ludzi), poczem twierdza Gran dnia 27 t. m. otworzyła zwycięzcy swe bramy.

Parker, ród słynny w dziejach marynarki angielskiej. Protoplastą jego jest *Hugh Parker*, od r. 1681 baronet, † 1697.—Wnuk jego stryjeczny *Sir Hyde Parker*, admirał flagi błękitnej, waleczny wojownik, mianowany 1783 wodzem naczelnym floty angielskiej w Indjach wschodnich, zginął w podróży podczas gwałtownej burzy. Drugi jego syn *Sir Hyde Parker*, * 1740, odznaczył się w wojnie amerykańskiej i blokował 1782 porty holenderskie. W r. 1795 dowodził flotą angielską w Indjach zachodnich, a 1801 otrzymał naczelne dowództwo na morzu Baltyckiem dla przeciwdziałania koalicji północnej, utworzonej przez Pawła I, i wymógł neutralność Szwecji; † 1807 w Londynie, jako admirał flagi białej.— Krewny jego, wiceadmirał *Sir Wiliam Parker*, jeden z najdzielniejszych marynarzy angielskich, przyczynił się znacznie do zwycięstwa, odniesionego nad Francuzami przy Saint Vincent 14 lutego 1797 r.; † 1802.—*Sir Piotr Parker*, * 1716, znany z siedmioletniej i amerykańskiej wojny, był w końcu admirałem floty w randze feldmarszałka i † 1811. Biografję jego napisał Dallas (Londyn, 1815. — *Sir Jerzy Parker*, synowiec poprzedzającego, * 1766, dowodził zaszczytnie od r. 1807 na morzu Baltyckiem, a r. 1809 kierował wyprawą na wyspę Walcheren; † 1847 admirałem flagi czerwonej. — *Sir Wiliam Parker*, * 1791. Przeznaczony już w młodości do służby na flocie, odznaczył się niejednokrotnie w wojnach z Napoleonem I i został 1830 kontradmirałem, a 1835 lordem admiralicji. Mianowany 1841 dowódcą wyprawy do Chin, wskutek odniesionych zwycięstw przyśpieszył zawarcie pokoju w Nankinie (26 sierpnia 1842); blokując 1850 porty greckie, zmusił rząd grecki do zadosyć uczynienia żądaniom Anglji; mianowany w kwietniu 1851 admirałem flagi błękitnej, złożył dowództwo, został 1854 dyrektorem portu Plymouth, a 1863 r. admirałem floty; † 1866. — *Hyde Parker*, wiceadmirał, w r. 1852 mianowany lordem komisarzem admiralicji, † 1854. — Syn jego, *Hyde Parker*, zginął jako dowódca fregaty parowej „Firebrand“ podczas napadu na port rosyjski Sulina 8 lipca 1854 r.

Parker Jan Henryk, historyk sztuki, * 1806 w Londynie, początkowo księgarz, następnie kustosz muzeum Ashmoleana w Oksfordzie, gdzie † 1884; wydał: „Glossary of terms used in Grecian, Roman, Italian and Gothic architecture“ (5 wyd., 3 t., 1850); „An introduction to the study of Gothic architekture“ (6 wyd., 1881); „The archeology of Rom“ (12 t., 1874—80); „The architectoral history of Rome“ (1883).

Parker Teodor, duchowny i uczony amerykański, * 1810 w Lexington w Massachusetts, † 1860 we Florencji. Ukończywszy nauki w domu rodzicielskim, został nauczycielem szkoły prywatnej w Bostonie; następnie 1832 otworzył własną szkołę; studjował przytem gorliwie języki starożytne i nowożytne, oraz teologję. W r. 1836 kazał w rozmaitych miejscowościach stanu Massachusetts, następnie 1837 osiadł w West-Roxbury. Tutaj zaczął głosić przekonania swe o powadze Pisma św., różniące się od nauk głoszonych z kazalnic nowoangielskich; poglądy swe wyłożył **P.** 1841 r. w rozprawie „O chrześcijaństwie mijającem i trwałem,“ w której rozróżniał formy teologiczne od właściwego ducha religijnego i twierdził, że Jezus był człowiekiem naturalnie natchnionym. Przez rozprawę tę **P.** zawikłał się w spory i w licznych działach i kazaniach rozwijał swój anti-supernaturalizm. W 1842 r. udał się do Europy, podróżował po Anglji, Francji, Włoszech i Niemczech, poczem 1844 powrócił do Ameryki i 1846 został proboszczem w Melodeon. Od 1847—50 redagował czasopismo polityczno-teologiczne *Massachusetts Quarterly*. **P.** gorliwie występował także przeciwko wojnie meksykańskiej, za zniesieniem niewolnictwa i t. d. 1859 r. dla poratowania nadwątlonego przez

nieustanną pracę zdrowia udał się przez Santa Cruz do Europy, pobył jakiś czas w Szwajcarji, następnie w Rzymie, w końcu przybył do Florencji. Z dzieł **P.** najważniejsze „Discourse of matters relating to religion“ (1842); „Sermons of theism, atheism and the popular theology“ (1853); „Discourses addresses and occasional sermons“ (2 t., Boston, 1852); „The sermons of religion“ (tamże, 1852) i „Old age“ (1854) i in.

Parker Gilbert, nowelista amerykański, * 1862 w Kanadzie, kształcił się w Toronto, później przebywał w Australji, gdzie zajmował się dziennikarstwem i literaturą. Napisał: „The pomp of the Laviletes“ (1897). „Pierre and his people“ (1892); „Mr Falchion“ (1893); „The trauslatiou of a Savage“ (1894); „The trail of the Sword“ (1894); „The seatts of the mighty“ (1896); „Honourable Tom Ferrol, The battle of the strong“ (1898), oraz zbiór poezji „A lovers diary.“

Parkes sir Henryk, polityk australski, * 1815 w Anglji, † 1896 w Sidney. W r. 1839 wyemigrował do Australji, gdzie został dziennikarzem, następnie posłem do parlamentu (1854) i pięć razy był ministrem, po raz ostatni od 1889 do 1891 r. Był gorliwym propagatorem konstytucji federacyjnej dla Australji; ogłosił: „Cinquante ans passés à faire l'histoire australienne“ (1892).

Parkesyna, substancja podobna do gutaperki, ale od niej tańsza, otrzymana przez Parkesa 1862 z bawełny strzelniczej i olejku rycinowego. Może być rozmaicie zabarwiana, nieprzezroczysta lub przezroczysta, i używa się na różne drobne wyroby.

Parki (łac.) ob. Mojry.

Parkia *(Wielibrza)*, rodzaj roślin z rodziny strączkowych, włączony do rodzaju Inga (ob.).

Parkiet (franc. *parquet)*, miejsce oddzielone w sali, zachowane dla osób oznaczonych, w teatrze miejsce zajęte przez krzesła numerowane.

Parkinsonia *(Kolczyniec)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, mający strąki linijne, na obu końcach zaostrzone; obejmuje jedyny gatunek **P.** *aculeata*, piękny krzew lub drzewo na Karaibach i w Ameryce płd., o liściach pierzastych i kwiatach wonnych, żółtych, zebranych w grona. Odwar kwiatów i kory używa się na Antylach do kąpieli przeciw atrofji dzieci, nasiona przeciw febrze.

Parkman Franciszek, pisarz amerykański, * 1823 w Bostonie, odbył podróż do gór Skalistych i rezultaty jej ogłosił w dziele „Praine and Rochy Mountain life“ (1849), następnie podróżował po Europie, od 1872 mieszka w Bostonie, gdzie poświęcił się badaniom historji Ameryki i wydał w tej dziedzinie wiele dzieł ważnych, z których wymieniamy: „History of the conspiracy of Pontiac“ (2 t., Boston, 1851); „The pioneers of France in the New-World“ (1865); „The Jesuits in North America“ (1866); „La Salle and the discouery of the Great West“ (1869); „The old regime in Canada“ 1874) i in. Zbiorowe jego dzieła wyszły w 8 tomach (Boston, 1880).

Parkosz Jakób, najdawniejszy gramatyk polski, rodem z Żurawicy pod Secyminem w Sandomierskiem, doktor prawa i kanonik krakowski, początkowo był rektorem szkoły parafjalnej i proboszczem na Skałce, następnie w r. 1439—40 rektorem Akademji krakowskiej, † 1455 r. Pierwszy zastanawiał się nad pisownią, a raczej grafiką polską i około 1440 r. napisał w tym przedmiocie rozprawę, znajdującą się w rękopisach bibljoteki krakowskiej. Tak z samego tekstu rozprawy, jako też i przydanego na końcu abecadła, okazuje się, że **P.** odróżniał 48 brzmień w języku polskim, t. j. 11 samogłosek i 37 spółgłosek. Metoda grafiki **P.** zupełnie jest odmienna od spotykanej w dawniejszych zabytkach języka polskiego. Samogłoski pochylone, uznawane przez niego za długie, oznacza podwojeniem, czem również rozróżnia samogłoski nosowe. Spółgłoskę *j* oznacza z czeska przez *g* a natomiast na *g* tworzy oddzielny znak; dla spółgłosek zmiękczonych *b'*, *p'*, *f'*, *m'*, *ń* użył znaków łacińskich *b*, *p* i t. d., dla odpowiednich zaś twardych utworzył nowe postaci; przeciwnie zaś znakiem *l* oznacza nasze *ł*, dla *l* zaś używa postaci podobnej do niemieckiego *l* pisanego. Spółgłoski *h*, *k*, *g*, *r*, *s*, *t*, *x*, *z* zostawia przy brzmieniu, jakie mają w łacinie; o *rz* nie wspomina wcale; nie rozróżnia wcale dźwięków *dz*, *dź* i *dż*, oddając je w jeden i ten sam sposób. Alfabet **P.** ma tę zaletę, że dźwięk każdy oddaje oddzielnym znakiem i że nie ma znamion nad spółgłoskami. Praca **P.** po raz pierwszy była w części wydrukowaną przez Bandtkego w „Pamiętniku Warszawskim“ (1816, t. VI), skąd ją przedrukował Rakowicki w „Prawdzie ruskiej“ (t. II), w całości zaś wraz z uwagami objaśniającemi i życiorysem autora ogłosił ją Bandtke p. t. „Jacobi Parkosii de Żorawice antiquissimus de orthographiae polonica libellus“ (Poznań, 1830).

Parlaghy Wilma, malarka węgierska, * 1868; odznaczyła się jako portrecistka, wykonała portrety: arcybiskupa Stablewskiego, króla Wilhelma II, Bismarcka, Moltkego. Otrzymała medal złoty w Paryżu.

Parlament (z franc. *parler* mówić), nazwa używana częstokroć na oznaczenie ciał prawodawczych, głównie jednak znana we Francji i Anglji.—*Parlamenty we Francji* do 1789 były to instytucje, przeznaczone głównie do wymierzania sprawiedliwości. Powstanie **P.** odnoszą jedni aż do najdawniejszych czasów monarchji Franków, inni zaś datują ich początek od wieku XIV, i to jest daleko pewniejsze. W tej to epoce królowie francuscy, widząc, że rada ich przyboczna, złożona z prałatów i panów świeckich, nie była zdolna do dobrego wymiaru sprawiedliwości, postanowili wydzielić z jej atrybucji wymiar sprawiedliwości i oddać go zgromadzeniu, stale w jednem miejscu zasiadającemu z ludzi biegłych w prawie. To na celu miały ordonansy Filipa Pięknego z r.

1302 i Filipa VI z 1344, które określiły atrybucje parlamentu paryskiego i oznaczyły skład jego członków. Obok **P.** paryskiego, ustanowiono jeszcze 12 **P.** w innych prowincjach Francji, a mianowicie w 1302 w Tuluzie, w r. 1409 w Grenobli, w 1462 w Bordeaux, w 1471 w Dijon, w r. 1519 w Normandji, w 1501 w Prowancji, w 1553 w Bretanji, w 1620 w Pau, w 1633 w Metz, w r. 1686 w Douai, w 1676 w Besançon, w 1775 w Nancy. Jednakże **P.** paryski miał najwyższe znaczenie. Zadaniem głównem **P.** było wymierzanie sprawiedliwości tak cywilnej, jak i karnej, a przez to wyrwanie sądownictwa z rąk panów feudalnych i osłabienie tych żywiołów nieprzyjaznych władzy monarszej, **P.** rzeczywiście zadanie to gorliwie i umiejętnie wypełniały, a wsparte powagą władzy królewskiej niemało się przyczyniły do jej zwycięstwa i do wyrobienia jedności narodowej. Z biegiem czasu jednak nie poprzestały one na pierwotnym zakresie swej działalności i zmierzały do przekształcenia się na ciała polityczne. Dlatego nieraz w czasach późniejszych, a szczególnie od Ludwika XIII, widzimy je często stawiające opór koronie. Jedynie tylko parlament za Ludwika XIV milczał, nie mając odwagi stawić mu czoła, ale za to pod panowaniem Ludwika XV posunął się tak daleko, że dwór w styczniu 1771 zniósł parlamenty i na ich miejsce nową izbę sądzącą wprowadził. Ludwik XVI przywrócił je znowu, ale tyle znalazł oporu przeciwko swoim reformom, że w 1788 powtórnie je rozwiązał. Wznowione jeszcze przez Neckera, utonęły ostatecznie w nurtach rewolucji, do której i same niemało się przyczyniły. Prawo z 24 kwietnia 1790 zniosło je ostatecznie. *Parlament w Anglji.* Wraz z wtargnięciem Normanów utworzyło się tu zgromadzenie prałatów i baronów, jako rada królewska. Pierwiastkowo zgromadzenie to zbierało się tylko na Wielkanoc, na Ś.-ty Jan i na Boże Narodzenie dla zajmowania się licznemi sprawami i wypełnienia pewnych, nic nie znaczących formalności; stopniowe jednak znaczenie tego zgromadzenia wzrasta, zwłaszcza od czasu, gdy Normanowie, utraciwszy za Jana Bez ziemi posiadłości we Francji, zaczynają się uważać za współobywateli podbitych Anglo-Saksonów i łączą się z nimi dla wyjednania nowych swobód. Wtedy to obok baronów przybywają do zgromadzenia deputowani dzierżawców wiejskich, przedstawiciele miast i mniejszych ziemskich posiadłości; zgromadzenie to przybiera nazwę **P.** i dzieli się na dwie izby: wyższą (izbę parów, lordów) i niższą (izbę gmin). Za Edwarda I **P.** pozyskuje prawo stanowienia podatków, a znaczenie jego polityczne stopniowo wzrasta. Podobnież instytucje powstały w Szkocji i Irlandji; te jednak w Szkocji 1707, a w Irlandji 1800 zniesione, połączone zostały z angielskim, który przybrał nazwę *Imperial parliament* (parlament państwa). Obecnie pierwsze posiedzenie parlamentu sam król otwiera w zamku westminsterskim, gdzie izba wyższa i niższa w oddzielnych zasiadają salach; na to otwarcie izba niższa przysyła tylko posłów swoich. Po mowie króla, na którą obie izby wspólnie piśmem dziękczynnem odpowiadają, członkowie parlamentu składają wprowadzoną przez Henryka VIII przysięgę kościelną *(Oath of supremacy)*, która uznaje króla za głowę kościoła anglikańskiego. Katolicy wolni są od tej przysięgi. Posłowie izby niższej wykonywają jeszcze inną przysięgę na poddaństwo *(Oath of allegiance)*. Po dopełnieniu tych przysiąg, izba niższa wybiera swego mówcę (Speaker) i komitet złożony z pięciu osób, z których jedna roztrząsa prawa izby, druga skargi narodu, trzecia wybory sporne, czwarta handel, piąta sprawy kościelne. Potem zaczynają się obrady parlamentarne. W izbie wyższej prezyduje lord kanclerz. Każdy członek parlamentu może podawać projekta do prawa, które jednak upadają, jeżeli drugi członek ich nie wesprze. Kto nie jest obecny traci głos, z wyjątkiem lordów, którzy mogą go dawać przez swoich pełnomocnych. W izbie lordów wystarcza trzech członków, aby uchwała była prawomocną. Do takiejże prawomocnej uchwały w izbie gmin potrzeba przynajmniej 40 członków. Parlament jest właściwym rządcą kraju; on ma władzę prawodawczą, on nadaje ton polityce ogólnej; ministerjum jest właściwie jego delegacją; dalej ma **P.** wielki udział w sprawach administracji i sądownictwa, a także wiele innych spraw państwa załatwia przez swoje bile prywatne. Do izby niższej należą wszystkie sprawy finansowe, a izba parów stanowi sąd najwyższy, rozstrzyga wszelkie skargi o nieważność przeciw wyrokom wyższych sądów Anglji, Szkocji i Irlandji. W sprawach kryminalnych, tyczących się jakiego lorda, sąd stanowią parowie. Nietylko lordowie, lecz i inne osoby przez izbę niższą zaskarżone, mogą być przed izbę parów zapozwane, gdzie większość głosów 12 lordów stanowi wyrok. W sprawach, tyczących się naruszania ustawy, obie izby mogą sądzić, ale wyrok obu izb musi się zgadzać i dla większej ważności potrzebuje jeszcze królewskiego potwierdzenia. Por. May „Treatise upon the law privileges, proceedings and usages of parlament“ (9 wyd., Londyn, 1883, po niem. 2 wyd., Lipsk, 1880); Todd „Ueber die parlamentarische Regierung in England“ (Berlin, 1869—71, t. 2); tenże „Parlamentary government in the British colonies“ (2 wyd., 1884); Gneist „Das englische Parliament in tausend jährigen Wandlungen“ (1886); Bastard de l'Estang „Les parlements de France“ (1857); Demaze „Histoire du parlement de France“ (1863).

Parlament długi, parlament angielski otwarty 1640, 1648 nazwany kadłubem parlamentu, ponieważ członkowie nie independyści byli z niego wyłączeni, rozwiązany 1653 przez Cromwella, 1659 zwołany znów przez Monka, zakończył się 1660.

Parlamentarny (z fr.), odnoszący się do zgromadzenia obradującego lub reprezentacyjnego.

i odpowiadający godności takich zgromadzeń (przeciwieństwo: nieparlamentarny, obrażający takt, obowiązujący w parlamencie); rząd **P.**, system **P.**, rodzaj rządu, przy którym monarcha w ważniejszych sprawach rządu, a zwłaszcza w prawodawstwie, związany jest zezwoleniem reprezentacji ludu; następnie system rządu, w którym regent wybiera sobie ministrów z pośród większości reprezentacji narodu i panuje w porozumieniu z nim; parlamentaryzm, system konstytucyjny z rządem parlamentarnym, który w swem zwyrodnieniu prowadzi do naruszenia zasady monarchicznej. Ob. Bucher „Parlamentarismus“ (2 wyd. 1881); Figdor „Parlamentswissenschaft“ (1891—92, cz. 3).

Parlamentaryzm, system rządów, oparty na konstytucji, dopuszczającej do udziału w zarządzie reprezentację ludową, czyli parlament (ob.).

Parlamentarz, posłaniec od jednej do drugiej strony wojującej, wyprawiony celem ustnego przedstawienia pewnych warunków. Osoba jego staje się nietykalną, jeżeli opatrzony jest w białą chorągiew, lub jeżeli mu towarzyszy trębacz, albo dobosz i t. p. W marynarce statki parlamentarskie używają w takich razach flagi białej, która się też parlamentarską nazywa.

Parlando (włos.), w śpiewie: w „mówiącem“ wykonaniu.

Parlatorium, izba w klasztorach lub innych zakładach, przeznaczona dla rozmowy z osobami odwiedzającemi.

Paroksyzm *(exarcebatio)*, zaostrzenie, zwłaszcza napad choroby wracającej w odstępach periodycznych, jak febry, kurczu.

Parma, dawniej udzielne księstwo w Wyższych Włoszech, zostawało pod panowaniem Farnezych (ob. Farnese) 1545—1731, a 1748—1802 i 1847—1859 pod władzą młodszej gałęzi z głównej linji hiszpań. domu Burbonów (ob.); składało się z dwu księstw, Parmy i Piacenzy, i obejmowało 113 mil kw. z ludnością 508,000 w pięciu prowincjach: Parma, Piacenza, Borgo-San-Donnino, Val-di-Taro i Lunigiana. Po wcieleniu do królestwa Włoskiego rozdzielone zostało na dwie prowincje: Parma (256,029 m.) i Piacenza (218,569 m.); okrąg Pontremoli (ok. 33,000 m.) przyłączono do prowincji Massa-Carrara. Miasta Parma (ob.) i Piacenza (ob.) w wiekach średnich, jako część Lombardji, cesarzom niemieckim podległe, brały udział w zapasach Gwelfów i Gibelinów, ale w końcu zostały przez dom Este i Visconti ujarzmione. W początkach XVI w. zajął je Ludwik XII, król francuski, ale już w 1514 przeszły w posiadanie papieża Juljusza II. Następnie papież Pius III, wyniósłszy 1545 r. do godności księstw, nadał je członkowi swej rodziny Piotrowi Luigi Farnese. Po wygaśnięciu domu Farnese w linji męskiej, Elżbieta Farnese, żona Filipa V, króla hiszpańskiego, wyjednała oba księstwa dla syna swego Don Karlosa, który je przecież w r. 1735 odstąpił Austrji. Austrja oddała je znowu 1748 wraz z Gustallą infantowi hiszpańskiemu Don Filipowi, zastrzegając sobie wszakże odebranie ich napowrót, jeżeliby pokolenie jego męskie wygasło, albo też na tron hiszpański lub neapolitański wstąpić miało. Po Filipie nastąpił 1765 Ferdynand, syn jego, który zawarł pokój z rzecząpospolitą francuską i † 1802. Na mocy wzajemnego układu z r. 1801 Francja zajęła wszystkie trzy księstwa i w 1805 pod nazwą departamentu Taro wcieliła do cesarstwa. W skutek pokoju paryskiego 1814 i na mocy kongresu wiedeńskiego, księstwa dostały się byłej cesarzowej francuskiej Marji Ludwice, a układem z d. 10 czerwca 1817 zawarowano, że po jej śmierci przejdą w posiadanie dawniejszych władców. Jakoż po śmierci Marji Ludwiki 17 grudnia 1847 **P.** przeszła pod władzę byłego księcia Lukki, Karola II de Bourbon, przy czem jednakże nastąpiła nader zawikłana wymiana terytorjów pomiędzy Parmą, Modeną i Toskanją. Po wybuchu rewolucji 20 marca 1848 książę opuścił kraj i ustanowiono rząd tymczasowy, a **P.** przyłączyła się do nieprzyjaciół Austrji. Jednakże 12 sierpnia zajął ją generał austrjacki d'Aspre i chociaż przy nowo rozpoczętej wojnie oświadczyła się 17 marca 1849 za przyłączeniem do Sardynji, otrzymała przecież załogę austrjacką. Książę Karol II jeszcze 4 marca 1849 abdykował na rzecz swego syna Karola III, który objął rządy 27 sierpnia 1849, ale zamordowany został 27 marca 1854, skutkiem czego rządy **P.** przeszły na jego syna Roberta I (* 1848), zostającego pod opieką matki Ludwiki de Bourbon, córki księcia Berry. Z powodu ruchów włoskich 1859 dynastja panująca opuściła księstwo, a ustanowiony 8 czerwca rząd tymczasowy stanął po stronie króla Wiktora Emanuela. Z tego powodu zaraz 16 czerwca gubernator sardyński zajął w posiadanie księstwo **P.**, które dekretem 28 marca 1860 do nowego królestwa Włoskiego zostało wcielone. Liczy się ono do najludniejszych prowincji włoskich. Panujący dawniej książę mieszkał z matką swoją w zamku Wartegg, w szwajcarskim kantonie St. Gallen.

Parma, stolica i rezydencja dawnego księstwa Parmy, obecnie miasto główne prowincji włoskiej t. im. (3238 klm. kw. i 274,000 m.), nad rzeką *Parmą*, wpadającą do Po, liczy 53,000 m., ma uniwersytet założony 1422, odnowiony 1855, dawny pałac książęcy, piękny kościół katedralny, przepyszny i wielki teatr, oraz mnóstwo innych wspaniałych budowli. Znajdują się tu wielkie fabryki wyrobów wełnianych, jedwabnych, fabryki koronek, pończoch, wyrobów ze szkła i gliny. Por. Affa „Storia della Citta di Parma“ (4 t., 1792—95); Scarabelli „Storia civile di Parma“ (1858, 2 t.).

Parmeggianino, Parmeggiano, właściwie Franciszek Mazzola, malarz włoski, * 1504 w Parmie,

† 1540 w Casalmaggiore, naśladowca Correggia i Rafaela; wykonał freski religijne w kościele San Giovanni w Parmie, „Amor przysposabiający łuk“ (Wiedeń); najwybitniejszy był jako portrecista.

Parmelia (*Tarczownik*), rodzaj porostów, obejmuje gatunki błoniaste lub skórzaste, rozwijające się odśrodkowo, białe, szare, czarne, żółte lub zielone. W czasie systemu kontyneutalnego **P.** *parietina (Physcia parietina)* otrzymała rozgłos jako surrogat chiny przeciw febrze; obecnie rzadko się używa. **P.** *saxatilis (Imbricaria saxatilis)*, pospolita na drzewach, była niegdyś używana przeciw epilepsji, przyczem była podawana, jako wyrastająca na starych czaszkach.

Parmenides (z Elei), filozof grecki, * około 515 prz. Chr., najznakomitszy przedstawiciel szkoły Eleatów, z której zasadami zapoznały go pisma Ksenofanesa (ob.). **P.** wyłożył swe poglądy w rozprawie wierszowanej, dochowanej w pojedyńczych tylko ułamkach. Twierdzi on, iż istnieje tylko byt wypełniający przestrzeń kulistego kształtu. Wszelkie stawanie się, wielość, zmiana są tylko złudzeniem zmysłów. Byt i myśl są tożsamością; co nie istnieje, nie daje się ująć myślą. Pozorna wielość zjawisk w świecie jest wynikiem oddziaływania na siebie światła i nocy (ognia i ziemi), zostających w tym samym stosunku, co byt do niebytu, **P.**, według Platona, miał w starości zostawać w stosunkach z Sokratesem. Fragmenta **P.** wydał Henryk Stein (lipca, 1864—1867) w dziele „Symbola philosoph.“ i Th. Davidson „The fragments of P.“ w „Jour. of specul. philos.“ (St. Louis, 1870). O filozofji **P.** pisali E. F. Apelt „P. et Empedoclis doctrina de mundi structura“ (Jena, 1856); Th. Vatke „P. Veliensis doctrina qualis fuerit“ (Berlin, 1864); Zeller „Philosophie der Griechen“ (1892).

Parmenjon, wódz królów macedońskich, Filipa i Aleksandra. Odznaczył się w bitwach nad Granikiem i pod Issus i zdobył Damaszek. Po bitwie pod Arbelą został mianowany rządcą Medji; Aleksander wszakże, pozazdrościwszy mu tej władzy, obwinił go o spisek i skazał na śmierć r. 239 prz. Chr.

Parmentier Antoni August, farmaceuta i agronom, * 1737 w Montdidier, † 1813. Był aptekarzem wojskowym, a gdy w czasie głodu 1769 akademja francuska ogłosiła nagrodę za rozprawę o roślinach, któreby mogły zastąpić chleb, **P.** zyskał tę nagrodę za rozprawę o kartoflach i wogóle zasłużył się upowszechnieniem i poprawieniem ich uprawy. Rolnictwo i fabryki zawdzięczają mu wiele ulepszeń, a w szczególności fabrykacja cukru z buraków; ulepszył też urządzenie szpitali. W 1796 został członkiem instytutu, a za konsulatu inspektorem generalnym służby lekarskiej. Miasto rodzinne wzniosło mu pomnik.

Parmezan, ob. Ser.

Parmy książę, ob. Cambacérès.

Parnahyba, rzeka w Brazylji, wypływa pod 9° szer. połud. w prowincji Pianhy i Maranhao, ubiega 1,040 klm. kw. i wpada do morza Atlantyckiego.

Parnas (po gr. *Parnassus*), góra w Grecji, w Focydzie, poświęcona Apollinowi i muzom; szczytem swoim Liakura wznosi się do wysokości 2,459 metrów. Na południowym jej stoku leżała sławna świątynia Delfy i wytryskało źródło Kastalskie.

Parnasiści, ob. Parnassiens.

Parnassia, ob. Dziewięciornik.

Parnassiens, Parnaszczycy, nazwa szkoły poetów francuskich, którzy starali się przedewszystkiem o doskonałość formy. Organem ich był *Parnasse Contemporain* (1866). **P.** stanowią przejście od romantyzmu do symbolizmu.

Parnassius, motyl, ob. Apollo.

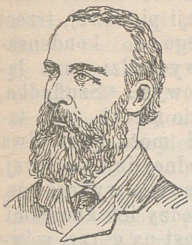
Parnawa *(Pernau)*, rzeka w Rosji, ma źródła w Estlandji, przebiega Liflandję i ubiegłszy 191 klm., wpada do zatoki Ryskiej.

Parnawa, miasto w gub. Liflandzkiej, położone przy ujściu rz. t. n., posiada dwa kościoły luterańskie i cerkiew, gimnazjum, zamek, urząd celny, port mieszczący 100 okrętów, kąpiele morskie i liczy 13,000 miesz. Założone 1255, było przez długi czas siedzibą biskupa, ufortyfikowane 1642 przez Szwedów, zajęte zostało przez Rosję 1710. Od 1699 do 1710 mieścił się w niem uniwersytet dorpacki.

Parnawskie województwo. Stefan Batory po odzyskaniu Inflant w 1586, podzielił je na trzy województwa: Inflanckie, Derolskie i Parnawskie; dwa ostatnie na mocy traktatu oliwskiego 1660 ustąpiono Szwecji.

Parnell Henryk, publicysta i mąż stanu angielski, * 1786, † 1846. Wybrany w młodym wieku na posła izby niższej, odznaczył się jako gorliwy obrońca emancypacji katolików, do której skutecznie się przyczynił. W r. 1831 został ministrem wojny, ale urząd ten wkrótce złożył. Ważniejsze jego dzieła są: „History of the penal laws against catholics“ (Londyn, 1808) i „Observation on paper money, banking and overtrading“ (Londyn, 1827).

Parnell Karol Stewart, agitator irlandzki, * 1846 w Avondale w majątku ojca, kształcił się w Cambridge, a 1875 obrany został do parlamentu z South-Meath. Przyłączył się do stronnictwa Home-Rule i występował zawsze z nienawiścią ku Anglikom, tak, że wkrótce, jako członek grupy obstrukcjonistów, starającej się utrudniać przeprowadzenie spraw w parlamencie, zyskał znaczną popularność w Irlandji. W 1880 udał się do Ameryki w celu zbierania składek na rzecz Irlandczyków, dotkniętych klęską głodową, gdzie starał się ożywić agitację między Fenjanami, a po powrocie został przywódcą partji Homerulerów, przez co przybrała ona kierunek radykalny. Pod jego też przewodnictwem rozwinęła się *landliya*, utrzymu-

Parneil Karol.

jąca całą Irlandję w wzburzeniu. Po odrzuceniu bilu z opieki nad zwierzętami i po zamknięciu parlamentu, uznanie powagi **P.** wzrosło do tak wysokiego stopnia, iż uważano za „króla“ Irlandji. Rząd oskarżył go o zdradę stanu, lecz nie mógł uzyskać od sędziów wyroku potępiającego. Aresztowany w październiku 1881 i osadzony w więzieniu Kilmainham w Dublinie, uwolniony został w maju 1882. W 1883—84 w uznaniu położonych zasług dla kraju ofiarowano mu zebrany drogą składek fundusz 40,000 funt. sterl. Podczas wyborów 1885 stronnictwem swem, liczącem 85 członków poparł konserwatystów, przez co przyczynił się do upadku Gladstona. Odtąd odgrywał wpływową rolę w parlamencie i zdołał 1886 zmusić Gladstona i stronnictwo liberalne do przyjęcia głównego punktu programu homerulerów, mianowicie parlamentu irlandzkiego i prawodawczej niezależności Irlandji. Pociągnięty do odpowiedzialności sądowej w 1888 za pobudzanie do rozruchów w Irlandji, został przez sąd uniewinniony. Wielce za to zaszkodził mu proces wytoczony na początku 1890 o stosunki miłosne z żoną przyjaciela swego irlandzkiego kapitana O'Shea, w którym wina **P.** została udowodnioną. Wprawdzie na wyborach do parlamentu w listopadzie t. r. został przywódcą stronnictwa, ale w łonie związku irlandzkiego objawiła się tak mocna przeciwko niemu opozycja, iż Gladstone w liście publicznym zerwał z nim stosunki i oświadczył, że wycofa się z walki o prawa Irlandji, jeżeli **P.** pozostanie nadal kierownikiem Homerulu. W odpowiedzi **P.** ogłosił do ludu irlandzkiego manifest, w którym oskarżył Gladstona o niezgodną z życzeniami ludu irlandzkiego politykę. W skutek tego w partji nastąpiło rozdwojenie, i tylko 25 posłów pozostało przy **P.**; † 1891 r. w Brighton w kilka miesięcy po wzięciu ślubu z panią O'Shea, która rozwiodła się z mężem. Por. Walsh „A memorial volume to Charles Stew. P.“ (1892, t. 2).

Parnik, ob. Parowe gotowanie.

Par nobile fratrum (łac.)—szlachetna para braci (Horaey).

Parny Ewaryst Désiré Desforges, wicehrabia de, słynny erotyczny poeta francuski, * 1753 na wyspie Bourbon, † 1814 w Paryżu. W dzieciństwie przybywszy do Francji, kształcił się w Rennes i, mając zamiar zostać Trapistą, wszedł do seminarjum św. Firmina w Paryżu. Wkrótce jednak zrzekł się tego zamiaru i wstąpił do szkoły wojskowej, po której ukończeniu odwiedził swą ojczyznę 1773, poznał tam piękną kreolkę Esterę de Bait i opiewał ją pod imieniem Eleonory. Za powrotem do Francji 1777 zyskał rozgłos swemi „Epîtres aux insurgés de Boston“ i znowu podróżował do Indji. Od 1782 mieszkał w bliskości Paryża w zupełnem odosobnieniu. Utraciwszy cały majątek podczas rewolucji, zyskał potem względy Bonapartego, ale je lekkomyślnie utracił cynicznym swym eposem komicznym „La guerre des dieux anciens et modernes“ (Paryż, 1799, n. wyd., 1886). Poezje jego „Le paradis perdu“, „Les galanteries de la Bible“, „Deguisments de Vénus“ i „Portfeuille volé“ (drukowane razem, 1805) były zakazane przez policję cesarską. Prawdziwa sława polega na jego poezjach erotycznych (np. „Poésies érotiques“, 1780—81), które dla swego wdzięku zyskały mu nazwę Tybulla francuskiego. Najlepsze ed. dzieł **P.** sporządzili Tissot (3 t., Paryż, 1827) i Béranger (4 t., Paryż, 1831); wybór dał Boissonade (Paryż, 1827 i 1887). Od 1803 był **P.** członkiem instytutu.

Paroch, duchowny nad parafją przełożony, toż samo co pleban albo proboszcz.

Parodja (z grec.), tak nazywano pierwotnie sposób przekształcenia myśli pisarza, w którym, zmieniając mniej lub więcej jego wyrazy, zupełnie odmienne od pierwszego znaczenie jego myślom nadawano. Teraz pod nazwą parodji rozumiemy poemat, w którym wzniosłe jakie poetyczne dzieło, przez zamianę przedmiotu, przy zachowaniu jednak formy, przerabia się na inną, najczęściej komiczną poezję. Parodja różni się jednak od trawestowania czyli przestrojenia tem, że to drugie przyodziewa poważny przedmiot poematu w formę żartobliwą. Por. Delepierre „La parodie chez les Grecs, les Romains, chez les modernes“ (Londyn, 1871).

Parole d'honneur (fr.), słowo honoru.

Parolistowate, ob. Zygophylleae.

Paronimy (z grec.), tak się nazywają w gramatyce wyrazy wyprowadzone z jednego wspólnego źródłosłowu; *paronimja* zaś jest wyprowadzanie jednego wyrazu z drugiego, jak np. *mówić*, *mowa*, *mówca*.

Paropamisus, starożytna nazwa pasma gór Hinduku w Azji południowej.

Paros, wyspa grecka na morzu Egejskiem, teraz *Paro* zwana, do nomarchji Cyklad należąca, obejmuje 165 klm. kw. z ludnością około 7,000. Osiedloną została pierwotnie przez Fenicjan i szybko stanęła w stanie kwitnącym. Po wojnach perskich dostała się Atenom, a później Rzymianom. W 1207 była przyłączona do księstwa Naksos, później w posagu dostała się rodzinie Sommariva, w XV w. należała do rodziny Venier, w końcu przeszła w posiadanie Turcji. W d. 10 lipca 1651 Wenecjanie pod wyspą Paros zadali klęskę Turkom. Po wojnie o niepodległość grecką dostała się Grecji. Wyspa **P.** sławną była w starożytności ze swego pięknego, białego marmuru, który wydobywano z łomów Marpessa. Łomy tutejsze zostały na nowo 1844 otwarte. Miasto główne jest Parikia. **P.** znaną jest także jako miejsce, w którem

znaleźć miano sławną *kronikę paryjską*, czyli marmurową. W pobliżu leży wyspa skalista *Antiparos*, słynna ze swojej 250 stóp głębokiej, a 80 stóp wysokiej groty stalaktytowej. Por. Ross „Reisen auf den griechischen Inseln des Aegeischen Meers“ (Stuttgard, 1840).

Parostatek, ob. Parowiec.

Parotis, *gruczoł przyuszny*, ob. Ślinowe gruczoły.

Parotitis, zapalenie przyusznego gruczołu ślinowego *(Parotis)*, często występuje samodzielnie i stanowi t. zw. *świnkę*; nieraz wszakże zjawia się też jako powikłanie w przebiegu chorób zakaźnych, jak tyfus lub szkarlatyna, i wtedy pogorsza rokowanie.

Parowa machina, *parowy motor*, motor pracujący działaniem prężności pary wodnej. Każda **P. m.** składa się z przyrządu do wytwarzania pary (ob. Kocieł parowy) i właściwego mechanizmu. Jakkolwiek rozmaite są dzisiaj **P. m.**, główną jednak podstawą każdej jest walec metalowy *C* (fig. 1), z obu stron zamknięty, w którym porusza się tłok, *K*, szczelnie do ścian walca przystający. Drąg czyli trzon, wychodzący z tłoka, przechodzi przez pokrywę walca przy *s*, a wraz z nim przesuwa się głowa *q*, utrzymywana w ruchu prostolinijnym przez słupy *gg* i połączona z *korbowodem* czyli *łącznikiem (bielle, pleuelstange)* i korbą *z KW*; skąd ruch wahadłowy tłoka udziela się już jako obrotowy wałowi, na którym jest osadzone koło rozpędowe (ob.), a wał ten za pomocą zazębień lub pasów bez końca przesyła ruch z kolei do maszyn warsztatowych. W dzisiejszych **P. m.** tłok jest wprawiany w ruch przez wpuszczanie pary naprzemian w dolną lub górną część walca, czyli pod tłok lub nad tłok, przy jednoczesnem zgęszczeniu pary, która już wywarła swoje działanie. Kierowanie pary raz pod tłok, drugi raz nad tłok, odbywa się za pomocą *suwaka* czyli *szufladki S*, umieszczonej w komorze *D*, przytwierdzonej do bocznej powierzchni walca i połączonej z nim otworami u dołu i u góry w ścianie walca się znajdującemi. W komorze tej, pomiędzy otworami kanałów α i β prowadzących do górnej i dolnej części walca, znajduje się, na jednej z niemi linji pionowej, trzeci jeszcze otwór kanału γ, idącego do kondensatora, a z górnej jej części wychodzi rura łącząca komorę z kotłem parowym. Szufladka, mająca pewne podobieństwo do niecki, jest takiej długości, że naraz zakryć może tylko dwa z trzech otworów leżących na jednej linji pionowej, ale zakrywając je za pomocą swego wydrążenia, staje się właśnie łącznikiem między ich kanałami. Tym sposobem, gdy szufladka jest na górze, wówczas do dolnej, nie przykrytej przez nią części walca wpada przez komorę para, dobywająca się z kotła, i tym sposobem podnosi tłok, a jednocześnie górna część walca za pośrednictwem wydrążenia szufladki połączoną zostaje z oziębialnikiem,

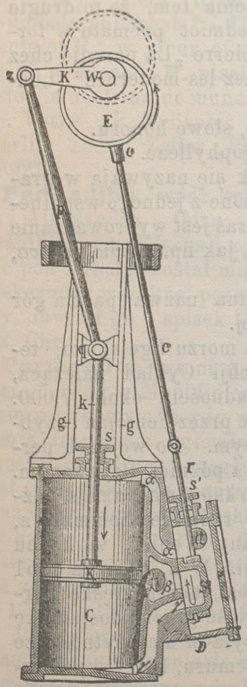
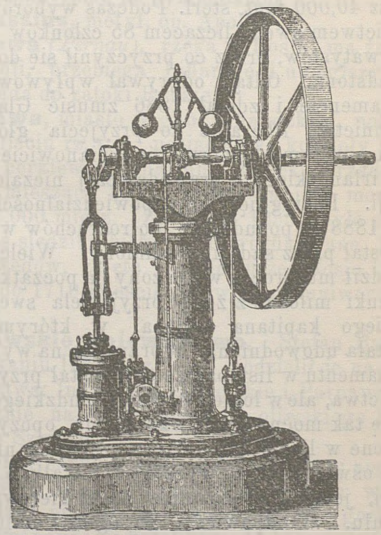

Fig. 1. Urządzenie machiny parowej.

Fig. 2. Machina stojąca.

do którego też uchodzi para w niej zawarta. Gdy szufladka pójdzie na dół, wówczas para z kotła wpada nad tłok, a zawarta pod nim uchodzi do oziębialnika. Szufladka otrzymuje ruch z dołu do góry i odwrotnie od części maszyny poruszonych już przez parę w pierwszej chwili pod tłok wpadającą, a mianowicie od *mimośrodu E*, osadzonego na osi koła rozpędowego, za pośrednictwem pręta *oe*, od którego schodzi drążek *r*, łączący się z suwakiem; tym sposobem, w miarę zbliżania się lub oddalania mimośrodu od walca, górny koniec drążka, a więc i szufladka opuszczaną bywa na dół lub podnoszoną do góry. Wspominany już kilkakrotnie *oziębialnik* czyli *kondensator* jest to naczynie, umieszczone w pobliżu walca, w którem uchodząca z nad lub pod tłoka para zgęszcza się pod wpływem wtryskującej tam zimnej wody. Woda ta przybywa z pompy poruszanej przez pręt, do wahacza przytwierdzony, a jednocześnie dwie inne

pompy, takim samym sposobem w ruch wprawiane, ciągną wodę—jedna powietrzna z oziębialnika, druga zaś tę samą ogrzaną już wodę prowadzi do kotła. Widok zewnętrzny takiej **P. m.** pionowej przedstawia fig. 2. Godnym też jest jeszcze uwagi w **P. m.** *regulator o sile odśrodkowej* czyli *równoległobok*, złożony z czterech sztabek, mogących zmieniać pochylenie względem siebie. Dwa górne boki tego równoległoboku na przedłużeniach swoich dźwigają ciężkie kule żelazne, dwa zaś dolne przytwierdzone są ruchomo do obrączki, mogącej się posuwać w górę lub na dół po osi pionowej, wprawianej w ruch obrotowy przez koło zębate, na wale koła rozpędowego umieszczone. Gdy koła rozpędowe za szybko się obraca, wówczas kule regulatora podnoszą się nieco pod wpływem siły odśrodkowej, a posuwając tym sposobem w górę wspomnianą obrączkę, działają na połączony z nią

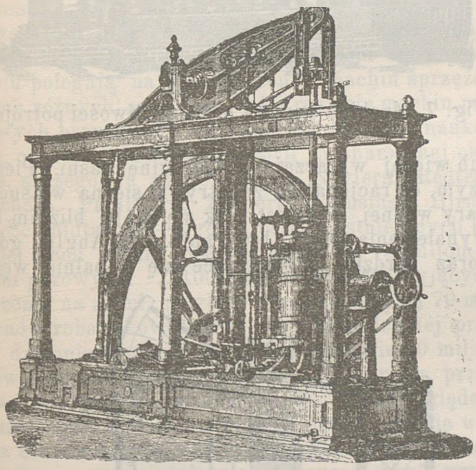

Fig. 3. Machina z wahaczem systemu Watta.

układ drągów, który zamyka kran w rurze przyprowadzającej parę z kotła, a po zwolnieniu ruchu znów go otwiera. Tym sposobem maszyna sama ruch swój reguluje. W **P. m.** dawniejszej konstrukcji (fig. 3) ruch tłoka przenosił się na *balansjer* czyli *wahacz*, osadzony w górnej części machiny, a ruch wahadłowy, przez tłok mu nadany, przenosił się na korbę i inne części machiny. Gdy maszyna tak jest urządzona, że prężność bezwzględna pary w kotle nie może przenosić 4 atmosfer, wówczas mówi się, że jest o *nizkiem ciśnieniu*. Gdy przeciwnie prężność pary może przewyższać 4 atmosfery, **P. m.** jest o *wysokiem ciśnieniu*. W ostatnim razie przy maszynie nie ma zwykle oziębialnika. Maszyna o wysokiem ciśnieniu potrzebuje daleko mniej wody i dlatego najstosowniejszą jest do lokomotyw dróg żelaznych. Jednostką do oznaczania siły **P. m.** jest *koń parowy*, czyli praca potrzebna do podniesienia ciężaru 75 kilogramów na wysokość 1 metra w przeciągu jednej sekundy (ob. Mechaniczne jednostki). Granicami siły **P. m.** są $^1/_4$ konia i 1000 do 2500 koni parowych. **P. m.** są jeszcze *stojące* lub *leżące*, stosownie do tego, czy walec ma kierunek pionowy lub poziomy. W machinach dawniejszych para działała na tłok cylindra jedynie swojem ciśnieniem, ważną wszakże korzyść osiągnięto przez zastosowanie jej rozprężliwości; w machinach takich para dopływa z kotła nie przez cały ciąg ruchu czyli skoku tłoka, ale w pewnej części skoku dopływ pary z kotła zostaje odcięty przez odpowiedni mechanizm rozdzielczy, a na pozostałej części skoku para działa na tłok w skutek swej rozprężliwości, czyli przez samo swe rozszerzanie się, w przybliżeniu zatem na zasadzie prawa Mariotte'a (ob. Gazy). Sprowadza to znaczną oszczędność pary, a tem samem węgla. Rozprężanie to pary może się odbywać w jednem tylko, albo też w dwu lub kilku walcach. W pierwszym razie **P. m.** nazywa się machiną o rozprężeniu pojedyńczem. Do zatrzymywania dopływu pary w pożądanej chwili służą odpowiednio urządzone, podwójne suwaki, jak w machinie Meyera; w nowszych jednak konstrukcjach regulowanie dopływu pary uskutecznia się za pomocą regulatorów automatycznie działających, jak w machinach Corlissa (fig. 4), Spencera i Inglisa, Wheelocka, Collmana. Jeżeli rozprężanie pary dokonywa się

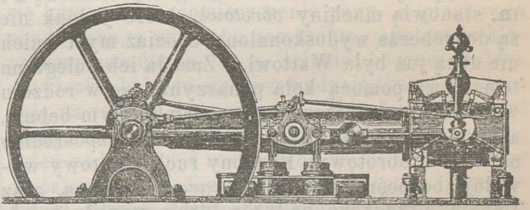

Fig. 4. Machina parowa Corlissa.

kolejno w kilku walcach, machina nazywa się *sprzężoną (compound)* i może być o dwu, trzech lub czterech walcach. Walce te są różnej wielkości; para z kotła przepływa do najmniejszego i po przerwaniu dopływu rozpręża się w niewielkiej mierze, przechodzi następnie do walca większego, gdzie następuje rozprężanie daleko znaczniejsze. Rozróżniają się dwie kategorje machin sprzężonych; w pierwszej korby obu walców zwrócone są w jedną stronę, a para bezpośrednio przechodzi z walca mniejszego do większego; w machinach kategorji drugiej korby są przemieszczone o 90^0 lub 120^0, a między obu walcami znajduje się zbiornik *(receiver)*, w którym para gromadzi się w przejściu z walca jednego do drugiego. Machiny pierwszej kategorji nazywają się *machinami Woolfa;* para przebiega w nich tak, że oba tłoki (fig. 5) posuwają się jednocześnie w górę i na dół. W machinach drugiej kategorji przepływ pary przy pośrednictwie zbiornika tak jest regulowany, że kor-

by, pomimo różnicy w swem położeniu, mają obrót zgodny; należą tu machiny Collmanna, Swiderskiego (fig. 6). Westinghouse'a i in. Działają one bardziej jednostajnie, aniżeli machiny Woolfa, ale korzystniejsze jeszcze pod względem oszczędności węgla i jednostajności biegu są *machiny sprzężone potrójne* (fig. 7). Z powodu swej prostoty zasługują też na uwagę maszyny o *walcu ruchomym*, w których pręt tłoka bezpośrednio nadaje obrót

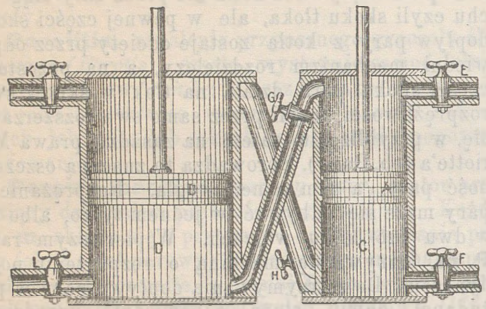

Fig. 5. Machina parowa Woolfa w przecięciu.

korbie, albowiem ruchomy naokoło osi poziomej walec stosuje się wówczas do wszelkich jej położeń. Machiny takie używane są często na statkach parowych, a jako małe motory z korzyścią nieraz dają się zastosować. Szczególną odmianę **P. m.** stanowią machiny *obrotowe*, które jednak nie są dotychczas wydoskonalone, chociaż myśl o nich nie obcą już była Wattowi. Zasada ich polega na tem, by za pomocą koła ponarzynanego w rodzaju wachlarza, umieszczonego w zamkniętym bębnie, a poruszanego siłą pary, wprawiać bezpośrednio oś w ruch obrotowy. Podobny ruch obrotowy wywołują bezpośrednio *turbiny parowe* Parsona, oraz Lavala, urządzone na wzór turbin zwykłych (ob. Koła wodne). Turbiny te posiadają ruch nader szybki (6000—30000 obrotów na minutę) i są wymiarów znacznie mniejszych, aniżeli zwykłe ma-

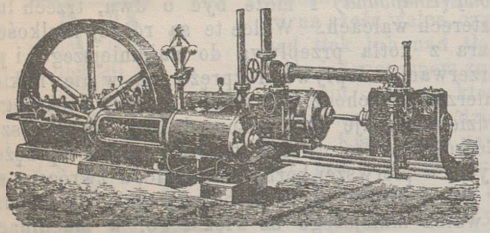

Fig. 6. Machina parowa sprzężona T. Swiderskiego.

chiny parowe.—**P. m.** nie odrazu powstała w takiej postaci, jak ją dziś widzimy, w każdym jednak razie jest ona wynalazkiem nowszych czasów, gdyż dążenie wielu ludzi do odniesienia jej początku aż w odległą starożytność pochodzi jedynie ze złego zrozumienia rzeczy. Dostatecznym tego dowodem jest twierdzenie starożytnych, iż woda ogrzewana zamienia się w powietrze. Późniejsi też fizycy w doświadczeniach swoich jedynie dążyli do wykazania siły prądu pary przy wyjściu jej z naczynia. Dzieje wynalazków Salomona de Caus (ob.) i margrabiego Worcester również mniej

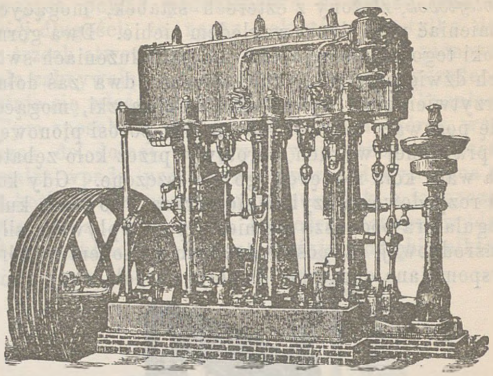

Fig. 7. Machina parowa o rozprężliwości potrójnej.

lub więcej wkraczają w dziedzinę baśni. Pierwszym, co racjonalnie zapatrywał się na własności pary wodnej, a nawet, jak się zdaje, blizkim był wynalezienia **P. m.**, był Papin. W Anglji, gdzie coraz bardziej pogłębiające się kopalnie węgla

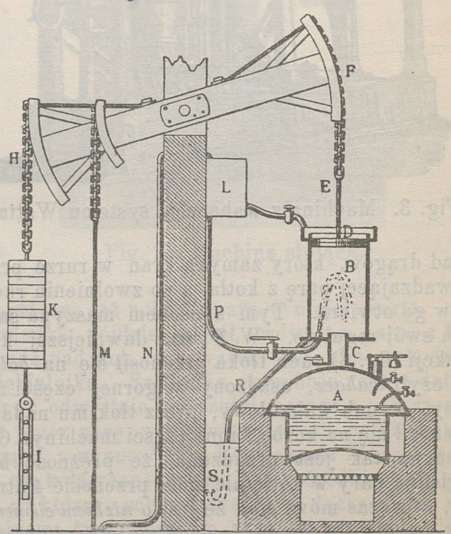

Fig. 8. Machina parowa Newcomba.

zmuszały techników do obmyślania lepszych sposobów do ich osuszania, najpierw też powstała myśl wznoszenia w górę wody za pomocą ognia. Z pierwszym tego rodzaju przyrządem wystąpił w 1699 r. Tomasz Savery. Przyrząd jego był jednak bardzo wadliwym i dlatego rozpowszechnić

się nie mógł, ale zasada jego naprowadziła ślusarza Newcomen'a na myśl lepszej machiny, która po raz pierwszy zjawiła się w 1705 r. Machina ta zwana była *atmosferyczną* (fig. 8), ponieważ tłok po podniesieniu go siłą pary opadał potem pod ciśnieniem powietrza. Para z kotła *A* przez rurę *C* dostawała się do walca *B* i podnosiła tłok *D*, równoważony ciężarem *K*, za pośrednictwem łańcucha *H* i wahacza *F*. Po podniesieniu tłoka woda przedostawała się ze zbiornika *L* przez rurę *p* do walca, a w skutek oziębienia para się skraplała, tłok opadał, a ciężar *K* dźwigał w górę trzon pompy *I*, która służyła do usuwania wody z kopalni. Machina ta została następnie udoskonaloną przez Jamesa Watta, który naprzód wynalazł sposób zgęszczania pary w oddzielnem naczyniu, a następnie obmyślił machinę o *podwójnem działaniu* (fig. 3), gdzie para podnosiła tłok, a potem go opuszczała. Machina ta, zmieniana tylko w szczegółach, ale nie w zasadzie, przetrwała aż do naszych czasów; najważniejsze udoskonalenia, w ostatniem dziesięcioleciu polegają na wprowadzeniu machin sprzężonych różnych systemów. Do rozwoju machin parowych przyczyniły się znacznie badania naukowe, oparte zwłaszcza na teorji mechanicznej ciepła, szczególnie prace Carneta, Naviera, Redtenbachera, Pamboura, Zeunera, Clausiusa, Hirna, G. Schmidta i in.—Ogólną potęgę istniejących na całej ziemi **P. m.** oceniać można na 15 miljonów koni parowych. Z 1000 miljonów ludzi, żyjących obecnie na ziemi, mogłoby stanąć najwyżej 70 miljonów robotników, którzy przy 12-godzinnej pracy dziennie mogliby dostarczać zaledwie 10 miljonów koni parowych, czyli około 0,67 pracy, przez machiny parowe wykonywanej. Pod względem wszakże wyzyskiwania ciepła, przez spalanie węgla dostarczanego, najlepsze nawet **P. m.** działają bardzo jeszcze niedołężnie. Kilogram węgla przez spalenie wytwarza około 12000 ciepłostek, z których każda odpowiada pracy 424 kilogrammetrów; teoretycznie zatem przez spalenie 1 klg. węgla kamiennego otrzymujemy 12,000×424=2,544,000 kilogrammetrów, najdoskonalsze wszakże **P. m.** nakładem 1 klg. węgla wytwarzają zaledwie 810,000 kilogrammetrów, czyli około 16 odsetek pracy teoretycznie obliczonej. Porów. Brosius i Koch „Szkoła maszynisty“ (przekład L. Wojny, Warszawa, 1879—1880); Franke „Poradnik dla obsługi i nadzoru maszyn“ (2 wyd., Lwów, 1891); Schott „Przewodnik dla maszynistów“ (przek. Podworskiego, 2 t., Warszawa, 1895—97; w języku niemieckim dzieło to miało 12 wydań); Pechan „Leitfaden des Maschinenbauers“ (3 t., 1885—89); Uhland „Corliss-und Ventil-Dampfmaschinen“; Reiche „Maschinenfabrikation“ (1876); Bach „Maschinenelemente“ (2 t., 1897); Zeuner „Technische Termodynamik“ (3 wyd., 2 t., 1887—89); Hrabak „Die Dampfmaschinenberechnung“ (3 wyd., 1877), oraz „Hilfsbuch für Dampfmaschinentechniker“ (2 wyd., 1891); Schwartze „Katechismus der Dampfkessel, Dampfmaschinen und anderer Wärmemotoren“ (4 wyd., 1892); Buchetti „Les machines à vapeur“ (1881—1888); Colyer „Treatise on modern steam engines“ (1885); Reuleaux „Kurzgefasste Geschichte der Dampfmaschinen“ (1891);

Parowa piszczałka, piszczałka wydająca ton działaniem pary. Rura wyprowadzająca parę z kotła opatrzona jest kranem i zakryta przy ujściu krążkiem, tak, że para wyrywać się może jedynie wązką szparą obrączkową. Naprzeciwko tej szpary znajduje się dzwon, a gdy para o jego brzeg uderza, wprawia zawarty w nim słup powietrza w drganie i wydaje ton przenikliwy. **P. p.** używają się przy machinach parowych i jako sygnały ostrzegawcze przy kotłach parowych.

Parowa pompa, ob. Pompa.

Parowa sikawka, ob. Sikawka.

Parowanie, *ewaporacja*, ob. Para.

Parowanie, w szermierstwie, zasłanianie się przeciw uderzeniu nieprzyjaciela, odpieranie ciosu.

Parowe bielenie, metoda bielenia podana przez Chaptala, która w wielu miejscach wyrugowała bielenie na darni. Polega ona na napojeniu tkaniny do bielenia przeznaczonej ługiem potażowym lub sodowym i wystawieniu jej następnie na działanie pary wodnej znacznej prężności, która łącznie z potażem lub sodą w krótkim czasie farbnik roślinny rozkłada. Przyrząd do tego służący składa się z płaskiego kotła, nad którym znajduje się komora na pomieszczenie pary, z piaskowca zbudowana, z wierzchu zamknięta, opatrzona klapą bezpieczeństwa, a w ścianie bocznej mająca drzwiczki, któremi się wprowadzają tkaniny i układają na ruszcie drewnianym. Napełniwszy kocieł wodą i ułożywszy na ruszcie tkaniny, podpala się ogień pod kotłem i rozpoczyna się działanie. Przy dostatecznem stężeniu ługu i należytem postępowaniu, tkanina zostaje wybieloną po 3 godzinach mniej więcej. (Ob. Bielenie).

Parowe działa, działa wyrzucające pocisk pod naciskiem pary. Podobieństwo, zachodzące pomiędzy działaniem gazów wywiązujących się skutkiem spalenia prochu, a działaniem pary zamkniętej, naprowadziło na zastosowanie tej ostatniej do wyrzucania pocisków. Wogóle nie używa się tu działania gwałtownego, jakie może nastąpić skutkiem raptownego wywiązania się pary, ale działania jednostajnego, polegającego na ciśnieniu stałem, wywieranem na pocisk; nabiera on przez to w lufie szybkości jednostajnie przyśpieszonej i wybiega z wylotu z należytą prędkością. Baterję taką urządził generał Girard w 1813 r. i przeznaczył do obrony Paryża 1814 r., ale za wejściem sprzymierzonych działa zostały przez samych Francuzów zniszczone. Armata parowa Perkinsa w Londynie (1839) wyrzucała 420 kul w ciągu minuty. Prechtl zaproponował, aby, zamiast bezpośredniego działania pary na pocisk, użyć jej do zagęszczenia powietrza, które gwałtownie się rozszerzając wyrzucałoby pociski na podobnej zasadzie, co w wia-

trówkach. Wszystkie te jednak projekty praktycznego znaczenia nie osiągnęły.

Parowe gotowanie, rozgrzewanie cieczy parą, która się w oddzielnym kotle wytwarza. Para do tego celu stosowana być może w sposób dwojaki, albo woda z pary powstająca miesza się z ciałami gotowanemi, albo też woda, ze skroplenia utworzona, z ciałem gotowanem nie powinna być mieszaną. W pierwszym razie gotowanie odbywa się w parnikach drewnianych, do których doprowadza się para rurą, kończącą się w niewielkiej odległości od dna ślepym lejkiem, opatrzonym licznemi otworami, przez które para wychodzi i miesza się z płynem lub obejmuje ciała w naczyniu zawarte; sposób ten zastosowany został przez Galla do gotowania paszy dla bydła. W drugim przypadku używa się kociołków czyli dygestorów, tak urządzonych: Naczynie surowcowe dowolnego kształtu, wewnątrz polewane, albo też miedziane lub blaszane, również pobielane, w $\frac{1}{2}$ wysokości od dna opatrzone jest brzegiem wystającym, na którym może być ułożony ruszt z cienkich pręcików. Z wierzchu naczynie zamyka się przykrywką, która za pomocą śruby szczelnie się przyciska. Otwór znajdujący się w przykrywie zamyka się znowu małą przykrywką, naciskaną za pomocą sprężyny, a to dlatego, aby w razie zbyt wielkiej prężności pary w kociołku ujście sobie przez uchylenie małej pokrywki znaleźć mogła. Do naczynia nalewa się wody do wysokości o cał niżej od rusztu, na ruszt kładzie się ciało przeznaczone do gotowania bezpośrednio lub na talerzu umieszczone, poczem kociołek się zamyka i wystawia na działanie ognia dopóty, dopóki gotowanie ciała jest potrzebnem. Przedmioty niesoczyste wtenczas tylko mogą być tym sposobem gotowane, jeżeli poprzednio przez niejaki czas były w wodzie moczone. W wielkich kuchniach para stosuje się w ten sposób, że do garnków zamkniętych prowadzi się rurami parę z kotła; można wtedy ciśnienie jej dowolnie zmieniać, a potrawy przygotowują się szybko. (Ob. Piec).

Parowe kąpiele, *parowe łaźnie*, ob. Kąpiel.

Parowe kotły, ob. Kocieł parowy.

Parowe ogrzewanie, ob. Kaloryfery.

Parowe pranie, pranie za pomocą pary, znane już było oddawna, udoskonalonem zaś zostało przez Chaptala; w postępowaniu tem oszczędza się nie tylko materjał palny, ale nadto mydło, pracę ręczną i samą nawet bieliznę. Polega ono na własności pary przyjmowania nawet przy nieznacznem ciśnieniu wyższej temperatury od wody wrzącej; przenika nadto w drobniejsze pory, rozpuszcza i rozmiękcza znajdujące się tamże ciała zwierzęce i roślinne. Czynność ta polega głównie na umieszczeniu bielizny napojonej ługiem sodowym, lub takimże ługiem i mydłem, w naczyniu drewnianem, szczelnie zamkniętem, do którego doprowadza się para wodna, następnie bielizna wyjmuje się i płócze w wodzie czystej. Przyrządy służą tu prawie takie same, jak do bielenia parowego.

Parowiec *(Parostatek, Statek parowy)*, okręt lub w ogólności jakikolwiek statek, poruszany na wodzie działaniem machin parowych. Machiny używane na **P.** są zawsze o nizkiem ciśnieniu, mechanizmem poruszającym jest koło z łopatkami podobne do kół wodnych (ob.), lub śruba Archimedesa (ob.); stąd podział **P.** na *kołowe* i *śrubowe*. W **P.** kołowych używają się zwykle machiny parowe o walcach ruchomych naokoło osi poziomej. Drągi tłoków przymocowane są ruchomie do wału, idącego w poprzek statku i dźwigającego stale do niego przymocowane koła, umieszczone nazewnątrz **P.** W miejscach zetknięcia z drągami tłoków, których zwykle bywa dwa, wał czyli oś kół bywa wygięta w literę **U.**, gdyż inaczej urządzony mimośród nie dałby się w takich razach zastosować. Zwykle znajdują się dwa koła z boku statku, niekiedy wszakże działa jedno koło z tyłu statku osadzone. W **P.** śrubowych mechanizm poruszający, czyli śruba Archimedesa, umieszczony jest w tyle statku u samego dołu. Oś śruby jest przedłużeniem wału idącego wzdłuż **P.** i obracanego z szybkością, wynoszącą od 100 do 200 obrotów na minutę, przez machinę parową, umieszczoną tak samo, jak i na **P.** kołowym w środku statku. Motor **P.** śrubowego tem się różni od poprzedniego, że walce z tłokami, i tu w liczbie dwu występujące, umieszczone są nad, nie zaś pod wałem ruchomym i że działanie jego musi być daleko szybsze. Walce z tłokami umieszczone są albo w kierunku pionowym ponad wałem, albo po obu jego stronach nieco pochyło. Ruch **P.** w obu razach jest wynikiem oporu, jaki stawia woda odpychaniu jej łopatkami

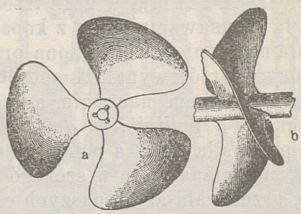

Fig. 1. Śruba okrętowa typu dawnego, *a* widok z przodu, *b* z boku.

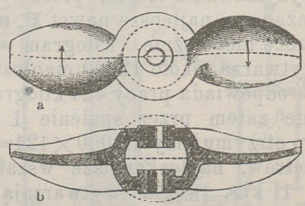

Fig. 2. Śruba Griffitha, *a* widok z przodu, *b* przecięcie.

kół lub nader silnemu wypychaniu jej przez szybko obracaną śrubę. Śruba wkręca się w wodę, jakby w mutrę, i posuwa statek. Śruba dawniejsza, dotąd w okrętach handlowych rozpowszechniona (fig. 1) posiada 4, 3 lub 2 skrzydła; nieco odmienną postać mają śruby Griffitha (fig. 2) i Hirscha (fig. 3). Śruba Yarrowa (fig. 4) ma skrzydła wązkie i długie; używana jest głównie na okrętach amerykańskich, podobnie jak śruba Thornykroffta (fig. 5). Obecnie stosowana jest najczęściej śruba przedstawiona na (fig. 6). Śruby wyrabiają się z żelaza lanego, stali i bronzu; największe mają 7,45

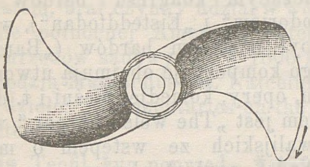

Fig. 3. Śruba Hirscha.

metra średnicy. *Historja.* Popychanie łodzi siłą pary było przedmiotem pokuszeń. które nawet na długo wyprzedziły zjawienie się machin parowych. Są pewne dane na to, że już w 1543 Hiszpan Blasco de Garay robił próby z łodzią parową, o której tyle tylko wiadomo, że była opatrzona w kocieł z wrzącą wodą i koła z łopatkami. W 1695 r. Papin podał opis statku popychanego siłą pary za pomocą kół, a w 1707 r. puścił się nawet podobną łodzią po Fuldzie z Kassel ku ujściu rzeki, ale w drodze łódź jego stała się pastwą zawziętości ciemnych szyprów. W 1719 r. Dugust

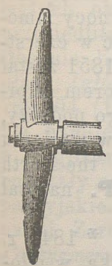

Fig. 4. Śruba Yarrowa.

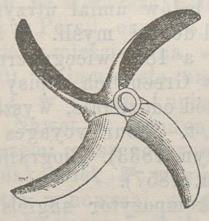

Fig. 5. Śruba Thornykroffta.

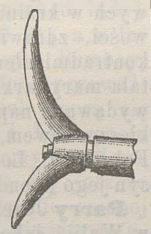

Fig. 6. Śruba nowa.

kusił się również o zastąpienie wioseł kołami, a w 1753 r. ksiądz Gautier z Lunewilu przedstawił akademji w Nancy raport o doświadczeniach tegoż rodzaju. 1775 Perier zbudował w Paryżu łódź zaopatrzoną w jakąś machinę parową, z którą między 1776—83 robił doświadczenia na rzece Doubs i Saonie margrabia Jouffroy. W Ameryce Fitch i Rumsey, a w Anglji (1802) Symington, A. Jouffroy i Fitch próbowali poruszać łodzie za pomocą wioseł mechanicznych w rodzaju nóg wodnych ptaków. Rumsey był nawet wynalzcą systemu oddziaływania, który w naszych dopiero czasach takiej nabrał ważności. Amerykanin Fulton, świadek usiłowań Jouffroy, wznowił je w Paryżu w 1803 i proponował nawet Napoleonowi wybudowanie okrętów parowych na usługi państwa. Zrażony odmową, przeniósł się do Stanów Zjednoczonych i tam w 1807 r. puścił się z N.-Yorku pierwszym właściwym **P.**, który odtąd zaczął pełnić regularnie służbę między New-Yorkiem a Albany nad zotokę Hudsońską, a w ciągu dziesięciu lat zaczęły się już zjawiać **P.** w Anglji i Francji. Anglicy, spostrzegłszy zalety tego rodzaju żeglugi, zaczęli gorliwie pracować nad zastosowaniem jej do wędrówek po otwartem morzu; wszelako pierwszym parowcem, który w 1820 r. przebywał ocean, był amerykański. Obecnie **P.** krążą po wszystkich znaczniejszych rzekach. **P.** jednak kołowe, bardzo dogodne do żeglugi rzecznej, z powodu niewielkiego zanurzania się w wodzie, na morzu dzisiaj stanowczo wyrugowane zostały przez śrubowe, jako lepiej opierające się bałwanom, a przytem daleko dogodniejsze dla marynarki wojennej. Pierwsza myśl zastosowania śruby Archimedesa do żeglugi wyszła podobna od Francuza Du Quet'a w 1727 r. Następnie spotykamy ją w rozprawie Panctona „Vie d'Archimède“ (1768) przy opisie statku nazwanego „Ptérophore“. Te jednak próby, podobnie jak i Dallery'ego (1803), pozostały bez rozgłosu z powodu wadliwego urządzenia. Ressel w Tryjeście 1829 r. i Smith w Anglji budowali statki śrubowe, ale dopiero w 1836 r. Szwed Ericsson, zaproponował śrubę złożoną z walca żelaznego połączonego z jądrem, będącem osią obrotu, za pomocą trzech odcinków helisy, przedłużających się na zewnątrz w postaci skrzydeł, która dała zadowalające rezultaty, a w 1838 r. zjawił się pierwszy **P.** śrubowy angielski „Archimedes“. Dalsze udoskonalenia nadały wkrótce śrubie najwłaściwszą postać i odpowiednie pochylenie, a dziś **P.** kołowe prawie zupełnie ustąpiły na morzu miejsca śrubowym. Oprócz kół i śruby, w nowszych czasach (1861) zjawił się trzeci rodzaj mechanizmu poruszającego parowce. I tu także porusza się wał, ale już pionowy. Jest wewnątrz próżny i tworzy pompę odśrodkową, która przy szybkim obrocie wciąga mnóstwo wody przez otwór w dnie statku umieszczony, a następnie wyrzuca ją przez dwie po bokach statku ku tyłowi ciągnące się rury. Woda ta, z rur wypływająca, podnosi z tej strony ciśnienie, to znowu wywołuje oddziaływanie czyli przeciwciśnienie, w skutek którego statek posuwa się naprzód. Końce rur opatrzone są przyrządem, za pomocą którego prąd wody może być zwrócony w tył, naprzód lub ku dołowi, w skutek czego statek posuwa się naprzód, cofa lub zatrzymuje. Pierwszy taki **P.**, nazwany dla odróżnienia *reakcyjnym* lub *turbinowym*, zbudował Seydel w 1861 r. w Szczecinie według wskazówek Ruthvena z Edymburga; za nim poszły dwa inne w Belgji, potem **P.** osobowy na Tamizie, a w 1867 r. pancernik angielski „Waterwitch“. W powyższych

statkach reakcyjnych para działa na wodę za pośrednictwem machiny, w *hydromotorze* Fleischera natomiast bezpośrednio, według zasady pulsometru (ob.). Por. Edwards „Modern American marine engines, boilers and screw propellers“ (1881); Fleischer „Der Hydromotor“ (1882 r.); Preble „A chronological history of the origin and development of steam navigation“ (1883); Henk und Niete „Zur See“ (2 wyd., 1890).

Parowóz, ob. Lokomotywa.

Parowy kafar, ob. Kafar i Młot.

Parowy koń, ob. Mechaniczne jednostki.

Parowy młot, ob. Młot.

Parowy młyn, ob. Młyn.

Parowy pług, ob. Pług.

Parowy statek, ob. Parowiec.

Parowy wóz, wóz, poruszany działaniem pary, ob. Lokomotywa, Lokomobila, Samochód.

Paroxytonon, (grec.) — każdy wyraz grecki, który ma akcentację na przedostatniej sylabie.

Parramatta, miasto w Nowej Walji płd., nad rzeką **P.**, prowadzi znaczny handel owocami, 12,000 miesz.

Parrazjusz *(Parrhasios)*, słynny malarz grecki, rodem z Efezu, syn i uczeń Euenora, spółczesny Sokratesa i Platona, obok Zeuksisa, z którym rywalizował, najznakomitszy przedstawiciel tak zwanej jońskiej szkoły malarstwa. Ze szczególnem upodobaniem malował postacie męskie, zwłaszcza herojów, już to oddzielnie, już w wielkich kompozycjach; obok tego próbował sił także w malarstwie alegorycznem i rodzajowem, nie gardząc i przedstawianiem scen sprośnych. Wedle podania starożytnych, był **P.** mistrzem w rysunku i traktowaniu proporcji ciała ludzkiego. Słynął także z kolorytu i zręcznego rozdziału światła i cieni. Por. Brunna „Geschichte der griech. Künstler“ (2 t., Stuttg., 1859).

Parrego archipelag, grupa wysp na morzu podbiegunowem północnem, między 75—78° szer. i 80—125° dług. zach. względem Greenwich, składa się z 6 wysp większych i 11 mniejszych, obejmujących razem 153,359 klm. kw. Roślinność rozwija się tylko w ciągu 2 miesięcy. Archipelag odkryty 1848—54 jest niezamieszkały, na wyspie Melville jednak napotkano chaty Eskimów.

Parricida, (łac.), ojco lub matkobójca; *parricidium* — tego rodzaju morderstwo.

Parrot Jerzy Fryderyk, fizyk, * 1767 roku w Mömpelgard, † 1852 w Helsingfors; był nauczycielem matematyki we Francji, potem Karlsruhe, 1801 został profesorem w Dorpacie, 1820 członkiem Akademji nauk w Petersburgu. Ogłosił: „Coup d'oeil sur le magnétisme animal“ (1816); „Ueber die Kapillarität“ (1827) i in.

Parrot Jan Jakób Fryderyk Wilhelm, synowiec poprz., naturalista i podróżnik, * 1791, † 1841, studjował medycynę w Dorpacie; w 1811 — 1813 wraz z Maurycym Engelhardem (ob.) odbył podróż do Krymu i Kaukazu, podczas której poznali, że poziom morza Kaspijskiego leży o 300 stóp niżej od poziomu morza Czarnego. W r. 1815 został **P.** lekarzem armji rosyjskiej, 1821 prof. fizjologji i patologji w Dorpacie; w 1824 zwiedził Ararat, a 1839 ziemie około przylądka Północnego. Ogłosił: „Reise in die Krim und Kaukasien“ (2 t., 1815—18) i „Reise zum Ararat“ (2 t., 1834).

Parry John, bard walijski, * 1776 w północnej Walji, był z początku klarnecistą, następnie kapelmistrzem orkiestry wojskowej, 1807 r. osiadł w Londynie, jako nauczyciel ulubionej wówczas gry na flażolecie, gdzie † 1851. Przez wiele lat był przewodniczącym kongresu bardów walijskich („Cymmrodoriow“ i „Eisteddfodan“), w 1821 mianowany był mistrzem bardów („Bardd Alaw“). Liczne jego kompozycje obejmują utwory na harfę i fortepjan, opery, komedje, pieśni i t. d. Głównem jego dziełem jest „The welsh harper,“ wielki zbiór melodji walijskich ze wstępem o muzyce walijskiej. Nadto napisał elementarną szkołę muzyki.

Parry Sir Wiljam Edward, marynarz angielski, syn lekarza i znanego w literaturze lekarskiej pisarza Kaleba Hillier **P.**, * 1790 w Bath, † 1855 w Ems. Już w latach 1803—1806 zwrócił na siebie uwagę podczas blokady floty francuskiej w Brest, a 1808 odznaczył się w walkach z Duńczykami na Bałtyku. Biegły astronom, żeglarz i kartograf morski, zyskał sławę z czterech swych podróży (1813—1817, 1819—1820, 1821—1824 i 1824—1825), podczas których ważne poczynił odkrycia w okolicach bieguna północnego. Niezmiernej nauki, rozsądku i przenikliwości **P.** dowodzą wyborne jego urządzenia, za pomocą których służbę okrętową podczas długich nocy zimowych w krainie lodów umiał utrzymać w czerstwości, zdrowiu i dobrej myśli. W r. 1851 został kontradmirałem, a 1853 wicegubernatorem szpitala marynarki w Greenwich. Opisy jego podróży, wydawane naprzód oddzielnie, wyszły w wydaniu kieszonkowem, p. t. „Four voyages to the North Pole“ (5 t., Londyn, 1833). Biografję **P.** napisał syn jego (Londyn, 1857).

Parry Józef kompozytor angielski, * 1841 r. w Walji, jako syn ubogiego wyrobnika, w młodości wywędrował z rodzicami do Ameryki, następnie powrócił do ojczyzny i wielokrotnie otrzymywał nagrody za swe pieśni bardów. Od 1868 kształcił się w londyńskiej akademji muzycznej, 1872 został profesorem muzyki w uniwersyteckiem kolegjum w ks. Walji, 1878 otrzymał w Cambridge stopień doktora muzyki. Z większych kompozycji jego, należy wymienić operę: „Blodwen,“ oratorjum „Emmanuel“ i uwerturę „Syn marnotrawny.“

Parry Karol Hubert Hastings, kompozytor angielski * 1848 w Londynie, od roku 1883 profesor w królewskiej szkole muzycznej, od 1884 dyrektor muzyki w uniwersytecie Oksfordzkim. Główne jego utwory: „Prometeusz uwolniony,“ uwertura;

„Guillem de Cabestanh;“ koncert na fortepjan; Kwartet, Trio, Sonata na skrzypce; fantazja i fuga na organy, Duo na dwa fortepjany, dwie Sonaty na fortepjan i in.

Parsi, jedno z wymarłych narzeczy irańskich, ob. Irańskie języki.

Parsizm, *Parsyzm*, forma religji Zoroastra, wyznawanej przez Parsów. W zasadzie nie różni się ona od zasad Zend-Avesty, ale ma charakter bardziej monoteistyczny.

Parsons Teofil, prawnik amerykański, * 1750 w Byfield, w stanie Massachusetts, † 1813; od 1774 był adwokatem, brał czynny udział w wojnie o wyswobodzenie północnej Ameryki, potem sprawował kilka urzędów sądowych i w 1806 został najwyższym sędzią Massachusetts. Najcelniejszą pracą **P.** jest dzieło: „Commentaries on the law of the United States.“

Parsons Teofil, syn poprzed., * 1797, † 1882, były profesor uniwersytetu Harvard, zasłużył się wydaniem ważnych dzieł: „Law of contracts“ (2 t., 1853); „Elements of mercantile law“ (1856 i „On maritime law“ (2 t., 1859).

Parsonstown (także *Birr*), miasto w irlandzkiem hrabstwie Kings County, ma 4,300 miesz. W pobliżu zamek *Birr*, ze słynnym teleskopem lorda Rosse.

Parsowie, dawniej zwani także *Gwebrami* (ob.), takie noszą miane w różnicy do ogólnej etnograficznej nazwy Persów, ci Persowie, którzy po zburzeniu państwa Sassanidów (632) pozostali wiernymi religji Zoroastra. Prześladowani przez Mahometan, utrzymali się w niektórych tylko odległych okolicach Persji; większa zaś ich część przesiedliła się na wybrzeża półn.-zachod. Indyj. Obecnie liczą w Persji około 8,000 **P.**, a w Indjach (głównie w mieście i na wyspie Bombay) 789,904 (1890). Zajmują się oni tutaj przeważnie handlem i w celach kupieckich łączą się z Anglikami. Nawet w Londynie i Liwerpoolu powstały nowszemi czasy znaczne domy handlowe parsyjskie. Jakkolwiek **P.** trzymają się jeszcze nauki Zoroastra, w nowszej swej formie zwanej *Parsyzmem*, to nie stronią jednak od oświaty i cywilizacji europejskiej. W tym względzie, położył wielkie zasługi bogaty Pars, kupiec Dżamsedżi Dżidżibboy († 1859). — Co się tycze religji **P.** ob. Zaroaster, a co się tycze ich ksiąg świętych, ob. Zendawesta.—Por. Graula „Reise nach Ostindien“ (t. 1, Lipsk, 1854); Dosabhoi Framdżi (Pars) „The Parses in India“ (Lond., 1859), Karaka „History of Parsis“ (1884, t. 2).

Pars pro toto (łac.)—część za całość.

Par super parem potestatem non habet, (łac.), nikt nie może mieć władzy nad równym sobie.

Partanna, miasto w prowincji Trapani na wyspie Sycylji, posiada gimnazjum, piękny kościół, winnice, 14,000 miesz.

Partant pour la Syrie (franc.: „Odjeżdżając do Syrji“), pierwsze wyrazy pieśni napisanej przez Laborde'a z muzyką skomponowaną przez holenderską królowę Hortensję 1810 r., popularnej wielce za panowania jej syna, Napoleona III.

Partenius (Parthenios), erotyk grecki z Nicei w Bitynji, żyjący za czasów Cezara i Augusta; napisał: „Narrationes amatoriae,“ których najlepsze edycje dali: Passow (Lipsk, 1824), Westermann w dziele „Mythographi Graeci“ (Brunśw., 1843) i Hercher w „Scriptores erotici graeci“ (t. 1, Lipsk, 1858).

Partenkirchen, osada w bawarskiej regencji Bawarji Wyższej, w dolinie rzeki Loisach, 717 m. nad poz. morza, 2,000 miesz., jest licznie zwiedzanem siedliskiem letniem. W pobliżu kąpiele *Kainzen* ze źródłem słabo alkalicznem.

Partenogeneza *(Parthenogenesis, Dzieworództwo)*, sposób rozradzania się niektórych zwierząt, polegający na tem, że potomstwo rozwijać się może z jajek niezapłodnionych. **P.** odkryta została przez Siebolda, a potwierdzona przez Dzierżona, Leuckarta i in. **P.** występuje u wielu owadów, jak u pszczół, trzmieli, ós, mrówek, niektórych motyli, jak, *Psyche*, *Solenobia*, u jedwabnika, oraz u wielu skorupiaków. W rodzajach *Psyche* i *Selenobia* nieznane są samce, wogóle jednak obok **P.** istnieje i zapładnianie. Godna uwagi, że przez **P.** w niektórych rodzajach rodzą się tylko same samce, jak u pszczół i mrówek, gdy u motyli i skorupiaków tylko samice. Rodzenie samców nazwano *telitokją*, samic *arenotokją*. Zjawisko to nie jest zupełnie odrębne, bo u wielu zwierząt zauważono początkowy rozwój jajka bez zetknięcia się z nasieniem; Bischoff zaobserwował je nawet u świni; można to zapewne uważać za poczynającą się **P.** Może ona przeto rzucić światło na cały proces zapładniania i rozwoju płodu, dotąd wszakże bliżej zbadaną nie została. Por. Siebold „Ueber Parthenogenesis der Arthropoden“ (1871); Taschenberg „Historiche Entwickelung der Lehre von der Parthenogenesis“ (1892).

Partenon (grec. *Parthenon)*, także *Hekatompedos* (świątynia stu stopowa) zwany, wspaniała świątynia, poświęcona czci dziewiczej bogini Ateny *(Athene Parthenos)* na Akropolis w Atenach. **P.**, arcydzieło budownictwa religijnego u Greków, wzniesiony został za rządów Peryklesa pod kierunkiem Iktinosa. Jest on peripterem, t. j. celą, czyli domostwem świątyni czworogrannem, otoczonem ze wszystkich boków kolumnadą. Po za celą wznosił się jeszcze osobny gmach *(opisthodomos)*, przeznaczony na skarbiec państwa. Przed zachod. ścianą stał w oddzielnej kaplicy kolosalny posąg Ateny, wykonany przez Fidjasza (ob.) ze złota i kości słoniowej. Świątynię samą zdobiły liczne rzeźby architektoniczne. Tak np. na obu polach frontonów jaśniały potężne grupy posągów, przedstawiające narodziny Ateny i jej zwycięstwo nad Neptunem. Resztki tych, jako też innych

ozdób, arcydzieła najpyszniejszej rzeźby antycznej przechowują się w Muzeum Brytańskiem. Po upadku pogaństwa **P.** zamieniono na kościół Marji, a pod panowaniem tureckiem na meczet. W r. 1687 **P.** został w znacznej części zniszczony skutkiem eksplozji (był w nim skład prochów), zrządzonej bombami oblegających Wenecjan. Dziś **P.** przedstawia tylko ruiny, zawsze jeszcze podziw budzące. Por. oprócz dzieł Stuarta i Revetta szczególniej: Beulé „L'acropole d'Athènes“ (2 t., Paryż, 1853); Penrose „An investigation of the principles of Athenian architecture“ (Lond., 1851); de Laborde „Le Parthénon“ (dzieło niedokończone, Paryż, 1847); Michelis „Der **P.**“ (1871); Petersen „Die Kunst des Pheidias am P. und zu Olympia“ (1873); A. Böttticher „Die Akropolis von Athen“ (1888).

Partenope *(Parthenope)*, córka Ankajosa i Samji przez Apollina, matka Lykomedesa, żona Oceanosa, któremu urodziła córki: Europę i Trakę. Tego samego nazwiska była jedna z Syren, której grobowiec znajdował się pod Neapolis.

Partenopejska rzeczpospolita, nazwana tak od Partenope, starożytnej nazwy Neapolu. Powstała ona r. 1799 za sprawą rzeczypospolitej Francuskiej, z dawnego królestwa Neapolitańskiego, lecz trwała tylko od 23 stycznia, do 20 czerwca 1799 r., t. j. do przywrócenia napowrót tronu Burbonów. Por. Pahla „Geschichte der Parthenopeischen Republik“ (Frankf., 1801).

Parthenium *(Roślimianek)* rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący krzewy i zioła w Ameryce płd. i Meksyku; **P.** *hysterophorus*, ziele roczne w Meksyku i na Jamajce, używa się jako środek zewnętrzny, odmiękczający i do kąpieli.

Participium (łac.) imiesłów, objektywna forma konjugacji czasownika, służy głównie do tworzenia złożonych czasów.

Partja (łac.) część, kawałek; w muzyce: głos na jakiś jeden instrument przeznaczona część jakiejś partytury; w teatrze: rola, a także ku wspólnej zabawie zebrane towarzystwo, wycieczka, podróż, partie de plaisir; używane również przy określaniu małżeństw ze względu na pozyskać się dający przez nie majątek; połączenie się ludzi ku dążeniu wspólnemu do jakiegoś oznaczonego celu w życiu publicznem.

Partlic, ze Szpitzberka, Szymon..., pisarz czeski, * 1588 w Trzeszti w Morawji, studjował na uniwersytecie praskim, gdzie 1612 otrzymał stopień bakałarza nauk wyzwolonych, poczem był przełożonym szkoły klatowskiej; 1614 otrzymał stopień magistra, od 1617 był przełożonym szkoły w Kralowym Hradcu, a następnie nauczycielem prywatnym synów Leona Kolona z Felsu, z którymi zwiedził rozmaite uniwersytety niemieckie. Po bitwie Białogórskiej wydalił się z Czech, 1623, przebywał w Szlezwigu, a następnie przeniósł się do Anglji. Dalsze losy jego nieznane. Działalność literacka **P.** zasadzała się przeważnie na wydawaniu rozpraw astronomicznych oraz kalendarzy, z których najlepszy „Calendarium perpetuum oeconomicum“ (1617). Nadto wydał **P.**: „Tractetus cometographicus“ (1618); „Judicium astrologicum“ (1620), oraz kilka dzieł teologicznych, jak: „O zpravie k smrti“ (1620); „Narzikani Krista pana na nevdiecznost lidskou“ (1620); „Flagellum Dei, bicz neb metla boži i t. d.“ (1620); „Kancional“ (1620); „Picturia ecclesiae“ (1617); „Astronomici apologetici“ (1623); „Officiarum magistratus“ (1624) i inne.

Parton Jakób, pisarz północno-amerykański, * 1822 w Canterbury w Anglji, † 1891 w Bostonie, w młodym wieku przybył do Ameryki i już w 19 roku życia był nauczycielem i zyskał rozgłos jako autor licznych biografji, jak „Horacego Greeley“ (nowe wyd., 1882), „Arona Burra“ (17 wyd., 1864); „Jacksona“ (1859—60, t. 3) i in. Nadto ogłosił: „Famons Americans of recent times“ (1867); „The people's book of biography“ (1868); „Smoking and drinking“ (1868); „Caricature and other comic art in all times and many lands“ (1877); „Lives of illustrions men“ (1881) i in. Żona jego, *Sara Payson* **P.**, z domu Willis, * 1811, † 1872, zaślubiona 1856, zyskała sławę pod nazwiskiem Fanny Fern, jako autorka bardzo popularnych utworów humorystycznych, jak „Fern leaves“ (2 ser., 1853 i 1854) i „Little Ferns“ (1853). Nadto ogłosiła romanse: „Ruth Hall“ (1854); „Rose Clark“ (1855); Fresh leaves“ (1857); „The play-day-book“ (1857) i Folly as it flies“ (1868).

Partowie, lud znany w starożytności, zamieszkiwał kraj niewielki, zwany u Persów *Parthava*, u Greków *Parthia* i *Parthyene*, w północnej Persji, zajmujący część dzisiejszego Korossanu. **P.**, waleczni wojownicy, zręczni jeźdźcy i łucznicy, pierwotnie Persom, Macedończykom i Syryjczykom podlegli, stanowili od r. 256 przed Chr., pod Arsacydami (ob.) oddzielne *państwo Partów*, które obejmowało wszystkie kraje pomiędzy Eufratem a Indusem, morzem Kaspijskiem i oceanem Indyjskim. W r. 229 po Chr., król perski Artakserkses wygnał Arsacydów i założył dynastję Sasanidów: Rawlinson „The sixth great oriental monarchy, or geography, history etc. of Parthia“ (Londyn, 1873); Schneiderwirth, „Die Parther oder das neupersische Reich unter den Arsakiden“ (1874).

Partsch Józef, geograf, * 1851 w Schreiberhau w górach Olbrzymich, studjował we Wrocławiu, gdzie w r. 1876 został profesorem geografji. Ogłosił: „Die Gletscher der Vorzeit in den Karpathen und Mittelgebirgen Deutschlands“ (1882); „Physikalische Geographie von Griechenland“ (1885); „Schlesien, eine Landeskunde“ (1896) i in.

Parturiunt montes (łac.), góra ma płód wydać na świat. Słowa Horacego, stosowane do poetów, zaczynających swe utwory szumnie i uroczyście.

Partycja lub *partytura*, nazwa dawana układowi utworu muzycznego wielogłosowego, mieszczącemu wszystkie oddzielne partje czyli tak zwane głosy osobno rozwinięte. **P.** fortepjanowa zawiera tylko partje wokalne, **P.** zaś orkiestrowa mieści też i instrumentalne. Instrumenta lub głosy, wymagające klucza basowego, mieszczą się zwykle u dołu, u góry zaś te, których skala najwyżej sięga. Instrumenty jednorodne (jak chór smyczkowy, dęte drewniane, metalowe), umieszczają się zawsze przy sobie.

Partykularny (łac.), do jakiejś części (pars) się odnoszący, odosobniony, wyłączny; prawa partykularne, prawa pojedyńczych państewek w przeciwstawieniu, do ogólnie obowiązujących całą monarchię.

Partykularyzm (od wyrazu łac. *pars*, część), teorja polityczna, upatrująca ideał państwa w federacji, w której oddzielne stany, kantony, lub małe królestwa i księstwa konstytucyjne jak np. w Niemczech, powinny korzystać z jak największej niezależności.

Partykuła *(Particula)*, cząstka), zowie się w gramatyce wogóle każda część mowy nieodmienna, w ściślejszem zaś znaczeniu przyimek i spójnik, najczęściej przyrostek. Z nowszej gramatyki nazwę tę usuwają.

Partytura, ob. Partycja.

Partycypować (łac.), brać w czemś udział, uczestniczyć; partycypacja, udział; partycypant, uczestnik; interes partycypacyjny, przedsiębiorstwo na rachunek ogólny prowadzone (np. na $\frac{1}{2}$ inconto a meta); towarzystwo partycypacyjne, stowarzyszenie zawiązane do takich celów, udziałowe.

Partyzant, znaczy w strategji wojskowej dowódcę małego oddziału, przeznaczonego głównie do niepokojenia nieprzyjaciela napadami niespodziewanemi, alarmowania we dnie i w nocy, przerywania komunikacji, zabierania transportów żywności, broni, amunicji i t. p.

Parus, ob. Sikora.

Parville Henryk Franciszek Peudefer de, inżynier i pisarz francuski, * 1839 w Evreuz, po ukończeniu studjów w *Ecole des Mines*, był wysłany przez rząd francuski w misji do Ameryki środkowej, gdzie inżynier Durochet pracował wtedy nad przeprowadzeniem kanału Nicaragua, następnie jako inżynier cywilny osiadł w Paryżu. Zyskał rozgłos jako dobry popularyzator wynalazków i prace z tego zakresu ogłosił 1861—89, p. t.: „Causeries scentifiques“ w 29 t., z których ostatni poświęcony jest wyłącznie wystawie powszechnej 1889 r. Nadto ogłosił: „Un habitant de la planète Mars“ (1865); „L'électricité et ses applications“ (1881). „La clef de la science“ (1883) i in.

Pary, ob. Para.

Parycyna, $C_{16}H_{18}NO_2$, jeden z alkaloidów kory chinowej, tworzy proszek żółty, bardzo gorzki.

Parylak Piotr, filolog i pedagog, * 1846 r. w Drohobyczu, w obwodzie Samborskim w Galicji, studjował filologję klasyczną i nowoczesną w uniwersytecie lwowskim i krakowskim, od 1872 nauczyciel w gimnazjum drohobyckiem, od 1874 w stanisławowskiem; jest członkiem komisji językowej akademji umiejętności w Krakowie. Napisał: „Mięszaniny językowe“ (1877); „O pieśniach J. Kochanowskiego z uwzględnieniem poetów klasycznych“ (1879); „O elegjach i odach łacińskich J. Kochanowskiego“ (1880); „Historyczna podstawa poematu Marja Malczewskiego“ (1881); „Przekład trzech nietłómaczonych poezji Sarbiewskiego“ (1882); „Marja Malczewskiego ze wstępem i objaśnieniami dla użytku młodzieży“ (1884) i in.

Parys, także *Alexandros* zwany, wedle podania greck. drugi syn króla trojańskiego Pryjama i Hekaby, w skutek złowieszczego snu matki swojej, wyrzucony po urodzeniu na górę Ida, był tam przez pasterzów wychowany. Młodzieńcem już będąc, gdy Hera, Atena i Afrodyta o piękność spór z sobą wiodły, i jego za sędziego w tej sprawie obrały, przyznał pierwszeństwo Wenerze, czem obrażona Juno z Minerwą poprzysięgły zemstą ścigać Trojańczyków. Później poznany od ojca, został **P.** przez niego napowrót przyjęty. Wysłany następnie do Lacedemonu i gościnnie podejmowany w domu Menelausa, uwiózł jego małżonkę Helenę i znaczną część jego skarbów, a przez to spowodował wojnę trojańską, w której się wielokrotnie odznaczył, a mianowicie zabiciem Achillesa. † z ran zadanych mu przez Filoktetesa.

Parys (hrabia), herb, ob. Prawdzic.

Paryska biel, zmielony spat wapienny.

Paryska czerwień, toż co angielska czerwień (ob.).

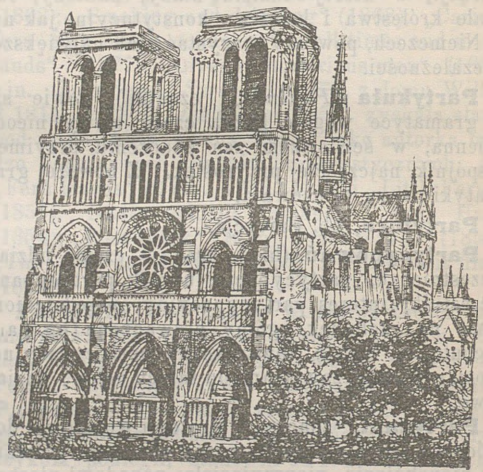
Paryski błękit, ob. Błękitne barwniki.

Paryski traktat, który zakończył wojnę krymską, zawarty na kongresie paryskim 18 marca 1856 r. Na mocy tego traktatu Rosja ustąpiła na rzecz księstw Naddunajskich ujście Dunaju i część Besarabji, powróciła Turcji Kars, zobowiązała się nie trzymać na morzu Czarnem floty większej od tureckiej i zrzekła się protektoratu nad księstwami Dunajskiemi i chrześcijańskimi poddanymi sułtana; przy czem żegluga na Dunaju dozwoloną została dla państw wszystkich, morze Czarne zneutralizowano, zaś organizacja księstw Naddunajskim oddana do decyzji państw europejskich.

Parysów, osada w gub. Siedleckiej, pow. Garwolińskim, liczy 2,000 miesz.

Paryż, łac. *Lutetia Parisiorum*, stolica Francji i główne miasto departamentu Sekwany, rezydencja władz krajowych, prezydenta rzeczypospolitej i parlamentu, miejsce pobytu arcybiskupa, leży w pośrodku departamentu Sekwany, na płaszczyźnie, mającej postać niby koła, którego obwód, schodzący się prawie z łańcuchem pagórków okalającym **P.**, wynosi 34,530 metrów, a powierzchnia

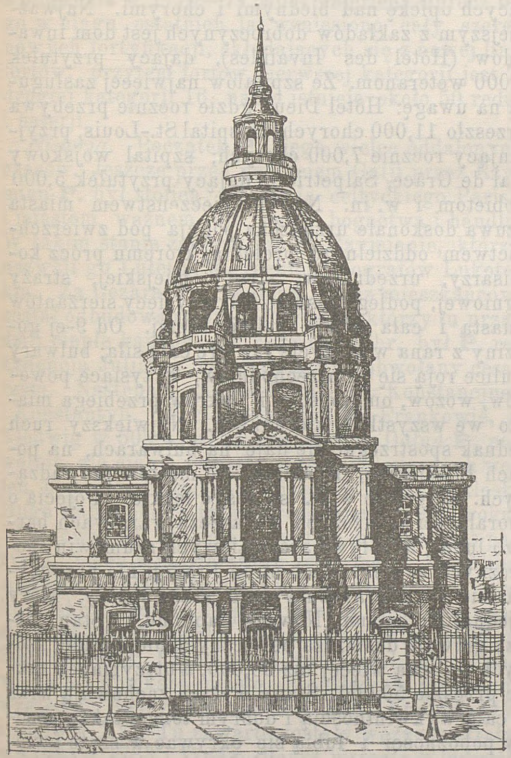
7,802 hektarów. Cała ta olbrzymia jak na miasto przestrzeń, rozdwojona przez rzekę Sekwanę na dwie niezupełnie równe części, dzieli się na stare miasto (Cité), najdawniejszą, najzawilszą i najniezdrowszą część miasta, miasto (Ville) i 14 tak zwanych przedmieść (Faubourgs), które przez piękne wewnętrzne bulwary, założone przez Ludwika XIV na miejscu starożytnych fortyfikacji, od dwóch głównych części miasta są odłączone, Na zewnątrz przedmieścia oddzielone są bulwarami od przestrzeni leżącej po za właściwym **P.**, lecz obwarowanej i stanowiącej tak zwane enceinte. Napoleon III, znając dobrze ważność **P.**, postanowił całkowite przekształcenie miasta. W tym celu zaczęto zrywać całe ulice wązkie i ciasne, a natomiast tworzyć wygodne i obszerne pod prostymi kątami się przecinające drogi. Osiągnął przez to ten ważny rezultat, że **P.** uczynił zdrowszym, wygodniejszym, ruchliwszym i ludniejszym. Stolica Francji, licząca w 1820 r. 715,000 miesz., w 1852 roku 1,053,262 miesz., doszła już w 1860 do 1,525,235 a w 1866 r. 1,825,300 miesz. Ostatni spis z 1896 podaje ludności **P.** na 2,536,834 miesz. Współcześnie razem z liczbą mieszkańców wzrastało bogactwo, przepych i zbytek, a z nim także i sława **P.** na zewnątrz. Tłumy cudzoziemców spieszyły tu oglądać cudy nowej cywilizacji i używać najwymyślniejszych rozkoszy życia i zostawiały za to ogromne sumy pieniężne. Ale przystąpmy do opisu miasta. Liczą tu 136 placów, 28 mostów i około 2,500 ulic. Z ulic na pierwszem miejscu stawić należy za rządów Napoleona III nowo założone bulwary, które w prostych linjach miasto przerzynają; są to główne arterje paryskiego życia i ruchu. Odznaczają się one ogromem (30—35 metrów szerokie), wspaniałością (podwójnemi lub potrójnemi rzędami wielkich drzew wysadzane), przepychem (otoczone pysznymi pałacami, bogatemi sklepami, restauracjami, kawiarniami), pełne są życia i ruchu. Szeregi bogatych pojazdów, tłumy pieszych, ustawicznie się tu snują. Najpiękniejsze z tych bulwarów są: Montmartre, Bonne, Nouvelle, Poissonnière (miejsce sprzedaży przedmiotów zbytku)), Boul. des Italiens (najpiękniejsze miejsce przechadzek), Boul. des Capucines, ul. du Temple, Sewastopolski i inne. Zasługują również na uwagę piękne wybrzeża wzdłuż Sekwany i pyszne ulice, z których celniejsze są: St.-Honoré, Rivoli, Rambuteau, avenue de l'Opéra, avenue de Neuilly, avenue des Champs Elisées, rue Richelieu i t. d. W tak zwanych passażach czyli przejściach przez domy i podwórza, dostępnych jedynie dla pieszych, zakrytych od deszczu szklannemi oknami, uderza przedewszystkiem oczy nadzwyczajny zbytek w przedmiotach handlu. Takich passażów, będących punktem zbornym dla wykwintnego świata paryskiego, jest przeszło 200. Najpiękniejsze z nich są: Panorama Passage, du Saumont, Colbert, Montesquieu i t. d. Śród placów publicznych wymieniamy piękniejsze: Plac Zgody (Place de la Concorde), jeden z najpiękniejszych na ziemi, z obeliskiem Luxorskim, Plac Vendôme ze sławną kolumną, zburzoną przez komunistów w d. 16 maja 1871 r., Plac des Vosges, Plac zwycięstw (Place des Victoires) z konną statuą Ludwika XIV, Plac Bastylji z kolumną Lipcową, wielki czworograny plac Pole Marsowe (Champ de Mars), Plac europejski (Place d'Europe) i inne. Wiele z tych placów jest ozdobionych pięknemi wodotryskami. **P.** posiada wiele pysznych ogrodów, z których celniejsze są: Tuilleries, Luxembourg, leżący za tejże nazwy pałacem, ma również jak i poprzedzający piękną szkołę drzew i przepyszne kwiaty, Pola Elizejskie (Champs Elisées), po obu stronach Avenue des Champs Elisées leżące, i Palais Royal. Sławne ogrody: Bois de Boulogne i Bois de Vincennes, nowszemi czasy starannie ozdobione, zostały w ciągu wojny 1871 strasz-

Kościół N. Marji Panny.

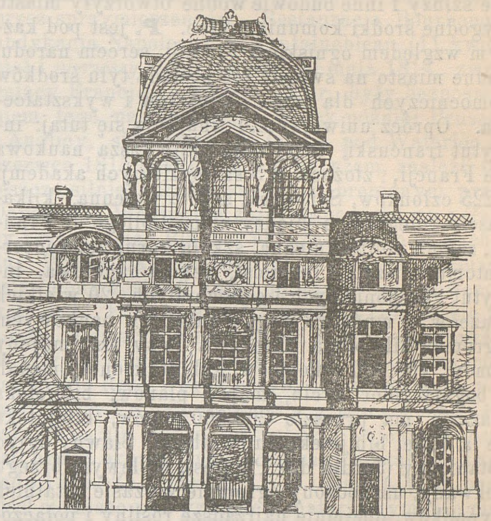
nie spustoszone. Pomiędzy budowlami do celów religijnych przeznaczonemi najpiękniejszym, najwspanialszym jest kościół Panny Marji (Nötre-Dame), jako arcydzieło gotyckiej architektury. Leży on w części miasta Cité; rozpoczęto jego budowanie w 1010 po Chr., a ukończono dopiero po 200 latach. Świątynia ta ma 130 metr. długości, 48 szerokości, a 35 wysokości. Obok niej wznoszą się dwie wieże na 68 m. wysokie. Po nim idą: St.-Germain-des-Près, ukończony jeszcze w 1163, St.-Etienne-du-Mont, St.-Germain-l'-Auxerroi, St.-Eustache, kościoły św. Ludwika, św. Pawła, św. Sulpicjusza, P. Marji Loretańskiej, św. Magdaleny, św. Wincentego à Paulo i św. Klotyldy. W ogóle **P.** liczy przeszło 300 kościołów, z których 58 jest parafjalnych. Z kościołów protestanckich zasługują na uwagę: Oratorjum kalwińskie i Eglise-des-Billettes, ewangelicki. Z gmachów świeckich najcelniejsze są: Tuilerje, za Napoleona

III z Louvre'm za pośrednictwem galerji połączone, stanowiły jeden z najwspanialszych pałaców na świecie, który w 1871 r. barbarzyńską ręką komunistów spalony, prawie całkowicie, z wyjątkiem jedynie nowego pawilonu Flory, zniszczony został. Wybudowany przez Franciszka I Louvre, w którym się mieściła sławna galerja obrazów i mnogie przepyszne zbiory najcenniejszych zabytków sztuki i starożytności (10 sal ze starożytnemi rzeźbami, między któremi Venus z Milo, 12 sal z nowszemi arcydziełami dłóta największych no-

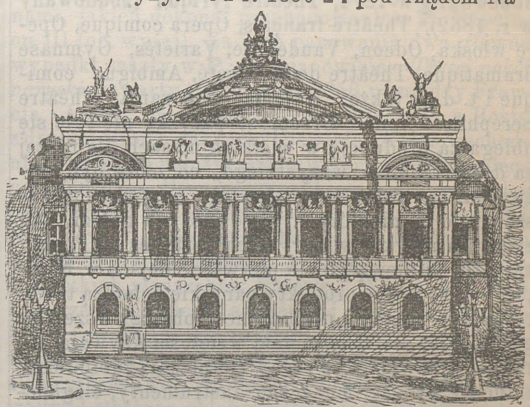
Kopuła pałacu Inwalidów.

wożytnych mistrzów, bogate zbiory egipskich, etruskich, asyryjskich, indyjskich, amerykańskich starożytności, muzeum etnograficzne i t. d.) również w 1871 r. uległ pożarowi. Tegoż losu doświadczył i zbudowany w 1629 r., a ostatnio przez księcia Napoleona zamieszkiwany Palais-Royal. Po nich następują: pałac Luksemburski, w którym senat odbywa swoje posiedzenia, pałac ciała prawodawczego (Palais de Corps législatif), łączący się z dawnym pałacem Bourbonów; pałac sprawiedliwości, ratusz (Hotel de Ville), zbudowany w roku 1605; znakomicie powiększony w 1837 r., ma piękne, freskami zdobne sale,—oba te pałace również uszkodzono podczas nieszczęsnych wstrząśnień 1871 r.; pałac Elyseé Bourbon, pałac du-Quai-d'Orsay, pałac Instytutu naprzeciwko Louvru, mennica, bank, giełda, dom inwalidów, pałac obserwatorjum, olbrzymi pałac przemysłowy (ma 20,000 m. kw.), pałac legji honorowej, bazar z 300 budami i t. d. Pomiędzy wielu cmentarzami

Pawilon Luwru.

pierwsze miejsce zajmuje słynny cmentarz Père-Lachaise, tak pod względem historycznym, jako i ze względu na malowniczość swego położenia, na górze Mont-Louis. Z innych cmentarzów zasługują na uwagę: Montmartre, Mont Parnasse i św. Katarzyny. Od r. 1850 **P.** pod rządem Na-

Gmach opery.

poleona III zupełnie inną przybrał postać. Ażeby miasto ile możności najpiękniejszem i najzdrowszem uczynić, a jednocześnie, ażeby je na przyszłość od wszelkich możliwych zamachów rewolucyjnych zabezpieczyć, rozpoczęto według powziętego planu zupełne jego przebudowanie. Przerznię-

to je prostemi, szerokiemi ulicami we wszystkich kierunkach, które ułatwiając komunikację między rozmaitemi jego częściami, ułatwiają jednocześnie operacje wojskowe, ku czemu znowu w odpowiednich miejscach pozakładano wielkie koszary. Nadto podziemna kolej żelazna, na kanałach wielkie szluzy i inne budowle wodne otworzyły miastu wygodne środki komunikacyjne. **P.** jest pod każdym względem ogniskiem Francji, sercem narodu. Żadne miasto na świecie nie posiada tylu środków pomocniczych dla nauki, kunsztów i wykształcenia. Oprócz uniwersytetu znajdują się tutaj: instytut francuski, instytucja najwyższa naukowa we Francji, złożona z 5 samodzielnych akademji i 225 członków, Sorbonna, szkoła wojenna, kilkanaście kolegjów, a między niemi Collège de France, szkoła politechniczna, szkoła górnicza, konserwatorjum sztuk i rzemiosł, szkoła handlowa, instytut głuchoniemych i ociemniałych, 20 wielkich muzeów i mnóstwo innych zakładów naukowych. Ogromna bibljoteka narodowa liczy trzy miljony tomów, 100,000 rękopisów, gabinet monet i medali i bogaty zbiór rycin, map i planów; bibljoteka Mazarin ma przeszło 200,000 tomów, bibljoteka de la Ville, bibljoteka du Panthéon. Sławny ogród botaniczny (Jardin des Plantes), na lewym brzegu Sekwany, uszkodzony ogromnie w czasie ostatnich wypadków, obejmuje najrzadsze rośliny i połączony jest z ogrodem zoologicznym. Najrzadsze zabytki sztuki mieści w sobie pałac Louvre. Podobne zabytki znajdują się także w pałacach Cluny i Luksemburskim. Do rozwoju sztuk przyczyniają się wiele: akademja, szkoła sztuk, konserwatorjum muzyczne. Teatrów jest wiele, między któremi za najpierwsze uważać należy nową wielką Operę, zbudowaną w 1874, Théâtre lyrique (zbudowany w r. 1862), Théâtre français, Opera comique, Operę włoską, Odeon, Vaudeville, Variétés, Gymnase dramatique, Théâtre de la Gaieté, Ambigue comique i t. d., a także: National panorama, Théâtre Serephin i inne. Przemysł paryski nie tyle się ubiega za produkcją w wielkich masach, ile raczej za dostarczeniem wszystkiego, co może być najświeższem, najgustowniejszem, najwykwintniejszem. Co do niektórych pojedyńczych gałęzi, tak zwanych artykułów paryskich „articles de Paris," zajmuje on niewątpliwie pierwsze miejsce w Europie. Jako cenne produkty paryskie uchodzą towary mody, zbytku i niezliczone drobiazgi wszelkiego rodzaju. Dalej ogromnej wziętości używają paryskie rękawiczki, wyroby złotnicze i jubilerskie, sztuczne kwiaty, muzyczne instrumenty, eleganckie obuwie, niektóre gatunki skór lakierowanych, materje, szale, dywany, gobeliny, wyroby z wełny i bawełny, sukna i t. d. Ogólną wartość wywożonych corocznie wyrobów oznaczają na 360 mil. franków. Z uwagi na wielką ludność i obfitą produkcję handel jest tu niezmiernie ożywiony. Oprócz rzeczy zbytkowych i przedmiotów mody, handel papierami publicznemi jest także bardzo rozległy, a przewyższa go tylko targ londyński. Zakładami pomocniczemi dla handlu są: bank, giełda, liczne towarzystwa asekuracyjne, izba handlowa, żegluga na Sekwanie i mnóstwo kolei żelaznych, których **P.** jest centralnym węzłem. Tu bowiem zbiega się 9 różnych dróg żelaznych, które połączone są linją okalającą Paryż. O znaczeniu zakładów dobroczynnych w **P.** można mieć już pojęcie z tego, że w nich przeszło 60,000 asób bywa utrzymywanych, nie licząc tych, które pobierają wsparcie w domu. W każdym okręgu miejskim jest biuro dobroczynności. Oprócz tego jest wiele towarzystw dobroczynnych, rozciągających opiekę nad biednymi i chorymi. Najważniejszym z zakładów dobroczynych jest dom inwalidów (Hôtel des Invalides), dający przytułek 4,000 weteranom. Ze szpitalów najwięcej zasługują na uwagę: Hôtel Dieu, gdzie rocznie przebywa przeszło 11,000 chorych; Hospital St.-Louis, przyjmujący rocznie 7,000 chorych; szpital wojskowy Val de Grâce, Salpetrière, dający przytułek 5,000 kobietom i w. in. Nad bezpieczeństwem miasta czuwa doskonale urządzona policja pod zwierzchnictwem oddzielnego prefekta, któremu prócz komisarzy, urzędników, straży miejskiej, straży ogniowej, podlega jeszcze kilka tysięcy sierżantów miasta i cała armja policji tajnej. Od 9-ej godziny z rana w **P.** życie już wre całą siłą; bulwary i ulice roją się od przechodniów, a tysiące powozów, wozów, omnibusów i fjakrów przebiega miasto we wszystkich kierunkach. Największy ruch jednak spostrzegać się daje na bulwarach, na polach Elizejskich, na ulicach do mostów prowadzących. Obyczaje w **P.** są dosyć lekkie. Pojęcia o moralności w niższych zwłaszcza warstwach bardzo luźne, a wpływ narozmaitszych szumowin społecznych ze wszystkich stron Francji nie przyczynia się do poprawienia tego stanu rzeczy, który zjednał **P.** miano „Nowego Babilonu." Stan niższy głównie dostarcza publicznych nierządnic, których tu liczą więcej niż 50,000, a utrzymanek także przeszło 50,000. Stany wyższe zachowują wraz z całą wykwintnością i dobrym tonem także pozory pobożności i lubią się okrywać w szatę świętoszkowstwa i cnoty, pod któremi częstokroć ukrywają się dzikie namiętności i wyuzdana chęć użycia. Stan średni, liczna, pracowita, rzędna, oszczędna burżuazja, ma najwięcej poczciwości i prawdziwej cnoty. Ze wszystkich wielkich zbiorowisk ludności **P.** jest miastem najzdrowszem: jego urządzenia sanitarne, oświetlenie, woda, powietrze, swobodna cyrkulacja, czystość, słowem zaspokojenie wszystkich materjalnych potrzeb, świetnie wytrzymały straszną próbę podczas 133 dni oblężenia od 18 września 1870 do 29 stycznia 1871 r. Przytem należy dodać, że ludność ściśnięta tam jest więcej niż gdziekolwiek bądź indziej, gdyż na 1 klm. kw. wypada przeszło 30,000 dusz. Godną uwagi jest łatwość zaopatrywania miasta w żywność, dla składu której służy dwanaście pawilonów halli central-

nej i targi w oddzielnych dzielnicach miasta, halla zbożowa, targ na bydło, oraz rzeźnia La Villetta, wielki, z ogrodem botanicznym graniczący skład win, w którego piwnicach mieści się przeszło 1 miljon hektolitrów wina. W końcu musimy wspomnieć jeszcze o fortyfikacjach **P.**, które rozpoczęte za rządów Ludwika Filipa, a ministerjum Thiersa, ciągle wzrastają. Składają się one z wału okalającego i rowu 20 metrów szerokiego, oraz 18 oddzielnych fortów, które 80,000 ludzi pomieścić mogą. Fortyfikacje te znacznie powiększone zostały przez liczne nowe reduty i przedpiersia wzniesione w r. 1870. Najsilniejszy z tych fortów jest znany z oblężenia w 1770—71 Mont Valerien. Oprócz tego w ciągu ostatnich lat wzniesiono cały szereg nowych fortyfikacji, składających się z nowej linji fortów, przytem fortów pierwszej kategorji jest 7, drugiej kategorji 16, nadto istnieje około 50 redut i baterji.

Historja. Początek **P.** sięga wielce oddalonych czasów. Jeszcze przed podbiciem Galji przez Rzymian **P.** był stolicą plemienia celtyckiego Parisii i miastem ważnem dla swego bogactwa i handlu. W takim stanie znaleźli już **P.** Rzymianie, którzy nazwali go Lutetia, u greckich geografów Lukotokja. Za Cezara **P.**, spalony przez mieszkańców, został odbudowany przez Rzymian, którzy tu urządzili ciepłe kąpiele. W r. 360 po Chr. był **P.** rezydencją Juljana, który tu został obwołany cesarzem. Następnie zamieszkiwali tu Konstancjusz i Konstantyn. W r. 486 zdobyli **P.** Frankowie, a Klodwig w 508 obrał tu swą stolicę. Odtąd **P.** powolnie, ale ciągle wzrasta, a to mimo ciągłych wojen, napadów Normanów, pożarów i innych klęsk. Hugo Capet obiera tu swą rezydencję w 987 roku. W połowie XII stulecia powstaje uniwersytet paryski, jeden z najstarszych w świecie. Za Filipa Augusta w 1190 dzieli się już **P.** na 8 części, Filip Piękny urządza tu parlament w 1311 r., a miasto wzrasta tak szybko, że już za Ludwika XI liczy 300,000 miesz. Franciszek I, założyciel Luwru, powiększa i upiększa miasto, a naśladują go w tym względzie Henryk IV, Ludwik XIII, Ludwik XIV i Ludwik XV. Tu zawarte zostały ważne traktaty w 1763, w 1783 i 1784 r. Paryż wzrasta w ludność i bogactwo, staje się ogniskiem życia narodowego, sercem Francji i bierze najżywszy udział we wszystkich wypadkach krajowych. Od rewolucji zaś 1789 staje się nietylko ogniskiem i widownią, ale także motorem i aktorem najważniejszych wydarzeń. Wówczas już jest tak silnym, iż może stanąć na czele ruchu narodowego, wywrócić rząd, zorganizować Francję, przekształcić społeczny ustrój narodu, podjąć walkę przeciw departamentom i, pod swą władzą zjednoczywszy kraj, odeprzeć i zwyciężyć sprzymierzoną Europę. Za Napoleona I zawarte tu zostały traktaty: 1803, 1806 i 1810 r. W 1814 i 1815 **P.** był świadkiem dwu bitw i traktatów pokoju, mających ważną doniosłość dziejową. Kiedy Napoleon I po bitwie pod Arcis-sur-Aube (20 marca 1814) usiłował przeciąć odwrót sprzymierzonym, ci ostatni stanęli 29 marca pod Paryżem, bronionym przez Marmonta, Mortiera i Compansa. 30 marca Barclay de Tolly, Blücher i Schwarzenberg rozpoczęli walkę, która po krwawej klęsce Francuzów przywiodła 31 marca o godzinie 2 z rana do kapitulacji miasto, zajęte zaraz przez sprzymierzeńców. Restauracja Bourbonów, abdykacja Napoleona w Fontainebleau (11 kwietnia) i *pierwszy pokój paryski*, 30 maja 1814, zwracający Francję do granic 1792 r., były bezpośredniem tego następstwem. W rok później Prusacy i Anglicy, stanąwszy po bitwie pod Waterloo 18 czerwca 1815 powtórnie pod Paryżem, znaleźli ten jeszcze silniej oszańcowanym i bronionym przez Davousta. Wellington zajął stanowiska na północy i wschodzie, Blücher okrążył miasto od zachodu. Wtedy Davoust po kilku krwawych starciach zniewolony został 3 lipca do zawarcia konwencji wojennej. Poczem armja francuska cofnęła się za Loarę, a sprzymierzeni weszli 7 lipca do Paryża, za którymi 8 lipca Ludwik XVIII, a 10 lipca monarchowie Rosji i Prus przybyli. *Drugi pokój paryski*, który Francję zamknął w granicach z r. 1790, nałożył na nią ciężką kontrybucję wojenną i obsadził armją okupacyjną, podpisany został 20 listopada 1815. Za Ludwika XVIII i Karola X, **P.** podniósł się nieco pod względem materjalnym, ale niezadowolony z rządów burbońskich, w krwawych dniach lipcowych (27—29) 1830 r. wywrócił rząd wsteczny. Ludwik Filip przyczynił się znacznie do upiększenia miasta, budowaniem nowych mostów, kanałów, ścieków, zaprowadzeniem gazowego oświetlenia, a przytem miał zasługę w obwarowaniu miasta. Wszystko to jednak nie może wytrzymać porównania z prawdziwie olbrzymiemi zmianami, jakich dokonał przebudowaniem **P.** Napoleon III (ob. wyżej). Za jego panowania dwa główne wypadki zaszły w **P.**, a mianowicie: *Trzeci pokój paryski*, zawarty tu 30 marca 1856 pomiędzy Francją, Anglją, Sardynją i Turcją z jednej, a Rosją z drugiej strony, zakończył pamiętną wojną wschodnio-rosyjską i położył podstawę przewagi Napoleona w Europie. Drugim wypadkiem niezmiernej doniosłości dla **P.** była wystawa powszechna z 1867 roku, która sprowadziła do stolicy Francji około 1,500,000 cudzoziemców, a między nimi prawie wszystkich monarchów Europy. Wojna z r. 1870 i oburzenie po klęsce sedańskiej sprowadziło spokojną rewolucję z 4 września 1870 r., która dała Francji rząd tymczasowy. Niezadługo później, bo 19 września 1870, **P.** opasany przez Niemców, wytrzymał straszne oblężenie, połączone z bombardowaniem od d. 27 grudnia t. r. od strony wschodniej, od dnia 5 stycznia 1871 roku od strony południowej, a od 21 stycznia i od północnej. Podczas tego ostrzeliwania, kule niemieckie dosięgały od południa aż do pałacu Luksemburskiego, do kościoła św. Sulpicjusza i do Panteonu. Paryżanie, broniąc się odważnie, przedsiębrali kilkakrotnie rozpaczliwe

wycieczki, a mianowicie: 28 — 30 października 1870 r. przeciwko Le Bourget, 30 listopada przeciwko Brie i Champigny, 21 grudnia znowu na Le Bourget, 13 stycznia 1871 na Mendon, Clamart i Le Bourget, 19 stycznia ku Wersalowi, ale wszystkie te wycieczki, już to z powodu nieumiejętnego kierownictwa wodzów, już niezbyt wielkiej karności wojska, złożonego przeważnie z gwardji obywatelskiej, już też z powodu przewagi militarnej i większej karności Niemców, zostały bezowocne i **P.** odcięty od reszty Francji, ogłodzony, musiał się poddać 28 stycznia 1871 r. W dniu 1 marca wojska niemieckie zajęły część Paryża, gdzie przebywały do 3 marca. W trakcie tego zamożniejsza część ludności opuszczała tłumnie stolicę, aby się połączyć z rodzinami i pokrzepić na prowincji po klęskach oblężenia. Korzystali z tego socjaliści i komuniści i już w dniu 26 lutego opanowali park artyleryjski, składający się z 27 dział, i założyli obóz na wyniosłości Montmartre (ob. Komuna). Rząd z początku lekceważył ten ruch, dopiero gdy niebezpieczeństwo doszło do najwyższego stopnia, i gdy 18 marca władze legalne zostały wypędzone z miasta, rozpoczęła się wojna. Wojsko wersalskie powoli, lecz nieustannie zbliżało się do Paryża i bombardowało zajęte przez komunistów forty. Dnia 9 maja poddał się fort Issy, 14-go Vanves i Montrouge, następnie wały, a 21-go została wzięta brama St. Denis. Postępując pięciu kolumnami Wersalczycy opasali ratusz, gdy tymczasem komuniści po spaleniu domu Thiersa i zburzeniu kolumny Vendôme, rozkazali 24 maja wymordować zakładników, a 25-go spalić gmachy publiczne. Rozkaz ten został wykonany podczas zażartej na ulicach walki. Tuilerje, pałac ministerjum finansów, prefektura policji, ratusz i inne zostały spalone; arcybiskup Darbey i inni zakładnicy rozstrzelani. Nakoniec po wzięciu przedmieścia Villette i wszystkich barykad i stoczeniu krwawych walk, wojska rządowe stłumiły powstanie. Dnia 29 maja poddała się reszta powstańców w Vincennes. 38,000 komunistów, w których liczbie było tylko 9,000 Paryżan, wzięto do niewoli i oddano pod sąd wojenny zasiadający w Wersalu; 16,500 padło podczas szturmu. Poczem mieszkańcy zostali rozbrojeni i gwardja narodowa rozwiązana. Miasto powracało do życia normalnego. Urządzona w 1878 roku wystawa powszechna, rozmiarami i wspaniałością prześcignęła swą poprzedniczkę; w 1879 władze i parlament przeniosły się do Paryża. Stopniowo ustalał się spokój, ale wśród ludności wzrosły znowu dążności radykalne, zwłaszcza po powrocie komunistów, uwolnionych dekretem z r. 1879 i 1880. Rada miejska, wybierana przeważnie ze zwolenników tego kierunku, usiłowała kilkakrotnie postawić się nad prawo i narzucić ludowi swą wolę. W roku 1900 znowu wystawa powszechna ściągnęła do Paryża mnogie tłumy cudzoziemców. Por. Landon „Description de Paris et de ses édifices“ (Paryż, 1806—1809); Möller „Paris und seine Bewohner“ (Gotha, 1823); Lurine „Les rues de Paris“ (Paryż, 1843); J. Weber „Illustrirter pariser Führer“ (Lipsk, 1855); tegoż „Paris und seine Umgebungen“ (Monachjum, 1855); Bädecker „Paris“ (1860, liczne wyd.); Belin i Pujol „Histoire civile, morale et monumentale de Paris“ (4 t., Paryż); Gotschell „Das neue Paris,“ w „Unsere Zeit“ za r. 1866; Rosenkranz „Die Entwickelung von Paris zu Weltstadt,“ w „Unsere Zeit“ z r. 1871; Vinoy „Campagne de 1870 — 71. Siège de Paris“ (2 t., Paryż, 1872); Moriae „Paris sous la Commune“ (Paryż, 1871); Enault „Paris brulé“ (Paryż, 1871); Du Camp „Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie“ (7 wyd., 6 t., Paryż, 1884); tenże „Paris bienfaisant“ (1888); Colin „Paris, sa topographie son hygiène, ses maladies“ (1885); Pontich „Administration de la ville de Paris“ (1884); Barron „Environs de Paris“ (1886); Viollet le Duc „Mémoire sur la défense de Paris“ (1872); Ducrot „La defense de Paris“ (4 t., 1876—78); de Helly „Journal du siège de Paris“ (1875); Heyde i Fröse „Geschichte der Belagerung von Paris“ (3 t., Berlin, 1874—75).

Paryża hrabia, ob. Orleański dom.

Paryżanka czyli *Hymn paryski* (la Parisienne), zowie się pieśń napisana przez Kazimierza Delavigne na uczczenie rewolucji Lipcowej 1830, która czas jakiś równej z Marsyljanką używała popularności. Rozpoczyna się słowami: „Peuple français, peuple des braves.“

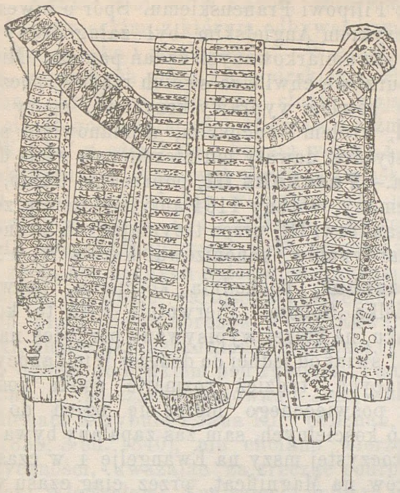
Parzące włoski, *parzawki*, ob. Pokrzywa.

Parzenie zwierząt (t. j. łączenie się w pary), *ciekanie*, *grzanie*, płciowe łączenie się zwierząt domowych; największa ich część w pewnej tylko porze roku ulega silnemu popędowi płciowemu.

Parzival, bohater obszernego poematu t. n., pióra Wolframa von Eschenbach (ob.).

Parzystokopytne, *parzystopalczaste*, zwierzęta, ob. Kopytne.

Pas. Część dawnego stroju polskiego, a dzisiaj jeszcze ludu w wielu okolicach; służąca do przewiązywania bioder na wierzchnich sukniach. Dzisiaj lud używa powszechnie **P.** włóczkowych, najczęściej ponsowych, lub rzemiennych, przy których są kieszenie. Te ostatnie **P.** bywają dla ozdoby wyszywane włóczką wzorzystą, lub nabijane gwoździkami mosiężnemi i innemi z tegoż metalu błyskotkami, jak to widzimy u ludu krakowskiego. Dawna szlachta polska nosiła na kontuszach podobnież **P.**, początkowo wełniane lub skórzane, potem jedwabne, sprowadzane ze Wschodu, przerabiane srebrem i złotem, które często od 4 do 500 dukatów płaciła. Potem zasłynęła fabryka takich **P.** w *Słucku*, wzniesiona staraniem Radziwiłłów, której wyroby nie ustępowały bynajmniej tureckim. Zjawiły się później i inne jeszcze fabryki, jak: Tyzenhauza w Grodnie, Paschalisa w Kobyłce pod Warszawą; ale kiedy z biegiem czasu zwyczaj noszenia **P.** ustał, fabryki te albo zupełnie działać przestały, albo też do innego zwróciły się

Pasy szlacheckie.

przemysłu. Akademja krakowska ogłosiła w swych wydawnictwach kilka monografji o pasach wyrabianych w Polsce.

Pas, *pas kulisty*, jest część sfery, czyli powierzchni kuli, zawarta pomiędzy dwoma okręgami kół, wynikającemi z przecięcia kuli płaszczyznami względem siebie równoległemi; okręgi tych kół zowią się podstawami pasa kulistego. Powierzchnia pasa kulistego jest równa iloczynowi z okręgu koła wielkiego kuli przez wysokość pasa, t. j. przez odległość między podstawami.

Pas bez końca, ob. Kołowrót, Transmisja.

Pas ziemi, *Pasy ziemi*, ob. Strefy.

Pas (fran.), krok, a specjalnie krok taneczny, Pas de deux, Pas de trois, Pas de quatre = taniec wykonany przez dwie, trzy, cztery osoby.

Pasagarda, starożytna rezydencja Achemenidów, założona r. 560 przez Cyrusa, który tu został pochowany; tu królowie persey przed wstąpieniem na tron przez magów namaszczani byli. Zwaliska tego miasta leżą prawdopodobnie około dzisiejszego Firuzabad.

Pasamonictwo (z franc. *passementier*), *szmuklerstwo*, rzemiosło trudniące się wyrobem rozmaitego rodzaju lamówek, jakiemi są: galony złote, srebrne, szychowe, burty, tasiemki jedwabne, bawełniane, wełniane, przetykane nićmi metalowemi. Szmuklerz posługuje się różnemi przyrządami, szczególnie wązkim warsztatem tkackim, do tkania tasiemek i sznurów, często też połączonem z urządzeniem Jacquarda.

Pasaty, ob. Wiatry.

Pasawa, po niem. *Passau*, miasto i twierdza w bawarskim obwodzie Niższej Bawarji, przy zbiegu rzek Dunaju, Ilz i Inn, składa się z właściwego miasta oraz przedmieść: Innstadt, Ilzstadt, St. Nikola i Angervorstadt; jest rezydencją biskupa i liczy 17,600 miesz. Właściwe miasto leży na półwyspie utworzonym przez rzeką Dunaj. Na leżącej pomiędzy Dunajem a prawym brzegiem rzeki Ilz, 150 m. wysokiej górze, wznosiła się twierdza Oberhaus. Do celniejszych budowli miasta należy przedewszystkiem wspaniały kościół katedralny. Znane są także *tygle pasawskie*, wyrabiane w Obernzell pod Pasawą. Samo miasto jest bardzo starożytne i pamiętne zawartym tutaj 31 lipca 1522 r. traktatem pokoju w sprawach religji. Biskupstwo pasawskie założone zostało na początku VII wieku. W 995 r. zostało księstwem państwa niemieckiego, 1802 r. przeszło w posiadanie Bawarji, a 1803 zostało sekularyzowanem.

Pasaż (franc. *passage*), przejście, zwłaszcza przejście przez wielki gmach, pokryte dachem szklanym i po obu stronach zajęte przez sklepy. Zabudowania takie znajdują się w wielu większych miastach.

Pasaż, w muzyce oznacza szereg szybko po sobie następujących tonów, służący zwykle dla urozmaicenia melodji. Dawniejsi włoscy kompozytorowie przeciążali zwykle arje i duety **P.**, ażeby dać śpiewakom pole dla pokazania wyrobienia głosu, niemieccy zaś nie lubią tego rodzaju ozdób.

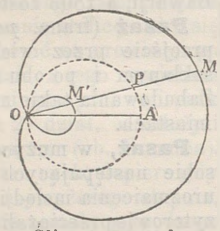
Pascal Błażej, znakomity matematyk i filozof, * 1623 r. w Clermont w Owernji, † 1662; w młodości okazywał nader wielkie zdolności do matematyki, tak, że w 12 roku życia samodzielnie odkrył geometrję Euklidesową, a w 16 roku życia napisał traktat o przecięciach stożkowych. Obok tego zajmował się fizyką i filozofją. Jakkolwiek chorowity, prowadził swe studja do 24 roku życia i w tym czasie wynalazł machinę rachunkową, zastosował barometr do mierzenia wysokości, poznał prawa ciśnienia cieczy, odkrył rachunek prawdopodobieństwa, trójkąt arytmetyczny, za pomocą którego rozwiązał wiele zadań należących do nauki o szeregach. W r. 1646 zerwał z dotychczasowym kierunkiem swego życia, popadł w mistycyzm teologiczny i wszedł w stosunki z jansenistami, co go powiodło do ogłoszenia sławnych listów przeciw Jezuitom, które są wzorem porywającej i szyderczej prozy. W ostatnich latach pracował nad apologją objawienia, którą pragnął zbić rozumowania wolnomyślicieli. **P.** był typem człowieka, w którym siła myślenia logicznego rozwiniętą została ze szkodą wszystkich innych stron duszy, równie jak siostra jego *Jacqueline*, mniszka jansenistowska w Port Royal. Z pism **P.** najsłynniejsze są wyżej przytoczone listy, które p. t. „Les provinciales, ou lettres écrites par Louis de Montalde (Pascal) à un provincial de ses amis avec les notes de Guillaume

Pascal Błażej.

Wendrock“ (Nicole) wyszły przeszło w 60 wydaniach; „Pensées sur la religion“ (1670, i wielokrotnie później). Zbiorowe wydanie dzieł **P.** wraz z „Discours sur la vie et les ouvrages de P.“ ogłosił Bossuet (nowe wydanie 5 t., Paryż, 1819, 8 t., 1886—95). Por. Maynard „P., sa vie et son caractère“ (2 t., 1850); Dreydorf „P. sein Leben und seine Kämpfe“ (1870); tenże „Pascals Gedanken über die Religion“ (1875); Vinet „Etudes sur B. P.“ (3 wyd., 1876); Sundby „Blaise P., sein Kampf gegen die Jesuiten“ (1884); Nourrison „P., physicien et philosophe“ (1886); J. Bertrand „Blaise Pascal“ (1890).

Pascala ślimak, linja krzywa czwartego stopnia, powstająca, jeżeli przez stały punkt O (ob. fig.) na okręgu koła poprowadzimy wszelkie możliwe linje proste i z punktów P, w których linje te po raz drugi okrąg przecinają, odcinamy stateczną długość PM = PM′=*b*; miejsce geometryczne tak otrzymanych punktów M, M′ jest *ślimakiem Pascala.* Jeżeli *b* równa się promieniowi OA, linja krzywa zamienia się w kardjoidę (ob.).

Ślimak Pascala.

Pascala twierdzenie, ob. Stożkowe przecięcia.

Pascha, po grecku i po łacinie Wielkanoc (ob.), z hebrajskiego *Passah* (ob.).—**P.** *clausum,* pierwsza Niedziela po Wielkiejnocy (inaczej *Quasimodogeniti,* od pierwszego wyrazu mszy na ten dzień), nazwana tak, ponieważ zamyka oktawę wielkanocną i ponieważ dnia tego kończą się niektóre modlitwy i obrzędy, właściwe tej oktawie.

Paschalis, imię trzech, a właściwie tylko dwu papieży, trzeci bowiem był antypapieżem Aleksandra III. — **Paschalis I** (św.), 817—824. Musiał się tłómaczyć przed cesarzem Lotarem, będąc oskarżony, że rozkazał dwu księży rzymskich, trzymających stronę cesarza, oślepić i ściąć. Naród rzymski do tego stopnia nie lubił **P.,** że nie dozwolił zwłok jego pochować w kościele św. Piotra. Wymysłem XI wieku jest, że Ludwik Pobożny obdarzył go władzą świecką nad Rzymem. Kościół obchodzi jego pamiątkę 14 maja.—**Paschalis II,** 1099 — 1118, poprzednio mnich w Clugny, imieniem Rajner, wyniesiony przez Grzegorza VII do godności kardynalskiej, wiódł dalej walkę o inwestyturę, nie mając jednak siły ani zdolności swego poprzednika, często musiał ustępować. W sporze z Henrykiem IV Niemieckim, podburzył przeciw niemu początkowo syna jego, Henryka V, później jednak został przez tegoż przymuszonym do dozwolenia cesarzowi inwestytury, następnie jednak, naciśnięty przez kardynałów, cofnął dozwolenie i zmuszony był uchodzić z Rzymu przed wojskami cesarza. Również bezskutecznie występował przeciwko Filipowi Francuskiemu. Spór o inwestyturę z Henrykiem Angielskim był załagodzony tylko z powodu umiarkowanych żądań papieża. Miał bardzo burzliwe chwile za swoich rządów, poczynające się bowiem wyprawy krzyżowe, spory z Filipem I, królem francuskim, a mianowicie spory o inwestyturę, dawały mu niezmiernie wiele do czynienia.—**Paschalis III,** poprzednio Guido, rodem z Kremony, obrany 1164 antypapieżem przeciwko Aleksandrowi III, przez trzymających stronę cesarza kardynałów; kanonizował Karola W. † 1168 r.

Paschał, pochodnia kościelna, poświęcana w Wielką Sobotę. Pierwotnie była to kolumna z wosku, na której wypisywano porządek nabożeństwa i świąt od jednej do drugiej Wielkanocy przypadających, tudzież rozmaite epoki kościelne. Z **P.** poświęconego bierze się ogień do świec i lamp kościelnych, sam zaś zapalany bywa w czasie uroczystej mszy na Ewangelję i w czasie nieszporów na Magnificat, przez ciąg czasu wielkanocnego, w każdą niedzielę aż do Wniebowstąpienia.

Paschazy Radbert, *Paschazius Radbertus,* * około 800 w Soissons, od 884 — 851 był opatem klasztoru korbejskiego i † 865. W dziele „De Corpore et sanguine Domini,“ nauczał, że chleb i wino przy konsekracji przemienia się mocą Ducha św., w ciało i krew Jezusa; dalej przy pożywaniu Przenajświętszego Sakramentu przypisywał tylko duchowe działanie, które czynił zależnem od wiary. W dziele „De partu virginis“ twierdził, że Chrystus począł się i narodził godnym podziwu sposobem *ex utere clauso.* Pisał nadto komentarze na Ewangelję św. Mateusza, 2 księgi wykładu „Psalmów“ i in. Pisma **P.** wydał J. Sirmond (Paryż, 1618). Por. Choisy „Paschaze Radbert“ (1889).

Pas-de-Calais, cieśnina morska, dzieląca Francję od Anglji, stanowi najwęższą część kanału La Manche, łączącego morze Północne z oceanem Atlantyckim. Cieśnina pomieniona najwęższą jest pomiędzy Dover a przylądkiem Grisnez (33 klm.), które od r. 1851 połączone są telegrafem podmorskim. Obecnie zajmują się projektami połączenia Anglji z Francją za pomocą tunelu podwodnego, pod cieśniną **P.** przechodzącego. Inni proponują przecięcie cieśniny za pomocą olbrzymich nasypów i utworzenie w ten sposób grobli łączącej Francję z Anglją. Pas-de-Calais, departament północnej Francji, ma 6,750 klm. kw. i 806,000 miesz.; dzieli się na on sześć okręgów (Arras, Béthune, Boulogne, St.-Omer, Montreuil i St. Pol); miasto główne Arras.

Pasdeloup Juljan Stefan, muzyk francuski, * 1819, † 1887, był profesorem konserwatorjum. Wsławił się i zasłużył organizacją koncertów popularnych, jakie urządzał w „Cirque d'hiver“ w Paryżu.

Pasek Jan Chryzostom, autor głośnych „Pamiętników“, * w pierwszej połowie XVII w. w Raw-

skiem. Nauki pobierał w Rawie, służył wojskowo pod Czarnieckim, z którym odbywał kampanje: szwedzką, duńską i moskiewską. W czasie zawichrzeń, wszczętych przez Lubomirskiego, **P.** stał po stronie króla. Opuściwszy służbę wojskową, wziął się do gospodarstwa i dzierżawił różne wioski. W 1667 r. ożenił się z bogatą wdową i osiadł w Krakowskiem. Piastował rozmaite ziemskie godności. Rok śmierci nie wiadomy, żył jeszcze w pierwszych latach XVIII stulecia. Zwyczajem szlachty ówczesnej opisywał i **P.** przygody własnego życia bez żadnych autorskich pretensji, nie domyślając się wcale wartości artystycznej, kreślonych przez siebie obrazów. Gdy Edward Raczyński, znalazłszy uszkodzony rękopism (1656—1686), ogłosił go drukiem pod tytułem „Pamiętniki J. Chr. P. za czasów panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III“ (Poznań, 1836; 2 ed. 1838; 3 ed. 1840), nie chciano wierzyć ich autentyczności, uważając za zręczne podrobienie (Trębicki Władysław). Znalezienie dopiero innych zupełniejszych rękopisów przekonało niedowiarków. Odpis znajdujący się w bibljotece publicznej w Petersburgu wydał St. A. Lachowicz pod tytułem „Reszty rękopismu J. Chr. P. deputata z powiatu lelowskiego na koło rycerskie za króla Michała Korybuta etc.“ (Wilno, 1843 i 1854). Nieporównany humor i prostota opowiadania, odtwarzającego z całą barwnością i życiem sceny wojenne, sejmikowe, elekcje (Korybuta), domowe pożycie ówczesnej szlachty, nadają tej książce nieocenioną wartość i niesłychany urok. Poeci, powieściopisarze i malarze, mają tu niewyczerpaną kopalnię pomysłów i obrazów. To też każde ukazujące się wydanie szybko bywało wyczerpnięte (Sanok — w Bibljotece Turow—1855; Lwów, 1857; Petersburg, 1850 i Żytomierz, 1861; Lwów w „Bibljotece Mrówki“ 1881; Lwów, wydanie Węclewskiego). Ilustrowaną edycję wydał zdolny rysownik J. Lewicki (Paryż, 1850, ośm tablic). Pamiętniki **P.** były niejednokrotnie tłómaczone na oba języki: niemiecki przez Stenzla (Wrocław, 1838); francuski (częściowo) przez K. Wodzińskiego (w *Magasin Pittoresque)* i na duński (dotąd już kilka wydań podobno). Mickiewicz w „Prelekcjach“ obszerny im poświęcił ustęp. Porów. Heck, Kraushar, Rożniecki.

Paserniki, jezioro w gubernji Suwalskiej, powiecie Sejnejskim; zajmuje 400 morgów przestrzeni i głębokie jest stóp 60; z niego wypływa rzeczka Serejka.

Pasiecznik Bożydar, pseudonim T. J. Piekarskiego.

Pasieka, ob. Ul.

Pasierbowskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Poznańskiem, powiecie Kościańskim. Podług lustracji składała się z dóbr i wsi Pasierbie i Dezerty, które w 1771 r. posiadał Małachowski, regent kościański, a po nim Gliszczyński. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej, z powodu licznych sporów o granice tych dóbr narodowych, wyznaczyły oddzielną komisję, z 12 urzędników koronnych, dla ostatecznego ich oznaczenia.

Pasicz Mikołaj, mąż stanu serbski, * 1846, kształcił się w politechnice belgradzkiej i zurykiej, w 1875 r. był inżynierem państwowym, brał udział w wojnie 1870—1875. W 1878 r. wybrany do skupczyny, musiał w 1883 emigrować z powodu udziału w spisku przeciw Milanowi (ob.). Skazany zaocznie na śmierć, przebywał w Sofji, a później w Rumunji i Rosji. 1889 r. ułaskawiony powrócił do kraju i został prezesem skupczyny, Burmistrzem Belgradu i od 1891—1892 prezesem ministrów. W 1893 r. był posłem w Petersburgu, w 1894 podał się do dymisji. W 1897 r. wybrany burmistrzem Belgradu, był zarazem przywódcą partji radykalnej w Serbji. W 1899 posądzony o udział w spisku, aresztowany i oskarżony o zdradę stanu, skazany na 5 lat więzienia, ale ułaskawiony.

Pasigrafja (grec. pismo powszechne), sztuka porozumiewania się wszystkich ludów na ziemi za pośrednictwem jednakowych znaków pisarskich i cyfr. Pierwsze próby w tym celu przedsiębrał Wilkins († 1672) w swojem: „Essay towards a real charakter and philosophical language“ (Londyn, 1668; nowe wyd., w Maxa Müllera „Vorlesungen über Wissenschaft der Sprache“. Następnie rozwijali jego myśl Berger „Plan zu einer allgemeinen Rede-und Schriftsprache für alle Nationen“ (Berlin, 1779); Wolke „Erklärung, wie die Pasigraphie möglich und aus üblich sei“ (Dessau 1797); J. M. Schmidt „Versuche“ (Wiedeń, 1818) i in. Porów. Damm „Praktische Pasigraphie“ (Lipsk, 1876); Lepsius „Das allgemeine linguistiche Alphabet“ (Berlin, 1855); Müller „Proposals for a missionary alphabet“ (1854).

Pasikonik *(Locusta)*, rodzaj owadów z rzędu prostoskrzydłych, z grupy szarańczowatych, z wyglądu podobny do szarańczy, różni się od niej kilku wybitnemi cechami. Różki ma szczecinkowate, zwykle bardzo długie i złożone z licznych, krótkich stawów. W każdej z przednich

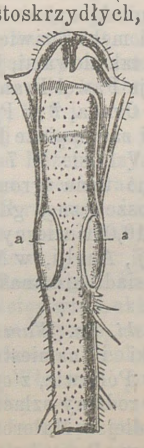

Fig. 1. Organ słuchu pasikonika.

Fig. 2. Pasikonik.

piszczeli mieszczą się dwa przyrządy słuchowe, złożone ze szczelin (*a*, fig. 1), zamkniętych błoną wypręŝoną, a samiec wydaje dźwięki, pocierając część podstawową jednej pokrywy skrzydeł, opatrzonej na stronie spodniej kantem poprzecznie bruzdowanym, o odpowiednią część pokrywy drugiej. Samica posiada długie pokładełko szuflowate do składania jaj w ziemię. Rozwijają się w sposób podobny, jak szarańcze. Są najczęściej zielone, rozprzestrzenione są na całej ziemi i żywią się może przeważnie pokarmem roślinnym. Z licznych gatunków pospolity jest *konik polny (L. verrucivora, Decticus verrucivorus*, fig. 2), 3 cm. długi, brunatno-zielony, z brunatnemi plamami, pospolity na łąkach, przebywa w trawie. **P.** *zielony (L, viridissima)*, 2,5 cm. długi, jasno-zielony, z pokrywami przechodzącemi dwukrotnie długość odwłoka, znajduje się wszędzie w Europie w zbożu, a po żniwach na drzewach i w zaroślach. Dla śpiewu trzymają go dzieci w drobnych klatkach drucianych.

Pasilalia (pasilogia, pasilingua, grec. język powszechny), sztuka porozumiewania się wszystkich ludzi wszelkich narodowości za pośrednictwem jednej mowy. Myśl jej podał pierwszy Leibnitz w piśmie „De arte combinatoria“ (Lipsk, 1666); następnie rozwijali ją: Condorcet w „Esquisse d'un tableau historique de progrès de l'esprit humain“ (Paryż, 1794); Stethy w „Lingua universalis“ (Wiedeń, 1825); w czasach nowszych: Steiner „Pasilingua“ (Neuwied, 1886) i in., a specjalnie proboszcz Schleyer (ob. *Volapük)*, ob. Pasigrafia.

Pasja, jest historja męki Jezusa Chrystusa, opowiedziana przez 4 Ewangelistów i czytana lub śpiewana w Niedzielę Kwietnią, według św. Mateusza; w wielki Wtorek, według św. Marka; w wielką Środę, według św. Łukasza; w wielki Piątek, według św. Jana. W pierwsze trzy dni czytana jest podczas mszy, a w wielki Piątek poprzedza mszę, zwaną *missa praesanctificatorum*.

Pasjoniści czyli zgromadzenie kleryków bosych od św. Krzyża i Pasji, czyli męki Zbawiciela, w celu zachęcenia do pokuty, tak słowami, jak przykładem własnym. Założył je Paweł Franciszek, później Paweł od Krzyża Ovada, * w Pjemoncie, † 1775 roku, potwierdzili zaś papieże Benedykt XII 1725 r. i Benedykt XIV 1741. W 7 lat po śmierci założyciela powierzono temu zgromadzeniu misję do Bulgarji i na Wołoszczyznę, gdzie miał pod swym kierunkiem około 10,000 wiernych. Zgromadzenie **P.** osiadło w Belgji, Anglji, w Nowej Holandji, a we Włoszech posiada kilkanaście domów.

Paskiewicz Jan, hr. *Erywański*, ks. *Warszawski*, marszałek polny rosyjski i namiestnik w Królestwie Polskiem, * 1782 w Półtawie, z ojca Teodora († 1832 w Charkowie), z rodziny szlacheckiej, od połowy XVII wieku osiadłej w Małorosji. Po ukończeniu korpusu paziów w Petersburgu, wstąpił 1800 r. jako porucznik i fligeladjutant cesarza Pawła I do pułku preobrażeńskiego, walczył 1805 r. pod Sławkowem (Austerlitz), 1806 r. przeniesiony do armji dunajskiej, odbył do 1812 kampanję turecką. 1807 r. wysłany był do Konstantynopola z ultimatum gabinetu petersburskiego, gdzie podczas zaburzenia ludowego, popadł w wielkie niebezpieczeństwo, z którego ratował się ucieczką. Ranny przy wzięciu Brahiłowa (1809), mianowany został po bitwie pod Batynem (7 września 1810) generał-majorem. Na czele 26 dywizji piechoty odznaczył się 1812 r. w bitwach pod Smoleńskiem, Borodinem, Mało-Jarosławcem i Krasnem. W następnym roku z równą odwagą walczył w Niemczech. Po bitwie pod Lipskiem, w 31 roku życia, mianowany został generał-lejtnantem; następnie miał udział przy wzięciu Paryża. Po zawarciu pokoju otrzymał dowództwo nad dywizją gwardji, towarzyszył w. ks. Michałowi 1817—20 w podróży po Europie, poczem 1823 r. mianowany został generał-adjutantem cesarza Aleksandra I. W 1826 r. zwyciężył Persów pod Elisawetpolem, a następnego roku, przeznaczony na główno-dowodzącego w tej wojnie, zdobył Armenję Perską, wziął szturmem twierdzę Erywań, za co po zawartym, wielce korzystnym dla Rosji pokoju z Persją 1828, cesarz Mikołaj I wyniósł go do godności hrabiego, nadając mu przydomek *Erywańskiego*. W 1829 podczas kampanji tureckiej, pobił wojska tureckie pod Karsem, zdobył szturmem twierdzę Achałcach i zniósł drugą armję turecką u źródeł Eufratri 9 lipca 1829 r. zajął Erzerum, za co po ukończeniu wojny mianowany został feldmarszałkiem. Po śmierci Dybicza objął **P.** 26 czerwca 1831 r. w Pułtusku naczelne dowództwo nad armją działającą w Polsce; śmiałym i ryzykownem pochodem przerzucił ją na lewy brzeg Wisły, zmusił wojsko polskie do cofnięcia się pod wały Warszawy, którą zajął 8 września, za co mianowany został księciem Warszawskim i namiestnikiem Królestwa Polskiego. W 1849 r. dowodził wojskiem rosyjskiem, wysłanem w pomoc Austrji przeciwko Węgrom, których pokonał. W październiku 1850 r. obchodzony był w Warszawie, z wielką uroczystością, jubileusz 50-letniej służby wojskowej **P.**, przyczem mianowany został przez cesarza austrjackiego i króla pruskiego marszałkiem polnym. Na usilne żądanie cesarza Mikołaja objął **P.** podczas wojny wschodniej (1854), dowództwo nad armją naddunajską, zdobył twierdzę Isakczę i Hirsowę, usunął się jednak od odziałania po niefortunnem obleganiu Sylistrji, powrócił do Warszawy i tu † 1856. Wogóle we wszystkich działaniach wojennych **P.** widać więcej szczęścia i odwagi, niż prawdziwego talentu i genialnych pomysłów. Porów. Tołstoja „Essai biographique et historique sur le feld-maréchal prince de Varsowie etc.“ (Paryż, 1835); Szczerbatow „Feldmar. Paskiewicz jego życie i działalność (po rosyjsku 4 tomy, Petersburg, 1888—1894); H. Lisicki „Marquis Wielopolski, sa vie et son temps“ (1880).

Pasmanterje, wyroby szmuklerskie, ob. Pasamonictwo.

Pasożyty *(parasita)*, zwierzęta i rośliny, które się żywią kosztem innych zwierząt i roślin, tak zwanych *gospodarzy*, przebywając na nich lub wewnątrz nich, czasowo tylko albo statecznie. W zoologji rozróżnia się kilka rodzajów pasożytnictwa, jak *pasożytnictwo istotne*, gdy zwierzę żywi się wyłącznie innemi zwierzętami; *współbiesiadnictwo* czyli *komensalizm* (ob.), gdy zwierzę karmi się pożywieniem innego; *mutualizm*, gdy zwierzęta wzajemnie sobie posługują, oraz *pasożytnictwo rzekome*, gdy zwierzę wyjątkowo tylko jest pasożytem. Istotne **P.** szczególnie pospolite są śród robaków, których znaczna część żyje w organizmach wyższych i niższych; tak w ciele człowieka przebywają tasiemce, motylice, nitkowce; krwią jego karmią się pluskwy, pchły, wszy. Niektóre z tych **P.** powodują niekiedy ciężkie choroby i sprowadzają śmierć. Niektóre **P.** odbywają prawdziwe wędrówki od jednego do innego gospodarza, przebiegając w nich różne fazy swego rozwoju. Stosownie do tego, czy **P.** przebywają wewnątrz, czy też na ciele gospodarza, rozróżniają się **P.** *wewnętrzne, wnętrzniaki (entozoa)* i **P.** *zewnętrzne (epizoa)*. Niektóre zwierzęta tylko w formie młodzieńczej żyją pasożytnie, w stanie dorosłym są swobodne. Często pasożyty ulegają przeobrażeniu wstecznemu, tracąc organy, które im nie są potrzebne, gdy żyją kosztem innych, stają się ślepemi, układ ich nerwowy i naczyniowy ulega zanikowi. *Rośliny pasożytne* tkwią korzeniami w innych roślinach, albo też z wijącej się swej łodygi zapuszczają korzenie w tkanki innych roślin, jak jemioła i wiele storczyków; znaczna zwłaszcza liczba grzybów (ob.) rozwija się pasożytnie. Por. Beneden „Die Schmarotzer des Tierreichs (1876); Perty „Ueber den Parasitimus in der organischen Natur“ (2 wyd., Berlin, 1874); Leuckart „Die menschlichen Parasiten“ (2 wyd., 1879); tenże „Allgemeine Naturgeschichte der Parasiten“ (1879); Küchenmeister i Zürn „Die Parasiten des Menschen“ (2 wyd., 1878—81); Sorauer „Pflanzenkrankheiten“ (2 wyd., 1887); tenże „Die Schäden der einheimischen Kulturpflanzen durch tierische und pflanzliche Schmarotzer“(1888); Loos „Schmarsotzerthum in der Tierwelt“ (1892).

Pasquier Stefan, słynny prawnik i historyk francuski, * 1529 r., † 1615 r. W 20 r. życia został adwokatem, pisał wiersze łacińskie i francuskie, a dziełem „Recherches sur la France“ (Paryż, 1665), które należy do najcelniejszych zjawisk dawnej literatury historycznej, zyskał zasłużoną sławę. Rozgłośnem także było imię **P.** w sporze uniwersytetu paryskiego z Jezuitami. Zbiorowe wydanie dzieł jego (najdokładniejsza ed. 2 t., Amsterdam, 1723; wybór z biografją pióra Feugere'a, 2 t., Paryż, 1849) obejmuje oprócz cennych badań historycznych i językowych kilka także utworów poetycznych.

Pasquier Stefan Djonizy, książę, francuski mąż stanu, z tejży rodziny co poprzedni, * 1767 r. w Paryżu, † 1862 r. Przed rewolucją był urzędnikiem w parlamencie paryskim; za cesarstwa został 1804 r. członkiem rady stanu, a później prefektem policji w Paryżu. Za restauracji był prezesem izb i kilkakrotnie ministrem sprawiedliwości, ale jako monarchista umiarkowany musiał ustępować przed ultrarojalistami. Po rewolucji lipcowej 1830 r. wszedłszy do izby parów, został jej prezesem i przez cały ciąg panowania Ludwika Filipa kierował obradami. W 1857 r. otrzymał honorową godność kanclerza, a 1844 tytuł księcia. W 1848 r. usunął się zupełnie od życia publicznego. W 1842 r. został członkiem instytutu, chociaż zasługi jego literackie i naukowe ograniczają się do wodewilu „Grimau ou le portrait à faire“, (napisanego wespół z M. de Randon) i „Discours prononcés dans les chambres législatives de 1814—1836“ (4 t., Paryż, 1842). Nie mając żadnego potomstwa, uczynił spadkobiercą swych majątków i tytułów stryjecznego swego wnuka *Armanda Gastona margr. d'Audiffret-Pasquier* (* około 1815), który od czasów upadku drugiego cesarstwa występuje jako jeden z główniejszych i najzdolniejszych przywódców stronnictwa orleańskiego. Pór. Favre „Etienne Denis **P.**, chancelier de France“ (Paryż, 1870).

Pasquino, taką nazwę nadał lud rzymski starożytnej grupie marmurowej, która stała obok pałacu Braschi (obecnie w muzeum Kapitolińskiem), i na której nalepiono napaści na papieża i kardynałów. Nazwę **P.** otrzymała figura od szewca tegoż imienia, mieszkającego w pobliżu, a słynnego ze złośliwości. Właściwie grupa wyobraża Menelaosa z trupem Patrokla. Od **P.** pochodzi pasquinada, paszkwil. Porów. Ulrichs „Über die Gruppe des **P.**“ (1857).

Passagii albo *Passageres*, sekta w górnych Włoszech w XII wieku. Zwolennicy jej twierdzili: że należy wykonywać dosłownie zakon mojżeszowy, że sabbat, obrzezanie i inne przepisy prawa, wyjąwszy dotyczących ofiar, zachowały całe swe znaczenie, że Chrystus nie jest równy Ojcu; że Ojciec, Syn i Duch św. nie są jednym Bogiem i jednej natury; że Chrystus jest pierwszem stworzeniem Bożem, czystem, doskonałem, ale niższem od Boga, ponieważ jest stworzeniem. Odrzucali kościół rzymski i wszystkich doktorów, a zasady swe opierali tak na Starym, jako i Nowym Testamencie.

Passaglia Karol, słynny teolog włoski, * 1814 w księstwie Lukka, † 1887 w Turynie; wychowany w Rzymie, wstąpił tamże do Jezuitów i był profesorem teologji w kolegjum de la Sapienza. We Włoszech powszechnie był znany jako człowiek przekonań swobodnych, ponieważ stale i wiernie bronił przekonań politycznych, wypowiedzianych 1847 r. przez Piusa IX; również był uważany i za jednego z najuczeńszych teologów na całym

półwyspie. Ogólnie jednak stał się znanym w czasach ostatnich, gdy na dzienny porządek weszły spory o władzę świecką, 1861 r. wydał **P.** pamiętną broszurę p. t. „Pro causa italica ad episcopos catholicos, presbytero catholico auctore“ (Florencja), w której dowodzi, że władza świecka nie jest konieczną papieżowi, i dlatego wzywał go, ażeby się jej zrzekł na korzyść jedności włoskiej. Pismo to zostało potępione przez kongregację indeksu, a **P.** unikając więzienia, schronił się do Turynu, gdzie w listopadzie t. r. mianowany został profesorem etyki na uniwersytecie. 1862 r. wydrukował petycję liberalnego duchowieństwa włoskiego do papieża, opatrzoną 9,000 podpisów, w której żądał złożenia przez papieża władzy świeckiej. Tegoż roku założył czasopismo *Mediatore*, w którem prowadził zaciętą walkę przeciwko kurji rzymskiej i władzy świeckiej. Po 1866 r., który uważał za ostateczne zjednoczenie Włoch, usunął się od redakcji i dalszej walki. Nadto wydał: „O Niepokalanem Poczęciu“ (3 t., Rzym, 1853); „Per la causa Italiana ai vescovi cattolici“ (Florencja, 1859); „Obligo del vescovo Romano e pontifice massimo di risiedere in Roma, quantunque metropoli del regno italico“ (t. 1861); „Della scomunica“ (tamże, 1861); „La questione dell' independenza ed unita d'Italia dinanzi al clero“ (t. 1861) i w. in.

Passah lub *Paszah* (z hebr. *przekroczenie* lub *ominięcie*), zowie się święto żydowskie, obchodzone corocznie podczas pierwszej pełni wiosennej, poczynając od 14 do 21 miesiąca Nisan, na pamiątkę wyjścia Izraelitów z Egiptu i przejścia Anioła, który pozabijał wszystkie pierworodne Egipcjan, a oszczędził domy Izraelitów. Początki tego święta są ciemne; prawdopodobnie pierwotnie było to święto wiosenne, do którego później przyłączono znaczenie historyczne. Podczas trwania święta **P.** wolno Żydom pożywać tylko chleb niekwaszony (mace), dlatego też święta te zowią się także *Chaga Macot* (obchód mac czyli prześników). Na wieczór dnia pierwszego ojciec familji w towarzystwie całej rodziny spożywał jednorocznego baranka, który musiał być upieczony w całości, bez naruszenia kości i również w całości spożyty. Uczta odbywała się stojący, w strojach podróżnych. Religijny charakter uczcie nadawały modły i opowiadania historji wyjścia Izraelitów z Egiptu. Nadto składano w świątyni na ofiarę pierwociny z trzód i wszelkich płodów. **P.** była najgłówniejszem z pomiędzy świąt żydowskich. Obecnie święto to obchodzi się przez wstrzymanie od pożywania chleba kwaszonego, oraz stosowne modły.

Passarga, rzeka w Prusiech, regencji Królewieckiej; bierze początek w pobliżu Hohensteinu i ubiegłszy 120 klm., wpada do Fryszhafu (zatoki Fryskiej).

Passarge Ludwik, pisarz niemiecki, * 1825 r. w Prusiech Wschodnich, studjował prawo w uniwersytetach królewieckim i heidelberskim, następnie wstąpił do służby rządowej i przechodząc różne stopnie został 1879 r. radcą najwyższego sądu w Królewcu. Zwiedził prawie całą Europę i ogłosił: „Aus dem Weichseldelta“ (Berlin, 1857); „Fragmente aus Italien“ (1860); „Schweden, Wisby und Kopenhagen“ (Lipsk, 1867); „Aus baltischen Londen“ (1878); „Baltische Novellen“ (1884); „Henrik Ibsen“ (1883) i in. Przekładał Ibsena na niemiecki.

Passaruan, miasto na wyspie, nad rzeką Gembong, ma 20,000 miesz. i dobry port.

Passau, miasto, ob. Pasawa.

Passauit, ob. Porcelanowy spat.

Passavant Jan Dawid, artysta i literat niemiecki, * 1787 w Frankfurcie n. M., † 1861 r. jako inspektor muzeum Städlowskiego w mieście rodzinnem. Jako artysta odznaczył się swemi planami do pomników grobowych, a więcej jeszcze jako autor dzieł: „Kunstreise durch England und Belgien“ (Frankfurt, 1833); „Rafael von Urbino und sein Vater Giov. Santi“ (3 t., Lipsk, 1839—1858); „Die christliche Kunst in Spanien“ (Lipsk, 1853) i „Le peintre graveur (6 t., 1860 — 1864).

Passenheim, miasto w pruskiej regencji Królewieckiej, założone zostało 1336 r. przez zakon krzyżacki. Liczy 1,800 miesz.

Passe-Partout (fr.) witrych; ramy, nadające się do obrazów dowolnej wielkości; wolny bilet wejścia do teatru, cyrku.

Passepied (fran.), stary taniec francuski w takcie $^3/_6$ lub $^6/_8$, podobny do menueta, ale żywszy w charakterze, spotykany często u Bacha.

Passer, ob. Wróbel.

Passeres, rzęd ptaków, ob. Śpiewające.

Passerat (J.), nowożytny poeta łaciński, * roku 1534 w Troyes, † 1602, był profesorem wymowy w kolegjum królewskiem. Sławę swą ustalił głównie dziełami łacińskiemi, składającemi się z drobnych poezji ulotnych, które wyszły p. t.: „Calendae januariae“ (Paryż, 1606).

Passerina, ob. Wrzosówka.

Passiflora *(Męczennica)*, rodzaj roślin z rodziny *Passifloreae*, obejmujący krzewy o liściach całobrzegich lub na klapki rozciętych, o kwiatach wielkich, pięknie zabarwionych, dziwacznych, które się otwierają zwykle w 3 godziny po wschodzie słońca, a wieczorem zamykają, i owocach jagodowych wielkości jabłka. Części kwiatów porównano do oznak męki Chrystusa, stąd nazwa. *P. coerulea*, w Brazylji i Peru, u nas często hodowana jako ozdobna, z kwiatami białemi i przy-

Passiflora.

rostkami nitkowatemi błękitnemi, ma owoce pomarańczowe wielkości jaja kurzego, które się na Antylach używają do przyrządzania limonjady, z powodu kwaskowatego smaku i korzennej woni. Są podobne do granatu i stąd **P.** zwane są też *granadille*. *P. edulis*, w Brazylji, ma kwiaty białe i przyrostki purpurowe, owoce czarnopurpurowe, kwaskowate, są jadalne. *P. laurifolia*, o łodydze długiej, wijącej się, wydaje żółte, wielkie jagody, stanowiące ulubiony owoc i używane przeciw chorobom zapalnym; gorzkie liście stanowią środek przeciwrobaczny. *P. quadrangularis*, jeden z najwspanialszych gatunków, ma łodygę wijącą się i kwiaty wielkie, wonne, wewnątrz różowe, zewnątrz zielone, przyrostki nitkowate biało i fijoletowo upstrzone. Jagody dochodzą niekiedy wielkości małych melonów, mają miazgę jadalną i używaną do przyrządzania napoju chłodzącego; korzeń w większych ilościach jest trujący, w mniejszych stanowi silny środek przeciwrobaczny i zawiera *pasyflorynę*, istotę zbliżoną do morfiny. Jako ozdobne hodują się też *P. alata* i *P. racemosa*.

Passifloreae *(Męczennicowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: Okwiat płatkowaty, mający rurkę kubeczkowatą lub rureczkowatą, niekiedy bardzo krótką, brzeg 4—5 lub 8—10-dzielny, o działkach dwurzędowo ułożonych, zewnętrzne zazwyczaj zielne, wewnętrzne barwne, płatkowate; ujście zwykle uwieńczone jednym lub kilku rzędami przyrostków szydełkowato-nitkowatych, *przykoronek* formujących. Podsłupek walcowaty, przedłużony, przewyższający pręciki i słupek. Pręcików tyleż co działek, niekiedy w liczbie podwójnej, nitki szydełkowate, wolne lub w jedną wiązkę spojone i podsłupek pochewkowato obejmujące; pylniki grzbietoczepne, pospolicie ruchome. Zawiązek 1-komóreczkowy, o zalążkach licznych, przymocowanych do 3—5 osadek ściennych; szyjek tyle co osadek, w wierzchołku wolnych i rozłożystych, o znamionach pałeczkowatych lub tarczowatych. Owoc jagodowaty lub torebkowaty, o 3—5 ścianach; nasiona liczne, o sznurku rozszerzonym w powłoczkę soczystą; zarodek prosty, na osi białka mięsistego umieszczony. Należą tu zioła lub krzewy wijące się, bardzo rzadko drzewa, o liściach naprzemianległych, całobrzegich lub klapkowanych, z przylistkami parzystemi u podstawy ogonków i kwiatach okazałych, pojedyńczych lub zebranych w grona, na szypułkach opatrzonych okrywą trójlistkową. Z 300 około znanych gatunków największa część rośnie w Ameryce gorącej i Indjach zachod. Jussieu zaliczał je do dyniowatych. Miazga owoców wielu z nich jest kwaskowata i jadalna i używa się na leki chłodzące. Kwiaty i owoce wielu mają przyjemny korzenny zapach.

Passim (łac.)—wszędzie, tu i tam, w całem dziele.

Passini Ludwik, malarz akwarelista, * 1832 w Wiedniu, profesor i członek akademji berlińskiej. Maluje najczęściej sceny z życia kleru rzymskiego: „Procesje," „Rynki miast włoskich."

Passionale albo *Martyrologium*, zowie się książka, obejmująca legendy o męczennikach uznanych przez Kościół, których pamiątka obchodzoną jest w ciągu roku.

Passionato (włos., muz.)—namiętnie, ze wzburzeniem.

Passivum genus, forma (strona) bierna.

Passow Franciszek Ludwik Karol Fryderyk, filolog niemiecki, * 1786 w Ludwigslust, w Meklemburgji, † 1833 r. Ukończywszy uniwersytet w Lipsku, był od 1807 r. nauczycielem gimnazjum w Wejmarze, a 1810 został profesorem literatury starożytnej na uniwersytecie wrocławskim. W historji filologji zajmuje **P.** ważne stanowisko nie tyle przez artystyczne traktowanie umiejętności klasycznych w duchu F. A. Wolffa, ile raczej przez prace ściśle naukowe, zwłaszcza leksykograficzne. Z dzieł jego oprócz krytycznych wydań wielu autorów starożytnych, np. Persjusza (Lipsk, 1809), Muzeusza (Lipsk, 1810), Longusa (Lipsk, 1811), „Corpus scriptorum eroticorum graecorum" (2 t., Lipsk, 1824—33) i t. d., zasługują na uwagę: „Ueber Zweck, Anlage und Ergänzung griech. Wörterbücher" (Berlin, 1812); „Handwörterbuch der Griech. Sprache" (2 t., Lipsk, 1819—24, 4 ed., Lipsk, 1831); „Grundzüge der Griech. und röm. Literatur und Kunstgeschichte" (Berlin, 1829). Jego „Opuscula Academica" (Lipsk, 1835) wydał Mik. Bach'a „Vermischte Schriften" (Lipsk, 1843) syn jego. Por. Linge „De Passovii vita et scriptis" (Hirsch. 1839 i Wachlera); „Passows Leben und Briefe" (Wrocław, 1839).

Passow Wilhelm Artur, jego syn najstarszy, * 1814 w Jenkau pod Gdańskiem, † 1864, od 1855 dyrektor gimnazjum w Raciborzu, a potem w Toruniu, zasłużył się dziełami treści estetyczno-krytycznej i historyczno-literackiej.

Passus (łac. krok), u Rzymian miara długości, wynosząca 5 stóp. Tysiąc takich kroków *(mille passus)* czyniło milę rzymską=1478,8 metrów.

Passwan-Ogłu, basza turecki, * 1758 w Widdynie, † 1807. Po skazaniu na śmierć i straceniu swego ojca baszy **P.,** wystąpił na czele 5,000 ludzi w otwartym buncie przeciwko Porcie, zdobył 1797 Widdyn i r. 1798 otrzymał od rządu tureckiego ułaskawienie, oraz baszalik widdyński.

Pasta (włos. *pasta*, ciasto), w ogólności wszelka masa ciastowata, jak mieszaniny, z których się wyrabiają sztuczne kamienie, mające skład podobny do szkła (ob. Sztras). **P.** nazywają się też masy twardniejące, używane do zdejmowania odcisków z modeli, monet i t. d., wyrabiane z kredy i kleju, lub gipsu. W aptekach nazywają **P.** masy wyrabiane z cukru i gumy z dodatkiem różnych substancji, stanowiących lekarstwa; w kucharstwie ciasto wyrabiane z ryb i mięsa.

Pasta Judyta, sławna śpiewaczka dramatyczna, * 1798 w Como, występowała po największej czę-

ści w Paryżu i Londynie, gdzie podobnie jak i w innych miastach najświetniejsze odnosiła tryumfy. W r. 1840 opuściwszy scenę, żyła w willi swojej nad jeziorem Como, gdzie † 1865 r. Dla niej to Pacini napisał swą „Niobe," a Bellini opery: „Sonnambula" i „Norma."

Pastele, *pastelowe farby,* ołówki barwne używane do malarstwa pastelowego (ob. Pastelowe malarstwo), przygotowywane w różnych barwach, gdyż tu nie można uzyskać dowolnej barwy przez mieszanie farb, jak przy użyciu farb olejnych i wodnych. **P.** winny posiadać znaczną miękkość i zarazem silnie przylegać do papieru. Do ich przyrządzania używa się bieli ołowianej, umbry, ochry, karminu, błękitu pruskiego, indyga i t. d. Farby te rozcierają się z gipsem i wodą i wyciskają w formach. *Ołówki barwne olejne* zawierają dodatek materji mydlastej, a *ołówki pastelowe woskowe,* używane do malowania na płótnie, wyrabiają się z farb zmieszanych z roztopionym woskiem i miodem.

Pastelowe malarstwo, rodzaj malarstwa, posługujący się suchemi farbami (ob. Pastele), na papierze dychtownym lub pergaminie. W pracy tej fiszorkiem rozmazuje się narysowane kreski; zaś tynty, półcienie i t. p., stosownie do potrzeby, rozprowadza się lub rozprasza w miejscach, gdzie ma pozostać farba, nie dotykając punktów zupełnie światłemi być mających. Obrazy te mają wdzięk i świeżość pozorną; zwłaszcza dobrze wychodzą tu portrety, że jednak farba tylko lekko dotyka tła, przeto obrazy te są bardzo znikome. **P. m.** powstało w XVI w. Leonardo da Vinci pozostawił znakomite głowy Chrystusa i Apostołów; Jan Holbein i Vivien († 1735) należeli do pierwszych, którzy używali farb pastelowych. Z późniejszych odznaczyli się Latour we Francji, Rosalba Carriera († 1737) we Włoszech, Russel w Anglji, Rafał Mengs w Niemczech; z malarzy polskich używali farb **P.** głównie Maleszewski, Bakałowicz, Wyczółkowski, Wasilkowska i w. in.

Pasternak (*Pastinaca*), rodzaj roślin, z rodziny baldaszkowych, cechujący się płatkami żółtemi, okrągławemi, całobrzegiemi, i owocami z przodu ścieśnionemi, otoczonemi brzegiem płaskim, szerokim; należą tu zioła trwałe lub dwuletnie, o korzeniu wrzecionowatym, często mięsistym i liściach pierzastodzielnych. **P.** *siewny (P. sativa),* 30—90 cm. wysoki, pospolity w całej Europie po łąkach, trawnikach, na brzegach pól uprawnych, jest hodowany w ogrodach, i wtedy ma korzeń większy i mięsisty, używany na jarzynę. Są jego dwie odmiany: długo-korzenisty i okrągło-korzenisty czyli królewski. **P.** lubi wysiew wczesny, zaraz po zimie, i grunt pożywny, nieświeżo nawożony. Korzeń jest najsmaczniejszy, gdy liście zaczynają obumierać; w stanie świeżym zawiera 82,05% wody, 8,02 tkanki komórkowatej, 1,22% ciał proteinowych, reszta wydaje popiół; stanowi też dobrą paszę dla bydła. Z korzenia można przyrządzać syrop i wyrabiać wódkę; Anglicy przygotowują z niego rodzaj wina, podobnego do madery. Nasiona, nieprzyjemnej woni, zawierają olejek eteryczny i używają się w chorobach dróg moczowych. Inny gatunek, *P. sekakul,* obficie uprawiany jest na Wschodzie, gdzie używają go na pokarm i poczytują za środek pobudzający popęd płciowy.

Pasternak.

Pasternak K. F., pseudonim J. I. Kraszewskiego.

Pasterska poezja, ob. Ekloga i Sielanki.

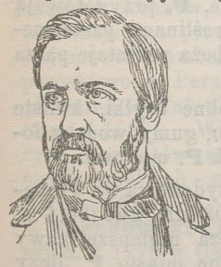
Pasterska lub *Pastoralna* **teologja,** oznacza ogół wiadomości, które niezbędnie znać powinien kapłan, ażeby godnie wypełnić obowiązki swego stanu. Obejmuje ona całą praktyczną część teologji, podającą naukowe podstawy zastosowania teologji teoretycznej w praktyce. **P. t.** dzieli się na katechatykę, homiletykę, liturgikę, naukę o karności kościelnej, prawo kościelne, oraz zasady przewodniczenia duszom i prowadzenia ich drogą zbawienia. Niektóre z działów, wchodzących w skład **P. t.** są tak obszerne, że uważane bywają za oddzielne nauki, np. prawo kościelne, katechetyka, liturgika. **P. t.** w całym zakresie naukowo traktowaną była po raz pierwszy zaledwie przed stu laty. Z czasów dawniejszych mamy zaledwo częściowe objaśnienie jednego lub drugiego oddziału nauk pastoralnych. Należą tu niektóre listy św. Ignacego, św. Cyprjana; dalej św. Ambrożego „De officiis," św. Efrema „De sacerdotio," św. Hieronima „Ad Nepotianum," św. Augustyna „De fide et symbolo," „De catechisandis rudibus" i in.; św. Chryzostoma „De sacerdotio" i św. Grzegorza W. „Liber regulae pastoralis." Należą tutaj jeszcze pisma św. Karola Boromeusza, zwłaszcza „Instructiones." Pierwszemi systematycznemi dziełami, traktującemi o **P. t.** były Obstreta „Pastor bonus seu Idea officium et praxis pastorum" (1776) i „Theologus christianus seu ratio studii et vitae instituendae " (Madryt, 1788). Z dzieł nowszych w języku niemieckim najważniejsze: Sailera „Vorlesungen aus der Pastoraltheologie" i „Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen," oraz Jaisa „Bemerkungen über die Seelsorge." Z dzieł w języku polskim najważniejsze: Witwickiego Stanisława „Obowiązki stanu duchownego" (2 t., Warszawa, 1684); „Compainy „O świętobliwości i obowiązkach kapłanów" (Wilno, 1782); Sevoa „Obowiązki osób stanu duchownego" (4 t., Łowicz, 1793, Wilno, 1839); Heggelina „Ksiądz pleban czyli wizerunek dobrego dusz pasterza" (Lwów, 1821); Gittschütza „Teologja, pasterska" (Wilno, 1824); „Teologja pastoralna" (2 t.; 1842); Seilera

„Teologja pasterska,“ przekład Rogalskiego (2 t., Warszawa, 1863) i in. Amberger „Pastoral teologie“ (Regensburg, 1883—82); Schuch „Handbuch der **P.**“ (1893).

Pasteryzowanie, metoda konserwacji wina, piwa, mleka, przez ogrzanie tych cieczy do 60°. Metoda ta, podana przez Pasteura (ob.), polega na tem, że mikroby sprowadzające fermentację po ogrzaniu stają się nieszkodliwe.

Pasterz *(Pastor)*, rodzaj ptaków wróblowatych, bardzo blizki szpaków, a różniący się od nich szczególnie kształtem dzioba, więcej do drozdów podobnego. **P.**, towarzyskie jak szpaki, rozmieszczone są w ciepłych i umiarkowanych krajach Azji, Afryki i Europy. Przebywają wielkiemi stadami i żywią się owadami, a głównie szarańczą, z tego powodu wszędzie są ochraniane. Niektóre gatunki mają zwyczaj siadania na grzbiecie bydła dla wybierania kleszczy i innych dokuczliwych owadów. Jedyny gatunek europejski, *P. roseus*, 21—23 cm. długi, zamieszkujący południowo-wschodnie okolice Europy, w których najwięcej szarańcza grasuje, niekiedy do nas zalatuje; jest to ptak bardzo piękny: jest cielisto-różowy z czarną fijoletowo-połyskującą głową, sutym czubem ozdobioną, czarnemi skrzydłami i ogonem, wielkości szpaka.

Pasteur Ludwik, chemik, * 1822 w Dôle, depart. Jura, † 1895, kształcił się naprzód w Besançon, następnie w szkole normalnej w Paryżu do 1847, w 1848 został nauczycielem fizyki w Dijon, 1849 profesorem chemji w Strasburgu. W r. 1854 otrzymał misję uorganizowania fakultetu nauk ścisłych w Lille, którego został dziekanem. Powołany 1857 do Paryża, został dyrektorem szkoły normalnej, od 1867 do 1875 r. zajmował katedrę chemji w Paryżu. Patrząc na postępowanie wojsk niemieckich we Francji 1870, napisał w 1871 do dziekana fakultetu medycznego w Bonn list, w którym żądał wykreślenia go z listy jego członków. Był sekretarzem stałym akademji nauk, w 1870 został senatorem. W r. 1889 złożył wszystkie urzędy, by objąć kierownictwo „Instytuta Pasteura,“ założonego ze składek publicznych.—Od 1857 zajmował się badaniem zjawisk fermentacji i wykazał znaczenie drożdży w tych działaniach (ob. Fermentacja). Poznał, że i gnicie następuje jedynie pod działaniem drobnych organizmów, a spostrzeżenia to posłużyły mu za dowód przeciw samorodztwu. Podał sposoby ochrony ciał od szkodliwych rozkładów (ob. Pasteryzacja), wykrył przyczynę choroby jedwabników. W r. 1877 rozpoczął badania nad zarazkiem karbunkułu, w r. 1880 nad bakterją cholery kurzej, co go doprowadziło do odkrycia ochronnej metody szczepienia zarazków osłabionych; metodę tę zastosował do leczenia ludzi pokąsanych przez psy wściekłe. Ogłosił: „Nouvel exemple de fermentation déterminée par des animalcules infusoires, pouvant vivre sans oxygène libre“ (1863); „Etudes sur le vin, ses maladies i t. d.“ (1866); „Nouvelles etudes sur les maladies des vers à soie“ (1866); „Etudes sur le vinaigre“ (1868); „Etudes sur la bière, ses maladies, causes qui les provoquent“ (1876), razem z Tyndallem „Les Microbes, leur rôle dans la fermentation, la putréfation et la contagion“ (1878); „Traitement de la rage“ (1886). Por. Bournand „Pasteur, sa vie, son oeuvre“ (1896); Vallery Radot „La vie de **P.**“ (1900).

Pasteur Ludwik.

Pastewne rośliny, rośliny zielne, które z przyczyny ich pożywności i obfitości, w jakiej na polach wyrastają, są uprawiane na paszę dla bydła. Do nich należą wszystkie gatunki koniczyny, esparceta i lucerna; dalej: groszki, wyki, owies, żyto, sporek, kukurydza, rzepak, rzepa, buraki, pasternak, kapusta, kartofle. Wprowadzenie uprawy **P. r.** usunęło z rolnictwa ugory i umożebniło trzymanie większej ilości bydła, a tem samem wpłynęło na powiększenie ilości nawozu.

Pasticcio (włos.), obraz naśladujący dokładnie manjerę jakiego mistrza. W muzyce oznacza **P.** operę sklejoną ze scen, arji i t. p., wziętych z różnych utworów.

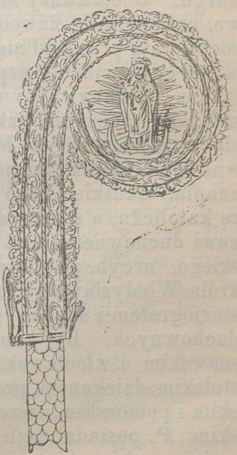
Pastor, tytuł duchownych wyznania protestanckiego. W dawnej Polsce zwano ich ministrami zborów.

Pastor Ludwik, historyk niemiecki, * 1854 r. w Akwizgranie, kształcił się w Bonn, Berlinie i Wiedniu, od 1886 był profesorem historji w Innsbruku. Głównem jego dziełem jest „Geschichte der Papste seit den Anfang der Mittelalters“ (Fryburg, 1886—89, t. 2).

Pastorale, lub *Pastoralka*, nazwa utworów poetycznych lub muzycznych, noszących piętno sielskiej prostoty. Pieśni kolędowe nazywane bywają Pastorałkami. Jedna z najpiękniejszych symfonji Beethowena nosi też nazwę pasterskiej (Pastorale). **P.** zowią się także drobne opery o idylicznym charakterze, komponowane zwłaszcza w XVII wieku.

Pastoralna teologja, ob. Pasterska teologja.

Pastorał, albo laska pasterska, znamię godności biskupiej. Początek pastorała sięga jeszcze epoki św. Piotra; była to pierwotnie laska

Pastorał płocki.

z główką poprzeczną, nadająca jej kształt krzyża, zwykle z drzewa, najczęściej cyprysowego. Później zaczęto pastorałowi dawać kształt wytworniejszy, koniec jego wygięto, drzewo ustąpiło miejsca złotu i srebru.

Pastorels, *Pastoureux* — tłumy włościan we Francji południowej, które w r. 1251 i 1320 dokonywały wybryków bezprawnych przeciwko Żydom.

Pastoret Klaudjusz Emanuel Józef Piotr, margrabia de, prawnik i mąż stanu francuski, * 1756 w Marsylji, † 1840; podczas rewolucji należał do stronnictwa umiarkowanych rojalistów i był za Napoleona I profesorem prawa natury i narodów w Collège de France, od r. zaś 1809 senatorem. Ludwik XVIII nadał mu godność para, Karol X mianował 1826 ministrem bez wydziału, a 1829 kanclerzem Francji. W 1834 został **P.** opiekunem dzieci księcia Berri. Głównem jego dziełem jest „Histoire de la législation des anciens“ (11 t., Paryż, 1830—37).

Pastoret Amadeusz Dawid, margr. de, syn poprzedniego, pisarz francuski, * 1791, † 1857. Za restauracji był referendarzem rady stanu. Jako zarządca dóbr hr. Chambord posiadał ważne papiery, dotyczące starszych Burbonów, które przez niedyskretność jego przyjaciołki pani Manfuty dostały się w ręce Ludwikowi Filipowi. Z tego powodu **P.** utracił łaski hr. Chambord 1852 i stanął po stronie drugiego cesarstwa. Z prac jego literackich, wydawanych po większej części bezimiennie, wymieniamy celniejsze: „Les troubadours“, poemat (Paryż, 1813); „La politique de Henri IV“ (1815): „Les Normans en Italie“, poemat (Paryż, 1818); „Elégies“ (1825); „La chute de l'empire grec“ (1828); „Raoul de Pellevé“ (1834) i t. d.

Pastorjusz Joachim ab Hirtemberg, historyk, * w Wielkim Głogowie 1610, † 1652 we Frauenburgu. Odebrawszy staranne wychowanie domowe, poświęcił się zawodowi lekarskiemu, ale jako socynjanin przeniósł się ze Śląska do Prus królewskich, gdzie widział bezpieczniejsze dla siebie schronienie. Przebywając w Elblągu, potem w Gdańsku jako nauczyciel szkół tamecznych i oddając się zarazem praktyce lekarskiej, wszędzie doznawał wielu nieprzyjemności z powodu swego wyznania. Skutkiem tego przeszedł w końcu na wiarę katolicką, a straciwszy żonę, poświęcił się stanowi duchownemu i za protekcją Wład. Leszczyńskiego, arcyb. gnieźnień., wprowadzony na dwór króla Władysława IV, został jego sekretarzem i historjografem i szybko postępował w godnościach duchownych. Był kanonikiem chełmińskim, warszawskim i włocławskim, protonotarjuszem apostolskim, dziekanem, proboszczem i oficjałem gdańskim i pomorskim, wreszcie komisarzem królewskim. **P.** posiadał rozległe i wszechstronne wiadomości, znał języki starożytne a z nowszych polski, niemiecki i francuski. Pisał bardzo wiele wolną i wiązaną mową w językach łacińskim i niemieckim. Ważniejsze jego dzieła są. „Florus seu polonicae historiae Epitome nova“ (Lejda, 1641; 5 wyd. najlepsze, doprowadzone do 1660, wyszło w Gdańsku i Frankfurcie, 1679); „Bellum Scythico-Cosacium“ (Gdańsk,1652); dzieło to poprawiwszy później, wydał p. t. „J. Pastorii Historiae Polonae pleniores, partes duae“ (2 t., Gdańsk, 1685); „De originibus sarmaticis“ (Gdańsk, 1685); „I. Pastorii heroes sacri“ (Gdańsk, 1651); „Acta Pacis Olivensis“ (2 t., Wrocław, 1763 — 1766), wydane przez Bohemeusza z rękopisu bibljoteki Załuskich. W bibljotece cesarskiej w Petersburgu znajduje się także wiele jego rękopisów. Podajemy tu rysunek herbu, nadanego Pastorjuszowi.

Pastorjusz.

Pastoso (włos.), ciastowato, sposób malowania przez nakładanie grubych warstw farby.

Pastoureux ob. Pastorels.

Pastwisko, przestrzeń gruntu, na której rosnące rośliny przeznaczone są na paszę dla bydła. **P.** są naturalne i sztuczne; pierwsze, z wyjątkiem leżących nad strumieniami, rzadko dostarczają dobrej paszy. W **P.** sztucznych grunt podlega właściwej uprawie, przyczem albo się je obsiewa, albo zasiew pozostawia naturze. **P.** przygotowują się też przez obsianie gruntu roślinami pastewnemi; w tym razie po zebraniu zboża pozostaje pasza na polu.

Pastylki (łac. *pastilli*), drobne bryłki, kuliste lub płaskie, formowane z cukru, gumy, wody, z dodatkiem pewnych lekarstw, jak **P.** miętowe.

Pasurnan, holenderska rezydentura we wschodniej części wyspy Jawy, 5,308 klm. kw. (96,4 m. kw.) i 826,924 miesz., dostarcza najlepszej kawy i tytuniu jawańskiego. Główne miasto **P.** liczy 20,000 miesz.

Pasyjne bractwo (Confrérie de la Passion), w średnich wiekach we Francji stowarzyszenie obywateli, którzy od Karola XI w r. 1402 otrzymali dokument, upoważniający ich do dawania widowisk pasyjnych, dopóki te ustawą parlamentu nie zostały wzbronione; stowarzyszenie to istniało jeszcze do połowy XVII w. Ich sztuką najsławniejszą było „Le grand mystère“ biskupa Jana Michel'a.

Pasyjne nabożeństwo, zowie się nabożeństwo, odprawiane w wielkim poście w godzinach poobiednich, na którem, przy śpiewaniu gorzkich żalów i stosownem kazaniu, odbywa się rozpamiętywanie męki Zbawiciela.

Pasyjne widowiska, ob. Mysterja.

Pasywny (łac.), bierny, znoszący, w stanie spokoju nie biorący udziału; pasywa, długi w przeciwstawieniu do aktywów; pasywność, stan bierny, znoszący; pasywny handel, ob. Aktywa.

Pasz, w grze w kości rzut jednakiej liczby ok na dwu lub trzech kościach. W dominach kamień z podwójną liczbą jednakową.

Pasza, pokarm bydła, ob. Pastewne rośliny.

Paszcza, jama pyskowa zwierząt drapieżnych.

Paszkiewicz Djonizy, starożytnik litewski, pisarz sądu ziemiańskiego powiatu Rosieńskiego i dziedzic majętności Bordzie w tymże powiecie († 1831). Zbierając troskliwie starożytne pamiątki krajowe, gromadził je w sławnym swoim dębie, przeszło tysiąc lat mającym, zwanym *Baublis* (ob.). Oprócz wielu artykułów w przedmiocie starożytności litewskich, drukowanych w niektórych czasopismach, wydał osobno: „Rozmyślanie wieśniaka rolnika o narodzie i języku litewsko-żmujdzkim“ (Warszawa, 1829). Posiadał także talent improwizatorski, mianowicie w rodzaju satyrycznym. Mnóstwo jego ucinków dotąd jeszcze krąży po Żmujdzi.

Paszkowski Marcin, wierszopis, żyjący za czasów Zygmunta III. Człowiek ubogi, ale niezmiernie pracowity, wszystkie materjały historyczne, jakie mu się tylko nadały, przerabiał na wiersze i tą pracowitością swoją wiele szczegółów obyczajowych i historycznych dla późniejszych przechował badaczów. Ważniejsze owoce tej jego pracy są: „Dzieje tureckie i utarczki Tatarów z Kozakami“ (Kraków, 1615); „Bitwy znamienite czasu teraźniejszego przeciwko nieprzyjaciołom chrześcijaństwa“ (tamże, 1620); „Rozmowa Kozaka Zaporoskiego z Perskim gońcem“ (tamże, 1617); „Ukraina od Tatarów trapiona o ratunek prosi“ (tamże, 1608); „Wizerunek wiecznej sławy starych Sarmatów z przykładu mężów rzymskich onych wielkich miłośników ojczyzny wydany“ (tamże, 1613).

Paszkowski Franciszek, generał b. wojsk polskich, * 1778 w Galicji, † 1856 w Krakowie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie lwowskim, wstąpił do wojska francuskiego we Włoszech. Opuściwszy 1802 służbę, w stopniu kapitana, udał się do Paryża, gdzie poznał się z Tadeuszem Kościuszką. Tu znowu powrócił do służby i został adjutantem Murata, z którym przybywszy 1807 r. do Polski, przeniósł się do wojska narodowego w stopniu szefa bataljonu. Awansowany prędko na wyższe stopnie, został generałem brygady i odbył zaszczytnie kampanję 1812, po której ciężko zachorowawszy, opuścił służbę wojskową i wziął niewielką dzierżawę w w. ks. Poznańskiem. Kościuszko, umierając, zapisał mu 50,000 franków, co postawiło go w możności nabycia wsi Tonie pod Krakowem. Wydał z druku: „Mowa, miana przy założeniu podstawy mogiły na pomnik T. Kościuszce dnia 16 października 1820“ (Kraków, 1826); „Pamiętnik budowy pomnika T. Kościuszki“ (tamże, 1826); „O topografji gór“ (tamże, 1830); „Pomysły do dziejów Polski“ (Paryż, 1840).

Paszkowski Józef, wojownik i pisarz, * 1787 we wsi Stokach, pow. Wołkowyskim. Po ukończeniu szkół 1810, zaciągnął się jako kanonjer do artylerji Księstwa Warszawskiego, odbył kampanję 1812 i 13. Następnie przy nowej organizacji wojska polskiego, przeszedłszy do niego, został w r. 1820 profesorem artylerji korpusu kadetów w Kaliszu, a 1822 w szkole wojskowej aplikacyjnej w Warszawie w stopniu kapitana. Po 1830 pułkownik **P.** założył 1833 pensję męską w Warszawie, którą lat kilkanaście utrzymywał. W 1837 mianowany inspektorem kursów dodatkowych pedagogicznych, zostawał na tym urzędzie do 1842; † w końcu r. 1858 we wsi Cielcach w Kaliskiem. Prace jego drukiem ogłoszone są: „Rosół kanonierski“ w *Album Literackim* K. Wł. Wojcickiego; „Kardynalskie buty“ w *Wieńcu* Jachowicza; „Wielkanoc we wsi Stokach“ w „Rozrywkach dla młodocianego wieku“ S. Pruszakowej. Najważniejszą atoli z prac jego są obszerne życiorysy trzech generałów polskich: Blumera, Haukego i Sowińskiego, które pozostały w rękopisie.

Paszkowski Józef Edmund, znany w literaturze naszej tłómacz Shakespeare'a, * 1817 w Warszawie, † 1861 tamże. Po ukończeniu szkół pijarskich, nie mogąc udać się na uniwersytet, wstąpił 1834 do służby publicznej w administracji i był ostatnio sekretarzem komitetu egzaminacyjnego. Obok zajęć urzędowych pracował usilnie nad własnem wykształceniem; oprócz literatury ojczystej studjował francuską, niemiecką i angielską. Na pole literackie wystąpił po raz pierwszy w *Bibl. Warsz.* z poezjami oryginalnemi, które odznaczały się gładkością wiersza i wybornym stylem, ale brak im było natchnienia. Widząc, że w tym kierunku niewiele zdziałać może, zwrócił się **P.** do tłómaczenia arcydzieł literatur zagranicznych. Za przedmiot mozolnej swej pracy wziął głównie Shakespeare'a i z zadania przedsięwziętego wywiązał się znakomicie; pokonał wszystkie trudności oryginału i obok Kozmiana najlepiej odtworzył nam wielkiego poetę Albjonu. Przełożył mianowicie 10 tragedji Shakespeare'a, które zamieszczone były poprzednio w *Bibl. Warsz.* a następnie wydane osobno p. t. „Dramata Shakespeara“ (3 t., Warszawa, 1857—60). Oprócz tego wydał „Poezje“ (Warszawa, 1842), a w *Bibl. Warsz.* umieścił kilka rozpraw o literaturze angielskiej, oraz wyjątki z przekładów Schillera, Göthe'go, Byrona i W. Hugo.

Paszkowski Mieczysław, * 1838, † 1873 r. we Lwowie. Napisał: „Blady czy energiczny“ (1872); „Komedja sempre speranza“ (1864); „Listy o wychowaniu“ (1872); „Nasz sejm“ (1872); „Pisma“ (1876).

Paszkowski Edward, literat polski, był współpracownikiem *Głosu*. W 1901 wydał powieść p. t.: „Podniebie, z kroniki 4 piętra“.

Paszkwil, pismo potwarcze, zwykle bezimienne lub pod pseudonimem wydane, obwiniające kogoś o zbrodnię, występek albo o postępowanie niemoralne lub śmieszne. Wyraz **P.** winien swój początek ubogiemu szewcowi *Pasquino* około 1500 r. w Rzymie żyjącemu, który dowcipkami swemi i szyderstwy takiego nabrał rozgłosu, że gdy po jego śmierci wykopano niedaleko jego mieszkania posąg marmurowy i postawiono go na rogu pałacu Orsini, lud posągowi temu nadał nazwisko szewca Pasquino, i odtąd zaczęto na nim przylepiać wszelkie docinki i satyry, wymierzane bądź na osoby współczesne, bądź też na wypadki bieżące.

Pasztet (z łac. *pasta*, ciasto), potrawa z różnych gatunków drobiu, zwierzyny i ryb, podawana w cieście z sosem na gorąco lub na zimno. Najsłynniejsze są **P.** strasburskie, wyrabiane z wątrób gęsich. Por. Quentin „La pâtisserie“ (4 wyd., 1892).

Paszutin Wiktor, patolog, * 1845 r., kształcił się w akademji medyczno-chirurgicznej w Petersburgu, następnie pracował w klinice Botkina i w laboratorjum Sieczenowa, od 1871 w laboratorjach zagranicznych; 1874 został profesorem patologji w Kazaniu, 1879 profesorem patologji ogólnej w akademji medyczno-chirurgicznej w Petersburgu, w r. 1887 członkiem rady ministerjum oświaty, następnie prezesem rady lekarskiej, 1890 r. naczelnikiem akademji medyczno-chirurgicznej. Ogłosił: „Kurs obszczej eksperimentalnoj patologji“.

Patagonja, najdalej na południe posunięta część Ameryki, tworzy półwysep, graniczący od północy z rzeczypospolitą Argentyńską i Chili, z innych stron oblany wodami oceanów Atlantyckiego i Wielkiego. Półwysep ten ma kształt trójkątny i rozciąga się od 39° do 54° płd. szer., obejmując 793,980 klm. kw. przestrzeni. Wybrzeża są głęboko powycinane przez fale morskie, a w utworzonych przez to odnogach znajduje się wiele wysp. Grunt **P.** podnosi się stopniowo w kierunku zachodnim i dosięga w Andach czyli Kordyljerach Patagońskich, ciągnących się w niewielkiej odległości od wybrzeża zachodniego, 2,000—3,000 metrów. Z powodu tej pochyłości wszystkie prawie rzeki spadają ku oceanowi Atlantyckiemu, zresztą nawodnienie tego kraju jest bardzo szczupłe. Klimat tutejszy aż po 49° stopień jest dość łagodny; dalej ku południowi i na wybrzeżach zachodnich ostry. Płody bardzo nieliczne i mało znane; na równinach spotykają się piękne trawy, drzew za to mało, tylko ponad brzegami rzek rośnie pewien gatunek wierzb; zachodnia górzysta strona ma przeciwnie bogate lasy. Ze zwierząt zasługują na uwagę: guanaco (lamy), lisy, rysie, śmierdziele i małe gryzonie; oprócz tego jest wiele drapieżnych i wodnych ptaków, a także ryb. Mieszkańcy, Patagończycy, tworzą zupełnie odrębną rasę amerykańską, składającą się z trzech głównych plemion: Aukasów, Puelchów i Tehuelchów; są oni wzrostu wysokiego, barwy czerwono-brunatnej, przechodzącej z wiekiem w żółtawą. Ubierają się w szerokie płaszcze, zeszyte ze skór, i wybornie jeżdżą konno, a konie stanowią ich główne bogactwo; zresztą są dzicy, odważni, lecz obyczajów rozbójniczych. Mieszkają w chatach lub namiotach, pokrytych skórami zwierząt, a karmią się głównie mięsem końskiem. Miast nie mają. Pod względem politycznym **P.** na mocy układu z 1881 należy do rzeczypospolitej Argentyńskiej (672,593 klm. kw.=12,215 m. kw., z ludnością 22,000 dusz) i Chileńskiej (172,302 klm. kw.=3,129 m. kw., z ludnością 75,000 dusz). Terytorjum argentyńskie obejmuje nadto część Ziemi Ognistej i ma tym sposobem 693,035 klm. kw. (12,586 mil kw.) z 24,000 mieszkańców.--Pierwsze próby Hiszpanów skolonizowania **P.** nie powiodły się z powodu surowości klimatu, nieurodzajności gruntu i wrogiego usposobienia krajowców. Założona przez Sarmiento 1584 w cieśninie Magellana kolonja San-Felice wkrótce zginęła z głodu, również trwały krótko założone na wybrzeżu wschodniem 1780 kolonje z wyjątkiem Carmen de Patagones. Ten sam los spotkał i karne kolonje chilijskie, istniejące od 1843 do 1851. Dopiero ufundowane w 1853 Punta Arenas i w r. 1865 na terytorjum argentyńskiem Chubut, w krótkim przeciągu czasu doszły do znacznej pomyślności. Lepiej aniżeli nadbrzeżne nadają się do kolonizacji okolice położone u podnoży Andów i nad Rio Negro, gdzie spora liczba niemców już się osiedliła. Por. King, Fitzroy i Darwin „Voyage of the Beagle“ (4 t., Londyn, 1839); d'Orbigny „Voyage dans l'Afrique méridionale“ (2 t., Paryż, 1838); Snow „A two years cruise off Tierra del Fuego“ (2 t., Londyn, 1857); Guinnard „Trois ans d'esclavage chez les Patagons“ (Paryż, 1864); Boye „Patagonia, Terra del Fuoco, Mari australi“ (Genua, 1883).

Pataka *(Pataca)*, moneta rachunkowa brazylijska; w Portugalji nazwa piastra hiszpańskiego. *Patacao*, moneta srebrna brazylijska, wartości 4,5 marki niemieckiej.

Patan, miasto w państwie Nepalu, w Himalajach, o 3 klm. od stolicy Katmandu, liczy 60,000 mieszkańców.

Pataria, tak się nazywało stowarzyszenie w XI w., mające na celu zaradzenie moralnemu zepsuciu duchowieństwa w Medjolanie, założone 1059 przez dwu djakonów: Arialda i Landolfa Colla. Nazwa **P.** pochodzi od wyrazu *Patarini (gałganiarze)*, którym wstrętne reformie duchowieństwo mianowało obelżywie tych, którzy jego skażone obyczaje poprawić usiłowali, a którą to nazwę pomienione stowarzyszenie z pokorą ducha za tytuł

swój przyjęło. Wygnanie arcybiskupa Medjolanu, który był poplecznikiem skażonych księży, rozwiązało **P.**, chociaż nie przestano odtąd nazywać *Patarynami* stronników papieża, a nieprzyjaciół cesarza.

Pataryni albo **Patareni,** sekta religijna, zawiązana we Włoszech w XI w. z niektórych członków Patarji (ob.), którzy posuwając opór przeciwko zepsutemu duchowieństwu aż do odszczepieństwa i herezji, odrzucali sakramenta. Por. Paech „Die Pataria in Mailand“ (Sondersh, 1872).

Patat, toż co batat (ob.).

Patavium—łacińska nazwa Padwy.

Patay, miasteczko we francuskim departamencie Loiret, o 12 klm. w stronie północno-zachodniej od Orleanu, 1,400 m. Pamiętne zwycięstwem Joanny d'Arc nad Anglikami, w d. 18 czerwca 1429, i bitwą pomiędzy Francuzami a Niemcami w 1870.

Patelin, *(Pathejin)*, główna osoba pewnej farsy fran. z XV w. stąd tyleż co krętacz, prawny matacz.

Patella, kość, ob. Rzepka.

Patena (z łac.), zwana też *discus*, właściwie *talerz*, naczynie złote lub srebrne wyzłacane, służące w obrządkach Kościoła rzymsko-katolickiego do przykrywania kielicha, na którym leży hostja podczas mszy świętej aż do ofiarowania. W pierwotnych czasach chrześcijaństwa był to półmisek, na którym składano chleb eucharystyczny, dla rozdawania go wiernym.

Patent (z łac.), dyplom, przywilej, dokument wydawany jako świadectwo rodu, uczoności, doskonałości w szsuce lub rzemiośle i t. p.

Patent na wynalazek *(letterspatent, brevet d'in vention)*, oznacza dokument, udzielany przez rząd na prawo wyłącznego korzystania z wynalazku w dziedzinie przemysłu. Według terminologji niemieckiej **P.** stanowi nazwę samego prawa do wyłącznego korzystania z wynalazku; gdzieindziej zaś, jak i u nas, samo prawo zwie się *przywilejem*. Anglja pierwsza, bo już w XVII wieku nadała wynalazcom ten przywilej. Francja zaczęła przyznawać **P.** w 1791, Rosja w 1812, Austrja w 1820, Królestwo Polskie w 1817 (Dz. pr. t. VII). Długo, bo jeszcze do połowy ubiegłego stulecia, utrzymywał się pogląd, że patentowanie wynalazków wogóle jest bezzasadnem i nawet niekorzystnem dla rozwoju przemysłu. Dopiero konwencja zawarta w 1883, przez niektóre państwa europejskie (Anglja, Belgja, Francja, Hiszpanja, Holandja, Portugalja, Serbja, Szwajcarja), a nieco później i przez amerykańskie, celem międzynarodowej ochrony praw wynalazców, wykazała, jak pobudzającem wynalazczość, a więc korzystnem dla rozwoju przemysłu jest patentowanie wynalazków. Obecnie przeto pod tym względem teorja i praktyka są jednomyślne. Wszakże istota **P.**, jako prawa (przywileju), dotąd jest nadzwyczaj sporną; pod tym względem w nauce panuje taka sama różnorodność poglądów, jak i co do praw autorskich. Wśród prawników wielu zwolenników znajduje teorja t. zw. własności umysłowej, do której zaliczają też i prawa autorskie. Ze względu jednak na kompromisowy charakter **P.** z trudnością można tutaj dopatrzyć się prawa własności. Przedmiotem **P.** jest *wynalazek*, t. j. zupełnie nowe, dotąd nieznane rozwiązanie jakiegokolwiek zadania technicznego w formie konkretnej. Rozwiązanie takiego zadania wyłącznie na papierze należy do dziedziny idei, a nie wynalazków, i nie może być przedmiotem opatentowania. Z drugiej strony przedmiotem **P.** mogą być tylko takie wynalazki, które przedstawiają istotną *nowość* albo w swojej całości, albo w oddzielnych częściach, albo też w odrębnym sposobie połączenia znanych już części. Oprócz tego warunkiem przyznania **P.** jest możność zastosowania wynalazku w *przemyśle*, a więc odkrycia naukowe i teorje oderwane do tej kategorji żadną miarą należeć nie mogą. Dalej **P.** nie są udzielane na substancje chemiczne, przedmioty żywności i środki lekarskie, wreszcie na wynalazki, przeciwne porządkowi publicznemu i moralności. Wydanie i istnienie **P.** uwarunkowanem jest wszędzie uiszczeniem pewnej opłaty, bądź corocznie, bądź w dłuższych okresach czasu, bądź równomiernej, bądź postępowej. Nieuiszczenie opłaty w przepisanym terminie skutkuje wygaśnięcie **P.** Jest to przepis tak absolutny we wszystkich prawodawstwach (z wyjątkiem Angiji), że niedopuszczalnem jest nawet przywrócenie terminu do opłacenia zaległości. Termin istnienia samego **P.** jest ograniczony; w większości krajów jest on 15-letni (tak w Rosji i u nas); dłuższy termin jest w Stanach Zjednoczonych (17), Belgji (20); krótszy—w Anglji (14). Co się tycze trybu przyznawania **P.**, zauważyć się daje system dwojaki: 1) System zgłoszenia, przy którym dostatecznem jest złożenie we właściwym urzędzie stosownego opisu wynalazku celem uzyskania **P.** (Belgja, Francja, Hiszpanja, Portugalja, Włochy, Brazylja, Japonja). 2) System dochodzenia uprzedniego, przy którym odpowiedni urząd o każdym zameldowanym wynalazku zarządza ogłoszenia, określając termin do czynienia zarzutów przeciwko przyznaniu **P.**, po upływie zaś tego terminu przystępuje do badania istoty wynalazku (Rosja, Anglja, Austrja, Niemcy, Szwecja, Norwegja, Stany Zjednoczone). Urzędem tym w Rosji jest Komitet do spraw technicznych, istniejący przy Ministerjum Finansów i składający się, pod przewodnictwem zarządzającego wydziałem handlu i przemysłu, z delegatów ministerjów: wojny, marynarki, spraw wewnętrznych, rolnictwa i komunikacji, oraz z biegłych. W Stanach Zjednoczonych niezależnie od ochrony praw wynalazców za pomocą **P.** istnieje t. zw. system „caveat“, na mocy którego korzysta z ochrony nawet niezupełnie skończony wynalazek; dość jest złożyć ogólnikowy opis pewnego wynalazku, aby uzyskać pierwszeństwo do

P.; należy tylko po upływie roku dalszej pracy i prób przedstawić skończony wynalazek. Podobny system zastosowanym jest też w Anglji i Szwajcarji. Przyznanie **P.** nawet przy systemacie przedwstępnego dochodzenia nie oznacza bynajmniej tego, że rząd ręczy za użyteczność wynalazku. Pogwałcenie praw posiadacza **P.** stanowi przekroczenie natury karnej, a niezależnie od tego pociąga za sobą obowiązek odszkodowania. U nas obowiązuje prawo patentowe z 1896 p. t. „Postanowienie o przywilejach na wynalazki i udoskonalenia“. Por. Kohler „Aus dem Industrierecht“ (1889); Seligsohn „Patentgesetz“ (1892); Robolski „Das Patentgesetz vom 7 April 1891“ (1893); Beck v. Managetta „Das neue osterreich. Patentrecht“ (1897); Edmunds „The law and practice of letterspatent for invention“ (1890); Mittler „Beitrage zur Theorie des Patentrechts“ (1894); Ponillet „Traitè des brevet d'inventions Robinson The law of patents“ (1890); Hoase „Leitfaden über Patent und Mustersehutz angelegenheiten aller Staaten“ (1894).

Pater (łac.), ojciec leczb. mn. *Patres*. W klasztorach **P.** jest zakonnikiem, który otrzymał święcenia kapłańskie. **P.** regens—przełożony kolegjum jezuickiego. **P.** familias—ojciec rodziny (u Rzymian).

Pater noster (łac.), Ojcze nasz. Pierwsze wyrazy modlitwy Pańskiej: Ojcze nasz, któryś jest w niebie i t. d.

Pater Patriae, ojciec ojczyzny, był u dawnych Rzymian tytuł zaszczytny, dawany ludziom, którzy się krajowi chlubnie zasłużyli.

Pater, peccavi (łac.),—Ojcze, zgrzeszyłem.

Pater seraphicus (łac.), Ojciec seraficzny, przydomek św. Franciszka z Asyżu.

Patera, naczynie płaskie, okrągłe, używane u starożytnych Rzymian do libacji.

Patere quam ipse fecisti legem (łac.), ulegaj prawom, jakie sam postanowiłeś.

Paterkul, pseudonim Włodzimierza Wolskiego.

Paterna rura bobus exercet suis (łac.), ojcowskie pola uprawia wołami własnemi. (Horacy).

Paternjanie, heretycy XIV w., tak nazwani od założyciela Paterna z Paflagonji, którzy utrzymywali, że czart stworzył ciało i wszystko, co jest widzialnem. Potępiali małżeństwo, chociaż oddawali się rozpuście, zapobiegając przy niej zapłodnieniu.

Paterno, miasto we włoskiej prowincji Catania na wyspie Sycylji, u stóp Etny, posiada ruiny zamku normandzkiego, 8 kościołów, gorące źródła mineralne, 16,000 m.

Paternoster, przyrząd mechaniczny, ob. Noria.

Paterykon lub **Paterik** (z grec. *Paterikon*), księga kościoła wschodniego, obejmująca żywoty świętych i ojców kościoła, a z której ustępy bywają czytane w kościele podczas nabożeństwa, oraz w klasztorach podczas obiadu. Oddzielny rodzaj **P.** stanowi książka p. t. „Starczestwo“ (Gerontikon), t. j. życiorysy i nauki starych pustelników egipskich.

Pâte sur pâte (fr.), ciasto na ciasto, masa na masę, sposób ornamentacji porcelany i fajansów, w którym na ciemne tło nakłada się białą polewę grubiej, lub cieniej stosownie do żądanego efektu.

Patetyczność, Patetyczny, ob. Patos.

Patisz Jerzy, Jezuita i pisarz teologiczny, * 1814 w Tiers w Tyrolu; po ukończeniu gimnazjum w Gratz, wstąpił 1834 do zakonu Jezuitów, poczem był nauczycielem gimnazjum w Innsbrucku, a później profesorem filozofji w Linzu. Wyświęcony następnie na kapłana, został 1861 przełożonym austrjackiej prowincji jezuickiej i kaznodzieją uniwersytetu wiedeńskiego. Odznaczył się jako gorliwy rzecznik swego zakonu, w obronie którego wydał kilka namiętnych broszur, z czego wywiązała się gwałtowna polemika. Z dzieł **P.** najważniejsze: „Beiträge zum Verständnisse der Lyrik“ (Innspruck, 1846); „Die lyrische Dichtkunst in ihrer vollständigen Entwickelung“ (tamże, 1855); „Geschichte der biblischen Offenbarung Gottes“ (Wiedeń, 1864); „Das A B C der Scholastik“ (tamże. 1865); „Die Anklagen gegen die Gesellschaft Jesu“ (t. 1866); „Das Apostolat und Mortirium der Gesellschaft Jesu in Japan“ (tamże, 1868); nadto wiele kazań, żywotów świętych i członków towarzystwa Jezusowego i in.

Patkul Jan Reinhold lub Reginald, Inflantczyk, * około 1660 w Sztokholmie w więzieniu, które matka jego podzielała ze swym mężem, oskarżonym o zdradę stanu. Będąc następnie kapitanem w służbie szwedzkiej, wziął udział 1689 w deputacji, wysłanej do Karola XI, króla szwedzkiego z zadaniem przywrócenia przywilejów i praw szlachty inflanckiej. Gdy jednak deputacja nic nie wskórała, **P.** złożył ponownie 1692 zażalenie na ręce generałgubernatora szwedzkiego w Rydze, w liście adresowanym do króla. Wezwany z tego powodu do Sztokholmu dla wytłómaczenia się, nieuczynił temu zadość, lecz napisał do króla list usprawiedliwiający z Kurlandji, dokąd się był schronił z powodu nieporozumienia ze swym dowódcą. Wkrótce potem skazany na śmierć z powodu udziału w deputacji szlachty inflanckiej oraz z powodu ucieczki za granicę, gdy nie czuł się dłużej bezpiecznym w Kurlandji, udał się do Szwajcarji, a następnie do Francji, skąd napróżno usiłował pogodzić się z nowym królem Karolem XII. Wyczerpawszy wszelkie środki zyskania ułaskawienia, wszedł 1698 do służby Augusta II, króla polskiego i elektora saskiego, który w tym czasie miał zamiar w połączeniu z Danją i Rosją pokonać Szwecję i przyłączyć napowrót Inflanty do Polski. **P.**, zgadzając się z tymi planami, był wysłany do Moskwy i podpisał tam traktat przymierza pomiędzy Rosją a Saksonją, poczem mianowany został przez Piotra W. dowódcą korpusu rosyjskiego, posłanego w pomoc Augustowi. Gdy w dalszym biegu czasu zagajone zostały układy pomiędzy Karo-

lem XII i Augustem II, **P.** przy końcu 1705, jako obwiniony o zdradę stanu z trzech stron: Szwecji, Rosji i Augusta, któremu miał jakoby słowami ubliżyć, został aresztowany i osadzony w twierdzy Königsteinie. Po zawarciu ze Szwecją pokoju w Alt-Ranstadt, mimo protestacji ze strony Rosji, wydany haniebnie przez Augusta II w ręce Szwedów, wyprowadzony został przez nich do Polski i tam, w Kazimierzu pod Poznaniem 10 października 1707, kołem łamany, ćwiertowany i nareszcie ścięty, nieszczęśliwy żywot swój zakończył. Wielu poetów, pomiędzy innymi w nowszych czasach Gutzkow, wzięli losy **P.** za przedmiot do dramatów. Por. Jarochowski; Buchholtz „Beiträge zur Lebensgeschichte P's“ (1892).

Patmore Coventry, poeta ang. * 1823 r. Od 1846—66 był podbibljotekarzem British-Museum, potem zamieszkał w Hastings. Z dzieł jego na uwagę zasługują: „The angel in the house“ (1854—62); „Poems“ (1886); wybór: „Florilegium amantis,“ wydanie Garnetta (1888).

Patmos, teraz *Patmo* albo *Patino*, jedna z wysp Sporadzkich, na morzu Egejskiem, w bliskości wybrzeża Azji Mniejszej położona, ma 74 klm. obwodu i 39,6 klm. kw. powierzchni; jest skalista i mało przydatna do uprawy; mieszkańcy greckiego pochodzenia, ubodzy, zajmują się w części żeglugą i rybołówstwem, w części rolnictwem. **P.** była w starożytności miejscem wygnania przestępców rzymskich. Por. Guerin „Description de l'île de Samos“ (Paryż, 1856).

Patna, miasto główne dywizji t. n. (61,243 klm. kw. i 15,812,000 miesz.), oraz stolica prowincji Bihar, w angielsko-indyjskiem prezydencie Bengalji, nad Gangesem położone, ma 165,000 miesz., wielkie przędzalnie jedwabiu i bawełny, znaczne fabryki wyrobów garncarskich, bogate i wspaniałe pałace, piękne świątynie indyjskie, meczety muzułmańskie, prowadzi wielki handel opjum, które w okolicach w ogromnej ilości jest uprawiane.

Patogeniczny, *chorobotwórczy*; *bakterje patogeniczne*, bakterje powodujące choroby, jak laseczek tuberkulozy.

Patois, znaczy u Francuzów wszelkie narzecze ludowe, czyli tak zwane prowincjonalizmy.

Patologja, nauka o chorobach. **P.** dzieli się na ogólną i szczegółową. **P.** szczegółowa bada i opisuje pojedyńcze formy chorobne, jak się klinicznie przedstawiają, **P.** ogólna rozbiera choroby na pojedyńcze części składowe i bada naukę ze stanowiska tych pojedyńczych momentów chorobnych; częściami więc **P.** ogólnej będą: *etjologja*, czyli nauka o przyczynach chorób, *symptomatologja*, czyli nauka o objawach chorobnych, i część ogólna *anatomji patologicznej*. Pierwszem źródłem faktów dla **P.** jest klinika. Zebranie obrazów chorobnych, jak się w rzeczywistości przedstawiają, ich dokładny opis, rozrobienie i układ systematyczny, jakkolwiek rozpoczęte za Hipokratesa, wciąż jeszcze stanowi obfity materjał dla badań. Zbadanie wnętrza chorego organizmu, dokładne poznanie zboczeń, jakie zaszły w jego budowie, jest dla poznania choroby rzeczą pierwszej wagi i tylko po śmierci może być dokonane, stąd badanie anatomiczne stanowi drugie źródło wiadomości patologicznych. Wreszcie jest jeszcze ważne, choć trudne, badanie chorób przez doświadczenia dokonywane na zwierzętach, a w miarę możności i na ludziach (jak przeszczepianie chorób, rany sztucznie zrobione, drażnienie lub przecinanie pewnych nerwów i t. d.). W rozmaity sposób zebrane patologiczne fakty muszą być objaśnione na zasadzie wiadomości fizjologicznych, fizycznych i chemicznych. Całe zadanie **P.** ogranicza się do tego, by wyjaśnić, w skutek jakich warunków stan zdrowia przejść musiał w dany stan chorobny. Patologja stanowi najważniejszą składową część medycyny, a teorje patologiczne nadają zawsze barwę całej medycynie i stanowią jej epoki, stąd historja medycyny jest w znacznej części historją **P.** Por. Perls „Lehrbuch der allgemeinen **P.**“ (1894). F. Niemeyer „Lehrbuch der speziellen **P.** und Therapie“ (1884); Strümpell „Lehrbuch der speziellen **P.** und Therapie“ (1894); Jürgenson „Lehrbuch der speziellen **P.** und Therapie“ (1893); Nothnagel „Spezielle Pathologie“ (1894); Jaccoud „Wykład patologji szczegółowej“ (przekład zbiorowy, Warszawa, 1884).

Patos (gr.) właściwie cierpienie lub wzruszenie, doznane z powodu czegoś, oznacza mianowicie to, co silne na umysł lub czucie wywiera wrażenie. *Patetycznem* nazywa się więc to, co łącząc w sobie godność i powagę, umysł i duszę naszą potężnie wzrusza. *Patetyczność* jest właściwym żywiołem tragedji.

Patras, po włosku *Patrasso*, w starożytności *Patrae*, stolica greckiej monarchji Achai i Elidy nad zatoką Patras, ma cytadelę, port, 1,234 miesz. i jest jednem z najważniejszych miast handlowych Grecji.

Patres (łac.), ojcowie **P.** ecclesiastici, ojcowie kościoła **P.** apostolici, ojcowie apostolscy **P.** conscripti ob. Senat.

Patria (łac.)—ojczyzna.

Patria potestas (łac.), władza ojcowska.

Patricius Andrzej, pseudonim Andrzeja Nideckiego.

Patrimonium Petri (łac.), dziedzictwo apostoła Piotra. Nazwa b. państwa Kościelnego we Włoszech środkowych, powstałego z ofiarowanych 755, przez Pepina Małego, króla Franków, papieżowi Stefanowi II posiadłości zdobytych na Longobardach, z otrzymanego w 1053 r. od Henryka Benewenta, ze spadku po Matyldzie margr. toskańskiej i t. d. i zostającego do chwili zajęcia przez rząd włoski, t. j. d. 20 września 1870 r. pod świecką władzę papieża.

Patrjarcha (z gr. *patria* — ród, rodzina, *archos*, starszy), tak zwali się u Żydów praojcowie pokolenia ludzkiego, których, wedle Biblji, od Ada-

ma do Noego liczy się dziesięciu, tudzież praojcowie narodu izraelskiego, Abraham, Izaak i Jakób, którzy wyznawali jednego Boga, zachowywali wiarę w niego i oczekiwali przyjścia Mesjasza. **P.** zwano też i 12 synów Jakóbowych, ponieważ byli oni ojcami i głowami 12 pokoleń izraelskich. Po zburzeniu Jerozolimy nazywano **P.** przełożonego Sanhedrynu, a następnie przełożonych szkół w Tyberjadzie i w Babilonie, co jednak zostało zniesione 429 r. dekretem cesarza Teodozjusza II. W kościele chrześcijańskim zwano początkowo **P.** każdego biskupa, później jednak tytuł ten przeszedł wyłącznie do biskupów: rzymskiego, konstantynopolskiego, aleksandryjskiego, antjocheńskiego i jerozolimskiego. Do nich należało: wyświęcenie i dozór nad metropolitami i biskupami im podległymi, zwoływanie, oraz przewodniczenie na synodach, dbania, aby podlegli im biskupi nie odstępowali od jedności kościelnej i t. d. Począwszy od VI wieku, gdy w sporze o nazwę **P.** powszechnego (ekumenicznego) biskupi rzymscy zrzekli się tytułu **P.**, tytuł ten obecnie w kościele zachodnim noszą tylko biskupi wenecki i lizboński. Zostają nadto pod zarządem **P.** kościoły ormjański, abisyński, chalcedoński i maronitów, zjednoczonych z kościołem zachodnim. W kościele wschodnim, po rozdwojeniu nastąpionem za Focjusza, biskup konstantynopolski otrzymał zwierzchni zarząd i tytuł **P.** ekumenicznego. Należy do niego nadzór nad wszystkimi biskupami, arcybiskupami i metropolitami kościoła wschodniego; ma prawo ich ordynować i sądzić; jest prezydującym synodu patrjarchalnego, złożonego z 8 biskupów metropolitalnych, stale przebywających w Konstantynopolu, i 12 laików; jest mocen ogłaszać świętych i rzucać klątwę; obowiązkiem jego jest dbać o jedność nauki, porządek w kościele i t. d. Tytuł **P.** noszą nadto biskupi greccy w Aleksandrji, Antjochji i Jerozolimie. W Rosji założony był 1588 r. za przyzwoleniem **P.** konstantynopolskiego oddzielny patrjarchat dla wszystkich kościołów rosyjskich i pierwszym **P.** mianowany został metropolita Job Rostowski. Do 1657 **P.** moskiewski był potwierdzany w Konstantynopolu, lecz począwszy od 1660 więcej tego nie czyniono. 1721 r. cesarz Piotr I zniósł patrjarchat moskiewski, a natomiast ustanowił Synod święty. Wszystkich **P.** moskiewskich było 11-stu. U Słowian południowych istniało niegdyś kilka patrjarchatów, niezależnych od Konstantynopola. Najstarszym z nich był w Ochrydzie (535—1767), dalej w Przesławiu (od 907—971), oraz w Ternowie (od 1234 do XVIII wieku), wszystkie trzy bulgarskie, najmłodszym zaś serbski w Peczu (1346—1765). **P.** konstantynopolskim udało się w ciągu XVIII wieku znieść niedogodne dla ich celów patrjarchaty słowiańskie. Tylko Serbowie zachowali swego **P.**, który jednakże nie przebywa w Peczu, lecz w królestwie Węgierskiem, gdzie 1690 r. przeniósł się **P.** Arsenjusz. Dopiero w ostatnich czasach udało się i Bułgarom uzyskać niezawisłość swego kościoła i oddzielnego **P.** bulgarskiego.

Patrjarchady nazwa poematów opartych na Starym Testamencie. Powstało ich mnóstwo w XVIII wieku po ukazaniu się Mesjady Klopstocka. Do wybitniejszych należą: Bodmera „Noe“ (1750); „Jakób i Józef“ (1751).

Patrjotyczna liga (*Ligue patriotique*), związek we Francji, utworzony 1880 r. przez Déroulède'a, Berte'a, A. de la Forge i in. w celu podniesienia ducha narodowego i potęgi Francji, oraz propagandy odwetu i odzyskania Alzacji i Lotaryngji. Po sprzymierzeniu się Déroulède'a z Boulangerem w 1888 r., oportunistyczni członkowie ligi utworzyli „Union patriotique de France“. W 1895 r. **P. l.** powstała na nowo, a na jej czele stanął znowu Déroulède. W 1896 r. **P. l.** zaczęła, z powodu sprawy Dreyfusa (ob. Dreyfusa sprawa), odgrywać wielką rolę. Pokrewna z nią, ale nie identyczne, jest *Ligue de la Patrie française*, do której należą przedstawiciele arystokracji i wyższej inteligencji. Głosi ona poszanowanie tradycji narodowych i cześć dla armji. Obie te ligi są nawskroś antysemickie.

Patrjotyzm, uczucie przywiązania i miłości do rodzinnego kraju, objawiające się niekiedy z siłą prawdziwej namiętności, jest jedną z pierwszych cnót obywatelskich. **P.** jednak nie powinien wyłączać uczuć ludzkości i sprawiedliwości względem innych narodów, czyli nie powinien być bardzo egoistycznym. Dlatego **P.** taki, jaki był w Grecji i Rzymie, uważający wszystko co swoje za idealnie dobre i piękne, odmawiający innym narodom wszelkich zasług, traktujący cudzoziemców jako barbarzyńców, nie zasługuje na pochwałę. Przyczyna tego zapatrywania starożytnych leżała w przecenianiu przez ludy starożytne znaczenia państwa. Starożytni widzieli w sobie tylko obywateli, tylko członków jakiegoś ciała politycznego, nie mieli pojęcia o celach człowieka samego w sobie, o możliwości rozwoju i po za państwem, i dlatego też swe państwo uważali zawsze za szczyt doskonałości, a **P.** ich był tak ciasny i ciemny. **P.** dzisiejszych ludów musi być szerszy, doskonalszy, do gorącej miłości swej ojczyzny dołącza on miłość całej ludzkości; kocha swych współobywateli, ale nie pogardza cudzoziemcami; ma zamiłowanie w przeszłości i instytucjach swego kraju, ale ocenia je okiem trzeźwego krytyka, poznawszy ich niedoskonałości, nie wstydzi się u sąsiadów zapożyczać wzorów do naprawy i korzystać z ich doświadczeń.

Patroklos, *Patrokl*, towarzysz broni Achillesa syn Menoitjosa i Steneli albo Polimeli. Zabiwszy podczas zabawy Klisonimosa, uciekł do Peleusa, u którego wychowywał się razem z synem jego Achillesem, a potem towarzyszył w wyprawie pod Troję. Wyszedłszy do boju w zbroi Achillesowej walczył dzielnie, ale zabił go Hektor. Grecy

opłakując jego stratę, wspaniały wyprawili mu pogrzeb.

Patrol (z fr.), mały oddział żołnierzy, wysyłany ze znaczniejszego oddziału wojska w celach ogólnego bezpieczeństwa lub dla śledzenia nieprzyjaciela. W służbie polowej małe **P.**, liczące od 4 do 15 ludzi, prowadzone są przez podoficerów i przeznaczone do zapewnienia czujności straży przednich. **P.** boczne liczą do 50 ludzi, prowadzone są przez oficerów, postępują w odległości 500—2,000 kroków po bokach maszerującego wojska, dla zapewnienia jego bezpieczeństwa. W służbie garnizonowej **P.** przeznaczone są do zapewnienia o czynności szyldwachów, lub też przebiegają miasto w czasach niespokojnych, zwiedzają zaułki i aresztują podejrzane osoby.

Patrologja lub **Patrystyka** *(theologia patristica)*, zowie się gałąź teologji historycznej, zajmująca się życiem, pismami i nauką ojców Kościoła (ob.). Kościół katolicki włącza się do **P.** wszystkich prawowiernych pisarzów kościelnych aż do XIII wieku., nie przypisując im jednak takiego znaczenia jak ojcom kościoła: św. Ambrożemu, Augustynowi, Hieronimowi, Grzegorzowi W., Tomaszowi z Akwinu, Bonawenturze. Kościół ewangelicki ogranicza się zwykle na pisarzach sześciu pierwszych wieków, sięgając najdalej do Jana Damasceńa. W początkach XIX wieku dość żywo zajmowano się **P.**, obecnie pozostała ona w tyle za historją dogmatów. Główna przyczyna zaniedbania leży w niemetodycznym i aforystycznym sposobie jej traktowania. Brak dotychczas, zgodnie z wymaganiami spółczesnej nauki, obrobienia **P.** jako starokościelnej historji literatury. W najnowszych czasach w kierunku tym położył znakomite zasługi Fryderyk Nitzsch. Por. ze stanowiska katolickiego: Möhlera „Patrologie“ (1 t., część 1 i 2, Regensburg, 1839—40); Alzoga „Grundriss der Patrologie“ (Freiburg, 1866); oraz ze stanowiska ewangelickiego Engelhardta „Leitfaden zu patristischen Vorlesungen“ (Erlangen, 1822); Hornach „Gesch. der altchristlich Litteratur“ (1891).

Patron (z łac.), u starożytnych Rzymian, opiekun, protektor, który względem opiekowanego przez siebie, klijenta (ob.), w pewnym rodzaju ojcowskich, a raczej zwierzchniczych zostawał stosunkach. Patronatus, Patronat rozciągał się nietylko względem klijentów, ale i względem wyzwoleńców (liberti) i **P.** wyzwoliwszy przez manumissio swego niewolnika, zachowywał względem niego i względem jego majątku pewne prawa. Prawa te zresztą były wypływem stosunku familijnego, w jakim klijenci i wyzwoleńcy zostawali do swoich opiekunów. Jednym z najważniejszych obowiązków **P.** było bronienie przed sądami swych klijentów, i dlatego później *Patronami* (Patroni) nazywani byli wszyscy, którzy w imieniu stron przed sądem stawali, gdy tymczasem Adwokaci (Advocati) mieli charakter prawnych doradców. W późniejszych jeszcze czasach ta pierwotna różnica znikła i tytuł *Patrona* pozostał tylko jako określenie obrońcy ludzi potrzebujących pomocy. W Kościele rzymsko-katolickim za **P.** uważamy świętego, wybranego za opiekuna i orędownika bądź pojedyńczych ludzi, którzy imię jego przyjęli na chrzcie, bądź pewnych stanów lub stowarzyszeń i rzemiosł, bądź w końcu pewnego kraju, miasta lub jakiejkolwiek miejscowości. **P.** u nas jest obrońcą sądowym, mającym prawo stawania w trybunałach, sądach kryminalnych, oraz niższych od tych sądów instancjach. W kościele rzymsko-katolickim **P.** nazywa się ten, kto wybudował kościół i stosownym funduszem go opatrzył, a po nim używają tego samego tytułu **P.** lub *kolatora* jego potomkowie, nabywający, z tytułu zasług swego przodka, prawo przedstawiania (prezentaty) biskupowi kapłana na wakujące beneficjum.

Patron, model, wzór, jak naprzykład patron szruby, według którego wyrabia się gwint. W tkactwie i malarstwie ściennem też co *szablon*, płyta wycięta, służąca do przenoszenia figur na tkaniny, obicia lub ściany. Także powłoka ochronna, puszka papierowa lub metalowa, jak **P.** zawierające ładunek prochu; stąd *patrontasz* (niem. *Patrontasche*), pas skórzany z kieszonkami na patrony.

Patronat *(Patronatus)*, ob. Patron.

Patrontasz, ob. Patron.

Patronymika (gr.), imiona rzeczowe, utworzone z imion własnych i oznaczające pochodzenie (syna lub córki) od tychże osób. Nazwy takie zapożyczone zostały z Grecji, gdzie „Pelopide“ oznaczało syn lub potomek Pelopsa; „Niobide“ syn Nioby. U Germanów dodawaną była w takich razach końcówka *ing* lub *ung*, naprzykład „Karolingen“ potomkowie Karola, „Nibelungen“ synowie Nibela. Inne nazwy patronimiczne mają końcówkę *son* lub *sen*, naprzykład Anderson, Paulsen, u Rosjan *wicz* (Mikołajewicz, syn Mikołaja), lub *ówna* (Pawłowna, córka Pawła).

Patryca, stempel wyrznięty ze stali, który wbity w większą masę tworzy w niej matrycę czyli formę, odwrotną względem tej, jaka się po odbiciu okazuje na papierze. Ob. Matryca.

Patrycjanie, heretycy, około 195 r., tak nazwani od *Patrycjusza*, swego naczelnika. Utrzymywali, że ponieważ ciało ludzkie stworzone jest przez czarta, przeto należy je nienawidzieć i niszczyć, że zatem dobrym jest uczynkiem odbierać sobie życie.

Patrycjusze *(Patricii)*, w dawnym Rzymie rodziny i rody, które pierwotnie w Rzymie miały własność ziemską, należały do kurji i używały całkowitych praw obywatelskich. **P.** między sobą byli równouprawnieni, mieli prawo nosić białą wełnianą togę, obowiązani byli do służby wojennej. Oni to byli początkowo klasą panującą, z nich wybierano senatorów i urzędników. Stanowisko i wpływ **P.** był paraliżowany początkowo przez

królów, ale po ich wypędzeniu ujęli ster rządu państwa, które przekształcone zostało na rzeczpospolitę arystokratyczną w 509 r. przed Chrystusem. Od tego czasu zaczynają się walki **P.** z Plebejuszami (ob.), kończące się zwycięstwem tych ostatnich i równouprawnieniem politycznem obu klas w IV wieku przed Chrystusem. Za cesarza Djoklecjana *Patrycjat* znaczył wyższe przez cesarza nadane szlachectwo, idące po Nobilissimacie, do którego należeli członkowie rodziny cesarskiej. Papież Stefan wyniósł króla Pepina z tytułem *Patrycjusza* na namiestnika Rzymu i opiekuna Stolicy apostolskiej, który to tytuł przyjął także i Karol Wielki przed ogłoszeniem się cesarzem. W XII i XIII wieku nazywano także *Patrycjuszami* pewne zamożne rodziny szlacheckie w miastach rzeszy Niemieckiej i Szwajcarji. Porów. Henneberta „Histoire de la lutte entre les patriciens et les plebejens à Rome“ (Gandawa, 1845); Wachsmutha „Geschichte der politischen Partriungen alter und neuer Zeit“ (Brunświk, 1853); Büdinger „Der Patriziat und das Fehderecht in den letzten Jahrzenten des röm. Republik“ (Wiedeń, 1887).

Patryk albo **Patrycy** (św.), apostoł i patron Irlandji, * 372 r. w Banaven-Taberna w Szkocji, w 16 r. życia był uprowadzony przez rozbójników morskich do Irlandji, gdzie przez lat 6 zmuszony był paść trzody. Następnie udało mu się ujść do ojczyzny, poczem został księdzem i z rozkazu papieża Celestyna udał się do Irlandji, ażeby tam opowiadać Ewangelję. Wspierany przez Benigna, syna jednego z nawróconych naczelników, założył wiele gmin, kościołów i klasztorów, zaprowadził oświatę i założył liczne szkoły, do których przybywała młodzież ze wszystkich krajów Europy, † prawdopodobnie 464 r., kościół obchodzi jego pamiątkę 17 marca. Pisma przypisywane św. **P.** wydał po raz pierwszy z uwagami krytycznemi Ware (Londyn, 1656). Por. Robert „Etude critique sur la rie et l'oeuvre de Saint Patrick“ (1884); Todd „St. **P.**, Apostle of Ireland“ (Dublin, 1863). Na cześć św. **P.** Jerzy III ustanowił 1783 r. order irlandzki dla 16 kawalerów, którego wielkim mistrzem jest namiestnik Irlandji.

Patrypasjanie, rodzaj antytrynitarzów, to jest tych odstępców od wiary chrześcijańskiej, którzy mylnie przyjmowali naukę o Trójcy św. Niektórzy chcąc bardziej wynieść bóstwo Jezusa Chrystusa, uważali go za wcielonego Boga Ojca. Tak między innemi nauczał Prakseas, znany około 200 r. jako przeciwnik montanistów; podobne zdania głosił i Noetus, trzymając się poglądów Teodoreta ze Smirny. Prakseas nauczał, że Bóg Ojciec wstąpił w N. M. P., narodził się z niej i następnie cierpiał, słowem, że on jest Chrystusem. Zowie się Synem odkąd przyjął na się ciało; wszakże Ojciec nie różni się od Syna ani osobą ani innymi przymiotami, albowiem sam się uczynił Synem, i podczas gdy cierpiał w ciele, to cierpiał Ojciec pospołu z Synem. Z powodu utrzymywania, że sam Bóg Ojciec cierpiał za grzechy ludzkie, uczniowie Prakseasa otrzymali nazwę **P.** Podobnież nauczał i Noetus. Błędy Prakseasa zbijał Tertuljan; przeciwko Noetusowi pisał Hipolit.

Patrystyka (patrologja), gałąź teologji historycznej; życie nauka i pisma ojców Kościoła.

Patszula, ob. Paczula.

Patterson Elżbieta (Eliza), * 1785 r., córka bogatego kupca w Baltimore, pierwsza żona hrabiego Hieronima Bonapartego, który zaślubił ją 24 grudnia 1803 r., ale na rozkaz cesarza Napoleona I w 1806 r. zgodził się na unieważnienie małżeństwa. **P.** napróżno usiłowała później uzyskać uznanie rodziny napoleońskiej i zmarła 4 kwietnia 1879 r. w Baltimore. Por. E. Didier „Life and letters of Madame Bonaparte“ (2 wyd., Londyn, 1879).

Patti Karolina, znakomita śpiewaczka, * 1840 we Florencji. Pierwotnie kształciła się pod kierunkiem Henryka Herza na fortepjanistkę, lecz od 1860 oddała się śpiewowi i po pierwszych tryumfach odniesionych w Nowym-Jorku (1861), występowała na scenie londyńskiej, a następnie z impresario Milmonnem objeżdżała wszystkie prawie kraje Europy i wszędzie wysokim swym sopranem podziw budziła. **P.** jest przeważnie śpiewaczką koncertową, występuje obecnie na pierwszych scenach europejskich.

Patti Adelina.

Patti Adelina Marja Klorynda, siostra poprzedniej i słynniejsza jeszcze od niej śpiewaczka, * 1843 w Madrycie, a wychowała się w Ameryce. Wykształcona w śpiewie pod kierunkiem swego szwagra Strakoscha, wystąpiła 1859 r. z ogromnem powodzeniem na scenie nowojorckiej, zwiedzała następnie główniejsze miasta Stanów Zjednoczonych, a 1861 r. przybyła do Europy i występowała na wszystkich najcelniejszych scenach. 1868 wyszła za margr. de Caux, z którym 1874 po skandalicznym procesie rozwiodła się i zaślubiła później (1886) tenora Nicolas, zwanego Nicolini, w 1899 r. szwedzkiego barona Rolfa Pederstroema, dyrektora gimnastycznego zakładu w Londynie. Głos jej, manjera i powierzchowność nadają się przeważnie do oper buffo i pół poważnych. Największego powodzenia doznawała w operach „Traviata“, „Lucia“, „Crispino e la Comare“, „Napój miłosny“, Rigoletto“, „Linda“, „Dinora“, „Aida“ i in. Porów. Lauw „Vierzehn Jahre mit Ad. **P.**“ (Wiedeń, 1884).

Patyna, ob. Bronz i Bronzowe farby.

Pau, stolica francuskiego departamentu Niższych Pireneów, nad rzeką Gave de **P.**; ma 31,000 miesz., starożytny zamek, kilka wspaniałych gmachów i bibljotekę. **P.** jest miastem bardzo prze-

mysłowem: słynie ono z swych płócien, skór i wyrobów nożowniczych, oraz prowadzi nader ożywiony handel winem (Jurançon i inne wina z okolicy). Tu się urodzili: Henryk IV, król francuski, i Bernadotte, późniejszy król szwedzki. **P.** było niegdyś miejscem rezydencji parlamentu (ob.). W zamku miejscowym osadzony był 1848 r., wraz z rodziną, wzięty do niewoli Abd-el-Kader.

Pauer Ernst, muzyk, * 1826 r. w Wiedniu. W 1851 r. przebywał w Londynie, jako profesor Royal college of Music. Zasłużył się pedagogicznemi edycjami starych mistrzów.

Paul Oskar, pisarz muzyczny, * 1836 w Freiwaldau, od 1867 r. profesor muzyki w uniwersytecie lipskim, od 1874 r. w konserwatorjum, wydał: „Die absolute Harmonik der Griechen“ (1867); „Geschichte des Klaviers“ (1868); „Handlexicon der Tonkunst„ (2 t., 1869—73); przekład „Fünf Bücher von der Musik“ Baecjusza (1873) i „Lehrbuch der Harmonik“ (1880).

Paul Herman, germanista, * 1846 r. w Salbke pod Magdeburgiem, kształcił się w Berlinie i Lipsku, w 1874 został profesorem we Fryburgu. Napisał: „Kritische Beiträge zur Minnesingern“ (1876); „Zur Nibelungenfrage“ (Halla, 1877); „Prinzipien der Sprachgeschichte“ (2 wyd., 1886); „Mittelhochdeutsche Grammatik“ (2 wyd., 1884) i in. Od 1874 r. wraz z Braunem wydał: „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur“, a od 1882 r. „Altdeutsche Textbibliothek“ (oba czasopisma w Halli).

Paul Adolf, pisarz finlandzki, * 1863. Od 1889 mieszka w Berlinie, jako korespondent gazet finlandzkich. Napisał po szwedzku i po niemiecku wiele romansów.

Paul de St. Vincent, pseudonim Win. Budzyńskiego.

Paula (św.), Rzymianka, siostra św. Blezylji (ob.), żona Toxotiusa i matka czterech córek i jednego syna. Po śmierci męża, udała się z córką Eustachją za św. Hieronimem do Palestyny, i w ciągu trzechletniego mieszkania w Betleem, założyła trzy klastory niewieście, któremi sama zarządzała. † r. 404. Kościół obchodzi jej pamiątkę 26 stycznia.

Paulatim summa petuntur (łac.), powoli dosięgamy celu.

Paulding James Kirke, pisarz amerykański, * 1779 w Pawling nad rz. Hudson, † 1860. Niedostateczne wykształcenie początkowe uzupełniał później wytrwałą i usilną pracą. Zachęcony powodzeniem, wydawanego przez się wespół ze szwagrem swym Wilh. Irving i bratem jego Washingtonem Irving satyrycznego czasopisma *Salmagundi*, poświęcił się zawodowi literackiemu. Występując w obronie własnego kraju przeciw napaściom prasy angielskiej, napisał oprócz pamfletu „The United States and England“ (1814); satyry: „Lay of scotch fiddle“ (1813) i „The diverting history of John Bull and Brother Jonathan“ (1816). Poetą w wyższem tego słowa znaczeniu okazał się w „Backwoopsman“ (1818). Większy jednak rozgłos, nawet w Europie, zjednał sobie romansami: „Konigsmarke“ (3 t., New-York, 1823); „The Dutchmans fireside“ (New-York, 1832, n. wyd. 1868); najlepszy z jego utworów „Westward Ho!“ (3 t., New-York, 1832); „The old Continental“ i „The Puritan and his daughter“ (3 t., New-York, 1849). Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „John Bull in America“ (1824); „Merry talles of the three wise men of Gotham“ (1826); „Letters on Slavery“ (1835); napisał także biografję Washingtona (1835). Za prezydentury van Burena 1837—42 był ministrem marynarki Stanów Zjednoczonych.

Pauler Teodor, historyk i prawnik madziarski, * 1816 w Budzie, † 1886; po ukończeniu studjów na uniwersytecie peszteńskim, został 1832 doktorem filozofji, a 1836 prawa, i wykładał przez czas niejaki na uniwersytecie w Peszcie prawo natury, poczem był profesorem prawa przy akademji zagrzebskiej. 1848 powołany na profesora do Pesztu, wykładał prawo państwowe, od r. 1871 minister oświaty, 1872—75 minister sprawiedliwości, od 1876 prezes węgierskiej krajowej rady naukowej, od 1875 znowu profesor uniwersytetu. Wydał: „Jog-és allamtudományok encyklopaediája“ (2 wyd., Peszt, 1862); „Bevezetés az észjogtanba“ (t. 1852); „Eszjogi alaptan“ (t. 1854); „Büntelöjogtan“ (2 wyd., 1868) i in. Nadto pomieszczał artykuły naukowe w czasopismach: *Századunk*, *Athenaeum*, *Tudománytar*, *Uj magyar Museum* i in.

Pauler Juljusz, syn poprzedniego, historyk, * 1841, jest dyrektorem archiwum krajowego węgierskiego. Napisał „Geschichte der Ungarischen Nation im Zeitalter der Arpaden“ (1893) etc.

Paulette, nazywał się niegdyś we Francji roczny podatek od kupionego urzędu. Otrzymał on tę nazwę od Karola Paulet, sekretarza Henryka IV, który go w r. 1604 zaprojektował. Stąd też przedajność urzędników i kupowanie urzędów nazywano w ogólności *Paulette*. Podatek ten zniesiony został w 1789 r.

Pauli Żegota, historyk, starożytnik i bibljograf, zamieszkały w Krakowie, kustosz bibljoteki Jagiellońskiej tamże, * 1813, † 1895. Posiadał rozległe zbiory z dziedziny historji i dawnej literatury polskiej. Podróżował dużo po kraju, badał pieśni ludu, jego zwyczaje i obyczaje oraz starożytności, zwłaszcza galicyjskie. Oprócz wielu artykułów, w rozmaitych czasopismach drukowanych, wydał osobno: „Pieśni ludu polskiego w Galicji“ (Lwów, 1838); „Pieśni ludu ruskiego w Galicji“ (tamże, 2 t., 1839—40); „Starożytności galicyjskie,“ poszyt 1; „Pamiętniki do życia i sprawy

Pauli Żegota.

Samuela i Krzysztofa Zborowskich“ (Lipsk, 1846); „Żywoty Hetmanów, król. pol. i wielk. ks. litewskiego“ (Lwów, 1850); „Pamiętniki o wyprawie Chocimskiej“ (Kraków, 1853) i inne. Por. *Wisła*.

Pauli Jerzy Reinhold, historyk niemiecki, * 1823 w Berlinie, † 1882. Ukończywszy studja naukowe w Berlinie i Bonn, udał się 1847 w celach naukowych do Anglji, gdzie 1849—52 był prywatnym sekretarzem Bunsena, posła pruskiego w Londynie. Za powrotem do kraju 1855 został 1857 profesorem historji w Rostocku, 1859 w Tübingen, a 1867 w Marburgu. Z prac jego, zalecających się gruntownością badania i jasnością przedstawienia, ważniejsze są: „König Alfred und seine Stellung in der Geschichte Englands“ (Berlin, 1851); „Geschichte der England“, wyborna kontynuacja Lappenberga, doprowadzona od XII do XVI w. (t. 3—5, Gotha, 1853—58); „Bilder aus Altengland“ (Gotha, 1860); „Geschichte Englands seit den Friedensschlüssen von 1814 und 1815“ (t. 1—2, Lipsk, 1864—75); „Simon von Monfort, Graf von Leicester, der Schöpfer des Hauses des Gemeinen“ (Tübinga, 1868) i t. d. Oprócz tego umieszczał **P.** mnóstwo cennych rozpraw w czasopismach angielskich i niemieckich.

Pauli Karol, filolog niemiecki, * 1839, zasłużył się badaniami nad językiem i etymologją etruską.

Pauli Grzegorz, ob. Grzegorz Pauli.

Paulicjanie, sekta gnostycko-manichejska, pochodząca z Armenji. Rozróżniali *demiurga*, stwórcę świata zmysłowego, pogaństwa i judaizmu, od Boga prawdziwego, który chcąc wybawić ludzkość z więzów demiurga, zesłał Chrystusa, wykupiciela. Z Nowego Testamentu przyjmował tylko Ewangelję św. Łukasza i Jana, oraz listy św. Pawła, odrzucali zaś zwłaszcza listy św. Piotra. Nie przyjmowali czci świętych, relikwji, obrazów i krzyża; dalej postów, reguł zakonnych, chrztu, ciała Pańskiego i św. sakramentów. Wstręt zwłaszcza mieli do kapłaństwa, ponieważ duchowni żydowscy byli największymi nieprzyjaciółmi Chrystusa. Wysoce cenili św. Pawła, skąd poszła i ich nazwa. W IX w. silnie prześladowani, schronili się w części do ziem zajętych przez Mahometan, którym pomagali w walkach z Grekami. Później spłynęli się z Bogomiłami. Por. Lombard „Pauliciens, Bulgares et Bons-hommes“ (Genewa, 1879).

Paulikovics Ludwik, pisarz madziarski, * 1832. Po ukończeniu studjów gimnazjalnych, filozoficznych i prawnych w Sihot, utracił wzrok, mimo to jednak zajął się literaturą i dyktywał swej siostrze nowele i romanse, które zamieszczane początkowo w czasopismach beletrystycznych *Divatlap* i *Családi lapok*, następnie wydawane oddzielnie, cieszyły się wielkiem powodzeniem. Najważniejsze z prac **P.** są: „Püspöky örnagy“ (Miszkowiec, 1852); „Hét var“ (Peszt, 1853); „Rajzok a hajdankorbót“ (2 t., t., 1856); „Nefelejtsek a történelem mezejéről“ (t., 1860); „Sarkadvar“ (t., 1861).

Paulin z Akwilei, spółczesny Karola W., patrjarcha Akwilei 777—804, pisał oraz występował na sejmach we Frankfurcie 734 i Akwilei 735 przeciwko Adopcjanom; ułożył także kilka hymnów. † 804. Ks. Madrisius ogłosił drukiem jego dzieła (Wenecja, 1737).

Paulin z Noli (św.), * w Galji 353, przybywszy w młodości do Rzymu, został za cesarza Walentynjana I konsulem i ożenił się z bogatą i pobożną niewiastą Terazją. Po stracie dziecięcia, ulegając namowom żony, ochrzcił się, większą część ogromnych dóbr swych rozdał pomiędzy ubogich i wraz z żoną zamieszkał w Hiszpanji. W następnym roku udał się do Włoch i osiadł w Noli, w Kampanji, gdzie oddając się wyłącznie uczynkom chrześcijańskim, resztę majątku poświęcił na wybudowanie wspaniałego kościoła św. Feliksa, oraz na wykup chrześcijan, wziętych przez Gotów do niewoli. R. 409 wybrany biskupem Noli, † 431. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 czerwca. Jego listy i poematy religijne najlepiej wydał Jezuita Sacchini (Antwerpja, 1622) i Muratori (Werona, 1736). Por. Buse „Paulinus und seine Zeit“ (Regensburg, 1856, t. 2).

Paulini. Biskup Pięciu Kościołów Bartłomiej, ustanowił 1212 regułę dla pustelników św. Pawła w Patach w Węgrzech. Po nim Euzebjusz, kanonik strygoński, złożywszy 1246 swą godność, został pustelnikiem w lesie Pisalijskim pod Zante, w djecezji strygońskiej, gdzie 1250 założył klasztor, pod nazwiskiem św. Krzyża. Gdy we cztery lata później, biskup Władysław podobnyż w Strzygoniu, założył i dostatecznie uposażył, Euzebjusz zgromadził tu wszystkich swych pustelników i przyjął dla nich regułę przez biskupa Bartłomieja dla pustelników św. Pawła przepisaną i sam został przełożonym, którym pozostał aż do † 1270. R. 1297 otrzymali **P.** inną regułę, a nareszcie i ta zmienioną została na regułę św. Augustyna, nadaną przez nuncjusza papieskiego, kardynała Gentilis. Odtąd klasztory **P.**, których w samych Węgrzech było do 70, rozmnożyły się we wszystkich krajach. Ubiór **P.** składa się z habitu, szkaplerza, kaptura i płaszcza długiego w białym kolorze. W Polsce najsłynniejszy klasztor **P.** jest na *Jasnej Górze* w Częstochowie, założony 1382 przez Władysława, księcia opolskiego.

Paulinus a Sto Bartolomeo, misjonarz i lingwista, właściwie *Vezdin* Jan Filip (ob.).

Paulit, minerał, ob. Hypersten.

Paulitschke Filip Wiktor, podróżnik i geograf, * 1854 w Czermakowicach w Morawji, † 1899, kształcił się w Graz i Wiedniu, 1876 został nauczycielem w Znaim, 1889 docentem w Wiedniu. W celach etnologicznych zwiedził liczne okolice Afryki; ogłosił: „Die geographische Erforschung des afrikanischen Kontinents“ (2 wyd., 1880); „Ethnographie Nordostafrikas“ (2 t., 1893—96) i w. in.

Pauljanie, ob. Paulicjanie.

Paullinia (*Osmęta*), rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, czołgające się lub wijące krzewy, z liśćmi pierzastemi, kwiatami białemi, torebkami gruszkowatemi, trójnasiennemi, częścią trujące, w gorącej Afryce i Ameryce.—**P.** *australis*, w lasach Urugwaj, zawiera substancję gorzką, narkotycznie trującą, którą indjanie używają do ogłuszania ryb. **P.** *sorbilis (guarana)* wydaje nasiona czarne, które używają się na napój podobny do limoniady (ob. Gwarana); zawierają one ciało właściwe *guaraninę*, zbliżoną do kafeiny; *pasta guaranowa* poleconą została jako środek przeciw migrenie.

Paulo, Franciszek a (św.), czyli z Pauli, założyciel zakonu *Minimów* albo braci *Najmniejszych*, † 1508, ob. Franciszek Paulo.

Paulo majora canamus (łac.), śpiewajmy rzeczy nieco wznioślejsze (Wirgiljusz).

Paulownia (*Pawlownia*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, drzewa z wielkiemi liśćmi długoszypułkowemi i kwiatami zebranemi w baldaszkogrony. **P.** *imperialis*, drzewo wysokie na 10—20 m., ma kwiaty wonne, bladoróżowe, rośnie szybko i hoduje się w Europie, jako drzewo ozdobne.

Paulsen Fryderyk, filozof niemiecki, * 1846, od 1878 profesor uniwersytetu berlińskiego. Napisał wyborne studjum o filozofji Kanta, oraz: „System der Ethik mit einem Umriss der Staats—und Gesellschafts lehre“ (1889); „Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang der Mittelalters bis zur Gegenwart“ i in.

Paulsen John, pisarz norweski, * 1851. Za protekcją Ibsena otrzymał stypendjum państwowe i wyjechał na studja do Rzymu, Paryża i t. d. 1882 powrócił do kraju, w 1880 wydał romans „Margarita“ (w stylu naturalistycznym), prócz tego wydał wiele nowel i 2 zbiory poezji.

Paulus Djakon (albo też *Lewita*, zwany tak od swej godności duchownej), właściwie *Paweł Warnefried*, najznakomitszy historyk Longobardów, * około 730 r. w Forojuli (Frioul) z rodziny longobardzkiej, był od 781 zakonnikiem klasztoru Monte Casino i † około r. 800. Najważniejsze jego dzieła są: „Historia Romana“, najlepsza edycja w Muratori'ego; „Rerum italicarum scriptores“ (1 t., Medjolan, 1728); „Gesta episcoporum Mettensium“; najlepsza ed. w Pertza; „Monumenta Germaniae historica“ (t. 2); oraz „Historia Langobardorum“ (1 ed., Paryż, 1514; 10 ed., Hamburg, 1838). Oprócz tego zostawił **P.** pewną liczbę poezji i listów oraz kilka pism teologicznych. Dzieła jego, pisane językiem czystym, należą do najlepszych źródeł historycznych. Wyborne studjum o **P.** dał Bethmann w „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Gesshichtskunde“ (t. 10, Hanower, 1851). Por. Dahn „Langobardische Studien“ (Lipsk, 1876).

Paulus Henryk Eberhard Gottlob, zasłużony teolog niemiecki ewangelicki, * 1761 w Leonbergu pod Stuttgardem, w latach 1811—44 profesor egzegezy i historji kościelnej w Heidelbergu, † tamże 1851. Z dzieł jego najważniejsze są: „Philosophish-kritischer und historischer Commentar über das N. T.“ (2 wyd., 4 t., Lipsk, 1804—8); Leben Jezu“ (2 t., Heidelberg, 1828); „Exegetisches Handbuch über die drei ersten Evangelien“ (8 wyd., tamże, 1841—42); „Vorlesungen Schelling's über die Offenbarung“ (Darmstadt, 1843). Por. Paulus „Skizzen aus meiner Bildungs- und Lebensgeschichte“ (Heidelberg, 1839); Reichlin-Meldegy „H. E. G. P. und seine Zeit“ (2 t., Stuttgart, 1853).—Jego żona *Karolina* **P.**, * 1767 r. w Schorndorf, † 1844 w Heidelbergu, znaną jest jako powieściopisarka. Pracowała również na polu literackiem ich córka *Emilja* **P.**, * 1791 w Jenie, zaślubiona 1818 na krótki czas z Augustem Wilh. Schleglem, † 1847.

Paümann Wilhelm, baron, tłómacz utworów polskich na język niemiecki, * we Lwowie i tamże się kształcił; następnie pracował w bibljotece Ossolińskich. W 1848 przeniósł się do Wiednia, gdzie dotąd zamieszkuje. Tłómaczył „Pierwej Mama“, komedję Korzeniowskiego; „Twardowskiego“, „Farysa“, „Alpuhara“ Mickiewicza i „Wiesława“ Brodzińskiego.

Paume (z łac. palma, dłoń), gra w piłkę, w którą we Francji aż do rewolucji grano namiętnie i o znaczne sumy. Każde większe miasto posiadało place na grę tę przeznaczone.

Pauperyzm (z łac. *pauper*, ubogi), ubóstwo dotykające całe warstwy społeczeństwa, w szczególności robotników i ludzi, pozbawionych zajęcia. **P.** wyradza się w ogniskach wielkiego ruchu przemysłowego, gdzie gromadzą się tysiące robotników, poszukujących pracy i często bądź niemogących znaleźć zajęcia, bądź oddających swoją pracę za zapłatę, która nie starczy na zaspokojenie pierwszych środków do życia. **P.** wywiera wpływ ogólnie demoralizujący, i dlatego zarówno państwo, jak i pojedyńcze jednostki dążą do złagodzenia go. Dlatego jedni chcą zorganizowania dobroczynności (ob.), inni przekształcenia całego ustroju społecznego zniesienia własności, podziału dóbr i t. p. (ob. Socjalizm, Komunizm). Pierwszy środek, to jest zorganizowanie dobroczynności i opieki nad biednymi, nie może tu wystarczyć, albowiem pomoc taka będzie zawsze tylko doraźną. Dlatego przedewszystkiem należy wykryć i usunąć przyczyny **P.** Emigracja, roboty publiczne, podział gruntów są to środki skuteczne, lecz również nie zawsze owocne. Więcej wpływać mogą środki samopomocy wśród robotników stowarzyszenia współdzielne i spożywcze, a z drugiej strony ochrona i opieka państwowa, oraz reformy społeczne, w szczególności ograniczające samowolę pracodawców. Cała zresztą sprawa społeczna obraca się około zagadnienia pauperyzmu. Socja-

lizm pragnie go rozwiązać w drodze przeistoczeń form wytwarzania (produkcji), wychodząc ze stanowiska, że powstaje on skutkiem tego, iż przedsiębiercy produkcji przywłaszczają sobie korzyści, które przypaść powinny bezpośrednio producentom (robotnikom). Tymczasem **P.** jest złem, które społeczeństwo tylko łagodzi, nie mając nań środków do bezwarunkowo skutecznej walki.

Pauthier Jan Piotr Wilhelm, orjentalista francuski, * 1801 w Besançon, † 1873 w Passy pod Paryżem; służył początkowo wojskowo, poczem od 1830 poświęcił się badaniu języków wschodnich i pod kierunkiem Rémusata wykształcił się na jednego z pierwszych sinologów. Oprócz kilku utworów poetycznych, jak „Helléniennes, ou Élégies sur la Grèce“ (1825); „Mélodies poétiques“ (1826) i in., wydał „Doctrine du Tao“ (1831); „Ta-Hio“ (1837); „Description historique géographique de la Chine“ (1 t., 1837—53); „Les livres sacrés de l'Orient“ (1840; nowe wyd., 1857); „Quatre livres de philosophie morale et politique des Chinois“ (1841; 4 wyd., 1852); „L'inscription syro-chinoise de Singan-fou“ (1858); „Histoire des relations politiques de la Chine avec la puissances occidentales“ (1859); „La médicine, la chirurgie, etc. en Chine“ (1860); „Le livre de Marco Polo“ (1865) i „Mémoires sur l'antiquité de l'histoire et de la civilisation chinoise“ (1869). Nadto przełożył epizod z Mahabharaty „Savitri“ (1841 i 42).

Pauw Korneljusz, uczony holenderski, * 1739, † 1799, kanonik ksantyjski. Ważne są jego dzieła napisane po francusku: „Poszukiwania filozoficzne nad Grekami, Amerykanami, Egipcjanami i Chińczykami“ (7 t., Paryż, 1785).

Pauwels Ferdynand, znakomity malarz belgijski, * 1830 w Eckeren pod Antwerpję. Kształcił się w akademji antwerpskiej (1842—50), a potem pod kierunkiem Wappersa. W 1852 otrzymał za obraz „Korjolan“ stypendjum za granicę, udał się do Paryża, a następnie do Włoch, gdzie przebywał (najwięcej w Rzymie) do 1857. W epoce tej wykonał kilka znakomitej wartości malowideł, jak: „Debora, skazująca na karę cudzołożnicę“, „Cud Św. Eugenji“, „Powołanie Św. Klary“ (1859) i t. d. Później poświęcił się **P.** malarstwu historycznemu i historyczno-rodzajowemu. Do najcelniejszych z tego gatunku obrazów należą: „Wdowa Jakóba Arte velde“ (1860); „Wygnańcy skazani na banicję przez ks. Albę“ (1861); „Rehabilitacja Levyn Pyna, burmistrza gandawskiego“ (1862); „Powrót wygnańców do Antwerpji“ (1864); „Przyjęcie przez Ludwika XIV doży genueńskiego“ (1864); „Układy (1388) mieszczan gandawskich z Filipem Śmiałym“ (1865) i t. d. Od 1862—72 był profesorem malarstwa historycznego w Wejmarze. Od 1876 w Dreźnie.

Pauza, w muzyce oznacza przerwanie brzmienia bądź we wszystkich naraz głosach lub instrumentach (jak w orkiestrze), bądź też w pochodzie melodyjnym pojedyńczego głosu. **P.** może mieć rozmaitą trwałość, zacząwszy od $^1/_{32}$ taktu aż do całego taktu, kilku i kilkunastu taktów (w wielogłosowej mianowicie muzyce).

Pauza Symfor, psendonim Aleks. Walickiego.

Pauzanjasz (greck. *Pausaniads*), król i wódz spartański, (syn Kleombrota) i synowiec Leonidasa. Wraz z Arystydesem (ob.) dowodził związkowem wojskiem Greków w pomyślnej bitwie pod Platejami 449 roku prz. Chr., następnie ukarał przywódców stronnictwa perskiego w Tebach i prowadził dalej bój z Persami w Azji. Nadęty powodzeniami swemi maltretował sprzymierzeńców, uważając siebie i Spartan za władców całej Hellady. W końcu wszedł nawet w występne stosunki z Kserekseem, by istotnie opanować Grecję, zarzucił obyczaje spartańskie i przyjął natomiast perskie, a postępowaniem swojem taką ściągnął na się nienawiść Greków, że został przez Spartan odwołany. Uniewinniony od czynionych mu zarzutów, udał się do Babilonu i na własną rękę począł gromadzić wojska. Pociągnięty do odpowiedzialności, przebywał swobodnie w Sparcie i knuł dalej zdradę. Przekonany nareszcie własnym listem o zbrodnię, dla uchronienia się od niechybnej kary, szukał przytułku w świątyni Ateny Chalkioikos, w której, gdy lud kamieniami jej wyjścia zawalił, głodną zginął śmiercią. Do wykonawców tej kary należała własna matka Pauzanjasza. Krótki życiorys **P.** dał Korneljusz Nepos.

Pauzanjasz *Periegetes*, dziejopis i geograf grecki, * prawdopodobnie w Lidji, nie w Kapadocji, jak niektórzy utrzymują. Za panowania Hadrjana podróżował po Grecji, Małej Azji, Syrji, Egipcie, Libji i Italji, a za powrotem napisał (między 160 i 180 r. po Chr.) dzieło p. t. „Periegesis tes Hellados“, niezmiernie ważne dla historji sztuki greckiej i topografji Grecji; nieograniczając się jednak ściśle głównym przedmiotem swej pracy, robi częste wycieczki w dziedzinę mytologji i historji. Najlepsze jego wydania są: Schuberta i Walz'a (3 t., Lipsk, 1838—39) i Dindorfa (Paryż, 1815). **P.** tłómaczony jest na wiele języków europejskich. Literatura polska nie posiada dotąd jego przekładu. Różnym od tego **P.** jest „Pauzaniasz retor“, rodem z Cezarei w Kapadocji, uczeń Herodesa Attyka, nauczyciel sofistyki w Atenach i Rzymie.

Pauzylippo *(Pausilippo)*, góra w stronie północno-zachodniej od Neapolu, tuż pod miastem leżąca, sławna z ogromnej groty, która 80—90 stóp wysoka, 24—30 stóp szeroka, a blizko ćwierć mili długa, w prostej linji z Neapolu do Puzzuoli prowadzi. W środku groty jest kaplica N. Panny, a nad nią tak zwany grób Wirgiljusza.

Pavet de Courteille Abel Jan Chrzciciel Marja Michał, orjentalista francuski, * 1821 roku w Paryżu, † 1889 r., studjował języki wschodnie zwłaszcza turecki, 1854 r. został profesorem tegoż przedmiotu w Collège de France, w 1873 r.

członkiem Akademji napisów. Oprócz głównego dzieła „Dictionnaire turc-oriental“ (1870), wydał: „Histoire de la compagne de Mohacz“ (tekst i przekład z uwagami, 1859); „Mémoires du sultan Baber“ (1871); „Miradj-Nâmeh, récit de l'ascension de Mahomet au ciel“ (tekst i przekład 1883) i in.

Pavetta *(Siwokrzyn)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje krzewy w Azji i Afryce, o kwiatach najczęściej białych, zebranych w bukiety. Korzenie **P.** *indica* są gorzkie, woni korzennej, używają się przeciw chorobom żołądkowym i jako środek moczopędny; z liści wyrabia się maść przeciw chorobom skórnym i hemoroidom.

Pavia, gatunek kasztana (ob.).

Pavie Teodor Marja, orjentalista francuski i podróżnik, * 1811 w Angers, † 1896, kształcił się w kolegjum miejscowem i następnie podróżował po Ameryce i Azji Wschodniej; 1853—57 studjował sanskryt. Główne jego dzieła: „Voyage aux Etats-Unis et au Canada“ (1828—33, t. 2); „Les jongleurs de l'Inde“ (1840); „Les trois religions de la Chine“ (1845); „La littérature musulmane de l'Inde“ (1847); „Krichna et sa doctrine“ (1852); „Scènes et récits des pays d'outremer“ (1853); „Récits de terre et de mer“ (nowe wyd., 1869); „Récits des landes et des grèves“ (1863), nadto wydał kilka przekładów z języka chińskiego i sanskrytu.

Pavlović Jan Józef, pisarz serbsko-chorwacki, właściwie zwał się *Lučić*, * 1758 w Makarsku, † 1818 r. Był doktorem prawa, kanonikiem i generalnym prokuratorem w Makarsku, oraz delegatem papieskim na Bośnię. Wydał liczne dzieła, z których ważniejsze: „Prisvetoga i obćenoga tridentinskoga sabora od czlana vire i crkovne izprave naredbe i t. d.“ (Wenecja, 1790); „Kratko izkazanije życota, czudesa i smrti sv. Ivana Nepomucena“ (Dubrownik, 1801); „Regula tretjego reda sv. O. Franciska“ (Rzym, 1788); „Pisme, motive i hvale duhovne“ (Wenecja, 1800); „Catalogus librorum latine, italice et illyrice typis editorum ab anno 1785 ad 1808“ (Dubrownik, 1808) i w. in.

Pavonia *(Pawieniec)*, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmuje krzewy lub drzewa w Indjach zach. i Ameryce płd. Szkarłatne, wielkie kwiaty gatunku **P.** *coccinea*, na St. Domingo, używają się w swej ojczyźnie przeciw chorobom oczu, wewnętrznie jak u nas ślaz. Kilka gatunków stanowi piękne rośliny ozdobne.

Paw, gwiazdozbiór półkuli płd. nieba, między 263—320° wzniesienia prostego, oraz 57—75° zboczenia płd., między Oktantem, Lunetą i Indjaninem, zawiera 129 gwiazd widzialnych gołem okiem, między niemi jednę 2 wielkości.

Paw *(Pavo)*, rodzaj ptaków grzebiących, z rodziny bażantów, ptaki silnie zbudowane, mające dziób mierny, nozdrza otwarte, głowę upierzoną, czubatą, nogi mierne, silne, o skoku ostrogą u samców uzbrojone, ogon mierny o 16 sterówkach, wachlarzowato rozwijalny, przykryty bardzo suto wierzchniemi pokrywami, znacznie od sterówek dłuższemi, razem z ogonem rozwijalnemi, które w całej długości rzadkiemi porosłe promykami, w końcu dopiero mają zgęszczoną kitkę różnokształtną w różnych miejscach, ozdobioną po większej części kółkiem świetnych błyszczących kolorów. Dwa są gatunki **P.** w lasach Indji Wschodnich, z których **P.** *cristatus*, powszechnie u nas znany, jest jako ptak ozdobny hodowany; sprowadzony został do Europy za Aleksandra W., przez Persję, stąd nazwa ptaka perskiego; drugi zaś, **P.** *muticus* albo *spiciterus*, odznacza się innym kształtem czubka, składającego się z piórek w całej długości gęsto chorągiewkowych, na wzór kłosa ułożonych, zielonym kolorem szyi i większemi kółkami na pokrywach ogonowych. W Indjach Wsch. **P.** żyją dotąd w stanie dzikim i łowią się na lep. Znajdują się też w stanie zdziczałym w Krymie. Głos, który wydają głównie przy zmianach powietrza, jest nieprzyjemny. Tylko młode są jadalne i uchodziły w Rzymian za przysmaki, zwłaszcza ich mózgi i ozory. Jaja, które starożytni cenili wyżej od kurzych, mają być niezdrowe. Pióra służą do ozdoby, w Chinach do oznaczania stopnia mandarynów.

Pawana, albo *Waju*, bóg wichrów, w mitologji indyjskiej, wystawiany bywa na łodzi płynącej po obłokach. Był ojcem Hanumana (ob.).

Pawana.

Paweł (św.), wielki apostoł świata, nazwany przedtem *Saul*, przybrał imię **P.** po nawróceniu Sergjusza Paula na wiarę chrześcijańską, * w Tarsus w Cylicji, z rodziców pochodzenia żydowskiego, z plemienia Benjaminowego, ale obywateli rzymskich, kształcił się w Jerozolimie pod słynnym mistrzem Gamaljelem, był żarliwym Faryzeuszem i początkowo zawziętym nieprzyjacielem chrystjanizmu. Udawszy się do Damaszku dla prześladowania chrześcijan, cudownym sposobem został nawrócony i, przyjąwszy chrzest z rąk Ananjasza, został najgorliwszym obrońcą i rozkrzewicielem chrystjanizmu. Uchodząc przed prześladowaniem w Damaszku, a następnie w Jerozolimie, udał się razem z Barnabą przez Cezareę i Tarsus do Antjochji, gdzie w ciągu roku wielką liczbę osób nawrócił i gdzie odłączywszy się zupełnie od Żydów, przybrał nazwę chrześcijan. Po roku posłany był razem z Barnabą do Jerozolimy, skąd powróciwszy 43 lub 45 r., rozpoczął wspólnie z tymże i Janem Markiem pierwszą podróż apostolską. Opowiadali z pomyślnym skutkiem słowo Boże w Seleucji, na wyspie Cyprze, w Pamfilji, Pizydji, Ikonjum, Listrze, Pergu, poczem przez dłuższy czas przebywał w Antjochji. Gdy tu na-

stały nieporozumienia, czy poganie, przyjmując wiarę chrześcijańską, mają się poddawać obrzezaniu, oraz zachowywać zakon Mojżeszowy. udał się **P.** do Jerozolimy, gdzie sobór, złożony z apostołów i wiernych, rozstrzygnął, że to jest zbyteczne. Wkrótce po powrocie z Jerozolimy przedsięwziął drugą podróż misyjną (51—54) razem z Silarem. Przez Syrję i Cylicję udali się do Likaonji, a następnie do Frygji, Galacji, Mizji, Troady i Macedonji, poczem powrócił do Antjochji. Po kilku miesiącach, 55 r. udał się w trzecią podróż, przez Galację, Frygję i Achaję do Efezu, gdzie zatrzymał się przez trzy lata i gdzie wielu nawrócił na wiarę. Stąd udał się przez Macedonję do Grecji. W końcu powrócił do Jerozolimy, gdzie zagrożony śmiercią od Żydów, był pod strażą wojskową odesłany do Cezarei; przesiedział tamże dwa lata w więzieniu, poczem odesłany został 60 r. do Rzymu, dokąd przybył 61 lub 62 r.; przepędził tu 2 lata w łagodnem więzieniu, nauczając o królestwie Bożem. Podczas prześladowania za czasów Nerona udał się do Azji Mniejszej, ażeby tam gminy chrześcijańskie utwierdzić w wierze, skąd przez Korynt powrócił do Rzymu; uwięziony tu wkrótce, został ścięty w miejscu zwanem Wody Salwijskie. Rok śmierci św. **P.** podają rozmaicie. bądź 64 lub 65, bądź też 67 lub 68. Pamiątkę św. **P.** obchodzi Kościół razem z pamiątką św. Piotra 29 czerwca. Z trzynastu listów pisywanych św. **P.**, zamieszczonych w kanonie Nowego Testamentu, a pisanych przez niego do Rzymian, Koryntów, Galatów, Efezów, Filipensów, Kolosan, Tesalonów, do Tymoteusza, Tytusa, Filemona, do Żydów, nowsza krytyka przyznaje mu tylko cztery, a mianowicie: do Galatów, 1 i 2-gi, do Koryntjan i do Rzymian, inne zaś uważa za pochodzące z czasów po-apostolskich. Do *apokryfów*, czyli mylnie przypisywanych św. **P.** pism, należą: „Ewangelja," „Akta św. **P.** i Tekli," „Listy św. **P.** do Seneki," „Apokalipsis czyli Anabeltkon." Por. Hemsena „Der Apostel Paulus" (Getynga, 1830); Usteri „Entwickelung des Paulinischen Lehrbegriffs" (6 wyd., Zürich, 1851); Schrader „Der Apostel Paulus" (5 t., Lipsk, 1830—36); Howson „The life and epistles of S. Paul" (2 t., Londyn, 1856); Baur „Paulus, der Apostel Jesu Christi" (2 t., 2-e wyd., Lipsk, 1866—67); Renan „św. Paule" (Paryż, 1869); Hausrath „Der Apostel Paulus" (2 wyd., Heidelb., 1872); Holsten „Dar Evangelium des Paulus" (Berlin, 1880).

Paweł (św.), z Tebaidy, pierwszy pustelnik, w czasie prześladowania chrześcijan przez Decjusza opuścił znaczne dobra i udał się na puszczę, gdzie miał jakoby przepędzić 90 lat, karmiony cudownym sposobem przez kruka, przynoszącego mu codzień chleb. Kilka zakonów uważa św. **P.** za swego założyciela i patrjarchę. Kościół obchodzi jego pamiątkę 15 stycznia.

Paweł, imię pięciu papieży: **Paweł I,** 757—767, Rzymianin, brat i następca Stefana II; pozostawał w dobrych stosunkach z Pepinem i Karlomanem. Uchwalił na synodzie w Gentilly, wbrew twierdzeniu Greków, dogmat o pochodzeniu Ducha św. od Syna. Zaliczony jest w poczet świętych, a Kościół obchodzi jego pamięć 28 czerwca.

Paweł II, 1461—71, Wenecjanin, poprzednio Piotr Barbo, archidjakon w Bolonji, biskup w Cervia, następnie protonotarjusz apostolski i kardynał. Był rozrzutnym i lubiącym przepych; nie dotrzymał zaprzysiężonych przy wyborze obietnic. Wyklął króla czeskiego Jerzego Podiebrada i ogłosił przeciwko niemu krucjatę. Z powodu stałości parlamentu francuskiego nie mógł uzyskać zniesienia sankcji pragmatycznej. Nie sprzyjał naukom i pod pozorem kacerstwa więził historyków Platinę, Pomponjusza Laetusa i in. Ustanowił co 25 lat rok jubileuszowy.

Paweł III, 1534—49, Rzymianin, poprzednio Aleksander Farnese, biskup Ostji i dziekan kolegjum kardynalskiego, potwierdził zakon Jezuitów, otworzył sobór powszechny w Trydencie, idąc za radą kardynała Caraffa zaprowadził inkwizycję powszechną, w celu stłumienia reformacji.

Paweł III.

Paweł IV.

Paweł IV, 1555—59, Neapolitańczyk, poprzednio Jan Piotr Caraffa, biskup Chieti, razem ze św. Kajetanem założył zakon Teatynów (ob.); protestował przeciwko religijnemu pokojowi augsburskiemu, oraz przeciwko oddaniu korony cesarskiej Ferdynandowi I. Z całą surowością poczynał sobie z protestantyzmem. Zaprowadził *Index librorum prohibitorum* i książki kacerskie rozkazał niszczyć i palić. Zbijał nietylko dążności i wymagania wieku, lecz starał się przywrócić dawne znaczenie i powagę władzy papieskiej. Surowemi rządami, inkwizycją oraz polityką zewnętrzną oburzył na się nietylko lud rzymski, lecz i większą część szlachty.

Paweł V.

Paweł V, 1605—21, poprzednio Kamil Borghese, biegły znawca prawa kanonicznego, prowa-

dził długie spory z Wenecją, działającą w duchu Pawła Sarpi (ob.), której w końcu zmuszony był uledz, jakkolwiek wspierany był przez Jezuitów, a zwłaszcza przez Bellarmina.

Paweł Samosateński, * po r. 260, biskup w Antjochji, wznowił dawną naukę, że Jezus był człowiekiem, w którym przebywał *Logos*, jako siła Boża, za co sobory 264 i 269 w Antjochji, potępiwszy jego błędy, złożyły go z urzędu. Przytułek, jaki znalazł u królowej Palmiry Zenobji, był tylko chwilowy, albowiem ta 272 pokonaną została przez cesarza Aureljusza. Pojedyńczy zwolennicy jego przetrwali do V w.

Paweł z Eginy, chirurg i akuszer, żyjący w VII w. po Chr., przebywał w Aleksandrji. Jego encyklopedja medyczna (7 ksiąg), wielokrotnie tłómaczona na język łaciński i inne, ciekawą jest ze względu na rozdziały traktujące o chirurgji i akuszerji, zawierając wiele spostrzeżeń samodzielnych. W dziele tem po raz pierwszy podany jest opis wziernika macicznego i zalecone jest użycie opjum.

Paweł z Brudzewa, herbu Dołęga, zwany także *Paulus Wladimirius* albo *Paweł Włodzimierski*, sławny swojego czasu kanonista i dyplomata, kanonik krakowski i kustosz, był rektorem akademji w latach 1414—15. Wysyłany w ważnych poselstwach od króla Władysława Jagiełły, zjednał sobie jego zaufanie i szacunek. † 1435 w Krakowie, zostawiwszy wiele pism treści politycznej, które były używane w ciągu owego wieku do objaśnień w sporach z Krzyżakami. Niektóre z nich były później drukowane, inne przechowują się dotychczas w rękopisach.

Paweł I, cesarz rosyjski, 1797—1801, jedyny syn cesarza Piotra III (ob.) i Katarzyny II (ob.), * 1754 w Petersburgu. Wychowany pod okiem hr. Panina (ob.), za życia matki swej nie miał żadnego udziału w sprawach publicznych; przemieszkiwał zwykle w Gatczynie, zajmując się przeważnie ćwiczeniami wojskowemi. Odbył rozległe podróże po Niemczech, Francji i Włoszech. Po objęciu tronu okazał nadzwyczajną czynność. Osobnym ukazem uregulował stosunki pomiędzy rodziną cesarską, oraz określił dokładnie porządek co do następstwa tronu; dalej zajął się zreformowaniem wojska na wzór armji pruskiej: wydał wiele praw, mających na celu złagodzenie bytu ludności wiejskiej, między innemi np. zakazał w Małorosji sprzedawać włościan bez ziemi i t. d. Obdarzył wolnością Kościuszkę i innych uwięzionych Polaków. Również czynnym był i w polityce zewnętrznej. Zostawszy wielkim mistrzem zakonu maltańskiego, przystąpił po koalicji przeciwko Francji i nie mając w tem żadnej osobistej korzyści, wziął udział w wojnie 1799 r. Suworow na czele armji rosyjsko-austrjackiej pokonał Francuzów pod Carsaną (27 kwietnia 1799), Trebją (18 czerwca) i Novi (15 sierpnia); druga armja rosyjska operowała pod generałem Korsakowem w Szwajcarji, trzecia zaś, pod Hermannem w Holandji. W końcu Suworow, niewspierany należycie, musiał się cofnąć do Bawarji, Korsakow kilkakrotnie rozbity został przez Massenę; armja Hermanna była rozproszona, przy czem on sam wzięty był do niewoli. Wszystkie te niepowodzenia rozdrażniły do najwyższego stopnia **P.**. Przypisując całą winę sprzymierzeńcom, odwołał swe wojska do Rosji. Z rodrażnienia tego potrafił skorzystać Napoleon, podówczas pierwszy konsul; odesławszy, bez żadnej pretensji, wszystkich jeńców rosyjskich, utwierdził w **P.** nienawiść przeciwko Anglji, na którą się cesarz rozgniewał za niewydanie mu Malty. **P.** wszedł w układy z rzecząpospolitą francuską i począł czynić przygotowania do wojny z Anglją, które przerwała śmierć (23 marca 1801). **P.** był dwukrotnie żonaty; po raz pierwszy od 1773 z ks. Wilhelminą heskodarmsztadzką (Natalja Aleksiejewna), † 1776, powtórnie zaś od 1776 z Zofją Dorotą Augustą, ks. wirtemberską (Marja Fedorówna). Z drugiego małżeństwa pozostawił 4 synów: Aleksandra (ob.), Mikołaja (ob.), Konstantego (ob.) i Michała (* roku 1798, † 1849), oraz 5 córek: Aleksandrę († roku 1801), od 1799 małżonkę arcyksięcia Józefa, palatyna Węgier; Helenę, † 1803, jako następczyni tronu meklemburg-szweryńskiego; Marję († roku 1859), w. ks. sasko-wejmarską; Katarzynę († 1819), królowę würtemberską i Annę († 1865), królowę niderlandzką.

Paweł I.

Paweł z Krosna, ob. Krośnianin Paweł.

Paweł z Pragi, ob. Żidek.

Paweł Veronese, ob. Veronese.

Paweł z Zatora, ob. z Zatora Paweł.

Paweł i Wirginja, tytuł słynnego romansu Bernardina de Saint-Pierre.

Pawęż, *pawęża*, po łac. *Parma*, tarcza drewniana okrągła, skórą powleczona, półtora łokcia szeroka i tyleż długa, używana przez piechotę polską za czasów Władysława IV.

Pawia wyspa, *Pfaueninsel*, ob. Potsdam.

Pawie oko, motyl, *Pawik dzienny*, ob. Rusałka.

Pawik *(Smerinthus)*, rodzaj motyli z rodziny zmierzchnic *(Sphingidae)*, którego gatunek *P. nocny (S. ocellatus)*, 8,75 cm. szeroki, znajduje się w całej Europie; ma skrzydła przednie marmurowate, tylne różowe, z wielkiem okiem niebieskiem w pośrodku. Gąsienica jest zielona, z rogiem niebieskawym. *P. nocny większy*, ob. Prządka. *P. dzienny, pawie oko*, ob. Rusałka.

Pawilon (franc., *pavillon*, z łac. *papilio*, motyl), zostawienie barw narodowych pewnego narodu, stąd chorągiew, na której one występują, zwłasz-

cza bandery okrętów, chorągwie na zamkach. W budownictwie **P.** zowie się dach ku środkowi ostro się schodzący, albo gmach takim dachem pokryty; także skrzydło, czyli boczna część gmachu, którego środek nazywa się korpusem.

Pawiński Adolf, historyk i archeolog, * 1840 w Zgierzu, † 1896 w Grodzisku, nauki gimnazjalne pobierał w Piotrkowie, następnie studjował historję w Petersburgu i Dorpacie; 1865 wysłany za granicę, przebywał przez dwa lata w Berlinie i Getyndze, gdzie się doktoryzował. Po powrocie został docentem historji powszechnej w Szkole Głównej warszawskiej, następnie profesorem uniwersytetu, jednocześnie od 1875 r. był naczelnikiem archiwum głównego Król. Polskiego. W r. 1894 otrzymał godność profesora „zasłużonego“ w uniwersytecie warszawskim. Był członkiem akademji krakowskiej, Towarz. Przyjaciół nauk w Poznaniu, w Lizbonie, historji i starożytności przy uniwersytecie moskiewskim, takiegoż Towarzystwa w Odesie i Tow. histor. w Petersburgu. Jako delegat uniwersytetu warszawskiego brał udział w kongresach międzynarodowych w Peszcie 1875, Paryżu 1878 i 1889, Lizbonie 1881, tudzież w zjazdach archeologicznych w Petersburgu 1870, Kijowie 1874, Moskwie 1880 i Wilnie 1893. Oprócz wielu rozpraw, pomieszczonych w czasopismach polskich, niemieckich i rosyjskich, wydał: „Zur Entstehungsgeschichte des Consulats in den Communen Nord- und Mittel-Italiens“ (1867); „Kilka słów o Buckle'u (1869); „O niemieckom prawie w Polszie i Litwie Władimirskago Budanowa“ (1871); „Połabskie Sławianie“ (1871); „Notatki kupca krakowskiego“ (1872); „W sprawie narodowości Kopernika“ (1878); „Serbja“ (1874). Gorliwie zajmował się przytem archeologją przedhistoryczną i cenne w tym przedmiocie rozprawy pomieszczał w czasopismach, między innemi: „O cmentarzysku w Dobryszycach“ (1875), które rozkopał; „O zjeździe archeologów w Kijowie“ (1875); „O kongresie międzynarodowym antropologji i archeologji przedhistorycznej w Peszcie“ (1876) i in. Nadto wydał: „Pamiętniki Marcina Matuszewicza“ (4 t., 1875—76); „Dzieje zjednoczenia Ormjan polskich z Kościołem rzymskim w XVI w.“ (1876 r., jako tom 2, „Źródeł dziejowych“); „Stefan Batory pod Gdańskiem“ (1877, t. 3); „Początki panowania Stefana Batorego“ (1877, t. 4-ty, tychże); „Skarbowość w Polsce,“ „Stefan Batory jako myśliwy,“ „Polska w XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym“ (1883—1895, t. 5); „Sprawy Prus książęcych za Zygmunta Augusta“ (1566); „Studja o Janie Ostrorogu“ (1884); „O pojednaniu w zabójstwie“ (1884); „Rządy sejmikowe w Polsce 1572—1795“ (1888); „Dzieje ziemi Kujawskiej“ (1888); Z podróży: „Serbja“ (1873); „Portugalja“ (1881); „Hiszpanja“ (1881); „Młode lata Zygmunta Starego“ (Warszawa, 1893); „Sejmiki ziemskie, początek i rozwój ich aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374—1505“ (Warszawa, 1895) i in. Oprócz tego pod jego kierunkiem wyszedł przekład Macaulay'a „Dziejów Anglji“ (10 t., 1873—4) i Zeissberga „Dziejopisarstwo polskie wieków średnich“ (2 t., 1877). Por. *Tygodn. ilustr.*, z r. 1890, № 6, str. 81.

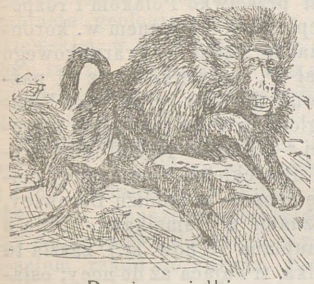
Pawiński Adolf.

Pawiński Józef, lekarz, brat poprzed., * 1851 w Zgierzu, studjował medycynę w Warszawie, następnie był asystentem w klinice terapeutycznej i przez trzy lata kształcił się dalej w kilku uniwersytetach zagranicznych. Po powrocie został lekarzem szpitala Dziec. Jezus i zajął się głównie badaniem chorób serca. Ogłosił: „Badania kliniczne nad arytmją serca w ogóle, a w szczególności przy wadach zastawek serca“ (*Pamięt. tow. lekar.*, 1883); „O tak zwanym połowicznym skurczu serca“ (*Gazeta lekar.*, 1882); „O zmęczu i wyczerpaniu mięśni serca przy wodach zastawek“ (tamże, 1882); „O szmerach serca słyszalnych z pewnej odległości od chorego“ (tamże, 1884); „Wzruszenia moralne, jako przyczyna nagłej śmierci przy wadzie zastawek serca“ (1887); „Dusznica acetonowa“ (1888) i in., oraz przełożył „Chirurgję ogólną“ Billrotha (1876).

Pawja, starożytne *Ticinum*, później *Papia* zwane, m. st. prowincji t. n. (3,343 klm. kw. i 505,000 miesz.) w królestwie Włoskiem, nad rz. Ticino, od której prowadzi stąd kanał *Naviglio di Pavia* aż do Medjolanu; rezydencja biskupa i siedlisko sławnego od dawnych czasów uniwersytetu; liczy 38,000 miesz., ma wspaniały kościół katedralny, bogatą galerję obrazów, instytut techniczny, dwa sławne kolegja i kilka wspaniałych budowli. **P.** prowadzi handel jedwabiem, konopiami, winem i serem. W starożytności **P.**, pod nazwą *Ticinum*, była rzymskiem municypjum, później zdobyta przez Longobardów, była od r. 568 do 774 stolicą ich państwa. W wiekach średnich, podczas kłótni gibelińsko-gwelfowskich, **P.** występowała po większej części po stronie cesarzy niemieckich. Później panowała tu rodzina Beccaria; następnie miasto przeszło po władzę Medjolanu, z nim w roku 1756 dostało się Austrji, aż nareszcie r. 1859 razem z Lombardją włączone zostało do Włoch.

Pawjan (*Cynoeephalus*), rodzaj małp z rodziny *Cynocephalidae*, cechujący się pyskiem mocno wydłużonym; ogon mają równej długości z ciałem, jednostajnej grubości, lub bardzo krótki; obnażone natyłki bardzo obszerne; ciało dość grube i niezgrabne. Kły mają wielkie, jak zwierzęta drapieżne. Żyją na skałach Afryki i w polach zrządzają znaczne szkody; żywią się owocami, roślinami cebulonośnemi, ślimakami, pająkami. Chodzą na 4 kończynach, a chód ich wogóle bardziej

jest podobny do psiego, niż do małpiego. Są dzikie, gniewliwe, ale pojętne i często okazują wdzięczność pielęgnującemu je człowiekowi. Napastowane bronią się zacięcie. Więcej znane gatunki są: **P.** *wielki (C. hamadryas)*, 70—80 cm. długi, z ogonem dług. 20—25 cm., doznawał czci boskiej u Egipcjan, jest zabarwienia szarawego, wpadającego w błękitne, okryty rodzajem grzywy; żyje w Abisynji i Nubji w licznych towarzystwach. **P.** *niedźwiedziasty* czyli *tszakma (C. parcarius, C. ursinus)*, w południowej Afryce, różni się

Pawjan wielki.

Mandryl.

tylko ubarwieniem brunatnem i mniejszą wielkością od *babuina (C. babuin)*, który jest zielonawo-żółtego ubarwienia, długości 1 m.; jest małpą bardzo pojętną. *Mandryl* czyli *djabeł leśny (C. mormon, Pavio mormon)*, jedna z potworniejszych małp, ubarwienia ciała jest zielonowo-brunatnego, nos szkarłatny, policzki niebieskie są czerwono-prążkowane; natylki wielkie, niebieskie i czerwone. Długość ciała dochodzi 1 m., ogon bardzo krótki. Żyje w Abisynji i jest bardzo dziki. Podobny do niego jest *dryl (C. lencophaeus)*. *Gelada (C. gelada)*, w Gwinei, jest brunatny, z wielką grzywą. **P.** *czarny (C. niger)*, 65 cm. długi, odznacza się pyskiem krótkim, z wargą górną wybiegającą znacznie przed nos; żyje na wyspach oceanu indyjskiego.

Pawlicki Stefan, filozof, * 1839 w Gdańsku, studjował na uniwersytecie wrocławskim, od 1864 był docentem Szkoły Głównej warszawskiej, poczem 1869 r. wstąpił w Rzymie do zgromadzenia Zmartwychwstańców, od 1891 członek akademji krakowskiej. Wydał: „De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione“ (1865); „Szkoła Eleatów“ (1867); „Abelard i Heloiza“ (t. r.); „Wyprawa filozofów“ (t. r.); „Materjalizm wobec nauki“ (1870), „Antropologja przedhistoryczna i chronologja Mojżesza“ (1871); „Człowiek i małpa“ (1872); „Mózg i dusza“ (2 wyd., 1874); „Lassalle i przyszłość socjalizmu“ (1874); „Studja nad Darwinizmem“ (2 wyd., 1875); „Kilka słów o podstawie i granicach filozofji“ (1878); „O początkach chrześcijaństwa“ (Kraków, 1884) i po niemiecku „Der Ursprung des Christenthums“ (Kraków, 1885); „Historja filozofji greckiej“ (Kraków, 1890); „Logika i djalektyka“ (Kraków, 1895) i in.

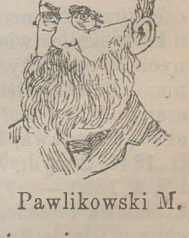
Pawlicki Stefan.

Pawlicki Piotr Paweł, redaktor *Przyjaciela zwierząt*, * 1840 w Warszawie, po ukończeniu szkół udał się za granicę dla dalszego kształcenia się, był w uniwersytecie paryskim. Ogłosił drukiem rozprawę w języku łacińskim z prawa rzymskiego: „Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat.“ W języku francuskim: „De la revocation des testaments et de leur caducité“ (Paryż, 1869). W 1887 **P.** założył stowarzyszenie spożywcze dla służby D. Z. W. W., a w 1897 wydał broszurę p. t.: „Pamiątka jubileuszowa dr. żel. War. Wied. w 50-letnim okresie swego istnienia od r. 1845—1895.“ Jako wiceprezes oddziału kuchni tanich przy warsz. Towarz. Dobr., w 25-tą rocznicę ich istnienia **P.** wydał broszurę o założeniu i rozwoju tanich kuchni. Od r. 1899 **P.** został redaktorem *Przyjaciela zwierząt*, organu warszawskiego Towarz. opieki nad zwierzętami. **P.** w pismach zamieszczał artykuły w kwestjach społecznych.

Pawlik Franciszek Ksawery, * 1865 w Wiedniu, medaljer austrjacki, kształcił się w Wiedniu, wykonał wiele medalów, odznaczających się oryginalnością i doskonałem wykończeniem.

Pawlikowski Jan Gwalbert, zasłużony starożytnik i zbieracz zabytków krajowych, * 1792 w Przemyślu, † 1852 we Lwowie; po ukończeniu nauk w Wiedniu, urzędował tamże w kancelarji nadwornej, następnie we Lwowie, poczem był przez lat kilkanaście zastępcą kuratora zakładu Ossolińskich we Lwowie, w końcu osiadł w dobrach swych Medyce, gdzie urządził wzorowe gospodarstwo, słynny ogród i posiadał znakomite zbiory rycin i starożytności polskich. Ogłosił „O rytownikach polskich“ w „Czasopiśmie Ossolińskich,“ 1829 i 30), oraz kilka broszur ekonomicznych.

Pawlikowski Mieczysław, syn Gwalberta, * 1834 we Lwowie, w tamtejszym uniwersytecie skończył wydział prawny. Bibljotekę i słynne zbiory naukowe i artystyczne zebrane przez jego ojca i przeniesione z Medyki do Lwowa, znacznie pomnożył zakupnem najznakomitszych dzieł bibljoteki tak zw. Odnowskiej (Aleksandra Batowskiego) i innemi nabytkami, pozostawiając je opiece znanego historyka Henryka Schmitta. Od r. 1854 brał udział w budzącym się we Lwowie ruchu literackim i należał jako współpracownik do kilku pism literackich. Roku 1864 i 1865 był więziony w Ołomuńcu. W r. 1868 wraz z Mieczysławem Dzieduszyckim wziął inicjatywę w zawiązaniu się Towa-

Pawlikowski M.

rzystwa przyjaciół Oświaty Ludowej. W latach 1870 — 1873 pisał jako stały współpracownik do dziennika *Kraj* artykuły treści polemicznej, filozoficznej (w duchu pozytywizmu), literacko-krytycznej i ekonomicznej. Osobno wydał: „Pamiętnik pieśniarza“ (wierszem 1855); „Plotki i prawdy“ szereg charakterystycznych obrazów satyryczno-społecznych z życia galicyjskiego (1872) i „Ultramontanie i moderanci“ (1872); część krytycznych artykułów swoich, rozrzuconych po różnych czasopismach, wydał osobno p. t. „Z wystawy Towarzystwa Przyjaciół sztuk pięknych w Krakowie“ (1884); „Baczmaha“ (powieść, 1898).

Pawlikowski Tadeusz.

Pawlikowski Tadeusz, estetyk i dyrektor teatru, * 1860, syn poprz. Po odbyciu studjów, podróżował po Europie, badając specjalnie teatr, do którego miał zamiłowanie. W r. 1889 objął dział krytyki w *Nowej Reformie*. W r. 1893 objął dyrekcję teatru w Krakowie i postawił tę scenę na pierwszorzędnej stopie. Po sześciu latach ustąpił, ale niebawem objął dyrekcję teatru we Lwowie i prowadzi ją dotąd z wielkiem powodzeniem i znajomością rzeczy. Nie jest to zwykły przedsiębierca, lecz prawdziwy artysta.

Pawliszczew Mikołaj, tajny radca, autor rosyjski, * 1802 roku. Po ukończeniu nauk w instytucie szlacheckim w Carskiem Siole, wszedł 1829 do służby cywilnej w departamencie oświecenia narodowego. Przeznaczony w r. 1831 na służbę do Królestwa Polskiego, naprzód w intendenturze i kancelarji przybocznej namiestnika, w 1833 mianowany podsekretarzem stanu, obok tego wykładał historję w zakładach naukowych warszawskich. Następnie mianowany naczelnym prokuratorem ogólnego zebrania warszawskich departamentów rządzącego senatu, był potem redaktorem *Dzienników Warszawskich* (rosyjskiego i polskiego) i jednocześnie urzędnikiem do szczególnych poruczeń przy głównodowodzącym wojskami i namiestniku w Królestwie. Oprócz artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „Polskaja istorija w widie uczebnika“ (Warszawa, 1843); toż w języku polskim „Dzieje Polski“ (Warszawa, 1844); „Atlas historyczny Rosji“ (t. 1845, 2 wyd., Wilno, 1872); „Geografja“ (cz. 1 i 2, t. 1850 — 51); „Herbarz rodzin szlacheckich królestwa Polskiego“ (t. 1853); „Polskaja anarchija pri Janie Kazimirie i wojna za Ukrainu“ (Petersburg, 1878).

Pawluk, *Pawlik, Pawłucha* (Bajun), przywódca Kozaków ukraińskich, zbuntowanych 1637 przeciwko Polsce, pochodził z rodu tureckiego. Powstanie rozpoczął na Zaporożu Niżowem i owładnął działami w Czerkasach; pod jego chorągwie zbiegły się w krótkim czasie tłumy chłopstwa nieosiadłego, zwłaszcza z majątków ks. Wiśniowieckiego. Ogólne rozjątrzenie wpłynęło i na Kozaków regestrowych, którzy zrzuciwszy dowódcę swego Tomilenka, wybrali na wodza Sawę Kononowicza (Sawaltowicza); gdy jednakże ten sprzeciwiał się powstaniu, był na radzie wojennej (w Perejasławiu podług Sołowiewa, w Borowicy podług Kostomarowa) na wniosek **P.** i towarzysza jego Skidana zabity, poczem na jego miejsce wybrany został **P.** Początkowo powstańcy nie chcieli wystąpić z krokami nieprzyjaznemi przeciwko Polakom i rozpoczęli ugodę z Koniecpolskim, hetmanem w. koronnym; gdy ten jednakże żądał bezwarunkowego poddania się, wezwał **P.** uniwersałem z 11 października 1637 Ukrainę do walki przeciwko Polakom, „wrogom, jak głosił, narodu ruskiego i starożytnej wiary greckiej.“ Na czele 18,000 ludzi wyruszył **P.** przeciwko Potockiemu, hetmanowi polnemu, i rozłożył się obozem w pobliżu Borowicy, między wsiami Mosznami a Kumejkami. Dnia 8 grudnia (wedle Beauplana 16 now. st.) zaszła tu krwawa i zacięta walka, trwająca aż do nocy; osłabieni Kozacy, straciwszy kilka tysięcy ludzi, cofnęli się do Borowicy, gdzie obległ ich Potocki. Zmuszeni głodem, za wdaniem się nadto Adama Kisiela, podkomorzego czernihowskiego, wydali Kozacy **P.** wraz z czterema innymi przywódcami, którym zagwarantował Kisiel życie. Mały tylko oddział z Dymitrem Hunią, Skidanem, Filomenką i Czeczują na czele, udał się na Zaporoże. Inny oddział kozacki pod Kicimenką, działający na Ukrainie nadnieprzańskiej, wkrótce został rozproszony przez Potockiego. **P.** i towarzysze jego zostali przez sąd sejmowy, zebrany pod koniec marca 1638, skazani na śmierć i mimo protestacji Kisiela straceni w Warszawie (podług Jerlicza zaś w Kijowie). Opowiadania Koniskiego (powtórzone przez Bantysza, Markiewicza i in.) o mękach zadawanych **P.**, nie mają żadnej podstawy historycznej. Wkrótce po straceniu **P.** powstał Ostranin (ob.).

Pawłocz, miasteczko w gub. Kijowskiej, pamiętne śmiercią Jeremjasza księcia Wiśniowieckiego podczas wojny z Kozakami.

Pawłodar, miasto główne okręgu t. n. w obwodzie Semipałatyńskim, w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, nad Irtyszem położone, liczy 7,730 miesz.—*Pawłodarski okrąg* ma 106,714 klm. kw. i 157,215 miesz. (1897).

Pawłograd, miasto powiatowe gub. Ekaterynosławskiej, nad rzeką Wołczą, ma 17,188 miesz. (1897). — *Pawłogradzki powiat* ma na przestrzeni 7,746 wiorst kw., 253.129 miesz.

Pawłow Mikołaj, powieściopisarz, krytyk i publicysta rosyjski. Z powieści jego ważniejsze: „Jatagan,“ „Demon,“ „Million.“ Zbiory powieści wydał 1835 („Tri powiesti,“ Moskwa) i 1839 („Nowyja powiesti,“ tamże); później przeważnie zaczął pracować jako krytyk i publicysta. Od r. 1857

wydawał w Moskwie gazetę p. t. *Nasze Wremia;* następnie od września 1860 zaczął wydawać gazetę codzienną ludową p. t. *Russkija Wiedomosti* † 1864.

Pawłow Karolina, z domu Jänisch, żona poprz. * 1812 w Jarosławiu, † 1893; pisała w języku rosyjskim, francuskim i niemieckim poezje, nowele, powieści i komedje. Od roku 1858 osiadła stale w Dreźnie.

Pawłow Aleksy, geolog, * 1854, kształcił się w uniwersytecie moskiewskim, następnie został nauczycielem w Twerze, w r. 1880 konserwatorem gabinetu geologicznego przy uniwersytecie moskiewskim, w 1886 profesorem geologji i paleontologji tamże. Napisał: „Notes sur l'histoire géologique des oiseaux," „Niżniewołżskaja Jura," „Russie, esquisse géologique" i in.

Pawłowicz Marcin Marek Antonjusz, mineralog polski, * 1789 we wsi Latoszyn gub. Mińskiej, † 1830; kształcił się w Wilnie, poczem był nauczycielem gimnazjum witebskiego, skąd przybywszy do królestwa Polskiego, wysłany został 1817 r. kosztem rządu do Paryża, później do Freiburga, gdzie przez lat trzy poświęcał się mineralogji, geologji, górnictwu i hutnictwu. Po odbytej potem podróży naukowej po Niemczech i Francji, powrócił z zakupionym z polecenia rządu we Freiburgu gabinetem mineralogicznym dla uniwersytetu warszawskiego, uporządkował go systematycznie, a z dubletów ułożył 12 zbiorów dla szkół średnich. Jednocześnie wykładał mineralogję i botanikę w liceum warszawskiem, a następnie został profesorem mineralogji w uniwersytecie. Pisma jego są: „Rozprawa o własnościach i początku bazaltów" (Warszawa, 1822); „O kombinacji wody z kwasorodem i o nadzwyczajnych własnościach nowej istoty" (Pamiętn. Warsz. 1821); „Wiadomość geologiczna o Wieliczce i o poszukiwaniu soli w Szczerbakowie" (tamże, 1823); „O wulkanach i ich wybuchnieniach w rozmaitych epokach" (tamże) i in. W r. 1829 wydawał wspólnie z Janickim i Lachem Szyrmą: „Pamiętnik fizycznych, matematycznych i statystycznych umiejętności z zastosowaniem do przemysłu," którego wyszło tylko 10 numerów.

Pawłowicz *(Pavlović)* Teodor, publicysta serbski, * 1804 we wsi Karlowie w Banacie, † 1854 tamże; po odbyciu nauk gimnazjalnych w Temeszwarze, Wielkiej Kikindzie, Segedynie i Karlowicach, studjował filozofję w Segedynie, a prawo w Presburgu. Od 1825 r. poświęcił się praktyce adwokackiej. 1832 został sekretarzem Maticy serbskiej i jednocześnie objął po Hadżiczu redakcję czasopisma *Letopis*, które przestało wychodzić roku 1834. W następnym roku rozpoczął wydawać nowe czasopismo *Serbski narodni list;* 1837 objął redakcję wznowionego przez Maticę *Letopisu*, którą prowadził do 1841. W r. 1838 założył pierwsze czasopismo polityczne dla Serbów austrjackich p. t. „Srbske narodne nowine." **P.** położył ważne zasługi, rozbudziwszy pomiędzy spółziomkami ducha narodowego i chęć do czytania. W latach 1845 i 1847 wydał almanach „Dragoljub," przeznaczony głównie dla płci żeńskiej. W r. 1848 bronił gorliwie interesów Słowian południowych przeciwko pretensjom Madziarów, wskutek czego musiał znosić liczne nieprzyjemności i prześladowania; zmuszony był w końcu opuścić Peszt i popadłszy w melancholję osiadł w miejscu rodzinnem. Oprócz artykułów dziennikarskich przełożył **P.** z Wielanda „Simpatije" (Peszt, 1829), oraz z Knigge'go „O obhożenju s ljudma" (t. 1831). Por. Pejczicz „Žitje Teodora P." (Nowy Sad, 1857).

Pawłowicz E.

Pawłowicz Edward, malarz artysta i pisarz popularyzator, * 1825 w Turgielach, w pow. Wileńskim; kształcił się w akademji duchownej i medyko - chirurgicznej w Wilnie. Akademję sztuk pięknych ukończył w Petersburgu, dalsze studja odbywał w Rzymie i Paryżu. Napisał pamiętnik obyczajowy z ostatnich dziesiątków lat p. t. „Z blizka i z daleka" (1886); „Wspomnienia z nad Wilji i Niemna" (Lwów, 1882 i 1887).

Pawłowsk, miasto powiatowe w gub. Woroneżskiej, nad rz. Donem, ma 7,221 miesz. — *Pawłowski powiat* ma na przestrzeni 3,694 wiorst kw. 159,940 miesz. (1897).

Pawłowsk, miasto pow. Carskosielskiego gub. Petersburskiej, o 30 wiorst od Petersburga odległe; liczy 4,949 miesz. (1897). Stanowi własność rodziny cesarskiej; posiada piękny pałac i obszerne ogrody. Kolej żelazna, idąca przez Carskie Sioło, łączy **P.** z Petersburgiem.

Pawłowski zakład do topienia srebra, leży w gub. Tomskiej, pow. Barnaulskim, ma około 5,000 miesz.

Pawłowski Stanisław, biskup ołomuniecki, herbu Leliwa, urodzony na Pomorzu, pod Kiszowem, † 1598; wychował się w Wiedniu i tam wstąpił do stanu duchownego. Mianowany biskupem ołomunieckim, jeździł do dworu austrjackiego w poselstwie do Rzeczypospolitej polskiej r. 1587 i 1595. Ciekawy opis jego poselstwa, wyjęty z akt cesarskiego archiwum domowego w Wiedniu i arcybiskupów ołomunieckich w Kromieryżu, wypracował E. Mayer i wydał p. t. „Des Olmützer Bischofes Stanislaus Pawłowski Gesandschaftsreisen nach Polen 1587 — 1595" (Kremsier, 1861). **P.,** jakkolwiek rodem Polak, nie miał w sobie nic polskiego; duszą i ciałem oddany był interesom dworu austrjackiego. Był to człowiek uczony i uczonymi się opiekował. Względami jego cieszył się szczególnie Bartosz Paprocki. Są w druku następujące jego dzieła „Commentarius itineris Leonis a Rosmital" (Ołomuniec, 1577); „Rudolphi II Rom. Imper. Rev. Stanislai Pawłowski Ep. Olom. ad Inclyti Regni Poloniae et M. D. Lith. Senatores et nobilis

equites Oratio in Castris apud Varsaviam ad novi Regis electionem habita“ (Kraków, 1857); „Oratio in Comitiis generalibus Cracoviae habita“ (tamże, 1595).

Pawłowski Daniel, jeden z najuczeńszych teologów polskich XVII wieku, Jezuita, * 1626 na Wołyniu, † 1673 w Rawie. Wstąpił 1643 do zgromadzenia i nauczał w rozmaitych kolegjach. Mąż wysokiej nauki, zostawił następujące ważniejsze dzieła: „De immaculate concepta B. Maria Virgine“ (Kraków, 1669); „Vita P. Gasparis Drużbicki Poloni S. J.“ (tamże, 1670); „Conceptus duo admirabiles“ (tamże, 1671); „Locutio Dei ad cor religiosi in sacra per decem vel octo dies Exercitiorum spiritualium“ (Kalisz, 1670). Dzieła jego były przekładane na język polski, niemiecki i hiszpański i wydawane wielokrotnie w kraju i za granicą.

Pawłowski J. N., historyk i geograf, napisał: „Die Provinz Westpreussen in ihrer geschichtlichen, culturhistorischen und sprachlichen Entwickelung von den ältesten historischen Zeiten bis jetzt“ (Gdańsk, 1878); „Heimatkunde oder Leitfaden der Geographie und Geschichte der Provinz Westpreussen“ (2 wyd., Gdańsk, 1884); „Populäre Landeskunde oder Handbuch der Geographie und Geschichte der Provinz Westpreussen“ (2 wyd., Gdańsk, 1884).

Pawłów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Chełmskim, ma 1,000 miesz., zajmujących się wyłącznie rolnictwem.

Pawłów, wieś nad rz. Mereczem, o 4 mile od Wilna odległa. Kanonik wileński Paweł Brzostowski, referendarz W. Ks. Litewskiego, nabył 1767 r. dobra Merecz od Hipolita Korsaka, przezwał je od swego imienia **P.** i, przyznawszy zupełną wolność osobistą mieszkańcom, uczynił gminę tę formalną rzeczpospolitą, z samodzielnym rządem i prawami. Dziedzic jej był dożywotnim prezydentem; finanse, wojsko, artylerja, nawet i sejmy były tu własne. Ustawę tę zatwierdził sejm 1791. Po r. 1794 Brzostowski, opuszczając kraj, zbył majętność tę hr. Moszyńskiemu, który ją wkrótce sprzedał hr. Choiseul-Gouffier, a ten założył w niej komandorję maltańską.

Pawski Harasim, znakomity filolog rosyjski, * 1797 w gub. Petersburskiej, † 1863; Od r. 1809 uczeń akademji duchownej w Petersburgu, wykładał w niej po ukończeniu nauk język hebrajski. W r. 1819 został profesorem teologji w uniwersytecie petersburskim. Oprócz artykułów teologicznych i filozoficznych, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, poprawiał przekład Starego i Nowego Testamentu. Z zakresu filologji, oprócz zostających w rękopisie gramatyki i słownika hebrajskiego, wydał ważne dzieło „Fiłołogiczeskija nabludenija nad sostawom russkago jazyka“ (3 t., Petersburg, 1841 — 42, 2 wyd. 4 t., 1856); nadto miał udział w pracach akademji nauk nad nowem wydaniem „Słownika cerkiewno-rosyjskiego.“

Pawtucket, miasto fabryczne w północno-amerykańskim stanie Rhode-Island, przy wodospadzie rzeki t. n., posiada fabryki przędzy i sukna, 28,000 miesz.

Pax (łac.),—pokój.

Pax vobiscum (łac.) — pokój z wami.

Paxos, jedna z wysp Jońskich, na południe Korfu położona; zajmuje 19 klm. kw.; liczy 4,000 miesz. z miastem głównem Porto-Gayo; wydaje dobrą oliwę i wino.

Paxton Józef, ogrodnik i budowniczy, * 1803 w Berwickshire, † 1865; był inspektorem ogrodów księcia Devonshire w Chatsworth; w r. 1850 ułożył plan gmachu wystawy przemysłowej, tak zwanego pałacu kryształowego; później kierował także budową pałacu kryształowego pod Sydenham. Ogłosił: „Treatise on the culture of Dahlia“ (1838); „Pocket botanical dictionnary“ (1840, 2 wyd. 1868); „Flower Garden“ (3 t., 2 wyd., 1882 – 84).

Payen Anzelm, chemik, * 1795 w Paryżu, † 1871; był od 1836 profesorem chemji przemysłowej przy paryskiej szkole rzemiosł, 1842 r. został członkiem instytutu. Z dzieł jego ważniejsze są: „Precis de chimie industrielle“ (6 wyd., 1877); „Des substances alimentaires“ (4 wydanie, 1865); „Traité de la fabrication et du raffinage du sucre“ (1830) i in.

Payer Juljusz, podróżnik, ob. Peyer.

Payn Jakób, powieściopisarz angielski, * 1830 w Cheltenham w hrabstwie Gloucester, † 1898, mieszkał stale w Londynie. Z długiego szeregu od r. 1853 ogłaszanych romansów, wielce poczytnych w Anglji, wymieniamy: „Lost Sir Massingberd;“ „By proxy;“ „High spirits;“ „A confidential agent;“ „A perfect treasure;“ „Walter's word;“ „From exil; „Agrape from a thorn;“ „Kit;“ „The heir of the ages;“ „Glew-worm tales“ (3 t., 1887); „Mistery of Mirbridge“ (1888) i in.

Payne Tomasz, pisarz amerykański, znany pod pseudonimem *Achillesa Duchalit*, * 1737 w Thetford (hr. Norfolk). Udał się 1774 r. do Ameryki północnej, gdzie 1776 wydał niezmiernie ważne i wpływowe dzieło „Common Sense“ i mianowany został sekretarzem departamentu spraw zagranicznych. Wróciwszy do Anglji, w słynnem swem dziele „The righs of man“ (Londyn, 1791), bronił zasad rewolucji francuskiej; za przybyciem do Paryża, wybrany został członkiem Konwencji narodowej i brał czynny udział w najgorętszych sprawach rewolucji. W r. 1802 udał się powtórnie do Ameryki północnej i tam † 1809.

Payne John Howard, pisarz i autor amerykański, autor słynnej pieśni „Home, sweet home,“ * 1792 w New Yorku, † 1852 w Tunisie; już będąc 13-letnim chłopcem pisywał do dzienników i w 16 roku stał się aktorem ulubionym od publiczności. W r. 1812 wystąpił w teatrze Drurylane w Londynie i napisał szereg utworów, jak: „Brutus,“ „Therese, or the orphan of Geneva,“ operę

„Clari“ (w której odśpiewano po raz pierwszy wyżej wspomnianą pieśń); „Charles the second“ i in. W 1832 r. powrócił do Ameryki, mianowany był 1841 konsulem Stanów Zjednoczonych w Tunisie. Por. Harrison „Life and writings of P.“ (Albany, 1877).

Pays, Le..., (fran. „Kraj“), dziennik paryski, założony 1849, początkowo z tytułem drugim „Journal des volontés de la France,“ wychodził później pod tytułem „Journal de l'Empire.“ **P.** będący obecnie pod redakcją Pawła Cassagnaca, jest niezmordowanym obrońcą bonapartyzmu.

Paysandu, departament w południowo-amerykańskiej rzplitej Urugwaj, obejmuje 13,252 klm. kw. i liczy 32,000 miesz. Główne miasto **P.**, położone nad rz. Urugwaj, liczy 20,000 miesz.

Paz *(La Paz)*, departament rzeczyposp. Boliwijskiej, ma 111,500 klm. kw. i 594,000 miesz. Miasto główne, *La Paz de Ayacucho*, ma uniwersytet, muzeum, teatr, katedrę z białego marmuru, jest rezydencją biskupa i liczy 45,000 miesz.

Pazifae *(Pasiphae)*, córka Heljosa i Perseidy, żona Minosa, matka Androgeosa, Deukaljona, Glauka, Katreusa, Akolli, Ksenodyki, Arjadny i Fedry. Rozgorzawszy szaloną chęcią do byka, urodziła z nim po miłosnych pieszczotach Minotaura.—*Pazifae*, zwała się także bogini wróżbitka w Thalamae w Lakonji, która zasypiającym w jej świątyni podczas snu objawiała przepowiednie.

Pázmány Piotr *de Panasz*, kardynał, prymas królestwa Węgierskiego i arcybiskup ostrzyhomski, * 1570 w Wielkim Waradzie, z rodziców wyznania helweckiego, przyjął w 12 r. życia katolicyzm i w 17 r. wstąpił do Jezuitów w Koloszwarze, † 1637 r. Nauki pobierał w Krakowie, Wiedniu i w Rzymie, gdzie został doktorem teologji, potem był w Gratzu profesorem filozofji, a następnie i teologji. Wysłany 1607 jako misjonarz do Węgier, nawrócił wiele rodzin protestanckich na katolicyzm; od 1616 proboszcz turczański, tegoż jeszcze roku został arcybiskupem ostrzyhomskim i prymasem królestwa węgierskiego. Na stanowisku tem dokładał wszelkich usiłowań, ażeby dźwignąć z upadku kościół Węgierski, czego też i dokonał, jakkolwiek zmuszony był znosić liczne przeciwieństwa. **P.** był wymownym i gorliwym obrońcą wiary katolickiej wogóle, a zwłaszcza nauki o Niepokalanem Poczęciu; żarliwie nadto stawał w obronie papizmu. Za zarządu swego odbył w Ternawie pięć synodów. Oprócz licznych zakładów religijnych, 1623 r. założył w Wiedniu i znaczną sumą uposażył kolegjum dla kształcenia młodzieży węgierskiej, poświęcającej się stanowi duchownemu, tak zwane *Pazmaneum*. Oprócz licznych swych zajęć, napisał **P.** znaczną ilość wybornych i pełnych nauki dzieł, w językach: madziarskim i łacińskim, z których 28 wyszło za jego życia. Pisma te są po większej części treści polemicznej i zwłaszcza pisane językiem madziarskim odznaczają się czystością mowy.

Paznogieć, ob. Skóra.

Pazur, pokrycie końców palcy u zwierząt, jak paznogieć u człowieka; pazury wszakże tylko korzeniem są wpuszczone w zakładkę skóry i wystają na ostatnie członki palców. **P.** u zwierząt drapieżnych są mocne, grube, łukowato zagięte, ostre. **P.** ptaków drapieżnych zowią się szponami.

Pazurnice *(Protracheata, Onychophora)*, wymierająca już grupa zwierząt, którą tworzy jedyny obecnie żyjący rodzaj, *pazurnica (Onychophorus)*, stanowiący przejście od pierścienic do stawonogów, a w szczególności do wijów. Z pierwszemi posiadają wspólny organ segmentowy czyli nerki, z drugiemi dychawki. Z postaci i sposobu życia zbliżone są do wijów, podobnie zaś jak pierścienice mają nóżki czyli brodawki, opatrzone na końcu dwoma pazurkami. Na głowie mają dwa wielkie czułki, oczy drobne, gębę ze silnemi szczękami. Przebywają w zgniłem drzewie, w miejscach wilgotnych, a zdobycz pokrywają śluzem, który natychmiast krzepnie i tworzy jakby błonę kauczukową. Znajdują się w Indjach zachodnich, Afryce płd., Australji i Ameryce płd.

Pazygrafja (grec.), ob. Pasigrafja.

Pazzi, bogata i jedna z najznakomitszych rodzin dawnej rzeczypospolitej florenckiej, głośna ze spisku r. 1478 przeciwko Medyceuszom, którego to spisku wszyscy jej członkowie padli ofiarą, bo jedni na śmierć, drudzy na wygnanie skazani, wyginęli zupełnie. Od tej rodziny mają niby pochodzić polscy Pacowie.

Paź, pachołę dworskie. Król i królowa brali zwykle do swych usług młodzież z najznakomitszych domów i we właściwą stroili ją barwę. Magnaci naśladowali dwór królewski i miewali także swoich paziów, których zwano u nas pachołętami. Tytuł **P.** w Europie zjawia się dopiero w epoce rycerstwa u ludów germańskich (Edelknabe) i romańskich (varlet czyli valet, damoiseau, page). Dorosły paź zostawał giermkiem, następnie rycerzem. Po upadku rycerstwa **P.** pozostali tylko przy dworach osób panujących, stanowiąc niejako przejście do stanu oficerskiego. W Rosji **P.** wprowadził Piotr I, zaś Aleksander I dla edukacji ich założył *korpus paziów*, który obecnie posiada kurs 6-letni.

Paź królowej, ob. Motyl.

Październik, dziesiąty miesiąc roku, w kalendarzu rzymskim ósmy, skąd jego nazwa łacińska *october* (octo—ośm). W **P.** słońce wstępuje w znak niedźwiadka.

Pączek, ob. Pąk.

Pączkowanie, ob. Pąk.

Pąk *(gemma)*, w ogólności organ rośliny zawierający zaczątek nowych pędów. **P.** rozróżniają się głównie na **P.** *drzewne*, zawierające zaczątki gałązek i liści, i **P.** *mieszane*, obejmujące liście i kwiaty. **P.** mieszczą się albo na wierzchołku osi rośliny, którą mają przedłużać (**P.** *końcowe* czyli *wierzchołkowe*, fig. 1), albo w kątach liści (**P.**

boczne czyli *kątowe*, fig. 1 i 2). U roślin zwrotnikowych, jak również u naszych rocznych, **P.** są nagie, t. j. wszystkie młode liście są do siebie podobne i rozwijając się, wydają prawdziwe liście. W krajach, gdzie **P.** mają trwać przez zimę mniej lub więcej surową, liście zewnętrzne przekształcają się w łuski i tworzą *osłonkę*, mającą chronić organy wewnętrzne pąka. Osłonka ta opatrzona jest wewnątrz puchem, albo też powleczona substancją żywiczną, kleistą. Układ liści w **P.** (fig. 3.) nazywa się *przedlistnieniem (vernatio, praefoliatio)* i jest dla różnych drzew charakterystycznym. W naszym klimacie **P.** pokazują się wcześnie na wiosnę, lecz wkrótce zatrzymują się w swym wzroście i dopiero na przyszłą wiosnę zaczynają się przedłużać; brzoskwinie wszakże i winorośl rodzą corocznie dwa pokolenia gałązek, gdyż **P.** ich wydają w kątach

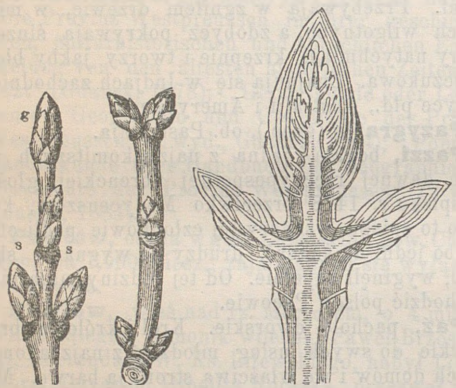

Fig. 1. Fig. 2. Fig. 3.

Fig. 1. Pąk wierzchołkowy (g) i pąki boczne (s,s) klonu. Fig. 2. Pąki boczne lilaka. Fig. 3. Przecięcie pąka.

swych liści nowe **P.**, rosnące bez przerwy; **P.** te zowią się *pośpiesznemi*. Oprócz tych **P.** prawidłowych mogą także wyrastać przypadkowo **P.** na różnych częściach rośliny, **P.** *przypadkowe* lub *przybyszowe*, jak na korzeniach topoli, rozchodzących się blizko powierzchni gruntu; **P.** te powstają też skutkiem zranień roślin, co ma zastosowanie w *ogławianiu*, czyli obcinaniu gałęzi drzew, jak wierzb, przez co, skutkiem powstawania **P.** przybyszowych, rozwija się na pniu gęsta kępa gałęzi. Przenoszenie **P.** z jednej łodygi na drugą stanowi oczkowanie (ob.).—*Pączkiem (alabastrum)* zowie się kwiat nierozwinięty jeszcze, którego różne części są ściśle skupione; sposób ułożenia w pączku organów kwiatowych nazywa się *przedkwitnieniem (aestivatio, praefloratio)*.—*Pączeczkiem (gemmula)* nazywa się jedna z części składowych zarodka (ob.).—U zwierząt **P.** nazywa się część ciała rodzicielskiego, z której drogą bezpłciową rozwija się osobnik nowy. Rozradzanie się przez **P.**, czyli *pączkowanie*, rozpowszechnione jest u zwierząt niższych, jak u gąbek i polipów; gdy nowa istota nie oddziela się od pnia rodzicielskiego, powstają rozległe kolonje istot, jak u korali.

Pąkla *(żołądź morska)*, ob. Balanus.

Pąpawa, *Pępawa (Crepis)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, zbliżony do rodzaju sałaty, od której różni się niełupką bardziej walcowatą. **C.** *foetida*, na gruntach wapnistych, ma korzeń wydający woń chloru. **C.** *rubra*, o kwiatach różowych, i **C.** *barbata*, o kwiatach jasno-żołtych, hodują się jako ozdobne.

Pątnik (wedle Muchlińskiego pochodzi od sanskryc. *pat*, iść, *pantiba* podróżny) pielgrzym odbywający podróż w celach pobożnych. Pątnicy rozpowszechnili u nas pierwsi widowiska sceniczne, znane pod nazwiskiem misterjów. Późniejsi pątnicy wyrobili sobie w kraju naszym opinję oszustów i wydrwigroszów.

Pątnik, skorupiak, ob. Krab.

Pb, w chemji symbol 1 atomu ołowiu.

P. C. skrócone: procent, pro centnar, za centnar.

p. c. Skrócenie: pour condoler—z kondolencją, wyrażenie współczucia (na kartach wizytowych.

Pchlice *(Poduridae)*, rodzina owadów z grupy skoczogonów (ob.).

Pchły *(Aphanistra, Siphonoptera, Pulicidae)*, grupa owadów z rzędu dwuskrzydłych. Jakkolwiek **P.** skrzydeł wcale nie mają, jednakże za pomocą nóg tylnych, podobnych do sprężyn, mogą podskakiwać do wysokości, przeszło 30 razy wielkość ich ciała przenoszącej. Pyszczek ich jest urządzony do kłucia i ssania, stanowi trąbkę opatrzoną przy podstawie dwiema lancetowatemi łuskami; ciało z boków ścieśnione. Wszystkie wysysają krew, a na różnych zwierzętach żyją rozmaite gatunki pcheł. **P.** *pospolita (P. irritans)*, naprzykrzająca się szczególnie ludziom we wszystkich częściach świata, jest koloru brunatnego. Samica znosi 12 do 20 jaj białawych, drobnych, z których wychodzą gąsienice małe, podłużne, robaczkowate, bardzo ruchliwe; te po 12 dniach zaskiepiają się w skorupkę jedwabistą, w której przybierają już postać doskonałego owadu. **P.** niepokoją szczególnie dzieci i kobiety, a ukłócie ich u osób wrażliwych sprawia dokuczliwe świerzbiące cierpienie, które jednak wkrótce przechodzi. Napastują też psy i koty. **P.** zamknięta w płaskiem pudle odwyka od skakania, a wtedy daje się przyuczyć do ciągnięcia wózków papierowych; udźwignąć może ciężar przewyższający 80 razy

Pchła.

ciężar jej ciała. **P.** *psia (P. canis)* jest prawie czarna, opatrzona wielkiemi oczyma, żyje na psach, kotach, królikach i przeskakuje na człowieka. **P.** *ziemna (P. penetrans, Sarcopsylla penetrans)*, mniejsza od **P.** pospolitej, żyje w Indjach zachodnich i Ameryce południowej; o niej wyrzekł Bancroft, że gdyby mogła skakać, uczyniłaby Gujanę niezamieszkalną. Samica zapłodniona wkręca się pod skórę nóg bosych i tworzy tam narośl wielkości grochu, a gdy nie jest szybko usuniętą, sprowadza ciężkie owrzodzenie, mogące skończyć się śmiercią.—Najpewniejszym środkiem uwolnienia się od **P.** jest zachowanie wielkiej czystości w mieszkaniu. Na głód są bardzo wytrzymałe, bo widziano ich roje w domach dawno niezamieszkanych. Por. Karsten „Die Flöhe“ (1892).

Pchły wodne, ob. Liścionogi i Daphnia.

Pchły ziemne *(płeszki)*, ob. Haltica.

Pd, w chemji symbol 1 atomu palladu.

Peabody Jerzy, słynny filantrop, * 1795 r. w Danvers (Massachusetts, † 1869 w Londynie, gdzie od 1843 zamieszkiwał jako bankier. Poczynił wspaniałe ofiary na rzecz nauki i nauczania, oraz dla podniesienia stanu robotniczego w Ameryce i Anglji.; ofiarował miastu rodzinnemu 250,000 dolarów, miastu Baltimore 1,250,000 dol., na szkoły w Stanach południowych 3.500,000 dol., ufundował w Yale-College i w uniwersytecie Horvarda katedry archeologji, fizyki i sztuk pięknych, zapisawszy każdej sumę 150,000 dol., ofiarował 2,500,000 dol. na budowę domów dla robotników w Londynie. Rodzinne jego miasto na cześć jego nazwane zostało *Peabody*.

Peage (fran.), podróżne; opłata za współużywalność jakiejś części linji kolejowej przez inną kolej.

Peak *(High Peak,* wym. *hai pik)*, góra z płaskim szczytem w płn. części hrabstwa Derby w Anglji. Nazwę tę ma i cała okolica, słynna malowniczą swą pięknością, zwłaszcza wielką *grotą djabelską (Devils Cavern)* pod Castleton, na 685 m. głęboką.

Pean (grec. *Paian)* albo *Peon* (grec, *Paion* lub *Paieon)*, t. j. uzdrawiający, nazywa się tak u Homera lekarz bogów olimpijskich, leczący ich rany. Podług Homera i Hezjoda nazwisko to, używane jako przydomek, oznaczało naprzód Eskulapa (ob.), później zaś w ogólniejszem pojęciu wybawiciela od wszelkich nieszczęść, a więc Apollina, Dionysosa i t. d.

Pean (grec. *paian)*, rozpowszechniony u Greków rodzaj poezji lirycznej, zostający pierwotnie w ścisłym związku z kultem Apollina. Najdawniejsze peany, wymienione u Homera, były to uroczyste czterogłosowe pieśni, mające na celu już to przebłaganie Apollina i odwrócenie grożącej zarazy, już to wysławianie go w wesołych pieniach pochwalnych po uniknięciu nieszczęścia. Później sławiono w peanach także innych bogów, albo też ważne wypadki. Wkrótce potem wykształcił się **P.** jako tchnąca zapałem zwycięska pieśń Hellenów przed bitwą, oraz, jako pienie dziękczynne po boju lub zdobyciu jakiego miasta. Stąd rozwinął się ogólny **P.** uroczysty, śpiewywany przy wszystkich zdarzeniach wesołych, a zwłaszcza przy ucztach; dawniejszy zaś **P.**, przeznaczony tylko dla przejednywania Apollina, stawał się powoli pieśnią żałobną i błagalną, mającą na celu wogóle przebłaganie Hadesa. Używany aż do najpóźniejszych czasów u Greków i Rzymian wykrzyk *Io Paian*, oznaczał przeważnie pojęcie radości i ocalenia. W rodzaju tym poezje i odznaczyli się szczególnie Terpander, Archiloch i Pindar.

Pean Juljusz Emil, chirurg, * 1830, † 1898, studjował medycynę w Paryżu, był chirurgiem przy kilku szpitalach i ogłosił: „Diagnostic et tràitement des tumeurs de l'abdomen et du bassin“ (2 t., 1880—85); „Leçons de clinique chirurgicale“ (7 t., 1876—1890) i in. Nadto redagował dwa tomy „Eléments de pathologie chirurgiale“ Nélatona.

Pearsona roztwór *(Pearsoni solutio)*, ob. Arsen.

Peary Robert, podróżnik podbiegunowy, jako porucznik marynarki amerykańskiej odbył w roku 1886 podróż po lodach Grenlandji, przeszedłszy 160 klm. od zatoki Disko w głąb kraju. Na zlecenie akademji nauk w Filadelfji prowadził w 1891 wyprawę na kresy północne Grenlandji. W towarzystwie żony i pięciu towarzyszów dopłynął do cieśniny Smitha, skąd w roku następnym odbył podróż na saniach od 15 maja do 5 sierpnia z Astrupem. W wyprawie tej zginął meteorolog Verhoeff. Drugą podróż, dla dokładniejszego zbadania wybrzeży Grenlandji, podjął w lipcu 1893, również w towarzystwie żony. Gdy towarzysze jego wrócili, **P.** przezimował w Bawdoin-Bai raz jeszcze z Hugh'em Lee i służącym murzynem, a 1 kwietnia 1895 znowu wyruszył na saniach do Independence Bai; po wielu trudach zdołał tam dotrzeć i 31 lipca wrócił do Bawdoin-Bai, skąd go zabrał przysłany tam parowiec Kite. W roku 1896 przedsięwziął nową wyprawę do Grenlandji w celu sprowadzenia wielkiego meteorytu, znajdującego się na wyspie obok przylądka York, a jakkolwiek dla braku odpowiednich machin nie mógł wydobyć bryły, ważącej 70,000 kg., udał się tam znowu w lecie 1897 r, i meteoryt sprowadził do Nowego Yorku. Por. Keely i Davis „In arctic seas with lieutenant Peary“ (1892).—Żona jego Józefina *Diebitsch Peary* ogłosiła „My arctic journal, a year among Eskimos“ (1893).

Pecalides Szym., pseudonim S. Pękalskiego.

Pecci, rodowe nazwisko papieża Leona XIII (ob.).

Pechblenda, *blenda smołowa*, ruda uranowa, ob. Uran.

Pechnik Aleksander, doktor filozofji, nauczyciel gimnazjalny w Tarnowie; napisał rozprawkę

o „Panu Tadeuszu“ w porównaniu z „Hermanem i Dorotą“ Goethego p. t.: „Goethes Hermann und Dorothea und Herr Thaddäus von Mickiewicz, eine Parallele mit Beigabe von mehreren übersetzten Auszügen aus dem letzteren Gedichte“ (Nowy Sącz, 1879),

Pechová Henryka, znana pod pseudonimem *Elizy Krasnohorskiej*, poetka czeska, * 1847 w Pradze; po śmierci ojca, oddana na pensję prywatną, uczyła się po niemiecku i francusku, a znajomość czeskiego wyniosła jedynie z domu. Zaczęła pisać w 1864 r.; skargi znajomych muzyków na brak tekstów do kompozycji skłoniły ją do napisania libreta do Bedlowej „Leili,“ następnie do „Tajemstw“ Smetany (1878 r.). Wydała zbiory poezji p. t.: „Z maji žiti,“ „Ze Szumavy,“ „Pievec volnosti“ i długi szereg innych zbiorów. Napisała też wiele studjów i nowel. Przełożyła „Pana Tadeusza.“ W r. 1874 objęła redakcję pisma *Ženske listy*, dążącego do rozszerzenia zakresu pracy niewieściej.

Pecht Fryderyk, malarz, rytownik i estetyk niemiecki, *1814 w Konstancji. Początkowo był litografem, później poświęcił się malarstwu i od 1839 r. przez lat dwa kształcił się pod kierunkiem Delaroche'a w Paryżu, a za powrotem do kraju malował obrazy w guście swego mistrza, jak świadczą o tem między innemi: „Córeczka gospodyni“ i „Uwieńczenie Goethego“ po pierwszem przedstawieniu Ifigenji w Wejmarze. W epoce 1848—49 zwrócił na się uwagę karykaturami politycznemi. Lata 1851—54 przepędził we Włoszech i oddawał się studjom nad historją sztuki, owocem czego są: „Südfrüchte“ (2 t., Lipsk, 1854), tekst do dzieła „Die Kunstschätze Venedigs“ (Trjest, 1858), „Geschichte der Münchener Kunst im 19 Jahrhundert“ (Monach., 1887). W r. 1885 założył w Monachjum pismo „Die Kunst für alle,“ oraz liczne artykuły i rozprawy, umieszczane głównie w „Zeitschrift für bildende Kunst.“ Z utworów jego artystycznych zasługują jeszcze na uwagę: obrazy z życia Schillera, Göthego i Lessinga, mianowicie „Schiller-Galerie“ (1855—59, 50 rycin); „Göthe-Galerie“ (1861—63, 50 rycin) i „Lessing-Galerie“ (1866—68, 30 rycin).

Pechuel-Loesche, podróżnik i geograf, * roku 1840 w Zöschen pod Merseburgiem; podróżował po Ameryce, po oceanie podbiegunowym płn. i płd., 1874—76 należał do wyprawy do Loango, 1882—83 na zlecenie króla belgijskiego zwiedził Kongo, 1884—85 Afrykę płd. zach. W r. 1886 został docentem geografji i etnografji w Jena, 1894 profesorem w Erlangen. Napisał część dzieła: „Die Loangoexpedition“ (1881), oraz: „Die Bewirtschaftung tropischer Gebiete“ (1885); „Kongoland“ (1887) i in., oraz opracował trzecie wydanie Brehma „Tierleben“ (10 t., 1890—93).

Peck, miara angielska do ciał sypkich,=2 galonom.

Peckenstein Wawrzyniec, historyk, * 1549 w Grimma Saksonji, † 1615, historjograf elektora saskiego. Oprócz innych prac, wydał dzieło tyczące się Polski p. t.: „Rerum Silesiacarum et cladium memorabilium succincta expositio“ (Lipsk, 1605).

Pecquet Jan, anatom, * 1600, † 1674 w Dieppe, odkrył przewód piersiowy, znany *ductus thoracicus v. Pecquetiarus*, do którego wszystkie naczynia limfatyczne prowadzą limfę, a ta z niego dostaje się do żyły podobojczykowej; oznaczył czynność tego przewodu i tym sposobem obalił teorję, według której krew miała tworzyć się i odradzać w wątrobie, Pisma jego wyszły r. 1654 w jednym tomie.

Pecten, mięczak, ob. Przegrzebek.

Pectoralia, środki lekarskie piersiowe przeciw kaszlowi.

Paculatus (łac.), zowie się w prawie rzymskiem uronienie albo przywłaszczenie wszelkiego grosza publicznego. Pod tę samą nazwę podciągano również fałszowanie rządowego złota, srebra lub miedzi. Lex Julia zabraniała pod zagrożeniem kar głównych, „*ne quis ex pecunia sacra, religiosa, publica auferat, neve intercipiat, neve in rem suam vertat, neve quis in aurum, argentum, aes publicum quid indet neve immisceat.*“ Por. „Tit. D. ad. leg. Juliam Pekul.“ (XLVIII, 13).

Pecunia (łac.), pieniądze, majątek.

Peczeniżyn, miasteczko w pow. Kołomyjskim w Galicji, 4,200 miesz. W pobliżu źródła naftowe.

Peczerskij Andrzej, pseudonim Mielnikowa.

Peczora, rzeka w północno-wschodniej Rosji, wypływa z gór Uralskich, w gub. Permskiej; przechodzi przez gub. Wołogodzką i Archangielską i wpada do zatoki Pustozierskiej oceanu Północnego. Długa 1,483 klm., spławna; obfituje w ryby. Z dopływów jej najważniejsze: Usa, Ilicz, Iżma i Cylma.

Peozora, w starych kronikach ruskich nazwane tak zostało plemię czudzkie, mieszkające na Wschód od rzeki Mezeni, znane dziś pod nazwą *Zyryjan* (ob.); plemię to już od 1092 podległe było Nowogrodowi.

Peczory, miasto w gub. i pow. Pskowskim, ma 1,300 miesz. i słynny monaster peczorski, założony r. 1523, w r. 1581 dwukrotnie oblegany przez Stefana Batorego.

Peczyli, północno-wschodnia prowincja Chin, graniczy na północ z Mongolją, na wschód z zatoką t. n., na południe z prowincją Szantung i Henan, na zachód z Szanzi, obejmuje 300,000 klm. kw. i liczy 19.350,000 miesz., lecz przed powstaniem Tajpingów i wielką klęską głodową 1842 r. posiadała 36,900,000 miesz. Przecięta pasmami gór, których wierzchołki dosięgają 2,500 m., jest żyzną, dobrze uprawną, produkuje ryż, pszenicę, bawełnę, tytoń i t. p. Z wielkiej liczby drzew owo-

cowych i ogrodów przypomina Anglję. Klimat łagodny. Stolicą prowincji jest Pekin.

Peć, po turecku i albańsku *Ipek*, miasto na północno-wschodnim krańcu Albanji, blizko granic Serbji, nad rzeką Bystrzycą, liczy około 12,000 miesz. O 3 godziny drogi od **P.** leży znakomity klasztor serbski *Deczany* (ob.), w którym przemieszkujący patrjarcha przybierał tytuł patrjarchy wszystkich Serbów i Bulgarów, Pomorza, Dalmacji, Bośni, obu stron Dunaju i całej Ilirji. Obecnie znaczenie tych patrjarchów znacznie osłabło, zwłaszcza od r. 1737, kiedy patrjarcha pecki Arsenjusz Joannowicz z wielu Serbami przeszedł do Węgier.

Pedagog (*pajdagogos* od *pajs* chłopię i *agejn* prowadzić), był to pierwotnie w Grecji niewolnik nadzorujący chłopców od 7 aż do 18 roku życia. Nie był on nauczycielem, lecz dozorcą, odprowadzającym wychowańca do palestry, kitarysty i gramatysty (ob. Greckie wychowanie). Ponieważ obowiązek ten powierzano zwykle starym i niezdatnym do innych zajęć niewolnikom, przeto nie mogli oni wywierać wpływu istotnego na postępowanie swych pupilów. Dziś nazwa ta ma ogólniejsze i podnioślejsze znaczenie. Nazywamy bowiem **P.** zarówno nauczycieli szkolnych, jak i domowych, a przedewszystkiem ludzi zajmujących się wyłącznie pracą nad ulepszeniem metod wychowania i nauczania, słowem nad postępem Pedagogiki (ob.).

Pedagogika (grec. *pajdagogikos*, ściągający się do wychowania), jest to umiejętność i sztuka zarazem. Jako umiejętność **P.** stara się poznać istotę człowieka, zarówno pod względem fizycznym, jak i duchowym, opierając się w tem badaniu na rezultatach psychologji, antropologji, fizjologji i innych nauk, dla uzasadnienia celu, jaki stawić powinna rozwojowi natury ludzkiej przez wychowanie i nauczanie, tudzież dla wskazania zasad, jakiemi w dążeniu ku temu celowi kierować się należy. **P.**, jako sztuka wychowania i nauczania, polega na oddziaływaniu ze strony wychowującego *(pedagoga)* według pewnego planu i zasad na wychowańca. Celem, który sobie winien wytknąć wychowawca, musi być ideał człowieka, wogóle pewien typ człowieka, jakim być powinien odpowiednio do swej istoty; by zbliżyć wychowańca do tego pierwowzoru, należy powstrzymywać wzrost ułomności jednostkowych, a rozbudzając samowiedzę i samodzielność duchową, naginać ją w kierunku, wiodącym najprościej do zamierzonych rezultatów; stąd **P.** rozpada się na dwa działy: naukę o wychowaniu i nauczaniu *(dydaktykę)*. ów typ idealny, pierwowzór człowieka, zmienia się razem z postępami kultury i cywilizacji, zależąc przytem od rozlicznych etnograficznych, historycznych i innych warunków. Inaczej pojmuje istotę człowieka i cel rozwoju Chińczyk, a inaczej Niemiec; przodkowie nasi w XVI w. mieli całkiem odmienne pojęcia o celu wychowania i nauczania od dzisiejszych w tym przedmiocie wyobrażeń. Stąd wielce ciekawą jest historja **P.**, pokazująca, jak w biegu czasów u różnych ludów rozwijała się sztuka i umiejętność wychowania. Praktyka zawsze poprzedza teorję, to też sztuka zawsze jest dawniejszą od nauki, przez długie wieki przeto wychowywano dzieci i uczono je, kierując się tylko samemi praktycznemi wskazówkami, tradycyjnie przekazywanemi. U ludów Wschodu jedynym celem wychowania było mechaniczne wdrażanie pewnych zasad i form, wyrobionych przez naród, wzwyczajanie do bezmyślnej uległości dla nienaruszalnych powag; nauczanie również ograniczało się na mechanicznej wprawie w czytaniu, pisaniu i obładywywaniu pamięci bądź religijnemi bądź zwyczajowemi przepisami i formułami. Najciekawszy przykład rozwinięcia na szeroką skalę tego systemu przestawiają Chiny ze swemi czterema stopniami urzędowych egzaminów. Z ludów semickich Izraelici opierali wychowanie na wpajaniu w serce bojaźni Boga (Bojaźń Boża początkiem mądrości) i czci dla rodziców. W Indjach, Persji i Egipcie system wychowania i nauczania ściśle się stosował do podziału ludności na kasty; wychowywano dzieci odpowiednio do wymagań kasty, w jakiej się urodziły. W Grecji dopiero człowiek ocknął się z biernej nieświadomości i z niewolnika przyrody zapragnął zostać jej władcą. Pojął on, że cel wychowania powinien leżeć w człowieku, w jego istocie, nie zaś nazewnątrz niego, że więc winien polegać na harmonijnem rozwinięciu i wyrobieniu kształtów i sił fizycznych, tudzież ściśle z niemi złączonych władz duchowych. Nie znano wtedy dualizmu między duchem i materją, stąd też w publicznem wychowaniu jednoczono i uzupełniano gimnastykę przez muzykę, pod którą rozumiano pierwotnie poezję, recytowaną zwykle (w formie niejako dzisiejszego recitatiwu) z towarzyszeniem instrumentów. Taniec (Orchestyka) był zjednoczeniem gimnastyki z muzyką; jak pierwsza z nich ciało wyrabiała i rozwijała odpowiednio do wymagań piękna (harmonji i proporcji), tak druga duchową stronę człowieka kształciła, budząc piękne i szlachetne popędy, hamując namiętności dzikie. Spartańczycy rozwinęli jednostronnie wychowanie młodzieży, usuwając od 7 roku życia dzieci z pod władzy rodziców, a czyniąc je wychowańcami państwa, które samo powinno przygotowywać sobie obywateli obrońców. Państwo pochłaniało tu jednostkę, która nie mogła mieć żadnych swoich odrębnych celów. Gimnastyka, taniec wojenny i odpowiedniego charakteru muzyka były jedynemi środkami edukacyjnemi. W Atenach przeciwnie, wychowanie i nauczanie były publiczne, ale nie przez państwo, lecz przez prywatne osoby urządzone pod nadzorem państwa (ob. szczegóły w art. Greckie wychowanie). Wielkie zasługi dla sprawy wychowania położył Pitagoras, szkoła jego mianowicie, następnie sofiści (ob.) i Sokrates ze

swoją *heurystyczną metodą* (ob. Sokrates), dążący do rozbudzenia samowiedzy w człowieku (znaj siebie samego. Wszelka prawda i identyczne z nią dobro leży w głębiach duszy ludzkiej, należy tylko je wydostać. Całe filozoficzne nauczanie Sokratesa polegało na doprowadzeniu ucznia do prawdziwego pojęcia z pomocą tak zwanej *ironji sokratycznej* i indukcji (mantyką zwanej). Platon i Arystoteles rozwinęli szczegółowe systemy pedagogiczne, oparte na ich pojęciach filozoficznych. U Rzymian wychowanie odbywało się śród rodziny i polegało na wdrażaniu w dzieci niegraniczonego posłuszeństwa i czci dla ojca, jako głowy i nieograniczonego władcy całej rodziny. Ojciec był głównym mistrzem syna w obznajmianiu go z obowiązkami obywatelskimi i biegiem spraw publicznych, reszty dokonywała praktyka życiowa *(usus)*, do której służba wojskowa i przebywania na *forum* dawały wszelką sposobność. Nauczanie właściwe skromną tu odgrywało rolę, ograniczając się na czytaniu, pisaniu i wyuczeniu praw *dziesięciu tablic*. Wpływ greckiej oświaty i filozofji, wprowadził także grecki system wychowania i nauczania, którego szczytem była nauka wymowy (w szkołach retorów). Cycero, a głównie Kwintyljan (42 po Chr.), rozwinęli szczegółowy system nauczania (ob. Rzymskie wychowanie). Chrystjanizm, przeniknąwszy z czasem wszystkie sfery życia ludzkiego, musiał wywrzeć stanowczy wpływ na system wychowania i nauczania. Z obznajmiania pogan z zasadami religji Chrystusowej przez pytania i odpowiedzi rozwinęła się metoda *katechetyczna (katechein*, nauczać) i powstała szkoła *katechetów* w Aleksandrji, mająca za zadanie uzasadniać filozoficznie prawdy chrześcijańskie, popierając je tekstami pogańskich pisarzów i myślicieli. Zrozumienie zasad chrześcijańskich wymagało pewnego rozwinięcia duchowego, stąd to duchowieństwo starało się obok szerzenia wiary szerzyć i oświatę. Zakładane w tym celu szkoły przy kościołach i klasztorach, które pierwotnie (Benedyktyni w Zachodniej, a Bazyljanie we Wschodniej Europie) miały za główne zadanie wychowanie i nauczanie młodzieży. Gdy w pierwszych wiekach chrześcijaństwa łączono wiedzę pogańską z chrześcijaństwem, w następnych (w epoce św. Hieronima i Augustyna) potępiono ją, jako niepotrzebną dla osiągnięcia zbawienia, jako odrywającą ducha od nieba, jedynego celu jego rozwoju. W państwie Bizantyńskiem mała garstka uczonych czytywała greckich klasyków, nie rozumiejąc ich ducha i piękności; filozofja została służebnicą dogmatyki, gramatyka i retoryka zbiorami suchych formuł. Elmentarne nauczanie ograniczało się na mechanicznem i dosłownem wyuczaniu zdań i ustępów z pisma św. U Arabów oświata stała wyżej, zwłaszcza po uniwersytetach, gdzie teologja nie krępowała swobodnego rozwoju filozofji, medycyny i innych nauk. Wogóle przez całe wieki średnie, wychowanie i nauczanie nie miało żadnych racjonalnych podstaw i było odmiennym dla każdego stanu. Kierowano dziecię od najmłodszych lat na rycerza, księdza, kupca lub rzemieślnika; nauka, jaką mu udzielano, bądź w szkołach duchownych *(trivia* i *quadrivia)*, bądź miejskich (we Włoszech i Niemczech w XII w.), nie mogła rozwinąć ducha, obciążała tylko pamięć mnóstwem formuł, cytacji, sentencji. Zdrowsze nieco pojęcia o wychowaniu i nauczaniu wygłosił Wincenty z Beauvais († 1264), autor pierwszego traktatu pedagogicznego w wiekach Średnich. Większe daleko znacznie ma Gerhard Gvoote (1340 — 1384), założyciel zgromadzenia *Braci wspólnego życia*, których zadaniem było zakładanie szkół bezpłatnych dla ludu. Uniwersytet paryski dla całej Europy, praski dla Niemiec, a następnie krakowski i inne, przyczyniły się wielce do podniesienia szkół i metody nauczania. Jeszcze więcej podziałało tu wznowienie studjów klasycznych i wpływ wychodzącego z Włoch odrodzenia sztuki, poezji i nauki. Klasycy i myśliciele starożytni wnieśli nowe życie i nowe pojęcia do młodych umysłów. Humaniści występują do walki z obskurantyzmem. Reuchlin i Erazm wielką tu położyli zasługę. Reformacja wreszcie stanowi epokę w dziejach **P.** Twórcy jej, pojmując jak wychowanie i nauczanie szkolne młodzieży wielkie może mieć znaczenie dla utrwalenia i rozszerzenia ich dzieła, wielką baczność zwrócili na oświatę ludową, pobudzając przeciwników do przeciwdziałania z pomocą tej samej broni. Zarówno jednak protestanci, jak i katolicy uważali wychowanie szkolne za środek, narzędzie propagandy swoich zasad i szerzenie władzy. Szkoły jezuickie ogromny wywarły wpływ na reakcję przeciw protestantyzmowi, górując zręcznem zastosowaniem się do potrzeb, wymagań i pojęć społeczeństwa. Surowość ortodoksji protestanckiej ułatwiła Jezuitom powodzenie. Wogóle jednak w obu obozach panował suchy formalizm; wykładano to, co starożytni pisali o gwiazdach, roślinach, zwierzętach, nie troszcząc się wcale o poznajomienie martwych słów obrazem żyjącej natury. Kierunek ten wywywoływał opozycję głębiej myślących ludzi, którzy domagali się, by wychowanie i nauczanie kształciło ludzi praktycznych, moralnych, myślących, nie zaś szumnych retorów, zastępujących cytacjami dawnych mędrców brak samodzielnych pojęć. Montaigne (ob.) we Francji, Bakon Werulamski (ob.) w Anglji, byli najgłośniejszymi przedstawicielami tego kierunku, który w Polsce znalazł nie tyle uczonego, ile zdrowo rozumującego obrońcę w Mikołaju Reju. W XVII w. pogląd ten znajduje szerokie zastosowanie, jako podstawa stystematów pedagogicznych trzech znakomitych reformatorów wychowania i nauczania. Byli nimi: Locke, Ratichius (w Niemczech) i Amos Komenski (ob.). Formalno-ortodoksyjny system wychowania spotkał również żywą opozycję w *Jansenizmie* (ob.) śród katolicyzmu i *pijetyzmie* (ob.) protestanc-

kim. Janseniści wprowadzili w czyn swe zasady w zakładach szkolnych i wychowawczych w Port Royal. Mimo upadku tych instytucji zasady same znalazły wymownych propagatorów w Rollinie (ob.) i Fenelonie. W Anglji podobne stanowisko wobec formalizmu urzędowego kościoła zajęli: Metodyści i Purytanie (Milton ich przedstawicielem w piśmie *O wychowaniu*). W Niemczech Filip Spener (*1435) dał początek kierunkowi pijetystycznemu, który rozwinął Mikołaj hr. Zinzendorf, założyciel sekty *Herrnhutów*; wielkie zasługi położył tu August Francke (1663—1717) przeprowadzeniem całego systemu wychowania, na pijetyzmie wspartego. Wychowanie grało tu główną rolę, nauczanie zaś podrzędną. Bez pobożności i szlachetności serca wiedza wszelka jest zgubną. Ruch naukowy i filozoficzny w Anglji (w epoce Newtona), który wywołał zjawienie się deizmu religijnego i lóż wolnomularskich (1717) wtargnął i na pole pedagogiki. Daniel Defoe (1441—1731), autor nieśmiertelnego Robinsona, obdarzył ludzkość książką, która obok swej filozoficznej wartości posiadała ogromną pedagogiczną doniosłość, jako najwymowniejsze stwierdzenie korzyści realnego wychowania. W tym duchu skreślił Rousseau swego *Emila*, w którym, wychodząc z zasady, iż wszelkie złe w człowieku jest dziełem niezgodnego z prawami natury wychowania i życia, stara się wskazać sposoby ustrzeżenia wychowańca od wad charakteru i fałszów w pojęciach. W Niemczech pod wpływem tych teorji na przygotowanem gruncie przez Lejbnico-Wolfowską szkołę powstał tak zwany *filantropijny* kierunek, zmierzający z pomocą wychowania i szkół odrodzić do szczętu popsuty świat. Przedstawicielem jego był Basedow (1723—1796), a obok niego J. Campe i E. Trapp, któremu zawdzięczamy pierwsze systematyczne opracowanie **P.**, wsparte na psychologji. Wpływ nowych zasad widać i u nas tak w ustanowieniu *Komisji edukacyjnej*, w pierwszym przykładzie uznania szkół za instytucje publiczne, a oświaty za sprawę państwową, jak też w dokonanej przez tę władzę reformie szkół, w pracach pedagogicznych Piramowicza i innych pismach z tej epoki (ob. Polskie szkoły). Wpływ rewolucji francuskiej na rozszerzenie się pojęć demokratycznych, rozkwit literatur narodowych i rozbudzenie się życia narodowego we wszystkich warstwach społecznych, rosnąca z każdym rokiem potęga opinji publicznej, nadały ogromne znaczenie sprawie oświaty i wychowaniu mas ludowych. To też zarówno rządy jak i pragnący dobra społecznego filantropi zwrócili szczególną baczność i usilność na szerzenie oświaty i zdrowych pojęć między ludem. Pedagogowie przeto zwrócili głównie swe usiłowania ku opracowaniu metod początkowego nauczania i wychowania. Niemcy największe położyli na tem polu zasługi. Pestalozzi (ob.) stał się reformatorem wychowania. On pierwszy podniósł znaczenie wpływów rodzinnych i wychowania macierzyńskiego na losy narodu, on pierwszy wskazał, iż matka jest najważniejszą, najwięcej wpływową mistrzynią dzieci, których wychowanie od kolebki się zaczynać powinno. Rozwinięcie stopniowe przyrodzonych sił i uzdolnień w człowieku oto cel wychowania. Nauczanie winno być poglądowem t. j. brać za podstawę otaczające nas przedmioty i wrażenia, jakie od nich przez zmysły odbieramy. Pod wpływem idei Pestalozzi'ego rozwinął Fryderyk Fröbel (ob.) swe pomysły, zwracając głównie uwagę na pierwsze momenty rozwoju życia duchowego w dziecięciu, starając się zużytkować i opanować pierwsze popędy samodzielności, objawiające się w pragnieniu do działalności (zabawy) i ciekawości. Stąd obmyślił on cały systemat stopniowo rozwijających się zabawek i zajęć, a pragnąc utrzymywać jak najściślejszy związek między dziecięciem a przyrodą, zalecał nieustanne przebywanie w tak zwanych ogródkach dziecinnych. Jednocześnie zajmowano się gorliwie teoretycznem opracowaniem systematów **P.** na podstawie danych filozoficznych i empirycznych. Wielkie zasługi na tem położyli Fr. Schwarz, J. Sailer, H. Stephani, Aug. Niemeyer, Gust. Dinter, a nadewszystko Fryderyk Diesterweg. Z nowszych zaś pisarzów: H. Gräfe, C. Kehr, F. Dittes. Obok tego zorówno teolodzy jak: M. Dursch, Chr. Palmer, jak poeci (Lessing, Szyller, Gete, Herder, a głównie Jean Paul) i filozofowie (Kant, Fichte, Hegel, Schleiermacher, Schopenhauer) uprawiali niwę **P.** i w pismach swych zostawili bogate skarby, myśli i spostrzeżeń. Wielkie zasługi dla umiejętnego uzasadnienia teorji pedagogicznych położyli psychologowie ze szkoły Herbarta, a mianowicie oprócz samego mistrza jego uczniowie: T. Waitz, K. Stoy, T. Ziller, F. Beneke. W pokrewnym kierunku poszedł znany fizjognomista Fr. Gall i zwolennik jego zasad Karol Schmidt, w swej **P.** *antropologicznej*. Niemieccy głównie badacze zajmowali się gorliwie dziejowym rozwojem wychowania i nauczania, dokonali tu ważnych bardzo prac, jakiemi są dzieła Wohlfarta (1853), Körnera (1857), Kramera. Klasyczne dzieło Raamera Karola (4 tomy) i wreszcie Karola Schmidta, przerobione powtórnie przez W. Lange'go (4 t., 1867—1870). Przy tak bogatym i wszechstronnym rozwoju **P.** w Niemczech dziwnie ubogo wyglądają skromne rezultaty pracy innych narodów, które dziś posiłkują się podręcznikami i metodami niemieckich pedagogów. We Francji prócz Montaigne'a i Rousseau zjednał sobie rozgłos swą metodą nauczania Jacotot, w Anglji po Lockem położyli zasługi Bell i Lankaster. Żywą działalność na polu **P.** praktycznej rozwinęli Amerykanie Północni. U nas o wychowaniu i szkołach pisali w XVI w. Rej, Modrzewski, Marycki, Gliczner; w XVIII w. Konarski wprowadził racjonalniejszy system nauczania; wpływ pism Rousseau i Locke'go, zmienił dotychczasowy tryb wychowania. Ks. Piramowicz położył wielkie za-

sługi na polu nauczania elementarnego i szerzenia zdrowych pojęć pedagogicznych. Przełożono pisma Rollina, Lecke'go; prócz mnóstwa drobnych broszur i rozprawek wydali obszerniejsze prace: Fr. Bieliński pisarz W. K.: „Sposób edukcji w XV listach“ (1775); X. Kamieński „Edukcja obywatelska.“ W pierwszych latach XIX stulecia ks. Edward Czarnecki. wydał w skróceniu dzieło Niemeyera: „Zasady edukacji i instrukcji“ (Warszawa, 1808); metodę Pestolozziego dał poznać A. Marcinowski (Wilno, 1808). Na wychowanie kobiece wielki wpływ wywarła Klementyna Hofmanowa swoją „Pamiątką po dobrej matce“ (1820). Następnie od 1824 r. położył zasługi na polu wychowania i nauczania początkowego Stanisław Jackowicz i Ewaryst Estkowski († 1856). Pierwszą próbą stworzenia samodzielnego systematu pedagogicznego była „Chowana“ Trentowskiego (Poznań, 1842). W ostatnich czasach powstało w Warszawie pismo poświęcone pedagogji p. t.: *Przegląd pedagogiczny*, dokoła którego zgrupował się zastęp ludzi piszących o kwestji wychowania, jak: J. W. Dawid, F. Łagowski, A. Szycówna, M. Weryżanka i in. Wychodzi też *Encyklopedja wychowawcza*.

Pedagogjum (grec.), zwykła szkoła, która równocześnie jest zakładem wychowawczym, niegdyś humanistyczna szkoła przygotowawcza przy uniwersytetach.

Pedalium *(Kosierka)*, rodzaj roślin z rodziny bignonjowatych, o kwiatach paszczękowatych; **P.** *murex* jest zielem rocznem w Indjach Wschodnich, o kwiatach blado-żółtych. Cała roślina ma woń piżmową, silną, nieprzyjemną; odwar jej używa się w gorączkach, cierpieniach piersi i dróg moczowych.

Pedał (z łac. *pedes*, nogi), w organach klawjatura dolna, poruszana nogami grającego i nadająca brzmienie największym (basowym) piszczałkom. W fortepjanie **P.** służą do tłumienia lub wzmacniania brzmienia. Por. H. Schmitt „Das Pedal des Klaviers“ (3 wyd., 1892).

Pedant (z łac.), człowiek ślepo trzymający się pewnej formy, pewnego prawidła lub zdania, a zatem w sądzeniu i postępowaniu nie posiadający lub nie dopuszczający żadnej swobody ducha. Stąd *pedanterja* albo *pedantyzm* oznacza bojaźliwe trzymanie się sztywnych form lub zdań ograniczonych, nie dozwalające żadnego wpływu własnemu sądowi. **P.** zowie się także ten, który na wszystko zapatruje się ze swego ograniczonego stanowiska, który inne przedmioty lekceważy, i ten, który popisuje się ze swoją szkolną uczonością w życiu towarzyskiem, gdzie nie na umieniu, lecz na umiejętnem zastosowaniu i działaniu polega wszystko.

Pedatrofja, wycieńczenie czyli uwiąd dzieci, następuje najczęściej skutkiem zwyrodnienia tuberkulicznego gruczołów trzewiowych, przyczem jednak zwykle bywa i tuberkuloza płuc. Jedynym środkiem leczniczym jest odpowiednia djeta.

Pedel (w średniowiecznej łacinie *bedellus* albo *bidellus*, wyraz powstały z anglo-saksońskiego *bidele*, woźny, posłaniec), dawniej posługacz wszelkich władz rządowych, dziś tylko posługacz uniwersytecki.

Pederastja, wzajemna miłość mężczyzn, istniała w starożytności wśród wielu narodów, lecz najwięcej była rozpowszechnioną w Grecji, mianowicie w Sparcie, Atenach, Beocji, na Krecie. Znakomitsi jednak mężowie greccy nadawali jej charakter moralny, wolny od wszelkiej namiętności, i zapatrywali się na nią jako na środek edukacyjny, ułatwiający rozwój życia umysłowego i moralnego. **P.** z Grecji przeniknęła do Tracji, Macedonji, Azji Mniejszej, Sycylji, a następnie do Etrusków i Samnitów, później rozpowszechniła się wśród Rzymian, stopniowo przechodząc coraz więcej w rozpustę. W tem ostatniem znaczeniu była wzbronioną i karaną.

Pedianus Quintus Asconius *Pedianus*, gramatyk rzymski, rodem z Padwy, żyjący w I wieku po Chr. autor komentarza do mów Cycerona. Najlepsze wydanie dzieła jego znajduje się przy całkowitej edycji dzieł Cycerona, dokonanej przez Orelliego (Zurych, 1833).

Pedicelarje, ob. Szkarłupnie.

Pediculoris, roślina, ob. Gnidosz.

Pediculati, *ramieniopłetwe*, ob. Ryby.

Pediculus, ob. Wesz.

Pedilanthus, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, różniący się od wilczomlecza kwiatem postaci trzewiczkowatej; należą tu podkrzewy w Ameryce południowej i Indjach zachodnich. **P.** *padifolius* zawiera sok mleczny, bardzo gryzący, używany do niszczenia brodawek; korzeń działa przeczyszczająco i wzbudza wymioty, używa się zamiast ipekakuany, oraz przeciw syfilis. Jednakie zastosowanie ma **P.** *tithymaloides*.

Pedjatrja, leczenie chorób dziecięcych; *pedjatryka* nauka o tych chorobach, *pedjatra* lekarz chorób dziecięcych.

Pedometr, toż co odometr (ob.).

Pedriruno, Dobiesław de, jeden z dawniejszych kronikarzy polskich; był klerykiem djecezji kujawskiej i pisał dzieje Polski od 947 r. do 1434 r. Rękopism tych jego *Roczników*, nazywany Miechowskim z powodu, że był niegdyś własnością klasztoru Miechowitów, znajduje się obecnie w bibljotece cesarskiej w Petersburgu.

Pedro Don, t. j. Piotr, imię kilku władców panujących w Aragonji, Kastylji, Portugalji i Brazylji:

Pedro Don I, panował od 1094—1104.

Pedro Don II, 1196—1213; wypędził Waldensów, którzy szukali w jego kraju schronienia; później sprzymierzywszy się z Alfonsem IX królem kastylskim i Sanchem VII, królem nawarskim, zwyciężył Almohadów nad Las Nowas de Tolosa

1212 r.; następnie poszedł na pomoc Albigensom, ale zwyciężony przez Szymona Montfort pod Muret (1213), poległ na polu bitwy.

Pedro Don III, 1276—85, syn i następca Jakóba I, * 1239 r. Przez poślubienie Konstancji, córki Manfreda Hohenstaufa, nabył praw do Sycylji, podarowanej przez papieża Karolowi d'Anjou. Za pośrednictwem Jana Procidy wszedł **P.** w bliższe stosunki z Sycyljanami i stał się główną sprężyną znanej w dziejach pod nazwą *Nieszporów Sycylijskich* strasznej rzezi, dokonanej 30 marca 1282 na Francuzach. Za czyn ten został **P.** przez papieża wyklęty, ale mimo to na wezwanie Sycyljan przybił do brzegów wyspy ze swoją flotą, szczęśliwie walczył z Karolem, koronował się w Palermo i † 1285 r. przed zupełnem jeszcze ukończeniem tej wojny.

Pedro Don IV, 1336—87, syn i następca Alfonsa IV, * 1319 r. Najgłówniejszym wypadkiem rządów jego jest wojna z Piotrem Okrutnym, królem Kastylji, przeciw któremu wspierał Henryka de Trastamara, w nadziei otrzymania jakiejś części Kastylji, ale żadnych nie odniósł korzyści. On to założył uniwersytet w Huesca.

Pedro Don, z przydomkiem *Okrutny*, król Kastylji i Leonu, 1350—69, * 1334 r. w Burgos. Posiadał on niepospolite zdolności, ale otrzymawszy zaniedbane wychowanie, dał się powodować ulubieńcom i dzikim namiętnościom. Mimo tajemnego podobno małżeństwa z piękną i rozumną Marją Padilla zaślubił 1353 r. Blankę, siostrę króla francuskiego, wynosił samowolnie do najwyższych godności krewniaków Padilli, a Blankę uwięził. Otrzymawszy rozwód od swych biskupów, poślubił piękną Joannę Fernandez, ale i tę po kilku miesiącach odepchnął. Krewni tej ostatniej i dawni ulubieńcy króla wystąpili przeciw niemu zbrojnie, a na czele powstania stanął Henryk de Trastamara, przyrodni brat króla, ale przed srogością i okrucieństwy jego musiał uciekać do Francji. Wojnę z Aragonją ukończył 1361 bez szczególnych dla siebie korzyści. Blanka i Padilla umarły potrute. W ponownej wojnie Henryk de Trastamara, wspierany przez Aragonję i Nawarę, zwyciężył **P.** i koronował się w Burgos 1366 jako Henryk II. **P.** wszelako wezwawszy na pomoc Edwarda (ob.), księcia Czarnego, pokonał Henryka, odzyskał tron i popuścił cugle zemście nienasyconej. Nie tylko mężczyzni, ale nawet kobiety padały ofiarą jego okrucieństw. Henryk II po raz trzeci wystąpił do boju i na równinie Montiel w prowincji La Mancha odniósł zupełne zwycięstwo, a **P.** własną ręką śmierć sobie zadał 14 marca 1369 r. Por. Nunez de Cunha „Vida de-Don Pedro“ (Lizbona, 1666); Dillon „History of the reign of Pedro the cruel“ (2 t., Londyn, 1788).

Pedro Don I, z przydomkiem *Okrutny*, 1357—1367, * 1320 r. Przed wstąpieniem na tron zaślubił potajemnie Inez de Castro, którą ojciec jego Alfons IV kazał zamordować 1355 r., a **P.** z tego powodu podniósł bunt, ale złożył broń i przyrzekł przebaczenie winnym morderstwa. Skoro atoli wstąpił na tron, kazał sprawcom tym żywcem powydzierać serca, a Inezę dobyć z grobu i oddać jej honory królewskie. Mimo tego okrucieństwa był **P.** wogóle sprawiedliwym; usuwał nadużycia, ukrócił butę szlachty, wydał wiele rozporządzeń pożytecznych i umniejszył podatki.

Pedro Don II, początkowo regent (1670—83), a potem król, 1683—1706, * 1648 r. Po wybuchu hiszpańskiej wojny sukcesyjnej (1701) wziął stronę Francji, ale 1703 r. połączył się przeciw niej z Anglją.

Pedro Don III, 1777—1786 r., za rządów jego wpływ Anglji doszedł w Portugalji do najwyższego szczytu.

Pedro Don IV, znany jest więcej jako **P.** I (ob.), cesarz brazylijski.

Pedro Don V, 1853—61, najstarszy syn królowej Marji de Gloria i króla Ferdynanda, * 1837 r. Po śmierci matki 15 listopada 1853 r. wstąpił na tron portugalski, a ojciec jego podczas małoletności syna sprawował regencję. **P.** V odbywszy kilka podróży za granicę, objął rządy samoistnie 16 września 1855 r., ale już 1861 r. † w Lizbonie na gorączkę febryczną. Co się tycze rządów jego, ob. Portugalja. Z żony swej Stefanji Fryderyki Wilhelminy Antoniny ks. pruskiej (* 1834, poślubionej 1858) nie zostawił żadnego potomstwa. Następcą jego jest brat Ludwik I (ob.).

Pedro Don I, de Alcantara, drugi syn Jana VI, cesarza brazylijskiego i króla portugalskiego, * 1798 r. Od 10 r. życia przebywał w Brazylji i odebrał wychowanie staranne, ale prowadzone bez żadnego planu. Ojca swego nakłaniał do rządów liberalnych i 26 lutego 1821 r. wprowadził w jego imieniu do Portugalji system konstytucyjny; 22 kwietnia na czas nieobecności ojca, który wrócił do Lizbony, został mianowany regentem Brazylji, przyjął 1822 tytuł „nieustającego obrońcy (defensor perpetuo) Brazylji“, a wreszcie ulegając ruchowi narodowemu, proklamował 7 września niepodległość Brazylji i 12 kwietnia 1822 ogłosił się „cesarzem konstytucyjnym“ (ob. Brazylja). Po śmierci ojca (10 marca 1826) wstąpił na tron portugalski pod imieniem **P.** IV, ale 2 maja abdykował na rzecz swej córki Marji da Gloria (ob. Portugalja) i w Brazylji także zrzekł się korony na rzecz swego syna Don Pedra II 17 kw. 1831 r., odpłynął do Francji, przyjął tytuł księcia Braganzy i pracował nad wprowadzeniem na tron portugalski córki, usuniętej przez Dom Miguela. Dokonawszy pomyślnie tego dzieła, † 1834 r. Dzieci jego z pierwszego małżeństwa z arcyksiężną Leopoldyną są: Marja II da Gloria (ob.); Donna Januarja (* 1822, od 1844 r. żona Ludwika ks. neapolitańskiego, hr. Aquila); Donna Franciszka (* 1824; od 1843 żona ks. Joinville z domu Orleańskiego); *Pedro II de Alcantara* (ob.); z drugiego zaś małżeństwa z księżną Amalją (* 1812), córką Eugen-

jusza ks. Leuchtenberskiego, była jedna córka Marja Amalja (* 1831, † 1853).

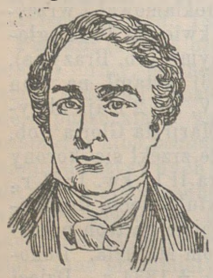
Pedro II de Alcantara, jedyny syn poprzedn., * 1825 r. w Rio-de-Janeiro. Po abdykacji ojca wstąpił na tron brazylijski 7 kwietnia 1831 i zostawił najprzód pod opieką Józefa Bonifacego de Silva d' Andrada (ob.), a od 15 grudnia 1833 pod opieką margr. de Itanhaem. Regencję składały jednak inne osoby. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wychowanie, należał **P.** II do najwykształceńszych w swem państwie ludzi; mianowicie rozległe wiadomości posiadał z dziedziny lingwistyki. Ogłoszony pełnoletnim 23 lipca 1840, złożył tegoż dnia przysięgę na konstytucję i koronował się 18 lipca 1841 r. **P.** cieszył się w swym kraju wielką popularnością (ob. Brazylja). Pozbawiony tronu 15 listopada 1889 r., odjechał do Europy, gdzie † 5 grudnia 1891 r. w Paryżu. W 1843 r. poślubił Teresę Krystynę Marję ks. neapolitańską (* 1822). Z małżeństwa tego oprócz dwu synów, którzy młodo pomarli, są córki: Izabela, ewentualna następczyni tronu (* 1846; od 1864 żona ks. Ludwika hr. Eu z domu Orleańskiego (ob.) i Leopoldyna (* 1847; od 1864 żona Augusta ks. Sachsen-Koburg-Gotha-Kohary).

Pedro Ximenes, gatunek wina, ob. Malaga.

Pedunculus, szypułka kwiatowa, ob. Kwiatostan.

Peebies albo *Tweeddale,* hrabstwo w południowej Szkocji, ma 922 klm. kw. i 14,800 miesz., żyjących głównie z rolnictwa. Miasto główne *Peebles,* nad rzeką Tweed, ma 2,200 mieszkańców i było niegdyś rezydencją kilku królów szkockich.

Peel sir Robert, mąż stanu angielski, * 1788 w Tomworth w hrabstwie Stafford, † 1850 r.; najstarszy syn bogatego fabrykanta Roberta Peel z Brookfide (* 1750, † 1830 w dobrach familijnych Drayton Manor pod Stafford), który 1800 r. otrzymał godność baroneta i pozostawił około 2 miljonów funtów sterlingów majątku. **P.** otrzymał jak najstaranniejszą edukację i wcześnie już zaczął brać udział w życiu publicznem jako przedstawiciel torysów. W 1809 r. wybrany deputowanym do izby niższej, wszedł 1810 r. do ministerjum jako podsekretarz stanu do spraw kolonjalnych, a 1812—1818 pełnił urząd pierwszego sekretarza do spraw irlandzkich, od 1822 do 1827 r. i powtórnie 1828 do 1830 był ministrem spraw wewnętrznych. Jakkolwiek z urodzenia i wychowania torys, ale bynajmniej nie zaślepiony, jak inni członkowie jego partji, konserwatysta, przeprowadził wbrew jej woli emancypację katolików (1828—29). Nie mogąc zaś przeprowadzić reformy prawa wyborczego, ustąpił 1830 z gabinetu i zwalczał administrację whigów. Pojednawszy się następnie z torysami, kierował od 1833 r. opozycją konserwatywną (szczątki dawnej partji torysów i część mniej postępowych whigów), która przyjęła reformę wyborczą, ale nie chciała się posunąć zbyt daleko na drodze liberalizmu. Stanąwszy u steru państwa w listopadzie 1834 r., musiał już w kwietniu 1835 ustąpić. Dopiero wiosną 1841 r., po upadku ministerjum whigowskiego, utworzył w duchu własnych zasad gabinet (Wellington, Lyndhurst, Aberdeen, Graham, Stanley), którego rządy (aż do lata 1846) stanowią jedną z najpamiętniejszych epok w historji angielskiej. Dla ulżenia nędzy klas robotniczych i zaradzenia przesileniu materjalnemu, wynikającemu z dotychczasowego systemu ekonomicznego, zmodyfikował prawodawstwo zbożowe, zaprowadził podatek od dochodu, i przeprowadził (pomijając już sprawy kościelne i edukacyjne) ważne reformy ekonomiczne, które usuwały całkowicie prawie cło zbożowe i przygotowały zniesienie pozostałych ceł protekcyjnych. Napotkawszy potężną opozycję w kwestji irlandzkiego bilu przymusowego i widząc rozprzężenie w swem stronnictwie, usunął się od rządów (29 czerwca 1846), zorganizował partję środkową (Peelitów) i stanął bliżej whigów aniżeli torysów. W latach 1847—1848, nie zrzekając się bynajmniej swej niezależności politycznej, wpływem swym wspierał dzielnie przeciw protekcjonistom zasady wolno-handlowe gabinetu whigowskiego i zjednał sobie powszechny u narodu szacunek. Używając wielkiej popularności, † 1850 r. skutkiem upadku z konia. Nad grobem masy ludu okazały mu swą miłość. **P.** należy bezsprzecznie do najznakomitszych mężów w historji angielskiej. Reprezentuje on wielki przewrót, jakiego dokonała Anglja w ciągu połowy XIX w. Jako mówca zajmuje jedno z najpierwszych miejsc w historji parlamentu angielskiego. W Londynie, Manchester, Tamworth i innych miastach wzniesiono mu pomniki. Mowy jego oraz życiorys wydał Künzel (2 części Brunśw. 1851), a wybór z papierów jego i korespondencji ogłosił lord Stanhope (2 t., Londyn, 1856—57). Por. także Sir Lawrence Peel „Life of Sir Robert Peel" (Londyn, 1860); Doubleday „The political life of sir Robert **P.**" (Londyn, 1856, t. 2); Smith „Sir Robert **P.**" (1881); oraz Jarnac'a rozprawę o **P.** w „Revue des Deux Mondes" (1874).

Peel Robert.

Peel Rir Robert, najstarszy syn poprzedn., * 1822 w Londynie, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu, był w latach 1855—57 członkiem kolegjum admiralicji, a później występował w parlamencie jako gwałtowny przeciwnik Palmerstona, od 1861 do 1866 r. zajmował urząd pierwszego sekretarza do spraw irlandzkich.

Peel Sir Fryderyk, młodszy brat poprzedn., * 1823 w Londynie, od 1851 do lutego 1855 podsekretarz stanu w ministerjum osad, a od 1855—

1857 w ministerjum wojny, sprawował od 1860 do 1866 urząd sekretarza stanu skarbu.

Peel Sir William, brat poprzedn, * 1824, marynarz, odznaczył się jako dowódca brygady majtków pod Sewastopolem, a 1857 jako dowódca korpusu posiłkowego nad Gangesem przeciwko tamecznym powstańcom. Raniony ciężko 1858 r., † w Cannpore. Napisał „Aride thraugh the Nubian desert“ (Londyn, 1852).

Peel Jonatan, najmłodszy brat ojca trzech poprzednich, * 1799, † 1879. Poświęciwszy się zawodowi wojskowemu, nabył obszernych wiadomości w dziedzinie administracji wojskowej i występował od 1831 r. w parlamencie we wszystkich kwestjach wojskowych. Za gabinetu Derby otrzymał 1858 tekę ministra wojny i 1859 stopień generała lejtnanta. Urząd ten zajmował powtórnie od lipca 1866 do marca 1867 r.

Peel Artur Wellesley, syn najmłodszy Roberta, * 1829; członek parlamentu od 1865. W 1889 r. prezes (speaker) izby gmin, ustąpił z tego urzędu w 1895 i został powołany do izby wyższej z tytułem wicehrabiego.

Peele Jerzy, dramaturg angielski, * 1552 r., około 1598 dramaty jego wydał A, Dyce, III wyd. 1861 r. Por. Lämmerhirt „George Peele“ (Rostock, 1882).

Peer (ang.), par; peerage, parostwo.

Peerlkamp Hofman Piotr, filolog i krytyk holenderski, * 1786 w Gröningen, † 1865 r. we wsi Hilverzum. Ukończywszy uniwersytet w mieście rodzinnem, był od 1804 r. rektorem gimnazjum w Dockum, od 1816 w Harlem, a 1822—49 profesorem uniwersytetu w Lejdzie. Z dzieł jego, wysoce cenionych, wymieniamy: „Vitae excellentium Batavorum (Lejda, 1806); „Epistolae excellentium Batavorum“ (Lejda, 1808): „Vita C. Hugenii“ (Harl. 1817); „De vita, doctrina et facultate Nedarlandorum, qui carmina latina composuerunt“ (2 ed., Harl., 1838). Wyborne są także jego uczone edycje „Xenofonta z Efezu“ (Harl., 1818); „Agrykoli“ Tacytowego (Lejda, 1827), a zwłaszcza też opracowanie Horacjuszowych Od i Listu do Pizonów (Harl., 1834), oraz Satyr jego (Amsterdam, 1863) i Wergilego „Eneidy“ (2 t., Lejda, 1843). Wespół z Bake'm i innymi uczonymi założył **P.** *Bibliotheca critica nova*, która na odrodzenie studjów klasycznych w Niderlandach wywarła wpływ wielki.

Pegamoid, substancja podobna do celuloidy, składa się głównie z celuloidy nitrowanej, jest trudniej palna, aniżeli celuloida zwykła, i dla tego proponowano użycie jej na osłony nabojów, oraz jako surogat skóry, na obicia, na pokrycie biurek i t. p.

Peganum *(Chejnorostka, Rutewnik)*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych; **P.** *harmala (ruta syryjska)* jest rośliną trwałą, zielną, w Europie południowej, o kwiatach dosyć wielkich. Ziele było niegdyś używane jako środek ostro pobudzający i dotąd używa się w Arabji do okładania nabrzmiałych nóg. Nasiona służą w Turcji za przyprawę korzenną, a po uprażeniu, traktowane kwasem siarczanym, dają *harmalinę*, używaną w Turcji do farbowania na czerwono.

Pegaz *(Pegasus)*, gwiazdozbiór między 5—33° zboczenia północnego, oraz 318—380° wzniesienia prostego, obejmuje 178 gwiazd widzialnych gołem okiem, a między niemi 3 gwiazdy 2 wielkości; dwie z tych gwiazd, Markab i Szeat, wraz z gwiazdą 3 wielkości, Algenib, oraz gwiazdą 2 wielkości z gwiazdozbioru Andromedy, Sirrah, tworzą wielki kwadrat. **P.** zawiera kilka gwiazd zmiennych i podwójnych.

Pegaz, wedle podań greckich rumak skrzydlaty, powstały z krwi Gorgony, Meduzy, której Perseusz głowę uciął. Rumak ten zaraz po urodzeniu swojem wzniósł się do krainy nieśmiertelnych, skąd roznosił pioruny i błyskawice Zeusa. Do mitu o nim wplątano także zwalczenie Chimery przez Bellerofona, który Pegaza na złoty cugel pochwycił. U nowszych poetów **P.** uchodzi za rumaka Muz, pod którego kopyta uderzeniem, wytrysło na Helikonie źródło, zwane Hippokrenne.

Pegazjusz Bernard, słynny teolog, Dominikanin, rodem z Lublina, nauką i genjuszem swym w zdumienie wprawił całą Hiszpanję, kiedy wysłany tam przez swą zwierzchność, bronił się odpornie przeciw wyszukanym zarzutom ks. Alliaga, spowiednika królewskiego, uważanego za najpierwszego teologa. Po tej rozprawie teologicznej, w której mu jednomyślnie zwycięstwo przyznano, **P.** udał się do Rzymu, gdzie papież własnoręcznie go uwieńczył. Wróciwszy do kraju był regensem a następnie przeorem w Janowie. † 1628 r. w Lublinie. Pomiędzy innemi wydał z druku „Tractatus de Trinitate“ (Rzym, 1610); „O Boskich imionach“; „De auxiliis divinae Graciae“; „Tractatus de Gratia“ i t. p.

Pegli, osada we włoskiej prowincji Genui, na wybrzeżu Liguryjskiem, miejscowość klimatyczna z kąpielami morskiemi, posiada port i liczne wille, 4,000 miesz.

Pegmatolit, ob. Spat polny.

Pegmatyt, *granit pisarski* albo *graficzny*, granit bogaty w spat polny, a ubogi w mikę; ziarnka kwarcu, w spacie zawarte, są przedłużone w jednym kierunku, przedstawiają widoczne ślady dążności do krystalizowania i układem swoim okazują podobieństwo do głosek. Znajduje się w Syberji, na Śląsku, w Morawji i Czechach.

Pegnitz, rzeka w Bawarji, bierze początek powyżej miasta *Pegnitz*, przechodzi przez miasto Norymbergę i ubiegłszy mil 12, wpada pod Fürth do rzeki Regnitz. Pod nazwą *Pegnitzorden* zawiązane zostało roku 1644 w Norymberdze towarzystwo przez Ph. Harsdörffera i J. Klaja, mające na celu rozwój języka i literatury niemieckiej, oraz utrzymanie ich w czystości i uwolnienie od obcych wpływów.

Pegu, dawniej niezależne, później do państwa Birmańskiego, a od 1852 r. do posiadłości angielskich w Indjach Zagangesowych wcielone królestwo, obecnie dywizja prowincji Dolnobirmańskiej, obejmuje 23,721 klm. kw. i liczy 1,457,000 miesz., wyznających religję Buddy. Miasto *Pegu*, nad rzeką t. n., niegdyś kwitnąca stolica państwa (licząca przed zburzeniem jej przez Birmanów w 1757 do 150,000 miesz.), posiada obecnie zaledwie 11,000 ludności i sławną świątynię Buddy, zwaną Szomada, t. j. złotą świątynią. Obecnie najważniejszem miastem w kraju jest Rangun.

Pehlewi, Pehlwi, od pahlaw, parthawa, partyjski, nazwa języka perskiego w epoce Sassanidów, używanego przez Persów ob. w dziełach teologicznych przez parę wieków potem. Ściśle biorąc **P.** oznacza tylko język piśmienny, będący mieszaniną słów perskich i aramejskich, gdy język mówiony pozostał czysto perskim. Cała gramatyka była perską, ale kilkaset najbardziej używanych wyrazów wzięto z aramejskiego. Alfabet **P.** rozwinął się również z aramejskiego abecadła i rozpada się na 2 gatunki Chaldeo-pehlewi i Pehlewi Sassanidów. W języku **P.** istnieje bogata literatura przeważnie treści religijnej, jako to: przekład „Zend-Avesty“ (z VI w. po Chr.); „Księga Mîno i Khoat (Duch rozumu) traktat moralny z VI wieku. Księga „Artai-Viraf“, opisująca podróż po piekle i niebie (IX w.) i t. d. Przekład pism **P.** na język Awesty zowie się Pazend. Por. West „The exteut, language, andage of Pahlow literature“ (1885); oraz Max Müller „Sacred Books of the East“ (5 t., 1824); Święcicki „Literatura perska“, w dziejach literatury powszechnej, wydawnictwa Lewentala.

Pehliwan, Pehlewan (per.), bohater, atleta.

Pei-ho (Peho, Pai-ho, „rzeka biała“), rzeka w północno-wschodniej części Chin, wypływa ze źródeł położonych na granicy Mongolji, przepływa w odległości 20 klm. od Pekinu i wpada do oceanu Wielkiego.

Peine, miasto powiatowe w pruskiej reg. Hildesheimskiej, posiada zamek, liczne fabryki, prowadzi ożywiony handel zbożem i bydłem i liczy 12,600 miesz.

Peintre-graveur (fr.), malarz-sztycharz, artysta, który swoje dzieła sam sztychuje, lub wytrawia na miedzi. Do najwybitniejszych w czasach ostatnich należą Klinger, Rops.

Peinture mate (fr.), sposób malowania wynaleziony przez malarza belgijskiego Wiertza, za pomocą farb terpentynowych na płótnie nie gruntowanem.

Peirce Benjamin, matematyk, * 1809 w Salem w Massachusetts, † 1880; był od 1833 profesorem matematyki i filozofji natury, a od 1842 profesorem astronomji w Harvard-College w Cambridge. W 1867 został kierownikiem pomiarów wybrzeży amerykańskich. Z różnych jego dzieł matematycznych najważniejszem jest „System of analytic mechanics“ (1857). Obliczył tablice księżyca (1853) i przeprowadził badania nad Neptunem i pierścieniami Saturna.

Peiskretscham, miasto, ob. Pyskowiec.

Peiszua (ind.), pierwotnie minister władcy Maratów, później z dziedziczną godnością od XVIII w. głowa państwa **P.** w Indjach wschod. (z rezydencją w Puna) Badżi, Rao, ostatni **P.** poddał się 3 czerwca 1818 r. anglikom.

Peitho, grecka bogini wymowy, towarzyszka Afrodyty i Hermesa; u rzymian Swada.

Peixoto Floriano, generał i mąż stanu brazylijski, *1839 w Pioca w stanie Alagoas, †1895 kształcił się w kolegjum w Rio de Janeiro, później w szkole wojskowej. Porucznikiem artylerji został 1863, kapitanem 1865, odznaczył się w wojnie z Paragwajem, majorem mianowany 1868, pułkownikiem 1874, dyrektorem arsenału w Pernambuco 1878, generałem brygady 1883, marszałkiem polowym 1889. Gdy w d. 15 listopada t. r. rewolucja wywróciła tron Don Pedra, **P.** przyłączył się do rządu tymczasowego i rzeczypospolitej i zachował swe dotychczasowe stanowisko. W 1890 został ministrem wojny, lecz wkrótce ustąpił wraz z gabinetem. Po uchwaleniu nowej konstytucji przez zgromadzenie prawodawcze, którego był członkiem jednogłośnie wybrany był 25 lutego 1891 wiceprezydentem rzeczypospolitej, gdy jednocześnie prezydentem został Deodoro da Fonseca. **P.** będąc zarazem prezydentem senatu prowadził tajną opozycję, przeciwko Fonsece. Gdy ten ostatni rozwiązał kongres, ogłosił stan oblężenia i w następstwie popełnionych błędów zmuszony był podać się do dymisji, **P.** został z mocy prawa (23 listopada 1891) prezydentem rzeczypospolitej. Objął najwyższą władzę w warunkach bardzo trudnych i w chwili największego rozwoju zaburzeń w kilku prowincjach. Skasował dekret rozwiązujący kongres, zniósł stan oblężenia, ale nie zdołał ustalić w kraju spokoju. Był przywódcą stronnictwa wojskowego i bezskutecznie usiłował powstrzymać je od wybuchu. W 1892 garnizon Santa-Cruz podniósł rokosz, w d. 10 kwietnia trzydziestu generałów usiłowało wywołać rewolucję. **P.** ogłosił stan oblężenia, aresztował generałów i ich stronników. Na początku 1893 wybuchło powstanie w Rio-Grande. Admirał Custadio de Melle pod pretekstem usunięcia powodów ogólnego niezadowolenia powstał z częścią floty przeciw rządowi we wrześniu 1893, a wkrótce przyłączył się do niego admirał Gama i kilka prowincji ogłosiło swą niepodległość. Dla stłumienia wojny domowej **P.** rozwinął wielką energję. Chociaż Rio de Janeiro było bombardowane przez flotę powstańczą, a insurgenci z prowincji posuwali się ku stolicy. **P.** walczył do upadłego, z fortów stołecznych ostrzeliwał flotę i zakupił za granicą nową flotyllę. W Rio de Janeiro aresztował stronników rewolucji, wielką ich liczbę kazał rozstrzelać bez sądu, innych odesłał do Rio Negru. Po poddaniu się floty, stłumił po-

wstanie w Destero. Gdy nadszedł termin jego prezydentury, został d. 15 listopada 1894 zastąpiony przez nowego prezydenta Prudente de Moraes, osiadł w swym majątku.

Pejczicz, *Pejčić* Konstanty, doktor medycyny fizyk miejski w Panczowie, * 1804 w Borowie, nauki pobierał początkowo w gimnazjum w Karlowcach, następnie w liceum w Presburgu, poczem od 1824 studjował medycynę w Peszcie. Otrzymawszy 1830 stopień doktora, praktykował w Mitrowicach, potem w Somborze, od 1835—44 był fizykiem miejskim w Karlowicach, skąd 1845 przeniósł się do Panczowa, gdzie go zastały wypadki 1848—49. Jakkolwiek nie pochwalał zbrojnego wystąpienia Serbów przeciwko Madziarom, przyjął jednakże udział w deputacji, wysłanej do Insbrucku dla przedłożenia cesarzowi Ferdynandowi krzywd narodu serbskiego. Po powrocie poświęcił się z całym zapałem sprawie narodowej. Początkowo wybrany był prezesem komitetu powiatowego obrony narodowej, następnie członkiem rady wojennej przy dowódcy Szuplikacu, po śmierci którego, z powodu rozterek z patrjarchą Rajaczieczem wydalił się na czas niejaki do księstwa serbskiego. Gdy Jelaczicz i Meierhofer załagodzili spór, **P.** został zarządzającym szpitalem wojskowym w Mitrowicach. W październiku 1849 powrócił do Panczewa i odtąd nie mieszał się wcale do polityki. Pomiędzy spółrodakami cieszył się **P.** wielką wziętością i był wysoko ceniony. Wydał: „Mladen i Dragoljub“ (1829); „Rukowoditelj k sweobsztem zdrawlju“ (1830); „Rukowoditel k izgublenom zdrawlju“ (2 wyd., 1840); „Wikentija Prisenice njegowa ladna wodna lekarija“ (1839); „Żytie Teodora Pawlowicze“ (1857); „Pobożne żelje hristijanske“ (t. 2 w rękopisie); nadto ma przygotowane do druku ważne dzieło „Gradja za powesnicu srpskog pokreta u Ungarskoj 1847 i 1849“.

Pejene (Päjjäne), jezioro w Finlandji, 17 mil dł. a $^5/_7$ do $3^4/_7$ mil szerokie, połączone jest rzeką Kalkis z jeziorem Ruotsalajnen.

Pejpus, ob. Czudzkie jezioro.

Pekan, *kuna kanadyjska,* ob. Kuna.

Pekanowe orzechy, ob. Carya.

Pekari, ob. Świnia.

Pekeflejsz, ob. Solenie.

Pekin właściwie *Peking* (to jest dwór północy, w przeciwstawieniu do Nanking, to jest rezydencja), inaczej Kingse (stolica), niekiedy Ting-Tien (niebu posłuszny) zwany, stolica Chin i miasto główne chińskiej prowincji Peyczli, rezydencja cesarza i miejsce pobytu najwyższych władz państwa, leży niedaleko rzeki Pei-ho w okolicy niskiej i bagnistej, poprzecinanej wielu kanałami i rzekami. Wielkie to miasto, liczące około miljona mieszkańców, otoczone jest grubym, licznemi wieżami opatrzonym murem i ma przeszło 4 mile obwodu. Dzieli się ono na 2 główne części, a mianowicie: miasto tatarskie i miasto chińskie. W mieście tatarskiem znajduje się pałac cesarski (Dzyn-dzinszen), otoczony 12 stóp grubym i 30 wysokim murem, oraz wałem i rowem, wodą napełnionym. Pałac ten zajmuje $\frac{1}{2}$ mili obwodu i składa się z wielkiej ilości pałacyków, świątyń, dziedzińców, ogrodów i t. d. Wewnątrz panuje tu niesłychany przepych, dachy są pozłacane, bramy marmurowe, ogrody pełne najpiękniejszych drzew i krzewów, wód sztucznych i t. d. Pałac sam znajduje się w obrębie miasta cesarskiego, gdzie są wyłącznie budowle i pałace państwowe, dalej idzie właściwa dzielnica Mandżurów, zamieszkała przeważnie przez wojskowych i podległa prawu wojennemu. Na południe od tej dzielnicy rozciąga się miasto chińskie, albo stare, również wałem, rowem i murem otoczone, stolica właściwa przemysłu i handlu Chin; tu się znajduje sławna świątynia nieba (Thian-Tan), 1420 r. wybudowana. **P.** posiada bardzo wiele pałaców, świątyń, 1 grecki i 2 katolickie kościoły, piękną cesarską bibljotekę, obserwatorjum (od 1279) astronomiczne i medyczne towarzystwo, wiele szkół, dobroczynnych zakładów, wzorowo urządzoną policję, ogromne magazyny zapasów żywności, mającej starczyć na 8 lat dla tej dwumiljonowej ludności i t. d. O kilka mil od stolicy jest park i letni zamek cesarski Yuen-Mingyuen, w pięknem i sztuką przyozdobionem położeniu. **P.** jest miastem wielkiem, starożytnem, kronikarze chińscy poświadczają, iż przed 2,000 lat był już wielkiem miastem. Za dynastji Yuen przeniesiono tu stolicę państwa; w 1274 i 1523 pobudowano wielkie mury, które jednak nie oparły się szturmowi Europejczyków. **P.** bowiem był zdobyty 13 października 1860 przez Francuzów i Anglików, a po raz wtóry przez sprzymierzone wojska europejskie w 1900 r. Por. Rennie „P. and the Pekingese“ (Londyn, 1865, 2 t.); Jametel „Pékin, souvenirs de l'empire du milieu“ (Paryż, 1887). Ob. Chiny.

Pakko, gatunek herbaty (ob.).

Peklowanie, ob. Solenie.

Pektorał (łac.), krzyż, który nosi wyższe duchowieństwo katolickie na piersiach.

Pektoza, ob. Pektynowe ciała.

Pektynowe ciała, *ciała galaretowate,* substancje bezatazowe, częścią kwasowe, znajdujące się tylko w świecie roślinnym i różniące się co do składu od wodanów węgla nadmiarem tlenu. Z wodą tworzą galarety, w alkoholu i eterze są nierozpuszczalne, bez smaku i zapachu. Przez działanie właściwego fermentu *(pektazy)* oraz przez gotowanie z kwasami i alkaljami przechodzą jedne w drugie. Znajdują się obficie w mięsistych owocach roślin jabłkowatych, w marchwi i burakach, zjadamy je więc często, ale niewiadomo, jaka jest ich wartość pożywna. W owocach niedojrzałych znajduje się *pektoza,* w wodzie nierozpuszczalna, w stanie odosobnionym. Przy dojrzewaniu owoców, oraz przez gotowanie z rozcieńczonemi kwasami, przechodzi pektoza w rozpuszczalną i obojęt-

ną *pektynę*. Ta się otrzymuje w postaci masy galaretowatej przez gotowanie soku jabłkowego, przez co zawarta w nim substancja azotowa się ścina, poczem alkohol strąca pektynę. Po wysuszeniu, materja ta przechodzi w kawałki przeświecające, twarde i kruche jak guma arabska. Woda wrząca przeprowadza ją w *parapektynę*, kwasy w *metapekiynę*, mające z nią ten sam skład procentowy; pektaza zamienia ją w *kwas pektozynowy*, a alkalja w kwas *pektynowy*, który tworzy galaretę w wodzie nierozpuszczalną; sole jego są również galaretowate. Przez gotowanie z wodą przechodzi w *kwas parapektynowy*, w obecności pektozy zamienia się w kwas *metapektynowy*, który się znajduje w owocach zbyt dojrzałych. Soki owocowe zawierają głównie pektynę; jeżeli się ją ostrożnie ogrzewa, to pod wpływem pektozy tworzy się galaretowaty kwas pektozynowy i pektynowy. Tworzenie się galarety przy gotowaniu owoców ogranicza działanie kwasów owocowych, dla tego owoce gotowane są łatwiej strawne niż surowe.

Pekunjarny (łac. *pecunia*), dotyczący pieniędzy.

Pela, ob. Wosk rośliny.

Pelagiczny, morski; *osady pelagiczne*, pokłady geologiczne utworzone w morzach w różnicy od osadów rzecznych czyli limnicznych; *fauna pelagiczna*, ogół zwierząt morskich.

Pelagjanie, stronnicy kierunku religijnego, uznanego w V w. w kościele zachodnim za kacerski, którzy wbrew powszechnie przyjętej nauce, utrzymywali, że człowiek pomimo grzechu pierworodnego nie utracił możności dojścia do dobrego i że może utrzymać zbawienie za pomocą wolnej woli, bez pośrednictwa łaski. Nazwę swą otrzymali **P.** od mnicha angielskiego *Pelagjusza*, który na początku V w. przebywał w Rzymie i w interesie karności klasztornej, z uwagi że wielu zwala swe winy na karb grzechu pierworodnego, inni zaś zasłaniają się brakiem łaski Bożej, zaczął kłaść przycisk na wolną wolę człowieka. R. 411 Pelagjusz wraz z towarzyszem swym Celestynem udał się do Afryki, gdzie wystąpił przeciwko niemu św. Augustyn (ob.) i spowodował potępienie zasad przezeń głoszonych na kilku soborach afrykańskich. Pelagjusz schronił się do Jerozolimy i tu, przyjęty łaskawie przez tamecznych Orygenistów, † 420 r., jako 90-letni starzec. Wolna wola człowieka była wówczas ogólnie uznaną na Wschodzie i łaska boska uważaną była tylko jako pomoc do dojścia do dobrego. Wkrótce jednak nauka św. Augustyna wzięła na Zachodzie przewagę, niezdoławszy zupełnie wyrugować poczucia o wolności woli, dowodem czego wystąpienie Kassjana (ob.), który nauką swą dał początek tak zwanemu *Semipelagjanizmowi* (ob.), będącemu dalszym rozwojem i złagodzeniem pelagjanizmu. Główne zasady nauki Pelagjusza są: Grzech nie zmienił pierwszych rodziców ani na ciele ani na duszy, nie spłynął także i na ich potomków; nowonarodzeni zostają w tem samem położeniu jak Adam po stworzeniu i nie potrzebują chrztu jak dojrzali, ażeby dostąpić odpuszczenia grzechów, lecz służy on im tylko do osiągnięcia synostwa bożego i dziedzictwa niebieskiego; człowiek naśladując Adama w grzechu, bierze dopiero udział w jego grzechu; przyrodzona człowiekowi wolna wola zależy na możności wyboru pomiędzy dobrem i złem i wystarcza mu w zupełności do zachowania przykazań bożych i ustrzeżenia się grzechu; jak prawo Mojżeszowe przed przyjściem Chrystusa, tak teraz nauka i przykład Zbawiciela ułatwiają tylko człowiekowi wykonywanie obowiązków, nie są jednak niezbędnie potrzebne. Por. Wiggera „Pragmatische Darstellung der Augustinismus und Pelagianismus“ (2 t., 2 wyd., Hamburg, 1833); Lentzena „De Pelagianorum doctrinae principiis“ (Kolonja, 1833); Jakobi'ego „Die Lehre des Pelagius“ (Berlin, 1842); Wörter „Der Pelagianismus“ (2 wyd., Fryburg, 1874); Klasen „Die innere Entwickelung des Pelagianismus“ (1882).

Pelagjusz, imię dwu papieży: **Pelagjusz I,** 555—560, Rzymianin, poprzednio poseł papieski na dworze cesarskim w Konstantynopolu, wyniesiony na tron papieski po śmierci Wirgiljusza przez cesarza Justynjana.

Pelagjusz II, 578—590, Rzymianin, wstąpił na tron po Janie III. Za jego panowania patrjarcha konstantynopolski począł się pisać biskupem powszechnym (episcopos oikoumenikos), co mimo protestacji **P.** potwierdził synod. Listy znane pod jego imieniem są po większej części podrobione.

Pelamis, rodzaj wężów wodnych, ob. Węże.

Pelargil, ob. Pelargonowy kwas.

Pelargonium (*Pelargonja*, *Muszkatel*), rodzaj roślin z rodziny bodziszkowatych, mający za cechy: kielich 5-dzielny, którego tylna działka przedłuża się w nasadzie w ostrogę lub rożek, zrosły z szypułką; korona 5-płatkowa, nieforemna, dwa wyższe płatki obszerniejsze, trzy inne niezupełne między sobą podobne; pręcików 10 nierównych, z ktorych 3 lub 5 jest płonnych; należą tu zioła i krzewy, właściwe głównie Afryce płd. w 175 gatunkach. Więcej znane gatunki są: **P.** *balsameum*, o liściach dłoniastych i kwiatach bladoróżowych, z górnemi płatkami krwisto żyłkowanemi, z powodu woni balsamicznej często się hoduje jako ozdobna. **P.** *bicolor* ma płatki otoczone brzegami czarno fjoletowemi i białemi. **P.** *echinatum* o liściach okrągławo-sercowatych i kwiatach białych lub czer-

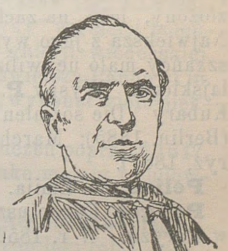
Pelargonja.

wonych. **P.** *macranthum*, roślina bardzo ozdobna, o kwiatach białych z górnemi płatkami krwisto żyłkowanemi. Do najpiękniejszych należy **P.** *tricolor*, o liściach lancetowatych, kosmato białawych, w kwiatach płatki krwisto czerwone, u dołu czarniawo-purpurowe i białe. Bardzo znany gatunek jest **P.** *zonale*, o liściach okrągławych, na górnej powierzchni smugą brunatną, okrągławą nacechowanych, i kwiatach szkarłatnych, różowych lub cielisto-białych. Przez sztuczne zapładnianie otrzymano wiele form mieszanych.

Pelargonowy kwas *(kwas nonylowy)*, $C_9H_{18}O_2 = C_9H_{17}O.HO$, kwas organiczny z szeregu kwasów tłustych, znajdujący się w bodziszku, w olejku niedogonowym zboża, a jako pelargonjan etylu w winie; tworzy się przez utlenianie tłuszczów kwasem azotnym. Stanowi olej bezbarwny, krzepnący przy 12,5°, ma słabą woń kwasu masłowego, na zimno krzepnie, w alkoholu i eterze jest rozpuszczalny, z alkaljami tworzy sole w wodzie rozpuszczalne. Pelargonjan baryty daje przy suchej dystylacji *pelargon*; można też z niego otrzymać bezwodnik kwasu **P.** *Wodorek pelargilu* $C_9H_{17}O.H$ znajduje się w oleju skalnym. *Pelargonjan etylu* udziela winu właściwą jego woń i smak, który zwłaszcza występuje wyraźnie, jeżeli się kosztuje wodę wypełniającą butelkę, w której się poprzednio znajdowało wino.

Pelazgowie (grec. *Pelasgoi*), chmurami podań ciemnych okryty naród, uważany za najstarożytniejszych mieszkańców różnych stron Grecji. Wielkie rozpowszechnienie się po Helladzie imienia Pelazgów spowodowało kilku nowszych badaczów do tego, że nazwę tę biorą nie w znaczeniu etnograficznem, lecz chronologicznem, jako oznaczenie najdawniejszych przodków narodu greckiego. Jakoż zdaje się, że **P.** są pierwotnem plemieniem greckiem (może identycznem z Jończykami), które drogą lądową przez płn. Azję Mniejszą, Tracyę i Macedonję z pierwotnych siedzib azjatyckich wyciągnęło do Hellady europejskiej, wcześniej aniżeli inne plemiona Greków osiadło naprzód w dolinie Tesalji, a stąd na połud. i zach. rozlało się po większej części Grecji. Był to naród lubiący pokój, zajmujący się głównie rolnictwem i hodowlą bydła; wcześnie już jednak zakładali **P.** na wzgórzach miasto warowne z zamkami. Później ujarzmieni przez inne wojownicze plemiona greckie, zleli się z nimi.

Pelcel, *Pelcl* lub *Pelzel* Franciszek Marcin, historyk i gramatyk czeski, * 1734 w Rychnowie, w okr. Kralowohradeckim, † 1801 w Pradze. Początkowe wykształcenie odebrał u Pijarów w miejscu rodzinnem, następnie uczęszczał na poetykę i retorykę do Jezuitów w Kralowym Hradcu; studja filozoficzne odbył w Pradze, poczem studjował prawo tamże, oraz w Wiedniu, z powodu jednakże klęsk wojennych nie ukończywszy w zupełności kursów uniwersyteckich poświęcił się nauczycielstwu prywatnemu, początkowo w domu hrabiego ze Szternberga, następnie u hr. Nostica. W tym czasie obok obowiązków swego stanu, poświęcał się **P.** gorliwie studjom lingwistycznym i historycznym. W r. 1793 mianowany został profesorem języka i literatury czeskiej na uniwersytecie praskim. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w czasopismach, a zwłaszcza w „Abhandlungen eines Privat-Gesellschaft in Böhmen i czasopiśmie towarzystwa naukowego, wydał: „Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten“ (Praga, 1774, 3 wydanie, 1782); „Handbuch zum Gebrauche der Jugend bei Erlernung der deutschen, französischen und böhmischen Sprache“ (1775, 2 wyd. 1795); „Kaiser Karl IV, König von Böhmen“ (1780); „Böhmische Mährische und Schlessische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten“ (1776); „Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenzeslaus“ (2 t., 1788—90); „Nowa kronika czeska“ (3 t., 1791—96); „Akademische Antrittsrede über den Nutzen und die Wichtigkeit der böhmischen Sprache“ (1793); „Typus declinationum linguae bohemicae“ (1793); „Grundsätze der böhmischen Grammatik“ (1795, 2 wyd. 1798). Nadto przysłużył się literaturze jako wydawca wielu dzieł, jak Balbina „Dissertatio apologetica pro lingua Slavica graecipue Bohemica“ (Praga, 1775); Ellenharda „Chronicon etc.“ (1777); „Przihody Wacława Wratislawa z Mitowic etc.“ Wspólnie z Voigtem i innemi, wydał: „Wizerunki i życiorysy uczonych i artystów czeskich i morskich“ (4 t., 1773—82), razem z Dobrowskim zaś zbiór starych kronikarzów czeskich p. t. „Scriptores rerum Bohemicarum“ (2 t., 1782—84). Liczne prace pozostawił w rękopisach. **P.** był jednym z najpilniejszych działaczów na polu rozbudzenia literatury, oraz narodowości czeskiej.

Pelczar Józef.

Pelczar Józef, biskup przemyski, * 1842 w Korczynie w Galicji, kształcił się w Rzeszowie i Przemyślu, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie 1864, wyższe studja teologiczne ukończył w Rzymie. Od 1860 był nauczycielem w gimnazjum przemyskiem, od r. 1877 profesorem teologji w uniwersytecie krakowskim, od 1880 kanonikiem katedralnym krakowskim, od 1883 r. prezesem Towarzystwa oświaty ludowej, 1882 był rektorem uniwersytetu jagiellońskiego, w 1899 r. mianowany biskupem przemyskim. Napisał: „Życie duchowne czyli doskonałość chrześcijańska“ (4 wyd., 1886, t. 2); „Ziemia święta i Islam“ (1875, t. 2); „Prawo małżeńskie kalolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego, obowiązującego w Austrji, Prusach i Królestwie Polskiem“ (2 wyd., 1885; 3 wyd., 1890); „Konferencje apologetyczne o przyczynach niedo-

wiarstwa w naszych czasach i o potrzebie religji“ (1885). Oprócz tego ogłosił kilka mów, kazań i rozpraw „Pius IX i jego wiek“ (Kraków, 1880, t. 3); „Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim“ (cz. I, Kraków, 1896); „Prawo małżeńskie katolickie“ (Kraków, 1898, t. 3).

Pêle-mêle (fr.), mieszanina różnorodnych rzeczy, chaos, zamęt.

Peleť Jan Jakób Herman, generał francuski, * 1777 w Tuluzie, † 1858; rozpoczął służbę w korpusie inżynierów geografów i za czasów wojen napoleońskich doszedł do stopnia generała brygady. Po drugiej restauracji wstąpił do królewskiego sztabu generalnego, w końcu zmiany lipcowe 1830 znalazły go w stopniu generał-porucznika. W r. 1837 mianowany parem Francji, został za Napoleona III członkiem senatu. Jest on autorem kilku dzieł wojskowych, wysoko cenionych jak: „Memoires sur la guerre de 1809 en Allemagne“; „Essai sur les manoeuvres d'un corps d'armée d'infanterie“ i „Sur les quarrés d'infanterie“.

Peleťjeryna *(Punicyna)*, $C_8H_{13}NO$, alkaloid z kory korzenia drzewa granatowego, jest cieczą bezbarwną, c. wł. 0,988, wrzącą przy 195°. Tworzy sole, z których garbnikan używa się jako środek przeciw tasiemcowi.

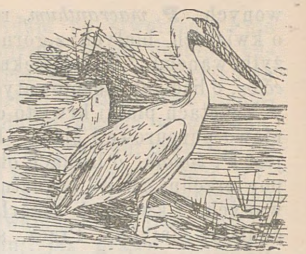
Peleusz, syn Eaka i Endeidy, władca Mirmidonów we Ftyi w Tesalji, uczestnik w łowach na dzika kalydońskiego. Z małżonką swoją Nereidą Tetydą spłodził Achilesa (ob.). Na godach weselnych wyprawianych na górze Peljon, znajdowali się wszyscy bogowie. Podług Pindara, po śmierci swej razem z Kronosem, Kadmosem i Achilesem został **P.** sędzią w świecie podziemnym.

Pelew, inaczej Palao albo Pelju, jeden z archipelagów polinezyjskich, z dwudziestu kilku wysp złożony, leży na zachód od wysp Karolińskich. Największą z jego wysp jest Babelthonap. Mieszkańcy mało ucywilizowani są pochodzenia malajskiego. Wyspy **P.** należą do Hiszpanji. Por. Kubary „Die sozialen Einrichtungen der Pelauer“ (Berlin, 1885); Marche „Luçon et Palaouan“ (Paryż, 1887).

Pelias, ob. Żmija.

Peligot Eugenjusz Melchjor, chemik, * 1812 w Paryżu. W r. 1852 został członkiem akademji nauk, był profesorem chemji w konserwatorjum sztuk i rzemiosł, oraz probierzem w mennicy. Ważniejsze jego prace są: „Recherches sur l'analyse et la composition chimique de la betterave à sucre“ (1839); „Rapport sur les expériences relatives à la fabrication du sucre et à la composition de la canne à sucre“ (1842—43); „Rapport sur les produits exposés à Vienne en 1845“ (Paryż, 1846) i in.

Pelikan *(Pelecanus)*, rodzaj ptaków z rzędu pływających, mający za cechy: dziób bardzo długi, prosty, płaski, o szczęce górnej płaskiej, silnym zakrzywionym hakiem zakończony; szczęka dolna złożona z dwu szczupłych ramion kościstych, w końcu spojonych, na których rozpięta jest błoniasta torba dowolnie się ściągająca lub rozszerzająca; nozdrza bardzo wązkie; nogi krótkie, silne, o wszystkich 4 palcach błoną spiętych, pazury łukowate; skrzydła nadmierne, ogon krótki o 20—24 sterówkach. Gatunki, rodzaj ten składające, są najokazalszemi z pływających, a odznaczają się przytem szczególną lekkością, kości ich bowiem są nadzwyczaj cienkie, a całe ciało mocno powietrzem przejęte, stąd lot ich jest bardzo lekki i wytrzymały, przy którym podobnie jak czaple szyję składają. Pływają raczo, nigdy się nie nurzając. Gnieżdżą się po obszernych bagnach i błotach, sitowiem zarosłych, znosząc w gniazdach z trzciny na ziemi udeptanych po 3—5 jaj, których skorupa biała, powleczona warstwą masy kredowej, jest mocno porysowana. Żywią się rybami na płytkich wodach łowionemi, które złożywszy do torby podziobowej, dopiero na lądzie powolnie łykają, lub je młodym oddają, skąd urosło podanie, że **P.** rozdziera sobie pierś i własną krwią karmi młode; dla tego też **P.** jest oddawna symbolem miłości macierzyńskiej. Nie przedstawiają żadnych pożytków, a zrządzają wielkie szkody w rybach. Torba używa się w Indjach wschodnich do przechowywania tytuniu. Kilka ich gatunków żyje na brzegach morskich i wielkich zalewach stref gorących i umiarkowanych całej kuli ziemskiej. Dwa gatunki europejskie przebywają głównie na wschodnio-południowych wybrzeżach morskich, przy ujściach rzek wielkich; z tych **P.** *baba (P. onocrotalus)*, 1,5 metr. długi, 2,5 m. szeroki, biały z nalotem różowym, zapuszcza się niekiedy aż w nasze strony.

Pelikan.

Pelikan, herb: W polu srebrnem—pelikan stojący i karmiący troje własnych dzieci. Na hełmie 3 pióra strusie.

Pelikan.

Pelikan Wacław, lekarz, był pierwotnie profesorem adjunktem akademji petersburskiej, 1817 r. został profesorem chirurgji przy uniwersytecie wileńskim, a 1820 r. profesorem anatomji tamże. Był od r. 1826 do 1830, za kuratorstwa Mikołaja Nowosilcowa, rektorem uniwersytetu wileńskiego. W r. 1833 przeniósł się do Petersburga, gdzie był dyrektorem departamentu medycznego. Oprócz wielu rozpraw, umieszczanych w czasopismach wileńskich, wydał: „Myologja czyli nauka o muskułach ciała ludzkiego“ (Wilno, 1823).

Pelikan Eugenjusz, lekarz, syn poprz., * 1824, † 1878. Napisał kilka dzieł z dziedziny medycyny praktycznej i chirurgji, mianowicie: „Proces Pralen w sudebno-medicinskom otnoszenii“ (1845); „Nieskolko woprosow otnositelno epidemiczeskoj cholery w Peterburgie 1848“ (1848); „Opyt priłożenija sowremennych fizyko-chimiczeskich izsledowanij k uczeniju o jadach“ (1859); „Kriticzeskij obzor upotreblajemych nynie sjemno-nepodwiżnych aparatow dla leczenija perełomow kostej“ (1854).

Pelikan, przyrząd do wyrywania zębów.

Pelikańskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Wileńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało w sobie miasteczko Pelikany z przyległościami, nad rzeczką Dryświatczycą, na południe od Brackawia (Nowo-Aleksandrowska), które posiadał Snarski, a następnie Romanowicz, opłacając z niego kwarty złp. 20, a hyberny złp. 8. Przezywano je także *Popuńskiem*, bo samo miasto Pelikany dawniej nosiło nazwę Popunie.

Pelissier Amable Jan Jakób, książę *Małakowa*, marszałek francuski, * 1794 w Maromme (depart. Niższej Sekwany), † 1864. Ukończywszy świetnie nauki wojskowe w zakładach rządowych, wszedł 1819 r. do głównego sztabu królewskiego, a 1820 r. jako kapitan walczył w Morei. W wyprawie algierskiej 1830 był szefem szwadronu, a po kilkoletnim pobycie w Paryżu, wróciwszy znowu w 1839 do Algieru jako szef generalnego sztabu Schramma dowodził głośną wyprawą do Dahry, gdzie 1845 r., na czele oddanego pod jego rozkazy pułku, żarem i dymem z niesłychanem okrucieństwem zadusił w zamkniętej grocie Uled-Riah 800—1,000 Arabów. Najświetniejszym jego w Algierze czynem było 1852 zdobycie twierdzy Laghuat. Mianowany 10 stycz. 1855 dowódcą pierwszego korpusu armji wschodniej, otrzymał 15 maja 1855 naczelne dowództwo nad armją, oblegającą Sewastopol i po zdobyciu tej twierdzy 12-go września otrzymał godność marszałka, a 1856 tytuł księcia Małakowa. Od marca 1858 do maja 1859 był posłem francuskim w Londynie, następnie od 1861 r. generalnym gubernatorem Algieru, gdzie życie zakończył.

Pelissier Amable.

Pelityczne skały, skały napozór jednolite, w istocie jednak złożone z drobnych pyłków lub łusek, spojonych węglanem wapna lub gliny.

Peljas, syn Posejdona i Tyrony, brat bliźni Nelusa, władca Jolku, wyprawił Jazona, roszczącego pretensje do tronu, na poszukiwanie złotego runa w nadziei, że już z tej podróży nie wróci. Gdy atoli Jazon powrócił, Medea poradziła córkom **P.**, aby dla odmłodzenia go, porąbały w kawały i w kotle gotowały. Akastos, syn **P.**, wypędził Jazona i Medeę z Jolku i ustanowił wspaniałe igrzyska pogrzebowe, niejednokrotnie przez sztukmistrzów greckich wyobrażane.

Peljon, pasmo wzgórz lesistych w Tesalji, słynne w starożytności ze swoich roślin i ziół lekarskich, oraz świątyni Zeusa. Według dawnego mitycznego podania, Tytany w walce przeciwko bogom Olimpu, by się dostać do nieba, piętrzyli jedne góry na drugie i w tym celu górę Osa postawili na Peljonie. Dzisiejsza nazwa Peljonu jest *Zagora*.

Pella, dawna stolica Macedonji, miejsce urodzenia Filipa i Aleksandra W., dzisiaj Fahil. Po zdobyciu Macedonji przez Rzymian utraciło zupełnie dawne swoje znaczenie.

Pellagra, *trąd medjolański* lub *lombardzki*, *róża medjolańska*, *mal rosso*, choroba skórna, występująca we Włoszech górnych, we Francji płd. i niektórych okolicach Hiszpanji, napada tylko wieśniaków, łatwiej kobiety niż mężczyzn, i pochodzi zapewne od grzybka (*Scleroticum maidis* lub *Penicillum glaucus*), rosnącego na kukurydzy. Jest to choroba niedostatecznie jeszcze zbadana, objawia się brunatnemi plamami na skórze, przy objawach gorączkowych, trwa przez lato, na jesień ginie, ale wiosny następnej znów wraca z coraz groźniejszemi zakłóceniami całego organizmu; niekiedy prowadzi do chorób umysłowych. Wyleczyć się dają tylko przypadki lekkie. Por. Lombroso „Trattato della **P.**“ (1892).

Pellegrini (Pellegrino), zwany także *Tibaldi*, malarz i architekt włoski, * 1527 w Bolonji, † 1600 w Medjolanie, pracujący głównie tamże, gdzie jego dziełem jest kościół katedralny. Jego też planu jest Eskurjal w Madrycie. Z obrazów jego sławniejsze są: „Zaślubiny św. Katarzyny“ w galerji bolońskiej, obraz „św. Cecylji“ w galerji wiedeńskiej, „św. Anna ucząca czytać Najświętszą Pannę“ i in. Jako malarz szkoły bolońskiej, wykonał wiele pięknych prac al fresco.

Pellegrini Dominik, brat i uczeń poprz., * 1547, † 1582, znany jest również jako malarz i budowniczy.

Pellegrino A., pseudonim Ad. Idźkowskiego.

Pellentia, toż co namiesięczne leki (ob.).

Pelletan Piotr Klemens Eugenjusz, polityk i znakomity pisarz francuski, * 1813 we wsi Maine-Bertrand (depart. Charente-inférieure), † 1884. Po ukończeniu szkół w Pau i Poitiers, studjował w Paryżu (od 1834 r.) filozofję, historję, ekonomję polityczną i literaturę jako słuchacz Sorbonny i Collège-de-France. Za powrotem z podróży po Belgji, Niemczech i Włoszech był spółpracownikiem dzienników *La nouvelle Minerve* i *Presse*. W tym ostatnim wprowadził nowy system krytyki, który przyjęli później w części Sainte-Beuve i Planche. Artykuły umieszczane w *Revue des deux Mondes* wydał p. t. „Les livres illustrés“ (Paryż, 1843) i „Les Salons des écrivains célèbres“ (1843). Po rewolu-

cji Lutowej redagował czas jakiś gazetę *Bien Public*, organ umiarkowanego republikanizmu. Nowy szereg artykułów, drukowanych w *Presse* (1850—51), wydał potem osobno p. t. „Professions de foi du XIX siècle“ (Paryż, 1853, 2 ed. 1854). Z pomiędzy szkiców, umieszczanych w *Presse*, zasługują na szczególną uwagę: „Lettre à un homme tombé,“ w którym broni porzuconej przez Lamartine'a *doktryny postępu*, i „La nouvelle Babylone“ (1862), w którym w sposób poważny przedstawia nowoczesne stosunki paryskie. Wybrany 1863 deputowanym do ciała prawodawczego, zasiadł na krańcowej lewicy i odznaczał się jako znakomity mówca. W r. 1868 założył z kilku przyjaciołmi tygodnik *La Tribune*, którego naczelnym był redaktorem. W r. 1869 wybrany znowu deputowanym, został po upadku drugiego cesarstwa (4 września 1870) w rządzie obrony narodowej ministrem bez wydziału; po kapitulacji Paryża złożył ten urząd, a w lutym 1871 wybrany znowu do zgromadzenia narodowego zasiadł na lewicy. W r. 1876 został członkiem senatu. Z dzieł jego rozmaitej treści wymieniamy jeszcze najważniejsze: „La lampe éteinte“ (2 t., Paryż, 1840), romans literacko-filozoficzny; „L'histoire des trois journées de février 1848“ (Paryż, 1848); „L'histoire du brahmanisme“ (Paryż, 1846); „Heures de travail,“ zbiór artykułów dziennikarskich (2 t., 1854, 2 wyd 1869); „Les droits de l'homme, les rois philosophes“ (1858, 2 wyd. 1867); „Décadence de la monarchie française“ (1860, 4 wyd. 1872); „La comédie italienne“ (1862); „La tragédie italienne“ (1862); „La charte du foyer“ (1864); „La nouvelle Babylone“ (1863); „Les fêtes d'intelligence“ (1863); „Elisée, voyage d'un homme à la recherche de lui-même“ (1877); „Dieu est-il mort?“ (1883); „Napoleon III“ w Musée biographique. W r. 1877 otrzymał od akademji nagrodę za dzieło „Pasteur du desert.“

Pelletan Kamil Karol, syn poprzedn., * 1846; współpracownik pism radykalnych, od r. 1880 redaktor „La Justice,“ 1881 deputowany do parlamentu, gdzie zasiadał po lewicy. Napisał: „Le théâtre de Versailles“ (1876); „Questions d'histoire,“ „Le comité central et la commune“ (1879); „La semaine de Mai“ (1880); „Georges Clémenceau“ (1883); „Les Guerres de la révolution“ (1884); „De 1815 à nos jours“ (1892).

Pellico Silvio, słynny poeta włoski, syn *Honorata Pellico*, znanego także poety lirycznego, * 1788 w Saluzzo, w Pjemoncie, † 1854 w Turynie. Młodość przepędził w Lionie, gdzie omal nie zapomniał o Włoszech. Poemat Hugona Foscolo „I sepolcri“ taką w nim rozbudził miłość ku ojczyźnie, że natychmiast wrócił **P.** do kraju, zawarł bliższe stosunki z Foscolo i Monti i został nauczycielem w domu hr. Lambertenghi w Medjolanie. Tragedjami: „Laodamia“ i „Francesca da Rimini“ (jedna z najlepszych tragedji włoskich), oraz tłómaczeniem Byronowego „Manfreda“ stanął w rzędzie najcelniejszych swego kraju poetów. Gorący patrjota, pracował **P.** dla wolności i odrodzenia Włoch; podejrzany fałszywie o karbonaryzm i uwięziony 1820 r. w Santa-Margherita, potem osadzony w strasznem więzieniu ołowianem w Wenecji, nareszcie razem z przyjacielem swym Maroncellim na śmierć skazany, został przez cesarza ułaskawiony i na lat 15 do podziemnego więzienia w Spielbergu przeniesiony (1822). Przeniósłszy niesłychane cierpienia, odzyskał nareszcie (sierpień 1830) wolność (równocześnie z Maroncellim, towarzyszem swych nieszczęść) i otrzymał miejsce sekretarza u hr. Barolo w Turynie. W więzieniu popadł **P.** w mistycyzm, ale nie w bigoterję, jak niektórzy utrzymują. Historję swych cierpień opowiedział **P.** stylem powabnym w dziele „Le mie prigioni“ (Paryż, 1833, tłómaczone i na polski). Z jego tragedji oprócz wymienionych celniejsze są: „Gismonda da Mendrisio,“ „Leoniero da Dertona,“ „Erodiade“ (wydane p. t. „Tre nuove tragedie,“ Turyn, 1832); „Tomaso Moro“ (1833); napisał także 12 małych poematów, nazwanych przez niego „Cantiche“ (rodzaj epopei lub romansu historycznego), do których treść brał z dziejów włoskich; jego poezje liryczne mieszczą się w „Opere inedite“ (2 t., Turyn, 1837, Lipsk, 1834—38, Medjolan, 1886); w dziele „Dei doveri degli nomini“ (tłómaczone na język polski dwukrotnie) ułożył rodzaj katechizmu o powinnościach człowieka. Pośmiertne pisma **P.** zaczęto wydawać w Turynie 1855. Por. Chiala „Vita di Silvio Pellico“ (Turyn, 1852); Bourdon „Silvio Pellico, sa vie et sa mort“ (7 wyd., Paryż, 1879).

Pellico Silvio.

Pellisier Jerzy, literat francuski, * 1852, został profesorem w Liceum Lakonal w Paryżu, napisał: „La vie et les oeuvres de Barteus,“ „Le mouvement litteraire au XIX siècle“ (1889); „Essais de litterature contemporaine,“ „Nouveaux essais“ (1894); „Traité de versification française“ (1894); „Le Mouvement litter. contemporain“ (1901).

Pellisson-Fontanier Paweł, historjograf Ludwika XIV, * 1624 w Béziers, † 1693. Ukończywszy studja prawne, osiadł w Castres jako adwokat i napisał pełną pochlebstw „Histoire de l'Académie française jusqu'en 1652“ (Paryż, 1653), za które dzieło został członkiem akademji. Zamieszkawszy w Paryżu, otrzymał od Fouqueta wyższy urząd w administracji finansów, a później i tytuł radcy stanu (1660). Uwięziony równocześnie z Fouquetem, dopiero po 5-ciu latach odzyskał wolność i zjednał sobie nawet względy Ludwika XIV, który mianował go swym historjografem, a za przejście do katolicyzmu hojnie wynagrodził. Mianowany administratorem funduszów, przeznaczonych dla nawracania protestantów, gorliwością swą zyskał

łaski dworu, ale popadł w nienawiść u dawnych spółwyznawców. Za znaną pochwałą Ludwika XIV został referendarzem stanu. Główne dzieło **P.** „Histoire de Louis XIV“ (3 t., Paryż, 1749) wydał Lemacrier. Jego „Lettres historiques et opuscules“ (3 t., Paryż, 1729), zawierają szczegóły o podróżach króla 1676 i 1688 r.

Pelloux Luigi, generał i minister włoski, * 1839, brał udział w wojnach 1859 i 1866; w r. 1878 został pułkownikiem, 1885 generał-majorem, 1889 generalnym inspektorem armji alpejskiej, 1891 generał-lejtnantem i komendantem dywizji. W roku 1880 wybrany do parlamentu, gdzie głosował z prawicą (do 1895). Był ministrem wojny 1891—1892 w gabinecie Rudiniego, od 1892—1893 w gabinecie Giolittego, oraz w 1896 w drugim gabinecie Rudiniego.

Pelobates, dreptucha; *Pelobatidae*, żaby ziemne, ob. Żaby.

Pelop, pierwiastek metaliczny, wykazany przez Rosego w tantalitach, okazał się identyczny z niobem (ob.).

Pelopidas, syn Hippoklesa, jeden z najznakomitszych wodzów tebańskich, przyjaciel i współczesny Epaminondasa (ob.). Wypędzony z Teb przez stronnictwo tyrańskie, wspierające się na Spartanach, po niejakim czasie zgromadził pewną liczbę patrjotów, wrócił tajemnie do Teb, zamordował zebranych na uczcie tyranów i dał tem hasło do wypędzenia Spartan. Następnie wespół z Epaminondasem przyczynił się do świetnego zwycięstwa, odniesionego nad Spartą pod Leuktrami 371 r. W 364 przed Chr. potykając się w bitwie z Aleksandrem, tyranem miasta Ferae, poległ bohaterską śmiercią pod Kinoskefale.

Peloponeska wojna, ob. Peloponez.

Peloponez (właściwie *Peloponnesos*, t. j. wyspa Pelopsa), w wiekach średnich Morea zwany, stanowi południowy półwysep stałego lądu Grecji, który z właściwą Helladą tylko wązkiem i płaskiem międzymorzem Korynckiem jest połączony. Ogólna powierzchnia **P.** wynosi 22,200 klm. kw. przy 1100 klm. długości jego brzegów, tak, że na 1,200 klm. wybrzeża przypada mniej niż 20 klm. kw. powierzchni; stosunek nadzwyczaj korzystny. Jądro **P.** stanowi wyniesione płaskowzgórze, z którego kilka rozbiega się pasm; najwyższe z nich są Tajgety i góry Alhejskie, przenoszące 2,000 metr. wysokości. Głównemi rzekami **P.** były: Eurotas (Ruphia) i Alpheus (Bailipotamos). W starożytności **P.** dzielił się na następujące prowincje: wewnątrz Arkadję, od północy Achaję, od zachodu Elidę, od południa Mesenję i Lakonję, z potężnem niegdyś miastem Spartą; od wschodu Argolję z miastem głównem Argos.

Historja. Po wojnie Trojańskiej, przybywający tu Doryjczycy wyparli do Tesalji pierwotnych osiedleńców **P.** i założyli tu kilka państw, z których Sparta najpotężniejszą była. Ta wkrótce owładnęła całym **P.** i dążyła do hegemonji nad Grecją. Współzawodnictwo w tym względzie Aten sprowadziło pamiętną, 27-letnią *wojnę peloponeską* (431—401 r. prz. Chr.), która wprawdzie zniszczyła potęgę Aten, dała pierwszeństwo Sparcie, ale także osłabiła całą Grecję i była jednym z ważniejszych powodów jej upadku. W r. 146 prz. Chr. po zdobyciu Koryntu **P.** podbity został przez Rzymian, łącznie ze środkową Grecją i stanowił prowincję rzymską Achaję, później należał do państwa Bizantyńskiego, w średnich wiekach osiedlony w znacznej części przez Słowian (którzy później pomieszawszy się z ludnością grecką, utworzyli dzisiejszych Nowo-Greków), następnie pod nazwą Morei został prowincją wenecką. Podbity w końcu przez Turków, jęczał kilka wieków pod ich jarzmem i dopiero w latach 1821—25 oswobodziwszy się, wszedł w skład dzisiejszej Grecji. Por. Curtius „Peloponnesos“ (2 t., Gotha, 1851—52); Beulé „Etudes sur le Peloponnèse“ (Paryż, 1855); Clark „Peloponnesus. Notes of study and travel“ (Londyn, 1858); Buchon „Histoire de la domination française dans les provinces de l'empire grec“ (2 t., Paryż, 1840); Falmerayer „Geschichte der Halbinsel Morea“ (2. t., Sztutgard, 1830—36).

Pelops, wnuk Zeusa, a syn Tantalosa i Djany. Zabity przez ojca i na półmisku jako potrawa zastawiony bogom, przybyłym do niego w odwiedziny, był przez nich do życia przywrócony. Według podania, **P.**, wyszedłszy z Frygji, przybył do greckiego kraju, który od jego imienia wziął nazwę *Peloponezu*. Ożeniwszy się z Hypodamją, otrzymał z jej ręką Elidę. Synami jego byli Atreus i Tyestes, wnukami Agamemnon i Menelaus. Słynął też **P.** jako odnowiciel i rozkrzewiciel igrzysk olimpijskich. W Olimpji odbierał cześć większą aniżeli inni bohaterowie.

Pelouze Teodor Juljan, chemik, syn *Edmunda* **P.** († 1847), autora wielu dzieł technicznych, * 1807 w Valognes, † 1867; początkowo pracował w aptece, następnie uczył się chemji pod Gay Lussac'iem, w 1830 został profesorem chemji w Lille. Tu okazał, że cukier z buraków w niczem nie ustępuje kolonjalnemu i że buraki zawierają około 10% cukru krystalicznego, identycznego z trzcinowym, są wolne od cukru owocowego, więc wady tego cukru mogą jedynie pochodzić z przyczyny nieodpowiedniego sposobu fabrykacji. Wezwany do Paryża, został zastępcą Gay-Lussaca w szkole politechnicznej. W r. 1830 odbył podróż do Niemiec, gdzie wspólnie z Liebiegiem odkrył eter enantowy, któremu wina swój bukiet zawdzięczają. W r. 1837 został członkiem akademji nauk, został następnie profesorem w kolegjum francuskiem, 1848 w mennicy, w r. 1849 członkiem rady municypalnej Paryża. Wynalazł bawełnę strzelniczą, zbadał kwas masłowy, wpływ światła słonecznego na barwienie szkła i in. W r. 1853 rozpoczął opracowanie obszernego dzieła „Traité de chimie générale, analytique, industrielle et agricole“ (8 t., 3 wyd., 1861

—65), którego skrócenie wyszło w 3 tomach p. t.: „Abrégé de chimie.“

Pelplin, *Pełplin*, piękne i bogate niegdyś opactwo Cystersów w Pomerelji, nad rz. Ferz, między Starogrodem a Gniewem, założone 1262 w Dobrawie przez Sambora, rządcę Pomorza, a przez Mestwina 1274 do **P.** przeniesione. Wieś **P.**, położona obecnie w okręgu regencyjnym Gdańskim, o $1\frac{1}{2}$ mili od miasta okręgowego Stargardu, liczy 2,500 miesz., jest rezydencją biskupa chełmińskiego, oraz kapituły, ma 2 kościoły katolickie i seminarjum duchowne, z dość liczną bibljoteką.

Pelt Antoni Fryderyk Ludwik August, teolog niemiecki, * 1799 w Regensburgu, † 1861 w Kemnitz; był docentem w Berlinie, następnie od 1829 profesorem w Greifswaldzie, a od 1835 w Kiel, poczem został 1852 r. proboszczem w Kemnitz. Najważniejsze dzieła jego są: „Theologische Encyclopädie“ (Hamburg i Gotha, 1843); „Vorlesungen über Protestantismus, Supernaturalismus und speculative Theologie“ (Kiel, 1839).

Peltiera objaw, ob. Tormoelektryczność.

Peluzjum, miasto w starożytym Egipcie, nad wschodniem, od niego nazwanem, *Peluzyjskiem ujściem Nilu* i na ostatnim północnym krańcu Delty, gdzie dzisiaj leży Tinch. Jako miejscowość stanowiąca klucz do Egiptu, **P.** było ważną twierdzą graniczną od strony Arabji.

Pelvis, ob. Miednica.

Pelwimetr, przyrząd służący do mierzenia objętości miednicy u kobiet; ma zastosowanie w akuszerji, określając bowiem wymiary miednicy, wskazuje, czy płód sam się urodzić może, czy też musi być sztucznie wydobyty, za pomocą kleszczy, lub po uprzedniem rozczłonkowaniu. Najczęściej używanym jest **P.** Baudelocque'a.

Pełczyńskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Podolskiem, pow. Latyczowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, składało się z dóbr Pełczynka, Spiczyńce i Garbatka, które posiadał Franciszek Świeżawski, opłacając z niego kwarty złp. 880 gr. 18. Na sejmie 1773—1776 roku Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne Ksaweremu Małachowskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzedniego starosty.

Pełczyska, wieś prywatna w gub. Kieleckiej, pow. Miechowskim, w powabnej i żyznej okolicy, ma piękny murowany kościół parafialny. Władysław Łokietek po kilkoletniem za granicą tułactwie, opanował 1304 r. istniejący tu wówczas zamek i z niego czynił wycieczki przeciwko Wacławowi, królowi czeskiemu. W ostatnich czasach **P.** wsławiły się ważnemi wykopaliskami średniowiecznych numizmatów polskich.

Pełesz Juljan, biskup grecko-katolicki przemyski, samborski i sanocki, asystent tronu Leona XIII, * 1843 w Smerekówce, w pow. Jasielskim, kształcił się w seminarjum wiedeńskiem; w r. 1867 otrzymał święcenia kapłańskie i został prefektem w temże seminarjum, następnie we Lwowie. W r. 1878 przeniesiony był do Przemyśla, 1883 r. archidjakonem i dziekanem grecko-katolickiej metropolitalnej kapituły we Lwowie, w 1885 został biskupem stanisławowskim, a po śmierci biskupa Stopnickiego, biskupem przemyskim z tytułem biskupa sanockiego i samborskiego. † 1896 r. Pracował na polu literackiem i wydał kilka podręczników naukowych i w języku niemieckim dzieło z zakresu historji kościelnej: „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“ (1 tom 1878, 2 tom 1880).

Pełesz Juljan.

Pełka albo **Fulko,** biskup krakowski, herbu *Lis*, z dziekana krakowskiego obrany biskupem 1186 r., rządził djecezją przez lat 21, używając na dworze Kazimierza Sprawiedliwego wielkiego zaufania. Radą i wymową swą odznaczył się szczególnie w bezkrólewiu po śmierci Kazimierza, utrzymawszy z pomocą brata swego Mikołaja, wojewody krakowskiego, Leszka Białego na tronie polskim. Później wszakże wprowadził Władysława Laskonogiego, a w końcu pomógł znowu Leszkowi do objęcia rządów i czynnie go popierał, † w 1207 w Krakowie.

Pełka albo *Fulko*, arcybiskup gnieźnieński od 1232, synowiec poprzedn.; używał swojego czasu wielkiej władzy i wpływu w kraju. Wyklął Konrada, księcia mazowieckiego za złupienie biskupstwa krakowskiego, jak również Bolesława łysego księcia lignickiego, za uwięzienie Tomasza biskupa. Pogodził Bolesława i Przemysława, książąt wielkopolskich, w sporze o spadek ojcowski. Jako pasterz djecezji wspominamy jest najzaszczytniej z tytułu swoich rozporządzeń kościelnych i licznych fundacji duchownych. Zwoływał synody 1233 roku w Sieradzu i 1257 roku w Łęczycy, na których spisano wiele ustaw kościelnych. Konstytucje synodu sieradzkiego znajdowały się w bibljotece Załuskich, w *Zbiorze Synodów* Jarosława Bogorji, arcybiskupa gnieźnieńskiego. **P.** † 1258 r. w Łęczycy.

Pełka Janusz, pseudonim Andrzeja Niemirowskiego.

Pełnia księżyca, ob. Księżyc.

Pełnik, roślina, ob. Trollius.

Pełnoletność—dojrzałość wieku do prawnego działania i władania własnym majątkiem. Kodeks u nas obowiązujący ustanowił pełnoletność na lat 21 skończonych; wiek ten daje zdolność do wszystkich czynności życia cywilnego z wyjątkami ustanowionemi przez prawo dla mężatek i bezwłasnowolnych; mający mniej niż lat 21 skończonych każdy jest małoletnim, a zatem niezdolny do działań prawnych. Ob. Opieka, Familijna rada.

Pełnomocnictwo *(mandat)*, jest to umowa, przez którą jedna osoba upoważnia drugą do wykonania w jej imieniu pewnej czynności, druga zaś bierze na siebie ten obowiązek. Przyjęcie **P.** może być milczące i wypływa z wykonania go. Osoba, dająca upoważnienie, nazywa się mocodawcą, przyjmująca polecenie—pełnomocnikiem. Ponieważ pełnomocnik przedstawia tylko osobę mocodawcy i działa w jego imieniu, przeto nie potrzeba koniecznie, aby on sam miał tę zdolność prawną, jaka wymaganą jest od mocodawcy. Z tego powodu pełnomocnikami mogą być małoletni usamowolnieni i kobiety zamężne (art. 1990 Kod. Cyw.). **P.** z natury swej jest darme. Od zasady tej jednak istnieją wyjątki, bądź wskutek wyraźnej umowy (art. 1986 Kod. Nap.) będź w myśl samego prawa, jak to się dzieje względem obrońców sądowych (istnieje specjalna taksa dla adwokatów przysięgłych). W wypadkach tych, gdy pełnomocnik jest płatny, surowszą jest odpowiedzialność jego za uchybienia. W dawnem prawie polskiem **P.** czyniło się albo przez zeznanie do akt wieczystych, albo też przez list prywatny, niekiedy oblatowany. Obecnie może ono być udzielone za pomocą aktu urzędowego, lub prywatnego, a nawet ustnie (w takich zobowiązaniach, które mogą być dowodzone za pomocą badania świadków, oraz adwokatów przysięgłych na posiedzeniu sądu). W pewnych wypadkach może zachodzić udzielenie **P.** nawet w sposób milczący, jeżeli pewna osoba nie sprzeciwia się wykonaniu czynności w jej imieniu przez drugą. Są wypadki, gdy prawo żąda bezwarunkowo pełnomocnictwa, udzielonego tylko rejentalnie, np. w sprawach hypotecznych. **P.** pod względem treści swej może być dwojakie: *ogólne* do wszystkich interesów mocodawcy, lub *szczególne* do jednego lub kilku interesów (art. 1987), **P.** ustaje bądź przez odwołanie ze strony mocodawcy, bądź też przez zrzeczenie się mandatu ze strony pełnomocnika, bądź wreszcie przez śmierć, ubezwłasnowolnienie, lub upadłość jednej ze stron.

Pełnomocnicy gminni, są to urzędnicy gminni, na których włożone są obowiązki, które wchodziły w zakres atrybucji ławników, dawnych sądów gminnych, a więc z jednej strony są doradcami wójta gminy, z drugiej zaś strony czuwają nad utrzymaniem w gminie dróg i mostów, nad wykonaniem powinności tak pieniężnych, jak i odbywanych w naturze, nad zarządem funduszami gminy i nad całością nieruchomości gminnych, jak również mają dozór nad szkołami, szpitalami i zakładami dobroczynnemi gminy. **P.** gminnych wybiera zebranie gminne w liczbie dwóch, na rok jeden, z osób posiadających w obrębie gminy własność nieruchomą. Z **P.** gminnymi nie należy utożsamiać pełnomocników gminy do spraw poszczególnych; nie są to urzędnicy, lecz tylko pełnomocnicy prywatni, w razie potrzeby obierani przez gminę do załatwiania pewnej sprawy.

Pełnorogie, ob. Przeżuwające.

Pełplin, ob. Pelplin.

Pełtew, lewy dopływ Bugu, powstaje w obrębie Lwowa z kilku małych strug, przyjmuje z prawej strony dopływy: Kabanówkę, Przegnojówkę, Gołogórkę, z lewej zaś Jaryczówkę i Kąpielówkę; przepłynąwszy przeszło 70 klm., wpada pod Buskiem do Bugu.

Pełtyn Samuel, literat, pracował głównie na polu piśmiennictwa judaistycznego, * 1832 roku w Marjampolu. W młodości zajęty był wyłącznie naukami rabinicznemi, wykształcenie zawdzięcza sam sobie. W 1864 r., po upadku *Jutrzenki*, wydawanej przez Neufelda, założył w Warszawie pismo polskie *Izraelita*, dotąd wychodzące, poświęcone szerzeniu oświaty między Żydami, a zarazem obronie ich interesów.

Pełym, wieś w gubernji Tobolskiej w powiecie Turyńskim, na lewem wybrzeżu rzeki Tawdy, nieco niżej ujścia do niej rzeki **P.**, założona 1592 r., początkowo była miastem. Do **P.** zesłani byli mieszkańcy miasta Uglicza za zeznanie o zabiciu carewicza Dymitra. W XVII i XVIII wieku przebywali tam na wygnaniu: Wasil i Iwan Romanowy (1601), Biron (1741), Münich (1742—61).

Pełzacz *(Certhia)*, rodzaj ptaków śpiewających z grupy przyrosłopalcowych, ptaki o dziobie szczupłym, trójgraniastym, łukowato zgiętym; ogon ich podobnie jak u dzięciołów jest stopniowany i sztywny, od podpierania się podczas pełzania w końcu zużyty, o 12 sterówkach. Ptaszki te, po większej części samotne, lub niekiedy trzymające się przy stadkach innych drobnych ptaków, bardzo zręcznie pełzają po drzewach, podpierając się ogonem zawsze od dołu do góry, a dostawszy się do pewnej wysokości, przelatują na sam spód innego drzewa i znowu ku górze zdążają; na ziemi nigdy nie siadają. Żywią się owadami, ich poczwarkami i jajkami, które z pod nierówności kory wybierają i dla tego są bardzo pożyteczne. Gnieżdżą się w dziuplach i szparach drzewnych, jajka ich są białe, ceglasto upstrzone. Krajowy gatunek, *C. familaris*, zwany także *zaskórnikiem*, 13 cm. długi, szaro, rudawo i brunatno z wierzchu upstrzony, od spodu biały z mocnym jedwabistym połyskiem, wszędzie się znajduje, gdzie tylko są drzewa. Do rodziny pełzaczów *(Certhiidae)* należy też gatunek alpejski *Tichodroma muraria*. W niewoli ptaki te trudno dają się utrzymać.

Pełzak, nazwa proponowana ameby (ob.).

Pemba (*Dżezîret et Chofera*, „wyspa roślinności“), wyspa koralowa, u wschodniego wybrzeża Afryki położona i do Zanzibaru należąca, ma 74 klm. długości i 7 klm. szerokości, liczy 40,000 miesz. Główne miasto *Tszaka* liczy 5,000 miesz.

Pemberton, miasto w angielskiem hrabstwie Lancaster, ma przędzalnie bawełny, pokłady węgla i 18,500 miesz.

Pembroke, hrabstwo w księstwie Walji w Anglji ma 220 klm.kw. z 89000 m., trudniących się po większej części hodowlą bydła, przerabianiem mleczywa i żeglugą przybrzeżną. Znajdują się tu liczne po-

mniki dawnych Druidów, zwaliska zamków i starożytności rzymskie. Nad zatoką pięknego portu Milfordhafen leży miasto *Pembroke*, stolica hrabstwa, 15,000 miesz., prowadzące rozległy handel. Ma stację dla okrętów wojennych, arsenał morski i 12 fortów.

Pembroke, tytuł noszony przez rozmaite rody angielskie i pochodzący od miasta t n. w południowej Walli. Arnulf z Normandji, z domu Montgomery, zbudował zamek *Pembroke* w końcu XI wieku. Spadkobierca jego, *Gilbert Clare*, otrzymał od króla Stefana 1138 godność hr. Pembroke. Jego syn *Ryszard* († 1176), zwany Strongbow, poślubił córkę Dermota Mac Murrougha, króla Leinstern, i przedsięwziął 1170 r. do Irlandji wyprawę, która doprowadziła Anglików do zawładnięcia tą wyspą. Córka jego wniosła majętności rodowe *Wilhelmowi Hampstead*, dziedzicznemu marszałkowi angielskiemu, który 1202 r. otrzymał także tytuł hr. **P.** W ostatnich latach panowania Jana Bez ziemi dowodził on przeciw szlachcie, która sprowadziła Francuzów, i po śmierci króla (19 października, 1216) ukoronował 9-letniego jego syna Henryka III, aby zapobiedz przez to uzurpacji Ludwika, księcia francuskiego. Następnie wybrany przez możnowładców regentem i mianowany protektorem, odnowił *wielką kartę*, ale odjął duchowieństwu wolność elekcji, a stanom państwa bezwarunkowe prawo ustanawiania podatków. Zwrócił się potem przeciw Francuzom, pobił ich 20 maja 1217 r. pod Lincoln i zawarł z nimi 11 września w Lambeth pokój, mocą którego uwolnił Anglję od nieprzyjaciół. Dobrze zasłużywszy się krajowi, † 1219 r. Potomstwo jego w linji męskiej wygasło 1245 r., a Henryk III do godności hrabiów **P.** wyniósł przyrodniego swego brata *Wilhelma da Volence*, z domu Latignon. Syn i spadkobierca jego Almeryk odznaczył się niejednokrotnie w boju ze Szkotami i † 1323 r. z ręki morderczej; na nim wygasł ród jego, a dobra familijne przeszły w dom Hastingsów. *Laurence de Hastings* otrzymał 1336 r. godność hr. **P.**—Syn jego *Jan* za spustoszenie Poitou otrzymał namiestnictwo w Guyenne, ale pod La Rochelle został pobity przez Francuzów; † 1375 r. Syn jego, także *Jan*, zginął na turnieju bezpotomnie 1389 r. Henryk VI nadawał z kolei majątek i tytuł hr. **P.** swym wujom książętom Bedford i Gloucester, a później przyrodniemu swemu bratu Jasperowi Tudor, który w wojnie dwu róż stał po stronie Lancastrów i z tego powodu musiał uciekać do Szkocji, ale za Henryka VII został z tytułem ks. Bedford marszałkiem państwa i wicekrólem Irlandji; † 1495 r. bezdzietnie. Po wygnaniu Jaspra, Edward IV obdarował tytułem hr. **P.** Wilhelma *Herbert*, którego syn, także *Wilhelm*, musiał zamienić ten tytuł na godność hr. *Huntingdon*. Za Henryka VIII tytuł margrabiny **P.** nosiła od 1532 jego kochanka Anna Boleyn. W 1551 r. *Wilhelm*, syn Ryszarda, naturalnego syna Wilhelma Herbert, dostał od Edwarda VI godność lorda Herbert i hr. **P.**, a tytuł ten dotąd jeszcze zostaje w posiadaniu jego potomków. *Wilhelm* ten odgrywał ważną rolę, posiadając zaufanie Edwarda VI, oraz królowych Maryi i Elżbiety. Za rządów tej ostatniej musiał jednak uciekać 1569 do Francji, gdzie też umarł. Młodszy jego syn dał początek domowi hrabiów *Pawis*, a starszy *Henryk hr. Pembroke* odziedziczył majątki rodziny Parr z Kendal i zostawił syna *Wilhelma*, trzeciego *hr. Pembroke*, który był ulubieńcem Jakóba I i Karola I; † 1630 r. bezdzietnie. Dobra i tytuł hr. **P.** odziedziczył brat jego *Filip*, hr. Montgomery, † 1650. *Tomasz*, ósmy *hr. Pembroke*, wnuk poprzedn., używał wielkiego znaczenia za Wilhelma III i królowej Anny, † 1733. Prawnuk jego *Jerzy August hr. Pembroke*, † 1827 w stopniu generała; syn jego *Robert Henryk*, dwunasty *hr. Pembroke*, * 1791, † 1862 r. w Paryżu; spadkobiercą jego jako trzynasty *hr. Pembroke* i dziesiąty hr. Montgomery, został lord Herbert, *Jerzy Robert Karol*, * 1850, † 1895; tytuł odziedziczył brat jego Sidnej Herbert, * 1853, minister skarbu w gabinecie Salisburyego (1885—1892).

Pemmikan, ulubiona potrawa Indjan północnoamerykańskich, składa się z mięsa bawolego, które pocięte, ubite i zmieszane z tłuszczem, wypełnia się w worki skórzane i w tym stanie długo się przechowuje.

Pemphigus, choroba skórna, ob. Pęcherzyca.

Penaea *(Klejownica)*, rodzaj roślin z rodziny *Penaeaceae*, ma kielich 2 działkowy, koronę dzwonkowatą, 4-wrębną, znamię 4-dzielne i torebkę 4-kątną, 4-komórkową, 8-nasienną; są to zioła małe, żywiczne, w Afryce południowej. **P.** *sarcocolla* wydaje sok wypływający, twardniejący na powietrzu, zwany wtedy gumą rybią, sarkokolą; dawni lekarze arabscy sławili jej działania przeczyszczające, obecnie w Europie się nie używa. **P.** *formosa*, o kwiatach żółtawo-czerwonawych, jest piękną rośliną ozdobną. Niewielka rodzina *Penaeaceae* zawiera właściwie jeden tylko ten rodzaj.

Penaeus, ob. Krewety.

Penalizm (łac.) udręczenia wyrządzane przez starszych studentów nowo-przybyłym (penalom fuksom), zwłaszcza w XVII wieku będące w użyciu. Por. Schöttgen 1747 r.; pewne ślady ich pozostały do dziś dnia na uniwersytetach i po alumnatach.

Penaty *(Penates)*, zwały się u Rzymian bóstwa opiekujące się domowemi zapasami i sprzętami (penus) i wogóle całym domem. Posążki ich stały na ognisku, na którem składano im ofiary uroczyste w styczniu. **P.** razem z Larami uważane były za bóstwa familijne, często z nimi łączone, a później nawet, gdy się pierwotna zatarła różnica, mieszane, tak, że zarówno nazwy **P.** jak i Larów używano na oznaczenie domu. Oprócz *Penates privati* albo *familiares* były jeszcze *Penates publici*, opiekujące się państwem, jako wyrosłem ze związku rodzinnego. Rzymianie czcili także **P.** starolatyńskie, które wedle tradycji narodowej miał przywieźć z Troi Eneasz. Im i Weście składali konsu-

lowie ofiary przy obejmowaniu i składaniu swego urzędu. I inne ludy starolatyńskie czciły także **P.**; u Etrusków były niemi: Fortuna, Ceres, Genius i Pales. Por. Klausen „Aeneas und die Penaten“ (2 t., Hamburg, 1839—40).

Pence, ob. Penny.

Penck Albrecht, geograf, * 1858 w Lipsku, kształcił się tamże, miał udział w badaniach geologicznych Saksonji, podróżował po Europie północnej dla poznania utworów dyluwialnych, w 1880 przeniósł się do Monachjum i zajął się badaniem śladów dawnych lodników alpejskich. W 1885 r. został profesorem geografji fizycznej w Wiedniu, w 1892 r. prezydentem komisji centralnej krajoznawstwa w Niemczech. Ogłosił: „Die Vergletscherung der deutschen Alpen“ (1882); „Die Eiszeit in den Pyrenäen“ (1885); „Das Deutsche Reich“ (1885—87); „Niederlande und Belgien“ (1889), „Morphologie der Erdoberfläche“ (2 cz., 1894) i in.

Pencz Jerzy, * około 1500 r. w Norymberdze, znakomity malarz portrecista i miedziorytnik, uczeń Alberta Dürera, potem Rafaela i Marcantona w Rzymie, przebywał potem głównie we Wrocławiu i tam † 1550 r.

Pendant (fr.) dzieło sztuki, odpowiadające innemu dziełu rozmiarowi i treścią, i stanowiące niejako jego dopełnienie symetryczne.

Pendleton Jerzy Hant, polityk amerykański, * 1825 w Cincinati, † 1889 w Brukseli; demokrata, w 1856 r. został senatorem Stanów Zjednoczonych, w 1885 był ambasadorem w Berlinie.

Pendżab (z persk. kraj pięciu rzek), zwany także *Pandżab* albo *Punjab*, niegdyś główna kraina Sikhów albo Lahory, leży w północno-zachodniej stronie Indji przedgangesowych i należy od 1849 r. do angielskich indyjskich posiadłości. **P.**, prowincja państwa indyjskiego, obejmuje 286,616 klm. i liczy 21 mil. miesz., mówiących językiem *Pendżabi*, pochodzącym od sanskrytu. *Pięciorzecze*, *Pentapotamja*, tak się nazywa od pięciu rzek, przechodzących przez jego terrytorjum; rzeki te są Dżelum albo Behat (Hydaspes), Czenab, Rawi albo Iraoti, Bias albo Bejas i Satledż albo Ghara. Wypływają one z Himalai, łączą się następnie pod Mithun-Kota w prowincji Multan i wpadają do Indusu. Stolicą kraju jest Lahora.

Pendż-Deh, oaza w prowincji Zakaspijskiej w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, ważny punkt węzłowy dróg handlowych, wiodących z Merwu do Heratu i z Meszedu do Majmeny, liczy 117,000 miesz. Tu nad Kuczką zaszła dnia 30 marca 1885 r. potyczka między rosjanami pod Komarowem i afganami.

Penelopa, słynna z cnoty i piękności małżonka Odyseusa (Ulisesa), córka Ikarjosa i Perybei, matka Telemaka. Podczas nieobecności męża swego, poczytywanego za zmarłego, umiała zręcznie ujść zasadzek, stawianych na się przez licznych zalotników. Słynną jest tkanina Penelopy, której nigdy nie mogła skończyć, gdyż w nocy prała to, co utkała w dzień, albowiem w chwili ukończenia musiałaby wybrać jednego z zalotników. Ulises, przybywszy z długiej wędrówki w samą porę, wybawił cnotliwą żonę z kłopotu.

Penelopa.

Penelope, ptak, ob. Czubatka.

Penetracja (łac.), przenikliwość; penetrować, przeglądać, przeszukiwać.

Peneusz, dzisiaj Salamwria, główna rzeka Tesalji, wypływa z góry Pindus, przechodzi przez dolinę Tempe i pomiędzy górami Olimpem a Ossą wpada do zatoki Termejskiej, dzisiejszej zatoki Saloniki.

Penicillium, ob. Pleśnie.

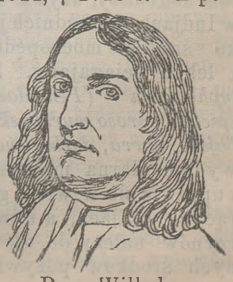
Penis, ob. Prącie.

Penitencja (łac. poenitentia), żal; w Kościele katolickim pokuta przez księdza nałożona; kara dla duchownych za drobne przewinienia.

Penitencjarja rzymska, zowie się wydział papieskiego biura *Kurji łask* (Curia gratiae). Należą do niego absolucje i dyspensy w wypadkach wymagających sekretu, to jest, jeżeli dyspensa ma być dana na spowiedzi. Do składu **P.** wchodzi kardynał wielki penitencjarjusz, wielu prałatów i urzędników. Od wielkiego penitencjarjusza różnią się penitencjarze mniejsi, których jednego posiada każda z wielkich bazylik Rzymu. Penitencjarzem zowie się także kapłan, który spowiedzi słucha i rozgrzeszenie daje w przypadkach rezerwowanych, za pozwoleniem zwierzchności.

Penka Ignacy Józef, kanonik krakowski, profesor teologji dogmatycznej i moralnej w uniwersytecie krakowskim, † 1855 w Krakowie. Wydał: „Praelectiones ex theologia dogmatica“ (Kraków, 1844—45); „Römischer Priester Cölibat“ (tamże, 1855); „Competenzinhaltung in politisch-kirchlicher Hinsicht“ (tamże, 1849); „O potrzebie naturalnego objawienia“ (tamże, 1852) i „Uberior coelibatus sacerdotalis qua nunquam pereuntis expositio“ (tamże, 1846).

Penn Wilhelm, jeden z najżarliwszych i najsławniejszych kwakrów, * 1644, † 1718 r. Z powodu swej gorliwości prześladowany i kilkakroć więziony, otrzymał 1681 r. od rządu w zamian za 16,000 funtów sterlingów, należnych jego ojcu, część kraju w Ameryce północnej, nad rzeką Dalaware, z najwyższą nad nią władzą; zaludnił tę osadę, którą od swego nazwiska

Penn Wilhelm.

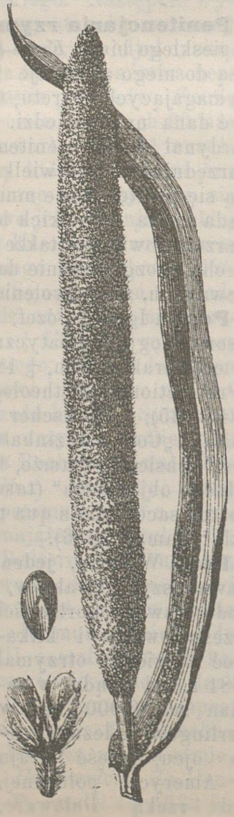
Pensylwanją nazwał i zwołał swoich osadników na generalne zgromadzenie 1682 roku, na którem temu nowemu państwu nadał konstytucję, złożoną z 24 artykułów, która 1776 roku posłużyła za podstawę do konstytuowania Zjednoczonych Stanów Ameryki. Oprócz tego zakupił od Indjan, nie wyganiając ich przecież wcale, znaczne przestrzenie kraju i wybudował miasto Filadelfję. Później odstąpił rządowi angielskiemu prawo do założonej przez siebie osady, Pensylwanji, za sumę 280,000 funtów sterlingów, poczem spokojnie przepędził resztę życia w posiadłości Rushamb w hrabstwie Buckingham. Pisma jego wraz z biografją wyszły w Londynie 1726 i 1782 (4 tomy). *Życie Penna* opisali Marsillac (2 t., Paryż, 1791); Clarkson (2 t., Londyn, 1813) i Dixon (3 ed., Londyn, 1856).

Pennaforte, Rajmund de, święty, ob. Rajmund de Pennaforte, święty.

Pennatulidae, polipy, ob. Piórówki.

Penni (w liczbie mnogiej *penniae*), zdawkowa moneta finlandzka, $=1/10$ marki.

Pennin, minerał z rzędu krzemianów, z grupy chlorytu, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym, jest zielony, z połyskiem perłowym, w cienkich blaszkach przezroczysty, twardość 2 — 3, c. wł. 2,6. Jest to krzemian magnezu i żelaza z glinką. Znajduje się w Szwajcarji i Pjemoncie; odmiany jego są: *pseudofit* z Morawji, żółty *leuchtenbergit* ze Złatoustu, czerwony *kemmereryt*, zawierający tlennik chromu; odmianą jego zlemistą jest *rodochrom*.

Proso murzyńskie, kłosek i owoc.

Pennisetum *(Rosplenica)*, rodzaj roślin trawiastych, obejmujący trawy roczne i trwałe w krajach cieplejszych; kłoski wązkie, jajowate, otoczone szczecinami, zebrane są w kłosy lub grona. Korzeń **P.** *holcoides (Panicum holcoides)*, używa się w Indjach wschodnich jako środek moczopędny i lekko ściągający. **P.** *typhoideum (Penicilaria spicata), proso murzyńskie, bajree, durra, duchn, eneli*, wydaje ziarna mączyste i uprawia się w wielu gorących krajach, a u murzynów należy do głównych środków pożywienia; liście mają tam znaczenie lekarskie. **P.** *distichum* stanowi główne pożywienie wielu plemion murzyńskich. **P.** *latifolium*, w Argentynie, ma liście szerokie, używane tam na pokrycie dachów; w Europie hoduje się, jako roślina ozdobna.

Penny (w liczbie mnogiej *pence*, w oznaczeniu skróconem *d*), drobna moneta angielska, stanowiąca 12-stą część szylinga, wynosi około 8 groszy (ob. Angielskie monety). *Penny magazine*, było to pismo założone w 1831 r. w Londynie, tak nazwane dla taniości; dało początek tanim pismom ludowym. Kasy oszczędności w Anglji noszą nazwę *Penny bank*, to jest banków groszowych.

Penny-a-liner (ang.), pogardliwa nazwa reporterów, piszących po pensie od wiersza.

Pennyweight (w skróceniu *dwt*), drobna waga angielska, $=1/240$ troy-funta, ob. Angielskie miary i wagi.

Pensacola, miasto w północno-amerykańskim stanie Floryda, nad zatoką tejże nazwy położone, doskonały port, stacja floty Stanów Zjednoczonych, warsztaty okrętowe, szpital marynarki i 12,000 miesz.

Pensée (fran.) myśl; barwa fijoletowo-brunatna, tak zwana od barwy fijołka, nazywanego we Francji **P.**

Penseroso (włos.), zamyślony, w myślach zatopiony.

Pensjonarjusz, nazywał się niegdyś syndyk w każdem z większych, prawo głosowania mających miast Holandji. *Wielki* czyli *Radny Pensjonarz* stanów generalnych Holandji mógł być uważanym za pierwszego ministra i prokuratora rzeczypospolitej. Zresztą określenie jego atrybucji jest dzisiaj bardzo trudnem, gdyż żadna konstytucja stanowczo jego obowiązków nie oznaczała; głównem jego zadaniem było bronienie instytucji republikańskich przeciwko monarchicznym zachciankom statuderów (ob.).

Pensum (łac.), praca, wyznaczana uczniom w szkole, lub do odrobienia w domu.

Pensylwanja, jeden z 6 środkowych stanów Unji północno-amerykańskiej, graniczy z jeziorem Erie i stanami Nowy-York, Nowy Jersey, Delavare, Maryland i Wirginja. Ma. 117,100 klm. kw. i 5,760,000 miesz. Wnętrze kraju przerznięte jest Alleganami, które tu liczne rozgałęzienia, rzadko do 600 metrów wysokości dochodzące, w kierunku z południo-wschodu na północo-zachód wysyłają. Grunt wogóle urodzajny i bardzo przydatny do uprawy. Przyczynia się do tego obfite nawodnienie. Najważniejsza z rzek jest Delavare (odgraniczająca **P.** od Nowego Jersey), po której nawet wielkie okręty mają przybywać aż do Filadelfji, po niej idą: Susquehannah, Alleghany, Potomac i t. d. Klimat umiarkowany, lądowy, cieplejszy po wschodniej, niż po zachodniej stronie Alleganów. Z płodów najważniejsze są rolnicze: żyto, jęczmień, owies, tatarka, len, kartofle, owoce, tytuń i wino; bydło, konie, owce i t. d. Z ciał ko-

palnych zasługuje na uwagę: żelazo, cynk, miedź i węgle kamienne. Ludność, szybko wzrastająca, składa się głównie z Anglo-Amerykanów i Niemców; zajmuje się przeważnie przemysłem i rolnictwem bardzo wysoko rozwiniętem. Oprócz tego umiejętnie jest prowadzone górnictwo, dostarczające: żelaza, węgli, soli, oleju skalnego i t. d. Do rozwoju handlu pomagają wygodne komunikacje wodne (rzeki i kanały), oraz lądowe (drogi bite i koleje żel., te ostatnie na długości 29,000 klm.). Konstytucja z r. 1790, według niej władzę wykonawczą ma gubernator na 4 lata przez lud obierany. Władza prawodawcza spoczywa w rękach kongresu złożonego z senatu (50 członków) i izby deputowanych (204 członków). Do Waszyngtonu wysyła **P.** do senatu 2 reprezentantów i do izby deputowanych 30 reprezentantów. Finanse **P.** pomyślne: dochód w 1890 r. wynosił 7,831,037, rozchód zaś 5,512,128 dolarów. Dług stanu wynosił 4,068,610 dol. Pod względem administracyjnym dzieli się stan na 67 hrabstw, z miastem stołecznem Harrisburg; najważniejszem jednak miastem jest Filadelfja (ob.). **P.**, naprzód przez Szwedów w 1629, później przez Anglików i Holendrów (którzy tu w 1657 utworzyli prowincję Nowe Niderlandy) osiedlona, dostała się stanowczo w 1680 Anglikom. Wiljam Penn sprowadził tu kwakrów i założył kolonję, która wkrótce zakwitła i nadała sobie ustawę republikańską w 1776 r. W wojnie o niepodległości **P.** żywy wzięła udział i odtąd, jako jeden z 13 najstarszych stanów, dzieliła wszystkie koleje Unji. Por. Rob. Caton „A geography of **P.** (Filadelfja, 1847); Frego „A geography of **P.**“ (tamże, 1843); Cornell „History of **P.**“ (tamże. 1876).

Penta, grec. pięć, często występuje w wyrazach złożonych.

Pantacrinus, rodzaj jeżowców, ob. Liljowce.

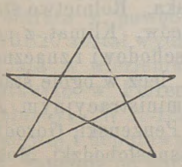
Pentadyka, system liczenia piątkowy, ob. Liczenie.

Pentaedr, pięciościan, w szczególności graniastosłup trójkątny.

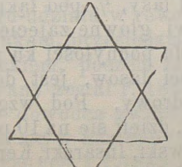
Pentagon, pięciokąt.

Pentagonalne liczby, *liczby pięciokątne*, liczby wzoru $\frac{n}{2}(3n-1)$, gdzie $n = 1, 2, 3, 4...$, zatem 1, 5, 12, 22 i t. d. Ob. Wielokątne liczby.

Pentagram, figura pięciokątna, używana w kabalistycznych zaklęciach. Wyobrażała ona mi-

Pentagram.

Heksagram.

krokosmos, t. j. człowieka, gdy Heksagram przedstawiał makrokosmos czyli wszechświat, ob. Drudy.

Pentagynia, *pięciosłupkowe*, w układzie Linneusza nazwa rzędów, obejmujących rośliny o 5 słupkach.

Pental $(CH_3)_2$ $CCHCH_3$, środek zalecony przez Meringa jako surogat chloroformu, jest to ciecz lotna i palna jak eter; używa się w mniejszych operacjach chirurgicznych i dentystycznych, sprowadza bowiem krótkotrwałą tylko narkozę.

Pentalfa, ob. Drudy.

Pentamerone, tytuł słynnego zbioru baśni neapolitańskich przez Jana Babtystę Basile, † roku 1637; tłómaczenie niemieckie Liebrechta 1846.

Pentametr, wiersz daktyliczny, pięciostopowy, składający się z dwu części (*hemistychia*, pół wiersze), oddzielonych od siebie cenzurą. Każda z tych części stanowi wiersz archilochiczny (— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —) z tą różnicą, że zamiast daktylów mogą być w pierwszej połowie spondeje i że w ostatniej stopie drugiej połowy, zamiast długiej, może być także zgłoska krótka. **P.** łączony zwykle bywa z heksametrem, którego majestatycznej powadze dodaje wiele łagodności; takie połączenie dwu wierszów nazwa się *distichon* (ob.), a cała miara wierszowa elegiczną.

Pantandria, *pięciopręcikowe*, piąta klasa w układzie roślin Linneusza.

Pentaphillum (*Pięciolist Pięćlist*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, ma kielich dzwonkowaty, 5 zębny, kosmaty, strąk wydłużony; są to rośliny zielne. **P.** *lupinaster*, głównie w Syberji, przytrafja się i na Litwie, podobny do koniczyny, ma kwiaty rdzawo-żółte, skupione w główki. **P.** *macrocephalum*, pochodzi z Ameryki, kwiaty ma blado-żółte, oba gatunki hodują się jako ozdobne.

Pentapolja, nazwa nadawana przez starożytnych okolicom, gdzie znajdowało się pięć miast znakomitszych. Z takich Pentopolji znajomsze są: *Pentapolja libijska*, obejmująca 5 miast: Cyrene, Berenice, Arsinoe, Apolonja i Ptomelais. *Pentopolja palestyńska*, na południu Palestyny, którą składały miasta: Gaza, Askalon, Azot, Gad i Akkaron; i nareszcie *Pentapolja włoska* w egzarchacie raweńskim, złożona z miast: Rimini, Pesaro, Fano, Sinigalja, Ankona, które Pepin podarował papieżom rzymskim.

Pentarchja (grec.), to jest panowanie pięciu, służyło do oznaczenia pięciu wielkich mocarstw Anglji, Francji, Austrji, Prus i Rosji, ze względu na ich przewagę nad innemi państwami europejskiemi. Wyrażenia tego użył po raz pierwszy urzędnik rosyjski Dr. von Goldmann (* 1798, † roku 1865) w piśmie swem, wydanem bezimiennie i w interesie rosyjskim, p. t.: „Die europäische Pentarchie“ (Berlin, 1839), w którem rozwijał plan rozdzielenia i oddania wszystkich mniejszych państw europejskich pod supremację owych pięciu wielkich mocarstw.

Pentastemum (*Wąsatka, Brodacz*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmuje rośliny trwałe w Ameryce płn. i Meksyku, z powodu

pięknych kwiatów należące do bardzo lubianych roślin ozdobnych. **P.** *barbatus* ma liście podłużne, koronę szkarłatną na 2 cm. długą, wargę dolną gęstemi włosami wewnątrz okrytą. **P.** *campanulatus*, ma kwiaty również wielkie, purpurowe, różowo lub fjoletowe, pręcik kosmaty. Liczne w ogóle gatunki tego rodzaju są czułe na wilgoć, w zimie winny być chronione od mrozu.

Pentastomidae, *Wrzęchowate*, ob. Pająki.

Pentateuch (grec.), pierwotnie dzieło składające się z 5 ksiąg; właściwie zowią się tak pięć ksiąg zawartych w kanonie St. Testamentu i przypisywanych Mojżeszowi (ob.). Księgi te u późniejszych Żydów zwane *Thorah* (prawo), są: 1) *Genesis*, 2) *Exodus*, 3) *Leviticus*, 4) *Numeri*, 5) *Deuteronomium*, czyli powtórzenie wszystkiego, co w czterech poprzednich księgach jest zawarte. Pierwsze cztery stanowią część starszą, piąta (Deuteronomium) znacznie późniejszą, pochodzącą prawdopodobnie z czasów króla Jozjasza, gdy nowe prawo uroczyście zaprowadzonem zostało (około 622 przed Chr., podług zwykłej rachuby). Niektóre części jednak prawdopodobnie później zostały wniesione lub przerobione.

Pentathlon, grecki wyraz *(Quinquertium* łac.), oznaczający ogół pięciu rodzajów ćwiczeń gimnastycznych, które można uważać za zawiązek gimnastyki. **P.** składały: skok *(alma)*, bieg *(dromos)* po głębokim piasku, rzucanie kręgiem *(diskos)*, robienie pociskiem *(akon)* i pasowanie się *(pale)*. Arystoteles powiada, iż wszyscy poświęcający się z zamiłowaniem tym ćwiczeniom *(pentathloi)* i celujący w nich byli najpiękniejszymi ludźmi. Z wprowadzeniem później walki na pięście *(pigme)* stracił **P.** swój wychowawczo-gimnastyczny charakter i zmienił się w *Pankration*, któremu oddawali się już tylko atleci z rzemiosła.

Pantatoma, *pluskwa drzewna*, ob. Pluskwy.

Pentelikon *(Brilessos*, obecnie *Mendeli)*, pasmo gór w Atyce, 1,110 m. wysokie, z którego wypływa rzeka Kefissus (Cefisus), sławne swemi grotami stalaktytowemi i łomami marmurów, używanych do arcydzieł sztuki rzeźbiarskiej w Atenach. Wśród gór tych leży znany w okolicy klasztor *Penteli*, którego zakonnicy trudnią się hodowlą pszczół i mają zawsze obfite zapasy wybornego miodu.

Pentesilea, córka Aresa i Otrery, królowej Amazonek, Trojańczykom przyszła w pomoc przeciwko Grekom i przez Achilesa została zabitą, a później opłakiwaną. Od niej nazywają *Pentezyleami* kobiety wojowniczego usposobienia.

Penteusz, syn Echjona i Agany, król tebański, sprzeciwiając się wprowadzeniu czci Bachusa, został przez własną matkę i inne menady w szale bachanckim rozszarpany.

Penthièvre, starodawne hrabstwo w Bretanji, stanowi dzisiejszy departament francuski Morbihan. Ludwik XIV nadał **P.** jednemu z synów swoich spłodzonych z panią Montespan, hrabiemu Tuluzy, który † 1737 r.

Penthièvre ks. Ludwik Jan Marja de Bourbon, syn poprzedn., * 1725, † 1793 w Vernon, głośny ze swojej czystości, obyczajów i sumienności, wydał jedyną swą córkę Marję Ludwikę Adelaidę de Bourbon za księcia Orleańskiego, zwanego później obywatelem Egalité. Obecnie tytuł ks. **P.** nosi książę Piotr Filip Orleański, * 1845, syn księcia Joinville (ob.).

Pentimento (włos.), skrucha: na obrazach sztychach i t. p. odstąpienie od pierwotnego szkicu **P.** oznacza także późniejszą zmianę w jakiemś dziele sztuki.

Pentozy *(pentaglikozy)*, $C_5 H_{10} O_5$, ciała cukrowate, które działaniem kwasów rozcieńczonych przechodzą w furfurol.

Pentremy (grec.), okręty Rzymian o pięciu rzędach wioseł.

Penumbra, *półcień*, zwłaszcza przycień otaczający plamy słoneczne, ob. Cień.

Penultima (łac.), przedostatnia sylaba wyrazu.

Penza, miasto główne gub. Penzeńskiej, położone przy ujściu rzeki Penzy do Sury. Założona 1666 roku przeciwko plemionom tatarskim, za czasów Piotra W. należała do gub. Kazańskiej, a od r. 1782 została m. gub. nowo utworzonej gub. Penzeńskiej; jest porządnie zbudowana, posiada 25 cerkwi, 2 monastery, szpital, dom obłąkanych, dwa gimnazja męzkie, jedno żeńskie, szkołę realnę, i od roku 1820 szkołę ogrodniczą z obszernym parkiem i ogrodem owocowym. Znajdują się tu również fabryki: skór, żelaza, tytuniu i in.—*Penzeński pawiat* ma na przestrzeni 2,933½ w. kw., 160,965 miesz.—*Penzeńska gubernja*, jedna z poł.-wsch. gubernji rosyjskich, graniczy na północ z gubernją Niższonowogrodzką, na północno-wsch. z Symbirską i liczy na przestrzeni 34,129 wiorst kw. 1,491,215 miesz. (przeważnie Rosjanie, dalej Mordwini, 10—11,000, Tatarzy, 35,000, Kałmucy). Powierzchnia, w ogóle płaszczyzna, poprzerzynana niewysokiemi wzgórkami, zroszona rz. Surą (lewym dopływem Wołgi) i Mokszą (dopływem Oki), oraz wielką ilością pomniejszych rzek i strumieni. Grunt po większej części urodzajny czarnoziem, połowa powierzchni zajęta jest pod pola, $^1/_3$ część pod lasy, $^1/_7$ pod łąki i pastwiska. Rolnictwo stanowi główne zajęcie mieszkańców. Klimat, z powodu pochyłości ku północo-wschodowi i znacznej ilości lasów, jest dość ostry, lecz w ogóle stały i zdrowy. Pod względem administracyjnym *P. gub.* dzieli się na 10 powiatów: Penzeński, Gorodiszewski, Insarski, Kereński, Krasnosłobodzki, Mokszański, Narowczacki, Niżnełomowski, Sarański i Czembarski.

Penzance, miasto w angielskim hrabstwie Cornwall, nad zatoką Mounts Bay położone, słynie z łagodnego klimatu, ma port i 12,500 miesz.

Penzel (*pendzel, pędzel*), narzędzie używane przez malarzy, z włosów bardzo delikatnych, do rozprowadzania farb na płótnie. Najmniejsze **P.** są z włosów ludzkich, bobrowych, sobolowych, lisich i in., są też z jedwabiu; z włosów sobolowych są **P.** bardzo delikatne do malowania na pergaminie i kości słoniowej, grubsze ze szczeciny. Są także większe **P.** z miękkich włosów dla lakierników i pozłotników. Przenośnie nazywa się **P.** sposób malowania pewnego malarza.

Peon, znaczy to samo, co Pean (ob.); jest także mianem syna Posejdonowego, a nadto syna Endymjonowego, który zwyciężony na igrzyskach udał się do Macedonji i stał się powodem, że kraina nad rz. Aksjos położona, otrzymała od jego imienia nazwę *Peonji*.

Peonina, ob. Koralina.

Peoria, miasto w północno-amerykańskim stanie Illinois, nad rzeką Illinois, ważny węzeł dróg żelaznych, posiada wiele pięknych gmachów, liczne fabryki i liczy 42,000 miesz.

Pepe, nazwisko trzech Neapolitańczyków, wsławionych w najnowszych dziejach swego kraju:

Pepe Florestan, * 1780 w Squillace w Kalabrji. Jako porucznik neapolitański wstąpił 1799 do wojska rzeczypospolitej Partenopejskiej, a po jej upadku służył do 1801 r. w legjonie włoskim. Od 1806 r. walczył w Hiszpanji jako szef generalnego sztabu dywizji neapolitańskiej i otrzymał stopień generała brygady. W kampanji 1812 zakrywał odwrót Francuzów od Oszmiany do Wilna, a następnie zamknąwszy się w Gdańsku, popadł w niewolę Rosjan. Wróciwszy do Neapolu, walczył 1815 w górnych Włoszech, a po ucieczce Murata trzymał w swych ręku ster rządu aż do wkroczenia Austrjaków. Za powrotem Ferdynanda I utrzymany został na swem stanowisku w armji. W r. 1820 wysłany do Sycylji, dla przywrócenia porządku, zdobyciem Palerma uspokoił wyspę i zawarł z nią kapitulację, której w Neapolu nie uznano i skutkiem tego utracił dowództwo, ale za zbliżeniem się Austrjaków na życzenie parlamentu przyjął miejsce szefa sztabu generalnego i jakkolwiek doradzał poddanie się, pozbawiony został za restauracji swego stopnia i żył odtąd prywatnie w Neapolu, gdzie † 1851. Por. Carrana „Vita del generale Florestano Pepe“ (Genua, 1855).

Pepe Gabrjel, krewny poprzedniego, * 1781 w Bojano. Służył w latach 1806—15 pod rozkazami Murata z powodu czynnego udziału w rewolucji 1820 został wydany Austrjakom, przesiedział dwa lata w więzieniu ołomunieckiem, poczem zamieszkując w Florencji, wezwany został r. 1847 do służby. W r. 1848 główny dowódca gwardji narodowej i deputowany, usunął się w następnym roku zupełnie od spraw politycznych i † 1849 r. w Bojano.

Pepe Wilhelm, brat poprzedniego, * 1782 r. w Squillace. Również jak brat wstąpił r. 1799 do armji republikańskiej, a potem służył w legjonie włoskim. Po zawarciu pokoju za wzniecenie powstania w Kalabrji skazany na dożywotnie więzienie, uciekł po kilkuletniej niewoli na wyspy Egadyjskie, przyjął służbę u króla Józefa Bonapartego. ale pojmany przez wojska Ferdynanda otrzymał wyrok śmierci. Przekupieniem straży zapewniwszy sobie wolność, walczył od 1810 r. w Hiszpanji i doszedł stopnia generała porucznika (1815). Po wybuchu powstania w lipcu 1820, zagrożony więzieniem przeszedł na czele dwu pułków do powstańców w Avellino i zapewnił tym sposobem zwycięstwo rewolucji. Mianowany przez rząd rewolucyjny 9 lipca 1820 naczelnym wodzem i generał-kapitanem państwa złożył te godności 1 października 1820 r. po zatwierdzeniu konstytucji przez króla. Za zbliżeniem się Austrjaków (20 lutego 1821) stanął na czele drugiego korpusu armji, źle uzbrojonego i niekarnego, mając bronić Abruzzów. Zwyciężony pod Rieti (7 marca), uciekł do Hiszpanji i skazany był w Neapolu na śmierć *in contumaciam*. Następnie przeniósł się do Anglji, skąd w r. 1848 powrócił do Neapolu i został mianowany naczelnym wodzem korpusu, który pod rozkazami króla Karola Alberta miał walczyć o niezależność kraju. Kiedy następnie został przez rząd swój odwołany, **P.** nie usłuchał tego wezwania, udał się do Wenecji i podczas oblężenia tego miasta odznaczył się niezwykłą odwagą i walecznością. Po poddaniu się Wenecji mieszkał w Nicei i Turynie, gdzie † 1855 r. Oprócz ogłoszonych dawniej „Relation des évenements politique et militaires qui ont eu lieu à Naples en 1820 et 1821“ i „Mémoires historiques et militaires sur la révolution du royaume de Naples“ (Londyn, 1823), wydał później „Memorie“ (2 t., Paryż, 1847) i „Histoire des révolutions et des guerres d'Italie en 1847, 1848 et 1849“ (4 t., Paryż, 1850).

Peperino (*peperyt, tafait, kamień pieprzowy*), utwór wulkaniczny, zlepiony przez wodę, przedstawia masę drobnoziarnistą, szarą, z ziarnistemi komórkami dolomitu, bazaltu, lawy, augitu, oraz listkami miki, posiada różną twardość. Znajduje się głównie pod Rzymem i był niegdyś używany do budowli.

Peperomia (*Pieprzówka, Pieprznica*), rodzaj roślin z rodziny pieprzowatych, obejmuje rośliny zielne o łodygach mięsistych, w gorącej strefie Ameryki. **P.** *cristallina*, ziele w Limie, woni anyżowej, używa się w naparze przeciw cierpieniom kurczowym. W podobny też sposób używają się **P.** *inaequifolia* i **P.** *rotundifolia*. Liście niektórych gatunków używane są w Peru do żucia, jak betel. Niektóre gatunki hodują się w cieplarniach dla okazałych liści.

Pepin, a właściwie *Pipin* albo *Pippin*, nazwisko kilku słynnych w historji państwa frankońskiego mężów.—**Pepin z Landen,** mer pałacowy (*major domus*) Austrazji za Klotarjusza II, Dagoberta I i podczas małoletności Sigiberta II, † 638 r., a me-

rem pałacowym został syn jego Grimoald. Kościół uważa go za świętego i obchodzi jego pamiątkę 21 lutego.

Pepin Heristal, zwany *Grubym*, syn Amegiselo i Beggi, córki poprzedzającego, mianowany 673 księciem Austrazji, prowadził pomyślną wojnę z Ebroinem merem Neustrji. Zostawszy po śmierci Marcina (680) władcą kraju, odniósł stanowcze zwycięstwo 687 r. pod Testri nad Tierrym i opanował Neustrję, którą rządził samowładnie z tytułem mera pałacowego. W tym charakterze mera był opiekunem małoletnich królów Klodoweusza III (691), Childeberta III (695) i Dagoberta III (711). Po zawojowaniu Bretonów, Fryzów i Niemców i odniesieniu znakomitych korzyści nad księciem Akwitanji Eudesem, † 714, zostawiwszy godność mera pałacowego synowi swemu Karolowi Martel.

Pepin Mały, król Franków, pierwszy z dynastji Karlowingów, syn Karola Martela, otrzymał po śmierci ojca (741) Neustrję, Burgundję i Prowancję, a brat jego Karloman Szwabję i Austrazję. Obaj bracia na opróżnionym od 7 lat tronie osadzili 743 r. ostatniego z dynastji Merowingów Childeryka III, w imieniu jego pod tyt. merów pałacowych i książąt frankońskich *(duces et principes Francorum)* zarządzali w swych ziemiach i wespół zwalczali sąsiadów. Po abdykacji Karlomana i wstąpieniu jego do klasztoru 747, syna jego Dragona osadził **P.** w klasztorze, zjednoczył całe państwo pod swym rządem i za zgodą papieża Zacharjasza zamknął w klasztorze Childeryka III wraz z synem jego Teodorykiem, a sam namaszczony na króla, podobno przez Bonifacego w Soissons 751 czy też 752 r., wstąpił na tron Merowingów. Takiej zmianie dynastji zupełną nadał sankcję papież Stefan dopiero 754 przez namaszczenie **P.**, jego żony i dwu synów w kościele św. Djonizjusza pod Paryżem, ustanowienie kar kościelnych na odstępców nowej dynastji i mianowanie **P.** i synów jego patrycjuszami rzymskimi. Odtąd tytuł królewski był taki: *rex Francorum et patricius Romanorum* (król Franków i patrycjusz Rzymian). Następnie w dwu wyprawach (753 i 755) pokonał **P.** Langobardów (ob.) i odebrany im Egzarchat (ob.) darował stolicy papieskiej. Potłumiwszy bunty możnowładców w Bretanji i Akwitanji i utrzymując czas jakiś w zależności Bawarję, panował **P.** szczęśliwie i † 768 w Paryżu. Synami jego byli Karol W. (ob.) i Karloman (ob.).

Pepin, drugi syn Karola W., ogłoszony w piątym roku życia królem włoskim 781. W 796 walczył przeciwko Awarom i zdobył ich obóz. † 810, zostawiwszy następcą po sobie najstarszego z pięciu synów Bernarda.

Pepin I, król Akwitanji, drugi syn Ludwika Łagodnego, otrzymał 815 Akwitanję i w wojnach między swym ojcem i braćmi ważną odgrywał rolę; † 838, a Akwitanję otrzymał Karol Łysy.

Pepin II, syn poprzedzającego, obwołany królem przez Akwitańczyków, musiał walczyć o swe posiadłości z Karolem Łysym. Przy zmiennem szczęściu, wspierany od Normandów pogańskich, przez lat wiele zdołał się utrzymać, aż wreszcie wydany zdradą Karolowi Łysemu 864 r., † w więzieniu około 865.

Pepinjera, właściwie szkółka drzew (z franc. *pepinière*), znaczy przenośnie każdy zakład wychowawczy dla młodzieży. *Pepinjerkami* nazywają się uczennice, które ukończywszy kurs nauk, odsługują się następnie zakładowi, pełniąc w nim obowiązki nauczycielek. Podobną nazwę miały niektóre szkoły lekarskie, gdzie medycyna wykładała się w zakresie mniejszym niż uniwersytecki, dla kształcenia ludzi do pewnych posług lekarskich.

Pepita, bryłka złota rodzimego, uwolniona od skały.

Peplos, wierzchnia szata starożytnych Greczynek, używana w czasie narodowych uroczystości.

Pepłowski Kacper, w młodości służył wojskowo, później przebywał na dworach Kryskich i Leszczyńskich, zresztą inne szczegóły jego życia nieznane. Jest on autorem ciekawego i ważnego dzieła; „Polityka o wolności polskiej rzplitej“ (Poznań, 1611, wyd. 2, tamże, 1613).

Pepłowski Schnür Stanisław, publicysta, * 1859 we Lwowie, kształcił się w uniwersytecie miejscowym na wydziale prawnym, następnie został urzędnikiem, lecz wkrótce przeniósł się do dziennikarstwa; † 1900 r. we Lwowie. Ogłosił: „Teatr polski we Lwowie“ (1790—1881, Lwów, 1889); „Z przeszłości Galicji 1772—1862“ (Lwów, 1894, t. 2); „U kolebki teatru“, „Bogusławski we Lwowie“, „Teatr Bogusławskiego“, „Kościuszkowskie czasy“ (Złoczew, 1895); „Polacy i Węgrzy, opowieść dziejowa z lat 1848—1849“ (Lwów, 1896); „Obrazy z przeszłości Galicji i Krakowa“ „Krwawa karta“; „Galiciana 1778—1812“; „Z tajnego archiwum“; „Cudzoziemcy w Galicji“ (Kraków, 1898); „Mowy Leszka Dunina Borkowskiego 1867—1887“; „Pamiętniki generała Szymanowskiego“; „Z papierów po Fredrze“ (Kraków, 1900); „Opowieści historyczne“ i in. W 1897 **P.** redagował miesięcznik *Nafta*, następnie wydawał czasopismo *Iris*.

Pepoli, starożytna rodzina szlachecka w Bolonji, stojąca w XIV w. na czele rządu w tem mieście. W nowszych czasach z rodziny tej odznaczyli się: **Pepoli** Karol, mąż stanu i pisarz włoski, * 1801 w Bolonji. Ukończywszy uniwersytet w rodzinnem mieście, starał się przez literaturę podnieść narodowość włoską i sprzyjał wszelkim planom rewolucyjnym. Po wybuchu rewolucji w lutym 1831 został członkiem rządu tymczasowego; wkrótce jednak przez stronnictwo przeciwne usunięty w ucieczce aresztowany był przez Austrjaków i po 3-miesięcznym pobycie odstawiony do Francji. W Paryżu napisał dla Belliniego libreto

do opery „Purytanie“. W 1837 udał się do Anglji, gdzie miewał odczyty publiczne o historji muzyki, a 1838 został profesorem języka włoskiego w akademji londyńskiej. W r. 1848 przybył do Włoch, ale gdy się ruchy ówczesne nie powiodły, udał się znowu do Anglji i dopiero 1860 wrócił do kraju. Z licznych pism jego wierszem i prozą celniejsze wydane zostały w Genewie (2 t., 1833) i w Lonnie (2 t., 1836).

Pepoli Joachim, margrabia, mąż stanu włoski, przez matkę wnuk Joachima Murata, * 1825 w Bolonji, † 1881. W 16 r. życia zaczął pisać dla sceny i jedna ze sztuk jego „Elżbieta Sirani“ miała nawet powodzenie; zawód polityczny rozpoczął **P.** w ruchu wywołanym przez śmierć Grzegorza XVI 1846. W sierpniu 1848 na czele gwardji narodowej odparł zwycięsko Austrjaków od Bolonji i czynny brał udział w ruchach ówczesnych. Po ustąpieniu Austrjaków z Bolonji 1859 stanął na czele rządu tymczasowego, a pod dyktaturą Cipriani'ego był ministrem finansów i spraw zewnętrznych. Wybrany następnie deputowanym do parlamentu włoskiego, złożył mandat, gdy jako komisarz generalny otrzymał w zarząd Umbrję. Administrację jego w tej prowincji różnie sądzono. Po aneksji Umbrji wybrany ponownie do parlamentu, był w gabinecie Ratazzi'ego (marz.—grudz. 1862) ministrem rolnictwa i handlu, a potem posłem w Petersburgu. W 1864 prowadził z dworem francuskim układy, których owocem była głośna konwencja wrześniowa.

Pepsis, trawienie, stąd *peptika*, środki pobudzające trawienie.

Pepsyna, najważniejsza część składowa soku żołądkowego, właściwy ferment dla pokarmów białkowych. Metody otrzymywania **P.** z soku żołądkowego są różne. Wastman strącał sok żołądkowy octanem ołowiu, oddzielał ołów w postaci siarku za pośrednictwem siarkowodoru i z otrzymanego płynu strącał **P.** alkoholem. Brücke dodaje do soku żołądkowego kwasu fosfornego i wody wapiennej, tworzący się osad fosforanu wapna chwyta przytem z sobą pepsynę, która się otrzymuje przez przemywanie osadu. Najlepsza, zdaje się, metoda polega na kilkakrotnem kolejnem strącaniu pepsyny mocnym alkoholem i rozpuszczaniu jej w glicerynie. Jest to ferment zbliżony składem chemicznym do ciał białkowych. Przy obecności kwasów, zwłaszcza solnego, **P.** rozpuszcza skrzepłe ciała białkowe, przeprowadzając je w tak zwane *peptony*. **P.** przygotowywa się też sztucznie z żołądków zwierzęcych w celach lekarskich. Peptony powstają także przez działanie rozcieńczonych kwasów i alkaljów na ciała białkowate; przenikają łatwo przez błony zwierzęce i nie ścinają się przy gotowaniu, jak białko. Stąd mają ważne znaczenie w odżywianiu, a dla ludzi mających osłabione przyrządy trawienia wyrabiane są różne przetwory peptonowe, jak *pepton mięsny, rybi, sernikowy*.

Peptony, ob. Pepsyna.

Per (łac. i włoski), przez, per cassa=za gotówkę, per dato=płatny dnia dzisiejszego.

Per excellentiam (łac.), szczególnie, przedewszystkiem.

Per fas et nefas (łac.), sposobem godziwym i niegodziwym.

Pera, dzielnica w Konstantynopolu, głównie przez europejczyków zamieszkana, na wschód od Złotego Rogu.

Perak, państwo malajskie pozostające pod protektoratem Anglji, na wybrzeżu zachodniem półwyspu Malakki leżące, obejmuje 20,600 klm. kw. i liczy 215,000 miesz. Jest to kraj górzysty, wierzchołki najwyższe dochodzą tu do 1,800 met.; z rzek najważniejszą jest *Perak*. Z płodów najważniejsze: złoto, żelazo, cyna, tytuń, kawa, herbata, ryż, cukier, wanilja i in.

Perambulator, przyrząd do liczenia obrotów koła. Różne systemy **P.** mają urządzenie w ogólności zbliżone do mechanizmu zegarowego.

Perameles, *borsuk, workowaty, bandikut*, rodzaj zwierząt workowatych, ma głowę silnie zaostrzoną, nogi tylne bardzo wydłużone i pazury sierpowate. **P.** *nasuta*, 38 cm. długi, brunatno żółty, żyje w Australji wschodniej, grzebie się w ziemi, jak kret, często zrządza szkody w kartoflach i zbożu.

Perameles.

Peramo, mały statek na morzu Śródziemnem, służący do żeglugi przybrzeżnej i rybołówstwa.

Perangarja (*Angarja*), w dawnej Polsce toż samo co dzisiaj *podwoda* (ob.), t. j. powinność przewożenia wojsk, żywności, przyborów wojennych, sług i urzędników królewskich.

Per angusta ad augusta (łac.), przez cieśnie do wyżyn.

Per aspera ad astra (łac.), przez ciernie do sławy.

Perca, ryba, ob. Okoń.

Percepcja, dostrzeganie, przyjmowanie wrażeń, zdolność do tworzenia świadomie wyobrażeń, ob. Apercepcja.

Percepta (z łac.), znaczy w logice samowiedne dostrzeganie. W finansowości **P.** zowie się pobór pieniędzy, wpływających do skarbu. Stąd *zaperceptować*, znaczy to samo, co przyjąć pieniądze gotówką.

Perceval Spencer, mąż stanu angielski, * 1762. Ukończywszy studja prawne w Cambridge, osiadł w Londynie jako adwokat i wielką miał praktykę. Niezwyczajny rozgłos zyskał szczególnie obroną Tomasza Paine (ob.). Zwróciwszy na się uwagę Pitta, zbliżył się do niego i z wielką energją i wy-

mową bronił polityki rządowej w izbie niższej, a po śmierci Pitta (1806) przywodził opozycji torysowskiej. Po zgonie Foxa otrzymał w ministerjum konserwatywnem urząd kanclerza skarbu i w krótkim czasie zyskał wielki wpływ jako gwałtowny nieprzyjaciel Francji, a obrońca arystokracji i kościoła. W 1809 z tytułem pierwszego lorda skarbu stanął na czele gabinetu, ale już 11 maja 1812 przy we)ściu do parlamentu został zastrzelony przez Bellinghama, agenta wekslarskiego. Życie jego opisał wnuk Spencer Walpole (Londyn, 1873, t. 2).

Perche (franc. *pręt*), dawna miara długości francuska, była dwojaka; dla pól, **P.** *de Paris*, czyniła 3 toises=5,847 m.=1,83 pręta nowopolskiego; dla lasów, **P.** *des eaux et forêts*, 22 stopy=7,146 m.=2,74 pręta nowopolskiego. W Belgji **P.** nazywa się dekametr. W Anglji *perch*=$5\frac{1}{2}$ yarda= 5,029 m.

Perch, miara angielska, ob. Perche.

Percier Karol, architekt francuski, * 1764, † 1838 wybudował fasadę z Foutaine'm (1762—1853), bramę tryumfalną w Paryżu na polach Elizejskich, oraz wiele innych gmachów w stylu t. z. empire.

Percy Piotr Franciszek, chirurg, * 1754 r. w Franche-Comté, † 1825; medycynę studjował w Besançon, poczem został chirurgiem wojskowym, a ostatecznie był inspektorem generalnym i naczelnikiem lekarskim służby wojskowej francuskiej. Od 1815—20 był profesorem w wydziale lekarskim. **P.** był pierwszym organizatorem ambulansów chirurgicznych. Cztery jego rozprawy były uwieńczone przez akademję chirurgji, która go zamianowała swym *associé regnicole*, z warunkiem, że już o jej nagrody ubiegać się nie będzie. Ogłosił „Manuel du chirurgien d'armée“ i in. Por. Laurent „Histoire de la vie et des oeuvres du **P.**“ (1827—8).

Percy Tomasz, zasłużony w literaturze angielskiej pisarz, * 1728 w Bridgeworth w hrabstwie Shrop. Przeznaczony do stanu duchownego, otrzymał po ukończeniu studjów w Oksfordzie probostwo w Wilby 1756; w 1769 został kapelanem króla, 1778 r. dziekanem w Carlisle, a 1782 r. biskupem w Dramore, w Irlandji, gdzie † 1811. Wśród panującego naówczas zimnego, czczego i niesmacznego kierunku w literaturze, położył **P.** wielkie zasługi przez wydanie staroangielskich pieśni ludowych i ballad p. t. „Reliques of English poetry“ (1765). Zbiorem tym wywarł wpływ przeważny nietylko na poezję angielską, lecz pośrednio i na wszystkie literatury europejskie. Oryginalny talent poetyczny okazał w balladach, jak „The hermit of Wack Worth“ i w poemacie „Friar of Orders Grey“, pisanych w duchu dawnych pieśni ludowych.

Percy, starożytny ród angielski, ob. Northumberland.

Perczel Maurycy, generał węgierski, * 1811 lub podług innych 1814 w Tolna, studjował w Peszcie, poczem służył czas niejaki wojskowo w korpusie inżynierów; odznaczył się jako żarliwy mówca na sejmach 1839—40, 1843—44 i 1847—48. Po rewolucji marcowej 1848, wybrany przez m. Budę na członka nowego zgromadzenia narodowego, należał do stronnictwa krańcowego liberalnego czyli radykalnego i wkrótce został ulubieńcem młodzieży. Gdy we wrześniu t. r. zbliżał się Jelaczycz do Pesztu, zebrał **P.** korpus ochotników i wspierany przez oddziały milicji z południa, oraz przez Görgeya, zmusił armję chorwacką pod Ozorą do poddania się (6 października). Nagrodzony za to stopniem generała, operował skutecznie nad Murą i Drawą i wykonał świetną wyprawę do Styrji. Zwycięstwa jednak Windischgrätza w grudniu 1848 były przyczyną, że **P.** otrzymał rozkaz odwrotu, nim jednak zdołał się połączyć z uchodzącą armją Görgeya, został niespodzianie napadnięty i rozbity przez Jelaczyca (29 grud.). Zebrawszy swe wojska, zasłaniał **P.** lewy brzeg środkowej Cisy (Stycz. 1849) i wykonawszy dwa świetne napady na oddziały austrjackie pod Szolnokiem i Cegledem, złożył dowództwo w ręce Dębińskiego. W marcu posłany na południe, oswobodził Petrowaradin, wtargnął do Banatu i postąpił aż do Panczewa (10 maja). Po licznych sporach z innymi generałami węgierskimi i z Koszutem, **P.** pozbawiony pod koniec czerwca dowództwa, zebrał nowy korpus ochotników, połączył się pod Cegledem z Wysockim (lipiec), ustąpił z nim pod Segedin, i otrzymawszy na nowo uwolnienie, walczył z Dębińskim w bitwie pod Temeszwarem (9 sierpnia), poczem wydalił się do Turcji, gdzie był uważany za przywódcę radykalnego stronnictwa emigrantów węgierskich. 1851 udał się do Anglji i osiadł na wyspie Jersey. 1864 przebywał wraz z małżonką swą *Julją*, z domu Sárközy, i 5 dzieci w Brukseli. 1867 powrócił do Węgier, poczem wybrany do izby niższej, jako członek delegacji nader czynnie zajmował się kwestją reorganizacji armji narodowej. Por. Kuppisa „Biographie des Honvédgenerals Moritz P.“ (Peszt, 1867).

Perdendozi (włos. muz,), gubiący się.

Per dominum pstrum (makaronizm): byle jak.

Perdonnet Albert August, inżynier, * 1801, † 1872; kształcił się w szkole politechnicznej paryskiej, poświęcił się budownictwu dróg żelaznych i do ich udoskonalenia znacznie się przyłożył, pracował też gorliwie nad ukształceniem i podniesieniem warstw robotniczych. Zarazem był profesorem budownictwa dróg żelaznych w szkole centralnej. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Voyage metallurgique en Angleterre“ (wraz z Elie de Beaumont 1827, 2 wyd., 1839); „Nouveau portefeuille de l'ingénieur des chemins de fer“ (2 t., 1856).

Perdrix, *Perdix*, ob. Kuropatwa.

Perdykkas, imię kilku królów macedońskich, z których najstarszy z dynastji Heraklidów, około r. 684 prz. Chr. miał założyć państwo Macedońskie.

Perdykkas II, zasiadał na tronie podczas wojny peloponeskiej.

Perdykkas III, był bratem Filipa, ojca Aleksandra W.—Najważniejszą wszakże w historji postacią jest **Perdykkas,** wódz Aleksandra W., któremu tenże umierając, oddał swój pierścień królewski, jako godło najwyższej władzy monarchicznej. Podczas wyprawy wojennej do Egiptu 321 prz. Chr., został **P.** zamordowany przez własnych żołnierzy, którzy powierzyli po nim regencję Antypatrowi (ob.).

Pereat! (łac.), precz z nim! Nieprzychylny okrzyk demonstracyjny, wymierzany przeciwko niemiłej osobie, używany najwięcej przez studentów uniwersytetów niemieckich.

Pereat mundus, fiat justitia (łac.)—niech świat zginie, byle tylko zadość stało się sprawiedliwości.

Perebendia O., pseudonim pisarza małoruskiego Aleksandra Koniskiego (ob. Konyśkij).

Peregrinus Proteus, osławiony marzyciel w II w. po Chr., * w Parium, w Myzji, z rodziców pogańskich. Po długiem rozpustnem życiu musiał uciekać, był bowiem oskarżony o zamordowanie własnego ojca. W Palestynie został chrześcijaninem, ale następnie, z powodu licznych niecnych postępków, został wyłączony z kościoła i wtedy puścił się na najbrudniejszą rozpustę. Pogardzany powszechnie, chciał życie swe w sposób odznaczający zakończyć, i dlatego ogłosił, że podczas igrzysk olimpijskich spali się dobrowolnie, co też i wykonał 168 po Chr. w obec niezliczonego tłumu ludności. Lucjan wyśmiał go w dziele pod tyt.: „Śmierć Peregrinusa“, Wieland zaś wziął go za bohatera powieści p. t. „Peregrinus Proteus“.

Peregryn, sławny kaznodzieja i inkwizytor polski, rodem ze Śląska, prowincjał dominikański, żyjący w początkach XIV w.; wydał w druku kazania, drukowane kilkakrotnie w XV w. (ostatnie ich wyd. w Kolonji 1505). Z rozkazu papieża Jana XII, wraz z Mikołajem, Franciszkaninem z Krakowa, pierwszy w Polsce sprawował urząd inkwizytora w djecezjach krakowskiej i wrocławskiej, celem wytępienia sekty Dulcynistów (ob.). Czynność ich trwała aż do czasów Zygmunta I, ale nigdy nie przybrała w kraju naszym charakteru i rozmiarów inkwizycji hiszpańskiej.

Pereira da Silva Joao Manuel, pisarz brazylijski, * 1818 w Rio de Janeiro, studjował prawo w Paryżu, po powrocie do ojczyzny 1841 został adwokatem. Napisał: „Historia de fundaçao do Imperio Brazileiro“ (1864—68, t. 3); „Historia do Brazil durante a menoridade de D. Pedro II 1831—40“ (1882); „Plutarcha brazileiro“ (1866, t. 2); „Obras politicas e literarias“ (1868, t. 2); „La literatura portugaise, son passé, son etat actuel“ (Paryż, 1866); „La poesia epica“ (1889).

Pereire Jakób Emil i Izaak, finansiści francuscy, dwaj bracia, * w Bordeaux, pierwszy 1800, drugi 1806, pochodzenia izraelskiego. Przybywszy do Paryża, oddali się zawodowi bankierskiemu, a będąc jednocześnie stronnikami Saint-Simonizmu, pisali wiele do ówczesnych pism perjodycznych. Oceniwszy należycie wielką ważność dróg żelaznych, zbudowali za poręczeniem Rotszylda kolej do Saint-Germain, a następnie kolej francuską; połączyli się gorliwie z rządem Napoleona III, i po wybudowaniu kolei żelaznej południowej, oraz po założeniu towarzystwa komandytowego kredytu ruchomego, zwanego we Fracji *Crédit foncier* i *Crédit mobilier*, zjednali sobie głośne imię w Europie. Izaak **P.** † 1880, Emil **P.** † 1875. Izaak napisał: „Le role de la Banque de France et l'organisation du crédit en France“ (1864); „Questions financières“ (1877); „Politique financière“ (1879). Por. Merruau „Souvenirs de l'hôtel de ville de Paris 1848—1852“ (Paryż, 1875).

Perejesław, miasto powiatowe gub. Półtawskiej, nad rz. Trubeżem, 14,600 miesz., jest jednem z najważniejszych miast Rusi południowej. Założone wedle świadectwa Nestora 993 r. przez wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza I, na pamiątkę zwycięstwa odniesionego nad Pieczyngami. Było niegdyś stolicą oddzielnego księstwa Perejesławskiego. Złupione i spalone 1239 przez Tatarów, przeszło razem z całą Rusią południową pod panowanie Litwy, a potem Polski; dostało się następnie 1667, wraz z całą okolicą Zadnieprowską, pod panowanie Rosji.—*Perejesławski powiat* ma na przestrzeni 3,595 w. kw. 186,000 miesz.

Perejasław-Razański, ob. Razań.

Perejasławiec, dwa miasta, z których 1) Wielki **P.** albo *Wielka Przesława*, w pobliżu Dunaju, w Bulgarji, zwane przez pisarzy greckich Megalopolis; 2) Mały Perejesław albo **P.,** forteczka nad rzeką Wreną, broni wejścia do wąwozów Bałkańskich.

Perejasławskie starostwo grodowe było położone w województwie Kijowskiem w Ukrainie zadnieprzańskiej, między rzekami Iliczą i Trubiczą. Podług lustracji z r. 1636 składało się z miast: Perejasław, Berezany, Byków, Jabłonów, Mirogród, Hadziacz, Elmazów i z 25 wsi czyli futorów. W r. 1638 posiadał je Łukasz Żółkiewski, wojewoda bracławski, synowiec hetmana. Na mocy traktatu Grzymułtowskiego z r. 1686 całe starostwo przeszło pod panowanie rosyjskie. Samo miasto Perejasław do 1648 r. liczyło 6,000 domów.

Perejasławskie (Zaleskie) księstwo udzielne, istniało od 1174 do 1302. Miasto Perejasław-Zaleski, nad brzegiem jeziora Kleszczyna (albo Pleszczejowa), założone 1152 przez ks. Jerzego Dołhorukiego, było w końcu XIII i na początku XIV w. jednem z najobronniejszych miast Rosji. Władcami jego byli książęta: Jaropełk Rościsławowicz (1174), Wszewłod Jerzowicz (1175—1212), Jarosław Teodor Wszewłodowicz (1212—1247) i Andrzej Jarosławowicz. W r. 1302 ks. Iwan Dymi-

trowicz, umierając bezpotomnie, przekazał je swemu stryjowi Danielowi, ks. moskiewskiemu, synowi Aleksandra Newskiego, i odtąd Perejasław wcielony został na zawsze do w. ks. moskiewskiego.

Perekop (tatar. *Orkapu* „Złote wrota"), miasto powiatowe gub. Tauryckiej, leży na międzymorzu, łączącem północną część gubernji z półwyspem Krymskim; 5,285 miesz. Niegdyś ważna twierdza chanów krymskich. — *Perekopski powiat* ma na przestrzeni 5,112 wiorst kw. 46,500 miesz.

Père Lachaise, cmentarz w Paryżu, ob. Lachaise.

Perels Emil, inżynier, * 1837 w Berlinie, † 1893, został 1865 nauczycielem teorji machin rolniczych w Berlinie, 1867 profesorem w Halli, 1873 w Wiedniu; przyczynił się do wprowadzenia maszyn do rolnictwa. Ogłosił: „Anwendung der Dampfkraft (1872); „Trockenlegung versumpfter Ländereien" (1877); „Handbuch des landwirtschaftlichen Wasserbaues" (1877, 2 wyd., 1884); „Handbuch des landwirtschaftlichen Maschinenwesens" (2 t., 2 wyd. 1880); „Abhandlungen über Kulturtechnik" (1889) i in.

Peremcja (łac.), zniesienie, przedawnienie, perenitoryczny, stanowczy, nie dający się odroczyć (przeciwieństwo: delatoryczny).

Peremyszl, miasto powiatowe gub. Kałuskiej, w pobliżu ujścia Żyżdry do Oki, 3,600 miesz.— *Peremyszlski powiat* ma na przestrzeni 1,530 wiorst kw. 62.000 miesz.

Perennibranchiata, *trwałoskrzelne,* ob. Płazy.

Perényi Zygmunt, baron, wiceprezydent, a następnie prezydent węgierskiej izby panów na sejmie 1848 i 1849, * 1783 ze słynnej familji szlacheckiej. Reskryptem królewskim z 4 lipca 1848 mianowany wiceprezydentem izby magnatów, przyłączył się do opozycji i po wybuchu powstania, oraz wystąpieniu hr. Jerzego Majlátha został prezydentem tejże izby. Na stanowisku tem rozwinął wielką czynność w przeprowadzeniu programatu rewolucyjnego; podpisał 15 kwietnia 1849 w Debreczynie manifest, ogłaszający niezawisłość Węgier. Po zgnieceniu powstania był przez sąd wojenny pescteński skazany na śmierć i 24 października 1849 powieszony.

Pereskia *(Peireskia, Drzewidło),* rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, krzewy i drzewa w Ameryce środkowej, o kwiatach białych, żółtych lub różowych, podobnych do róż; owoce kuliste są u niektórych gatunków jadalne, jak *P. aculeata,* które mają również zastosowanie lekarskie w chorobach piersiowych i syfilisie.

Peresławl-Zaleski, miasto powiatowe gub. Włodzimierskiej, nad jeziorem Pleszczejewem, liczy 8,700 miesz. Założone 1152 przez ks. Jerzego Suzdalskiego, wkrótce zostało stolicą udzielnego księstwa. Od 1302 przyłączone do Moskwy. Niejednokrotnie niszczone przez Tatarów.—*Peresławlski powiat* ma na przestrzeni 3,179 wiorst kw. 92,000 miesz.

Peresopnica, jeden ze starożytnych udzielnych grodów Wołynia, obecnie licha osada, mająca 150 ludności, położona pomiędzy Łuckiem, Dorohobużem, Równem i Klewaniem, nad rzeczką Stubeł, dopływem Horynia; o gród ten książęta Rusi w XII i XIII wieku niejednokrotnie długie zawodzili spory. W r. 1146 panował tu Wacław, poprzednio książę turowski; w połowie XIII wieku, obok innych miast wołyńskich, należała i **P.** do księstwa Halickiego; następnie **P.** należała do dóbr królewskich, zaś od r. 1630 do Czartoryskich na Klewaniu.

Pereszpelne, jezioro w gub. Siedleckiej, pow. Radzyńskim, zajmuje 44 morgi przestrzeni i głębokie jest sążni 9.

Per abusum (łac.), przez nadużycie.

Per accidens (łac.), przypadkiem.

Per acclamationem (łac.), przez aklamację, przez wezwanie ogólne.

Peretjatkowicz.

Peretjatkowicz, herb: W polu błękitnem koń biały, osiodłany, z uzdą, w prawą stronę zwrócony, w galopie. Nad głową jedna gwiazda, nad karkiem druga. Nad hełmem korona, w niej 3 pióra strusie.

Peretz Adolf, finansista, * 1855, nauki gimnazjalne pobierał w Kaliszu, następnie kształcił się w wyższej akademji handlowej we Wrocławiu (1869—71). W roku 1882 był współredaktorem *Encyklopedji Handlowej,* w roku 1885 założył *Gazetę Losowań.* W roku 1876, jako prezes stowarzyszenia subj. handl. wyzn. mojż., wyjednał uchwałę zniesienia cechy wyznaniowej tej instytucji; po ustąpieniu jego uchwałę tę cofnięto. Od 1876 współpracował w *Gazecie Handl.,* następnie w *Echu, Wieku, Niwie* i *Przeglądzie Tygodniowym;* w r. 1895 tłómaczył J. Goschena „Teorję kursów weksli zagranicznych.

Perewoszczykow Dymitr, matematyk i astronom, * 1790 w Szeszkejenie w gub. Penzeńskiej, był profesorem matematyki na uniwersytecie moskiewskim. Wydał: „Rucznaja matematiczeskaja encikłopedija" (13 t., 1827 — 28); „Rukowodstwo k astronomii" (2 wyd., 1831); „Predwaritelnyj kurs astronomii" (2 wyd., 1857); „Razsuždenie ob integrirowanii raznostnych urawnienij" (1848); „Wiekowyja wozmuszczenja semi bolszych płanet" (1861); „Teorija płanet" (3 części, 1864—66) i in.

Perey Lucjan, pseudonim powieściopisarki franc. Herpin Łucji (ob.).

Perez Antoni, minister Filipa II, * 1539 roku w Aragonji. Otrzymawszy staranne wychowanie, za powrotem z Włoch dał się poznać królowi i został w 25 r. życia sekretarzem stanu i kierował zagraniczną polityką hiszpańską, ale swą dumą, chciwością i marnotrawstwem obudził ku sobie

nieprzyjaźń i zazdrość wielu ludzi. Ośmielony zaufaniem Filipa II, zawiązał stosunki miłosne z jego faworytą księżną Eboli, a gdy takowe, z okazji morderstwa, na Janie Escovedo dokonanego przez **P.** i za wiedzą króla, temu ostatniemu zostały wyjawione, **P.** był aresztowany (1574) i torturowany, ale od niechybnej śmierci ratował się ucieczką do Aragonji i zapewnił sobie nietykalność pod opieką przywilejów krajowych (Fueros). Filip II, domagając się gwałtem wydania **P.**, wywołał przez to dwukrotne powstanie ludu; siłą oręża przemógł jednak opór (1591), zniszczył stare prawa konstytucyjne i kazał stracić najznakomitszych mężów, ale **P.** uciekł za granicę i znalazł dobre przyjęcie w Londynie i Paryżu i † 1611 r. w tem ostatniem mieście. Zostawił bardzo ciekawe pamiętniki „Relaciones“, 1594, dotyczące własnego jego życia i polityki Filipa II. Że źródła tego korzystali biografowie **P.**: Salvador Bermudez de Castro (1842) i Mignet (1846). Gutzkow (ob.) napisał dramat p. t. „Philip und Perez“.

Perez Galdos don Benito, literat hiszpański, * na jednej z wysp Kanaryjskich, zamieszkał w Madrycie. Z licznych jego powieści patrjotycznych najgłówniejsza jest: „Episodios nacionales“ 1872 r. t. 20. Znakomite są również opowiadania z życia duchowego i społecznego współczesnej Hiszpanji: „Gloria“, tłómaczenie z niemieckiego, 1880 r.; „Marianela“ (1877); „Un voluntario realista“ (1878); „Los apostolicos“ (1879) i in.

Perfall Karol, baron, muzyk niemiecki, * 1824, intendent teatrów w Monachjum. Napisał opery: „Dornröschen“; „Sakuntala“; oraz „Ein Beitrag zur Geschichte der Königl. Theater in München“.

Perfall Antoni, baron, * 1853 r. autor niemiecki. Zbiór nowel „Über alle Gewalten“ (1889); „Gift und Gegengift“ (1890); „Justiz der Seele“ (1889).

Perfall Karol, baron (pseudonim Theodor von der Amscher), pisarz niemiecki, * 1851, krytyk, feljetonista i powieściopisarz. Napisał: „Ein Verhältniss“; „Die fromme Witwe“; „Verlorenes Eden“ etc.

Perfectum (łac.), forma czasownika, czas przeszły dokonany, który okazuje, że czynność jakaś jest skończona i zamknięta, ob. Praeteritum.

Perfekcja (łac.), doskonałość, skończoność; perfektybilizm, wiara w postępowe udoskonalenie rodu ludzkiego.

Perforacja (łac. przewiercenie), w chirurgji otworzenie się jamy lub kanału ciała. **P.** następuje wskutek zadania rany, **P.** samowolna wywołaną być może przez wrzód lub zgorzel, jak **P.** oka, żołądka. W akuszerji **P.** nazywa się sztuczne otworzenie czaszki dziecka za pomocą przyrządu nożycowego *(perforatorium)* i wydobycie mózgu, gdy wielkość czaszki nie dozwala dziecku przesunąć się przez miednicę matki.— W technice *perforacja* znaczy przebijanie, dziurawienie, jak **P.** marek pocztowych.

Perfumy, *parfumy, pachnidła*, przetwory wonne, przyrządzone z materjałów wonnych, które częścią istnieją już gotowe w przyrodzie, częścią otrzymują się sztucznie za pomocą działań chemicznych, nadto różne materjały, służące tylko do zatrzymywania powyższych, jak tłuszcze (do pomad), spirytus (do esencji, tynktur, wód), oleje (do olejków), rozdrobnione części roślinne (do kadzideł) i t. d. Ciała wonne, istniejące w przyrodzie z małym wyjątkiem (piżmo, ambra), pochodzą ze świata roślinnego i są głównie olejkami eterycznemi, rzadziej żywicami lub balsamami. Z materjałów wonnych przyrządzanych sztucznie najważniejsze są kwas octowy i etery złożone (etery owocowe), oraz amonjak używany do ożywiania woni. Olejki eteryczne (ob.) otrzymują się w perfumerjach zwykle nie przez dystylację z roślin, ale wprost wiążą się z tłuszczami; przemysł ten kwitnie też głównie w południowej Francji, pod której pogodnem niebem rośliny wywiązują żywe zapachy. *Perfumowane tłuszcze* otrzymują się głównie dwiema metodami; pierwsza, przez nalewanie *(par infusion)*, polega na polaniu kwiatów ciepłym olejem przy 65°; kwiaty zmieniają się kilkakrotnie, tak, że tłuszcz nasyca się pierwiastkiem wonnym; według drugiej metody, przez napajanie *(enfleurage)*, przekłada się tłuszcz warstwami z kwiatami, przez co napaja się ich wonią; Pivot podał dobre urządzenia do obu tych metod. Według nowej metody substancje wonne wyciągają się eterem, siarkiem węgla lub chloroformem i ciecze napojone ciałami wonnemi dystylują się przy nizkiej temperaturze, przez co otrzymują się ciała wonne stężone, czyli **P.** *skoncentrowane*. *Pomady* są to tłuszcze stałe napojone ciałem wonnem; przez traktowanie wyskokiem dają one *ekstrakty*, podczas gdy pozostaje *pomada wymyta*, która się jeszcze raz wyciąga, lub też tworzy *pomadę do włosów*. Jeżeli do wyciągania kwiatów używa się oliwa, otrzymują się *olejki do włosów (huiles antiques)*; oleje eteryczne rozpuszczone w alkoholu dają *esencje*, a przez mieszanie różnych ekstraktów z esencjami otrzymują się *bukiety (fleurs)*. Czystość woni zależy wiele od użytego alkoholu; tłuszcze winny być zupełnie bezwonne. *Proszki wonne* otrzymują się przez zmieszanie różnych sproszkowanych części roślinnych, piżma i t. p.; napełnione niemi woreczki lub koperty umieszczają się w szafach z bielizną. Co do perfumowanych mydeł ob. Mydło. Różne *kadzidła* wydają woń za ogrzaniem, przez puszczanie kroplami na gorący piec, lub przez ogrzewanie papieru, na którym są rozpostarte ciała wonne; ob. też Trociczki. Przepisy na różne **P.** są bardzo rozmaite i wogóle są tajemnicą fabryk, jak naprzykład kolońska woda (ob.).—Ciała wonne były już używane w starożytności do namaszczania żywych i zmarłych, do obrządków religijnych i t. d. W czasach Konstantyna głównie dostarczała

P., Persja. W Atenach nadużywano już użycia **P.**, co wywołało prawo Solona, zabraniające mężczyznom ich używania. W późniejszych czasach użycie ich było nadmierne, zwłaszcza za Ludwika XV; obecnie rozpowszechniło się ono we wszystkich warstwach społeczeństwa, stąd wyrób **P.** stał się ważną gałęzią przemysłu; w samej Francji obrót ma wynosić 40 miljonów franków. Porów. Hirzel „Toilettenchemie“ (4 wyd., Lipsk. 1892); Mierziński „Die Riechstoffe“ (7 wyd.. 1894); Piesse „The art of perfumery“ (5 wyd., 1891, wyd. fran. 1890).

Pergamin, *pergamen*, skóra zwierzęca przyrządzana we właściwy sposób, nie garbowana i stąd przez gotowanie zamieniająca się w klej. Co do wyrobu **P.** ob. Garbarstwo. Skóry cielęce dostarczają właściwego **P.**, używanego na skóry do bębnów i do oprawy książek. **P.** do pisania otrzymuje się ze skór baranich, z obu stron oczyszczonych i farbą olejną lub kleistą powleczonych. Używają się też na **P.** skóry ośle, koźle i świńskie. Wymoczony w białku i miodzie, **P.** staje się przezroczystym. Surrogat **P.** na tabliczki do pisania otrzymuje się z papieru powleczonego właściwym werniksem i farbą, złożoną z bieli ołowianej, cukru ołowianego, pumeksu i t. d. **P.** ma podobno nazwę od miasta Pergamon, ale już Izraelici za czasów Dawida mieli księgi pisane na skórach zwierzęcych. Z początku **P.** był żółty, w Rzymie dopiero nauczono się otrzymywać go białym. Od czasu wynalezienia papieru i wprowadzenia użycia skóry do oprawy książek handel **P.** upadł. Po wynalezienia druku **P.** używano do odbijania dzieł kosztowniejszych, co dotąd się utrzymało. Por. Van Praet „Catalogue des livres imprimés sur vélin“ (6 t., Paryż, 1822—26, i dalszy ciąg tego 4 t., 1824—28); Wattenbach „Das Schriftwesen im Mittelalter“ (3 wyd., 1896).

Pergaminowy papier *(pergamin roślinny, papiryna, membranoid)*, wyrób otrzymywany z papieru i co do swych własności zbliżający się do błon zwierzęcych. Jest rogowato przeświecający i sztywny, w wodzie mięknie, przy wysuszaniu się marszczy; jest prawie nieprzemakający, a gazy przynajmniej tak zatrzymuje, jak błony zwierzęce. Przez zanurzenie w kwasie azotnym nabiera większej grubości i wytrzymałości, a tak przyrządzony *nitropergaminowy papier* silniej opiera się kwasom. **P. p.** jest to papier, mający włókna związane pewną ilością amiloidu, który jest pierwszym produktem działania kwasu siarczanego na celulozę. Dla otrzymania **P. p.** zanurza się papier zwykły, nieklejony, w kwas siarczany zimny przez 5—20 sekund, poczem się przemywa wodą i amonjakiem i suszy. Przy tym przerobie papieru, powierzchnia jego maleje o 10 — 30%. **P. p.** używa się w wielu razach namiast pęcherza zwierzęcego, od którego jest tańszy, do opakowywania, do przerysowywania, do okładania beczek zawierających materje atakujące drzewo, w ogólności zastępuje pergamin zwierzęcy. Papier pomalowany farbami, które się opierają kwasowi siarczanemu, daje bardzo piękny pstry **P. p.**, używany na portfele, towary galanteryjne, kwiaty sztuczne. **P. p.** znalazł też zastosowanie do djalizy (ob. Dyfuzja). W chirurgji zastępuje płótno i gutaperkę.

Pergamos, *Pergamon*, zamek, gród królewski w Troi.

Pergamos, *Pergamon*, miasto, ob. Pergamus.

Pergamus albo *Pergamum* (z gr. *Pergamos* i *Pergamon)*, znaczne niegdyś miasto w Azji Mniejszej, w prowincji mizyjskiej Teuthrania, nad rzeką Kaikos, słynne jako stolica *państwa Pergamskiego*, założonego około 280 przed Chrystusem przez Fileterusa namiestnika Lizymachowego. Gdy Filiterus oraz następca jego Eumenes I (263—241) wybili się całkowicie na wolność z pod władzy Seleucydów, Attalus I (241—197) przybrał tytuł królewski i zawiązał przyjazne stosunki z Rzymianami. Tej samej polityki trzymał się i syn jego Eumenes II († 159), w nagrodę czego otrzymał oprócz pozostałej części Mizji, Frygję, Lidję, Likaonję, Pizydję i Pamfilję. Największej świetności doszło państwo **P.** za Attala II (159—138) i Attala III (138—133), który umierając 133 uczynił Rzym swym spadkobiercą. Z tego powodu państwo **P.** przyłączone zostało do rzeczypospolitej Rzymskiej pod nazwą prowincji Azji. **P.** posiadał słynną świątynię Asklepjosa, bogatą bibljotekę, i był siedzibą głośnej swojego czasu szkoły gramatyków. Tu także została wydoskonalona *charta pergamena* (ob. *Pergamin)*. Dzisiaj *Pergamo* lub *Bergama*, w tureckim ejalecie Aidin, leży na miejscu dawnego **P.** i liczy 12,000 miesz. W 1878—1886 Human i Conze odnaleźli w ziemi ruiny budowli i prześliczne rzeźby z III i II wieku przed Chrystusem. Szczątki wspaniałego fryzu otaczającego olbrzymi ołtarz, a wystawiającego gigantomachję znajduje się w Berlinie. Por. Conze, Human i Bohn „Die Ergebnisse der Ausgrabungen“ (1880—88).

Pergelt Antoni, polityk austrjacki, * 1853 r., adwokat w Wiedniu, wybrany w 1892 do parlamentu należy do partji niemiecko-postępowej.

Pergolese Jan Chrzciciel, kompozytor, * 1710 w Jesi pod Ankoną, kształcił się w konserwatorjum neapolitańskiem i będąc jeszcze uczniem napisał dramat „San Guglielmo d'Aquitania“. W 1732 wystąpił z operą „Salustio“, następnie skomponował intermezzo „La serva padrona“, oraz dwie msze i nieszpory na dwie orkiestry i do 1735 opery następujące: „Il frate innamorato“; „Il prigioniere superbo“; „Adriano in Siria“; „Il Flaminio“ i intermezzo „Livietta e Tracollo“. Następnie poświęcił się muzyce kościelnej i ogłosił szereg kompozycji i swój śpiew łabędzi „Stabat mater“, który zjednał mu sławę europejską. W kilka dni po ukończeniu tego dzieła † 1736 r. Por. Schletterer „Giov. B. P.“ (Lipsk, 1880).

Pergrubis, pseudonim Leona Borowskiego.

Peri, w mitologji perskiej eteryczne istoty, obojej płci, cudnej piękności, nieśmiertelne, żyjące w Dżiunistanie czyli krainie czarodziejskiej, życzliwe ludziom i broniące ich przeciwko złym duchom czyli Dewson.

Peri, w wyrazach złożonych, wziętych z greckiego, oznacza: dokoła, naokoło, albo też nadmiar.

Peri Jakób, kompozytor z początku XVII wieku, twórca „stile rappresentativo“ t. j. recytującego, dramatycznie ożywionego stylu muzycznego, z którego rozwinęła się opera. Głównem jego dziełem jest dzieło teoretyczne: „Le varie musiche“ (1610), nadto napisał opery: „Dafne“ (wraz z Caccinim) i „Euridice.“

Periander, tyran (władca) Koryntu, jeden z tak nazywanych siedmiu mędrców Grecji; nastąpił po swym ojcu Cypselusie (ob.) 637 przed Chr. W początkach swego panowania łagodny i sprawiedliwy, po zamordowaniu swej żony dopuszczał się nad poddanymi strasznego ucisku; † 584 przed Chrystusem. Życiorys **P.** wraz z najcelniejszemi jego zdaniami znajduje się u Djogenesa z Laerty.

Perianthium, toż co okwiat, ob. Kwiat.

Periastrum, w układach gwiazd podwójnych punkt drogi towarzysza, w którym jest najbliższy gwiazdy głównej.

Pericarditis, *zapalenie osierdzia*, przy którem błona osierdzia zostaje mocno krwią nastrzyknięta, brzmieje i w końcu wydziela wysięk zapalny; stosownie do rodzaju wysięku rozróżnia się: zapalenie osierdzia włóknikowe, surowicze, ropne i gnilne. Przy większej ilości płynu w worku osierdzia skurcze serca są w wysokim stopniu utrudnione, krążenie krwi upośledzone, a stąd anemja i zastój we wszystkich organach; stan taki, o ile trwa długo, sprowadza w skutek złego odżywiania mięśnia sercowego jego zwyrodnienie, co znów pociąga za sobą trwałe zaburzenia w cyrkulacji krwi. W przypadkach, gdzie następuje wyleczenie, gdzie wysięk ulega zupełnemu wessaniu, pozostaje jednakże prawie zawsze zrost obu listków osierdzia, które upośledzają w mniejszym lub większym stopniu ruchy serca. Stąd **P.** należy zawsze do chorób poważnych, a nawet groźnych. **P.** rzadko powstaje samoistnie u zupełnie dotąd zdrowego człowieka; najczęściej stanowi powikłanie reumatyzmu (kiedy i inne błony surowicze są zajęte, jak płuca), lub innych chorób zakaźnych, jak szkarlatyna, dyfteryt, gorączka połogowa i inne; rzadziej spotyka się zapalenie osierdzia gruźlicze, które zdarza się przy prosówce (ob. Gruźlica), lub przy bezpośredniem przejściu sprawy chorobowej z płuca na osierdzie. **P.** subjektywnie objawia się gorączką, mocnym kołącym bólem w okolicy serca, dusznością i biciem serca; najważniejsze dla rozpoznawania choroby są objawy przedmiotowe za pomocą badania pulsu, auskultacji i perkusji otrzymane. Leczenie zależy od rodzaju przyczyny, która **P.** wywołała.

Pericardium, ob. Osierdzie.

Pericarpium, nasiennik, ob. Owoc.

Perichondrium, ochrzestna, ob. Chrząstka.

Periculum in mora (łac.) niebezpieczeństwo we zwłoce.

Periderma, nabłonek roślin, zastępujący naskórek właściwy, który najczęściej istnieje tylko na roślinach młodych.

Periegesis, nazywało się u Greków początkowo oprowadzanie cudzoziemca i połączone z tem objaśnianie osobliwości sztuki. *Periegetes* nazywał się ten, kto to wykonywał. Przeważnie jednak używali Grecy wyrażenia tego w znaczeniu geograficznem; nazywano tak mianowicie opowiadania o osobliwościach miast, krajów i ludów; stąd też niektórzy pisarze jak Hekateus, Djonizjusz noszą miano *Periegetes*, a Pauzanjasz (ob.) nadał dziełu swemu tytuł „Periegesis“. Rzymianie naśladowali w tem Greków.

Périer Jan Jakób Konstanty, mechanik francuski, * 1742 w Paryżu, † 1818; założył z bratem swoim Augustynem Karolem Périer wielką fabrykę machin w Chaillot, wprowadził do Francji machiny parowe i przyczynił się do ich rozwoju. Odkrył pompę odśrodkową i założył gabinet modeli, znajdujący się w konserwatorjum sztuk i rzemiosł. Zakłady jego przeszły po większej części na własność Antoniego Scypjona Périer, brata Kazimierza Périer (ob.).

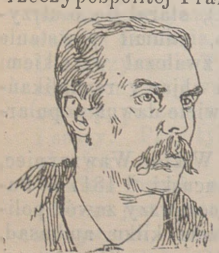
Périer Kazimierz, francuski mąż stanu, * 1777 w Grenobli, † 1832. Pochodził z rodziny, która na drodze przemysłu zyskała bogactwa i znaczenie polityczne. Ukończywszy nauki w Lionie, wstąpił 1798 do korpusu inżynierów i brał udział w kampanjach włoskich. Później założył z bratem swoim Scypjonem w Paryżu słynny dom bankierski. W 1817 wybrany do izby deputowanych, jako jeden z najlepszych mówców stronnictwa liberalnego, energicznie zwalczał reakcję. Podczas rewolucji Lipcowej 1830 r. okazał się chwiejnym i dopiero po dokonanym czynie występował więcej stanowczo. Chwilowo prezes izby konstytucyjnej, został w ministerjum 11 sierpnia ministrem bez wydziału, 2 listopada usunął się, a po upadku gabinetu Lafitte'a utworzył własne ministerjum i objął wydział spraw wewnętrznych 13 marca 1831 r. Na tem stanowisku, wprowadziwszy panowanie tak zwanego *Juste-Milieu* (ob.), starał się o utrzymanie pokoju zewnętrznego, stłumił powstanie karlistowskie w Wandei i zwalczał wszelkiemi środkami ruchy liberalne i objawy republikańskie, przez co utracił całkowicie dawną popularność.

Périer August Kazimierz Wiktor Wawrzyniec, syn poprzedn., mąż stanu francuski, * 1811 w Paryżu, † 1876. W 20 r. rozpocząwszy zawód polityczny, był zrazu sekretarzem kilku ambasad, a następnie ministrem pełnomocnym w Hanowerze.

Wybrany 1846 r. deputowanym, zasiadał w izbie aż do rewolucji lutowej 1848 r. Jako członek ciała prawodawczego (od 1849) za protestację przeciw zamachowi 2 grudnia 1851 został uwięziony; po kilku dniach puszczony na wolność, usunął się do życia prywatnego. Podczas wojny francusko-niemieckiej 1870 r. na skutek fałszywej demucjacji był czas jakiś aresztowany. W lutym 1871 r. wybrany deputowanym do zgromadzenia narodowego, należał do frakcji prawego środka; zostawszy 12 października tegoż roku na miejsce Lambrechta ministrem spraw wewnętrznych, przechylał się do stronnictwa zachowawczo-republikańskiego i przeprowadził kilka ważnych w tym wydziale reform, ale popierając usilnie przeniesienie zgromadzenia narodowego do Paryżu, stanął przez to w opozycji z izbą i podał się do dymisji 2 lutego 1872 r. Odtąd występował coraz wyraźniej, jako stronnik jedynie możliwej formy rządu zachowawczo-republikańskiego. Mianowany powtórnie ministrem spraw wewnętrznych w maju 1873 r., musiał wkrótce wraz z całym gabinetem i prezydentem rzeczypospolitej Thiersem ustąpić miejsca nowemu gabinetowi ks. Broglie, pod prezydenturą Mac-Mahona. Od 1867 r. był **P.** członkiem akademji nauk moralnych i politycznych. **P.** należał bezsprzecznie do najznakomitszych we Francji spółczesnej statystów. Dał się też poznać kilku dziełami, jako publicysta i biegły ekonomista. Ważniejsze z pism jego są: „Les finances de l'empire“ (Paryż, 1861); „La réforme financière“ (Paryż, 1862); „Les finances et la politique“ (Paryż, 1863); „Les sociétés de coopération“ (Paryż, 1864) i t. d. W 1874 r. zaczął pisać swoje nazwisko Casimir-Périer.

Périer Antoni Scypjon, stryj poprzedn., a brat rodzony jego ojca, znany przemysłowiec, * 1776, † 1821 r. Był on współzałożycielem banku francuskiego, pierwszego francuskiego towarzystwa asekuracyjnego, kasy oszczędności w Paryżu i wielu innych pożytecznych dla ogółu instytucji. Zgromadziwszy ogromny majątek, porzucił spekulacje, ale swym kredytem i pieniędzmi wspierał przemysłowców, a w swych licznych zakładach i fabrykach zatrudniał tysiące robotników. Francja zawdzięcza mu też między innemi zaprowadzenie pomp parowych w kopalniach węgla.

Périer Casimir Jan Paweł Piotr, prezydent rzeczypospolitej Francuskiej, * 1847, syn Augusta (ob.). W 1870 r. służył w gwardji ruchomej, jako kapitan. W 1871 roku był szefem kancelarji w ministerjum spraw wewnętrznych, prowadzonem przez ojca. W 1876 roku wybrany do izby, gdzie złączył się z lewym środkiem. W 1877 był podsekretarzem stanu w ministerjum oświaty. W 1883 złożył mandat z powodu prawa o wydalanie rodzin niegdyś panujących we Francji, ale został ponownie wybrany i został podsekretarzem stanu w ministerjum wojny. 1890 został wiceprezesem, 1893 prezesem izby deputowanych. W 1893 w grud. został prezesem ministerjum, które opuścił w 1894, obejmując znowu prezesostwo izby. W 1894 r. po zamordowaniu Carnota wybrany prezydentem Rzeczypospolitej 27 czerwca. Podał się do dymisji 16 stycznia 1895 r., nie chcąc mieć urzędu odpowiedzialnego bez odpowiedniej władzy.

Périer Kazimierz.

Perigeum, *punkt przyziemny*, punkt drogi księżyca, w którym znajduje się on najbliżej ziemi, w przeciwstawieniu do *apogeum* czyli *punktu odziemnego*.

Perignon Dominik, margrabia de, marszałek Francji, * 1754 w Grenadzie. Wstąpił w bardzo młodym wieku do wojska, a posuwając się szybko w awansach, był jednym z bohaterów wschodniopirenejskiej i włoskiej armji. W latach 1806 — 1808 był namiestnikiem Parmy i Placencji, a od 1808 jako marszałek i senator, głównodowodzącym wojskiem neapolitańskiem do 1814 r. Mianowany przez Ludwika XVIII parem i margrabią, † w Paryżu 1818 r.

Perignon Dominik.

Perigonium, okwiat, ob. Kwiat.

Perigord, dawna prowincja francuska, w stronie południowo-zachodniej Francji, stanowi obecnie część departamentu Dordogne; dzieliła się na Wyższy **P.**, z miastem głównem Périgueux, i Niższy **P.** z miastem głównem Sarlat.

Perigueux, miasto główne francuskiego departamentu Dordogne, leży nad rzeką Isle, ma wspaniałą katedrę o stylu byzantyńskim, wiele rzymskich starożytności i liczy 31,000 miesz. **P.** znane jest z wybornych trufli i z przyrządzania doskonałych truflowych pasztetów.

Perihelium, *punkt przysłoneczny*, punkt drogi jakiejkolwiek planety lub komety, w którym te ciała znajdują się w najbliższem względem słońca położeniu, w przeciwstawieniu do *aphelium*, czyli *punktu odsłonecznego*.

Perijovium, ob. Apojovium.

Perikopy, ob. Perykopy.

Perim, mała skalista wysepka, leżąca u wejścia do Morza Czerwonego, w cieśninie Bab-el-Mandeb, ma dobry port; zajęta 14 lutego 1857 roku przez Anglików, którzy ją, jako klucz do morza Czerwonego, silnemi opatrzyli fortyfikacjami.

Perinaeum, *międzykrocze*, odstęp między odbytem a narządem płciowym.

Perinde ac cadaver (łac.), nakształt trupa. Dewiza zakonu Jezuitów, wyrażająca bezwarunkowe każdego z członków stowarzyszenia posłuszeństwo swej władzy, a samego zakonu papieżowi.

Perino del Vaga (Buonaccorsi), malarz florencki, * 1501, † 1547, uczeń i współpracownik Rafaela, był pierwszym rysownikiem szkoły florenckiej po Michale Aniole. On to malował sławną salę królewską w Rzymie i zostawił wiele pięknych obrazów i fresków.

Per interim (łac.), tymczasowo.

Perioeci, *oboczni*, ob. Antypody.

Periosteum, okostna, ob. Kości.

Periostitis, zapalenie okostnej.

Peripatus, ob. Pazurnice.

Periploca *(Obwoina, Obwojnik)*, rodzaj roślin z rodziny trojeściowatych, mający koronę tacowatą i pręciki o połączonych pylnikach; są to wijące się krzewy. *P. esculenta*, na Cejlonie, o kwiatach żółtych, jest jadalną. **P.** *graeca*, krzew w Grecji i Azji zachodniej, o kwiatach purpurowych lub zielonawych, zawiera sok ostry, który w Azji ma się używać do trucia wilków. Korzeń **P.** *mauritiana*, w Indjach, używa się jako nawymiotny.

Peripteros (grec.), budynek okrążony galerją z kolumn (kolumnadą), zwłaszcza świątynia.

Periscii, *kołocienni*, mieszkańcy okolic biegunowych, których cień w ciągu doby obraca się wokoło.

Perissodactyla, *nieparzystopalczaste*, ob. Kopytne.

Peristoma, *kołootworze*, ob. Mchy.

Peritonaeum, ob. Przepona.

Peritonitis, zapalenie otrzewnej, jest albo ograniczone, albo na całą błonę rozszerzone. Przy zapaleniu rozmaitych organów jamy brzusznej bierze często udział pokrywająca je otrzewna, stąd może być **P.** około macicy (perimetritis), jajników (perioophoritis), wątroby (perihepatitis), kiszki ślepej (perityphlitis) i t. d. Objawia się zwykle ograniczonym bólem, mdłościami i gorączką. Następstwem takiego ograniczonego zapalenia jest najczęściej zgrubienie, albo częściowe zrośnięcie obu jej listków; stąd w dalszych następstwach choroba ta sprowadzić może niepłodność, ograniczenie ruchów kiszek, zamknięcie ich światła i t. d. Zapalenie otrzewnej rozlane występuje po zaziębieniach brzucha, a najczęściej, gdy wskutek przedziurawienia żołądka, kiszek, pęcherza i t. d., płyn, jaki do jamy otrzewnej się wylewa. Choroba występuje bardzo ostro, z gwałtownym bólem brzucha, wymiotami i mocnem zajęciem ogólnego stanu i jest prawie bezwarunkowo śmiertelna. Prócz ostrych postaci bywają zapalenia otrzewnej *chroniczne*, do których należą **P.** gruźlicze i rakowe. *P. gruźlicze* występuje u dzieci i dorosłych, często jest następstwem dyseminacji gruźlicy płuc, ale nieraz bywa pierwotne; punktem wyjścia są najczęściej gruczoły krezkowe (ob.), które też zawsze obrzmiewają i dają się przez ścianki brzuszne wyczuć w postaci mniej lub więcej wyraźnych guzów; w jamie otrzewnej zbiera się zawsze surowiczo-ropny płyn (ob. Ascites), listki otrzewnej usiane są małemi gruzełkami, miejscami pętle kiszek zlepione lub nawet zrośnięte. *Zapalenie otrzewnej rakowe* jest zawsze wtórne w skutek szerzenia się nowotworu z żołądka, kiszek, wątroby, pęcherzyka żółciowego i t. p. Obie te postaci są bezwzględnie śmiertelne, choroba jednakże trwać może i kilka lat, stopniowo podkopując organizm.

Perjod (łac. *periodus*), ob. Okres.

Perjodyczne ułamki, ob. Ułamki.

Perjodyczny układ pierwiastków, ob. Chemja (str. 435).

Perkal (franc. *percale), płótno bawełniane*, tkanina bawełniana, która naprzód sprowadzona była do Europy z Indji Wschodnich, a obecnie jest we wszystkich krajach wyrabiana. Nić perkalu jest okrągła, tkanina gładka, bardzo ścisła. Perkale drukowane, różnobarwne, nazywają się zwykle *perkalikami*.

Perkin Wilhelm Henryk, chemik, * 1838 w Londynie, został asystentem Hofmanna i w roku 1856 odkrył pierwszy barwnik anilinowy, mauweinę. Założył w Greenford pod Londynem fabrykę farb smołowcowych, następnie zajął się wyłącznie badaniami naukowemi, zwłaszcza syntezą związków organicznych.

Perkins Karol, badacz sztuki, Amerykanin, * 1823 w Bostonie, † 1886 w Windsorze (Vermont); pisał o rzeźbiarzach włoskich: o Rafaelu i Michale Aniole (1878) i o Ghibertim (1886).

Perkowicz Tomasz, teolog i mówca, * 1652 w Wielkopolsce, † 1720 w Sokołowie. Zostawszy Jezuitą w 16 roku życia, był naprzód profesorem filozofji w kolegjum kaliskiem i teologji w poznańskiem. Później będąc nauczycielem syna Stanisława Jabłonowskiego, podróżował z tymże za granicą, i za powrotem do kraju był rektorem kolegjów w Ostrogu i Lwowie. Z dzieł jego wymieniamy: „Historja schizmy greckiej od pierwszych jej początków aż do zguby państwa i miasta carogrodzkiego“ (Zamość, 1696 wydane bezimiennie), jest to tłómaczenie z francuskiego ks. Maimbourga, „Myśli albo refleksje chrześcijańskie, rozłożone na wszystkie dni całego roku,“ przekład z francuskiego (4 t., Lwów, 1720, 7 wyd., Lublin, 1792); „Kazania przebrane z kaznodziejów francuskich“ (6 t., Poznań, 1764—67).

Perkowski Józef, Jezuita, * 1781 r. we wsi Ostrownie na Białej Rusi, wstąpił do zakonu w Petersburgu i tam był przez lat 8 kaznodzieją polskim i prefektem szkół. Po wydaleniu Jezuitów z Rosji w r. 1820 pełnił te same obowiązki w Galicji i † 1857, w Staniątkach pod Krakowem. Prace jego: „Powinności chrześcijańskie, albo katechizm misyjny“ (Tarnów, 1824); „Modlitwy i pieśni misyjne“ (tamże, 1834); „Krótkie zebranie tajemnic wiary świętej“ (2 wyd., Lwów, 1846);

„Żywot świętej Filomeny“ (tamże, 1837); „Ćwiczenia się w nabożeństwie“ (tamże, 1838); „Życie Ignacego Raczyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego“ (tamże, 1844) i t. d. Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. polsk. Towarzystwa Jezus.“ (str. 311—313).

Perkoz *(Podiceps)*, rodzaj ptaków pływających, z rodziny nurów, mający za cechy: dziób mierny lub nieco od głowy dłuższy, prosty, stożkowato zaostrzony, nogi w samym tyle ciała utwierdzone, krótkie, o skoku mocno ścieśnionym, palce długie, płatkowe, pazury płaskie, paznogciowate, skrzydła krótkie, wązkie, ostre, ogon puchowy bez sterówek. Wszystkie gatunki trzymają się wód słodkich, stojących; w czasach tylko wędrówek zwiedzają morza. Pływają wybornie, zanurzając ciało dowolnie i mogą znaczną przestrzeń pod wodą przepłynąć; tak są bystre i baczne, że ubicie ich z broni skałkowej jest nadzwyczaj trudnem. Żywią się ikrą, rybami i t. p. Żrywają się z wody z trudnością i bardzo niechętnie, lecz wzbiwszy się w górę, szybko przelatują. Gnieżdżą się na wodzie między trzciną lub krzewinami, powiązując gniazdo do pędów roślin, tak, że gniazdo to zawsze pływa, podnosząc się lub opadając razem z wodą. Jaja ich są podługowate i szczupłe, biało-zielonawe, skutkiem ciągłej wilgoci zmieniają barwę na szarą lub rdzawą. Wylęgłe pisklęta zaraz gniazdo opuszczają i samica nosi je zwykle na grzbiecie, a w razie potrzeby kryje pod skrzydłami. Mięso ich jest niesmaczne, lecz skóra, ze spodu ciała pokryta nabitem jedwabistego połysku pierzem, używaną jest na lekkie futerka. Krajowe gatunki są następujące: **P.** *dwuczubny (P. cristatus)*, 66 cm. długi, *kozą* lub *kozulą* zwany, przebywa latem po wszystkich wielkich stawach i jeziorach; ma spód ciała biały i głowę ozdobioną dwoma czubami po bokach tyłu głowy. **P.** *rdzawoszyjny (P. rubricollis)*, dość rzadki u nas, znacznie mniejszy, z krótkim czubkiem na czole. **P.** *uszaty (P. cornutus)*, z dwoma czubkami rdzawemi i czarnym kołnierzem, najrzadszy. **P.** *zausznik (P. auritus)*, 33 cm. długi, z głową czarną, mocno puszystą, i wiązkami piór słomiasto-rudawych, pospolity na przelotach. Wreszcie **P.** *mniejszy (P. minor)*, 25 cm. długi, najmniejszy, bezczubny, z kasztanowatą szyją, znajduje się i gnieździ wszędzie po zarosłych wodach stojących; zimuje nawet na niektórych niezamarzających rzeczkach krajowych.

Perkoz.

Perkun, Parkunas, główny bożek litewski, toż co u Słowian *Perun*.

Perkunas, pseudonim Jakóba Szymkiewicza.

Perkusja *(Opukiwanie)*, jedna z najważniejszych metod badania lekarskiego dla organów jamy piersiowej i brzusznej. **P.** polega na tem, że uderza się z lekka w rozmaite okolice piersi albo brzucha badanego indywiduum, a z otrzymanego odgłosu wnosi się o stanie organów. Opukiwanie dokonywa się albo palcem prawej ręki o położony na ciele palec ręki lewej, albo też małym perkusyjnym młoteczkiem uderza się w małą tabliczkę, plesymetr, trzymaną na ciele. Wszystkie odgłosy perkusyjne podzielone są na trzy szeregi ze względu na charakter swój akustyczny, i tak: 1) odgłos *tympaniczny* czyli *bębnowy*, mający najwięcej cech tonu muzycznego i wydawany przez organy wydrążone, t. j. wypełnione powietrzem i o cienkich ścianach błoniastych, jak żołądek lub kiszki w stanie pustym; 2) odgłos *nietympaniczny*, charakterystyczny dla płuc, zbudowanych z licznych i drobnych błoniastych pęcherzyków, wreszcie 3) odgłos *tępy* czyli *głuchy*, odpowiadający organom zbitym, nie zawierającym jam i do drgania niezdolnym, jak wątroba, śledziona, serce i t. p. W pierwszych dwóch rodzajach perkusyjnego odgłosu odróżnia się jeszcze *wysokość*, *natężenie* i *jakość* czyli dźwięczność tonu. Wygodnym dla badania płuc warunkiem jest symetryczne ich położenie w klatce piersiowej, które pozwala przy symetrycznem opukiwania odkryć najmniejsze zmiany w odgłosie. **P.** pozwala nam przedewszystkiem oznaczyć dokładnie granice każdego organu, otoczonego organami innej budowy, jak płuc, serca, wątroby, śledziony, żołądka, macicy i t. d.; z tępego odgłosu, nieprawidłowo przy opukiwaniu płuc otrzymanego, wnosi się o zatkaniu pęcherzyków; ton wyższy przekonywa o zmniejszeniu powierzchni drgającej, o zatkaniu pewnej liczby pęcherzyków płucnych; stłumienie odgłosu zdradza jakąś substancję obcą, najczęściej wysięk, umieszczony między ścianą klatki piersiowej a płucem. **P.** kiszek daje bardzo ścisłe rezultaty co do napełnienia ich w danej chwili. Prócz tego odgłosu istnieją jeszcze pewne odgłosy charakterystyczne, specjalne dla pewnych tylko stanów chorobowych, jak odgłos *metaliczny*, odgłos *stłuczonego garnka*. Wprowadzenie **P.** zawdzięczą nauka lekarzowi wiedeńskiemu Auenbrunggerawi; dzieło jego: „Inventum novum ex percussione thoracis humani ut signo abstrusos interni pectoris morbos detegendi“ wyszło w r. 1761. Wynalazek jego wszakże mało na siebie zwrócił uwagi i dopiero w r. 1808 przez Corvisart'a nabrał większego znaczenia. W roku 1826 Piorre wynalazł plesymetr i stworzył metodę opukiwania brzucha, w r. 1841 Wintrich wprowadził użycie młotka. Teorja fizykalna perkusji oparta została na trwałej podstawie głównie przez Skodę. Por. dzieła Corvisarta, Skody, Pawła Niemeyera, Eichhorsta, Guttmanna. Por. Rose

„O fizycznem badaniu chorób klatki piersiowej“ (Warszawa, 1868), Gerhardt „Wykład auskultacji i perkusji“ (przekład Wyrzykowskiego, Warszawa, 1872); Wesener „Djagnostyka kliniczna chorób wewnętrznych“ (przekład Markiewicza, 1894).

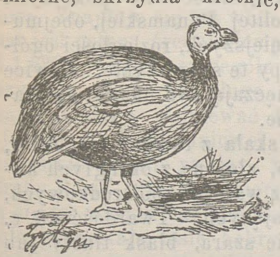
Perkusyjna broń, ob. Strzelba.

Perkwirować (łac.), badać, dochodzić, perkwizycja, sądowe badanie, dochodzenie.

Perl Józef, syn Todrosa, światły Izraelita galicyjski, * 1773 w Tarnopolu, † 1839, położył wielkie zasługi co do polepszenia stanu moralnego i materjalnego swoich współbraci. W r. 1813 założył w Tarnopolu pierwszą w Galicji szkołę prywatną dla dzieci wyznania mojżeszowego, która stała się wzorem dla wielu innych miast. **P.** zajmował się także rozszerzeniem rzemiosł pomiędzy Żydami. Pisma jego odznaczają się dowcipem, z jakim wyszydza najbrudniejsze tajemnice Chassydów.

Perle Edmund, malarz, * 1856 w Warszawie, uczeń Gersona. Pierwszy swój obraz: „Schadzka“ wykonał w r. 1876, następnie malował jeszcze wiele obrazów rodzajowych, pejzaży i widoków.

Perlica *(Numida)*, rodzaj ptaków grzebiących, z rodziny bażantów, ma dziób krótki, gruby, głowę nagą, rzadkiemi szczecinami porosłą, z rogowym wyrostkiem na wierzchu, lub sutym czubem i skórnemi płatkami po bokach podbródka, nogi mierne, skrzydła krótkie, sklepiste, tępe; ogon krótki, upierzenie białemi, perełkowatemi plamami gęsto upstrzone. Rodzaj ten obejmuje kilka gatunków, właściwych zwrotnikowej strefie Afryki. Są to ptaki towarzyskie, a obok tego krzykliwe, niespokojne i kłótliwe, bardzo mnożne. Dają dobre mięso, są łatwe do hodowli, lecz uprzykrzone z powodu nieznośnego krzyku i ciągłej niezgody z innym drobiem. W skutek hodowli ulega małym zmianom, a nawet łatwo dziczeje. **P.** *domowa* pochodzi od gatunku *N. meleagris;* jest to ptak 50 cm. długi, żyjący gromadnie w stadach obejmujących po 6—8 rodzin, pochodzi z Afryki zachodniej.

Perlica.

Perlit, ob. Perłowiec.

Perła, osad wapienny, kształtu okrągławego, właściwego blasku i gry światła, znajdujący się w perłopławie (ob.). Co do budowy **P.** są tej samej natury co skorupy mięczaków i także są wytworem ich płaszcza (ob. Mięczaki). Najpiękniejsze, srebrzyste **P.** są wytworem wewnętrznej części płaszcza i składają się, oprócz jądra, tylko z warstw perłowej macicy (ob.). **P.** szare lub brunatne (niedojrzałe) są utworem środkowej części płaszcza; gdy **P.** powstają po brzegach płaszcza, utworzone są z tej materji, która stanowi zewnętrzną część skorupy, a gdy się dostają do środka, pokrywają się macicą perłową. **P.** tworzy się skutkiem podrażnienia mięczaka, bądź przez ziarnko piasku, przez jaki mały pasożyt, bądź też przez ziarna substancji, która tworzy zewnętrzną pokrywę skorupy. Według wszakże badań Liguet'a (1900) tylko **P.** poślednie są wytworem płaszcza, właściwe zaś **P.** szlachetne tworzą się wewnątrz mięczaka, przyczem najpierw rozwija się pęcherzyk napełniony cieczą, zawierającą w rozpuszczeniu substancje organiczne; ciecz ta zagęszcza się i tworzy blaszki, między któremi osadzają się warstwy węglanu wapna. Oprócz niego, **P.** zawierają inne jeszcze sole i substancje organiczne. Największa ich ilość jest biała, inne są żółtawe, dalej różowe, purpurowe, czarne lub zielone. Białe są najbardziej cenione. Ciężar właściwe mają 2,6, znacznie jednak mniejszą twardość, aniżeli kamienie drogie, i stąd nie są tak trwałe. Połów **P.** odbywa się za pomocą nurków; gdzieniegdzie używają też dzwonów nurkowych; ma miejsce na brzegach Cejlonu, w Tutikorynie na wybrzeżu Koromandelskiem, w zatoce Perskiej, w zatoce Panama, na wybrzeżu Kolumbji, na wyspie św. Małgorzaty i na brzegach zachodnich Australji. Obfitość **P.** jest zmienna, bo perłopławy mogą się przenosić z miejsca na miejsce, tak, że w Cejlonie od 1838—54 wcale połowu nie było. Połów w Cejlonie zaczyna się w lutym i trwa dni 20. Nurek może w ciągu dnia zebrać 1,000—2,000 mięczaków; z tego czwarta część przypada dla niego, resztę przez licytację sprzedaje się na rachunek rządu; niekiedy jeden mięczak zawiera 40 **P.**, czasem znów na 100 zaledwie w jednym się **P.** znajduje. Wybrzeże zachodnie Ameryki dostarcza połowę wszystkich P., około 4 miljonów. **P.** rzeczne pochodzą głównie ze skójki (ob.), poławiają się w Colorado i jej dopływach, w szkockiej rzece Teith i w niektórych rzekach w Bawarji i Saksonji, ale w bardzo małej ilości, lubo co do piękności **P.** morskim niewiele ustępują. Niektóre inne mięczaki, jak ostryga, omułek i in., wydają również **P.**, w ogólności jednak te nie są piękne i rzadko znajdują się w handlu. Wielkość **P.** zmienia się od wielkości ziarnka maku do wielkości wiśni, największe są 35 mm. długie i 25 mm. szerokie. Wagę ich oznacza się na karaty, cenę większych **P.** oznacza się, mnożąc cenę karata przez 8 razy wzięty kwadrat z liczby karatów. Postać i barwa wpływają na cenę karatu, a cena ta rośnie, gdy jest dostateczna liczba jednakich **P.** dla nawleczenia na sznurek. Największe **P.** nazywają się *kroplami* lub *oczami perłowemi*, nieforemne **P.** *barokowemi*, mniejsze *łutowemi*. Użycie **P.** do ozdób jest bardzo dawne; już Fenicjanie prowadzili niemi handel, a do Rzymu przybyły za wojen Jugurtyńskich. W średnich wiekach były prawie tylko ozdobą królów i dopiero się rozszerzyły ze wzrostem bogactwa miast; napływ **P.** amerykańskich zniżył ich cenę. Najwięcej cenione są na Wscho-

dzie. Za wielką **P.** jasno niebieską z Oaney-Fork (Tennessee) zapłacono 1900 r. w Londynie 1320 funtów sterlingów.—**P.** *sztuczne* wyrabiają się fabrycznie w rozmaity sposób. Chińczycy umieszczają w mięczakach perłowych małe posążki bożków buddajskich lub kulki, które się tam pokrywają macicą perłową. Nad morzem Czerwonem wyrabiają **P.** z zębów zwierzęcia wielorybowatego, dugonga *(Halicore cetacea)*. *P. woskowe, rybie, bourguignous*, składają się z małych kulek szklanych, wewnątrz pokrytych perłową esencją (ob.) i wypełnionych stopionym woskiem. Robią je też z alabastru. Najważniejsze są jednak *P. szklane* czyli *weneckie*, złożone z cieńkich rurek szklanych, podzielonych ostrym nożem na małe kawałki, następnie silnie ogrzewanych dla stopienia ostrych brzegów; są one różnych barw i odcieni. *Paciorki* szklane przyrządzają się z masy szklanej; kulka tej masy osadzona na pręciku żelaznym otrzymuje żądaną postać przez tarcie na żelazie; w ciągu 12 godzin robotnik może ich wyrobić 5,000; służą one głównie do handlu wymiennego z narodami mało ucywilizowanemi. *P. roślinne*, bardzo lubiane przez radżów w Indjach wsch., są podobne do **P.** z mięczaków, mają powierzchnię mleczno-białą, słaby blask i znajdują się wolno leżące w wydrążeniach orzechów kokosowych; mają się składać także z węglanu wapna i pewnej substancji azotowej. Por. Moebius „Die echten Perlen“ (1858); Hessling „Die Perlenmuscheln und ihre Perlen“ (1859); Martens „Purpur und Perlen“ (1874); Simmonds „Commercial products of the sea“ (2 wyd., 1833); Streeter „Pearls and pearling life“ (1886).

Perłopław *(Meleagrina, Avicula)*, rodzaj mięczaków z rzędu blaszkoskrzelnych (ob. Ostrygowate) z rodziny perłowych *(Aviculidae)*. Prawdziwych pereł (ob.) dostarcza *N. margaritifera* czyli *Avicula margaritifera* (ob. Avicula). Perły rzeczne pochodzą głównie ze skójki (ob.).

Perłowa biel, *hiszpańska biel*, biel używana jako blansz do malowania skóry; jest to azotan lub chlorek zasadowy bizmutu, albo też blejwas z dodatkiem indyga lub błękitu berlińskiego.

Perłowa esencja *(essence d'Orient)*, ciecz służąca do otrzymywania pereł woskowych (ob. Perła), otrzymuje się przez roztarcie z wodą srebrzystych łusk gatunku karpia *Cyprinus alburnus*; osadzające się wtedy połyskujące cząstki myją się amonjakiem i mieszają z roztworem żelatyny. Centnar tej ryby, która się poławia głównie w Renie, dostarcza 4 funtów **P. e.** Srebrzysto połyskujące cząstki składają się ze związku guaniny z wapnem.

Perłowa kasza, ob. Jęczmień.

Perłowa macica, warstwy wewnętrzne skorupy mięczaków perłorodnych i niektórych ślimaków, okazujące właściwą grę światła. Gra ta światła jest objawem interferencji (ob. Krzyżowanie) i polega na budowie skorup, które są złożone z mnóstwa listków, ułożonych dachówkowato w najrozmaitszy sposób; listki te są natury organicznej, przesiąkłe węglanem wapna. Otrzymuje się **P. m.** przy połowie pereł (ob.). Przywóz roczny **P. m.** do Anglji wynosi 1500—2000 ton, do Francji 1,400,000 kg. Główne gatunki handlowe są *manzanilla, makassar* i **P. m.** *z oceanu Południowego*, które się sortują na czarne i białe. Używają się też muszle żeglarka *(Nautilus pompilius)*, uchowca *(Haliotis iris)* i skrępa *(Turbo olearius)*. Warstwy zewnętrzne oddzielają się dłótkiem, a czysta **P. m.** wyrabia się bądź jak róg na tokarni, bądź jak kość słoniowa za pomocą trypli. **P. m.** używa się do fornirowania i na wyrób małych przedmiotów, jak guzików, osad do noży i t. p. Na czarno barwi się kamieniem piekielnym. **P. m.** sztuczna wyrabia się z żelatyny i esencji perłowej. Por. Andés „Verarbeitung des Horns etc. und der *Perlmutter*“ (1885); Wobeser „Anleitung zur Brillant-Perlmuttermalerei, Perlmutterimitation“ (1887).

Perłowa rzeka *(Pearl River)*, rzeka w Ameryce północnej, bierze początek w stanie Mississipi i po 480 klm. biegu wpada przez jezioro Borgne do zatoki Meksykańskiej. Spławna jest do miasta Jackson.

Perłowe wyspy *(Islas de las Perlas)*, grupa wysp w zatoce Panamskiej, na oceanie Spokojnym, należąca do rzeczypospolitej Panamskiej, obejmuje 39 większych i 114 mniejszych, rozległości ogólnej 388 klm. kw. Wyspy te są górzyste. Ławice perłowe, którym zawdzięczają swą nazwę, są prawie zupełnie wyczerpane.

Perłowiec, *Perlit*, skała z rodziny trachitów, wejrzenia emaljowatego, złożona z okrągłych kułek, składających się z warstw spółśrodkowych, dosyć łatwo się odzielających. Twardość=6, c. wł.=2,4. Barwa głównie szara, blask tłusty lub perłowy, na brzegach przeświecający. Często łączy się z nim skała natury smołowcowej. Jest to krzemian glinki, tlenników żelaza i manganu, wapna, magnezji i sody. Nie jest bardzo rozpowszechniony, głównie występuje w Węgrzech pod Tokajem, dalej w Sardynji i Meksyku.

Perłowiec *(Argynnis)*, rodzaj motylów dziennych, ma skrzydła z wierzchu żółtawo-brunatne, z plamami czerwonemi, na spodzie paski i plamy o blasku perłowej macicy. Różne gatunki żyją w sąsiedztwie lasów.

Perłowy blask, rodzaj blasku minerałów, podobny do blasku macicy perłowej, występuje tylko przy budowie doskonale listkowatej minerału; odmianą jego *blask jedwabisty*, występujący na minerałach włóknistych.

Perłowy spat, ob. Dolomit.

Perłówka, trawa, ob. Trzęślica.

Perm, miasto gubernjalne gub. Permskiej, na lewym brzegu rzeki Kamy i nad wpadającemi do niej Domilichą i Jagożychą, prawidłowo zabudowane, zwłaszcza po pożarze 1842 r., 45,800 miesz.;

posiada 15 cerkwi, kościół, teatr, dwór gościnny i wiele sklepów kupieckich. Siedlisko arcybiskupa permskiego i werchoturskiego; z zakładów naukowych znajdują się tu: seminarjum duchowne, gimnazjum, bibljoteka publiczna, ogród botaniczny i t. d. **P.** ważne ma znaczenie jako port składowy, do którego zimą przywożą towary syberyjskie, ażeby następnie spławić je do Niżnego i Rybińska, skąd w zamian przywożą towary europejskie i kolonjalne, które z nastaniem zimy są wysyłane do Syberji.—*Permski powiat* ma na przestrzeni 23,960½ w. kw., 265,000 miesz.—*Permska gubernja*, kraj rozległy, położony po obu stronach pasma gór Uralskich, znany w starożytności pod imieniem Permji albo Bijarmji, graniczy na północ i północo-zachód z gub. Wołogodzką, na wschód i północo-wschód z gub. Tobolską, na południe z gub. Orenbuską, a na zachód z gub. Wiatską. Pasmo gór Uralskich dzieli ją na dwie nierówne części. Powierzchnia wynosi 291,000 w. kw.; blizko ¾ gub. pokryte są głównem pasmem lub odnogami gór Uralskich; północna strona Uralu porosła jest gęstym lasem; niziny po części są bagniste. Gubernja obfituje w rzeki należące do systemów Obskiego albo Tobolskiego, Peczorskiego i Wołskiego albo Kamskiego; ważniejsze z nich są: Peczora, Lama, Tura, Tagil, Irbit, Iset, Kama z dopływami Pozwą, Inwą, Wiszerą i Czusową. Znajduje się też wiele jezior i bagnisk. Klimat jest ostry; średnia temperatura roczna wynosi 1,6°C.; śniegi, szczególnie w północnej części, trzymają się bardzo długo, niekiedy aż do końca maja; dlatego dojrzewać tu mogą tylko żyto i jęczmień; w południowej zaś stronie udają się wszystkie prawie rośliny, właściwe południowej strefie Rosji. Oprócz zwierząt domowych znajdują się tu: niedźwiedzie, wilki, rosomaki, rysie, sobole, gronostaje, łosie, bobry, wydry i t. d. Oprócz metalów i kamieni, jak: srebro, złoto, platyna, miedź, żelazo, ołów, topaz, marmur, alabaster, porfir, malachit, siarka, węgle kamienne, gubernja obfituje w sól, wywarzaną z licznych źródeł słonych w powiecie Solikamskim. Liczba mieszkańców wynosi 3,000,000, a składa się, oprócz Wielkorosjan, z Tatarów, Baszkirów, Meszczeraków, Permiaków, Wogułów, Czeremisów, Taptiarów, Bobylów, Czuwaszów i Mordwinów. Oprócz rolnictwa, zwłaszcza w południowej części gub., zajmują się mieszkańcy uprawą lnu i konopi, przemysłem leśnym, pszczolnictwem (przeważnie plemiona czudzkie), myśliwstwem, oraz przemysłem górniczym. Ważniejsze zakłady górnicze są: Bilimbajewski, Bohosłowski, Kuwszyński, Motowilichiński, Niżnietagilski, Jugowski, Niewiański, Gorobłahodacki i Deduchińskie warzelnie soli. Pod względem administracyjnym dzieli się **P.** gubernja na 12 powiatów: Permski, Werchoturski, Ekaterynburski, Irbicki, Kamyszłowski, Krasnoufimski, Kungurski. Osiński, Ochański, Solikamski, Czerdyński i Szadryński.

Per majora (łac.), większością głosów.

Permanencja, ciągłość trwania, np. zgromadzenia reprezentacyjnego.

Permesso (włos.), pozwolenie, glejt.

Permiacy, plemię czudzkie czyli fińskie, zowiące się pomiędzy sobą *Konie-Jtir* lub *Tuda*, zamieszkuje w gub, Permskiej (80,000) i Wiackiej (10,000), przeważnie w powiatach Czerdyńskim i Solikamskim. Wyznają prawosławie, zajmują się głównie myśliwstwem i hodowlą bydła. **P.** główna ludność dawnej *Biarmji*, byli już w XI w. podlegli rzeczypospolitej Nowogrodzkiej, później razem z Nowogrodem dostali się pod władzę w. ks. moskiewskich. Roku 1375 opowiadał między nimi ewangelję Stefan Chrap; nawróciwszy ich, oraz Zyrjanów na chrześcijaństwo, został 1383 pierwszym biskupem **P.** Por. Smirnow „Permjaki“ (Kazań, 1891).

Per mille (łac.) od tysiąca, na tysiąc.

Per modum (łac.) nakształt.

Permska formacja, formacja geologiczna, tak nazwana przez Murchisona z powodu, że głównie jest w gub. Permskiej rozwinięta. Następuje po gromadzie węglowej i złożona jest głównie z piaskowca czerwonego i wapienia penińskiego *(Zechstein)*. Formacja ta jest uboga w szczątki organiczne. Najlepiej jest rozwiniętą w Rosji wschodniej. W królestwie Polskiem są jej ślady na północ Kielc.

Permutacje, *przemiany*, w algebrze wszelkie przemiany czyli wypadki przestawiania danej liczby przedmiotów, szykowanych z sobą w rozmaitych porządkach, biorąc wszakże do każdej grupy wszystkie dane głoski. Jeżeli np. mamy trzy przedmioty *a*, *b*, *c*, to **P.** z tych przedmiotów będą: *abc*, *acb*, *bac*, *bca*, *cab*, *cba*. Liczba wszystkich **P.** z *n* przedmiotów wynosi 1. 2. 3. 4... *n* czyli *n*! np. z 5 przedmiotów wynosi 1. 2. 3. 4. 5=120.

Pernaki, na Jawie potomkowie Chińczyków i kobiet krajowych.

Pernambuco, jedna z najdalej na wschodzie położonych prowincji nadbrzeżnych Brazylji, obejmuje 128,395 klm. kw. i liczy 1,111,000 miesz. Kraj to niezbyt górzysty, w którym nierzadko spotykają się stepy i miejsca puste, klimat ma gorący i wilgotny, roślinność, szczególnie na wybrzeżach, bogatą. Plantacje trzciny cukrowej i bawełny przynoszą ogromne dochody. **P.** jest ojczyzną drzewa t. n., które w znacznej ilości, wraz ze skórami, bawełną i cukrem, wywożone jest do Europy. Miasto stołeczne *Pernambuco* albo *Recife*, z portem i cytadelą.

Pernambuk, *Fernambuk*, ob. Brazylijskie drzewo.

Pernawa, rzeka i miasto, ob. Parnawa.

Pernawskie albo **Parnawskie starostwo** grodowe, leżało w województwie i powiecie Parnawskim, w księstwie Inflanckiem, obejmowało od r. 1582 miasto Parnawę z przyległościami. W r. 1600 posiadał je Lew Sapieha, kanclerz wiel. lit., a po nim Janusz Kiszka. Traktatem Oliwskim prze-

szło pod panowanie szwedzkie. Na sejmie z r. 1667 Stany Rzeczypospolitej, wynagradzając wiarę niezłomną posiadających królewszczyzny w odpadłych Inflantach, zapewniły tym, co je potracili przez ten traktat, inne w zamian królewszczyzny w Koronie lub Litwie, ale już na własność ich dziedziczną.

Pernice Alfred, * 1841, † 1901, ostatnio był profesorem uniwersytetu w Berlinie, wybitny znawca prawa rzymskiego, szczególnie wsławił się pomnikowem dziełem p. t. „Marcus Antistius Labes, das römische Privatrecht im ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit“ (1873). Z innych prac **P.** zasługuje na wzmiankę dzieło p. t. „Zur Lehre v. den Sachbeschädigungen nach röm. Recht“ (1867).

Per non sunt (łac.), uważać za niebyłe, nieistniejące.

Pernus.

Pernus, herb: W polu błękitnem — belka prawo-ukośna, a na niej 3 gruszki, każda w połowie złota, z dwoma listkami. U szczytu głowa i większa część szyi koguta białego.

Peron (franc. *perron*), niski taras kamienny, ciągnący się wzdłuż budowli, zwłaszcza na dworcach dróg żelaznych.

Peronina, chlorek benzylomorfiny, $C_{24}H_{25}NO_3$. HCl, biały proszek, rozpuszczalny łatwo w wodzie ciepłej i alkoholu; działa na organizm jak morfina, nie sprowadza wszakże nieprzyjemnych zawiłości i polecony jest jako środek przeciw kaszlowi przy astmie i newralgjach.

Peronne, miasto warowne we francuskim departamencie Somme, nad rzeką Somme, ma 4,500 miesz. i źródło wody mineralnej. W wojnie francusko-niemieckiej kapitulowało i zostało 9 stycznia 1871 r. zajęte przez Niemców po 7-dniowem ostrzeliwaniu.

Peronospora, *Zarazik,* rodzaj grzybów z rzędu Oomycetae, grzyby pasożytne, które grzybnie zapuszczają między komórki roślin, osadniki zaś z organami rozrodczemi wydobywają się na zewnątrz naskórka. W niektórych rozwijają się zarodniki ruchome, które zimują w obumierających częściach żywiącej je rośliny i na wiosnę dopiero się rozwijają. Wszystkie gatunki powodują choroby opadniętych niemi roślin, sprowadzają szybkie ich więdnięcie i gnicie. Gatunki z osadnikami rozgałęzionemi i powikłanemi zaliczają się do rodzaju *Phytophthora. P. infestans, zarazik kartoflany,* sprowadza chorobę ziemniaków (ob.). *P. viticola, mildew,* rozwija się na liściach i gronach winorośli i powoduje znaczne straty w winnicach.

Peropoda, *Szczątkonogie,* ob. Węże.

Perosi W.

Perosi Warzyniec, ksiądz, * 1873 r., kształcił się w konserwatorjum medjolańskiem i w Ratyzbonie, poczem został kapelmistrzem kościoła św. Marka w Wenecji, a jednocześnie po ukończeniu seminarjum wyświęcony został na księdza. Jako kompozytor zyskał wielki rozgłos we Włoszech, gdzie jego msze i oratorja zaliczają do arcydzieł muzyki religijnej. Wszelako krytyka europejska ocenia go mniej życzliwie. Ogłosił: „Męka Pańska,“ „Przemienienie Pańskie,“ „Zmartwychwstanie Chrystusa,“ „Wskrzeszenie Łazarza“ i in. W r. 1898 mianowany był dyrektorem szkoły śpiewu przy kaplicy papieskiej.

Perow Bazyli, malarz rodzajowy rosyjski, * 1834 w Tobolsku w Syberji, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Moskwie, gdzie 1861 r. otrzymał pierwszą nagrodę; w 1866 został członkiem tamtejszej akademji. Prace jego odznaczają się wyborną charakterystyką, a częstokroć i pełną życia humorystyką. Najważniejsze z nich: „Pierwszy mundur,“ „Grajek na gitarze,“ „Pogrzeb na wsi,“ „Trójka,“ „Sanie z trumną,“ „Wieśniacy koło drogi żelaznej,“ „Guwernantka wstępująca do domu kupca rosyjskiego,“ „Nauczyciel rysunków,“ „Topielica,“ „Łowcy ptaków,“ „Wędrowiec,“ „Ostatni szynk u rogatki,“ „Boże dzieci,“ „Botanik,“ oraz wiele portretów. Liczba jego obrazów wynosi 205, zaś rysunków i akwareli 145.

Perowski powiat, w obwodzie Syr-Daryjskim, obejmuje 65,126 wiorst kw. i liczy 133,784 miesz., po większej części Kirgizów koczujących, zajmujących się wyłącznie hodowlą bydła. — Miasto *Perowsk* liczy 5,196 miesz.

Perowski Leon, hrabia, * 1792 w Charkowie, † 1856 w Petersburgu; do 1828 służył wojskowo, następnie spełniał rozmaite urzędy cywilne. Mianowany 1829 wice-prezesem departamentu dóbr koronnych, został 1841 ministrem spraw wewnętrznych, 1852 ministrem dóbr koronnych i kierującym kancelarją cesarską. Położył zasługi jako badacz i miłośnik starożytności rosyjskich.

Perowski Bazyli, hr., brat poprzedn., * 1794 w Charkowie, † 1857 w Krymie; po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego wstąpił 1811 do służby wojskowej, dostał się w bitwie pod Borodinem do niewoli, z której uwolniony został dopiero po wzięciu Paryża. Mianowany kapitanem gwardji i adjutantem w. ks. Mikołaja, przez swą przytomność umysłu i determinację położył wielkie zasługi przy uśmierzeniu powstania 26 grudnia 1825 r. W wojnie tureckiej 1828 r., jako szef sztabu ks. Menszikowa, przyczynił się do wzięcia Anapy, następnie jako generał-major dowodził oblężeniem Warny, z powodu jednak ciężkiej rany, musiał

opuścić plac boju. W r. 1833, jako generał-lejtnant, został gubernatorem wojennym orenburskim, i na tem stanowisku przeprowadził szereg prac, których ważność dopiero w najnowszych czasach dokładnie ocenioną została. Naprzód, częścią gwałtem, częścią zaś środkami łagodnemi, przywiódł pod zwierzchnictwo Rosji wielką hordę kirgiską; następnie wykonał w zimie 1839 — 40 pamiętną wyprawę do Chiwy, która aczkolwiek niepomyślnie się ukończyła, głównie z powodów klimatycznych, zapewniła jednak opiekę handlowi rosyjskiemu w tamtych stronach. Przygotowując się do nowych przedsięwzięć, przebył **P.** w Orenburgu do 1842 r., wycieńczony jednak ciągłą pracą i trudami wojennemi, oddalił się na czas dłuższy do Petersburga, 1843 mianowany generałem kawalerji, 1845 członkiem rady państwa, powrócił 1851 jako generał-gubernator do Orenburga. W 1853 przedsięwziął powtórną wyprawę, która, bez wielkich wysiłków, doprowadziła do najpomyślniejszych rezultatów. Jeszcze bardziej stanowczy wpływ na losy Azji Środkowej wywarła wyprawa 1854 r. **P.** na czele 18,000 wojska wyruszył przeciwko Chiwie, której władca, nie czekając na jego przybycie, zawarł nader korzystny dla Rosji pokój. Wyniesiony do godności hrabiego i obsypany łaskami i nagrodami, zarówno przez Mikołaja I, jak i przez Aleksandra II, musiał **P.** z powodu całkiem nadwątlonego zdrowia udać się 1856 do Krymu. Za jego czasów przebywał w Orenburgu na wygnaniu znany filomata Tomasz Zan.

Perowskit (*Trifilin*), minerał z rzędu tytanianów, jest tytanianem wapna; krystalizuje w szeregu regularnym, układ ma blaszkowaty, jest czarny, czerwony lub żółty, blasku djamentowego. Twardość 5,5, c. wł. 4, znajduje się głównie w Uralu, także w Walji i Badeńskiem.

Per pedes apostolorum (łac.), pieszo, podróżować na sposób apostolski.

Perpendykuł, pion, kierunek pionowy; **P.** nazywano też dawniej wahadło. *Linja perpendykularna*, prostopadła.

Perpenna, Rzymianin ze stronnictwa Marjusza. W r. 79 przed Chr. był wodzem Marka Emila Lepida, a po jego śmierci połączył swoje wojska z wojskami Sertorjusza (ob.), lecz, zazdroszcząc mu wyższości, kazał go zamordować w czasie biesiady. Po tej zbrodni objął dowództwo i nad wojskiem Sertorjusza. Jednakże nie powodziło mu się wcale; popełniał dużo błędów, dał się złapać w zasadzkę i został z rozkazu Pompejusza stracony roku 74 prz. Chr. — Inny *Perpenna* pobił i wziął do niewoli Arystonika, który zaprzeczał Rzymianom prawa do królestwa Pergamu.

Perpetuum mobile, *ruchadło wieczyste*, w ogólności rzecz, która się bezustannie porusza. Jakkolwiek ciało, wprawione w ruch, wskutek swej bezwładności ruch ten zachowuje ciągle, atoli przeszkody ruchu nieuniknione, jak tarcie, opory, ruch ten prędko wstrzymują; tak np. wahadło poruszone rychło się zatrzymuje. Ponieważ takie przeszkody ruchu są nieuniknione, przeto machina, któraby się poruszała wciąż bez udziału siły zewnętrznej, jest niemożliwą. Obecnie wiemy dobrze, że energja ani zniszczoną, ani też stworzoną z niczego być nie może, przemysł może tylko użytkować na swą korzyść siły natury, a każda wykonana praca pochłania równoważną jej ilość pracy siły działającej. Niepojmowanie tej zasady powiodło wiele nawet genjalnych umysłów do szukania **P. m.** to jest motora, któryby raz w ruch wprawiony mógł ciągle wykonywać pracę; dotychczas nawet podobne mrzonki ukazują się jeszcze. Por. Dircks „P. m. or a history of the search for self motive power“ (1861, 1870); S. Kramsztyk „**P. m.**“ („Szkice przyrodnicze,“ Warszawa, 1893, str. 276 i nast.).

Perpignan, warowna stolica francuskiego departamentu Wschodnich Pirenejów, nad rz. Tet, o jednę milę drogi od morza Śródziemnego oddalona. Jest rezydencją biskupa, ma 28,000 mieszkańców i wspaniały kościół katedralny św. Jana. **P.** prowadzi znaczny handel oliwą, jedwabiem i winem.

Perponcher Sedlnitzki Henryk Jerzy, hr., generał holenderski, * 1771 w Hadze, † 1856 w Dreźnie; do r. 1810 był w służbie angielskiej, a w r. 1814—1815 głównodowodzącym dywizją holenderską, następnie był posłem w Berlinie. Miał dwóch synów, z których starszy hr. Wilhelm **P.** * 1819, był do r. 1875 dyplomatą pruskim; drugi hr. Fryderyk **P.** marszałkiem dworu cesarza niemieckiego Wilhelma I.

Per procura (z włoskiego, po łacinie *per procurationem*), znaczy w handlu: w zastępstwie, w pełnomocnictwie. Dodanie tych słów przy nazwisku podpisującego list, czy zobowiązanie oznacza, że działa on jako prokurent (ob.), pełnomocnik, a więc taki, który upoważniony jest do występowania w imieniu firmy.

Perrault Karol.

Perrault Karol, poeta francuski, * 1628 w Paryżu, † 1703. Wyrzekłszy się adwokatury, poświęcił się wyłącznie literaturze. Popierany przez Colberta, który po założeniu akademji sztuk pięknych używał go do rady, został bibljotekarzem tejże akademji, a potem generalnym kontrolerem budowli królewskich. W r. 1671 przyjęty był do akademji francuskiej. Utwory jego epiczne, jak „St.-Paulin“ i „Le siècle de Louis le Grand,“ znane są jeszcze tylko z satyr Boileau. W ostatnim poemacie, poniżając poetów starożytnych, w porównaniu z nowszymi (francuskimi), wywołał polemikę z Boileau, Racine'm, Huetem i panią Dacier

W obronie swego zdania napisał prozą „Parallèle des anciens et des modernes“ (4 t., Paryż, 1688—96). Najlepszą przecież jego pracą są: „Contes de ma mère l'Oye“ (Paryż, 1697); oprócz tego zasługują jeszcze na uwagę „Eloges des hommes illustres du XVII siècle“ (2 t., Paryż, 1696—1700), oraz jego „Mémoires“ (Paryż, 1759). Wybór pism **P.** dał Collin de Plancy (Paryż, 1828). — Z trzech braci jego odznaczył się głównie *Klaudjusz Perrault*, * 1613, † 1688, jako lekarz i budowniczy. Z pism **P.** najważniejszem jest: „Mécanique des animaux“ umieszczone w dziele jego „Essais de physique“ (2 t., Paryż, 1680).

Perrens Franciszek, historyk francuski, * 1822 w Bordeaux, † 1901 w Paryżu; kształcił się w szkole normalnej, od 1853 był profesorem w liceum Bonapartego w Paryżu, w 1862 w akademji nauk moralnych i politycznych. Napisał: „Jérôme Savonarole“ (2 t., 3 wyd. 1859); „Deux ans de révolution en Italie 1848—49“ (1857); „Etienne Marcel et le gouvernement de la bourgeoisie au XIV siècle“ (1860); „Histoire de la littérature italienne“ (1867); „Les mariages espagnols sous le règne de Henri IV et la régence de Marie de Médicis“ (2 t., 1872); „La démocratie en France au mayen âge“ (2 t., 2 wyd. 1875); „Histoire de Florence depuis la domination de Médicis jusqu'à la chute de la République“ (1888 i nast.).

Peronne Jan, teolog włoski, * 1794 w Chieri, w Pjemoncie, † 1876; studjował w Turynie, poczem 1818 wstąpił w Rzymie do zakonu Jezuitów i był profesorem teologji w Rzymie, a następnie w Ferrarze. W r. 1848, z powodu rewolucji, udał się do Anglji, poczem powróciwszy, został 1850 r. rektorem *colegium Romanum*. **P.** uważany jest za jednego z najznakomitszych teologów włoskich. Z dzieł jego najważniejsze są: „Praelectiones theologicae“ (9 t., Rzym, 1835 sq., wyciąg, t. 1845); „Synopsis historiae theologiae cum philosophia comparatae“ (t. 1845); „De immaculato B. V. Mariae conceptu“ (t. 1847); „Il Hermesianismo“ (t. 1838); „Il protestantismo e la regola di fede“ (3 t., Rzym, 1853); „De romani pontificis infallibilitate“ (Turyn, 1874) i w. in.

Perronet Jan Rudolf, inżynier, * 1708 w Surène, † 1794. Według jego planów i pod jego kierunkiem zbudowano 13 mostów, które swojego czasu uważano za arcydzieła sztuki budowniczej. Jego pomysłu jest kanał burgundzki i uspławnienie rzeki Yvette, oraz sprowadzenie jej do Paryża za pośrednictwem kanału Ourcq. Od r. 1747 był dyrektorem nowo-założonej szkoły dróg i mostów.

Perrot Jerzy, archeolog francuski, * 1832, kształcił się w szkole normalnej, 1855—58 we francuskiej szkole w Atenach, 1861 zwiedził Azję Mniejszą, 1872 został profesorem języka greckiego w wyższej szkole normalnej, 1883 dyrektorem tamże, zaś od 1877 jest profesorem archeologji w uniwersytecie paryskim i od 1874 członkiem akademji napisów. Ogłosił: „Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie“ (Paryż, 1862—72); „L'île de Crète“ (1866); „Mémoire sur l'île de Thasos“ (2 wyd., 1871); „Essai sur le droit publique et privé de la république athénienne“ (1867); „Les précurseurs de Démosthènes“ (1873); „Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire“ (1875) i razem z Ch. Chipiez „Histoire de l'art dans l'antiquité“ (3 t., 1881—84).

Perrotin Henryk Józef Anastazy, astronom, * 1845 w St.-Loup (depart. Tarn-et-Garonne), został 1873 asystentem obserwatorjum w Tuluzie, 1880 dyrektorem obserwatorjum w Nicei. W roku 1882 obserwował w Rio-Negro przejście Wenery przez tarczę słoneczną. Odkrył pięć drobnych planet i ogłosił: „Théorie de la planète Vesta“ (1879), oraz rezultaty licznych obserwacji w „Publication de l'observatoire de Nice“ (od 1887).

Perrotina, ob. Drukowanie tkanin.

Perry Matthew Callaraith, marynarz amerykański, znany ze swej wyprawy do Japonji, * 1795 w South-Kingston, w stanie Rhode-Island, † 1858 w New-Yorku. Walczył już na flocie w wojnie z Anglikami (1812 — 14), został 1837 kapitanem okrętu i odznaczył się niejednokrotnie w wojnie z Meksykiem. Mianowany 1852 głównym dowódcą wyprawy do Japonji, potrafił swoją energją, zręcznością, przezornością i stanowczością zniweczyć dotychczasowy system izolacji tego kraju; traktatem zawartym w Kanagawa 13 marca 1854, zapewnił Amerykanom wolny przystęp do portów Simada i Hakodade, a przez to utorował drogę, po której postępowały odtąd wszystkie morskie państwa europejskie. Sprawozdanie o tej wyprawie, dokonane wedle wskazówek **P.**, wydane zostało kosztem rządu amerykańskiego „Narrative of the expedition to China and Japan 1852 — 54“ (3 t., Waszyngton, 1856—60).

Perry Józef, astronom, * 1833 w Londynie, † 1889, kształcił się w Rzymie, wstąpił do zakonu Jezuitów i został profesorem astronomji, oraz dyrektorem obserwatorjum kolegjum jezuickiego w Stonyhurst. Przeprowadził badania widma słonecznego, obserwował kilkakrotnie zaćmienie całkowite słońca, oraz na Madagaskarze przejście Wenery przez tarczę słoneczną w r. 1882.

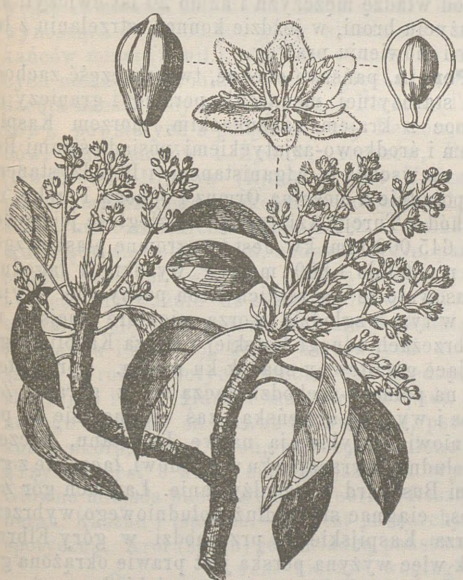
Persak, owad, ob. Karaczan.

Per saldo (włos.), do wyrównywania, ob. Saldo.

Persano Karol, hrabia Pellion di, admirał włoski, * 1806 w Vercelli, † 1883 w Turynie. W 18 r. życia wstąpił do służby w marynarce i stosunkowo bardzo prędko awansował; 1841 został kapitanem i dowódcą okrętu, 1859 r. kontradmirałem, a 1860 mianowany wice admirałem, dowodził flotą sardyńską pod Ankoną i Gaetą. Wkrótce potem wybrany deputowanym do parlamentu włoskiego, był ministrem marynarki w gabinecie Rattazi'ego (marzec—grudzień 1862) i otrzymał stopień admirała, a 1865 godność senatora. Jako wódz naczelny zreorganizowanej i powiększonej floty włoskiej podczas wojny z Austrją 1866 początkowo działał

bardzo opieszale i unikał walki. Wreszcie otrzymawszy rozkaz opanowania wyspy Lissy, rozpoczął bombardowanie 18 lipca, ale skutkiem niestosownych rozporządzeń poniósł klęskę od austrjackiego admirała Tegetthoffa (20 lipca) i oburzył za to cały naród przeciw sobie. Rząd, ulegając powszechnemu żądaniu, rozkazał przeprowadzić śledztwo i uwięzić obwinionego. Senat znaczną większością głosów skazał go z powodu niedbalstwa, niezdatności i nieposłuszeństwa na utratę urzędu i stopnia admirała oraz zapłacenie kosztów procesu. Opinja publiczna we Włoszech uznała ten wyrok za łagodny. **P.** sam się bronił i składał winę częścią na złe uzbrojenie floty, częścią na niestosowne zachowanie się swych podwładnych.

Persea *(Smaczliwka)*, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Ameryce, o liściach skórzastych i jagodach jajowatych, niektóre szacowane jako drzewa owocowe i lekarskie, inne z powodu okazałości uprawiane, jako ozdobne. **P.** *gratissima*, zwana *gruszą adwokacką (avogato)* lub *aligatorową*, ma kwiaty żółte, wonne, i owoce ciemnobrunatne wielkości średniej gruszki, o mięsiwie zielonem, smacznem, które w Ameryce płd. stanowią ulubiony owoc, a niedojrzałe jadane są z solą i przyprawami; różne jej części mają też znaczenie lekarskie. Nasiona zawierają barwnik, używany do znaczenia bielizny. Nasiona i liście zawierają alkohol siedmiowartościowy, *perseit*, $C_7H_{16}O_7$. W ogóle gatunki **P.** uprawiają się jak wawrzyn.

Persea. Kwiat, owoc i owoc przecięty.

Persefone, ob. Prozerpina.

Perseidy, ob. Gwiazdy spadające.

Perseit, ob. Persea.

Persepolis, w starożytności znakomite i bogate miasto stołeczne dawnego państwa perskiego, położone nad brzegami rzeki Araxes, zostało zburzone 330 prz. Chr. przez Aleksandra W. O wielkości **P.** świadczą dotąd jeszcze istniejące zwaliska, zwane przez okolicznych mieszkańców Czil-Minar, t. j. *Tysiąc filarów*, czyli słupów.

Perseusz, konstelacja północna, na drodze mlecznej między Andromedą a Woźnicą, obejmuje według Flamsteeda 79 gwiazd; między innemi mieści w sobie piękną gwiazdę 2 wielkości, *Algenib*, i słynną gwiazdę zmienną Algol (ob.). Wyobrażaną jest przez Perseusza trzymającego w jednej ręce miecz, w drugiej głowę Meduzy, na której znajdują się cztery małe gwiazdy, *Gorgony*.

Perseusz, syn Zeusa i Danae, wnuk Akryzjosa bohater Argiwski. Z matką swoją przybył na wyspę Serifos, zostającą pod władzą Polidektesa i na jego żądanie zabił Gorgonę Meduzę, odciąwszy jej głowę, gdy się zamieniała w kamień. Wracając z tej podróży, uwolnił z więzów Andromedę i z nią się ożenił. Spłodziwszy kilku synów, którzy się wielką odznaczyli walecznością, był ostatecznie królem Tyryntu i założył Myceny. Po śmierci czczony był jako jeden z nieśmiertelnych bohaterów. Por. Hermann „Perseus und Andromeda“ (Getynga, 1851); Fedde „De Perseo et Andromeda“ (Berlin, 1860).

Perseusz, ostatni król macedoński, naturalny syn Filipa III, objął po nim rządy 171 r. prz. Dla oparcia się Rzymowi i odzyskania utraconych dawniej prowincji, zawiązywał stosunki z Grekami, Tracją, Illirami i innemi ludami, ale swą niestanowczością, chciwością i okrucieństwy przeszkodził wspólnemu a skutecznemu działaniu. Senat rzymski wysyłał przeciw niemu swe armję, ale trzy pierwsze wyprawy nie były decydujące. Dopiero Lucjusz Emiljusz Paweł, otrzymawszy naczelne dowództwo, pokonał **P.** pod Pydną 168 r. prz. Chr. i zdobył Macedonję. **P.** musiał się poddać Rzymianom i umarł jako jeniec w Alba, pozbawiony tronu przez Lucjusza Emiljusza Pawła. Panował od r. 171 do 168 prz. Chr. Por. Gerlach „Perseus, König von Makedonien“ (Bazylea, 1857).

Persica, ob. Brzoskwinia.

Persigny Jan Gilbert Wiktor Fialin, książę de, francuski mąż stanu, * 1808 w St.-Germain-Lespinasse (depart. Loire), † 1872 w Nizzy. Po ukończeniu szkoły wojskowej w Saumur, służył w kawalerji do 1830 r. a 1831 osiadł w Paryżu dla wyszukania sobie zajęcia. Początkowo rojalista, potem republikanin, został w końcu gorącym bonapartystą, połączył się ściśle z Ludwikiem Napoleonem (późniejszym Napoleonem III) i czynny wziął udział w powstaniu strasburskiem (1836) i w wyprawie do Boulogne (1840); uwięziony z tego powodu, zostawał w areszcie miejskim w Wersalu aż do rewolucji lutowej (1848), podczas której rozwijał ogromną działalność dla sprawy Napoleoni-

dów, przyczynił się znakomicie do wyboru Ludwika Napoleona prezydentem i w nagrodę został jego adjutantem. Po zamachu stanu (2 grudnia 1851), którego był jednym z głównych wykonawców, zyskał wpływ wielki; po ustąpieniu Morny'ego (ob.), był ministrem spraw wewnętrznych do 1854, od 1855 do 1859 posłem w Londynie, a od 1860 do r. 1863 znowu ministrem spraw wewnętrznych. W r. 1852 otrzymał tytuł hrabiowski, a 1863 r. książęcy. Jako członek senatu (od 1852 aż do upadku cesarstwa) należał do najgorętszych Bonapartystów.

Persiko, likier, ob. Brzoskwinia.

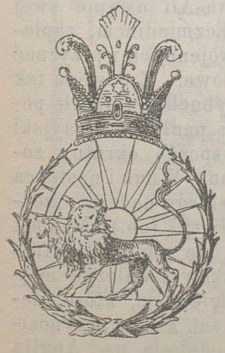
Persio, *indygo czerwone*, farbnik czerwony, przyrządzany jak orselja (ob.), znajduje się w handlu nie w postaci ciasta, lecz proszku, otrzymywanego przez wysuszenie i zmielenie tego ciasta. Używa się do czerwonego druku na wełnie i jedwabiu.

Persis, ob. Persja (historja).

Persja, u Persów—Eerie-em, Erieman czyli Iran, tworzyła w starożytności potężne państwo, które w czasie swej świetności (V w. przed Chr.) obejmowało olbrzymią przestrzeń pomiędzy odnogą Perską, pustynią Arabską, morzami Śródziemnem Czarnem i Kaspijskiem, a za granicę wschodnią miało linją od ujścia rz. Oksus do morza Kaspijskiego, aż do źródeł Indu. Główne składowe części tej monarchji były: Arjana, Baktrjana, Sogdjana, Mergjana, Hirkanja, Persis albo Persja właściwa czyli Farsystan (ob.), Suzjana, Medja, Armenja, Asyrja, Babilonja, Mezopotamja, Syrja z Fenicją i Palestyną, Azja Mniejsza, Egipt i część Arabji. Władcy tego kraju, Persowie, pochodzący z właściwej Persji, dzielili się na 10 pokoleń, z których trzy: Pasargadowie, Maspjowie, Maratjowie składały szlachtę; trzy: Pantjelowie, Deruzjowie i Germanjowie były rolnicze, a pozostałe 4 pędziły życie koczujące. Między szlachtą najznamienitsze pokolenie było Pasargadów, a wśród niego jeszcze wyróżniał się ród królewski Achemenidów. **P.** starożytna była monarchją despotyczną; król był właścicielem ziemi i ludzi, wola jego prawem, a poddani niewolnikami. Na dworze królewskim panował najokazalszy przepych i najsurowsza etykieta. O wystawności tego dworu możemy wnosić już z tego, że ze stołu królewskiego jadło codzień 15,000 osób. Rezydencja dworu zmieniała się stosownie do pory roku: na wiosnę była w Ekbatanie, w lecie w Suzie, w jesieni i zimie w Babilonie, później czwartą rezydencją była Persepolis. Następcą tronu był zwyczajnie syn pierworodny panującego monarchy, wolno jednak było królowi i innego ze swych synów wyznaczyć. Wszystkie sprawy państwa załatwiane były na dworze, a tylko w nadzwyczajnie ważnych wypadkach powoływano do rady satrapów, wodzów i innych dostojników. Magowie, zostając w bezpośrednich najbliższych stosunkach z królem, wywierali wielki wpływ na rządy, oni także mieli władzę sądową. Prawa perskie były wogóle sprawiedliwe i ludzkie, kara śmierci rzadko była w użyciu. Administracja cywilna pierwotnie oddzielona od wojskowej; najwyższą władzę w prowincjach (satrapjach), wykonywali satrapowie, na których jednak wolno było zanosić skargę do króla. Siłę zbrojną składali wszyscy Persowie, z pomiędzy nich wyróżniał się korpus nieśmiertelnych, liczący 10,000 ludzi. Była to gwardja królewska, złożona z najdobrańszych wojowników. Oprócz tego, każda z prowincji musiała dostarczać wojska w razie potrzeby, później dopiero zaczęto używać najemników, szczególniej greckich. Obyczaje z początku surowe, później znacznie się rozwolniły. Miękkość, zbytek i rozpusta od dworu przeszły do magnatów i szlachty perskiej i były jedną z ważniejszych przyczyn upadku państwa. Oprócz żon, których mogli mieć po kilka, miewali jeszcze Persowie nałożnice. Żenić się wolno było z własnemi siostrami i córkami. Chłopcy do piątego roku życia zostawali pod opieką kobiet, następnie przechodzili pod władzę mężczyzn i aż do 20 lat ćwiczyli się w użyciu broni, w jeździe konnej, strzelaniu z łuków i mówieniu prawdy.

Persja, państwo obecne, tworzy część zachodnią starożytnej monarchji perskiej i graniczy na północ z krajem zakaukaskim, morzem Kaspijtkiem i środkowo-azjatyckiemi posiadłościami Rosji, na wschód z Afganistanem i Beludżystanem, na południe z cieśniną Ormuz i odnogą Perską, na zachód z Turcją Azjatycką. Rozległość jej wynosi 1,645,000 klm. kw. Jest to ogromne płaskowzgórze na 500 do 1,800 metrów wysokie i łagodnie tarasowato ze wszystkich stron pochylone. Wyjątek w tym względzie tworzą niektóre miejsca na wybrzeżach odnogi Perskiej i morza Kaspijskiego, mające gwałtowny spadek ku morzu. Góry tutejsze na północo-zachodzie łączą się z górami Zagros i wyżyną armeńską, zaś ciągnąc się ku południowi, przybierają nazwę Luristanu, poczem z południa, zwracając ku wschodowi, łączą się z górami Buszkurd w Beludżystanie. Łańcuch gór Zagros, ciągnąc się wzdłuż południowego wybrzeża morza Kaspijskiego, przechodzi w góry Elbrus. Tak więc wyżyna perska jest prawie okrążona górami, przez które prowadzą niekiedy trudne do przebycia wąwozy. Grunt **P.** jest po większej części mieszaniną gliny i krzemionki, mocno solą przesiąkłej, południowe wzgórza utworzone są przeważnie z wapienia. Wielką część płaskowzgórza zajmuje słona pustynia, zalegająca większą część prowincji Kuhistanu i Kirmanu. Wogóle w całym kraju daje się czuć brak wody, który niedostatecznie tylko zastępowany bywa przez sztuczne nawodnienie z rzek, których jest także za mało. Do najważniejszych należą: Aras, Kisil, Osan, Kercha i Karun. Reszta są tylko rzeki stepowe, ginące w piaskach lub małych jeziorach, albo też nadbrzeżne. Ani jedne ani drugie nie oddają prawie żadnych przysług krajowi i dlatego dla powięk-

szenia ilości wody wykopują tu głębokie studnie, połączone podziemnemi kanalikami. Woda z tych studni służy do polewania pól. Z jezior najważniejsze są: Urmja (ob.), Deria-i-Nemek i Famur, wszystkie słone. Klimat **P.** jest nader rozmaity, ale w ogóle zdrowy. Wyżyna wewnętrzna ma ciepło umiarkowane, nadbrzeżne niziny są bardzo skwarne, a górzyste okolice północne mają powietrze ostre i zimne. Noce bywają chłodne. Z płodów roślinnych, oprócz wielu gatunków innego zboża, udają się szczególnie pszenica i mais, ryż i soczewica, które stanowią główne pożywienie ludności. Zasługują także na uwagę: warzywa, owoce, wino, migdały, trzcina cukrowa, daktyle, indygo, bawełna i wiele roślin leczniczych. Na obszernych słonych stepach hodują się liczne stada bydła, wielbłądów, mułów, koni, osłów, w górach są piękne gatunki kóz cienkowełnistych. Z dzikich zwierząt wypada wspomnieć lwy bezgrzywne, niedźwiedzie, wilki, szakale. Z ciał kopalnych zasługują na uwagę: żelazo, miedź, ołów, węgle kamienne, sól, siarka, nafta i t. d. Ludność wynosząca do 8,000,000 głów składa się z mieszkańców miast (2 mil.), rolników (4 mil.) i koczujących nomadów (2 mil.). Pod względem pochodzenia mieszkańcy składają się z Persów (Tadżyków), powstałych z połączenia się Persów, Arabów, Turkomanów i Żydów, Afganów, Parsów (Gwebrów) i Iljatów (Iljantów albo Kadzarów), plemienia złożonego z pokoleń koczowniczych arabskich, turkomańskich i kurdyjskich. Mieszkańcy, trudniący się rolnictwem, chowem bydła, przemysłem i handlem, wyznają religję mahometańską i należą przeważnie do sekty szyitów. Przemysł ogranicza się do wyrabiania materji wełnianych (dywanów i szalów), kling hartownych do pałaszów, wyrobów złotych, srebrnych, miedzianych, skór, farb i t. d. Handel znacznie podupadł, główne jego artykuły są jedwab surowy, sól, pszenica, konie, skóra, safjan, broń, wyroby wełniane i t. d. Przywóz jest o wiele znaczniejszy od wywozu. Główne miejsca handlowe są: Tebris, Reszt, Teheran, Kaszan i Ispahan.—**P.** jest monarchją despotyczną. Król (szach) jest władcą państwa, którem kieruje według swej woli. Ma on władcę prawodawczą i wykonawczą, duchowną i świecką, i nosi tytuł Szacha Iranu, a także Szach-in-Szach (to jest króla królów). Do niego bezpośrednio należy większa część ziemi, a z reszty pobiera on wielkie podatki; rolnicy opłacają 25% od dochodu, a w tym stosunku opłacają się i inne stany. Herbem państwa jest lew złoty z krzywą szablą na polu niebieskiem, a poza nim złote słońce; barwy narodowe są zielona i biała. Dochody państwa wynosiły w 1893/94 r. 27½ mil. rubli. Długu publicznego nie ma, a w skarbie państwa jest 9½ miljonów tomanów gotówki. Wojsko liczy na stopie wojennej 60,000 żołnierzy; podzielone jest na armję czynną (Nizam), i rezerwę (Redyf). Marynarki wojennej niema wcale. Pod względem administracyjnym dzieli się państwo na 11 prowincji, a mianowicie: Irak-Adżemi, Masenderan, Taberistan, Ghilan, Asserbeidzan, Kurdystan, Kuhistan, Khusistan, Farsistan, Kerman i Kherasan (Chorasan). W ostatnich czasach **P.** podzieloną została na 26 generał-gubernatorstw, 5 małych gubernji i 3 okręgi. Stolicą jest m. Teheran. Por. Wagner „Reise nach Persien“ (Lipsk, 1852); Flandin i Coste „Voyage en Perse“ (Paryż, 1854); Hommaise de Hella „Voyage en Turquie et en Perse“ (Paryż, 1857); Polak „Persien“ (Lipsk, 1865); Benjamin „Persia and the Persians“ (Londyn, 1886); Wilson „Persian life and customs“ (2 wyd., Londyn, 1896); Morgan „Mission scientifique en Perse“ (Paryż, 1894).

Herb Persji.

Historja. W starożytności odróżniano pierwiastkowo prowincję *Persis*, graniczącą na wschód z Karamanją, na płn. z Medją, na zachód z Suzjaną i na płd. z odnogą Perską, od późniejszego właściwego *państwa Perskiego*, które już za Cyrusa rozciągało się od m. Śródziemnego do Indu a od mórz Czarnego i Kaspijskiego do morza Indyjskiego, później zaś obejmowało jeszcze Egipt, Trację i Macedonję. Mieszkańcy składali się z kilku plemion, między któremi pierwsze miejsce zajmowali Pasargadowie, i z pewnej liczby hord nomadycznych, znanych później pod wspólną nazwą *Persów*. Najznakomitszą w plemieniu Pasargadów rodziną byli Achemenidowie (ob.). W VII w. przed Chr. Persowie dostali się pod panowanie Fraortesa, króla Medów, którzy w następnem znowu stuleciu zostali ujarzmieni przez Cyrusa (ob.) z rodu Achemenidów. Z Cyrusem dopiero rozpoczynają się pewniejsze dzieje **P.** Za panowania jego (559—529 przed Chr.) Persowie przez połączenie się z Medami oraz przez podbój Babilonu i Azji Mniejszej stali się panującym w Azji narodem. Kambizes (ob.), syn i następca Cyrusa (529—521), zdobył Tyr, Cypr i Egipt, a po krótkiem panowaniu Pseudo-Smerdysa wybrany królem Darjusz Histaspes (ob. Darjusz), 521—485, podbił Trację i Macedonję, ale poniósł klęskę pod Maratonem w rozpoczętych z Grekami bojach (tak zwane w historji wojny *Medyjskie* albo *Perskie*). Syn jego Kserkses I (ob.), 485—465, pokonany w walce z Hellenami, musiał się ograniczyć na wojnie obronnej. Za Artakserksesa II Długorękiego (465—424), zakończyła się wreszcie długoletnia wojna z Grekami a osłabione buntami satrapów państwo poczyna się chylić do upadku, którego nie powstrzymał ani Kserkses II (panował 45 dni) ani Darjusz II Nothus (423—405). Egipt odzyskał niezależność. Artakserkes II Mnemon przez szczęśliwą walkę z bratem swym Cyru-

sem Młodszym (ob. Cyrus), a Artakserkses III Ochus przez stracenie licznych swych braci i ujarzmienie Egiptu (350) utrwalili jeszcze na czas jakiś potęgę tronu swojego. Za Darjusza III Kodomanusa (ob. Darjusz), **P.** stała się łupem Macedończyków (ob. Aleksander W.) a po śmierci Aleksandra W. (323) przeszła pod panowanie Seleucydów (ob.), następnie (około 240) Arsacydów (ob.), którzy ugruntowali państwo Partów (ob. Partja), wreszcie dostała się 226 r. po Chr. Sasanidom (ob.). Za tej dynastji poczyna się romantyczny charakter rycerskości perskiej i odrodzenie religji Zoroastra. Szapur czyli Sapores I (241—271) szczęśliwie walczył z Rzymianami a Szapur II czyli Wielki (300—380) pokonał Arabów, uzyskał na Rzymianach pięć spornych prowincji, poczynił znaczne podboje w Indjach, Tartarji i tchnął nową siłę w państwo, które było w stanie kwitnącym za Artakserksesa II (380—383), Szapura III (383—388). Varanesa IV (388—399). Yezdegerd I (399—419) zdobył Armenję (412), Varanes V (420—440) walczył zwycięsko z Teodozjuszem II, Hunami i Arabami. Chociaż Firaz czyli Pherozes (457—488) zginął w bitwie z Hunnami, którym Balasz (488—91) musiał płacić daninę, to jednak Kobade (491—531) pokonał ich, a nadto jeszcze prowadził szczęśliwe wojny z Indusami i Justynjanem I. Syn jego Kosroes Nuzirwan (531—579) w pomyślnych bojach rozszerzył państwo Perskie od m. Śródziemnego do Indu, od Jaksartu do Arabji i Egiptu a Kosroes II (591—628) podniósł je do szczytu potęgi, posunąwszy granice do Libji i Etjopji. Za następców jego potęga Sasanidów szybko upada, aż wreszcie Yezdegerd III (632—636; † 649) został zwyciężony i pozbawiony tronu przez kalifa Omara. Ze zdobyciem **P.** przez kalifów poczyna się historja *państwa Nowo perskiego*. Panowanie Arabów trwało aż do 1258 roku, ale wkrótce po podboju stało się nominalnem. Albowiem już to namiestnicy, już też książęta perscy i tureccy odrywali prowincje jedne za drugiemi i osobne zakładali państwa. Z pomiędzy dynastji panujących zasługują na wzmiankę te, które dzierżyły północną i płn.-wschodnią **P.**, a mianowicie: 1) *Thahirydowie* (820—73); 2) *Soffarydowie* (do 901); 3) *Samanidowie* (do 998); 4) *Gasnawici* (ob.); 5) *Sułtanowie Ghuru;* 6) *Szachowie chowaresmijscy* (1097—1231); 7)) *Buidowie;* 8) *Seldżukowie*, których państwo dosyć potężne padło pod ciosami wodza hord mongolskich Dżyngis-Chana (ob.) w pierwszej połowie XIII w. Wnuk jego Hulaku utworzył państwo niezależne od Wielkiego Chana i dał początek dynastji *Ilkhanów*, która wygasła 1335. Następcy Hulaku (także z rodu Dżyngis-Chana) tytułowali się chanami **P.**, ale ulegli przewadze Tamerlana, ze śmiercią którego (1405) zakończyło się w **P.** panowanie Mongołów. Miejsce ich zajęli *Turkomanowie*, prowadzący dotąd życie koczownicze. Jeden z ich przywódców, *Izmael-Safi*, zdobywszy wiele krain sąsiednich, przyjął imię *szacha* **P.**, zaprowadził sektę Szyitów i założył dynastję, która panowała od 1507 do 1722. Za następców jego kraj był szarpany zaburzeniami wewnętrznemi aż wreszcie wielki szach Abbas (1587—1618, przez nową organizację wojskową, liczne podboje (zwłaszcza na Turkach), sprawiedliwość, tolerancję, popieranie handlu i sztuk podniósł znakomicie potęgę państwa stolicą którego uczynił m. Ispahan. Następcy jego nie zdołali jednak powstrzymać coraz silniejszego upadku. Afganowie zdobyli **P.** 1722 i po kilkunastu latach strasznej anarchji Nadir-Kuli-Chan pod imieniem szacha Nadira (ob.), wstąpił na tron i dawną krajowi przywrócił świetność. W bezkrólewiu zaszłem po śmierci jego (1747) kraj ucierpiał wiele od zaburzeń wewnętrznych. Achmet-Szach oderwał Iran wschodni i założył niepodległe państwo Afganów (ob. Afganistan); zachod. zaś Iran rozpadł się na mnóstwo drobnych państw pod władzą dawnych namiestników, którzy jako niezależni władcy ustawiczne z sobą toczyli boje. Nareszcie niejaki Kerim-Chan pokonawszy innych pretendentów, przywrócił spokojność a sprawiedliwym zarządem i talentem wojennym zapewnił sobie miłość poddanych i szacunek sąsiadów. Po śmierci jego (1779) nowe powstały wstrząśnienia, którym położył koniec po swem na tron wstąpieniu Ali-Murad, synowiec Kerima (1781—85). Masanderan jednak pod wodzą Agi-Mahometa oderwał się od **P.** Ani-Dżafar (1785—89) ani syn jego Luft-Ali (następcy Murada) nie mogli podołać tak dalece potężnemu Adze-Mahometowi, że synowiec jego Baba-Chan (* 1768) po zamordowaniu stryja (1797) wstąpił na tron perski, założył swą rezydencję w Teheranie, utrwalił porządek wewnętrzny i zdobył nawet Korasan. Mimo to położenie jego utrudniały wielce wpływy polityki zagranicznej (Rosji, Anglji i Francji). Rosja zdobywszy już dawniej kilka pogranicznych prowincji, uzyskała pokojem w Derbencie 1797 część kraju nad rz. Kur, 1802 Georgję, a za panowania Feth-Alego pokojem w Gulistanie 1813 resztę prowincji perskich na Kaukazie. W nowej wojnie z Rosją (1826 — 28) Jermołow i Paskiewicz niejednokrotnie pobili Persów. Mocą pokoju zawartego 22 lutego 1828 musiał Feth-Ali ustąpić swój dział Armenji z Erywanem i Eczmiadinem, zapłacić 80 miljonów rs. kosztów wojennych i przyznać Rosji znaczne korzyści handlowe. Z powodu tak niekorzystnych warunków wybuchło wściekłe powstanie ludowe, którego ofiarą padł poseł rosyjski Grybojedow, a buntownicy w sposób okrutny zostali przez rząd perski pokarani. Wnuk i następca Feth-Alego († 1834), a syn pełnego nadziei przedwcześnie zmarłego Abbas-Mirzy (ob.) Mehmet Szach utrzymał się na tronie, ale musiał poskramiać buntujących się krewniaków i walczyć między wpływami rosyjskim i angielskim, które, demoralizując rząd perski, żadnych **P.** nie przynosiły korzyści. Rosja wreszcie odniosła nad Anglją zwycięstwo, a **P.** coraz widoczniej upadając pod

PERSYA, AFGANISTAN i BELUDŻYSTAN.

CESARSTWO ROSYJSKIE
MORZE KASPIJSKIE
PERSYA
AFGANISTAN
BELUDŻYSTAN
Pustynia Kara-kum
TURKMENI
BUCHARA
Buchara
Samarkanda
Krasnowodzk
Aschabad
Merw
Meszhed
TEHERAN
Herat
Kandahar
Kabul
Quetta
Kohistan
Deszt-i-Kewir albu
Wielki Step Słony
Deszt-i-Czol
Deszt-i-Margo
Sala-i-Fat
Registan
Kerman
Kaszt
Bampur
Bendarabbas
Lingah
Basra
Mekran
Wyżyna Beludżystańska
Sindh
Indus
Hindukusz
Kohi-Baba
Sefid Koh
Siah Koh
Kohi-Taftan
Kohi-Sultan
Kohi-Bazman
Kohi-Mahun
Kohi-Malik-i-siah
Kohi-Tuftan
Kohi-Sabz
Kohi-Bul
Kohi-Murdar
Kohi-Mihtar-Sulejman
Kohi-Hissar
Kohi-Tigrowy
Kohi-Suchteh
Kohi-Darbisz
Kohi-Sefid
Kohi-Kuh-i-Sefid
Kohi-Kuh-i-Siah
Kohi-Kuh-i-Gulkoh
Kohi-Kuh-i-Gulkoh
Kohi-Kuh-i-Gulkoh

rządem słabego szacha, przechodziła w zależność Rosji. Nowy szach Nasr-Eddin (ob.) objął władzę po śmierci ojca 1848 i przy pomocy wezyra swego Mirza-Taghi-Chan przedsiębrał pewne reformy, ale marnotrawstwem dochodów publicznych, niesłychanemi zbytki, nepotyzmem ministrów i okrutnemi nieraz prześladowaniami wywołał liczne powstania, a między innemi nawet w Teheranie 1850, które jednak celu swego nie osiągnęły. Dopiero intrygi dworskie sprowadziły upadek, a wkrótce i śmierć wezyra (1851). Z powodu odpadnięcia Korosanu uwikłał się szach z sułtanem Heratu, dwukrotnie zdobywał Herat, ale musiał ustąpić przed przewagą interwencji angielskiej i zawrzeć z W. Brytanją niekorzystny dla siebie pokój 1858. Równocześnie srożył się szach wielce przeciw sekcie *babistów* (ob.) i strasznych dopuszczał się nad nimi okrucieństw. Szczęśliwszym za to był oręż perski w walkach z różnemi ludami azjatyckiemi. Wewnątrz tymczasem, mimo pozornych usiłowań reformatorskich, **P.** mało co posunęła się naprzód w cywilizacji i oświacie. Głód straszny, panujący w początkach 8-go dziesiątka bieżącego wieku, strasznie niszczył kraj, porywał wiele tysięcy ofiar, podczas gdy szach i dwór jego na zbytki ogromne marnowali sumy. Podróż szacha, podjęta do Europy z okazji wystawy wiedeńskiej 1873 r., rokowała wielkie dla **P.** korzyści. Zapowiadane reformy, i to bardzo rozległe, nie weszły w życie, ale pewne ulepszenia bądź co bądź wprowadzono, a między innemi tolerancję dla wszystkich wyznań z wyjątkiem babizmu. W 1877, korzystając z wojny turecko-rosyjskiej, zapragnął szach odebrać Turcji Bagdad, ale to mu się nie udało, natomiast kongres belgijski przyznał **P.** Kotar z okolicą. W 1878 szach znowu odwiedził Europę. W 1881 zawarł traktat z Rosją. W 1888 otworzono żeglugę na rzece Karun, oraz kolej żelazną z Teheranu do Szach-Abdul-Asisu. Wiele towarzystw europejskich otrzymało koncesję na przedsiębierstwa handlowe i przemysłowe. Oddanie monopolu tabacznego w ręce europejskie wywołało rozruchy poważne. W 1896 r. szach Nasr-ed-din został zamordowany przez członka sekty babistów. Władzę objął Mussafer-ed-din Mirza (* 1853), dotychczasowy namiestnik Aserbeidżanu. Za jego panowania zajęto się ulepszaniem komunikacji, których brak w Persji bardzo się dawno odczuwa. O budowę dróg żelaznych i szos ścierają się wpływy angielskie i rosyjskie. Por. Malcolm „History of Persia“ (1 t., nowa ed., 1829); Herford Jones Bridges „The dynasty of the Kajars“ (Londyn, 1833); Barbier de Meynaud „Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse“ (Paryż, 1861); Polak „Persien“ (2 t., Lipsk, 1865); Khanikoff „Ethnographie de la Perse“ (Paryż, 1866); Watson „A history of Persia from the beginning of the 19 century“ (Londyn, 1866); Stahl „Reisen in Nord und Zentral Persien“ (1896); Bleibtreu „P., das Land der Sonne und des Löwen“ (1894).

Persjusz (Aulus) *Flaccus*, jeden z najcelniejszych satyryków rzymskich, * 34 po Chr. w Volaterrae, w Etrurji, † 62 w Rzymie; kształcił się pod kierunkiem gramatyka Rhemniusa, Palaemona i stoika Cornutusa. Szanowany powszechnie, zostawał w bliskich stosunkach z najznakomitszymi ludźmi swego czasu. Pozostałe sześć jego satyr, w których przedstawił obraz moralnego zepsucia w przeciwstawieniu do ideału mędrca stoickiego i starorzymskiej cnoty, odznaczają się powagą, surowością, siłą i zwięzłością, ale tracą wiele z powodu zbytecznej ciemności. Najlepsze ich wydanie sporządził O. Jahn (Lipsk, 1843; mniejsze wyd., 1851). Satyry te pod tyt. „Satyry Persjusza“ przetłómaczył na język polski Marcin Słonkowicz (Kraków, 1651; Warszawa, 1774 i 1796).

Perska literatura. Co się tycze literatury starożytnych Persów, ob. Irańskie języki, tudzież Zend. Literatura *nowo-perska*, bardzo bogata, poczęła się rozwijać od czasów, kiedy islam utrwalił się w Persji; wszyscy pisarze są mahometanie. Pierwsze pisma nowo-perskie, już poetyczne, już treści historycznej, pochodzą z epoki Samanidów (IX i X w.). Od tej pory literatura perska, zwłaszcza poezja i historja, mimo wielu burz politycznych, kwitła pięknie tak w Persji, jako i w Indjach.—Poezja obejmuje mnóstwo drobnych utworów lirycznych (zawartych w tak zwanych *divân* czyli zbiorach), większe poematy romantyczne i alegoryczne, oraz wiele klechd, powiastek i powieści prozą, przeplatanych wierszem. Najdawniejszym znanym poetą jest Rudegi (około 952 r.), który przełożył na język perski bajki Bidpaï (ob.). Z epoki Gasnawitów zasługują na pamięć Firdusi (ob.), autor wspaniałego eposu narodowego; Anwari (około 1150), uczony panegirysta i autor ód; Nisâmi (ob.), twórca epiki romantycznej; Chakâmi (około 1200); Ferîd-ed-din-Attar (około 1270), poeta religijny, autor poematów „Mantiket-ettaïr“, t. j. rozmowa ptaków (tekst perski z tłómaczeniem franc. dał Garcin de Tassy, Paryż, 1857) i „Pendnâmeh“ t. j. księga dobrej rady (z tłómaczeniem franc. wydana przez Sacy, Paryż, 1819); Dżelâled-dîn Rûni (ob.), największy poeta mistyczny; Saadi (ob.); Emir Chosru; Hâfiis (ob.); Dżami (ob.), jeden z najpłodniejszych poetów perskich; Hâtifi: Feisi (około 1540). Z nowszych utworów poezji perskiej zasługują na uwagę: „Szehinszah-nameh“ t. j. księga królów, opowiadająca wierszem nowoczesną historję Persji i „Georgenâmeh“, pióra Firos-beu-Kausa (3 t., Bombaj, 1830), poemat opiewający zdobycie Indji przez Anglików. Z zakresu właściwej literatury ludowej wydał Chodźko w swem „Specimens of the popular poetry of Persia“ (Londyn 1842) drobne pieśni, balady i cykle śpiewów historycznych. Persowie jedni tylko z pomiędzy mahometan uprawiają i dramat. Sztuki ich, podobne zupełnie do dawnych misterjów francuskich, odznaczają się bogactwem i naturalnością liryzmu. Por. Chodźki „Sur la littérature drama-

tique des Persans“ (Paryż, 1844). Historję poetów perskich pisali: Dauletszach w dziele „Teskeret esschoara“ (t. j. Życiorysy poetów) i Lutf-Ali-Beg p. t. „Ateschkedah“ (t. j. ognista świątynia); Hammera „Geschichte der schönen Redekünste Persiens“ (Wiedeń, 1818). Z pomiędzy licznych zbiorów nowel, powiastek i powieści wymieniamy: „Anwâri-Soheilk“ (Światła konopejskie), wyborne obrobienie bajek Bidpai; „Behari-dânisch“, t. j. wiosna mądrości, napisane przez Inajet-Allaha, przetłómaczona przez Scotta pod tyt. „Garden of Knowledge“ (3 t., 1799); „Tutinâmeh“ (księga papug), wydana w przekładzie niem. przez Ikena i Kosegartena (Stuttg., 1822) i „Bakhtijarnâmeh“ t. j. historja księcia Bakhtijar, wydana wraz z tłómaczeniem angiels. przez Queslay p. t. „Tales of Bakhtyar and the ten veziers“ (Londyn, 1801; Paryż, 1839).—Równie bogatą jak ważną jest także historyczna część literatury nowo-perskiej. Dziejopisowie perscy zajmują się już to w ogóle historją powszechną państw mahometańskich, już też, i to przeważnie, historją licznych dynastji perskich, tureckich, arabskich, i mongolskich, które panowały w Persji i Indjach. Z dzieł w tym rodzaju zasługują szczególnie na wzmiankę: „Tarichi-Tabari“, opracowanie wielkiej kroniki arab. Tabari'ego, ułożone przez El-Balami 974 (tłómaczenie franc. dał Dubeux, Londyn, 1835); „Dżami-ettewârich“ t. j. zbiór kronik, historja Mongołów wezyra Raszyd-Eddina (około 1320; oryginał z przekł. franc. dał Quatrmère, Paryż, 1836); kronika Wassâfa (około 1333), historja Dżyngis-chanidów (ob.), napisana stylem wielce kunsztownym (oryginał z przekł. niem. dał Hammer, Wiedeń, 1856); „Lubb ettewârich“ Kaswiniego (około 1370); „Historja Timura“, napisana przez Szeryb-eddin-Jesdi, około 1460 (przekł. franc. Petit de Lacroïx, Paryż, 1724); „Rauset-essafa“, t. j. niwa światłości, napisana przez Mirchonda (około 1520), obszernych rozmiarów historja powszechna, z której kilka części wydano w języku francuskim, angielskim i niemieckim; wielkiej też sławy używają historycy: Feriszta (około 1640); wielki mogoł Babur (ob.); Mandi-chan; Neamet-ul-lah; Gholam-Husain-chan i w. in. Jednem z najnowszych dzieł historycznych jest „Measiri sultanje“, historja panującej obecnie dynastji (Teheran, 1825; przekład angiels. Bridgesa, Londyn, 1833).— Posiada też literatura nowo-perska liczne pisma z dziedziny etyki, historji, religji, retoryki, geografji, medycyny, filologji i t. d. Mają nadto Persowie mnóstwo przekładów z literatury staro-indyjskiej, jak np. „Ramayana“; „Mahabharata“ i t. d. Dokładny spis książek perskich, drukowanych tak w Europie, jak i na Wschodzie, dał Zenker w „Bibliotheca orientalis“ (2 t., Lipsk, 1846—59). Por. J. A. Święcicki „Literatura Perska“ (w Dziejach literatury powszechnej z ilustracjami, wyd. Lewentala).

Perska zatoka (Sinus Persicus, Golfo di Bassora), jest częścią oceanu Indyjskiego, zachodzącą w stały ląd Azji, w kierunku północno-zachodnim między Arabją a Persją. Zajmuje 237,000 klm. kw. powierzchni, z której to liczby około 4,100 klm. kw. odchodzi na liczne, rozsiane wśród niej wyspy, między któremi najznaczniejszą jest wyspa Ormuz czyli Hormuz. Od tej wyspy nazwany został kanał Hormuski, łączący zatokę Perską z odnogą Arabską.

Perski język, ob. Irańskie języki i Zend.

Perski proszek, ob. Maruna.

Perskie wojny, prowadzone 490—449 r. przed Chr. między Persami a Grekami, po poskromieniu powstania jońskiego przez Persów podjęte, w tym celu, aby Greków pozbawić panowania nad światem, które po zwycięstwie tych ostatnich 490 pod Maratonem, 480 pod Salaminą, 479 pod Plateą i Mykale, zwłaszcza przez Ateńczyków pod Cymonem prowadzone było dalej aż do całkowitego oswobodzenia wszystkich miast greckich w Azji Mniejszej; historja ich u Herodota.

Persona grata (łac.) osoba mile widziana.

Persona turpis, osoba pozbawiona czci.

Personalizm, pogląd, wedle którego wszystko co rzeczywiste jest osobistem i samoświadomem; przedstawicielem tegoż jest filozof szwedzki Chr. J. Boström. † 1866.

Personalja (łac.), okoliczności życia jakiejś osoby, a także sprawozdanie z nich.

Personatae, rośliny, ob. Trędownikowate.

Personel (łac.), ogół złączonych wspólną czynnością w jakimś zakresie ludzi.

Personifikacja (z łac.), ob. Uosobienie.

Perspektywa (z łac. *perspicere*, widzieć dokładnie), sztuka przedstawiania na płaszczyźnie obrazu przedmiotów położonych w przestrzeni w takiej postaci, w jakiej się przedstawiają oku obserwatora z oznaczonego punktu. **P.** dzieli się na *linijną* i *powietrzną*. Pierwsza troszczy się tylko o samą postać przedmiotów; druga zaś stara się dopełnić złudzenia przez wierne oddanie wszelkich zmian w odcieniach przedmiotów, będących skutkiem niezupełnej przezroczystości powietrza. Pierwsza dostępną jest w równym stopniu dla każdego, druga, stanowiąca konieczne dopełnienie tamtej, jako wynik większej lub mniejszej wrażliwości oka na barwy, nie tak łatwą jest do zdobycia. **P.** linijna jest dzisiaj jednem z zastosowań geometrji wykreślnej i ma na celu podać jak najprostsze sposoby wyznaczenia przecięć stożków, utworzonych przez promienie światła, wychodzące z oka do obwodów przedmiotów zewnętrznych, z płaszczyzną obrazu, przyjętą za płaszczyznę pionową rzutów, jest więc zastosowaniem teorji rzutów centralnych (ob. Rzut.). Do rysunków perspektywicznych służą też przyrządy, w ostatnich czasach zbudowane, jak *perspektograf* Rittera, Brixa, *przyrząd uniwersalny* Haucka i in. Główne prawidła **P.** znane już były starożytnym; nowożytni jednak dopiero oparli ją na zasadach wyrozumowanych. Pierwsze podsta-

wy teorji **P.** położyli Albert Dürer i Pietro del Borgo, a pierwszy systematyczny wykład **P.** wydał z 1610 Gwido Ubaldi. Jednakże dopiero Monge oparł naukę **P.** na zasadach geometrji wykreślnej, skutkiem czego dziś niema zadania perspektywicznego, któregoby nie można było rozwiązać za pomocą sposobów ogólnych, z właściwą matematyce ścisłością. Por. Tilscher „System der technisch-malerischen Perspektive“ (1867); Niemann „Handbuch der Linearperspektive für bildende Künstler“ (1882); Laspées „Grundregeln der malerischen **P.**“ (1883); Balmer „Die freie **P.**“ (1887); Peschka „Freie **P.**“ (2 wyd., 1888); Kleiber „Katechismus der angewandten **P.**“ (2 wyd., 1896); Wierzbicki „Geometrja wykreślna wraz z zastosowaniem do teorji cieniów i wolnej perspektywy“ (2 cz., Kraków, 1895); Schlotke „Lehrbuch der Perspektive“ (1894).

Perspektywa, luneta ziemska, ob. Luneta.

Perspiracja, wyziew skórny, oddychanie skórne, ob. Oddychanie.

Persymony, ob. Diospyrus.

Perszerony, rasa koni, tak zwana od dawnej prowincji francuskiej Perche; ob. Koń.

Perth, hrabstwo w Szkocji górnej, obejmujące 6,736 klm. kw. i 126,000 miesz.; głośne jest pieśniami Osjana, jego grobem, zamkiem Makbeta i starożytnemi pomnikami Druidów; znane jest także piękne położenie **P.**, gdzie naprzemian rozciągają się malownicze wzgórza i urocze, żyzne doliny. Miasto główne *Perth*, nad rzeką Tay, ma 30,000 miesz., port, akademję i wiele zakładów naukowych. **P.** pamiętne jest, jako rezydencja wielu królów szkockich. O pół godziny drogi od miasta leży starożytny zamek Scone, w którym koronowano dawnych królów Szkocji.

Perthées Karol de, Francuz, sprowadzony do Polski przez Stanisława Augusta, był geografem królewskim i pułkownikiem wojsk koronnych. Zajmował się przez wiele lat sporządzeniem ogólnej, topograficznej mapy rzeczypospolitej i oddzielnie każdego województwa, tudzież mapy hydrograficznej, które, wszystkie bardzo pracowicie i ozdobnie wykonawszy, złożył w rysunku królowi; jednakże kilka z nich rytowane były w Paryżu przez Tardieu. Podług jego rysunku generał Komarzewski wydał własnym kosztem w Paryżu 1809 r. mapę hydrograficzną Polski, rytowaną przez P. E. Collin, pod tytułem „Carte hydrographique de Pologne“. **P.** zajmował się także gorliwie entomologją polską, zbierał wszelkie owady, rysował je sam i dokładnie opisywał. Po zaszłych w kraju zmianach był mianowany dyrektorem szkoły inżynierów w Wilnie, gdzie † 1817 r., w późnej starości.

Perthées Ludwik, autor poezji, wydanych w Wilnie, w latach 1842—45.

Perthes Fryderyk Krzysztof, księgarz, * 1772 w Rudolsztadzie, † 1843 w Gotha; w r. 1796 założył księgarnię sortymentową w Hamburgu, a w r. 1822 nakładową w Gotha, w której wydawał głównie dzieła historyczne i teologiczne. W r. 1813—1814 stał na czele ruchu, podjętego w celu oswobodzenia Hamburga i Niemiec północnych z pod panowania francuskiego.

Perthes Fryderyk.

Perthes Klemens Teodor, * 1809 w Hamburgu, † 1867 r.; był profesorem prawa w Bonn. Napisał biografję ojca swego Fryderyka Krzysztofa (3 t., 7 wyd., 1891) i nadto „Politische Zustände und Personen in Deutschland zur Zeit der franz. Herrschaft“ (2 t., 1862—69).

Perthes Bernard Wilhelm, * 1821, † 1857; był właścicielem księgarni nakładowej w Gotha i założycielem instytutu geograficznego 1854, w którym wyszły dzieła kartograficzne Stielera, H. Berghausa, Sprunera, Sydowa i in.

Pertraktacja (łac.), zgłębianie, rozważanie, układy.

Perturbacje, *zboczenia*, *przeszkody*, zwłaszcza w astronomji zboczenia, jakich doznaje w ruchu eliptycznym ciało niebieskie, obracające się około innego ciała niebieskiego, przez wpływ trzeciego. Gdyby dokoła słońca toczyła się jedna tylko planeta, biegłaby po dokładnej elipsie, według pierwszych dwu praw Keplera (ob. Astronomja), wskutek wszakże przyciągania innych planet zbacza nieco z tej drogi prawidłowej. Ścisłe oznaczenie **P.** jest niezbędne dla należytego wskazania położenia ciała niebieskiego, ale też teorja **P.** stanowi najtrudniejszą część mechaniki niebieskiej i polega na rozwiązaniu tak zwanego *zadania trzech ciał*, albo w ogólności *zadania wielu ciał*. Newton, który pierwszy podał ciążenie powszechne, jako prawo rządzące ruchami ciał niebieskich, był też pierwszym, który się zajmował badaniem **P.**, ale nie zdołał owładnąć należącemi tu zadaniami; po nim poszukiwaniami nad **P.** zajmowali się głównie Clairaut, d'Alembert, Euler, Lagrange, Laplace, Poisson, Leverrier, Hansen, Gylden i in. Rozróżniają się wogóle dwie klasy **P.**, *perjodyczne* i *wiekowe*. Pierwsze tyczą się położenia planety, zależą od względnych położeń dwu planet i po pewnej liczbie obrotów znowu powtarzają się w ten sam sposób. **P.** wiekowe tyczą się zmian, jakim ulegają same drogi planet; są one właściwie także zboczeniami perjodycznemi, bo także się powtarzają po znacznych przeciągach czasu, ale okresy te są niezmiernie długie i obliczanie ich różni się od dochodzeń **P.** poprzednich. Największym **P.** ulega w ruchu swym około ziemi księżyc, i to głównie pod wpływem słońca; z planet wywierają na niego pewien wpływ wyraźny jeszcze tylko potężny Jowisz i bliska Wenus.—Słynne jest

w historji nauki odkrycie Neptuna (ob.), dokonane przez rozważanie **P.**, jakie ta nieznana wówczas planeta wywierała na Urana.—Newton sądził, że **P.** noszą w sobie zaród zniszczenia systemu planetarnego; gdy wykazano, że **P.** są w ogóle perjodyczne, obawa ta się usuwa. Jednak o wieczności trwałości systemu planetarnego nie można mówić na pewno; planety bowiem doznają statecznego w swym ruchu oporu od eteru wypełniającego przestrzeń, a nadto działają na nie meteory, spadające w niezmiernej ilości. Obie te zawady są wszakże tak niesłychanie drobne, że pod rachunek brane być nie mogą, a wpływ ich okazaćby się mógł zaledwie po upływie znacznego szeregu tysiącoleci. Por. Kowalczyk „O sposobach wyznaczania biegu ciał niebieskich"; Dziobek „Die mathematischen Theorien der Planetenbewegungen"; Airy „Die Gravitation" (1891); Tisserand „Traité de mécanique céleste" (4 t., 1889—1896); Harzer „Die sekulären Veränderungen der Bahnen der Planeten" (1895).

Perty Józef Antoni Maksymiljan, naturalista, * 1804 w Ohrnbau we Frankonji, † 1884; studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Monachjum, gdzie został docentem zoologji, w 1833 powołanym został na profesora do Bernu, gdzie jako nauczyciel i pisarz rozwinął znaczną działalność na polu zoologji, antropologji i psychologji. Ogłosił: „Zur Kenntniss kleinster Lebensformen" (1852); „Lehrbuch der Zoologie" (1857); „Grundzüge der Ethnographie (1859); „Anthropologische Vorträge" (1863); „Ueber das Seelenleben der Thiere" (1865, 2 wyd., 1875); „Der jetzige Spiritualismus und verwandte Erfahrungen der Vergangenheit und Gegenwart" (1877).

Pertynaks *(Publius Helvius Pertinax)*, Rzymianin. Jako prefekt Rzymu po zamordowaniu cesarza Kommodusa 31 grudnia 192 roku po Chrystusie sam ogłoszony był cesarzem; wywoławszy surowością swoją i prostotą obyczajów powstanie pretorjanów, zabity został 193 r.

Pertyt, minerał, jest to ortoklaz przejęty blaszkowatemi warstwami albitu; znajduje się w Perth w Kanadzie.

Pertz Jerzy Henryk, historyk niemiecki, * 1795 w Hanowerze, † 1876. Po ukończeniu uniwersytetu w Getyndze, zwrócił na się uwagę dziełem „Geschichte der merovingischen Hausmejer" (Hanowera, 1819), został członkiem nowo utworzonego towarzystwa, do wydawania dawniejszych źródeł historycznych niemieckich, wziął na się opracowanie dziejopisów z epoki Merowingów i Karolingów i w tym celu odbywał (1820—23) podróż naukową po Niemczech i Włoszech. Za powrotem objął z polecenia ministra Steina główne kierownictwo tego przedsięwzięcia, w którego zakres wchodziło wydawanie wszystkich ważnych źródeł do historji średniowiecznej Niemiec. Zwiedziwszy więc najznaczniejsze bibljoteki i archiwa niemieckie (1823—25), rozpoczął 1826 r. wydawnictwo pomnikowego zbioru „Monumenta Germaniae historica", którego do obecnej pory wyszło już przeszło 20 tomów. Ze zbioru tego wydawał oddzielnie najcelniejsze źródła pod tytułem „Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum". Dla tegoż celu podróżował jeszcze wiele po Niemczech, Szwajcarji, Belgji, Holandji, Francji i Anglji. W 1842 r. został nadbibljotekarzem bibljoteki królewskiej w Berlinie i na stanowisku tem pożyteczną bardzo rozwijał działalność. Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde" (t. 5—14, Hanower, 1824—1858); „Leben des Ministers Freiherrn vom Stein" (6 t., Berlin, 1849—1854) i wyciąg z tego dzieła: „Aus Steins Leben" (2 t., Berlin, 1856) i „Leben des Feldmarschalls Grafen Reithardt von Gneisenau" (1—3 t., Berlin, 1864—67). Oprócz tego wydał wszystkie dzieła Leibniza (t. 15, Hanower, 1842—62), oraz umieścił mnóstwo cennych rozpraw w Pamiętnikach akademji berlińskiej.

Pertz Karol August Fryderyk, syn poprzedn., * 1828, odznaczył się także jako badacz historyczny. Prace swe historyczne i archiwalne zużytkowywał w *Monumentach*.

Peru (po hiszp. *El Perú*), rzeczpospolita w Ameryce południowej, graniczy na zachód z oceanem Wielkim, na północ z rzecząpospolitą Ekwator, na wschód z Brazylją i Boliwją, na południe z rzecząpospolitą Chilijską; ma 1,769,804 klm. kw. Całą tę ogromną przestrzeń ziemi możnaby podzielić na trzy wybitnie się odróżniające pasy, a mianowicie: 1) Wązki i po większej części pusty i nieurodzajny pas nadbrzeżny. 2) Kraina Kordyljerów, które cały kraj z południa ku północy przerzynają i przedstawiają wiele bocznych rozgałęzień. Najważniejsze wierzchołki tych olbrzymich, zalegających około 150 klm. szerokości, gór są; Tacora (Chipicani), Pichu-Pichu, wulkan Arequipa (ob.), Cerro de Chuquibamba. 3) Wschodnia pochyłość Kordyljerów (Montena) przedstawia równinę, w części gęsto pokrytą lasami, w części zaś przechodzącą w stepy (ob. Pampasy). Tu to płyną największe rzeki kraju, a mianowicie: Maranon (Amazonka), z licznemi dopływami: Huallaga, Ucayale, Yavari, Puru, Madeira i in. Z jezior największe są: Titicaca (ob.), Roguaguado (50 klm. długie a 30 szerokie), Lauricocha i Tapichi. Klimat wogóle zdrowy, gorący, w nadbrzeżnych okolicach (valles) miarkowany wiatrami morskiemi, w górach dosyć ostry; deszczu tu jest mało, rosy wiele; trzęsienia ziemi częste. Z ciał kopalnych znajdują się: złoto, srebro i platyna, miedź, żelazo, drogie kamienie, saletra, siarka, sól i merkurjusz (obficie). Między roślinami odznaczają się: drzewa budulcowe, chinowe i terpentynowe (balsam peruwjański), trzcina cukrowa, bawełna, kawa, wanilja, wiele rodzajów zboża, wyborne kartofle, kuchenne warzywa i t. d. Oprócz zwierząt domowych, sprowadzonych z Europy i tu doskonale zaaklimatyzowanych, wypada

jeszcze wymienić krajowe: lamy, alpaki, pancerniki, śmierdziele, kondory, koszenile, purpurowe ślimaki, jedwabniki i t. d. Ludność, złożona z wielu bardzo odrębnych żywiołów, wynosi 4,560,000 miesz. Przeważną jej część (57%) stanowią Indjanie (Puris, Omaguas, Magnas, Szipios, Scires, Cheberos i inni); dalej idą mieszańcy (Cholos i Zambos) 23% i biali kreole 12½%, resztę składają: Negrowie 3½%, Chińczycy 1¾% i cudzoziemcy (Włosi, Niemcy, Francuzi, Chilijczycy). W Kordyljerach żyją potomkowie dawnych Peruwjan, mówiący starożytnym językiem Quichua. Religja panująca katolicka; inne wyznania są wzbronione, a przynajmniej nienależący do kościoła katolickiego mają ograniczone używanie praw obywatelskich; oprócz katolików są także liczni poganie między Indjanami. Naczelnikiem miejscowego kościoła jest arcybiskup w Lima, oprócz niego jest 7 biskupów. Główne bogactwo kraju stanowią ciała kopalne, stąd górnictwo jest jednem z najważniejszych zajęć mieszkańców, po za niem idą rolnictwo i hodowanie bydła. Przemysł prawie nic nie znaczący; jedynie wyrób kapeluszy słomianych i wyroby wełniane i bawełniane mogą zasługiwać na wspomnienie. Handel głównie morski i ten prawie wyłącznie w ręku Anglików. Głównemi artykułami wywozu są: cukier, srebro, bawełna, wełna, ruda ołowiana, ryż, złoto. Flota handlowa liczyła w 1891 r. jeden parowiec o objętości 2,048 ton i 35 statków żaglowych o 8,957 tonach. Do komunikacji lądowej oprócz dróg bitych są jeszcze koleje żelazne długości 1,489 klm.—Podstawą konstytucji są uchwały z 10 listopada 1860 r. i 31 sierpnia 1867 r. Według nich jest **P.** rzecząpospolitą; na czele rządu stoi prezydent obierany na lat 4; władzę prawodawczą ma kongres, składający się z 2 izb: z senatu, złożonego z 40 członków, i izby deputowanych, mającej 80 członków. Finanse państwa znajdują się od czasu nieszczęśliwej wojny z Chile w stanie nader niezadowalającym; w 1894 r. dochody państwa obliczano na 7,519,147 soles, wydatki zaś na 7,346,847 soles (1 sol = 4 markom, ale obecnie wart połowę). Dług państwowy wewnętrzny wynosi 31,572,500 soles, zagraniczny zaś 32 miljony funtów sterlingów. Armja na stopie pokojowej liczy 6,307 ludzi i 32 armaty, na stopie wojennej powinna składać się z 12,660 ludzi; gwardja narodowa ma liczyć 74,093 żołnierzy. Marynarka wojenna liczy zaledwie jeden krzyżowiec i dziewięć parowców. Pod względem administracyjnym **P.** dzieli się na 17 departamentów i dwie prowincje. Stolica jest Lima. *Herb* przedstawia lamę na tle niebieskiem, drzewo chinowe na tle srebrnem i złoty róg obfitości na tle czerwonem. Flaga składa się z trzech pasów pionowych, z których skrajne są czerwone, wewnętrzna zaś biała.—Porów. Pöppiga „Reise in Chile und Peru“ (2 t., Lipsk, 1826); Tschudi'ego „Peru“ (2 t., St. Gallen, 1845); Raimondi „El Perú“ (3 t., Lima, 1874); Carrey „Le Pérou“ (Paryż, 1875); Markham „Peru“ (Londyn, 1880); Middendorf „**P.**, Beobachtungen und Studien über das Land und seine Bewohner“ (Berlin, 1893—95. 3 t.).

Herb Peru.

Historja. Co się tycze starożytnych dziejów **P.**, znanych tylko z pism Garcilaso de la Vega, ob. Inkowie. Pierwsze wiadomości o potężnem państwie Inków powziął Franciszek Pizzaro (ob.) od Pascala de Andagoya, który z Panama przedarł się aż do rzeki Biru czyli Piru. Pizarro wkrótce potem w połączeniu z Diego de Almagro i księdzem świeckim Ferdynandem de Luque uorganizował słynne towarzystwo handlowe biruańskie i poczynił przygotowania do wyprawy. W pierwszej ekspedycji po długich i ciężkich trudach dotarł do odnogi San-Mateo w Quito (1526), a po drugiej, przedsięwziętej 1531, zajął Caxamarca, pojmanego w niewolę ostatniego inka Atahualpę stracił (1533) i zagarnął kraj cały aż do Cusco. Wkrótce wybuchła walka między samymi zdobywcami, a partja zwycięska ogłosiła się niezależną od Hiszpanji. Dopiero po krwawej wojnie domowej zdołała metropolja 1547 r. znaglić swoją kolonję do uległości i posłuszeństwa. Nowe powstanie, uśmierzone 1554 r., zamyka pierwszą dobę krwawych dziejów **P.**, które od tej pory aż do 1810 r. żadnego nie przedstawiają interesu. Po wybuchu rewolucji w państwach La Plata zwycięscy republikanie argentyńscy przedsięwzięli 1810 r. wyprawę do **P.**, aby i stąd wypędzić Hiszpanów. Wybuchła tedy długoletnia wojna, uwieńczona wreszcie po rozmaitych kolejach losu najzupełniejszem powodzeniem. W dniu 9 listopada 1821 r. generał republikański St. Martin odbył wjazd do Limy, a niepodległość **P.** uroczyście była ogłoszoną i zaprzysiężoną 28 listopada t. r.; wprawdzie walka ciągnęła się dłużej jeszcze, ale przybyłe na pomoc wojska kolumbijskie pod wodzą generała Sucre rozbiły armję hiszpańską na wyżynie Junin 6 sierpnia 1824, a 9 grudnia wzięły ją w niewolę pod Ayacucho i położyły ostatecznie koniec panowaniu Hiszpanów. Odtąd historja **P.** przedstawia obraz ciągłych prawie przewrotów i wojen domowych, wielce szkodliwych dla organicznego rozwoju kraju. Dopiero za prezydentury generała Don Ramon Castilla (1845—1851) poczyna się utrwalać pokój, a państwo odradza się we wszystkich gałęziach administracji. W 1851 r. po raz pierwszy, od czasów istnienia rzeczypospolitej, przeszła władza drogą prawną w ręce nowego prezydenta generała Don José Rufino Echénique. Wkrótce wszakże wybuchło powstanie, na którego czele stanął w styczniu 1854 r. Ramon Castilla. Echénique, dla ocalenia swej władzy, ogłosił wolnymi wszystkich niewolników, którzy wejdą w sze-

regi wojsk rządowych, a zaś Ramon Castilla ogłosił 9 grudnia 1854 całkowitą emancypację niewolników i zniósł pogłówne od Indjan. Skutkiem tego *naród peruwjański* uznał rząd Echénique'a i konstytucję z 1839 za niebyłe, a Ramon Castilla, odniósłszy 5 stycznia 1855 r. stanowcze nad przeciwnikiem zwycięstwo w bliskości Limy, okrzyknął się prezydentem tymczasowym z władzą dyktatorską. Zgromadzenie narodowe (zwołane 4 lipca, 1855) uznało jego władzę i ułożyło statut tymczasowy, zamiast którego prezydent ogłosił nową konstytucję, zatwierdzoną przez kongres 13 października 1856 i znacznie przez niego zmienioną 25 listopada 1860 r. Po upływie władzy Castilla (1862) miejsce jego zajął marszałek Don Miguel San-Ramon, a po śmierci tego ostatniego (1863) otrzymał prezydenturę generał Don Juan Antonio Pezet y Rodriguez. Za rządów jego wszczął się z Hiszpanją, (która nie uznała jeszcze była rzeczypospolitej), spór groźny, z powodu znieważenia przez krajowców hiszpańskiej kolonji Basków. Hiszpanie, nie otrzymawszy zadośćuczynienia, zajęli wyspę Chinchina. Wprawdzie pełnomocnicy republik: Peru, Chili, Boliwji, Argentyny, Ecuadoru, Kolumbji, Nowej Granady, Guatemali i San-Salvadoru zgromadzili się w Lima (1864) pod nazwą *kongresu amerykańskiego*, który miał obmyślić środki dla powściągania interwencji Europy monarchicznej w sprawie republik południowo-amerykańskich, obradowali do 13 marca 1865, ale nie dali ostatecznie czynnego poparcia rządowi peruwjańskiemu. Skutkiem tego Pezet, nie mając sił dostatecznych, zawarł niekorzystny z Hiszpanją traktat (27 stycznia, 1865), ale obraził przez to godność narodową Peruwjańczyków i wywołał rewolucję. Zgromadzenie narodowe w Caxamarca ogłosiło prezydenta zdrajcą ojczyzny i mianowało jego następcą generała Canseco, dotychczasowego wiceprezydenta. Gdy jednak Prado zdobył Limę, zgromadzenie narodowe ogłosiło go dyktatorem (26 listop., 1865), a on sam przyjął tytuł *tymczasowego naczelnika rzeczypospolitej* i zawarł przeciw Hiszpanji sojusz z Chili (5 gr., 1865), do którego przystąpiły 1866 Ecuador i Boliwja. Hiszpanja w wojnie tej korzyści żadnych nie odniosła, a rozbudziła tylko wielką ku sobie nienawiść u południowych Amerykanów. **P.** jednak ucierpiało bardzo wiele. Skarb był wyczerpany, a rząd stracił kredyt. Smutny ten stan kraju starano się usunąć przez reformę konstytucyjną 31 sierpnia 1867 i ustanowienie 5-letniej prezydentury. Wybrany prezydentem w sierpniu 1867 Prado, został zrzucony w styczniu 1868, a naczelnikiem władzy wykonawczej mianowany marszałek wielki La Fuente. Ten zatwierdził zawarty przez Pezeta (27 stycznia, 1865) z Hiszpanją traktat i ogłosił przymierze z Chili, Ecuadorem i Boliwją, oraz wszelkie inne sojusze za nieistniejące. Nowy prezydent I. F. Balta (od 1 sierpnia, 1868), zaczął pracować nad zagojeniem ran kraju, gdy straszne trzęsienie ziemi (13 sierpnia, 1868), oraz żółta febra ludność zdziesiątkowały i nieopisane zrządziły szkody. W 1872 Balta został zamordowany i takiż los spotkał dyktatora Gutiereza (26 lipca, 1872); prezydenturę oddano pułkownikowi Ceballo. W 1872 obrany został prezydentem Pardo, którego rządy liberalne odznaczyły się mnóstwem kosztownych prac publicznych, zwłaszcza budową dróg żelaznych. Od 1876 prezydentem był Prado. W 1877 usiłowania powstańcze generała Pieroli, wspierane przez klerykałów, unicestwione zostały. Przez zazdrość względem poprzedniego prezydenta Prado zbliżył się do ultramontanów, przy wyborach deputowanych 1877 starał się różnemi nadużyciami usunąć liberalnych (cywilistów), a Pardo wygnanym został do Chili. Pomimo to liberalni zwyciężyli i zwrócili się przeciw rządowi, wybrawszy Pardo prezesem senatu. Prado był zmuszony utworzyć ministerjum liberalne. Usiłowania powstańcze ultramontanów były bezskuteczne. Finanse znajdowały się w stanie opłakanym; pomimo to rozwój kraju na polu przemysłowem i naukowem był niezaprzeczony. W ruchu tym wybitne miejsca zajmowali inżynierowie polscy przebywający w **P.**, jak Ernest Malinowski, twórca drogi żelaznej z Limy do Oroya, Edward Habich, Władysław Kluger (ob.) i Ksawery Wakulski, profesorowie szkoły politechnicznej, Władysław Folkierski (ob.), dziekan wydziału nauk matematycznych, Tadeusz Stryjeński, architekt, Aleksander Babiński, autor wybornej mapy **P.**, Konstanty Jelski (ob.), naturalista. Ledwo jednak ustalony został pokój wewnętrzny, **P.** wplątane zostało w wojnę Boliwji z Chili (ob.). Los wojny, przynajmniej na morzu, gdzie działał pancernik Huascar, sprzyjał Peruwjanom, w październiku jednak 1879 roku szczęście się odwróciło, a Chilijczycy zajęli porty peruwjańskie i miasto Iquique. W tak trudnem położeniu prezydent Prado pod pozorem zakupu pancerników, opuścił kraj ze swemi oszczędnościami, pozostawiwszy rządy wiceprezydentowi La Puerta. Skorzystał z tego przywódca konserwatystów i klerykałów Mikołaj Pierola i przeciągnąwszy na swą stronę część armji, uchwycił władzę dyktatorską z tytułem najwyższego naczelnika rzeczypospolitej, w grudniu 1879 r. Nowy dyktator uchylił swobodę prasy i wyznań, a zarazem powołał pod broń wszystkich mieszkańców zdatnych do oręża i przedsięwziął liczne środki finansowe; pomimo to ażjo od srebra doszło w czerwcu 1880 do 740 procentów, a klęski wojenne doprowadzały ludność do rozpaczy. W kwietniu flota chilijska stanęła pod Callao i rozciągnęła blokadę; armja peruwjańska poniosła w końcu maja klęskę pod Tacna, a Chilijczycy zajęli miasto Arica. Pomimo to układy o pokój nie mogły dojść do celu, zwycięzcy bowiem stawiali warunki zbyt ciężkie, a Pierula czuł to dobrze, że władza jego nie będzie mogła przeżyć upokarzającego pokoju. W listopadzie 1880 r. 30,000 armja chilijska ze stu armata-

mi wylądowała w Pisco, a w początkach 1881 roku armja peruwjańska poniosła zupełną klęskę (ob. Chili), Chilijczycy zajęli Callao i Limę, Pierola uciekł, a w Limie zapanowała zupełna anarchja; jeszcze przed jej zajęciem przez nieprzyjaciela tłum dopuścił się rabunku, który uczynił szkody na 6 miljonów dolarów. Pod wpływem chilijskim ustanowiony został w marcu rząd tymczasowy, którego prezydencję objął Garcia Calderon 1881. Uspokojeniu jednak kraju stały na zawadzie agitacje upadłego dyktatora, który zaprzeczał prawowitości władzy Calderona, na północy zaś wystąpił nowy pretendent admirał Montero. Kongres peruwjański, który zdołał się zebrać dopiero w lipcu, zatwierdził Calderona na stanowisku prezydenta rzeczypospolitej i upoważnił go do zawarcia pokoju, ale pod warunkiem utrzymania całości terytorjum. Pierola tymczasem zwołał zgromadzenie narodowe do Ayacucho, a bandy rozbójnicze, pod pozorem przywrócenia jego władzy, plondrowały kraj—dopiero w październiku Pierola uszedł za granicę, wskutek odezwy posła Stanów Zjednoczonych, generała Hurlbuta, w której przyrzekł silne poparcie swego rządu, jeżeli wszyscy Peruwjanie połączą się z Calderonem. Dowódca wojsk chilijskich jednak, generał Lynch, odrzucił pośrednictwo Hurlbuta, a w listopadzie 1881 aresztował Calderona i ministra spraw zagranicznych Galveza i odesłał ich do Santiago. Rząd Stanów Zjednoczonych odwołał Hurlbuta, który przekroczył swe instrukcje. Naczelnikiem rządu peruwjańskiego uznany został admirał Montero, wobec jednak oficerów chilijskich żadnej nie posiadał władzy; kraj cały oddany został na pastwę żołdactwa, które w okolicach niezajętych przez wojska chilijskie dopuszczało się rabunków, a Chilijczycy gospodarowali jak w kraju stanowiącym bezbronny łup zwycięzców. Tak naprzykład w styczniu 1882 pijana tłuszcza partyzancka pułkownika Mas wymordowała kilkuset mieszkańców miasteczka portowego Pisco. W lipcu partyzanci peruwjańscy napadli i wytępili 9 lipca oddział wojsk chilijskich, za co w odwet generał chilijski del Canto rozkazał wymordować wszystkich mieszkańców miasta. Układy z prezydentem Calderonem, internowanym w Chili, nie mogły dojść do celu, nie chciał się on bowiem zgodzić na ustąpienie obszarów Tacna i Arica, dlatego przedstawiciel chilijski Novoa zawiązał rokowania z Iglesiasem; ludność znękana klęskami, pragnęła pokoju za jakąkolwiek cenę, dlatego protest, wniesiony przez Montera w orędziu do zwołanego przez niego kongresu w Arequipa, pozostał bez znaczenia. Prowincje północne i środkowe uznały Iglesiasa prezydentem, a generał Caceres, który w porozumieniu z Monterem zgromadził 4,000 żołnierzy, został pobity przez Chilijczyków w lipcu 1883 r., w sierpniu zaś wojska Iglesiasa pobiły stronników Montery. We wrześniu Iglesias mógł utworzyć ministerjum, a pokój podpisany został 20 października 1883 r. w Ancon (ob. Chili). W trzy dni później Chilijczycy opuścili Limę i Iglesias, jako „presidente regenerado“ odbył wjazd tryumfalny do stolicy. Przy pomocy korpusu chilijskiego został Montero wyrugowany z Arequipy, a zgromadzenie narodowe zatwierdziło warunki pokoju 8 marca, 1884 r. Generał Cáceres stracił 1885 r. Iglesiasa i został prezydentem 1886 r. W 1890 prezydenturę objął Remigio Morales Bermudez, † 1894 roku. Wybrany prezydentem w tymże roku Caceres. Przeciwko niemu wybuchła rewolucja. W 1895 Caceres uciekł, a prezydentem został Pierola. Porów. Prescott „History of the conquest of **P.**“ (3 t., Bost., 1847; nowa ed. 2 tomy. New-York, 1855); Desjardins „Le Pérou avant la conquête espagnole“ (Par., 1858); Pruvonena „Memorias y documentas para la historia de la independencia del Perú (2 t., Par., 1858); Tschudi i Rivera „Antiquedades Peruanas“ (Wiedeń, 1851; z atlasem); Odriozola „Documentos historicos del Perú“ (2 t., Lima, 1863—1864); Raimondi „El Peru“ (Lima, 1874; t. 3); Squier „Observations on the geography and archeology of **P.**“ (New-Jork, 1870); Lorente „Historia del **P.**“ (1870 i następne; t. 8); Arana „Histoire de la guerre du Pacifique“ (1881, t. 2); Markham „The war between **P.** and Chili 1879—1881“ (Londyn, 1882); Middendorf „Beobachtungen und Studien über das Land und seine Bewohner III“; „Das Hochland von Peru“ (1895);

Perugino Piotr, właściwie Vanuzzi, sławny malarz włoski, mistrz szkoły umbryjskiej i nauczyciel Rafaela (ob.), * 1446 w Citta della Pieri; kształcił się u Benedetta Buonfiglio, Pietra della Francesca, później pospołu z Leonardem i Lorenzem di Credi z Verocchi we Florencji. 1480—95 przebywał w Rzymie, służąc papieżom: Sykstusowi IV, Innocentemu VIII, Aleksandrowi VI. W Perugji założył szkołę i od 1502 przebywał częściowo we Florencji, częściowo w Perugji. W malarstwie początkowo poddał się wpływom szkoły florenckiej, później malował zupełnie w duchu szkoły umbryjskiej, dążąc do delikatnego wdzięku i melancholijnej subtelności w wyrazie, oraz żywości w kolorycie, z obrazów jego sławniejsze: „Złożenie Chrystusa do grobu“ (Pałac Pitti); „Wniebowstąpienie“ (Lugdun); „Madonna na tronie“ (Watykan); „Wniebowzięcie N. M. P.“ (Florencja); „Zaślubiny N. M. P.“; „Walka Amora z czystością“ (Luwr); „Chrystus na krzyżu“ (Florencja) i t. d. W ostatnich latach życia tworzył dla zarobku dość niedbale.

Perugja, *Peruż*, staroż. *Perusia* (po franc. *Perouse*), stolica włoskiej prowincji t. n., noszącej także nazwę Umbrji (9,709 klm. kw. i 605,000 miesz.), przed 1860 stolica jednej z delegacji Państwa Kościelnego, u stóp Apeninów nad rzeką Tybrem, jest rezydencją biskupa, ma uniwersytet, 18,000 miesz., wspaniały kościół katedralny, wiele pięknych pałaców, ozdobionych dziełami umbryjskiej szkoły

malarskiej. Niegdyś stanowiła jedno z dawnych 12 głównych miast Etrurji.

Peruka (franc. *perruque*, z łac. *pilus*, włos), pokrycie głowy z włosów, naśladujące włosy naturalne. W starożytności używano już obcych włosów, do ozdoby wszakże raczej, aniżeli do zakrycia łysiny, nadawało to bowiem królowi i wojownikom postać, silniejszy postrach wzbudzającą; dotąd plemiona nieucywilizowane stroją głowy we włosy ludzkie, zwierzęce, trawy i t. p. W Rzymie stroiły się kobiety w **P.**, które stały się znów mo-

Peruki. 1. Peruka starych Egipcjan, 2. *P.* allonge, 3 i 4, *P.* wiązane (à noeuds). 5 *P.* o dwóch warkoczach (à deux queues). 6 Bandeau d'amour. 7 i 10 en bourse. 8 carrée. 9 Rzymianka.

dą w XVII wieku, najpierw we Francji, skąd rozeszły się po Europie; **P.** miały różne formy, jak **P.** *alonge*, *carré*, *harbejtlle* opatrzone workiem, i in. W początkach dopiero XIX w. **P.** straciła swe znaczenie, jako część stroju, i służy obecnie tylko do osłaniania łysiny, utrzymywana na głowie naciskiem sprężyny. Ważne znaczenie mają **P.** obecnie jeszcze w teatrach i cyrkach. Por. Nicolai „Ueber den Gebrauch der falschen Haare und Perücken“ (1801).

Perun, polski *Piorun*, litewski *Perkunas*, łotyski *Perkons*, jedno z najważniejszych bóstw pogańskich Słowian, Litwinów i pokrewnych im narodów, któremu przypisywali, że władnie gromem i że zsyła na ziemię urodzajny deszcz. O czci składanej **P.** posiadamy świadectwa spółczesne prawie ze wszystkich ziem słowiańskich. Już Prokopjusz pisze, że Słowianie czczą jednego boga, władcę gromu. Wedle Nestora, posągi **P.** były w Kijowie i Nowogrodzie; podobnież posiadamy pewne świadectwa o czci **P.** i w innych ziemiach słowiańskich. Tylko u Słowian południowych od niepamiętnych czasów miejsce **P.** zajął *gromownik Ilija* (Eljasz). W mitologji litewskiej zajmował *Perkunas* pierwsze miejsce. Ofiary składano mu w gajach poświęconych. Wiele miejscowości na Litwie i w Prusiech przechowały w swych nazwach ślady czci Perkuna.

Peruwjańska guma *(nourtoak)*, sproszkowany korzeń pewnego gatunku złotogłowu *(Asphodelus)* z Libanu, jest to proszek brunatny, przez gotowanie wydaje masę śluzowatą. *Bassorabina* jest to **P.** guma słabo wyprażona, używana w drukowaniu tkanin.

Peruwjańska herbata, ob. Ostrokrzew.

Peruwjańska kora, toż co kora chinowa, ob. Chinowiec.

Peruwjański balsam, *balsam indyjski*, balsam płynny, gęsty, z przyjemnym zapachem wanilji albo benzoesu, wypływający z drzewa *Myroxilon peruiferum* w San Salvador. Balsamu tego są dwa gatunki: **B. p.** *czarny*, przywożony do Europy w glinianych dzbanach, otrzymuje się przez przegotowanie balsamu, wypływającego z pnia i składa się głównie z właściwego sobie olejku i żywicy, dalej z kwasu cynamonowego, styrolu i styracyny. **B. p.** *biały* otrzymuje się przez wyciskanie na zimno nasion gatunków z rodzaju *Myroxilon*. Ma on zapach wanilji i używany jest w Ameryce do kadzenia. Wysuszony na powietrzu w łupinach tykwowych, lub plecionych z łyka, ma postać żywicy twardej, czerwonawo-żółtej, i znany jest w handlu pod nazwą *suchego balsamu indyjskiego*, używanego do rodzaju kadzideł. Roczna produkcja **B. p.** wynosi około 25,000 kilogramów.

Peruwjański ryż, ob. Komosa.

Peruwjańskie srebro, argentan posrebrzany.

Peruwjańskie starożytności. Do najwybitniejszych należą mumje owinięte w maty lub skóry zwierzęce, chowane w grobach murowanych albo jeśli to były zwłoki uboższych, poprostu w piasku, lub w naczyniach glinianych i niszach wyżłobionych w gruncie. Przy mumjach znajdują się sprzęty domowe, zabawki dziecinne, oręż, trupy zwierzęce, naczynia gliniane, oraz tabliczki grobowe z materji rozpiętej na patyczkach trzcinowych, zapełnione czerwonemi lub niebieskiemi napisami. Zwłaszcza bogato przedstawiają się wyroby ceramiczne oryginalnych kształtów, niekiedy malowane. Dużo również spotyka się naczyń drewnianych. Z wyrobów metalowych zasługują na uwagę bronzowe maczugi i topory. Poważnie również przedstawiają się wyroby tkackie z wełny, lamy, alpaki i wigonia. Nie brak wyrobów złotych i srebrnych. Por. Reiss und Stübel „Das Totenfeld von Aucon in Peru“ (3 t., Berlin, 1887); Stübel und Uhle „Die Reinenstäff von Tiohuanaca“ (1892).

Peruzzi Baltazar, słynny malarz i budowniczy szkoły sieńskiej, * 1481 w Sienie, † 1536. Kształcił się pod kierunkiem Rafaela, przebywał głównie w Rzymie i ozdobił wiele budowli swemi malowidłami architektonicznemi. Arcydziełem jego jest pałac Massini w Rzymie. Syn jego *Jan Sallu-*

stiano Peruzzi znany jest również jako biegły architekt.

Peruzzi Ubaldino, mąż stanu włoski, * 1822 we Florencji, której był gonfalonjerem i burmistrzem 1848—50, † 1891; w r. 1859 został członkiem rządu tymczasowego toskańskiego, w 1861 ministrem robót publicznych, 1862—64 ministrem spraw wewnętrznych. Następnie został znowu burmistrzem florenckim, a jako przewódca deputowanych toskańskich, odstępstwem swojem od konsorterji przyczynił się do upadku ministerjum Minghettiego; gdy Florencja zawiesiła wypłatę swych długów, w r. 1878 opuścił kierunek zarządu miejskiego. W 1879 wybrany do parlamentu. W 1890 mianowany był senatorem.

Perwersja, przewrotność, zepsucie. W psychologji przewrotność instynktów lub uczuć, wstręt do rzeczy, które się podobają ludziom normalnym, a pociąg do rzeczy uważanych za wstrętne, anormalne.

Perwolf Józef, pisarz rosyjski i czeski, * 1841 w Czimelicach w Czechach, † 1892 w Warszawie. Po ukończeniu gimnazjum w Pisku, studjował na fakultecie filozoficznym w Pradze, poczem od r. 1864 został asystentem przy bibljotece Muzeum czeskiego, następnie od r. 1869 archiwistą tamże. W r. 1871 powołany na profesora historji i literatury słowiańskiej przy uniwersytecie warszawskim Prace swe, dotyczące dziejów i literatur narodów słowiańskich, ogłaszał w czasopismach: *Poutnik od Otavy*, *Obecné listy*, *Obrazy života*, oraz w *Czasopisie Muzeum*. Miał nadto udział w wydawnictwie „Fontes rerum bohemicarum“ (legendy o św. Cyrylu i Metodym), oraz w redakcji „Słownika naucznego.“ Oddzielnie wydał bałamutną broszurę o „Wzajemności słowiańskiej“ (1867).

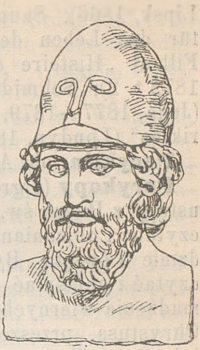
Perydot, ob. Chryzolit.

Peryferja, okrąg koła, albo w ogólności obwód figury zamkniętej linją krzywą.

Peryfraza (grec. *periphrasis*), figura retoryczna, która zamiast nazwania rzeczy właściwem imieniem, opisuje ją jej przymiotami, skutkami i t. p.

Peryklas, minerał z rzędu bezwodników, krystalizujący w szeregu równoosiowym, w sześciany lub ośmiościany. Twardość=6, c. wł.=3,75; jest ciemno-zielony, blasku szklistego, przezroczysty. Jest to tlenek magnezu z małą ilością tlenku żelaza. Znajduje się pod Neapolem.

Perykles (grec. *Perikles*), najznakomitszy mąż stanu ateński. * w Atenach. Ojciec jego Ksantipos (ob.) był z rodu Buzygów, a matka Agariste, synowicą Klistenesa, z rodu Alkmeonidów. Od natury nadzwyczajnemi obdarzony zdolnościami, otrzymał **P.** jak najstaranniejszą edukację, a początkowe swe wykształcenie wzbogacił usilną w dojrzalszych latach pracą i obcowaniem z filozofami jak Anaksagoras (ob.), artystami, jak Fidjasz (ob.), i najwykształceńszą swego czasu kobietą, Aspazją (ob.). Zawód polityczny rozpoczął 468 r. przed Chr. i wkrótce urokiem swej osobistości i potęgą wymowy takie wyrobił sobie znaczenie, że stanął na czele partji demokratycznej, a po wypędzeniu Tucydydesa (444 r.) i zgonie Cymona (ob.) 449 r. został jedynym kierownikiem polityki ateńskiej. **P.** zatrzymał wprawdzie wszystkie formy demokracji, ale w istocie rządził Atenami jakby monarcha absolutny. Jako mąż zaufania (którego nigdy nie zdradził) jest **P.** jedynym może w dziejach przykładem. Za jego staraniem, a na wniosek jego przyjaciela Efjaltesa odjęto areopagowi prawo naczelnej kontroli we wszystkich sprawach państwa i usunięto tym sposobem jedyne jeszcze urządzenia arystokratyczne konstytucji ateńskiej. **P.** rozszerzył także kompetencję sądów przysięgłych (sądy heljastów), wyznaczył sędziom przysięgłym za ich pracę, jako też członkom zgromadzenia ludowego, płacę dzienną ze skarbu państwa i zapewnił przez to wszystkim obywatelom bez różnicy majątku równomierny udział w sprawach publicznych. Ważniejszem jednakże w skutkach było zaprowadzenie przezeń *theorikon*, t. j. wypłacanie z kasy państwa obywatelom uboższym pewnych sum na odwiedzanie teatrów. Postawiwszy sobie za cel uczynić z Aten najpierwsze m. w Helladzie, ukończył **P.** budowę przystani Pireus i Długich murów, ozdobił Ateny, a zwłaszcza Akropolis, wspaniałemi gmachami, jak Partenon (ob.), Propileje, Odeon i t. d. Daniny sprzymierzeńców ateńskich obfitych dostarczały mu na to środków. Jako bystry mąż stanu, przewidując nieuniknione starcie ze Spartą, która, pamiętna swej niegdyś hegemonji, zawistnem patrzała okiem na potęgę rywalki, zachęcał Ateńczyków do wczesnej walki. W powstałej więc z tego powodu wojnie Peloponeskiej, podczas której **P.** padł ofiarą strasznej zarazy 429 r., Ateny zostały zwyciężone, wszakże nie z winy **P.**, lecz z winy niedołężnych jego następców (ob. *Grecja*). Jako wódz *(strategos)* położył też **P.** niemałe dla swej ojczyzny zasługi; 454 dowodził flotą ateńską w odnodze Korynckiej, a 448 wojskami lądowemi, wspierając Focejczyków przeciw Delfom i Spartanom, 445 zdobył Eubeję, a 440 Samos. Celował **P.** również w krasomówstwie. Wymowę jego porównywali społeczni z piorunami i błyskawicami Zeusa Olimpijskiego. W starożytności życie **P.** opisał Plutarch. Por. Kutzena „Perikles als Staatsmann während der gefahrvollsten Zeit seines Wirkens“ (Grimna, 1834); Onckena „Athen und Hellas“ (część 2, Perikles, Kleon und Thucydides,

Perykles.

Lipsk, 1866); Sauppe'go „Die Quellen Plutarch's für das Leben des Perikles“ (Getynga, 1867). Filleul „Histoire du siècle de Periclés“ Paryż, 1872 t. 2); Schmidt „Das Perikleische Zeitalter“ (Jena, 1877—1879, t. 2); Lloyd „The age of Perikles“ (Londyn, 1875, t. 2).

Peryklin, ob. Albit.

Perykopy (z grec. *pericopé*, część, dział, ustęp), ustępy z Pisma św. Starego i Nowego Testamentu, czytane i objaśniane podczas nabożeństwa w niedziele i święta. Było już zwyczajem u Zydów czytać i objaśniać ustępy z Pisma podczas zgromadzenia wiernych; zwyczaj ten zachowany przez Chrystusa, przeszedł i do chrześcjan. Podobnie jak Stary Testament był w tym celu rozdzielony na pewne części *(Parasze* czyli *Haftary)*, tak też rozdzielono Ewangelje i listy Nowego Testamentu na ustępy, zwane *Anagnosmata* albo **P.** Że **P.**, czytane obecnie, oddawna wprowadzone zostały w kościele, okazuje się z lekcjonarza galikańskiego, oraz z księgi *Comes*, przypisywanej św. Hieronimowi, a obejmującej w sobie epistolarz i ewangeljarz. W wiekach scholastyki zastępowano często **P.** ustępami z *Etyki* Arystotelesa. **P.** u ewangelików są prawie te same, co i u katolików, mała różnica pochodzi stąd, że Luter wziął za podstawę starszy homiljarz, pochodzący z czasów Karola Wielkiego.

Perymetr, obwód wielokąta.

Perypatetyczna filozofja, nazwa dawana systemowi Arystotelesa i wytworzonej przez niego szkole, z powodu iż myśliciel ten naukę swą wykładał w cienistych krużgankach (peripatoi) gimnazjum lykeońskiego. Z tego powodu uczniowie Arystotelesa zwali się *peripatetikoi*. Najznakomitszymi z pomiędzy nich byli: Teofrast z Lesbos, Klearch z Soli, Kritolaus, Diodorus, Kratippus, z późniejszych zaś Andronikos z Rodos, Böethus, Aleksander z Atrodyzji i inni.

Perypter (z grec.), zowie się w starożytnem budownictwie świątynia lub jakakolwiek budowla, ze wszystkich stron na zewnątrz otoczona szeregami kolumn, których odległość od muru obwodowego równa jest długości międzysłupia.

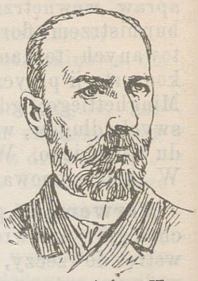
Peryskopijne soczewki, soczewki wklęsło-wypukłe, używane niekiedy na okulary, dozwalają bowiem wyraźniej widzieć przedmioty z boku położone.

Perystaltyczny ruch, ruch robaczkowy, ob. Kiszki.

Perystyl (z grec.), zwano w budownictwie starożytnem świątynię, której ściany były otoczone szeregiem kolumn równolegle do ścian budynku. W budownictwie tegoczesnem zowie się **P.** wszelkie przejście, lub galerja otoczona kolumnami.

Perz, ob. Pszenica.

Perzyna Ludwik, lekarz, zakonnik braci miłosierdzia, * 1742 r., † 1812 r. Dzieła jego są: „Porządek życia w czerstwości zdrowia w długie prowadzący lata“ (wyd. 3, Kalisz, 1793); „Lekarz dla włościan“ (tamże, 1793); „Nauki cyrulickiej, krótko zebranej części trzy“ (3 t., tamże, 1792—93); „Nauka położna krótko zebrana“ (tamże, 1790); „Anatomja krótko zebrana“ (tamże, 1790). Oprócz tych dzieł medycznych, wydał także „Homilja do swoich braci zakonnych, utwierdzająca ich w wierze“ (Łowicz, 1796).

Perzyński H.

Perzyński Henryk, publicysta, * 1841 r. w Opocznie, g. Radomskiej, † 1898 r. w Warszawie. Kształcił się w b. Szkole Przygotowawczej i Szkole Głównej warszawskiej. Od 1872 do 1875 był redaktorem pisma tygodniowego *Opiekun domowy*, od 1875 do 1876 *Tygodnika powszechnego*, od 1879 *Dziennika dla wszystkich*. W pismach tych pomieszczał liczne artykuły, dotyczące spraw bieżących i społecznych, a w *Tygodniku powszechnym* streścił dziełko Mikołaja de Pule „Stanisław August w Grodnie“ i „Litwa w latach 1794—1797.“

Pesach, ob. Pascha.

Pesaro, starożytne *Pisaurum*, stolica włoskiej prowincji *Pesaro e Urbino* (2,895 kilometrów kw. i 238,000 miesz.) przy ujściu rz. Foglia do morza Adrjatyckiego, w środkowych Włoszech położona, jest rezydencją biskupa, liczy 13,000 miesz., ma piękny kościół katedralny, kilka wspaniałych kościołów i cytadelę. Port tutejszy przystępny jest tylko dla mniejszych statków. Figi z okolic tego miasta uchodzą za najlepsze we Włoszech. **P.** jest miejscem urodzenia Rossiniego, którego dlatego nazywają niekiedy „Łabędziem Pesary.“

Pescadores, europejska nazwa grupy wysp, zwanej przez krajowców Pongu, położonej pomiędzy wyspą Formozą a Chinami w cieśninie Fukian, liczącej 180,000 miesz., trudniących się rybołówstwem i uprawą ryżu. Głównem miastem jest Makung.

Pescara (w starożytności *Aternus)*, rzeka w środkowych Włoszech, wytryska pod nazwą *Aterno* pod Montercale w Aquili, przepływa krainę Abruzzów i wpada po 150 klm. biegu do morza Adrjatyckiego pod miastem *Pescara* (staroż. *Aternum)*, liczącem 2,700.

Pescara Fernando Franciszek Avalos, margrabia de, słynny generał cesarza Karola V, * roku 1489, † 1525. Wstąpił do wojska cesarskiego 1512 r., odznaczył się w bitwie pod Vicenza (7 października 1513) i przy zdobyciu Medjolanu (19 listopada 1521), a bardziej jeszcze w kampanji przeciw Francuzom 1522 r., podczas której wywalczył zwycięstwo pod Bicoca, zmusił do kapitulacji Kremonę i t. d. Przyczyniwszy się znakomicie do zwycięstwa pod Pawją (24 lutego 1525), został naczelnym wodzem armji cesarskiej we Włoszech i mimo najświetniejszych obietnic nie

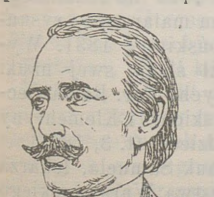
dał się odwieść od wierności Karolowi V. Żoną jego była słynna swojego czasu poetka, Wiktorja Colonna (ob. Colonna). Następcą **P.** w dowództwie naczelnym był synowiec jego *Alfons Avalos margr. de Guasto*, † 1546 w Modjolanie.

Pescennius Niger, cesarz rzymski, wyniesiony na tron przez wojska, zwyciężony przez Septymusa Sewera, † 194 r.

Peschawar, jedna w prowincji Sikhów, wcielona 1849 razem w Pendżabem do indo-angielskich posiadłości. Obejmuje jako okrąg (dywizja), 21,706 klm. kw. i liczy 1,424,000 miesz. Miasto stołeczne **P.** ma 85,000 miesz. i wielki bazar, ciągnący się przez całą długość miasta; posiada także sławną akademją muzułmańską i kościół przez licznych zwiedzany pielgrzymów; przemysł i handel znajdują się tu w stanie kwitnącym.

Pescheck Chrystjan Adolf, pisarz niemiecki, * 1789 w Jonsdorf pod Zittau (Żytawą), z familji pochodzenia czeskiego, † 1859 w Zittau. Po ukończeniu gimnazjum w Zittau, odbył studja teologiczne w Wittemberdze; od 1816 pastor w Luckendorf, od 1826 r. przeniósł się do Zittau, gdzie spełniał rozmaite urzędy kościelne i w końcu został 1854 archidjakonem. **P.** zajmował się gorliwie historją, zwłaszcza Górnych Łużyc i Czech. Wydał liczne dzieła, wyliczone w *Neues Lausitz. Magazin* (t. 37), z których ważniejsze: „Zittau und seine Umgebungen“ (Zittau, 1821); „Handbuch der Geschichte der Stadt Zittau“ (2 t., 1834—36) „Geschichte der Coelestiner des Oybin“ (tamże, 1840), najważniejsza jego praca, w skróceniu czterokrotnie wydana; „Geschichte der böhmischen Gegenreformation“ (2 t., Drezno, 1844) i w in. W latach 1832—34 redagował **P.** czasopismo *Neues Lausitz. Magazin*, w którem pomieścił wiele cennych rozpraw.

Peschel Oskar, geograf niemiecki, * 1826 r. w Dreźnie, † 1875, ukończywszy studja prawne w Lipsku i Heidelbergu, był 1848—54 spółpracownikiem gazety *Allgemeine Zeitung* w Augsburgu, a 1854—71 redagował *Ausland*. W 1871 został profesorem w Lipsku. Jest jednym z najwybitniejszym następców Rittera i w dziełach swoich naukę w duchu jego rozwijał. Ogłosił: „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen“ (1858, 2 wyd., 1877); „Geschichte der Erdkunde bis auf A. von Humboldt und K. Ritter“ (1865, 2 wyd., 1877); „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde“ (Lipsk, 1870, 4 wyd., 1883); „Nauka o ludach“ (przekład Wisłockiego, 1876); „Historja wielkich odkryć geograficznych w XV i XVI w.,“ przekł. Tretiaka (Lwów, 1878). Po śmierci **P.** wydano: „Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde“ (2 t., 1877—79); „Physische Erdkunde“ (2 t., 2 wyd., 1883—85); „Europäische Staatenkunde“ (1880). Por. Hellwald „Osar **P.**“ (Augsb., 1876), oraz *Wędrowiec* (№ 3,512 z r. 1876).

Peschel Oskar.

Peschiera, miasteczko i forteca we Włoszech, w prowincji Werony, położona przy medjolańsko-weroúskiej kolei żelaznej, na południowym brzegu jeziora Garda, stanowi północno-zachodni kraniec sławnego czworoboku fortecznego w Lombardji, liczy 1,500 miesz.

Peschka Gustaw Adolf, matematyk, * 1820 w Joachimsthal w Czechach, kształcił się w politechnice i uniwersytecie praskim, 1852 został adjunktem przy katedrze mechaniki i fizyki, 1855 profesorem we Lwowie, 1864 w Bernie, 1891 w akademji technicznej w Wiedniu. Napisał: „Freie Perspektiwe (Zentrale Projektion) in ihrer Begründung“ (2 t., 2 wyd., 1888); „Kotierte Projektionsmethode und deren Anwendung“ (1877); „Darstellende und projektive Geometrie“ (4 t., 1885) i in.

Peseta, hiszpańska moneta srebrna, której dawniej szło pięć na jeden piastr *(peso)* hiszpański, od r. 1871 jednostka monetarna, zawierająca w sobie 100 centesimos=1 frankowi. Biją się sztuki srebrne po 1, 2 i 5 **P.**, oraz złote po 5, 10 i 20 **P.**

Peso (łac. *pensum*, zważone), we Włoszech dawniej jednostka wag, rozmaitej wielkości; w Medjolanie $^1/_{10}$ fascio = 8,7 kg,, w Bolonji=9 kg,, w niektórych okolicach toż co rubbio. Obecnie jednostka monetarna, odpowiadająca wartości 5 franków i zwana zwykle piastrem (ob.).

Pestalozzi Jan Henryk, znakomity pedagog i jeden z najznaczniejszych ludzi, * 1746 w Zürichu, † 1827 r. w Brugg w Argowji, od 1804—1825 kierował instytutem naukowym w Yverdun. Celem wychowania jest według **P.** rozwinięcie czysto ludzkich pierwiastków, tkwiących w duszy każdego człowieka. Wiedza wszelka ma źródło w zmysłowych wrażeniach i rozbudzeniu wewnętrznej świadomości tych wrażeń. Stąd fundamentem wszelkiego nauczania początkowego winien być naoczny pogląd (Anschauung). Podstawą wychowania winno być poznanie natury ludzkiej, zadanie zaś jego polega na podbudzaniu jej rozwoju i usuwaniu tamujących go przeszkód. Należy rozwijać w wychowańcu samoistną działalność i przyuczać go do należytego poglądu na przedmioty. Zasady te wyłożył w licznych dziełkach i rozprawkach, z których ważniejsze: „Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts“ (1797); „Figuren zu meinem A B C Buch,“ „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“ (1802); „Buch der Mutter“

Pestalozzi Jan.

(1803) i in. Zbiorowe wydanie wyszło w 15 t. w Sztutgardzie i Tubindze (1819—26). Por. Biber „Beitrag zur Biographie Heinr. Pestalozzi's“ (St. Gallen, 1827); Blochmann „Heinr. P. Züge aus dem Bilde seiner Lebens und Wirkens“ (Lipsk, 1846); Schmidt „Geschichte der Pädagogik“ (4 t., Köthen, 1862); Pompée „Etudes sur la vie et les travaux de J. H. **P.**“ (2 wyd., Paryż, 1878); Hunziger „Geschichte der schweizerischen Volksschule“ (Zürich, 1881—82); tenże „Rousseau und **P.**“ (Bazylea, 1885); Vogel „Systematische Darstellung der Pädagogik Pestalozzis“ (Hanower, 1886); Guimps „Histoire de **P.**“ (2 wyd., Lozanna, (1888). Metoda Pestalozzego, przyjęta przez wielu wykształconych przez niego zwolenników, wywarła zbawienny wpływ na elementarne wychowanie w całej niemal Europie. W ocenieniu jego ogromnych zasług na polu pedagogicznem obchodzono setną rocznicę jego urodzin (12 stycznia 1846) bardzo uroczyście w Szwajcarji i Niemczech, jako uroczystość narodową.

Pestel Paweł, pułkownik rosyjski, * 1794, z rodziny pochodzenia niemieckiego, po ukończeniu zakładu wojskowego wstąpił 1811 do służby, 1818 został adjutantem ks. Wittgensteina. 1815 przystąpił do tajemnego związku politycznego, założonego w południowych prowincjach przez braci Murawjewych, i wkrótce został duszą tego związku. 1821 r. założył **P.** nowy związek, pod nazwą *Południowego*. Następnie założony był na podobnych podstawach w Petersburgu związek *Północny;* oba te towarzystwa starał się **P.** połączyć w jedno (1824). Zamiarem związków tych było dokonanie zupełnego przewrotu w państwie. Ze związku tego wyszło powstanie wojskowe po śmierci cesarza Aleksandra, przy wstąpieniu na tron cesarza Mikołaja I, po stłumieniu którego **P.** był 26 grudnia 1825 r. aresztowany i osadzony w Petersburgu, gdzie też w skutek wyroku sądu został powieszony 11 lipca 1826 r. Por. „Donesenie sliedstwennoj komisji“ i barona Korfa „Wozszestwie na prestoł imperatora Nikołaja I“ (1857); „Bumagi P. I. P.“ (w *Rus. Archiwie*, 1875), w artykule barona Rosena w *Rus. Starinie*, 1884, t. 42, str. 338; Pypina „Obszczestwiennoje dwiżenie w Rossii pri Aleksandrie I“ (wyd. 2, Petersburg, 1885).

Pestkowiec, ob. Owoc.

Pesto, starożytne *Paestum*, miasto w dawnej Lukanji, dziś wieś na dawnych zwaliskach, w prowincji Neapolitańskiej Principato citeriore, w pobliżu zatoki *golfo di Salerno*, założone około r. 520 przed Chr. przez Treceńczyków i przez nich, na cześć ich bożka Posejdona, nazwane *Poseidonia*. Później Samnitom, a następnie Rzymianom podległe, słynęło przez długie czasy swemi różami, które tutaj dwa razy na rok kwitły. Słynne są ruiny świątyń w **P.**, zwłaszcza świątyni Posejdona (Neptuna).

Pesymizm (łac. *pessimus* najgorszy), nazwa poglądu filozoficznego przeciwnego optymizmowi (ob.) i polegającego na uważaniu świata istniejącego, jeśli nie za najgorszy, to przynajmniej za znacznie gorszy, niżby powinien i mógł być. Życie na takim świecie staje się nieznośnym ciężarem, stąd szczęście osiągnąć można tylko przez oderwanie się od świata, przez zniweczenie chęci do życia. Buddyzm, pokutnicy indyjscy, ascetycy chrześcijańscy trzymali się tej zasady. W filozofji podniósł ją i z wielkim talentem rozwinął Artur Schopenhauer (ob.). **P.** jego z optymizmem Leibniza zestawił Jul. Frauenstadt w pracy: „Ueber Schop. **P.** in Vergleich mit dem Leibniz'schen Optimismus“ (w *Deutsche Museum*, z 1866); Huber „Der Pessimismus“ (Monachjum, 1876); Galther „Der moderne Pessimismus“ (Lipsk, 1878); Plümacher „Der Pessimismus in Vergangenheit und Gegenwart“ (Heidelberg, 1884).

Peszawar, ob. Peschawar.

Peszina Jan Tomasz, z Czechorodu, historyk czeski, * 1629 w Poczatkach w Bechyńskiem, † 1680. Uczęszczał do szkół jezuickich w Indrzychowym Hradcu i Pradze, wyświęcony 1653 r., 1668 mianowany przez cesarza Leopolda I falegrafem (comes palatinus), wybrany 1670 r. dziekanem przez kapitułę praską, a 1675 mianowany przez cesarza sufraganem i biskupem w Smederenie. Oprócz obowiązków swego stanu zajmował się gorliwie dziejami ojczystemi, zwłaszcza Morawji. Wydał: „Prodromus Moravografiae“ (Litomyśl, 1663); „Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria flamma belli turci ciardens“ (Praga, t. r.); „Mars Moravicus sive bella, seditiones, tumultus et quae olim Moravia passa sint“ (tamże, 1667).

Peszka Józef, znakomity malarz, * 1767 r. w Krakowie, uczeń Lampiego i Smuglewicza, zjednał sobie wielką wziętość podczas sejmu czteroletniego, jako portrecista. Następnie mieszkał lat kilka w Wilnie, skąd r. 1800 razem ze Smuglewiczem wezwany został do Petersburga i tu w pałacu św. Michała zostawił wiele znakomitych prac swego pendzla. Wróciwszy 1815 do rodzinnego miasta, został 1815 profesorem malarstwa i rysunków w uniwersytecie Jagiellońskim, † 1831. Wysoce wykształcony, zostawił ślady swej nauki w wielu obrazach historycznych. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ i Klementyny Hofmanowej „Rozrywki dla dzieci“ (t. 3, 1827).

Peszke Józef Emiljan, wnuk Samuela, lekarza wojsk polskich z czasów Księstwa Warszawskiego (* 1779 w Budyszynie, † 1837, w Płocku), * 1845 w Kaliszu, uczył się tamże, oraz we Wrocławiu, Zgorzelicach i Würzburgu; stopień doktora medycyny otrzymał we Wrocławiu 1871 r. i w Dorpacie 1874 r. Oprócz rozpraw doktorskich, umieszczał w pismach lekarskich rozprawy specjalne, oraz dotyczące dziejów medycyny i słownictwa lekarskiego („Synonimy przymiotu“ w *Pam. Tow. Lek.* 1881, „O najnowszem słownictwie anato-

micznem“ w *Krytyce Lekarskiej*). Jest współpracownikiem „Słownika jęz. pol.“ rozpoczętego pod redakcją Karłowicza, Kryńskiego i Przyborowskiego. Po śmierci dra Kośmińskiego doprowadził do końca wydawnictwo jego „Słownika lekarzów polskich.“ Jest też współpracownikiem „Biographisches Lexicon der Aerzte Hirscha.“ W chwilach wolnych od zajęć oddaje się z zamiłowaniem rysownictwu; jest twórcą adresu do J. I. Kraszewskiego od lekarzy polskich i kilku innych prac w tym rodzaju.

Peszt, po madziarsku *Pest* (wspólnie z Budą *Budapest*), najpiękniejsze, największe i najludniejsze miasto Węgier, na lewym brzegu Dunaju, wprost Budy, zbudowane na piaszczystej równinie. Już Rzymianie w tym miejscu zbudowali kolonję *(Transacineum)*, lecz nazwę **P.** spotykamy dopiero w liście nadawczym Gejzy II z r. 1148. Podczas drugiego swego najścia (1241) Mongołowie zajęli **P.** i zburzyli, oraz zniszczyli wszystkie dawne pamiątki. Po powrocie Beli IV powstało miasto z upadku; następnie dzieli? **P.**, razem z całym krajem, niedole nastałe po wygaśnięciu rodu Arpadów. Miasto jednak zakwitło pod wpływem wznoszącej się naprzeciw niego Budy, a zwłaszcza w skutek odbywanych na poblizkiej równinie Rakos sejmów. Po bitwie pod Mahaczem **P.** dostał się pod władzę Turków i wkrótce legł w gruzy, z których dźwignął się dopiero po r. 1686, t. j. po wypędzeniu Turków. W r. 1872 na zasadzie uchwały sejmowej *Peszt* połączony został z *Budą* w jedno miasto, Budapeszt (ob.). *Peszteński komitat*, pomiędzy Dunajem i Cisą, graniczy na północowschód z kom. heweskim i dystryktem Jazygów, na wschód z kom. czongradzkim, na południowschód z Małą Kumanją, na połud. z kom. backim i barańskim, na zachód z kom. tolniańskim, bielehradzkim, komareńskim i ostrzyhomskim, na północ z kom. nowohradzkim; ma na 12,605 klm. kw. 1,225,000 miesz.

Petachja z Ratyzbony, brat slawnego Izaaka ben Jakób Halaban z Czech, w latach 1175—90 odbywał dalekie podróże po Polsce, Rosji, Chazarach, Armenji, Medji, Persji, Babilonji i Palestynie i zostawił opis tych podróży w dziele p. t.: „Sybul Rab Petachja“ (Praga Czeska, 1595).

Petalae, płatki korony kwiatkowej, ob. Kwiat.

Petalit, *Berzelit*, *Kastor*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy spatu polnego, znajduje się w masach tablicowatych szeregu jednoskośnoosiowego, łupiących się w graniastosłupy czworościenne; c. wł.=2,4. Po ogrzaniu silnie fosforyzuje. Jest to krzemian glinki i lityny, i z niego po raz pierwszy otrzymał Arfedson lit. Bogatszym w litynę jest towarzyszący **P.** minerał, zwany *aryfanem*, blaszkowy, zielonawy, blasku tłustego, zawierający jej 8 do 9%. **P.** znajduje się w gnejsie w Utö w Sudermanji, w granicie na Elbie i w marmurze w Massachusetts.

Petarda, maszyna wojenna, służąca do rozsadzania bram fortec nieprzyjacielskich. Składa się z rodzaju moździerza, wypełnionego prochem dobrze ubitym, ziemią i smołą; tak przygotowana **P.** zamykała się deską, którą przyczepiano do bramy, a zapalenie następowało za pomocą długiej rury, wypełnionej materjałem palnym. Udoskonalenie dział, wprowadzenie dynamitu, ulepszenia w budowie i większa obecnie czujność wojskowa wyprowadziły **P.** z użycia. **P.** nazywają się także sygnały wybuchowe na kolejach żelaznych.

Petasites, ob. Lepiężnik.

Petasos (grec.), kapelusz z szerokiem rondem, zwłaszcza (uskrzydlony) kapelusz Hermesa.

Petau Djonizy, z łacińska piszący się *Petavius*, znakomity uczony francuski, * 1583 r. w Orléans. Mając 20 lat wieku, był już profesorem filozofji i kanonikiem w Bourges. W roku 1605 wstąpił do zgromadzenia Jezuitów w Nancy i uczył w rozmaitych szkołach, a ostatecznie w Paryżu, gdzie † 1652. Zasłużył się głównie badaniami swemi w dziedzinie chronologji. Ważniejsze jego prace są: „Opus de doctrina temporum“ (2 t., 1627); „Uranologium“ (1630), oba te dzieła wyszły później razem (3 t., Amsterdam, 1703 i Wersal, 1734); „La pierre de Touche chronologique contenant la méthode d'examiner la chronologie et d'en reconnaitre les defauts“ (1636). Często przedrukowane jego: „Tabulae chronologicae“ (Paryż, 1628) i „Rationarium temporum“ (Paryż, 1630, Lejda, 1745), długo używane były jako podręczniki szkolne.

Petaurus, ob. Lotopałanka.

Petelenz Ignacy, doktor filozofji, jest nauczycielem gimnazjalnym i docentem w instytucie politechnicznym lwowskim. Napisał: „Walki Zulów i Boerów,“ obrazki myśliwskie z Afryki południowej (Kraków, 1882), „Karol Darwin“ (1883), „Podręcznik do nauki zoologji“ (Warsz., 1900).

Peter Karol Ludwik, historyk, * 1808 we Freiburgu, został 1835 r. dyrektorem gimnazjum, następnie radcą szkolnym w Meiningen, 1853 dyrektorem gimnazjum w Anklam, 1854 r. w Szczecinie, 1856—73 szkoły w Pforta, od 1873 był profesorem w Jena. Ogłosił: „Die Epochen der Verfassungsgeschichte der römischen Republik“ (1841); „Der Geschichtsunterricht auf Gymnasien“ (3 t., 1849); „Geschichte Roms“ (3 t., 1870—71, 4 wyd., 1881); „Römische Geschichte in kürzerer Fassung“ (2 wyd., 1878), oraz tablice chronologiczne historji rzymskiej (5 wyd., 1875) i greckiej (5-te wyd., 1877).

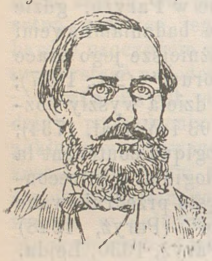
Peter Herman, syn poprzedniego. * 1837 r., od 1875 r. rektor szkoły książęcej w Meissen, wydał: „Scriptores hist. Aug.“ (2 t., 1865); „Veterum hist. Rom. reliquiae“ (t. 1, 1870) i „Fasti“ Owidjusza (1874), napisał: „Die Quellen des Plutarch“ (Halla, 1868).

Peterborough, miasto w hrabstwie Northampton w Anglji, nad rz. Nen, siedziba biskupa, katedra zbudowana 1117—40, liczy 25,000 miesz.

Peterhof, miasto powiatowe gub. Petersburskiej, położone przy zatoce Fińskiej (Kronsztadzkiej), o 4 mile od Petersburga odległe, posiada piękny pałac cesarski i 11,300 miesz.—*Peterhofski powiat* ma na przestrzeni 2,409 w. kw. 148,934 miesz. (1897).

Petermann Juljusz Henryk, orjentalista, * 1801 w Glauchau, † 1876 w Nauheim; w r. 1837 był profesorem w Berlinie. Między 1852 a 1955 odbył podróże po Azji, w 1867—68 był konsulem niemieckim w Jerozolimie. Położył zasługi badając język armeński. Napisał „Grammatica linguae armeniacae“ (1837); „Porta linguarum orientalium“ (5 t., 2 wyd., 1864 — 72); „Reise in dem Orient“ (2 t., 1860—61).

Petermann August, geograf, * 1822 w Bleicherode, † 1878, kształcił się w szkole geograficznej w Potsdamie, 1845 powołany został do Anglji, gdzie ogłosił: „Atlas of physical geography,“ 1854 r. został dyrektorem instytutu geograficznego Perthesa w Gotha i redaktorem wydawanych przez instytut ten „Mittheilungen aus Justus Perthes geographischen Anstalt“. Zasłużył się wielce przez skuteczną działalność w interesie podróży uczonych, Bartha i Overwega do wnętrza Afryki, Beurmanna de Bornu i in. Był też promotorem wyprawy niemieckiej do bieguna północnego. Wydał karty wnętrza Afryki (10 tablic), Stanów Zjednoczonych (6 tablic), Australji (9 tablic) i in.

Petermann August.

Peters Chrystjan August Fryderyk, astronom, * 1806 w Hamburgu, † 1880, pracował od 1826 w obserwatorjum w Altonie, 1834 został asystentem obserwatorjum w Hamburgu, 1839 przeniósł się do Pułkowa, gdzie został drugim dyrektorem obserwatorjum, w 1851 dyrektorem obserwatorjum w Altonie, 1872 dyrektorem obserwatorjum w Kiel, gdzie wydawał „Astronomische Nachrichten.“ Prace jego nad paralaksą gwiazd stałych, nad ruchem własnym Syrjusza, wyznaczenie długości wahadła sekundowego, są wzorem ścisłości prac astronomicznych. Ogłosił też „Populäre Mitteilungen aus dem Gebiet der Astronomie“ (3 t., 1860—69).

Peters Chrystjan Henryk Fryderyk, astronom, * 1813 w Koldenbüttel w Szlezwigu, † 1890. Studjował matematykę w Berlinie, pracował w obserwatorjum w Kopenhadze, 1843—48 był astronomem w biurze topograficznem w Neapolu, 1848 r. wziął udział w walkach sycylijskich o niepodległość, przebywał następnie w Konstantynopolu, a 1854 przeniósł się do Ameryki płn., gdzie 1858 został dyrektorem obserwatorjum w Clinton. Odkrył 48 drobnych planet; w r. 1874 obserwował w Nowej Zelandji przejście Wenery.

Peters Wilhelm Karol Hartwig, brat poprzed., naturalista, * 1815 w Koldenbüttel, † 1883, studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Kopenhadze i Berlinie, 1842 udał się do Mozambiku, gdzie kilka lat, naukowemi badaniami zajęty, przepędził. Zwiedziwszy potem Zanzibar, Madagaskar, Afrykę płd. i Indje wsch., powrócił 1848 z Bombaju przez Egipt do Berlina, gdzie 1851 został członkiem akademji i nadzwyczajnym profesorem medycyny, a r. 1856 profesorem zoologji i dyrektorem zbiorów zoologicznych. Owocem jego podróży naukowych jest głównie dzieło „Naturwissenschaftliche Reise nach Mozambique“ (3 t., 1852—61).

Peters Ludwika Otto, energiczna propagatorka równouprawnienia kobiet w Niemczech, * 1819, † 1895, wydała zbiór poezji p. t.: „Mein Lebensgang,“ redagowała *Frauenzeitung* i *Neue Bahnen*, to drugie było organem założonego przez nią stowarzyszenia *Allgemeiner Deutscher Frauenverein.*

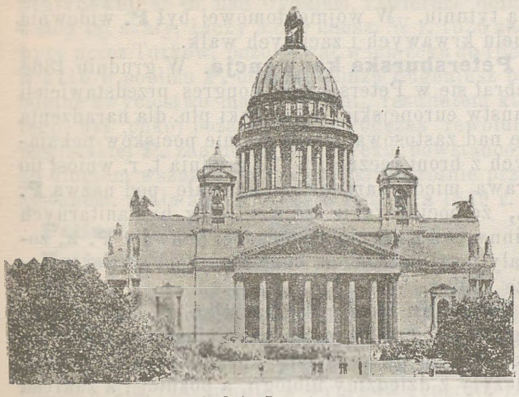
Peters Karol Fryderyk Wilhelm, astronom, syn Chrystjana Augusta Fryderyka, * 1844, † roku 1894, kształcił się w Kiel, Berlinie i Monachjum, został 1867 r. asystentem obserwatorjum w Hamburgu, 1872 r. w Kiel, 1888 r. profesorem w Królewcu. Najważniejsze jego dostrzeżenia tyczą się komet, przeprowadził też badania nad wpływem magnetyzmu i wilgotności na bieg chronometrów. Ogłosił: „Astronomische Tafeln und Formeln“ (1871); „Die Fixsterne“ (1883) i in.

Peters Karol, podróżnik, * 1856 w Neuhaus nad Elbą, studjował filozofję w Berlinie i został tam 1880 roku docentem. Pobudzony angielską polityką kolonizacyjną, założył towarzystwo kolonizacji niemieckiej i z polecenia jego udał się do Afryki wschodniej, gdzie zawiązał traktaty z naczelnikami kilku plemion. Po powrocie 1885 stanął na czele towarzystwa niemieckiego wschodnio-afrykańskiego i w r. 1887 znowu udał się do Afryki. W r. 1888 objął dowództwo wyprawy, celem oswobodzenia Emina Paszy i po wielu trudach dotarł do Victoria Nyanza. Zawiązał traktat z królem Mwanga, w Mpwapwa spotkał się z Eminem i w lipcu 1890 wrócił na wybrzeże. W 1891 jako komisarz rządowy niemiecki udał się znowu do Afryki wschodniej i popierał gorliwie kolonjalną politykę Niemiec, ale w końcu r. 1892 odwołany został z powodu okrutnego postępowania z krajowcami. W r. 1895 otrzymał nominację na naczelnika kraju (Landeshauptmann), ale zrzekł się tego urzędu. W 1896 został prezesem niemieckiego towarzystwa kolonjalnego, ale musiał złożyć tę godność wskutek oskarżeń podniesionych w sejmie niemieckim przez Bebla o popełnianie okrucieństw w Afryce. Napisał: „Deutschnational“ (1887); „Die deutsche Emin Pascha-Expedition“ (1891); „Das deutsch-afrikanische Schutzgebiet“ (1895); „Das goldene Ophir Salomos“ (1895).

Peters, *C. F. Bureau de Musique*, firma wydawnicza w Lipsku, założona 1800 r., przez F. A.

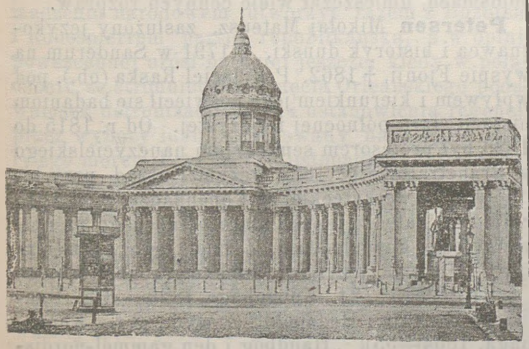
Hofmeistra i Ambrożego Kühnela, odstąpiona w r. 1814 Karolowi Fryderykowi Petersowi, znana ze swoich nakładów muzycznych (Edition Peters).

Petersburg, urzędownie *Sankt-Peterburg*, druga stolica Rosji, rezydencja cesarza i rodziny cesarskiej, tudzież naczelnych władz państwowych, miasto portowe i gubernjalne gubernji t. n., przy

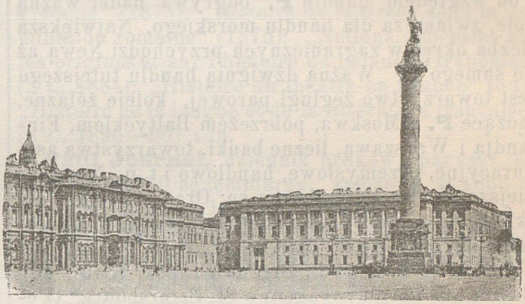
Sobór Izaaka.

ujściu do zatoki Fińskiej rz. Newy, która, rozdzielając się w mieście na trzy koryta (Wielką i Małą Newę, oraz Newkę), tworzy 15 większych lub mniejszych wysp i dzieli miasto na właściwy **P.**, wyspę Bazylego (Wasiljewskij Ostrow), oraz strony Wyborską i Petersburską. W roku 1703 cesarz Piotr Wielki założył pierwsze fundamenta **P.** jako twierdzy, na wyspie Jenisari (Zajęczej), wprost innej

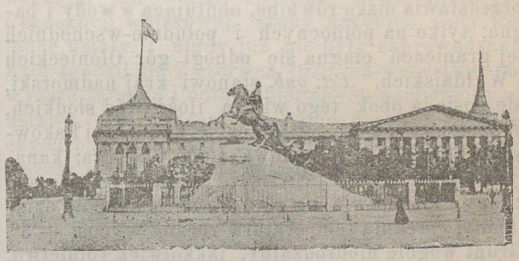
Sobór Kazański.

wielkiej wyspy Kojwisari (Brzozowej). Liczba mieszkańców **P.** wynosi 1,132,677 (1897). Jakkolwiek **P.** jest jedną z najmłodszych stolic europejskich, jednakże pod względem przepychu i wspaniałości budowli należy do pierwszorzędnych miast świata całego. Najokazalszą część miasta stanowi jego dzielnica południowa, leżąca na prawym brzegu Newy, gdzie jest Admiralicja. Z pomiędzy licznych placów publicznych odznaczają się głównie: plac Admiralicji, przed pałacem Zimowym, plac Piotra W. z kolosalną statuą tegoż monarchy i tak zwany plac Wielki. Najwspanialsze kościoły wyznania prawosławnego są: kościół Isaakijewski, katedra N. Marji P. Kazańskiej, kościół św. Aleksandra Newskiego, z klasztorem i rezydencją metropolity, kościół Petropawłowski w fortecy, w którego grobach, poczynając od Piotra W., spoczywają zwłoki monarchów rosyjskich i ich rodzin. Kościołów rzymsko-katolickich jest trzy, z których główniejsze: św. Katarzyny i św Stanisława. Koś-

Pałac Zimowy i Pomnik Cesarza Aleksandra I.

ciołów i kaplic wszystkich wyznań ogółem jest w **P.** około 140, do tej liczby dodać jeszcze należy nader liczne świątynie domowe. Z innych gmachów odznaczają się głównie: cesarski pałac Zimowy (z Ermitażem), zbudowany r. 1754 przez Nastrellego na lewym brzegu Newy; po wielkiej pogorzeli 1857 na nowo wyrestaurowany; pałac Konstantyński, dawniej marmurowym zwany; pałac Taurycki, Aniczkowski, dawny Michajłowski, pałac w. ks. Marji, tudzież pałace na wyspie Jelagin i na Kamiennym Ostrowie. Pośród wielkiej liczby gmachów koronnych i prywatnych, jest także bar-

Pomnik Piotra I.

dzo wiele wspaniałych budowli. Na czele tutejszych zakładów naukowych, z których każdy niemal posiada własne bibljoteki i odpowiednie zbiory, stoi uniwersytet. Po nim idą: główny instytut pedagogiczny, akademja duchowna (w klasztorze Newskim), akademja medyczno-chirurgiczna, instytut dróg i mostów, instytut górniczy, elektrotechniczny, inżynierów cywilnych, instytut leśny,

instytut technologiczny i w. in. Znakomitej sławy i wziętości używa akademja nauk, założona przez Piotra W., której bibljoteka 300,000 tomów liczy. Zwielu zbiorów i bibljotek odznacza się zwłaszcza bibljoteka publiczna, licząca 1,200,000 tomów, do 36,000 rękopisów i około 86,000 rycin. Fabryki i przemysł są tu w stanie kwitnącym i pod tym względem **P.** stanowi pierwsze miasto w Rosji. W r. 1892 liczono tu 504 fabryki z produkcją roczną wartości 142,252,500 rubli; oprócz tego znajdowało się tu 8,584 mniejszych zakładów przemysłowych, produkujących za 75 mil. rubli rocznie. Pod względem handlu **P.** odgrywa nader ważną rolę, zwłaszcza dla handlu morskiego. Największa liczba okrętów zagranicznych przychodzi Newą aż do samego **P.** Ważną dźwignią handlu tutejszego jest towarzystwo żeglugi parowej, koleje żelazne, łączące **P.** z Moskwą, pobrzeżem Baltyckiem, Finlandją i Warszawą, liczne banki, towarzystwa asekuracyjne, przemysłowe, handlowe i t. p. Najpiękniejsze okolice Petersburga są: Oranienbaum, Carskie Sioło, Gatczyna, Krasne Sioło, Strelna, Ekaterinenhof, Pawłowsk. Por. Kohl „P. in Bildern und Skizzen“ (3 t., 2 wyd., Dreźno i Lipsk, 1845—46); Bastin „Guide du voyageur à St. Petersbourg“ (Petersburg, 1866); Hafferberg „P. in seiner Vergangenheit und Gegenwart“ (tamże, 1866); Puszkarew „Opisanie St. Peterburga“ (3 t., tamże, 1841); Elaroff „St. Petersbourg et ses environs“ (Peters., 1892); Bädeker „Russland;“ Suworin „Petersburg“ (1896). — *Petersburski powiat* ma na przestrzeni 1,734 w. kw. 1,289,940 miesz. (1897).— *Petersburska gubernja*, dawniej ziemia Iżorska, Ingrja i Ingermanlandja, graniczy na północ z jeziorem Ładoskiem i gub. Ołoniecką, na północo-zachód z Finlandją i zatoką Fińską, na wschód z gub. Nowogrodzką, na południe z gub. Pskowską, na zachód z jeziorem Czudzkiem i gub. Estlandzką, liczy 39,203 w. kw. przestrzeni. Powierzchnia gubernji przedstawia nizką równinę, obfitującą w wody i bagna; tylko na północnych i południo-wschodnich jej granicach ciągną się odnogi gór Ołonieckich i Wałdajskich. *Pet. gub.* stanowi kraj nadmorski, ale posiada obok tego wielką ilość wód słodkich. Ważniejsze jeziora są: Ładoskie, Czudzkie i Pskowskie; z rzek: Newa, Narowa, Ługa i Siestra; kanały: Ładoski, Siaski i Swirski. Klimat jest wogóle zimny i szkodliwie na zdrowie mieszkańców działający; średnia temperatura roczna wynosi + 3°. Grunt wogóle nieurodzajny, jakkolwiek rolnictwo, stojące zresztą na nizkim stopniu, stanowi główne zajęcie mieszkańców. Z powodu niedostatecznych pastwisk hodowla bydła mało jest rozwinięta; kwitnie natomiast ogrodnictwo, zwłaszcza w pobliżu stolicy. Przemysł rękodzielniczy jest wysoko rozwinięty, mianowicie w okolicach stolicy; ożywiają go liczne fabryki, zatrudniające wogóle kilkadziesiąt tysięcy rozmaitych rzemieślników. Nadto mieszkańcy zajmują się rybołówstwem i myśliwstwem. Ludność, wynosząca 2,107,691 głów, składa się przeważnie z Rosjan, dalej idą plemiona czudzkie, Niemcy i Finnowie. Pod względem administracyjnym **P.** gub. dzieli się na 8 powiatów: Petersburski, Gdowski, Łuski, Nowoładoski, Peterhofski, Carskosielski, Szliselburski i Jamburski.

Petersburg, miasto portowe w północno-amerykańskim stanie Wirginji, nad rz. Appomatox, o półtrzeciej mili od jej ujścia do rzeki James-River, ma 23,000 miesz., odznacza się bogatą produkcją tytuniu. W wojnie domowej był **P.** widownią wielu krwawych i zaciętych walk.

Petersburska konwencja. W grudniu 1868 zebrał się w Petersburgu kongres przedstawicieli państw europejskich i Ameryki płn. dla naradzenia się nad zastosowaniem w wojnie pocisków pękających z broni ręcznej, i 13 grudnia t. r. wniósł do prawa międzynarodowego uchwałę pod nazwą **P. k.,** że pociski takie ze względów humanitarnych winny być z użycia wyłączone; uchwały **P. k.** zostały potwierdzone na konferencji pokojowej w Hadze 1899 r.

Petersen Fryderyk Chrystjan, filolog i archeolog duński, * 1786 na wyspie Zelandji, † 1859. Po ukończeniu uniwersytetu kopenhaskiego, miewał odczyty z dziedziny filologji, a później i z zakresu teologji, 1826 został członkiem duńskiego towarzystwa nauk, a 1842 zwyczajnym profesorem filologji. Najgłówniejsze jego dzieła są: „Wstęp ogólny do nauki archeologji“ (Kopenhaga, 1825); „Podręcznik literatury greckiej“ (część I, Kopenhaga, 1826, nowa edycja z kontynuacją, 1830). Oprócz tego redagował „Miesięcznik literacki“ (t. 1—20, Kopenga, 1829—1839) i „Czasopismo poświęcone literaturze i krytyce“ (t. 1 — 7, Kopenbaga, 1839—42), w których, jako też i wielu innych czasopismach, umieszczał wiele cennych rozpraw.

Petersen Mikołaj Mateusz, zasłużony językoznawca i historyk duński, * 1791 w Sanderum na wyspie Fjonji, † 1862. Przyjaciel Raska (ob.), pod wpływem i kierunkiem jego poświęcił się badaniom historji staro-północnej i ojczystej. Od r. 1815 do 1826 był profesorem seminarjum nauczycielskiego w Brahetralleberg; 1829 otrzymał urząd przy bibljotece uniwersyteckiej w Kopenhadze, a od 1845 zajmował katedrę języka staro-północnego na uniwersytecie kopenhaskim. Z dzieł jego wymieniamy: „Historja języków: duńskiego, norweskiego i szwedzkiego“ (2 t., Kopenhaga, 1829—30); „Danmarks Historie i Hedenold“ (2 wyd., 3 t., Kopenhaga, 1854—55); „Handbog i den gammel-nordiske Geographie“ (Kopenhaga, 1834); „Nordisk Mythologie“ (1849); „Bidrag til den Danske Literaturens Historie,“ wydanie pozgonne (6 t., Kopenhaga, 1853—64). Po śmierci **P.** wydano „Bidrog til den oldnordiske Literaturs-Historie“ (Kopenhaga, 1866).

Petersen Adolf Korneljusz, astronom, * 1804 pod Tondern w Szlezwigu, † 1854; był z początku obserwatorem, a od r. 1850 dyrektorem obserwatorjum w Altonie. Odkrył kilka komet i redago-

wał po śmierci Schumachera „Astronomische Nachrichten."

Peterwardein (madz. *Pétervárad*, słow. *Petrovaradin*), miasto w kroacko-slawońskim komitacie Syrmeńskim, na prawym brzegu Dunaju, naprzeciwko miasta Nowego Sadu, z którym złączone jest mostem łyżwowym; jedna z najwarowniejszych fortec Austrji, obejmuje twierdzę górną na skale serpentynowej, 45 m. nad Dynajem, i twierdzę dolną, u stóp tej skały. Liczy 3,800 miesz. W r. 1526 zdobyty przez Turków, pozostawał w ich ręku do 1687; w 1716 w pobliżu **P.** odniósł książę Eugenjusz pamiętne zwycięstwo nad Turkami, rezultatem którego był pokój pożarewacki. Podczas rewolucji węgierskiej **P.** znajdował się w ręku powstańców, po długiem wszakże obleganiu, kilkakrotnie przerywanem, zdała się twierdza 6 września 1849 r.

Petinet, tkanina ob. Petynet.

Petiolus, ogonek liściowy, ob. Liść.

Pétion Aleksander, właściwie *Sabès*, prezydent i założyciel rzeczypospolitej Haïti, * 1770 w Port-au-Prince, † 1818. Wziąwszy czynny udział w rewolucji na San-Domingo, przybył do Francji i wrócił do kraju rodzinnego z wyprawą generała Leclerc'a, którego jednak porzucił, połączył się z murzynem Dessalines (ob.) i wespół z nim prowadził wojnę przeciw Francuzom. Po zamordowaniu Dessalinesa mianowany prezydentem zachodniej części wyspy, pokonał Christophe'a i został prezydentem rzplitej Haïti, którą rządził dobrze.

Pétion de Villeneuve Hieronim, znany ze współudziału w rewolucji francuskiej, * 1753 w Chartres. Będąc adwokatem, wybrany został przez stan trzeci do stanów generalnych. W zgromadzeniu narodowem utworzył razem z Buzotem i Robespierrem partję republikańską, a w opinji powszechnej urósł bardziej jeszcze, kiedy w połączeniu ze stronnictwem księcia Orleańskiego podał wniosek detronizacji króla i ustanowienia regencji przez wybory ludu. Mianowany na miejsce Bailly'ego merem Paryża (18 listopada 1791), wspierał czynnie demonstracje ludowe i nie przeszkodził powstaniu 20 czerwca 1792 r. Później wszakże, a mianowicie 10 sierpnia 1792, widząc wzmagający się coraz silniej prąd rewolucyjny, przedsiębrał środki do obrony zagrożonych instytucji, ale za mało posiadał siły do pomyślnego załatwienia tak ważnej sprawy. Ze zwycięstwem teroryzmu wielce zmalała dawna jego popularność. W konwencji stał po stronie żyrondystów i, aresztowany 2-go czerwca 1793 r., uciekł do Caen, stąd do Bretanji, a potem razem z Buzotem w okolice Bordeaux, gdzie na polu pod St. Emilion, znaleziono trupy ich obu napół zgniłe i przez wilki nadjedzone. Prawdopodobnie obaj własnemi rękoma śmierć sobie zadali. Jego mowy polityczne i broszury mieszczą się w „Oeuvres de Pétion de Villeneuve" (4 t., Paryż, 1793), a jego „Mémoires inédits" ogłosił Dauban (Paryż, 1866).

Petit (z franc. drobny), w drukarstwie pismo wielkości ośmiu punktów typograficznych.

Pétit Fryderyk, astronom francuski, * 1810 w Muret (Haute-Garonne). Był profesorem astronomji w Tuluzie i dyrektorem tamecznego obserwatorjum. Przeprowadzał wiele obliczeń astronomicznych, a zwłaszcza kilku dróg kul ognistych.

Petit de Julleville Ludwik, uczony francuski, * 1841, † 1900. Był naprzód profesorem retoryki w kolegjum Stanisława w Paryżu, następnie w wyższej szkole normalnej, od 1886 na fakultecie literackim uniwersytetu paryskiego. Napisał: „Histoire grecque" (1875); „Histoire de la Grèce sous la domination romaine" (1875); „Notions générales sur les origines et sur l'histoire de la langue française" (2 t., 1884); „Histoire du théâtre en France" (5 t.); „Histoire de la langue et de la littérature française" (8 t., 1896—99) i in.

Petit Journal, dziennik brukowy paryski, bijący 1,000,000 egzemplarzy, założony w 1863 r., z powodu taniości bardzo popularny.

Petits-maîtres, początkowo nazwa partji politycznej w epoce t. zw. frondy (1648—1653); później nazwa elegantów, modnisiów.

Petitio principii, nazywa się w logice falszywy sylogizm, oparty na dowodzie, który sam jeszcze potrzebuje dowiedzenia.

Petition of Rights (ang. wyrażenie znaczące dosłownie: prośba o prawa), nazywa się tak piśmienne zażalenie, podane r. 1628 przez parlament angielski królowi Karolowi I z prośbą o przywrócenie dawnych, wielokrotnie pogwałconych praw i swobód narodowych. Domagano się w tym memorjale, ażeby nikt bez upoważnienia parlamentu nie był obowiązany składać królowi podatków, pożyczek, ani żadnych darów, ażeby nikt bez przyczyny i z pominięciem form prawnych nie był aresztowany, sądzony i skazywany; ażeby rząd nie nakładał samowolnie ciężarów kwaterunkowych i egzekucji wojskowej, ażeby nakoniec sądy wojenne ustały i nigdy już nie były zaprowadzane. Król zgodził się 7 czerwca 1628 na wszystkie powyższe żądania i odtąd zbiór onych zamieniony na ustawę, jest uważany za jedno z praw zasadniczych państwa Angielskiego. Prawo to rozwinięte jeszcze zostało innemi aktami, jak: *Habeas-Corpus* i *Declaration of Rights*.

Petitot Emil, misjonarz Eskimów, * 1838 r. w Grancey le Château (Côte d'Or), kształcił się w Marsylji, 1862 otrzymał święcenia kapłańskie i jako misjonarz udał się do północno-zachodniej Kanady, gdzie nawracał Indjan do 1878 r. W wycieczkach swych poczynił kilka odkryć geograficznych. Ogłosił: „Dictionnaire Dènè-Dindjié avec grammaire," „Vocabulaire esquimau," „Monographie des Esquimaux Schiglit" (Paryż, 1876); „Traditions indiennes" (1886); „Textes originaux et traduction littérale" (1886); „Les Grands Esquimaux" (1887) i in.

Petjotyzacja, sposób podany przez Pétiota lep-

szego wyzyskiwania gron winnych przy otrzymaniu wina. Zawartość gron winnych uważać można za roztwór cukru, połączony z substancjami, które z produktami fermentacji cukru dają wino. Przy zwykłem postępowaniu część tylko tych materji przechodzi do moszczu, reszta pozostaje w wytłoczynach; dodawszy przeto do nich roztworu cukru, można otrzymać przez fermentację nowe wino, które często jest lepsze i delikatniejsze od pierwszego. Postępowanie to można nawet kilka razy powtórzyć. Por. Gall „Praktische Anleitung, feinste Dessertweine, vorzügliche Mittelweine und preiswürdige Tischweine darzustellen“ (1861). Ob. Wino.

Petöfi Sandor, t. j. Aleksander, znakomity poeta madziarski, * 1822 w Kun-Szent-Miklos w Małej Kunanji, † 1849 na pobojowisku pod Szegesvàr w Siedmiogrodzie. Syn ubogich rodziców, otrzymał mierne wychowanie i przepędził burzliwą młodość, częścią jak prosty żołnierz, częścią zaś jako podrzędny aktor wędrującej trupy. W roku 1843 dał się poznać licznemi poezjami, pomieszczonemi w czasopisach, z których część wydano oddzielnie 1849 r. Sławę swą ugruntował ogłosiwszy kolejno: poemat bohaterskokomiczny „A'helység kalápácsa“ (1844), dalej epos narodowy „János vitéz“ (1845); polskie przekłady Sabowskiego i Duchińskiej), oraz kilka zeszytów poezji, przeważnie treści lirycznej. Zajęty od r. 1844 przy redakcji czasopisma Divatlap objął 1847 roku razem z M. Jókai' em redakcję pisma *Életképek*, w którem pomieścił wiele poezji i wybornych nowel z życia wiejskiego. Mniej szczęśliwie wystąpił jako romansopisarz w „A'hóhér kötele“ (Peszt, 1846), oraz jako poeta dramatyczny w dramacie „Tigris és hiéna“ (tamże, t. r.); natomiast przekład jego tragedji Shakspeare'a „Coriolan“ (tamże, 1848) posiada wielkie zalety. W marcu 1848 stanął **P.** na czele młodzieży peszteńskiej, która znanemi 12 żądaniami narodowemi sprowadziła zwycięstwo rewolucji w stolicy i w genjalnym swym utworze „Most vagy soha.“ (Teraz lub nigdy), wypowiedział kierunek tego ruchu. Gdy pomimo starań nie został wybrany do zgromadzenia narodowego z Małej Kumanji, zamienił przy wybuchu walki pióro na oręż i walczył w charakterze adjutanta przy boku Bema. W skutek nieporozumień z Mészárosem, wynikłych w skutek niesubordynacji wojskowej, opuścił **P.** w maju 1849 służbę wojskową i poświęcił się znów poezji. Jednakże po wkroczeniu wojsk rosyjskich powtórnie wstąpił do służby jako adjutant Bema. Nie zaniechał **P.** i podczas walki działalności poetycznej i liczne jego ogniste pieśni wojenne, z tego czasu pochodzące, zamieszczone są w dziele „Hangok a moltbol“ (Lipsk, 1851, przekład niemiecki Vasfi'ego i Benkö'go p. t.: „Nationallieder der Magyaren,“ Brunświk, 1852). Wybór dawniejszych poezji **P.** wyszedł w Peszcie (2 t., 1847). **P.** w utworach swych jest poetą czysto narodowym i gorącym piewcą wolności. W utworach tylko odbija się prawdziwy obraz całego narodu, z jego wadami i zaletami, i dlatego nie dziw, że wiele z nich przeszło w usta ludu. Poezje jego odznaczają się bogactwem uczucia, lekkością i pięknością języka, jędrnością i mistrzowskiem malowaniem natury, oraz rozwianym w nich tonem melancholicznym, będącym wspólną cechą poetów madziarskich. Utwory **P.** przekładali na język niemiecki: Dux (Wiedeń, 1846), Kertbeny (właściwie Benkert, Frankfurt, 1849, Lipsk, 1858, Elherfeld, 1866 i in.), Szarvady i Hartmann (Stutgart, 1853) i Opitz (Peszt, 1864), na angielski Bowring (Londyn, 1866); na francuski Chassin, który zarazem wydał ciekawe studjum o P. p. t.: „Le poète de la révolution Hongroise Alexandre **P.**“ (Bruksela, 1860), nadto por. Fischer „Petöfis Leben und Werke“ (Lipsk, 1888). W 1882 wzniesiono **P.** pomnik w Budapeszcie. Na język polski przekładał liryczne poezje **P.** przeważnie Wł. Sabowski. W r. 1879 nakładem *Przeglądu Tygodniowego* wyszedł „Wybór poezji,“ nadto „Oko za oko, ząb za ząb,“ powieść (Warszawa, 1883); „Stryczek kata“ przekład A. Callier (Warszawa, 1884).

Petöfi Sandor.

Petong, ob. Arsenowe stopy.

Petranowicz, *Petranowić* Teodor, pisarz serbsko-chorwacki, profesor w Zadrze, * 1809 w Szibeniku w Dalmacji. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Sremskich Karlowcach, studjował filozofję w Gratz, następnie prawo w Wiedniu, poczem otrzymał 1833 r. w Padwie stopień doktora. Od 1834—38 był sekretarzem biskupa dalmackiego, następnie wstąpił do służby rządowej. 1848 był posłem do rady państwa; 1850 r. mianowany radcą sądu ziemskiego w Zadrze, a później w Kotorze, był od 1857 radcą sądu apelacyjnego w Zagrzebiu. W latach 1836—41 redagował czasopismo *Srbsko-Dalmatinski Magazin*, nadto pisał artykuły historyczne i filozoficzne do czasopisów włoskich i niemieckich. 1851 założył czasopismo prawne p. t.: *Pravdonosz*, wychodzące do 1852 r. Z dzieł **P.** najważniejsze: „O austrijskom gradjanskom zakonniku i o srbskom prevodu istoga“ (1850); „Bogumili. Istoriczka rozprawa“ (1867). Przełożył na język serbsko-chorwacki prawo cywilne austrjackie.

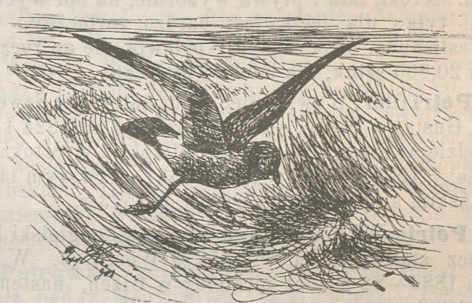
Petrarca Franciszek, poeta i uczony włoski, * 1304 w Arezzo, † 1374 we wsi Arquà pod Padwą. Lata dzieciństwa przepędził w Ancisa (pod Florencją) i w Pizie, a młodość w Avignon i Carpentrans. Na życzenie ojca, ale wbrew własnej woli, studjował prawo w Montpellier i Bolonji. Dopiero po śmierci rodziców (1326) oddał się badaniom klasycznym i poświęcił im całe życie.

Petrarca Franciszek

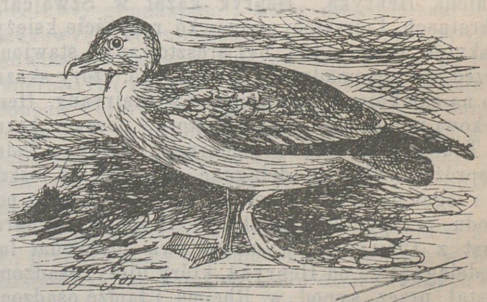
Słusznie też uchodzi **P.** za pierwszego i najznakomitszego z odrodzicieli studjów klasycznych, za krzewiciela humanizmu. Sam przepisywał manuskrypty i odkrył rękopis listów Cycerona *Ad familiares*, oraz dostarczył pierwszy rękopis Kwintyljana. Z dzieł jego, pisanych wyborną łaciną, najważniejsze: „De vitis virorum illustrium“ (wyd. Schneidera), „Rerum memorandarum libri IV,“ „De remediis utriusque fortunae,“ „De contemtu mundi“ czyli „Secretum suum“ i w in. Mnóstwo też pozostawił listów, które pod tyt.: „De rebus familiaribus et variae“ wydał krytycznie Fracassetti (3 t., Florencja, 1859—1863). Sławę **P.** bardziej jeszcze powiększyły poezje łacińskie (eklogi, listy), a zwłaszcza „Atrica,“ epos w 9 pieśniach o drugiej wojnie punickiej, za który został uwieńczony na Kapitolu 1341 r. Mimo na pozór ruchliwego życia (wiele bowiem podróżował) pracował **P.** ciągle i wytrwale. Przebywał głównie w Vaucluze pod Avignon, a od r. 1353 aż do śmierci we Włoszech, mianowicie północnych. Spółczesnych przewyższał nietylko uczonością i smakiem, ale także zdrowym rozsądkiem i wolnomyślnością. Powstawał na przesądy i zabobony, zwycięsko przełamał szranki scholastyki, wykazał nicość astrologji, śmieszności ówczesnych lekarzów, gromił surowo upadek moralności w duchowieństwie, papiestwie, ale obok tego zwalczał i Averroistów. Sam będąc księdzem, nie przyjął ofiarowywanych sobie wyższych godności i urzędów, lubo zostawał w ścisłych stosunkach z wielu potentatami. Kilkakrotnie jednak sprawiał różne poselstwa w sprawach dyplomatycznych. Studja nad Rzymem republikańskim wpłynęły znacznie i na jego przekonania polityczne. Okazał też wiele życzliwości i zapału dla przedsięwzięcia Cola Rienzi (ob.). O jego miłości dla ojczyzny świadczą surowe i gorzkie napomnienia, dawane papieżom i cesarzowi. Ofiarowanej sobie katedry na uniwersytecie florenckim (1351) i zwrotu dóbr ojcowskich przyjąć nie chciał. Nierównie więcej przecież, aniżeli wszystkiemi pismami łacińskiemi, zyskał **P.** nieśmiertelną sławą swemi poezjami włoskiemi. Zbiór jego „Rime“ głównie sonety i ody), tak zwane „Canzoniere,“ obejmuje sonety, canzony, ballady, madrygały i t. d., w których opiewa naprzód swą miłość idealną, jeżeli nawet niezmyśloną do Laury (ob.), a potem boleść z powodu jej śmierci (1348). Z mnóstwa ed. tych poezji pierwsza wyszła w Wenecji 1470; najpoprawniejszą dał Marsand (2 t., Padwa, 1819). **P.** miał wielu komentatorów; z pomiędzy nowszych najcelniejsi są: Tassoni, Muratori, Leopardi. Sonety jego tłómaczone są na wszystkie języki europejskie, a także i na polski przez różnych poetów, jak Felicjana Faleńskiego „Pieśni“ (Warszawa, 1881); W „Monumenta saecularia“ akademji monachijskiej ogłoszono 1859 z rękopisów nieznanych dotąd 114 sonetów. W r. 1874 obchodzono uroczyście pięćsetną rocznicę śmierci **P.** Życie tego poety opisywali: Tomasini, La Bastie. Jak. de Sade, Badelli, Levati Ugo Foscolo, T. Cambell „Life and times of Petrarch“ (2 t., 2 wyd., 1843) i in. Por. też G. Voigta „Wiederbelebung des classischen Alterthums“ (Berlin, 2 wyd., 1880) i Machta „Beiträge zum Verständnisse neuaufgefundener Sonette Petrarca's“ (Hof., 1859), oraz studjum o **P.** w czasopiśmie polskiem *Kłosach* (1874).

Petrel *(Procellaria)*, rodzaj ptaków z rzędu płetwonogich, typ rodziny petreli, ma za cechy: dziób równy głowie lub dłuższy, twardy, silny, w końcu ścieśniony i zakrzywiony, nogi szczupłe, palce przodowe długie, całkowicie błoną spięte,

Pletwolot.

a w miejscu ksiuka pazur zaostrzony, skrzydła długie, spiczaste, ogon prawie równy o 12 sterówkach. Są to ptaki morskie, po wszystkich prawie morzach rozproszone, najliczniej jednak na północy i na południu. W czasie burzy chronią się na pobrzeża, ale rzadko na ląd się zapędzają, u nas

Burzyk lodowy.

żaden dotąd nie był spostrzeżony. Żywią się zwłokami wielorybów i innych wielkich zwierząt morskich, rybami, mięczakami i promieniakami. Odrażająca woń tranu czyni ich mięso niesmacznem. Gnieżdżą się w dziurach skał nadbrzeżnych,

znosząc po jednem tylko jaju białem. Samica siedząca na gnieździe nie ustępuje przed żadną napaścią i broni się szczególnym sposobem, wyrzucając z gardzieli wprost w oczy napastnika ciecz traniastą, której zapas ma zawsze gotowy. Barwy **P.** są mniej więcej do mew podobne, to jest z wierzchu siwe lub czarniawe, a białe na głowie i całym spodzie; inne są znowu całkowicie mniej lub więcej ciemne. Nazwa łacińska pochodzi od ostrzeżeń, jakie dają żeglarzom o mających nadejść burzach, gdyż na pełnem morzu chronią się w tym razie na okręty. Obecnie rodzaj ten rozdzielono na kilka oddzielnych rodzajów. *Płetwolot, jaskółka morska (P. pelagica, Thalassidroma pelagica)*, 14 cm. długa, 33 cm. szeroka, z ogonem ściętym, jest dla żeglarzy zwiastunem nieszczęścia; lata nizko nad falami morza, podobnie jak większy *burzyk (P. Leachi)*. *Burzyk lodowy (P. glacialis, Fulmarus glacialis)*, 50 cm. długi, 110 cm. szeroki, lata i pływa wybornie, na ląd wychodzi tylko dla lęgu, jest bardzo żarłoczny. Na Westmanöer obok Islandji poławia się go rocznie do 20,000 sztuk, dla mięsa i tłuszczu.

Petri Olaf i Wawrzyniec, reformatorowie Szwecji za Gustawa Wazy; starszy brat był od 1824 kaznodzieją przy kościele św. Mikołaja w Sztokholmie, † 1552, młodszy został 1531 pierwszym luterańskim arcybiskupem Upsali, † 1573 r.

Petrie Wiliam Mathew Flinders, angielski badacz starożytności, * 1853 w Woolwich. W roku 1880—82 zbadał piramidy w Gizeh, następnie w 1883 przedsięwziął na koszt „Egypt. Exploration fund“ poszukiwania, a od 1887 samoistnie i o wykopaliskach tych ogłosił ważne dzieła. Nadto napisał: „Inductive metrology“ (1887); „Ten years diggings“ (1892) i in.

Petrificata, ob. Skamieniałości.

Petrobrusjanie, stronnicy Piotra de Bruys (ob.), po którego śmierci zgromadzeni zostali przez mnicha Henryka. Henryk kazał w Szwajcarji i krainach Loirskich przeciwko rozpuście księży, wskutek czego 1134 był aresztowany i stawiony przed sąd zgromadzenia pizańskiego, który skazał go na zamknięcie w klasztorze w Clairvaux. Henrykowi udało się ujść z klasztoru, poczem kazał w Toulouzie w obec niezmiernego napływu ludu. Naprożno usiłowali odciągnąć od niego lud biskupi i legat papieski Alberyk, znienawidzeni z powodu przepychu i zbytków. Dopiero Bernard, opat z Clairvaux, wymową swą przekonał lud i odciągnął go od Henryka, który ujęty, osądzony został przez synod w Rheims i tamże osadzony w klasztorze, gdzie wkrótce potem zmarł. Św. Bernardowi udało się połączyć sekciarzy z kościołem, przez zaprowadzenie surowszej karności kościelnej i wykorzenienie wielu wad pomiędzy duchowieństwem.

Petrocaria (*Śliworzesznia*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, obejmujący drzewa w Ameryce gorącej i Afryce, ma kwiaty białe, zebrane w bukiety, owoce mają pestkę twardą, zawierającą nasiona jadalne. *P. montana, Parimari montanum*, w Gujanie, dorasta 3 m., ma nasiona słodkie.

Petrografja, nauka o skałach, ob. Geologja.

Petroleum, ob. Skalny olej.

Petromyzon, ob. Minog.

Petronela albo *Petronila* (św.), panna, mniemana córka św. Piotra apostoła, jaśniała cnotą pomiędzy pierwszymi uczniami apostołów. Przebywała w Rzymie i tu ją pogrzebano przy drodze ardejskiej, gdzie później wzniesiono kościół na jej pamiątkę. Kościół obchodzi jej pamiątkę 31 maja.

Petroniewicz Abraham, mąż stanu serbski, * w końcu zeszłego wieku w Tejikamie w księstwie Serbskiem, † 1832 w Carogrodzie. Początki nauk odebrał w szkole miejskiej w Starej Rszawie, poczem sam nauczył się po grecku i rumuńsku. Następnie poświęcił się zawodowi kupieckiemu; powróciwszy 1817 do Serbji porzucił handel i wstąpił do służby rządowej. 1821 udał się do Carogrodu jako sekretarz deputacji serbskiej, wysłanej dla przełożenia sułtanowi żądań narodu. Deputacja ta po przybyciu do Carogrodu natychmiast była wtrącona do więzienia, w którem przybyła kilka lat. Pomiędzy więzionymi było wielu wykształconych księży i w rozmowach z nimi nabył **P.** wielu wiadomości, nauczył się języków tureckiego i nowogreckiego i poznał dokładnie stan państwa tureckiego. Wypuszczony po zawarciu pokoju Akiermańskiego, powrócił do Serbji, został sekretarzem kancelarji książęcej z powodu swych rozległych wiadomości używany był do załatwiania rozmaitych spraw politycznych. Ważne zwłaszcza były jego działania dyplomatyczne podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1828—9. Po zawarciu pokoju Adrjanopolskiego wysłany był 1830 do Peterburga, z podziękowaniem od narodu serbskiego za otrzymaną pomoc. Następnie wysłany był do Carogrodu dla urządzenia stosunków serbskich, co też szczęśliwie ukończył, poczem gorliwie zajmował się organizacją kraju. W latach 1835 i 1838—9 ponownie jeździł do Carogrodu i wyjednał hatyszeryf cesarski, obejmujący ustawę ziemską dla Serbji. Z Wuczyczem stanął na czele opozycji przeciwko ks. Miłoszowi, który przez samowolność i okrucieństwo zniechęcił przeciwko sobie większość narodu, skutkiem czego zmuszony był ustąpić tronu swemu synowi Milanowi, po którego śmierci objął władzę ks. Michał. I ten jednakże nie zdołał utrzymać się na tronie, bowiem w r. 1842 wybuchło przeciwko niemu powstanie, zakończone wygnaniem go z kraju i powołaniem władzy Aleksandra Karadżordżewicza. **P.** z Wuczyczem, na żądanie Rosji, byli wygnani z kraju, wkrótce jednakże powrócili. 1848 stał **P.** na czele partji popierającej ruch serbski przeciwko Madziarom.

Petronjusz (*Cajus Petronius Arbiter*), ulubieniec

Nerona był prokonsulem w Bitynji; na dworze cesarskim odgrywał znaczną rolę, jako mistrz w sztuce wyrafinowanego życia zmysłowego. Z tego powodu otrzymał tytuł *Arbiter elegantiae* (mistrz najwyższej rozkoszy). W 67 roku strącony intrygami swego spółzawodnika Tigellinusa, zadał sobie śmierć przez żył otworzenie. Niesłusznie uchodzi za autora romansu obyczajowego „Satyricon," który składał się pierwotnie z ksiąg kilkunastu (15—16), ale czasów naszych doszedł w formie bardzo skróconej. Autorem tego utworu jest inny **P.**, który wystawia tam obyczajowe stosunki swego czasu i charakteryzuje pojedyńcze rodzaje ludzi w sposób nieporównany już to prozą, już wierszem. Najlepsze wydanie jego romansu dał Bücheler (Berlin, 1862). Przekłady wyszły w Rzymie 1773, Schwabach 1783, w Halli 1792, Sztutgardzie 1874, Paryżu wraz z tekstem łacińskim wydanie Nisarda. Postać Petronjusza wprowadził Sienkiewicz do swego romansu „Quo Vadis."

Petropawłowsk, miasto okręgowe prowincji Akmolińskiej, nad rz. Iszym, na drodze wojskowej, prowadzącej do Turkiestanu (Taszkientu); liczy 20,014 miesz. i jest główną fortecą linji obronnej iszymskiej; prowadzi rozległy handel z Kirgizami i środkową Azją.—*Petropawłowski okrąg* liczy na przestrzeni 71,368 klm. kw. 154,670 miesz. (1897).

Petropawłowsk albo *Awacza*, miasto okręgowe w Nadmorskiej prow. Syberji Wschodniej, na półwyspie Kamczatce, przy zatoce Awaczyńskiej położone, posiada jedną z najlepszych przystani i liczy 394 miesz. (1897); 15 maja 1855 **P.** wytrzymał napad flot sprzymierzonych Anglji i Francji, przyczem zniszczone zostały jego fortyfikacje.—*Petrapawłowski okrąg* liczy 8,325 miesz.

Petroselinum, ob. Pietruszka.

Petrosilex, przestarzała nazwa szczególnie twardych skał i minerałów, jak felzytu (ob.).

Petrow Paweł, orjentalista rosyjski, * 1810, po ukończeniu nauk w uniwersytecie moskiewskim studjował języki wschodnie w Petersburgu, poczem dla wyższego udoskonalenia się w nich odbył podróż naukową do Londynu, Paryża, Wiednia i Berlina. Od r. 1837 wykładał język sanskrycki w uniwersytecie kazańskim, później zaś w uniwersytecie moskiewskim. Z licznych prac jego celniejsze są: „Przegląd rękopisów arabskich, perskich i tureckich, znajdujących się w bibljotece uniwersytetu moskiewskiego" (w *Dzienniku oświaty*, 1837); „O upaniszadach" (tamże, 1837); „O świętej literaturze ludów Indji Zagangesowych" (tamże, 1841); „O własnościach i składzie języka sanskryckiego" (tamże, 1841). Oddzielnie wydał: „Hjata-Karparam albo naczynie stłuczone," poemat liryczny z rozbiorem gramatycznym (Kazań, 1842); „Alha sitaharanam. Antologja sanskrycka" (cz. 1, Kazań, 1846).

Petrowowa Aleksandra, * 1816 r., † 1883 roku w Warszawie; była żoną urzędnika, za jej inicjatywą i pod jej redakcją wychodziło w Warszawie pismo ludowe p. t.: *Czytelnia niedzielna* od r. 1855 do 1864.

Petrowicz *Petrović* (Mirko Niegusz), słynny dowódca czarnogórski, ojciec panującego później w Czarnogórzu ks. Mikołaja I, * 1820, † 1867 w Cetynji. Wsławił się bohaterskiemi czynami w walkach z Turkami, a zwłaszcza zwycięstwem odniesionem na Huseinem-paszą pod Grochowcem (29 kwietnia i 1 maja 1858), oraz w walce 1862 r. Będąc szczodrze obdarzony od natury zdolnością poetyczną, ułożył cały szereg pieśni ludowych, wydanych p. t.: „Junaczki spomenik" (Cetynja, 1864).

Petrowicz (Wukaszyn J.), publicysta serbski, * 1846 w Kniażewcu w Serbji; po ukończeniu gimnazjum w Kragujewcu, studjował filozofję w Belgradzie, poczem został suplentem gimnazjum realnego w Użycy, po trzech miesiącach jednak wysłany został przez rząd za granicę dla dalszych studjów. Słuchał nauk politycznych i prawnych w Wiedniu, Berlinie i Heidelbergu, poczem, wróciwszy 1870 do Serbji, został urzędnikiem spraw wewnętrznych, a zarazem redaktorem pół-urzędowego dziennika *Jedinstwo*, który pod jego redakcją został jednem z najpoczytniejszych czasopism serbskich. Oprócz artykułów w tym dzienniku, pomieszczał **P.** studja ekonomiczne w wielu czasopisach serbskich i niemieckich.

Petrowsk, miasto powiatowe gub. Saratowskiej, nad rz. Medwiedycą, 13,212 miesz.—*Petrowski powiat*, ma na przestrzeni 6,510 w. kw. 225,000 miesz.

Petrowsk, miasto portowe w okręgu Temirchanszuryńskim, prowincji Dagestańskiej, nad morzem Kaspijskiem, 9,806 miesz.

Petrozawodzk, miesto gubernjalne gub. Ołonieckiej (ob. Ołoniecek), nad zatoką jeziora Oneskiego i rzekami Łososinką i Neglinką, 12,521 m., 9 cerkwi, gimnazjum i kilka niższych zakładów naukowych. Na miejscu **P.** Piotr W. założył 1701 ludwisarnię (zwaną Piotrowską), która po jego śmierci 1727 zwinięta została. Następnie stała tu słoboda Petrowska, zamieniona 1777 r. na miasto powiatowe gub. Nowogrodzkiej, a od 1802 na m. gubernjalne gub. Ołonieckiej.— *Petrozawodzki powiat*, liczy na przertrzeni 13,124 w. kw. 80,321 mieszkańców.

Petrycjusz Jan, kaznodzieja ewangelicki XVI w., przebywający w domu Chrząstowskich w Wodzisławiu, jest autorem kilku dzieł ważnych dla bibljografji polskiej, między któremi celniejszem jest: „Krótka przestroga dla braci zboru ewangelickiego przeciwko śmiałości i niewstydliwości socjańskiej i arjańskiej" (1600); wspomina w niem **P.** o wielu dziełach, ogłoszonych drukiem, a skąd inąd nieznanych.

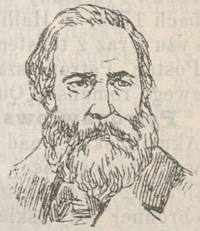
Petrycy Sebastjan, filozof i lekarz polski, * w Pilźnie. Po ukończeniu nauk w akademji

krakowskiej, gdzie 1574 r. otrzymał stopień magistra nauk wyzwolonych, a 1583 doktora filozofji, był w kolegjum mniejszem przez lat 7 profesorem filozofji, a obok tego uczył się jeszcze medycyny. W 1588 dla wyższego kształcenia się wyjechał do Belgji, potem do Włoch i 1590 został w akademji padewskiej doktorem medycyny. Wróciwszy do kraju, objął 1595 katedrę nauki lekarskiej w Krakowie i wykładał ją z wielkim pożytkiem do końca 1603 r., kiedy wezwany został na nadwornego lekarza biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego, z którym odbywał podróże po Niemczech i Francji. Cnoty i nauka zjednały mu licznych przyjaciół między ówczesnymi dostojnikami, a mianowicie w osobie Mikołaja Oleśnickiego, kasztelana małogoskiego, który go polecił na lekarza przybocznego swej siostrzenicy Marynie Mniszchównie, żonie Dymitra Samozwańca. Wyjechawszy z nią do Moskwy, po upadku Dymitra, był wraz z innymi Polakami przez półtora roku więziony. Po powrocie, przemieszkiwał najwięcej w Krakowie i Lwowie, † 1626, opłakiwany przez wszystkich ubogich, dla których był prawdziwym aniołem opiekuńczym. Z majątku swego poczynił znaczne zapisy dla szkół i kościołów. Ważniejsze dzieła tego uczonego i zasłużonego krajowi męża są: „Polityki Arystotelesa, to jest rządu Rzeczypospolitej, z dodatkiem ksiąg ośmioro“ (Kraków, 1605); „Etyki Arystotelesowej, to jest jako się każdy ma na świecie rządzić z dodaniem ksiąg dziesięciorga“ (tamże, 1618, z tych wyszło tylko 5 ksiąg); „Ekonomiki Arystotelesowej, to jest rządu domowego z dokładem księgi dwie“ (tamże, 1710); „Instrukcja albo nauka jak się sprawować czasu moru“ (tamże, 1613). Przekład Arystotelesa posiada podwójną wartość, dla piękności języka i wysłowienia filozoficznego, a więcej jeszcze dla mnóstwa wielkiej wartości uwag i objaśnień, świadczących o głębokości umysłu naszego myśliciela, starającego się, by czytelnik tym sposobem mógł, czytając Arystotelesa, zrozumieć należycie stosunek jego pojęć i przekonań do potrzeb i wyobrażeń współczesnego mu społeczeństwa. W rękopisie, znajdującym się w bibljotece hrabiów Tarnowskich w Dzikowie, jest Petrycego ważny pomnik historyczy: „Historiae Moscovitae Libri III“.

Petrycy Jan Innocenty, syn poprzedn., doktor medycyny i filozof, profesor i historjograf akademji krakowskiej, * we Lwowie, kończył nauki wyższe w Krakowie, a następnie jeździł do Włoch i w Bolonji został doktorem medycyny. Wróciwszy do kraju, zalecony chlubnie imieniem zacnego ojca swojego, 1620 r. zaliczony został do wydziału lekarskiego akademji krakowskiej. W następnym roku, według zapisu ojca, poruczono mu posadę historjografa, którego to obowiązku dopełnił, opisawszy ważniejsze wypadki 1620 i 1621 r. Pomimo różnorodnych zatrudnień **P.** gorliwie zajmował się sztuką literacką, w której wielbiono go powszechnie z biegłości, wytrwałości i poświęcenia dla cierpiących. Posługując chorym, dostał gorączki, która go zabiła w 1641. Ważniejsze jego dzieła są: „Historia rerum in Polonia gestarum a 1620“ (Kraków bez daty), powtórne wydanie p. t. „Historia rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano Turcarum Imperatore gesti finitque Historia“ (t. 1637); „Princeps Polonus“ (t. 1633); „Comitia sapientium“ (t. 1628); „Palaestra oratoria“ (t. 1624); „O wodach w Drużbaku i Łęckowej“ (t. 1635) i w. in.

Petrykowski Fr., pseudonim ks. Atanazego Dońskiego.

Petryków albo **Petrykowicze**, miasto w gubernji Mińskiej, nad rzeką Prypecią położone, handlowe i słynne szczególnie jarmarkami na bydło.

Pettenkoffer Maks.

Pettenkoffer Maks, chemik, * 1818 w Lichtenheim pod Neuburgiem nad Dunajem, † 1901 r. śmiercią samobójczą. Studjował farmację i medycynę w Monachjum, pracował w laboratorjum Liebiga w Giessen, 1847 został nadzwyczajnym profesorem chemji, a 1853 zwyczajnym w Monachjum. Pierwsze jego badania dotyczyły żółci, poczem zajął się kwestjami technicznemi i hygjenicznemi. Zwłaszcza w tej ostatniej dziedzinie wyniki badań **P.** są znacznej doniosłości. Zbadał stosunki wentylacyjne mieszkań, systemy ogrzewania, skład fizyczny odzieży ludzkiej, wogóle zwrócił pierwszy uwagę na cały szereg spraw pierwszorzędnego znaczenia dla zdrowia i życia ludzkiego, któremi nikt się przed nim nie zajmował. W 1855 rozpoczął badania nad cholerą i nad wpływem wody gruntowej na jej powstawanie i rozwój. Niemniej ważne były badania jego nad oddychaniem i żywieniem się zwierząt i ludzi; dał nowe podwaliny całej nauce o przemianie materji. Za jego wpływem wprowadzono na uniwersytetach bawarskich katedrę hygjeny, a w 1865 sam katedrę tą objął w Monachjum. W 1889 r. został prezydentem bawarskiej akademji umiejętności, w 1894 przeszedł na emeryturę. Ogłosił: „Ueber die Luftwechsel in Wohngebäuden“ (1858); „Die atmosphärische Luft in Wohngebäuden“ (1858); „Verbreitungsart der Cholera in Indien“ (1871); „Ueber Nahrungsmittel und über den Wert des Fleischextraktes“ (1876); „Künftige Prophylaxis gegen Cholera“ (1875); „Vorträge über Kanalisation und Abfuhr“ (1880); „Der Boden und sein Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen“ (1882). Pod jego i Ziemssena redakcją wyszedł obszerny „Podręcznik hygjeny“ (Lipsk, 1882); z Buhlem, Radckoferem i Voitem wydawał: „Die Zeitschrift für Biologie“ (1865—1882); z Hoffmanne'm i Forsterem: „Archiv für Hygiene“ (1883—

1894). Porów. Erismann „Max von Pettenkofer“ (1901).

Pettigrew James Bell, fizjolog, * 1834, w Rothill w Lanarkshire, kształcił się w Edymburgu i Glazgowie, 1869 r. został profesorem medycyny i anatomji w uniwersytecie edymburskim, 1877 r. przedstawicielem tegoż uniwersytetu i glazgowskiego w radzie lekarskiej. Zbadał nerwy i mięśnie serca, ust, pęcherza i macicy, oraz podał teorję lotu ptaków, nietoperzy i owadów. Ogłosił: „Animal locomotion“ (1873; przekład polski Nawrockiego: „Ruch zwierzęcy“ Warsz., 1876); „On the physiology of circulation in plants, in the lower animals and in man“ (1874).

Petto (włos.) pierś; mieć *coś in* **P.**, żywić jakiś zamiar, chęć.

Petunia, *zawieratka*,, rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, zioła pokryte kleistemi włosami gruczołkowatemi, z wielką koroną tacowatą, w Ameryce południowej. Gatunki, **P.** *nyctaginiflora* z kwiatami białemi i **P.** *violacea* z kwiatami czerwonemi, hodowane są jako ozdobne w licznych odmianach.

Petursson Getur, uczony Islandczyk, * 1808 w Miklubne, od 1828 studjował teologję w Kopenhadze; wydał: „Historia ecclesiastica Islandiae ab anno 1740 ad annum 1840“ (Kopenhaga, 1841) i „Commentatio de jure ecclesiarum in Islandia ante et post reformationem“ (t. 1841).

Petycja (łac.), prośba, podanie, prawo petycyjne, prawo obywatela państwa, zwracania się z prośbami lub propozycjami do władzy państwowej lub przedstawicieli narodu; prawo **P.** jest zawarowane wyraźnie w większej części nowych ustaw państwowych (w Anglji przez **P.** of rights), ale forma adresu wobec rządu obieraną jest zazwyczaj przez ciało przedstawicieli ludu; w parlamentach zazwyczaj **P.** odsyłane bywają do komisji petycyjnej, celem rozpatrzenia; petent ten, który podaje, wnosi petycję, proszący o coś.

Petyhorca, Pietyhorca, właściwie Tatar, według Gwagnina nazwa ta pochodzi stąd, że Tatarowie petyhorscy mieszkali jakoby między pięciu górami. W dawnej Polsce chorągwie *Petyhorców* w Litwie znaczyły to samo co pancerne w Koronie. Była to lżejsza jazda od husarzy. Głównem jej uzbrojeniem były dzidy czyli dzisiejsze lance, szable, łuk i strzały. Po zaprowadzeniu broni ognistej, sajdak ozdobny, napełniony sztrzałami, pozostał u nich tylko, jako przystrój rycerski.

Petynet (franc. *petinet*, ang. *petty net*, t. j. siatka delikatna), tkanina jedwabna lub bawełniana, należąca do kategorji wyrobów ażurowych, naśladuje koronki i wyrabia się na oddzielnej *maszynie petynetowej*, która służy też do wyrobu koronkowych chustek, szali, rękawiczek i w ogólności tanich koronek maszynowych. *Szkło petynetowe*, toż co milefiori (ob.).

Petzhold Juljusz, bibljograf niemiecki, * 1812 w Dreźnie, † 1891 r. Po ukończeniu uniwersytetu w Lipsku wezwany przez Jana księcia saskiego (późniejszego króla) do pomocy w badaniach jego nad Dantem i mianowany 1839 r. bibljotekarzem książęcym, poświęcił się wyłącznie pracom bibljotekarskim i bibljograficznym. Z dzieł jego wymieniamy: „Handbuch deutscher Bibliotheken“ (Halla, 1833); „Urkundliche Nachrichten zur Geschichte der sächsischen Bibliotheken“ (Drezno, 1855); „Katechismus der Bibliothekenlehre“ (Lipsk, 1856; 3 wyd. 1877); „Bibliotheca bibliographica“ (Lipsk, 1866) i t. d. Szacowne jest także wydawane przez niego od 1840 czasopismo „Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft“.

Petzold Jan, złotnik czasów renesansu, * 1551 w Norymberdze † 1633 tamże; jest on po Jamnitzerze najsławniejszym mistrzem Norymbergi.

Peucedanum, roślina, ob. Wieprzyniec.

Peucer Gaspar, uczony XVI wieku, * 1525 r. w Budyszynie, † 1602 r.; studjował medycynę w Wittenbergu, gdzie w naukach klasycznych kształcił się pod Melanchtonem, którego został zięciem; w 1554 został tamże profesorem matematyki, a następnie medycyny. Po śmierci Melanchthona został rektorem uniwersytetu, a uważany za głowę szkoły skłaniającej się do kalwinizmu, więziony był od 1574—86. Ostatnio był lekarzem przybocznym księcia Zerbst. Z licznych pism jego wymienimy: „Commentarius de praecipuis divinationum generibus“ (1553); „Elementa doctrinae sphaericae“ (1565). Żywot jego opisali Eichstädt (1841) i Heimburg (1842).

Peucker Edward von, generał pruski, * 1792 w Schmiedebergu na Śląsku, † 1876 r., znany już zaszczytnie z czasów kampanji Napoleońskich, mianowany został 1848 r. ministrem wojny, dowodził 1849 korpusem obserwacyjnym niemieckim państw związkowych przeciwko Badenowi, a w 1858 został generalnym inspektorem wszystkich wojskowych zakładów naukowych w Berlinie. Na stanowisku tem wielkie armji pruskiej oddał przysługi przez wyborną organizację wojskowych szkół pruskich i wykształcenie korpusu oficerów. Jako autor wydał znakomite dzieło p. t. „Das deutsche Kriegswesen der Urzeit in seinen Verbindungen und Wechselwirkungen mit dem gleichzeitigen Staats-und Volksleben“ (3 części, Berlin, 1860—1864).

Peumus *(Orcza)*, rodzaj roślin z rodziny nocnicowatych, obejmuje drzewa zawsze zielone i korzenne w Chili, mające kwiaty białe i owoce podobne do oliwek. Owoce gatunków **P.** *boldus*, **P.** *rubra* i **P.** *alba* są jadalne; kora pierwszego służy do garbowania i daje farbę brunatną.

Peurbach *(Purbach)* Jerzy, astronom, * 1423 w Peurbach w Austrji, † 1461 r., kształcił się w Wiedniu, następnie podróżował po Niemczech, Francji i Włoszech, gdzie wykładał astronomję, 1454 r. został astronomem Władysława króla wę-

gierskiego, potem profesorem w Wiedniu. Opracował tablice wstaw i wprowadził rachunek z ułamkami dziesiętnemi. Ogłosił: „Theoricae novae planetarum“ (1581, liczne wydania) i in. Por. Schubert „**P.** und Regiomontan“ (1828).

Peutinger Konrad, słynny starożytnik, * 1465 w Augsburgu, † tamże 1547. Uzupełniwszy swe wykształcenie na uniwersytetach włoskich, za powrotem do kraju (około 1486) został około 1493 r. pisarzem miejskim w rodzinnem mieście i czynny brał udział w sprawach publicznych, już to jako deputowany na sejmy, już jako poseł w ważnych sprawach. Zjednał sobie sławę kilku dziełami antykwarskiemi, jako: „Sermones convivales de mirandis Germaniae antiquitatibus“ (Augsburg, 1506; 2 ed. Augsburg, 1789); „Romanae vetustatis fragmenta in Augustana Vindelicorum“ (Augsburg, 1505), przedewszystkiem zaś sporządzeniem nazwanej od jego imienia karty „Tabula Peutingeriana“, przedstawiającej drogi wojskowe, przechodzące przez większą część zachodniego państwa rzymskiego; opiera się ona zapewne na jakim drogoskazie z IV wieku. Najlepsze wydanie tej mapy, stanowiącej jeden z najszacowniejszych zabytków starożytności, dał C. Mannert p. t. „Tabula itineraria Peutingeriana“ (12 sekcji, Lipsk, 1824).

Pewnik, *aksjomat*, niewątpliwa zasada, służąca za podstawę dalszemu dowodzeniu. W szczególności nazywają się w matematyce **P.** prawdy przyjmowane za niewątpliwe, na których opiera się budowa całej matematyki. Takiemi **P.** są np.: całość jest równa sumie swoich części; jeżeli do ilości równych dodamy równe, sumy będą równe i t. d. Sposobu dowiedzenia tych prawd nie mamy żadnego; można tylko uważać, że są one wynikiem codziennej obserwacji.

Pewter, *twarda cyna*, śpiż metaliczny, złożony z 4 części cyny i 1 cz. ołowiu, albo 6 cz. cyny i 1 antymonu, albo też 5 cz. cyny, 4 antymonu 1 bizmutu i 1 miedzi. Używa się jak brytański metal (ob.).

Peyer Juljusz, orograf i podróżnik podbiegunowy, * 1842 w Szenawie w Czechach, nauki kończył w korpusie kadeckim w Krakowie, a następnie w akademji wojennej w Neustadt za Wiedniem; jako nadporucznik odbył kampanję włoską i brał udział w bitwie pod Custozzą. **P.** zajmował się studjami orograficznemi i geograficznemi i czas wolny od służby poświęcał na badanie Alp. W r. 1864—5 zwiedził większą część Alp tyrolskich, zbadał i wymierzył Alpy ortlepskie i grupę zwaną Adamello. Rezultaty swych badań pomieszczał w czasopiśmie Petermanna *Mittheilungen*, gdzie zwłaszcza znajdują się jego monografje lodników włosko-tyrolskich. 1869 uczestniczył **P.** w wyprawie niemieckiej do bieguna północnego, przyczem pośród licznych trudów i niebezpieczeństw zbadał wschodnie wybrzeża Grenlandji po za 80° szerokości północnej. 1872 wziął udział w wyprawie podbiegunowej, przez rząd austrjacki wysłanej i dotarł do 82°5′ szerokości płn. W 1874 osiadł we Frankfurcie nad M. Ogłosił „Die oesterreichisch-ungarische Nordpolarexpedition 1872—74“ (1876).

Peyera gruczoły, *kępki Peyera*, tak zwane od anatoma szwajcarskiego J. C. Peyera (* 1653, † 1712), ob. Kiszki.

Peyrat Alfons, publicysta francuski, * 1812 w Tuluzie. W 1865 założył dziennik *Avenir national* 1871 był członkiem zgromadzenia narodowego, gdzie należał do skrajnej lewicy, w 1876 został członkiem senatu. Napisał: „Histoire élémentaire et critique de Jésus“ (1864).

Peyron Amadeusz, orjentalista i archeolog włoski, * 1785 w Turynie, † 1870, od 1815 profesor języków wschodnich tamże. Sławę europejską zjednał sobie badaniami nad językiem koptyjskim. Głównem jego dziełem w tym względzie jest „Lexicon linguae copticae“ (Turyn, 1835) po którym wydał jeszcze: „Grammatica linguae copticae“ (Turyn, 1841). Uczone swe rozprawy o zwojach papyrusowych greckich umieszczał w Pamiętnikach „Memoire“ akademji turyńskiej. Oprócz tego ogłosił: „Fragmenty mów“ Cycerona ze Skaurusem, Tuljuszem i przeciw Klodjuszowi (Stutgard, 1824), oraz „Leges inedita Codicis Theodosiani“ w „Memorie“ akademji turyńskiej.

Peyronnet Karol Ignacy, hr., francuski mąż stanu, * 1775 w Bordeaux z rodziców stanu mieszczańskiego. Straciwszy ojca w epoce rewolucji pod gilotyną, stał się z tego powodu najzapalczywszym rojalistą. Po ukończeniu studjów prawnych był adwokatem w Bordeaux i odznaczał się niepospolitą wymową. W r. 1814 stanąwszy po stronie Bourbonów, ułatwił księżnie Angoulême ucieczkę do Anglji i za tę przysługę został po drugiej restauracji prezesem trybunału w Bordeau, a następnie prokuratorem generalnym w Bourges. Wybrany deputowanym, był 1821—28 w gabinecie Villèle ministrem sprawiedliwości i na stanowisku tem przeprowadzał prawa wysoce reakcyjne, przeciw prasie zwłaszcza. W ministerjum Polignaca otrzymał 20 maja 1830 wydział spraw wewnętrznych i po niejakiej opozycji podpisał sławne ordonansy królewskie z 25 lipca, co przyśpieszyło wybuch rewolucji lipcowej. Po katastrofie aresztowany wraz ze swymi kolegami, został skazany przez izbę parów na dożywotnie więzienie, ale po 6-letniem zamknięciu w twierdzy Ham, otrzymał wolność i żył odtąd w zupełnem odosobnieniu na zamku swym Montferrand, gdzie † 1854. **P.** napisał: „Pensées d'un prisonnier“ (2 t., Paryż, 1834); „Histoire des Francs“ (2 t., Paryż, 1835; 2 ed., 4 t., 1846) i „Satires“ (2 ed., Paryż, 1854).

Peytral Paweł Ludwik, polityk francuski, * 1842 w Marsylji. W 1881 był deputowanym (radykał), od 1888—1889 ministrem skarbu.

Peziza, *Kustrzebka, Bedłka kubkowa*, rodzaj grzybów z rzędu Discomycetes, z osadnikiem

kubkowatym, grzyby drobne, rozmaicie zabarwione, występują na gnijących częściach roślin lub pasożytnie na roślinach żyjących. Niektóre większe gatunki, jak **P.** *acetabulum*, są jadalne. **P.** *ciboriodes (Sclerotinia ciboriodes)* sprowadza chorobę koniczyny, **P.** *Willkomii* rozwija się na drzewach iglastych, zwłaszcza na modrzewiach.

Pęca, *pęciny, opęciny*, rzemienie służące do przytrzymywania drapieżnego ptaka, używanego do łowów.

Pęcak, ziarno z jęczmienia, otłuczone w stępie lub w młynie z plewy i gotowane razem z grochem, jest ulubioną strawą ludową.

Pęcherz *(Vesica)*, u zwierząt zbiornik błoniasty cieczy, jak pęcherz żółciowy (ob. Wątroba), u zwierząt ssących pęcherz moczowy (ob. Moczowe organy), u ryb pęcherz pławny (ob. Ryby). W medycynie **P.** *(bullae)* nazywają się wypuklenia naskórka, napełnione cieczą wodnistą lub żółto zabarwioną, które powstają najczęściej skutkiem oparzenia lub nacisku.

Pęcherzowa przepuklina, *Cystocele*, opuszczenie się pęcherza moczowego, bądź w skutek rozluźnienia jego ścianek, bądź paraliżu ich kompletnego, lub wreszcie rozdarcia tkanek go otaczających, które w normalnej pozycji go utrzymują. Przedstawia się wtedy pęcherz moczowy w postaci guza miękkiego, chełbocącego, łatwo opróżniającego się pod uciskiem. **P. p.** są pochwinowe, biodrowe, a najczęściej pochwowe (w pochwie organów rodnych kobiety); te ostatnie mają miejsce najczęściej po częstych, a trudnych porodach. Leczenie bywa na drodze mechanicznej przez stosowanie odpowiednich pasów i podwiązek, lub też operacyjnej, jeżeli choroba ta pociąga za sobą poważniejsze zaburzenia.

Pęcherzowe kamienie, ob. Moczowe kamienie.

Pęcherzyca *(Pemphigus)*, choroba skóry, polegająca na tworzeniu się odosobnionych jeden od drugiego i wypełnionych cieczą wodnistą pęcherzy. Przyczyna tej choroby nie jest dokładnie stwierdzona; w wielu razach jednak znajduje się ona w związku z systematem nerwowym. Rozróżnia się **P.** ostra i chroniczna. Ostry przebieg zdarza się nader rzadko i przeważnie po 2—4 tygodniach kończy się wyzdrowieniem. Co do chronicznej **P.**, to spotykamy tu dwie odmiany: t. zw. Pemphigus vulgaris, formę łagodną, kończącą się zwykle zupełnem wyzdrowieniem, oraz Pemphigus foliaceus, chorobę długą i ciężką, prowadzącą do wyczerpania zupełnego organizmu i prawie zawsze śmiertelną. Leczenie **P.** jest czysto symptomatyczne; polega na dobrem odżywianiu organizmu i kąpielach, które łagodzą bóle i wpływają na opadnięcie gorączki. **P.** u noworodków jest pochodzenia syfilitycznego i po dwóch tygodniach trwania kończy się zawsze śmiercią.

Pęcina, część nogi u koni, która się rozciąga od stawu pęcinowego, zwanego *kutem*, do korony kopytowej (ob. Kopyto), a której za podstawę służy kość pęcinowa. W dobrze zbudowanej nodze **P.** jest miernie długa, i ustawiona ani zanadto pochyło, ani też zbyt blizko kierunku pionowego. **P.** ulega często różnym wadom i stanom chorobliwym.

Pęcławski, pseudonim Wal. Kalinki.

Pęczarski Feliks, malarz, data śmierci niewiadoma, kształcił się w szkole Düsseldorfskiej, w r. 1840—60 przebywał w Warszawie gdzie wykonał wiele scen rodzajowych.

Pęd, rozwijający się kiełek rośliny; niekiedy też nazwą tą obejmuje się w ogólności część nadziemną rośliny, łodygę i gałęzie.

Pędrak, gąsienica chrząszcza, ob. Chrząszcz.

Pękalski Szymon, akademik krakowski, poeta łacińsko-polski w końcu XVI i początkach XVII w. żyjący, wydał dzieło, napisane pięknym językiem łacińskim, i bardzo ważne dla historji polskiej, jako zawierające w sobie szczegóły buntu Kozaków Niżowych, pod dowództwem Kosińskiego (ob.) w r. 1593. Dzieło to nosi tytuł: „De bello Ostrogiano ad Pianthos cum Nissoviis, libri quatuor“ (Kraków, 1600).

Pękalski Wojciech, prawnik, dramaturg i dziennikarz za Księstwa Warszawskiego, był pisarzem sądu kryminalnego departamentu Warszawskiego i Kaliskiego, następnie urzędnikiem w ministerjum sprawiedliwości, członkiem dyrekcji teatrów i redaktorem *Gazety Korespondenta Warszawskiego*. Tłómacz mnóstwa sztuk dramatycznych i autor kilku komedji oryginalnych, wydał **P.** operę: „Rotmistrz Gorecki“ (Warszawa, 1807) i „Motywa kodeksu francuskiego, kryminalnego sądowego postępowania“ (tamże, 1811).

Pękalski Piotr Franciszek, pisarz teologiczny, kanonik zakonu Stróżów Grobu Chrystusowego przy kościele Bożego Ciała w Krakowie i profesor języka hebrajskiego i chaldejskiego w uniwersytecie krakowskim, * 1791 w Krakowie, † 1874, wydał: „Petris militis per Stanislaum Episcopum Cracov. resuscitatione“ (Kraków, 1826); „Wyznania św. Augustyna“ (tamże, 1847); „Żywot św. Wojciecha, biskupa“ (t., 1858); „Żywoty św. patronów polskich“ (t., 1862).

Pękosławski Prokop, waleczny wojownik, ognisty i porywający mówca, ale człowiek charakteru burzliwego. Walczył przeciw Zygmuntowi III jako gorliwy stronnik Maksymiljana i pod Byczyną wzięty został do niewoli. Wypuszczony z niej na dane słowo, że się do spraw publicznych więcej mieszać nie będzie, przystąpił jednak później do rokoszu Zebrzydowskiego, a wymową swą i energją zyskiwał stronników i na bieg wojny domowej wywierał wpływ wielki. Po zwycięstwie pod Guzowem 1607, został **P.** uwięziony i na gardło skazany, ale przez króla ułaskawiony wraz z towarzyszem swym Herburtem, pod warunkiem wszakże, ażeby na zjazdach publicznych, ani tam gdzie królewski dwór będzie, znajdować się nie śmieli.

Pękosławski Stanisław, brat poprzedzającego, wierny tronowi, walczył po stronie Zygmunta III pod Byczyną i pierwszy hufcem swoim złamał roty Maksymiljana. Poprzednio także w wyprawie na Moskwę za Stefana Batorego świetnie się odznaczył. W nagrodę za te usługi król Stefan nadał mu starostwo sandomierskie.

Pępek *(Umbilicus)*, zagłębienie okrągłe na linji środkowej brzucha u człowieka i zwierząt wyższych, oznacza miejsce, gdzie ciało rodzącego się płodu ostatecznie się zamyka, i jest następstwem połączenia płodu z macicą za pośrednictwem *sznurka pępkowego*. Ob. Rozwój płodu, Rodzenie.

Pępkowy sznurek, ob. Rozwój płodu.

Pępowina, ob. Rodzenie.

Pfäfers (franc. *Favière*), źródło wody mineralnej, znane od XIII w. i dotychczas bardzo odwiedzane, w kantonie St. Gallen w Szwajcarji; od Ragaz (ob.) prowadzi tu dobra droga wzdłuż Taminy. Woda jest uboga w części mineralne, ale zawiera obficie kwas węglany, azot i tlen. Tutejsze opactwo benedyktyńskie, założone 713, zostało po skasowaniu 1838 zamienione na szpital warjatów. Por. Schädler „Ragaz P." (1886).

Pfaff Krzysztof Mateusz, teolog niemiecki, * 1686 w Sztutgardzie, od 1717—56 profesor teologji w Tübindze, potem kanclerz i superintendent w Giessen, † tamże 1760. **P.** pracował głównie nad połączeniem luteranów z kalwinami. Z dzieł jego najważniejsze: „De originibus juris ecclesiastici" (4 wyd., Tübinga, 1759); oraz Biblja, nazwana od jego nazwiska „Pfaff'sches Bibelwerk" (t., 1729; 9 t., Spira, 1767—70).

Pfaff Jan Fryderyk, matematyk, * 1765 r. w Sztutgardzie, † 1825, był od 1788 profesorem matematyki w Helmstedt, a od r. 1810 w Halli. Ogłosił znaczną liczbę prac matematycznych i podał metodę ogólną całkowania równań różniczkowych częściowych; całkowanie to stanowi *zagadnienie Pfaffa*. Korespondencja jego wyszła w Lipsku 1853.

Pfaff Krystjan Henryk, brat poprz., fizyk i chemik, * 1772 w Sztutgardzie, † 1852; studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Getyndze i Kopenhadze, 1797 został prof. chemji w Kiel, gdzie się głównie zajmował chemją farmaceutyczną. W nauce o galwanizmie wystąpił jako obrońca teorji chemicznej. Ogłosił „System der Materia Medica nach chemischen Prinzipien" (7 t., 1808—24); „Revision der Lehre vom Galvano-Voltaismus" (1837) i in. Wydawał też kilka pism perjodycznych. Żywot jego opisał Ratjen (1654).

Pfaff Jan Wilhelm Andrzej, brat poprz., matematyk, * 1774 w Sztutgardzie, † 1835, był od r. 1818 profesorem matematyki w Erlangen, wydał wiele dzieł, traktujących o matematyce, fizyce i optyce. Również syn jego Hans Henryk Ulrych Witalis **P.**, * 1824, był profesorem matematyki w Erlangen.

Pfaff Fryderyk, geolog, * 1825 w Erlangen, † 1886, studjował medycynę i mineralogję w Erlangen, Pradze i Berlinie, 1849 został docentem, 1855 profesorem mineralogji i geologji w Erlangen. Należał jeszcze do tej szkoły geologów, która usiłuje badania geologiczne pogodzić z tradycją biblijną, i dlatego w szeregu pism i odczytów starał się zwalczyć darwinizm. Z większych jego dzieł ważniejsze: „Grundgriss der mathematischen Verhältnisse der Krystalle" (1853); „Grundgriss der Mineralogie" (1860); Grundgriss der Geologie" (1876); „Schöpfungsgeschichte" (3 wyd., 1880); „Das Wasser" (2 wyd., 1878); „Der Mechanismus der Gebirgsbildung" (1880); „Die Naturkräfte in den Alpen" (1877).

Pfalz po łac. *Palatium*, zamek cesarski.

Pfalz, państwo, ob. Palatynat.

Pfalzburg, miasto w Lotaryngji, w okręgu Saarburg, w Wogezach, na wysokości 380 m. nad poz. morza, ma progimnazjum, seminarjum nauczycielskie, fabryki wyrobów jedwabnych, rękawiczek, likierów i in., 4000 miesz. Było niegdyś stolicą księstwa, potem należało do biskupów Metz i Strasburga, w 1583 przeszło do Lotaryngji, 1661 do Francji, 1680 r. zostało ufortyfikowane przez Vaubana. W 1870 zostało po długiem oblężeniu zdobyte przez Niemców. Fortyfikacje są obecnie zniesione.

Pfalzgraf po łac. Comites palatinus, ob. Palatyn.

Pfanhauser Franciszek, malarz z pochodzenia Holender, osiadł w Warszawie pomiędzy 1830—1850 i malował portrety oraz zajmował się restauracją portretów.

Pfannschmidt Karol Gotfryd, malarz niemiecki, * 1819, † 1887. Należał do szkoły Corneliusa i Overbecka, malował obrazy historyczne i religijne.

Pfarrius Gustaw, poeta niemiecki, * 1800 r. w Heddesheimie pod Kreufnach, † 1884. Napisał: „Das Nahethal in Liedern" (3 wyd., 1869); „Waldlieder" (1850, 3 wyd., 1869); „Gedichte" (1860) i inne.

Pfau Ludwik, poeta i pisarz niemiecki, * 1821 w Heilbronn, w skutek udziału w ruchach rewolucyjnych 1849 r. zmuszonym był schronić się do Francji, gdzie przebywał do 1865, następnie osiadł w Sztutgardzie. Ogłosił: „Gedichte" (wyd., zbiorowe, 1874); „Freie Studien" (2 wyd., 1874); „Kunst und Gewerbe" (2 t., 1877); „Das Ulmer Münster Jubiläum" (1878); „Kunst und Kritik" (Stuttgard, 1888, t. 6) i in.

Pfaundler Leopold, fizyk, * 1839 roku w Insbruku studjował matematykę, fizykę i chemję, w Insbruku, Monachjum i Paryżu, 1867 został profesorem w Insbruku, 1891 w Graz. Przeprowadził liczne badania fizyczne, chemiczne i orograficzne, oraz opracował 8 i 9 wydanie „Lehrbuch der Physik" Müllera (1886 i nast.).

Pfeffel Krystjan Fryderyk, prawnik i publicysta francuski, * 1726 w Kolmarze, † tamże 1807. Po ojcu objął adwokaturę i pełnił rozmaite obowiązki dyplomatyczne. Oprócz innych dzieł historycznych, wydał: „Etat de la Pologne, avec un abrégé de son droit public et ses nouvelles constitutions“ (1770).

Pfeffel Bogumił Konrad, brat poprzedzającego, * 1736 w Kolmarze, zaniewidział zupełnie w 1757, ale pomimo tak ciężkiego kalectwa założył i dyrygował od 1773 do 92 wojskową szkołą dla młodzieży protestanckiej w Kolmarze, gdzie † 1809. Znakomity bajkopisarz i autor pięknych epigrammatów, mniej szczęśliwy w swoich utworach prozaicznych, zostawił **P.** po sobie wiele prac literackich, które wydane zostały p. t.: „Poetische Versuche“ (10 t., Tüb. i Stutgard, 1802—10) i „Prosaische Versuche“ (10 t., Tubinga, 1810—12), uzupełnione 1820 dodatkiem i życiorysem autora, napisanym przez Riedera. Wystawiono mu pomnik w jego mieście rodzinnem.

Pfeffer Wilhelm, botanik, * 1845 w Grebenstein pod Kassel, kształcił się w Getyndze i Berlinie, 1871 został docentem w Marburgu, 1873 profesorem botaniki w Bonn, 1877 w Bazylei, 1878 w Tubindze, 1877 w Lipsku. Pierwsze jego prace tyczyły się mchów, następnie zajął się fizjologją roślin i w przedmiocie tym ogłosił liczne prace, jak: „Wirkung farbigen Lichts auf die Zersetzung der Kohlensaüre in den Pflanzen“ (1871); „Physiologische Untersuchungen“ (1873); „Osmotische Untersuchungen“ (1877); „Pflanzenphysiologie“ (2 t., 1882); „Studien zur Energetik der Pflanzen“ (1892) i in. Od 1894 wydaje ze Strasburgerem „Jahrbücher für wissenschattliche Botanik.“

Pfeiffer Burhard Wilhelm, zasłużony prawnik i publicysta niemiecki, * 1777 w Kassel, † 1852 tamże; jako przedstawiciel liberalnego konstytucjonalizmu, był w latach 1831—32 na czele opozycji przeciwko gabinetowi Hassenpflug i od r. 1848 występował nieustannie w swych pismach za sprawą reform politycznych. Najważniejsze dzieło jego: „Praktische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft“ (8 t., Hanower, 1825—44), ma wielkie zalety naukowe.

Pfeiffer Ida, z domu Reyer, słynna ze swych podróży, * 1797 w Wiedniu, † 1858, z rodziców niezamożnych. Od młodości już okazywała przymioty i skłonności męskie; w r. 1820 poślubiła adwokata Pfeiffera w Wiedniu, ale z powodu nieszczęśliwego małżeństwa rozwiodła się i poświęciła się wychowaniu dzieci. Gdy wypełniła wreszcie obowiązki macierzyńskie, ulegając wrodzonym skłonnościom, mimo już lat podeszłych, przedsiębrała dalekie podróże. I tak: 1842 podróżowała po Palestynie i Egipcie, 1845 po Skandynawji i Islandji, w latach 1846—48 przedsięwzięła pierwszą, 1851—1854 drugą podróż naokoło świata, a 1856 nową wycieczkę do Madagaskaru, gdzie więziona czas jakiś, ciężko zachorowała. Wróciwszy 1858 do Europy, umarła w Wiedniu. Dzieła jej są: „Reise einer Wienerin in das Heilige Land“ (2 t., Wiedeń, 1843; 4 ed. 1856); „Reise nach dem Skandinavischen Norren und Island“ (2 t., Peszt, 1846); „Eine Frauenfahrt um die Welt“ (3 t., Wiedeń, 1850); „Zweite Weltreise“ (4 t., Wiedeń, 1856), oraz pośmiertne: „Reise nach Madagaskar“ (z biografją, 2 t., Wiedeń, 1861). Por. „Die Reisende Ida Pfeiffer“ w „Unsere Zeit“ (2 t., Lipsk, 1858).

Pfeiffer Ludwik Jerzy Karol, naturalista niemiecki, syn poprzedniej, * 1805 w Kassel, † 1877, studjował medycynę w Getyndze i Marburgu; od r. 1826 osiadł jako lekarz w Kassel. W r. 1831 był lekarzem wojskowym w Polsce, pracując głównie w szpitalu Ujazdowskim. Jako naturalista zasłużył się głównie w nauce o niższych organizmach; ogłosił: „Symbolae ad historiam Heliceorum“ (3 t., Kassel, 1841—46); „Monographia Heliceorum viventium“ (4 t., Lipsk, 1848—59); „Flora von Niederhessen“ (2 t., Kassel, 1847—55); „Novitates conchologicae“ (tamże, 1854); „Monographia Pneumonopomorum viventium“ (tamże, 1852, dodatek 1858) i w. in. Od r. 1846 wydawać zaczął razem z Menke'm „Zeitschrift für Malakozoologie.“—Kuzyn jego *Teodor Karol* **P.**, lekarz w Kasselu, od 1852 r. właściciel zakładu hydropatycznego w Aleksandersbad, dał się poznać jako pisarz lekarski.

Pfeiffer Franciszek, zasłużony germanista, * 1815 w Soloturnie, † 1868 w Wiedniu. Ukończywszy uniwersytet w Monachjum (1840), został r. 1846 bibljotekarzem publicznej bibljoteki królewskiej w Sztutgardzie, a 1857 profesorem języka niemieckiego i literatury w Wiedniu. Urząd ten z powodu choroby złożył zimą 1867—68. Od 1860 był członkiem cesarskiej akademji nauk. Położył **P.** znakomite zasługi na polu filologji i starożytności niemieckich i uważany jest nawet za twórcę własnej szkoły, nie zgadzającej się ze szkołą Lachmana. Z dzieł jego najcelniejsze są wydania: „Deutsche Mystiker des 14 Jahrhunderts“ (2 t., Lipsk, 1845—57); „Die Deutschordenschronik des Nikolaus von Jeroschin“ (Sztutgard, 1854); „Das Buch der Natur von Konrad von Megenberg“ (Sztutgard, 1861); „Predigten des Berthold von Regensburg“ (1862) i t. d., oraz prace ważne dla historji języka i literatury, jak: „Zur deutschen Literaturgeschichte“ (Sztutgard, 1855); „Ueber Wesen und Bildung der höfischen Sprache in mittelhochdeutschen Zeit“ (Wiedeń, 1861); „Der Dichter des Nibelungenliedes“ (Wiedeń, 1862); „Forschung und Kritik auf dem Gebiete des deutschen Alterthums“ (Wiedeń, 1863 sq.); „Freie Forschung“ (Wiedeń, 1867) i t. d. Od r. 1856 wydawał pismo kwartalne p. t. „Germania“ (12 t.), będące głównym organem badań naukowych w przedmiocie starożytności niemieckich.

Pfeiffer Ryszard, lekarz, * 1858 w Zdunach w Wielk. Ks. Poznańskiem, studjował medycynę w Berlinie, 1880 r. został lekarzem wojskowym, 1888 asystentem instytutu bakterjologicznego przy

uniwersytecie berlińskim, 1891 kierownikiem działu naukowego instytutu chorób zaraźliwych, 1899 profesorem hygjeny w Królewcu. W r. 1892 odkrył laseczka influencji; zbadał zarazek cholery i tyfusu i wykazał możność szczepienia ochronnego tych chorób. W 1897 udał się z niemiecką wyprawą przeciwcholeryczną do Indji wschod. Z Fränklem wydał atlas mikrofotograficzny bakterjologji (68 tablic, 2 wyd., 1895).

Pfeil Wilhelm, leśnik, * 1783 w Rammelburgu, † 1859; kształcił się na urzędnika leśnego w Forstwirth, i przechodząc rozmaite w tej gałęzi stopnie, został 1824 dyrektorem instytutu leśnego w Neustadt - Eberswalde. Jako nauczyciel i pisarz, znacznie się przyczynił do rozwoju leśnictwa. Ogłosił: „Anleitung zur Behandlung, Benützung und Schätzung der Forste“ (1816, 3 wyd., 2 t., 1838—45); „Grundsätze der Forstwissenschaft“ (2 t., 1822—23); „Forstwissenschaft nach rein praktischer Ansicht“ (6 wyd., 1870) i in. W leśnictwie Thale na Harcu wzniesiono mu pomnik.

Pfeil Joachim Fryderyk, hrabia, podróżnik, * 1857 w Neurode na Śląsku, po ukończeniu gimnazjum w Getyndze udał się 1873 z towarzystwem misyjnem do Natalu, gdzie bawił do r. 1878 i poznał języki krajowców. Od r. 1879 przebywał w rzeczypospolitej Oranje, a w r. 1884 z Petersem i Jühlkem udał się do Afryki wschodniej i zyskał dla Niemiec znaczne obszary. Gdy Jühlke został zamordowany, został po nim reprezentantem towarzystwa niemieckiego wschodnio - afrykańskiego w krajach Pomali, a 1887 przeszedł do służby towarzystwa Nowej Gwinei i zbadał archipelag Bismarka, oraz inne wyspy. W r. 1892 podjął znowu podróż do Afryki południowo-zachodniej, by zaprowadzić tam kolonizację. Oprócz licznych artykułów ogłosił „Vorschläge zur praktischen Kolonisation in Ostafrika“ (1888).

Pferche Emil, prawnik i polityk niemiecko-austrjacki, był profesorem uniwersytetu w Pradze, autor wielu prac prawnych. Wybrany w 1897 do rady państwa, walczył przeciwko równouprawnieniu językowemu i podczas zajścia w izbie dobył noża, czem zyskał herostratową sławę.

Pfeufer Karol, lekarz, * 1806 w Bambergu, † 1869; kształcił się w Erlangen i Würzburgu, 1840 został profesorem i dyrektorem kliniki w Zürichu, 1844 w Heidelbergu, 1852 w Monachjum. W r. 1844 założył razem z Henlem pismo „Zeitschrift für rationelle Medizin,“ które miało na celu wyjaśnienie objawów fizjologicznych i patologicznych sprowadzać do procesów fizycznych i chemicznych. Przeprowadził badania nad cholerą, przyczynił się do wprowadzenia hygjeny publicznej, jako przedmiotu wykładowego, do nauki lekarskiej i polepszył urządzenia lekarskie w Bawarji. Ogłosił: „Zum Schuz wider die Cholera“ (1849, 3 wyd. 1854) i in. Por. Kerschensteiner „Leben und Wirken des Dr. Karl P.“ (1871).

Pfinzing Melchjor, poeta niemiecki, * 1481 w Norymberdze, † 1535 w Moguncji, gdzie był proboszczem. **P.** był tajnym pisarzem cesarza Maksymiljana I i był jego współpracownikiem w dziele „Teuerdank.“

Pfister Albert, jeden z najpierwszych drukarzy niemieckich, * około 1420, † około 1470; w latach 1454 i 55 drukował już w Bambergu rozmaite pisma czcionkami ruchomemi, a z tych najznakomitszem jest: „Biblia Pauperum“ (3 t., 1462). Por. E. Dziatzko „Gutenbergs früheste Drucker Praxis.“

Pfister Jan Krystjan, von, historyk niemiecki, * 1772 w Pleidelsheim pod Marbach, † 1855; jako generalny superintendent w Sztutgardzie. Jest on autorem kilku dzieł historycznych, z których celniejsze są: „Die Geschichte von Schwaben“ (5 t., Heilbronn i Sztutgard, 1803 — 27) i „Geschichte der Deutschen“ (5 t., Hamburg, 1829—35). Z pozostałych po nim rękopisów wydał Jäger: „Geschichte der Verfassung des würtembergischen Hauses und Landes“ (Sztutgard, 1858).

Pfitzer Ernest, botanik, * 1846 w Królewcu, kształcił się tamże, w Berlinie i Heidelbergu, 1868 został docentem w Bonn, 1872 profesorem w Heidelbergu. Przeprowadził badania nad skrzypami, nad storczykami, nad kiełkowaniem palm. Ogłosił: „Uebersicht des natürlichen System der Pflanzen“ (1894) i in.

Pfizer Paweł Achacy, polityk i publicysta niemiecki, syn znanego z gruntownych swych pism prawnika *Karola von Pfizer*, * 1801 w Sztutgardzie, † 1867 w Tübingen. Ukończywszy studja filozoficzne i prawne w Tübingen, był **P.** urzędnikiem sądowym, ale z powodu pisma swego „Briefwechsel zweier Deutscher“ (Sztutgard, 1831, 2 ed. 1832), które wielkiego narobiło hałasu, usunięty został z urzędu; 1831 r. wybrany deputowanym z Tübingen, był w latach 1831—1838 przywódcą opozycji w izbie wirtemberskiej. Mianowany 1848 ministrem wyznań, tegoż jeszcze roku z powodu słabości zdrowia, opuścił ten urząd, złożył mandat deputowanego i występował później energicznie przeciw kierunkowi reakcyjnemu w piśmie „Deutschlands Ansichten im Jahre 1851“ (Sztutgard, 1851), a w broszurze „Zur deutschen Verfassungsgeschichten“ (Sztutgard, 1862), proponował między innemi, by Prusy stanęły na czele ruchu niemieckiego. Z innych pism jego wymieniamy: „Gedanken über das Ziel und die Aufgaben des deutschen Liberalismus“ (Tübingen, 1832); „Ueber die Entwickelung des öffentlichen Rechts in Deutschland durch eine Verfassung des Landes“ (Sztutgard, 1835) i „Gedanken über Recht, Staat und Kirche“ (2 t., Sztutgard, 1842). Od 1851 aż do 1858 był w Tübingen wyższym radcą sądowym. W r. 1866 występował przeciw partykularyzmowi niemieckiemu, by otrzymać napowrót dawną posadę sądową w Tubindze. Wszystkie jego pisma po-

lityczne są wyrazem konstytucjonalizmu niemieckiego pod hegemonją pruską.

Pfizer Gustaw, krytyk i poeta liryczny niemiecki, brat poprzedn., * 1807 w Sztutgardzie, † 1890. Ukończywszy nauki, poświęcił się literaturze i został 1846 nauczycielem gimnazjum w mieście rodzinnem. Z utworów jego poetycznych wymieniamy: dwa zbiory „Gedichte“ (Sztutgard, 1831—35), poemat większych rozmiarów „Der Welsche und der Deutsche, Aeneas Sylvius Piccolomini und Gregor von Heimburg“ (Sztutgard, 1844); „Dichtungen epischer und episch-lyrischer Gattung“ (Sztutgard, 1840). Jako krytyk odznaczył się głównie pismem: „Uhland und Rückert, ein kritischer Versuch“ (Sztutgard, 1837), oraz oceną pism i tendencji Heine'go, umieszczoną w „Deutsche Vierteljahrschrift.“

Pfizmaier August, lingwista niemiecki, * 1808 w Karlsbadzie, † 1887; kształcił się w uniwersytecie praskim, 1838 osiadł w Wiedniu, 1878 został członkiem akademji nauk. Napisał: „Grammaire turque“ (Wiedeń, 1847); „Wörterbuch der japanischen Sprache“ (1851); „Untersuchungen über den Bau der Ainosprache“ (1851); „Die Geschichte einer Seelenwanderung in Japan“ (1877); „Darlegung der chinesischen Aemter“ 1879); „Die Gottesmenschen und Skopzen in Russland“ (1883); „Die Sprache der Aleuten und Fuchsinseln“ (1884).

Pfleger Gustaw, pisarz czeski, piszący pod pseudonimem *Moravsky*, * 1833 w Karasejnie, niedaleko Ihlawskiej Bystrzycy w Morawji. Nauki pobierał w Pradze, 1854 został urzędnikiem przy kasie oszczędności w Pradze. Wydał: „Dumky,“ zbiór poezji (Praga, 1857); „Dvoji vieno“ powiastki (t. i t. r.); „Dva umielcy,“ romans (2 t., tamże, 1858); „Pan Vyszinsky“ romans w wierszach (t. 1858—59); „Ona mne miluje“ komedja (t,, 1862); „Cyprzisze“ zbiór poezji (t. 1862); „Ztraceny život“ romans (t., 1863); „Pani fabrikantova“ romans (t. 1872). Wybór dzieł **P.** wychodził w wydawanej przez Kobera *Narodni Bibliotece*. Oprócz wiele artykułów w rozmaitych czasopisach i dla sceny kilka utworów, jak dramaty: „Svatopluk,“ „Boleslav Ryszavy“ i „Della Rosa,“ oraz komedję „Telegram,“ a nadto przełożył z francuskiego dramat de Vigny'ego „Chaterdon.“

Pfleiderer Otton, słynny teolog ewangelicki niemiecki, * 1839 w Stetten pod Canstadt. Po ukończeniu studjów teologicznych, był przez czas niejaki wikarjuszem w Eningen, poczem odbywszy podróż po Niemczech i Anglji, został w Tübingen profesorem filozofji i egzegezy Nowego Testamentu. Od r. 1868 proboszcz w Heibronn, został 1870 profesorem teologji praktycznej w Jena. Wydał: „Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte“ (2 t., Lipsk, 1869); „Moral und Religion“ (Harlem, 1871); „Der Paulinismus“ (1873); „Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage“ (2 wyd., 1883—84); „Grundriss der christlichen Glaubens- und Sittenlehre“ (4 wyd., 1888); „Das Urchristentum“ (1887), oraz liczne artykuły naukowe, pomieszczane w rozmaitych czasopisach. Jako teolog należy **P.** do szkoły krytycznej, stara się on pogodzić rezultaty nauki z potrzebami i interesami życia duchowego.

Pfleiderer Edmund, filozof niemiecki, brat poprzedniego, * 1842, kształcił się w Tubindze, 1873 został profesorem filozofji w Kiel, 1878 w Tubindze. Napisał: „Empirismus und Skepsis in Dawid Humes Philosophie“ (Berlin, 1874); „Der moderne Pessimismus“ (1875); „Die Idee eines goldenen Zeitalters“ (1877); „Eudämonismus und Egoismus“ (1880); „Die Philosophie des Heraklit von Ephesos im Lichte der Mysterienidee“ (1886); „Zur Lösung der platonischen Frage“ (1888).

Pflüger Edward Fryderyk Wilhelm, fizjolog, * 1829 w Hanau, studjował najpierw prawo, następnie medycynę w Marburgu i Berlinie, 1859 został profesorem fizjologji w Bonn. Pracował nad funkcjami czuciowemi rdzenia kręgowego, nad fizjologją elektrotonu, nad regulowaniem temperatury ciała przez system nerwowy, nad gazami krwi, nad dziedzicznością i in., oraz ogłosił: „Ueber die Eierstöcke der Saügetiere und des Menschen“ (1863); „Die teleologische Mechanik der lebendigen Natur“ (1977); „Wesen und Aufgaben der Physiologie“ (1878); „Die Quelle der Muskelkraft“ (1891). W r. 1868 założył pismo „Archiv für die gesammte Physiologie.“

Pflugk Harttung Juljusz, historyk niemiecki, * 1848, początkowo zajmował się handlem, następnie był profesorem w Bazylei do 1889 r. Napisał: „Acta Pontificum inedita 748—1198“ (3 t., 1879—1888); „Perikles als Feldherr“ (1884); „Geschichte des Mittelalters“ (1886) i in.

Pfnor Jan Wilhelm Bogumił, * 1792 w Darmsztadzie, † 1869; był urzędnikiem w Darmsztadzie i znany jest z wynalezienia odlewów z drzeworytów, maszyny do lania czcionek, różnych ulepszeń w warsztacie tkackim, ulepszonego pieca, sztucznej ręki i t. d.

Pfordten, Ludwik Karol Henryk von der, prawnik i mąż stanu bawarski, * 1811 w Ried, † 1880. Ukończywszy uniwersytet w Heidelbergu, był początkowo profesorem prawa w Würzburgu, a od r. 1843 w Lipsku. W r. 1849 mianowany ministrem spraw zagranicznych, utworzył własny gabinet, zwalczał wpływ Prus, bronił wytrwale interesów Niemiec południowych i rządził aż do 1859. Toż samo stanowisko zajmował ponownie od 1863 do 1865 i występował ciągle jako wróg stanowczy polityki Bismarka. Oprócz artykułów, umieszczanych w czasopismach prawnych, wydał osobno: „Abhandlungen aus dem Pandektenrechte“ (Erlangen, 1849); „De obligationis civilis in naturalem transitu“ (Lipsk, 1843).

Pforta *(Schulpforta)*, niegdyś klasztor Cystersów, teraz szkoła krajowa w pruskiej regencji Merseburskiej, nad Małą Saalą, w pobliżu Naumburga, wraz z uczniami 400 mesz. Szkołę założył Mau-

rycy Saski z dóbr zabranych klasztorom, następnie szkoła ta ulegała licznym zmianom, zwłaszcza gdy w r. 1815 przeszła pod władzę pruską. Dochody jej wynoszą obecnie około 200,000 marek. Por. Kirchner „Die Landesschule Pforta“ (1843); Böhme „Urkundenbuch des Klosters P.“ (1863).

Pforzheim, najważniejsze miasto fabryczne w w. ks. Badeńskiem, nad spławną rz. Enz, ma gimnazjum, stary zamek i 34,000 miesz., trudniących się przeważnie jubilerstwem, a także fabrykacją wyrobów chemicznych, żelaznych i handlem. Po nieszczęśliwej dla Jerzego Fryderyka, margrafa badeńskiego, bitwie pod Wimpfen (stoczonej 6 maja 1622), 400 obywateli Pforzheimu, składających jego straż przyboczną, ocaliło mu życie, poświęciwszy się dla jego obrony w ciasnym wąwozie. Wielki książę Leopold kazał tym 400 szlachetnym mężom wznieść wspaniały pomnik.

Pfretzschner Adolf, minister bawarski, * 1810 w Würzburgu, został 1856 r. radcą w ministerjum finansów, 1865 ministrem handlu, 1866 ministrem finansów. W październiku 1872 r. stanął na czele gabinetu, — należy do stronnictwa umiarkowanie liberalnego i starał się utrzymać dobre stosunki z rządem niemieckim. W r. 1880 złożył urzędy i otrzymał tytuł barona. Należy do bawarskiej rady państwa od 1872.

Pfuel Ernest, von, generał pruski, * 1779 w Berlinie, † 1866. Ukończywszy szkołę wojskową, wstąpił 1797 do wojska; 1809 przeszedł z pruskiej do austrjackiej, a 1812 do rosyjskiej służby; lecz w r. 1813 powrócił znowu do armji pruskiej, był 1815 komendantem Paryża, po r. 1831 gubernatorem Neufchatelu, potem generałem piechoty i gubernatorem Berlina. W maju 1848 stłumił siłą oręża i grozy powstanie poznańskie. We wrześniu 1848 utworzył własny gabinet i objął zarząd ministerjum wojny, ale już 31 października t. r. ustąpił z tego urzędu i usunął się do życia prywatnego. Najważniejszą jego zasługą jest zaprowadzenie w pruskiej armji szkół pływania. Z pism jego pośmiertnych wydał Förster „Der Rückzug der Franzosen aus Russland“ (Berlin, 1867).

Pfuhl Jan, rzeźbiarz niemiecki, * 1846. Wykonał wiele pomników, biustów, oraz „Perseusza oswobodzającego Andromedę“ (1881), bronzowy odlew tej grupy stoi w Poznaniu (1891).

Pful Chrystjan Traugott, gramatyk i poeta serbsko-łużycki, jeden z najgorliwszych pracowników na polu rozbudzenia życia narodowego w Łużycach Górnych, doktor filozofji i nauczyciel gimnazjum w Dreźnie, † 1890. Oprócz licznych artykułów i utworów poetycznych, pomieszczanych w czasopismach, wydał: „De verborum slavicorum natura et potestate“ (Drezno, 1857); „Hornjołužiska serbska ryeznica na prirunowacym stejiszću“ (zeszyt 1, Budyszyn, 1862); „Pomniki Połobjan Słowianszćiny“ (w „Czasopisie Maćicy“ za 1863—64); „Laut und Formenlehre der Oberlausizisch-Wendischen Sprache“ (Budziszyn, 1866), oraz przy współdziałaniu Hornika i Seilera „Łužiski serbski słownik“ (Budziszyn, 1861—65).

Pfundt Ernest Gotthold Benjamin, muzyk, * 1806 w Dommitzsch pod Torgau, † 1871. **P.** był członkiem orkiestry Gewandhausu w Lipsku z polecenia Mendelsohna. Napisał: „Die Pauken“ (1880). **P.** jest wynalazcą bębna mechanicznego.

Pfyffer, starożytna rodzina szwajcarska, osiadła w Lucernie; znakomitszymi onej członkami są: **Pfyffer** Ludwik, * 1523, odznaczył się w służbie francuskiej przeciwko Hugonotom i † 1594, jako ostatni przywódca najemnych Szwajcarów.—**Pfyffer** Franciszek Ludwik, również generał francuski, * 1715, † 1802. Znany jest jako autor mapy wypukło - rzeźbionej, przedstawiającej Szwajcarję środkową.—**Pfyffer** Kazimierz, * 1794, w latach 1821—24 był profesorem prawa w Lucernie, w r. 1826 członkiem wielkiej rady, od 1831—41 prezesem sądu apelacyjnego, od 1831—41 prezesem sądu związkowego. **P.** był jednym z przywódców stronnictwa liberalnego w kantonie Luzern. Z licznych jego pism o Szwajcarji najważniejsze są: „Geschichte des Cantons Luzern“ (2 t., Zurich, 1850—52); „Erläuterungen des bürgerlichen Gesetzbuch des Cantons Luzern“ (3 t., Luzern, 1832—39); „Der Sempacher Krieg“ (Luzern, 1844).

Ph... wyrazy, zaczynające się od tych głosek, tutaj nie zamieszczone, ob. pod F...

Phacochoerus, ob. Świnia murzyńska.

Phaedo, z Elis, ulubiony uczeń Sokratesa, założył po jego śmierci w Elidzie szkołę filozoficzną pokrewną co do kierunku z megarejską; szkołę tę następnie Menedemos (ob.) przeniósł do Eretrji. Nazwisko **Ph.** nadał Plato za tytuł djalogowi, w którym wspomniony filozof opowiada Echekratesowi ostatnie chwile Sokratesa. O **Ph.** pisał L. Prelier w *Rhein. Mus. f. Filol. 1846* (t. 4).

Phaedrus, filozof, uczeń Mikura, współczesny Cyceronowi. Ułamki pism jego ocalały w rękopisach, znalezionych w Herkulanum; wydane p. t.: „Anonymi Herculanensis de natura deorum fragmenta“ (Londyn, 1810), a powtórnie w zbiorze p. t.: Volum. Hercul. collect., (t. 2, 1862). Pisał o nim Speugel w *Abh. der. München. Akad.* (1864).

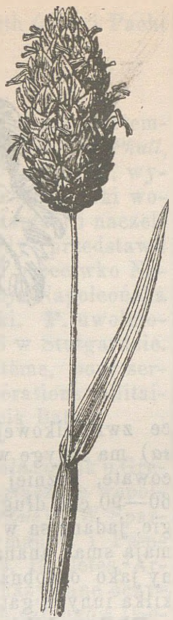
Phalacrocorax, ptak, ob. Kormoran.

Phalangidae, kosarze, ob. Pająki.

Phalangista, *pałanka,* zwierzę workowate, ob. Kuzu.

Phalaris *(Mózga, Ostrzyca, Mysiber, Myszober),* rodzaj roślin z rodziny trawiastych, obejmujący trawy roczne lub trwałe, z kłoskami jednokwiatowemi, zebranemi w zbitą wiechę, we wszystkich częściach świata. *P. canariensis, kanarkowa trawa,* pochodzi z wysp Kanaryjskich, lecz zachodzi też zdziczała w Europie, a w niektórych miejscach się uprawia. Nasienie jest ulubioną paszą kanarków, a we Włoszech mąkę z niego otrzymaną dodają do mąki pszennej; niegdyś nasiona były używane przeciw kamieniom moczo-

wym. *P. arundinacea*, *łyska*, rośnie na wilgotnych miejscach w Europie środkowej; odmiana o liściach szerokich, oznaczonych smugami białemi, żółtemi lub czerwonawemi, hoduje się po ogrodach pod nazwą *trawy hiszpańskiej*, *angielskiej* czyli *tureckiej*.

Phalaris i jej kwiat.

Phallus, ob. Prącie. **P.** grzyb, ob. Sromotnik.

Phanerogamae, rośliny *jawnokwiatowe*, *jawnopłciowe*, ob. Rośliny.

Phanias, z Eresus, filozof szkoły perypatetycznej; pisał o nim A. Voisin (Gandawa, 1824), A. Boeckh „Corp. inscr. Graec." (Vol. II, Berlin, 1843).

Pharynx, ob. Gardziel.

Phascolarctos, zwierzę workowate, ob Koala.

Phascolomys, ob. Niedoląg.

Phaseolus, roślina, ob. Fasola.

Phasianus, ob. Bażant.

Phasmidae, *Straszykowate*, owady, ob. Prostoskrzydłe.

Phellandrium, ob. Gałucha.

Phelps Edward Jan, amerykański mąż stanu, * 1822 w Middleburg (Vermont) demokrata. Od 1885—89 był posłem w Londynie.

Phelps Wilhelm Walter, amerykański mąż stanu, * 1839 w New-Yorku. W r. 1872 został członkiem kongresu, republikanin, w r. 1881—82 był posłem w Wiedniu, 1889 w Berlinie.

Phenacodus, rodzaj zwierząt zaginionych, z rzędu kopytnych, którego szczątki znaleziono w eocenie Ameryki płn. **P.** były to zwierzęta pięciopalczaste, które łączyły cechy konia, grubo-skórnych, przeżuwających i gryzących. Największe gatunki były wielkości tapira.

Phera, miasto płd.-wsch. Tessalji, stolica Admetoza, w IV w. przed Chr., potężnego tyrana, ob. Kalamata.

Philadelphus, *Philadelpheae*, ob. Jaśminiec, Jaśmińcowate.

Philaleth, pseudonim Krysztofa Brońskiego.

Philaster (św.), * w górnych Włoszech, † około 387 r.; wyświęcony na kapłana, wiele podróżował jako pielgrzym lub misjonarz, występując przeciw poganom i herytykom, a zwłaszcza arjanom. Następnie wybrany został biskupem w Brescia. Zostawił księgę o herezjach, drukowaną z dziełem św. Gaudentego (Brescia, 1738). Kościół obchodzi jego pamiątkę 18 lipca.

Phileas (św.), biskup Thumis (dzisiaj Damjety) w Egipcie, piastował wysokie urzędy w rodzinnem mieście, odznaczał się wiadomościami filozoficznemi i literackiemi; ścięty został w Aleksandrji za wiarę między r. 307 a 311. Pisał przed śmiercią list do swego ludu „De laude martyrum" i list do Melecjusza, biskupa Lykopolis, z napomnieniem o dążności przeciwne wierze. Kościół obchodzi jego pamiątkę 4 lutego.

Philidor Andrzej Danican, * 1727 w Dreux, † 1795 w Londynie, kompozytor wielu ulubionych swojego czasu oper i zarazem jeden z najznakomitszych szachistów. Wydał „L'analyse du jeu des échecs" (Londyn, 1777; Filadelfja, 1821).

Philipon Karol, * 1800 w Lionie, † 1862 r. w Paryżu, znakomity rysownik karykatur i satyryk. Z prac jego szczególniejszego używały rozgłosu polityczno-satyryczne czasopisma „La Caricature" i „Le Charivari." Inne jego niemniej głośne wydawnictwa są: „Robert Macaire," „Physiologie du jour" i „Musée Philipon." W r. 1849 zaczął wydawać znany powszechnie dziennik *Journal pour rire*.

Philippeville, dawna twierdza w belgijskiej prowincji Namur, liczy 1,300 miesz.

Philippeville, miasto portowe w Algierji, prowincji Konstantyńskiej, nad zatoką Stora, liczy 22,000 miesz.; założone r. 1838 na zwaliskach dawnego miasta Rusicada ciągle się powiększa i prowadzi znaczny handel wywozowy.

Philippi Feliks, pisarz niemiecki, * 1851, oddał się dziennikarstwu i pisał do gazet francuskich i niemieckich. W r. 1884 poświęcił się pisaniu dramatów w stylu francuskim „Das alte Lied" (1889); „Die kleine Frau" (1891); „Der Dornweg" (1895); „Wer Wars" (1896).

Philippoteaux Fryderyk Emanuel, francuski malarz historyczny, uczeń Cognieta, * 1815 w Paryżu. Utwory jego należą do celniejszych ozdób galerji: wersalskiej, marsylskiej, strasburskiej i w Rouen, a między niemi odznaczają się głównie: „Lodowiec" (1833), epizod z wojen amerykańskich, „Odwrót z Moskwy" (1835); „Śmierć Turenjusza" (1838); „Maurytanki" (1846); „Ostatnia uczta Żyrondystów" (1850); „Klęska Cymbrów" (1855); „Bitwa pod Montebello" (1863); „Oblężenie Puebli" (1866), epizod z wojny meksykańskiej i t. d. **P.** używa także niepospolitej sławy, jako malarz rodzajowy i portrecista.

Philippovich Józef, baron z Philippsbergu, generał austrjacki, * 1819 w Gaspics na Pograniczu wojskowem, † 1889 r. W r. 1859 walczył we Włoszech jako generał, 1866 r. w Czechach, 1874 był plackomendantem Pragi, 1878 naczelnym wodzem armji, która zajęła Bośnię, 1880 został komendantem Wiednia, 1882 w Pradze. Brat jego Franciszek baron, * 1820, od 1877—91 był generałem w Zagrzebiu.

Philipson Ludwik, znakomity uczony i pisarz izraelski, * 1811 w Dessau, † 1889, od 1833 kaznodzieja izraelski i przewodnik szkoły religijnej w Magdeburgu, a jednocześnie rabin synagog okręgu Magdeburskiego. Oprócz wielu kazań, pism treści duchownej i pedagogicznej, oraz pism

o prawach swych współwyznawców, wydawał od r. 1837 dziennik p. t.: *Allgemeine Zeitung des Judenthums*. Z innych prac jego zasługują na wzmiankę: „Die israel. Bibel“ (2 wyd., Lipsk, 1859—62) i „Die israel. Religionslehre“ (t. 1, Lipsk, 1861); „Die Entwickelung der religiosen Ideen im Judentun und Islam“ (Lipsk, 1847—48, 2 wyd., 1874); „Ueber die Resultate der Weltgeschichte“ (1860); „Die Religion der Gesellschaft“ (1848) i in.

Phillimore Jan Jerzy, prawnik angielski, profesor prawa w Middletemple i członek parlamentu, * 1809. Z wielu dzieł jego, odznaczających się bystrością poglądów i głęboką erudycją, ważniejsze są: „Introduction to the study and history of Roman law“ (1841) i „History of the law of evidence“ (1847).

Phillips John, geolog, * 1800 w Morden (Wiltshire), † 1874, był profesorem geologji w Londynie, Dublinie, a ostatnio w Oksfordzie. Ogłosił: „Geology of Yorkshire“ (1836); „Treatise on geology“ (1838, 2 wyd., 1840) i in. Zbudował też termometr maksymalny, oraz prowadził razem z Sabinem badania magnetyzmu ziemskiego w Wielkiej Brytanji.

Phillips Jerzy, prawnik niemiecki, * 1804 r. w Królewcu, † 1872, był naprzód docentem w Berlinie, następnie profesorem prawa w Monachjum, a od r. 1851 wykładał historję prawa w Wiedniu. W czasopiśmie swojem, założonem i wydawanem łącznie z Görresem, od r. 1838 występował gorliwie po stronie Kościoła rzymsko-katolickiego. Celniejsze jego dzieła są: „Englische-Reichs-und Rechtsgeschichte“ (2 t., Berlin, 1827—28); „Grundsätze des Gemeinen deutschen Privatrechts“ (3-cie wyd., 2 t., Berlin, 1846); „Deutsche Geschichte“ (2 t., Berlin, 1832—34), „Kirchenrecht“ (3 wyd., 5 wyd., Regensburg, 1855—57); „Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte“ (4 wyd., Monachjum, 1859); „Vermischte Schriften“ (3 t., Monachjum, 1855—1860); „Lehrbuch des Kirchenrechts“ (2 t., Regensburg, 1859—62, 3 wyd., 1881).

Philippson Marcin, historyk, syn Ludwika **P.**, * 1846 w Magdeburgu, jest od 1872 profesor historji w Bonn, od 1878 w Brukseli, ogłosił: „Geschichte Heinrichs des Löwen“ (2 t., 1868); „Heinrich der IV und Philip III“ (3 t., 1871—74); „Geschichte des preussischen Staatswesens vom Tod Friedrichs d. Gr. bis zu den Freikeitskriegen“ (Lipsk, 1880—82, t. 2) i in.

Phillirea (*Trzemcha, Olejnica*), rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych, obejmuje drzewa hodowane niekiedy jako ozdobne. **P.** *racemosa*, w Europie płd., słynęła u starożytnych z własności lekarskich; liście, jako lekko ściągające, używały się przy wrzodach w ustach i przy chorobach skórnych, oraz przeciw zbytniemu upływowi moczu.

Philodendron, *wątra*, rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych, wijące się krzewy z korzeniami przybyszowemi, wyrastającemi z łodyg w Ameryce zwrotnikowej. **P.** *pertusum (Monstera deliciosa)* ma łodygę węzłowatą, liście w młodości sercowate, później pierzasto-dzielne, podziurawione, 60—90 cm. długie; kolby owocowe, na 20 cm. długie, jadane są w Meksyku po starannem obmyciu, mają smak ananasów. Jest często u nas hodowany jako ozdobna roślina pokojowa, podobnie jak kilka innych gatunków.

Philodendron.

Philopolski, pseudonim Tyt. Dzieduszyckiego.

Phimosis, zwężenie napletka (ob. Prącie), tak, że z jedynie z wysileniem i bólem może być poza żołądź ściągnięty. Jest wrodzona lub nabyta skutkiem chorób, a leczenie dokonane być może dokładnie jedynie przez operację.

Phleum, ob. Brzanka.

Phlomis, ob. Hełmek.

Phlox (*Płomyk, Płomieńczyk*), rodzaj roślin z rodziny poziołkowatych, obejmujący zioła i krzewy w Ameryce płn., hodowane powszechnie po ogrodach pod nazwą *floksów*, dla wonnych, pięknych, barwistych, tacowatych kwiatów zebranych w wiechy. Z 60 gatunków więcej znane są: **P.** *acuminata*, o kwiatach purpurowo-liljowych; **P.** *carolina*, o kwiatach purpurowych; **P.** *Drummondii*, o kwiatach liljowych, purpurowo nakrapianych.

Phoenicophaeus, *Barwica*, rodzaj ptaków łażących, cechujący się dziobem silnym, bardzo gładkim, zgiętym od nasady, przy końcu zakrzywionym; skrzydła bardzo krótkie, zaokrąglone, ogon długi stopniowany. Żyje na wyspach oceanu Południowego; niektóre gatunki odznaczają się pięknem ubarwieniem.

Phoenicopterus, ptak, ob. Czerwonak.

Phoenix, ob. Daktylowiec.

Pholas, *skałotocz*, mięczak, ob. Świdrak.

Phormium, ob. Długielno.

Phragmites, ob. Trzcina.

Phryganea, owad, ob. Chrościk.

Phtha, hieroglificznie *Ptah*, bożek egipski, wyobrażany z dużym brzuchem, wielkiemi uszyma i oczyma, przez Greków stawiany na równi z Hefajstosem. W Egipcie czczony był jako symbol ognia naturalnego. Jako towarzyszki jego spoty-

kają się na pomnikach boginie Neith (ob.) i Pacht z lwią głową.

Phtirius, ob. Wesz.

Phtisis, ob. Suchoty.

Phull, Karol Ludwik, baron von, syn wirtemberskiego generał-porucznika *Augusta von Phull*, wstąpił 1806 do służby wojskowej rosyjskiej, wykładał cesarzowi Aleksandrowi teorję sztuki wojennej, poczem został generał-lejtnantem i naczelnikiem sztabu głównego i wtedy przedstawił 1812 plan prowadzenia kampanji przeciwko Napoleonowi I, skutkiem którego armja Napoleońska tak straszne w Rosji poniosła klęski. **P.** uwolniony 1820 od dalszej służby, † 1826 w Stutgardzie. Dzieło jego p. t.: „Essai d'un système, pour servir de guide dans l'étude des opérations militaires“ (Lipsk, 1853), wydał pułkownik Batz.

Phycomycetes, ob. Grzyby.

Phyle, *file*, szczep, gmina, nazywała się tak u Greków część ludności pewnego kraju, złączona wspólnością pochodzenia (u Rzymian *tribus*). W Sparcie były trzy **Ph.**: Hylleów, Dymanów i Pamfylów; w Attyce cztery: Geleontes, Hopletes, Argadeis i Ajgikoreis. Te ostatnie, nazywane oczywiście od zajęć i stanowiska swych członków (Geleontes—szlachta; Hopletes—wojownicy; Argadeis—rolnicy, Aigikoreis—pasterze), są pewnym rodzajem kast, jednakże nie tak ściśle odgraniczanych, jak w Egipcie lub Indjach. W Atenach te 4 jońskie **Ph.** zniósł Klistenes 510 r. przed Chr., a natomiast zaprowadził dziesięć nowych: Erechtheis, Aigeïs, Pandionis, Leontis, Akamantis, Oinîs, Kekropis, Hippothoontis, Aiantis, Antiochis, które otrzymały nazwę od bohaterów staroatyckich. Każda z tych **Ph.** zawierała w sobie 10 demos (ob.). Na czele każdej **Ph.** stał początkowo *Phylarchos*, który później dowodził jeno konnicą, dostarczaną przez **Ph.**; sprawami zaś cywilnemi zawiadował *Epimeletes*. W 307 r. dodano jeszcze 2 **Ph.** (Antigonis i Demetrias), a trzynastą za Hadrjana (Hadrianis). Każda **Ph.** wysyłała 50 członków do rady (bule), a od czasu zaprowadzenia trzynastej **Ph.** tylko 40. Por. Kutorga „Essai sur l'organisation de la tribu dans l'antiquité“ (Paryż, 1839); Haase „Die Athenische Stammverfassung“ (Wrocław, 1857).

Phyllanthus, ob. Emblica.

Phyllopoda, ob. Liścionogi.

Phyllostoma, ob. Liścionos.

Phylloxera, owad, ob. Filoksera.

Physalis, ob. Miechownica.

Physeter, ob. Potfisz.

Physostigma, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, krzewy z liśćmi pierzastemi, kwiatami zebranemi w grona i strąkiem linijnym, nieco ścieśnionym. **P.** *venenosum (Bób kalabryjski)* w Afryce zach., jest rośliną wijącą się, z pniem drzewiastym grubości 4 cm., wysokości do 15 m., z wielkiemi kwiatami purpurowemi. Strąki są 14 cm. długie i zawierają 1—3 nasion nerkowatych, brunatnych, silnie trujących, które przez krajowców używane są przy sądzeniu oskarżonych o czarnoksięstwo; winę ich lub niewinność rozstrzygają następstwa połknięcia tych nasion. Działanie tych nasion polega na zawartości alka-

Bób kalabryjski (Physostigma venenosum). Strąk i nasienie.

loidu, *fizostygminy* $C_{15}H_{21}N_3O_2$, która paraliżuje nerwy ruchowe i sprowadza ściągnięcie źrenicy; oprócz tego nasiona zawierają inny jeszcze alkaloid, podobny do strychniny, *kalabarynę*. Używają się przy tężcu, epilepsji, oraz w okulistyce.

Physostomi, *otwartopęcherzowe*, ob. Ryby.

Phyteuma, roślina, ob. Zerwa.

Phytolacca *(Szkarłatka)*, rodzaj roślin z rodziny Phytolacceae, mający okwiat koronowy, barwny, 5-dzielny, jagody kuliste, szyjkami uwieńczone, 10-komórkowe; należą tu zioła i podkrzewy w gorętszych krajach Azji i Ameryki. **P.** *decandra*, ziele 3 m. wysokie, pochodzi z Ameryki płn., obecnie rośnie w stanie zdziczałym nad morzem Śródziemnem, ma grona piramidalne, wzniesione; korzenie, liście i jagody *(jagody kermesowe)* mają smak ostry i działają silnie nawymiotnie i przeczyszczająco; sok czerwony jagód pod nazwą *kermesu* służy do barwienia wina i cukierków, co wszakże nie jest stosowne z powodu jego ostrości, i lepiej się nadaje do farbowania na fijoletowo wełny i jedwabiu; młode pędy używają się na jarzynę.

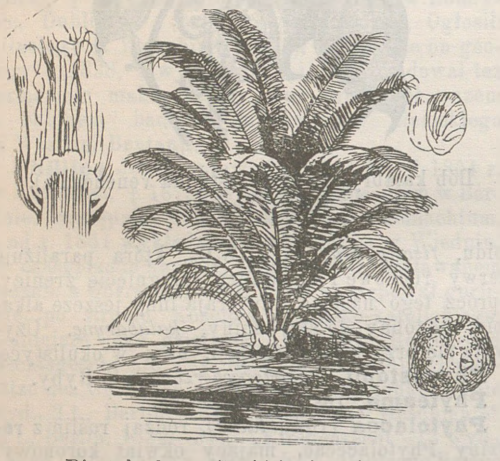
Phytolacceae *(Szkarłatkowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: okwiat koronowaty, 4 — 5-działkowy luh 4 — 5-dzielny; pręciki liczne albo w liczbie takiej, jak części kielicha; zawiązek 1—lub kilko komóreczkowy, komóreczki 1-zalążkowe, szyjek i znamion tyleż co komóre-

Kwiat Szkarłatki.

czek. Owoc jagodowaty lub suchy, 1 lub wielokomórkowy, o komórkach 1-nasiennych; zarodek łukowato skrzywiony otacza białko mączyste. Należą tu zioła i pokrzewy głównie egzotyczne, o liściach całobrzegich, naprzemianległych, opatrzonych często punktami przezroczystemi, i kwiatach zebranych w grona.

Phytolephas *(Słonirośla)*, rodzaj roślin z rodziny palm, obejmuje palmy bez trzonu lub z trzonem nizkim, o kwiatach rozdzielno-płciowych, silnej woni migdałowej; owoce stanowią skupienia 6—7 pestkowców, wielkości głowy ludzkiej, każde drzewo ma takich głów 6—8, zawierających po 6—9 pestek. Jedyny gatunek, **P.** *macrocarpa*, rośnie w Ameryce płd.; trzon długi na 2 m. jest zwykle pochylony i wypuszcza korzenie powietrzne, wierzchołek jego dźwiga 12—20 liści pierzastych, dłu-

Phytolephas. Część kwiatu i owoc.

gich na 6 m. Godne uwagi są zwłaszcza nasiona, zwane *kością słoniową roślinną*, zawarte w głowach owocowych, zwanych głowami murzyńskiemi. Nasiona te mają powłokę twardą, żółtawo-szarą, albumin czysto-biały; z początku jest on mleczny i wydaje chłodzący napój, a nakoniec staje się twardym jak kość słoniowa. Nasiona są obecnie przedmiotem handlu i służą do wyrobu guzików. Masa jest bielsza od kości słoniowej zwierzęcej, mięknie tylko w wodzie i po wyschnięciu znowu twardnieje.

Phytophthora, grzybek, ob. Peronospora.

Pi, grecka głoska π, odpowiadająca głosce *p;* oznacza w matematyce stosunek okręgu (ob.) koła do średnicy, jako pierwsza głoska wyrazu *perymetr*, obwód.

Pia causa (łac.), pobożna instytucja.

Pia desideria (łac.), pobożne życzenia.

Pia fraus (łac.), pobożny podstęp.

Pia mater, *opona miękka*, ob. Mózgordzeniowe opony.

Piacenza, ob. Placencja.

Piacere (włos.), przyjemność, rozkosz; *a piacere* dowoli, według chęci, albo uznania.

Piacevole (włos.), przyjemnie, wdzięcznie.

Piae memoriae (łac.), pobożny, błogosławionej pamięci.

Piaggia Karol, podróżnik włoski, * 1827, w Badia di Cantignano pod Luką, † 1882 r. w Afryce, udał się w młodym wieku do Egiptu, gdzie przyłączył się do towarzystw handlowych i zdobył znajomość języków i obyczajów miejscowych. Od 1871—6 zwiedził Abisynję, kraj Gallasów, okolice morza Czerwonego, żyjąc jako kowal, szewc, stolarz i wszędzie gromadząc wiadomości. **P.** pierwszy zwiedził Niam-niam (1863). W r. 1867 wziął udział w wyprawie Gessiego do jezior Nilowych; zbiory jego etnograficzne z tej podróży zakupiło muzeum berlińskie. Wróciwszy do Włoch, otrzymał od króla złoty medal, ale wkrótce udał się znowu do Afryki i osiadł w Chartumie. Zmarł w czasie podróży do kraju Gallasów. Sprawozdania z podróży ogłaszał w *Bolletino* włoskiego towarzystwa geograficznego.

Piana, utwór lekki i biały, powstający z wprowadzenia pęcherzyków powietrznych do cieczy, jak **P.** pokrywająca wodę morską. Można **P.** wywołać przez wstrząsanie cieczy, dla wprowadzenia do niej powietrza, jak to dzieje się w kuchniach przy otrzymywaniu **P.** z białka lub śmietany; przyśpiesza się ją przez bicie cieczy rózgą lub szybki obrót siatki drucianej. Obficie tworzy się zwłaszcza **P.,** gdy ciecz zawiera gaz rozpuszczony pod znacznem ciśnieniem, które się nagle usuwa; w ten sposób pienią się wody mineralne, wino szampańskie, piwo. Powstaje również **P.** przez krzepnięcie białka, jak przy klaryfikacji syropów, lub przez wydzielanie się części zeszklonych przy topieniu metali i t. d. Podobnież **P.** nazywa się zmieszana z powietrzem ślina konia, psa wściekłego.

Pianino, ob. Fortepjan.

Pianka morska, minerał z rzędu krzemianów, z grupy talku, jest to krzemian magnezji, zawierający wodę; występuje w masach nerkowatych lub amorficznych, białych, żółtawych lub różowawych, w różnych wapieniach; nieco tłusta w dotknięciu, do języka silnie przylega, wodę silnie pochłania; według Ehrenberga składa się z małych, stawowatych słupków, może szczątków bacylarjów. Znajduje się w Morawji, Hiszpanji, ale głównie w Azji Mniejszej i Grecji. Pod względem ciężaru właściwego, twardości i barwy zachodzą w niej znaczne różnice. Używa się zwłaszcza na wyrób znanych fajek, które się wyrabiają przeważnie w Ruhla i Wiedniu. Kraje się drobną piłką, potem obrabia na tokarni; następnie jeszcze wyrobione fajki traktuje się łojem i woskiem z olbrotem i gipsem. Przez zanurzenie w werniksie olejnym i wyżarzenie nad węglami fajki te czernieją, co można też otrzymać przez napojenie ich roztworem cukru i następne ogrzanie aż do zwęgle-

nia cukru. Z odpadków **P. m.**, przez zmielenie ich i wygotowanie z ałunem i olejem lnianym, otrzymują się tak zwane sztuczne fajki piankowe. Starano się nastąpić piankę węglanem magnezji ze szkłem wodnem, dotąd się to jednak nie udało. Prawdziwą **P.** można poznać przez to, że potarta srebrną monetą nie nabiera czarnej plamy. Stłuczoną **P.** lepi się szelakiem. Por. Ziegler „Geschichte des Meerschaums“ (2 wyd., 1883).

Piano (z włoskiego), w muzyce: słabo, cicho. *Pianissimo* albo skrócone *pp.*, jak najciszej. *Pianoforte*—umiarkowanie silnie.

Piano, order ustanowiony 17 czerwca 1847 roku przez papieża Piusa IX, jako nagroda za cnotę i zasługę, którym i niechrześcijanie mogą być zaszczycani. Order ten dzieli się na dwie klasy; pierwsza nadaje szlachectwo dziedziczne, druga osobiste.

Pianoforte, ob. Fortepjan.

Pianori Jan, * 1823 w Faenza, szewc z rzemiosła, służył 1849 w powstańczej armji rzymskiej, następnie mieszkał w Pjemoncie, a od początku 1854 przebywał we Francji, gdzie 28 kwietnia 1855 usiłował spełnić zamach na Napoleona III, w lasku bulońskim w Paryżu. Ujęty wszakże, był 14 maja gilotynowany.

Piasecka Antonina z Boguckich, nowelistka; napisała: „Bajka“; „Atłasowe pantofelki“; „Mężuś“; „Antka“; współpracowniczka *Kurjera Warszawskiego* i *Kurjera Codziennego*.

Piasecki Paweł, historyk, * 1578 w województwie Ruskiem; po odbyciu nauk w akademji krakowskiej, mając lat 17 wieku, udał się do akademji praskiej, a stamtąd do Rzymu, gdzie przebywał lat 4 i wstąpił do stanu duchownego. Za powrotem do ojczyzny został przy boku Wawrzyńca Goślickiego, biskupa poznańskiego, który go obdarzył kanonją poznańską. W 1607 r. udał się powtórnie na dalsze nauki do Rzymu, gdzie otrzymał stopień doktora obojga prawa, oraz godność protonotarjusza apostolskiego. Wróciwszy do kraju 1611, dostał się na dwór Zygmunta III, który go mianował sekretarzem królewskim i do najważniejszych zagranicznych używał korespondencji. Jako kanonik i archidjakon warszawski i lubelski, proboszcz kaliski, kanonik sandomierski, wreszcie opat mogilski 1624, zarządzał dwiema djecezjami, warmińską i wrocławską, których biskupami byli królewicze Jan Albert i Karol Ferdynand. 1627 otrzymał biskupstwo kamienieckie. Przeciwnik Jezuitów, za ich wpływem pozbawiony został dawnych względów na dworze królewskim i dopiero 1640 otrzymał biskupstwo chełmskie, a 1644 przemyskie. † 1649 r. Ważniejsze jego dzieła są: „Chronica gestorum in Europa singulariorum recentiorum ad a. 1636“ (Kraków, 1645; 2 wyd., t. 1648; 3 wyd., Amsterdam, 1649; ustęp w przekładzie polskim w K. Wł. Wójcickiego „Pamiętnikach do panowania Zygmunta III i t. d.“ 2 t., Warszawa, 1846 z opuszczeniem zaś rzeczy obcych przełożone przez Chrząszczewskiego, Kraków, 1870). Innem, niemniej ważnem dziełem jego jest: „Praxis episcopalis ea quae officium et potestatem Episcopi concernunt, continens“ (Wenecja, 1611, dziesiąte wydanie we Lwowie 1758). Dzieło to szczególnie za granicą wysoko cenione, miało tam powagę urzędową i naukową. O **P.** obszerniej pisali: Ossoliński w 2 tomie „Wiadomości historyczno-krytycznych“ (Kraków, 1819) i Bartoszewicz we wstępie do przekładu polskiego Chrząszczewskiego (Kraków, 1870).

Piasecki Jakób, historyk zakonu Franciszkanów, * 1794 r., był gwardjanem w Warce, później w Warszawie; wybierany trzykrotnie prowincjałem, † 1849. Ogłosił: „Wiadomość historyczna o cudownem objawieniu się św. Antoniego we wsi Łagiewnikach“ (Warszawa, 1844); „Krótki rys życia księdza Rafała Chylińskiego“ (tamże); „Opisanie kościołów i klasztorów franciszkańskich w Polsce“ (drukowana w tomach 1, 4, 6 do 9 „Pamiętnika religijno-moralnego“).

Piasecki Wojciech, znakomity artysta dramatyczny polski, * 1803 w miasteczku Grzegorzewie na Mazowszu, † 1839. Pierwszy raz wystąpił na scenie teatru narodowego w Warszawie 1821 roku w dramacie *Upiór*, w roli lorda Rutwena, i odtąd grywał role pierwszych bohaterów w tragedjach, dramatach i komedjach, zawsze z najświetniejszem powodzeniem. Przy potężnym talencie i nader sympatycznej powierzchowności, dźwięcznym, miłym a silnym głosie, odznaczał się **P.** grą szlachetną, pełną czucia i ognia, a zarazem wyrozumowaną i efektowną.

Piasecki Wenanty, lekarz, * 1832 w Magdalówce, w obwodzie Tarnopolskim, uczył się we Lwowie, Krakowie i Pradze. W r. 1867 objął we Lwowie kierunek towarzystwa gimnastycznego „Sokół.“ W r. 1870 został kierownikiem zakładu wodoleczniczego w Kisielu pod Lwowem, w 1879 zawiązał we Lwowie towarzystwo hydropatyczne, którego był pierwszym prezesem, a 1880 urządził własny zakład przyrodoleczniczy w Zakopanem. Między innemi ogłosił: „Słownictwo gimnastyczne polskie“ (Lwów, 1866); „Stosunek hydroterapji do innych metod leczenia“ (Lwów, 1880).

Piasecki Józef, prawnik i literat, * 1860 roku, kształcił się w gimnazjum lubelskiem i uniwersytecie warszawskim, poczem został podsekretarzem, wreszcie sekretarzem sądu handlowego. Zamieścił wiele rozpraw w *Gazecie Sądowej*, tudzież opracował „Ekonomję polityczną“, wydaną 1884 r. nakładem *Prawdy*; † w styczniu 1895 roku.

Piaseczno, osada w gubernji i powiecie Warszawskim, nad rzeką Jeziorną, założona 1429 roku. Starożytny, murowany kościół tutejszy, wzniesiony był w początkach XIV wieku. **P.** liczy 1,600 miesz.

Piaseczno, jezioro w gubernji Lubelskiej, powiecie Lubartowskim, w dobrach Łęczna, wśród

lasów położone, ma przeszło 146 morgów rozległości.

Piaseczyński Wawrzyniec, podkomorzy bracławski. Posiadając wielkie zaufanie Zygmunta III, używany był przez niego do załatwiania ważnych spraw publicznych. Człowiek zdolny i z głową otwartą, miał **P.** wpływ wielki na całą Bracławszczyznę i nieraz przewodził na sejmach. Listy Zygmunta III, tyczące jego poselstwa do Krymu, są drukowane w „Źródłach do dziejów polskich“ (t. II).

Piaseczyński Aleksander, † 1646, syn poprz., był za młodu dworzaninem królewskim i jeździł w poselstwie 1630 do Amurata, sułtana tureckiego. Później jako kasztelan kamieniecki odznaczył się pod Smoleńskiem i z innymi komisarzami podpisał traktat polanowiecki 27 maja 1634 roku.

Piaseczyński Konstanty Stefan, syn poprzedn., jako poseł na sejm z województwa Bracławskiego 1661 roku, naznaczony był komisarzem do zawarcia traktatu z Rosją; † 1691 wojewodą smoleńskim.

Piaseczyński Kazimierz, starosta ostrołęcki i mławski, pułkownik i regimentarz, sławny wojownik za panowania Jana Kazimierza, odznaczywszy się w kilkudziesięciu bitwach, poległ 1659, walcząc zwycięsko przeciwko Szwedom.

Piaseczyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. Podług lustracji z 1660 powstało z dawniejszego starostwa warszawskiego i obejmowało miasto Piaseczno (ob.) z wójtostwem, wybraniectwem i przyległościami, które w 1771 posiadał Mikołaj Piaskowski, podkomorzy krzemieniecki, opłacając z niego kwarty złp. 2,708 gr. 13, a hyberny złp. 1,494 gr. 27.

Piasek, skała lub minerał, złożone z cząstek luźnych, niepołączonych; jeżeli takie cząstki są połączone przez jakiekolwiek ciało w jedną masę, stanowią *piaskowiec.* Wielkość ziarnek **P.** jest rozmaita, od wielkości cząstek pyłu do wielkości grochu; większe, jeżeli są kątowate, tworzą *gruz,* zaokrąglone stanowią *żwir.* Głównie pod nazwą **P.** rozumie się **P.** *kwarcowy;* są to ziarna ostre lub zaokrąglone kwarcu przezroczystego lub przeświecającego, rzadziej kryształy. Są białe, żółtawe, czerwonawe, zielonawe lub zielone; barwa ta pochodzi głównie od tlenku żelaza lub manganu; często też znajdują się w **P.** listki miki i ziarna spatu polnego; w niektórych miejscach w **P.** znajdują się drogie kamienie, albo też cząstki złota, platyny i cyny. Inne rodzaje **P.** są **P.** *wapienny,* do którego należy **P.** *koralowy,* **P.** *dolomitowy,* **P.** *glaukonitowy, wulkaniczny,* złożony z cząstek lawy. **P.** kwarcowy jest niezmiernie rozprzestrzeniony na ziemi; jest on wytworem mechanicznego lub chemicznego zniszczenia skał kwarcowych, jak granitu i gnejsu. Cząstki te zostają rozdrobione i stoczone dalej działaniem wód bieżących, które je wraz z sobą unoszą. Silniejsze jest działanie wód morskich na brzegi; powstają stąd tak zwane ławy piaszczyste, których szczyty pokryte są **P.** najdrobniejszym. Znaczne również nagromadzenia **P.** tworzą duny (ob.) czyli wydmy. Dopóki **P.** jest ruchomy, jest on nieprzyjazny życiu roślinnemu, tylko niektóre rośliny mogą się w nim utrzymać; spadek wód z powietrza utrwala go nieco i pozwala rozwinąć się słabej roślinności; gdzie spadek wód jest nierówno rozdzielony w ciągu roku, **P.** tworzą pustynie piaszczyste. Często znajdują się też mieszaniny **P.** z gliną, a niektóre jego pokłady utworzyły się w dawnych perjodach istnienia ziemi. Niekiedy, jak na wybrzeżu Baltyku, piasek pod stopami wędrowca wydaje właściwe tony (**P.** dźwięczący). W gospodarstwie przyrody i człowieka **P.** ma wielkie znaczenie; jego łatwa przenikliwość dla wody, jak również znaczna zdolność ogrzewania się, czyni grunt, w którego skład wchodzi, luźnym i ciepłym, przez co go czyni żyznym. **P.** używa się do marglu, do wyrobu szkła, na formy od odlewów żelaza i w. in. Za pomocą piasku można matować szkło, porcelanę i metale, jeżeli rzuca go się silnym prądem na przedmiot, wprawiany w szybki ruch; do rzucania piasku służą odpowiednie przyrządy, w których piasek porywany jest strumieniem pary.—Przez spojenie ziarn **P.** powstaje *piaskowiec,* który oprócz natury **P.** wchodzącego w jego skład, różni się jeszcze naturą lepidła i stopniem spojenia. Piaskowiec jest grubo—lub drobnoziarnisty, ma ziarna już ostre, już zaokrąglone, jest biały, szary, zielony, żółty, czerwony, nawet czarny, jednobarwny lub plamisty, ubogi lub bogaty w mikę, często też zawiera spat polny. Co do natury lepidła, jest krzemionkowaty, żelazisty, gliniasty, wapienny. Ważniejsze przymieszki w piaskowcu są: glaukonit w **P.** zielonym, mika w łupku piaskowym mikowym, masy gliny czerwonej i zielonej w **P.** pstrym. Odmianą **P.** jest też *itakolumit* (ob.), Większa część piaskowców ulega zwietrzeniu, skąd powstają formy często osobliwe, jak w Adersbach, w górach Olbrzymich. Piaskowce stanowią dobry materjał budowlany, dalej używają się na wyroby kamieniarskie, na kamienie młyńskie i szlifierskie. Wśród pokładów osadowych wszystkich perjodów piaskowiec tworzy ważne ogniwo. Por. Birnbaum „Der Sandboden“ (1886).

Skały piaskowcowe w Adersbach.

Piaski *(Luterskie piaski),* osada w gubernji i powiecie Lubelskim, nad rzeczką Giełczew położona, liczy 2,700 miesz. W początkach XVII wieku dziedzicem tego miasteczka był Andrzej Sucho-

dolski, żarliwy stronnik socynjanizmu, który, przyjąwszy w swem miasteczku socynjanów, wystawił im świątynię i szkołę założył. Ta sama rodzina Suchodolskich wystawiła w **P.** zbiór kalwiński.

Piaski (Piaseczna góra, Sandberg), miasteczko w Wielkiem Ks. Poznańskiem, pow. Krobskim, liczy około 800 miesz.

Piaskowa skała, ob. Pieskowa skała.

Piaskowiec *(Calidris)*, rodzaj ptaków brodzących, z rodziny biegusów *(Tringinae)*, rozproszony po całej prawie kuli ziemskiej. *C. arenaria*, ptak wielkości skowronka, różni się od biegusów właściwych głównie brakiem palca tylnego; przebywa po czystych piaskach nadmorskich, unikając miejsc szlamowatych. W ruchach swoich żwawy, biega szybko, rzadko zapędza się w głąb lądów. Pierząc się dwa razy na rok, ulega w ciągu tego czasu znacznym różnicom ubarwienia. U nas rzadko jest napotykany.

Piaskowiec, ob. Piasek.

Piaskowiec, owad, ob. Cicindella.

Piaskownica, *piaskowe ziele*, ob. Arenaria.

Piast, w rękopismach najdawniejszych brzmi *Past*, był synem Choszyszka (właściwie Chościska, Chwościska), co w skutek błędnej pisowni dało powód do powieści, że był kołodziejem, że mieszkał w Kruszwicy. Przezwany został nie od piasty kołowej, lecz, dla wzrostu, od tłuczka, jakim się „pcha“ (piast, pchać, pochodzą od tegoż pierwiastka). Wedle podań pierwotnych jednocześnie z Popielem, księciem Gniezna, wyprawiał on postrzyżyny dla syna swego. Gdy książę odmówił gościnności dwu wędrowcom, przyjął ich Piast gościnnie. Napój i jadło cudownie się mnożyło u Piasta, gdy u Popiela ubywało. Na ten widok, coś niezwykłego wróżący ich synowi, małżeństwo Piast i Repka (Rzepicha) zaprosili Popiela, a dwaj wędrowcy postrzygli syna Piasta Semowitem. Ponieważ wszystko toczy się około wynagrodzonej gościnności cudownem pomnożeniem zasobów Piasta, już kroniki porównały jego przygodę z cudem kobiety z Sarepty. Imię jego ojca Choszyszko, w *Lites ac res gestae Cruciferorum* jest przekręcone na Iwaśka, a w kronikach na przydomek Popiela „koszyszki“, niby to miotła. Co się tycze imienia Repki (Rzepichy), nadmienić wypada, że na jeziorze Gople jest wyspa t. im. Maciejowski W. A. por. Pasta i Repkę z greckiem podaniem o Baucydzie i Filemonie, a wędrowców z Jowiszem i Merkurym, dalej Jezusem i Ś. Piotrem, karzącymi sknerów. Ossoliński w cudownych tych mnożycielach zasobów upatruje wysłańców Metodego, apostoła Słowian. Bielowski uważa ich, zgodnie z niektóremi kronikami, za apostołów, św. Pawła i Jana; cud zaś pomnożenia jadła znajduje się w podaniu o św. Germanie, jako niby źródle powieście o Piaście. Tadeusz Wojciechowski wystąpił z nową hypotezą o początku dynastji Piastów. Imię Piasta wyprowadza on z tego samego pierwiastku, co nasze słowo „piastować“ (wbrew wywodom Al. Brücknera); ojciec Semowita był *pedagogiem-nutrytorem* (urzędnik dworski, to co przy boku książąt ruskich kormilec, diadia, detko, u chorwatów dziad, u hospodarów wołoskich pitar), który z polska zwał się *piastem*. Będąc tedy piastem przy dynastji Popielów, zrzucił on księcia, pochodzącego z tego rodu i zajął jego miejsce, a może dostał je jego syn. Lud poplątał ten czyn z bohaterem jakiejś gminnej opowieści, aż wreszcie powstała znana powszechnie legenda o kmieciu Piaście. Tę hypotezę zbija lingwista Al. Brückner, który twierdzi, że słowo *piast* nigdy żadnego urzędu nie oznaczało, a *piastować* nigdy nie oznaczało karmienia, żywienia, mamczenia. Por. Al. Brücknera „O Piaście“ (Kraków, 1897); T. Ch. „O dostojnym rodzie Piasta“ (Lublin, 1900); T. Wojciechowskiego „O Piaście i piaście“.

Piast St., pseudonim Stanisława Bełzy.

Piast Wł., pseudonim Władysława Bełzy.

Piasta, część koła wozowego, ob. Koło.

Piastowie: 1) oznaczają rody zamieszkałe nad morzem Czarnem i w Macedonji. 2) W Słowiańszczyźnie nad Wisłą i Wartą położonej Piastowie, są imieniem rodu, (ob. Piast); 3) następnie są wyrażeniem technicznem, które określa prawa każdego zupełnego obywatela Rzeczypospol. polskiej do objęcia jej tronu. Ród **P.** w prostej prawie linji wygasł na Kazimierzu Wielkim († 1370) w Polsce. Na Śląsku, mianowicie we Wrocławiu ostatnim z tego rodu był Henryk VI († 1335), w Lignicy Fryderyk IV († 1596), w Głogowie Henryk XI († 1476), w Świdnicy, Jaworze i Ziembicy Jan († 1429), w Cieszynie, Koźlu i Raciborzu Fryderyk Wilhelm († 1625), w Opolu i Raciborzu Jan II († 1532), Oświecimie Jan III († 1513). Ostatnim ze wszystkich **P.** był książę na Brzegu Jerzy Wilhelm, zmarły 1675 r. Po kądzieli byli spokrewnieni z licznymi domami panującymi na Rusi, w Niemczech, Węgrzech i t. d. Córka Władysława II i Agnieszki Ryksa w 1151 wyszła za Alfonsa VIII, cesarza Kastylji i dwu hrabiów Prowancji. Córka Mieszka Starego Wirchosława Ludmiła przed 1167 poślubiła Fryderyka lotaryńskiego hrabiego Bittes. Córka Mieszka, Sygryda, w 985 r. wyszła za Eryka króla szwedzkiego, a w 997—998 za Olafa, króla norw.; wreszcie po raz trzeci w 998 za Swena króla duńskiego i jej synem jest Kanut Wielki, król Danji, Norwegji i Anglji. W 1129 lub 1130 Ryksa córka Bolesława III poszła za Magnusa, króla szwedzkiego, Przemysław II pogrobowiec poślubił Ryksę, córkę Waldemara szwedzkiego w 1285, a córka jego, także Ryksa, wniosła koronę polską w dom Wacławów czeskich, (mąż jej Wacław II, król polski i czeski), odnawiając węzły pokrewieństwa zadzierzgnięte w 1062 przez ślub Swatawy, córki Kazimierza Karola I z królem czeskim Wratysławem.

System federacyjny za rodziny **P.** najlepiej się uwadatnił jako zasada państwowa, będąca przeniesieniem spółki majątkowej rodzinnej do całego kraju. Z Mieszkiem I, pierwszym chrześcijaninem katolickim, ochrzczonym za sprawą Dąbrówki czeskiej, który do wspólki rządzi ze swymi dwoma braćmi, **P.** wstępują w poczet margrabiów niemieckich. Bolesław Wielki I, wygnawszy macochę Odę i ojczyma Dagona, oraz braci przyrodnich, z którymi wedle woli ojca powinien był państwem rządzić, miał do 1001 spółrządcę we Władyboju czy Włademarku. Uzyskawszy autonomję kościelną od cesarza Ottona III i papieża Sylwestra II, mocą której duchowieństwo krajowe przechodziło pod jego zależność, Bolesław dopiął celu marzeń przy śmierci i koronację na króla zostawił na oznakę autonomji politycznej, a walkę z Niemcami jako środek jej osiągnięcia swym potomkom. Trzej dziedzice jego władzy Mieszko II Lambert, (który już za życia ojca dał wiele dowodów dzielności i posiadał nadto znakomite wykształcenie, nie podołał jednak wielkiemu zadaniu), Bezbraim i Otto, a potem Teodoryk, jakiś synowiec, zginęli marnie wśród reakcji dawnego pogaństwa z nowym porządkiem rzeczy, we wrzawie, w której utonęła myśl królestwa Polskiego i niezależności od Niemiec za Kazimierza Karola I, który choć jedyny syn Mieszka II i Ryksy, musiał walczyć już nie ze spółdziedzicami, lecz z książętami elekcyjnymi. Wstępujący w wojownicze ślady pradziada Bolesław II Szczodry, lubo 3 braćmi spółrządził i podniósł niezależność Polski od Niemiec (Mieszkiem, Ottonem i Władysławem Hermanem), padł ofiarą wad własnego charakteru, walki ludu z rycerstwem i dążeń biskupów krakowskich, zgodnych z tendencjami papieża Grzegorza VII, co wszystko przedstawia dalszy ciąg walki, zaczętej przy zgonie Bolesława Wielkiego. Z Władysławem Hermanem władza osób politycznie podrzędnych, tak z rycerstwa jak z kleru, zaćmiewa samego panującego, i gwoli swym interesom poświęca czy to dom Bolesława II, czy spokój rodziny Wł. Hermana. I panowanie to jest zwiastunem walk o władzę zwierzchnią, tak między **P.**, jak im przeciwną nieraz szlachtą, walk, które rozpoczęły się z utrwaleniem się dzielnic i wytknięciem im dożywotniego zwierzchnika i dzierżawcy Krakowa w najstarszym członku rodu przez Bolesława III Krzywoustego. Z walk tych wypłynęło przyznanie przez Niemców autonomji politycznej **P.**, i zniemczenie ich dzielnic to przez rzekomych apostołów chrześcijaństwa, których Mazowsze, wyrzekając się najwłaściwszej roli, osadziło w osobie Krzyżaków na Pomorzu i Prusiech, to przez prawo teutońskie, na którem osadzano miasta. Hegemonja, wahając się między Poznaniem, Śląskiem i Mazowszem, bo Kraków wprędce straciła swe znaczenie pod rządem słabych książąt, wyrobiła ideję elekcji i ostatecznie osiadła przy wielkopolskim królu Przemysławie. A jakkolwiek spotkał go smutniejszy los niż Bolesława II, przecież linja mazowiecka **P.** zdołała zgnieść hydrę możnowładczą, przyswoić sobie miasta zniemczałe i z ich pomocą przez fazę przechodnią królestwa Krakowa przeprowadzić królestwo Polski ze stolicą w Krakowie. Ostatni z **P.** wszystkiego dopełnił, co można było, aby drogą układów zapewnić spokój, porządek i oświatę krajowi, któremu na wieki zapewnił rozwój federalizmu aż do rozbicia go na agregat „piastów“, umierając bez potomka płci męskiej, przez co tron własnowolnie uczynił elekcyjnym i zależnym od warunków, stawianych przyszłemu rządcy przez naród, dbały raczej o jednostki, niż o ogół,

Piastr, *Pjastr*, moneta srebrna, pierwotnie hiszpańska, która od XVI w. rozpowszechniła się i w innych krajach. W Hiszpanji zowie się **P.** *peso duro* (sztuka twarda), przez skrócenie *duro*. Ostatnio **P.** zawierał 20 reali miedzianych. **P.** *hiszpański* i *meksykański* od czasu ustawy menniczej z 15 kwiet. 1848, ma wartość 8 złp. 27 groszy; dawniejsze mają większą wartość. **P.** *włoski* albo *scudo* równał się hiszpańskiemu i stanowił 10 paoli; ćwierć piastra, zwana *piastrino*, miała wartość $2\frac{1}{2}$ paoli. **P.** *tureckie* miały w różnych czasach wartość bardzo zmienną, tak, że do 1753 wynosiła 7 złp. i 7 groszy, obecnie czyni zaledwie 11,09 grosza. Turecka nazwa **P.** jest *gersz* (w liczbie mnogiej *gerusz*). Biją się sztuki srebrne wartości $\frac{1}{2}$ do 20 i złote 50 do 100 **P.** **P.** turecki dzieli się na 40 para po 3 aspry.

Piastr turecki.

Piateli Scypjo, ksiądz, * około 1750 we Florencji. Będąc kapelanem ministra modeńskiego hrabiego Marchisio, pracował jednocześnie w bibljotece książęcej, gdzie miał sposobność nabycia rozległych wiadomości z historji i literatury klasycznej. Tu poznany przez księżnę Lubomirską, przyjął obowiązki nauczyciela u jej syna. Przybywszy do Warszawy, zawiązał znajomości ze stronnictwem konstytucyjnem i cały oddał się polityce. Blizki przyjaciel Kołłątaja i Ignacego Potockiego, należał do czynnych współpracowników w układzie konstytucji 3 maja 1791. Poznany bliżej przez Stanisława Augusta, zjednał sobie zaufanie jego do tego stopnia, że król żadnego prawie kroku nie przedsiębrał bez zasięgnięcia jego rady. Nie nadużywał **P.** jednak nigdy swego położenia, a tym sposobem zyskał sobie szacunek nawet nieprzyjaciół swoich na dworze królewskim. Znaczenie jego i wpływ na umysł króla upadły dopiero z powstaniem Targowicy i upadkiem konstytucji 3 maja. Opuściwszy Polskę razem ze Stanisławem Potockim po drugim podziale kraju, więziony był ze swym towarzyszem przez rząd austrjacki w Teresienstadt, a potem w Pradze, skąd dopiero w 1800 za staraniem księżny kurlandzkiej został uwolniony pod warunkiem, że nigdy nic o Polsce pisać nie będzie. Odtąd przy-

wiązał się do dworu księżny i był nauczycielem najmłodszej jej córki Doroty, późniejszej księżny Dino, z którą przybywszy 1805 do Petersburga, wszedł do służby rosyjskiej i otrzymał rangę radcy stanu. Następnie został sekretarzem księcia Adama Czartoryskiego, ówczesnego towarzysza ministra spraw zagranicznych, i razem z nim w orszaku cesarza Aleksandra I urzędowe odbywał podróże, zajmując się ważnemi pracami dyplomatycznemi. Po ukończonej z Francuzami wojnie, wrócił do Petersburga na dwór księżny kurlandzkiej; w 1806 udał się z nią do Kurlandji i tu ożenił się z damą jej dworu Fityngofówną. Opuściwszy 1807 r. Rosję, przebywał w Altenburgu i tam † 1809. Pozostałą po nim piękną bibljotekę wdowa sprzedała księżnie kurlandzkiej, a znakomity zbiór kart geograficznych nabył ks. Adam Czartoryski. Przed śmiercią zajmował się **P.** wyłącznie pracami filologicznemi, a mianowicie przygotowaniem nowej edycji krytycznej *Juwenalisa*, ale rękopism ten zaginął. Kiedy i gdzie **P.** sekularyzował się, nie wiadomo. Por. Michał Baliński „O Janie Śniadeckim“ (t. II, str. 291); Kalinka „Sejm czteroletni“.

Piatra (dawniej *Petrodava*), miasto główne okręgu Neamc w Rumunji (Mołdwji), nad Bystrzycą, w okolicy górzystej, ma 7 kościołów grecko-wschodnich, kościół katolicki, ormiański, kościół lipowanów, 2 synagogi, gimnazjum, 22,000 miesz.; ożywiony handel drzewem.

Piatyhorsk, miasto w obwodzie Tereckim na Kaukazie, nad rzeką Podkumką, u podnóża góry Maszuka, ma 18,638 miesz., słynie ze źródeł mineralnych siarczanych w pobliżu miasta leżących.— *Piatyhorski okrąg* ma na przestrzeni 10,671 w. kw. 180,204 miesz.

Piatyhory, miasteczko w dawnem województwie Bracławskiem, powiecie Winnickim, niegdyś własność Sanguszków.

Piatyizbiańska stannica, w ziemi Wojska Dońskiego, ma przeszło 9,000 miesz.

Piauhy, prowincja w północno-wschodniej stronie Brazylji, nad oceanem Atlantyckim położona; obejmuje 301,797 klm. kw. i liczy 267,000 miesz.; miasto główne Theresina (dawniej Oeiras).

Piawa *(Piave)*, rzeka we Włoszech, prowincji Belluno, wypływa z góry Monte-Paralba w Alpach Karnijskich, zaczyna być spławną pod Zenson i wpada dwiema odnogami do morza Adrjatyckiego powyżej Wenecji.

Piazza (włos.), plac, rynek. *Piazzeta*, mały plac, placyk.

Piazza Armerina, miasto okręgowe we włoskiej prowincji Caltanisetta, siedziba biskupa, posiada wspaniałą katedrę w stylu renesansowym, zamek, wiele pałaców prywatnych, gimnazjum, szkołę techniczną i liczy 18,000 m.

Piazzi Józef, astronom włoski, * 1746 w Ponte w Weltlinie, †1826 w Neapolu; poświęcił się zawodowi duchownemu i wstąpiwszy do zakonu Teatynów, był profesorem w różnych miastach włoskich. W 1791 został w Palermo profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum, gdzie 1 stycznia 1801 odkrył planetę Ceres (ob.). W 1803 wydał katalog gwiazd, obejmujący 6,784 gwiazd, a 1814 drugi, obejmujący 7,646. Wydał też „Lezzioni elementari di astronomia“ (2 t., Palermo, 1817). W r. 1817 został dyrektorem generalnym obserwatorjów w królestwie Neapolitańskiem i zajmował się gorliwie podniesieniem stanu oświaty publicznej. Ogłosił „Lezioni elementari di astronomia“ (2 t., 1817).

Piątek, szósty dzień tygodnia, licząc od niedzieli, skąd jego nazwa łacińska, *sexta feria*. Starożytni poświęcali ten dzień bogini Wenerze i zwali go dniem Wenery, *Veneris dies*, skąd pochodzą nazwy romańskie **P.**, jak fran. *Vendredi*, włos. *Venerdi*. Podobnie i ludy germańskie poświęcały **P.** na cześć bogini miłości Friggi, stąd anglosas. *Frigedag*, holend. *Vrydagh*, duńskie i szwedz. *Fredag*, ang. *Friday* i niem. *Freitag*.—Kościół katolicki zaleca w tym dniu wstrzymanie się od pokarmów mięsnych.

Piątek, osada w gub. Kaliskiej, pow. Łęczyckim nad rz. Moszczenicą położona, niegdyś do dóbr stołowych arcybiskupów gnieźnieńskich należąca, ma starodawny kościół farny, założony r. 1446, z pięknie złoconym ołtarzem wielkim i dwoma bocznemi ołtarzami, misternie z drzewa dłótem wyrobionemi. **P.** liczy 2,400 m.

Piątkowa, wieś w Galicji, obwodzie Sanockim, o $2\frac{1}{2}$ mili od m. Dubiecka położona, pamiętna bitwą za Bolesława Wstydliwego, 19 czerwca 1266, w której Piotr, wojewoda krakowski, wódz Polaków, zniósł ruskie, litewskie i tatarskie zastępy, pod dowództwem księcia ruskiego Swarnona zostające, obóz ich zabrał i kraj na kilka mil wokoło spustoszył.

Piątkowski Henryk

Piątkowski Henryk, artysta malarz, * 1853 w Kijowie, z ojca Leonarda, b. marszałka szlachty powiatu Humańskiego. Otrzymał wykształcenie domowe, przygotowując się pierwotnie do korpusu paziów. Od dzieciństwa okazywał zamiłowanie do malarstwa. W 1868 przybył z ojcem do Warszawy, gdzie przez dwa lata uczęszczał jako wolny słuchacz na wydział filologiczno-historyczny b. Szkoły Głównej i nowozałożonego naówczas uniwersytetu. Uczęszczał również do Szkoły rysunkowej i opuścił ją w 1871 z ustąpieniem profesora Hadziewicza. W r. 1872 wystawił w Towarzystwie Zachęty pierwsze swe prace samodzielne, jak: „Druciarz“ i „Poufna rozmowa“, wyjechał do Monachjum i tam drogą konkursu był przyjęty do szkoły prof. Wagnera. U Wagnera był do wiosny 1875, a przez ten czas za studja

olejne otrzymał w akademji w 1873 list pochwalny," w 1874 dwa medale bronzowe, w 1875 medal srebrny, najwyższe odznaczenie akademickie. Przyjęty następnie przez dyrektora Pillotego do szkoły kompozycyjnej, nie namalował w niej ani jednego obrazu, i po kilku zaledwie miesiącach opuścił ją, udając się do Warszawy. Na wystawie Zachęty zjawa się wtedy kilka jego obrazów, jak: „Neron i Aktea", „U wdowy chleb gotowy", „Dwie śmierci", „Pompejanka", „Pieśń o Filonie", portret własny i t. d. Utwory te znajdują uznanie bawiącego naówczas w Warszawie Cyprjana Godebskiego, za którego namową wyjeżdża z kolegą swoim Chełmońskim do Paryża w końcu 1875 r. W Salonie 1876 **P.** wystawia dwa obrazy: „La Bacchante" i „La femme au perroquet"; w 1877 „Portret Armanda Gouziena" i „Córa stepów"; w 1878 duży obraz „Śmierć przez kwiaty"; w r. 1879 „La Citoyenne Talien" i „Le suplice de l'adultère". Oba te obrazy wraz z portretem żony, figurują następnie na wszechświatowej wystawie sztuki w Monachjum (1879). Mieszkając przez lat kilka stale w Paryżu, **P.** w 1877 wyjeżdża na kilka miesięcy do Londynu, dla namalowania portretu Sir Mosesa Montefiore, p. Hassfelda i t. d. W r. 1880 powraca do kraju i osiada w dziedzicznym majątku Ochmatowie, gdzie przebywa do 1886 r. Z epoki tej znane są obrazy: „Zima", „Sprzedaż niewolnicy", „Ulica w Paryżu", „Magdalena na Golgocie", „Parys w kłopocie" i w in., które wystawione były w Kijowie, Warszawie, Krakowie w końcu w Odesie, gdzie **P.** od 1886 do 1889 r. przemieszkiwał. W 1888 urządza w gmachu Giełdy odeskiej specjalną swą wystawę. Po sprzedaniu majątku **P.** w 1889 przenosi się na stały pobyt do Warszawy, gdzie od tego czasu pracuje. Z bardziej znanych dzieł ostatniego okresu są: „Dramat w hotelu", „Zwiastowanie", „Portret pani Trylskiej", „Czytanie wyroku", „Plac Teatralny w Warszawie", „Wieszczka wiosny", „Portret Ignacego Matuszewskiego", „Powiew śmierci", „Portret Mickiewicza", „Portret pani Ady Berent", „Modelka w lesie", „Idą sobie dwie kobiety" i t. d., oprócz tego maluje wiele obrazów religijnych do kościołów, portretów, główek kobiecych, ilustracji do pism i t. d. Na wystawie powszechnej w Berlinie 1893 znajdowały się: „Zwiastowanie" i „Portret p. Trylskiej", w Salonie paryskiem 1897: „Dramat w hotelu" i „Portret p. Matuszewskiego", w Salonie 1899 r.: „Powiew śmierci" i „Adam Mickiewicz"; na wystawie wszechświatowej w Chicago i San Francisco „Zabójstwo"; na wystawie akademickiej w Petersburgu 1898 „Portret Matuszewskiego," na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 tenże sam portret; na wystawie inauguracyjnej w Krakowie 1891 „Mysz pracowniczka". **P.** za swe utwory otrzymał następujące nagrody oprócz medali akademickich: w 1878 r. w Angers za obraz „Herodjada" medal srebrny, w 1894 w San Francisco medal bronzowy za obraz „Zabójstwo"; w 1900 r. na wystawie powszechnej w Paryżu, ze portret Matuszewskiego medal bronzowy, a następnie w Warszawie w 1891 odznaczenie na konkursie imienia Gersona, list pochwalny w 1897 na konkursie Tow. Zach., nagroda na konkursie główek w 1896 i na konkursie Kurjerowa w 1898. Oprócz zajęć malarskich **P.** pracuje na polu literackim. Był współpracownikiem bądź stałym, bądź dorywczym większości pism polskich. Drukował w nich z górą 20 nowel, jak: „Topielica", „Stary cmentarz", „Marysia", „Niedobry" i t. d, oraz wielką liczbę krytyk, studjów i artykułów dziennikarskich. Na konkursie wydziału krajowego w 1895 otrzymał odznaczenie za sztukę dramatyczną p. t. „Nowi Ludzie", którą następnie zatytułował „Parwenjusze". Na konkursie zaś krakowskiego „Życia" wyróżniono nowelę jego „Kaprys". **P.** jest autorem osobno wyszłych: „Malarstwo polskie współczesne", „Władysław Podkowiński", „Maksymiljan Gierymski, studjum estetyczno-biograficzne"(odbitka z „Bibljoteki Warszawskiej"), „Nasze bziki" farsa w jednym akcie, w końcu „Album Sztuki polskiej". **P.** jest obecnie członkiem zarządu, oraz sekretarzem Warszawskiego Towarzystwa artystycznego.

Piątniczany, starostwo niegrodowe, leżało w województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckim i Czerwonogrodzkim. Podług lustracji z r. 1628 powstało z dawniejszego sstwa Stryjskiego i obejmowało dobra: Piątniczany, Lisiatycze, Kawczykąt i Stryjańcze, które następnie około r. 1770 zaliczano do wdztwa ruskiego, ziemi przemyskiej, w 1771 same dobra Piątniczany posiadał Kazimierz Łączyński, opłacając z nich kwarty złp. 401 gr. 24, a hyberny złp. 28 gr. 20. Na sejmie z roku 1773—1775 Stany Rzpltej nadały w posiadanie emfiteutyczne toż sstwo Stanisławowi Aleksandrowiczowi, szambelanowi królewskiemu, wraz z wsią Bachwice.

Pibrac Gui du Faur, dyplomata francuski, * w Tuluzie 1529. Po ukończeniu wyższych nauk w Padwie, został 1548 adwokatem w mieście rodzinnem, następnie radcą parlamentu, potem adwokatem generalnym w parlamencie paryskim a 1570 radcą stanu. Henryk Walezjusz, wybrany królem, przywiózł z sobą **P.** do Polski i razem z nim także wyjechał do Francji. Schwytany w tej podróży, ocalił się **P.** tylko wymową swoją i obietnicą skłonienia króla do powrotu. Wypuszczony na wolność, dopędził Henryka w Wiedniu i jako nieodstępny króla doradca przybył z nim do Paryża. Wysłany powtórnie do Polski, gdy zastał już Henryka odsądzonego od korony, powrócił do Francji i opisał przygody swe w książeczce, wydanej 1617 w Paryżu, którą w skróconym wypisie podał Niemcewicz w swoich „Pamiętnikach o dawnej Polsce" (tom 1). **P.,** odtąd przebywając ciągle we Francji, czynny brał udział w sprawach swego kraju i † 1584 w Paryżu, jako prezydent parlamentu i kanclerz królowej Małgorzaty. Oprócz mów mia-

nych na soborze trydenckim i w Polsce, drukowanych osobno po łacinie, napisał też **P.** kilka dzieł historycznych, listów, rozpraw i poematów. Por. Pasquali „Pibracii vita“ (Paryż, 1584; po franc. 1617) i Lepine de Grainville „Mémoires sur la vie de Pibrac“ (Paryż, 1758—61).

Picard Jan, astronom, * 1620 w La Flèche, † 1682, był przeorem w Rillé w Andegawji i członkiem paryskiej akademji nauk od jej założenia. Wykonał pomiar stopnia południka między Malveisine a Amiens, przyczem użył metody trójkątowania, podanej przez Snelliusa, założył pismo *Connaissance de temps* i poczynił wiele odkryć i ulepszeń w urządzeniu narzędzi astronomicznych. Ogłosił „La mésure de la terre“ (1671) i in.

Picard Ludwik Benedykt, komedjopisarz francuski, * 1769 w Paryżu, † 1828. Ulegając wrodzonym skłonnościom, poświęcił się literaturze dramatycznej i sławę swą ugruntował komedją „Encore des Ménechmes“ (1791) i operą komiczną „Les visitandines“ (1792). Do najlepszych wszakże jego utworów należą: „Médiocre et Rampant, ou le moyen de parvenir“ (1797) i „Les marionettes“ (1807). Od 1797 aż do 1807 występował na scenie jako aktor; od 1801 zawiadował administracją opery wielkiej, następnie był dyrektorem Odeonu, a w końcu teatru Favart. Oprócz tego pisał **P.** i romanse, jak np.: „Le Gilblas de la révolution“ (5 t., Paryż, 1824), a z Drozem wydał „Mémoires de Fauvel“ (4 t., Paryż, 1822). Część jego utworów wyszła naprzód p. t. „Theâtre“ (2 t., Paryż, 1812), a później p. t. „Oeuvres“ (10 t., Paryż, 1821—22).

Picard Ludwik Józef Ernest, polityk francuski i gruntowny znawca finansów, * 1821 w Paryżu, † 1877. Ukończywszy studja prawne, osiadł 1844 jako adwokat w rodzinnem mieście i był członkiem rady nadzorczej dziennika *Siècle*. Wybrany 1856 deputowanym, odznaczył się w ciele prawodawczem (1859—63) jako niepospolity mówca i zawzięty przeciwnik drugiego cesarstwa. Wielki szczególnie rozgłos zyskał przy debatach o konwersji renty i o administracji Paryża. Wybrany ponownie 1863 r., zasiadał na ławach opozycji i świetny brał udział w rozprawach o prawie prasowem i prawie zgromadzeń. W 1868 został jednym z dyrektorów opozycyjnego tygodnika „L'électeur“ i należał ciągle do szeregu *Nieprzejednanych*. Po upadku drugiego cesarstwa i ustanowieniu rzeczypospolitej (4 września 1870) objął w rządzie tymczasowym wydział finansów, a po zawarciu pokoju z Niemcami był za rządów Thiersa ministrem spraw wewnętrznych do 21 maja 1871, a od listopada 1871 aż do upadku Thiersa (1873) posłem francuskim w Brukseli. Wybrany 1871 deputowanym, zasiadał po lewicy, w 1876 wybrany senatorem dożywotnim.

Picard Alfred, inżynier francuski, * 1844 r. W 1880 był dyrektorem gabinetu w ministerjum robót publicznych, 1881 dyrektorem dróg żelaznych, 1882 radcą stanu, prezesem sekcji robót publicznych. W 1889 brał udział w organizacji wystawy powszechnej, a w 1900 był komisarzem generalnym wystaw. Prócz tego wykonał wiele robót inżynierskich, z których zdawał sprawę w licznych broszurach.

Picard Emil, matematyk, * 1856 w Paryżu, kształcił się w szkole normalnej wyższej, 1886 został profesorem rachunku infinitezymalnego w uniwersytecie paryskim. Ogłosił liczne rozprawy z rachunku różniczkowego i teorji funkcji, oraz wydaje „Traité d'analyse“ (od 1891, dotąd 3 t.).

Picart Bernard, rysownik i miedziorytnik francuski, syn znanego pod imieniem *le Romain* artysty *Stefana Picart'a* (* 1631, † 1721), * 1673 w Paryżu, † 1733 w Amsterdamie. Kształcił się pod kierunkiem Leclerc'a w architekturze i perspektywie, a w kompozycji obrał sobie za wzór van Schuppena. Posiadał **P.** nadzwyczajną biegłość w naśladowaniu aż do złudzenia innych mistrzów. Jako protestant musiał 1710 opuścić kraj rodzinny i osiadł w Amsterdamie, gdzie u tamecznych księgarzy jako ilustrator znalazł zajęcie. Prace jego z tej epoki są o wiele pośledniejsze od poprzednich. Do najlepszych utworów **P.** należą portrety: jego ojca, Rogera de Piles i księcia Eugenjusza oraz „Mord niewiniątek“. Większą nierównie sławę zapewnił sobie **P.** swymi miedziorytami do „Traité des cérémonies religieuses des toutes les nations“ (11 t., Amsterdam, 1725—43).

Piccard Leon, malarz polski, * 1843 r. we wsi Wróblaczynie, w obwodzie żołkiewskim w Galicji, kształcił się naprzód w krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie jako stypendysta w Monachjum i Wiedniu. Dotychczasowe jego prace artystyczne są: „Ukrainka“, „Zamknięcie klasztorów“, „Dumka ukraińska“ i wreszcie „Uczta Konrada Wallenroda“, obraz odznaczający się charakterystyką i świetnym kolorytem, który zwrócił na artystę uwagę. Prócz tego **P.** wymalował wiele portretów i zrobił wiele różnych ilustracji.

Piccini Mikołaj.

Piccini Mikołaj, sławny kompozytor włoski, * 1728 w Beri. Od 1758 przebywając w Rzymie, zjednał sobie licznemi (przeszło 100) operami wielką wziętość; powołany do Paryża, wystąpił tam jako współzawodnik Glucka (ob.) i przedstawiciel wprost przeciwnego w muzyce kierunku, stawiającego melodyjność i śpiewność na pierwszym planie. Zawiązała się stąd pomiędzy zwolennikami Glucka a **P.** zacięta i długotrwała walka (glukiści i picciniści), za pomocą tysiącznych książek, broszur, artykułów, w której czynny udział brały wszystkie klasy ludności i cały świat literacki. (**P.** popierali d'Alembert, Marmontel, La Harpe; Glucka zaś Suard, Arnaud i inni). Od 1782

mianowany dyrektorem szkoły śpiewu, był **P.** w końcu członkiem konserwatorjum i † 1800 r. w Passy. Z oper **P.,** pisanych dla sceny francuskiej, najcelniejsze były: „Atys“ i „Dydona“.

Piccinino Mikołaj, sławny kondotjer, * w Perużu, † 1444. Służył pod Filipem Visconti, odniósł kilka zwycięstw nad hrabią Urbino, nad Carmagnolą i Sforzą, przegrał bitwę pod Anghiari (1440), zdobył fortece Tressan i Bergamasco; w końcu mianowany był przez Viscontiego władcą Bolonji.

Piccinino Jakób, syn poprz., służył wojskowo w Wenecji 1450—51, potem prowadził wojnę własnym kosztem i zawarł przymierze zaczepne z Janem, księciem Anjou, przeciwko królowi neapolitańskiemu, ale zdradziwszy go dla Ferdynanda I, był uwięziony we dwa lata potem i zamordowany w więzieniu.

Piccolo (włos. mały), mały flet, pikulina; ob. Flet.

Piccolomini, starodawny ród włoski, pochodzący z Rzymu, później osiadły w Sjenie i dzisiaj jeszcze kwitnący w dwu linjach. Do tego rodu należą: **Piccolomini** Eneasz Sylwjusz, wybrany papieżem pod imieniem Piusa II (ob.), dał dzieciom swej siostry Laudomji Todeschini rodowe swe nazwisko i stąd powstały linje: Piccolomini d'Aragona, książąt Amalfi, książąt Montemarciano, książąt Valle i t. d. Z tegoż domu Todeschini-Piccolomini pochodził papież Pius III (ob.).

Piccolomini Oktawjusz, pochodzący w trzeciej generacji od Katarzyny, siostry Piusa II, generał cesarski, * 1599, † 1656 w Wiedniu. Wstąpiwszy do armji hiszpańskiej, brał czynny udział w wojnie Trzydziestoletniej. Jakkolwiek wiele zawdzięczał Wallensteinowi, mimo to wszakże dał się użyć za narzędzie do sprowadzenia jego upadku, za co hojnie został wynagrodzony. W latach następnych walczył w Niderlandach dość szczęśliwie z Francuzami i Holendrami i otrzymał 1648 godność feldmarszałka, a po zawarciu pokoju westfalskiego opuścił służbę wojskową. Sławę znakomitego wodza przyćmił swemi okrucieństwy. Syn jego Maksymiljan w utworze Schillera „Wallenstein“ jest fikcją poetyczną.

Piccolomini L., pseudonim L. Kurtzmanna.

Picea, ob. Jodła.

Picek Wacław Jaromir, poeta czeski, piszący zwykle pod pseudonimem *Podsvijansky*, * 1812 w Ujeździe blizko Turnowa, † 1869 w Nowych Benatkach; studjował w Młodej Bolesławi i Pradze, gdzie ukończył kursa prawne, poczem spełniał rozmaite urzędy publiczne. Bardzo wcześnie począł pomieszczać poezje w rozmaitych czasopismach; oddzielnie wydał zbiory poezji, jak: „Basnie“ (Praga, 1843; t. 1855; t. 1859); „Pisnie“ (t. 1847; t. 1852; t. 1856 i 1859). Próbował także sił swych w poezji dramatycznej i wydał w tym kierunku tragedję „Vilem z Rożmberka“ (t. 1840). Oprócz tego wydał „Politické zlomky o Czechach“ (Praga, 1850). **P.** był poetą nawskroś lirycznym; najlepszym utworem jego są pieśni, po większej części podłożone pod muzykę przez rozmaitych kompozytorów („Pisnie czeské“, 5 zeszytów, Praga, 1861), z których wiele przeszło w usta ludu.

Picen, $C_{22}H_{14}$, węglowodór znajdujący się w ostatnich produktach dystylacji smoły węgli kamiennych, tworzy listki bezbarwne, trudno rozpuszczalne, topi się przy 338°, wre przy 519°, przez utlenienie kwasem chromnym wydaje *picechinon*.

Picenum, prowincja w starożytnej Italji środkowej, pomiędzy Apeninami i morzem Adrjatyckiem położona, w najdawniejszych czasach zamieszkana przez Umbrów, którym kraina ta przez Picenów, odłam plemienia Sabinów, zabraną została. Picenowie w 299 r. połączyli się z Rzymianami, ale już w r. 268 stosunek ten zerwali, i wtedy zwyciężeni przez konsula Publjusza Sempronjusza, weszli pod nazwą *Picentów* w prawa i obowiązki sprzymierzeńców rzymskich. Część zaś ich została przesiedloną do południowej Kampanji nad zatokę Salernitańską, gdzie ich miastem głównem była *Picentia*.

Pichegru Karol.

Pichegru Karol, generał francuski, * 1761 r. w Arbois w Franche-Comté. Początkowo korepetytor matematyki w Brienne (gdy Bonaparte był tamże uczniem), wstąpił później do jednego z pułków artylerji i wziąwszy czynny udział w rewolucji, został 1793 generałem dywizji; po usunięciu Hoche'a (luty 1794) otrzymał naczelne dowództwo nad armją północną, a po szczęśliwej kampanji w Holandji i zdobyciu tego kraju 1794—95, mianowany był głównodowodzącym armją nad Renem i Mozelą. Wśród świetnego powodzenia i złudzony hojnemi obietnicami księcia Kondeusza, zgodził się służyć rojalistom i dozwolił Austrjakom odnieść niektóre nad armją swoją zwycięstwa. Skutkiem tego dyrektorjat odjął mu w początkach 1796 dowództwo, a **P.** udał się do Artois i tam wiódł życie prywatne. W 1797 wybrany na członka rady Pięciuset, stanął na czele stronnictwa kontr-rewolucyjnego i wygnany został do Kajenny. Zdoławszy jednak uciec do Angiji, zaprzyjaźnił się tam z Cadoudal'em i 1804 potajemnie wrócił do Francji, w niebezpiecznych podobno dla pierwszego konsula zamiarach. Poszukiwany najściślej przez policję, został odkryty i zamknięty 28 lutego 1804 w więzieniu Temple, gdzie 6 kwietnia umarł uduszony, jak niektórzy utrzymywali z rozkazu Bonapartego; rzeczywiście jednak sam sobie życie odebrał. Por. Montgaillard „Mémoire concernant la trahison de Pichegru dans les années III, IV et V“ (Paryż, 1804); Gassier „Vie du général P.“ (1814); Pierret „P.“ (1826); Bauziers „P.“ (1870).

Pichincha, prowincja w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Ecuador, obejmuje pla-

skowzgórze Quito (2,850 m. nad poz. m), oraz oba stoki Kordyljerów i ma powierzchni 21,500 klm. kw. (390,5 mil kw.). Pozbawiona lasów, lecz dobrze nawodniona i urodzajna. Liczy 205,000 m. Gł. miasto Quito.

Pichincha, wulkan w Ameryce południowej, w okolicy Quito, ma pięć wierzchołków, z których najwyższy dosięga 4,787 metrów wysokości.

Pichl Józef Bohisław, pisarz czeski, * 1813 r. w Kosorzy pod Pragą; po ukończeniu gimnazjum w Pradze, studjował tamże medycynę i 1842 otrzymawszy stopień doktora osiadł jako lekarz praktyczny w Pardubicach. Mianowany tamże fizykiem miejskim, obok zajęć swego stanu, gorliwie pracował nad rozbudzeniem ducha narodowego. W marcu 1848 począł wydawać pismo polityczne *Pardubicky hlasatel svobody o lidu prava*, czem oburzywszy na siebie bogate mieszczaństwo musiał schronić się do Pragi, gdzie założył czasopismo polityczne ludowe *Svatovaclavské poselstvi*, które wychodziło aż do ogłoszenia stanu oblężenia. 1848 był przez krótki czas redaktorem czasopisma *Obecné listy*, poczem został tłómaczem przy magistracie praskim. Utraciwszy 1854 to miejsce po wzięciu przewagi przez tak zwaną *Mittelpartei*, przyjął posadę lekarza przy hutach w Kladnie, skąd 1861 przeniósł się do Nyrzan za Pilznem. Po roku 1864 osiadł w Pradze. Oprócz artykułów pomieszczanych we wszystkich prawie czasopismach czeskich, wydał: przekład z Cervantesa „Nowely“ (2 t., Kralowy Hradec, 1838) i „Don Quijote de la Mancha“ (Praga, 1864); dalej „Spoleczensky krasorzecznik czeski“ (3 t., t. 1852—3); „Spoleczensky zpievnik czeski“ (t. 1851; 7 wyd. stereotypowe, 1865). W końcu przełożył **P.** cały szereg romansów Herlosza, jak „Czernohorci“ (t. 1853); „Czechy od r. 1814—24“ (cz. I „Jan Hus“, cz. „Jan Żiżka“, 2 t., t. 1850); „Posledni Taborita“ (t. 1851); „Chry roku 1444—60“ (t. 1852); „Valdsztejn“ (3 t., t. 1860—62); „Venecian“ (t., 1854).

Pichler Jan, grawer, * 1697, † 1779, wyrzynał piękne rysunki z kamienia. Syn jego Jan był znakomitym sztycharzem i portrecistą (* 1734, † 1791). Bracia jego przyrod., Jan i Józef, również zasłynęli jako grawerzy.

Pichler Karolina, z domu *Greiner*, autorka niemiecka, * 1769 w Wiedniu, od 1796 żona radcy regencji Andrzeja von Pichler, † 1843 w Wiedniu. Z pomiędzy jej powieści „Agathokles“ (3 t., Wiedeń, 1808) i „Frauenwürde“ (1812), a zaś z pomiędzy dramatów „Germanikus“ (1812) i „Heinrich von Hohenstaufen“ (1813) na szczególną zasługują wzmiankę. Inne jej prace zawarte są w ogólnem wydaniu: „Sämmtliche Werke“ (60 t., Wiedeń, 1820—45), oraz w „Denkwürdigkeiten aus dem Leben Karoline v. Pichler“ (2 t., Wiedeń, 1844).

Pichler Adolf, poeta niem., * 1818 w Erl nad dolnym Innem, † 1900, był od 1867 prof. geologji w Inspruku. Słynie zwłaszcza jako liryk: „Lieder der Liebe“; „Gedichte“ (1853); „Hymnen“ (2 wyd., 1858); „Epigramme“ (1869); „Deutsche Tage“ (1870); pisał także tragedje („Die Tarquinier“, „Rodrigo“), nowele i podróże. Autobiografję swą ogłosił 1876.

Pichler Aloizy, teolog katolicki niemiecki, * 1833 w Burgkirchen, † 1874, 1859 wyświęcony na kapłana, został 1861 dr. teologji, 1862 docentem i członkiem akademji nauk, 1868 wikarjuszem przy kościele św. Kajetana w Monachjum. 1869 wezwany do Petersburga na urzędnika do ministerjum oświaty, został zarazem bibljotekarzem w bibljotece publicznej, 1871 wszakże za przeniewierzenia się w tym urzędzie (przywłaszczanie sobie rzadszych książek) skazany został na wysłanie do Syberji. We wrześniu 1873 otrzymawszy ułaskawienie, powrócił do Niemiec. Jako uczony odznaczył się **P.** zwłaszcza głęboką znajomością historji kościoła wschodniego. Wydał: „Des Polybius Leben, Philosophie, Staatslehre“ (Landshut, 1860); „Geschichte des Protestantismus in der orientalischen Kirche in XVII Jahr. oder der Patriarch Lukaris und seine Zeit“ (Monachjum, 1862); „Geschichte der Kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident“ (2 t.,, tamże, 1865), dzieło bardzo ważne, napisane głównie na podstawie źródeł wschodnich; „An meine Kritiker“ (tamże, 1865; obrona powyższego dzieła); „Die Theologie des Leibniz aus Quellen mit besonderer Rücksicht auf die kirchlichen Verhältnisse der Gegenwart“ (2 t., tamże, 1869—70); „Die wahren Hindernisse und die Grundbedingungen einer durchgreifenden Reform der katholischen Kirche zunächst in Deutschland“ (Lipsk, 1870). W ostatnich dwu dziełach, świadczących o wielkiej uczoności autora, stoi **P.** jawnie na stanowisku przeciwnem kościołowi i zdecydowany jest, jak wyraźnie wypowiada w przedmowie, odłączyć się od kościoła katolickiego, co w następstwie wykonał przyjmując prawosławje.

Pichler Fryderyk, historyk, * 1834 w Celowcu, studjował w latach 1851—57 historję i literaturę niemiecką na uniwersytecie wiedeńskim i roku 1862 otrzymał stopień doktora filozofji, poczem 1866 powołany został na profesora hermeneutyki i numizmatyki do Grätz. Wydał: „Balladen“ (w Celowcu, 1856); „Christian und Else“ (historyczna nowela, tamże, 1856); „Das Wetter, insbesondere nach steierischer Volksmeinung“ (Grätz, 1859); „Ueber steierische Heroldfiguren“ (tamże, 1862); „Repertorium der steierischen Münzkunde“ (2 t., tamże, 1862); „Die keltischen Namen der römischen Inschriftsteine Kärnthens“ (w Celowcu, 1868); „Das historische Museum des Joanneums“ (Grätz, 1869) i in.

Pichlowa Franciszka Bogunka, poetka czeska, pisząca pod pseudonimem *Marja Czacka*, * 1811 w Pradze, córka profesora Fr. Svobody, a od 1845, małżonka Józefa Pichla (ob.). Stale wspierała męża swego w pracy nad rozbudzeniem życia narodowego. Pomieszczała w czasopismach wielce udat-

ne utwory poetyczne; oddzielnie wydała: „Pisnie“ (Praga, 1857), oraz przekład powiastki Karola Reybaud, „Lucie“ (tamże, 1833). Przekłady dwu innych powiastek „Deyova vdova i Tryzeń“ pomieściła w *Lumirze*.

Pichot Amadeusz, pisarz francuski, * 1796 r. w Arly. W r. 1843 objął redakcję czasopisma *Revue Britannique*, uchodzącego słusznie za jedną z najlepszych w tym rodzaju publikacji. Z oddzielnych prac jego wymieniamy: „Vues pittoresques de l'Ecosse“ (1825); „Voyage en Angleterre et en Ecosse“ (3 t., 1825); „Essai sur lord Byron“ (1825); „Galerie des personnages de Shakspeare“ (Paryż, 1843); „Charles-Quint“ (1853); „L'écolier de Walter-Scott“ (1860) i t. d.

Pichury, inaczej *orzechy sasafras*, ob. Nectandra.

Pickering Edward Karol, astronom, * 1846 w Bostonie, został 1867 profesorem fizyki tamże, 1877 profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum Harvarda w Cambridge. Założył też obserwatorjum w Arequipa w Peru. Przeprowadził liczne badania, zwłaszcza fotometryczne, których rezultaty ogłosił w *Annals of the Harvard College Observatory* (4 t., 1900).

Pico, jedna z wysp Azorskich (ob.).

Pico Jan, *hrabia de la Mirandola, książę de la Concordia)*, jeden z najuczeńszych ludzi swego czasu, * 1463, † 1494 we Florencji. W dzieciństwie już nadzwyczajne okazywał zdolności; w Bolonji studjował prawo kanoniczne, filozofję i tajemnice przyrody, a potem zwiedzał najsłynniejsze szkoły we Włoszech i Francji. Poświęciwszy się zupełnie naukom, osiadł stale we Florencji i był jednym z najznakomitszych ludzi, którzy otaczali Wawrzyńca de Medici i tworzyli akademję platońską. **P.** starał się o zjednoczenie filozofji platońskiej z arystotelesowską. Już 1468 r. wystąpił w Rzymie z oświadczeniem, że chce bronić 900 tez z dziedziny wszystkich nauk, ale nie znalazł zapaśnika. Głównym owocem pracy jego są dzieła: „Heptaplus“ (mistyczny wykład historji stworzenia) i „De Ente et Uno.“ Po śmierci **P.** wyszła zbiorowa edycja pism jego p. t. „Opera“ (Florencja, 1498). Por. Dreydort „Das System des J. P.“ (Marburg, 1858).

Pico Jan Franciszek de la Mirandola, synowiec popr., † 1533, był jeszcze większym od niego mistykiem. Pisma stryja i synowca wyszły w jednym wydaniu (2 t., Bazylea, 1573 i 1601).

Picot Franciszek Edward, malarz francuski, * 1786 w Paryżu, † 1867. Od 1836 był członkiem akademji sztuk pięknych. Celniejsze jego prace są: „Śmierć Jakóba,“ „Śmierć Safiry,“ „Amor i Psyche,“ „Wjazd Gwizjusza do Calais,“ portret „Talmy“ i w. in.

Picot Jerzy, historyk francuski, * 1838 w Paryżu, studjował prawo, 1865 został sędzią, 1877 powołany przez ministra Dufaura na dyrektora departamentu spraw kryminalnych i ułaskawień, 1879 na redaktora czasopisma *Parlement*, organu republikanów umiarkowanych. Napisał: „Les élections aux Etats généraux dans les provinces de 1302 à 1614“ (1874); „Le parlement de Paris sous Charles VIII“ (1877); „Histoire des Etats généraux et leurs influence sur le gouvernement de la France de 1355 à 1614“ (nowe wyd., 4 t., 1888), dzieło nagrodzone przez akademję.

Picou Henryk, malarz francuski, * 1822 w Nantes, uczeń Pawła Delaroche'a. Do najlepszych utworów jego należą: „Dzieci Nilu“ (1847); „Kleopatra i Antonjusz nad Cydnem“ (1848); „Pokusa,“ „Duch Nocy“ (1850); „Furje“ (1852); „Gwiazda wieczorna,“ „Kąpiel sułtanki“ (1857); „Wylew Loary“ (1865); „Molière w Wersalu“ (1868) i in.

Picpus, ulica w Paryżu przy przedmieściu św. Antoniego, na której mieli klasztor, zbudowany 1601, zakonnicy trzeciej reguły św. Franciszka, zwani Pokutnikami, a od tej ulicy także *Pikpusjanami*. W r. 1817 papież Pius VII zatwierdził kongregację księży świeckich Serca Jezusa i Marji przy ulicy Picpus. Członkowie tego zgromadzenia wybrali się jako misjonarze na wyspy oceanu Spokojnego i, szeroko się tam rozgałęziwszy, gorliwie zajęli się nawracaniem pogan. Są także i zakonnice tegoż zgromadzenia; dom ich paryski miał 1843 pod swą zależnością 19 klasztorów we Francji i 3 w Ameryce południowej.

Picquart Jerzy Henryk, pułkownik francuski, * 1854, odegrał niejaką rolę w procesie Dreyfusa; ob. Dreyfusa sprawa.

Picramnia, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, drzewka i krzewy w Indjach zachodnich. Kora i korzeń **P.** *antidesma* używają się przez murzynów przeciw chorobom syfilitycznym i wogóle jako środek gorzko pobudzający. Drewno **P.** *pentandra* używa się jako farba, podobna do drzewa brazyljowego, ale brunatniejsza.

Picrasma, ob. Quassia.

Picria *(Gorycz, Goryczel)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmuje dwa znane gatunki, z których **P.** *felterrae*, ziele trwałe w Kochinchinie i Chinach, uprawia się tam często z powodu własności lekarskich; liście używają się jako środek napotny, moczopędny i pobudzający.

Pictet Marek August, przyrodnik, * 1752 w Genewie, † 1825; był uczniem i towarzyszem podróży Saussure'a, po którym nastąpił w r. 1786 jako profesor, a potem jako prezydent akademji w Genewie. W r. 1796 założył razem z bratem swoim „Bibliothèque britannique“ (od 1816 „Bibliothèque universelle“), w r. 1798 traktował z rzecząpospolitą francuską w interesie swego miasta rodzinnego. Jako członek trybunału (1802) i jego sekretarz (1807), głosował za utworzeniem cesarstwa, za co Napoleon mianował go jednym z piętnastu nadzorców uniwersytetu. W ostatnich latach zajmował się najwięcej meteorologją.

Pictet Karol de Rochemont, brat poprz., dyplomata, * 1755 w Genewie, † 1824, służył od r. 1775 w wojsku francuskiem, w 1789 zreorganizował milicję genewską, ale w r. 1794 zmuszony był uciekać do Waadt. Jako poseł genewski miał udział w r. 1813 w naradach sprzymierzonych monarchów w Bazylei i w następnych kongresach w Paryżu i Wiedniu. W r. 1815 był posłem szwajcarskim w Paryżu, następnie radcą stanu w Genewie, poczem osiadł na wsi. Ogłosił: „La Suisse dans l'interêt de l'Europe“ (1821) i in.

Pictet Adolf, synowiec poprz., lingwista, był oficerem artylerji w Genewie; ogłosił: „De l'affinité des langues celtiques avec le sanscrit“ (1837); „Essai sur quelques inscriptions en langue gauloise“ (1859); „Les origines indo-européennes“ (2 t., 1859—63) i in.

Pictet Franciszek Juljusz, krewny poprzednich, zoolog, * 1799 w Genewie, † 1872. Był profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Genewie; ogłosił: „Histoire naturelle des insectes nevroptères“ (2 t., 1841—43); „Traité elementaire de paléontologie“ (2 wyd., 4 t., 1853—57); „Mélanges paléontologiques“ (1863—67) i in.

Pictet Raul, fizyk, * 1846 w Genewie, był profesorem tamecznego uniwersytetu. W r. 1877 zdołał skroplić tlen i azot, poddając gazy te ciśnieniu i oziębianiu, a następnie prowadził dalej badania objawów zachodzących w nizkiej temperaturze; rezultaty osiągnięte zastosował do celów technicznych i założył w Berlinie towarzystwo celem otrzymywania gazów skroplonych. Ogłosił: „Mémoire sur la liquéfaction de l'oxygène“ (1878); „Nouvelles machines frigorifiques“ (1885) i in.

Pictor Kwintus Fabjusz, ob. Fabjusze.

Picus, staroitalski bożek leśny, posiadający dar wieszczenia, syn Saturna, a ojciec Fauna; wzgardziwszy miłością Cyrcy, zamieniony został w dzięcioła *(picus)*, który także u dawnych ludów włoskich uchodził za proroczego; jego głos i lot należał do najważniejszych augurjów.

Picus, pseudonim Stan. Zawadzkiego.

Picus, ob. Dzięcioł.

Piderit Teodor, pisarz niemiecki, * 1826 w Detmoldzie, studjował medycynę, a z powodu udziału w ruchach rewolucyjnych, zmuszony był udać się 1850 do Ameryki, przebywał w Valparaiso jako lekarz. Od r. 1863 przebywa w mieście rodzinnem. Filozoficzne jego dzieła: „Gehirn und Geist“ (1863); Wissenschaftliches System der Mimik und Physiognomik“ (1867); „Die Theorie des Glücks“ (1867) zostały dobrze przyjęte przez krytykę. Następnie zwrócił się do literatury pięknej i ogłosił: „Kuriose Geschichten“ (1872); „Mister Wiliamsman“ komedja (1875); „Charlotte von Wolfenbüttel tragedja (1876) i in.

Piec, przestrzeń ograniczona mniej lub więcej ogniotrwałym materjałem, w której przez spalenie wywiązuje się ciepło, przeznaczone bądź do najrozmaitszych celów wewnątrz **P.,** bądź do ogrzewania lub osuszania przestrzeni zewnętrznych. Pierwszy rodzaj **P.** obejmuje **P.** służące do celów metalurgiczno-hutniczych i wogóle technicznych, jak **P.** do wypalania wapna, porcelany, **P.** garncarski, także **P.** piekarskie, kuchenne, **P.** z kotłami i t. d.

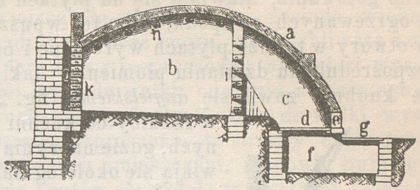

Fig. 1. Piec garncarski.

P. przeznaczone do celów hutniczych nie dadzą się ściśle podzielić na kategorje, stownie jednak do główniejszych właściwości swych konstrukcji bywają: **P.** *szachtowe*, w których ruda zostaje w bezpośredniem zatknięciu z materjałem opałowym (ob. Wysokie piece); **P.** *płomieniste*, w których ruda

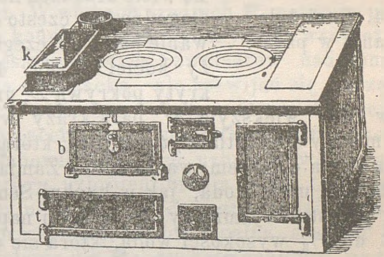

Fig. 2. Kuchnia angielska.

niezetknięta z materjałem opałowym poddaje się bezpośredniemu działaniu płomienia; **P.** *naczyniowe*, w których ciała mające być poddanemi działaniu ciepła umieszczają się w osobnych naczyniach z gliny ogniotrwałej lub surowca, w tyglach, retortach, rurach; między innemi należą tu **P.** *muflowe* (ob.

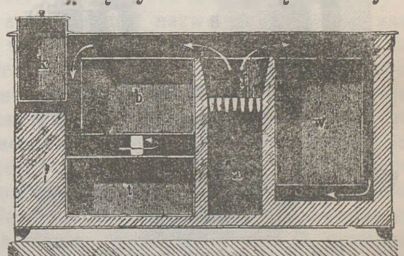

Fig. 3. Kuchnia angielska w przecięciu.

Mufel), **P.** *giserskie* i t. d. **P.** *garncarskie*, są to najczęściej **P.** płomieniste, leżące, z ogniskiem w jednym, a kominem w drugim końcu. Ognisko *c* (fig. 1) jest oddzielone murem kratowym *i* od przestrzeni *b*, pokrytej sklepieniem *a*, w której mieszczą się wyroby wypalane. Przez ruszt *d* popiół wpada do

f; otwór *g* dopuszcza powietrze, do ogniska prowadzi otwór *e;* przez ścianę kratową *k* płomień przechodzi do komina *o;* przez otwory *n* śledzić można bieg roboty.—Do gotowania pokarmów służą **P.** *kuchenne*, w których naczynia, zawierające materjały dane do gotowania, stawiają się na płytach żelaznych ogrzewanych ze spodu, albo też wpuszczają się w otwory w tychże płytach wyrobione i poddają bezpośredniemu działaniu płomienia; tak urządzone kuchnie zowią się *angielskiemi* (fig. 2 i 3), w różnicy od kuchni dawnych, gdzie naczynia ustawiają się około ognia, rozniecanego na trzonie kominowym. W kuchni takiej pod ogniskiem *f* zbiera się popiół w *a*, a gazy ogrzane krążą dokoła skrzyń *b*, *t*, *w*, oraz ogrzewają kocieł do wody *k*. W ostatnich czasach wprowadzono wiele urządzeń nowych. Dogodne jest często ogrzewanie parą, do czego służy kocieł *K* (fig. 4), zakryty pokrywą *D*, umieszczony w kotle większym *A;* para krąży w przestrzeni między obu kotłami, *t* jest rura, którą spływa woda użyta do przemywania kotła. Zamiast pary użyta być może woda, jak w kuchni Senkinga (fig. 5); przestrzeń *f* między obu kotłami napełniona jest do $^2/_3$ wysokości wodą, która się ogrzewa ogniem od dołu. Przestrzeń ta zamknięta jest

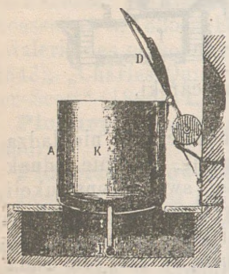

Fig. 4. Kocieł do gotowania w parze.

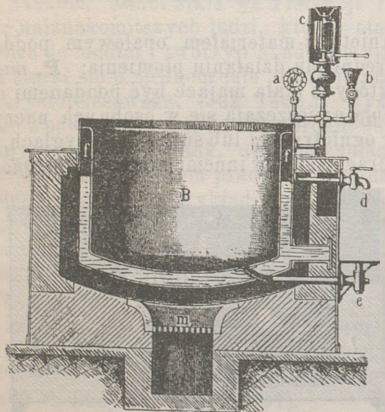

Fig. 5. Kuchnia Senkinga.

szczelnie, woda zatem ogrzana być może wyżej 100°; *a* jest manometr, *b* lejek do wprowadzania wody, *c* klapa bezpieczeństwa, *e* kran do odprowadzania wody zbytecznej, *m* ruszt, *e* kran zamykający rurę idącą od kotła *B*, który jest szczelnie zamknięty i działa jak kocieł Papina. Korzystne są też kuchnie gazowe czyli ogrzewane gazem, oraz nafciane (ob. Lampa); kuchnie elektryczne (ob. Elektryczne ogrzewanie) są dotąd mało rozpowszechnione dla znacznego kosztu ich utrzymywania. — **P.** przeznaczone do ogrzewania winny jak najzupełniej oddawać pokojowi ciepło wytwarzane przez proces palenia. Spalenie powinno zatem być jak najdokładniejsze, przy wydzielaniu jak najmniejszej ilości dymu i sadzy, a z ciepła wytworzonego tyle tylko powinno uchodzić kominem, ile potrzeba dla utrzymania przeciągu powietrza. Wszystkie jednak dotychczasowe konstrukcje są jeszcze dosyć błędne, tak, że mała tylko ilość ciepła, około 20—30 proc. jest w nich zużytkowaną. Ze względu na materjał **P.** są *żelazne*, szybko się ogrzewające i również szybko stygnące, oraz *gliniane* czyli *kaflowe*, ogrzewające się wolniej, ale też dłużej zatrzymujące ciepło, co w **P.** żelaznych otrzymanem być może tylko przez ciągłe otrzymywanie w nich miernego ognia. Wszystkie **P.** winny być nizkie i szerokie, gdyż powietrze ogrzane zbiera się w ich górnych warstwach, w zbyt wysokich przeto ogrzewanie tych górnych warstw powietrza nie przedstawia żadnych korzyści. Piece żelazne mają konstrukcję różną. **P.** przedstawiony na fig. 6 składa się z walca *B*, zbudowanego z kilku pierścieni; węgiel doprowadza się z zewnątrz przez rurę czworokątną *c*, *gh* jest ruszt ruchomy, *A* skrzynia do popiołu, zamknięta drzwiczkami *a*. Regulowanie może być dokonywane także od strony pokoju przez drzwiczki *b*. **P.** posiada nadto osłonę i łączy się z kanałem *s*, czem służy i do wentylacji. **P.** kaflowe dzielą się na *skrzynkowe*, dawniejszej konstrukcji, gdzie powietrze dopływa do ogniska bez żadnych szczególnych urządzeń, i **P.** *kanałowe*, których główne typy są: **P.**

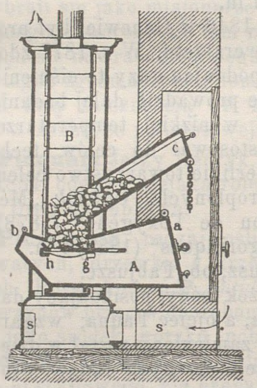

Fig. 6. Piec żelazny.

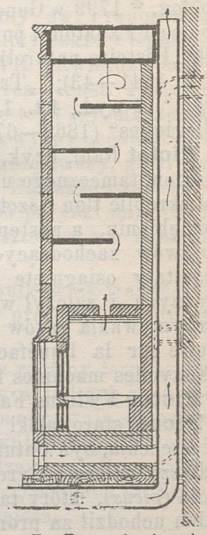

Fig. 7. Przecięcie pieca kaflowego.

szwedzkie, w których powietrze zimne wchodzi do kanałów ogrzanych, wewnątrz pieców się znajdujących, i stamtąd wracając, posiada wyższą temperaturę, i **P.** *rosyjskie (holenderskie)*, w których dym wychodzący z ogniska, obiegając liczne kanały, ścianom ich oddaje ciepło. Fig. 7 przedstawia urządzenie pieca kanałowego według systemu Feilnera. Dobre są także **P.** *pełne*, które zrana napełniają się paliwem, a będąc opatrzone przyrządem służącym do utrzymywania gorenia przez czas długi, pozostawiają się bez dalszego dopilnowania do powolnego wypalenia; tu należą **P.** do węgla kamiennego, które po wypaleniu winny być hermetycznie zamykane. Szczególnych zresztą konstrukcji **P.** jest bardzo wiele, mniej lub więcej różniących się szczegółami urządzenia. Obacz też Kaloryfery i Ogrzewanie.

Pièce (franc.) sztuka, pokój. P. de resistance główna potrawa, w przenośni główna rzecz.

Piechota, *infanterja*, wojsko walczące pieszo, główna część składowa każdej armji. **P.** jest jedynym samoczielnym rodzajem broni, t. j. może we wszystkich położeniach walczyć bez pomocy innych rodzajów wojska, a lubo konnica przewyższa ją szybszemi ruchami, a artylerja rozporządza skuteczniejszym ogniem, to jednak **P.** ma nad niemi wyższość przez możliwość szybkiej formacji i niezależność od koni, materjału i gruntu. Dawniejszy podział **P.** na lekką i ciężką przy dzisiejszem wyćwiczeniu żołnierza nie ma obecnie znaczenia. Różne gatunki **P.** we wszystkich krajach można zebrać w muszkieterów i grenadjerów, fuzyljerów i strzelców, z których pierwsi stanowią wojsko ciężkie, drudzy lekkie. Uzbrojenie **P.** stanowi obecnie karabin, czyli strzelba w połączeniu z bagnetem; broń boczna nie ma znaczenia. W polu nosi piechur pakunek swój w tornistrze; do uzbrojenia żołnierza należą dalej 1 lub 2 ładownice (patrontasze), w których znajduje się 25 — 50 ładunków (patronów) i kieszonka na kapiszony. Jednością taktyczną **P.** jest bataljon, pod względem administracyjnym dzielący się na kompanje, które w nowszych czasach też uważane są za jedność taktyczną; 2 do 4 bataljonów **P.** stanowią pułk, 2—3 pułków brygadę, 2—4 brygad dywizję, 2 dywizje korpus armji. — **P.** występuje do walki w szyku rozproszonym lub ścieśnionym; ten ostatni może być w *linji* lub w *kolumnach;* obie formacje mają swe zalety i wady; osobnym rodzajem kolumny jest kwadrat czyli *carre*, bądź pusty, bądź pełny, przeznaczony do oporu artylerji. W szyku linijnym wchodzi w czynność największa część broni, nadto linja przedstawia ogniowi artyleryjskiemu nieznaczną głębokość, a za ogniem może iść bezpośrednio napad na bagnety; stanowi ona jednak słaby opór uderzeniu, boki jej są bezbronne, używa się też głównie w walce obronnej w stanowisku zasłonionem; działanie jej umożliwiła zwłaszcza dzisiejsza broń szybkostrzelna, która ją chroni od napadu. Kolumny są marszowe, manewrowe i bojowe. Pierwsze mają front wązki, aby mogły postępować po wszystkich drogach; drugie mają większą szerokość, ale mniejszą głębokość, aby łatwo zmieniać mogły swą formację; kolumny bojowe formują się stosownie do okoliczności. Jako formacja bojowa kolumna przedstawia znaczne korzyści, gdyż jest łatwiejszą do prowadzenia, posiada większą siłę napadu i zdolność oporu, jest ruchliwszą i stanowi podporę bitwy rozproszonej; natomiast wprowadza mniej broni do walki; od ognia armatniego doznaje znaczniejszych strat. Gdy do walki występują oddziały rozproszone, to *strzelcy* czyli *tyraljerzy*, w odstępach umieszczeni, stanowią linję ogniową. Wiele sporów wywołała w ostatnich czasach kwestja czasu potrzebnego dla wykształcenia **P.**; przyjmuje się, że do jej wyćwiczenia wystarcza 18—24 miesięcy. **P.** stanowi oczywiście najdawniejszy rodzaj broni, gdy walczono mieczem lub włócznią, następnie strzałami i pociskami; stąd poszedł podział na **P.** lekką, przeznaczoną do strzelania, i ciężką, występującą z bronią lekką; ale już w starożytności usiłowano złączyć oba te rodzaje broni. W wiekach średnich **P.** ustąpiła pierwszeństwa konnicy, uznanie odzyskała wskutek korzyści odniesionych przez Szwajcarów nad konnicą paucerną austrjacką, ale rozwijać się zaczęła dopiero ze wzrostem władzy monarchicznej i upadkiem rycerstwa. Z początku główną masę piechoty stanowili *pikinjerzy*, uzbrojeni włócznią, gdy *arkebuzjery*, uzbrojeni bronią palną, tylko jako tyraljerzy używani byli do rozpoczynania walki. Gdy się przekonano, że broń palna stanowi najlepsze uzbrojenie dla **P.**, zyskała ona górę nad konnicą, miejsce arkebuzjerów zajęli *muszkieterzy*, do których w drugiej połowie XVII wieku przyłączyli się *grenadjerzy*, mający oprócz muszkietów jeszcze granaty ręczne. Po wprowadzeniu bagnetów pikinjerzy przy końcu XVII wieku ustąpili ze wszystkich wojsk. Gdy wyszły z użycia i niebezpieczne granaty ręczne, pozostał w początkach XVII w. właściwie tylko jeden rodzaj **P.**, uzbrojony strzelbami z bagnetami; nazwę grenadjerów zachowano dla wojska wyborowego. Następnie powstały pułki lekkie, przeznaczone głównie do walki rozproszonej, których korzyść okazała się w wojnie amerykańskiej o niepodległość i w wojnach rewolucji francuskiej; od czasu Napoleona połączono mniej więcej **P.** lekką i ciężką, a lubo potem znowu dzielono **P.** na ciężką, lekką, tyraljerów i rezerwę, ciągłe doskonalenie broni palnej sprowadza usunięcie tych różnic. W dawnej Polsce **P.** występuje obok konnicy dopiero od czasów Stefana Batorego; ob. Polskie wojsko. Por. Rüstow „Geschichte der Infanterie“ (Gotha, 1857); Bogusławski „Die Hauptwaffe in Form und Wesen“ (1880).

Piechowski Michał, historyk, * 1662 w województwie Pomorskiem, † 1723 w Przemyślu. Po ukończeniu nauk w Akademji krakowskiej, był kanonikiem kolegjaty szkalmirskiej, później proboszczem chełmskim i wieluńskim. W r. 1718 został

prałatem kustoszem i sufraganem przemyskim. Wydał: „Cornucopiae Infulae Chelmensis“ (Zamość 1717), są tu przywileje i przepisy biskupstwa chełmskiego, z żywotami tamecznych biskupów na początku, i „De doctrina Christiana.“ W rękopisie zostawił żywoty biskupów przemyskich, z których korzystał Zacharjaszewicz w dziele swem „Vitae Episcoporum praemisliensium.“

Pieczarka, ob. Bedłka.

Pieczarski Paterik, zbiór żywotów świętobliwych zakonników monasteru pieczarskiego w Kijowie, przechowany w kilku redakcjach, z których najdawniejsza sięga XV w. Wydrukowany po raz pierwszy w Kijowie 1661.

Pieczary, *jaskinie, lochy, groty,* naturalne wydrążenia podziemne, rozchodzące się mniej lub więcej głęboko w skałach w różnych kierunkach. Występują po całej ziemi, ale głównie w okolicach górzystych. Znajdują się już u szczytu, już u spodu góry, już pojedyńczo, już w znacznej liczbie. Przeważnie występują w górach wapiennych, dolomitowych i gipsowych; znane są też w bazaltach (grota Fingala) i w lawach. Co do kształtów i wymiarów **P.** są bardzo rozmaite, często wskutek zwężeń podzielone na osobne izby czyli komory. Największą ma być **P.** w Adelsbergu. Temperatura **P.** często jest odmienna od

Pieczara stalaktytowa na Antiparos.

temperatury otoczenia, już cieplejsza, już tak nizka, że lód nigdy w nich nie taje *(groty lodowe),* Niektóre zawierają zbiorniki wody, przez wiele z nich wody przepływają, największa jednak część jest sucha. Niekiedy woda meteoryczna, przeciekając przez pokłady wapienne, tworzy stalaktyty i stalagmity, czyli sopelice (ob.), ciekawe często z powodu dziwacznych kształtów (ob. fig.). **P.** dalej służyły za miejsce pobytu wielu zwierząt, których szczątki w nich obficie się znajdują, a w znacznej części należą do zwierząt zaginionych, jak niedźwiedzia jaskiniowego, hieny jaskiniowej, mamuta i w. in. Stanowiły także miejsce pobytu człowieka pierwotnego, który żył współcześnie z owemi zwierzętami, i z tego powodu obecnie silne budzą zajęcie u antropologów. Najsłynniejsze u nas **P.** są w Ojcowie i okolicach, w jednej z nich znaleziono niewątpliwe ślady przedpotopowego istnienia człowieka (ob. Mamutowa jaskinia). Powstawanie **P.** jest skutkiem różnych przyczyn, niektóre mogły powstać przez wyługowanie pokładów soli, inne przez działanie morza lub wód bieżących, przez trzęsienia ziemi i t. d. Por. Kraus „Höhlenkunde“ (1895).

Pieczęć, narzędzie, za pomocą którego przy pieczętowaniu listów wyciska się nazwisko, głoski lub pewien znak. Rączka **P.** miewa różne kształty, dolna tafelka jest z metalu lub różnych kamieni. Używają się też pierścienie z **P.** Wyrabiający **P.,** czyli pieczętarze, dzielą się na rytujących na mosiądzu, stali i kamieniach. Nauka o **P.,** jako źródłach historycznych, zowie się *sfragistyką* (ob.).

Pieczęć spowiedzi, pod pieczęcią spowiedzi, *(sigillum confessionis)* tajemnica spowiedzi, obowiązek zamilczenia przez księdza, tego, co usłyszał na spowiedzi, zdradzenie tajemnicy sp. grozi duchownemu pozbawieniem godności kapłańskiej; prawo cywilne w Niemczech nie uznaje tajemnicy np. w razie, jeżeli spowiadający się zamierza dokonać przestępstwa; spowiednik obowiązany jest o tem donieść, uwalnia jednak spowiednika od świadczenia w sądzie w tego rodzaju sprawach.

Pieczonowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Krakowskiem, powiecie Proszowskim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1771, obejmowało dobra Pieczenhagi z przyległościami, które posiadał Franciszek Dembiński, opłacając z niego kwarty złp. 797 gr. 12, a hyberny złp. 259 gr. 27.

Pieczyngowie, u bizantyjskich pisarzów *Patzinaki, Patzmakiti, Petzinaki;* u rzymskich *Pizenati, Pincenates, Pincenarii, Pezineigi, Petinegi;* po rosyjsku *Peczeniegi* albo *Peczeńcy;* w Węgrzech *Bissseni,* sami zaś zowiący się *Kangli* lub *Kangar,* silny niegdyś naród szczepu tureckiego, mieszkający pierwotnie nad rz. Jaikiem i Wołgą, mając za sąsiadów z zachodu Chazarów, ze wschodu zaś Uzów lub Ghuzów. Tutaj powstały pomiędzy **P.** a Chazarami krwawe walki, trwające przez ciąg VIII i IX w. Ostatni, by się zabezpieczyć od ciągłych napadów **P.,** wybudowali nad Donem silną twierdzę Sarkel. W końcu IX w. Chazarowie, połączywszy się z Uzami, napadli z dwu stron na **P.** i pokonali ich; mała część pozostała w zajmowanej dotychczas ziemi podległa Uzom, większa zaś wyciągnęła na zachód, przeszła przez środkowy Don, wyparła Madziarów z ich siedlisk pomiędzy Donem a Dnieprem i sama zajęła kraj przez nich zamieszkiwany (około 883). **P.** szli w ślad za uchodzącymi Madziarami i rozszerzyli się aż do ujść Dunaju i rz. Aluty (w Wołoszczyźnie). Około 900 po Chr. zajmowali **P.** większą część stepów na północ m. Czarnego, pomiędzy Donem i ujściem Dunaju. Dniepr dzielił obszerną ziemię **P.** na wschodnią i zachodnią. Dzielili się oni na 8 okręgów, pod zarządem osobnych książąt dziedzicz-

nych, i na 13 pokoleń. Na wojnie odznaczali się zręcznością w napadach i łupiestwem; używali strzał i kopji. Główniejszą część ich wojska stanowiła lekka jazda. Na Rusi ukazali się pierwszy raz na początku X w. za księcia Igora, z którym zawarli przymierze r. 915, i w jego wyprawie na Greków r. 944 brali udział jako sprzymierzeńcy. W roku 965 napadli na Kijów, ale byli odparci przez Światosława. W wyprawie tegoż księcia na Bulgarję **P.** należeli do jego sprzymierzeńców, ale pobici pod Adrjanopolem, opuścili pole bitwy i zabili Światosława przy progach Dnieprowych (972). Włodzimierz I, w. książę kijowski, pobił ich r. 993 nad rz. Trubeżem, a we 3 lata potem napadnięty od nich, ratował się ucieczką do Nowogrodu. W XI w. **P.** brali udział w domowej wojnie, przez synów Włodzimierzowych, Świętopełka i Jarosława, prowadzonej, i niejednokrotnie pustoszyli Ruś; rozbici w końcu 1036 pod samym Kijowem przez w. ks. Jarosława, skierowali swe napady na państwo Bizantyjskie. Już poprzednio spustoszyli Bulgarję w latach 1026, 31, 35 i 36. Wielkie zwłaszcza rozmiary przybrały te napady od czasów, gdy **P.** na początku drugiej połowy XI w. wyparci zostali z zajmowanych dotychczas siedlisk przez pokrewne sobie plemiona Połowców czyli Kumanów. Ograniczeni jednak na przestrzeni dzisiejszej Wołoszczyzny, znikli zupełnie **P.** na początku XII w., tak, że słabe ślady ich istnienia napotykamy w północnej Mołdawji, czyli dzisiejszej Bukowinie, w latach 1146 i 1152. W skutek porażki 1123 pod Berrhoey w Tracji, została złamana potęga **P.** w krajach zadunajskich; odtąd lub stale osiedli, lub też jako najemnicy służyli w wojsku cesarzów bizantyjskich. Pojedyńcze hufce **P.** wkroczyły w X w. do Węgier, gdzie osiedlili się pod nazwą *Bisseni*, po madz. *Bessenyök*, w okolicach Szoproni, Moszony i Prezburga, zostając w XI—XV w. pod zarządem własnego żupana (comes), Nadto liczne miejscowości w Węgrzech (Besenyő, Beseneu i t. d.) zachowały ślad ich istnienia. W końcu **P.** zleli się zupełnie z pokrewnymi sobie Madziarami. Por. Neumann „Die Völker des südlichen Russlands“ (Lipsk, 1847); Golubowskij „Pieczeniegi, Torki i Połowcy do nasestwija Tatar,“ „Istorija južnorusskich stiepiej IX—XIII w.“ (Kijów, 1884).

Pied (franc.), noga. Pied-à-terre, mieszkanie, w którem się staje w razie przybycia do jakiejś miejscowości, miasta.

Piegi, plamy żółte na twarzy i rękach, powstają w skutek osadzania się barwnika w komórkach naskórka; występują zwłaszcza pod wpływem światła.

Piegża, ptak, ob. Gajówka.

Piekarski Michał, znany z zamachu na Zygmunta III, dziedzic wsi Bieńkowice w Sandomierskiem. W młodych latach, skutkiem przypadkowego uderzenia w głowę, dostał lekkiego pomieszania zmysłów i z tego powodu, za staraniem blizkich krewnych, na mocy wyroku sądu królewskiego, trzymany był przez pewien czas w zamknięciu. Odzyskawszy jednak zupełną spokojność umysłu, odzyskał i wolność, ale podczas rokoszu Zebrzydowskiego powziął nienawiść ku królowi i zamiar zemszczenia się na nim tak za krajowe krzywdy, jako też i za swoje, podczas owego obłąkania, uwięzienie. Z myślą tą, podniecaną ówczesnemi stosunkami krajowemi, nosił się tajemnie lat kilkanaście, aż nareszcie przybywszy do Warszawy, po dosyć długiem śledzeniu kroków Zygmunta, zaczaiwszy się 15 listopada 1620 r. w kościele katedralnym św. Jana, przy wejściu ugodził go czekanem dwa razy w głowę. Rana nie była wcale szkodliwą, ale **P.** wyrokiem sądu sejmowego skazany został na karę śmierci, którą w sposób najokrutniejszy wykonano.

Piekarski Adam, Dominikanin, ostatecznie przeor i kaznodzieja w Krakowie, † 1625, wzorowy mówca kościelny swego czasu. Oprócz kazań, mianych na pogrzebach znakomitych osób, jak np. Barbary Radziwiłłówny i innych, drukowanych pojedyńczo, wydał: „Kazania przygodne i świąteczne“ (Kraków, 1620).

Piekarski Krzysztof, wojewoda brzeski w XVII w.; jest autorem kilku dzieł treści religijnej, politycznej i historycznej. Najważniejsza podobno praca jego, „Historja polska swoich czasów,“ zgorzała w rękopisie; z innych pism jego celniejsze: „Cnoty cel, nie ów, do którego zmierza Machiawel i inni politycy“ (część I, Warsz,, 1662).

Piekarski Franciszek, prawnik i agronom, † w Krakowie, na urzędzie prezesa sądu najwyższego, r. 1834. Wydał: „Zbiór praw polskich w w. ks. Lit. od r. 1347 — 1786“ (Krak., 1813); „Ziemiaństwo krajowe“ (2 t., tamże, 1809); „Wzory przemiennego rolnictwa“ (tamże, 1820); „Powinności czeladzi wiejskiej“ (tamże, 1834 i in.

Piekarski Teodor, pisarz polski, był urzędnikiem w Smoleńsku, następnie w Warszawie, † 1880 skutkiem samobójstwa. Pisywał pod pseudonimem Roli i Bożydara Pasiecznika. Ogłosił: „Ziarnka mądrości“ (1876), zbiór zdań różnych autorów polskich, oraz dziełka ludowe, jak: „Pogadanki o mądrych ludziach,“ „Pogadanki o poszanowaniu stworzeń bożych,“ o Kraszewskim i in. Przełożył Emersona „Roboty i dnie“.

Piekarski Witold, publicysta polski, * w Warszawie, tu odebrał wykształcenie średnie, później przebywał w Szwajcarji, w Bulgarji i Rumunji. Pisywał przeważnie do *Przeglądu Tygodniowego*.

Piekarskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Sieradzkiem, powiecie Radomskim. Podług lustracji z r. 1662 powstało z dawniejszego starostwa radomskiego przez odseparowanie z niego wsi Piekary z przyległościami, które w r. 1771 posiadała Konstancja Walewska, opłacając z niego kwarty złp. 150 gr. 22, a hyberny złp. 200 gr. 4. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfi-

tentyczne Sucheckiemu, stolnikowi sieradzkiemu, wraz ze starostwami: kahorlickiem (ob.), szadkowskiem (ob.) i Rudą Zajączkowską.

Piekarstwo, rzemiosło zajmujące się przygotowywaniem pokarmów z ziarn zbożowych. Jako oddzielne rzemiosło występuje już w Rzymie na lat 174 przed Chr., a jako zaspokajające najważniejszą potrzebę ludności zwracało na siebie zawsze baczną uwagę rządów i podlega licznym przepisom, oraz bacznemu nadzorowi policyjno-lekarskiemu. Dotąd nierozwiązaną jest zupełnie kwestja, czy **P.** ma posiadać swobodną konkurencję, czy też ulegać taksom. Gdzie system taks dotąd się utrzymuje, dwa są sposoby ustanawiania ceny chleba; albo przy niezmienionej wadze pieczywa zmienia się jego cena, albo przy niezmiennej cenie waga towaru ulega zmianom. Odróżniano dawniej w **P.** sztukę wypiekania chleba żytniego i pszennego czyli bułek; podział ten obecnie upadł, pozostało tylko jako wyróżnienie piekarstwa, cukiernictwo i piernikarstwo. Co do sposobu wypiekania chleba i jego ulepszeń, ob. Chleb. Przyrządy piekarskie są wogóle bardzo proste, bardziej złożone są maszyny używane przy wypieku chleba na wielką skalę. Dodać też wypada, że **P.** należy do rzemiosł, najszkodliwiej na zdrowie wpływających.

Piekary, wieś w obwodzie Krakowskim, o $1^1/_2$ mili od Krakowa położona, ma piękne zabudowania gospodarskie, porządny browar i piwnice, wykute w skale. W r. 1697 król August II po elekcji, przed wjazdem swoim do Krakowa, był w Piekarach witany i tu *pacta conventa* zaprzysiągł.

Piekielna maszyna, przyrząd przeznaczony do niszczenia fortyfikacji, okrętów i t. d. za pomocą wybuchów; wogóle każdy większy przyrząd morderczy. W szczególności nazwę tę mają przyrządy użyte do zamachu na Bonapartego w r. 1800 i Ludwika Filipa w r. 1835, a w ogólności przyrządy z pozoru podobne do przedmiotów użytku powszedniego, wybuchające w oznaczonym z góry czasie. Sprowadza to ukryty w nich zegar, który w danej chwili za pośrednictwem kapiszona wywołuje wybuch ładunku dynamitu.

Piekielne dno, jezioro w w. ks. Poznańskiem, pow. Międzyrzeckim, na zachodniej stronie rzeki Obry.

Piekielny kamień, ob. Srebro.

Piekło (po łac. *inferi, infernus,* po grec. *hadês,* po hebr. *szeol),* w znaczeniu obszerniejszem przeznaczenie i przybytek dusz, które po śmierci ciała nie dostąpiły wiecznej radości. Katechizm rzymski (Pars I. cap. VI. qu. 3) rozróżnia trojakie piekło, mianowicie **P.** skazanych na wieczne zatracenie (**P.** w znaczeniu ściślejszem); **P.** przez pewien czas karanych dusz *(czyściec)* i **P.** dusz sprawiedliwych, zmarłych przed przyjściem Pana *(przedpiekle).* Wedle tego teologowie katolicy obejmują pod wyrazem **P.** w szerszem znaczeniu: *inferus damnatorum, purgatorium, limbus infantium non re-natorum* i *limbus patrum.* W znaczeniu ściślejszem jest **P.** *(inferus),* hebr. *gehenna)* przybytkiem dusz skazanych na wieczne męki, czyli na wieki zatraconych. Na wieczne męki skazany bywa człowiek, który staje przed sądem bożym, obciążony grzechem śmiertelnym. O stanie dusz skazanych na męki piekielne, naucza Kościół, że mają one wiadomość o szczęśliwym stanie dusz przyjętych na łono Boże, że przebywają tylko z istotami złemi i nieszczęsnemi, że bez ustanku są karane we własnem sumieniu, i że nakoniec nie mają nadziei dostąpienia zbawienia. Nierozstrzygniętą jest kwestja, czy kary w **P.** są zmysłowe, czy też nie, w każdym razie są tak groźne, że przedstawiamy je sobie bądź w postaci nigdy niegasnącego ognia, bądź gadu, wiecznie pożerającego potępionego, a nigdy nienasyconego i nigdy nieumierającego i t. d., wszystkie jednak te przedstawienia są to zaledwo słabe obrazy rzeczywistości. Męki dusz do **P.** skazanych, nie są jednostajne, tak jak nie są jednostajne i winy potępionych. Rozmaicie zapatrywano się na kwestję trwania mąk piekielnych. Podczas gdy prawowierni Ojcowie Kościoła, opierając się głównie na Ewan. św. Mateusza 25. 41 i następn., stawali w obronie wiecznego trwania mąk, pojęcie te zbijał Orygenes i jego uczniowie, równie jak i szkoła antjocheńska. Począwszy od V w. przeważyło w Kościele pojęcie o wiecznem trwaniu mąk piekielnych.

Piekosiński, *Pakosz,* Franciszek Ksawery, historyk, członek przybrany akademji krakowskiej, *1844 w Wierzchanach, w obwodzie Tarnowskim, kształcił się w uniwersytecie krakowskim, 1870 otrzymał stopień doktora praw; w 1878 wybrany członkiem akademji umiejętności w Krakowie. Napisał: „O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV w“ (Krak. 1878);

Piekosiński F.

„Wiadomość o wykopalisku krakowskiem monet Kazimierza Wielkiego“ (1878); „O powstawaniu społeczeństwa polskiego w Wiekach Średnich i jego pierwotnym ustroju“ (1881); „O sądach wyższych prawa niemieckiego w Polsce wieków średnich“ (1888); „O łanach w Polsce wieków średnich“ (1884); „O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu“ (Kraków, 1888); bierze żywy udział w wydawnictwie *Pomników dziejowych wieków średnich,* do których opracował „Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława“ (cz. I, obejmująca zbiór 373 dyplomatów od 1166 do 1386, Kraków, t. 2, 1874, 1883), oraz „Kodeks dyplomatyczny małopolski“ od 1153—1386 (Kraków, t. 2, 1876, 1881); „Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa“ (t. 1, 1879, t. 2, 1882); „Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa“ (1885);

„Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa, od 1300—1,400,“ łącznie z prof. Szujskim (1878); „Starodawne prawa polskiego pomniki,“ „Sąd lenski wyższy prawa niemieckiego w grodzie Poleskim i jego akta,“ „Sąd karny kresowy w Muszynie,“ „Obrona hipotezy najazdu jako podstawy ustroju społeczeństwa polskiego w wiekach średnich“ (Kraków, 1882); „Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej“ (Kraków, 1896), razem w Eugenjuszem Janotą wydał „Zbiór dyplomatów klasztoru mogilskiego pod Krakowem“ (Kraków, 1865).

Piekoszów, wieś w gub. i pow. Kieleckim, o 1½ mili od miasta gub. Kielc odległa, niegdyś dziedzina zamożnej rodziny Tarłów, ma zamek w XVII w. wystawiony, dotąd jeszcze w stanie mieszkalnym utrzymany.

Pielesz.

Pielesz, herb: W polu czerwonem dwa miecze na krzyż złożone, rękojeściami na dół, a klingami do góry obrócone. U szczytu trzy pióra strusie.—Odmianą tego herbu jest *Andrzejkowicz* v. *Andrejkowicz*, w którym skrzyżowane miecze znajdują się między dwiema złotemi 6-promiennemi gwiazdami, a u szczytu hełm ukoronowany.

Pielgrzym, z łac. *peregrinus*, t. j. obcy, zowie się człowiek zwiedzający z pobożnego natchnienia miejsca święte lub pamiętne w chrześcijaństwie, a zwłaszcza Jerozolimę, lub wogóle Palestynę.

Pielgrzym z nad Wisły, pseudonim Ignacego Trepki.

Pielgrzymowski Eljasz, pisarz w. ks. Litewskiego za panowania Zygmunta III, używany do załatwiania spraw rozmaitych, był jako sekretarz poselstwa r. 1600 w Moskwie z Lwem Sapiehą, dla odnowienia pokoju z Rosją i poselstwo to opisał w djarjuszu, wydanym przez Władysława Trębickiego, p. t.: „Poselstwo Lwa Sapiehy w roku 1600 do Moskwy i t. d.“ (Grodno, 1846). Sam **P.** wydał pięknemi drzeworytami ozdobione dzieło wierszem łacińskim: „De heroibus in Dei Ecclesia, Liber I“ (Kraków, 1585). W rękopisie, znajdującym się niegdyś w bibljotece Załuskich, zostawił „Opis poselstwa Bojara Michała Sołtykowa, do króla polskiego w r. 1602 odbytego.“ **P.** † 1611 r.

Pielhrzymów (niem. *Pilgram*), miasto w Czechach, przy drodze żelaznej Igława-Tabor, posiada wyższe gimnazjum i fabrykę mączki, 4,500 mieszk., głównie Czechów. W pobliżu góra Krzemesznik z kościołem, do którego przybywają liczni pielgrzymi.

Piemont (włosk. *Piemonte*, łac. *Pedemontium*), *Pjemont*, niegdyś księstwo włoskie, stanowiło później główną prowincję królestwa Sardynji, a obecnie należy do Włoch. **P.** składa się dziś z 4 prowincji: Aleksandrji, Cuneo, Nowary i Turynu, które razem mają 29,378 klm. kw. i 3,326,000 m. Jest to kraina górzysta, nawodniona przez wyższe *Po*, wydaje wszelkie zboża, ryż, owoce południowe i t. d. Przemysł i handel są kwitnące, stolica miasto Turyn. Pierwszym księciem **P.** był hrabia Sabaudzki Tomasz (żyjący w XIII w.). Dwaj jego synowce, Tomasz i Amadeusz, byli założycielami dwu oddzielnych linji genealogicznych, z których jedna rządziła Pjemontem, druga Sabaudją. Nakoniec Amadeusz VIII, ogłoszony 1416 księciem Sabaudji, zjednoczył obie linje i połączył Sabaudją z P., który to związek przerwany został dopiero przez odstąpienie Sabaudji Francji 1860 r.

Piemontyt, *Pjemontyt*, minerał, ob. Epidot.

Pieniańskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług metryk litewskich z r. 1519, dobra te król Zygmunt puścił w zastaw na lat 10, zaciągnąwszy dług na potrzeby Rzeczypospolitej. W roku 1569 zaliczały się razem z dobrami Uszpole do dóbr stołowych królewskich. Od r. 1764 było w posiadaniu księcia Czartoryskiego, kanclerza w. ks. Lit., że zaś liczne spory zachodziły wówczas o granice tego starostwa, przeto uchwałą sejmową z tego roku, wyznaczoną była oddzielna komisja z 12 osób do oznaczenia granic tych dóbr narodowych. W r. 1771 opłacano z nich kwarty złp. 4,944 gr. 8, a hyberny złp. 2,256. Na sejmie z r. 1780 stany Rzplitej zabezpieczyły Eleonorze księżnie Czartoryskiej dożywocie na dwu starostwach: Kupiskiem i Pieniańskiem.

Pieniądze są to wszelkie znaki wartościowe, przez państwo z cechą narzędzi wymiany wypuszczone, czy to w formie monet o wartości samoistnej, czy w formie znaków kredytowych o symbolicznej wartości. Funkcje pieniędzy ogarniają wszystkie dziedziny społeczno-gospodarczego ruchu i, aby je teoretycznie wyosobnić, przyjąć można z pewnemi modyfikacjami gotową teorję Marxa, mianowicie, że pieniądze są narzędziem wymiany, miernikiem wartości, a zarazem środkiem oskarbiania (tesaurowania) wartości. Te trzy główne cechy warunkują ekonomiczną rolę pieniędzy, a połączenie ich w jednym przedmiocie utrudnia osiągnięcie skutecznie i prawidłowo działającego systemu monetarnego, czyli waluty, jak się taki system popularnie nazywa. Wymiana ekonomiczna polega, jak wiadomo, na czynnościach sprzedaży i kupna, czyli na funkcjach, które w obecnem położeniu gospodarczem, są prawie wyłącznie formami obiegu dóbr. Otóż w procesie tym musi istnieć narzędzie wymiany, spełniając rolę praw-

nie uznanego znaku wartości. Z tego stanowiska pieniądz jest środkiem, przez prawo powołanym do czynności płatniczej. Druga funkcja pieniądza—miara wartości—obejmuje właściwie dwa pierwiastki: zdolność wymierzania danej sumy dóbr i zdolność kompensowania jej za pomocą samego znaku płatniczego. Pieniądz, jako tylko miara, odpowiada czynności każdego matematycznego, czy handlowego wymierzania, a więc tak samo, jak łokieć mierzy długość, a funt—ciężar, pieniądz ma dawać oderwane pojęcie o mierze wartości dóbr. Przy pomocy tej miary wystarcza znać stosunek wartości pieniądza do wartości zamiennej innych dóbr, ażeby poznawać wzajemne stosunki wartości wszystkich towarów pomiędzy sobą. Ale, że sama natura czynności, wymiar materjalnego waloru, wyłącza oderwane pojęcie o mierze, czynność ta musi być zarazem skojarzona ze zdolnością kompesacyjną przedmiotu, za miarę obranego. Z tego punktu widzenia przedmiot powinien sam posiadać wewnętrzne, materjalne znaczenie towaru. Atoli niezależnie od narzędzia wymiany i miernika wartości, nawet równoważącego w danej chwili wartość wymierzanego dobra, pieniądz powinien jeszcze sam przez się utrwalać przechowaną w nim wartość, czyli zabezpieczać ją od tych zmian, które wynikają ze zmienności cen w zakresie czasu i przestrzeni. To jest właśnie trzecia funkcja pieniądza, t. zw. zeskarbianie (tesaurowanie) wartości. Postulat ten streszcza się w wytwarzaniu pieniądza z materjału, któryby sam nie podlegał wahaniom wartości. Pieniądz nie odrazu wszystkie te cechy pozyskał i nie odrazu nawet zdawano sobie sprawę z zadań, które on spełnia. I dziś jeszcze osiągnięcie doskonałości jest niemożliwe, a niema też i teoretycznej zgody w poglądach na prawidłowość systemów monetarnych. W pierwszym okresie swego powstania, gdy pierwotny handel posługiwał się bezpośrednią wymianą, potrzeba pieniędzy wynikała raczej z dążności do oszczędzania nadmiaru towarów i bogactw, niż z potrzeby posiadania narzędzia płatniczego. Zasobne jednostki pragnęły wtedy zamieniać kapitał zbytecznych przedmiotów na kosztowne wyroby, a pod wpływem tej tendencji, tak w starożytności, jak wśród nowych umartwień społecznych w wiekach średnich, ukazują się gromadzone wówczas jako skarby złote naramienniki, obrączki i t. p. Późniejszą formą jest moneta handlowa, ale nie w obecnem naszem pojęciu, tylko jako przedmiot stosunkowo dogodny do obrotów i drogą bezpośredniej oceny swego pożytku i kosztowności dający się porównać z innemi. Wtedy to zjawiają się pierwsze znaki wartościowe z cechą środków wymiany, ku czemu naprzód służą uznanej wartości materjały, jako to: skóry zwierząt, bydło, sól, kawałki kruszców, a w dalszym już rozwoju metale obrobione i metalowe tabliczki. Sama nazwa pieniędzy u Rzymian (pecunia) dowodzi, że pochodzi od bydła (pecus). Grzywnę polską, od której rozpoczął się ekonomiczny proces wymiany, wywodzono dawniej od niemieckiego *Griff*, przypuszczając, że chodziło o taką ilość skór, jaką dłonią ująć (greifen) można. Profesor Sokołowski proponuje natomiast wywód od słowiańskiego *grzywa*, wnioskuje bowiem, że z grzywny można było wyrobić kołnierz lub całe nakrycie na plecy, które to przedmioty służyły za pierwotne narzędzia wymiany. Owóż takie pierwsze pieniądze tworzą już wartość materjalną, ale i one nie są właściwym pieniądzem w naszem pojęciu, bo tylko zwyczajem, nie zaś przez prawo, powołane zostały do roli narzędzia wymiany. Nakoniec, cecha środka płatniczego, prawnie ustalonego, występuje najpóźniej, a z jej powstaniem nastręcza się prawie odrazu trudność utrzymania prawidłowego obiegu. Dwa bowiem czynniki naraz niweczą jego równowagę: 1) materjalne przeszkody dostosowania ilości dobrych monet do postępu handlowego, i 2) monopol monetarny państwa, które zaczyna w nim szukać zysku lub środka przeciw kłopotom finansowym. Pierwszy czynnik warunkuje w dalszym rozwoju gospodarstwa pieniężnego posługiwanie się różnemi znakami, opartemi na kredycie bądź państwowym, bądź prywatnym, z czego powstało używanie pieniędzy papierowych. Czynnik drugi najdotkliwiej zaciążył na problemacie monetarnym, powodując stopniowe pogarszanie pieniędzy, fałszerstwa ze strony władz państwowych i długą walkę społeczeństwa z rządem o dobrą monetę. Z trudności pierwszej wynikają po części i dzisiejsze teoretyczne różnice poglądów na systemy monetarne, z drugiego powikłania wynika niemożność odłączenia sfery monetarnej od ujemnych na nią wpływów interesów skarbowych. W pierwszej chwili, gdy moneta handlowa ukazała się w obiegu, musiała być podług dzisiejszych naszych pojęć, pełnowartościową. Ale w miarę, jak rozwój handlowy wymagał jej pomnażania, ujawniały się te obie trudności. Druga, wynikająca z monetarnego przywileju państwa, wzięła jednak tak dalece górę nad pierwszą, że dopiero w najnowszych czasach, gdy w krajach, ekonomicznie i cywilizacyjnie najdalej posuniętych, zaczęto dążyć do prawidłowości monetarnej, rozbudziła się świadomość, że sama metoda pieniędzy, sam ich porządek wymaga nowych rękojmi. W starożytności u ludów kulturalnych miano wcale dokładne pojęcie o naczelnych zadaniach pieniądza. Arystoteles tworzy nawet teorję. Zupełne zmącenie pojęć następuje w wiekach średnich, i wtedy rozpoczyna się systematyczne spadlanie monety, doprowadzone do tego stopnia, że stała się ona znakiem o wartości zależnej od dobrej woli, zasobów i materjalnych potrzeb monarchów. Skutkiem tego lud, utraciwszy świadomość znaczenia pieniędzy, począł uważać je za znaki, którym nie waga, ani dobroć kruszcu, lecz stempel nadaje wartość. Gdy atoli z konieczności zmniejszyła się siła nabywcza takiej monety, i gdy

sama korona żądała płacenia podatków w monecie lepszej, wybuchła długa, przez wieki ciągnąca się, walka o przywrócenie monecie należytej wartości. U ludów skandynawskich i anglo-saskich zjawiają się po pierwszej formie pieniędzy, po kosztownych ozdobach, stare monety rzymskie, wprowadzone przez handlarzy. Pierwszą, niezależną od Rzymu, monetę biją książęta Merowińscy; jest to mała moneta złota, naśladująca rzymską. Razem z chrześcijaństwem przechodzi ona do Anglji, ale handel mało się nią posługuje, bo jako zbyt droga służy tylko do gromadzenia bogactw. U ludów germańskich okazuje się potem moneta srebrna, która jest już handlową. Srebro powoli rozpowszechnia się u wszystkich ludów europejskich, a obok niego, w mniejszej proporcji, biją się też złote monety. Deprecjowanie monet i ponury obraz zaburzeń ekonomicznych, sięgających aż do najnowszych czasów. W starożytności wybijano pieniądze złote i srebrne z czystego kruszcu bez wszelkich domieszek. Z czasem przekonano się, że monetom większą trwałość nadaje przysada innych kruszców. Prawie powszechnem jest obecnie dodawanie miedzi do srebra i złota. Wagą czystą nazywa się waga czystego, szlachetnego kruszcu, zawarta w tak sporządzonej masie monetarnej, a wagą surową, czyli ligą, waga rzeczywista. W dobrych monetach stosunek czystego kruszcu do aliażu, czyli próba wynosi $^{9}/_{10}$; w krajach związku łacińskiego, w Stanach Zjednoczonych. Lepszy jeszcze stosunek jest w Anglji, czyni bowiem $^{88}/_{96}$ czyli $^{11}/_{22}$. *Systemem monetarnym* nazywamy ten prawny porządek, podług którego dokonywa się bicie monety i określa warunki obiegu pieniężnego danego kraju. System taki nazywa się jeszcze walutą. Pod walutą w ściślejszem znaczeniu rozumiemy wszystkie znaki obiegowe (pieniężne), które w kraju mają prawną sankcję. Rok 1873 ściśle przyjąć można za erę zwrotu od *bimetalizmu* (ob.), bądź do waluty złotej, bądź do ograniczeń w dawnym porządku waluty podwójnej. Na rok ten przypadają następujące reformy: waluta złota w Niemczech; amerykańskie prawo o dolarze handlowym (trade-dollar), mającym 318 zamiast $317^{1}/_{4}$ gramów srebra, i o prawnem zaprowadzeniu waluty złotej, przy utrzymaniu jednak kursu przymusowego dla pieniędzy papierowych; ograniczenia we Francji i Belgji w zakresie bicia monet srebrnych; zawieszenie waluty srebrnej w Niderlandach i waluta złota unji skandynawskiej. Odtąd prawie wszystko, co się w sferze monetarnej dokonywa, musi się niekorzystnie odbijać na srebrze. Od tej chwili współrzędnie występują dwa zjawiska, w logicznym związku powstające: srebro traci na wartości skutkiem swej demonetaracji, a demonetaracja i spadek cen srebra wywołują znowu dalsze reformy na niekorzyść tego kruszcu. Pod względem zapatrywań na zasadniczy *problemat monetarny*, powstały dwa obozy: *bimetalistów* i *monometalistów*. Najważniejsza strona kwestji monetarnej polega na tem, by wahania wartości pieniędzy, a więc i wpływ tego procesu na ceny towarów zneutralizować prawidłowem uwarunkowaniem gospodarstwa monetarnego. To zadanie mają spełniać oba rzeczone systemy monetarne. *Bimetaliści* upatrują gwarancję pod tym względem w systemie dwukruszcowym, monometaliści w systemie waluty złotej. Zwolennicy waluty złotej upatrują w niej bowiem możliwie zbliżoną do doskonałości miarę, ponieważ złoto rzeczywiście posiada *stosunkowo* największą z pomiędzy wszystkich towarów trwałość ekonomicznego waloru. Ale jest to zawsze względna stałość wartości, gdyż bądź co bądź i ekonomiczna wartość złota musi ulegać zmianom, w miarę większej lub mniejszej produkcji, a po części, że i sam przywilej monetarny złota, wywołując powiększony na nie popyt, drożyznę pieniądza powoduje. W tym względzie zatem jest słuszność po stronie bimetalistów. Bimetalizm nie dąży do osiągnięcia jednostki, będącej metarjalnym, bezzmiennym walorem; ścisły postulat bimetalizmu polega na wytworzeniu *umownej* dla pieniądza wartości, opartej na stałym stosunku między cenami złota i srebra, na równi używanych na materjał monetarny. Ustanowienie stałego stosunku dla obu kruszców szlachetnych, a więc wzajemne ustosunkowanie ich waloru, niezależnie od rozmiarów produkcji i ceny handlowej, to jest przewodnia myśl tej teorji. Gdyby taka umowna wartość w drodze układów osiągnąć się dała, i gdyby na niej wszystkie państwa lub przynajmniej znaczna ich większość oparły walutę, niewątpliwie pozwoliłoby to rozwiązać problemat monetarny. Dochodząc do wywodów, stwierdzić można: I. *Co do waluty złotej*: 1) że w kraju, który się nią posiłkuje, funkcjonuje względnie pomyślniej od dwukruszcowej; 2) że wprawdzie idealnie doskonałą nie jest i nie czyni zadość postulatowi, aby pieniądz był towarem o nieruchomej i trwałej wartości, ale tego założenia jest bliższą od waluty podwójnej—i 3) że argument bimetalistów, jakoby nastąpił kres produkcji złota, upadł, wobec ostatnich przybytków produkcji.—II. *Co do waluty podwójnej*: 1) że nie utraciła ona racji bytu w związkach monetarnych; 2) że jako ideał postulatu monetarnego ma wyższość nad monetą złotą, lecz zrealizowanie tego postulatu jest w tej chwili niemożliwe. Waluta kredytowa właściwie systemu nie tworzy, lecz jest tylko ułomną formą innych systemów. Taka waluta zawsze wyobraża jeden ze wskazanych rodzajów porządku monetarnego, stanowiąc jego surogat; to też znaki kredytowe brzmią na tę lub inną walutę metaliczną. Należy jednak odróżnić dwie główne grupy pieniędzy kredytowych: Do pierwszej z nich zaliczają się znaki wymienialne na gotowiznę i nie posiadające kursu przymusowego, do drugiej—pieniądze papierowe w ścisłem znaczeniu, czyli bilety, nie wymieniające się na

monetę i mające wewnętrzny (w granicach terytorjalnych swego obiegu) kurs przymusowy. Pierwsze są tedy kwitami instytucji emisyjnych, zaopatrzonemi w zobowiązanie, że posiadaczowi na żądanie wypłaci się gotowizna; drugie zawierają zobowiązanie bezterminowe, a ściśle i bezwalutowe i są tylko oparte na ogólnym kredycie państwa.—*Bibljografja* B. H. Inglis Palgrave „Dictionary of Political Economy“ (Londyn, 1896); Soetbeer „Literaturnachweis über Geld- und Münzwesen“ (Berlin, 1892); Soetbeer „Die Frage der internationalen Münzeinigung“ (Berlin, 1876); Uelferid „Studien über Geld- und Bankwesen“ (Berlin, 1900); St. A. Kempner „Pieniądze, zarys teorji monetarnej“ (Warszawa, 1897); Zbigniew Kamiński, „Pieniądze“ (w zbiorze: „Książki dla wszystkich“ 1901).

Pieniążek, starożytna rodzina polska herbu Odrowąż, jednej dzielnicy z Szydłowieckimi, pisali się z Szydłowca. Znakomitszymi jej członkami są:

Pieniążek Prokop, głośny czynami rycerskiemi w Afryce i Polsce, kawaler maltański. Będąc przełożonym nad flotylą maltańską, morze od rozboju Algierczyków oczyścił i na lądzie pod Algierem i Tunis ich pogromił. Wezwany do ojczyzny, uspokoił zbuntowanych Gdańszczan. Stefan Batory, zamierzając wystawienie floty polskiej na morzu Bałtyckiem, jemu rozkazał potrzebne poczynić przygotowania. Później walczył **P.** mężnie przy boku tegoż króla pod Sokołem, Ostrowem i Pskowem, † 1620 r.

Pieniążek Krzysztof, brat poprzedniego, służył jako rotmistrz w wojsku króla Stefana w wyprawie gdańskiej i wojnie z w. ks. Moskiewskim. Po śmierci Batorego, brał udział w wyprawach Zygmunta III i w rokoszu Zebrzydowskiego służył po stronie królewskiej. † w pierwszej połowie XVII w. **P.** zajmował się też naukami i wydał: „Hippika, albo sposób poznania, chowania i stanowienia koni“ (Kraków, 1607); „Ethica, albo zwierciadło żywota“ (1607); zamieszczona w *Bibl. starożytnej Wójcickiego* (t. 1, str. 138—84), ostatnie to dzieło, ślicznym napisane językiem, zawiera w sobie wykład praktycznej moralności szlacheckiej i doskonały obraz ówczesnego życia szlachty.

Pieniążek Jan, z tej samej rodziny, starosta oświecimski, marszałek izby poselskiej 1666, był na sejmie koronacyjnym króla Michała 1669 posłem księstwa Oświecimskiego, a za Jana Kazimierza pułkownikiem województwa krakowskiego. Poseł na sejmach 1667, 70, 74 i 76, wojewoda sieradzki od 1669, † 1710. Oprócz własnych mów, mianych na sejmach, przetłómaczył na język łaciński kazania ks. Skargi p. t.: „Conciones pro diebus dominicis et festis totius anni“ (Kraków, 1691) i przypisał je papieżowi Inocentemu XII.

Pieniążek Czesław, komedjopisarz, napisał: „Słomiany wdowiec,“ komedja w 2-ch aktach (Kraków, 1887); „Na przystanku“ komedja w 1 akc. (Lwów, 1889); „Biały wachlarz„ komedja 1 akcie (tamże, 1889); „Ilustrowana historja starożytna“ (Wiedeń, t. 1, 1894).

Pienik, owad, ob. Skoczki.

Pieniny, mała grupa gór wapiennych, należących do Karpat, a położonych na granicy Węgier i Galicji, nad Dunajcem, między miasteczkami Krościenkiem i Czorsztynem. **P.** odznaczają się uroczą pięknością niektórych swych miejscowości. Pośród nich, blizko brzegów Dunajca, z lewej strony wznosi się góra stromo spadzista w kształcie klina, na której stał niegdyś słynny zamek św. Kingi (Kunegundy); zamek ten, ze wszystkich stron niedostępny, leży w gruzach, a z ruin jego roztacza się przecudny widok na całą okolicę.

Pieno (włos.), pełno, w muzyce w pełnym tonie; a **P.** organo, pełnemi organami.

Pień, łodyga roślin drzewiastych, zwłaszcza dwuliścieniowych, ob. Drzewo.

Pieńkiewicz Adam, lekarz i wierszopis, mieszkał w gubernji Mińskiej, † 1859 r. Prócz wielu drobnych poezji, umieszczanych w różnych czasopismach, wydał oddzielnie: „Wybór poezji z pisarzów polskich, z dołączeniem uwag o istotnym duchu i celu prawdziwej poezji“ (7 t., Wilno, 1835—36); „Bojan“ (część 1, tamże 1838); „Pieśni nasze“ (1 t., 1848), wydane pod pseudonimem *A. Rustejki.*

Pieńkowski Karol, poeta, * około 1836 roku w Warszawie, † tamże 1877. Kształcił się na uniwersytecie petersburskim, po 1863 udał się za granicę, następnie osiadł we Lwowie, a ostatnie lata życia przepędził w Warszawie, gdzie umarł w zupełnej nędzy w szpitalu. W powieściach swoich: „Garbusek;“ „Pamiętniki młodej kobiety;“ „Następstwo“; w dramatach: „Idealni“; „O zmroku“; „Wybranka“ i w komedjach: „Piąty akt“; Scena za sceną“; „Odrodzony“ (przeróbka z „Dziwadeł“ Kraszewskiego), uwydatnił niezaprzeczony talent. Znaczna liczba drobnych utworów **P.** rozrzucona jest po pismach.

Pieprz, ob. Pieprzowiec.

Pieprz hiszpański, *P. turecki,* ob. Pieprznik.

Pieprz polski, toż co *Coriandrum sativum,* ob. Kolender.

Pieprz wilczy, ob. Czworolist i Wrzosówka.

Pieprz wodny, ob. Rdest.

Pieprznik, *pieprzowiec, piment (Capsicum),* rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, cechujący się kielichem 5-ząbnym, koroną tacowatą, 5-wrębną, jagodą suchą, wydętą, 2 — 3-komorową, u spodu otoczoną kielichem trwałym, o nasionach nerkowatych; należy tu około 30 gatunków, zioła i krzewy w krajach gorących, o kwiatach pojedynczo osadzonych. *C. annuum* jest rośliną jednoroczną w Brazylji, Meksyku i Indjach wschodnich, o kwiatach białych i owocach szkarłatnych lub pomarańczowych, niekiedy dwubarwnych, podłużnych, okrągłych lub jajowatych; cała roślina jest ostra, głównie jednak owoce, znane pod nazwą

Pieprznik. Kwiat i owoc.

pieprzu tureckiego, hiszpańskiego, indyjskiego, brazylijskiego lub *papryki*. W stanie świeżym są bezwonne, wysuszone i roztarte dają pył wzniecający silne kichanie, smak mają palący i ostry i działają pobudzająco na organy trawienia, w większych dawkach wzbudzają zapalenie, na skórze naciągają pęcherze. Używają się przy sparaliżowaniach języka, w Indjach Wschodnich w wielu innych chorobach; używają się też jako silna przyprawa korzenna, oraz przez nadużycie do zaostrzenia smaku octu i wódki. *C. frutescens* jest krzewem o kwiatach białych i pylnikach fioletowych, owoce ma czerwone, bardzo ostre, które na węglach rozżarzonych wydają pary odurzające, w Indjach stanowią przyprawę bardzo ulubioną; odmiana jego, *C. baccatum*, ma owoce małe, czerwone, które stanowią główną część składową *pieprzu ptasiego* czyli *pieprzu z Kajenny;* inna odmiana, *C. tetragonum*, ma owoce mięsiste, które przyprawne octem są jadane, zwane we Francji *poivron*, w Anglji *pell-pepper*. Także *C. sinense*, w Azji, Afryce i Ameryce południowej, ma kilka odmian; z tych małe owoce *C. microcarpum*, pod nazwą *piment enragé*, używają się do przyrządzania ulubionej przyprawy *pepper-poto*, a podługowate, żółte po dojrzeniu owoce *C. luteum*, używają się na przyprawę, zwaną *piment de Mozambique*. Ostre działanie wszystkich tych owoców zależy od zawartej w nich *kapsycyny*, która dotąd mało jest znana. Por. Fingerhut „Monographia generis Capsici“ (1832).

Pieprznik, grzyb, ob. Cantharellus.

Pieprzojad, ptak, ob. Tukan.

Pieprzowa trzcina, młode pędy bambusów, tworzące pręty brunatne, wewnątrz puste, lekkie ale wytrzymałe, stawowate, w końcu zgrubiałe, pochodzą z Indji Wschodnich i używają się na laski, pręty do parasoli, oraz na fajki.

Pieprzowate *(Piperaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty bez żadnego okrycia, dwupłciowe lub rozdzielnopłciowe; pręcików 2—3, czasem liczne, między niemi wiele spłonionych, nitki bardzo krótkie, w nasadzie często z zawiązkiem zrosłe, pylniki jajowate. 2 komórkowe lub skutkiem zrośnięcia 1 komórkowe; zawiązek bezszypułeczkowy, kulisty, jednokomórkowy, znamię bezszyjkowe, szydełkowate lub okrągławe, niepodzielone lub na 3—4 klapki wycięte, gładkie lub kosmate; owoc — jagoda jednosienna, nieco mięsista, nasienie posiada ziarnoskór pergaminowaty i białko podwójne. Są to zioła jednoroczne lub trwałe, lub krzewy, o łodydze pojedynczej lub rozgałęzionej, stawowatej, o liściach pojedynczych, całobrzegich, przeciwległych lub kolokółkowych, i kwiatach osadzonych na osi czyli bie, często mięsistej, lub w jej dołkach zagłębionych (ob. fig.); kolby pojedyńcze lub w wiązeczki skupione, nagie, albo pochwą liściastą, krótką opatrzone. Budowa anatomiczna łodygi przypomina rośliny jednoliścieniowe. Należy tu około 360 gatunków w 4 rodzajach: *Piper*, *Peperomia*, *Peperidia* i *Zipelia*. Rosną między zwrotnikami, głównie w Ameryce. Niektóre czepiają się pni. Zawierają olej eteryczny, ostrą żywicę i właściwą istotę, piperynę (ob.), stanowią środek lekarski pobudzający; owoce używają się jako przyprawa korzenna, w ojczyźnie także do przyrządzania napojów upajających.

Kwiatostan peperomji.

Pieprzowe góry, leżą o ćwierć mili od miasta Sandomierza, nad brzegami Wisły. Posiadają mimo swej dzikości wiele wdzięku i pięknych krajobrazów.

Pieprzowe wybrzeże, ob. Gwinea.

Pieprzowiec *(Piper)*, rodzaj roślin z rodziny pieprzowatych, obejmujący krzewy lub małe drzewka, rzadko zioła, o łodygach stawowatych, wijących się, owoce są jagodami korzennemi. Należy tu około 600 gatunków, właściwych krajom gorącym. *P. amalago* jest krzewem na Jamajce;

Pieprzowiec kubeba. Kolba owocowa i kwiatostan męski.

korzeń używa się w Indjach zachodnich jako moczopędny, jagody jak pieprz czarny. *P. betle* (*P. betle*, *Chavica betle*) uprawiany w Indjach wschodnich, wydaje *betel* (ob.). *Kubeba* (*P. cubeba*), krzew do 6 m. wysoki, rośnie na Jawie, owoce znane są pod nazwą kubeb (ob.). *P. longum*, krzew

rosnący na górach Indji wschodnich, ma łodygę wysoką; niedojrzałe kolby owocowe były niegdyś używane, jak pieprz czarny, pod nazwą *pieprzu długiego;* odwar ich daje truciznę na muchy, dojrzałe, zanurzone w wodzie, fermentują i dają ostrą wódkę. **P.** *awa* czyli *kawa (P. methysticum)*, na 2 m. wysoki, uprawia się na wyspach Towarzyskich i Sandwich, gdzie z korzeni otrzymują napój odurzający *awa* (ob.). *P. wązkolistny (P. angustifolium, Artanthe elongata)*, w Ameryce południowej, dostarcza liści *matiko*, podobnie, jak i gatunek *P. adunctum*. Matiko w handlu przedstawia się pod postacią zbitych w jedną masę liści, z przymieszką kwiatów i łodyg. Środek ten 1835 r. dostał się do Antwerpji, używano go zrazu w suchotach, na-

Pieprzowiec zwyczajny i jego owoc.

stępnie poznano bliżej ściągające jego własności i zaczęto go używać skutecznie przeciw rzeżączce. Paryscy aptekarze zrobili matiko przedmiotem zyskownego przemysłu. Używa się też z liści tych otrzymywany olejek eteryczny, jasno-żółty, w kapsułkach żelatynowych. **P.** *zwyczajny (P. nigrum)*, którego owoce stanowią znaną przyprawę korzenną, *pieprz*, rośnie dziko tylko w Indjach Przedgangesowych, skąd został zaprowadzony do Indji Zagangesowych i na wyspy indyjskie; jest to krzew czołgający się lub wijący, na 5 m. wysoki. Udaje się między 90°—135° długości wschodniej i między 5°—15° szerokości północnej, owoce wydaje od trzeciego do 20 roku życia; jagody osadzone są dosyć luźno w kolbach zwieszających, długich na 7—10 cm., są z początku zielone, potem brudno-czerwone i nakoniec żółte. Zbierają się przed zupełną dojrzałością i suszą na matach. Są wtedy kulistawe, o średnicy 3—4 mm., pomarszczone, brunatne lub czarne, ziarnoskór jest zrosły z nasieniem, mającem białko wewnątrz wydrążone. Za najlepszy *pieprz czarny* uchodzi pieprz z Malabaru; *pieprz biały* nie jest osobnym gatunkiem, ale otrzymuje się z czarnego, przez zanurzenie najdelikatniejszych ziarn w wodzie płynącej przez 8—10 dni, następne wysuszenie na słońcu i roztarcie w rękach; głównie przyrządza się dla targu chińskiego; pieprz biały w handlu europejskim przerabia się w Anglji z czarnego, z jagód niedojrzałych. Całkowita produkcja roczna pieprzu ma wynosić 26 miljonów kg., z czego Europa konsumuje przeszło połowę. Pieprz zawiera piperynę (ob.), olej eteryczny i żywicę, której zawdzięcza gryzącą swą ostrość. **P.** nazywają też rodzaj *Capsicum*, ob. Pieprznik.

Pieprzowy kamień, toż co peperino (ob.).

Pieprzyca, *Pieprznica (Lepidium)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się łuszczycą ścieśnioną, podłużną, o komórkach jednonasiennych i łupinach łódkowatych; są to zioła lub krzewy o kwiatach białych, zebranych w grona, we wszystkich częściach świata. **P.** *polna (L. campestre)*, w Europie, przy drogach i gruzach, ma łuszczyny jajowate, kropkowane; nasiona były niegdyś używane, jako środek moczopędny i pobudzający. **P.** *szerokolistna (L. latifolium)*, 60—120 cm. wysoka, w Europie, na miejscach wilgotnych i w pobliżu salin, ma łuszczyny okryte miękkim włosem; korzenie i liście były używane jako środek przeciwszkorbutyczny, oraz w stanie świeżym jako przyprawa do mięsa. **P.** *gruzowa (L. ruderale)*, na pustych miejscach w Europie i Azji północnej, ma łuszczyny drobne, soczewkowato spłaszczone; używa się w Rosji przeciw febrze, w ostatnich czasach była polecaną w tym celu przez wielu lekarzy; zielsko to, zwane *czarcią brodą*, jest przykrej woni, która odpędza pluskwy. *Rzeżuszka (L. sativum)*, pochodząca ze Wschodu, u nas się często hoduje po ogrodach i napotyka się zdziczała, ma łuszczyny okrągło jajowate; liście i nasiona mają smak ostry, gryzący; nasiona używają się, jak gorczyca, otrzymuje się z nich także olej do palenia.

Pierantoni Mancini Gracia, poetka włoska, córka Sawy Mancini, * 1843 w Neapolu. W 1868 wyszła za profesora i senatora Augusta **P.** Z licznych jej poezji i powieści główniejsze są: „La casa nasconda ma non ruba“; Valentina“; „Lidie“; „Constanza“. W 1879 i 1883 wydała swoje „Poezje“; w 1880 „Commedie d'infanzia“ i in.

Pierce Franklin, czternasty prezydent stanów zjednoczonych Ameryki północnej, * 1804 w Hillsborough w Stanie New-Hampshires, syn Benjamina **P.** († 1839) z Massachusetts, który jako prosty rolnik po wojnie o niezależność otrzymał stopień generała i 1827 obrany został gubernatorem

stanu New-Hamshire. Franklin **P.**, ukończywszy studja prawne, osiadł 1827 w Hillsborough, jako adwokat. Gorący stronnik partji demokratycznej, od 1829 czynny brał udział w sprawach publicznych; wybrany 1833 do kongresu, początkowo był członkiem izby reprezentantów, a 1837 wszedł do senatu; 1842 złożył mandat i do dawnego wrócił zajęcia. Po wybuchu wojny z Meksykiem stanął pierwszy w szeregach ochotników, został pułkownikiem, a następnie generałem brygady i w wielu bitwach niejednokrotnie się odznaczył. Posiadając wielkie u narodu zaufanie, obrany został prawie jednogłośnie prezydentem Stanów Zjednoczonych w listopadzie 1852 r. i urząd ten objął 4 marca 1853 r. Rządy **P.** (1853—57) nie odpowiedziały bynajmniej powszechnym oczekiwaniom. W polityce wewnętrznej, popierając z największą częstokroć niesumiennością interesa stanów południowych, przygotował w znacznej części wybuch później szej wojny domowej; w polityce zaś zewnętrznej dyskredytował unję przez swe spory z rządami zagranicznemi. Ustąpiwszy z urzędu, podróżował po Europie, a następnie usunął się do życia prywatnego. Podczas wojny domowej, otwarcie sprzyjając południowcom, stracił miłość u większej części narodu. **P.** † 1869.

Pierer Wiktor i Eugenjusz, bracia, wydawcy niemieccy; naczelnicy znakomitej księgarni w Altenburgu, założonej przez ich dziadka, Jana Fryderyka **P.** († 1832), lekarza i zasłużonego w tej dziedzinie pisarza. Ojciec ich Henryk August, był redaktorem i wydawcą znanej *Encyklopedji*, p. t. „Pierer's Encyklopädisches Wörterbuch“ (6 t., Altenburg, 1824—36, drugie wydanie t. 34, 1840 — 1846). Ci sami bracia, Wiktor i Eugenjusz, ogłosili trzecią edycję tegoż dzieła, p. t. „Universal-Lexicon“ (34 t., 1851—59), do której dodali 6 tomów *Suplementów* i ciągle jeszcze ją pomnażają p. t. „Neueste Ergänzungen“ (od 1855). Od 1873 r. zaczęło wychodzić nowe tej encyklopedji wydanie.

Piéri Józef, znany z zamachu na życie Napoleona III, * 1809 we Florencji, szewc z rzemiosła, służył w Algierze, jako ochotnik w legjonie cudzoziemskim; 1848—49 był oficerem we Włoszech, następnie przebywał we Francji, skąd 1853 r. za współuczestnictwo w tajnych stowarzyszeniach wygnany, przeniósł się do Londynu. Tu poznawszy się z Orsini'm (ob.), został jego wspólnikiem w zamachu, dokonanym 14 stycznia 1858 na życie Napoleona III: aresztowany, poniósł śmierć na rusztowaniu 12 marca 1858 w Paryżu.

Pieris, motyl, ob. Białek.

Pierius albo **Hierius** (św.), kapłan aleksandryjski, za czasów Karusa i Djoklecjana, † w Rzymie. Pisał obszerną rozprawę o proroctwach Ozeasza i dzieło w XII księgach o Duchu Świętym, tudzież księgę o Ewangelji św. Łukasza. Kościół obchodzi jego pamiątkę 4 listopada.

Pierling P., Jezuita, wydał: „Bathory et Possevino, documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec les Slaves“ (Paryż, 1887); „La Russie et le Saint-Siège, études diplomatiques“ (t. 1, Paryż, 1896).

Piernacz, rodzaj mniejszej buławy, używany przez starszynę na Zaporożu, bywał zwykle żelazny, czasami srebrny, a nosili go zwykle pułkownicy wojsk zaporoskich.

Piernik, znane powszechnie ciasto, pieczone z mąki, miodu i odpowiedniej przyprawy korzennej. **P.** toruńskie, słynne już od XVI wieku, są w wielu miejscach dobrze naśladowane.

Piernikowe drzewo, ob. Hyphaene.

Pierola Mikołaj, dyktator peruwjański, * 1839, syn przyrodnika i byłego ministra finansów Peru, przeznaczony był do zawodu duchownego, następnie jednak oddał się prawu, został adwokatem w Limie i wydawał gazety konserwatywno-klerykalne. W 1869 r. został ministrem finansów, ale niedołężnym ich zarządem doprowadził je do ruiny, pamiętając wszakże o własnych zyskach. Gdy w 1872 opiekun jego, prezydent Balta, został zamordowany, musiał uciekać. W 1876 próbował wzniecić powstanie, to mu się jednak nie udało. W 1879 r. po ucieczce Prada owładnął dyktaturą, dopomógł klerykałom do osiągnięcia władzy i szumnemi odezwami chciał dalej prowadzić wojnę z Chili. Po zajęciu Limy uszedł w głąb kraju; rewolucja wojskowa zmusiła go do ucieczki do Europy (1881). Po upadku prezydenta Caceres'a, w marcu 1895 wybrany prezydentem (ob. Peru).

Pieróg, *piróg*, u ludu każde ciasto na drożdżach pieczone, w szczególności zaś nazwa potraw złożonych z ciasta wypełnionego mięsem, serem, powidłami lub kapustą.

Pierret Paweł, egiptolog francuski, * 1836 w Rambouillet (Seine-et-Oise), po ukończeniu liceum w Wersalu, został urzędnikiem i poświęcił się egiptologji, 1873 mianowany konserwatorem muzeum egipskiego w Luwrze. Napisał: „Etudes égyptologiques“ (1873—78, t. 3); „Dictionnaire d'archéologie égyptienne“ (1875); „Vocabulaire hieroglyphique“ (1875); „Recueil d'inscriptions inédites du musée égyptien du Louvre“ (1874—78, t. 2); „Essai sur la mythologie égyptienne“ (1879); „Le Panthéon égyptien (1881); „Le livre des morts, traduction“ (1882); „Explication des monuments de l'Egypte et de l'Ethiopie“ (1885) i w. in.

Pierrot, maska komiczna w komedji francuskiej, połączenie arlekina i pulcinella, dowcipny i wesoły, jak pierwszy, ubrany zaś jak drugi. U Włochów **P.** jest gapiowatym służącym. Odpowiednia maska żeńska nazywa się Pierrete.

Piersiopławka *(Halicore)*, rodzaj ssących wielorybowych bezpryskawkowych, obejmujący jedyny gatunek *dugoń, krowa morska* (*H. dugong*), podobny do brzegowców (ob.), a różniący się od nich kształtem księżycowatym płetwy, brakiem pazurów u płetw piersiowych i przedłużeniem obwisłej

Piersiopławka.

wargi górnej, na podobieństwo trąby słoniowej. Zwierz ten, dochodzący 3—5 m. długości, przebywa przy brzegach wysp Sundzkich, Filipińskich Nowej Holandji. Łowią je harpunami; mięso jego przez Malajczyków bardzo jest cenione, podobnie jak tłuszcz, którego jedno zwierzę dostarcza około 25 kg. Ze skóry wyrabiają się sandały.

Piersiowa klatka, ob. Pierś.

Piersiowe choroby, ob. Pierś.

Piersiowe cukierki, ob. Słodowe cukierki.

Piersiowe proszki, mieszaniny używane, jako środek domowy przy kaszlu, ułatwiające wyrzucanie plwocin. *Proszek Kurelli* składa się ze sproszkowanych liści senesowych, lukrecji, koperku i cukru.

Piersiowe ziółka, mieszanina substancji śluzopędnych, aromatycznych, słabo podniecających, używana w odwarze, jako środek domowy przeciw kaszlowi. Składają się zwykle z korzenia śluzowego, lukrecji, korzenia fiołkowego, anyżu, niekiedy z dodatkiem chleba świętojańskiego, jęczmienia, fig i innych roślin.

Piersiowy głos, ob. Głos ludzki.

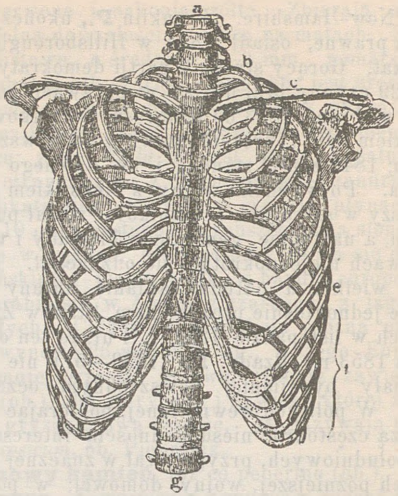
Piersiowy gruczoł, ob. Thymus.

Piersiowy syrop, wyciąg lukrecji z dodatkiem białego syropu. *P. s. biały* jest sokiem ślazowym.

Pierson Karolina Leonhardt, poetka i powieściopisarka niemiecka, * 1811, † 1899; pisywała pod pseudonimem Edmunda Hahn. Między innemi napisała: „Der letzte Jagiello“.

Pierson Henryk, kompozytor angielski, * 1815, † 1873; profesor muzyki w Edymburgu w 1844. W 1846 r. przeniósł się do Hamburga, później do Sztutgardu, a do 1872 w Lipsku. Wybitniejsze rzeczy jego: muzyka do 2 części Fausta. „Opery: Leila“ i „Contarini“, oraz oratorjum „Jeruzalem“ (1852).

Pierś, okolica ciała znajdująca się pomiędzy szyją a brzuchem; tylna część **P.** zowie się plecami. Szkielet tej okolicy stanowi *piersiowa klatka*, mająca od tyłu kręgosłup, od przodu mostek, a po bokach szereg 12 par łukowych żeber, łączących mostek z kręgami; ku dołowi rozszerzoną klatkę piersiową oddziela od jamy brzusznej przepona, u góry najwęższa część klatki służy za nasadę szyi. Kształt klatki piersiowej i objętość są rozmaite, co bardzo ważne ma znaczenie dla funkcji

Klatka piersiowa.
ag kręgosłup, *b* pierwsze żebro, *c* obojczyk, *d* trzecie żebro, *e* siódme żebro, *f* żebra fałszywe, *h* mostek, *i* łopatka.

organów w niej zawartych i daje ważne wskazówki lekarzom. Tak np. klatka piersiowa płaska, zapadła, spotyka się u suchotników lub u ludzi do suchot skłonnych, u dzieci rodziców suchotniczych; klatka piersiowa rozdęta, beczkowata, stale towarzyszy rozedmie płuc. Wnętrze klatki piersiowej zowie się *jamą piersiową* i zawiera bardzo ważne dla życia organy. Największą jej część zajmują płuca symetrycznie po bokach jej umieszczone, stykające się w środku, a z przodu i ku tyłowi zamykające trójścienne przestrzenie, zwane *śródpiersiami*. W śródpiersiu przedniem znajduje się serce i u młodych indywiduów gracica; śródpiersie tylne zawiera przełyk, tchawicę, wielkie tętnice i żyły. Powierzchnia zewnętrzna klatki piersiowej pokryta jest licznemi szerokiemi i płaskiemi mięśniami, które w oddychaniu główny udział biorą. Stały punkt oparcia tych mięśni znajduje się u góry i ku tyłowi, najczęściej ku kręgosłupowi; ku dołowi i przodowi znajduje się ich ruchome do żeber przyczepienie. Skoro więc mięśnie się kurczą, żebra zostają uniesione, klatka piersiowa rozszerza się, i powietrze z zewnątrz przez tchawicę do płuc się dostaje. Wszystkie organy, stanowiące tę okolicę i w niej zawarte, rozmaitym chorobom mogą ulegać. Nazwę *piersiowych chorób* nadają zwykle przewlekłym zapalnym cierpieniom płuc. **P.** *kobieca* ob. Sutki.

Pierś, rodzaj kaktusów, ob. Mammilaria.

Pierścienice (*Annelides, Annulata*), gromada robaków, obejmująca robaki o ciele walcowatem, rzadko spłaszczonem, rozpadającem się zawsze na szereg idących po sobie odcinków czyli pierścieni. Pierścienie przednie złączone są zwykle w głowę,

inne są jednorodne i nietylko okazują podobieństwo zewnętrzne, ale i jednostajną budowę wewnętrzną. Te wewnętrzne odcinki albo się schodzą z pierścieniami zewnętrznemi *(Chaetopodes)*, albo też na jeden odcinek wewnętrzny przypada oznaczona liczba pierścieni *(Hirudinei)*. Okrycie ciała chitynowe nigdy nie krzepnie w twardy pancerz, pozostaje miękkiem i otacza błonę muskularną, złożoną z włókien poprzecznych i podłużnych. Organami miejscozmienności są banieczki na końcach ciała, za pomocą których przyczepiają się do przedmiotów, lub szczecinki, wyrastające wiązkami z guzików mięsistych. Otwór gęby, położony na przedniej części ciała, prowadzi do przełyku muskularnego S (fig. 1), który zawiera zwykle silne szczęki i często kończy się trąbką. Następnie idzie żołądek (D) okazujący zwykle zwężenia odpowiadające odcinkom i posiadający boczne worki ślepe;

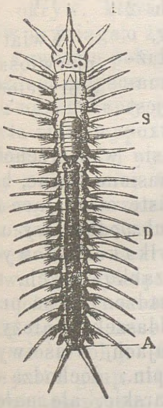

Fig. 1. Grubea fusifera.

Fig. 2. Nereida (Heteronereis Oerstedi).

rzadko jest zwinięty. Otwór odchodowy (A) znajduje się w tylnej części ciała. System nerwowy składa się z węzła leżącego nad przełykiem i wysyłającego nerwy do organów zmysłowych, oraz z łańcucha węzłów brzusznych, wysyłających nerwy do całego ciała; oprócz tego istnieje układ sympatyczny, tworzący nerwy wnętrzności. Z organów zmysłowych znane są oczy na głowie, pęcherzyki słuchowe na pierścieniach przełyku, i nitki (F) służące im do dotykania. U wszystkich występuje oddzielny układ naczyniowy, ale w różnym stopniu rozwoju; często istnieje naczynie brzuszne i grzbietowe, połączone między sobą licznemi przewodami; krew jest zielona lub czerwona. Jako oddzielne organy oddychania występują u niektórych skrzela, stąd dawniej dzielono je na bezskrzelowe i skrzelowe. Rozradzanie jest często bezpłciowe i następuje przez dzielenie. Niektóre są dwupłciowe, inne mają płeć rozdzieloną; wiele z nich składa jaja w oddzielnych woreczkach i kokonach; rozwój ma miejsce bez przeobrażeń, niektóre jednak przechodzą przez dosyć zawiłą metamorfozę. **P.** są częścią wodne, częścią lądowe, i karmią się głównie pokarmem zwierzęcym; niektóre są mniej lub więcej pasożytnemi.—Dzielą się na dwie podgromady: *Wysysające* czyli *Pijawki (Hirudinei Discophori)* i *Szczecinkowate* czyli *Szczecionogi (Chaetopodes)*. I. *Wysysające* mają ciało niewyraźnie pierścieniowate, głowę niewiele różną od innych odcinków ciała; na obu końcach ciała znajdują się bańki jako organy miejscozmienności; są najczęściej dwupłciowe i zapładniają się nawzajem. Żyją w wodzie, kokony jajowe składają w wilgotnej ziemi; niektóre przebywają pasożytnie na skórze i skrzelach ryb i raków, albo tylko karmią się ich krwią; niektóre są drapieżne i pożerają ślimaki i dżdżowniki. Budowa wszystkich jest mniej więcej zbliżona. Główny rodzaj jest tu pijawka (ob.). II. *Szczecinkowate* są to **P.** mające parzyste wiązki szczecinek, głowę często wyraźną, nitki przeznaczone do dotyku i długie walcowate przysadki, zwane wąsami. Żyją częścią na lądzie, częścią w wodzie, zwłaszcza w morzu. Płeć mają po większej części rozdzieloną, a indywidua męskie i żeńskie są bardzo różne między sobą; utracone części ciała łatwo im odrastają. Dzielą się na 2 rzędy: 1) *Skąposzczęty (Oligochaetae)*, **P.** dwupłciowe, bez uzbrojenia szczękowego, bez macków, wąsów i skrzeli, rozwijają się bez przeobrażeń,—dzielą się na dwa podrzędy: *O. terricolae* i *O. limicolae*; do pierwszych należy *dżdżownik* (ob.), drugie żyją głównie w wodzie; najwięcej znany rodzaj jest *wrytnica (Nais)*, długości około 1 cm., z ciałem przezroczystem, pospolita śród roślin wodnych. Pokrewnym gatunkiem jest *Grubea fusifera* (fig. 1). 2) *Sutoszczęty (Polychaetae)*, **P.** głównie morskie, z mackami, wąsami, skrzelami, rozwój przez przeobrażenie; dzielą się na dwa podrzędy: *Rurkowce* (ob.) i *Błąkające (Errantia, Nereidae)*; te ostatnie są drapieżne, pływają swobodnie w morzu, niekiedy też zamieszkują cieńkie rurki. Najwięcej znaną jest *Nerejda (Nereis)*; *N. versicolor*, do 12 cm. długa, składa się z 85 obrączek, na otworze pyszczka znajdują się dwa zakrzywione haki, które **N.** wytyka wraz z mięsistą trąbą; ciało **N.** mieni się barwami tęczowemi, żyje w morzu Bałtyckiem i Północnem, liczne gatunki żyją w morzu Śródziemnem. Pospolity jest też rodzaj *Heteronereis* (fig. 2). Do gromady tej zaliczano *pazurnice* (ob.), uważane teraz za grupę odrębną. Por. Van Beneden et Hesse „Recherches sur les Hirudinées“ (1868); Grube „Die Familien der Anneliden“ (1850—51); Ehler „Die Borstenwürmer“ (1864 i 1868); Quatrefages „Histoire naturelle des Annelés“; Cloparède „Recherches anatomiques sur les Annelides“ (1860—62); Vaillant „Histoire naturelle des Annelés“ (1865—90); Meyer „Studien über den Körperbau der Anneliden“ (1888).

Pierścienie barwne, ob. Krzyżowanie.

Pierścienie Saturna, ob. Saturn.

Pierścień, kółko czyli obrączka do wkładania na palce, wyrabiana z rozmaitych metali. W czasach starożytnych pierścienie miały znaczenie symboliczne. W Rzymie **P.** był godłem dostojności rodowej lub znaczenia społecznego. W kościele chrześcijańskim biskupi noszą **P.** jako godło zaślubin z kościołem. W obrzędzie zaślubin zamiana **P.** czyli obrączek znaczy dozgonne połączenie małżonków, którzy sobie wiarę przed ołtarzem zaprzysięgają. Por. Gorzkowskiego „Cymeliarchium. Historyczne poszukiwania nad znaczeniem obrączki i pierścionka w społecznych obrzędach i mitach, w całej ich starożytnej symbolice“ (Kijów, 1864).

Pierścień Gramme'a, *pierścień Pacinottiego*, ob. Magnetoelektryczne i dynamoelektryczne machiny.

Pierścionkowe, był to dar pieniężny, który większe miasta Rzeczypospolitej obowiązane były składać królowej. **P.** nazywano także gościniec, jaki dawał narzeczony swej oblubienicy, w dodatku do pierścienia ofiarowanego przy zaręczynach.

Pierty i Królowek, połączone z sobą jeziora w gub. i pow. Augustowskim, między wsiami Leszczewem, Piertaniami i osadą Sitkowizną, mają rozległości morgów 78. Przez nie przechodzi rzeczka Kamionka, łącznie z Maniówką i Wiatrołużą.

Pierwiastki, w matematyce, ob. Potęgi; w chemji, ob. Chemja. *Pierwiastkowe* ilości, ob. Niewymierne ilości.

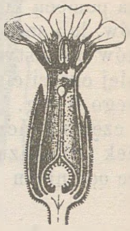
Pierwiosnek, *Pierwiosnka (Primula)*, rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowatych, obejmujący około 140 gatunków. Cechy jego są: kwiaty zebrane w baldaszek, otoczony okrywą; kielich trwały, rurkowaty, 5-zębny; korona lejkowata albo tacowata, o brzegu 5-klapkowym; pręcików 5, osadzonych w rurce korony, słupek jeden; owoc torebka jednokomorowa, otwierająca się pięciu łuszczynami. Należą tu zioła trwałe w Europie i Azji płn.

Pierwiosnek. *a* kwiat.

o liściach zebranych w różyczkę i pięknych kwiatach. *P. lekarska (P. officinalis)*, ma liście korzeniowe ząbkowane, jajowato-sercowate, pod spodem kosmate, łodygę na 10—20 cm. wysoką, kwiaty nachylone żółte; rośnie obficie na niektórych łąkach i kwitnie już w kwietniu; ma zapach przyjemny miodu. Korzenie, zawierające właściwą substancję, *prymulinę*, ziele i kwiaty były dawniej używane w cierpieniach nerwowych, tudzież jako pobudzające poty. Młode liście i pędy używają się miejscami za sałatę, a w Szwecji przez kwaszenie kwiatu z wodą i miodem otrzymują napój przyjemny. Lud nazywa w niektórych okolicach ten gatunek *kluczykami* lub *bukwiną białą*. Po ogrodach hodują też gatunki: *Łyszczak (P. auricula)*, dziko rosnący w okolicach górzystych, w ogrodach zwany *aurykla*mi, **P.** *bezłodygowy (P. acaulis)*, **P.** *chiński (P. sinensis)* i w. in. Por. „Die europäischen Arten der Gattung Primula“ (1091).

Pierwiosnkowate, rodzina roślin mająca za cechy: Kielich dzwonkowaty lub rurkowaty, 5-ząbkowy, zwykle trwały; korona jednopłatkowa, lejkowata lub tacowata, brzeg wycięty w 5 klapek, z listkami kielicha naprzemianległych; pręcików 5, o nitkach krótkich, ukrytych w koronie i do jej rurki przyrosłych, i pylnikach 2 komórkowych; zawiązek górny, o szyjce znacznie od pręcików dłuższej, nitkowatej, zakończonej znamieniem kulistem; owocem jest torebka jajowata, jednokomórkowa, po dojrzeniu otwierająca się w wierzchołku pięcią rozdwojonemi ząbkami; nasiona liczne, bardzo drobne, mające białko mięsiste, otaczające zarodek prosty. Należą tu zioła lub podkrzewy o liściach pojedyńczych i zwykle tylko korzeniowych, na obwodzie karbowanych lub ząbkowanych, naprzemianległych, i kwiatach osadzonych na prątku bezlistnym, zebranych w baldaszek. Należy tu około 350 gatunków w 30 rodzajach, właściwych głównie strefie umiarkowanej płn.; dochodzą do szczytów Alp. Niektóre są lekarskie, ale małego znaczenia; w korzeniach zawierają substancję ostrą, lotną, ale w małej ilości.

Kwiat pierwiosnka w przecięciu.

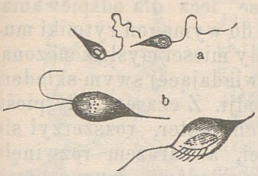
Pierworodny grzech, wedle nauki Kościoła od św. Augustyna, skażenie, które sprowadził grzech pierwszy i które spadło na całą naturę ludzką równomiernie, skutkiem którego człowiek stał się całkowicie niesposobnym do dobrego, skłonnym do złego i z tego powodu podległym karze śmierci doczesnej, a bez chrztu i nabytej w zbawienie przez zasługi Chrystusowe wiary, i śmierci wiecznej.

Pierworodny syn Kościoła, tytuł królów francuskich, przypuszczalnie do Klodoweusza.

Pierworodztwo *(Primogenitura)*, prawo pierwszeństwa najstarszego dziecka i jego potomków w sprawach spadkowych, następstwo najstarszego w najstarszej linji, mianowicie gdy ostatni panujący najbliższej linji schodzi bezpotomnie ze świata; w Niemczech zaprowadzone **P.** złotą bullą Karola V. 1356; potem we wszystkich monarchjach europejskich ustanowione w prawach dynastji.

Pierwotniaki, ob. Pierwotwory.

Pierwotwory, *pierwotniaki, zaczątki, żyjątka (Protozoa)*, organizmy zwierzęce najniższe, naj-

Wiciowce.

drobniejsze, stojące na granicy życia zwierzęcego, dziś obejmowane jako typ oddzielny. Substancja ich ciała okazuje małe rozdzielenie histologiczne, i wogóle brak organów zawiłych, złożonych z tkanki komórkowatej. **P.** zbudowane są wogóle z substancji ściągliwej, posiadającej jamki pulsujące *(vacuolae)*, gdzieniegdzie okazującej jakby włókna mięsne; u wszystkich też w ogólności objawia się krążenie ziarnek. Substancję ściągliwą **P.** nazwał Dujardin *sarkodą*; jest to substancja najprostsza ciała zwierzęcego, niewiele zresztę różna od protoplazmy, stanowiącej zawartość komórek roślinnych.—W najprostszym przypadku całe ciało żyjątka jest kłaczkiem sarkody bez stałych okryw, która wysyła nitkowate wypustki i znów je ściąga; żyjątka te nazywają się *ameby* (ob.); żywienie polega na pochłanianiu obcych ciał w każdem miejscu ciała zwierzątka. U doskonalszych napotykamy już pewien rozwój; masa ciał wysyła stałe wypustki, tak zwane *nibynóżki*, *pseudopodia*, a dalej występują rzęsy, umożebniające ruchy zwierzęcia; wielka liczba posiada pancerze wapienne lub krzemionkowe, które po śmierci żyjątka stanowią ważny materjał do budowy skorupy ziemskiej. Rozradzanie jest w ogólności bezpłciowe, napotykane jednak w wielu jąderka *(nuclei, nucleoli)* są może organami rozwoju płciowego. Dzielą się na dwie gromady: *Korzenionogi* (ob.) i *Wymoczki* (ob.). Oprócz tego jednak istnieje jeszcze kilka grup niższych organizmów, które mają budowę tak prostą, że dla braku cech istotnych nie można ich zaliczyć ani do roślin, ani do zwierząt, i dlatego niektórzy naturaliści tworzą z nich grupę oddzielną, *Protista;* z grup tych najważniejsze są: *Grzybki rozszczepkowe* czyli *Schizomycetae* (ob.), *Śluzowce* czyli *Myxomycetae* (ob.), *Monady* (ob.), *Gregaryny* (ob.) i *Wiciowce (Flagellata)*. Te ostatnie są organizmami podobnemi do wymoczków, których organy miejscozmienności składają się z jednej lub kilku długich, biczowatych rzęs; kurczliwość sarkody i owych rzęs skłoniła wielu badaczów do uważania ich za zwierzęta; jak *Cercomonas intestinalis* (fig. a) i *Trichomonas vaginalis* (fig. b), żyjące pasożytnie we wnętrznościach człowieka przy pewnych chorobach; niektóre jednak jak *toczek* (ob. *Volvox*) i *oczek* (ob. *Euglena*) bardziej zbliżają się do wodorostów. Por. Haeckel „Das Protistenreich“ (1878), oraz „Systematische Phylogenie der Protisten und Pflanzen“ (1894); Bütschli „Die Protisten“ (1880—89); Ejsmont „Studja nad pierwotniakami okolic Warszawy“ (Pam. Fizjograficzny, t. 13).

Pierwsze liczby, ob. Liczba.

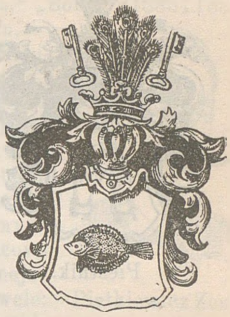
Pierwszeństwo, prawo przysługące jednostce przed innemi, zwłaszcza prawo pierwszego wierzyciela do odzyskania sumy w razie upadłości, wiodące nieraz do procesu o pierwszeństwo.

Pierzasta ruda, ob. Heteromorfit.

Pierzaste chmury *(cirrus)*, ob. Chmury.

Pierzasty ałun, ob. Halotrychit.

Pierzcha, *Perka* v. *Flądra*, herb: W polu tarczy — ryba morska (flądra); u szczytu ogon pawi, między dwoma kluczami.

Pierzcha.

Pierzchnica, osada w gub. Kieleckiej, pow. Stopnickim, zostawała przez długi przeciąg czasu w posiadaniu Sołtyków, z których Maciej Sołtyk, wojewoda sandomierski, wystawił tu 1800 teraźniejszy kościół murowany, odnowiony 1854. **P.** liczy 1,100 mieszk.

Pierzchowiec, wieś w Galicji, obw. Bocheńskim, o 1 milę od Gdowa, miejsce urodzenia Henryka Dąbrowskiego.

Pierzenie, ob. Pióra.

Pies, rodzaj zwierząt z rodziny psów, ob. Psy.

Pies morski, ob. Foka.

Pies latający, ob. Rudawka.

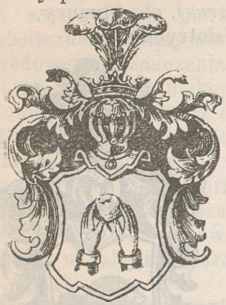
Piesek stepowy, ob. Świszcz.

Piesek ziemny, *chomik*, ob. Skrzeczek.

Piesiec, toż co lis polarny, ob. Lis.

Pieskowa skała, błędnie *Piaskowa*, zamek w pow. Olkuskim, sławny w dziejach i z pięknego położenia swego w dolinie Ojcowskiej. Był on pierwotnie wraz z okolicznemi włościami królewską własnością. W 1377 Ludwik, król węgierski i polski, darował go Piotrowi Szafrańcowi. Przebudowany 1580 przez Stanisława Szafrańca, powiększony został 1603—20 i silnem wzmocniony obwarowaniem przez następnego właściciela Michała Zebrzydowskiego, kasztelana krakowskiego. Zniszczony 1655 w czasie wojny szwedzkiej, odbudowany był na nowo i przyozdobiony przez Jana Hieronima Wielopolskiego w 1760 i w tym stanie przetrwał aż do naszych czasów. Od Wielopolskich nabył **P.** Jan Mieroszewski, za którego posiadania w 1851 pożar zniszczył go zupełnie, przyczem spaliło się wiele drogocennych zabytków sztuki i osobliwości. Ostatni właściciel wyrestaurował po nieszczęsnym pożarze znaczną część zamku i do dawnego przyprowadził stanu. Obecnie zamek znowu jest w zaniedbaniu. Pod samym prawie zamkiem, mieszczącym wiele kosztownych jeszcze zabytków starożytności, nad brzegiem rz. Prądnika, leży jednolita skała, zwana przez lud *Skałą sokolą*. Węższa w podstawie, a znacznie szersza u góry, ma ona postać przewróconej, grubszą częścią w górę sterczącej maczugi, skąd też poszła nazwa jej *pałki Herkulesa*.

Piestnik, herb: W polu czerwonem — dwie ręce trzymające jabłko złote; mankiety rękawów, błękitne, różdżka u jabłka na dół spuszczona. U szczytu trzy pióra strusie.

Piestnik.

Piestrzenica.

Piestrzenica *(Helvella)*, rodzaj grzybów z rzędu Ascomycetes, z osadnikiem zwieszającym się, pomarszczonym, skórzastym, osadzonym na trzonie gąbczastym; są to grzyby miękkie, rosnące na ziemi. **P.** *jesienna* (*H. crispa*), 2—10 cm. wysoka, ma kapelusz białawy, cienki, jest jadalna, ale najlepszy gatunek jest **P.** *wiosenna (H. esculenta)*, do 11 cm. wysoka, ma kapelusz brunatny, trzon biały, wyrasta na wiosnę w lasach igiastych. Podobna do niej *H. suspecta* jest trująca.

Pieśni ludowe są dziełami bezimiennych poetów, a ponieważ przechowywanie w pamięci ludu w ciągu kilkunastu nieraz wieków dowodzi, iż wiernie wypowiadają jego pojęcia i uczucia, przeto można niejako całemu narodowi przypisywać ich autorstwo. Przedstawiają one wielką i dwojaką ważność, raz jako świadectwa historyczne, malujące nam wiernie obyczaje, wyobrażenia, wierzenia i kulturę ludu w danej epoce, a powtóre jako pierwsze próby artystycznej działalności, pierwsze pomniki literatury, dające nam miarę bogactwa fantazji i poczucia piękna. W wieku ubiegłym zabrano się z gorliwością do zbierania pieśni (tekstu i melodji) ludowych, których istnieniu coraz więcej zagraża szerzenie się oświaty śród ludu. U nas pierwszy popęd do tego dał Zorjan Chodakowski; za jego przykładem poszli: K. Wł. Wójcicki, Wacław z Oleska (Zaleski), Czeczot, Pauli Żegota. Największą jednak zasługę położył tu Oskar Kolberg (ob.) tak swem dziełem „Pieśni ludu polskiego“ (Warszawa, 1857), tudzież ogromnych rozmiarów pracą „Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa i t. d.“, a także Kornel Kozłowski dziełem: „Pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesądy ludu z Mazowsza“ (3 cz., Warszawa, 1868—73).

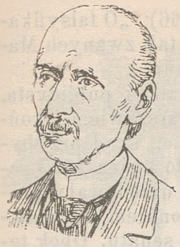
Pieśń (po franc. *chanson*, po włos. *canzone*, po niem. *Lied*), jest to najważniejsza forma poezji lirycznej, służąca dla wypowiedzenia uczucia, ogarniającego duszę poety. Pieśń pierwotnie przeznaczaną bywała nie dla głośnego wypowiadania, jak epiczne rapsody i romanse, lecz dla odśpiewania, stąd formę jej stosowano do wymagoń rytmiki muzycznej, stąd wiersz każdy mieści myśl skończoną, stąd forma zwrotki, odpowiadającej swym składem zwykłym rozmiarom melodji. Z czasem, gdy pieśń straciła swój pierwotny charakter, rozszerzył się znacznie zakres jej treści, a zarazem rozwinęła forma, niekrępowana względami muzycznemi. Z pomiędzy poetów słyną w tym zakresie u starożytnych: Anakreon, Horacy. U nas zaś: Bogdan Zaleski, W. Pol. Pieśń jako forma muzyczna ze swojemi rozlicznemi odrębnościami (arja, cavatina, arioso, romans, modlitwa, barkarola, serenada i t. p.), posiada niezmiernie bogatą literaturę i mnóstwo świetnych przedstawicieli. U nas zjawiają się oryginalne pieśni z charakterem narodowym razem z rozkwitem poezji: Platon Kozłowski, Szymanowska Marja, Chopin, Dobrzyński, a następnie Moniuszko, Komorowski, Nowakowski i wielu innych, czerpali natchnienie w utworach wielkich poetów ostatniej epoki.

Pieśń nad pieśniami Salomona, jedyny pozostały utwór świeckiej liryki hebrajskiej, około 800 przed Chr. powstały, niesłusznie przypisywany królowi Salomonowi; cykl pieśni erotycznych, wykładany alegorycznie jako dotyczący stosunku Jehowy z ludem Izraela, to znowu stosunku Chrystusa do Kościoła; prawdziwe jego znaczenie poznał pierwszy dopiero Herder 1778; tłómaczenia i objaśnienia: Hitzig 1855; Ewald 1867; Delitzsch 1875, Renan 3 wyd., 1870, Stickel 1887.

Pietà (włos., znaczy tyle co pobożność, współczucie, miłość ku krewnym), w sztuce plastycznej nazywają tak wizerunki Matki Boskiej, trzymającej na swem łonie zmarłego Jezusa. Jest to przeciwstawienie do Madonny z Dziecięciem Jezus na ręku. Słynną jest **P.** Michała Anioła, znajdująca się w kościele św. Piotra w Rzymie, oraz medal **P.** Ernesta Rietschla w Dreznie.

Pieter-Maritzburg, miasto główne angielskiej płd. afrykańskiej kolonji Natalu, nad rz. Umsindusi, w wysokości 625 m. nad poz. morza, ma ulice prawidłowe, drzewami obsadzone, 2 kościoły, muzeum, bibljotekę, 13,000 miesz., a między nimi 4,000 Kafrów. Znaczny handel kością słoniową, piórami strusiemi, zbożem. Miasto założone zostało przez Burów w 1838 na pamiątkę odniesionego przez nich zwycięstwa nad Kaframi.

Pietkiewicz Antoni, znany głównie pod pseudonimem Adama Pługa, powieściopisarz, * 1824 w Zamościu pod Słuckiem, w gub. Mińskiej. Nauki początkowe pobierał w gimnazjum słuckiem, a wyższe kończył w uniwersytetach kijowskim i moskiewskim, poczem czas jakiś był nauczycielem rządowym, a następnie prywatnym. Od r. 1858 do 1864 utrzymywał szkołę męską w Żytomierzu, później mieszkał w Owruczu i Kamieńcu podolskim. Następnie był nauczycielem prywatnym na Podolu. Prócz licznych artykułów i korespondencji po pismach warszawskich zamieszczanych, wy-

Pietkiewicz A.

dał on osobno: „Wigilja św. Jana“ (Wilno, 1847); „Poezje“ (Kijów, 1848); „Odpowiedź mego przyjaciela“ (Wilno, 1850); „Dzieciobójca“ (Wilno, 1851); „Zaraza“ (Wilno, 1852); „Rodzinny zagon“ (zbiór drobnych prac, 3 t., t. 1854); „Kłosy z rodzinnej niwy“ (t. 1856); „Pamiątki Domowe“ (Warsz., 1858); „Krew i Duch“ (3 t., Wilno, 1859), utwór wyższej wartości, zbyt jednak tendencyjnie skreślony; „Drzewo przeklęte“ (2 ed., Żytomierz, 1861); „Mieczysław Stanielewicz“ (t. 1861); „Smętarz obrazek fantastyczny“ (Kijów, 1862). W r. 1862 zaczął wychodzić w Żytomierzu zupełny zbiór pism **P.** przerwany jednak został po wyjściu 1-go tomu. Po kilkoletniem milczeniu wystąpił **P.** na widownią z głośną przed laty powieścią „Oficjalista“ (w *Kłosach* i osobno 3 t., Warszawa, 1873 i 1896), w której zacna tendencja podniesiona jest wyborną charakterystyką wziętych z życia postaci i tem sympatycznem ciepłem, jakiem **P.** umie zawsze owionąć dodatnie typy. W tymże duchu choć o wiele słabszą jest powieść p.t. „Bakałarze“ (1869—75). Prócz tego w „Bibljotece Mrówki“ we Lwowie ogłosił przekład dramatu Szekspira „Król Lir“ i utwór dramatyczny „Przyjaciele“ (1870); oraz „Sroczka“ (1869). Oprócz drobniejszych poezji, któremi zasilał redagowane przez siebie *Kłosy*, napisał kilka prac życiorysowych, jak o Kraszewskim (w *Książce Jubileuszowej*, 1888), A. E. Odyńcu (w *Kłosach*, 1885) i o Deotymie (1900). Był od r. 1875 kierownikiem literackim *Kłosów*, obecnie podpisuje *Kurjer Warszawski*, jako redaktor-wydawca. W r. 1898 obchodzono uroczyście jubileusz jego 50-letniej pracy.

Pietkiewicz Apolinary, * 1829, † 1891 w Mule w pow. Święciańskim, był urzędnikiem wileńskiego banku ziemskiego i dyrektorem banku zaliczkowo-zakładowego w Szemetowszczyźnie. Wydał: „Meteorologja“ (1872); przełożył O. M. Mitchella „Ciała niebieskie“ (Warszawa, 1871) i w „Pamiętniku fizjograficznym“ pomieścił szereg prac, jak: „Zmienność temperatury roczna w Warszawie“ (1882, 1883 i 1884); „Poszukiwania zmiany powietrza w Warszawie“ (1886); „O wiatrach w Warszawie“ (1887); „Krzyżownica wiatrów w Warszawie“(1888); „Stosunek opadów atmosferycznych w Warszawie“ (1889) i inne.

Pietkiewicz Z.

Pietkiewicz Feliks, brat Antoniego, * 1822, † 1898 r., adwokat w Kijowie; ogłosił „Poezje“ (Kijów, 1848).

Pietkiewicz Zygmunt, publicysta i dziennikarz, synowiec poprzed., syn Ludwika ogłaszający swe prace pod pseudonimem Komara, * w Prószynie, w pow. Rzeczyckim g. Mińskiej, kształcił się w uniwersytecie warszawskim na wydziale prawnym, był współpracownikiem *Prawdy*, *Przeglądu tygodniowego*, *Głosu* i *Ateneum*. Napisał nowele: „Kołatał i nie otworzono,“ „Za trzydziestoletnią pracę,“ „Z nizin,“ „Obława,“ „Tantjema,“ „Bobyl“ (1885 i 1887), „Pomiatany,“ „Prosię“ i in.

Pietkiewicz Zenon

Pietkiewicz Zenon, młodszy brat poprzed., publicysta i dziennikarz, ogłaszający swe prace pod pseud. Dragomira, * 1862 r. w Pruszynie, pow. Rzeczyckim g. Mińskiej, kształcił się w uniwersytecie warszawskim na wydziale prawnym; następnie stały współpracownik i feljetonista prowincjonalny *Prawdy*. Napisał nowele: „Dla szczęścia“ (w *Słowie*); „Wyklęty“ (*Gaz. Radom.* 1886); „W walce“ (*Kur. Codz.* 1887); „Na stanowisku“ (*Gaz. radom.* 1888); „Lud Polesia litewskiego,“ studjum etnograficzne (*Tyg. Powsz.* 1884 i 1885); szereg artykułów w *Gaz. Polskiej* z r. 1884 i 1885: „O osuszaniu błot poleskich;“ „Polesie pod względem ekonomicznym, moralnym, etnograficznym i topograficznym“ i in. Jest współpracownikiem *Prawdy*, *Kurjera Codziennego* i *Tygodnika Ilustrowanego*. W r. 1899 prowadził tygodnik *Ekonomistę*. W r. 1890 wydał „Szkice społeczne. Przekładał wiele z rosyjskiego: Danilewskiego, Korolenki, Doroszewicza „Sachalin,“ Maksimowa „Syberja“ i Garszyna.

Pietoso (muz.), żałośnie.

Pietra-Santa Prosper, lekarz, * 1880 w Ajaccio, † 1898; studjował medycynę w Montpellier, następnie był lekarzem księcia Napoleona; założył dziennik *Journal d'hygiène* i był sekretarzem towarzystwa hygjenicznego. Ogłosił: „Essai de climatologie théorique et pratique“ (1864); „Traitement nationnel de la phtisie pulmonaire“ (1875); „La crémation“ (1888); „Les stations d'eaux minérals du centre de la France“ (1888) i in.

Pietraszek Jan, inżynier, * 1830 w Wadowickiem, † 1880, kształcił się w szkole technicznej w Krakowie, następnie w Wiedniu; w r. 1854 wstąpił do zarządu żeglugi parowej na Wiśle i od 1862—9 był dyrektorem fabryki tejże żeglugi, od 1871—73 instruktorem szkoły technicznej drogi żel. Warszawsko-Wiedeńskiej. Ogłosił: „Przewodnik dla maszynistów“ (Warszawa, 1873); „Mechanikę popularną“ (1878) i in.

Pietraszewski Ignacy, orjentalista, * 1797 w Biskupcu w Warmji, † 1869 w Berlinie. Pobierał pierwsze nauki w Grodnie, potem w Wilnie, a od r. 1826 w uniwersytecie petersburskim na wydziale języków wschodnich. Po skończeniu uniwersytetu 1831, znając języki: turecki, perski i arabski, wysłany został przez rząd na dragomana do Konstantynopola. Mianowany później sekretarzem

poselstwa, był jakiś czas konsulem cesarsko-rosyjskim w Smyrnie, Salonice, Aleksandrji i Jafie. W r. 1840 został adjunktem przy uniwersytecie petersburskim, 1844 r. otrzymał stopień naukowy doktora filozofji w Halli, poczem jako docent wykładał języki wschodnie na uniwersytecie berlińskim i jednocześnie pełnił obowiązki dyrektora królewskiego gabinetu numizmatycznego. Od r. 1860 był członkiem ambasady pruskiej w Persji; po kilku latach wrócił do Europy i osiadł znowu w Berlinie jako profesor języków wschodnich w uniwersytecie tamtejszym. Z dzieł jego wymieniamy: „Nummi Mohammedani“ (Berlin, 1843); „Nowy przekład dziejów tureckich, dotyczących historji polskiej“ (Berlin, 1846); „Miano słowiańskie w ręku jednej familji od 3000 lat zostające, czyli nie Zendawesta a Zędeszta, to jest życiodawcza książeczka Zoroastra“ (2 zeszyty, tamże 1857), dzieło to spowodowało odjęcie mu katedry w uniwersytecie berlińskim; „Abrégé de la grammaire Zend“ (tamże, 1861); „Zend a vesta ou plutôt Zan Davasta expliqué d'après un principe tout à fait nouveau“ (2 t., tamże, 1862); „Dziesięcioletnia podróż po Wschodzie“ (Warszawa, 1872). Nadto przetłomaczył z perskiego „Powieści Pidpaia“ (Lipsk, 1855). Życie jego skreślił A. H. Kirkor w dziełku „Pietraszewski Ignacy“ (Wilno, 1861).

Pietraszewski-Butaszewicz Michał, agitator, * 1819, † 1867 na Syberji; służył w wojsku i był oficerem. Przejąwszy się teorjami utopistów francuskich Saint-Simona, Fourrière'a, Cobe i in., założył towarzystwo socjalistyczne i był jego przywódcą. Skazany był 1849 do robót przymusowych. Z towarzystwem tem mieli związek niektórzy znakomici pisarze ruscy, jak Dostojewski i Pleszczejew, również do Syberji wysłani.

Pietrasznik, roślina, ob. Szczwół.

Pietri Joachim, prefekt policji paryskiej, jeden z najwierniejszych sług i narzędzi drugiego cesarstwa, młodszy brat zmarłego 1864 senatora i prefekta policji *Jana Marji Franaiszka Pietri*, * około 1820 w Sartenie na wyspie Korsyce. Ukończywszy szkołę prawa w Paryżu, osiadł jako adwokat w rodzinnem mieście. W r. 1848 wstąpił do służby administracyjnej, był z kolei prefektem kilku departamentów, a 1866 został prefektem policji departamentu Sekwany. Na urzędzie tym okazał się zręcznem narzędziem polityki cesarskiej. Po upadku Napoleona III uszedł za granicę, ale później wrócił do kraju i został sekretarzem ex-cesarzowej Eugenji.

Pietrusiewicz A., kanonik kapituły warszawskiej, b. poseł na sejm i do rady państwa, członek akademji umiejętności w Krakowie, * 1821, historyk i archeolog ruski, dowodzący jednolitości Rusi północnej z południową. Napisał: „Rys historyczny ludu polskiego“ (w *Haliczaninie*, 1862); „O grodzie halickim“ (*Naukowy Zbiornik*, 1865); „A. Malczewski i Ruś“ (*Naukowy Zbiornik*, 1865); „O biskupstwie chełmskiem“ (tamże, 1866—68); „O kamieniach Mikorskich“ (tamże, 1866); „O falsyfikatach Zielonogórskiego rękopisu i tak zwanych Mater verborum“ (w *Słowie*, 1880) i in.

Pietrusiński Ludwik, prawnik i publicysta, * 1803 we Lwowie, † 1865 w Warszawie. Ukończywszy nauki wyższe we Lwowie, skąd przybywszy 1831 do Warszawy, był do końca 1837 redaktorem *Dziennika Powszechnego*, urzędował w prokuratorji Królestwa i został członkiem warszawskich departamentów rządzącego senatu. Obok tego był jednocześnie prezesem kolegjum kościelnego zboru ewangelicko-reformowanego, członkiem komisji umorzenia długu krajowego, rady głównej opiekuńczej i przez lat 29 jednym z najczynniejszych i najgorliwszych członków warszawskiego towarzystwa dobroczynności. Oprócz licznych rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie „Podróże, przejażdżki i przechadzki po Europie“ (2 tomy, Warszawa, 1843); „Wspomnienia z Wenecji, kolei żelaznej Lipsko-Wiedeńskiej, Wiednia, Karpat, Frankfurtu n. Men. i t. d.“ (2 t., tamże, 1845).

Pietruski Oktaw, zastępca marszałka krajowego Galicji, * 1820 w Brukseli, syn kapitana wojsk polskich, kształcił się w gimnazjum w Stanisławowie i w Teresianum w Wiedniu, w r. 1842 wstąpił do urzędowania w sądzie szlacheckim we Lwowie; w hierarchji urzędniczej nie posuwał się wszakże wyżej dlatego, że w r. 1848 był oficerem gwardji narodowej, należał jednak do komisji wysłanej za granicę dla zbadania prawodawstw Niemiec i Francji. W r. 1867 został radcą sądu krajowego i na tem stanowisku silnie się przyczynił do rozwoju autonomji Galicji; w r. 1868 przedstawił sprawozdanie, będące historją prześladowań języka polskiego w Galicji i wygotował projekt normujący na przyszłość prawa języków krajowych, który zyskał sankcję cesarską. Staraniem **P.** głównie wystawiony został gmach sejmowy we Lwowie. **P.** był też członkiem rady szkolnej i wytrawnym mówcą sejmowym.

Pietruski Stanisław Konstanty, naturalista polski, zamieszkały w dobrach swoich Podhorcu, obwodzie Stryjskim w Galicji, zasłużył się zwłaszcza zbadaniem fauny Karpat. Oprócz licznych rozpraw drukowanych w czasopismach polskich i niemieckich, wydał: „Historja naturalna zwierząt ssących dzikich galicyjskich“ (Lwów, 1853); „Historja naturalna i hodowla ptaków zabawnych i użytecznych“ (Kraków, 1860).

Pietruski Oswald Zaprzaniec z Siemuszowej, brat poprzedniego, wydał: „Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza, Jana III, Augusta III i Stanisława Augusta“ (Lwów, 1845) i powieść p.t. „Jak to bywało“ (tamże, 1855).

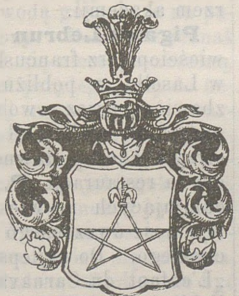
Pietruszka *(Petroselinum)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się płatkami korony okrągławemi, z koniuszkami zawiniętemi, owocami jajowatemi, z boku ścieśnionemi, o owoc-

Pietruszka.

kach pięciożeberkowych; są to zioła dwuletnie, gałęziste, o liściach dolnych wielokrotnie pierzastodzielnych w łaty jajowato - klinowate, a górnych trójszczepnych w łatki wąziutkie, w Europie i Nowej Holandji. **P.** *pospolita* albo *ogrodowa* (**P.** *sativum, Apium petroselinum*), ma kwiatki zielonawo-żółtawe, rośnie dziko w Europie południowej, a uprawianą jest u nas dla ziela i korzeni. Znajdują się jej 3 odmiany: jedna mająca listki płaskie i korzeń cienki, druga z listkami dolnemi pomarszczonemi, i trzecia, mająca korzeń wielki, gruby, mięsisty i listki płaskie, szerokie. Korzeń ostatniej odmiany, mający smak słodki, zapach aromatyczny, używany jest do potraw, a nadto służy jako środek lekarski domowy, moczopędny; korzeń zmiażdżony, używany bywa w postaci okładów przeciwko guzom mlecznym i zatrzymaniu moczu u małych dzieci. Nasiona **P.**, będące dla niektórych ptaków zabójczą trucizną, zawierają w sobie olej eteryczny, żółtawy, który składa się z terpenu $C_{10}H_{16}$ i *apiolu* czyli *kamfory pietruszkowej* $C_{12}H_{14}O_4$; nasiona sproszkowane stanowią środek ludowy przeciwko robactwu. Ziele pietruszki zawiera glukozyd, *apinę* $C_{27}H_{32}O_{16}$. — **P.** *psią* nazywa się blekot (ob. Lulek).

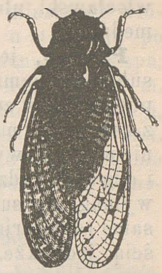
Pietyróg, herb: W polu błękitnem — dwa (raczej trzy) złote trójkąty tak z sobą powiązane, że tworzą pięć kątów, a na najwyższym z nich — lilja biała. U szczytu trzy pióra strusie.

Pietyróg.

Pieve di Cadore, miasto w prowincji włoskiej Belluno, 879 metrów nad p. m., w dolinie rz. Piave malowniczo położone, posiada fort, ruiny starego zamku, pomnik urodzonego tutaj Tycjana i 700 m.

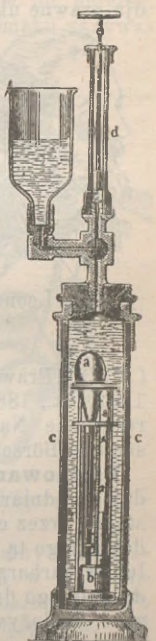
Piewik, *konik (Cicada)*, rodzaj owadów, z rzędu półtęgopokrywych, cechujący się mackami szczecinowatemi, 7 stawowemi, pyszczkiem przedłużonym, dziobkowatym, oczami wydatnemi, prawie kulistemi, a zwłaszcza organem (tylko u samców) służącym do wydawania głosu. Zwrócili na to uwagę już obserwatorowie starożytni („Szczęśliwe są cykady, bo żony ich są nieme“ — Ksenarchos), a **P.** siedzący na arfie był symbolem muzyki. Organ ten umieszczony jest w dolnej części odwłoka, składa się z błony sprężystej i przewodu powietrznego. Z 400—500 gatunków 18 przypada na Europę. Samica składa jaja w otworach gałęzi, które przebija. Przy tem zakłóciu wypływa często z drzew sok, który krzepnie i wydaje pewien rodzaj manny. **C.** *orni*, w Europie płd., wytwarza w ten sposób mannę na jesionach. Do rodziny piewików należą *latarniki* (ob.) i *skoczki* (ob.).

Piewik.

Piezoelektryczność, *Pjezo..*, elektryczność wzbudzana w kryształach przez ciśnienie. Gdy kryształ połowiczny czyli hemiedryczny poddaje się ciśnieniu w kierunku osi, na obu jego końcach występują ładunki różnoimienne.

Piezometr, *Pjezometr*, przyrząd, służący do dochodzenia ściśliwości cieczy; składa się on z naczynia kształtu gruszkowatego *a* (ob. fig.), zakończonego wązką rurką; naczynie napełnia się cieczą daną do ściskania i wprowadza w naczynie *cc* napełnione wodą, a końcem otwartym rury zanurza w naczynie z rtęcią *b*, i poddaje się silnemu ściskaniu za pomocą pompy *d*, a ściśliwość oznacza się z podniesienia rtęci w wązkiej rurce. **P.** urządzony został przez Oersteda; doświadczenia Régnault'a (1847) okazały, że pod ciśnieniem 1 atmosfery rtęć zmniejsza swą objętość o 3, woda o 44—50, alkohol o 83 — 99 miljonowych swej objętości.

Piezometr.

Pięciolist, ob. Penthaphyllum.

Pięciu braci Polaków męczenników. Bolesław Chrobry, król polski, uprosił św. Romualda o nadesłanie mu z Włoch zakonników, których on pod regułą św. Benedykta ustanowił; przyjął łaskawie dwu przysłanych Jana i Benedykta i, dodawszy im 4 Polaków: Izaaka, Mateusza, Chrystyna i Barbabę, osadził o 4 mile od Poznania, pod miastem Kazimierzem. Zakonnicy ci słynęli ze swojej świętobliwości, dla tego król rad ich nawiedzał i pewnego razu zostawił im znaczną sumę w złocie. Dowiedziawszy się o tem, żołnierze królewscy napadli w nocy na klasztor i, męcząc zakonników rozmaitemi sposobami, pięciu braci zamordowali. Ciała tych pięciu męczenników przeniesiono 1005 r. z Kazimierza do Gniezna. Kościół obchodzi ich pamiątkę 12 listopada. O ćwierć mili od Kazimierza, wśród gęstego boru przy wsi Bieniszewie, na miejscu, gdzie mieszkało owych 5 męczenników, Wojciech Kadziołowski, kasztelan ino-

włocławski, ufundował 1640 kościół i klasztor Kamedułów.

Piękno, jest to zgodność pomiędzy naszemi subjektywnemi wymaganiami względem formy przedmiotów zewnętrznych, w łączności tej formy z zawartą w niej treścią, a samem urzeczywistnieniem tych wymagań w naturze (**P.** naturalne) i dziełach ludzkich (**P.** w sztuce). Jakkolwiek te wymagania subjektywne są w zasadzie zawsze te same (symetrja, proporcja, harmonja), forma z treścią jednakże, urzeczywistnianie ich w dziełach sztuki i najwyższy tych wymagań szczebel, ideał, bywa bardzo różny, odpowiednio do charakteru narodu i epoki; ob. Estetyka.

Piętak L., profesor prawa handlowego i wekslowego, oraz prawa rzymskiego w uniwers. lwowskim, minister austrjacki, * 1841 w Przemyślu, studja prawne ukończył w uniw. lwowskim. W 1870

Piętak Leonard.

został profesorem nadzwyczajnym austrjackiego prawa handlowego i wekslowego, oraz prawa rzymskiego, w r. 1876 profesorem zwyczajnym, 1883 r. członkiem Akademji krakowskiej, w 1893 wybrany posłem do rady państwa, 1899 r. wice-prezydentem austrjackiej izby posłów. W 1900 ministrem dla Galicji w minister. Körbera. Napisał: „Miscellanea z prawa handlowego i wekslowego“ (1877); „Prawo spadkowe rzymskie“ (1 t., Lwów, 1882, 2 t., 1888), oraz po niemiecku: „Ueber die rechtliche Natur der Aktien Gesellschaften, Börsen und Börsen Geschätte.“

Piętnowanie jest przyłożenie z rozkazu władzy zbrodniarzowi pewnych znaków, które pozostając przez całe życie, ułatwiać mają poznanie dotkniętego tą karą; środek ten znany u wszystkich ludów barbarzyńskich, utrzymał się prawie aż do dzisiejszego dnia. I tak, we Francji wszyscy skazani na dożywotnie galery, byli wystawiani pod pręgierzem i piętnowani rozpalonem żelazem na prawem ramieniu. Dopiero rewolucja 1848 uchyliła ten haniebny zwyczaj. U nas **P.** i wystawianie pod pręgierzem dopiero przed kilkudziesięciu laty zniesiono. Przeciwko **P.** przemawia wiele nader potężnych względów, jako to: przyczynia ono straszne męczarnie skazanemu, jest dowodem okrucieństwa i srogości obyczajów, a co najwięcej, że na zawsze uniemożliwia powrót do społeczeństwa skazanemu, czego przecież prawo w razie skazania na czas ograniczony bynajmniej nie chce. Por. Henke „Handbuch des Criminalrechts“ (§ 71); Feuerbach „Lehrbuch des peinlichen Rechts“ (§ 152, 155).

Piętro, ogół części budynku znajdujących się w jednej wysokości, czyli między dwiema powałami. Najniższem piętrem budynku jest dół albo parter, znajdujący się na jednym poziomie z ulicą; pierwsze piętro leży nad parterem, drugie piętro nad pierwszem i t. d. W domach większych rozmiarów urządzają się niekiedy pomiędzy parterem a pierwszem piętrem mniejsze pośrednie mieszkania, zwane *antresolami (z franc. entre-sol);* mieszkania, znajdujące się pod poziomem gruntu, zowią się *suterenami.* W geologji nazywają się **P.** kolejno po sobie następujące pokłady.

Pifferaro (od piffero-fujarka) pasterze rzymscy, grający na piszczałkach.

Pigafetta Franciszek Antoni, podróżnik, * roku 1491 w Vicenza, † 1534; uczył się matematyki i żeglarstwa, towarzyszył w podróży Magellanowi, a po śmierci jego po wielu niebezpieczeństwach wrócił do Sewili. Opis swych podróży ułożył na zlecenie papieża Klemensa VII około 1524 r.; opis ten wydany został przez Amorettiego po włosku i francusku (Medjolan, 1800).

Pigalle Jan Chrzciciel, rzeźbiarz francuski, * 1714 w Paryżu, † 1785 r. Początkowo kształcił się pod kierunkiem Lemoine'a, a następnie dla celów artystycznych zwiedził Włochy. Za powrotem wykonał dwa posągi marmurowe: Merkurego i Wenery (znajdujące się w Sans-souci), które należą do najcelniejszych dzieł sztuki rzeźbiarskiej w XVIII w. Wykonaniem grobowca dla Marszałka Saskiego (w kościele św. Tomasza w Strasburgu) stanął w szeregu najpierwszych mistrzów. Ostatniem jego dziełem, powszechnie podziwianem, jest *Dziewczyna wydobywająca sobie cierń z nogi.* W r. 1765 **P.** został mianowany rzeźbiarzem królewskim, a następnie rektorem i kanclerzem akademji.

Pigault-Lebrun Wilhelm Karol Antoni, powieściopisarz francuski, * 1753 w Calais, † 1835 w Laselle, w pobliżu St.-Germain-en-Laye. Pozbawiony przez rewolucję urzędu w administracji podatków, poświęcił się literaturze, za Napoleona otrzymał znowu dawne miejsce, ale musiał je opuścić za restauracji. **P.** jest autorem wielu powieści odbijających po większej części płochość i lekkomyślność ówczesnego życia i piśmiennictwa francuskiego. Do najlepszych jego utworów należą: „L'enfant du Carnaval“ (1792); „Les barons de Feldheim“ (1798); „Angélique et Jeanneton“ (1799); „L'homme à projets“ (1807); „Mr. Botte“ (1802); „L'égoisme, ou nous le sommes tous“ (1819) i t. d. Wybór prac swych wydał pod tyt: „Oeuvres“ (20 t., Paryż, 1821—24). Oprócz tego napisał **P.** „Histoire de la France“ (8 t., Paryż, 1820—30).

Pigłowski Jan Wojciech, historyk, * 1623 r., † 1670 w Poznaniu, wszedł w 16 roku życia do zgromadzenia Jezuitów, gdzie był profesorem i kaznodzieją. Wystąpiwszy potem z zakonu, został kanonikiem poznańskim. Oprócz kazań pisanych po polsku i łacinie wydał: „Elogia Regum, Praesulum, Heroum, Heroinarumque per Poloniae provincia S. J. Fundatorum“ (Kraków, 1640 i 1663);

„Immortale sidus mortalitatis Ser. Caecilia Renata Pol. Regina“ (Poznań, 1664).

Pigmaljon, mityczny król Cypru, biegły rzeźbiarz; nie mogąc znaleźć dziewicy odpowiadającej jego wyobrażeniom o piękności kobiecej, sam wyrobił sobie kobietę z kości słoniowej, w której tak się rozkochał, że ubłagawszy Afrodytę, ażeby jej życie nadała, ożenił się z nią i miał z tego związku syna Pafosa. Mit ten wziął między innymi Rousseau za przedmiot do dramatu.

Pigmejczycy (grec.), ludzie wielkości pięści; bajeczny rodzaj istot karłowatych, podobnych do później wymyślonych Liliputów, wedle Homera nad brzegami wzburzonego Oceanu osiadły, a przez późniejszych poetów u źródeł Nilu i w Indjach umieszczany. Rozpowiadają o **P.** to samo, co Guliwer o swych Liliputach. Arystoteles powieści o **P.** nie uważa za całkowicie bajeczną, ale bierze ich za naród górnego Egiptu, mający stosunkowo małe konie i żyjący w jaskiniach.

Pigmentowy druk, *metoda pigmentowa*, jedna z metod otrzymywania kopji z negatyw fotograficznych (ob. Fotografja), polega na tej zasadzie, że żelatyna, wystawiona z dwuchromianem potasu na działanie światła, staje się nieprzezroczystą. Jeżeli jest do niej dodany barwnik czyli pigment, to zatrzymuje się on w miejscach, które się stały nierozpuszczalne. Gdy więc papier, taką mieszaniną powleczony, umieszczony zostaje pod negatywą i wystawiony na działanie światła, przemianie opowiedzianej ulegają te miejsca papieru, na które padają promienie wskroś przezroczystych części negatywy, gdy inne pozostają niezmienione i dają się zmyć następnie wodą gorącą, a na papierze zostaje obraz utrwalony. Ponieważ jednak powłoka żelatynowa staje się nierozpuszczalną, poczynając od powierzchni przylegającej do negatywy, przeto najbardziej rozpuszczalne warstwy znajdują się po stronie papieru; należy zatem powłokę żelatynową, po usunięciu jej od działania światła, przytwierdzić do jakiegokolwiek podkładu, aby zmywanie wodą można było rozpocząć od strony papieru. Woda rozpuszcza warstwę przylegającą do papieru, który się oddziela, a obraz pozostaje na podkładzie, skąd może być dalej przeniesiony na inną powierzchnię, jak na papier, porcelanę, szkło lub metale. Obrazy te są bardzo trwałe, a odbicia otrzymane na metalach lub szkle, poddane działaniu kwasu, ulegają nagryzieniu, dają miejsca wypukłe i wklęsłe i nadają się do odbić w prasie drukarskiej, a stąd **P. d.** ma ważne zastosowanie w heljogratji (ob.).

Pigmenty, toż co barwniki (ob.). W szczególności **P.** zowią się właściwe barwniki tkanek zwierzęcych, ob. Skóra.

Pignatelli Antoni Stefan, poeta i mówca włoski, później papież *Innocenty XII*, był nuncjuszem w Polsce przy końcu XVII w. i opisał zwycięstwo króla Jana III pod Wiedniem, p. t.: „Trionfi d'armi“ (Rzym, 1684).

Pignerol, po włos. *Pinerolo*, miasto we włoskiej prowincji Turynu, położone u stóp Alp, po obu brzegach rzeki Limara; rezydencja biskupa; ma piękny kościół katedralny i liczy 12,000 m. Od roku 1801—14 był **P.** w posiadaniu Francji, a wtedy zamek tutejszy był więzieniem stanu. W tym samym zamku trzymany był poprzednio tajemniczy więzień stanu, znany pod nazwą *Żelaznej Maski*.

Pigułecznik, roślina, ob. Cleome.

Pigułki, forma lekarstw. Są to kulki małe, zbite, pozwalają dokładnie dozować lekarstwo i połykać bez uczucia smaku. Masa na **P.** urabia się z gęstych wyciągów pomieszanych z proszkami, które potem w odpowiednim przyrządzie ugniatają się na pojedyńcze kuleczki. Leki płynne i łatwo ulatniające się, nie nadają się do pigułek. **P.** pociągnięte masą cukrową dla smaku nazywają się *dragées*.

Pigwa, ob. Pigwowiec.

Pigwa.

Pigwowiec (*Cydonia*), rodzaj roślin z rodziny różowatych (jabłkowych), cechujący się brzegiem kielicha 5-płatkowym, płatkami prawie okrągłemi, 5-słupkami i owocem jabłkowatym lub gruszkowatym, uwieńczonym brzegiem kielicha, o środowocu chrząstkowatej, o 5 komórkach i 10—15 nasionach otoczonych miękiszem galaretowatym; należą tu krzewy lub niewielkie drzewa w Europie płd. i na Wschodzie, o liściach owalnych i kwiatach pojedyńczych, lub zebranych w małe baldaszki. Najwięcej znanym gatunkiem jest **P.** *zwyczajny* (*C. vulgaris*), o liściach miękkich, pod spodem biało kutnerowatych, i kwiatach dosyć wielkich, cielistych lub różowych; owoce, *pigwy*, są w trzech odmianach: *pigwa jabłkowata*, okrągła, **P.** *gruszkowata*, podłużna i **P.** *portugalska*, długa, omszona, z mięsem delikatnem. Owoce te mają woń przyjemną, ale smak ściągający i są jadane tylko zaprawione; syrop z nich służy za dodatek do niektórych lekarstw, z nasion przyrządza się śluz, stanowiący środek łagodzący. Grecy znali dawno *jabłko cydońskie*, a jabłko poświęcone Afrodycie, jako jabłko miłosne, było pigwą. **P.** *chiński* (*C. sinensis*), o wielkich owocach eliptycznych i kwiatach czerwonych, i **P.** *japoński* (*C. japonica*), o kwiatach biało-różowych lub prążkowanych, hodują się jako ozdobne. Owoce ostatniego gatunku używają się w Japonji na wyrób perfumy, *essence de Kananga*.

Piis *Manibus* (łac.), pobożnym cieniom, pobożnej duszy (napis grobowy).

Pijaństwo, ob. Alkoholizm.

Pijarzy albo *zgromadzenie szkół pobożnych* (po łacinie *Ordo clericorum regularium pauperum Matris Dei scholarum piarum)*, członkowie zgromadzenia duchownego, założonego 1607 w Rzymie przez św. Józefa Calasanza (ob. Kalasanty Józef, św.). Pijarzy oprócz trzech zwykłych ślubów zakonnych: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa, składają jeszcze czwarty: bezpłatnego nauczania młodzieży. Początkowe losy zakonu niezbyt były przyjazne; potwierdzeni 1621 przez papieża Grzegorza XV, musieli walczyć z zazdrością nauczycieli świeckich, obawiających się, żeby im **P.** nie odebrali chleba. Z czasem jednak znaleźli **P.** możnych opiekunów; papieże: Klemens VIII i Paweł V, potwierdzili ustawy zgromadzenia, do których późniejsi papieże, jak Klemens IX, a zwłaszcza Inocenty XI, nowe dodali przywileje. Jeszcze za życia założyciela rozszerzyli się **P.** po całych Włoszech (1621—1640); przeszli dalej do Morawji (1631), Czech (1640), Polski i Węgier (1642), oraz Hiszpanji (1639—1648); później zaś do Austrji i Niemiec. Początkowo całym zgromadzeniem zarządzał z Rzymu jeden *minister generalis;* po 1634 podzielono **P.** na dwie prowincje: cismontana i ultramontana. Następnie, w skutek rozmnażania się kolegjów pijarskich, powstały oddzielne prowincje, i tak polska (1662), austrjacka (1748), czesko-morawsko-śląska (1751) i w końcu szwabsko-reńska (1763), zarządzane przez własnych prowincjałów, zależnych od generała przebywającego w Rzymie. Obecnie najliczniej reprezentowani są **P.** w Węgrzech, gdzie w 27 kolegjach liczą 313 członków (1865). Do Polski sprowadził **P.** Władysław IV, ufundowawszy im 1842 r. kolegjum w Warszawie przy ulicy Długiej (gdzie obecnie jest sobór św. Trójcy). Oprócz tego **P.** mieli swe kolegja w Krakowie, Chełmie, Łowiczu, Piotrkowie, Radomiu, Wieluniu, Łukowie, Radziejowie, Opolu; w Litwie zaś w Drohiczynie, Lidzie, Lubieszowie, Międzyrzecu, Wilnie, Wilkomierzu. W r. 1804 w prowincjach dawnej Polski, będących pod panowaniem rosyjskiem, mieli **P.** 11 kolegjów ze 147 członkami i tyleż w Królestwie Polskiem, z liczby tej po 1832 r. było już tylko 6 kolegjów w prowincjach rosyjskich; 9 zaś w Król. Polskiem. Z **P.** polskich wielu położyło ważne zasługi na polu piśmiennictwa i oświaty krajowej; po nad innych górują: Stanisław Konarski, Dogiel, Adam Jakubowski, Franciszek Krupiński.

Pijawka, ob. Pijawki.

Pijawka sztuczna, ob. Bdelometr.

Pijawki *(Discophori, Hirudinei)*, grupa pierścienic, uważana za ich podgromadę, robaki wydłużone, niekiedy spłaszczone (fig. 1), mają przełyk uzbrojony trzema tafelkami szczękowemi, czę-

Fig. 1. Pijawka lekarska.

Fig. 2. Otwór gęby pijawki przecięty.

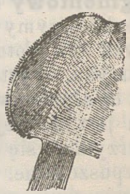

Fig. 3. Tarcza szczękowa pijawki.

sto uziębionemi; przed otworem gęby, która leży na stronie brzusznej ciała (fig. 2), mają wyskok łyżkowaty, służący im na bańkę do ssania; w tylnym końcu ciała posiadają tarczę, która im służy jako przyssawka; głowy istotnej nie mają, krew zwykle czerwona; kokony zawierające jajka mają skorupę gąbczastą. Rodzaj **P.** ma 95 pierścieni, z ktorych 4 przypadają na łyżkowatą wargę górną; oczów 10 parzystych. Obupłciowe, jak inne tego rzędu robaki, mają otwór płciowy męski między 24 a 25, żeński między 29 a 30 pierścieniem. Trzy tarcze szczękowe (fig. 3) są delikatnie ząbkowane, ruchome, w skórze człowieka tworzą ranę łatwo się zabliźniającą. Kokony składają w wilgotnej ziemi. Żyją przeważnie w wodzie, rzadko jednak pływają, a zwykle czołgają się za pomocą przyssawek; niektóre żyją pasożytnie na rybach, inne żywią się ślimakami i dżdżownikami. Dzielą się na dwa rzędy, **P.** *szczękowe (Gnathobdellidae)* i **P.** *ryjkowe (Rhynchobdellidae)*, które posiadają ryjek, czyli rurkę przytwierdzoną do przełyka, która się z jamy gębowej wysuwa. Dawniej zaliczano tu i **P.** *skrzelowe (Branchiobdellidae)*, które teraz włączono do skąposzczetów, umieszczono zatem obok dżdżowników. Do **P.** szczękowych należy najważniejszy gatunek, **P.** *lekarska (H. medicinalis)*, barwy oliwkowo-zielonej, z 6 podłużnemi smugami plamek czerwonawych i czarnych wzdłuż wierzchu, i czarnym, chropowato obrączkowanym spodem ciała, dochodzi 10 cm. długości; odmianą jej jest *H. officinalis*, mniejsza od tamtej, czarniawo-zielona, z 6 smugami bez plam, pod spodem żółtawa, gładka. Ważnem bardzo jest ich użycie w medycynie do odciągania krwi z naczyń włoskowatych. **P.** żyją w stawach i błotach, zimują w mule, zwinięte w kłębek. Najpospolitsze są obecnie w Węgrzech, największa ich ilość

otrzymuje się przez umyślną hodowlę; łowią się najlepiej po burzy w późnej wiośnie lub we wczesnej jesieni i przechowują się w stawach niezbyt głębokich, w miejscach błotnistych; młodo trzymają się w stawach osobnych; do dojrzałości płciowej potrzebują trzech lat. Młode karmią się krwią owadów, potem żab, następnie dopiero potrzebują krwi ciepłej. Można też hodowlę **P.** przeprowadzić w wielkich cebrach.—Dla przyspieszenia przyczepienia **P.** ciało obmywa się wodą czystą, ocukrzoną lub mlekiem; po opojeniu się krwią, **P.** sama opada; sącząca się krew tamuje się hubką; niekiedy też po opadnięciu jednej **P.** przystawia się drugą *(coup sur coup)*. Handel **P.** jest dosyć znacznej wagi, za 1,000 płaci się około 45 rubli.—Również lekarskie użycie mogą mieć inne gatunki **P.**, jak *H. irterrupta* z Algerji, *H. mesomelas* z Senegambji, *H. granulosa* z wyspy Bourbon, *H. javanica* z Jawy, *H. sinica* z Chin. **P.** *końskiemi* nazywają się gatunki: *Haemopis vorax*, mająca grubsze zęby na tarczach wargowych, oraz *Aulacostorum gulo*, żyjąca mięczakami i dżdżownikami, które pożera; ciało obu jest mniej płaskie niż u **P.** zwykłej.—Do **P.** ryjkowych należą rodzaje: *Clepsine* w wodzie słodkiej, oraz *Piscicola* i *Pontobdella*,, żyjące pasożytnie na rybach, zwłaszcza morskich. Por. Moquin Tandon „Monographie de la famille des Hirudinées“ (2 wyd., 1846); Egidy „Die Blutegelzucht“ (1844); Leuckart „Die menschlichen Parasiten“ (1879); Szokalski „O hodowli pijawek lekarskich“ (1850). Ob. Pierścienice.

Pijetyzm, jest to przywiązywanie wielkiej wagi do jakiegoś szczególnego rodzaju nabożeństwa, do wyłącznych praktyk pobożnych, przypisywanie sobie wyższości nad innych ludzi w nabożeństwie, za pomocą własnego, osobliwszego natchnienia. Zwolennicy takiego **P.** występowali często ze zdaniami przeciwnemi w tej mierze nauce Kościoła i hierarchji i z tego powodu bywali prześladowani albo nietolerowani. U protestantów pod nazwą pijetystów rozumie się nietyle sektę religijną, ile raczej stronnictwo, tłómaczące sobie w sposób mistyczny i alegoryczny Pismo Święte. **P.** taki, bardzo szeroko rozgałęziony pomiędzy protestantami, wziął nazwę od czasów, gdy Filip Jakób Spener (ob.), urządził w domu swym w Frankfurcie zgromadzenia religijne, zwane *collegia philobiblica* albo *collegia pietatis*, na których roztrząsano głównie Pismo Św., i któremi położony miał być zawiązek do przyszłej duchowej regeneracji „żywego chrześcijaństwa.“ Gorliwych zwłaszcza spółpracowników znalazł Spener w Lipsku, gdzie wykładał na fakultecie teologicznym i gdzie wszystkich młodych docentów zyskał dla swych pojęć. Pomiędzy publicznością zasady **P.** rozszerzył Spener w dziele swem „Pia desideria oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der wahren ewang. Kirche,“drukowanem po raz pierwszy przy *Postylli* Arnda (1675); Schimd „Geschichte des Pietismus“ (Nördling' 1863); Heppe „Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformierten Kirche“ (1879); Ritschl „Geschichte des Pietismus“ (Bonn, 1880—86, t. 3); Sachse „Ursprung und Wesen des **P.**“ (Wiesbaden, 1884); Renner „Lebensblider aus der Pietistenzeit“ (Brema, 1886).

Pik (franc. *pic*, ang. *peak)*, szczyt górski, wyraz pospolity w złożonych nazwach gór, jak Adams-Pik, Pic du Midi.

Pik, jedna z czterech barw w kartach francuskich, odpowiada żołędzi w kartach polskich.

Pik *(Picco, dhraa)*, miara długości w krajach wschodnich; w Konstantynopolu zwykle=27 cali ang.=68,6 cm., w Egipcie dla różnych tkanin rozmaitej długości, 54 do 68 cm.

Pika, gęsta tkanina, zwykle bawełniana, na której naprzemian występują miejsca podniesione i zagłębione (franc. *pique*).

Pika, broń, ob. Dzida.

Pikamar, związek chemiczny, otrzymany ze smoły przez Reichenbacha, ma nadawać smak gorzki ciałom empireumatycznym.

Pikardja, dawna północno-wschodnia prowincja Francji z m. st. Amiens, obejmuje dzisiejszy departament Somme, oraz części departamentów Pas de Calais i Aisne. **P.** od r. 823 po Chr. miała własnych potężnych hrabiów, niemniej jednak prawie ciągle była ścisłymi węzłami połączona z koroną francuską.

Pikardowie, nazywani byli w Czechach zwolennicy zasad Adamitów i Nikolaitów. Pewna liczba tych sekciarzy przybyła 1418 do Pragi, prawdopodobnie z Francji lub Niderlandów, i była gościnnie przyjętą przez tamecznych utrakwistów. Gdy jednak bliżej poznano ich nieczyste zasady, **P.** zmuszeni byli opuścić Czechy. Później nazwę tę nadawano i innym sekciarzom, a nawet i braciom czeskim.

Pike's Peak, szczyt górski w Rocky-Mountains na północno-amerykańskiem terytorjum Colorado, na którym znajduje się obserwatorjum meteorologiczne.

Piki, nowogrecka nazwa metra.

Pikieta, oddział wojska z obozu lub biwaku, który dla poparcia straży przednich trzymany jest w niewielkiej od nich odległości. **P.** wystawiane są głównie nocną porą i pozostają w związku ze strażami przedniemi za pomocą patroli. *Pikietą* (franc. *piquet)*, nazywa się też gra w karty, wprowadzona we Francji podobno w 1390. Używa się do niej talji złożonej z 32 kart.

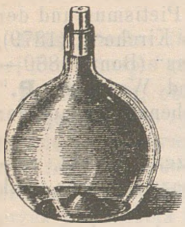
Pikinjerzy, w dawnych wojskach żołnierze uzbrojeni pikami czyli dzidami; ustąpili dopiero w XVIII w., gdy muszkiety zostały powszechnie zaopatrzone w bagnety.

Pikle (ang. *pickles)*, ob. Mixed pickles.

Piknik (fran.), towarzyska zabawa składkowa.

Piknit, ob. Topaz.

Piknometr (z grec. *piknos*, gęsty), przyrząd do oznaczania ciężarów właściwych. Jest to flaszeczka

Piknometr.

czyli kolbka szklana, zaopatrzona zatyczką szklaną, przewierconą. Najpierw oznacza się ciężar flaszeczki, napełnionej wodą, następnie na talerzu szalek obok niej umieszcza się ciało dane do badania i oznacza ciężar obu; przez odjęcie otrzymuje się ciężar ciała: jeżeli następnie wrzucimy ciało do flaszeczki, to przy nakładaniu korka nieco wody wyplynie; strata na ciężarze daje ciężar wody tejże objętości co ciało, a stosunek ciężaru ciała badanego do ciężaru wody daje ciężar właściwy szukany. Metoda ta nadaje się zwłaszcza dla ciał proszkowatych.

Pikolina, $C_6H_7N=C_5H_4N.CH_3$, związek jednoskładny z aniliną; znajduje się w produktach dystylacji oleju smoły węgli kamiennych, przechodzących przy 133°, i tworzy ciecz ruchliwą, bezbarwną, c. wł.=0,96, woni przenikającej, smaku paląco-gorzkiego; jest lotniejsza od aniliny i przy— 20° jeszcze nie krzepnie. Sole jej są gorzkie i trudno krystalizują.

Pików, mczko w pow. Winnickim gub. Podolskiej, nad rz. Sniwodą, niegdyś własność sławnego wojownika Filona Kmity Czarnobylskiego, miało zamek obronny i było otoczone wałami; później należało do ordynacji Ostrogskiej.

Pikraminowy kwas, ob. Pikrynowy kwas.

Pikraty, sole kwasu pikrynowego, toż co pikrynjany, ob. Pikrynowy kwas.

Pikroerytryna, związek chemiczny bezazotowy, powstaje z rozszczepienia kwasu erytrynowego pod wpływem wody wrzącej, tworzy kryształy bardzo gorzkie, łatwo rozpuszczalne; chlorek wapna barwi go na czerwono.

Pikrolit, ob. Serpentyn.

Pikromel, ob. Żółć.

Pikrotoksyna *(Kokulina)*, $C_{36}H_{40}O_{16}$, związek chemiczny, znajdujący się w rybiej trutce (ob. Anamirta) i wywołujący jej własności trujące. Otrzymuje się przez wyciągnięcie owoców rybiej trutki alkoholem wrzącym. **P.** tworzy igiełki ułożone gwiazdkowato lub listki, jest bezwonna, smaku bardzo gorzkiego i bardzo trująca, w małych dawkach sprowadza kurcze, w większych śmierć. Rozpuszcza się w 150 częściach wody zimnej, daleko łatwiej we wrzącej, w alkoholu i eterze. Gotowana z ługiem potażowym sprowadza zabarwienie pomarańczowe; kwas siarczany barwi ją na żółto, potem na szafranowo-czerwono.

Piktografja (grec.), pismo obrazkowe.

Pikulik, istota mitologiczna Słowian, oznaczająca pono pierwotnie słońce zimowe, dalej boga gniewliwego, złego, boga śmierci. W podaniach ludowych słowiańskich **P.** występuje w postaci złośliwego, nadprzyrodzoną siłą obdarzonego karła. Kto posiada **P.,** temu znosi on do domu pieniądze, dostatek, pilnuje jego dobytku i wykonywa za niego wszelkie ciężkie prace. W staro-pruskim języku—pickuls, w litewskim—pykulas, w łotewskim—pikals—znaczą: djabeł.

Pikulina, ob. Flet.

Pikulski Gaudenty, pisarz historyczny, Reformat, † we Lwowie 1763. Oprócz kilku dzieł teologicznych łacińskich i polskich wydał historję powszechną p. t. „Sukces świata, czyli historja uniwersalna, zacząwszy od stworzenia świata aż do teraźniejszego czasu“ (Lwów, 1763); tudzież „Złość żydowska przeciwko Bogu i bliźniemu, na objaśnienie talmudystów“ (tamże, 1758).

Pikrynowy kwas *(trzynitrofenylowy kwas, gorycz Weltera, gorycz indygowa)*, kwas organiczny powstający przez gotowanie fenolu (ob.) z kwasem azotnym, przyczem za trzy cząstki wodoru podstawia się grupa $3NO_2$, tak że **P. k.** ma skład $C_6H_2\ 3(NO).\ OH$; powstaje tamże przy gotowaniu z kwasem azotnym wielu ciał zwierzęcych i roślinnych, jak salicylu, indyga, kumaryny, aniliny, smoły węgli kamiennych. **P. k.** tworzy blaszki krystaliczne, żółte, błyszczące, smaku gorzkiego, trudno rozpuszczalne w wodzie zimnej, łatwo w alkoholu i eterze. Z zasadami tworzy sole krystaliczne, żółte, łatwo wybuchające za ogrzaniem. Silnie zwłaszcza wybucha *pikrynjan potasu*, którego 28 kilogramów spowodowało straszny wybuch w Paryżu na placu Sorbony w 1869. Jeżeli przepuszczamy prąd siarkowodoru przez roztwór alkoholowy **k. P.,** nasycony amonjakiem, to opada siarka i powstaje *kwas pikraminowy* $C_6=H_2\ 2(NO_2)\ (NH_2)\ OH$, który jest zatem kwasem dwunitroamidofenylowym: kwas ten opada w postaci pięknych igiełek czerwonych za dodaniem kwasu octowego do roztworu wodnego jego soli amonjakalnej.— Kwas pikrynowy z wielu węglowodorami wydaje związki odznaczające się wspaniałą ciemno-czerwoną barwą, a reakcji tej można użyć do rozdzielenia węglowodorów oleju smoły węgli kamiennych. Jeżeli rozcieńczony roztwor kwasu pikrynowego wlejemy do roztworu cjanku potasu, ciecz się barwi silnie czerwono i wydziela *izopurpuran potasu*, którego kwas nie został wydzielony: roztwory jego soli posiadają barwę silnie purpurową, ale nie nadają się w farbierstwie, bo na tkaninach się nie utrwalają. Powstawanie kwasu izopurpurowego stanowi odczynnik kwasu pruskiego. Kwas pikrynowy jest obecnie ważnym barwnikiem, roztwory jego barwią na żółto wełnę i jedwab, ale nie barwią bawełny i lnu (sposób rozróżnienia włókien roślinnych od zwierzęcych). Barwa ta staje się trwalszą przez użycie do jedwabiu bejcy ałunowej, w handlu **k. P.** znajduje się niekiedy pod nazwą barwnika żółtego anilinowego. Z powodu gorzkiego smaku ma się używać jako surogat chmielu; obecność jego w piwie można poznać białą nitką jedwabną, która od tego kwasu barwi się na żółto.

Pikryt, skała z grupy diabazu (ob.).

Piksol (łac. *pix*, smoła), mieszanina żywicy z alkaljami i mydłem, używana jako środek dezinfekcyjny.

Piktowie (łac. *Picti*, malowani, t. j. tatuowani), ob. Kaledonja.

Pikul, *pikol* (z malajskiego *pikul*, dźwigać), waga wschodnio-azjatycka po 100 *ketti*, w Hongkong = 60,5 klg., w Indjach niderlandzkich = 61,5 kg.

Pilades, syn Strofjosa i Anaksybji, siostry Agamemnonowej, przyjaciel serdeczny Orestesa (ob.); przyjmował go gościnnie w Focydzie i pojął w małżeństwo siostrę jego Elektrę, z którą spłodził Medana i Strophiosa.

Pilar, *pilada*, w budownictwie słup, do którego przytwierdzona jest poręcz schodów; w stajniach słup, rozdzielający dwa rzędy koni; w lampkach gazowych słupek mosiężny, łączący rurę gazową z palnikiem.

Pilarnia, ob. Tartak.

Pilarze (*Tenthredinae*), rodzina owadów błonkoskrzydłych z grupy roślinarek (*Entomophaga*), owady z odwłokiem siedzącym, t. j. bez przedniego przewężenia, z czułkami ku końcowi zgrubiałemi. Samice piłkowanem podkładełkiem nacinają liście i składają w nie jajka. Gąsienice są zabarwione, podobne do gąsienic motyli, mają jedno oko kropkowe z każdej strony głowy; w młodości żyją towarzysko na liściach, podnosząc przednią część ciała ślimakowato i poruszając niem w górę i na dół. Należy tu około 1000 gatunków, głównie w Europie; są w ogólności bardzo szkodliwe dla drzew, niszcząc ich liście. Głównym rodzajem jest *pilarz* czyli *borecznik* (ob.).

Pilastr (*Pilaster*), w architekturze, filar czyli słup występujący na kilka cali ze ściany, albo z rogu między dwiema ścianami. Celem jego jest podwyższenie wytrzymałości wielkich ścian, albo tylko urozmaicenie wielkiej próżnej płaszczyzny.

Pilaszkowice, wieś prywatna w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, nad rz. Giełczew albo Rudomirką, niegdyś dziedzictwo Sobieskich, pamiętna częstem przemieszkiwaniem tutaj Jana III; liczy obecnie około 800 m.

Pilat Stanisław, pedagog i literat polski, * 1802 w Krasnymstawie, † 1866 w Niemierowie; kształcił się na uniwersytecie lwowskim, następnie był nauczycielem prywatnym u ks. Władysława Sanguszki, a osiadłszy we Lwowie, prowadził przez lat kilkanaście wyborną szkołę prywatną męzką. Oprócz rozpraw gramatycznych, estetycznych oraz krytyk, zamieszczanych w czasopismach, ogłosił „Strusiowie“ (tragedja wierszem w 5 akt., Lwów, 1841); „Zofja Morsztynówna“ (dramat prozą, tam. 1851). Z pozostałych po nim pamiętników ciekawy ustęp zamieściło *Album lwowskie*. Życiorys w *Tyg. Ilustr.*, № 393 z 1867.

Pilat Tadeusz, statystyk polski, profesor administracji i statystyki, rektor uniwersytetu lwowskiego, poseł na sejm krajowy i do rady państwa, dyrektor biura statystycznego w wydziale krajowym we Lwowie, ogłosił: „O miejskich biurach statystycznych“ (Lwów, 1871); „O metodach zbierania dat do statystyki żniw“ (1871); „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych“ (2 t., Lwów, 1875); „Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z w. ks. Krakowskim“ (Lwów, 1890).

Pilat Roman.

Pilat Roman, historyk polski, * 1846 roku we Lwowie, kształcił się tamże, 1871 został docentem historji literatury polskiej, 1874 objął katedrę po Antonim Małeckim, 1879 r. mianowany profesorem zwyczajnym. Napisał: „O literaturze politycznej sejmu Czteroletniego 1788—92“ (1872); „Pieśń Bogarodzica“ (w „Pam. Akad. Um., 1879); „Początek publicystyki literackiej w Polsce“ (1883); „Jak wydawać należy pisarzów polskich XVI i XVII w.“; „Geneza Farysa“; „Nieznana rozprawa Mickiewicza o Karpińskim“; „O autografach Mickiewicza“ (1892) i wiele innych ocen, pomieszczanych w „Roczniku Towarzystwa literackiego“ imienia Mickiewicza, wychodzącym we Lwowie. 1891 r. został rektorem uniwersytetu lwowskiego. W 1901 zachorował na nerwy i musiał porzucić katedrę.

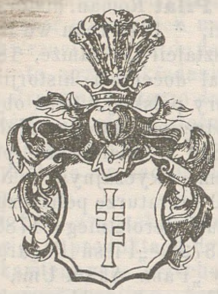
Pilâtre de Rozier Jan Franciszek, fizyk, * 1756 w Metz, † 1785, był z początku uczniem aptekarskim, został profesorem chemji w Rheims, następnie w Paryżu nadzorcą zbiorów naturalnych późniejszego Ludwika XVIII i przy jego pomocy zaprowadził zakład do badań doświadczalnych w fizyce i chemji. **P.** pierwszy powtórzył w Paryżu doświadczenia Montgolfierów z balonem i sam puścił się takim balonem 15 października 1783 w podróż napowietrzną. Ta i następna jego podróż 1784 były pomyślne, ale w czasie trzeciego wzniesienia się z zamiarem dostania się do Anglji 14 czerwca 1785 utracił życie wraz z towarzyszem tej podróży, fizykiem Romain, skutkiem spalenia się balonu. (Ob. Balon).

Pilaw, ob. Piław.

Pilawa (po niem. *Pillau*), miasto i forteca pruska w regencji królewieckiej, leży na końcu przesmyku oddzielającego morze Bałtyckie od zatoki Fryskiej (Frischhaffu), ma wygodny port, najważniejszy w tej stronie po Gdańsku, do którego rocznie przybywa około tysiąca okrętów. Tu się opłaca cło od towarów, które niegdyś w połowie do królów polskich należało. Obecnie **P.** liczy 3,200 miesz. i prowadzi znaczny handel.

Pilawa, mezko w pow. Lityńskim, gub. Podolskiej, nad rz. Ikawą, ze wsi Golaczyńce, należącej do klasztoru Dominikanów w Murachwie, przywilejem króla Władysława IV z r. 1640 zamienio-

ne na miasto, obwarowane dla obrony przeciwko najazdom tatarskim i obdarzone prawem magdeburskiem. **P.** w czasie długoletniej wojny kozackiej zniszczona, przeszła od Dominikanów do książąt Czartoryskich, od których nabytą została przez niewielką liczbę rolników oraz żydów. Na prawym brzegu rz. Ikawy widne są szczątki dawnego zamku, oraz część muru i dwie baszty.

Pilawa.

Pilawa, herb. W polu błękitnem—półtrzecia krzyża białego. U szczytu pięć piór strusich.

Pilawce, wieś w pow. Lityńskim, gub. Podolskiej, o pół mili od m. Pilawy odległa, pamiętna porażką, jaką tu ucierpiało 1648 wojsko polskie od Kozaków, dowodzonych przez Chmielnickiego. Po zwycięstwie, odniesionem, pod Konstantynowem nad Krzywonosem (26 lip.), stanęło tu obozem przeszło 36,000 wojska polskiego, z taborem około 100,000 wozów, pod dowództwem Dominika Zasławskiego, wojew. Sandomirskiego, Aleksandra Koniecpolskiego i Mikołaja Ostroroga. Wkrótce potem nadciągnął Chmielnicki, a oczekując przybycia Tatarów, zaczął udawać, że zamierza wchodzić w układy. Niezgoda pomiędzy wodzami polskimi, niejedność w porządku obozowym i szeregach, złożonych po większej części z ciurów i ludzi luźnych, a zwłaszcza wyczekiwanie na mające się zawiązać układy, spowodowały zgubną, kilkotygodniową zwłokę. W końcu atoli naczelnie dowodzący Zasławski zagroził walką, jeżeli Kozacy dłużej zwlekać będą z odpowiedzią. Było to już jednak po niewczasie, ponieważ wtedy właśnie zbliżali się Tatarzy z pomocą. Wojsko polskie odniosło wprawdzie korzyść w spotkaniu z Tatarami, jednak przybycie ich zatrwożyło do tego stopnia Zasławskiego, że cichaczem wydalili się z obozu. Na wieść, że dowódcy uchodzą, zaczęło wszystko co żyło uciekać (28 września t. r.), zostawiwszy obóz ze wszystkiemi zapasami na łup nieprzyjaciela.—Porów. Szajnochy „Dwa lata dziejów naszych".

Pilch, toż co *połcha*, ob. Koszatka.

Pilchardus, ryba, ob. Sardynka.

Pilchowski Dawid, wzorowy tłómacz polski, * 1735 r. we wsi dziedzicznej Rutkiszkach, gubernji Augustowskiej, † 1802 roku w Wilnie. Pobierał nauki u Jezuitów, a następnie wszedł do ich zgromadzenia. Był nauczycielem, a potem zarządzał konwiktem szlacheckim w Wilnie; roku 1711 wysłany został jako towarzysz gen. zakonu do Rzymu, gdzie wszechstronną swą nauką powszechny budził podziw. Po zniesieniu Jezuitów został profesorem literatury w uniwersytecie wileńskim i rządcą jego drukarni. W latach 1785 i 1787 był wizytatorem szkół i wraz z Poczobutem pracował nad reformą wychowania publicznego. Spełniając tak ważne obowiązki, był jednocześnie dziekanem katedralnym, a później sufraganem biskupstwa wileńskiego (1795—1802). Cały swój majątek zapisał na wychowanie 12 ubogich uczniów i utrzymanie szkoły parafjalnej. Z dzieł jego wymieniamy: „Kaja Kryspa Salustjusza historja o wojnie z Katyliną" (Wilno, 1767; 2 ed., wraz z tekstem łacińskim, Wilno, 1776); „Lucjusza Auneusza Seneki O krótkości życia, o życiu szczęśliwem i t. d." (Wilno, 1771; 2 ed., tamże, 1781); „L. A. Seneki: O łaskawości ksiąg dwoje i gniewie ksiąg troje" (tamże, 1775; 2 wyd., tamże, 1782); „L. A. Seneki, Listy do Luciljusza" (4 t., tamże, 1781—82); „O poddanych polskich" (wydane bezimiennie; b. m. dr. 1788); „Odpowiedź na pytanie: czyli nieczułość w wyższych wiekach ku poddanym tak była opanowała serca Polaków, iż uczeni nawet nią zarażeni zostali? etc." (bezimiennie; b. m. dr., 1789; jestto dodatek do powyższego dziełka). Obszerniejsze szczegóły o życiu zamieścił J. Kossakowski, w „Rocznikach warszawsk. towarzystwa przyjaciół nauk", (1807, t. IV).

Pilcomayo, rzeka w Ameryce południowej, wypływa ze wschodniego stoku Andów w departamencie Potosi w rzeczypospolitej Baliwijskiej, tworzy granicę pomiędzy Argentyną a Paraguayem i w pobliżu miasta Assuncion wpada do Rio Paraguay. Długość jej wynosi 2,500 klm. Przyjmuje z lewej strony dopływ Araguay.

Pilecki Antoni.

Pilecki Antoni, prawnik, publicysta i poeta, * 1853 r. w Dobrzyniu nad Drwęcą, kształcił się w uniwersytecie warszawskiem na wydziale prawnym, 1881 został adwokatem. Działalność literacką i dziennikarską rozpoczął w r. 1871 pomieszczając poezje, artykuły literackie, sprawozdania krytyczne, feljetony i in. w różnych czasopismach warszawskich, nadto redagował wydawnictwo p. t. „Prawo i sądy." Wydał kilka zeszytów poezji i broszurki: „Społeczne znaczenie poezji i spółczesne jej stanowisko"; „Ustęp z dziejów cywilizacji żydowskiej"; nowelki p. t. „Obrazki z życia kobiecego" i wygłosił kilka odczytów. Napisał wiele poezji i miał kilka odczytów (Gabrjela Żmichowska, Ustęp z dziejów cywilizacji żydów. Przyroda w Poezji Miłość w Poezji, Adam Asnyk). Wydał w 1880—1884 cztery zeszyty poezji, a w 1891 obszerniejszy zbiór poezji. Przygotowuje do druku całkowite wydanie.

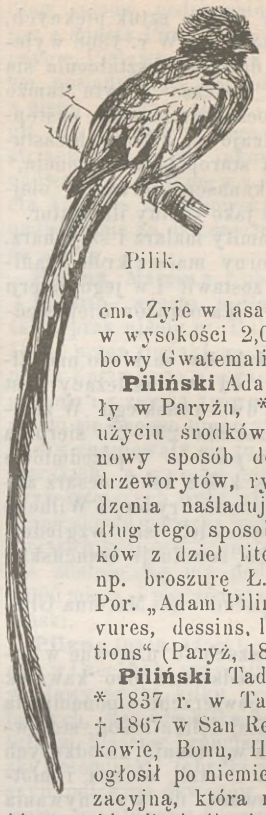
Pilgram, ob. Pielhrzymów.

Pilica, rzeka spławna w Królestwie Polskiem, bierze początek o 200 sążni powyżej miasta Pilicy,

przechodzi około Koniecpola, Przedborza, Sulejowa, Inowłodza, Nowego Miasta, i pod Muszewem wpada z lewej strony do Wisły. Rzeka ta przepływa okolice obfitujące w płody rolnicze, górnicze, lasy, wapno, marmur i kamień ciosowy, a z powodu swej dogodności do spławu, jako też potrzeby taniej wodnej komunikacji, oddawna używaną była do spławu i szczególniej dawnemi czasy handel był na niej bardzo kwitnący. Późniejsze nieprzyjazne okoliczności wstrzymały ten ruch handlowy i dopiero w 1823 przystąpiono do oczyszczenia powstałych przez zaniedbanie zawałów w jej korycie; dzisiaj spław tutejszy, mianowicie od Przedborza, liczy się do znakomitszych w kraju. Do **P.** wpadają następujące rzeki: Pradła, Zwlecza, Chotówka, Czarna pod wsią Taraska, Luciąża, Utrata, Wolborka, Czarna pod Piekłem, Drzewiczka z Węglanką, Brzusznia i Mogielanka.

Pilica, osada w gub. Kieleckiej, pow. Olkuskim, nad rz. t. n., miejscowość bardzo starożytna, niegdyś zwana *Pilcza*, później *Pilca*, stanowi gniazdo rodziny Pileckich, z których Elżbieta była małżonką króla Jagiełły. Następnie **P.** przeszła w posiadanie Padniewskich, którzy nie mało do jej upiększenia się przyłożyli. I tak Stanisław Padniewski wystawił tu roku 1610 okazały zamek, zburzony w roku 1655 przez Szwedów, odnowiony i przekształcony na piękny pałac przez Teodora Wessla, który jednak zachował wały i część zamkowych murów. Tutejszy piękny kościół parafjalny, pod wezwaniem św. J. Chrzciciela, posiada kilka starożytnych nagrobków, a między innemi Mikołaja i Agnieszki Padniewskich. W zakrystji znajdują się bogate i piękne aparaty kościelne, z daru króla Jana III pochodzące. Jest tu jeszcze drugi kościół, przy którym stoi kropielnica, mająca na sobie rok 1089. Trzeci kościół, p. t. Imienia Jezus, z klasztorem Reformatów fundowany był r. 1739 przez Marję Józefę Sobieską. Nadto, przy szpitalu jest kaplica św. Jerzego, założona 1629 przez księcia Jerzego Zbaraskiego, dotąd w dobrym utrzymywana stanie. Dzisiejszy właściciel Pilicy, Moes, ożywił znakomicie to miasto, założywszy w niem na wielką skalę fabryki papieru, tudzież kortów i sukna, które po kilkuset robotników zatrudniają. Obecna ludność miasta około 5,000 głów.

Pilik (*Trogon*), rodzaj ptaków dwuparzystopalcowych, którego cechy są: dziób krótszy od głowy, gruby, wypukły, w nasadzie długiemi szczeciami opatrzony, nogi bardzo krótkie z pazurami ostremi, słabo zakrzywionemi, skrzydła mierne, ogon szeroki, przedłużony. Są to ptaki świetnie ubarwione; na sutem upierzeniu wierzchnich części ciała miewają często bardzo mocny połysk metaliczny, u spodu barwy czerwone, żółte lub inne bez blasków. Kształty ciała mają niezgrabne, napuszone. Mieszkają w krajach międzyzwrotnikowych obu lądów. W obyczajach swoich leniwe i nieprzezorne, dają się łatwo ubijać przez krajowców, którzy je łowią dla mięsa smacznego i piór ozdobnych. Karmią się owadami, a gnieżdżą dwa razy do roku w dziuplach starych drzew wypróchniałych. Znanych jest kilkanaście gatunków. Najokazalszy z rodziny trogonów jest *kwezal (C. resplendens)*, 42 cm. długi, z długim ogonem, którego pióra dochodzą 70 cm. Zyje w lasach Ameryki środkowej, w wysokości 2,000 m. Jest to ptak herbowy Gwatemali.

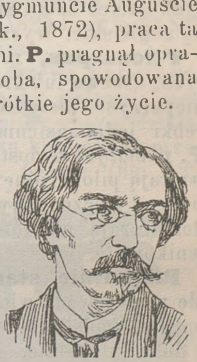

Pilik.

Piliński Adam, paleograf, zamieszkały w Paryżu, * 1810, † 1887 r. Przy użyciu środków chemicznych, wynalazł nowy sposób doskonałego odtwarzaniu drzeworytów, rycin i druków aż do złudzenia naśladujących oryginały. Podług tego sposobu wydał kilka oddruków z dzieł literatury dawniejszej jak np. broszurę Ł. Górnickiego „Raczył.“ Por. „Adam Piliński et ses travaux, gravures, dessins, litographies et reproductions“ (Paryż, 1890).

Piliński Tadeusz, historyk polski, * 1837 r. w Tarnowcu, w Jasielskiem, † 1867 w San Remo; kształcił się w Krakowie, Bonn, Heidelbergu i Getyndze; ogłosił po niemiecku rozprawę doktoryzacyjną, która następnie wyszła w polskim przekł. „Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcja króla Henryka“ (Krak., 1872), praca ta odznacza się wysokiemi zaletami. **P.** pragnął opracować dzieje Stefana, ale choroba, spowodowana wypadkami 1863, przerwała krótkie jego życie.

Pillati Henryk, malarz polski, * 1832 w Warszawie. Po ukończeniu szkoły sztuk pięknych w mieście rodzinnem, udał się 1853 dla dalszego kształcenia do Paryża, skąd wróciwszy, zamieszkał w Warszawie. Z olejnych obrazów **P.** zasługują zwłaszcza na uwagę: „Berek pod Kockiem,“ „Sobieski pod Wiedniem“ i „Targ na konie,“ „Obrona Częstochowy“ i wiele scen z wojny ze Szwedami. Następnie poświęcił się prawie wyłącznie ilustrowaniu pism czasowych i pomieszczał liczne swe utwory w *Tygod. ilustr.* (od 1859) i w *Kłosach* (od 1865) **P.** celował zwłaszcza jako zdolny malarz rodzajowy, czerpiący tematy do swych prac przeważnie z życia mieszkańców Warszawy.

Pillati Henryk.

Pillati Ksawery, młodszy brat poprzedniego, * 1843 w Warszawie; od 1858 kształcił się w ma-

larstwie w warszawskiej szkole sztuk pięknych, aż do jej zamknięcia w 1861 r. W r. 1868 wyjechał do Monachjum dla dalszego kształcenia się w tamtejszej akademji. Podczas pobytu tamże począł malować olejno, początkowo studja, następnie niewielkie obrazy rodzajowe, z których zasługują na uwagę: „Stajnia staropolska," „Ponęta," „Stajnia wiejska" i kilkanaście portretów olejnych. Odznacza się także jako zdolny ilustrator.

Pillement Jan, znakomity malarz i sztycharz, rodem z Lugdunu, nadworny malarz króla Stanisława Augusta, † 1809; zostawił i w jego galerji i w galerji wilanowskiej kilka obrazów niepoślednej wartości.

Pillnitz, wieś i zamek króla saskiego nad Elbą, o dwie godziny drogi od Drezna leżący, jest zwykłą rezydencją letnią dworu saskiego. W zamku tutejszym zawartą została 25—27 sierpnia 1791 tak zwana *konwencja pilnicka* w przedmiocie podziału Polski, podczas której także cesarz austrjacki Leopold II, król pruski Fryderyk Wilhelm II i hrabia d'Artois porozumieli się względem środków, jakie przeciwko rewolucji francuskiej przedsięwziąć zamierzali.

Pillsnensis Mart., pseudonim Marcina Glickiego.

Pilnik, narzędzie powszechnie używane w robotach około metali; przedstawia ono kawałek stali hartowanej, której powierzchnia ponacinana jest w ostre ząbki rozmaitej delikatności, stosownie do potrzeby. Nacięcia wyrabiają na odkutych i wygładzonych kawałkach stali dłutem i młotkiem; machiny proponowane do wykonywania tych nacięć dotąd się nie przyjęły. Najlepsze **P.** są angielskie, wyrabiane w hrabstwie Lankaster.

Pilocarpus, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, drzewa lub krzewy, mające liście całe lub nieparzysto-pierzaste, drobne kwiaty zielone i torebki jednonasienne, w Ameryce zwrotnikowej. **P.** *pinnatifolius* dostarcza liści *jaborandi*, które zawierają pilokarpinę i używają się jako środek napotny i moczopędny. Innych gatunków jaborandi dostarczają niektóre rośliny pieprzowate i trędownikowate.

Pilokalnie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z dóbr Pilokalnie, Markowszczyzny i z morgów Bobrynie, w leśnictwie Niemonajskiem albo Kirśniańskiem leżące. W r. 1766 posiadał je Tatar Józef Chalembika, o po nim Koryccy, którzy z niego opłacali kwarty złp. 75; a hyberny złp 14.

Pilokarpina $C_{11}H_{16}N_2O_2$, znajduje się w liściach jaborandi (ob. Pilocarpus), tworzy masę miękką, z kwasami wydaje sole; chlorek jej używa się jako środek napotny i ślinopędny, oraz zwężający źrenicę.

Pilot (franc. *pilote*), sternik.

Piloty Karol, historyczny malarz niemiecki, * 1826 w Monachjum, † 1886 r. Początkowo kształcił się w swej sztuce pod kierunkiem ojca. *Ferdynanda Piloty'ego* († 1844), znakomitego rysownika, a następnie w akademji monachijskiej, po której skończeniu odbył podróże artystyczne do Paryża, Brukseli i Londynu. Sławę swą ugruntował **P.** obrazem „Seni przed trupem Wallensteina" (1855), w Pinakotece monachijskiej. W 1874 roku został **P.** członkiem akademji i profesorem na miejsce Schorna. Z innych jego obrazów wymieniamy: „Bitwa na Białej Górze pod Pragą," „Śmierć Wallensteina," „Neron na gruzach spalonego Rzymu," „Galileusz w więzieniu" (1864); „Wallenstein jadący de Eger," „Odkrycie Ameryki" (1867); „Zamordowanie Cezara" (1865); „Ogłoszenie wyroku śmierci Marji Stuart" (1869); „Delfin u szewca Simona" (1871); „Tusnelda w pochodzie tryumfalnym Germanika" (1873); „Pod Areną" (1882); „Rada trzech w Wenecji" (1885); „Śmierć Aleksandra W." (1886) i t. d.). **P.** jest w malarstwie realistą i celuje przedewszystkiem jako znakomity kolorysta. Jako portrecista zajmuje także pierwszorzędne między malarzami miejsce. **P.** należał w Niemczech do najlepszych nauczycieli malarstwa. Natłok uczniów był tak wielki, że musiano aż rozszerzać gmach akademji. Wielu z polskich malarzy, a między innymi Brandt i Matejko, liczą się do uczniów **P.**, z zagranicznych zaś kształcili się pod jego kierunkiem Makart, Max, Detregger, Lenbach, Grützner. Por. Rosenberg, „Die Münchener Malerschule" (Lipsk, 1887).

Piloty Karol.

Pils Izydor, malarz francuski, * 1813 w Paryżu, † 1875, był uczniem Picota, następnie kształcił się w Rzymie i podróżował. Wykonał szereg obrazów religijnych, następnie scen z wojny krymskiej, jak bitwa pod Almą (1861) i w. in. Wielce cenione są nadto jego akwarele. Por. Becq de Fouquières „Isidore Pils" (Paryż, 1875).

Pilśń (niem. *filz*), wogólności włosy i inne cienkie ciała, bezładnie między sobą poplątane; w szczególności materja otrzymywana z włosów zwierzęcych w postaci grubej tkaniny; włosy ogrzewają się, prasują, walcują, przez co tak się wikłają, że stanowią całość ściśle związaną. Do takiego wyrobu **P.** służą oddzielne machiny. **P.** używa się głównie na kapelusze, a także na trzewiki, buty i pokrycia.

Piltyń lub *Pilteń*, miasteczko w pow. Windawskim gub. Kurlandzkiej, na prawym brzegu rzeki Windawy, liczy 1,600 miesz. Jedno z najdawniejszych miast Kurlandji, w którem 1220 r. Waldemar II, król duński, wystawił zamek i fundował biskupstwo. W późniejszych czasach **P.** przeszedł pod władzę kawalerów mieczowych czyli inflanckich i podzielał losy całych Inflant. Po śmierci Ma-

gnusa († 1583) dostał się pod władzę Polski. W latach 1768 i 1776 Polska zabezpieczyła miastu wszlkie dawne przywileje.

Piltyńskie starostwo niegrodowe, pierwotnie zaliczało się do księstwa Inflanckiego, po rozmaitych jednak zmianach politycznych powiatu Piltyńskiego w XVI wieku, było już to pod berłem Danji, lub pod władzą elektora brandeburskiego, nakoniec elektor Jan Zygmunt ustąpił je 1612 w posagu swej siostry Wilhelmowi, księciu kurlandzkiemu, i odtąd ciągle do Kurlandji zaliczało się. Podług metryk litewskich przezywano to starostwo traktem politýnskim, a wedle przywileju Władysława IV z dnia 14 marca 1634 r. Hejman Mejdel ustąpił tego starostwa synowi swemu Otonowi Ernestowi.

Piltz Erazm, publicysta i dziennikarz, założył w Warszawie pismo *Nowiny*, a później w r. 1882 tygodnik *Kraj* (w Petersburgu), którego redaktorem jest dotychczas.

Pilularia (*Rozgubka, Paprotnica, Gałuszka*), rodzaj paproci z rodziny Marsiliaceae, z liśćmi nitkowatemi, w młodości spiralnie zwiniętemi; przy ich podstawie znajdują się kuliste torebki zarodnikowe. **P.** *globulifera* pospolita jest na miejscach wilgotnych w znacznej części Europy.

Pilularja.

Pilwa, rzeczka w królestwie Polskiem, poczyna się pod wsią Ponejnapie w okolicach Kowna i wpada pod m. Pilwiszki z prawej strony do Szeszupy. Długość jej wynosi 30 wiorst.

Pilwiskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Trockiem, pow. Kowieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się z miasta Pilwiszki (ob.), o mil cztery od Marjampola, i z dóbr Giewałtowskich z przyległościami, które posiadał Chrapowicki, marszałek orszański, opłacając z niego kwarty złp. 3,083 gr. 5, a hyberny złp. 1,246. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzplitej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne Jackowi Paszkowskiemu, koniuszemu województwa Brzesko-Litewskiego.

Pilwiszki, osada w gub. Suwalskiej, pow. Marjampolskim, na wzgórzu w malowniczem położeniu, przy zbiegu rzek Pilwy i Wysokiej z Szeszupą położona. Głośna jest z jarmarków na bydło i konie. Ludność **P.** wynosi 2.300 miesz.

Pilz Wincenty, rzeźbiarz, * 1816 w Warnsdorfie (Czechy), zamieszkał następnie w Wiedniu. Wykonał wiele dzieł dekoracyjnych: „Ideały," mitologiczne obrazy i portrety

Pilzieńskie starostwo grodowe, leżało w województwie Sandomierskiem, pow. Pilzieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770, składało się: z miasta Pilzna z wójtostwem i z wsi: Strzegoczycie, Pielawy, Słotowa i Dzwonowa. W tym czasie posiadali je Stanisław Poniński, opłacając z niego kwarty złp. 2,724, a hyberny złp. 1,758 gr. 12. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki w r. 1790, takowe z mocy rozporządzenia nadwornego oddano w r. 1801 spadkobiercom księcia Augusta Jabłonowskiego, jako częściowe wynagrodzenie za dziedziczne dobra Jabłonów, zajęte na saliny.

Pilzna, Marcin z..., ob. Glicki Marcin.

Pilzno, miasto w Galicji, obwodzie Tarnowskim, przy ujściu rz. Dulczy do Wisłoki, założone 1354 przez niejakiego Dobiesława, nadane miało przez Kazimierza prawo magdeburskie. W r. 1474 spalone i z ziemią zrównane przez Węgrów, podniosło się znowu przemysłem i handlem. W XVII wieku znajdowały się tu ogromne składy win węgierskich, a wyroby miedziane i mosiężne z fabryk tutejszych były wielce poszukiwane. Zniszczone znowu podczas wojny szwedzkiej przez żołnierstwo krajowe i spalone przez nieprzyjaciela, nie zdołało się już podźwignąć. Obecnie liczy 2,000 miesz. i posiada starożytny kościół Karmelitański.

Pilzno (czes. *Plzeň*), największe miasto po Pradze w Czechach, przy ujściu Radbuzy do Beraunu, węzłowy punkt kilku przecinających się kolei żelaznych, posiada kilka kościołów, szpitali i przytułków, klasztor Franciszkanów, banki, teatry czeski i niemiecki, fabryki wyrobów żelaznych i maszyn, odlewnię dzwonów, szlifiernie granitu i marmuru, oraz słynny browar, produkujący około pół miljona hektolitrów piwa. W r. 1880 liczyło 38,883 miesz., a obecnie ma 52,000 miesz.

Piła, narzędzie do krajania drzewa, metali i kamieni; składa się z cienkiej blachy stalowej, opatrzonej zębami. Odróżniają się: **P.** *proste*, działające przez poruszanie się w dwu kierunkach przeciwnych (fig. 10 i 11), **P.** *kołowe* (fig. 12),

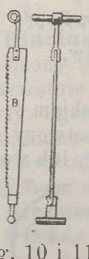

Fig. 10 i 11. Piły proste.

Fig. 12. Piła kołowa

obracające się około osi, oraz **P.** *wstęgowe (bandzegi*, fig. 13), w których **P.** przesuwa się sposobem ciągłym, jak pas bez końca. Drobne i wązkie **P.**, dające się łatwo zginać nazywają się *laubzegi*. Do wycinanania płyt okrągłych, jak na guziki lub dna do beczek, służą **P.** *walcowe* (fig. 14), albo też

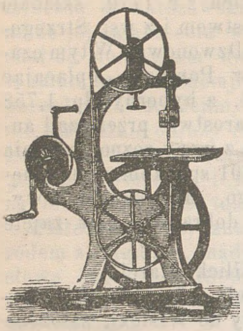

Fig. 13. Piła wstęgowa (bandzega).

P. *wklęsłe.* **P.** do drzewa dzielą się na zwyczajne, do krajania drzewa na deski, i na **P.** do wycinania fornierów (ob. Fornierowanie). Zęby mają różną postać; w **P.** do metali są zawsze trójkątne (fig. 1); **P.** do drzewa z powodu większych trocin drewnianych, mają większe odstępy (fig. 2 i 3); aby **P.** mogły działać w obie strony, nadaje się zębom postać trójkątów równoramiennych (fig. 4) lub bardziej złożoną (fig. 5, 6, 7), albo też zęby zwykłe dzielą się na dwie grupy, zwrócone w strony przeciwne (fig. 8). W wielkich piłach kołowych zęby (fig. 9) osadzają się w szczelinach piły i przytwierdzają się zamkiem *b;* do wkręcania i wykręcania ich służą otwory *nn.* Wielkie piły, poruszane działaniem pary lub wody, nazywają się *pilarniami*, a najbardziej znany ich rodzaj tworzą tartaki (ob.). Do tarcia kamieni używają się zwykle **P.** bez zębów, działające za pośrednictwem dodawanego piasku ostrego i podlewania wodą. Por. Exner „Handsägen und Sägemaschinen“ (2 t., 1881); Walleneg „Laubsägerei“ (3 wyd., 1891); Dominicus „Illustriertes Handbuch über Sägen“ (2 wyd., 1891).

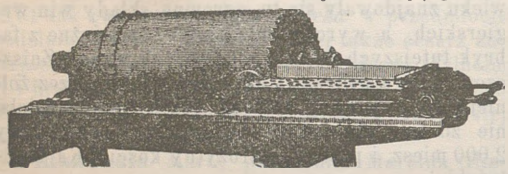

Fig. 14. Piła wlcowa.

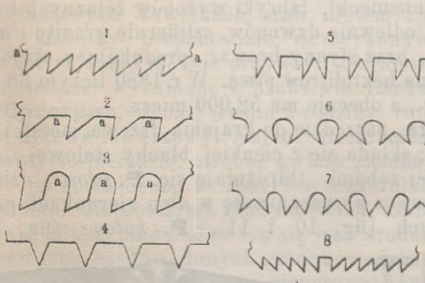

Fig. 1—8. Różne formy zębów.

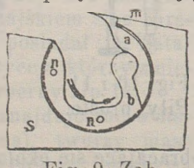

Fig. 9. Ząb wysuwany.

Piła *(Schneidemühle)*, miasto w wielkiem księstwie Poznańskiem, obwodzie regencyjnym Bydgoskim, przy ujściu rzeki Libionki do Głody (Küddow), liczy 17,000 miesz., trudniących się wyprawianiem skór, wyrobem sukna, koronek i handlem. Pamiętne jest urodzeniem Stanisława Staszica (ob.). 1844 począł tu działać Czerski (ob.); podczas ruchów 1848 występowała **P.** jako miasto przeważnie niemieckie.

Piła, ryba, ob. Piłoryb.

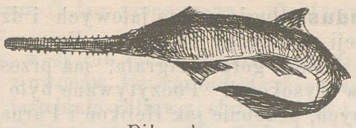
Piłat *Poncki (Pilatus Pontius)*, prokurator rzymski w Judei, znany z historji męki Chrystusa. Podług Ewangelji przekonany był o niewinności Jezusa, a tylko ulegając groźbom Żydów, uznał go winnym. Znane pod jego imieniem „Acta et citationes ad Tiberium“ nie są autentyczne. Według podania **P.** w rozpaczy z powodu męki Chrystusa sam sobie odebrał życie, a wedle innych wieści był stracony za panowania Nerona. Pewnem jest tylko to, że 36 po Chrystusie odwołany został z Judei, a to dla swych rządów despotycznych. Według legendy średniowiecznej, trupa jego rzucono do Tybru, ale ponieważ ten wystąpił z brzegów, zatopiono go w jeziorze Piłata w Szwajcarji, gdzie dotychczas wywołuje wielkie burze.

Piłata góra, pień górski nad jeziorem Czterech Kantonów z koleją żelazną, przeprowadzoną (1886—1888) na wysokości 2,113 m., t. j. przeszło 2 kilometry nad powierzchnią morza Śródziemnego i 1723 m. nad powierzchnią jeziora Czterech Kantonów. Kolej ta (zębata) zaczyna się od parostatkowej przystani Alpanach-Stad jeziora Czterech Kontonów i stacji t. n. kolei żelaznej, idącej od Lucerny do jeziora Lüzern-Brünihgbahn. Z wierzchołka jej widzialne są najwyższe góry, jako to: Säntis (2,504 m.), Fleckenstock (3,418 m.), Finsternaarhorn (4,175 m.), Jungfrau (4,168 m.) i inne. Por. Kaufmann „Der Pilatus“ (w „Beiträgen zur geologischen Karte der Schweiz“, Bern, 1867) i Hardmeyer „Die Pilatusbahn“ (Zürich, 1889).

Piław, potrawa wschodnia, przyrządzana z ryżu, gotowanego w wodzie lub buljonie, i polanego masłem roztopionem, z dodatkiem szafranu, pieprzu, kukurydzy, miodu i innych przypraw.

Piłodziób *(Prionites, Momotus)*, rodzaj ptaków z rzędu łażących, środkujący między dzióborożcami a żołnami, o dziobie silniejszym niż te ostatnie, z piłkowato zazębionemi krajcami. Ptaki te niekształtne, lecz ozdobnie ubarwione, mieszkają w gęstych lasach Ameryki międzyzwrotnikowej. *Motmot* czyli *hutu (M. brasiliensis)*, czarny z plamami niebieskiemi i zielonemi, 50 cm. długi, z ogonem na 28 cm. długim, ożywia lasy płaczliwym głosem *(hutu, hutu)*.

Piłoryb *(Pristis)*, rodzaj ryb z grupy *płaszczek* czyli *raj*, odznacza się szczęką górną, przedłużoną w długą, poziomą, mieczowatą płatę kościaną, z obu stron uzbrojoną zębami (piłą); z kształtu podobny jest do żarłaczy; **P.** *pospolity (P. antiquorum)*, zamieszkuje głównie morze Śródziemne i ocean Atlanty-

Piłoryb.

cki i dorasta 4—5 m. długości. Piła jego stanowi straszną broń, którą uderza na wieloryby, a nawet i na statki wodne. Mięso jego jest czarne i twarde, ilość tranu nieznaczna.

Pima, plemię indyjskie w Ameryce północnej, zamieszkałe po obu brzegach rzeki Gila, na terytorjum Arizony i w meksykańskim departamencie Sonora, liczy 4,800 dusz, należy do wyżej ucywilizowanych plemion indyjskich w Ameryce północnej, wyznaje w większej części religję katolicką i mówi językiem własnym (Pima albo Nevome). Por. Buschmann „Die Pimasprache“ (1857).

Pimarowy kwas, $C_{40}H_{30}O_4$, kwas znajdujący w terpentynie sosny morskiej *(Pinus maritina);* otrzymuje się z niej przez traktowanie alkoholem i eterem, w postaci białej powłoki krystalicznej. Otrzymany został przez Laurenta.

Pimelinowy kwas, kwas organiczny, należący do szeregu kwasu szczawiowego, powstaje przez utlenianie tłuszczów kwasem azotnym. Étery amylowy i etylowy kwasu **P.** tworzą ciecze ciemnoczerwone.

Pimenow Stefan, słynny rzeźbiarz rosyjski, † 1833 w Petersburgu, jako profesor tamtejszej akademji sztuk pięknych. Z prac **P.** nasłynniejsze: kolosalne posągi św. *Włodzimierza* i *Aleksandra Newskiego* w soborze N. M. P. Kazańskiej, dalej posągi *Homera* i *Platona* na fasadzie bibljoteki publicznej; emblematyczne wyobrażenia rzek *Dniepru* i *Newy* na gmachu admiralicji i in.

Pimenow Mikołaj, syn poprzedniego, również zdolny rzeźbiarz, * 1816 w Petersburgu, † 1864 r. Po ukończeniu akademji sztuk pięknych w Petersburgu, przez dłuższy przeciąg czasu przebywał we Włoszech, skąd powrócił 1851; następnie był profesorem rzeźby w akademji petersburskiej. Z prac jego najważniejsze: ukończenie rozpoczętych przez ojca posągów *Prawa* i *Sprawiedliwości*, zdobiących gmach senatu; *Żebrak; Zniszczenie bałwanów*; posągi *Woroncowa, Paskiewicza* i admirała *Łazarewa*. Wiele z jego prac zdobi sobór Izaakiewski.

Piment, toż co pieprznik (ob.), także nazwa angielskiego ziela, ob. Eugenia.

Pimin Euzebjusz, ob. Mohyła Piotr.

Pimpinellla, ob. Biedrzeniec.

Pinakle (fran.) małe spiczaste kolumny.

Pinakoskop, rodzaj latarni czarnoksięskiej, podobny do scioptikonu.

Pinakoteka, nazywało się tak u starożytnych Rzymian miejsce, położone przy wejściu do atrium, ozdobione posągami, obrazami i innemi dziełami sztuki. Dzisiaj **P.** zowią gabinet, obejmujący w sobie zbiór rozmaitych utworów sztuk pięknych, jak np. gmach wzniesiony przez króla bawarskiego Ludwika I w Monachjum.

Pinang *(Penang, Wyspa księcia Walii, Wyspa orzecha areka),* wyspa brytańska w Indjach Zagangesowych, obok brzegów zachodnich półwyspu Malakki, obejmuje 278 klm. kw. z 236,000 miesz., w połowie Chińczyków, a dalej Malajów, Hindusów i 600 europejczyków. Administracyjnie należy do niej lądowa prowincja Wellesley i okrąg Dinding. Wyspa posiada bujną roślinność i klimat bardzo zdrowy. Ożywiony handel wynosi około 45 mil. dolarów przywozu i tyleż wywozu.

Pinang, ob. Areka.

Pinard Piotr Ernest, mąż stanu francuski, * 1822 w Autun, studjował prawo w Paryżu i został tam adwokatem; następnie przeszedł do służby sądowej, jako prokurator, w 1866 został członkiem rady stanu, w 1867 ministrem spraw wewnętrznych. Na tem stanowisku przeprowadził prawo prasowe i rozpoczął srogie prześladowanie prasy, któremu *Latarnia* Rochefórta zawdzięcza swe powodzenie. On to też prowadził walkę przeciw manifestacjom na cmentarzu Monmartre i t. p. W grudniu 1868 złożył tekę i wrócił do adwokatury. W 1876 stawił swą kandydaturę do izby, ale się nie utrzymał.

Pinard del Roy, miasto na wyspie Kubie, u 150 klm. w stronie zachodnio-południowej od Hawany, w okolicy produkującej najlepszy tytoń, liczy 30,000 miesz.

Pinas, *konopie ananasowe*, ob. Ananas.

Pinaster, ob. Sosna.

Pincenez (fr. cążki nosowe), ob. Okulary.

Pinceta, *penseta* (fr. *pincette*), drobne cążki używane przy operacjach chirurgicznych i pracach anatomicznych, opatrzone są sprężyną, skąd są otwarte i zamykają się przez nacisk palcy; służą do ujmowania drobnych przedmiotów.

Pinchbeak (wym. *pinczbik),* stop nazwany od wynalazcy, składa się z 2 części miedzi i 1 części mosiądzu, barwy ciemno-żółtej, bardzo klepalny.

Pincius mons, jeden z pagórków rzymskich, położony w północnej części miasta. Nazywał się pierwotnie *Collis hortorum*, tam bowiem położone były ogrody Pompejusza, Lukullusa, Salustjusza, stanowiące później własność cesarzów. Nigdy nie był zabudowany regularnie, dziś jest najulubieńszem miejscem spacerowem Rzymian.

Pinczer, ob. Psy.

Pindar (gr. *Pindaros*), najznakomitszy liryk grecki, * 522 przed Chrystusem w Tebach, dokąd rodzice jego przenieśli się z Cynoscefale. Początkowo kształcił się w muzyce u tebańskiego fletnisty Skopelinosa, a potem w Atenach pod kierunkiem dytyrambisty Lasosa w tejże sztuce, a także i w poezji. Doradczynią przy pierwszych próbach poetycznych młodego **P.** była Korynna, poetka beocka. Później, kiedy już zyskał rozgłośną sławę poetycką, zdaje się, że odbywał podróże. † 442

Pindar.

przed Chrystusem w Argos. Utwory jego, reprezentujące wszystkie prawie gatunki liryki greckiej (hymny i śpiewy procesjonalne, wszelkiego rodzaju dytyramby, treny, pieśni zwycięskie, pochwalne, biesiadnicze i t. d.), były podzielone przez gramatyków starożytnych na 17 ksiąg, z których oprócz pojedyńczych fragmentów, doszły naszych czasów jeno 4 księgi *epinikjów* (t. j. pieśni, w których wysławiał zwycięzców na wielkich igrzyskach narodowych), a mianowicie: 14 epinikijów olimpijskich, 12 pytyjskich, 11 nemejskich i 7 istmijskich). Ukazuje się tu **P.** poetą pełnym powagi moralnej, głębokości w myślach, oraz godności i wzniosłości w przedstawieniu. Jego śmiałość, szczególnie w nagłych przejściach, przechodzi niekiedy miarę i myśl zaciemnia. Sztuka formy rytmicznej i metrycznej posunięta do najwyższej doskonałości. Już starożytni krytycy stawiali **P.** za wzór wzniosłego stylu w liryce. Z pomiędzy niezliczonych edycji jego poezji najlepsze dali: Böckh (2 t. w 4 częściach, Lipsk, 1811—1822); Dissen (2 ed., sporządzona przez Schneidewina i Lentscha, Gotha, 1845—1865); Bergk w „Poetae lyrici graeci“ (3 ed., Lipsk, 1866 sq.) Mommsen (Berlin, 1864); Christ (Berlin, 1869). Polski przekład **P.** dał Wiernikowski (Wilno, 1824). Porów. Rauchensteina „Zur Einleitung in Pindar's Siegeslieder“ (Aarau, 1843); Friederichs „Pindarische Studien“ (Berlin, 1863); Bippart „Pindars Leben, Weltanschaauug und Kunst“ (Jena, 1848); Mezger „Pindars Siegeslieder erklärt“ (Lipsk, 1880); Croiset „La poésie de Pindare et les loi du lyrisme grec“ (2 wyd., Paryż, 1886).

Pindemonte Jan margr., poeta włoski, * 1751 w Weronie, † 1812. Już jako uczeń szkoły w Modenie, zwrócił na się uwagę swemi poezjami. Przy końcu zeszłego stulecia pełnił urząd pretora rzeczypospolitej Weneckiej, a następnie przebywał w Paryżu i był mianowany przez pierwszego konsula członkiem ciała prawodawczego dla Włoch. **P.** wsławił się głównie, jako dramatyk. Tragedjami swemi zyskiwał tłumu poklaski, podczas gdy utwory Alfierego były przyjmowane chłodno. Jego „Componimenti teatrali“ ukazały się w Medjolanie (4 t., 1804).

Pindemonte Hipolit, brat poprzedn., również poeta, * 1753 w Weronie, † 1828 tamże. Odebrawszy jak najstaranniejsze wychowanie, uzupełnił swe wykształcenie w podróżach po Włoszech, Francji i Anglji. Do najlepszych jego utworów należą poezje liryczne, a szczególnie listy poetyczne, w których objawia się głębokość myśli i uczuć, przypominających wzory angielskie. Jego tragedja „Arminio“ (Verona i Piza 1840) uchodziła długo za wzór stylu.

Pindus, długie pasmo jałowych i dzikich gór, w Grecji, pomiędzy Tesalją a Epirem położone, zwane dzisiaj górami Agrafa, ma przeszło 2,000 metrów wysokości. Poczytywane było przez starożytnych, podobnie jak Helikon i Parnas, za siedlisko muz i Apolla.

Pindyrynda, roślina, ob. Bieluń.

Pinega, rzeka w północnej Rosji, prawy dopływ rzeki Dźwiny, bierze początek w powiecie Solwynegodzkim, płynie w kierunku północno-zachodnim przez gubernję Archangielską i niedaleko Chołmogor wpada do Dźwiny. Długa 528 klm.; spławiają po niej drzewo do Archangielska.

Pinega, miasto powiatowe gubernji Archangielskiej, nad rzeką Pinegą, ma 992 miesz.— *Pinegski powiat* ma na przestrzeni 41,816 w. kw. 29,343 miesz. (1897).

Pinel Filip.

Pinel Filip, lekarz chorób umysłowych, * 1745 w St.-André, de part. Farn, † 1826; kształcił się w Montpellier i Paryżu, 1794 został naczelnym lekarzem szpitala Salpétrière i profesorem patologji w szkole lekarskiej w Paryżu. On pierwszy nalegał na bardziej ludzkie obchodzenie się z obłąkanymi i na ich ludzkie traktowanie. Z licznych pism jego wymieniamy „Nosographie philosophique“ (6 wyd., 1818), stanowiące epokę w medycynie francuskiej. Także i syn jego, *Scypio* **P.,** lekarz w Bicêtre, dał się także poznać w piśmiennictwie lekarskiem.

Pinelli Ludwik Pompejusz, poeta włoski, * 1840 pod Trevriso, kształcił się w Wenecji, Medjolanie i Pizie, poczem został profesorem literatury włoskiej w liceum w Udine. Ogłosił: „Dolori e speranze“ (1861); „L'Italia prefesca e ciarlatanesca“ (1867); „Affetti e pensieri“ (1869); „Discorso in torno a Vittorio Alfieri“ (1870); „Vita intima“ (1876); „Poesie minime“ (1880).

Pinen, C_{10} H_{16}, węglowodór, znajdujący się w olejku terpentynowym i innych olejkach eterycznych, tworzy ciecz bezbarwną, woni właściwej, wre przy 160°.

Pinero Artur Wincenty, dramaturg angielski w 1855. Od 1874—1881 był aktorem. Od 1877 poświęcał się pisaniu komedji „Mayfairh, The Magistrate“; uwagę zwróciła „The second Mrs. Tanqueray“ (1893) napisana pod wpływem Ibsena. Dalej „The notorious Mrs. Ebbsunth“ (1895); „The benfit of the doubt“ (1895); „Princess and the Battertly“ (1897); „Trelawny of the Wells“ (1898). Zbiorowe wydanie dzieł **P.** wyszło w 1891 w Londynie.

Pinerolo, miasto okręgowe we włoskiej prowincji Turynu, posiada katedrę, liceum z konwiktem, gimnazjum, szkołę techniczną; liczy 12,000 miesz.

Pinetum (z łac. *pinus* sosna), plantacja drzew iglastych.

Piney, wosk lub raczej tłuszcz roślinny, otrzymywany z owoców *Vateria indica* rosnącej w Malabarze, jest biało-żółtawy, słabej, dosyć przyjemniej woni, topi się przy 36—37°, zawiera wiele stearyny i używa się do fabrykacji świec.

Pingré Aleksander Guy, astronom, * 1711 w Paryżu, † 1796. Był z początku profesorem teologji, ale w skutek swego udziału w sporach jansenistowskich musiał od teologji odstąpić i 1745 r. został astronomem akademji w Rouen. W 1751 wezwany został przez swych towarzyszy zakonnych do Paryża, gdzie urządził obserwatorjum, od 1754—1757 wydawał kalendarze astronomiczne, których dalszy ciąg stanowi „Connaissance de temps“. Zajmował się głównie teorją ruchu komet, oznaczył daty zaćmień na 2000 lat i jako geograf marynarki miał udział w różnych podróżach morskich. Główne jego dzieła są: „Cométhographie“ (2 t., 1783) i „Histoire de l'astronomie au XVII siècle“ (1790, niedokończone).

Pinguicula, roślina, ob. Tłustosz.

Pingwin, ob. Bezlotek.

Pinheiro, ob. Araucaria.

Pininowy kwas, ob. Terpentyna.

Piniński Leon hr., namiestnik Galicji * 1857 we Lwowie, tam odbywał studja prawne, następnie wyjechał do Lipska, Berlina i Wiednia. W 1880 otrzymał stopień doktora praw, a w 1886 objął we Lwowie docenturę prawa rzymskiego. W 1891 został profesorem zwyczajnym. W roku 1888—1898 był posłem do Rady Państwa. W 1898 mianowany namiestnikiem Galicji. Pisał wiele z zakresu ekonomji, polityki i praw: „Der Thathestand des Sachbesitzeserwerbes nach gemeinem Rechte“(1885—1888). Uwagi o niektórych kwestjach spornych, tyczących się zastosowania nowej ustawy propinacyjnej (1889) „Dwaj wielcy prawnicy Niemiec — Ihering i Windschheidt“ (1892). Pisywał również artykuły estetyczne. Od 1895 jest członkiem Akademji Umiejętności w Krakowie.

Piniński Leon.

Pinipikryna, związek chemiczny bezazotowy z grupy glukozydów; znajduje się w postaci igiełek w korze sosny i jodły.

Pinit, minerał z rzędu krzemianów, krystalizuje w szeregu różnosiowym. Jest łagodny w dotknięciu, twardości 2—3, c. wł.=2,9, szarawy, zielonawy, lub brunatny. Jest to krzemian glinki i potażu z pewną ilością tlenku żelaza i wody; od kordjerytu różni się brakiem magnezji. Znajduje się w Penig w Saksonji, pod Heidelbergiem, w Owernji, Szwecji i Ameryce północnej.

Pinit, *cukier sosnowy*, ciało cukrowate, znajdujące się w mannie kalifornijskiej z *Pinus lambertina* i ma się zbierać w wydrążeniach pnia tego drzewa. Tworzy kryształy bezbarwne, brodawkowe, smaku słodkiego, łatwo rozpuszczalne w wodzie, topi się przy 150°, nie fermentuje.

Pinitanowy kwas, związek chemiczny bezazotowy, blizki kwasów garbnikowych, znajduje się w igłach sosny i tui. Stanowi proszek żółty, w wodzie rozpuszczalny; żółty jego roztwór ma smak gorzki. Przy pomocy bejcy ałunowej barwi bawełnę na żółto.

Pinites, rodzaj roślin przedpotopowych, drzewa z rodziny iglastych.

Pinjoła, ob. Sosna.

Pink, znamienity rzeźbiarz nadworny króla Stanisława Augusta, twórca posągu Jana III na moście w Łazienkach królewskich w Warszawie. Syn jego, *Franciszek* **P.,** malarz krajobrazów, w młodym wieku zmarły, zostawił kilka pięknych obrazów, znajdujących się w galerji Królikarni i wilanowskiej.

Pinkcolour (wym. *pinkkoler*, z ang. barwa gwoździkowa), barwnik różowy, otrzymuje się przez wyżarzenie tlenka cynku z kredą, krzemionką i chromianem potasu; używa się do malowania na szkle i porcelanie.

Pinkiertówna Regina, śpiewaczka sopranistka, kształciła się w konserwatorjum w Warszawie, następnie w Berlinie. Od 1886 występowała w Warszawie, a potem we Włoszech.

Pinna (łac.), pióro, skrzydłopłetwa; *pinnata*, zwierzęta płetwowe, w dawnych układach zoologicznych grupa zwierząt ssących, obejmująca foki i wieloryby.

Pinne, miasto, ob. Pniewy.

Pinnipedia, ob. Płetwonogie.

Pino di S. Luce *(Aqua del)*, źródło wody mineralnej, niedaleko Montenero w okr. Rossignano, blisko S. Luce, należy do wód słono-magnezjowych, jako posiadające własności czyszczące. Używa się tylko wewnętrznie.

Pino von Friedenthal Feliks baron, austrjacki minister, * 1826 w Wiedniu. W 1874 był namiestnikiem w Tryeście, 1879 r. w górnej Austrji. W 1881—1886 został ministrem handlu.

Pinocci Hieronim, z rodziny włoskiej, w Krakowie osiadłej. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, uszlachcony 1622, był sekretarzem króla Władysława IV i z polecenia jego jeździł do Włoch 1638 r.; 1649 był burmistrzem krakowskim, potem sekretarzem króla Jana Kazimierza i metrykantem kancelarji wielkiej koronnej, a od 1660 r. zarządzającym mennicą lwowską; † 1676, zostawiwszy w rękopisach, dotąd w Krakowie przechowywanych, kilka dzieł w języku włoskim, dotyczących historji polskiej.

Pinoit, minerał występujący obok kainitu w Stasfurcie, w postaci brył włóknistych i drobnoziarnistych, jest to boran magnezu z zawartością wody.

Pinolina *(olej żywiczny, esencja żywiczna)*, materjał oświetlający, tworzący się przy suchej dystylacji żywicy jodłowej, był dawniej używany jako surogat olejku terpentynowego. Przez traktowanie ługiem gryzącym wydaje ciecz przezroczystą, która w stosownych lampach palona daje światło jak kamfina.

Pinos (Isla de **P.**, wyspa Sosnowa), wyspa u południowego wybrzeża wyspy Kuby, odkryta przez Kolumba 1494 roku, obejmuje 3,138 klm. kw. (58 mil kw.), liczy 2,200 m., otoczona rafami koralowemi, posiada piękne pastwiska i lasy, nadto kopalnie srebra, rtęci i żelaza.

Pinta (fr. *Pinte*), dawna francuska miara objętości do cieczy, a niekiedy i do ciał sypkich. **P.** paryska wynosiła w handlu szczegółowym 0,9313 litra, a w handlu hurtowym 0,9512 litra. We Włoszech nazywa się litr pintą. **P.** angielska *(pint)* do ciał płynnych stanowi ósmą część gallona czyli 0,56793 litra.

Pinta *(Mal de los pintos)*, choroba występująca na wybrzeżu meksykańskiem, zaczyna się od plam żółtych na ciele, które stopniowo czernieją, skóra łuszczy się i pokrywa wreszcie wrzodami.

Pinto, moneta, ob. Cruzado.

Pinto Fernao Mendes, podróżnik portugalski, * 1509 w Montemor w Beira, † 1583; był paziem u Jerzego, księcia Coimbry, 1537 r. udał się do Indji Wschodnich, gdzie szczęśliwemi przedsięwzięciami handlowemi doszedł do znacznego majątku, poczem przebywał przez długi czas w Japonji, Sjamie i Korei; 1554 w Goi wstąpił do zakonu Jezuitów i udał się w misji do Japonji. Zniechęcony nieprzyjaznem przyjęciem, wystąpił z zakonu, niezłożywszy jeszcze ślubów, i pod koniec 1558 wrócił do Lizbony. Resztę życia przepędził we wsi Almada pod Lizboną, gdzie też ożenił się. Podróże swe opisał w dziele „Perigrinaçao“ (1614), wielokrotnie tłumaczonem na rozmaite języki europejskie. **P.** uważany jest za jednego z najlepszych prozaików portugalskich.

Pinto Serpa Aleksander Albert de la Roche, podróżnik portugalski, * 1846, młode lata przepędził w Ameryce, po ukończeniu szkoły wojskowej w Lizbonie wstąpił do wojska i 1877 został naczelnikiem wyprawy do Afryki, gdzie zbadał górne dopływy rz. Zambezi i dokonał wielu odkryć geograficznych. W r. 1879 powrócił do Europy i wydał opis swej podróży. W r. 1885 przedsięwziął wyprawę nową, celem zbadania okolic pomiędzy Mozambikiem a jeziorem Nyassa, lecz w drodze zachorował i zmuszony był powrócić. W 1889 został gubernatorem Mozambiku i na tem stanowisku wywołał spór z Anglją, wskutek którego został odwołany do Portugalji.

Pinturicchio Bernard, właściwie *Betti*, znakomity malarz szkoły rzymskiej, * 1454 r. w Peruggia; † 1513 w Sienie. Pracował głównie w Rzymie, pierwotnie pod wpływem i natchnieniami szkoły umbryjskiej. Z epoki tej pochodzą piękne jego freski w Rzymie oraz obraz ołtarzowy w Peruggia; w późniejszych atoli czasach, z powodu zbytniego w robotach pośpiechu zeszedł na rzemieślnika. Por. Vermiglioli (1837); Schmorow „Rafael und **P.** (1880).

Pinus, ob. Jodła, Sosna, Świerk.

Pinxit (łac.)—wymalował, napis na obrazach przy nazwisku autora.

Pińczów, miasto powiatowe, w gub. Kieleckiej, nad rzeką Nidą położone, niegdyś własność znakomitego domu Oleśnickich, z zamkiem, wystawionym przez Zbigniewa Oleśnickiego, biskupa krakowskiego. Za panowania Zygmunta Augusta, Mikołaj Oleśnicki, przyjąwszy wyznanie helweckie, uczynił **P.** głównem siedliskiem nowowierców, założył im szkołę i, wyrugowawszy w roku 1550 paulinów, klasztor ich wraz kościołem oddał swym współwyznawcom. Tutaj odprawiony został pierwszy synod ewangelicki 1 maja 1555 r. i tu przebywali następnie najznakomitsi uczeni polscy ewangelicy, jak: Jan Łaski, Krowicki, Lutomirski, Trzecieski, Lubelczyk, Sarnicki i wielu innych, którzy składali tak zwane Ateny polskie. W Pińczowie istniała także w latach 1559 — 61 drukarnia pod zarządem Daniela z Łęczycy, która wydała po polsku wiele pism przeciw wierze katolickiej. Zbór pińczowski po r. 1562 przeszedł w ręce Socynjanów czyli Antytrynitarzy, którzy go przeszło lat 20 trzymali i mieli w **P.** swą szkołę. Nareszcie w r. 1586 Piotr Myszkowski, biskup krakowski, nabywszy tę majętność, wyrugował z niej różnowierców, przywrócił kościół katolikom, oddając go pod zarząd paulinów. Synowcowie jego, Piotr i Zygmunt Myszkowscy, utworzyli z dóbr pińczowskich ordynację, którą sejm 1601 zatwierdził. Zygmunt, lubiący zbytek i przepych, przyczynił się wielce do ozdoby miasta, opasał je murami i wystawił kilka pięknych budowli, między któremi szczególnie się odznaczała łaźnia. Za murami miasta założył nowe miasteczko Mirów, gdzie wspaniały zamek dla siebie wybudowawszy, przybrał nadany sobie przez papieża Klemensa VIII tytuł margrabiego na Mirowie. Później miasto to złączyło się zupełnie z Pinczowem i straciło oddzielność nazwiska. W r. 1727 po śmierci Józefa Władysława, ostatniego z rodu Myszkowskich, ordynacja pińczowska weszła w dom hrabiów Wielopolskich, którzy wraz z nią przyjęli tytuł margrabiów Gonzagów Myszkowskich. Zamek tutejszy istniał do r. 1800, w którym margrabina Wielopolska rozebrać go kazała. Obecnie ludność Pińczowa wynosi 8,095 głów (1897). Jest tu progimnazjum, kilka znaczniejszych fabryk i łomy doskonałego kamienia ciosowego.—*Pińczowski powiat* ma 1,014 w. kw. powierzchni i 108,138 mieszkańców.

Pińsk, miasto powiatowe w gub. Mińskiej, nad rzeką Piną, która łącząc się z rz. Strumień, tworzy rz. Prypeć. Miasto bardzo starożytne, niegdyś stolica udzielnego księstwa, 1097 wraz z Turowem

należało do w. ks. kijowskiego Światopełka, następnie było udziałem rozmaitych książąt, doznając w skutek walk domowych licznych klęsk; w drugiej połowie XIII wieku dostał się **P.** pod władzę książąt litewskich. 1320 Gedymin nadał miasto synowi swemu Narymuntowi. 1519 król Zygmunt I oddał je w dożywotnie władanie królowej Bonie, od której rządów miasto mimo klęsk chwilowych, doznanych od tatarów (1527), i podczas wojen kozackich, podnosiło się ciągle. Dopiero rozterki za Bohdana Chmielnickiego, mianowicie w r. 1648, przyniosły mu wielką stratę: gdy bowiem zajęte przez Kozaków, wojsko polskie odzyskać chciało, spalono 5,000 domów, dwa kościoły prawosławne z monasterem i tyleż katolickich i wyrznięto 14,000 m. Za rządów Zygmunta III Pińsk na nowo dźwigać się począł, głównie staraniem starosty pińskiego S. A. Radziwiłła. Obwarowano bowiem miasto, wznowiono dawniejsze jego swobody i przywileje, i wprowadzono rozmaite zgromadzenia zakonne, których szybko wznoszące się mury znacznie je przyozdobiły. W r. 1581 **P.** miał sobie nadane prawo magdeburskie, co potwierdzono 1633. Założona w r. 1635 świątynia Jezuitów, obecnie cerkiew prawosławna, pięknością architektury i ogromem swym celuje między innemi; wojna szwedzka za panowania Augusta II, mianowicie chwilowy pobyt Karola XII 1706 r., który opuszczając miasto, wysadził w powietrze nowo rozpoczęty pałac księcia Wiśniowieckiego i zburzył całe przedmieście do tegoż księcia należące, były ostatnią klęską tego starożytnego grodu. Reszta XVIII wieku przeszła już spokojnie dla Pińska, który, dźwigając się powoli, nie wrócił już do dawnej swej świetności. **P.** pod panowaniem polskiem był miastem powiatowem województwa Brzesko-Litewskiego, po przejściu pod panowanie rosyjskie należy do gub. Mińskiej, składa się z małych, w ogólności drewnianych domków i liczy 28,000 miesz. — *Piński powiat* ma na przestrzeni 10,427 wiorst kw. 230,738 mieszkańców (1897).

Pińskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Pińskim. W 1509, podług metryk litewskich, obejmowało dobra: Pińsk, Kleck, Dawidów-Horodek, Rohaczew i Wiado. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, większą prawie połowę całego powiatu posiadał Michał Ogiński, wojewoda wileński, i posiadłości jego stanowiły ośm starostw i dóbr narodowych, w oddzielnych nomenklaturach, jako to: Pińsk z miastem, Chojno, Stytyczów, Kużeliczyn, Krzywica, Łahiszyn, Kolońsk, Motel i Weleśnica z wszystkiemi miastami i przyległościami, z których Ogiński opłacał kwarty złp. 20,601 gr. 25, a hyberny złp. 29,784. Stany Rzeczypospolitej, uznając całą ważność wybudowanego przez Ogińskiego słynnego kanału, na sejmie w r. 1768 podarowały mu na własność dobra Łahiszyn i wieś Myszkowce z przyległościami, dla dokończenia tak użytecznego dla handlu dzieła.

Pińszczyzna, część środkowa Polesia litewskiego, na granicy, pomiędzy gub. Mińską a Wołyńską, około Pińska, stanowi kraj smutny, wilgotny i błotnisty, odznaczający się mnóstwem bagnisk, błot, moczarów, a obok tego mnogością rzek, rzeczek, strumieni, ruczajów, jezior i kanałów, tworzących, na przestrzeni około 4,000 wiorst, dziwnie zawiłą i fantastyczną sieć wodną. Główną rzeką jest tutaj Prypeć, ze swemi dopływami: Strumień, Ptycz, Jasiołda, Słucz, Styr, Horyń, Sewiha, Uborć, Stochód, Sławeczna, Cna i w. in. Cała ta przestrzeń ziemi, zalewana prawie stale na wiosnę i jesień masą wody, zrządzającej ogromne szkody mieszkańcom w ich zasiewach, dobytku, a nawet w ich siedzibach, przy umiejętnem jednakże poprowadzeniu kanalizacji może się zamienić na krainę bogatą, pośredniczącą w handlu pomiędzy morzem Baltyckiem a Czarnem. W tym celu hetman Michał Ogiński, ogromnym nakładem (wynoszącym do 12,000,000 złp.), wykopał kanał, dotąd jego imię noszący, i w tym samym celu książę biskup Massalski 1789 starał się uspławnić rzekę Uborć, do Prypeci wpadającą. Obok tych usiłowań osób prywatnych i władze rządowe, oceniając należycie położenie **P.** i wysoką jej przyszłość handlową, oprócz pierwotnego zamiaru połączenia Baltyku z morzem Czarnem, za pośrednictwem kanału łączącego Dniepr z Dźwiną zachodnią, czego dokonano za pomocą kanału Berezyńskiego, powzięły zamiar urządzenia kanału Muchawieckiego, czyli Królewskiego, wiążącego Pinę z Muchawcem, t. j. wodozbiór Dnieprowy z Wisłą. Roboty wstępne w celu osuszenia błot poleskich rozpoczęto w r. 1873 pod kierunkiem generała I. Żylińskiego, który na podstawie danych, opracowanych przez sztab generalny, wykonał plan osuszenia Polesia za pośrednictwem sieci kanałów. Właściwe roboty rozpoczęte zostały w 1874 roku. Do r. 1892 przeprowadzono 3,312 wiorst kanałów magistralnych i bocznych, a nadto zbudowano 353 mosty, 15 śluz i t. d. Doświadczenie wykazało, że z cyfry tej, około 25% błot osuszonych same pokrywają się lasem, a pozostałe 75% zamieniają się na łąki, przyczem już po 4 latach trawy błotne ustępują miejsca dobrej trawie łącznej. Ekonomiczne rezultaty osuszenia 2,350,000 dziesięcin błot, okazały się następujące: około 300,000 dziesięcin błot zamieniły się na łąki i reprezentują wartość 15 miljonów rubli; wartość 450,000 dzies. zarośli mokrych i gnijących z braku spławu, w skutek przybliżenia do kanałów spławnych, wzrosła do sumy 9,000,000 rub., około 470,000 dzies. dobrego lasu, z tego samego powodu uzyskało wartość 23,000,000 rub. i t. p., ogólna zaś wartość 2,350,000 dzies. ziemi, objętej kanalizacją, wynosząca przedtem 9 i pół. mil. rub., wzrosła do sumy 60 mil. rub. Osuszenie błot pińskich przyczyniło się wiele do rozwoju hodowli bydła i koni; pod względem zdrowotności zaś zniknął kołtun. Koszta osuszenia jednej dziesięciny wynosiły 1 rub. 50 kop., jeżeli weźmiemy pod

uwagę całkowitą przestrzeń ziemi, podległej wpływowi osuszenia, a do 3 rub., jeżeli przyjmiemy tylko przestrzeń skanalizowaną bezpośrednio. Por. „Osuszytielnyja raboty w Polesii i w Razańskoj gub.“ (Petersburg, 1886); „Kratkoje obozrenie Polesia i jego kanalizacji“ (tamże, 1892).

Piobert Wilhelm, artylerzysta francuski, * 1792 w Lionie, † 1871; wstąpił 1815 r. do wojska, gdzie się dosłużył stopnia generała dywizji; był zarazem profoserem artylerji w szkole wojskowej w Metz. Znany jest z doświadczeń balistycznych, po części dokonanych z Morin'em. Z dzieł jego wymienimy: „Leçons d'artillerie professées à l'école de Metz“ i „Traité d'artillerie“ (1847—54).

Piołun, ob. Bylica.

Piombi (włos.) ołowiane dachy, ołowiane komnaty, nazwa strychu nad salą dziesięciu w pałacu dożów w Wenecji, gdzie od r. 1591 zamykano oskarżonych.

Piombino, niegdyś stolica księstwa t. n. (6 mil kw. z ludnością 25.000), we włoskiej prowincji Pizy, nad kanałem Piombino, oddzielającym ląd stały od wyspy Elby; liczy 3,200 m., ma zameczek obronny, port niewielki i kwitnące bardzo rybołówstwo.

Piombo Fra Sebastjan del), właściwie *Lugiani,* malarz włoski, * 1485 w Wenecji, † 1541 roku. W sztuce swej kształcił się pod kierunkiem Bellini'ego i Gorgion'ego. Później poświęcił się wyłącznie malarstwu portretowemu i do znakomitej w tym rodzaju doszedł biegłości. Do najsłynniejszych jego portretów należą: *Piotr Aretino i Klemens VII,* wykonane po mistrzowsku. W Rzymie, gdzie zyskał sławę przyozdobieniem domu Augusta Chigi, używanym był przez Michała Anioła, który chciał tym sposobem połączyć olbrzymie swe inwencje z pysznym kolorytem weneckim. Wspólnemi ich obu siłami powstał słynny obraz „Zmartwychwstanie Łazarza,“ w którym całe grupy są kompozycji Michała Anioła. Później mianowany wielkim pieczętarzem papieskim (co dało powód do jego przydomku *Piombo,* bo pieczęcie przy bulach papieskich wyciskano zwykle w ołowiu, *piombo*), musiał wstąpić do stanu duchownego.

Pion, ciężarek na nitce, służący do wskazywania *kierunku pionowego* (ob. Ciężkość), daje się również użyć do dokładnego ustalenia kierunku poziomego (ob. Poziom).

Pionierzy, *Pjonjerzy,* (ang. *pioneers* torujący drogę), w Ameryce płn. nazwa pierwszych kolonistów na gruncie nieuprawnym, którzy otwierają drogę następcom. W niektórych armjach, jak np. w Niemczech, oddziały wojsk przeznaczone do służby inżynierskiej.

Piophita, rodzaj much, ob. Sernica.

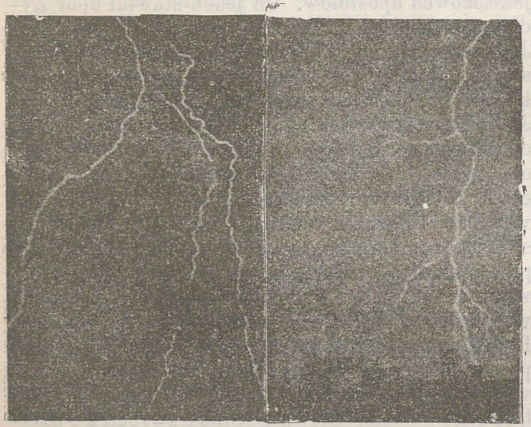
Piorun, gwałtowne wyładowanie elektryczności między dwiema chmurami różnoimiennie naelektryzowanemi, albo między chmurą a ziemią (ob. Elektryczność atmosferyczna); *błyskawica* jest iskrą elektryczną, *grzmot* hukiem towarzyszącym iskrze. Że błyskawica jest iskrą elektryczną, wypada to już ze zgodności skutków obu tych zjawisk; błyskawica ma, jak iskra, często postać zygzakowatą, uderza najbliższe i najostrzejsze przedmioty, przechodzi po najlepszych przewodnikach, zapala przedmioty palne, topi metale, niszczy złe przewodniki, zabija istoty żywe, robi żelazo magnetycznem, wywołuje ruchy igiełki magnesowej, i, jak wyładowania elektryczne, wywołuje woń ozonu. **P.** występują głównie w czasie burzy (ob.) i stanowią główną jej cechę. Błyskawice rozróżniają się na *zygzakowate* i *płaskie;* pierwsze są to linje świetlne, zygzakowate; niekiedy rozgałęzione, więcej błękitne i białawe, długie niekiedy na 1,000 metrów, którym towarzyszy grzmot głośny, długotrwały; drugie stanowią jednostajne, czerwonawe, nie ściśle ograniczone, rozjaśnienie znacznej części powierzchni nieba, ze grzmotem cichym, albo bez grzmotu. Błyskawice zygzakowate uderzają zwykle w ziemię, drugie między chmurami. Dla błyskawicy niekoniecznie potrzeba dwu chmur różnoimiennie naelektryzowanych, bo chmura naładowana jedną elektrycznością przyciąga przez wpływ w chmurze drugiej lub w jakim przedmiocie ziemskim elektryczność przeciwną, przez co obie elektryczności się naprzeciwko siebie znajdują i tworzą iskrę elektryczną. Formę zygzakowatą błyskawicy linijnej tłómaczy

Błyskawica rozgałęziona.

się zagęszczeniem powietrza przed iskrą elektryczną i wywołane przez to zmniejszenie przewodnictwa powietrza, co zmusza błyskawicę do odskakiwania w bardziej rozrzedzone masy powietrza. Arago utrzymuje, że na 1,000 błyskawic płaskich przypada tylko jedna linijna, według Kundta (1868) stosunek pierwszych do drugich wyraża się przez 11 : 6. Z obserwacji spektralnych wypada, że błyskawice zygzakowe są istotnemi iskrami elektrycznemi i przeskakują do ziemi, płaskie zaś światłem przepływającem wiązkowo z chmury do chmury. Fotografje błyskawic (fig. 1, 2 i 3) za-

częto otrzymywać od 1884 r.; wskazują one wyraźnie, że wyładowanie elektryczne wychodzi wprawdzie z jednego punktu, ale rozgałęzia się następnie na kilka dróg. Rzadkie są błyskawice *kuliste*, występujące jako kule ogniste z ogonem i pękające z hałasem; trwają one do 10 sekund, gdy błyskawice zwykłe trwają tylko przez małą cząstkę sekundy. Grzmot powstaje z wstrząśnień powietrza, połączonych z błyskawicą; długa jego trwałość tłómaczy się tem, że błyskawica ma znaczną długość, tak, że trzask od rozmaicie odległych punktów błyskawicy przybywa do nas w różnym czasie; do tego przybywa jeszcze odbijanie się głosu od chmur i gór. Trzask pojedyńczy, ostry, może być uważany za znak blizkości

Błyskawica wielokrotna. Uderzenie piorunu.

uderzenia **P.** Z różnicy czasu między ujrzeniem błyskawicy a usłyszeniem grzmotu można obliczyć odległość uderzenia od obserwatora, bo światło przebiega tę przestrzeń w czasie nieskończenie krótkim, gdy głos na sekundę przebiega tylko 333 metry. Jeżeli błyskawica jest oddalona więcej niż o 3 mile, grzmotu nie słychać. Zresztą wszystkie szczegóły **P.** nie są dostatecznie wyjaśnione. Ponieważ błyskawica obiera najkrótszą drogę do wilgotnej ziemi, to uderza przedewszystkiem przedmioty wysokie, spiczaste, jak: wieże, maszty, drzewa, stosy siana, stojących ludzi, zwierzęta; na drodze swej **P.** wybiera metale i rozbija nawet mury, aby się do nich dostać, a metale, gdy są cieńkie, topi i rozsypuje w pył. Zabici przez **P.** umierają nagle, niekiedy ukazują się na ich ciele nieznaczne plamy i smugi; ogłuszeni tylko, po wyzdrowieniu nie mają żadnego wspomnienia tego wypadku. Według Bodina we Francji ginie rocznie 100 ludzi od **P.** Dla ochrony budynków od **P.** służą piorunochrony (ob.); dla ostrożności w czasie burzy należy się wystrzegać stawania w miejscach, gdzie przewodnictwo jest zerwane, należy unikać przeciągu powietrza, w polu należy przybierać położenie, w którem się ma najniższą wysokość i trzymać się zdala od drzew. Niekiedy ludzie lub zwierzęta doznają uderzenia, choć nie są bezpośrednio dotknięci **P.**, ale w tejże chwili, gdy w odległem miejscu uderzył **P.**; zjawisko to nazywa się *uderzeniem powrotnem*; polega ono na tem, że chmura naelektryzowana przyciąga różnoimienną elektryczność ziemi, a jednoimienną odpycha od odległych przedmiotów; gdy więc pierwsza będzie zobojętniona przez błyskawicę, wtedy elektryczność odepchnięta, oswobodziwszy się, działa jak wogóle wolna elektryczność. Zjawiskiem pokrewnem błyskawicy jest ogień św. Elma (ob. Eljasza św. ogień). Por. Stricker „Der Blitz und seine Wirkungen“ (1873).

Pioruniany, *fulminiany*, ob. Piorunowy kwas.

Piorunochron, *gromochron*, *konduktor*, przyrząd służący do ochrony budowli od uderzenia piorunu, który ma bez szkód dla gmachu sprowadzać do ziemi. **P.** urządzony został przez Franklina (1753); składa się z pręta metalowego, zaostrzonego, sterczącego wysoko ponad szczytem gmachu; pręt ten drugim końcem zagłębiony jest w wilgotnej ziemi. Jeżeli ponad takim prętem przechodzi chmura naelektryzowana, to przyciąga ona różnoimienną elektryczność ziemi przez ostrze pręta, przez co się zobojętnia, tak, że błyskawica nie następuje; jeżeli jednak ilość elektryczności w chmurze jest zbyt wielka i przeskakuje na gmach, to powinna być przyjętą przez **P.** i przezeń sprowadzoną do ziemi. Dla tych celów pręt musi być czysto metalicznym, dosyć grubym, aby się nie topił pod wpływem błyskawicy i musi się kończyć w ziemi wilgotnej, albo w rozległych zbiornikach wody, rzekach lub stawach; w końcu połączony być winien z płytą metalową, przedstawiającą większą powierzchnię do odpływu elekt. Pręty mosiężne z ostrzami srebrnemi są najstosowniejsze, dla taniości jednak używa się prętów żelaznych z ostrzami złoconemi lub z końcami srebrnemi albo platynowemi. Z licznych obserwacji okazało się, że pręt ochrania gmach najwyżej w obrębie koła, którego promień równy jest $1^1/_2$ raza wziętej długości pręta, ponad gmach wystającego, dlatego budynki dłuższe winny posiadać kilka prętów, połączonych prętem poziomo idącym nad dachem i połączonym z ziemią; z prętem zagłębionym w ziemię, powinny być połączone wszystkie części metalowe gmachu, które same przez się ściągają piorun. Pręt zagłębiony w ziemię powinien być otoczony węglem dla ochrony od rdzewienia. Szczególnie starannie winny być od uderzenia piorunów ochronione instalacje elektryczne. Por. Weber „Instrukcja o zakładaniu gromochronów przy budowlach“ (przek. Hołowińskiego, 1887); Lindner „Die Technik des Blitzableiters“ (1892); Gruner „Die Blitzableiter“ (1892).

Piorunowa legja (łac. *Legio fulminata*) podług legendy, legja rzymska, przeważnie złożona

z chrześcijan, która w wojnie z Markomanami, za cesarza Marka Aureljusza 174 r., modlitwami swemi na nieprzyjaciół burzę, a na Rzymian deszcz ożywczy ściągnąć miała.

Piorunowe skałki, toż co fulguryty (ob.).

Piorunowy kwas, związek cjanu, wzoru $(CN)_2O_2H_2$, dotąd nie wydzielony i znany tylko w solach, *piorunianach*, które mają własność wybuchania przez uderzenie lub ogrzanie. Pioruniany najważniejsze są rtęci i srebra; otrzymują się przez rozpuszczenie tych metali w kwasie azotnym i dodanie alkoholu do roztworu gorącego; sól opada wtedy w postaci proszku białego i krystalicznego, wybuchającego bardzo łatwo. *Piorunian rtęci (rtęć piorunująca Howarda)* $C_2HgN_2O_2$, ma zastosowanie techniczne do napełniania kapiszonów, wybucha nader gwałtownie za uderzeniem lub przy 186° C.; przechowuje się pod wodą, a w kapiszony wtłacza się, pomieszana z saletrą, za pomocą pręcików metalowych. *Piorunian srebra (srebro piorunujące Brugnatelelliego)* wybucha gwałtowniej od poprzedniego za najmniejszem potarciem; wyrabiają z niego małe petardy, zwane cukierkami chińskiemi. Pioruniany odkryte zostały przez Howarda 1800, rozbioru ich dokonali 1824 r. Gay Lussac i Liebig. Przez gotowanie z wodą związki te tracą własność wybuchania, a **P. k.** przechodzi w kwas *fulminurowy (izocjanurowy)* $(CN)_3O_3H_3$, otrzymany przez Liebiga w postaci masy żółtej, w wodzie rozpuszczalnej.

Piorunująca anilina, chromian dwuazobenzolu, powstaje przez traktowanie aniliny kwasem azotnym i dwuchromianem potasu; jest to ciało żółte, nierozpuszczalne, silnie wybuchające, polecone jako surogat srebra piorunującego.

Piorunująca gliceryna, toż co nitrogliceryna (ob.).

Piorunująca mieszanina, ob. Wodór.

Piorunująca rtęć, ob. Piorunowy kwas.

Piorunujące cukierki, cukierki owinięte w papier, zlepiony spoidłem, które zawiera drobną ilość rtęci piorunującej i wybucha z trzaskiem za rozdarciem papieru.

Piorunujące powietrze, ob. Wodór.

Piorunujące srebro, ob. Piorunowy kwas.

Piorunujące złoto, ob. Złoto.

Piorunujący cukier, związek otrzymywany przez traktowanie cukru krystalicznego przy 2°C mieszaniną stężonego kwasu siarczanego i azotnego; jest to masa ciastowata, nierozpuszczalna, po wysuszeniu staje się łamliwą; za ogrzaniem łatwo wybucha i zapalona trudno daje się ugasić. Probowano jej użyć do napełniania bomb, ale nie nadaje się do tego celu.

Piorunujący gaz, ob. Wodór.

Piorunujący proszek, mieszanina 3 cz. saletry, 2 części suchego węglanu potasu i 1 części kwiatu siarczanego. Jeżeli proszek ten ogrzewamy zwolna aż do stopienia siarki, to powstaje gwałtowny wybuch wskutek nagłego wywiązania się azotu i kwasu węglanego, podczas gdy się tworzy siarczan potażu.

Piotr (św.), apostoł, właściwie Symon, syn Jonasza, brat Andrzeja, rybak z Betsaidy, zostawszy uczniem Jezusa, przez niego nazwany został **P.** (po aramejsku *Kephas*, t. j. skała). Początkowo nie towarzyszył stale Jezusowi, aż dopiero od czasu, gdy go Zbawiciel, podczas podróży do Galilei, napotkał łowiącego wraz z bratem Andrzejem ryby w jeziorze Genezareth i wezwał, ażeby został rybakiem ludzi, **P.**, nie odstępował więcej Pana, i odznaczył się pomiędzy innemi apostołami wiarą w Mesjasza, ufnością i gorącą miłością ku Jezusowi. Ewangelje przedstawiają **P.** jako żywego i ognistego, zarówno w mowie, jak i czynie; występuje częstokroć jako mówca apostołów. On jeden stawiał opór Żydom, prowadzonym przez Judasza dla pojmania Jezusa i choć potem trzykrotnie zaparł się mistrza swego, odpokutował to następnie szczerym i gorzkim żalem. Jeszcze przed swą śmiercią ustanowił Jezus **P.** pierwszym apostołem i głową Kościoła, co też potwierdził i po zmartwychwstaniu. **P.** był obecny Wniebowstąpieniu, poczem gorliwie pracował nad rozszerzeniem nauki Jezusa, nawracając wszędzie tłumy niewiernych, i tak: pierwszem swem kazaniem o boskiej godności Jezusa, mianem podczas świąt namiotów, nawrócił 3,000 ludzi, wkrótce zaś potem 5,000, stwierdzając prawdziwość swej nauki licznemi cudami w Jerozolimie, Lyddzie, Joppie i t. d. **P.** przypisują wezwanie pogan do udziału w chrystjanizmie, a to przez nawrócenie i ochrzczenie setnika Korneljusza z całym jego domem. Głównie jednak zwrócił **P.** działalność swą na Żydów; żył z nimi wedle ich obyczajów i wystrzegał się obcowania z chrześcijanami z poganów, przez co ściągnął na się naganę apostoła Pawła, Po rozproszeniu się apostołów, **P.** założył kościół w Antjochji, który odtąd był najpierwszym na Wschodzie, i tu miał 7 lat przebywać. Opowiadał też naukę Chrystusową w Poncie, Galacji, Bitynji, Kapadocji i Azji Mniejszej. Później dopiero udał się do Rzymu i przez lat 25 rządził tu nowo założonym kościołem, wracając przecież w ciągu tego czasu po kilkakroć na Wschód, gdzie zakładał kościoły i stanowił biskupów. Za prześladowania Nerona, pojmany razem z Pawłem, okuty w kajdany, ośm miesięcy przepędził w więzieniu, poczem ukrzyżowany został, podług podania na własne żądanie głową na dół, 67 lub 68 po Chr. O działalności i męczeńskiej śmierci **P.** w Rzymie znajdujemy już świadectwa z najstarszych czasów, a mianowicie mówią o tem: Klemens Rzymski, Ignacy Antjocheński, Papjan, Ireneusz, Tertuljan, Orygenes, Laktancjusz i inni, mimo to fakty te nie są powszechnie przyjęte. Pewnem jest tylko to, że twierdzenie o działalności i śmierci św. **P.** w Rzymie jest rozszerzone w kościele, począwszy od III wieku. Świętemu **P.** przypisywane są dwa *Listy* powszechne, załączone do kanonu Nowego Testamentu, z których drugi przez długi czas za-

liczany był do Antylegomenów. Napomina w nich **P.** wiernych z Żydowstwa nawróconych, aby się ani prześladowaniem zwyciężyć, ani fałszerzom zwodzić nie dali, lecz aby w wierze Chrystusowej statecznie trwając, niewinność na chrzcie obiecaną zachowali do końca, urzędom choć i niewiernym posłuszni byli, a pobożnie i cnotliwie żyli na tym świecie. W pierwszym liście więcej się zajmuje upominaniem i utwierdzaniem przeciw prześladowaniu, w drugim więcej przeciw zwodzicielom występuje. Nadto przypisywano św. **P.** inne pisma podrobione, np.: „Evangelium Petri," „Kerygma Petrou," „Praxeis Petrou," oraz „Apokalypsis Petrou." O pobycie **P.** w Rzymie por. Zeller „Vorträgen und Abhandlungen" (Lipsk, 1877); Hilgenfeld w „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie" (1877), a co do „Listów" P. Lipsius „Die apokryphischen Apostelgeschichten" (Brunświg, (1887). Kościół obchodzi uroczystość świętych apostołów **P.** i Pawła 29 czerwca, ponieważ w tym dniu 258 roku ciała obu apostołów przeniesione były z katakumb i pogrzebane na miejscu, gdzie krwią zapieczętowali wiarę w Chrystusa. Ponad grobem św. **P.**, znanym pod nazwiskiem cmentarza św. Kaliksta, wznosi się w Rzymie, obok dawnego pałacu Nerona, na górze Watykańskiej, wspaniała kopuła kościoła św. Piotra. Nadto Kościół obchodzi począwszy od V wieku 22 lutego pamiątkę wstąpienia św. **P.** na biskupstwo w Antjochji *(festum Cathedrae s. Petri Antiochiae)* i 18 stycznia objęcia biskupstwa w Rzymie *(fest. Cath. s. Petri Romae)*; oraz 1 sierpnia pamiątkę oswobodzenia **P.** z więzienia *(św. **P.** w okowach, festum Petri ad vincula)*. Podług podania, cesarzowa Eudoksja, małżonka Teodozjusza młodszego, otrzymała w podarunku okowy, któremi był okuty apostoł w Jerozolimie, wtrącony do więzienia z rozkazu Heroda Agrypy i cudownie oswobodzony przez Anioła. Okowy te następnie dostały się papieżowi i zawieszone zostały w kościele, poświęconym św. **P.**, wraz z okowami, któremi tenże był obciążony w Rzymie.

Piotr, król węgierski, syn Gizeli, siostry Stefana, i Oty Urseola, doży weneckiego, wstąpił na tron węgierski 1038 wskutek intryg swej matki, która kazała oślepić bratanka swego Bazylego, przeznaczonego przez Stafana na króla, i przyczyniła się do wygnania Andrzeja i Beli, synów Władysława, brata Stefana. **P.** wkrótce zniechęcił przeciwko sobie naród przez zbytnie sprzyjanie cudzoziemcom, skutkiem czego wynikło 1041 powstanie i królem ogłoszony został magnat węgierski Samuel Aba, małżonek drugiej siostry Stefana. Ten wygnał **P.** i począł prześladować chrześcijaństwo, lecz już po roku panowania szlachta, oburzona za opiekę dawaną przezeń ludowi wiejskiemu, wezwała nazad **P.**, który powrócił na tron 1044 r. przy pomocy cesarza Henryka. Wywdzięczając się za to, **P.** złożył hołd lenniczy cesarzowi i zobowiązał się do płacenia mu rocznej daniny. Podczas ponownego panowania sprzyjał, podobnie jak poprzednio, cudzoziemcom, wskutek czego 1046 r. wynikł nowy rokosz. Powstańcy przywołali z wygnania Andrzeja i Belę, którzy przybyli na czele wojska ruskiego z Halicza i pobili **P.** pod Moszoną. Andrzej w obozie pod Aba-Ujwar ogłoszony został królem, **P.** zaś z rozkazu jego oślepiony, osadzony został w więzieniu, w którem wkrótce potem zmarł (1060).

Piotr, imię trzech carów bułgarskich:—**Piotr** (968), ob. „Bulgarowie, Dzieje". — **Piotr** *Bodin* (1073 — 1075), zwał się właściwie Konstanty (ob. Bodin).—**Piotr,** panujący pospołu z bratem swym Aseniem (1186—1196), ob. Asan.

Piotr I, arcybiskup gnieźnieński, herbu Leszczyc, obrany r. 1059 z proboszcza gnieźnieńskiego arcybiskupem; prawy, umiarkowany i pełen rozsądku pasterz, trzymał się na uboczu i nie mieszał się wcale do krwawego sporu pomiędzy Bolesławem Śmiałym, a św. Stanisławem, biskupem krakowskim; † 1092.

Piotr II, arcybiskup gnieźnieński, herbu Szreniawa, wybrany przez kapitułę r. 1145, † 1152, mąż wielce cnotliwy, poświęcał się wyłącznie spełnianiu swego urzędu pasterskiego.

Piotr III, arcybiskup gnieźnieński od 1172—1182, pamiętny jest głównie w historji tem, że prezydował na pierwszym zjeździe prawodawczym za Kazimierza Sprawiedliwego w 1180 r.

Piotr, imię kilku władców, panujących w Aragonji, Kastylji, Hiszpanji, Portugalji i Brazylji, ob. Pedro (Don).

Piotr I czyli *Wielki*, cesarz rosyjski, syn cara Aleksego Michajłowicza z drugiej małżonki jego Natalji z Naryszkinów, * 1672 roku, † 1725 r. Przeznaczony po śmierci brata z pierwszego małżeństwa, cara Teodora Aleksiejewicza (1682), następcą tronu pospołu ze starszym bratem swym Janem, znalazł jednakże w przyrodniej swej siostrze, pełnej talentu i odwagi, lecz zarazem i intryganckiej Zofji silną nieprzyjaciółkę; ta przy pomocy zjednanych przez się strzelców zapewniła sobie 1682 regencję. Wtedy obaj bracia schronili się do Troickiej ławry, gdzie tylko odwaga i przytomność umysłu ocaliły **P.** od niecnych na niego zamachów. Usunięty od rządów, **P.** zajął się we wsi Preobrażeńskiej przygotowaniem do przyszłych rządów; z pomiędzy dzieci blizkich sobie bojarów, wybrał rówieników i urządził z nich kompanję czyli rotę, która stała się zawiązkiem pułków gwardji Preobrażeńskiego i Siemionowskiego. Nowy spisek strzelców nastręczył **P.** sposobność odsunięcia od władzy Zofji, którą osadził w monasterze, skutkiem czego sam jeden pozostał monarchą Rosji, gdyż brat jego Jan († 1696) nie wdawał się wcale w rządy, spuszcza-

Piotr I (Wielki).

jąc się na niego we wszystkiem. Wtedy 17-letni **P.**, wspierany mądremi radami swego nauczyciela Leforta, rodem z Genewy i Szkota Gordona, zajął się gorliwie rządami państwa, założywszy sobie za główny cel przekształcenie go we wszystkich częściach, a przedewszystkiem urządzenie wojska na wzór europejski, tudzież urządzenie floty, wzywając w tym celu z za granicy najzdolniejszych ludzi do kierowania temi jego wielkiemi pomysłami. Zdobywszy 1696 Azow i upokorzywszy następnego roku strzelców, wybrał się w podróż do Europy. W czasie tej podróży przepędził znaczną część czasu w Saardam w Holandji, gdzie jako prosty robotnik wyuczył się budowania okrętów. W dalszym ciągu tej podróży, uwiadomiony o nowym buncie strzelców, powrócił niezwłocznie do kraju, zniósł to niespokojne wojsko, które zastąpił innem, regularnem, składającem się z 32,000 ludzi (29 pułków piechoty i 2 jazdy). Niezmordowany w pracy, postanowił także zreformować swych poddanych na sposób europejski, w tym celu wydał rozmaite postanowienia, których wykonania osobiście, z wielką nieraz surowością, przestrzegał. Pośród tych zajęć wewnętrznego zarządu, zaskoczyła go wojna Północna, w której wziął udział, jako sprzymierzeniec Danji, Saksonji i Polski przeciwko Karolowi XII. Od r. 1701, połączywszy się z królem polskim Augustem II, zdobył 1702 twierdzę Notheburg (dzisiejszy Schlüsselburg) i w maju t. r. forteczkę Nienschantz, przy ujściu Newy do zatoki Fińskiej, gdzie założył nową swą stolicę Petersburg, ku której obronie wzniósł 1704 twierdze Kronsztadt i śś. Piotra i Pawła. Wkrótce potem, po poddaniu się Dorpatu i Narwy, opanował całą Kurlandję i Inflanty. Gdy następnie Karol XII, ośmielony kilku zwycięstwami, odniesionemi nad sprzymierzeńcami, posunął się przez Grodno i Mińsk ku granicom Rosji, **P.** ze znacznemi siłami pobił Szwedów naprzód pod Leśnem (28 września 1708), a ostatecznie pod Połtawą, skąd Karol XII przymuszony był ratować się ucieczką do Turcji. Następnie wyprawił swego feldmarszałka Szeremetjewa na podbicie Inflant, a Menszykowa do Polski, celem przywrócenia na tron strąconego Fryderyka Augusta II, sam zaś powrócił tryumfalnie do Moskwy 21 grudnia 1709 r. Przy końcu 1710 był już panem całych Inflant, Estonji, Karelji i części Finlandji. Tymczasem Karol XII skłonił sułtana do wypowiedzenia wojny Rosji. Wskutku tego **P.**, wraz z drugą swą żoną Katarzyną, udał się do armji Szeremetjewa, rozłożonej nad Dniestrem. Otoczony przez siły nieprzyjacielskie nad Prutem, ocalał tylko genjalnym pomysłem swej małżonki i odstąpieniem Azowa, oraz wszystkich zawojowanych przez siebie krajów. Straty te powetował jednak wkrótce zdobyczami na morzu Baltyckiem; opanował całą południową Finlandję, zmusił komendanta Hölsingforsu do spalenia miasta i cofnięcia się do krajów wewnętrznych. W r. 1714 były zdobyte Nyschlot i Travemünde, które zabezpieczyły posiadanie całej Finlandji. W r. 1717 udał się przez Holandję do Francji, gdzie zawarł traktat handlowy. Po śmierci Karola XII admirał Apraksin z 20,000 wojska spustoszył Uplandję; w następnym roku inny oddział rosyjski zniszczył Nordland i część Laponji. Nowy król szwedzki Fryderyk zawarł z Piotrem traktat w Nystatt 31 stycznia v. s. 1721, na mocy którego Rosja zyskała Inflanty, Estonję, Ingrję, Wyborg, część Karelji i 2,000,000 talar. Śród tych powodzeń senat ogłosił **P.** imperatorem wszech Rosji, i w tem dostojeństwie uznały go wszystkie mocarstwa europejskie. W r. 1722 odbył wyprawę wojenną do Persji, celem rozszerzenia handlu na morzu Kaspijskiem i traktatem petersburskim (1 września 1723) nabył Derbent, Baku, Gilan, Mazanderan i Astrabad. W r. 1724 prowadził **P.** flotę swą przeciw Szwecji i Danji, dla obrony praw Karola Fryderyka, za którego wydał córkę swą Annę, do następstwa na tron ks. holsztyngottorpskiego. **P.** położył w każdej gałęzi zarządu krajowego nieocenione zasługi, stawiając Rosję na tym szczycie potęgi, na jakim tylko prawdziwy genjusz naród swój postawić może. Najważniejsze prace dotyczące życia i czynów **P.** są: Golikow, Mik. Polewoj, Bogdanowicz, Ustriałow „Istorija carstwowanija Petra Welikago“ (t. 1—6, Petersburg, 1858—63); Bergmann „Leben Peters des Grossen als Mensch und als Regent“ (6 t., Ryga, 1823—30); Ségur „Histoire de Russie et de Pierre le Grand“ (1 wyd., Paryż, 1829); Rogalski „Piotr Wielki i wiek jego“ (Warszawa, 1850); Sadler „Peter der Grosse als Mensch und Regent“ (Petersburg, 1872); Hermann „Russland unter P. d. G.“ (Lipsk, 1872); Schuyler „Life of P. the Great“ (2 t., Londyn, 1884 i w. in.

Piotr II, cesarz rosyjski, syn carewicza Aleksego († 1718), * 1715, wstąpił na tron 1727, po śmierci cesarzowej Katarzyny I, drugiej żony Piotra I, mając lat 12. Z początku słuchał rad Menszykowa, którego córka Marja była narzeczoną młodego monarchy. Ale po upadku tego doradcy, † na wygnaniu w Syberji, ster państwa zagarnęli Dołgorukowie. Ogłosiwszy się w 13 roku życia pełnoletnim, przeniósł się z Petersburga do Moskwy, gdzie cały oddany zabawom i rozrywkom z ulubieńcem swoim Janem Dołgorukim, zaniedbywał zupełnie sprawy państwa. Nareszcie zasłabł na ospę i zmarł 1730 r.

Piotr III (poprzednio Karol Piotr Ulrych), cesarz rosyjski, następca cesarzowej Elżbiety Piotrówny, syn starszej jej siostry Anny i Fryderyka Karola, księcia holsztyńsko - gottorpskiego, * 1728 w Kiel. Ogłoszony był 1742 przez ciotkę swą cesarzową Elżbietę w. księciem i następcą tronu rosyjskiego; 1745 r. pojął za

Piotr III.

małżonkę Zofję Augustę ks. Anhalt-Zerbst, która przy przyjęciu wiary prawosławnej przybrała imię Katarzyna Aleksiejewna. Po śmierci Elżbiety wstąpił 1762 r. na tron pod imieniem **P.** III. Zakończył wojnę z Prusami, a przez przyjaźń dla Fryderyka II zwrócił mu wszelkie posiadłości zajęte przez wojska rosyjskie. Pośród przygotowań do wojny z Danją, † 1762. Por. Lavaux „Histoire de Pierre III“ (3 t., Paryż, 1799); „Biographie Peters III“ (2 t., Tubinga, 1809); Bülau „Geheime Geschichte und rätselhafte Menschen“ (2 wyd., Lipsk, 1863).

Piotr Dunin, sławny dostojnik polski XII wieku, ob. Dunin.

Piotr z Aichspalt, arcybiskup moguncki, * w Aspelt w okolicy Trewiru w połowie XIII w., † 1320, z rodziców bardzo ubogich. śpiewem i lekcjami zarabiał na życie i poświęciwszy się medycynie, został sławnym lekarzem cesarza Rudolfa Habsburskiego. W r. 1296 został biskupem Bazylei, a 1305 arcybiskupem Moguncji i wywierał wielki wpływ na sprawy państwa. Za jego szczególnie staraniem Henryk VII Luksemburski otrzymał koronę cesarską r. 1308, a syn Henryka Jan, został królem czeskim. Surowy jako pasterz, był wzorem wszystkich cnót kapłańskich, rządził troskliwie i gospodarnie elektoratem mogunckim.

Piotr z Aleksandrji (św.), * w drugiej połowie III w. w Aleksandrji, został 300 r. następcą arcybiskupa Theonasa. W czasie prześladowania chrześcijan za panowania Djoklecjana, już po trzech latach był zmuszony opuścić Aleksandrję, nie uniknął jednakże śmierci męczeńskiej, z rozkazu bowiem cesarza Maksymina był pojmany 311 lub 312 i następnie ścięty. Napisał kilka ksiąg w języku greckim, z których doszły do naszych czasów niektóre urywki, np. 15 kanonów pokutnych z ksiąg „O pokucie,“ dalej ułamki z ksiąg: „O Bóstwie,“ „O przyjściu Jezusa Chrystusa,“ „O Wielkiejnocy“ i „O duszy.“ Pozostałe do naszych czasów urywki pism **P.** z A. zebrał i objaśniał Routh (Reliquia sacrae, t. 3-ci), oraz Angelo Maii (Scriptorum nowa collectio, t. 7-my). Pamiątkę jego Kościół obchodzi 26 listopada.

Piotr z Ailly, ob. Ailly, Piotr d'...

Piotr z Alkantary (św.), * 1499 w miasteczku Alkantara w Hiszpanji; po ukończeniu nauk w uniwersytecie Salamanka, w bardzo młodym wieku wstąpił do zakonu św. Franciszka, gdzie wkrótce zasłynął jako znakomity kaznodzieja. Znękany wszakże ciągłemi stosunkami ze światem zewnętrznym, jakiemi obowiązki kaznodziejskie go krępowały, przeniósł się do odległego, samotnego klasztoru św. Onufrego w dzikiej pustyni, gdzie oddając się najostrzejszym ćwiczeniom pokuty, postów i wszelkiego rodzaju umartwień, napisał dwa dzieła: „O modlitwie umysłowej“ i „O pokoju duszy.“ Później zaprowadził surową reformę w klasztorach zakonu św. Franciszka, zwracając je do pierwotnej reguły ich założyciela, † 1563. Kościół obchodzi jego pamiątkę 19 października.

Piotr z Amiens, zwany *Pustelnikiem*, * w djecezji Amiens. Początkowo służył wojskowo, ożenił się i po śmierci małżonki został pustelnikiem. W czasie pielgrzymki do Jerozolimy, tknięty do głębi smutnym stanem tamtejszych chrześcijan, za powrotem nakłaniał papieża do przedsięwzięcia wyprawy, celem oswobodzenia Ziemi świętej z rąk Saracenów. Jakoż na sobór, zwołany do Piacenzy 1096 r., zebrały się tłumy ludu, które następnie pod przewództwem **P.** wyruszyły na Wschód, ale już w Węgrzech takiej doznali klęski, że **P.** musiał z resztkami wracać. Później wziął udział w wyprawie Gotfryda de Bouillon i po zdobyciu Jerozolimy (1099) został tamże namiestnikiem. Wkrótce jednak potem wrócił do ojczyzny i † 1115 w założonym przez się klasztorze w Huy. Por. Hagenmeyer „Peter der Eremit“ (Lipsk, 1879).

Piotr z Andlaw ob. Andlaw.

Piotr z Benewentu, zwany także *Morra*, był profesorem prawa kanonicznego w Bolonji, później sekretarzem papieża Inocentego III, z którego polecenia przygotował zbiór dekretaljów papieskich, ogłoszony r. 1210, który używał swojego czasu powszechnej w kościele powagi. Później mianowany kardynałem, był legatem stolicy apostolskiej we Francji i prezydował r. 1215 na synodzie w Montpellier, gdzie uchwalono 46 dekretów o postępowaniu, ubiorze, obowiązkach duchowieństwa zakonnego i świeckiego, oraz zalecono troskliwie czuwać nad knowaniami heretyków.

Piotr z Blois *(Petrus Blesensis)*, pisarz teologiczny, * około 1130 w Blois, † 1200 w Anglji. Po ukończeniu studjów humanistycznych w Paryżu, kształcił się w naukach matematycznych, lekarskich i prawniczych w Bolonji, skąd wróciwszy do Paryża, poświęcił się całkowicie teologji. 1166 udał się do Sycylji, gdzie był nauczycielem a następnie sekretarzem młodego króla Wilhelma II. Wróciwszy 1169 do Francji, wkrótce był powołany przez Henryka II do Anglji, gdzie został archidjakonem w Bath i jako kanclerz królewski brał udział w wielu poselstwach. W końcu był archidjakonem londyńskim. **P.** gorliwie walczył przeciwko panującemu w owe czasy nepotyzmowi; mając w wielkiej czci stan duchowny, w późnym dopiero wieku przyjął święcenia kapłańskie i odrzucił ofiarowane sobie godności biskupa, oraz arcybiskupa neapolitańskiego. Surowy pod względem karności kościelnej, nie oszczędzał w listach swoich książąt świeckich i najwyższych dostojników kościelnych. Listy **P.** ważne są dla spółczesnych mu dziejów. Pisma teologiczne, pisane po łacinie, wydał Goussainville (Paryż, 1667).

Piotr Celestyn (św.), **P.** *de Moron*, założyciel zakonu Celestynów (ob.), obrany 1294 papieżem po śmierci Mikołaja V pod imieniem Celestyna V (ob.), złożył tegoż roku godność i † 1296 r.

Kanonizowany 1313 przez Klemensa V. Pamiątkę jego kościół obchodzi 19 maja.

Piotr Chryzolog (św.), krasomówca, * w m. Imola w Państwie Kościelnem, † 450 r., pierwotnie zakonnik, od 430 arcybiskup Rawenny, pracował żarliwie nad wytępieniem szczątków pogaństwa i naprawą obyczajów, tudzież nad zwalczeniem herezji Eutychesa. Kościół święci jego pamięć 5 grudnia.

Piotr Damjan (św.), kardynał, biskup Ostji, jeden z najznakomitszych mężów Kościoła w XI w., który zjednoczył wszystkie usiłowania swe z papieżami, dzielnie walczącymi na polu polityki i z kapłanami, pracującymi nad reformą obyczajów i karności kościelnej, * około 1007 w Rawennie, † 1071 w Faenza, lata dziecinne przepędził w ostatniej nędzy jako pastuch trzody chlewnej. Później atoli, wydźwignięty przez brata, oddał się naukom w Faenza i Parmie, a po ich ukończeniu został nauczycielem; następnie schronił się pomiędzy pustelników Fontavellano, których przykładem swym i zachętą zreformował, a nadto reformę tę i do innych sąsiednich klasztorów rozciągnął. Nie poprzestając na tem wewnętrznem działaniu w klasztorach, zwrócił także troskliwą uwagę na cały Kościół, znajdujący się wówczas w opłakanem położeniu. Symonja czyli świętokupstwo, panujące we Włoszech, i nałożnictwo księży, były smutnym owocem takiego upadku. W tym celu pisał 1045 do papieża Grzegorza VI i 1046 r. do Klemensa II, aby stolica apostolska przedsięwzięła stosowne środki przeciwko temu nieładowi. Dwa ważne dzieła jego w tym duchu napisane „Gomorrhianus“ i „Gratissimus“ skłoniły papieża Stefana IX do mianowania go kardynałem, biskupem Ostji, t. j. pierwszym w kolegjum kardynałów. Nareszcie sławny sobór Lateraneński zatwierdził 1059 wszystkie podawane przez niego środki przeciwko nadużyciom duchowieństwa. **P.** niemniej był czynnym w sprawach polityki papieskiej, w których wielokrotne i zawsze niemal skuteczne odbywał do rozmaitych krajów poselstwa. Zupełny zbiór dzieł, poprzedzony opisem jego życia, wydał Konst. Cajetan (3 t., Rzym, 1606—1615), następnie wydano w Paryżu 1610, 1642, 1663, w Wenecji 1743. Laderchi, Oratorjanin rzymski, wydał jego życie po łacinie „Vita S. P. Damiani“ (Rzym, 1872) w 3 tomach. Por. Ch. Schmidt „Histoire de l'église d'Occident pendant le moyen âge“ (Paryż, 1885).

Piotr z Goniądza, ob. Goniądz Piotr.

Piotr Konstanty Fryderyk, ks. Oldenburski, mąż stanu ruski, syn Piotra Fryderyka Jerzego ks. Oldenburskiego (* 1784, † 1812) i księżniczki Katarzyny Pawłówny (* 1788, † 1819), córki cesarza ruskiego Pawła, * 1812 w Petersburgu, 1832 został generał-majorem, 1834 r. gen.-lejtenantem, 1841 generałem piechoty. Posiadał wykształcenie prawne i stopień doktora prawa. Przeszedłszy do służby cywilnej, został szefem czwartego wydziału własnej cesarza kancelarji, senatorem, prezesem departamentu rady państwa, † 1881. Starsza córka jego Aleksandra, * 1838, zaślubiła w 1858 W. ks. Mikołaja Mikołajewicza.

Piotr Lombardus, ob. Lombardus (Piotr).

Piotr Sycylijski *(Petrus Siculus)*, mnich grecki, około r. 868 przebywał w Tefryce na pograniczu arabskiem pomiędzy resztkami gnostyckich paulicjanów i wróciwszy stamtąd napisał „Historia Manichaeorum“ (wyd. przez Gieselera, Göttinga 1846, z dodatkiem t. 1849).

Piotr z Werony (św.), zwany także **P.** z Medjolanu, * 1205 z rodziców kacerskich, poznał wcześnie wiarę prawdziwą i po ukończeniu nauk w Bolonji, wstąpił w 15 roku życia do zakonu Dominikanów; wsławił się wymową kościelną i nawracaniem niewiernych. Po r. 1232 został inkwizytorem w Medjolanie, Florencji i Como, następnie w ogóle w całych Włoszech. Odznaczył się zwłaszcza prześladowaniem Manichejczyków, w skutek czego został przez jednego z ich najemników zamordowany w drodze z Como do Medjolanu 1252. Kanonizowany przez papieża Inocentego IV. Kościół obchodzi jego pamiątkę 29 kwietnia.

Piotr Żytawski, kronikarz czeski, * około 1270 w Zytawie (Zittau), wstąpił 1292 do klasztoru zbrasławskiego (Aula Regia, Königsaal), gdzie też odbywał studja, w latach 1309 i 1310 podróżował po Niemczech; 1313 towarzyszył królowi Janowi podczas wyprawy do Włoch. 1316 wybrany opatem swego klasztoru, został spowiednikiem królowej Elżbiety i od tego czasu występuje ciągle pomiędzy najpierwszymi dostojnikami ziemskimi, † prawdopodobnie 1338. Kronika **P.** jest kontynuacją kroniki Ottona, drugiego opata zbrasławskiego († 1313), który pracę swą „Liber de fundatione monasterii Aulae Regiae“ rozpoczął od Przemyśla Otokara II (1253) i doprowadził do r. 1294. **P.,** przerobiwszy zupełnie pracę Ottona, doprowadził ją do r. 1338. Wydano ją po raz pierwszy częściowo (tylko 2 księga) w „Rerum Bohemicorum antiqui scriptores aliquot“ w całości zaś w 5 t. „Monumenta historica Bohemiae.“ Kronika **P.,** należy do najlepszych źródeł do historji czeskiej i obok Kozmasa jest jednem z najlepszych dzieł historycznych wieków średnich. Opowiada w niej **P.** dzieje królów czeskich z rodu Przemyśla i odznacza się wiernością, podaje bowiem bądź rzeczy widziane przez się, bądź też o których dowiedział się od wiarogodnych świadków. Por. Peschek „Petrus von Zittau, Abt zu Königsaal in Böhmen. Nebst Proben aus seinem historischen Werke“ (Żytawa i Lipsk, 1823).

Piotrkowczyk Jędrzej, prawnik polski i akademik krakowski, * 1595 z ojca Jędrzeja, zasłużonego drukarza krakowskiego i matki Jadwigi, głośnej poetki. Po ukończeniu nauk w Krakowie i zwiedzeniu celniejszych uniwersytetów we Włoszech, Francji i Niemczech, objął po śmierci ojca 1620 drukarnię, którą znakomicie ulepszył i z któ-

rej wydał piękne dzieła własnym nakładem. W latach 1631—40 był jednym z prezydentów magistratu krakowskiego, powszechnie poważanym; posłował też kilkakrotnie na sejmy; † 1645 w Krakowie. Oprócz poezji, w młodym wieku pisanych, wydał: „Quaestio de bona fide in praescriptionibus“ (Kraków, 1618); „Constitutiones et Statuta Regni Poloniae in Comitiis sancita ab a. 1550 ad a. 1637“ (tamże, 1637, dalszy ciąg tegoż dzieła, doprowadzony do 1643, wyszedł tamże t. r.).

Piotrkowczyk Stanisław Teodor, syn poprzedzającego, wierszopis i drukarz, służył poprzednio wojskowo i za okazane w wielu bitwach męztwo został nobilitowany 1662. Drukował dużo swych wierszy na cześć pięciu sióstr, które wszystkie zostały zakonnicami.

Piotrkowczyk Aleksy, z tej samej rodziny, Bernardyn, znakomity kaznodzieja. Oprócz kazań pogrzebowych, pisanych wzorową polszczyzną, wydał: „Zabawa postna albo rozmyślanie o męce Pana Jezusa“ (Kraków, 1654) i „Uczta zbawienna albo sposób gotowania się do stołu Pańskiego“ (2 wyd., tamże, 1717).

Piotrkowczykowa Jadwiga, z domu Prężykówna, poetka polska; odebrawszy w domu rodziców, niezamożnych mieszczan krakowskich, proste i skromne wychowanie, wyszła za mąż za sławnego drukarza Jędrzeja Piotrkowczyka, przy którym, zachęcona do nauk i czytania książek, wyuczyła się doskonale języka łacińskiego, tak, że w nim nawet wiersze pisać mogła. Po śmierci męża i oddaniu drukarni synowi, poświęciła się wyłącznie poezji i pisała pieśni religijne i moralne po polsku. Z obszerniejszych jej prac znane jest dzieło: „Favor miłości Boskiej“ (Kraków, 1663).

Piotrkowice, wieś w gub. Kieleckiej, pow. Stopnickim, o 8 wiorst od m. Chmielnika odległa, niegdyś miasteczko, posiada 2 kościoły i liczy około 600 miesz.

Piotrkowskie jezioro, w Król. Polskiem, gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, wdobrach Działyń położone; zajmuje 46 morgów przestrzeni i głębokie jest 30 stóp. Przez to jezioro przepływa struga Niedźwiadek, do której wpada mniejsza strużka Czajniki, z tegoż jeziora wychodząca.

Piotrkowskie starostwo grodowe, leżało w województwie Sieradzkiem, pow. Piotrkowskim. Podług lustracji z r. 1661 składało się z miasta Piotrkowa Trybunalskiego (ob.) z wójtostwem i ze wsi: Mojków, Uszczyn, Wielka Wieś z wójtostwami i wybraniectwami. W tymże roku starostą był słynny nasz wódz Stefan Czarniecki, wojewoda ziem Ruskich po Jerzym Ossolińskim. W r. 1771 posiadał je Jacek Małachowski, referendarz kor., opłacając z niego kwarty złp. 3121 gr. 18, a hyberny złp. 3071 gr. 8.

Piotrków, miasto główne gub. Piotrkowskiej, nad rzeczką Strawą, o 23½ mili od Warszawy odległe, bardzo starożytne i w dziejach krajowych niejednokrotnie ważną odgrywające rolę, miało być założone przez głośnego za Bolesława Krzywoustego Piotra Dunina. W XII w. **P.** wspominany już jest często w dyplomatach, jako miejsce czasowego pobytu książąt, a jeszcze przed panowaniem Kazimierza W. miał obronny zamek, który ten monarcha przebudował i miasto murem opasał. W r. 1404 Władysław Jagiełło, po zgorzeniu **P.**, nadał mu prawo magdeburskie i dawne przywileje potwierdził. Późniejsi królowie z rodu Jagiellońskiego często tutaj przebywali, a Kazimierz Jagiellończyk na wolnym sejmie 24 czerwca 1453 wykonał przysięgę na zachowanie praw i swobód koronnych. Tu także w r. 1467 zaprzysiężono traktat w Toruniu z Krzyżakami w 1466 zawarty, a podczas sejmu w styczniu 1501 podpisano pięcioletni pokój z Turkami i obronne przymierze z Szachmatem, carem Tatarów zawołżańskich. W **P.** obrani zostali królami: Kazimierz Jagiellończyk, Olbracht, Aleksander, Zygmunt I i Zygmunt August. Często odprawiały się tu sejmy za obu Zygmuntów, a od roku 1540 już tutaj wyłącznie, na mocy zapadłej w tej mierze ustawy. W roku 1545 miasto dotknięte pożarem i morową zarazą nieco podupadło, ale wkrótce się znowu podniosło. Tu nareszcie, pomimo intryg królowej Bony, uznano królową Barbarę Radziwiłłównę, żonę Zygmunta Augusta. Za panowania tegoż monarchy **P.** przestał być miejscem obrad narodowych i ostatni sejm odbył się tu 1567. Jednakże w kilkanaście lat potem, miasto nowego nabrało życia, z powodu, że Stefan Batory, ustanowiwszy 1577 najwyższe sądownictwo w kraju pod nazwiskiem trybunałów, uczynił **P.** siedzibą trybunału koronnego, który się aż do końca bytu rzeczypospolitej utrzymał, a od czego miasto otrzymało nazwę *Piotrkowa Trybunalskiego*. Trybunał ten odbywał posiedzenia w ratuszu. **P.** miał także różnemi czasy nadanych wiele swobód, których jednakże dokumenta spłonęły w pożarze 1629. Za pierwszej wojny szwedzkiej miasto, opanowane przez Szwedów, odebrane im zostało przez Jana Koniecpolskiego po dwumiesięcznem oblężeniu 1656. W następnym roku znowu **P.** zajęty był przez samego króla szwedzkiego. W drugiej wojnie szwedzkiej 1702 Stanisław Rzewuski, krajczy koronny, zniósł pod młynem Bugajem oddział Szwedów i odebrał im zdobyte łupy. Tutaj August II ratyfikował pokój altransztadzki 20 października 1706, zrzekając się korony na osobę Stanisława Leszczyńskiego. Następnie pożary w latach 1731 i 1786, wreszcie zmiana bytu politycznego kraju, przechody różnych wojsk, zadały miastu dotkliwe ciosy, z których dopiero po utworzeniu kongresowego Królestwa na nowo podnosić się zaczęło. Otwarcie kolei żelaznej w 1846, następnie ustanowienie rządu gubernjalnego dla nowo utworzonej gubernji Piotrkowskiej, nadały nowe życie miastu, które dzisiaj do znaczniejszych miast królestwa Polskiego liczyć się może. Lud-

ność **P.** wynosi 30,824 miesz. (1897). Co do zabytków starożytności, jakie tu istnieją, pierwsze miejsce trzyma zamek, przez Kazimierza W. na starych murach wystawiony, który dzisiaj już jest ruderą, gdzie jedynie wspaniałe odrzwia i futryny od okien, pięknie z kamienia dłótowane, zwracają jeszcze uwagę, dawne przypominając znaczenie. Dom potrybunalski, mieszczący w sobie obecnie ratusz miejski, archiwum akt dawnych i sąd pokoju, wystawiony został za panowania Stefana Batorego. Z budowli duchownych najdawniejszą i najokazalszą jest kościół farny, architektury gotyckiej, w którego murach odbyło się kilkanaście synodów prowincjonalnych prowincji gnieźnieńskiej. Niemal również starożytnym jest kościół po-dominikański, założony przez Kazimierza W. 1370. Oprócz tego zasługuje na uwagę: kościół po-pijarski, poprzednio jezuicki, z obszernem kolegjum, mieszczącem w sobie gimnazjum, który jest jedną z najpiękniejszych świątyń w całym kraju. Najnowszym kościołem w **P.** jest parafjalny prawosławny, w stylu przypominającym sobór św. Trójcy w Warszawie. **P.** prowadzi także dość znaczny handel, ułatwiony przez 4 jarmarki i łatwą za pomocą drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej komunikację. Obszerniejsze szczegóły o tem mieście podaje dziełko Oskara Flatta p. t. „Opis Piotrkowa trybunalskiego“ (Warsz., 1850).—*Piotrkowski powiat*, ma 1,834 w. kw. powierzchni i 154,565 miesz. (1897); w powiecie oprócz miasta powiatowego Piotrkowa jest osad 6 i gmin 21.—*Piotrkowska gubernja*, leży na południ.-zachodnim krańcu król. Polskiego i graniczy na północ z gub. Warszawską, na wschód z gub. Warszawską, Radomską i Kielecką, na południe z Austrją, na zachód z Prusami i gub. Kaliską. Rozległość gubernji wynosi 10,764 w. kw.; grunt jest po większej części gliniasto-piaszczysty, wymagający dobrego nawozu i starannej uprawy. Powierzchnia w ogóle równa, przerznięta rzekami Wartą i Pilicą, które stanowią najważniejsze drogi wodne tej okolicy. Ludność w 1897 wynosiła 1,409,044 głów. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, które u włościan i pomniejszych właścicieli ziemskich prowadzone jest jeszcze w starodawny sposób (systemat trzypolowy). Więksi zaś właściciele ziemscy i bogatsi dzierżawcy (szczególnie Niemcy) zaprowadzili gospodarstwo płodozmienne, połączone z użyciem machin rolniczych. Ogrodnictwo i chów lepszej rasy bydła są mało rozpowszechnione, z wyjątkiem jedynie powiatu Łódzkiego, gdzie chowają owce wysoko poprawnej rasy. Przemysł fabryczny wielce rozwinięty, szczególnie w powiatach Łódzkim, Łaskim, Będzińskim, a w części i w Brzezińskim. Ogólna produkcja fabryk w gubernji obliczaną była w 1892 roku na 140,495,000 rubli. Pierwsze miejsce pomiędzy fabrykami zajmuje przemysł tkacki i przędzalnie bawełny. Środkowym punktem tego przemysłu jest Łódź, za nią idą Pabianice, Zgierz i Tomaszów. Obróbka wełny i wyrób sukien i kortów koncentrują się w Tomasowie i Zgierzu. Oprócz przędzalni i fabryk tkackich ważne są pod względem przemysłowym: cukrownie, browary i gorzelnie; dalej idą olejarnie, tartaki, młyny parowe, garbarnie, mydlarnie, huty szklane, cegielnie i fabryki do wypalania wapna. W powiecie Będzińskim kwitnie przemysł górniczy, a w szczególności dobywanie węgla kamiennego i żelaza.—*Handel* nader kwitnący, główne artykuły wywozu stanowią: bydło, zboże i drzewo (do Prus), oraz towary fabryczne (do Rosji). Handel miejscowy koncetruje się w jarmarkach, których w gubernji jest 281. Rozwojowi handlu sprzyjają łatwe komunikacje. Z północy ku południowi przerzyna gubernję kolej Warsz.-Wiedeńska na długości 248 w., a z nią łączy się kolej Łódzka (26 wiorst). Oprócz tego przez gubernję **P.** przechodzi kolej Iwangrodzko-Dąbrowska, oraz kolej elektryczna Łódź-Tomaszów. Pod względem oświaty gub. **P.** jest posunięta stosunkowo wyżej od innych części Królestwa. W r. 1885 były w gubernji 594 zakłady naukowe, w których pobierało nauki 23,955 chłopców i 15,658 dziewcząt. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernia na 8 powiatów: Piotrkowski, Nowo-Radomski, Częstochowski, Będziński, Łaski, Łódzki, Brzeziński i Rawski, i 153 gmin. Stolicą gub. jest m. Piotrków.

Piotrków, *Żydowskim* przezwany, osada w gub. Warszawskiej, pow. Nieszawskim, składa się z dwu części: starego i nowego miasta; ma około 1,000 miesz. Tutejszy kościół parafjalny liczony jest do najstarożytniejszych świątyń w kraju.

Piotrowin, wieś w dawniejszem województwie Lubelskiem, pow. Urzędowskim, nad Wisłą, między Kazimierzem dolnym a Józefowem, naprzeciw Solca położona, pamiętna legendą o sądach Bolesława Śmiałego, na które św. Stanisław Szczepanowski, biskup krakowski, miał przystawić dla oddania świadectwa prawdzie, wskrzeszonego przez siebie rycerza *Piotrowina* (Piotra z Janiszewa Strzemieńczyka), od lat 3 pogrzebanego. Oprócz kościoła paratjalnego, wzniesionego r. 1442 przez kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, znajduje się tu, podobno na miejscu, gdzie ów Piotr miał być wskrzeszonym, kaplica murowana, ozdobiona starożytnemi malowidłami w ołtarzu i nad drzwiami. Po prawej stronie ołtarza jest dotąd wielki kamień grobowy Piotra, ze starodawnym, ale niepodobnym już do wyczytania napisem. W r. 1704 król August II, cofając się z wojskiem saskiem przed większą siłą szwedzkiego generała Reuschilda, rzucił most na Wiśle i po dokonanej przeprawie 1 kwietnia, stanąwszy pod Solcem, most ów zdołał pod osłoną swojej artylerji rozebrać i nieprzyjaciół na wielką naraził stratę.

Piotrowski Łukasz, profesor i prokurator akademji krakowskiej, rodem z województwa Podlaskiego. Po ukończeniu wyższych nauk w Krako-

wie, był nauczycielem filozofji w kolegjum Władysławowskiem i prowizorem szkół nowodworskich. Przez lat 30 sprawując urząd prokuratora czyli generalnego ekonoma, zostawił wiele pamiątek dobrego rządu; między innemi, zakupiwszy za własne pieniądze drukarnię Piotrkowczyków, darował ją akademji; † 1679. Oprócz rozmaitych poezji wydał z druku: „Grammaticarum Institutionum Libri IV“ (Kraków, 1634; wyd. 8 tamże 1773), dzieło używane we wszystkich szkołach w kraju aż do reformy nauk w Krakowie 1777, oraz „Brevis et vera informatio in causa universitatis cum Christophoro Najman“ (tamże, 1646). Jest to dokładny opis głośnej sprawy Krz. Najmanowicza.

Piotrowski Gracjan, wierszopis i kaznodzieja, * 1735 w Sandomierskiem, wstąpiwszy do zgromadzenia Pijarów, pełnił obowiązki nauczyciela wymowy, a później filozofji i teologji. Następnie przez lat 6 był konsultorem prowincji, poczem zarządzał kolegjum w Ruszowie, otrzymał w końcu probostwo w Lipsku, w Galicji, gdzie † 1785 r. Oprócz wielu artykułów i poezji, umieszczanych w „Monitorze Warszawskim“, wydał: „Oratio pro instauratione studiorum de necessitate eloquentiae in libera Republica“ (Warszawa, 1765); „Kazania przeciwko zdaniom i zgorszeniom wieku naszego“ (t. 1772); „Satyr przeciwko zgromadzeniom wieku naszego za powodem Satyra Jana Kochanowskiego“ (t. 1773). Dwie ostatnie prace ważne są do historji obyczajów.

Piotrowski Eligjusz, prawnik, obywatel gubernji Wołyńskiej; nauki kończył w Krzemieńcu. Był prezesem izby kryminalnej wołyńskiej i † 1863 roku. Wypracował obszerne dzieło p. t. „Dzieje Kijowszczyzny“, którego wyjątki umieściła „Bibljoteka Warszawska“. Oddzielnie wydał: „Rzecz o patronach“ (Krzemieniec, 1817); „Sumarjusz królewszczyzn w całej Koronie Polskiej“ (Warszawa, 1862).

Piotrowski Kajetan, Pijar, * około 1802 na Litwie, nauczyciel szkoły przy kościele św. Stanisława w Petersburgu; oprócz poezji, umieszczanych w rozmaitych czasopismach, napisał ważne dzieła, pozostające w rękopisie: „Wiadomości historyczno-statystyczne o Kościele katolickim w Rosji“ (4 tomy); „Dykcjonarz pisarzów polskich“; „Żywoty świętych i błogosławionych Polaków“.

Piotrowski Rufin, autor słynnych pamiętników, * 1806 w Malinie na Ukrainie, kształcił się w Kaniowie. W 1831 służył w wojsku polskiem, następnie emigrował do Francji, gdzie należał do stronnictwa demokratycznego. Wróciwszy 1843 do kraju, został zesłany na Syberję i skazany do robót ciężkich, zdołał się jednak wydostać do Francji i przygody swe opisał w „Pamiętniku“ (3 t., Poznań, 1860, przekład francuski, Paryż, 1880). W 1863 był w kraju, następnie do 1866 r. mieszkał we Francji, zajmując się nauczycielstwem, poczem osiadł w Tarnowie.

Piotrowski Maksymiljan, malarz, * 1814 r. w Budgoszczy, † 1875 w Królewcu; kształcił się w Berlinie, następnie był profesorem malarstwa w Królewcu. Z utworów jego, głównie rodzajowych, słynniejsze są: „Ludwik XIV i pani Pompadour“; „Flisacy“; „Droga żelazna“.

Piotrowski Gustaw, fizjolog, * 1833 w Tarnowie, † 1884, studjował medycynę w Krakowie i Wiedniu, a po Mejerze objął katedrę fizjologji w uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, oraz podręcznik „Fizjologja ludzka w zarysie. Wykłady akademickie“ (Kraków, 1865); dzieła tego wyszedł wszakże tylko tom I, obejmujący fizjologję czynności odżywczych.

Piotrowski A.

Piotrowski Antoni, malarz polski, * 1853 r., początkową naukę malarstwa otrzymał od profesora Gersona. W 1875 r. wyjechał do Monachjum, gdzie bawił rok; 1877 r. w Krakowie w szkole kompozycyjnej Matejki, przez kilka miesięcy; wtedy wymalował obrazy: „Powrót od ślubu“; „Pochód rekrutów“. Z początkiem 1878 wyjechał do Paryża, gdzie wymalował wiele obrazów: „Przed kuchnią dworską“; „Czaty we mgle“; „Zmiana warty“, największą liczbę obrazów malował w Paryżu. W roku 1883 przenosi się do Krakowa, tam maluje obrazy: „Egzekucja“ (w Raperswylu); „Nimfy i Satyrzy“ (Mention Honorable w Berlinie). W 1885 udaje się na Wschód, jako „Special corespondent“ pism *Graphic*, *Illustrater London News*, *Illustration* i *Monde Illustrée*. Bierze udział w wojnie serbsko-bulgarskiej. Po wzięciu Pirotu otrzymał bulgarski krzyż za waleczność, po wojnie medal wojskowy. Wykonywa serję 12 obrazów z wojny, na zamówienie K. Aleksandra Batenberskiego. Tu następuje w 1886 roku rewolucja i porwanie księcia, przy którym to fakcie jest obecny, **P.** Wspomnienia z wojny bulgarskiej przez naocznego świadka, drukowane w *Reformie* i *Wędrowcu*. Obrazy swoje ukończone dał 1887 r. na wystawę w Krakowie; następnie przebywa w Darmsztadzie, gdzie w. ks. heski nabywa 3 obrazy: „Książę Aleksander na baterji“, „Książę Aleksander u przednich straży“ i „Przejście granicy serbskiej“. Następnie przebywa w Paryżu, Berlinie, Poznaniu i Wiedniu, gdzie otrzymał propozycję od rządu księcia Ferdynanda bulgarskiego, aby przywiózł obrazy do Sofji; w końcu rząd bulgarski zakupuje za 30,000 fr. 9 obrazów i wszystkie rysunki robione podczas bitew do zbiorów narodowych. Obrazy są w pałacu książęcym, rysunki w narodowej bibljotece. W 1889 r. wezwany do Karlsbadu do księcia Ferdynanda otrzymuje zamówienie na portret księcia Ferdynanda (6 metrów wy-

soki, 5 metrów szeroki). Portret zaczęty w Euxinogradzie pod Warną, potem w Wiedniu, a następnie ukończony w Sofji, za co otrzymuje krzyż komandorski zasługi cywilnej od księcia Ferdynanda. Popularne wydawnictwo obrazów z wojny nakładem ministerjum wojny 60,000 egzemplarzy, wykonane w Krakowie w litografji Salba. W 1891 za obraz „Rzeź w Bataku“ na wystawie w Filipopolu, dostaje dyplom honorowy i obraz zakupiony przez rząd. W dalszym ciągu „special correspondent“ w *Daily Graphicu*, artykuły polityczne i ekonomiczne po francusku, tłómaczone na angielski przez redakcję *Daily Graphica*. Nowele: „Majka“ (*Reforma, Kraj*); „Trznadel“; „Wisielec“; „Leśna panna“ (*Reforma*); „Noc nad Dunajem“ (*Reforma, Kraj*); „Parys“. Większe prace jego wydane we francuskim języku, tłómaczone na angielski „Wizyta w klasztorze“ z ilustracjami (*Daily Graphie*). Następnie przez kilka lat przebywał w Krakowie, gdzie wydał: „Idylla pasterska“; studja i wzory do panoramy tatrzańskiej. Wreszcie delegat ministerjum wyznań i oświaty na wystawę austrjacką w Petersburgu, za co otrzymuje krzyż kawalerski św. Stanisława. W 1900 przeniósł się do Warszawy, gdzie dotychczas zamieszkuje; ostatnie obrazy: „Jezus, Marja!“; „Matka“; „Pięć stawów polskich“; wreszcie „Ostrożnie z ogniem“.

Piotrowski Jan Kazimierz Korwin, syn marszałka powiatu Łuckiego, napisał: „Gambetta“ studjum z dziejów współczesnych Francji (Warszawa i Kraków, 1880); Studjum o Jezuitach. Od 1899—1900 był właścicielem i redaktorem *Tygodnika Polskiego* w Warszawie. Poprzednio redagował *Ziarno* (codzienne). W 1901 miał w Galicji szereg odczytów o dziele Bolesława Prusa „Najogólniejsze ideały życiowe“.

Piotyn, ob. Saponit.

Pióra, charakterystyczne okrycie ptaków, im tylko właściwe; każde **P.** składa się z *trzonka*, złożonego z dudki przezroczystej, i *stosiny*, części węższej, wypełnionej gęstą białą tkanką; na stosinie osadzone są dwoma rzędami chorągiewki, utworzone z wielkiej liczby promyków, obok siebie ustawionych, promyki te ku spodowi pióra są wielkiemi puchowatemi końcówkami zakończone, a ostatnie są puchowe w całej długości. Największe i najsztywniejsze **P.** są w skrzydłach i ogonie, najdrobniejsze na głowie. **P.** najdłuższe, jednym rzędem na tylnej stronie skrzydła ustawione, zowią się *lotkami (remiges)*; z tych osadzone na części odpowiadającej ręce zowie się *lotkami pierwszorzędnemi*, na przedramieniu *lotkami drugorzędnemi*, a na kości ramieniowej *berkówkami*; pióra na tylnej krawędzi kupra utkwione, stanowiące właściwy ogon, *sterówkami (rectrices)*. W ogóle **P.** okrywają nie całą powierzchnię ciała, lecz pozostają miejsca puchem porosłe; ptaki tylko wodne dokładniej są **P.** porosłe i oprócz tego puchem podszyte. Zmienianie **P.** zowie się *pierzeniem*, które ma miejsce zwykle corocznie i odpowiada zmianie włosów u ssących; przytem zmienia się często barwa i powstaje zwykle okazała szata godowa. Co do budowy, **P.** odpowiadają włosom; barwnik ich jest w ogóle brunatny lub czarny, a barwy mieniące się **P.** są objawem interferencji światła, pochodzącej z układu cząstek **P.**; chlor niszczy barwę **P.** Pod względem składu chemicznego **P.** odpowiadają także włosom, ale są uboższe w tlen i bogatsze w krzemionkę. Przez gotowanie z rozcieńczonym kwasem siarczanym wydają leucynę i tyrozynę. Główne użytki techniczne piór są do wyścielania, do ozdoby i do pisania. Do wyścielania najlepsze są **P.** i puch edredonów, dalej **P.** z brzucha i piersi łabędzi. **P.** gęsi dzikich są lepsze niż domowych, chudych lepsze niż paszonych, dalej idą **P.** mew, kur i in. **P.** ptaków żywych są lepsze niż zdechłych, ale muszą być wyrywane dopiero, gdy są dojrzałe, czyli w czasie, gdy już sameby wypadały. Przed użyciem winny być odtłuszczone, wysuszone, oczyszczone. Oczyszczanie **P.** odbywa się teraz za pomocą machin, w których **P.** poddane są działaniu pary, następnie suszą się w powietrzu rozgrzanem. Pióra kacze i kurze poprawia się przez traktowanie nader słabym ługiem wapiennym. Dla Rosji, Polski, Prus wschodnich i zachodnich **P.** stanowią ważny artykuł wywozowy. **P.** *ozdobne* najprzedniejsze są strusie, zwłaszcza **P.** ze szkrzydeł i ogona samca strusia afrykańskiego; każde skrzydło przynajmniej 4-letniego strusia daje 7 **P.** najbardziej cenionych, zwanych przez Arabów *awani;* są one na 33 cm. długie, białe; **P.** strusie fałszywe wyrabiają się we Włoszech z **P.** kogucich. Dalej służą do ozdoby **P.** czaple, sępie, kogucie, kapłonie, pawie, bażantów, łabędzi, marabutów i in. **P.** się czyszczą, odtłuszczają, niekiedy bielą, barwią, dresują, t. j. chorągiewki się prostują, a stosiny ścieńczają, następnie karbują czyli fryzują, niekiedy też się werniksują. Oprócz zwykłych ozdób do kapeluszy damskich i t. p. z **P.** wyrabiają się kwiaty, girlandy i mozaiki. Ulubionym także wyrobem z **P.** jest *puszek*, naśladujący futra, wyrabiany głównie z puchu gatunku perkoza *(Podiceps cristatus)*, żyjącego w Holandji i Szwajcarji, także z gągoła *(Anas clangula)*, łabędzia i in. Do pisania używały się głównie **P.** gęsie, obecnie jednak z użycia wyszły po wprowadzeniu **P.** stalowych (ob. Stalówki). Por. Klee „Bau und Entwickelung der Federn“ (1886); Lau „Unterricht in den Putzfedernfärberei“ (1890).

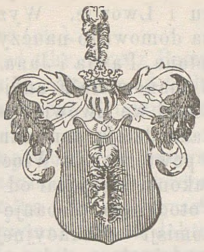
Pióra morskie, ob. Piórówki.

Pióra strusie, herb: W polu czerwonem—trzy pióra strusie. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry czerwono-srebrne.

Pióra strusie.

Piórnik, *Pióro wodne, Osoka (Stratiotes)*, rodzaj roślin z rodziny żabiściekowatych, z jedynym gatunkiem *S. aloides;* jest to roślina wodna, całkowicie zanurzona, podobna do aloesu, z kwiatami białemi, dwudomowemi i torebkami sześciokomórkowatemi, rośnie w wodach stojących Europy środkowej. Nadaje się dobrze do akwarjów.

Pióro.

Pióro, herb: W polu czerwonem i u szczytu— pióro strusie. Labry czerwono-srebrne.

Pióropusz, ob. Kita.

Pióropusznik *(Lophyrus, Goura)*, rodzaj ptaków z rzędu gołębi; od gołębi właściwych różni się ociężałemi kształtami ciała, wyższemi nogami i małą głową. Dwa jego gatunki: *L. coronatas* i *L. Victoriae*, są mieszkańcami wysp oceanu południowego; oba są okazałe, wyrównywające większym kurom domowym, ozdobione sutym czubem, nad głową wachlarzowato rozpostartym i upierzeniem dosyć ozdobnem. Są to ptaki jednożenne, gnieżdżą się po drzewach, żywią się owocami i nasionami. W Indjach wschodnich hodowane są dla ozdoby i mięsa.

Pióro wodne, ob. Piórnik.

Piórowa trawa, ob. Stipa.

Piórówki, *Pióra mórskie (Pennatulidae)*, grupa korali, których polipniaki składają się z nagiej łodygi i z części górnej, skąd wystają osobniki. Przytwierdzone są słabo do dna morskiego, a cała kolonja może powolnie zmieniać miejsce; w nocy wydają piękne światło. *Pennatula fosforea* żyje w morzu Północnem.

Piórówka.

Pipa *(Pipe)*, miara używana do wina i oliwy w Hiszpanji i Portugalji, stosowana także przy kupnie tych artykułów i w innych krajach. Pipa w Oporto=532 litrów, pipa lizbońska i madrycka =435,59 litra czyli kwarty. W Anglji **P.** do wina (*pipe*, wym. *pajp*, także *butt*)=połowie beczki (*tun*)=572,49 litra. We Francji **P.** w Cognac zawiera 624 litry, **P.** langwedocka=610 litrom.

Pipa, ob. Grzbietoród.

Pipak, obrzękłość u koni z tyłu przegubu, która w stanie świeżym bywa niekiedy bolesna, a zadawniała, nie powodując już chromania zwierzęcia, stanowi tylko wadę szpecącą. **P.** świeżo powstałe dają się usunąć przy troskliwem opatrywaniu zimnemi okładami, a czasem przez wcieranie maścią rtęciową.

Piper Karol hr., mąż stanu szwedzki, * 1647 w Sztockholmie; 1679 r. mianowany sekretarzem kancelarji królewskiej, wkrótce zyskał zupełne zaufanie Karola XI i 1689 mianowany radcą kanclerskim i sekretarzem stanu, był prawą ręką króla w zarządzie wewnętrznym. Za rządów Karola XII radca stanu, a od 1698 pierwszy jego minister, towarzyszył mu we wszystkich wyprawach wojennych, załatwiając wszelkie sprawy dyplomatyczne; wzięty do niewoli pod Półtawą, † 1716 r. w Schlüsselburgu.

Piper Karol Wilhelm Ferdynand, * 1811 roku w Stralsundzie, † 1889; od 1842 profesor teologji w uniwersytecie berlińskim, od 1849 zaś dyrektor chrześcijańsko-archeologicznego muzeum tamże, stanowi pierwszą powagę na polu starożytności chrześcijańskich, oraz sztuki chrześcijańskiej. Redagował *Preussischer Staats-Kalender* (od 1849); oraz *Evangelischer Kalender* (od 1850); nadto wydał: „Kirchenrechnung“ (Berlin, 1841); „Geschichte des Osterfestes“ (tamże, 1845); „Mythologie und Symbolik der christl. Kunst“ (Weimar, 1847—1851); „Der christliche Bilderkreis“ (Berlin, 1852); „Karl's des Gr. Kalendarium“ (t. 1858); „Die Kalendarien und Martyrologien der Angelsachsen“ (t. 1862) i in.

Piper, *Piperaceae*, ob. Pieprzowiec, Pieprzowate.

Piperazyna $C_4H_{10}N_2=(CH_2)_4(NH_2)$, powstaje z piperydyny przez zastąpienie grupy CH_2 grupą NH, tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie, jest silnie alkaliczna i z kwasem moczowym tworzy sole rozpuszczalne, skąd ma zastosowanie w chorobach pęcherza moczowego.

Piperno, trachit (ob.) szarawy, ciemno-plamisty, pochodzący z okolic miasta *Piperno* w prowincji Rzymskiej.

Pipérno, miasto we Włoszech, w prowincji rzymskiej, okręgu Frosinone, niedaleko od błot Pontyjskich położone, rezydencja biskupa i 5,000 miesz.

Piperonal *(Heljotropina)* $C_8H_6O_3$, eter metylenowy kwasu katechowego, powstaje przy traktowaniu kwasu piperynowego nadmanganjanem potasu; otrzymuje się też z safrolu. Tworzy drobne kryształy, ma woń heljotropu, rozpuszcza się w alkoholu i wodzie wrzącej; używa się w perfumerji.

Piperydyna, ob. Piperyna.

Piperyna ($C_{34}H_{38}NO_6$), alkaloid znajdujący się w owocach pieprzu; krystalizuje w graniastosłupy, trudno w wodzie, a łatwo rozpuszczalne w alkoholu i eterze, topi się w 100°. Gotowany z winianem potasu daje *piperydynę* ($C_5H_{11}N$) i *kwas piperynowy* ($C_{11}H_{10}O_4$); pierwsza jest cieczą bezbarwną, smaku gryzącego, woni amoniakalnej, silnie zasadowo działającą; kwas piperynowy tworzy żółte kryształki, używa się do przyprawy kiełbas i do otrzymywania piperonalu (ob.).

Piperynowy kwas, ob. Piperyna.

Pipeta, *pipetka* (z fr.), rurka szklana, we środku rozszerzona i w jednym końcu ostro wyciągnięta. **P.** używa się do wydostawania cieczy z naczynia, bez jego pochylania. Ostrze **P.** zanurza

się w ciecz i w drugim końcu wysysa się powietrze, dopóki rozszerzenie rurki nie napełni się cieczą. Wtedy i koniec górny zatyka się palcem lub językiem, a rurkę można usunąć z cieczy, która skutkiem ciśnienia powietrza w niej się zatrzyma. **P.** jest bardzo często używana w pracowniach chemicznych, jak naprzykład do oddzielania olejków eterycznych, pływających po wodzie. Jeżeli rurka ma podziały, nadaje się dobrze do mierzeń przy analizie chemicznej ilościowej.

Pipi *(Giulio)*, ob. Giulio Romano.

Pipin, ob. Pepin.

Pippi Juljan, malarz, ob. Giulio Romano.

Piquer (fr.), jednym strychem wziąć pewną liczbę nut saccato na skrzypcach.

Piramida, ob. Ostrosłup i Piramidy.

Piramidalne drzewo, ob. Świetenia.

Piramidalne liczby, ob. Figuryczne liczby.

Piramidka, *gra w piramidkę*, ob. Bilard.

Piramidon, *dwumetyloamidoantypiryna*, środek przeciwfebryczny, wprowadzony przez Flehne'go dla zastąpienia antypiryny; jest to substancja bez smaku, łatwo rozpuszczalna.

Piramidy, starożytne, olbrzymie pomniki egipskie, kwadratowe w podstawie, zwężające się ku wierzchołkowi i zakończone śpiczasto lub klinowo. **P.** służyły zwykle za grobowce dla królów i członków familji królewskiej. Ciągną się one w pasie, mającym do 30 klm. szerokości, ogólna zaś liczba ich wynosi 80. Najwięcej **P.** znajduje się w niższym Egipcie, na zachodnim brzegu Nilu, od Kairu do Fayum. Zwyczaj budowania **P.** królom istniał w starszem państwie Egipskiem do 2000 roku przed Chrystusem. W nowszem państwie **P.** królewskich niema wcale, wyjąwszy tylko małe **P.** ceglane w Tebach. W VII wieku przed Chrystusem zwyczaj ów ożył znowu w Etjopji; wznoszą się bowiem **P.** na wyspie Meroë, oraz w pobliżu Barkol. Najsławniejsze **P.** egipskie są trzy: pierwsza, wzniesiona przez króla Cheopsa, mająca 408 łokci szerokości w podstawie a 261 łokci wysoka; druga króla Chephrena, szeroka 376, wysoka 233 łokcie; trzecia króla Mycerina, szeroka 287, wysoka 95 łokci. Zdaje się, że wzniesione były między 3500 a 2100 przed Chrystusem. Leżą one w bliskości Memphis i noszą nazwę **P.** Gizeh. Po większej części były one budowane z kamienia, a niektóre z czarnej cegły nilowej. Groby znajdują się zazwyczaj pod ziemią, wykute w skale, wyjątkowo jeno trafiają się groby we wnętrzu samej budowli, jak naprzykład w piramidzie Cheopsa.—Por. Vyse „The Pyramids of Gizeh“ (3 t., z atlasem, Londyn, 1839—42); Lepsiusa „Ueber den Bau der Pyramiden“ w „Monatsbericht“ akademji berlińskiej za 1843, zwłaszcza Petrie „The pyramids and temples of Gizeh“ (2 wyd. Londyn, 1885). — *Bitwa pod piramidami egipskiemi*, słynna jest zwycięstwem, odniesionem przez generała Bonapartego nad Mamelukami 21 czerwca 1798 r. w pobliżu pierwszych trzech piramid.

Piramowicz Grzegorz, znakomity pedagog i mówca, * 1735 we Lwowie z rodziny ormiańskiej kupieckiej. Kończył nauki tamże u Jezuitów, do których zgromadzenia wstąpiwszy, był nauczycielem poezji, wymowy i filozofji w Żurowicach, Łucku i Lwowie. Wyznaczony przez przełożonych na domowego nauczyciela 3 braci Potockich: Kajetana, Pawła i Jana, zwiedził z nimi obce kraje, a mianowicie Francję i Włochy, skąd wróciwszy, został we Lwowie profesorem filozofji i zarazem kaznodzieją tamecznej archikatedry. Wróciwszy z powtórnej do Włoch podróży w chwili kasaty zakonu, otrzymał od swego przyjaciela, Ignacego Potockiego, plebanję w Kurowie. Po utworzeniu komisji edukacyjnej, został jej sekretarzem, a oprócz tego, jako sekretarz towarzystwa do układania ksiąg elementarnych, był jednym z najczynniejszych jego członków, pisząc sam dzieła stosownie do ułożonego planu. Prace te do dziś dnia zachowały swą wartość i są pod wielu względami wybornemi podręcznikami pedagogicznemi. Po upadku Rzeczypospolitej wrócił 1795 do Kurowa, skąd wkrótce przeniósł się na probostwo Międzyrzeckie, gdzie † 1801. Większa część prac jego wchodzi w poczet działań i czynności komisji edukacyjnej, z oddzielnie zaś drukiem ogłoszonych są: „Fedra, Augustowego wyzwoleńca bajki, wybrane po łacinie, po polsku i po francusku“ (Lwów, 1767), wydane pod nazwiskiem jego ucznia Jana hr. Potockiego; (szóste ich wydanie w Krakowie 1850); „Wymowa i poezja dla szkół narodowych“ (2 cz., Kraków, 1792 i 1819); „Dykcjonarz starożytności“ (Warsz., 1779 i Połock, 1807), „Powinności nauczyciela, mianowicie w szkołach parafjalnych“ (Warszawa, 1787 i 1817; Wilno, 1819; Kraków, 1820 i 1850; Poznań, 1849); „Nauka obyczajowa dla ludu“ (6 wyd., Warszawa, 1862); „Elementarz dla szkół parafjalnych“ (Wilno, 1820) i in.

Piramowicz Antoni Konrad, kaznodzieja katedry w Sandomierzu, wydał następujące dzieła: „Dwuletnie kazania świąteczne i pansjonalne“ (2 t., Warszawa, 1851); „Mowy pogrzebowe“ (4 wyd., t. 1861); „Nowe kazania pasjonalne“(t. 1858); „Katechizm zawierający w krótkich odpowiedziach wykład całej nauki rzymsko-katolickiej“ (t. 1860); „Nauki parafjalne niedzielne“ (2 wyd., tamże, 1858) i in.

Piranesi Jan Chrz., rysownik, budowniczy i miedziorytnik, * 1720 w Wenecji, † 1778; zajmował się gorliwie archeologją, a z licznych jego prac najważniejszym jest przepyszne dzieło: „O starożytnych pomnikach Rzymu“, złożone z 29 tomów i przeszło 2,000 rycin (ostatnia edycja Paryż, 1836).

Piranesi Franciszek, jego syn, * 1748 w Rzymie, † 1810 w Paryżu, prowadził dalej dzieła roz-

poczęte przez swego ojca; od 1798 był w Paryżu przedstawicielem rzeczypospolitej Rzymskiej.

Pirano, miasto portowe w austrjackim okręgu Capodistria, położone na półwyspie zatoki Largone, w stronie południowo-zachodniej Tryjestu; liczy 7,300 miesz.

Pirargiryt, *blenda antymonowo-srebrna*, ob. Antymonowe minerały.

Pirat, toż samo co *korsarz* (ob.).

Piratów wojna w 67 przed Chr. przez Pompejusza podjęta wojna przeciw **P.**, którzy od Cylicji i Krety zawładnęli całem morzem Śródziemnem, zwycięsko prowadzona.

Pirawski Tomasz, biskup sufragan lwowski, * 1568, † 1626. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, przepędził kilka lat za granicą i w Rzymie, gdzie 1597 otrzymał stopień doktora obojga prawa. Wróciwszy do kraju, zostawał przy boku arcybiskupa lwowskiego, a następnie przy jego następcy Zamojskim, który 1606 wyjednał mu sekretarstwo królewskie. W 1607, już jako archidjakon lwowski i dziekan kapituły, mianowany był wikarjuszem generalnym, a 1618 biskupem nikopolskim i sufraganem lwowskim; założył **P.** instytut zwany górą pobożnych *(Mons pietatis)* dla podupadłych księży i mieszczan lwowskich. Wszystkie prawie dochody swoje rozdzielał między ubogich. W rękopisie zostawił historję arcybiskupstwa lwowskiego, p. t. „Relatio status Almae Archidioecesis Leopoliensis" (w bibljotece Ossolińskich), oraz „Księgi statutów kapitulnych lwowskich od najdawniejszych czasów uporządkowane i przypisami objaśnione".

Piren, $C_{16}H_{10}$, węglowodór znajdujący się wraz z chryzenem w tej części smoły węgli kamiennych, która wre w temperaturze wyższej niż antracen, do którego jest bardzo podobny.

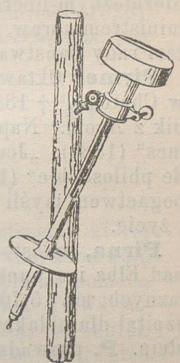
Pireneje, pasmo gór oddzielające Francję od Hiszpanji, długie 435 klm., a 60—135 szerokie, ciągnące się od przylądków Creuz i Norfeo nad morzem Śródziemnem aż do południowego końca zatoki Biskajskiej. Składa się z dwu łańcuchów i rozpada: na *Wyższe* albo *Środnie Pireneje*, z najwyższemi szczytami Pic-du-Midi (2,885 m.) i Pic-de Nethou (3,404 m.); na *Wschodnie Pireneje*, które od doliny Aran do źródeł Segry nieprzerwany mur skalisty tworzą, i na *Zachodnie Pireneje*, które we wschodniej części swojej 1,500 m. wysokie, w kierunku ku Bidassoa, jako pojedyńcze grupy gór się przedstawiają. Przeszło 100 wąwozów, zwanych tutaj Col albo bramy (Puerto), prowadzi przez środkowy grzbiet Pirenejów, wysoki 2,000 m., ale z nich jest siedm tylko przystępnych dla wozów i dział większego kalibru. W ogólności charakter krajobrazu Pirenejów jest piękniejszy od strony francuskiej; po stronie bowiem hiszpańskiej, na południowym stoku Pirenejów, widok ich nuży oczy swoją nagością i dzikością. Od tych gór nazwane zostały trzy departamenty francuskie, a mianowicie: 1) Departament *Niższych Pirenejów* (Basses Pyrénées), w południowo-zachodniej Francji, obejmujący 7,712 klm. kw. i 425,000 miesz. Dzieli się na 5 okręgów: Pau, Bayonne, Oleron, Mauléon i Orthez, z miastem gł. Pau. 2) Departament *Wyższych Pirenejów* (Hautes Pyrénées), obejmujący 4,533 klm. kw. i 225,000 miesz., podzielony jest na 3 okręgi: Tarbes, Bagnères-de-Bigorre i Argelès, z miastem głównem Tarbes. 3) Departament *Wschodnich Pirenejów* (Pyrénées Orientales), obejmujący 4,141 klm. kw. i 210,000 miesz. Dzieli się na 3 okręgi: Perpignan, Céret i Prades, z miastem gł. Perpignan.

Pirenejski pokój, pokój zawarty między Francją a Hiszpanją na wyspie Bażanciej rzeki w Bidassoa 7 listopada 1659, ukończył wojnę między mocarstwami prowadzoną od 1635, Hiszpanja odstąpiła nim Roussillon i Foix; wskutek tegoż Ludwik XIV zaślubił Marję Teresę, najstarszą córkę Filipa IV króla hiszp., która przecież 1660 wyrzekła się wszelkich praw dziedzictwa do tronu Hiszpanji; mimo to Ludwik XIV później podniósł te pretensje.

Pirenejski półwysep, *półwysep Iberyjski*, półwysep w Europie płd.-zachodniej, rozciągający się na południe gór Pirenejskich, obejmuje Hiszpanję i Portugalję.

Pireus (po gr. *Pejrajos*), port dawnych Aten; obecnie od 1835 zabudowane miasto portowe, położone na gruzach starożytnego **P.**, liczy 35,000 mieszkańców. Posiada liczne gmachy publiczne, wiele fabryk, teatr, giełdę.

Pirheliometr, *pyrheliometr*, przyrząd zbudowany przez Pouilleta do oznaczenia ilości ciepła, jaką ziemia otrzymuje od słońca. Składa się z termometru, którego kulka znajduje się wewnątrz płytkiego naczynia z blachy srebrnej (ob. fig.), napełnionego wodą. Dno naczynia czerni się sadzą, co daje powierzchnię dobrze pochłaniającą ciepło, i zwraca się ku słońcu tak, by promienie słońca padały na dno to prostopadle. Podniesienie się termometru wskazuje przyrost temperatury wody, a znając jej ciężar, obliczyć można ilość ciepła, jaką powierzchnia dna otrzymała od słońca w ciągu czasu obserwacji, skąd dalej wnieść można o ilości ciepła, jaką otrzymuje cała ziemia od słońca w ciągu roku, a dalej o ilości ciepła, jaką wogóle słońce w ciągu roku na wszystkie strony rozsyła. Ob. Aktynometr.

Pirheljometr.

Pirhing Ernricus, znakomity kanonista XVII w., * 1606 w Sigert w Bawarji, † 1679. Przyjęty w 28 roku życia do zgromadzenia Jezuitów, uczył przez długie lata filozofji, polemiki, teologji moralnej, prawa kanonicznego, Pisma Świętego i jedno-

cześnie odznaczał się jako kaznodzieja. Pod koniec życia ogłosił wielkie dzieło swe w 5 t. in folio, p. t. „Juris canonici methodus nova“ (Dillingen, 1674—78), którego skrócenie czyli podręcznik ogłosił bezimienny Jezuita p. n. „Facilis et succincta SS. Canonum doctrina“ (1690, tamże, *ed. emendatior* 1695).

Piriatyn, m. pow. gub. Półtawskiej, 8,545 m.— *Piriatyński powiat* ma na przestrzeni 2,872 w. kw. 164,429 miesz. (1897).

Pirkheimer Wilibald, słynny humanista, *1470 w Eichstätt, † 1530. W 1497 został rajcą w Norymberdze, a w 1499 brał udział w wojnie szwajcarskiej jako wódz oddziałów z Norymbergji. **P.** był przedstawicielem Norymbergji na wielu sejmach. Napisał: „Historia belli suitensis“. Pisma jego wyszły 1610 r. Por. Markwart 1886; Roth 1887; Drews 1887.

Pirkheimer Charitas, siostra poprzedniego, * 1464, † 1532, była przełożoną klasztoru Klarysek w Norymberdze. Napisała: „Denkwürdigkeiten“ (wydał Höfler 1853). Por. Binder 1878.

Pirmasens, miasto w Palatynacie Bawarskim, ma 24,600 miesz.; w głównym kościele ewangielickim pomnik landgrafa Ludwika IX. Niegdyś było stolicą hrabstwa Hanau-Lichtenberg. Tu Prusacy odnieśli nad Francuzami w d. 14 września 1793 niewielkie zwycięstwo.

Pirmez Eudore, minister belgijski, * 1830 r. w Chatelineau, † 1890 w Brukselli. W 1857 był niezależnym liberalnym członkiem izby, 1868—70 ministrem spraw wewnętrznych, 1889 prezydentem rady państwa Kongo.

Pirmez Oktawjusz, literat belgijski, * 1832 r. w Chatelat, † 1882 w swoim zamku Acoz (pustelnik z Acoz). Napisał: „Feuillées pensées et maximes“ (1881); „Jours de solitude“ (1877); „Heures de philosophie“ (1881); utwory te odznaczają się bogactwem myśli i poważnym poglądem na świat i życie.

Pirna, miasto w saskim okręgu Drezdeńskim nad Elbą i w punkcie węzłowym trzech dróg żelaznych; ma 15,700 miesz. i doskonale urządzony szpital dla obłąkanych w zamku na górze Sonneustein. **P.** prowadzi handel piaskowcem, pochodzącym z Saskiej Szwajcarji.

Piro..., *pyro...* (z grec. *pyros,* ogień), w terminologji chemicznej nazwa wielu związków, które przez ogrzanie z innych powstały, jak kwas pirofosforny.

Piroczanac Milan, mąż stanu serbski, * 1837, † 1897 w Belgradzie, kształcił się w Paryżu i w r. 1867 wstąpił do administracji, jako naczelnik sekcji w ministerjum spraw zagranicznych. Za czasów rejencji prześladowany przez Ristića za swe przekonania polityczne, przyjął mandat do skupczyny 1873, następnie został członkiem sądu najwyższego, a w r. 1874 przyjął tekę spraw zagr. w gabinecie Zumicza. Po jego ustąpieniu należał do przywódców opozycji tak zwanej młodo-konserwatywnej, a gdy Ristić na żądanie Austrji otrzymał dymisję, stanął na czele gabinetu 1880. Zawarł z Austrją traktat handlowy i układ o budowę dróg żelaznych, a w skutek rezultatu wyborów we wrześniu 1883 zmuszony był prezydencję gabinetu złożyć. Odtąd poświęcił się wyłącznie adwokaturze, bronił królowę Natalję w sprawie o rozwód jej z Milanem 1888.

Piroelektryczność, elektryczność wzbudzana przez ogrzewanie pewnych kryształów; zjawiska te zbadał bliżej Voigt 1890.

Pirofon, *organy ogniowe*, przyrząd muzyczny, zbudowany przez Kastnera 1882, wydający tony przez płomienie otoczone rurami rozmaitej długości. Kastner zastosował też interferencję fal głosowych, wzbudzanych przez dwa płomienie w jednej rurze, i otrzymał tym sposobem dźwięki, uderzająco do głosu ludzkiego zbliżone.

Pirofory, przetwory chemiczne, posiadające własność zapalania się, a przynajmniej rozżarzania w przystępie powietrza atmosferycznego. Takim **P.** jest np. żelazo metaliczne w stanie znacznego rozdrobnienia, które przez tlen powietrza natychmiast zostaje spalonem; otrzymuje się przez redukcję tlennika żelaza wodorem, w temperaturze, o ile można niskiej. **P.** *ałunowy* czyli **P.** *Homberga* otrzymuje się przez prażenie mieszaniny 3 części ałunu potażowego i 1 cz. cukru, przez co powstaje siarek potasu, glin i węgiel w stanie bardzo rozdrobionego proszku koloru brunatno-żółtego lub czarniawego. Proszek ten w powietrzu wilgotnem, w temperaturze zwyczajnej, rozgrzewa się i zapala. Przed odkryciem fosforu używany był w miejsce zapałek.

Pirofosforny kwas, ob. Fosfor.

Pirogi, większe czółna dzikich, obejmujące niekiedy do 50 ludzi, składają się z wydrążonego pnia, albo też zbite są z kilku desek i powleczone skórą lub korą; mniejsze statki zowią się *kanoty*, w Gwinei *pprys*. *Proa* jest **P.** malajską, której kierunek nadaje się przez obrót żagla.

Pirogow Mikołaj, lekarz, * 1810 w Moskwie, † 1881 w Petersburgu, studjował medycynę w Moskwie i Dorpacie, gdzie 1832 otrzymał stopień doktora. Po odbyciu podróży naukowych po Niemczech i Francji wykładał chirurgję i patologję anatomiczną, naprzód w uniwersytecie dorpackim, a od r. 1841 w akademji medycznej petersburskiej. Wsławił się wielu nader ważnemi operacjami. Brał udział jako lekarz wojenny w Krymie (1854), w prusko-francuskiej wojnie (1870—71) i w tureckiej (1877—1878). Na Kaukazie, podczas wyprawy 1847, zastosował przy operacjach chirurgicznych sposób eteryzacji. Nadto położył **P.** wielkie zasługi i na polu pedagogji. W rzeczy tej wystąpił po raz pierwszy 1852 artykułem „Woprosy żizni“, drukowanym w piśmie *Morskij sbornik*. W artykule tym, jak również i w następnych, wypowiedział **P.** nader humanistyczny pogląd na wychowanie i pogląd ten zastosował do praktyki,

zostawszy 1857 r. kuratorem okręgu naukowego odeskiego, a następnie kijowskiego. Zbiór jego artykułów literacko-pedagogicznych wyszedł w latach 1858—1860. Będąc narażony na przeciwieństwo, porzucił godność kuratora 1861 i z polecenia ministra oświecenia udał się za granicę w celu zbadania kwestji wychowania publicznego. Po powrocie osiadł w swym majątku Winnicy na Podolu. Wydał: „Połnyj kurs prikładnoj anatomji czełowieczeskago tieła“ (1843—45); „Otczet o puteszestwii po Kawkazu“ (1849); „Chirurgiczeskaja anatomja arterijalnych stwołow“ (1854; 2 wyd., 1861); „Anatomiczeskija izobrażenija narużnago wida i położenija organow“ (1856); „Topograficzeskaja anatomija“ (1859); „Naczała obszczej wojenno-polewoj chirurgii“ (1868).

Pirografja, *pirotypja*, ozdoby na drzewie, otrzymywane przez wypalanie.

Piroksen, *pyroxen*, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący w graniastosłupy ukośne, twardość ma niższą od kwarcu, pod dmuchawką stapia się na szkło bezbarwne, lub zabarwione przez tlenek żelaza; kryształy występują często zrosłe, niekiedy na krzyż, bywa też ziarnisty; bywają białe, zielone lub czarne. Jest to krzemian glinki, tlenniku żelaza, wapna i magnezji. Odmianami **P.** są *augit* (ob.) i *diopsyd* (ob.). *Hedenbergit* jest **P.** ciemnozielonym. **P.** wchodzi w skład wielu skał ogniowych, jak bazaltu, dolerytu, niektórych trachitów i in., w Czechach, w Badenie, we Francji i w Wezuwjuszu.

Piroksylina, ob. Bawełna strzelnicza.

Pirol *(Pyrrhol)*, C_4H_5N, zasada organiczna, odkryta przez Rungego 1834 wraz z kyanolem i leukoliną (który te trzy zasady nazwał *pyrolowemi)*, jest jednym z licznych produktów dystylacji smoły węgla kamiennego, jest jasny jak woda, na powietrzu brunatnieje, woń ma przyjemną, aromatyczną, wre w 131°. Rozpuszcza się w alkaljach, w kwasach wolniej. Przez gotowanie z kwasem azotnym barwi się na czerwono, tworząc tak zwaną *czerwień pirolową*.

Pirola, ob. Gruszyczka.

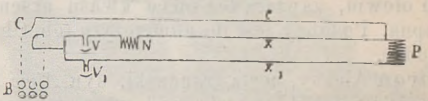
Pirolowe zasady, nazwa trzech ciał organicznych kyanolu (ob.), leukoliny (ob.) i pirolu (ob.), odkrytych przez Rungego.

Piroluzyt, *pyroluzyt*, ob. Mangan.

Piromagnetyczne machiny, motory elektryczne proponowane na tej zasadzie, że pole magnetyczne żelaza zmienia się ze zmianą temperatury; przy ogrzewaniu więc i ochładzaniu pręta żelaznego, pozostającego pod wpływem magnesu, zmieniają się prądy wzbudzane w zwoju drutu, pręt ten otaczającego, a co w dalszym ciągu prowadzi za sobą obrót armatury. Podobny motor zbudował najpierw Szwedow w 1886, następnie Edison w 1887, pod każdym jednak względem ustępują machinom dynamoelektrycznym i znaczenia praktycznego nie posiadają.

Piromalli Paweł, Dominikanin, rodem z Kalabrji. Nauczywszy się języków wschodnich, bawił długi czas w Armenji; gdzie nawrócił wielu odszczepieńców i eutychjanów i samego patrjarchę. Stąd udał się do Grecji i Persji, a następnie do Polski, jako nuncjusz Urbana VIII, dla uśmierzenia rozruchów, wszczętych pomiędzy Ormianami. W powrotnej podróży do Włoch, schwytany przez korsarzy, zawieziony został do Tunis. Po wykupieniu go z niewoli, wysłany powtórnie na Wschód, był przez 6 lat arcybiskupem w Naxis, skąd wróciwszy do kraju, otrzymał 1664 r. rządy kościoła w Bisignano. † 1667, zostawiwszy wiele dzieł kontrowersyjnych i teologicznych. Jest on także autorem „Słowników łacińsko-perskiego i ormiańsko-łacińskiego“, tudzież „Gramatyki ormiańskiej“.

Pirometr (z grec. *ogniomierz)*, termometr służący do mierzenia bardzo wysokich temperatur; podano **P.** rozmaitych konstrukcji, wszystkie jednak są wogóle mało zadowalające. Mniej więcej nadają się do tego celu termometry metaliczne (ob. Termometr). Muschenbroek (1750) używał rozszerzalności prętów metalowych, które poruszały skazówkę. **P.** Wedgwooda (1782) polega na własności gliny zmniejszania swej objętości w skutek zsychania w miarę wzrostu temperatury; składa się z dwu prętów mosiężnych, osadzonych pod kątem na tafli mosiężnej, i z walców glinianych mających 1 cm. średnicy; w ogniu walec gliniany zmniejsza swą objętość i pozwala się dalej weisnąć w kąt między prętami. **P.** Pouilleta (1826), zwany przez niego *termometrem uniwersalnym*, jest

Pirometr elektryczny.

to termometr powietrzny; do przestrzeni, której temperaturę mamy oznaczyć, wprowadza się kulę wydrążoną z blachy platynowej, która za pomocą rury platynowej jest połączona z jedną z dwu rurek połączonych, napełnionych rtęcią; w skutek rozszerzania powietrza zawartego w kuli, rtęć w drugiej rurce się podnosi, a stąd oznacza się temperaturę. Tak znalazł Pouillet, że przy 525° ciała ogrzewają się do czerwoności, przy 700° do czerwoności ciemnej, przy 900° do czerwoności jasnej, przy 1100° do barwy pomarańczowej, przy 1200° do barwy żółtej, przy 1300° do białości, przy 1600° do białości oślepiającej.—Becquerel urządził **P.** termoelektryczny, którego stos termoelektryczny składa się z zogniw platynowych i palladowych; temperaturę wskazuje zboczenie igiełki magnesowej w galwanometrze.—Prinsep użył do badań piroskopijnych punktu topliwości różnych stopów metalicznych; stopy, których temperatura jest znana, stanowią skalę termometryczną, a topienie się jednego stopu po drugim daje stopień osiągniętej

temperatury.—Dla temperatur od 350° do 500° wystarcza termometr Alverguiat'a (1868); jest to rodzaj termometru powietrznego, którego skala oznacza się przez zanurzenie w lód topniejący (0°), wodę wrzącą (100°), w rtęć wrzącą (350°) i we wrzącą siarkę (440°). W **P.** *wodnym* Saintignona bezpośredniemu działaniu badanej temperatury wysokiej poddaje się prąd wody przepływającej, a ze wzrostu jej temperatury oznacza się temperaturę badaną. **P.** *elektryczny* Siemensa polega na tej zasadzie, że opór elektryczny wzrasta z temperaturą; składa się ze stosu galwanicznego B (ob. fig.), komutatora C, woltametrów V i V, i dwóch oporów, z których jeden N składa się z drutu argentanowego, drugi zaś P z drutu platynowego; przebieg prądu wskazują druty c, x, x. Opór P wystawia się na działanie temperatury badanej, w woltametrze V, rozwija się mniej gazu piorunującego, aniżeli w V, a z różnicy daje się obliczyć temperatura szukana. Jako **P.** służą także obecnie nowe termometry rtęciowe, idące aż do 500°. Korzystnie też dają się zastosować do mierzenia temperatur aż do 1700° objawy termoelektryczne. Por. Barus „Die physikalische Behandlung und die Messung hoher Temperaturen“ (1888); S. Kramsztyk „O mierzeniu wysokich temperatur“ (*Wszechświat*, 1889); Le Chatelier i Boudouard „Mesures des températures élevées“ (1900).

Piromorfit, *brunatna ruda ołowiana*, minerał z rzędu fosforanów, krystalizuje w słupy sześciokątne, jest bezbarwny, zielony, żółty lub czerwony, twardość 4, c.-wł. 7; jestto fosforan z chlorkiem ołowiu, zawiera też nieco kwasu arsennego i wapna. Podobny jest do mimetezytu (ob. Ołowiane rudy).

Piron Aleksy, poeta francuski, syn *Aimé Pirona* (* 1640, † 1717) aptekarza i autora znanego ze swych poezji („Noëls burguignons“), pisanych w narzeczu burgundzkiem. **P.** Aleksy, * 1689, † 1773. Żywego usposobienia, pędził żywot roztrzepany i do poezji tylko stale okazywał zamiłowanie. Z powodu wielce nieprzystojnego poematu musiał uciekać z rodzinnego miasta i udał się do Paryża, gdzie pierwsze lat 9 przeżył w ubóstwie. Później jednak zyskał rozgłos swymi epigramatami, znalazł wstęp wolny do wyższych towarzystw i znaczne zarabiał pieniądze. Humorystyczne jego listy, powiastki i inne drobiazgi poetyczne wielce się podobały publiczności ówczesnej. **P.** pisał także i dla sceny. Z tego rodzaju utworów najcelniejszą jest komedja „Métromanie“ (1738). Mimo rzeczywistych zasług poetycznych nie przyjęty do akademji, zemścił się za to na akademikach głośną satyrą (Ci-gît Piron, qui n'était rien, Ni même Académicien). Obok wyższego talentu odznaczał się jeszcze **P.** wielkim dowcipem i trafnością prędkich odpowiedzi. Zbiorową ed. dzieł jego sporządził Rigoley de Juvigny (7 t., Paryż, 1776) a „Oeuvres inédites“ Banhomme (Paryż, 1859). Z dzieł jego (7 t., Paryż, 1776), odznaczają się szczególnie: listy humorystyczne, drobne powieści i sztuki pisane dla mniejszych teatrów.

Pironina, barwnik smołowcowy, farbuje jedwab i bawełnę różowo.

Pirop, ob. Granat.

Piropissyt, *węgiel woskowy*, minerał ziemisty, żółty, dający się ugniatać, c. wł. 0,9, łatwo palny, topi się na masę podobną do smoły; znajduje się w pokładach węgla brunatnego. W Saksonji używa się na wyrób parafiny.

Pirosiarczany kwas, ob. Siarka.

Piroskop, tož co pirometr.

Pirot, tur. *Szarkoe* (Szjarkioj), m. w Serbji, nad rz. Niszawą, liczy 10,000 miesz., posiada 2 kościoły i fabryki kobierców. **P.** wspomina się już podczas zwycięskiego pochodu króla węgierskiego Władysława do krain bałkańskich 1443 r.

Pirotechnika, *pirobolika*, sztuka przyrządzania ogni sztucznych (ob. Sztuczne Ognie). W znaczeniu ogólniejszem jest **P.** w ogólności nauką o stosowaniu ciepła w technice, a zatem nauka o piecach, ogrzewaniu, gotowaniu, suszeniu i t. d.

Pirotyna, barwnik azowy, używa się do farbowania wełny na czerwono.

Pirożko Fulgencjusz, pseudonim A. J. Rollego.

Piruet, po franc. *Pirouette*, jest w sztuce tanecznej prędki obrót, czyli okręcenie się w kółko na jednej nodze. W sztuce jazdy konnej jest to szybki i krótki przerzut konia, tak, aby łeb jego przypadł na to samo miejsce, gdzie pierwej był ogon.

Pirus, ob. Grusza.

Pirydyna, C_5H_5N, zasada nitrylowa, znajdująca się w oleju Dippela (ob. Dippela olejek); przy dystylacji tego oleju przechodzi w temperaturze 150° i w stanie czystym stanowi ciecz bezbarwną; z kwasami tworzy sole łatwo rozpuszczalne. Do grupy **P.** zaliczają się niektóre inne zasady organiczne, powstające przy dystylacji ciał organicznych azotowych. Por. Cahn-Buchka „Die Chemie des Pyridins“ (1889—91).

Pirytoedr, dwunastościan pięciokątny, zwykła postać krystaliczna pirytu.

Pirytous, syn Iksjona, czy też Zeusa, i Dyi, córki Dejoneusa, króla Lapitów w Tesalji, mąż Hipodamei, z którą spłodził Polipoitesa. W czasie jego wesela odbył się sławny bój między Lapitami a Centaurami, skutkiem którego wypędzono tych ostatnich z Peljonu, **P.** znany jest także z przyjaźni swojej dla Tezeusza, któremu pomagał przy porwaniu Heleny; Tezeusz, wywdzięczając mu się za to, zstąpił z nim do krajów podziemnych, by stamtąd sprowadzić Persefonę. W drodze usiedli obaj zmęczeni na skale i przyrośli do niej. Tezeusza uwolnił Herkules, ale **P.** został na wieki przyrosły do skały w piekle.

Pirycy, czyli iskrzyki, zowią się minerały, będące związkami siarki z metalami, jak np. **P.** miedziany, ołowiany, głównie wszakże nazwa ta stosuje się do siarku żelaza.

Pisa, rzeczka, ob. Pregla.

Pisa, miasto, ob. Piza.

Pis-aller (franc.), ratunek ostateczny, au pis-aller w najgorszym razie.

Pisanello, ob. Pisano Wiktor.

Pisang, ob. Banan.

Pisani, admirał wenecki, zwyciężony przez Paganina Doria (1352) przy ujściu Bosforu Trackiego, pobił później Grimaldego u przylądka Lojera. Napadnięty powtórnie przez Paganina Doria pod Porto-Longo niedaleko Modonu, wzięty został z całą flotą do niewoli i odesłany do Genui (1354).

Pisani Wiktor, syn albo synowiec poprzedzającego, także admirał wenecki, pobił 1378 Genueńczyków pod Anzio i wyparł ich z morza Adrjatyckiego, ukarał powstańców dalmackich, odebrał Węgrom Cattaro, Sebenico i Arbo; zwyciężony jednak pod Pola przez Lucjana Doria 1379 r., wtrącony został przez senat do więzienia. Gdy potem Genueńczyey zajęli Chiozza, **P.** wypuszczony na wolność, zmusił nieprzyjaciela do poddania się ze wszystkimi okrętami (1380) i † tegoż roku w Manfredonji.

Pisanie, sztuka utrwalania myśli i wyrazów, tak, by mogły być stale przechowywane. Sztuka pięknego pisania nazywa się *kaligrafją* (ob.), sztuka szybkiego pisania *stenografją* (ob.). *Maszyny do pisania* są to przyrządy, które pracę ręczną przy **P.** zastępują urządzeniem mechanicznem, a mają na celu oszczędność czasu i dostarczanie pisma czytelnego, jednostajnego i zbliżonego do druku. Pierwszą maszynę do pisania wynalazł Mill w An-

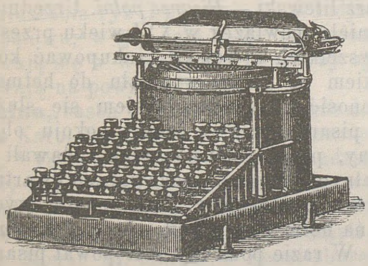

Fig. 1. Maszyna Yosta.

glji 1714, ale po wielu usiłowaniach maszynę istotnie nadającą się do użytku zbudowali dopiero 1867 r. drukarze amerykańscy Sholes i Soulé razem z mechanikiem Gliddenem; w r. 1873 wyrób tych maszyn rozpoczęła fabryka broni Remingtona w Ilion (w stanie New Yorku), a odtąd rozpoczęło się szybkie ich doskonalenie i rozpowszechnienie, pierwotnie w Ameryce, a następnie i w Europie. Każda maszyna do pisania składa się z dwóch głównych części, z których jedna wprawia w ruch czcionki, odtłaczające głoski, druga zaś przesuwa papier. Liczne konstrukcje podzielić można na dwie kategorje, na *maszyny klawiszowe* i *bezklawiszowe*. W pierwszych ruch każdej czcionki wywołuje się przez nacisk oddzielnego klawisza; w drugich do poruszania czcionek służy wspólny drążek lub inna rękojeść, w odpowiedni sposób naciskana. Maszyny klawiszowe działają prędzej, ale są znacznie droższe. Najbardziej rozpowszechnione maszyny klawiszowe są: Remingtona, Yosta (fig. 1), Ham-

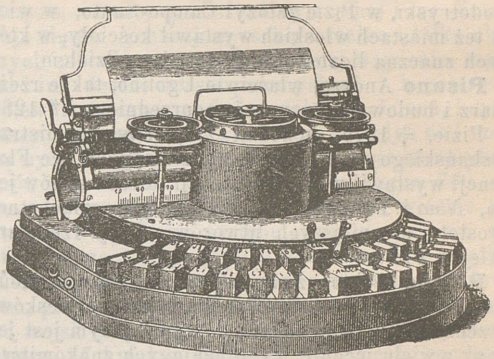

Fig. 2. Maszyna Hammonda.

monda (fig. 2), z maszyn bezklawiszowych zwłaszcza Kosmopolit (fig. 3). Jeżeli do powlekania czcionek służy odpowiednia farba, można pismo otrzymane na maszynie uwielokrotniać za pomocą hektografu; można też bezpośrednio otrzymać 15—20

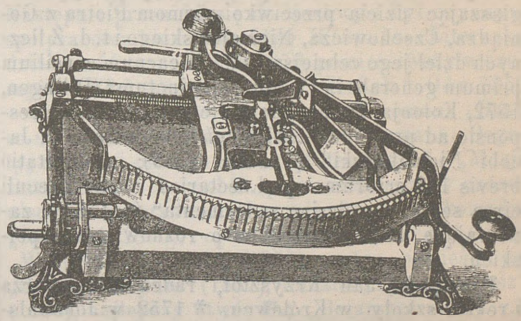

Fig. 3. Kosmopolit.

kopji czytelnych przy użyciu papieru cienkiego, przekładanego papierem nawęglonym. Przy zastosowaniu farby tłustej pismo daje się przenieść na kamień lub cynk, a tą drogą otrzymuje się płyty do odbijania litograficznego lub drukarskiego. Por. Hoffmann i Wentscher „Schreibmaschinen“ (1893).

Pisano Mikołaj, sławny rzeźbiarz i budowniczy, * pomiędzy 1205 — 1207, żył i pracował po większej części w swojem mieście rodzinnem Pizie, gdzie † 1278. Studjując wzory sztuki starożytnej, wzniósł się nad wszystkich współczesnych sobie artystów; z nim właściwie rozpoczyna się nowa era włoskiej historji sztuki. Za najpiękniejszy jego utwór uważaną jest wieża św. Mikołaja w Pizie, zwłaszcza jej kręcone wschody.

Pisano Jan, również rzeźbiarz i budowniczy, syn i uczeń poprzedniego, * 1250 w Pizie, † 1328; reprezentant stylu gotyckiego we Włoszech, który to styl górował tam w końcu XIII wieku. Wystawił w Perugji nagrobki kilku papieżów i tameczne wodotryski, w Pizie założył Campo-Santo, w wielu też miastach włoskich wystawił kościoły, w których znaczna liczba ołtarzy jest jego dziełem.

Pisano Andrzej właściwie Ugolino, także rzeźbiarz i budowniczy, uczeń poprzedniego, * 1288 w Pizie, † 1345, uchodził za pierwszego mistrza toskańskiego w odlewach metalicznych; we Florencji wystawił wiele fortyfikacji. Prace synów jego, *Nina* i *Tomasza*, nie okazują już szlachetnej prostoty dawniejszych utworów szkoły rzeźbiarskiej w Pizie.

Pisano Wiktor, zwany *Pisanello*, malarz z końca XIV wieku, pozostawił kilka pięknych fresków, przedstawiających Madonnę; słynniejszym jest jednak z wielu medali, wyobrażających znakomitsze osobistości jego czasów.

Pisano Leonard, matematyk, ob. Fibonacci.

Pisanus Alfons, głośny polemista XVI wieku, Hiszpan, Jezuita, * 1528 w Toledo, † 1598 w Kaliszu. Po ukończeniu nauk w Rzymie, gdzie potem uczył filozofji, wysłany został do Niemiec, a następnie r. 1565 do Polski, założył kolegjum w Poznaniu, tam jak również i w Kaliszu staczał zacięte boje z różnowiercami polskimi, dysputując i ogłaszając dzieła przeciwko pismom Piotra z Goniądza, Czechowicza, Niemojewskiego i t. d. Z licznych dzieł jego celniejsze są: „Nicaenum consilium primum generale in IV libros distinctum“ (Dilingen, 1572, Kolonja, 1582); „Catholica et orthodoxia responsio ad praecipua capita epistolae latinae D. Jacobi Niemojewski“ (Poznań, 1585); „Confutatio brevis 113 errorum apud sectarios nostri saeculi circa septem ecclesiae sacramenta“ (t. 1587), zawierające wiele szczegółów o różnowiercach polskich.

Pisański Jan Krzysztof, radca konsystorza i rektor szkoły w Królewcu, * 1752 w Johannisbergu w Prusiech, † 1790. Wydał w druku 62 pism po łacinie i po niemiecku, pomiędzy któremi ważniejsze są: „De meritis Prussorum in poesia latina“ (Królewiec, 1751); „Historia litteraria Prussiae“ (4 t., tamże, 1862—65); „De tribus linguis Regno Prusiae vernaculis“ (tamże, 1763); „Entwurf der preussischen Literaturgeschichte“ (t. 1791).

Pisarew Dymitr, pisarz rosyjski, * 1840, po ukończeniu uniwersytetu petersburskiego poświęcił się literaturze i pisał do rozmaitych dzienników, zwłaszcza do *Russkiego Słowa*, utonął 1868 r. w kąpielach morskich Dubbeln pod Rygą. Z licznych jego artykułów odznaczyły się zwłaszcza „Scholastika XIX wieku,“ „Idealizm Platona“ i in. Praca jego „Nauka i uniwersitetskoje obrazowanije“ zawiera wiele ciekawych szczegółów o uniwersytetach rosyjskich. Zbiór pism **P.** wyszedł w 8-u tomach (Petersburg, 1861).

Pisarska ruda, ob. Tellur.

Pisarski Jan Stefan, sekretarz królewski, miał księgarnię w Poznaniu, a sam zostawał pod chorągwią kasztelana gnieźnieńskiego za czasów Michała Korybuta i Jana Sobieskiego. Później powrócił znowu do księgarstwa i † w końcu XVII wieku. Wydał z druku: „Mówca Polski albo wielkich senatorów powagą i ojczystą wymową oratorów sejmowe, weselne, pogrzebowe mowy, oraz listy różne“ (2 t., 2 ed., 1664, Kalisz, 1668—1676); „Mowy staropolskie“ (Kalisz, 1672, 2 ed., Nieśwież, 1756).

Pisarski granit, ob. Pegmatyt.

Pisarski kurcz *(Graphospasmus, Cheirospasmus)*, kurcz mięśni biorących udział w trzymaniu pióra, występuje niekiedy przy długiem pisaniu, ob. Kurcz. Zaradzić temu ma atremograf (ob.). Por. Buchheim „Zur Entstehung und Behandlung des Schreibkrampfes“ (1896).

Pisarz, był to w dawnej Polsce urząd, istniejący przy każdej władzy, składającej się z kilku osób. W czasach, kiedy wysocy urzędnicy nie zawsze umieli pisać, pisarz jakkolwiek miał nizką godność, był zawsze wielkiego wpływu. Z tego powodu pisarzami bywali ludzie mniej majętni, ale za to najzdolniejsi.—*Pisarz*, czyli *sekretarz kamery*, był urzędnikiem na dworze króla polskiego, pilnującym pokojowej i sygnetowej pieczęci. — *Pisarz dekretowy koronny*, zasiadał w sądach przez króla odbywanych i sprawował zwykle obowiązki pisarza sądowego. Później napotyka się w dziejach takiż pisarz litewski.—*Pisarze polni.* Urzędnicy tego tytułu mieli obowiązek w XVI wieku przestrzegać szkód wszelkich w wojsku, zakupować konie i o wszystkiem ze swego wydziału do hetmana lub króla donosić. Z wykształceniem się służby wojennej, pisarze polni w czasie pokoju objeżdżali garnizony, przeglądali porządek, zdawali sprawę przy walnych rewjach, podawali co kwartał skarbowi sytuacje oddziałów. Pisarze polni wychodzili zwykle na hetmanów. Było ich dwu: koronny i litewski. W razie potrzeby zastępował pisarza polnego w urzędowaniu wielki strażnik. *Pisarze mniejsi* mieli zatrudnienia przy komisjach wojskowych. —*Pisarze skarbowi.* Litwa miała ich trzech, z tytułem wielkich i dwu innych, to jest: duchownego i świeckiego, którzy byli przeznaczeni do służby wydziału skarbowego przy królu i podskarbich.— *Pisarze wielcy:* Było ich po czterech w Litwie i Koronie. Pracowali przy boku królewskim i kanclerzach, za których wiedzą wydawali dyplomata. Było ich zarówno w Koronie, jak i Litwie, po 3 świeckich i 1 duchownym. Zasiadali oni także w sądach asesorskich, których byli stałymi radcami. — *Pisarz wojskowy* był generalnym sekretarzem, albo raczej pierwszym ministrem zaporoskiego niżowego wojska, w którem koszowy i sędzia nie umieli i nie powinni byli umieli pisać. Pisarz redagował i podpisywał wszystkie papiery, podpisywał zaś nie swoje nazwisko, lecz zwykłą

formułę. **P.** był rzeczywiście naczelnikiem wojskowej kancelarji. Straży honorowej na usługi przy **P.**, z tego kurzenia, z którego on pochodził. było 17.—*Pisarz ziemski*, był w dawnej Polsce urzędnikiem powiatowym, członkiem sądów ziemskich; wciągał sprawy do aktów, spisywał wyroki, zarówno z sędzią i podsędkiem głos dawał, a gdzie oni mieli wątpliwość, jako bieglejszy od nich, przepis prawa im nasuwał.

Pisarz z Gazety świątecznej, pseudonim Konrada Prószyńskiego.

Pischon, właściwie *Pichon* Fryderyk August, pisarz niemiecki, * 1785 w Chociebużu z rodziców pochodzenia francuskiego, † 1858 w Berlinie. Po ukończeniu studjów teologicznych w Halli i Berlinie został kaznodzieją, następnie profesorem historji i języka niemieckiego w korpusie kadetów a 1838 asesorem konsystorza i cenzorem ksiąg teologicznych; w końcu był pierwszym kuratorem domu sierot Schindlera. Z dzieł jego, po większej części treści historycznej, najważniejsze: „Handbuch der deutschen Prosa“ (Berlin, 1818); „Die „Weltgeschichte vom Anfang bis zur neuesten Zeit“ (2 wyd., 1842); wyborny podręcznik literatury niemieckiej „Leitfaden der Geschichte der deutschen Literatur“ (11 wyd., 1856); „Leitfaden zur algem. Geschichte der Völker und Staaten“ (3 t., 2 wyd., 1837—40); „Denkmäler der deutsch. Sprache von den frühseten Zeiten bis jetzt“ (6 t., 1837—58).

Piscidia *(Smarzewka)*, rodzaj roślin z rodziny motylkowych, obejmujący drzewa w Indjach zachodnich. Liście gatunku **P.** *eritrina* mają własność ogłuszania ryb i używają się w Indjach zach. do ich połowu; w tym celu kosze napełnione liśćmi przesuwają się w wodzie, przez co ryby ogłuszone wypływają na powierzchnię.

Piscina, basen wodny dla ryb, także do kąpieli.

Pise Karol Konstanty, pisarz północno-amerykański, * 1802 w Annapoli w Marylandzie. Ukończywszy nauki w kolegjum jezuickiem w Georgetown, udał się do Rzymu, gdzie studjował teologję, skąd powróciwszy po dwu latach, wstąpił do seminarjum Mount St. Marys w Emmitsburce. Wyświęcony na kapłana, osiadł 1825 w Baltimor i tu wydał „History of the church from its establishment to the reformation“ (5 t., 1830); powiastkę: „Father Rowland,“ oraz zbiór poezji „The pleasures of religion and other poems.“ Zachorowawszy, udał się ponownie do Rzymu, skąd wróciwszy osiadł w Waszyngtonie, a następnie w New-Yorku. W interesach Kościoła odbył podróż do Irlandji i podał opis ziemi, oraz obyczajów ludu irlandzkiego w dziele p. t. „Horae vagabundae.“ Oprócz wymienionych wydał **P.** wiele poezji i t. d., z których ważniejsze: „The acts of the apostles;“ „Zenonius, or the pilgrim convert;“ „Indian cottage, an unitarian story;“ „Aletheia;“ „Letters to Ada;“ „Christianity ant the church;“ „Lives of St. Ignatius and his first companions;“ „Notes on a protestant catechism“ i w. in.

Pisek, miasto powiatowe w południowo-zachodnich Czechach, nad rzeką Otawą, 12,000 miesz., prawie wyłącznie katolików, niegdyś obwarowane, czego ślady pozostały dotychczas. Z gmachów publicznych odznaczają się: piękny gotycki kościół dekanalny Narodzenia N. Marji P., kościół św. Krzyża, ratusz, gmach szkoły realnej i in. Znajduje się tu: gimnazjum, szkoła realna i kilka niższych zakładów naukowych, dalej więzienie, szpital i in. Jest to miasto przemysłowe i bogate, ma odlewnie żelaza i mosiądzu, fabryki obuwia, kapeluszy, papiernie, browary i t. d. Niegdyś nad rzeką były tu płóczkarnie złota. **P.** jest starożytny gród słowiański, założony według Hajka 760 roku. Na początku XV wieku **P.** stał wiernie po stronie husyckiej, następnie przyłączył się do stronnictwa Jerzego Podiebradzkiego. W początku XVII w., podczas walki pomiędzy stanami a królem, przyjął **P.** stronę pierwszych i wiele ucierpiał od wojsk cesarskich.— *Pisecki powiat* ma na przestrzeni 77,4 m. kw., około 320,000 miesz., zamieszkałych w 19 miastach, 19 osadach miejskich i 1,001 wsiach.

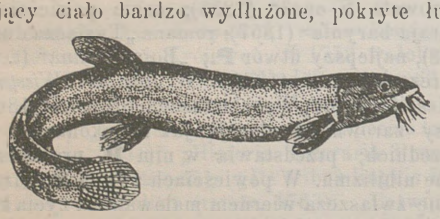
Pisemski Aleksy, powieściopisarz rosyjski, * 1820 we wsi Ramenie w gubernji Kostromskiej, † 1881; po ukończeniu gimnazjum w Kostromie, studjował od 1840—44 w uniwersytecie moskiewskim, poczem wstąpił do służby publicznej. Wziąwszy dymisję 1853 osiadł w Petersburgu i od 1854—63 redagował czasopismo *Biblioteka dla cztenija*. Następnie przeniósł się do Moskwy i był czynnym spółpracownikiem *Russkiego Wiestnika*. Literacką działalność rozpoczął **P.** 1850, pomieściwszy w czasopisie *Moskwitianin* powieść „Tiufiak.“ Od r. 1850—53 w temże czasopisie drukował: romans „Brak so strasti;“ opowiadanie „Komik;“ romans „Bogatyj żenich,“ oraz powieści: „Piterszczik“ i „Mosje Batmanow.“ Z dzieł **P.** pomieszczanych w czasopismach petersburskich, najważniejsze: komedja „Razdieł“ (1853); opowiadanie „Ljeszczij“ (t. r.); „Winowata li ona?“ (1855); szkic powieściowy „Staraja barynia“ (1857); romans „Tysiacza dusz“ (1858), najlepszy utwór **P.**; „Bojarszczina“ (t. r.); „Starczeskij rok“ (1861). W *Russkim Wiestniku* pomieścił romans „Wzbałamuczennoje more“(1863), niższy zarówno tendencją, jak i wykonaniem od poprzednich; przedstawia w nim **P.** praktyczną stronę nihilizmu. W powieściach swych **P.** odznacza się zwłaszcza wiernem malowaniem życia klas średnich; szczęśliwym jest zarówno i w przedstawianiu życia wieśniaków. Talent jego silnym jest szczególnie w szkicach z natury. Zawdzięczając bystremu darowi spostrzegawczemu, **P.** wiernie chwyta rysy charakterystyczne pewnego typu i jasno przedstawia je czytelnikowi. Nadto powieści jego odznaczają się ciekawością opowiadania i żywością rozmowy. Z wad utworów **P.** najważniejsze są: zbytnia tendencyjność, wskutek czego wyglądają one często jakby rozprawy wypisane na dany temat, brak analizy psychicznej i niemoż-

ność wskutek tego objaśnienia pewnych zjawisk; zbyt jaskrawe określanie pewnego typu i wyobrażanie go przeważnie rysami zewnętrznemi, wskutek czego postaci jego częstokroć podobne są do karykatur. Zbiór pism **P.**, p. t. „Soczinenija“ wyszedł w 3 tomach (Petersburg, 1861).

Pisko Franciszek Józef, fizyk, * 1827 w Nowem Rousinowie w Morawji, † 1888, studjował nauki matematyczne i fizyczne w Wiedniu, 1852 został nauczycielem gimnazjum w Bernie, 1870 profesorem fizyki w akademji wojskowej w Wiedniu. W r. 1862 opracował sprawozdanie austrjackie o pomocach naukowych i przyrządach fizycznych na wystawie londyńskiej. Główne jego prace tyczą się fluorescencji światła. Ogłosił: „Die Fluorescenz des Lichtes“ (1861); „Die neueren Apparate der Akustik“ (1865); „Licht und Farbe,“ popularny wykład optyki (1869—1876); opracował tom drugi Hesslera „Lehrbuch der technischen Physik“ (1866), nadto kilka podręczników fizyki dla różnych szkół.

Piskorski Sebastjan, był profesorem prawa w Akademji krakowskiej. Od r. 1692 został kanonikiem katedralnym krakowskim, 1698 podkanclerzym i rektorem akademji, człowiek bardzo czynny, przytem poeta, mówca, kaznodzieja i autor nader licznych panegiryków, † 1706. Zostawił wiele dzieł, z których celniejsze: „Żywoty Ojców św. albo dzieje duchowne św. Hieronima,“ przekład z łacińskiego (Kraków, 1688); „Kazania na dni pańskie“ (t., 1706); „Kwiecie żywota błogosławionej Salomei, księżny polskiej“ po polsku i po łacinie (t., 1691); „Sacratissimae Virginis Dei Matris Reginae Poloniae in iconibus ejusdem observata“ (tamże, 1698).

Piskorz *(Cobitis fossilis)*, gatunek ryb z rodziny *ślizowatych (Acanthopsides)*, oddzielonej od karpiowatych (ob.) z powodu pewnych cech łączących ją z sumowatemi. **P.** razem z dwoma jeszcze gatunkami, *ślizem* i *kózką*, stanowi jeden rodzaj, mający ciało bardzo wydłużone, pokryte łuską

Piskorz.

niezmiernie drobną; głowa mała, skórka nagą pokryta, usta dolne, miękkiemi wargami i 10 wąsikami opatrzone, płetwy brzuchowe znacznie od piersiowych odległe. **P.** różni się od pokrewnych większym wzrostem, liczniejszemi o jednę parę wąsikami i ubarwieniem; dorasta 30 cm. długości i przeszło 2 cm. średnicy, wierzch jego ciała jest mniej więcej ciemny, spód żółty, a wzdłuż boków smugi brunatno-żółtawo-płowe. Jest to ryba bardzo pospolita w okolicach błotnistych, w wodach stojących o dnie mulistem lub torfowatem, w jeziorach, kałużach, pośród bagien, po rowach i strugach wolno się sączących, rzadko w rzekach. Życie ma bardzo trwałe, tak, że po obeschnięciu bagien żyć może przez całe lata pod stężałym iłem. W okolicach obfitujących w **P.** ludność robi na zimę zapasy z suszonych; używają ich też do oświetlania, bo po wysuszeniu palą się płomieniem. Łatwy jest bardzo do hodowania w lada słoju wodą nalanym i trzymany bywa jako wskazówka zmiany pogody. Przed posuchą jest zwykle ociężały i spoczywa na dnie, przed deszczem zaś ruchliwy, wije się nieustannie i na wierzch wypływa.

Piskorzewski Mateusz, poeta i mówca, kanonik wileński, pierwotnie był domownikiem Jana Zamojskiego i towarzyszył mu we wszystkich wyprawach i, zalecony przez niego królowi, został jego sekretarzem. Po trudach obozowych i niepokojach dworskich usunął się zupełnie od życia publicznego i † w pierwszych latach XVII w. Zostawił w druku kilka mów panegirycznych w języku łacińskim, mianych z powodu ważniejszych wypadków w znakomitszych domach polskich. Tłómaczenia jego, których za świadectwem Starowolskiego wiele miał wygotować, nie są nam znane.

Pismo, zbiór znaków obrazowych, odpowiadających bądź całym wyrazom, bądź pojedyńczym dźwiękom pewnego języka i służących do przedstawienia myśli oczom, podobnie jak w mowie ma to miejsce za pomocą dźwięków artykułowanych i słuchu. Rozmaite narody mają rozmaite rodzaje **P.**, bądź przejęte jedne od drugich, bądź też właściwe sobie. Głównie jednakże można rozróżnić dwa rodzaje **P.**, mianowicie przedstawia ono bądź właściwy albo też symboliczny obraz przedmiotu, o którym jest mowa; bądź też oddaje za pomocą znaków pojedyńcze dźwięki, z których składa się wyraz. W pierwszym razie **P.** jest *ideograficzne* albo *obrazowe*, w drugim *fonograficzne*. Użycie **P.** odnosi się do czasów przedhistorycznych i o początku jego nic pewnego nie wiemy. Egipcjanie wynalezienie **P.** przypisywali bogu Toth, tradycja hebrejska Enochowi, Adamowi, a nawet Jehowie, Grecy i Rzymianie Kadmusowi lub Merkuremu, narody skandynawskie Odynowi i t. p. Podług wszelkiego prawdopodobieństwa początkowo **P.** było ideograficzne, z którego następnie z postępem oświaty wyrobiło się **P.** zgłoskowe, a z tego w końcu **P.** głoskowe. **P.** *ideograficzne* dzieli się na właściwe **P.** obrazowe *(kyriologiczne)*, przedstawiające tylko przedmioty umysłowe i dotykalne, i **P.** symboliczne, przedstawiające pojęcia oderwane lub umysłowe wedle ich podobieństwa z przedmiotami pod zmysły podpadającymi. Do tego rodzaju **P.** zaliczają się: **P.** starożytnych Azteków, **P.** staro-chińskie, a po części i hieroglify. Oddzielnym rodzajem **P.** obra-

zowego jest **P.** wyrazowe, w którem wszelkie pojęcia i wyrazy wyrażają się za pomocą bądź pojedyńczych, bądź złożonych znaków; tu należy **P.** nowo-chińskie i tak zwane *kwipus*, t. j. **P.** starych Peruwjańczyków. Przejście od **P.** ideograficznego do fonetycznego tworzą hjeroglify (ob.). **P.** fonetyczne dzieli się na: **P.** zgłoskowe, przedstawicielem którego jest **P.** japońskie, i **P.** głoskowe, mające na każdą głoskę oddzielny znak; **P.** to jest najdokładniejszem ze wszystkich. Zdaje się być początku semickiego. Ważniejsze rodzaje pisma głoskowego są: klinowe, sanskryckie albo dewanagari, kufickie, hebrajskie, arabskie, fenickie, mongolskie i t. d. Od Fenicjan przeszło **P.** głoskowe do narodów europejskich, pierwotnie do Greków, stąd do Rzymian, później wyrobiły się **P.** gockie, słowiańskie i in. Co do kierunku, w jakim idą rozmaite **P.**, można rozróżnić **P.** meksykańskie, idące z dołu do góry w kolumnach prostopadłych. Chińczycy i Japończycy piszą także w kolumnach, ale z góry na dół, poczynając od lewej ręki idą ku prawej; podobnie piszą i Kałmycy, Mongołowie i t. d. **P.** klinowe, podobnie, jak wszystkie **P.** plemienia jafeckiego, idzie od ręki lewej do prawej; narody semickie piszą przeciwnie od ręki prawej ku lewej. Starzy Grecy początkowo pisali na wzór Fenicjan od ręki prawej ku lewej, następnie, na podobieństwo sposobu używanego przy oraniu zaczynali pierwszy wiersz od ręki prawej, drugi zaś od lewej *(bustrofedon)*, w końcu dopiero przyjęli sposób powszechne mający użycie w Europie. Por. Hugo „De prima scribendi origine“ (1738); Pauthier „De l'origine et de la formation des differ. systèmes d'écriture,“ Léon de Rosny „Recherches histor. sur l'écriture“ (1857—58); tegoż „Les écritures figuratives“ (1860); Astle „Origin and progress of writting“ Brugsch: „Ueber Bildung und Entwickelung der Schriften“ (Berlin, 1868); Wuttke „Entstehung der Schriften“ (1872); Lenormant „Essai sur la propagation de l'alphabet phenicien“ (2 wyd., Paryż, 1875, t. 2); Faulmann „Das Buch der Schriften“ (alfabety wszystkich narodów, 3 wyd., 1880); tenże „Illustrierte Geschichte der Schriften“ (1880); Taylor „The alphabet, an account of the origin and development of letters“ (Londyn, 1883, t. 2).

Pismo święte, ob. Biblja.

Pisna czyli *Pysa*, po niem. *Pyschfluss*, rzeka, mająca źródło swoje w Prusiech Wschodnich, w jeziorze zwanem *Warszawskiem*, w regencji Gumbińskiej pow. Johanisburskim; pod wsią i komorą celną Wincenta wchodzi do Król. Polskiego, gdzie ubiegłszy jeszcze około mil 10, wpada pod m. Nowogrodem, z prawej strony do Narwi. Na wiosnę bywa spławną dla drzewa i pomniejszych statków.

Piso Jakób, nuncjusz apostolski w Polsce za Zygmunta I, rodem Siedmiogrodzianin, † 1527 r. Człowiek uczony, mówca i poeta. Zostały po nim poezje: „De conflictu Polonorum et Lithuanorum cum Moscovitis. Elegia“ (Rzym, 1515, przedrukowana u Pistorjusza, t. 3-ci i Gwagnina, t. 3-ci); „J. Pisonis Transilvani Orat. et Poetae excellentis Schedia“ (Wiedeń, 1554).

Piso, znakomita rodzina w starożytnym Rzymie, ob. Pizo.

Pisomezyt, odmiana magnezytu (ob.).

Pisownia, z grecka: *Ortografja*, część gramatyki, ucząca nas poprawne formy gramatyczne poprawnie oddawać pismem. **P.** każdego języka jest inną i rozmaitość ta wypływa z wewnętrznej niezgodny pomiędzy pismem a dźwiękiem; żadne abecadło nie oddaje dokładnie wszystkich dźwięków pewnego języka, do których wyrażenia ma służyć, co zresztą nie może być inaczej, ponieważ język, jako żywy organizm, ulega ciągłym zmianom, pismo zaś, jako martwy schemat, pozostaje bez zmiany. **P.** absolutnie dokładnej niema, ponieważ niema dokładnego abecadła, możemy więc mówić tylko o względnej dokładności. **P.** bywa *etymologiczna* lub *fonetyczna*. Pierwsza bierze na podstawę pierwiastek i pochodzenie wyrazu, druga zaś wymowę. Za przedstawicielkę **P.** etymologicznej może być uważana np. **P.** angielska, lub języków romańskich, najściślej zaś przeprowadzoną została **P.** fonetyczna w nowszej **P.** serbskiej Wuka Karadżicza. **P.** polska, oparta w części na zasadach fonetyki, w części na etymologji. Obecnie zaczyna w języku naszym zyskiwać przewagę pisownia, ułożona przez A. A. Kryńskiego (1897). Projekt pisowni, przez Akademję krakowską uchwalony w r. 1891, nie mógł zadowolić wymagań naukowych.

Pissevache, wodospad w szwajcarskim kantonie Wallis, między St. Maurice i Martigny, utworzony przez rzekę Sallanche, spada do doliny Rodanu z wysokości 61 m., wydając się powłoką śnieżnej białości na czarnem tle skały.

Pistacja *(Pistacia)*, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, ma kwiaty rozdzielno-płciowe, bezkoronowe, zebrane w wiechę lub grono, pręcików 5, znamiona 3 zgrubiałe, owoc pestczak suchy i jednonasienny; należą tu drzewa i drzewka nad morzem Śródziemnem, w Ameryce, Indjach Wsch. i Chinach, o liściach pierzastych i nasionach oleistych. **P.** *prawdziwa* (**P.** *vera*) pochodzi z Syrji, jest drzewem 6—9 m. wysokiem, z liśćmi nieparzysto pierzastemi, owocami wielkości oliwki, jajowatemi, żółtawemi z plamkami białemi, o mięsie zielonawem lub czerwonawem; zawarte w nich nasiona, zwane *migdałami zielonemi, orzechami syryjskiemi, pistacjami*, mają łupinę dosyć twardą, ziarno jest zielone, ma smak migdałowy i zawiera słodki olej. Najlepsze przychodzą z Alepu. Były używane w medycynie, obecnie służą na konfitury, bardzo lubione na Wschodzie. **P.** *terpentynowa* (**P.** *terebinthus*), drzewko nad morzem Śródziemnem, wydaje przez nacięcie terpentynę cypryjską, czyli z Chio *(chiotka)*. Przez nakłócia owadów powstają na końcach gałęzi narosty, mające podobieństwo do chleba świętojańskiego, któ-

Pistacja. *a* i *b* kwiatostan i kwiat męski, *c* i *d* kwiatostan i kwiat żeński.

re zażywają się przeciw astmie jak tabaka. **P.** *mastyksowa* (**P.** *lentiscus*) dostarcza *mastyksu* (ob.), drzewo jej używa się na mozajki. **P.** *atlantica* dostarcza *mastyksu amerykańskiego*, używanego jak zwykły.

Pistacyt *(tallit)*, minerał, ob. Epidot.

Pistia *(Topion, spływacz)*, rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych, obejmujący jedyny gatunek **P.** *stratiotes*, jest to roślina roczna, rosnąca w stawach krajów gorących. Jest chętnie jadana przez kaczki i świnie. Pod jej szerokiemi liśćmi przebywają owady, dla tego zaprowadzają ją w stawach do hodowli ryb przeznaczonych. W Indjach wsch. używają jej jako środka chłodzącego, w Egipcie przy silnych krwotokach.

Pistillum, ob. Słupek.

Pistis *Sofia* (gr. wiara i mądrość), księga gnostycka, która doszła do nas w przekładzie koptyjskim. Pochodzi prawdopodobnie z III w. po Chr. i opowiada dzieje mądrości (Sofja) strącona z nieba. Wydanie I. H. Petermanna (1851). Por. Köstlin „Das gnostische system des Baches Pistis Sofia“ (1854); Harnak „Uber das gnostische Buch P. S.,“ Karl Schmidt „Die gnostische schriften in Kopt. Sprache“ (1892).

Pistoja, miasto we włoskiej prowin. Florencji, u stóp Apeninów, rezydencja biskupa, ma 20,000 miesz., cytadelę i piękny kościół katedralny, wzniesiony w XII w. Znajdowany w okolicy kryształ górny znany jest w handlu pod nazwą *diamanti di Pistoja*. W wiekach średnich **P.** była ogniskiem strasznych walk gibelinów i gwelfów.

Pistol (hiszp. *paistole*, listek), moneta złota hiszpańska, bita od 1537 r., z początku nieforemna, dopiero od 1730 r. okrągła. Używano na nie złota 21-karatowego, następnie nieco lepszego nad 21-karatowe; wartość **P.** wynosiła około 35 złp. Według nich zaczęto bić luidory. Później pod nazwiskiem **P.** rozumiano w ogóle sztuki około 5-talarowe. Złoto 21—22-karatowe zowie się złotem pistolowem.

Pistolet, broń palna, krótka, złożona z tych samych części co w ogóle strzelba, tylko z kolbą skrzywioną i cienką, aby przy strzelaniu mogła być silnie w ręce trzymaną. Rura **P.** jest gładka lub gwintowana, a często łączy się 2, 3 lub 4 rury w jedną broń (ob. Rewolwer). Długość **P.** jest obecnie znacznie mniejszą niż w w. XVII. *Terceirolami* zowią się **P.** bardzo małe, które nosić można w kieszeni.—**P.** pochodzą z Włoch i miały być pierwiastkowo wyrabiane w Pistoi (skąd może po-

Pistolet z XVII w.

chodzi nazwa); pierwotnie posiadały zamek lontowy, który następnie zmieniony został na zamek francuski, a ostatecznie na zamek perkusyjny. Urządzono też **P.** z nabojem odtylcowym, oraz **P.** z kilku nabojami, ukrytemi w lufie, które za naciśnięciem sprężyny automatycznie przesuwają się do lufy. Taki pistolet Browninga ma doniosłość strzału 1,000 m. i w armji belgijskiej zaprowadzony został zamiast rewolweru.

Piston (franc. drąg do poruszania tłoku pompy), w broni perkusyjnej pręcik, na który nakłada się kapiszon; w narzędziach muzycznych dętych urządzenie mechaniczne, które ich rurę przedłuża, a tem samem ton obniża.

Pistor (G. K.), generalny kwatermistrz, a później generał rosyjski w wojnie polskiej 1794, wygotował opis strategiczny pierwszej połowy tej wojny, który znaleziony został w archiwum wojskowem w Berlinie i wydany p. t. „Mémoires sur la revolution de la Pologne, trouvées à Berlin“ (Paryż, 1806) z dwiema mapami, z których jedna przedstawia plan Warszawy, druga teatr wojny 1794 r. Dzieło to, przełożone na język polski, wyszło w wydawnictwie Zupańskiego „Pamiętniki XVIII w.“ (Poznań, 1860).

Pistorius Jan, * 1546 w Nidzie na Śląsku, † 1608 w Fryburgu, historyk, teolog i doktor medycyny. Nie mając powodzenia jako lekarz, porzucił medycynę, poświęcił się prawnictwu i otrzymał urząd radcy nadwornego u Ernesta Fryderyka, margrabiego Baden-Durlach. Później przeszedł z wyznania ewangelickiego na katolickie, został księdzem, proboszczem katedralnym wrocławskim i prałatem domowym opata fuldeńskiego. Oprócz medycyny zajmował się także badaniami historycznemi. Najważniejszem jego dziełem jest „Polonicae historiae corpus, hoc est polonicarum rerum latini recentiores et veteres scriptores quot-

quot extant uno volumine comprehensi“ (3 tomy, Bazylea, 1582); jest to pierwszy zbiór historyków polskich, między którymi umieścił też **P.** swego pióra genealogję królów polskich i książąt śląskich. W rękopismach bibljoteki cesarskiej w Petersburgu znajduje się jego „Chronica Polonorum et Ducatus Silesiae.“

Pistorjusz, *aparat Pistoriusa*, przyrząd destylacyjny do pędzenia wódki (ob.).

Pistyń, miasteczko w Galicji, obwodzie Kołomyjskim, o 3 mile od Kołomyi położone.

Pisuerga, prawy dopływ rzeki Duero, przepływa prowincje Burgos, Palencję i Valladolid, a po przebiegu 250 klm. wpada do Duero pod Simancas.

Pisulewski Szymon, przyrodnik, * 1808 roku w Osiecku, † 1859. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim 1830 r. mianowany został nauczycielem i wykładał nauki przyrodnicze, język polski i matematykę w rozmaitych szkołach warszawskich. W r. 1856 został pomocnikiem dyrektora gabinetów naukowych. Oprócz licznych artykułów, umieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił: „Zasady botaniki i fizjologji roślinnej“ (Warszawa, 1840); „Gromady przyrodzone królestwa roślinnego“ (1844); „Botanika popularna“ (1845); „Zoologja krótko zebrana“ (3 wyd., 1862); „Treść nauki przyrodzenia“ (wspólnie z Radwańskim i Bełzą, 1850); „Tajniki przyrodzenia“ (1856); „Flora lekarska,“ przekład z Winklera (1859).

Pisum, ob. Groch.

Piszczac, osada w gub. Siedleckiej, pow. Bialskim, liczy 1,500 miesz.

Piszczał, rurka metalowa, zwykle z blachy żelaznej, używana w hutach do wydymania szkła (ob.).

Piszczałka, *fujarka*, rura, w której zawarty słup powietrza przez zadęcie przechodzi w drgania dźwięczące; jest to najprostsze narzędzie muzyczne dęte, którego typem są **P.** organowe. W akustyce na **P.** dochodzi się praw drgań dźwięcznych powietrza. **P.** akustyczną jest rura otwarta z jednej lub z obu stron, w której zawarty słup powietrza zostaje wprawiony w drgania podłużne, czyli dokonywające się w kierunku długości rury, jeżeli prąd powietrza potrąca o jeden jej koniec, albo też, jeżeli u wejścia **P.** osadzonym jest cieńki, sprężysty prążek metalowy, zwany *stroikiem* czyli *języczkiem*, który, gdy jest wprawionym w drgania, udziela je słupowi powietrza. Stąd **P.** dzielą się na *wargowe* i *stroikowe*, a dalej na *zamknięte* i *otwarte*. Prawa drgań powietrza w **P.** zbadał pierwszy Daniel Bernoulli 1762 r. W **P.** wargowej (fig. 1) powietrze wtłaczane przez otwór stopy wypływa częścią ze zbiornika K przez szczelinę *cd* i uderza o wargę *ab* otworu *abcd*, a częścią zagęszcza powietrze w rurze; w skutek tego zagęszczenia prąd powietrza pozostaje na zewnątrz rury i przepływa tylko obok słupa powietrza w rurze, przez co po poprzedniem zagęszczeniu następuje rozrzedzenie; w ten sposób powstaje fala powietrzna; gdy rura jest zamknięta, fala ta odbija się od przegrody górnej i krzyżując się z nową falą, powstającą u wejścia **P.**, tworzy falę stojącą (ob. Falowy ruch, Krzyżowanie), której długość wyrównywa połowie długości **P.**, bo przy otworze ma miejsce góra fali, przy końcu zamkniętym powietrze jest w spoczynku, tam zatem istnieje węzeł drgania; w ten sposób powstaje ton zasadniczy, zależny od długości piszczałki; ton jest tem wyższy, im fala, zatem im **P.** jest krótsza; wysokość tego tonu, t. j. liczba drgań mu odpowiadających, daje się obliczyć według ogólnych zasad ruchu falowego. Przy mocniejszem zadęciu tworzą się w słupie powietrznym węzły drgania, z których pierwszy może być odległym od otworu **P.** o $^1/_3$, $^1/_5$, $^1/_7$... jej długości, faleprze to stają się

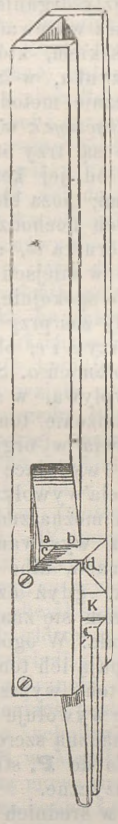

Fig. 1. Piszczałka organowa w przecięciu.

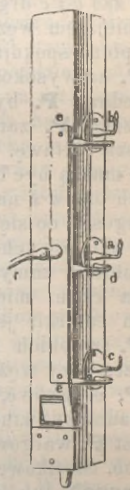

Fig. 2. Piszczałka z płomieniami manometrycznemi.

od pierwotnej krótsze 3, 5, 7 razy, w tym samym zaś stosunku rośnie i liczba drgań, a zatem i wysokość odpowiednich tonów; **P.** przeto zamknięta wydawać może przy różnych zadęciach szereg tonów, których wysokości są w stosunku 1: 3: 5: 7: 9 i t. d., t. j. po tonie zasadniczym idą: druga kwinta, trzecia tercja, czwarta sekunda i t. d. W **P.** otwartej drgania wywołują się w podobny sposób, ponieważ wszakże w końcu otwartym słup powietrza nie tworzy węzła, lecz górę fali, która również istnieje przy wejściu **P.**, przeto najprostszy spo-

sób drgania **P.** otwartej polega na tem, że się węzeł jeden tworzy w jej środku; fala zatem jest tu dwa razy krótsza, a ton zasadniczy dwa razy wyższy, niż w **P.** zamkniętej tej samej długości; innemi słowy, ton zasadniczy **P.** otwartej jest oktawą tonu zasadniczego **P.** zamkniętej tej samej długości. Przy silniejszym zadęciu mogą się tworzyć 2, 3, 4 węzły drgania, fale stają się 2, 3, 4, 5 razy krótsze, a tony 2, 3, 4, 5 razy wyższe, t. j. przy coraz silniejszych zadęciach po tonie zasadniczym powstaje: oktawa, druga kwinta, druga oktawa i t. d. Węzły drgania okazać można w **P.** szklanych przez wprowadzenie do **P.** błony pokrytej lekkim proszkiem, który na miejscach węzłów zostaje w spoczynku, w innych żywo drga. Można je też uwidocznić metodą Königa za pomocą *płomieni manometrycznych*; w bocznej ścianie fujarki wywiercone są trzy otwory (fig. 2) w odległości $^1/_4$, $^1/_2$ i $^3/_4$ od jej końców, zamknięte błonami kauczukowemi; poza błonami mieszczą się puszki, do których dochodzi gaz oświetlający przez rurki *d* ze zbiornika *ee*, dokąd dopływa przez rurę *f*. Gdy więc w miejscu *a* zachodzi węzeł, płomień ten pali się spokojnie, płomienie zaś *b* i *c* drgają żywo; gdy zaś przy zadęciu silniejszem węzły powstają przy *b* i *c*, płomienie te płoną spokojnie, drga zaś płomień *a*. Szerokość **P.** na wysokość tonu nie wpływa, w szerokich jednak **P.** bywa pewne zniżenie tonu zasadniczego. **P.** zamknięte stanowią w organach najniższą oktawę. P. organów, wydające tony nizkie, muszą być bardzo długie; dla wywoływania różnych tonów z narzędzi dętych można zmieniać ich długość, co się odbywa przez wysuwanie ich części składowych, jak w puzonach, albo przez otwieranie i zamykanie dziurek, gdyż dziurka otwarta czyni miejsce, na którem się znajduje, końcem fujarki, jakby ją skracała. W ogólności przy **P.** szerokich łatwiej występują ich tony zasadnicze, przy węższych łatwiej tony wyższe, dla tego **P.** organowe, u których się wywołuje tylko ton zasadniczy, winny posiadać znaczną szerokość. Flet jest **P.** wargową otwartą. Co do **P.** stroikowych ob. Stroikowe narzędzia muzyczne.

Piszczek lub *Fajfer*, była w średnich wiekach nazwa muzyków w krajach zachodnich, osobliwie grajków na instrumentach dętych, którzy w XIV w. zaczęli po większych miastach zawiązywać się w korporacje cechowe na wzór rzemiosł i uzyskiwać pewne przywileje. Korporacje te miały obowiązek przygrywać po kościałach, zamkach, ratuszach, z wież miejskich i kościelnych, w czasie pochodów uroczystych, wesel, chrzcin i t. p. Później zastąpiły je muzyki i kapele miejskie. Tak i w Polsce, mianowicie za Jagiellonów, istniały gromadki piszczków, trębaczy, surmaczy, bębnistów.

Piszczel, *kość piszczelowa*, ob. Goleń.

Pisztiek Franciszek a Paulo, prymas arcybiskup lwowski, * 1786 w Prezyeach w Czechach, † 1846; po ukończeniu nauk niższych i wyższych w Pradze, wyświęcony był 1808 na kapłana. 1823 został kanonikiem praskim, 1824 biskupem azockim i sufraganem praskim, a jednocześnie dziekanem kapituły staroboleslawskiej; 1831 mianowany został biskupem tarnowskim a 1835 arcybiskupem lwowskim i prymasem Galicii i na stanowisku tem zyskał uznanie przez swą przykładną gorliwość kapłańską, oraz dobroczynność.

Pita, włókna agawy (ob.).

Pitagoras, ob. Pythagoras.

Pitaval Franciszek Gayot de, prawnik francuski, * 1673 w Lionie, adwokat tamże, † 1743 r., wydał sławny zbiór spraw kryminalnych pod tytułem „Causes célèbres et intéressantes“ (20 t., Paryż, 1734—43). Dalszy ciąg tego zbioru wydał Franc. Richer w 22 tomach.

Pitcairn, najdalej na południe posunięta wyspa z grupy wysp Nizkich czyli Tuamotu w Australji, uboga w wodę, ale mimo to urodzajna, ma zaledwie 5 klm. kw. powierzchni i 125 miesz. W r. 1790 ośmiu majtków angielskich, zbuntowawszy się przeciwko Bligh'owi, kapitanowi okrętu Bounty, wraz z kilkunastu mężczyznami i kobietami z Otahejti przybyli na tę bezludną dotąd wyspę i osiedlili się na niej. Niezadługo później mężczyzni z Otahejti zamordowali 4 majtków angielskich. Oburzone tem kobiety, chcąc prawdopodobnie przeszkodzić śmierci pozostałych 4 Anglików, pomordowały swych mężów i odtąd żyły z majtkami angielskimi i zaludniły wkrótce wyspę. Dopiero w 1808 kapitan amerykański Folger odkrył tę kolonję. Odtąd żeglarze europejscy często nawiedzali **P.** Por. Moinicke'go „Die Insel Pitcairn“ (Prenzlau, 1858).

Pitcairnia, rodzaj roślin z rodziny zapylcowatych, zioła trwałe, bez łodygi, z liśćmi mieczowatemi i torebką trójłupinową, wielonasienną, w Ameryce płd. Niektóre gatunki hodują się jako rośliny ozdobne. **P.** *furfuracea* ma liście na 60 cm. długie i kwiaty wielkie, żółto i czerwono zabarwione, zebrane w długie grona, rdzeń gałązek jest jadalny.

Piteå (wyne. *Piteo*), *Pitea-elf*, rzeka w Szwecji, w Norrlandji, wypływa na granicy norweskiej z jeziora Pjeskejaur, przepływa kilka innych jezior, tworzy kilka wodospadów, z których jeden, Storforssen, ma 30 m. wysokości, i po przebiegu 334 klm. wpada do zatoki Botnickiej w pobliżu miasta *Piteå* (3,000 miesz.).

Pithecanthropus (gr. małpoczłek), przypuszczalna forma pośrednia między małpą a człowiekiem, ob. Człowiek kopalny.

Pitheci, ob. Małpy.

Pithoeus Piotr, właściwie *Pithou*, prawnik francuski, gorliwy krzewiciel studjów klasycznych, * 1539 w Troyes, † 1596 r. w Nogent-sur-Seine. Był pewien przeciąg czasu prokuratorem generalnym w Paryżu; zasłużył się objaśnieniem kilku poetów rzymskich, a bardziej jeszcze pierwszem

wydaniem bajek Fedra (Troyes, 1596), sporządzonem z rękopisu, znalezionego przez jego brata *Franciszka* **P.** († 1607). Oprócz rozpraw historycznych i prawnych, zawartych w „Opera sacra, juridica, historica et miscellanea“ (Paryż, 1609), wydał bardzo ważne na owe czasy pismo „Les libertés de l'église gallicane“ (Paryż, 1594; z komentarzem Dupuy'ego, 2 t., Paryż, 1715), oraz zbiory dawnych historyków francuskich: „Annalium et historiae Francorum scriptores coaetanei XII“ (Franf., 1894); „Historiae Francorum scriptores veteres XI“ (Frankfurt, 1596). Por. Biografje: Boivin de Villeneuve (Paryż, 1711 i 1715) i Grosley'a (2 t., Paryż, 1756).

Pitman Izaak, stenograf angielski, * 1813 r., kształcił się sam, następnie był nauczycielem ludowym. W 1837 ogłosił własny system stenograficzny p. t. „Stenographic sound-hand“, następnie „Phonetic short-hand“. Założył w Bath drukarnię dla wynalezionego przez siebie pisma fonetycznego, które wkrótce weszło w użycie w całej Anglji i wyrugowało systemy inne. Por. Robinson „J. Pitman's Phonography“ (w „Panstenographikon“ t. 1, Drezno, 1869—74); Pitman „Manual of phonography“ i tenże „A history of short-hand“.

Pitometrja, dochodzenie objętości beczek (ob.),

Pitonisa (grec.), wróżka.

Pitota rura, przyrząd do mierzenia szybkości prądu wody. Jest to rura zgięta pod kątem prostym, której jedno ramię umieszcza się poziomo w prądzie wody, a wysokość podniesionego jej słupa w ramieniu drugiem, pionowem, daje miarę szukanej prędkości.

Pitra Jan Chrzciciel, słynny teolog katolicki, * 1812 w Champ-Forgeuil w departamencie Seine-Loire. Po wyświęceniu na kapłana, został profesorem retoryki w seminarjum w Autun, następnie wstąpił do zakonu Benedyktynów w Solismes i poświęcił się wyłącznie studjom nad historją kościoła i patrystyką. Z zakresu dziejów Kościoła wydał dokładne dzieło „Histoire de Saint-Legér“, z zakresu zaś patrystyki obszerne i ważne dzieło „Spicilegium Solesmense“ (5 t., Paryż, 1852—1860), obejmujące wiele cennych dokumentów, odnoszących się do starożytności kościelnych, ogłoszonych po raz pierwszy. W 1858 powołany był do Rzymu, gdzie mu powierzono zbadanie starszych i nowszych kanonów kościoła wschodniego. Owocem tych studjów było dzieło „Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta“, którego pierwszy tom wyszedł 1864 r. W r. 1862 mianowany był **P.** członkiem kongregacji do spraw kościoła wschodniego, a w roku następnym kardynałem. Brał udział w pracach przygotowawczych do soboru watykańskiego, w którym głosował za dogmatem nieomylności.

Pitré Józef, literat, * 1843 w Palermo, zajmuje się ludoznawstwem włoskiem. Napisał cenne dzieło p. t. „Biblioteca delle tradizioni siciliane“ 1870—1888, t. 18). Od roku 1882 **P.** jest współwydawcą „Archivio per lo studio delle tradizioni popolari.“

Pitschen, nazwa niemiecka Byczyny (ob.).

Pitt William, (hrabia *Chatham*), zwany zwykle *Pittem Starszym*, jeden z najznakomitszych mężów stanu angielskich, syn ubogiego szlachcica Roberta Pitt of Boconnock, wnuk Tomasza Pitta, gubernatora Madrasu, * 1708. Ukończywszy nauki w Eton i Oxford, wszedł 1735 r. do parlamentu jako deputowany z miasteczka Old-Sarum i zdolnościami swemi, porywającą wymową i patrjotycznemi uczuciami taką zjednał sobie przewagę, że dwór, chcąc go od opozycji na swoją stronę przeciągnąć, dał mu urząd podskarbiego Irlandji 1746 r., a niezadługo potem mianował go członkiem rady tajnej i general. płatnikiem armji, a po wybuchu wojny Siedmioletniej, sekretarzem stanu. Na stanowisku tem rozwinął **P.** wielką działalność, ale znajdując opór w królu, złożył swój urząd w kwietniu 1757; w czerwcu jednakże t. r. wszedł znowu do gabinetu i ciągle był duszą jego. Głównem jego dążeniem było osłabienie Francji, a podniesienie potęgi Anglji. Jakoż marynarkę angielską na takiej postawił stopie, że Francuzi na wszystkich pobici morzach, postradali wszystkie swoje kolonje. Gdy w r. 1761 torysowie stanowczą wzięli przewagę, **P.** 5 październ. odstąpił swego urzędu Bute'mu i stanął na czele opozycji whigowskiej, mając za sobą głos całego narodu. W r. 1766 przyjął powtórnie tekę ministra, ale złożył ją już w r. 1768. Mianowany tymczasem wicehrabią *Chatham*, przeszedł z izby niższej do wyższej. W sporach z kolonjami amerykańskiemi radził trzymać się polityki oględnej, zgodnej i łagodnej; po wybuchu zaś wojny 1775 r., wymową swą chciał sprowadzić pokojowe rozwiązanie kwestji, głosował przeciw środkom gwałtownym i niesprawiedliwym. Kiedy zaś kolonje zawarły traktat z Francją, i rząd angielski po licznych niepowodzeniach postanowił je uznać za państwo niepodległe, schorowany, z bladem i gniewnem obliczem, **P.** wystąpił (7 kwiet. 1778) w izbie wyższej z ognistą mową przeciw takiemu krokowi, uważając go za hańbę i poniżenie Anglji, Wystąpieniem tem zmienił wprawdzie decyzję rządu i skłonił go do dalszego prowadzenia wojny, ale z powodu wielkiego sił wyczerpania, nawpół żywy musiał być wyniesiony z sali i † 11 maja 1778 r. w majątku swym Hayes w hrabstwie Kent. Parlament rozkazał pochować **P.** kosztem państwa, wyznaczył najstarszemu jego synowi 4,000 funt. sterl. rocznej pensji i opłacił jego długi. **P.** pod każdym względem był człowiekiem niezwyczajnym. Nawet nieprzyjaciele szanowali jego charakter wzniosły i nieskażony. Z mów jego świetnych zaledwie kilka w całości się przechowało. Wydane później listy **P.** do jego synowca lorda Camelford (Londyn, 1804), a głównie „Chatham Papers“ (4 t., Londyn, 1838—1840) stanowią ważny przyczynek

do dziejów ówczesnych. Por. Thackeray'a „Life of Chatham“ (2 t., Londyn, 1827).

Pitt William, zwany *Pittem Młodszym*, trzeci syn poprzedzającego, również słynny mąż stanu, * 1759 r. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, wszedł 1781 r. do izby niższej, jako członek opozycji ze stronnictwa Whigów i 1782 w gabinecie Shelburne został kanclerzem skarbu.

Pitt William.

Od tej chwili poczyna się jego znaczenie jako męża stanu. Głęboką znajomością spraw publicznych, a zwłaszcza finansów, oraz wymową nadzwyczajną wkrótce zjednał sobie przewagę. Już wówczas stał z Foksem (ob.) w otwartej walce, która zapełniła następnie całe życie obu tych mężów. **P.** ustąpił wprawdzie z gabinetu wiosną 1783 przed koalicją Foksa i Northa, ale już w grud. t. r., gdy przedstawiony przez Foksa antyrojalistowski *India-bill* osobistem wmieszaniem się króla został odrzucony, utworzył własny gabinet, rozwiązał parlament i podczas nowych wyborów zjednał sobie większość, która stale popierała jego rządy. Przeprowadził teraz nowy *India-bill* (prawo o administracji Indyj Wschodnich), którego postanowienia aż do naszych utrzymały się czasów, potroił dochody państwa, podniósł kredyt i handel, podźwignął osłabioną siłę morską i kolonjalną, udaremniał wszystkie działania opozycji i w chwili wybuchu rewolucji francuskiej, posiadał obok zaufania dworu pewną większość w parlamencie. Z rodowej nienawiści do Francji i wstrętu do poruszeń demokratycznych, występował zaraz od samego początku jako nieprzejednany wróg rewolucji. W połączeniu ze wszystkiemi żywiołami arystokratycznemi unicestwiał starania opozycji (Foks, Sheridan), mające na celu utrzymanie przyjaznych stosunków z Francją, przeprowadzał prawa ograniczające, (np. zawieszenie *Habeas-Corpus*, ob.), od 1793 brał czynny udział w wojnach przeciw rzeczypospolitej Francuskiej, był duszą kontrewolucyjnej koalicji i mimo wielu niepowodzeń został nieporuszonym. Przywiódł znowu do skutku koalicję 1799, połączył 1800 Irlandję z W. Brytanją i na morzu zapewnił przewagę Anglji. Jednakże z powodu przeciążenia kraju podatkami i z powodu rosnących ciągle długów w samej Anglji, opinja publiczna zapragnęła pokoju i **P.** musiał ustąpić (10 lutego, 1801) miejsca gabinetowi Adingtona, ale już w maju 1804 stanął znowu u steru rządu. Złamany wszakże klęskami koalicji na lądzie i wyczerpany ciągłą pracą, † **P.** 1806 r. W służbie dla kraju stracił cały niewielki swój majątek, tak, że parlament zapłacił jego długi, a w nagrodę zasług wystawił mu pomnik w Westminster. Najlepsze jego mowy wyszły w 3 t. w Londynie. Por. Gifforda „Life of Pitt“ (3 t., Londyn, 1809); Tomline'a „Life of Pitt“ (6 t., Londyn, 1815); Lorda Stanhope „Life of Pitt“ (3 ed., 4 t., Londyn, 1867); Sergeant „William **P.**“ (Londyn, 1882).

Pittakus, jeden z tak zwanych siedmiu mędrców greckich, * około 648 w Mitylenie na wyspie Lesbos, uwolnił swą ojczyznę od jarzma tyranji, zaprowadził różne dobre urządzenia, ale około 583 roku dobrowolnie zrzekł się najwyższej władzy i usunął się do życia prywatnego. Krótki jeden poemat jego zamieścił Schneidewin w zbiorze „Delectus poesis Graecorum elegiacae etc.“ (Getynga, 1839).

Pittosporaceae, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa żywiczne w strefie gorącej, zwłaszcza w Australji. W cieplarniach hoduje się *Pitosporum tobira*.

Pittsburg, miasto w Pensylwanji, jedno z najważniejszych miejsc fabrycznych w północno-amerykańskich Stanach Zjednoczonych, położone nad Ohio. Ludność miasta wynosi 275,000 miesz. Znajdują się tu wielkie fabryki wszelkiego rodzaju wyrobów żelaznych i stalowych, tkanin bawełnianych, blejwasu, szkła, warsztaty okrętów i statków parowych i t. d. W pobliżu jest wielki arsenał i ludwisarnia Unji. Ważny punkt handlu węglem kamiennym i naftą.

Pittsfield, miasto w płn.-amerykańskim stanie Massachusetts, nad rz. Housatonic, posiada liczne zakłady naukowe i jest siedliskiem towarzystwa przyrodniczego Agassiza, ma liczne fabryki, 18,000 mieszkańców.

Pituri, *pituryna*, ob. Duboisia.

Pitycyt, żelaziak smołowy, ob. Żelazne rudy.

Pityuzyjskie wyspy, grupa wysp na morzu Śródziemnem, o 90 klm. od wschodniego wybrzeża Hiszpanji, stanowiąca wraz z sąsiedniemi wyspami Balearskiemi prowincję oddzielną, obejmuje 600 klm. kw. (12 mil kw.) z 25,000 miesz., składa się z dwóch wysp głównych: Iwizy i Formentezy, oraz kilku mniejszych wysepek bezludnych (Espalmador, Margarita, Togamago i in.).

Più (włos.) więcej. Più forte—mocniej; più allegro—szybciej. Più luce—więcej światła.

Pium corpus (łac.), instytucja pobożna.

Pium desiderium (łac.), pobożne życzenie.

Piura, nadbrzeżna prowincja rzeczypospolitej Peruwjańskiej, obejmująca 40,810 klm. kw. (741,2 mil kw.) i licząca 135,502 miesz. Ciągnie się u zachodniego stoku Kordyljerów, obfituje w sól, sodę, węgle kamienne, naftę, złoto i miedź. Główne miasto San Miguel de Piura, liczy 7,000 miesz.

Pius, imię dziewięciu papieżów: **Pius I** (św.), rządził kościołem od 142—157, podług innych 156—165 i śmiercią męczeńską w czasie prześladowania za Marka Aureljusza Antonina. Kościół pamiątkę jego obchodzi 11 lipca.

Pius II, 1458—64, poprzednio *Aeneas Sylvius Piccolomini*, był jednym z najuczeńszych papieżów, * 1405 w Corsignano (w ks. Sienny), odznaczył się po raz pierwszy jako sekretarz na soborze bazylejskim, poczem, okazawszy wiele zręczności, był niejednokrotnie używany do załatwiania spraw dyplomatycznych. 1442 cesarz Fryderyk III mianował go swym sekretarzem przybocznym; 1456 roku mianowany kardynałem biskupem Sienny, został 1458 po śmierci Kaliksta III wybrany na papieża. **P.** na soborze bazylejskim gorliwie bronił praw soboru przeciwko papieżowi, zostawszy papieżem odwołał wszelkie swe dawniejsze poglądy, dążące do zcieśnienia władzy papieskiej. Nader usilnie pracował nad zjednoczeniem książąt europejskich przeciwko Turkom, nie znalazłszy jednak wielkiego poparcia, własnym staraniem zebrał nieliczną armję, na czele której zamierzał sam stanąć, i w tym nawet celu, jakkolwiek słaby, udał się do Ankony, ale przedwczesna śmierć 1464 przeszkodziła jego planom. **P.** zyskał sobie sławę jako poeta i historyk. Z prac poetycznych **P.** najważniejszym jest romans „De duobus amantibus, Euryalo et Lucretia," wielokrotnie wydawany i tłómaczony; między zaś pracami historycznemi odznaczają się: „Historia rerum Friderici III imperatoris" (Strasburg, 1682 i częściej); „De ortu, regione et gestis Bohemorum" (Rzym, 1475 i częściej), oraz „Commentariorum de gestis Basileensis concilii libri II" (Bazyleja, 1535 i częściej). Ważne dla spółczesnych dziejów są zbiory jego listów („Epistolae"), od 1473 częstokroć przedrukowywane. Porów. Hagenbacha „Erinnerungen an Aeneas Sylvius Piccolomini" (Bazylea, 1840); Voigta „Enea Sylvio de Piccolomini, als Pabst Pius II, und sein Zeitalter" (3 t., Berlin, 1859—62).

Pius II.

Pius III, poprzednio Franciszek *Todeschini*, synowiec poprzedniego, został 1503 r. następcą Aleksandra VI; † w 26 dni po swem obraniu.

Pius IV, poprzednio Jan Anioł *Medichino*, mianowany protonotarjuszem przez papieża Klemensa VII, często używany był jako nuncjusz przez Pawła IV, który wyniósł go na arcybiskupa i kardynała. Wybrany 1559 po Pawle IV, rządził kościołem do r. 1565. On wznowił sobór trydencki i zamknął go r. 1563. Przyczynił się wielce do upiększenia kościołów rzymskich i Watykanu.

Pius IV.

Pius V, 1566—72, przed obraniem Michał *Ghisleri*, rodem z Bosco pod Aleksandrją, następca poprzedniego, jeden z najżarliwszych obrońców dążności i zasad hierarchicznych. Wprowadził w wykonanie postanowienia soboru trydenckiego; wydał 1566 „Katechizm rzymski," 1568 poprawiony „Brewjarz", zaś 1570 r. poprawiony „Mszał." Potępił naukę Bajusa (ob.), obostrzył bullę *In coena Domini*, rzucił klątwę na królowę angielską Elżbietę; groził cesarzowi Maksymiljanowi II zrzuceniem go z tronu, w razie jeżeli dozwoli protestantom swobodnie wykonywać obrzędy religijne; wspierał wojskiem króla francuskiego w wojnie przeciwko Hugonotom i t. d. Obok tego gorliwie pracował nad wykorzenieniem zepsucia obyczajów.

Pius V.

Pius VI.

Pius VI, 1775—98, * 1717 r. w Cesena, od 1773 kardynał, obrany został 15 lutego 1775 po śmierci Klemensa XIV papieżem. Wkrótce po swem wstąpieniu na tron założył muzeum, tak zwane *Pio-Clementinum;* 1777 osuszył wielkim kosztem błota Pontyjskie; następnie zniósł cła prywatne i przedsięwziął inne pożyteczne reformy; z drugiej jednak strony rozszerzył grę w loterję, sprzyjał nad miarę swym krewnym, nadawał im urzędy i dozwalał ciemiężyć lud, co dało nawet powód do zamachu na życie papieża (1777). Objąwszy po poprzednikach bardzo zawikłane stosunki z dworami katolickiemi, miał nadzieję załagodzić je uporczywem obstawaniem przy prawach i władzy papieskiej, jednakże wkrótce popadł w chwiejność, czem uczynił przeciwników odważniejszymi. Pogodził się z Portugalją, ale natomiast z Austrją i Toskanją, Neapolem, Hiszpanją, a zwłaszcza z Francją miał ciężkie przejścia. Zupełnie samowolnie zerwał Neapol 1777 r. stosunki lenne, łączące go z papieżem; Józef II w Austrji, oraz brat jego Leopold II w Toskanji, przeprowadzili szereg reform, niebezpiecznych dla hierachji i władzy papieskiej, których nie potrafił wstrzymać podróżą, odbytą 1782 do Wiednia. W Niemczech tylko wpływowi dworu bawarskiego i prywatnym interesom kilku arcybiskupów zawdzięczał, że nie przyszły do skutku plany kleru nie-

mieckiego, dążącego do zcieśnienia władzy papieskiej (ob. Emskie Punktacje), podobnież utrzymanie Jezuitów w Rosji było wynikiem polityki Katarzyny II. Najcięższe jednak przejście miał z Francją, w której 1789 r. dobra duchowne były ogłoszone jako własność państwa, oraz zniesione klasztory, a 1790 nadana nowa konstytucja duchowieństwu. Okupiwszy ciężkiemi ofiarami zawieszenie broni w Bolonji (1796), oraz pokój w Tolentino (1797), dożył następnie przemienienia państwa Kościelnego w rzeczpospolitą Rzymską (18 lutego 1798), poczem **P.** uwięziony, był osadzony w Valence, gdzie † 1799 r. Por. Bourgoing „Mémoires sur Pie VI“ (w przekładzie niemieckim, 2 t., Hamburg, 1800); Artaud de Montor „Histoire de Pie VI“ (Paryż, 1847).

Pius VII, 1800—1823, poprzednio Grzegorz Barnaba hr: *Chiaramonti*, następca poprzedniego, * 1742 r. w Cesena, w młodym wieku wstąpił do zakonu Benedyktynów. Pius VI mianował go opatem, następnie biskupem Tivoli, a 1785 kardynałem i biskupem Imoli. Wybrany na papieża 14 marca 1800 r. w Wenecji, jak przypuszczano za wpływem Francji, której idejom sprzyjał, po zwycięstwach wojsk rosyjskich i austrjackich objął 1801 r. władzę w Rzymie; poprzednio, w celu przywrócenia wiary katolickiej, zawarł z Francją konkordat, w którym udało się Napoleonowi wnieść kilka punktów ścieśniających władzę papieską. Sądząc, że zdoła wymódz na Napoleonie usunięcie tych punktów, udał się 1804, wbrew woli mocarstw europejskich, do Paryża, ażeby dopełnić koronacji Napoleona na cesarza Francuzów. Cesarz zatrzymał go w Paryżu do kwietnia 1805 r., poczem gdy **P.** wzbraniał się 1807 wprowadzić nowy kodeks praw do swych posiadłości, oraz wypowiedzieć wojnę Anglji, korpus francuski zajął posiadłości papieskie, które 12 maja 1809 wcielono do Francji. **P.** pozostawiono najwyższą władzę duchowną, wyznaczono 2 mil. franków rocznej pensji i przeznaczono Paryż na miejsce pobytu. **P.** rzucił klątwę na swych ciemiężców i nie chciał rezygnować, dlatego też był wywieziony i osadzony początkowo w Grenobli, następnie w Savonie, a od 1812 w Fontainebleau. 1813 **P.** naciskany przez Napoleona, oraz przez stronnictwo kardynałów, zawarł nowy konkordat z Francją, później jednakże ogłosił go za nieważny. Po klęskach wojennych, jakie spadły na Napoleona w walkach 1812—14 r., otrzymał **P.** wolność i 24 maja 1814 r. powrócił do Rzymu. Od chwili tej stopniowo starał się zyskać utracone swe prawa; protestował przeciwko kongresowi wiedeńskiemu; zawarł 1817 r. dogodne konkordaty z Francją i państwami niemieckiemi; wznowił zakon Jezuitów, jako też inkwizycję; zakazał towarzystw biblijnych, prześladował wolnych mularzy i karbonarów (1821), wiele dzieł umieścił na indeksie i t. d., † po 23-letniem panowaniu. Por. „Storia del pontificato di Pio VII“ (2 t., Wenecja, 1815); „Vie politique et privée de Pie VII“ (Paryż, 1823); Gaudet „Esquisses historiques et politiques sur le pape Pie VII„ (Paryż, 1824); Pacca „Relazione del viaggio di papa Pio VII“ (Rzym, 1836); Artaud de Montor „Histoire de Pie VII“ (3 t., Paryż, 1852).

Pius VII.

Pius VIII, 1829—30, poprzednio Franciszek Ksawery, hr. *Castiglione*, * 1761 w Cingoli, w marchji ankońskiej, od 1816 kardynał, wstąpił na stolicę apostolską 31 marca 1829 r. po Leonie XII. Przez usunięcie wielu ciężarów, oraz reformy w duchu czasu, zjednał sobie miłość podwładnych. Zawarł konkordat z Holandją i uregulował stosunki kościoła armeńskiego, † 1830

Pius IX.

Pius IX, jako następca Grzegorza XVI papież od r. 1846, poprzednio Jan Marja hr. *Mastai-Ferreti*, * 1792 r. w Sinigaglia, † 1878. Gdy z powodu słabego zdrowia nie mógł, stosownie do życzenia, wstąpić do służby wojskowej, obrał sobie stan duchowny i od 1816 studjował w kolegjum w Volterra, poczem wyświęcony na kapłana, miał udział 1823 r. w misji do Chili, skąd powróciwszy, został 1825 kanonikiem. Mianowany przez Leona XII arcybiskupem Spoleto (1827); wyniesiony był przez Grzegorza XVI za arcybiskupa Imola (1832), a następnie 1840 na kardynała i po śmierci jego obrany został 15 lipca 1846 r. papieżem. Początki jego rządów zapowiadały nową erę; panowanie swe rozpoczął bowiem udzieleniem ogólnej amnestji, otoczeniem się innymi powiernikami, oraz przedsięwzięciem gruntownych reform w zarządzie państwa, tak, że wkrótce okrzyk *Evviva Pio Nono* i hymn na jego cześć złożony stały się hasłem partji liberalnej nietylko w państwie Kościelnem, lecz i w całych Włoszech. W marcu 1848 nadał **P.** państwu Kościelnemu ustawę konstytucyjną. Po wzięciu jednak przewagi przez partję rewolucyjną i po zamordowaniu ministra Rossi (15 listopada t. r.), uszedł papież w nocy z 25 listopada przy pomocy posła bawarskiego i schronił się początkowo do Gaëty, następnie do Portici, skąd powrócił do Rzymu dopiero 12 kwietnia 1850 r. Naciskany z jednej strony przez mocarstwa europejskie, z drugiej przez kardynałów i całą wyższą hierarchję, cofnął wszelkie reformy i wszedł na drogę reakcji, która obok wzmagającej się coraz bardziej idei jedności Włoch, pozbawiła go kolejno wszystkich prowincji wchodzących w skład dziedzictwa Piotrowego, tak, że od końca 1860 r. pozostało przy nim tylko tak zwane

Patrimonium Sti Petri, którego posiadanie zapewnił mu korpus okupacyjny francuski. Przez danie przytułku wygnanemu królowi neapolitańskiemu Franciszkowi II, który Rzym uczynił ogniskiem nieprzyjaznych zabiegów przeciwko jedności włoskiej, utracił **P.** wiele w opinji publicznej. Dochody pobierane niegdyś przez papieża z zajętych prowincji, hojnie wynagrodziły mu datki katolików całego świata, w ogromnych sumach rok rocznie spływające do kasy papieskiej. Ogłosił nowy dogmat o Niepokalanem Poczęciu N. M. P. (8 grudnia 1854 r.), wydał słynną Encyklikę z 8 grudnia 1864 r., ogłosił wielu świętych, pomiędzy nimi: męczenników japońskich, inkwizytora hiszpańskiego Piotra Arbuesa, zabitego 1485. Dnia 29 czerwca 1867 r. odbył z wielkim przepychem uroczystość tysiącznej rocznicy śmierci św. apostołów Piotra i Pawła. 11 kwietnia 1869 r. święcił jubileusz 50-letniego kapłaństwa i tegoż roku zwołał sobór powszechny, który zebrał się 8 grudnia w Watykanie (ob. Watykański sobór). Na soborze tym 18 lipca 1870 r. ogłoszono dogmat nieomylności papieża. Tegoż jednak roku wzięła koniec władza świecka papieża, w skutek zajęcia Rzymu przez wojska włoskie. Papież zamieszkał od tej chwili w pałacu Watykańskim i tegoż jeszcze roku obchodził śród wielkiej radości swych zwolenników, jubileusz 25-letniego zasiadania na tronie Piotra, **P.** przepędził resztę życia zamknięty w Watykanie, przedstawiając się światu katolickiemu jako więzień narażony na bezustanne upokorzenia, w dni tylko uroczyste przyjmował tłumy pielgrzymów ze wszystkich końców świata, znoszących mu bogate dary. Na wszelkie propozycje porozumienia z rządem włoskim odpowiadał słynnem: „Non possumus.“ Była to postać wybitna, ukrywająca pod łagodnemi pozorami wielką konsekwencję, wytrwałość i szlachetną dumę i głębszą wiarę w swoje posłannictwo. W roku 1873 **P. IX** wystosował do cesarza Wilhelma list, streszczający w żywych słowach skargi przeciw prawom kościelnym, na co nastąpiła nie mniej żywa odpowiedź cesarza Wilhelma. W r. 1875 **P. IX** potępił te prawa, a w liście zwróconym do pewnego biskupa potępił przeciwników dogmatu nieomylności. W roku 1877 obchodził uroczyście 50-rocznicę swego biskupstwa, † 1878 r.—Życiorysy **P. IX** ogłosili: Legge (2 t., 1875), Schmidt-Weissenfels (1877), Pfleiderer (1878), Hasemann (1878). Co do wypadków politycznych, ob. Państwo kościelne. Por. Clarego „La vie et pontificat de Pie IX“ (Paryż, 1848); Balmesa „Pie IX“ (tamże, 1848); Clerca „Pie IX, Rome et l'Italie“ (tamże, 1849); Mundta „Rom und Pius IX“ (Berlin, 1859); Henkego „Papst Pius IX“ (Marburg, 1868); Valpi „Die weltliche Herrrschaft des Papstes und deren letzte Stunden“ w „Unsere Zeit“ (1871); Nielsen „Geschichte des Katholicismus“ (1883); Manguire P. IX and his times“ (1888).

Piusa związek, w kwietniu 1848 r. powstały związek katolicki, jego odłamy stanowiły związek Bonifacego w Ratyzbonie i związek Wincentego we Wrocławiu, oba założone 1849, otrzymały sankcję papieską; tendencja ściśle hierarchiczna rzymska; posiada znaczne środki pieniężne.

Piuska, *Pijuska*, jarmułka, czapeczka księża, którą wygoloną koronę we włosach przykrywają.

Pivot (franc.), czop, punkt obrotu.

Piwarski Jan Feliks, znakomity rysownik i rytownik, * 1794 w dawnem województwie Lubelskiem, † 1859 roku w Warszawie, był profesorem sztuk pięknych. Nauki pobierał w Galicji. Służbę rządową rozpoczął 1816 w kancelarji komisji sprawiedliwości, w r. 1818 został konserwatorem gabinetu rycin przy bibljotece publicznej, której jednocześnie był sekretarzem. W roku 1821 jeździł kosztem rządu do Niemiec, dla obeznania się z historją sztuk pięknych. Za powrotem pełniąc dawniejsze obowiązki, mianowany był nadto nauczycielem rysunków w szkole przygotowawczej do instytutu politechnicznego. Po r. 1831 zajmował posady nauczyciela w rozmaitych wyższych zakładach naukowych warszawskich, oraz był członkiem komitetu egzaminacyjnego. Od 1844 uczył malarstwa krajobrazów w szkole sztuk pięknych, a 1848 otrzymał emeryturę. Wykonał on bardzo wiele rysunków i obrazów ołówkiem, kredą, piórem, sepją, tuszem, akwarelą i olejnemi farbami. Zrobił mnóstwo wizerunków, scen i typów ludowych, które wybornie odtwarzał. Największe przecież zasługi położył w litografji, którą on jeden z pierwszych u nas upowszechnił i podniósł, a cynkografję doprowadził do nieznanej przedtem doskonałości, jak tego dowodzą pysznie wykonane „Album cynkograficzne“ (12 tablic, 1841) i „Kram malowniczy“ (24 tablic). Do celniejszych jego prac należy także rozpoczęta „Galerja królów polskich,“ którą po wyjściu 6 numerów śmierć artysty przerwała. Drukiem ogłosił wysokiej wartości „Wzory i nauka rysunków“ (2 części, Warszawa, 1840—45). Życiorys **P.** jest w *Tygodniku Illustrowanym* (1859 r., № 13).

Piwarski Jan.

Piwne drożdże, ob. Drożdże i Fermentacja.

Piwnica, *loch*, miejsce podziemne, zwykle sklepione, przeznaczone do przechowywania pokarmów, których zachowanie wymaga temperatury dość nizkiej. Im **P.** jest głębsza, tem odpowiada lepiej swemu przeznaczeniu, ponieważ temperatura w niej jest mniej zmienna. Doświadczenie wskazuje, że w pewnej głębokości, wynoszącej u nas około 5 m., w **P.** temperatura utrzymuje się zawsze prawie jednakowa, a począwszy od tej granicy coraz wzrasta (ob. Ziemia).

Piwnicki Witold, malarz rodzajowy, znakomicie malował konie, główny jego obraz: „Emir Rzewuski i konie.“

Piwniczna, miasteczko nad rz. Popradem w Galicji, w obwodzie sądeckim, liczy 3,000 miesz.

Piwniczy, niegdyś godność honorowa na Litwie. W dawnej Polsce nazywał się *piwniczym* w domach wielkich panów wierny i trzeźwy dworzanin, któremu powierzano klucze od piwnic, mieszczących w sobie wina, miody i rozmaite trunki.

Piwny grzyb, *pleśniwo piwne*, ob. Mycoderma.

Piwo, ulubiony i powszechnie używany trunek alkoholowy, w części sfermentowany i w ciągłej pozostający fermentacji, zawierający, prócz alkoholu, znaczną ilość wodanów węgla, materji białkowatych i substancję gorzką, a otrzymywany z ziarn zbożowych najczęściej z dodatkiem chmielu. Sztuka wyrabiania piwa zowie się *piwowarstwem*. Jako zboże dla otrzymania piwa

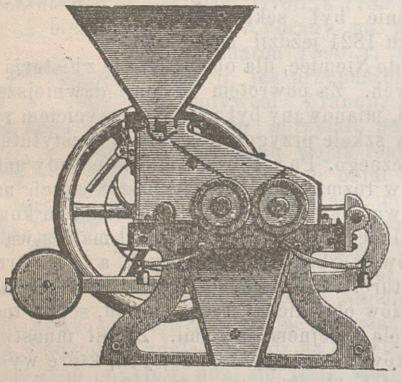

Fig. 1. Przyrząd do śrótowania słodu.

służy prawie wyłącznie jęczmień; daleko rzadziej pszenica, kukurydza, a nawet miód, buraki cukrowe i inne. Głównemi częściami składowemi ziarn zbożowych są: mączka, dekstryna, drzewnik, ciała białkowe, tłuszcze, sole mineralne i woda. Główna składowa część piwa, alkohol, otrzymuje się z mączki przez stopniową fermentację. Nim wszakże mączka zdolna będzie uledz fermentacji alkoholowej, musi być przedewszystkiem w cukier zamienioną. Zamiana ta następuje zawsze, gdy ziarna zbożowe zaczynają kiełkować; z tej własności zbóż korzysta piwowarstwo i pierwszem jego zadaniem jest zmusić ziarna jęczmienne do kiełkowania; postępowanie to zowie się *słodowaniem*, a otrzymane kiełkujące ziarna zowią się *słodem*. Nim zboże kiełkować zacznie, musi przedewszystkiem do pewnego stopnia napęcznieć; w tym celu sypie się jęczmień do odpowiednich kadzi drewnianych, piaskowcowych lub cementowych, nalewa się wodą i pozostawia w ten sposób przez dni 2 do 7, stosownie do jakości zboża, jego wieku, temperatury. Przy tem moczeniu oddzielają się zarazem niezdrowe ziarna. Napęczniałe ziarna rozkładają się na podłodze przeznaczonej do tego izby, poczem wkrótce rozpoczyna się kiełkowanie. Ważną jest bardzo rzeczą przerwać to kiełkowanie w odpowiedniej chwili. Skoro kiełkowanie dojdzie do pewnego, doświadczeniem wskazanego stopnia, słód przenosi się do suszarni, gdzie skutkiem szybkiego odciągnięcia wilgoci i ciepła ziarna zostają zabite, a dalszy proces kiełkowania powstrzymany. Wysuszanie dokonywa się albo przy przepływie powietrza w zwykłej temperaturze, albo w temperaturze podniesionej. W ten sposób słód jest już otrzymany. Pod względem składu chemicznego różni się on znacznie od świeżych ziarn zbożowych; pod wpływem wytworzonego w czasie kiełkowania fermentu (diastazy) znaczna ilość mączki przeszła w cukier; obok tego jeszcze część nierozpuszczalnych substancji białkowatych przeszła w rozpuszczalne: zmiany te dla piwowarstwa są bardzo pożądane. Z otrzymane-

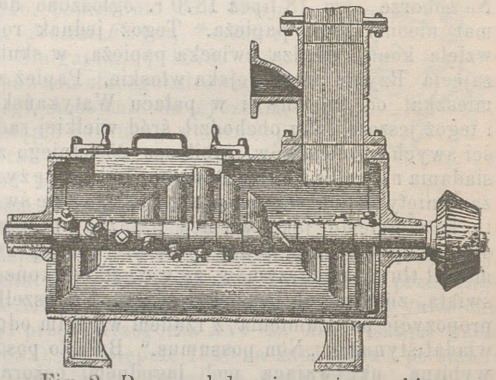

Fig. 2. Przyrząd do mieszania papki.

go słodu wyciąga się wodą rozpuszczalne jego części, a otrzymany płyn przez fermentację przechodzi w piwo. *Wyciąganie* jest więc drugą operacją piwowarską. Wysuszony słód, zostaje naprzód w odpowiednich przyrządach (fig. 1) *ześrótowany*, czyli rozdrobniony na małe cząsteczki, a następnie zarobiony wodą na papkę. Do papki dolewa się stopniowo wody, przyczem papka bezustannie zostaje poruszana rękami lub parą. Dokładne zmieszanie osiąga się za pomocą machin (fig. 2), w których wał opatrzony ramionami poprzecznemi wprawiany jest w szybki obrót. Metody otrzymywania brzeczki są bardzo rozmaite; przedewszystkiem odróżnić potrzeba otrzymywanie brzeczki przez naparzanie (infuzja) i odwarzenie czyli odgotowanie (dekokcja). Przy pierwszej metodzie nalewa się słód gorącą wodą, a wypuściwszy otrzymaną brzeczkę pierwszego nalewu, na pozostały śrót nalewa się znowu gorącą wodę i tę operację powtarza się kilkakrotnie. Przy metodzie dekokcyjnej, używanej w Bawarji, część

papki z wodą przeprowadza się do temperatury wrzenia i wlewa do części pozostałej. Przy całej tej operacji nie tylko rozpuszczalne składowe części słodu przechodzą do roztworu, ale następują w nich też same zmiany chemiczne, co przy słodowaniu, dalsza zmiana mączki w cukier i substancji białkowatych w odmianę rozpuszczalną.

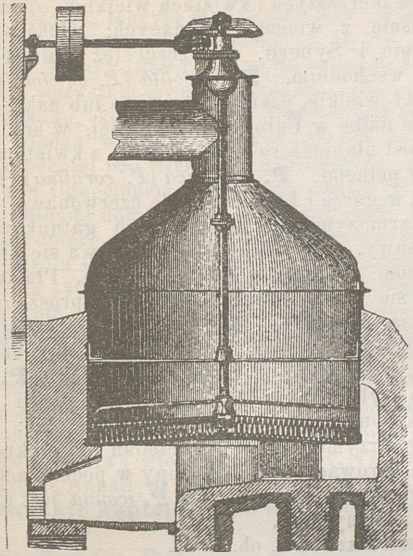

Fig. 3. Kocieł zamknięty do warzenia brzeczki.

Kolor brzeczki jest brunatny albo żółtobrunatny, jej odczyn kwaśny. Otrzymana brzeczka poddaje się gotowaniu z chmielem. Celem tego gotowania czyli warzenia jest wyciągnąć z chmielu pewne pierwiastki (olejek i substancję gorzką), ułatwić w dalszym ciągu zamianę mączki w cukier, zagęścić roztwór przez wyparowanie wody, a nareszcie przez strącenie nierozpuszczalnego białka oczyścić

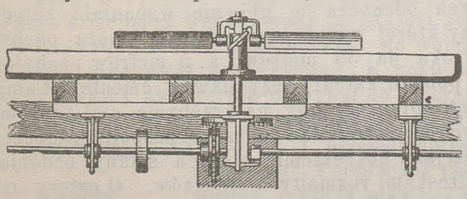

Fig. 4. Chłodnica wiatrakowa.

płyn. Do warzenia brzeczki służą płaskie kadzie lub kotły, obecnie używają się korzystnie kotły zamknięte (fig. 3). Po zagotowaniu wylewa się płyn dla ochłodzenia w szerokie i płaskie naczynia, *chłodnice* czyli *kilsztoki*. Ochładzanie brzeczki przyśpiesza się za pomocą skrzydeł wiatrakowych (fig. 4), wprawianych w szybki obrót systemem kół zębatych. Używane są też często chłodnice, złożone z dwóch ścian blachy falistej (fig. 5), między któremi przepływa zimna woda, gdy brzeczka rozlewa się po zewnętrznej ich stronie. Brzeczka ochłodzona może być już poddaną fermentacji (ob.). Pozostałe słodziny stanowią wyborną paszę dla bydła. Fermentacja dokonywa się w kadziach odpowiednich za pośrednictwem drożdży

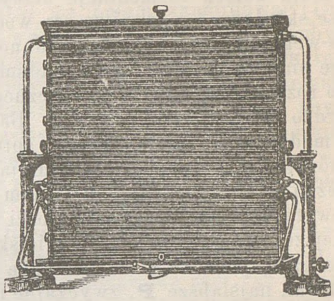

Fig. 5. Chłodnica Lavrence'a.

dodanych do piwa. Odróżniają fermentację górną i dolną: pierwsza sprowadzona jest przez drożdże unoszące się w czasie fermentacji na powierzchnię piwa, druga przez drożdże na dno opadające; fer-

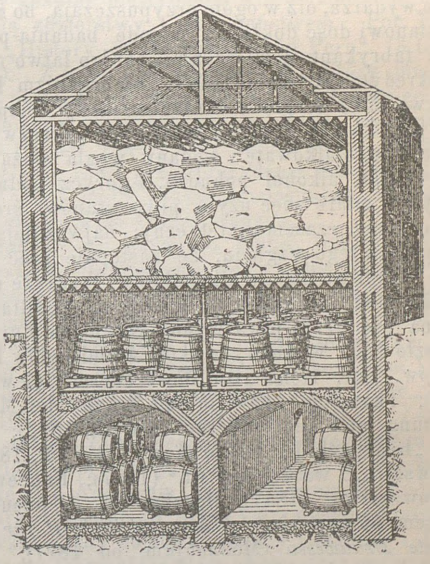

Fig. 6. Piwnica.

mentacja górna dokonywa się daleko żwawiej i prędzej. W czasie fermantacji wytwarza się z cukru alkohol i kwas węglany, temperatura się podnosi i wciąż świeże drożdże się tworzą. Po ukończeniu fermentacji piwo oczyszcza się od drożdży i przelewa się wprost do beczek i butelek. Fermentacja w naczyniach odbywa się wciąż jeszcze, jakkolwiek daleko powolniej. Piwo albo przezna-

cza się do natychmiastowego użytku, albo pozostaje na składzie przez kilka miesięcy *(piwo lagrowe, leżak)*. Do przechowywania piwa służą składy lodem ochładzane (fig. 6), obecnie jednak coraz częściej używane są machiny, sztucznie wytwarzające zimno (ob. Oziębiające machiny). Zimno powstrzymuje dalszą fermentację octową. Najważniejsze składowe części piwa są: woda, alkohol, kwas węglany, pewna ilość wodanów węgla, substancje białkowate, olej i gorycz chmielu. Stosownie do rozmaitego składu chemicznego odróżniają bardzo wiele gatunków piwa. Bardzo nieznaczne modyfikacje w fabrykacji sprowadzają znaczne różnice w produkcie. Odróżniają gęstość piwa, zależną od ilości zawartych w niem substancji białkowatych, i moc, zależną od ilości alkoholu. Najmocniejsze i najgęstsze są angielskie piwa, ciemny *porter* i jasne *ale*, zawierające 5,5 do 7 proc. alkoholu, najsłabsze **P.** zwyczajne i owsiane zaledwie 1,5%. Najlepsze są piwa *eksportowe, bock*, piwa monachijskie, czeskie (pilzeńskie) i in. W Król. Polsk. istnieją znaczne browary w Warsz. i Łodzi, Często piwo w skutek rozmaitych szkodliwych momentów psuje się, kwaśnieje, jasne mętnieje. Co się tycze obcych przymieszek, mających nadawać piwu odpowiednie własności, daleko rzadziej się to wydarza, niż w ogóle przypuszczają, bo smak już stanowi dość dokładną metodę badania piwa, więc fabrykant domieszkami bardzo łatwo może zdyskredytować swoje piwo. Na organizm ludzi wpływa piwo w sposób bardzo rozmaity: temperatura jego i kwas węglany ochładzają i orzeźwiają, substancje białkowate i wodany węgla służą dla odżywiania, alkohol pohudza, a gorycz podnieca apetyt; w miarę więc użyte piwo stanowi środek hygjeniczny, czasem djetetyczny; najważniejszem jest piwo z tego względu, że zastępuje inne bardziej szkodliwe napoje alkoholowe. Wszakże nadużycie piwa prowadzi do smutnych rezultatów. Ogólna produkcja piwa wynosi rocznie w Europie przeszło 150, w Ameryce około 40 miljonów hektolitrów. Por. Heiss „Die Bierbrauerei“ (7 wyd., 1880); Thausing „Theorie und Praxis der Malzbereitung und Bierbrauerei“ (4 wyd., 1893); Michel „Lehrbuch der Bierbrauerei“ (2 wyd., 1892); Kurowski „O warzeniu piwa“ (1857); Koncewicz „Piwowarstwo“ (1847); Boczkowski „O pneumatycznem słodowaniu“. Pisma: *Zeitschrift für das gesamte Brauwesen* (Monachjum, od 1877); *Der böhmische Bierbrauer* (Praga, od 1873); „Kalendarz dla piwowarów“ wydawany w Warszawie przez A. Weinberga.

Piwocki Marcin, nauczyciel wymowy przy gimnazjum lwowskiem, † 1843. Wydał: „Historja m. Lwowa z dokładnem opisaniem okolic i potrójnego oblężenia“ przez B. Zimorowicza, przekład z łacińskiego (Lwów, 1835), pomnożone przypiskami tłómacza, „Historja wojny Chocimskiej,“ przekład z łacińskiego (tamże, 1836).

Piwonja, *Bujan (Paeonia)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, mający za cechy: kielich 5 działkowy, skórkowaty, trwały; korona 5—10 płatkowa; pylniki dośrodkowe; słupki opatrzone znamieniem grubem; torebki skórkowate, 1-komórkowe, wielonasienne, szwem podłużnym w górze pękające; nasiona kuliste, błyszczące. Należą tu zioła lub podkrzewy, o korzeniach grubych, liściach pierzastych i kwiatach wielkich, okazałych, wcześnie z wiosną kwitnących; właściwie są Europie i Syberji, po części też Chinom i Indjom wschodnim. **P.** *pospolita (P. officinalis)* ma kwiaty wielkie, czerwone, cieliste lub nakrapiane, rośnie dziko w Europie południowej, w środkowej stanowi ulubioną roślinę ozdobną, z kwiatami niekiedy pełnemi. **P.** *koralowa (P. coralina)* ma łodygę w górze i kątach zwykle czerwonawą, koronę karmazynową. Korzeń tych gatunków jest gorzkawy, nieco ściągający, używa się przeciw kurczom, ale tylko w stanie świeżym. Płatki używają się do upiększania kadzideł proszkowych, nasiona dają olej. Jako ozdobne uprawiają się również *P. tenuifolia*, o kwiatach ciemno-czerwonych, *P. albiflora* o kwiatach białych. **P.** *krzewowa* czyli *chińska (P. moutan)* ma płatki białe, plamką purpurową w nasadzie oznaczone; Chińczycy otrzymali około 200 odmian tej pięknej rośliny, sprowadzonej do Europy w początkach bieżącego wieku. Tak zwana **P.** *wonna* jest gatunkiem maruny (ob.).

Piwowarstwo, ob. Piwo.

Pi y Margall Franciszek, hiszpański mąż stanu, * 1820 w Barcelonie, republikanin, 1868 r. był członkiem kortezów, a 1873 prezydentem hiszpańskiej republiki. † 1901.

Piz, toż co *pik*, szczyt górski.

Piza, miasto główne prowincji t. n. we Włoszech (3,055 klm. kw. i 310,000 m.) nad rzeką Arno; jedno z najpiękniejszych miast włoskich, rezydencja arcybiskupa i sławnego niegdyś uniwersytetu, liczy 34,000 miesz. i posiada mnóstwo znakomitych budowli. Pośród 80 kościołów tutejszych odznacza się głównie wspaniała katedra, przy której znajduje się sławna wieża pochyła, wysoka na 59 metrów, a 5 metrów pochylona. W pobliżu katedry leży sławny cmentarz Campo-Santo, przeznaczony na grzebanie ciał znakomitszych obywateli dawnej rzeczypospolitej, otoczony galerjami gotyckiemi, których ściany ozdobione są freskami rozmaitych mistrzów. O cztery mile włoskie od **P.** leżą u stóp góry świętego Juljana, znane już za czasów Plinjusza *kąpiele pizańskie*, składające się z 36 źródeł, zawierających w sobie kwas węglany, węglan wapna i magnezji, siarczan sody, wapna i magnezji, glinkę i kwas krzemny. Por. Morrona „Pisa illustrata nelle arti del disegno“ (3 t., Livorno 1812); Nistri „Guida di Pisa“ (Piza, 1845); Rohault de Fleury „Les monuments de Pise au moyen âge“ (Paryż, 1866 z atlasem. *Historja.* Zaraz w początkach wieków średnich przez zamiłowanie wolności i przez przedsiębior-

czość ducha stała się **P.** potężną rzeczapospolitą, której posiadłości stanowiła cała wówczas bardzo żyzna i dobrze uprawna Maremma, od Lerici do Piombino. W walkach z Saracenami zdobyła Sardynję, Korsykę i Baleary; zakładała kolonje w Lewancie i, rywalizując z Genuą, utrzymała iwą przewagę na morzu. Wierna sprawie Gibelinów i cesarza, toczyła **P.** krwawe boje z Florencją, Lukką i Sieną. Zwyciężona w bitwie morskiej pod Molara 1288 r., utraciła w następnych wojnach wszystkie swe posiadłości. Bliską już była upadku, kiedy Ugolino Gherardesca (ob.), wziął władzę w swe ręce. Nowych sił nabrała jeszcze później pod władcami gibelińskimi, zwłaszcza pod Uguccionem. W końcu jednak wycieńczona wojnami domowemi i zewnętrznemi, przeszła pod opiekę Medjolanu i została potem sprzedaną księciu Galeazzo Visconti, a przez syna jego ustąpiona 1406 nieubłaganym swym wrogom Florentczykom. W 1494 wzięła stronę Karola VIII, wywalczyła sobie niepodległość i zajaśniała jeszcze na chwilę bohaterstwem swych mieszkańców, ale ostatecznie musiała uledz przewadze Florencji i 1509 przeszła pod jej panowanie. Odtąd należała **P.** do Toskanji i wraz z nią weszła 1860 w skład nowego królestwa włoskiego. Porów. Valtancoli-Montazio „Annali di Pisa“ (Lucca, 1842—1845).

Pizańskie kąpiele, *Bagni di San Giuliano* (ob. Piza.

Pizander (gr. *Peisandros*), nazwisko dwu wojowników z czasów bohaterskich Grecji. Jeden z nich był Trojańczykiem, synem Antimachusa i zabity został przez Agammemnona; drugi był wodzem Mirmidonów. Więcej historycznie znanym jest *Pizander* Spartańczyk, który mianowany przez swego szwagra Agezylausa dowódcą floty, zwyciężony został pod Knidos przez siły perskohelleńskie pod wodzą Konona i tam poległ.

Pizang, ob. Banan.

Pizarro Franciszek, odkrywca i zdobywca Peru, * 1478 w Truxilo, † 1541 r., naturalny syn pewnego szlachcica, był używany do pasania świń i tyranizowany; uciekł i wstąpiwszy do wojska, czas jakiś przebywał we Włoszech, a następnie jako zwyczajny awanturnik popłynął do Ameryki, gdzie w wielu potrzebach odznaczył się niezwyczajną odwagą, wytrwałością i przedsiębiorczością ducha. Podniecany chciwością i żądzą sławy, 1524 połączył się z Diegiem d'Almagro i księdzem Hernando Luque, celem odkrycia krajów złotodajnych. Po długich i ciężkich podróżach powziął wreszcie 1526 r. na wybrzeżu Tumbez pewne wiadomości o bogatem i cywilizowanem Peru. Nie mogąc jednak wykonać swego planu z powodu przeszkód, stawianych przez Piotra de Rios, gubernatora Panamy, udał się do Hiszpanji i otrzymał od Karola V 1529 roku tytuł wice-króla odkrytych przez siebie prowincji. Wszedłszy jako zwycięzca do Peru (1531), podszedł zdradziecko Inkasa Atahualpę i ściągnąwszy z niego ogromną kontrybucję, kazał go potem zamordować (1532). Po zaciętych walkach z Peruwjanami zdobył bogate miasto Cuzco, gdy tymczasem Almagro podbijał Chili. Oddawszy się następnie wewnętrznemu urządzeniu kraju, założył **P.** 1534 nową stolicę Ciudad-de-los-Reyes, przezwaną później Limą. Tymczasem zazdrośny o jego władzę Almagro, korzystając z niezadowolenia krajowców, obległ miasto Cuzco i wziął do niewoli dwu braci Pizarra. Ratując ich, zawarł **P.** układy z Almagrem, lecz w 1538 pokonał go i wziąwszy do niewoli, stracić kazał. Odtąd, rządząc już sam, jak najdespotyczniej, rozdawał wedle upodobania ziemie, uciskał i tępił wszelkimi sposobami swoich przeciwników, którzy nareszcie, połączywszy się z młodym Almagro i Herredo, zabili go we własnym pałacu 26 czerwca 1541 r. **P.** człowiek niezrównanej waleczności, posiadał wielki talent wodza, roztropność i żelazną wytrwałość, ale piękne te przymioty zhańbił niesłychaną wiarołomnością, chciwością, zdzierstwy i okrucieństwem. Por. Prescott „History of the conquest of Peru“ (3 tomy, 1848). Z braci jego Gonzales **P.**, który mu był silną pomocą we wszystkich przedsięwzięciach, mianowany gubernatorem w Quito, po śmierci brata rządził 1544—1547 samowładnie Peruwją. Uwięziony 1548 przez prezydenta Guasca, któremu Karol V nadał władzę namiestniczą, został jako buntownik na śmierć skazany.

Pizarro Franciszek

Pizo *(Piso)*, nazwisko jednej familji plebejuszowskiego rzymskiego rodu Kalpurnjuszów (ob. *Kalpurnjusz)*. Znakomitszymi tej familji przedstawicielami są: *Kajus Pizo*, wzięty do niewoli pod Kannami, urzędował 211 przed Chrystusem jako pretor. Syn jego *Kajus Pizo*, był konsulem 180 r. *Kajus Pizo*, syn poprzedniego, konsul 112 r., zginął 107 w bitwie z Tigurinami w Gallji. *Lucjusz Kalpurnjusz Pizo Caesoninus*, człowiek swego czasu wielce wpływowy, ale niewolny od chciwości. Córkę swą *Kalpurnję* (ob. *Kalpurnjusz)*, wydał za Cezara i został 57 przed Chrystusem konsulem. Podczas wojny domowej między Cezarem i Pompejuszem trzymał się zdala od obu stronnictw. *Kajus Kalpurnjusz Pizo*, walczył pod wodzą Pompejusza w wojnie z piratami i Mitrydatesem 62 r.; w 63 został konsulem. Adoptowany przez pewnego *Pupiusa* nosi także nazwę *Pupius Pizo.—Knejus Kalpurnjusz Pizo*, syn poprzedniego, przeciwnik Pompejusza, walczył w wojnie domowej pod Brutusem i Kasjuszem; w 23 mianowany został przez Augusta konsulem mimo swych opinji republikańskich. *Kajus Kalpurnjusz Pizo*, syn poprzedniego, z wielką srogością zarządzał Hiszpanją. Mianowany później przez Tyberjusza pretorem w Syrji, ściąg-

nął na się podejrzenie o otrucie Germanika. Znienawidzony od ludu, stawiony był przed sądem i wkrótce potem nie bez przyczynienia się cesarza znaleziony został we własnem mieszkaniu nieżywym.—*Lucjusz Kalpurnjusz Pizo*, z przydomkiem *Frugi* (surowy), wydał 149 jako trybun ludu pierwsze prawo przeciwko uciskowi narodu *(Lex Calpurnia repetundarum);* 133 został konsulem i walczył z niewolnikami w Sycylji. Z powodu zaginionego dzieła swego o historji rzymskiej zaliczany jest do rzędu annalistów. *Kajus Kalpurnjusz Pizo*, stronnik Katyliny, a później nieprzyjaciel Pompejusza, był kwestorem w Hiszpanji, ale dla swej srogości został przez mieszkańców tamtejszych zabity. — *Kajus Kalpurnjusz Pizo*, człowiek charakteru wzniosłego, przez opinję publiczną za cesarza przeznaczany. Kierował 65 r. przeciw Neronowi spiskiem, po odkryciu którego sam sobie śmierć zadał.—*Lucjusz Kalpurnjusz Pizo Frugi Licynjanus*, wyznaczony przez Galbę za następcę, lecz razem z nim przez Otona w 69 po Chrystusie zamordowany.

Pizolit, ob. Grochowiec.

Pizydja *(Pisidia)*, w starożytności, górzysta kraina w Azji Mniejszej, na północnym stoku gór Taurus, zaludniona przez walecznych, lecz rozbójniczych mieszkańców.

Pizystrat *(Peisistratos)*, tyran ateński, pochodził ze starożytnego rodu Philaidów, krewniak Solona, odziedziczywszy po ojcu Hippokratesie znaczny majątek, a nadto posiadając talent krasomówczy i bystrość rozumu, zapragnął najwyższego dobić się w kraju stanowiska. Zaraz po wystąpieniu swem na widownię publiczną, szczodrobliwością, oraz pozornem sprzyjaniem wolności i ustawie demokratycznej zjednał sobie sympatję ludu, a dalsze plany postanowił przeprowadzać intrygą i podstępem. Przy pomocy swej gwardji przybocznej zawładnął zamkiem ateńskim i został panem miasta 560 przed Chrystusem. Jakkolwiek **P.** unikał wszelkich pozorów tyrańskiego, utrzymał prawa Solona i okazywał wielki dla prawodawcy szacunek, ale mimo to dwukrotnie musiał ustępować władzy przeciwników. Za drugim razem uciekł do Etrurji na Eubei i przebył tam jako wygnaniec lat dziesięć. Zebrawszy jednak znaczny oddział wojska, wylądował pod Maratonem, rozbił Ateńczyków, zawładnął miastem i rządził miastem aż do śmierci, zaszłej 527 przed Chrystusem. **P.** sprawował rządy łagodnie i sprawiedliwie, pomnożył znacznie dochody państwa i obracał je po większej części na przyozdobienie Aten wspaniałemi budowlami, podniósł materjalny dobrobyt kraju i wspierał oświatę. Ateny używały błogiego pokoju, a **P.** mógł bezpiecznie pozostawić władzę synom swym Hipjaszowi, Hiparchowi (ob.) i Thesalusowi, których zwyczajnie nazywają *Pizystratydami*, t. j. potomkami Pizystrata. Ci wszakże z własnej winy postradali panowanie nad Atenami 510 przed Chrystusem.

Pizzicato (włos.), termin muzyczny, oznaczający, że pewne tony winny być wydobywane nie smyczkiem, lecz przez szarpanie strun palcami.

Pizzighetone, niewielka forteca w prowincji kremońskiej we Włoszech, położona po obu brzegach rzeki Addy, liczy 700 miesz.

Pizzo, miasto w prowincji Catanzaro we Włoszech, nad zatoką św. Eufemji, ma 8,500 miesz. i zamek. Otrzymało ono przydomek *fidelissima* (najwierniejsze), z powodu, że mieszkańcy jego ujęli 1815 roku Joachima Murata, który tu wylądował.

Piżmaczek, roślina, ob. Adoxa.

Piżmo *(Moschus)*, substancja zwierzęca wydzielana przez piżmowca (ob.). Zgromadza się tylko u samca w oddzielnym woreczku, położonym między pępkiem a częściami rodnemi, wielkości jaja kurzego, porosłym twardemi włosami; woreczek ten posiada dwa otwory; gruczoły wydzielające **P.** położone są między błonami woreczka, a nadmiar **P.** wylewa się przez przedni otwór. Ilość piżma u samców dorosłych wynosi 12—25 gramów. W handlu rozróżnia się kilka gatunków. **P.** *chińskie, tonkińskie, tybetańskie*, przybywa przez Kanton; tybetańskie są oznaczone pieczęcią rządową. Gorsze jest **P.** *rosyjskie, syberyjskie, kabardyjskie*, przybywające przez Petersburg, dalej **P.** *bucharskie* i *asamskie*. Lekarską wartość posiada tylko pierwsze. **P.** często jest fałszowane, a niekiedy zupełnie sztuczne. Dobre worki dają około 50—60%. **P.** W stanie świeżym jest to substancja mazista, brunatnawa, smaku gorzkiego, woni właściwej, bardzo silnej, przenikliwej, długotrwałej. Dwumiljonowa część grama rozprzestrzenia jeszcze silną woń piżmową; dla wielu ludzi jest ona nieznośną, lubioną jest najwięcej w krajach północnych. Przy wysychaniu **P.** staje się ciemniejszem i traci woń. W wodzie i alkoholu w części się rozpuszcza. Badanie chemiczne dotąd nie powiodło do pewnych rezultatów co do składu **P.** W medycynie używa się **P.** jako środek pobudzający, przy kurczach i wściekliźnie, działa bardzo energicznie, ale niesłusznie się przyjmuje, że stosowanem jest tylko w ostateczności. Używa się także w perfumerjach, gdzie ciałom lotnym nadaje więcej trwałości. Woń piżmowa zresztą jest w naturze dosyć rozpowszechniona; mięso wołu piżmowego w Ameryce południowej posiada silny zapach piżmowy, dalej woń tę posiada piżmoszczur, mięso aligatora, motyl *Faidherbia Buhiniae*, polip *Eledone moschata* i in. Z roślin niektóre gatunki ostróżki, piżmaczek, *Moschosma*, *Mimulus moschatus* i in. Ciało sztuczne woniejące piżmem otrzymuje się przez gotowanie olejku bursztynowego z kwasem azotnym (ob. Bursztyn). Podobnież piżmo sztuczne tworzy trójnitrobutylotoluol, którego roztwór w rozcieńczeniu 1/5000 jeszcze silną woń piżmową wydaje. Najdawniej

znali **P.** Chińczycy, pierwsze pewne o niem wiadomości podał w Europie Pallas.

Piżmoszczur, *Ondatra (Fiber)*, rodzaj zwierząt ssących szczurowatych, z rodziny polników, zawierający jedyny gatunek *F. zibethicus*, wielkości królika; żyje w Ameryce południowej nad rzekami i jeziorami; ukrywa się w norach nadwodnych, latem wydaje mocną woń piżmową. Futro jego, podobne nieco do futra bobra i wydry, znane jest pod nazwą *piżmaków* lub *piżmowców*. Ogonki płasko rozszerzone, mocno piżmem woniejące, używane bywają do odstraszania moli; doświadczenie jednak przekonało, że to jest środek nieskuteczny, gdyż tak samo, jak i futra, bywają przez tych szkodników napastowane.

Piżmowa świnia, *pekari, piżmowiń*, ob. Świnia.

Piżmowce, *piżmaki*, skóry piżmoszczura (ob.), używają się na futra, a produkcja roczna wynosi około 3 miljonów sztuk.

Piżmowiec *(Moschus)*, rodzaj zwierząt ssących przeżuwających, z rodziny jeleni. Zwierzęta te mniejsze są od jeleni i bez rogów, samce w górnej szczęce posiadają kły na zewnątrz wystające; kształty mają do jeleni i niektórych antylop podobne, nogi wysmukłe i delikatne, ogon mniej więcej krótki. Prócz **P.** *właściwego (M. moschiferus)*, żyjącego w górach azjatyckich, zaczynając od pasm zaindusowych aż do gór Jabłonnych w Syberji, inne są mieszkańcami wysp sąsiednich azjatyckiemu lądowi i jeden tylko *M. memina* wspólny jest górom Cejlonu i Myzory na lądzie indyjskim. Są to zwierzęta bardzo zgrabne i zwinne. **P.** właściwy słynny jest z produktu zwanego piżmem (ob.), zawartego we właściwym woreczku samców, mającym 5—7 cm. długości, 3 cm. szerokości i 3 cm. wysokości i umieszczonym pod skórą przy organach płciowych. Mięso **P.** uważane jest za bardzo smaczne.

Piżmowiec.

Piżmowy wół, *bykowiec*, ob. Wół.

Pjastr, ob. Piastr.

Pjedestał, podstawa dla kolumn, posągów, kandelabrów i t. p. Jeżeli składa się z prostego słupa, lub walca bez żadnych ozdób, jak np. wieńców, nazywa się **P.** w ściślejszem znaczeniu, w przeciwnym razie *postumentem*.

Pjemont, ob. Piemont.

Pjemontyt, *Piemontyt*, minerał, ob. Epidot.

Pjeros, syn Magnesa, król Ematji, ojciec dziewięciu córek, zwanych *Pjerydami*, które wdawszy się w walkę śpiewną z dziewięciu muzami, pokonane przez nie, przemienione zostały w ptaki.

Pjerydy *(Pierides)*, ob. Pjeros.

Pjezo, ob. Piezo.

Pjonjerzy, ob. Pionierzy.

Placadjutant, ab. Placmajor.

Placencja (włos. *Piacenza)*, w starożytności *Placentia*, dawniej stolica oddzielnego księstwa, obecnie główne miasto włoskiej prowincji t. n. (2,471 klm. kw. i 230,000 miesz), nad rz. Po, rezydencja biskupa, ma 36,000 miesz. i silną cytadelę, w której do 1859 Austrji służyło prawo trzymania załogi. Oprócz wspaniałej katedry w stylu gotyckim i przeszło 50 kościołów, posiada mnóstwo pięknych pałaców i pomników. W latach 1095 i 1132 odbywały się tu sobory.

Placenta, w anatomji łożysko (ob. Płodowe jaje), w botanice zgrubienie, do którego przyczepione są zalążki (ob. Słupek), w technice też co makuchy.

Placenta (łac.), była to skóra okrągła, gruba, wielkości dłoni, w kilkoro złożona i oaadzona na trzonku drewnianym, którą w szkołach bito w rękę chłopców za omyłki w czytaniu lub niewyuczenie się zadanych lekcji.

Placentalia, *Łożyskowe*, ob. Ssące.

Placet (łac.), podoba się, formuła potwierdzająca jakieś rozporządzenie, decyzje.

Placetum regium, prawo przysługujące monarchom rozpatrywanie i zatwierdzania rozporządzeń władz duchownych.

Placidia Galla, córka rzymskiego cesarza Teodozjusza, † 450 w Rzymie. W r. 414 została żoną króla Gotów Ataulfa, a kiedy ten został zamordowany 415 zaślubiła Konstancjusza. **P.** była matką cesarza Walentynjana III i panowała w jego zastępstwie od 425—445.

Placido (włos.), spokojnie.

Placmajor *(placadjutant)*, oficer w twierdzy lub wielkim garnizonie, który załatwia sprawy kancelaryjne komendatury.

Placophora, *Łąkotkowate*, grupa ślimaków, obejmująca chitony (ob.).

Placówka, większy lub mniejszy oddział straży polnej, postawiony na przodzie przed nieprzyjacielem. Obowiązkiem placówki jest baczna czujność i wczesne danie hasła o zbliżaniu się wroga.

Placuna, *siodło polskie*, ob. Ostryga.

Plafon (franc. *plafond)*, pułap zabudowania, zwłaszcza ozdobiony malowidłami i sztukaterjami albo też obraz wymalowany na suficie.

Plagalne tony, kościelne tonacje.

Plagietr, bryła krystaliczna, ograniczona 24 pręciokątami, jest formą połowiczną heksakisoktaedru lub skalenoedru.

Plagiostomi, *poprzecznouste ryby*, ob. Żarłacz.

Plagjat (łac.), kradzież literacka, t. j. przywłaszczenie sobie myśli i wyrażeń cudzych bez

przyznania się do tego; pisarz dopuszczający się takiego **P.** nazywany bywa *plagjatorem*.

Plagjoklaz, ob. Spat polny.

Plagjonit, ob. Ołowiane rudy.

Plagjoskop, przyrząd złożony z wielkiego, otwartego u góry i wirującego bębna; osoby, znajdujące się wewnątrz tego bębna, pochylając się w skutek jego obrotu, ulegają złudzeniu, że dno podnosi się stożkowato ku środkowi.

Plagoskop, chorągiewka do wskazywania kierunku wiatru, zwłaszcza skazówka wewnątrz zabudowania, zostająca w związku z chorągiewką zewnętrzną.

Plaid (ang., wym.: *pled*), zwierzchnia odzież, rodzaj okrycia czyli burnusu, używanego szczególnie przez górali szkockich. Anglicy upowszechnili ten rodzaj ubrania i na stałym lądzie.

Plain chant (franc.), z łac. *cantus planus* w muzyce kościelnej, oznacza śpiew gregorjański.

Plaisant (fr.), śmieszny, zabawny, komiczny. Plaisanterie=żart, zabawka. Plaisir=przyjemność, zabawa.

Plajta, bankructwo.

Plakat (z łac. średniowiecznej), afisz, albo drukowane obwieszczenie, przylepiane na rogach ulic bramach, gmachach publicznych i t. p. Za pośrednictwem **P.** rozpowszechniają się nietylko doniesienia przemysłowe i handlowe, oraz rozporządzenia urzędowe, ale także proklamacje, przemowy do wyborców i t. d. W poruszeniach ludowych 1848 i 1849 r. uliczne te obwieszczenia tak skutecznym okazały się dla agitacji środkiem, że wszędzie prawie ogłaszanie ich uczyniono zależnem od pozwolenia policji. Dla swej ważności historycznej plakaty polityczne stanowią w większych bibljotekach, jak np. w Paryżu, osobne nawet zbiory. W końcu XIX w. plakaty zaczęto opracowywać i ozdabiać artystycznie.

Plamy, wywabianie plam, ob. Pranie. *Wodą na plamy* nazywa się ciecz do usuwania plam z tkanin, jak *benzynowa woda chlorowa* (ob. Chlor), *eau de Jovelle* (ob.), *woda Buchnera* (mieszanina eteru, alkoholu i salmjaku), *woda angielska* (mieszanina eteru, alkoholu i sulmjaku).

Plamy rogówki, znamiona na rogówce oka; zdarzają się bardzo często, ich położenie, kształt, wielkość, gęstość są rozmaite; wywierają bardzo szkodliwy wpływ na wzrok, bo czynią rogówkę mniej przezroczystą i sprawiają, że obrazy zewnętrznych przedmiotów na siatkówce stają się bardzo nieregularne. Jeżeli plama gęsta znajduje się naprzeciwko źrenicy, wtedy robi się irydektomję (ob.). Oszpecenie, sprawione plamami rogówki, można zmniejszyć przez zatatuowanie ich na czarno.

Plamy słońca, ob. Słońce.

Plan, samowiedne oznaczenie celów, ku którym człowiek zmierza w działaniu swojem, z pojęciem środków, za pomocą których spodziewa się też cele osiągnąć. W znaczeniu dalszem wykład systematu środków, które działaniem wielu indywiduów mają być wprowadzone w czynność dla dopięcia pewnych celów; w tem znaczeniu mówi się: **P.** nauk szkolnych, **P.** budowlany, **P.** bitwy lub wojny całej, **P.** dzieła sztuki, badań naukowych. Stąd wyrazem tym oznaczamy również widzialne przedstawienie sposobu, w jaki części połączone być mają dla złożenia całości, mianowicie tam, gdzie ta całość zajmuje pewne miejsce w przestrzeni i daje się wyrazić w zmniejszeniu, jak **P.** okolicy, domu, pola bitw. W geodezji planem nazywa się figura nakreślona na płaszczyźnie, podobna do figury na gruncie, albo raczej do rzutu tej figury na płaszczyznę poziomą. Ob. Zdejmowanie planów.

Plana Jan Antoni Amadeusz, baron, astronom włoski, * 1781 w Boghera, † 1864, siostrzeniec znakomitego matematyka Lagrange'a, był dyrektorem obserwatorjum w Turynie, oraz senatorem, ogłosił: „Théorie des mouvements de la lune“ (3 t., 1832) i in.

Planarje *(Dendrocoelidae)*, grupa robaków wirujących czyli wirków z gromady płaszczaków, ob. Wirujące.

Planche Jan Chrzciciel Gustaw, krytyk francuski, * 1808, † 1857. Prace jego, ogłaszane w różnych dziennikach, zwłaszcza w *Revue des deux mondes*, wyszły p. t.: „Portraits littéraires“ (1836—49, t. 4); „Portraits d'artistes“ (1853, t. 2); „Nouveaux portraits littéraires“ (1854); „Etudes sur l'école française“ (1855, t. 2); „Etudes sur les arts“ (1856, t. 2).

Planck Gottlieb Jekób, historyk kościelny, * 1751 w Nürringen w Wirtemberskiem, † 1833, jako superintendent generalny księstwa Getyngeńskiego. Studjował teologję w Tübingen, poczem był kolejno od 1774 r. repetentem tamże, od 1780 kaznodzieją i profesorem w Sztutgardzie, od 1784 profesorem w Getyndze, gdzie następnie został 1791 radcą konsystorjalnym i 1805 r. superintendentem generalnym. Z dzieł jego najważniejsze: „Geschichte der Entstehung, der Veränderungen und der Bildung unsers prot. Lehrbegriffe“ (6 t., Lipsk, 1781—1800, 2 wyd., t. 1—3, 1791); „Anecdota quaedan ad historiam concilii Tridentini pertinentia“ (24 zeszyty, Getynga, 1791—1801); „Geschichte der Enstehung und Ausbildung der christl. kirchlische Gesellschaftsverfassung“ (5 t., Hanower, 1803—9); „Geschichte des Christenthums in der Periode seiner ersten Einführung“ (2 t., Getynga, 1828); „Geschichte der prot. Theologie von der Concordienformel an bis in die Mitte des 18 Jahrh.“ (tamże, 1831) i w. in.

Planck Henryk Ludwik, syn poprzed., * 1785, † 1831, jako profesor teologji w Getyndze, zasłużył się zwłaszcza jako zdolny egzegeta. Wydał: „Bemerkungen über dem ersten Paulinischen Brief an den Timotheus“ (Getynga, 1808); „Kurzer Abriss der philos. Religionslehre“ (tamże, 1821).

Planck Karol Chrystjan, filozof niemiecki, * roku 1819, † 1880, studjował teologję i filozofję

w Tubindze, od 1844 był nauczycielem gimnazjalnym w Ulm, następnie eforem seminarjum w Moulbronn. Napisał: „Die Weltalter“ (1851); „Gründlinien einer Wissenschaft der Natur“ (Lipsk, 1864); „Seele und Geist“ (1871); „Wahrheit und Flachheit der Darwinismus“ (1872) i in.

Planetarium, machina zwykle opatrzona przyrządem zegarowym, przedstawiająca bieg planet około słońca. Może być pożyteczna w nauczaniu elementarnem; jeżeli idzie tylko o przedstawienie biegu ziemi, przyrząd nosi nazwę *tellurium*. Najsłynniejsze **P.** jest urządzenia Jonesa.

Planetarne mgławice, ob. Mgławice.

Planetarne przejście, przejście Merkurego i Wenery przed tarczą słoneczną (ob. Merkury, Wenus).

Planetarne tablice, tabele służące do łatwiejszego wynajdowania położenia planet, ob. Astronomiczne tablice.

Planetoidy, ob. Planety.

Planetolabium, toż co planetarjum (ob.).

Planety, ciała niebieskie, które prawie kołową obiegają drogę dokoła słońca i przez nie są oświetlone. Znanych jest 8 wielkich **P.**, które w porządku swej odległości od słońca są: Markury, Wenus, Ziemia, Mars, Jowisz, Saturn, Uran, Neptun, nadto, między Marsem a Jowiszem krąży znaczna liczba małych **P.**, zwanych *planetoidami* czyli *asteroidami*, których do obecnej chwili (1901) znanych jest 450.—Ruch obrotowy **P.** około słońca powstaje stąd, że pasiadają one ruch postępowy, czyli siłę żywę, dla której w skutek bezwładności posuwałyby się po linji prostej do nieskończoności, gdyby w skutek przyciągania słońca nie były stale od tej linji odwodzone i przez to utrzymywane w drodze zamkniętej. Przyciąganie to słońca ma miejsce na zasadzie prawa Newtona (ob. Ciążenie), z czego dalej wypada, że ruch **P.** odbywa się według praw Keplera (ob. Astronomja). Z powodu drogi eliptycznej planety (pierwsze prawo Keplera) odległość jej od słońca jest rozmaita; punkt najmniejszej odległości od słońca zowie się *przysłonecznym* (*perihelium*), największej *odsłonecznym* (*aphelium*), linja łącząca te dwa punkta jest osią wielką elipsy (drogi, orbity), zwaną też *linją absydów*. Drogi **P.** nie przypadają na jednej płaszczyźnie, ale w ogólności nie wiele odstępują od płaszczyzny drogi ziemskiej czyli ekliptyki; kąt, jaki płaszczyzna pewnej drogi tworzy z ekliptyką, nazywa się *pochyleniem* drogi **P.** Pochylenia dróg **P.** przypadają między 1° a 7°, dróg planetoid między 1° a 34°. Każda droga **P.** przecina ekliptyką w dwu punktach zwanych *węzłami*, linja łącząca te punkty zowie się *linją węzłów*. Węzeł, przez który **P.** przechodzi z południa ku północy, zowie się *węzłem wstępującym*, drugi *zstępującym*. Odległość ogniska elipsy od środka zowie się *mimośrodem linijnym*, a stosunek tej odległości do długości półosi wielkiej *mimośrodem*. Mimośrody dróg **P.** przypadają między 0,02 a 0,007, *mimośrody* planetoid dochodzą do $^1/_4$. Wszystkie wielkości, jakie należy znać, aby drogę **P.** dokładnie oznaczyć, nazywają się *elementami* czyli *pierwiastkami* drogi **P.**; są one: 1. Połowa wielkiej osi drogi. 2. Mimośród. 3. Długość punktu przysłonecznego. 4. Długość węzła wstępującego. 5. Pochylenie. 6. Czas obiegu gwiazdowego, albo krócej, czas obiegu, t. j. czas, w ciągu którego **P.** widziana ze słońca opisuje 360°, czyli wraca do poprzedniego położenia względem gwiazd stałych. 7. Średnia długość **P.** w czasie jej położenia przysłonecznego, która się nazywa *epoką*. Obliczenie ułatwia się mianowicie przez wprowadzenie tak zwanej **P.** średniej, która w ciągu czasu istotnego obrotu **P.**, ale z prędkością jednostajną, przebiega okrąg koła, którego promień równy jest połowie osi wielkiej **P.** istotnej. Pierwiastki powyższe są *heliocentryczne*, *śródsłoneczne*, co znaczy, że słońce przyjmuje się jako środek, z którego się mierzą kąty; pierwiastki te muszą być wyprowadzane z pierwiastków *geocentrycznych*, *śródziemnych*, t. j. zaobserwowanych z ziemi. Drogi **P.**, widziane z ziemi, mają postać bardzo zawiłą; ruch ich nietylko jest bardzo niejednostajny (pierwsza nierówność starożytnych), ale planeta pozostaje niekiedy w pozornym spoczynku czyli w *stanowisku*, a nadto ruch prosty z zachodu na wschód zdaje się niekiedy przechodzić we wsteczny tak, że droga staje się zygzakowatą (druga nierówność starożytnych). Pozorne te zawikłania biegu planet tłómaczą się według Kopernika tem po prostu, że ziemia i inne **P.** krążą dokoła słońca po różnych drogach i w różnych czasach je przebiegają. Jeżeli np. S, E, J (fig. 1), oznaczają położenia słońca, ziemi i Jowisza, to w tej chwili jest on dla obserwatora ziemskiego w przeciwległości ze słońcem. Ziemia i Jowisz biegną w jednakim kierunku, wskazanym strzałkami, Jowisz wszakże kończy jeden swój obieg dopiero w ciągu 12 lat, ziemia zaś już w ciągu jednego roku, Jowisz zatem posunie się do J_1, podczas, gdy ziemia dojdzie do E_1. Linja EJ przeszła zatem na E_1J_1, przesunęła się w kierunku przeciwnym względem linji SE, przedłużenie jej napotka na niebie punkt po stronie przeciwnej położeniu J, Jowisz więc posiada tu pozornie ruch wsteczny, który następnie zwalnia się i niknie, gdy ziemia dochodzi do E_2, a linja E_2J_2 staje się do drogi ziemskiej styczną; ziemia usuwa się od Jowisza wtedy przez czas pewien prostolinijnie, Jowisz wydaje się nam zatem na niebie nieruchomym. Odtąd Jowisz

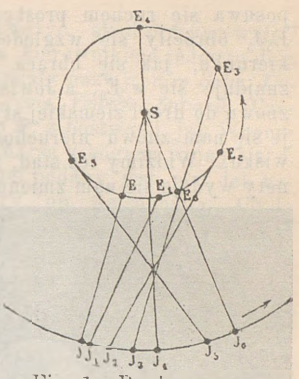

Fig. 1. Ruch pozorny planety górnej.

posuwa się ruchem prostym, bo linje E_3J_3, E_4J_4, E_5J_5 obróciły się względem E_2J_2 w tym samym kierunku, jak się obraca linja ES; gdy ziemia znajduje się w E_5, a Jowisz w J_5, linja E_5J_5 jest znowu do drogi ziemskiej styczna, a Jowisz wydaje się nam znowu nieruchomym, czyli w stanowisku. Widzimy też stąd, że szybkość biegu planety wydaje się nam zmienną, a dla zmiennej jej

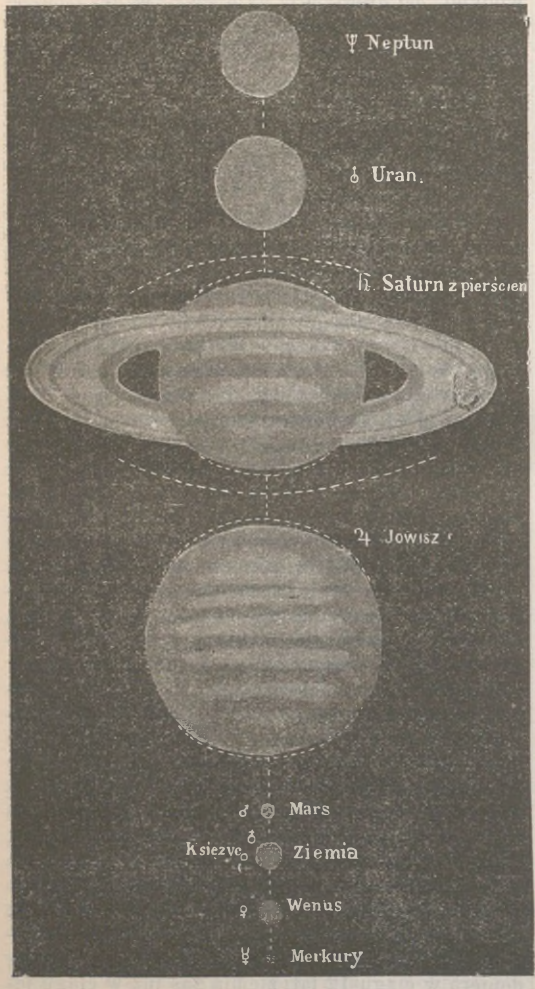

Fig. 2.

od ziemi odległości także i wielkość jej jest bardzo rozmaitą. Co do położenia **P.** względem ziemi rozróżniamy **P.** *wewnętrzne* czyli *dolne*, Merkury i Wenus, które są bliższe słońca niż ziemia, od **P.** pozostałych, *zewnętrznych* czyli *górnych*. Jeżeli jaka **P.** zewnętrzna znajduje się w jednym kierunku ze słońcem i ziemią, ale w stronie przeciwnej niż słońce, to położenie to nazywa się *opozycją* czyli *przeciwległością*, gdy zaś ze słońcem znajduje się z jednej strony względem ziemi, położenie to nazywa się *konjunkcją* czyli *połączeniem*; **P.** wewnętrzne nie mogą się znajdować w przeciwległościach, ale mają dwa połączenia; położenie między ziemią a słońcem nazywa się *połączeniem dolnem*, po za słońcem *górnem*, wszystkie zaś te położenia *syzygjami*; położenia, w których linje łączące ziemię i **P.** ze słońcem tworzą kąty proste, nazywają się *kwadraturami* (Ob. Aspekt). Czas, który upływa między dwoma jednakiemi położeniami **P.** względem ziemi i słońca, nazywa się *czasem obrotu synodycznym*; oprócz tego uważa się jeszcze *czas obrotu zwrotnikowy* czyli *tropiczny*, t. j. czas, który przypada między dwoma jednakiemi położeniami względem punktu równonocnego. Czas zwrotnikowy jest z powodu poprzedzania punktów równonocnych nieco mniejszy od czasu obrotu gwiazdowego, czas synodyczny jest od niego u czterech **P.** pierwszych większy, u innych mniejszy. Czasy obiegu **P.** przypadają między 88 dniami a 164 latami, prędkości między 8 a $^2/_3$ mili (60 a $2^1/_2$ klm.) na sekundę. Wielkość **P.** przypada między 600 i 20,000 mil. (4,800 a 1,411,000 klm.) średnicy. Załączony rysunek (fig. 2) wyobraża wielkość planet w stosunku do słońca, którego średnica przyjęta jest w długości 1 stopy paryskiej (325 mm.). Masa **P.** jest w porównaniu z masą słońca bardzo małą; wszystko, co koło słońca krąży, nie wynosi razem $^1/_{800}$ masy słońca; masa największej **P.** jest 320 razy większą, najmniejszej 14 razy mniejszą od masy ziemi, największą gęstość posiada ziemia, najmniejszą Saturn, 0,11 gęstości ziemi. Przez wzajemne przyciąganie **P.** wywierają pewne zawikłania w ruchu swoim, zwane *perturbacjami* (ob.). Zawiłe ruchy **P.** oddawna już zwracały uwagę astronomów, którzy domyślali się, że ruchy te niewątpliwie są prawidłowe i pozornie tylko tak zawiłemi się wydają. Hiparch i Ptolemeusz, uważając ziemię jako nieruchomy środek całego świata, dla wyjaśnienia biegu planety przyjęli system epicyklów (ob.), który z niewielkiemi zmianami przetrwał całe wieki średnie; dopiero Kopernik wyjaśnił wszystkie te zawiłości, odniósłszy ruchy **P.** do słońca w sposób, jak wyżej przytoczyliśmy (fig. 1). Tycho de Brahe chciał jeszcze utrzymać nieruchomość ziemi, przyjmując, że **P.** obracają się około słońca, które znów toczy się około ziemi. Cztery pierwsze **P.** okazują znaczną różnicę od czterech **P.** dalszych, od których są oddzielone planetoidami. Mają one średnicę znacznie mniejszą, przeciętnie około 10 razy, czyli około 1,000 razy mniejszą objętość niż dalsze. **P.** pierwsze mają znacznie większą gęstość, tak np. gęstość ziemi wyrównywa niemal gęstości żelaza, gęstość Saturna jest mniejszą niż wody. Czas obiegu 4 pierwszych **P.** wynosi od $^1/_4$ do 2 lat, dalszych od 11 do 165 lat. Spłaszczenie **P.** dalszych jest znacznie większe niż bliższych. Planety dalsze posiadają może jeszcze

własne, lubo nader słabe światło. Cztery pierwsze są ubogie w satelity (księżyce, **P.** drugorzędne), ziemia ma jeden księżyc, Mars 2; cztery pozostałe **P.** mają liczne satelity: Jowisz ma 5, Saturn 8 księżyców i 3 pierścienie, Uran 6 księżyców, Neptun 1 księżyc.—*Planetoidy* pod wielu względami odstępują od **P.** większych. Pierwszą z nich, Ceres, odkrył Piazzi w Palermo 1 stycznia 1801, Olbers w Bremen Palladę 1802 r., Harding 1804 Junonę, Olbers 1807 Westę. Drogi tych planetoid obliczył Gauss na zasadzie słynnej swej metody obliczania dróg ciał niebieskich. W miarę ulepszania kart okolic równikowych nieba, liczba odkrywanych planetoid stała się większą, od r. 1845, w niektórych latach odkrywano ich po kilkanaście, a w ostatnich czasach znaczną pomoc w odkrywaniu tych drobnych brył dała fotografja. Najwięcej odkryli ich Luther, Goldschmidt, Peters, Watson, Hind, Gasparis, Pogson, Chacornac, Tempel, Wolf. Nadaje się tym ciałom niebieskim nazwy, zwykle jednak oznacza się je liczbą porządkową odkrycia, otoczoną kółkiem; tak np. Ceres oznacza się (1), planetoida setna, *Hekate* (100). Drogi ich mają znaczne mimośrody, mimośród Pallady wynosi prawie $\frac{1}{2}$, również znaczne są pochylenia ich dróg (Pallady 35°). Wielkość ich jest bardzo nieznaczna, Hestia ma tylko 3, Westa 60 mil średnicy; w lunetach przedstawiają się nie krążkowato jak **P.**, ale rozmaite wymiary średnie, podawane przez różnych obserwatorów, każą się raczej domyślać postaci kątowatej. Ze wszystkich tych względów wnoszono niejednokrotnie, że planetoidy są szczątkami planety rozbitej, w skutek pewnej katastrofy światowej, dostatecznych jednak wskazówek na poparcie tego poglądu nie mamy; przypuszczenie takie jest zresztą zbyteczne, już bowiem przy skupianiu się pierwotnej mgławicy, z której wytworzyły się planety (ob. Kosmogonja), mogły się w przestrzeni między Marsem a Jowiszem wytworzyć drobne bryły, nieskupione w jedną wielką planetę. Osobliwy wyjątek przedstawia planetoida (433), zwana Eros, odkryta przez Witta 1898 roku, droga jej bowiem nie przypada całkowicie między Marsem a Jowiszem, ale przecina drogę Marsa, tak, że w części krąży między Marsem a ziemią, od której przy największem zbliżeniu oddalona jest tylko na 20 miljonów klm. (2,6 miljona mil.).—Przypuszczano, że istnieją także **P.** bliższe słońca niż Merkury, które trudno dojrzeć z powodu bliskości słońca; Lescarbault miał ujrzeć taką **P.** w r. 1859 i nadał jej nazwę Wulkan, spostrzeżenie to wszakże okazało się mylnem, i domysł ten został zarzucony. Z ciał niebieskich, które obecnie nazywamy **P.**, znali starożytni tylko 6: Merkurego, Wenerę, Marsa, Jowisza, Saturna i Ziemię; ta ostatnia jednak uważaną była za środek wszechświata i nie była do **P.** zaliczana. Natomiast doliczali do powyższych 5 **P.** słońce i księżyc, skąd otrzymywali 7 **P.** Każda z nich była kierownikiem jednego dnia tygodnia, które stąd miały nazwy: *dies Solis, Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris, Saturni.* Często też identyfikowano **P.** z bóstwami, jak Wenerę z boginią piękności, Marsa z bogiem wojny i t. d. Szczegółowy opis planet podany jest pod ich nazwami. Co do literatury, ob. Astronomja. Co do znaków **P.** większych, ob. Kalendarskie znaki.

Planiglob, przedstawienie półkuli ziemi lub nieba na karcie płaskiej, ob. Mapa.

Planimetr, przyrząd służący do mechanicznego oznaczania pola czyli powierzchni figur płaskich, jeżeli się obwód ich oprowadza ołówkiem, połączonym z przyrządem. Istnieje kilka **P.** rozmaitych konstrukcji, za najlepsze uważane są Amslera i Hansena. Co do ich urządzenia i użycia por. Amsler „Ueber die mechanische Bestimmung des Flächeninhalts“ (1856); Bremiker „Theorie des amslerschen Planimeters“ (1863), Bauerfeind „Die Planimeter von Ernst, Wetli und Hansen“ (1853); Amsler-Laffon „Neuere Planimeterkonstruktionen“ („Zeischrift für Instrumentenkunde“ (1884). Do kategorji **P.** należy *integrator*, wynaleziony przez Abakanowicza (ob.).

Planimetrja, ob. Geometrja.

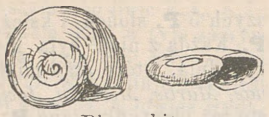
Planipennia, *płaskoskrzydłe*, dział owadów siatkoskrzydłych (ob.).

Planisfera *(Planisphaerium)*, przedstawienie kuli na płaszczyźnie, w szczególności stereograficzny rzut biegunowy kuli niebieskiej na płaszczyznę (ob. Mapa). Astronomowie dawni często używali **P.** do graficznego rozwiązywania różnych zadań.

Plankton (grec. „co się na wodzie unosi“), ogół istot żyjących, które na powierzchni morza lub jezior unoszone są prądami wody, choćby miały zdolność pływania samodzielnego. Rozróżnia się **P.** *morski (haliplankton)* i **P.** *wód słodkich (limnoplankton)*. Z roślin występują w **P.** tylko wodorosty, oraz w niektórych miejscach sargassum (ob.), zwierzęta natomiast napotykają się różnych działów, zwłaszcza radjolarje, wrotki, żegawnice, sprzągle; niektóre grupy zwierzęce w **P.** występują tylko w stanie młodzieńczym, jak jajka i zarodki mięczaków i ryb, w głębi morza żyjących. Nazwę **P.** wprowadził Hensen, który dla zbadania go odbył w r. 1889 podróż na okręcie „National“ po oceanie Atlantyckim. Por. Hensen „Ueber die Bestimmung des Planktons oder des im Meere treibenden Materials an Tieren und Pflanzen“ (1888); Haeckel „Planktonstudien“ (1890); Apstein „Das Süsswasserplankton“ (1896); Nussbaum „Nowsze badania nad fauną pelagiczną morza czyli planktonem“ *(Wszechświat*, 1891, str. 632 i nast.), oraz „O niektórych wynikach naukowych ekspedycji „Nationala“ *(Wszechświat*, 1593, str. 113 i nast.).

Plano Carpini Jan de, ob. Carpini Jan de Piano.

Planorbis, *Zatoczek*, rodzaj ślimaków (ob.).

Planorbity.

Planorbity, skamieniałości muszel płaskich, pokrewne dzisiejszym zatoczkom, często znajdywane w osadach wapiennych wód słodkich. Liczne ich gatunki, jak *Planorbis multiformis*, **P.** *discus*, są z tego względu ważne, że śledzić na nich można stopniowe przeobrażenie form zwierzęcych z biegiem czasu, skąd dają poparcie teorji stopniowego rozwoju istot.

Plansze (franc. *planches*), płyty, pręty, niekiedy toż co klisze (ob.).

Plantacja (z łac. *planta*, roślina), sadzenie, sianie i wogóle uprawa roślin, w dalszem znaczeniu przestrzeń gruntu zajęta pod rośliny, na niej uprawiane. Nazwa ta tycze się zwłaszcza okolic zamorskich, Afryki, Indji, gdzie stosownie do produktów rozróżniają się **P.** kawy, bawełny, trzciny cukrowej, indyga i t. d.

Plantagenet, przydomek francuskiego domu Anjou (ob.), który po wygaśnięciu dynastji normandzkiej w latach 1154—1485, zasiadał na tronie angielskim. Matylda, córka Henryka I, ostatniego króla Anglji z dynastji normandzkiej, po śmierci pierwszego męża, cesarza Henryka V, zaślubiła 1130 Gottfryda **P.**, hrabiego Anjou, i otrzymała od możnowładców dla siebie i swych następców zapewnienie następstwa tronu. Gdy mimo to wszakże po śmierci Henryka I (1135), siostrzeniec jego Stefan de Blois zawładnął koroną angielską. Matylda przez lat wiele praw swoich dochodzić musiała z orężem w ręku, ale sprawie swej zaszkodziła niezwykła duma i surowością względem panów angielskich. Dopiero syn jej Henryk, jeden z najpotężniejszych wasalów francuskich, wkroczywszy 1153 z potężnem wojskiem do Anglji, zawarł ze Stefanem w Winchester układ (listopad 1153) i przyznał mu prawo do korony, ale mocą tegoż układu już 1154 po rychłej śmierci Stefana wstąpił na tron angielski pod imieniem *Henryka II* (ob.), jako pierwszy władca z domu **P.** czyli Anjou. Z czterech jego synów dwaj tylko królowali w Anglji: *Ryszard Lwie Serce* (ob.), 1189—99, i *Jan Bez ziemi* (ob.), 1199—1216, którego synami byli: król Henryk III (ob.), 1216—72 i król niemiecki Ryszard (ob.), hr. Cornwallis. Pierwszy miał dwu synów, z których koronę otrzymał *Edward I* (ob.), 1272—1307. Po nim nastąpił bezpośrednio syn jego *Edward II* (ob.), 1307 — 1327), a po tym syn ostatniego *Edward III* (ob.), 1327—77, jeden z największych królów angielskich; z żony swej Filipiny Henegawskiej zostawił 5 synów: 1) Edwarda, księcia Czarnego; 2) Lionela, księcia Clarence; 3) Jana z Gaunt; 4) Edmunda, księcia Yorku; 5) Tomasza, księcia Gloucester. Tym sposobem rozpadł się dom **P.** na 5 linji, z których naprzód wygasła najmłodsza. — *Tomasz*, książę Gloucester i hrabia Buckingham, mąż waleczny i od narodu lubiony, został z rozkazu Ryszarda III zamordowany 1397; syn jego Humfryd † 1399 bezdzietnie, a dwie córki, Anna i Eleonora, wyszły za mąż, pierwsza za hr. Stafford, druga za hr. Essex. — *Edward* (ob.), książę Czarny († 1376), najstarszy syn Edwarda III, zostawił syna, który pod imieniem *Ryszarda II* (ob.), wstąpił na tron po swym dziadku; ze śmiercią jego (1400) wygasła linja księcia Czarnego. — *Lionel*, książę Clarence, drugi syn Edwarda III, † 1368 we Włoszech i zostawił z Elżbiety de Burgh córkę Filipinę, ożenioną z Edmundem Mortimer, hr. March († 1381); z małżeństwa tego była jedna córka i trzech synów; najstarszy z nich miał córkę Annę, która po śmierci brata swego Edmunda (1424), przez poślubienie Ryszarda, hrabiego Cambridge, prawa do tronu angielskiego przeniosła z domu Clarence do domu York.—*Jan z Gaunt*, hr. Richmond, trzeci syn Edwarda III, w ostatnich latach panowania ojca i po wstąpieniu na tron Ryszarda II, sprawował rządy państwa, ale ściągnął na siebie nienawiść ludu za wspieranie Wiclifa. Przez poślubienie Blanki Lancaster został księciem i założycielem, a raczej odnowicielem domu *Lancaster*. Z powodu powtórnego ożenku z Konstancją, córką Piotra Okrutnego, króla Kastylji i Leonu, po śmierci teścia rościł pretensje do obu tych państw i przybrał tytuł królewski. Dzieci jego z trzeciej żony Katarzyny Roet, wdowy Swynford, ogłoszone były 1397 ewentualnymi spadkobiercami tronu angielskiego. Wkrótce po jego śmierci (1399) rozpoczęła się straszna wojna domowa Lancastrów *(Róża Czerwona)* z Yorkami *(Róża Biała)*. Dziećmi Jana byli, z pierwszego małżeństwa: Henryk IV i Filipina, żona Jana I, króla portugalskiego, z drugiego: Katarzyna, żona Henryka III, króla Kastylji; z trzeciego: Jan Beaufort (ob.), hr. Somerset, kardynał Winchester († 1447); Joanna, której wnukiem był słynny hr. Warwick i od której pochodzą hrabiowie Abergawenny. W osobie więc *Henryka IV* (ob.) wstąpił na tron angielski dom Lancaster. Synami Henryka IV byli: *Henryk V* (ob.), za którego wybuchła dynastyczna wojna dwu róż; na synu jego, ks. Edwardzie, zamordowanym 1471 r. wygasła główna linja domu Lancaster. Co się tycze drugiej linji *Jana Beaufort*, ob. *Beaufort* (znakomita rodzina w Anglji). — *Edmund*, ks. York, czwarty syn Edwarda III i założyciel domu York czyli Białej Róży, † 1402. Z dwu jego synów Edward, hr. Rutland, poległ 1415 w bitwie pod Azincourt bezpotomnie, a Ryszard hrabia Cambridge, wcześniej nieco zginął jako spiskowiec na rusztowaniu. Przez ożenek Ryszarda z Anną, dziedziczką domu Clarence, potomkowie jego nabyli praw do tronu angielskiego, nieprawnie posiadanego przez dom Lancaster, Z tego też powodu syn jego Ryszard, ks. York, rozpoczął 1455 dynastyczną wojnę dwu róż i zginął 1460 pod Wakefield. Żoną jego była Cecylja Neville, córka hr. Westmoreland; z małżeństwa tego urodziły się dzieci: Edward, który prowadził dalej wojnę z Lan-

castrami i 1461 wstąpił na tron angielski jako *Edward IV* (ob.); Elżbieta, żona ks. Suffolk; Edmund hr. Rutland, zginął bezpotomnie pod Wakefield 1460, Małgorzata, żona Karola Śmiałego, ks. Burgundji; Jerzy, ks. Clarence (skazany na śmierć przez Edwarda IV 1478); Ryszard, ks. Gloucester. Edward IV († 1483) oprócz kilku córek (między niemi Elżbieta) zostawił dwu synów: *Edwarda V* (ob.) i księcia York, których zgładził ks. Gloucester i sam wstąpił na tron pod imieniem *Ryszarda III* (ob.); syn tego ostatniego Edward † 1484. Naród z nienawiści do krwawej uzurpacji Ryszarda III, chętnie przyjął Henryka Richmond z domu Lancaster, który wkroczywszy 1485 do Anglji, po zwycięstwie pod Bosworth, gdzie zginął Ryszard III, wstąpił bez żadnego oporu na tron jako Henryk VI (ob.) i dał początek domowi Tudor. Przez poślubienie Elżbiety, córki Edwarda IV, uprawnił swój podbój, pojednał obie *Róże* i zakończył tym sposobem straszną 25-letnią wojnę domową. — Edward hr. Warwick, syn ks. Clarence, ostatnia po mieczu latorośl **P.**, został ścięty 1499 r.

Plantago, *Plantaginеae*, ob. Babka, Babkowate.

Plantamour Emil, astronom, * 1815 w Genewie, † 1882, kształcił się w Lozannie, Paryżu i Królewcu, 1839 został profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Genewie, zasłużył się głównie badaniem komet i biegu mniejszych planet, przeprowadził niwelację góry św. Bernarda i ogłosił „Du climat de Genève“ (1863 i 1876) i in.

Plantator, rolnik, zwłaszcza osadnik amerykański lub afrykański.

Plantigrada, ob. Nastopne zwierzęta.

Plantin Krzysztof, słynny drukarz, * 1514 w St.-Aventin pod Tours, † 1589; około 1555 założył drukarnię w Antwerpji, z której wyszło wiele pięknych i poprawnych dzieł, a między innemi „Biblia polyglotta“ (8 t., 1569—72). Pozostałą po nim drukarnię objął zięć jego Moretus, którego potomkowie utrzymywali ją przez trzy wieki. W r. 1875 nabytą została ze wszystkiemi skarbami rękopiśmiennemi i drukarskiemi przez miasto Antwerpję i zamienioną na „Muzeum Plantina.“ Por. van der Haeghen „Musée P. à Anvers“ (1875); Degeorge „La maison P.“ (1877).

Plantowanie, wyrównywanie powierzchni gruntu, doprowadzanie jej do płaszczyzny poziomej, jak np. przy przygotowywaniu gruntu pod budowę domu, dokonywa się według pomiarów niwelacyjnych (ob. Poziomowanie).

Planudes Maksimus, uczony mnich konstantynopolski; od cesarza Andronika Starszego jeździł 1327 w poselstwie do Wenecji i żył jeszcze 1353. Sporządził kilka przekładów pisarzów łacińskich na język grecki i zebrał wybór poezji do antologji greckiej. Z własnych prac jego, niektóre rozprawy, dotyczące gramatyki greckiej, zamieścił Bachmann w „Anecdota Graeca“ (2 t., Lipsk, 1828). Niektóre z jego przekładów w nowszych czasach także ogłoszono drukiem.

Plasma (grec. utwór), ciecz bezbarwna krwi, w komórkach też co protoplazma czyli zaródź.

Plasmodium, forma przejściowa w rozwoju niektórych śluzowców czyli myksomycetów (ob.). **P.** *malariae*, mikroorganizm występujący w krwi chorych na malarję.

Plaster, masa lepka, rozpostarta na płótnie. W skład największej części plastrów wchodzą żywice i preparaty ołowiane. Dobry **P.** jest w zwykłej temperaturze suchy, w temperaturze ciała ludzkiego mięknie, staje się lepkim i mocno do ciała przylega. Najczęściej używa się **P.** w chirurgji do spajania brzegów ran, do zmniejszania przez nacisk objętości jakiego organu. Dawniej do **P.** dodawane były często istotne leki i przykładano je do ciała, aby otrzymać ogólne działanie tych środków. Działanie wszakże środków w ten sposób stosowanych jest więcej niż wątpliwe.

Plastidia, organizmy pierwotne, istoty żyjące najniższego rzędu, tworzące bądź kłaczki plazmy (cytody), bądź też komórki opatrzone jądrami. Najdrobniejsze cząstki ożywionej plazmy nazywa Haeckel *plastidula*, które inni fizjologowie nazywają *micelle* (ob.).

Plastidula, ob. Plastidia.

Plastomenit, materjał wybuchowy, wynaleziony przez Güttlera w Reichenstein, otrzymuje się przez stopienie dwunitrotoluolu z nitrocelulozą. Jest to proszek brunatny, używany zwłaszcza do broni myśliwskiej. Por. Wille „Plastomenit“ (1897).

Plastron, w dawnych pancerzach płyta żelazna, pokrywająca piersi; obecnie osłona skórzana piersi, używana w szermierstwie.

Plastwig Jan, doktor prawa kanonicznego i dziekan kościoła katedralnego warmińskiego, napisał na żądanie biskupa Pawła Legendorf około r. 1464 „Breve Chronicon de vitis Episcoporum Varminiensium,“ które wyszło w Krakowie dopiero 1685 wraz z Tomasza Tretera dziełem o biskupstwie i biskupach warmińskich.

Plastyczne masy, mieszaniny różnych substancji, dające się urabiać, służące zwłaszcza do wyrobu tanich ozdób na ramach, meblach, drzwiach. Liczba ich jest bardzo znaczna; godne są zwłaszcza uwagi surogaty drzewne, — *drzewa sztuczne*, *masa drzewna*, *pasta drzewna*. *Bois durci* Latry'ego w Paryżu otrzymuje się z trocin drzewnych i białka krwi; proszek stąd otrzymany ubija się w formy z matryc stalowych, suszy i może być używany jak drewno. **P. m.** woskowe wyrabiają się z 3 części wosku i 1 szelaku, albo 4 cz. wosku, 2 cz. kwiatu siarczanego i 6 cz. kolofonji. Por. Höfer „Fabrikation künstlicher plastischer Massen“ (1887).

Plastyczne operacje, operacje chirurgiczne, mające na celu pokrycie miejsc ciała pozbawionych skóry, lub okrytych skórą oszpeconą, skórą wziętą skąd inąd. Cel więc tych operacji jest przeważnie kosmetyczny. Skórę bierze się albo z sąsiednich części, albo z oddalonych a ruchomych

członków, jak z ramienia *(autoplastyka)*, albo nawet z innego indywiduum *(heteroplastyka)*. Skóra przyłożona do okrwawionej powierzchni po kilku dniach przyrasta, ale do tego czasu trzeba ją w zetknięciu z dawniejszem jej miejscem pozostawić. **P. o.** mają najważniejsze znaczenie na twarzy, gdy idzie o utworzenie sztucznego nosa *(rynoplastyka)*, powiek *(blefaroplastyka)*, warg *(cheiloplastyka)*, policzków *(meloplastyka)*, podniebienia *(uranoplastyka)*. Por. Dieffenbach „Chirurgische Erfahrungen“ (4 t., Berlin, 1829—34); tenże „Die operative Chirurgie“ (2 t., 1844—49); Zeis „Handbuch der plastischen Chirurgie“ (1838); Tillmanns „Lehrbuch der speziellen Chirurgie“ (4 wyd., Lipsk, 1896).

Plastyczność, podatność do urabiania; *ciała plastyczne*, ciała dające się łatwo w różne formy urabiać, jak wosk, glina.

Plastyka albo *sztuka plastyczna*, jest właściwie poddziałem rzeźbiarstwa i znaczy sztukę wyrabiania figur z materjałów miękkich, np. z gliny, wosku, gipsu i t. d.; często jednakże używa się jednoznacznie z rzeźbiarstwem. W obszerniejszem znaczeniu **P.** jest sztuką działającą na zmysły dotykania i wzroku, przedstawiającą formy organiczne w kształtach wypukłych. Plastycznemi sztukami nazywają się w estetyce malarstwo, rzeźba, architektura.

Plastylina, masa plastyczna wynaleziona przez Giudice'go, używana przez rzeźbiarzy zamiast wilgotnej gliny. Jest doskonale plastyczną, nie wysycha, ani się ściąga. Podobnąż masę utworzył Giesel z oliwy, tlenniku cynku, wosku, siarki i gliny. Dla uchronienia gliny od zsychania dawniej już radzono do gliny zamiast wody używać gliceryny.

Plata, ob. La Plata.

Platalea, rodzaj ptaków brodzących z rodziny ibisów, wielkie ptaki z silnie przypłaszczonym, na wierzchołku szerokim dziobem. Nogi mają dosyć długie, skrzydła szerokie, szyję nagą. **P.** *leucorodia*, 80 cm. długa, 140 cm. szeroka, jest biała, dziób ma czarny, na końcu żółty, żyje w Europie płd., zalatuje w kraje północne, przebywa zwłaszcza na wybrzeżach, gdzie żywi się rybami. Mięso jest jadalne. Młodo schwytane nawykają do niewoli i trzymają się z ptactwem domowem.

Platan, *Jawor (Platanus)*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, mający za cechy: kwiaty bezokwiatowe, oddzielno-płciowe, umieszczone na różnych gałęziach tego samego drzewa, bezpośrednio osadzone na gałązkach; męskie mają pręciki krótkie o pylnikach przedłużonych, pomieszane z łuszczkowatemi przysadkami, żeńskie mają zawiązki liczne, jajowate, przedłużone w szyjki równowązkie; owoce, orzeszki jednoziarnowe, są skórkowate, szyjką trwałą uwieńczone, u dołu włoskami twardemi okryte; należą tu wielkie drzewa z sokiem wodnym i liśćmi naprzemianległemi, ogonkowemi, szerokiemi, dłoniasto-klapkowanemi. Niektórzy botanicy z rodzaju **P.** tworzą oddzielną rodzinę *Platanaceae*. **P.** *zachodni, buk wodny, sykomora* (**P.** *occidentalis*) dochodzi 20—30 m. wysokości i rośnie bardzo prędko; gałęzie swe rozsyła daleko, tworząc koronę stożkowatą i gęstą. Stara kora jest jasno-szarawa lub oliwkowo-brunatna i odłupuje się obszernemi płatami, poczem się tworzy nowa oliwkowo-brunatna. Drewno jest białożółte, mocne i ciężkie. Liście piękne są do 25 cm. długie i szerokie, u spodu miękką pilśnią omszone. Drzewo to pochodzi z Ameryki północnej, znajduje się często w ogrodach europejskich, zwłaszcza w Anglji nadaje się do zaprowadzania ale i, wydaje woń balsamiczną. Drewno używa się do robót budowlanych i tokarskich, oraz na opał. Z kory wyrabiają plemiona pierwotne Ameryki północnej różne naczynia. **P.** *wschodni* (**P.** *orientalis*), w Grecji i na Wschodzie, 20—35 m. wysokości, jest więcej czuły na zimno od poprzedniego, do którego zresztą jest podobny i u nas się trudniej udaje. Inny jeszcze gatunek, **P.** *klonowaty* (**P.** *acerifolia*), do 15 m. dochodzący, rośnie na Wschodzie i w Europie południowej.—*Jaworem* nazywa się u nas także klon jaworowy (ob. Klon.).

Platan.

Platanista, ob. Delfin.

Platanthera *(Podkolan)*, rodzaj roślin z rodziny storczykowych, rozpowszechniony na całej ziemi, zwłaszcza w Ameryce północnej. **P.** *bifolia, dwójlist, nocny cień*, o kwiatach białych, wieczorem wonnych, u nas pospolity, był niegdyś używany jako środek moczopędny, uchodził też za środek pobudzający popęd płciowy.

Platea (po gr. *Plataia*), miasto w zachodniej części Beocji, na północnym stoku góry Kitheron (Cyteron), miało z Atenami udział w bitwie pod Maratonem przeciwko Persom i w rozmaitych wojnach podlegało kilkakrotnemu zburzeniu. Skutkiem zwycięstwa pod **P.** odniesionego 479 przed Chrystusem przez Pauzanjasza i Arystydesa nad wojskiem perskiem pod wodzą Mardonjusza, Gre-

cja została na zawsze z pod władzy Persów oswobodzoną. Pod wioską Kokla widoczne są jeszcze dotąd zwaliska tego starożytnego grodu. Porów. Waldstein „Discoveries of Plataia in 1890“ (w Papers of the American School of Classical Studies of Athenes 1892).

Plateau Józef Antoni Ferdynand, fizyk, * 1801 w Brukseli, † 1883, był od 1835 profesorem fizyki i astronomji w Gandawie, wynalazł anortoskop i przeprowadził ciekawe doświadczenia nad cienkiemi błonami cieczy, o czem ogłosił „Statique expérimentale et théorique des liquides soumis aux seules forces moléculaires“ (2 t., 1873).—Syn jego Feliks August Józef **P.,** * 1841 w Gandawie, został tam 1870 profesorem zoologji; prace jego tyczą się głównie entomologji.

Platen-Hallermünde, właściwie *Platen-Hallermund* August, hrabia von, poeta niemiecki, pochodzący ze starożytnego rodu szlacheckiego, osiadłego już w IX wieku w marchji brandeburskiej, a potem na Pomorzu i Rugji. **P.** * 1796 w Ansbach, † 1835 w Syrakuzach. Ukończywszy szkołę kadetów i instytut paziów w Monachjum, brał udział w wojnach przeciw Francji, następnie (od 1818) w Würzburgu i Erlangen poświęcał się studjom filologicznym i filozoficznym. Od 1826 przebywał po większej części we Włoszech. Początkowe swe utwory wydał w „Lyrische Blätter“ (Lipsk, 1821) i „Vermischte Schriften“ (Erlang., 1822), któremi zwrócił na się uwagę. Spróbowawszy sił swych w dramacie „Gläserner Pantoffel“, formę tę poetyczną doprowadził do mistrzostwa w dwu swych arcydziełach: „Die verhängnissvolle Gabel“ (1826) i „Der romantische Oedipus“ (1829), w których bronią satyry i potęgą słowa walczył nie tylko przeciw Müllnerowi i Immermannowi osobiście, ale także przeciw całemu kierunkowi poezji ówczesnej. Z innych jego utworów wymieniamy jeszcze: „Schauspiele“ (Sztutgard i Tübing. 1828); dramat „Die Liga von Cambrai“ (Frankf., 1833) i obszerniejszych rozmiarów poemat w 9 pieśniach „Die Abbassiden“ (Sztutg., 1833). Po śmierci **P.** wyszły „Gesammelte Werke“ (Sztutgard, 1835 r.; nowa ed. 1847 i 1853), oraz „Poetischer und literarischer Nachlass“ (wyd. Minckwitza, 2 t., Sztutgard, 1852). Pewna liczba poezji, których cenzura niemiecka drukować nie dozwoliła, ukazała się w Strasburgu (2 ed., 1841). **P.** ma tę wielką zasługę, że w chwili, kiedy sztuka formy poetycznej zdawała się grozić w Niemczech upadkiem, zwrócił na fakt ten uwagę i pismami swemi stanął innym za wzór. Jego „Polenlieder“ dały początek tak potężnej w czasach następnych poezji politycznej.—Por. Minckwitza „Graf Platen als Mensch und Dichter“ (Lipsk, 1838); „Briefwechsel zwischen Platen und Minckwitz“ (Lipsk, 1836); Pfeuffer wydał „Platen's Tagebuch“ (Sztutgard, 1860); Strackerjan „Wilhelm Müller und August Graf von Platen (1884).

Platen-Hallermünde

Plater, herb: W polu czerwonem—3 pasy srebrne wpoprzek, a czwarty na nich ukośnie z góry na dół od prawego boku tarczy ku lewemu.

Plater.

Plater. Starodawny ród polski, od pierwotnego gniazda swego *Broele*, noszący nazwę hrabiów *Platerów de Broel*, który wywędrowawszy w XIII wieku z Westfalji, osiadł w Inflantach i Polsce i rozdzielił się w XVII w. na dwie główne, dziś jeszcze kwitnące linje: polsko-inflancką i zmujdzką. Pierwsza rozpada się znowu na pięć gałęzi: 1-a wołyńska; 2-a na Jędrzycy; 3-a na Krasławiu; 4-a na Dusiatach; 5-a na Kurklach (dwie ostatnie litewskie). Linja żmujdzka kwitnie w dwu gałęziach: 1-a na Dąbrowie; 2-a na Szatejkach. Wielu członków tego rodu, tak w czasach dawniejszych, jak i nowszych, dobrze się zasłużyli krajowi. Znakomitsi z nich są:

Plater Jan Ludwik, syn Jana Andrzeja, ze starosty dynaburskiego został 1735 wojewodą inflanckim i † 1737; mąż biegły w sprawach krajowych i zamiłowany w poezji łacińskiej; zostawił wiele wierszy łacińskich.

Plater Kazimierz Konstanty, syn Konstantego Ludwika, kasztelana trockiego, a wnuk poprzedn., * 1748, poseł na sejmy 1764 i 1766; od 1776—83 członek rady nieustającej w wydziale sprawiedliwości i powtórnie od 1784 — 1788 r. Zostając przy królu, miał wpływ na sprawy zagraniczne i towarzyszył mu 1787 w podróży do Kaniowa, którą opisał w listach, wydanych przez J. I. Kraszewskiego (Wilno, 1860). W 1792 jeździł w poselstwie do Petersburga i zostawił opis swych czynności w „Djarjuszu“, drukowanym w dodatku do *Czasu* (1856). Jako ostatni podkanclerzy litewski, † 1807. Inne jego prace są: „Listy posła i konsyljarza, synów do ojca na wsi mieszkającego, oraz odpowiedź tego do ojca w materjach sejmu dzisiejszy zatrudniających“ (9 części, Warszawa, 1788); „List obywatela do ojca z synem posłem korespondującego“ (t. 1788); „Kosmopolita do narodu polskiego“ (tamże, 1789); „Mowy, zdania i przymówienia się na sejmie 1788 r. rozpoczętym, miane“ (t. 1791); „O banku narodowym w Polsce“ (t. 1789); „Głos starostów do stanów zgromadzonych na sejm 1789 r.“ (t. 1789); „Quelque chose concernant la souveraineté du Roi et de la république de Pologne sur les Duchés de Courlande et de Semigalle“ (tamże, 1792; przekład niemiecki z uwagami Fr. Schulza, Mitawa, 1792) i w. in.

W rękopisie zostawił: „Dzieje Królestwa Polskiego za Stanisława Augusta“ (t. 16).

Plater Ludwik, syn poprzedn., znakomity leśnik i geograf, * 1774 w Krasławiu, w młodym wieku był adjutantem przy generale Sierakowskim i czynny brał udział w powstaniu Kościuszkowskiem 1794 r. Po bitwie Maciejowickiej osiadł w swych dobrach i zajmował się gospodarstwem. W 1805 został wizytatorem uniwersytetu wileńskiego, a od 1807—1811 był inspektorem lasów rządowych w ośmiu zachodnich guberniach cesarstwa. Po utworzeniu Królestwa kongresowego 1815 r. wszedł do służby publicznej; 1816 r. został sekretarzem stanu, generalnym dyrektorem dóbr i lasów rządowych, prezesem rady politechnicznej, a w końcu senatorem kasztelanem. Na zajmowanem przez się stanowisku rozwinął działalność niezwyczajną i wielkie zdolności administracyjne. Był on prawą ręką ks. Lubeckiego, ułożył większą część projektów przez tamtego wykonywanych i zaprowadził dobre urządzenie lasów rządowych. Za pozwoleniem rządu pruskiego osiadł 1840 roku w dobrach swych Psarskie, w w. ks. Poznańskiem, gdzie † 1846. Oprócz wielu artykułów, drukowanych w *Dzienniku wileńskim*, *Sylwanie* warszawskim i innych czasopismach, wydał osobno: „Rzecz o gospodarstwie leśnem“ (Wilno, 1807); „Opisanie geograficzno-historyczno-statystyczne województwa Poznańskiego“ (Paryż, 1841); „Opisanie historyczno-statystyczne w. ks. Poznańskiego“ (Lipsk, 1846); „Les affairies de Cracowie“ (Paryż, 1844) i t. d.

Plater Stanisław, brat poprzedn., * 1784 roku w Dowgieliszkach na Litwie, wstąpił do wojska polskiego w 1806, którego losy podzielał do 1815, poczem wszedł do nowo organizującej się artylerji w stopniu majora. Wkrótce jednak uwolnił się ze służby i osiadł następnie w dobrach swoich w w. ks. Poznańskiem, gdzie † 1851 we Wronianach. **P.** zasłużył się literaturze polskiej, jako badacz historji i starożytności. Oprócz kilku tłómaczeń komedji Kotzebuego i artykułów umieszczanych w *Przyjacielu ludu*, wydał osobno: „Geologja wschodniej części Europy, czyli opis krajów przez wielorakie narody słowiańskie zamieszkanych“ (Wrocław, 1825); „Atlas historique de la Pologne accompagné d'un tableau comparatif des expéditions militaires dans le pays pendant le 17, 18 et 19 siècle“ (Poznań, 1827); „Plan des siège et batailles qui ont eu lieu en Pologne pendant le XVII et XVIII siècle, accompagné d'un texte explicatif“ (Wrocław, 1828); „Lettres du Roi de Pologne Jean Sobieski à la Reine Marie Casimire pendant la campagne de Vienne trad. de pol.“ (Paryż, 1826); „Atlas statystyczny Polski i krajów okolicznych“ (Poznań, na 5 arkuszy); „Mała Encyklopedja polska“ (2 t., Leszno, 1839—1847).

Plater Adam, starożytnik i naturalista, syn Augusta Hijacenta, marszałka dynaburskiego, a synowiec Kazimierza Konstantego, * 1790 roku, † 1862 r. Od młodości poświęcał się naukom przyrodzonym i archeologji. W Krasławiu posiadał bibljotekę, zasobną w dzieła polskie i cenne zbiory starożytności krajowych. Oprócz licznych rozpraw historycznych i archeologicznych, drukowanych w różnych czasopismach, wydał oddzielnie: „Rzut oka na skład geognostyczny Inflant“ (Wilno, 1832); „Widoki pozostałych w Krakowie pomników starożytnych Polski“ (Kraków, 1826); „O dawnych grobach i starożytnościach odkrytych w Inflantach polskich“ (po polsku i niemiecku, Ryga, 1848); „Spis zwierząt ssących, ptaków i ryb krajowych“ (Wilno, 1852); „Opisanie hydrograficzno-statystyczne Dźwiny Zachodniej, oraz ryb w niej żyjących“ (Wilno, 1861).

Plater Józef, agronom, brat poprzedn., * 1796, † 1852 w Wilnie, marszałek pow. Rzeczyckiego; pisał o gospodarstwie i książki dla ludu; był spółpracownikiem kilku czasopism, jak np. *Athenaeum*, gdzie pisywał pod pseudonimem J. Płaskosiewskiego. Oddzielnie wydał: „Rocznik gospodarski“ (Wilno, 1839); „Czytelnia dla służących“ (2 części, t. 1842); „Czytelnia na dni niedzielne i świąteczne“ (t. 1845).

Plater Tadeusz, z linji na Kurklach, † 1822 r., zostawił 7 synów. Jeden z nich *Michał Plater*, * 1807, służył lat kilka do 1830 w wojsku rosyjskiem. Dwaj młodsi *Lucjan Plater* (* 1808) i *Ferdynand Plater* (* 1811), po 1831 wyjechali do Anglji, a stąd udali się do Australji; czwarty z rzędu *Tadeusz Plater* (* 1815), był oficerem w inżynierji rosyjskiej.

Plater Wilhelm Ignacy, właściciel Belmontu na Litwie, głowa linji na Dąbrowie, † 1854.

Plater Włodzimierz Stanisław, syn poprzedn., zbieracz pomników historycznych, * 1831 roku; wydał: „Zbiór pamiętników do dziejów polskich“ (4 t., Warszawa, 1858 — 1859). Sprzedał Niemcom majątek swój na Wołyniu, gdzie znajdowała się piękna bibljoteka, galerja i szacowne zbiory przedmiotów starożytności.

Plater Władysław hr., syn Kazimierza († 1816), a brat Cezara († 1869), * 1806, † 22 kwietnia 1889 w Broelburg pod Zurychem; służył w wojsku polskiem, po 1831 wydalił się za granicę, gdzie ogłosił kilka broszur i wydawał dziennik francuski *Le Polonais* (1833 — 1836). W końcu osiadł w Szajcarji, gdzie założył muzeum w Rapperswyl. Żoną jego była słynna artystka dramatyczna niemiecka Karolina Bauer (ob.). Wydał: „Coup d'oeil sur la situation de l'église catholique en Pologne.“

Plater Cezar, syn Kazimierza starosty samborskiego, * 1810 w Wilnie, walczył w jednym oddziale z Emilią **P.**, szczęśliwie przedostał się do Warszawy, gdzie zasiadał w sejmie. Po wzięciu Warszawy udał się do Paryża, gdzie był prezesem polskiego Towarzystwa literackiego i † 1869 roku w majątku swym Góra w w. ks. Poznańskiem.

Platerowa Izabela, z domu hrabianka *Borch*, małżonka Kazimierza, podkanclerzego wielkiego litewskiego, * 1752 w Warklanach, † 1813; była u nas pierwszą redaktorką pisma dla dzieci, wychodzącego tygodniowo pod tytułem *Przyjaciel dzieci* (Warszawa, 1789—1792, t. 5).

Platerówna Emilja, z linji dusiatyckiej, * 13 listopada 1806 roku w Wilnie, od 1815 roku mieszkała przy matce w Lignie (Liflandja), w 1830 roku usiłowała ze stryjem swym Cezarem wywołać ruch pomiędzy ludem, walczyła jako wolny strzelec pod Wilkomierzem, następnie w oddziale Parczewskiego i mianowana była kapitanem 25-liniowego pułku piechoty. Brała udział w walkach pod Przystowianami, Kownem, Szawlami, w końcu z oddziałem Chłapowskiego wkroczyła na terytorjum pruskie. Usiłując dostać się do Warszawy, wycieńczona trudami, † 23 grudnia 1831 roku. Por. Straszewicz „Emilie Plater“ (Paryż, 1833).

Platerowanie, pokrywanie blachy miedzianej blachą srebrną lub złotą, większej lub mniejszej grubości. Sztuka ta, najprzód wynaleziona we Francji około 1785, udoskonaloną została w Anglji. Dopiero 1810 zaczęto i we Francji wyrabiać na nowo przedmioty platerowane, nie ustępujące w piękności rzeczom najstaranniej wykonanym ze srebra. Przy platerowaniu miedzi srebrem należy płytę miedzianą, przez walcowanie zagęszczoną, powlec warstwą roztworu azotanu srebra, poczem pokrywa się ją blachą srebrną, którą przytwierdza się do miedzi przez obijanie na brzegach. Tak przygotowaną płytę rozgrzewa się w piecach muflowych do czerwoności i przeciąga kilkakrotnie przez walce. Oba metale spajają się tak silnie, że przy walcowaniu dalszem rozciągają się jednostajnie i nie dają się już rozdzielić. Ilość srebra w takiem połączeniu wynosi zwykle $^1/_{40}$—$^1/_{10}$ masy ogólnej. Przy stosunku srebra $^1/_{40}$, gdy płyta jest wywalcowana do grubości $^1/_5$ mm., warstwa srebra wynosi tylko $^1/_{200}$ mm., pomimo to jest jeszcze znacznie grubsza, aniżeli przy innych metodach srebrzenia. W Warszawie pierwszą taką fabrykę założył Józef Fraget. Często jednak pod nazwą wyrobów **P.** uchodzą i przedmioty galwanicznie srebrzone. Ważne znaczenie posiada obecnie **P.** żelaza i stali niklem, wyroby takie bowiem są trwałe i opierają się rdzewieniu.

Platessa, ryba, ob. Flądra.

Platforma, w ogólności sztucznie utworzona powierzchnia płaska, pozioma. Tak nazywają **P.** równinę poziomą, obszerną, utworzoną na spadzistości góry, albo też spłaszczoną powierzchnię góry; dalej dachy płaskie na domach, podłogę na dworcach kolei żelaznych, na zewnątrz wzdłuż dworca urządzoną. W Ameryce **P.** oznacza trybunę czyli mównicę, a stąd program polityczny, przyjęty przez pewne zgromadzenie ludowe.

Plathelminthes, robaki, ob. Płaszczaki.

Platina Bartłomiej, właściwie *Sacchi*, * 1421 w Piadeno, w okolicy Kremony, służył poprzednio wojskowo, następnie poświęcił się studjom humanistycznym i mianowany został przez papieża Piusa II członkiem założonego przez niego kolegjum abrewjatorów, składającego się z wielu słynnych uczonych. Następny papież Paweł II, nieprzyjaciel nauk, zniósł to kolegjum i rozkazał **P.**, wraz z innymi, wtrącić do więzienia, w którem był **P.** brany na tortury nie tylko za napisanie ostrego listu do papieża, lecz i dlatego, że Paweł uważał wszystkich humanistów za kacerzów i pogan. Sykstus IV wrócił go do urzędu i mianował 1475 bibljotekarzem watykańskim. **P.** † 1481. Z licznych dzieł jego najważniejszem jest: „De vita Pontificum Romanorum“, w którem papieża Pawła II, przedstawia w bardzo czarnem świetle. Nadto napisał: „De falso et vero bono“; „Dialogus contra amores“; „Dialogus de vera nobilitate“; „Historia inclytae urbis Montuae et seremisimae familiae Gonzagae“ i w. in.

Platner Ernest, antropolog, * 1744 w Lipsku, † 1818, kształcił się w mieście rodzinnem i był tam profesorem medycyny, fizjologji, wreszcie filozofji. Ogłosił: „Anthropologie für Aerzte und Weltweise“ (2 t., 1773; 2 wyd., 1790); „Philosophische Aphorismen“ (2 t., 1782; 2 wyd., 1800) i inne. Por. Heinze „E. **P.** als Gegner Kants“ (1880); Wreschner „E. **P.** und Kants Kritik der reinen Vernunft“ (1893).

Platodes, robaki, ob. Płaszczaki.

Platon, po Arystotelesie najznakomitszy filozof grecki, * 429 przed Chr. w Atenach. Był on synem Arystona i Peryktjony i nazywał się pierwotnie Arystokles. Ojciec jego pochodził z rodu Kodrusa, matka zaś od krewnego Solona i była siostrzenicą Krytjasa, jednego z 30 tyranów. **P.** od 408 do 399 r. był uczniem Sokratesa i po śmierci swego mistrza udał się w daleką podróż (Egipt, Azja Mniejsza), z której powróciwszy do Aten, w 40 r. życia udał się do Italji dla poznania pitagorejczyków i do Sycylji, gdzie zaprzyjaźnił się z Djonem, szwagrem Djonizjusza I tamtejszego tyrana. Popadłszy w niełaskę u niego, został jako jeniec wojenny sprzedany w Eginie za pośrednictwem posła spartańskiego. Wykupiony przez Annikerysa, założył w 387 (lub 386) szkołę filozoficzną w Atenach. W 367 po śmierci Djonizjusza udał się powtórnie do Syrakuz, by z pomocą Djona wychować młodego następcę tronu podług swoich moralnych i politycznych teorji. Podróż ta jednak, również jak i następna w 361 r. przedsięwzięta, nie wydała pożądanych owoców. Odtąd przebywał **P.** stale w Atenach, oddając się wygłaszaniu swoich zasad filozoficznych. † w 348 (lub 347 prz. Chr.). Podstawą filozofji **P.** jest nauka o *ideach*. Jeżeli-

Platon.

byśmy sobie wystawili pewną liczbę jednogatunkowych istot, oswobodzonych stopniowo z granic czasu i przestrzeni, pozbawionych materjalności i ułomności jednostkowych, to otrzymaliśmy w rezultacie jedną istotę, będącą zasadą ich istnienia, stanowiącą ich jedność. Jedność ta, mająca istotny byt, jest *ideą (idea* lub *eidos)*. Pojęcia nasze o przedmiotach są ujęciem ich idei. **P.** stopniowo nadawał coraz większą samoistność i potęgę *ideom*, przypisując im ruch, rozum i mianując je bogami. Najwyższą ideą jest *idea dobra*, będąca twórcą świata *(Demiurgos)*, źródłem wszelkiego bytu i poznania. Djalektyka jest metodą poznawania idei. Świat *(Kosmos)* ma początek, czas razem z nim powstał. Materja istniała od wieków obok Boga, przybierając coraz inne bezładne postaci, dopóki Bóg jako *demiurgos* nie przekształcił wszystkiego na dobre i nie utworzył duszy świata, będącej złączeniem dwu sprzecznych pierwiastków (niepodzielnego niezmiennego i podzielnego zmiennego). Duszę tę rozprzestrzenił Bóg wszędzie i przyodział ciałem świata, nadawszy chaotycznej materji matematyczne kształty. Człowiek otrzymał trzy dusze, z których pierwszą nazywa **P.** *thymoejdes* (odwaga, a właściwiej instynkt zachowawczy); drugą *epithymetikon* (popęd do rozkoszy zmysłowych) i wreszcie *logistikon* (popęd do wiedzy), boski pierwiastek w człowieku, przebywający w głowie. Dusza ludzka jest nieśmiertelną. Najwyższem dobrem jest upodobnienie się z Bogiem jako absolutnem dobrem. Cnotą jest zdolność, właściwa każdemu stopniowi duszy ludzkiej do odpowiednich jej działań. Cnotą *logistikonu* jest poznanie dobrego czyli mądrość *(sofja)*, *epithymethikonu:* umiarkowanie, panowanie nad sobą *(sofrosyne)*; a *thymoejdesu:* dzielność *(andria)*. Sprawiedliwość *(dikajosyne)* jest wreszcie ogólną cnotą, polegającą na wypełnianu przez każdą część duszy przypadającego jej zadania. Pobożność jest sprawiedliwością względem bogów. Ku cnocie należy dążyć nie dla kary lub nagrody, lecz dlatego, że ona jest zdrowiem i pięknością duszy. Państwo jest człowiekiem zbiorowym; zadanie jego polega na kształceniu obywateli w cnocie. W państwie idealnem każdemu pierwiastkowi duszy i każdej cnocie winien odpowiadać odrębny stan. Władców cnotą jest mądrość, wojowników dzielność, kupców i rzemieślników panowanie nad sobą i uległość. Dwa pierwsze stany powinny wyrzec się wszelkich jednostkowych interesów (własność osobista, małżeństwo, dzieci), dążąc tylko ku dobru i prawdzie. Ideał ten zostanie wtedy osiągniętym, gdy władza przejdzie w ręce filozofów. Później wprawdzie zmodyfikował **P.** te wymagania i porobił ustępstwa dla jednostkowych interesów. W państwie tem mogła istnieć *sztuka* o tyle, o ile miała na celu dobro (a więc filozoficzne djalogi, opowieści o bogach i zacnych ludziach). Piękno jest niższem od dobra i polega na symetrji i odpowiedniości. Wychowanie młodzieży polega na stopniowem uzdolnianiu do pojmowania idei; jednak tylko najzdolniejsi odbywać mają zupełny kurs wychowania, reszta poprzestanie na niższych stopniach. Zasad swoich nie przedstawił **P.** w formie jednolitego systemu, lecz rozproszył je po pojedyńczych traktatach, zwanych od djalogowej formy *djalogami*. W djalogach tych występują rozmaici filozofowie (Sokrates, Parmenides), uczniowie i towarzysze Platona, rozwijający swe poglądy na rozmaite strony kwestji, będącej przedmiotem ich rozmowy. Pozostawione przez **P.** dzieła składają się z 36 rozpraw (w 56 księgach). Już aleksandryjscy gramatycy (Arystofanes z Bizancjum) nie byli pewni autentyczności wszystkich przypisywanych **P.** prac. W ostatnich czasach panował żywy spór między historykami filozofji a wydawcami pism o porządek chronologiczny djalogów. Schleiermacher dopatrywał w nich porządek dydaktyczny (ogólny plan i szczegółowe rozwinięcie); K. F. Hermann, uważając pisma za pomniki rozwoju umysłowego **P.**, dzieli je na trzy grupy, odpowiadające trzem perjodom życia; Ed. Munk znowu widział w nich odbicie kolei życia Sokratesa. Najprawdopodobniejszym jest następny porządek: „Phoedrus“, „Biesiada“ (Symposion), „Protagoras“, „Gorgias“ i t. d.; ostatnią pracą były nieukończone „Leges“. Pierwsze wydanie pism **P.** ukazało się w przekładzie łacińskim (Mars. Ficinusa) we Florencji (1458—84) a tekst grecki w Wenecji (1513). W ostatnich czasach ukazało się wiele całkowitych przekładów z komentarzami jak F. Schleiermachera (niemiecki) w 3 częściach (ostatnie wyd. w Berlinie, 1855—62); drugi niemiecki przekład wykonał Hier. Müller (8 t., Lipsk, 1850—1860); Francuzom przyswoił **P.** pisma V. Cousin (8 t., Paryż, 1825—40), Włochom Rug. Bonghi (Medjolan, 1857). Polskimi tłómaczami byli: Kozłowski (ob.) i Bronikowski (ob.). Życie i pisma **P.** stały się przedmiotem niezliczonego mnóstwa dzieł, studjów, rozpraw; każdy djalog na swoją obszerną literaturę. Poprzestaniemy jedynie na podaniu kilku najważniejszych prac. Życie **P.** skreślił w nowszych czasach pierwszy Marsilius Ficinus i zamieścił przy przekładzie pism; z późniejszych zaś: Tennemann „System der **P.** Philosophie“ (4 t., Lipsk, 1792—95); K. F. Hermann „Geschichte und System der **P.** Philos.“ (Heidelberg, 1839); Georg. Grote „Plato and the other Compagnions of Socrates“ (Londyn, 1865); Karol Schaarschmidt „Die Sammlung der P.-schen Schriften zur Scheidung der echten von der unechten untersucht“ (Bonn, 1866); Stein „Sieben Bücher zur Geschichte des Platonismus“ (Getynga, 1869—75, t. 3); Steinhardt „Platons Leben“ (Lipsk, 1873); Weygoldt „Die Platonische Philosophie“ (1885). Nowy zwrot w badaniach nad **P.** wywołał filozof polski Wincenty Lutosławski swoją metodą stylometryczną.

Platon (św.), * około 734, podobno w Konstantynopolu, od 770 opat klasztoru na górze Olimpie, potem od 782—794 przełożony monasteru Sakudjon

pod Konstantynopolem. Gdy nie chciał potwierdzić cudzołożnego małżeństwa, jakie zawarł cesarz Konstantyn z Teodotą, odprawiwszy swą prawą małżonkę cesarzowa Narję, osadzony został w więzieniu. Uwolniony z tego więzienia, powtórnie został do niego wtrącony, a potem skazany na wygnanie, z którego odwołany, † 813 r. Kościół tak rzymski, jak i grecki obchodzi pamiątkę św. **P.** 19 marca.

Platoniczna miłość, stosunek dwu osób różnej płci, połączonych z sobą wzajemnem przywiązaniem i miłością bez żadnej żądzy zmysłowej. Por. Wiegand „Die wissenschattliche Bedeutung der platonischen Liebe“ (Berlin, 1877).

Platoniczny rok, ob. Poprzedzanie punktów równonocnych.

Plattdeutsch (niem.), zowie się djalekt ludowy, używany w nizinie północno-niemieckiej, począwszy od Renu aż do zatoki Kurońskiej i stanowiący wyraźny kontrast z czystym niemieckim językiem piśmiennym, zwanym Hochdeutsch (wysoka niemczyzna). Ob. Niemiecki język.

Platten, jezioro, ob. Balaton.

Plattner Karol Fryderyk, hutnik, * 1800 r., † 1858; kształcił się w Freibergu i Berlinie, następnie zajmował różne posady górnicze, a w 1842 został profesorem hutnictwa w akademji górniczej we Freibergu. Ogłosił: „Die Probierkunst mit dem Löthrohr“ (5 wyd., 1877); „Die metallurgischen Röstprocesse“ (1856); „Vorlesungen über allgemeine Hüttenkunde“ (2 t., 1860—63).

Plattneryt, minerał z rzędu tlenków metalicznych; jest to tlenek ołowiu, czarny, krystalizuje w szeregu sześciokątnym, c. wł. 9,4. Znajduje się pod Leadhills w Szkocji.

Platurus, ob. Węże wodne.

Platycercus, papuga szeroko-ogoniasta, ob. Papugi.

Platycerium, rodzaj paproci z rodziny Polypodiaceae, odznacza się szczególną postacią liści. **P.** *alcicorne (róg jeleni)*, w okolicach zwrotnikowych, posiada liście płaskie, bezpłodne, oraz liście podzielone na wzór rogów, pokryte zarodnikami. Hoduje się w cieplarniach, na deskach i odłamkach kory.

Platycerium grande.

Platyna (z hiszp., zdrobniałe od *plata* srebro), *Pt*, pierwiastek chemiczny metaliczny, znajdujący się w przyrodzie w stanie rodzimym, najczęściej w piaskach napływowych, w postaci ziarn, rzadko większych kawałków, w towarzystwie złota i niektórych twardych minerałów, w prowincji Choco stanu Nowej Granady w Ameryce płd., pod Niżnim Tagilskiem w Uralu i na wyspie Borneo. Ziarna te, **P.** *rodzima (ruda platynowa, poliksen)*, są mięszaniną izomorficzną **P.** i żelaza i zawierają zarazem małe ilości metali podobnych do **P.** *(metali platynowych)*, irydu, palladu, rodu, osmu i rutenu. Zawartość **P.** wynosi 50 do 80 odsetek, a dla otrzymania jej oczyszcza się tę rudę przez opłukiwanie i traktuje wodą królewską, która zabiera złoto, żelazo i miedź, poczem ogrzewa się ją z kwasem chlorowodornym zagęszczonym, dodając zwolna kwasu azotnego; woda królewska przytem się tworząca rozpuszcza **P.** i kilka towarzyszących jej metalów, a pozostawia osmek irydu. Roztwór, poprzednio zobojętniony węglanem sody, traktuje się roztworem cyanku rtęci, przyczem opada cyanek palladu. Do cieczy odcedzonej dodaje się chlorku amonu (salmjaku), przez co tworzy się osad obfity żółty, krystaliczny, chlorku podwójnego amonu i platyny (*salmjak platynowy*); wypalony do ciemnej czerwoności, osad ten pozostawia **P.** szarą, dziurkowatą *(gąbkę platynową)*; zawiera ona jeszcze małe ilości irydu. Otrzymuje się też **P.** przez stopienie rudy platynowej z siarkiem ołowiu, a utworzony stop **P.** i ołowiu oswobadza się od tego ostatniego przez silne ogrzanie w przystępie powietrza.—Dla zamieniania gąbki platynowej w metal klepalny i ciągliwy, proszkuje się gąbkę i z wodą zarabia na ciasto, które się poddaje silnemu ciśnieniu, następnie rozgraną do białości kuje się młotem. Obecnie także poddaje się **P.** przetopieniu w piecach za pomocą prądu gazu oświetlającego, zasilanego tlenem. Ciężar atomowy **P.**=196,7. **P.** jest metalem barwy biało-szarawej; topi się dopiero w płomieniu gazu piorunującego, zatem w temperaturze około 1800°; ciężar wł. metalu stopionego=21, 1, kutego=21, 5. Rozgrzana do białości mięknie i daje się kuć i spajać jak żelazo. Z doświadczeń Deville'a i Troosta wypada, że **P.** rozgrzana do czerwoności przepuszcza wodór przez swe pory. **P.** posiada w wysokim stopniu własność zagęszczania gazów na swej powierzchni, głównie w postaci gąbki platynowej, a lepiej jeszcze *czerni platynowej*, w którym to stanie metal znajduje się w znacznem rozdrobnieniu; czerń ta platynowa otrzymuje się przez redukcję czterochlorku platyny cynkiem. Zagęszczenie gazów przez **P.** podnosi znacznie ich temperaturę, która wywołać może łączenie się gazów, jak tlenu i wodoru, a na tem polega użycie czerni **P.** w gazopyrjonie (ob. Chemiczne krzesiwo). Pary alkoholu za pośrednictwem czerni **P.** utleniają się na kwas octowy. **P.** nie zmienia się na powietrzu i nie rozpuszcza w kwasach, stąd liczy się do metali szlachetnych. Rozpuszcza się wodzie królewskiej; alkalja atakują ją w wysokiej temperaturze w zetknięciu z powietrzem. **P.** jest dwukształtna: krystalizuje w szeregu regularnym i w romboedry.—**P.** ma dosyć rozległe zastosowanie, od 1829

do 1845 bito z niej w Rosji monety; głównie jednak używa się na naczynia i narzędzia chemiczne, tygle, miseczki, końce dmuchawek, druty do przyrządów elektrycznych, zwłaszcza w lampach żarowych, na stosy galwaniczne i in. Za pomocą prądów elektrycznych dają się stopić bryły platynowe, ważące do 300 klg. Używają się też naczynia platerowane platyną. Roczna produkcja **P.** wynosi 2000—5000 klg., z czego Ameryka dostarcza około 700 kg., resztę Rosja.—*Stopy platynowe.* **P.** daje się stopić z ołowiem, cyną, cynkiem, antymonem, bizmutem, arsenem, aljaże te jednak mało są używane. Stop 4 części **P.**, 1 cz. srebra i 1 cz. miedzi używa się na stalówki; zamiast czystej **P.** na tygle do wyrobu kwasu siarczanego używa się często aljażu **P.**, irydu i rodu; gdy zawierają więcej nad 20% irydu opierają się wodzie królewskiej i używają się na piękne medale. Stop **P.** z 10 odsetkami irydu używa się na prototypy miar.—*Związki platyny.* Z tlenem wydaje **P.** dwa związki: PtO i PtO_2, również jak z siarką PtS i PtS_2. Najważniejsze są jednak związki z chlorem: *Dwuchlorek* **P.** czyli *chlorek* **P.**, $PtCl_2$, otrzymuje się przez ogrzewanie czterochlorku przy 200°C, jako proszek oliwkowo-zielony; w wodzie się nie rozpuszcza. Przez dodanie amonjaku do roztworu tego chlorku w kwasie chlorowodornym tworzy się związek $PtCl_2+2\,N\,H_3$, zwany *solą zieloną Magnusa*; za dodaniem chlorku potasu powstaje podwójny chlorek platyny i potasu $K_2\,PtCl_4$, wydzielający się w kryształach ciemno czerwonych. *Czterochlorek platyny* czyli *chlornik* **P.**, $Pt\,Cl_4$, powstaje przez rozpuszczenie **P.** w wodzie królewskiej; roztwór ten ma barwę żółto-czerwoną, po odparowaniu daje rozpływalne kryształy czerwono-brunatne, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. Jeżeli do roztworu dodamy soli potażowej lub amonjakalnej, powstaje osad żółty, $K_2\,Pt\,Cl_6$—*chloroplatynian potasu* lub $(NH_4)_2\,Pt\,Cl_6$—*chloroplatynian amonu* czyli *salmjak platynowy.* Związki te są w wodzie rozpuszczalne i krystalizują w bryły żółte lub czerwonawe. Sól potażowa po wyżarzeniu zostawia **P.** i chlorek potasu, amonowa tylko **P.**, chlornik **P.** przeto jest odczynnikiem na potaż i amonję. Podobnież związki wydaje **P.** z cyanem. *Cyanek platyny* $Pt\,(CN)_2$ tworzy z innemi cyankami sole podwójne, jak *cyanek platyny i potasu* $K_2Pt(CN)_4+3H_2O$ i *cyanek platyny i baru* $Ba\,Pt\,(CN)_4+4H_2O$, których kryształy okazują piękną dwubarwność i używają się przy doświadczeniach z promieniami Röntgena. Platyna jest od w. XVIII znaną w Europie, jako oddzielny metal; opisaną została przez Watsona, Scheffera i Marggrafa. W Uralu odkrytą została w 1822. Por. Nögerath „Geschichte des Platins“ (1875).

Platynoid, stop niklu, cynku, miedzi i wolframu, przedstawia znaczny opór elektryczny i używa się na wyrób reostatów.

Platynotypja, metoda otrzymywania kopji z negatyw fotograficznych, podana przez Willisa; polega na użyciu chlorku platyny, który działaniem soli tlenku żelaza redakuje się na czarny proszek platynowy.

Platynowa czerń, ob. Platyna.

Platynowa gąbka, ob. Platyna.

Platynowe metale, grupa metali pokrewnych platynie i z nią razem występujących; należą tu: osm, iryd, ruten, rod i pallad. **P. m.** łatwo wydzielają się ze swych związków, a chlorki ich dają z chlorkami amonu i potasu sole podwójne, trudno rozpuszczalne. Są wszystkie trudno topliwe, a osm jest najtrudniej topliwy i najcięższy ze wszystkich metali.

Platynowe monety, ob. Platyna.

Platynowe stopy, ob. Platyna.

Platynowe związki, ob. Platyna.

Platyrrhini, *płaskonose,* ob. Małpy.

Plaudite cives (łac.), bijcie oklaski, obywatele. Formuła, którą w teatrach rzymskich wygłaszano po ukończeniu przedstawienia.

Plauen, ważne miasto fabryczne w królestwie saskiem, okręgu Zwickau, nad Białą Elstrą; liczy 56,000 miesz., ma gimnazjum, seminarjum nauczycielskie, szkołę przemysłową, niedzielną, i inne zakłady naukowe, zamek (Hradczyn). Najwięcej kwitnie tu fabrykacja muślinów, batystów, żaknotów i haftowanych wyrobów bawełnianych.

Plauen, wieś fabrycza w saskim okręgu Drezdeńskim, połączona z Dreznem koleją konną, posiada liczne fabryki i wille, liczy 10,200 miesz.

Plautus Titus Maccius, jeden z najdawniejszych komedjopisarzów rzymskich, * około 260 przed Chr. w Sarsina, w Umbrji. Przybywszy do Rzymu, pełnił początkowo niższy jakiś urząd przy rozkwitającym wówczas teatrze i zebrał nawet trochę pieniędzy, ale je stracił na spekulacjach handlowych. Skutkiem tego musiał dniem pracować ciężko, jako najemnik we młynie, a wieczorami pisał komedje. Z pomiędzy mnogich jego utworów w tym rodzaju 20 (autentycznych) pozostało w całości. Jakkolwiek wszystkie one są mniej więcej wolnem naśladownictwem oryginałów greckich, mimo to przecież noszą na sobie piętno prawdziwie rzymskie. Czerpiąc materjał bezpośrednio z życia ludu, tryska poeta zawsze świeżym i nigdy nie wysychającym dowcipem, djalog, który mimo całego bogactwa maksym i sentencji nie przestaje być dramatycznym, prowadzi żywo i w komedjach swych przedstawia oczom widzów obraz wesołego, który oceniać trzeba ze stanowiska niższej publiki rzymskiej, a nie ze stanowiska nowszych wymagań estetycznych, obrażanych często szorstkością i trywjalnością. **P.** niezaprzeczenie jest mistrzem. Potrafił on w całości opanować mowę jeszcze surową i nieogładzoną, a sztukę wierszowania dla swoich celów już to sam stwarzał, już to kształcił dalej. Do najlepszych jego sztuk należą: „Amphitrio,“ „Aulularia“ (pierwowzór Molière'a *Avare*); „Captivi,“ „Bacchides,“ „Mostellaria,“ „Menaechmi“ (pierwo-

wzór Szekspira *Comedy of errors)*, „Miles gloriosus," „Pseudolus," „Rudens," „Trinummus," „Asinaria," „Curculio," „Cistellaria," „Mercator," „Persa," „Stictus." Najlepszą ed. dzieł jego dał Ritschl (3 t., 1849, sq.), który przedtem jeszcze ogłosił: „Parerga Plautina" (Lipsk, 1852); wybornąed. samego tekstu 10 sztuk sporządził Fleckeisen (2 t., Lipsk, 1856). Doskonałe charakterystyki **P.** dali: Lessing w 22 t. pism swoich i pewien nieznajomy w „Rheinisches Museum für Philologie" (za r. 1852). Tłómaczenie 4 komedji „Aulularia," „Mustelaria," „Trinummus" i „Captivi" w języku polskim uskutecznił Jan Wolfram (Poznań, 1872), jedna z nich: „Trinummus" jest podana w dawniejszym przekładzie Piotra Cieklińskiego. Por. Spengel „T. Maccius. P. Prosodie, Kritik, Metrik" (Getynga, 1865); Müller „Plautinische Prosodie" (Berlin, 1869); Langen „Beiträge zur Kritik und Erklärung der P." (Berlin, 1886), tenże „Plautinische Studien" (1886).

Playfair Lyon, chemik, * 1819 r. w Meerut w Bengalji, † 1898. kształcił się w Glasgowie i Giessen; zarządzał drukarnią perkalików, potem został profesorem chemji w Royal-Institution, a następnie w muzeum geologji praktycznej, 1856 został generalnym inspektorem muzeów i szkół technicznych; 1858 r. przeniósł się jako profesor do Edymburga, skąd przez uniwersytet został 1868 r. wysłany do parlamentu, 1873—74 był w ministerjum Gladstone'a generalnym pocztmistrzem, a 1880—83 prezesem komitetu i speakerem izby niższej. Był członkiem komisji do zbadania kopalń węgla, wypadków nieszczęśliwych w kopalniach, rybołówstwa w Szkocji i in. Ogłosił: „Report on the coals suited to the steam navy" (1846); „Lectures on the results of the great Exhibition" (1852); „Subjects of social welfare" (1889) i in.

Plądrujące gospodarstwo, w leśnictwie najdawniejszy sposób użytkowania z lasów, zasadzający się na tem, że wycinają się pojedyńcze drzewa lub małemi przestrzeniami, na około zaś stojące pozostają do dalszego wzrostu, tak, że w lesie nigdzie nie ma wyłącznych przestrzeni z drzewami jednego wieku, a jest tylko mieszanina lasu, złożona z drzew rozmaitego wieku. Ob. Leśnictwo, Leśna ochrona.

Pląsawica, *taniec św. Wita, choroba ś. Wita (Chorea)*, choroba polegająca na podrażnieniu nerwów ruchomych, objawiająca się bezustannemi mimowolnemi ruchami w sferze mięśni dowolnych. Ruchy są najrozmaitsze, odnoszą się do mimiki twarzy, do zwrotów głowy, ruchów tułowia i kończyn. Chory przyybiera najdziwaczniejsze pozy, marszczy czoło, przewraca oczyma, przekrzywia wargi, bez ustanku wywraca językiem, przechyla głowę; stąd mowa jest utrudniona, podobnież jak żucie pokarmów i połykanie. Każdy ruch zamierzony przez chorego zmienia się i komplikuje, tak, że choremu trudno cośkolwiek robić. Sfera czucia i psychiczna często są wolne. Choroba zdarza się najczęściej u płci żeńskiej, w okresie ząbkowania lub rozwoju płciowego, trwa 4 do 12 tygodni, ale odznacza się skłonnością do nawrotów; u ludzi starszych spotyka się rzadziej, a leczenie trwa dłużej. Uważana jest za neurozę mózgu.

Pląskowski Włodzimierz.

Pląskowski Włodzimierz, humorysta i satyryk, * 1835, † 1899, napisał wiele wierszy humorystycznych pod pseudonimem *Świąteczny*, był współpracownikiem *Wolnych żartów* i redaktorem oraz współwłaścicielem *Kurjera Świątecznego*.

Pląskowski Romuald, psychjatra, * 1821, w gub. Płockiej, † 1896 r., ukończył gimnazjum w Płocku, studja lekarskie w Dorpacie, gdzie w roku 1850 otrzymał stopień doktora medycyny. W r. 1853 osiadł w Warszawie. W r. 1857 został delegowany przez komisję rządową spraw wewnętrznych za granicę dla zwiedzenia wzorowych zakładów dla obłąkanych. Po powrocie został ordynatorem szpitala św. Jana Bożego. W r. 1862 powołany został przez akademję lekarską do wykładu hygieny; wkrótce powierzonem mu zostało prowadzenie kliniki chorób umysłowych, a te obowiązki pełnił też, jako docent, w uniwersytecie warszawskim. Wydał: „Psychjatrję" (1868—1882). Prócz tego ogłosił liczne artykuły już to w specjalnych, już w ogólnych czasopismach, z dziedziny hygjeny, psychjatrji i psychjatrji sądowej.

Płątorośle, toż co ljany (ob.).

Pleasant (Nowado), mała, 5 klm. kw. powierzchni obejmująca wyspa, należąca do archipelagu Gilberta na oceanie Spokojnym, liczy około 1,500 miesz.; odkryta 1798 przez Fearna, zajęta została przez Niemcy 1888.

Plebankiewicz Wincenty, kaznodzieja i pisarz religijny, * 1806 w Krakowie, † 1844 r. Po ukończeniu nauk wstąpił do zakonu Dominikanów i odznaczył się jako wymowny kaznodzieja. Był nadto czynnym na polu literatury; oprócz licznych artykułów, pomieszczonych w *Przyjacielu ludu*, wydał: „Bogarodzica Marja na Jasnej górze Częstochowskiej" (Kraków, 1844); „Marja Bogarodzica w Nazareth i na Jasnej górze Częstochowskiej" (t. 2 tamże, 1845); „Żywot św. Katarzyny Seneńskiej" (tamże, 1840). W rękopisie pozostawił „Żywoty biskupów krakowskich" i in.

Plebański Jan Kazimierz, historyk, * 1831 we wsi Bystrzycy, pow. Mogilnickim, w. ks. Poznańskiem. Kończył szkoły w gimnazjum trzemeszeńskiem, wyższych nauk słuchał w uniwersytecie wrocławskim, a następnie berlińskim. Po otrzymaniu stopnia doktora filozofji, został nauczycielem gimnazjum w Lesznie, gdzie obok języka i literatury polskiej uczył łaciny, historji i języka

Plebański Jan.

francuskiego. Przeniesiony potem do Wrocławia, a 1861 powołany do Warszawy, wykładał naprzód w szkole przygotowawczej, a następnie po otwarciu Szkoły Głównej, otrzymał w niej 1862 r. katedrę historji powszechnej, którą zajmował aż do 1869. Potem osiadł na wsi i zajmował się gospodarstwem. Od r. 1878 do 1886 był radcą dyrekcji głównej Tow. Kredyt. ziemskiego, od r. 1880 redaktorem *Bibljoteki Warszawskiej* i współredaktorem *Encykl. wychowawczej*. Ważniejsze jego prace są: „De successoris designandi Consilio, vivo Joanne Casimiro Polonorum rege etc.“ (Berlin, 1855), rozprawa doktoryzacyjna: „Obraz dworów europejskich, na początku XVII w. przedstawiony w dzienniku podróży królewicza Władysława, syna Zygmunta III do Niemiec, Austrji, Belgji, Szwajcarji, Włoch, w 1624 do 1825 r., skreślony przez Stefana Paca, pisarza i refer. lit. staros. preneńskiego,“ z rękopisu (Wrocław, 1854); „De nuntiorum Poloniae terrestrium,“ „Liberum Veto“ (dodane do rozprawy doktoryzacyjnej); „Jan Kazimierz i Marja Ludwika Gonzaga,“ „Dwa obrazy historyczne“ (Warszawa, 1862), odczyt: „O pedagogicznem znaczeniu nauk klasycznych“ *Kronice Rodzinnej*, 1876); „O historycznem znaczeniu Juljusza Cezara“ (1865); „Stefan Batory pod Gdańskiem“ (1877); wiele artykułów w *Encykl. wychowawczej*, „Przegląd działalności naukowej historyka profesora Ryszarda Raeppela“ (*Kłosy*, 1884) i długi szereg artykułów, rozpraw, recenzji i krytyk, pomieszczonych w różnych czasopismach warszawskich i zagranicznych.

Plebejusze, ob. Plebs.

Plebiscyt (*plebiscitum*), w starożytnym Rzymie, postanowienie ludu, prawo wydane przez plebejuszów w *comitia tributa* (ob. Komicje) na wniosek ich trybuna. We Francji nazywają się **P.** uchwały ludowe, wynikłe z głosowania powszechnego, a nastąpione po raz pierwszy w d. 9 listopada 1799 r. (przy zamachu w 18 Brumaire'a) i używane i następnie dla zatwierdzenia senatus—konsultów, powierzających Napoleonowi I naprzód godność dożywotniego konsula, a następnie i cesarską. Takichże **P.** używał i Napoleon III przy zamachu stanu w d. 2. grudnia 1851 i 1852 dla potwierdzenia uchwał senatu, oddających mu koronę cesarską. Ostatni **P.** we Francji zapadł w kwietniu 1870, a miał na celu zachęcić rząd do wprowadzenia zmian w konstytucji w duchu liberalnym. Por. Borgeaud „Histoire du plébiscite dans l'antiquité“ (Paryż, 1887); Störk „Option und P.“ (1879); Soltan „Die Gültigkeit der Plebissite“ (Berlin, 1884).

Plebiscyt, po polsku *wilkirz* (ob.), znaczył władzę mieszczan stanowienia sobie ustaw, które osadę obowiązywały.

Plebs (*lud*), *Plebejusze*. Gmina *Plebejuszów* w starożytnym Rzymie utworzyła się po zburzeniu Albalongi przez Tullusa Hostyljusza i podbiciu jednej części Lacjum przez Ankusa Marcjusza. Wówczas bowiem wcielono do Państwa Rzymskiego znaczną część ujarzmionej ludności. Jednych pozostawiono w dawnych ich siedzibach, a innych osiedlono w Rzymie na wzgórzach: Celijskiem i Awentyńskiem. Nowi ci mieszkańcy nie byli przyłączeni ani do ogółu patrycjuszów (ob.), ani też oddani pod ich kljentelę (ob. Kljent), ale najprawdopodobniej pod szczególną opieką królów utworzyli gminę obowiązaną do służby wojskowej i posiadającą grunta, a pod względem politycznym bynajmniej nie uprawnioną z patrycjuszami. Serwjusz Tulljusz podniósł plebejuszów do godności obywateli (*cives*), zaprowadził między nimi porządek wewnętrzny przez ustanowienie *tribus* (ob.), nadał im prawo zamiany majątku i handlu (*commercium*), wciągnął ich do klas i centurji (ob.), a na komicjach (ob.) udzielił im prawo głosowania (*suffragium*). W pierwszych czasach Rzeczypospolitej nie mogli plebejusze zawierać małżeństw z patrycjuszami i nie mieli dostępu do wyższych urzędów (*honores*). Upośledzeni więc pod względem przywilejów, stanowią główną siłę wojska, wyłączeni są od użytkowania z gruntów publicznych, płacą podatki i ponoszą wszystkie ciężary, nie otrzymując za to odpowiednich wynagrodzeń. Przywiedzeni więc z tego powodu do ubóstwa, uciskani nadto surowością dawnych praw o długach i samowolnością urzędników, zbrojnie opuścili plebejusze 494 przed Chr. Rzym i osiedli na górze świętej. Patrycjusze weszli jednak z nimi w układy, i plebejusze uznani zostali jako stan oddzielny i wyjednali sobie własnych urzędników, trybunów (ob.), jako obrońców swej sprawy. Trybunowie, ograniczeni początkowo w swej władzy, z czasem tak ją rozszerzyli, że postanowienia zapadłe na komicjach ludowych, zwanych *tribuna*, jako plebiscyty (*plebiscita*) miał moc prawną na równi z postanowieniami komisji centurjalnych (*populiscita*). Następnie z biegiem czasu wywalczyli sobie po długim i zaciętym oporze patrycjuszów prawo zawierania małżeństw z wyższemi klasami (445 przed Chr.), a co się tycze piastowania wyższych urzędów, to prawem Licjuszowskiem otrzymali 366 r. przed Chr. wstęp do konsulatu, oraz prawo użytkowania z gruntów publicznych. W końcu (po drugiej secesji na górę Janiculus 286) mimo silnego oporu patrycjuszów mogli prawnie piastować wszystkie najważniejsze urzędy, a skutkiem tego znikła istotna różnica między wrogimi sobie dotąd stanami: plebejuszów i patrycjuszów. Z obu tych stanów wyrastali odtąd *Nobiles* (ob.), jako szlachta urzędnicza, a z jednolitego narodu wytworzyły się odrębne stany społeczne (*ordines*): senatorski (*ordo senatorius*)

i rycerski (*ordo equester*). Wyrazem więc *Plebs* oznaczono teraz tych, co nie należeli ani do stanu senatorskiego, ani do rycerskiego. Za cesarstwa nazwę *Plebei* nosili obywatele municypjów w przeciwstawieniu do dekurjanów (ob. Decurio). W wiekach średnich klasę narodu niewolną i opodatkowaną nazywano *misera plebs contribuens*.

Plece, jezioro w wiel. ks. Poznańskiem, pow. Międzychodzkim, na północnej stronie rz Warty.

Plecha, ob. Porosty.

Plecotus, *uszak*, ob. Nietoperz.

Plectognathi, ryby, ob. Zrosłoszczękie.

Plectogyne (*Aspidistra*), rodzaj roślin z rodziny liljowatych, zioła z czołgającym się korzeniem, liśćmi lancetowatemi, z jednym tylko kwiatem, w Azji Wsch. **P.** *variegata*, z Japonji, ma długie liście ciemno-zielone, hoduje się często w pokojach.

Plectranthus (*Kogucia ostroga*, *Kogucik*, *Pokrzelica*), rodzaj roślin z rodziny wargowych. **P.** *fruticosus*, krzew na 1 m. wysoki, z liśćmi sercowatemi, huduje się w pokojach, ma bowiem odpędzać mole.

Plecy, okolica górna tylnej strony tułowia ludzkiego, rozciągająca się poniżej karku. Szkielet tej okolicy ciała składa się z części grzbietowej kręgosłupa, łopatek i tylnych części żeber. Ob. Piersiowa klatka.

Pled, ob. Plaid.

Plée Leon, * 1815 w Paryżu, redaktor kilku dzienników francuskich. Oprócz wielu innych prac swoich wydał: „Le Passé d'un grand Peuple, histoire complète de la Pologne“ (Paryż, 1847).

Pleinair (fr.), na wolnem powietrzu, nazwa szkoły malarskiej francuskiej, która malowała obrazy nie w oświetleniu pracownianem, lecz naturalnem, na otwartem powietrzu.

Plein pouvoir (fr.), plenipotencja, władza zupełna, nieograniczona.

Plejada, tak nazwano w Aleksandrji grupę 7 poetów Lykofrona, z Chalkidy, Aleksandra z Etolji, Dyonizyada z Tarsu, Homerus z Bizancji Soziteusa z Aleksandrji, Filiscusa z Korcyry. Wszyscy pisali w III w. przed Chr. Plejadą również nazwali się pisarze francuscy z XVI w.: Ronsard, de Bellay, Bait, Belleau, Desportes, Jodelle, Jamin, Thiard.

Plejady, grupa gwiazd w konstelacji Byka (ob.), widzialna gołem okiem, pod 24° szer. płn. i 54° wzniesienia prostego. Najjaśniejsza z nich, *Alcjona*, jest gwiazdą 3 wielkości, 7 innych są 4—6 wielkości, a prócz nich jest w grupie tej znaczna liczba jeszcze gwiazd drobniejszych i mgławic. Według Mädlera Alcjona stanowić miała środek całego naszego systemu gwiazdowego, pogląd ten jednak okazał się błędnym.

Plejady, siedm pięknych cór Atlasa i Plejony, a mianowicie: Elektra, Maja, Tajgete, Alcjone, Kelaino, Sterope i Merope, które po śmierci przemienił Zeus w siedm gwiazd i umieścił na niebie.

Plektrum, u starożytnych cienka laseczka drewniana, w złoto i kość słoniową oprawna, do uderzenia w struny cytary i formingi (instrumentu harfowego).

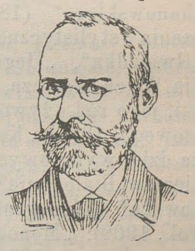
Plemięcki.

Plemięcki, herb: W polu czerwonem—rzeka poprzeczna, nad nią dwie, a pod nią jedna róża biała. U szczytu dwie chorągwie, na każdej z nich — krzyż, a między niemi—róża na gałązce o 4-ch listkach.

Plener Ignacy, mąż stanu austrjacki, * 1810 w Wiedniu, wstąpił 1836 r. do służby państwowej, od 1852 kierował w Presburgu tamecznym wydziałem zarządu finansowego i krajowego, w 1857 r. został dyrektorem finansów we Lwowie, w 1859 powołany do rady państwa, objął 1860 ministerjum finansów, w 1861 wybrany został do izby deputowanych. Złożywszy tekę w 1865 należał za rządów Belcredi'ego do opozycji, a w ministerjum mieszczańskiem objął 1868 zarząd handlu; z upadkiem tego ministerjum wystąpił z gabinetu, od 1873 był członkiem izby panów.

Plener Ernest, syn poprz., * 1841 w Eger, był 1867—73 sekretarzem poselstwa w Londynie, w 1873 został członkiem rady państwa. Ogłosił: „Die englische Fabrigesetzgebung“ (1871); „Englische Baugenossenschaften“ (1875); „Ferdinand Lassalle“ (Lipsk, 1884); „Ueber die Beteiligung der Arbeiter an dem Unternehmergewinn Schriften des Vereins für Sozielpolitik“ (Lipsk, 1874). W parlamencie wiedeńskim i sejmie czeskim był przywódcą liberałów niemieckich i zwalczał żądania Słowian. W 1893 objął w gabinecie Windischgraetza ministerjum finansów, w 1895 ustąpił z tego stanowiska i usunął się od polityki, otrzymawszy stanowisko prezesa Izby obrachunkowej austro-węgierskiej.

Plenipotencja (łac.), pełnomocnictwo; plenipotent, pełnomocnik.

Plenkiewicz Roman

Plenkiewicz Roman, zasłużony pisarz i pedagog polski, * 1833 r. w Skoreczowie pod Skalbmierzem, w g. Kieleckiej, wykształcenie pobierał w szkole wyższej realnej w Kielcach. Od 1852 do 1860 r. był nauczycielem prywatnym w domach: Trzebińskich w Miławczycach i hr. Morsztynów w Czaryżu. Od 1861—62 guwernerem i wykładającym język polski na pensji męskiej Jana N. Leszczyńskiego w Warszawie. Po złożeniu odpowiednich w 1862 egzaminów, otrzymał nominację na nauczyciela przedmiotów historyczno-filologicznych w gimnazjum płockiem i tu wykładał język i literaturę polską 1863—1865. W tym ostatnim

roku przeniesiony, jako nauczyciel tychże przedmiotów do gimnazjum II w Warszawie (dziś III). Następnie od 1867—1875 wykładał język polski w gimnazjum w Piotrkowie i tu, wespół z Antonim Porębskim założył *Rocznik Piotrkowski* (1871—74), oraz wychodzące dotychczas czasopismo *Tydzień*. W 1875 powołany do gimnazjum II w Warszawie, wykładał język ojczysty w 1888. W tym ostatnim okresie czasu, należał do komitetu wydawniczego dzieł J. Kochanowskiego, zostającego pod kierunkiem Józefa Przyborowskiego. Obecnie redaguje „Encyklopedję wychowawczą". Nadto od 1876 do 1895 wykładał w Szkole handlowej im. L. Kronenberga literaturę polską (kurs I i II) i różnemi czasy na pensjach żeńskich: p.p. Jubowej w Płocku, sióstr Krzywickich w Piotrkowie, Karwowskiej, Paszkowiczowej, Bogdańskiej-Patek, Krzywobłockiej, Smolikowskiej i innych w Warszawie. Ogłosił: „Wrażenia z pięciodniowej podróży" (*Gazeta Codzienna*, 1856); „Uwagi nad dziełami, odnoszącemi się do wykładu języka polskiego" (w wydawnictwie b. komisji oświecenia p. t. „Uwagi o dziełach pomocniczych do wykładu nauk w zakładach średnich", Warszawa, 1865); „Jeszcze słów kilka o gramatyce A. Małeckiego" (*Gazeta Polska*, 1865); „Opis m. Piotrkowa" (*Rocznik Piotrkowski*, 1871); „Perła zatracona" (powieść, tamże, 1872); „Z wycieczki w Tatry wschodnie" (tamże, 1873); „Słowo wstępne do historji literatury polskiej" (tamże, 1874); „Z dziedziny pedagogiki" (*Kłosy*, 1878, I 44, 60 i dalsze II 19, 37, 60, 76, 93); „Krytyka" („Książka jubileuszowa J. I. Kraszewskiego" (1879); „Jan Kochanowski podług najnowszych opracowań" (*Ateneum*, 1878). Artykuł ten pobudził do wydania jubileuszowego dzieł wszystkich J. Kochanowskiego według planu, jaki w nim był wskazany. Artykuły treści krytycznej: „January" (1881); „Księżniczka" (1886); „Faust i jego przekłady u nas" (1888); „Ocena Hist. lit. pol. A. Dubieckiego" (1889); „Stosunek trzech poetów do siebie" (1890); „Odprawa posłów greckich J. Kochanowskiego" (1896, w *Bibl. Warsz.*); „Ćwiczenia stylistyczne" (1882); „Goethe" (1890); „Gwiazdka", „Hegendorfin Krzysz." (Encyklopedja Wychowawcza, t. II, III, V); „Jan Kochanowski, jego ród, żywot i dzieła" (t. IV wyd. jubileuszowego, 1897); „Kształcenie młodzieży" (Bibljoteka dzieł wyborowych, № 24, 1898); „Zakłady górnicze w Białogonie" (*Ateneum*, 1898); „Fara piotrkowska" (Monografja kośc. katolickich w Król. Pol., 1900); „Monografja szkoły handlowej im. L. Kronenberga" (1900). Życiorysy: Kopczyński O., Mickiewicz A., Osiński L., Staszyc S., ks. Wirtemberska („Album zasłużonych Polaków i Polek", t. 1, 1901).

Plenus venter non studet libenter (łac.), pełny brzuch nie ma ochoty do pracy umysłowej.

Pleń, *Pleniówka*, owad, ob. Sciara.

Pleochroizm, *wielobarwność*, ob. Dwubarwność.

Pleogamja, w botanice, toż co poligamja (ob.).

Pleonast, spinel (ob.) z większą zawartością tlenku i tlennika żelaza.

Pleonazm *(pleonasmus)*, właściwie obfitość; figura retoryczna, zasadzająca się na większej ilości zdań lub wyrazów, aniżeli potrzeba do jasności rzeczy.

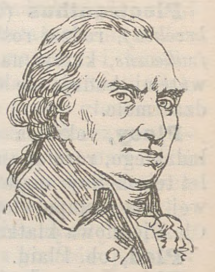
Pleorama, ob. Panorama.

Pleospora, rodzaj grzybów z grupy Pyrenomycetes, obejmuje liczne gatunki, które tworzą czarne powłoki na gnijących liściach i łodygach, przechodzą jednak także na rośliny żywe i sprowadzają choroby zboża, rzepaku, cebul hjacyntowych i in. Do rodzaju tego zaliczany był też grzybek *Cladosporium herbarum*.

Pleroma (grec.), wypełnienie, wedle nauki gnostyków siedziba bóstwa i źródło wszelkiego dobra.

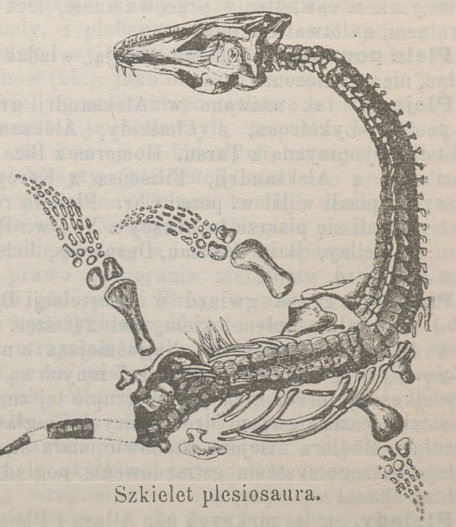
Pleromorfoza, ob. Pseudomorfoza.

Plersch Jan Bogumił, malarz historyczny, portretowy i dekoracyjny nadworny króla Stanisława Augusta, * 1732 r. w Warszawie, † 1817 roku tamże. Wiele jego utworów, znajdujących się w kościołach warszawskich, w Łazienkach królewskich w Warszawie i galerjach prywatnych, wylicza E. Rastawiecki w „Słowniku malarzów polskich" (t. II).

Plersch Jan.

Plesiosaurus *(Wężojaszczurka)*, rodzaj zwierząt jaszczurkowatych, zaginionych, z rzędu *Enaliosauria* (ob.), z grupy *Sauropterygia*, miał szyję długą, wężową, głowę krótką i płetwy, zastępujące nogi; żył w okresie jurajskim i kredowym. Liczą ich około 16 gatunków, niektóre dochodziły 10 m. długości.

Szkielet plesiosaura.

Pless, księstwo w Śląsku, ob. Pszczyna.

Plessymetr, ob. Perkusja.

Plesz, korona duchowna, czyli wygolenie okrągłe na środku głowy, jako znak kapłaństwa.

Pleszczejew Sergjusz, pisarz rosyjski z końca XVIII w., * 1752 w Moskwie, odebrał wychowanie w Anglji, służył potem w marynarce rosyjskiej, następnie był przełożonym domu podrzutków; † 1802 w Montpellier. Wydał pierwszą dokładną statystykę Rosji, p. t, „Obozrjenie rossijskoj imperii“ (1790; 4 wyd., 1794); „Dnewnyja zapiski puteszestwija iz ostrowa Parosa w Siriju i Jerusalim“ (1773); „Naczertanie puteszestwija w. kn. Pawła Petrowicza“ (1777) i in.

Pleszczejew Aleksy, pisarz rosyjski, * 1825 w Kostromie, † 1893 w Paryżu, początkowo pisał poezje; zamieszany w sprawie komunisty Pietraszewskiego, od r. 1849 do 1855 był żołnierzem w bataljonach orenburskich, ale odznaczywszy się męstwem, awansowany został 1856 r. na chorążego i następnie ułaskawiony, poczem osiadł w Moskwie i poświęcił się literaturze, 1872 r. powrócił do Petersburga i otrzymał posadę w kontroli państwa. Wydał zbiory poezji: „Stichotworenija“ (Moskwa, 1846: nowe wyd., t. 1861); „Nowyja stichotworenja“ (t. 1863); „Powiesti i razkazy“ (2 t., t. 1860). Nadto pomieszczał wiele powieści w rozmaitych czasopismach i napisał kilka utworów dramatycznych, nie mających zresztą wielkiego znaczenia. Poezje **P.** odznaczają się tęsknotą.

Pleszczyckie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Brzesko-Litewskiem, pow. Pińskim. Podług *Voluminów legum* składało się w r. 1771 z dóbr Bereżce, Mołodelczyn, Sietyck i Łosice albo Łysice, które w tym czasie posiadał Michał Skirmunt, opłacając z niego kwarty złp. 600 gr. 3; a hyberny złp. 602. Na sejmie z 1773—1775 stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Adamowi Skirmuntowi, sędziemu ziemskiemu pińskiemu, łącznie z sstwem krzywosielskiem (ob.).

Pleszczyński Adolf, ksiądz, przełożył na język polski: „Duch św. Franciszka Salezego, czyli wierny obraz myśli i uczuć tego świętego“ (Warszawa, 1882); „Wykład litanji loretańskiej, zastosowany do nabożeństwa majowego“ (Warsz., 1886). Prócz tego, zajmuje się ludoznawstwem i dziejami kultury, jest współpracownikiem *Wisły*, i wydał osobno w jej „Bibljotece“ monografję o „Bojarach międzyrzeckich“ (1893).

Pleszek, Plesek, w starożytnej zbroi blacha żelazna lub miedziana, okrywająca piersi, piecy i nogi. **P.** nazywano także u nas w XVI w. żupan bez rękawów.

Pleszew *(Pleschen)*, miasto powiatowe w w. ks. poznańskiem, nad rzeczką Strugą Wschodnią; ma 6,100 m., trudniących się fabrykacją sukna, płótna, wyprawą skór i handlem koni.

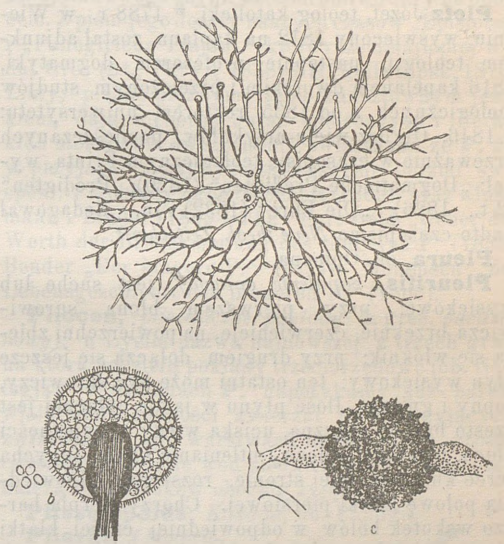
Pleszka, *pliszka*, ptak, gatunek gajówki (ob.). Ob. też Pliszka.

Pleszka, ob. Porosty.

Plesznik, roślina, ob. Babka.

Pleśniak, ob. Pleśnie.

Pleśnie, zwykła nazwa drobnych grzybów *(grzyby pleśniowe, Hyphomycetes)*, złożonych z kłaczków włóknistych lub kudlastych, które się tworzą na obumarłych ciałach roślinnych lub zwierzęcych, zostających w zetknięciu z wilgocią przy niedostępie powietrza. Pokrywanie się ciał pleśnią czyli ich *pleśnienie* znamionuje zwykle początek ich gnicia (ob.). Giną prędko, ale z powodu zniszczeń, jakie sprowadzają w pokarmach, są uciążliwemi pasożytami. Person, a za nim inni, podzielili je na liczne rodzaje i gatunki. Najzwyczajniejszym

Pleśń główkowa. *a* grzybnia, z osadnikami; *b* komórka macierzysta z zarodnikami, *c* zarodnik.

gatunkiem jest *Pleśń główkowa, pleśniak (Mucor mucedo)* na gnijącym chlebie lub mięsie, której grzybnia rozpościera się na właściwem dla niej podłożu, a wyrastające na niej osadniki zarodnikowe przy słabem powiększeniu wydają się, jakby drobny las. Do więcej znanych należą też rodzaje *Oidium* (ob.), *Penicillum* (ob.), *Aspergillus* (ob.), *Rhacodium cellare* tworzy w piwnicach jedwabiste powłoki na starych beczkach; *Hypha flocosa* występuje w kopalniach w postaci białych, bawełniastych nici.

Pleśnienie, ob. Pleśnie.

Plethon, ob. Gemistos.

Plethron, miara długości w starożytnej Grecji, 100 stóp greckich, $^1/_6$ stadji=30,8 metra.

Pletniew Piotr, pisarz rosyjski, * 1798; nauki pobierał w Twerze i Petersburgu, poczem od 1832

został profesorem historji literatury w uniwersytecie petersburskim, którego był rektorem od 1840 do 1861. Pisał udatne poezje; przez lat 7 redagował wspólnie z Puszkinem i Delwigiem *Siewiernyje cwiety*; od 1838 do 46 był redaktorem *Sowremennika*. Oprócz tego napisał wiele artykułów literackich, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, oraz życiorysy kilku uczonych rosyjskich, z których najlepszy Kryłowa (1847) a nadto wydał „Opyt kratkoj istorii russkoj literatury“ (1822).

Pletomerja *(polimerja)*, nadmiar części ciała, jak np. sześć palcy u ręki lub nogi.

Pletwy, ob. Płetwy.

Pletysmograf *(hydrosfygmograf)*, rodzaj sfygmografu (ob.) do notowania zmian ilości krwi w kończynie, wprowadzony przez Mossa.

Pletz Józef, teolog katolicki, * 1788 r. w Wiedniu; wyświęcony 1812 na kapłana, został adjunktem teologji, następnie profesorem dogmatyki, 1816 kapelanem dworskim i przełożonym studjów teologicznych a od 1835 rektorem uniwersytetu: † 1846. Oprócz wielu artykułów, pomieszczanych przeważnie w czasopisie teologicznym Frinta, wydał: „Dogmatische Predigten“ (1820); „Predigten“ (2 t., 1826); „Die Ehre“ (1832) i in. Redagował nadto czasopismo *Neue theol. Zeitschrift*.

Pleura, ob. Opłucna.

Pleuritis, *zapalenie opłucnej*, jest suche lub wysiękowe; przy pierwszem błona surowiwicza brzęknie, czerwienieje, na powierzchni zbiera się włóknik; przy drugiem dołącza się jeszcze płyn wysiękowy; ten ostatni może być surowiczy, ropny i gniluy. Ilość płynu w jamie opłucnej jest często bardzo znaczna, uciska wtedy w zupełności płuca, utrudnia oddech i utlenianie krwi, odpycha serce ku przeciwnej stronie, rozszerza odpowiednią połowę klatki piersiowej. Chorzy cierpią bardzo wskutek bólów w odpowiedniej części klatki piersiowej i duszności; do objawów subjektywnych dołącza się jeszcze gorączka, kaszel i ogólne osłabienie. Jeżeli zapalenie znika i płyn ulegnie wessaniu, to jednak i wtedy płuco prawie nigdy nie wraca do normalnego stanu: pojemność gazowa staje się mniejszą, oba listki opłucnej się zrastają, połowa klatki piersiowej wtedy zapada, a kręgosłup ulega mniej lub więcej wyraźnemu skrzywieniu. **P.** należy do bardzo częstych chorób, usposabia do niej zaziębienie, występuje nieraz przy reumatyzmie, jako komplikacja, często zapalenie płuc przechodzi bezpośrednio na opłucną, wreszcie wszelkie choroby zakaźne, jak tyfus, szkarlatyna, odra, dyfteryt, gorączka połogowa, wikłać się mogą zapaleniem opłucnej; wtedy zawsze prawie występuje wysięk ropny. Leczenie zależy od przyczyny **P.**; wywołującej, wogóle zmierza do wessania się nagromadzonego płynu, za pomocą środków, podnoszących ciśnienie w naczyniach krwionośnych. Gdy znaczna ilość płynu, zebrana przez czas długi, nie ulega wessaniu, lub też wskutek wyłączenia dużej powierzchni płuca z funkcji oddychania grozi choremu uduszeniem, usuwa się z jamy opłucnej przez nakłócie ścian klatki piersiowej za pomocą przyrządu aspiracyjnego.

Pleuroccus, ob. Protococcus.

Pleuronectes, ob. Flądra.

Pleurosigma, rodzaj okrzemek, komórki zgięte w kształt głoski S, ze smugami poprzecznemi i podłużnemi, żyją w wodach morskich i słodkich. **P.** *angulatum*, **P.** *balticum* i in. służą jako przedmioty próbne do mikroskopów.

Pleurotoma, ob. Ślimaki.

Plewna, miasto w Bulgarji, na płd.-zach. Nikopoli, 15,300 m. Upamiętniło się w dziejach walkami toczonemi tu w czasie wojny rosyjsko-tureckiej 1875 r. 20 i 21 lipca Osman pasza zadał tu klęskę generałowi Schilder-Schuldnerowi, a 30 lipca gen. Krüdenerowi. Po zwycięstwach tych Osman-pasza nader szybko i zręcznie ufortyfikował **P.** tak, że zamienioną została w istotną twierdzę. We wrześniu wojska rosyjskie i rumuńskie pod dowództwem księcia Karola rumuńskiego przystąpiły do oblężenia **P.**, 7 września rozpoczęło się bombardowanie, 11 nastąpił ogólny szturm, który wszakże został odparty, a trzy szańce południowe, zdobyte przez gen. Skobelewa, zostały mu wydarte dnia następnego, reduta tylko Grzywicka pozostała w rękach Rosjan i Rumunów. Straty wojsk oblegających wynosiły w tych dniach około 16,000 ludzi. Napady Rumunów 18 września i 19 października były również bezskuteczne. Bardziej prawidłowe oblężenie rozpoczęło się po przybyciu do obozu gen. Totlebena; przez zdobycie Górnego Dubnika przez gen. Hurkę został Osman-pasza odcięty od Orkhani, skąd otrzymywał posiłki; 9 listopada gen. Skobelew zdobył zielony wzgórek na płd. **P.** Osman, pozostawiony bez odsieczy, spróbował 10 grudnia przedrzeć się ku zachodowi i przeszedł Wid, aby przebić się ku Widyniowi; Rosjanie jednak o zamiarze tym uwiadomieni byli już 7 grudnia, a gen. Skobelew zajął opuszczone przez Turkow szańce i samą **P.** Osman-pasza ranny, nie zdoławszy przebić linji Rosjan i Rumunów, poddał się w południe 10 grudnia, z 40,000 wojska z 2,000 oficerów, 10 paszami i 78 armatami (ob. Rosyjsko-turecka wojna). Por. v. Trotha „Der Kampf um P.“ (Berlin, 1878); Kuropatkin „Die Blockade Plewnas“ (tamże, 1887); Mouschawer Pascha i Talaat Bei „Défence de Plevna“ (Paryż, 1889).

Plewy, *Plewki*, ob. Trawiaste.

Plexus, ob. Splot.

Pleyel lub **Pleyl** Ignacy, * 1757 w Ruppersthal pod Wiedniem, uczeń Haydna, od 1787—1792 kapelmistrz kościoła katedralnego w Strasburgu, † 1831 w Paryżu. Był to jeden z najsłynniejszych fabrykantów narzędzi muzycznych. Własne kompozycje Pleyl'a składają się głównie z utworów dla muzyki instrumentalnej.—Jego syn *Kamil* **P.**, * 1792, † 1855, prowadził dalej zakład ojca swego i był znakomitym fortepjanistą. To samo powie-

dzieć można o jego żonie, *Maryi Kamilji* **P.**, która była uczennicą Kalbrunera.

Plica polonica, ob. Kołtun.

Plichta Jakób, biskup wileński, herbu Znin, rodem Litwin, poprzednio Franciszkanin, lektor w Krakowie, wybrany 1398 biskupem wileńskim. Łagodny a gorliwy pasterz, staraniem swem i pomocą wielkiego księcia Witolda i żony jego Anny, odbudował spalony 1399 kościół katedralny. † r. 1407 czy 1408.

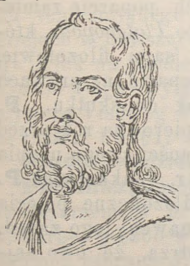
Plichta Konstanty, kasztelan sochaczewski, znakomity wojownik w XVI w., był marszałkiem i wodzem chorągwi wysłanych przez Zygmunta III z królewiczem Władysławem na wyprawę moskiewską, a następnie za przybyciem J. K. Chodkiewicza władzę tę złożył w jego ręce.

Plichta Jan, sekretarz prefektury departamentu płockiego; wydał: „Projekt do urządzenia narodowego banku hypotecznego“ (1811); „Zasady prawodawstwa instytucji politycznych“ (z niem. 1815, t. 2).

Plichta Andrzej, * 1797, † 1866 w Paryżu. Wydał: „Wiadomości o towarzystwach tajnych w Polsce“; był nadto redaktorem czasopisma *Feniks* 1836.

Plictolophus, ob. Papugi.

Plinjusz, *Plinius (Cajus Secundus, Major* t. j. *Starszy)*, jeden z najuczeńszych Rzymian, * 23 po Chr. w Comum (obecnie Como), † 79, zajmował pod panowaniem Wespazjana kilka wyższych urzędów, służył w konnicy, znajdował się w Germanji, Hiszpanji, Afryce, ostatnio był dowódcą floty stojącej pod Misenum, kiedy 79 roku utracił życie podczas wybuchu Wezuwjusza, dla którego obserwowania podsunął się pod samą górę i zapewne przez wywiązujące się tam gazy zaduszonym został. Jego historyczne, retoryczne i gramatyczne pisma zaginęły, zachowała się tylko „Historia naturalis,“ wielkie encyklopedyczne dzieło, 37 tomów obejmujące, czerpane z 2,000 przeszło dzieł. Dzieło zaczyna się od fizyki i astronomji, dalej idzie opis ziemi, potem zwierząt, roślin, minerałów i ich lekarskich własności, ostatnie pięć tomów poświęcone są sztuce i artystom starożytnym. W znacznej części jest dzieło to bezkrytyczną kompilacją, jednakże daje dobry obraz nauki starożytnej i dowód wytrwałej pilności autora. Najlepsze wydania krytyczne tego dzieła dali: Sillig (7 t., Hamburg i Gotha, 1851 — 57, „Indices,“ 2 t., 1858); Jan (6 t., Lipsk, 1854 — 63); Detlefsen (Berlin, 1866—82); tłómaczenie francuskie sporządził Grandsagne, z tekstem łacińskim i objaśnieniami Cuviera, Letronne'a i in. (1829); niemieckie Strack (3 t., 1853 —55), Külb (1869) i Wittstein (1881).

Plinjusz Starszy.

Plinjusz *(Cajus Caecilius, Secundus*, zwany *Młodszym)*, siostrzeniec poprzedniego, * 62 po Chr. w Comum, † około 114 r.; po wczesnej śmierci ojca został adoptowany przez wuja i otrzymał staranne wychowanie; poświęcał się sądownictwu, potem służył w wojsku i w r. 100 został mianowany przez Trajana konsulem, a r. 102 prokonsulem Bitynji i Pontu. Obok przyjaciela swego Tacyta był najznakomitszym pisarzem swego czasu, z majątku swego czynił szczodrobliwe dary na dobre cele. Z pism jego doszły naszych czasów „Epistolae“ i „Panegiricus Trajani,“ które razem najlepiej wydał Gros (2 t., Paryż, 1838) i H. Keil (Lipsk, 1870). Listy, pisane pięknym, lubo kunsztownym językiem, dają wyborny obraz społecznych i literackich stosunków ówczesnych, zwłaszcza, że **P.** żył w przyjaźni z najwykształceńszymi ludźmi swej epoki. Przekłady ogłosili Schott (1869), oraz Klussmann i Binder (1869—74). Por. Held „Ueber den Werth der Briefsammlung des jüngeren P“ (1833); Bender „Der jungere P.“ (1874); Mommsen „Zur Lebensgeschichte des jungeren P.“ (1868).

Plinjusz Młodszy.

Pliocen, *plioceniczne pokłady* (z grec. *bardziej nowy)*, u Lyella nazwa najnowszej z trzech grup, na które podzielił pokłady trzeciorzędowe (ob. Geologja); w pokładach **P.** napotykamy już bardzo wiele skamieniałości zwierząt obecnie żyjących, zwłaszcza w jego warstwach najnowszych, *pleistocenicznych*; muszle wód słodkich prawie wszystkie należą do gatunków obecnie żyjących.

Plissolophide, *Kakadu*, ob. Papugi.

Pliszka *(Motacilla)*, rodzaj ptaków wróblowatych, z grupy *zębodziobych (dentirostres)*, drobne ptaki, mające dziób szczupły i prosty ze szczerbą na krajcach zwierzchnich, skok dłuższy znacznie od palca środkowego, pazur u ksiuka dłuższy od innych, ogon długi, poziomy, lotkę drugą najdłuższą. Ptaszki te z postaci, ruchów i obyczajów są bardzo charakterystyczne; należy tu kilka gatunków właściwych staremu lądowi. Przebywają po większej części po pastwiskach i nad wodami, gromadząc się szczególnie pomiędzy trzodami bydła i innych zwierząt domowych celem zbierania owadów, ich stąpaniem wydeptywanych. Gnieżdżą się na ziemi, lub w dziurach skał, pni i t. d. U nas znajdują się 3 gatunki: **P.** *siwa (M. alba)*, 20 cm. długa, 28 cm. szeroka, bawi u nas od marca do paź-

Pliszka.

dziernika, zimę przepędza w Afryce; **P.** *żółta (M. flava)*, 21 cm. długa, 25,5 cm. szeroka, śpiewa piękniej niż poprzednia; *Wolarka (M. boarula)*, żółta od spodu, z czarnem podgardlem, znajduje się tylko w małej liczbie nad strumykami okolicy skalistej w Olkuskiem.—*Pliszką* lub *pleszką* nazywa się też gatunek gajówki (ob.).

Pliszka, pseudonim Ant. Bieńkowskiego.

Plitt Gustaw Leopold, historyk kościoła; * 1836 w Genin pod Lubeką, † 1880 w Erlangen, gdzie od 1867 był profesorem. Napisał: „Einleitung in die Augustana“ (1867); „Die Apologie der Augustana“ (1873) i in., nadto wydał „Aus Schellings Leben, in Briefen“ (1869—70) i był współwydawcą drugiego wydania „Realencyklopädie.“

Ploceus, ptak, ob. Tkacz.

Ploërmel, miasto w departamencie francuskim Morbihan, nad rz. Duc, ma kościół gotycki, kolegjum, łomy kamienia, 3,200 miesz.

Ploësci *(Plojesti)*, miasto okręgowe w Rumunji, nad rz. Dimbowa, liczy 35,000 miesz.; prowadzi znaczny handel, zwłaszcza wełną,

Plomba, ob. Plombowanie.

Plombator, urzędnik kancelarji rzymskiej, który zawiesza przy bulach plomby czyli pieczęcie na ołowiu.

Plombières *(Plombières-les-Bains)*, miasteczko we francuskim departamencie Wogezów, ma 1,800 miesz. i słynne źródła mineralne słono-alkaliczne, znane już przeszło od lat tysiąca.

Plombowanie (z franc. *plombe*, ołów), nakładanie stempla czyli pieczęci ołowianej na towarach, jako dowód opłaconego cła. W dentystyce rozumie się przez **P.** wykładanie zepsutego, wydrążonego zęba cienką tafelką metaliczną (złotą, srebrną lub platynową), albo też stosownym, twardniejącym kitem, dla ochrony odkrytego nerwu.

Plon, w języku ludowym znaczy właściwie kwiat zboża, stąd wyrażenie: że zboże *plonuje* czyli kwitnie. W dalszem znaczeniu obfity zbiór pola, obfita korzyść z poniesionej pracy.

Plon Filip Henryk, drukarz francuski w Paryżu, * 1805, † 1872; wydawać zaczął 1832 wspólnie z dwoma braćmi słownik encyklopedyczny p. t. „Dictionnaire de la conversation“ (52 tomy). Od 1854 był wydawcą dzieł Napoleona III: „Oeuvres de Napoléon III, Histoire de Jules César.“

Plon Eugenjusz, syn poprzedniego, pisarz i wydawca francuski, * 1836 w Paryżu, † 1895, ukończył studja prawne, poczem poświęcił się pracy literackiej. Był krytykiem artystycznym i gorącym obrońcą własności literackiej i powagą w tej dziedzinie. Po śmierci ojca (1872) objął kierownictwo księgarnią i drukarnią, w której pracowało 300 zecerów i oficjalistów. Z jego śmiercią wygasł ród Plonów, w którym od XVI wieku wszyscy z ojca na syna byli drukarzami. Zasłużył się wydaniem dzieł, jak: „L'Inventaire des richesses d'art de la France;“ „Archives nationales;“ „Bibliothèque de voyages.“ Napisał: „Thorwaldsen et son oeuvre“ (1867); „Le sculpteur danois Wilhelm Bissen“ (1870); „Benvenuto Cellini“ (1882); „Leone Leoni et Pompeo Leoni“ (1888); „La civilité puerile et honnete“ z ilustracjami (1887); „Notre livre in time de famile“ (1894).

Plon-Plon, ob. Bonaparte Hieronim książę.

Ploss Herman Henryk, lekarz, * 1819 w Lipsku, † 1885; kształcił się w mieście rodzinnem i tam osiadł jako lekarz. Ogłosił liczne prace antropologiczne, zwłaszcza w przedmiocie życia płciowego, jak: „Medicinisch-chirurgische Encyclopädie“ (4 t., 1854—63); „Ueber die das Geschlechtsverhältnis der Kinder bedingenden Ursachen“ (1859); „Ueber die Lage und Stellung der Frau während der Geburt bei verschiedenen Völkern“ (1872); „Das Kind in Brauch und Sitte der Völker“ (2 wyd., 1882); „Zur Geschichte, Verbreitung und Methode der Fruchtabtreibung“ (1883); „Geschichtliches und Ethnologisches über Knabenbeschneidung“ (1885); „Das Weib in der Natur- und Völkerkunde“ (2 wyd., 1887).

Plotinus, najznakomitszy przedstawiciel szkoły Nowoplatońskiej, której zasady rozwinął we wszechstronnym systemacie, * 204 po Chrystusie w Likopolis w Egipcie. W 28 r. życia zaczął studjować filozofję w Aleksandrji u różnych mistrzów, a głównie u Ammonjusza (aż do 242 r.). Dla poznania perskiej filozofji, przyłączył się do wyprawy przedsiębranej przez cesarza Gorgjana, ale nie dopiął celu z powodu niepomyślnego końca przedsięwzięcia. W 40 r. życia przybywszy do Rzymu tak wielki wpływ wywarł na cesarza Galiena i jego żonę, że utny w ich poparcie zamierzył założyć w Kampanji miasto *Platonopolis*, którego mieszkańcami mieli być sami filozofowie, a całe urządzenie i tryb życia oparte na prawach Platona. Nie przyszło to jednak do skutku. **P.** pozostał nadal w Rzymie, dopiero na rok przed zgonem przeniósł się do majętności swego ucznia w Kampanji i tam zmarł 269 r. Jakkolwiek **P.** czerpał z pism Platona swe filozoficzne pojęcia i uważał się za wiernego wyznawcę jego zasad, różni się przecie od swego mistrza, że owo najwyższe dobro i jedność wszech rzeczy, będące u Platona najwyższą z idei, wynosi ponad idee i po za granice poznania. Ta pierwotna jedność, nie będąca ani przedmiotem *(naeton)* ani podmiotem poznania *(nûs)*, wydała z siebie swoje podobieństwo, które zwracając się ku swemu pierwowzorowi, staje się nûs'em (podmiotem poznającym rozumem). W nim istnieją *idee* nie jako myśli tylko, lecz istotne części, których on jest całością. Ów *nûs* stworzył na swe podobieństwo duszę, zostającą w tym do niego stosunku, co on do swego pierwowzoru *(en)*. Dusza nie łączy się z ciałem, będąc różnej całkiem od niego natury. Kierujące i kształtujące materję siły *(lagai)* są wypływem *idei* lub *nus'a*. Zadanie człowieka polega na odrywaniu się od zmysłowości i zbliżaniu ku Bogu przez cnotę, filozoficzne rozmyślanie i bezpośred-

dnie ekstatyczne obcowanie, zjednoczenie się z zasadą wszech rzeczy. Pisma **P.** zebrał, uporządkował i rozdzielił na 6 tak zwanych *enead* uczeń jego i biograf Porphyrius. Z najnowszych wydań najlepsze Creuzera (Oksford, 1835; t. 3, Paryż, 1855) i A. Kirchhoffa (Lipsk, 1856, t. 2). Francuski przekład zupełny wraz z komentarzem wydał Bonillet (Paryż, 1857—1860). O filozofji **P.** pisali C. Herm. Kirchner „Die Philosophie des **P.**“ (Halla, 1854); Emil Brening „Die Lehre vom Schönen bei **P.**“ (Gettyng, 1869); Arth. Richter „Die neuplat. Studien“ (5 części, Halla, 1864—1867). Por. Kleist „Plotinische Studien“ (Heidelb., 1884).

Plötz Karol, pedagog, * 1819 roku w Berlinie, † 1881 w Zgorzelicach. **P.** był do 1860 nauczycielem gimnazjum w Berlinie. Znany z rozpowszechnionych podręczników do nauki języka francuskiego. Por. G. v. Löper, 1881.

Ploug Parmo Karol, poeta duński, * 1813 roku w Koldingu, gdzie ojciec jego był nauczycielem. Studjował przez czas niejaki filologję na uniwersytecie w Kopenhadze, poczem poświęcił się zupełnie literaturze i publicystyce. Jako student uniwersytetu cieszył się wielkiem uznaniem między spółtowarzyszami jako autor wybornych pieśni oraz pełnych humoru i satyry komedji. W 1841 przystąpił jako spólpracownik do dziennika *Faedrelandet*, i w artykułach swych z wielką siłą i gorliwością walczył za ideję wolności, przyłączenia Szlezwigu do Danji, oraz unji skandynawskiej. Te same ideje ogłosił i w licznych swych poezjach, które mimo przeważającego w nich kierunku tendencyjnego oraz retoryki, zajęły ważne miejsce w nowszej duńskiej liryce. Również gorliwie jak na piśmie bronił swe ideje **P.** i w sejmie. Poezje jego wychodziły w latach: 1847 „Poul Rytters Viser og Vers“; 1854 „En Samling Digte af C. **P.**“ i 1861.

Plucie, wydzielanie śliny (ob.) i plwociny (ob.).

Pluciński Józef, literat polski, * 1822 r., był sekretarzem w b. Komisji rządowej przychodów i skarbu; † 1865 w Warszawie. Pisał bezimiennie lub pod literami *J. P.* książeczki dla ludu i liczne artykuły, umieszczane w *Bibliotece Warszawskiej* i innych czasopismach.

Plücker Juljusz, matematyk i fizyk, * 1801 r. w Elberfeld, † 1868, był od 1829 profesorem matematyki w Bonn. Szczególnie ważne są jego prace w dziedzinie geometrji analitycznej, a przez uogólnienie pojęcia spółrzędnych wywarł znaczny wpływ na rozwój matematyki nowszej. Badał też objawy świetlne w rurach Geisslera i odkrył fluorescencję wywoływaną przez promienie katodalne. Ogłosił: „System der analytischen Geometrie“ (1835); „System der Geometrie des Raums“ (1846, 2 wyd., 1852) i in. Zbiór jego rozpraw wydany został w 2 tomach (1895—1896). Por. Dronke „Julius **P.**“ (1871).

Plugi, owady, ob. Aphodius.

Plujka, też co mucha plująca, ob. Muchy.

Plukenetia, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, obejmuje krzewy w Indjach wschodnich i zachodnich. Liście gatunku **P.** *corniculata*, w lasach Amboiny, wijącego się cienkiemi łodygami około drzew, przyrządzone z mlekiem kokosowem, stanowią tam ulubioną jarzynę.

Plumatella, *Rozpiórek*, ob. Mszywioły.

Plumbagineae *(Ołownicowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty dwupłciowe, prawidłowe, opatrzone u dołu 2 lub 3 przysadkami suchemi; kielich suchy, rurkowaty, trwały, niekiedy zabarwiony, 5-ząbkowy; korona na osadniku umocowana, jednopłatkowa i 5-wrębna lub 5-płatkowa, bardzo delikatna; pręcików 5, osadzonych na osadniku w jednopłatkowych, a na paznogciach płatków w kilkopłatkowych, pylniki 2 komorowe; zawiązek wolny, jednozalążkowy; szyjek 5, rzadko 4 lub 3, zwykle wolnych, o znamionach włoskowatych lub główkowatych. Owoc błoniasty, jednonasienny, torebkowy i pękający, z 5 klapkami w wierzchołku, lub pęcherzykowaty, rozrywający się nieforemnie przy podstawie; nasienie w białku mączystem zawiera zarodek o liściach płaskich. Należą tu zioła, rzadko krzewy, o liściach wiązkowato na końcu kłącza zebranych, rzadko na łodydze rozrzuconych, bezogonkowych, zwykle nasadą pręt obejmujących, i kwiatach zebranych w kłosy, wiechy lub główki. Należy tu około 150 gatunków, głównie na słonych wybrzeżach morza Śródziemnego, oraz w słonych stepach Azji środkowej. Dzielą się na 2 grupy: *Zatrawianowe (Staticeae)*, mające własności pobudzające, niekiedy ściągające, i *Ołownicowe (Plumbagineae)*, gryzące i ostro trujące.

Plumbago *(Ołownica, Ołownik, Siniec)*, rodzaj roślin z rodziny ołownicowatych, o koronie tacowatej, obejmuje zioła trwałe lub krzewy, o liściach naprzemianległych i kwiatach zebranych w kłosy. **P.** *europaea*, w Europie południowej i na Kaukazie, ma kwiaty purpurowe lub białe; cała roślina zawiera substancję lotną, ostro-palącą, *plumbaginę*, która naciąga pęcherze i wywołuje wrzody na ciele, w tym też celu używają jej korzeni żebracy angielscy. Niegdyś była używana przeciw bólom zębów i wrzodom rakowatym. W podobnyż sposób używają się niektóre gatunki indyjskie.

Plumbago. *a* kwiat.

Plumbago, też co grafit.

Plumbum, ołów. **P.** *carbonicum*, węglan ołowiu, blejwas.

Plumieria *(Uroczyn, Skrętnica)*, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, drzewa w krajach gorących, zwłaszcza w Peru i Meksyku, o soku mlecznym ostrym, i kwiatach okazałych, wonnych, ze-

branych w baldachy. Okazałem zwłaszcza drzewem jest **P.** *rubra, drzewo jaśminowe indyjskie*, o kwiatach pięknych, czerwonych lub różowych; sok mleczny używa się w ojczyźnie jako środek drastyczny, syrup przyrządzany z kwiatów przeciw chorobom piersiowym.

Plumozyt, toż co *heteromorfit* (ob. Antymonowe minerały), albo *ruda pierzasta* ołowiana (ob. Ołowiane rudy).

Plumpudding, ob. Pudding.

Plumula, *piórko*, ob. Nasienie.

Pluquet Franciszek Andrzej Adrjan, pisarz religijny francuski, * 1716 w Bayeux, † 1790 w Paryżu. Po ukończeniu nauk początkowych w mieście rodzinnem i w Caen, studjował teologję w Paryżu. Od 1768 był kanonikiem w Cambrai, następnie 1776 do 1782 był profesorem filozofji moralnej w Collège de France. Wydał wiele dzieł tak teologicznych, jako też filozoficznych i historycznych, które przez swą powabną formę i naukową wartość zyskały mu należne uznanie. Z dzieł **P.** najważniejsze: „Examen du fatalisme“ (3 t., Paryż, 1757); „Mémoires pour servir à l'histoire des egarements à l'esprit humaine“ (2 t., 1762); „Traité de la sociabilité“ (2 t., 1767); „Livres classiques de la Chine“ (7 t., 1784—1786); „Traité philosophique et politique sur le luxe“ (2 t., 1786) i in.

Pluralis majestaticus albo *Pluralis excellentiae* (łac.). Sposób mówienia, w którym zamiast liczby pojedyńczej, używa się mnogiej: zamiast ja —my. Używa się w manifestach monarszych, oraz w literaturze.

Pluralizm, w filozofji przypuszczanie istnienia wielu czynników, zasad bytu. Przeciw wstawieniem **P.** jest syngularyzm, uznający jedną zasadę, substancję bytu.

Plus, w matematyce, ob. Więcej.

Plus minus (łac.), mniej więcej.

Plus potest negare asinus, quam probare philosophus (łac.)—więcej wad może wykazać osieł, niż zalet filozof.

Pluskiewnik, ob. Coreopsis.

Pluskolec, ob. Pluskwy.

Pluskwowe ziele, ob. Czerniec.

Pluskwy, *Różnoskrzydłe (Heteroptera)*, podrzęd owadów z rzędu półpokrywych, mający przednią parę skrzydeł półrogową, półbłoniastą, tworzącą *półpokrywy (hemielytra)*, które zakrywają zupełnie drugą, błoniastą parę skrzydeł. Niektóre gatunki nie mają skrzydeł, w niektórych tylko samice są bezskrzydłe. Smoczek znajduje się na przodzie i w spoczynku jest zwykle pod odwłok zagięty. Wiele z nich wydziela silną woń z wydzielin osobnego gruczołka. Dzielą się na dwie grupy: I **P.** *wodne (Hydrocorisae)* mają różki mniejsze od głowy, 3 lub 4-stawowe, smoczek krótki; żywią się sokami zwierzęcemi, zamieszkują wody stojące, latają w nocy i dotkliwie kłują. Należą tu rodziny: 1) *Pluskolce (Notonectidae)* mają grzbiet sklepisty, brzuch płaski, omszony, przy pływaniu ku górze zwrócony. *Pluskolec szary (Notonecta glauca)* ukazuje się prawie na wszystkich stawach od początku kwietnia; ciało ma czarne, 5 cm. długie, pływa szybko i napada większe od siebie zwierzęta, a zakłówając je, wysysa ich krew. 2) *Skorpjony wodne (Nepidae)*, mają nogi przednie silne, do drapieżności usposobione; samice niektórych noszą jaja na grzbiecie. *Belostoma* obejmuje wielkie

Pluskolec.

Płoszyca.

Zajadek.

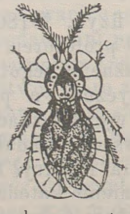

Pluskwa domowa (powiększona).

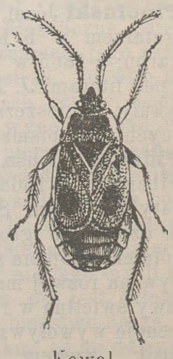

Korowiec.

zwrotnikowe gatunki. *Płoszyca (Nepa)* ma ciało płaskoeliptyczne, do 20 mm. długie, dotkliwie kłuje. 3) *Galgulidae* czyli **P.** *skorpjonowe nadbrzeżne*, głównie w Ameryce. 4) *Pluskwy morskie (Halobates)*, bezskrzydłe, żyją w okolicach zwrotnikowych na powierzchni morza, gdzie się karmią sokami martwych zwierząt morskich, jedyne

Pluskwa garbata.

Kowal.

istotne owady morskie. II **P.** *lądowe (Geocorisae)*, mają różki wysunięte, równe przynajmniej połowie ciała, 4—5-stawowe, smoczek zwykle długi. Należą tu rodziny: 1) *Hydrometridae*, o ciele wydłużonem, omszonem, biegają po powierzchni wody i żywią

się innemi owadami; najwięcej znany jest *Nartnik jeziorny (Hydrometra lacustris)*. 2) *Reduvini*, głowa u podstawy szyjowato zwężona; kłują dotkliwie i żywią się owadami; należy tu *Zajadek (Reduvius personatus)*, 18 mm. długi, żyje nad brzegami wód, karmi się owadami. 3) *Acanthiadae*, o ciele spłaszczonem; smoczek trójstawowy układają w osobnej szczelinie; niekiedy bezskrzydłe. Tu należy *Pluskwa (Cimex* lub *Acanthia)*, o różkach

Pluskwa drzewna.

Pluskwa drzewna w locie.

szczotkowatych, omszonych. **P.** *domowa (C. lectularius)*, na 5 mm. długa, brunatno-czerwonawa, bezskrzydła, wytrzymuje mróz 25-stopniowy i długo o głodzie żyć może. Z przyczyny kłócia i odraźliwej woni należy do najprzykrzejszych owadów domowych. Znaną już była starożytnym Grekom i ma pochodzić z Indji Wschodnich; w XI wieku ukazała się w Strasburgu, obecnie rozpowszechniona jest po całej ziemi. Samica znosi 4 razy do roku po 50 jaj około, młode po 11 tygodniach rozwijają się zupełnie. Do wygubienia ich ma być najlepszy przetwór z liści sabiny, wódki, oraz małej ilości arszeniku i sublimatu. Do tej samej rodziny należą: *Korowiec (Aradus costicularis)*, żyjący na brzozach, i *Pluskwa garbata (Tingis affinis)*, żyjąca towarzysko na korzeniach traw, z plamą gwiaździstą na każdej pokrywie. Dalsze rodziny są: 4) *Capsidae*, **P.** *ślepe*, owady drobne, wydłużone, o miękkiej skórze, przebywające na roślinach, głównie w strefie umiarkowanej. *Phytoceris nassatus*, barwy zielonej, w stanie poczwarki zakłuwa młode pędy róży, które stąd obumierają. 5) *Lygaeidei*, **P.** *długie*, przebywają między kamieniami, w mchu, karmią się owadami i sokami roślinnemi. Do nich należy: *Kowal (Pyrrhocoris apterus)*, 9 mm. długi, bez skóry na pokrywach i bez skrzydeł tylnych, czerwony, czarno plamisty, żyje głównie na lipach. Pokrewna mu *Xylocoris domestica*, 4 mm. długa, brunatna, żyje w gniazdach jaskółczych, niekiedy w mieszkaniach. 6) *Coreodes*, o różkach na brzegach głowy zagiętych, żyją w zaroślach i trawie. 7) *Pentatomidae*, **P.** *tarczowate*, na polach i drzewach. **P.** *drzewna (Pentatoma nujipes)* czernawo brunatna, z czerwonemi różkami i nogami, użyteczna w lasach z powodu niszczenia różnych poczwarek. **P.** *ogrodowa (P. oleracea)*, niebieska lub zielona, z dwiema plamami białemi (samiec) lub czerwonemi (samica) na pokrywach skrzydeł, szkodzi młodym roślinom warzywnym przez wysysanie soków, zarówno jak i **P.** *ziemna (Cydnus bicolor)*, czarna, o białym brzegu pokryw skrzydeł. Do tej rodziny należy też *Pluskwa kolczasta (Acanthosoma dentatum)*, żółtawo zielona, na brzozach, i *Aelia acuminata*, blado-żółta, pospolita na trawach przy brzegach lasów. Por. F. X. Fieber „Die europäischen Hemipteren nach der analytischen Methode bearbeitet“ (1860); A. Dohrn „Zur Anatomie der Hemipteren“ (Stetiner Entomologische Zeitschrift t. 27).

Plusz (franc. *peluche*) ob. Felpa.

Pluszcz *(Cinclus)*, rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny drozdów, ma dziób mierny, prosty, ścieśniony, z końcem szczęki haczykowato zagiętym, głowę szczupłą, podłużną, nogi mierne, silne, skrzydła i ogon krótkie, upierzenie bardzo sute, środek piersi jak u ptaków wodnych zarosły. Ptaki te dawniej do drozdów włączane, przebywają przy strumykach lub innych płytkich wodach, po większej części bieżących, gdzie szukają owadów, gąsienic, poczwarek i drobnych skorupiaków, po które od czasu do czasu wchodzą w wodę i zanurzywszy się pod powierzchnią, biegają po dnie zwirowatem. Gniazdo, z suchych i gładkich liści drzewnych, sklepisto usłane, umieszczają pod przegródkami, wodospadami i innemi miejscami, nad któremi woda często się przelewa i ciągle je skrapia. Gatunek europejski, *C. aquaticus*, pospolity jest w Karpatach; w królestwie Polskiem przebywa tylko w małej liczbie, jako ptak lęgowy, po nad strumykami doliny Ojcowskiej i sąsiednich, oraz w płn. części powiatu Marjampolskiego. Dwa inne gatunki żyją w północnej Azji.

Pluszcz.

Plutarch *(Plutarchos)*, jeden z najpłodniejszych pisarzów greckich z epoki cesarstwa Rzymskiego, * około r. 50 po Chr. w Cheronei, w Beocji. Filozofji uczył się u Ammoniosa w Atenach, następnie odbył kilka podróży, a potem osiadł w Rzymie, gdzie nauczał filozofji; za Trajana i Adrjana sprawował kilka honorowych urzędów obywatelskich, i † między 120 a 130 r. po Chr. jako archont i kapłan Apolina w kraju rodzinnym. Z pism jego filozoficznych i historycznych, których liczba miała dochodzić do 300, posiadamy tylko 125, nie wyłączając już i podrobionych. W pismach filozoficznych, noszących tytuł „Ethica“ albo „Moralia“ już to wyjaśnia **P.** zasady nauki platońskiej, nie zawsze jednak w duchu wielkiego filozofa, już to zwalcza stoików i epikurejczyków, już to traktuje rzeczy dla wszystkich dostępne, jak np. o wychowaniu dzieci.

Plutarch.

Z dzieł jego historycznych bardzo ważne są dla dziejów starożytnych „Vitae parallelae," t. j. 44 życiorysy porównawcze znakomitszych Greków i Rzymian. Biografje te lekkością i żywością opowiadania, oraz artystycznem skreśleniem charakterów, wywierały i wywierają niezwyczajny urok na czytelników. Styl **P.** nie jest wszakże wolny od zepsucia społczesnego. Ze zbiorowych wydań najlepsze dali: Stephanus (13 t., Paryż, 1572); Reiske (12 t., Lipsk, 1774 — 82) i Hutten (14 t., Tubinga, 1791—1805). „Moralia" wydał Wyttenbach (9 t., Oksford, 1795 — 1830), zaś „Vitae" opracowali: Korais (6 t., Paryż, 1809—15); Sintenis (4 t.. Lipsk, 1839—1846; podręczna ed., 5 t., Lipsk, 1857—60) i Döhner (2 t., Paryż, 1846—48). Dwa życiorysy Arystydesa i Katona Starszego wydał z objaśnieniami J. Zwolski (Ostrów i Warsz. 1865). Życiorysy **P.** były tłómaczone na wszystkie języki; na polski przekładali je: Ignacy Krasicki i ks. F. N. Golański (3 t., 1803). Pod tytułem „Plutarch" wydawano nowszemi czasy we Francji, Anglji i Niemczech zbiory biografji ojczystych na wzór życiorysów Plutarchowych. Por. Volkmann „Leben Schriften und Philosophie des P." (Berlin, 1869, t. 2).

Plutokracja (gr. *plutos*, bogactwo, a także Argyrokracja), panowanie ludzi bogatych.

Pluton (z franc. *peloton*), dawniej poddział taktyczny kompanji w piechocie, lub szwadronu w konnicy, niekiedy pół kompanji lub szwadronu. Stąd *ogień plutonowy*, ogień dawany oddzielnemi plutonami, wprowadzony przez Gustawa Adolfa i po raz pierwszy użyty 1631 r.; obecnie ma on mniejsze znaczenie i ustąpił ogniowi rotowemu.

Pluton, w mitologji greckiej, dawca bogactw, bóg państwa podziemnego *(Tartaros)*, trzeci syn Kronosa i Rhei, brat Zeusa i Posejdona, mąż Persefony *(Prozerpiny)*. W głębi ziemi panuje nad umarłymi i nazywany też bywa dla tej przyczyny Zeusem podziemnym. **P.** jest straszny, nieubłagany, nieporuszony. U Greków nosi także przydomek: *Aides* albo *Hades* (t. j. niewidzialny). Oprócz park i furji należeli do jego dworu trzej sędziowie Tartaru: Minos, Eak i Rhadamanteus, którzy rozstrzygali o losie cieniów umarłych, przewożonych do państwa podziemnego przez Charona. U wejścia do jego państwa, przed pałacem **P.**, czuwał trzygłowy pies, *Cerber*, który bronił wyjścia na świat nadziemski.

Plutoniczne skały, ob. Geologja.

Plutonizm, ob. Geologja.

Plutos, w mitologji greckiej, bożek bogactwa, właściwie był tylko alegorją. Późniejsza tradycja wyobraża go ślepym i rozdającym swe dary zarówno między złych, jak dobrych.

Pluviôse (franc. miesiąc dżdżysty), piąty miesiąc w kalendarzu pierwszej rzeczypospolitej francuskiej, zaczynał się 20 lub 21 stycznia, kończył zaś 18 lub 19 lutego.

Pluwijał, (z łac. *Pluviale*), u Rzymian płaszcz do zasłony od deszczu, w kościele katolickim strój obrzędowy, który kapłan przywdziewa w czasie nabożeństwa.

Pluwjometr, ob. Udometr.

Plwocina, wydzielina błony śluzowej dróg oddechowych, t. j. gardzieli, tchawicy i oskrzeli. Przy normalnym stanie zdrowia ilość tej wydzieliny tak jest małą, że wcale nie zostaje na zewnątrz wydzielaną; dopiero w stanach patologicznych **P.** w powiększonej ilości zostaje z kaszlem albo przy krztuszeniu się na zewnątrz wydaloną i pospolicie nazywa się *flegmą*. Własności **P.**, jak każdej wydzieliny, są w zupełności zależne od stanu wytwarzającej ją błony, stąd dokładne jej obejrzenie i zbadanie daje lekarzowi bardzo ważne wskazówki co do stanu organów oddechowych; nowsze zdobycze bakterjologji dają możność wykrywania w **P.** różnorodnych drobnoustrojów chorobotwórczych, a stąd badanie plwociny nieraz o djagnozie stanowi, jak to bywa np. przy gruźlicy płuc. **P.** jest śluzowa, śluzoropna i ropna; jasno-szklista i przezroczysta jest plwocina śluzowa, szarą staje się plwocina śluzoropna, żółtą jest **P.** ropna; w razie domieszki krwi przybiera zabarwienie czerwonawe lub rdzawe; zwykle bez zapachu, ma w przypadkach jam płucnych woń zgniłą, przy gangrenie płuc jest cuchnącą i śmierdzącą. Z przymieszek, dających się ocenić gołem okiem, ważne są: strzępy tkanki płucnej i włóknikowe odlewy cewkowate oskrzeli. Badanie chemiczne wykryło w **P.** mucynę, białko i globulinę, tłuszcze, cukier, krew, barwniki żółci, pigment i fermenty. Mikroskop odkrywa w **P.** nabłonek oskrzeli i płuc, ciałka śluzowe, ciałka ropy i krwi, masy nowotworowe, włókna sprężyste, wężownice Curschmana i kryształy Charcot-Leydena (przy astmie oskrzelowej), kryształy cholestearynowe, tłuszczowe i fosforanu amonomagnowego, pasożyty zwierzęce (bąblowiec) i roślinne; wśród tych ostatnich najczęściej występują laseczniki gruźlicze, dwojniaki zapalenia płuc, grzybki i cały szereg bakterji niechorobotwórczych.

Plymouth, silnie obwarowane miasto i port wojenny w angielskiem hrabstwie t. n.' pomiędzy ujściem rzek Plym i Tamer do kanału, liczy wraz z przedmieściami 155,000 miesz., posiada słynne, licznie zwiedzane kąpiele morskie, znakomite fabryki, dostarczające głównie wyrobów, służących do uzbrojenia okrętów, i handel bardzo ożywiony. **P.** składa się z trzech miast, obecnie w jedną całość połączonych, a mianowicie z **P.** właściwego, Devonportu i z East-Stonehouse. Przy wejściu do zatoki Plymouth leży skała Eddystone, na której w wysokości 80 stóp umieszczona jest sławna latarnia morska. W poprzek wejścia do portu idzie olbrzymia tama, zwana *Breeck-water* (łamiąca bałwany), która, ubezpieczając port od wszelkich burz morskich, opatrzona jest także dwiema latarniami morskiemi.

Plymouth brethren (Plimuccy bracia), chiljastyczna sekta chrześcijańska, powstała około 1830 roku w Anglji. Jednym z założycieli tej sekty był Jan Darby, duchowny anglikański, od którego niekiedy **P. b.** są nazwani *Darbystami*. Darby od powątpiewania o apostolskiem pochodzeniu kościoła anglikańskiego doszedł do tego, że odrzucał prawowitość kościoła chrześcijańskiego wogóle i ogłosił, że chrześcijanie powinni się zgromadzać w małe zastępy i przygotowywać do powtórnego przyjścia Zbawiciela. **P. b.** nie mają pisanego wyznania wiary, i każdy może wierzyć, w co mu się spodoba; wszyscy jednak wierzą w zupełne zepsucie ludzi i w konieczną potrzebę odrodzenia ludzkości przez Ducha św. i zadośćuczynienia za jej winy przez ponowną mękę i śmierć Chrystusa. Nie mają oddzielnego stanu duchownego, albowiem każdy człowiek może kazać i sprawować obrządki religijne. Komunję przyjmują co niedziela rano. **P. b.** rozszerzyli się naprzód w Anglji, zwłaszcza w m. Plymouth, skąd poszła ich nazwa. Wkrótce jednak rozdzielili się na trzy stronnictwa; na czele pierwszego stał Darby, na czele drugiego Newton, trzeciego zaś George Müller; mimo to jednak, sekta ta znajdowała coraz więcej zwolenników, tak, że już w r. 1850 mieli 132 domy modlitwy, w wielu miastach angielskich, szkockich i irlandzkich. Darby 1838 udał się do Szwajcarji, gdzie w kantach Vaud, Genewskim i Berneńskim zebrał znaczną liczbę stronników; w interesie głoszonych przez siebie zasad począł wydawać czasopismo p. t. „Le témoignage des disciples de la parole," przezwane później „Études scripturaires," oraz założył rodzaj seminarjum. Ze Szwajcarji rozszerzyli się **P. b.** do Francji, gdzie mają kongregacje w Paryżu, Lionie, Marsylji i t. d. Lepiej jeszcze powiodło się im we Włoszech, gdzie prawie wszystkie liczne swobodne asocjacje ewangelickie, na których czele stoją De Sanctis, prof. Mazzarella z Bolonji, hr. Guicciardini i in., przyjęli w większej lub mniejszej mierze ich zasady. Pojedyńcze kongregacje **P. b.** znajdują się w Niemczech, w Kaplandzie, w Australji, w Nowej Zelandji i w Canadzie; w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej ogniskiem ich jest Filadelfja. Por. Estéoule „Le Plymouthisme d'autrefois et le Darbyisme d'aujoud'hui" (Paryż, 1858); pani H. Grattan Guinnes „Answer to the question: who are the Plymouth brethren" (Filadelfja, 1861).

Plzeń, miasto, ob. Pilzno.

Płacz, nadmierne wydzielanie łez wskutek bólu cielesnego lub podniecenia nerwowego (ob. Łzy). **P.** występuje najczęściej u kobiet i dzieci; podrażnienie gałęzi ocznej nerwu trójdzielnego podsyca wydzielanie łez.

Płaczki, u starożytnych niewiast, których obowiązkiem było przy pogrzebach za pewne wynagrodzenie głośny płacz zawodzić.

Płakań J., pseudonim Bol. Limanowskiego.

Płaksa *(Cebus)*, rodzaj małp z podrzędu płaskonosych, mający głowę okrągłą, członki silne, długie, ogon włosisty chwytny. Kilkanaście ich gatunków mieszka w Ameryce południowej. Przebywają gromadnie na drzewach; zwinne są, łagodne i do ugłaskania łatwe. Głos mają łagodny i płaczliwy, podniecone jednak skrzeczą przeraźliwie. *Małpa kapucyńska, kapucynek, sai (C. capucinus)*, 45 cm. długa, z ogonem długości 35 cm., ma czoło pomarszczone, sierść jasnobrunatną, zamieszkuje Brazylję płd., karmi się owocami, poczwarkami owadów, pustoszy też pola kukurydzy. *Faun. miko (C. fatuellus)*, ciemno-brunatny, żyje gromadnie w Brazylji, gdzie polują na niego dla mięsa.

Płaksa.

Płask, ob. Langusta.

Płaska stopa (niem. Plattfuss), ob. Stopa.

Płaskie, trzy jeziora w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, w gminie Sejny z których pierwsze rozległe, 40 morgów, głębokie stóp 18, drugie rozległe 16 morgów, głębokie stóp 6—12.

Płaskodzióbek *(Todus)*, rodzaj ptaków wróblowatych z grupy zębodziobych, mający dziób delikatny, rozpłaszczony, nogi mierne, skrzydła krótkie, tępe. Należy tu kilka gatunków, obejmujących ptaszki drobne, owadożerne, niektóre świetnie ubarwione, żyją w Ameryce południowej. Pokrewnym mu rodzajem jest *Płaskodziób (Platyrhinchus)*.

Płaskonose, ob. Małpy.

Płaskoogonka *(Platycercomys)*, rodzaj ssących szczurowatych z rodziny skoczków, obejmuje jedyny gatunek **P.** *platyurus*, w Bucharji, oddzielony od rodzaju skoczka dla ogona poziomo spłaszczonego.

Płaskorzeźba (po franc. *bas-relief*), rzeźba stanowiąca jedność z płaszczyzną, tak, iż do połowy tylko jest wypukłą, gdy tymczasem wypukłorzeźba *(haut-relief)*, zupełnie od niej odstaje.

Płaskorzytka *(Eurypyga)*, rodzaj ptaków brodzących, pośredniczący między rodziną czaplowatych a chróścielowatych, o dziobie dłuższym od głowy; nogi mierne, szczupłe, skrzydła krótkie, szerokie, zaokrąglone, ogon szeroki, rozwijalny. Należy tu jedyny gatunek *E. helias*, w Gujanie, z falistą pstrocizną i oczkowatemi plamami, przebywa w trzcinowych zaroślach nadwodnych. Obyczaje jego nie są zbadane.

Płaskowzgórze, *wyżyna*, ob. Równina.

Płaskoziemski, pseudonim Józefa Platera.

Płastuga, ryba, toż co flądra (ob.).

Płaszcz, odzież zwierzchnia, ztąd też **P.** nazywają się osłony zewnętrzne różnych przyrządów technicznych, oraz galaretowata lub skórzasta powłoka ciała osłonic (ob.).

Płaszczaki, *Robaki płaskie*, *Płaźnice (Platyhelminthes, Platodes)*, gromada zwierząt z typu robaków, obejmująca robaki organizacji najniższej, które po większej części są wnętrzakami, albo żyją w mule pod kamieniami w wodzie. Ciało ich jest spłaszczone, często podzielone zwężeniami na szereg odcinków, mniej lub więcej samodzielne życie wiodących, i które po oddzieleniu mogą nawet żyć odrębnie. Przewodu pokarmowego brak zupełny u pasożytnych, które się tedy żywią przez endosmozę, wskroś skóry, sokami swych gospodarzy; **P.** żyjące swobodnie mają przewód pokarmowy dosyć rozwinięty, ale nie mają osobnego otworu odchodowego. Ośrodkiem systemu nerwowego jest węzeł nerwowy podwójny, leżący na przełyku; oczy występują u wielu jako plamki, z ciałem łamiącem światło lub bez niego, rzadziej znajduje się pęcherzyk słuchowy. Naczynia krwionośne i organy oddechowe występują tylko u niewielu, natomiast rozwinięty jest system naczyń wodnych. Organy męskie i żeńskie są zwykle połączone na jednym osobniku, rozwój jest często połączony z bardzo zawikłanem przeobrażaniem. Dzielą się na trzy rzędy: *Tasiemcowate* (ob.), *Przywry* czyli *Wysysające* (ob.), *Sznurowate* czyli *Wstężniaki* (ob.) i *Wirki* czyli *Wirujące* (ob.). Nazwę **P.** nadają też niektórzy osłonicom (ob.), od płaszcza, czyli powłoki osłaniającej ich ciało.

Płaszczka, ryba, ob. Raja.

Płaszczyzna, powierzchnia, do której linja prosta ściśle przystaje w każdym kierunku. Ścisłego określenia **P.** nikt dotąd nie podał, Bolyai i Łobaczewski uważają ją jako miejsce geometryczne wszystkich punktów, jednakowo oddalonych od dwóch stałych punktów w przestrzeni. **P.** jest zupełnie wyznaczoną: 1) przez trzy punkty nie leżące w jednej linji prostej, 2) przez dwie linje przecinające się, 3) przez linję prostą i punkt zewnątrz niej leżący, 4) przez dwie proste równoległe. **P.** utworzoną być może ruchem linji prostej w rozmaity sposób. Przecięcia płaszczyzn między sobą są liujami prostemi.—Figury nakreślone na **P.** zowią się płaskiemi. Linja prosta jest prostopadłą do **P.**, gdy jest prostopadłą do wszystkich linji na tej **P.** leżących, a przez jej spodek przechodzących, do czego dostateczna, aby była prostopadłą tylko do dwu z tych linji. **P.** są równoległe, gdy we wszystkich kierunkach przedłużane ze sobą się nie przecinają. Dwie **P.** prostopadłe do tej samej linji są równoległe; takie **P.** przecięte trzecią dają przecięcia równoległe. Dwie **P.** są prostopadłe, gdy tworzą kąty dwuścienne proste. **P.** przechodząca przez prostą, prostopadłą do **P.**, jest też do niej prostopadła. Por. Crelle „Zur Theorie der Ebene“, Killing „Einführung in die Grundlagen der Geometrie“ (1893); Klein „Rozważania porównawcze o nowszych zadaniach geometrycznych“ (przek. S. Dicksteina, 1895).

Płatki, części korony, ob. Kwiat.

Płatkonóg *(Phalaropus)*, rodzaj ptaków brodzących, z rodziny biegusowatych, cechujący się głównie płatkowatemi skórnemi wypustkami u palców przodowych, oraz piersiami gęsto zaroślętemi. Drobne te ptaki, podobne do również drobnych gatunków biegusa, równie do biegu i pływania usposobione, widywane są często na wzburzonem morzu, nawet o kilkanaście mil od brzegów. Znane ich trzy gatunki zamieszkują okolice północne obu lądów; na zimę przenoszą się do krajów więcej umiarkowanych. Temminck, a za nim Tyzenhauz, przyjęli rzęd ptaków *płatkonogich (Pinnipedia)*, oparty na jedynej, właściwej sobie cesze, t. j. na płatkowatem rozszerzeniu palców w nasadzie tylko błoną spiętych. Skupienie to obejmujące rodzaje płatkonoga, łyski i perkoza, jako mało naturalne się nie utrzymało.

Płatnerstwo, w dawnej polszczyźnie kowalstwo, zastosowane do wyrabiania zbroi i kling; samych rzemieślników nazywano *płatnerzami*, szabelnikami lub mieczownikami.

Płaton, poprzednio *Lewszyn*, znakomity kaznodzieja i uczony rosyjski, * 1737 we wsi Czasznikowie w gub. Moskiewskiej, † 1812. Od 1757 profesorem akademji duchownej moskiewskiej, 1758 został mnichem, a w rok potem prefektem seminarjum i profesorem filozofji; 1762 wezwany został na nauczyciela religji do w. ks. Pawła oraz na kaznodzieję dworskiego. Odtąd szybko postępując w godnościach, został 1766 r. archimandrytą Sergiejewskiej ławry, 1768 członkiem św. synodu, 1770 arcybiskupem twerskim, a 1787 metropolitą moskiewskim. Z licznych pism **P.** najważniejsze: „Kratkoje bogosłowie“; „Instrukcija błagoczinnym“; „Uwieszczanie raskolnikami“; „Kratkaja istorija russkoj cerkwi“, oraz „Zbiory kazań i mów“. Por. Snegirewa „Zizń moskowskago metropolita P.“ (2 wyd., Moskwa, 1856).

Płatow Mateusz, hr., ataman Kozaków Dońskich, * 1751. Wstąpiwszy w 13 r. życia do wojska, został wkrótce oficerem; odznaczył się w wojnach tureckich pod koniec XVIII w.; 1801 mianowany był atamanem wojska Dońskiego. Jako generał-lejtnant dowodził 1806 Kozakami w wojnie z Napoleonem w Prusach i Polsce, poczem walczył przeciwko Turkom; 1809 wziął Babad, za co wyniesiony został do stopnia generała jazdy. R. 1812 dowodził 20 pułkami Kozaków, 2 pułkami strzelców oraz 2 baterjami konnemi, na czele których zabrał Francuzom podczas odwrotu z Rosji 546 dział, 30 chorągwi i około 70,000 jeńców, w nagrodę czego cesarz Aleksander I nadał mu godność hrabiego. W latach 1813 i 14 walczył w Niemczech i we Francji. † 1818 w dobrach swych słoboda Jełan-

czycka nad Donem, pochowany został w Nowym Czerkasku, gdzie 1853 wzniesiono mu pomnik.

Pławikonik, toż co konik morski (ob.).

Pławne przyrządy, organy zwierząt służące im do pływania, jak pęcherz pławny, płetwy.

Pławno, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Noworadomskim, ma 1,800 miesz. Istnieje tu Towarzystwo wyścigów konnych i tor do wyścigów służący.

Pławy, zwierzęta, ob. Stułbiochełbie.

Płaza Tomasz, towarzysz i wydawca historyka Kromera, * 1530 w Sandomierskiem, † 1593. Sekretarz Kromera w czasie jego podróży za granicą, za jego protekcją otrzymał probostwo św. Szczepana w Krakowie i kanonję Wiślicką. Tam mieszkając, załatwiał wszystkie sprawy publiczne i domowe znakomitego historyka, czego ślady zawiera jego korespondencja z Kromerem, której wyjątki drukowane są w *Dzienniku Wileńskim*, w *Pamiętniku Warszawskim* i w *Starożytnościach* Ambr. Grabowskiego. Staraniem **P.** wyszła najlepsza edycja „Historji Kromera“ (Kolonja, 1589). Sam **P.** przełożył piękną polszczyzną z Cytarda „Kazanie o procesji z Ciałem Bożem“ (Kraków, 1566).

Płaza Jan, pseudonim Aug. Bielowskiego.

Płazów *(Błażów)*, miasto w Galicji, pow. Cieszanowskim, liczy 800 miesz.; założone w w. XVII.

Płazy, *Skrzeki, Oszluzgi, Ziemnowodne (Amphibia)*, gromada zwierząt kręgowych, dawniej włączana do gadów (ob.), cechująca się skórą nagą, bezłuską, krwią zimną, obiegiem krwi podwójnym, niezupełnym, kłykciem potylicznym podwójnym, odbywaniem przeobrażeń i brakiem błony omocznej u płodu. Stanowią one przejście od ryb do gadów, które w ogóle okazują wyższą organizację; przebywają w wodzie i na lądzie, do czego uspasabia ich już sama postać ciała, w ogóle wydłużona, kończąca się ogonem zastosowanym do pływania: kończyny niekiedy żadne, tylko u żab są dobrze rozwinięte, usposobione do biegu i skoków. *Skóra* ma ważne znaczenie nie tylko dla wydzielin, ale i dla oddychania, w ogóle jest gładka i śluzowata, bezustannie się odnawia i u żab jest odrzucana wielkiemi płatami. Szkielet przedstawia mniej więcej dokładny już rozwój słupa kręgowego, który, stosownie do długości ciała, złożony jest ze znacznej lub mniejszej (u żab z 10) liczby kręgów. *System nerwowy* odpowiada wprawdzie niższemu stopniowi życia, ale pod wielu względami przewyższa układ nerwowy ryb; mózg w ogóle mały, ale półkule większe niż u ryb. *Z organów zmysłowych*, oczy istnieją zawsze, ale mogą być niekiedy małe i ukryte pod skórą, zwłaszcza u żyjących w wodach podziemnych *(Proteusz)*. Przyrządy słuchu przypominają budowę ich u ryb i tylko u żab ukazują wyższy stopień rozwoju. *Przewód pokarmowy* rozpoczyna się szeroko otwartą paszczą, uzbrojoną zębami ostremi i w tył zagiętemi, rzadko tylko brak zębów *(Pipa)*. *Organy oddychania i krążenia* wiążą się z organami dwudysznych (ob.) i cechują **P.** jako istotny stopień przejściowy między mieszkańcami wód, oddychającemi skrzelami a zwierzętami doskonalszemi, żyjącemi w powietrzu. Wszystkie **P.** posiadają dwa worki płucne, ale obok nich, tylko w wieku młodym lub też i w dojrzałym, trzy lub cztery pary skrzeli w okolicy szyi; płuca umożebniają tylko oddychanie niedokładne, a krtań jest tylko u żab rozwiniętą w organ głosowy. Rozwój układu krwionośnego jest ściśle połączony z przyrządem oddechowym: w wieku młodym, przy oddychaniu skrzelnem, odpowiada on zupełnie układowi ryb; gdy następuje oddychanie płucne, obieg staje się podwójnym, przedsionek dzieli się na prawy i lewy, z których pierwszy przyjmuje żyły, drugi tętnice; komórka jednak sercowa pozostaje niepodzielną, zawiera krew mieszaną, żylną i tętniczną. Naczynia limfatyczne są dobrze rozwinięte i towarzyszą naczyniom krwistym. *Organy płciowe* zewnętrzne brakują zwykle u samców, a zapładnianie jest zewnętrzne, jak u żab, gdzie ciecz nasienna samców spływa na jajka współcześnie z ciała samicy wychodzące; tylko u salamandr nabrzmiałe wargi kloak samców obejmują szparę kloaki samicy; w tym razie jajko odbywa mniej więcej daleko posunięty rozwój wewnątrz samicy i młode rodzą się żywe. Tylko u niektórych **P.** rodzice troszczą się instyktywnie o rozwój dalszy płodu, jak u grzbietoroda (ob.). Jaja są wogóle drobne i o cieńkiej błonie, a młode bardzo prędko je opuszczają; z początku przedstawiają one kształt ryb i oddychają skrzelami; w tym stanie przejściowym noszą nazwę *kijanek*; zwolna rozwijają się płuca.—**P.** żyją w wodzie przez całe życie lub tylko w stanie niedojrzałym, ale i w tym razie przebywają zawsze w pobliżu wód. Żyją bądź samotnie i dnie przepędzają w ukryciu bądź też łączą się w gromady w czasie parzenia, ale także na zdobywanie pokarmu wychodzą o zmroku i w nocy. Karmią się owadami i robakami, w stanie niedojrzałym roślinami, przy słabej jednak energji działalności życiowej potrzeba pokarmu jest stosunkowo mała i mogą całe miesiące bez niego się obywać; wytrzymałość życia jest u nich wielka, a utracone części ciała łatwo im odrastają. Wiele z nich dochodzi dalekiej północy, ale większa ich część żyje w okolicach gorących. Szczątki kopalne (Labirintodonty) ukazują się dopiero w pokładach trzeciorzędnych. Dzielą się na trzy rzędy: I. **P.** *beznogie (Apoda, Gymnophiona)*, kształtu robakowatego, wężowatego, bez kończyn, dawniej liczone do węży. Życie prowadzą głównie podziemne i oczy mają tylko zarodkowe. Należy tu jedyna rodzina *Coeciliidae* w Ameryce gorącej (ob. Beznogie). II. **P.** *ogoniaste (Caudata, Urodela)*, **P.** o wydłużonej postaci, z czterema krótkiemi kończynami i ogonem trwałym; należą tu dwa podrzędy: *Ichthyoidea* czyli *Pseudosalamandry* (ob.) i *Salamandry* (ob.). III. **P.** *bezogonowe (Anura, Batrachia)* czyli *żaby* (ob.).

Za osobny rzęd uważają się zaginione *Stegocephali* czyli *Labirontodonty* (ob.). Por. Wagner „Naturliches System der Amphibien“ (1830); Dumeril i Bibron „Erpétologie générale“ (1834—54); Schreiber „Herpetologia europaea“ (1875); A. Wałecki „Materjały do zoografji Polski. Skrzeki“ (Pam. fizjog. t. II, 1882, str. 358—394).

Płaźnice, ob. Płaszczaki.

Płciowe choroby, choroby przyrządów płciowych, zwłaszcza choroby udzielające się przez zarażenie.

Płciowe organy, P. *przyrządy,* ob. Rozrodcze przyrządy.

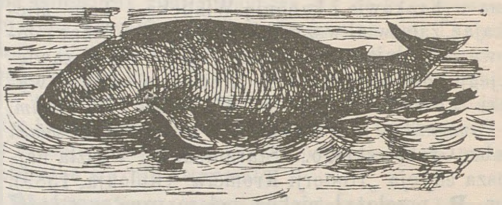
Płciowy popęd, popęd skierowany do utrzymania gatunku przez połączenie się płciowe osobników różnej płci, występuje u pewnych zwierząt perjodycznie (ciekanie), u innych jest od oznaczonych okresów czasu niezależny. U człowieka **P. p.** występuje w okresie dojrzałości, u dziewcząt w ogólności wcześniej, aniżeli u chłopców, w krajach południowych wcześniej, aniżeli w północnych. Chorobliwe podniecenie tego popędu (nimfomanja u kobiety, satyrjazis u mężczyzn) jest najczęściej objawem ogólniejszych zboczeń umysłowych.

Płeć, ogół cech wyróżniających osobniki męskie od żeńskich. Cechy te nie ograniczają się jedynie samemi przyrządami płciowemi, lecz ujawniają się i w innych częściach organizmu. Tak, u niektórych zwierząt samce mają pewne przydatki skórne (rogi, brody), żywsze zabarwienie (jak u wielu ptaków i owadów), silniej rozwinięty głos (śpiew ptaków), u innych znowu samice opatrzone są właściwemi sobie utworami. Różnice płciowe u człowieka wyrażają się przedewszystkiem większym wzrostem mężczyzny w porównaniu z kobietą; z powodu silniejszego rozwoju podskórnej tkanki tłuszczowej formy ciała są bardziej zaokrąglone. Kobieta ma stosunkowo dłuższy kadłub, mężczyzna dłuższe kończyny. Miednica kobiety jest szersza i niższa, aniżeli mężczyzny, stąd panewki lędźwiowe są bardziej między sobą oddalone, a w dalszym ciągu chód kobiety bardziej jest chwiejny. Kobieta szybciej przebiega okresy swego życia, skąd w prawodawstwie różnych krajów pełnoletność kobiety ustanowiona jest o kilka lat wcześniej, aniżeli mężczyzny. Oddychanie dokonywa się u mężczyzny energiczniej, natomiast krew wytwarza się u kobiety prędzej, skąd też łatwiej utratę jej znosi. Układ nerwowy kobiety jest wrażliwszy, a niektórym chorobom nerwowym, jak histerji lub tańcowi św. Wita, prawie wyłącznie kobiety ulegają. Niemniej wybitne są i różnice psychiczne; u kobiet góruje uczucie i podnieta chwilowa, u mężczyzn rozwaga i namysł. Wyobraźnia kobiet jest żywsza, rzadko jednak dosięga takiego stopnia siły i polotu, jak u mężczyzny.

Płeszki, toż co pchły ziemne, ob. Haltica.

Płesznice, ob. Liścionogi.

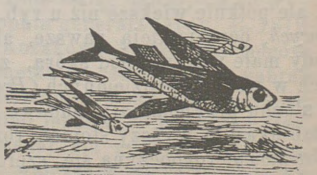
Płetwale, *Wieloryby bruzdowane (Balaenopteridae),* rodzina wielorybów bezzębnych, cechująca się płetwą grzbietową, oraz licznemi i głębokiemi bruzdami podłużnemi na spodniej stronie głowy i tułowia; zwierzęta wydłużone z bardzo wielką głową, w morzach umiarkowanych i północnych. *Płetwal północny, jubarta, gibbar (Physalus antiquorum),* najwysmuklejszy ze wszystkich wielorybów, 25 m. długi, ma płetwy piersiowe 2,5 m. długie, tuż poza głową umieszczone, płetwę grzbietną wysokości 60 cm., otwory wytryskowe na górnej stronie paszczy, przed oczyma, ciało nagie, skórę na grzbiecie czarną, na stronie spodniej białą. Zamieszkuje najbardziej północne okolice ocea-

Płetwal.

nu Atlantyckiego, przechodzi jednak i do mórz bardziej południowych; pływa prędko, co 1½ minuty wynurza się dla oddechu, wyrzuca prąd wody na 4 metry wysoki. Jest bardzo śmiały, karmi się śledziami i innemi rybami, za któremi ugania się blisko wybrzeży. Polowanie na niego jest trudniejsze, niż na wieloryby właściwe, dostarcza też mniej korzyści. Mniej znany jest *Płetwal olbrzymi, Wieloryb olbrzymi (Sibbaldius borealis),* na 31 m. długi. *Płetwal letni* czyli *karłowaty (Balaenoptera rostrata),* tylko 10 m. długi, jest tak podobny do **P.** północnego, że długo uważany był za jego młode potomstwo. Znajduje się we wszystkich morzach północnych, skąd w zimie uchodzi na południe. Daje mięso jadalne i dobry tran. *Keporkak, wieloryb garbaty (Megaptera longimana),* 15 m. długi, jest ociężały, a płetwa grzbietowa na końcu ma postać garba. Znajduje się we wszystkich morzach, ale nie tak daleko na północy, jak gatunki poprzednie. Łowcy polują na niego tylko, gdy brak innych wielorybów.

Płetwolot, *ryba latająca, jaskółka morska (Exocoetus),* rodzaj ryb z rodziny węgowcowatych *(Scomberosocidea),* ryby podobne do śledzi, z nadzwyczaj rozwiniętemi, zaostrzonemi i swobodnie ruchliwemi płetwami piersiowemi, mają płetwę ogonową silnie rozwidloną, oczy wielkie, łuski łatwo odpadające i pęcherz pławny bardzo wielki. Należy tu około 50 gatunków w morzach cieplejszych. Za

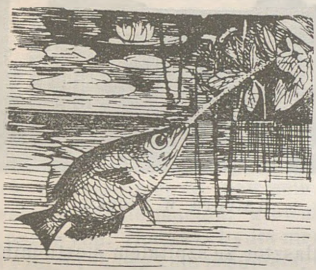

Pletwolot.

pomocą płetw piersiowych mogą przelatywać po nad powierzchnią morza na odległości dochodzące do 100 m., przyczem wznoszą się nad poziom wody do 5 m. najwyżej. Ruch ten jest wszakże raczej skokiem, aniżeli lotem istotnym; w powietrzu przebywają najwyżej 10 sekund. Na wybrzeżach amerykańskich są jadane. Najbardziej znany gatunek jest **P.** *pospolity (E. volitans)*, na grzbiecie błękitny. w morzu Śródziemnem.

Płetwolot, ptak, gatunek petrela (ob.).

Płetwołuskie, *łuskopłetwe (Squamipennes)*, rodzina ryb ciernioplętwych, z ciałem ścieśnionem, wysokiem; łuski nieparzyste, wydłużone, opatrzone kolcami, pokryte są drobnemi łuskami; pysk jest niekiedy trąbowato wydłużony. Odznaczają się wspaniałością ubarwienia i stąd często są utrzymywane w akwarjach. Żyją

Strzelec (Toxotes jaculator).

w pobliżu wybrzeży, niektóre wchodzą do rzek. Niektóre karmią się owadami, rzucając na nie prąd wody, skutkiem czego owady opadają. Taki jest *strzelec (Toxotes jaculator)*, 20 cm. długi, w oceanie Indyjskim. Do ozdobnych gatunków należą dalej: *ryba biczowata (Heniochus macrolepidotus)*, z jednym kolcem płetwy grzbietowej wydłużonym w długi bicz, *chorągiewka morska (Chaetodon setifer)*, *ryba koralowa (C. fasciatus)*, *ryba tryskająca (Chelmo longirostris)*, *ryba cesarska* (ob. Holacanthus).

Płetwonogie ptaki, *Pływające (Palmipedes, Natatores)*, rzęd ptaków mających nogi mniej więcej krótkie, płetwowate, to jest z placami całkowicie lub w znacznej części błoną spiętemi, która łączy albo tylko trzy palce przodowe, albo też i tylny jest z niemi połączony. Sama budowa nóg wskazuje, że ptaki te przeznaczone są do przebywania na wodach, gdzie w rozmaity sposób zachowują się, według stopnia, w jakim ich nogi są do pływania usposobione. Posiadają gruczoł, wydzielający tłuszcz, którym powlekają gęste swe upierzenie dla ochrony od wilgoci. Rzęd ten jest bardzo bogaty tak w różnorodne rodzaje jak i gatunki, obejmuje ptaki większych wymiarów, różnorodnych obyczajów i przymiotów i przedstawiające dość liczne użytki. Należy tu około 80 rodzajów z 550 przeszło gatunkami, podzielonych między rodziny: bezlotków, alk, nurów, listkozębnych (łabędź, kaczka, gęś), pelikanów, mew i petreli.

Płetwonogie zwierzęta, *foki (Pinnipedia)* rzęd zwierząt ssących, zwierzęta żyjące w wodzie, z uzębienia i sposobu życia do drapieżnych zbliżone. Ciało, pokryte włosem gładkim i gęstym, jest wydłużone, wrzecionowate, głowa mała, kulista, z pyskiem tępym i wargami grubemi, najczęściej bez ucha zewnętrznego. Kadłub kończy się krótkim, płaskim ogonem, kończyny krótkie, szerokie, w tył skierowane, mają po pięć palcy, opatrzonych pazurami i spiętych błoną pławną. Uzębienie wskazuje sposób życia drapieżny; kły są w ogólności słabsze, niż u zwierząt drapieżnych. Mózg jest dosyć rozwinięty; oko ma trzecią powiekę, ucho i nos posiadają zamknięcie, chroniące od napływu wody. Znajdują się we wszystkich morzach, zwłaszcza w strefach umiarkowanych i biegunowych, a także w jeziorze Kaspijskiem i Bajkalskiem; niektóre zapuszczają się daleko w rzeki. Żyją towarzysko, pływają dobrze, ale na lądzie są nieporadne. Najdawniejsze ich szczątki kopalne znaleziono w pokładach miocenicznych. Dzielą się na trzy rodziny: *foki właściwe* czyli *psy morskie (Phocidae)*, *morsy* czyli *konie morskie (Trichechidae)* i *foki uszate*, *koty morskie* czyli *niedźwiedzie morskie (Otariidae)*. Są przedmiotem zawziętego polowania dla tranu, skóry i futer. Futra fok są 1—3 m. długie i 0,6 do 1,9 m. szerokie, przybywają najczęściej solone do Londynu. Wyróżniają się *futra psów morskich*, z włosem sztywnym, używane do pokrycia kufrów i tornistrów, oraz *futra bobrów morskich*, z włosem jedwabistym, należące do futer najkosztowniejszych. Dowóz do Londynu wynosi 1,5 miljona sztuk rocznie.

Płetwy, *płetwy*, błony rozszerzone i utrzymywane przez promienie rozmaitej postaci, służące rybom do pływania. Ze względu na osadzenie, **P.** rozróżniają się grzbietowe, piersiowe, brzuszne, ogonowe i odbytowe. **P.** są w rozmaitym stopniu rozwinięte, chociaż u niektórych ryb zupełnie ich nie dostaje, jak u węgorzowatych. Ryby pozbawione płetw zupełnie nazwano *beznogiemi*. **P.** piersiowe i brzuszne są parzyste i przedstawiają kończyny przednie i tylne ryb. **P.** grzbietowe, ogonowe i odbytowate są nieparzyste. Płazy w młodości posiadają **P.**, ale tylko nieparzyste; wieloryby wszystkie mają płetwę ogonową, a niektóre i grzbietową. Kończyny przednie wielorybów są również w **P.** przeobrażone, ale w budowie kości odpowiadają zupełnie kończynom innych ssących.

Płocha, *bardo* (czeskie *brdo*), narzędzie tkackie, z trzciny łupanej drobno. służące do zbijania płótna.

Płochacz *(Accentor)*, rodzaj ptaków wróblowatych z grupy zębodziobych, odznaczający się dziobem w nasadzie wywyższonym z brzegami szczęk wygiętemi. Są to ptaki drobne, z obyczajów podobne do pokrzewek. Dwa jego gatunki są europejskie, trzeci azjatycki. Pospolitą u nas jest

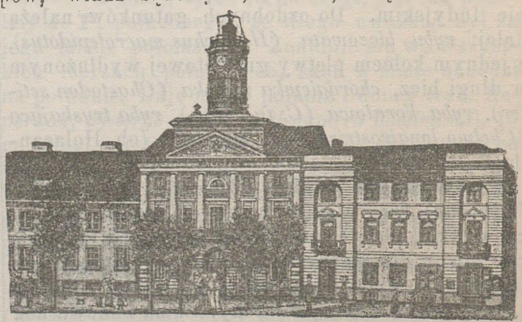
pokrzywnica (A. modularis), mianowicie z wiosny i jesieni; długa 15 cm., szeroka 21,5 cm., ubarwienie wierzchnie ma podobne do wróbla, spód popielaty; kryje się w zagęszczonych krzewach i płotach, na ląg w małej tylko liczbie u nas zostaje. Skacze po ziemi bardzo zręcznie, przeciska się przez najgęstsze zarośla, śpiewa chętnie na wysokich gałęziach; gnieździ się w zaroślach, w wysokości około 1 m. nad powierzchnią ziemi. Drugi gatunek, znacznie większy, *A. alpinus*, natrafia się często w Tatrach, dla pięknego śpiewu jest przez miłośników poszukiwany.

Płock, miasto główne powiatu i gubernji Płockiej, jedno z najpiękniejszych, w Królestwie Polskiem, bardzo starożytne, leży nad rzeką Wisłą w pięknem położeniu. Początek **P.** sięga najodleglejszych czasów, bo epoki początków wprowadzenia do Polski chrześcijaństwa. Tu Mieczysław I, według podań kronikarzy, miał założyć jeden z dziewięciu wzniesionych przez siebie kościołów, który przez następcę jego Bolesława Wielkiego zamieniony został na kościół katedralny. Od tego czasu miasto coraz szybciej wzrastało, tak dalece, że Władysław Herman i syn jego Bolesław Krzywousty częściej w Płocku niż w Krakowie przemieszkiwali, i tu nawet pochowani zostali. Po rozdziale kraju przez Leszka Białego w r. 1207, Płock, zrazu stolica całego Mazowsza, był stolicą jednej z najgłówniejszych jego dzielnic, która od córki Ziemowita, zaślubionej Konradowi Czarnemu, księciu śląskiemu na Oleśnicy, odkupioną i do Korony wcieloną została przez króla Kazimierza W. W r. 1351 Kazimierz W. podzwignął **P.,** tak jak wiele innych grodów polskich: przebudował bowiem, raczej wystawił nowy zamek i miasto otoczył murem, nadając mu jednocześnie różne swobody, które następni królowie chętnie potwierdzali. Skutkiem tego Płock należał zawsze do rzędu miast bardzo ludnych, przemysłowych i obszernie a pięknie zabudowanych, w XVI w. nawet uchodził za pierwsze miasto po stolicy królestwa. Pożary w latach 1606, 1616, 1641, 1688, 1709 i 1711, morowa zaraza 1603, 1709—1711, wojny i łupiestwa szwedzkie, zmniejszyły znacznie ludność miejską i jej dobrobyt. Dopiero po podziale kraju rząd pruski zajął się nader gorliwie powiększeniem i odbudowaniem miasta, co też rzeczywiście mu się udało. Dawny zamek, zniszczony zupełnie podczas pierwszej wojny szwedzkiej, zostawił tylko ślady swoje w jednej oszczędzonej dotąd od spustoszenia wieży, której budowa zdaje się sięgać XIV wieku. Z gmachów obecnie miasto Płock zdobiących celniejsze są: kościół św. Wojciecha, w XIII w. fundowany, niegdyś Benedyktynów, później Misjonarzy, mieszczący w sobie seminarjum djecezjalne; kościół katedralny, wystawiony r. 1136 przez Aleksandra, biskupa płockiego, w formie krzyża, rozszerzany i przyozdabiany rozmaicie przez późniejszych biskupów; nosi on na sobie piętno architektury wschodniej i ma kilka pięknych obrazów, 15 ołtarzy i 4 kaplice boczne, tudzież grobowce Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Skarbiec katedralny posiada wiele dawnych, kosztownych zabytków i osobliwości. Z 15 kościołów i 6 klasztorów, niegdyś tutaj istniejących, dotąd jeszcze są: kościół parafjalny św. Bartłomieja, wystawiony w XIV w., kościół po-reformacki, wziesiony w ro-

Katedra w Płocku.

ku 1763, klasztor ze szpitalem siostr miłosierdzia i kościołek drewniany św. Katarzyny na cmentarzu. Reszta albo na inny użytek obróconą, albo rozebraną i spaloną została. Ludność Płocka wynosi 27,000 głów. Miasto, oprócz kościołów, posiada kilka pięknych gmachów, jak: gmach rządu gubernjalnego, dom gubernatorski, pałac biskupów, władz sądowych, ratusz, więzienie i t. d.

Ratusz w Płocku.

W **P.** znajduje się rząd gubernjalny, towarzystwo kredytowe ziemskie, sąd okręgowy, bióro naczelnika powiatu, sąd pokoju i t. d. Piękne ogrody tutejsze, publiczne i prywatne, stanowią ozdobę miasta i wywierają korzystny wpływ na zdrowie jego mieszkańców.—*Płocki powiat*, ma 1,162 wiorst kw. i 100398 mieszkańców; w powiecie są 2 miasta, 3 osady i gmin 17.—*Płocka gubernja*, jedna z 10 gubernji Królestwa Polskiego, graniczy

od północy i zachodu z Prusami, od wschodu z gub. Łomżyńską i Suwalską, od południa z gubernją Warszawską. Rozległość ogólna gubernji wynosi 8,288 w. kw. Przestrzeń ta, przerznięta rzekami: Wisłą, Narwią, Wkrą i Drwęcą, jest prawie wszędzie równa i stanowi płaszczyznę wyniesioną średnio na 370 stóp nad poziom morza Bałtyckiego, a 170 stóp nad poziom głównej rzeki Wisły. Gleba tu urodzajna i w większej części obrócona na grunta orne (60,5%), łąki (19%) i lasy (15%). Pozostałą resztę powierzchni zajmują pastwiska, bagna, drogi, rzeki i wszelkiego rodzaju nieużytki. Ludności w początku 1897 r. było 556,877 osób, z których 278,773 mężczyzn i 278,104 kobiet. Pod względem wyznania ludność gubernji składa się z 83,5% katolików, 10,3% żydów, 5,5% protestantów i prawosławnych. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, które dalekiem jest jeszcze od doskonałości. System gospodarstwa po większej części trzypolowy i tylko w niektórych miejscowościach (głównie w powiecie Rypińskim) zeprowadzony jest płodozmian, dający rezultaty ze wszech miar zadowalające. Wprowadzeniem gospodarstwa postępowego odznaczają się więksi właściciele dóbr, którzy też zaprowadzają w swych majątkach (szczególniej w powiecie Rypińskim i Lipnowskim) użycie machin, głównie konnych, rzadziej parowych. Hodowla bydła niezbyt, jednak o wiele wyżej od chowu koni posunięta; w powiatach Lipnowskim, Rypińskim i Płockim jest dobre bydło robocze, prócz tego niektórzy więksi właśaiciele ziemscy mają wyborne gatunki owiec. W ogóle według danych z 1888 r. znajdowało się w gubernji: 108,851 koni, 270,348 sztuk bydła rogatego, 446,811 owiec. Gubernja ze względu na swe położenie, na blizkość granicy, obfitość wód, jest w szczęśliwych warunkach naturalnych dla rozwoju handlu. Pomimo to handel i przemysł nie są wcale ożywione. Przyczyną tego jest brak kapitałów, brak przedsiębierczości ze strony mieszkańców i złe drogi kumunikacyjne. Głównemi przedmiotami handlu wewnętrznego są: zboże, wełna, okowita, bydło rogate, nierogacizna, konie i drzewo. Za granicę oprócz powyższych artykułów wywożone jeszcze bywają: skóry niewyprawne i okowita.—Wartość obrotów handlowych wynosi rocznie około 14 miljonów rubli. Znaczniejsze czynności handlowe odbywają się na jarmarkach, których tu rocznie jest 138. Najznaczniejsze jarmarki bywają w Ciechanowie, Sierpcu i Rypinie. Przemysł znajduje się tu w jeszcze smutniejszym stanie niż handel. Najważniejszą jego gałąź stanowią gorzelnie i browary, dalej następują: garbarnie, huty żelazne, mydlarnie, cegielnie, fabryki octu, młyny parowe, cukrownie, huty szklane, papiernie. Ogółem jest w gubernji zakładów przemysłowych 173. Wszystkie one prowadzone są na małą skalą. Oświata publiczna czyni ciągłe, acz wolne postępy: W d. 1 stycznia 1885 r. było w gubernji 311 zakładów naukowych; w tej liczbie 2 gimnazja (męskie i żeńskie). Najwięcej uczących się było wyznania katolickiego, następnie ewangelickiego, żydowskiego i prawosławnego. Pod względem administracyjnym gubernja dzieli się na 7 powiatów, a mianowicie: Płocki, Lipnowski, Rypiński, Sierpecki, Mławski, Prasnyszski, Ciechanowski. Stolicą gubernji jest miasto Płock.

Płocka kasztelanja, położona w województwie Płockiem, należała do większych; ostatnim kasztelanem był Franciszek Zboiński, mianowany 1790 r. Był czynny 1806—1808, pierwszy prezes izby obrachunkowej za księstwa warszawskiego, następnie kasztelan i wojewoda, † 1818 r.

Płockie księstwo, ob. Mazowsze, Mazowieckie księstwa.

Płockie starostwo grodowe, leżało w województwie i powiecie tegoż imienia. Podług lustracji z 1662 zaliczały się do niego: miasta Płock (ob.) i Płońsk (ob.), oraz wsie: Chełpowo, Winary, Powsino, Drogan, Dziarnowo, Wykowo, miasteczko Bielsk; wreszcie wsie Czekanów, Troszyn, Biała, Maszewo i Dzierżązne Wielkie i Małe. W nocy poprzedzającej zgon króla Zygmunta Augusta w Knyszynie d. 6 lipca 1572, Czarnkowski wyrobił sobie u króla pasiadanie tego starostwa, a ks. Radziwił starostwo Szawelskie. W r. 1771 dzierżył je Onufry Bromirski, opłacając z niego kwarty złp. 1,477 gr. 5, a hyberny złp. 261 gr. 14. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej w oddzielnej konstytucji nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne temuż Bromirskiemu, łącznie z starostwem Płońskiem i wsiami Radzików i Kembłowice z należącemi do nich wójtostwami, przy zapewnieniu jednak dożywocia poprzednich posiadaczów.

Płockie województwo stanowiło część dawnego Mazowsza i graniczyło na północ z ziemiami pruskiemi, na zachód z ziemią Dobrzyńską, na południe z województwem Rawskiem, na wschód z województwem Mazowieckiem. Herb jego stanowił orzeł czarny w polu czerwonem z literą **P** na piersiach. Sejmiki wojewódzkie odbywały się w Raciążu; obierano z nich 4 posłów i 2 deputatów na trybunał. Za rządów Stanisława Augusta przeniesiono sejmiki do Płocka. Województwo płockie składało się z powiatów: Płockiego, Bielskiego, Raciążskiego, Sierpskiego, Płońskiego, Szreńskiego, Niedzborskiego i Mławskiego, z których 3 ostatnie stanowiły *ziemię Zakroczymską*. Ostatnim wojewodą płockim był Ignacy Zboiński, mianowany 1791 r.

Płoć, *Płotka*, ob. Białoryb.

Płodnia, ob. Antheridia.

Płodność *(Foecunditas)*, pod względem fizjologicznym ilość czyli siła płodzenia w naturze organicznej. Stopień **P.** oznacza się zarówno z ilości osobników rodzonych przy jednym porodzie, jak i z częstości porodów. Ilość wydawanych osobników jest zależna od gatunku. Łodyga ku-

kurydzy wydaje około 2000, słonecznik 4000, platan 100,000, gwoździkowiec 700,000 nasion. Wymoczki, a także robaki i mięczaki mnożą się w niesłychanej liczbie, w jajniku ostrygi znaleziono miljon jajek. Również wielką jest **P.** owadów (pszczoły znoszą 5,000—6,000 jajek), dalej ryb (w ikrze śledzia znaleziono 40,000, karpia 200,000 jajek). U gadów, ptaków i ssących **P.** jest bez porównania mniejszą; ptaki jednak znoszą najmniej dwa jajka, do najpłodniejszych należy kuropatwa (16 jaj). Z ssących wielka liczba wydaje tylko 1 młode, jak: bydło, koń, osieł, wieloryb, większe małpy, nietoperze; mniejsze małpy po 2, kot, lew, tygrys 4—5, pies, lis, wilk, kuna 4—6, mysz do 10, szczur, świnia do 15. U człowieka poród bliźniąt ma się do porodów pojedynczych średnio jak 70 lub 80: 1, trojaczki rodzą się na 6—7 tys. porodów. Na 23—30 żyjących ludzi przypada rocznie jedno urodzenie, na jedno małżeństwo 3—4 dzieci, na 50 małżeństw jedno bezpłodne. Co do częstości porodów, to mniejsze zwierzęta mnożą się kilkakrotnie do roku: myszy, króliki co 5—6 tygodni w lecie. **P.** jednak zależy i od tego, w jakim wieku następuje rozwój płciowy, u człowieka dojrzałość płciowa trwa 25—30 lat. Zwierzęta niższej organizacji są daleko płodniejsze niż wyższe, bo i sam proces płodzenia i rozwoju jest u nich daleko prostszy, wodne płodniejsze są od lądowych, zresztą rośliny i zwierzęta słabsze, bardziej wystawione na niebezpieczeństwa, służące innym za pokarm, są płodniejsze. **P.** jest często bardzo odmienną u różnych osobników tegoż samego gatunku; istnieją przykłady niesłychanej **P.** u człowieka, chłop jeden z gubernji moskiewskiej miał z dwu żon 87 dzieci: rola główna w różnych przypadkach zdaje się zależeć już od mężczyzny, już od kobiety. Wielożeństwo, jak u mahometan, zdaje się nie wpływać na znaczny przyrost ludności, zbyt wyczerpuje ono siły mężczyzny. **P.** w klimacie umiarkowanym jest największą między 50° a 70° szerokości północnej, potem maleje, w klimacie gorącym między 10—40° znów rośnie. Zależeć może i od czasu, tak niektóre lata (np. 1784) słynne są z liczby urodzeń, oraz bliźniąt i trojaczków. Pokarm rybny ma powiększać **P.** człowieka, napoje alkoholowe ją zmniejszać. Silna **P.** jest często dziedziczną w rodzinach. Ludność kraju może być podwojoną w ciągu lat 50; para królików, sprowadzona na wyspę, miała po dwu latach 6000 potomstwa. Wiąz, gdyby się jego nasiona mogły rozwijać, mógłby po 100 latach, jeszcze za życia swego, wydać 33 miljony drzew; mszyca według Réaumure'a ma po pięciu generacjach 5904 milionów potomstwa. Nadmierny ten jednak rozwój jest powstrzymywany zatratą jednostek i jaj; sępy i orły nie wysiadują wszystkich jaj, jakie znoszą, a świnia często pożera swoje młode; więcej znacznie przeszkadzają jedne gatunki nadmiernemu rozwojowi innych,—człowiek zjada miliony śledzi i niezliczoną ilość jajek jesiotra, jako kawior.

Płodowe jaje, zawartość ciężarnej macicy, składa się z samego płodu, otaczających go błon i niektórych innych części dodatkowych. Wielkość jaja płodowego i budowa płodu zmieniają się stopniowo od pierwszej chwili poczęcia do końca ciąży; każdemu miesiącowi ciąży odpowiada pewna mniej więcej oznaczona wielkość jaja. Płód zupełnie dojrzały ma około 35—40 cm. długości, waży 2 — 3 kg., pępek umieszczony w środku brzucha, włosy i paznogcie dobrze rozwinięte i rozwój części płciowych do pewnego stopnia jest posunięty. Płód ten otoczony jest dwiema błonami: wewnętrzną, *owodnią*, i zewnętrzną, *kosmówką*. Pomiędzy temi błonami a samym płodem znajduje się pewna ilość cieczy surowiczej—*wody płodowe*. Na zewnątrz pomiędzy błonami a macicą znajduje się w pewnem miejscu *łożysko*, a *sznurek pępkowy* od tego łożyska dochodzi do pępka płodu. Co do znaczenia wszystkich tych części i stopniowych przemian samego płodu, ob. Rozwój płodu.

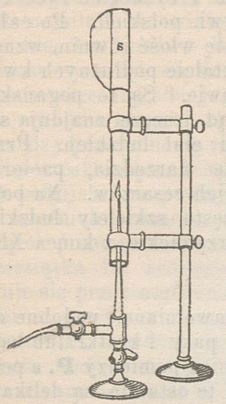
Płodowe wody, ob. Płodowe jaje, Rozwój płodu.

Płodozmian, system gospodarstwa rolnego, którego zasada polega na regularnem następstwie pomiędzy roślinami pastewnemi i zbożowemi, w której to kolei miejsce pierwszych po części zastępować mogą rośliny groszkowe, hodowane do dojrzenia, tudzież niekiedy wprowadzane być mogą inne rośliny, dające produkty handlowe. Zmiana ta kolei opiera się na spostrzeżeniu, że uprawa jednej i tejże samej rośliny stopniowo wycieńcza grunt, gdy zmiana roślin temu zapobiega; przyczyny tego szukać należy w ciałach nieorganicznych, które roślina czerpie z gruntu, a które dla każdej rośliny się właściwe. Głównym celem w **P.** jest oznaczenie każdej roślinie właściwego miejsca, zapobieganie wyjałowieniu gruntu, zanieczyszczeniu go przez chwasty i wogólności jego osłabieniu, a przez uprawę roślin pastewnych podnieść rolnictwo do wyższej potęgi i w niej utrzymać. **P.** rozwinął się po większej części z gospodarstwa trzypolowego, przez wprowadzenie uprawy koniczyny i kartofli, lecz naukowe swoje wykształcenie zawdzięcza pracom Saussure'a, Ingenhoussa i Thaera, oraz badaniom Liebiga, który zgromadziwszy wszystkie poczynione przed nim spostrzeżenia, podniósł ich wartość własnemi doświadczeniami i w należytem świetle przedstawił. Postacie **P.** bardzo są rozmaite, a liczba pól czyli zmian wynosi od 4 do 18.

Płodzenie, rozradzanie istot żyjących, ob. Powstawanie.

Płodzist, ob. Czosnek.

Płomienie śpiewające, płomienie wytwarzające drgania głosowe. Jeżeli płomień gazu otoczymy rurą z obu stron otwartą (ob. fig.), powietrze w niej zawarte ogrzewa się u dołu i wznosi w górę, gdzie wskutek oziębienia staje się znów gęstszem i obniża ku dołowi, skąd i wypływ gazu z palnika staje się przerywanym, płomień naprzemian wydłuża się i kurczy, a drgania ta wydają

Płomienie śpiewające.

ton, którego wysokość zależy od długości rury. Jeżeli rura otoczona jest rurą drugą *s*, którą można wysuwać i nasuwać, tak, że rura daje się wydłużać i skracać, wysokość tonu naprzemian obniża się i podnosi, a wogólności zależy od długości fali stojącej, wytwarzającej się przez drgania powietrza w rurze. Jest to więc piszczałka (ob.), w której słup powietrza wprawiony zostaje w drganie działaniem płomienia. Po raz pierwszy dostrzeżono zjawisko to na płomieniu wodoru i nazwano je *harmoniką chemiczną*, łatwiej jednak doświadczenia takie wykonywać z płomieniem gazu oświetlającego.

Płomiennik, toż co hełmek (ob.).

Płomień, ob. Palenie.

Płomieńczyk, ob. Phlox, Firletka i Jaskier.

Płomyk, roślina, ob. Phlox.

Płonczyńskie, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Płockiej, powiecie Lipnowskim, we wsi Płonczno, ma rozległości 36 morgów, głębokości stóp 30.

Płonica, ob. Szkarlatyna.

Płonka, *żywopłonka*, drzewko z nasienia w szkółce powstałe; albo też dziczka z nasienia wyrosła wśród lasu z gatunku gruszy lub jabłoni.

Płonko, wieś w gubernji Płockiej, powiecie Lipnowskim, w parafji Działyń położone, nad rzeką Drwęcą; znajduje się tu starożytny szaniec czyli horodyszcze na 50 łokci w górę wzniesione, podwójnie obwałowane, służące prawdopodobnie za miejsce, w którem się wiece ludu, mającego w tych stronach swoje opole, odbywały.

Płonna, rzeka w Królestwie Polskiem, gubernji Płockiej, poczyna się pod wsią Płonna, przepływa około Płońska i ubiegłszy mil 5, wpada pod Kołozębem z prawej strony do Wkry.

Płonne, wieś w gubernji Płockiej, powiecie Rypińskim, nad rzeką Drwęcą, ma starożytny kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakóba, odznaczający się oryginalnością ołtarzy, nie rzeźbionych, lecz malowanych na murze. W kościele znajduje się pomnik marmurowy Jana Nepomocena Dziewanowskiego, walecznego oficera polskiego, który poległ 1808 roku pod Samo-Sierra w Hiszpanji.

Płońsk, miasto powiatowe w gubernji Warszawskiej, nad rzeką Płonką, niegdyś jedno z celniejszych miast Mazowsza, założone przez Ziemowita III, księcia mazowieckiego, rawskiego i płockiego w 1400. Zamek tutejszy, zbudowany przez książąt mazowieckich, został zburzony przez Szwedów. Ludność miasta wynosi 7,907 miesz. (1897). *Płoński powiat* ma na przestrzeni 1,259 w. kw. 97,128 miesz.; w powiecie znajdują się 3 miasta, 3 osady i 3 gminy.

Płońska Jan z..., pseudonim Jana Majorkiewicza.

Płoński Michał, rysownik i malarz, * 1782 r. w Warszawie, kształcił się w Kopenhadze i Amsterdamie, następnie przebywał w Paryżu, gdzie przez lat kilka świetnego doznawał powodzenia. W 1810 wrócił do rodzinnego miasta i tu dotknięty pomieszaniem zmysłów, † 1812. Malował głównie akwarelą małe portrety, wielce swego czasu poszukiwane. Największy zbiór prac jego zdobił galerję książąt Radziwiłłów w Nieborowie. Por. Edwarda Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. II).

Płońskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Płockiem, powiecie Płońskim. Podług lustracji z 1662 powstało z dawniejszego starostwa płockiego przez odseparowanie z niego miasta Płońska (ob.), z przyległościami i wsi Kempa, zupełnie zniszczonej w czasie wojny pierwszej szwedzkiej. W 1771 posiadał je Onufry Bromirski, opłacając z niego kwarty złp. 533 gr. 25, a hyberny złp. 840 gr. 21. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne rzeczonemu Bromirskiemu, wraz z starostwem płockiem.

Płoskirów, urzędownie *Proskurow*, miasto powiatowe gubernji Podolskiej, przy ujściu rzeki Płoski do Bohu, ma 22,915 miesz. (1897), na błotnistej, wzgórkami otoczonej równinie położone, niegdyś wieś należąca do dóbr królewskich, którą Zygmunt August, przywilejem 1550, wraz z przyległościami nadał w nagrodę zasług wojennych Maciejowi Włodkowi z Hermanowa, chorążemu i staroście kamienieckiemu. Wojny szwedzkie przywiodły to miasto do zupełnego upadku, z którego w ostatnich dopiero czasach zaczęło się podnosić z powodu przechodzącej w pobliżu drogi żelaznej wołoczysko-odeskiej. Znajdują się tu jeszcze ślady walu, opasującego miasto, i szczątki starożytnego zamku. — *Płoskirowski* lub *Proskurowski powiat*, ma na przestrzeni 2,365 w. kw. 227,161 miesz. (1897).

Płoskirowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckiem i Czerwonogrodzkim. Podług lustracji z 1787 składało się z miasteczka Płoskirowa (ob.) i ze wsi: Hreczana, Szaraweczka, Maćkowce, Zarzycze, Oleszyn, Iwankowce i Leśniów. W tymże czasie posiadała je Konstancja z Czartoryskich ordynatowa Zamojska, opłacając z niego kwarty złp. 13,506. Z tego starostwa łącznie z miasteczkiem Bućniowce na spólny koszt wysyłano w owej epoce jednego ucznia do szkoły głównej lekarskiej w Krakowie. Na sejmie z 1764 r. Stany Rzeczy-

pospolitej zapewniły dożywocie na tem starostwie Klemensowi Zamojskiemu, ordynatowi, łącznie z starostwem tarnawackiem (ob.) i dzierżawą Wieprzowe Jezioro, w województwie bełzkiem położonemi.

Płoskoń, *płoskunka*, ob. Konopie.

Płoszyca, *płoszczyca*, ob. Pluskwy.

Płot, ogrodzenie zabudowań wiejskich i ogrodów owocowych lub warzywnych. **P.** *zwyczajny* jest pleciony z chróstu pomiędzy kołkami wbitemi w ziemię. **P.** *żerdziowy*, wystawiony z żerdzi lub bali, przybiera nazwę *parkanu*. **P.** *samorodne* czyli *żywopłoty* stanowią krzewy kolczaste, zasadzone na wysypy ziemne. **P.** *kamienne* ułożone są z kamieni polnych, na mech lub ziemię kładzionych. **P.** *druciane* złożone są z pali, między któremi rozciągnięte są 2 lub 3 druty, niekiedy kolczaste; często używa się siatka druciana, ale okazalsze są kraty z żelaza kutego. **P.** nazywają się także sieci na wilki.

Płotele, miasteczko na Żmujdzi, nad brzegiem jeziora t. n., o 5 mil od Telsz odległe, miało niegdyś warownię drewnianą, zbudowaną podobno przez Skandynawów. Tutejszy kościół katolicki, parafjalny należy do fundacji Zygmunta III pomiędzy 1597 a 1612, chociaż samo miasteczko dopiero od króla Stanisława Augusta w 1792 otrzymało prawa miejskie.

Płotelskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Żmujdzkiem, pow. Płotelskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 obejmowało w sobie miasto Płotele (ob.), o 5 mil od Telsz, i wieś Styrbajcie z przyległemi dobrami. W 1771 posiadali je Ogińscy, opłacając z niego kwarty złp. 5,900 gr. 13. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w posiadanie Andrzejowi Ogińskiemu, sekretarzowi w w. ks. Litewskiem, łącznie z starostwem kadaryskiem w województwie Trockiem, zastrzegając dożywocie poprzednich posiadaczów tych dóbr narodowych.

Płotka, *płoć*, ob. Białoryb.

Płotycze, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Siedleckiej, powiecie Włodawskim, w dobrach Wereszczyn, rozległe morgów 100, otoczone jest do koła bagnami i trzęsawiskami. Drugie jezioro t. n., położone w powiecie Włodawskim, gminie Stulno, zajmuje 36 morgów przestrzeni.

Płowce, wieś prywatna w gubernji Warszawskiej, powiecie Nieszawskim, pamiętna krwawem i wielkiem zwycięstwem, jakie król polski Władysław Łokietek odniósł na jej równinach nad Krzyżakami. Na pamiątkę tej bitwy wzniesioną tu została 1817 murowana figura z tablicą kamienną, na której znajduje się napis: *Roku 1331 dnia 27 września za Władysława Łokietka, króla polskiego, miejsce sławne zwycięstwem, nad Krzyżakami odniesionem i pochowaniem rycerzów polskich wraz z 20,000 Krzyżaków, tu pod Płowcami poległych.* Figura ta stoi na byłym cmentarzu, na którym pochowane są ciała 2 komturów, 56 dowódców chorągwi i wyższego stopnia krzyżackich rycerzy, oraz 4 dowódców chorągwi polskich. Po całej przestrzeni, otaczających tę włość równin, wznoszą się dotąd mogiły w kształcie podłużnych kwadratów, które lud *żalami* zowie. Są to pogańskie grobowce, w których dotąd jeszcze znajdują się urny gliniane z popiołami ciał ludzkich. Przy nich znajdowano rozmaite narzędzia, paciorki szklane i monety rzymskich cesarzów. Na polu bitwy odkopują także często szkielety ludzkie, szczątki zbroi, pieniążki krzyżackie z końca XIII wieku i t. p.

Płoz, część pługa (ob.).

Płócienka, tkaniny bawełniane, podobne do płótna i perkalu, zwykle w pasy i kratki lub barwne wzory farbowane; różnica pomiędzy **P.** a perkalikami na tem polega, że te ostatnie są delikatniejsze i po utkaniu drukowane, **P.** zaś tkają się z przędzy bawełnianej już poprzednio farbowanej. Fabrykacja **P.** pochodzi z Indji, w Europie zaczęły się rozwijać od początku XVIII wieku.

Płóciennictwo, ob. Płótno.

Płód, rozwijająca się istota żywa, od stanu początkowego zarodka do chwili urodzenia, ob. Płodowe jaje, Embrjologja, Rozwój płodu.

Płótno, wogólności każda gładka tkanina z lnu lub konopi, z wyjątkiem niektórych tkanin delikatniejszych, które noszą oddzielne nazwisko. **P.** znajduje się w różnym stopniu cienkości, gęstości, utkania, szerokości i t. d. **P.** *lniane* jest najlepsze i najpiękniejsze; **P.** *konopne*, zupełnie z konopi, lub mieszane z lnem, jest mniej białe, ale bardzo wytrzymałe; **P.** *półbawełniane*, z lnu i bawełny, często pięknego wejrzenia, jest daleko gorsze, w handlu nosi nazwę **P.** *irlandzkiego*. **P.** *surowe* jest niebielone i ma barwę materjału, z którego zostało wyrobione. Bielenie odbywa się bądź na gotowem już **P.**, bądź też bieli się już przędza. **P.** pstre tka się z przędzy zabarwionej, lub drukuje jak perkaliki. Najgrubsze i najmocniejsze jest **P.** *żaglowe*, wyrabiane z grubej przędzy konopnej, niekiedy bielonej; gatunki najcieńsze stanowią *batyst* (ob.). **P.** *domowe*, wyrabiane ręcznie po wsiach na własny użytek, ustąpiło wszędzie **P.** *maszynowemu*, lubo maszyny musiały walczyć z licznemi przesądami. Badanie dobroci **P.** przedstawia wielkie trudności; należy naprzód usunąć apreturę, poczem można za pomocą szkła powiększającego policzyć nici. Co do przymieszki bawełny, można ją ocenić mikroskopem (ob. Bawełna, Len), albo środkami chemicznemi; kwas siarczany np. prędzej niszczy włókna bawełniane niż lniane. — Pierwsze wiadomości o **P.** mamy z Egiptu, skąd je Żydzi przenieśli do Palestyny; Grecy i Rzymianie otrzymali je również z Egiptu. W wiekach średnich głównem siedliskiem fabrykacji **P.** były najuboższe okolice górskie. Zastosowanie machin do przędzenia lnu datuje od 1810—20 r., gdy Girard wynalazł przędzalnię mechaniczną po wyznaczeniu przez Napoleona I miljona franków nagrody za to odkrycie;

udoskonaloną została w Anglji, gdzie płóciennictwo jest najsilniej rozwinięte; liczba wrzecion dochodzi tam 2 miljonów. We Francji tkactwo mechaniczne rozwinęło się dopiero około 1845 r. W Niemczech wcześniej, bo już około 1820 stało w Śląsku na wysokim stopniu, ale dotychczas znaczna ilość przędzy przerabia się ręcznie. Słynne niegdyś wyroby czeskie obecnie są gorsze; przemysł płócienny belgijski pe pewnym zastoju szybko wzrósł w ostatnich czasach. W królestwie Polskiem początek przemysłu tkackiego odnosi się do trzeciego dziesiątka lat zeszłego wieku. **P.** *niepalne* otrzymuje się przez napojenie **P.** fosforanem amonu, lub siarczanem potasu; tę samą nazwę ma także azbest.—**P.** *metaliczne* jest tkaniną z drutów mosiężnych, stalowych, żelaznych lub srebrnych; ma ważne zastosowanie w różnych gałęziach przemysłu, jak w papierniach, browarach, na sita, przetaki, pytle. Ob. Tkactwo.

Płuca, organy ciała służące do oddychania, dające możność bliskiego zetknięcia krwi z zewnętrznem powietrzem. **P.** istnieją tylko u zwierząt kręgowych, żyjących w powietrzu. W najniższym stopniu rozwoju, jak u płazów, przedstawiają one worki komunikujące z powietrzem za pomocą odpowiednich przewodów. U wyższych zwierząt budowa płuc jest bardziej zawiła. U człowieka płuca są w liczbie dwóch (fig. 1), umieszczone symetrycznie w klatce piersiowej i pokryte opłucną. Mają postać czworościanów wierzchołkiem zwróconych ku górze, szeroką podstawą opierają się o przeponę, a od wewnątrz zawierają serce. Od wewnętrznej strony przez *wnękę* wchodzą do **P.** naczynia krwionośne i przewody powietrzne. Powierzchnia płuc jest gładka, kolor u dziecka różowy, u dorosłego szary; konsystencja puszysta, gąbczasta. Płuco lewe składa się z dwóch części czyli posiada dwa zrazy, prawe z trzech mniejszych. Waga **P.**, wogóle dość zmienna zależnie od ilości zawartej w nich krwi, wynosi u mężczyzn średnio 1,200 gramów, u kobiet zaś 950 gramów; średnia ilość powietrza, którą **P.** wciągnąć mogą, dochodzi do 4,400 cm. sześc. Miąższ płucny składa się z bardzo licznych drobnych *zrazików,* przyczepionych do delikatnych rozgałęzień oskrzeli (fig. 2) i połączonych przez pęczki tkanki łącznej. Każdy zrazik może być uważany za płuco w minjaturze, gdyż do budowy zrazika wchodzą te same części składowe, co i do budowy **P.**; każdy bowiem składa się z małego oskrzela z pęcherzykami, z naczyń płucnych i oskrzelowych, naczyń limfatycznych, nerwów i tkanki międzypęcherzykowej. Główne gałęzie oskrzeli, do **P.** wchodzące, dzielą się na gałązki drobniejsze, a podział ten coraz dalej się uskutecznia, tak, że w końcu

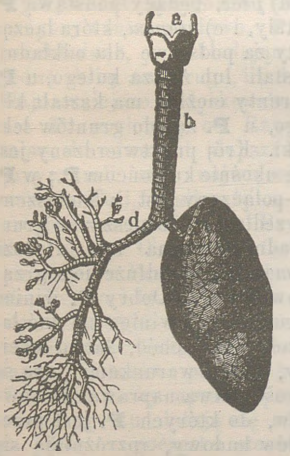

Fig. 2. Tchawica i płuca. *a* krtań, *b* tchawica, *c* płuco lewe, *d* rozgałęzienie oskrzeli w płucu prawem.

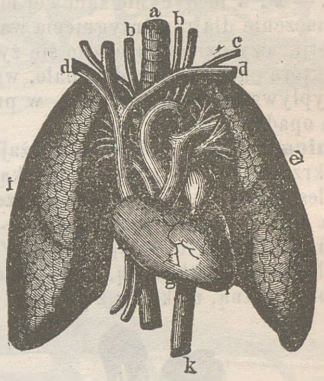

Fig. 1. Płuca, serce i główne pnie naczyń krwionośnych. *a* tchawica, *b* tętnica głowy, *c* tętnica ramion, *d* żyły ramion, *e* płuco lewe, *f* lewa komórka serca, *g* prawa komórka serca, *h* prawy przedsionek serca, *i* płuco prawe, *k* aorta.

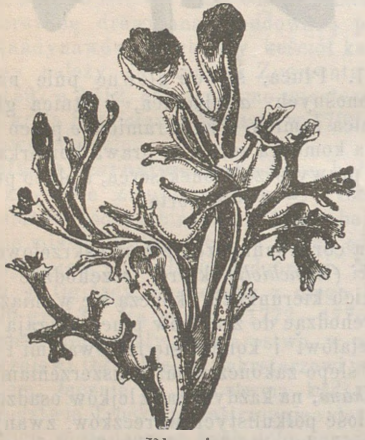
powstają coraz mniejsze gałęzie oskrzelowe, czyli *oskrzeliki (bronchioli),* które, rozchodząc się we wszystkich kierunkach, kończą się w miąższu **P.**; tutaj, wchodząc do zrazików płuc, ulegają dalszemu podziałowi i kończą się lejkowatemi i stożkowatemi, ślepo zakończonemi rozszerzeniami, zwanemi *lejkami,* na każdym zaś z lejków osadzona jest pewna ilość półkulistych woreczków, zwanych *pęcherzykami płucnemi (alveoli,* fig. 3). Ściany pęcherzyków płucnych składają się przeważnie z tkanki sprężystej, błona śluzowa jest bardzo cienka i składa się prawie tylko z błony przejrzystej, która pokryta jest nabłonkiem płaskim. Gałęzie *tętnic płucnych,* towarzysząc rozgałęzieniom oskrzelików, kończą się ostatecznie na ściankach pęcherzyków w postaci sieci naczyń włoskowych, która służy za punkt wyjścia żyłom płucnym, niosącym krew do serca. Naczynia płucne o tyle od zwykłego odbiegają typu, że tętnice zawierają krew ciemną, żyły zaś jasną, utlenioną. **P.** zaopatrzone są w nerwy przez sploty płucne; te zaś utworzone są z rozgałęzień nerwu błędnego i nerwu współczulnego *(nervus*

Fig. 3. Pęcheryki płucne, znacznie powiększone.

sympaticus). *Choroby płuc* są bardzo częste, największą ich ilość stanowią gruźlica i najrozmaitsze formy zapalenia płuc (ob. Pneumonia), daleko rzadszą jest obrzęk, gangrena, nowotwory. Choroby płuc stanowią przeważną ilość chorób piersiowych. Rozpoznanie chorób płucnych, dawniej niezmiernie trudne, po wprowadzeniu auskultacji i perkusji (ob.) może być ściśle i z łatwością przeprowadzone. — **P.** w medycynie sądowej mają bardzo ważne znaczenie dla rozstrzygnięcia ważnej i częstej kwestji, czy dziecię urodziło się żywe, płuco bowiem, które choć chwilę oddychało, wrzucone do wody wypływa na powierzchnię, w przeciwnym zaś razie opada na dno.

Płucnica, *obrost (Cetraria)*, rodzaj porostów z grupy krzeworostów, z plechą płaską, rozgałęzioną; pleszki wrosłe są ukośnie w brzegi plechy. Rosną na pniach drzew lub na ziemi, zwłaszcza w górach. **P.** *islandzka, mech islandzki (C. islandica)* ma plechę chrząstkowatą, 2,5—10 cm. długą, szarą lub brunatną, niekiedy z plamami czerwone-

Płucnica.

mi, na spodzie białą, z pleszkami brunatnemi, przytrafia się często w Europie środkowej i północnej; jest bezwonna, śluzowata, smak ma gorzki, zawiera cetrarynę (ob.) i licheninę (ob.), a stąd używa się jako środek toniczny i posilny w suchotach, djarjach chronicznych i in. Zadaje się ją jako odwar, galaretę, lub w połączeniu z czekoladą. Na Islandji, gdzie porost ten szczególnie jest rozwinięty, dodaje się go do mąki przy wypieku chleba. Używa się też do tuczenia świń.

Płucnik *(Pulmonaria)*, rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechujący się kielichem pryzmatycznym, 5-wrębnym, koroną lejkowatą, 5-wrębną i orzeszkiem płaskim u podstawy; należą tu zioła trwałe w Europie środkowej, Syberji i Ameryce północnej. **P.** *zwyczajny (P. vulgaris)*, pospolity u nas w lasach i gajach, ma kwiaty czerwonawe, później błękitne, niekiedy białe, kwitnie wcześnie na wiosnę; korzeń i ziele były niegdyś używane przeciw chrypce i lekkim zapaleniom gardła, i dotąd mają to znaczenie jako środek ludowy.

Pług, zasadnicze narzędzie do uprawy roli, służące do orania, czyli do spulchniania, odwracania i mieszania gruntu, niszczenia chwastów i wprowadzania ich pod powierzchnię gruntu. **P.** jest ciągniony przez zwierzęta i kierowany przez robotnika. Każdy **P.** składa się z trzech głównych części: z grządzieli, głównego korpusu i dwu rękojeści czyli przynóg. *Grządziel* jest to część **P.**, do której przyczepione są wszystkie inne jego części i zarazem siła pociągowa; u **P.** bezkoleśnych grządziel ma zwykle kształt wygięty i zaopatrzona jest w *regulator*, służący do regulowania głębokości i szerokości skiby; u **P.** koleśnych jest zwykle prosta i przednim swym końcem opiera się na *buszce* czyli dwukołowym przodku. *Główny korpus* **P.** składa się z 5-ciu części, które są: a) *lemiesz*, mający kształt klina, przeznaczonego do podrzynania ziemi w płaszczyźnie poziomej; b) *krój*, mający kształt noża i odrzynający ziemię w kierunku pionowym; c) *odkładnica* (ob.), która działając nakształt śruby podnosi i odkłada skibę oderzniętą przez lemiesz i krój; d) *płoz*, będący podstawą **P.** i nadający mu ruch stały, i e) *słupica*, która łącząc się z grządzielą, służy za podstawę dla odkładnicy.—Lemiesz jest ze stali lub żelaza kutego, u **P.** przeznaczonych na grunty ciężkie ma kształt klina mocno wydłużonego, u **P.** zaś do gruntów lekkich jest tępy i szeroki. Krój przytwierdzony jest u grządzieli i zstępuje ukośnie ku końcom **P.**; w **P.** amerykańskich krój połączany jest z lemieszem. Odkładnica stanowi przedłużenie lemiesza; im grunt ściślejszy, tem odkładnica winna być dłuższa i mniej stroma. *Przynogi* są przedłużeniem grządzieli i służą do kierowania **P.**—Dobry **P.** winien odpowiadać kilku warunkom; powinien się dać łatwo kierować, posiadać pewny chód, łatwo odcinać i odwracać skiby, dalej warunkami jego są trwałość, taniość, lekkość, łatwa naprawa. Stosownie do rodzaju gruntów, do których **P.** jest przeznaczony, i szczegółów budowy, rozróżniają się liczne konstrukcje, które dają się ująć w dwa główne rodzaje—ruchadła i **P.** właściwe. *Ruchadła* (fig. 1), urządzone w Czechach przez braci Veverków, przeznaczone są do gruntów lekkich, do których wystarcza blacha żelazna wygięta, ukośnie do powierzchni gruntu ustawiona, której dolny brzeg zaostrzony przedstawia lemiesz. Główniejsze konstrukcje ruchadła są: ruchadło czeskie koleśne, ruchadło czeskie bezkoleśne, ruchadło amerykańskie czyli płużek wrzesiński, ruchadło eckertowskie (fig. 2), **P.** wielkopolski. **P.** *właściwe* różnią się od ruchadeł odkładnicą wygiętą w kształt powierzchni śrubowej; główniejsze ich konstrukcje

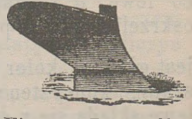

Fig. 1. Ruchadło.

są: **P.** Cichowskiego, **P.** francuski Peltiera, **P.** amerykańskie jak orli, hohenhejmski, szkocki (fig. 3), **P.** angielskie (fig. 4), jak Howarda i in. Oprócz **P.** zwykłych zbudowane są **P.** do uprawy głębokiej, która może być dokonywaną albo przez wydobycie na wierzch warstwy spodniej, albo przez spulchnienie gruntu; do pierwszego celu służą **P.** głębokie czyli *rigole*, do drugiego *pogłębiacze*, różniące się od **P.** brakiem odkładnicy, jak pogłębiacz hohenhejmski, Eckerta, belgijski i in. Nadto są **P.** przeznaczone do różnych celów szczególnych, jak **P.** do uprawy nowin, które muszą się przedewszystkiem odznaczać silną budową, **P.** do wyorywania przegonów, do przyorywania zasiewu, **P.** przekładane, odkładające jednę skibę na drugą, i t. d. Najdawniejsze udoskonalenia **P.** pochodzą od Rzymian, do nowszych ulepszeń przyczynili się najwięcej w Anglji Tull, Small, w Niemczech Thaer, Schwarz, Bailey, u nas Cichowski, Cegielski, we Francji Dombasle, Peltier i in. — Do uprawy większych gospodarstw zastosowano korzystnie działanie motorów parowych. Pierwsze próby uprawy parowej gruntu datują się od r. 1850; z początku stosowane były lokomobile ruchome, które się posuwały wraz z pługiem; system ten jednak zarzucony został, a w metodach obecnych motor podczas obrabiania gruntu pozostaje na miejscu i wprawia w ruch pług za pośrednictwem transmisji łańcuchowej. W pierwotnem urządzeniu Howarda lokomobila, umieszczona nazewnątrz pola uprawianego, wprawiała w ruch bębny, na które nawijał się łańcuch oprowadzony dokoła pola i ciągnący pług. Teraz jednak najczęściej u-

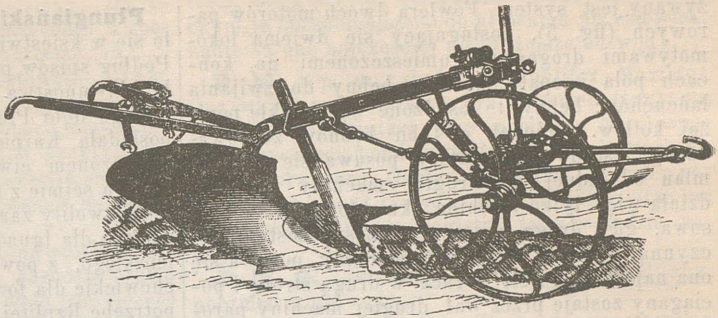

Fig. 2. Pług Eckerta.

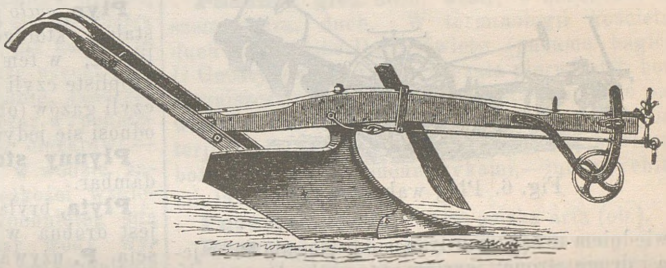

Fig. 3. Pług amerykański.

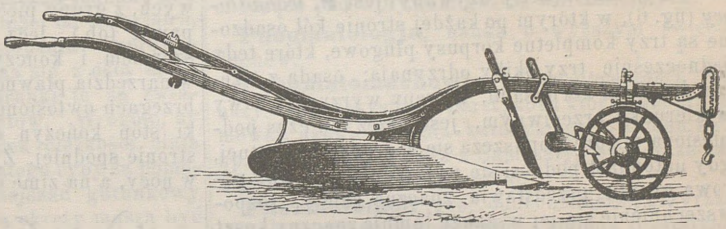

Fig. 4. Pług angielski.

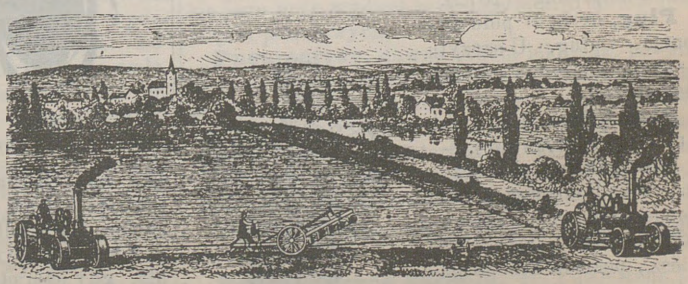

Fig. 5. Pług parowy. System dwóch motorów.

żywany jest system Fowlera dwóch motorów parowych (fig. 5), posługujący się dwiema lokomotywami drogowemi, umieszczonemi na końcach pola i opatrzonemi w bębny do zwijania łańcuchów; bębny te osadzone są zwykle poniżej kotłów. Łańcuch od obu bębnów zaprowadzony jest do pługa, który posuwa się naprzemian od jednej do drugiej machiny parowej, działa więc tylko machina, ku której **P.** się posuwa, gdy druga przez ten czas pozostaje nieczynną. Skoro **P.** dojdzie do machiny, posuwa się ona naprzód, **P.** się zwraca w drugą stronę i pociągany zostaje przez wał drugiej machiny parowej. Wystarczyć może zresztą i jedna machina parowa, przyczem druga zastąpiona jest przez wóz z bębnem, machina zaś parowa przy od-

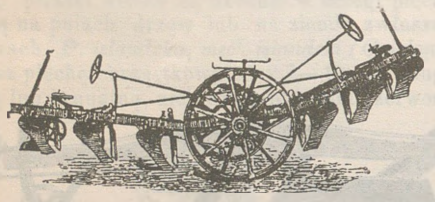

Fig. 6. Pług wahadłowy.

powiedniem urządzeniu transmisji ciągnie **P.** w jedną i drugą stronę; system ten jednak wymaga łańcucha znacznie dłuższego, a ustawianie przyrządów również potrzebuje czasu dłuższego. Do parowej uprawy gruntu zastosowana jest też i budowa **P.**; najczęściej używany jest **P.** *wahadłowy* (fig. 6), w którym po każdej stronie kół osadzone są trzy kompletne korpusy pługowe, które tedy jednocześnie trzy skiby odrzynają; osada z trzema drugiemi korpusami, którymi wyrzynały rowy w kierunku przeciwnym, jest przez ten czas podniesiona w górę i opuszcza się w drodze powrotnej, gdy natomiast podnosi się poprzednia. Uprawa parowa gruntu przedstawia znaczne zalety, rozpowszechnienie się jej wszakże tamuje znaczny koszt jej zaprowadzenia, który w Niemczech wynosi około 50,000 marek. Por. Wroński „Maszyny rolnicze“ (Warszawa, 1896); Wüst „Landwirtschaftliche Maschinenkunde“ (2 wyd., 1889); „Der Fowlersche Dampfpflug“ (1872).

Pług, herb: W polu zielonem — pług. U szczytu — snop zbożowy. Labry zielono-złote.

Pług Adam, pseudonim Ant. Pietkiewicza (ob.).

Płungiany, miasteczko nad rzeką Bobrungą, w gub. Kowieńskiej, pow. Telszewskim położone, liczy 3,500 miesz., posiada kościół paratjalny, należy do księcia Ogińskiego.

Pług.

Płungiańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w księstwie Żmujdzkiem, pow. Gondyńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 powstało z ciwunostwa gondyńskiego przez oddzielenie z niego dóbr Płungiany z przyległościami, które posiadała Karpiowa, opłacając z niego łącznie z rzeczonem ciwunostwem kwarty złp. 6,426 gr. 18. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej dozwoliły zamienić te dobra narodowe na dziedziczne dla Ignacego ks. Masalskiego, biskupa wileńskiego, z powodu, iż jego własne hrabstwo Lachowickie dla fortecy, którą posiadało, zabrano na potrzebę Rzplitej.

Pływia czyli *Koniuchowskie,* jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, w dobrach i gminie Oniszki, zajmuje 216 morgów przestrzeni, z głębokością 12—18 stóp.

Płyn, *ciało płynne,* wszelkie ciało, które nie jest stałem, którego cząstki posiadają swobodną ruchliwość; w tem znaczeniu wyróżniać należy płyny kropliste czyli ciecze (ob.) od płynów sprężystych czyli gazów (ob.); pospolicie wszakże nazwa płynu odnosi się jedynie do cieczy.

Płynny storaks, *ambra płynna,* ob. Liquidambar.

Płyta, bryła równoległościenna, której grubość jest drobna w porównaniu z długością i szerokością. **P.** używają się często w budownictwie, jako podstawy lub zakończenia kolumn.

Pływająca głowa, ryba, ob. Samogłów.

Pływające ptaki, ob. Płetwonogie.

Pływak *(Dytiscus),* rodzaj owadów tęgopokrywych, z grupy pięciostawnych, podobny do szczypawki (ob.), lecz różniący się od niej ciałem szerszem i kończynami tylnemi, przeobrażonemi w narzędzia pławne, stopy bowiem są szerokie i na brzegach owłosione; u samca trzy pierwsze członki stóp kończyn opatrzone są przyssawkami na stronie spodniej. Żyją w wodach stojących, latają w nocy, a na zimę chowają się pod mech w lasach.

Pływak.

Larwa pływaka.

Dla oddychania wynurzają się co czas jakiś z wody; karmią się mięczakami, ikrą, padliną. Gąsienice są wydłużone, walcowe, mają żuwaczki przewiercone przewodem, przeznaczonym do ssania, gdy sam otwór gębowy jest zamknięty. Pospolity jest wszędzie w wodach stojących gatunek *D. marginalis,* 3 cm. długi, z wierzchu oliwko-

wo-zielony, brzegiem żółtym obwiedziony. Do rodziny pływaków należy też *kałużnica* (ob.), a spokrewniona z niemi jest rodzina *krętaczków* (ob.).

Pływak, *boja*, beczka, albo rusztowanie lekkie, uwiązane do dna wody i unoszące się na jej powierzchni, jako sygnały ostrzegawcze o mieliznach i skałach podwodnych. W różnych przyrządach technicznych i naukowych **P.** nazywają się skazówki pływające po wodzie, oznaczające jej wysokość. Ob. Wodoskaz.

Pływanie, unoszenie się ciał na powierzchni lub wewnątrz cieczy, polega na zasadzie prawa Archimedesa (ob. Ciecz). Jeżeli ciało jest cięższe od wody (t. j. od takiej objętości wody, jaką samo posiada), to lubo w wodzie traci na ciężarze tyle, ile waży woda tej samej objętości, zachowuje jednak część swego ciężaru i opada na dno; jeżeli ma ciężar taki sam jak woda, to zanurzone w wodzie, traci zupełnie swój ciężar i unosi się wewnątrz wody; jeżeli zaś jest od niej lżejsze, jak korek, to zanurzone w wodzie traci na ciężarze więcej, niż samo waży, i wypływa na powierzchnię, zanurzając się w wodzie tak głęboko, że ciężar wypchniętej cieczy równy jest całemu jego ciężarowi.— Zachowanie się ciała pływającego w wodzie zależy od położenia jego środka ciężkości względem środka ciężkości wody wypchniętej, siłą bowiem unoszącą ciało jest ciężar wody wypchniętej, mający swój punkt przyczepienia w środku ciężkości tej części wody. Jeżeli środek ciężkości ciała leży niżej od środka ciężkości cieczy wypchniętej (środka ciśnień), ciało pływa w równowadze stałej; dostateczna jednak, aby środek ciężkości ciała leżał niżej od *metacentru*, t. j. od punktu, w którym prostopadła wyprowadzona ze środka ciśnień przecina się z osią średnią (osią pływania) ciała. Warunki te są zwłaszcza ważne przy budowie okrętów. W ogóle, by ciało bezpiecznie pływało, środek ciężkości ciała powinien być jak najniżej. Dlatego ryby za pomocą pęcherza swego mogą zmniejszać gatunkowy ciężar grzbietnej części ciała, a okręty muszą być u spodu obciążone balastem. Przez połączenie ciała ciężkiego z lekkiem można usposobić ciała bardzo ciężkie do pływania po wodzie; w okrętach np. mamy metale połączone z drzewem i niejako z powietrzem, co razem ma mniejszy ciężar niż woda takiejże objętości; przez dodanie pęcherzy wydętych człowiek łatwo może pływać po wodzie. Lepiej do celu tego służą obręcze korkowe, a zwłaszcza odzież Boytona (ob.). Ciało człowieka jest nieco cięższe od wody, pływanie przeto jego nie jest naturalnem, ale sztucznem, jest ciągłą obroną przeciw obniżaniu się przy pomocy oporu środka t. j. wody; pływanie jest tem łatwiejsze, im się głębiej zanurzamy, a najłatwiejsze jest na grzbiecie, bo wtedy zanurzoną jest i najcięższa stosunkowo głowa, oraz gdy wstrzymujemy wydech, bo objętość ciała się powiększa. Tylko ludzie bardzo otyli, ważący mniej niż woda tej samej co oni objętości, mogą pływać naturalnie.—Budowa zwierząt czyni je sposobniejszemi do pływania niż człowiek, nadto są one najczęściej nieco lżejsze od wody.

P. M. i p. m., skrócenie Pontifex Maximus (łac.=kapłan najwyższy; pro memoria (łac.) dla pamięci, na pamiątkę; piae memoriae (łac.)=pobożnej pamięci; pondus medicinale (łac.) waga lekarska; pro mense (łac.) na miesiąc; pro albo per mille (łac.)=od tysiąca; post meridiem (łac.)= po południu. Police magistrat (ang.)=sędzia policyjny.

P. M. G., skrócenie Postmaster general (ang. poczmistrz główny).

P. n., skr. pro notitia (łac.)—do zanotowania zapisania.

Pnące rośliny, rośliny o łodydze czepiającej się, ob. Łodyga.

Pneuma, grec. dech, wiatr, w znaczeniu dalszem dusza, duch. W terminologji kościelnej duch Boży, albo Duch święty (pneuma hagion). U Gnostyków (ob.) **P.** oznaczała pierwiastek boży, niezniszczalny życia w przeciwstawieniu do pierwiastku zmysłowego (Psyche=dusza) i złej materji (Hyle). Ci co zrodzeni byli z pierwiastku bożego zwali się pneumatykami,—inni psychikami, lub Hylikami.

Pneumatochord, toż co eolska arfa (ob.).

Pneumatograf, przyrząd zbudowany przez Mareya do automatycznego wypisywania przebiegu oddychania. Linje krzywe, przez **P.** wypisywane, nazywają się *pneumatogramy*.

Pneumatoliza, przeobrażenie minerałów, zachodzące pod wpływem gazów wulkanicznych.

Pneumatologja, nauka o wyższym świecie duchów.

Pneumatomachowie *(Pneumatomachoi)*, tak nazywano wszystkich heretyków, którzy nie przyjmowali nauki kościoła katolickiego o Duchu św., np. Sabelliusa, Pawła z Samosaty, zwłaszcza zaś Macedonjan (ob. Macedonius).

Pneumatometr (grec. oddechomierz), przyrząd do mierzenia pojemności płuc i stopnia rozszerzalności klatki piersiowej. Składa się z maski obejmującej ściśle otwory ust i nosa, która za pomocą rury gazowej połączona jest z manometrem. Opadanie manometru przy wdychaniu i podnoszenie się jego przy wydychaniu daje miarę działalności mięśni piersiowych.

Pneumatycy, dawna szkoła lekarska, powstała w pierwszym wieku ery chrześcijańskiej, która przypuszczała istnienie pewnego rodzaju ducha powietrznego, jako motor w ciele ludzkiem przebywającego. Por. Osterhauzen „Historia sectae medicorum pneumaticorum“ (Altona, 1792); Wellmann „Die pneumatische Schule“ (1895).

Pneumatyczna kolej, toż co atmosferyczna kolej.

Pneumatyczna kuracja, ob. Powietrzna kuracja.

Pneumatyczna machina, ob. Pompa powietrzna. **P. m.** nazywa się też urządzenie w organach, złożone z małych miechów, ułatwiające otwieranie klapek fujarek. Urządzenie to wprowadził Barker w 1832.

Pneumatyczna szkoła, ob. Pneumatycy.

Pueumatyczna wanna, przyrząd do zbierania gazów, składa się z rur napełnionych wodą i pogrążonych końcem otwartym w naczyniu również wodą napełnionem. Gdy gaz doprowadza się do rur, woda w nich opada i napełniają się gazem.

Pneumetyczna winda, ob. Winda.

Pneumatyczne krzesiwo, *powietrzne krzesiwo*, ob. Krzesiwo.

Pneumatyczne obręcze, *pneumatyki*, ob. Welocyped.

Pneumatyczne poczty, *poczty powietrzne*, ob. Atmosferyczne koleje,

Pneumatyczne telegrafy, ob. Powietrzne telegrafy.

Pneumatyczny, tyczący się oddechu lub w ogólności gazów; *organy pneumatyczne*, przyrządy oddechowe; *chemja pneumatyczna*, chemja traktująca o gazach.

Pneumatyczny dzwonek, ob. Powietrzny telegraf.

Pneumatyka, toż co aeromechanika (ob.), wyraz obecnie nieużywany.

Pneumon, ob. Płuca.

Pneumonia, *zapalenie płuc,* ma charakter rozmaity. Najczęściej jest to zapalenie *krupowe*, pęcherzyki płucne wypełniają się wysiękiem włóknikowym, znaczną ilość ciałek białych krwi zawierającym. Wysięk ten krzepnie, a następnie rozpuszcza się i po części zostaje wessany, po większej zaś części wydalony w postaci plwocin. Cierpienie to powstaje wskutek wtargnięcia do płuc, już poprzednio szkodliwemi czynnikami (zaziębienie, wyczerpanie fizyczne) osłabionych, swoistych pasożytów *Diplococcus Fraenkel — Weichselbauma* lub *Bacillus Friedländera*. Choroba zaczyna się od dreszczu i silnej gorączki, nim objawy wyraźne na chory organ nie zwrócą uwagi, duszność, kaszel, z którym się charakterystyczna, rdzawa wydala plwocina, często wypiek na odpowiednim policzku charakteryzują dostatecznie chorobę. Najważniejsze wszakże objawy wskazuje badanie objektywne, wypukiwanie i wysłuchiwanie. Ósmego dnia następuje zwykle przełom, i choroba kończy się konwalescencją. Jeżeli choroba zajęła znaczną przestrzeń, zwłaszcza obu płuc, zabija często chorego, dusząc go wprost; często też pozostawia następstwa, powodujące przewlekłe zmiany w płucach, często po dłuższym czasie zabójcze. **P.** krupowa najczęściej zajmuje dolne zrazy płuc, w górnych płatach jest niebezpieczniejsza; zapalenie płuc u alkoholików jest zawsze groźne. U dzieci i u osób wyniszczonych **P.** przybiera często inny charakter, wydzielina mniej zawiera włóknika, ma więcej charakter katarralny, przebieg jej mniej jest typowy, trwa zwykle dłużej; przenosi się z miejsca na miejsce, nie rozchodzi w zupełności i jest najczęstszą przyczyną zmian, powodujących suchoty płucne. Prócz **P.** krupowej rozróżnia się jeszcze **P.** *kataralną* (ob. Bronchopneumonis), która posiada inny przebieg oraz inną drogę powstawania i szerzenia się. **P.** krupowa jak i kataralna, o ile nie ulegają zupełnemu wyleczeniu, doprowadzić mogą do rozrostu tkanki łącznej naokoło oskrzelików i pęcherzyków płucnych i wywołać **P.** *chroniczną* lub *stwardnienie płuc* (induracyę). Oddzielną postać chorobną stanowi *serowate zapalenie płuc* (**P.** *caseosa*), jako pewna forma gruźlicy płucnej.

Pneumonoconiosis, występowanie w tkance płuc drobnych cząsteczek ciał obcych, unoszących się w atmosferze, w której człowiek za życia długo przebywał, jak węgiel (ob. Antrakoza) lub żelazo. Cząsteczki nadają płucom wygląd zabarwiony i są czasem przyczyną przewlekłych procesów zapalnych.

Pneumoterapja, leczenie organów oddechowych.

Pneumothorax, cierpienie polegające na obecności powietrza lub gazu w jamie opłucnej. Powstać może albo wskutek zranień zewnętrznych klatki piersiowej, albo też przedziurawienia opłucnej w następstwie choroby samego płuca, jak gruźlicy, gangreny płuca, wrzodu w płucu, ropnego zapalenia opłucnej. Najczęściej zbieraniu się gazu w jamie opłucnej towarzyszy powstawanie wysięku surowiczego *(hydropneumothorax)*, lub ropnego *(pyopneumothorax)*. **P.** najczęściej powstaje raptownie, charakteryzuje się gwałtownemi bólami, dusznością, niespokojem, męczącym suchym kaszlem, zimnym potem i innemi ciężkiemi objawami. O ile zbierze się sporo płynu, przy wstrząsaniu chorym można otrzymać właściwy objaw słuchowy, zwany szmerem pluskającym *(succusio Hippocratis)*.

Pnienia, *Pnienia, Pniejnia*, herb: W polu czerwonem — dwie łapy czarne niedźwiedzie trzymają jabłko srebrne, w środku przeszyte strzałą, której żeleźce jest w górze, a pióra pod jabłkiem. U szczytu skrzydło sępie lub orle, barkiem w prawą stronę tarczy zwrócone, przeszyte strzałą.

Pnienia.

Pniewo, wieś w gub. Warszawskiej, pow. Kutnowskim, posiada stację drogi żel. Warszawsko-Bydgoskiej. W okolicy znajdują się cukrownie: Model, Żychlin i Dobrzelin.

Pniewy (Pinne), miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Szamotulskim, nad jeziorem *Pniewy* położone; ma kościół katolicki bardzo starożytny i ludności 2,600 miesz.

Pnikut, wieś w Galicji, obwodzie Przemyskim, pod m. Przemyślem położona, pamiętna ciężką porażką Tatarów przez lud przemyski, zadaną im pod wodzą gwardjana księży reformatów.

Pniowno, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Lubelskiej, pow. Chełmskim, we wsi Pniowno położone; zajmuje 24 morgów przestrzeni.

Pnyx, w Atenach plac okrągły, po części w skale wykuty na pagórku, ozdobionym posągami. Tu odbywały się niegdyś zgromadzenia ludu, aż do czasu przeniesienia ich do teatru Dionysosa. Wyrazem *Pnyx* oznaczono też czasami samo zgromadzenie.

Po, w starożytności *Eridanus*, po łacinie *Padus*, największa rzeka we Włoszech; bierze początek w dawniejszej Sardynji, na górze Monte-Viso w Alpach Kottyjskich, przechodzi od zachodu na wschód przez Wyższe Włochy, płynie pod Turynem (odkąd zaczyna być spławną), Casale, Placencją, Kremoną i Gwastallą, przyjmuje do swego koryta wiele rzek pomniejszych i ubiegłszy 650 klm., wpada siedmiu ramionami do zatoki Weneckiej. Najważniejsze z jej dopływów są, z lewej strony: Dora Riparia, Dora Baltea, Ticino, Adda, Oglio, Mincio; z prawej: Tanaro, Trebbia, Panaro i inne. Po z początku ma spadek gwałtowny, w dalszym biegu bardzo mały, brzegi nizkie, które od zalewów zabezpieczają wysokiemi groblami. Do systemu tej rzeki (mającego około 75,000 klm. kw.), należą prawie całe górne Włochy, a także część Szwajcarji.

Poa, trawa, ob. Wyklina.

Pobereże, pas ziemi dawnego województwa Bracławskiego, ciągnący się nad Dniestrem aż ku granicom tatarskim. Wino sprowadzane dawniej z Wołoch do Polski zwano winem pobereskiem, z powodu, że przez ten pas ziemi przechodziło.

Pobereżnik, na Rusi strażnik leśny, gajowy, strzelec, pilnujący lasu i zwierzyny.

Pobiedonoscew Konstanty, rosyjski mąż stanu, * 1827 r. w Moskwie, po ukończeniu kursów prawnych (1841—46) został urzędnikiem w moskiewskich departamentach senatu, gdzie zajmując stanowiska sekretarza i ober-sekretarza ogłaszał prace swe w *Russ. Wiestniku*; 1860 do 1865 pełnił obowiązki profesora prawa cywilnego w uniwersytecie moskiewskim. W 1860 wezwany został do wykładu prawa wielkim książętom Mikołajowi, Aleksandrowi i Aleksandrowi Aleksandrowiczowi (późniejszemu cesarzowi Aleksandrowi III) i Włodzimierzowi Aleksandrowiczowi. W 1863 towarzyszył Następcy Tronu Mikołajowi Aleksandrowiczowi w podróży po Rosji, której opis następnie ogłosił p. t. „Pisma o puteszestwii Naslednika Cesarewicza po Rossii od Peterburga do Kryma“ (1864). W 1865 osiadł w Petersburgu, gdzie został członkiem rady ministra sprawiedliwości, 1868 senatorem, 1872 członkiem rady państwa, 1880 oberprokuratorem synodu. Oprócz wielu prac pomieszczanych w czasopismach prawnych ogłosił „Kurs graždanskago prawa“, przełożył na język rosyjski „Naśladowanie Chrystusa św. Tomasza z Kempis“.

Pobiedziska (Pudewitz), m. w w. ks. Poznańskiem, pow. Środzkim, ma 2,500 ludności.

Pobiedziskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Kaliskiem, pow. Gnieźnieńskim a od 1768 zaliczało się do wdztwa gnieźnieńskiego. Podług lustracji z 1662 składało się z miasta Pobiedziska (ob.), z dóbr: Polska wieś, Węglowo, Kocinowo, Gierzyno, Rybitwy i Główno. W 1771 posiadał je Felicjan Niegolewski, opłacając z niego kwarty złp. 1875 gr. 15 a hyberny złp. 608 gr. 18. Na sejmie z 1773—75. Stany Rzpltej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne Radzimińskiemu, sędziemu gnieźnieńskiemu.

Pobielanie, *cynowanie*, powlekanie przedmiotów metalicznych cyną. Rozróżniamy **P.** drogą suchą i mokrą. Pierwsze polega na wprowadzenie przedmiotów oczyszczonych w zetknięcie z cyną stopioną; przedmioty żelazne, miedziane i cynkowe przepłukują się najpierw kwasem siarczanym; dla przygotowania *białej blachy*, czyli blachy żelaznej cynowanej, bejcuje się blachę żelazną najpierw kwasem solnym i oczyszcza starannie od tlenku, zanurza się w tłuszcz stopiony, a potem w kąpiel cynową; następnie wyciera się ją starannie pakułami i zanurza powtórnie w cynę i tłuszcz, gdzie blacha nabiera zwierciadlanego blasku. Żelazo lane przyjmuje cynę trudniej niż kute. **P.** żelaza ma na celu uchronienie go od utleniania, **P.** miedzi podejmuje się głównie u naczyć kuchennych, dla uchronienia powstawania soli miedzianych, trujących. Cynk staje się przez **P.** trwalszym, postępowanie jest tu takie, jak przy żelazie. Ołów daje się pobielać przez posypanie go sproszkowaną kolofonją i polanie stopioną cyną.—**P.** drogą mokrą daje tylko cienką powłokę cyny i używa się głównie u małych przedmiotów, jak igieł, łańcuszków i t. p.; przedmioty wybejcowane kwasem siarczanym, gotuje się z wodą, kamieniem winnym i sproszkowaną cyną. Naczynia większe dla **P.** tą drogą wypełnia się chlornikiem cyny i zawiesza w nim kawałek cyny. Wreszcie stosować można do cynowania i metodę galwaniczną, do czego służy roztwór tlenniku cyny w ługu potażowym; *cynk biały* jest to cynk galwanicznie cynowany, a potem rozgrzany dla wytopienia cyny. Por. Hartmann „Das Verzinnen“ (2 wyd., 1886); Gärtner „Ueber Weissblechfabrikation“ (1888).

Poblindzie, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gminie Stara Hańcza, na granicy pruskiej, którego połowa tylko należy do królestwa Polskiego, zajmuje 15 morgów.

Pobłocki G., ksiądz; napisał „Słownik kaszubski, z dodatkiem idjotyzmów chełmińskich i kociewskich“ (Chełmno, 1887).

Poboczny, wyraz prawny—oznacza osoby nie od nas i nie z jednej linji, ale od wspólnego wstępnego pochodzące. Dziecięciem **P.** w mowie

potocznej nazywają dziecię, z nieprawego łoża spłodzone.

Poboisko albo *Pobojsk*, wieś w gub. Wileńskiej, o 1½ mili od Wiłkomierza odległa, nad rz. Wiktorją; pamiętna krwawą bitwą, stoczoną 1 września 1455 przez Michała, syna Zygmunta Kiejstutowicza, dowodzącego wojskiem polskiem i litewskiem, z Świdrygajłą, połączonym z rycerzami mieczowymi. Walka zakończyła się zupełną klęską ostatniego.

Pobondzie, jezioro w gub. i powiecie Suwalskim, gminie Kadaryszki położone, zajmuje 100 morgów przestrzeni i ma 30 st. głębokości. Przez nie przechodzi rzeka Szeszupa.

Poborca *(tribularius monetarius)*, urzędnik skarbowy, przeznaczony do pobierania wszelkich podatków i opłat należnych od kontrybuentów.

Pobożan, Wojciech z..., pseudonim Woje. Jastrzębowskiego.

Pobóg, herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna, a na niej krzyż złoty kawalerski. U szczytu chart z obrożą i smyczą na szyi.—W odmianie tego herbu „Filipowicz," u szczytu jest cały wyżeł biały w obroży, stojący na koronie.

Pobóg.

Pobóg, pseudonim Jana Poljanowskiego.

Pobratymstwo, *posiestrzymstwo*, zwyczaj narodowy Słowian południowych, polegający na związku pomiędzy dwiema osobami jednej lub różnej płci, opartym nie na wspólnej własności ziemskiej, ani też wspólności krwi, lecz na wzajemnem przywiązaniu. Istota zwyczaju tego zasadza się na wzajemnej dozgonnej przyjaźni, jaką sobie zaprzysięgają dwie osoby. Do uświęcenia związku tego służy błogosławieństwo duchowne. Obrządek jednak kościelny nie jest niezbędnie potrzebny do zawarcia tych związków; wystarcza, jeżeli dwie osoby ofiarują sobie dozgonną przyjaźń i zaprzysięgną wierność i wzajemną pomoc w imię Boga i św. Jana. W niektórych okolicach Południowej Słowiańszczyzny zachował się zwyczaj, że na przypadek śmierci jednego z dwu braci, urodzonych w tym samym miesiącu, pozostałego przywiązują do niego na tak długo, dopóki nie wybierze sobie *pobratyma*. W Staréj Rszawie i w Niegolinie w drugi poniedziałek po Wielkiejnocy młodzież zbiera się i plecie wieńce, podczas czego dwu młodzieńców, lub dwie dziewczyny, lub w końcu młodzieniec z dziewczyną zawierają zsobą pobratymstwo lub posiestrzymstwo, całując się przez wieńce i następnie ofiarując je sobie wzajemnie. Związek ten jednakże trwa tylko przez rok jeden i w najbliższy poniedziałek Wielkanocny albo potwierdza na zawsze, albo też rozwiązuje. **P.** początkiem swym sięga odległych czasów, wieki zaś ucisku tureckiego przyczyniły się znacznie do upowszechnienia i utrwalenia tych związków. Ludowe pieśni, w których nawet istoty nadprzyrodzone, jak Wiła, zawiązują **P.** z ludźmi, opiewają przykłady wysokiego poświęcenia, wyrosłego na tem polu. Nader rzadkie są przykłady, ażeby się ktoś odważył złamać te węzły. Groźna kara niebios spotyka tego, kto zawini przeciwko powinności pobratymskiej, lub ze złym zamiarem zbliży się do posiestrzymy. Od Słowian południowych przeszedł zwyczaj ten do Nowogreków, u których trwa dotychczas w pełnej sile i bywa zwykle zawiązywany przy towarzyszeniu obrzędów religijnych.

Pobudka, uderzenie w bębny lub trąby, wzywające żołnierzy do ich czynności porządkowych.

Pobudliwość, ob. Wrażliwość.

Pobudzające leki *(excitantia)*, środki lekarskie, podnoszące działalność układu nerwowego, stąd wskazane są przy zaburzeniach w nerwach czuciowych (osłabienie, zniesienia czucia), ruchowych (zupełna lub częściowa utrata ruchów samoistnych i odruchów), w dziedzinie psychicznej, wreszcie przy zaburzeniach w układzie naczyniowym i naczynioruchowym. Główniejsze takie środki są: piżmo, eter, wyciągi walerjanowe, kamfora, kofeina (kawa), alkohol, lód.

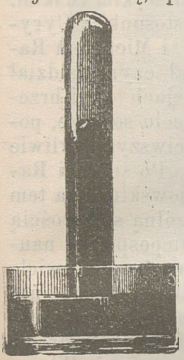
Pobujan J. B. z..., pseudonim J. B. Ostrowskiego.

Pocci Franciszek, hrabia, poeta, rysownik i muzyk, syn hr. *Fabrycjusza Pocci* (* 1766, † 1844), wielkiego mistrza dworu królowej bawarskiej Teresy, * 1807 w Monachjum, † 1876 r. Ukończywszy studja prawne w Landshut i Monachjum, został 1830 r. mistrzem ceremonji na dworze bawarskim i poświęcił się sztuce i literaturze. Wiele swych rysunków dawał do *Fliegende Blätter*, *Münchener Bilderbogen*, oraz do innych czasopism i wielu dzieł illustrowanych. Oprócz tego wydał „Todtentanz" (12 rycin, 1862). Między kompozycjami jego muzycznemi są: sonaty, pieśni i t. d., opera „Der Alchymist." Głośniejszym jest wszakże **P.** jako literat. Pisze głównie książki dla dzieci i ludu. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy: „Ein Büchlein für Kinder" (Schafhaus, 1843); „Soldatenlieder" (Lipsk, 1842); „Jägerlieder" (Landsh., 1843); nowa ed., 1854); „Geschichte und Lieder in Bildern" (2 t., Monachjum, 1840—45); „Dramatische Spiele für Kinder" (Monachjum, 1850); „Alte und neue Kinderlieder" (Lipsk, 1852); „Lustiges Komödienbüchlein" (2 t., 1859); „Herbstblätter" (1866) i t. d.

Pochłaniające środki, ob. Absorbcyjne środki.

Pochłanianie *(absorbcja)*, w znaczeniu ogólniejszem każde przenikanie substancji ciekłych lub lotnych do ciał stałych lub ciekłych, czy to przy tem ma miejsce łączenie chemiczne, czy też nie; w ściślejsze wszakże pojęciu takie tylko przyjmowanie ciał lotnych przez ciała stałe i ciekłe, przy którem związek chemiczny nie następu-

je. Cząsteczki bowiem ciał lotnych przenikają przez pory i przestwory międzyatomowe wewnątrz ciał i są tam utrzymywane przez przyciąganie międzycząsteczkowe. Doświadczalnie można to okazać przez wpuszczenie kawałka węgla do kwasu węglanego, znajdującego się nad rtęcią; węgiel natychmiast pochłania gaz i rtęć szybko się podnosi (ob. fig.). Na tej własności węgla polega stosowanie go jako środka odwaniającego czyli dezinfekcyjnego; jeszcze widoczniejszem jest **P.** amoniaku przez wodę. Ilość (na wagę) gazów pochłoniętych jest według Henry'ego (1803) proporcjonalną do ciśnienia, pod jakiem gaz zostaje, ze wzrostem temperatury maleje, lubo zależność ta jest zawiłą; przez wyżarzenie ciała tracą pochłonięte gazy. Ilość pochłoniętych gazów zależy dalej od natury gazu i ciała pochłaniającego; w ogólności gazy tem łatwiej są pochłaniane, im łatwiej dają się skroplić, tak np. węgiel bukowy pochłania 90 objętości amonjaku w warunkach, w których pochłania tylko 2 obj. wodoru. **P.** jest tem większe, im ciała pochłaniające są mniej gęste i bardziej dziurkowate; tak np. czerń platynowa (ob. Platyna) zdolność swą **P.** zawdzięcza swej dziurkowatości. Przy **P.**, w skutek ściśnienia gazów, następuje podwyższenie temperatury, co ma zastosowanie w gazopyrjonach (ob. Chemiczne krzesiwo). Przyjąć nawet można, że wiele gazów przy **P.** staje się ciekłemi, a może i stałemi.—**P.** gazów przez ciecze ulega w ogólności tymże prawom, co **P.** przez ciała stałe, lubo tu cząstki układają się w przestrzeniach międzyatomowych i **P.** jest niejako rozpuszczaniem gazów. Jednak i u ciał stałych ma miejsce podobne **P.**, mianowicie **P.** przez koloidy (ob.) i przez metale, zmiękłe w skutek rozżarzenia, co bliżej zbadał Graham (1868). Poznał on, że kauczuk pochłania równą swojej objętość kwasu węglanego, przyczem objętość jego zgoła się nie powiększa; **P.** to powiększa się razem z ciepłem, co okazuje, że jest ono rodzajem rozpuszczania. Metale w stanie rozżarzonym pochłaniają znaczne objętości gazów, według Grahama platyna przyjmuje 4-krotną, pallad 900-krotną objętość wodoru; nazywa się to *okluzją*. Przy tak znacznem zmniejszeniu objętości wodoru przypuścić można, że przechodzi on tu w stan ciekły, a nawet stały, i Graham uważa, że tworzy się tu niejako aljaż palladu i wodoru, co zresztą odpowiada i ogólnemu zachowaniu się wodoru, zbliżającego się własnościami chemicznemi do metali. Niektóre ciała mają własność **P.** pary wodnej z powietrza; ciała takie nazywają się *hygroskopijnemi* (ob.).—Pod względem fizjologicznym **P.** nazywa się działanie, w skutek którego materje, przyjmowane przez ciała żywe, wprowadzają się wewnątrz tkanek ciał i służą do jego odżywiania (ob. odżywianie, oddychanie, trawienie, limfatyczny układ).—Przez analogję do **P.** gazów, nazywa się **P.** *światła* zjawisko, polegające na całkowitem lub częściowem znoszeniu światła przechodzącego przez ciała. Tłomaczy się to tem, że ruch eteru, stanowiący światło, udziela się cząstkom ciała, które podwyższają swój ruch kosztem siły żywej cząstek eteru, a światło przechodzi w ciepło ciemne, skąd temperatura ciała się ponosi. Jeżeli światło jest złożone, to oddzielne jego części, czyli różne barwy, mogą być w różny sposób pochłaniane, tak, że **P.** światła połączone jest w ogólności ze zmianą barwy. Widmo zatem, powstające z rozszczepienia światła przez pryzmat po przejściu przez ciało pochłaniające, jest odmienne od widma światła na ciało padającego i nazywa się *widmem absorbcyjnem*; tak np., jeżeli ciało zwykłe, białe, przejdzie przez siarczan indyga, to widmo światła, po przejściu przez to ciało, złożonem będzie tylko z błękitu i czerwieni, inne przeto barwy zostały przez siarczan indyga pochłonięte; roztwór chlorku miedzi przepuszcza tylko promienie zielone i nieco błękitnych, roztwór zieleni pochłania całkowicie bardziej łamliwe promienie widma, a w innych wywołuje 5 szerokich smug. Gazy bezbarwne nie pochłaniają światła; to jednak rozumieć tylko należy o warstwach niezbyt grubych. Z temperaturą w ogóle rośnie zdolność pochłaniania promieni światła, a że wtedy także rośnie i zdolność wysyłania tych promieni, przeto już dawno przypuszczano ścisłą zależność tych dwu własności, którą jednak uzasadnił dopiero Kirchhoff (ob. Analiza spektralna). Na **P.** polega szereg dalszych zjawisk światła, jak *fluorescencja*, *fosforescencja*, *kalcescencja* (ob. te wyrazy), **P.** też tłómaczy barwy ciał (ob. Barwy).—**P.** *ciepła promienistego*, które również jak i światło polega na drganiu eteru, ma też samę przyczynę co **P.** światła; promienie ciepła, przechodząc przez ciało, tracą część swej siły żywej, która przechodzi na podwyższenie siły żywej cząstek ciała, czyli na podniesienie jego temperatury. **P.** ulega tu w ogóle tym samym prawom, co wysyłanie ciepła; ciała o powierzchni błyszczącej, odbijającej promienie, pochłaniają słabo; sadza ma najsilniejszą zdolność **P.**, metale najsłabszą; nadto sadza pochłania wszystkie promienie w jednakim stopniu. Desains wykazał doświadczalnie (1801), że **P.** nie zależy od stanu skupienia ciał. Badania nad **P.** ciepła najdawniej prowadził Leslie (1804) za pomocą termometru (ob.) różnicowego, następnie Melloni (1835) za pomocą swego termomultyplikatora (ob.). Nowsze badania przeprowadzali de la Prevostaye i Desains, ostatnio Tyndall. Z silnego pochłaniania ciepła przez sadzę korzysta się przy ścisłych pomiarach termometrycznych. kulki bowiem termometrów powlekają się sadzą. Czarna odzież sto-

Pochłanianie gazów przez węgiel.

sowniejsza jest w zimie, gdyż ciała czarne słabiej odbijają, a mocniej pochłaniają ciepło.

Pochodnia, światło płonące silnym płomieniem, używane zwłaszcza na powietrzu wolnem. Najczęściej używają się **P.** smołowe, złożone z knota, kilkakrotnie zanurzonego w smołę stopioną. Obecnie używane są też ognie bengalskie, lampy elektryczne, a zwłaszcza **P.** naftowe, w których nafta płonie bez kominka szklanego. **P.** używają się przy pogrzebach i pochodach uroczystych czyli fakelcugach (ob.).—**P.** *słoneczne*, ob. Słońce.

Pochrzyn, roślina, ob. Dioscorea.

Pochutnik, ob. Pandanus.

Pochwa, w ogóle powłoka ochraniająca przedmioty, jak **P.** *szpady*.—W botanice **P.** *(spadix)* jest powłoką jednolistną, otaczającą w niektórych roślinach zbiór kwiatów, np. w rodzinie obrazkowatych (ob.).—**P.** kobieca, ob. Srom.

Pochwalski Kazimierz, malarz, * 1856 w Krakowie, ukończył naprzód szkołę techniczną, następnie poświęcił się malarstwu i kształcił się w akademji sztuk pięknych, w Monachjum i Paryżu. Uprawiał z początku malarstwo rodzajowe i dekoracyjne „Opowiadanie weterana,“ „Skarga, opiekun ubogich,“ później malował portrety, które zyskały wielkie uznanie na wystawach monachijskiej i wiedeńskiej. Ważniejsze z nich: portret Popiela, hr. Pinińskiego, Burzyńskiego i Sienkiewicza, 1886 odbył podróż artystyczną po Włoszech i Grecji, 1890 otrzymał dwa medale na wystawie monachijskiej, a w latach następnych na wystawach wiedeńskiej i berlińskiej. Mieszka w Krakowie.

Pochwałka znaczyła w dawnem prawie litewskiem i polskiem odgróżkę czyli zapowiedź zemsty.

Pochwiec *(Emballonura)*, rodzaj ssących rękoskrzydłych, z rodziny nietoperzy, odznaczający się skórną pochwą otaczającą krótki ogon, w którą dowolnie chowany i wysuwany być może. Pyszczek ma ryjkowato przedłużony, konchy uchowe dosyć długie, wązkie i śpiczaste. Żyje w Brazylji, na wyspie Jawie i Sumatrze.

Pochwist, *Pochwiściel, Pogwizd, Poświst*, bóstwo burzy i wiatrów, czczone jakoby za bałwochwalskich czasów w Polsce i na Rusi; tak przynajmniej twierdzą Długosz, Strzedowski, Tkany i in., utrzymując zarazem, że Czesi i Morawianie bóstwo to nazywali *Nehoda* (por. *Pogoda*). Nie da się jednak niczem uzasadnić, ażeby wyraz **P.,** *pogwizd*, oznaczał co innego niż świst wiatru.

Pochworogie, *pustorogie*, ob. Przeżuwające.

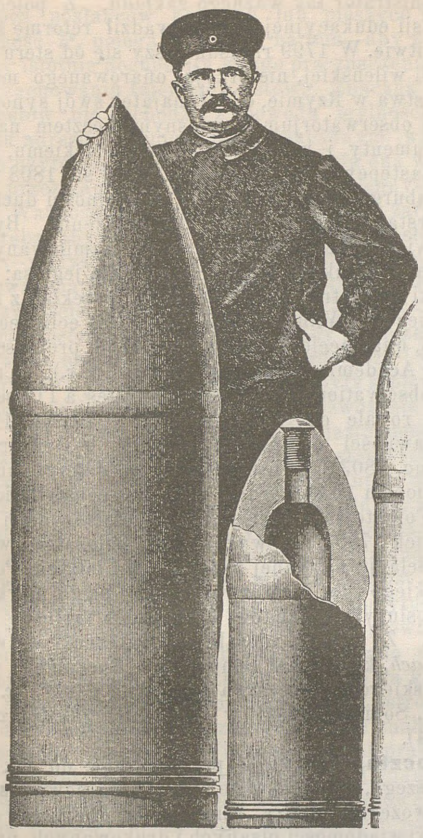
Pochyłość, kierunek pośredni między poziomym a pionowym. Linja zowie się *pochyłą* względem drugiej, gdy nie jest do niej prostopadłą. Każda pochyła jest dłuższa od prostopadłej, z tego samego punktu wyprowadzonej; pochyłe równo-oddalone od spodka prostopadłej są między sobą równe; pochyła bardziej oddalona jest dłuższa.

Pociej Adam Hipacy, obok Terleckiego i Rahoży główny sprawca unji brzeskiej, * 1541 we wsi Różanka, † 1613 w Włodzimierzu; syn podskarbiego i pisarza najwyższego nadwornego Lwa **P.,** wychowywany w wierze wschodniej, otrzymał staranne wychowanie na uniwersytecie krakowskim, poczem przebywając po śmierci ojca na dworze królewskim, przeszedł na wyznanie helweckie. Po śmierci króla Zygmunta Augusta sprawował rozmaite urzędy świeckie i ostatecznie był kasztelanem brzeskim. Po stracie żony, Anny, córki ks. Ostrożeckiego, wstąpił do zakonu Bazyljanów, zmienił imię chrzestne Adam na Hipacy, i odznaczywszy się wkrótce wielką działalnością, został biskupem włodzimirskim i brzeskim ruskim. Wszedłszy następnie w bliższe stosunki z Cyrylem Terleckim, biskupem łuckim, i Michałem Rahożą, metropolitą kijowskim, brał czynny udział w przeprowadzeniu znanej w dziejach unji brzeskiej 1595 r. Po odbytym w tym celu soborze, posłował do Rzymu, skąd powróciwszy, gorliwie pracował nad rozszerzeniem unji. Po śmierci Rahoży został 1600 metropolitą kijowskim i na tem stanowisku odznaczył się szczególną surowością przeciwko Dyzunitom. Słynął z niepospolitej nauki i wymowy. Z dzieł jego, których miał wiele napisać, pozostało zaledwo kilka i z tych nie wszystkie są uważane za jego własne. Powszechnie przypisują mu następujące dzieła: „Antirrhisis albo apologje przeciwko Krzysztofowi Filatetowi“ (Wilno, 1600); „O przywilejach nadanych od królów polskich i przedniejszych niektórych dowodach, które św. unję wielce zalecają i potwierdzają“ (bez r. i m. dr.; około 1600); „Poselstwo do papieża rzymskiego Syksta IV i t. d.“ (Wilno, 1605); „Harmonja albo konkordancja cerkwi orjentalnej z Kościołem Rzymskim“ (tamże, 1608); „Kazania i homilje“ (Supraśl, 1674; wyd. 3, Poczajów, 1788); „Obrońca wiary św. katolickiej i t. d.“ (Supraśl, 1768). Wszystkie dzieła **P.** są nader ważne do początkowych dziejów unji kościelnej.

Pociej Jan, kanonik katedralny chełmski, grecko-unicki, ostatecznie rektor seminarjum grecko-unickiego w Chełmie, † tamże 1859 r., wydał: „Zbiór wiadomości historycznych i aktów dotyczących dziesięcin kościelnych na Rusi“ (Warszawa, 1845) i in.

Pociot, w dawnej polszczyźnie: wuj, czyli mąż ciotki.

Pociski, zowią się wszelkie ciała, wyrzucane z pewnem natężeniem, a pozostawione następnie działaniu sił naturalnych. Takiemi ciałami są: kamienie rzucone z ręki lub procy, strzały, kule karabinowe lub działowe, miotane dla szkodzenia nieprzyjacielowi. W szczególności **P.** nazywają się bryły rzucane przez broń palną. Pierwotnie były to kule kamienne, następnie kule ołowiane, w XV wieku wystąpiły kule żelazne, około 1500 r. powstały bomby (ob.), a w drugiej połowie XVI w.

Pociski dział olbrzymich.

kartacze (ob.). Działa gwintowane dały początek pociskom wydłużonym, z zakończeniem stożkowatym, a wewnątrz wydrążonym dla pomieszczenia ładunku wybuchającego. O wielkości pocisków, wyrzucanych przez olbrzymie dzisiejsze działa, daje wyobrażenie załączony rysunek; ob. też Granat. Nauka podająca prawa rzutu pocisków zowie się balistyką (ob.).

Pococke Edward, teolog i orjentalista angielski, * 1604 w Oxfordzie, † tamże 1691. Ukończywszy 1612 studja w mieście rodzinnem, poświęcił się badaniu języków wschodnich; wyświęcony 1629 r., przebywał przez lat 6 w Alepo, skąd wróciwszy, został 1636 r. profesorem języka arabskiego. Wkrótce jednak powtórnie udał się na Wschód, przebył przez lat 4 w Konstantynopolu i powróciwszy przez Włochy i Francję, został redaktorem w Childreyi w Bekshire. 1648 powołany został do Oksfordu na profesora języka hebrajskiego. Wydał: „Specimen historiae Arabum"; „Porta Mosis" (1655); „Commentarii in Micham, Maleachi, Hoseam et Joelem" (1677—79); „Nother el Gauhar" (2 t., 1658; przekład roczników Eutychjusza); „De veritate" (przekład z Hugona Grocjusza na język arabski). Najważniejsze dzieło **P.** jest przekład roczników Abul-Faradża p. t. „Historia dynastiarum" (2 t., 1663).

Pococke Ryszard, podróżnik angielski, * 1704 w Southampton, * 1765 w Meath; po ukończeniu studjów w Oksfordzie podróżował po Wschodzie, zwiedził zwłaszcza Egipt, Arabję i Grecję, skąd wróciwszy 1742 r. ogłosił niepośledniej wartości dzieło: „Description of the East and some other countries" (2 t., Londyn, 1743—1745). 1745 mianowany był arcydziekanem dublińskim, 1756 r. biskupem w Ossory, a 1765 biskupem w Meath.

Poczajów, miasteczko w powiecie Krzemienieckim, gubernji Wołyńskiej, sławne starożytnym kościołem, zbudowanym na wyniosłej górze, z cudownym obrazem N. M. P. Pierwszą wiadomość o tutejszym kościele Wniebowzięcie N. M. P. znajdujemy w dyplomatach pod 1527; 1557 r. **P.** należał do Bazylego Gojskiego, żona którego, Anna z Kozińskich, otrzymawszy od metropolity Neofita obrazek Matki Boskiej, ofiarowała go do kościoła, hojnie przez nią upasożonego. Obrazek ten wkrótce zasłynął cudami, ściągając tłumy pobożnych pielgrzymów. W 1602 r. **P.** dostał się spadkiem Janowi i Andrzejowi Firlejom, od których przeszedł następnie w dom ks. Wiśniowieckich, poczem stanowił od 1740 r. własność Michała Radziwiłła, a od 1773 r. Jana hr. Tarnowskiego. Od 1618 r. istniała tu już drukarnia, z której wyszło wiele ważnych dzieł religijnych i historycznych. Dawny kościół i klasztor bazyljański, obecnie na kościół prawosławny zamieniony, pierwotnie z ciosu wystawiony w 1650 r., przebudowany, a raczej na nowo wzniesiony został 1771—1792 r. przez Mikołaja Potockiego, starostę kaniowskiego, który po burzliwem życiu osiadł przy klasztorze, jako pokutnik.

Poczdam, ob. Potsdam.

Poczęcie Niepokalane, t. j. poczęcie człowieka bez grzechu pierworodnego. W pierwotnych czasach Kościół nauczał, że wyłącznie tylko Jezus Chrystus, będąc poczęty z Ducha św., nigdy nie miał na sobie grzechu dziedzicznego czyli pierworodnego, wszyscy zaś inni ludzie, zaraz od swego **P.,** jeszcze przed narodzeniem, są obciążeni tym grzechem. Wkrótce jednak powstała w kościele myśl, że N. M. P. uchowała się za życia swego bez winy i skazy, ponieważ inaczej nie mógłby ją Bóg wybrać na matkę dla swego syna (Trid. Sess. VI. can. 23). Z tego łatwo wywiązało się pojęcie, że począwszy od dnia **P.** nie miała na sobie żadnej winy, czyli że była poczętą bez grzechu pierworodnego. Ponieważ jednak teologowie nie przedstawiali sobie jasno istoty grzechu pierworodnego, powstał więc w Kościele zacięty spór w tym przedmiocie, i jedni z teologów stanęli w obronie **P. N.** N. M. P., drudzy zaś, ze św. Bernardym na czele, odrzucali je. Gorliwie bronił **P. N.** zwłaszcza Franciszkanin Jan Duns Scotus

(1307), oraz cały zakon, do którego należał; przeciwko nim wystąpili Dominikanie, powołując się na Tomasza z Akwinu. Odtąd obrońcy **P. n.**, do których przyłączył się i uniwersytet paryski, nazwani zostali *Skotystami*, przeciwni zaś *Tomistami*. Zarówno i papieże niejednostajnie zapatrywali się na ten przedmiot; Sykstus IV, Paweł V, Grzegorz XV i Aleksander VII byli przychylni temu poglądowi, ale zabronili zarówno ogłaszać go ludowi jak i kazać przeciwko niemu; również nie pewnego nie postanowiły w tym przedmiocie sobory bazylejski i trydencki. Zwolna weszło w życie niektórych klasztorach oficjum o **P. n.**; Grzegorz XVI dozwolił biskupom francuskim, ażeby w prefacji we mszy, oraz w litanjach wyznawali Marję bez grzechu poczętą; w 1843 r. sami nawet dominikanie prosili ażeby i im dozwolono odprawiać mszę i officjum o **P. n.** W końcu biskupi francuscy i amerykańscy wspólnie z zakonem Jezuitów, prosili papieża, ażeby naukę o **P. n.** ogłosił za dogmat wiary. Pius IX najpierw za pomocą encykliki z 2 lutego 1849 r. starał się zbadać usposobienie biskupów całego świata i zarazem Jezuicie Peronne rozkazał napisać dzieło w obronie **P. N.** „De immaculato B. V. Mariae conceptu, an dogmatico decreto definiri possit“ (Rzym, 1848); następnie, zwoławszy biskupów z całego świata, 8 grudnia 1854 r. uroczyście ogłosił **P. n.** N. M. P. za dogmat wiary. **P. n.** N. M. P. obchodziło się w kościele wschodnim, począwszy od V wieku, dnia 9 grudnia, pod nazwą **P. n.** św. Anny, matki Bogarodzicielki. W kościele zachodnim weszło w zwyczaj dopiero w XI i XII wieku; w Rzymie począwszy od XIV wieku obchodziła się pamiątka **P.** P. Marji; Klemens XI uznał ją 1708 r. za święto powszechne, od 1854 r. nazwana świętem **P. n.** N. M. P.

Poczep, miasteczko powiatu Mglińskiego, gubernji Czernihowskiej, nad rzeką Sudostą, liczy przeszło 5,000 miesz.

Poczobut Marcin Odlanicki, astronom, * 1728 we wsi Słomiance, powiecie Grodzieńskim, † 1810; nauki pobierał w Grodnie i w Wilnie u Jezuitów, poczem wstąpił do ich zgromadzenia i przez lat kilka pełnił obowiązki nauczycielskie. W 1761 r. wysłany został za granicę dla kształcenia się w matematyce i astronomji kosztem ks. Michała Czartoryskiego, a po powrocie do kraju w 1764 r. objął katedrę matematyki i astronomji w Wilnie, którą po zniesieniu zgromadzenia Jezuitów zatrzymał, i tu nie szczędząc własnych funduszów, postarał się o założenie obserwatorjum astronomicznego; zarazem redagował *Gazetę Wileńską*. Liczne obserwacje zjednały mu miejsce w towarzystwie królewskiem w Londynie i w gronie korespondentów akademji nauk w Paryżu. Stanisław August uczcił jego zasługę medalem wybitym na cześć jego 1775 r. W 1780 r. został rektorem akademji i położył znakomite zasługi, nietylko na głównem swojem polu naukowem, ale również jako biegły administrator tak ważnego zakładu. Z polecenia komisji edukacyjnej przeprowadził reformę szkół na Litwie. W 1799 r., usunąwszy się od steru akademji wileńskfej, nie przyjął ofiarowanego mu biskupstwa w Rzymie, oddał majątek swój synowcowi, a obserwatorjum i własnym kosztem nabyte instrumenty i książki Janowi Śniadeckiemu, swemu zastępcy i przyjacielowi, udał się 1808 r. do Dynaburga, gdzie złożywszy dostojności duchowne, wstąpił napowrot do zgromadzenia. Był to człowiek wszechstronnie uczony, zamiłowany zarazem w sztukach pięknych. Dzieła jego są: „Początki geometrji, dzieło Clairaut, przekład z francuskiego“ (Wilno, 1772); „Calculus eclipseos lunaris, quae accidit die 14 febr. 1766 pro observatorio AcademiaeVilnensis“ (tamże i t. r.); „Cahier des observations astronomiques faites à l'Observatoire royale de Vilno en 1773“ (tamże, 1777); „O dawności Zodjaku Egipskiego w Denderach“ (Wilno, 1803); „Observationes ad determinandam positionem 16 stellarum, e quibus constellatio Viteli Poniatoviani formatur“ (w efemerydach berlińskich 1785), t. j. wyznaczenie położenia gwiazd konstelacji, nazwanej przez niego Ciołkiem Poniatowskiego i in. Obserwacje jego biegu Merkurego posłużyły Lalandowi do ułożenia tablic tej planety. Żywot **P.** opisali: Jan Śniadecki w swych *Pismach*, ks. Michał Bohusz w „Rocznikach warszawskiego towarzystwa przyjaciół nauk“ (t. IX); F. M. Sobieszczański w *Tygodniku Illustrowanym* (1864).

Poczta, instytucja przeznaczona do jak najszybszego, najregularniejszego i najpewniejszego przewożenia między oznaczonemi miejscami (stacjami) wiadomości pisanych i drukowanych, przedmiotów i osób. Usługi jej otwarte są dla każdego, ceny z góry oznaczone. Jako środku przewozu używa ona koni często zmienianych, posiłkując się kolejami żelaznemi, o ile te są przeprowadzone, a na rzekach i morzach statkami—głównie parowemi. Oprócz regularnego wysyłania wozów pocztowych, może być na żądanie udzieloną ekstrapoczta, do czego zarząd pocztowy utrzymuje potrzebną liczbę koni i wozów, oraz do nadzwyczajnej przesyłki wiadomości—sztafeta. **P.** jest niezbędną dla państwa, dla utrzymania związku między prowincjami a zarządem centralnym, i potrzebie tej głównie zawdzięcza swój początek; oddana na użytek prywatny, stała się źródłem znacznych dochodów państwowych; w ostatnich czasach państwa mniej zważają na dochód z **P.**, uważając za główną jej korzyść ułatwienie wymiany myśli i towarów między ludźmi, przez co **P.** staje się niesłychaną dźwignią oświaty i przemysłu. Aby **P.** odpowiadała swemu zadaniu, musi czynić zadosyć warunkom prędkości, pewności, taniości i regularności. Prędkość umożebniają głównie koleje żelazne, dalej należyte schodzenie się **P.** z różnych kierunków pochodzących, przeprowadzenie dróg jak najprostszych, zaprowadzenie **P.** wiejskiej za

pomocą posłańców konnych lub pieszych i t. d. Pewność **P.** polega nie tylko na tem, aby przedmioty istotnie dochodziły swego przeznaczenia, ale i na zachowaniu tajemnicy listów. Znaczna liczba listów nie dochodzi z powodu mylności lub braku adresu. Taniość jest niezbędnym warunkiem użyteczności **P.**, najdalej doszła ona w Anglji, przez zaprowadzenie tak zwanej penny-taryfy. Ważność **P.**, korzyści jednolitego zarządu, potrzeba, aby wszelkie części kraju **P.** obsłużone były—wszystko to silnie przemawia za tem, aby **P.** uważaną była za instytucję państwową, co też rzeczywiście prawie wszędzie się dzieje.—*Wiadomości historyczne.*—Pierwsze ślady urządzeń pocztowych napotykamy w Persji, gdzie za Cyrusa i Darjusza Hystaspesa ustanowione były królewskie stacje z posłańcami konnymi, do rozwożenia poleceń, z których każdy oddawał je następnemu; od morza Egejskiego do Suzy było 111 stacji zabudowanych. W Grecji niektóre państwa utrzymywały szybkobiegaczów, atoli bez niezbędnych zmian na stacjach. Dopiero w Rzymie za Augusta przez naśladownictwo urządzeń perskich otrzymano usługę pocztową prawidłową, tak że August mógł w ciągu 20 dni odbierać listy z Azji; instytucja ta posługiwała również do szybkiego przewożenia urzędników. Za Konstantyna pozwalano z niej korzystać osobom prywatnym, wszakże na każden raz za szczególnem zezwoleniem. Król ostrogocki Teodoryk utrzymał to urządzenie, jakie znalazł we Włoszech. Za Karola Wielkiego istniał prawidłowy związek między oddzielnemi prowincjami, na stacjach znajdowały się też wozy, ale głównie dla celów rządowych; za jego następców i późniejszych zaburzeń ślady tej instytucji zginęły. Na następny rozwój **P.** wywarły wpływ przeważny stosunki handlowe związku hanzeatyckiego. Uniwersytet paryski utrzymywał od swego założenia posłańców dla potrzeb swych profesorów i uczniów; przywilej ten odebrał mu Ludwik XI i założył państwową instytucję posłańców.—W Niemczech pierwsza **P.** pod tą nazwą uorganizowaną została w Tyrolu przez Rogera I z Thurn i Taxis, którego syn urządził **P.** konną między Bruksela a Wiedniem (1516), a powodzenie jej zachęciło do dalszych podobnych przedsiębierstw przez członków rodziny Taxis i innych książąt. Lamoral Taxis otrzymał w Niemczech dziedziczny urząd generalnego pocztmistrza, obok tego jednak państwa oddzielne utrzymywały własne poczty. Stąd urządzenia pocztowe w Niemczech bardzo były do ostatnich czasów zawiłe, co się starał uprościć traktat niemiecko-austrjacki z 1850 r., ale rodzina Turn-Taxis zrzekła się swych przywilejów za wynagrodzeniem ostatecznie dopiero 1867.—Początki **P.** w Anglji sięgają środka XIV wieku; konni posłańcy istnieli za Elżbiety (1658—1603). W początkach XVIII wieku **P.** prywatne zostały zniesione i **P.** uznaną za przywilej królewski. Karol I wydzierżawił **P.** za 7,000 funtów ster. Wozy pocztowe do listów zaprowadzone zostały w drugiej połowie XVIII wieku. Znaczne reformy zaprowadził Pitt według projektu Palmera, a 1811 r. dochody wynosiły już 12 miljonów talarów. Rowland Hills 1839 r. obliczył koszta przesyłki listów; na podstawie jego wskazówek taryfę niesłychanie obniżono i cenę za przesyłkę listu oznaczono jednę na wszystkie odległości w trzech królestwach W. Brytanji — 1 penny za list ważący $\frac{1}{2}$ uncji. Od 1840 r. zaprowadzono marki, które się wkrótce po wszystkich krajach rozpowszechniły. Liczba listów, która w Anglji wynosiła 1840 r. 75 mil., w 1863 r. doszła do 642 mil., a w 1893 r. do 2,062 mil., tylko w samej Anglji, Szkocji i Irlandji, nie licząc Indji i innych kolonji zamorskich. Z **P.** angielską połączoną jest kasa oszczędności,—składki mogą być na każdej stacji wnoszone i na którejkolwiek podnoszone.—We Francji otrzymała **P.** prawidłowy rozwój dopiero za Ludwika XIII, który ustanowił generalnego kontrolera poczt. W 1676 r. dochód pocztowy wydzierżawiono za 1,200,000 liwrów. Zresztą **P.**, we Francji, podobnie jak w Anglji, zajmuje się tylko przesyłką listów i gazet, do przewożenia osób i towarów służą osobne towarzystwa, oraz koleje, statki parowe i t. d.—W Polsce najdawniejsze ślady poczty spotykamy za panowania Bolesława Chrobrego, który pierwszy postanowił, ażeby wszystkie miasta dostarczały koni lub ludzi pieszych do rozwożenia poleceń władzy. Później postanowienie to rozciągnięte zostało i na wsie, obowiązane w tymże celu dawać stosowne podwody. Stałe urządzenie podwód nastąpiło za Zygmunta Augusta w 1564 r., który już własnym kosztem utrzymywał pocztę zagraniczną, zwłaszcza z krajami włoskiemi. Szczegółowe jednak przepisy pocztowe, rozwijane coraz obszerniej przez następców Zygmunta Augusta, uzupełnił Władysław IV w 1647 r. i Jan Kazimierz w 1659 r. Po nich, każdy już niemal monarcha polski dodawał coś do obowiązujących już w tej mierze przepisów i udokładniał ile możności istniejące rozporządzenia, na której to drodze największe zasługi położył dopiero Stanisław August, ustawami swemi z lat 1766—1777 r., chociaż i on jeszcze na utrzymanie **P.** wiele z własnych funduszów dokładać był przymuszony. Za rządu pruskiego wprowadzone zostały w Polsce raz pierwszy: sztafety, ekstrapoczty, kurjerzy i bryftregerzy (1796), a za Księstwa Warszawskiego dyliżanse w 1808 r. Obecnie istniejąca u nas instytucja pocztowa i jej urządzenia zależą od centralnego zarządu pocztowego państwa Rosyjskiego, gdzie pierwsze ślady urządzeń pocztowych znajdujemy za Iwana Wasiljewicza (1534—1584). Za Piotra W. zaprowadzono 1711 r. pocztamt w Moskwie, 1719 r. w Petersburgu, a w 1775 pomiędzy wszystkiemi większemi miastami była już zaprowadzona komunikacja pocztowa. Dyliżanse zaprowadzono 1820 r. na główniejszych traktatach. Stosunki pocztowe międzynarodowe ułatwione są

przez liczne konwencje pocztowe zawarte w ostatnich czasach. Por. Hartmanna „Entwickelungsgeschichte der Posten von den ältesten Zeiten bis zür Gegenwart i t. d.“ (Lipsk, 1868); Hüttnera „Das Postwesen unserer Zeit“ (5 t., tamże, 1854—1860); Ar. Rothschild „Histoire de la poste aux lettres“ (4 wyd., Paryż, 1879, 2 t.); L. Renault „La poste et le télégraphe“ (Paryż, 1877); Hudemann „Geschichte des römischen Postwesens“ (2 wyd., Berlin, 1879); Veredarius „Das Buch von der Weltpost“ (1885); Mathias „Ueber Posten und Postregal“ (Berlin, 1832). Obfity materjał do historji rozwoju poczt znajduje się w wydawanem od 1871 r. rządowem czasopiśmie *Archiv für Post und Telegraphie*. Ratkowskiego „Ueber die Post-sparkassen“ (Wiedeń, 1872); Sobieszczańskiego „O poczcie w dawnej Polsce“ (w *Gazecie Warszawskiej* z roku 1860, N. 49 i 50).

Pocztowa karta, K. korespondencyjna, *pocztówka*, jest to odkryta karta, zastępująca list zamknięty, zaprowadzona w 1870 w Austrji, następnie w Niemczech; wymyślił ją w 1869 r. Stephan.

Pocztowa mila, mila używana przez urzędy pocztowe, najczęściej mila geograficzna, ob. Mila.

Pocztowe marki. Myśl ustanowienia specjalnego znaku pocztowego, stanowiącego dowód opłacenia należności za przesyłaną korespondencję, istniała oddawna. W 1653 r. paryski pocztmajster De Vilayé obmyślił t. zw. *billets de poste payée*, a następnie 1818 r. zaprowadzone były koperty stemplowane, ale obie te utrzymały się niedługo. Księgarz angielski Jakób Chalmes z Dundee podał 1838 projekt naklejania na listach marek pocztowych i przedstawił wzory marek, pociągniętych klejem na stronie odwrotnej. Po długich debatach i zmianach wzorów ustanowiono wreszcie wzory obowiązujące prawie dotychczas i sprzedaż marek w Anglji rozpoczęto 6 maja 1840. Za przykładem Anglji poszły inne państwa całego świata, tak, że na jubileusz zaprowadzenia marek, obchodzony w 1890 r., wydano wzory przeszło 10,000 różnych znaków opłaty pocztowej. Wprowadzenie marek wpłynęło bardzo wiele na ułatwienie i uproszczenie korespondencji pocztowej. Zbieracze marek istnieli i dawniej, ale liczba ich wzrosła do ogromnych rozmiarów w latach ostatnich. Dzielą się oni na dwie grupy: dyletantów i kolekcjonistów w celach naukowych. Wielkie albumy niektórych zbieraczów obejmują dziesiątki tysięcy najrozmaitszych znaków opłat pocztowych, jak: marki, koperty, banderole, listy otwarte i zakryte, przekazy pieniężne, pakiety, marki opłat dodatkowych i t. p., a każdego roku zjawia się wiele nowych marek. Dokładne wiadomości o wszystkich znakach opłaty pocztowej zawarte są w gruntownie opracowanych dziełach: Moschkan „Handbuch für Postwerthzeichen-Sammler“ (7 wyd.) i nie tylko w tym celu, lecz zarazem jako pouczające źródło wiadomości, dotyczących marek, oraz J. Moens „Catalogue prix-courant des Timbres-Poste, Télégraphes, enveloppes et Bandes, Cartes, Mandats, Fiscaux Mobiles etc.“ (1893). Przeglądając tu katalog znajdujemy w nim ceny ciekawe. Tak naprzykład marka wyspy św Maurycego, wartości 2 penzy, z 1847 r. sprzedana została za 5,000 franków, a ocenioną jest teraz na 6,000 marek (prawie 3,000 rub.); jedna marka szwajcarska, licząca lat 50, oceniona na 600 marek; 6-cio-kopiejkowa rosyjska dla korespondencji wschodniej, z 1863 r. przez lat trzydzieści doszła do wartości 100 marek, a 5-cio-kopiejkowa koperta moskiewskiej poczty miejskiej z 1846 r. oceniona na 1,000 marek. Istnieją nadto *marki jubileuszowe*, odbijane na pamiątkę ważnych wypadków politycznych lub historycznych. Tak kolonja Nowy Wallis południowy na pamiątkę 100-letniego jubileuszu swego istnienia, puściła w obieg marki z wyobrażeniem kangura, ptaka, widoku Sydneju, z biustem Kolumba, geograficzną kartą Australji i t. p. W 1891 r. Rumunja wypuściła markę jubileuszową tylko z napisem: „Jubileul“. 400-letni jubileusz odkrycia Ameryki przez Kolumba dał powód do puszczenia w obieg ciekawych marek i kopert. Istnieją jeszcze jubileuszowe marki rzeczypospolitej Argentyńskiej i San-Salvadoru, angielskie i t. d. Oryginalne nieraz bywają powody wypuszczania nowego wzoru marek. Tak naprzykład we francuskiej kolonji Diego Suarez, położonej na północnem wybrzeżu wyspy Madagaskar, zabrakło pewnego razu marek, a tymczasem z Francji ich nie nadsyłano. Wtedy gubernator puścił w obieg własnego pomysłu marki 5-centymowe z wyobrażeniem dwóch głów kobiecych, z których jedna murzynki. W afrykańskiej rzeczypospolitej Liberji nie podobała się prezydentowi wyobrażona na kopertach twarz jego; rozkazał więc ją zatrzeć, i cały zapas kopert puszczony był w obieg z zatartemi twarzami. Nadmienić jeszcze należy, że wobec wielkiego pobytu na marki osobliwsze, potworzyły się fabryki marek fałszywych, doskonale naśladujące marki używane, nawet z odciskami pieczęci pocztowych.

Pocztowy kongres, zjazd przedstawicieli instytucji pocztowych różnych państw w celu narady nad rozwojem poczty w stosunkach międzynarodowych. Myśl takiego kongresu wyszła od Stanów Zjednoczonych, ale pierwszy skuteczny zjazd zdobył się z inicjatywy pruskiego sekretarza stanu Stephana w Bernie 1874 r. Do międzynarodowego związku pocztowego przystąpiły 22 państwa, na mocy układu podpisanego 9 października 1874 r. Drugi kongres, który odbył się w Paryżu 1878 r., rozszerzył związek powszechny do znaczenia wszechświatowego i ustanowił porto w wysokości 25 centimów (20 fenigów). Trzeci wszechświatowy kongres obradował w Lizbonie 1885 r., liczył już przedstawicieli 48 państw i postanowił odbywać narady co 5 lat. Uchwały kon-

gresu pocztowego podlegają zatwierdzeniu właściwych rządów. Czwarty wszechświatowy kongres odbył się w Wiedniu 1891 r., uczestniczyło zaś w nim 74 członków, reprezentujących 48 państw. Najważniejszym wypadkiem jego było przyłączenie się siedmiu kolonji australskich. Następny kongres odbył się w 1897 r. w Waszyngtonie.

Pocztyljon (fran.), znaczy woźnica pocztowy; postillon d'amour, posłaniec miłosny (przenoszący list miłosny).

Poczwarka, ob. Owady.

Poczynki, m. w pow. Łukojanowskim, gub. Niżegorodzkiej; liczy 9,894 miesz. (1897).

Podagra, ob. Artrytyzm.

Podagrycznik, roślina, ob. Aegopodium.

Podania bohaterskie (sagi), są to obszerne mity ze wspomnień świetnych bohaterskich epok ludów, pomieszczane i ujęte w ramę ludowej poezji, naprzykład poematy Homera, „Mahabharata", „Nibelungów pieśni;" te same postacie spotykamy w niemieckich sagach, we francuskich i angielskich poematach bohaterskich, jak: „Zygfryd", „Teodoryk ostrogocki" (Dietrich von Bern), „Atylla", „Gudrun", „Król Artur" i in. Por. W. Grimm „Deutsche Heldensage" (3 wyd., 1889, Rassmann 1857, t. 2, W. Müller 1886.

Podatek arealny, ob. Podatki.

Podatek solny, ob. Podatki.

Podatki. Są to opłaty, uiszczane przez obywateli na rzecz państwa, bez otrzymania wzajem szczególnej, bezpośredniej od niego usługi, a służące na pokrycie potrzeb ogólnych, z których każda jednostka w państwie korzysta. Nakładanie podatków należy do atrybucji państwa, bo bez prawa tego władza państwowa nie miałaby środków na rozwinięcie swej działalności. Sprawa więc podatkowa, od której głównie zależy stan finansowy państwa, a w znacznej mierze i dobrobyt ekonomiczny kraju, jest jedną z najważniejszych w polityce. W dobrze prowadzonej polityce istnieje dążenie, aby podatki, nie naruszając kapitału narodowego, były pokrywane z czystego dochodu. Wszelkie wykroczenia w tym względzie mogą grozić smutnemi następstwami. Za przykład służyć może, że w dawnej Polsce były podatki zbyt nizkie i nierównomiernie rozłożone. Przyczyną tego był wadliwy stan polityczny kraju, w którym wszystkie prawa miała jedna uprzywilejowana warstwa narodu, uchylająca się od ponoszenia ciężarów i spychająca je na inne klasy społeczeństwa. Znaczną część winy tego stanu należy złożyć na nieszczęsny przywilej Ludwika Węgierskiego, dany w 1374 szlachcie polskiej w Koszycach, którym opłatę podatków ograniczył do dwu groszy z łana i zobowiązał się imieniem swojem i następców, nowych podatków bez wiedzy i zgody szlachty nie stanowić. Przywilej Ludwika był potwierdzony przez Władysława Jagiełłę, Kazimierza Jagiellończyka i wielu następnych monarchów. W ten sposób szlachta, pozyskawszy prawo stanowienia podatków, okazywała się bardzo skąpą na potrzeby skarbu publicznego. Najwymowniejszym dowodem takiego stanu rzeczy był fakt, że w 1768, a więc jeszcze przed pierwszym rozbiorem kraju, wszystkie dochody z cła, kwarty i podatków wynosiły w Koronie 10,000,000, a w Litwie 3,000,000 złp. To nam objaśnia słabość państwa i bezsilność rządu, który, choćby przy najlepszych chęciach, nie mógł utrzymać nawet szczupłej, prawem wymaganej liczby wojska. Sejm w 1775 dozwolił powiększyć dochody państwa do 33 mil. złp., ale i ta cyfra, jakkolwiek skromna, nie została z poborów osiągniętą. Dopiero gdy naród, rozbudzony usiłowaniami Leszczyńskiego, Konarskiego, Kołłątaja, Staszyca i wielu innych, zaczął myśleć o reformie, poczęto się krzątać około wynalezienia nowych źródeł dochodu, ale i tu piękne chęci rozbiły się o skąpstwo i egoizm panującego stanu. Wracając do podatków, jakie istniały przy końcu panowania Stanisława Augusta, zaznaczymy, że spotykamy naprzód: podymne ustanowione w 1829 i pobierane z miast, miasteczek i wsi, a płacone dwiema ratami w marcu i wrześniu; pół-podymne, przypadające z dóbr królewskich i stołowych; łanowe, czopowe, szelążne i połączone żydowskie. Dopiero w drugiej połowie XVIII wieku sprawiedliwsze pojęcia w tym względzie zaczęły przenikać społeczeństwa i wchodzić w życie publiczne. Ale i dziś, jakkolwiek prawa wszystkich państw europejskich w zasadzie uznają obowiązek każdego do ponoszania ciężarów państwowych, w zastosowaniu praktycznem tej zasady jest wiele zboczeń. Można usprawiedliwić częściowo te zboczenia niesłychaną trudnością w zastosowaniu zasady równomiernego opodatkowania; trudną bowiem jest rzeczą dowiedzieć się o stanie majątkowym każdej jednostki. Nowocześni ekonomiści domagają się obecnie, aby stopa podatku była nietylko proporcjonalna do środków kontrybuentów, ale aby rosła w stosunku powiększania się ich dochodu. Innemi słowy, w pewnych granicach dochodu jednostki, np. w granicach 600—1,000 rub. wystarcza, przypuśćmy, stopa 5%, w granicach 1,000 do 2,000, stopa ta rośnie do $7^1/_2$% i coraz wyżej. Nauka żąda nadto, aby pewne minimum dochodu było wolne od opodatkowania, a zarówno w nauce, jak w praktyce ujawnia się tendencja ku ustaleniu proporcjonalnych podatków dochodowych, będących najsprawiedliwszym systemem obciążania obywateli. Dążność ta jednak napotyka przy urzeczywistnieniu na rozliczne trudności, a pierwszą w ich szeregu jest trudność oszacowania majątku kontrybuenta, który zawsze znajduje sposób na utajenie rzeczywistych swych dochodów. Podatek dochodowy dość prawidłowo pobierany, dotychczas urzeczywistniony został tylko w Niemczech. Przechodzimy do klasyfikacji podatków, według tych głównych typów. Podatki bezpośrednie obciążają własność i posiadanie, majątek; pośrednie pobierają się za czynności już dokonane

lub przedsiębrane. Oznaką podatków bezpośrednich jest to, że opłacane są przez osoby, które je z polecenia władzy ponosić mają, drugie zaś dają możność kontrybuentowi ściągnięcia ich od osób innych, t. j. spożywców. Cło jest podatkiem pośrednim, bo opłaca je pierwiastkowo kupiec, ale niezwłocznie obciąża stosunkową nadwyżką towar, tak, że brzemię to spada na nabywcę-konsumenta. Funt kawy płaci pewną kwotę cła; pokrywa ją naprzód kupiec, ale nabywca kawy zwraca kupcowi cło. To samo dzieje się z akcyzą, która jest również podatkiem pośrednim; producent cukru lub spirytualji wnosi skarbowi podatek, ale obciąża nim zarazem spożywcę przez odpowiednią podwyżkę cen. Przy niektórych przedmiotach handlu, polegających rozlicznym przemianom w przetwórstwie, stosunkowo rozłożenie na konsumenta podatku pośredniego, komplikuje się i dokonywa stopniowo. Tak, gdy hurtowiec sprowadza bawełnę i opłaca od niej cło, artykuł ten przechodzi różne fazy, przyczem każdy przetwórca zwraca poprzednikowi wyłożony podatek. Przędza idzie do fabryki i tam przekształca się na meterję, z fabryki do składu sukna, potem do krawca, a wreszcie do spożywcy. Przy każdem przejściu na inne ręce, cło dolicza się do ceny towaru z odpowiednim zyskiem, przenoszącym często usprawiedliwiony procent. Podatki pośrednie mają tę wyższość nad bezpośredniemi, że kontrybuenci ponoszą je w małych nader cząstkach. Nabywca pewnej ilości cukru lub sukna płaci w cenie tego towaru akcyzę i cło w drobnych ratach, pomimo, że ogół podatków pośrednich olbrzymie dochody skarbowi przysparza. Nie stosuje się jednak do nich zalecana przez naukę zasada dogodności w poborze, albowiem każdy opłacać je musi mimo woli, w chwili, gdy przedmiot mu jest niezbędny. Nie podlegają one też słuszności rozkładu podatków stosunkowo do środków kontrybuenta; bogaty nie płaci tu więcej od ubogiego, chyba że ten ostatni, dla braku funduszów, musi się wyrzec nabycia przedmiotu. Z tego więc stanowiska podatki pośrednie nie odpowiadają postulatom teoretycznym. Podatki bezpośrednie mają nadto i tę dobrą stronę, że pobór ich jest prostszy i mniej skomplikowany. Dla ściągania pośrednich państwo ustanawiać musi całe legjony celników, urzędników akcyzy, rewizorów, poborców, a z tego powodu koszta podatkowe znacznie się wzmagają. Podatki bezpośrednie stosownie do przedmiotu opodatkowanego dzielą się na 1) podatek dochodowy, pobierany od ogólnych osobistych dochodów kontrybuentu, a ściągany zazwyczaj podług klas, t. j. w granicach pewnego minimum i maximum. Tutaj też uwzględnia się zarazem postępowość czyli rosnąca stopa podatku; 2) podatek rentowy, który pobiera się od kapitałów, papierów publicznych, procentów, kuponów, obrotów pieniężnych etc.; 3) podatek przemysłowy i handlowy od danego procederu handlu i fabrykacji; 4) podatek gruntowy, pobierany z ziemi lub własności nieruchomej; 5) podatek budowlany, nakładany na budynki; 6) podatek spadkowy, pobierany przy spadkobraniu—i wiele, wiele innych typów. Nadto podatki bezpośrednie dzielą się ze względu na rozciągłość terytorjalną na: państwowe, prowincjonalne i gminne (te ostatnie: na gminne miejskie, gminne wiejskie i gminne wyznaniowe). Stosownie do szczególnych celów dzielą się jeszcze na szosowe, mostowe, szkolne, sądowe, kwaterunkowe, podymne i t. p. Istnieje także podział na zwyczajne i nadzwyczajne. Pierwszych znaczenie zrozumiałe jest samo przez się, drugie pobierają się w razie nagłych potrzeb, jak na kontrybucje wojenne i t. p. **P.** co do form ich poboru dzielą się również na 1) repartycyjne (składkowe, rozkładkowe), gdy ogół mających się pobrać podatków rozkłada państwo na jednostki administracyjne, np. gubernje, prowincje, departamenty, a te rozdzielają tę ilość na powiaty, okręgi, gminy, które to ostatnie dzielą je znowu między jednostki i 2) na ilościowe (kwotacyjne), gdy każda ilość, czy procent, na każdą jednostkę przypadające, ściśle są określone. Wreszcie na szczególną uwagę zasługuje podział podatków na: stosunkowe (proporcjonalne) i postępowe (progresywne); pierwsze płacą się w prostym stosunku do dochodu, w drugich stosunek wzmaga się w miarę wzrostu dochodu. Drugie są sprawiedliwsze, bo uwzględniają możność płacenia przez najbogatszych największych podatków, i odpowiadają też postulatom nauki, jak już o tem wyżej była mowa. Podatki uiszczają się przeważnie w gotowiźnie, wyjątkowo (w krajach ucywilizowanych) w naturze, jak kwaterunkowe, podwody. **P.** płacą się jeszcze w formie marek stemplowych i papieru stemplowego, t. j. właściwie również w gotowiźnie, z tą jednak różnicą, że za pieniądze nabywają się różne znaki wartościowe, przez państwo dla pewnych rodzajów podatków ustanowione.

Podazotny kwas, ob. Azot.

Podbaldaszek *(Cyma)*, ob. Kwiatostan.

Podbereski Romuald, autor, redaktor i wydawca, rodem z Litwy, wydawał czasopisma lub pisma zbiorowe w Petersburgu i Wilnie, jak: *Rocznik literacki* w latach 1843, 44 i 46 i *Pamiętnik naukowy i literacki* na 1849 i 50, w których drukował wiele własnych artykułów. Pisywał także do *Tygodnika petersburskiego* i innych gazet polskich.

Podbertsky Teodor, kompozytor, * 1846 w Monachjum, gdzie później został dyrektorem „Männergesangverein“ i „Neue Bavaria“ a od 1887 roku w Fürstenfeldbruck. Główne jego kompozycje na chór męski i orkiestrę są: „König Erik“; „Wassernimfe“; „Friderik Rothbart“; „Aus Chiemsee“.

Podbiał *(Tussilago)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, podrodziny rurkokwiatowych, obejmuje jedyny gatunek, **P.** *pospolity (T. farfara)*, zwany dawniej *końskiem kopytem* albo *końskim kwiatem*; odznacza się koszyczkiem wielokwiatowym, w któ-

rym kwiaty środkowe, nieliczne, męskie, są rurkowate, kwiatki zaś, ku okręgowi kilku szeregami ułożone, są żeńskie, języczkowate. Jestto ziele trwałe, bezłodygowe, z liśćmi korzeniowemi wielkiemi, sercowatemi, włosistemi, i kwiatami żółtemi, kwitnącemi w marcu. Pospolity wszędzie w Europie i Azji płn., stanowiąc chwast uprzykrzony. Lud używa wszystkich części tej rośliny w katarach płucnych, a zewnętrznie na wrzody i rany. Ob. też Lepieżnik.

Podbiegunowe kraje, ziemie leżące w bliskości obu biegunów ziemskich, już po za kołami biegunowemi (ob.). Ważniejsze i ciekawsze są kraje bieguna północnego, czyli tak zwany *Archipelag Północny* (Arktyczny), do którego należą wyspy: księcia Patryka, Melville, Cornvallis, Grinnell, North-Devon, Banka, ziemia księcia Alberta z ziemiami Wiktorji, Wollaston i księcia Walji, North-Sommerset, ziemia Bafińska, North-Lincoln, Ellesmere, Grenlandja, Jan Mayen, Szpicberg, Nowa Ziemia, ziemia Wrangla z wyspą Haralda, oraz północne części stałych lądów Europy, Azji i Ameryki. Obejmują razem obszar 3,825,620 klm. kw. z ludnością około 85,000 miesz. Kraje te są pozbawione regularnego podziału każdej doby na dzień i noc, a przeciwnie, w miarę przybliżania się do bieguna, różnica pomiędzy dniem i nocą staje się większą, tak, iż pod 79° szer. płn. ciągła noc panuje 40 dni (od 1 grudnia aż do 11 stycznia), pod samym zaś biegunem dzień czyli ciągła jasność trwa pół roku, a noc czyli ciemność zajmuje drugie półrocze. Kraje podbiegunowe w porze nocnej czyli zimowej przedstawiają obraz tego, czem byłaby ziemia, gdyby była pozbawiona dobroczynnych promieni słonecznych. W tej porze roku cała ta natura krzepnie i martwieje; wszelkie życie roślinne w niej stygnie i zamiera, morze i ziemia pokrywają się głębokiemi warstwami lodu i śniegu; mróz straszny, zabójezy dla każdego, co się tu nie urodził, trwa bezustannie, termometry rtęciowe stają się bezużyteczne, bo rtęć w nich zamarza. Tylko alkohol potrafi wytrzymać taką próbę zimową, a i ten nierzadko okazuje 50 do 55°C zimna. Powietrze przytem jest czyste i jasne; ciemności nocne słabną przy świetnym blasku gwiaździstego nieba i rażącej białości śniegu. Niekiedy nawet jasność zwiększa się bladawem, czystem światłem księżyca, lub cudnym blaskiem zorzy północnej, a wtedy rzeczywiście noc podbiegunowa staje się uroczą i wywiera potężny, czarodziejski wpływ na ducha ludzkiego. Czuje się tu wśród tej głuchej ciszy, wśród tej martwoty ogólnej, daleko potężniej wielkość przyrodzenia i słabość ludzką. Nakoniec w styczniu, lutym, a pod samym biegunem w marcu, ciemności rzednieją, a wraz z promieniami słonecznemi ożywia się ziemia, zwłaszcza, jeżeli ze słońcem zjawi się wiatr południowo-wschodni. Lody topnieją i pękają z wielkim trzaskiem, a odrywając się od ziemi, płyną ku południowi, już to w postaci wielkich gór, na całe piętra i niekiedy na sto metrów wysokich, już też w postaci ogromnych płaszczyzn, często na kilka kilometrów rozległych. Biada okrętowi, co tym masom gnanym prądami morskiemi stanie na drodze. Roślinność tych krajów jest wielce podobną do flory alpejskiej, staje się ona uboższą, karłowacieje i zmniejsza się w liczbie. Drzewa zastępują tu krzewy, krzewy zamieniają zioła, trawy, mchy i porosty. Wzorem flory tutejszej może być Grenlandja, która najwięcej pod względem botanicznym jest poznaną; zdołano tu nawet przenieść niektóre warzywa, jak rzodkiew, rzepę, sałatę i kilka innych. Zamiast drzew rosną tu krzaczyste zioła, wydające różne rodzaje jagód, stanowiących jedyny grenlandzki owoc. Lasy tutejsze, złożone z roślin należących do rodzaju wierzb i brzoz, są tu nieraz ledwie na kilka piędzi wysokie. Rzecz dziwna, że dokąd kraje te były zwiedzane (ob. Podbiegunowe wyprawy), wszędzie znajdowano roślinność, a nawet poniekąd bogatszą. Powodem tego zapewne jest lepsza w owych okolicach ziemia. Świat zwierzęcy tych stron także niezbyt liczny: z ssących lądowych znajdują się tu reny, jelenie, wilki, niedźwiedzie, małe myszki, krótkogoniaste, ładne białe zające, lemingi, lisy, miernej białości zimą, a latem szare. Oprócz tego ogromna liczba zwierząt wodnych, oraz ptaków morskich. Mieszkańcy tych stron, Eskimowie (ob.), żyją w stanie dzikim, karmią się rybami i zwierzętami morskiemi, nie tworzą ani państw, ani żadnych innych uspołecznień. Jedynym ich węzłem może jest wspólny język i religja, której kapłani są wróżbitami, znachorami i lekarzami tych okolic. *Kraje Podbiegunowe południowe* czyli *Antarktyczne* mniej są znane. Z całego obszaru tych okolic, obejmującego 1,650,000 klm. kw., poznano dotąd tylko 60,000 klm. kw., obejmujące *ziemie Trinity*, *Palmera*, *Adalajdy*, *Grahama*, *Ludwika Filipa* z wyspą *Joinville*, *Szetlandję południową*, *Króla Oskara II*, *Wiktorji* z wulkanami Terror i Erebus, *Wilkesa*, *Kempland*, *Enderby*, *Georgję południową*. Klimat cechuje się zimą, stosunkowo mniej surową, oraz niskiemi temperaturami lata i gwałtownemi wichrami. Roślinność jest daleko uboższa, niż krajów podbiegunowych północnych.

Podbiegunowe wyprawy, podróże do okolic biegunowych. Wyprawy w celu dotarcia do bieguna północnego i zbadania sąsiadujących z nim krajów były przedsiębrane przez śmiałych podróżników, których ani obawa zatopienia, ani głodowej śmierci nie odstraszyły od chęci poznania cudów północnej przyrody; z chęcią tą łączyła się dążność odkrycia nowych dróg handlowych do tajemniczych dawniej krajów, Chin i Japonji. Tak więc podróże te, przedsiębrane od końca XV w., miały za cel wynaleść łączność oceanu Atlantyckiego z Wielkim na północy Ameryki, opłynąć Europę i Azję z północy i dojść do morza biegunowego północnego, które wyobrażano sobie wolnem od lodów, a tem samem przystępnem dla żeglugi.

Pierwszym z tych nieustraszonych podróżników był Jan Cabot, który w 1497 odkrył wyspę Newfoundland. W 1524 Jakób Cartier odwiedził zatokę św. Wawrzyńca, w 1553 Anglicy pod dowództwem kapitana Willoughby dotarli do Nowej Ziemi; chcieli stąd płynąć dalej, ale głód i zimno ich zabiły i w dwa lata potem rosyjscy rybacy znaleźli ich kości. Trzeci okręt z tej wyprawy dotarł już do krainy, „gdzie słońce nie zachodzi“, a stąd wrócił na Białe morze. W 1597 i 1598 holenderski żeglarz Bareng odkrył Szpicberg, ale musiał w tych stronach przepędzić rok cały, a po wielu niebezpieczeństwach tylko 10 ludzi z tej wyprawy zdołało się ocalić. Nieco wcześniej angielscy żeglarze Forbisher i John Davis odkryli pobrzeża Labradoru i cieśninę Davis. W 1610 Henryk Hudson odkrył od niego nazwaną odnogę Hudsońską, a w 6 lat później William Baffin odnogę Baffińską i wiele innych przejść. Słaby jednak rezultat tych podróży zniechęcił wszystkich i dlatego dopiero po długiej bezczynności wpadnięto na myśl szukania przejścia od strony oceanu Wielkiego. Piotr Wielki wysłał w tym celu w 1725 Beringa, który dopiero w 1741 zdołał odkryć cieśninę od niego nazwaną. Z tem wszystkiem przejście bezpośrednie na północy z oceanu Atlantyckiego na Wielki było jeszcze nieznane. Nie odkrył go ani sławny Cook, który tu przedsiębrał wyprawy w 1768—1777, ani znakomity żeglarz Parry, który czterykroć (pierwszy raz w 1818) te strony odwiedzał i za każdą razą musiał zimować wśród lodów. Nieszczęśliwszą od innych była wyprawa Franklina w 1845, który wziął z sobą zapas żywności na pięć lat, ale gdy po długim czasie żadnej wiadomości o tej wyprawie nie miano, rząd angielski wyznaczył 20,000 funtów sterlingów za wynalezienie i udzielenie pomocy temu żeglarzowi. Wiele okrętów w tym celu wypłynęło, ale i te w odszukaniu zaginionych nie były szczęśliwe. Wprawdzie w 1850 znaleziono na przylądku Rilej ślady Franklina, który w r. 1846 pochował tam trzech swoich towarzyszów, ale dalsze poszukiwania były bezowocne, i dopiero Rae dowiedział od Eskimów, że w pobliżu Bootji dwa okręty Franklina się rozbiły, a osada ich znędzniała udała się w okolice rzeki Rybnej i tam wyginęła. Ważniejszą od innych była wyprawa kapitana Mac-Clure, który w 1850, wypłynąwszy jako pomocnik kapitana Colinsona, odłączył się od swego dowódcy i potrafił przez cieśninę Beringa dostać się aż do odnogi Melville, a w ten sposób znaleźć drogę (jakkolwiek dla handlu bezużyteczną) z oceanu Wielkiego do Atlantyckiego ponad północną Ameryką. Zasługują także na wspomnienie śmiałe podróże Kanego, który dotarł na pobrzeżu Grenlandji do 80° płn. szer., jego towarzysza Hayesa, niemiecka kapitan Koldeweya w 1868, szwedzkie Torrella i Nordenskjölda 1864, 1868 i 1871—72, austrjacka Wilczka, Payera i Weyprechta 1871—74, holenderska Bruijnego 1878 do Grenlandji i 1879 do Nowej Ziemi i ziemi Franciszka Józefa. W 1878—9 Nordenskjöld opłynął na okręcie „Vega“ północne wybrzeża Azji i tym sposobem rozwiązał dawne zadanie drogi północno-wschodniej. Nieszczęśliwemu natomiast losowi uległ wysłany przez „New-York Herald“ okręt Jeanette, który zatonął 1879 pod 77° szer. płn. Z podniety kongresu meteorologicznego w Rzymie 1879 zjednoczyły się różne państwa europejskie i Stany Zjednoczone Ameryki płn. celem urządzenia stacji meteorologicznych w pasie okalającym biegun, w jak najmniejszej możliwej od niego odległości. Przeprowadzono to w 1882—3, a Lockwood ze stacji amerykańskiej w zatoce Lady Franklin dotarł na saniach do 83°24′ szer. W ciągu ostatniego dziesięciolecia wieku XIX podjęte były liczne podróże do różnych okolic podbiegunowych, a najważniejszą z nich była podróż Nansena na okręcie Fram 1893. Na początku 1895 okręt ten został uwięziony w lodach; 14 marca opuścił go Nansen z Johansenem pod 83°59′ szer. płn. i 102°27′ długości wsch., a po niesłychanych trudnościach dotarł 7 kwietnia do 86°14′, skąd zwrócił się ku ziemi Franciszka Józefa, gdzie niespodzianie spotkał wyprawę angielską Jacksona, i na jej okręcie wrócił do Norwegji, okręt zaś Fram, oswobodziwszy się z lodów, wrócił w sierpniu 1896. Nieprzezwyciężone trudności, jakie napotykają okręty na morzach podbiegunowych, nasunęły pomysł skorzystania do wypraw tych z balonu. Podróż taką podjął rzeczywiście Andrée, który 14 lipca 1897 wzbił się w górę na płn.-zachodniem wybrzeżu Szpicbergu, ale wyprawa ta uległa nieszczęśliwemu losowi, a zuchwały aeronauta zginął bez wieści.—Okolice podbiegunowe południowe daleko mniej są znane. W r. 1874 wyprawa naukowa na okręcie Challenger przedostała się za koło biegunowe południowe, a podczas wspominanych wyżej międzynarodowych badań okolic biegunowych Francja i Niemcy 1882—1883 urządziły stacje na przylądku Horn i w Georgji południowej. W 1897 udała się na morza południowa wyprawa belgijska pod dowództwem Gerlache'a, w której jako meteorolog wziął udział Arctowski; była to pierwsza wyprawa, która przezimowała na wodach antarktycznych i poczyniła tam ważne dostrzeżenia meteorologiczne. 5 listopada 1899 wróciła do Antwerpji. W 1898 podjętą została wyprawa angielska Borchgrevinka, który na saniach dotarł do 78°50′ szerokości południowej, posunął się więc nieco dalej, aniżeli James Ross, który w 1842 dosięgnął 78°4′. Na rok 1902—1903 zapowiedziane są dwie wyprawy, angielska na okręcie „Discovery“, który już wypłynął z Dundee do Australji w marcu 1901, oraz niemiecka, dla której zbudowano umyślny okręt Gauss; dowództwo jej objąć ma Drygalski, znany z podróży do Grenlandji w 1892—93.—Wiadomości, jakie dotychczas nauka z tych podróży zebrała, są bardzo cenne, ale jeszcze bardzo wiele pozostawiają do życzenia, a według twierdzeń nader poważnych uczo-

nych, na biegunie dopiero znajduje się klucz do rozwiązania najważniejszych zadań geograficznych. Geologja, hydrografja, meteorologja, magnetyzm, zoologja, botanika i etnografja otrzymają tu znaczne przyczynki. Gould w ten sposób określa znaczenie odkrycia bieguna: W owych okolicach, gdzie igła magnesowa utraca siłę kierowania się ku północy, gdzie wschodzące i zachodzące słońce i księżyc nie widzą obrotu ziemi, gdzie zorza północna ma swoje siedlisko, gdzie własności ciał tak się zmieniają, iż żelazo staje się kruchem, a rtęć krzepnie, gdzie śnieg staje się ziarnistym niby piasek morski, gdzie siła odśrodkowa ziemi całkiem ustaje, a przypływ i odpływ ulegają nieznanym nam prawom, gdzie noce i dni trwają po 6 miesięcy, a atmosfera jest nadzwyczaj przejrzystą i ułatwiającą zbadanie północnej strony nieba, tam dla ludzi uczonych i opatrzonych w potrzebne naukowe narzędzia bogate pozostawione jest żniwo. Por. Kane „Der Nordpolfahrer“ (1867); „Die Franklin-expeditionen und ihr Ausgang“ (Lipsk, 1867); Fr. von Hellwald „Im ewigen Eise“ (1880); Löwenberg „Die Entdeckungs- und Forschungsreisen in den beiden Polarzonen“ (1886); M. Cormick „Voyages of discovery in the Arctic and Antarctic seas“ (2 t., 1884); Greely „Handbook of arctic discoveries“ (1896); L. Hughes „Le esplorazioni polari del secolo XIX“ (1900); Nadmorski „Wyprawy do bieguna północnego“ (*Wszechświat*, 1884, str. 6 i nast.); oraz „Wyprawy do bieguna południowego“ (tamże, 1884, str. 497); A. K. S. „Świat podbiegunowy“ (Warszawa, 1899); F. Nansen „Podróż do bieguna północnego“ (Warszawa, 2 t., 1898).

Podbielski, Eugenjusz Antoni Teofil von, generał pruski, * 1814 na zamku Köpnich, † 1879 r. w Berlinie. Ukończywszy akademję wojskową w Lignicy, wstąpił do kawalerji 1830, został 1855 majorem w sztabie generalnym, 1863 dowódcą 16 brygady kawalerji, a wkrótce potem głównym kwatermistrzem marszałka Wrangla w wojnie Duńskiej i aż do 1866 r. był szefem sztabu armji okupacyjnej w księstwach Nadelbiańskich. Mianowany 1865 generał-majorem, został 1866 dyrektorom departamentu w ministerjum wojny i tegoż jeszcze roku generalnym kwatermistrzem armji podczas wojny austrjackiej. Po skończonej wojnie wróciwszy na dawne stanowisko, zasłużył się wielce przy nowej organizacji wojska. Ogromnej jego w tym kierunku działalności zawdzięczają Prusy wiele ze swych powodzeń w wojnie 1870—1871, podczas której był **P.** generalnym kwatermistrzem całej armji niemieckiej. Po zawarciu pokoju otrzymał w nagrodę znaczną dotację. W r. 1871 został generalnym inspektorem artylerji.

Podbielski Bronisław, malarz polski, * 1839 w Warszawie, † 1890. Pierwszym przewodnikiem jego był wuj Al. Majerski, akwarelista. **P.,** ukończywszy szkołę Sztuk Pięknych, był kilkanaście lat nauczycielem gimn. Więcej rysował niż malował, i to przeważnie krajobrazy. Do pism i dzieł ilustrowanych warszawskich i petersburskich dostarczał wielkiej liczby drzeworytów, zbieranych po kraju widoków. Najwięcej opracowywał widoki z architekturą, lub same architektoniczne i wiele bardzo małych, z tak drobiazgowem wykończeniem, że w tym zakresie nie ma sobie równego. Wydał: „Upominek dla dzieci“; „Rozmyślanie eucharystyczne“; „Wieniec liljowy“, oraz znaczną liczb„ żywotów świętych i broszur na tle religijnem. Por. życiorys **P.** przez Wojciecha Gersona w *Tyg. Ilustr.*, № 70 z 1891.

Podbielski B.

Podbielski Antoni, malarz, * 1857, † 1895, po ukończeniu warszawskiej szkoły rysunkowej, dalsze studja odbywał w Monachjum, zkąd zasilał swemi pracami wystawę towarzystwa sztuk pięknych, oraz inne salony. Z prac jego ważniejsze: „Kościół św. Barbary w Krakowie“; „Ulicznik“; „Włoszka z dzieckiem“, wiele typów, oraz krajobrazów swojskich. Kaleka od urodzenia, ciężkie toczył walki z życiem.

Podborze, ob. Daruwar.

Podchlorowy kwas, ob. Chlor

Podchorąży, był w dawnem wojsku polskiem namiestnik chorążego, który nosił chorągiew. W byłej armji Królestwa Polskiego, **P.** oznaczał tyle co kadet; do 1831 istniały w Warszawie dwie szkoły podchorążych—piechoty i jazdy. Po zdaniu egzaminów **P.** wchodzili do armji w stopniu podporucznika.

Podciąg, w budownictwie słup, przeznaczony do wzmocnienia belki, której ze spodu podeprzeć nie można.

Podczaszy (po łac. *Pocillator*), w dawnej Polsce urząd dworski i ziemski. **P.** dworscy mieli obowiązek podczas ceremonjalnych na dworze uroczystości podawać królowi napoje, wprzódy ich skosztowawszy. Na dworze polskim bywało dwu podczaszych: wielki koronny i wielki litewski, którzy śród dygnitarzy dworskich zajmowali miejsce pomiędzy stolnikiem a krajczym wielkim. Jako urzędnicy ziemscy, **P.** zajmowali miejsce pośrednie między stolnikami a podsędkami. Ostatnim podczaszym koronnym był Michał Czacki, mianowany 1785, † 1828.

Podczaszyński Karol, budowniczy polski, * 1790 w Żyrumnach, † 1860; był synem Jana **P.** budowniczego Radziwiłłów, kształcił się w Krzemieńcu i Wilnie, r. 1814 wysłany został do Petersburga, celem wyłącznego kształcenia się w budownictwie, a następnie za granicę, skąd wróciwszy w roku 1819 objął katedrę profesora architektury w Wilnie i dozór nad budowlami całego okręgu wileńskiego. W r. 1825—26 był wizytatorem szkół tegoż okręgu. Uwolniony w 1833 r. od obowiąz-

ków publicznych, zajmował się prywatnemi robotami budowniczemi i gospodarstwem wiejskim. Dzieła jego są: „Początki architektury dla młodzi akademickiej“ (2 części, Wilno, 1828—29, trzecia część tamże, 1857) i „Nomenklatura architektoniczna“ (2 wyd., Warszawa, 1855).

Podczaszyński Paweł Bolesław, budowniczy i archeolog, * 1824 w Wilnie, † 1876. W budownictwie kształcił się pod kierunkiem ojca, następnie w celniejszych akademjach zagranicznych.

Podczaszyński B.

Wróciwszy do kraju, mianowany został 1846 nauczycielem architektury w warszawskiej szkole szt. pięknych i obowiązki te pełnił aż do zwinięcia pomienionej szkoły. Ogłosił: „Pamiętnik sztuk pięknych“ (tom 1, część 1 i 2, Warszawa, 1850—51); „Przegląd historyczny starożytności krajowych“ (tamże, 1857). Pozostawił w rękopisie: „Sfragistykę polską,“ oraz życiorysy budowniczych, lapicydów, muratorów, rzeźbiarzy i t. d., którzy w Polsce pracowali, oraz Polaków w obczyźnie czynnych; nadto bogate zbiory starożytności przedhistorycznych i najzupełniejszy zbiór sfragistyczny polski.

Podczaszyński Michał, brat stryjeczny Karola, * 1797 w Brześciu, † 1835; słuchał wyższych nauk w uniwersytetach wileńskim i warszawskim. Poświęciwszy się piśmiennictwu, był w latach 1825 — 26 redaktorem *Dziennika Warszawskiego*, i współpracownikiem innych czasopism. Przed r. 1830 wyjechał do Francji, osiadł w Paryżu, gdzie trudnił się autorstwem i wydawnictwem. Ogłosił drukiem oddzielnie: „Historja bogów, półbogów i bohaterów czczonych od Rzymian i Greków“ przez T. Fr. Le Pitré, przekład z francuskiego (2 wyd., Warszawa, 1822); „Więzień w New-York,“ powieść z franc. (Warszawa, 1824); „Fragments sur la littérature ancienne de Pologne“ (Paryż, 1830). Jego także staraniem wyszła w Paryżu 1850 w jednym tomie wspaniała edycja dzieł Ignacego Krasickiego.

Podczerewie, skóra brzuszna u zwierząt ssących.

Poddaństwo w mowie potocznej oznacza stosunek bezwzględnej zależności jednych osób od drugich. Takim był niegdyś stosunek włościan do swoich dziedziców: albo wprost stanowili oni własność tych ostatnich, albo przynajmniej mieli obowiązek odrabiania im pańszczyzny lub innych służebności. W znaczeniu specjalnem **P.** jest to związek prawny między jednostką a państwem. Poddanym więc zwie się mieszkaniec kraju względem władzy państwowej tegoż kraju. W prawie państwowem **P.** określa prawa i obowiązki osobnika względem państwa. W XVIII wieku w literaturze francuskiej wyrobił się pogląd na **P.**, jako na umowę obustronną. Według zaś poglądu, panującego w literaturze niemieckiej, poddany jest objektem władzy państwowej, wszakże nie w charakterze objektu majątkowego, lecz jako substratum tej władzy; wszystkie prawa subjektywne są niejako refleksem **P.** (Gerber, Laband). Inni (Heilbom) widzą w **P.** stosunek subjektu do subjektu, przyczem w pewnych wypadkach prawa przysługują jednej stronie, w innych znów drugiej; tak np. prawodawstwo norweskie z tego powodu nawet rozróżnia termin „obywatel“ i termin „poddany.“ Podług Labanda obowiązki poddanych są następujące: 1) posłuszeństwo (bierne i czynne) nawet po za granicami państwa, 2) wierność (której przeciwstawia się zdrada). Prawa zaś poddanych są następujące: 1) na przebywanie w granicach państwa, 2) na obronę nawet po za jego obrębem. **P.** nabywa się: 1) *Przez urodzenie.* Osoba urodzona w danym kraju od poddanego, staje się również—poddanym. Dzieci spłodzone przez poddanych pewnego państwa za granicą, również są poddanymi tegoż państwa (wyjątek stanowi Danja, rzeczpospolite południowej Ameryki i S. Domingo). W niektórych państwach dzieci cudzoziemców, urodzone na terytorjum tych państw, poczytują się za poddanych tych państw (republiki północnej Ameryki, S. Domingo, Anglja). W *Rosji* dzieci cudzoziemców, urodzone w kraju, mogą przyjąć w ciągu roku po dojściu do pełnoletności, poddaństwo rosyjskie. We *Francji* drugie pokolenie cudzoziemców, urodzone w kraju, zalicza się do liczby krajowców. 2) Przez *zamążpójście.* 3) Przez *uprawnienie,* przy którem dziecko nabywa **P.** ojca, i 4) Przez naturalizację (ob.). Natomiast **P.** utraca się: 1) przez uwolnienie na własne żądanie; 2) na mocy odpowiedniej uchwały władzy państwowej; 3) w niektórych państwach (Niemcy, Norwegja, Węgry, Holandja i Szwecja) wskutek długiego przebywania za granicą bez imatrykulacji w konsulacie (10 lat); 4) przez uprawnienie (nabywając **P.** ojca, dzieci nieprawe utracają poprzednie **P.**); 5) przez zamążpójście; 6) wskutek ustąpienia terytorjum przez jedno państwo drugiemu, przyczem jednak obywatelom pozostawia się prawo wyboru (tak np. na mocy traktatu frankfurckiego 1872 r. mieszkańcom Alzacji i Lotaryngji wyznaczony był czas do wypowiedzenia się na rzecz **P.** francuskiego i do przesiedlenia się bez pozbawienia praw do nieruchomości. To samo było i w r. 1890 przy ustąpieniu przez Anglję Niemcom Helgolandu. Por. v. Martitz „Das Recht der Staatsangehörigkeit“ („Hirth's Annalen“ 1875); Laband „Das Staatsrecht des deutschen Reichs“ (1895); Cahn „Das Reichsgesetz über die Erwertung und Verlust der Reichs-und Staatsangehörigkeit“ (1896).

Poddasze, przestrzeń nad piętrem najwyższem, pod przykryciem czyli dachem budynku. Ob. Dach.

Poddębice, osada w gub. Kaliskiej, pow. Łęczyckim, ma zameczek gustownie zbudowany i w dobrym dochowany stanie, stanowiący cieka-

wy pomnik budownictwa XVI wieku. Liczy około 3,000 miesz.

Poddzierżawa, subarenda, podnajem, zowie się umowa, przez którą dzierżawca wypuszcza rzecz przez siebie dzierżawioną, całą lub w części, w użytkowanie na pewien przeciąg czasu, komuś trzeciemu.

Podesta (z łac. *Potestas*), nazywa się we Włoszech najpierwszy urzędnik miejski, jak u nas burmistrz lub prezydent. W średniowiecznych rzeczachpospolitych włoskich **P.** piastował częstokroć władzę najwyższą.

Podeszwa, spodnia powierzchnia nogi, którą się zwierzę i człowiek ziemi dotyka; skóra na **P.** jest gruba i stwardniała. **P.** zowie się także spodnia część obuwia.

Podeszwnica (*Solea*), rodzaj ryb z rodziny bokopływów czyli flądrowatych, ma ciało podłużne, pysk wydłużony, dzióbowaty, oczy na prawej stronie, płetwę grzbietną od głowy aż do ogona. Najpospolitszy gatunek jest *S. vulgaris*.

Podfilipie, wieś po obu brzegach rzeki Zbrucza, której część po stronie austrjackiej należy do do obwodu Czortkowskiego w Galicji, część zaś przeciwna leży w gub. Podolskiej, w cesarstwie Rosyjskiem. Tutaj Jan Zamojski, idąc 1600 r. na wyprawę wołoską, połączył się ze Stanisławem Żołkiewskim.

Podfosforowy kwas, ob. Fosfor.

Podgoryca, miasto ufortyfikowane w Czarnogórzu nad Ribinicą, 6,000 miesz.; traktatem berlińskim 1878 ustąpiona została Czarnogórzu i zajęta przez nie w lutym 1879 r.

Podgorzałka, ob. Kaczka.

Podgórski A., pseudonim Aug. Mosbacha.

Podgórzanin, pseudonim księdza Lud. Łętowskiego.

Podgórze, część dawnego województwa Krakowskiego i ziemi Przemyskiej, leżąca u stóp gór Karpackich. Wogóle **P.** nazywamy okolicę u stóp gór położoną.

Podgórze, miasto w Galicji, w pow. Wieliczkowskim, naprzeciwko Krakowa, na prawym brzegu Wisły, liczy 14,000 miesz. Posiada gimnazjum, kościół parafjalny, skład soli. Niegdyś należało do Krakowa i dotąd za przedmieście jego uważanem być może, ale za pierwszego podziału przyłączone do Austrji, stało się osobnem miasteczkiem. Na pobliskiem wzgórzu (w Krzemionkach) usypaną jest *mogiła Krakusa*.

Podhajce, miasto powiatowe w obw. Brzeżańskim w Galicji, nad rz. Koropcem, ma 5,800 miesz., zamek i piękny kościół katedralny. **P.** należały 1519 do Jakóba Buczackiego, biskupa chełmskiego, następnie przeszły na własność Wolskich, poczem od 1630 odziedziczyli je Potoccy, którzy stąd zaczęli się pisać na **P.** Tutaj król Jan Kazimierz, wyprawiwszy na Ukrainę hetmanów, i dążąc za nimi 1663, zatrzymał się dni kilka w oczekiwaniu na piesze oddziały; w 4 lata potem na błoniach tutejszych (1667) stanął obozem Jan Sobieski, hetman wielki kor., we 12,000 rycerstwa, a oblężony przez 80,000 Tatarów i 24,000 Kozaków, przez dwa tygodnie dzielny dawał odpór nieprzyjacielowi, aż nareszcie sułtan Gierej Gałga zawarł z nim 16 października korzystny dla Polski pokój. W trzy dni potem i Piotr Doroszeńko zawarł ugodę, pod warunkiem zupełnego przebaczenia Kozakom, przywrócenia ich do łaski królewskiej i t. p. W r. 1675 Ibrahim pasza obległ **P.**, które, gdy mu się poddały, spustoszył je i uprowadził w więzach mieszkańców i załogę. W r. 1698 hetman polny koronny Feliks Potocki, ścigany od 40,000 Tatarów, oparł się o mury tutejszego zamku i 9 września po 4-godzinnym boju ciężką zadał im klęskę.

Podhajczyki, wieś w Galicji, obwodzie Tarnopolskim, o jedną milę od Trębowli odległa; pamiętna jest ścięciem przez Wołochów 1508 zabranych w Trębowli jeńców, na których zwłokach wznosi się dotąd jeszcze istniejąca mogiła.

Podhalanie, są plemieniem góralskiem, które dotąd siedzi w następnych wsiach. Nad Czarnym Dunajcem: Kościelisko, Dzianisz, Witów, Hochołów, Koniówka, Podczerwone; nad Białym Dunajcem: Zakopane, Olsza, Mur, Poronin, Ratułów, Doratułowa, Ząb i Ząbsuche, Biały Dunajec, Gliczarów, Bańskie Szeflery; nad Rogoźnikiem: Skrzypne, Czerwienne, Maruszyna, Zeskok; nad Białką: Brzegi, Bukowina, Białka, Groń, Leśnica. Nazwę **P.** wzięli od wysokich gór, wolnych już od lasów, które zowią się halami, a które poniżej obsiedli. Trudnią się hodowlą bydła i owiec, które zbiorowo na halach pasają pod dozorem ogólnego dozorcy *bacą*, i pastuchów, *juchasami* zwanych. Niegdyś hutnictwo (za Zygmunta I) bardzo u **P.** kwitnęło. Ulubionem też **P.** zajęciem było wychodzenie na rozbój w opryszki (ob.). Podziału na wsie u **P.** niema, gdyż osady z sobą się łączą, a miejsce ich zastępują imiona rodów, jak np. Janikowie, Toporowie, Gąsienicowie, Kalatowie, Mrożkowie i in. Najliczniejsi są Gąsienicowie, potem idą Bahlidy i Kasprusie. Anczyc zauważył obyczaj przybierania nazwy żony przez męża. Zdaje się, że to stoi w związku z wielką swobodą moralną kobiet, widoczną we frajerowaniu. Porów. P. Zejszner „Pieśni ludu P.“ (1845); Anczyc „Zakopane i lud podhalski“ (*Tygod. Ilustr.* tom 16, 1874); Wrześniowski „Tatry i Podhalanie“ (Kraków, 1882).

Podhorce, rzeka w Galicji, wpadająca do Dniestru, ob. Zbrucz.

Podhorce, wieś w obw. Złoczowskim w Galicji, o 1 milę od Oleska położona, niegdyś własność Koniecpolskich. Stanisław Koniecpolski, kasztelan krakowski, umierając bezdzietnie, zapisał **P.** wraz z przyległością Zahorce królewiczowi Jakóbowi Sobieskiemu. Następnie majętność ta stała się własnością Rzewuskich, obecnie należy do księcia Sanguszki. W dzisiejszym wspaniałym, niegdyś warownym pałacu, jest znakomita galerja obrazów, piękna bibljoteka, bogaty księgozbiór, piękny zbiór

starożytnych rynsztunków i wiele zabytków starożytności, między któremi stół marmurowy, na którym odbył się chrzest Jana Sobieskiego. Zamek co do swej obszerności i kształtu jest najokazalszym pomnikiem dawnych rezydencji możnowładców polskich. Kościołek tutejszy, zbudowany na wzór kościoła św. Piotra w Rzymie, jest prawdziwem arcydziełem architektury. W poblizkim lesie jest klasztor Bazyljanów, 1186 przez Helenę, matkę Leszka Białego, założony, w którym przechowuje się mszał, oprawny w biały pergamin, wykładany srebrną blachą, w którym napisano: „Jan III, król polski, Europy słońce, księżyca Otomańskiego zaćmienie, piorun wschodnich krajów, urodził się w zamku Olesku 1624 dnia 2 czerwca w wigilję św. Trójcy.“

Podhorodce, wieś w obw. Stryjskim, w Galicji, 4 mile od Lubieńca, ma piękny pałac i zwierzyniec krajowych zwierząt.

Podhradszky Józef, pisarz madziarski, *1795, nauki odbywał w Ternawie, Nitrze i w Budzie, poczem 1816 wstąpił do służby publicznej. Zajmował się gorliwie historją i w zakresie tym zyskał sobie imię jako wyborny pisarz. Między innemi wydał: „Eredeti két magyar kronika“ (Peszt, 1833); „Pázmány Péter élete“ (Buda, 1836); „Zsigmond király élete egy vaticanumi codex után“ (tamże, 1836); „Szlavoniáról mint Magyarorszag alkotmányos részéről“ (tamże, 1837); „Chronicum Budense“ (1838).

Podicops, ptak, ob. Perkoz.

Podiebrad Jerzy, ob. Jerzy z Podiebrad, król czeski.

Podiebrady, miasto okręgowe powiatu Czaslawskiego w Czechach, na prawym brzegu Elby, ma 4,800 miesz., słynne jako miejsce urodzenia Jerzego Podiebradzkiego, króla czeskiego. Starożytny zamek, otoczony głębokim przekopem, przez który przeprowadzony jest most kamienny; kościół dekanatny Podwyższenie św. Krzyża, kilka fabryk, ratusz, szpital i t. d.

Podium, wywyższona część podłogi, ruchoma lub urządzona stale. W dzisiejszych teatrach i salach koncertowych podłoga sceny, wywyższenie, na którem wykonywane są przedstawienia.

Podjadek, owad, ob. Świerszcz.

Podjaski, herb: W polu błękitnem—trzy strzały w gwiazdę, a pod niemi trzy trójlistki koniczyny. U szczytu trzy strzały w gwiazdę. Labry błękituo-złote.

Podjaski.

Podjazd, niewielki oddział jazdy, często złożony z ochotników, pod dowództwem doświadczonego oficera, udający się na wyśledzenie kroków nieprzyjaciela.

Podkamień, właściwie *Podkamienie,* miasteczko w obwodzie Złoczowskim w Galicji, niedaleko źródeł rzeki Ikwy, o 2 mile od Brodów położone, około 3,000 miesz., głośne pięknym kościołem i klasztorem księży Dominikanów, wzniesionym na górze św. Różańca, w którym znajduje się łaskami słynący i licznie przez pobożnych pielgrzymów nawiedzany obraz Boga Rodzicy. Przy klasztorze znajduje się wielka bryła całkowitego kamienia, która wysoko ze skalistego sterczące gruntu, dała niżej od niej położonemu miasteczku nazwę *Pod-kamień.* Inny **P.** znajduje się również w Galicji, w obwodzie Brzeżańskim, nad Śmierzem.

Podkanclerzy, jeden z najważniejszych urzędów w dawnej Polsce, wspominany już za czasów Kazimierza Sprawiedliwego, Łokietka i Kazimierza W., był właściwie towarzyszem kanclerza (ob.) i miał prawie takież obowiązki. Najważniejszym z tych obowiązków było pieczętowanie dyplomów i listów królewskich, a przez to nadawanie im powagi urzędowej. Mając w swych ręku pieczęć, kanclerz był niejako stróżem prawa i przestrzegaczem, aby nic szkodliwego rzeczypospolitej z kancelarji królewskiej nie wychodziło. Dlatego też wykonywali kanclerze i przysięgę: że bez wiedzy królewskiej żadnych przywilejów, dyplomatów, listów ani zgoła żadnych papierów, dostojeństwu króla prawu pospolitemu, lub wolności narodu przeciwnych nie wydadzą, że wiernie radzić i sprawiedliwie sądzić, tajemnic nie wyjawiać, o niebezpieczeństwach królowi lub państwu grożących, ostrzegać będą. Pierwotnie **P.** byli duchownymi, dopiero za czasów Zygmunta I w roku 1507 postanowiono, aby jeden z kanclerzów (to jest kanclerz lub podkanclerzy), bywał duchowny, a drugi świecki. Ponieważ kanclerz miał pieczęć większą i uważał się za starszego urzędnika, dlatego, dla uniknięcia sporów alternata do pieczęci wielkiej między duchownymi i świeckimi miała być zachowywaną. Ostatni **P.** koronnym był Wojciech Skarszewski, mianowany za Targowicy po Kołłątaju, 1792 r., później (od 1824) arcybiskup warszawski, † 1827. Ostatnim zaś **P.** litewskim był Kazimierz Konstanty Plater, poseł targowicki do Petersburga, autor podróży króla Stanisława Augusta do Kaniowa, mianowany podkanclerzym 1793, † 1807. Por. Schultza „Commentarius de cancelariis regni Poloniae“ (Gdańsk, 1742); Lelewela „Urzędy i godności.“ Bartoszewicz w *Bibl. Warsz.*

Podkanonjer, podoficer w artylerji dawnej rzeczypospolitej polskiej.

Podkański Krzysztof, doktór teologji i obojga prawa, profesor akademji krakowskiej w drugiej połowie XVI i pierwszych latach XVII w., biegły prawoznawca. Wydał: „Poprawa praw i sposób statutu spisanego podług konstytucji ro-

ku 1589, 1601—1607“ (Kraków, 1608). przed r. 1606 napisał też wiersz „De vanitate mundi,“ w którym wystawia zepsucie obyczajów, skażenie religji i zepsucie w Polsce.

Podkasałe, ptaki, ob. Brodzące.

Podkomorzy *(Subcammerarius)*, urzędnik polski, miał za czasów Bolesława Wstydliwego władzę mieszaną, bo nad wojskiem i nad wielu sprawami cywilnemi. Później podkomorzowie zamienili się na dostojników nadwornych najwyższych, przełożonych w pałacach królewskich, którzy mieli nadzór nad szambelanami królewskimi i czuwali, aby wszystko się działo w domu królewskim porządnie, przyzwoicie i bez szkody rzeczypospolitej. Oznaką urzędu **P.** był klucz złoty, noszony przy uroczystościach dworskich. Początkowo mieli także podkomorzowie czuwać nad granicami państwa i godzić spory o granice między Polską a innemi państwami powstałe.—*Podkomorzy ziemski*, pierwszy urząd ziemski i najwyższy rycerski w województwie. Pierwotnie **P.** jeździli na komisje i sądy z ramienia królewskiego, później oddano pod ich władzę sądownictwo graniczne (ob. Sądy podkomorskie), a konstytucja z 1588 przepisała rolę przysięgi, według której urząd podkomorski sprawować należało. **P.** mieli do pomocy komorników, których sami mianowali. Ostatnim **P.** koronnym był Wincenty Potocki, syn Stanisława, wojewody poznańskiego, żonaty z Masalską bratanicą biskupa wileńskiego; zaś ostatnim **P.** litewskim był Ludwik Gutakowski, mianowany 1792 r., 1806 prezes najwyższej izby wojennej i administracyjnej, 1807 prezez rady stanu, 1809 prezydent senatu, † 1811 r.

Podkoniuszy *(subagazo, vice-praefectus stabuli)*, miał w dawnej Polsce dozór nad stajniami i stajennymi królewskimi. Podkoniuszych było dwu: koronny nadworny i litewski nadworny, którzy między urzędnikami dworskimi ostatnie zajmowali miejsce.

Podkopy, ganki i galerje podziemne, służące do zapalania w nich min i wysadzania w powietrze murów obleganej fortecy, ob. Mina i Kontrmina.

Podkowa Paweł, według innych Jan, podług niektórych źródeł brat hospodara mołdawskiego Iwonji (Jana), człowiek nadzwyczajnej siły, jedną bowiem ręką łamał podkowy żelazne; poprzednio pułkownik kozacki, obrany został 1579 po Teodorze Bogdanku hetmanem. Powziął zamiar opanowania dla siebie Mołdawji i w tym celu 1577 lub 1578 porą jesienną wpadł w 1,400 ludzi do Mołdawji i dotarł aż do Jass, które musiał opuścić ówczesny hospodar Piotr VI (Chromy). **P.** niedługo jednak zasiadał na tronie mołdawskim, bo w miesiąc potem, nie dowierzając tamtejszym bojarom, wrócił do Polski, gdzie pojmany i pod sąd oddany, skazany był na śmierć i ścięty we Lwowie 1582 w przytomności posła tureckiego, skarżącego się na jego napad i żądającego surowej dla niego kary. Kozacy, będący razem z nim na wyprawie mołdawskiej, zabrali ciało swego hetmana i ze czcią pochowali, a obawiając się także surowej kary, przenieśli się na brzegi Donu. W pieśniach ludowych małoruskich wspomina się **P.** pod nazwą *Serpiahy*.

Podkowa, żelazne okucie, przytwierdzane u koni do kopyt (niekiedy i u wołów do racic), za pomocą oddzielnego rodzaju gwoździ, zwanych

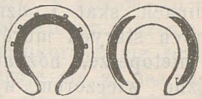

Fig. 1. Podkowa angielska.

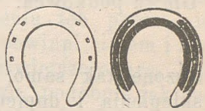

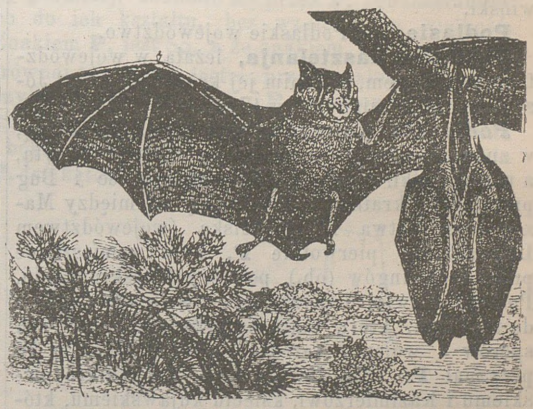
Fig. 2. Podkowa wiedeńska.

ufnaglami. Stosownie do przeznaczenia zwierzęcia lub zwyczaju krajowego, **P.** ma kształt rozmaity, skąd **P.** noszą różne nazwy jak: niemieckich, francuskich, angielskich (fig. 1), wiedeńskich (fig. 2), tureckich, pantoflowych, półksiężycowych, ślepych, okrągłych (fig. 3). Wyrabianie podków i przytwierdzanie ich do kopyta końskiego, czyli kucie koni, stanowi oddzielny przedmiot naukowy, wykładany w szkołach weterynaryjnych. Por. Daul „Illustrierte Geschichte des Hufeisens“ (Wiedeń, 1893).

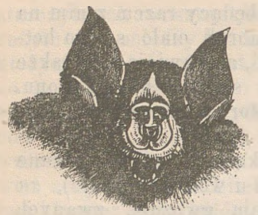
Fig. 3. Podkowa okrągła.

Podkowiec *(Rinolophus)*, rodzaj ssących rękoskrzydłych, z podrzędu owadożernych, z grupy *Phyllorina*, odznacza się powierzchownie fałdem skórnym kształtu podkowy, otaczającym nozdrza, z wierzchu pyszczka otwarte; po za nozdrzami

Podkowiec.

ustawione są właściwe narosty w kształcie słupka i śpiczastego listka, do góry sterczące; uszy ma szerokie i śpiczaste, bez wstawki, lecz z klapką, z przedłużenia skrajnego brzegu konchy powstałą: ogon długi, błoną objęty. Są to zwierzątka

Głowa podkowca.

nadzwyczaj delikatne i wątłe; członki i błony mają bardzo słabe, włos na ciele długi i jedwabisty. Przeszło 20 znanych gatunków rozmieszczonych jest na starym lądzie; dni przepędzają gromadnie w grotach, szczelinach skał i dziurach starych murów, zawieszone tak samo, jak nietoperze, nóżkami do sklepienia i dopiero późno wieczorem wylatują. Jeden z 4 gatunków, żyjących w Europie płd. i środkowej, *R. hipposideros*, 9 cm. długi i do 30 cm. szeroki, znajduje się w grotach okolic Ojcowa, Olsztyna i Potoka Złotego.

Podkowiński Władysław, malarz, * 1866, † 1894 r. W r. 1882 wstąpił do szkoły rysunkowej warszawskiej, potem do akademji petersburskiej. Następnie wyjechał do Paryża (1889), gdzie zaczął malować w stylu impresjonistycznym, Powoli odrzucił skrajności tego kierunku i stworzył szereg obrazów bardzo wybitnych: „Wieczór," „Dzień na słońcu," „Ogrodnik z taczką," „Łubin w słońcu. W agreście." Pod koniec życia przechylił się ku symbolizmowi („Taniec szkieletów," „Szał," „Bajka," „Marsz pogrzebowy Szopena"). Por H. Piątkowski, „Podkowiński."

Podkowiński W.

Podlasie, ob. Podlaskie województwo.

Podlaska kasztelanja, leżała w województwie Podlaskiem, ostatnim jej kasztelanem był Józef Ossoliński mianowany 1790 r.

Podlaskie województwo, stanowiło płaską, w znacznej części piaszczystą, lasami okrytą, a przez rzeki: Biebrzę, Narwią, Nurzec i Bug przerzniętą krainę, rozciągającą się między Mazowszem, Litwą i Małopolską (województwem Lubelskiem); pierwotnie **P.** było zamieszkane przez Jadźwingów (ob.), po których poskromieniu, Polacy, Litwini i Krzyżacy, rościli sobie prawo do tej ziemi, która stała się przyczyną licznych sporów i wojen. Nareszcie papież Innocenty IV przyznał **P.** 1253 Bolesławowi, księciu krakowskiemu i Kazimierzowi, księciu kujawskiemu, którzy tam pierwsi poczęli zaszczepiać wiarę Chrystusa. Później Litwini zagarnęli znaczną część **P.** i przyłączyli ją do księstwa Trockiego; inną zaś część tej ziemi dzierżyli książęta mazowieccy, dopóki z niej przez Kazimierza W. wyzuci nie zostali. Dopiero Zygmunt Stary r. 1520 z powiatów: Drohickiego, Brzeskiego, Bielskiego, Kamienieckiego, Mielnickiego i Kobryńskiego, utworzył udzielne województwo **P.**, postanowiwszy nad niem wojewodą Jana Chodkiewicza. Do dawnego herbu, wyobrażającego pogoń litewską, przydany został orzeł biały bez korony w polu czerwonem. Wojewoda podlaski zajmował w senacie miejsce po mazowieckim. Województwo, zawierające ziemie: Drohicką, Mielnicką i Bielską, obierało 6 posłów i 2 deputatów na trybunał. W rządach duchownych należało do biskupa łuckiego. Graniczyło ono na północ z województwem Trockiem i Prusami Książęcemi, na zachód z Mazowszem, na południe z ziemią Łukowską i województwem Brzeskiem, na wschód z temże i Trockiem. Po ostatnim podziale kraju przeszło w mniejszej części pod panowanie Rosji, a w większej do Austrji. Ostatnim wojewodą podlaskim był Tomasz Aleksandrowicz, mianowany 1790, † 1794 r.

Podlesiecki Aleksander, filozof. Jezuita, * roku 1682 na Rusi, † 1762 w Jarosławiu. Dzieła jego są: „Compendium Philosophiae etc." (Sandomierz, 1731); „Connotata antinomastica etc." (tamże, 1731); „Logica Francisci Suarez" (Lwów, 1735); „Aristotelica Philosophia" (Lublin, 1750).

Podlewski Piotr Wincenty, * 1804 w pow. Kowelskim, † 1873, ksiądz zamieszkały w Litwie, kapelan i nauczyciel przy rozmaitych szkołach rządowych, wydał: „Trzy dni poświęcone Bogu" (Wilno, 1849); „Książka do nabożeństwa dla uczącej się młodzieży" (tamże, 1850); „Pismo święte czyli wierne opowiadanie słowa Bożego" (3 t., tamże, 1851); „Gramatyka języka polskiego" (tamże, 1858 r.); „Człowiek postępowy" (Warszawa, 1873) i in.

Podlewski Włodzimierz, współpracownik *Journal des Débats*, autor wielu prac w języku polskim i francuskim, oraz „Podróży po Kaukazie," † 1885 w Kamieńcu Podolskim.

Podlipska Zofja, powieściopisarka czeska, z domu Rott, młodsza siostra Karoliny Świetli (Mužakowej), * 1833 w Pradze, † 1897 r. Napisała przeszło 114 tomów powieści i nowel, z których ważniejsze: „Osud i nadani" (Los i talent); „Anežka Przemyslovna," „Jaroslav Szternbeck;" „Przemysl Otakar II," „Povidka o mne."

Podlodowski Stanisław Lupa, poseł ziemski za Zygmunta Augusta, słynny z wymowy i burzliwości. Występował na sejmach: piotrkowskim 1547 i warszawskim 1548 r. przeciwko ożenieniu króla z Barbarą Radziwiłłówną. Jego mowa śmiała i cierpka, wypowiedziana na pierwszym z tych sejmów, wydrukowaną została przez K. Mecherzyńskiego w „Historji wymowy w Polsce" (t. 1).

Podłoga, powierzchnia sztucznie utrwalona, do stąpania po niej przeznaczona, zwłaszcza w izbach mieszkalnych. **P.** wyrabiają się z kamieni lub drzewa, niekiedy też z metali i innych materjałów. **P.** *kamienne* przydatne są tylko w klimatach południowych, wyrabiane są bądź z kamieni naturalnych, jak granitu, lawy bazaltowej, pia-

skowca, bądź też z kamieni sztucznych, cegieł lub płyt. **P.** *drewniane* są mniej trwałe od kamiennych, ale stąpa się po nich dogodniej. **P.** zwyczajne układają się z desek do podłoża przybitych lub przyszrubowanych, **P.** okazalsze czyli *posadzki (parkiety)* z płyt drewnianych, niekiedy z części mozaikowo wiązanych, które mogą być wyrabiane z fornierów (ob.), utwierdzonych na **P.** *ślepej* pod niemi ukrytej. **P.** *szklane*, z płyt szklanych, urządzają się, gdy światło dostawać się ma do izby z dołu.

Podłoże, *podglebie*, ob. Ziemia (w rolnictwie).

Podmanicky, *Podmaniczky z Assódu* Fryderyk, baron, pisarz madziarski, * 1824 w Peszcie; nauki gimnazjalne odbywał w Miszkowcu, Peszcie i Keżmarku, gdzie też ukończył studja prawne. 1846 odbył podróż do Szwecji i Rosji, którą opisał w dziele „Uti tárcza“ (1848). W powstaniu 1848 r. wziął czynny udział i gorliwie agitował w sprawie narodowej, za co po zgnieceniu powstania był, jako prosty żołnierz, wzięty do wojska. Uwolniony 1850, poświęcił się wyłącznie literaturze i wydał cały szereg znakomitych utworów beletrystycznych i romansów, z których najważniejsze: „Az alföldi vadásztanya“ (5 t., Peszt, 1854); „Tessék ibolyát venni“ (5 t., Peszt, 1856); „Alom és valóság“ (2 t., tamże, 1860); „Egyetlen könycsep“ (3 t., tamże, 1863); „A kék szemüvegesnö“ (2 t., 1864); „Régen történt mindez“ (3 t., tamże, 1865); „Apály es dagály“ (tamże, 1867); „A kedvenez“ (2 t., 1869), 1861 r. wybrany był z komitatu Bekeskiego do sejmu, na którym stanął w obronie Żydów i należał do lewicy antideakowskiej; następnie był intendentem narodowego teatru w Budapeszcie.

Podmiot i Podmiotowość, ob. Przedmiot.

Podmurowanie, fundamenty kamienne lub z cegły, dawane pod budynki drewniane. Jest ciągłe, lub też przerywane w postaci słupów, w pewnych odległościach rozmieszczonych i dźwigających na sobie ciężar budynku. Ostatni ten sposób, lubo tańszy, nie jest tak pewny, jak pierwszy.

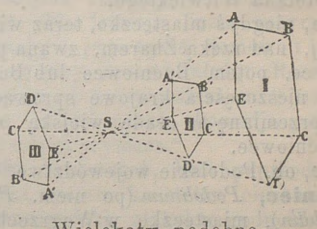
Podniebienie, ściana górna jamy ustnej, dzieli się na **P.** *twarde*, którego szkieletem jest szczęka górna i kości podniebieniowe czaszki, i **P.** *miękkie (palatum molle)*, które stanowi zdwojenie błony śluzowej, idące ku tyłowi od podniebienia twardego. **P.** miękkie tworzy ruchomą poprzeczną zasłonę między jamą ust a gardłem, skośnie ku tyłowi zawieszoną. Na środku wolnego brzegu posiada wałeczkowate przedłużenie, zwane *języczkiem*, od którego poczynając, **P. m.** schodzi ku dołowi i z każdej strony dzieli się na dwa łuki, przedni i tylny, a w zagłębieniu między niemi zawartem leżą *migdałki* (ob.). Przy przesuwaniu się pokarmów przez paszczę **P. m.** zostaje uniesionem do góry i zamyka jamę nosogardzielową, nie dozwalając im dostać się do nosa. Po niektórych cierpieniach zakaźnych, a najczęściej przy dyfterycie gardzieli, **P.** miękkie ulega paraliżowi; wtedy pokarmy płynne, a nawet i stałe przy przełykaniu dostają się do jamy nosowej, a stąd nazewnątrz. **P. m.** bierze udział przy wydawaniu dźwięków, dlatego też wszelkie cierpienia tego organu bardzo wyraźnie odbijają się na tonacji (ob. Głos ludzki).

Podniesienie, zowie się ta część *Mszy świętej*, gdy kapłan po konsekracji (ob.) wznosi w górę Hostję i kielich ku uczczeniu ich przez wiernych, którzy w czasie tego powinni ciałem i umysłem ukorzyć się przed najświętszą ofiarą, którą ofiaruje się za nas na ołtarzu, podobnie jak spełniła się na krzyżu. **P.** Hostji i kielicha było we zwyczaju od pierwszych wieków, jak przekonywają o tem liturgje św. Jakóba, Bazylego i Jana Chryzostoma, i odbywało się na krótki czas przed Komunją. W kościele łacińskim zwyczaj **P.** Hostji i kielicha bierze początek w XI w. i prawdopodobnie wprowadzony został w użyciu przez błogosławionego Hildeberta, biskupa cenomańeńskiego (Mons) 1097—1125; zwyczaj ten wkrótce i gdzieindziej był naśladowany.

Podnormalna, w geometrji, rzut na oś odciętych części normalnej do linji krzywej, zawartej między tą krzywą a osią odciętych.

Podnóże, ob. Góry.

Podobieństwo, w ogóle zgodność kilku przedmiotów w pewnej liczbie własności, gdy *równość* jest zgodnością kilku rzeczy we wszystkich ich własnościach. Pojęcie **P.** ważne jest w naukach przyrodniczych, gdzie historja naturalna opiera swą klasyfikację na **P.** różnych istot, a nauki fizyczne z **P.** czyli *analogji* działania różnych sił usiłują odgadnąć wzajemną zależność sił natury. W geometrji rozumie się przez **P.** zgodność figur co do ich kształtu, bez względu na wielkość. Znakiem **P.** jest ∞, a że znakiem równoważności (równej wielkości) jest $=$, przeto znakiem równości czyli przystawalności, t. j. **P.** i równoważności, jest $\cong$. Wielokąty są podobne, gdy mają kąty równe i boki odpowiednie w tym samym stosunku. Dla **P.** trójkątów dostateczna, aby kąty były równe,

Wielokąty podobne.

albo boki proporcjonalne. albo kąt równy zawarty był między dwoma bokami proporcjonalnemi. Wielokąty foremne rozkładają się na trójkąty foremne i jednakowo ułożone. Pola (powierzchnie) figur płaskich podobnych mają się jak kwadraty

boków lub w ogóle linji odpowiednich. Dwa wielokąty podobne, jak dwa pięciokąty ABCDE i A′B′C′D′E′ (ob. fig.), leżące na jednej płaszczyźnie, mogą być tak ułożone, że linje łączące wierzchołki odpowiednie schodzą się w jednym punkcie, w *środku podobieństwa*. Układ taki, jak wskazuje figura, może być dwojaki, albo oba wielokąty leżą po jednej stronie, albo po dwu stronach środka podobieństwa. Z tego wyprowadza się określenie **P.** figur krzywych: dwie krzywe płaskie są podobne, gdy można je ułożyć na płaszczyźnie w taki sposób, aby proste wychodzące z jednego punktu były przez te krzywe dzielone na części proporcjonalne. Bryły podobne są to bryły, które są ograniczone jednakową liczbą ścian podobnych, jednakowo ułożonych i jednakowo względem siebie pochylonych. Objętości dwu brył podobnych mają się między sobą jak sześciany krawędzi (lub w ogóle linji) odpowiednich.

Podobne figury, wielokąty ob. Podobieństwo.

Podocárpus *(Zatrzalin, Cisik)*, rodzaj roślin z rodziny iglastych, drzewa w okolicach umiarkowanych półkuli płd. Nasiona w twardej skorupie okryte są osłoną mięsistą. **P.** *Thunbergi*, w Ziemi Przylądkowej, dostarcza wytrzymałego drzewa *yellowwood*. **P.** *chinensis*, drzewo na 15 m. wysokie, uprawia się w Europie jako ozdobne.

Podoficer, najniższy dowódca wojskowy, stanowiący przejście od prostych żołnierzy do oficerów. Do **P.** należą feldfeblowie (w konnicy wachmistrze), sierżanci, kaprale, a w artylerji fajerwerkerzy. W niektórych armjach zaliczają się tu i podchorążowie; obowiązek ich służbowy polega na nadzorze pewnego oddziału kompanji, oraz ćwiczeniu należących do tego oddziału żołnierzy. **P.** wywierają wielki wpływ na duch wojska, i dlatego wszędzie zwraca się uwagę na przygotowanie dobrego korpusu podoficerskiego. Uzbrojenie **P.,** oprócz feldfeblów, którzy noszą szpady oficerskie, nie różni się niczem od uzbrojenia prostego żołnierza.

Podolanin, pseudonim Stanisława Starzyńskiego i Stefana Witwickiego.

Podole, niegdyś miasteczko, teraz wieś w gub. Podolskiej, nad rzeką Zharem, zwana pierwotnie Martynowce, potem Bućniowce lub Buczniowce. Rozmaite nieszczęścia krajowe sprowadziły jego upadek i przemianę na osadę wiejską pod dawną nazwą Bućniowce.

Podole, ob. Podolskie województwo.

Podoliniec, *Podolinum* (po niem. *Pudleín*, po węg. *Podolín)*, miasteczko w Węgrzech, w kom. Spiskim, nad Popradem, przeszło 1,500 miesz. (Madziarów i Słowaków), słynne z wybornych szkół pijarskich, założonych 1640 przez Jerzego Lubomirskiego, wojewodę krakowskiego i starostę spiskiego. Miasteczko to bogate jest w starożytne wspomnienia historyczne, sięgające aż XIII wieku. W okolicy znajdują się źródła mineralne i kopalnie rudy żelaznej. **P.** obwiedziony był niegdyś murem; odległy jest on od Krakowa mil 15, od Sącza zaś mil 7.

Podoliński Andrzej, poeta rosyjski z okresu Puszkinowskiego. Oprócz wielu poezji lirycznych (2 wyd., 2 t., 1864); wydał „Diw i Peri“ (1827); „Borskij“ (2 t., 1829); „Niszczyj“ (1830); „Powiesti i mełkija stichotworenija„ (2 t., 1837); „Smert Peri“ (1837). W utworach **P.** widać zupełny brak znajomości życia i do krańców posunięte naśladownictwo Byrona; mimo to spółcześni przypisywali mu znakomity talent. Odznacza się on siłą uczucia i poetycznością pojedyńczych ustępów, zaleca się nadto obok słodyczy i delikatności uczucia, jędrną mocą wysłowienia.

Podolsk, miasto pow. w gub. Moskiewskiej, nad rzeką Pachrą, ma 3,808 miesz. — *Podolski powiat* ma na przestrzeni 2,160 wiorst kw. 86,418 mieszkańców.

Podolska gubernja, graniczy na północ z gub. Wołyńską, na północo-wschód z Kijowską, na wschód i południo-wschód z Chersońską, na południo-zachód z prowincją Besarabską, na zachód z cesarstwem Austrjackiem i na przestrzeni 36,962 wiorst kw. czyli 763,84 m. km. liczy 3,031,513 mieszkańców (przeważnie Małorusinów, dalej Polaków, Żydów i t. d.). Powierzchnia gubernji przedstawia w ogólności wielką równinę urodzajną, poprzerzynaną głębokiemi korytami rzek, z których główniejsze są Boh i Dniestr, zasilane licznemi dopływami. Lasy nieliczne, składają się z dębu, osiki, wiązu, jaworu, klonu, grabu, brzozy, kruszyny, olszy i miejscami buku. Z rzeczy kopalnych, znajdują się tu: kamień wapienny, granit, gips, glina w różnym gatunku, piryt, kamień litograficzny i saletra. Klimat jest umiarkowany; największe ciepło dochodzi + 33° w cieniu; największe zimno — 30° C. Grunt składa się głównie z czarnoziemu (około $^2/_3$ całej powierzchni), zmieszanego niekiedy z piaskiem, gliną, marglem i kamieniem wapiennym. Z płodów rolnych udaje się wybornie: pszenica, kukurydza, także winogrona, chmiel i tytuń. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i hodowla bydła; słynne są zwłaszcza tutejsze woły. **P. g.** prowadzi znaczny handel zbożem i bydłem: przemysł reprezentują cukrownie, młyny, gorzelnie i fabryki sukna. Pod względem administracyjnym **P. g.** rozdzielona jest na 12 powiatów: Kamieniec-Podolski, Bałcki, Bracławski, Winnicki, Hajsyński, Latyczowski, Lityński, Mohilewski, Nowouszycki, Olhopolski, Płoskirowski i Jampolski. Stolicą gub. jest Kamieniec Podolski (ob.). **P. g.** utworzoną została 1796 r. z rosyjskiej części Podolskiego województwa (ob.), oraz z województwa Bracławskiego.

Podolski Józef, technik, * 1803 w Mołkanicach, w Krakowskiem, † 1850; kształcił się w uniwersytecie Jagiellońskim, w którym był później profesorem, a następnie dyrektorem tamecznej

szkoły technicznej. Ogłosił: „O działaniu magnesów na różne ciała“ (Krak., 1837); „O składzie miechów i zasady obrachunku przy ich układaniu“ (tamże, 1840).

Podolski Edward, ksiądz, kanonik lwowski, redaktor *Przeglądu lwowskiego* 1879—1881; autor dzieła „Pius IX, obrońca Polski“ (1879, Lwów).

Podolskie województwo, ziemia złożona z powiatów: Kamienieckiego, Latyczowskiego i Czerwonogrodzkiego, graniczyła na północ z Wołyniem, na wschód z województwem Bracławskiem, na południe z Multanami, na zachód z województwem Ruskiem. W IX wieku było podobno Podole w posiadaniu Drewlanów. Potem Tatarzy, korzystając z niezgody książąt ruskich, opanowali je i dzierżyli do r. 1331, to jest do czasu, gdy Olgierd, w. ks. litewski, wyrugowawszy ich, ziemię tę oddał w zarząd swoim synowcom: Konstantemu, Aleksandrowi, Fedorowi i Jerzemu, synom Korjata, księcia nowogródzkiego. W r. 1340 Kazimierz W., wcieliwszy Ruś Czerwoną do Polski,, rozciągnął swe panowanie i nad częścią Podola. Później za Jagiełły i jego następców, ziemia ta była przedmiotem długich sporów pomiędzy Litwą a Polską. Dopiero r. 1434 Władysław III, zająwszy całe Podole, porównał szlachtę podolską w prawach i swobodach z inną szlachtą polską, a pierwszym jego wojewodą został Piotr ze Sprowy Odrowąż. Żyzna ta, we wszelkie płody bogata kraina, przedmurzem Polski będąca, nieustannie była wystawiana na najazdy Tatarów, Turków i Wołochów, którzy, paląc i niszcząc, przemieniali ją w pustynię i tylko usiłowaniom bohaterskim takich mężów jak: Kamieniecki, Jazłowiecki, Koniecpolski, Sieniawski, Potoccy, możem zawdzięczyć, że **P.** nie zostało wcześnie od ciała narodu oderwane. Za rządu króla Michała, znowu Turcy zawładnęli Podolem, które lat 27 zostawało w ich ręku i dopiero pokojem Karłowickim 1699 r. przez Polskę odzyskane zostało. Starosta tutejszy, noszący tytuł *Generała ziem podolskich*, miał pod swoją jurysdykcją grody: Kamieniecki i Latyczowski. Z województwa Podolskiego wybierano 6 posłów i 2 deputatów na trybunał. Część województwa po rzece Zbrucz, t. j. powiat Czerwonogrodzki, przy podziale Polski 1772, przeszedł pod panowanie Austrji, reszta dostała się Rosji. Herbem województwa było złote słońce w polu białem. Ostatnim wojewodą podolskim był Marcin Leonard Świejkowski, mianowany 1790, † 1793.

Podophylium, roślina, ob. Biedrzyga.

Podoski Łukasz, dyplomata polski, syn Jana, sędziego ziemskiego ciechanowskiego, był kanonikiem krakowskim i kieleckim, sekretarzem królewskim 1558, proboszczem gnieźnieńskim, wreszcie administratorem djecyzji krakowskiej 1577 i oficjałem. Człowiek dzielny, prawy, roztropny i polityk zręczny, jeździł dwukrotnie od Zygmunta Augusta w poselstwie do Ferdynanda arcyksięcia, a potem cesarza, a za Maksymiljana 6 lat załatwiał sprawy polskie na dworze jego. Od Stefana Batorego po dwakroć także odprawiał poselstwa do cesarza Rudolfa.

Podoski Gabrjel Jan, prymas, arcybiskup gnieźnieński, syn Mikołaja, wojewody płockiego, * 1719. Za powrotem do kraju po odbyciu nauk teologicznych i prawniczych w Rzymie, otrzymał w akademji krakowskiej stopień doktora obojga praw, i ulegając nie własnemu wyborowi, ale woli rodziców, wstąpił do stanu duchownego, w którym starał się już tylko wyłącznie o wyniesienie na najwyższe stanowisko. Jakoż do tego jedynie dążąc celu, przy wrodzonych zdolnościach umiał się wszędzie podobać. Polecony przez księcia Michała Czartoryskiego, kanclerza w. litewskiego, ministrowi Brühlowi, został naprzód kanclerzem królewiczów Ksawerego, Karola, Klemensa i Alberta, i zarządzał ich dobrami na Spiżu. Zasługując się dworowi, otrzymywał liczne i bogate beneficja. W r. 1743 wybrany przez kapitułę deputatem gnieźnieńskim na trybunał koronny, obznajmił się dokładnie z procedurą sądową, zjednał sobie wielu przychylnych i nazwisko swoje uczynił głośnem w całym kraju. W r. 1756 został kustoszem krakowskim, 1758 r. proboszczem miechowskim, a 1759 referendarzem wielkim koronnym. Na tym ostatnim urzędzie wielką rzeczywiście rozwijał działalność. W bezkrólewiu występował za domem saskim jako nieprzyjaciel Stanisława Augusta, któremu odtąd ciągle stawał w poprzek. Od r. 1764 zwracał na siebie powszechną uwagę, stając po stronie dysydentów i konfederacji radomskiej, z jego pomysłu poczętej i wykonanej, za co został opatem tynieckim i paradyskim, a wkrótce potem arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem 1767 r. za granicą, † 1777 r. w Marsylji. Człowiek przewrotny, biskup obyczajów gorszących, a obok tego dumny i chciwy, tem był szkodliwszym, że rzeczywiście znakomite posiadał zdolności. Pozostał po nim znaczny zbiór dokumentów historycznych (z lat 1717 — 37), wydany przez Kazimierza Jarochowskiego pod tytułem „Teka Gabrjela Junoszy Podoskiego“ (6 t., Poznań, 1854—62). Istnieją liczne satyry spółczesne, objaśniające jego życie domowe i polityczne; do takich między innemi należą: „Rozmowa między Podoskim i Przedwojeskim, sufraganem gnieźnieńskim;“ „Perekińczyk, komedja gabinetowa;“ „Obiady i szuba prymasa.“

Podoski Franciszek, brat poprzed., starosta bobrownicki, potem kasztelan ciechanowski, od od 1779 mazowiecki, złożył tę godność 1791 i poświęcił się prawie wyłącznie literaturze. Zajmował się głównie tłómaczeniem dzieł zagranicznych, między któremi przekład „Don-Kichota“ Cervantesa, z francuskiego (Warsz., 6 tomów), nie szczególny pod względem literackim, zaleca się przecież zręcznem umieszczeniem w nim wielu przysłowi polskich.

Podpalenie, jest to zbrodnia, polegająca na umyślnem spowodowaniu pożaru pewnych przedmiotów, oznaczonych w odpowiednich artykułach Kodeksu Karnego (1606—1615). Przedmiotami temi są: budowle (w tej liczbie okręty i statki), kopalnie, lasy, zboże, siano, sady, chmielniki i składy drzewa. Zniszczenie przez ogień przedmiotów innych, oprócz wyżej wymienionych, karanem jest o wiele lżej. Obowiązujący Kodeks Karny skazuje przestępcę podpalacza przeważnie na karę główną, ustopniowaną względnie do rodzaju spalonego przedmiotu i niebezpieczeństwa, oraz ilości sprawców i pory doby.

Podpłomyk, płaskie okrągłe ciasto chlebowe z mąki żytniej lub jęczmiennej, które gospodynie wiejskie przed wsadzeniem chleba do pieca dorywczo pieką.

Podpora, przedmiot, utrzymujący inne ciało w danem mu położeniu; w mechanice *punktem podpory* w drągu nazywa się punkt stały, około którego siła i opór są z sobą w równowadze; ciśnienie wywierane na punkt **P.** jest zawsze równe sumie ciśnień siły i oporu. Ob. Drąg.

Podpułkownik, drugi stopień sztabs-oficera. W wojsku polskiem do r. 1831 pierwszym sztabs-oficerem był w pułkach linjowych major, który awansował na podpułkownika. W gwardji, tak pieszej jak konnej nie było majorów, tylko kapitan awansowany przechodził wprost na podpułkownika.

Podpuszczka, wszelkie ciało, służące do ścinania mleka; zwykle wszakżo rozumiemy pod tym wyrazem płyn kwaśny, zawarty w czwartym żołądku cieląt i w ogólności młodych zwierząt przeżuwających, karmiących się jeszcze mlekiem. **P.** cielęca składa się z soku żołądkowego i z mleka, które się prawie na ser zamieniło; świeża ma smak kwaskowaty, przedstawia masę gruzełkowatą, białawą, która następnie staje się ciemniejszą. Własność ścinania mleka posiadają także niektóre kwasy. W aptekach dla otrzymania serwatki używają najczęściej kwasu mlecznego.

Podrożec, ślimak, ob. Arion.

Podróże przedsiębiorą się w różnych celach; z udoskonaleniem środków komunikacji niesłychanie się w nowszych czasach rozwinęły. *Opisy podróży (podróżopisarstwo)* stanowią gałąź piśmiennictwa, mającą za zadanie przedstawić to, co opisujący swe podróże przeżyli, widzieli i zbadali. Opisy podróży bywają albo *pobieżne, powierzchowne,* dokonywane naprzykład przez kupców, misjonarzów, posłów, dla których główną rzeczą nie jest podróż sama, ale cel podróży, albo toż *naukowe,* jeżeli są sporządzane przez ludzi fachowych, którzy zwiedzają obce kraje dla zbadania ziemi, natury, mieszkańców, kultury i t. d. Osobnym rodzajem podróży naukowych są podróże przedsiębrane celem robienia *odkryć* w krajach nieznanych. W najdawniejszych już czasach podejmowano podróże w interesach handlowych. Znane są ze starożytności, pomijając już opłynięcie Afryki przez Fenicjan z rozkazu Nechaona, podróże Hannona, Skylaksa i Pytheasa i w. in. Dwaj ostatni podróże swe nawet opisali: Skylaks p. t. „Periplus“ (t. j. opłynięcie), która to nazwa była później zwyczajnym tytułem dla greckich opisów podróży. Podróże naukowe odbywali także dla rozszerzenia swych wiadomości filozofowie i historycy greccy. Owocem takich podróży jest w znacznej części dzieło Herodota. W literaturze rzymskiej niema ani jednego dzieła podróżniczego. Z literatur średniowiecznych bogate są szczególnie w opisy podróży literatury arabska i żydowska. Z podróżników arabskich słynniejsi są: Ibn-Batuta, Ibn-Foslan, Albiruni, Ibn-Dżobair, Masûdi; z żydowskich zaś Benjamin z Tudeli i w. innych. W Europie, począwszy od krucjat, mamy dość liczne wiadomości o Ziemi Świętej, podawane przez podróżników pielgrzymujących, jak naprzykł Borcharda, Mandeville'a, Feliksa Fabri i w. in. (Por. Toblera „Bibliotheca geographica Palaestinensis“ 1867). Włosi, mianowicie też Wenecjanie, odbywali dalekie podróże w celach handlowych. Zasłynęli z nich szczególniej: Marco-Polo, Pegalotti, bracia Zeno. Poważniejszy charakter przybiera jednak podróżopisarstwo dopiero z odkryciem Ameryki wyprawami Portugalczyków na ocean Indyjski, oraz wyprawami podbiegunowemi (ob.). Do zmiany tak pożądanej przyczyniło się niemało wynalezienie sztuki drukarskiej i odrodzenie nauk. Zasłużyli się w tym względzie najwięcej: Hiszpanie, Portugalczycy, Anglicy, Holendrzy i Francuzi. W XVI wieku mamy już zbiory dzieł podróżniczych, jak naprzykład Hutticha i Grynäusa (1532); Ramusia (1550 r.); Hakluyta (1598 r.) i in. Podróże ściśle naukowe, badawcze, przedsiębrane do krajów odległych, już to dla rozwiązania pewnych zadań naukowych (oznaczenia wahadła sekundowego, zboczenia magnetycznego, pomiaru długości stopnia południka i t. p.), już to dla zbadania dokładnego stosunków geograficznych, etnograficznych, oraz przyrody ziem dalekich (np. wnętrza Afryki i Australji), już wreszcie dla zawiązania stosunków handlowych i politycznych z państwami obcemi, poczynają się około połowy XVII wieku, a nabrały wielkiego znaczenia dopiero w czasach nowszych. Mnóstwo opisów tego rodzaju podróży zawdzięczamy Anglikom i ich kolonjom. Obok wypraw wysyłanych kosztem rządu, korzystnie działali i ludzie prywatni, mianowicie podróżnicy afrykańscy (Baker, Beke, Livingstone) i podbiegunowi. Na tem polu szczególnie wielkie zasługi położyła Francja. Od 1671 r. dokonała ona kosztem publicznym wielu wypraw, których rezultaty wielkiej są dla nauki doniosłości. Zasługują mianowicie na uwagę wyprawy Condamine'a i Bouguera do Ameryki podrównikowej (1735), wyprawa Bonapartego do Egiptu (ob. Egipska wyprawa Francuzów), liczne podróże na ocean Południowy, ekspedycje Orbi-

gny'ego i Castelnau do Ameryki południowej, Botty i Operta do Asyrji i Babilonji, Renana do Fenicji, Texiera do Azji Mniejszej i t. d. Obszernych rozmiarów i bardzo kosztowne dzieła o tych podróżach drukowane były kosztem państwa. Niemcy i Austrja dopiero w ostatnich dziesięcioleciach zaczęły kosztem funduszów państwowych podejmować wyprawy naukowe (wyprawa austrjacka na okręcie Navara i wyprawa podbiegunowa na okręcie Tegethoff 1872—74, wyprawa pruska Lepsiusa i Brugscha, zapowiedziana wyprawa niemiecka do okolic podbiegunowych południowych); wiele też zdziałały państwa Skandynawskie (mianowicie Szwecja); Rosja ma zasługę zbadania Syberji i wogólności okolic północnych. Niemcy, począwszy od Aleksandra Humboldta, środkami prywatnemi liczne podejmowali podróże i niejednę oddali nauce usługę. Słynniejsi z podróżopisarzów niemieckich są: Hornemann, Barth, Rüppel, Munzinger, Heuglin, książę Neuwied, Tschudi, Schlagintweit, Bastian, Brugsch, Petermann, Lepsius i in. Niemałe też zasługi są Amerykanów północnych, jak: Squier, Herndon, Day, Page. Obok podróżopisarstwa naukowego rozwinęła się literatura podróżnicza *popularna*, przeznaczona dla szerszego koła czytelników. Są to opisy podróży, jakie odbywają ludzie wykształceni dla własnej nauki, po większej części do krajów cywilizowanych, pociągających czy to wspaniałością przyrody, czy dziełami sztuki i zabytkami starożytności, czy wspomnieniami historycznemi, czy wreszcie wyższością swej kultury obecnej. W dzieła tego rodzaju obfitują wszystkie literatury a zwłaszcza angielska, francuska i niemiecka. Z *podróżopisarzów polskich* zasługują na pamięć między innymi: Albrycht Radziwiłł, Tadeusz Krusiński, Jan Potocki, Tripplin, Rautenstrauchowa, Korzeliński, Sygurd Wiśniowski, Strzelecki, Kubary, Szolc-Rogoziński, Dybowski, Rehman, Dunikowski, J. Siemiradzki, S. Bełza. Dla ułatwienia podróży, oprócz innych środków pomocniczych, istnieją we wszystkich literaturach liczne *przewodniki podróżnicze* (jak naprzykład słynny Bädeckera), *karty pocztowe i kolejowe*, a dla uprzyjemnienia podróży *bibljoteki podróżnicze*. Por. Peschel „Historja wielkich odkryć geograficznych w XV i XVI wieku“ (przekład polski Tretiaka, 2 t., Lwów, 1879); Embacher „Die wichtigsten Forschungsreisen des XIX Jahrhunderts“ (1880), oraz „Lexikon der Reisen und Entdeckungen“ (1882); Neumayer „Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen“ (2 wyd., 2 t., 1888); Richthofen „Führer für Forschungsreisende“ (1886).

Podróżnik, *Brodawnik, Mniszek, Dmuchawiec, Lwi ząb (Leontodon)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kielichem ogólnym dachówkowatym z kielichem zewnętrznym, kwiatami wielorzędnemi, ziarniakiem spłaszczonym i nitkowato wyciągniętym, z koroną włosistą. Najwięcej znanym gatunkiem jest *L. taraxacum, Taraxacum officinale*, ziele bardzo pospolite przy drogach, na łąkach i t. d., o łodydze zawierającej sok mleczny, uwieńczonej kwiatem pojedynczym, żółtym; owoce stanowią białą, włosistą, foremną kulę, którą wiatr rozrywa i ziarna daleko unosi. Z soku mlecznego otrzymuje się *taraksacynę*, czyli *gorycz zęba lwiego*, używana niegdyś przeciw chorobom wątrobowym i żółtaczce, dziś jako środek słabo rozwalniający. Młode ziele używa się na sałatę, pączki kwiatowe, zaprawne w occie, zamiast kaparów, a korzeń stanowi surogat kawy.

Podróżopisarstwo, ob. Podróże.

Podrug lub **Podrugowicz** Teszan, narodowy śpiewak serbski, * 1780 we wsi Kozancach w nahji gackiej, gdzie przebywał aż do 1807. W tym czasie zabił jakiegoś Turka i, obawiając się zemsty został hajdukiem i przeszedł do Serbji, gdzie pozostawał aż do zgniecenia powstania 1813 r., poczem z wielu innymi przeniósł się do Banatu i żył w wielkiej biedzie w Sremskich Karlowcach. Tutaj poznał go znany zbieracz pieśni ludowych serbskich Wuk Karadžicz i spisał z ust jego najlepsze i najstarsze pieśni swego zbioru. Po wybuchu nowego powstania w Serbji 1815 r. **P.** udał się na pole bitwy i dopiero po zawarciu pokoju przeniósł się do Bośni.

Podrzutek, dziecię z nieprawego łoża albo nawet i ze ślubnych rodziców, podrzucone innej, obcej osobie. Stąd niektóre szpitale, przeznaczone na przyjmowanie takich dzieci, nazywają się domami podrzutków.

Podsędek, w dawnej Polsce członek sądu ziemskiego, na którego czele stał sędzia, później przewodniczący kompletowi złożonemu z pisarza i podpisarza.

Podsiarkawy kwas, *Podsiarkony*, ob. Siarka.

Podsiębierne koła, ob. Koła wodne.

Podskarbiowie w Polsce. Urząd podskarbiego zalicza się do najdawniejszych w Polsce. Pierwszą o nim wzmiankę znajdujemy już za czasów Kazimierza W., a dokładne określenie jego obowiązków podaje statut Aleksandra. Według statutu owego, podskarbi wielki powinien czuwać nad biciem monety, zawiadować dochodami i wydatkami krajowemi, zdawać o nich sprawę na sejmach narodowi, mieć nadzór nad skarbem koronnym i klejnotami królewskiemi. **P.** wykonywał na wierne i dokładne spełnianie tych obowiązków przysięgę i jako minister rzeczypospolitej był z urzędu członkiem senatu (w Koronie od czasów Aleksandra). Podobnie jak Korona, miała od czasów Zygmunta Augusta swoich wielkich podskarbich i Litwa, których obowiązki były te same, co i podskarbich koronnych. Podskarbi wielki litewski był także z urzędu członkiem senatu. Współcześnie prawie z urzędem podskarbich wielkich nastał i urząd podskarbich nadwornych *(vice-thesaurarius)*, czytamy już bowiem o nim wzmianki pod 1368 i 1370 r. Powinności jego przepisał statut Aleksandra, stanowiąc: ażeby podskarbi na-

dworny, ciągle na dworze obecny, zastępował nieobecnego podskarbiego wielkiego; w przytomności zaś jego, aby wszystko z jego tylko wiedzą i radą przedsiębrał, miał udział przy składaniu rachunków i zawiadował głównie dobrami stołu królewskiego. Później, za przykładem Korony ustanowiono i w Litwie urząd podskarbiego nadwornego. Gdy który z podskarbich wielkich umarł, urząd po nim zwykle obejmował jeden z podskarbich nadwornych. Pod koniec bytu Rzeczypospolitej, podskarbiowie władzę swą podzielali wspólnie z radami ekonomicznemi czyli komisjami skarbowemi, z których jedna w Koronie, a druga w Litwie ustawą sejmu konwokacyjnego z 1754 ustanowioną została. Od czasu też ustanowienia tych komisji, podskarbiego wielkiego nie zastępował już podskarbi nadworny, lecz komisja trwała w swych czynnościach i porządku prawem oznaczonym. Konstytucja z 1775 r. przyznała podskarbim koronnym godność ministrów. Porów. w *Bibljotece Warszawskiej* z 1845 r., t. IV, str. 237, artykuł Konrada Larisch: „O podskarbich wielkich, ich obowiązkach i padwładnych aż do 1764.“ Ostatnim **P.** wielkim koronnym był Roch Kossowski, mianowany 1791 r., a nadwornym koronnym Teofil Załuski, mianowany 1793 przez Targowicę; † 1831 r. Ostatnim **P.** wielkim litewskim był Michał Ogiński, mianowany przez Targowicę, 1793, przedtem poseł do Holandji 1790, czynny 1794 i później, † 1833; zaś litewskim Antoni Dziekoński, mianowany 1785, wróg ustawy 3 maja, targowiczanin.

Podstarości, w dawnych dworach wiejskich włódarz albo karbowy, niższy stopniem od ekonoma.

Podstawa, w ogólności część dolna, podpora pewnego przedmiotu; w geometrji bok figury płaskiej, lub ściana bryły najniżej położona, na której cała figura niejako się wspiera; pospolicie jednak którykolwiek bok obranym być może za podstawę. W geodezji **P.** jest linja prosta znacznej długości, starannie na powierzchni ziemi wymierzona i około której rozmieszcza się sieć trójkątów, służących do wymierzenia pewnej części kraju, lub znalezienia długości i kształtu południka (ob. Miernictwo). W wojskowości **P.** jest szereg twierdz i fortyfikacji, stanowiący linję oparcia dla działań wojennych.

Podstawienie *(substitutio)*, w dawnem prawie polskiem władza przez pełnomocnika komu innemu poruczona, czyli na kogo innego przelana. Substytucje takie musiały być na piśmie urzędownie zeznanemi. **P.** w prawie cywilnem ma miejsce wtedy, gdy ktoś płacąc za trzecią osobę wierzycielowi, sam w miejsce i prawa tego wierzyciela wchodzi, czyli się podstawia. **P.** takie może być umowne albo prawne. Por. art. 1249 do 1252 K. C. F.—W *chemji* **P.** nazywa się zastępowanie w związkach chemicznych jednych pierwiastków przez inne. **P.** to odegrywa ważną rolę w dzisiejszych teorjach chemicznych, gdyż wszystkie związki stara się chemja przez takie **P.** wyprowadzić z kilku zasadniczych typów (ob. Chemja). W *matematyce* **P.** nazywa się wprowadzenie do pewnego wzoru matematycznego wartości szczególnych za ilości ogólne (tak naprzykład wyrażenie $3a^2—bc$, jeżeli $a=3$, $b=2$, $c=7$, po podstawieniu tych wartości za głoski a, b i c, przechodzi na $3.3^2—2.7=27—14=13$), albo też wprowadzenie za pewne wyrażenie innego, przedstawiającego takąż samą wartość.

Podstoli *(subdapifer curiae)*, był w dawnej Polsce urzędnik nadworny, należący do królewskiego stołu. Podstolowie byli nadworni, koronni i litewcy. W godności postępowali za krajczymi. Podstolowie *wielcy* i *ziemscy*, nie pełniąc żadnych obowiązków urzędowych, samym się tylko odznaczali tytułem. Ostatnim **P.** koronnym był Józef Karsza, mianowany 1791 r.

Podstyczna, w geometrji, rzut na oś odciętych linji stycznej, zawartej między tą osią a punktem styczności (ob. Styczna).

Podtatrzanin, pseudonim ks. Konstantego Maniewskiego.

Podura, owada, ob. Skoczogony.

Poduświackie starostwo niegrodowe, w województwie witebskiem, ob. Uświackie starostwo.

Podwalina, w budynkach drewnianych część drewniana, na którą spada ciśnienie całej budowy i która przenosi je na podumrowanie, lub na grunt bezpośrednio. **P.**, ażeby należycie przeznaczeniu swemu odpowiadała, powinna być szerszą i grubszą od ścian budynku.

Podwalski, pseudonim K. W. Wójcickiego.

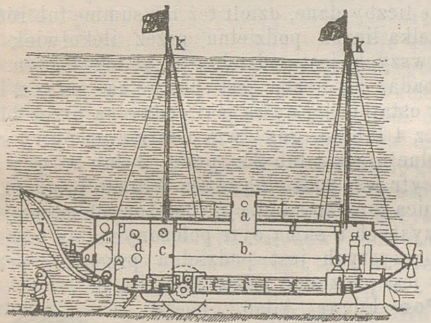
Podwiązki order *(order of the garter)*, najwyższy, order angielski, ustanowiony przez króla Edwarda III. Liczba kawalerów tego orderu łącznie z królem (jednakże prócz książąt krwi i kawalerów zagranicznych) nie może przenosić 26. Nadto jeszcze król mianuje 26 tak zwanych ubogich kawalerów, którzy za pensję 300 funtów sterlingów obowiązani są modlić się za pierwszych. Dekoracja składa się z aksamitnej wstęgi granatowej, przymocowanej złotą sprzążką pod lewem kolanem z tem godłem: *Honni soit qui mal y pense!* Inna tejże barwy szeroka wstęga przechodzi przez lewę ramię, a nad biodrem wisi u niej złota tarcza ozdobiona brylantami, oraz wizerunkiem św. Jerzego. Po lewej stroni piersi kawalerowie noszą gwiazdę srebrną z czerwonym krzyżem św. Jerzego, z godłem i podwiązką. Ubiór kawalera składa się: z żupana granatowego, z płaszcza z czerwonego aksamitu haftowanego złotem, z czarnego biretu z białem piórem i ze złotego łańcucha. Order ten ustanowiony został przez Edwarda III, króla angielskiego, na cześć jego kochanki, hr. Salisbury.

Podwiązywanie, operacja chirurgiczna polegająca na owiązaniu nitką naczynia krwionośnego, a to w celu uśmierzenia krwotoku, usunięcia

napływu krwi do aneurvzmatów, niedopuszczania krwi do wrzodów i t. p. Służy do tego *ligatura* z nici jedwabnych, drutu srebrnego i in. **P.** poddają się głównie tętnice, rzadko żyły, które się same zamykają.

Podwiejsieje, jezioro w guberuji Suwalskiej, powiecie Sejneńskim, gminie Wiejsieje, obejmuje 750 morgów przestrzeni i ma 50 stóp głębokości.

Podwodne statki, statki, które mogą wraz z załogą pozostawać pod powierzchnią wody. Podniętę do budowy ich dały głównie cele wojenne, by można było przez nie rozbijać i wyrzucać w powietrze okręty nieprzyjacielskie. Drebbel zbudował w 1624 **P. s.,** którym przepłynął Tamizę. Podobne statki budowali następnie Bushnell w 1742 i Fulton 1804. W 1850 zbudował Bauer w Kiel wielką łódź podwodną, by uderzyć nią na flotę duńską, ale łódź ta przy próbach zatonęła. Korzystniejszy okazał się **P. s.** szweda Nordenfelta, zbudowany w czterech egzemplarzach. Statek

Statek podwodny. *a* wieża sterowa, *b* miejsce dla załogi, *c* przestrzeń zapełniona powietrzem zagęszczonem, *d* wyjście dla nurków, *e* machina gazolinowa i dynamoelektryczna, *g* rura pośrednicząca do zagęszczania powietrza, *h* lampy, *i* żóraw do dźwigania przedmiotów w górę, *k* maszty, *l* szruba okrętowa.

ten użyty być może, jak zwykła łódź torpedowa, a przy zagłębianiu się pod powierzchnię morza bierze wodę jako balast, zsuwa komin i zakrywa go, gasi ogień, a maszynę parową zasila parą w kotle nagromadzoną; przy szybkości 4 mil morskich na godz. pozostawać może 5 godzin pod wodą. Do podnoszenia się w górę i opuszczania służą szruby z boku osadzone. Statek posiada cztery torpedy i dwie rury do ich wyrzucania; załoga składa się z 9 ludzi. Statki francuskie „Gustave Zédé“, „Morse“ i „Gymnote“ mają postać cygara, poruszane są maszyną dynamoelektryczną, zasilaną akumulatorami. Do obserwacji nadwodnych posiadają **P. s.** *peryskop*, t. j. rurę o średnicy 20 cm., która może być wysuwana nad poziom wody i na szczycie posiada przyzmat szklany, przez który promienie poziomo padające rzucane są ku dołowi na ekran, na którym dają obraz, jak w ciemni optycznej. Obecnie marynarki różnych państw posiadają niewielką ilość **P. s.,** ale usług w czasie wojny żaden dotąd nie okazał. Przydatniejsze okazały się **P. s.** przeznaczone do ułatwiania robót nurkowych; za najlepszy z nich uważany jest „Argonauta“ (ob. fig.), zbudowany przez Szymona Lake w Baltimore. Składa się z 4 oddziałów; w przedziale tylnym znajduje się maszyna gazolinowa, która wprawia w obrot szrubę, gdy statek pływa na powierzchni wody, oraz maszyna dynamoelektryczna, która służy do żeglugi podwodnej, lub do poruszania kół, gdy statek toczy się po dnie morskiem; ściany statku oprzeć się mogą ciśnieniu wody w głębokości 50 metrów. Z części przedniej statku mogą nurkowie odziani w skafandry wychodzić i wchodzić przez otwór w dnie statku; przestrzeń ta wypełniona jest powietrzem zagęszczonem, które nie dopuszcza napływu wody. Lampa elektryczna służy do oświetlania obszaru otaczającego statek.

Podwody, niegdyś jedna z najuciążliwszych powinności dotykających gromady wiejskie, które obowiązane były bezpłatnie przewozić dwór królewski, wojska i urzędników jeżdżących z rozkazami władzy. Obecnie podwody używane na potrzeby wojenne, sądowe lub inne, opłacane są ze skarbu publicznego.

Podwojewodzi, zastępował w niektórych czynnościach wojewodę, sądził za niego sprawy w Koronie, mianowicie żydowskie. Akta wojewodzińskie zwykle zachowywane były w bożnicach i podwojewodzi schodził do bóżnicy dla znoszenia się z kahałem i rozsądzania spraw o krew między Żydami. O inne sprawy między Żydami samymi nie chodziło wcale, i Żydzi je sądzili. Było obowiązkiem wojewody pilnować miar handlowych, przeto po kraju jeździł także podwojewodzi. W Litwie, wyjąwszy wdztwo Brzeskie i Mińskie, wojewodowie mieli w ręku swoim sądownictwo grodu stołecznego, tam więc podwojewodzi był już szlacheckim urzędnikiem sądowym i nawet się liczył między dostojnikami ziemskimi.

Podwołoczyska, miasteczko w Galicji, pow. Skałackim, nad rz. Zbruczem, na granicy rosyjskiej leżące. **P.** są stacją krańcową drogi żel. Lwów-Podwołoczyska, która łączy się tu z koleją żelazną prowadzącą do Zmierzynki. **P.** posiadają główny urząd celny, liczą 4,200 miesz. i są ważnym punktem dla handlu zbożowego.

Podworowe, były za panowania Piastów robocizny, daniny lub opłaty, które gromady ponosiły na korzyść króla, klasztoru lub rycerza, jako dziedzica włości.

Podwójna fuga, fuga o dwóch taktach.

Podwójne gwiazdy, ob. Gwiazdy podwójne.

Podwójne sole, ob. Sole.

Podwójny kanon, ustęp, w którym są złączone dwa kanony; p. punkt, przedłużenie nuty je-

szcze o połowę wartości punktu poprzedniego; p. tryl w tercjach lub sekstach.

Podwysocki Konstanty, powieściopisarz i krytyk, kurator honorowy gimnazjum w Kamieńcu Podolskim, † 1868 r., oprócz licznych recenzji, artykułów i powieści umieszczanych w *Tygodniku Petersburskim* i innych pismach zbiorowych. wydał oddzielnie powieść: „Pan Dezydery“ (Wilno, 1843).

Podwysocki Aleksander, pisarz rosyjski, był do 1862 urzędnikiem do szczególnych poruczeń przy namiestniku Król. Polskiego, a za powrotem do Petersburga ogłosił: „Zapiski oczewidca o sobytijach w Warszawie w 1861 i 1862 godach, sost. po dokumentam“ (Petersburg, 1869).

Podwysocki Klemens, poeta i tłómacz, * 1832 w Winnicy, kształcił się w Kijowie, następnie zajmował się nauczycielstwem, w 1866 przeniósł się do Warszawy, 1878 został nauczycielem języka francuskiego w progimnazjum częstochowskiem, obowiązki te jednak krótko sprawował. Z oryginalnych jego utworów poetycznych celniejsze „Irena“, „Miłosz Kobylicz“, „Soroka“, „Noc na wschodzie“, „Ahaswerus“ (w *Tyg. Ilust.*), „Z nad Bohu“, (w *Kron. Rodz.*). Główną jednak jego zasługą są wyborne przekłady Wiktora Hugo „Strasznego roku“, „Legendy wieków“, „Hernaniego“, „Nędzarzy“; przełożył też „Świętoszka“ Molière'a, „Opuszczoną Coppée'go i in.

Podwyższenie Krzyża Świętego, ob. Krzyża św. podwyższenie.

Podymne (po łac. *fumale*), podatek od początku XVII w., (od 1629) na rzecz skarbu od dymów czyli kominów, a właściwie od dochodu z domów tak po miastach, jak i po wsiach pobierany. Pobór tego podatku rozmaitym ulegał zmianom.

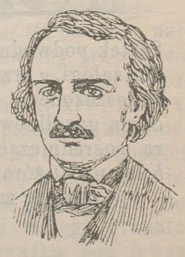
Podymowicz Adam, botanik i poeta, * 1800, † 1830 w Żywcu, był profesorem uniwersytetu warszawskiego. Wiele udatnych jego poezji z podań gminnych drukowano w rozmaitych czasopismach. Oprócz tego tłómaczył kilka dzieł jak „Kwiaty czyli artyści“, powieść p. Genlis (Warszawa, 1829); „Botanika dla płci pięknej“ (2 t., tamże, 1834).

Podzawiązkowe kwiaty, ob. Kwiat.

Podziałka, ob. Skala.

Podzielność, w fizyce własność ciał, mocą której ciała przez działania mechaniczne, jak uderzanie, łamanie i t. d., dają się dzielić na mniejsze części. **P.** jest dowodem wewnętrznego układu cząstkowego materji, gdyby bowiem była ciągła, ciała dawałyby się wprawdzie wyciągać, spłaszczać i t. d., ale nie dzielić. Pogląd atomistyczny tłómaczy **P.** po prostu tem, że siła dzieląca jest większą od przyciągania międzycząsteczkowego cząstek.—Najdrobniejsze cząsteczki, jakie jeszcze otrzymać można sztucznie, zowią się *cząstkami*. W ogólności składają się cząstki jeszcze z wielu *cząsteczek (molekuł)* i *atomów* (ob.). **P.** może być często daleko prowadzoną, bez zerwania jeszcze związku między cząsteczkami, tak np. dukatem można ozłocić konia z jeźdźcem. Drut platynowy Wollastona ma $^1/_{1000}$ milimetra grubości i widzialnym jest tylko za rozżarzeniem; otrzymany został przez wyciągnięcie druta platynowego otoczonego srebrem i rozpuszczenie srebra w kwasie azotnym. Także różne mikrometry dają przykład daleko idącej **P.** Dalej idzie jeszcze **P.** naturalna, jak przy rozpuszczaniu (gram karminu zabarwić może 200 kilogramów wody), przy rozchodzeniu się cząstek ciał wonnych (piżmo bardzo długo wypełnia swą wonią obszerny pokój) i t. d. **P.** ta jest zapewne już rozkładem na cząsteczki i atomy.—W *arytmemetyce* **P.** jest własnością liczb dzielenia się przez inne bez reszty; gdy pewna liczba zawiera w sobie inną, całkowitą liczbę razy, jest przez nią podzielna, tak np. 36 jest podzielne przez 4. Ważną jest często rzeczą znajomość prawideł podzielności liczb przez różne liczby mniejsze; prawidła te otrzymują się na zasadzie niektórych prostych twierdzeń, jak: wszelka liczba dzieląca bez reszty dwie liczby dane, dzieli też ich summę lub różnicę; wszelka liczba podzielna przez ilekolwiek liczb pierwszych, jest podzielną przez ich iloczyn. Stąd wypada, że liczba jest podzielną przez 2 lub 5, gdy ostatnia jej cyfra jest podzielną przez 2 lub 5, przez 4 lub 25, gdy dwie ostatnie jej cyfry są podzielne przez 4 lub 25; przez 3 lub 9, gdy suma jej cyfr jest podzielną przez 3 lub 9; przez 11, gdy różnica między sumą cyfr położonych na miejscach parzystych a sumą cyfr położonych na miejscach nieparzystych jest podzielną przez 11, przez 6, gdy jest podzielną przez 2 i 3, i t. d.

Poe Edgar Allan, poeta amerykański, * 1809 w Bostonie (Massachusetts). Po śmierci ubogiego ojca adoptowany przez chrzestnego ojca, bogatego kupca Allana, udał się z nim 1816 do Anglji, gdzie początkowe pobierał nauki, a za powrotem do ojczyzny 1822 r. kształcił się w Charlottesville. Tu niepospolite okazał zdolności, ale gdy z powodu hulackiego życia, poczynionych długów Allan stary nie chciał opłacić, **P.** udał się do Europy i w największą popadł nędzę. Przy pomocy posła amerykańskiego w Petersburgu wrócił do kraju, pojednał się na krótko z przybranym ojcem, służył czas jakiś w wojsku, a następnie rzucił się na pole literackie. Od 1835 do 1837 redagował w Baltimore „*Southern Literatury Messenger*“. Osiadłszy następnie w New-Yorku, ogłosił tamże 1838 powieść „Arthur Gordon Pym“, którą odrazu ugruntował swą sławę, a podniósł ją bardziej jeszcze swemi „Tales ot Grotesque and Arabesque“ (2 t., Filadelfja, 1840); największe jednak wrażenie wywarł poematem „The Raven“, któremu pod względ-

Poe Edgar.

dem mistrzowskiej budowy wiersza i polotu fantazji nie dorównał żaden produkt poezji amerykańskiej. Z innych jego utworów wymieniamy jeszcze: „Murders of the Rue Morgue“ i „Eureka“, poemat filozoficzny. **P.** ciągle spędzał życie bardzo ruchliwie i używał podobno nad miarę napojów spirytualnych. Po śmierci pierwszej żony miał zamiar ożenić się powtórnie i nowe rozpocząć życie; nie przywiódł jednak zamiaru tego do skutku, † w szpitalu w Baltimore 1849. Był to człowiek niepospolitych zdolności i nadzwyczajnego talentu poetyckiego. Zarówno w poezjach, jak i nowelach złożył dowody dzikiej, nieuhamowanej fantazji. W 1875 wzniesiono mu pomnik w Baltimore. Najlepsze ed. dzieł jego dali: Griswold, Willis i Lowell (4 t., New-York, 1856). Przekładu na francuski dzieł **P.** dokonał sławny poeta Baudelaire i poprzedził go przedmową. Dzisiejsi moderniści (ob. Modernizm) zaliczają **P.** do swoich poprzedników. Por. Whiteman „Edgar **P.** and his critics“ (New-York, 1860); Ola Hansson „Scher und Deutern“.

Poeche Izydor, autor wielu prac dla młodzieży, między innemi ogłosił: „Małe fotografje wielkich ludzi“ (Tarnów, 1886); „Podróż i przygody po Oceanji słynnego admirała Juljusza Dumont d'Urville'a, oraz innych najwybitniejszych odkrywców i podróżników, aż do najnowszych czasów“ (Tarnów, 1886); „Wyprawa Stanleya do głębi Afryki“; „Pierwsza morska podróż Krzysztofa Kolumba w celu odkrycia przyszłej Ameryki“ (Złoczew, 1886); „Brewjarzyk Salonowy, prawidła i wskazówki do zachowania dobrego tonu w życiu towarzyskiem“ (Rzeszów, 1887).

Poelaert Józef, architekt belgijski, * 1816 r. w Brukseli, † 1879 tamże. Główną jego pracą jest kościół gotycki Panny Marji w Lacken i pałac Sprawiedliwości w Brukseli w stylu grecko-rzymskim z kopułą 118 metr. wys.

Poelemburg Cornelis, zwany *Brusco* albo *Satyro*, malarz holenderski, * 1586 r. w Utrechcie, † 1660. Kształcił się pod kierunkiem Abr. Bloemaerta, a w Rzymie przybrał manjerę Elzheimera. Oprócz krajobrazów, po większej części drobnych rozmiarów, malował także obrazy biblijne i historyczne. Mimo zarzucanej mu słusznie niepoprawności, malowidła jego w Rzymie i Florencji dobrze były płacone.

Poemat (łac.), powieść wierszem, ob. Epos.

Poenitentiale (łac.), książka pokutna; poenitentiarius, spowiednik, kardynał przewodniczący papieskiej izbie penitencyjnej, który w bardzo ważnych wypadkach rozstrzyga, czy dyspensa lub rozgrzeszenie mogą być udzielone lub nie.

Poëphagus, *yak, jak*, ob. Wół.

Poërio Karol, baron, mąż stanu włoski, syn znanego w parlamentach z lat 1799 i 1822 adwokata i patrjoty Józefa Poërio († 1843 we Florencji). **P.** * 1803 w Neapolu i tu studjował prawo. Wraz z ojcem i bratem Aleksandrem czynny brał udział w działaniach rewolucyjnych 1820—21, i wszyscy trzej byli z tego powodu internowani do Austrji, skąd 1823 wrócili do Włoch, ale 1830 r. musieli szukać schronienia we Francji. Za powtórnym do kraju powrotem osiadł **P.** w Neapolu jako adwokat i występował przeciw despotyzmowi Burbonów. Trzykrotnie jeszcze więziony (1837, 1844 i 1847—48), został w marcu 1848 w liberalnym gabinecie Bozzelli naprzód dyrektorem policji, a potem ministrem oświecenia publicznego. Po zwycięstwie reakcji 1849 skazany został na lat 24 do galer, przesiedział 8 lat w ciężkiem więzieniu i dopiero 1858, mając być razem z innymi wywiezionym do Ameryki, potrafił z drogi dostać się do Anglji i tu najlepszego doznał przyjęcia. W 1859 wrócił do kraju i został wybrany (1860) deputowanym do parlamentu; później osiadł w Neapolu, gdzie przyczynił się znakomicie do utrwalenia zjednoczonego królestwa Włoskiego i 1861 został pochowany kosztem państwa, a w Neapolu wzniesiono mu pomnik.

Poërio Aleksander, brat poprzedniego, * 1802, † 1848 z rany otrzymanej przy obronie Wenecji. Zyskał rozgłos swemi poezjami wyłącznie prawie patrjotycznemi: „Poesie edite e postume“ (Florencja, 1852).

Poestion Józef Kalasanty, literat, * 1853 w Aussee mieszkał w Wiedniu. Napisał: „Island“ (1885); „Griech, Dichterinnen“ (1876); „Griech. Philosophinnen“ (1882); „Aus Hellas“ (1882), nadto gramatykę duńskiego, szwedzkiego i norweskiego języka i liczne tłómaczenia.

Poeta (z grec. *pojetes*, twórca), w ogólniejszem znaczeniu oznacza człowieka wytwarzającego dzieła, urzeczywistniające nasze wymagania pod względem piękna. Tak więc budowniczy, rzeźbiarz, muzyk są zarazem poetami, o ile w swych pracach mają na celu osiągnięcie ideału piękna. W zwykłem jednakże znaczeniu przez **P.** rozumiemy człowieka, używającego za środek i materjał formalny dla swej działalności artystycznej słowa, mowy ludzkiej ujętej w pewne prawa, o których traktuje poetyka (ob.).

Poeta laureatus (łac.), poeta uwieńczony.

Poete, non dolet (łac.)—Petusie, to nie boli. Arria, żona konsula Petusa, po odkryciu udziału jego w spisku przeciwko cesarzowi Klaudjuszowi, widząc, iż mąż jej nie ma odwagi odebrać sobie życia, zagłębiła miecz we własne łono i wyjąwszy, następnie podała go mężowi, mówiąc obojętnie słowa powyższe.

Poetsch Ignacy Zygmunt, lekarz i botanik czeski, * 1823 w Irkowie w Czechach; po ukończeniu gimnazjum w Chomutowie, studjował medycynę w Pradze, a następnie w Wiedniu, gdzie 1849 r. otrzymał stopień doktora. 1854 został lekarzem klasztornym w Kremżu. Obok praktyki lekarskiej gorliwie zajął się botaniką i za przedmiot swych studjów obrał zwłaszcza mchy i rośliny skrytopłciowe. Wspólnie z K. Schiedermayrem zbadał całą florę skrytopłciowych w Dolnej i Górnej Au-

strji i jako owoc swych studjów ogłosił w czasopisie *Abhandlungen des zoologish-botanischen Vereins in Wien*, rozprawy: „Erster Beitrag zur Mooskunde Niederösterreichs“ (1856); „Beitrag zur Flechtenkunde Niederösterreichs“ (1857); „Beitrag zur Lebermooskunde Niederösterreichs“; „Die Kryptogamenkunde Oberösterreichs“ (1858). Nadto brał udział w wydaniu zielników przez Rabenhorsta w Dreźnie, oraz wspólnie z Schiedermayrem wydał: „Systematische Aufzählung der im Erzherzogthum Oestereich bisher beobachteten samenlosen Pflanzen“ (1864).

Poetyka, t. j. teorja poezji, stanowi dział estetyki czyli filozofji sztuki. Rozwój poetyki łączy się ściśle z rozwojem smaku i pojęć o zadaniu sztuki. Pierwszy Arystoteles ujął warunki artystycznej wartości poetycznych utworów w pewną systematyczną całość, która przez długie wieki uważaną była za najdoskonalszy kodeks poetyczny. Horacy następnie spopularyzował te zasady w swoim liście „De arte poetica“. Za jego przykładem Boileau dla Francuzów, a u nas Fr. Dmochowski w swej „Sztuce rymotwórczej“, głosili przepisy twórczości poetyckiej. Rozwój dopiero estetyki (ob.) i zjawienie się wielkich poetów i krytyków w Niemczech wywołały stanowcze zerwanie z dawnym kodeksem i powstanie nowych znacznie swobodniejszych i na głębszych podstawach opartych teorji poezji. U nas podręczniki teorji poezji wydali: E. Słowacki, J. Korzeniowski, H. Cegielski, A. Bądzkiewicz, A. A. Bem. Z dzieł niemieckich dotyczących **P.** wyborne są: Carriere'a „Das Wesen und die Formen des Poesie“ (Lipsk, 2 wyd., 1884); Gottschalla „Poetik. Die Dichtkunst und ihre Technik“ (5 wyd., Lipsk, 1880); Baumgart „Handbuch der Poetik“ (1887); Scherer „Poetik“ (Berlin, 1888).

Poezja (z grec. *pojesis*), działanie artystyczne, polegające na odtwarzaniu w formie słowa, zarówno całego świata zjawisk przyrody, jak i całego obszaru wrażeń, uczuć, pragnień i czynów ludzkich. Poezja albo przedstawia nam obrazy utworzone w duszy poety pod wpływem cudów przyrody i czynów ludzkich (**P.** *opisowa* czyli *epiczna*, ob. Epos), albo też treścią jej są osobiste uczucia, pragnienia, radości i smutki poety (**P.** *liryczna*, ob. Liryka), albo też odtwarza ona rozliczne położenia i stosunki życia społecznego w formie żywo rozwijającej się akcji (**P.** *dramatyczna*, ob. Dramat). Te trzy główne działy rozpadają się na mnóstwo drobniejszych poddziałów, których określeniem i odgraniczeniem zajmuje się *poetyka* (ob.). **P.** posiada najobszerniejszy zakres i nadaje się zarówno do odtwarzaniu świata zewnętrznego, jak i wypowiedzenia całej głębi duszy ludzkiej, podczas gdy inne sztuki muszą się ograniczać przeważnie jedną z tych dwu sfer.—Z powodu ważności, jaką ma historja **P.** w powszechnych dziejach ducha ludzkiego, posiadamy o **P.** wszystkich ludów i czasów dzieła specjalne. Przegląd całej historji **P.** dali między innymi: Rosenkranz „Handbuch einer allgemeinen Geschichte der Poesie“ (3 t., Halla, 1832); Zimmermann „Geschichte der Poesie aller Völker“ (Sztutgard, 1847) i Scherr „Allgemeine Geschichte der Literatur“ (Sztutgard, 1861; przekład polski M. Gliszczyńskiego, Warszawa, 1865). Dzieje literatury powszechnej opracowane zbiorowemi siłami wydane przez Lewentala. Historja literatury powszechnej, oryginalnie napisana przez J. A. Święcickiego (dotychczas wyszły tomów 4)

Poganin (z łac. *pagus*, wieś, gmina, *paganus*), człowiek wierzący w wielu bogów i składający ofiary bałwanom, stąd *poganizm*, wiara politeistyczna, właściwie wieśniacza. Nazwa ta powstała z tego powodu, że w państwie Rzymskiem lud wiejski najdłużej pozostał wiernym dawnej wierze, podczas gdy miasta od dawna przyjęły chrześcijanizm. Dziś nazwą **P.** mianują się wszyscy, nie będący ani chrześcijanami, ani żydami, ani też mahometanami, ponieważ przyjęte jest, że tylko wyznawcy tych trzech religji wierzą w prawdziwego Boga.

Poganizm, ob. Poganin.

Pogar, miasto w pow. Starodubowskim, gub. Czernihowskiej, nad rz. Sudostą (dopływem Desny), liczy 4,982 miesz. (1897).

Pogatschnigg Walenty, pisarz niemiecki, * 1840 w Korutanach; studjował historję, filozofję i prawo i otrzymawszy stopień doktora prawa, wstąpił 1864 do służby publicznej przy namiestnictwie w Styrji. **P.** jest gorliwym zbieraczem powieści ludowych i pieśni alpejskich i pomieszcza w czasopismach niemieckich liczne i cenne studja kulturno-historyczne. Z prac jego najważniejsze: „Die Wälschen in der Sage“ (Grätz, 1864); „Märchen aus Kärnthen“ (1866); „Ueber altslovenische Schicksalsfrauen“ i w. in. Wspólnie z Hermanem wydał „Deutsche Volkslieder aus Kärnthen“ (2 t., Grätz, 1868—70). W r. 1871 powołany był na redaktora urzędowej gazety *Wiener Zeitung*, i mianowany został pod koniec 1872 profesorem ekonomji politycznej w akademji wojennej w Wiedniu.

Pogezanja, niegdyś prowincja dawnych bałwochwalczych Prusaków, ob. Pogodzińska ziemia.

Poggendorf Jan Chrystjan, fizyk i chemik, * 1796 w Hamburgu, † 1877; pierwotnie poświęcał się farmacji, następnie oddał się w Berlinie fizyce i chemji. W r. 1821, w rozprawie o magnetyzmie stosu Wolty, rzucił pierwszą myśl o urządzeniu multyplikatora. W r. 1824 objął redakcję pisma *Annalen der Physik und Chemie*, którą aż do śmierci prowadził. Zasłużył się głównie pracami nad galwanizmem. Od r. 1834 był profesorem fizyki w Berlinie, w 1838 przyjęty został do akademji berlińskiej. Dzieło jego: „Lebenslinien zu einer Geschichte der exacten Wissenschaften“ (1833) było niejako przygotowaniem do ważnej pracy „Biografisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften“ (2 t., Lipsk, 1857, prowadzone w dalszym ciągu przez Feddersena

i Öttingena od 1896). Po śmierci jego wydał Barentin „Geschichte der Physik“ (1879). Por. Frommel „J. C. Poggendorff“ (1877).

Poggio Bracciolini, zwany we Francji *le Pogge*, uczony włoski, * 1380 w Terranova, † 1459 we Florencji. Uczeń Chrysolorasa, sekretarz Bonifacego IX i siedmiu następnych papieży, a w drugiej połowie swego życia sekretarz i kanclerz rzeczypospolitej Florenckiej. W podróżach swoich znalazł wiele starożytnych manuskryptów i napisał „Historję Florencji od 1351 do 1455,“ wydaną pierwszy raz 1715, oraz traktat „De Varietate fortunae“ (Paryż, 1723).

Pogłębiacz, ob. Pług.

Pogłówne, w Polsce przedrozbiorowej podatek osobisty od wszystkich, bez względu na stan, ustanowiony po raz pierwszy za Zygmunta I, w r. 1520, później kiedy niekiedy powtarzany, a nawet podwajany i potrajany. Ostatecznie **P.** utrzymało się w samej tylko Litwie, która w 1717 r. przeznaczyła je na wojsko koronne, bo swoje z innych dochodów utrzymywała. Istniało także **P.** *tatarskie* i *żydowskie*, pobierane dawnemi czasy od Tatarów i Żydów. Co do **P.** żydowskiego, to znajdujemy je w 1624 ustanowione na 1 złoty od głowy, później zaniedbane i zamienione na ogólną ryczałtową sumę (od 1661) 110,000 złp. Następnie sejm z r. 1764 przywrócił znowu opłatę od głowy i ustanowił ją na złp. 2, a sejm z roku 1775 na złp. 3 od osoby.

Pogoda, *stan pogody*, stan atmosfery w danem miejscu i w danym czasie, zależny od warunków meteorologicznych, jak: ciśnienia atmosferycznego: temperatury, wilgotności, osadów atmosferycznych, zachmurzenia, a przedewszystkiem wiatru. Deszcz, który u nas pada, nie u nas się tworzy, sprowadzają go wiatry z nad oceanu, stan więc pogody w danej chwili zależy od kierunku wiatrów, który znów zawisł od rozkładu ciśnienia atmosferycznego. Rozkład ciśnienia atmosferycznego w danej chwili uwidocznić się daje za pomocą *linji izobarycznych*, *izobar* czyli *linji jednakiego ciśnienia*, t. j. linji łączących na karcie miejsca, gdzie w danej chwili zachodzi jednaki stan barometru (ob.). Jeżeli miejsce, gdzie występuje niski stan barometru, otoczone jest układem izobar coraz wyższego ciśnienia, mających przebieg mniej więcej kołowy, mamy w pośrodku tego układu *minimum barometryczne*, *najmniejszość barometryczną* czyli *depresję barometryczną*, a cały ten układ izobar wraz z zależącemi od niego wiatrami stanowi *cyklon* (ob. Wiatr). Wręcz przeciwny rozkład ciśnienia atmosferycznego, gdy *maximum barometryczne* czyli *największość barometryczna* otoczona jest izobarami ciśnienia coraz mniejszego, stanowi *antycyklon*. Na załączonej karcie izobar (fig. 1) wyraźna depresja przypada na północy Wielkiej Brytanji, dokoła niej rozpościera się cyklon. Wiatry wieją od miejsc, gdzie panuje ciśnienie większe, do miejsc ciśnienia mniejszego; w okolicach naszych wiatry południowe-zachodnie i zachodnie przynoszą zachmurzenie i deszcz, wiatry północne i północno-wschodnie, wiejące z okolic lądowych, sprowadzają pogodę, po różnych więc stronach cyklonu panuje różny stan pogody. Cyklony przybywają zwykle z nad oceanu Atlantyckiego i posuwają się ku wschodowi, a wraz z przesuwaniem się środka cyklonu zmienia się stan pogody w danem miejscu. Od najdawniejszych czasów starano się wykryć reguły, według których możnaby przyszły stan pogody odgadywać; reguły te miały charakter przeważnie astrometeorologiczny, a ślad ich przetrwał dotąd w rozpowszechnionem mniemaniu o wpływie odmian księżyca na stan pogody. Wynalazek dopiero barometru dał podstawę naukową przewidywaniom pogody, powietrze bowiem wilgotne jest lżejsze

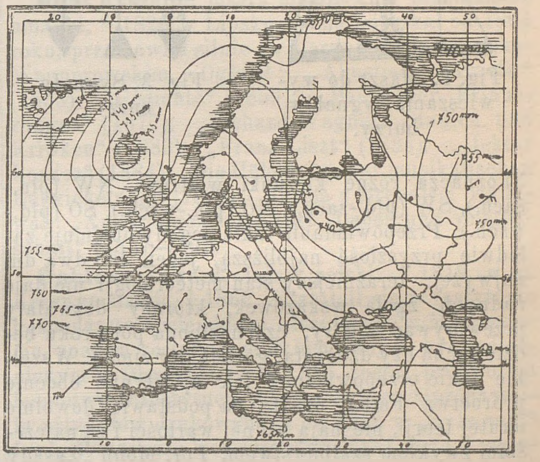

Fig. 1. Karta stanu pogody. Izobary.

aniżeli suche, wywiera ciśnienie słabsze i powoduje spadek barometru. Pewność wszakże przepowiedni wzrasta, jeżeli obserwować możemy barometr na rozległej części powierzchni ziemi, a możność takiej współczesnej obserwacji barometru w miejscach między sobą znacznie nawet odległych dał nam telegraf (ob. Meteorologja, Meteorologiczne stacje). Stacja centralna otrzymuje z różnych okolic codziennie w godzinach rannych telegramy, w których podane jest ciśnienie atmosferyczne, temperatura, kierunek i siła wiatrów, zachmurzenie i opad. Treść tych telegramów zaznacza się na przygotowanych kartach geograficznych, zestawienie tedy takich *kart synoptycznych pogody* (fig. 1) dozwala rozejrzeć zmiany, jakie na znacznym obszarze ziemi zaszły od poprzedniego wieczora aż do rana, a na podstawie tych wskazówek wyprowadza się *prognozę pogody* na dzień następny. Chorągiewki na kartach tych zaznaczone wskazują kierunki wiatru, a liczba ich kresek daje miarę natężenia wiatru w różnych miejscach; kółka ciemne przy chorągiewkach oznaczają pogodę, kółka czar-

ne deszcz, uczernienie kółka częściowe wskazuje zachmurzenie. W miejscach, gdzie izobary przypadają blizko siebie, czyli gdzie gradjent (ob.) jest znaczny, wiatry wieją najsilniejsze, z rozkładu więc izobar można wnosić o prawdopodobieństwie burzy, a w miejscach tak zagrożonych na wybrzeżach morza wywieszają się *sygnały* ostrzegające o zbliżającej się burzy. Do umieszczania sygnałów służą maszty (fig. 2), a rozmaita forma sygnałów (fig. 3) oznacza różne kierunki wiatrów: NW (płn.-zach.), SW (płd.-zach.), NO (płn.-wsch.), SO (płd.-wsch.). Przepowiadanie takie pogody obejmuje zaledwie przyszłość najbliższą, jeden lub dwa dni najwyżej; teraźniejszy stan meteorologji nie daje żadnych zgoła wskazówek, któreby dozwalały przewidywać z góry, czy następna pora roku będzie suchą czy dżdżystą, gorącą czy zimną. Wszelkie takie przepowiednie, jak np. słynne obecnie proroctwa Falba, oparte na podstawie dowolnie ukutej teorji, nie mają żadnej wartości i są najczęściej zwykłem szalbierstwem. Por. Mohn „Zasady meteorologji“ (przekład S. Kramsztyka, Warszawa, 1888); F. Piotrowski „Nauka o pogodzie“ (Warszawa, 1895); van Bebber „Die Wettervorhersage“ (1891, wyd. skrócone, 1896).

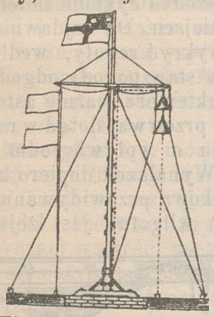

Fig. 2. Maszt do wywieszania sygnałów burzy.

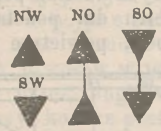

Fig. 3. Sygnały burzy.

Pogodin Michał, historyk i badacz starożytności rosyjskich, * 1800 w Moskwie, † 1875; ukończył tamże gimnazjum, a następnie i uniwersytet. Początkowo zajmował się przeważnie literaturą piękną, następnie, pobudzony głównie pracami Schlözera, poświęcił się badaniu starszego perjodu historji rosyjskiej; głównie zajęła go kwestja o Waragorusach, o których normandzkie pochodzenie nie jedną stoczył w tych czasach walkę z Kaczanowskim. Od r. 1828 adjunkt przy uniwersytecie moskiewskim, został 1833 tamże profesorem historji rosyjskiej. Po uwolnieniu się ze służby, odbywał rozległe podróże po całej Rosji, oraz po krajach południowo-słowiańskich, w celu naukowym, a głównie zbierania starożytności słowiańskich. Od r. 1827—30 redagował **P.** czasopismo *Moskowskij Wiestnik*, następnie w latach 1838 do 40 wydawał dzieło zbiorowe „Wseobszczaja istoriczeskaja biblioteka“ (20 tomów); w r. 1841 założył czasopismo *Moskwitianin*, wychodzące do 1856, uważane przez długi czas za najpoważniejszy organ naukowy rosyjski. Główniejsze z prac **P.** są: „O proischożdenii Rusi“ (Moskwa, 1825); „O żiliszczach drewniejszich Russow“ (1826); „Powiesti“ (3 t., 1832); „Istorija w licach o Dimitrije Samozwancie“ (1835); „Kratkoje naczertanie russkoj istorii“ (1838); „Nestor, Istoriko-kriticzeskoje razsużdenie o naczale russkich letopisiej“ (1839); „God w czużich stranach“ (1844); „Istoriko-prakticzeskije otrywki“ (1846); „Izsljedowanija, zamieczanija i lekcii o russkoj istorii“ (7 t., 1846—59); „Kniaż Andrej Bogolubskij“ (1850); „O drewnem jazykie russkom“ (Petersburg, 1856); „Normandskij period russkoj istorii“ (Moskwa, 1859); „Aleksiej Petrowicz Ermołow“ (1863); „Gedeonow i jego sistema o proischożdenii Wariagow na Rusi“ (Petersburg, 1864). Powszechną uwagę zwróciły na się jego „Listy polityczne“ (przekład niemiecki p. t. „Polit. Briefe“ (Berlin, 1860), w których jasno i z zapałem głosił ideje panslawistyczne, oraz „Badania o procesie carewicza Aleksego“ (1860). Głośne w swym czasie (około 1860 r.) były spory o Waragów, toczone z Kostomarowem, który uważał ich za Litwinów.

Pogodzińska ziemia, była prowincją dawnych Prus i leżała między jeziorem Drużnem (Drausen), rzeką Pasłęką (Passarge) i Wylewkiem Wiślanym. Kronikarze niemieccy nazywali ją *Pogezanją* lub *Pajesanją*. Były tu jeziora: *Chełbo* (Heilibo) i *Drużno*, oraz miasta: *Narzyce*, później przezwane Frauenburgiem, *Większyce*, *Osiek* i kilka innych.

Pogonia, herb: W polu złotem ręka zbrojna z mieczem, wychodząca z obłoku; u szczytu takaż, wychodząca z korony. Labry czerwono-złote.

Pogonia Jerzy, pseudonim Józefa Szujskiego.

Pogonia.

Pogoń.

Pogoń, *Pogonia*, herb: W polu czerwonem lub błękitnem — rycerz na koniu w pełnym biegu, trzymający szablę podniesioną, lub przebijający smoka dzidą. U szczytu pióra pawie lub mitra książęca. Labry czerwono (lub niebiesko)-złote.—Odmianą **P.** jest *Bejzym* v. *Ochota:* W polu czerwonem, na koniu białym—jeździec nagi, z kołczanem u boku, strzelający z łuku; pod koniem w prawej stronie tarczy—podkowa srebrna barkiem do góry, a w górnym lewym rogu tarczy—półksiężyc złoty barkiem na dół.

Pogorzałek, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, rozległe morgów 20.

Pogorzela, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, pow. Krotoszyńskim, liczy około 1,600 miesz.

Pogostemon, roślina, ob. Brodziec.

Pogranicze wojskowe, ob. Wojskowe pogranicze.

Pogrobowiec (łac. posthumus), dziecko urodzone po śmierci ojca.

Pogrzeb, czynność grzebania, t. j. chowania w ziemi ciał zmarłych, zwłaszcza zaś zbiór obrzędów religijnych, praktykowanych przy tym akcie. Pogrzeby wykonywa zwykle kościół pod nadzorem państwa. W kościele katolickim zachowywane są następujące obrzędy: głosem dzwonu zwiastuje się wiernym śmierć brata i zwołuje się ich do wspólnego uczczenia nieboszczyka i do pogrzebania jego. Począwszy od IV wieku zwłoki zmarłego grzebano zwykle w kościele. Śpiewają psalmy, oraz odprawiają modły nad zwłokami tak w domu, jako też w kościele, na cmentarzu, oraz podczas drogi; za zmarłego odprawia się mszą; księża i lud niosą w ręku zapalone świece, jako symbol wiary w żywot wieczny; zwłoki kropią się wodą święconą, okadza się trumnę, oraz grób. W końcu każdy z przytomnych rzuca na trumnę garść ziemi. Od czasów papieża Leona W. Kościół odmawia P. na miejscu poświęconem wszystkim, którzy się za życia wyłączali z Kościoła, jak oto: niewiernym, odstępcom, dzieciom bez chrztu zmarłym, wyłączonym z Kościoła, a także i wiernym, którzy nie przystępowali do Stołu Pańskiego, oraz nie zachowywali przepisów Kościoła; w końcu odmawia kościół P. tym, którzy zmarli w grzechu, straconym, samobójcom, padłym w pojedynku i t. d.—O pogrzebach u Słowian pogańskich, ob. Słowiańskie starożytności.

Pogson Norman Robert, astronom, * 1829 w Nottingham, † 1891, był początkowo nauczycielem matematyki w Londynie, następnie był asystentem Hinda, w r. 1859 został dyrektorem obserwatorjum Hartwella w Buckingham, a 1860 dyrektorem obserwatorjum w Madras. Zasłużył się badaniem gwiazd zmiennych, odkrył 7 planet. Dnia 3 grudnia 1872 wedle wskazówek Klinkerfuesa odkrył kometę, którą uważano za identyczną z kometą Bieli. W Madras zajmował się głównie wyznaczaniem położenia gwiazd, których spis podał w „Results of Madras Meridian-Circle Observations of the Fixed-Stars.“

Pogwizd, ob. Pochwist.

Pohl Andrzej, kaznodzieja i pisarz teologiczny polski, * 1742 w Łowiczu, † 1820 w Wilnie. Po ukończeniu nauk początkowych w mieście rodzinnem, wstąpił do zgromadzenia Misjonarzów w Warszawie i w 22 roku życia wysłany został do Wilna na profesora tamecznego seminarjum. Po trzyletnim pobycie tamże, przeniósł się do Siemiatycz, gdzie oddawał się głównie nauczaniu ludu prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Wezwany następnie na urząd asystenta do Warszawy, chlubnie wywiązał się z powierzonego sobie zarządu duchownego, naukowego i ekonomicznego. W roku 1782 objął zwierzchnictwo domu wileńskiego i obowiązki te z prawdziwą dla siebie chlubą lat 46 blizko sprawował. Jemu zawdzięcza Wilno założenie w r. 1788 szpitala Dzieciątka Jezus. Mianowany był 1796 r. wizytatorem zgromadzenia w całem cesarstwie, a 1811 r. doktorem teologji w uniwersytecie wileńskim. Wydał przeszło 30 dzieł treści religijnej i teologicznej, z których celniejsze: „Philosophia naturalis, theologiae revelatae partibus comprehensa“ (Wilno, 1794); „Katechizm moralny“ (4 t., 1806); „Katechizm dogmatyczny“ (2 t., 1809); „Institutiones theologiae dogmaticae“ (4 t., 1809—10, 3 wyd., Warszawa, 3 t., 1858—59); rozmaite zbiory kazań, rekolekcji, medytacji i t. d.

Pohl Ryszard, pisarz niemiecki w przedmiocie muzyki, * 1826 w Lipsku, gdzie mieszkał od 1864 roku; przemawiał silnie za kierunkiem Lisztowsko-Wagnerowskim. Ogłosił: „Akustische Briefe“ (1853); „Gedichte“ (1859); „Baireuther Erinnerungen“ (1877); „Richard Wagner, Studien und Kritiken“ (1883); „Franz Liszt“ (1883); „Hektor Berlioz“ (1884); „Die Höhenzüge der musikalischen Entwickelung“ (1888). Razem z Brendlem wydawał: „Anregungen für Kunst, Leben und Wissenschaft“ (1857—60).

Pohlens Edward, leśnik polski, * 1819 w m. Krasnymstawie, † 1862. Kształcił się w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie, poczem został urzędnikiem leśnym, był nadleśniczym w Olsztynie, a w 1856 został profesorem leśnictwa w instytucie marymonckim. Oprócz wielu artykułów drukowanych od 1848 w „Sylwanie“ i w „Rocznikach Towarzystwa Rolniczego,“ ogłosił „Kurs leśnictwa.“ Niemniej ważne są jego naukowe rozbiory wszelkich kwestji przedstawianych i roztrząsanych w sekcji leśnej towarzystwa rolniczego.

Pohon upas, trucizna, ob. Antiaris.

Pohorylec, wieś w Galicji, w obwodzie Złoczowskim, o pół mili od Podhajczyk odległa. Znajduje się tutaj wielka rozpadlina ziemi, w której napotykają się bardzo często konchy morskie.

Pohorzelice (niem. *Pohrlitz*), miasto w Morawji, w okręgu Hustopceńskim, nad Igławą, ma pomnik Józefa II, kilka fabryk, 2,800 miesz., głównie Niemców.

Poincaré Rajmund, polityk francuski, * 1850, odbył studja prawa w Paryżu, w r. 1886—87 był szefem gabinetu w ministerjum rolnictwa, 1887 deputowanym. W r. 1893 objął tekę oświaty w ministerjum Dupuy'a. W 1894 ustąpił i został wybrany pierwszym wice-prezesem izby deputowanych.

Poincaré Henryk, matematyk i fizyk, * 1854 w Nancy, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, 1879 został inżynierem górniczym, 1886 profesorem fizyki matematycznej i rachunku

prawdopodobieństwa w fakultecie nauk ścisłych w Paryżu. W r. 1889 otrzymał nagrodę, wyznaczoną przez króla szwedzkiego Oskara za „zadanie trzech ciał.“ Oprócz wielu rozpraw z teorji funkcji, rachunku różniczkowego, równań różniczkowych, fizyki matematycznej, ogłosił „Méthodes nouvelles de mécanique céleste“ (2 t., 1892—93), oraz odczyty o elektryczności i magnetyzmie, o termodynamice i teorji matematycznej światła.

Poinsot Ludwik, matematyk, * 1877, † 1850, kształcił się w szkole politech., następnie był prof. liceum Bonaparte, potem profesorem i członkiem rady szkoły politechnicznej i członkiem rady najwyższej wychowania; w r. 1852 został senatorem. Ważniejsze jego dzieła są: „Mémoire sur l'application de l'algèbre à la théorie des nombres et à la recherche des racines primitives“ (*Dzien. szkoły politechnicznej*, z 1820); „Théorie générale de l'équilibre et du mouvement des systèmes“ (1806); „Mémoires sur les cônes circulaires roulants“ (1853); „Théorie nouvelle de la rotation des corps.“ W dziele „Elèments de statique,“ wprowadził zasadę „pary sił.“

Point (fr.), punkt. *Point de vue* (fr.), punkt widzenia. — *Point d'honneur* (fr.), punkt honoru. — *Point d'argent, point des Suisses* (fr.), niema pieniędzy, niema Szwajcarów: maksyma najemnych wojsk szwajcarskich.

Point de Galle (Galla), miasto na zachodniem wybrzeżu wyspy Cejlon, położone w stronie południowo-wschodniej od Kolombo, w okolicy niezdrowej, posiada port, fortyfikacje i liczy 35,000 m.

Pointe à Pitre, miasto na Gwadelupie, przy ujściu rzeki Słonej, ma dobry port, koszary, fabryki cukru, ożywiony handel cukrem, kakao, i wanilją, 18,000 miesz.

Pointer, ob. Psy.

Poiret Piotr, filozof mistyczny, * 1647 roku w Metz, † 1719 w Rheinsburku; po ukończeniu humanjorów, udał się do Bazylei, gdzie studjował metafizykę i teologję, następnie, poświęciwszy się stanowi duchownemu, został r. 1667 wikarjuszem w Heidelbergu, poczem był przez lat kilka kaznodzieją w rozmaitych miastach nadreńskich. W roku 1672, zostawszy pastorem w Anweiler, popadł w mistycyzm, udał się 1674 do Hamburga i tu został gorliwym zwolennikiem panny Ant. Bourignon, której nie opuścił aż do jej śmierci, w 1680 zaszłej. Od roku 1680 przebywał w Amsterdamie, poczem od 1688 osiedlił się w Rheinsburku, przepędzając czas na modlitwach i pisaniu dzieł ascetycznych. Wydał około 40 dzieł, z których ważniejsze: „Cogitationes nationales de Deo, anima et malo“ (Amsterdam, 1677); „Economie divine“ (7 t., tamże, 1687); „Principes solides de la religion et de vie chretienne etc.“ (tamże, 1690); „Théologie du coeur“ (Kolonja, 1696); „Fides et ratio adversus principia J. Lockii“ (Amsterdam, 1708); „Biblioteca mysticorum selecta“ (tamże, 1708) i in. Wydał dzieła innych mistyków, a zwłaszcza pisma panny Bourignon („Oeuvres,“ 19 t., Amsterdam, 1679).

Poisson Djonizy Szymon, matematyk, * 1781 w Pithiviers (dep. Loiret), † 1840, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu i został 1805 jej profesorem honorowym, a 1812 członkiem instytutu. Jako stronnik Napoleona, otrzymał od niego tytuł barona i wiele innych odznaczeń. Mimo to jednak służył gorliwie i późniejszym po Napoleonie rządom. Za Ludwika Filipa mianowany był 1837 członkiem izby parów. Prócz wielu rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach, najważniejsze jego dzieła są: „Traite de mécanique“ (2 t., 2 wyd., Paryż, 1833) i „Théorie mathématique de la chaleur“ (1835—37).

Poissy, miasto w departamencie franc. Seine-et-Oise, okręgu Wersalskim, na zachodnim krańcu lasu St.-Germain nad Sekwaną położone, ma starożytny kościół, most, szpital, więzienie centralne, fabryki żelaza i 6,000 miesz.

Poistrzańskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Trockiem, pow. Upickim; wedle spirów podskarbińskich z r. 1766 posiadał je Tyszkiewicz, starosta kiermelski (ob.), następnie zostało przez Stany Rzpltej nadane w posiadanie emfiteutyczne Staszkiewiczowi, który opłacał z niego kwarty złp. 104 gr. 6, a hyberny złp. 30.

Poitevin Prosper, gramatyk francuski, * około 1810, † 1884, kształcił się w Paryżu i był długi czas profesorem retoryki w kolegjum Rollina. Ogłosił szereg prac dydaktrystycznych, oraz gramatycznych, z których ważniejsze: „Grammaire générale et historique de la langue française“ (1856—57, t. 2); „Dictionnaire universel da la lange française“ (1854—60, t. 2); „La Grammaire, les écrivains et les typographes modernes“ (1863); „Cours pratique de la littérature française“ (1865, t. 2); „Etude méthodique et raisonnée des homonymes et des paronymes français“ (20 wyd., 1886); „Illustrations littéraires de la France“ (2 wyd., 1874).

Poitevin, ob. Drack August.

Poitiers, dawne *Pictavium*, stolica francuskiego dopartamentu Vienne, nad rz. Clain, rezydencja biskupa, ma 35,000 miesz., akademję, piękny kościół katedralny. **P.** znane jest także jako miasto przemysłowe, szczególnie w tym względzie odznaczają się fabryki papieru i sukna. Tu zaszły ważne bitwy: w 732 r. po Chr. między Arabami a Frankami pod Karolem Martelem i 1356 między Anglikami a Francuzami.

Poitiers (Diane de), ob. Diane de Poitiers.

Poitou, niegdyś prowincja zachodniej Francji, położona nad oceanem Atlantyckim, obejmowała 366 mil kw., dzieliła się na *Wyższe* i *Niższe Poitou*, z miastem stołecznym Poitiers. Prowincja za rozdzieloną jest obecnie na departament: Deux-Sevres, Vendée, Vienne.

Pojata, córka Kiernusa, księcia litewskiego, władcy nadwileńskiej Litwy, którego stolicą był Kiernów, żona księcia Żywibunda na Wiłkomie-

rzu, słynna z piękności i wdzięków, † około r. 1220; po śmierci czczona jako bogini pogańskiej Litwy. W literaturze polskiej znany jest powszechnie romans F. Bernatowicza, p. t.: „Pojata," w 4 t., w którym autor maluje obraz obalenia pogaństwa w Litwie i zaprowadzenia chrześcijaństwa.

Pojata, pseudonim Konstancji Skirmont.

Pojedynek (duel, Zweikampf), jest to walka dwu osób na zabójczą broń, według prawideł umówionych lub zwyczajem przyjętych, w celu zmazania obrazy honoru. Pisarze francuscy poczytują za powód do **P.** nie tylko zniewagę *(injure)*, lecz poprostu *offense*, pojęcie o wiele szersze (każde słowo, pismo, rysunek, nawet giest). W powyższem znaczeniu narody starożytne nie znały **P.**, który był tylko środkiem rozstrzygania sporów międzynarodowych. Dopiero u narodów germańskich powstał **P.** w dzisiejszem tego słowa znaczeniu, a znalazł dla siebie grunt podatny we Francji. Wszakże od XV w. tylko z zezwolenia króla i w jego obecności wolno było we Francji stawać do **P.** Taki stan rzeczy przetrwał do 1547, gdy król Henryk II, utraciwszy swego faworyta w **P.** oświadczył, że na przyszłość zezwolenia swego udzielać nie będzie. Odtąd **P.** stał się rzeczą prywatną i coraz więcej rozpowszechniał się, tak, iż w r. 1563 sobór trydencki ustanowił najsurowsze kościelne kary na pojedynkujących się *(ekskomunikę)*, a Karol IX zabronił **P.** pod groźbą kary śmierci. Atoli wszystkie te groźby i późniejsze nawet prawa z 1579 i 1602 r., nie pomogły: liczba **P.** wzrastała. Pod wpływem tego doświadczenia, w 1626 wydane zostało nowe prawo, które uzależniało karę od skutku **P.**, prawo to stanowiło już niewątpliwy postęp. Kodeks karny z 1810 r. nic o **P.** nie wspomina, ponieważ przypuszczano również karę uzależnić od skutków **P.**, który może skończyć się bądź śmiercią, bądź też raną lub okulawieniem. Faktycznie zaś **P.** we Francji uchodzi bezkarnie, tolerowany przez przysięgłych. W prawodawstwie *Anglji* z tejże przyczyny co i we francuskim, niema żadnych specjalnych postanowień o **P.** Prawodawstwa *holenderskie* i *włoskie* poczytują **P.** jako specjalny rodzaj samowładztwa. *Obowiązujący u nas kodeks karny* (art. 1497—1514) zamieszcza **P.** w rzędzie przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu i podwyższa karę (w zasadzie twierdza) w miarę tego, czy następstwem **P.** była śmierć, czy też ciężkie uszkodzenie, ciężka lub lekka rana. Ponoszący sam ciężkie uszkodzenie żadnej nie ulega karze. Odbycie **P.** bez sekundantów kodeks za szczególnie obciążającą okoliczność uważa. Karalnem jest nawet przygotowanie, a mianowicie wyzwanie, chociażby nie przyjęte, oraz wyjście do **P.**, który się nie odbył z przyczyn od stron niezależnych. Nadto kodeks karze nie tylko podżegaczów do **P.**, lecz i sekundantów, chyba, że usilnie się starali powstrzymać strony od **P.**, a nawet przypadkowych świadków **P.**, jeżeli ci nie będą skłaniali stron do pogodzenia się. Co się tycze **P.** między oficerami, to pod tym względem wydane zostały w 1897 r. specjalne przepisy, które nadają sądowi oficerskiemu prawo uznania **P.** za nieodzowny w każdym poszczególnym wypadku. Od **P.** właściwego odróżniać należy **P.** *amerykański*, polegający na tem, że jedna z stron na podstawie losowego rozstrzygnięcia sporu honorowego odbiera sobie życie. **P.** amerykański karany jest surowo w prawodawstwie węgierskiem, inne natomiast prawodawstwa kary dla tego wypadku nie przewidziały. Obowiązujący u nas kodeks wyraźnie **P.** takiego nie przewiduje, wszakże jest on karalny, jako podżeganie do samobójstwa.—*Literatura.* Budziński o „Pojedynkach" 1866; du Verger de St.-Thomas „Du duel, histoire, legislation" (1879); Keyserling „Erörterungen über das Duell" (1883); Roedenbeck „Der Zweikampf" (1883); Truman „The field of honour" (1885); Gelli „Il duello nella storia della giurisprudencia" (1886); Openheim „Das Wesen des Duells" (1888); Kohut „Buch berühmter Duelle." Pojedynek sądowy, ob. Sądy Boże. O pojedynkach w dawnej Polsce por. Moraczewski „Starożytności polskie" (1852); J. Lelewel „Polska i rzeczy jej" (1856); pod względem prawnym G. Budziński, Rosenblat 1879, Hausner 1886.

Pojemszczyzna była podatkiem, który bojarowie opłacali książętom litewskim od każdego zawartego przez nich małżeństwa.

Pojeziorskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Trockiem, powiecie Upickim, a po części w Wiłkomierskim. Podług Voluminów Legum powstało ze starostwa Olwickiego, czyli Poszyrwinckiego (ob.) i składało się z dóbr Pojeziory, które w r. 1717, wedle uchwały sejmowej, zamieniono na dziedziczne, jako wynagrodzenie dla egzulantów smoleńskich i starodubowskich. W roku 1766, wedle spisów podskarbińkich, znów jako dobra narodowe posiadał Adam Drobycz, opłacając z niego kwarty złp. 216 gr. 18, a hyberny złp. 350.

Pojęcie, jest to dalsze przekształcenie *wrażenia* zmysłowego, które, stopniowo tracąc swe przypadkowe cechy, staje się naprzód *wyobrażeniem* (ob.), a następnie w dalszym ciągu uogólniającego (abstrahującego) procesu naszego umysłu, przeradza się w **P.** *Wyobrażenie* stosuje się zawsze do dającego się ująć zmysłami przedmiotu, gdy **P.** oznacza zasadę rzeczy. Wyobrażenie konia np. zawiera w sobie cechy charakterystyczne, jakie dostrzegaliśmy u widzianych przez nas koni, pojęcie zaś konia nie może stosować się do żadnego z osobna, ogarnia bowiem wszystkie zarazem, będąc zbiorem zasadniczych cech tego zwierzęcia. Możemy mieć **P.** o Bogu, duszy, pamięci, sprawiedliwości, ale byłoby niedorzecznością powiedzieć, iż mamy wyobrażenie o Bogu i duszy i t. d.

Pojkile (gr.), *Poikile Stoa*, *Barwny portyk*, portyk otwarty na rynku ateńskim, którego ściany były pokryte malowidłami Polignota. Portyk ten wspar-

ty na kolumnach był miejscem przechadzki Ateńczyków, oraz miejscem, gdzie filozof Zeno wykładał swoją naukę, która otrzymała nazwę stoickiej.

Pojkilocytoza, wielokształtność czerwonych ciałek krwi, występująca zwłaszcza przy niedokrwistości, gdy ciałka krwi okazują znaczne odstępstwa od formy normalnej. Nazwę tę wprowadził Quincke w r. 1897.

Pojurskie starostwo niegrodowe mieściło się w księstwie Żmujdzkiem, w pow. Pojurskim, a po części Ejragolskim. Wedle spisów podskarbińskich z r. 1766 było nazywane także ciwunostwem i łączyło się ze starostwem Wojniuckiem (ob.) w osobie jednego starosty, Szemioty, który jako ciwun pojurski posiadał miasto Pojurze i wsie: Polepie, Kasułki, Łencze, Prejkopy i Służe, opłacając z nich kwarty złp. 1131 gr. 2. W 1569 dobra te stanowiły ekonomję królewską.

Pokarmy, substancje przyjmowane przez wszystkie żyjące organizmy i służące do podtrzymywania ciągłej przemiany materji, podstawy wszystkich procesów życiowych. **P.** przedewszystkiem są różne dla roślin i zwierząt. Rośliny czerpią pożywienie z powietrza, pochłaniając zawarty w niem kwas węglany, który pod wpływem promieni słonecznych rozkładają na węgiel i tlen; ten ostatni uchodzi w powietrze, gdy węgiel rośliny przyswajają sobie i tworzą z niego materjał do budowy swych tkanek. Wszystkie pokarmy zwierząt pochodzą bezpośrednio albo pośrednio z królestwa roślinnego i dzielą się na bezazotowe i azotowe. Do pierwszych należą głównie pokarmy mączne, cukrowe i tłuszczowe, do drugich mięso, jajka, mleko i t. d. Znaczenie jednych i drugich dla organizmu jest różne. Pokarmy białkowe przybierają w organizmie kształty właściwe organizmowi i zastępują materję zużytą; pokarmy bezazotowe we krwi łączą się z tlenem i w produktach utlenienia znowu z organizmu się wydalają, dostarczając w ten sposób energji organizmowi (ob. Życie). Stąd pierwsze zowią się materjami plastycznemi, drugie ogrzewającemi. W każdym wszakże z używanych pokarmów znajduje się mieszanina ciał bezazotowych i azotowych ze znaczną zwykle przewagą jednych albo drugich, stąd jednostajny pokarm wystarcza dla utrzymania życia. Najdoskonalszą kompozycję pokarmową stanowi mleko, które też jedyne w naturze ma znaczenie wyłącznie pokarmu. Zwierzęta dzielą się na roślinożerne, mięsożerne i wszystkożerne. Co się tycze najwłaściwszych dla człowieka pokarmów, było to przedmiotem bardzo licznych sporów. Byli stronnicy wyłącznie roślinnych (wegetarjanie) i wyłącznie mięsnych pokarmów. Wszakże i budowa człowieka, mianowicie jego zębów, i doświadczenia fizjologiczne i obserwacje dokonywane na całych klasach społeczeństwa i na całych narodach, przekonywają dowodnie, że najwłaściwsze dla człowieka są pokarmy mieszane. Instynkt narodów na czas bardzo długi wyprzedził te wyniki nauki. Sam wszakże skład chemiczny jeszcze nie decyduje stanowczo o wartości pewnej substancji jako pokarmu; przyjmowane do organizmu substancje muszą przedewszystkiem być rozpuszczone w jego płynach trawiących, nim zostaną spożytkowane na potrzeby organizmu (ob. Trawienie). Stąd obok *pożywności* należy brać pod uwagę i *strawność* pokarmów. Człowiek przez odpowiednie przygotowanie umie pokarmom nadać strawność w wysokim stopniu; takie kuchenne kompozycje, z mieszaniny różnych substancji utworzone, zarówno pożywne, strawne i zadowalające smak, zowią się *potrawami*. Jak każda potrzeba organizmu, tak i przyjmowanie pokarmów ma właściwe uczucie, wzywające do jego zaspokojenia. Tem uczuciem jest głód, podczas gdy apetyt kieruje żądze indywiduum, najczęściej zgodnie z potrzebami jego do przyjęcia takich lub innych pokarmów. Prócz pokarmów przyjmuje człowiek i wiele innych substancji, mających znaczenia poboczne, *używki (Genussmittel)*, pobudzające trawienie, system nerwowy, chłodzące i t. d., jak alkohol, kawa, herbata, sól, przyprawy, napoje.

Pokątnik, owad, ob. Blaps.

Pokiewia, Ludwik z..., pseudonim *Jucewicza Ludwika Adama*.

Poklatecki Franciszek, podkomorzy poznański, żyjący w pierwszej połowie XVIII wieku, ogłosił: „Kwestje polityczne, Statum Rzeczypospolitej polskiej prerogatywy rządów w niej, zwyczaje, elekcje królów, sejmów, sejmików i inne rzeczy egzaminujące“ (Poznań, 1749), oraz „Poselstwo wielkie Rafała Leszczyńskiego do Porty Ottomańskiej“ w r. 1669, (Poznań, 1744). Według twierdzenia Józefa Załuskiego, autorem obu tych dzieł ma być nie Poklatecki, lecz Radzewski.

Poklus, pseudonim Kazimierza Kontryma.

Pokłady, warstwy geologiczne, ob. Geologja. **P.** okrętów, ob. Okręt.

Pokładziny *(conscensio thalami)*, uroczyste wstąpienie do łożnicy, znaczące spełnienie aktu małżeńskiego; zwyczaj ten używany dawniej przy zaślubinach par książęcych, dokonywanych zwykle przez posłów zastępujących małżonka.

Pokodziupskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Trockiem, pow. Upickim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało dobra Pokodziupy i wieś Szeszki, które posiadał Karp, następnie Przezdziecki, opłacając z nich kwarty złp. 364 gr. 11, a hyberny złp. 200. W końcu Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Wereszczyńskiemu, z obowiązkiem opłacania z nich kwarty w ilości złp. 2,141 gr. 3.

Pokora, był w dawnych wiekach w Polsce, na Rusi, w Litwie, Morawji, w Czechach, na Śląsku i Czarnogórzu, zwyczajem uświęcony sposób uwolnienia się od kary za zbrodnię lub winę. Je-

żeli zbójca wyjednał sobie pokorę u rodziny zamordowanego, stawał na cmentarzu kościelnym do pasa obnażony, z odkrytą głową, i prosił zebranych krewnych zabitego o przebaczenie. Wtedy najstarszy z nich brał miecz do ręki, wznosił go nad głową winowajcy i przyjmował pokorę, nałożywszy na niego warunki, poprzednio umówione. Zwyczaj ten dotychczas jeszcze utrzymuje się w Czarnogórzu.

Pokora.

Pokora, herb: W polu błękitnem — podkowa ocelami na dół obrócona; przez nią w poprzek klucz położony. U szczytu — trzy pióra strusie.

Pokorny Aloizy, botanik, * 1826 w Igławie na Morawji, studjował filozofję i prawo w Wiedniu; po r. 1848 porzucił drogę prawniczą, poświęcił się wyłącznie botanice i 1852 roku został profesorem nauk przyrodniczych w gimnazjum akademickiem w Wiedniu, następnie zaś dyrektorem gimnazjum realnego w Leopoldstadt. Ogłosił liczne podręczniki szkolne do nauk przyrodniczych, przełożone na języki: polski, czeski, madziarski i włoski, i dotychczas używane w szkołach austrjackich. Ważniejsze z nich: „Illustrirte Naturgeschichte der drei Reiche“ (Praga, 1865); „Illustrirte Naturgeschichte des Pflanzenreiches“ (t. 1869); „Illustrirte Naturgeschichte des Thierreiches“ (t. 1866, przekład polski Rzepeckiego: „Zoologja dla niższych klas gimnazjalnych i realnych“, Praga, 1872) i „Illustrirte Naturgeschichte des Mineralreiches“ (t. 1867, przekład polski Rzepeckiego: „Mineralogja dla niższych klas gimnazjalnych i realnych, Praga, 1872). Nadto wydał: „Die Vegetationsverhältnisse von Iglau“ (Wiedeń, 1852); „Physiotypia plantarum austriacarum“ (5 t., t. 1856); „Untersuchungen über die Torfmoore Ungarns“ (t. 1861); „Plantae lignosae imperii Austriaci“ (t. 1864) i in.

Pokorski Inocenty, słynny kaznodzieja i historyk zakonu Paulinów, * 1672 r. w Warszawie i tu wstąpił do zakonu. Był po dwakroć (1705 i 1727) przeorem klasztoru na Jasnej Górze i kilka razy zarządzał klasztorem warszawskim i innemi; † 1740. Ważniejsze jego dzieła są: „Wzór doskonałości, św. Paweł pierwszy pustelnik“ (Warszawa, 1725); „Series vitae SS. Patrum quos Eremos Paulina transmisit astris ex annalibus Ordinis ab annus 1342 ad a. 1663 excerptae“ (tamże, 1630).

Pokorszańskie albo **Pogorszańskie starostwo** niegrodowe mieściło się w województwie Trockiem, powiecie Kowieńskim. Podług Volumin ów Legum pierwotnie do 1717 r. były to dobra lenne, nadane za okazaną waleczność Józefowi Mirskiemu, chorążemu bracławskiemu. Następnie w 1766 obejmowały osady Pogorsznie, Potuknie czyli Kuczarszczyznę, które posiadał Grothuz, a następnie Syruć i Weryha, opłacając z 7 włók kwarty złp. 17 gr. 15, a hyberny złp. 12. Dotykały do starostwa kormiałowskiego (ob.).

Pokost, ob. Werniks.

Pokój, przeciwieństwo wojny lub sporów wogóle; traktat pokoju, uroczysta umowa między stronami wojującemi, kładąca koniec krokom nieprzyjacielskim, poprzedzona zwykle zawieszeniem broni i ułożeniem preliminarjów pokoju czyli głównych jego warunków i punktów; gwarancja pokoju, zapewnienie mocarstwa neutralnego, że pokój dojdzie do skutku.

Pokój boży (treuga Dei), zakaz zwad na czas od środy wieczorem do poniedziałku rano, wprowadzony najpierw w Burgundji, przez cesarza Henryka III podniesiony do rzędu praw rzeszy. Por. Kluckhohn 1857, Huberti 1892.

Pokój domowy, specjalna opieka prawa, która przysługuje każdemu obywatelowi państwa; naruszenie **p. d.** — bezprawne i rozmyślne zakłócenie go przez wdzieranie się lub przebywanie w miejscu zamieszkania innego.

Pokój religijny, ogólna nazwa ugód zawartych od czasu reformacji dla zapewnienia praw ewangelickim stanom w państwie Niemieckiem: w Norymberdze 1532 r., w Augsburgu 1555 roku i Westfalji 1648.

Pokrełońskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766 posiadał je Grothuz, opłacając z niego kwarty złp. 495 gr. 16, hyberny zaś cały powiat nie uiszczał. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Franciszkowi Jankowskiemu, koniuszemu lidzkiemu, z zastrzeżeniem dożywocia poprzedniego starosty.

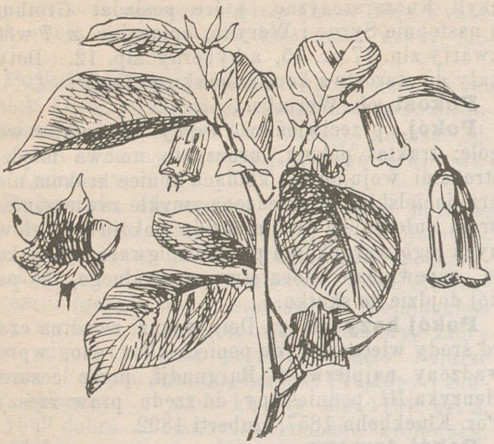
Pokrewieństwo duchowe, według zapatrywań katolickiego Kościoła, zachodzące między pochrześniakiem a rodzicami chrzestnymi, a także między tymi ostatnimi.

Pokrew, miasto powiatowe w gubernji Włodzimierskiej, nad rzeką Klaźmą, ma 2,925 miesz. (1897). — *Pokrowski powiat* ma na przestrzeni 4,141 w. kw. 163,063 miesz. (1897).

Pokrowska słoboda, w Nowouzieńskim powiecie, Samarskiej gubernji, nad Wołgą, około 13,000 miesz.; znaczny handel, jarmarki; mieszkańcy zajmują się handlem, rolnictwem i rybołówstwem i są po większej części potomkami osiadłych tu w połowie zeszłego wieku Małorosjan.

Pokrzewka, *Pokrzywka,* ptak, ob. Gajówka.

Pokrzyk *(Atropa),* rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, obejmuje niewiele gatunków w Europie i Ameryce południowej. **P.** *lekarski, wilczojagoda (A. belladonna),* rośnie w całej umiarkowanej i południowej Europie; wszystkie jej części są jadowite, korzeń trwały, gruby i mięsisty, łodyga 1 do 1,5 m. wysoka, omszona i gałęzista, liście

Pokrzyk *(Belladonna)*, kwiat i owoc.

wielkie, krótko ogonkowe, jajowato zaostrzone, omszone pod spodem. Kwiaty wewnątrz brudnoczerwone, na 2 cm. długie, korona dzwoneczkowata. Owoc soczysty, zrazu zielony, potem czerwony, w końcu podobny do czarnej wiśni. Przypadki otrucia **P.** są dosyć częste; działanie jej lekarskie zależy wyłącznie od zawartej w niej atropiny (ob.), działa więc ona tak samo, jak ten alkaloid, tylko daleko słabiej. We Włoszech używana była do wody kosmetycznej, mającej własność rozszerzania źrenicy, skąd też miała powstać nazwa *belladonna* (t. j. piękna pani).

Pokrzywa *(Urtica)*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, mający kwiaty oddzielno-płciowe, z których męskie są z okwiatem 4-dzielnym i 4 pręcikami, żeńskie z okwiatem 2-dzielnym i słupkiem o znamieniu bezszyjkowem, owoc jest orzech podłużny, jednonasienny; należą tu zioła lub krzewy, często pokryte włosami parzącemi, które za dotknięciem skóry łamią się, wydzielają z siebie sok ostry i sprawiają pieczenie, wywołując zapalenie. U nas znajdują się dwa gatunki: **P.** *parząca, żegawka (U. urens)*, 15—30 cm. wysoka, z włosami parzącemi, liśćmi przeciwległemi, ząbkowanemi, pospolity wszędzie chwast. Niegdyś ziele to uchodziło za środek czyszczący krew, sok wyciśnięty używa się gdzieniegdzie jako środek ludowy w chorobach piersiowych; całą roślinę używano do uderzania członków sparaliżowanych dla ich ożywienia; w średnich wiekach używano jej też do biczowania ascetycznego. Młode pędy mogą być użyte na sałatę, a drobno siekana **P.** stanowi dobry pokarm dla gęsi. **P.** *rozdzielnopłciowa, głucha, większa (U. dioica)*, na 1 m. wysoka, ziele trwałe, do poprzedniej podobna, również pospolita i jak ona się używa. Działanie parzące naszych **P.** jest bardzo nieznaczne wobec gatunków indyjskich i jawańskich, jak *U. stimulans, U. urentissima* i in. *U. crenulata* sprawia ból niesłychanie dotkliwy, trwający przez 9 dni i dochodzący niesłychanej gwałtowności za zwilgoceniem wodą. Z włókiem łodyg **P.**, zwłaszcza z *U. cannabina*, wyrabiać można tkaniny *(płótno pokrzywowe, pokrzywka)*. Liście zawierają barwnik zielony, a korzenie żółty. **P.** *głucha*, ob. Jasnota.

Pokrzywa. *a* włos parzący, *b* kwiat, *c* owoc.

Pokrzywka *(Urticaria)*, choroba gorączkowa, występująca z plamistą, swędzącą wysypką skórną, trwa bardzo krótko i zawsze ustępuje bez szkody dla organizmu. Podobna jest do wysypki, jaka pojawia się po sparzeniu pokrzywą. Zajmuje zwykle części ciała, na działanie powietrza wystawione. Często towarzyszą jej bardzo groźne objawy ogólne, jak wymioty, zapaść, omdlenie. **P.** powstaje w przebiegu niektórych chorób gorączkowych, przy reumatyzmie, po gwałtownych wzruszeniach, po zimnej kąpieli, po spożyciu pewnych pokarmów, jak raków lub poziomek. Dotknięte **P.** miejsca posypuje się środkiem obojętnym, do wewnątrz przyjmuje się jakąkolwiek wodę alkaliczną, a choroba ustępuje szybko.

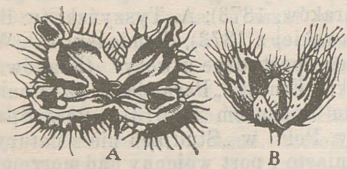
Pokrzywnica, ob. Płochacz.

Pokrzywnickie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Chełmińskiem, powiecie Radzyńskim. Podług lustracji z 1664 składało się z wsi Pokrzywno z zamkiem obronczym i z dóbr: Fijowo, Węgrów, Okunino, Grabowiec, Wiewiórki, Skaszewy i Niewatki. W 1771 r. po Ottonie Janie Wojciechu Kajserlingu, posiadał je Józef Podoski, wojewoda płocki, opłacając z niego kwarty

złp. 6,993 gr. 25, a hyberny złp. 986 gr. 12. Od 13 września 1772 dobra te narodowe przeszły pod panowanie pruskie.

Pokrzywnik, motyl, ob. Rusałka.

Pokrzywowate *(Urticaceae)*, rodzina roślin mająca za cechy; okwiat najczęściej 4-dzielny; pręciki w tejże liczbie co działki, przymocowane do ich nasady i im przeciwległe; zawiązek wolny, jajowaty, 1-komórkowy i 1-zalążkowy; szyjka 1 lub 2, zakończona znamieniem główkowatem lub pędzelkowatem; owoc niepękający, suchy lub mięsisty (pestczak), nagi lub w kielichu zawarty. Należą tu zioła i krzewy, oraz niewiele drzew, o liściach piłkowanych, o kwiatach oddzielno lub rozdzielnopłciowych, niekiedy mieszano-płciowych, zebranych w podbaldaszki lub główki, czasem w kłosy lub grona, rzadko pojedyńczych. Z 500 około gatunków większa część należy do okolic zwrotnikowych, ale także w znacznej ilości rosną w okolicach umiarkowanych i nawet przechodzą po za koło biegunowe. Zawierają sok wodnisty, a niektóre opatrzone są włoskami parzącemi (ob. Pokrzywa). Lekarskie zastosowanie znajduje niewielka liczba, niektóre służą człowiekowi i zwierzętom za pokarm, a niektóre zawierają w łodydze mocne włókna, służące do tkanin. Niektórzy od **P.** oddzielają rodziny *chlebowcowatych*, *konopiowatych* i *morwowatych*.

A kwiat męski, B żeński pokrzywy.

Pokrzywowe płótno, *pokrzywka*, ob. Pokrzywa.

Pokucie, zowie się właściwie powiat Kołomyjski, w dawnem województwie Ruskiem, pomiędzy górami Karpackiemi a Dniestrem. Miasto Kołomyja jest stolicą Pokucia. Dzieli się **P.** na dolne i górzyste, przedzielone rzeką Prutem. Nadprucie dolne należy do najżyźniejszych okolic w całym kraju; czarnoziem pod zwyczajną staranną uprawą daje do 30 ziarn plonu. Głównym produktem jest pszenica i kukurydza. Nazwa Pokucia pochodzi od polskiego Pokącia, ponieważ ono stanowi rzeczywiście kąt pomiędzy Węgrami a Bukowiną. Mieszkańcy, Hucuły, stanowią przeważnie ludność tutejszą.

Pokuta, jeden z siedmiu Sakramentów, przez który człowiek, utraciwszy przymiot niewinności na chrzcie otrzymanej, brzydzi się swem przestępstwem, opłakuje je, naprawia się i zasługuje na odzyskanie łaski, którą utracił. **P.** zależąca na cierpieniu za obrazę Pana Boga i na powetowaniu tej obrazy, była po wszystkie czasy konieczną do odpuszczenia grzechów. Jezus Chrystus podniósł **P.** do godności Sakramentu, przez który odpuszczają się i gładzą grzechy popełnione po chrzcie, i chrześcijanin może przez nią odzyskać łaskę boską, utraconą przez grzech śmiertelny. Władzę odpuszczania i zatrzymywania grzechów Chrystus, według nauki Kościoła rzymsko-katolicgo, nadał apostołom, którzy ją przelali na biskupów i kapłanów, upoważnionych do słuchania spowiedzi. Dla dobrego przyjęcia sakramentu **P.** trzeba naprzód zrobić rachunek sumienia, mocno żałować za grzechy, uczynić szczere postanowienie niepopełniania ich więcej wyspowiadać się ze wszystkich swych grzechów kapłanowi i być gotowym uczynić zadość Bogu i bliźniemu.

Pokutne psalmy, ob. Psalmy.

Pokwit *(Pentacrinus)*, ob. Liljowce.

Pol Wincenty.

Pol Wincenty, poeta, a zarazem uczony geograf i wielostronny pisarz polski, * 1807 roku w Lublinie, (nie Firlejówce), † 1872 r. w Krakowie. Pochodził z osiadłej zdawna w Polsce familji Pohlów. Ojciec jego był urzędnikiem austrjackim w Lublinie, a następnie we Lwowie. W tem ostatniem mieście kończył **P.** szkoły, z których przeszedł na uniwersytet wileński i ukończył go 1829 ze stopniem doktora filozofji. Znajomość języka i literatury niemieckiej utorowała mu drogę do katedry tegoż języka w wileńskiej wszechnicy. Wypadki 1830 i 1831 przerwały ledwo rozpoczęty zawód; opuścił następnie kraj i przebywał jakiś czas w Niemczech. Wrażenia wojenne opowiedział w ognistych „Pieśniach Janusza“ (1833). Poznał się tutaj z Mickiewiczem, hr. Klaudyną Potocką. Wróciwszy do Galicji i nie mając czas jakiś stałego zajęcia, poświęcił się badaniom Karpat i życia zamieszkującego je ludu. Owocem tej wycieczki były dla literatury „Obrazy z życia i podróży“ (Wrocław, 1846), pierwsza serja tych nieporównanych obrazów, w których głębokie rozumienie życia przyrody i związanego z nim życia ludu łączy się z podniosłym poetycznym i filozoficznym poglądem na całość przedmiotu; naukę zaś zbogaciły prace: „Północny wschód Europy pod względem natury“ (Kraków, 1851) i „Rzut oka na północne stoki Karpat“ (tamże, 1851). Wziąwszy w dzierżawę wieś Kalenicę w Sanockiem (1835) poświęcił się gospodarstwu. Stare tradycje szlachty sanockiej, które dostarczyły tyle materjału Zygmuntowi Kaczkowskiemu, wywarły silny wpływ na wrażliwy umysł poety. Sędziwy dziedzic Kalenicy Ksawery Krasicki, świadek zamarłej przeszłości, rozbudził wyobraźnię **P.** swojemi opowieściami. „Przygody Benedykta Winnickiego“ (Lwów, 1840),

rozpoczęły szereg tak zwanych gawęd, przedstawiających życie dawnej szlachty w aureoli poetycznego ideału. Bogactwo talentu **P.** pozwalało mu jaśnieć w każdym kierunku. „Pieśń o ziemi“, 7 wyd., z ilustracjami Kossaka (Kraków, 1888); arcydzieło odtwarzające i streszczające całą sumę wrażeń zebranych przez poetę podczas licznych po kraju wędrówek, stanowi niejako dalszy ciąg „Obrazów z życia i podróży“; „Szejnekatarynka“. Wypadki 1846 zaskoczyły poetę we własnej wiosce pod Krośnem. Wydostawszy się z więzienia, osiadł **P.** we Lwowie dla wspierania budzącego się tam ruchu literackiego i wziął czynny udział w wydawnictwie „Bibljoteki Ossolińskich“ (1847). W następnym roku uzyskawszy dyplom doktorski, objął katedrę geografji w uniwersytecie krakowskim i ogłosił drukiem wspominane powyżej prace naukowe. Wskutek usunięcia wykładów w języku polskim, **P.** podał się do dymisji i, osiadłszy w Krakowie, oddał się wyłącznie pracom literackim, a głównie poezji. Rzewuski, Kaczkowski, Wójcicki idealizowali wówczas wszystkie wady szlachty. **P.** uległ też ogólnemu prądowi, ogłaszając dalszy ciąg przygód Winnickiego w poematach: „Senatorska zgoda“ (Petersburg, 1854) i „Sejmik w Sądowej Wiszni“ (Petersburg, 1855). Ta apoteoza przeszłości w „Mohorcie“ (Kraków, 1855) jedynie utrafiła na odpowiednią postać; gawęda tu przechodzi czasami w istotny „rapsod“. Im w dalszą przeszłość sięgała fantazja poety, tem słabsze kreśliła obrazy; gdy brakło żywej tradycji, naciągany „archaizm“ nie mógł nadać postaciom i obrazom życia i prawdy dziejowej. „Wit Stwosz“ (Wiedeń, 1857), „Stryjenka“ (Warszawa, 1861), „Pacholę hetmańskie“ (2 t., tamże, 1862) świadczą tylko o starannych studjach przygotowawczych, które jednak nie zastąpiły braku natchnienia i twórczej fantazji. Ten brak prawdy i życia odbija się również w zbiorze drobnych utworów p. tytułem „Drobne poezje“ (2 t., Kraków, 1866). Utrata wzroku odosobniła **P.** od świata, i temu to zapewne należy przypisać niezgodność między pojęciami i potrzebami społeczeństwa a dążnością i charakterem utworów poety z ostatniego dziesięciolecia. Przed „oczymi duszy“ **P.** zawsze te same zjawiały się postaci; „Z wyprawy wiedeńskiej“ (Lwów, 1865); „Legendy o św. Janie Kantym“ (Kraków, 1868); „Starosta Kiślacki“ (Poznań, 1873) nie różnią się duchem i pojęciami od poprzednich gawęd, talent jedynie poety słabnie; „Powódź“ utwór dramatyczny (Poznań, 1868) jest niezawodnie najnieudolniejszym płodem jego. Daleko większą wartość posiadają prozaiczne, literackie głównie, prace poety. Ogłoszone w *Tygodniku Ilustrowanym* i *Kłosach* „Obrazy z życia i podróży“ (2 t., Kraków, 1869—71) tudzież „Rok myśliwca“ (w *Tygodniku Ilustrowanym* i osobno w Poznaniu 1872 r.) nie ustępują wcale pierwszej serji tych nieporównanych zarysów, łączących ścisłość geograficzno-etnograficznego studjum z poetyczno-malarskim pogłądem. Odczyty, jakie miewał **P.** we Lwowie w 1865 i 1866, utworzyły dwa osobne dziełka „O muzyce kościelnej“ (6 prelekcji; Lwów, 1865) i „Pamiętnik do literatury polskiej XIX stulecia“ (tamże, 1866); „O djalektach mowy polskiej“ (tamże, 1872). Prócz wymienionych wydał **P.** jeszcze kilka drobniejszych i mniej ważnych utworów jak „Zbiór poezji“ (Poznań, 1847); „Obrazy“ (Lwów, 1845); „Psalmy pokutne“ (t. 1849); „Losy poczciwej rodziny“ (Kraków, 1869). Zbiorowe, ale zupełne wydanie poezji **P.** wyszło w 1857 r. (4 t., Wiedeń i we Lwowie 1875). Obecnie we Lwowie ma się ukazać niezupełne wydanie prac prozaicznych i poetycznych. O **P.** pisał K. Ujejski w „Listach z pod Lwowa“ (Lwów, 1860); Buszczyński St. „P. i jego pisma“ (Kraków, 1873); A. Tyszyński (w Bibliotece Warszawskiej z 1873); Siemieński L. „Wincenty P. i jego poetyczne utwory“ (Kraków, 1873); Świeżawski Ernest „Paralela P. z Moniuszką“ (w Ognisku Domowem z 1873). Por. Spasowicz „Wincenty Pol“ w „Studjach nie z natury“.

Pola, miasto i port wojenny nad morzem Adrjatyckiem, w austrjackiej prowincji Istrji, o 10 mil na północo-wschód od Tryjestu, przy zatoce Portodella-Rosa położony. Jest rezydencją biskupa, ma piękny kościół katedralny, 32,000 miesz. i obszerny arsenał morski. Za czasów rzymskich, **P.** kwitnęła p. n. *Pietas Julia* i z owych czasów istnieją tu jeszcze rozmaite starożytne zabytki (kolosalny amfiteatr, świątynia Romy i Augusta, porta aurea i t. d.).

Polacca (niem. *Polacker*), rodzaj barki używany na morzu Śródziemnem.

Polak Jakób Edward, podróżnik, * 1818 w Pradze, † 1891 r. w Wiedniu. Studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Pradze i Wiedniu, a 1850, na wezwanie wielkiego wezyra Mirzy Taghi, udał się wraz z kilku innymi uczonymi do Teheranu, gdzie nauczywszy się po persku, został profesorem w nowo, na wzór europejski, założonej szkole wojskowej, a jednocześnie lekarzem przybocznym szacha. Założył w Teheranie wzorowy szpital i wykształcił wielu dobrych lekarzy. W 1860 powrócił do Europy i osiadł w Wiedniu, gdzie został lekarzem przy szpitalu publicznym i lektorem języka perskiego w uniwersytecie wiedeńskim. Ogłosił: „Persien, das Land und seine Bewohner“ (Lipsk, 1865), oraz „Słownik niemiecko-perski“.

Polak Józef, lekarz, * 1857 w Równem, w gub. Wołyńskiej, gdzie pobierał też nauki szkolne; medycynę studjował w Warszawie (1874 — 1880). Zajmuje się szczególnie hygjeną, był iniejatorem i założycielem Tow. hygjenicznego i redaktorem *Zdrowia*. Oprócz rozpraw w *Medycynie*, *Gazecie lekarskiej*, *Przeglądzie lekarskim*, *Kurjerze Warszawskim*, *Deutsche*

Polak Józef.

Medicinal-Zeitung, *The Lancet* i in., ogłosił osobno: „Podręcznik leczniczy, wskazówki leczenia domowego“ (Warszawa, 1883); „O znaczeniu sztuki lekarskiej i o stanowisku lekarzy“ (Warszawa, 1883); opracował po polsku: „Hygjena mężatek i matek“ drów Spöndliego i Breslaua (Warszawa, 1882); „Wychowanie dzieci u rozmaitych narodów“ dra Plössa (Warszawa, 1883); „Wskazówki pielęgnowania dzieci w pierwszym roku życia“ dra d'Espine. Z dziedziny filozofji ogłosił obszerne studjum „O szczęśliwości“.

Polakow Iwan Siemienowicz, zoolog i podróżnik, * 1846 w Nerczyńsku, † 1887, odbywał z polecenia rządu liczne podróże po Rosji europejskiej i azjatyckiej w celach zoologicznych i etnograficznych, o czem sprawozdania ogłaszał w pamiętnikach akademji petersburskiej i w pismach towarzystwa geograficznego. Oddzielnie wydał opis podróży na wyspę Sachalin w 1881—82.

Polakowski, pseudonim Wiktora Heltmana.

Polan *z Polansdorfu* Armand, teolog ewangelicko-reformowany, * 1571 w Opawie z szlacheckiej rodziny śląskiej, która w XVII i XVIII w. wydała kilku uczonych, † 1610 w Bazylei. Początkowe wykształcenie odebrał w szkole opawskiej, poczem studjował przez lat 6 na uniwersytecie wrocławskim, skąd udał się do Tübingi, a następnie do Genewy, gdzie wszedł w blizkie stosunki z wielu Czechami, a zwłaszcza z Karolem z Zerotina. Nauczał przez czas niejaki w Tübindze, z powodu jednak sporów z tamtejszymi teologami przeniósł się do Bazylei, gdzie aż do śmierci był profesorem. Był to mąż uczony, biegły w naukach i gorliwy obrońca i szerzyciel nauki Kalwina, oraz pierwszy słynniejszy dogmatyk pomiędzy teologami bazylejskimi, **P.** wydał liczne dzieła teologiczne, przeważnie treści dogmatycznej i polemicznej, które wychodziły w Bazylei pomiędzy 1590 i 1610, a z których najważniejsze: „Syntagma theologiae christ.“; „De quatuor monarchiis“; „De incarnatione, de nascione, morte et resurrectione Christi“; „Partitiones theol.“; „Summa doctrinae christianae libris X“; „Sylloge thesium theol. contra Bellarminium“; „De praedestinatione“; „De anno jubileo“ i in.

Polangen, niemiecka nazwa Połągi (ob.).

Polanica, wieś w Galicji, obw. Stryjskim, o 1 milę drogi od Bolechowa odległa. W pobliżu znajduje się labirynt obszernych jaskiń w skałach, *Bołdy* zwanych.

Polanie, należą do szczepu Lechów, to jest gałęzi zachodnich Słowian, która siedząc koło wyżyny Wałdajskiej czyli Waleckiej (na początku ery chrześcijańskiej) nad dopływem rzeki Wićby, zwanym Dunajem, i źródłami Dniepru także zwanego Duuajem, stamtąd wysłała jedną odrośl na zachód, kędy osiadła nad Wartą i Notecią pod nazwą **P.** nie licząc innych plemion). Druga zaś pod tem samem nazwiskiem Polan w dół Dnieprowego Dunaju, płynąc osiadła koło Kijowa. Ponieważ imię tego ostatniego miasta brzmi w dawnych źródłach Kujawa, podobnie jak kraj sąsiedni Polanom gnieźnieńskim zowie się Kujawami, mamy i w tym dowód pokrewieństwa obu pokoleń **P.** tak nadwartańskich, jak kijowskich. Trzecie pokolenie, także miano **P.** noszące, mieszkało w Hanowerze, Oldenburgu i Meklemburgu, które niegdyś obejmowano nazwą Pulinafand, Magno-polensis (Wielkopolski), oraz West i Ost-faliją, t. j. zachodnią i wschodnią Polską. Co do obyczajów, to o kijowskich **P.** pisano w XII w., że w przeciwieństwie do innych pokoleń szanowali wstyd związków najbliższych rodzinnych. Śluby zaś odbywały się w ten sposób, że nie narzeczony do swej przyszłej, ale narzeczona do oblubieńca przybywała na noc, a nazajutrz przynoszono jej posag. Za Władysława IV ten sam zwyczaj przedślubnego przebywania panien u kawalerów istniał na Ukrainie, a i teraz spostrzeżono go w praktyce u Mazurów pruskich. **P.** trudnili się jeszcze w XII w. łowiectwem w rozległych swych borach. Z podań kijowskich dowiadujemy się o rzece Dunaju, nad którą stoi gród Kijowiec, założony przez Kija. Bohater ten mianodawca (heros eponymos), miał mieć dwu braci, Chorywa i Sureba, oraz siostrę Łybed', i siedzieć w grodzie Sambatas. Wszystkie te nazwy prócz Kija spotykamy u innych Słowian. Wprowadzenie chrześcijaństwa przypisowano św. Andrzejowi, bratu Pawła apostoła. U Polan nadwartańskich było mniemanie, że Piast (ob.), ojciec rodu panującego w kraju polskiem czyli polańskim, to jest Polsce, był synem słońca i jako słońce żywił przybyłców. Jeszcze w XVII w. dochowała się wiara, że Swantewit (św. Wit) bawił w Kruszwicy i stamtąd hufcom polskim przewodniczył pod Nakło, oraz że jakieś miasto pograniczne uratował od Pomorzan (św. Wojciech), konno cały w bieli z mieczem na nich napadłszy. Spustoszenie zaś Gniezna i Poznania przez Czechów 1039 przypisywano gniewowi Redegasta, przekształconego w Radzyna, brata św. Wojciecha. U Polan nadreńskich i nadwezerskich istniało podanie o walce jakiejś królowej Gotów z Rytygierem, królem Warnów, którą zakończyła nie śmierć kochanki, jak to miało miejsce w dziejach Wandy, ale małżeństwo walczących.

Polanka, toż co azalea (ob.).

Polanowski Aleksander, herbu Pobóg, potomek Jana Polanowskiego, cześnika halickiego i dzielnego obrońcy Podola przeciwko Tatarom, był naprzód chorążym sanockim, potem stolnikiem koronnym. Później mianowany pułkownikiem towarzyszył Janowi Sobieskiemu pod Chocim 1673; w końcu został kasztelanem lubelskim. **P.** zjednał sobie mir taki pomiędzy rycerstwem i w gronie obywatelskiem, że odzywały się liczne głosy, ażeby go osadzić na tronie polskim.

Polański Piotr, rusin, literat, * 1863, mieszka we Lwowie. Pisał wiele powieści i nowel na tle życia ludu rusińskiego.

Polarissima, gwiazda najbliższa bieguna północnego, ob. Biegunowa gwiazda.

Polarna, w geometrji, *oś biegunowa*, ob. Biegun.

Polarna gwiazda, ob. Biegunowa gwiazda.

Polarna zorza, zorza biegunowa, ob. Zorza północna.

Polarne koła, ob. Biegunowe koła.

Polarne lody, masy lodowe, pokrywające morza i lądy w okolicach podbiegunowych, pola lodowe, ob. Lód.

Polarne spółrzędne, ob. Spółrzędne.

Polarne trójkąty, ob. Trójkąty kuliste.

Polarność, ob. Biegunowość.

Polarny (z łac. *polus*, biegun), tyczący się biegunów.

Polarny lis, *lis biały*, ob. Lis.

Polarny niedźwiedź, *niedźwiedź biały*, ob. Niedźwiedź.

Polarymetrja, ob. Sacharymetrja.

Polaryskop, *polarymetr*, ob. Spolaryzowane światło.

Polarystrobometr, ob. Spolaryzowane światło.

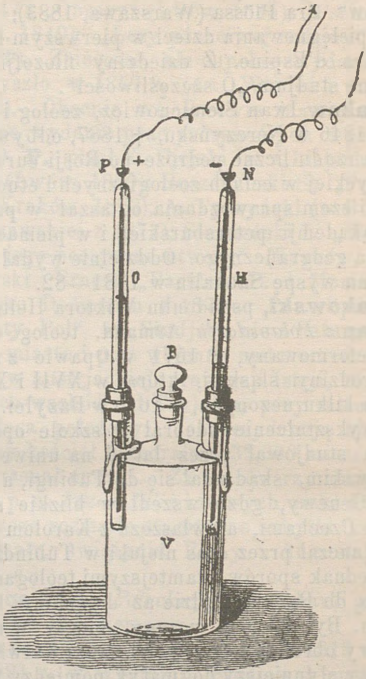
Polaryzacja, w ogólności objaw, przy którym dana substancja okazuje dwojakie zachowanie się, wręcz sprzeczne, w szczególności **P.** *galwaniczna* czyli *elektryczna* (ob. Polaryzacyjny prąd) i **P.** *światła* (ob. Spolaryzowane światło).

Polaryzacyjne przyrządy, ob. Spolaryzowane światło.

Polaryzacyjny astrofotometr, ob. Astrofotometrja.

Polaryzacyjny mikroskop, ob. Spolaryzowane światło.

Polaryzacyjny prąd. Jeżeli za pomocą prądu galwanicznego rozkładamy wodę, tak że druty zakończone są płytkami platynowemi, około których zbiera się tlen i wodór (ob. Elektrochemja), i jeżeli po oddzieleniu płytek tych od stosu połączymy je z galwanometrem, to znajdziemy, że pomiędzy niemi przebiega prąd galwaniczny, a jak ze zboczenia igiełki galwanometru poznać można, nowy ten prąd jest wprost przeciwny prądowi stosu, który rozkład wody wywołał. Zjawisko to, zwane *polaryzacją galwaniczną*, tłómaczy się przez to, że na powierzchni anodu (ob. Elektrochemja) zbiera się warstwa tlenu, na powierzchni katodu warstwa wodoru; ponieważ zaś wodór jest elektrododatnim, tlen elek.-odjemnym, nadto są połączone w tem doświadczeniu cieczą i drutem zamykającym, to powstaje prąd, który w wodzie przechodzi od wodoru na katodzie do tlenu na anodzie, podczas gdy prąd pierwotny miał kierunek odmienny. Ponieważ w ten sposób oba elektrody stają się biegunami nowego prądu, to nazywają się *spolaryzowanemi*, a prąd *polaryzacyjnym* t. j. *biegunowym*. W ogóle metale, których powierzchnia zmienia się jak powyższych tafelek platynowych, nazywają się spolaryzowanemi. Prąd ten **P.** w stosie wpływa na osłabienie prądu głównego, dla tego w stosach stałych (ob. Stosy) warstwa wodoru osiadająca na metalach, stanowiących bieguny stosu, musi być usuwaną.—Na podobnej zasadzie, jak prąd **P.**, polega urządzenie *stosu gazowego* Grovego (1839), składającego się z płytek platynowych, w części zanurzonych w zakwaszonej wodzie w osobnych naczyniach v (ob. fig.), a w części otoczonych naprzemian to tlenem O, to wodorem H. W każdem naczyniu znajdują się dwie płytki, nie zostające z sobą w zetknięciu,

Ogniwo polaryzacyjne.

pokryte rurkami napełnionemi gazem, naprzemian tlenem i wodorem. Połączywszy drutem płytkę wodorną pierwszego naczynia z tafelką tlenową drugiego naczynia i t. d., a następnie krańcowe płytki między sobą drutem, otrzymujemy prąd elektryczny, który idzie w cieczy od płytek zanurzonych w wodorze do płytek zanurzonych w tlenie, w drucie zatem w kierunku przeciwnym od P do N. Na tejże zasadzie polega urządzenie *stosów wtórnych* czyli *akumulatorów elektrycznych* (ob.).

Polatucha *(Pteromys)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu gryzących, z rodziny wiewiórkowatych, odróżniający się głównie od wiewiórek fałdem skóry na bokach ciała, klapowato rozszerzonym i wspartym na osobnej kostce, służącym zwierzęciu do przeskakiwania znaczniejszych przestrzeni między drzewami. Gatunki **P.** mieszkają zarówno na starym jak i na nowym lądzie. Są to zwierzęta łagodne i zręczne, obyczajów nocnych. **P.** właściwa (**P.** *volans*), 16 cm. długa z ogonem 13 cm. długim, brunatna, ze spodem ciała białym, znajduje się w Rosji europejskiej, w Laponji i Syberji, dawniej miała być pospolitą na Litwie. W jesieni żyje

Polatucha.

towarzysko w wielkich gniazdach. Polują na nią dla futra. *Taguan (P. petaurista)*, 60 cm. długi, z ogonem puszystym, żyje w Malabarze i Sjamie.

Polavieja, generał hiszpański, generał-gubernator wysp Filipińskich, w 1899 został ministrem wojny w gabinecie Silveli.

Pol de Mont (właś. Polydor de Mont), waloński poeta, * 1857 w Wambeck, profesor Ateneum w Antwerpji. Napisał poezje „Epheurauben“ (1877); „Gedichte“ (2 wyd., 1884); „Loreley“ (1884); „Idyllen“ (1884) i in., a także biografję H. Conscience (1883).

Polder *(Kooge)*, we Flandrji i Holandji grunta napływowe, otoczone groblami, zabezpieczającemi je od zalewów morskich. **P.** taki obejmuje zwykle jednę gminę.

Pole, właściwie równina nie zarosła drzewami ani krzewami, zdatna na uprawę lub już zasiana zbożem. Mieszkańcy i właściciele takich równin zwali się w dawnych wiekach *Polanami*; stąd też wzięła początek nazwa Polski.

Pole Reginald, kardynał, * 1500, † 1558, nie chciał on uznać odszczepieństwa Henryka VIII, udał się do Włoch. W 1553 po wstąpieniu na tron Marji został **P.** legatem w Anglji, następnie arcybiskupem w Canterbury, ale z powodu iż był zbyt umiarkowany, papież w 1555 złożył go z urzędu. Por. Hook (biografja).

Polemarch (po greck. *Polemarchos)*, tytuł trzeciego z dziewięciu archontów ateńskich w Grecji, pierwotnie dowódca wojskowy, potem zarządzający chowaniem ciał poległych w boju i sędzia spraw wynikłych pomiędzy krajowcami i cudzoziemcami.

Polemika (z gr.), spór publiczny, najczęściej prowadzony słowem drukowanem. **P.** może być literacką, naukową i t. d. W teologji **P.** dział zwany teologją elenchtyczną, zwalcza dogmaty innych wyznań chrześcijańskich i różni się od apologetyki broniącej praw chrześcijańskich przed poganami, żydami, mahometanami.

Polemon, filozof grecki, uczeń Ksenokratesa i jego następca w przewodnictwie akademji, † 272 przed Chr. Zasadą jego filozofji było, że najwyższe dobro polega na życiu zgodnem z naturą.

Polemon, zwany *Periegetes*, uczeń stoika Panecjusza, żyjący w III w. przed Chr., napisał kilka dzieł historycznych, których ułamki wydał Preller pod tytułem „Polemonis Periegetae fragmenta“ (Lipsk, 1838).

Polemon Antonius, retor i sofista z Laodycei, żyjący w II w. przed Chr., po większej części w Smyrnie. Dwie jego ody pochwalne, napisane na cześć Cynegirusa i Kallimacha, wydał J. K. Orelli (Lipsk, 1819).

Polemon, fizjognomista ateński żyjący w II w. po Chr., poprzednik Oryginesa, napisał „Traktat o fizjognomji“, zamieszczony w dzieła „Scriptores physiognomoniae veteres“ (Altenburg, 1780).

Polemon I i **Polemon II,** syn poprzedniego, było dwu królów Pontu, z których ostatni objąwszy swoje państwo r. 38 po nar. Chr., odstąpił je w r. 65 Neronowi, poprzestawszy na zarządzie tylko części Cylicji.

Polemonium, *Polemoniaceae*, ob. Koziołek, Koziołkowate.

Polenta, potrawa narodowa włoska, gęste ciasto z mąki kukurydzowej lub kartoflanej, które kraje się w formę prętów i piecze zwykle z serem. Potrawa, zwana przez Plinjusza *alfita*, jest rodzajem **P.**, podobnie jak *mamałyga* (ob. Kukurydza).

Polerowanie, sztuka nadawania wyrobom z metali, drzewa, kamieni, szkła i t. d. powierzchni gładkiej i połyskującej, czyli *politury*. Nierówności, znajdujące się na metalach niepolerowanych, mogą być usunięte przez starcie lub ścisnięcie. Obie te metody znajdują zastosowanie, jeżeli pewną ilość przedmiotów wprowadza się do beczki z piaskiem lub innemi proszkami polerującemi i obraca na osi pochyło ustawionej, dopóki przedmioty nie zostaną ogładzone. Najpiękniejszy połysk przyjmują metale najtwardsze, zwłaszcza stal hartowana. Jako proszek polerujący do **P.** przez starcie używa się wapno palone, czerwień angielska, trypla, popiół kostny, kreda, grafit, magnezja, mąka ceglana. Naprowadza się je na drzewo, skórę, na krążki drewniane obite skórą, albo na rękę, i wilgoci oliwą lub spirytusem; niekiedy używa się kilku proszków polerujących, coraz delikatniejszych. Do **P.** przez ciśnienie używa się tafelki z twardej stali o wązkiej powierzchni, albo też kamieni, jak agatu, jaspisu, chalcedonu; stali używa się głównie do miękkich metali, jak cyny. Niekiedy używa się do **P.** szczotek z drutu metalowego.—**P.** drzewa jest odmienną robotą, polega bowiem na nadaniu mu błyszczącej powierzchni przez wcieranie powłoki werniksowej; do tego służy wosk z dodatkiem terpentyny (wosk polerujący), albo, do delikatniejszych przedmiotów, roztwór szelaku w wyskoku (politura wiedeńska czyli francuska); do drzew ciemniejszych werniks się

barwi. Przy drzewie bardzo dziurkowatem można pory przed **P.** wypełnić roztworem kleju lub gipsem i szelakiem.

Polesie, kraina w Litwie, pochylona nieco ku południowi, pokryta po większej części wielkiemi lasami i puszczami, ma wiele bagien i moczarów. Najważniejszą tu rzeką jest Prypeć, która przyjmuje do siebie wiele pomniejszych dopływów. Charakter **P.** nudny, drżysty, słotny, niedostępny, najwidoczniej uwydatnia się w Pińszczyźnie, która kilka razy do roku wylewami wód bywa zalewaną i nosi miano **P.** zapadłego. Stąd ku południowi ciągnie się okolica więcej sucha a polany leśne i jeziora zdarzają się tylko wyjątkowo; kraina ta zowie się **P.** głuchem albo głębokiem. Odróżniają jeszcze **P.** wołyńskie, które już ma mniej lasów i wilgoci i stanowi przejście do żyznych ziem Wołynia (ob.).

Poletti Ludwik, budowniczy włoski, * 1792 r. w Modenie, † 1869; kształcił się w mieście ojczystem i w Bolonji i został profesorem mechaniki w Modenie. W 1816 przybył do Rzymu dla studjowania starożytnych wzorów architektonicznych. Wystawił kilka mostów i teatrów, w 1832 rozpoczął odbudowę kościoła św. Pawła, którą w 1865 ukończył. Ogłosił „Dissertazione sull' architettura moderna“ (1869). Był prezesem kongregacji artystów rzymskich.

Polewa, *glazura* (z niem. *Glasur*, od *Glas*, szkło), cienka warstwa szklista, którą w garncarstwie pokrywają się naczynia gliniane, dla nadania im połysku i uczynienia ich nieprzenikliwemi dla wody. Do takich polew używają się rozliczne ciała mineralne, które albo same przez się są topliwe, albo stają się dopiero topliwemi za dodaniem pewnych ciał. Tlenek miedzi barwi **P.** na zielono, tlenek manganu na brunatno, minja na żółto, smalta na błękitno. Zwykła **P.** na garnki otrzymuje się z dokładnie sproszkowanej glejty i bardzo drobnego piasku; użycie glejty może być dla zdrowia szkodliwem i dla tego proponowano różne **P.** nie zawierające ołowiu, jak np. żuzli z pieców wysokich. **P.** posiadać winna dostateczną oporność przeciw czynnikom mechanicznym i chemicznym, winna być gładką i połyskującą, a do podłoża swego ma ściśle przylegać. Sposoby nadawania wyrobom **P.** są różne, zależne od natury materjału. Porcelana i lepszy fajans po słabem wypaleniu zanurzają się w wodę, w której rozprowadzona jest sproszkowana masa glazurowa, napajają się nią, a po wysuszeniu rozgrzewają się, aby masa ta stopieniu uległa. Wyroby pośledniejsze otrzymują **P.** w stanie jeszcze wilgotnym przez posypanie glejtą, minją, lub sproszkowanym błyszczem ołowianym; w tym razie tlennik ołowiu z kwasem krzemnym i glinką stapia się na masę szklistą. Co do glazury metali, ob. Emalja.

Polewka Cezar, pseudonim Wł. Kulczyckiego.

Polewoj Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1796 w Irkucku, † 1846 w Petersburgu. W 10 roku życia pisał już wiersze; 1811 udał się w interesach swego ojca do Moskwy i tu uczęszczał na wykłady Merzlakowa, Strachowa, Heima i Kaczanowskiego; od 1812—15 przebywał naprzemian w Petersburgu, Kursku i nad Donem, poczem powrócił do Irkucka. Wczesne te podróże wyrobiły z niego dzielnego kupca, nie czując jednakże powołania do stanu handlowego, poświęcił się z zapałem naukom. W r. 1816 otrzymał miejsce w kantorze bogatego kupca w Kursku; tutaj nauczył się po francusku i niemiecku, oraz usilną pracą zastąpił brak systematycznego wykształcenia. 1820 r. osiadł w Moskwie, gdzie 1825 począł wydawać czasopismo *Moskowskij Telegraf*, odznaczające się świeżością i żywotnością głoszonych myśli, przez które **P.** został twórcą nowszej krytyki i żurnalistyki rosyjskiej, i które w końcu z powodu liberalnych tendencji, przestało wychodzić 1834 r. Krytyczne artykuły o pisarzach rosyjskich, pomieszczane w tem piśmie, zebrał następnie **P.** p. t. „Oczerki russkoj literatury“ (2 t., Petersburg, 1839). W r. 1836 przesiedlił się **P.** do Petersburga, gdzie przepędził resztę swego życia, pilnie zajmując się literaturą. Nadmierna praca wkrótce podkopała jego zdrowie, a pośpiech z jakim pisał swe dzieła niekorzystnie wpłynął na ich wartość. Początkowo przez lat dwa redagował czasopismo *Syn Otieczestwa*, następnie zaś od 1841 *Russkij Wiestnik*. Działalność literacka **P.** była wielostronna; pisał: dramaty, komedje, romanse, dzieła historyczne, studja literackie, oraz przekładał z obcych języków. Jego utwory dramatyczne (wydanie zbiorowe, 4 t., Petersburg, 1842—43), jakkolwiek bez trwałej wartości, były jednak w swym czasie przyjęte z wielkiemi pochwałami. Najlepsze z nich są: „Parasza,“ „Dieduszka russkago flota,“ „Łomonosow,“ „Igolnik,“ oraz przekład „Hamleta“ (1837). Z romansów **P.** odznaczają się: „Abbadonna“ (4 t., Petersburg, 1840); „Klatwa pri grobie Gospodnem“ (4 t., Moskwa, 1832); „Powiesti Iwana Gudoszkina“ (2 t., Petersburg, 1843) i in. Z prac historycznych **P.** najważniejszą jest doprowadzona tylko do panowania Feodora Iwanowicza „Istorija russkago naroda“ (6 t., Moskwa, 1829—33). Nadto wydał: „Istorija Petra W.“ (4 t., Petersburg, 1843); „Istorija Suworowa“ (1844); „Powiest' o bitwie Borodinskoj“ (1844); „Stoletie Rossii s 1745 po 1845 god“ (2 t., 1845 — 46); „Russkie połkowodcy“ (1845); „Istorija Napoleona“ (5 t., Moskwa); „Bizantijskija letopisi“ (2 t., 1841); „Obozrienije russkoj istorii do Petra W.“ (1846). Z prac literackich **P.** najlepsze są studja nad Derżawinem, Żukowskim i Puszkinem.

Polewoj Ksenofont, brat poprzedniego, * 1801; przez długi czas księgarz w Moskwie, zyskał sobie imię w literaturze zwłaszcza opisem życia Łomonosowa (3 t., Moskwa, 1836), oraz przygotowaniem nowego wydania dzieła Golikowa „Istorija Petra Welikago“ (1837—40). Od r. 1857—60 wydawał

„Živopisnuju russkuju bibloteku," której wyszło 4 tomy.

Polewoj Piotr, syn Mikołaja, pisarz rosyjski, * 1839, ukończył uniwersytet petersburski, poczem był profesorem uniwersytetu odeskiego, a następnie przez kilka lat do 1871 wykładał w warszawskiej Szkole Głównej język rosyjski i staro-słowiański. Wydał: „Opyt srawnitelnago obozrienija drewniejszich pamiatnikow narodnoj poezii germanskoj i sławianskoj" (Petersburg, 1864); „Istoriczeskije oczerki sredniewiekowoj dramy" (1865) i inne.

Poleżajew Aleksander, poeta liryczny rosyjski, * 1810, † 1838 na suchoty. Podczas pobytu na uniwersytecie z całym zapałem młodości rzucił się w wir szalonych orgji. Za napisanie podobno wszetecznego, lecz pełnego talentu poematu „*Szaszka*," oddany był do wojska i wysłany na Kaukaz; dosłużywszy się stopnia oficera, powrócił do Moskwy. W utworach **P.** widzimy rozczarowanie do życia, pogardę ludzi i nienawiść losu, wypowiedziane w silnym i energicznym wierszu; są one surowym protestem przeciwko spółczesnemu autorowi porządkowi rzeczy, który inni pisarze (Puszkin i Lermontow) przedstawiali ze strony poetycznej. Najlepsze zbiorowe wydanie poezji **P.** wyszło w r. 1860 w Moskwie.

Polędwica, mięso mające postać długiej taśmy, pochodzące z okolicy lędźwiowej, po obu stronach wyrostków górnych kręgów lędźwiowych.

Poli..., *poly...* (grec. wiele), w wyrazach złożonych oznacza: liczny, wielo...

Poliandrja (z grec.), *wielomęstwo*, małżeństwo jednej kobiety z kilku mężczyznami. Niegdyś dość rozpowszechnione, obecnie istnieje na wyspie Cejlon, w Himalajach i u niektórych ludów północy. Zwykle mężowie są braćmi.

Polianthes *(Tuberoza)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, rośliny cebulonośne z liśćmi lancetowatemi i kwiatami lejkowatemi, zakrzywionemi. **P.** *tuberosa (hjacynt nocny)* z Indji wsch. i **P.** *gracilis* z Brazylji, mają kwiaty białe, wonne, hodują się u nas jako rośliny ozdobne. Tuberoza uprawia się zwłaszcza we Francji płd., a kwiaty jej używają się na wyrób perfum.

Polibazyt, *szaromiedniak srebronośny*, ob. Miedziane rudy i Srebro.

Polibjusz *(Polybios)*, jeden z najznakomitszych historyków greckich, * między 212 a 204 prz. Chr. w Megalopolis w Arkadji, syn Lykortosa, który był przyjacielem Filopomena (ob.), a po jego śmierci strategiem związku Achejskiego. Odebrawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, był uzdatnionym i do służby cywilnej i wojskowej. Podczas wojny Perseusza z Rzymianami jeździł w poselstwie do konsula rzymskiego Marciusa Filipa i pracował w sprawie niepodległości swego kraju, a po zwycięzeniu Perseusza (167 r. prz. Chr.) wywieziony został do Rzymu, jako jeden z 1,000 zakładników związku Achejskiego. Tu swym talentem, nauką i cnotami pozyskał względy najznakomitszych senatorów, jak np. obu synów Pawła Emiljusza. Po 16 latach uwolniony razem z innymi zakładnikami, towarzyszył Scypjonowi w jego wyprawie do Afryki, a po zdobyciu Koryntu wrócił do Grecji i pracował usilnie nad złagodzeniem smutnego losu swej ojczyzny, za co też przez rodaków różnemi zaszczytami był nagrodzony. Dla badań historycznych podróżował po Azji Mniejszej, Egipcie, Galji i Hiszpanji; † w 82 roku życia skutkiem upadku z konia. Oprócz kilku dzieł zaginionych, napisał **P.** w 40 księgach „Historję powszechną," w której opowiedział wyczerpująco dzieje Rzymu, Grecji i Wschodu od 220 do 146 r. przed Chr. Z dzieła tego pozostało jeno w całości 5 pierwszych ksiąg a z innych ułamki. Jest to nieodżałowana strata. **P.** bowiem dokładnością i wiernością opowiadania, oraz rozległością wiadomości politycznych i wojskowych, przewyższył wszystkich historyków starożytności. On też pierwszy wprowadził do historji pragmatyzm dydaktyczny. Styl jego pozbawiony wdzięku, nie jest wolny od latynizmów. Najlepsze edycje sporządzili Bekker (2 t., Berlin, 1844) i Dindorf (2 t., Lipsk, 1866). Z pomiędzy tłómaczeń na języki nowsze najlepsze dał Francuz Thuillier z ważnemi objaśnieniami Folarda (6 t., Paryż, 1727—30, późniejsza edycja Augsburg, 7 t., Amsterdam, 1777); Benicken (Weimar, 1820); Campe (Sztutgard, 1857); Haakh i Kraz (tamże, 1874). Por. Brandstäter „Bemerkungen über das Geschichtswerke des Polybios" (Gdańsk, 1843); tegoż „Geschichte des ätolischen Landes, Volkes und Bundes, nebst einer historiograph. Abhandlung über Polybius" (Berlin, 1844); Nittsch „Polybius. Zur Geschichte antikär Politik und Historiographie" (Kiel, 1842); La-Roche „Charakteristik des Polybius" (Lipsk, 1857); Markhauser „Polybius, seine Weltanschaung und Staatslehre" (Monachjum, 1858).

Polica, kraina w Dalmacji, w pow. Spleckim, wzdłuż brzegów morskich, pomiędzy Spletem a Omiszą. Kraina ta wspomina się już w X wieku, jako żupa chorwacka, pod nazwą *Cetina*. W XII—XIV wieku słynęli *Policzanie*, pod własnem imieniem, jako śmieli korsarze. Na początku XV wieku **P.** dostała się na czas niejaki pod władzę Turków, lecz wskutek pokoju, zawartego 1483 r., ustąpioną została Wenecji, pod której władzą zachowała w zupełności dawne swe prawa narodowe. W końcu wraz z Dalmacją przeszła **P.** pod panowanie Austrji. Swobodna gmina (prowincja, żupa) policka składała się z 12 wsi (katunów); na czele jej stał knez (comes, rector), wybierany na rok i potwierdzany przez rząd wenecki. Mieszkańcy dzielili się na szlachtę *(vlastele)*, ludzi swobodnych *(didići)*, włościan poddanych *(kmeti)* i pastuchów *(vlaszići)*. Zgromadzenia ludowe były dwojakie: katuńskie i sejm ogólny *(zbor, sajam; stanak, viče)*; brały w nich udział tylko dwie pierwsze klasy ludności. Około 1793 było w **P.** przeszło 15,000 miesz.

—Statut policki, ciekawy zabytek prawodawstwa słowiańskiego, zachował się w kilku rękopisach z późniejszych czasów. Por. Szafarzyk „Kratka zprawa o statutu polickem“ (w Muzejniku 1854).

Polichrest, dawna nazwa siarczanu potasu, oraz winianu potasu i sodu.

Polichroit, substancja znajdująca się w znamionach szafranu, jest identyczna z krocyną (ob.).

Polichroizm, *wielobarwność*, ob. Dwubarwność.

Polichrom, toż co eskulina (ob.).

Polichromja, wielobarwność, pokrywanie utworów rzeźbiarskich lub architektonicznych pstremi barwami. Sądzono dawniej, że ślady malarstwa znajdowane w architekturze i rzeźbach starożytnych, pochodzą tylko z pierwotnych zaczątków sztuki greckiej; następne jednak badania okazały-że pokrywanie barwami posągów, wypukłości i t. d. pochodziły z czasów kwitnięcia najszlachetniej, szej sztuki greckiej. Fidjasz nawet nie oszczędzał złota, barw, ani kości słoniowej dla ozdoby swych posągów; wytworny posąg Apolina w muzeum Borbonico w Neapolu ma żółte włosy i na szacie czerwone smugi z białemi kwiatkami. W budynkach często nawet dachy i podłogi były barwione, jak to widzimy na szczątkach panteonu w Atenach i in. Kolumna Trajana w Rzymie błyszczała świetnem ubarwieniem. W nowszych czasach malowanie rzeźb cechuje głównie szkołę hiszpańską, gdzie posągi, głównie drewniane, w XVII i XVIII wieku malowano, złocono i ozdabiano draperjami. **P.** architektoniczna była rozpowszechniona w sztuce gotyckiej. W czasach odrodzenia zaczęło zwolna znikać malowanie i złocenie, w ostatnich jednak czasach znów poniekąd wracać zaczęło, jak w kościele św. Wincentego a Paulo w Paryżu, w katedrze kolońskiej, w bazylice w Monachjum i in.— Por. Hittorf „Die l'architecture polychrome chez les Grecs“ (Rzym, 1830); Kugler „Ueber die Polychromie der griechischen Architektur und Skulptur“ (Berlin, 1835); John „Die Malerei der Alten“ (1836(; Kiurim „Ueber die Harzmalerei der Alten“ (Lipsk, 1839).

Polichromografja, sztuka drukowania za pomocą prasy drukarskiej lub litograficznej obrazów różnobarwnych przez jedno tylko odbicie. Dotąd zadanie to rozwiązane nie zostało.

Polichromowy kwas, ob. Chryzaminowy kwas.

Policja, w życiu potocznem oznacza wykonawczy personel policyjny i instytucje, stale ochraniające życie, zdrowie i bezpieczeństwo publiczne. Pod względem naukowym pojęcie o **P.** było i jest niezmiernie spornem. U schyłku XVIII stulecia znane były 24 określenia **P.**, a obecnie jest ich do 150. Według zaś twierdzenia jednego z pisarzów, działalność **P.** jest niewyczerpaną, jak i życie samo. Dla lepszego oświetlenia współczesnego pojęcia o **P.** należy w krótkości wyłożyć historję tego pojęcia, które zresztą zawsze odpowiadało poglądowi danej epoki na zadania państwa. Pod tym względem były cztery okresy: 1) *Średniowieczny.* Celem państwa w tej epoce była wyłącznie ochrona terytorjum, i dla tego działalność policyjna rozwinęła się w *miastach* (ustrój cechowy, dobroczynność, sprawy ogniowe i budowlane). Dopiero u schyłku wieków średnich wzmacnia się władza królewska i państwo zaczyna zabierać w swe ręce i działalność policyjną. 2) Takim więc sposobem mamy przejście do *drugiego okresu*—państwa policyjnego (polizeistaat), w którym pod **P.** rozumiano zarząd wszystkiemi sprawami wewnętrznemi, t. j. represję w dziedzinie bezpieczeństwa i reglamentację w dziedzinie bytu materjalnego. 3) Przeciwko takiemu poglądowi powstali fizjokraci i Adam Smith, którzy głosili, że działalność państwa powinna być skierowana tylko ku ochronie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, natomiast w dziedzinie gospodarstwa narodowego powinna panować zasada wolności i konkurencji. Jest to idea przewodnia *okresu trzeciego*—idea tak zw. „Rechtsstaatu,“ bliżej uzasadniona przez Kanta i Roberta Mohla. 4) Atoli życie pokazało, iż państwo w działalności swej wewnętrznej nie może ograniczyć się tylko ochroną prawa i ustroju prawnego. Wzrost kapitalizmu i skasowanie pańszczyzny pociągnęły za sobą nowe zjawiska bytu, które z kolei olbrzymio rozszerzyły zakres działalności państwa, i oto znajdujemy się w nowym, *czwartym okresie*, którego cechą charakterystyczną jest szeroka interwencja państwa i udział jego w rozlicznych żądaniach kulturalnych na równi z instytucjami samorządnemi; całokształt tej działalności stanowi współczesne pojęcie **P.** Ze względu na przedmiot swój **P.** może być podzielona na następujące poszczególne działy. Przedewszystkiem wysunąć należy na pierwszy plan działalność, dążącą do zabezpieczenia bytu fizycznego i materjalnego ludności, a więc **P.** starać się winna o zdrowie mieszkańców (policja zdrowia albo lekarska) i ich dobrobyt (usuwać drożyznę i jej powody, mieć opiekę nad ubogiemi i czuwać, aby ludność nie była ani zbyt wielką, ani zbyt małą, wspierać przemysł i handel, powiększać i ułatwiać środki komunikacyjne, zabezpieczać od zniszczenia majątek, pomagać do zbierania oszczędności i wzajemnych ubezpieczeń i t. d.). Na zaspokojeniu potrzeb materjalnych i fizycznych człowiek poprzestać nie może, ma on jeszcze wymagania duchowne, które również policja uwzględnić powinna, a dlatego musi się ona starać o jak największe wykształcenie obywateli (a więc czuwać nad zakładami naukowemi wszelkiego rodzaju), rozwinąć zmysł piękna w narodzie (a w tym celu zakładać muzea, szkoły sztuk pięknych, urządzać galerje obrazów i arcydzieł sztuki, dawać zasiłki teatrom), w końcu czuwać nad wykształceniem religijnem i moralnem. Nauka, zajmująca się badaniem ogółu powyższych zagadnień, nazywa się *prawem policyjnem*, nauką administracji (Lorenz Stein), albo prawem

administracyjnem. Tak więc nauka prawa policyjnego, jest to nauka o całokształcie środków państwowych i społecznych, skierowanych do podniesienia tak materjalnych, jak i duchownych interesów narodu. Nauka ta powstała na gruncie *niemieckim*. Pierwszym wybitniejszym jej przedstawicielem w Niemczech był Just (Grundsitze der Polizeiwissenschaft, 1756) z kierunkiem Polizeistaat'u. Następny okres „państwa porządku prawnego“ reprezentuje Robert Mohl, autor dzieła p. t. „Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsteates“ (1832). Według Mohl'a **P.** tworzy ogół wszystkich różnorodnych urządzeń i instytucji państwowych, które mają na celu wspierać ludzkie i rozsądne cele życia. Dwojakiego rodzaju zasady służą **P.** za wskazówkę przy tem rozległem zadaniu, naprzód względy praktyczności, t. j. w jaki sposób można najłatwiej dać pomoc najpewniejszą i najskuteczniejszą tam, gdzie jej najpilniej potrzeba, i powtóre względy prawne. Obowiązkiem państwa jest występować z interwencją tam, gdzie cel działania jest zgodny z prawem, gdzie pożytek z działania jest ogólny i niewątpliwy, i gdzie siły prywatne do takiego działania są niedostateczne. Po Mohl'u ster nauki niemieckiej prawa policyjnego ujęli Lorez Stein (Verwaltungslehre, 1866) i Gneist, którzy są już przedstawicielami najnowszego kierunku. We *Francji* za pierwszego policystę uchodzi Delamarre (Traité de la police), podług którego **P.** obejmuje religję, obyczaje, bezpieczeństwo, komunikacje, nauki i sztuki, handel i przemysł. Wszakże istotnym twórcą francuskiej nauki prawa administracyjnego był Degerando, który określił **P.** tak: „wszystko, co dotycze bezpieczeństwa, spokoju i nawet wygody obywateli“ (Instituts de droit administratif français, 1846). Wybitnym policystą z nowszych jest Ducprocq, autor dzieła „Cours de droit administratif“ (7 wyd., 1897).—Co się tycze *Anglji*, to tam nawet termin „prawo administracyjne“ lub „policyjne“ nie jest znany, niema przeto i odpowiedniej nauki. Pod **P.** angielscy prawnicy (np. Blackston) pojmują użycie siły w celu ochrony dobra ogólnego. U *nas* do wybitniejszych policystów należeli *Okolski* (Wykład prawa administracyjnego, 1880 — 82), który poświęcił część pracy swej historji i współczesnemu ustrojowi administracyjnemu miast królestwa Polskiego, i *Oczapowski* (Policyści zeszłego wieku i nowożytna nauka administracji.—*Organizacja urządzeń policyjnych I Niemcy*. W Prusiech instytucją centralną do spraw ogólnych **P.** bezpieczeństwa jest ministerjum spraw wewnętrznych; poszczególne zasady **P.** administracji należą do innych ministerjów. Pod względem terytorjalnym **P.** dzieli się na: Landespolizei, Ortspolizei i Kreispolizei. Organy Landespolizei są podległe Regierungs präsident'om i mają za zadanie ochronę państwa i społeczeństwa od niebezpieczeństwa (**P.** bezpieczeństwa). Ortspolizei rozciąga swą działalność na całą sferę zarządu policyjnego, z wyjątkiem spraw rzecznych, górniczych i kolejowych. W miastach organy **P.** są podwładne burmistrzom, w Berlinie zaś i niektórych większych miastach specjalnym prezydentom policji (Polizeipräsident). Personel policyjny składają: żandarmerja i policjanci (Schutzmannschaft). Tak pruskie, jak i inne prawodawstwa partykularne niemieckie, nadają personelowi policyjnemu dość znaczną władzę ograniczenia i krępowania wolności osobistej, jak prawa noszenia broni, zwoływania zebrań i t. p. Praktyczne wskazówki w tym przedmiocie znaleść można u Erdmanna (Prais der Polizeiverwaltung, 1891). *II. Francja.* Sprawami **P.** bezpieczeństwa zawiaduje Direction de la sûreté générale. Pod zwierzchnictwem prefektów w departamentach i merów w gminach znajdują się komisarze policyjni i niżsi agenci, jak gardes champêtres, agents de police, sergents de ville, gardiens de la paix. W Paryżu **P.** municypalna, znajdująca się pod zarządem specjalnego prefekta, być może w razie konieczności wzmocnioną przez załogę gwardji republikańskiej. Do personelu **P.** wykonawczej należy też i żandarmerja. Zakres władzy **P.** francuskiej określony jest w licznych postanowieniach, jednakże wolność osobista niedostatecznie jest zabezpieczoną, ponieważ skargi na nieprawne czynności **P.** dopuszczalne są tylko w drodze administracyjnej. Praktyczne wskazówki znaleźć można u Vignau (Manuel de police administrative, 1885). *III. Anglja.* W Londynie sprawami policyjnemi zarządza Metropolitan police office; szefem jest Commissioner, mający 2 pomocników, mianuje ich król. City jednak zachowała swą autonomję. Zwierzchni nadzór nad organami **P.** należy do sekretarza stanu spraw wewnętrznych. Miasta i hrabstwa na utrzymanie policji otrzymują czwartą część od skarbu, a $^3/_4$ ze specjalnego podatku. *IV. Rosja.* Centralny zarząd **P.** ześrodkowany jest w ministerjum spraw wewnętrznych. Istnieje specjalny departament **P.**, w którym ześrodkowane są następujące sprawy: 1) ochrona bezpieczeństwa publicznego i porządku, oraz zapobieganie przestępstwu; 2) nadzór nad urzędami policyjnemi; 3) kwestje, dotyczące cudzoziemców; 4) troska o emigrantach rosyjskich; 5) zatwierdzanie ustaw stowarzyszeń i kontrola nad odczytami; 6) sprawy paszportowe. W prowincjach wyższemi organami **P.**, obok generał-gubernatorów i gubernatorów, są rządy gubernjalne; w powiatach organami **P.** są naczelnicy powiatowi i ich pomocnicy, komisarze obwodowi i strażnicy, w miastach zaś—policmajster, komisarze cyrkułowi i policjanci; wreszcie we wsiach —gminni i wiejscy urzędnicy. *W gubernjach król. Polskiego* na mocy prawa z 1866 r. zaprowadzoną została straż ziemska. W Warszawie na czele **P.** znajduje się oberpolicmajster, przy którym pozostają dwaj pomocnicy, urzędnicy do szczególnych poruczeń i wydział śledczy, oraz urząd lekarski. Na mocy przepisów z dnia 20 września (star. st.) 1861 r. oberpolicmajster m. Warszawy ma prawo

wymierzać za niektóre wykroczenia kary pieniężne do 10 rubli i areszt do 5 dni.

Policyjny dozór ma trojakie znaczenie: 1) jako *środek prewencyjny* przeciwko osobom pociągniętym do śledztwa pierwiastkowego, w celu zatamowania im możności uchylenia się od śledztwa (art. 416 Ust. post. karnego); 2) jako *kara* w kodeksach karnych jest on zwykle karą dodatkową, związaną, jako skutek z karami cięższemi. Polega on na czasowem ograniczeniu wolnego wyboru miejsca zamieszkania, bądź to przez zakaz przebywania w pewnych miejscowościach (jak np. w miastach stołecznych), bądź przez osiedlenie w określonej miejscowości. Prawo niemieckie łączy z dozorem takim jeszcze i rewizje. Podług prawa u nas obowiązującego dozór policyjny na czas od roku do 4 lat, jest skutkiem pozbawienia lub też ograniczenia praw; jest on również wymierzany (do lat 5) przy jakiejkolwiek karze za należenie do stowarzyszenia zabronionego; 3) jako *środek administracyjny*. W tem znaczeniu może on być tajny lub jawny. Tajny dozór w zupełności zależy od uznania władzy administracyjnej, a przeto tryb jego w prawodawstwie nie jest określonym. Przepisy względem dozoru jawnego u nas określone są w prawie z r. 1882; prawo zaś 1895 r. rozszerzyło zastosowanie dozoru, który wraz z zesłaniem administracyjnem stosowanym jest przeciw osobom uznanym za szkodliwe dla państwa, lub spokoju ogólnego. Dozór policyjny, oraz kary zesłania administracyjnego w każdym poszczególnym wypadku wymierza specjalna komisja, znajdująca się przy ministerjum spraw wewnętrznych. Od osób, znajdujących się pod dozorem, odbierane są dokumenta stanu i legitymacje na prawo zamieszkania; w zamian otrzymują one specjalne świadectwa. Z mocy dozoru policyjnego osoba zesłana w drodze administracyjnej, obok szeregu drobiazgowych formalności, podlega osobistej i domowej rewizji, oraz pozbawioną jest na cały czas zesłania prawa wszelkiej działalności pedagogicznej, nawet prywatnej, tudzież wszelkiej działalności z charakterem publicznym, jako to: wygłaszanie odczytów, udziału w posiedzeniach towarzystw, w przedstawieniach scenicznych, utrzymywania drukarni, czytelni i t. p. zakładów. Lekarze, farmaceuci i akuszerki mogą wykonywać swój zawód, tylko za wyraźnem zezwoleniem ministra spraw wewnętrznych. Na wypadek przekroczenia odpowiednich przepisów i rozporządzeń grozi zesłanemu pozbawienie wolności w drodze administracyjnej na czas do jednego miesiąca.

Polidamus Walenty, lekarz i historyk, * około 1500 we Włoszech. Opuściwszy kraj rodzinny, udał się naprzód do Węgier na dwór króla Macieja, a stąd przybył do Polski i osiadł w Krakowie, gdzie kilka lat przepędził. Tu wydał kilka drobnych pisemek w języku łacińskim, które pierwotnie pojedyńczo drukował, a potem w jednym zbiorze ogłosił (Kraków, 1532). Oprócz tego wydał historję Czech pod tytułem „Historia de rebus gestis Bohemorum, condita per Valentinum Polidamum“ (Kraków, 1535), w której jest wiele szczegółów, dotyczących Polski.

Polidoro da Caravaggio, ob. Caldara (Polidor)..

Polidorus (grec. *Polydoros*), syn Pryjama i Laotoei, zabity został przez Achilesa. Według późniejszych podań miał on być synem Hekaby, która mszcząc się za śmierć jego, spowodowaną przez króla Tracji Polimestra, oślepiła tego ostatniego i zamordowała jego dzieci.

Poliedr, nazwa grecka wielościanu (ob.).

Poliedralne liczby, liczby *wieloscienne*, ob. Wielokątne liczby.

Polifem (grec. *Polyphemos*), syn Posejdona i nimfy Toozy, olbrzym jednooki, najsławniejszy z Cyklopów. Kiedy Odyseusz w czasie swej tułaczki zabłąkał się do siedziby **P.**, ten ostatni pożarł kilku jego towarzyszów i za to przez Odyseusza podczas snu był oślepiony.

Poligamia, *wielożenne*, 23 klasa w układzie roślin Linneusza, obejmująca rośliny, które, obok ówiatów dwupłciowych, wydają też kwiaty jednopłciowe, męskie lub żeńskie.

Poligamja, wielożeństwo; związek małżeński jednego mężczyzny z kilku kobietami *(Poligynia)*. Rozpowszechniona na Wschodzie i u Mormonów (ob.).

Poliglotta (z gr.), księga w wielu napisaną językach, znaczy właściwie takie wydania Pisma św., w których mieści się kilka rozmaitych przekładów, bądź z tekstem oryginalnym, bądź też bez niego. Pierwszem znaczniejszem tego rodzaju przedsięwzięciem była sławna *Biblja Kompluteuzyjska*, wydana w 6 tomach, w Alcala-de Hessaras (po łacinie *Cumplutum* 1514—1517). Po niej nastąpiły **P.** *Antwerpska* (8 t., Antwerpja, 1569—1572); **P.** *Paryska* (10 t., Paryż, 1645) i najuzupełniejsza ze wszystkich, **P.** *Waltońska* albo *Londyńska*, w 10 językach (6 t., Londyn, 1657 i 2 t. suplem. 1669). Podręczną **P.** w językach greckim, łacińskim, hebrajskim i niemieckim wydał Theile (5 t., Bielefeld, 1847—54).

Polignac, ród francuski, wywodzący swą nazwę od starożytnego zamku, położonego w okolicy Puyen-Velay, w departamencie górnej Loary. Nazwisko i posiadłości tego rodu po wygaśnięciu szczepu męskiego przeszły 1385 r. przez związki małżeńskie na własność rodziny Wilhel. de Chalençon. Znakomitszymi tego rodu przedstawicielami są: *Melchjor de Polignac*, kardynał i dyplomata, * 1661 w Puy-en-Velay, † 1741 w Paryżu. Po ukończeniu nauk wyższych w Sorbonnie, wstąpił do stanu duchownego i odznaczył się w zawodzie dyplomatycznym. W r. 1693 przybył jako ambasador nadzwyczajny do Polski, z poleceniem nakłonienia Jana Sobieskiego do związku przeciw Austrji, a w razie śmierci Jana III miał popierać kandydaturę księcia Conti. Jakoż w tej ostatniej

sprawie rozwinął **P.** przy całej swej zręczności i zabiegliwości nadzwyczajną działalność, zjednał sobie licznych nawet stronników, ale mimo to wszystko nie zdołał wprowadzić na tron swego kandydata. Depesze jego przesyłane Ludwikowi XIV, wydane w przekładzie polskim p. t.: „Depesze księcia de Polignac, posła francuskiego po śmierci Jana III“ (2 t., Poznań, 1855), dostarczają ważnego materjału do historji naszej owych czasów. Odwołany z Polski 1698, zostawał **P.** 4 lata w niełasce, ale później używany znowu do spraw dyplomatycznych, zawarł pokój utrechcki, za co otrzymał 1713 godność kardynała, a 1726 został arcybiskupem w Auch. Od r. 1725 był posłem w Rzymie. Pozostawił on słynne swego czasu dzieło, napisane wierszem łacińskim, pod tyt.: „Anti-Lucretius, sive de Deo et natura“ (2 t., Paryż, 1747 i częściej), w którem zbijał zasady filozofji starożytnej. Por. Faucher „Vie du Cardinal de Polignac“ (2 t., Paryż, 1777).—Starszy brat jego *Scypjon de Polignac*, został margrabią, był generał-lejtnantem i gebernatorem w Puy, † roku 1739.—Jego wnuk *Juljusz de Polignac*, mianowany 1780 księciem, podczas rewolucji 1789 opuścił kraj rodzinny i udał się do Rosji, gdzie † roku 1817.—Jego żona *Gabrjela de Polignac*, przyjaciółka i powiernica królowej Marji Antoniny, uciekła r. 1791 i † w Wiedniu 1795.—Ich najstarszy syn *Armand Juljusz Marja Herakljusz książę de Polignac*, * 1771; miał z bratem swoim *Juljuszem* udział w spisku Cadoudala i generała Pichegru przeciwko Bonapartemu; obaj zostali 1804 uwięzieni i dopiero w r. 1814 odzyskali wolność. Armand, jeden z najgorliwszych rojalistów, poszedł r. 1830 z Karolem X na wygnanie, r. 1838 otrzymał tytuł dziedzicznego ks. bawarskiego i † roku 1847.—Młodszy brat jego *Juljusz Armand Marja*, naprzód *hrabia*, potem *książę de Polignac*, * roku 1780, podzielał z początku losy starszego brata; mianowany 1820 przez papieża księciem rzymskim, udał się 1823 r. w poselstwie do Londynu. Po ustąpieniu ministerjum Martignaca odwołany przez Karola X z Londynu, został 8 sierpnia 1829 prezesem gabinetu i ministrem spraw zewnętrznych. Podpisawszy pamiętne rozkazy Lipcowe, przyspieszył upadek dynastji, z którą opuścił Francję. Wróciwszy jednak do kraju potajemnie, został aresztowany i skazany na dożywotnie więzienie. Odzyskawszy w skutek amnestji 29 listopada 1836 wolność, przeniósł się do Anglji, gdzie † 1847 r. W więzieniu napisał „Considérations politiques“ (Paryż, 1832).—Jego najstarszy syn *Juljusz Armand Jan Melchjor książę de Polignac* i zarazem książę rzymski, * 1817, † 1890.

Polignot (grec. *Polignôtos*), najznakomitszy mistrz dawniejszego malarstwa greckiego, syn i uczeń malarza Aglaofsna, urodz. na wyspie Thaoos. Młodzieńcem jeszcze przybył około 480 przed Chr. do Aten, zyskał względy Cymona i z polecenia jego przyozdobił razem z Mikonem i Panajnosem freskami wiele budowli publicznych, jak: Pojkile, świątynię Dioskurów i t. d. Kilka jego malowideł znajdowało się także w Pinakotece, zbudowanej przez Peryklesa. Najsłynniejszemi jego utworami były freski, jakiemi przyozdobił sale zgromadzeń w Delfach, mianowicie dwa wielkie obrazy ścienne, wystawiające „Odjazd Greków po zdobyciu Troi i zstąpienie Odyseusza do państwa podziemnego.“ Zasługi położone przez niego w historji rozwoju malarstwa greckiego polegają głównie na udoskonaleniu rysunku. On pierwszy figurom swoim począł nadawać więcej życia i ruchu, a rysom twarzy więcej rozmaitości i siły; w każdej postaci mistrzowską charakterystyką umiał odbić na zewnątrz istotę jej wewnętrzną. Por. Brunna „Geschichte der griechische Künstler“ (t. 2, Stutgart, 1859).

Poligon, z grec. wielokąt (ob.), w artylerji wielokąt służący za podstawę obwodowi twierdzy prawidłowej; stąd *fortyfikacje poligonalne* są te, w których wał główny składa się tylko z linji prostych. Fortyfikacje te zostały rozpowszechnione przez Filey'a 1746, a udoskonalane przez Montalemberta r. 1776.

Poligonalne liczby, ob. Wielokątne liczby.

Poligonometrja, ob. Trygonometrja.

Polihalit, minerał z rzędu siarczanów, krystalizuje w szeregu rombowym, jest bezbarwny lub czerwony, przeświecający po brzegach, twardość 3, 5, c. wł. 2, 7, składa się z siarczanów wapna, magnezji i potażu. Znajduje się w pokładach soli kamiennej w Stasfurcie.

Polihimnja (grec. *Polyhymnia* lub *Polymnia*) pełna hymnów, jedna z 9 muz, wynalazczyni liry, poezji lirycznej i muzyki.

Polihimnja.

Polihistor (grec. *Bolyhisior*, t. j. wielowiedz), tak nazywają uczonego, posiadającego obszerne wiadomości, mianowicie z dziedziny historji i literatury. Przyswojenie sobie tak rozległej wiedzy było możebniejszem dawniej, aniżeli w dzisiejszym stanie nauk. W najlepszem tego słowa znaczeniu zasłużyli sobie na tę nazwę: Scaliger, Causobonus, Salmasius i t. d.

Polijanit, minerał z rzędu bezwodników, jest dwutlenkiem mangunu MnO_2, zatem tego samego składu co piroluzyt (ob. Mangan), ale różni się od niego barwą stalowo-szarawą i większą twardością, która tu wyrównywa twardości kwarcu.

Polikarp, albo *Polykarp* (św.), wedle podania uczeń apostoła Jana, jeden z pierwszych biskupów Smirny, poniósł śmierć męczeńską 168 r. Pozostał po nim *List do Filipensów*, którego ułamki zachował Euzebjusz. Pamiątkę jego obchodzi kościół 26 stycznia.

Poliklet (grec. *Polykleitos*), sławny rzeźbiarz i budowniczy grecki, rodem z Sycjonu (czy też z Argos), uczeń Ageladesa, współzawodnik Fidjasza, ale, jak się zdaje, młodszy od niego nieco. **P.** posągi swe wykonywał zwykle ze spiżu i przedstawiał najchętniej postaci nie bogów, a ludzi, zwłaszcza kwitnących młodością, siłą i pięknością kształtów. W rodzaju tym był **P.** nieporównany. Najsłynniejsze z dzieł jego są: „Diadumenos," t. j. młodzieniec obwiązujący czoło zwycięskie przepaską; „Doryphoros," t. j. młodzieniec z dzidą w ręce; „Astragolizontes," t. j. chłopcy grający w kostkę, i posąg „Amazonki," którym otrzymał pierwszeństwo nad wszystkimi najznakomitszymi spółzawodnikami. Utwory **P.** odznaczały się wielką starannością w obrobieniu, szlachetną postawą i ruchem umiarkowanym. On pierwszy stale przeprowadzał zasadę, żeby ciężar ciała spoczywał na jednej tylko nodze, gdyż tym sposobem rzeźbiarz zdoła uniknąć sztywnego i niepięknego paralelizmu obu stron ciała ludzkiego. Dziełami jego architektonicznemi są: teatr i tholos (gmach kulisty z dachem kopułowym) w świątyni Asklepiosa pod Epidaurus.—Znany jest jeszcze drugi *Poliklet* młodszy, również rzeźbiarz argiwski, uczeń Naukydesa z Argos; robił głownie ze spiżu. Por. Brunna „Geschichte der griech. Künslter" (t. 1, Brunświk, 1852).

Poliklinika, ob. Klinika.

Polikrates (grec. *Polykrates*), tyran wyspy Samos, którą władał od r. 540 do 523. Zapragnąwszy zostać panem Jonji i wysp sąsiednich, został P. podstępem schwytany przez satrapę perskiego Orontesa i na pal wbity. Znana jest powszechnie powiastka Herodota (przedstawiona w petycznej szacie przez Schillera w poemacie „Der Ring des Polykrates"), o jego szczęściu, skarbach, przyjaźni z Amazysem królem egipskim i przygodzie z pierścieniem.

Poliksen, platyna rodzima, ob. Platyna.

Poliksena (grec. *Polyxene*), córka Pryjama i Hekaby, zabita przez Neoptolemosa, jako ofiara na grobie Achilesa, który ją kochał. Nazwane od jej imienia tragedje Sofoklesa i Eurypidesa nie doszły naszych czasów.

Polimerja, ob. Równoskładność.

Polimeryzacja, ob. Równoskładność.

Polimetr, przyrząd meteorologiczny, zbudowany przez Lambrechta, składa się z termometru i hygrometru, a zamieszczone na nim podziałki dozwalają łatwo odczytywać wilgotność względną powietrza i ilość zawartej w niem pary wodnej.

Polimignit, minerał czarny, nieprzezroczysty, blasku żywego, nieco metalicznego, krystalizujący w szeregu różnoosiowym, głównie w słupy; twardość=6, 5, c. wł.=4, 75. Jest to tytanjan cyrkonu, itru, wapna i żelaza. Znajduje się w Norwegji, w syjenicie.

Polimorfizm, *wielokształtność*, ob. Dwukształtność.

Polinejkos, *Polinices*, syn Edypa i Jokasty, wygnany z Teb przez brata Eteoklesa, z którym jednocześnie rządził, stał się powodem sławnej wyprawy przeciwko Tebom, przedsięwziętej pod wodzą teścia jego Adrastosa (ob.),

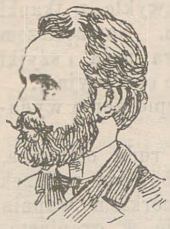
Polinezja, ogół wysp oceanu Spokojnego, w znaczeniu wszakże bardziej ograniczonem grupa wysp, położonych na zachód 175° szer. wsch. i na południe równika, z wyjątkiem wysp Fidżi. Ob. Oceanja.

Polinejczycy, gałąź rasy malajskiej, obejmująca plemiona żyjące na wyspach oceanu Spokojnego, między 180° dług. wsch. a 109° dług. zach. względem Greenw., oraz w Nowej Zelandji (z wyjątkiem wysp Fidżi). Mają skórę brunatną i włosy czarne, nos najczęściej spłaszczony, czoło niskie, kąt twarzowy jednak często dość wielki; czaszka należy do typu krótkogłowych. Oczy małe ustawione są poziome, kości licowe wyskakują ku przodowi, wargi są grube. Nie są zbyt silni, zmysły mają bystre, uzdolnienie umysłowe dosyć znaczne. Cechą ich charakteru jest podstępność i okrucieństwo, stosunki płciowe nader są swobodne. Religja chrześcijańska, zwłaszcza protestancka, znacznie się śród nich rozkrzewiła. Ob. Malajska rasa, Malajskie języki, Australja.

Polinom, ob. Wielomian.

Poliński Michał Pełka, matematyk i bibljograf, * 1784 w powiecie Słonimskim, † 1848; matematykę studjował w Wilnie, a w latach 1818 i 1819 odbywał kosztem rządu podróż za granicę, dla poznania tamecznych zakładów naukowych. Po powrocie objął po Niemczewskim katedrę matematyki wyższej stosowanej. Jednocześnie był prefektem seminarjum nauczycielskiego, oraz przez lat 9 dziekanem oddziału nauk fizycznych i matematycznych, aż do zamknięcia uniwersytetu w roku 1832. Potem był prezydującym w komitecie szkolnym do r. 1836. Pozostawił szacowny zbiór dawnych dzieł polskich, oraz monet. Oprócz licznych rozpraw, wydał: „O geodezji" (Wilno, 1810); „Początki trygonometrji płaskiej" (wyd. 3, tamże, 1828); „Traktat początkowy rachunku różniczkowego i całkowego" (1824); jest to dawniejszy przekład Niemczewskiego z Lacroix, przez **P.** przerobiony i poprawiony według nowszego wydania francuskiego. Prócz innych rękopisów zostawił ważną pracę bibljograficzną: „Spis książek od wprowadzenia druku aż do naszych czasów wyszłych z drukarni, które istniały lub istnieją w okręgu naukowym Białoruskim."

Poliński Aleksander, krytyk, sprawozdawca i archeolog muzyczny, * 1845 r. we Włostowie w Sandomierskiem, kształcił się w muzyce pod

Poliński Aleksan.

kierunkiem Zeleńskiego, Noskowskiego i Münchheimera; napisał kilka studjów z dziedziny dawnej muzyki w Polsce, jak: „Gomółka i jego psalmy“ (w *Echu muzycznem*, 1880); „Wacław z Szamotuł (tamże, 1881); „Znakomitsi cudzoziemscy muzycy w Polsce“ (1882); „Monumenta musicae sacrae in Polonia“ (1886); „Bekwark, sławny lutnista Zygmunta Augusta“ (1887); w r. 1888 wydał katalog rozumowany pierwszej wystawy muzycznej polskiej; nadto napisał kilka kompozycji religijnych, jest współpracownikiem *Kuryera Warsz.*

Poliorketika (grec.), sztuka oblegania miast, udoskonalona najpierw przez macedończyków, mianowicie zaś przez Demetriosa Poliorketesa.

Polipniak, ob. Polipy i Korale.

Polipy, nazwa oznaczająca pospolicie wszystkie zwierzęta z typu bezjelitowych czyli jamochłonnych (ob.), oprócz gąbek; w ściślejszem jednak znaczeniu **P.** stanowią tylko jednę gromadę tego typu, gdy inne tu zaliczane zwierzęta oddzielone są do gromad grzebienic (ob.) i stułbiochełbi (ob.).—**P.** *właściwe (Zwierzęta koralowe, Polypi, Anthozoa)* odznaczają się rozwinięciem jamy żołądkowo-naczyniowej czyli gastrowaskularnej (ob. Jamochłonne), która tu przez liczne przegrody, *fałdy kreskowe*, wychodzące ze ścian promienisto ku środkowi, podzieloną jest na worki pionowe; worki te komunikują zwykle między sobą tylko u spodu ciała i połączone są z systemem przewodów, rozprowadzających soki, rozgałęziających się w ścianach ciała i na jego powierzchni uchodzących otworami. W górnym przebiegu worki te przechodzą w kanały, prowadzące do wnętrza macków. Od otworu gęby prowadzi przełyk czyli rura żołądkowa, łącząca się z jamą żołądkowo-naczyniową. Otwór gęby służy pospolicie i za odbyt, którym też uchodzą produkty ich rozwoju płciowego.—Ciało **P.** składa się z warstwy komórek zewnętrznej i wewnętrznej i zwykle dosyć silnie rozwiniętej pośredniej tkanki łącznej, zwykle stałej, rzadko galaretowatej, a niekiedy włóknistej; często też występują włókna mięsne.—Płeć jest zwykle rozdzielona, u niektórych tylko, np. w rodzaju *Cerianthus*, są wszystkie osobniki dwupłciowe; utwory płciowe rozwijają się na brzegach fałdów kreskowych. Zarodki rodzą się żywe (fig. 1), przez jakiś czas szybko się poruszają, poczem przyrastają stale do miejsca. Obok tego rozwoju płciowego istnieje rozmnażanie się bezpłciowe za pomocą pączkowania (fig. 2) i dzielenia. Tak np. u korala powstają nowe osobniki przez nagromadzenie komórek warstwy zewnętrznej, które zyskują jamę wewnętrzną i macki około otworu gęby. Jeżeli osobniki takie pozostają między sobą połączone, powstają *pnie polipowe* czyli *polipniaki*,

Fig. 1. Wydobywające się zarodki korala szlachetnego (powiększone).

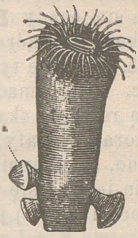

Fig. 2. Blastotrochus nutrix. *a* Pąk.

mające rozmaite kształty i często znaczną objętość. Najwybitniejszy przykład takiego polipniaka przedstawia koral (ob.). W ogóle osobniki tkwią w ogólnej masie ciała *(coenenchyma* czyli *sarcosoma)* i za pomocą przewodów ze sobą komunikują, tak że soki pożywne, przyjmowane przez pojedyńcze **P.**, idą na korzyść całej kolonji. W ogóle osobniki jednego pnia są zupełnie jednorodne i żadnego podziału pracy niema, wyjąwszy czynności rozrodczych. Kölliker jednak wykazał, że w niektórych pniach istnieją obok większych osobników mniejsze, bez macków i organów płciowych, które mają być przeznaczone głównie do przyjmowania i wydalania wody.—Godnemi uwagi są utwory szkieletowe polipów, czyli *polipniaki*; z badań Lacaze—Duthiersa i Köllikera okazuje się, że wszystkie utwory szkieletowe biorą początek w substancji łącznej skóry. U niektórych tylko zachodzi zupełny brak szkieletu; w niektórych przypadkach pozostaje on miękkim lub rogowatym, lub też ma konsystencję kredy, najczęściej staje się twardym, kamienistym (ob. Koral). Szkielet ten twardy tworzy się z osadów wapiennych, występujących naprzód na osi ciała; szkielet rogowaty powstaje ze zrogowacenia substancji łącznej. Rozmaitość kształ-

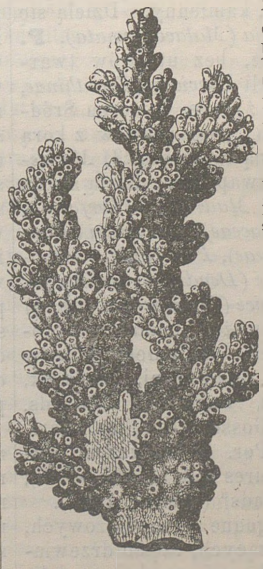

Fig. 3. Madrepora.

Fig. 4. Dendrophyllia.

tów polipniaków zależy już od rozmaitości rodzenia się osady **P.** przez pączkowanie.—**P.** są mieszkańcami mórz i żyją głównie w strefach gorących, niektóre tylko typy dochodzą daleko na północ. Nagromadzenia twardych polipniaków tworzą rozległe skały i całe pokłady geologiczne (ob. Koralowe rafy). Do ostatnich czasów przyjmowano, że polipniaki rozwijają się bardzo powoli. Darwin jednak się przekonał, że statek zatopiony w zatoce Perskiej już po 20 miesiącach był pokryty warstwą koralową na 2 stopy grubą (ob. Koral).—Dzielą się na dwa rzędy: I. *Alcyonaria* czyli *Octactinia, ośmioprzegrodowe*; tu należą: *Korkowce* (ob. Gorgonje); *Piórówki* (ob.), o polipniaku pierzastym; *Isidinae, Korale białe*, o polipniaku złożonym naprzemian z części rogowych i wapiennych; *Korale* (ob.); *Organki* (ob.). II. *Zoantaria* czyli *Polyactinia, wieloprzegrodowe*, mające po 6, 12, 24 i więcej ramion czyli macków, często ułożonych w kilka okółków około otworu gęby, i odpowiadających podobnejże liczbie przegród jamy żołądkowo-naczyniowej, zwykle zwapnionych; ciało niekiedy jest zupełnie miękkie, najczęściej jednak posiada polipniak zwapniony, kamienny. Dzielą się na 3 podrzędy: 1) *Actiniaria (Malacodermata)*, **P.** *mięsiste*, mają ciało miękkie, bez utworów twardych; tu należą *Aktynie* czyli *Ukwiały (Zoanthinae, Cerianthidae)*, obupłciowe, żyjące w morzu Śródziemnem. 2) *Anthipatharia*, pnie polipów z korą miękką, niezwapnioną, i osią rogowatą. 3) *Madreporaria*, mają massę ciała zwapnioną, dzielą się na kilka grup; ważniejsze są: *Madrepory (Perforata*, fig. 3), *Gwiazdecznie (Astreaceae), Grzybinki (Fungidae), Rozegnaty (Oculinaceae), Pieczetniki (Caryophyliaceae), Korale pączkowe (Dendrophyllia*, fig. 4), *Krętopornie* czyli *Labiryntnice (Meandrinae*, fig. 5) i t. d. Wiele z nich bierze ważny udział w budowie raf i wysp koralowych. Badaniem polipów zajmowali się: Linneusz, Spalanzani, Lamarck, Rapp, Ehrenberg, Darwin, Dana, M. Edwards, Haime, Lacaze-Duthiers, Gosse. Kölliker, Sars, Agassiz, Fr. Müller i in. Por. M. Edwards „Histoire naturelle de Corailliaires“ (3 t., 1857—60); Dana „Corals and coralislands“ (3 wyd., 1890).

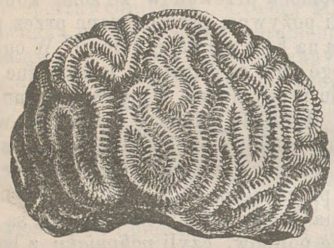

Fig. 5. Labiryntnica.

Polipy, nowotwory łagodne błon śluzowych, występujące w postaci wiszących, często drzewiasto rozgałęzionych wyrośli; pod względem delikatniejszej budowy składają się zwykle z tkanki łącznej i są pokryte nabłonkiem. Najczęstszem siedliskiem **P.** jest błona śluzowa nosa i szyjki macicznej. Usuwają się na drodze operacyjnej.

Polisa (franc.), dowód na ubezpieczenie wydawany przez asekuracyjne.

Polisferyt (*Miezyt*), rzadka ruda ołowiana, składu dosyć zawiłego, jest to bowiem związek chlorku i fosforanu ołowiu z fluorkiem wapnia i fosforanem wapna. Krystalizuje w graniastosłupy sześcioboczne, barwy ma szarawe lub brunatnawe. Znajduje się w Freibergu i w Mies w Czechach.

Polispast, toż co wielokrążek, blok złożony, ob. Blok.

Polisperchon (greck. *Polysperchon*), sławny wódz Aleksandra W., rodem z Etolji, mianowany przez Antypatra 318 r. prz. Chr. opiekunem dzieci Aleksandra i regentem państwa, musiał z tego powodu w połączeniu z Eumenesem (ob.) prowadzić przeciw Kassandrowi, zięciowi Antypatra wojnę, w czasie której utracił życie.

Polisyndeton (grec. *Polysyndeton*), nazywa się tak w przeciwstawieniu do *Asyndeton* (ob.) figura retoryczna, zasadzająca się na kilkakrotnem powtarzaniu w jednem zdaniu tych samych spójników łączących, np.: Jest i dobra i piękna i młoda i bogata i wykształcona.

Poliszynel, ob. Pulcinello.

Politechnika (z grec.), zbiór wszystkich wiadomości używanych w sztukach i rzemiosłach, wraz z wytłómaczeniem ich i oparciem na zasadach, jakie podają nauki matematyczne i przyrodnicze. Z tego powodu *instytutami* albo *szkołami politechnicznemi* zowią się zakłady naukowe wyższe, których zadaniem jest naukowe kształcenie techników we wszystkich kierunkach. Pierwszy instytut politechniczny powstał w Paryżu w 1794; według tego wzoru powstały podobne zakłady w Pradze 1806, Wiedniu 1815, w Berlinie 1879 z połączenia kilku szkół dawniejszych, w Karlsruhe, Hanowerze, Zürichu (1856), w Petersburgu, Charkowie. W Warszawie pierwszy projekt szkoły politechnicznej powstał przed 1830 r., ale skutkiem zmian w kraju zaszłych rzecz urwała się w zawiązku. Instytut politechniczny w Puławach istniał tylko przez kilka miesięcy 1862—63, w Warszawie instytut politechniczny istnieje dopiero od 1898; w Galicji akademję techniczną posiada Lwów. *Towarzystwa politechniczne* pośredniczą zwykle pomiędzy nauką i rzemiosłami, a zadaniem ich głównem jest zużytkowanie zdobytych przez naukę wiadomości w przemyśle fabrycznym.

Politeizm albo *wielobóstwo*, w przeciwności do *monoteizmu* (ob.) czyli wiary w jednego Boga, wiara w wielu bogów i oddawanie im czci, jako różnym, niezależnym od siebie istotom. Każda religja naturalna, po wyjściu z grubych zawiązków *fetyszyzmu* (ob.), musi przechodzić przez **P.**, podobnie jak **P.** przy postępie zyskuje coraz więcej treści

duchowej i zwolna przechodzi w monoteizm. Początkowo bogi politeistyczne są uosobnieniem wybitnych sił i zjawisk życia natury; ze wzrastającą oświatą, pierwotne te bóstwa nabierają coraz więcej znaczenia duchowego i moralnego. Specjalną formą **P.** jest *dualizm* (ob.), wychodzący pierwotnie także z religji naturalnej, w formie jednak wyrobionej, jak się nam przedstawia w Parsyzmie Zaroastra, zasadza się na etycznem przeciwieństwie pierwiastku dobrego i złego.

Politowski Wojciech, geograf, * 1788 w Piotrkowie, † 1848. był członkiem zgromadzenia Pijarów i nauczycielem w ich kolegjach, a od 1823 rektorem szkoły wydziałowej we Włocławku. Wydał „Geografja Królestwa Polskiego i wolnego miasta Krakowa“ (2 wyd., Warszawa, 1819).

Politropy, *linje politropowe*, linje krzywe podobne do hyperboli, wyrażające się równaniem $xy^m = a$; mają zastosowanie w teorji mechanicznej ciepła.

Politurowanie, toż co polerowanie drzewa, ob. Polerowanie; *politura*, połysk zewnętrzny.

Politycy (les politiques) tak nazywało się stronnictwo we Francji, które w czasie wojen hugonotów stawało w obronie kraju przeciwko fanatyzmowi religijnemu; przywódcą ich był L'Hôpital.

Polityczna ekonomja, ob. Ekonomja polityczna.

Polityczna równowaga, zbiór i kombinacja praw, układów i czynów dyplomatycznych oddzielnych państw, w których zawierają się dążenia tychże do przeciwwagi nadmiernie wydatnemu wpływowi politycznemu jednego państwa, lub pewnej grupy państw. Dążność taka ujawnia się wtedy, gdy potęga mocarstwa jednego państwa, albo danej grupy państwowej zagraża nietykalności lub ustalonym wpływom innych państw. Około **r. P.** obracały się walki Karola V. Franciszka I i Henryka VIII, następnie walka przeciw przewadze Habsburgów w wojnie 30-letniej, później koalicje przeciw żądzy zdobywczej Ludwika XIV. Stary system równowagi zburzony został przez Napoleona I, ale wywołał w 1813 koalicję w obronie tej równowagi. Trójprzymierze (Niemiec, Austrji i Włoch), ma na celu również zachowanie istniejącego stanu posiadania, lecz znowu jego przewadze przeciwstawiono sojusz Rosji i Francji. Pojęcie równowagi politycznej jest zresztą pojęciem bardzo względnem, bo, ściśle biorąc, w każdym okresie dziejów prepotencja jest zawsze po stronie jednego lub kilku mocarstw, i zazwyczaj te mocarstwa w swojej obronie tworzą koalicje, celem zabezpieczenia stanu swoich posiadłości i wpływów swoich.

Polityczne przestępstwo, ob. Przestępstwo polityczne.

Polityczne stronnictwa, tak nazywają pewne grupy ludności jednego państwa, mające takie same zasady i dążenia polityczne. Stronnictwa takie mogą powstawać jedynie w państwach mających już pewien stopień wolności. Powody tworzenia się stronnictw politycznych są nader rozmaite; przedmiotami bowiem ich dążeń bywają już nietylko teorje ogólne **P.,** ale często i urzeczywistnienie pojedyńczych celów, jak np. usunięcie popełnianych nadużyć, przywrócenie naruszonych swobód, popieranie pewnych dynastji lub pretendentów, przychylność ku pewnym obcym mocarstwom, wsparcie interesów religijnych i t. d. Istnienie partji politycznych daje poniekąd dowód żywotności narodowej, i dlatego może być nawet pożądanem, byle tylko stronnictwa owe szanowały powagę prawa i były ożywione duchem czystego patrjotyzmu. Naodwrót, istnienie partji szarpiących się we wzajemnej walce i przekraczających w niej granice prawne, lub obcym mocarstwom (jak w Szwecji np. stronnictwo czapek i kapeluszy), jest dowodem upodlenia narodu. Oprócz partji politycznych, właściwych każdemu państwu, są jeszcze ogólne dążenia polityczne, znajdujące stronników we wszystkich lub przynajmniej większej części państw cywilizowanych. Najważniejsze z tych stronnictw są: liberalne, konserwatywne, absolutystyczne i radykalne. Stronnictwo *liberalne* ma za cechę domaganie się rozszerzenia praw i swobód narodowych. W różnych krajach i w różnych epokach występuje one z rozmaitemi żądaniami, i tak, raz pragnie wolności sumienia, to znowu wolności słowa i pisma, innym razem wolności przemysłu i handlu, prawa stanowienia podatków i t. d. Stronnictwo *konserwatywne* czyli *zachowawcze* jest przeciwne liberalnemu, bo dąży do zatrzymania istniejącego stanu rzeczy. Stronnictwo *absolutystów* pragnie zaprowadzenia rządów nieograniczonych. Stronnictwo *radykalne* chce przemiany całkowitej i gruntownej istniejącego stanu rzeczy, zniesienia całkowitego monarchji i przekształcenia nawet istniejącego porządku społecznego. Oprócz tych głównych stronnictw występują w oddzielnych państwach, pod rozmaitą nazwą i rozmaitemi odcieniami, najróżnorodniejsze partje **P.,** które wywierają większy lub mniejszy wpływ na rządy, na opinję publiczną i na postęp ogólny, i dlatego uważamy za właściwe podać je tu w zwięzłym zarysie, tak, jak one obecnie (1874) się przedstawiają. We Francji najważniejszemi stronnictwami są: legitymiści, orleaniści, bonapartyści, republikanie umiarkowani i krańcowi. Pierwsze trzy stronnictwa stanowią grupę monarchistów, rozpadającą się na rojalistów (legitymiści i orleaniści) i imperjalistów (bonapartyści). Legitymiści są stronnikami starszej linji Burbonów (hr. Chambord) i uważają, że władza królewska jest wyższą od wszelkich konstytucyjnych ograniczeń i pochodzi z prawa dziedzictwa (królestwo z bożej łaski); orleaniści są stronnikami młodszej linji Burbonów (potomków Ludwika Filipa) i pragną utworzenia monarchji konstytucyjnej, szanującej swobody narodowe. Po śmierci hr. Chamborda, legitymiści

zbliżyli się do orleanistów. Bonapartyści wielce są podobni do legitymistów, z różnicą, iż są stronnikami Bonapartych i cesarstwa i mają dążności bardziej demokratyczne. Republikanie są bezwarunkowymi zwolennikami zasady wszechwładztwa ludowego; są oni zdania, iż rzeczpospolita nietylko (biorąc rzecz abstrakcyjnie) jest najlepszą formą rządu, ale jeszcze, że jest najwięcej odpowiednią duchowi narodowemu francuskiemu. Dzielą się już na dwa główne odcienie; jedni gotowi uznać każdą formę rządu, jaką naród prawnie sobie wybierze, inni uważają, że forma rządu republikańska jest nawet powyżej woli narodu, chociażby wynikłej z powszechnego głosowania. Ta ostatnia partja jest właściwie radykalną. Prócz tego w ostatnich czasach wzrosło znacznie stronnictwo socjalistyczne, dążące do przekształcenia stosunków ekonomiczno-społecznych, oraz powstały stronnictwa antysemickie i nacjonalistyczne, pragnące wyłączności narodowej „Francji dla Francuzów“ W Anglji stronnictwo liberalne, postępowe, nosi nazwę *wigów*, zachowawcze *torystów;* stronnictwa te kolejno następują po sobie w piastowaniu władzy. Prócz nich jest jeszcze stronnictwo radykalnych i stronnictwo Irlandczyków, głosujące najczęściej z wigami, ale z trudnością mogące być nazwane liberalnem. W ostatnich czasach wśród torystów zwłaszcza, rozwinął się prąd imperjalistyczny (ob. Imperjalizm). W Belgji istnieją dwa główne stronnictwa: liberalni, oświeceńsi, mają główną swą siłę w miastach i pragną rozszerzenia swobód narodowych, i *klerykalni*, opierający się na ludzie wiejskim, bronią interesów zachowawczych i ultramontańskich. W ostatnich czasach przybyło stronnictwo socjalistyczne. W Prusiech znajdujemy tyle stronnictw, iż właściwiej może byłoby je nazywać frakcjami politycznemi. Występują tu feudalni, bardzo podobni do francuskich legitymistów i broniący interesów szlacheckich, konserwatywnych i klerykalnych (jakkolwiek protestanci). Dalej idą starokonserwatyści i liberalno-konserwatywni, później we środku ultramontanie, partykularyści (Hanowerczycy) i Polacy. Na lewym środku zasiadają narodowo-liberalni. Jest to stronnictwo niby liberalne, usiłujące za jakąbądź cenę zjednoczyć Niemcy, i dlatego, widząc owoce działalności unifikacyjnej Bismarcka, stronnictwo to zdało się całkiem na jego usługi i popierało go nawet w nieliberalnych wnioskach i czynach. Lewicę zajmują postępowi, wyznający zasady rzeczywiście liberalne i postępowe. Na skrajnej lewicy zasiadają wreszcie demokraci i demokraci socjalni, którzy tworzą bardzo nieliczne siły. W sejmach innych państw niemieckich główne stronnictwa są konserwatystów, partykularystów, chcących zachować prawa oddzielności i narodowo-liberalnych, dążących do unifikacji całkowitej.— W Austrjacko-Węgierskiej monarchji są oddzielne stronnictwa w Węgrzech, a oddzielne w Cislitawji. W Węgrzech występują: Deakiści (stronnictwo Deaka), dążący do połączenia się z Austrją i separatyści, pragnący li tylko unji osobistej, albo też zupełnego odłączenia się, a nawet ustanowienia rzeczypospolitej. W ostatnich czasach zaakcentował się wyraźniej kontrast pomiędzy liberałami a narodowcami. W Cislitawji najważniejsze stronnictwa są: centralistów, dążące do zachowania ścisłego związku prowincji z właściwą Austrją i utrzymania przewagi Wiednia i Niemców nad resztą ludności; oraz federalistów, chcących rozszerzenia samorządu prowincji. W tym względzie Czesi idą dalej niż Polacy w Galicji. W ostatnich czasach, wskutek walki żywiołów słowiańskich z niemieckiemi, stronnictwa zróżniczkowały się bardzo. Wpośród Niemców mamy partje: konstytucyjna, katolicka, ludowa, wszechniemiecka (dążąca do Prus). Wśród Słowian, prócz odcieni czysto narodowych są frakcje skrajne i mniej skrajne. Odrębne stanowisko zajmują socjaliści. (Ob. Austrja). We Włoszech najważniejsze stronnictwa noszą piętno ogólne zachowawców i liberalnych, niema zaś ani separatystów, ani innych odcieni politycznych, z wyjątkiem irredentystów, pragnących zaboru prowincji włoskich, należących do Austrji. W Szwajcarji występują głównie dwa stronnictwa: federaliści czyli kantonaliści, dążący do zachowania udzielności pojedyńczych kantonów, i unitarjusze (liberalni), starający się o silniejsze zjednoczenie rozdzielonych części państwa.—W Hiszpanji walczą: karliści, mający takież zasady jak legitymiści francuscy, alfonsiści, stronnicy linji żeńskiej Burbonów, progresiści, radykalni i republikanie najróżniejszych odcieni. W Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej najważniejsze są dwa stronnictwa: republikanów i demokratów. Republikanie dążą do wzmocnienia rządu centralnego, demokraci do zachowania praw udzielnych pojedyńczych stanów; ci ostatni tworzyli głównie silne stronnictwo skonfederowanych, pragnące utrzymania niewoli. W ostatnich czasach zaczyna wyrastać potężne stronnictwo imperjalistyczne, dążące do zapewnienia Ameryce przewagi militarnej i praw do polityki podbojowej.

Polityka (wyraz pochodzania greckiego=politikè) ma znaczenie podwójne: teoretyczne i praktyczne. Jako teorja jest to nauka o państwie, o jego powstaniu, formach, zadaniach i środkach. Pod temi względami **P.** ma ścisły związek z prawem państwowem; pierwsze stanowi skodyfikowanie zadań, form i środków danego, konkretnego państwa, a **P.**, jako nauka, wskazuje zasady dobrego rządu, oraz drogi, któremi do celu tego dojść można. Bluntschli określa **P.** jako tworzące się prawo; a prawo jako rozwiniętą i w stałe formy ujęty polityką. Jakkolwiek pomieszano tu pojęcia **P.** teoretycznej z praktyczną, definicję tę możnaby uznać w zasadzie za trafną, gdyby tylko bliżej udeterminowano w niej, że chodzi nie o pra-

wo w ogólności, lecz o prawa państwowe. Pojęcie prawa bowiem z pojęciem państwa ściśle się nie równoważy. Państwo jest ustrojem, którego zadania stoją często po za prawem i służą interesom dynastji, albo warstw panującym. **P.** w znaczeniu czystej nauki o państwie zbliża się raczej do historji, wyświetlającej sposoby i pierwiastki rozwoju państwowego, a zarazem ma łączność z socjologją, wykrywającą czynniki walki społecznej, które urobiły taką, czy inną organizację państwową. Czasami jednak i teorja polityki wkracza już w sferę polecania środków, które mają być stosowane praktycznie, aby podtrzymać egzystencję państwa i posuwać jego rozwój w kierunku, z góry wytkniętym. W ten sposób zadania swoje pojmowali pisarze racjonalistyczni, jak Hobbes, a zwłaszcza Machiavelli. Ostatni próbował uzasadnić tezę, że państwo ma swoje cele żywiołowe, urągające nawet podstawom moralności, i że państwo żyje dla siebie samego, nie troszcząc się o rozwój społeczności. Takie nauki utraciły dziś wszelkie prawo bytu. Polityka teoretyczna, o ile rozważa nie tylko przedmiotowe prawa rozwoju państwa, lecz też postulaty rozwoju dalszego i środki do ich urzeczywistnienia, musi się kierować przedewszystkiem względami moralnemi, a nadto interesami współrzędnemi tych wszystkich pierwiastków społecznych, więc i tych wszystkich jednostek, które, wchodząc w skład państwa, powinny w nim mieć równomierną opiekę i jednakie warunki rozwoju. Taka **P.** nowoczesna uważa państwo nie za cel sam przez się, lecz za środek, sprzyjający celowi rozwoju społecznego. **P.** praktyczna danego państwa, lub danego męża stanu jest zbiorem norm i sposobów postępowania, które są przedsiębrane dla osiągnięcia danych celów politycznych. Jeżeli polityka ta zmierza konsekwentnie do określonych celów, tworzy ona system, odpowiadający tendencjom i interesom państwa; jeśli nie jest świadomą celów swoich, składa się tylko ze sporadycznych czynów, wynikających z działania państwowego. Polityka praktyczna dzieli się na wewnętrzną i zagraniczną. Tę ostatnią załatwiają dyplomaci pod kierunkiem ministra spraw zagranicznych, przy współudziale ciał prawodawczych. Politykę wewnętrzną, tyczącą się wszelkich sfer interesów państwowych i społecznych, załatwia cały rząd i wszystkie czynniki reprezentacji narodowej.—Polityka zagraniczna zajmuje się stosunkiem państwa z państwami innemi, pokojem nazewnątrz i uroszczeniami zaborczemi; polityka wewnętrzna służy do osiągania pomyślności i dobrobytu wewnętrznego. Por. Mohl „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik“ (Tubinga, 1862—69); Mohl „Encyklopedja umiejętności politycznych,“ polski przekład (1864); Blundtschli „Politik als Wissenschaft“ (Sztutgard, 1876); Parieu „Principes de la science politique“ (Paryż, 1875); Geffken „Politische Federzeichnunge“ (Berlin, 1887).

Politypy, klisze (ob.), na których kilka czcionek połączonych jest w wyraz, jak np. „rachunek“, który często się używa w tytułach.

Pölitz Karol Henryk Ludwik, pisarz niemiecki, * 1772 w Ernstthal, w Saksonji, † 1838 w Lipsku. Ukończywszy studja teologiczne i historyczno-filozoficzne w Lipsku, został 1795 profesorem historji w Dreźnie, 1803 profesorem prawa międzynarodowego i prawa natury w Wittenbergu a 1815 profesorem historji i statystyki w Lipsku, gdzie od 1820 aż do śmierci wykładał politykę i nauki społeczne. **P.** pracował zarówno na polu historji, polityki jak i językoznawstwa. Z mnóstwa dzieł jego w tych kierunkach najcenniejsze są: „Handbuch der Weltgeschichte“ (7 wyd., 4 t., Lipsk, 1851—1853); „Die Staatswissenschaften im Liechte unserer Zeit“ (5 t., Lipsk, 1827); „Geschichte und Statistik des Königreichs Sachsen und des Herzogthums Warschau“ (3 t., tamże, 1808—10); „Geschichte Friedrich-August's, König's von Sachsen“ (2 t., tamże, 1830); „Oesterreichische Geschichte“ (3 wyd., Wiedeń, 1877) i tak dalej. Umierając, zapisał swoją bibljotekę, złożoną z 30,000 t., magistratowi miasta Lipska.

Politzer Adam, lekarz, * 1835 roku w Alberti w Węgrzech, studjował medycynę w Wiedniu i poświęcił się wyłącznie chorobom ucha. W laboratorjum Ludwika wykonał liczne doświadczenia fizjologiczne nad organem słuchu u ludzi i zwierząt i rezultaty swych badań ogłosił 1861 w „Sitzungsberichte“ akademji wiedeńskiej. Następnie odbył podróż naukową do Niemiec, Francji i Anglji, podczas której studjował zwłaszcza mechanikę zwojów przewodu słuchowego, drganie bębenka słuchowego i patologiczną anatomję ucha. W 1871 został profesorem chorób usznych w Wiedniu. 1864 założył spólnie z Trölschem i Schwartzem czasopis *Archiv für Ohrenheilkunde*, wychodzący w Wirceburgu. Na wystawie paryskiej 1867 okazał szereg patologiczno-anatomicznych preparatów bębenka usznego. Wydał: „Die Beleuchtungsbilder des Trommelfells im gesunden und kranken Zustande“ (1865); „Lehrbuch der Ohrenheilkunde“ (3 wyd., 1893) i in.

Poliurja, obfite oddawanie moczu, jest to objaw, który może występować i w warunkach fizjologicznych; tak zziębnięcie, spożycie znacznej ilości płynu, przyjmowanie środków moczopędnych, silne wrażenia nerwowe, sprowadzić mogą **P.**; jest ona wtedy przejściową, mija prędko, mocz nie zawiera składników nienormalnych. Jeżeli **P.** trwa długo, jest już objawem patologicznym, spotyka się często przy cierpieniach nerwowych i mózgowych (wstrząśnienia mózgu, wylewy krwi w mózgu, zapalenie opon mózgowych), jest stale przy chronicznem zapaleniu nerek i cukrzycy (cukrowej chorobie); w stanach patologicznych mocz zawiera najczęściej składniki nienormalne, jak cukier, wzmożoną ilość fosforanów, moczanów i in.

Leczenie stosuje się do przyczyny, zakłócenie to wywołującej.

Poliziano Angelo, zwykle *Angelus Politianus* zwany, jeden z najznakomitszych krzewicieli literatury klasycznej w epoce odrodzenia, * 1454 r. w Monte-Pulciano, † 1494. We wczesnej już młodości starał się w poemacie „Stanze per la giostra di Giulano de'Medici“ (najlepsza ed., Padwa, 1728) o przyswojenie językowi włoskiemu mało jeszcze używanej formy poetycznej oktawy i przez harmonijne jej opracowanie utorował drogę Arjostowi i Tassowi. Poświęciwszy się później wyłącznie studjom ściśle naukowym (klasycznym), zyskał przyjaźń Wawrzyńca Medyceusza, wychowywał jego dzieci i 1480 został profesorem literatury rzymskiej i greckiej w liceum we Florencji. Ze wszystkich stron Europy zbiegali się do niego młodzy słuchacze, a nawet najuczeńsi mężowie chętnie zaliczali się do jego uczniów. W sprawie odrodzenia nauk klasycznych położył **P.** niepożyte zasługi. Słynął zarówno jako wyborny nauczyciel, tłómacz, krytyk i stylista. Jego prace filologiczne zawarte są głównie w „Miscellanea“ (Florencja, 1489). Po łacinie pisał ody, elegje i epigramaty. Z poezji włoskich (Florencja, 1513; 2 t., 1816 i 1819) pierwsze zajmuje miejsce dramacik „Orfeo“. Jego historja sprzysiężenia Pazzi'ch „Pactianae conjurationis commentariolum“ (Florencja, 1478; Piza, 1800) służyć może za wzór opowiadania historycznego i czystej łaciny. Zbiór pism jego wydano w Bazylei 1553; krytyczną ed. jego „Stanze“, „l'Orfeo e le rime“(Florencja, 1864) sporządził Carducci.—Por. Bonafus „De Ang. Politiani vita et operibus“ (Paryż, 1845); Mähly „Angelus Politianus“ (Lipsk, 1864); Del Lungo „Uno scolare dello studio fiorentino nel secolo XV“ (Florencja, 1869).

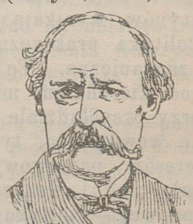
Polk James Knox, jedenasty prezydent Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki, * 1795 roku w Mecklenburg-County, w północnej Karolinie, † 1849 w Nashville. Ukończywszy studja prawne, osiadł 1820 r. jako adwokat w mieście Columbia. Wybrany 1825 deputowanym do kongresu, zasiadał przez lat 14 w izbie reprezentantów i niejednokrotnie złożył świetne dowody swego talentu i zdolności. Od 1839 do 1841 był gubernatorem w Tennesee, a 1844 r. wybrany prezydentem Zjednoczonych Stanów Ameryki piastował ten urząd od 4 marca 1846 do 4 marca 1849. Główne wypadki za jego rządów były: wojna z Meksykiem, a z tego powodu zdobycie Nowego Meksyku i Kalifornji, oraz pomyślne załatwienie sporów wszczętych z Anglją o ziemię Oregon.

Polk Leonidas, biskup kościoła episkopalnego i generał wojsk skonfederowanych podczas wojny domowej w Stanach Zjednoczonych, * 1806 r., † 1864. Zostawszy duchownym, sprawował od 1831—1838 obowiązki kapłańskie w rozmaitych miastach Stanów południowych, poczem 1838 konsekrowany został na biskupa misyjnego w Arkansas. Przy wybuchu wojny domowej przyłączył się **P.** do stronnictwa dążącego do oderwania Południa od Północy i utworzenia oddzielnej konfederacji południowej; wstąpiwszy do wojska, mianowany został generał-majorem i na tem stanowisku wykazał w niejednej potrzebie wielkie zdolności wojenne. Na wiosnę 1862 otrzymał rozkaz połączenia się z armją Johnstona i Beauregarda pod Korytem. Później dowodził w armji generała Bragga i miał udział w bitwie pod Perryville i przy wkroczeniu do Kentucky pod koniec 1862 r. Na początku 1863, wskutek niesubordynacji, odjęto mu dowództwo i dopiero na wiosnę t. r. dano mu ważniejsze stanowisko w armji Mississippi, z którą przeszkodził generał Smith połączyć się z generałem Shermanem. Na wiosnę 1864 dowodził w armji Johnstona i padł od kuli działowej w pobliżu Marietty.

Polka, znany powszechnie i ulubiony taniec nowszych czasów. Nazwa jego ma pochodzić od czeskiego wyrazu *polka*, *pólka* (połowa), jakoby od tempa, panującego w tym tańcu. Skutkiem wprowadzenia różnych przekształceń, głównie przez tanemistrzów i baletników francuskich, powstało kilka jego odmian, jak np. *Polka-mazurka* (takt $^3/_4$), *Polka hongroise*, *Polka bohémienne* i t. p., które z paryskich salonów rozeszły się później po świecie.

Polka młoda, pseudonim Kl. Hoffmanowej, oraz Karoliny Wojnarowskiej.

Polko Eliza, z domu *Vogel*, powieściopisarka niemiecka, * 1823 w Lipsku, † 1899; przez jakiś czas była śpiewaczką i występowała w operach, a wyszedłszy za technika **P.**, osiadła w Wetzlar. Ogłosiła liczne romanse i nowele,—treść wielu z nich brana jest ze świata muzycznego: „Musikalische Märchen“ (3 serje, 1852—1872); „Faustina Hasse“ (2 wyd., 2 t., 1870); „Verklungene Akkorde“ (3 wyd., 1873); „Niccolo Paganini und die Geigenbauer“ (1876); „Neues Märchenbuch“ (Minden, 1884); „Die Sabbatfeier“ (2 wyd., 1874; 2 t.) i inne.

Polkowski Józef.

Polkowski Józef Tadeusz, rysownik i malarz, * r. 1820, † 1895; kształcił się pod kierunkiem Kokulara, następnie był nauczycielem rysunków w gimnazjum realnem i w instytucie szlacheckim. Przez długi czas był współpracownikiem *Tygodnika Ilustrowanego*, *Przyjaciela dzieci*, *Kółka domowego*, *Opiekuna domowego* i in. Wykonał „Wesele żydowskie z tańcem“, „Chłop drzemiący“, „Baba z obwarzankami“, kilka portretów i inne.

Polkowski Ignacy, historyk, * 1833, † 1888 w Krakowie, został księdzem 1857; był proboszczem w Łaznowie w archidjecezji warszawskiej:

po 1863 osiadł w Poznańskiem i mieszkał w Lubostroniu pod Łabiszynem. Zasłużył się zwłaszcza pracami, tyczącemi się rodowodu Kopernika, oraz jako promotor jubileuszu jego 1873. W 1878 został członkiem-korespondentem akademji krakowskiej i bibljotekarzem kapitulnym krakowskim. Ogłosił „Wspomnienie o życiu i pismach księdza Karola Antoniewicza“ (Warszawa, 1861); „Groby i pamiątki polskie w Rzymie“ (Drezno, 1870); „Żywot Mikołaja Kopernika“ (Gniezno, 1873); „Kopernikiana, czyli materjały do pism i życia M. K.“ (tamże, 2 t., 1873); „Bydgoszcz, kilka historycznych wspomnień o zamku i mieście“ (Poznań, 1872); „Dawny zabytek języka polskiego“ (Gniezno, 1875); „Katedra Gnieźnieńska“, wydanie wspaniałe (Gniezno, 1874—1875); „Wspomnienie o Zygmuncie Felińskim“ (1866); „Pogadanka archeologiczna“ (1870); „Opis ruin na jeziorze w Lednicy“ (1876); „Szkoły w Polsce i ubodzy uczniowie“ (1878); „Album Długosza“ (1880); „Gobeliny katedry krakowskiej“ (1880); „Przewodnik po skarbcu katedry krakowskiej“; „Sprawy wojenne króla Stefana Batorego, djarjusze, relacje, listy i akta z lat 1576—1586“ (Kraków, 1887). Por. *Tygodnik Illustrowany* N. 271 z 1873 r.

Polkowski J., pseudonim Aleks. Świętochowskiego.

Pollicytacja (łac.), jednostronnie przyobiecanie.

Pollio *(Cajus Asinius)*, znakomity Rzymianin z rodu plebejskiego, pochodzący z Teate w kraju Marrucinów, * 76 przed Chrystusem, † 5 po Chrystusie; odebrawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, dopiero w 54 r. życia wystąpił na widownię publiczną. W wojnie domowej stanął 49 przez Chrystusem po stronie Cezara, otrzymał 45 pretur̨ę, a następnie zarządzał Hiszpanją, skąd przeszedł 43 r. z 3 legjonami do Antonjusza i Lepida i zarządzał Galją transpadańską, był chwilowo konsulem, a potem jako legat Antonjusza walczył w Ilirji i Dalmacji przeciw Parthinom i za zdobycie ich miasta Solonae odniósł tryumf 39 r. Odtąd poświęcał się wyłącznie studjom naukowym i wywierał wielki wpływ na literaturę rzymską swojego czasu. Jego mowy i tragedje, jak równie jego historja wojny domowej, zaginęły. On pierwszy założył w Rzymie bibljotekę publiczną i zaprowadził praktyczne ćwiczenia w wymowie (deklamacja).—Syn jego *Cajus Asinius Pollio* z przydomkiem *Gallus*, w 8 r. przed Chrystusem konsul, zaślubił Wipsanję, pierwszą żonę Tyberjusza, ale z powodu swej wolnomyślności został przez tegoż na dożywotne skazany więzienie i † 33 r. po Chrystusie.

Pollner Karol, biskup sufragan kaliski, * w okolicach Rawy 1825, ukończył seminarjum we Włocławku, teologję zaś studjował w uniwersytecie wrocławskim, poczem pełnił różne urzędy duchowne w djecezji kujawsko-kaliskiej, w której 1884 został sufraganem, z tytułem biskupa w Troi *in partibus infidelium*.

Pöllnitz Karol Ludwik, baron von, pisarz niemiecki, * 1692 w Issomm, w arcybiskupstwie kolońskiem, † 1775 r. Odbywszy wiele podróży i doznawszy rozmaitych zmian losu, był lektorem Fryderyka W. Z pism jego, prócz „La Saxe galante“ (Amsterdam, 1734); której autorstwa mu jednak odmawiają, ważniejsze są jego pamiętniki: „Lettres et mémoires“ (Amsterdam, 1735); „Etat abregé de Saxe“ (Frankf., 1734); „Histoire secrète de la duchesse d'Hanovre“ (Londyn, 1732). Po śmierci **P.** wydał Brunn jego „Mémoires pour servir à l'histoire des quatre dernier sauverains de la maison de Brandebourg, royale de Prusse“ (2 t., Berlin, 1792).

Pollock Frederick sir (* 1845 r.), znakomity prawnik w Anglji, profesor uniwersytetów w Londynie i Oksfordzie, pierwszorzędny badacz pierwotnego prawa, zwłaszcza angielskiego. Główniejsze prace jego są następujące: „Princioles of contract“ (1875); „Digest of the law partnershiw“ (1877); „Essays in jurisprudence and ethics“ (1883). Razem z Maitlandem napisał dwutomową „Historję prawa angielskiego“. W 1900 ogłosił cenną pracę z dziedziny prawa porównawczego p. t. „Le droit comparé. Prolegomènes de son historien“ (w Revue générale du droit, de la legislation et de la jurisprudence, 385—398).

Pollok Robert, poeta angielski, * 1799 w Muirhouse, w Szkocji, † 1827 w Southampton na chorobę piersiową. Jeszcze jako student teologji na uniwersytecie glazgowskim ogłosił bezimiennie kilka dobrze napisanych powiastek p. t.: „Tales of the covenanters“ (7 ed., Edynburg, 1861). Nierównie większy rozgłos zyskał sobie poematem „The course of time“ (23 ed., Edynburg, 1863). Utworem tym zajął **P.** poczesne miejsce w literaturze poetycznej swego kraju. Stylem swym przypomina on niekiedy wzniosłość Miltona, a niekiedy znowu elegijną melancholję Younga i Cowpera. Obrazowością i jędrnością języka silne na czytelnika wywiera wrażenie.

Polluks, minerał z rzędu krzemianów, z grupy zeolitów, krystalizuje w szeregu foremnym, jest bezbarwny lub żółty, przezroczysty, twardość 6, c. wł. 2, 9, składa się z krzemianu glinki i ceru. Znajduje się w granicie na Elbie.

Polluks, gwiazda, ob. Bliźnięta.

Pollux Juljusz, gramatyk i leksykograf grecki, rodem z Naukratis w Egipcie, około 180 po Chrystusie nauczał retoryki w Atenach i napisał dzieło „Onomastikon“, wydane przez Bekkera (Berlin, 1846).

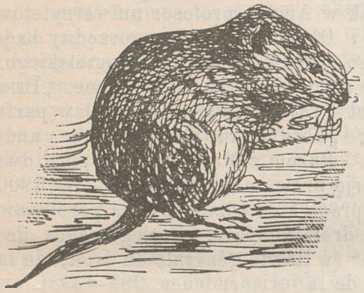
Pollux Juljusz, także Grek, jest autorem dzieła „Historia physica“ albo „Historia sacra“, wydanego przez Hardta (Lipsk, 1792).

Polna, miasto w Czechach, w okręgu Brodu Niemieckiego, nad Szlapanką, ma liczne fabryki,

ożywiony handel rybami z okolicznych stawów, 5,000 miesz., głównie Czechów.

Polnicz M., pseudonim Mieczysława Pawlikowskiego.

Polnik *Nornica (Arvicola)*, rodzaj ssących gryzących z rodziny myszowatych, różni się od myszy grubszym, tępo-zakończonym pyszczkiem, krótkiemi uszami w sierści ukrytemi, drobnemi oczyma, znacznie krótszemi nogami i krótkiem ogonem, tudzież odzieżą dłuższą, nastroszoną. Żywią się wyłącznie pokarmem roślinnym, ziarnem, korzonkami, cebulkami, a gatunki wodne roślinami wodnemi. W chodzie nie skaczą jak myszy, lecz biegną szybko po ziemi, jakby się przesuwały. Przebywają w norach budowanych w polach ornych, w łąkach, na stepach, w lasach lub zaroślach, a wodne w groblach i brzegach nadwod-

Polnik.

nych, do których zgromadzają sobie zapasy na zimę. Liczne ich gatunki żyją na całej półkuli północnej, a niektóre z nich rozmnażają się niekiedy w nadzwyczajnych ilościach i wielkie zrządzają szkody. Psy chciwie je jedzą, gdy tymczasem myszy duszą tylko i ze wstrętem porzucają. U nas są następujące gatunki: **P.** *ziemnowodny, szczur wodny (A. amphibius)*, największy, 15 cm. długi, śniado-czerniawy, z ogonem długim na 6—9 cm., z wierzchu brunatny. Nad Jenisejem futro jego stanowi przedmiot handlu. **P.** *łąkowy, darniówka (A. subterraneus)*, z popielatym spodem i krótkim ogonem, pospolity na suchych łąkach. **P.** *zwyczajny (A. arvalis)*, jest szaro-myszaty ze spodem blado-siwym i krótkim ogonem, najpospolitszy na polach ornych, który właśnie najwięcej się rozmnaża i jest najszkodniejszy. **P.** *rudawy (A. glareolus)*, z wierzchu jaskrawo rudy, na bokach popielaty, z dłuższemi od innych gatunków uszami, przebywa w jarach i zaroślach. Najsłynniejszym gatunkiem jest **P.** *gospodarczy (A. oeconomus)*, w północnej Rosji i Syberji, który gromadzi na zimę znaczne zapasy korzonków i cebulek pożywnych, skrzętnie poszukiwanych przez mieszkańców tych krajów.

Polny spat, ob. Spat polny.

Polo Marco, Wenecjanin, słynny ze swych podróży do odległych krajów, wnuk patrycjusza weneckiego, którego dwaj synowie *Mikołaj* i *Mateusz*, wspólnie odbyli podróż do Konstantynopola około 1254 r. Stąd udali się nad Wołgę, a następnie po wielu przygodach dostali się do Buchary i Kara-Korum w Mongolji, zabrali tu znajomość z wielkim chanem Kublajem (ob.), na żądanie jego obiecali mu przysłać misjonarzów i 1269 r. wrócili do Włoch. Mikołaj nie zastał już żony przy życiu, tylko syna Marka 15 lub 16-letniego. W r. 1271 obaj bracia, a z nimi i młody *Marco*, przedsięwzięli ponowną podróż i w towarzystwie kilku księży udali się z Palestyny przez Armenję, Irau, Badakszan, Turfan i t. d. do Kublaja. Marco **P.** zyskał względy u wielkiego chana, podróżował z nim po Chinach i został nawet namiestnikiem prowincji Kiang-Nan. Nareszcie po 24-letniej nieobecności wszyscy trzej, obciążeni skarbami, przez Sumatrę, Cejlon, Ormus, Tebris, Trapezunt wrócili do Włoch 1295 r. i jak najlepszego od swych ziomków doznali przyjęcia, Marco **P.** dla swych bogactw otrzymał przydomek *Messer Marco Milliani*, a pałac jego jeszcze 250 lat potem nosił nazwę *Il corte del Milliani*. Pojmany przez Genueńczyków w bitwie morskiej, opisał w niewoli swą podróż, a za powrotem do ojczyzny został członkiem wysokiej rady i † 1323 r., w 7 lat po śmierci ojca. Wedle najnowszych uczonych badań Pauthiera, opis swój dyktował Marco **P.** Ruscianowi de Pisa w języku łacińskim i pierwszą tę redakcję z kodeksu paryskiego ogłosiło drukiem towarzystwo geograficzne paryskie 1824. Później jednakże sam **P.** przejrzał ją i rozszerzył (1307) i przesłał w darze księciu Karolowi Walezemu, synowi Filipa III, króla francuskiego. Tę poprawną oryginalną redakcję wydał Pauthier z komentarzami geograficznemi historycznemi p. t. „Le livre de Marco P.“ (2 t., Paryż, 1865). Niewątpliwie istniały bardzo już wcześnie i redakcje włoskie. Najpierwsza edycja w języku włoskim ukazała się 1496 w Wenecji; pierwszą edycję krytyczną sporządził hr. Baldelli-Boni (4 t., Florencja, 1827; nowsze wydanie Bartoli'ego, Florencja, 1864). Wogóle liczą 60 edycji w językach: włoskim, francuskim, niemieckim, angielskim, hiszpańskim, portugalskim i holenderskim. Marco **P.** ma tę wielką zasługę, że pierwszy zapoznał Europę z odległemi krajami Wschodu. Opowiadania jego, poczytywane przez kilka wieków za baśnie wierutne, w nowszych dopiero czasach zostały w części stwierdzone.—Por. Żurla „Di Marco P. e degli altri viaggiatori veneziani“(2 t., Wenecja, 1818—19); Bianconi „Degli scritti di Marco P.“ (Bolonja, 1862); Schumana „Marco P.“ (Berlin, 1885).

Polonais, pseudonim Kar. Hoffmana, oraz Leona Łubieńskiego.

Polonaise, pseudonim K. Białopiotrowiczowej, oraz Anny Nakwaskiej.

Polonez, inaczej *Taniec polski*, lub u ludu po prostu *Polski*, jest narodowy taniec polski, używany do dziś dnia w Europie do rozpoczynania wszystkich uroczystszego charakteru zabaw. Mu-

zyka jego idzie w rytmie $^3/_4$, czyli ma 3 nuty ćwierciowe w takcie i składa się zwykle z dwu części po 6, 8 lub 10 taktów każda. Do nich dodano w późniejszych czasach trio, również o dwu częściach, a niekiedy i dwa tria z kodą. Charakterem poloneza jest uroczysta powaga **P.**, jako staro-szlachecki taniec polskiego rycerstwa, miał w swych posuwistych i zamaszystych ruchach coś marsowego, a w swych splotach, skrętach, odbijaniach, był niejako odbiciem publicznego gwarnego i ruchliwego życia dawnej szlachty polskiej. Tańczono poloneza w stroju polskim i przy karabeli. Jako utwór muzyczny **P.** więcej niż którykolwiek inny taniec nadaje się do artystycznego opracowania, stąd wszyscy znakomitsi kompozytorowie polscy wypowiadali w tej formie pełne piękności pomysły muzyczne. Ogiński, Kurpiński z dawniejszych, Szopen i Moniuszko z nowszych, zostawili nieporównanej piękności utwory polonezowej formy.

Polonezka, rodzaj kontusza niewieściego, w rozmaitej barwie, zarówno z lżejszej, jak cięższej materji jedwabnej.

Polonium, przypuszczalny pierwiastek chemiczny, ob. Promieniotwórcze ciała.

Polonius Jean, pseudonim F. Łabeńskiego.

Polono-Germanus, pseudonim Dr. Jochmus

Polonus-Lutheranus, pseudonim Ebert'a.

KONIEC TOMU JEDENASTEGO.

BIBLIOTEKA CZYTELNIA W.P. AKADEMII
3112
BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

WAP
Biblioteka
T.11
80309/2
Naukowa